

 Pages 1-216 were issued in 1956 as Fascicule 30,

and the rest as Fascicule 31 in 1961

Printed out of a subvention

from

Dr. Bimala Churn Law, Calcutta

All rights reserved

Printed at the Bhandarkar Institute Press, Poona-4; and

Published by Dr R. N Dandekar, Hon Secretary of the Institute

CONTENTS OF VOLUME XI

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	VII
INTRODUCTION . . .	IX
TEXT AND CRITICAL APPARATUS OF ŚALYAPARVAN	1-468
APPENDIX I (Nos. 1-5) . . .	469-478
CRITICAL NOTES	479-501
CONCORDANCE	502-556

ILLUSTRATION

BHĪMA KICKS DURYODHANA (9 58 5)

Facing page 420

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
 addl = additional.
 adhy., adhys. = adhyāya(s).
 App. = Appendix.
 Arj = Arjunamīśra.
 B = Bombay edition of the Mbh.
 (Śaka 1799)
 BG. = Bhagavadgītā
 C. = Calcutta ed. of the Mbh.
 chap = chapter(s).
 comm. = commentary(aries).
 cont. = continue(s).
 corr. = corrected, correction.
 Crit App = Critical Apparatus
 Dev = Devabodha
 ed. = edition
 fig. = figure(s)
 fol. = folio(s)
 foll. = following.
 fragm. = fragment(ary).
 hapl. = haplographic(ally).
 illeg. = illegible.
 inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
 ins = insert(s).
 int lin. = *inter lineas* (between the lines).
 interp = interpolate(s)
 introd. = introduction, introductory.
 K = Kumbhakonam ed of the Mbh.
 L = Line.
 M = Madras edition of the Mbh (by
 P. P S Sastri, 1931-1936)
 m or marg. = marginal(ly).
 Mañj. = Bhāratamañjarī (Kāvya-mālā 64)
 Manu = Manusmṛti (ed N. S. P.)
 Mbh. = Mahābhārata
 Nil. = Nilakaṇṭha.
 O-J. = Old-Javanese.
 om = omit(s), omitting.
 orig. = original(ly).
 post. = posterior.

pr. m. = *propria manu* (by own hand).
 prob = probably.
 r. = repeat(s), repeated
 Rām = Rāmāyaṇa (ed. N. S. P.)
 ref. = refer(ence)
 resp = respective(ly)
sec m = *secunda manu* (by another hand).
 st. = stanza(s)
 supp. = supplementary
sup lin. = *supra lineam* (above the line).
 transp. = transpose(s), transposition
 v = verse
 (var) = with variation(s)
 v. l. = varia(e) lectio(nes)

☞☞ (in the critical footnotes) enclose
 citations from commentators
 [] besides their normal uses, enclose
 additions to MS. readings
 () besides their normal uses, enclose
 superfluous letters, which should
 be *omitted* from MS readings.
 * (superior star) in the text indicates
 an *emendation*
 * * (in the MS. readings) indicate
 syllables lost through injury to MS.
 — printed below (or along the side-
 margin of) any part of the con-
 stituted text indicates that the
 reading of it is less than certain
 C denotes a "Commentary", prefixed
 to the abbreviation of the name of a
 commentator, thus, Cd = Comm of
 Devabodha, Ca. n. p s v = Comm.
 of Arjunamīśra, Nilakaṇṭha, Para-
 mānanda, Vidyāsāgara and Vādi-
 rāja A "p" is added on to denote
 a "pāṭha" or variant, thus, Cnp =
 a pāṭha mentioned in the Comm.
 of Nilakaṇṭha

INTRODUCTION

THE Critical Edition of the Śālyaparvan consists of 64 adhyāyas, which are grouped into four sub-parvans, namely, Śālyavadha (adhys 1-16), Hradapraveśa (adhys 17-28), Tīrthayātrā (adhys 29-53), and Gadāyuddha (adhys 54-64). It must, however, be pointed out that there had been in existence a tradition, mostly restricted to the Devanāgarī MSS, according to which the Śālyaparvan ended with adhy 28 while adhys 29-64 of that parvan constituted an independent major Parvan, called the Gadāparvan. Of course, in view of the almost complete unanimity of the Ś, K, and B versions of the N recension and all the versions of the S recension against that tradition, it has not been accepted for the purpose of the Critical Edition. Most of the MSS belonging to that tradition, which have been used for the constitution of the text of the first 28 adhys, could not be used for the constitution of the text of the remaining 36 adhys for the simple reason that they did not contain those adhys. A different set of MSS, which contained adhys 29-64, had, therefore, to be used for that purpose. The total number of MSS in this group, used in respect of all the 64 adhys taken together, having thus become rather large, it was found convenient not to assign to the MSS used for the constitution of the text of adhys 29-64 numbers in continuation of the MSS used for the constitution of the text of adhys 1-28. This has, however, been done not only for the sake of convenience but also for the sake of greater accuracy. For, continuous numbering of those MSS would not have served the purpose which such numbers are normally expected to serve, namely, to indicate the position of the different MSS within a particular version *vis-a-vis* the constituted text. Moreover, continuous numbering (or complementary numbering, such as 1*, 2*, etc) would have given the wrong impression that those MSS were, in one way or another, related to the MSS used for the constitution of the text of adhys 1-28. As a matter of fact, so far as the MSS belonging to the tradition referred to above were concerned, adhys. 1-28 and adhys 29-64 had to be treated as two distinct units. It was, of course, fully realised that to make one siglum represent two different MSS within a single Parvan was not quite the proper thing to do. But under the circumstances and for the reasons stated above that could not be avoided. On the other hand, in the case of the MSS, which regard all the 64 adhys as constituting the Śālyaparvan, the numbers assigned are the same for the entire text of the Parvan, except in four cases where the numbers had to be changed in the light of the reallocation of those MSS.

The net result of all this may be stated as follows

(1) The sigla Ś, K₁₋₂, B₁, D₁, T₁₋₄, G₁, M₁₋₄ denote the same MSS in respect of all the 64 adhys

(2) The sigla K_1 B_1 - B_5 D_1 n_1 D_1 s - 11 G_1 denote different MSS in respect of adhys 1-28 and adhys 29-64

(3) MSS indicated by the sigla B_1 , B_2 , D_1 , and D_2 for adhys 1-28 are represented as B_2 , B_1 , D_2 , and D_1 respectively for adhys 29-64

(4) While 5 MSS in the K version and 3 MSS in the D_n version are used for adhys 1-28, only 4 MSS in the K version and 2 in the D_n version are used for adhys 29-64. As against this, one additional MS in the \dot{S} version (shown as \dot{S}_2) and one in the T version (shown as T_2) are used for adhys 29-64. \dot{S}_2 begins from 9 60 35' and T_2 from 9 54 3

The Text with Critical Apparatus of adhyāyas 1-28 of the Śālyaparvan, which comprise the Śālyavadha and the Hradapīveśa sub parvans, is based upon the following MSS —

I N(ORTHERN) RECENSION (25 MSS)

(a) North-western Group

Śāradā Version [\dot{S}]

\dot{S}_1 = London, India Office Library, No 3307 Complete for the entire Śālyā

Kāśmīrī Version [K], being Devanāgarī transcripts from [\dot{S}]

K_1 = Poona, Mirkar Collection of the Bhārata Itihāsa Samśodhaka Mandala, Poona Undated Complete for the entire Śālyā

K_2 = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 193 of 1891-95 Undated Complete for the entire Śālyā

K_3 = Poona, Sardesai Collection of the BORI Dated Samvat 1838 (A D 1772) Complete for the entire Śālyā

K_4 = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 4687 Dated Samvat 1851 = Śaka 1716 (A D 1794). Contains Śālyavadha and Hradapīveśa sub-parvans only

K_5 = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 1123 Undated Contains Śālyavadha and Hradapīveśa sub parvans only

(b) Central Group

Bengalī Version [B]

B_1 = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 48. Undated. Complete for the entire Śālyā

- B₁ = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No 16 A Dated Śaka 1634 (A D 1712) Complete for the entire Śālya
- B₂ = Dacca, University Library, No 4319 Dated Śaka 1717 (A D 1795) Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- B₃ = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No 329 Dated Śaka 1621 (A D 1699) Complete for the entire Śālya
- B₄ = Dacca, University Library, No 730 Dated Śaka 1741 (A D 1819). Complete for the entire Śālya

Devanāgarī Version [D], sub-divided into

(i) Devanāgarī Version of Nilakantha [Dn], the " Vulgate "

- Dn₁ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 240 of 1895-1902 Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- Dn₂ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI) No 50b of Viśrāmbāg I Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa subparvans only
- Dn₃ = Poona, Lamaye Collection of the BORI Undated Complete for the entire Śālya

(ii) Devanāgarī Composite Version

- D₁ = Madras, Adyar Library, No XLI/C 62 Dated Samvat 1649 = Śaka 1514 (A D 1592) Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- D₂ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 566 of 1882-83 Dated Śaka 1619 (A D 1697). Complete for the entire Śālya
- D₃ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 215 of 1887-91 Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- D₄ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 71 of 1902-07. Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only.

- D₁ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 3283 Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- D₂ = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 1033 Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- D₃ = Madras, Adyar Library, No XLI/D 10 Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- D₄ = Baroda, Oriental Institute, No. 11475 Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- D₅ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 29B of A 1879-80. Undated Complete for the entire Śālyā
- D₁₀ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 503 of Viśiṁbāg I Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- D₁₁ = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 1133 Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only

II S(OUTHERN) RECENSION (11 MSS)

Telugu Version [T]

- T₁ = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11810 Undated. Complete for the entire Śālyā
- T₂ = Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No 61 (presented by Shri Ramakrishna Kavi) Dated Kalyabda 4973 = Śaka 1794 (A D 1872). Complete for the entire Śālyā
- T₃ = Melkote, Yadugiri Yatirāj Math Library Unnumbered and undated Extends up to the end of adhy 53
- T₄ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 5615. Undated. Extends up to the end of adhy 53

Grantha Version [G]

- G₁ = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11845 Undated Contains Śālyavadha and Hradapraveśa sub-parvans only
- G₂ = Madras, Adyar Library, No XXIX/C 21. Undated Complete for the entire Śālyā.

G₁ = Mysore, Government Library, No 2452 Undated Complete for the entire Śalya

Malayālam Version [M]

M₁ = Baroda, Oriental Institute, No 6919 Undated Complete for the entire Śalya

M₂ = Cochin, State Library, No 33 Undated Complete for the entire Śalya

M₃ = Alwaye, Travancore, Ponnokottu Mana Labiary Unnumbered Dated Kollam 1014 (A D 1838). Complete for the entire Śalya

M₄ = Calcutt, Padiññāre Kovilakam Collection Unnumbered and undated Complete for the entire Śalya

The Text with Critical Apparatus of adhys 29-64 of the Śalyaparvan, which comprise the Tirthayātīā and the Gadāyuddha sub-parvans, is based on the following MSS

I N(ORTHERN) RECENSION (24 MSS)

(a) *North-western Group*

Śāradā Version [Ś]

Ś₁ = Ś₁ for adhys. 1-28

Ś₂ = Oxford, Stein Collection, No 152 Undated. Begins from 9 60 35^b

Kāśmīrī Version [K] being Devanāgarī transcripts from [Ś]

K₁ = K₁ for adhys 1-28

K₂ = K₂ for adhys 1-28

K₃ = K₃ for adhys 1-28

K₄ = Tanjore, Sarasvathī Mahal Library, No 1034 Dated Samvat 1730 (A D 1673).

(b) *Central Group*

Bengalī Version [B]

B₁ = B₁ for adhys 1-28

B₂ = B₂ for adhys. 1-28.

B₃ = B₄ for adhys 1-28

B₄ = B₅ for adhys 1-28

B₅ = Dacca, University Library, No 618 Dated Śaka 1668 (A D 1746).

Devanāgarī Version [D], sub divided into

(1) Devanāgarī Version of Nilakantha [Dn]

Dn₁ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 507 of Viśrūmbāg I Undated

Dn₂ = Dn₃ for adhys 1-28

(11) Devanāgarī Composite Version

D₁ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 4512. Dated Samvat 1851 (A. D 1795).

D₂ = D₃ for adhys 1-28

D₃ = Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No 236 (presented by Shri K P Kulkarni) Dated Samvat 1831 (A. D 1774)

D₄ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 23 of Viśrūmbāg II Undated

D₅ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 3324 Dated Samvat 1671 (A D 1615)

D₆ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 216 of 1887-91 Dated Śaka 1607 (A. D 1685).

D₇ = Poona, Mahābhārata Collection of the BORI Undated and unnumbered

D₈ = D₉ for adhys. 1-28

D₉ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 68 of 1902-07. Undated

D₁₀ = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 1134 Undated

D₁₁ = Poona, Bombay (now Maharashtra) Govt Collection (deposited at the BORI), No 63 of 1882-83 Undated

II. S(OUTHERN) RECENSION (12 MSS)

Telugu Version [T]

T₁ = T₂ for adhys. 1-28

T₁ = T₂ for adhys 1-28.

T₂ = T₃ for adhys 1-28

T₄ = T₅ for adhys 1-28.

T₆ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 3949 Undated Begins from 9 54 3

Grantha Version [G]

G₁ = Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11830 Undated

G₂ = G₃ for adhys 1-28

G₄ = G₅ for adhys 1-28

Malayālam Version [M]

M₁ = M₂ for adhys 1-28

M₃ = M₄ for adhys 1-28

M₅ = M₆ for adhys 1-28

M₇ = M₈ for adhys 1-28

COMMENTARIES

(for the entire Śālyaparvan)

Ca = Arjunamiśra's commentary *Bhāratārthapradīpikā* as in (1) MS No 12931 of the Oriental Institute, Baroda, and (2) MS No 482/5797 of the Scindia Oriental Institute Library, Ujjain (wrongly attributed, in the colophon, to Devabodha) Both MSS give the comm alone without the text

Cn = Nilakantha's commentary *Bhāra'abhāvadīpa*, as in the MSS belonging to the Dn version

Cv = Vādirāja's commentary *Lakṣāmlāra*, as found in a transcript procured from Madras

DETAILED ACCOUNT OF THE MANUSCRIPTS

1 *Manuscripts used for the Śālyaparvan as a whole*Ś₁

London, India Office Library, No 6483/3307 Brown Indian paper, bound in book-form, size $7\frac{3}{8}'' \times 11\frac{1}{2}''$, written fairly legibly, in Śāradā characters, with 21-22 lines to a page and about 24 letters to a line. The total number of folios for the Śālyaparvan is 114 (folios 150-263). Besides the Śālyaparvan, the MS contains the Droṇa (folios 1-301^b, folio 2 missing), the Karṇa (second foliation 2-149), the Sautika (second foliation 264-289^b), the Viśoka (third foliation 1-8^b), and the Strī (fourth foliation 1^b-20). At the end of the Kānaparvan, the name of the scribe is given as Dāmodara Kaula, and the date as अस्मिन्वर्षे (= Saptarṣi era [47] 85 = ca. A. D. 1709). There are not many scribal errors in the MS, which generally gives evidence of conscientious copying. The MS is briefly described in the Catalogue of Sanskrit and Prakrit Manuscripts in the India Office Library, Vol. II, by Keith and Thomas, 1935, pp. 863-64. This MS is used as Ś₁ also for the Critical Editions of the Droṇaparvan, the Kānaparvan, the Sautikaparvan, and the Strīparvan.

There are neither any additional passages nor any omitted passages which are peculiar to this MS. It shares most of its additional and omitted passages with the MSS of the K version. Out of its 24 additional passages, Ś₁ shares the following with the N version as a whole (with solitary exceptions) 7*, 17*, 114*, 156*, 187*, 250*, 258*, 298*, 299*, 386*, and 386*. Additional passages in Ś₁ which are not shared by the B version are 175*, 177*, and 178*. The following additional passages which Ś₁ shares with, among others, T₁ may also be noted 30*, 36*, 65*, 156*, 177*, and 178*.

K₁

Poona, Sardar Mirkar Collection of the Bhārata Itihāsa Samśodhaka Mandala, No 207. Folios 144, written on old country paper, in bold Devanāgarī characters of the Kashmiri type, with 12 to 14 lines to a page and 35 to 36 letters to a line, size $13\frac{1}{2}'' \times 7\frac{1}{2}''$. The side-margins are ruled with double lines in red with a thick yellow line between them. The MS presents generally correct and careful writing, and gives clear evidence of being a faithful copy of an original Śāradā MS.

The Mirkar MS contains all the parvans of the Mahābhārata (presumably written by one and the same scribe), except the Viṇāta, the first 8 adhyas of the Strī, the Anuśāsana, and the Āśvamedhika. There is no date given at the end of the Śālyaparvan, but, at the end of the Āraṇyakaparvan, a certain date is mentioned which is equated with A. D. 1768 (For further details about this MS, see Introduction, Crit. Ed. Bhīṣma, pp. xx-xxiii). The MS is used also for the Critical Editions of the Bhīṣma

(as K₀), the Drona (as K₃), the Karna (as K₂), the Sauptika (as K₁), the Strī (as K₄), the Śānti (as K₁), the Āśramavāsika (as K₁), the Mausala (as K₁), the Mahāprasthānika (as K₁), and the Svargārohana (as K₁)

The only additional passage which is peculiar to K₁ is 158* K₁ is also peculiar in omitting 6 41⁺, 15 62^a-63⁺, 16 76^a, 21 30^c, 27 4^{''} (hapl ?), 32 42^{b,c}, 63 21^c, and 64 9 (hapl ?) It shares its other omissions, which are fairly numerous, generally with Ś₁ K₂ :

K₁

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 193 of 1891-95 Folios 1-76^a, written on old Indian paper, in bold and clear Devanāgarī characters, with 16-17 lines to a page and about 48 letters to a line, size 15" × 7½" The margins are ruled with red lines, and the colophons also are written in red ink The MS, which is undated, is fairly correct, and there are indications, such as the confusion between ण and ञ, and ण and ञ, that it is a copy of an original Śāradā MS The use of *anusāra* for *repha* as also the not infrequent use of *parasavarṇa* are to be noted It may be presumed that BORI MSS Nos 182-207 of 1891-95 constitute a single codex of the Mahābhārata, copied from an original Śāradā codex, for, most of them can be characterised as MSS belonging to the K version and have actually been used as such for the Critical Editions of various parvans

K₁ is peculiar in 349* Among the non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, the following may be noted 2 17, 7 44^a, 12 17, 15 17^a, 25 36^a, 26 14⁺, 43 51^c, 44 20^d-21⁺, 44 70^a, 44 74^d, 44 78^c, from से in 45 52⁺ up to देव in 45 52^c, from स्य in 52 7⁺ up to अग in 52 8^c, and 56 67^a

K₂

Poona, BORI Mahābhārata Collection, No 15 (now numbered 246) This MS was procured from Dr N G Sardesai of Poona Folios 48+58, written on tough country paper, in clear and bold Devanāgarī characters, with about 14 lines to a page and about 45 letters to a line, size 13" × 6½" The margins are ruled with red and black lines with a yellow line between them References and colophons are marked with red chalk This MS forms part of a complete codex of the Mahābhārata, from which the Āśvamedhikaparvan is missing It is recorded in the codex itself that one Sadānanda Miśra of Kashmir got it copied by different scribes, he himself having copied the Udyogaparvan Most of the copying was carried out at Bharatpur, but the Śālyaparvan was copied by one Khusāirāma at Mānapur At the end of this parvan the date is given as Ravivāsara, Vaisākha Śukla 14, Samvat 1828 (= A D 1771) Clear evidence is available that this codex was copied from an original codex in Śāradā

characters It is used for the Virāta (as K₂), the Āraṇyaka (as K₁), the Udyoga (as D₁), the Bhīṣma (as K₂), the Droṇa (as D₁), the Karṇa (as K₄), the Sautika (as K₅), the Strī (as D₂), the Śānti (as K₄), the Āśramavāsika (as K₂), the Mausala (as K₂), the Mahāprasthānika (as K₂), and the Svargārohaṇa (as K₂) For further details about this codex, see Introduction, Crit Ed Bhīṣma, p xxiv, and Introduction, Crit Ed Śānti, pp xxxiii-xxxiv

There is no additional passage peculiar to K₂ It may, however, be pointed out that K₂ shares a number of additional passages with B and D and not with Ś and K It shares 355* with B D (except D₂ 11) M₁ : Among the non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, the following may be noted 6 41'', 7 37^d to ५२ in 7 39*, 10 24^{bcd}, 18 29^c-30^b, 20 21^{cd}, 21 26-27, 25 29^{cd}, 32 38^a-44^b, 37 32, 44 106^c, 44 107^{cd}, 44 108^{bcd}, from तपता in 47 7^b up to क्रिया in 47 8^d, 49 10^{cd}, 49 25^{cd}, 49 37^c-38^d, 54 4^c-5^d, 56 51^c-52^b, 57 48^c-49^d, 57 56^c-57^b, and 62 21^c-22^d

B₁

Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No 48 Folios 72, written on Indian paper, in Bengali characters, with about 10 lines to a page, size 15 3" x 5 3", undated Besides the complete Śālyaparvan, the MS contains the Sautikaparvan and the Strīparvan, the folios of these latter parvans being numbered separately As a matter of fact, the part of the MS containing the Sautikaparvan and the Strīparvan is numbered separately as 49 The name of the copyist is given as Śrī Rāmanidhi Śarmā This MS. is used for the Critical Edition of the Sautikaparvan (as B₁) and of the Strīparvan (as B₂)

This MS has no additional passage peculiar to itself It shares most of the additional passages with the MSS of the B and D versions It may be further noted that it has 203*, 286*, and 287* common with, among others, the entire S It does not share any additional passages with Ś Those which it does with K are also few Among the non-haplographical omissions, which are peculiar to B₁, the following may be noted from २२ in 22 44^d up to ३३ in 22 45^a, 27 49^a-50^b, and 28 20^{cd}

B₂

Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No 16 A Folios 140, written on Indian paper, in Bengali characters, size 22 3" x 3 7" Besides the complete Śālyaparvan, the MS contains the Āśramavāsika, the Mausala, the Mahāprasthānika, and the Svargārohaṇa It is dated Śaka 1634 (= A D 1712)

B₂ is peculiar in 73*, 161*, 163*, 266*, 295*, and 309*, while it shares 205* with B₂ D₂ 7 9 10 and 215* with B₂ Many of its folios are missing, as a result of

which the following portions are lost from 8 17^a up to 8 43ⁱ, from 9 52 up to 10 12, from 16 39 up to 16 87, from 18 11ⁱ up to 18 35^b, from 22 14^e up to 22 43^d, from 23 9^e up to 23 35^d, from 28 11^e up to 28 67^b, from 57 2^e up to 57 18^b, from 62 59^a up to 63 8^e, and from 64 12^a up to 64 34^j. Among the non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, the following may be noted 10. 26^b, 17 33, 20 26^a, 22 58^a, and 35 37^a.

B₁ (for adhys 1-28) B₂ (for adhys 29-64)

Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No 329 Written on palm-leaf, in Bengali characters, with 4 lines to a page, size 21" × 13". Besides the complete Śālyaparvan (folios 1-181), the MS contains the Sautika (and the Aṣṭika) parvans (folios 182-225). It is dated Śaka 1621 (= A. D. 1699), and the name of the scribe is given as Śrī Gaurīcāṇa Śarmā. It is used as B₁ for the Critical Edition of the Sautikaparvan.

There is no additional passage peculiar to this MS. It shares most of its additional passages with the other MSS of the B version. The only non-haplographical omission peculiar to this MS is 38 26^e-28^b.

B₂ (for adhys 1-28) B₁ (for adhys 29-64)

Dacca, University Library, No 730 Written on paper, in Bengali characters, size 21" × 7 4", dated Śaka 1741 (= A. D. 1819). The MS contains the entire Śālyaparvan (folios 1-73). The name of the scribe is given as Śrī Gangāpiasāda. At the end of the MS, one comes across the following stanza

নবজলধরকৃষ্ণপাটপদ্ম প্রণম্য
করিকরপদমূর্যবাহনে শকাচড়ে।
সমলিখিতদিদমাশু রাজআশা সমেল
দ্বিজবরকুলজন্মা ধীলগগাপ্রসাদ ॥

There is no additional passage peculiar to this MS. The following non-haplographical omissions peculiar to this MS may be noted 2 59^a-61^b, 3 16^e-18^d, 5 15^a, 15 9^a, 26 46-49, 30 5^a-6^b, 34 33-34 (with ref), 35 29^e-31^d, 39 23^e-25^d, 45 90-92, and 49 29^a.

Dn₁ (for adhys 1-28) Dn₂ (for adhys 29-64)

Poona, Limaye Collection of the BORI, No 375 and 376 Ffolios 1-49 for adhys. 1-28 and folios 1-65 for adhys 29-64, written on Indian paper, in good legible Devanāgarī characters, with about 12 lines to a page, size 15½" × 6¾", margins ruled with double red lines with a yellow line between them, references and colophons marked with red pigment. Besides the complete Śālyaparvan, the MS contains the Droṇa, the

Saṃpṛāṇa, the Strī, and the Rājadharmas sub-parvan of the Śānti It is used as Dn₁ for adhys 1-28 and as Dn₂ for adhys 29-64 of the present parvan The commentary of Nīlakantha is given above and below the text The MS is used also for the Critical Edition of the Dronaparvan (as Dn₁)

There is no additional passage peculiar to this MS, but Dn as a whole is peculiar in 3*, 94* (subst), and 125* (subst) This MS shares 97*, 121*, 203*, 232*, 286*, and 287* with, among others, the entire S It shares 203* and 286* with, among others, the entire B The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 4 4^a-5^b, 25 8^b, 25 9^c-10^c, and 49 57^a-58^b

D₂

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 566 of 1882-83 This represents one of the two bundles of MSS, which together comprise all the parvans of the Mahābhārata (except the Śāntiparvan) The first bundle is numbered 565 of 1882-83 The present MS contains the portion of the Epic from the Drona to the Svargārohana Written on thick country paper, in Devanāgarī characters, with 16 lines to a page and about 42 letters to a line, size 15" x 6", margins ruled with double red lines, references and colophons marked with red pigment The writing is uniform throughout, but somewhat careless Folios are numbered separately for different parvans The complete Śālyaparvan extends over 86 folios The name of the scribe is given at the end of this parvan as Ganeśa, son of Tīyambaka and grandson of Raghunātha The dates of the MS vary between Śaka 1616 and Śaka 1619 The Śālyaparvan bears the date Śaka 1619 (= A. D. 1697) The codex is used for the Critical Editions of the Ādi (as K₁), the Udyoga (as D₁), the Bhīma (as K₂), the Drona (as D₂), the Saṃpṛāṇa (as K₃), the Strī (as K₄), the Āśramavāsika (as K₅), the Mausala (as K₆), the Mahāprasthānika (as K₇), and the Svargārohana (as K₈)

D₂ is peculiar in 2*, 46*, 122*, 197*, 226*, 227*, 307*, 344*, and 397* It shares 97*, 203*, 232*, 286*, and 287* with, among others, the entire S, and 203* and 286* with, among others, the entire B The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 2 31^a-32^a, 9 59^a, 12 9^a-10^b, 13 37^a-38^c, 15 13, 22 39, 22 56^a, 25 11^d-14^c, 25 32^b, 27 36^c-37^b, 27 59^d, 28 53, 44. 75^b, 48 9^a, 49 34^a, and 54 34

D₁ (for adhys 1-28) D₂ (for adhys 29-64)

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 29 B of A. 1879-80 This codex contains all the parvans of the Mahābhārata (except the Drona), and the texts of the Udyoga (commencing at Sanatsujātiya), the Saṃpṛāṇa, the Strī, the Śānti, the Anuśāsana, and the Mahāprasthānika are accompanied

by Nilakantha's commentary. Generally, the folios of each parvan are numbered separately, adhys 1-28 of the Śālyaparvan extending over 43 folios and adhys 29-64 over 52 folios. Written on paper, in clear and legible Devanāgarī characters, with 18 lines to a page and 34-37 letters to a line, size $12\frac{1}{2}'' \times 8\frac{1}{4}''$, margins ruled with double red lines. The dates, which are given after the Sautika, vary between Samvat 1810 (= Śaka 1675 = A. D. 1753) and Samvat 1815 (= Śaka 1680 = A. D. 1758). The name of the scribe is said to be Bhagavān Bhatta. But at the end of adhy 28 of the Śālyaparvan we find a stanza to the effect that the (portion of the) MS was written (completed) by one Rājeśvara on Sunday, Mārgaśīrṣa Kṛṣṇa 11. This MS is used as D₂ for adhys 1-28 and as D₃ for adhys 29-64 of the Śālyaparvan. It is also used for the Critical Editions of the Ādi (as D₁), the Udyoga (as D₁), and the Sautika (as D₂).

This MS is peculiar in 270* and 396*. It shares 97*, 121*, 203*, 286*, and 287* with, among others, the entire S, and 203* and 286* with, among others, the entire B. The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 15 43^c-44^b, 16 54^b, 20 11^b-12^a, 29 15^{cd}, 34 21^{ab}, 37 3^a-4^b, 40 2^c-3^b, 42 21^c, 43 23^d-24^a, 44 32^{bcd}, 46 12^c-13^d, 50 48^c-49^b, 51 17^c-18^b, 54 36^c-37^a, and 56 2.

T₁

Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11810. Palm leaf, size $20\frac{1}{2}'' \times 2\frac{1}{4}''$, small clear Telugu characters of good style, about 12 lines to a page and 120 letters to a line. This MS, which contains the portion of the Mahābhārata from the Bhīṣmaparvan to the Strīparvan, is presumably the direct continuation of MS No 11809 from the same Library, which contains the first five parvans. The codex is undated, but from the words *tyāgeśāya namaḥ* appearing at the end of MS No 11809, it is suggested (Introduction, Crit. Ed. Bhīṣma, p. XLIV) that it must have been completed under Shahajī Rājā of Tanjore (A. D. 1684-1710), who was a great devotee of Śrī Tyāgarāja of Tiruvaiyaru. Apart from the Critical Edition of the Śālyaparvan, this codex is used for those of the Ādi (as T₂), the Āranyaka (as T₂), the Virāta (as T₂), the Bhīṣma (as T₁), and the Drona (as T₁).

T₁ is peculiar in 184*. It shares 15*, 30*, 36*, 65*, 81*, 89*, 108*, 156*, 177*, and 178* with T₂ and a large number of MSS belonging to the N recension. There is no non-haplographical omission peculiar to this MS.

T₂

Poona, BORI Mahābhārata Collection, No 61. Presented to the Institute by Shri M. Ramakrishna Kavi of Tirupati. Palm-leaf, size $16'' \times 1\frac{1}{2}''$, neat and clear

Telugu characters, about 7 lines to a page and about 85 letters to a line. Besides the complete Śālyaparvan (folios 114), the MS contains the Sautikaparvan (folios 19^a-41^b) and the Striparvan (folios 25). The name of the scribe is given as Rāma, son of Kuppācūya of Kāśyapa Gotra, and the date as Kalyabda 4973 (= Śaka 1794 = ca A. D. 1873), Āngīrasa Samvatsara, Āśvina Vadya 6, Budhavāra. The MS is used also for the Critical Editions of the Sautikaparvan (as T₁) and the Striparvan (as T₁).

T₁ is peculiar in 320*, 321*, 324*-326*, 337*, 339*, 354*, 357*, 362*, 365*, 370*, 371* (subst), 375*, 376*, 378*, 389*-395*, 398*-400*, and 403*. It is interesting to note that all these additional passages occur in the last ten adhys. For the additional passages which this MS shares with a large number of MSS belonging to the N recension, see the description of T₁ above. The following non-haplographical omissions, which are peculiar to T₁, may be noted 2 40^a-41^b, 3 15^{ab}, 4 17^{cd}, 10 2^a-3^b, 32 42^{cd}, 34 17^a, 49 52^{ab}, 55 28^b, 59 16^{ab}, and 61 29^{bcd}.

T₂

Melkote, Yadugiri Yatnāja Math Library. Unnumbered and undated. Palm-leaf, size 16 1" × 1 2", Telugu characters, 7-8 lines to a page and 75-85 letters to a line. The MS contains the Karnaparvan and the Śālyaparvan. The Śālyaparvan, of which only adhys 1-53 are available, extends over folios 147-224. The MS is used also for the Critical Edition of the Karnaparvan (as T₂).

T₂ is peculiar in 37* (subst), 45*, 95* (subst), and 235*. It shares 15* and 86* with T₁ and a large number of MSS belonging to the N recension. The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 1 35^{abcd}, 2 37^a-41^b, 3 15^{cd}, 12 29-31, 15 14^a-15^d, from तं in 16 15^a up to सद्वाचिवति in 16 17^e, 16 22^d-24^a, 21 11^b-13^c, 21 23, 21 43^{cd}, 23 62^{cd}, 35 9^c-10^d, 35 13^{cd}, 36 38^d, 39 15^{ab}, 40 3^c, 43 8^d, 48 1^c-2^d, 49 21, 51 10^{ab}, and 53 8^{cd}. The portion from स देवस्य in 43 17^a up to आग्निपेक्षिक in 44 3^c is lost on a missing folio.

T₃

Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 5615. Written on paper, in Telugu characters, with 8-11 lines to a page and 80-94 letters to a line. The MS (folios 206) contains 9-18 parvans of the Mahābhārata. It is noteworthy that, as in T₂ so too in T₃, only adhys 1-53 of the Śālyaparvan are available. The MS is undated. It is used as T₃ for the Critical Editions of the Āśvamedhika, the Āśramavāsika, the Mausala, the Mahāprasthānika, and the Svargārohana.

T₃ is peculiar only in 102* (subst). The following non-haplographical omissions, which are exclusive to this MS, may be noted 4 32^{ab}, 6 27-28, 9 24^d, from तरसा in 9 32^e up to सन्निवार्य in 9 34^a, 11 57^a-58^b, 12 29, 14 33^{cd}, 15 50^{ab}, 16 12^{cd}, 16 16^a-17^e,

17. 11^{ab}, 18 41^{ab}, 21 34-35, from यथाज्येष्ठ in 21 43^a up to मन्द सु in 21 44^a, 22 29^a-31^a, 28 34^a-36^a, 33 9-10, from यदा in 34 1^a up to एवमुक्त्वा in 34 3^a, 34 8^{ab}, 37 5^a-7^b, 41 7^{ac}, 44 2^{cd}, 44 27^a-29^b, 49 61^a-63^a, and 50 32^c-34^a. The portion from 2 10^a up to 2 42^a is lost on a missing folio

G₂

Madias, Adyar Library, No xxix/c 21 Palm-leaf, size 18½"×1½", Grantha characters, about 10 lines to a page and 65-75 letters to a line. The MS (folios 95) contains the complete Śālyaparvan and the Sautīkaparvan. The folios of the last subparvan of the Śālyaparvan and the Sautīkaparvan are numbered jointly (1-26). The complete Śālyaparvan covers first foliation 1-69 and second foliation 1-14^a. The MS, which is undated, is used as G₂ for the Critical Edition of the Sautīkaparvan.

The following additional passages are exclusive to G₂: 50*, 86*, 144*, 160*, 245*, and 288*. MSS of the G version, by themselves, do not share any additional passages with a large number of N MSS. The non-haplographical omissions peculiar to this MS are 2 30^c-31^b, 17 14^a-15^b, 21 22-23, 23 57^{cd}, 27 28^{cd}, 32 12-13, 30 10^{ef}, 37 43^{cd}, 45 31^d, 54 30^c-31^d, 57 33^d-34^a, 62 39^{ab}, 63 22^{cd}, 64 28^{cd}, and 64 35^{ab}.

G₃

Mysore, Government Library, No 2452. The MS is undated and contains the complete Śālyaparvan, the Sautīkaparvan, and the Strīparvan. The name of the scribe is given as Somayājī Mahāganapati.

G₃ is peculiar only in 92* (subst). As for the MSS of the G version sharing additional passages with the MSS belonging to the N recension, see the description of G₂ above. The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted: 1 2^{cd}, 17 20^c-21^d, from मरुते in 21 27^a up to सोधय in 21 28^b, 27 44^{cd}, 29 47-48, 30 20^a-21^b, 31 27^{ab}, 31 49-50, 43 13^c-15^d, 45 7^{ab}, 50 8-10, 50 35^{cd}, and 60 26-27.

M₁

Baroda, Oriental Institute Library, No 6919. Palm-leaf, size 18"×1½", Malayālam characters, about 10 lines to a page and about 66 letters to a line. Besides the complete Śālyaparvan (folios 185-272), the MS, which is undated, contains the Dronaparvan, the Karnaparvan, and the Sautīkaparvan. It is used also for the Critical Edition of the Karnaparvan (as M₂) and the Sautīkaparvan (as M₁).

The following additional passages are exclusive to M₁: 107*, 265*, 312*, 330*, and 335* (subst). It shares 22* with K₄ B₁ : : D₂ : 8-11 M₂-4 and 355* with K₂ B

D₁ : 4-10 M₁ The following non haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 17 28, 20 27^{cd}, 22 19^{ab}, 22 21^{ab}, 23 1^a-2^c, 26 54, 28 90^{ad}, 35 49^c-50^b, 36 58^{ab}, 42 26^{ab}, 44 7^c-8^d, 45 51^{cd}, from श्रापत्तु in 45 62^e up to द्रुगे in 45 63^b, 49 33^c, 55 11^{cd}, 57 19^a-52^e, 58 1^{cd}, and 61 28^{bc}

M₂

Einakulam, Cochin State Library, No 33 Palm-leaf, size 13½" × 1½", Malayālam characters, about 13 lines to a page and 57 letters to a line Besides the complete Śālyaparvan (folios 98), the MS contains the Sauttikaparvan and the Strīparvan The MS is undated It is used also for the Critical Editions of the Sauttikaparvan (as M₂) and the Strīparvan (as M₄)

There is no additional passage peculiar to M₂ It shares 22* with K₄ B₁ : : D₁ : 4-11 M₁ : 4 The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 1 24^{ab}, 15 24^a-25^b, 24 25^{cd}, 25 8^d, 3 26^a-27^b, 33 3^{ab}, 47 17^c-18^d, 49 65, and 50 1

M₃

Alwaye, Travancore, Ponnokottu Mana Library (Private) Unnumbered Palm-leaf, size 14" × 2", Malayālam characters, about 11 lines to a page and about 50 letters to a line Besides the complete Śālyaparvan (folios 1-104^a), the MS contains the Sauttikaparvan (folios 104^b-123^a) and the Strīparvan (folios 123^b-147) At the end of the Strīparvan, the date of the MS is given as Kollam 1014 (= ca A D 1839) The MS is used also for the Critical Editions of the Sauttikaparvan (as M₃) and the Strīparvan (as M₂)

There is no additional passage peculiar to M₃ It shares 22* with K₄ B₁ : : D₁ : 4-11 M₁ : 4 and 355* with K₂ B D₁ : 4-10 M₁ The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 23 47^c-49^d, from सीमेन in 25 6^a up to मणसेधत्तु in 25 6^c, 29 55^{ab}, 37 49^c-50^b, 44 5^{cd}, 44 56^{cd}, 44 77^{ab}, from नमसिधत्तु in 47 19^a up to दिन च in 47 20^a, 49 36^{cd}, 61 2^b-3^c, and 62 4^{cd}

M₄

Calicut, Padinjāre Kovilakam Private Collection Unnumbered Palm-leaf, size 16" × 1½", Malayālam characters, about 8 lines to a page and about 56 letters to a line Besides the complete Śālyaparvan (folios 1-133), the MS, which is undated, contains the Sauttikaparvan (folios 134-166) and the Strīparvan (folios 167-195) It is used also for the Critical Editions of the latter two parvans as M₂ and M₃ respectively.

M₄ is peculiar in 4*, 5*, and 361* It shares 22* with K₄ B₁ : : D₁ : 4-11 M₁-3 It does not present any non haplographical omission which is exclusive to it.

2 Manuscripts used for adhys 1-28 only

K₁

Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 4687 Written on old Indian paper, in Devanāgarī characters The MS contains only the Śalyavadha and Hradapraveśa sub-parvans (that is, adhys 1-28) of the Śalyaparvan It is dated Bhrguvāsara, Mārgaśīrṣa Śukla 6, Samvat 1851 (= Śaka 1716 = A D 1794).

K₁ is peculiar in 20*, 64*, and 137* Among the other additional passages it shares 15* with B D₂ s s 11 T₁₋₂, 85* with K₂ D₂ 10 11, 89* with K₂ B₁₋₂ D₂ s-11 T₁ 2, 133* with K₂, and 174* with K₂ B Dn D₂ s s 1-9 11 The following non-haplographical omissions, which are peculiar to K₁, may be noted 1 3^{cd}, 2 24^d-32^d, 2 36^{ab}, 2 38^{ab}, 8 44^c-45^d, 10 8^b-9^c, 11 14^c-15^b, 11 28, 11 44^c-45^b, 12 31^{ab}, 13 30^{cd}, 14 2, 15 26^c-27^b, 15 67, 17 2^c-3^d, 17 23^c-24^b, 17 25^{ab}, 19 3^c-4^b, 19 6^d-7^c, 21 9^c-10^b, 21. 20^{cd}, 21 23^d-24^c, and 22 39^b-40^a

K₂

Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 1123 Written on paper in Devanāgarī characters, undated The MS contains only the Śalyavadha and Hradapraveśa sub parvans (that is, adhys 1-28) of the Śalyaparvan

K₂ is peculiar in 169* It shares 14* with D₂ s s 11, 23* with B Dn D₂ s s s, 24* with B Dn D₂ s-11, 26* with D₂, 58* with Dn₂ D₂ s s 11, 85* with K₁ D₂ 10 11, 87* with D₂ 10 11, 89* with K₁ B₁₋₂ D₂ s-11 T₁ 2, 133* with K₁, and 174* with K₁ B Dn D₂ s s 1-9 11 The following non-haplographical omissions, which are peculiar to K₂, may be noted 3 21, 3 44^a-46^b, 4 42-44, 5 2^{cd}, 7 39^{cd}, 10 43^a-44^b, 13 12^{cd}, 17 3^{cd}, and 27 58^b.

B₁

Dacca, University Library, No 4319 Folios 63, written in Bengali characters, size 16" x 4 5", dated Śaka 1717 (= A. D 1795) The MS contains adhys 1-28 only The name of the scribe is given as Śrī Rāmeśvara Śarmā

The only additional passage peculiar to B₁ is 74* It shares most of its remaining additional passages either with N as a whole or with the other B MSS and D The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 1 11^c, 3 46^c-47^d, 13 3^c-4^b, and 27 30^{ab}.

D_m

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 240 of 1895-1902 Folios 57, written on Indian paper, in Devanāgarī characters, with 10-12 lines to a page and about 40 letters to a line, size $15\frac{1}{2}'' \times 7''$, margins ruled with triple red lines, undated, text with Nīlakantha's commentary. Besides the Śālyaparvan, the MS contains the Sautika, the Aṣṭika, and the Strī, the folios of each parvan being numbered separately. The handwriting is uniform throughout. Though the MS contains the entire Śālyaparvan, it is used here only for adhys 1-28 of that parvan. It is also used as D_m for the Critical Edition of the Sautika (and Aṣṭika) parvans.

D_m has no additional passage peculiar to it, but it shares 3*, 94* (subst), and 125* (subst) exclusively with the other D_n MSS used for adhys 1-28. It does not share any additional passage with the entire S. D_m is peculiar in the following non-haplographical omissions: from कृष्ण in § 17^a up to महा in § 18^a, 4 43, and 23 41-42.

D_n

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 506 of Viśrāmbāg I Folios 49, written on country paper, in Devanāgarī characters, with about 12 lines to a page and about 50 letters to a line, size $15\frac{1}{2}'' \times 6\frac{7}{8}''$, margins ruled with two double red lines with red pigment between them, edges also ruled with red and yellow lines. The handwriting is uniform and beautiful. The MS contains only adhys 1-28 of the Śālyaparvan. The commentary of Nīlakantha is given at the top and at the bottom of the folios.

D_n has no additional passage peculiar to it, but it shares 3*, 94* (subst), and 125* (subst) exclusively with the other D_n MSS used for adhys 1-28. It does not share any additional passage with the entire S. D_n is peculiar in the following non-haplographical omissions: 16 85^a and from महेंद्र in 19 4' up to तत in 19 5^a.

D_i

Madras, Adyar Library, No XLI/c 62 Folios 35, written on country paper in Devanāgarī characters, with about 10 lines to a page and about 54 letters to a line, size $12\frac{4}{5}'' \times 5\frac{4}{5}''$. The MS is said to have belonged to one Gaṇeśa Daśaputra, and the name of the scribe is given as Bodhāka, son of Vāmana Dube, of Sūryapura. It is dated Thursday, Śrāvṇa Śuddha 6, Samvat 1649, Śaka 1514 (= A. D. 1592). The MS contains only adhys 1-28 of the Śālyaparvan. Presumably it is a part of a complete codex of the Mahābhārata belonging to (and in some cases written by) the various members of the Daśaputra family. (D_s of the Karnaparvan belonged

to Govinda Daśaputra [A. D. 1603], D₁ of the Bhīṣmaparvan belonged to and was written by Gaṇeśa, the son of Viṭṭhala [A. D. 1640], while Gaṇeśa Daśaputra's son, Sundarapanta [A. D. 1684], is said to have been the scribe of D₁ of the Droṇaparvan.)

D₁ is peculiar in 34*, 35*, 39*, 43*, 49* (subst), 54* (subst), 57*, 59*, 62*, 70*, 79*, 101*, 113* (subst), 115*, 120*, 124*, 128*, 131*, 132*, 145*, 152* (subst), 154*, 155*, and 162*. Many of these are just one-line passages. This MS does not share any additional passage with the entire S. It is also noteworthy that it presents the largest number of omissions (haplographical as well as non-haplographical) which are peculiar to it. These are to be found in every adhy.

D₂

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 215 of 1887-91. Folios 1-29, written on thick country paper, in Devanāgarī characters, with about 16 lines to a page and about 55 letters to a line, size 14½" × 6¾", margins ruled with two double red lines, edges also ruled. The handwriting is good, legible, and uniform. The MS, which is undated, contains only the Śalyavadha and the Hradapraveśa sub-parvans (of the Śalyaparvan) and the Aśikaparvan (of the Sautika).

This MS is peculiar in 71* and 80*. It does not share any additional passage with the entire S. As many as 25 non-haplographical omissions, most of them short, are peculiar to this MS. Among them the following may be noted: 9 53-58, 25 28-29, 27 52, and 28 57^e-58^d.

D₃

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 71 of 1902-07. Folios 38, written on Indian paper, in Devanāgarī characters, with 14 lines to a page and 45-50 letters to a line, size 15" × 6¾", margins ruled with two double red lines, and edges with single red lines. The handwriting is good and legible. The MS, which is undated, contains only the Śalyavadha and the Hradapraveśa sub-parvans.

The MS is peculiar in 13*, 48*, 51*-53*, 55* (subst), 56*, 63* (subst), 67*, 68*, 75*, 90* (subst), 103*, 109* (subst), 110*, 119*, 126*, 136*, 139* (subst), 140* (subst), 143*, 153*, 157*, and 159*. It shares 97* and 121* with, among others, the entire S. The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted: 1 8^{ab}, 16 14^{cd}, 16 84^{cd}, 22 56, and 22 74^{cd}.

D₄

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East

Panjab), No 3283 Written on paper in Devanāgarī characters. The MS, which is undated, contains the Śālyavadha and the Hiadapraveśa sub-parvans only

There is no additional passage peculiar to this MS, nor is there any additional passage which it shares with the entire S. The only non-haplographical omission peculiar to this MS is 16 51^a-58^d. The portion from 1 9^a up to चपरा in 1. 29^b is lost on a missing folio

D_c

Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 1033 Folios 48, written on Indian paper, in Devanāgarī characters, size 13" x 5", margins ruled The MS, which is undated, is in good condition It contains only adhyas 1-28 of the Śālyaparvan

There is no additional passage peculiar to this MS, nor is there any additional passage which it shares with the entire S The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 1 36^d, 8 36^d, from मदात्मनि in 14 87^d up to चके in 14 39^a, from मयमाव in 16 18^b up to परे in 16 19^d, 17 13^{ab}, from देहिनि in 21 38^b up to यविमो in 21 85^d, 22 74^a-75^a, from 22 85 up to 23. 27, 24 50^{ab}, 25 5^a-6^a, from वरे in 26 51^c up to यवार in 26 52^d, from तो दृष्ट in 27. 23^a up to पते in 27 24^b, from रथात्मि in 27 30^a up to भारत in 27 31^b, and from वरु वलम् in 28 32^d up to द्रोणपुत्रा in 28 84^a.

D_r

Madras, Adyar Library, No XLI/d10 Undated, contains the Śālyavadha and the Hiadapraveśa sub-parvans only

There is no additional passage peculiar to D_r. It shares 164^a with, among others, the entire S The following are the only non-haplographical omissions, which are peculiar to D_r 24 1^a-2^a and 28 32^a-33^b. The first few folios of the MS containing the portion from the beginning of the parvan up to 16 80^a are missing

D_s

Baroda, Oriental Institute Library, No 11475 Folios 50, written on paper, in Devanāgarī characters, with 16 lines to a page and 35-36 letters to a line, 1200 *granthas* The MS, which is undated, contains only the first two sub-parvans of the Śālyaparvan.

D_s is peculiar in 167^a, and it shares 97^a, 121^a, and 164^a with, among others, the entire S. The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS., may be noted 6. 35^a-36^b, 11. 62^a-63^b, 15. 9^a-10^b, 15. 40^a, and 28. 59^{ab}.

D₁₀

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 503 of Viśrāmbāg I . Folios 47 , written on Indian paper, in Devanāgarī characters, with about 13 lines to a page and about 40 letters to a line , size $13\frac{1}{2}'' \times 6\frac{1}{2}''$, margins ruled with black lines . The MS is dated Śāka 1692 (?), Ssmvat 1818 (= A D 1761), and the scribe's name is given as Gangarāma . It contains only the first two sub-parvans of the Śālyaparvan

D₁₀ is peculiar in 82* and 83*, and it shares only 97* with, among others, the entire S . The MS is peculiar in the following non-haplographical omissions 2 5^a-6^a, from तान्द्वे in 2 25^a up to निहनिष्यति in 2 26^a, from तत in 10 21^a up to सिव in 10 22^a, 20 20^a-21^c, 24 17^{ab}, and 27 3

D₁₁

Tanjore, Sarasvathī Mahal Library, No 1133 . Folios 1-48 , written on Indian paper, in Devanāgarī characters , size $15'' \times 4\frac{1}{2}''$, margins ruled with two double red lines , colophons marked with red ink . The MS, which is undated, is in good condition . It contains only the first two sub-parvans of the Śālyaparvan

There is no additional passage peculiar to this MS . It shares 97* and 121* with, among others, the entire S . The only non-haplographical omission peculiar to this MS, is 14. 8

G₁

Tanjore, Sarasvathī Mahal Library, No 11845 . Palm-leaf, size $15'' \times 1\frac{1}{4}''$, Grantha characters . The MS (folios 1-96) contains only the first two sub-parvans of the Śālyaparvan . The following colophon is found at the end विश्वावसुवर्षे मीनमासे २५ दिने मध्याह्ने (ग्रामनाम) राजश्री श्रेयप्पार्यायें काशीपतिना लिखित शतयुर्व . A similar colophon, but with a different date, occurs at the end of MS No 11830 from this library, which contains the last two sub-parvans of the Śālyaparvan and the Sautikaparvan (with the Aśika-parvan) . Presumably the two MSS belong to a complete Grantha codex of the Mahābhārata prepared for Śrī Śeṣappārya by Kaśipati

There is no additional passage peculiar to G₁ . By themselves, the MSS of the G version, do not share any additional passages with a large number of MSS belonging to the N recension . The following two are the only non haplographical omissions, which are exclusive to this MS . 16 30^{ab} and 22 5-6

3. *Manuscripts used for adhys. 29-64 only*

Ś.

Oxford University Library, Stein Collection, No 152. Described by STEIN, *JRAS*, 1900, pp 187-94. Carefully written on paper, in fairly legible Śāradā characters, with about 27 lines to a page and about 36 letters to a line, size 14" × 10". The MS is incomplete, and contains only the concluding portion (from 60 35^d up to the end) of the Śālyaparvan (folios 60-64), the Sautikaparvan, the Striparvan (one folio missing), the Āśvamedhikaparvan, and some portion (1 1 to 3 2) of the Āśramavāsikaparvan. There are a number of marginal glosses, some of them in Devanāgarī characters. STEIN refers in his article to the sale-deed recorded, on the obverse of the first leaf of the Āśvamedhikaparvan, by one Takade Bhatta Haraka, both in Sanskrit and Persian, which bears the date Guṇvāsara, Āśvina Kṛṣṇa Pratipad of (Saptarṣi) Samvat [47] 58 (= A. H. 1093 = A. D. 1682). This sale-deed is in respect of the sale, for 45,000 Dīnāras, of the complete MS of the Mahābhārata (in two books), and is passed in favour of Guṇa Ānanda by Pandits Lālā, Śrīkantha, and Naraka. STEIN further suggests that, as seen from the hand writing in the sale-deed, this Takade must have been the glossator on this MS. As a matter of fact, STEIN seeks to prove that this Takade has annotated and revised a number of MSS found in Kashmir. On the evidence of the writing and the paper, STEIN assigns the present MS to the end of the 16th or the beginning of the 17th century A. D. This MS is used also for the Critical Editions of the Sautikaparvan (as Ś.), the Striparvan (as Ś.), the Āśvamedhikaparvan (as Ś.), and the Āśramavāsikaparvan (as Ś.).

Ś. shares its only additional passage, namely, 386*, with the entire N recension (except D₁). It is peculiar in the haplographical omission of 63 22, while it shares the haplographical omission of 62 4^d-5^a with G₁ and of 62 48^c-49^b with D₂.

K.

Tanjore, Sarasvathī Mahal Library, No 1034. Folios 54, written on paper, in Devanāgarī characters, size 13" × 5", margins ruled with lines. The MS, which is dated Āśvina Śukla 2, Samvat 1730 (= ca. A. D. 1674), is in good condition.

K₁ is peculiar in 225* and 327* (subst). It shares 221* with D₁, 232* with B₁-S (except D₂, D₂ missing), S, 251* with B D, 278* with B D, and 333* with B₁-S-D-T₁-G₁-M. The following non haplographical omissions, which are peculiar to this MS., may be noted: 30 45^c-46^b, 31. 39^a^b, 34. 6^a-25^b, 34 28^c-29^b, 34 32^b^{cd}, 34. 75^c-76^d, 35. 8^c-9^b, 35 44^{cd}, 35. 48, 38. 30^c-32^b, 42. 11^a-12^b, 43. 50^{ab}, 44 94^{cd}, 53. 12^{ab},

54 17^a, 55 44^c-56 2^d, 56 26^{ab}, 57 38^b-39^b, from चै in 61 1^c up to सालकिल्या in 61 2^d, 62 3^a-5^b, and 62 29^c-30^b

B₂

Dacca, University Library, No 618 Written on paper, in Bengali characters, with about 6 lines to a page, size 21 5" × 3 3" Besides the complete Śālyaparvan (141 folios), this MS contains the Sautikaparvan and the Stūtiparvan (together covering 61 folios) It is dated Śaka 1668 (= A D 1746), and the name of the scribe is given as Śrī Rāmanātha Deva Śāimī Though the MS contains the entire Śālyaparvan, in the present Critical Edition, it is used only for adhyas 29-64 of that parvan It is also used for the Critical Edition of the Sautikaparvan (as B₂) and the Stūtiparvan (as B₂)

This MS is peculiar in 262* (subst), while it shares 206* with B₂ Dn D₂, 215* with B₂, 283* with B₁, 287* with B₁ : 4 D₁ 4-10 S, 289* with B₁-4 Dn D₁ : 4-10, 290* with B₁ : Dn D₁ : 4-10, and 333* with K₁ B₁ : 4 D T₁ : G₁ : M₁ The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 32 19^{ad}, 32 26-28, and 48 10^{ab}

Dn₁

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 507 of Viśrāmbāg I Folios 65, written on country paper, in Devanāgarī characters, with about 12 lines to a page and about 30 letters to a line, size 16" × 6 3/4", margins ruled with two double red lines with a thick red line between them The handwriting is uniform and good The commentary of Nilakantha is given at the top and at the bottom of each page The MS is undated and is in good condition It contains only the last two sub-parvans of the Śālyaparvan Presumably it is the continuation of Dn₂ used for adhyas 1-28 of that parvan and forms part of a complete codex of the Epic

This MS has no additional passage peculiar to it It shares 203*, 232*, 286*, and 287* with, among others, the entire S It shares 203* and 286* with, among others, the entire B Dn₁ presents no non-haplographical omission which is exclusive to it

D₁

Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 4512 Written on paper, in Devanāgarī characters The MS, which is dated Śanivāsara, Pauṣa Vadya 7, Samvat 1851, Śaka 1716 (= A D 1795), contains only the last two sub-parvans of the Śālyaparvan It is said to have been written by one Mīśra Rādhakṛṣṇa at Gopālagadha

There is no additional passage exclusive to D₁. It shares 203*, 232*, 286*, and 287* with, among others, the entire S. It shares 203* and 286* with, among others, the entire B. The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 35 27^c-28^d, 38 22^c, 44 75^a-76^b, 44 77^d-79^b, 45 29^c-30^d, 45. 54^a, 51 1-2 (with ref), 51 22^c-23^c, 60 18^a, 61 13^d, and 62 22^c-23^d.

D₂

Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No 236. Presented by Shri K. P. Kulkarni. Folios 1-65, written on thick country paper, in bold, clear, and uniform Devanāgarī characters, with about 12 lines to a page and about 40 letters to a line, size 14" × 7", margins carelessly ruled with red lines, red ink used for marking verse-endings and yellow pigment for collections. The MS, which is dated Tuesday, Jyēṣṭha Śukla 5, Samvat 1831 (= A. D. 1775), contains only the last two sub-parvans of the Śālyaparvan. The name of the scribe is given as Viṣṇu, who seems to have written the MS at Śrīpura on the bank of the Carmanvatī.

D₂ is peculiar in 182* and 310*. It shares 203*, 232*, and 286* with, among others, the entire S. It shares 203* and 286* with, among others, the entire B. There is no non-haplographical omission, which is exclusive to this MS.

D₃

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 23 of Viśrāmbāg II. Folios 3-60, written on Indian paper, in clear and legible Devanāgarī characters, with about 10 lines to a page and about 40 letters to a line, size 14" × 5½", margins ruled with black and red lines, red pigment used for marking certain portions. The MS, which is undated, contains only the last two sub-parvans of the Śālyaparvan.

D₃ is peculiar in 222*. It shares 203*, 232*, 286*, and 287* with, among others, the entire S. It shares 203* and 236* with, among others, the entire B. The following are the non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS: from विवी in 30 63^b up to च ल in 30 64^b, from तसुयत in 32 36^a up to गङ्गने in 32 38^d, from गाङ्गेयो in 32 40^c up to च ल in 32 41^b, from व्यविशत् in 33 16^c up to अक्रिया in 34 8^c, from त्रिदिवौकस in 35 46^d up to निलय in 35 47^d, 45 74^c-75^d, 49 28^c-29^b, and from राजा in 55 29^c up to गते in 55 30^d. The portion from the beginning of adhy. 29 up to 29 48^b is lost on missing folios.

D₄

Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 3324. Written on paper, in Devanāgarī characters. The MS, which is dated Samvat 1671 (= A. D. 1615), contains only the last two sub-parvans of the Śālyaparvan.

D₁ is peculiar in 199*, 264* (subst), 269*, 274* (subst), and 322*. It shares 287* with, among others, the entire S, and 203* and 286* with, among others, B and S. The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 30 10^{ab}, 32 9^{cd}, 34 22, 34 26, 44 65^e-66^f, 44 88^{ab}, 44 96^e-97^d, 44 98^{cd}, 44 102, 44 103^{cd}, 44 105^{cd}, 45 24^{ab}, and 45 30^e-31^a. The portions from the beginning of adhy 29 up to ततः प्र in 29 53* and from तथैव in 36 28^a up to भगवत्स्त्वत् in 37 47^d are lost on missing folios.

D₂

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 216 of 1887-91. Folios 58, written on Indian paper, in Devanāgarī characters, with about 12 lines to a page and about 40 letters to a line, size 15½" × 6½", margins ruled with two double black lines. The MS, which contains only the last two sub-parvans of the Śālyaparvan, is dated Jyēṣṭha Śukla 1, Śaka 1607 (= A. D 1685), Krodhana Samvatsara. The name of the scribe is given as Nārāyana Bhatta Hātavalane.

There is no additional passage peculiar to this MS. It shares 232* and 287* with, among others, the entire S, and 203* and 286* with, among others, B and S. The following non-haplographical omissions, which are exclusive to this MS, may be noted 30 46^e-47^d, 31 18^{ab}, 31 31^{ab}, 35 7^e-8^d, 35 46^e-47^b, 37 38^{cd}, 41 36^d-37^e, 43 4, 43 21^a-22^b, 45 10^{ab}, 48 8, 50 10^a-11^b, 57 43^{ab}, and 60 38^a-39^b.

D₃

Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, unnumbered. Folios 1-42, written on thick Indian paper, in Devanāgarī characters, with about 12 lines to a page and about 64 letters to a line, size 18" × 7¾", margins ruled with three double red lines, red ink used for *dandas*. The MS, which is undated, contains only the last two sub-parvans of the Śālyaparvan.

There is no additional passage peculiar to this MS. It shares 232* and 287* with, among others, the entire S, and 203* and 286* with, among others, B and S. There is no non-haplographical omission, which is exclusive to D₃.

D₄

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 68 of 1902-07. Folios 87, written on thick Indian paper, in bold, legible and uniform Devanāgarī characters, with 8-9 lines to a page and about 40 letters to a line, size 15¼" × 7½", margins ruled with two double red lines. The MS, which is undated, contains only the last two sub-parvans of the Śālyaparvan.

D₀ is peculiar in 340* It shares 232* and 287* with, among others, the entire S, and 203* and 286* with, among others, B and S The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 29 31, 39 11^{ad}, 44 106^b, and 62 73^{ab} The portion from 63 7* up to the end of adhy 64 is lost on missing folios

D₁₀

Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 1134 Folios 1-52, written on Indian paper, in Devanāgarī characters, size 15" × 6½", margins and colophons in red ink The MS, which is undated, is in good condition It contains only the last two sub-parvans of the Śalyaparvan

There is neither any additional passage nor any non-haplographical omission, which is peculiar to this MS It shares 232* and 287* with, among others, the entire S, and 203* and 286* with, among others, B and S

D₁₁

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No. 63 of 1882-83 Folios 3-78, written on Indian paper, in clear and legible Devanāgarī characters, with about 10 lines to a page and about 40 letters to a line, size 11" × 5", margins ruled with double black lines, red pigment occasionally used. The MS, which is undated, contains only the last two sub-parvans of the Śalyaparvan

D₁₁ is peculiar in 192* and 377* (subst) It shares 232* with, among others, the entire S, and 286* with, among others, B and S The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted 30 17^c-20^b, 30 21, 30 65^{ad}, 30 68 32 5^c-6^b, 35 45, 36 16^c-17^c, 38 19, 40 1^{cc}, 44 8^{abcc}, 44 45^{ad}, 45 33, 47 53, 53 25^{ad}, 55 29^c-30^d, 56 9^d-10^c, 56 14^c-15^b, 56 33, 56 64^{ad}, 57 19^c-21^d, 58 2, 59 3^{ad}, 60 53-54, 61 38^{adcc}, 62 17^a-18^b, 62. 28^c-29^b, from समाख्या in 63 33^b up to महीयाश्च in 63. 34^b, 64. 14-15, 64. 34^{ab}, and 64 42^{bc}

T₂

Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 3949 Palm-leaf, Telugu characters The MS, which is undated, contains only adhys 55-64 of the Śalyaparvan

T₂ is peculiar in 366*. The only non-haplographical omission exclusive to this MS is 57 31^{ad}

G₁

Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11830 Palm-leaf, size 19" × 1½", Grantha characters, 8-9 lines to a page, very old in appearance. The MS contains the last two sub-parvans of the Śālyaparvan (folios 137-153) and the Sautika (and Aṣika) parvans (folios 154-178). According to the post-colophon note, which appears at the end of the Aṣikaparvan, the MS was written by Kāśipati, son of Vaidyanātha Śiva, of Tepperumālanallaru for the Sarasvatī-Kośa of Rājāśrī Śeṣappārya of Mahādānapura (Agrabāra) in Madhyārjuna, on the 22nd day of the Mīnamāsa in Krodhivatsara. (See the note on the MS used as G₁ for adhys 1-28 of the Śālyaparvan.)

There is no additional passage peculiar to this MS. The MS does not share any additional passage with a large number of MSS belonging to the N recension. The following non-haplographical omissions, which are peculiar to this MS, may be noted: 35 38^a, 57 5^{cde}, and 59 8^c-9^b.

*
* **
* **
* **
* *

Besides the above-mentioned MSS, which were actually used for the constitution of the text of the Śālyaparvan, the following MSS had been fully examined and collated:

1 *For the Śālyaparvan as a whole*

B (1 MS)

Dacca, University Library, No 505

D (7 MSS)

Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 1109-10, No 1160-61, No 1207, 1209, No 1231-32, No 1278-79, and No 1301-02, and Poona, Kamat Collection of the BORI, No 23

2 *For adhys 1-28 only*

D (8 MSS)

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 504 of Viśrāmbāg I, No 505 of Viśrāmbāg I, No (60) 72 of 1902-07, and No 136 of Viśrāmbāg II, Baroda, Oriental Institute, No 8588, and No 3950, and Madras, Adyar Library, No XI/B 1⁵, and No XXXVI/G₄

T (1 MS)

Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11829 (palm-leaf).

3 For adhys. 29-64 only

D (2 MSS.)

Poona, Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No 137 of Viśrāmbāg II, and No 162 of Viśrāmbāg II

T (1 MS)

Tanjore, Sarasvathi Mahal Library, No 11846 (palm-leaf), contains Śālyaparvan (adhys 55-64 only) and the Sautikaparvan

On a careful scrutiny, however, it was found that these latter MSS were of little value from the point of view of textual criticism, because they happened to be mostly the replicas of some of the MSS which had been selected for the purpose of the constitution of the text. The variants of these 20 MSS have been duly represented by other MSS, which belong to the same textual tradition and which have been selected on account of their having been either older in age or better preserved

*
* *

*
* *

*
* *

*
* *

TESTIMONIA

The testimonia normally used for the Critical Edition of the Mahābhārata consist of (1) the adaptations of the Epic like the Javanese adaptation *Bhāra'am* and the Telugu adaptation *Āndhra Bhāratamu*, (ii) the epitomes in Sanskrit like the *Bhārata-mañjarī* of Kṣemendra, the *Bālabhārata* of Amalacandra Sūri, and the *Pāṇḍavacarita* of Maladhārī Devaprabha, and (iii) the various commentaries on the Epic

(1) Adaptations

(a) The Javanese adaptation (ca A D 1000) is an abridged paraphrase of the Sanskrit original in Old Javanese, interspersed with Sanskrit quotations which are usually accompanied by their rendering into the Kawi language. Only eight out of the eighteen parvans of this adaptation have been traced so far, and the Śālyaparvan is not one among these eight. Two points pertaining to the Śālyaparvan, however, become clear from whatever is known about the Javanese adaptation. First, the Javanese *Bhāratam* regards the Śālyaparvan and the Gadāparvan as two separate major parvans, and secondly, in the Javanese adaptation, the parvans of the Epic are arranged in a different order, the Śālyaparvan being numbered as the thirteenth parvan and the Gadāparvan together with the Sautikaparvan being numbered as the fourteenth parvan. It may also be pointed out that the number of adhys in the Śālyaparvan (including the Gadāparvan) is, according to the Javanese *Parvasamgraha*, 121 (as against 64 of the present Crit Ed), while the number of stanzas in that parvan is 3220 (which is identical with the number given by the *Parvasamgraha* of the Crit Ed.).

In this connection, it has been rightly suggested that the Javanese figure for the number of adhys in the Śālyaparvan (121) must be hopelessly corrupt¹

(b) Only the first two parvans and a part of the third in the metrical Telugu adaptation of the Epic, the *Āndhra Bhārataṃ* (*AB*)², constituted the work of Nannaya (ca A D. 1025), while the remaining parvans were added by two other poets some years later. In the *AB*, the Śālyaparvan and the Gadāparvan are not regarded as two separate parvans—the contents of all the sub-parvans in the Critical Edition of the Śālyaparvan, including the Tirthayātrī, being presented in one single parvan called the Śālyaparvan. There are no additions in this Telugu adaptation, and the few omissions which one detects, such as that of Balarāma's visit to Ruṣangu's hermitage (Crit Ed, adhy 38), need not be specially mentioned. As is but to be expected, the *AB* follows the Southern recension, and more particularly the T version, as represented in the Critical Edition. It gives the name of one of Karna's sons as Susarman (which is uniformly attested by all the MSS of the S recension) instead of Suśeṇa (which is the reading of the MSS of the N recension and which is adopted in the Crit Ed [adhy. 9], of course with a wavy line)

(u) *Lalitomes*

(a) In the *Bhārata-nāṭya* (*BM*)³, the Kashmirian polyglot Kṣemendra (ca A D 1050) has summarized the contents of all the 64 adhys of the Crit Ed of the Śālyaparvan in 182 stanzas, treating the Śālyaparvan (71 stanzas) and the Gadāparvan (111 stanzas) as two separate major parvans. In spite of this severe condensation, it is remarkable that Kṣemendra has closely followed the original Epic. His text does not contain any additions—everything that he has described in his epitome being found in our constituted text. It is also particularly striking that the various events and incidents of the war as also the various places visited by Balarāma in the course of his *tirthayātrā* are recorded by Kṣemendra in exactly the same order in which they are found recorded in the Crit Ed. Only in two cases is the order seen to have been changed. According to the *BM*, Bhīma kills Duryodhana's younger brothers (Śālya, st 55–56) before Sanjaya has been caught hold of by Sātyaki (Śālya, st 57), while, in the Crit Ed, the latter incident (Crit Ed adhy 24) precedes the former (Crit Ed, adhy 25). Similarly in the *BM*, Sahadeva is said to have first killed Śakuni and then his son Ulūka (Śālya, st 59), while, in the Crit Ed, Ulūka is shown to have been killed before his father Śakuni (Crit Ed, adhy 27)

Since the *BM* is avowedly a condensation of the Epic, it is quite understandable

1 *Sulthanlar Mem Ed*, Vol. I, p 427

2 Published by V. Ramaswami & Sons, Madras, 1924–29

3. *Kāvya-mālā*, 64 pub Nirṇaya Sagara Press, Bombay, 1898

that many details pertaining to the war and the *īrthayātrā* should have been omitted in it. Among other omissions in the *BM*, the following, which are not quite unimportant, deserve to be noted. Kṛpā's advice to Duryodhana to conclude a treaty with the Pāṇḍavas and Duryodhana's rejection of that advice (Crit Ed, adhys 3-4), Kṛṣṇa's suggestion that Yudhiṣṭhira was the only hero to fight Śalya successfully (adhy 6), meeting of Yuyutsu and Vidura (adhy 28), Kṛṣṇa's urging Yudhiṣṭhira to employ *māyā* against Duryodhana's *māyā* (adhy 30), Duryodhana's challenge to fight the five Pāṇḍavas one by one, the acceptance of the challenge by Yudhiṣṭhira and further assurance by him that even if only one Pāṇḍava was killed by Duryodhana he would concede victory in the war to Duryodhana, and the reprimand of Yudhiṣṭhira by Kṛṣṇa (adhys 31-32), account regarding the seven Sarasvatis (adhy 37), the legends relating to Āṣṭiṣeṇa (adhy 39), Vasiṣṭāpavāha (adhy 41), the birth of Kārttikeya and his installation as the Commander-in chief of the gods (adhys 43-45), *badarapūcana* (adhy 47), and Kurukṣetra (adhys 51-52), Arjuna's signing to Bhīma by touching his thigh (adhy 57), Kṛṣṇa's arguments in favour of Bhīma's action (adhy 59), and Kṛṣṇa's hasty departure from Hastināpura on having instinctively known of Aśvatthāman's plan of a nocturnal assault on the Pāṇḍavas (adhy 64). Of course these omissions by no means imply that the version of the Epic which Kṣemendra had before him did not mention the incidents in question. They are rather to be understood as having been occasioned by the exigencies of condensation.

Attention may be here drawn to a few other points which are of some consequence from the point of view of the constitution of the text in the Crit Ed. (1) The name of one of the sons of Karṇa is given in the Crit Ed as सुपेण (adhy 9). All the MSS of the S recension uniformly read सुनर्म for सुपेण. Kṣemendra gives the name as सुपेण (Śalya, st 17). (2) Among the younger brothers of Duryodhana killed by Bhīma, Kṣemendra mentions one महाबाहु (Śalya, st 56). This name does not occur in the Crit Ed, but is attested by Ś and K (crit app, 25 4). (3) Among the names of persons and places, Kṣemendra records चङ्गणक for मङ्गणक (adhy 37, चङ्गणक not recorded by any MS), उत्तङ्ग for रुपङ्ग (adhy 38, उत्तङ्ग recorded by Ś, K D₂ 11), भूमिक for सुभूमिक (adhy 36), दुर्गक्षोत for गर्गक्षोत (adhy 36, दुर्गक्षोत not recorded by any MS), नगधन्वन् for नागधन्वन् (adhy 36, नगधन्वन् not recorded by any MS), and कारपवन for कारपचन (adhy. 53, कारपचन recorded by K, B₁ & D₁ 2).

(b) The *Bālabhārata* (*BB*)¹ is another epitome of the Great Epic and is composed by Amaracandra Sūri who lived in the 13th century A. D. The account of the happenings of the last day of the war as presented in the 189 stanzas of the Śālyaparvan of the *BB* is exactly similar to what is found in the Crit Ed of the Śālyaparvan. There

1. Kāvya-mālā, 45 pub. Nirṇaya-Sagara Press, Bombay, 1894.

are no additions in the *BB*, while, on the other hand, even such incidental details as that Śalya had arrayed the Kaurava army according to the *sarvabhadra vyūha* or that the *śālī* employed by Yudhiṣṭhira against Śalya had been originally created by Traṣṭra for Śira are not omitted. But for the *tīrthayātrā* of Balarāma, which is only casually referred to in it, the *BB* seems to adhere to the Crit. Ed. very closely—indeed, far more closely than the *BM*. It is evident that Amaracandra Sūri follows the Northern recension of the Epic, for, (to mention only one point) he gives the name of one of Karna's sons as कुपे and not as कुपुर्ना.

(c) The *Pāṇḍavacarita (PC)*¹ of Maladhārī Devapiabha Sūri (ante Śaka 1480 = A. D. 1558) is essentially a free abstract of the Mahābhārata. In stanzas 808–968 of its thirteenth Sarga, in which the account of the whole war is given, the *PC* depicts, with the usual poetic embellishments, only the main incidents from the Śalyaparvan. There are no additions, while various important details are omitted in it. Balarāma's *tīrthayātrā* is entirely omitted.

(iii) Commentaries

The following three commentaries were examined for the purpose of the Critical Edition of the Śalyaparvan: (1) Ca The *Bhāratārthapradīpikā*² of Arjunamīśra (ca A. D. 1450–1500)³, (2) Cv The *Lūlśālamāra* of Vādirāja (ca A. D. 1571)⁴, and (3) Cn The *Bhāratābhāvadīpa* of Nilakantha (ca A. D. 1680–1693)⁵. In his commentary on the Mahābhārata, called *Durghatārthapralāsini* or *Viśamaśloki*, Vimalabodha (between A. D. 1150 and A. D. 1300)⁶ remarks as follows श्रुत्यादिपर्वणि सुगमानीति राजधर्मे निष्पन्ते. So there is not available any commentary by Vimalabodha on the Śalyaparvan as such.

Ca

The commentary of Arjunamīśra, as used for the present Critical Edition of the Śalyaparvan, is based on the transcripts of the following two MSS.

(1) Baroda, Oriental Institute Library, No. 12931. Folios 1–8^a.

It begins श्रीगणेशाय नमः ।

चैतन्यचन्द्रिका यस्य नरीति चराचरे ।

तं नुनो भारतव्याजवाक्यमावृतवर्णिनम् ॥

1 Kāvya-mālā, 93 pub Nirṇaya-Sagara Press, Bombay, 1911.

2 The name is variously given as (Mahā)Bhāratārtha(pra)dīpikā and Bhāratasamgrahadīpikā.

3 P. K. Goḍe, *Indian Culture*, Vol. 2, pp. 141–46.

4 P. K. Goḍe, *ABOPI*, Vol. 17, pp. 203–10.

5 P. K. Goḍe, *ABORI*, Vol. 23, pp. 146–61.

6 P. K. Goḍe, *ABOPI*, Vol. 17, pp. 395–97, Vol. 25, p. 107.

7 See Bombay (now Maharashtra) Government Collection (deposited at the BORI), No. 84 of 1862–70, folio 58^a.

It ends

श्रीभारताचार्यपाठकराजश्रीमदीशानतनयस्य देवबोधादिदेवमतानुसारिणो भारताचार्यस्य श्रीमदर्जुनमिश्रस्य कृतौ भारतार्थप्रदीपिकायां टीकाया शल्यपर्वान्तर्गत गदापर्व समाप्तम् ।

The MS, which is dated Śaka 1736 (= A D 1814), gives only the commentary without the text It also contains Aṅgunamisīa's commentary on the Sautikaparvan and the Striparvan (beginning from folio 8^a)

(11) Ujjain, Scindia Oriental Institute Library, No 482/5797 Folios 1^b-9^a.

It begins नमो गणेशाय ।

चैतन्यचन्द्रिका यस्य नरीनर्ति चराचरे ।

त नमो भारतव्याजवाङ्मयाभ्युत्तवर्षिणम् ॥

It ends गदापर्व समाप्तम् ।

The MS, which is dated Śaka 1571 (= A D 1649) and which is said to have been written by one Nārāyaṇabhaṭṭa Mahoksa, gives only the commentary without the text It also contains the commentary on the Sautikaparvan (beginning from folio 9^a) The colophons in this MS are generally very brief Curiously enough, however, there is, at the end of the commentary on Crit Ed adhy 28, a colophon which reads इति श्रीपरमहन्साचार्यश्रीदेवबोधकृतौ भारतदीपिकाया शल्यपर्वविवरण समाप्तम् The ascription of this commentary, on the basis of this colophon, to Devabodha is obviously a mistake This MS was carefully compared with the Baroda MS No 12931 referred to above, and was found to be identical with it They begin with the same stanza The colophons found in the two MSS, all of which occur exactly at the same places in both the MSS, however, need to be specially noted

Baroda MS

Ujjain MS

(1) At the end of the comm on Crit Ed adhy 6	इति शल्यपर्वणि शल्याभिषेक	शल्यपर्वणि शल्याभिषेक
(2) At the end of the comm on Crit Ed adhy 16	इति शल्यपर्वविवृतौ शल्यवध	इति शल्यपर्वविवृतौ शल्यवध
(3) At the end of the comm on Crit Ed adhy 28	इति श्रीभारताचार्यश्रीमर्जुनमिश्रस्य कृतौ भारतार्थदीपिकाया टीकायां शल्यपर्वविवरण समाप्तम्	इति श्रीपरमहन्साचार्यश्रीदेवबोधकृतौ भारतदीपिकाया शल्यपर्वविवरण समाप्तम्
(4) At the end of the comm on Crit Ed adhy 45	कुमाराभिषेक	गदापर्वणि कुमाराभिषेक
(5) At the end of the comm on Crit Ed adhy 53	इति श्रीभारताचार्यपाठकराजश्रीमदीशानतनयस्य मिश्रश्रीभारताचार्यश्रीमदर्जुनस्य कृतौ महाभारतदीपिकाया टीकाया गदापर्वणि रामतीर्थयात्रा	गदापर्वणि रामतीर्थयात्रा

Baroda MS

Ujjain MS.

- (6) At the end of the comm on Crit Ed adhy 64
 श्रीभारताचार्यपाठश्रुजश्रीमदीशानतनयस्य
 देवबोधादिदेवमलानुसारिणे भारताचार्यस्य
 श्रीमद्वेङ्गुनस्य वृत्तौ भारताचार्यदीपिकाया
 टीकाया शून्यपर्वान्तर्गत गदापर्व समाप्तम्

गदापर्व समाप्तम्

Colophons 3, 5, and 6 in the Baroda MS, as cited above, are fairly detailed and seem to put it past doubt that that MS contains Arjunamīśra's commentary on the Śaṅkharparvan. The Ujjain MS, which, as mentioned above, is essentially identical with the Baroda MS, must, therefore, be also regarded as containing Arjunamīśra's commentary on the Śaṅkharparvan. All the colophons in the Ujjain MS are brief, and the only one (namely, colophon 3), which is detailed and which mentions the name of Devabodha as the author of the commentary, appears to be rather out of place. The ascription of the commentary to Devabodha may have been due to the occurrence of the name of Devabodha in the longer colophon in Arjunamīśra's commentary. Presumably a colophon similar to colophon 6 in the Baroda MS had occurred (at the end of the comm on Crit Ed. adhy 28) in the MS from which the Ujjain MS was copied and was misunderstood by the copyist. Attention may be drawn, in this connection, to another significant point. The name of Devabodha's commentary is usually given as *Jñānadīpīlā*. It is also known as *Mahābhārata-tātparyatīlā* or *tātparyadīpīlā*¹. But in the solitary colophon in the Ujjain MS, the name of the commentary is given as *Bhāratadīpīlā*, and thus renders Devabodha's authorship of it suspicious². Devabodha's usual practice of giving the *tātparyārtha* of groups of stanzas in single sentences is also not seen to be by any means conspicuous in the Ujjain MS. It may be further pointed out that the commentary of Arjunamīśra on the Sautikaparvan, which begins on folio 8^a in the Baroda MS, is identical with the commentary on that parvan, which begins on folio 9^a in the Ujjain MS. This would confirm that the Ujjain MS No 482/5797 contains the commentary of Arjunamīśra and not of Devabodha as it is wrongly supposed to do³. Inci-

1 *Sukthanīar Mem. Ed.*, Vol I, p 273. Devabodha's commentary on four parvans, namely, the Ādi (BORI, 1941), the Sabhā (BORI, 1949), the Udyoga (Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1944), and the Bhīṣma (BORI, 1947), have been published so far. The colophons at the end of the Ādi and the Sabhā clearly give the name of the commentary as *Jñānadīpīlā*. The MS, on which the comm on the Udyoga is based, is incomplete and does not contain the final colophon. But the name of Devabodha as author occurs in the concluding colophon-verse to Sanatsujāta on folio 73^a, and the name *Jñānadīpīlā* is found at the end of the comm. on adhy 32 on folio 18^a. The colophon at the end of the comm on the Bhīṣma mentions Devabodha as the author, but *Mahābhārata-dīpīkā* as the name of the comm.

2 The name *Bhāratadīpīlā* is closer to *Bhāratārtha(pra)dīpīlā*, which latter is the name of Arjunamīśra's commentary.

3 Cf. Introduction, Crit Ed. Sautikaparvan, p xxiii, and Introduction, Crit Ed. Strīparvan, p xxi. The same Ujjain MS seems to have been used—again erroneously—as embodying Devabodha's comm. also for the Crit Ed of the Dronaparvan (see Introduction to that parvan, p xiii).

dentally it may be added that, in some catalogues of MSS, commentaries are wrongly entered under the name of Devabodha¹

Though Arjunamīśra's commentary on the Śālyaparvan did not prove to be of any significant use for the constitution of the text, its peculiar readings and explanations have been included at some places in the Critical Apparatus and the Critical Notes

Cv

A MS of the commentary of Vādirāja on the entire Mahābhārata (without the text) was available to P P S Sastri, who has duly used it for his edition of the Epic. Its transcript was procured by the BORI and used for the Crit Ed The commentary on the Śālyaparvan, which consists of 67 adhys (30 for the Śālya and 37 for the Gadā), begins हरि ॐ । इतिष्टास्त्रयो रथा इत्यत्र It ends इति श्रीमहाभारते शतसहस्रिकाया सहिताया वैयासिक्या गदापर्वणि वादिराजपूज्यचरणविरचितलक्षालङ्काराख्यटीकाया सप्तत्रिंशोऽध्याय । गदापर्व समाप्तम्

This commentary is very scanty and of little use for the constitution of the text Citations from it have, however, been given at some places in the Critical Apparatus and the Critical Notes

Cn

Nilakantha's commentary on the Śālyaparvan, as printed in the Vulgate, as also as presented in the MSS of the Dn version mentioned above, is used for the present Critical Edition (For remarks on the Dn version, see below) Explanations from Cn have been included at several places in the Critical Notes

EXTENT OF THE ŚĀLYAPARVAN

The number of adhys in the present Critical Edition of the Śālyaparvan is 64, and the number of stanzas in it is 3293 Among these stanzas, there are 2 stanzas (*Anuṣṭubh*) consisting of one line (2 *pādas*) each, 2863 stanzas (*Anuṣṭubh*) consisting of two lines (4 *pādas*) each, 310 stanzas (*Anuṣṭubh*) consisting of three lines (6 *pādas*) each, 117 stanzas (*Triṣṭubh*) consisting of 4 lines (4 *pādas*) each, and one stanza (*Triṣṭubh*) consisting of 6 lines (6 *pādas*) About the extent of the Śālyaparvan, the following statement is made in the Parvasamgrahaparvan (PS) of the Critical Edition of the Ādiparvan (2 173-77)

अत पर विचित्रार्थ शल्यपर्व प्रकीर्तितम् ।
हतप्रवीरे सैन्ये तु नेता मद्देश्वरोऽभवत् ॥
वृत्तानि रथयुद्धानि कीर्त्यन्ते यत्र भागश्च ।
विनाशं कुरुमुख्याना शल्यपर्वणि कीर्त्यते ॥

1 See Introduction, Crit Ed Udyogaparvan, p XIII, foot-note 2

शतस्य निधनं चात्र धर्मराजान्महारथात् ।
 गदायुद्धं तु तुमुलमग्रेव परिकीर्तितम् ।
 सरस्वत्याश्च तीर्थानां पुण्यता परिकीर्तिता ॥
 नवमं पर्वं निर्दिष्टमेतदद्भुतमर्थवत् ।
 एकोनपट्टिख्यायास्तत्र सख्याविशारदैः ॥¹
 सख्याता बहुवृत्तान्ता श्लोकाश्च चात्र शस्यते ।
 त्रीणि श्लोकसहस्राणि द्वे शते विशतिस्तथा ।
 मुनिना संप्रणीतानि कौरवाणां यशोमृताम् ॥

It will be seen that the PS does not count the Śālya and the Gadā as two separate parvans, but regards them as constituting one single parvan, bearing the name Śālyaparvan, and numbers that parvan as the ninth parvan. It will be further seen that the PS refers to the Śālyaparvan as consisting of three main sections, namely, *Śālyasya nidhnam* with its antecedents (=the Śālyavadha sub-parvan of the Crit Ed), *Gadāyuddham* (=the Gadāyuddha sub-parvan of the Crit Ed), and *Sarasvatyāh tīrthānām punyatā* (=the Tīrthayātrā sub-parvan of the Crit Ed). The Hradapraveśa, which has, on the strength of tradition as also on the evidence of some MSS, been designated in the Crit Ed as the second sub-parvan, is not specifically mentioned in the PS.² According to the PS, the number of adhys in the Śālyaparvan is 59 (as against 64 of the Crit Ed) and the number of *śloka*s 3220 (as against 3293 of the Crit Ed).³ We have, however, been already warned — and quite rightly too — against too much credence being put on the PS figures.⁴ It has been pointed out that there are “obvious difficulties in the way of making any practical use of the figures recorded in the PS for text-critical purpose.”⁵ For one thing, there is no unanimity among the various MSS — not even among those belonging to the same version or sub-version — in respect of the PS figures. Moreover, it is more than probable that those figures were deliberately changed from time to time. It may also be added that the word *śloka* occurring in this context is highly ambiguous

1 It would perhaps be more logical to add the following line to this stanza and thus make it into a three-lined (or six footed) stanza. The last two lines would, in that case, form one stanza.

2 However, as seen from the Crit. App., a large number of MSS belonging to N add, after 1.2.175^{ab} a passage which enumerates several other topics, including Hradapraveśa. Incidentally it may be pointed out that, in the PS, the three sections (sub-parvans) are not mentioned in their proper sequence. The Tīrthayātrā should have been mentioned before the Gadāyuddha.

3 The Crit. Ed. of the Śālyaparvan can be said to consist of 3293 *śloka*s, only if the word *śloka* is understood in the sense of a stanza. If, however, the word *śloka* means ‘a unit of measurement of written matter equal to 32 *akṣaras*’ (*Sukthanḥkar Mem. Ed.*, Vol. I, p. 423), the number of *śloka*s in the Crit. Ed. of the Śālyaparvan will be about 3492.

4 *Sukthanḥkar Mem. Ed.*, Vol. I, pp. 122-26.

5 *Op. cit.*, p. 124.

and can be (and actually is) interpreted differently to suit different ways of computing. Further, it can by no means be claimed that the PS of the Critical Edition reflects the exact situation regarding the extent of the other portions of the Critical Edition. To argue that, since the texts of the PS and the various major parvans of the Epic are constituted on the basis of the same principles of textual criticism and since all of them form parts of the same Critical Edition, the major parvans in the Critical Edition ought to conform to the specifications regarding their extent given in the PS of the Critical Edition is to show scant understanding of the scope, method, and objective of the present Critical Edition.

However, so far as the Śālyaparvan is concerned, a reference must be made to two rather significant points. First, no variants are recorded in the Crit. App. of the Ādiparvan for the PS figures for the number of adhys and of *ślohas* of the Śālyaparvan¹. In other words, all the MSS used for the constitution of the text of the PS in the Critical Edition give 59 as the number of adhys and 3220 as the number of *ślohas* of the Śālyaparvan. Secondly, the figures for the adhys and *ślohas* of the Śālyaparvan as given by the Javanese version and the Southern recension are respectively, 121 and 3220, and 59 and 3220². As has been pointed out by SUKTHANKAR, the Javanese figure for the number of adhys must be ruled out as hopelessly corrupt³. Therefore, it may be said that, by and large, there is an agreement among the PS, the Javanese version, and the Southern recension so far as the figures for the adhys and *ślohas* of the Śālyaparvan are concerned. As for the first point, the fact that all the MSS used for the Critical Edition of the Ādiparvan give 59 as the number of adhys and 3220 as the number of *ślohas* of the Śālyaparvan possesses but little probative force. For, three important MSS used for the Critical Edition of the Śālyaparvan itself, namely, Ś₁, K₂, and K₄, give in their colophons different figures for the number of *ślohas* in that parvan. Ś₁ and K₂, which actually seem to quote from a version of the PS known to them, read त्रीणि श्लोकसहस्राणि पञ्च श्लोकशतानि च (3500). K₄ also, which presumably quotes from a version of the PS, reads त्रीणि श्लोकसहस्राणि तथा श्लोकशतानि षट् (3600). One further notices another kind of discrepancy. K₁, quoting from the PS, mentions 59 and 3220 respectively as the number of adhys and the number of *ślohas* of the Śālyaparvan. But immediately after this, the MS adds शत्यगदापर्वसमाप्ति, पत्रसंख्या १४४, अध्याय ६८, ग्रन्थसंख्या ३२२०. One and the same MS thus gives two different figures for the number of adhys — the first (59) indicating the scribe's anxiety to adhere to a specific tradition and the second (68) presumably indicating the actual extent of the MS. It will accordingly be seen that the PS figures for the Śālyaparvan do not have the unanimous support of MSS. As to the agreement

1 See Crit. App. for 1 2, 176-177.

2 Sukthankar Mem. Ed., Vol I, p 424

3 Op cit., p 427.

between the PS figures on the one hand and those of the Javanese version and the Southern recension on the other, it may be presumed that the Javanese version and the Southern recension have merely sought to adhere, as far as possible, to the tradition represented in the PS of the Critical Edition, irrespective of the fact that the PS figures do not present a correct picture of the extent of the various parvans in that version and in that recension. At least in the case of the Southern recension, the PS figures for the Śālyaparvan are not attested by any MSS of that recension.

In view of all that has been said above, I have relied, for the present Critical Edition of the Śālyaparvan, on the three principles of textual criticism pertaining to the PS, namely, that the PS figures, though they have the appearance of being correct to the last digit, must be regarded as only approximate, that the evidence of the PS is essentially secondary, and that agreement or disagreement with the PS figures, by itself, is no guarantee for the absolute validity of a particular MS.

Turning to the MSS actually used for the constitution of the text of the Śālyaparvan, one finds the figures, mentioned by some of them, equally inconclusive. Only 15 MSS, 5 belonging to N and 10 (that is, all) belonging to S, record the number of the last adhy of the Śālyaparvan¹. T (T₁ & missing) G begin a new parvan (comprising only the Gadāyuddha) from adhy 54 of the Critical Edition onwards. Therefore the last adhy of the Critical Edition is designated as adhy 11 in these MSS. According to M₁ & 4, the Śālyaparvan ends with adhy 63 of the Critical Edition while adhy 64 forms the first adhy of the Sautikaparvan. The figures mentioned in other MSS are Ś₁ (quoting from PS) 59 (adhys) and 3220 (ślohas), Ś₂ (quoting from PS) 59 and 3500, K₁ 59 (quoting from PS) and 68 (adhys) and 3220 (granthas), K₂ (quoting from PS) 59 and 3500, K₃ (quoting from PS) 59 and 3600, Dn₂ 2000 (granthas for the text) and 100 (granthas for comm), Dn₁ 1800 (ślohas of adhys 29-64), 3500 (ślohas of the entire Śālyaparvan, quoting from PS). It will be thus seen that even the figures mentioned by the MSS used for the Critical Edition of the Śālyaparvan are of little help in determining the extent of that parvan in terms of adhys and ślohas². So far as the contents of the

1 As a matter of fact, all the MSS of the S recension invariably give the number of each adhy. It may be noted in this connection (1) that these MSS insert additional colophons at three places, namely, after 16-6, 28-18, and 34-37 of the Crit Ed., (2) that, up to the end of adhy 31 of the Crit Ed., all of them uniformly give the same adhy numbers, (3) that G₃ omits the colophon at the end of adhy 34 of the Crit Ed., so that the number of each adhy after adhy 33, according to that MS, is less by one than the number given by the other S MSS, (4) that, at the end of adhy 37 of the Crit Ed., T₁ wrongly gives the adhy number as 42 (instead of 40), and (5) that M₁ omits the colophon at the end of adhy 53 of the Crit Ed., so that the number of each following adhy, according to that MS, is less by one than the number shown by the other MSS belonging to that version.

2 B₂ D₁ give the number of the last adhy in the Crit Ed. as 36, presumably counting the number of adhys of the first two sub-parvans (that is, 28) separately. The total number of adhys of all the four sub-parvans, according to these MSS, (28 + 36), will be equal to the number of adhys (64) in the Crit Ed. of the Śālyaparvan.

major textual traditions is not very marked. Much less marked is the difference in respect of the additions and omissions which are peculiar to them. So far as the larger additional passages (which are given in Appendix I of the Crit. Ed.) are concerned, there are only five of them. Out of these, none is exclusive either to the entire N recension as such or to the entire S recension as such¹. Then there are the star passages, that is to say, the shorter additional passages, which are excluded from the constituted text but are given in the Critical Apparatus². The star passages, which are peculiar to the entire N, are 7*, 17* (with Cn), 81* (with T₁ s), 156* (with T₁ s), 187*, 258*, 299*, and 336* (with Ca, B₂ missing). These 8 passages together consist of 9 lines (or 18 *pādas*) of *Anuṣṭubh*. The star passages, which are peculiar to the entire S, are 33*, 112* (with D₄), 164* (with D₄ r s), 165* (with D₇ s), 166* (with D₃), 171*, 191*, 210*, 213*, 219*, 246*, 259*, and 284*. These 13 passages together consist of 12 lines (or 24 *pādas*) of *Anuṣṭubh* and 12 lines (or 12 *pādas*) of *Trisṭubh*³. The N recension, as a whole, thus has 9 additional lines, and the S recension, as a whole, has 24 additional lines⁴. As against this, there are no omissions which are peculiar either to the entire N or to the entire S⁵. Broadly speaking, therefore, in respect of the extent, the N recension, taken as a whole, does not diverge appreciably from the S recension, taken as a whole. They are, indeed, evenly balanced. Just as the two recensions are not mutually divergent in this respect, they are also not much divergent from the Critical Edition. The same can be said in respect of the contents of the two recensions. Neither recension presents any significant incident or episode which is exclusive to it⁶. There are no major cases of transposition of passages in either

1 It may, however, be pointed out that the longest of these passages, namely, App. I, 1, which consists of 118 lines, is found in N (except D₄, D₇ missing), while two passages, namely, App. I, 4 (18 lines) and I, 5 (18 lines), are found in S (except M₁, T₂ s missing).

2 In the Śālyaparvan, there are 403 star passages of varying lengths.

3 It may be further noted that N (except D₄, with T₁ s) is peculiar in 30*, N (except D₄, D₇ missing, with T₁ s) in 36*, N (except D₄ s) in 65*, N (except D₃) in 298*, S (except M₁) in 233*, and S (except T₂) in 252*.

4 If the exception of the single MSS, D₄ and M₁, in respect of the longer additional passages (see fn 1 above) is overlooked, the total number of additional lines will be 127 in N and 60 in S.

5 The following omissions, which are peculiar to a majority of MSS belonging to S, may, however, be noted: 15 42^{ab}, 26 13^{ab}, 27 20^{cd}, 27 58^a-59^b (all these in S except T₁ s), 45 11^a-14^b (hapl, in S except M₁), and 54 24^{bc} (hapl, in S except M₂ s).

6 In the longer additional passage (App. I, 1), for instance, N (except D₄, D₇ missing) merely elaborates the antecedents of the last day of the war. It speaks of the great confusion in the Kaurava army occasioned by the fall of Karna, the reactivation of the army by Duryodhana, and the several battles which took place between the Kaurava heroes and the Pāṇḍava heroes before Kṛpā advised Duryodhana to conclude a treaty with Yudhishthira. Similarly, in one of the longer additional passages (App. I, 4) in S (except M₁, T₂ s missing), Kṛṣṇa merely adds a few points to his justification of Bhīma's conduct in the duel with Duryodhana, while in the other (App. I, 5), when Yudhishthira tells Kṛṣṇa that the Pāṇḍavas owe their victory in the war to him, Kṛṣṇa assures the former that the credit for it entirely belongs to Arjuna. The star passages are negligible from the point of view of any significant additional matter.

of the two recensions,¹ nor are there any substituted passages of any significance. As for the division of *adhys*, it has been already pointed out that all the MSS of the S recension invariably give the number of each *adhy*, while only a few of those belonging to the N recension do so. There is some variation in the numbering of the *adhys* in the two recensions, within themselves as also *vis-à-vis* each other, but this does not affect the text in any significant way.

The text-critical study of the Śālyaparvan does not bring forth any special features of the various versions of the Epic apart from what are generally known from the Critical Editions of the hitherto published parvans. The Ś version, which is, in a sense, an isolated version, being least contaminated with other versions, preserves the text in a more or less pristine form. It has, accordingly, proved to be of great value for the Critical Edition. Out of the two MSS of this version, used for this parvan, one is quite fragmentary, but it was helpful in that it generally confirmed the peculiar characteristics of that version. The MSS of the K version, though written in Devanāgarī characters, are textually akin to Ś. They must, therefore, be regarded as constituting a sub-version of Ś rather than a specific Devanāgarī version. This is a case where the script of the MSS does not determine their text-critical value. All the MSS of the K version generally form a homogeneous group, and it is interesting to note that most of them belong to codices which represent the K version also in connection with several other parvans. Many indications are available from the Critical Edition of the Śālyaparvan of the fact that, rather than being quite an independent version, the B version, the unitary character of which is obvious, is essentially a sub-version or an eastern extension of the central Devanāgarī version. In the matter of readings, additional passages, and omissions, B and D are often seen to go together. For instance, the following additional passages, are common to B and D: 149* (except D₁), 241*, 242*, 253* (except D₂ 11), 254* (except D₁₁), 256*, 261*, 273*, 276*, 277* (except B₁), 279* (except B₁), 281*, 282*, and 296*. It is also noteworthy that B and D, with solitary exceptions in some cases, share 203*, 232*, 286*, and 287* with the entire S recension. No MSS in Nepālī or Maithilī were available for the Śālyaparvan. The B version has, therefore, to be regarded as the sole representative of the North-eastern or Eastern textual tradition of the Epic in respect of this parvan. A study of that version, however, does not warrant the assumption of any independent North-eastern or Eastern recension of the Epic. The composite character of the D version becomes evident from the characteristics of both N and S partaken by it. It may be noted, as a rather unusual phenomenon, that the D_n version or the "Vulgate," as a whole, has only one additional passage (3*), two substitute passages (94*, and 125*), and nine

1 Just to mention one case of transposition, by way of illustration, S reads 6 11-17 after 6 4^{cd} and thereby only combines the two short speeches of Śālyā (6 2^a-4^d and 6 11-17) before his formal appointment as Commander-in-chief. According to the Crit Ed, the formal appointment intervenes between the two speeches.

non-haplographical omissions (3 47as, 16 30^c, 20 15^c-16^b, 24. 3^c-4^b, 27 62^d, 32 51as, 36 18^{cd}, 39 24as, and 55 43^{cd}) peculiar to it. The Bom Ed, which actually represents the Dn version, has the following singular readings ससैन्योय स for पाण्डुसैन्यम् (1 10^c), सुयोधन for महारथे (1 12^b), [with Kumbh Ed] अतिक्रम्य for °कान्तात् (2 7^a), [with Kumbh Ed] द्विष्टुपो for द्वष्ट° (6 5^c), वै for च (12 10^d), कोपयन् for कम्प° (21 21^c), [with Kumbh Ed] सर्वान् for पञ्च (24 23^c), भूत्वा for ह्यासीत् (35 3^a), सप्रवृत्तो for वै प्र° (37 39^c), and ऋक्षाविका for सन्नाहिका (45. 12^a). Further, only Bom Ed transposes 17^{cd} and 17de in adhy 13. Bom. Ed is also peculiar (with Cal Ed) in 29^a.

The Telugu version stands on the borderland of the N and S recensions, but its essential character as a version affiliated to the major Southern textual tradition is unmistakable. At the same time, the fact of its having been contaminated with the Northern textual tradition becomes manifest from such groupings of MSS in the Critical Apparatus as N with T₁ : and S except T₁ : . A reference has already been made elsewhere to the additional passages which are peculiar to the first group and the omissions which are peculiar to the second¹. Among the Southern versions T and G are closer to each other, while M often stands by itself. Indeed, the M version may, in a sense, be regarded as being in relation to S what the Ś version is in relation to N.

EMENDATION

There is only one case of emendation in the Critical Edition of the Śalyaparvan. In 37 4^c, the reading *ओषवती is adopted in the constituted text even though it is not attested by any of the MSS. It may, however, be argued as follows. The name ओषवती is made up of two component parts, namely, the base ओष and the possessive affix वती (= fem of वत्). The component ओष is attested by Ś₁ K₁ and the component वती is attested by B Dn D₁ 6-10. So, in a sense, ओषवती may not be regarded as an emendation at all. Of course, this argument, however valid, will not justify the adoption of the reading ओषवती. That reading will have to be explained in a different manner. It will be seen that the insertion of an obviously uncalled for च by various MSS, either before or after the name of the river, is evidently due to the anxiety on the part of those MSS to avoid hiatus². That uncomfortable च may, therefore, be left out of account while constituting the text. It is then found that the MSS, belonging to both N and S, almost unanimously support ओष being the first component of the intended word. As for the second component, Ś₁ K D₂ : n give नामा while T G₁ : M give नात्. In the event of such essential difference between the North-western group (*plus* a few solitary D MSS, which, incidentally, often follow Ś K) and the Southern group,

1 See p XLVII above.

2 D₁ seeks to avoid the hiatus by reading the whole *pāda* differently. But the occurrence of सुवेण two times is obviously suspicious.

it is often more than probable that the Central group has preserved the original reading (namely, वती) In the present case, such a presumption is actually confirmed by the fact that the name ओषवती is supported by most of the MSS at 37 25". Had the name been either ओषनामा (as given by Śi K D: 11 at 37 4') or ओषमाला (as given by T M), it could have as well been repeated in that form even in 37 25". It would not have involved any change in the text of the stanza

It is possible to infer why the original ओषवती must have been changed to ओषनामा (by K: 1 D: 11) or ओषमाला (by T M) In order to avoid the hiatus between मरुस्वती and ओषवती, these MSS must have thought of inserting a च after the second name¹ But this addition would render the resulting *pāda* metrically defective With च as the eighth syllable, it was necessary that the sixth and the seventh syllables should be long Hence वती must have been changed to नामा by one set of MSS and to माला by the other.²

CONSPECTUS OF THE ŚĀLYAPARVAN

True to the usual Epic practice, the Śālyaparvan opens with the enumeration of the principal happenings of the last day of the war Samjaya briefly conveys to Dhṛtarāṣṭra all the news, including that of Duryodhana's end, and tells the old king that, at the end of the war, only seven heroes on the Pāṇḍava side and only three on the Kaurava side have survived Dhṛtarāṣṭra laments this turn of destiny, and then asks Samjaya to narrate in detail the various incidents of the war after the fall of Karpā

Having met Duryodhana under the shadow of the great tragedy of Karna's death, Kṛpā advised him to conclude a treaty of peace with Yudhiṣṭhira, not on account of helplessness but as a matter of policy Duryodhana, however, summarily rejected that advice, first, because he felt sure that Yudhiṣṭhira would not put faith in him any longer, and, secondly, because, having once enjoyed imperial sovereignty, he himself was not prepared to accept just a portion of the kingdom as charity from the Pāṇḍavas The Kaurava warriors supported Duryodhana's stand and again rallied together for a fresh encounter with the Pāṇḍavas Thereupon, Duryodhana approached Aśvatthāman with a request that he accept the leadership of the Kaurava army. Aśvatthāman, however, suggested that Śālya was the fittest person for the responsible job Eventually Duryodhana announced the appointment of Śālya as Senāpati The Kaurava warriors greeted this appointment with victory-slogans Having come to know of these developments, Yudhiṣṭhira asked Kṛṣṇa how he should proceed Kṛṣṇa told him that Śālya was an able warrior and that he (Yudhiṣṭhira) was the only Pāṇḍava hero who was capable of fighting him successfully.

Śālya began by arraying the Kaurava army in the *Sarvatobhadra Vyūha*, while

1. Inserting च after the second name instead of before it was perhaps considered to be more correct.

2. Of course, this does not explain ओषनामा in Śi K1.

Yudhiṣṭhira also hastened with his army for an attack on Śalya. Soon the war again raged in all fierceness. Arjuna attacked Hārdikya and the Samsāptakas, and Bhīma attacked Aśvatthāman. Nakula killed the three sons of Karna. Thus, in the very initial stage, the Kaurava army was overpowered and began to run away pell-mell from the battlefield. But heroes on both sides were soon locked in battles with one another—Śalya with Yudhiṣṭhira, Kṛtavarma with Bhīma, Kṛpa with Dhr̥ṣṭadyumna, Śakuni with Draupadi's sons, Aśvatthāman with Nakula and Sahadeva, and Duryodhana with Arjuna. In the course of further battles, Bhīma attacked Śalya with his *gadā* and killed his charioteer. Śalya himself was wounded and was carried away by Kṛpa. Duryodhana killed Cekitāna. Soon Śalya returned to the fray with renewed vigour and, supported by Kṛpa, Kṛtavarma, and Saubala, attacked Yudhiṣṭhira and overpowered him. When they saw this, Sātyaki, Bhīma, Nakula, and Sahadeva surrounded Śalya and made a concerted attack on him. Elsewhere, a severe duel was fought between Aśvatthāman and Arjuna. The Pāncāla hero, Suratha, who came to be involved in this duel, was killed by Aśvatthāman. Battles continued with unabated vehemence, the parties changing from time to time. It was now Duryodhana fighting with Dhr̥ṣṭadyumna, another time, it was Śikhandin fighting with Kṛtavarma and Kṛpa, or Śalya with Sātyaki, or Arjuna with Kṛpa, or Śakuni with Sahadeva. Duryodhana tore away Bhīma's banner, while Bhīma, on his part, killed Duryodhana's charioteer. However, the central theme of the piece always was the duel between Śalya and Yudhiṣṭhira. But this soon came to an end when Śalya fell a victim to the *Śakti* employed against him by Yudhiṣṭhira. Yudhiṣṭhira also killed Śalya's younger brother who wanted to avenge Śalya's death. This was a signal for the Kaurava army again to flee from the battlefield.

Undaunted, Duryodhana, the stalwart that he was, now himself assumed the leadership. The fleeing Madras returned and, supported by the other Kaurava warriors, made a fresh attack on the Pāṇḍavas. A grim battle ensued in which the Kauravas again suffered a set-back. Duryodhana was attacked by all the Pāṇḍava warriors together, but the Kaurava hero bravely returned the attack single-handed. At this stage, Śālva, mounted on an elephant, entered the arena of the battlefield. Soon he was locked in battle with Dhr̥ṣṭadyumna. The latter was overpowered, but Bhīma, Śikhandin, and Sātyaki came to his rescue. Eventually Dhr̥ṣṭadyumna killed Śālva's elephant while Sātyaki killed Śālva himself. But there was no relaxation of war-like efforts on either side. Arjuna asked Kṛṣṇa to drive his chariot in the thick of the battle, and this immediately spelled disaster for the Kaurava army. In the meantime, Samjaya himself was caught hold of by Sātyaki. Duryodhana was not to be seen anywhere, and so Aśvatthāman and others went away to find him. The other surviving sons of Dhṛtarāstra together attacked Bhīma, who had just destroyed the elephant-host, but ultimately met their end at the latter's hands. Sahadeva valiantly disposed of Śakuni and his son

Ulūka Duryodhana again tried to rally together his surviving army and march against the Pāṇdavas. But the entire army was soon completely routed by the Pāṇdava warriors. When he saw this, Duryodhana made up his mind to leave the battlefield in order to seek refuge in a lake. On his way, he met Samjaya, who had secured his release through the intervention of Kṛṣṇa Dvāpāyana. He entrusted Samjaya with a parting message to his old father and then entered the lake. Samjaya conveyed this news to Aśvatthāman and his two companions. Everywhere there was general lamentation consequent upon Duryodhana's sudden disappearance.

Directed by Samjaya, the trio, namely, Kṛpa, Kṛtavarma, and Aśvatthāman, soon went over to the lake, and implored Duryodhana to come out and boldly give a battle to the Pāṇdavas. Duryodhana promised to do so the next day. In the meanwhile, Bhīma's hunters, who had overheard this conversation, reported it to Bhīma, whereupon the Pāṇdavas, accompanied by Kṛṣṇa, set out for Duryodhana's hiding place. Kṛṣṇa asked Yudhiṣṭhira to counteract Duryodhana's *māyā* by means of his own *māyā* so that he would have to emerge out of the lake. Yudhiṣṭhira, however, merely reprimanded Duryodhana for having run away from the battlefield like a coward and hidden himself in the lake. The latter replied that he was there only for rest and that he would come out the next day and fight the Pāṇdavas. He further said that, now that his brothers and friends had gone, he had no desire to rule over the earth, and so would offer it to Yudhiṣṭhira. Yudhiṣṭhira retorted by saying that he (Duryodhana) had already forfeited all right to make such an offer. Having been provoked in this manner, Duryodhana challenged the Pāṇdavas to fight with him one by one. Yudhiṣṭhira accepted the challenge and further gave him the option to choose any kind of duel. Duryodhana showed preference for Gadāyuddha. In his simplicity, Yudhiṣṭhira further promised Duryodhana that, even if the latter defeated just one of the five Pāṇdava brothers, he would concede complete victory to him. Kṛṣṇa, however, disapproved of this inconsiderate gesture of Yudhiṣṭhira. Duryodhana, he said, was the best disciplined and the most practised votary of the lore of *gadā* and would prove invincible against any opponent. Bhīma tried to dispel Kṛṣṇa's misgivings, and the stage was eventually set for the duel between Duryodhana and Bhīma. Having come to know of this, Balarāma, who had been on a pilgrimage for the past forty-two days, hastened to the scene, and was duly honoured by all on his arrival.

Here follows a long excursus, indeed, a whole sub parvan, which deals with the pilgrimage of Balarāma. On being asked by Janamejaya, Vaiśampāyana enumerates, in their proper sequence, the various *tīrthas* which Balarāma visited, and also narrates, in a more or less detailed manner, the legends associated with those *tīrthas*.

After Kṛṣṇa's mission had failed (Udyoga, 122-26) and when the Kauravas and the Pāṇdavas had begun to prepare themselves for war, Balarāma asked Kṛṣṇa to offer

his help also to the Kauravas. On the latter's having refused to do so, Balarāma, in great anger, set out on a pilgrimage of the Sarasvatī together with his Yādava host. In the course of this pilgrimage, he visited and performed ablation, worship, and various charitable deeds at the following *tīrthas*, in that order¹ 1 Prabhāsa (legend of Soma and his 27 wives), 2 Camasodbheda, 3 Tṛitakūpa (legend of Ekata, Dvita, and Trita), 4 Vinasāna (where the Sarasvatī disappeared on account of fear from the Śūdras and the Ābhīras), 5 Subhūmika (sport-ground of the Apsarases), 6 Gandharvatīrtha (where the Gandharvas revelled), 7 Gargasrotas (where Gaiga achieved mastery over the sciences of astronomy and astrology), 8 Śāṅkhatīrtha, 9 Dvaitavana² (where many sages practised penance); 10 Nāgadhanvan (the abode of Vāsuki), 11 Eastern *tīrthas*, 12 Naimiṣeya Kuñja (legend about the twelve year sacrificial session of the Naimiṣeyas and the eastern course of the Sarasvatī), 13 Saptasārasvata (legend of Mankanaka), 14 Auśanasa or Kapālamocana (legend of Mahodara), 15 Ruṣangu's hermitage Prthūdaka (legends of Ruṣangu, Ārṣṭiṣeṇa, Sindhudvīpa, Devāpi, and Viśvāmitra), 16 Hermitage of Baka (legend of Baka Dālbhya and Dhṛtaśāstīa), 17 Yāyātīrtha, 18 Vasisthāpavāha (legend about the rivalry between Vasistha and Viśvāmitra), 19 Arunatīrtha (legend of Indra and Namuci), 20 Somatīrtha (legends about the birth of Kumāra and his consecration as the Senāpati of the gods, enumeration of the *mātrganas* following Kumāra, Kumāra's victory over Tāṇaka and Bāṇa), 21 Aujaśatīrtha (legend about Varuna's consecration as the Lord of Waters, Kumāra also was consecrated as Senāpati at this place), 22 Agnitīrtha (legend about Agni's disappearance), 23 Kauberatīrtha (where Kubera became Lord of Wealth), 24 Badarapācana (legend of Srucāvati, legend of the Seven Sages and Arundhati, legend of Bharadvāja and Ghṛtāci), 25 Indratīrtha (legend of Śatakratu), 26 Rāmatīrtha (legend about Paraśurāma's *dakṣinā* to Kaśyapa), 27 Yamunatīrtha (legend about Varuna's *Rājāsūya*), 28 Ādityatīrtha (legend of Asita Devala and Jaṅgisavya),³ 29 Sārasvatāmunitīrtha (legend about Sārasvata's birth, legend of Dadhīca, legend about the twelve-year drought and the recovery of the Veda), 30 Vṛddhakanyatīrtha (legend of Vṛddhakanyā, at this *tīrtha*, Balarāma came to know of Śalya's death), 31 Kurukṣetra (legend of Kuru, the boundaries of Kurukṣetra are mentioned),⁴ 32 Viṣṇu Āśrama (legend of Kaumārabrahmacārini), 33 Plaksaprasravaṇa (the source

1 The legends associated with these *tīrthas*, which are narrated in detail in the Tīrthayātrā sub-parvan, are, in most cases, indicated in brackets after the names of the *tīrthas*. Sometimes other details are given.

2 Different Southern MSS mention different names in the place of Dvaitavana. T₁ : नैसर्गिक, M₁ : नैसर्गिक (M₁ *५), T₂ : G₁ : कैमनिक, T₃ : कैमनिक, G₁ : कैमनिक.

3 From the Ādityatīrtha, Balarāma is said to have proceeded first to the Somatīrtha and then to the Sārasvatāmunitīrtha. Obviously there is some discrepancy in this account, for, Balarāma had already visited the Somatīrtha (see No. 20).

4 Usually, the name of the *tīrtha* is mentioned first and the legend associated with it is narrated afterwards. In the case of Kurukṣetra, this order is reversed.

of the Sarasvatī), 34 Kūrapacana, and 35 Hermitage of Mitra and Varuna on the bank of the Yamunā (here Nārada conveyed to Balarāma the news of the war and the imminent Gadāyuddha between Bhīma and Duryodhana)

When Balarāma, the great master of the lore of *gadā* and preceptor of the two contestants, arrived at the Dvaipāyana lake, Duryodhana felt happy. Balarāma suggested that the Gadāyuddha should take place at Samantapañcaka. Thereupon, all persons proceeded westwards. A site was duly selected towards the south of the Sarasvatī. Bhīma and Duryodhana got ready for the duel, while all others sat round to watch it. The contest began with a wordy duel between the two warriors. Several evil omens and portents were seen on that occasion. Then the actual battle began.

The various kinds of catches and clasps, and devices and stratagems, employed in the duel as also the alternately changing fortunes of the two warriors are described here with great realism but with exhausting prolixity.

While Bhīma and Duryodhana had been exerting themselves against each other, Arjuna asked Kṛṣṇa as to who between the two was the superior fighter. Kṛṣṇa replied that both Bhīma and Duryodhana had received equal training and instruction, that Bhīma was physically stronger, but that Duryodhana was better practised. Therefore, he added, unless Bhīma took recourse to *adharmayuddha*, he would not be able to vanquish Duryodhana. He went on to suggest that Bhīma would do well to remember his vow to break Duryodhana's thighs. Arjuna, accordingly, signed to Bhīma by patting his own thigh. Bhīma took the hint and, in the course of the increasingly relentless combat, delivered a powerful blow with his *gadā* on Duryodhana's thighs and completely shattered them. Duryodhana fell to the ground, and this tragic event was marked by many evil omens. Bhīma reminded Duryodhana of the many indignities which the latter had made the Pāṇdavas suffer, and kicked his head with his left foot. Yudhiṣṭhira asked Bhīma to desist from such outrage, and generally lamented the dire consequences of the war. Balarāma, on his part, was deeply scandalized to see that Bhīma had transgressed the rules of Gadāyuddha by having struck Duryodhana below the loins, and wanted to punish him for it. But Kṛṣṇa restrained him in time. He argued with his elder brother that, since the Pāṇdavas were the *sahaja mitra* of the Yādavas, it was the duty of the latter to promote the cause of the former, that, by shattering Duryodhana's thighs, Bhīma had only fulfilled his vow, and that Duryodhana was long ago cursed by the sage Maitreya that he would meet his end in this manner. But Balarāma was not satisfied. Therefore, from argument Kṛṣṇa came to propitiation. Still unconvinced, Balarāma left the scene after having cursed Bhīma and blessed Duryodhana. Yudhiṣṭhira told Kṛṣṇa that he too did not like Bhīma's rash act, but added that he could understand Bhīma's feelings. Bhīma then proudly announced that Yudhiṣṭhira had become the unrivalled ruler of the whole earth. All warriors vociferously felicitated Bhīma on his heroic deed. Kṛṣṇa thereupon told them that Duryo-

dhana had already been dead and gone when he had perpetrated the various crimes against the Pāṇḍavas. This vilification provoked Duryodhana. Having raised himself upon his arms like a tailless serpent, he blamed Kṛṣṇa for the mean tactics adopted by the Pāṇḍavas, at his instigation, against Bhīṣma, Droṇa, Karṇa, Bhūriśravas, and finally himself. Kṛṣṇa retorted by recounting the indignities which the Pāṇḍavas had to suffer at Duryodhana's hands. Duryodhana, however, loftily proclaimed that he had lived gloriously and was now dying gloriously. Various celestial beings greeted this proclamation with the showering of flowers. The Pāṇḍavas felt disconcerted but were soon suitably consoled by Kṛṣṇa.

All Pāṇḍava warriors, together with Kṛṣṇa, then proceeded to Duryodhana's camp. Kṛṣṇa asked Arjuna to get down from the chariot. As soon as both of them got down, the *Kapi*-banner disappeared and the chariot itself was burnt down. On being asked why this happened, Kṛṣṇa told Arjuna that the chariot had already been burnt by the various missiles, but that it had not broken down because he (Kṛṣṇa) had been occupying it. Then followed mutual greetings and felicitations between Kṛṣṇa and Yudhiṣṭhira. Later, Yudhiṣṭhira deputed Kṛṣṇa to Hastināpura in order to console Gāndhārī. This Yudhiṣṭhira did for fear that Gāndhārī might burn the whole world through anger at her son's ignominious end. Kṛṣṇa arrived in Hastināpura and went straight to Dhṛtarāṣṭra. Kṛṣṇa Dvaipāyana was already there. Kṛṣṇa tried to impress upon the old king that the catastrophe which had befallen the Kauravas was of their own making. He implored Dhṛtarāṣṭra and Gāndhārī not to hate the Pāṇḍavas but to treat them as their own sons. At this stage, having intuitively come to know that Aśvatthāman was planning a nocturnal assault on the Pāṇḍavas, Kṛṣṇa hastily got up, bid good bye to the old couple, and returned to the Pāṇḍava camp the same night. In the meantime, Duryodhana entrusted Samjaya with his final message. He said, among other things, that he pitied the Pāṇḍavas, particularly Bhīma, for their *adharmayuddha*. He expressed satisfaction that he had lived in honour and glory like a true Kṣatriya. He was happy at the thought that he would soon join the company of his departed comrades, but felt sorry for those who were left behind. Having learnt of Duryodhana's plight, Aśvatthāman, Kṛpa, and Kṛtavarma went to the scene of the Gadāyuddha and saw the king lying there in pathetic grandeur. Deeply touched, Aśvatthāman solemnly took the vow to exterminate the Pāṇḍavas. Thereupon Duryodhana asked Kṛpa to consecrate Aśvatthāman as Senāpati. Duryodhana remained lying there, while the other three went away to think out their future plans.

* *

* *

* *

* *

* *

There are some points of general interest in the Śalyaparva. Since, however, they are not vital from the text-critical point of view, nothing more than a passing reference to them may be apropos in this Introduction. It will have been seen that

the major part of the Śalyaparvan contains an account of the last day of the Bhārata war — an account, which is generally weighed down with monotonous repetitions and is seldom relieved by any interesting legends or episodes or other digressions. The Tirthayātrī sub-parvan is, however, an exception. In that sub-parvan are enumerated the various *tirthas* which Balaiāma visited in the course of his pilgrimage of the Sarasvatī. The identification and location of these *tirthas* would constitute an important item in the study of the geography of the Mahābhārata. This is one point. The second point relates to the chronology of the Bhārata war. There are, in the Śalyaparvan, four astronomical allusions (33.5, 34.9, 12, 14), which would bear careful study in connection with the time-analysis of the war. Thirdly, a comparative study of the various legends included in the Tirthayātrī sub-parvan and their counterparts in the Purāṇas and other texts would also prove interesting and fruitful. Incidentally it may be pointed out that a historical study of the various tribes mentioned in the context of the war can be helpful for the reconstruction of the ethnography of ancient India.¹

* *

* *

* *

* *

So many persons have helped me, directly or indirectly, in the course of my work on the Critical Edition of the Śalyaparvan, that I have to give up the idea even of merely mentioning here the names of all of them. The hallowed memory of the late Dr. V. S. SUKTHANKAR, the *Pathikrt* of all Mahābhārata editors, has always served as a beacon-light on the perilous path of textual criticism. The major part of my work on the Śalyaparvan was done under the General Editorship of Dr. S. K. BELVALEKAR and it is being completed under the General Editorship of Dr. P. L. VADYA. Both of them are my revered teachers, and I remember with gratitude that they have all along treated me with scholarly rigour tempered with paternal indulgence. I have also uniformly enjoyed the willing and helpful collaboration of the staff of the Mahābhārata Department and the Press of the Bhandarkar Oriental Research Institute. I have avoided the mention of the names of any individuals lest it might appear invidious. Besides, we have not yet come to the end of our joint labours on the Great Epic.

Rṣipaṇcamī September 15, 1961

B O R Institute, Poona

}

R N DANDEKAR

¹ Some bibliographical and explanatory notes on all these points will be found at the relevant places in the Critical Notes. A detailed and critical discussion would, however, be included in the proposed Epilogue of the Critical Edition.

॥ शल्यपर्व

जनमेजय उवाच ।

एवं निपातिते कर्णे समरे सव्यसाचिना ।

अल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वन्त वै द्विज ॥ १

उदीर्यमाणं च बलं दृष्ट्वा राजा सुयोधनः ।

पाण्डवैः प्राप्तकालं च किं प्रापद्यत कौरवः ॥ २

न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्वरितं महत् ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

ततः कर्णे हते राजन्धार्तराष्ट्रः सुयोधनः ।

भृशं शोकाण्वि मयो निराशः सर्वतोऽभवत् ॥ ४

C. 8. 4
8. 8. 1. 4
K. 8. 1. 4

 D₇ commences with 9 17 84³

The introductory mantra

1* नारायण नमस्कृत्य नर चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

is found in N (except B₂ D₁₁ D₁₂ 2. 4, D₁ missing) T₂ D₁₀ reads नरश्च (for नर) and K₂ नरोत्तम (for 'मम्') (both in the first line) S₁ K (except K₁) D₅ 8 10 T₃ read व्यासं (for चैव) in the second line

Before the introductory mantra, S₁ ins ॐ, K₁ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ नमः श्रीकृष्णाय ॐ, K₂ ॐ स्वस्ति निदं । श्रीगणेशाय नमः ॐ, K₃ श्रीगणपतये नमः ॐ, K₄ श्रीगणेशाय नमः । रामाय नमः ॐ, K₅ श्रीगणेशाय नमः ॐ, B₁ अथ शल्यपर्व, B₂ 5 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय, D₁₂ ns D₂ 8 (with prefixed ॐ) 10 11 श्रीगणेशाय नमः, D₅ ॐ नमः सरस्वत्यै । श्रीगणेशाय नमः । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । श्रीगणेशाय नमः ॐ, D₉ श्रीगणेशाय नमः । श्रीकृष्णाय नमः, T₃ शुभमस्तु । श्रीहृषीकेशाय नमः — After the introductory mantra, S₁ ins ॐ नमो महागणपतये B₂ D₃ 4 T₁ 2 4 G M, which all om the introductory mantra, begin as follows B₂ ॐ नमो गणेशाय, D₃ श्रीगणेशाय नमः, D₄ ॐ श्रीगुरुपुत्राय नमः, T₁ शुभमस्तु, T₂ श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीवेदव्यासाय नमः हरिः ॐ, T₄ शल्यपर्व, G₁ हरिः ॐ शुभमस्तु, G₂ ॐ शल्यपर्व, G₃ शल्यपर्व । हरिः ॐ शुभमस्तु, M₁ 3. 4 हरिः श्रीगणपतये नमः । अविष्णुमस्तु (M₂ cont श्रीगुरुभ्यो नमः), M₃ हरिः स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नमः ।

in D₇ M₃ om the ref M₂ वैशंपायन (for जनमेजय) B₅ damaged —^a) K₃ D₈ 9 T₂ 4 G₂ निपातिते M₂ 4 हते वैकर्तने कर्णे —^b) S₁ reads समरे twice — M₁ damaged for 1st —^c) K₄ 5 D₁₁ अल्पावशिष्टा, D₁ 5 'वशिष्टा (D₄ 'ष्टा), D₉ शल्यपर्वशिष्टा (for अल्पा) D₅ कुरव —^d) K₃ अकुर्वन्ति, D₁₁ D₁₂ 2 4 T₃ G₁ 2 M₃ 4 अकुर्वन्त D₂ ते (for वै) K₂ D₁ द्विज, D₄ तदा (for द्विज) D₃ किमकुर्वन्ततो द्विज

2 ^a) K₂ उदीर्यमाणं, K₅ D₈ 4 10 11 उदीर्यमाने (D₄ 11 'जे), M₁ कीर्यमाणं (submetric), M₂ 4 विदीर्य, Ca (gloss क्षिप्यमाणं) उदीर्य (as in text) B₂ तु (for च) K₅ D₃ 11 बले, D₁₀ बलै (for बलं) D₁₁ D₂ तत कर्णं हतं शूरं, D₁ तदा कर्णं हतं दृष्ट्वा —^b) K₅ D₃ 10 11 पाण्डवाना, D₁ शूरं राजा (for दृष्ट्वा राजा) M₁ दृष्ट्वा दुर्योधनस्तदा — G₂ om. 2nd —^c) T₁ 8 G₁ पाण्डवा, T₄ G₂ पाण्डव, M₃ 4 पाण्डवे B₂ lacuna for प्राप्तकालं च D₂ प्राप्तकालं, D₁₀ 'कालश्च (for 'कालं) B₂ तु, T₁ 2 4 G₁ 2 किं, T₃ वा, M तत् (for च) D₄ पाण्डवाना जयं मत्वा Ca प्राप्तकालमिति शब्देन सामर्थ्येन मरणं सूचितम् । —^d) K₄ M₁ प्रपद्यत, D₂ प्रपदे स, D₁₀ प्रपद्यत (for प्रापद्यत) K₅ D₁₀ कौरवा, B₂ D₃ कौरव D₄ प्रत्यपद्यत किं परं, T G₁ 2 प्रत्यपद्य (T₁ 2 G₁ 'द्य) त कौरव (T₁ 2 G₁ 'वा)

3 B₁ damaged —^a) D₁₁ तत्तद् (for एतद्), —^b) K₂ तत्र (for तद्) — K₄ om 3rd —^c) T₃ तृप्यामि B₂ transp पूर्वेषां and शृण्वान M₁ 8 शृण्वन्श्च (for शृण्वानश्च) B₁ D₉ मुने (for महत्)

4 D₅ damaged for 4th —^a) G₂ हृते (for हृते) K₅ D₃ राजा, M₁ 'वीरे (for राजन्) —^b) K₃ सुयोधनं, D₁₀ सुयोधन (for सुयो) — After 4th, K₃ reads 5th —^d) K₅ D₃ 10 11 दुःखित, B₂ विरागः

1 Owing to missing first folios, the portion of the text from the beginning up to 9- 17 84^a is lost

हा कर्ण हा कर्ण इति शोचमानः पुनः पुनः ।
 कृच्छ्रात्सशिविरं प्रायाद्धतशेपैर्नृपैः सह ॥ ५
 स समाश्वासमानोऽपि हेतुभिः शास्त्रनिश्चितैः ।
 राजभिर्नालभच्छर्म स्रुतपुत्रवधं स्मरन् ॥ ६
 स दैवं बलवन्मत्वा भवितव्यं च पार्थिवः ।
 संग्रामे निश्चयं कृत्वा पुनर्युद्धाय निर्ययौ ॥ ७
 शल्यं सेनापतिं कृत्वा विधिवद्राजपुंगवः ।

रणाय निर्ययौ राजा हतशेपैर्नृपैः सह ॥ ८
 ततः सुतमुलं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 बभूव भरतश्रेष्ठ देवासुररणोपमम् ॥ ९
 ततः शल्यो महाराज कृत्वा कदनमाहवे ।
 पाण्डुसैन्यस्य मध्याह्ने धर्मराजेन पातितः ॥ १०
 ततो दुर्योधनो राजा हतबन्धु रणाजिरात् ।
 अपसृत्य हृदं घोरं विवेश रिपुजाङ्गयात् ॥ ११

(for निराश) D1 जीविते (for सर्वतो) T1 महत्
 (for शभवत्) Dn D2 निराश समपद्यत

5 Dns reads the first three syllables हा कर्ण on
 marg (see m) —^a) K2 om, T2 हृत्तिव (hyper-
 metric) (for इति) K5 हा कर्ण हा हा कर्णेति, D1 हा
 कर्ण कर्ण हामिति (sic) —^b) K5 om, S (except
 T2) सुहृदुहृदु (for पुन पुन) —K2 reads 5^{ad} after
 4^{ab} 5^c-7^b is damaged in B1 —^c) Dn1 तस्मात्
 (for कृच्छ्रात्) D10 11 M2 स, G1 स्व (for स्व-)
 B2 विवरं, D2 शिविरे (for शिविर) D3 प्रापद्,
 D4 गत्वा, D10 11 प्राप्तो (for प्रायाद्) —^d) B2 S
 हतशेपैर्, D1 सोवशिष्टैर् (for हतशेपैर्)

6 B1 damaged —^a) B2 om स K2 3 D. समा
 श्वास(K2 'सि)मानो, D10 स्वात्समानो D2 ० हि, S
 (except G1) व (for 5पि) D1 स समाश्वास हि मनो,
 D2 प्राप्सामाश्वासमानोपि (sic) —^b) B2 विद्वद्भि (for
 हेतुभि) K2 D3 शस्त्र (for शास्त्र-) M1 शास्त्रदृष्टं
 हेतुभि —^c) D1 ० नालमेव D1 सौख्य, Cn (gloss
 सुख) शर्म (as in text) K5 D3 राजभिर्नालभच्छर्म (D3
 'च्छर्म), D4 न चकार शमे बुद्धि, T1 2 4 G1 राजन्विभू-
 तिमिच्छद्भि, T2 G2 शाश्वती भूतिमिच्छद्भि, G3 राजन्वि-
 भूतिमन्विच्छत् —^d) B2 lacuna for वधं स्मरन् B2 Dn
 D1 2 T G सूतपुत्र (Dn पूर्ववर) मनुस्मरन्, D1 दैवोपहत
 चेतनी

7 B1 damaged for 7^{ab} —^a) K1 D2 चैव, Cn
 (gloss विपाकोन्मुख प्राक्तनं कर्म) दैव (as in text)
 K2 3 Dn1 D2 बल(D2 'ळ)वान् T2 नत्वा (for मत्वा)
 D1 स तु दैवबल मत्वा, G2 दैवमेव परं मत्वा —^b) D10
 भवितव्यश्च D3 om च K2 विधिवद्राजपुंगव (= 8^b),
 Dn D1 2 4 S प्रभाते विम(D1 निर्म)ले सति —^c) K2
 D3 11 पौरुषे, D10 मानुषे (for संग्रामे) S1 K1-3 D2
 निश्चित, M1 संशयं (for निश्चयं) —Dn D1 2 om
 (hapl) 7^d-8^a —^d) D10 स न (for पुनर्)

8 Dn D1 2 om 8^a (cf v 1 7) D4 om 8^{ab}
 B1 D6 (partly) damaged —^a) D10 मल्य —^b)
 G1 वीर्यवद् (for रिधि) K1 राजपुंगव, T1-2 पुंगव,
 T1 G 'सत्तम (for 'पुंगव) M2-1 विधिदृष्टेन कर्मणा
 —After 8^b, D2 ins

2* मद्राजं पुरस्कृत्य युद्धायोपजगाम ह ।

—Dn D1 2 om 8^{ad} —^c) K5 [अ]भिययौ (for निर्यं)
 K1 B1-2 3 D2 T2 4 G राजन्, D3 राज (for राजा)
 D1 जन्मेजय महाराज —^d) B2 D1 S (except T2)
 शिष्टैर् (for शेषैर्) M1 वृत्त (for सह)

9 The portion of the text from 9^a up to चापरा
 (in 29^b) is lost in D2 on missing folios B2
 damaged for 9^{ab} —^a) Dn D1 2 तयो (for तत)
 K5 D2 तु, B2 प्र- (for सु-) Dn1 D1 2 4 तुमल
 (for तुमुल) G1 3 पुनश्चापि महायुद्ध —^c) K1
 B1 3 Dn D1 2 3 ० अमवद् (Dn 'वन्) (for बभूव)
 —^d) K2 नरोपमं T G यथा (T2 'दा) देवासुरे पुरा

10 D. missing (cf v 1 9) —^a) D10 महाराजा
 (for 'राज) —D2 damaged for 10^b —^c) K1
 हतसैन्यश्च, K2 D2 पाण्डुसैन्येषु, B1 2-3 D3 ० हत(B2
 [on marg] पाण्डु)सैन्योय, B2 Dn D1 2 सहसैन्योय,
 T G M1 पाण्डुसैन्येय (T2 M1 'न), Bom ed ससैन्योय
 स (for पाण्डुसैन्यस्य) D1 पाण्डुसैन्ये सुमध्याह्ने (sic)
 —^d) D1 धर्मपुत्रेण D3 10 11 घातित, T2 पाविते (sic)
 (for पातित)

11 D2 missing (of v 1 9) —^a) K1 राजन्
 (for राजा) —^b) Dn D2 3 हतबन्धु-, D10 'बधून्
 (for 'बन्धु) D10 रणाजिर (sic) (for 'जिरात्) D1
 हतवधुर्महाहवात् —B2 om. 11^c —^c) K5 अपसृत्य,
 Dn Cn (gloss प्राप्य) उपसृत्य, D3 सोपं, D4 उप
 सृष्ट, T2 अपसृतो (for 'सृत्य) K2 हृदं K4 शीघ्र
 (for घोरं). —^d) B2 विपुलाद् (for रिपुजाद्)

अथापराहे तस्याहः परिवार्य महारथैः ।

हृदादाहूय योगेन भीमसेनेन पातितः ॥ १२

तस्मिन्हते महेष्वासे हतशिष्टास्त्रयो रथाः ।

संरभान्निजि राजेन्द्र जघ्नुः पाञ्चालसैनिकान् ॥ १३

ततः पूर्वाह्नसमये गिविरादेत्य संजयः ।

प्रविवेश पुरीं दीनो दुःखशोकसमन्वितः ॥ १४

प्रविश्य च पुरं तूर्णं भुजानुच्छित्त्य दुःखितः ।

वेपमानस्ततो राज्ञः प्रविवेश निवेशनम् ॥ १५

रुरोद च नरव्याघ्र हा राजन्निति दुःखितः ।

अहो वत विविधैः स निघनेन महात्मनः ॥ १६

अहो सुबलवान्कालो गतिश्च परमा तथा ।

शक्रतुल्यबलाः सर्वे यत्रावध्यन्त पार्थिवाः ॥ १७

C. 9 17
B. 9 17
K. 9 17

12 D. missing (cf. v 1. 9) —^a) K₂₋₄ Dn D₂₋₄ 10 अथापराहे, M₂₋₄ अपराहे च (for अथापराहे) D₂ तस्याहः, T₃ तस्या हि (sic), G₂ तस्याहि (for 'ह') —^b) Ś₁ K₁ 3 महारथ, K₂ 'रथा', K₅ D₃ 10 11 सनततः, D₁ नृप ततः, Bom ed सुयोधन (for महारथैः) — After 12^b, Dn ins

3* तयापराहे तत्रत्य परिवार्य सुयोधनम् ।

—^a) D₁ आहत्य, M₂ (sup lin as in text) उत्थाप्य (for आहूय) K₁ B₁ 3 4 D₂ 8 9 योगेन, K₅ D₃ राजेन्द्र, B₂ 5 D₁₀ 11 S युद्धाय, Dn D₁ 2 भीमेन, D₁ नृपति (for योगेन) ॐ Ca हृदाहूयपायनसंज्ञात् । ॐ —^d) Dn D₁ 2 गद्या विनिपातितः, D₁ जघ्नु पाहसुतास्त्व, D₃ भीमसेननिपातितः

13 D₃ missing (cf. v 1. 9) —^a) D₃ हते तस्मिन् (by transp) D₂ 10 महेष्वासा (for 'ज्वाने') S (except T₁ G₁) तस्मिंस्तु निहते वीरे (T₂ सूते, T₄ सैन्ये) — After 13^a, M₃ ins

4* सातुवन्धे सुयोधने ।

कृतवर्मा कृपो द्रौणिद्र

—^b) Ś₁ K₁₋₃ हतशेषास्, S (except T₁ G₁) महेष्वासास् (for हतशिष्टास्) D₁ तु ये (for त्रयो) T₂₋₄ G रणे (for रथा) — After 13^b, M₃ ins

5* सुत शिविरमाविश्य दृष्टुमुन्नपुरोगमान् ।

—M₁ damaged for 13^c —^c) K₅ Dn₁ संरभा, D₁ संरब्धा (for संरभान्) K₄ तूर्ण (for निशि) T G कृतवर्मा कृपो द्रौणिद्र —^d) D₁₀ ध्रुव्य (sic) (for जघ्नु) D₂ पाचालः, D₁ पाचाल्यः, D₃ 9 पचालः, M₂₋₄ पाडवः (for पाञ्चालः) K₅ D₃ 10 11 सोमकान्, B₂ D₁ संजयान् (for सैनिकान्)

14 D. missing (cf. v 1. 9) —^a) D₁ तव, M₁ lacuna (for ततः) Ś₁ K₁₋₃ [s]पराहः, K₄ Dn D₁₋₄ 2-10 M₃ पूर्वाह्नः —^b) K₅ राज्ञः — Lacuna for 14^c in M₁ —^c) K₁ B D₃ 9 G₂ पुर, T₁ 2

मृश, T₃ गृह (for पुरीं) B₃ lacuna for दीनो —^d) K₅ B₂ D₃ परिश्रुत (for समन्वित)

15 D₃ missing (cf. v 1. 9) M₂ 8 om (hapl.) 15^{ab} —^a) T₁ 2 4 G तु (for च) D₁ 9 G₂ पुरीं, D₃ परं (for पुर) K₄ B₂₋₃ D₁ 8 9 Cn सूतो (for तूर्ण) Ś₁ K₁ 3 प्रविश्य नगरं तूर्णं (K₂ रुढ), K₃ प्रविश्य तूर्णं नगर, K₅ B₁ Dn D₃ 8 10 11 स प्रविश्य पुर (K₅ Dn D₂ 8 रीं) सूतो (K₅ D₃ दीनो), T₃ प्रविश्य हि गृह शून्य, M₁ 8 प्रविश्य पुर घूर्णान् —^b) Dn भुजान् (for भुजास्) K₄ 5 Dn D₁ 2 उत्सृज्य, B₁ दक्षिप्य, D₃ उत्सृत्य, D₁₀ 11 उद्धृत्य, T G₁ 2 M₃ दद्यम्य (for उच्छित्त्य) D₁₀ दुःखिता Ś₁ भुजानुच्छिदुःखितः (sic), K₁₋₃ भुजानुच्छित्तुःखिता (K₁ 'त'), D₁ भुजादुद्यम्य दूषिता — D₁ 4 om (hapl.) 15^c-16^b —^c) M₁ शोचमानः (for वेपं) Dn स्वतो, D₃ M₁ सुतो, T₁₋₃ G तदा, T₄ M₂₋₃ तया (for ततो) —^d) K₃ D₃ 10 11 निकेतन (for निवेशनम्) — After 15, T G M₂ read 20, while M₃ 4 ins 8*

16 D₃ missing (cf. v 1. 9) D₁ 4 T₁ G₁ 8 om. 16^{ab} (for D₁ 4, cf. v 1. 15) —^a) K₄ 5 B Dn D₃ 9 स (for च) K₅ नरव्याघ्रो, M₃ 'व्याघ्र' M₁ दृष्ट्वा चैव नरव्याघ्र —^b) K₅ दुःखिता —^c) Ś₁ K₁₋₃ वय, T₃ [s]ह हि (for बल) K₄ 5 B₁ 2 4 5 Dn D₃ 8 9-11 विनष्टा स्तो (B₄ 5 D₁₀ 11 स्म), B₃ विना **, D₁ विनष्टोस्मि, D₄ M₂₋₄ विपन्ना स्म, D₅ विशिष्टा स्तो, T G विपक्षोस्मि, M₁ महदुःख (for विविधा स्म) ॐ Ca (reading विनिष्ठा) विनिष्ठा पराधीना, शत्रुवशं गता इति यावत् । विनष्टा इति प्रायशः पाठः । ॐ —^d) B₃ सुबलेन, D₁ निघने ते (for निघनेन) K₄ महात्मना, K₅ D₃ 'हवे, D₄ 8 'स्मना (for 'स्मन)

17 D₃ missing (cf. v 1. 9) —^a) B₃ अतो (for अहो) K₂ स्वः, K₄ M₂ 8 स, K₅ D₃ 10 11 हि, T₃ G₁ 8 स्म (for सु) D₁ हा हातः (for अहो सु) —^b) D₃ स्व (for च) K₄ B D₃ 9 11 C₇ विपमा (for परमा) — For 17^{ab}, Dn D₃ 8 9 Bom ed subst

18
19

दृष्ट्वै च पुरो राजञ्जनः सर्वः स संजयम् ।
प्ररुद भृशोद्विग्नो हा राजन्निति सखरम् ॥ १८
आकुमार नरव्याघ्र तत्पुरं वै समन्ततः ।
आर्तनादं महच्चक्रे श्रुत्वा विनिहतं नृपम् ॥ १९
धावतश्चाप्यपश्यच्च तत्र त्रीनुरूपर्षमान् ।

नष्टचित्तानिवोन्मत्ताञ्शोकेन भृशपीडितान् ॥ २०
तथा स विह्वलः स्रतः प्रविश्य नृपतिक्षयम् ।
ददर्श नृपतिश्रेष्ठं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥ २१
दृष्ट्वा चासीनमनघं समन्तात्परिवारितम् ।
स्तुपाभिर्भरतश्रेष्ठ गान्धार्या विदुरेण च ॥ २२

6* विधिस्तु बलवान्न पौरुषं तु निरर्थकम् ।

[Bom ed च (for तु) D₂ बलवान् D₁ : हि (for तु)]

—D₁ om 17^c-19^b —^c) D₂ सर्वे (for शक्र-) D_n D₂ : G_n सख्ये (for सर्वे) B₂ D₁ शतक्रतुसमा सख्ये —^d) K₂ D₁₀ 11 यथा, K₃ यथा, D₂ यच्च (for यत्र) K₁ [अ]वध्यंतु (sic), K₅ D₂ [अ]वध्यत, '1 G₂ : [अ] हन्यंत (for [अ]वध्यन्त) K₄ B D_n D₂ : 8 पादवै (for पार्थिवा)

18 D₅ missing (cf v 1 9) D₁ om 18 (cf v 1 17) —^a) K₄ B₂ : D_n D₂ : 9 तु (for च) S₁ K₁-3 M₁ चैव (by transp) K₄ पुरा, B D₂ : 2-11 T₁-3 M₂-4 पुरे, T₄ परै (for पुरो) M₁ राजा (for राजन्) G₁ : 8 त (G₂ त्व) दृष्ट्वै पुरे राजन् —^b) B₂ lacuna for जन सर्व स D₂ तत्र (for जन) D₂ सर्वे, D₁₀ om (for सर्वे) K₄ D_n D₂ T₁ G₁ : 8 M₂-4 स, T₂ G₂ हि (for स) D_n संजय (for सजयम्) K₅ तत्र सर्व स सजय, T₂ : 4 जना सर्वे न (T₁ स) संजय — After 18^b, N (D₁ om, D₅ : missing) ins

7* छेशेन महता युक्तं सर्वतो राजसत्तम ।

[B₂ कोपेन, D₄ शोकेन (for छेशेन) K₂ महत (for ता) K₄ B₁ : 2, D₂ : 8-11 युक्त, D₄ युक्त (for युक्त) S₁ K₂ : D₂ : 10 सत्तम; D₂ : 8 सत्तम (for सत्तम)]

—^c) K₅ D₂ 10 11 रुरोद च (D₂ न) (for प्ररुद) D₂ lacuna, T₂ : 8 G M भयोद्विग्नो (for भृशो) T₄ प्ररुद्विग्न भयोद्विग्नो —^d) D₁ मा (for हा) D₂ ins तु after राजन्निति S₁ K₂ : D_n D₂ : 8 सुस्वरं, K₁ सुवर (sic), K₅ D₁₀ विस्वर, K₅ विस्वर, D₂ सस्वर, D₂ वित्तयन्, D₄ T₁ G₂ M₁ सस्वरं, T₄ (inf lin as in text) दुःखिता (for सस्वरम्)

19 D₅ missing (cf v 1 9) D₁ om 19^{ab} (cf v 1 17) D_n D₂ : 6 om (hapl) 19^{ab} —^a) B₂ आकुमार, T₄ आकुमारान्, G₂ हा कुमार (for आकुमारं) K₂ नरव्याघ्र (sic), K₅ ततो राजन्, D₂ नरव्याघ्र (for नरव्याघ्र) —^b) K₅ D₂ तत्पुरं च; B₁ तत्पश्ये;

D₁₀ 11 तत्र तत्र, T₂ सत्वरं वै, G₂ तत्पुरा वै (for तत्पुर वै) —^c) K₂ महश्, K₄ B (except B₂) D_n D₁ : 2 : 8 : 9 ततश् (for महश्) —^d) D₂ विनिहित, T₄ ह निहत (for विनिहित) K₄ नृप, D₄ नृप (for नृपम्) B₂ श्रुत्वा कर्णं निपातित

20 D₅ missing (cf v 1 9) T G M₂ read 20 after 15 —^a) B₂ lacuna for धावतश्चाप्य S₁ K₁ : T₂ तावतश्, D₂ : 8 : 10 M₂ धावतश्, D₂ रदतश् (for धावतश्) K₂ [अ]पश्यश्, K₅ D₂ [अ]पश्यतस्, B₁ : 4 D₂ 10 [अ]पश्याम, B₂ D₁ : 2 : 9 [अ]पश्यामस्, D₄ [अ]पश्यता, T₁ : 4 G₁ : 3 [अ]पश्यन्स, T₂ : 8 M₂ [अ]पश्यत्स, M₂ : 4 [अ]पश्य स्स (for [अ]पश्यच्च) K₄ B₂ धावतश्चापि (B₂ 'द्य) पश्याम, D_n D₁₁ रुद (D₁₁ धाव)-तश्चाप्य पश्याम, G₂ धावतस्तानपश्यन्स, M₁ यावतश्चाप्यपश्यस्व (inf. lin 'श्च) —^b) K₅ D₁₁ तत्रस्थान्, D₁₀ तत्र तान्, T G तत्रस्थान्, M₁ तत्रस्थान् (for तत्र त्रीन्) M₁ पुरुषर्षम K₄ B₁ : 2 : 4 : 5 D_n D₁ : 2 : 8 : 9 तत (B₁ : 6 D₂ तत्र) क्षीपुरुपास्तथा, B₂ तत्रस्था पुरुपास्तथा, D₂ तत्र तत्र नरान्यहन् —^c) D_n नष्टवित्तो, T₂ 'चित्ता (for 'चित्तान्) D₄ [उ]द्विग्नान् (for [उ]न्मत्तान्) —^d) M₂ भय (for भृश-) T G दुःखितान् (for पीडितान्) M₁ शोकेन महतादृतान् — T₁ : 2 : 4 G₁ : 3 M₂ ins after 20 M₂ : 4 after 15

8* दृष्ट्वै च नराञ्शीघ्रं व्याजहाराविदुःखित ।

[G₂ दृष्ट्वैव (for दृष्ट्वै) T₁ वचनान्; G₂ च नरा (for च नरान्) T₄ M₂ : 4 दृष्ट्वै च नरव्याघ्र (T₄ 'घ्रान्) (for the prior half) T₁ : 3 M₂ दुःखितान्]

21 D₅ missing (cf v 1 9) —^a) S₁ K₁-3 B₂ तत, G₂ तदा (for तथा) S₁ K₁-3 M₂ च (for स) K₄ : 6 विकल (for विह्वल) D₄ सुत (for सूत) D_n D₁ : 2 : 6 सजयोपि महाराज; T₁ : 2 तथा (T₂ 'दा) स्व विह्वल सञ्च —^b) K₄ नृपते, D₄ नृपति (for नृपति-) K₅ प्रविश्य नृपसंक्षयं, D₁ 'इय नृपतिर्गृहं, T₁ : 2 'इय नृपते स्वय —^c) T₄ नृपति —^d) D₂ 10 प्रजा- (for प्रज्ञा-) ☞ G_n ईश्वर छतराष्ट्रम् । ☞

22 D₅ missing (cf v 1 9) B₂ lacuna for 22^a —^a) B₁ D_n D₁ : 2 : 6 11 तथा (for दृष्ट्वा) D₂ चा (for

तथान्यैश्च सुहृद्भिश्च ज्ञातिभिश्च हितैषिभिः ।
 तमेव चार्थं ध्यायन्तं कर्णस्य निधनं प्रति ॥ २३
 रुदन्नेवात्रवीद्राक्यं राजानं जनमेजय ।
 नातिहृष्टमनाः सुतो वाष्पसंदिग्धया गिरा ॥ २४
 संजयोऽहं नरव्याघ्र नमस्ते भरतर्षभ ।
 मद्राधिपो हतः शल्यः शकुनिः सौवलस्तथा ।
 उल्लङ्घः पुरुषः पात्र कैतव्यो दृढविक्रमः ॥ २५

संशप्तका हताः सर्वे काम्बोजाश्च शकैः सह ।
 म्लेच्छाश्च पार्वतीयाश्च यवनाश्च निपातिताः ॥ २६
 प्राच्या हता महाराज दाक्षिणात्याश्च सर्वशः ।
 उदीच्या निहताः सर्वे प्रतीच्याश्च नराधिप ।
 राजानो राजपुत्राश्च सर्वतो निहता नृप ॥ २७
 दुर्योधनो हतो राजन्ययोक्तं पाण्डवेन च ।
 भयसक्थो महाराज शेते पांसुषु रूपितः ॥ २८

C. 9 30
B. 9 1 20
K. 9 1 20

च) Ds अप्यनम् (for कामोनम्) S₁ K₁₋₃ हृष्टा च दीनमनस —^c) K₁ s B Dn D₁ s 11 भरतश्रेष्ठ

23 Ds missing (cf. v l 9) D₁ om 23 —^a) B₂ lacuna for तथान्यैश्च Dn D₂ s तथैवान्यैश्च बहुभिर् —^b) K₁ ज्ञातिश्रेष्ठैर् (for 'निश्च) K₁ हितैस्तदा, B₂ s D₂ हितैः सदा, B₄ न्यितैः सदा, M^{a-4} समतत (for हितैषिभिः) Dn D₂ ज्ञातिभिः स (D₂ स) हितैस्तदा, D₂ ज्ञानिभिर्वहमिन्सदा —^c) S₁ K₁ चातैः, K₂ चांत, K₄ Dn D₂ [क्ष]यं च, B₂ चानु-, D₁₀ वायं, M₂ s पायं (for चार्यं) S₁ (orig) D₂ ध्यायत, S₁ (sup l_{in}) K₁₋₃ ध्यायन्म (for ध्यायन्त)

24 Ds missing (cf. v l 9) M₂ om 24^{ab} —^a) B₂ lacuna, D₂ रुदन्नेव (for रुदं) —^b) D₂ s जनमेजय —^c) S₁ K₁₋₃ स्व (K₂ सु) प्र- (for नाति-) K₂ सूने, D₂ तातो (for सूतो) K₂ नानि स्वष्टमना सुतो (sic) —^d) K₂ वाक्य (for वाष्प) S₁ K₁₋₃ -गद्वया (for -सदिग्धया) — After 24, M₂₋₄ ins

9* उवाच भरतश्रेष्ठ धृतराष्ट्र जनाधिपम् ।

[M₂ भरतश्रेष्ठ M₂ जनाधिप]

25 Ds missing (cf. v l 9) Before 25, T₂ ins सजय —^a) D₂ [s]य, D₂ ह (for सह) B₂ D₁ s महाराज (T₂ 'जा), B₂ lacuna (for नरव्याघ्र) —^b) S₁ K₁₋₂ M₁ पुरुषर्षभ, K₂ D₂ s भरतर्षभ (for भरतर्षभ) —^c) M₁ मद्राधिपो D₁ हतो दुर्योधन शल्य —^d) G₂ transp शकुनि and सौवल K₂ शकुन, Dn D₁ s शकुनि (for 'नि) K₂ सौवलस्, D₁ शौवलस्, D₂ सौवलस्, D₂ सौवलस् (sic), D₂ सौवलस्, T₂ सौवलस् (for सौवलस्) —^e) K₂ Dn D₂ s G₂ s M₂ पुरुषव्याघ्र D₁ उल्लङ्घो भरत श्रेष्ठ —^f) K₂ G₂ Ca कैतवो, K₂ कैलव्यो, D₁ कौपाल्यो, D₂ कैक्यो, G₂ कैतव्यो (for कैलव्यो) S₁ K₁₋₃ दृष्ट-, K₂ दृष्ट (for दृढ-) D₁₀ -विक्रमा

26 Ds missing (cf. v l 9) —^a) K₄ सप्तसक-, K₂ B₂ Dn D₁ s 1, 2 9-11 संसप्तका (for सप्त) D₁₀ हतान् K₂ राजन् (for सर्वे) —^b) S₁ K₁₋₃ T₂ G₁ कामोजाश्, B₂ कामो (for काम्बो) D₂ सकैकया (for शकै सह) —^c) Dn₁ पार्वतीयाश् — M₁ lacuna for 26^d —^d) K₂ B₂₋₅ D₁₀ जवनाश्, D₂ यव*श् (for यवनाश्) Dn₁ वि- (for च) K₂ D₂ s निपातिता, K₂ तित, K₂ निवारिता (for निपातिता)

27 Ds missing (cf. v l 9) —^a) D₄ प्रत्याहता, T₁ s प्राच्याश्च ते, M₁ lacuna (for प्राच्या हता) —^b) D₄ दाक्षिण्यादाश्, D₁₀ दाक्षिणात्याश् K₂ s D₁ s T₂ सर्वत (for सर्वश) —^c) K₂ B₂ s D₂ 10 11 T₂ च (for वि-) —^d) D₁ प्रतीत्याश्, D₂ पृथिव्याश्, D₄ प्रतिच्याश्, D₁₀ प्रतिच्या* (for प्रतीच्याश्) S₁ K₁ s D₂ s 10 11 नरोत्तमा (K₂ 'मा, D₂ 'म), K₂ महारत, Dn D₁ s नराधिपा (D₁ 'प), S परंतप (G₁ 'प, G₂ 'पा) (for नराधिप) —^e) K₂ B D₁ s 9 सर्वशो, K₂ D₂ s 10 11 T₂ सर्वे ते, T₁ s G M सर्वे वि-, T₂ सर्वे* (for सर्वतो) K₁ s नृपा, K₂ D₁ नृप, K₂ D₂ रणे (for नृप) — After 27, T G M₂ read 30^{af}

28 Ds missing (cf. v l 9) —^a) K₄ s B D₂₋₁₁ M₂ s राजा —^b) K₂ s B₂ s D₂ s 11 ह, B₂ तु, D₂ s C₂ हि (for च) S (except G₂) यथोक्तं पाहुसुनुता ॐ Ca यथोक्तं यथाप्रतिज्ञम् । ॐ — D₁₁ reads from क्यो (in 28^a) up to 29^a on marg —^c) D₂ लक्ष-, T₂ भक्ष (for भक्ष-) K₁ सक्तो, K₂ -शक्त्यो, B₂ s G₂ -शक्त्यो, D₂ -शक्तो, D₂ -शक्त्यो, D₁₀ -शक्त्यो, T₁ s M₂₋₄ C₂ -सकियर्, T₂ -सकियर्, T₂ सोय (for -सक्त्यो) K₂ महाराजा (for 'राज) —^d) B₁ s 5 पाशुपु, B₂ भूपाशु-, D₂ 10 पाशुपु, T₂ पासुपु (for पासुपु) M₁ कुडित, Ca (gloss अवलित) रूपित (as in text) S₁ K₁₋₄ शेते पासुविभू (K₂ 'रु) पित (K₂ 'ता), D₂ गदायुद्धेषु भारत; D₂ शेते पासुपु भूषित, D₂ रणपाशुनिरूपित, D₂ शेते पाशुपु गुडित;

धृष्टद्युम्नो हतो राजञ्छिखण्डी चापराजितः ।
 उत्तमौजा युधामन्युस्तथा राजन्प्रभद्रकाः ॥ २९
 पाञ्चालाश्च नरव्याघ्राश्चेदयश्च निषूदिताः ।
 तव पुत्रा हताः सर्वे द्रौपदेयाश्च भारत ।
 कर्णपुत्रो हतः शूरो वृषसेनो महाबलः ॥ ३०
 नरा विनिहताः सर्वे गजाश्च विनिपातिताः ।
 रथिनश्च नरव्याघ्र हयाश्च निहता युधि ॥ ३१
 किञ्चिच्छेषं च शिविरं तावकानां कृतं विभो ।

M₂ 4 शोते वै पासुकुण्डित, M₃ शोते पासुविकुण्डित — Dn
 D₁ 6 subst for 28 D₂ ins after it

10* दुर्योधनस्य मीमेन भद्रावूरु सुतस्य ते ।
 स भूमौ पवित शोते पाञ्चमि परिगुण्डित ।

29 D₂ missing up to चापरा (in 29^b) (of v 1
 9) D₁₁ reads 29^a on marg —^a) K₂ 4 D₂-11
 महाराज, D₁ G₂ महाराजश्च (for हतो राजश्च) —^b) Ś₁
 K₁-3 शिखण्डी चापरै सह —^c) K₂ D₁₁ T₁ 2 M₁
 उत्तमौजा B₂ तथा राजन् (for युधामन्युस्) —^d)
 T₂ तदा (for तथा) K₂ राज; S (except G₂) सर्वे
 (for राजन्) B₂ युधामन्युश्च वीरवान् —After 29,
 K₂ reads 32^{ad}

30 ^a) K₂ D₂ पञ्चालश्च, B₁ D₂ पञ्चालाश्च, D₂ 11
 T₂ G₂ 8 पाञ्चालश्च (for पाञ्चालाश्च) K₂ 5 D₁-5 10 11
 नरव्याघ्र; T G महाराज (for नरव्याघ्राश्च) B₂ पाञ्चाला
 पुरुषव्याघ्राश्च —^b) K₁ नेशयश्च (for चेष्ट) Some
 MSS निषूदिता —^c) K₂ पौत्रा, K₂ D₂ पुत्र (for
 पुत्रा) —Dn₁ n₂ om (hapl) 30^d-31^a, Dn₂ reads
 it on marg (see m) —^d) K₂ D₂ भारत —T
 G M₂ read 30^{af} after 27 —^e) Ś₁ K₁-3 व्याघ्रो,
 B₂ राजन्, B₂ om (for शूरो) D₁ कर्णपुत्रा हता
 राजन् —^f) S सत्यसेनो (for वृष) B₁ महारथा,
 D₂ महाबल, D₂ 10 11 प्रतापवान्; D₂ महाबला (for
 महाबल) D₁ महाबलपराक्रमा

31 Dn₁ n₂ om 31^a (of v 1 30), Dn₂ reads
 31^a on marg —^a) T₁ 2 च (for वि) B₂ 4
 नरात्रिपा हता सर्वे —^b) T₁ 2 G₁ हयाश्च (for गजाश्च).
 D₁ [प]व (for वि). K₂ B D₂ 8 M₁ सूदिता; K₂
 D₁ T G नूदिता (for पातिता). Dn D₁ 2.5 6
 कुंजराश्च (D₂ श) निषूदिता; D₂ राजानश्च निपातिता.
 —^c) K₂ नरं व्याघ्रं; M₁ नरव्याघ्रा (for नरव्याघ्र)

पाण्डवानां च शूराणां समासाद्य परस्परम् ॥ ३२
 प्रायः स्त्रीशेषमभवजगत्कालेन मोहितम् ।
 सप्त पाण्डवतः शेषा धार्तराष्ट्रास्तथा त्रयः ॥ ३३
 ते चैव आतरः पञ्च वासुदेवोऽथ सात्यकिः ।
 कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिश्च जयतां वरः ॥ ३४
 तवाप्येते महाराज रथिनो नृपसत्तम ।
 अक्षौहिणीनां सर्वासां समेतानां जनेश्वर ।
 एते शेषा महाराज सर्वेऽन्ये निधनं गताः ॥ ३५

—^a) Dn D₁ 5 6 नराश्च, T₁-3 M₁ हताश्च, G₁ M₂
 हताश्च (for हयाश्च) K₂ 5 B (except B₂) Dn D₁.
 2 5 6 8 9 प (D₁ पा)तिता (for निहता) D₁ भुवि (for
 युधि) Ś₁ K₁-3 अश्वारोहा हता युधि

32 ^a) D₂ स्व (for च) S निशेष (M₂ प) शिविरं
 राजन् —^b) K₂ 4 B₁ 2-5 Dn D₁-3 5 6 8-11 T₂ 4 G
 कृतं प्रभो, K₂ हतं प्रभो, B₂ नरोत्तम; D₁ जनेश्वर (for
 कृत विभो) —D₁ om 32^{ad} K₂ reads 32^{ad} after
 29 —^c) K₂ om च K₂ B₁ 2-5 Dn D₂ 5 6 8-11
 कुरुणा च, D₁ च वीराणा (for च शूराणां)

33 ^a) D₂ 4 10 त्रि- (for स्त्री-) K₂ अमव, D₂
 अमजज (for अमवज) K₂ अमौ पतंगवत्सवं, S स्त्री-
 (T₂ त्रि-, G₁ 8 नि)शेषमभवत्सवं —^b) K₂ बल
 (for जगत्) D₂ कालेन B₂ निश्चित (for मोहितम्)
 —^c) T₂ सर्वं (for सप्त) Dn₂ n₂ पाण्डवतत्, M₁ वक
 (for वत) T G₁ 8 M₁-4 शिष्टा (for शेषा) —^d)
 K₂ T₂ धार्तराष्ट्रश्च K₂ D₂ 10 11 त्रयो रथा, B₂ T G
 M₁ त्रयो जना, D₁ त्रयस्तस्या (by transp)

34 ^a) K₂ तस्यैव (for ते चैव) T₂ भारतं, T₂
 G₂ सोदरा (for आतर) —^b) D₂ स, T₂ G च
 (for सथ) —^c) D₁ कृपस्य (for कृपश्च) —^d)
 D₁ द्रौणिश्च Ś₁ K₁ 8 D₂ 6 वर, D₁ वर (for वर)

35 T₂ om 35^{ad} —^a) B₂ D₂ 11 तवाप्येते, D₂
 एतेषां तु; D₂ ते चाप्येते; T₁ 2 4 G₁ 8 M एते शेषा,
 G₂ एव तेषा (for तवाप्येते) Dn₂ n₂ D₁ 2 नरव्याघ्र
 (for महाराज) —^b) Ś₁ K₁ 8 G₂ सत्यसत्तम (K₂ म),
 D₁ 8 10 नृपसत्तम; T₁ 2.4 G₁ 8 M राजसत्तम (G₂ M₁
 माः) (for नृपसत्तम). —^c) K₂ D₁ 10 अक्षौहिणीनां;
 D₂ हणीनां; T₁ 2.4 G M₁ 4 अक्षौहिणीनां. B₂ D₁
 सर्वेषां; T₁ 2.4 G अष्टानां; M₁ सप्तानां (for सर्वासां).
 —^d) T₁ 2 4 दशाना च; Ca समेतानां (as in text)

कालेन निहतं सर्वं जगद्वै भरतर्षभ ।
 दुर्योधनं वै पुरतः कृत्वा वैरस्य भारत ॥ ३६
 एतच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 निपपात महाराज गतसत्त्वो महीतले ॥ ३७
 तस्मिन्निपतिते भूमौ विदुरोऽपि महायशः ।
 निपपात महाराज राजव्यसनकर्षितः ॥ ३८
 गान्धारी च नृपश्रेष्ठ सर्वाश्च कुर्योपितः ।

पतिताः सहसा भूमौ श्रुत्वा क्रूरं वचश्च ताः ॥ ३९
 निःसंज्ञं पतितं भूमौ तदासीद्राजमण्डलम् ।
 प्रलापयुक्ता महती कथा न्यस्ता पटे यथा ॥ ४०
 कृच्छ्रेण तु ततो राजा धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
 शनैरलमत प्राणान्पुत्रव्यसनकर्षितः ॥ ४१
 लब्ध्वा तु स नृपः संज्ञां वेपमानः सुदुःखितः ।
 उदीक्ष्य च दिशः सर्वाः क्षत्तार वाक्यमब्रवीत् ॥ ४२

C 9 45
B 9 1 45
K 9 1 43

Ś1 K1-3 T1 2 नराधिप, K2 जनार्दन, K3 जनेश्वरा,
 D2 G2 नरेश्वर, T4 G1-3 न सशय (for जनेश्वर) —^c)
 D1 मोहान्, M1 शिष्टा (for श्रेया) Dn D1 2 5 6
 नरव्याघ्र (for महाराज) —^f) K5 B3 D3 4 G3 ते,
 T2 च (for सत्त्वे) K4 गतसत्त्वा महीतले

36 ^a) T2 निहित D1 जगद्वै, M1 सत्त्वे (for सर्वं)
 —^b) K4 जगद्वै, D1 गतास्ते (for जगद्वै) — D2
 om 36^{cd} —^c) B3 (marg) पुरम्हन्, Dn D1 5 हत
 श्रुत्वा (for वै पुरतः) B3 (orig) दुर्योधनार्थं पुरतः
 — Dn D1 - om 36^d-37^a —^d) K5 B D - 8-11 वैर
 च (for वैरस्य) T G कृत्वा सर्वं हता नरा (T1 नरर्षभा,
 G नरा हता), M कृत्वा वैरनिधिं नृप (M1 नृप, M2
 प्रभु)

37 Dn D1 - om 37^a (cf v l 36) Before 37,
 Ś1 K B D3 4 8-11 T G2 M2 4 ins वैरापायन उवाच
 —^a) D2 6 दुर्योधन हत श्रुत्वा —^b) Ś1 K1 3 नरा
 धिप, D1 नरेश्वर (for जनेश्वर) — Ś1 K1-3 om
 (hapl) 37^c-38^b —^c) D1 महातेजा, Dn स राजेंद्रो
 (for महाराज) —^d) D. गतसत्त्वो (for 'सत्त्वो') T2
 महीपते (for 'तले') D1 निवेतन्तु महान्त

38 Ś1 K1-3 om 38^{ab} (cf v l 37) —^a) S धीरे
 (for भूमौ) — D2 om (hapl) 38^b-39^c —^b) D1
 T3 महामना —^d) B2 om (hapl) राज K2 8
 T1-3 G1 2 M पुत्र, Dn Dc 11 T4 G3 शोक (for
 राज) Ś1 K B1 1 5 D3-10 कर्षित, B3 काक्षित
 (for कर्षित)

39 D2 om 39^{ab} (cf v l 38) —^a) D10
 गधारी K2 नरश्रेष्ठ, T G1 2 महामना, M नरव्याघ्र
 (for नृपश्रेष्ठ) Dn D1 2 5 6 गाधारीसहिता सर्वा, D1
 गाधारी भरतश्रेष्ठ —^b) Ś1 K1 3 श्रेष्ठार्थ (for सर्वाश्च)
 Dn D1 2 5 6 स्त्रियश्च भरतर्षभ —^c) K2 D1 पतिता

(for पतिता) T2 च तथा (for सहसा) D1 श्रुत्वा
 (for भूमौ) —^d) B2 क्रूरा वाचश्च (for क्रूरं वचश्च)
 K2 तत, B1 2-5 Dn1 n2 na (by corr as in text)
 D2 6 स ता, D2 5 10 11 तदा, D3 स्मृता, M स्मरन्
 (for च ता) D1 सूनात्क्रूरतर वच, T G1 3 श्रुत्वा
 धीरतर वच

40 D1 om 40 —^a) D1 निशेष, M2 विसृज (for
 निःसृज) —^b) D2 -संदर्भं ॐ C7 राजमण्डलम्, राजा
 नृपुर्जननमूह ॥ ॐ — D2 M om 40^{cd} —^c) D2
 प्रलाप, D10 विलाप (for प्रलाप) K1 5 विलापयुक्तं
 सुमहत्, D1 विलापमहता युक्तश्च, T G विलापयुक्तोपहतं
 —^d) K1 Dn2 na D1 T1 4 G1 8 चित्र, K5 Dn1 T2 8
 G2 चित्रं, B3 रय, B5 कन्या (s10), C8 कथा (as in
 text) K4 B3 D1 -न्यस्त, K5 Dn T1 2 4 G न्यस्त,
 T2 न्यत्र (s10) (for न्यस्ता) K4 परे (for पटे)

41 ^a) K1 क्षतेन (for कृच्छ्रेण) Ś1 K1-3 D1 T2
 च (for तु) K. D3 M2 तदा राजा, T G ततस्त्र,
 M1 महाराज, M2 4 तथा राजा (for ततो राजा)
 —^b) G1 3 महामति (for महीपति) K5 D2 शनैर-
 लमप्राणान्, M शनैरालमत्संज्ञा — After 41^c, G2
 reads 42^a and 42^b transposed T2 om (i hapl)
 41^d-42^a —^d) Ś1 K B D3 4 8-10 कर्षित

42 For the sequence in G2, cf v l 41 T2
 om 42^a (cf v l 41) D1 om 42^{ab} —^a) M1
 प्राणान् (for संज्ञा) Ś1 K2 स लब्ध्वा तु नृप संज्ञा, D1
 T (T2 om) G M2-4 लब्ध्वा तु (D1 स) नृपति प्राणान्
 (G2 प्रज्ञा) —^b) K2 स दुःखित, D1 मुहुर्मुहुः, T
 G पुन पुन (for सुदुःखित) —^c) D1 S निरीक्ष्य,
 D2 उदीक्ष्य (for उदीक्ष्य) G2 तत सर्वान् (for दिशः
 सर्वा) —^d) D1 इदम् (for वाक्यम्)

43 ^a) T G विद्धि, M1 इह (for विद्वन्) D2 तु

विद्वन्क्षत्तर्महाप्राज्ञं त्वं गतिर्भरतर्षभ ।
ममानाथस्य सुभृशं पुत्रैर्हीनस्य सर्वशः ।
एवमुक्त्वा ततो भूयो विसंज्ञो निपपात ह ॥ ४३
तं तथा पतितं दृष्ट्वा बान्धवा येऽस्य केचन ।
शीतैस्ते सिपिचुस्तोयैर्विव्यजुर्व्यजनैरपि ॥ ४४
स तु दीर्घेण कालेन प्रत्याश्वस्तो महीपतिः ।
तूर्णीं दध्यौ महीपालः पुत्रव्यसनकश्चितः ।
निःश्वसञ्जिह्वग इव कुम्भक्षिप्तो विगां पते ॥ ४५

संजयोऽप्यरुदत्तत्र दृष्ट्वा राजानमातुरम् ।
तथा सर्वाः स्त्रियश्चैव गान्धारी च यशस्विनी ॥ ४६
ततो दीर्घेण कालेन विदुर वाक्यमब्रवीत् ।
धृतराष्ट्रो नरव्याघ्रो मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ॥ ४७
गच्छन्तु योषितः सर्वा गान्धारी च यशस्विनी ।
तथेमे सुहृदः सर्वे भ्रश्यते मे मनो भृशम् ॥ ४८
एवमुक्तस्ततः क्षत्ता ताः स्त्रियो भरतर्षभ ।
विसर्जयामास शनैर्वपमानः पुनः पुनः ॥ ४९

त, T₂ क्षत्तो (sio) (for क्षत्तर्) B₂ D₈ प्रज्ञ, D₁₀ भाग (for प्राज्ञ) D₁ त्व मे विदुर हीनस्य —^δ) D₁ गतिर्वै (for श्व गतिर्) —^ε) B₁ महानाथस्य (for ममा) Ś₁ K₁ १ हीनस्य, B₃ सूतश्च (sio), T₄ G₁ ३ सदश (for सुभृश) —^δ) B₃ T G₂ ३ पुत्र (for पुत्रैर्) —^ε) D₈ उक्तस् (for उक्त्वा) Ś₁ K₁₋₃ भूमौ (for भूयो) —^ε) D₈ 10 नि संज्ञो (for विसंज्ञो) T G नि संज्ञ पतितो भुवि

44 ^a) T₂ त तदा, G₁ ३ तथा नि (for त तथा) —^δ) B₂ lacuna for वा येऽस्य केचन M₁ पादवा (sio) (for बान्धवा) K₄ ये च; D₁ येन, D₈ ० यस्य (for येऽस्य) K₂ ३ D₈ ३ 10 के च (K₂ चि) न, B₂ कश्चन, D₁ ० किंचन, D₄ केनचित् (for केचन) —^ε) K₁ ३ शीतैस्ते, Dn D₂ शीतैस्ते, D₁ सुशितै, D₄ सितलै, T₁ ३ ३ G₂ ३ M ते शीतै (by transp), T₂ ते यितै, G₁ शीतैः K₁ D₁₀ शिशिचुस्, K₄ Dn₁ n₃ D₂ ३ ३ शिपि, D₈ यिपि (for सिपि) —^δ) Ś₁ K₁ २ विव्य (K₂ 'व्या) धुर, K₈ विविधुर, K₄ T₃ G₃ M विविधुर, G₁ विविधुर, G₂ विविधुर (for विव्यधुर) K₈ विजनर् (for व्य) G₂ तदा (for अपि) T₄ व्यजनर्विभिजूरपि

45 ^a) Dn D₆ स च, M अति- (for स तु) —^δ) Dn प्रीत्याश्वस्तो, D₁ प्रत्याश्वस्ता, D₆ 'स्वस्तो, D₈ 'स्वस्तो (for 'श्वस्तो) Ś₁ K (except K₄) D₃ 11 नरा धिप, D₈ महापति (for मही) —^δ) D₁ om 45°-46^d —^ε) Dn तूर्ण (for तूर्णी) T G आसीन् (for दध्यौ) Dn₁ D₂ G₈ महीपाल (D₈ 'ळ); D₄ M₂ ३ महाराज (M₈ 'ज) (for महीपाल) —^δ) Ś₁ K (except K₄) B Dn₁ D₈ ० ३-10 कर्पित —^δ) Dn D₂ ३ ३ ३ om 45° —^ε) B₁ ३ 4 Dn₁ 8 नि (M₈ वि) श्वसन् (for निःश्वसन्) K₄ भुजग; D₄ पक्षग, M₁ २ द्विजिह्व, G₈ जिह्वग (as in text) —^ε) Ś₁ K (except K₄) D₂ कुम्भे, D₁₀ दत्त (for कुम्भ) T G [S]भवद्भुप (T₁-३ 'प)

(for विदा पते)

46 D₁ om 46 (cf v 1 45) Before 46, D₁ ins वैशपायन —^a) K₃ D₂ [s]पि रुद्र (D₂ 'द)त्, D₃ [s]प्यरुद्रस्, D₈ [s]य रुद्रस्, T₈ [s]प्यरुद्रत्, M व्य (M₁ ए) रुद्रत् (for स्प्यरुद्रत्) Dn D₆ त तु, D₂ ३ तनु (for तत्र) —^δ) D₃ दृष्ट्वा राजानमातुरं —^ε) G₂ तदा, M₂ ३ तत (for तथा) G₂ तत्र (for चव) —^δ) K₂ गधारी —^a) After 46, M₂ reads 48^{cd} for the first time, repeating it in its proper place

47 K₂ B₂ D₆ T₄ om (hapl) 47^a-48^b —^a) D₁ व्याकुलो दीनवदनो, S (T₄ om) ततो दीर्घस्य कालस्य —^δ) D₁ om 47^{cd} —^ε) Ś₁ K₁ ३ D₁ श्रेष्ठो, K₂ B₃ 4 D₂ ३ 11 श्रेष्ठ, Dn D₂ ३ ३ 10 T₃ G₂ M₁ व्याघ्र (for व्याघ्रो) —^δ) D₁ दहमानो, G₂ जह्यमान (for मुह्यमानो) D₈ मुहुर्मुहुः, T (T₄ om) G पुन पुन (for मुहुर्मुहुः) B₁ उत्तिष्ठ सुमना भव

48 K₂ B₂ D₆ T₄ om 48^{ab} (cf v 1 47) G₂ om (hapl) 48-49 —^a) D₃ योषिता, D₄ [पु]ता स्त्रिय (for योषित) —^δ) B₁ damaged for 48^{cd} D₁ om 48^{cd} M₃ reads 48^{cd} for the first time after 46 —^ε) M₄ तव (for तथा) D₁₀ M₂ ३ (both times) मे, M₁ च, M₄ [अ]मी (for [इ]मे) —^δ) D₃ om (hapl) 48^d-50° —^δ) K₂ Dn D₂ ३ 10 त्रस्यते, B₂ भ्राम्यते; D₄ T₁ ३ 4 G₁ ३ दह्यते, D₈ अत्यते, D₈ स्रस्यते, T₃ M₁ ३ ३ (both times) ३ मुह्यते; G₂ भ्रश्यते (as in text). D₁₀ च (for मे) K₄ मनो मे मुह्यते रुद्रा

49 D₂ G₂ om 49 (cf v 1 48) —^a) D₄ तथा (for तत) —^δ) K₂ Dn₂ om ता K₄ स्त्रियश्च (for ता स्त्रियो) Ś₁ K₁ ३ स्त्रियो भरतसत्तम —^ε) D₁₀ सतीर् (for दानैर्) —^δ) D₈ om (1 hapl) 49^d-50°,

निश्चक्रमुत्ततः सर्वास्ताः स्त्रियो भरतर्षभ ।

मुहुरदश्च ततः सर्वे दृष्ट्वा राजानमातुरम् ॥ ५०

ततो नरपतिं तत्र लब्धसंज्ञं परंतप ।

अवेक्ष्य संजयो दीनो रोदमानं भृशतुरम् ॥ ५१

प्राञ्जलिर्निःश्वसन्तं च तं नरेन्द्रं मुहुर्मुहुः ।

ममाश्वासयत क्षत्ता वचसा मधुरेण ह ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते शैल्यपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

२

वैशंपायन उवाच ।

विस्मयास्त्रय नारीषु धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

विललाप महाराज दुःखाहुःस्वतंत्रं गतः ॥ १

सधूममिष निःश्वस्य करौ धुन्वन्पुनः पुनः ।

C 9 53
B. 9 2.2
K 9 2.2

—^d) K₁ B₁ ३ Dn₁ D₃ वेपमाना, D₄ S (G₃ om) मुह्यमान (T₂ 'ना) (for वेपमान) K₄ प्रतापवान्, D₁ मुहुर्मुहु (for पुन पुन)

50 D₃ om 50^{ab} (cf v 1 48) D₄ om 50^{ab} (cf v 1 49) D₁ om 50-52 —^a) K₁ ३ निश्चक्रुः (K₃ 'क्र)शुम्, K₃ ग्रन्थाप्य तु, B₃ निगन्धसुम्, T₁₋₃ G₂ निर्जन्मुश्च, M₁ निश्चक्राम (for 'क्रसुम्) T₄ स निर्जन्मुश्च सत्वाश्च, G₁ ३ निर्जन्मु मरंत मवाश्च —^b) K₁ B₃ om ता K₄ स्त्रियश्च, M₂₋₄ स्त्रियम्ना (by transp) D₁ T₁ ३ G जनमेजय (for भरतर्षभ) D₁₁ स्त्रियो भरत मत्तम —^c) K₃ B₂ ४ D₁ T₁ ३ G₂ M च तथा, T₄ G₁ ३ शतश (for च तत) K₄ मरान् (for सर्वे) Dn D₃ विमर्जयामास शनैर्, T₂ मुहुरदश्च तत्रा सर्वे

51 D₁ om 51 (cf v 1 50) S₁ K₁ २ om (hapl) 51 —^a) K₁ D₄ T G M₁ २ ४ नरपतिश्च K₅ B₄ D₃ तूर्ण, B₁ ३ Dn D₂ ३ १-11 त तु (for तत्र) M₃ धृतराष्ट्रस्तन मज्ञा —^b) K₄ लब्धमज्ञ, B₃ लब्धमज्ञ, D₄ T G M₁ २ ४ मज्ञा (D₁ T₂ ४ G₃ 'ज्ञा) लब्ध्या (for लब्धमज्ञ) K₃ ३ D₃ ४ ६ ३ 10 T₁ G M₂ परतप, D₃ परतर्षभ M₃ लब्ध्या परमदुर्मना — After 51^{ab}, T G ins

11* गतिर्मे को भवेदय इति चिन्तायमाकुल ।

—^c) K₃ अवक्ष्यत्, B₁ अवक्षत्, B₂ D₃ १ 11 M₁₋₃ अवक्षत्, B₃ अवक्षत्, D₁₀ अवक्षत्, T G अपृच्छत् (for अवक्ष्य) K₄ D₄ S मजय K₁ B₁ D₁₁ दीन, D₁ S तत्र (for दीनो) —^d) K₃ T₁ रुदमानो, K₅ D₂ 11 रोदमानो, D₄ T₂₋₄ G M₂ रुदमानं, D₁₀ वेप

(for रोद*) D₃ भृशतुर, D₄ तयातुर, D₃ मुहुर (sic), M₂ महामति (for भृशतुरम्)

52 D₁ om 52 (cf v 1 50) —^a) K₄ D₄ 10 S (except G₃) प्राञ्जलि K₄ D₄ M रुदमानस्तु (D₄ M₁ 'नं तु), T G सजय दृष्ट्वा, Some MSS निश्चसतं च (for निश्चसन्तं च) —^b) K₄ त नरेन्द्रो, K₅ D₃ ३ नरेन्द्रं च, D₁₀ व्रसत त, D₁₁ त नमस्य, T G रुदमान, M त (M₃ स) रुदत (for त नरेन्द्र) — After 52^b, T G ins

12* ज्ञातीन्त्रियोऽथ निर्याप्य प्रविश्य विदुर पुन ।

राजान शोचमानस्तु त शोचन्त् मुहुर्मुहु ।

[(L 1) T₄ G₂ ज्ञाती, G₃ ज्ञाति (for ज्ञातीन्) T₄ G₂ ३ निर्यास T₄ G₂ विदुर]

—^c) D₄ कृत्वा (for क्षत्ता) K₅ D₃ M₂₋₄ तं समाश्वा मयत्क्षत्ता (K₅ 'न्क्षत्ता, D₃ 'न्क्षत्ता), B₃ समाश्वास तत क्षत्ता —^d) K₂ ३ ३ B₁ २ D₃ १-11 T₁ ३ ४ G M च, D₃ व, T₂ त (for ह)

Colophon D₁ missing — Adhy nama K₄ धृतराष्ट्रप्रमोह, D₃ ३ M₂₋₄ संजयागमन, M₁ सक्षेपकथनं — Adhy no (figures, words or both) K₅ B₃ ३ Dn D₄ 11 S 1 (as in text) — Śloka no K₅ D₃ 54, Dn D₄ 53

2

☞ This adhy is missing in D₁ (cf v 1 9 1 1)

1 M₁ सजय (for वैशंपायन) —^a) T₃ निस्मृष्टासु

विचिन्त्य च महाराज ततो वचनमब्रवीत् ॥ २

अहो वत महद्दुःखं यदहं पाण्डवात्रणे ।

क्षेमिणश्चाव्ययांश्चैव त्वत्तः स्तुतः शृणोमि वै ॥ ३

वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुहृदं मम ।

यच्छ्रुत्वा निहतान्पुत्रान्दीर्यते न सहस्रधा ॥ ४

चिन्तयित्वा वचस्तेषां बालक्रीडां च संजय ।

अथ श्रुत्वा हतान्पुत्रान्भृशं मे दीर्यते मनः ॥ ५

अन्धत्वाद्यदि तेषां तु न मे रूपनिदर्शनम् ।

पुत्रस्नेहकृता प्रीतिर्नित्यमेतेषु धारिता ॥ ६

बालभावमतिक्रान्तान्यौवनस्यांश्च तानहम् ।

मध्यप्रासांस्तथा श्रुत्वा हृष्ट आसं तथानघ ॥ ७

तानघ निहतान्श्रुत्वा हतैश्वर्यान्हतौजसः ।

न लभे वै कचिच्छान्तिं पुत्राधिमिरमिषुतः ॥ ८

एवमिह पुत्र राजेन्द्र ममानाथस्य सांप्रतम् ।

— D₃ om 1^c-2^b — °) K₁ 5 महातेजा, D₁ 'राजन्' (for 'राज') — D₁ om (hapl) 1^d-2^c, D₅ reads the same on marg — °) K₂ B₁ Dn₁ दुःखतर, D₄ दुःखपर (for दुःखतर) D₁₀ om तर गत K₁ Dn₁ वच, D₁ 5 M तत (for गत) B₂-5 दुःखशोकममन्वित

2 D₁ om 2^{abc}, D₃ om 2^{ab} (for both, cf v 1 1) D₅ reads 2^{abc} on marg — °) K₃ B₂ 4 5 Dn₁ n₃ D₂ 6 8 11 S निश्चय — °) D₁₀ कर (for करौ) S (except T₃) धृन्वन् B₂ सुहृदं (for पुन पुन) — B₁ repeats 2^{cd} after 4 — °) D₃ विवलय च (sic), D₆ स विविलय (for विचिन्त्य च) D₄ महागद्गुस् (for 'राज') D₅ विचिल्य च मनसा राजस्य (hypermetric), S बहु सच्चि (G₂ M₂ 3 [by corr] 4 'हुञ्च' श्रित्वा तु (G₂ M च) — °) K₅ D₂ 11 वचन वेदमश्रूय, S सजय वाक्यम् — After 2, D₄ ins

13* यच्छ्रुत्वा सुहृदा चातिकरुणा समजायत ।

3 Before 3, S₁ K B D (except D₁, D₇ missing) T₃ 4 G M₁ ins घृतराष्ट्र उवाच — °) Dn D₁ 2 5 6 दृष्ट (for दुःखं) — °) D₃ इह (for अह) D₆ क्षणे (for रणे) — °) K₆ चाक्षयाश, Dn₁ n₃ चाक्षयाश, D₃ चाक्षपाश, M₁ वर्धिताश, M₁ वर्धतश् (for चाक्षयाश) — °) Dn D₆ तत्त्वत, D₁ T₃ सूत त्वत् (by transp) M नित्य (for त्वत्) G₂ तात (for सूत) Dn D₁ 2 [अ]ह (for वै)

4 °) G₃ सारमिद (for 'सारमय') — °) Dn₁ तु (for सु) S हृदय मम दुर्मिद (T₃ दुर्जय, G₃ दुर्हृद, M₁ सजय) — °) K₂ न हतान (sic), D₅ निहितान, D₂ 8 हतान (for निहं) T₄ यत्पुत्राग्निहतांश्च्युत्वा — S₁ K₁ 2 4 B₁ om (hapl) 4^d-5^c — °) B₂ न विदीर्ण, D₂ न दीर्यत, D₅ दीर्यते न, T₂ जीर्यते न (for दीर्यते न) — After 4, B₁ repeats 5^{cd}

5 S₁ K₁ 2 4 B₁ om 5^{abc} (cf v 1 4) D₁ om. 5 D₄ reads 5 twice — °) B (B₁ om) Dn D₂ 4 (both times) 5 8-11 वयस्, D₆ मयस् (for वयस्). — °) D₂ बालक्रीडा, G₂ M₂ 3 (sup 1ⁱⁿ as in text) बालक्रीडाश् — D₁₀ om 5^c-6^d — °) D₄ (both times) T₁ 2 4 G₁ 3 M चैव, D₆ T₂ G₂ वै नि- (for श्रुत्वा) T G M₃ श्रुत्वा (for पुत्रान्) Dn₁ हतान्पुत्रान- शेषेण — After 5^c, T₃ reads 7^d-8^a for the first time, repeating it in its proper place — °) S₁ K₁ नैव (for नृश) D₂ नो (for मे) D₄ (second time) 6 T G M₂ दीर्यते (for दीर्यत) K₅ D₂ 11 दीर्यते मे मृशं मन, D₄ (first time) दीर्यमाणान्सहस्रधा.

6 D₁₀ om 6 (cf v 1 5) — °) S पुत्राणां (for तेषां तु) Dn₁ अनेत्रत्वाद्यदेतेषां — °) D₁ 2 नाम, D₅ नो मे (for न मे) K₂ D₅ रूपे, B₁ 5 T₁ G₃ रूप (for रूप) Dn D₁ 6 प्रदर्शनं, M 'विद' (for 'निद') S₁ K₁ नामरूपानि (K₁ 'णि') दर्शन — °) K₂ 'जैहवता' D₁ पुत्रस्नेहश्चिरादेषु — °) Dn₂ n₃ एवैषु; D₁ आदाय (for एतेषु) K₂ D₁ धारित; B₂ वारिता, D₄ धारिता, G₂ कारिता (for धारिता)

7 For the repetition in T₃, cf v 1 5 D₁ om 7-8 — °) D₂ बालभावम् B₁ om Kumbh. ed अति- क्रम्य (for 'क्रान्तान्') — °) D₂ यौवने (for यौवन-) — °) T G श्रिय, M मध्य (for मध्य-) T G₁ M₁ च ताश्, G₂ च तच् (for तथा) — Dn₁ transp 7^d and 8^b — °) Dn₂ n₃ D₄ आसम्, D₆ चासम् (for आसं) K₁ 5 B Dn D₂-5 8-11 T₂ G₂ M₁ तदा (for तथा) Dn ह्यहं, D₂ नृप, D₄ S (except T₂, T₃ both times) मृश (for [अ]नघ)

8 For the repetition in T₃, cf v 1 5 D₁ om 8 (cf v 1 7) — °) D₅ निहिताश् — Dn₁ transp 7^d and 8^b — °) K₂-5 B₁ 8 4 Dn D₂ 4-6 8-11 T₁ 2 4 G हतैश्वर्यान् (for हतैः) K₂ हतोजस, K₁ 5 B₁-4 Dn D₁-6 8-11 T₁ 4 G G₂ हतौः; D₂ महौः (for हतौः)

तया हीनो महाबाहो कां नु यास्याम्यहं गतिम् ॥ ९
 गतिर्भूत्वा महाराज ज्ञातीनां सुहृदां तथा ।
 अन्वं वृद्धं च मां वीर विहाय क नु गच्छसि ॥ १०
 सा कृपा सा च ते प्रीतिः सा च राजन्सुमानिता ।
 कथं विनिहतः पार्थैः संयुगेष्वपराजितः ॥ ११
 कथं त्वं पृथिवीपालान्भुक्त्वा तात समागतान् ।

शेषे विनिहतो भूमौ प्राकृतः कुन्तपो यथा ॥ १२
 को नु माप्नुयितं काल्ये तात तातेति वक्ष्यति ।
 महाराजेति सततं लोभनायेति चासकृत् ॥ १३
 परिष्वज्य च मां कण्ठे स्नेहेनाक्लिन्नलोचनः ।
 अनुशाधीति कौरव्य तत्साधु वद मे वचः ॥ १४
 ननु नामाहमश्रौपं वचनं तव पुत्रक ।

C. 9 71
B 9 2. 15
K 9 2. 15

Ds corrupt —^a) K1 s Dn Gs लमेय, K2 Dn2 ns D2.4.9 Ms लेमे वै —^d) B1 D4 s T4 G2 पुत्रादिभिर् Dn Ds परिभुत, D3 **भुत, T3 अभिभुत, Ca अभिभुत (as in text)

9 ^a) S वत्स (for पुत्र) —^b) Dn2 ns नायत्स (for [अ]ना^a) D1 सप्रति, T1-s पुत्रक (for साप्र तस्य) Ks मामनाथ च साप्रत, D4 यमाश्वासेय सा^a, T4 G मम नाय सुपुत्रक —^c) D10 ननु (for त्वया) D3 हितो (for हीनो) D2 महाबाहु (for 'बाहो) — B1 reads 9^a-10^a on marg —^d) D3 किं, D4 क (for का) Ks s तु, D1 om, Ds न्व (sic) (for नु) Ds उपास्यामि (for नु या^a) — After 9, Ks B (except B^a, B1 marg) D (except D4, D7 missing) read 12

10 B1 reads 10^a on marg —^a) D11 भव, Ms भूया (for भूत्वा) Ks s B2 महाबाहो (for राज) —^b) Ds सुहृदम् (for 'दा) — The portion of the text from 10^a up to 42^b is lost in T4 on missing folios B1 repeats 10^a after 11 —^c) Ds s 10 अय (for अन्व) Dn1 वृत्त (for वृद्ध) S1 K (except Ks) पितर (for मा वीर) —^d) B (except B^a, B1 both times) Dn2 ns D2 s 8-10 क्वाभि, T1-s G त्वं क (for क नु) S K Ds 11 यास्यासि (for गच्छ सि) D1 विहाय क गमिष्यसि

11 T4 missing (cf v l 10) —^a) B1 repeats from पा up to पराजित (in 11^a) on marg K4 om. from कृपा up to प्रीति Ms क (for the first सा) T1-3 G या कृपा या च मे (G1 s ते) प्रीति —^b) Dn Ds 6 कथं, T1-2 G1 या च, M1 मा क (for मा च) K1 s 4 Ds 9 T1-s G राजसु, Bs राजन्त्य (for राजन्सु) D1 यामध्यासीत्क वै गता, D4 सा राजश्रतिमानिता, Ds 10 सा च राजन्स (D10 'स्य'मानिता (sic) — D1 om. (hapl.) 11^a —^c) S1 K1 विनिहता, Ds विनिहित, S (T4 missing) त्व निहत (for विनिहत) Ks B (except B^a, B1 both times) Dn Ds s 8 s 10

पापै, Ds पार्थ (for पार्थै) D4 पार्थेषु युद्धमानेषु —^a) B3-s सम्राट्पु (for संयुगेपु) S1 K1 [अ]पराजित, B2 s 5 Ds पराजित, Ds [अ]पलायिन (for [अ]परा जित) — After 11, B1 repeats 10^a

12 T4 missing (cf v l 10) Ks B (except B^a, B1 marg) D (except D4, D7 missing) read 12 after 9 —^a) D10 च (for त्व) D2 पृथिवी पाळांस, Ds 4 'पाल, M पालो (for 'पालान्) —^b) K4 मुक्त्वा, Ks B Dn Ds s 6 8-11 T1-s G1 त्यक्त्वा, D1 हत्वा, D2 तादासा, M भूत्वा, Ca (gloss पाल यित्वा) मुक्त्वा (as in text) Ds ताहीनू (sic), D4 भोगान् (for तात) D1 गता, M1-3 गते, M4 गत (for गतान्) —^c) D4 शोते (for शोषे) D4 T2 G [s]व, M4 हि (for वि) Ds हते (for हतो) Ds भूमौ विनिहत शोते, T3 निषेव्य निहतो भूमौ —^d) Ks प्राकृती (for त) T3 G2 कृपणो (for कुन्तपो)

13 T4 missing (cf v l 10) —^a) D2 s T3 का नु, Ds कौ नु (for कौ नु) K4 B4 s D4 T1-3 G M1 उत्थित, Ds उत्थिते S1 Ca कल्ये, K2 s 5 B Dn D1-3 s 8 8-10 T1-s G काले, Ks D11 वीर, D4 कल्यो (sic) (for काल्ये) —^b) Ds पित (for the first दात) — D1 om 13^a-16^a —^c) B2 राजेति (for सतत) —^d) S1 K1 लोकराजेति (for नायेति) Dn1 ns D2 s 8 8 वा (for च)

14 T4 missing (cf v l 10) D1 om 14 (cf v l 13) —^a) T1 2 तु मा, T3 तु क, G2 s तु त, G2 तु त्वा, M1 4 च क, M2 च क, M3 कथ (for च मा) Ds एके, T3 कर्णे, G2 नित्य (for कण्ठे) D4 कठे त्वा सपरिष्वज्य —^b) S1 K1-3 [आ]कृष्ट, Ks B2 Dn D2 s 6 S (T4 missing) क्लिप्त, B3 [आ]च्छिन्न (for [आ]क्लिप्त) Bs लोचन D4 जेहयुक्तेन चक्षुषा —^c) S1 K1 s अनुजानीहि (Ks 'ह), D4 T3 G1 s M Cv शास्त्रासि, D10 अन्वशाधीति, T1 2 G2 अनुशास्त्रासि (for 'शाधीति) D4 G2 s कौरव्यस्य

भूयसी मम पृथ्वीयं यथा पार्थस्य नो तथा ॥ १५
 भगदत्तः कृपः शल्य आवन्त्योऽथ जयद्रथः ।
 भूरिश्रवाः सोमदत्तो महाराजोऽथ बाह्लिकः ॥ १६
 अश्वत्थामा च भोजश्च मागधश्च महाबलः ।
 बृहद्वलश्च काशीशः शकुनिश्चापि मौनलः ॥ १७
 म्लेच्छाश्च बहुसाहस्राः शक्राश्च यवनैः सह ।
 सुदक्षिणश्च काम्बोजस्त्रिगर्ताधिपतिस्तथा ॥ १८
 भीष्मः पितामहश्चैव भारद्वाजोऽथ गौतमः ।

15 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 15 (cf v 1 13) —^a) D₂ तनु, D₂ n M₁ न तु (for ननु) G₂ तदा (for अहम्) —^c) T₁ : मना च, T₁ G₁ : पृथ्वी च (for पृथ्वीयं) G₂ भूयसीय मम पृथ्वी, M पृथिवी भूयसी तात —^d) K₁ T₁-3 G तान, D₁ तथा, M मम (for यथा) K₂ न, B₂ वो, T₁ ना (for नो) B₂ D₂ e M₂-4 यथा (for तथा)

16 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 16 (cf v 1 13) D₂ transp 16 and 17 —^b) K₂ D₁ अवत्यो, D₂ D₂ e T₁-3 G₁ v M₁-1 आत्रव्यो, D₂ चावत्यो D₂ D₂ S (except M₁, T₄ missing) च, D₂ ये (sic) (for स्य) —^c) D₂ भूरिश्रवो (sic), D₁ भूमिश्रवा —^d) K₁ : D₂ T₁-3 G च (for स्य)

17 T₄ missing (cf v 1 10) K₂ om 17 D₁ transp 16 and 17 —^a) D₂ D₂ : e [अ]य (for the first च) D₁ S (T₄ missing) कृतयर्मा (for च भोजश्च) —^b) D₁ माधवश्च (for मागधश्च) D₁ माहावल, D₁ *वल (for वल) —^c) K₁ D₁ om (hapl) 17^{cd} —^c) D₂ बृहद्वलश्च, D₂ *व्रथश्च (for *द्वलश्च) B₂ कौशल्य, D₂ काशीया, T₁ G₁ कायश्च, T₂ प्राधश्च; T₃ G₂ क्रोधश्च, G₂ कायश्च (for काशीया) —^d) B₁ : स चैव (for चापि) D₂ मौनल D₂ शकुनिश्च महाबल

18 T₄ missing (cf v 1 10) —^a) D₂ n शत (for बहु) —^b) B₂ जवनै, D₂ पर्वतै (for यवनै) —^c) D₁ om 18^{cd} —^c) K₂ D₂ स्व (for सु) S₁ K₁ : D₂ T₃ G₁ कांभोजस्, D₂ काभोज्यस्

19 T₄ missing (cf v 1 10) —^b) K₂ नु, T₂ G₂ च (for स्य) G₂ गौतमि —^c) D₁ om 19^c-20^f —^{cd}) K₁ B₁ s-s D₂ D₂-e s 10 11 T₃ G₂ : [अ]युता युश्च, T₁ : 2 G₁ s [अ]युता (for [अ]युता) K₂ om (hapl) युश्च शता B₂ द्वायु श्रुतकीर्तिश्च (for 19^c)

श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च शतायुश्चापि धीर्यवान् ॥ १९
 जलसंधोऽयार्ज्यशुद्धी राक्षमश्चाप्यलायुधः ।
 अलङ्गुमो महानाहुः मुवाहुश्च महारथः ॥ २०
 एते चान्ये च बहवो राजानो राजसत्तम ।
 मदर्थमुद्यताः सर्वे प्राणांस्त्यक्त्वा रणे प्रभो ॥ २१
 येषां मध्ये स्थितो युद्धे भ्रातृमिः परिवारितः ।
 योधयिष्याम्यहं पार्यान्पाश्चात्पार्श्वं सर्वशः ॥ २२
 चेदीश नृपशार्दूल द्रौपदेयांश्च संयुगे ।

B₂ भुवायु (for शता) B (except B₁) D₂ D₂ : e s [नो]य; G₂ [अ]य (for [अ]यि)

20 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 20 (cf v 1 10) —^a) S₁ नामस्यो K₁ जलसंधो, P₁ जलसन्धो, D₂ राक्षसो (for जलसंधो) K₂ : B₂ : D₂ n₂ D₂ e s 10 11 [अ]यार्ज्यशुद्धी, K₁ D₁ [अ]यार्ज्य; K₂ D₂ चार्ज्य, D₂ [अ]यार्ज्य; D₁ आह्व (sic), T₁ : G₁ M₁ : [अ]यार्ज्य, T₂ M₁ : [अ]यार्ज्य G₁ [अ]यार्ज्य (for अयार्ज्य) K₁ जलसंधायाप्यर्ज्यशुद्धी (sic), B₁ *सन्धोयाप्यर्ज्यशुद्धी; D₁ *संधोश्च रथशुद्धी (hypermetric), G₁ *संधोर्ज्यशुद्धी च —^b) D₂ n [अ]लायुध; G₁ [अ]लायुध (for [अ]लायुध) G₂ राक्षमश्च हलायुध —^c) K₁ अलङ्गुमो K₂ : B₂ : s D₂ s-1 अलङ्गुमो; B₁ अलङ्गुमो (for अलङ्गुमो) K₂ om (hapl) याहु नु D₁ S (T₄ missing) वीरयानु (for महा) D₂ मुवाहुश्च (for मुवाहुश्च) B D₁ महारथ; T₁-2 शतायुध (for महारथ)

21 T₄ missing (cf v 1 10) —^a) K₂ transp यज्ञो and राजानः B₁ मत्पत्ता, D₁ निहता (for राजानो) K₁ : D₁ 10 G₂ सत्तम (sic), K₂ B₂ D₂ D₂ : e s T₂ सत्तमा (for सत्तम) —^c) D₁ om 21^c-23^d, —^c) B₂ D₂ वर्यम्; D₂ : s स्वधर्मम् (for मर्यम्) S (T₄ missing) मदर्थं प्रहरिष्यति —^d) B₂ transp प्राणान् and त्यक्त्वा S₁ K₁ : रणे विभो, K₂ रणे भूयः; B₁ D₂ T₂ महारणे, D₁ दिवं गता, D₂ : e रणे, D₁ n धनानि च, T₁ : G₁ M₁ : e महाहवे, M₂ महामुधे (for रणे प्रभो)

22 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 22 (cf v 1 21) D₂ om (hapl) 22^a-24^b —^a) K₂ D₂ नु; B₂ D₂ S (T₄ missing) तेषां D₂ युक्ता (for युद्धे) K₂ सात्यकिं कुतिभोजं च (— 23^c) —^d) D₂ पाचाळोश्च; M₁ पंचालांश्च D₂ n₂ D₂ [अ]यि (for

सात्यकिं कुन्तिभोजं च राक्षसं च घटोत्कचम् ॥ २३
 एकोऽप्येषां महाराज समर्थः संनिवारणे ।
 समरे पाण्डवेयानां संकुद्धो ह्यभिधावताम् ।
 किं पुनः सहिता वीराः कृतवैराश्च पाण्डवैः ॥ २४
 अथ वा सर्व एवैते पाण्डवस्यानुयायिभिः ।
 योत्स्यन्ति सह राजेन्द्र हनिष्यन्ति च तान्मृधे ॥ २५
 कर्णस्त्वेको मया सार्धं निहनिष्यति पाण्डवान् ।
 ततो नृपतयो वीराः स्थास्यन्ति मम शासने ॥ २६

यश्च तेषां प्रणेता वै वासुदेवो महाबलः ।
 न स संनहते राजभिति मामत्रवीद्वचः ॥ २७
 तस्याहं वदतः क्षत बहुशो मम संनिधौ ।
 युक्तितो ह्यनुपश्यामि निहतान्पाण्डवान्मृधे ॥ २८
 तेषां मध्ये स्थिता यत्र हन्यन्ते मम पुत्रकाः ।
 व्यायच्छमानाः समरे किमन्यद्भागधेयतः ॥ २९
 भीष्मश्च निहतो यत्र लोकनाथः प्रतापवान् ।
 शिखण्डिनं समासाद्य मृगेन्द्र इव जम्बुकम् ॥ ३०

C. 9 87
 E. 9 2 31
 K. 9 2. 31

[एत्र] T1-3 G पाचालान्स् (T3 'न्स्) जयास्तया
 23 T4 missing (cf v 1 10) D1 om 23^{ab}
 (cf. v 1 21) D8 om 23 (cf v 1 22) —^a) D8
 वेदाश्च, T1-3 G सोमकान्, M1 जताश्च, M2 ः एताश्च
 (for वेदाश्च) G1 ः नर- (for नृप) D2 शार्दूल,
 M शार्दूलान् (for शार्दूल) —^b) B3 lacuna for च
 सयुगे —^c) D4 सात्यकी, M1 सात्यकि K1 M1
 कुन्तिभोजश्च, K3 'भोज्य —^a) G8 M1 राक्षसश्च B5
 G2 M1 घटोत्कच

24 T4 missing (cf v 1 10) D8 om. 24^{ab} (cf
 v 1 22) —^a) Dn D1.2 ः ह्येषा, D4 ह्यह, D5
 येषा, T2 [s]प्येष, T8 [s]प्यष्टौ (for ऽप्येषा) G8
 महाराज —^b) K5 D8 ः स्यान्, D4 [s]सि, M1 स
 (for स) —^c) D1 om 24^c-29^d M om 24^{cd} —^e)
 T1-3 G समरे पाण्डवोधाना — After 24^c, K4 ins
 15* K4 om 24^d-32^d —^a) Ś1 K1 अकुद्धो, D8
 स कुद्धो Ś1 [s]त्यभिधावता, K1 [s]म्याभि, K2
 वामि, K5 D8 युधि धा, B Dn D5 ः ः [s]प्यभि-
 धा, D2 [s]प्यनु, G8 ह्यभ्य (for ह्यभि) —^e)
 Dn D5 संहता, D4 T1-3 G M2 ः सहितो K1 ः D4
 T1-3 G M2 ः वीरै M1 किं पुन सहितान्वीरान् —^f)
 D4 कृतवीरश्च, T1-3 G कृत (T2 'द्व) वैरैश्च, M योद्ध-
 कारैश्च (M1 'माश्च) (for कृतवैराश्च) D2 भारत, M2 ः
 बाधवै (for पाण्डवै)

25 T4 missing (cf v 1 10) K4 D1 om 25 (cf
 v 1 24) —^a) M2 अथाहं (for अथ वा) D4 एते
 वै, S (T4 missing) पांचालै (for एवैते) —^b) S
 (T4 missing) सैनिकै (for -यायिभि) D8 पाण्डवा सह-
 सैनिका —^c) K5 B D (D1 om, D7 missing) यो
 त्स्यन्ते, S (T4 missing) योत्स्यामि Dn मम राजेंद्र,
 D4 च महाराज, M2 (sup lin) सहितै राजन् (for सह
 राजेन्द्र) —^d) Ś1 K1 ः वधिव्यं (Ś1 'व्य) ति, D2 ः 9

S (T4 missing) हनिष्यामि (D8 व्यसि) D4 हि (for
 च) D10 om from तान्मृधे up to निहनिष्यति (in
 26^b) D4 ताम्रणे, D11 पाण्डवान् (for तान्मृधे)

26 T4 missing (cf v 1 10) K4 D1 om 26 (cf.
 v 1 24) D10 om up to निहनिष्यति (cf v 1 25)
 D11 reads 26^{ab} on marg (sec m) —^a) K1 एको,
 D11 एको, M1 चापि (for त्वेको) —^b) K3 निह-
 निष्यति, B2 'व्यति च (hypermetric), Dn1 ns D2
 ः ः हनिष्यति च, G8 निहनिष्यामि —^c) D2 तया,
 D4 शेषा, T1-3 G M4 ते वै, M1 एते, M2 ः तेषा
 (for ततो)

27 T4 missing (cf v 1 10) K4 D1 om 27 (cf.
 v 1 24) Dn1 ns om 27 Dn3 reads 27 on marg
 (sec m) —^b) D2 महाबल —^c) B2 स न (by
 transp), D3 नव (sic), D4 नासौ, M1 ह्यनन

28 T4 missing (cf v 1 10) K4 D1 om 28 (cf
 v 1 24) —^a) D4 तस्यैव, D11 तस्याय, S (T4
 missing) एव च (for तस्याह) D8 तरत (sic) (for
 वदत) T2 पुत्र (for सूत) —^c) K5 B D (except
 D4, D1 om, D7 missing) शक्तितो, M1 युद्धतो
 (for युक्तितो) B3 D3 T2 ः G2 M4 [s]पि (for हि)
 Ś1 K1.2 न (for [अ]नु) D3 -पास्यामि —^d) D5
 निहितान्, G2 न्यपतन् (for निहतान्) K3 B Dn
 D2 ः ः G2 M1 रणे (for मृधे)

29 T4 missing (cf v 1 10) K4 D1 om 29 (cf
 v 1 24) —^a) B4 ः येषा (for तेषा) D2 10 S
 (T4 missing) स्थितो (for स्थिता) D4 ह्यत्र (for यत्र)
 —^b) D4 वध्यंते (for हन्यन्ते) S (T4 missing) हन्यन्ते
 मम पुत्रक —^c) S (T4 missing) व्यायच्छमान, Cu
 (gloss दाण् ह्यत्यस्य घातोयच्छादेश) 'माना (as in text)
 —^d) Dn1 कम् (for किम्)

द्रोणश्च ब्राह्मणो यत्र सर्वशस्त्रास्त्रपारगः ।
निहतः पाण्डवैः संख्ये किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३१
भूरिश्रवा हतो यत्र सोमदत्तश्च संयुगे ।
वाह्लीकश्च महाराज किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३२
सुदक्षिणो हतो यत्र जलसंधश्च कौरवः ।

शुतायुश्चान्युतायुश्च किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३३
चूढहृत्तो हतो यत्र मागधश्च महाबलः ।
आपन्त्यो निहतो यत्र त्रिगर्तश्च जनाधिपः ।
संग्रहस्तश्च बहवः किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३४
अलंबुगस्तथा गजत्राशमश्चाप्युतायुधः ।

30 T₁ missing (cf v 1 10) K₁ om 30 (cf v 1 24) K₃ om (hapl) 30-31 —^a) D₁ चापि (for च नि) D₂ यश्च, M₁ युद्धे (for यत्र) — G₁ om 30^a-31^b —^c) D₁₀ निषिद्धिर्न, M₂ निर्विघ्ना (for निषिद्धिन्) —^d) D₁ M कुत्तर (for जगुत्तर) T₂ मृगेंद्रसिन् जंतुक्

31 T₁ missing (cf v 1 10) K₁ om 31 (cf v 1 24) K₃ om 31 (cf v 1 30) G₁ om 31^a (cf v 1 30) —^a) T₁-3 युद्ध (for यत्र) — D₂ om 31^b-32^c D₁₀ om (hapl) 31^b-32^c —^d) D₁ धनु (for यत्र) K₂ & B₁ D₃ & आत्मानं, B₁ D₁ D₂ G₁ M₁ आत्मानं (for आत्मानं) — After 31^a, D₂ ins 11^a —^c) D₂ निहतै (for 'त') G₁ M₁ स्ये, G₂ & M₂-3 स्ये (for स्ये) — K₁ D₂ & 3 (marg) ins after 31 D₁ after 31^a

14* कर्णश्च निहत सख्ये दिव्याम्बुनो महाबलः ।

[D₂ विहा K₁ D₃ सखायः, D₂ दिव्याम्बु (for 'शो') D₃ विपद्यमानो यत्र (for the post half)]
— After the above, D₁ ins 26* On the other hand, after 31, G₁ & M₁ ins 16*

32 T₁ missing (cf v 1 10) K₁ om 32 (cf v 1 24) D₁₀ om 32 (cf v 1 31) K₂ D₂ G₁ & M₁ om (hapl) 32-33 D₁ om (hapl) 32 D₁ om 32-47 D₂ reads 32 on marg —^a) K₂ युद्धे (for यत्र) —^b) D₁ सोमदत्त प्रतापवान् —^c) S₁ K₁-3 D₁ & 3 in T₂ & चाद्रिकश्च B₁ D₂ T₂ महाराज — B₁ D₂ & 3 in T₂ ins after 32 K₁ after 24*

15* भगदत्तो हतो यत्र गजयुद्धविदारदः ।

जयद्रथश्च निहत किमन्यद्भागधेयतः ।

[B₁ reads the post half of line 1 and of line 2 on marg — (L 1) T₁ & गत्र (for गत्र) — B₁ om line 2 — (L 2) B₃ एत सख्ये, D₁ विनिहत (for च नि)]

33 T₁ missing (cf v 1 10) D₁₀ om 33^a (cf

v 1 31) K₁ D₂ & G₁ & M₁ om 33 (cf v 1 32) K₂ om (hapl) 33 —^a) T₁ & read 33 after 36 —^b) K₂ मुदसंभा (for 'क्षिप्तो') —^c) S₁ K₁ ताम्र-साम्राट् (for 'साम्राट्') K₂ साम्राट्, B₁ D₂ & 3 साम्राट् B₁ वीर्यवान्, D₂ & 3 वीर्यवान् (for वीर्यवान्) D₂ वीर्यवान् सुमापय (cf 37^a) —^c) K₁ D₂ & 3 [संयुतायुधः, D₁ after G₁ दत्त (for 'संयुतायुधः') — After 33, D₁ D₂ & read 37 D₁ in T₂ G₁ ins after 33 G₂ & M₂ ins after 31

16* महाबलस्तथा पाण्डवः सख्ये दिव्याम्बुनो महाबलः ।

निहत पाण्डवैः सख्ये दिव्याम्बुनो महाबलः ।

[(L 1) T₁-3 G₁ & 3, M₁ & 3 यत्र (for यत्र) G₁ & 3, G₂ M₂ & 3 यत्र D₁ in T₂ & 3 (D₁ & 3) यत्र यत्र (for the post half) — (L 2) G₁ M₁ & 3]

34 T₁ missing (cf v 1 10) D₁₀ om 34 (cf v 1 32) D₁ D₂ om (hapl) 34^a K₁ reads 34 after 26^a —^b) S₁ K₁ समग्रतः K₂ om K₃ D₂ साय नु (for 'यत्र') D₂ समग्रतः, T₂ G₁ 'स्य' (for 'यत्र') — After 34^a, N (D₁ missing) D₁ om, D₂ D₃ after 34^a, C₁ ins

17* उग्रायुधश्च विमानः प्रसिद्धां धनुष्मत्तः ।

[K₁ D₁ D₂ विमानः D₃ & प्रसिद्धः]

while M₁ ins

18* शत्रायुधश्च विमानः किमन्यद्भागधेयतः ।

—^a) S₁ K₁-3 निहतो (for 'हतो') K₂ & B₁ & 3 D₂ & 3 in T₂ (T₁ missing) G₁ M₁ & 3 शत्रायुधो निहतो यत्र —^b) K₁ B₁ & 3 D₂ & 3 शत्रायुधो (B₁ 'शत्रायुधो') K₂ & B₁ (except B₁) D₂ D₃ & 3 नराधिपः, M₁ महाबलः (for जनाधिपः) —^c) K₁ & B₁ & 3 D₂ D₃ & 3 संयुतायुधः (D₁ कश्च K₂ & B₁ & 3 D₂ in निहत K₁ 'ह' वा (for यत्र) — For 34^a, T₁-3 G₁ substit

19* शत्रुनिश्चापि सौम्यः ।

त्रिगर्तश्च महाबाहुः संयुतायुधः महाबलः ।

— After 34, K₁ ins

आश्चर्यशृङ्गश्च निहतः किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३५
नारायणा हता यत्र गोपाला युद्धदुर्मदाः ।
म्लेच्छाश्च बहुसाहस्राः किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३६
शकुनिः मौवलो यत्र कैतव्यश्च महाबलः ।

20* यत्र शूरा महेष्वासा मर्त्ये लक्षजीविता ।
निहता भीमसेनेन किमन्यद्भागधेयतः ।

[(L 1) prior half = prior half of 22*]
— After the above, K₄ reads 37 On the other
hand, after 34, D₅ ins 21*

35 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 35 (cf
v 1 32) D₃ om (hapl) 35-40 D₄ om (hapl)
35-36 D₁₀ T₃ om (hapl) 35 K₄ B₂ D_n D₁ T₁ 2
G M transp 35 and 36 —^a) K₅ B D₈ 9 11 मल
बुधस्, D₂ 'बलस्' (for 'बुधस्') S₁ K₁ 3 महा (for
तया) S₁ K₁ 3 राज, B₁ 4 D₅ 9 11 राजा, D₄ T₁ 2
G M शूरो (for राजन) —^b) G₃ हलायुध (for [म]
प्यला) — T₁ 2 G₁ 2 om 35^{cd} —^c) S₁ K B₁ 4
D_n 2 n₃ D₄ 8 9 11 आप्य, B₃ आर्ष, D_n D₄ आर्ष-
(for आर्ष्य-) K₄ 3 B D₂ 9 11 शृगिर (for शृङ्गर)
B₃ om निहत. — After 35, K₄ D_n ins 21*

36 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 36 (cf
v 1 32) D₃ om 36 (cf v 1 35) K₄ om
36^{ab} K₄ B₂ D_n D₁ T₁ 2 G M transp 35 and 36
—^a) G₂ युद्धे (for यत्र) D₁ नारायणाश्च निहता —^b)
T₂ यत्र (for युद्ध-) G₂ देवैश्चापि युद्धदुर्मदा — D_n
om 36^{cd} S₁ K₁ 2 B₃ repeat 36^{cd} after 21*, K₄
after 38, B₁ 2 5 (first time) D₃ after 22*, B₅
(second time) after 23*, D_n after first occurrence
of 22* — After this repetition of 36^{cd}, K₅ B₁-3
D₃ ins 23*, B₅ ins 21* after first repetition and
24* after second repetition After 36, S₁ K₁ 3
read 33, while B₄ D₂ 8 ins 21*, and B₅ ins 22*

37 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 37 (cf
v 1 32) D₃ om 37 (cf v 1 35) B₄ 1 T₁ 2 G
om. (hapl) 37 T₃ om 37^a-41^b K₄ reads 37
after 20* D_n D₂ 8 read 37 after 33 —^a) D₂
सौवलो —^b) S₁ K₁-3 कैतव्य, D₃ कैतव्यश्च (for
सौवलो) S₁ K₁-3 D_n D₅ 8 सु, K₅ B₁ D₉ [S]य
(for च) B₂ महारथ, M यथा (for 'यल') D₂
सर्वशस्त्रमृता वर — After 37^b, D_n D₆ ins 17*
D_n D₅ om 37^{cd} —^c) S₁ K₁-3 मौवलो, D₃ सवलो

निहतः सवलो वीरः किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३७
राजानो राजपुत्राश्च शूराः परिषवाहवः ।
निहता बहवो यत्र किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३८
नानादेशसमावृत्ताः क्षत्रिया यत्र संजय ।

C 9 99
B 9 2.44
K 9 2 44

S₁ K₁-3 B₂ D₄ युद्धे (for वीर) M-निहत पाह्वयेन
— S₁ K₁ 2 5 B₁-3 D₈ 9 11 ins after 37 K₄ D_n
after 35 B₄ D₂ 8 after 36 B₅ after first repeti-
tion of 36^{cd} D₅ after 34

21* एते चान्ये च बहव कृतास्त्रा युद्धदुर्मदा ।
[Post half = post. half of 22* K₄ महात्मानोस्त्रपारगा
(for the post half)]

— After the above, S₁ K₁ 2 B₃ repeat 36^{cd} On
the other hand, after 37, K₄ (first time) D₁₀ M₁
ins 22*

38 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 38 (cf
v 1 32) D₃ om 38 (cf v 1 35) T₃ om 38
(cf v 1 37) S₁ K₁ 2 om (hapl) 38-39 K₅
om (hapl) 38-40 K₄ om 38^{ab} B₃ D₁₀ om.
D₄ ins 22* M₁ transp 38 and 39 — After 38^b,
transp निहता and बहवो G₁ चाहवे (for बहवो)
K₄ तत्र (for यत्र) — After 38, K₅ repeats 36^{cd},
while K₄ (second time) B₁ 2 D₃ 8 9 11 (first time)
M₂-4 ins after 38 K₄ (first time) D₁₀ M₁ after
37 B₅ after 36 D₄ after 38^b D_n (second time)
after repetition of 36^{cd}

22* यत्र शूरा महेष्वासा कृतास्त्रा युद्धदुर्मदा ।
[Prior half = prior half of 20* B₁ D₁₀ कृतार्था,
D_n (first time) सवलो (for कृतास्त्रा) Post half =
post half of 21*]

— After the above, B₁ 2 5 (first time) D₈ 11 (after
first occurrence) repeat 36^{cd}, while D₂ 1 10 11 (after
second occurrence) M ins 24* — D₅ cont after
22* K₅ B₁-3 D₈ ins after repetition of 36^{cd} B₄ 8
D_n D₅ 8 after 38

23* यत्र शूरा महात्मान सर्वशस्त्रास्त्रपारगा ।
[D_n D₅ 8 महेष्वासा (for महात्मान) D₈ 9 शस्त्रास्त्र
(for -शस्त्रास्त्र-)]

— After the above, B₅ repeats (second time) 36^{cd},
while D_n reads 39^c-40^b K₅ B₁-4 D_n 2 n₃ D₅ 8 9

निहताः समरे सर्वे किमन्यद्भागधेयतः ॥ ३९
 पुत्राश्च मे विनिहताः पौत्राश्चैव महाबलाः ।
 वयस्या भ्रातरश्चैव किमन्यद्भागधेयतः ॥ ४०
 भागधेयसमायुक्तो ध्रुवमुत्पद्यते नरः ।
 यश्च भाग्यसमायुक्तः स शुभं प्राप्नुयान्नरः ॥ ४१
 अहं वियुक्तः स्वैर्भाग्यैः पुत्रैश्चैवह संजय ।
 कथमद्य भविष्यामि वृद्धः शत्रुवशं गतः ॥ ४२

नान्यदत्र परं मन्ये वनवासादृते प्रभो ।
 सोऽहं वनं गमिष्यामि निर्वन्धुर्ज्ञातिसंक्षये ॥ ४३
 न हि मेऽन्यद्भवेच्छ्रेयो वनान्म्युपगमादृते ।
 इमामवस्थां प्राप्तस्य लूनपक्षस्य संजय ॥ ४४
 दुर्योधनो हतो यत्र शल्यश्च निहतो युधि ।
 दुःशासनो विशस्तश्च विकर्णश्च महाबलः ॥ ४५
 कथं हि भीमसेनस्य श्रोण्येऽहं शब्दमुत्तमम् ।

cont after 23* B₁ ins after second repetition
 of 36^{ad} Dn₁ after 40^b D₂ 4 10 11 (after second
 occurrence) M cont after 22*

24* वह्यो निहता सृत महेन्द्रममत्रिक्रमा ।

[K₅ नूत (for सृत) D₄ M राजानो वरव (D₄ विहता)
 स्तन (for prior half) K₅ -वित्तमा (for -क्रमा)]

39 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 39 (cf
 v 1 32) D₃ om 39 (cf v 1 35) T₃ om
 39 (cf v 1 37) Ś₁ K₁₋₃ om 39 (cf v 1 38)
 G₁ s om 39^a-41^b M₁ transp 38 and 39 —^a)
 D₄ समायाता (for वृत्ता) K₄ विधित्य पौरुषा सर्वे
 (sic) —^b) Dn₂ संजय (for संजय) —Dn₁ reads
 39^a-40^b after 23* —^c) K₅ स नरे (for समरे)
 D₄ M वीरा (M₂ र) (for सर्वे) T₁ 2 G₂ निहता
 पादवेयन्ते

40 For the sequence in Dn₁, cf v 1 39 T₄
 missing (cf v 1 10) D₁ om 40 (cf v 1 32)
 D₃ om 40 (cf v 1 35) T₃ om 40 (cf v 1 37)
 K₃ om 40 (cf v 1 38) G₁ s om 40 (cf v 1
 39) T₂ om 40^a-41^b —^a) K₅ निहता (sub-
 metric), D₄ हता सर्वे (for विनिहता) M पुत्राश्च
 निहता सखे (M₁ वे) —^b) D₂ महाबला —After
 40^b, Dn₁ ins 24* For 40^{ab}, T₁ G₂ subst

25* दुर्योधनो हतो यत्र पुत्रश्चास्य महारथन ।

—^c) M चेताराश (sic) (for भ्रातराश) T₁ G₂ सोद
 राश महेष्वासा —K₅ ins after 40 D₃ after 14*

26* पार्थेन सयुगे घोरे किमन्यद्भागधेयत ।

—After the above, K₅ reads 34

41 T₄ missing (cf v 1 10) D₁ om 41 (cf
 v 1 32) T₃ om 41^{ab} (cf v 1 37) G₁ s om 41^{ab}
 (cf v 1 39) T₂ om 41^{ab} (cf v 1 40) T₁ G₂
 om (hapl) 41^{ab}. —^c) K₅ B D₃ 8-11 सु (for च).

D₂ 9 10 भाग (for भाग्य-) —^d) T₁ 8 G स शिवं,
 T₂ सजीव (for स शुभं) B₂ T₁₋₃ G₂ 8 M भुवि,
 G₁ दिनि (for नर) D₄ पुमान्प्राप्तुयादृति (submetric)

42 T₄ missing up to 42^{ab} (cf v 1 10) D₁ om
 42 (cf v 1 32) —^a) G₃ अय (for अह) B₁ 2 s
 Dn₁ ns D₄ 8 9 T₁ प्रियुक्त, D₃ व युक्तो (for वियुक्तः)
 K₄ D₄ 10 11 तैर, K₅ D₃ तैर (for तैर) D₂ भागै,
 G₃ भाग्यै (for भाग्य) —^b) B₃ चैव, Dn₁ चैव
 हि, Dn₂ चैव ह, T₁₋₃ G च सह (for चैवह) —^c)
 T₁ 2 कथमयो, T₄ G₂ अद्य (T₄ त) कथं (for कथ
 मद्य) —^d) D₃ पुत्र (for शत्रु)

43 D₁ om 43 (cf v 1 32) —^a) K₄ नान्यत्रेह
 (for वत्र) G₁ M₃ वरं (for पर) T₄ नान्यत्र परम
 मन्ये —^b) Ś₁ K₁₋₃ D₃ दाम, K₄ मया, B₃ क्वचित्
 (sic), Dn D₂ 8 सम, M विमो (for प्रभो) —^c)
 K₅ D₄ M₁ निर्वन्धु, G₁ 8 स्वयधुर (for निर्वन्धुर) B₃
 संयुगे, D₂ 8 वजित (for संक्षये) K₄ Dn वंशुजाति
 विवर्जित

44 D₁ om 44 (cf v 1 32) —^a) Ś₁ K₁₋₃
 नेह (for न हि) Ś₁ K₁₋₃ M₁ [s]द्य (for अन्यद्)
 —^b) B₂₋₃ D₃ 9 वनाय गमनादृते, G₃ M₂₋₃ वने ह्यु (G₃
 M₃ [sup lin] नेभ्यु)पग (M₂ द)मादृते; M₁ वनाभि-
 गमनादृते —^c) D₄ 8 पृता (T₁ 2 ना)म् (for इमाम्)
 —^d) D₄ मूल, D₃ लून (for लून)

45 D₁ om 45 (cf v 1 32) M₃ om (1 hapl)
 45^b-46^c —^b) D₄ शाल्यश, M₁ गत्यश (for शल्यश)
 S (M₃ om) चलवार (for निहतो) —^c) Ś₁ K₁ 8
 D₃ G₂ विकर्णश्च, K₄ [s]पि निहतो, K₅ Dn D₂ 8 9
 10 11 विविशश्च, D₃ निशस्तश्च, T₄ विशस्तस्य (sic),
 G₁ 8 विहस्तश्च, M₁ 2 3 विविश (M₁ द)तिर (for विश-
 स्तश्च) —^d) Ś₁ K₁ 8 विश (K₃ स)स्वश, D₃ विविशश्च
 (for विकर्णश्च) K₅ महारथ; D₂ बल; D₃ बल
 (for बल)

एकेन समरे येन हतं पुत्रगतं मम ॥ ४६

असकृद्वदतस्तस्य दुर्योधनवधेन च ।

दुःखगोकाभिमंतप्तो न श्रोष्ये परया गिरः ॥ ४७

एवं स गोक्संतप्तः पार्थिवो हतगान्धवः ।

मुहुर्मुहुर्दुःखमानः पुत्राधिमिरभिप्लुतः ॥ ४८

विलप्य सुचिरं कालं घृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य चिन्तयित्वा पराभवम् ॥ ४९

दुःखेन सहता राजा संतप्तो भरतर्षभ ।

पुनर्गावल्पाणि स्रुतं पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥ ५०

भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा स्रुतपुत्रं च पातितम् ।

सेनापतिं प्रणेतारं किमकुर्वत मामकाः ॥ ५१

यं यं सेनाप्रणेतारं युधि कुर्वन्ति मामकाः ।

अचिरैरेव कालेन तं तं निघ्नन्ति पाण्डवाः ॥ ५२

रणमूर्ध्नि हतो भीष्मः पश्यतां वः किरीटिना ।

एवमेव हतो द्रोणः सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ ५३

एवमेव हतः कर्णः स्रुतपुत्रः प्रतापवान् ।

स राजकाना सर्वेषां पश्यतां वः किरीटिना ॥ ५४

पूर्वमेवाहमुक्तो वै विदुरेण महात्मना ।

C. १ 115
B. १ 2.60
K. १ 2.60

46 D1 om. 46 (cf v l 32) M3 om 46^{ad} (cf v l 45) —^b K1 श्रेष्ठोहं (sic), D2 नारयेहं (sic) (for श्रोत्रेहं). B2 ददत (for उत्तमम्) —^c D1 कर्णेन (for एकेन) M1 : 4 चर (for येन)

47 D1 om 47 (cf v l 32) —^a B1 D2 गद-
तम्, D. वनं, M जन्म (for वरं) T3 तत्र, M2 : 4
तत (for तत्र) —^b K B D. : 10 11 (br corr)
चचचत, Dn D. : 9 तत्र प्रति, Dn (before corr)
चयेन (for चयेन च) —^c D1 c गोकाभि- (for
गोकाभि) —^d Dn1 नात्रोद्ये, D2 नु श्रोत्रे, D2
श्रोत्रेहं Dn D. c परमा, D1 पर्य (for परया) K2
D2 गिरा, D1 वच (for गिर)

48 Before 48, MSS ins वैरापायन उवाच —^a
S1 K1-3 दुःखेन, B1 s D2-11 वृद्धश्च, Dn D1-7 s c
न दुःख (for न शोक) —^b D2 पार्यवाहनमध्यम-
(sic). —^c D1 om सुहुसुहु K. D2 सुहमाणा
(D2 न), D2 दयमाना (for सुहमान) —^d B3
D2 T1 : 4 G1 : 2 पुत्रादिनिद्र K2 D2 पुत्रम्याधि (D2 नि-
परिपुत्र, Dn2 पुत्राप्रित्तो भरतर्षभ (hypermetric),
Dn3 पुत्राप्रित्तपरिपुत्र, D2 पुत्राधिनि परिपुत्र

49 D1 om 49-50 —^a D2 काळं —^c K2
D1 10 11 M स (M1 च) नि (M नि) श्वन्य, K D2 : 4 T
G विनि (T G 'नि) श्वन्य (for च नि')

50 D1 om. 50 (cf v l 49) —^a K1 B (except
B2) D' s शोकेन (for दुःखेन) K1 B D2 : 9 [आ]विष्ट,
K. D2 : 10 11 T1 : 2 G1 M राजन् (for राना) —^b
K1 : 2 Dn D2-c : 2 M2 : 2 भरतर्षभ (M2 'भं') —^c
K2 : 4 D2 10 गावन्नाभि —^d S1 K1 : 2 यया तथा

51 Before 51, MSS ins घृतराष्ट्र उवाच —^a

K1 भीष्मौ (for भीष्म) M1 हि ता (sic) (for हतौ)
D1 दृष्टा (for श्रुत्वा) —^b D2 स्रुतपुत्रौ S1 K1-3
G2 नि (for च) K2 B2 : 3 D2 10 11 घावित, Dn2
n3 (marg see m as in text) पालितं (for पानितम्)
— After 51^{ad}, T1 reads 52^{ad} for the first time,
repeating it after 51^{ad} —^c D4 शल्य (for सेना-)
D1 : 5 पति (for पति) T G महेष्वासं (for प्रणेतार)
— K2 om (hapl) 51^d-52^a —^d S1 क्रियं (sic)
कुर्वन्ति, K1 क्रियं (sic) कुर्वन्त, K2 य यं कुर्वन्त, K4 B2 : 4
Dn D1 : 4 : 5 G2 किमकुर्वन्त, K2 किमकुर्वन्ति (sic) D4
मे सुता (for मामका) — For 51^{ad}, M subst.

27* तथा शल्य महेष्वासं मद्राणामीश्वरं विमुञ्च ।

52 K2 om 52^a (cf v l 51) S1 K1 : 3 B2 Dn
D2 T2-4 G om. (hapl) 52^{ad} D1 om 52-56 —^b
T1 युद्धे (for युधि) — T1 reads 52^{ad} for the first
time after 51^{ad} and repeats it after 51^{ad} —^c D2
कालेन —^d D2 तत्र तिष्ठति पाण्डवा, T (T1 second
time) G तत (G1 श) शस्तिनुमर्हसि (T2 'त')

53 D1 om 53 (cf v l 52) —^b K2 वा, K2
च, K2 B2 न, D1 तु (for व) — D2 M1 om
(hapl) 53^c-54^d —^c D2 एष एव, G एवमेव (for
एवमेव) Dn1 हते द्रोणे (for हतौ द्रोण.) —^d D2
पुत्राणा नम पश्यता

54 D1 om 54 (cf v l 52) D2 M1 om. 54
(cf v l 53) —^b S1 Dn2 n3 D2 : 5 सह पुत्रै, K1 : 2
सहपुत्र, Dn1 स्रुतपुत्रै (for 'पुत्र) —^d D2 पश्यतो
K2 न (for व)

55 D1 om. 55 (cf v l 52) —^a M1 एषो (for
एव) D2 T1-3 G [s]स्ति, T2 [s]मि (for वै) —^b

दुर्योधनापराधेन प्रजेयं विनिशिष्यति ॥ ५५
 केचिन् सम्यक्पश्यन्ति मूढाः सम्यक्तथापरे ।
 तदिदं मम मूढस्य तथाभूतं वचः स्म ह ॥ ५६
 यदब्रवीन्मे धर्मात्मा विदुरो दीर्घदर्शिवान् ।
 तत्तथा समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ॥ ५७
 दैवोपहतचित्तेन यन्मयापकृतं पुरा ।
 अनयस्य फलं तस्य ब्रूहि गावल्गणे पुनः ॥ ५८
 को वा मुखमनीकानामासीत्कर्णे निपातिते ।

अर्जुनं वासुदेवं च को वा प्रत्युद्ययौ रथी ॥ ५९
 केऽरक्षन्दाक्षिणं चक्रं मद्रराजस्य संयुगे ।
 वामं च योद्धुकामस्य के वा वीरस्य पृष्ठतः ॥ ६०
 कथं च वः समेतानां मद्रराजो महाबलः ।
 निहतः पाण्डवैः संख्ये पुत्रो वा मम संजय ॥ ६१
 ब्रूहि सर्वं यथातत्त्वं भरतानां महाक्षयम् ।
 यथा च निहतः संख्ये पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ६२
 पाञ्चालाश्च यथा सर्वे निहताः सपदानुगाः ।

Dn^s n^s विदूरेण —^a) D₁ प्रजा ते (for प्रजेयं) D₂
 विनिशिष्यति (sio), D₆ ० 'शिष्यते

56 D₁ om 56 (cf v 1 52) —^a) T G सम्यक्प्र-
 (T₃ 'हन्), M त्वसम्यक्, Ca v न सम्यक् (as in text)
 —^b) T G तु (G₂ च) न, C_v सम्यक् (as in text)
 B D₈ ० Cn. v अवैक्ष्य च (B₂ 'क्ष्यते) (for तथापरे)
 —^d) Ś₁ K₁ २ तथा मूढं, K₃ तदा मूढ, Dn D₂ ६
 तथा सूत, D₃ पथ्याभूतं, D₁₀ ११ यथाभूत (for तथा)
 K₁ सह, K₅ D₃ १० सहे, B₁ ५ तु तत्, B₂ T₁ २ ४ G
 इष्टतं, B₃ ४ D₅ M स तत्, Dn D₆ स हे, D₁ तव,
 T₃ श्रुतं (for स ह) D₈ ९ तथाभूत च वस्तु तत्

57 ^a) D₂ ३ यदा, D₁ यथा (for यद्) K₁ ५
 B D₃ ०-११ स, Dn^s D₁ T G मा, M सा (for मे)
 D₈ धवीदयं स धर्मात्मा —^b) Dn^s D₁ विदुरो K₅
 B₁ २-३ D₃ ३ विदुर सर्वध (B₃ 'श)मंविद् —^c) M₁
 repeats 57^{cd} after first occurrence of 65^{ab} —^c)
 T₁ २ तथा तु, G₁ ३ तथा तद् (by transp) —^d) B
 (except B₂) D₈ ९ वचन सत्यमीरितं, S (M₁ both
 times) 'न दीर्घदर्शिन'

58 D₁ om (hapl) 58 —^b) K₃ ५ B Dn D₂ ३
 ३ ० ३-११ न कृत, D₁ T₁ २ ४ G M [अ]नुष्ठित, T₃ सुकृत
 (for [अ]पकृत) —^a) Dn₁ om (hapl) फलं तस्य
 K₂ G₃ वलं, D₂ फलं —^d) Ś₁ K₁ गावल्गणे, K₅
 'लुनिस (sio) K₆ तदा (for पुन)

59 B₅ om 59^a-61^b —^a) K₁-३ D₂ वो, K₁ नो;
 B₁-४ D₅ ९ वै, Dn हि (for वा) Dn^s D₈ मुख्यम्,
 D₁ रथे (for मुखम्) —^b) K₁ क्षामा (sio) (for
 क्षामीत्) —^d) Ś₁ Dn^s n^s D₁ ३ ३ को व, D₈ कौरव
 (hypermetric), D₁₀ ११ कोत्र (for को वा) K₂ B₂
 Dn D₁ ० T₁ G₃ M₁ ३ प्रत्युदि (Dn₁ 'दी)याद्, D₂ प्रत्य
 रमुलो, D₃ G₁ प्रत्युदयाद्, D₁₀ प्रत्युद्यौ (sic); T₂-४

G₂ M₈ ४ प्रत्युद्य (T₂ 'प)याद् (for 'द्ययौ) Ś₁ K₁ ३ रणे
 (for रथी) K₁ प्रत्युदीयाद्रथी च क

60 B₅ om 60 (cf v 1 59) D₁ om 60 —^a)
 K₃ के चारक्षन् (hypermetric), Dn₁ T₁ G कौरक्षद्
 (Dn₁ 'न), D₁ कौरव्य, T₃ तेरक्षन् (for केऽर^a)
 T₂ दक्षिणे K₅ चक्रे —^b) Dn₁ n₂ D₂ ३ ० om
 (hapl) from सयुगे up to वीरव्य (in 60^d), Dn₂ reads
 the same on marg (sec m) Ś₁ K₁-३ धीमत (for
 सयुगे) —^c) K₁ B₁ ३ ४ D₁ ३ ९ S (except M₂) वा
 (for च) —^d) Ś₁ K₁ ३ D₃ ३ १० T₁ G₂ ३ को (for
 के) T₁ धीरव्य D₁ के वीरान्तस्य पृष्ठत

61 B₅ om 61^{ab} (cf v 1 59) —^a) Ś₁ K₁ २ ४
 च न, D₁ हृत, D₃ ४ वच, M₂ एव (for च व)
 D₁ समेतेषु M₃ कथं च समेताना —^b) K₅ B₂ D₃
 १० ११ महारथ, D₂ 'वल (for 'वल) —^c) M₁
 निहत Dn तत्र, D₈ पुत्र, T₁ संख्ये, G₂ ३ M संख्ये
 (for संख्ये) —^d) K₁ ४ Dn₁ n₂ D₁ ३ ० om (hapl)
 61^d-62^c, Dn₁ reads the same on marg —^d) D₁
 यथावन् (for पुत्रो वा) B₃ om म संजय, Dn₃ om
 वा मम संजय D₁₀ मे म (for मम) T G पुत्राणा
 मम संजय

62 K₁ ४ Dn₁ n₂ D₁ ३ ० om 62^{abc} (cf v 1 61)
 Dn₃ reads 62 on marg Dn₁ reads 62^{abc} on marg
 —^a) Ś₁ K₃ सख, K₂ T G₁ ३ सख्ये, G₂ खं तु (for
 सर्वं) K₅ B₂ ५ D₃ ४ ११ S (except M₈) यथा (D₃ om.)-
 तथ्य (for 'तत्त्व) —^b) K₂ Dn₃ D₁ T₁ G₂ ३ भरताना
 D₁ T₁ ३ G M₁ महत्क्षय (M₁ 'य), T₁ च संख्ये, M₂-४
 इह क्षय (for महाक्षयम्) —^c) After 62^b, M₁ reads
 65^{ab} for the first time, repeating it in its proper
 place. —^c) T₁ ३ G₁ ३ M यथा स, T₃ कथंचिन्, G₂
 कथं च (for यथा च) T₁ G₁ सखे, G₂ ३ M₂-४ संखे

घृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ॥ ६३
पाण्डवाश्च यथा मुक्तास्तथोभौ सात्वतौ युधि ।
कृपश्च कृतवर्मा च भारद्वाजश्च चात्मजः ॥ ६४

यद्यथा यादृशं चैव युद्धं वृत्तं च साप्रतम् ।
अखिलं श्रोतुमिच्छामि कुशलो ह्यसि संजय ॥ ६५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

३

संजय उवाच ।

शृणु राजन्महर्षिः यथा वृत्तो महान्क्षयः ।
कुरुणां पाण्डवानां च समासाद्य परस्परम् ॥ १
निहते सन्पुत्रे तु पाण्डवेन महात्मना ।

विद्वतेषु च सैन्येषु समानीतेषु चासकृत् ॥ २
विमुखे तव पुत्रे तु शोकोपहतचेतसि ।
भृशोद्विग्रेषु सैन्येषु दृष्ट्वा पार्थस्य विक्रमम् ॥ ३
ध्यायमानेषु सैन्येषु दुःखं प्राप्तेषु भारत ।

C. 9 190
B 9 4 4
K 9 3 4

— Dn3 reads 62^d twice — ^d) D योर्मा (for पुत्रो)

63 ^a) D2 पाचालान्, D3 पाचालान्, D3 पचान्यश्, D3 पंचालान् B2 निहता, B1 Dn D1 2 3 4 5 च तथा (for च यथा) M2 मत्से (for सर्वे) — ^b) B2 सजला (for निहता) D3 6 च (for म्) Dn D2 5 हताश्च महमानुगा, D1 घृष्टद्युम्नशिखण्डिनां, D3 निहताश्च सहानुगा — D1 om 63^c-64^d — ^c) D3 शिपडी. — ^d) Dn D2 6 द्रौपदेयाश्च ये हता

64 D1 om 64 (cf v 1 63) — ^a) Dn1 n3 यथा मुक्ताम् — ^b) B2 3 5 D1 T1 3 5 G तथा नौ, Dn1 तथा नौ (for तयोर्भौ) Dn D2 6 Cn (gloss वातु देव माय्यकिश्च) यादृशी, D10 11 माधवी (for सात्वती) — ^d) Dn1 n3 भरद्वाजश्च K1 चात्मन (for 'ज') T G M1 भारद्वाजात्मजन्तया, M2-4 द्रौणिश्च जयता (M2 [sup l:n] रथिना) वर

65 M1 reads 65^{ab}, for the first time, after 62^b After first occurrence of 65^{ab}, M1 repeats 57^{cd} — ^a) K1 यन्म वा, D3 तद्यथा, T3 यद्यदा, M2-4 ययैतद्, Ca यद्यथा (as in text) K2 D10 यादृशश्च (for 'श') T1-3 G2 3 M1 (second time) वृत्त, T4 G1 वित्तं (for चैव) — ^b) B1 Dn2 D3 युद्धवृत्तं, D1 महायुद्धं, D3 11 Ca यथावृत्तं, D10 यथावृत्तश्च (for युद्ध वृत्त) S1 K1 2 द्वि साप्रत, K4 असाप्रत, Dn D1 2 3 4 अमुत्तत, M1 (first time) 3 4 तु साप्रत (for च मा') T G M1 (second time) यथा चैवैह साप्रत — ^c)

T G निखिल — ^d) D10 [5]खमि (for ह्यसि)

Colophon om in B3 D7 missing — Adhy name D2 M3 4 दृतराष्ट्रविलाप — Adhy no (figures, words or both) K2 Dn D1 10 11 2 (as in text) — Sloa no S1 70, K4 66, Dn 62

3

 This adhy is missing in D7 (cf. v 1 9 1 1)

1 ^b) G2 वृत्तं (for वृत्तो) K5 T2 3 G1 3 M1 महा- क्षय, B (except B2) Dn3 D1 2 3 4 5 जनक्षय, Dn1 n2 धनजय (for महान्क्षय) — ^d) D3 परस्पर (for 'स्परम्')

2 ^a) S1 K1 सूर्य (for सूत) D3 पुत्रेण, D10 पुत्रं तु, T G M1 पुत्रे च (for पुत्रे तु) — ^b) T G फल्युनेन (for पाण्डवेन) — ^c) S1 K1 विद्युतेषु D3 स, M2-4 तु (for च) — ^d) D2-4 T4 G2 3 समानी- तेषु, D3 समानीषु च, D10 11 मज्यमानेषु, M1 सीद- मानेषु, Ca समानीतेषु (as in text) K4 न (for च) — After 2, N (except D1, D7 missing) ins a passage given in App I (No 1) followed by 5^c-7^b (om in D1)

3 ^a) D3 विमुख्ये D1 T G M1 च (for तु) — For 3^{ab} D1 subst

28* पातितेषु तुरंगेषु गजेषु च रथेषु च ।

वलानां मध्यमानानां श्रुत्वा निनदमुत्तमम् ॥ ४
 अभिज्ञानं नरेन्द्राणां विकृतं प्रेक्ष्य संयुगे ।
 पतितान्नथनीडांश्च रथांश्चापि महात्मनाम् ॥ ५
 रणे विनिहतान्नागान्दृष्ट्वा पत्नींश्च मारिष ।
 आयोधनं चातिघोरं रुद्रस्याक्रीडसंनिभम् ॥ ६
 अप्रख्यातिं गतानां तु राज्ञां शतसहस्रशः ।
 कृपाविष्टः कृपो राजन्वयःशीलसमन्वितः ॥ ७

अत्रवीचत्र तेजस्वी सोऽभिसृत्य जनाधिपम् ।
 दुर्योधनं मन्थुवशाद्वचनं वचनक्षमः ॥ ८
 दुर्योधन निबोधेदं यच्चा वक्ष्यामि कौरव ।
 श्रुत्वा कुरु महाराज यदि ते रोचतेऽनघ ॥ ९
 न शुद्धवर्माच्छ्रेयान्वं पन्था राजेन्द्र विद्यते ।
 यं समाश्रित्य युध्यन्ते क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ॥ १०
 पुत्रो भ्राता पिता चैव स्वसेयो मातुलस्तथा ।

—^०) D₁ मृदा मरेषु सैन्येषु, D₂ मृदोद्विष्टे तु सैन्ये*
 —^a) D₁₀ दत्त्वा (for दृष्ट्वा)

4 K₃ om 4 —^a) D₁ युद्धमानेषु (for ध्याय*)
 Ś₁ K₁ 2 सर्वेषु, D₁ S यो (M₁ 2 4 यौ) धेषु (for सै
 न्येषु) —^b) Ś₁ K₁ 2 4 D₁-० दुःख- (for दुःखं) D₂
 प्रायेषु, D₃ प्राप्तेषु (for प्राप्तेषु) D₁ केवल (for
 भारत) — D₃ reads 4^०-5^a twice —^०) D₂ बलाना,
 D₃ G₁ बालाना, D₃ बलानं (for बलाना) D₁ D₁ 2 ०
 (both times) T G₁ 2 M₃ वच्यमानाना, D₁ 2 n₃ D₁
 M₁ यच्च*, D₃ G₁ युच्च, D₁₀ पोध्य*, M₂ 4 वाच्च*
 (for मध्य*) D₁ बलाना चैव सर्वेषा —^a) D₁ केशा
 केशि गदाभृता

5 For the repetition in D₃, of v l 4 D₁
 om 5^a-7^b —^a) K₂ B₂ D₁ अभिज्ञाना (D₁ 'ना),
 D₁ D₂ 5 'जाता, D₃ (both times) 'जात, D₁₀ 'पातं
 (for 'ज्ञानं) —^b) K₄ B₁ 5 D₃ ० T₃ G₂ विक्षत, K₅
 वीक्षत, D₁ 2 n₃ D₂ 5 विकृति; G₃ विक्रम, M₁ निकृव,
 M₂-4 निकृत्त (for विकृत्त) D₁ विप्रविप्रेक्ष्य सयुगे (s₁₀),
 D₁ निकृवाचिष्य संयुगे (s₁₀) — N (except D₁,
 D₁ om, D₇ missing) reads 5^a-7^b after App I
 (No 1) Before 5^a, N (except D₁ D₂, D₁
 om, D₇ missing) 1n₃ सजय उवाच —^c) K₅
 'नीडास्तु, D₃ 10 नीडास्तु, D₃ नीदश्च (for 'नीडाश्च)
 D₁ T G₁ M पतिवानि च नीलानि (D₁ छत्राणा, T₁ 4
 नीलानि), G₁ 8 'तानि वनानीय —^a) D₁ S भजाश्
 (for रथाश्) T G चैव (for चापि) D₃ 4 महात्मना

6 For the sequence in N (except D₁, D₁ om,
 D₇ missing), of v l 5 D₁ om 6 (of v l 5)
 —^a) K₁ 8 D₂ 8 10 11 च; M नि (for वि-) M
 'पा (M₁ 8 -प) तितान् (for 'निहतान्) B D₃ ० M₃ दृष्ट्वा
 नागान् (by transp) D₁ 2 D₃ पत्नीश्, T₂ 8 पत्ति
 (for पत्नीश्) D₃ 10 M₁ मारिष, T₂ G₁ 2 M₃ भारत
 (for मारिष) —^०) K₂ अयोधन, D₁₀ आयोवलय,

Ca n आयोधनं (as in text) D₁ चापि (for चाति)
 —^a) D₂ 4 क्रीड- (for [आ]क्रीड) K₅ Ca n रद्वया
 क्रीड स्मशानम् । K₅

7 For the sequence in N (except D₁, D₇ miss-
 ing), of v l 5 D₁ om 7^a (cf v l 5) —^a)
 Ś₁ K₁ 2 4 D₁ 10 अप्रख्याति, K₅ B₃ प्रत्याख्याति, D₁
 D₂ आप्रख्याति (D₁ 'ति), M₃ सुप्रख्याति (for अप्र*)
 K₄ D₁ D₁ M च (for तु) —^०) D₁ D₁ 2 ३ ० क्रिया-
 शील (for कृपाविष्ट) D₁ तपो (for कृपो) S दृष्ट्वा
 (for राजन्) —^a) K₄ वृद्ध, D₁ 2 वय, D₃ रूप,
 T₃ G₂ वृद्ध (for वय-) D₂ शील, D₃ शील

8 —^a) G₁ 8 ते राजन् (for तेजस्वी) —^b) K₅ सृज्य,
 D₁ 2 नृत्त्य, D₃ सृत्य (for सृत्य) K₄ D₁ 4 M₃
 नराधिप (for जना) — D₁ om 8^a —^c) D₁ मन्थु-
 गत, S अनुक्रीडा (M₃ 'धा) द् (for मन्थुवशाद्) —^a)
 D₃ वदनं (for वचन) D₁ T₁ 2 G₁ 8 M 'क्षमं (for
 क्षम) D₁₀ 11 वाक्यं वाक्यविशारद

9 Before 9, D₁ T₃ 4 G₁ 1n₃ कृपा —^a) Ś₁ K₁-3
 मन्थुवशाद्, K₅ निबोधेय (for 'धेदं) —^b) K₄ 5 B
 (except B₁) D₁ D₁ 2 8-11 T₄ G₂ यत्त्वा, D₃ यत्त्वा,
 M₃ यथा (for यत्त्वा) Ś₁ K₁ 8 B₁ 4 5 D₃ ० भारत,
 K₂ पुत्रक (for कौरव) —^a) T₃ G₂ यदिदं (for यदि
 ते) D₁ न च, T₁-3 G₁ 2 मन, T₄ G₂ वच (for
 अनघ)

10 —^a) T₃ G₂ 'मार्गाच्च (for धर्माच्च) K₅ D₃ 8
 M₁ 8 श्रेयो (for श्रेयान्) D₃ ते (for वै) —^b) K₄ 5
 यथा, T₂ पदा; G₁ 2 तव (for पन्था) Ś₁ K₁ 8
 राजेन्द्र- (for राजेन्द्र) D₁ क्षत्रियस्यात्र विद्यते — D₁
 om 10^a —^c) D₂ यान् (for य) Ś₁ K₁ समासाद्य
 (for 'श्रित्य) D₁ 2 युध्यते (hypermetric), T₄ G
 युध्यति (for युध्यन्ते) —^a) D₃ भरतर्षभ; G₃ क्षत्रिय-
 र्षभा (for 'र्षभ)

11 —^a) K₂ पुरो, M₂-4 सुतो (for पुत्रो) D₁ सुहृच्च

संवन्धिवान्धवाश्चैव योध्या वै क्षत्रजीविना ॥ ११
 वधे चैव परो धर्मस्तथाधर्मः पलायने ।
 ते स्म घोरां समापन्ना जीविकां जीवितार्थिनः ॥ १२
 तत्र त्वां प्रतिवक्ष्यामि किञ्चिदेव हितं वचः ।
 हते मीप्से च द्रोणे च कर्णे चैव महारथे ॥ १३
 जयद्रथे च निहते तव आरुषु चानध ।
 लक्ष्मणे तव पुत्रे च किं शेषं पर्युपासहे ॥ १४

येषु भारं समासज्य राज्ये मतिमकुर्महि ।
 ते संत्यज्य तनूर्याताः शूरा ब्रह्मविदां गतिम् ॥ १५
 वयं त्विह विनाभूता गुणवद्भिर्महारथैः ।
 कृपणं वर्तयिष्याम पातयित्वा नृपान्वहून् ॥ १६
 सर्वैरपि च जीवद्भिर्विभत्सुरपराजितः ।
 कृष्णनेत्रो महाबाहुर्देवैरपि दुरासदः ॥ १७
 इन्द्रकाम्युक्त्वज्राभमिन्द्रकेतुमिवोच्छ्रितम् ।

८ ९ २०२
 २. ९ ४ १६
 २. ९ ३ १६

(for पिता) —^b) K₂-4 B Dn D₁ ६ ९-11 T₁ 4 G M₂
 स्वस्त्रियो; K₅ स्वस्त्रियो (sic), D₂ M₃ 4 स्वस्त्रियो, D₃ 5
 स्वस्त्रियो, D₃ स्वस्त्रियो, T₂ स्वस्त्रियो, M₁ स्वस्त्रियो (for
 स्वस्त्रियो) D₂ T₂ मातुलम् —^c) D₂ M₁ 2 सवर्धो
 (for सवर्ध) D₂ वाधवम्, M₁ वाधवम् (for
 वाधवम्) —^d) K₅ Dn D₁ 2 ६ T₁ 2 4 G M₁
 योद्धव्या, D₃ T₃ योद्धव्या, D₁ योद्धव्या, M₂-4 वध्या
 वै (for योद्धा वै) K₄ D₂ 8 क्षत्रजीविना, B₂ D₂
 क्षत्रजीविना (D₂ 'ता), D₁ क्षत्रियोनिना, D₁₀ क्षत्रिजा
 विना, T₂ 4 G₁ 2 क्षत्रजीविन, G₂ 'वधुभि, M₂-4 'जी
 विमि (for 'जीविना)

12 ^a) Dn₁ वधं, D₂ वधम् (for वधे) K₄
 विधेनैव परो धर्मस् (sic), D₃ एव वै परमो धर्मस् —^b) Ś₁
 K₁ 2 तथैव च, D₁₀ परोधर्म (for तयाधर्म) K₅ पला-
 यिन, D₃ 'विमि, D₂ प्रलीयते (for पलायने) D₁
 तया नैवोपजायते —^c) D₁ om 12^{cd} —^d) Ś₁ K₁
 ते स्तो, K₅ ते स्तो, B (except B₂) D₁ 5 8 9 तस्माद्,
 D₁₀ नेमे, T₁-3 G₂ ते सु (for ते स्त) K₄ पौरान,
 T₁ 'वोर, T₂ 8 'वोरा, G₁ 3 घोरा (for घोरा)
 K₂ B₁ 4 5 D₂ 8 M₂ समापन्ना, K₄ 'यत्, K₅
 'यत्ता, D₁₀ 'मदा (for 'यदा) —^d) K₄ D₁₀ T₃
 जीविका, Dn₁ T₄ G₃ जीविता, T₂ G₁ जीविता
 (for जीविका) B₁ D₂ 4 जीविका (D₃ 'पा) र्थिन (for
 'तार्थिन)

13 ^a) Ś₁ K₁ 3 तत्र ते, D₁ अद्य स्वा, D₁₀ 11 तत्र,
 T₃ तत्र त्वा (for तत्र त्वा) T₂ नृप (for प्रति-) D₁
 'जल्यामि, D₂ 5 ६ 'वक्ष्याम (D₂ 'म) (for 'वक्ष्यामि)
 —^b) D₁ केचिद् (for किञ्चिद्) B₃ हि तत्त्वत, D₃
 हि तद्वच (for हितं वच) —^c) Ś₁ K₁-3 तया द्रोणे,
 K₅ D₁ 8 T G ह (D₃ र) ते द्रोणे (for च द्रोणे च) —^d)
 K₅ चापि, D₃ चापि (for चैव) K₃ निपातिते, D₁
 दिव गते (for महारथे)

14 ^a) K₅ निहत —^b) D₂ आग्नेषु (for आरुषु).

T₃ वा (for च) D₁ सोदरेषु हतेषु ते, D₄ तथा वै
 मनरे न च —^c) M₁ लक्ष्मणे, M₂-4 लक्षणे (for
 लक्षणे) D₃ तु (for च) —^d) G₁ न (for किं)
 D₁ पर्युपासम्, T₃ पालहि (for सह)

15 T₂ om 15^{ab} —^a) K₅ एषु, B₂ तेषु (for
 येषु) Ś₁ K₅ Dn D₁ 2 ६ 10 11 समामाद्य, K₃ सज्य,
 D₃ ध्रिय (for 'सज्य) —^b) M₂ राज्ये महति कुर्महि
 —^c) T₃ om 15^{cd} —^d) Ś₁ K₁ D₃ 10 11 M₁ 8 तनु,
 K₂ तनू, Dn₁ D₂ 4 तनुर (for तनूर) D₃ आता,
 D₂ 10 जाता, G₂ शूरा (for याता) —^d) G₂ याता
 (for शूरा)

16 D₁ om 16 —^a) K₄ हीह, D₃ विधि, G₂
 तैर्हि (for त्विह) T₂ विनाभ्राता (sic) (for विनाभूता)
 T₄ वयं तु मम पुत्राणा —^b) G₂ गुणवद्भिर् —^c) B₂ om
 16^c-18^d —^c) K₁ 2 4 5 B₂-4 Dn D₃ 8 9 T₂-4 G₂ 8
 M₂-4 वर्तयिष्याम, D₃ कर्तुमिच्छाम, D₅ वर्तयिष्यामि
 (for 'प्याम) —^d) K₅ M₂-4 घातयित्वा, D₃ यात
 (for पात) M₂-4 transp नृपान् and बहून्

17 B₂ om 17 (cf v l 16) —^a) B₂ D₁₀ 11
 अय (for अपि) Dn D₂ 4 ६ हि (for च) D₁ सन्तर्द्ध
 (for जीवद्भिर्) —^b) K₅ B₄ Dn D₁-8 5 8 T₂ 8 G₁
 M₁-3 न पराजित (for अप) D₃ शास्त्रवैरपराजित
 —^{cd}) Dn₁ om. from कृष्ण up to महा (in 18^d)
 T₃ कृष्णनेता, G₂ 'नस (sic), G₃ नेत्रा, G₄
 (gloss कृष्णो नेत्रं नेता यस्य) n (gloss कृष्णः नेता
 सारथिर्यस्य, यद्वा कृष्ण एव नेत्रं यस्य स) कृष्णनेत्रो (as in
 text) Dn₈ देवैर् (for देवैर्) D₁ यस्य कृष्णोनिश
 नेता न हि तत्र परामव

18 B₂ om. 18 (cf. v l 16) Dn₁ om up to
 महा (cf v l 17) D₁ om. 18-22 —^a) Dn₂ D₂ 8
 रुद्र- (for इन्द्र-) K₅ D₂ 10 11 'सुत्याभम्, D₁ 'वर्णाम्
 (for 'वज्राभम्) —^b) K₄ D₁ 'केतुर् (for 'केतुम्).

वानरं केतुमासाद्य संचचाल महाचमूः ॥ १८
 मिहनादेन भीमस्य पाञ्चजन्यस्वनेन च ।
 गाण्डीवस्य च निर्घोषात्संहृष्यन्ति मनांसि नः ॥ १९
 चरन्तीव महाविद्युन्मुष्णन्ती नयनप्रभाम् ।
 अलातमिव चाविद्धं गाण्डीवं समदृश्यते ॥ २०
 जाम्बूनदविचित्रं च धूममानं महद्भुजः ।
 दृश्यते दिक्षु सर्वासु विद्युदभ्रघनेष्विव ॥ २१

उद्यमानश्च कृष्णेन वायुनेव बलाहकः ।
 तावकं तद्वलं राजवर्जुनोऽस्त्रविदां वरः ।
 गहनं शिशिरे कक्षं ददाहागिरिवोत्थितः ॥ २२
 गाहमानमनीकानि महेन्द्रसदृशप्रभम् ।
 धनंजयमपश्याम चतुर्दन्तमिव द्विपम् ॥ २३
 विक्षोभयन्तं सेनां ते त्रासयन्तं च पार्थिवान् ।
 धनंजयमपश्याम नलिनीमिव कुञ्जरम् ॥ २४

B: इवोत्थित — D: repeats 18^d after 20^a — ^a) K: D₁₀ स चचार (D₁₀ 'ल), D: सचचाल K: G: -चम्, Dn: D: 10 -चम्

19 D: om 19 (cf v 1 18) — ^a) S: K: 2 ना-
 दाश्च, K: 3 D: 10 11 नादाश्च, K: नादा च (for नादेन)
 — ^b) S: K: 3 स्नाम्ना (S: [sup lin] K: 'स)या, K: 1
 न्नात्तया, K: D: 3 रनेन च (for स्नेने) — ^c) Dn:
 10 D: गाजीवन्य (for गाण्डी) D: निर्घोषं (for 'पात्)
 — ^d) S: K: 1 प्रह्वयति, K: सङ्गयति, B: समुद्यति,
 B: मङ्गिदयति, D: स मुद्यति, S ममु (T: ममु, M:
 ममु)हते, G: मह्वयति (as in text) D₁₀ व, T:
 G: 1 च (for न)

20 D: om 20 (cf v 1 18) — ^a) K: चरतीह,
 D: चरति च, T: 3 चलतीव, T: तरतीव, G: स्मरतीह,
 G: स्मुरतीव, G: स्मरतीव (for चरन्तीव) Dn अर्जुनस्य
 च ना राजन — After 20^a, D: repeats 18^d — ^b)
 D: 3 T: G: M: 1 मुष्णति, D: 10 मुष्ण (D₁₀ 'ष्णा)ती,
 G: 2 मुष्णन, M: 3 मुष्णाति (for मुष्णन्ती) Dn M:
 प्रभा — ^c) K: Dn चायद्, K: वाहिन्य (sic), M
 सीमन्तोद् (for चाविद्धं) — ^d) Dn: 10 D: 11 गाजीव,
 G: गार्दीव K: 3 D: 11 T: G: 2 समदृश्यते, D: 2 मप्र
 दृश्यते, D: समदृश्यता (for 'दृश्यते)

21 D: om 21 (cf v 1 18) K: om 21 — ^a)
 Dn D: विचित्रं तु, D: 'त्राग, T: 2 'त्रं यद् (for 'त्र
 च) — ^b) K: नृयमानं (for धूमं) D: अमत चक्र
 पताया — ^c) S: K: 2 B: D: 3 -गणेष्विव; D: -घनेष्विव,
 G: (gloss निरन्तरेषु) -घनेष्विव (as in text) — After
 21, Rom Cal ed ins

29* श्वेताश्च वेगमपन्ना दशिकादासमप्रभा ।

विमन्त इव चाकार्तं रथे युक्तास्तु वाजिन ।

[(L 1) Cal ed श्वेताश्च]

22 D: om 22 (cf v 1 18) — ^a) S: K: 1-4 B

D: 3 3 11 उद्यमानाश्, K: तुद्यमानाश्, Dn: 1 उद्यमाना,
 Dn: 10 D₁₀ 'माना, D: 'मानाश्, T: G: M: 2 4
 उद्यमानाश् (for उद्यं) T: 3 तु (for च) K: D:
 दृश्यते, Dn D: 3 बहवो (for कृष्णेन) — The por-
 tion from 22^b up to 47^d in B: is lost on a missing
 folio — ^b) K: वायुनेव, D₁₀ 'नेष (for 'नेव)
 N (except B:, D: om, B: D: 7 missing) बला (K:
 वाला, D: पला)हका, T: M बलाहक — After
 22^b, N (except D:, D: om, B: D: 7 missing)
 T: 2 ins

30* जाम्बूनदविचित्राद्वा बहन्ते चार्जुनं रणे ।

[S: K: 3 बहति (for बहन्ते) S: K: 1-4 सार्जुन
 (K: 'ने) (for चार्जुन) K: D: 10 11 बहत्वा (K:
 'त्यश्च) धनंजय, T: 2 बहत्वेवार्जुन हया (for the post
 half)]

— ^c) D: यद्, T: 3 तु, M: 1 च (for तद्) D: 3 राज्यं;
 S (except G: 3) सर्वं (for राजन) — ^d) D: तत्रा-
 र्जुनास्त्र (hypermetric) (for अर्जुनोऽस्त्र-) K: D: 10 11
 -विदारद (for -विटा वर) — ^e) Dn: 10 D: 11 G: 1
 गहने K: D₁₀ शिशिरे (for शिशिरे) S: K: 1 कक्षं,
 D: कक्षान्, D₁₀ कच्छ, G: 1 कक्षं (as in text) D:
 corrupt, D: निदावे गहने कक्षं, S गह (M: 'ग)नं
 शिशिरापाये — ^f) K: D: 3 इवोच्छ्रित, D₁₀ 11 'ल्यण
 (for 'ल्यित)

23 B: missing (cf v 1 22). — ^a) T: G: M:
 अनीक तु (for 'कानि) — ^b) Dn D: 2 3 0 र्वेन्द्र-
 (for महेन्द्र) — K: 4 om (hapl) 23^c-24^b, G: 3
 om 23^{cd} — ^c) Dn: 1 अघासाद्य (for अपश्याम)
 — ^d) K: धनदंष्ट्रम् (sic), B (B: missing) D (except
 D:, D: 7 missing) चतुर्दंष्ट्रम् (for 'दंष्ट्रम्)

24 B: missing (cf v 1 22) K: 4 om 24^{ab}
 (cf v 1 23) — ^a) K: D: 3 विक्षो (D: 'क्षे)पयन्तं, G:

त्रासयन्तं तथा योधान्वनुर्धोषेण पाण्डवम् ।
 भूय एनमपश्याम सिंहं मृगगणा इव ॥ २५
 सर्वलोकमहेष्वासौ वृषभौ सर्वधन्विनाम् ।
 आमुक्तकवचौ कृष्णौ लोकमध्ये विरेजतुः ॥ २६
 अद्य सप्तदशाहानि वर्तमानस्य भारत ।
 संग्रामस्यातिवोरस्य वृध्यतां चाभितो युधि ॥ २७
 वायुनेव विधृतानि त्वानीकानि सर्वशः ।

शरदम्भोदजालानि व्यशीर्यन्त समन्ततः ॥ २८
 तां नावमिव पर्यस्तां भ्रान्तवातां महर्षवे ।
 तव सेनां महाराज मव्यसाची व्यक्रम्यत् ॥ २९
 क नु ते स्रुतपुत्रोऽभूत्क नु द्रोणः सहानुगः ।
 अहं क च क चात्मा ते हार्दिक्यश्च तथा क नु ।
 दुःशासनश्च भ्राता ते भ्रातृभिः सहितः क नु ॥ ३०
 बाणगोचरसंप्राप्तं प्रेक्ष्य चैव जयद्रथम् ।

C. 9 217
B. 9 4 31
K. 9 3 29

व्यक्षोम' (for विशोम') Ś1 K1.2 Dn D2 २० सेना-
 स्नात्, D1 ते सैन्यं, D4 सैन्यानि, D11 सेना ता, T
 G सेना वै, M1 सेना च, M2-4 ता सेना (for सेना
 ते) —^δ) B4 (marg as in text) ५ आसयतं, M
 द्राव' (for त्राव') Dn ता स्वयं चैव पार्थिवान् —^०)
 K4 D3 G2 अपश्यामो —^d) Ś1 K (except K2) Dn
 D3 . T2 नलि(T2 'लि)नीन्निव, T3 4 G' ३ M नलिनी-
 निव (for नलि') D1 गज कमलिनीमिव, D4 मिहाना
 निव यूयप

25 B2 missing (cf v l 22) D1 om 25-29
 —^a) M1 आनयतम् (sic) M2-4 तनो (for तना) G1
 M योधान् —^δ) K2 D3 धनुर्वोषेण, B1 धनुर्वोरेण,
 T2 रयवोषेण K4 पांडवान्, K5 D2 ३० M1 पांडव,
 D4 पार्थिव' (for पाण्डवम्) —^०) K1.5 Dn D3 ५ 10
 एवम् (for एनम्) D3 M4 अपश्यामः K3 T G भूय
 एव हि (K4 च) पश्यामः, D3 भूय एव ह्यपश्याम —^d)
 Dn D5 ० सिंहो (for सिंहं) K4 B1.2 ५ Dn D2 4-6
 ५-n M गणान् (for गणा) K5 D3 मिहा मृगगणेष्विव

26 B2 missing (cf v l 22) D1 om 26 (cf
 v l 25) —^a) T4 M2 सर्वलोके —^δ) Ś1 K1 D3 ३
 T2 ३ ऋषभौ, K2 D2 वृषभ, Cn वृषभौ (as in text)
 —^०) D3 अमुक्त K4 हृष्टौ (for कृष्णौ) K2 आमुक्त-
 कवच कृष्णो — B3 lacuna for 26^d —^d) K4 ५ D10 11
 G2.३ विचेरतु, B1.4 ५ D2 व्यराजता, Dn D6 ३ विरा-
 जता (for विरेजतु)

27 B2 missing (cf v l 22) D1 om 27 (cf v l
 25) —^a) D3 T4 अद्य (for अद्य) D4 मम (for
 सप्त) —^०) K5 D3 10 [अ]स्य (for [अ]ति) —^d)
 Ś1 K1-3 ह(K3 ह)तानाम्, S (except T1) युध्यता
 (for वध्यता) Ś1 K1-3 अभितो, K4 वाहिता, Dn
 D2 चाभिमो, D3 विमितो (sic), D4 T1-3 G1 M चापि
 नो, D3 विमितो, T4 G2 ३ चाभि नो (for चाभितो)
 D10 [s]पि च (for युधि)

28 B2 missing (cf v l 22) D1 om 28 (cf v l
 25) —^a) D4 वातेनेव (for वायु') K5 [अ]भि,
 D3 [अ]वि (for वि) —^δ) B1.5 तथा, D2 न च,
 M तदा (for तव) K5 D3 10 11 सैन्यानि, M2 [अ]
 नीकेन (for 'कानि) Ś1 K1-4 B1 ५ D10 11 सर्वत, D4
 S गच्छता (D4 'ता, T2 'ति, T4 G2 ३ 'त) (for
 सर्वत्र) Dn1 तावकानि च सर्वश —^०) K4 D3 शरद-
 भोजः, B1 'द्यभोज, Dn 'द्योभोजः, D4 M2-4 'द्यभोजः,
 M1 शरदामोद (for शरदम्भोद) —^d) D2 विशीर्यत,
 D3 व्यशीर्यते, D3 T4 विशीर्यत, G1.३ विशीर्यते, M3
 व्यशीर्यत (for इदानीं) S वलानि न (for समन्तत)

29 B2 missing (cf v l 22) D1 om 29 (cf v
 l 25) —^a) B3 गभीरे (for पर्यस्ता) —^δ) Ś1 वाता-
 भ्रातु (sic), K1 वानभ्रात, K4 वायुभ्रात, K5 वाते
 धृता, B (B2 missing) Dn1 D' ५ ५ ५ वातभ्राता,
 Dn2 ns नावभ्राताम् (sic), D3 10 11 वातधृता, G1 ३
 मजमाना (for भ्रान्तवाना) Dn D5 ० इवर्षवे (for
 महा') —^०) K4 सैन्य (for सेना) —^d) D2 व्यक्र-
 म्यत्, G2 व्यक्रम्यत् (for व्यक्रम्य')

30 B2 missing (cf v l 22) —^a) Ś1 K1.2
 तदा (for तु ते) K2 सूर्य (for सूर) —^δ) B3
 स सानुग, D4 S महासज (for 'नुग) D1 क
 द्रोण क पितामह — D1 om 30^{ad} —^०) Ś1 K1.2
 च क (by transp), D4 T2 क नु Ś1 K1.2 चास्मेति,
 D3 चात्मा वा, G3 चात्मादि, M चात्माभूद् (for चात्मा
 ते) —^a) Ś1 K1-3 ५ D3 4 M1 तदा (for तथा) D2
 क्रिषु (for क नु) — T1 2 om (hapl.) 30^{ed} —^०)
 K2 ५ Dn D3 10 11 ते भ्राता (by transp)

31 B2 missing (cf v l 22) D1 om 31^a-32^b
 —^a) G2 संभ्रातं (for संप्राप्तं) —^δ) S (except T2)
 युध्यमानं (for प्रेक्ष्य चैव) Ś1 (marg as in text)
 K1 T4 धनजय (for जयद्रथम्) —^०) K2 D3-5 S
 (except T1 2) च (for ते) K2 भ्रातुन्ते (for भ्रातृश्च)

संवन्धिनस्ते भ्रातृश्च सहायान्मातुलांस्तथा ॥ ३१
 सर्वान्विक्रम्य मिपतो लोकांश्चाक्रम्य मूर्धनि ।
 जयद्रथो हतो राजन्किं नु शेषमुपास्महे ॥ ३२
 को वेह स पुमानस्ति यो विजेष्यति पाण्डवम् ।
 तस्य चास्त्राणि दिव्यानि विविधानि महात्मनः ।
 गाण्डीवस्य च निर्घोषो वीर्याणि हरते हि नः ॥ ३३
 नष्टचन्द्रा यथा रात्रिः सेनेयं हतनायका ।

नागभग्नद्रुमा शुष्का नदीवाकुलतां गता ॥ ३४
 ध्वजिन्यां हतनेत्रायां यथेष्टं श्वेतवाहनः ।
 चरिष्यति महाबाहुः कक्षेऽग्निरिव संज्वलन् ॥ ३५
 सात्यकेश्वैव यो वेगो भीमसेनस्य चोभयोः ।
 दारयेत गिरीन्सर्वान्शोपयेत च सागरान् ॥ ३६
 उवाच वाक्यं यद्भीमः सभामध्ये विशां पते ।
 कृतं तत्सकलं तेन भूयश्चैव करिष्यति ॥ ३७

Ks B (B₂ missing) Ds १ संवन्धिनस्तथा भ्रातृन् —^a)
 Dn सुहृदो, Ds सुहृदान्, T₂ सहवो (sio) (for सहा-
 यान्) D₂ T₂ मातुलास्

32 B₂ missing (of v 1 22) D₁ om 32^{ab} (of
 v 1 31) —^a) B₃ निष्क्रम्य (for विक्रम्य) K₄
 मथित (for मिपतो) D₄ सर्वस्याभीमते राजलं (sio),
 S सर्वक्षत्रस्य मिपतो —^b) Ks. 4 B (B₂ missing) Dn
 D₂ १ ० १ १ T₂ 4 G लोकं (for लोकाश्च) Ks १ Ds 4
 10 11 T₁ 2 M आक्रम्य (for चाक्रम्य) Ds मूर्धनि (sub
 metric) —^c) Ks B (B₂ missing) Dn D₁ 2 4 १ १
 राजा (for राजन्) S₁ K₁-१ जयद्रथे हते राजन् —^d)
 Ks D₁ T₁ किं तु, Ks (any/lin) किमु (for किं तु)
 D₁ किं च शेषमिहास्ति ते

33 B₂ missing (cf v 1 22) —^a) D₁₀ 11 हीह
 (for वेह) Dn Ds विष्टेद्, T₂ आस्ते (for अस्ति)
 Ks कौरवेह पुमान्नास्ति, T₄ लोके वा स पुमान्नास्ति —^b)
 Ks पाडवान् — For 33^{ab}, D₁ subst

31* अस्ति क पुरुषश्चाद्य यो जेष्यति धनजयम् ।

— D₁ om 33^{cd} —^c) K₄ यस्य, T₂ कस्य (for
 तस्य) D₁ G₁ १ M हि, T₄ [अ]पि (for च) D₃
 G₁ १ सर्वाणि (for दिव्यानि) —^d) D₁ S (except
 T₁ 2) विदितानि (for विविधानि) —^e) Dn₂ ns Ds
 गाजीवस्य K₄ om च —^f) Ks. 4 Ds 10 11 धैर्याणि,
 D₂ धैर्यं स (for वीर्याणि) S₁ K₁ 2 हरतीह, G₂ रदि-
 तेषु (for हरते हि)

34 B₂ missing (of v 1 22) Ks Ds om (hapl)
 34^a-35^b —^a) Ds तथा (for यथा) D₁ रात्री
 —^b) T₂ सेनया, M₂-4 सेर्यं वि- (for सेनेयं) Dn
 D₂ १ ० गत- (for हत-) Ds भामका; T₁ सैनिका
 (for नायका) —^c) Ds १ ० 10 नाना, G₁ नाथ- (for
 नाग-) Ks द्रुमः; B₂ Dns Ds १ द्रुमा (for द्रुमा)
 Ks शुष्को, Ds सूक्ष्मा (for शुष्का) D₁ हतनाया हीन

जला —^a) K₄ Ds १ च (for [ह]व), D₄ S नदीव
 प्रतिभाति मे (T₄ मानपि, M भाति सा) — For 34^{cd},
 D₁ subst

32*

कामिनी च मृतमिया ।

यथा नदी शुष्कजला सेना कर्णं विना तथा ।

35 B₂ missing (of v 1 22) Ks Ds om 35^{ab}
 (of v 1 34) D₁ om 35 —^a) Ks B₂ सेनायां;
 T₂ नेताया (for नेत्राया) —^b) D₂ अजुन (for
 यथेष्टं) —^c) Ks Dn G₂ करिष्यति D₁₀ महाबाह ,
 T G राज (for बाहु) —^d) S₁ K₁ 2 कक्षे T₂-4
 G₂ M स ज्वलन् (for सज्वलन्) Ks १ Ds १-11 कक्षे-
 ध्वग्निरिव ज्वलन् (Ks Ds व संज्वलन् [hypermetric]),
 Dn Ds ० Cn सकक्षेग्निरिव ज्वलन्, G₂ कक्षमग्निरिव
 ज्वलन्

36 B₂ missing (cf v 1 22) —^a) S₁ K₁ १
 योगोय (for यो वेगो) —^b) T₂ भीमसेनश्च (sio)
 —^c) K₁ १ Ds 10 11 दारयेच, Ds येतान् (for येत)
 —^d) K₄ Ds शोपयेतत्र (sio), Ks D₁₀ 11 शोपयेचैव,
 Dn₁ शोपा ये त्वव (sio), D₂ शोपयेन्न च, D₃ शोपये
 चैव, D₄ शोपयेत्सप्त, T₂ शोपयेदपि, T₃ शूपयेत च,
 G₂ चोपयेत च

37 B₂ missing (cf v. 1 22) —^a) B₁ reads
 from भीम up to गूढ (in 38^d) on marg S₁ K₁-2
 भीष्म (for भीम) —^b) D₁₀ वर (for पते) D₁
 यदा कृष्णा विवस्त्रिता —^c) K₂ १ हत (for कृतं) B₁ १
 Dn D₂ १ ० १ १ T G च, D₁ हि (for तद्) Dn
 D₁ 4 १ 10 11 सफलं, Ds सवले (for सकलं) D₄ T G
 सर्वं, M कर्म (for तेन) —^d) D₁ शेष (for चैव).

38 B₂ missing (of v 1 22) D₁ om 38. B₁
 reads up to गूढ on marg —^a) K₂ 4 Dn₁ T₁ १
 G₁ १ प्रसुप्तस्ते, Ds स्ते ते (for तस्ये) D₄ T₂ G₂
 तथा, T₁ १ यथा (for तदा) K₄ कर्ण, Ks Ds कर्म,

प्रमुखस्ये तदा कर्णे बलं पाण्डवरक्षितम् ।
 दुरासदं तथा गुप्तं गूढं गाण्डीवधन्वना ॥ ३८
 युष्माभिस्तानि चीर्णानि यान्यसाधूनि साधुषु ।
 अकारणकृतान्येव तेषां वः फलमागतम् ॥ ३९
 आत्मनोऽर्थे त्वया लोको यत्नतः सर्व आहृतः ।
 स ते संगयितस्तात आत्मा च भरतर्षभ ॥ ४०
 रक्ष दुर्योधनात्मानमात्मा सर्वस्य भाजनम् ।
 मित्रे हि भाजने तात दिशो गच्छति तद्रतम् ॥ ४१

हीयमानेन वै संधिः पर्येष्टव्यः समेन च ।
 विग्रहो वर्धमानेन नीतिरेषा बृहस्पतेः ॥ ४२
 ते वयं पाण्डुपुत्रेभ्यो हीनाः स्वबलशक्तितः ।
 अत्र ते पाण्डवैः सार्धं संधिं मन्ये क्षमं प्रभो ॥ ४३
 न जानीते हि यः श्रेयः श्रेयसश्चावमन्यते ।
 स क्षिप्रं अश्रयते राज्यान् च श्रेयोऽनुविन्दति ॥ ४४
 प्रणिपत्य हि राजानं राज्यं यदि लभेमहि ।
 श्रेयः स्यान्न तु मौढ्येन राजन्मानुं परामवम् ॥ ४५

C 9 232
B. 9 4 46
K 9 3 43

Tl. 2 G1 3 कर्णे (for कर्णे) M1 प्रविष्टस्ते हत कर्णे
 —^b) D2 बल T1 2 पाण्डव (for पाण्डव-) K4 रक्षित
 (for रक्षितम्) K5 D3 यत्नत तेन धीमता —^c) K8
 B4 Dn D2 10 11 T4 G M1 तदा, M2-4 सदा (for तदा)
 T1 2 प्रापि (T1 द्रावि) त परितं वत्स —^d) K6 B8 D1
 10 11 S (except M1) द्यूढ, B1 4 5 D3 इह (for
 गूढ) Dn2 n8 D5 गांजीव K4 D1 6 9 T1 2 G1 3
 धन्विना

39 B2 missing (cf v 1 22) —^a) B1 D1 अस्मा-
 भिस् (for युष्मा) K1 शीर्णानि, K4 तीर्णानि, B8
 चित्तानि, D10 वीर्याणि, T1 [अ]चीर्णानि (for चीर्णानि)
 Dn युष्माभिः स्वान्यवीर्याणि —^b) D1 असाधून्येव साधुषु
 —^c) Dn D1 5 अपकारकृतान्ये (D1 पराण्ये) व —^d)
 G2 तेभ्यो (for तेषां) Dn D1 2 5 6 तत्, D3 वै,
 Dn च, M1 वा (for व) S1 K1-3 तेषां हा कर्म हागत

40 B2 missing (cf v 1 22) —^a) B5 तथा
 (for त्वया) Dn D8 G1 लोके (for लोको) —^b)
 D8 यत्नत, D10 11 बलत (for यत्नत) D9 सर्वम्
 (for सर्व) K4 आहृत, Dn1 आहत, T8 आवृत,
 T4 आहृत (for आहृत) —^c) D4 सर्व, D10 स
 त (for स ते) D1 वै मारितस् (for सशयितस्) —^d)
 K4 5 D3 4 10 11 वै (for च) D1 शेष सशयितो रणात्

41 B2 missing (cf v 1 22) —^a) G1 रक्षन्
 (for रक्ष) — D1 om 41^a-43^b —^c) K4 हिते,
 B1 D9 छिन्ने (for मित्रे) —^d) K5 D8 तज्जल, D4
 तद्गुप्तं, D5 M1 तद्रतिं (for तद्रतम्) K8 दिशो गच्छति
 तद्रतम्

42 B2 missing (cf v 1 22) D1 om 42 (cf
 v 1 41) —^a) D2 हीयमाने च, D10 हीनमानेन
 (for हीय) T G M1 3 4 चेत्, M8 तत् (for वै)
 D8 संधि (sic) K4 चीयमाने तु देहाध (sic), D3 हीय-

माने बले सधि —^b) K5 पर्येष्टव्या, T2 प्रवेष्टव्य, G2
 अन्वे (for पर्ये) Dn स तेन, D4 समेयु (sic) (for
 समेन) K5 वा, Dn वै, D8 च (for च) K4 पार्थ
 प्वक्ष्यसनेन च (sic) —^c) Dn8 D4 विग्रहे, D8 G1 3
 निग्रहो K. T2 G1 वक्ष्यमानेन, Dn8 वर्त (for वर्ध)
 K4 वहवो वार्यमानेन (sic) —^d) D2 10 11 मतिर् (for
 नीतिर्) B4 विशा पते (for बृहस्पते)

43 B2 missing (cf v 1 22) D1 om 43^a (cf.
 v 1 41) —^a) D10 पङ्क्त- K5 पुत्रेण —^b) K4
 D8 च, B3 D10 11 T1 2 4 G1 3 स्त (for स्व-) D4
 शक्तिभि —^c) K1 3 B (B2 missing) D8 9 तद्रत्र,
 D1 अद्य ते, D6 10 11 तत्र ते, T2 अत्र तै (for अत्र
 ते) K4 सर्वै (for सार्धं) —^d) K2 क्षमा, K5 क्षयं,
 T4 क्षण (for क्षम) B8 D2 S विसो

44 B2 missing (cf v 1 22) K5 om 44^a-46^b
 —^a) Dn2 n8 अजानीते, D4 न जानाति, D9 न जानीत
 D5 ह (for हि) K2 B3 D8 T2 M8 4 यच्छ्रेय, D4
 य श्रेय, D8 पश्येद्य (for य श्रेय) T4 न जानता परेषा
 हि —^b) K2 श्रेयसा च, B8 6 Dn D1-3 8 8 11 श्वैव
 (for सश्व) B5 [अ]त्र, D8 न, G1 [अ]पि (for
 [अ]व) D8 गम्यते (for मन्यते) —^c) Dn2 n8
 क्षिण (sic) (for क्षिप्र) Dn2 n8 D1 10 अश्रयते
 K4 T4 G1 3 राजन्, D1 सौख्यान् (for राज्यान्)
 —^d) B8 तच् (for च) Dn1 न, D3 [स]भि, D4
 हि (for अनु-) D8 नदति

45 B2 missing (cf v 1 22) K5 om 45 (cf
 v 1 44) —^a) S (except T2 M1) च (for हि)
 D1 धर्मपुत्र (for हि राजान) —^b) Dn D4 6 यदि
 राज्यं (by transp), D1 राज्यमेव D4 लभेमहे — D1
 om 45^a —^c) Dn1 D4 श्रेयसा, G2 श्रेयोन्मन् (for
 श्रेय स्यान्) Dn1 M2-4 तनु, Dn2 n8 त तु, G2 न
 च (for न तु) B1 मौढ्ये वा, D8 T2 मौढ्येण (D3

वैचित्रवीर्यवचनात्कृपाशीलो युधिष्ठिरः ।
 विनियुज्जीत राज्ये त्वां गोविन्दवचनेन च ॥ ४६
 यद्व्याद्धि हृषीकेशो राजानमपराजितम् ।
 अर्जुनं भीमसेनं च सर्वं कुर्युरसंशयम् ॥ ४७
 नातिक्रमिष्यते कृष्णो वचनं कौरवस्य ह ।
 धृतराष्ट्रस्य मन्येऽहं नापि कृष्णस्य पाण्डवः ॥ ४८

एतत्क्षममहं मन्ये तव पार्थैरविग्रहम् ।
 न त्वा ब्रवीमि कार्पण्यान् प्राणपरिरक्षणात् ।
 पथ्यं राजन्ब्रवीमि त्वां तत्परासुः स्मरिष्यसि ॥ ४९
 इति वृद्धो विलप्यैतत्कृपः शारद्वतो वचः ।
 दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य शुशोच च मुमोह च ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

'न), D₉ G₁ मौल्ये (D₉ 'वे) न (for मौल्येन) —^a)
 Ś₁ K₁ २ राजन्कर्तु, K₄ 'न्दातु, D_{n1} D₃ राजान तु,
 D_{n2} n₈ D₂ राजता तु, D₈ राज गंतु (sic), M₂₋₄
 राजन्न तु (for 'नान्तु) D₃ पराभव, M₄ 'भवे

46 B₃ missing (of v 1 22) K₅ om. 46^{ab} (cf
 v 1 44) —^a) D₁ धृतराष्ट्रस्य वचनात्, D₉ वैचित्र-
 वचनान्मान्य, C_n वैचित्रवीर्यवचनात् (as in text)
 —^b) K₄ क्रियाशीलो, D₂ कृपाशीलो, D₉ 'रूपो (for
 'शीलो) — B₃ om 46^c-47^d —^c) K₅ विनियोक्ष्यति,
 D_n D₁ २ ३ ८ करि यत्यर्थ, D₈ विनियुजेत, D₁₀ 'यो
 ज्येत (for युज्जीत) D₉ द्रष्टे (for राज्ये) —^d) D₁
 कृष्णस्य (for गोविन्द) K₅ हि (for च) D₃ वच
 नेन मम प्रमो — After 46, B ins

33* अजातशत्रु कौरव्यो गुरुशुश्रूषणे रत ।

धृतराष्ट्रस्य वचनं नावमस्यति धार्मिक ।

कुर्वन्ति आतरश्चास्य वचनं नात्र सशय ।

[(L 2) M₁ वचनान् (sic) M नाति (for नाव)
 T₁₋₃ G₁ मन्यति (for मस्यति) — (L 3) T₄ कुर्वति
 वचनं तातस्य (hypermetric) (for the prior half) T₄
 आतरो (for वचन)]

47 B₃ missing (of v 1 22) B₃ om 47 (cf
 v 1 46) D_n om 47^{ab} —^a) M₁ तत् (for यद्)
 K₁ श्रेयाद् (sic), K₅ रूपो, M₁ प्रियाद् (for व्याद्)
 D₁ २ ३ वे, D₄ च (for हि) T₁ २ यद्यद्व्याद्धृषीकेशो
 —^b) M₂₋₄ अपराजित M₁ यो राजानमयाचत —^c)
 D₁₀ S (except T₁ २) अर्जुनो (D₁₀ 'न) भीमसेनश्च —^d)
 K₈ ३ D_n D₂ ३ ८ १० ११ T₁₋₃ G₂ सर्वे (for सर्व) D₃ ४
 G₁ २ असशय, G₂ न सशय, C_n (gloss गतवैरमि
 त्यर्थ) अमशयम् (as in text)

43 D₁ om 48 —^a) D_n D₅ ८ क्र (D_{n1} क्रा)-
 मयते, D₁₀ क्रमिष्यति, T₂ क्रमति तत् (for क्रमि-
 ष्यते) D_{n2} n₈ D₂ ३ ८ राजा, M₃ कृत्स्नं (for कृष्णो)
 —^b) T₄ सारधि (for वचन) D₄ भारतस्य, T₂ ४
 G₂ ३ M₂₋₄ पादवस्य (for कौरवस्य) K₅ B₁ ४ D₂ ४
 १-११ T₁ २ M₂₋₄ तु, D₉ T₄ G₁ ३ च, T₈ G₂ M₁ हि
 (for ह) —^c) D₃ मानार्ह (for मन्येऽहं) —^d) D₄
 न च, D₅ नाति, T₂ सोपि, G₂ तात (for नापि)

49 ^a) D₁ २ एव (for एतत्) Ś₁ K₁ ३ B₂ ३ ८ D_n
 D₁₋₉ १ क्षेमम् (for क्षमम्) —^b) T₄ G₂ ३ न च
 (for तत्) B₁ ४ D₉ M₂ ३ न विग्रह, B₃ ३ तु वि,
 D₃ च वि, G₂ अविग्रह (for 'ग्रहम्) Ś₁ K (except
 K₄) G₁ तव पार्थेन विद्युत (K₈ ३ G₁ 'ग्रह), D₃ ३ तव
 पार्थिव (D₃ पार्थो न) विग्रह, D₁₀ ११ न च पार्थैश्च वि
 — D₁ om 49^{ad} —^c) K₂₋₅ B D_n D₂ ३ ८ १-११
 T₄ G₂ ३ त्वा, T₁ २ [ए]तद् (for त्वा) D₄ श्रेयो हि
 (for ब्रवीमि) —^d) D_{n1} न प्राणाद्य परिरक्षणात् —^e)
 Ś₁ K₁ ३ तथ्यं, K₄ यच्च, K₅ D₃ यथा, D₄ पश्यन्
 (for पथ्यं) T₈ G₂ transp राजन् and ब्रवीमि D_n
 त्वं, M त्वा (for त्वा) —^f) D₁ मर्तुकामो, D₃
 यत्पराशु (for तत्परासु) K₅ D₃ ४ T₄ G₂ ३ M₁ स्मरि-
 ष्यति, D_{n1} n₂ D₁ २ ३ ८ स्मरिष्यसि (D₅ 'ति)

50 Before 50, T₂ ४ G₂ ins संजय D₁ om 50
 —^a) K₅ वृद्धो (for वृद्धो) K₄ [ए]व, D₄ [ए]व
 (for [ए]तत्) —^b) D₃ १० सारद्वतो, D₃ शारद्वतो
 —^c) K₅ च तूर्णो च, B₁ २ ६ D_{n2} D₉ T₂ M च
 निश्च (D₉ 'न्वा)स्य, T₂ ४ G विनिश्चस्य (for च निश्चस्य)
 —^d) B₃ M₁ ह (for the first च) K₄ D₅ ३ ९ मुमोह
 ह; B₃ 'ह ह (for 'ह च).

४

संजय उवाच ।

एवमुक्तस्ततो राजा गौतमेन यशस्विना ।

निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च तूष्णीमासीद्विशां पते ॥ १

ततो मुहूर्तं स ध्यात्वा धार्तराष्ट्रो महामनाः ।

कृपं शारद्वतं वाक्यमित्युवाच परंतपः ॥ २

यत्किंचित्सुहृदा वाच्यं तत्सर्वं श्रावितो ह्यहम् ।

कृतं च भवता सर्वं प्राणान्संत्यज्य युध्यता ॥ ३

गाहमानमनीकानि युध्यमानं महारथैः ।

पाण्डवैरतितेजोभिलोकस्त्वामनुदृष्टवान् ॥ ४

सुहृदा यदिदं वाच्यं भवता श्रावितो ह्यहम् ।

न मा प्रीणाति तत्सर्वं मुमूर्षोरिव भेषजम् ॥ ५

हेतुकारणसंयुक्तं हितं वचनमुत्तमम् ।

उच्यमानं महाबाहो न मे विप्राग्य रोचते ॥ ६

राज्याद्विनिकृतोऽस्माभिः कथं सोऽस्मासु विश्वसेत् ।

C 9 245
B 9 57
K 9 47

Colophon om in D₁ D₇ missing — *Adhy name* Ś₁ K₃ कृपाचार्यवचन (L₃ 'वच'), K₁ २ कृप वचन, D₂ २ T₁ २ ४ G₁ कृपवाक्य, M₂ २ कृपपरिवेदन — *Adhy no* (figures, words or both) B₅ D_n D₁₀ 11 ४, D₁ S 3 (as in text) — *Śloka no* K₅ 46, D_n 50

4

☞ This adhy is missing in D₇ (cf v 1 9 1 1)

1 D₅ om the ref — ^a) D₃ उक्त्वा (for उक्तस्) D₁ T₈ तदा (for ततो) — ^b) K₃ D₃ 10 11 तपस्विना, D₄ T G महात्मना (for यशस्विना) D₁ कृपाचार्येण धीमता — ^c) B T₂ M₂ २ निःश्वस्य D₁ दीर्घमुष्ण च निःश्वस्य

2 ^a) K₂ D₁₀ मुहूर्तं D₁ १ 10 T₁ ३ M₁ सध्यात्वा — ^b) S पुत्रस्त्रव (for धार्तराष्ट्रो) K D₂ महात्मना (sic), D₁ सुयोधन, M₂ महात्मन (for मना) — ^c) K₅ D₂ 10 शारद्वत G₁ कर्णम् (for वाक्यम्) — ^d) D_n 1 D₅ १ G₃ परंतप D₁ उवाच क्रोधकारित

3 Before 3, T G 1ms दुर्योधन उवाच — ^a) K₄ B₅ D₅ M₂ ४ सुहृदां D_n 2 M₂ ४ वाक्य (for वाच्यं) D₁ वाक्य स्नेहायुधं च — ^b) D₁ सर्वं तत् (by transp), D₁ स्वयाहं K₃ M [s] त्स्यह, D₁ द्विज (for ह्यहम्) K₅ D₃ तत्सर्वं श्रुतवानहं, T₁ २ ४ G₁ ३ वं श्रावितं स्वया — D₁ om 3^c-7^b — ^c) M₂ ३ हि (for च) — T₄ om (hapl) 3^d-5^c — ^d) K₅ युध्यता, B₁ युध्यत, D₂ ३ T₂ युध्यता, D₁ युध्यत (for 'ता) K₂ प्राणान् परिश्रता

4 D₁ T₄ om 4 (cf v 1 3) D_n 1, n₂ om, 4-5.

D_n om 4^a-5^b — ^a) D₁ गाहमाने ह्यनीकेषु, M₂ २ 'मानो ह्यनीकानि — ^b) K₃ युध्यमाने, M वध्यमानो (M₁ 'नं) (for युध्यमानं) — ^c) G₂ अग्नि- (for अति-) — ^d) G₃ अति- (for अनु-) Ś₁ K₁ लोकास्त्वा स न दृष्टवान्, M₂ लोकास्त्वहमवामुया, M₂ ४ लोकांस्तानहमवामुया 5 D₁ om 5, T₄ om 5^{ab} (for both, cf v 1 3), D_n 1 n₂ om 5, D_n om 5^{ab} (for both cf. v 1 4) B₁ reads 5 on marg — ^a) D₂ ३-11 सुहृदा, M₂ २ सौहृदाद् (for सुहृदा) B₂ भवता, T₁ ३ यद्वितं (for यदिदं) K₃ ३ B D₂ ३ ३-11 T₁ G₂ M वाक्यं (for वाच्यं) — ^b) D₂ transp भवता and श्रावितो B₂ यद्विदं (for भवता) G₃ (orig) श्राप्यतो, G₃ (inf l₁n) श्राप्यतो (for श्रावितो) M₁ ३ ४ [s] सि (for हि) Ś₁ K₁ ३ तदहं श्रावितस्त्वया — D_n reads 5^{ad} on marg — ^c) K₄ मे (for मा) D₅ यद् (for तत्) D₂ ३ ३ ब्रह्मन् (for सर्वं) B₁ D₃ कृत च भवता सर्वं (= 3^c), D₄ न मग्निना हि तत्सर्वं, S (T₄ om.) नाभि (M₂ 'ति) नदामि तत्सर्वं — ^d) D₁ सुमूर्षुम्, S (except M₁) सुमूर्षुद् Ś₁ K₁ भेषज D₂ ३ ३ प्राणान्संत्यज्य युध्यता (D₅ 'ता) (= 3^d)

6 D₁ om 6 (cf. v 1 3) — ^a) K₃ ते तु, K₄ हत, D_n हेतु (for हेतु) Ś₁ K₁ lacuna for कारण D₁₀ संयुक्तो M₁ हेतुभिश्च समायुक्तं — ^b) G₃ मीप्माद् (for हित) — ^c) T₄ G₂ ३ विप्राग्य (for 'त्र्य)

7 D₁ om. 7^{ab} (cf v 1 3) — ^a) K₂ राज्य, K₄ राष्ट्राद्, D₄ T₈ ४ G M राजा (for राज्याद्) K₄ D_n D₅ ३ ३ 10 11 विनिर्कृतो (for 'निकृतो) T₁ २ बहुविप्रकृतोऽस्माभिः — ^b) D₄ सोऽस्मासु, G₃ सोऽस्मान्वि- (for सोऽस्मासु) — ^c) B D_n D₁ २ ४-६ ३ ३ T₈ G M चूलेन (for 'ते च) B₂ नृपतिभिर्द् (hypermetric) T₄ भक्षयते नरपतिं, — ^d) D₄ T₁ ३ G M जित्वा (D₁ 'तं;

C. १ २४५
B. १ २५७
K. १ ४०

अक्षधूते च नृपतिर्जितोऽस्माभिर्महाधनः ।
स कथं मम वाक्यानि श्रद्धयाद्भूय एव तु ॥ ७
तथा दौत्येन संप्राप्तः कृष्णः पार्थहिते रतः ।
प्रलब्धश्च हृषीकेशस्तच्च कर्म विरोधितम् ।
स च मे वचनं ब्रह्मन्कथमेवाभिर्मस्यते ॥ ८
विललाप हि यत्कृष्णा सभामध्ये समेयुषी ।
न तन्मर्षयते कृष्णो न राज्यहरणं तथा ॥ ९

M 'तो) राज्य; T₁ निर्जित्वाहं (for जितोऽस्माभिर्)
K₁ D₁ २ ४ ५ T₂ ४ G₂ M Cn महाधनं, B₁ 'चल,
Dn₂ 'धनु, T₁ २ G₁ ४ महद्वनं (for महाधन) Cn
cites जितोऽस्माभिर्महाधन as साधीयान् पाठ —') K₃
Dn D₂ च, K₄ D₁ ५ हि (for तु)

8 ^a) Dn₁ M₃ ४ यथा (for तथा) S₁ K₁ २ G₁
दौत्येन, Dn₂ D₁ ९ दौत्येन, G₁ ४ दूतेन (for दौत्येन)
Dn सतप्त, D₁ संप्राप्त, D₂ च प्राप्त —^b) D₁
कृष्ण D₁ रत, D₂ नर (for रत) —^c) S₁ K₁ २
प्रलब्धश्च, K₅ विप्रलब्धश्चो (sic), B D₂ ४ ११ विप्र
लब्धो, Dn D₂ स विगो (Dn₁ हि गो)सा (D₂ 'हो),
D₁ विगोपितो, D₂ विप्रलब्धो न (hypermetric), D₁
प्रलब्धं च, D₂ स गोपितो, T₁ प्रलब्ध च (for प्रल-
ब्धश्च) D₁ हृषीकेश —^d) K₃ B₁ ३-५ D₂ १० ११ [अ]-
विचारित (D₁ 'ते), K₅ D₂ निवारित, B₂ [अ]धि
वारित, Dn₁ विरोधनं, D₂ [अ]विभाषित, T₃ विप्लो
धित (for विरोधितम्) S₁ K₁ २ तच्च धर्माधि (K₂ 'मे
वि)दारित, K₄ तत्र धर्मविदारित, D₁ सभामध्ये मया
स्वयं —^e) K₄ स क्षमेद्, D₂ सर्वं मे, T G स हि
मे (for स च मे) —^f) Dn D₁ २ ५ ६ अद्य (for एव)
K₃ B₂ Dn D₁ २ ४-६ १० T₂ M₂ मन्यते, K₄ मत्स्ये,
B₁ ४-५ D₂ ९ पद्यते (for मंस्यते)

9 ^a) K₃-५ B₂ D₁ २ १० ११ S च (for हि) —^b)
S₁ K₁ २ समीयुषी D₁ हियमाणाशुकैर्विना —^c) K₄
S (except T₄ G₂) तद्य (by transp), D₁ नैतन् S₁
K₁ २ न तद्दर्शयते कृष्णे, D₂ न च तन्मर्षयेत्कृष्णो —^d)
S₁ K₁ २ स राज्य (K₂ 'ज्य), D₂ न राज-; T₁ G₂
राज्यस्य (for न राज्य-) S₁ K₁ यथा (for तथा)

10 ^a) T₁ २ प्राणौ (T₂ 'ण) हि तौ (for -प्राणावुभौ)
—^b) K₄ M₁ मीति, B₂ Dn₃ D₂ १० ११ M₂ अभि,
D₁ व्यभि- (for प्रति) K₄ B₂ Dn₁ D₁ ४-६ ९ १० S
संहितौ (M₂ 'ते), Dn₁ 'श्रितौ (for 'हृतौ) — D₁ om
10th, —^c) G₁ ३ ज्ञातम् (for श्रुतम्) S₁ K₁ २ ४ T₁ २

एकप्राणावुभौ कृष्णावन्त्योन्यं प्रति संहितौ ।
पुरा यच्छ्रुतमेवासीदद्य पश्यामि तत्प्रभो ॥ १०
स्वस्तीयं च हतं श्रुत्वा दुःखं स्वपिति केशवः ।
कृतागमो वयं तस्य स मदर्थं कथं क्षमेत् ॥ ११
अभिमन्योर्विनाशेन न शर्म लभतेऽर्जुनः ।
स कथं मद्विते यत्नं प्रकरिष्यति याचितः ॥ १२
मध्यमः पाण्डवस्तीक्ष्णो भीमसेनो महाबलः ।

अस्माभिर् (for एवासीद्) D₁ यन्मया वृत्तमेवासीद् —^d)
B₁ D₂ सद्य, D₂ १० अद्य (for अद्य) S₁ K₁ २ पश्यामि
D₂ मध्यमो, T₂ यत्प्रभो, T₄ न प्रभो, G₂ तं कथं (for
तत्प्रभो)

11 ^a) S₁ K₁ २ T₂ स्वस्त्रेय, D₁ १० स्वस्त्रीय, M₁
स्वास्त्रियं, Cn स्वस्त्रीय (as in text) K₃ ५ D₂ २ ३ ११
नि (for च) Dn D₁ २ - ६ T G दृष्ट्वा (for श्रुत्वा)
—^b) D₁ श्रुति, D₂ T₂ स्वपति, D₁ स्मरति, D₂
स्वस्त्रिय (sic) (for स्वपिति) — D₁ om 11th —^c)
D₂ कृतागमा —^d) Dn D₂ २ ५ मदर्थं च; D₂ स तमर्थं,
D₂ संसदर्थं, T₁ २ स मदर्थं, T₂ ४ G M₁ हित मे स
(for स मदर्थं) D₁ T₂ ४ G M चरेत्, T₂ भवेत् (for
क्षमेत्)

12 ^b) D₁ T₂ G₂ २ M₂-३ क्षम (for क्षमं) — D₁
om 12th-13th —^c) Dn₁ n₂ D₂ २ ५ कथं स (by
transp) K₃ मयि ते, T₁ मे हिते (for मद्विते) D₁
युक्तं (for यत्न) D₂ स कथमपि यत्नं हि —^d) D₂
न करिष्यति, M₂ प्राक् (for प्रक) K₁ याचत, T₂
याचित (for याचित) K₂ करिष्यति हि याचिन, G₁ ३
पार्थ कुर्याद्विजोत्तम

13 D₁ om 13th (cf v. 1 12) —^c) K₄ Dn₃
तेनाग्रं, D₂ स्वेनाग्रे (for तेनाग्र) D₁ प्रतिज्ञा भीम
सेनेन, T₄ G 'ज्ञा कथमन्यग्रा, M₁ 'ज्ञा कृतवानुग्रा
—^d) S₁ K₁ भज्ये**, K₂-५ B₂ D₂ भज्येतापि, D₁ १०
भज्येतोपि (for स भज्येत) K₃ संशमेद्, G₁ ३ या
नमेद्, M₂-३ चान (for संन) B₁ ३ D₂ भज्येत
न च सनमेद्, B₁ ५ भ (B₂ भो) ज्येत न च स क्षमेद्,
Dn D₂ ५ ६ स भ (D₂ संभ) जेत नतद्विज (D₂ न च द्विज,
D₁ न वै द्विज, D₂ न उद्विज), D₁ मदर्थं या स्वयं कृता;
D₁ स करिष्यति सगरे; D₂ भज्येत तनु च संलमेद्
(hypermetric), T₁-३ भगदर्प (T₂ भगदर्प) कथं क्षमेद्,
T₄ G₂ सहते न च मा नमेद्; M₁ वधार्थं मम धीर्यवान्
क्ष Cn (reading नतद्विज) नता द्विजा येन स नतद्विज ।

प्रतिज्ञातं च तेनोग्रं स भज्येत न संनमेत् ॥ १३
 उभौ तौ वदन्निस्त्रिंशदुभौ चावद्वक्कटौ ।
 कृतवैरावुभौ वीरौ यमावपि यमोपमौ ॥ १४
 घृष्टद्युम्नः शिखण्डी च कृतवैरौ मया सह ।
 तौ कथं मदिते यत्नं प्रकुर्यातां द्विजोत्तम ॥ १५
 दुःशासनेन यत्कृष्णा एकवस्त्रा रजस्वला ।
 परिक्रिष्टा सभामध्ये सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ १६
 तथा विवसनां दीनां स्मरन्त्यद्यापि पाण्डवाः ।

न निवारयितुं शक्याः संग्रामात्ते परंतपाः ॥ १७
 यदा च द्रौपदी कृष्णा मद्भिनाशाय दुःखिता ।
 उग्रं तेपे तपः कृष्णा भर्तृणामर्थसिद्धये ।
 स्थण्डिले नित्यदा शेते यावद्वैरस्य यातना ॥ १८
 निक्षिप्य मानं दर्पं च वासुदेवसहोदरा ।
 कृष्णायाः प्रेष्यवद्भूत्वा शुश्रूपां कुरुते सदा ॥ १९
 इति सर्वं समुचक्ष्वं न निर्वाति कथंचन ।
 अभिमन्योर्विनाशेन स संधेयः कथं मया ॥ २०

C. 9 280
B 9 5 22
K 9 4 21

नता नन्ना द्विजा दन्ता यत्येति वा । ॐ — After 13,
 D1 ins

34* स हनिष्यति मा रुद्रहस्तेनापि हि रक्षितम् ।

14 D1 om 14 —^a) G2 मुञ्जा (for उभौ) Ś1
 K1 T1.2 च, K4 D4 T3.4 G M1 तु, D3 om (for
 तौ) D3 वच-, M1 वच (for वद-) Dn Cn निस्तु
 शाब् (for निस्त्रिंशाब्) —^b) K5 D5.5 आवद-, M2-4
 तौ वद- (for चावद-) K4 D3.4 10 कटौ, Dn D2.5
 कटौ (for कटौ) T G M1 कालामिसद्विद्युती
 —^c) D3-5 G3 वीराब् (for चैराब्) T1.2 तु तौ (for
 उभौ) —^d) Ś1 K1.2 चापि (for अपि) K5 यमो-
 ज्यौ (for 'पमौ)

15 K4 om. 15^{ab} —^a) D10 वृषदुम्न —^b) K2
 D1.3.4 9 10 चैरौ, T4 G1.3 वीरौ (for चैरौ) T4 G1
 हि तौ, G3 ह तौ (for सह) —^c) T4 G1.3 कथं
 मम हिते यत्न —^d) Ś1 K1.2 प्रकुर्वता, K3 वर्ति (for
 'र्यता) K5 B2 D3 10 11 T1.2 कुर्याता द्विजसत्तम

16 ^a) D3 यत्कृष्णा, D2 या कृष्णा, T2.4 G कृष्णा
 च (for यत्कृष्णा) —^b) M1 चैकवस्त्रा D3 रजस्वला
 —^c) Ś1 K1.2 परिकृष्टा, B3 पराक्रिष्टा, B5 परिकृष्टा,
 D3 'कृष्णा (sic) (for 'क्रिष्टा)

17 ^a) D3 विमनया (for विवसना) D2 दाता (for
 दीना) —^b) Ś1 K1 स्मरन्, T2.3 G2.3 स्मरते, T4
 M1 स्मरतो (for स्मरन्ति) Ś1 K1.2 पाण्डव, D4 पाण्डव
 — After 17^b, D1 ins

35* कृष्ण प्रत्यहमेवेदं वक्ति नाशे ममोदित ।
 वेपु जीवन्तु पार्थेपु तस्मिञ्जीवति केशवे ।
 विनाशमेव यास्यामि स्वपापेनैव साजुज ।

— D1 om. 17^c-25^b T2 om 17^{cd} —^c) K4 ते,
 T2 G1 M1 हि (for नि-) Ś1 K1.2 शक्य, G1 शका

(for शक्या) —^d) K1.2 D3 T1 संग्रामात्ते, K4
 'मेति, G1 संश्रुतं ते, G3 संश्रुतास्ते, M2-4 संग्रामे ते
 (for 'मात्ते) Ś1 K1.2.4 D4 परंतप (K4 'प), Dn1.
 n2 D5.5 'जया (for 'तपा)

18 D1 om. 18 (cf v 1 17) —^a) Ś1 K1-3 B1
 G2 यया, T1.2 सदा (for यदा) M2-4 तु (for च)
 Ś1 K1-3.5 D3 क्रिष्टा, D4 S (except T1) कुदा (for
 कृष्णा) —^b) D6 मा (for मद्) D4 S दीक्षिता
 (for दुःखिता) —^c) D3 10 11 transp 18^{cd} and 18^{ef}
 —^d) G1 अय, M1 वृद्धि- (for अर्य-) T4 G M कार
 णात् (for 'सिद्धये) T1-3 भर्तृमि सहिता वने —^e) T4
 G om. 18^{ef} —^f) K4 सततं, M1 निशि सा (for नि
 त्यदा) T3 M2-4 स्थण्डिले निशि (T3 किल) शेते वै (T3
 सा) —^g) Dn1 n2 यया (for यावद्) K5 B Dn3
 D2.5 6 8 9 11 T1 Ca यातनं, K4 पातनाद्, K5 पातनं,
 Dn1 n2 T3 यातना, D3 यायता (sic), T2 यापना,
 Cv यातना (as in text)

19 D1 om. 19 (cf v 1 17) —^a) D4 विक्षिप्य
 D10 निक्षिप्य मानदर्पश्च, M1 निक्षिप्तमानदर्पा च —^b)
 Dn3 वासुदेव- (for 'देव) K4 सहोदरा, Dn1 'दर,
 Dn2 n3 D2.5 Cn ससोदर (for सहोदरा) Ś1 K1.2
 वासुदेवस्य सा स्वसा —^c) Dn2 कृष्णाया, G1 कृष्णा यद्
 (for कृष्णाया) K1 प्रेष्यद्, K4 प्रेष्य, D2 प्रेष्य
 (for प्रेष्य) K4 भूता, T1 भूता, G1.3 भीता (for
 भूत्वा)

20 D1 om 20 (cf v 1 17) —^a) Dn चैरं;
 M1.3.4 सर्व, M2 सर्व, Cv सर्व (as in text) K5
 समुत्पन्नः; M1.2 'सदो, M3.4 'सदा, Ca (gloss वीरं) v
 'सदं (as in text) —^b) D3 स; D5 om. (for न)
 Dn D2.3.5 T1-3 M1.3 निर्याति, D3 निर्वात, Cv निर्वाति
 (as in text) —^c) D2 विनाशे च (for 'शेन) K5

श्रुक्ताश्च विविधा भोगास्त्रिवर्गः सेवितो मया ।
 पिदृणां गतमानृष्यं क्षत्रधर्मस्य चोभयोः ॥ २८
 न ध्रुवं सुसमस्तीह कुतो राज्यं कुतो यशः ।
 इह कीर्तिर्विधातव्या सा च युद्धेन नान्यथा ॥ २९
 गृहे यत्क्षत्रियस्यापि निधनं तद्विगर्हितम् ।
 अधर्मः सुमहानेप यच्छय्यामरणं गृहे ॥ ३०
 अरण्ये यो विमुञ्चेत् संग्रामे वा तनुं नरः ।
 कतूनाहृत्य महतो महिमानं स गच्छति ॥ ३१

कृपणं विलपन्नातो जरयाभिपरिप्लुतः ।
 त्रियते रुढतां मध्ये ज्ञातीनां न स पूरुषः ॥ ३२
 त्यक्त्वा तु विविधान्भोगान्प्राप्तानां परमां गतिम् ।
 अपीदानीं सुयुद्धेन गच्छेयं सत्सलोक्ताम् ॥ ३३
 शूराणामार्यवृत्तानां संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ।
 धीमतां सत्यसंधानां सर्वेषां क्रतुयाजिनाम् ॥ ३४
 शस्त्रावभृथमाप्तानां ध्रुवं वासस्त्रिविष्टपे ।
 मुदा नूनं प्रपश्यन्ति शुभ्रा ह्यप्सरसां गणाः ॥ ३५

C 9 275
B 9 5 37
K 9 4 37

Cn त्रिवर्ग (as in text) D1 साधितो, T2 सेवितो (for सेवितो) —^a) T G M1 मित्राणां (for पिदृणां) Dn D1-3 5 6 कृतम् (for गतम्) K3 गृहे य क्षत्रियस्यापि (= [var] 30^a), K5 पिदृणा कृतमादृणा —^d) D1 क्षत्रधर्मोपि रक्षित

29 ^a) B3 transp ध्रुवं and सुखम् K4 B3 Dn D1 2 5 6 10 11 [इति] (for [इह]) —^b) K4 5 D2 10 11 राष्ट्रं (for राज्यं) D4 जय (for यश) D1 कस्यापि च जीवने (submetric) — D1 om. 29^c-30^b —^c) K4 इति (for इह) D4 T2 4 G2 M निधातव्या, G1 विवे (for विधा) —^d) K4 युद्धाय च, B5 युद्धेपि न (for युद्धेन न)

30 D1 om. 30^{ab} (cf v l 29) —^a) M गेहे (for गृहे) K5 [स]य, D2 [स]पि (for यत्) D4 M [आ]हुर् (for [अ]पि) T G वृया च यत्क्षत्रियस्य —^b) K5 D10 मद- (for तद्) K5 M1 हि गर्हित, D4 T2 4 G च कुस्मिन् (for विगर्हितम्) —^c) K2 स (for सु-) D2 अधर्मश्च पुमानेप —^d) Ś1 K1 laonna, K2 3 शूरस्य, K4 विशास्य, K5 D3 यद्भवेन, Dn यद्येव, D4 विश्रमा (sic), Dn यल्लज्ञा, T1-3 विष्मन्, T4 G M1 विप्रवन्, M2-4 वृया च (for यच्छय्या)

31 D1 om. 31 —^a) K3 4 B2 D3-5 10 11 T4 विमुच्येत, K5 'च्यते, B1 'कं चेत्, Dn1 विमुचति, Dn2 ns D6 विमुचाति, D2 विमुचामि —^b) D3 सम्रासेन D2 5 तनुर (for 'नु) D1 लजेत्, T1-3 नृप (for नर) —^c) K4 D5 शत्रून् (for क्रतून्) K4 5 Dn1 लाहृत्य —^d) M2 मतिमानं (for महि) D10 न (for स)

32 T4 om. 32^{ab} —^a) D2 कृपणो Ś1 K1 2 प्रलपन् (for विल) T1 चालो (for क्षातो) D4 कृपण विलपत्याजौ —^b) K5 रक्षया (sic), D7 जराभिश्च (for

जरया) D5 T1 2 G1 च, T3 G2 [अ]पि, G3 स (for [अ]मि) —^c) G1 त्रियते D3 तु मता (for रुढता) Ś1 K1 3 नाम, Dn D6 च कु, D2 न कु-, T2-4 G स न (by transp) D1 त्रियते पुरुषो भूमौ पर सुकृतवर्जित

33 D1 om 33^a-35^b —^a) D3 T3 सुत्वा, M1 सुक्ता (for त्यक्त्वा) K4 Dn D2 5 6 च वि, B3 वा वि-, D4 T G1 3 M नाना (for तु वि-) K1 योगाद्, Dn D5 6 लोकान् (for भोगान्) G2 त्यक्त्वा घनानि भोगाश्च —^b) Dn D2 5 6 प्राप्ता ये, D3 प्राणानां (for प्राप्तानां) D3 प्राप्त च परम यशः, G1 3 प्राप्ता न परमा गति —^c) K2 स्व-, B3 तु, Dn1 D4 स (for सु) —^d) K3 T2 4 यत्सलोक्ता, K4 न स्व, K5 यशः, B D4 3 9 11 शक्र, Dn D2 5 6 T1 2 G2 M Cn तत्स (for सत्स)

34 D1 om 34 (cf v l 33) —^a) Dn1 अर्थ- (for कार्य-) Dn D2 चित्तानां, T4 चृद्धानां (for चृत्तानां) —^b) T4 कथमेव (for संग्रा) D4 [अ]-पलायिना, M4 [अ]नुवर्तिना (for [अ]नि) — K3 om (hapl) 34^{cd} —^c) T3 समर्व- (for धीमता) —^d) K4 कुरु (for क्रतु) B5 D10 यायिना (for याजिनाम्)

35 D1 om 35^{ab} (cf v l 33) —^a) Ś1 K1 शस्त्रावभृथम्, K2 शस्त्रावत्पथम् (for शस्त्रावभृथम्) K3 3 B Dn D2 5 6 8-11 Ca शस्त्रावभृथपूतानां, D2 'मृजाना (sic), D4 'युच्छानां (sic), T1 2 'मज्जाना, T4 'मानानां, G1 3 'मभाना —^b) T G1 ध्रुवो K2 वासं B त्रिपिष्टपे, Cn त्रिवि (as in text) — After 35^b, Ś1 K1 2 read 37^{ab}, while M1 ins 38* D3 G1 3 om. (hapl) 35^c-36^d, B1 reads the same on marg K3 reads 35^{cd} after 36 —^c) B3 यदा (for मुदा) Ś1 K1 2 प्रपश्यते; K3 'इयते, K4 'स्संते; D4 प्रदश्यति, T4 G2 प्रवेक्ष्यति, M1 प्रवक्ष्यति (for प्रपश्यन्ति) —^d) K4 योधा हि, K5 B D1 2 6 8 10 11 युद्धे हि, Dn D5 9

C 9 276
D 9 6 28
E 9 4 38

पश्यन्ति नूनं पितरः पूजिताञ्चक्रसंसदि ।
अप्सरोभिः परिवृतान्मोदमानांस्त्रिविष्टपे ॥ ३६
पन्थानममरैर्यातं शूरैश्चैवानिवर्तिभिः ।
अपि तैः संगतं मार्गं वयमप्यारुहेमहि ॥ ३७
पितामहेन वृद्धेन तथाचार्येण धीमता ।
जयद्रथेन कर्णेन तथा दुःशासनेन च ॥ ३८

घटमाना मदर्थेऽस्मिन्धताः शूरा जनाधिपाः ।
शेरते लोहिताक्ताङ्गाः पृथिव्यां शूराविक्षताः ॥ ३९
उत्तमास्त्रविदः शूरा यथोक्तकृतयाजिनः ।
त्यक्त्वा प्राणान्यथान्यापमिन्द्रमगमु धिष्टिताः ॥ ४०
तैस्त्ययं रचितः पन्था दुर्गमो हि पुनर्मवेव ।
संपतद्भिर्महावेगेरितो वाङ्मिथ सद्रतिम् ॥ ४१

युद्धेषु; T₁ २ योधान्हि; T₄ G₂ शुभ्रा च, M₁ शुभ्राश्च
(for शुभ्रा हि) — For 35^{cd}, T₃ subst.

37* मृधे तनुत्यजो योधान्नेक्षन्त्यप्सरसा गणा ।

while M₂₋₄ subst M₁ ins. after 35^b

38* नूनं मुदोपतिष्ठन्ति स्मर्गे तानप्सरोगणा ।

[M₃ 'गणान्]

36 D₃ G_{1,2} om 36 (of v 1 36) B₁ reads 36
on marg —^a) D₁ पितरं —^b) K₄ B₂ Dn D₃
T_{1,2} ३ G₂ M₃ ४ पूजिता K₂ शतक्र (sic), K^a ३ B₁
३-६ Dn D₂ ६ ७ ८-११ T₁ २ सुर; D₁ नृप, M^{a-1} क्षय
(for शक्र) D₁ M₁ सगानि (for संसदि) — D₁ om
36^c-37^d —^c) K₁ D₃ T G₂ परिवृता, D₁ वृत्तं (for
'वृत्तान्' —^d) D₁ मोदमान, T₁ ३ ४ G₂ 'मानास् B
(except B₂) त्रिविष्टपे — After 36, K₃ reads 35^{cd},
while K₅ reads 38^c-39^d

37 D₁ om. 37 (of v 1 36) K₃ om 37^{ab}, S₁
K₁ २ read 37^b after 35^b —^a) S₁ K₁ २ समरैर्; K₄ Dn D₂ ६ अपरैर्, D₁ समरे (for समरैर्) K₁ २ B
(except B₂) D₂₋₄ ११ T₁ ३ G₂ यात, G₁ ३ प्राप्त, M₃ ४
युक्त, G₂ यात (as in text) T₁ २ पन्थानमाकुल सर्वे
—^b) S चापि (for चैव) K^a ४ [अ]नु (for [अ]नि)
—^c) S₁ K₁₋₃ शूराणा, K₄ D₁₀ ११ अपि तत् (for अपि
तै) K₂ संगते K₃ मार्गे D₃ G₁ ३ अपि तै संगमा
(G₂ 'ता'यं किं (D₂ च), M₂₋₄ साधुभिर्य (M₂ 'भि स)
द्रुतं मार्गं —^d) S₁ K₁ T₂ अथ, K^a ३ ६ B D₂ ६ ८
९ ११ T₁ अधि (for अपि) Dn D₂ ६ अतियामहे, D₁
आरुहामपि

38 For the sequence in K₅, of v 1 36 —^a)
Dn₁ वृत्तेन (sic), D₁ द्रोणेन, T₁ G_{1,2} च तथा (for
वृद्धेन) —^b) D₁ वृद्धाचार्येण, D₃ तथा द्रोणेन (for
तथाचार्येण) T₁ G₁ ३ आचार्येण च धीमता —^c) D₃
जयद्रथश्च कर्णश्च —^d) K₅ यथा (for तथा) D₃ तथा
दुःशासनश्च वै, T₁ २ 'सनादिभि' — After 38, D₁ ins

39* मार्गं दुर्योधन स्वर्गे गेन्वा युद्धपाणिन ।

39 For the sequence in K₅, cf v 1 36 D₁ om
39-41 —^a) Dn D₁ ६ युष्माना (for घट*) D₁
मदर्थय; T₃ मृधे तस्मिन् (for मदर्थेऽस्मिन्) —^b) S₁
Dn₁ na D₁ ६ १ T₁ ३ G₂ नराधिपा, Dn₂ ३ ४ धिपा (for
जनाधिपा) —^c) D₁ क्षर्त्त (for क्षेरते) B₁ लोहि
ताङ्गाश्च, Dn₁ १२ D^a ६ लोहिता शूरा; T₁ लोहि
ताङ्गाया —^d) Dn₁ D₂ ३ ११ T₂ सगाने, D₃ पृथिवी
(for पृथिव्या) D^a चीक्षिणा, D₂₋₃ T₃ विक्षिणा, G₁
चीक्षिता (for विक्षिणा)

40 D₁ om 40 (cf v 1 39) —^a) T₁ २ नाना
शस्त्रम् (T₁ 'वृ'त्ता शूरा — T₁ om (hapl) 40^b-42^a
—^b) K₅ corrupt D₁ M₁ ३ ४ यथोक्त (for 'स्त')
—^c) S₁ K₁ ३ T₂ ३ यथान्यायम्, D₁ नायम् (sic) (for
'न्यायम्) —^d) S₁ K₁₋₃ इन्द्रवेदमसु, K₄ G^a M₁
'सगानि, K₅ 'सध्रसु (sic), D₃ संसद्य, T₁ ३ इमे सम
(T₁ 'मि'ति, G₁ अमिप्रोपेण, G₂ अमिन्संगयेत (sic),
M₁ रणभूमिषु (for इन्द्रमसमसु) S₁ K₁ ३ वेष्टिता, K₃
B₁ ४ D₃ विष्टिता, K₄ ४ D₁ [अ]धिष्टिता, S (except
M₂, T₁ om) क्षेरते (for धिष्टिता) B इद्र च अनु
धिष्टिता, Dn₁ इन्द्रमसमधिष्टिता

41 D₁ om 41 (cf v 1 39) T₁ om 41 (cf v 1
40) —^a) S₁ K^a ३ B (except B₂) D₂ ३ ११ T₂
G₂ तै स्वय, T₁ स्वैरय, T₂ G₁ ३ स्वैरं य- (T₂ च)
(for तैस्त्ययं) B₂ D₁ ३ T₁ ३ G₁ २ ११ चरित, Dn
D₃ ६ गमित, D₃ परिचितो (hypermetric) (for रचित)
K₅ D₃ १० ११ G₂ मार्गे (for पन्था) —^b) B₂ दुःखमो
(sic), D₁ सुगमो (for दुर्गमो) B₁ ३ Dn D₂ ३ [स]पि
(for हि) S₁ K₁₋₃ स्वयं, K₄ B D^a ३ सुखं (for
पुनर्) —^c) Dn D₃ ६ ज्ञानव (Dn₁ रि, D₃ ६ 'म')
क्षिर् (for संपतद्भिर्) K₅ om, Dn D₁ ६ T₁ महामार्गेर्
(for 'वेगेर्) —^d) M₃ यात (for इतो) Dn याताश्च,
D₁ याति हि, D₃ ६ यातश्च; T₁ ३ याता सु, T₃ G
M₁₋₃ यास्यामि, M₄ याता हि (for याद्भिश्च) K₅ संगत;

ये मर्त्ये हताः शूरास्तेषां कृतमनुस्मरन् ।
 कृणं तत्प्रतिमुञ्चानो न राज्ये मन आदधे ॥ ४२
 पातयित्वा वयस्यांश्च भ्रातृनथ पितामहान् ।
 जीवितं यदि रक्षेयं लोको मां गर्हयेद्भुवम् ॥ ४३
 कीदृशं च भवेद्राज्यं मम हीनस्य बन्धुभिः ।
 सखिमिश्रं सुहृद्भिश्च प्रणिपत्य च पाण्डवम् ॥ ४४
 सोऽहमेतादृशं कृत्वा जगतोऽस्य पराभवम् ।
 सुयुद्धेन ततः स्वर्गं प्राप्स्यामि न तदन्यथा ॥ ४५

एवं दुर्योधनेनोक्तं सर्वे संपूज्य तद्वचः ।
 साधु साध्विति राजानं क्षत्रियाः संवभापिरे ॥ ४६
 पराजयमशोचन्तः कृतचिन्ताश्च विक्रमे ।
 सर्वे सुनिश्चिता योद्धुमुदग्रमनसोऽभवन् ॥ ४७
 ततो बाहान्समाश्वास्य सर्वे युद्धामिनन्दिनः ।
 ऊने द्वियोजने गत्वा प्रत्यतिष्ठन्त कौरवाः ॥ ४८
 आकाशे विद्रुमे पुण्ये प्रस्थे हिमवतः शुभे ।
 अरुणां सरस्वतीं प्राप्य पपुः सस्तुश्च तज्जलम् ॥ ४९

C 9 229
B 9 5 51
K 9 4 51

Dn 2 n3 Ms तद्गतिं, D5 सहति (for सद्गतिम्) K3
 क्षमियाद्भिरमर्त्ये, K5 यथो तत्र तु याजिन, B D2 3 3-11
 यात्यद्भिरह नद्गतिं (B1 D2 3 9 11 मर्गाति, D10 सहति
 [sic])

42 T1 om. 42^a (cf v l 40) K5 om 42-44
 —^a) D1 मर्त्ये ये (by transp), D1 यर्मर्त्ये, T2 3
 G M मर्त्ये ये G3 महा- (for हता) —^b) T1 2
 अनुत्तमं (for स्मरन्) Dn D2 5 6 ते गतास्त्रिविधं ध्रुव,
 D1 तेषि त्रिविधमागता — D1 om. 42^{cd} —^c) Dn1
 T2 रण, D5 G3 रणे, D3 क्षणं (for कृण) T1 G1 8
 त, T3 G2 च (for तद्) S1 K (K5 om.) B2 Dn
 D2-6 10 युजानो, B1 सुचामि (for मुञ्चानो) —^d)
 Dn D2 3 राज्यम(D. 'ज्ये म'तिम् (for राज्ये मन) K4
 Dn D2 3 3 T2 आदधे D4 न राज्ये मनसादधे

43 K5 om. 43 (cf v l 42) Dn1 om 43 —^a)
 K3 4 Dn 2 n3 D3 4 6 9-11 S पातयित्वा (for पात)
 D1 स्वमित्राणि (for वयस्यांश्च) —^b) D1 T8 G M2-4
 क्षपि, T4 पुत्रान् (for क्षय) D1 च सोदरान्, D4 T3 4
 G M पित्रान् (for पितामहान्) —^c) T G परि- (for
 यद्भि) D3 नेक्षेय, D1 रक्षेह (for रक्षेय) —^d) M1
 2 4 मा (for मा) Dn2 n3 गर्हते (for येद्)

44 K5 om. 44 (cf v l 43) D1 om. 44-45
 —^a) T8 4 G2 8 ईदृशं K2 om., B1 3 5 Dn1 n3
 D5 6 8 तद्, D1 वा, T3 4 G मा (for च) —^c)
 D4 राजभिश्च, D10 G2 8 M1 म(D10 सु)खीभिश्च (for
 मखि) K3 Dn1 विशेषेण (for सुहृद्भिश्च)

45 D1 om. 45 (cf v l 44) —^b) M1 परिक्षयं
 (for पराभवम्) —^c) D4 T G M1 2 4 हत, M3
 पुन (for तत) K5 स्वर्गे, Dn3 सर्वं (for स्वर्ग)
 —^d) S1 K1 तम्, D3 तदा (for तद्) Dn1 D5

प्राप्स्यामि तदन्यथा

46 Before 46, T G ins सजय —^a) D5 एतद्
 (for एव) K2 D4 G [ट]क्ते, K5 B3 6 D5 8 8 T4
 [ट]क्ता (for [ट]क्त) —^b) K4 D5 T1 2 सर्वं (for
 सर्वे) — For 46^{ab}, M2-4 subst

40* तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्य सत्त्वयुक्तस्य भापितम् ।

—^c) D10 11 T4 G2 3 M2-4 राजान —^d) Dn3 D2
 सविभापिरे, D4 तं वभा, M3 समभा (for संवभा)

47 D1 om. 47^{ab} D4 S repeat 47^{ab} after 50^b
 —^a) K4 B3 असूय्यत, Dn1 D2 अशोचत (for 'चन्त')
 D4 (both times) पराजय त शोचत —^b) K5 T2
 (first time) चिन्ताश्च, T4 (first time) यत्नाश्च, T4
 (second time) कृत्याश्च (for चिन्ताश्च) S1 K1 2 परा-
 क्रमे, D4 (second time) च स्युगे, S (second time)
 च योधने (for च विक्रमे) —^c) B (except B2) D3 9
 वि-, Dn D1 2 5 6 ते (for सु-) K5 T1 2 निश्चिता
 (for निश्चिता) Dn1 युद्धे (for योद्धुम्)

48 ^a) D1 सर्वे, D5 (before corr as in text) तदा
 (for ततो) B. समाश्वास्य K5 D3 बाहानानि समामाद्य
 (K5 'साचाभि [sic]), T1 2 4 G समाश्वास्य च राजान
 —^b) D1 वीरा, D1 10 सर्व (for सर्वे) K5 D4 युद्धाय
 (for 'भि-) D4 9 नन्दिता, D3 नन्दत (for नन्दिन)
 —^c) K3 4 वने, D1 समे, T1 पुरो, T2 पुरा, T3
 पुनर्, T1 G1 8 ऊन, G2 क्षय, M2 8 उभे, M4 शुभे
 (for ऊने) S1 K1-3 Dn2 n3 D2 6 द्वे (for द्वि-)
 T2-4 G2 योजनं, M3 योनिने (sic) (for योजने)
 —^d) K1 3 D3 प्रत्य (K3 'ति) तिष्ठति, D1 6 प्रतितिष्ठन्त
 D5 प्रतिष्ठति सकौरवा

49 D1 om. 49^{ab} —^a) Ca (gloss निरावरणे) प्रा
 काशे (for क्षा) B5 विक्रमे, T4 विभ्रमे (for विद्रुमे)

C. 9 210
B. 9. 5 52
K. 9. 4 52

तव पुत्राः कृतोत्साहाः पर्यवर्तन्त ते ततः ।
पर्यवस्थाप्य चात्मानमन्योन्येन पुनस्तदा ।

सर्वे राजद्रव्यवर्तन्त क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

५

संजय उवाच ।

अथ हैमवते प्रस्थे स्थित्वा युद्धाभिनन्दिनः ।
सर्व एव महाराज योधास्तत्र समागताः ॥ १
शल्यश्च चित्रसेनश्च शकुनिश्च महारथः ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥ २

मुपेणोऽरिष्टमेनश्च धृतमेनश्च वीर्यवान् ।
जयत्सेनश्च राजानस्ते रात्रिमुपितामन्तः ॥ ३
गणे कर्णे हते वीरे त्रासिता जितकाशिमिः ।
नालभञ्ज्यर्म ते पुत्रा हिमयन्तमृतं गिरिम् ॥ ४
तेऽधुन्यमहितास्तत्र राजानं मन्यसंनिधौ ।

M^a → मुख्ये (for पुण्ये) —^b) D₃ ० प्रस्थो, D₁ पृष्टे (for प्रस्थे) D_n D₃ हैमवत, D₃ हैमं (for हिमं) —^c) Hypermetric D₃ क्षरण, D₃ क्षाग्ना, T₃ G₂ पूर्णं (for क्षणा) —^d) D₃ ययु (for पयु) B₂ ३ D₃ सस्यश्च, B₃ ३ सस्यश्च, D_n सुग्याश्च (for मस्तुश्च) K₃ D₁ ते जल, D₁₀ M तजले (for तजलम्)

50 D₁ om 50 —^a) K₃ B D^a ३ ३ पुत्र, D_n 3 पुत्र, T₁ २ वत्सा (for पुत्रा) —^b) K₃ D₁₀ सन्यवर्तन्त, C_n पर्यं (as in text) D₃ ते जना, T₁ ३ भारत (for ते तत) D₃ सन्यवर्तन्ततो यत (sic), D₁ तत्रावसत ते पुन — After 50^b, D₁ S repeat 47^{ab} —^d) D_n D₂ ३ ० अन्योन्य च, T₁ G₂ ते चान्योन्य (for अन्योन्येन) S₁ पुरस्तदा, K₃ परंतप, B₁ T₁ २ पुन पुन, T₃ पुनस्तथा — B₁ damaged for 50^c —^e) D₃ ३० सर्व (for सर्वे) K₃ D_n ३ ३ प्रवर्तन्त (for न्यव) —^f) D_n D₂ ३ ३ चोदिता (for चो)

Colophon D₁ missing — Adhy name S₁ K₃ ३ T₁ २ ४ दुर्योधनवाक्य, D₂ सजयवाक्य, M₃ दुर्योधन व्यवसाय, M₄ दुर्योधनमरणव्यवसाय — Adhy no (figures, words or both) D_n D₁₁ 5, D₁ S 4 (as in text) — Sloka no K₃ 49, D_n 50, D₃ 81 (sic)

5

☞ This adhy is missing in D₁ (cf v 1 9 1 1)

1 D₁ om 1^{ab} —^a) T₁ २ तथा (for अथ) K₃

D_n D₂ ३ ३ M₃ हं (D₁ हे) मया, T₃ हिमयन् K₃ D₁ T₁ ३ G₂ पृष्टे (for प्रस्थे) —^b) B (except P) D_n D₃ ३ ३ M₃ निघ्ना T₃ युद्धाय (for युद्धाभि) —^c) K₃ महारथा, K₃ D₃ ३ ३ योधाश्च; D_n ३ राजान (for 'राज') —^d) K₃ D₃ ३ ३ तत्र तत्र, D₁ गोदा रमे (for योधाश्च) S (except T₁) नो (M₃ ३ ३ यो) धान्ते पुत्रममुचन

2 ^b) K₃ D₁ महारथ, K₃ [अ]पि सौध, D₃ ३ महारथा (for 'रथ') — h om 5^{cd}

3 ^a) K₃ म्येणो, K₃ ३ D_n D₃ ३ मुपेणो (D₃ ३ 'नो'), D₃ मुपेणो D₃ नेमिश्च (for सेनश्च) —^b) S₁ K₃ ३ वृष, K₃ M पृष्ट, D_n D₁ ३ ३ ययु, D₁₀ जय, T₃ नृत (for धन) — D₁ om १९-४^d —^c) K₃ ३ B₁ D₃ ३ जयमेनश्च, D_n D₂ ३ ३ जयाम्ना (D₃ 'त्स') नश्च, T₃ जयमेनश्च, T₃ एते नृपाश्च (for जयमेनश्च) D₁ [ए]व राजा, D₁ राजा वै, T₃ ३ G राजानम् (for 'नम्') M जयमेनोऽधमेनश्च —^d) D₃ ३ तां (for ते) D_n D₂ चाति, D₃ रात्रिद (for रात्रिम्) K₃ D₃ ३ ३ दग्निताम्, D_n ३ अग्नि, D_n ३ D₃ ३ मधिं (for दग्निं) D₃ तथा (for तत) S (except T₁ ३) इद (M सर्वे) वचनममुचन

4 D₁ om 4 (cf v 1 3) —^a) D₃ मत्वा कर्णे हते वीर, M₃ महारथे हते कर्णे —^b) D₃ corrupt T G₁ ३ जयकाशि (G₃ 'काशि') मि; C_n ३ जितकाशिमि (as in text) —^c) B₃ D₃ ३ नालभद्, D_n ३ नालभंश्च (for नालभ्य) D_n चैव (for दाम्), B₁ ३

कृतयत्ना रणे राजन्संपूज्य विधिवत्तदा ॥ ५
 कृत्वा सेनाप्रणेतारं परास्त्वं योद्धुमर्हसि ।
 येनाभिगुप्ताः संग्रामे जयेमासुहृदो वयम् ॥ ६
 ततो दुर्योधनः स्थित्वा रथे रथवरोत्तमम् ।
 सर्वयुद्धविभागज्ञमन्तकप्रतिमं युधि ॥ ७
 खड्गं प्रच्छन्नशिरसं कम्बुग्रीवं प्रियंवदम् ।
 व्याकोशपद्माभिमुखं व्याघ्रासं मेरुगौरवम् ॥ ८

स्थाणोर्धृपस्य सदृशं स्कन्धनेत्रगतिस्वरैः ।
 पुष्टश्लिष्टायतभुजं सुविस्तीर्णघनोरसम् ॥ ९
 जवे वले च सदृशमरुणानुजवातयोः ।
 आदित्यस्य त्विषा तुल्यं बुद्ध्या चोशनसा समम् ॥ १०
 कान्तिरूपमुखैश्वर्यैस्त्रिभिश्चन्द्रमसोपमम् ।
 काञ्चनोपलसंघातैः सदृशं श्लिष्टसंधिकम् ॥ ११
 सुवृचोरुक्तीजङ्घं सुपादं खड्गुलीनखम् ।

C 9 503
B 9 6 12
K 9 5 12

D₂ 8 5 पुत्रो, D₃ पुत्राद् (for पुत्रा) —^a) D₃ गिरं
 D₄ हंमते गाश्च दुर्वला

5 ^a) D₄ अश्ववन् (for तेऽश्व) M₁ सखितासु (for सहि^a) K₂ वीरा (for तत्र) —^b) T₂ राजान (for न) D₁₀ 11 शल्य (for सैन्य) D₄ राजान गिरिमूर्धनि — D₁ om 5^{cd} —^c) D_{n2} कृतयत्नो, D_{n3} यत्नौ, D₃ लया, T₂ यात्रा (for यत्ना) D₉ कृतवर्मा यत्ना राजन् (sic) —^d) D_{n1} n₂ D₂ 6 तत (for तदा) D₄ संपूज्य च यथाविधि

6 ^a) K₂ अणीतार — D₁ om. 6^c-17^f —^c) D_{n1} n₂ D₂ 8 T₁ 2 सेनाभिगुप्ता (for येनाभि) B₁ समरे, D₁₀ समे (sic), T₁ 8 G₂ योत्स्याम, T₂ यास्याम, G₃ M₁ योत्स्यामो (for संग्रामे) T₄ सेनायामभिगुप्तायां —^d) S₁ K₁ 2 जयामासुहृदो, K₅ D₂ 9 T₂ 4 M₁ 2 जयेम (K₅ न) सु, D₄ जयेमासुहृदो D₁₀ युधि (for वयम्) D₃ जयेमाशु हृदोपमं

7 D₁ om. 7 (cf v 1 6) —^a) D₈ दुर्योधन D₁₀ श्लिवा (for स्थित्वा) —^b) S₁ K₁ 2 D_{n2} n₃ D₁₀ रथ, S रणे (for रथे) K₄ 5 D₃ 4 M रथवरोत्तमे (K₄ 5 म) —^c) D₈ सर्वे (for सर्व) T G सत्त्व (for सुद-) K₃ B D_{n3} D₈ 9 11 विभावजम्, D₄ विभागन् (for जम्) —^d) D_n T G M₁ रणे, D₂ 5 सुवि (for युधि)

8 D₁ om. 8 (cf v 1 6) —^a) D₄ T₁ corrupt B₂ शृंग, D_{n1} n₂ D₂ 6 शृंग, D_{n3} D₃ 9 स्वंग, D₁₀ स्वस्वंग (sic) (for म्दङ्ग) K₃ D₈ 8 प्रच्छिन्न- K₄ सुगुप्तभिन्नशिरस, T₁ 2 G₁ 8 M स्वां (M₃ स्व) गप्रच्छादि- (T₁ 2 च्छिन्न) शिरसं, T₃ G₂ स्वप्रमाच्छादितदिशं —^b) D₄ कंबुग्रीव G₂ रणप्रिय (for प्रियंवदम्) —^c) K₄ आकाश-, K₅ आकोप-, B₁ व्याकोप, D_{n1} व्याको- दत्, D₃ अकोप, T₄ G₈ व्याकोश-, G₂ व्याकोच (for व्याकोश-) K₅ B D (except D₄, D₁ om, D₁ missing) पद्मपत्राक्षं (for पद्माभिमुखं) —^d) T₈

व्याघ्रास (for व्याघ्रास्य) K₅ B₁ D_n D₈ 11 मेघ- (for मेरु) T₁ 2 मेरुमदरगौरव

9 D₁ om 9 (of v 1 6) —^a) T₁ 1 शमोर (for स्थाणोर) D₉ रुद्रस्य (for सदृश) D₄ वृषस्य सदृश स्थाणो —^b) K₂ 8 स्कद (for स्कन्ध-) B₂ गति (for गति) K₅ B₁ 8 D₈ 9 T₄ G₂ स्वनै, B₂ वलै, D_{n1} स्वरत्, D_{n2} n₃ स्वर, D₄ स्वरे (for स्वरै) —^c) S₁ K₁-3 प्रज्ञा, D₉ पुच्छ-, T₁-8 सुष्टि, T₄ पुष्ट (for पुष्ट) D₄ श्लिष्टायुत-, T₃ श्लिष्टायत (for श्लिष्टायत) K₄ जुष्टश्लिष्टायतभुज ॥ G₃ Ca श्लिष्टेति पाठ- धिन्य 1 ॥ —^d) D₁₀ सुविस्तीर्ण D_n D₂ 5 8 महो रस, D₃ चनेपसं (sic), D₁₀ 11 चरोरसं (for घनो- रसम्) D₄ सुविस्तीर्णैस्वक्षस, D₉ सुविस्तीर्णायतोरस, S सुविस्तीर्णो (G₂ प्रसन्नो) रस शुभ

10 D₁ om. 10 (cf v 1 6) —^a) S₁ K₁ जले वले, K₅ B₂ D₃ 10 11 T₈ G₂ M वले जवे (by transp) D₄ सदृश K₂ D₅ जवे (D₅ ये) वलेन सदृशम् —^b) D₉ corrupt —^c) B D_n D₂ 5 8 9-11 T₁ G₁ [क्व]धिषा (for त्विषा) D₁₀ तुल्यो —^d) K₅ चोसिनसा (sic), D₃ 4 बोश (for चोश) D₈ सव (sic) (for समम्) K₁-3 बुद्ध्या चोश (K₁ स) नसोपम

11 D₁ om 11 (cf v 1 6) K₃ om (hapl) 11^{ab} —^a) K₂ B₂ 5 D₂-4 8 T₁ M Ca सुखै (D₃ वै) श्वर्यै, D_n सु (D_{n2} सु) लैश्वर्य, D₁₀ 11 सुलैश्वर्य, T₈ G₂ यलैश्वर्यै (for सुलै) —^b) K₄ 5 B D_n D₂-8 8-11 T₁ 2 चंद्रमसा समं (T₂ स), T₈ सोपमा (for सोपमम्) M₁ चंद्रेन्द्रधनदोपम —^c) D₃ काचनौल्लक्ष (sic), D₄ 10 T₁ 2 नोपल, Ca नोपल (as in text) D₈ सधामै, S Ca सधाव- (for संधावै) —^d) M₃ सदृश (for शं) D₄ श्लिष्टसंधित, T₃ 4 G M श्लि (M₁ श्लि) षसधिन, Ca संधिकम् (as in text)

12 D₁ om. 12 (cf v 1 6) —^a) K₅ सुवृचोनु-, D_{n1} D₄ सुवृचोरु-, D₃ सुवृचातु- (for चोरु-) G₃

C 9 303
D 9 6 12
K 9 5 12

स्मृत्वा स्मृत्यैव च गुणान्धात्रा यत्ताद्विनिर्मितम् ॥ १२
सर्वलक्षणसंपन्नं निपुणं श्रुतिसागरम् ।
जेतारं तरसारीणामजेयं शत्रुभिर्विलात् ॥ १३
दशार्जं यश्चतुष्पादमिष्वस्त्रं वेद तत्त्वतः ।
साङ्गांश्च चतुरो वेदान्सम्यगारुह्यानपञ्चमान् ॥ १४
आराध्य त्र्यम्बकं यत्ताद्वैतैरुग्रैर्महातपाः ।
अयोनिजायामुत्पन्नो द्रोणेनायोनिजेन यः ॥ १५
तमप्रतिमकर्माणं रूपेणासदृशं भुवि ।

घटी (for कटी) Dn^a तघ, Dn³ जघा, D जघे
(for जघ) —^b) D₂ सुपदं, T₁ * सुपार्थं, G₁
स्वपादा (for सुपाद) D₂ T₂ ज्ये (D^a त्र)गुलीनयं, D₁
*लीयक, T₃ *लीनच; G₂ स्वगुलीतले —^c) D₁ cor
rupt Dn स्मृत्वा च, D₁ M₁ स्मृत्येय, D₃ रथं च
(for स्मृत्यैव) K₃ + B D₂ २-११ तु, K₂ D₃ हि,
Dn₁ G₁ ३ सु, Dn₂ n₃ न (for च) K₁ D₃ गणान्,
G₃ गुण (for गुणान्) T₃ क्ताश्वा स्मृत्वा चांगुगुणान् —^d)
D₃ यत्नैर् (for यत्नात्) K₃ विनिर्मितान् T₁ ३ धात्रा
यत्नेन निर्मितं

13 D₁ om 13 (cf v 1 6) —^a) D₁ सर्वे (for
सर्व) D₁ T₂ सपूर्णं (for सपन्न) —^b) M₁ सद्रुण
(for निपुणं) D₁ पारग, M₁ नागरे (for नागरम्)
—^c) D₁ १० वेत्ता (D₁ ० ता)रं —^d) K₁ अजय, B^a
T₁ ३ G M^a ३ अजय्य, T₃ अन्ययं (for अजेय) K₃
D₃ १० ११ अरिभिर् (for शत्रु) — After 13, T₁-3 ins

41* प्रयोगबलसहारप्रायश्चित्तं सुमहत्तम् ।

प्रयोगविनियोगौ च स्मृतिर्यस्य गुणान्विदुः ।

[(L 1) T₁ -च- (for -च) T^a ३ समगच्छ —(L
2) T₃ स्मृत (for स्मृति)]

14 D₁ om 14 (cf v 1 6) —^b) Ś₁ (sup lin
as in text) K₁ इच्छं, D₃ इच्छं (for *वस्त्रं) —^c)
K₃ D₁ ११ सागास्तु, D₃ स सागाश्च, M^a ३ सगिलांश्च
(for साङ्गांश्च) —^d) Dn₁ सग्रामाख्यायान्, Dn^a n₃
समग्राल्यायान्, D₂ सम्यग्याख्यायान्

15 D₁ om. 15 (cf v 1 6) B₃ om. 15^{ab} —^a)
Dn D₃ ० यस्माद्, M₁ रदं (for यत्नाद्) —^b) Dn
D₃ ० वरैर् (for वरैर्) D₁ महात्मना (for *त्पा)
—^c) ॥ Cn अयोनिजा कृषी, तस्यामुत्पन्न । ॥ —^d)
G₃ नरेण (for द्रोणेन)

16 D₁ om 16 (cf v 1 6) —^a) Dn D^a ३

पारगं सर्वविद्यानां गुणार्णवमनिन्दितम् ।

तमभ्येत्यात्मजस्तुभ्यमश्वात्थ्यामानमब्रवीत् ॥ १६

यं पुरस्कृत्य महिता वृद्धिं जेष्याम पाण्डवान् ।

गुरुपुत्रोऽयं सर्वेषामस्माकं परमा गतिः ।

भवांस्तस्मान्नियोगाच्चे कोऽस्तु सेनापतिर्मम ॥ १७

द्रोणिस्त्वाच ।

अयं कुलेन वीर्येण तेजसा यशसा श्रिया ।

मर्गं गुणैः समुदितः शल्यो नोऽस्तु चमूपतिः ॥ १८

शल्येण (for शर्माण) T₁ ११ प्रपि प्रपिर्माण —^b)
K₃ D₁ ३ : D₁ ११ ११ ११ [अप्रपि (G₃ *मा) (for [अ]-
मर्गं) —^c) Dn D^a (mar. as in text) * भूगाना
(for धियानां) D₂ गेज्यां सर्वविद्यानां —^d) T₁ ३
गुणवंतम् (for गुणार्णवम्) D₃ - अर्नन्ति, D₁ अर्नाद्विने
(sic), M₁ अर्निप्रव (sic) (for अर्निन्दितम्) —^e)
T₁-3 G ससेय (G₃ *न), M₁ समस्येय (hypermetric)
(for अश्मेय) G₁ भागमनम् (for *तम्) K₁ D^a
स्तुयम्, K₁ D₃ ३ (mar. as in text) तुयम्, D^a
M₁ तुयम् (for तुयम्) K₃ तमप्रतिमवर्माणं रूपेणम्
(sic) (cf 16^{ab}), T₄ तं समेत्यागुणास्तुभ्यम् (sic)
—^f) Dn₁ अमुन (for अमयीर्)

17 D₁ om 17 (cf v 1 6) D₁ ३ (except T₁ ३)
read 17^{ab} after 17^{ef} —^a) ३ K₃ ३ सहितान्, T₃
महमा (for महिता) —^b) K₁ D₁ जेष्यामि; D₃ ने
व्याम (for जेष्याम) T₂ ३ G M₁ नागवान् (for पाण्ड)
— Before 17^c, T₃ G₃ ins दुर्योधन —^c) Dn D^a ३ c
T₁ G M पुत्र (for पुत्रो) —^d) Dn D^a ३ c च परा,
D₁ ३ M₃ परमा (for परमा) —^e) K₃ D₁ नियोगानु,
D₃ निपुनं, D^a (mar. as in text) नियोगाय (for
*गात्ते) Dn D^a ३ भवानस्मि (D^a *न) श्रियोगोय, T₁ ३
अश्वात्थ्यामन्महायाहो —^f) T₁ ३ भव (for कोऽस्तु)

18 K₃ Dn D₁ ३ ३-२ T^a ३ G M₁ अश्वात्थ्याम (for
द्रोणिर्) —^a) K₁ D₁ १० ११ रूपेण, Dn D₁ ३ ३ ३
धैर्येण, G द्रौर्येण (for वीर्येण) —^b) D₂ भोजना,
D₁ शिल्पेन, T₃ M द्रौर्येण; T₃ G₃ धैर्येण; G₃ ३ धैर्येण
(for तेजसा) K₁ वयसा, T₄ मनसा (for यशसा)
K₁ श्रिया (for श्रिया) —^c) K₃ स सर्वैर् (hyper-
metric) K₃ सुसंपन्न, K₃ D₃ समुदिते (for *दित)
Dn D₃ सर्वे गुणा समुदितान् —^d) K₃ lacuna, D₁
१० ११ यो, D₃ जे (for नो)

19 ^a) D₃ भागिनेयक्षिजास् (sic), D₁ १० *यानिह (for

भागिनेयाभिजांस्त्यक्त्वा कृतज्ञोऽस्मानुपागतः ।
 महासेनो महाबाहुर्महासेन इवापरः ॥ १९
 एनं सेनापतिं कृत्वा नृपतिं नृपसत्तम ।
 शक्यः प्राप्तुं जयोऽस्माभिर्देवैः स्कन्दमिवाजितम् ॥ २०
 तथोक्ते द्रोणपुत्रेण सर्व एव नराधिपाः ।
 परिवार्य स्थिताः शल्यं जयशब्दांश्च चक्रिरे ।
 युद्धाय च मतिं चक्रुरावेशं च परं ययुः ॥ २१
 ततो दुर्योधनः शल्यं भूमौ स्थित्वा रथे स्थितम् ।

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा रामभीष्मसमं रणे ॥ २२
 अयं स कालः संप्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल ।
 यत्र मित्रममित्रं वा परीक्षन्ते बुधा जनाः ॥ २३
 स भवानस्तु नः शूरः प्रणेता वाहिनीमुखे ।
 रणं च याते भवति पाण्डवा मन्दचेतसः ।
 भविष्यन्ति सहामात्याः पाञ्चालाश्च निरुद्यमाः ॥ २४

शल्य उवाच ।

यत्तु मां मन्यसे राजन्कुरुराज करोमि तत् ।

C 9 318
B 9 29
K 9 5 25

* याञ्जिजास् D₉ भागिनेयाञ्जिजा रूप (sic) — D₁ om. 19^c-20^d — ^a) D₉ महासेनि (sic), Cn ^aसेन (as in text) G₃ अचल (for अपर)

20 D₁ om. 20 (cf v 1 19) — ^a) D₃ corrupt K₁ 2 Dn D₂ 4 6 T₃ M₁ एवं (for एनं) K₅ सैन्यपतिं (for सेना) — ^b) Dn₁ नृप च, Dn^a n₃ नृपश्च, D₂ 5 नृप त्वा, D₃ नृपतिर्, D₅ नृपाश्च (for नृपतिं) K₅ D₃ 4 10 नृपसत्तम — ^c) Ś₁ K₁ 2 M₂ शल्य, T₂ M₄ शक्य (for शक्य) Ś₁ K₁ 2 प्राप्नो, K₅ प्राप्तं (for प्राप्तु) Dn₁ [s]स्तक (for सस्मादिर्) — ^d) D₃ [अ] नर, T₁ 2 G₂ 3 M₁ [अ]जित (for [अ]जितम्)

21 ^a) K₁ B₅ D₃ तयोको, Dn ययोको, D₁ त योका, D₄ जयोके (for तयोके) — ^b) M₁ मर्वम् Dn₂ n₃ D₅ नराधिप, D₅ M₃ 4 महारथा, M₁ जनाधिपा (for नरा) — ^c) T₄ G₁ 8 तत (for स्थिता) — ^d) Ś₁ K₁ 2 सिंहनाडाश्, T₁ 2 M₁ जयशब्दं (for शब्दाश्) K₄ तु (for च) K₂ चक्रमे (for चक्रिरे) D₄ भूयो राजपुरोगमा — Dn₁ D₁ om. 21^e — ^e) B₁ reads from युद्धाय up to प्राञ्जलि (in 22^c) on marg K₂ युक्ताय (for युद्धाय) Dn^a n₃ D₅ [अ]य (for च) D₄ T₁ 3 4 M मनश्, G₁ 8 पर (for मतिं) K₅ वक्रुर (sic), D₉ चक्रे (for चक्रुर) T₂ युद्धाय च महाराजन्, G₂ 2 य गमन चक्रुर — ^f) K₄ आवेग, Cn आवेश (as in text) D₃ परंतप (for पर ययु) Ś₁ K₁ 2 आवेगे परमाययु

22 B₁ reads up to प्राञ्जलि on marg — ^a) Ś₁ K₁-3 B₂ Dn D₁ 2 6 10 भूमौ, D₅ स्थित्वा (for शल्य) — ^b) D₃ रथोस्थित, T₃ रथे स्थिर (for रथे स्थितम्) Ś₁ K₁-3 B₂ Dn D₁ 2 6 10 स्थित्वा (D₅ भूमौ) रथवरे स्थित — ^c) T₁ 2 प्रोवाच (for उवाच) — ^d) K₄ D₂ 10 T₁ 2 द्रोणे, K₅ द्रोणे, Dn₁ मम (sic), T₄ राज

(for राम) G₁ भीम (for भीम) G₃ भीमसेनसम रणे

23 Before 23, T₃ G₂ ins दुर्योधन — ^a) Dn अद्य (for अयं) D₂ काल — ^b) B₃ चर्धन, D₁ T G सत्तम, D₂ चत्सल (for चत्सल) — ^c) M₄ यस्मिन् (for यत्र) D₁₀ lacuna for मित्रम D₁₀ 11 च (for वा) — ^d) Dn M₁ परीक्षेत (Dn₁ तु), D₁ 10 11 क्ष्यते, D₄ क्षंति (for क्षन्ते) D₄ ध्रुवं (for बुधा)

24 ^a) D₁₀ अस्ति (for अस्तु) K₁ शूर — ^b) B₃ lacuna for प्रणेता वाहिनी D₁ सुखामी (for प्रणेता) M₁ वाहिनीपति (for मुखे) — ^c) D₁₀ यज्ञ (sic) (for रणं) K₅ D₃ प्रयाते, D₂ 10 11 याते च (by transp), D₅ च जाते, T₁ 2 4 G तु याते T₃ भरते (for भवति) M₁ 2 8 (sup in as in text) सेनापतौ (M₃ मुखे) च भवति — ^d) D₃ सविचेतस (for मन्द) — ^e) D₃ M₁ भविष्यति Dn यथा मत्वा, D₅ यथामात्या (for सहा) — ^f) K₄ D₄ पाचाल्याश्, B₄ 5 पचालाश्, D₉ पाचालश् Dn D₅ 6 तु (for च) T₁ 2 सबला अपि दुर्वला — After 24, K₅ D₂ 8 8 ins

42* दुर्योधनवच श्रुत्वा शल्यो मद्राधिपस्तदा ।

उवाच वाक्य धर्मज्ञो राजानं राजसनिधौ ।

[(L 1) D₃ तथा (for तदा) — (L 2) D₂ वाक्यशो (for धर्मशो) D₃ -मनिम (for रुनिधौ)]

25 ^a) Ś₁ K₂ T₃ यत्तु मा, K₅ B₁ 8-3 D₃ 9 यत्त्वा मा, B₂ D₁ यथा मा, Dn D₁ 2 5 6 यद्येव, T₃ 4 G M यत्र मा (for यत्तु मा) — ^b) T₃ 4 G M कुरु सर्वं (for कुरुराज) D₄ त (for तत्) D₁ कुरु मा तच्च मूपति — ^c) D₃ तत् (for त्वत्) K₅ प्रियार्थे T₃ 4 G M च मे प्राणा (G₃ णान्) (for हि मे सर्वं) — ^d) B₃ lacuna for प्राणा राज्य धना K₅ राज्य (for राज्यं) D₁ सुखानि च, D₃ धनानि व, D₄ च भारत (for धनानि

C. 9 318
B. 9 6 28
K 9 5 28

त्वत्प्रियार्थं हि मे सर्वं प्राणा राज्यं धनानि च ॥ २५
दुर्योधन उवाच ।
सेनापत्येन वरये त्वामहं मातुलातुलम् ।

सोऽस्मान्पाहि युवां श्रेष्ठ स्कन्दो देवानिवाहवे ॥ २६
अभिषिच्यस्व राजेन्द्र देवानामिष पावकिः ।
जहि गवृत्रणे वीर महेन्द्रो दानवानिव ॥ २७

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

संजय उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा वचो राजो मद्रराजः प्रतापवान् ।
दुर्योधनं तदा राजन्वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १
दुर्योधन महाबाहो शृणु वाक्यविदां वर ।

यावेतौ मन्यसे कृष्णौ रथस्थौ रथिनां वरौ ।
न मे तुल्यानुभावेतौ बाहुवीर्ये कथंचन ॥ २
उद्यतां पृथिवीं सर्वां मनुगामुरमानवाम् ।
योधयेयं रणमुखे संकुद्रः किमु पाण्डवान् ।

च) T₃ 4 G M राज्यं च भरतर्षभ

26 D₁ om from 26 up to 9 6 3 —^a) K₂ B
D₃ 11 G₁ सेनापत्येन, K D₃ मे(D₃ मे)नापत्ये च (for
'पत्येन) —^b) K₁ मातुलातुल, D₂ 'लातुल, D₄ भ्रातृ
मातुलं, D₅ G₁ मातुलातुल, T₁ 2 'लानव, T₄ मम
मातुले (for मातुलातुलम्) D₆ D₇ रत्ना पुरस्कृत्य मातुल
(D₆ 'ल) —^c) D₂ T₃ 4 G यो (for सो) T₄ G₂
पाति —^d) K₂ D₃ स्कयो, D₁ स्कंधन (sic), D₂
छन्दो (sic) (for स्कन्दो)

27 D₁ om 27 (cf v 1 26) —^a) B₂ अमिषि
च्याह, D₂ D₃ पिक्न्तु, S (except M₁) 'पिक्न्तु, G₁
'पिच्यस्व (as in text) B^c राजेन्द्र —^d) B₃ lacuna
for महेन्द्रो दान

Colophon om in S₁ K₁ 2 4 D₁ 10 D₁ missing
— Adhy name D₂ शल्यसेनापतिकरण, T₁ 2 दुर्योधन
वाक्यं, T₄ G₁ 3 शल्याभिषेक, M₂-3 सेनापत्याभ्युपगम
— Adhy no (figures, words or both) B. D₂ D₁₁
6, S 5 (as in text) — Sloka no K₅ D₂ 29,
D₅ (wrongly) 10

6

☞ This adhy is missing in D₁ (cf v 1 9 1 1)

1 D₁ om. 1-3 (cf v 1 9 5. 26) G₁ 3 M₃ om
the ref —^a) T₂ 4 महाराज (T₁ 'जो), G महाप्राज्ञो

(for वचो राजो) —^b) D₂ मद्रो राज, D₁₀ मद्रराज
(sic) (for 'रान) — D reads 1st on marg
—^c) S₁ K₁ 2 तनो, T₂ 3 तथा (for वदा) K₅
transp राजन and वाक्यम् D₁₀ 11 राजा (for राजन)
T₄ G₁ 3 मद्रराज (for वाक्यमेतद) B₃ lacuna for
क्यमेतदुवाच ह T₁ 2 इत् वचनमप्रवीत् (for 1st)

2 D₁ om 2 (cf v 1 1) Before 2, T₂ 4 G
ins शल्य —^a) T₂ 4 G M₁ महाराज (for 'बाहो)
—^b) D₂ शूर (for शृणु) K₂ T₂ M₁ विप्रारद (K₅
'द) (for विप्र वर) T₄ G शृणु वाक्यं नराधिप —^c)
S₁ यावेतौ, D₂ यावेतौ, T₄ यौ च तौ, G₁ यौ वेतौ
(for यावेतौ) D₁ मनये (for मन्यसे) K₂ कृष्णो,
B₁ वीरौ (for कृष्णौ) —^d) G₂ रथ म (sic) (for
रथस्थौ) K₂ रथस्थौ रथिना वर —^e) D₁ तुल्यानि
भाव, T₃ तुल्यप्रभाव (for तुल्यानु) —^f) M₁ 2 वले,
M₂ 4 जल (for बाहु) B₁ D₂ कदाचन (for कथ)

3 D₁ om 3 (cf v 1 1) —^a) K₁ D₂ सुध
(D₂ उद्य) ता पृथिवी सर्वा —^b) K₁ मानवा, K₂ मान
वान, D₂ मानुषा (for मानवा) —^c) B₃ lacuna,
B₂ T₃ योधयेह, D₂ D₄ संयोधये (D₂ 'यद्), T₁-3
G₂ रोधयेय (for योध) G₁ 3 रणे मुखे (for रणमुखे)
—^d) D₁ संकुद्रं, T₂ M₁ 'दान् — D₂ n₂ om
(hapl) 3rd, D₂ reads the same on marg —^e)
K₄ B₂ विजित्ये च, D₂ विजेत्यो वि (sic), D₁ 10 11
'प्यामि, T₂ 1 'प्येह, G₂ विजित्य च (for विजेत्ये च)
D₁ सर्वान् (for पार्यान्) —^f) D₂ पाचाळाश्च, D₁

विजेष्ये च रणे पार्थान्सोमकांश्च समागतान् ॥ ३
 अहं सेनाप्रणेता ते भविष्यामि न संशयः ।
 तं च व्यूहं विधास्यामि न तरिष्यन्ति यं परे ।
 इति सत्यं ब्रवीम्येष दुर्योधन न संशयः ॥ ४
 एवमुक्तस्ततो राजा मद्राधिपतिमञ्जसा ।
 अभ्यपिञ्चत सेनाया मध्ये भरतसत्तम ।
 विधिना शास्त्रदृष्टेन हृष्टरूपो विशां पते ॥ ५
 अभिपिक्ते ततस्तस्मिन्निहनादो महानभूत् ।
 तत्र सैन्येष्ववाद्यन्त वादित्राणि च भारत ॥ ६

हृष्टाश्वासस्तदा योधा मद्रकाश्च महारथाः ।
 तुष्टुवृष्टैः राजानं शल्यमाहवशोभिनम् ॥ ७
 जय राजंश्चिर जीव जहि शत्रून्समागतान् ।
 तव बाहुबलं प्राप्य धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।
 निखिलां पृथिवीं सर्वां प्रशासन्तु हतद्विपः ॥ ८
 त्वं हि शक्तो रणे जेतुं ससुरासुरमानवान् ।
 मर्त्यधर्माण इह तु किमु सोमकसृज्यान् ॥ ९
 एवं संस्तूयमानस्तु मद्राणामधिपो बली ।
 हर्षं प्राप तदा वीरो दुरापमकृतात्मभिः ॥ १०

८ ९ ३३
 ८ ९ ७ १३
 ८ ९ ६ १९

सृजयाश्च (for सोमकाश्च) Ds ८ मसृजयाश्च (for समागतान्)

4 °) S वै (for ते) Ds अहं सेनाप्रणे तात (sic) — B1 reads 4th-5th on marg — °) Ds 10 भविष्यति (for 'प्यामि) D10 om न Ds सदायं — S1 K1-4 om. (hapl) 4th 4th 4th, Ds reads the same on marg — °) T2 पच, G1 ३ तच्च (for त च) — °) Ds भविष्यति, T1-3 G M करि (for तरि) Ds ये (for य) Ds पर (for परे) T4 निकृष्यति यमे पुरे — After 4th, Ds S read 11-17 Dns (marg) Ds ९ repeat 4th-5th after 17 Ds reads 4th on marg — °) D10 एव, S एतद् (for एष) — °) Dn1 n2 n3 (both times) तव राजन्ममाहित, Ds शृण्वता सर्वकारवा

5 For the repetition in Dns Ds ९, cf v 1 4 Before 5, Ds ९ T2 G2 ms. सृजय B1 reads 5th on marg — °) Ds उक्त्वा (for उक्तस्) Ks G2 तथा, T1-4 M1 तदा (for ततो) Ds T2 ३ राजन् (for राजा) — °) Ds मद्राधिपतिना तदा, Ds मुद्रा मद्राधिप तदा, Ds महाधिपतितेजसा — °) Ks ५ Ds Ms अभिपिञ्चत, Ks प्रप्य, Ds अभिपेच्य च, Ds अभ्यपिञ्चत, T1 ४ पिञ्चच, T2 अभिपिञ्चच (for अभ्यपिञ्चत) Ks ५ Ds ९ (both times) M2-4 सेनाया — °) Ds भरतसत्तम, T2 भारत सत्तम Ds शल्यं सुन्वामिनं स्वयं — °) Ks हृष्टरूपो, Ds 'रोमा, Bom. Kumbh. ed कृष्टरूपो (for हृष्ट)

6 °) T2 G2 M तदा (for ततस्) S शल्ये (for तस्मिन्) — °) B1, 5 Ds ८ वार्यत (Ds 'ते) (for [अ]-वाद्यन्त) Ds 10 11 तव सैन्येप्रवार्धत — °) B3 lacuna, T2 ४ G2 च संवद ; Gs च सर्वद (for च भारत)

7 °) Bom. ed कृष्टाश्च (for हृष्टाश्च) Ks ५ B1 ८-५

Ds ८ 10 11 T1 ३ ४ G Ms ४ तथा, B2 Dn Ds ३ ५ ६ ततो (for तदा) Ks Ds-५ योद्धा, M योधा — °) B3 चापि (for चैव) Ds राजेन्द्र (for राजानं) — °) Ds 'शोभनं

8 °) B1 Ds 10 राज (for राजश्च) — °) D10 बाहु- (for बाहु) — °) B1 8 धार्तराष्ट्रो, D10 धार्तराष्ट्र Ks S चल, Ds चलै — °) B3 lacuna for ला पृथिवीं सर्वां Ks निखिला S1 K1-३ पूर्णा, D1 वीरा, M1 राजन्, Ms ४ राजा (for सर्वा) — °) Ds पालयतु (for प्रशामन्तु) Ds हतद्विप, Ds 'द्विपा, D10 महद्विप (for हतद्विप) Ds दशशसतु नतद्विप, T G Ms-४ प्रशास्तु निहतद्विप, M1 हतशत्रु प्रशास्त्विमा

9 Ds om 9 — °) Ks त्वं च, Ds अहं, M1 त्वा न (for त्वं हि) M1 शक्ता Dn Ds ८ सर्वान्, Ds राजन् (for जेतु) — °) Ds ८ 'मातुपान Ds S देव गधर्वदा (G1 'मा)नवान् (M1 'वा) — °) S1 मर्त्यधर्मा (submetric), Dn Ds ९ ९ 'धर्मेण S1 K1 ९ इति (for इह) K1 om., Dn वै, D10 च (for तु) Ds वै हतु (for इह तु) K2 मर्त्यधर्मा इति कृते, T1 २ सत्य धर्मा तु किमुत — °) T2 G2 किं तु (for किमु) B1 ५ T2 M1 'सृजया, Dn 'सृजयान् (for 'सृज्यान्) Ks Ds 10 11 किमु स (D10 'सं)जयसोमकान्, T1 ३ ४ G1 ९ सोमके (T1 'कै)कयसं (Gs 'स)जयान्

10 °) Ds स एवं (hypermetric) (for एव) Ks D10 11 मसृज्यमानस् — °) Ks अधिको Ds बली, Ds 10 बलि — °) Ds T1 ३ प्राप्य T2 तथा (for तदा) — °) S1 K1 ३ ४ T1 ३ दुष्पाम् (for दुरा) B3 lacuna for पमकृता

11 Ds S read 11-17 after 4th Ds S om the

शल्य उवाच ।

अद्यैवाहं रणे सर्वान्पाञ्चालान्सह पाण्डवैः ।
 निहनिष्यामि राजेन्द्र स्वर्गं यास्यामि वा हतः ॥ ११
 अद्य पश्यन्तु मां लोका विचरन्तमभीतवत् ।
 अद्य पाण्डुसुताः सर्वे वासुदेवः ससात्यकिः ॥ १२
 पाञ्चालाश्चेदयश्चैव द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
 धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सर्वे चापि प्रभद्रकाः ॥ १३
 विक्रमं मम पश्यन्तु धनुषश्च महद्बलम् ।
 लाघवं चास्त्रवीर्यं च भुजयोश्च बलं युधि ॥ १४
 अद्य पश्यन्तु मे पार्थाः सिद्धाश्च सह चारणैः ।

यादृशं मे बलं बाह्वोः संपदस्त्रेषु या च मे ॥ १५

अद्य मे विक्रमं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथाः ।

प्रतीकारपरा भूत्वा चेष्टन्तां विविधाः क्रियाः ॥ १६

अद्य सैन्यानि पाण्डूनां द्रावयिष्ये समन्ततः ।

द्रोणभीष्मावति विभो घृतपुत्रं च संयुगे ।

विचरिष्ये रणे युध्यन्प्रियार्थं तव कौरव ॥ १७

संजय उवाच ।

अभिपिक्ते तदा शल्ये तव सैन्येषु मानद ।

न कर्णव्यसनं किञ्चिन्मेनिरे तत्र भारत ॥ १८

हृष्टाः सुमनसश्चैव बभूवुस्तत्र सैनिकाः ।

ref —^a) K₁ 2-5 B D (D₁ missing) M₂₋₄ च (for [पु]त्र) —^b) K₃ संजयं, D₁ -पाण्डवान् (for पाण्डवै)
 —^c) Ś₁ K B (except B₂) D₃ 8-11 वा (D₀ च) राजन
 (for राजेन्द्र)

12 For the sequence in D₁ S, of v 1 11 —^a)
 D₀ अद्य (for अद्य) K₁ T₈ पश्यन्ति, T₄ G₂ M
 पश्यन्तु (M₃ [sup lin] ति) T₂ मा (for मा) D₂
 T₁ लोके, G₂ M₂₋₄ लोको, G₃ लोकान् (for लोका)
 —^b) T₄ महीतले (for अभीतवत्) —^c) B₃ lacuna,
 D₀ 10 वासुदेव (sic) D₁ S [s]य (for स) D₀ G₁
 सात्यकी

13 For the sequence in D₁ S, of v 1 11 —^a)
 K₃ B₁₋₃ D₂ D₃-10 पंचालाश्च M₃ यदवश्च (for चेद-
 यश्च) —^d) D₅ चापि, M₃ चाभि- (for चापि)

14 For the sequence in D₁ S, of v 1 11 —^a)
 Ś₁ K₁ 2 मेघ, D₂ n₃ D₂ 5 6 मेघ- (for मम)
 —^b) K₂ B (except B₂) D₃ 9 T₈ महायल, M₂₋₄
 बल महत् (by transp) —^c) K₂ शास्त्र (for चास्त्र)
 —^d) D₁ तथा बलं (for बल युधि)

15 For the sequence in D₁ S, of v 1 11 —^a)
 D₂ मा (for मे) D₁ सर्वे, D₃ पार्थ (for पार्था)
 —^b) D₂ सिद्धार्थ (sic) (for 'श्च) G₂ मम (for सह)
 — D₁ om 15^c-16^d —^c) K₁ महा (for बल) K₁ 2
 D₃ बाहो, B₃ राज, D₃ बाहू (for बाह्वो) —^d)
 M₁ 2 4 शस्त्रेषु, M₂ चास्त्रेषु (for शस्त्रेषु) M₁ मे विभो
 (for या च मे) K₃ D₃ सम्यगस्त्रेषु लाघवं

16 For the sequence in D₁ S, of v 1 11 D₁

om 16 (cf v 1 15) —^a) D₂ D₂ 5 6 विग्रह (for
 'क्रम) —^c) D₁₀ T₄ G₂ प्रतिकार- D₃ -मना (for
 -परा) K₂ भूमौ, G₁ 3 -क्राताश्च (for भूत्वा) —^d)
 T₄ G M₁ चेष्टते

17 For the sequence in D₁ S, of v 1 11 —^b)
 B₃ lacuna for वयिष्ये समन्तत K₂ श्रवयिष्ये, K₃
 द्रावयित्वा, D₁ नाशयिष्ये (for द्राव') — D₁ om
 17^cd —^c) K₂ द्रोणपुत्राच्, D₂ 1 'भीमाच्, D₁ S C₇
 भीष्मद्रोणाच् (for द्रोणभीष्माच्) Ś₁ K₁₋₃ D₁ अपि,
 K₅ D₂ D₃ 6 T₄ G₂ M₃ 4 इव, T₂ इति, C₇ (gloss
 अतिक्रम्य) अति (as in text) —^d) K₃ D₃ T₄ M₂₋₄
 पुत्रश्च, D₂ पुत्रस्य (for -पुत्र च) — Ś₁ K₁₋₄ om.
 17^cd —^c) D₂ विचरिष्यन् D₂ 1 n₂ D₁ रणे युद्धा
 (D₁ यत्ना न्, S रणमुखे (for रणे युध्यन्) —^c) D₁
 प्रियार्थं ते सुयोधन — After 17, D₂ 3 (marg) D₃ 9
 repeat 4^c-5^d

18 D₁ S om the ref —^a) D₁₀ 11 तथा, G₁ तत्
 (for तदा) D₁ अभिपिक्तस्तदा शल्यस्य —^b) K₅ D₁
 मानद, D₂ भारत, T₄ मानदा, G₂ M₃ मारिष (for
 मानद) —^c) M₂ 3 कर्णस्य (for न कर्ण) Ś₁ K₁₋₄
 B₁ 3 5 D₁ 9 केचिन् (for किञ्चिन्) —^d) Ś₁ K₁ 2 वत्,
 K₃ यत्र, K₅ D₁₀ तव (for तत्र) M₁ मानवा (for
 भारत) K₄ B D₂ D₁ 2 5 6 8 9 M₂ (also as in
 text) मेनिरे भरतर्षभ (D₁ 'भा)

19 K₄ om. (hapl) 19^a-20^b —^a) D₁ प्रहृष्ट- (for
 हृष्टा सु) B₃ lacuna for चैव बभूवुस्तत्र D₂ [पु]त्रं
 (for [पु]त्र) K₃ ते च, D₂ 1 n₃ सर्वे, T₃ G M₁ 4
 तव (for तत्र) M₃ सैनिकान् D₁ बभूवुः सैनिकासदा

मेनिरे निहतान्यार्थान्मद्राजवशं गतान् ॥ १९
 प्रहर्षं प्राप्य सेना तु तावकी भरतर्षभ ।
 तां रात्रिं सुखिनीं मुक्ता स्वस्थचित्तेव साभवत् ॥ २०
 सैन्यस्य तव तं शब्दं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः ।
 वार्ष्णेयमव्रवीद्वाम्यं सर्वस्वत्रस्य शृण्वतः ॥ २१
 मद्राजः कृतः शल्यो धार्तराष्ट्रेण माधव ।
 सेनापतिर्महेष्वासः सर्वसैन्येषु पूजितः ॥ २२
 एतच्छ्रुत्वा यथाभूतं कुरु माधव यत्समम् ।
 भवान्नेता च गोप्ता च विद्यत्स्य यदनन्तरम् ॥ २३

तमव्रवीन्महाराज वासुदेवो जनाधिपम् ।
 आर्तायनिमहं जाने यथातत्त्वेन भारत ॥ २४
 वीर्यवान् महातेजा महात्मा च विशेषतः ।
 कृती च चित्रयोधी च संयुक्तो लाघवेन च ॥ २५
 यादृग्भीष्मस्तथा द्रोणो यादृक्कर्णश्च संयुगे ।
 तादृशस्तद्विशिष्टो वा मद्राजो मतो मम ॥ २६
 युध्यमानस्य तस्याजौ चिन्तयन्नेव भारत ।
 योद्धारं नाधिगच्छामि तुल्यरूपं जनाधिप ॥ २७
 शिखण्ड्यर्जुनमीमानां सात्वतस्य च भारत ।

C 9 351
B 9 7 21
K. 9 6 30

(for 19^b) —^c) S च (for नि) T₁ १ 4 G तदा
 (for हुतान्) —^d) D₁ वदो

20 K₁ om. 20^{ab} (cf v l 19) —^a) D₃ अवहारं
 (hypermetric) (for प्रहर्षं) D₁ मेना K₁ प्रहर्षं मेना
 तु तदा —^b) K₁ D₃ ० तावका, D₃ भारती, T₃ तावती
 (for 'की') —^c) B₁ D₃ T₂ M₃ रात्री K₁ D₁ T₂
 सुखिनीं, K₃ सुपिनीं, K₁ सुत्विन, Dn₂ D₁₀ उपि D₁₀
 विता, D₃ om., T₃ 4 G सुविता (for 'नी') K₁
 सुता, D₃ T₃ सुखा, M₁ 4 भूत्वा (for सुता) —^d)
 K₃ Dn₃ D₁₀ 11 हर्षं, B₂ 3 सुख्य, B₅ सुत, D₃
 स्वार्थ (for स्वस्य) K₁ चित्ताम्, D₃ चित्ता (for चित्ता)
 K₃ B₁ 4 Dn₁ n₂ D₁-c 8 9 11 च सा, K₁ G₂ तदा,
 K₃ 8 सा, Dn₃ हि सा, D₁₀ समा, T₁ 2 4 G₁ 3 M
 [इ]व च (for [इ]त् सा) K₁ D₃ [अ]भवन B₁ सुख्य
 चित्ता च भारत, T₃ सुख्यचित्ता इवामभवत्

21 ^{ab}) T G तु तत (T₃ G₂ ता), M₁ नदत (for
 तव त) D₃ संवोषं, D₁ नेतारं (for न शब्द) S
 transp शब्द and श्रुत्वा D₁ शल्य श्रुत्वा युधिष्ठिर (for
 21^b) —^c) D₁ व्रीहृष्णम् (for वार्ष्णेयम्) —^d) K₁
 B₁ D₁ 10 11 S (except M₁) पश्यत (for शृण्वत)

22 ^a) D₃ मद्राजं सुत शल्यो —^b) S (except
 M₁) मारिय (for माधव) —^c) K₃ सैन्यैश्च, K₁ D₁
 सैन्येन, Dn₂ n₃ D₃ सैन्यस्य (for सैन्येषु) Dn₁ [अ]-
 धिष्ठित, Dn₂ n₃ D₃ 8 पश्यत, D₁ चानघ (for पूजित)

23 ^a) G₃ एत (for एतच्) K₂ 3 6 B D₂ 4 8-11
 T G₂ 3 M₂ 4 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) D₁ यथावत्, S
 ययाम् (T₂ 'दा भू') त (for यया) —^b) T₁ 3 G₁ 2
 न, T₂ 4 G₃ न (for यत्) —^c) B₁ damaged from
 23^a up to च वि (in 25^b) —^c) Dn D₁ 2 5 6 जेता
 (for नेता) —^d) D₁ अस्मार्क शरणं पर

24 B₁ damaged —^b) K₁ जनाधिप, T₁ 2 4 G
 महारथं (for जनाधिपम्) — Before 24^{cd}, D₂ 1ns कृष्ण
 दवाच —^c) B₂ आर्ययत्नम्, Dn₁ आर्ताय (sic),
 Dn₂ n₃ आर्तायनीं, D₁ मद्राजम्, G₂ (gloss शल्यं)
 आर्तायनिम् (as in text) B₁ 3 5 Dn D₃ 8 9 इह, D₂
 स्वह (for अह) —^d) Dn D₃ यथायोगेन, D₁ 4 5 या-
 (D₃ य)यातप्येन (for यथातत्त्वेन) B₃ तत्त्वेन भरतर्षभ

25 B₁ damaged up to च वि —^a) S₁ K₁ 2
 महाराज, S महेश्वामो (for महातेजा) —^c) D₁ कृता-
 च (for कृती च) D₁₀ योधा (for योधी) —^d)
 Dn D₃ 5 संयुक्तो D₁ सर्वाङ्गकुशलो युधि

26 B₁ partly damaged —^a) B Dn D₁ 8 8 9
 M₁ यथा (for तथा) —^b) K₁ कर्ण स्त, M₁ कीर्णश्च
 (for कर्णश्च) —^c) M₁ तादृग्वा (for तादृशम्) S₁
 K₁ 2 4 तद्विरिष्टो, D₁₀ तद्विरिष्टो —^d) D₁₀ om. मतो
 D₃ च संयुगे, D₁ प्रतापवान्, T₁ 2 G न संशय, T₄
 महाबल (for मतो मम) — After 26, D₁ 1ns

43* एवमुक्ते तु कृष्णेन धर्मराजो विशा पति ।
 समामाय मतिं चक्रे तत परपुरजय ।
 मेरीमृदङ्गशङ्खानां पट्टहानां तथैव च ।
 निनादैरुभयोस्त्र सैन्ययोर्व्याप्तमम्यम् ।

27 B₁ partly damaged D₁ om from 9 6 27
 up to 9 7 4 T₄ om 27-28 —^a) Dn₁ अहं (for
 आजौ) —^b) K₅ B₁-8 D₂ 8 8 9 चिन्तयन्निव, B₅
 D₁₀ 11 'यानश्च, Dn D₃ 6 'यंस्तव, D₁ 'यानोय (for
 'यत्तेव) M वीर्यवान् (for भारत) — K₃ om (hapl)
 27^c-28^b, T₂ reads the same twice. —^c) D₁₀ नाति,
 T₃ नास (sic) (for नाधि) Dn D₃ 6 योद्धार त न
 पश्यामि —^d) T₈ मान (for रूप) S₁ K₂ जनार्दन,

C 9 351
D. 9. 7. 21
K 9 6 20

धृष्टद्युम्नस्य च तथा बलेनाभ्यधिको रणे ॥ २८

मद्रराजो महाराज सिंहद्विरदविक्रमः ।

विचरिष्यत्यभीः काले कालः क्रुद्धः प्रजास्त्रिव ॥ २९

तस्याद्य न प्रपश्यामि प्रतियोद्धारमाहवे ।

त्वामृते पुरुषव्याघ्र शार्दूलसमविक्रमम् ॥ ३०

सदेवलोके कृत्स्नेऽस्मिन्नान्यस्त्वत्तः पुमान्भवेत् ।

मद्रराजं रणे क्रुद्धं यो हन्यात्कुरुनन्दन ।

अहन्यहनि युध्यन्तं क्षोभयन्तं बलं तव ॥ ३१

तस्माज्जहि रणे शल्यं मघवानिव शम्बरम् ।

अतिपश्चादसौ वीरो धार्तराष्ट्रेण सत्कृतः ॥ ३२

तवैव हि जयो नूनं हते मद्रेश्वरे युधि ।

तस्मिन्हते हतं सर्वं धार्तराष्ट्रबलं महत् ॥ ३३

एतच्छ्रुत्वा महाराज वचनं मम सांप्रतम् ।

प्रत्युद्याहि रणे पार्थ मद्रराजं महाबलम् ।

जहि चैनं महाबाहो वामनो नमुचिं यथा ॥ ३४

न चैवान्न दया कार्या मातुलोऽयं ममेति वै ।

क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य जहि मद्रजनेश्वरम् ॥ ३५

भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा कर्णपातालसंभवम् ।

K1 Dn1 T1 & G M2 जनाधिप, D3 धिप, D1 नराधिप
(for जनाधिप)

23 For the repetition in T2, cf v 1 27 D1 T1
om 28, K3 om 28^{ab} (for both, cf v 1 27) —^b)
D3 [ए]व (for च) —^c) T2 यदा; G1 & तदा (for
तथा) —^d) D5 & T3 G M भवति, D10 कर्णेन (for
बलेन) D5 [अ]प्यधिको T3 G1 & M बले (for रणे)
Dn को भवत्यधिको रणे, D4 बलेष्वेव महाबल

29 D1 om 29 (cf v 1 27) B1 reads 29-31
on marg —^a) T4 मद्राधिपो (for मद्रराजो) K1 &
D2 महाराज —^c) K5 om, D1 युद्धे (for काले)
—^d) K5 प्रजापते (for 'स्त्रिव')

30 D1 om 30 (cf v 1 27) B1 damaged for
30^a-41^b B1 reads 30 on marg —^a) D3 त च
(for तस्य) D2 [अ]हं न; T4 [अ]प्यत्र, G1 & [अ]-
प्यत्र; M1 नाद्य (by transp) T3 G1 & न (for प्र)
D4 नान्यं पश्यामि संप्रामे —^b) G2 इति (for प्रति)
D5 युद्धारम् D4 युद्धारं भवतो बले, T1 प्रयोद्धार महा
मृधे —^c) D4 स्वदते (for त्वामृते) —^d) S1 K1
Dn1 n2 G2 विक्रम, K4 D1 & -विक्रम

31 D1 om 31 (cf v 1 27) B1 damaged B1
reads 31 on marg —^a) K1 & D3 दैव (for देव)
Dn D5 & सदैवतेषु लोकेषु, D4 ससुरासुरलोकेस्मिन्, T G
M2 & स त्व (G1 सत्यमेको हि (T3 'मेवेह) लोकेस्मिन्,
M1 सदैवके हि लोकेस्मिन् —^b) B1 D5 & पुमानिह;
D1 परतप (for पुमान्भवेत्) Dn D5 नान्यच्च स्वस्ति-
मान्भवेत् —^c) K2 D10 रणं —^d) B3 lacuna for
हन्यात्कु D2 & 10 कुरुनन्दन —^e) D4 विगाहमानं (for
अहन्यहनि). —^f) K3 क्षौरयतं, D1 क्षोभयतं, D5

लोभयत (for क्षाम) Dn D & तथा (for तप)

32 D1 om 32 (cf v 1 27) B1 damaged —^a)
M1 तं त्व (for तस्माज्) —^b) D5 मयरे, D10 संपदं
(for शम्बरम्) —^c) D1 अनु, T1 & M1 मौढे, T2
G1 & स ते, T4 G2 स तु (for अति) K1 मूयान्
(for पश्चाद्) Dn D5 T1-3 M1 अय (for असौ) T3
धीरो (for वीरो) K2 & B (B1 damaged) D5 & 11
अजेयश्चाप्यसौ वीरो (D2 'र'), D2 & अधिपश्चात्, D3
अधिजेय स्यादसौ वीरो (hypermetric) —^d) D11 संगत
(for सत्कृत)

33 D1 om 33 (cf v 1 27) B1 damaged
—^a) S1 K (except K3) B1 D2 & T1 & विजयो (for
हि जयो) —^b) Dn [s]हनि, M2 & भवेत् (for युधि)
—^c) M2 & अस्मिन् Dn1 om हते —^d) K5 Dn
D5 धार्तराष्ट्रं (for 'राष्ट्र') Dn D1-3 T2 & G M प्रसो
(for महत्) K1 धार्तराष्ट्र महदलं

34 D1 om. 34 (cf v 1 27) B1 damaged
—^a) K1 एवं (for एतत्) M1 महाबाहो —^b) D5 om
(hapl.) 34^{bcde} —^c) T1 & संप्रति (for सांप्रतम्)
—^d) D3 त च (for पार्थ) —^e) K1 & B (except
B1, B1 damaged) Dn D5-3 5-11 T G1 & M1 महा
रणं (for 'बलम्') —^f) D5 om (hapl.) 34^e-41^b —^g)
K4 [ए]वं (for [ए]नं) Dn D1 & T3 & G M महाराज
(for 'बाहो') —^h) D1 transp वासवो and नमुचिं

35 D1 om. 35 (cf v 1 27) D5 om 35 (cf
v 1 34) B1 damaged —^a) D5 तं (for न)
M2 & मति (for दया) —^b) S1 K1 & M2 मातुलोयो
(for 'लोऽयं') D1 G1 & M1 च (for वै) T4 मातुलो
धर्ममेति वै —^c) D5 om. 35^e-36^b —^d) K1 क्षत्रधर्मा,

मा निमज्जस्व सगणः शल्यमासाद्य गोष्पदम् ॥ ३६
 यच्च ते तपसो वीर्यं यच्च क्षात्रं बलं तव ।
 तद्दर्शय रणे सर्वं जहि चैनं महारथम् ॥ ३७
 एतावदुक्त्वा वचनं केशवः परवीरहा ।
 जगाम शिविरं सायं पूज्यमानोऽथ पाण्डवैः ॥ ३८
 केशवे तु तदा याते धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 विसृज्य सर्वान्भ्रातृन् पाञ्चालानथ सोमकान् ।

सुष्वाप रजनीं तां तु विशल्य इव कुक्षरः ॥ ३९
 ते च सर्वे महेष्वासाः पाञ्चालाः पाण्डवास्तथा ।
 कर्णस्य निधने हृष्टाः सुपुपुस्तां निशां तदा ॥ ४०
 गतज्वरं महेष्वासं तीर्णपारं महारथम् ।
 बभूव पाण्डवेयानां सैन्यं प्रमुदितं निशि ।
 स्रुतपुत्रस्य निधने जयं लब्ध्वा च मारिप ॥ ४१

C 9 356
B 9 7 43
K 9 6 44

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

— B₃ om (hapl.) 35^d—37^c —^d) D₁ -गणेश्वर (for जने) M जहि शल्य (M₃ शत्रु) जनेश्वर

36 D₁ om 36 (cf v l 27) D₃ om. 36 (cf v l 34) B₃ om 36, D₃ om 36^{ab} (for both, cf v l 35) B₄ damaged —^a) K₁ s D₂ 10 11 T₁ द्रोण-मीप्माणव T₄ G सीणं (for सीर्वा) —^b) Ś₁ K₁ 2 Dn₁ ns D₃ कर्णं (for कर्ण) D₂ T₃ s M₁ 2 -पावाळ- K₁ सनिभं, Dn संमित, D-समर्त, T₃ s G सयुतं, M₁ समव (for समवम्) —^c) D₃ om. मा T₄ कैतिय, G₂ हि रणे (for सगण) —^d) Dn D₃ गोपदं

37 D₁ om 37 (cf. v l 27) D₃ om 37 (cf v l 34) B₃ om 37^{ab} (cf. v l 35) B₄ damaged —^a) S वै (for ते) D₁ प्रयापय तपोवीर्यं —^b) K₁ क्षत्र, K₃ D₃ क्षात्र, D₁ S (except T₁) क्षत्र (for क्षात्रं) D₃ बले (for बल) — For 37^{ab}, Dn D₃ s subst.

44* चक्षुर्धर्मेति यष्टोके कथ्यसे त्व जनाधिप ।

[D₃ s चक्षुर्धर्मेति (for *धर्मेति)]

—^c) Dn D₃ निदर्शय (for तद्) D₂ रणे क्षिप्तं, D₁ T₃ s G M द्रुत तत्र (for रणे सर्वं) —^d) D₁ चैव, T₃ s G शल्यं (for चैनं) T₃ s G M महाबलं

38 D₁ om. 38 (cf. v l 27) D₃ om. 38 (cf. v l 34) B₄ damaged. Before 38, T₄ G₂ s ins सजय —^a) K₁ एतदुक्त्वा तु वचन —^c) D₂ प्रययौ (for जगाम) K₃ सोय, D₂ s s कृष्ण, S साये (for साय) —^d) T G हि पाण्डवै, M महारथै (for स्य पाण्डवै)

39 D₁ om. 39 (cf. v l 27) D₃ om 39 (cf v l 34) B₄ damaged —^{ab}) T₃ हि (for तु) D₁ मया, S (except G₂) तथा (for तदा) B₃ lacuna for

याते धर्मराजो K₃ D₃ 10 11 पुत्रो (for राजो) — After 39^b, Ś₁ K₁ 2 read 41^{ef} —^c) K₁ सार्थान्, G₁ s सर्वं (for सर्वान्) D₁ विसृज्य भ्रातृन्सर्वान् —^d) B₃ Dn₂ D₃ पञ्चालान्, D₁₀ 11 M पाण्डवान् (for पाञ्चालान्) B₁ s D₃ s सैनिकान् (for सोमं) —^e) D₂ अन्वास्य (for सुष्वाप) Ś₁ K₁—3 ता च, M तात (for ता तु)

40 D₁ om 40 (cf v l 27) D₃ om 40 (cf v l 34) Ś₁ K₁—s om. 40 B₄ damaged —^a) K₁ तं तु, G₁ तव, G₂ तथा (for ते च) —^b) B₃ पञ्चाला — After 40^b, T₃ ins

45* अग्रवीत्तावकान्सर्वान्कर्णस्य निधनेन वै ।

—^c) Dn D₃ हृदये (for निधने) D₁ चैव, T₃ s G M नैव (for हृष्टा) — B₃ lacuna for 40^d —^d) Dn D₂ s s सुखं, M₃ तथा (for तदा) D₁ सुखं प्राप्ता निशा तत

41 D₁ om 41 (cf v l 27) D₃ om 41^{ab} (cf v l 34) B₄ damaged for 41^{ab} —^a) Ś₁ K₁—3 तच्च सर्वं महेष्वास — K₁ om. 41^b —^b) Ś₁ सीणं (for तीर्णं) T₃ चार (for चार) D₂ महाबल (for रथम्) —^c) Dn₁ बभूवु —^d) K₃ B₃ D₁₀ 11 च मुदित, B₃ समु (for प्रमु) D₁₀ 11 नृप (for निशि) D₂ बल सर्वं समागत — Ś₁ K₁ 2 read 41^{ef} after 39^b K₃ om 41^{ef} —^e) G₂ सूर्य (for सुत) Dn D₁ s T₃ s G₁ 2 M निधनाज्, D₂ G₂ निधन (for निधने) —^f) K₁ बलं यक्ष्वा (for जय लब्ध्वा) D₂ हर्षिता; D₁ भारत (for मारिप) — After 41, D₂ ins

46* प्रभातसमये हृष्टा संनद्धान्त रयोऽपमा ।

9

संजय उवाच ।

व्यतीतायां रजन्यां तु राजा दुर्योधनस्तदा ।
अब्रवीत्तावक्रान्सर्गान्संनहन्तां महारथाः ॥ १
राज्ञस्तु मतमाज्ञाय समनहन्त सा चमूः ।
अयोजयन्त्रांस्तूर्णं पर्यधावंस्तथापरे ॥ २
अकल्पन्त च मातङ्गाः समनहन्त पत्तयः ।
हयानास्तरणोपेतांश्चक्रुरन्ये सहस्रशः ॥ ३

Colophon om in D₁ D₁ missing — Adhy
nam: Śi K₁-8 D₁ T₁ 2 M₂-1 दाल्याभिषेक, D₂ दाल्य
सेनापत्यभिषेक — Adhy no (figures, words or both)
B₁ D_n D₁₁ 7, D₁ 10 S 6 (as in text) — Śloka
no K₁ D_n 15, D_n 34

7

☞ This adhy is missing in D₁ (cf v 1 9 1 1)

1 D₁ om 1-4 (cf v 1 9 6 27) —^a M₁
व्यतीतायां (for 'तायां) D₂ च दारवां (for रजन्यां तु)
—^b D₂ 6 तथा (for तदा) —^c D_n D₁₀ om
(hapl), D₁ सर्वा (for सर्वान्) —^d K₂ D_n
संनहन्त, D₂ ह्यतु, D₃ ह्यता, D₄ G₂ ह्यत (for
'ह्यन्तां) M₁ रथा इति (for महारथा)

2 D₁ om 2 (cf v 1 1) —^a K₁ D₂ 10 11 T₁
G राजश्च, D₂ तत्तस्य (for राजस्तु) T₁ 2 आस्थाय
—^b D_n D₂ 6 समनहन्त तावका, D₂ 'नष्टमहाचमू,
D₁ सनहन्त तदा चमू —^c Śi K₁ अयोजयद् (K₁
'यन्), D₂ 5 अयोजयद्, T₁ 2 G₂ M₂ अचोदयस् (M₂
'यत्), T₂ 4 G₁ M₂ 4 अ(T₁ G₁ आ)योधयस् (for
अयोजयन्) D_n 8 यथा, T₁ 2 4 G₁ M₁ 2 तथा, T₂
G₂ M₂ 4 तदा (for रथास्) G₃ दुर्योधन स्थिता तूर्णं
—^d D₂ सादिनोश्चास्, M₂ 4 पर्यधावत् (for 'धावस्)
S (except M₁) परान् (for [अ]परे)

3 D₁ om 3 (cf v 1 1) —^a K₁ D₂ 4 G₂ अ-
(G₂ आ)कल्पत च, D_n अकल्पं (D_n 'त्पे, D_n 'त्पे)
स्तत्र; D₂ अकल्पनव (sio), D₂ अकपस्तत्र; D₄ अद्य
कस्तत्र (sio), T₁ आततत्य च; M₂ अकपत च; Ca
(gloss सजिताः) अकल्पन्त च (as in text) D_n 2, 3

वादित्राणां च निनदः प्रादुरासीद्विगां पते ।
योधनार्थं हि योधानां सैन्यानां चाप्युदीर्यताम् ॥ ४
ततो बलानि सर्वाणि सेनाशिष्टानि भागत् ।
संनहान्येन ददृशुर्मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ५
शूल्यं सेनापतिं कृत्वा मद्राजं महारथाः ।
प्रविभज्य बलं सर्वमनीकेषु व्यवस्थिताः ॥ ६
ततः सर्वे समागम्य पुत्रेण तव सैनिकाः ।

D₁ मातृगान —^a D₂ समानहन् —^c D₂ 9 रथान
(for हयान) D₂ हयाश्च तरणोपेताश्च, M₁ हयानास्तरणो-
पेताश्च —^d D₂ नादान; D₁ चान्ये; G₂ अन्ये;
M₂-1 अग्रे (for अन्ये)

4 D₁ om 4 (cf v 1 1) —^a K₂ 5 B D₂ 10
योधनार्थं (for योधं) D₁ T₁ च, T₂ तु (for हि)
B (except B₂) D₂ 6 T₁ 2 सैन्यानां (for योधानां) D_n
D₂ 6 तयोस्तत्रैव योधानां, D₂ धावता चैव योधानां,
D₁₁ आयोधनार्थं योधानां, T₂ 4 G₁ M₁ यो (M₂ 4 यो)
धाना सैन्यमुख्यानाम् —^d B (except B₂) D₂ 9 यो
धाना, D₁₀ 11 बलानां (for सैन्यानां) D_n D₁ [उ]-
दीर्णता (for [उ] दीर्यताम्) D₁ सैन्यानां हर्षयस्तां,
T₁ 2 योधानां चाप्यनेकतां, T₂ 4 G₁ M₁ अन्योन्यं प्रति (T₁
'न्यमभि) गर्जतां

5 B₁ reads 5^b-6^c on marg —^a K₁ B₁ 5 T₂
Ca सेनानिष्टा (Ca 'ष्टा) नि; K₂ 'रथानि, B₂ समावि
ष्टानि; B₁ 5 D₂ 6 सेनाविष्टानि, T₁ 5 G₂ M₁ हत-
विष्टानि, T₁ ह्यतु, G₁ 8 अव (for सेना). —^c
K₂ 8 [ह]र (for [प]र) Śi K₁-2 रथानि; D_n D₁ 2
4-8 T₁ 2 M₂-1 दृश्यते (for ददृशुर्) D₁₀ 11 प्रस्थितानि
च्यदृश्यत, T₂ 4 G₁ सनहानि व्यद (G₁ ह्यद, G₂ प्रद, G₃
ह दृश्यत, M₁ समनहन्त युद्धाय —^d Śi K₁ निव
र्तिनं, D₂ 'संते

6 B₁ reads 6^{abc} on marg —^a K₁ महाबल, D₂
'यत्ता, D₂ 10 M₁ 'रथ (for 'रथा) —^c D₁ om 6^{cd}
—^e K₂ प्रविभज्य, D₂ प्रतिविज्य, D₁ विभज्य च
(for प्रविभज्य) —^d K₂ B₂ व्यवस्थित; D_n D₂ 5 6
'स्थित (for 'स्थिता)

7 B₁ partly damaged —^a G₁ 8 तव (for तत्).

कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिः शल्योऽथ सौवलः ॥ ७
 अन्ये च पार्थिवाः शेषाः समयं चक्रिरे तदा ।
 न न एकेन योद्धव्यं कथंचिदपि पाण्डवैः ॥ ८
 यो ह्येकः पाण्डवैर्युध्येद्यो वा युध्यन्तमुत्सृजेत् ।
 स पञ्चभिर्भवेद्युक्तः पातकैः सोपपातकैः ।
 अन्योन्यं परिरक्षद्भिर्योद्धव्यं सहितैश्च नः ॥ ९
 एवं ते समयं कृत्वा सर्वे तत्र महारथाः ।
 मद्रराजं पुरस्कृत्य तूर्णमभ्यद्रवन्परान् ॥ १०

तथैव पाण्डवा राजन्व्यूहं सैन्यं महारणे ।
 अभ्ययुः कौरवान्सर्वान्योत्समानाः समन्ततः ॥ ११
 तद्वलं भरतश्रेष्ठ क्षुब्धान्वितसमस्तेनम् ।
 समुद्धूतार्णवाकारमुद्धूतरथकुञ्जरम् ॥ १२
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 द्रोणस्य भीष्मस्य च वै राधेयस्य च मे श्रुतम् ।
 पातनं शंस मे भूयः शल्यस्याथ सुतस्य मे ॥ १३
 कथं रणे हतः शल्यो धर्मराजेन संजय ।

C 9 371
B 9 8 14
K. 9 7 14

Ds समागत्य —^b) Ks योद्धारस्, Ds पुत्रस्य (for पुत्रेण) M चोदिता (for सैनिका) Dn1 ns D1 4 5 तव पुत्रेण सैनिका

8 ^a) Ks Dn D1 2 5 6 T1 2 4 G1 3 सर्वे, M1 क्षिप्वा (for शेषा) —^b) Ds समये T2 तथा, T3 सदा (for तदा) Ks Ds 10 11 समयं चक्रावृत्ता (Ks 'श') —^c) Ks B1 D11 G1 ननु, Ks तत, Dn D1 2 5 6 9 M1 न तु, Ds न च, G2 न हि (for न न) Dn1 चैक न, Dn2 ns D1 2 5 6 चैकेन, Ds एकं न (for एकेन) G1 यो विद्ध (for योद्धव्य) Ds 4 न एकेनैव (D1 'नात्र') योद्धव्यं, M2-3 न त्वेकेन च योद्धव्य —^d) Dn1 ns D2 5 6 M2-4 कदाचिद् (for कथं) T1 2 इह (for अपि) M1 पापकै (for पाण्डवैः)

9 ^a) S1 K1 यद्येक, M1 यमेक (for यो ह्येक) S1 K1 2 पाहवान् (for पाण्डवैर्) D1 2 4 5 युद्धे (for युध्येद्) —^b) B1 तयोर् (for यो वा) Ds युद्धातम्, T1 युद्धे तम् (for युध्यन्तम्) Dn D2 6 तयोर्युद्ध (Ds 'द्ध') समुत्सृजेत्, D1 युध्येत स्वयमावृत्त, M यो वा युद्धं परित्यजेत् —^d) Ks 5 B Dn D2-6 8-11 T1 2 चो (D1 ड) पपातकै, D1 गोवघाटिकै (for सोपपातकै) — T1 2 ins after 9^d, T3 G after 10^b

47* अद्याचार्यसुतो द्रौणिर्नैको युष्येत शत्रुभि ।

[T3 एको (for नैको)]

—^c) M2 4 प्रति, M8 अग्नि (for परि) —^f) B2 D10 11 G2 ह (for न)

10 ^a) T2 4 एतत् (for एवं) —^b) Ds ते च; Ds तत्त्वं (for तत्र) — After 10^b, T3 G ins 47* D1 2 T4 om. 10^c-11^d —^c) T1 2 मद्राधिप —^d) Ks त्वम् (for तूर्णम्) S1 K1 अभ्याद्रवन् Dn रणात्, Ds 9 पुरात्, Ds परे (for परान्)

11 D1 2 T4 om 11^{ab} (of v 1 10) —^a) Ks तदैव, Ds तथैव B (except B5) Ds 9 सर्वे (for राजन्) —^b) Cn सैन्यं व्यूह (by transp) S1 K1-3 महाहवे, Dn Ds 6 S (T4 om.) 'रथा (for 'रणे) —^c) D1 2 कौरवा Ks 5 B Dns Ds-11 राजन्, D1 सर्वे, D2 4 S युद्धे (for सर्वान्) —^d) S1 K1 2 4 यु (K4 यो) उत्समाना, Dn D2 8 T2 8 M1 8 योत्समानान् (Dn2 ns 'ना, Ms 'न)

12 D1 om 12. —^a) K2 भरतश्रेष्ठ S ततो बलं समभवत् —^b) M1 क्षुब्धान्व (for क्षुब्धा) S1 K1-3 निभ (for -स्य) —^c) Ks 5 B Ds 8 9 11 T3 समुद्धूत (B3 'द्धूता, T3 'द्धूता) र्णवाकारम्, D1 समधूता, T1 2 समुद्धूतपदात्यक्षम्, G1 3 समुद्धूतार्णवं घोरम् —^d) Dns om मुद्धूत Ds 6 11 T1 2 उद्धूत, D1 T2 4 G M उदीर्ण- (for उद्धूत) Ds रण (for -रय-)

13 ^a) D1 वधो (for च वै) Ks 5 B (except B3) Dn D1-3 5 6 10 11 T1 2 द्रोणस्य चैव (T1 2 'स्यैव च) भीष्मस्य, M1 भारद्वाजस्य भीष्मस्य —^b) Ks B Ds 8 9 T G मया (for च मे) D1 श्रुत — D1 om 13^{cd} —^c) K2 T G M2 4 पतनं, B2 शातन, Dn1 घातन, M1 निघनं (for पातन) Dn Ds समरे (for शन्य मे) D1 तूर्ण (for भूय) Ds पतत न शये भूय (sic) —^d) G2 [अपि (for [अय]

14 ^b) G1 धर्मराजोय (sic), G2 मद्रराजोय (for धर्मराजेन) S1 K1 2 शंस न (for संजय) — After 14^b, D1 ins

48* कथं च निहतं संख्ये गदायुद्धविशारद ।

—^c) Ds भीममेन (sic) (for भीमेन च) T3 युद्धे, T4 युद्धे, G1 8 M2-3 युद्धि (for 'चाहु) Ks 5 B Ds 9 T1 2 भीमसेनेन बलिना, D1 भीमेन सुद्वैर्हानि, G2 भीमेन च सहायुष्यत्

C 9 851
D 9 8 18
K 9 7 14

मीमेन च महाबाहुः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ १४

संजय उवाच ।

क्षयं मनुष्यदेहानां रथनागाश्वसंक्षयम् ।

शृणु राजन्स्थिरो भूत्वा संग्रामं शंसतो मम ॥ १५

आशा बलवती राजन्पुत्राणां तेऽभवत्तदा ।

हते भीष्मे च द्रोणे च क्षतपुत्रे च पातिते ।

शल्यः पार्थात्रणे सर्वान्निहनिष्यति मारिष ॥ १६

तामाशां हृदये कृत्वा समाश्वास्य च भारत ।

मद्रराजं च समरे समाश्रित्य महारथम् ।

नाथवन्तमथात्मानममन्यत सुतन्त्रय ॥ १७

यदा कर्णे हते पार्थाः सिंहनादं प्रचक्रिरे ।

तदा राजन्धातृराष्ट्रानाविवेश महद्भयम् ॥ १८

तान्समाश्वास्य तु तदा मद्रराजः प्रतापमान ।

ज्यूह ज्यूहं महाराज सर्वतोभद्रमृद्धिमन् ॥ १९

प्रत्युद्यानो रणे पार्थान्मद्रराजः प्रतापमान ।

विधुन्वन्कार्मुकं चित्रं भार्गवं वेगात्तन्म ॥ २०

रथप्रवरमाश्रय्य मन्त्रवाक्यं महारथः ।

तस्य सीता महाराज गन्धर्वाद्योभयद्रथम् ॥ २१

15 T: lacuna for the ref and क्ष (in 15^a) —^a) Dn अयं; Ds यथा (for क्षय) M देवानां (for देहानां) —^b) Ks & B Dn D^a ८ ८ ८-11 T: (८ ८ ८ तथा (for रथ-), —^c) Ds स्थितो (for शिरसो) —^d) Ks & Ds संग्रामे Dn Ds ८ मम दानव (by transp.), Ds शतनो मम —^e for 15, Ds subst

49* शृणु राजन्स्थितो राजाधनरसंक्षयम् ।

यक्ष्येऽहं मर्त्ययोधानां संग्रामं तत्र दारणम् ।

16 ^a) Dn Ds ८ ८ ८ कष्टा (for राजन्) —^b) M transp शब्दम् and तदा Dn Ds ८ ८ ८ तत्र पुत्रस्य भारत —^c) Ds ते च (sic), M^a-८ मृते (for हते) K (except Ks) B Dn Ds ८ ८ ८-11 transp भीष्मे च and द्रोणे च Ds S हते (Ds Ts Gs तथा) द्रोणे (for च द्रोणे च) Ds हते द्रोणे च ८ ८ ८ —^d) Dn Ds ८ ८ ८ कर्णे च निधनं गते —^e) Ds ८ ८ ८ Ts G M दास्य सर्वात्रणे पार्थान् (Ts हतु); Ds सर्वाद्यात्यो रणे पार्थान् —^f) Ss Ki-3 Dn1 Ts भारत, Ts ८ पार्थिव (for मारिष)

17 ^a) Ts Gs सैनिका (for हृदये) Dn Ds ८ ८ ८ तामाशा हृदि कृत्वा च (Ds स्वाध, Dn1 स्वाध) —^b) Ks & B Ds ८ ८ ८-11 Ts & G Ms & समाश्वास्य Ds om च Ss Ki-3 च मारिष, Ts परतप (for च भारत) —^c) Ks Ds तु (for च) Ds मद्रराजस्य समरे —^d) Ds पराक्रम (sic), Ts & च भारत, G Ms परतप (Ms पं) (for महारथम्) —^e) Ks & B Ds ८ ८ ८-11 तदा स्नानम्; Dn Ds ८ ८ ८ तथा, Ds हि चा; Ts Ms & महा, Ts तमा; Ts & G ह्वा (for अथा) —^f) Ds आकर्णेत (sic), Ts ८ मन्यमान (for अमन्यत), Ks & Bs Ds 10 11 अमन्यत सुतास्तय.

18 ^b) Ks Ds & सिंहनादान् Dn1 ns Ds ८ च; Ds om (for प्र-) —^c) Ms-८ ततो (for तदा) Ds रणे

(for राजन्) Ds 11 मम तु नागकायान् —^d) Ds विजयान् (sic) (for मारिषेन), Ds Ts महामयं (for महद्भयम्)

19 ^a) Ks Dn1 समाश्वास्य Ks Ts 11 च मदा; Ds 11 योधारु (for तु तदा) Ts ८ तान्मात्माश्वासयान् —^b) Ts ८ महारथ, Ts Ms महारथ (for प्रवार पान) —^c) Ki-3 Dn D^a ८ om (hapl) 19^a-20^a Ts om (hapl) 19^a-20^a —^d) Ds Ts व्यूह व्यूह (by transp) —^e) Ds सद्रिष्य, Ms सद्रिष्यन्त (for मय) Ms सर्वतोभद्रमुद्धिमन्

20 Ss Ki-3 Dn D^a ८ om 20^a, Ts om 20 (for both, cf. v 1 19) G reads 20^a-21^a after 24^a. —^a) Ks Ds Ds 11 Ms प्रत्युद्ययै; Ds Ts चाते (for चातो) Ms पापं —^b) Ds corrup Ds मद्रराजा Bs reads from प्रतापमान up to 21^a on margin —^c) S (Ts om) विधुन्वन् Ks तत्र (for चित्रं) —^d) Bs बलवत्, Dn Ds भार्गव; Ds Gs Ms Gs वेगात्; Ds सारां, Ds सुप्रभं; Ts वेगात्; Ts Gs वेगिष्ठं (Gs नं), Gs M^a-८ वेगात् (for भार्गव) Ds Ts & G M बलवत्तरं (for वेगं)

21 For the sequence in Gs, cf. v 1 20 Ts om 21 (cf. v 1 19) Bs reads 21^a on margin —^a) Ks Dn Ds रथं (for रथ) —^b) Ks Ds 11 Ms संपवाश्व, Ds संपवस्व; Ds संपवश्व; Ts & Gs सैन्यपार्थ (Ts श्व), Ts संपवाश्वान् (for पार्थ) Ks Ds Ms महारथ — After 21, Gs ins.

50* तस्य स्थित्वा महाराज मुखे व्यूहस्य दक्षितः ।

[post. half = (var.) 23^a.]— Ds Ts om 21^a-22^a. —^a) Ks & Ds ८ ८ ८ सुतो;

स तेन संबृतो वीरो रथेनाभिप्रकर्शनः ।
 तस्यो शूरो महाराज पुत्राणां ते भयप्रणुत् ॥ २२
 प्रयाणे मद्राजोऽभून्मुखं व्यूहस्य दंशितः ।
 मद्रकैः सहितो वीरैः कर्णपुत्रैश्च दुर्जनैः ॥ २३
 सन्वेऽभूत्कृतवर्मा च त्रिगर्तैः परिवारितः ।
 गौतमो दक्षिणे पार्श्वे शकैश्च यवनैः सह ॥ २४
 अन्वत्यामा पृष्ठतोऽभूत्काम्बोजैः परिवारितः ।
 दुर्योधनोऽभवन्मध्ये रक्षितः कुरुपुंगवैः ॥ २५

हयानीकेन महता सौवल्वापि संबृतः ।
 प्रययौ सर्वसैन्येन कैतव्यश्च महारथः ॥ २६
 पाण्डवाश्च महेष्वासा व्यूह सैन्यमरिंदमाः ।
 त्रिधा भूत्वा महाराज तव सैन्यमुपाद्रवन् ॥ २७
 धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सात्यकिश्च महारथः ।
 शल्यस्य वाहिनीं तूर्णमभिदुद्रुवुराहवे ॥ २८
 ततो युधिष्ठिरो राजा स्वेनानीकेन संबृतः ।
 शल्यमेवाभिदुद्राव जिघांसुर्भरतर्षभ ॥ २९

C 9 397
B 9 8 31
K 9 7 29

B₁ T₂ पीता, Dn₁ D₂ c दाता, Dn^a n₃ दाति (sic),
 D₁ दाता, D₂ दाता, G₂ [जा]सीनं, M₃ (inf l₁n,
 orig as in text) [ज]न्विता, Ca (gloss भूमि) v
 (gloss सुवर्णफलकाया लाटलेन कृता रेता) सीता (as in
 text) —^a) K₃₋₅ B₂ 4 D₂ 6 s 11 G रयन्वो D₅
 रये (for रयन्) D₁₀ T₃ रयस्या शोभयत्रय (D₁₀ त्रयी),
 M रयस्या शुभमे ध्वजे

22 For the sequence in G₂, cf. v l 20 T₂ om.
 22 (cf v l 19) D₁ T₁ om 22 (cf v l 21)
 —^a) Ś₁ K₁₋₂ ममृतो, M महता (for सवृतो) L₁
 वीर, T₁ 3 G राजा (for वीरो) —^b) T₁ 3 G बलेन
 (for रथेन) Ś₁ K₁₋₂ B (except B₁) Dn₂ D₅ s-10
 कर्पण, D₂ कर्पण (sic) (for कर्शन) —^c) K₅
 D₅ मद्राज, Dn D₅ c महेष्वास (for महाराज)
 —^d) K₅ D₂ 11 G₂ भयप्रद, Dn D₂ भयं प्रणुत्, T₃
 M₁ भयप्रणा (M₁ 'ण'त्), G₃ भय प्रणुदन् (hypermetric),
 Ca भयप्रणुत् (as in text) D₁ परेया भयमावहन्

23 For the sequence in G₂, cf. v l 20 T₂ om
 23 (cf. v l 19) —^a) D₃ प्रययौ, D₁ प्रणेता (for
 प्रयाणे) T₄ तस्यामीन्मद्राजोय —^b) D₁ मुखे, T₄
 मुख्य (for मुखं) K₁ 2 D₂ T₂ 4 G₂ 2 M दंशित
 B Dn D₁ 2 9 समु (B₂ D₁ 2 5 सन्मु, B₁ Dn₃ स
 मु) (B₂ स्वे) व्यूह द (Dn D₂ 'हृद'शित —^c)
 Dn D₅ T₁ G वीर —^d) D₂ च र्जयै, T₁ च
 रक्षित, T₃ सुदंशित, T₁ महारथै, G₂ 3 सुदुर्जनै (for
 च दु)

24 T₂ om 24 (cf v l 19) —^a) Ś₁ K^a 3 D₂
 मये, G₂ संखे (for सन्वे) D₁ G₁ 3 M तु (for च)
 K₁ कृतवर्मा वामपार्श्वे —^b) K₂ त्रिरयै —After 24^b,
 G₂ reads 20^a-21^b D₅ om. (hapl) 24^c-25^b —^c)
 Ś₁ K₁₋₃ कृपोमूढ; D₁ कृपोय; Ca गौतमो (as in
 text) D₅ दक्षिण. —^d) K₁ 4 शकै स, K₅ शकैश्च,

D₁ शकाश्च, D₁₀ सर्वैश्च (for शकैश्च) K₅ D₁₀ जवनै,
 D₃ पवनै (for यवनै)

25 T₂ om 25 (cf v l 19) D₅ om 25^{ab} (cf
 v l 24) —^a) G₁ माह (for अभूत्) —^b) Ś₁ K₁
 कामोजै —^d) K^a पाडवै (sic) (for पुगवै)

26 T₂ om 26 (cf v l 19) —^a) D₃ महानीकेन
 —^b) K₂ सौवलेनापि सवृत, D₁ S (except T₁, T₂
 om) सौवलोपि (G₁ 8 लेन, G₂ M₁ 'लो हि, M₂-4
 'लोभि) व्यवस्थित —Dn reads 26^a-29^b on marg
 —^c) B₁ lacuna for प्रययौ सर्व- G₂ M₁ प्रययु, M₂
 प्रमुखे (for प्रययौ) T₁ 3 4 G M₁ सैन्यानि, M₂-4
 सैन्याना (for सैन्येन) D₁ संबृत सर्वसैन्य च —^d)
 D₁ T₃ G₃ कैतवश्च D₁ हर्षयन्मर्वकौरवान्

27 T₂ om 27 (cf v l 19) Dn reads 27 on
 marg —^a) K₅ B₂ 5 Dn₁ D₂ 4 s (marg as in
 text) 8 पाडवापि, D₉ पाचालाश्च, T₁ पाडवेया (for
 पाण्डवाश्च) D₁ पाडवा अपि वीरिन्द्रा —^b) K₄ व्यूह-
 (for व्यूहा) K₅ B₁ 5-5 D₂ 8 अनिदिता, B₂ D₃ T₃
 G₃ अरिंदम (D₃ म), Dn D₁ 5 9 अतद्विता, T₄
 अभिद्रवन्, G₁ अरिंदम (for दमा) —T₄ om
 (hapl) 27^{cd} —^c) K₅ D₁₀ S (T₂ 4 om) भूता,
 D₃ भूत (for भूत्वा) D₅ महाराजस्, T₁ महेष्वासाश्च
 (for महाराज) —^d) D₁ 4 9 उपाद्रवत्, T₁ G अभि
 द्रवन्, T₃ अरिंद्रवन् (sic) B₂ सुसंनद्धा युयुत्सव

28 T₂ om 28^{ab} (cf v l 19) Dn reads 28
 on marg —^b) T₈ 4 G [अ]पराजित, M₁ महाबल
 (for 'रय) —M₁ reads 28^{cd} twice. —^c) B₁
 सौत्यस्य (sic) D₁ 8 9 वाहिनी, T₄ [अ]भिमुख (for
 वाहिनी) B₁ Dn हतुम् (for तूर्णम्) —^d) K₅ D₃ 10
 M₁ (second time) अभिदुद्राव (D₃ 'दुश्च) संयुगे

29 Dn reads 29^{ab} on marg —^a) T₈ G₂ M₁ 4

C 9 298
D 9 31
K 9 7 30

हार्दिकं तु महेष्वासमर्जुनः शत्रुपूगहा ।
संशस्रगुणाश्चैव वेगतोऽभिविदुदुवे ॥ ३०
गौतमं भीमसेनो वै सोमकाश्च महारथाः ।
अभ्यद्रवन्त राजेन्द्र जिघांसन्तः परान्युधि ॥ ३१
माद्रीपुत्रौ तु शकुनिपुत्रं च महारथौ ।
ससैन्यौ सहसेनौ तावुपतस्थतुराहवे ॥ ३२
तथैवायुतशो योधास्तायकाः पाण्डवान्नणे ।
अभ्यद्रवन्त संकुद्धा विविधायुधपाणयः ॥ ३३
धृतराष्ट्र उवाच ।
हते भीष्मे महेष्वासे द्रोणे कर्णे महारथे ।

कुरुष्वन्पात्रशिष्टेषु पाण्डवेषु च संयुगे ॥ ३४
मुसंरब्धेषु पार्येषु पराक्रान्तेषु संजय ।
मामकानां परेषां च किं शिष्टमभवच्छनम् ॥ ३५
संजय उवाच ।
यथा वयं परं गजान्युद्धाय समप्रस्थिताः ।
यात्रासीद्वलं शिष्टं संग्रामं तन्निबोध मे ॥ ३६
एकादश महाम्नाणि रथानां भरतर्षभ ।
दश दन्तिमहाम्नाणि यत्तु वैय युतानि च ॥ ३७
पूर्णं युतमहमे द्वे दयानां भरतर्षभ ।
नरशौक्यमया तिष्ठौ बलमेतत्तवाभ्यत ॥ ३८

तथा, T₁ तदा (for ततो) D₂ दुर्योधनो (for युधिष्ठिरो) —^a) K₂₋₅ B₁ D₂₋₁₀ 11 भरतर्षभ — After 29, M₂ reads 32

30 ^a) D₂ हार्दिक, D₁₀ T₁ M₁ हार्दिक्य K₂ 3 B₁ 2 4 D₂ 3 9-11 T₂ M च (for तु) —^b) K₁ गवहा, K₂ D₂ 10 11 सैन्यहा (D₂ 'ह'), D₁ T₁ सुन्न, T₂ युगव (for पूगहा) — D₁ om 30^c —^c) K₂₋₅ B₁ D₂ D₂₋₉ 9-11 T₂ संस्रक K₂ D₂ D₂ T₂ M₂ गणाश्च —^d) K₂ B D₂ 9-11 T₂ 4 G वेगितो, D₂ वेगिते, M₁ वेगेन (for वेगतो) K₂ B (except B₁) D₂ 2 8 D₂ 2 8 8 9 G₂ M₁₋₃ [5]भिद्र, D₂ [5]पि प्र-, T₂ [5]हनि (for अभिद्रि) K₂ वेगितश्चाभिविदुदुवे, D₂ चेकितानभिद्रु

31 D₂ om (hapl) 31-32 —^a) D₁ च, T₁₋₃ G₂ 8 [5]पि; T₂ हि (for वै) —^b) D₁ सोमश्चापि (for काश्च) — D₁ om 31^c —^c) K₂ B (except B₂) D₂ D₂ 2 8 9 T₁ G अभ्य (D₂ 'भि') वतंत; D₁ अभिद्रवंत (for अभ्य) —^d) D₂ 5 पर (for परान्) D₂ संकुद्धा विविधायुधा; D₁ सहिता वीर्यवत्तमा

32 D₂ om 32 (of v l 31) M₂ reads 32 after 29 —^a) D₁ माद्रीपुत्रौ D₂ 1 8 D₁ 2 5 T G च (for तु) T₂ G₂ शकुनिर् —^b) D₁₀ T₂ G₂ उद्धकश्च K₂₋₄ B (except B₂) D₂ D₁ 2 5 8 8-11 T₂ G₂ M₂ महारथ; K₂ रथ, G₂ M₁ रथ —^c) K₂ D₂ 11 समेतौ (for ससैन्यौ) K₂ 5 B₂ 5 D₂ 2 10 11 सहसैन्यौ S₁ K₁ शरैः सेना; T G ससैन्यौ सहसैवोभौ —^d) B₁ उपातस्थतुर, D₂ D₂ अप, T₂ समा (for उप)

33 ^a) D योदास, M-1 रथ्याम् D₂ मथ्ये चोमयो रथ्याम् —^b) D₂ 10 गायकान् D₁ पांडवा —^c) K₁ K₁₋₂ D₁ अभ्य (K₂ 'भि') वतंत; K₂ 5 B₁ D₂ D₁ 2 5 8 8-11 वतंत, B₁ वतंत (for द्रवन्त)

34 S₁ om the ref G₂ reads from 34 up to 9 20 twice (without var) —^b) T₁ G₁ 2 हने (for द्रोणे) K₁₋₃ निपातिते, D₁ T G M-1 जयद्रथे, M₁ च रथ्ये (for महारथे) —^c) K₁ रथ्येषु, K₂ रथ्येषु (for निष्टेषु) D₁ कुरुष्वन्पात्रशिष्टेषु, D₂ कुरुष्वन्पात्रशिष्टेषु —^d) K₂ पाण्डवेषु (for वेपु च) D₂ मयुता (for मे)

35 D₁ om 35^a. —^a) T G मरुत्तयेषु च, M₁ मरुत्तयेषु (for मुसंरब्धेषु) —^c) G₂ पराणा (for परेषां)

36 ^a) K₂ D₂ D₁ 2 5 8 11 M₂ तथा, T₁ यदा (for यथा) D₂ T₁ दने (for मयं) D₂ 1 पर, D₂ T₂ 2 M₁ परे —^b) D₂ युदार्थं K₂ B₁ D₂ 2 12 11 T₂ G M₂ 2 4 समुपस्थिता (G₂ 2 'त') —^c) K₂ D₂ आसीद्, T₂ चारि, M₂₋₃ आसीद् (for चारिद्) —^d) D₂ समामे, T₂ 2 G₂ M समाम, G₂ 2 समामं (for समामे) D₁ T₂ G M च (for तन्)

37 ^a) M₂₋₃ हस्ति (for दन्ति) — D₂ om (hapl) 37^a-39^a T₁ om (hapl) 37^a-39^a K₂ om from 37^a up to पट (in 39^a) —^d) D₁ तथा सप्त (for सप्त चैव) S₁ K₁ ह (for च)

38 K₂ D₂ T₁ om 38 (cf v l. 37). —^a) T₂ दश (for दशत) —^b) K₂ D₂ 10 11 तत्र भारत (for भरतर्षभ) —^c) K₂ 5 D₂ 1 D₁₀ पत्ति; B₁ 5 5 D₂ T₂ नव (for नर) D₂ D₁ 2 5 8 तु तिष्ठो वै, M₂₋₃

रथानां पद्मसहस्राणि पद्मसहस्राश्च कुञ्जराः ।

दश चाश्वसहस्राणि पत्तिकोटी च भारत ॥ ३९

एतद्वलं पाण्डवानामभवच्छेषमाहवे ।

एत एव समाजगुर्वृद्धाय भरतर्षभ ॥ ४०

एवं विभज्य राजेन्द्र मदराजमते स्थिताः ।

पाण्डवान्प्रत्युदीयाम जयगृद्धाः प्रमन्यवः ॥ ४१

तथैव पाण्डवाः शूराः समरे जितकाशिनः ।

उपयाता नरव्याघ्राः पाञ्चालाश्च यशस्विनः ॥ ४२

एवमेते बलौघेन परस्परवधैषिणः ।

उपयाता नरव्याघ्राः पूर्वा संख्यां प्रति प्रभो ॥ ४३

ततः प्रवृत्ते युद्धं घोररूपं भयानकम् ।

तावकानां परेषां च निघ्नतामितरेतरम् ॥ ४४

C 9 412
B 9 8 43
K. 9 7 44

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

तथा पत्र (for तथा तित्ति) —^a) D₂ तथा, D₃ तदा (for तव) D₂ भवेत्, S (T₃ om) [अ]नघ (for [अ]नवत्)

39 K₃ om up to पट्ट, D₃ om 39^a, T₁ om 39^{ab} (for all, cf v 1 37) —^b) D_n D₁ २ ३ पट्ट-महस्राणि, D₁ T₃ G M त्रिन (G₃ M 'मा'हस्राश्च (for पट्टमह) —D_n reads from कुञ्जरा up to स्राणि (in 39^c) twice. K₅ om. 39^{cd} —^d) D_n D₁ २ ३ T₃ G₂ पत्तिकोटी, D₃ ४ १० T₁ २ M₂ ४ 'कोटि, D₅ 'कोट्यश्च, T₁ G₂ पत्ति कोटी D_n तथैव च, T₁ २ शतानि च (for च भारत)

40 ^a) D₂ om (hapl.) from पाण्डवा up to तथैव (in 42^a) —^b) G₄ क्षोपमामीन्महाहवे — After 40^b, D₁ ins

51* स्वल्पमप्येतदेव बलवत्परिरक्षितम् ।

—^c) K₂ तत एव, D₁ M₁ एतदेव, T₃ एतत्तव, M₂ ४ एवमेते, M₃ एवमेतत् (for एत एव) D_n D₁ २ ३ ४ पर जगुर्, D₁ ममातम्ये, M₁ जगामैव (for समाजगुर्) — After 41, D₁ ins

52* शस्त्रास्त्रमवन्वोरा केतव क्षयकारिण ।

भ्रान्त्याश्वा शतशस्त्र नेत्राण्युच्चैरवर्पयन् ।

41 D₂ om 41 (cf. v 1. 40) —^b) D₁₀ राजे (for राज) K₅ B₁ ३ D₁₀ ११ चरो (for मते) T₄ G₂ स्थित D_n D₂ ६ मदराजमवस्थित (D₅ 'ता), D₁ मुपाभिता —^c) K₁ D_n प्रत्युदीयामो, K₅ D₁₀ ११

'दीयस्ते, D₂ 'दीयाय, T₁ २ 'पाजगुर् (for 'दीयाम) —^d) K₁ D_n D₃ ३ T₃ M₃ 'गृध्रा, T₃ G₂ श्रद्धा (for 'गृद्धा) T₁ प्रह्व्य च, T₂ प्रमन्य च (for प्रमन्यव) D₁ वय विजयकाक्षिण

42 D₂ om तथैव (cf. v 1 40) —^b) B₂ मग्रामे D₁ समरेष्वनिवर्तिन —^c) D_n ३ उपायाता — D_n D₃ om (hapl) 42^d-43^c —^d) K₅ B₃ D₁₀ पचालाश्च D₁ ३ तु (for च)

43 D_n D₃ om 43^{ab} (cf v 1. 42) —^a) K₄ D₁₀ ११ इमे ते च, K₅ D₃ एवमेव, T₂ M₁ एवमेतौ, G₂ एव तेन, M₂-4 एवमेतद् (for एवमेते) D₁ २ ३ ९ महाराज (for बलौघेन) —^b) K₅ परस्पर (for 'स्पर) D₃ T₂-4 G₂ ३ M 'जयैषिण (for 'वधै') —^c) T₁ २ महावीरा, G M₂-4 नरव्याघ्र (for व्याघ्रा) M₁ पादवा धातुराष्ट्राश्च —^d) K₄ सर्वे, K₅ पूर्वे (for पूर्वा) D₃ प्रचक्रिरे (for प्रति प्रभो)

44 Ś₁ K₁ ३ om. 44 K₃ om 44^{ab} —^a) K₅ युद्धे — B₁ reads 44^{bcd} and the colophon on marg —^b) K₄ सुदारुण (for भयानकम्) D₁ कुरुणां मय वर्धन — D₁ om. 44^{cd} and the colophon

Colophon om in D₁ D₇ missing B₁ reads it on marg — Adhy name Ś₁ K₁-३ शिष्टबलसंख्या, K₄ बलशिष्टसंख्यावर्णनं, D₂ युद्धप्रवर्तनं, M₂ ४ पुनर्युद्ध-प्रवर्तन — Adhy no (figures, words or both) B₅ D_n D_n 8, D₁ १० S 7 (as in text) — Śloka no. K₅ 44, D_n D₃ 43

C

संजय उवाच ।

ततः प्रवृत्ते युद्धं कुरूणां भयवर्धनम् ।
 सुहृदयैः सह राजेन्द्र घोर देवासुरोपमम् ॥ १
 नरा रथा गजौघाश्च सादिनश्च सहस्रशः ।
 वाजिनश्च पराक्रान्ताः समाजग्युः परस्परम् ॥ २
 नागानां भीमरूपाणां द्रवतां निखनो महान् ।
 अश्रूयत यथा काले जलदानां नभस्तले ॥ ३
 नागैरभ्याहताः केचित्सरथा रथिनोऽपतन् ।

8

✽ This adhy is missing in D₁ (cf v 1 9 11)

1 G₃ reads 1-20 twice (without var) (cf v 1 9 7 34) D₁ om 1-3 B₁ reads 1^a with the ref on marg —^a) D₁ T₁ युद्धे —^b) D₃ भीरुणा (for कुरूणां) D₁ कुरुपांडवसेनयो, S घोररूप मयानक —^c) K₁ D₃ सजयै; D₁ n₂ D₃ पादव (for सुहृदयै) —^d) K₅ D₁₀ घोर (for घोरै) D₁ घोरदेवासुरोपमे; S देवासुरर (G₃ ग)णोपम

2 D₁ om 2 (cf v 1 1) —^a) K₁ s D₁₀ 11 M नरा रथ, D₂ रथा नरा (by transp), T₁ 2 नराघाश्च D₃ गजाघाश्च, D₃ रयाघश्च (for गजाघाश्च) S₁ K₁-2 नरनागरयौघाश्च —^b) S वाजिनश्च (for मादि) —^c) S सादिनश्च (for वाजि) D₁ परिक्रान्ता, T₁ सहस्रश, T₁ G₁ समाक्रान्ता (for परा) —^d) D₁ s समाजग्यु

3 D₁ om 3 (cf v 1 1) —^a) K₂ s D₁ s D₃ s 10 गजाना (for नागाना) —^b) D₃ गर्जता (for द्रवता) Some MSS निखनो D₃ महत् —^c) D₃ M₃ आश्रूयत D₃ यदा, T₃ तदा (for यथा) D₂ काले, D₁₀ कालं (for काले) —^d) D₂ s 9 T G M₃ नभस्तले (D₂ T₂ 'ले)

4 ^a) D₁ नागेन (for नागैर) D₂ अश्वहते (for अभ्याहता) —^b) K₅ D₃ सबला (for सरथा) D₁ T G₁ M भृशं (for स्पतन्) —^c) D₁ om 4^c-14^b —^c) K₂ व्याद्ववत, D₁ प्रद्व, D₂ विद्व, G₁ s विद्ववति (for व्यद्ववन्त) S₁ K₁ 2 रणाद्, D₁ दिशो (for रणे) D₃ घोरै, D₁ S भीता (T₃ का) (for वीरा) —^d) D₁ T₁ द्रव्यमाणा; M₂-s वध्यमाना (for द्राव्यमाणा).

व्यद्ववन्त रणे वीग द्राव्यमाणा मदोत्कटैः ॥ ४

हयाधान्यादरथाश्च रथिनस्तत्र शिक्षिताः ।

शरैः संप्रेषयामासुः परलोकाय भाग्न ॥ ५

मादिनः शिक्षिता राजन्यरिवार्य महारथान् ।

विचरन्तो रणेऽभ्यग्नान्प्रागशक्त्यृष्टिमित्तया ॥ ६

धन्विनः पुण्याः केचित्संनिवार्य महारथान् ।

एकं बहव आसाद्य प्रेषयेयुर्मलयम् ॥ ७

नागं रथगंश्चान्ये परिवार्य महारथाः ।

D₁ n^a D₁ s मदोत्कटैः, T₁ G₁ s M₁ रणोत्कटै (for मदो)

5 D₁ om 5 (cf v 1 4) D₁ हयमाधान (hyper metric) (for हयाधान्) T₁ हयाधान्यरिवाश्च —^b) K₁ s D₃ शिक्षिताः —^c) D₁ om 5^c-7^b —^c) S₁ K₁ शरै (for शरै)

6 D₁ om 6 (cf v 1 4) D₂ om 6 (cf v 1 5) —^a) D₃ माक्षिजारी (sic) (hypermetric) (for मादिन) D₁ बय पर्तिक्ष गात्रान् —^b) K₁ D₁ महारथा, B₁ lacuna (for महारथान्) —^c) B₁ reads 6^c on marg —^c) D₁ व्यरन्तो (sic), D₁ विचरन्तो, M₁ ररे (for रन्तो) S₁ K₁ s D₁ n₂ D₁ G₁ न्यान् K₁ भग्नान्; D₃ निग्नान्; T₁ (also as in text) s भग्नान् (for अभ्यग्नान्) —^d) K₁ s B₁ प्राग, D₁ नाना (for प्राग) D₁ n₂ D₁ शक्त्याष्टिमिस्, D₂ शक्तीष्टिमिस् (sic), T₁ शक्त्याष्टिमिस्; T₁ शक्त्याष्टिमिस् (for शक्त्यृष्टिमिस्) T₁-3 G₁ M₁ तदा (for तथा)

7 D₁ om 7 (cf v 1 4) D₃ om 7^a (cf v 1 5) —^a) K₁ यधिन (for धन्विन) K₂ संबंधि पुरपाक्केचित् —^b) K₂ om (1 hapl.) 7^b-8^c K₃ om (1 hapl.) 7^b-9^c —^b) K₁ निवार्य च, B (except B₂) D₁ D₂ 4-6 3-11 परिवार्य (for संनि) S₁ K₁ महारथा, D₁ T₂ रथ —^c) S₁ K₁ om (hapl.) 7^c-8^b —^c) D₁ n₂ D₃ s पूर्व; D₂ एके (for एकं) D₃ पाहवम् (for बहव) D₁₀ स्वासाद्य —^d) D₁ प्रेषयाद्य (for येयुर्) K₁ s D₁ 10 S (except T₂) प्रे (M₂ प्रे) पयन्य (K₁ D₁ M₁ च) मसादन, B₁ D₁ प्रययुर्मसादन

8 D₁ om 8 (cf v 1 4) K₂ om 8, S₁ K₁ om 8^a, K₃ om 8^a (for all, cf v. 1 7) —^a) K₁ B₁

सोत्तरायुधिनिं जमुर्द्रवमाणा महारवम् ॥ ८
तथा च रथिनं कुद्धं विकिरन्तं शरान्वहून् ।
नागा जमुर्महाराज परिवार्य समन्ततः ॥ ९
नागो नागमभिद्रुत्य रथी च रथिनं रणे ।
शक्तितोमरनाराचैर्निजघ्नस्तत्र तत्र ह ॥ १०
पादातानवमृदन्तो रथवारणवाजिनः ।
रणमध्ये व्यदश्यन्त कुर्वन्तो महदाकुलम् ॥ ११

हयाश्च पर्यधावन्त चामरैरुपशोभिताः ।
हंसा हिमवतः प्रस्थे पिवन्त इव मेदिनीम् ॥ १२
तेषां तु वाजिनां भूमिः सुरैश्चित्रा विशां पते ।
अशोभत यथा नारी करजक्षतविक्षता ॥ १३
वाजिनां सुरशब्देन रथनेमिस्वनेन च ।
पत्नीनां चापि शब्देन नागानां वृंहितेन च ॥ १४
वादित्राणां च घोषेण शङ्खानां निस्वनेन च ।

C. 9. 427
B. 9. 9. 15
K. 9. 8. 15

Dn D3 11 T4 G2.3 M1.2 : नागान्, D2 6 8 नागा,
M2 नागान् (for नागं) K4 D3.6 8 रथवराश, D4
T2 4 G3 M1 : गताश, T1 G1.2 M2 : गताश, T3
गताश (for वराश) Dn D2 6 8 चव — K5 om
(hapl.) 8^b-9^c —^b) D4 सुदुर्मन्दा (for महारया)
—^c) S1 K1.2 : B1-3 D5 8 10 11 सातरायु (B2 Dn 'यो)
विनं (S1 K1 'नो, K2 'ना), B1 5 D5 T1 G1 सोत्त-
रायोधिनिं, Dn1 D2.2.4 9 सातरायुधि त (D2 9 'धिनिं,
D4 'धि ताव्), Dn2 n3 M Cn सोत्तरा युधि त (M
'धिनी), Ca (gloss हस्त्याल्बयोधमहित) सोत्तरायुधिनि
(as in text) Dn1 T2 जमुर् (for जमुर्) G2 मोदरा
युधि संजघ्नुस् ॥ Cn सोत्तरा, अयमस्मीति परस्पर व
दन्त । ॥ —^a) S1 K1 रथैः, K2 द्रवतोः, B
Dn D2 4 5 6 8 9 द्रवमाणं, T2 M1.2 रवमाणा (M2 'ण),
T4 G स्वरमाणा (G3 'ण), M2 4 रवमाणान (for द्रव-
माणा) K4 D3.10 n T1.2 : G महारया, B Dn D2
8 8 8 'रथं, D4 M1 'रयान्, D5 'रथ, M2-4 'रवान्
(for 'रवम्)

9 D1 om. 9 (cf v l 4) K2 om. 9^{abc} (cf
v l 7) K. om. 9^{abc} (cf v l 8) —^a) D4 [ए]व,
M2 वि (for च) S1 K1 रथिना, D2 4 M1 रथिन
K4 योचं, D2 4 M2 कुद्धा, M1 कुद्धान् (for कुद्धं)
—^b) S1 K1 lacuna, K2 विमुचत्, K4 D5 विकरत
(D5 'त), M1 विकिरन्त (for 'रन्तं) M2 transp
शरान् and बहून् D4 किरतो निशितान्वहून् —^c) Dn
नागो, D5 नाग M1.3 जमुर् (for जघ्नुर्)

10 D1 om. 10 (cf. v l 4) —^a) B1 Dn D5
G1 नागा, D3 नाग (for नागो) D5 अतिद्रुत्य (for
अभि) M1 अभिस्त्य जगन्नागा (sic) —^b) K5 रथिनो,
D2.4 रथिना (for 'नं) D4 वर (for रणे) M1 रथिन
रथिनो रणे —^c) K4 B2 Dn D2 2.5 6 10 11 T1.2
निजघ्ने, T2 अभिघ्नस् (for निज) K4 5 B Dn D2 2.
4.6.8-11 भारत, D5 तत्र वै, G2 तत्र हि (for तत्र ह)

11 D1 om. 11 (cf v l 4) —^a) K2.4 Dn D5
पदावान्, D2.9 पदातीन्, D10 पादावान्, T4 पातकान्
(for पादावान्) S1 K1-3 निजतो, T2-4 G2 8 M
मदंतो (for अदन्तो) D4 पदातिनममदंतो —^b) G1
नर (for रथ) B5 वाजिमि (for 'न) B1 रथवा-
जिनवारण (sic) —^c) D5 T G8 रथ-, G1 नर- (for
रण) K5 विद्वयत, B5 व्यजुभवत, T1 [s]व्यद्वयत,
T2 स्म हं, T4 प्रहं, G1 हि हं, M2.8 [s]म्यहं,
M4 हहं (for व्यहं) —^d) B1 हवम् (for महद्)

12 D1 om. 12 (cf v l 4) —^a) T4 परिधावन्त
G2 हयाश्चैव प्रधावतश्च —^b) K5 नाराचैर् (for चाम
रैर्) Dn1 शोभितै, Dn2 n3 शोभित D4 T2.4 G1.3
M चा (T8 G1 च) मरापीडया (D4 'चा) रिण —^c) K5
Dn D2-6 T2.4 G M2-4 पृष्ठे, M1 पृष्ठात् (for प्रस्थे)
—^d) M पतत (for पिवन्त)

13 D1 om. 13 (cf v l 4) —^a) K5 बाहिर्नी
(sic) (for वाजिना) D10 मेना (for भूमि) —^b)
K5 सुर, Dn D5 10 शरैश्च, D5 सुरैः, G1 lacuna
(for सुरैश्च) K5 क्षुब्धा, D3 9 M2 क्षुण्णा, B2 D10
M2.4 क्षिप्ता, T1.2 चित्रैर्, T4 चात्र (for चित्रा)
—^c) K2-3 B D (D1 om, D7 missing) T2.4 G2
M2-4 Cn करजै (for करज) Dn1 n2 कृत-, M3 कर
(for क्षत) K1.4 5 D5 8 G1 विक्षता (sic), D2
वीक्षिता, D3 4 विक्षिता (D4 'ता), M1 विप्रहा (for
-विक्षता) ॥ Ca कराग्रैर्नखैः, करजैरिति वा पाठः । ॥

14 D1 om. 14^{ab} (cf v l 4) —^a) T8 वाजिन
K2 D4 सुख, D5 (sup lin as in text) क्षुर (for
सुर-) —^b) T4 om. (hapl.) 14^{bc} G2 transp 14^b and
14^c —^c) D5 रथे (for रथ-) K5 D2.10 n रथानां
नि (K5 नि-, D10 वि) स्वनेन च —^d) M3 om. (hapl.)
14^c-15^b —^c) D4 च वै; M1.2 4 पाद- (for चापि)
—^d) G2 रथाना (for नागाना) T6 G1.3 कृजितेन
(for वृंहि)

C 9 427
B 9 9 13
K 9 8.15

अभवन्नादिता भूमिर्निर्घातैरिव भारत ॥ १५
धनुषां कूजमानानां निखिंशानां च दीप्यताम् ।
क्वचानां प्रभाभिश्च न प्राज्ञायत किंचन ॥ १६
बहवो बाहवश्छिन्ना नागराजकरोपमाः ।
उद्वेष्टन्ते विवेष्टन्ते वेगं कुर्वन्ति दारुणम् ॥ १७
शिरसां च महाराज पततां वसुधातले ।
च्युतानामिव तालेभ्यः फलानां श्रूयते स्वनः ॥ १८
शिरोभिः पतितैर्भाति रुधिराद्रैर्वसुंधरा ।

तपनीयनिभैः काले नलिनैरिव भारत ॥ १९
उद्वृत्तनयनैस्तैस्तु गतसन्धैः सुविक्षतैः ।
व्यभ्राजत महाराज पुण्डरीकैरिवावृता ॥ २०
बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः सकेयूरैर्महाधनैः ।
पतितैर्भाति राजेन्द्र मही शक्रध्वजैरिव ॥ २१
ऊरुभिश्च नरेन्द्राणां विनिकृत्तैर्महाहवे ।
हस्तिहस्तोपमैरन्यैः संवृतं तद्रणाङ्गणम् ॥ २२
क्वन्धशतसंकीर्णं छत्रचामरशोभितम् ।

15 Ms om 15^{ab} (cf v l 14) —^b) Ś1 K1.4 निस्वनेन, Ks Dn D1-3. 6 10 11 G2 निनवेन (for निस्वनेन) —^a) T4 निघनेर् (sio) (for निर्घातैर्) D4 दारुणै (for भारत)

16 D1 om 16-33 —^a) T4 G1 3 M1 कूज (T4 'जि)ता चैव (M1 चापि) (for 'मानाना) —^b) Dn D2 4 5 निस्सुंशाना, D10 11 शस्त्रौघाना (for निखिंशाना) Ks D2 4 टी (D2 द्)र्यतां, T3 3 G1 M1 पात्यता, G2 पातिना, G3 पश्यता (for दीप्यताम्) —^c) T4 corrupt. —^d) K2 4 Dn D3 5 S (except T1 G1) प्रज्ञायत

17 D1 om 17 (cf v l 16) The portion of the text from 17^a up to 43^d is lost in B2 on missing folio —^a) D4 बहवो बाहुभिश्च, T3 4 G2 3 M बाहवो बहवश्च (by transp) —^b) D10 नानागजकरोपमा —^c) Dn2 n3 उद्वेष्टते, D4 T G उद्वेष्टति, D5 उद्विष्टते, Ca (gloss उत्पद्य मण्डलतां यान्ति) उद्वे (as in text) K B (B2 missing) Dn D2 3 5 6 8-11 विवेष्टते, D1 T1-3 G1 'ष्टति, T4 G2 3 विवेष्टति, Ca 'ष्टन्ते (as in text) M1 वसुधाया प्रवेष्टते —^d) M2-4 वेगाश्चक्रुश्च दारुणान्

18 B2 missing D1 om 18 (cf v l 16) —^a) Ś1 (sup lin as in text) शिरासि —^b) Ks B1 Ds 10 11 धरणी, D1 च घरा, Ms च मही (for वसुधा) —^c) Ks पक्षानाम्, K5 पतताम् (for च्युतानाम्) Ks घृक्षेभ्य, K4 5 नालेभ्य, D2 T3 तालेभ्य, D5 6 तालेन, T3 नाराणा (for तालेभ्य) —^d) K4 कृताना, B1 Ds तालाना (for फलाना) Ds corrupt, T4 G ध्वनि (for स्वन)

19 B2 missing D1 om 19 (cf v l 16) —^b) Dn1 D2 5 8 रुधिराद्रा, Dn2 Ds 'राद्रै, T2 3 'रायैर् (for 'राद्रैर्) —^d) T1-3 G1 M नलिनैर्

20 B2 missing D1 om 20 (cf v l 16) —^a)

D9 उद्वृता (for उद्वृत्त) T1 3 4 G M1 लोचनैस् (for नयनैस्) —^b) D4 गतसन्धैर्, Ms हतसन्धैर् (for गत) Ś1 K1 2 4 Ds 7 T1 2 मही तदा, K5 सविक्षित (sic), B1 Dn1 D2-3 9 सुविक्षितै, T3 अविक्षितै, T4 अवीक्षिता, G M अपि क्षिति (for सुविक्षितै) —^c) K5 D2 विभ्राजत, K6 व्यभ्राजत (for व्यभ्रा) K3 B (B2 missing) Dn D2 4 5 8 9-11 मही राजन् (for महाराज)

21 B2 missing D1 om 21 (cf v l 16) —^a) Ks Ds Ms बहुभिश्च M1 चन्द्रनासिकै (for 'दिग्धै) —^b) Ds 3 सकेयूरैर् (for सकेयू) —^c) Dn Ds om. 21^c-22^b —^c) D4 पतितैर् K4 B (B2 missing) D2 4 5 9 T3 4 G वसुधा (for राजेन्द्र) D5 पतितैर्वसुधा भाति, M पतितैर्व (Ms 4 'र्धा) हुभिर्भाति —^d) Ks 5 Ds 10 11 T3 G2 मही (for मही) K5 D3 छत्र, T3 शक्रैर् (for शक्र) M2-4 यथा (for इव) K4 B (B2 missing) D2 4 5 8 9 यथा शक्रध्वजैस्तथा

22 B2 missing D1 om. 22 (cf v l 16) Dn Ds om 22^{ab} (cf v l 21) —^a) D10 11 जानुभिश्च (for ऊरु) T1 G1 3 महाराज (for नरेन्द्राणां) —^b) B1 विनिकृत्यैर्, D2 3 9 'कृतैर् (for 'कृतैर्) D3 विनिकृता महात्मना —^c) Ds 9 हस्तैर् (for हस्ति) T3 G M जज्ञे, T1 चैव (for अन्यै) —^d) Ds संसृतं, Ms संवृत्तं Ś1 K1-3 5 B1 Ds रणागर्ग, K4 गृहागर्ग, Ds रणागर्ग, D4 रणागर, T3 M रणाङ्गण, T4 G1 3 रणाजिर; G2 रयाङ्कण (for रणाङ्गणम्)

23 B2 missing D1 om 23 (cf v l 16) —^a) Ms 4 -गण- (for -शत-) Ś1 K1.2 T1.2 -संछत्र (for -संकीर्ण) —^b) G1 चित्र, Ms 4 श्वेत- (for छत्र-) K4 5 B (B2 missing) Dn D2 3 5 6 8-11 -संकुल (D2 'ळ) (for -शोभितम्) —^c) Ds 9 -बलं (for -वन) T3 4 G इवोद्यानं (for तच्छुभे) M1 विराजन्ति अबाहुधा —^d) T3 4 G बाहु- (for वनं) Ś1 K1.2 D4

सेनावनं तच्छुभे वनं पुष्पाचितं यथा ॥ २३
 तत्र योधा महाराज विचरन्तो ह्यमीतवत् ।
 दृश्यन्ते रुधिराक्ताङ्गाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ २४
 मातङ्गाश्चाप्यदृश्यन्त शरतोमरपीडिताः ।
 पतन्तस्तत्र तत्रैव छिन्नाभ्रसदृशा रणे ॥ २५
 गजानीकं महाराज वध्यमानं महात्मभिः ।
 व्यदीर्यत दिशः सर्वा वातनुवा घना इव ॥ २६
 ते गजा धनसंकाशाः पेतुरन्या समन्ततः ।

वज्ररुणा इव वभ्रुः पर्वता युगसंक्षये ॥ २७
 हयानां सादिभिः सार्धं पतितानां महीतले ।
 राशयः संप्रदृश्यन्ते गिरिमात्रास्ततस्ततः ॥ २८
 संजज्ञे रणभूमौ तु परलोकावहा नदी ।
 शोणितोदा रथावर्ता ध्वजवृक्षास्थिगर्भा ॥ २९
 भुजनका धनुःस्रोता हस्तिशैला हयोपला ।
 मेदोमज्जाकर्दमिनी छत्रहंसा गदोद्भवा ॥ ३०
 कञ्चोष्णीपसंछन्ना पताकारुचिरदुमा ।

C 9 441
 B 9.9 31
 K. 9 8 31

T: G1.3 पुनचित

24 B: missing D1 om 24 (cf. v l 16) —^a)
 D: ततो, D: M: यत्र (for तत्र) M यथा D:
 च विविधा (for महाराज) —^b) K: D: G: व्यचरतो
 (for विचर) D10 [S] ह्यमीतवत् —^c) T: 1 G: 3
 रुधिराङ्गा —^d) D: G सपुष्पा, T: M: 2 4 सपुष्पा,
 M: मकुट्टा (for पुष्पिता) K: किंशुका इव पुष्पिता

25 B: missing D1 om 25 (cf. v l 16) —^a)
 Dn1. n2 [अ]पि दृश्यते, D: व्यदृश्यत, D: [अ]य दं (for
 [अ]प्यदं) —^b) G: शित- (for शर) K: ताडिता,
 D: विस्त्रिता (for पीडिता) —^c) D: आपतत्, T:
 मरतत् (for पतन्तत्) G: दृश्यत (for तत्रैव) —^d)
 T: श्वताभ्र, M: 3 निम्नाभ्र (for छिन्नाभ्र) K:
 छिन्नाभ्र महसा रणे, D: छिन्नहस्ता महारणे

26 B: missing D1 om 26 (cf. v l 16) —^a)
 D: जनानीकं, D: गजानीकं, T: 2 गजा ह्यन्ये (for गजा
 नीक) —^b) T: 2 वध्यमाना, G: मध्यमानं (for वध्य)
 T: G1.3 om. from महामभि up to पतिताना (in
 28^b) K: महामना, T: 3 G: रये (for महामभि)
 —^c) K: T: व्यदीर्यं (T: रं) त, B: D: T: 2 व्यदीर्यत,
 M: 3 व्यदीर्यत (for व्यदीर्य) Dn1. n2 D: 5 6 महाराज
 (for दिश सर्वा) —^d) D: वायु- (for वात) D:
 निम्ना (for नुमा) M: यया (for इव)

27 B: missing D1 om. 27 (cf. v l 16) T:
 G1.3 om. 27 (cf. v l 26) —^a) K: ये (for ते)
 B: गजा (for गजा) K: om., B (B: missing) Dn
 D: 5 6 8 मेव, D: वन, D: T: 3 G: M गिरि, T:
 इव (for घन) —^b) K: महातपा (for समन्तत)
 —B: om. (hapl.) 27^c-28^d —^c) S: K: 2 वात, D:
 वायु- (for वज्र) S: K: 3 D10 in नुमा, K: D: T: 2
 मया, K: मूनी, D: निम्ना, D: रुद्रा (for रुणा)

B: 5 Dn D: 4 6 8 9 T: 2 G: M विमो (for वभ्रु)
 —^a) D: इव (for युग) D: S (T: G1.3 om.)
 पर्यये (for संक्षये)

28 B: missing D1 om. 28 (cf. v l 16) T: G1.3
 om. up to पतिताना (cf. v l 26) B: om. 28 (cf. v l
 27) —^a) K: Dn1. n2 हयाना (for हयाना) —^b) D:
 T: तले, D: पते (for तले) —^c) K: B: 3 D: 11
 न प्रदृश्यते, K: Dn D: 2 6 स्मात्र द, D: च प्रदं,
 S प्रत्यदृश्यत (for संप्रदृश्यन्ते) —^d) Dn: om. the
 first तत

29 B: missing D1 om. 29 (cf. v l 16) —^a)
 B: D: T: 2 महा- (for वहा) —^c) D: T: 2 शोणि
 तौव (for 'तोदा) D: महावर्ता —^d) S: K: 3
 चृष्टस्थि (for चृक्षास्थि-)

30 B: missing D1 om. 30 (cf. v l 16) —^a)
 D: भुजनक- B: 5 Dn D: 8 10 धनु स्रोता —^b) D:
 हस्तिशैल K: हयोत्तमा, Dn D: 6 ह्वोपला, D:
 हयोपला, T: 2 रगा (for पला) —Dn D: om.
 (hapl.) 30^c-32^d —^c) D: corrupt. T: रयोद्दामाद्
 (for कर्दमिनी) —K: D: om. (hapl.) 30^d-32^d
 —^d) K: गदोत्तमा, D: हयोद्भवा (sic) (for गदोद्भवा)
 K: मीरुणा मयवर्धनी (= 32^b), S छत्रहसोपशोभिता

31 B: missing D1 om. 31 (cf. v l 16) K:
 Dn D: 6 om. 31 (cf. v l 30) —^a) K: B: 4.5 D:
 संपन्ना, D: 5 G: सच्छिन्ना, D10 संसृण्णा, M: सत्फेना
 (for सच्छिन्ना) —^b) T: G1.3 विकृति, G: वितति,
 M: 2.4 रचित, M: रजत (for रुचिर) D: पताका
 कर्मिणालिनी —^c) T: G1.3 M: 3 नक्रावली (M: 4 'ली-)
 (for चक्रावली) T: कृष्टा, M: शुष्टा (sic) S:
 K: 2 D: चक्रवाकावलीधु (D: 'जु)ष्टा, D: 5 गजचक्रा
 वलीधुच्छा (D: 'धुष्टा), D10 चक्रवाकवलाधुव्यन् (sic),

चक्रचक्रावलीजुष्टा त्रिवेणूदण्डकावृता ॥ ३१
 शूराणां हर्षजननी मीरुणां भयवर्धिनी ।
 प्रावर्तत नदी रौद्रा कुल्लुञ्जयसंकुला ॥ ३२
 तां नदीं पितृलोकाय वहन्तीमतिर्मरवाम् ।
 तेरुर्वाहननौमिस्ते शूराः परिघवाहवः ॥ ३३
 वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे विशां पते ।
 चतुरङ्गक्षये घोरे पूर्वं देवासुरोपमे ॥ ३४
 अक्रोशन्वान्धवानन्ये तत्र तत्र परंतप ।

M1 चक्रचक्रावलीजुष्टा —^a) K2 8 B (B2 missing) D2
 4 5 8-11 T1 2 4 त्रिवेणु, K5 त्रिवेणू (for त्रिवेणू)
 T1 2 दाढवावृता, T2 4 दृढजा (for दण्डका) G1 8
 त्रिवेणूरुगसवृता, G2 त्रिवेणौ दाढजावृता (sic)

32 B2 missing D1 om. 32 (of v 1 16) Dn
 Ds om. 32, K4 Ds om 32^a (for both, cf v 1 30)
 —^b) K4 B1 a, 5 D3-5 T1 2 G3 M1 2 4 चर्धनी —^c)
 D2 T4 घोरा, G1 रुद्रा, G2 मद्रा (for रौद्रा) —^d)
 Ks G3 संजय, Ds स्वजय (sic) (for सुजय) D2
 संकुला, T1 2 सकुले, D1 T2 4 G M सगमे (for
 संकुला)

33 B2 missing D1 om. 33 (cf v 1 16) —^a)
 Dn3 ते नदीं; T2 G2 नदीं वै (for तां नदीं) K4 8
 Dn2 D2 8 8 10 11 पर (for पितृ) —^b) Ds नयतीम्
 (for वहन्तीम्) Ks अव, K4 अमि- (for अति) K5
 D2 भैरवी —^c) K4 चेरु, K5 तेनु (for
 तेरु)

34 B2 missing —^a) K4 T2-4 G2 तदा, M3
 यया (for तया) D2 M2-4 रौद्रे (for युद्धे) —^b) D1 om
 34^b —^c) D2 नरवाजि (for चतुरङ्ग) Dn2 n3 Ds
 क्षयो (for क्षये) Ds 10 घोरं (for घोरे) —^d) K2-5
 B2 4 D2 5 8 8 10 11 पूर्व, D1 T G M2-4 युद्धे (for
 पूर्व) M1 देवासुररणोपमे

35 B2 missing D1 om. 35^a-36^b —^a) K2
 Dn1 D4 T1 4 G M आक्रोशान्, K3-5 B (B2 missing)
 Dn^a n3 Ds 5 8 8-11 व्या (D2 व्य)क्रो, D2 प्राक्रो
 (for अक्रो) M1 याधवैर् (for यान्धवान्) B (B2
 missing) Dn D2 5 8 8 9 T2 चान्ये (for अन्ये) T4
 आक्रोशान्पादवान्योन्य —^b) T G1 2 M1 om. (hapl)
 35^b —^c) D1 नराधिपा (for परंतप) —^d) K4 8
 क्रोशति (K5 'ता') (for क्रोशतिर्) Ks D2 10 11 Gs

क्रोशद्विर्वान्धवैश्चान्ये भयार्ता न निवर्तिरे ॥ ३५
 निर्मर्यादे तथा युद्धे वर्तमाने भयानके ।
 अर्जुनो भीमसेनश्च मोहयांचक्रतुः परान् ॥ ३६
 सा वध्यमाना महती सेना तव जनाधिप ।
 अमुद्यत्तत्र तत्रैव योपिन्मदवशादिव ॥ ३७
 मोहयित्वा च तां सेनां भीमसेनधनंजयौ ।
 दध्मतुर्वारिजौ तत्र सिंहनादं च नेदतुः ॥ ३८
 श्रुत्वैव तु महाशब्दं धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।

दयितैर्, K4 आतर (for वान्धवैश्च) Ks D2 11 Gs
 अन्ये, K5 Ds 10 M4 अन्यैर्, D1 M2 चान्यैर् —^b) Ds
 repeats 35^d (twice) and 36^a after 36^c —^d) G2
 भयार्तान्, M1 भयार्तैर् (for भयार्ता) S1 K1-3 न
 निवारिता, K4 Ds न निवर्तते, K5 Dn Ds M1 न (Dn
 च) निवर्तिता (Dn 'रे'), B (B2 missing) Ds (all
 three times) 9 निवर्तिरे, D2 नैव वर्तिरे, D4 समरे
 मृश; T2 G1 8 नातिवर्तिन (G1 'न', G2 'नी'), T4
 न निवर्तन, G2 नातिवर्तते, M2-4 व्रणपीडिता (for न
 निवर्तिरे)

36 B2 missing D1 om. 36^{ab} (cf v 1 35) —^a)
 T2 वर्तमाने (for निर्मर्यादे) K4 यया, D1 महा, T2-4
 Gs तदा (for तथा) —^b) T2 निर्मर्यादे (for वर्तमाने)
 S1 K1 2 भयंकरे, D2 भयावहे (for 'नके') —^c) K4
 तु, Bs om. (for च) —^d) After 36^c, Ds repeats
 35^d (twice) and 36^a Ds om. 36^d —^d) T2 4 G
 मोहयामासतु

37 B2 missing —^a) Ds *वर्तमाना, M सबध्य
 (for सा वध्य) —^b) K2 5 D1 8 4 9-11 G2 नरा-
 धिप, T4 विशा पते (for जनाधिप) —^c) K4 Dn
 D2 5 अमुद्यत्त च, K5 D4 G2 अमुद्यत्तत्र —^d) G2
 वशा इव

38 B2 missing —^a) T2 4 तु (for च) Dn
 Ds om. (1 hapl) 38^a-39^b —^c) K5 दधतुर् D4
 वारिजं —^d) K4 B (B2 missing) D1 2 5 8-11 M2-4
 सिंहनादाश्च S1 K1 2 D10 11 M1 चक्रतु, D1 नेदिरे
 (for नेदतु)

39 B2 missing Dn Ds om 39^{ab} (cf v 1 38)
 D1 om. 39-43 —^a) T2 8 G M2 च (for तु)
 —^b) D2 5 धनंजयौ (for शिखण्डिनौ) —^c) After
 39^b, M2 reads 41. —^d) Dn1 धर्मसेन (for 'राज').

धर्मराजं पुरस्कृत्य मद्राजमभिद्रुतौ ॥ ३९
 तत्राश्चर्यमपश्याम घोररूपं विशां पते ।
 शल्येन संगताः शूरा यदयुध्यन्त भागशः ॥ ४०
 माद्रीपुत्रौ सरभसौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ।
 अभ्ययातां त्वरायुक्तौ जिगीषन्तौ बलं तव ॥ ४१
 ततो न्यवर्तत बलं तावकं भरतर्षभ ।
 शूरेः प्रणुन्नं बहुधा पाण्डवैर्जितकागिभिः ॥ ४२
 वक्ष्यमाना चमूः सा तु पुत्राणा प्रेक्षता तव ।
 मेजे दिशो महाराज प्रणुन्ना दृढधन्विभिः ।

हाहाकारो महाञ्जज्ञे योधानां तव भारत ॥ ४३
 तिष्ठ तिष्ठेति वागासीद्वावितानां महात्मनाम् ।
 क्षत्रियाणां तदान्योन्यं संयुगे जयमिच्छताम् ।
 आद्रवन्नेव भग्रास्ते पाण्डवैस्तव सैनिकाः ॥ ४४
 त्यक्त्वा युद्धे प्रियान्पुत्रान्प्रावृणथ पितामहान् ।
 मातुलान्भागिनेयांश्च तथा संवन्धिधान्ववान् ॥ ४५
 हयान्दिपास्त्वरयन्तो योधा जग्मुः समन्ततः ।
 आत्मत्राणकृतोत्साहास्तावका भरतर्षभ ॥ ४६

C 9 459
B 9 47
K 9 47

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

—^d) M₁ नाद्रेषमभिजग्मतु

40 B₂ missing D₁ om 40 (cf v 1 39) —^a)
 D₁ [म]द्भुतम् (for [जा]श्चर्यम्) K₄ अपश्यामो —^b)
 M₂ घोररूपौ T₁ : G महद्भय (for विशां पते) —^c)
 S₁ K₁ : सहिता, K₂ सहता, T₁ सहता, M₁ संगताम्
 (for संगता) K₂ वीरा, D_n D₂ : सर्वे, M₁ शूरान्
 (for शूरा) —^d) T G भारत (for भागशः)

41 B₂ missing D₁ om 41 (cf v 1 39) M₂
 reads 41 after 39^b —^a) K (except K₂) B (B₂
 missing) D₁ : c 2-11 M₁ : ३ तु, D_n च (for न)
 M₁ सरव्या (for रमया) —^b) D₂ दुर्मद —^c)
 D_n अभ्यायाता, D₁ : अभ्यायार्ता D₁ मुद्रा (for
 त्वरा) S अभिर्ता त्व(M₁ जगत्तुस्त्व)रया युक्तौ —^d)
 T₁ न्यवर्तत (for जिगीषन्तौ) K₂ D₁₀ 11 G₂ ३ परं
 तव (for बलं तव)

42 B₂ missing D₁ om 42 (cf v 1 39) D₂
 om. (hapl) 42^a-43^b T₁ om (1hapl) 42-43 K₄
 repeats 42^a after 43^b —^a) D₂ T₁ : [s]न्यवर्तत,
 T₂ हव, G₁ [s]न्याव, G₂ : M₁-1 व्याप, M₁
 हव (for न्यव) —^c) S₁ शनै (for शरै) S₁
 K₁ प्रमिदं, K₂ D₁ : १० 'नुष्ठा, B₂ 'पक्षं, D₂ 'सुत,
 M₁ 'मस्र (for 'णुक्षं) T₁-3 G M₂-3 तत शरप्र(M₂-4
 'रे प्र)वि(T₂ M₂ 'वृ)द्वैश्च

43 B₂ missing D₁ om 43^a (cf v 1 39) D₂
 om. 43^a, T₁ om 43 (for both, cf v 1 42)
 —^a) T₂ वक्ष्यमाना (for वक्ष्य) —^b) D_n D₂ : तव
 प्रेक्षता (by transp), D₂ पश्यता तव — After 43^b,

K₄ repeats 42^a —^c) D₁ भीता (for मेजे) S
 (T₁ om) मेजे दश दिशो राजन् —^d) S₁ K₁ : प्रमुष्ठा,
 K₄ D₁₀ 'नुष्ठा, M₂ : 'भिक्षा (for 'णुष्ठा) K₂ D₂
 10 11 शरवृष्टिभिः, D_n हव धन्विभिः, S (T₁ om.) दृढ-
 (M₁ देव)विज्जमै (G₁ मे) —^e) B₂ : D₁₀ 11 तत्र
 (for तव) D₁ T₂ G₁ : M यो(M₂-4 यौ)धानां द्रवता
 तव(D₁ 'दा), G₂ योधाना द्रावतस्तव

44 D₁ om. 44^a —^a) S₁ K₁ : वाक्चामीत्, B
 D_n D : c 2-11 T₁ : चाप्यासीद्, D₂ विक्कासीत (sic)
 (for वाग्यासीद्) —^b) S₁ K D₂ 10 11 पाडवाना (for
 द्राविताना) D₁ S महात्मसि, D₂ 'त्मन — K₄ om.
 44^c-45^d —^c) B₂ D_n D₂ : 4-6 T₂ : G तथा, D₁₀ 11
 मह (for तदा) —^d) B₂ सघशो, T₁ : सग्रामे (for
 मयुगे) —^e) K₂ अद्रवतेव, K₂ : B D_n D₁ : 2-6
 2-11 T₂ M₁ प्रा(D₁ प्र, T₂ अ, M₁ न्य)द्रवक्षेव (B₂
 'त्रिव, D_n om.), D₂ प्राद्रवतश्च, T₁ : 4 G₁ : ३ आ
 (T₂ : ३)द्रवते च, G₂ प्राद्रवति च (for आद्रवक्षेव) K₂
 D₁₀ 11 सभग्ना, B₁ भग्नाते, D₂ ते भग्ना (by transp)
 —^f) K₂ तत्र (for तव)

45 K₄ om. 45 (cf v 1 44) D₁ om. 45-46
 with the colophon —^a) T₁ स्थितान् (for प्रियान्)
 —^b) D₂ अन्यान्, T₂ : 4 G M₂-4 अपि (for अय) D₁
 T₂ : 4 G M पिबन्पि (for पितामहान्) —^c) D₂ T₂
 मातुळान् D₂ भगिनीयाश्च, D₁₀ भगिने (for भागिने)
 —^d) K₂ : D₂ 10 11 वयस्यानपि भारत

46 D₁ om 46 (cf v 1 45) —^a) S₁ K₁ :
 हयद्विपास्, D₁ हयान्द्विपं, T₁ G हयाविद्धास् (for हया

९

संजय उवाच ।

तत्प्रभयं बलं दृष्ट्वा मद्राजः प्रतापवान् ।
 उवाच सारथिं तूर्णं चोदयाश्चान्महाजवान् ॥ १
 एष तिष्ठति वै राजा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 छत्रेण ध्रियमाणेन पाण्डुरेण विराजता ॥ २
 अत्र मां प्रापय क्षिप्रं पश्य मे सारथे बलम् ।
 न समर्था हि मे पार्थाः स्यातुमद्य पुरो युधि ॥ ३
 एवमुक्तस्ततः प्रायान्मद्राजस्य सारथिः ।

यत्र राजा सत्यसंधो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ४
 आपतन्तं च सहसा पाण्डवानां महद्बलम् ।
 दधारैको रणे शल्यो वेल्लोद्धृतमर्णवम् ॥ ५
 पाण्डवानां बलौघस्तु शल्यमासाद्य मारिष ।
 व्यतिष्ठत तदा युद्धे सिन्धोर्वेग इवाचलम् ॥ ६
 मद्राजं तु समरे दृष्ट्वा युद्धाय विष्टितम् ।
 कुरवः संन्यवर्तन्त मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ७
 तेषु राजनिष्ठेषु व्यूढानीकेषु भागशः ।

निष्पाद्य) Dn D₉ स्वरयतो, D₃ चरयतो, D₉ त्रास
 यतो; T₁ 2 च रयिनो, T₃ G₁ 3 स्वरायतो, T₄ स्वरा
 युक्ता, G₂ प्रधावतो, M₁ तारयतो, M^a 4 स्वार*, M₃
 वार* (for स्वर*) —^b) T₁ 2 भिया, M योधा (for
 योधा) B (except B₂) Dn₁ n₃ D^a 5 6 8 9 सहस्रश
 (for समन्तत) —^c) D₁ आत्मग्राणे (for ग्राणे)

Colophon om in D₁ D₇ missing — *Adhy*
name Ś₁ K₁ 4 रणभूमिवद (K₄ 'णै)न; M₂-4 धातै
 राष्ट्रसेनापलायनं — *Adhy no* (figures, words or
 both) B₅ Dn Dn G₂ 9, D₁ T G₁ M 8 (as in
 text) — *Śloka no* K₅ 45, Dn 42, D₅ 47

9

☞ This adhy is missing in D₇ (cf v 1 9 1 1)

1 G₁ om the ref —^a) B₁ T₂ 3 G₂ 3 M₂-4 तत्र
 (for तत्प्र-) —^c) K₅ D₂ नूनं (for तूर्ण) —^d)
 Dn D₁ 2 4 5 नोदय (for चोदय) B₃ Dn D₁ 2 5 6
 T₂ मनो- (for महा) T₄ G₁ 3 मद्राज प्रतापवान्
 (= 1^b), G₂ मद्राजो मदीपति

2 ^b) G₂ सम (for पाण्डु) — D₁ om 2^{cd} —^c)
 D₉ पत्रेण (for छत्रेण) D₂ 4 G₂ ध्रीयमाणेन, D₅ ध्य*,
 T₄ धार्य*, G₁ ह्रिय* (for ध्रिय*) B₃ ध्रियमाणेन छत्रेण,
 D₈ छत्रेणाधृतमानेन (s₁₀) —^d) D₈ पाण्डवेन, T₃ 4
 G₂ 3 M₂-4 पाण्डुरेण Ś₁ K₁ 2 विराजते

3 ^a) Dn₈ D₄ 9 T₃ M₂-4 तत्र (for अत्र) B₃
 प्रापय मा (by transp), T₂ मे प्रापय —^b) B₅ M₂
 मा (for मे) Ś₁ K₁ 2 D₁ सारथे पश्य मे बलं, G₂

पश्य मेघ महाबल — D₁ om 3^{cd} —^c) K₂ 5 D₁₀ 11
 T₁ 2 समर्थ T₁ 2 4 G₁ 3 तु (for हि) D₃ M₁ ते
 (for मे) K₃ 5 D₃ 10 11 T₁ 2 पार्थ —^d) K₅ जेतुम्
 (for स्यातुम्) Ś₁ K₁ 2 अत्र पुरो, Dn अद्य न्यिरा,
 8 अद्याग्र (T₁ 'द्याग, T₂ 'भ्याग, T₃ 'द्याग, G₂ M₁
 'प्यग्र)तो (for अद्य पुरो)

4 ^a) K₅ प्राप्य (for प्रायान्) —^c) T₂ धर्मपुत्र,
 M₃ सत्यधर्मो (for 'संधो) —^d) K₃ 5 B₂ 3 D₂ 4
 10 11 T₁ 4 G M धर्मपुत्रो, T₂ सत्यसंधो (for धर्मराजो)

5 D₁ om 5-6 —^a) K₂ प्रापत्स्यत च, K₂ B₁ 3-5
 D₂-11 T₁ 2 4 G₁ 3 आ (K₂ प्रा, T₁ अ)पतत्तद्य (D₁₀
 तत्र), K₃ B₂ Dn D₂ 5 6 आयांत त च (Dn D₂ तद्य,
 D₅ तत्र), D₄ तमापतत (for आपतन्त च) —^b) Dn
 D₂ 5 6 महाबल, D₁ महाचमू —^c) K₅ corrupt
 T₂ तथा च (for दधार) —^d) D₁ [उ]द्धृतम्, T₁ [उ]
 दृतम्, G₂ [उ]द्यतम् (for [उ]द्धृतम्) K₂-5 B Dn
 D^a 2 5 6 8-11 T₁ 2 G₁ 3 वेल्लो (D₂ T₂ वेल्लो, D₁₀ बल्लो)-
 दृत (K₄ 5 D₅ 'दृत, Dn₁ D₂ 5 10 'दृत, D₈ 'दृत)
 मिवाणव

6 D₁ om 6 (cf v 1 5) —^a) B₁ 5 M₂ बलौघ;
 D₂ बलौघस् —^b) D₃ सयुगे, M₃ मारिषं —^c)
 K₅ D₃ व्यतिष्ठत्, G₁ 'ष्ठति (for 'ष्ठत) Dn₁ T₄
 G₁ 3 M₁ महा, D₄ T₃ तथा (for तदा) —^d)
 K₄ D₄ सिन्धो (s₁₀) (for सिन्धोर्) K₁ [अ]पर, D₁₀
 [अ]बलं (for [अ]चलम्)

7 ^a) T₄ च (for तु) —^b) Ś₁ K₁-4 D₂-5 10 11
 धिष्ठित, K₃ D₃ 9 चोष्टित, D₁ सस्थित (for विष्टितम्)
 Dn दृष्ट्वा युध्ययुधि स्थित (s₁₀), D₉ दृष्ट्वा **युधिष्ठिर —^c)

प्रावर्तत महारौद्रः संग्रामः शोणितोदकः ।
ममार्थचित्रसेनेन नकुलो युद्धदुर्मदः ॥ ८
तौ परस्परमासाद्य चित्रकार्मुकधारिणौ ।
मेघाविव ययोद्धृत्तौ दक्षिणोत्तरवर्षिणौ ॥ ९
शरतोयैः सिपिचतुस्तौ परस्परमाहवे ।
नान्तरं तत्र पश्यामि पाण्डवसेतरस्य वा ॥ १०
उभौ कृतास्त्रौ बलिनौ रथचर्याविशारदौ ।
परस्परवधे यत्तौ छिद्रान्वेषणतत्परौ ॥ ११
चित्रसेनस्तु भट्टेन पीतेन निशितेन च ।

नकुलस्य महाराज मुष्टिदेशेऽच्छिन्नद्वन्द्वः ॥ १२
अथैनं छिन्नधन्वानं रुक्मपुङ्गवः शिलाशितैः ।
त्रिभिः शरैरसंभ्रान्तो ललाटे वै समर्पयत् ॥ १३
हयांश्चास्य गरैस्तीक्ष्णैः प्रेषयामास मृत्यवे ।
तथा ध्वजं सारथिं च त्रिमिस्त्रिमिरपातयत् ॥ १४
स गजशृङ्गजनिर्मुक्तैर्ललाटस्थस्त्रिभिः शरैः ।
नकुलः शुशुभे राजंस्त्रिशङ्ग इव पर्वतः ॥ १५
स छिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म च ।
रथादवातरद्वीरः शैलाग्रादिव केसरी ॥ १६

C. 9 473
B. 9 10 17
K. 9 9 11

K₁ D₅ T₁ संनिवर्तत, D₁ नाम्ब* (for सन्ब*) —^a)
D₂ transp मृत्यु and कृत्वा K₁ निवर्तिन

8 ^a) S₁ राजा (for राजन्) D. विद्वत्तेषु (for निद्व*)
D₁ तेषु राजन्वर्ततेषु —^b) K₂ B₂ D₁₂ n₃ भारत,
D₁ T₂ + G M स्वर्ग (for भागद) —^c) D. महा
नाम (for 'रात्र') —^d) D₁₂ शोणितोदकं —^e) S₁
K₁ : नामान्यद्, D₁ समेतद्, T₁ : संगतद्, G₁ :
समा (G₃ 'म') नाप् (for समारब्ध) K₃ B Dn D₁
: : : चित्रसेन नु (Dn च), K₅ कर्णपुत्रेण, D₅
कानपुत्रेण (sic) (for चित्रसेनेन) T₅ समरे चिरमेनेन
Cn चित्रसेन कर्णपुत्रम् । ६ —^f) D₃ दुर्मदे
— After 8, D₁ ins

53^a नाथेव च महाराज चित्रसेनस्तु पाण्डवम् ।

9 ^b) S योधिर्ना (for धारिणौ) D₁ युध्येते चित्र-
कारिणौ — Dn om (hapl.) 9^a D₁ om 9^c-10^a
—^c) T₁ प्रावर्तति; M₃ मेवा इव (for मेवाविव) K₅
ययोद्धृत्तः; D₂ : दृत्तः; D₃ 12 11 ययावृत्तः, D. यया-
वृत्त, D₅ ययोद्धृत्त (for 'दृत्तः') M₁ काळमेवाविवोद्धृत्तः
—^d) K₅ D₃ बर्तिनौ, D₅ बल्वर्ना (sic), T₁ चार्पिकं
(for चर्पिर्णा) M₂ छिद्रान्वेषणतत्परौ (= 11^a)

10 D₁ om. 10 (cf. v l 9) —^a) D₂ corrupt.
K₅ : B₅ Dn₁ n₃ D. T₂ : सिपिचतुस् (for सिपि*)
—^b) D₂ परस्परमहादेवे, T₂ तौ परस्परममाहवे (hyper-
metric) —^c) B₁ : D₁ S पश्यामि (D₁ T₁ 'म')
—^d) K₂-5 B₁ : Dn D₂ 4. 10 11 G₃ M₂-4 च, T₂ :
ह (for वा)

11 ^a) Dn₁ n₂ D₂ : कृत्तौ, D₁ कृत्तौ, D₅ दक्षुष्ट-
(for कृत्तौ) T₁ उभौ कृतास्त्रौ (sic) —^b) T₁ :
G₁ : रण- (for रथ-) —^c) Dn₁ दृत्तौ; D₅ दक्षा,

M₃ युक्ता (for यत्तौ) — D₃ om (hapl.) from 11^a
up to मुष्टिदेशे (in 12^a)

12 D₃ om. up to मुष्टिदेशे (cf. v l 11) —^a)
D₂ चित्रसेनेन (sic) (for 'नस्तु') Dn D₂ : : : पी-
तेन (for भट्टेन) D₁ चित्रसेन सुघारेण —^b) S₁ K₁ :
चित्रेण, B₂ T₂ मि (B₂ शी) तेन, Dn D₁ : : : बाणेन, D₅
बलेन, Ca (gloss पाथितजलेन) पीतेन (as in text)
—^d) D₂ T₁ महदनु (for अच्छिन्नदनु)

13 ^a) K₁ यया (for अय) B₁ चित्र- (for छिन्न-)
—^b) M₁ : : : रुक्मपुङ्गवः K₅ Dn D₅ T₂ मि (D₅ मि)-
लामितैः, K₁ शिरै (for 'शितै') —^c) D transp
त्रिभिः and शरैः G₂ सुमन्त्रातो —^d) Dn D. च,
D₁ म; D₁₂ 11 तै (for वै) S₁ K₁ : D₁ समारब्ध,
K₂ : B₁ : Dn D₁ : : 11 T₃ समार्ष, D₅ समर्ष, M₁
समर्ष (for समर्ष*)

14 ^a) D₁₀ स रथिना (for सारथि च) —^a) K₅
अवारयद्, D₁ T G M₁ : : : अताड*, D₅ अयोध*, M₅
अताप* (for अपात*)

15 T₁ reads 15^{ab} twice —^a) K₅ om स —^b)
D. transp त्रिभिः and शरैः —^c) K₅ साष्टमे (sic)
(for शुशुभे)

16 ^a) G₁ M सल्लिख (for स छिन्न) —^b) D₃
वर्म च, T₁ : भारत (for चर्म च) —^c) K₅ Dn₁
D₃ 10 T₂ G M₃ अवतरद् Dn₂ T₂ धीर —^d) K₂ :
B (except B₁) D₃ : 10 केसरी

17 D₁ om. 17 —^a) D₁₀ पयान पतवस्तस्य —^b)
K₅ सार, D₁₀ स शर (hypermetric) (for शर-)
K₂ : B Dn D₂ 8. 5. 6 8-11 ममासृजद्, K₁ इवा, M₁

C. 9 476
D. 9 10 17
K. 9 17

पञ्चामापततस्तस्य शरदृष्टिमवास्तुजत् ।
नकुलोऽप्यग्रसत्तां वै चर्मणा लघुविक्रमः ॥ १७
चित्रसेनरथं प्राप्य चित्रयोधी जितश्रमः ।
आरुरोह महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ १८
सकुण्डलं समकुटं सुनसं स्वायतेक्षणम् ।
चित्रसेनशिरः कायादपाहरत पाण्डवः ।
स पपात रथोपस्थादिवाकरसमप्रभः ॥ १९
चित्रसेनं विशस्तं तु दृष्ट्वा तत्र महारथाः ।
साधुवादस्वनांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् ॥ २०

विशस्तं आतरं दृष्ट्वा कर्णपुत्रौ महारथौ ।
सुपेणः मत्स्यसेनश्च मुञ्चन्तौ निशिताञ्जरात् ॥ २१
ततोऽभ्यधावतां तूर्णं पाण्डवं रथिनां वरम् ।
जिघांसन्तौ यथा नागं व्याघ्रौ राजन्महावने ॥ २२
तावभ्यधावतां तीक्ष्णौ द्वापयेनं महारथम् ।
अरौघान्सम्यगस्थन्तौ जीमूतौ सलिलं यथा ॥ २३
स शरैः सर्वतो विद्वः प्रहृष्ट इव पाण्डवः ।
अन्यत्कार्मुकमादाय रथमारुह्य वीर्यान् ।
अतिष्ठत रणे वीरः क्रुद्धरूप इवान्तकः ॥ २४

अपा* (for अवा) —°) S (except T1) अवास्तिन् (for
अवास्तत्) Ds नकुलोगमता चैव (sio) —°) Dn
वर्षणे, Ds ववर्ष (for चर्मणा) T1 G1 1 हन्वत् (for
विक्रम)

18 Ks om (hapl) 18^a-19^b T1 4 G om. (hapl)
18^{ab} —°) D1 प्राप, M चैव (for प्राप्य) —°) D1
M लघुक्रम (for जितश्रम) D1 आरुह्य विगतश्रम
— D1 om 18^a —°) D1 महाबाहुः, G2 रथं तस्य
(for महाबाहु) — D1 transp 18^a and 19^a —°)
T1 M1 लोकास्य (for सैन्यस्य)

19 Ks om 19^{ab} (of v 1 18) D1 transp
18^a and 19^a —°) T1 4 G M1 2 4 न (T1 सु)मकुट
B सुकुडल सुमुकुट — D1 om 19^b —°) K2 स्वमन
(sio), T1 2 4 G M1 सुनास Dn n2 D2 4 0 चाय-
तेक्ष (D1 र)ण, Ds स्वायतेक्षण (for स्वायते) —°)
D1 अपातयत (for हरत) —°) Ks-6 B D (except
D1, D1 missing) T1 2 रथोपस्थे, G1 2 रथात्तस्माद्
(for रथोपस्थाद्) —°) D3 4 10 11 T1 G M -द्युति
(for प्रभ)

20 °) Ds रथस्थं, Ds विनष्टं (for विशस्तं) B1 2 4
D2 2 0 च, B2 तं (for तु) T G चित्रसेनशिरस्तनु
—°) G3 महारथान् (sio) — For 20^{ab}, D1 subst

54* चित्रसेन हतं दृष्ट्वा सर्वे पाण्डवसैनिका ।

while D1 subst

55* चित्रसेनो महाराज नकुलेन हतो रणे ।

—°) Dn1 n2 D1 2 5 0 साधुसाधु, T1 2 M3 सिंहनाद,
T1 4 G तथा (G2 दा) साधु (for साधुवाद) K4 5
Dn D1-6 11 T1 4 G M1 2 4 स्वने, M3 रवाद् (for
स्वनाद्) —°) T1 2 M3 साधुवादाद्; M2 4 सिंहनादं

(for 'तादात्र) D2 चरितं, D2 6 पूज (D2 र)यन,
T1 पुष्कलान्, M2 4 पुष्कले (for पुष्कलान्) Dn विद्व
नादानपुरयन

21 °) B1 विनाश (sic), D1 G2 निहतं, D2 विशस्तं
(for विनाश) —°) D3 महारथे —°) K4 D2
2 2 सुपेण, B3 सुमेन, S सुदामा (for सुपेण) D10
चित्रसेनश्च (for मत्स्य) —°) D10 11 G2 विविधान् (for
निशितान्)

22 °) K1 corrupt Dn D2 2 0 तत्र (for ततो)
Dn [अ]भ्यधावता, T1 [अ]भ्यगच्छता (for 'धावता) D2
ततस्तावभ्यधावता —°) B (except B*) Dn D1 2 5 0
2 0 वरौ (for वरम्) — D1 om 22^a-23^b —°) Dn D2
जिघांसत G2 महा (for यथा) K1 नागौ. —°) S1
K1 व्याघ्र राजन्, G1 2 व्याघ्रराजौ (for व्याघ्रौ राजन्)
B2 Dn महावने, D10 वले, G2 यथा वने (for महा-
वने)

23 D1 om 23^{ab} (cf v 1 22) —°) K2 अप्य
धावता, K4 B1 2-3 Dn D2-2 2-10 T2 अभ्यव (K4 B1
'प्यव, Ds 'थ व)पता, Ks अभ्य*तां (for अभ्य
धावता) S1 K1 2 क्षीघ्रं, K2 तीक्ष्णान्, K3 Dn1
D2-5 10 11 T2 तीक्ष्णैर्, Ds तीक्ष्ण T2 4 G तावभ्येत्य
महाबाहु (T2 'हो), M साधुपेत्य महाबाहु —°) B1
एव, D1 T1 4 G2 एक, G1 2 द्रुति (for पुनं) D2
10 11 महाशरैः, D2 5 T1 3 G M 'रथौ (for 'रथम्)
—°) M ववर्षतु शरैस्तीक्ष्णैर् —°) K1 सलिले, B3
D10 सलिलं, M1 पर्वत (for सलिलं)

24 °) Ds शरधरै (hypermetro) (for स शरै)
—°) S1 K1 2 प्रहृष्ट, D1 प्रसष्ट (sio) (for प्रहृष्ट).
— After 24^b, D1 ins.

तस्य तौ आतरौ राजन्शरैः संनतपर्वभिः ।
 रथं विशकलीकृतुं समारब्धौ विशां पते ॥ २५
 ततः प्रहस्य नकुलश्चतुर्भिश्चतुरो रणे ।
 जघान निशितैस्तीक्ष्णैः सत्यसेनस्य वाजिनः ॥ २६
 ततः संघाय नाराचं रुक्मपुङ्गवं शिलाशितम् ।
 धनुश्चिच्छेद राजेन्द्र सत्यसेनस्य पाण्डवः ॥ २७
 अथान्यं रथमास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
 सत्यसेनः सुपेणश्च पाण्डवं पर्यधावताम् ॥ २८
 अविध्यत्तावसंभ्रान्तौ माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।

द्वाम्यां द्वाम्यां महाराज शराम्यां रणमूर्धनि ॥ २९
 सुपेणस्तु ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य महदनुः ।
 चिच्छेद प्रहसन्पुद्गे क्षुरप्रेण महारथः ॥ ३०
 अथान्यद्वनुरादाय नकुलः क्रोधमूर्छितः ।
 सुपेणं पञ्चभिर्विद्धा ध्वजमेकेन चिच्छिदे ॥ ३१
 सत्यसेनस्य च धनुर्हस्तावापं च मारिप ।
 चिच्छेद तरसा युद्धे तत उच्चुकुर्जुनाः ॥ ३२
 अथान्यद्वनुरादाय वेगाग्रं भारसाधनम् ।
 शरैः संछादयामास समन्तात्पाण्डुनन्दनम् ॥ ३३

C 9 454
B. 9 10 35
K 9 9 34

56* नकुलो भरतश्रेष्ठस्ताम्या परवलादेन ।

— After 24^c, T₁ reads 27^b-29^b, repeating 27^b in its proper place, G₁ reads 27^b-29^a, repeating 27^b in its proper place, and G₂ reads for the first time 27^b-29^a repeating the same in its proper place. T₄ om. 24^d —^a) D₁₀ 11 वेगवान् (for वीर्य) —^f) B₁ क्रुद्धस्त्र, M₁ क्रुद्ध कूर (for क्रुद्धरूप)

25 D₁ om. 25 —^a) T₁ तौ तस्य (by transp.), T₂ तावस्य M₁ शरौ (for राजन्) —^b) T₂ भानव (for सनत) D₂ वीर्यभि (sio) (for पर्वभि) —^c) K₄ च (for वि) D₂ शकलीकृतुं —^d) M₁ भारमेता (for समारब्धौ)

26 ^a) D₂ नकुलश्च —^b) K₂ चतुरोश्च (sio) (for चतुर्भिश्च) S₁ चोत्तरे, D₂ च ततो (for चतुरो) T₃ G M ह्यान् (for रणे) —^c) S₁ K₁ 2 D₂ T₃ 4 विशि-
 खैस् (for निशितैस्) K₄ 5 D₁ 2, 10 11 T₄ G वाणै, M₁ भक्षै (for तीक्ष्णै) —^d) D₁ भारत, D₂ वा पुन, T₄ G M संयुगे (for वाजिन)

27 For the sequence in T₄ G₁ and the repetition in T₄ G₁ 8, cf. v l 24 D_{n1} n₂ om. 27 D_{n8} reads 27 on marg —^a) T₄ G M अथान्यं वाणमादाय —^b) D_{n3} D₂ 10 M₃ रुक्मपुङ्गव- (D₁₀ पुङ्ग) (for पुङ्ग) D_{n3} D₁ 5, 10 दि (D₂ सि) लासित (D_{n3} तै) (for शितम्) G₁ 8 (both first time) रुक्मपुङ्गव शिलाशितै —^d) D₄ भारत, D₅ वा पुन, G₃ (second time) पाण्डवान् (sio) (for पाण्डव)

28 For the sequence in T₄ G₁ and the repetition in G₂, cf. v l 24 —^{ab}) K₅ D₂ अन्योन्यं (for अ-
 धान्यं) M₁ चादाय (for आदाय) D₄ अथान्यद्वनुरा-

दाय रथमास्थाय चापर —^c) K₄ D₃ 5 10 सुपेणश्च (D₃ 10 'नश्'), T₁ G₁ 2 3 (both times) M₁ सुशर्मा (for सुपे-
 णश्च) S₁ K₁-8 सुपे (K₂ खे) ण सत्यसेनश्च —^d) B₂ तमधावता, T₁-3 G₁ 2 3 (both times) M₁ प्रत्य, T₄ स्वम्य, G₂ (also) प्रत्ययुध्यता (for पर्यधावताम्) K₅ D₃ पर्यधावत पाण्डव

29 For the sequence in T₄ G₁ and the repetition in G₂, cf. v l 24 —^a) B₂ D_{n1} D₄ आविध्यत् D₁ चापि (for ताव) D₂ M असभ्रातो —^b) G₁ om (hapl) 29^b-35^c —^b) T₂ च वीर्यवान् (for प्रतापवान्)

30 G₁ om 30 (cf. v l 29) —^a) K₄ 5 D₂-5 सुपेणश्च (K₅ D₂ 4 'नश्'), D₁₀ सु*, S (G₁ om) सुशर्मा (for सुपेणश्च) D_n D₂ G₂ M च, D₁₀ om (for तु) —^b) D₄ 8 10 महाघ (D₂ 'ह') तु, T₃ 4 G₂ 8 M₁ महात्मन (for महदनु) —^c) S₁ K₁ 2 प्रीत-
 सन् (for प्रहसन्) D₂ 4 क्रुद्ध (for युद्धे) —^b) B₁ D₂ om (hapl) 30^d-32^c —^d) T₃ तु कार्मुकौ, T₄ G₂ 8 M₁ च कार्मुकं (for महारथ) M₂-4 तत उच्चुकुर्जुना (= 32^d)

31 G₁ om 31 (cf. v l 29) B₁ D₂ om 31 (cf. v l 30) —^b) S₁ K₁ नकुल, D₂ नकुल —^c) S₁ K₁ 2 om (i hapl.) 31^c-33^b —^c) K₂-5 D₂ 8 10 सुपेण (K₅ D₁₀ 'न') D₂ वाणैश्च (for विद्धा) S (G₁ om) सुश-
 र्माण शरैः (T₁ 2 त्रिभि) विद्धा —^d) D₄ विक्षिपत्, M₁ चाच्छिनत् (for चिच्छिदे)

32 G₁ om. 32 (cf. v l 29) B₁ D₂ om 32^{ab} (cf. v l 30) S₁ K₁ 2 om. 32 (cf. v l 31) —^a) B₂ D₁₀ 11 स, G₂ 8 तु (for च) K₄ पुनर् (for धनुर) D_n D₁ 2 8 सत्यसेनधनुश्छित्वा —^b) D₁ लाघवेन, G₂ (gloss शरसुष्टि) हस्तावाप (as in text), D_n हस्तपचक

C १ ४६४
B १ १० २५
K १ १ ३५

सन्निवार्य तु तान्वाणाञ्चकुलः परवीरहा ।
सत्यसेनं सुपेणं च द्वाभ्यां द्वाभ्यामविध्यत ॥ ३४
तावेनं प्रत्यविध्येतां पृथक्पृथगजिह्वगैः ।
सारथिं चास्य राजेन्द्र शरैर्विन्ध्यतुः शितैः ॥ ३५
सत्यसेनो रथेषां तु नकुलस्य धनुस्तथा ।
पृथक्शराभ्यां चिच्छेद कृतहस्तः प्रतापवान् ॥ ३६
स रथेऽतिरथस्तिष्ठन्नयशक्तिं परामृशत् ।

खर्णदण्डामकुण्ठायां तैलधौतां सुनिर्मलाम् ॥ ३७
लेलिहानामित्र विभो नागकन्यां महाविषाम् ।
समुद्यम्य च चिक्षेप सत्यसेनस्य संयुगे ॥ ३८
सा तस्य हृदयं संख्ये विभेद शतधा नृप ।
स पपात रथाद्भूमौ गतसत्त्वोऽल्पचेतनः ॥ ३९
आतरं निहतं दृष्ट्वा सुपेणः क्रोधमूर्छितः ।
अभ्यवर्षच्छरैस्तूर्णं पदातिं पाण्डुनन्दनम् ॥ ४०

मारिप —^c) D₁ ननाद (for चिच्छेद) T₄ om from
वरसा up to सन्निवार्य (in 34^a) M₁ सहसा (for
वरसा) —^d) D₃ ते चुकुशुर (for उषु)

33 G₁ om 31 (cf v 1 29) S₁ K₁ s om 33^{ab}
(cf. v 1 31) T₄ om 33 (of v 1 32) —^a)
B₂ M अय सोम्यद्वनुरृद्ध, T₃ G₂ s असावन्यद्वनुरृद्ध
—^b) K₃ B Dn D₂ s s s s शत्रुघ्नं, D₁ वैरिण (for
वेगघ्न) D₁ सत्यसेन परतप ॥ Cn भारसाधनं, यश-
साधनमित्यर्थः । ॥ —^c) S₁ त छादयामास, K₁ तौ
छादया, D₃ सताड (for सछाद) —^d) B₁ पाण्डुनन्दन

34 G₁ om 34 (cf v 1 29) T₄ om up to
सन्निवार्य (cf v 1 32) —^a) S₁ K₁ s Dn₂ ns D₂ s
स (for स) B₂ ततो, T₂ s च तान् (for तु तान्)
K₃ वीरान् (for वाणान्) —^b) D₂ पाण्डव (for नकुल)
—^c) K₁ s Dn₁ D₂ s s s सुखेण (K₃ D₃ 10 'नं) T
G₂ s M सत्यसेनसुशर्माणौ (G₃ ण) — After 34, D₁
1ns

57* तत शक्तिं समुद्यम्य सत्यसेनाय चिक्षिपे ।
[of 38^{cd}]

35 G₁ om 35^{abc} (cf v 1 29) D₁ om 35^a-37^b
—^a) K₄ प्रतिविध्येता, D₃ प्रत्यविध्याना (sio), M₁ s
प्रत्ययुध्येता (for प्रत्यवि) D₄ चैवं प्रतिविध्येता (sub-
metric) —^b) D₁₀ corrupt. Dn₁ om. the first
पृथक् —^c) K₃ सारथ्यं S₁ K₁-s D₁ तस्य, M₂-s
चैव (for चास्य) —^d) K₄ s B₁ s-s D₂ s s-11 T₄ G₂ s
शितैर्, D₃ शरैर् (for शरैर्) K₄ B (except B₅)
Dn₂ ns D₂ s s 10 11 विविधतु, K₃ वध्यधनु (sio),
T₁ M विन्य (M₃ 'न्या) यतु (for 'धनु) K₄ s B₁ s-s
D₃ s s-11 T₄ G₂ s शरै, Dn D₃ सितै (for शितै)
D₁ शरैर्वोरधनुच्युतै

36 D₁ om 36 (cf v 1 35) —^a) K₁ ध्वजं तस्य,
K₃ रथाभांस्तु, B₂ s D₃ रथेशा तु, Dn₁ ns D₃ रथ
स्यस्य, D₂ रथे तिष्ठन् (also रथस्यस्तु); D₃ रथेषु तु;

T₄ [s]थ तूर्णं तु (for रथेषा तु) —^b) D₂ नकुलस्य
T G M₁ तदा (for तथा) —^c) D₂ om from
शराभ्या up to दण्डाम (in 37^c) D₁ शिराभ्या (for
शराभ्या) —^d) T₄ G₃ लघु (for कृत)

37 D₁ om 37^{ab} (cf v 1 35) D₃ om up to
दण्डाम (of v 1 36) —^a) D₁₀ ममरे, G₂ स रथी
(for स रथे) K₁ s D₃ T₄ G M विरथस्य (for शितै)
K₄ तत्र (for तिष्ठन्) D₁ स तदा विरथ ज्ञात्वा —^b)
Dn₂ D₃ अथ (for रथ) S₁ K₁ परामृपन्, B₁ s-s
D₂ 'मृपन्, Dn₁ D₂ s 'मृपन् —^c) T₂ s G M
सुवर्णदण्डा तीक्ष्णाग्रा —^d) D₁ तिलाद्योता (for तैल
धौता) D₂ सुनिर्मला

38 D₁ om 38 —^a) D₂ इह विभो, T₁ s महा
बाहो (for इह विभो) —^b) B₁ D₃ s भोगि (for
नाग) —^c) T₁ s प्र (for च) Dn₁ चिच्छेद

39 ^a) T₁ M₁ सधे, T₂ s G गत्वा, M₂-s संखे
(for संख्ये) —^b) G₃ चिच्छेद (for विभेद) D₁₀ 11
G₂ दशधा (for शतधा) K₂ D₁ s नृप —^c) K₄
हतो (for रथाद्) K₄ s B Dn D₁-s s s-11 T₁ s M₃
भूमि —^d) K₄ [s]ल्पचेतस, K₃ D₃ s M₁ विचेतन
(for ऽल्पचे)

40 M₁ om (hapl) 40^b-41^a —^b) K₄ s Dn₁ ns
D₂-s 10 सुखेण (K₃ D₃ 10 'नं), S (M₁ om.) सुशर्मा
(for सुपेण) —^c) Dn₁ अभ्यव (Dn₁ 'वि) ध्यत्, G₂ s
'वर्पन् (sio) B₂ D₃ तीक्ष्णै (for तूर्ण) —^d) K₃ s
B D₂ s s s पादातं (K₃ D₃ 'ति), Dn₁ पदाति, D₁
लीलया, D₂ 11 T₁ पदातं (for पदाति) — K₃ Dn₃
(marg) D₃ s 11 ns after 40 D₂ after 41^b

58* चतुर्भिश्चतुरो बाह्वन्धजं छित्वा तु पञ्चभिः ।

त्रिभिर्वै सारथिं हत्वा कर्णपुत्रो ननाद ह ।

[K₃ om line 1 — (L 1) D₂ खड्ग (for ध्वज)
D₂ s च (for तु) D₂ सप्तभिः (for पञ्चभि) — (L 2)
D₂ s कर्णपुत्रेण धन्विना (for the post. half).]

नकुलं विरथं दृष्ट्वा द्रौपदेयो महाबलः ।
 सुतसोमोऽभिदुद्राव परीप्सन्पितरं रणे ॥ ४१
 ततोऽधिरुह्य नकुलः सुतसोमस्य तं रथम् ।
 शुशुमे भरतश्रेष्ठो गिरिस्थ इव केसरी ।
 सोऽन्यत्कार्मुकमादाय सुपेणं समयोधयत् ॥ ४२
 तावुभौ शरवर्षाभ्यां समासाद्य परस्परम् ।
 परस्परवधे यत्नं चक्रतुः सुमहारथौ ॥ ४३
 सुपेणस्तु ततः क्रुद्धः पाण्डवं विशिखैस्त्रिभिः ।
 सुतसोर्म च विंशत्या बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ ४४
 ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा ।

शरैस्तस्य दिशः सर्वाश्छादयामास वीर्यवान् ॥ ४५
 ततो गृहीत्वा तीक्ष्णाग्रमर्धचन्द्रं सुतेजनम् ।
 स वेगयुक्तं चिक्षेप कर्णपुत्रस्य संयुगे ॥ ४६
 तस्य तेन शिरः कायाज्जहार नृपसत्तम ।
 पश्यतां सर्वसैन्यानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४७
 स हतः प्रापतद्राजन्नकुलेन महात्मना ।
 नदीवेगादिवारुणस्तीरजः पादपो महान् ॥ ४८
 कर्णपुत्रवधं दृष्ट्वा नकुलस्य च विक्रमम् ।
 प्रदुद्राव भयात्सेना तावकी भरतर्षभ ॥ ४९
 तां तु सेनां महाराज मद्रराजः प्रतापवान् ।

C 9 512
B 9 10 53
K 9 9 54

41 M1 om 41^a (of v l 40) D1 om 41-42
 —^b) K1 5 B D (D1 om., D7 missing) T1 2 M2-4
 महारथ (K1 D1 6 'था, D11 M3 'थे) — After
 41^b, D2 1ns 58* —^c) D3 10 11 श्रुतसोमो, T2
 कृत, T4 द्रौपदेयो (for सुतसोमो) D4 श्रुतसेनोय
 दुद्राव —^d) D5 परीप्सु, T1 पस्पशन् (for परीप्सन्)
 42 D1 om 42 (of v l 41) —^a) K1 तत्र
 आरुह्य, T4 G2 सहसारुह्य (for ततोऽधि) —^b) D2
 2.10 T2 4 श्रुतसोमस्य, D4 श्रुतसेनस्य (for सुतसोमस्य)
 —^c) K2 5 Dn D2 8 5 9 T1-3 M भरतश्रेष्ठ —^d) B
 D5 10 केसरी K1 गिरिस्थ केसरी इव, K5 D8 गिरि-
 शृगेव (D8 'गे च) केस (D3 'श) री —^e) K5 D2 8 8 10
 बन्धत् (for सोऽन्यत्) —^f) K1 5 Dn1 D2-4 10 सुपेणं
 (K5 D3 10 'न) S सुशर्मणमयोधयत्

43 ^a) T3 4 G M तत्र तौ (for तावुभौ) —^c)
 B2 परस्य च, D3 *स्पर, D4 परस्पर (for 'स्पर)
 G2 यत्तौ (for यत्नं) —^d) T4 तौ (for सु) D4
 चक्रतु समहावलौ, G2 प्रचक्राते महारथौ

44 ^a) K1 5 Dn1. n2 D2-5 10 सुपेणस् (K1 D8 10
 'नस्), T1-3 G2 M सुशर्मा (for सुपेणस्) B2 सुम-
 र्दध, D11 तत क्रुद्ध, T1 सुसंक्रुद्ध (for तत क्रुद्ध)
 T4 G1 8 तत क्रुद्ध सुशर्मा तु —^b) K4 D2-4 T8 4 G
 M निशितै, D1 विभिदे, D5 10 विशिषैस् (for विशि
 खैस्) D1 2 T8 M शरै (for त्रिभिः) —D1 om
 44^{cd} —^c) K5-5 D3 T2 4 श्रु (K5 सु) तसोर्म, D4
 श्रुतसेनं, D10 11 श्रुतसोमस्य (for सुतसोर्म) B5 Dn2
 D10 11 तु (for च) B2 सुतसोमस्य विंशत्या —^d)
 B3 राजोर (sic) (for बाह्वोर) S1 K1-3 चार्दयत् (for
 चार्पं)

45 ^b) D2 नकुल, D8 कुपित (for नकुल) —^c)
 M2-4 सर्वाञ्च (sic) (for सर्वाश्) —^d) K1 B (except
 B*) Dn1. n2 D1 2 4-6 8 9 T2 3 M वेगवान् (for वीर्यं)

46 ^a) Dn D8 4 गृहीत्वा K2 तीक्ष्णाग्र, T8 शिखा
 अम् (sic) (for तीक्ष्णा) —^b) K2 -भवचन्द्रं, Dn2 अर्धं
 चन्द्र K2 4 5 B* 4 5 Dn D2-5 9 T1 2 G1 M1 सुतेजन,
 D8 सुतोपमं (sic), T4 सतेजन (for सुते) —^c) K3
 सुवेगयुक्तं, K5 D3 10 11 G2 3 स वे (D11 G2 3 सुवे) ग
 वतं, D4 T8 4 G1 M आकर्णपूर्ण (for स वेगयुक्त)
 —^d) K5 D8 10 11 कर्णपुत्राय D4 सुखेणस्य महारथ

47 ^a) T8 स तस्य च, G3 सत्यसेन (for तस्य तेन)
 —^b) K5 D8-5 नृपसत्तम —^c) D10 सर्वसैन्यानि (sic)
 —^d) D2 अद्भुतम्

48 D1 om 48 —^a) D4 M भूमौ (for राजन्)
 S1 K1 2 स हस्तत्र (K2 'स्तेन) राजेन्द्र, T3 4 G स पपात
 हतो भूमौ —^b) D2 नकुलेन —^c) D2 नदीवेग (for
 'वेगाद्) K1 D3 8 10 इवारुणस्, Dn D2 5 T1 2 'भ
 णस्, D11 'नुश्रस् (for 'रुणस्) K2 नदीवेगा *रु
 णस्, D4 तदा वेगाभिसंभणस्, M1 नदीवेगेन चारुणस्
 —^d) D2 transp तीरज and पादप K5 D3 4 10 11
 M1 यथा, Dn D2 [5] भवत् (for महान्)

49 ^a) T8 रथं (for चर्चं) K1 D2 कर्णपुत्र हत
 दृष्ट्वा —^b) D2 नकुलस्य K1 धीमत (for विक्रमम्)
 —^c) D6 महा (for भयाद्) D6 सैन्य, T1 भीता
 (for सेना) —^d) D9 तावका (sic) G3 भरतर्षभौ
 (sic)

50 ^a) D4 स, M1 तास (for ता) M1 सेना
 —^b) D9 मदीराज —^c) K1 Dn* n2 T4 अपलायद्,

C 9 512
B 9 10 53
K 9 9 54

अपालयद्रणे शूरः सेनापतिरिदमः ॥ ५०
विभीस्तस्थौ महाराज व्यवस्थाप्य च वाहिनीम् ।
सिंहनादं श्रुत्वा धनुःशब्दं च दारुणम् ॥ ५१
तावकाः समरे राजप्रक्षिता दृढधन्वना ।
प्रत्युद्युररतींस्ते समन्ताद्विगतव्यथाः ॥ ५२
मद्राजं महेष्वासं परिवार्य समन्ततः ।
स्थिता राजन्महासेना योद्धुकामाः समन्ततः ॥ ५३
सात्यकिर्ममसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।

युधिष्ठिरं पुरस्कृत्य हीनिपेधमरिदमम् ॥ ५४
परिवार्य रणे वीराः सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
वाणशब्दरवांश्चोग्रांश्चेडांश्च विविधान्दधुः ॥ ५५
तथैव तावकाः सर्वे मद्राधिपतिमञ्जसा ।
परिवार्य सुसंरन्धाः पुनर्युद्धमरोचयन् ॥ ५६
ततः प्रवृत्ते युद्धं भीरुणां भयवर्धनम् ।
तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निरर्तनम् ॥ ५७
यथा देवासुरं युद्धं पूर्वभासीद्विशां पते ।

D₂ अपातयद्, G₂ 'रयद् (for 'लयद्) D₁ महाशूर,
D₃ महेश्वर, M₂-4 रणे वीर (for रणे शूर) —^d)
K₄ अरिदम — After 50, D₁ ins.

50* सा सेना विद्रुता राजन्दिशो दश भयद्रुता ।

51 D₁ om from 51 up to 9 10 9 —^a) K₄ D_n
व्यभीस्तस्थौ, B₃ D₁ अभी, G₁ 8 विमु, G₂ वरेष्वस्रो
(for विभीस्तस्थौ) D₄ T₃ 4 G M महेश्वास (for महा
राज) —^b) T₁ 2 तु (for च) D₄ समाक्रम्य च
भेदिनीं, T₂ 4 G M समवस्थाप्य वाहिनीं —^c) T₃ धनु-
शब्दं (for सिंहनादं) D₄ T₂ 4 G M महत् (for श्रुत्वा)
—^d) D₄ शस्त्रशब्दं, T₃ सिंहनादं (for धनुःशब्दं)

52 D₁ om 52 (cf v 1 51) The portion of the
text from 52 up to 9 10 12 is lost in B₂ on missing
folio —^b) T₄ रक्ष्यता (sic), G₃ रक्षितान् (sic)
(for रक्षिता) K₈ 5 B₁ 8 5 D₄-8 8-11 T G दृढ (T₄
दृढ, G₈ रय) धन्विना, K₄ 'बुद्धिना, D_n M₁ 'ध
न्विन (for 'धन्वना) —^c) D_n 3 D₄ अरिंस्तास, D₂
10 11 च तास्ते, T₃ 4 G M अभीतास (for अरतींस्)
B₃ D_n 3 D₂ 4 10 11 तु, D_n 1 n₂ D₂ 5 च, T₈ 4 G
M₁ तान्, M₂ ता (for ते) T₁ 2 प्रत्युद्युररतींस्त्वान्
—^d) D₄ व्यगतव्यथ

53 B₂ missing (cf v 1 52) D₁ om 53 (cf
v 1 51) D₃ om 53-58 —^a) D_n 1 n₂ महाराज
(for मद्र) —^b) T₃ 4 G व्यवस्थिता (for समन्तत)
M₁ समन्तात्परिवार्य च —^c) K₁-3 D₁₀ om (hapl) 53^{ad}
—^d) T₄ G ततो (for स्थिता) D₄ रणे (for राजन्)
K₅ B (B₂ missing) D₈ 8 9 महात्मानो, G₂ 'धूरा (for
'सेना) —^d) K₄ D_n D₂ 4 5 11 T₁ M₂ 4 योद्धुकामा,
K₅ योद्धुकामा D₄ [अ]रिभिः सह (for समन्तत)

54 B₂ missing (cf v 1 52) D₁ om 54 (cf
v 1 51) D₃ om 54 (cf v 1 53) —^a) D_n
सात्यकी (for 'किर) —^b) B₁ D₈ पार्थिवौ (for पाण्डवौ)

—^d) K₈ 5 B (B₂ missing) D₈ 8 Cap हीनिपेधम्,
D₁ प्रहृष्यश्च, T₃ 4 G महारयम्, C_n हीनिपेधम् (as in
text) D_n 1 अरिदम, D₄ 'दमा, G₂ M₃ 'दम

55 B₂ missing (cf v 1 52) D₁ om 55 (cf
v 1 51) D₃ om 55 (cf v 1 53) —^a) T₁ 2
महेष्वासा, T₃ रणे वीर (for रणे वीरा) —^c) K₁-3
om 55^b-56^c —^b) K₄ सिंहनादान, M₂ 'नाद (sic)
(for 'नाद) —^c) D_n 1 n₃ 'शब्दान्, D₄ 'नाद', T₃ 4
G M 'शस्त्र (for 'शब्द) D₈ 'चराश् (for 'रवाश्)
D₃ चाभे, D₁₀ 11 तीधान्, M₁ 'चैव (for चोग्रान्)
—^d) B (B₂ missing) D₂ 8 8 C_n (gloss सिंहनादान्)
क्षेडाश्, D₄ T G₁ 3 M₂-4 क्षेळा (D₄ 'लं)श्, G₂
दकाश्, C_v क्षेळाश् (for क्षेडाश्) B (B₂ missing)
D₈ 8 9 G₂ C_v विविधा K₅ D₄ वहन्, B (B₂ miss
ing) D_n D₂ 8 8 9 C_v सुहु, M₂-3 दृढ (for दधु)
K₄ क्षेडिता विविधा दधु, M₁ क्षेडितोत्कृष्टसंयुतान्

56 B₂ missing (cf v 1 52) D₁ om 56 (cf
v 1 51) D₃ om 56 (cf v 1 53) S₁ K₁-3 om
56^{abc} (cf v 1 55) —^b) M₁ मद्राधिपतिम् —^c)
D₁₀ परिवार्य K₅ तु संकुडा, D₄ सुसंरन्धा (for 'रन्धा)
—^d) K₂ योद्धुम्, K₃ दृढम् (for युद्धम्) K₄ अनौ
व्यन्

57 B₂ missing (cf v 1 52) D₁ om 57 (cf
v 1 51) D₃ om 57 (cf v 1 53) K₄ om. (hapl)
57^c-58^d —^d) S₁ K₁ निवर्तिन

58 B₂ missing (cf v 1 52) D₁ om. 58 (cf
v 1 51) D₃ om. 58 (cf v 1 53) K₄ om. 58
(cf v 1 57) —^a) K₂ D₂ G₃ देवासुरे, K₃ देवासुरा
(sic) (for देवासुरं) G₂ युद्धे —^c) D₄ corrupt. K₅
B₁ अतीतानां D_n 1 n₂ D₂ 5 G₂ तदा T₃ 4 G₁ 2 M₂-4
[आ]सीत् (T₄ 'द्य, G₃ ह्यासीद्, M₁ [ए]वासीद् (for

अभीतानां तथा राजन्यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ५८
 ततः कपिध्वजो राजन्हत्वा संगस्रगात्रणे ।
 अभ्यद्रवत ता सेनां कौरवीं पाण्डुनन्दनः ॥ ५९
 तथैव पाण्डवाः शेषा दृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
 अभ्यधावन्त तां सेनां विसृजन्तः शिताञ्गरान् ॥ ६०
 पाण्डवैरवकीर्णानां संमोहः समजायत ।
 न च जङ्गुरनीकानि दिशो वा प्रदिशस्तथा ॥ ६१
 आपूर्यमाणा निभितैः शरैः पाण्डवचोदितैः ।

हतप्रवीरा विध्वस्ता कीर्यमाणा समन्ततः ।
 कौरव्यवध्यत चमूः पाण्डुपुत्रैर्महारथैः ॥ ६२
 तथैव पाण्डवी सेना शरैः राजन्समन्ततः ।
 रणोऽहन्यत पुत्रैस्ते शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६३
 ते सेने भृशसंतप्ते वध्यमाने परस्परम् ।
 व्याकुले समपद्येतां चर्पासु सरिताविव ॥ ६४
 आविवेश ततस्तीव्रं तावकानां महद्भयम् ।
 पाण्डवानां च राजेन्द्र तथाभूते महाहवे ॥ ६५

C 9 528
 B 9 10. 68
 K 9 8 69

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

राजन)

59 B₂ missing (cf. v 1 52) D₁ om 59 (cf. v 1 51) —^a) K₁ B₁ D_n D_{n-1} T₂ संयसकान् (K₅ 'का'), B₁ शन (for स्रग) T₁ G M हत्वा शयून्सम तत —^c) G₁ 3 अभ्यद्रवत्ता मेना वै — After 59^c, D₂ reads 60^a–61^a for the first time (repeating it in its proper place), followed by the repetition of 60^a S₁ K₁ 2 4 om (hapl) 59^a–60^a D₂ om 59^a —^a) D₅ कुरुणा, D₆ कौरवा, G₁ 3 वामपि (G₁ 'व') (for कौरवी) D₄ G₁ 2 M₃ कुरन्दन, T₃ 4 G₃ M₁ 2 4 कुरन्दन

60 For the repetition in D₂, cf. v 1 59 B₂ missing (cf. v 1 52) D₁ om 60 (cf. v 1 51) S₁ K₁ 2 4 om. 60^a (cf. v 1 59) —^a) T₃ तदा, T₄ तत्र (for तथा) K₃ B₁ 4 5 D₅ 3 सर्वे, K₅ शेषा, T₄ M₁ राजन् (for शेषा) —^c) D₃ अभ्यद्रवत, D₆ 3 वतंत (for 'धावन्त') T₃ 4 G M₂–4 अभ्यधावन्तदा (T₁ G₂ 8 'था') मेना —^a) S₁ K₁ 2 विसृजन्तान् (for जन्त) T₂ G₁ 3 transp शितान् and शरान् D_n 2 n₃ D₅ मितान्

61 For the repetition in D₂, cf. v 1 59 B₂ missing (cf. v 1 52) D₁ om. 61 (cf. v 1 51) —^a) T₄ समकीर्णानां, G M₂ 4 अभिकी, M₃ अविकी (for अवकी) K₅ D₃ शरैः समवकीर्णानां —^b) D₃ 3 सम पद्यत T₃ मोह सममिजायत —^c) K₄ तत्र, D_n ततो (for न च) K₂ जज्ञान (sic), K₄ D₃ जहु, B₁ जङ्गुर, B₃–D_n D₅ जग्मु, D₃ जंतुर, D₁₀ तद्युस्, M₁ [अ]ज्ञान् (for जङ्गुर) K₃ 5 D_n 2 D_{n-1} स्वनीकानि, D₃ स्वनी (for मनी) D₂ 5 जङ्गुरनीकानि दिशो (D₅

ततो), D₁ T G M₂–4 न च जा (T₁ 3 विजा) नत्यनीकानि —^a) D_n T₄ G₂ दिशश्च, D₅ 3 विदिश, D₃ न दिशो, T₃ G₁ 3 M दिशो वै (for दिशो वा) K₅ B₃ D₇ 4 6 11 T₁ विदिशस् (for प्रति) S₁ K₁–3 [s] पि वा, D_n D₂ च वा, T₃ तदा (for तथा) K₃ दिशो व्यासदिशस्तथा, D₁₀ **** दिशस्तथा

62 B₂ missing (cf. v 1 52) D₁ om. 62 (cf. v 1 51) —^a) D₂ आपूर्यमाण, T₄ G₂ 3 आवार्यमाणा, G₁ lacuna (for आपूर्यमाणा) D₄ विविधै (for निशितै) —^b) D_n D₂ 5 चोदितै, T₄ शोभितै (for चोदितै) —^c) D₁₀ corrupt K₄ D_n 3 D₅ हतप्रवीर, D_n 1 हतवीर (submetric) (for 'प्रवीरा') G₁ हतप्रवीरो विध्वस्त —^a) S₁ D_n 3 D₁₀ 11 T₄ वार्यमाणा, K₁ 3 4 B (B₃ missing) D₆ 3 3 T₁ G₃ कीर्यमाणा, T₂ शीर्यमाणा, G₁ कीर्यमाण (for 'माणा') K₅ om समन्तत — S₁ K₁ 2 4 M₃ om (hapl) 62^a–63^a —^c) K₅ वध्यत, D_n D₂ [आ]विध्यत, D₅ 6 11 [आ]वध्यत (for [अ]वध्यत) D₁ कौरवी वध्यते सेना

63 B₂ missing (cf. v 1 52) D₁ om 63 (cf. v 1 51) S₁ K₁ 2 4 M₃ om 63^a (cf. v 1 62) D_n 1 n₃ D₂ 5 6 om 63, D_n 3 reads the same on marg —^a) D₁₀ 11 पाडव, G₁ 8 पाडवी D₃ 10 11 सैन्य, G₁ 8 सेना (for सेना) —^c) T₃ पुग्रस् (for पुत्रैस्)

64 B₂ missing (cf. v 1 52) D₁ om. 64 (cf. v 1 51) —^a) D_n D₂ 5 6 नृप- (for मृश) S₁ K₁–3 संकुदे (for सतसे) —^c) D_n 3 समपद्येतां, D₆ 3 पद्यता, T₄ G 'सजे (G₁ 'ज्ये) ता (for 'पद्येता) —^a) K₄ सरिता, D₃ T₃ सरिताम् (for 'ताम्) G₁ 8 यथा (for हव)

65 B₂ missing (cf. v 1 52) D₁ om. 65 (cf. v 1

संजय उवाच ।

तस्मिन्विलुलिते सैन्ये वध्यमाने परस्परम् ।
द्रवमाणेषु योधेषु निनदत्सु च दन्तिषु ॥ १
कूजतां स्तनतां चैव पदातीनां महाहवे ।
विद्रुतेषु महाराज हयेषु बहुधा तदा ॥ २
प्रक्षये दारुणे जाते संहारे सर्वदेहिनाम् ।

नानाशस्त्रसमावापे व्यतिपत्तरथद्विपे ॥ ३
हर्षणे युद्धशौण्डानां भीरूणां भयवर्धने ।
गाहमानेषु योधेषु परस्परवधैपिषु ॥ ४
प्राणादाने महाघोरे वर्तमाने दुरोदरे ।
संग्रामे घोररूपे तु यमराष्ट्रविवर्धने ॥ ५
पाण्डवास्तावकं सैन्यं व्यधमन्निशितैः शरैः ।

51) —^a) Ds प्रविवेश Ds शीघ्र, Gs सत्र (for तीव्र) —^c) Śi om च —^d) Ds तयामृतं, D10 'मृत (for 'मृते) Śi K1.2 om (hapl) from महाहवे up to पदातीना (in 9 10 2^b) Ks महामृधे, Ds महद्वय (for महाहवे)

Colophon om in Śi K1.2 D1 B2 D7 missing —Adhy name Ds दुर्योधनसेनामोह, Ts 4 Gs 8 M2-4 कर्णपुत्रवध —Adhy no (figures, words or both) Bs Dn 10, Ds 10 S 9 (as in text) —Śloka no Ks Dns 66, Dn1. ns 65

10

✎ This adhy is missing in D7 (of v 1 9 1 1)

1 B2 missing up to 9 10 12 (of v 1 9 9 52) Śi K1.2 om up to पदातीना (in 2^b) (of v 1 9 9 65) D1 om. 1-9 (of v 1 9 9 61) Ds om the ref —^a) Bs विनि**, Ds विलसिते, S (except T2) विलुलिते, Ca विलुलिते (as in text) —^c) Ds 5 10 द्रव (Ds 'व्य')मानेषु, S (except T1 2) हन्यमानेषु, Ca द्रवमाणेषु (as in text) Ds 4 T4 G1 सैन्येषु, M योधेषु —^d) Ks निरदत्सु; Ks विरमासु (sio), Ds 5 T M विनदत्सु; Ds 10 विद्रवत्सु, G1.8 विनदेषु, G2 विपीदत्सु (for निनदत्सु) T4 नदत्सु च (for च दन्तिषु)

2 B2 missing, Śi K1.2 om up to पदातीना, D1 om 2 (for all, of v 1 1) T2 om 2^a-3^b —^a) Dn Ds 8 स्तनता, Ds स्तनता; Ca स्तनता (as in text) G1.8 [अ]पि (for [ए]ष) —^b) Śi K1.2 Ds महामृधे (for 'हवे) —^c) Ks D10 11 वि (D10 11 नि) हतेषु Ds महाराजन् —^d) Dn1. ns हवेषु K1 बहुधस (sio) Śi K1.8 B1 Ds T4 तथा (for तदा)

3 B2 missing, D1 om 3 (for both, of v 1 1)

T2 om 3^{ab} (of v 1 2) —^a) Ds प्रक्षय, T1 संक्षये (for प्रक्षये) Śi K1 2 बहुधा, Cn दारुणे (as in text) Ks D10 11 घोरे, Ds याते, Gs राजन् (for जाते) —^b) Ds समरे, T1 सगरे, Gs सुहारे; Ms ससारे (sio) (for संहारे) Dn3 देहिन —^c) Śi K1 चस्र, Ms दशस्त्रे (for दशस्त्र) Śi K1 2 समा (K2 'म') वाप, Ks 5 B (B2 missing) Dn D2-4 8 8-11 समा (Dn1 'म')वाये, T3 समालापे, T4 G2 समावासे (for 'वापे) —^d) K2 5 Ds T3 व्यतिपिक्त, Ks 'पक्ति, Ds 'पृश्च (sio), T2 'रिक्त (for 'पक्त) Śi महाद्विपे, K4 समद्विपे, Ks रथद्वये (sio) (for 'द्विपे)

4 B2 missing, D1 om 4 (for both, of v 1 1) —^a) Ds 6 11 T1 G1 हर्षणे (for हर्षणे) Ds रण, Ds युधि (for युद्ध) Ks Ds 5 10 शौण्डाना —^b) Śi K1 भीरूणा D2 भयवर्धन —Ks om (hapl.) 4^c-5^d —^c) Ks तेषु सर्वेषु, Ms गाहमानेषु (for गाह) M योधेषु —Ks om (hapl.) 4^d —^d) Dn1. ns Ds 6 नि (Ds न)नदत्सु (for परस्पर) Ds चधेषु च, Ds M1.8 चधेपिषु, D10 चधेपिण (for 'पिषु) D2 विनिदत्सु च द्वेपिषु, T2 नदत्सु स्वरचक्षि

5 B2 missing, D1 om 5 (for both, of v 1 1) Ks om 5 (of v 1 4) —^a) K1 5 Ds T1 4 G1 प्राणादाने, Ds 10 प्राणयूते, Ds प्राणादेते (sio) (for 'दाने) Ks महाघोर —^b) D10 11 वर्धमाने (for वर्त) Ks दुरोदरं, Ds दुरासदे, G Ms-4 दुरोदरे, M1 नरेश्वर, Ca (gloss युद्धयूते) दुरोदरे (as in text) —^c) Śi K1 2 वै (for हु) Dn संग्रामे घोररूपे

6 B2 missing, D1 om 6 (for both, of v 1 1) —^b) T1 व्यधमन्, Ts 4 G विध्यधुर, M1 व्यदहन् (for व्यधमन्) Dn D2 5 8 व्यधमत (D2 5 8 'त) शि (Ds सि)तै शरै. —^{cd}) Ds transp योधा and जघ्नु Gs M योधा

तथैव तावका योधा जघ्नुः पाण्डवसैनिकान् ॥ ६
 तस्मिंस्तथा वर्तमाने युद्धे भीरुभयावहे ।
 पूर्वाङ्गे चैव संप्राप्ते भास्करोदयनं प्रति ॥ ७
 लब्धलक्षाः परे राजत्रक्षिताश्च महात्मना ।
 अयोधयंस्तव बलं मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ८
 बलिभिः पाण्डवैर्दक्षैर्लब्धलक्षैः प्रहारिभिः ।
 कौरव्यसीदत्पृतना मृगीवाग्रेसमाकुला ॥ ९
 तां दृष्ट्वा सीदतीं सेनां पङ्के गामिव दुर्वलाम् ।
 उज्जिहीर्षुस्तदा शल्यः प्रायात्पाण्डुचर्मं प्रति ॥ १०

मद्रराजस्तु संकुद्धो गृहीत्वा धनुरुत्तमम् ।
 अभ्यद्रवत् संग्रामे पाण्डवानात्ततायिनः ॥ ११
 पाण्डवाश्च महाराज समरे जितकाशिनः ।
 मद्रराजं समासाद्य विव्यधुर्निशितैः शरैः ॥ १२
 ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्मद्रराजो महाबलः ।
 अर्दयामास तां सेनां धर्मराजस्य पश्यतः ॥ १३
 प्रादुरासंस्ततो राजन्नानारूपाण्यनेकशः ।
 चचाल शब्दं कुर्वाणा मही चापि सपर्वता ॥ १४
 सदण्डशूला दीप्ताग्राः शीर्यमाणाः समन्ततः ।

C 9 543
B. 9 11 15
K. 9 10 15

7 B₂ missing, D₁ om 7 (for both, cf v l 1)
 —^a) G₁ 2 तदा K₁ वर्धमाने —^b) K₅ D₃ -भया
 नके, D₁ T₃ G M भयप्रदे, T₂ -भयकरे (for भयावहे)
 T₄ तस्मिन्मीते भयप्रदे —^c) K₄ 5 Dn D₃ - पूर्वाङ्गे,
 D₂ पूर्वाङ्गे (for पूर्वाङ्गे) S₁ K D₃ 10 11 T₁ 2 चापि
 (for चैव)

8 B₂ missing, D₁ om 8 (for both, cf v l 1)
 —^a) S₁ K₁ 2 लब्धलक्ष्या, K₅ वसलक्ष्या (sic),
 M₁ लब्धलक्ष्या (for 'लक्ष्या') D₅ महा (for परे)
 —K₄ om 8^b-9^a —^b) S₁ K₁ 2 अर्थि (K₁ 'क्षि' ताश्,
 D₃ राज्ञसास, T₂ रक्षिताश् (for 'ताश्') K₃ 5 D₃
 10 11 तु (for च) B₁ D₁ 9 T₃ 4 G M महात्मनि
 (for 'दमना') —^c) D₁ अयोधयत्, G₃ आयोधयत्
 D₂ यत् —^d) D₃ त्यक्त्वा (for कृत्वा) K₁ निव
 र्तिन, K₅ 'रत्न'

9 B₂ missing, D₁ om 9 (for both, cf v l 1)
 K₁ om 9^a (cf. v l 8) —^a) D₂ बलिभिः Dn
 D₂ 5 हृष्टैर्, T₁ 3 G₁ 3 M ह्रीष्टैर् (for हृष्टैर्) —D₃
 om 9^b-10^a —^b) S₁ K₁ 2 D₃ लक्ष्यै —^c) Dn D₂
 5 6 Cn कौरव्यासी (D₂ 'वी सी' दमाना सा, T₁ तव व्यसीद्
 पृतना, G₃ कौरव्यासीदत्सा पृतना (hypermetric) —^d)
 S₁ K₁ 2 वृकीव, T₁ 2 4 गौरिव, G₁ 3 गिरीव, G₂ गिरिव
 (sic) (for मृगीव) D₂ समाकुला, D₃ समाकुले,
 T₃ G₂ M -भयाहुरा, T₄ G₁ 3 -भयाकुला (for समा')

10 B₂ missing (cf. v l 1) D₃ om 10 (cf. v l
 9) —^a) K₅ वृद्धा (sic) (for दृष्ट्वा) S₁ K₁ 2 T₂
 रूढीं (for सीदतीं) B₁ 5 ता सीदतीं तदा सेना, Dn D₁
 2 5 6 ता दृष्ट्वा सीदमाना च (D₁ स, D₅ ता) —^c) D₂
 T₃ G M तत (for तदा) —^d) K₄ D₃ प्रयात् D₅
 पर, D₂ योद्धु (for पाण्डु-) K₃ 4 D₁₀ 11 सुतान् (for

-चम्) T₁ 2 प्रदुद्राव चम्पति

11 B₂ missing (cf. v l 1) D₃ reads 11^a-12^b
 after 17^d —^a) S₁ K₁-3 D₃ 4 10 11 सु (for तु)
 — D₁ om 11^{cd} —^c) K₄ B₁ Dn₁ D₁ T₃ G₂ 3 M₂
 अभ्यधावत् T₃ G₂ M₂-4 संकुद्ध, G₃ 3 संकुद्धान्, M₁
 वेगेन (for संग्रामे)

12 For the sequence in D₃, cf v l 11 B₂
 missing (cf. v l 1) —^a) K₅ B (B₂ missing) D₂
 4-8 8 पादवापि (for 'वाश्च') D₁ 8 9-11 पादवा अपि भूपाल
 (D₁ राजेंद्र, D₅ महाराज [hypermetric]) —^b) D₁
 समरे जयवादिन —^c) K₅ D₁₀ 11 विभिदुर, D₁ 2
 विविधुर, T₁ 4 G₃ विव्यधुर (for 'धुर') Dn₂ om.
 शरैः — After 12, M₂-4 ins

60* तथैव तावका योधा धर्मराज युधिष्ठिरम् ।

13 ^a) D₂ शितैस् (for -शतैस्) S (except T₁ 2)
 तत सुतीक्ष्णैर्निशितैर् (M₁ 3 'विंशितैर्' —^b) K₅ 5 B₂
 D₃ 10 11 T₁ 2 महारथ (for 'बल') M₁ साद्रराजोपि
 पादवीं —^c) Dn नोदयामास, D₁ मर्दया, D₃
 चोदया'

14 ^a) K₅ D₃ 10 11 S (except T₁ 2) निमित्तानि
 (for ततो राजन्) —^b) S₁ K₁-4 चातरूपाणि, B₁ 3
 4 5 Dn₂ ns D₃ 5 दुर्निमित्तानि, B₃ Dn₁ D₂ Ca (gloss
 निमित्तरहितानि रूपाणि) अनिमित्तानि, T₁ 2 धोरूपाणि
 (for नाना) Dn अक्षेपत्, M₃ अनीकश (for अने)
 D₁ निमित्तानि अनेकश, D₃ निमित्तान्यतकेशव (sio)
 —^c) D₃ वचाद् (for चचाल) D₃ सर्व (sio) (for
 शब्द) —^d) B₂ D₁ S (except T₁ 2) सपर्वतवना मही
 (B₂ नदी)

15 D₁ T₃ 4 G om 15^{ab} —^a) K₂ 4 D₁ M मूला,

C. 9. 543
B 9 11. 15
K 9. 10 15

उल्का भूमिं दिवः पेतुराहत्य रविमण्डलम् ॥ १५
भृगाश्च महिषाश्चापि पक्षिणश्च विशां पते ।
अपसव्यं तदा चक्रुः सेनां ते बहुशो नृप ॥ १६
ततस्तद्युद्धमत्युग्रमभवत्संघचारिणाम् ।
तथा सर्वाण्यनीकानि संनिपत्य जनाधिप ।
अभ्ययुः कौरवा राजन्याण्डवानामनीकिनीम् ॥ १७
शल्यस्तु शरवर्षेण वर्षन्निव सहस्रदृक् ।
अभ्यवर्षददीनात्मा कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ १८

Dn1 n2 D2 5 6 शूल (D2 'ळ') (for 'शूला') D1
सदीपा (for दीप्तामा) D2 त्रिशूलाश्चापि दीप्तामा —^b)
K2 B1 8-5 Dn D2 5 6 8-11 दीर्यमाणा, L2 M1 द्य (B2
वि)कीर्यत, T1 जीर्यमाणा, M2 4 विकिरत्य (M2 'त'),
M3 द्यकीर्य च (for दीर्यमाणा) —^c) K1 भूमे, B2
Dn D1 2 5 6 9 T1 2 M1 भूमौ (for भूमिं) K2 6
B. D2 M1 दिवा (for दिव) —^d) M3 आहित्य
D2 मदले; D2 'मदले

16 D1 om 16-17 —^a) D1 पक्षिणश्च (for महि
पाश्च) Dn D2 4-6 S [ए]व (for [अ]पि) —^b) D1
महिषाश्च (for पक्षिणश्च) B2 नराधिप, D2 महोपते
—^c) Dn अपसव्या K2 B1 3 Dn D1 9 T1 2 G2
ततश्च, D2 सदा, M2 तथा (for तदा) D2 सव्यं (for
चक्रुः) —^d) B2 सेनास् S (except T1 2) वै (for
ते) S1 K1-3 सेना वै भरतर्षभ — After 16, Dn2
(marg) D1 8 9 ins

61* भृगुसुनुधरापुत्रौ शशिजेन समन्वितौ ।
चरम पाण्डुपुत्राणा पुरस्तात्सर्वभृगुजाम् ।
शस्त्राग्नेष्वभवज्ज्वाला नेत्राण्याहत्य वर्षती ।
शिरः स्वलीयन्त भृशं काकोलकाश्च केतुषु ।

[(L 1) Dn2 भृगुसुनु, D1 सर्वसुनु (for भृगु)
Dn2 पुत्र (for पुत्रौ) — (L 2) D1 यमर (for चरम)
D1 कुरु- (for सर्व) — (L 3) Dn2 भवज्, D1 [अ]-
भवज् (for [अ]भवज्) Dn2 हर्षता (for वर्षती) D1
हयाश्चाशूणि मुचति (for the post half) — (L 4) Dn2
स्वलीयत, D1 'यतो (for 'यन्)]

17 D1 om 17 (of v 1 16) —^a) Dn D2 5 6
यतस्, T4 तत्र (for ततस्) B1 2 T1 2 तु (for तद्)
Dn1 n2 D2 अन्यग्रम्, D2 अन्यस्तम्, T2 4 G M1 2 4
अभवद् (for अत्युग्रम्) M2 ततस्तदभवद्युद्धम् —^b) T4
G M अन्यग्रं (for अभवद्) D10 11 सहचारिणा, T4 G

भीमसेनं शरैश्चापि रुक्मपुत्रैः शिलाशितैः ।
द्रौपदेयांस्तथा सर्वान्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ १९
धृष्टद्युम्नं च शैनेयं शिखण्डिनमथापि च ।
एकैकं दशभिर्वाणैर्विव्याध च महाबलः ।
ततोऽसृजद्राणपं धर्मान्ते मघशानि ॥ २०
ततः प्रमदका राजन्सोमकाश्च सहस्रशः ।
पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यन्ते शल्यसायकैः ॥ २१
भ्रमराणामिव व्राताः शलभानामिव व्रजाः ।

संव्यारणं, M2 मयचारिणा, M2 मयलारिणां T2 अन्य
प्रमदधारणं —^a) K2 B Dn D2 2 5 9 तत (for
तथा) T1 तथा सर्वस्य भिन्याति —^b) B2 D1 - नरा
धिप, D2 जनानि च (for 'धिप) T2 4 G M2-4 मनि
वार्य समतत — After 17^d, D2 reads 11^a-12^b
—^c) K2 T2 G M अभ्यग्रन्, D2 अन्यस्य (sic), T2
अभ्यग्रत् (for 'यु) T2 G M2 4 कौरवो राजा (M1
'जन्), T2 कौरवेयाश्च, M1 'वाणा वै (for 'वा राजन्)

18 ^a) T2 शल्यश्च, G1 8 स शल्य (for शल्यन्तु)
D2 वर्षाणि T2 G2 शल्य शरसहस्रेण —^b) D2 2 5
सहस्रदृक् (for 'रुक्) —^c) D2 अभ्यवर्षत दीनात्मा,
D10 अभ्यवर्षत धर्मात्मा

19 ^a) G1 8 जितश्च (for शरैश्च) — D1 om 19^a-
—^b) M1 रुक्म (for रुक्म) K2 शिलाशितं, Dn
D1 6 'सितै, D2 शिलोद्धतं (for शिलाशितं) —^c)
K4 D2 M2 द्रौपदेयाश्च Dn^a n2 D2 6 T2 4 G M1 2 4
तत, T2 तदा (for तथा) —^d) D1 हिलया (for
पाण्डवौ)

20 Dn1 n2 om 20^a-4, Dn2 reads the same on
marg —^a) G2 धृष्टद्युम्न K2 D2 8 10 च शैने (D1
'न्ये)य, D1 द्रौपदेयाश्च, T2 4 G2 8 M स शैनेय
—^b) K2 D2 4 शिखण्डिनम्, D2 10 शिखण्डिनम् D2 8 8
अपि वा, T2 4 G M2-4 आहवे (for अपि च) D1
शैनेय च शिखण्डिन —^d) S1 K2 2 सु, K2 D2 स
(for च) K2 (also as in text) महारथ, D2 'घट,
D2 'वल (for 'वल) B2 D1 अविध्यत महाबल (B2
'रय), T2 4 G M विव्याध (G1 'य) भरतर्षभ —^e)
S1 (sup lin as in text) वर्षाते, D10 धर्मात्तद् (for
धर्मान्ते)

21 ^a) D10 om from तत up to मिव (in 22^a)
G2 प्रमदका, M2 प्रमदको D2 om राजन्. —^c)

हादिन्य इव मेघेभ्यः शल्यस्य न्यपतञ्जराः ॥ २२

द्विरदास्तुरगाश्चार्ताः पत्तयो रथिनस्तथा ।

शल्यस्य वाणैर्न्यपतन्वभ्रमुर्च्यनदंस्तथा ॥ २३

आविष्ट इव मद्देशो मन्थुना पौरुषेण च ।

प्राच्छादयदरीन्संख्ये कालसृष्ट इवान्तकः ।

विनर्दमानो मद्देशो मेघहादो महावलः ॥ २४

सा वध्यमाना शल्येन पाण्डवानामनीकिनी ।

अजातशत्रुं कौन्तेयमभ्यधावद्युधिष्ठिरम् ॥ २५

तां समर्प्य ततः संख्ये लघुहस्तः शितैः शरैः ।

शरवर्षेण महता युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ २६

तमापतन्तं पत्त्यश्वैः क्रुद्धो राजा युधिष्ठिरः ।

अवारयच्छरैस्तीक्ष्णैर्मत्तं द्विपमिवाङ्कुशैः ॥ २७

८ ९ ५३९
८ ९ ११ ३१
८ ९ १० ३०

M₁ पात्रिता T₂ हन्यमानाश् (for पाल्य*) —^a) D₁ T₂ 4 G M व्य (T₃ ह्य) दृश्यन् (for दृश्यन्ते) B₁ दिव्य-, T₂ तस्य (for शल्य) K₅ D₃ 11 व्य (D₃ व्या-) दृश्यत स्स साय (K₅ स्स साय, D₁₁ समाय) के

22 D₁₀ om. up to निव (in 22^a) (cf v 1 21) D₁ om 22^a-23^b —^a) D₁ व्रजा, T₂ वृता (for व्राता) D₃ शराणामिव मंघाता —^b) D₂ शल्यमानाम् B₅ D₅ व्रजा (for व्रजा) —^c) D_n D₁ 9 आदित्य, D₃ हादित्य (for हादिन्य) —^d) D₉ निपतन्, M₁ पत्रिता (for न्यपतन्) K₁ शरान्, D₉ शरै (for शरा)

23 D₁ om. 23^{ab} (cf v 1 22) —^a) M₂ द्विप-
दास् (for द्विर*) K₁ श्राता, T₂ चार्वा, M₃ (orig) चाम्वा, M₃ (sup lin) चाल्ता (for चार्ता) —^b) D₉ पत्तयो (for पत्तयो) G₃ तदा —^c) G₁ शल्य*, G₃ ते शल्य (for शल्यस्य) K₂ न्य*, K₃ 5 D_n D₃ 4 10 11 G₂ अपतन्, D₂ निप*, T₂ नृपते (for न्यपतन्) B₂ शल्यवाणैर्हता पेतुर, D₆ शल्यस्य न्यपतन्वाणैर् —^d) K₅ D₃ व्यभ्रमुर्, B₂-5 D₅ 9 व्य (B₃ 4 व) भ्रमन्, T₈ M₃ वभ्रुर् (for वभ्रमुर्) S₁ K₁-8 व्य (K₂ वि) घमस्, K₄ न्यपतम्, T₃ व्यभवस्, M₁ नानदस् (for व्यन-
दस्) B₂ वभ्रमुश्चस्सनुत्तया (sic)

24 ^a) K₁ D₃ अत्रि (K₂ 'ति)ष्ट, D₄ आदित्य, M₂ प्रविष्ट (for आविष्ट) —^b) S₁ K₁ 2 D₃ om. (hapl.) 24^{bcd} K₃ om 24^{bcd} —^c) K₄ D_n D₅ प्रच्छाद-
यत्, D₁ T₁ 2 4 G M प्रोत्पाद (D₁ T₁ G₂ 'र)यत् (for
प्राच्छाद*) T₁ G₁ 8 M सर्वान् (for सख्ये) D₂ प्रच्छा-
दयदसंप्रेक्ष्य, T₈ प्रोत्सारयद्यसर्वान् (submetric) —^d)
D₁ कालनुन्न, M₁ काचसृष्ट (sic), G₂ कालसृष्ट (as in
text) —^e) D₁ om 24^{ef} —^f) D_n D₃ 10 M विमर्द-
मानो, D₄ वाणवर्षेण, T₃ निनर्दमानो (for विनर्द*)
—^g) K₃ T₁ 2 नानो, D₁ ह्यदो (for हादो)

25 ^a) D_n D₁ 2 5 6 समरे (for शल्येन) —^b) S₁
K₁-8 महाचम् (for अनीकिनी) — After 25^b, D₁ ins

62* प्रदुदाव महाराज शल्यवाणै प्रपीडिता ।

— D₁ om. 25^c-26^d —^c) K₂ D_n D₂ 4 8 9 अजात-
शत्रु-, B₅ 'शल्य (for 'शत्रु) —^d) D₅ अभिधावद्
K₂ 8 युधिष्ठिर — After 25, K₅ reads 28^c-29^d

26 D₁ om. 26 (cf v 1 25) K₃ om (hapl.)
26^a-27^b K₅ repeats 26^{ab}, after नकुलो व (in 29^d),
occurring after 28^b —^a) B₂ स, T₂ त, M₂ 4 तान्,
M₃ ता (for ता) K₂ D_n 2 8 D₅ M₃ स (D_n 2 M₃ सं)-
मर्च, K₄ B D_n D₂ 5 स (K₄ B₅ 5 D₅ स) मर्चद्, K₅
(both times) D₃ 9 समर्प्य (D₅ 'प्य-, D₉ र्ध)व्, D₁
सत्रास्य, D₁₀ 11 समर्चद्, T₁ 2 आसाद्य (for समर्प्य)
T₄ शरै, G₁ शतै, G₂ शितै (for तव-) T₄ G₂ संवैर्
(G₃ 'सैर्), G₂ M₂-4 सखे (M₁ वे) (for सख्ये) D₃
तव समत सख्ये (submetric), M₁ समर्चत तव संखे
— B₂ om 26^{bc} —^b) K₅ (both times) D₄ हस्तं
(for हस्त) K₅ (both times) निशितै (hypermetric),
D₁ शरै, D₅ सितै (for शितै) —^c) D₁₀ repeats
from रवर्षेण up to तमा (in 27^a) after 27 B₁ D_n
D₃ 10 (both times) S (except T₁ 2) वाण- (for शर)
S (except T₁ 2) मद्देशो (for महता) —^d) B₂ D₁₀
(both times) 11 M₁ 2 4 अताडयत् — For 26^{cd}, D₄
subst.

63* ववर्ष समरे क्रुद्धो घर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

27 For the repetition in D₁₀, cf v 1 26 K₃
om 27^{ab} (cf v 1 26) —^a) D₁ वाणैर्वै, D₃
पत्यैस्वै (sic), D₁₀ पत्यैस्वै (sic), T₈ 4 G M₂-4
जाल्यश्वै, M₁ अस्युमै (for पत्यश्वै) —^b) B₂ M₁ 8
राजा क्रुद्धो (by transp), D₄ राजन्क्रुद्धो, T₈ 4 G
M₂ 4 सदा (T₁ G₂ 'या) क्रुद्धो —^c) K₅ अवारयत्,
D₁ निवारयन्, T₈ 4 G₂ अवाकित् (T₁ 'न्) (for र-
यत्) —^d) K₅ D_n D₁ 8 5 6 9 T G₁ 2 M₂-4 मत्त;
D₁₀ 11 महा (for मत्त) K₅ D_n 2 8 M₁ -द्विप, D₃
मत्तम् (for द्विपम्) D_n D₅ [अं]क्रुद्धा G₃ तद्विपमिव
कुजैर (sic)

[70]

समम्ययादुग्रतेजाः शरैश्चाभ्यहनद्गली ॥ ३५
 एवं द्वंद्वशतान्यासंस्त्वदीयानां परैः सह ।
 घोररूपाणि चित्राणि तत्र तत्र विशां पते ॥ ३६
 ऋश्यवर्णास्त्रिधानाश्चान्भोजो भीमस्य संयुगे ।
 सोऽज्वतीर्य रथोपस्थाद्वृताश्चः पाण्डुनन्दनः ।
 कालो दण्डमिवोद्यम्य गदापाणिर्युध्यत ॥ ३७
 प्रमुखे सहदेवस्य जघानाश्चाथ मद्वराद् ।
 ततः शल्यस्य तनयं सहदेवोऽसिनावधीत् ॥ ३८

गौतमः पुनराचार्यो धृष्टद्युम्नमयोधयत् ।
 असंभ्रान्तमसंभ्रान्तो यत्तवान्यत्तवत्तरम् ॥ ३९
 द्रौपदेयांस्तथा वीरानेकैकं दशभिः शरैः ।
 अविध्यदाचार्यमुतो नातिकुद्धः स्मयन्निव ॥ ४०
 शल्योऽपि राजन्संकुद्धो निघ्नन्तोमकपाण्डवान् ।
 पुनरेव शितैर्वीरैर्युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ४१
 तस्य भीमो रणे क्रुद्धः संदष्टदशनच्छदः ।
 विनाशायामिसंधाय गदामादत्त वीर्यवान् ॥ ४२

C 9 577
B 9 11 49
K 9 10 47

— After 35, D₃ repeats 34^{ab}

36 ^b) T₁ स्वकीयाना (for त्वदी^a) — D₁ om.
 36^{cd} — ^c) D_n D₂ ५ ६ तत्रासन् (for चित्राणि) — ^d)
 Ś₁ K_{1,2} तत्र तत्र, D_n D₂ ५ ६ द्वद्धानि च, T₁ G₂
 युद्धानि च (for तत्र तत्र)

37 ^a) Ś₁ K_{1,2} 2 B D₂ ऋश्य, K₃₋₅ D_{1,2} ५ ६ १० ११
 ऋक्ष, D_n D₃ कृष्ण, D₄ रथ (for ऋश्य-) T₂ [अ]थ
 (for [अ]धान्) D₃ ऋक्षवर्णाक्षवाताश्चान् — ^b) K₁ भेजे,
 D₂ तेजो (sic) (for भोजो) — 37^{cd} = (var) lines
 2-3 of 65* — ^d) K₃ 4 B₃ D₃ १० T_{1,2} 4 G M₂₋₄
 हताश्वाद्, M₁ *श्च (for *श्च) — K₅ reads 37^e-38^d
 after 47^b — ^c) K₁ D₃ T₁ काल-, D₂ काल,
 D₁ काले (for कालो) — ^f) M₂ 4 अविध्यत

38 For the sequence in K₅, cf. v 1 37 M₁ reads
 38 after 40 — ^a) D₁ प्रमुखान् M₃ सहदेवस्तु
 — ^b) K₃ 4 D₁₀ ११ स, T₁ G M₂₋₄ तु (for च)
 — ^d) D_n D_{1,2} ५ ६ पदा (for ऽसिना) K₅ सहदेवोसि
 पादव (sic)

39 ^b) M₃ अयोधयत् — D₁ om 39^{cd} — ^c) K₁
 म सभ्रातमसभ्रातो, D₁ असंभ्रात स सभ्रातं, T_{1,2} अस
 भ्रातो ह्यसभ्रात — ^d) D_n ५ यलवान् D_n यलवत्तर

40 ^a) B₂ ततो — ^c) G₃ आविध्यत् — ^d) D₁₀ ११
 हसन् (for स्मयन्) D₃ साजुजानिति कुच्यत — After
 40, M₁ reads 38, while K₁ ins

64* युक्ताश्वस्य पुनर्मैथुनं रयस्यारोहमिच्छत ।

K₁ cont Ś₁ K₁₋₃ ५ B D_n D₂ ५ ६ ८ ११ T₁ २ ins
 after 40

65* पुनश्च भीमसेनस्य जघानाश्चास्तथाहवे ।
 सोऽज्वतीर्य रथाचूर्णं हताश्च पाण्डुनन्दन ।

कालो दण्डमिवोद्यम्य गदा क्रुद्धो महाबल ।

पोययामास तुरगाग्र्यं च कृतवर्मणः ।

कृतवर्मा त्ववद्रुत्य रथात्तस्मादपाक्रमत् । [5]

[(L 1) D_n शल्यस्य, D₃ शल्यश्च, T₁ २ भोजश्च (for
 पुनश्च) D_n १२ भीमसेनश्च D₃ वाजानाश्वाद् (for जघाना)
 K₁ च यादव, D₂ तदाहवे — Lines 2-3 = (var)
 37^{cd} — (L 2) B₁ रथोपस्थाद् (for रथाचूर्णं) Ś₁ K
 (except K₃) D₁₀ ११ हताश्वाद् (for हताश्च) D_n
 पाण्डुनन्दन, D₁₀ पण्डुनन्दन — D_n १२ D₃ om lines 3-5
 D_n reads line 3 on marg — (L 3) Ś₁ K₁ २ 4
 D_n D₂ ५ ६ काल- (for कालो) B₁ गदापाणिर् (for गदा
 क्रुद्धो) K₃ वृकोदर, B₁ रणे रथ, B₃ 4 अयुध्यत (for
 महाबल) — K₅ D_n om lines 4-5 — (L 4)
 K₅ योधयामास D₃ तु रथान् (for तुरगान्) Ś₁ (sup
 line as above) हत- (for कृत-) — (L 5) Ś₁ K_{1,2}
 तदाह्वत्य, K₅ हव- (for त्वव-) D₃ T₂ अस्माद् (for
 तस्माद्)]

41 D_n D₃ om from 41 up to 9 11 1 D₁ om.
 from 41^a up to 9 11 3^b — ^a) D₁ S (except T₁ २)
 तु (for ऽपि) T₃ 4 G₂ M₁ २ 4 राजा (for राजन्)
 K₃ एतस्मिन्नतरे शल्यो — ^b) D₂ न्यघ्नन् — ^c) D₁
 शरैर्, D₃ शितैर् (for शितैर्) — D₂ om. 41^d-42^a
 — ^d) K₁ अताडयत्, G₂ अपोथ (for अपीड-)

42 D_n D_{1,2} om 42, D₂ om. 42^a (for both, cf.
 v 1 41) — ^a) T₃ M₂₋₄ रण (for रणे) D₁
 क्रोधाद्, T₃ 4 G₁ ५ M₂₋₄ क्रोधी (for क्रुद्ध) B₁ ३
 D₃ ९ तस्य क्रुद्धो रणे भीम — ^b) K₅ D₁₀ सदस्य, D₃ ११
 संदश्य; D₁ संदष्ट- (for संदष्ट) K₅ B₂ D₃ १० ११ T₂
 दशानच्छद — D₃ reads 42^{cd} twice — ^c) D₁ G₂ M₃
 विनाशम् K₁ [अ]ति, D₃ [अ]त्य (for [अ]ति) — ^d)
 K₁ B₁ D₂ ५ (both times) ५ ६ ११ T_{1,2} 4 G₂ M₁

C 9 578
D 9 11 50
K. 9 10 48

यमदण्डप्रतीकाशां कालरात्रिमिवोधताम् ।
गजवाजिमनुष्याणां प्राणान्तकरणीमपि ॥ ४३
हेमपट्टपरिक्षितामुल्कां प्रज्वलितामिव ।
शैक्यां व्यालीभिनात्युग्रां वज्रकल्पाभयमयीम् ॥ ४४
चन्दनागुरुपङ्काक्तां प्रमदामीप्सितामिव ।
वसामेदोसृगादिग्धां जिह्वां वैवस्वतीमिव ॥ ४५
पटुघण्टारवशतां चासवीमशनीमिव ।

निर्मुक्ताशीविपाकारां पृक्तां गजमंदरपि ॥ ४६
त्रासनीं रिपुर्नन्यानां स्वर्मेन्यपरिहर्षिणीम् ।
मनुष्यलोके विख्यातां गिरिशृङ्गविदारिणीम् ॥ ४७
यया कैलासमने महेश्वरमखं वली ।
आह्वयामाय कौन्तेयः संकुद्रमलकाधिपम् ॥ ४८
यया मायाविनो दप्तान्सुबह्वन्धनदालये ।
जघान गुफाक्रन्दो मन्दारार्थं महाबलः ।

आदाय (for आदत्त) — After the first occurrence of 42^{cd}, D₃ reads for the first time 9 11 8-19 and 9 11 21^c-22^b, repeating them in their proper places

43 Dn D₁ c om 43 (cf v 1 41) K₂ om 43^a-44^b —^b) 8 (except T₁ G₁) काळ D₃-11 रात्रीम् D₄ [अ]परा, D₅ [उ]दिता, T₁ 2 [उ]द्धवा (for [उ]द्यताम्) —^c) G₁ 3 रय (for गज) D₂ सहस्राणा (for मनुष्याणा) —^d) B₁ 5 D₃ 10 11 T₄ G₂ 3 देहाव (for प्राणान्त) K₃ 4 B D₃ 5 3 10 11 अति, D₂ मृधि, D₄ मृद्धे (s₁₀), T₁ 2 ह्य (for अपि) D₅ प्राणावकरणा सति (s₁₀)

44 Dn D₁ c om 44 (cf v 1 41) K₂ om 44^{ab} (cf v 1 43) —^a) D₁ हेमपट्टां (for 'पट्ट') K₄ परिकुसुताम् —^b) D₂ प्रज्वलिताम्, T₁ आपतिताम्, T₂ आपततीम् (for प्रज्वलिताम्) — T₃ om (hapl) 44^c-45^b —^c) Ś₁ K₁ 2 D₁ G₃ M₂-1 सैन्या, D₂ सैन्य, D₃ सैवा, T₁ दुष्टा, T₂ तुषा, T₄ सिंह, G₂ सेना, M₁ सत्या, G₃ (gloss विदिष्टलोहवदिताम्) शैक्या (as in text) Ś₁ K₁ वालीम्, K₂ ध्यालम्, D₃ काळीम्, D₄ कालीम्, G₂ 3 M व्यालीम् —^d) K₁ 6 B (except B₂) D₂ 5 8-11 T₁ 2 M₂ अयोमयी (D₂ 'या), D₃ यमोपमा (for अयसयीम्)

45 Dn D₁ c om 45 (cf v 1 41) T₃ om 45^{ab} (cf v 1 44) —^a) K₂ T₃ चन्दनागर (T₂ 'र'), T₄ G M रत्नचन्दन D₃ T₁ 2 यकारां, D₂ कल्पाका (for पङ्काका) —^b) T₂ वनिताम् (for हृप्तिताम्) —^c) B₁ 5 D₁₀ वशा Ś₁ K₁ 2 मेदोसृगाक्ताणी, K₃ B D₃ 5 8-11 मेदोसृ (K₃ D₁₀ 11 'प', D₃ 'स्य') दिग्धाणी, K₄ D₂ T₂ मेदप्रदिग्धाणी (T₂ 'गा'), K₅ D₄ मेदोसृदिग्धाणा (D₄ 'गी'), T₄ G 'सृगादिग्धा

46 Dn D₁ c om 46 (cf v 1 41) K₄ 5 om (hapl) 46^{ab} —^a) D₅ corrupt. K₃ D₃ 8 T₃ G₂ M₂ 4 पट्ट; T₁ 2 4 G₁ 3 यद्ध; M₂ 3 वर (for पटु).

D₃ T₄ G₁ चटा, G₂ चट्टा (for चण्टा) K₃ 3 च शिता, B₁ 5 चणजता, D₂ रयवती, D₃ चणहटा, D₄ 10 11 M चतरया, D₅ रयवमा, T₁ 2 रययुता, T₂ G₂ चतपरा, T₁ G₁ जित (G₁ 'ता') घरा, G₃ शिता घारा —^b) D₁ विचक्राम (for चासवीम्) T₁ 4 G M-1 जराशनिमिवापरा, M₁ जराशनिमिवापरा —^c) D₂ 4 विमुक्ताशी (for निमुं) D₃ विपाकारा —^d) K₂ D₃ 10 पृ (K₃ मृ) का, D₄ युक्ता, D₅ रत्नी, T₃ G₂ 3 प्राप्ता (for पृता) D₄ गजमंदर, D₅ रात्र (for गज) K D₂ 3 T₂ 1 G ह्य (for अपि) M₂-1 अग्र सहा गजैरपि

47 Dn D₁ c om 47 (cf v 1 41) —^a) K₂ 3 D₃ T₄ G₂ M₁ त्रामिनीं, K₃ D₂ त्रामिनीं, G₂ त्रामिनीं D₁₀ 11 G₃ सरं, T₁ 2 पर (for रिपु) D₃ सैन्यस्व, D₁₀ 11 भूताना (for सैन्याना) —^b) T₂ पर (for परि) K₄ B D₁ 5 11 T₁ 2 हर्षिणीं, K₅ D₄ हर्षिणीं, D₂ T₂ 1 G M रक्षिणीं (D₁ 'क्षिणी', M₂ 'क्षणी', M₃ 'क्षिणा') — After 47^b, K₂ reads 37^a-38^a —^c) D₁ 5 8 M₁ लोक (for लोके) D₃ आख्याना (sic) (for त्रिप्याना) —^d) D₁₀ रिपु (for गिरी) K₃ B D₁₀ 11 T₂ G₂ M₂ 4 विदारिणीं, K₄ D₃ 'रिणी', D₁₀ 'रिणा

48 Dn D₁ c om 48 (cf v 1 41) —^a) Ś₁ K₁ 4 5 D₂ 5 T₁ यया, D₃ तया (for यया) K₃ B₃ 4 D₂ 3 कैलाश D₃ 8 भुवने, T₁ G₁ 3 M₁ दिग्वरे (for भवने) D₄ यया च दिग्वरे रम्ये —^b) T₁ G₂ समं (for समं) D₂ वली, T₂ वली, G₁ 2 चलि (for वली) —^c) M₁ योचयामाय (for आह्वया) D₂ 3 कौन्तेय (sic), D₁₀ युद्धाय (for कौन्तेय) —^d) K₄ उल्लकाधिपं, D₂ M अल्लकाधिपं, T₁ 2 अल (T₂ 'ल') कापति D₄ सकुद्रो हल्लकाधिपं, D₁₀ भीममेनो महाबल

49 Dn D₁ c om 49 (cf v 1 41) —^a) Ś₁ K₁ 5 D₂ यया (for यया) K₃-5 B (except B₂) D₂ 5 5 11

निर्वार्यमाणो बहुभिद्रौपद्याः प्रियमास्थितः ॥ ४९

तां वज्रमणिरत्नौघामष्टाश्रिं वज्रगौरवाम् ।

समुद्यम्य महाबाहुः शल्यमभ्यद्रवद्रणे ॥ ५०

गदया युद्धकुशलस्तया दारुणनादया ।

पोथयामास शल्यस्य चतुरोऽश्वान्महाजवान् ॥ ५१

ततः शल्यो रणे क्रुद्धः पीने वक्षसि तोमरम् ।

निचखान नदन्वीरो वर्म भित्त्वा च सोऽभ्यगात् ॥ ५२

वृकोदरस्त्वसंभ्रातस्तमेवोद्धृत्य तोमरम् ।

यन्तारं मद्रराजस्य निर्विभेदं ततो हृदि ॥ ५३

स भिन्नवर्मा रुधिरं वमन्वित्रस्तमानसः ।

पपाताभिमुखो दीनो मद्रराजस्त्वपाक्रमत् ॥ ५४

कृतप्रतिकृतं दृष्ट्वा शल्यो विस्मितमानसः ।

C 9 590
B 9 11 62
K. 9 10 60

T₁ २ मायानयान्, D₅ 'मृगान्, D₇ मायामय-, D₁₀ मायान् (submetric) (for मायाविनो) S₁ K₂ इच्छान्, K₁ यक्षान्, D₂ T₁-३ दृष्ट्वा, D₂ कृत्स्नान्, G₃ मत्तान् (for दृष्टान्) —^b) G₃ स्वबाहुन् (for सुब) K₃ D₄ घनदालय (sic), K₅ B (except B₂) D₂ २. ८ ८-१० गध-मादने (for घनदालये) —^c) D₂ अजयन् (for जघान्) T₂ ४ G M₂-३ जवान् यक्षान्मकुटो —^d) S₁ K₂-३ D₂ ३ ३ T₃ मंदरार्थे (K₅ T₃ 'यं), K₁ कमलार्थे, D₁ स्वद-रार्थे, D₃ G₃ (gloss संगन्धिकार्यम्) मंदरार्थे, D₃ नदन्पार्यो (for मन्दरार्थे) D₂ महायक्ष, D₃ महावर्ल्, D₇ महाचल, T₃ G₂ 'वलान् —^e) B D₂ ८ ८-१० वार्यमाणोपि —^f) M₁ प्रियकाम्यया, M₁ प्रीतिमास्थित (for प्रिय)

50 Dn D₁ ६ om 50 (cf. v l 41) —^a) B₂ वज्रनानव- (hypermetric) (for वज्रमणि) K₅ D₂ 11 'रत्नौघ-', B₁ वज्राढ्याम्, B₂-३ D₃ रत्नाढ्याम्, D₁ T₃ ४ G₁ २ M₂-४ रत्नाकाम्, D₇ चघाढ्याम्, D₂ रत्न्यायाम् (sic), G₃ रत्नागाम्, M₁ रत्नोत्तमम् (for रत्नोवाम्) —^b) S₁ अष्टाभिं, K₁ B₃ अष्टा*, K₂ ३ ऋष्टाभिं, K₄ अष्टास्थि (sic), K₅ D₂ 11 कल्मापा, B₃ अष्टर्षो, D₂ ४ १० अष्टास्थि (D₃ १० 'र्षो), D₃ 'त्रा, T G₁ M 'श्री (for 'श्रि) K₃ वक्षरवा (sic), D₃ बहुगौरिका, D₄ वज्रदारुणा (for 'गौरवाम्) D₅ अष्टाश्रिरत्नगौरवात् (sic) —^d) K₅ B₁ D₂ 11 अभ्यपतद् (for 'द्रवद्) T₂ ४ G M शल्यस्याभिमुखोभवद् (G₂ 'मुखो ययौ, M₁ 'मुखे स्थित)

51 Dn D₁ ६ om 51 (cf. v l 41) —^a) K₅ D₂ पादपुत्रस्तु, M₁ क्रोधसंयुक्तस् (for युद्धकुशलस्) —^b) D₅ १० T₄ G₁ ३ तदा (for तया) —^c) G₃ पोथयामास (for पोथ) B₁ शैत्यस्, B₃ lacuna, D₃ सैन्यस् (for शल्यस्) —^d) K₅ चतुरश्वान्, D₁₀ स वराश्वान् (for चतुरोऽश्वान्) D₂ T₄ G₁ ३ मनोजवान्, T₁ २ महा-वलान्

52 Dn D₁ ६ om 52 (cf. v l 41) —^a) D₃ T₂ ४ G M तस्य (for तत्) B₁ शैत्यो (for शल्यो). D₁

[s]य सं, T₂ ४ G₁ ३ M मृगं (for रणे) —^b) K₁ पीनो, K₅ T₄ M₁ पीन- K₃ वक्षस् (sic) D₅ तोम-रान् — For 52^c-53^b, T₁ २ subst

66* चिक्षेप भीमसेनस्य सोऽभ्यवच्छेदितं बहु ।

तमेवादाय भीमस्तु ततः कोपममन्वित ।

— K₂ ४ om (hapl) 52^c-53^b, while Dn reads the same on marg —^c) D₃ निचखान, T₄ G निजघान (for निचखान) B₃ D^c ३ रणे, M₃ ४ हृन् (for नदन्) M₁ वीरो (for वीरो) —^d) B₃ D₂ ४ १० T₄ G₂ ३ मर्म, D₉ चर्म (for वर्म) K₅ D₃ स, B (except B₃) D₅ ३-१० [ख]स्य, D₂ [ख]य (for च) K₂ ५ B₃ D^c ३ ५ [s]भ्ययात्, D₄ [s]पतत्, T₂ G M₂-४ [s]त्यगात्

53 For the substitution in T₁ २, cf. v l 52 Dn D₁ ६ om 53 (cf. v l 41) K₃ ४ om 53^{ab} (cf. v l 52) Dn reads 53^{ab} on marg —^a) B₃ G₂ सभ्रातस् (for [ख]स) —^b) T₄ G उद्धृत्य (for उद्धृत्य) D₄ तमेवोद्यम्य तोमर —^d) B₂ ३ तदा (M₁ 'या), Dn हृदि (for ततो) Dn स्थित, T₄ युधि (for हृदि)

54 Dn D₁ ६ om 54 (cf. v l 41) —^a) K₅ D₂ ४ स भिन्नवर्मा, T₂-४ G₁ ३ सल्लिखवर्मा —^b) T₄ G₂ ३ M स्वन् (G₂ 'दृ) (for वमन्) K₂ विव्रस्त, T₂ ४ G₂ ३ M₁ विव्रस्त (for विव्रस्त) —^c) D₃ T₁ वीरो, T₂ ४ G M भीम (for दीनो) —^d) D₃ तयाक्रम, M₃ अप-क्रमत् (for अपा)

55 Dn D₁ ६ om 55 (cf. v l 41) —^a) K₅ D₂ ४ कृते, D₂ कृत (for कृत्) —^b) K₅ D₃ विव्रस्त, M₃ विव्रस्त (for विव्रस्त) —^c) D₂ आस्य (for आश्रित्य) K₃ धर्मात्मा, B₁ ८ D₂ १० वीरात्मा —^d) K₅ तदैक्षत, B₂ D₃ T₃ G₁ ३ M उदै, D₃ स वै, D₇ अवैक्षता, T₄ G₂ अवैक्षत (for अवै)

56 Dn D₁ ६ om 56 (cf. v l 41). —^a) S₁ K₃ २ ४ पार्थ, D₃ पार्थान्. —^b) D₄ सर्वे भीमम् (for

तावकाश्च परे चैव साधु साध्वित्यथाब्रुवन् ॥ ५
 न हि मद्राधिपादन्यो रामाद्वा यदुनन्दनात् ।
 सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे ॥ ६
 तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः ।
 सोढुमुत्सहते नान्यो योधो युधि वृकोदरात् ॥ ७
 तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः ।
 आवलितौ गदाहस्तौ मद्रराजवृकोदरौ ॥ ८
 मण्डलावर्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च ।

निर्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ९
 तप्तहेममयैः शुभ्रैर्वभूव मयवर्वनी ।
 अग्निज्वालैरिवाविद्धा पट्टैः शल्यस्य सा गदा ॥ १०
 तथैव चरतो मार्गान्मण्डलेषु महात्मनः ।
 विद्युदभ्रप्रतीकाशा भीमस्य शुशुभे गदा ॥ ११
 ताडिता मद्रराजेन भीमस्य गदया गदा ।
 दीप्यमानेव वै राजन्ससृजे पावक्कार्चिपः ॥ १२
 तथा भीमेन शल्यस्य ताडिता गदया गदा ।

Dn Ds 5 महाधिपौ (D1 'पा') (for 'द्विपौ') Ks योधा-
 यैव महाद्विपौ, T G M2-4 योधा (M2 वने, M3 4 योधा)
 मत्तावि (T3 G1 'त्तामि-', G2 'त्तमि') द्विपौ (G2 'प'),
 M1 युध्यंतौ द्विरदाविव —^c) Ks B (except B2) D2
 6 10 11 T1 4 G2 [अ]परे (for परे) K2 साधु (for
 चैव) G1 3 तवकाश्च परयाश्च —^d) K4 Dn1 n2
 D3 10 पूजयन्, K5 B (except B2) Dns D2 5 8 3
 9 11 T1 2 [अ]पूजयन् (for [अ]याब्रुवन्)

6 ^a) Ds तथा (for न हि) M1 माद्राधिपाद्
 — Ks om. (hapl.) 6^b-7^c

7 Ks om. 7^{ab} (cf. v 1 6) —^b) Gs महात्मना
 — Dn Ds om. (hapl.) 7^c-11^b, Ds reads the same
 on marg —^c) D2 लोके (for नान्यो) D1 न शक्नोति
 नर सौद्ध —^d) K4 D2 4 10 योद्धा, B3 युधि, Ds
 योधा, D3 द्वद्ध, T G पुमान्, M2 4 योधो, M3
 समो (for योधो) K2 युध्य (sic), K5 D1 3 G2 युद्धे,
 B3 योधा, D2 ना हि (for युधि) D1 भीमसेन विना
 रणे, D2 नान्यो भीमावृषोत्तम

8 Dn Ds om. 8 (cf. v 1 7) D1 2 om. 8^a-11^b
 Ds reads (without var) 8-19 and 21^c-22^b for the
 first time after the first occurrence of 9 10 42^{cd}
 Ds reads 8 on marg —^a) T1 2 नो (for तौ)
 Ks ऋषाब्, T3 गजाब् (for वृषाब्) K2 नर्दतौ, T2 4
 G2 3 M गजतौ (for नर्दन्तौ) B2 तौ दृष्ट्वा च विनिर्दतौ
 — G1 3 om. 8^c-11^b —^c) Ks Ds-11 T2 आवर्जि-
 (D2 10 'लि, T2 'ला)तौ, B1 T2 4 G2 M आवर्जि-
 (B1 स्त्रि, T1 G2 'ति)त-, D1 अवर्जित, T1 अव-
 लतौ (for आवलितौ) D3 तदा (for गदा) —^d)
 Ds मद्रराज

9 For the repetition in D3, cf. v 1 8 Dn Ds
 om. 9 (cf. v 1 7) D1 2 G1 3 om 9 (cf. v 1 8)

Ds reads 9 on marg —^d) Ds विवरणेषु, T1 G2
 विहरणेषु (for 'णेषु) D10 om, T1 वा (for च)

10 For the repetition in D3, cf. v 1 8 Dn Ds
 om 10 (cf. v 1 7) D1 2 G1 3 om. 10 (cf. v 1 8)
 Ds reads 10 on marg —^a) Ds सप्त (for तप्त-)
 K2 ह्यै (for मयै) B1 Ds 9 10 शुभ्रैर्, D1 द्विभ्यैर्
 (for शुभ्रैर्) —^b) Ds वमौ च (for वभूव) D10
 मग (for मय) K B2 4 D2-5 3 11 (before corr as
 in text) T2-3 G2 M2 चर्चिनी —^c) D1 T4 ज्वाला,
 T3 M1 ज्वालैर् (for ज्वालैर्) T4 [ह]व च (for हव)
 K4 B Ds 8 9 11 [आ]वद्धा (K4 Ds 'द्धा), G2 'विद्धौ
 (for 'विद्धा) —^d) Ds 10 पट्टै, T3 पट्टै, M3 परै
 (for पट्टै) K5 सयुगे (for सा गदा)

11 For the repetition in D3, cf. v 1 8 Dn Ds
 om. 11^{ab} (cf. v 1 7) D1 2 G1 3 om 11^{ab} (cf. v 1
 8) Ks om. (hapl.) 11 Ds reads 11^{ab} on marg
 —^a) Ds [आ]चरतो D3 T2 मार्गा, M3 मार्ग (for
 मार्गान्) —^b) T3 4 G2 मण्डलानि (for 'लेषु) D1
 महाहवे, T4 G2 विचेरतु (for महात्मन) —^c) K1
 विद्युदर्थ, Ds M1 'दग्नि- (for 'दग्नि) D1 10 प्रति
 काशा, T3 4 G1 प्रकाशाभिर् (T3 'शा हि) (for 'प्रती
 काशा)

12 For the repetition in D3, cf. v 1 8 Ks om
 (hapl.) 12^a-13^b D1 om. (hapl.) 12^{ab} —^a) T
 G M2 मद्रराजस्य —^b) T1 तदा (for गदा) — K3
 Dn om. (hapl.) 12^c-13^b —^c) K1 5 B1 D1 2 . 11
 8 11 दह्यमानेव (Ds 'न), D1 T4 दीप्यमाना च (for
 'मानेव) K5 B1 D2 4 3 11 T1 2 M2-4 स्ते, D1 5 6 सा
 (for स्ते) B1-3 . Ds 10 दह्य (B2 दीप्य)माने रथे राजन्,
 D3 दह्ययोर्वबुधे राजन् (sic) —^d) K5 B1 D11 मास
 जत्, D1 विस्जेव, G2 विमस्ते (for मस्जे) G2 पाव
 कर्चिप

अङ्गारवर्षं मुमुचे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १३

दन्तैरिव महानागौ शृङ्गैरिव महर्षभौ ।

तोत्रैरिव तदान्योन्यं गदाग्राभ्यां निजघ्नतुः ॥ १४

तौ गदानिहतैर्गात्रैः क्षणेन रुधिरोक्षितौ ।

प्रेक्षणीयतरावास्तां पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ १५

गदया मद्रराजेन सव्यदक्षिणमाहतः ।

भीमसेनो महाबाहुर्न चचालाचलो यथा ॥ १६

तथा भीमगदावैर्गैस्ताड्यमानो मुहुर्मुहुः ।

शल्यो न विव्यथे राजन्दन्तिनेवाहतो गिरिः ॥ १७

शुश्रुवे दिक्षु सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः ।

गदानिपातसंहादो वज्रयोरिव निस्वनः ॥ १८

निवृत्य तु महावीर्यौ समुच्छिन्नगदाशुभौ ।

पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः ॥ १९

अथाभ्येत्य पदान्यष्टौ संनिपातोऽभवत्तयोः ।

उद्यम्य लोहदण्डाभ्यामतिमानुपकर्मणोः ॥ २०

प्रार्थयानौ तदान्योऽन्यं मण्डलानि विचेरतुः ।

13 For the repetition in D₂, cf. v 1 8 K₂ 4 Dn om 13^{ab} (cf. v 1 12) —^a) D₁ 6 तत्र भूमिस्थ दान्येन (D₀ 'त्यस्य' —^b) T₁ G₂ निहता (for ताडिता) K₂ T₁ तदा (for गदा) G₁ 2 गदया ताडिता गदा —^c) K₄ वर्षाद् (for -वर्षं)

14 For the repetition in D₂, cf. v 1 8 —^a) K₂ नाग, D₂ 4 नागैः, D₁₀ नागे (for नागौ) —^b) S₁ K₁ lacuna for the portion from शृङ्गे up to तोत्रैरिव (in 14^c) K₂ महावृष, S महावृषौ (for महर्षभौ) — K₃ om 14^c-15^b —^c) K₂ रणे वीरौ, Dn तत्रैव तत् (for तोत्रैरिव) B₂ D₁ T G₂ 3 M तौ विरेज (D₁ T₂ G₂ 'चर-', M₁ 'त्रैरुत्तुरन्योन्य', D₁ पश्यता सर्ववीराणां, G₁ (before corr) तौ वीरौ जतुरन्योन्य (sic), G₁ (after corr) तात्राजघ्नतुः —^d) D₁ गदाभ्या तौ (for 'ग्राभ्या') B₂ D₁ परतपौ, D₂ विजिघ्नतुः, D₃ च ज', T₃ M₂-1 परिक्षतौ, M₁ महारणे (for निजघ्नतुः) D₁₀ गदाभ्यामभिजघ्नतुः, T₁ 2 'भ्यामपरिक्षतौ, G 'भ्यापरिरक्षि (G₁ 'विक्ष', G₂ 'तक्षि)तौ

15 For the repetition in D₂, cf. v 1 8 K₄ om 15^{ab} (cf. v 1 14) —^a) K₂ तौ गदाग्रिहतैर्, D₂ 'मिहर्तौ, D₃ 0 11 T₁ 2 M₁-3 'मिहर्तैर्, D₁ 'निहर्तौ, T₃ 4 G M₁ गदयामिहर्तैर् (for तौ गदानिहतैर्) T₃ गाढे (for गात्रे) —^b) G₁ क्षणे तु (for क्षणेन) D₃ रुधिरं क्षतौ —^c) D₁ 10 प्रेषणीयतराव्

16 For the repetition in D₂, cf. v 1 8 —^a) D₁₁ (after corr see m as in text) T₂ मद्रराजस्य —^b) S (except G₂) सव्य (for सव्य-) T₃ आहित (for 'इत्त' —^c) K₂ महागदो (for 'बाहुर्) —^d) D₂ चचाल K₄ Dn D₁ 2 3 0 0 [अ]चलो (D₂ 'लो)पम (for लो यथा)

17 For the repetition in D₂, cf. v 1 8 —^c)

D₁ व्ययते (for विव्यथे) D₄ स्नेह, T₂ 4 G M धीमान् (for राजन्) —^d) Dn D₁ 2 4 0 T₃ 4 हन्तिनेव (for दन्ति') S₁ K₁ 3 यथा, K₂ 6 D₃ 4 11 महा, K₄ B₂-6 Dn D₂ 6 8 T₁ 2 M₁ हतो, T₃ [अ]चलो (for [अ]हतो)

18 For the repetition in D₂, cf. v 1 8 —^a) K₁ शुश्रुबुर्, D₁₁ (after corr see m as in text) शुश्रुभे (for शुश्रुवे) —^b) T₄ reads 18^c-19^d twice —^c) K₁ संपात, M₁ 'नित्येप (for 'निपात) Dn D₁ 2 5 6 'निर्हादो (for 'संहादो) —^d) D₁₀ reads from रिव up to अभवत्तयो (in 20^b) twice Many MSS निस्वन

19 For the repetition in D₂, cf. v 1 8 For the repetition in D₁₀ T₄, cf. v 1 18 —^a) K₂ विवृत्य, Dn D₁ 2 5 निवर्त्य D₀ 'वृत्तौ (for 'वृत्य) Dn₁ D₁ तौ (for तु) M धैर्यौ (for 'वीर्यौ) D₃ विवृत्ताभिमहावीर्यौ —^b) K₁ 5 समुत्थित, Dn₁ 'त्सृज्य, Dn^a ns D₂ 'त्सृत्, D₄ 'द्यत्, G₁ समाश्रित्य, G₂ मत्-श्रुत्य (sic) (for समुच्छिन्न- K₂ D₂ 10 (both times) 11 T₁ 2 4 (both times) G 'महागदौ (for 'गदाशुभौ) —^c) D₁ आत्तर, D₁ T₂ 4 (both times) G M₂-4 उत्तम, D₁₀ (both times) उत्तर (for अन्तर-) M₁ 'मार्गेण (for मार्गस्थौ) D₀ पुन पुनरमार्गस्थौ (sic) —^d) D₂ मण्डलानि M₂ 4 विरेचतु

20 For the repetition in D₁₀, cf. v 1 18 S₁ K₁ 2 B₂ G₁ 3 M₂ om (hapl) 20^a-21^b —^a) K₂ D₃ तावन्योन्यं (D₂ 'न्य-), D₁₀ (both times) अथो-त्पत्य, T₂ 3 M₁ तदा (T₃ 'या)म्येत्य (for अया') —^b) M₁ महत् (for अभवत्) Dn₁ T₁ तदा (for तयो) —^c) K₂ उभाभ्या दोरदंढाभ्याम्, G₂ उद्यम्य चास्ता गदाभ्याम्, M₁ उद्यतायसदंढाभ्याम् —^d) Dn D₂ कर्मणौ, G₂ कर्मणा

क्रियाविशेषं कृतिनौ दर्शयामासतुस्तदा ॥ २१
अथोद्यम्य गदे घोरे सशङ्खाविव पर्वतौ ।
तावाजघ्नतुरन्त्योन्यं यथा भूमिचलेऽचलौ ॥ २२
तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्यां च भृशाहतौ ।
युगपत्पेततुर्वीरावुभावविन्द्रध्वजाविव ॥ २३
उभयोः सेनयोर्वीरास्तदा हाहाकृतोऽभवन् ।
भृशं मर्मण्यभिहतावुभावास्तां सुविह्वलौ ॥ २४
ततः सगदमारोप्य मद्राणामृपभं रथे ।

अपोवाह कृपः शल्यं तूर्णमायोधनादपि ॥ २५
क्षीववद्विह्वलत्वात्तु निमेषात्पुनरुत्थितः ।
भीमसेनो गदापाणिः समाह्वयत मद्रपम् ॥ २६
ततस्तु तावकाः शूरा नानाशस्त्रसमायुताः ।
नानावादित्रशब्देन पाण्डुसेनामयोधयन् ॥ २७
भुजावुच्छित्त्य शस्त्रं च शब्देन महता ततः ।
अभ्यद्रवन्महाराज दुर्योधनपुरोगमाः ॥ २८
तदनीकमभिप्रेक्ष्य ततस्ते पाण्डुनन्दनाः ।

C. 9 621
B 9 12. 29
K 9 11 30

21 For the repetition in D₃, cf. v 1 8 Ś₁ K₁ 2 B₂ G₁ 3 M₂ om. 21^{ab} (cf v 1 20) —^a) K₂ पोथ-
यंतौ, B₃ पोदयानौ, B₄ Dn₁ D₄ प्रार्थयंतौ, Dn₂ n₃
D₁ 2 5 6 'येता (for 'यानौ) T₂ 2 तथा, G₂ यशो
(for तदा) —K₅ om (hapl) 21^b-22^c D₃ repeats
21^b after 22^c —^b) D₂ मद्राणि —^c) Dn D₁
2. 4-5 8 (both times) T₂ विशेष (for -विशेष) T₃ 4
G M बलिनौ (for कृतिनौ) —^d) D₄ तथा (for तदा)

22 For the repetition in D₃, cf. v 1 8 K₅
om. 22^{ab} (cf v 1 21) D₁ om. 22 —^a) K₄ D₅
तथा (for अथ) Dn₁ गते (for गदे) S (except M₁)
अन्यु (M₂-4 'थो) घतगदौ घो (T₁ 2 बी) रौ —^c) Dn₂
n₃ D₂ 3 T₄ G₂ तावजघ्नतुर, D₄ तत्र ज, D₅ ततो
ज* (for तावाज) Ś₁ K₁-3 प्रार्थयंतौ तदान्योन्य (cf
21^a) — After 22^c, D₃ repeats 21^b —^d) B₅
D₄ तथा (for यथा) D₅ भूरि (for भूमि) D₃ om
from चले up to गदाभ्यां (in 23^b) K₅ भूम्यचले,
K₄ B₃ D₄ 2-11 T₂ M₂-4 भूमितले, D₂ 'चले, D₅
'चलौ, Ca (gloss भूमिकम्पे) 'चले (as in text) D₂
[s]चलौ, D₅ T₃ च तौ, D₃ वलौ (for चलौ) Dn
वलवासवयोरिव, D₅ यथा भूमिर्यथाचलौ, M₁ भूमिचाले
यथाचलौ

23 D₃ om up to गदाभ्यां (cf v 1. 22) —^a) K₅
D₁₀ 11 संरभाद्, T G भवेगाद् (for वेगाच्च) —^b) K₅
नु, D₁₀ 11 सु (for च) B Dn D₁ 2 5 6 8 9 गदाभ्यां
भृशविश्र (Dn₁ D₂ 5 क्षि) तौ —^c) Ś₁ K₁ 2 पतितौ
(for पेततुर) D₅ घोराद्, G₁ वेगाद् (for वीराद्)
—^d) T₄ 4 G 'चली (for ध्वजाव)

24 ^a) Dn D₁ 2 5 6 वीर, D₄ योधैस्, T₁ 2 श-
वद्स्, T₃ 4 G M यो (M₂-4 यौ) धास् (for वीरास्)
—^b) D₃ om. from हाहाकृतो up to अपोवा (in 25^c)
B₃ D₂ 9 G₃ M₁ 2 कृता, Ca कृतो (as in text) Dn₁

n₂ D₂ 8 T₂ M₂ [s]भवत् (for सभवन्) D₁ T₄ हाहा-
कारस्त्रगभवत् — Ś₁ K₁-3 om 24^{ab} —^c) K₅ D₃ 8-11
सर्माणि, Dn D₁ 2 5 G₂ मर्मसु, D₂ दार्मनि (sio) (for
मर्मणि) —^d) T₁ 2 सविह्वलौ, T₃ प्रवि* (for सुवि*)

25 D₃ om. up to अपोवा (cf. v 1 24) —^a)
K₅ B D₂-5 8-11 T (except T₃) G₂ स्त (K₅ D₂ 3 T₂ 4
G₂ स, D₄ तु, D₅ सु) रथम् (for सगदम्) —^b)
Dn D₁ S (except T₁) अधिप (for ऋपभं) K₅ Dn
D₁ 2 4 5 10 11 T रणे, B D₃ 9 वली (for रथे)
—^d) T₄ G₂ आयोधन (for 'धनाद्) Ś₁ K₁ 2 Ca
अधि, K₅ B₁ 4 5 D₃ 9 11 G₂ अथ, D₄ T₁ 2 M₂ 4
वहि, T₄ G₁ 8 प्रति (for अपि)

26 ^a) K₅ क्षीववद्, D₃ जीविताद्, D₉ क्षीणवद्,
D₁₀ Cv (gloss मनुष्यजीववत् लोकनटनयेत्यर्थं) जीव
(for क्षीव*) D₄ विह्वलाक्षस्, T₃ 4 G₂ विह्वलं त,
M₂-4 'लित्वा (for 'लत्वाद्) Dn D₂ 5 6 च (for तु)
D₁ भीमोपि सञ्ज्ञा लब्धाय; T₁ 2 क्षी (T₂ क्षी) बवद्विह्वलो
राजन्, G₁ 8 क्षिप्र तदा विह्वलस्तु, M₁ क्षीववद्विह्वलराजो
—^b) Cv महापाणिर्वृकोदर —^c) K₅ गदापाणि, T₁
महाबाहु (for गदापाणि) —^d) D₄ समाह्वयति M₁
माद्रप

27 ^a) Dn D₁ 2 5 6 ततस्ते, T₄ तावकं (for ततस्तु)
T₃ 4 G योधा, M यौधा (for शूरा) —^b) D₁ नाना
शस्त्रसमन्विता, T₂ 4 G 'देशसमागता, M₁ 'शस्त्रा महा-
रथा —^c) D₄ 'धोषेण (for 'शब्देन) —^d) D₃
भीमसेनम्, T₂-4 G M पाण्डुसैन्यम् (for 'सेनाम्) D₂-4
8 9 M₁ अयोधयत्

28 K₄ om 28 D₁ om 28-29 —^a) K₅ सूताव्,
D₃ भूमाव्, D₄ M₂ 4 भुजाव्, D₉ 'जाव्, G₂ 'जेपु,
G₃ 'जम् (for 'जाव्) K₅ D₃ उक्षिप्य, D₄ उत्सृज्य,
T₂ M₂ उद्धृत्य, T₃ G M₁ उच्यम् (for उच्छित्त्य) K₁
शस्त्रे च; T₃ शस्त्रेण —^b) K₅ तथा,

C 8 6'1
1 9 12 30
K 9 11 30

प्रययुः सिंहनादेन दुर्योधनवधेप्सया ॥ २९
तेषामापततां तूर्णं पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
प्राप्तेन चेकितानं वै विव्याध हृदये भृशम् ॥ ३०
स पपात रथोपस्थे तव पुत्रेण ताडितः ।
रुधिरौघपरिक्लिन्नः प्रविश्य विपुलं तमः ॥ ३१
चेकितानं हतं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथाः ।
प्रसक्तमभ्यवर्पन्त शरवर्षाणि भागशः ॥ ३२
तावकानामनीकेषु पाण्डवा जितकाशिनः ।
व्यचरन्त महाराज प्रेक्षणीयाः समन्ततः ॥ ३३

T₁ तदा (for तत्) — °) D₃ अभ्यधावन् (for 'द्र
वन्) D₅ मद्राज (for महाराज)

29 D₁ om. 29 (cf v 1 28) — °) K₁ D₃ T₁
तमनीकम्, D₂ सद, T₁ 2 तत्, T₃ तदा (for
तद्) D₄ अभिप्रेत्य (for 'प्रेक्ष्य) — °) D₃ त (for
ते) — °) D₁ प्राययु, T (except T₃) G M₂₋₄
आययु, M₁ आजन्मु (for प्राययु) — °) K₁ B
(except B₂) D₁ D₃₋₁₁ पुरोगमान (D₁ 'मा), M₁
वधेप्सव (for 'प्सया) D₃ n₃ D₂ 5 6 भीमसेनपुरो
गमा (D₃ n₃ 'मान्)

30 °) D₁ पुत्रो दुर्योधनस्तव — °) K₁ 5 D₃ प्राप्तेन,
D₁ शरेण (for प्राप्तेन) B₁ वा; D₁ D₁ 2 6 T₁ 3 च
(for वै) D₁ प्राप्तेन हृदि विव्याध चेदिराजं भृशं तदा

31 °) T₃ G₂ रथोपस्थात् — °) K₁ T₃ 4 G₂ M
पातित (for ताडित) G₁ 3 तव पुत्रनिपातित — D₁
n₃ om (hapl) 31°-33°, D₃ reads the same on
marg — °) M₁ रुधरेण (for 'रौघ) K₁ परिक्लिन्नं
(for 'क्लिन्न) — °) D₃ T₃ G₂ प्राविशद् (for प्रविश्य)
D₂ T₂ विपुलं, G₃ हृदय (for विपुल)

32 D₁ n₃ om 32 (cf v 1 31) D₃ reads 32
on marg — °) D₁ चेदिराज (for चेकितान) — °)
K₁ पाण्डवेन, D₃ 4 8 10 11 S पाण्डवेया (for 'वाना)
— °) K₁ 5 प्रशक्तम्, B₁ D₂ 8 9 11 अस्त, B₁ 6
अश, D₁ अत्यतम्, D₃ मृपवस्वम् (sic), G₂ पुनस्तम्
(for प्रसक्तम्) K₃ T₃ 4 अभिवर्पन्त (K₃ 'त), D₃
अभ्यवर्तन्त, D₁ 'वर्पन्ते (for 'वर्पन्त) M₁ प्रवर्पन्तोभ्य-
धावन्त

33 D₁ n₃ om 33 (cf v 1 31) D₁ om 33 D₃
reads 33 on marg — °) B₂ व्यराजत, D₂ G₃ विच-

कृपश्च कृतवर्मा च सौवल्श्च महाबलः ।
अयोधयन्धर्मगजं मद्राजपुरस्कृताः ॥ ३४
भारद्वाजस्य हन्तारं भूरिवीर्यपराक्रमम् ।
दुर्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ ३५
त्रिसाहस्रा रथा राजन्स्त्र पुत्रेण चोदिताः ।
अयोधयन्त विजयं द्रोणपुत्रपुरस्कृताः ॥ ३६
विजये धृतसंकल्पाः सममित्यक्तजीविताः ।
प्राविशंस्तावका राजन्हंसा इव महत्सरः ॥ ३७
ततो युद्धमभूद्धोरं परस्परवर्धपिणाम् ।

रत (G₃ 'त) (for व्यच) — °) S₁ K₁ 2 4 D₂ 1 2 9
प्रेक्षणीय, M 'माणा (for 'णीया)

34 °) T₃ कृतम् (for कृपश्च) — °) D₂ सौवल्श्च,
T₃ सौवल्श्च (for सौवल्श्च) D₁ om च महाबल-
S₁ K₁ 2 4 B₂ 3 D₁ 11 रथ, D₂ बल (for 'बल)
— G₁ 3 om (hapl) 34°-36° — °) K₁ D₁ अयोध
यद्, M₃ 'जयन् (for 'धयन्) — D₃ om (hapl)
34°-36°

35 D₂ G₁ 3 om 35 (cf v 1 34) K₃ om (hapl)
35-36, K₁ reads the same on marg — °) K₁
भूमि, D₁ शौर्यं (for भूरि) D₁ T₁ 2 समन्यित, M
प्रतापिनं (for पराक्रमम्) D₁ T₁ 4 G₂ भूरि (T₁ G₂
भीम)वीर्यं प्रतापिनं — °) D₁ धृष्टद्युम्नेन योधयत्

36 D₃ om 36°, G₁ 3 om 36° (for both, cf
v 1 34) K₃ om 36 (cf v 1 35) K₁ reads 36
on marg — °) D₁ त्रिसहस्रा, D₂ T G₂ त्रिसा (T₃
'स)हस्र, M₁ 'सं (for 'सा) B₁ 2 D₁ n₃ D₃
10 11 तथा, D₁ यथा (for रथा) — °) D₁ D₁ 2 5
नोदिता — °) K₁ अयोधयस्ते, D₁ 'यन्ति, D₃ 'यतो,
D₃ 'यश्च, T₃ G₂ M₁ 'यस्तु (for 'यन्त) — °) S
यि (M 'त्रै)गर्ताना महारथा

37 D₁ om 37 — °) D₁ T₁ 2 कृत, G₁ युत-
(for धृत) — °) K₃ D₃ 10 11 G₂ समरे, D₃ समति
(for समभि) B₃ व्यक्त- (for 'त्यक्त) — °) K₁
प्रविशंस् — °) D₃ corrupt. D₁ G₁ 3 महा, M₃
महान् (for महत्)

38 °) D₃ तयोर् (for ततो) T₁ महद् (for
अभूद्) — °) D₁ 'जयैपिणा, D₃ 'वधैपिणो (for 'पिणाम्)
M₂₋₄ संग्रामे विजयैपिणा — D₁ om 38°-42° — °)

अन्योन्यवधसंयुक्तमन्योन्यप्रीतिवर्धनम् ॥ ३८
 तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे राजन्वीरवरक्ष्ये ।
 अनिलेनेरितं घोरमुत्तस्यौ पार्थिवं रजः ॥ ३९
 श्रवणात्रामधेयानां पाण्डवानां च कीर्तनात् ।
 परस्परं विजानीमो ये चायुध्यन्नभीतवत् ॥ ४०
 तद्रजः पुरुषव्याघ्र शोणितेन प्रशामितम् ।
 दिशश्च विमला जजुस्तस्मिन्नजसि शामिते ॥ ४१
 तथा प्रवृत्ते संग्रामे घोररूपे भयानके ।

तावकानां परेषां च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ ४२
 ब्रह्मलोकपरा भूत्वा प्रार्थयन्तो जयं युधि ।
 सुयुद्धेन पराक्रान्ता नराः स्वर्गमभीप्सवः ॥ ४३
 भर्तृपिण्डविमोक्षार्थं भर्तृकार्यविनिश्चिताः ।
 स्वर्गसंसक्तमनसो योधा युयुधिरे तदा ॥ ४४
 नानारूपाणि शस्त्राणि विसृजन्तो महारथाः ।
 अन्योन्यमभिगर्जन्तः प्रहरन्तः परस्परम् ॥ ४५
 हत विध्यत गृहीत प्रहरध्वं निकृन्तत ।

C 9 638
 B 9 12.46
 K 9 11 47

Ts : G M1 : अन्योन्य TL : न्व , Ts : G M प्रति
 (for वध) D1 सकल्पा, Ts G2 M1 नमस्कम्, T1
 G1 : M1 मरुधम् (G3 'व्या') (for न्युक्तम्) —^d)
 Ts : G M1 अन्योन्य (for अन्योन्य) K. नीति, B2
 D1 Ts G1 : M प्रति, T1 प्रावि, G2 अपि (for प्रीति)
 D1 चायका, Ts : G1 : M1 : चाघन, G2 M2 चोघन,
 M1 चघन (for चघनम्)

39 D1 om. 39 (cf. v l 38) —^a) D1 संवाश्च
 (for संग्रामे) D2 तस्मिन्प्रवृत्ते युद्धे — D3 om
 (hapl) 39^b-42^a —^b) T1 तदा, G2 पर (for राजन्)
 D1 गजवाजिनरक्ष्ये —^c) D2 अनिलेन, D3 अनलेन
 —^d) K2 TL : उचित (for उत्तस्यौ) K4 पार्थिवो
 (sic), T2 पादव (for पार्थिव)

40 D1 om. 40 (cf. v l 38) D3 om 40 (cf v l
 39) —^a) K5 श्रवणं, D1 श्रवयन् (for श्रवणान्)
 —^b) D1 : Ts G1 : M पार्थिवानां (for पाण्ड') G2
 पार्थिवैर्नामकीर्तनात् —^c) D1 S परान्वय (for परस्पर)
 S1 K1 : वि (K2 व्य) जानीयुर, D2 न जानीमो, T1 अजा
 नवम्, G1 M1 विजानीम (for 'नीमो) —^d) S1 K2
 वीरा, K1 वीरा, K. B1-4 D3-11 यद्, B2 यत्र, Dn1
 D. योधा, Dn2 n3 D2 योद्धा, D2 यथा, T1 : M1
 ये वा, T2 यो (submetric) (for ये च) Dn D2 : 6
 युद्धम्, M3 युध्यति (for [य]युध्यन्) S1 K1 अभीस्वत्
 T1 G3 ततो युध्यत्यमी (G2 'ति मी) तवत्, G1 : ततो-
 युध्यत मी

41 D1 om. 41 (cf v l 38) D2 om 41 (cf.
 v l 39) —^a) D1 श्रेष्ठ (for व्याघ्र) —^b) G2
 शोणितोद (for 'तेन) K3 प्रशामिते, D2 सशोषितं,
 TL : G1 : प्रणाशित (for प्रशामितम्) M1 प्रशातं नृप-
 शोणिते — T3 om. 41^c —^c) K2 दिवश्च (for दिग्गश्च)
 D2 विमला K5 M1 राजस्, K4 B D3-11 जगमुस्, Dn
 D1 : T (Ts om.) G M1-4 जगतास्, D2 : जज्ञे (for

जजुस्) —^d) K3 : B D (except D1, D1 : om ,
 D1 missing) TL : तमसि, G2 राजन्वि (for रजसि)
 D1 : 10 11 TL : G1 : M2-4 नाशिते (for शामिते) M1
 तस्मिन्नामन्नक्ष्ये

42 D1 om 42^{ab} (cf. v l 38) D3 om. 42^a (cf
 v l 39) —^a) Dn1, n2 D3 यथा, T2 तत्, T3
 G तस्मिन् (for तथा) D3 युद्धे (submetric) (for
 संग्रामे) —^b) B1 : Dn D2 : 8 भीम- (for घोर-) D1
 S समतत (for भयानके) K5 B3 घेरे भीरुभयानके,
 B1 D2 युद्धे भीरुभयानके —^c) D1 om च —^d)
 G2 तत्र (for कश्चित्) D1 पराङ्मुखं

43 ^a) G2 ब्रह्मलोक पर मत्वा —^b) D3 corrupt
 M2 : 4 वधं (for जय) K5 द्युति (sic) (for युधि)
 — D1 om 43^c-45^b Dn1 reads 43^c-44^d after 54
 —^c) K2 स्व, D2 स (for सु) —^d) D2 वीरा
 (for नरा) T2 अभीप्सया (for 'प्सव) M1 स्वर्ग
 लोकमभीप्सव

44 For the sequence in Dn1, cf. v l 43 D1
 om. 44 (cf. v l 43) —^a) D1 ढमे (for भर्तृ)
 —^b) K5 B2 कार्ये, D2 कार्यं (for कार्यं) S1 K1 :
 भर्तृका (S1 'क' इति निश्चित, D1 S मित्र (G2 भर्तृ) कार्ये
 च वि (D1 वि, G2 नि) णिना — K1 om 44^c-45^b
 —^c) Dn1 M3 स्वर्ग, TL : स्वर्गे (for स्वर्ग-) T1
 सुरक्त, T2 [5] सुरक्त, T3 : G संयुक्त (for ससक्त-)
 —^d) D2 योधान्, M2-4 योधा (for योधा) D2 : T2
 तथा (for तदा)

45 D1 om 45^{ab} (cf. v l 43) K1 om 45^{ab} (cf.
 v l 44) —^b) D3 विसृजत —^c) K5 T2 अपि,
 M1 प्रति (for अभि) T3 निहंतो, G2 M3 जहंत (for
 गर्जन्त), — D2 om 45^d-16^c —^d) S1 K1 : प्रह
 संत, K4 D2 : प्रहरत, T3 G2 विसृजत (for प्रहरन्त-),

C 9 658
B 9 12. 47
K. 9 11. 67

इति स्म वाचः श्रूयन्ते तव तेषां च वै वले ॥ ४६
ततः शल्यो महाराज धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
विष्याथ निशितैर्वाणैर्हन्तुकामो महारथम् ॥ ४७
तस्य पार्थो महाराज नाराचान्वै चतुर्दश ।
मर्माण्युद्दिश्य मर्मज्ञो निचयान् ह्यमन्त्रिव ॥ ४८
तं वार्य पाण्डवं वाणैर्हन्तुकामो महायथाः ।
विष्याथ समरे कुद्वो बहुभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ४९
अथ भूयो महाराज शरेण नतपर्वणा ।
युधिष्ठिरं समाजग्ने सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ५०

धर्मराजोऽपि संकुद्वो मद्रराजं महायथाः ।
विष्याथ निशितैर्वाणैः कङ्कपत्रिभिर्वाजितैः ॥ ५१
चन्द्रसेनं च मत्स्य्यां युतं च नम्रभिः शरैः ।
द्रुमसेनं चतुःपथ्या निजघान महारथः ॥ ५२
चक्रद्वे हते शल्यः पाण्डवेन महात्मना ।
निजघान ततो राजंश्चेदीन्यै पञ्चविंशतिम् ॥ ५३
मात्यकिं पञ्चविंशत्या भीमसेनं च पञ्चभिः ।
माद्रीपुत्रां शतेनाजौ विष्याथ निशितैः शरैः ॥ ५४
एवं विचरतस्तस्य संग्रामे राजमचम ।

46 D₂ om 46^{abc} (cf v 1 45) —^a) D₁ S म
(D₁ म) त (for हत) D₁ D₂ [आ] विष्यन्, T G
M₂-4 वध्यत; M₁ वधत (for विष्यन्) D₁ मृष्ट, D₁
मृष्टीया —^b) K₁ प्रहरेत, D₂ रम्य (for रथे)
K₅ D₃- ० 10 नि (D₁₀ *) कृतत, T₂ M₃ 'गृह्णन् (for
'कृन्तत) —^c) B₁ D₁ ० वाच स्म (by transp) D₁
विविधास्, T₂ [S] श्रूयन्त (for श्रूयन्ते) —^d) D₁₀ तत्र
(for तव) D₂ वै वले, T₁ 4 G M भारत (for वै
वले)

47 ^b) K₅ B₁ 5 D₃- 8 10 11 धर्मपुत्रं (for 'राजं')
—^c) D₁₀ om, T₁ G₁ 3 विष्याथ, M₃ हित्वाय (for
विष्याथ) D₁₀ विशितैर् — K₁ D₁ D₂ ० om (hapl)
47^d-49^a —^d) S₁ K₁ 2 हन्तुकाम S₁ K₁ 3 महायथ;
D₁ 'हवे, S (except T₁ G₃) 'रथ (for 'रथम्')

48 K₁ D₁ D₂ ० om 48 (cf v 1 47) D₁ om
18 —^a) M₃ महाराजो —^b) K₁ D₂ नाराचान्वै (for
नाराचान्वै) —^c) D₃ T₂ मर्मणि, T₁ मर्मम् (for
मर्माणि) K₃ धर्मज्ञो, B₁ मार्गं (for मर्मं) —^d)
K₅ T₂-4 G₂ निजघान, D₂ 10 निचयान् M₁ व्यगृज्य
ह्यमन्त्रिव

49 K₁ D₁ D₂ ० om 49^a (cf v 1 47) —^a)
K₅ B (except B₂) D₁ 2 11 आचार्यं, D₃ मातुलं,
D₅ 10 आचार्यं, S सवार्यं (for त वार्यं) D₁-3 T₂ 3 G₂
पाण्डवो D₅ धौर् (for वाणैर्) —^b) K₅ D₁₀ 11 M₂
महायथ (for 'यथा') D₁ मद्रराजो महामना — D₃
om (hapl) 49^c-51^b —^c) T₁ G₁ 3 विष्याथ D₁
बहुभि (for समरे)

50 D₃ om 50 (cf v 1 40) —^a) T₂ 3 G अथ
म(T₁ रु)ज्ञो, M₁ पुन शल्यो (for अथ भूयो). M₂-4
अथ मद्रेश्वरो राजम्. —^b) T₁ 4 G₁ 3 M₂ 4 सितेन (for

शरेण) S₁ K₁ B D 2-11 [आ] नित (for नत)
—^c) D₁ समागतु (sic) —^d) D₁ शल्य (for मर्म)
D₁ शल्यस्य (for मर्मस्य) K₃ पर्वत (sic) (for
पश्यत) D₁₀ मर्मस्य पश्य पश्यन्

51 D₂ om 51^{ab} (cf v 1 40) —^a) T₂ घनां
समज्ञं (for धर्मराजं) S₁ K₁-3 [S] य (for जी). —^b)
D₁ महायथ, T₁ 2 'रथ, T₂ 3 G M₂ 4 'यथ; M₂ 3
'यथ (for 'यथा') —^c) K₁ विष्यन्, T₁ 3 जघान;
G₁ 3 विष्याथ (for विष्याथ) —^d) D₁ n₁ D₂ 'बहून्
(for 'बहूनि') D₁ 'वात्रिभिः, D₂ 'रात्रिभिः, D₁₀ 11
'वामर्मे (sic) (for 'वात्रिभिः') D₁ विनत समरांगणे

52 ^a) D₁ चन्द्रमेनश्च (for 'मेन') — T₂ reads 52^b
twice —^c) K₂ क्रममेन, D₁ इन्द्र, S तु (T₁ वि) म
लेन (M₁ 'नश्च) (for द्रुममेन) D₁₀ चतुःपथ्या (sic)
—^d) S₁ (sup lin) निजघान (for निजघान) S₁ K₁ 2
ह्यमन्त्रिव, D₁ घृषामुन, T₁ 2 महायथ (for 'रथ')

53 ^a) S₁ K₁-3 M₂ चन्द्रमेने, D₁ M₁ चक्ररक्षो, T₁ न
च रक्षि, G₂ चक्ररक्षो (for 'रक्षे') K₃ च ते, G₁ हत
M₁ हतो (for हते) D₁ शल्य, M₁ रक्षा (for शल्य)
—^b) T₂ धर्मराजा (for पाण्डवेन) M₁ शल्य पार्थेन
भीमता —^c) B. T₁ 2 महाराज, T₁ ततो राजा (for
ततो राजन्) —^d) D₁ D₂ 2 ० नकुलं (D₁ 'छ');
D₁ 3 T₂ 4 G M चेदीनां (for चेदीन्यै) B₁ om (hapl)
from पञ्च up to सात्यकि (in 54^a) D₁ D₂ 2 3 ० 10 11
पचभि शरैः, M₂ एकविंशति (for पञ्च)

54 B₁ om. सात्यकि (cf v 1 53) D₃ om (hapl.)
54 —^b) B (except B₂) D₁ D₂ 2 3 ० T₁ G सप्तभि
(for पञ्चभि) —^c) D₁ माद्रीपुत्र; D₁ सहदेव (for
माद्रीपुत्रो). T₂ च छौ राजौ, T₁ G च विंशत्या (for
शतेनाजौ). — After 54^c, G₂ reads 56^d-57^d. G₂

संप्रेषयच्छितान्पार्थः शरानाशीविषोपमान् ॥ ५५
 ध्वजाग्रं चास्य समरे कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 प्रमुखे वर्तमानस्य भेदेनापहरद्रथात् ॥ ५६
 पाण्डुपुत्रेण वै तस्य केतुं छिन्नं महात्मना ।
 निपतन्तमपश्याम गिरिशङ्खमिवाहतम् ॥ ५७
 ध्वजं निपतितं दृष्ट्वा पाण्डवं च व्यवस्थितम् ।
 संकुद्धो मद्राजोऽभूच्छरवर्षं मुमोच ह ॥ ५८
 शल्यः सायकवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
 अभ्यवर्षदमेयात्मा क्षत्रियं क्षत्रियर्षमः ॥ ५९

सात्यकिं भीमसेनं च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ६०
 ततो वाणमयं जालं विततं पाण्डवोरसि ।
 अपश्याम महाराज मेघजालमिवोद्धतम् ॥ ६१
 तस्य शल्यो रणे क्रुद्धो वाणैः संनतपर्वभिः ।
 दिशः प्रच्छादयामास प्रदिशश्च महारथः ॥ ६२
 ततो युधिष्ठिरो राजा वाणजालेन पीडितः ।
 वभूव हतविक्रान्तो जम्भो वृत्रहणा यथा ॥ ६३

C 9 653
 B 9 12 63
 K. 9 11 64

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वण्येकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

om. 54^d —^a) T₁ G₁ विन्याय, G₃ विन्यये — After 54, Dn₁ reads 43^c-44^d

55 ^b) Dn D₃₋₅ G₃ राजसत्तम — D₁ om. 55^{cd} —^c) Ś₁ स प्रेषयन्, B₁ s D₃ सप्रेष (for सप्रेष) K₄ D₄ शतान (for शितान) Dn D₅ s वाणान (for पार्य) T₄ G सप्रयच्छति ता (T₄ "ञ्जिता" न्यार्थ (T₄ "र्या", G₃ "र्यान्") —^d) Dn D₅ s तथा, M₃ पार्यो (for शरान) D₄ जानी, M₃ ह्याशी (for आशी)

56 For the sequence in G₂, cf. v l. 54 —^a) Ś₁ K₁₋₃ चापि, T₄ G₁ s तस्य (for चाल्य) —^c) Ś₁ K₁ s वर्तमानोन्म, T₂ G₃ युध्यमानस्य (for वर्त) —^d) K₁ s B₂₋₅ D₃ s T G₁ 2 [अ]पाहरद्, B₁ [अ]पातयद् (for [अ]पहरद्)

57 For the sequence in G₄, cf. v l. 54 T₄ om 57^a-58^b —^b) D₄ corrupt. D₁₀ 11 T₂ G₁ केतुच्छिन्नो B₁ s Dn D₁ 2 s s s महाहवे, G₁ s M₃ र्मन (for र्मना) —^d) D₁ T₂ s G₂ s M गिरे (for गिरि-). K₄ इवाहितं

58 T₄ om 58^{cd} (cf. v l. 57) —^a) K₅ निपा वित, D₃ च पवित, D₁₀ निःसृज (for निपतित) —^b) K₅ पाडवस्य, D₁₀ वश्च (for व च) K₄ व्य चेष्टितं, T₁ G₁ s [अ]प्यवस्थित, T₂ [अ]व्यव, T₃ [अ]म्यव, G₂ [अ]प्युप, M₁ स्थितं रणे (for व्यवस्थितम्) —^c) M₁ माद्रीराजो T₄ विसंकुद्धो महाराज — After 58^c, B₁ s read 61^d-62^d for the first time, repeating it in its proper place Ś₁ K₁₋₃ om. 58^d-59^c B₁ s om. 58^d —^d) D₄ समर्ष च (for मुमोच ह)

59 Ś₁ K₁₋₃ om 59^{abc} (cf. v l. 58) —^a) B₁ D₃ शायक D₄ S (except T₁ s) चर्षेस्तु (M₁ "श्च" (for चर्षेण) —^b) D₃ पर्जन्यम् —^c) M₁ अत्यवर्षद् —^d) Ś₁ K₁ T₄ क्षत्रिय, K₃₋₅ B Dn₁ ns D₁₋₃ s-11 T₁ M₁ क्षत्रियात्, Dn₂ क्षत्रियात्मा (hypermetre) (for क्षत्रियं) Ś₁ K₂ s B₁ Dn₂ ns D₁ क्षत्रियर्षम, K₄ "र्षमा, T₃ "र्षमं

60 ^a) D₁ om च —^c) D₄ S दशमिद् (for पश्च) —^d) M₁ अताडयत् (for अपीड)

61 For the repetition in B₄ s, cf. v l. 58 —^a) T₁ 2 तेन (for ततो) T₄ वाणमहा (for "मय) Ś₁ K₁ s B₅ (marg) G₂ वपं, K₂ हपं (sic), D₃ जालं, G₃ शल्य (for जाल) —^b) T₁ 2 विसृष्ट (for विततं) D₃ पाण्डवो रयी (for "वोरसि) —^c) K₅ B (except B₂) Dn D₂ s s s 11 अथापश्यं, D₄ प्रपश्याम (for अप) —^d) D₂ मेघजालम् B₄ (both times) [उ]च्छ्रित, D₄ T₁₋₃ [उ]स्थितं, G₂ [उ]द्धतं, M₁ [अ]चले (for [उ]द्धतम्)

62 For the repetition in B₄ s, cf. v l. 58 —^a) B₁ D₃ तस्य क्रुद्धो रणे शल्यो —^b) B₄ (both times) D₁₀ 11 शरै (for वाणै) — D₃ om. 62^c-63^b —^c) K₅ D₃ 11 सच्छादयामास, M₁ प्रह्लाद (for प्रच्छाद) D₃ दिश प्रच्छादयन्सर्वे —^d) Ś₁ K₁₋₃ D₁ वि- (for प्र) Ś₁ K₁₋₃ समस्तत, T₁ 2 महाबल (for रय)

63 D₃ om 63^{ab} (cf. v l. 62) —^a) Dn D₁ 2 s s [स]ख्यं (for राजा) —^b) D₄ शर (for वाण). T₁ 2 चर्षेण (for जालेन) —^c) Ś₁ K₁ s मुवि; K₅

१२

संजय उवाच ।

पीडिते धर्मराजे तु मद्वराजेन मारिष ।
 सात्यकिर्भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 परिवार्य रथैः शल्यं पीडयामासुराहवे ॥ १
 तमेकं बहुभिर्दृष्ट्वा पीड्यमानं महारथैः ।
 साधुवादो महाञ्जने सिद्धाश्वासन्प्रहर्षिताः ।
 आश्चर्यमित्यभापन्त मुनयश्चापि संगताः ॥ २
 भीमसेनो रणे शल्यं शल्यभूतं पराक्रमे ।

एकेन विद्धा त्राणेन पुनर्विन्वाद्य सप्तभिः ॥ ३
 सात्यकिश्च शतेनैनं धर्मपुत्रपरीप्सया ।
 मद्रेश्वरमवाकीर्य सिंहनादमथानदत् ॥ ४
 नकुलः पञ्चभिश्चैनं सहदेवश्च सप्तभिः ।
 विद्धा तं तु ततस्तूर्णं पुनर्विन्वाद्य सप्तभिः ॥ ५
 स तु शूरो रणे यत्तः पीडितस्तैर्महारथैः ।
 विकृष्य कार्मुकं घोरं वेगघ्नं भारसाधनम् ॥ ६
 सात्यकिं पञ्चविंशत्या शल्यो विन्वाद्य मारिष ।

D₂ ३ हत, B₁ ३-६ D₈ ९ कृत-, D_n D₅ ९ स ह,
 D₁₀ 11 [अ] हत, T₁ २ हति, G₁ ३ मृदा (for हत-)
 D₁ बभूव विह्वलो राजन्, —^a) D_{n2} n₈ जुभो K₄ D₈
 वृत्रहण, D_{n1} D₂ 10 'हणे, D₁₁ 'हणो, T₁ २ ४ G M₁
 वज्रभृता, T₈ M₂ ४ वज्रहतो, M₃ वृत्रहतो (for 'हणा)
 D₄ वृत्रेणैद्वो यथाहवे

Colophon D₇ missing — Adhy name K₄
 भीमसेनयुद्ध, M₂ शल्ययुधिष्ठिरयुद्ध, M₈ ४ युधिष्ठिरयुद्ध
 — Adhy no (figures, words or both) B₅ 12,
 D_n D₂ 10 11 S 11 (as in text) — Śloka no K₅
 61, D_n 94, D₅ 101 (1)

12

☞ This adhy is missing in D₇ (cf. v 1 9 1 1)

1 M₄ om the ref —^a) K₄ पाहवे (for पीडिते)
 —^c) D_{n1} D₂ G₁ सात्यकीर् —^d) D₁ पार्थिवी, T₁ २
 दुर्जयौ, T₃ ४ G₁ ३ मारिष, G₂ M भारत (for पाण्डवौ)
 —^e) Ś₁ K₁ T₄ रथे, T₃ M₁ रणे, G₂ शरै (for रथै)

2 ^a) Ś₁ K₁-३ बहुधा, B₂ कुरुभिर (for बहुभिर)
 —^c) D₃ ४ महाय (D₄ 'न्य)जे, D₁₀ 11 'राज, T₃ ४
 G M 'नासीत् (for 'क्षजे) —^e) K₅ आचार्यम् (for
 आश्र) D₁ भापतो (for [अ]भापन्त) —^f) D₄
 मुनयो ये समागत

3 ^b) D_n D₁ ६ -सूत (for -भूत) D_n D₁ २ ६
 पराक्रमी —^d) T₁ G₁ ३ विन्वाद्य D₄ विन्वाद्य सप्त
 भिस्तव

4 G₁ ३ om (hapl.) 4-5. —^a) K₄ ६ B₁ D_n D₁.

२ ६ ८ ८ ८ M शतेनैव, B₃ 'न वै, D₃ शतेव (sub-
 metric) (for शतेनैन) —^b) D_n D₁ ६ T₂-४ G₂ M
 धर्मराज (for 'पुत्र) D₄ धर्मपुत्रमभीप्सया —^c) D₂
 मद्रेश्वरो (sic), M₁ मद्रेश्वर D₂ om (hapl) from
 अवाकीर्य up to शूरो (in 6^a) K₅ B₃ ६ D_n D₁-३
 ६ ८ ८ T₃ M अया (D_{n2} n₃ 'पा)कीर्य T₄ मद्रेश्वरयमा
 कीर्य —^d) K₅ B₁ D₂ अनदन्, M₁ अकरोत् (for अन
 दत्)

5 D₂ G₁ ३ om 5 (of v 1 4) —^a) D₂ नकुल
 Ś₁ K₁ विद्धा, K₅ D_{n2} n₃ D₃-६ T₁ २ M चैव (for
 चैनं) K₄ नकुल पञ्चविंशत्या —^b) D_{n3} तु (for च)
 K₂-६ D₃ 10 पञ्चभि (for सप्तभि) —^c) Ś₁ K₁-३ D₁ T₃
 om. (hapl) 5^{cd} —^e) D_{n2} n₃ D₂ विध्य (for विद्धा)
 D₈ तास्तु; T₂ तत्र, T₄ G₂ तु तं (by transp) B₁
 D_{n2} n₃ D₂ 10 11 पुनस् (for ततस्) —^d) K₅ D₈
 10 11 ततो (for पुनर्) K₄ B D₂ ४-६ पञ्चभि (for
 सप्त)

6 D₂ om स तु शूरो (cf. v 1 4) —^a) D₁ तत्
 (for स तु) K₄ यत्न, K₅ यत्नै, D₃ यत्तै, D₄
 राजन्, G₂ युक्त (for यत्त) —^b) Ś₁ K₁ ३ D₁₀ 11
 तु, D_n D₂ ६ ८ च, D₁ [S]पि (for तैर्) —^c)
 K₄ विक्रम्य (for विकृष्य) D₂ मद्रै, T₄ वेगं (for
 घोर) —^d) D₁ वेगवत्तरसा बली, D₄ T₃ ४ G M
 भारघ्न वेगवत्तरं

7 ^b) T₁ G₁ विन्वाद्य — M₁ om. (hapl.) 7^c-10^d
 —^e) D₁₀ om (hapl) from त्रिसप्तत्या up to विन्वा
 धैनं (in 8^d) K₄ ६ D₃ 11 तु (for त्रि) —^d) D₂
 नकुल ८ (except G₂, M₁ om) पञ्चभि (for सप्त
 भिस्). G₂ तदा; G₃ सह (for तथा),

मीमसेनं त्रिसप्तत्या नकुलं सप्तमिस्तथा ॥ ७
ततः सविशिखं चापं सहदेवस्य धन्विनः ।
छित्त्वा भस्त्रेण समरे विव्याधैनं त्रिसप्तभिः ॥ ८
सहदेवस्तु समरे मातुलं भूरिवर्चसम् ।
सज्यमन्यद्वनुः कृत्वा पञ्चभिः समताडयत् ।
शरैराशीविषाकारैर्ज्वलज्वलनसंनिभैः ॥ ९
सारथिं चास्य समरे शरेणानतपर्वणा ।
विव्याध भृगुसंकुद्रस्तं च भूयस्त्रिभिः शरैः ॥ १०
मीमसेनस्त्रिसप्तत्या सात्यकिर्नवभिः शरैः ।

धर्मराजस्तथा पृथ्वा गात्रे शल्यं समर्पयत् ॥ ११
ततः शल्यो महाराज निर्विद्वस्तैर्महारथैः ।
सुस्राव रुधिरं गात्रैर्गैरिकं पर्वतो यथा ॥ १२
तांश्च सर्वान्महेष्वासान्पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
विव्याध तरसा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १३
ततोऽपरेण भस्त्रेण धर्मपुत्रस्य मारिप ।
धनुश्चिच्छेद समरे सज्यं स सुमहारथः ॥ १४
अथान्यद्वनुरादाय धर्मपुत्रो महारथः ।
साश्वसूतध्वजरथं शल्यं प्राच्छादयच्छरैः ॥ १५

६ ७ ६७२
८ ९ १३ १७
९ १० १२ १६

8 D₁₀ om up to विव्याधैनं, M₁ om 8 (for both, cf v 1 7) —^a) M₂ ततं च (for तत स-) K₂ D₁ 5 विशिखं —^b) D₁₁ चिच्छिदे (for धन्विन) —^c) T₂ मिस्त्रा (for छित्त्वा) D₁ महत्ता (for समरे) B₁ सहदेवस्तु समरे (= 9^a) — D₂ om (hapl.) 8^d-10^e —^d) T₁ G₁ विव्याध, T₂ पृथ्वाय (for विव्याध) D₄ स मत्तभि, T₂ 4 G M₂-3 त्रिमिस्तया (G 'दा) (for त्रिसप्तभि)

9 M₁ om 9 (cf v 1 7) D₂ om 9 (cf v 1 8) D₂ om 9^a-10^b —^a) K₂ सहदेवस्य (for वस्तु) —^b) T₂ मातुलं G₁ 3 मीम (for भूरि) K₂ 8 B₁ D₂ तेनस्य (for वर्चसम्) —^c) Ś₁ K₁ 4 5 T₂ सज्यम्, B₁ मह्यम् (for सज्यम्) K₂ M₂ 4 अन्यं (for अन्यद्) — D₂ repeats 9^d after 10^e —^d) Ś₁ K₁ 2 सप्तभि (for पञ्च) —^e) D₁₁ om, T₁ 2 अकं, T₂ 4 G M (M₁ om) राजन् (for ज्वलन्)

10 M₁ om. 10 (cf v 1 7) D₂ om 10^a (cf v 1 8) K₂ reads 10 twice —^a) K₂ (first time) शरान्येवस्य समरे — After 10^a, D₂ repeats 9^d —^b) D₂ D₁ 2 4-6 S (except T₂, M₁ om) नत (for [जा]नत) K₂ (second time) ** नानतपर्वणा —^c) T₁ G₁ विव्याध, T₂ सुव्याध (for विव्याध) B₁ च मृश, T₂ 4 G M (M₁ om) सुमृशं (for मृशमं) —^d) Bom ed वं (for च) K₂ शिवे (for त्रिभि) K₂ (first time) D₂ तव चीर त्रिभि शरै, K₂ (second time) त त भूयस्त्रिभिस्त्रिभि

11 K₂ 4 D₁₁ om. (hapl) 11^a —^a) K₂ B D (except D₄, D₁₁ om., D₇ missing) तु (for त्रि-) —^c) T₂ मम राजस्य, G₂ सहदेवस्य (for धर्मराजस्य) D₂ पृथ (for पृथ्वा) — After 11^c, D₂ uns

71* पञ्चभि पञ्चभि शरै ।
गात्रे वाणस्तु ते सर्वे शूरा सर्वे समर्पयन् ।
[L 1 = 13^b]

— D₂ om 11^d —^d) Ś₁ K₁ ममा (K₁ 'म' र्दयन्, K₂-4 D₁ समार्दयत्, B₂-4 D₁₁ n₂ D₂ 5 6 11 समार्पयत्, M₁ समर्चयत् (for समर्प)

12 ^a) T₂ om शल्यो —^b) Ś₁ K₁ 2 निवदस्य; D₂ विवृणोस्, D₂ विदस्य (for विदस्य) D₂ महारथ —^c) K₂ 5 D₂-5 10 शु (D₂ 8 10 सु) श्राव D₂ शूरिर्, D₂ गात्राद् (for गात्रैर्) —^d) D₁₁ गैरिक

13 ^a) B₂ सर्वानेव (for ताश्च सर्वान्) D₂ D₁ 5 6 महाश्रेष्ठान्, D₂ महेश्वास (for 'वासान्) —^c) T₁ G₁ 8 विव्याध —^d) D₂ महद्भुतम् (for तदद्भुतम्)

14 ^a) D₂ परेण (for उपरेण) —^b) K₂ सायकै (for मारिप) —^c) T₁ 2 चिच्छेद समरे सज्यं —^d) Ś₁ K₁ 4 D₂ सजं, K₂ D₂ शल्य, G₂ सज्य (for सज्यं) K₂ G₁ 8 कृत्वा, B₂ D₂ च सु-, D₂ D₂ च स, T₂ G₂ M₁ 2 सेपुं, T₂ M₂ 4 सेपुर् (for स सु-) M₂-4 महावल (M₂ ल) (for महारथ) K₂ सुचोर हि महारथं, D₁ 4 स सज्यं स महायशः, T₁ 2 धनुस्त्रस्य महा स्मन

15 Ś₁ K₁ 2 D₁₁ om. (hapl) 15^a D₁ om 15^a-16^b —^a) K₂ ततो (for अथ) — D₂ om. (hapl) 15^b-25^a K₂ सजं कृत्वा (for धर्मपुत्रो) K₂ B₂ D₁₀ 11 S (except T₁ 2) युधिष्ठिर (for महारथ) D₁₁ n₂ D₂ ततो युधिष्ठिरो राजा मद्रराजं (D₁₁ 'जे' तदा रणे, D₂ वेगेनान्यद्वनुर्यशः राजा धर्ममृता वर —^c) D₁₁ साश्वसूत K₂ श्वजं चास्य (for श्वजरथ) —^d) K₂ रथं (for शल्यं) K₂ D₂ T₂ 4 G₁ 2 M₂ प्रच्छादयत्

C 9 672
B 9 19 17
K 9 12.17

स च्छाद्यमानः समरे धर्मपुत्रस्य सायकः ।
युधिष्ठिरमथाविध्यद्दशभिर्निशितैः शरैः ॥ १६
सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धर्मपुत्रे शरादिते ।
मद्राणामधिपं शूरं शरौघैः समवारयत् ॥ १७
स सात्यकेः प्रचिच्छेद क्षुरप्रेण महद्बनुः ।
भीमसेनमुखांस्तांश्च त्रिभिस्त्रिभिस्ताडयत् ॥ १८
तस्य क्रुद्धो महाराज सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
तोमरं प्रेषयामास स्वर्णदण्डं महाधनम् ॥ १९
भीमसेनोऽथ नाराचं ज्वलन्तमिव पन्नगम् ।

16 D₁ om 16^{ab}, D₂ om 16 (for both, cf v 1 15) T₃ om (hapl) 16 —^a) K स ताडयमान, B₂ छाद्यमान स (by transp), D₂ 4-6 G M₁ मद्राण मान, T₂ M₂ 4 प्रच्छाद्य —^b) B₁ D₁₀ शायकं — B₁ damaged for 16^c-17^b —^c) K₂ D₂ 4 T₂ अया विध्य, D₂ समाविध्यद् (for अथा) — After 16, D₂ 11 ins

72* एवं द्वंद्वशतान्यासस्वदीयाना परै सह ।

17 D₂ om 17 (cf v 1 15) K₂ om 17 B₁ damaged for 17^{ab} —^b) D₂ शरादिते K₁ धर्मपुत्र शरादित, T₁ राजेश्वरादिते, M₁ पुत्रशराचिते —^c) B₁ 8 s D₁ D₁ 8 s 8 0 शूर, T₂ 4 G M चीर (for शूर) —^d) D₂ D₁ 0 शरौघे B₁ D₁ D₁ T₁ M₁ समवाकितद् (for वारयत्) S₁ K₁ 8 शरं सनतपर्यभि, K₂ 8 D₁₀ 11 T₁ 2 शरैर्विन्धाद्य (T₁ थ) पंचभि

18 D₂ om 18 (cf v 1 15) —^{ab}) T₂ सात्यकि T₂ transp प्रचिच्छेद and क्षुरप्रेण T₁ 2 च (for प्र) D₁ क्षुरेण स (for क्षुरप्रेण) —^c) S₁ K₁ 2 s D₁ T₂ तास्तु, B₂ T₁ 8 G तास्तास्, T₁ सगंस (for ताश्च)

19 D₂ om 19 (cf v 1 15) —^a) T₁-7 G M^a-4 तत (for तस्य) D₂ मद्राज (for महाराज) M₁ ततो मद्राधिपो राजन —^c) M₁ प्रेषयामासु —^d) D₂ 1 दंड (for दण्ड), K₂ महाधनु, D₁ हवे, D₂ महद्बनु, T₁ G₁ 8 महारणे (T₂ थे), G₂ M₂-4 रणाजिरे, M₁ महाप्रभं (for धनम्)

20 D₂ om 20 (cf v 1 15) —^{ab}) D₂ राजान (for नाराचं) M₁ सायकं भीमसेनोय (for 20^a) D₂ D₁ 8 M₁ पावक (for पन्नगम्) T₁ G M₂-4 भीमसेन शरं घोर कार्तस्वरविभूषितं —^c) D₂ नकुल, T₂ 4 G

नकुलः समरे शक्तिं महदेवो गदां शुभाम् ।
धर्मराजः शतर्षीं तु जिघांसुः जल्यमाद्रे ॥ २०
तानापतत एषाशु पश्चानां वै भुजच्युतान ।
सात्यकिप्रहितं शल्यो भट्टश्चिच्छेद तोमरम् ॥ २१
भीमेन प्रहितं चापि शरं कनकभूषणम् ।
द्विधा चिच्छेद समरे हृतहन्तः प्रतापवान् ॥ २२
नकुलप्रेषितां शक्तिं हेमदण्डां भयावहाम् ।
गदां च महदेवेन शरौघैः समवारयत् ॥ २३
शराभ्यां च शतर्षीं तां राजश्चिच्छेद भागम् ।

M^a 4 च (T₁ न) तथा (for समरे) —^a) M^a 4 च तोमरं (for गदां शुभाम्) —^c) K₂ 4 D₂ 11 च (for तु) D₁ धर्मराजस्य शतर्षी —^c) K₂ समाद्रे (hyper metric) (for आद्रे) — After 20, B₂ ins

73* तेषां पतन्ति शस्त्राणि बहुभि ग्रास्यैर्भुषि ।

21 D₂ om 21 (cf v 1 15) —^a) K₂ D₂ 8 गतोपगत (sic) (for गतां) —^b) B₁ damaged K₂ om, D₁ वि (for वै) — After 21^b, B₁ (marg) ins

74* वाग्यामाय समरे शस्त्रमर्धं स गन्धराट् ।

while D₂ ins

75* चिच्छेद समरे राजन्मयेष्वा च प्रयपृमन ।

—^c) D₁ T₂ M₂ सात्यकि (sic) M₁ प्रहित (for अहित) —^d) D₁ corrupt D₂ शरैश्च; D₂ (orig) भुजैश्च, D₂ (marg) मध्ये (for भट्टैश्च) D₂ तोमरं (for तोमरम्)

22 D₂ om 22 (cf v 1 15). —^a) K₂ 4 भीम सेन (hypermetric) (for भीमेन) S₁ K₁-8 प्रेषित; B₂ निहन्, D₂ प्रहत (for प्रहितं) K₂ D₁ 11 प्रहित भीमसेनेन; D₁ भीमसेनेन प्रहित; S₁ शृकोदरेण प्रहित —^b) K₂ चंदन; T₁ काचन (for कनक) S (except M₁)-भूषित (for भूषणम्)

23 D₂ om 23 (cf v 1 15) —^a) D₂ नकुल D₁ T₂ 4 G M नकुलेन तथा (D₁ तत, M₁ च तां) शक्तिं —^b) K₂ D₂ 11 दण्डा (for दण्डां) S₁ K₁ महामयां, K₂ भयावहा (for पद्मा) D₁ T₂ 4 G M₂-4 प्रेषिता रत्न (D₁ हेम, T₂ रत्न) भूषिता; M₁ प्रेषिता भुजगोपमां — B₁ damaged for 23^{ad} —^c)

पश्यतां पाण्डुपुत्राणां सिंहनादं ननाद च ।
 नामृष्यत्तं तु शैनेयः शत्रोर्विजयमाहवे ॥ २४
 अथान्यद्वनुरादाय सात्यकिः क्रोधमूर्छितः ।
 द्वाभ्यां मद्रेश्वरं विद्धा सारथिं च त्रिभिः शरैः ॥ २५
 ततः शल्यो महाराजं सर्वास्तान्दशभिः शरैः ।
 विव्याध सुभृशं क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्रिपान् ॥ २६
 ते वार्यमाणाः समरे मद्रराज्ञा महारथाः ।
 न शेकुः प्रमुखे स्थातुं तस्य शत्रुनिपूदनाः ॥ २७
 ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा शल्यस्य विक्रमम् ।

निहतान्पाण्डवान्मेने पाञ्चालानथ सृञ्जयान् ॥ २८
 ततो राजन्महाबाहुर्भीमसेनः प्रतापवान् ।
 संत्यज्य मनसा प्राणान्मद्राधिपमयोधयत् ॥ २९
 नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः ।
 परिवार्य तदा शल्यं समन्ताद्वकिरञ्शरैः ॥ ३०
 स चतुर्भिर्महेष्वासैः पाण्डवानां महारथैः ।
 वृत्तान्तान्योधयामास मद्रराजः प्रतापवान् ॥ ३१
 तस्य धर्ममुतो राजन्क्षुरप्रेण महाहवे ।
 चक्ररक्षं जधानाशु मद्रराजस्य पार्थिव ॥ ३२

C 9 690
B 9 13 35
K 9 12. 35

M₂₋₄ तोमर (for गदा च) —^d) D_n स शरै (for शरैवै) D₁ समवाकिरत्, M₈ पातयत् (for वारयत्)

24 D₃ om 24 (cf. v 1 15) —^a) D₅ स शरान्या (for शरान्या च) D₁ om, D₂ T₁ G₂ तु, D₁₀ वै (for च) —^b) S₁ K₁ 2 शल्यश्च, D₈ राजा, T₂ M₂₋₄ राजश्च (for राजश्च) K₁ D_n D_{1.2} 5 6 मारिप (for भारत) — D₁₀ reads 24^{cdes} twice —^c) G₂ तव (for पाण्डु) —^d) T₁₋₃ अनादयत्, T₁ G M अथानदत् (T₁ M₈ 'यत्' (for ननाद च) —^e) B₁ damaged D_n नामृष्यत्, D₅ 8 नामृष्य (sic) K₈ D_n D₁₀ (both times) 11 G_{1.3} तत्र, T G₂ M₁ 8 4 तनु (for त तु) K₄ D₂ सैन्य, K₅ शैनेय —^f) D₄ शल्यस्य जयमाहवे, S शत्रोर्विजयलक्षण

25 D₈ om 25^a (cf. v 1 15) B₁ damaged —^a) D_n [अ]स्य (for [अ]न्यद्) —^c) K₂ सेत्र-धरं (sic), D₅ अस्य ध्वज (for मद्रेश्वर) T₈ 4 रुधन् (for विद्धा) D₁ द्वाभ्यामश्वाश्च संहत्य

26 ^a) K₅ D₈ 4 10 11 T_{1.2} M₁ रणे राजन् (for महा राज) T₈ 4 G M₂₋₄ ततो (M₂₋₄ 'था) मद्रेश्वरो राजन् —^b) D_n सात्यकिं, D_n 8 सर्वांग (for सर्वास्तान्) B₁ D₉ वाशिशितै, D₃ द्वादशभिः (for तान्द) —^c) D₈ 8 न्याय, T₁ G_{1.3} विन्याय K₄ 5 D₃ 10 11 G₂ भृशाम्, T₈ 4 G_{1.3} M समरे (for सुभृश) —^d) D_n D₂ 8 5 (marg) M₁ महाद्रिप, D₅ (orig) धिप, G₃ महद्रिपान् D₁ अकुशैरिव वारण

27 ^a) K₅ न ते (hypermetric) (for ते) T₁ वध्य-माना (for वार्यमाणा) —^b) B₁ damaged K₄ राजे, D₁ राजो (for राजा) D₁ महाबला D₁ S मद्रराजेन धीमता (D₄ मारिप) —^{cd}) D₈ corrupt for 27^c D_n

n₂ नाशकु (for न शेकुः) K₅ B₁ 2 D₁₀ समरे, B₄ 8 D₉ 11 समुखे (for प्रमुखे) T₈ 4 G M₂₋₄ transp स्थातु and तस्य M₁ स्थातुस् (for तुं) B₄ damaged from तस्य up to शल्यस्य (in 28^b) S₁ K₂ निसूदन, B₁ D₈ 9 M₂₋₄ 'सूदना, B₃ D_n D₁ T₂ G₈ 'पूदना, M₁ सूदिन (for 'पूदना) D₁ तत्र संगरद्वारे, D₁ तस्य सर्वे महाहवे (for 27^d)

28 B₁ damaged up to शल्यस्य —^b) D₉ सैन्यस्य (for शल्यस्य) —^c) D₄ मन्ये (for मेने) —^d) D₉ 10 M₂₋₄ पञ्चालान् T₁ 2 M₁ च स (for अथ) D_n D₃ 4 सजयान्, D₁ संजये — After 28, T₈ 4 G ins

76* तथाविधं महाराज मद्रराजस्य विक्रमम् ।

असह्यं मानवैर्युद्धे तद्वभूव नरपम ।

29 T₈ om 29-31 T₄ om 29 —^a) D₃ राजा (for राजन्) D₈ om from बाहुर up to प्रताप (in 29^b) —^c) D_n 1 मानस, D₈ *नसा, D₄ G M₂₋₄ समरे (for मनसा) D₄ द्रौणि (sic) (for प्राणान्) —^d) T₁ 2 G₁ 8 मद्रराजम् (for मद्राधिपम्) T_{1.2} अपोथयत् M₁ माद्राधिपमयुध्यत्

30 T₈ om 30 (cf. v 1 29) —^b) D₄ om सात्य किश्च B₁ 8-9 D₉ महाबल, T₄ G₈ [अ]पराजित (for महारथ) — T₄ G_{1.3} om 30^c-31^d —^c) D_n 1 8 D₁ 2 6 G₂ रणे, M₃ तथा (for तदा) D_n (after corr sec m as in text) सैन्यं (for शल्यं) —^d) B₁ damaged K₄ D₈ विकि (K₄ 'क'रत्, D_n D₃ 6 विकिरम् (for व्यकिं)

31 T₈ om 31 (cf. v 1 29) T₄ G₁ 8 om. 31 (cf. v 1 30) K₄ om 31^{ab} —^{cd}) D₉ एकस् (for वृत्स्) M₁ माद्र (for मद्र-) D_n 2 D₈ राजं (for राज) G₂ वृत्तान्तान्योधयन्सत्वांश्चकाशे मद्राधिप

C 9 691
B 9 13 35
K 9 12. 35

तस्मिंस्तु निहते शूरे चक्रक्षे महारथे ।
मद्राजोऽतिबलवान्सैनिकानास्तृणोन्धरः ॥ ३३
समाच्छन्नास्ततस्तांस्तु राजन्वीक्ष्य स सैनिकान् ।
चिन्तयामास समरे धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३४
कथं नु न भवेत्सत्यं तन्माधवचो महत् ।
न हि क्रुद्धो रणे राजा क्षपयेत् बलं मम ॥ ३५

ततः सरथनागाद्याः पाण्डवाः पाण्डुपुत्रज ।
मद्रेक्ष्वरं समासेदुः पीडयन्तः समन्ततः ॥ ३६
नानाशस्त्राधवल्लं शस्त्रवृष्टिं मधुत्यिताम् ।
व्यधमत्समरे राजन्महाभ्राणीन् मारुतः ॥ ३७
ततः कनरुपुहां तां शल्यक्षिप्तां वियद्वनाम् ।
शस्त्रवृष्टिमपश्याम अलमानामिमाततिम् ॥ ३८

32 ^a) K₂ corrupt D₁ धर्मयुतो; T₁ धर्मो रणे (for धर्मयुतो) K₁ + M₃ राजा (for राजन्) — ^d) M₁ माद्राजस्य K₃-s B₃-s D (except D₃ s, D₁ missing) T₂ G₂ s पार्थिव, B₂ पश्यत (for पार्थिव)

33 ^a) D₁₀ शूरे; S वीरे (for शूरे) — ^b) B₁ damaged from रथे up to नु न (in 35^a) D₃ महा शूरे, D₁ 'रथ, T G M₃ 'यले (for 'रथे) — ^c) M₁ माद्राजो S₁ K₁-s D₂ s 10 11 [5]पि, K₁ [5]थ (for 5ति) — ^d) D₁₀ corrupt D_n वृष्टिभिः (for सैनिकान्) S₁ K₁-s अ (K₃ आ)स्तृणत्, K₃ किरत् (submetric), B₃ D_n D₁-s s 9 त्यकिरत्, D₁ 11 T₁ + M₁ छावणोत् (for आस्तृ) D₃ ममामेनकिरच्छरे

34 D₁ om 34-39 B₁ damaged — ^a) K₁ समाच्छिन्ना (submetric), B₂ शरीरभ्रष्टास्य, D₂ समाच्छिन्नास्य, D₁₀ 11 M₁ 'वृतास्य, T₃ + G सत्याच्छिन्नास्य (for समाच्छिन्नास्य) B₂ तीक्ष्ण, M₃ तांश्च (for तान्नु) — ^b) K₅ B₃ D_n D₂ s 10 11 T₁ + G₁ s न्य, T₁ s च (for स) — ^c) K₁ वृतायामास (for चिन्त) — ^d) K₁ B₂ D₂-s 10 11 T₃ + G M पुत्रो (for राजो)

35 D₁ om 35 (cf. v 1 34) B₁ damaged up to नु न — ^a) K₃ B (B₁ damaged) D₃ s 9 नूनं, K₄ D₂ s G₁ s तु न, K₅ भूतं, D₁ मम (for तु न) D₁₀ 11 Bom ed कथं नु ममेरे शक्यं (D₁₀ मत्य). — ^b) D_n D₂ s 9 अर्थवच्च, T₁ s माधवस्य (for तन्मा धव) K₄ तव, D_n 11 मम, T₃ + G₂ भवेत् (for महत्) — ^c) T₁ s 4 अभि, T₃ G M अपि (for न हि) S₁ K₁ s T₁ s 4 G₁ s महाराज, K₅ D₃ 10 11 रणे राजन्, D₄ रणे शल्य (for रणे राजा) — ^d) B₃ क्षयमेतद्; D₂ क्षपयेच्च, M₁ 'येत्तु (for 'येत्त) D₂ बल K₅ D₁₀ 11 T₃ + G महत् (for मम) D₃ क्षपयेच्च मह-द्वल, D₄ क्षपयेत् बल मम — After 35, T G ins

77* अह मक्रातरश्चैव सात्यकिश्च महारथ ।
पाञ्चाला सृजयाश्चैव न शक्ताश्च हि मद्रपम् ।
निहनिष्यति चेदथ मातुलोऽस्मान्महायशा ।

गोविन्दवधं मयं कथं मयि न पिदम् ।

[(1. 1) T₁ न (for नद्) — (1. 2) T₂ G₁ न हि (for न हि) T₁ s 7 'मम मनश्चिदा (for the prob. half) — (1. 3) T₁ s G₁ नैव (for नद्) T₂ नानुरो T₁ s G₁ नदाम् (for 'नद्) — (1. 4) T₁-s G₁ नु (for नु)]

36 D₁ om 36 (cf. v 1 34) — ^a) G₁ मयि (for मय) T₁ नागाश्च (for नागाद्या) — ^b) K₁ पूर्वा K₂ पादवाता गु पूर्वरा, D₁ पादवा बोध मृष्टिना — ^c) K₂ M₁ माद्राज, K₃ D₂ 10 11 मद्र राज S₁ K₁-s ममापेत्तु (for 'मेदु), — ^d) T₂ s G M-1 लो (T₁ दो) द्येत (for दीद)

37 D₁ om 37 (cf. v 1 34) D_n n^a D₂ om 37^a, D_n s D₂ read the same on marg — ^a) D₁ म ता (for नाना) S₁ K₂ s नक्षत्रा; M₃ नाग्रीष (for नाग्रीष) T₂ s बह्वन् — ^b) D₁ s G शर (for शस्त्र) D_n s D₂ s 11 वृष्टि (for वृष्टे) D_n s D₁₀ 11 मयुधता, D₂ 'क्षिता, M₃ 'क्षिता (for 'क्षिताम्) — ^c) T₁ G₁ दपयन्त D₂ om from दे राजन् up to पश्याम (in 35^a) K₄ शरीरै (for समरे) S₁ K₁ s D₂ s-10 11 T₁ s G₁ राजा (for राजन्) — ^d) D₁₀ corrupt K₁ मद्राजो महायन्

38 D₁ om 38 (cf. v 1 34) D₂ om 38^a (cf. v 1 37) — ^a) K₂ + D_n D₂ s 9 M 'सुगाना, K₃ B₃ T₂ + G₁ s सुगामा, D₂ s 'सुपाणा, G₂ 'सुग्रीषां (for सुग्रीषा) — ^b) D₁ M₁ शरीराणां (for शल्य क्षिप्ता) K₄ D₂ वियद्वता, M₁ विहायति (for वियद्व ताम्) — ^c) D₁ वानवृष्टिम्, M₁ आयति ताम् (for शरवृष्टिम्) K₁ s G₂ M₃ s अपश्याम — ^d) K₂ s B-1 D_n D₂-s 10 11 T G इयायति; K₁ 'यत, B₁ D₂ s 'यती, D₃ 'जित, M₁ ततामि (for इवाततिम्)

39 D₁ om 39 (cf. v 1 34) — ^b) D₂ प्रेरिता (for प्रेषिता) D₁ S (except T₁ s) परमाहवे (for रण मूर्धनि) — ^c) T₁ s च (for स्य) G₁ दश्यत, G₃

ते शरा मद्रराजेन प्रेषिता रणमूर्धनि ।
 संपतन्तः स्म दृश्यन्ते शलभानां व्रजा इव ॥ ३९
 मद्रराजधनुर्मुक्तैः शरैः कनकभूषणैः ।
 निरन्तरमिवाकाशं संवभूव जनाधिप ॥ ४०
 न पाण्डवानां नास्माकं तत्र कश्चिद्वद्व्यत ।
 वाणान्धकारे महति कृते तत्र महाभये ॥ ४१
 मद्रराजेन बलिना लाघवाच्छरवृष्टिभिः ।
 लोड्यमानं तथा दृष्ट्वा पाण्डवानां बलार्णवम् ।

विस्मयं परमं जग्मुर्देवगन्धर्वदानवाः ॥ ४२
 स तु तान्सर्वतो यत्ताञ्शरैः संपीड्य मारिष ।
 धर्मराजमवच्छाद्य सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ ४३
 ते छात्राः समरे तेन पाण्डवानां महारथाः ।
 न शेकुस्तं तदा युद्धे प्रत्युद्यातुं महारथम् ॥ ४४
 धर्मराजपुरोगास्तु भीमसेनमुखा रथाः ।
 न जहुः समरे शूरं शल्यमाहवशोभिनम् ॥ ४५

C. 9 704
B 9 13 48
K 9 12 50

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

दृश्यते, M3 विद्यते (for दृश्यन्ते) —^a) K. B2 3 5
 Dn D2 3 5 9 T2 4 G1 2 M1-3 4 (sup in as in text)
 Cn शकुनानां, D4 6 G3 न (D1 स) कुतानां (for शल-
 भानां) S1 K1-3 इव व्रजा (by transp)

40 G1 2 om 40^a-41^b —^a) M1 माद्रराज- D5
 T3 G2 M विनिर्मुक्तै (for -धनुः) —^b) B3 T2 4 G2
 M भूषणै (for -भूषणै) —^c) D3 4 corrupt D1
 एकच्छायम्, M2 निपततम् (for निरन्तरम्) —^d) D3
 सर्वमृत (for संवभूव) D1 8 नराधिप

41 G1 2 om 41^a (cf v 1 40) D1 om 41^a-42^b
 —^a) D10 om न K1 Dn D2 T3 G2 अस्माकं (for
 नां) D4 पाण्डवानां तु नास्माकं —^b) K5 B1 3 4 D3
 5 8-11 किं (D1 कं) चिद् (for कश्चिद्) K4 मद्व्यत,
 K5 प्रद्व्यत, B2 D5 6 T1 व्य (D5 वि) दृश्यते, B3 D9
 न दृश्यत, D4 विद्व्यता (for व्यद्व्यत) —^d) B2
 तत्र (for कृते) D2 तेन, D4 शस्त्र, G2 शत्रु (for
 तत्र) K5 महाभय, B (except B2) D5-11 T G हवे
 (for भये)

42 D1 om 42^a (cf v 1 41) —^a) M1 माद्र-
 राजेन D2 बलिना, G2 बलबाल (for बलिना) —^b)
 D3 corrupt T4 बलिना (for लाघवात्) T2 शस्त्र (for
 शरः) — D3 om 42^a-43^b —^c) D1 पीड्यमानं,
 D10 11 चाल्य (for लोड्य) K1 4 B1 T4 G1 तदा,
 D10 11 तु तं, G2 बलं (for तथा) —^d) D2 बलार्णव,
 D3 महा —^e) K4 B3 D10 मानवा, B2 पक्षगा
 (for दानवा),

43 D3 om 43^a (cf v 1 42), D1 om 43 —^a)
 K1 छात्रा, B2 D1 6 8 T4 G2 8 यत्तात् (T4 G3
 त्नात्), T3 युक्तात् (for यत्तात्) —^b) K4 5 D2
 10 11 सछाद्य (for पीड्य) D4 शरैर्वि पीड्य मारिष
 —^c) K5 D3 अवस्थाप, Dn D2 5 6 अयाच्छाद्य, T3 4
 समाच्छा (T4 साद्य (for अव) —^d) D5 T3 G3 विन
 दन् S1 K1-3 सिंहनादान्यधानमुहु

44 ^a) D3 corrupt Dn1 D2 T3 छिन्ना, D4 छिन्ने,
 G2 भस्मा (for छात्रा) D1 बाणै (for तेन) —^b) S
 (except T1 2) मद्रपेन (M1 वेण, M3-4 केण) महात्मना
 — After 44^b, Dn D3 6 read 45^{cd} K1 D1 om
 (hapl) 44^c-45^b B1 damaged for 44^c-45^d —^c)
 D10 11 न श (Dn1 नाश) हुर्वस्, T3 4 न च शेकुस् (for
 न शेकुस्त) B1 5 Dn D2 4-6 8 T1 G1 2 ते, D3 च
 (for त) D4 रथा, D5 न वा, T2 तथा (for तदा)
 —^d) S1 K1 2 प्रत्युद्यतं, Dn1 n8 D5 रथातु, D3 T3
 धातं, D4 प्रतिहतु (for प्रत्युद्यातुं) S महारथा

45 K1 D1 om 45^a (cf v 1 44) B1 damaged
 —^a) S1 K1 2 ते (for तु) —^b) T3 तदा (for रथा)
 S1 K1 3 भीमसेनपुरोगमा — Dn D3 6 read 45^{cd} after
 44^b —^{cd}) D2 न जहु, S निजघ्नु (for न जहु)
 T3 4 G1 3 M1 transp शूर and शल्यम् B2 D3 G1
 शोभितं (for शोभिनम्)

Colophon om 1n D1 D1 missing — Adhy name
 Bom ed शल्ययुद्धम् — Adhy no (figures, words
 or both) S1 K1 B2 10; B3 Dn1 13, Dn D10 8
 12 (as in text) — Sloka no. K5 48, Dn 46,

C 705
B 9 14 1
K 9 13 1

संजय उवाच ।

अर्जुनो द्रौणिना विद्वो युद्धे बहुभिरायसैः ।
तस्य चानुचरैः शरैस्त्रिगर्तानां महारथैः ।
द्रौणिं विव्याध समरे त्रिभिरेव शिलीमुखैः ॥ १
तथेतरान्महेष्वासान्द्वाम्यां द्वाभ्यां धनंजयः ।
भूयश्चैव महाबाहुः शरवर्षेणाकिरत् ॥ २
शरकण्टकितस्ते तु तावका भरतर्षभ ।
न जहुः समरे पार्थ वध्यमानाः शितैः शरैः ॥ ३

तेऽर्जुनं रथबंधेन द्रोणपुत्रपुणेगमाः ।

अयोधयन्त समरे परिवार्य महारथाः ॥ ४

तैस्तु क्षिप्ताः शरा राजनकार्तस्वरविभूषिताः ।

अर्जुनस्य रथोपस्थं पूरयामासुरजसा ॥ ५

तथा कृष्णो महेष्वासो वृषभो सर्वधन्विनाम् ।

शरैर्वीक्ष्य वितुनाङ्गौ प्रहृष्टौ युद्धदुर्मदौ ॥ ६

कूवरं रथचक्राणि इपा योन्त्राणि चामिमौ ।

युगं चैवानुकर्षं च शरभूतमभूत्तदा ॥ ७

13

This adhy is missing in D₁ (cf v 19 1 1)

1 B₁ damaged up to विधुमो (in 9 13 18^d) —^{ab}
Ś₁ K₁ 2 [अ]युध्यद् (for विद्वो) M₂-3 transp-विद्वो
and युद्धे D₁ बाणैर्, T₈ 4 G शरैर् (for युद्धे) B₃
आशुगै, D₃ सायकै, Cn (gloss आयुधविद्वोर्षे)
आयसै (as in text) —^c D₉ चापि शरै (for चानु
चरै) Ś₁ K₁ तस्य चानुचर शरै —^d D₉ त्रिगर्ताना
Ś₁ K₁ महारथ —^e B₁ द्रौणि T₁ G₁ विव्याध —^f
K₃ om त्रिभिरे

2 B₁ damaged —^a K₄ तथेतरान्, T₈ तथे
तर (for 'तरान्') D₃ 4 महेष्वासा —^b T₁ 2 4
G₁ 8 M₂-4 समच्छिन्त, T₈ समच्छिन्त, G₂ अपीडयत्
(for धनंजय) —^c T G M₂ 4 चैतान्, M₃ चैना
(for चैव) K₆ D₃ 10 11 महाराज (for 'बाहु') —^d
K₆ D₂ M₁ 8 अ (K₆ इ) वाकिरन् K₄ शरवर्षेण चाकिरत्

3 B₁ damaged —^a D₃ 4 S (except M₁) कट
किनस् K₄ 5 D₃ तत्र, D₁ वीरास्, T₄ तेषु (for ते
तु) —^b T₈ तमालेन्, G₂ तायुभौ (for तावका)
— B₃ om 3^c-4^d D₁ om. 3^cd —^c T₈ जहु (for
जहु) D₁₀ 11 न जहु पार्थमासाध —^d D₁₀ 11 ताव्य
माना, T₈ पीट्य (for वध्य) K₆ D₃ शरै शितै
(by transp), D₃ शरै शरै, T₁ 2 शिलीमुखै

4 B₃ om 4^{ab} (cf. v 1 3) B₁ damaged —^a
K₄ 5 D₁ 8 10 11 T₁ 2 अर्जुन (for तेऽर्जुन) Ś₁ K₁-3
रथवेगेन; K₆ शरवर्षेण; B (B₃ om., B₁ damaged)
Dn D₁, 2, 5, 8, 9, 11 शरवर्षेण; T₈ रथमासाध (for

'वधेन) —^c M₁ अपोययत् (for अयोध) —^d
K₆ परिवार्य, M₁ प्रतिवार्य (for परि) K₄ B (B₁
damaged) Dn D₁ 2 4-6 8 9 T₁ 2 महारथ (for 'रथा')
— For 4^{cd}, T₁ 1 G M₂-1 subst

78* परिवार्य मुदा युक्ता योययन्तश्चक्राणि ।

[T₁ तत्र (for मुदा) T₄ योययश्च प्रकाशिते (for the
post half)]

5 B₁ damaged —^a D₄ तत्र, D₉ तै सु, T₈
तैश्च (for तैस्तु) Dn₁ शरान्, M₃ तदा (for शरा)
G₂ तैर्मुकाश्च शरा राजन् —^b K₂ कातम्बर (for कान्त)
Dn₁ विभूषितान् —^c K₄ 5 D₃ रथोपस्थे, D₁ 'रथेग
(for 'पस्थ) —^d Ś₁ K₁-3 ओजसा; D₁ आहवे (for
अजसा) Dn₁ n₃ T₂ M₄ पूजयामासुरजसा

6 D₁ om 6 B₁ damaged —^a T₂ G₂ तदा
(for तथा) —^b Ś₁ K (except K₃) D₂ 3 4 5
ऋषभौ —^c Ś₁ K₁-3 शितै शरैर्, D₃ शरैर्वीरै, D₄
शरवर्ष (for शरैर्वीक्ष्य) Ś₁ K₁ 2 Dn विभि (Ś₁ 'भु)
ज्ञागौ, K₂-5 D₂-6 8-11 विनुन्नागौ (for वितु) T₂ शरै
र्विक्षिपतुर्नागौ, T₈ 4 G विव्यधु (T₃ 'धु)श्च शरैर्वीरै, M
शरैर्विक्षतनुन्नागौ —^d K₃ B (B₁ damaged) D
(D₁ om, D₁ missing) T₂ 4 G₁ 8 प्रहृष्टा युद्धदुर्मदा

7 B₁ damaged D₃ reads 7 on marg —^a Ś₁
D₃ कूवर, Dn₂ n₃ D₁ 6 कचव, D₃ M₃ कुरे (for
कूर) D₁ 9 चक्राणि, M₁ 2 4 चक्रे च (for चक्राणि)
—^b K₆ B₂ 3 5 Dn₁ रथ, B₁ ईशा, Dn₁ n₃ इपा,
D₉ ईशा, T₂ युपा, G₂ यान (for ईपा) Dn D₆
T₁ 3 चक्राणि; T₈ 4 G M₂-4 नेत्राणि (for चोन्त्राणि).
Ś₁ K₁-3 चाभित; K₆ B (B₁ damaged) D₃ 5 6 8-11

नैतादृशं दृष्टपूर्वं राजनैव च नः श्रुतम् ।
 यादृशं तत्र पार्थस्य तावकाः संप्रचक्रिरे ॥ ८
 स रयः सर्वतो भाति चित्रपुङ्खैः शितैः शरैः ।
 उल्कागतैः संप्रदीप्तं विमानमिव भूतले ॥ ९
 ततोऽर्जुनो महाराज शरैः संनतपर्वभिः ।
 अवाकिरत्तां पृतनां मेघो वृष्ट्या यथाचलम् ॥ १०
 ते वधमानाः समरे पार्थनामाङ्कितैः शरैः ।

पार्थभूतममन्यन्त प्रेक्षमाणास्तथाविधम् ॥ ११
 ततोऽद्भुतशरज्वालो धनुःशब्दानिलो महान् ।
 सेनेन्धनं ददाहाशु तावकं पार्थपावकः ॥ १२
 चक्राणां पततां चैव युगानां च धरातले ।
 तूणीराणां पताकानां ध्वजानां च रथैः सह ॥ १३
 ईषाणामनुकर्षाणां त्रिवेणूनां च भारत ।
 अक्षाणामथ योक्त्राणां प्रतोदानां च सर्वशः ॥ १४

C 9 719
B 9 14 15
K 9 13 14

T₁ वा विनो, D_n वा पुन, D₂ T₃ चाभिभो (for 'भो') D₁ तथा कृष्णां महारथौ —^a) K₄ युगे, D₁₀ युगश (for युग) S₁ K₁ ३.४ D₁₀ T₃ [अ]नुकर्षश, K₅ कर्म, D_n D₁ ३ 'वर्ष', M₃ ३ 'पग (for कर्ष)' D₁ युग तथा रश्मिगण —^d) G₁ शनीभूतम्, G₂ शरचातम्, M₁ शरावृत्तम् (for शरभूतम्) T₃ तथा (for तदा)

8 D₁ om 8-9 B₁ damaged —^a) S₁ K₁ ३ एतादृश, T₁ ३ M न ता (for नैता) T₃ ४ G तादृशं दृष्टपूर्वं वा (G हि) —^b) G₂ नासीन् (for नैव) S₁ K₁ ३ G₂ न च, B₂ २ ३ D_n D^o ३ ३ ३ [अ]पि च (D^o नि, D₁ न), D₁₁ च तद्, T₁ ३ च मे (for च न) T₄ [s]श्रुत (for श्रुतम्) —^c) B₅ D₁ तादृशं, M₃ यादृशम् (sic) (for 'श') G₂ M₃ ३ तस्य (for तत्र)

9 D₁ om 9 (cf v l 8) B₁ damaged —^a) T₁ धीरो (for भाति) M₂ ४ सर्वं स रयो भाति —^b) D₁ T₂ ४ G₁ ३ M₂ रुक्म-, M₁ २ ४ रुक्म (for चित्र) K₅ पुंषे (for पुंशे) D_n T₁ ३ G₂ शिलाशि (D_n 'सि') तै (for दितं शरैः) K₄ चित्रपुङ्खविनै शरैः —^c) G₁ उल्काचिह्नं, M₁ कृच शरैः (for उल्कागतैः) B₅ सम (for मय) B₂ T₃ ४ G 'दीप्तैर्' (for दीप्त) —^d) D₂ T₂ मूतले

10 B₁ damaged —^a) G₂ महाराज —^b) D₁ छिद्र वीक्ष्य निजं रथ —^c) K₃ D₂ ३ अवाकिरत् (for 'किरत्') —^d) D₁ T₃ G इव (for यथा) D₂ [अ]चल K₅ D₃ 10 11 मेघो वृष्ट्येव पर्वत (D₁₀ 'तान्')

11 D₁ om 11 B₁ damaged —^a) D_n 1 पार्थेन (for समरे) —^b) D_n 1 स्वस्य (for पार्थ) D_n ३ ३ D₃ T₂ पार्थानाम (D_n ३ T₂ 'मा') किं शरैः, M₁ पार्थेना रमाकि —^c) K₃ पार्थ (for पार्थ) K₄ अपश्यत (for अमन्यन्त) T₃ पार्थमेरुमपश्यत —^d) K₄ ३ D_n D^o ३ ३ T₁ ३ प्रेक्ष्यमाणास् K₁ तथाधिप, D_n D₂ ३ C_n तदायुधं (D₂ 'धि'); M₃ तथा वध (for तथाविधम्).

12 B₁ damaged. —^a) K₃ सत शूरः; K₄ D₃

10 11 T₁ ३ कोपोद् (K₄ D₃ 'द्', T₁ 'द्') त-, K₅ B₂ D₂ ३ G₁ ततोद्भूत, D₁ तयोद्भूत-, T₃ ४ तत दा (T₄ पी) त, M₁ तत्राद्भूत- (for ततोद्भूत) K₅ सरि- (sic) (for -शर) D₂ ज्वालो —^b) D₂ शब्दानिलो — After 12^b, K₅ erroneously reads तावकाना ध्वजाना च and leaves some space blank thereafter K₅ om 12^{cd} —^c) S₁ D₁₀ 11 T₃ सैन्येधन, K₃ शनेधनो (sic), D₁ जल तव, D₂ सैन्यं धन, T₃ सहेधने (for सेनेन्धन) —^d) D₁ इधन (for तावक)

13 B₁ damaged. —^a) D₂ om. (hapl.) from पतता up to ईषाणा (in 14^a) T₂ विततां (for पतता) K₄ ३ B (B₁ damaged) D_n D₁ ३ ३ ३ ३-11 T₁ ३ G₁ [अ]पि (for [ए]व) D₁ तत शराभिस्त्रुष्टाना —^b) D_n D₁ ३ C_n युग्याना, D₁ पतता (for युगाना) K₅ वसुधा (for च धरा) T₂ तले, M₂ तल (for तले) —^c) D₃ पताकाना च (hypermetric) (for पताकाना) —^d) M₁ तथैव च (for रथैः सह) — After 13, D₁ ins

79* ईषाणा चापि योक्त्राणा वेणूना चापि सर्वशः ।

मुजाना शिरसा चैव छत्राणा व्यजनै सह ।

तत्र शुद्धस्य पार्थस्य अगम्या समभूद्धरा ।

14 D₂ om ईषाणा (cf v l 13) D₁ om 14-17 B₁ damaged —^a) D₂ ३ इषाणा (D₃ 'ता') म् (for ईषा) K₅ M₃ अनुकर्षाणा, D_n ३ 'कार्पाणा, C_n (gloss रथानामध स्थदारुणाम्) 'कर्षाणा (as in text) —^b) K₃ D₃ त्रिवे (K₂ 'वी') नूना, K₅ किन्नेनूना (sic), D₁₁ त्रिशूलाना (for 'वेणूना) T₁ om (hapl.) from भारत up to प्रतोदाना च (in 14^a) D₂ वेणूना च सह-स्रश — After 14^b, K₅ ins 81* K₅ om (hapl.) 14^c-16^d D₂ om (1 hapl.) 14^c-15^d —^c) D_n ३ ३ योक्त्राणा, D₃ 10 योक्ता (D₁₀ 'क्त्रा') नां —^d) D₃ M₂ ३ भारत, T G राशय; M₁ मारिय (for सर्वशः).

15 K₅ D₁ ३ om 15 (cf. v l 14). B₁ damaged. —^a) K₄ D₃ 10, 11 चापि (for चैव) —^b) D₃ कुंज-

C 9 719
B 9 14 15
K 9 13 15

शिरसां पततां चैव कुण्डलोष्णीपधारिणाम् ।
भुजानां च महाराज स्कन्धानां च समन्ततः ॥ १५
छत्राणां व्यजनैः सार्धं मुकुटानां च राशयः ।
समदृश्यन्त पार्थस्य रथमार्गेषु भारत ॥ १६
अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितरुद्धमा ।
वभूव भरतश्रेष्ठ रुद्रस्याक्रीडनं यथा ।
भीरूणां त्रासजननी शूराणां हर्षवर्धनी ॥ १७
हत्या तु समरे पार्थः सहस्रे द्वे परंतप ।
स्थानां सवस्थानां विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ १८
यथा हि भगवानग्निर्जगद्दध्वा चराचरम् ।

लोष्णीप (for कुण्डलो) —^c) D₃ भूताना (for भु
जाना) D₃ 10 11 महामाग (for 'राज') —^d) K₁ T₂
सुस्कंधाना, B₃ s D₃ जघाना च; Dn D₂ s 'रुद्र',
D₁ सचापाना (for स्कन्धानां च) B₁ 7 s Dn D₁ c s
सहस्रश; D₅ [ए]व सर्वश (for समन्तत) — After
15, D₈ ins

80* सर्वेषां पतता चैव छत्राणां च समन्तत ।

16 K₅ D₁ om 16 (of v 1 14) B₁ damaged
—^a) T₄ G₃ मकुटै (for व्यजनै) —^b) S (except
T₁ G₁) मुकुटाना S₁ K₁₋₃ भारत; D₅ सर्वश (for
राशय) —^d) B₁ s s D₃ मार्गस्य (for मार्गेषु) S₁
K₁ s B₂ T₂ वृष्टय, D₁ राशय, T₁ s s G M सर्वश
(M₈ 'त') (for भारत) — After 16, N (D₁ om,
D₁ missing, K₅ after 14^b, B₁ damaged) T₁ s
ins

81* तत क्रुद्धस्य पार्थस्य रथमार्गे विधा पते ।

[Dn D₅ s s तत्र (for तत) D₁ रणमार्गे (for
रथमार्गे)]

17 D₁ om 17 (of v 1 14) B₁ damaged
Bom ed. transp 17^{cd} and 17^{ef} —^a) K₄ s D₂
s 10 जनन (for जननी) —^c) K₁ s s B (B₁
damaged) Dn₁ D₂ s s 11 T₁ s G M₁ वर्धनी, K₄
Da s 10 वर्धन

18 B₁ damaged up to विधूमो (in 18^d) —^a)
B₃ दृष्टा (for हत्वा) D₂ s च (for तु) —^b) K₅
D₃ s सहस्र, G₂ सहस्र (for सहस्रे) G₂ वै (for द्वे)
K₈ B₂ s D₂ s 11 T₁ s G₁ s M₁ s परंतप, K₅
B₁ s D₃ s समतत, (for परंतप). —^c) K₄ सपताकानां

विधूमो दृश्यते राजस्तथा पार्थो महारथः ॥ १९
द्रौणिस्तु समरे दृष्ट्वा पाण्डवस्य पराक्रमम् ।
रथेनातिपताकेन पाण्डवं प्रत्यमारयत् ॥ २०
तापुर्मौ पुरुषव्याघ्रौ श्वेतार्धौ धन्विनां वगौ ।
समीयतुस्तदा तूष्णं परम्परार्धेपिणा ॥ २१
तयोर्मसीन्महाराज पाणयं सुदारुणम् ।
जीमूतानां यथा पृष्टिस्तपान्ते भगवर्तम ॥ २२
अन्योन्यस्पर्धिर्नो तौ तु जग्रेः संनतपर्वणिः ।
ततश्चतुर्भुधेऽन्योन्यं शृङ्गाभ्यां घृषभाभिन ॥ २३
तयोर्धुदं महाराज चिर समभिप्राभवत् ।

(for सवरूपाना) —^d) B₁ [क्षेत्रजल्य, D₁ s [जा]
ज्वलन्, D₃ [ट]ज्व (for ज्व)

19 ^a) D₁ पाथा (sic), D₁ तथा (for यथा) D₂ s
S वगिर् (for वगिर्) —^b) D₁ दृष्ट्विथ, D₁ जगद्व्य
(for 'दृष्ट्वा') —^c) K₁₋₃ वगिम् (for राजैर्) —^d) G₂ M तद्वत् (for तथा) K₅ D₂ 11 11 T₂ s G
M धनंजय, B₁ D₁ s महारथ (for 'रथ') T₁ s
ज्वलमानस्तथाभुने (T₁ 'न')

20 ^b) Dn पाण्डवात् (for 'दन्व') T₁ रथोत्तमं (for
पराक्रमम्) — After 20^b, the sequence in S₁ K₁₋₃
is 21^{cd}, 20^{ef}, 21^{ab}, 23^{ab}, 22, 21^{cd}, 23^{cd}, 24^{ab}, 25
—^c) M₁ स (for [क्ष]ति) —^d) S पर्यया (T₂ धा)-
रयत् (for प्रत्य)

21 1 for the sequence in S₁ K₁₋₃, cf. v 1 20
D₁ om 21 —^b) D₂ 11 तापुर्मौ, D₁ शराधौ (sic),
D₁₀ वलिर्नो (for श्वेतार्धौ) B Dn D₂ s s s रधिनां
(for धन्विना) —^c) Dn D₂ s संयततुम्; D संयते
तु; T₁ समरे तु, G M₁ समेतुम्, M₂ s 'दृष्ट्वे' (for
समीय) B Dn D₂ s s T₂ तथा (for तदा) K₅
D₃ 10 11 [क्ष]न्योन्यं, D₂ हतुं (for तूष्णं)

22 For the sequence in S₁ K₁₋₃, cf. v 1 20
—^b) M₁ पाणयं सुदारुण —^c) K₁ जीमूतैर्या, D₃
10 11 S 'तयोर्' (for 'तानां')

23 For the sequence in S₁ K₁₋₃, cf. v 1 20
D₁ om 23-24 —^a) K₃ B₁ s D₃ s s 11 T₁ G
अन्योन्य (for 'न्य') S₁ K₁₋₃ चैव (for सौ तु)
—^c) D₁₀ 11 तदा (for मृधे) —^d) D₁ शृङ्गाणा K₅
Dn क्रपभाय (for घृष)

अस्त्राणां संगमथैव घोरस्तत्राभवन्महान् ॥ २४
 ततोऽर्जुनं द्वादशमी रुक्मपुङ्खैः सुतेजनैः ।
 वामदेवं च दशमित्रौणिर्विव्याध भारत ॥ २५
 ततः प्रहस्य बीभत्सुर्व्याक्षिपद्गाण्डिवं धनुः ।
 मानयित्वा मुहूर्तं च गुरुपुत्रं महाहवे ॥ २६
 व्यश्वसुतरथं चक्रे सव्यसाची महारथः ।
 मृदुपूर्वं ततथैवं त्रिमिर्विव्याध सायकैः ॥ २७
 हताश्वे तु रथे तिष्ठन्द्रोणपुत्रस्त्वयम्पमम् ।

मुसलं पाण्डुपुत्राय चिक्षेप परिघोपमम् ॥ २८
 तमापतन्तं सहसा हेमपट्टविभूषितम् ।
 चिच्छेद सप्तधा वीरः पार्थः शत्रुनिर्वहणः ॥ २९
 स च्छिन्नं मुसलं दृष्ट्वा द्रौणिः परमकोपनः ।
 आददे परिघं घोरं नगेन्द्रशिखरोपमम् ।
 चिक्षेप चैव पार्थाय द्रौणिर्युद्धविशारदः ॥ ३०
 तमन्तरुमिव क्रुद्धं परिघं प्रेक्ष्य पाण्डवः ।
 अर्जुनस्त्वरितो जघ्ने पञ्चभिः सायकोत्तमैः ॥ ३१

C. 9 737
B 9 14 33
K 9 13 31

24 For the sequence in Ś1 K1-3, cf v 1 20
 D1 om 24 (cf v 1 23) —^a) D3 ततो (for
 तयोद्) —^c) T3 corrupt. K3 B2 Dn D2 5 6 10 11
 द्वादशमी (for ल) Ś1 K1-3 मंश (K2 3 'च' यश् (for
 'गमश्) —^d) K1 - B D (D1 om , D2 missing)
 T1: पुन (for महान्)

25 For the sequence in Ś1 K1-3, cf v 1 20
 —^b) M1 रम (for रम) K3 पुन , D10 पुन
 (for पुन) D1 T1 सुतेजिनं , D3 4 'जमै , T2 4
 G M शिलाशितं (for सुतेजनं) —^c) D1 नरभिर्
 (for दन) —^d) T1 G1 विव्याध K3 D3 10 11
 विव्याध भरतपंथ

26 ^a) Ś1 K1-3 प्रगम्य , D10 11 'हर्पाद् (for 'हस्य)
 —^b) D3 प्राक्षिपद् , T G 3 M1 विक्षिपन् , G1 विक्षिप्य
 (for व्याक्षिपद्) D1 गात्रिव (for गाण्डिव) Dn D1
 गात्री (Dn1 'द्री , D1 'जि) व्याक्षिपदनु , M2-4
 गात्रीय विक्षिपन्व (M3 'द) तु —^c) K2 - B2 4 D3 4
 10 11 T G तु , K3 त , Dn D1 - स , D2 om (for
 च) —^d) S महारथ (G1 M2-4 'य) (for 'हवे)
 — After 26, D10 ins

82* निरुद्धाय तत्र कृत्वा गुरुपुत्रं महामता ।
 मौञ्जसूत्रमायकान्मन्ये अर्जुनो जयता वर ।
 चतुर्भिः सायकैश्चैव तादयामाय घोटाकान् ।

27 D10 reads from 27^a up to the prior half of
 83* twice B1 damaged for 27 —^a) K3 विश-
 (sic), Dn3 लक्ष (sic) (for व्यक्ष) K- सूत (for
 सूत) —^b) Dn2 n3 T3 सव्यसात्रि (T3 'चिर्) (for
 'मात्री) K- D2-4 10 (both times) 11 परतप (K3
 'प), T1 2 4 G M महाहवे , T3 वल (for रथ)
 —^c) D10 (both times) मृदुपूर्वं Ś1 K1-3 D1 चैव
 (for चैनं) —^d) T1 G1 विव्याध Ś1 K1-3 त्रिमि

त्रिमिरताडयत्, K5 D2 10 (both times) 11 पुन पुनर
 ताडयत्

28 For the repetition in D10, cf v 1 27
 —^a) D1 रथाश्वे (for हताश्वे) Ś1 K1-3 ततस्त्वस्मिन् (for
 रथे तिष्ठन्) —^b) K5 B D2 3 6 तदास्वयन् (K5 यं ,
 D3 'रन्) , D1 ह्यविसयन् , T1 2 ह्यवस्थित , T3 ह्यय
 स्यं , T4 G [s]प्यय स (T4 वास) यन् , M [s]प्य
 (M1 व्य) यस्सय (for स्वयं) Dn D1 2 6 प्रगृह्य च
 नयोमयं , D3 भारद्वाजात्मजो बली — After 28^b, D10
 ins

83* यमदण्डनिर्भं घोरं शत्रुमैन्यभयकरम् ।

[For the repetition of the prior half, cf v 1 27]
 — B1 damaged from 28^c up to 29^d —^c) Ś1 K1
 मुसुल , K4 Dn1 n2 D1 3-5 9 10 मुशल , B (B1
 damaged) सुपल , D2 मुशल D1 पाण्डुपुत्रस्य —^d)
 D1 चिक्षेप गुरुनंदन

29 B1 damaged —^a) Dn तदापतच्च सहसा —^b)
 D1 'पटैर् (for पट) —^c) S (except T1 2) पार्थो
 (for वीर) —^d) T3 4 G M2-4 वीर , M1 भीम (for
 पार्थ) Dn3 T3 शत्रुर् (for शत्रु) K2 निर्वहण ,
 T3 वहिण

30 ^a) S (except T1 G1) सछिन्न Ś1 K1 2 मुसुल ,
 K3-4 Dn D1 2-9 10 मुशल , B सुपल , D2 मुशल ,
 D3 सुपित —^b) G1 द्रौणि परमकोपन —^c) Ś1 K1
 आददे T2 परम (for परिघं) —^d) K5 B2 Dn1
 D1 3 नागेन्द्र , M1 शैलेन्द्र (for नगेन्द्र) D3 5 शिप-
 रोपम D1 नागेन्द्रस्य करोपम — K4 om 30^u —^e)
 D1 M पार्थस्य (for पार्थाय) —^f) B1 damaged
 D1 क्रोधाद्रौणिर्महाहवे , M1 द्रौणि परमदुर्जय

31 ^a) K3 क्रुद्ध —^b) Ś1 K1-3 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य)
 —^c) D3 स्वरतो , D1 तुरितो (for स्वरितो) K3 जघ्ने
 (for जघ्ने) —^d) D3 corrupt

C 9 728
D 9 14 34
K 9 15 32

स च्छिन्नः पतितो भूमौ पार्थवाणैर्महाहवे ।
दारयन्पृथिवीन्द्राणां मनः शब्देन भारत ॥ ३२
ततोऽपरैस्त्रिभिर्वाणैर्द्रौणिं विव्याध पाण्डवः ।
सोऽतिविद्धो बलवता पार्थेन सुमहाबलः ।
न संभ्रान्तस्तदा द्रौणिः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः ॥ ३३
सुधर्मा तु ततो राजन्भारद्वाजं महारथम् ।
अवाकिरच्छरव्रातैः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥ ३४
ततस्तु सुरथोऽप्याजौ पाञ्चालानां महारथः ।

32 °) T₂ १ G₂ १ M₂ १ १ संछिन्नः — °) B₁ १ D₂
महामुधे (for 'हवे) — °) Ś₁ K₁-२ दारयन्, T₂
धर' (for दार') K₂ १ D₂ पृथिवी प्रा(D₁ या)पान,
D₁₁ (before corr) 'वीं द्रौणिर्, D₁₁ (after corr)
'वीशाना (for 'वीन्द्राणा) D₂ शब्देन दारयन्प्राजा — °)
K₁ १ B D₁ D₁-१ १ १ १-११ T₂ १ मनामोय च भारत,
D₁ मनांसि भरतर्पभ

33 °) T₂ अतो (for ततो) K₂ D₁ १० ११ भर्तृर्
(for वाणैर्) — °) T₁ G₁ विव्याध — °) K₂ सोमि;
K₂ D₁ D₂ १ सोपि (for सोऽति) D₂ बलवता — °)
K₂ D₂ T₁ १ तु, T₂ G₂ स (for सु) D₂ महा
बल, D₁₀ ११ 'स्मना (for 'बल) — °) Ś₁ K₂ नाभ्य
(K₂ 'भि)भ्रमत्, K₁ नाभ्यद्रवत्, K₂ नाभ्यग्रवत्, K₂
D₁ नासभ्रमत्, K₂ B₁ D₁ १० ११ नार्कपत्, B₁ भय
भ्रातस्, D₁ न चुक्रुभे, T G M₁-१ न (T₂ स) सुमोह,
M₁ न चचाल (for न संभ्रान्तस्) D₂ T₂ तथा, D₁₀
ततो (for तदा) — °) D₁₀ ११ T₂ पौरुषेयु (for 'वे स्वे)

34 B₁ damaged for 34^{ab} — °) K₂ १ B₁ १ १
D₂ M₂ १ सुरथस्, K₂ B₂ D₁ D₁-१ १ १-११ T₂ १ M₁
सु(D₁ १ स, T₂ स्व)रथं, T₁ G सुधर्मा (for 'धर्मा)
K₂ D₂ १० ११ M₁ च, D₁₁ om (for तु) D₁ तदा
पार्थं, D₂ T₂ १ महाराज (D₂ 'जन्), T₂ १ G M₁ १ १
तदा (T₂ 'था) राजन् (for ततो रा) — °) K₂ १ B (B₁
damaged) D₁ D₂ १ १ १-११ T₂ १ भारद्वाजो, D₁ अथ
त्यामा, D₂ द्रौणिरिव, G₁ विजयं तं (for भारद्वाज)
K₂ १ B₁ D₂ १ १ १ T₁-३ महारथ — °) Ś₁ K₁ १ om
(hapl) 34^a-37^b K₂ reads 34^a-35^b twice — °)
D₂ M₁ अवाकिरन्, D₁₀ क्षुर- (for शर-) D₁ S
(except T₂ G₁) व्रातै (for व्रातै)

35 For the repetition in K₂, of v 1 34 Ś₁
K₁ १ om 35 (cf. v 1 34) B₁ damaged for 35-36
— °) K₂ च, D₂ तौ (for तु) K₂ T₂ सरथो (for

रथेन मेघघोषेण द्रौणिमेवाभ्यधावत् ॥ ३५
विकर्पन्तं धनुः श्रेष्ठं सर्वभारसहं दृढम् ।
ज्वलनाग्नीविपनिर्भः शरैश्चैनमवाकिरत् ॥ ३६
सुरथं तु ततः क्षुद्रमापतन्तं महारथम् ।
चुकोप समरे द्रौणिर्दण्डाहत द्योसगः ॥ ३७
त्रिगिणां भृकुटीं कृत्वा सृकिणी परिल्लिहन् ।
उद्दीक्ष्य सुरथं गोपादनुज्यामिवमृज्य च ।
मुमोच तीक्ष्णं नागाचं यमदण्डममद्युतिम् ॥ ३८

सु') K₁ B₁ १ १ D₂ १ १ T₁ १ जाजौ; D₁ D₁ १ राजन्;
D₁ नाम, D₂ राजा (for अप्याजौ) — °) B₁-२ D₁ १
१० ११ पंचालाना K₂ (first time) महारथं, D₁ D₂
T₁ G₂ 'स्था (for 'रथ) — °) S (except T₁ १ १)
रथघोषेण महता — °) T₂ १ G [भ]म्ययानता (T₂ 'था)
(for 'धावत्)

36 Ś₁ K₁ १ om 36 (cf. v 1 34) D₁ om 36
B₁ damaged — °) K₂ व्यवर्पन्तं, D₂ विकरन्तं, D₁
M 'वर्पं (D₁ शं, M₁ 'वां)क्ष, T G 'चकर्पं (for 'क
पन्तं) (१ श्रेष्ठ. — °) T₂ हरं (for 'मृह) D₁ दृढ
D₁₁ सर्वभारदृढ सह — °) K₂ D₂ १ ज्वलनाग्नी (D₂
'द्री), D₁ १० 'नामी, D₁₁ तलेनानी, T₁ १ ज्वल
वाणी (for नागी) T₁-३ G₂ M₁-३ समं (for निर्भं)
— °) K₁ धैर्यम्; K₂ D₁ १ धैर्य, T₂ १ G₁ १ छलम्
(for धैर्यम्) K₂ T₂ अवाकिरन्, K₂ हवाकिरन् D₁
D₂ १ १ शरीरैश्च (D₂ १ सै म)मवाकिरत् (D₁ १ 'रन्),
D₂ शरैश्चान्यवाकिरत्

37 Ś₁ K₁ १ om 37^{ab} (cf. v 1 34) — °) D₁₀ ११
G₂ स (for तु) K₂ D₁ D₁ १ १ १ तदा, D₁ M₂ तथा
(for तत) K₂ १ B D₂ १ १ सुरथं धीक्ष्य मकुडम् — °)
K₂ दृष्ट्वायत् (for आपतन्तं) — °) B D₁ D₁ १ १
१ १ १ सुकोप (for 'कोप) M₁ सुकोप दृष्ट्वा द्रौणिस्तु
— D₂ om 37^a-38^c B₁ damaged for 37^a-39^b

38 D₂ om 38^{abc} (cf. v 1 37) B₁ damaged
— °) D₁ १ १ त्रिगिणा (D₁ 'पा); D₁ १० शिपो (for
'शिखा) D₁ D₁ १ १ १० भृकुटी — °) K₂-३ B₂ D₁
D₂ १ १ (marg) १ १-११ T₁ G₁ सृकिणी (D₂ ११ 'णी),
B₁ १ १ सृक्णी (B₂ 'णी), D₁ T₂ M₃ सृक्णी, D₂
(orig) सृक्णी, T₂ सृक्णी, G₂ १ सृक्णी (G₂ 'णी),
M₁ १ १ सृक्णी (for सृक्णी) K₂ १ B (B₁ damaged)
D (except D₂, D₂ om, D₁ missing) T M 'सलि
हन् (for 'लेलि) — °) K₂ १ उद्दीक्ष्य, B (B₁

स तस्य हृदयं मित्रा प्रविवेशातिवेगतः ।
 शक्राशनिरिवोत्सृष्टा विदार्य धरणीतलम् ॥ ३९
 ततस्तं पतितं भूमौ नाराचेन समाहृतम् ।
 वज्रेणेव यथा शृङ्गं पर्वतस्य महाधनम् ॥ ४०
 तस्मिंस्तु निहते वीरे द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 आरूरोह रथं तूर्णं तमेव रथिनां वरः ॥ ४१
 ततः सज्जो महाराज द्रौणिराहवदुर्मदः ।

अर्जुनं योधयामास संशप्तकवृत्तो रणे ॥ ४२
 तत्र युद्धं महत्तासीदर्जुनस्य परैः सह ।
 मध्यंदिनगते सूर्ये यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ४३
 तत्राश्चर्यमपश्याम दृष्ट्वा तेषां पराक्रमम् ।
 यदेको युगपद्वीरान्समयोधयदर्जुनः ॥ ४४
 विमर्दस्तु महानासीदर्जुनस्य परैः सह ।
 शतक्रतोर्यथा पूर्वं महत्या दैत्यसेनया ॥ ४५

C 9 752
 B 9 14 45
 K 9 13 45

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

damaged) Dn Ds ६ ८ ९ त वीक्ष्य (for उद्दीक्ष्य) S₁
 K₁ स्व-, T₂ G₃ स- (for सु) T₃ 4 G₁ ३ राजन् (for
 रोपाद्) D₁ अश्वत्थामा ततो रोपाद् —^d) T₂ घनु-
 ज्याम् (for 'ज्याम्) K₁ अवसृज्य, D₉ सृज्य, Gn
 (gloss अवकृज्य) 'सृज्य (as in text) —^e) K₅ D₃
 10 11 G₂ दृढोपम- (for दृढसम) T₁ ग्रसं (for
 क्षुतिम्) B₂ Dn₁ n₃ D₁ २ ५ (marg as in text) ६
 यमदृढसमं युधि

39 B₄ damaged for 39^{ab} —^a) D₃ ५ भीत्वा (for
 भित्त्वा) —^b) K₄ [अ]भिवेगत, K₅ B (B₄ damaged)
 Dn D₃ ८ ९-11 T₁ २ [अ]तिवेगित, D₁ घरातल, D₃
 [अ]तिवेगन, T₃ 4 G वेगवत्, M₁ महीतलं, M₂ 4
 [अ]तिवेगवान् (for वेगत) — D₁ om (hapl) 39^{cd}
 —^e) K₃ 4 B₅ D₄ 10 11 T₂ M₁ [उ]त्सृष्टो, Dn [उ]
 कृष्टा (for [उ]त्सृष्टा) D₅ शक्राशनिसमोत्सृष्टो —^d)
 S₁ तरणी (for धरणी-) K₅ D₃ तले, T₂ तल (for
 तलम्) M₁ विदार्येव महीधर

40 ^a) K₄ ५ B D (D₇ missing) स पतितो (for त
 पतित) S तवस्तं (T₃ 'स्तु) निहत दृष्ट्वा —^b) K₄ ५ B
 D (D₇ missing) समाहृत, T₃ 4 G त (T₁ र) यागत,
 M₁ महारथ, M₂-4 घरागत (for समाहृतम्) —^c)
 K₃ B₂ T₁ ३ 4 G₁ २ [ए]व, K₅ ५ Dn D₁ ८ ९ १० 11
 M₁ च (for [ए]व) B₃ ५ T G₂ ८ M₂-4 महा (for
 यथा) —^d) K₅ Dn D₁-८ ९ १० ११ निपातितं, B₁ ८-९
 निपातनं, D₄ महद्भुतं (sio), T G M₂-4 महावने (M₃
 'न) (for 'घनम्) B₂ D₁₀ पर्वतस्येव दीर्यत

41 B₄ damaged for 41^a-42^b —^a) K₅ B₂ D₃
 10 11 वि- (for तु) B₁ D₄ ९ S (except M₂) शूरे (for

वीरे) —^d) D₁ तस्यैव (for तमेव) K₅ वर, D₅
 वर (for वर)

42 B₄ damaged for 42^{ab} —^a) Dn₁ तदा, Dn₃
 n₃ तव (for तत्) S₁ K₁-३ चैव, Dn D₅ ६ T₁ २ G₁
 सद्यो, D₁ शल्यो, D₄ सज्यं, D₉ जरो (sio), T₃
 संच्यो, G₃ सेंद्रो (for सज्जो) —^b) D₅ 'मर्दन', D₉
 'दुर्लभ' (for 'दुर्मद') —^c) K₄ ६ D₁-९ ९-11 T₂ सस
 प्तक, Dn D₃ त्रिगतक- (for सशप्तक-) D₃ वृको,
 D₄ चृत, D₉ युतो (for वृतो) T₁ सशप्तकमिवोरणे
 (sio), T₃ 4 G M गणैर्वृत (G₁ ३ 'त)

43 ^a) S₁ K₁-३ ततो, B₁ तच्च, B₂ तनु, M₂
 तस्य (for तत्र) D₅ M₁ महान् (for महत्) S₁ K₁-३
 ह्यासीद्, D₉ त्वा, M₁ आ (for चा) —^b)
 B₁-३ Dn D₁ २ ६ ८ ९ ९ एकस्य बहुभि सह (Dn 'म)
 — G₃ om. (hapl) 43^c-45^b —^d) K₄ विवर्धने, D₄
 'धन' (for 'धेनम्)

44 G₃ om. 44 (cf v l 43) B₄ damaged for
 44-45 —^a) Dn D₁ ६ ६ अत्र (for तत्र) S₁ K₁-३
 [अ]र्जुनम् (for [आ]श्चर्यम्) T₃ अपश्यामो —^b) M₃
 राजस् (for दृष्ट्वा) M तस्य (for तेषा) —^c) Dn
 यदा, T₂ यथा (for यद्) D₄ वीर, D₃ एक (for
 वीरान्) —^d) K₃ अर्जुन

45 G₃ om 45^{ab} (cf v l 43) D₁ om 45 B₄
 damaged. —^a) D₂-4 10 11 सु, T₁ २ च (for तु)
 Dn D₃ महाराज (for नासीद्) —^b) S₁ K D₃ 4 10
 T₁ २ एकस्य बहुभि सह, T₁ विमर्दस्तु परै सह —^c)
 D₄ शक्रस्येव (for शतक्रजोर) —^d) S₁ K₁ [अ]दिह;
 K₃ [अ]धुर (for दैत्य)

C. 9 73
B. 9 15 1
K. 9 14 1

संजय उवाच ।

दुर्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
चक्रतुः सुमहद्युद्धं शरशक्तिसमाकुलम् ॥ १
तयोरासन्महाराज शरधाराः सहस्रशः ।
अम्बुदानां यथा काले जलधाराः समन्ततः ॥ २
राजा तु पार्षतं विद्धा शरैः पञ्चभिरायसैः ।
द्रोणहन्तारमुग्रेषुः पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ३
धृष्टद्युम्नस्तु समरे बलवान्दृढविक्रमः ।

सप्तत्या विशिखानां वै दुर्योधनमपीडयत् ॥ ४
पीडितं प्रेक्ष्य राजानं सोदर्या भरतर्षभ ।
महत्या सेनया सार्धं परिवव्रुः स्म पार्षतम् ॥ ५
स तैः परिवव्रुतः शूरैः सर्वतोऽतिरथैर्भृशम् ।
व्यचरत्समरे राजन्दर्शयन्हस्तलाघवम् ॥ ६
शिखण्डी कुतवर्माणं गौतमं च महारथम् ।
प्रभद्रकैः समायुक्तो योधयामास धन्विनौ ॥ ७
तत्रापि सुमहद्युद्धं घोररूपं विशां पते ।

Colophon D₇ missing — Adhy name K₁
M₂—1 सुरयवध, D₂ अश्वत्थामापरजय, Bom ed सकुल
युद्धम् — Adhy no (figures, words or both) B₂
11, B. Dn₃ (after corr) 14, Dn₁ n₂ n₃ (before
corr) D₁ 10 B 13 (as in text) —Sloka no K₅
Dn 48, D. 47

14

☞ This adhy is missing in D₇ (cf v 19 1 1)

1 ^b) D₁ धृष्टद्युम्नश्च M₂ पार्षत — ^c) D₁ 2
सुमहा, D₂ सहस्र (for सुमहद्) — ^d) D₂ समाकुलं

2 K₁ om. 2 — ^a) K₂ D₁ 2 तयोरासीन्, Dn D₂
T G M₂ ततो राजन् (for तयोरासन्) Dn महानासीत्,
D₁ 9 महाराजन्, T G समापेतु, M विनिव्ये (M₁ 'वै')
तु (for महाराज) — ^b) D₂ om शर T₄ om.
(hapl) from सहस्रश up to जलधारा (in 2^d) D₂
समन्तत, D₁₀ सह* (for सहस्रश) — ^c) S₁ K₁—3 D₂
om (1 hapl) 2nd — ^e) D₂ काले, D₁ [आ]काशे,
T₂ चापि (for काले) — ^d) D₂ जल, D₅ M₁ वारि-
(for जल) Dn D₁ 2 5 M₂ सहस्रश, M₁ इवाशुगा
(for समन्तत)

3 D₁ om 3 — ^a) D₂ 10 11 च (for तु) T₂
युद्धा (for विद्धा) — ^b) B₁ 5 D₂ 10 11 T₂ 4 G M₂—4
आयसै (for आयसै) T₁ 2 शरैः संनतपर्वभिः — ^c)
K₂ D₂ 10 अग्रेषु, K₃—5 B₁ 2 D₂ 5 6 11 T₂ 4 G M₁
उग्रेषु, D₂ अद्वैत (sic), T₁ 2 उग्रैस्तु (for उग्रेषु)
— ^d) T₁ G₁ विव्याध D₃ पुरा विद्धाय सप्तभिः

4 ^a) K D. धृष्टद्युम्न T₁ 2 M₁ च (for तु)

— ^b) D₂ बलवान् — ^c) D₂ 5 10 विशिखाना (for
'खाना) S₁ K₁ 2 तु (for वै) — ^d) D₂ अताडयत्
(for अपीड')

5 ^a) B₁ पतितं (for पीडितं) S₁ K B₂ D₂ 4 10 11
वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) — ^b) K₅ Dn₂ n₃ D₂—5 9 सोदर्या
— ^c) K₂ मार (sio), B₂ 4 युक्तं, D₂ साक (for
सार्धं) — ^d) D₂ परिवव्रु (for 'वव्रु) D₂ S च (for
स्म) K₃ M₁ पाडव, T₄ पार्थिवं (for पार्षतम्)

6 ^a) K₁ G₁ कूरैः, K₅ B D (D₇ missing) T₂ M
शूर (for शूरैः) — ^b) K₁ रवैर्, D₂ रथं (for
रथैर्) — ^c) Dn D₁ 2 5 M₂ व्यधमत्, M₁ व्याचरत्
(for व्यच*) D₁ शत्रून् (for राजन्) — ^d) K₁ तत्र,
K₅ B D₁—3 6—11 G₁ 3 M अस्त्र (for हस्त) T₄ लास
यंत च लाघवं

7 D₁ om 7—8 — ^a) D₁₀ शिखण्डी G₂ धर्माणं
(for वर्माणं) — ^b) K₂ गोतम D₂ om. च — ^c)
Dn₁ D₂ समायुक्तौ, D₂ युक्ते, T₂ युक्तैर्, T₄ महा-
राजो (for समायुक्तो) — ^d) D₂ घोषयामास (for
योध*) T₂ धन्विन, G₂ भि (for 'नौ)

8 D₁ om 8 (cf v 1 7) D₁₁ om. 8 — ^a) S₁
K₁—3 तत्रैव, K₁ तथापि, D₁ T₁ 2 G₂ तन्नासीत् (for
तत्रापि) K₂ D₂ सुमहा (for सुमहद्) — ^c) D₂
प्राण (for प्राणान्) K₁ 5 Dn₁ D₂ सत्यज्यतो (K₁ 'ता'),
Dn₁ n₃ T₁ 4 G 'जतो, D₂ T₂ 3 M₁ 2 'जतोर्, M₁
'जतो (for 'जतो) D₁ प्राणान्सत्यज्य युद्धे तु — ^d)
K₁ घातादि-, B₁ घृताति-, D₂ द्यताभि-, D₁₀ T₁
2 4 G₁ M₁ घृताधि, G₂ घृताय (sio) (for 'घृताभि)
K₅ D₁ देविना, Dn D₂ 5 देवनं, T₄ दैवतं, G₂

प्राणान्तं त्यजतां युद्धे प्राणयूताभिदेवने ॥ ८
 शल्यस्तु शरवर्षाणि विमुञ्चन् सर्वतोदिशम् ।
 पाण्डवान्पीडयामास समात्यक्किं वृकोदरान् ॥ ९
 तयोर्मौ च यमौ युद्धे यमतुल्यपराक्रमौ ।
 योधयामास राजेन्द्र वीर्येण च वलेन च ॥ १०
 शल्यसायकनुद्धाना पाण्डवानां महामृधे ।
 त्रातार नाध्यगच्छन्त केचिच्च महारथाः ॥ ११
 ततस्तु नकुलः शूरो धर्मराजे प्रपीडिते ।
 अभिदुद्राव वेगेन मातुलं माद्रिनन्दनः ॥ १२

संछाद्य समरे शल्यं नकुलः परवीरहा ।
 विव्याध चैनं दशभिः सममानः स्तनान्तरे ॥ १३
 सर्वपारश्वैर्वाणैः कर्मारपरिमार्जितैः ।
 स्वर्णपुद्गैः शिलाधौतैर्धनुर्यन्त्रप्रचोदितैः ॥ १४
 शल्यस्तु पीडितस्तेन स्वसीयेण महात्मना ।
 नकुलं पीडयामास पत्रिभिर्नतपर्वभिः ॥ १५
 ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनोऽथ सात्यकिः ।
 सहदेवश्च माद्रेयो मद्वराजमुपाद्रवन् ॥ १६
 तानापतत एवाशु पूरयानात्रथस्वैनैः ।

C 9 769
B 9 15 17
M 9 14 17

देवनं, M₁ देविनो (for देवने) T₃ परस्परवधेषिणो,
 G₂ पणयूता दिने दिने

9 ^a) D₁₀ 11 सायक (for तु जर) — ^b) T₃ 4
 G₂ चूडं (for दिशम्) — ^c) D₂ पीडयामासु, G₂
 योधयामास (for पीडया) — ^d) S₁ K₁₋₃ सहोदरान्,
 D₂ वृकोदरं (for द्रगन्) K₄ D_n D₁ 2 5 सात्यकिं
 च वृकोदर

10 D₁ om. 10 — ^a) D₁ तयैत्र, D₁₀ 11 G₂ तया
 तौ, T₁ तयोर्मौ, G₁ 8 तजोर्मौ (for तयोर्मौ) D_n
 D₂ 5 10 11 तु (for च) T₃ तया यणैर्मौ युद्धे — ^b)
 S₁ K₁ 2 यमतुल्यौ पराक्रमे — ^c) D₂ T₁ 2 समरे (for
 राजेन्द्र) — ^d) B D_n D₂ 5 9 धैर्येण (for वीर्येण)
 K₄ D₂ 5 10 11 S [ज]न्, D₁ स्व (for च) D₂
 वलेन च, D₂ महायुद्धं (for वलेन च)

11 ^a) B₁ 4 D₁₀ शायक (for सायक) T₁ 2
 भिनाना (for नुद्धाना) — ^b) K₂ महा, M₁ महाहवे
 (for मृधे) — ^c) D₃ 4 त्राता (D₃ 'त'र (for त्रातार)
 S₁ K₁₋₃ M₂ नाध्यगच्छन्त, B₂ D₁ 2 3 6 T₄ नाधिगच्छति
 (D₁ T₄ त, D₂ 6 त), D_n 1 नोपगच्छत (for नाध्य)
 — ^d) S₁ K₁ 2 D₂ कचित्त्र, T₁ 2 तत्र केचिन् (by
 transp) D₄ M₂ 4 नराधिपा (for महारथा)

12 ^a) D₂ नकुल T₃ 4 G₁ 3 राजन् (for शूरो)
 — ^b) K₃ प्रपीडयते (for 'दिते) — ^c) D₅ अति (for
 अजि) — ^d) S₁ K₁ 2 4 5 B₁ D_n D₁ 4-6 10 मातु,
 D₂ आतु (for माद्रि) After माद्रि, T₁ reads 28'-29'
 for the first time, repeating it in its proper place
 D_n नन्दक

13 ^a) K₄ संसाद्य, K₅ आमाद्य; B (except B₂)
 D_n D₁₋₃ 2, 6 8 9 आच्छाद्य (for संछाद्य) B₄ D₁₀ 11

वीर (for शल्य) — ^b) D₂ नकुल — ^c) T₁ G₁
 विव्याय S₁ K₁ 2 D₄ विव्याध दशभिश्चैनं (D₄ 'स्तीक्ष्णै')

14 D₁ om 14 — ^a) S₁ पारगवैर्, K₁ 4 5 B₂ 4 5
 D_n D₂ 5 10 11 T₁ G₁ 'सर्वैर्, D₃ शरैर्, D₂ 'शतैर्,
 T₂ 'वशैर् (for 'शवैर्) D₂ सर्वपारमवर्षाणि — ^b)
 K₂ कदार (sic) (for कर्मार) D₃ वर्जितै, T₄
 निष्ठितै (for मार्जितै) — ^c) D₁₀ पुषे (for पुद्गै)
 D₄ शैल (for शिला) S सुवर्णपुद्गैर्विशिष्टैर् — ^d)
 T₄ बाहु (for धनुर) D₅ चार्य, G₃ यत्रै (for
 यन्त्र) K₅ D_n D₂ 5 प्रनो (D_n 'णो)दितै, T G₁ 8
 प्रपीडितै (for प्रचोदितै)

15 ^b) S₁ K₁ 2 D₃ T₂ स्वस्त्रियेण (S₁ K₁ 'न'), K₅
 D₁ 5 10 M₂ स्वस्त्रीयेन, M₁ स्वस्त्रियेण (for स्वस्त्री) T₁-3
 G हि (G₁ 8 तु) मातुल (T₃ ल), T₄ महायुद्ध (for
 'ह्यमा) — ^c) D₂ नकुल — ^d) K₁ 2 सप्तमिर्, D₄
 T₃ 4 G M त्रिभि स, T₁ 2 शरै स- (for पत्रिभिर्)

16 ^b) D₂ T₃ 4 G M₁ च (for ऽथ) — D₁ 5 6
 om 16'-17' — ^c) S₁ K₂ M₂-4 तु (for च) K₃
 T₃ माद्रीयो, G₂ नकुलो (for माद्रेयो) — ^d) B₁ 6
 D_n D₂-4 8 उपाद्रवत्, T₄ G उपेयिवान्, M₃ उपाग-
 मत् (for द्रवन्) S₁ K₁₋₃ मद्वराज (K₃ 'जं) प्रताप
 वान, T₃ शल्य मद्वरामेयिवान्, M₁ माद्वराजमभिद्रवत्

17 D₁ 5 6 om 17^{ab} (cf v 1 16) — ^b) S₁ K₁ 2
 * * * * * न, K₃ शीघ्रयानान्, B₁ 8 4 D₃ 11 पूरयानान्,
 B₅ पूरया*न्, D₂ 'माणस (for यानान्) D₂ अथ,
 D₂ तथा (for रथ) K₄ पूरयामासतु शरै, K₅ B₂
 पूरयामास सायकै, D₃ पूरय विर्यस्वैनै (sic), D₄ स
 पूरयप्रयनि स्वैनै (hypermetric) — D₃ reads 17'-18'
 after 28' — ^c) K₅ B₃-5 D_n D₂ 11 विविशश् (for
 प्रवि) — ^d) K₄ कपमाना च, B₁ 5 D₃ 'मानाश्च, D₁

C 9 769
D 9 15 17
K 9 14 17

दिशश्च प्रदिशश्चैव कम्पयानांश्च मेदिनीम् ।
प्रतिजग्राह समरे सेनापतिरभिप्रजित् ॥ १७
युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्धा भीमसेनं च सप्तभिः ।
सात्यकिं च शतेनाजौ सहदेवं त्रिभिः शरैः ॥ १८
ततस्तु सशरं चापं नकुलस्य महात्मनः ।
मद्रेश्वरः क्षुरप्रेण तदा चिच्छेद मारिष ।
तदशीर्यत विच्छिन्नं धनुः शल्यस्य सायकैः ॥ १९
अथान्यद्वज्रुरादाय माद्रीपुत्रो महारथः ।
मद्राजरथं तूर्णं पूरयामास पत्रिभिः ॥ २०
युधिष्ठिरस्तु मद्रेशं सहदेवश्च मारिष ।

दशभिर्दशभिर्वाणैरुरस्येनमविध्यताम् ॥ २१
भीमसेनस्ततः पथ्या सात्यकिर्नवभिः शरैः ।
मद्रराजमभिद्रुत्य जघत्तुः कङ्कपत्रिभिः ॥ २२
मद्रराजस्ततः क्रुद्धः सात्यकिं नवभिः शरैः ।
विष्याध भूयः सप्तत्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ २३
अथास्य सशरं चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष ।
हयांश्च चतुरः संख्ये प्रेषयामास मृत्यवे ॥ २४
विरथं सात्यकिं कृत्वा मद्रराजो महाबलः ।
विशिखानां शतेनैनमाजघान समन्ततः ॥ २५
माद्रीपुत्रौ तु संख्यौ भीमसेनं च पाण्डवम् ।

*यामास, D₄ °यतश्च, D₅ 6 10 °यानाश्च (for °यानांश्च)
K₄ 5 D₃ 4 10 मेदिनी — °) B₁ D₈ अभि (for प्रति)

18 For the sequence in D₃, of v 1 17 — °)
K₄ 5 D₃ 10 11 T₁ 3 M₈ पंचभिः (for सप्त°) — °)
K₅ च पंचभिः (for त्रिभिः शरैः)

19 °) D_n D₆ मद्रश्च, D₁ शल्यस्य (for ततस्)
— °) M₁ माद्रेश्वर B₁ क्षुरप्रेण — °) D₄ 8 मध्ये
(for तदा) D₁₀ तदा मारिष चिच्छिदे — D₁ om
19° T₈ om (hapl) 19°-21° — °) D₄ तत् शीर्यत;
D₅ तदाशी° (for तदशी°) D₂ विच्छिन्न T₁ 2 4 G₁ 3
तदपास्य धनुश्छिन्न — °) G₁ 2 तत् (for धनु)

20 T₈ om 20 (of v 1 19) K₂ om (i hapl.)
20 — °) D₄ अन्य- (for अन्यद्) — °) T₁ 2 महा
बल (for °रथ) — °) M₁ माद्रराज K₄ रथात्,
D₈ रथात् (for रथ) B₂ मद्रेश्वरध्वज तूर्ण — °)
S₁ K₁ 3 सायकैः (for पत्रिभिः)

21 T₈ om 21° (of v 1 19) D₁ om (hapl.)
21-22 — °) S₁ K₁ युधिष्ठिरश्च, K₄ °ष्ठिरस्य (sio)
D₁₀ om (hapl) from मद्रेश up to शरैः (in 22°)
D₈ मद्रेण, G₂ समरे, M₁ माद्रेश (for मद्रेश) — °)
D₄ 2 तु (for च) T₂ (also as in text) भारत (for
मारिष) — °) D₄ 8 (except T₄ G₃) मल्लैर् (for
घाणैर्) — °) T₁ 2 तदा तूर्णम् (for उरस्येनम्) D₂
अविध्यत, D₅ अवध्यता, T₈ 4 G₁ अपीडयत् (for अवि
ध्यताम्)

22 D₁ om. 22, D₁₀ om. 22° (for both, of.
v. l. 21). — °) K₂-5 B D_n D₂, 3, 5, 6, 8, 9, 11 तु सं;
D₄ तथा; T₁ 2 तदा; T₈ G₁ चतुः (for तत्.). — °)

K₂ D₄ सात्यकिं (sio) K₅ D₁₁ दशभिः (for नव°)
— B₅ om (hapl) 22°-23° M₈ reads 22° after 23
— °) T₈ 4 G₁ 2 मद्रेश्वरम्, M₁ माद्रराजम् (for मद्र°)

23 B₅ om 23° (of v 1 22) M₃ om (hapl)
23° — °) G₁ मद्रराजं, M₁ माद्रराजस् D₄ तथा, G₁ 8
पुन, G₂ तदा (for तत्) — °) D₄ G₁ M₁ सात्य
किर् T₁ 2 दशभिः, M₂ 4 निशितैः (for नवभिः) — °)
T₁ G₁ विष्याथ — After 23, M₈ reads 22°

24 °) K₄ सरथं, T₈ 4 G₁ M₂-4 समरे (for सशर)
T₈ G₁ चाप (for चापं) — °) B₅ G₃ अष्टौ (sio),
T₈ G₁ -यष्टि (for मुष्टौ) D₄ सायकैः, T₄ मुष्टिना, M₁
भारत (for मारिष) — °) T₄ संख्ये, G₁ 8 सद्य, G₂
M सखे (for संख्ये)

25 °) B₃ D₅ विरथि — °) M₁ माद्रराजो S₁
K₁-3 महाबल, K₅ B₃ D₈ 10 11 S (except T₁ 2) °रथ
(for °बल) — °) K₅ D₈-5 10 विशिखानां (for
°खानां) K₄ 5 D_n D₂-4 6 8 G₂ शतेनैवम्, T₄ शतं
चैवम्, G₂ शतैस्तूर्णं (for शतेनैवम्) — °) D₈ जघान
च, G₂ निजघान (for आज°) B (except B₂) D₈
महाबल (for समन्तत)

26 °) G₁ (before corr as in text) 3 -पुत्रं (for
पुत्रौ) K₄ D_n D₁ 2 4-6 8 T₁ 2 तु, K₅ D₈ 10 11
T₈ 4 G₁ M च (for तु) T₄ G₁ M संकुद्धौ (G₁ 3 °द्धौ)
(for संख्यौ) — °) T₄ G₂ भीमसेनश्च S₁ K₁-3
तु (for च). — °) B₄ 5 D_n D₁-6, 9 S (except T₁
M₁) कौरव्य. — °) T₁ G₁ विष्याथ. D₄ 8 निशितैः
(for दशभिः).

युधिष्ठिरं च कौरव्य विव्याध दशभिः शरैः ॥ २६
 तत्राद्भुतमपश्याम मद्राजस्य पौरुषम् ।
 यदेनं सहिताः पार्था नाम्न्यर्तन्त संयुगे ॥ २७
 अथान्यं रथमास्थाय सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 पीडितान्पाण्डवान्दृष्ट्वा मद्राजवशं गतान् ।
 अभिदुद्राव वेगेन मद्राणामधिपं बली ॥ २८
 आपतन्तं रथं तस्य शल्यः समितिशोभनः ।
 प्रत्युद्ययौ रथेनैव मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ २९
 स संनिपातस्तुमुलो बभूवादुतदर्शनः ।
 सात्यकैश्चैव शूरस्य मद्राणामधिपस्य च ।

यादृशो वै पुरा वृत्तः शम्भरामरराजयोः ॥ ३०
 सात्यकिः प्रेक्ष्य समरे मद्रराजं व्यवस्थितम् ।
 विव्याध दशभिर्वानैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३१
 मद्रराजस्तु सुभृशं विद्वस्तेन महात्मना ।
 सात्यकिं प्रतिविव्याध चित्रपुङ्खैः शितैः शरैः ॥ ३२
 ततः पार्था महेष्वासाः सात्वताभिस्तुतं नृपम् ।
 अभ्यद्रवन्नरैस्तूर्णं मातुलं वधकाम्यया ॥ ३३
 तत आसीत्परामर्दस्तुमुलः शोणितोदकः ।
 शूराणां युध्यमानानां सिंहानामिव नर्दताम् ॥ ३४
 तेषामासीन्महाराज व्यतिक्रमः परस्परम् ।

C 9 729
B 9 15 37
K. 9 14 35

27 ^a) K₂ D₂ 3 10 [अ]द्भुतम् T₃ G₂ अपश्यामो
 —^b) M₁ माद्राजस्य —^c) D₃ विहिता (for सहिता)
 K₄ मद्रैः, T₄ G₁ पार्थान् (for पार्था) K₅ D₃ M₂—4
 यदेतान् (K₁ 'न न, D₃ 'क न)हितान्पार्थान् —^d)
 K₁ D₁₀ नान्यवर्तं (D₁₀ 'तं)त, K₅ D₃ G₁ M₂—4 अभ्यव-
 र्तन्, T₃ न एवद्यत (for नान्यवर्तन्त)

23 ^a) K₂ द्रष्टु, K₅ वीक्ष्य (for दृष्ट्वा) — After
 28^d, D₃ reads 17^c—18^b T₁ reads 28^c—29^a for the
 first time after माद्रि (in 12^d) —^f) K₃ D₃ अधिपो
 K₁ D₁₀ 11 बली (for बली)

23 For the repetition in T₁, cf. v. 1 28 —^a)
 D₁ यत्र वीर, G₃ तस्य तस्य, M₃ 4 रथस्थं तु (for रथं
 तस्य) —^b) K₁ T₂ समि (K₁ म जि)त, G₁ 3 समर
 (for समिति) S₁ K₁—3 कोपन, K₄ शोभित (for
 शोभन) —^c) D₄ रथ त तु, S (except M₁) रथेनै
 (T₁ 'ये नू)नं (for नैव)

30 ^a) Dn₁ n₃ D₃ तुमुलो D₁ संनिपातस्तु सख्यो,
 T₂ 'पातस्तु समरे तुमुलो (hypermetric) —^b) K₂ D₃ 4
 [अ]द्भुत D₃ दर्शन —^c) D₃ om शूरस्य K₄
 सात्यकि शूरयेनश्च —^d) M₁ माद्राणाम् S₁ K₁—3 मद्र-
 राजस्य चानय —^e) S₁ K₁—3 D₁ om 30^f —^f) K₄
 D₃ ० मयरावर (for शम्य)

31 ^a) B₅ D₁ सात्यकिं S₁ K₁—3 सात्यकिश्च महाराज.
 —^b) D₁ मद्रेश्वरम् (for मद्रराज) B₂ 5 D₃ 4, 9—11 S
 अवस्थित —^c) T₁ G₁ विव्याध, S निशितैर् (for
 दशभिर्). —^d) D₃ विष्टत्रिव वचोयवीव.

32 ^a) D₂ मदी; M₁ माद्र (for मद्र). D₃ संभृशं,

G₁ 3 समरे (for सुभृशं) D₂ मद्रराजो भृशं विद्वो —^b)
 D₂ रणे (for विद्वस्) D₄ निद्र सात्यकिना रणे —^c)
 T₁ G₁ प्रतिविव्याध —^d) K₂ शिलाशिनै, Dn शिली-
 मुखै, D₃ 5 द (D₃ सि)तै शरै (for शितै शरै) D₄
 S विशल्या निशितै शरै

33 ^a) D₃ T₂ तत पार्थो महेष्वास —^b) K₄ G₂
 स्वरिवाभि, T₃ 4 पार्थिवाभि (for सात्वताभि-) T G₁ 3
 मुखं (for स्रुतं) D₃ सायकैश्चापि विशितं, M₁ चापा-
 नुद्यम्य मारिष —^c) T₄ om 33^d —^e) K₄ Dn D₅ T₂
 अभ्यद्रवद्, K₅ D₃ 10 11 'वर्तन्, D₄ परिववू (for अभ्य
 द्रवन्) K₄ रथं, D₁ तदा, D₅ रणे, D₈ T₃ रथे
 (for रथैस्) —^d) D₂ T₂ मातुलं K₂ 5 D₁₀ 11 G₂ 3
 काक्षया (for काम्यया) M₁ मद्रराजवधेप्सया

34 D₁ om. 34 —^a) D₆ M₂ तत्र (for तत)
 K₄ D₁ चासीद् (for आसीद्) T₁ तु सं, T₂ सुसं,
 M₂ 4 परो (for परा-) Dn D₃ 5 तन्नासीत्स्वप (D₂
 'स्वप-; D₃ 'स्व प)रामर्दस् —^b) Dn D₂ 5 तुमुल,
 D₃ तुमुल D₄ तुमुल शोणितोदकं, M₃ तुमुलं शोणितो
 दत —^c) S₁ K₁—4 B₂ Dn D₃ 4—6 नराणा (for
 शूराणा) K₅ युद्धतां चैव, B₁ वध्यमानाना, M₃ विध्य
 (for युध्य) —^d) K₅ सिंहनादम् (hypermetric) (for
 सिंहानाम्) T₁ 2 गर्जं (T₁ 'जि)तं (for नर्दं) T₃ 4
 G नर्दं (G₂ 3 'द)तामिवरेतं

35 ^a) T₂ चास्मिन् (for आसीन्). K₅ महाराजन्;
 D₁ महाक्षेपः, D₄ सतो राजन् (for महाराज). —^b)
 Dn M₂ ह्य (Dn₁ ह्या)धिकक्षेपः, G₂ व्यतिषेध, (for
 'क्षेप). D₁ सिंहनादेन नर्दतां (cf. 34^d). —^c) D₆
 आमिषेच्छना; T₃ अच्छमच्छाना (for आमिषेच्छनां) —^d)

C. 9 759
D. 9 15 37
K. 9 14 35

सिंहानामामिपेष्वनां कूजतामिव संयुगे ॥ ३५
तेषां बाणसहस्राधैराकीर्णा वसुधाभवत् ।
अन्तरिक्षं च सहसा बाणभूतमभूत्तदा ॥ ३६
शरान्धकारं बहुधा कृतं तत्र समन्ततः ।
अभ्रच्छायेव संज्ञे शरैर्मुक्तैर्महात्मभिः ॥ ३७
तत्र राजञ्शरैर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ।
स्वर्णपुङ्खैः प्रकाशद्विर्व्यरोचन्त दिशस्तथा ॥ ३८

तत्राद्भुतं परं चक्रे शल्यः शत्रुनिर्हणः ।
यदेकः समरे शूरो योधयामास वै बहून् ॥ ३९
मद्राजभुजोत्सृष्टैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ।
संपतद्भिः शरैर्धोरैरवाकीर्यत मेदिनी ॥ ४०
तत्र शल्यरथं राजन्विचरन्तं महाहवे ।
अपश्याम यथा पूर्वं शक्रस्यासुरसंक्षये ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

Ś1 K स्फूर्ज (Ks 'यै' ताम्; T1 ३ गर्जं (for कूजं) Dn
D2 ६ ६ गर्जतामिव कूजता, D1 यथान्योन्य सुगर्जता.

36 ") Ks D1 तयोर्, T2 ततो (for तेषां) K2
-सहस्रीणां; B1 'सैसैर्, T4 'चा वै (for 'सौधैर्. —^६)
M1 आस्त्रीणां (for 'कीर्णा). —^७) Ks अन्तरिक्षे; B1-8
D2 'रीक्षं. K4 महता (for सहसा) —^८) D1 T8 G
M बाणावृतम्; T4 बाणवातम् (for 'भूतम्) D2 महत्
(for अमूत्) D4 भृश (for तदा). B2 सर्वं बाणमयं
तदा

37 ") Ś1 K1-3 शरासा (Ks 'शा' र च, Ks D1 S
शराधकारे, D2 बाणाधकारे (for शरान्धकारं) Ks Dn
D1 ३ ३ ३ ३ ३ ३ सहसा; T1 २ महति (for बहुधा) —^६)
Ks D2 4 S कृते (for कृतं) Ks D10 11 तेन (for
तत्र) T4 समन्त्रित —^८) B2 T1 G1 8 M पूर्णे, D4
T2-4 पूर्णैर्, D9 युक्तैर्; G2 पूर्ण (for युक्तैर्) D5
om from महात्मभि. up to चक्रे (in 39^a) T4 महारथै,
M1 नभस्तले (for महात्मभि:).

38 Ds om. 38 (of v. 1 37) D1 om 38 —^a)
Ks युक्तं (for युक्तैर्) Dn D2 शरैर्मुक्तैस्त्र राजन् —^६)
Ks om., Dn D3 ६ विमुक्तैर् (for निर्मुक्तैर्) T8 4 G1 8
निर्मुक्तैर्गसनिभै —^७) T G रुक्म (for स्वर्ण-). D10
पुंषे (for 'पुङ्खै) M1 सुवर्णपुङ्खैर्विदिशो; M2-4 रुक्म
(M2 'रुक्म) पुङ्खैर्व्यरोचन्त —^८) K2 corrupt. Ks Ds
व्यरोचन्त; Dn T1 ३ G2 व्यरोचन्त; M1 विरोचन्ति (for
व्यरोचन्त). Ś1 K1 8 D2 G2 दृश; B1 8 Dn Ds 10, 11

तदा (for तथा) T2 4 G1 3 व्य (G1 वि) राजत विपक्षदा
M2-4 दिशश्च प्रतिशस्तया

39 Ds om 39^a (cf v. 1 37). —^a) Ds तत्र
कृतं T4 तत्राद्भुततरं चक्रे —^६) Ks निग्रहणं, T
'हिण (for 'हृण) —^७) G1 ३ राजन् (for शूरो)
—^८) D2 हृद् (for हृ) T G1 8 [S] योधयद् तत्र
बहून्

40 D1 om 40 B1 reads 40^a on marg —^a)
M1 मद्राज (for मद्र) T4 मद्राज च मत्सृष्टे —^६)
Dn Ds बर्हण (for बर्हिण) B2 राजिभि, D
वाजिभि, T4 वामित (for वाजितै) —^८) K1
Dn D2 ६ ६ ३ ३ T4 G1 ३ अवकीर्यत D3 अवकीर्य
मेदिनी

41 ") T2 4 G1 8 तत्र (for तत्र). Dn: T2 शल्य
(for शल्य-). T1 ३ धोरं (for राजन्) —^६) T4 मह
बलं (for 'हवे) —^७) K4 G1 अपश्यामो Dn Ds
पुरा (Ds 'रो) यद्वत्; D1 ३ पुरा युद्धे, D1 अयाप
(for यथा पूर्वं) T4 अपश्यामोदयापूर्वं —^८) D
शक्रं च (for शक्रस्य) M1 सुर- (for [अ]सुर) K1-8
शर्वस्य पुरसंक्षये; D1 शक्रस्यवासुरसंक्षये

Colophon Dr missing. — Adhy name M2-
एकानेकयुद्ध, Bom ed संकुलयुद्धम् — Adhy n
(figures, words or both) B1 15; Dn Ds 10
14 (as in text). — Śloka no, Ks Dn 43.

१५

संजय उवाच ।

ततः सैन्यास्तव विमो मद्राजपुरस्कृताः ।

पुनरभ्यद्रवन्पार्यान्वेगेन महता रणे ॥ १

पीडितान्तावकाः नरे प्रयावन्तो रणोत्क्रष्टाः ।

क्षणेनैव च पार्यास्ते बहुत्वात्समलोडयन् ॥ २

ते वध्यमानाः कुन्भिः पाण्डवा नावतयिरे ।

निवार्यमाणा भीमेन पञ्चतोः कृष्णपार्ययोः ॥ ३

ततो धनंजयः क्रुद्धः कृपं मह पदानुगैः ।

अवाकिरञ्चरगैरेण कृतवर्माणमेव च ॥ ४

शकुनिं महदेवस्तु सहसैन्यमवारयत् ।

नकुलः पार्श्वतः स्थित्वा मद्राजमवैक्षत ॥ ५

द्रौपदेया नरेन्द्रांश्च भूयिष्ठं समवारयन् ।

द्रोणपुत्रं च पाञ्चाल्यः शिखण्डी समवारयत् ॥ ६

भीमसेनस्तु राजानं गदापाणिखवारयत् ।

शल्यं तु सह सैन्येन कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ७

ततः समभवद्युद्धं संसक्तं तत्र तत्र ह ।

तावकानां परेषां च संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ८

तत्र पश्यामहे कर्म शल्यस्यातिमहद्वणे ।

C. 9 804
B. 9 16 9
K 9 15 9

15

This addn is missing in D₇ (cf. v 1 9 1 1)

1 °) K₁ D₂ 2 T₁-2 G₁ 3 M₂-4 मेना, M₁ सैन्यं (for सैन्यात्) T₁ G₂ तत मेनापरिमये (G₂ 'तिष्ठन्पो) —⁵) K₁ D₂ 3 T₁-2 G₁ M₂-4 पुरन्धृता, D₂ 'मृत्नं, T₁ 'मृत्तान (for 'मृत्ता) K₁ मद्राजमुपन्धृता, G₂ 'राज पुरन्धृत, M₁ राजन्व रक्षणे —⁶) Ś₁ K₁ 2 अन्याद्वयन, T₁ G₂ M₂ 4 अन्य (T₂ 'प्य) हनत्, T₁ अन्यापान, G₁ 3 M₁ अन्य (G₂ म्या) पतत्, M₂ 'हनत् (for द्रवत्) —⁷) T₁-2 G₂ नदश्रेणो न (T₂ नदती मा न, G₁ 3 यदनेकैर्मे) हारणे

2 °) Ś₁ K₁ 3 D₂ D₁ पिडितान्, D₁ - पति, T₂ पीडितान्, T₁ पडितान् (for पीडि) —⁵) D₁ M₁ प्रघातं (for 'वन्तो) D₂ मणोत्क्रष्टा, M₁ रणोत्क्रष्टान, M₂ 'क्रष्टा (for 'क्रष्टा) —⁶) D₁ दक्षिणे (for क्षणेन) K₁ B₁ D₂ D₁ 2 3 चैव (bv transp), B₁ [पुत्र तु Ś₁ K₁ 3 D₂ पार्या (K₁ 'र्या) स्तान्, K₂ 2 D₂ तान्पार्यान्, D₁ 2 3 M₂ 2 पार्यान्ते (for पार्यान्ते) —⁷) K₁ सुबहून्, D₂ 1 2 D₂ 3 4 समतात् (for बहुत्वात्) D₁ समवारयन्, T₂ G₂ 3 M₁ 'लोडयन्, T₁ प्रत्ययोधयन् (for समलोड)

3 °) D₂ 1 2 3 मनरे (for कुरनि) —⁵) K₁ न च, M₂-4 नैर (for नात्र) K₂ D₂ 3 पादवाना च त (K₁ तत) स्थिरे —⁶) D₁ S (except T₁ 2) क्षणेनैव नदाराज (D₁ रणे सान्त्) —⁷) K₁ D₂ 1 2 पदयतो कृष्णयोत्त्रा

4 B₁ damaged for 4⁵-6⁴ —⁶) D₁ S अवारयत्, D₂ 'किरन् (for 'किरत्) Ś₁ K₁ 5 D₁ 10 शरीरेन

5 B₁ damaged —⁶) B₁ 2 3 D₂ 2 3 4 स₁ 3 4 च (for तु) —⁵) D₁ 1 2 अवाकिरत् (for 'रयत्) B₁ 2 3 D₂ 3 समैर्न्यं समवारयत् —⁶) G₂ om. (hap¹) 5⁶-6⁴ —⁷) K₁ पार्श्वत (for पार्श्वत) T₂ नकुलं पादं स्थित्वा (sic) —⁸) D₂ महाराजम्, M₁ मद्राजम् D₁ T G₁ 3 M₂-4 अयोधयत्, M₁ अयुधयत् (for अवैक्षत)

6 G₂ om 6 (cf v 1 5) B₁ damaged —⁶) D₂ 1 2 द्रौपदेयान् (for 'देया) Ś₁ K₁ 5 D₂ 3 T₂ 3 M₂ नरेन्द्राश्च, K₁ 'द्वैश्च, D₂ 1 2 3 'द्राणा, D₂ 'द्राष्टान्, D₃ G₁ 'द्वैश्च (for नरेन्द्रांश्च) —⁵) B₁ D₁ M₁ भूयिष्ठान्, D₂ समैर्न्यं (for भूयिष्ठ) K₂ D₃ सम वारयन् —⁶) D₂ 1 2 3 द्रौणे (for द्रोण) K₁ पुत्रस्य (for पुत्र) K₂ D₁ M₂-4 तु (for च) D₂ D₃ पांचाला, D₂ पाचाल (for पाञ्चाल्य) —⁷) D₁ 1 2 शिखण्डी D₁ न शिखण्डी अवारयत्

7 D₂ om (hap¹) 7²³ T G₁ 3 transp 7²³ and 7²⁴ —⁵) K₁ गदापाणिम् D₂ D₃ 6 अ (D₂ ह-) वाकिरत्, D₁ अघाहयत् (for अवार) —⁶) B₁ 3 शल्यम् (for शल्य) T₁ सैन्यं च (for सैन्येन)

8 °) K₁ D₂ 1 2 3 सैन्यं (for युद्धं) —⁵) K₁ B₁ D₂ 3 म (D₂ स) शकं, D₂ D₃ 5 6 कुल (D₂ 'ळ), D₃ G₁ 'युक्तं (for 'सक्त) D₁ वै युधि (for तत्र ह) —⁶) K₁ तु, D₁ om. (for च)

८५ १५
१५ १५

यदेकः सर्वसैन्यानि पाण्डवानामयुध्यत ॥ ९
 व्यदध्यत तदा शल्यो युधिष्ठिरममीपतः ।
 रणे चन्द्रमसोऽभ्याशे जनैश्चर इव ग्रहः ॥ १०
 पीडयित्वा तु राजानं शरैराशीविषोपमैः ।
 अम्यघावत्पुनर्भीमं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ११
 तस्य तद्घातं दृष्ट्वा तथैव च कृतास्त्रताम् ।
 अपूजयन्ननीकानि परेषां तावकानि च ॥ १२
 पीडयमानास्तु शल्येन पाण्डवा भृशविधत्ताः ।
 प्राद्वन्त रणं हित्वा क्रोशमाने युधिष्ठिरे ॥ १३
 वध्यमानेष्वनीकेषु मद्राजेन पाण्डवः ।

अमर्षवशमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 ततः पौरुषमास्थाय मद्राजमपीडयत् ॥ १४
 जयो वास्तु वधो वेति कृतबुद्धिर्महारथः ।
 समाहूयाब्रवीत्सर्वान्प्राद्वन्कृष्णं च माधवम् ॥ १५
 भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च ये चान्ये पृथिवीक्षितः ।
 कौरवार्थे पराक्रान्ताः संग्रामे निधनं गताः ॥ १६
 यथाभागं यथोत्साहं भवन्तः कृतपौरुषाः ।
 भागोऽवशिष्ट एकोऽयं मम शल्यो महारथः ॥ १७
 सोऽहमद्य युधा जेतुमाशंसे मद्रकेश्वरम् ।
 तत्र यन्मानसं मह्यं तत्सर्वं निगदामि वः ॥ १८

9 B1 damaged B om 5^{ab} —^a) D10 11 पश्य
 म्यद् (for 'मद्') T4 कामं (for कर्म) —^b) D1
 [क्ष]पि, G2 [क्ष]पि (for [क्ष]ति) D4 महात्मन,
 T4 1 G2 महारणे (for 'महद्गणे) — D3 om 9^c-10^b
 —^c) D 9 सैन्याना (for सैन्यानि) —^d) S1 K1-2.5
 Dn D2 1 9 9 क्षयोपयत्, D2 अपोपयत् (for अयुप्यत)

10 D2 om 10^{ab} (cf 1 9) —^a) Dn T4 तथा
 (for गदा) —^c) S (except T2) कृणु (for रणे)
 K2 1 1 B (except B1) Dn D1- 2-10 T4 [स]भ्यासे
 (for अयासे) Dn रणे चन्द्रस्य सोभ्यासे

11 ^a) D1 पारयित्वा (for पीड') B* स (for तु)
 D1 S (except T2) स पी (T4 G यपी) दयित्वा राजान
 —^d) B 1 D2 M2 अवाकिरत्, D2 इवाकिरत् (for
 अया)

12 ^a) Dn3 स (for तद्) —^b) Dn [क्ष]त्र,
 D1 1 [क्ष]त्र (for च) S1 K1 2 महास्त्रता, Dn1 n3
 D1 एतापता (for 'एताम्) — B1 damaged from
 12^a up to 14^c —^c) D2 T2 अपूरयत् (T2 'यद्') (for
 भरत्)

13 D2 om 13 B1 damaged —^a) D10 11 समरे
 (for शल्येन) —^b) G2 दार (for भृश) K2 D2
 1 11 पीडिता; Dn1 T4 G2 पीडिता; D1 2 विक्षिता
 (for 'क्षिता) —^c) Dn D1 पाटय नं (for प्राद्वन्त)
 B Dn D2 1 1 1 रणे (for रणे) —^d) S1 K1-3 क्रोश
 नाश, D1 'मान' (for 'मारे) K2 युधिष्ठिरं

14 B1 damaged for 14^{ab} —^a) K2 राजेषु (for
 राजेन) K1 D1 पाटय; K2 पाटय. —^d) D1 मद्र

राज युधिष्ठिर (sic) — T2 om 14^c-15^d —^c) D10
 पौरुषम् —^d) K2 असोडयत्, D10 11 अताड' (for
 अपीड')

15 T2 om 15 (cf 1 14) —^a) Dn1 corrupt.
 B1 5 वास्त्रि, Dn2 n3 D2 6 [स]स्तु वा (by transp)
 K2 5 D1 1 10 11 वास्तु, D2 चास्तु (for वेति) —^b)
 D1 युद्ध- (for बुद्धि) —^c) K2 corrupt Dn1 n3
 D2 5 6 स महात्मा (for समाहूय) T4 श्रोतु (for
 सारत्) —^d) T2 कृष्णेन (for कृष्ण च) K4 पाडव,
 D2 मानय, T4 पाडवान, G M पाडवा (G2 'व') (for
 माधवम्) D1 तथा कृष्ण तथार्जुन

16 ^a) D2 T2 भीष्म (for भीष्मो) —^b) S1
 पृथिवीभृत, K1 पृथिकोरवे (sic), K2 3 'वीतले, K4
 D10 'वी' (D10 'वि') क्षिता, D1 4 'वीक्षरा', G1 3 योध
 पुगा (for पृथिवीक्षित) —^c) T2 परिक्राता

17 ^a) K4 D2 यथाभागो, M2 4 'भार' (for 'भागं)
 —^b) Dn D2 1 6 निश्चया (for 'पौरुषा) G2 भवद्भि
 कृतपरैर्यै — K2 om. 17^{cd} —^c) D2 M2 विशिष्ट
 (for अवशिष्ट) D2 शल्योय, T G एवायं (for एकोऽयं)

18 ^a) D1 रणे (for युधा) Dn यैनम् (sic), D2
 यैनम् (for जेतुम्) —^b) K5 D1 1 10 11 मद्रकाधिप (D2
 'प) —^c) K2 corrupt S1 K1 M2 यत्र, K4 5
 B1 2- Dn D1-3 6 8 8 T2 अय, T1 अय (for तत्र)
 T2 2 सर्वं (for मर्यं) T2 4 तर्कयामाम संदेहस्य (T2 मर्यं
 तद्), G1 तर्कयन्मानसं मह्यं. —^d) D2 तत्परं, D2 तत्पर
 तु, T1 2 4 G M2 4 तद्धित; T2 तत्पदे; M1 2 सकर्ण्यं
 (for तत्सर्वं) S1 K1 2 निगदामि (for निगदामि) Dn1
 तत्परं विधीयता; Dn2 n3 D2 6 तत्परं संविधीयता.

चक्ररक्षाविमौ शूरो मम माद्रवतीसुतौ ।
अजेयौ वामवेनापि समरे वीरसंमर्तौ ॥ १९
साध्विमौ मातुलं युद्धे क्षत्रधर्मपुरस्कृतौ ।
मदर्थं प्रतिबुध्यतां मानार्हौ सत्यसंगरौ ॥ २०
मां वा शल्यो रणे हन्ता तं वाहं मद्रमस्तु वः ।
इति सत्यामिमां वार्णीं लोकवीरा निरोधत ॥ २१
योत्स्येऽहं मातुलेनाद्य क्षत्रधर्मेण पार्थिवाः ।
स्वयं समभिसंवाय विजवायेतराय वा ॥ २२

तस्य मेऽभ्यधिकं शस्त्रं सर्वोपकरणानि च ।
संयुञ्जन्तु रणे क्षिप्रं शास्त्रमद्रथयोजकाः ॥ २३
शैनेयो दक्षिणं चक्रं घृष्टद्युम्नस्तथोत्तरम् ।
घृष्टगोपो भवत्वद्य मम पार्थो धनंजयः ॥ २४
पुरःसरो ममाद्यास्तु भीमः शस्त्रभृतां वरः ।
एवमभ्यधिकः शल्याद्भविष्यामि महामृधे ॥ २५
एवमुक्तास्तथा चक्रुः सर्वे राज्ञः प्रियैपिणः ।
ततः प्रहर्षः सैन्यानां पुनरासीत्तदा नृप ॥ २६

C. 9 822
B 9 16 27
K 9 15 27

19 ^a) K. B: १. D. १. ११ S (except T₁ २) वीरौ (for शूरो) — ^b) M₂ मद्रवती (for माद्र) — D₁₀ repeats 19^{ad} after 20^b — ^c) K₁ १. D₁ १. अयोध्या, D_n D₂ १. १. दुर्जया, D₁ T₁ G₁ जजया (T₁ ज्या), D₁₀ (first time) अयजया (sic) (for अजेया) S₁ K₁ २. वामन्य, D₁₀ (second time) माधवेन (for वाम) — ^d) B₁ D₁ १. १० (both times) ११ शूर (for वीर) K₁ D₂ सगमे (for मर्तौ) S₁ K₁ २. समरे कोवित्रौ मर्तौ, D_n D₂ १. १० चित्रयोधिर्ना

20 ^a) S₁ K₁ २. मा त्विम, D_n D₂ १. १० योत्स्येते (D₂ तौ), T₁ M₁ नाधिम, G₁ स्वधिया (sic), G₂ स्वत्रिय (sic) (for साध्विमां) D₂ मातुल — ^b) D₂ १० यत्र, D₁ मीरौ (for क्षत्र) D_n D₂ १. १० क्षत्रधर्मे व्य (D₂ मन्व्य) वन्त्रितौ — After 20^b, D₁₀ repeats 19^{ad} — ^c) K₁ २. D₁ ११ ११ T₁ २. मदर्थं, G₁ २. तदर्थं (for मदर्थं) S₁ K₁ २. प्रत्यबुध्यता (for प्रति) — ^d) S₁ K₁ २. मानार्हौ, T₂ ममरात, G₁ M₁ मानार्ह, G₂ अनर्हौ, M₂ महाहौ (for मानार्हौ) S₁ K₁ २. विक्रमौ, K₆ मयुगौ, M₁ मगर (for गर्ग) — After 20, K₁ D_n D₂ १. १० ins

84* किं वा प्रलपितेनाथ व्यर्थेनानेन किंचन ।

[DnL n₂ [अ]रि (for [न]र)]

21 ^a) D₁₀ मा (for मा) D_n D₁ १. १० हन्ताव (for हन्ता) — ^b) D₁ तु मे (for हमा) T₂ १. G₁ २. वाच (for वार्णी) — ^c) K₁ D₁ T₂ G₂ M₁ लोके (for लोके) G₂ वीरौ (for वीरा) G₂ निबोधता (for धत)

22 ^a) D_n D₂ १. मद्राजेन, D₁ मातुल ह्यद्य (for म्लेनाद्य) — ^b) K₁ तत्र, K₅ B₂ १. D_n क्षात्र (for क्षत्र) D₁ क्षत्रधर्मे व्यप्रस्थित — K₂ om 22^c-25^b, D₁ om 22^{ad} — ^c) K₁ corrupt. S₁ K₁ २. मन स्व मभिः, K₁ S (except T₂) स्वमदां, D₂ स्वमदां, D₁

स्वपक्षं, D₂ वयं स (for स्वयं स) — ^d) K₁ २. D₂ १. ११ च (for वा)

23 K₂ om 23 (cf v l. 22) — ^a) T₂ ततो (for तस्य) D₁₀ ११ मेप्यधिक, T₁ २. G₁ ह्यभ्यं; T₂ [अ]स्त्यप्यं, T₁ विभ्यधिक (sic), G₂ सद्यं (sic), M₁ मेत्यं (for मेऽभ्यं) D₁ सत्त्व (for शस्त्र) — ^b) D₂ वा, G₂ तु (for च) D₂ सर्वोपकरणानि च, M₁ करणान्वित — ^c) K₂ D₁₀ संयुग (D₁₀ त) तु, K₁ B₂ D₂ सयुज्यतु, K₅ सपुज्यतु, D_n D₂ सयु (D₂ यु) जत, D₁ सयुजतु, D₂ सुयुजतु, D₁ सयुज्यतु, D₂ युत तु, D₁₁ सजतु, T₁ G₁ २. M₂ २. सयुज्यता, T₂ २. G₂ युज्यता, T₁ क्षिप्यता (for युञ्जन्तु) D₁ २. T₁ G₁ २. M₂ २. रये (for रणे) M₁ योजयतु रय शीघ्र — ^d) D₂ योजना, T₁ २. १. G₂ M₂ २. योजकै, M₁ कोविदा (for योजका) D₁ प्रशस्ते भद्रनोजसा

24 K₂ om 24 (cf v l. 22) M₂ om 24^a-25^b — ^a) K₁ २. B₂ D₂ १. मे (D₂ सै) नेयो, G₂ शैनेय M₁ दक्षिणे T₁ २. पक्षं, G₂ भाग, M₁ चक्रे (for चक्रं) — ^b) M₂ घृष्टद्युम्नं D₁ तथोत्तम, T₂ १. G₂ M (M₂ om) तथेतर (M₁ रे, M₂ रत्) (for तथोत्तरम्) — ^c) T₁ घृष्टतो वै (for गोपो) M₁ घृष्टतो नकुलस्तत्र — ^d) M₁ वामपार्श्वे (for मम पार्थो)

25 K₂ om 25^{ab} (cf v l. 22) M₂ om 25^{ab} (cf v l. 24) — ^a) S₁ K₁ समाप्यस्तु, B₂ D_n D₂ १. घस्तु, M₁ महावाहुर (for ममाद्यास्तु) — ^b) D_n D₂ (after corr as in text) १. भीमसेनो वृकोदर — ^c) T₂ पार्थाद् (for शल्याद्) D₁ महाहवे (for मृधे) D_n D₂ १. एवमामधित शल्य बधिव्यामि महामृधे (D_n हवे)

26 ^a) T₂ १. G₂ ततश्च (for तथा) D₂ सर्वे (for चक्रुः) — ^b) K₂ corrupt K₅ B₂ D₁ १. १० ११ T₁ तदा; D₂ T₂ तथा, T₂ १. G₂ M ततो (for सर्वे) G₂

۱۹۷۷
 ۱۹۷۸
 ۱۹۷۹

पाञ्चालानां सोमकानां मत्स्यानां च विशेषतः ।
प्रतिप्रां तां च संग्रामे धर्मराजस्य पूरयन् ॥ २७
ततः शङ्खांथ मेरीथ शतश्वैर पुष्करान् ।
अमाद्यन्त पाञ्चालाः मिहनादांथ मेदिने ॥ २८
तेऽप्यध्वारन्त संग्रामे मद्राजं तरस्विनः ।
महता हर्षजेनाथ नादेन कुलपुंगवाः ॥ २९
हादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
तूर्यशब्देन महता नाडयन्तथ मेदिनीम् ॥ ३०

तान्प्रत्यगृह्णात्पुत्रस्ते मद्वराजश्च वीर्यवान् ।
महामेघानिव बह्वृक्षैल्लवस्तोदयाबुधौ ॥ ३१
शल्यस्तु समरश्लाघी धर्मराजमरिंदमम् ।
ववर्ष शरवर्षेण वर्षेण मघवानिव ॥ ३२
तथैव कुरुराजोऽपि प्रगृह्य रुचिरं धनुः ।
द्रोणोपदेशान्विविधान्दर्शयानो महामनाः ॥ ३३
ववर्ष शरवर्षाणि चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
न चास्य विवरं कश्चिद्दर्शय चरतो रणे ॥ ३४

राज (for राज) D₂ राज प्रियहिर्गण्डिज — K₁ om
 २२^१-२७^१ —^१) D₁ दर्पन्तु, M₂ प्रहपं (for पं)
 M₁ गज प्रदपंयन्तन्व —^१) M₁ भायात् (for भायीत्)
 B₁ D₂ ६ मद्रा (for गद्रा) K₁ B D₂ १-11 मृधे,
 M₁ युधि (for नृप)

27 K1 67 27²³ (cf v l 26) —^a) K1 B
 संवासात् D1 : पावासायोमसात् च —^b) G1 : मा
 सात् D1 : पंसात्, S (except T1) : महासात् (for
 दिसात्) —^c) Dn1 D1 T3-1 G M2 : प्रतिज्ञात् (for
 'सा मा) —^d) B Dn D c s : T1 G पूजयत् (for
 'पू') D1 : M1 भमंराज्ञीभ्य (D1 'मृनां) पूजयत्, D1
 'मंनं पूजं, M-4 'सांनोभ्यपूरया — For 27^{ed},
 K1 : D1 : M1 27^{ed} 1

६१* प्रतिष्ठा या गदा राजा धृतरा मन्त्रेणमभ्ययान् ।

[k: D: २५ (for २५)]

— After (7, 5) K), leave a blank space of about half a page.

28 *) Ks : Dn Ds : e e e : Ts Gs शंखाश्च Dn
Ds : e Ts श्रेयश्च; Ds Ts Ms श्रेयः; Gs श्रेयाः (for
श्रेयः) —*) Ks : B Ds e e : Ts पुष्पल (Ts
'जल', Ks Ms पुष्पल; Cn (gloss वादित्राणि)
पुष्पल (in text) —*) Bs प्रसादयत्, Ds भावा
दयत्; Ts असादयश्च, Ts अनादयत् (for अवाद*).
Ks : B : Ds दद्यात् —*) Ks Ds Ms नादाश्च
(for नादा) Ts नादिरि; Ts शक्तिरि (for नेक्तिरि)

29 *) In अन्धधारा; Ti: १ अन्धधारा (for 'धा-
रा') In D, मन्दरे, Ti: १ Gi: १ M मकुडा (for 'रुधा')
(१) अन्धधाराकुमुद —*) Ks: १ Di: १ १ १ Ti: १
(१) १) मरु Di: १ १ गिन (for 'गिन') — Di om
(१) —*) Di हुंरुता, Di Gi: १ जारेन (for 'जे-
नार') —*) M: १ मरु (for 'मरु'), Ti: १ नान;

T: G: पुगप (for 'गया) K: D: गर्जय(D: विदार्य)-
तो नभस्त्रल

30 ^a) D₃ हदेन, T₂ नादेन (for हादेन) D_n D₅
 वृंदाना (for चण्डाना) — ^b) D₁₀ शंपाना (for शङ्खाना)
 D₅ M₂ निम्बनेन, M₃ गदेन (for नदेन). — ^c) D₄
 पूर्व (for त्र्यं) — ^d) T₃ & G नादयानाश्च

31 °) D₃ corrupt. D_{n1} पुत्रास् T₃ 4 G तान्प्रत्य
गृह्णन्पुत्रान्ते —^b) K₁ तु, D_{n2} n₃ स्व- (for च)
—D₁ om 31st —^c) D_n D₂ 5 6 गर्जन (for महा)
D₃ शैलो, D₁ वहव् (for बहव्). —^d) D₁₀ इव (for
उमां) S₁ K₁ शैलायस्थोदयायुभौ; D₃ वपंतोस्त्रोयदां,
D₁ शैलपानौ तथा उभौ, T₁ 8 4 G शैलौ द्वौ तो (T₃ 'लें
द्रस्त्रो, T₄ 'ला वं तो, G₁ 'लौभौ तो, G₂ 'लामास्त्रो;
G₃ 'लोभौ तो) मदागमे, T₂ शैलाद्वातो यथागमे, M
शैलावि (M₂ 'ला व्, M₃ 'लानि) व घनागमे

32 ^a) Śi K₁-s शैव्यस् (for शाल्यस्) Dn D₂ : ०
 तं (for तु) B₁ D₂ : ० समरे, T₂ समदं (for समर-)
 D₂ पार्थ, T₂ बुद्ध (for -श्याधी) — ^b) Śi K₁-s मन्त्र-
 (for घमं) K₂ : D₂ : ० M₂ भरिद्रम, Dn D₂ 'दम
 (for 'दमस्) — K₂ om (hapl) 32^c-33^d, B₁ reads
 the same on marg — ^d) K₂ मधवा (sio); K₂
 lacuna, Dn D₂ : ० परितं, D₂ वर्षासु, Dn शंवरं (for
 वर्षेण). Bom ed मधवा (for मधवान्) S (except
 M₁) मधवानि पर्वय

33 K₂ om 33 (cf v 1 32) B₁ reads 33 on
marg —^b) D₂ यया (for धनु) —^d) K₂ corrupt.
M₁ महाराय (for 'मना). — After 33, G₂ ins

86* मदधे विप्रिधान्वाणान्दृशयन्धृस्तलावयम् ।

34 ^a) B₁ D₁ : चरण; D₁ जालानि (for चराणि)
— ^b) G₁ K₁ : चिरं (for चित्रं) — D₁ om 34^c-35^d.

तावुभौ विविधैर्वाणैस्ततश्चाते परस्परम् ।
 शार्दूलावामिप्रेष्व पराक्रान्ताविवाहवे ॥ ३५
 भीमस्तु तव पुत्रेण रणशौण्डेन संगतः ।
 पाञ्चाल्यः सात्यकिश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 शकुनिप्रमुखान्वीरान्प्रत्यगृह्णन्समन्ततः ॥ ३६
 तदासीत्तुमुलं युद्धं पुनरेव जयैपिणाम् ।
 तावकानां परेषां च राजन्दुर्मन्त्रिते तत्र ॥ ३७
 दुर्योधनस्तु भीमस्य शरेणान्तपर्वणा ।
 चिच्छेदादिभ्य संग्रामे ध्वजं हेमविभूषितम् ॥ ३८

सकिङ्किणीकजालेन महता चारुदर्शनः ।
 पपात रुचिरः सिंहो भीमसेनस्य नानदन् ॥ ३९
 पुनश्चास्य धनुश्चित्रं गजराजकरोपमम् ।
 क्षुरेण शितधारेण प्रचकर्त नराधिपः ॥ ४०
 स च्छिन्नधन्वा तेजस्वी रथशक्त्या सुतं तव ।
 विभेदोरसि विक्रम्य स रथोपस्थ आविशत् ॥ ४१
 तस्मिन्मोहमनुप्राप्ते पुनरेव वृकोदरः ।
 यन्तुरेव शिरः कायात्क्षुरप्रेणाहरत्तदा ॥ ४२
 हतधृता ह्यास्तस्य रथमादाय भारत ।

C. 9 229
B 9 16 44
K 9 15 44

—^०) Dn D2 : c [ए]व (for च) D2 कश्चिद् (for कश्चिद्) —^१) M1 दिशो वि (for ददर्श) K1 : Dn1 D3 : G2 च ततो, M1-4 पुरतो (for चरतो) T2 : G1 : युधि (for रणे)

35 D1 om 35 (cf v l 34) —^०) B2 D1 निशि-
 तैर्, T2 : G M2-4 विविधद् (for विविधैर्) —^१)
 D3 तदात्रे च (for ततश्चाते) D10 परस्परै —^०) K5
 शार्दूलाद् (for 'लाद्) D3 शार्दूलाविव सप्रेष्व, D4
 'वामिपन्मायै

36 ²³) T1 : transp तव पुत्रेण and रणशौण्डेन T2 :
 द्रोण (for तव) D1 10 11 युद्ध (for रण) D1
 मयुत, G2 वृत्त (for 'गत) —^०) Dn1 n2 D2 : c
 10 11 T2 : G M2 पाचाला (D2 'ळा), M1 : पाचाल-
 —^१) T1 : तया नाट्रीमुतावुमौ —^१) K1 : om 36'-38'
 —^०) K2 प्रमुपान (for 'वान) —^१) K1 B1 Dn1 D3
 प्रत्यगृह्णात्, Dn3 'गृह्णीव (for 'गृह्ण)

37 S1 K1 : om 37 (cf v l 36), D1 om 37
 —^०) Dn1 n3 D4 : तुमन् —^१) D5 जयैपिणौ (sic)
 —^०) K1 D3 दुश्चरिते तव, B5 दुर्मन्त्रितेन च (for 'ते
 त्र)

38 S1 K1 : om 38 (cf v l 36) —^०) K3
 दुर्योधनस्य G2 भीमन्तु —^१) B5 [उ]न्नत, Dn D2
 : c 10 S (except T1) नत (for [आ]नत) B1 शराणा
 नतपर्वणा —^०) D1 : 2 [आ]दिभ्य, T1 : 4 [उ]दिभ्य
 (for [आ]दिभ्य) D1 -सकारा (for सग्रामे) —^१)
 D10 गज (for ध्वज) K5 D1 : 2 10 11 -परिच्छेद (D1 10
 'च्छेद) (for विभूषितम्)

39 ^०) K5 D10 किं (D10 -कं) किनीक, D3 किचिचिक
 (sic), G2 -किङ्किणीक (for किङ्कि), D3 -जालेन K4

किङ्किणीकजालेन —^१) Dn D5 महान्वै, D5 शरेण;
 D3 महतश्च (for महता) S1 K1 : -दर्शना (K2 'न)
 (for -दर्शन) —^०) S1 K1 : चचार (for पपात)
 K3 D1 रुचिरं, B3 : रुचिर, Dn1 द्विरद (for रुचिर)
 K3 : B Dn D2 : c : 11 सत्ये (for सिंहो) —^१) K3
 B1 D2 मारिप, K3 : B2 : Dn D2 : c : 8 मानद (B2
 D2 द), D1 नादवत्, D4 वै तदा, D10 11 पश्यत,
 T1 : G2 : M2-4 नादयन् (G2 यत्), T2 G1 M1 नान-
 दत् (for 'दन्)

40 D3 om. 40^० —^०) B (except B2) D3 पुन
 श्रापि, Dn D2 : c भीमस्या (D3 'श्रा)पि, D1 पुनस्तस्य
 (for 'श्रान्य) B1 छिन्नं (for चित्र) —^१) K3 : D1
 नाग, D2 दृढं (for गज) D2 गज- (for राज) —^०)
 D1 शरेण, D1 बाणेन (for क्षुरेण) D10 om (hapl.)
 शितधारेण S1 K1 Dn D1 : c G3 शत- , D1 सीत-, M3
 शीत (for शित) —^१) K5 D3 स, T2 वि- (for प्र-)
 S1 K1 : Dn1 D1 : 3 नराधिप, T3 'धिप (for 'धिप)

41 ^०) T2 : G2 : M संछिन्न (for स च्छिन्न-)
 —^१) G3 स्तुतं (sic) (for सुत) —^०) S1 K1-3 संगम्य
 (for विक्रम्य) —^१) D3 : रथोपस्थम् (for 'पस्थ)
 D2 उपाविशत् (hypermetric) K3 Dn D2 : M1 रथो-
 पस्थ उपा (Dn D2 : 'स्थ स आ-, M1 'स्थमया)विशत्

42 S (except T1 : 2) om. 42^० —^१) D3 वृको
 दरात् D1 भीमो गृह धनु पुन —^०) K5 D3 T2
 M1 तस्य, B D1 : 8 T1 : 8 G1 M2-4 अस्थ (for एव)
 —^१) K3 B3 [अ]हनत्तदा, T2 : 4 G1 : 8 न्यर्कवत् (for
 [अ]हरत्तदा) K3 क्षुरेणाहनत्तदा (submetric), D4
 M1 : 8 क्षुरेणापहरत्तदा

43 ^०) K4 : D3 हतसू (K5 'स)तो; Dn D3 T1 G3
 'सूत; D3 रथसूता; G2 दृते सूते (for हतसूता) —^१)

C 9 839
B 9 16 44
K 9 15 44

व्यद्रवन्त दिशो राजन्हाहाकारस्तदामवत् ॥ ४३
तमभ्यधावन्नाणार्थं द्रोणपुत्रो महारथः ।
कृपश्च कृतवर्मा च पुत्रं तेऽभिपरीप्सवः ॥ ४४
तस्मिन्विलुलिते सैन्ये त्रस्तास्तस्य पदानुगाः ।
गाण्डीवधन्वा विस्फार्य धनुस्तानहनच्छरैः ॥ ४५
युधिष्ठिरस्तु मद्रेशमभ्यधावदमर्षितः ।
स्वयं संचोदयवश्वान्दन्तवर्णान्मनोजवान् ॥ ४६
तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।

पुरा भूत्वा मृदुर्दान्तो यत्तदा दारुणोऽभवत् ॥ ४७
विघृताक्षश्च कौन्तेयो वेपमानश्च मन्युना ।
चिच्छेद योधान्निशितैः शरैः शतसहस्रशः ॥ ४८
यां यां प्रत्युद्ययौ सेनां तां तां ज्येष्ठः स पाण्डवः ।
शरैरपातयद्राजन्गिरीन्वज्रैरिवोत्तमैः ॥ ४९
साश्वसूतध्वजरात्रयिनः पातयन्वहन् ।
आक्रीडदेको बलवान्पवनस्तोयदानिव ॥ ५०
साश्वारोहांश्च तुरगान्पत्नींश्चैव सहस्रशः ।

D₁₀ 11 आस्थाय (for 'दाय') — D₉ om 43^a-44^b —^c) K₁ शितो (sic), B Dn D₂ s s s रणे, T₃ G₂ ततो (for दिशो) T₁ s राज्ञो (for राजन्) K₅ व्यद्र-
वन्तदिशो राजन् —^d) B Dn₁ ns D₂ s s s T₁-3 G
M₁ ततो (for तदा) T₁ हाहाकारो महानभूत्

44 D₉ om 44^{ab} (cf. v 1 43) —^c) T₁ s अभ्य
धावत्, T₃ 'याव' (for 'धावत्') —^d) K₁ तेभ्य,
B (except B₂) Dn D₂ s s s तव, T₃ s G₁ s ते हि
(for तेऽभि) D₂ तत्र पुत्रं परीप्सव

45 ^a) K₅ निद्रुषिते (sic), Dn D₂ s s विनिहते, D₃
'लुषिते, D₁ 'चलिते, T₃ 'मुषिते; M 'लुषिते (for
'लुषिते) —^b) K₁ न्यस्तास्, B₂ व्यस्तास्, Dn₂ ns
[s]त्रस्तस्, D₁ संत्रस्तास् (hypermetric), T₂ त्रासात्
(for त्रस्तास्) D₂ तत्र (for तस्य) Dn₁ तत्रस्तस्
पदानुगा, D₂ सत्रस्तास् पदां, T₃ G M₁ s 4 त्र (G₁
संत्र [hypermetric]) स्तास्तस्य पदानुगान् —^c) Ś₁ K₁
गाडीवं, Dn₂ ns D₁ s गाजीव- Ś₁ K₁ lacuna for
धन्वा विस्फार्य K₅ D₂ विस्फुर्य, T₂ s G₃ M 'ष्फार्य
(for 'स्फार्य) —^d) T₂ s G₁ s तद् (for तान्) D₂
न्यहनत्; S (except T₁ s) व्य (G₁ s वि)धमत् (for
अहनत्)

46 ^b) Dn D₂ s s अरिंदम (Dn₂ D₂ 'म) (for
अमर्षित) T₃ अभ्ययावमर्षित — D₁ om. 46^{cd} —^c)
Ś₁ K₁-s प्र- (for स) Dn D₁₀ 11 नोदयन्, T₃ s
G₂ s M₂-4 Cv 'चोदयानो (for 'चोदयन्) K₄ स्वयं
संचोदयंतस्तान्, D₂ संनोदयत तानश्चान् —^d) K₅ हेम
वर्णान्, Dn D₂ हंस, T₃ दंतवत्तान् (for 'वर्णान्)
B₁ महा- (for मनो-),

47 ^a) D₁ T₃ G₂ M तद् (for तत्र). K₂ D₂ s
[अ]द्भुतम्; K₅ D₁ s 10, 11 [अ]भ्यर्षम् (for [अ]द्भुतम्).
K₄ Dn T₃ अपश्याम. —^b) K₂ s D₂ s S (except

M₁) कुत्तीपुत्रो युधिष्ठिर —^c) D₂ s पुरो (for पुरा)
Dn D₂ पुनर् (for मृदुर्) Ś₁ K₁ s कृतो (for दान्तो).
—^d) K₁ यत्र वै, T₁ यत्तदा, T₃ s G₂ यत्नवान् (for
यत्तदा)

48 ^a) D₃ s S (except T₂ M₁) वि (M₃ नि)वृत्ताक्ष,
D₁₀ विकृता (for विघृता) K₁ s B₂ Dn D₂ s s s 11
T₂ तु, T₃ s G M हि (for च) —^b) T₁ मन्युमान्
(for मन्युना) T₂ दीप्यमानस्तु मन्युना —^c) T₂ s
G विशिखे (for निशितै) M₁ विभेद निशितैर्योधाव्,
M₂-4 विभेद योधान्निशितै (M₃ 'धाश्च शि)खे —^d) B
(except B₂) D₂ s भहै, Dn₁ ns D₂ s s वाणै; G₁ s
M₂-4 शितै, G₃ शतै (for शरै) T₁ शतशोय सहस्रश
— After 48, Dn D₂ s read 51^c-52^b

49 Ś₁ K₁ s lacuna for 49^a-51^b, Dn D₁ s s om
49 —^a) K₅ B₁ s s D₂ s s प्रत्युदियात्, K₅ प्रत्यु-
दियायौ (hypermetric), D₁ G₂ M₂-4 अभ्यहनत्, T₃ s
G₁ s M₁ अभ्यगमत् (T₁ 'मन्) (for प्रत्युद्ययौ). —^b)
K₅ B₁ s D₂ श्रेष्ठ, D₂ छेच (sic) (for ज्येष्ठ.) T₁ s
तु (for स) D₂ सा सा चायो व्यनश्यत, D₁ S (except
T₁ s) सा सा (G₂ s ता ता) सद्यो व्यनीनशत् (D₂ विन-
त्यति) —^c) K₅ D₂ राजा (for राजन्) D₂ स शरै
पातयद्राजन्, D₁ S (except T₁ s) न्यपात (M₃ 'वार) यत
कौन्तेयो —^d) K₅ गिरिर् (for गिरीन्) T₃ s G
गिरीन्व (T₁ 'रिर्व) ब्र ह्वोत्तमान्, M₂ s गिरिवातैरिवोत्तमै
— After 49, D₂ reads 51^c-52^b

50 Ś₁ K₁ s lacuna for 50 T₁ om. 50^{ab} —^a)
T₂ चरान् (for 'रथान्) —^b) T₃ स तप्ता, G M यो
(M₂ यौ) धाश्च (for रथिन) D₁ प्रसयन्; T₁ s [s]पा
तयत् (T₁ 'यन्); T₃ प्रादहद्; G₁ s प्राध (G₃ 'थ) मद्;
G₂ प्रवरान्; M प्रहितात् (for पातयन्). —^c) K₅ सो
क्रीडदेको; K₅-Dn₂ D₁ s 10 T₂-4 G₁ M₁ अक्री, G₂
आक्रीडतैको (for 'देको). —^d) K₄ D₁ s S तोयदैर्

व्यपोथयत संग्रामे कुट्टो रुद्रः पशुनिव ॥ ५१
 शून्यमायोधनं कृत्वा शरवर्षैः समन्ततः ।
 अम्यद्रवत मद्रेशं तिष्ठ शल्येति चाव्रवीत् ॥ ५२
 तस्य तच्चरितं दृष्ट्वा संग्रामे भीमकर्मणः ।
 वित्रेसुस्तावकाः सर्वे शल्यस्त्वेन समभ्ययात् ॥ ५३
 ततस्तां तु सुसंरब्धौ प्रध्माप्य सलिलोद्धवां ।
 समाहूय तदान्योन्यं भर्त्सयन्तौ समीयतुः ॥ ५४
 शल्यस्तु शरवर्षेण युधिष्ठिरमवाकिरत् ।

(for 'दान')

51 For the sequence in Dn Ds c, cf. v l 48, for that in Ds, cf. v l 49 Ś1 K1.2 lacuna for 51^{ab} —^a) K1 Dn2 D10 साधरोहाश्च (K1 हान्म, Dn2 'हान्नु'), Dn1 D. c c साधरोहान्नु (for 'श्च') —^b) Dn1 n3 D. c पत्नी (D1 c 'ची'श्चापि, T1 3 G1 3 M2 4 पत्नीश्च (T1 'न', T2 'न')क, T2 पत्तिनैक, M1 पत्तयश्च (for पत्तीश्च) Dn2 D10 11 महत्तया —^c) Dn Dc व्यपोथयत्तान्, M न्यपाडयन् (M1 'च') (for व्यपोथयत्) D1 कैविय (for मप्राने) —^d) B वज्र (for रुद्र)

52 For the sequence in Dn D. c, cf. v l 48, for that in Ds, cf. v l 49 —^a) K1 अन्यम् (for शून्यम्) Dn2 साधरोहाश्च तुरगान् (= 51^a) —^c) D1 S (except T1) अन्यथावत (for द्रवत) K2 मद्रेश (for मद्रेश) —^d) Dn D1 3 4-5 T G1.8 तिष्ठ (for शल्य)

53 ^b) Dn D [5]मीर (for मीन) K1 च्चन, D1 विक्रम (for कर्मण) —^c) B1 4 5 वित्रेषु —^d) Ś1 K1.2 च (for तु) D1 एक (for पुनं) T2 3 G2 समभ्ययान्

54 ^a) K1 Dn1 D2 3 c T1.2 तु नौ सु, K. B2 D2.10 11 T2 3 G M तौ मृदा, D1 तावति (for तौ तु सु) K. D2 10 11 सकुटौ, D1 पत्नी (for रव्यौ) —^b) K2 प्रामाण्य (sic), K. B1 Dn2 D1 c 11 T1 प्रमाय (Dn2 D2 'य्य'), D2 'घाप्य, T2 3 पशाय्य, T2 प्रदाय्य (for 'घाप्य) T1 जलजोद्धवां (for सलिलो) —K5 om 54^c —^c) K1 तावाहूय, Dn1 n2 समाहूतौ, D1 'हूत, D2 'हूयत् (for 'हूय) Ś1 K1 2 ततो, D1 T1 तया (for तदा) —^d) Ś1 K1-2 मक्षर्यतौ (for मर्त्य) M1 3 परस्परं (for समीयतु)

55 ^b) S अपीडयत् (for अवाकिरत्) K5 D2.10 n

मद्रराजं च कौन्तेयः शरवर्षैर्वाकिरत् ॥ ५५
 व्यदश्येतां तदा राजन्कङ्कपत्रिभिराहवे ।
 उड्भिन्नरुधिरौ शूरा मद्रराजयुधिष्ठिरौ ॥ ५६
 पुष्पिताविव रेजाते वने शलमलिकिशुकौ ।
 दीप्यमानौ महात्मानौ प्राणयोर्युद्धदुर्मदौ ॥ ५७
 दृष्ट्वा सर्पाणि सैन्यानि नाध्यवस्यंस्तयोर्जयम् ।
 हत्वा मद्राधिपं पार्थो मोक्ष्यतेऽद्य वसुंधराम् ॥ ५८
 शल्यो वा पाण्डवं हत्वा दद्यादुर्योधनाय गाम् ।

C 9 55
B 9 16 60
K 9 15 59

पीडयामास पाण्डवं — K2 B1 D2 c om. (hapl) 55^{ad} —^c) K2 B3-5 D (D2 c om, D7 missing) M2-4 तु (for च) —^d) T2.3 G M2-4 शूरैरेव (T2 नं) ममाकिरत्

56 D1 om 56^{ab} —^a) Ś1 K1-3 5 B2 D2-3 10 अदश्येता, K1 विद, T2 3 G2 व्य (G2 *) दश्येते, G1 संदश्येते (for व्यदश्येता) Ś1 K1-4 महाराज, T2 3 तया राजन् (for तदा रा) —^b) D3 corrupt K5 D10 11 आवृत्ता, S (except T1.2) 'हूतौ (for 'हवे) —^c) T1 G उद्धमद् (for उड्भिन्न) B2 Dn Ds हृदयौ (for -रुधिरौ) B1 2 T1 G वीरौ, Dn Ds चोमौ (for शूरा) T2 उद्धमद्गिरापीडौ

57 ^a) K5 रेजातौ, Dn D2 4-6 राजेता, D1 राजेद्र, T1.2 राजतौ, M राजेते (for रेजाते) —^b) K5 B Dn D1.2 4-6 8 T1 3 G1 शाल्मलि, K1 शाल्मीकि (for शाल्मलि) Dn2 n3 किशुकै (for शुकौ) —For 57^{ab}, K5 D2 10 11 subst.

87* पुष्पितां शुशुमाते तौ वसन्ते किशुकौ यया ।

[D10 11 वै (for तौ)]

—^d) B1 4 5 Dn D2 c c c T4 G2 ने (D2 c c न) दतुर्, D1 संयन्तौ, M प्रयुद्धौ (for प्राणयोर) K4 प्राणवाते सुदुर्मदौ, K. वने शाल्मलिदुर्मदौ, B3 D1 8 10 11 T1.2 प्राणयूतेन (D1 T1 2 पु) दुर्मदौ (D1 सगरे)

58 D1 om 58^{ab} —^a) K1 D1 T2 G2 सर्वाणि मृतानि, T1 2 M2-3 सैन्यानि सर्वाणि (by transp) —^b) K1 B3-5 नाध्य (K4 'त्य) पदयस्, Dn Ds नाप्य-दयस्, D2 G2 M2-4 न व्यवस्यस्, D1 नाभ्यगच्छस् (for नाध्यवस्यस्) B1 M1 ततो (for तयोर्) K2 M8 जन, Dn जय, D10 जये, Dn नय, T1 जयौ (for जयम्) —^c) D1 मद्रपतिं, D2 मद्रेश्वरं, D3 मद्राधिपे, G1.8 धर्मागमज, M8 धर्मसुत (for मद्राधिपं) S

C 2 633
D 2 16 60
K 2 15 60

इतीव निश्चयो नाभूद्योधानां तत्र भारत ॥ ५९
प्रदक्षिणमभूत्सर्वं धर्मराजस्य युध्यतः ॥ ६०
ततः शरशतं शल्यो मुमोचाशु युधिष्ठिरे ।
धनुश्चास्य शिताग्रेण बाणेन निरकृन्तत ॥ ६१
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय शल्यं शरशतैस्त्रिभिः ।
अविध्यत्कार्मुकं चास्य क्षुरेण निरकृन्तत ॥ ६२
अथास्य निजघानाश्वाश्चतुरो नतपर्वभिः ।
द्राभ्यामथ शिताग्राभ्यामुभौ च पार्णिसारथी ॥ ६३
ततोऽस्य दीप्यमानेन पीतेन निशितेन च ।

प्रमुखे वर्तमानस्य भल्लेनापाहरद्धजम् ।
ततः प्रभयं तत्सैन्यं दौर्योधनमरिंदम ॥ ६४
ततो मद्राधिपं द्रौणिरभ्यधावत्तथाकृतम् ।
आरोप्य चैनं स्वरथं त्वरमाणः प्रदुधुवे ॥ ६५
मुहूर्तमिव तौ गत्वा नर्दमाने युधिष्ठिरे ।
स्थित्वा ततो मद्रपतिरन्यं स्यन्दनमास्थितः ॥ ६६
विधिवत्कल्पितं शुभ्रं महाम्बुदनिनादिनम् ।
सज्जयन्नोपकरणं द्विपतां लोमहर्षणम् ॥ ६७

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

(except T1 2) शल्ये (for पार्थो) —^d) K2 corrupt
K4 Dn2 [s]थ, D8 स्व- (for सध)

59 ^a) B1 D8 [s]पि (for वा) D4 पादवान्
—^b) D1 दाता, D2 8 दत्त्वा (for दद्याद्) —^c)
S1 K1 2 [ए]वं, D1 वि, T2 8 वा (for [ह]व).
M1 2 संशयो (for निश्चयो) K5 द्वेधा, D8 द्वैधो, S
(except T1 2) ह्या (G1 [s]भ्या)सीद् (for नाभूद्)
—^d) M2-4 यौधाना Dn1 n3 D8 8 तव (for तत्र)
D4 S (except T1 2) मारिष (for भारत)

60 ^b) B1 8 D2 धीमत (for युध्यत)

61 ^a) K2 शल्ये —^b) K5 D3 8 10 [अ]थ, B
(except B2) Dn D2 8 11 [अ]भ्य, D8 [उ]ग्रो (for
[आ]शु) K2 Dn8 युधिष्ठिर, D8 'ष्ठिर (for 'ष्ठिरे)
—^c) Dn D2 8 स चोग्रेण, D4 शरां; T2 सित्वा (for
शितां) —^d) K1 बलेन, D4 घोरेण, M8 om. (for
बाणेन) K6 D2 बाणेनैव निराकृतं, B2 'न निचकृतं ह

62 S1 K2 4 D8 M8 om. (hapl.) 62, K1 om.
62^a-63^b Dn1 reads 62 on marg —^a) D1 [s]न्य
(for अन्यत्) —^b) D8 शल्य —^c) B1 D1 आवि
ध्यत्, B2 M2 4 तस्य (for चास्य). —^d) M1 शितेन
(for क्षुरेण), K5 D2-4 T1 8 क्षुरेण न्यकृन्तत (K5 D3
निराकृतं; T1 निरकृतत).

63 K1 om 63^{ab} (of v. 1 62). —^a) D4 corrupt
Dn D2 8 तथा (for अथ) K2 आशूश (for अशूश)
—^b) D4 corrupt K4 T1 चतुरोन्नत —^c) B4 8
ताभ्याम् (for द्वौ) B D8 8 11 T1 4 G2 अति, Dn

D2 8 8 च नि, D4 T8 G2 M1 तु नि, G8 द्राभ्या,
M2 तस्य, M8 4 त तु (for अथ) —^d) D4 corrupt
K6 D2 10 11 तद्, T1 2 दै, M1 तौ (for च) S1
K1 प्राष्टि, K2 प्राणि, Dn1 पार्थि-, T3 G2 8 M
प्राष्टि (M1 'ष्टि) (for पार्णि)

64 ^a) T1 2 ततो ह्या (for 'तोऽस्य) —^b) T3 पीडितो
(for पीतेन) K5 पीडितेन शितेन च —^c) D4
corrupt K4 8 Dn D1-3 8 10 T2 G2 3 M2-4 अपहरद्
D3 हृदि (for ध्वजम्) —^e) D4 तु (for प्र) —^f)
Dn2 n8 D4 8 दुर्योधनम्, T G1 8 M2-4 धार्तराष्ट्रम्
(T8 'द्राद्) (for दौर्योधनम्) Dn D2 4 T1 2 अरि
दम, D8 G8 'दम G2 धार्तराष्ट्रस्य मारिष

65 ^b) B (except B4) Dn D2 8 8 8 अभ्यवर्तत्
(for 'धावत्) S1 K1 2 D4 तथा कृप, D10 तथाकृता,
T2 तदा कृत, T3 तथागतं, G3 'कृति (for 'कृतम्).
—^c) D3 नैव (for चैनं) K5 B2 D1 8 4 स्वरथे, Dn
D8 राजानं, D10 11 स रथे, T8 स्वरथात् (for 'रथं).
B (except B2) D8 8 आरोप्य स्वरथं चैनं

66 ^a) T2 4 G M1 तान्दत्त्वा (for तौ गत्वा). —^b)
T8 G2 वर्धमाने (for नर्दं). —^c) D2 8 10 स्थित्वा (D8
'त्वा); G1 8 हिस्वा (for स्थित्वा). D8 चातो (for ततो)
D4 निवर्तत तत शल्यो; T8 G2 तत, स मद्राधिपतिर, T4
ततो मद्राधिपत्तुर्णम् —^d) S1 K1 D4 अन्य-, D8 T2
M1 अन्यत् (for अन्यं) K5 आविशत् (for आस्थित)

67 K4 om 67 —^a) B1 8 8 D8 8 दिन्य; D8

१६

संजय उवाच ।

अथान्यद्वनुरादाय बलवद्वेगवत्तरम् ।

युधिष्ठिरं मद्रपतिर्विद्धा सिंह इवानदत् ॥ १

ततः स शरवर्षेण पर्जन्य इव दृष्टिमान् ।

अभ्यवर्षदमेयात्मा क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ २

सात्यकिं दशभिर्विद्धा भीमसेनं त्रिभिः शरैः ।

सहदेवं त्रिभिर्विद्धा युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ३

तांस्तानन्यान्महेष्वासान्साध्वान्सरथकुञ्जरान् ।

कुञ्जरान्कुञ्जारोहानश्चानश्चप्रयायिनः ।

रथांश्च रथिभिः सार्धं जघान रथिनां वरः ॥ ४

बाह्वंश्चिच्छेद च तथा सायुधान्केतनानि च ।

चकार च महीं योधैस्तीर्णां वेदी कुशैरिव ॥ ५

तथा तमरिसैन्यानि घ्नन्तं मृत्युमिवान्तकम् ।

परिवनुर्भृशं क्रुद्धाः पाण्डुपाञ्चालसोमकाः ॥ ६

C 9 870
B 9 17 7
K. 9 15 75

छेदं, Gl. 3 भूयो (for शुभ्र) —^b) Ks महानाद- (for नुद) Ks B (except B2) D2 : T2 M1 निनादित,
D2 : नादिना, G1 नदिन (for 'नादिनम्) —^c) T1 :
न्यन्त (for मज्ज) S1 K1 मज्ज *** करण (K1 'कारणा),
Gl. 2 मज्ज रयोपकरणैर् —^d) S रोम (for लोम)
— After 67, T1 : ins

88* सुद्वर सुवक्राक्षं विधेयाश्च सुमारथिम् ।

[T2 : मद्रर नचक्राक्ष (for the prior half)]

Colophon om in T2 M D1 missing — Adhy
name Bom ed युधिष्ठिरयुद्ध — Adhy no (figures,
words or both) B2 16, Dn D1 10 S (T2 M om)
15 (as in text) — Slo/a no K. 65, Dn1 67,
Dn2 n3 64

16

1 D1 missing up to 80° (cf v 1 9 1 1) D1
S (except T1 : 2) om the ref. —^a) M1 धनुश्चा
न्यदुपादाय —^b) Ks B2 D2 10 11 बलवान् (for 'बद्'
D1 मन्ववत्तर (for 'वेग') —^d) Ks D1 3 10 11 भित्वा
(for विद्धा) Ks Dn3 D1 2 : s 6 10 11 [उ]द्वदन् (for
[अ]नदत्)

2 ^a) K1-3 च, D2 स (for स) —^c) S1 K1
अदीनात्मा (for अमेयात्मा) —^d) Dn2 n3 D2 क्षत्रिय,
D2 : 10 11 M2 3 क्षत्रिय (for क्षत्रियान्) Dn2 D2 10
T2 क्षत्रियर्षभ, Dn3 'पंभ', D2 G3 'पंभान्

3 Dn1 n2 om 3, Dn3 reads it on marg —^b)
Ks B Dn3 D1 4-6 : s 4 T2 M2 4 तथा, G1 : M2 तदा
(for शरैः)

4 ^a) K1 ताक्षान्यान् (submetric), Dn ततश्चा
न्यान्, D1 तान्सर्वाश्च, D10 ताश्च ताश्च, T2 : तास्ता
श्चैव, M1 एताश्चान्यान्, M2 : तास्ताश्चान्यान् (for तास्ता
न्यान्) D1 अन्याश्च परमेष्वासान् —^b) Ks om.
सरथकुञ्जरान् Dn D2 : सवाजिः, D1 साध्वान् (for
साध्वान्स) D2 कौरवान्, D10 11 कृषरान्, T2 ययपान्
(for कुञ्जरान्) — After 4^b, K1 : B1-3 D2 8-11
T1 : ins

89* अर्दयामास विशिखैस्त्कामिरिव कुञ्जरान् ।

[K1 : B2 D2 : कुजर (for कुञ्जरान्) T1 : मद्ररान्
प्रतापवान् (for the post half)]

— D1 om. 4^{ad} —^d) D2 8 अथ (for अथ) T1 :
धाविन (for 'यायिन) D1 अन्धान्धाभिरोहितान् —^e)
D1 पर्त्तिश्च, D2 रथाश्च (for रथाश्च) Ks D2 10 11
रथिन (for रथिभिः)

5 D1 om. 5^{ad} —^a) Ks D2 10 11 तरसा; B1 D2
समरे, Dn D2 : T2 च तदा, T2 बहुधा, G2 शतधा
(for च तथा) K2 बाह्वंश्चिच्छेदयस्तथा (sic), T1 :
बाह्वश्च चि (T2 वि)च्छेद तदा (T1 'था) —^b) T1 :
सायुधान्केवलस्तथा —^c) B1 D2 9 वै महीं, Dn D2
च (D2 वै) महा, M1 : महती (for च महीं) M योधैस्
—^d) D2 वेदी तीर्णां (by transp), T2 कीर्णां वेदी

6 S1 K1-3 om. 6^{ad} —^a) T2 तदा (for तथा)
D1 एव सोमकसैन्यानि —^b) Ks : निघ्नन् (for घ्नन्त)
D1 मृत्युर्, M1 क्रुद्धम् (for मृत्युम्) —^d) S1 K1-3
सैनिका, M1 सृजया (for 'सोमका) After 6, T2 :
G M ins an addl. colophon [Adhy name M2-4
शाल्यमोहन — Adhy no (figures, words or both)
T2 M 13]

C 9 071
B 9 17, 8
K 9 18 1

तं भीमसेनश्च शिनेश्च नत्ता
माद्याश्च पुत्रौ पुरुषप्रवीरौ ।
समागतं भीमवलेन राज्ञा
पर्यापुरन्त्योन्यमथाह्वयन्तः ॥ ७
ततस्तु शूराः समरे नरेन्द्रं
मद्रेश्वरं प्राप्य युधां वरिष्ठम् ।
आवार्य चैनं समरे नृवीरा
जघ्नुः शूरैः पत्रिभिरुग्रवेगैः ॥ ८
संरक्षितो भीमसेनेन राजा
माद्रीसुताभ्यामथ माधवेन ।

मद्राधिपं पत्रिभिरुग्रवेगैः
स्तनान्तरे धर्मसुतो निजघ्ने ॥ ९
ततो रणे तावकानां रथौघाः
समीक्ष्य मद्राधिपतिं शरार्तम् ।
पर्यावृज्जुः प्रवराः सर्वशश्च
दुर्योधनस्यानुमते समन्तात् ॥ १०
ततो द्रुतं मद्रजनाधिपो रणे
युधिष्ठिरं सप्तभिरभ्यविध्यत् ।
तं चापि पार्थो नवभिः पृथक्कै-
र्विन्वाथ राजंस्तुमुले महात्मा ॥ ११

7 Before 7, T4 G M ins सजय —^a) K2 D2 corrupt. S1 भीमसेन (for 'सेनश्च') D1 5 शिनेश्च, D1 मितेश्च, T2 om (for शिनेश्च) D1 पौत्रौ (for नत्ता) —^b) D2 om पुत्रौ D2 पौरुष (for पुरुष) —^c) D2 समागत, T1 2 'पतन्', M1 'गता' (for 'गत') M2 सेनेन (for 'वलेन') S1 K1 2 om (hapl.) from राजा up to भीमसेनेन (in 9^a) T1 2 राजन्, M1 राज (for राज्ञा) —^d) K2 5 B Dn D2 8 5 8 8 11 T2 पर्याप्तम्, K2 पर्येषुम् (for पर्यापुर) K2 5 B (except B2) D1 5 8 अथाह्वयत, Dn D2 8 8 8 'चैत', G2 इवाह्वयत (for अथा')

8 S1 K1 2 om 8 (of v 1 7) —^a) K2 B2 8 च, D1 4 स्म, T1 स (for तु) K2 4 B1 8 4 D2 4-6 8 8 M2 8 नरेन्द्र, B2 D1 नृपेन्द्र (D1 'द्र'), B2 om, D2 महेंद्र; G2 नरेन्द्रा (for नरेन्द्र) —^b) K2 Dn 2 ns D2 महेश्वर, D10 नरे' (for मदे) D2 मदेश्वर प्राप्य युधिष्ठिरं (submetric) —^c) D1 8 अवार्थ D2 वैर, D2 सैन्य (for चैन) D1 सक्ला (for समरे) K2 B Dn D2 8 8 8 T4 नृवीर, K2 नृवीरौ, D1 नरेन्द्रा, G2 नृवीर्य (for नृवीरा) —^d) D2 जघ्नुः (for जघ्नु) Dn परै, D1 M शितै (for शूरै) D2 उग्रवेगौ, D10 11 'वेगा' (for 'वेगै').

9 S1 K2 2 om up to भीमसेनेन (of v 1 7) K2 D1 om. (hapl.) 9^{abc} —^a) Dn M1 सुरक्षितो, D1 स विक्षितो, D2 5 G2 स रक्षितो (for सर') K2 B D2 9 वलेन, Dn सुतेन (for सेनेन) K2 5 D1 8 8 राजा (for राजा) —^b) T2 सुताभ्याम् (for 'सुता') K2 D2 अपि (for अथ). S1 K1 2 यादवेन, D1 सायकेन (for माधवेन) —^c) M1 माद्राधिप Dn D2 8 8

पचभिर्, D2 च त्रिभिर् (for पत्रिभिर्) B2 उग्रवेगै (for 'वेगै') —^d) M2 तान्तरे (for स्तना') T2 जघ्ने (for निजघ्ने)

10 ^a) K2 वलौघा, Dn D2 सहस्रा, D1 T2 रथौघ, D2 रथाद्या, T2 रथौघान, G2 रथासन् (for रथौघा) M1 ततो रथौघा युधि तावकाना —^b) Dn D2 संवीक्ष्य (for समीक्ष्य) D2 मद्राधिपति S1 K1 शरास, D2 पराम्भान (for शरार्तम्) —^c) K2 D2 8 corrupt S1 K1 2 प्रवरान् (for 'रा'). K2 D1 सर्वराज्ञा, B2 सर्वशो (submetric), D10 11 ते सुसज्जा, T1 2 G2 M2-4 सर्वयो (M2-4 'र्यौ') धा (for 'शश्च') Dn D2 5 8 परि (D2 पर्या) ऋम् (D2 'चक्षु') ल पुरुषप्रवीरा, D2 पर्येषुम्स्तु प्रचरा सर्वशो, T2 4 G1 8 परिव्रुष्टे (T2 पत्यु प्रवृ, T2 पर्यु प्रवर्य [sic]) प्रवरा समताद्, M1 त पर्येषुम्स्तु प्रचरा नृसिंहा —^d) K2 अनुमत, Dn1 T2 G2 'मते, D2 'गते, D2 'मत (for 'मते) K2 D2 10 11 पुरस्ताद्; T1 8 G2 समेता (for समन्ताद्)

11 ^a) K2 तयाद्रुत, Dn ततोद्रुत, D2 तदद्रुत, T2 ततो द्रुत, T2 ततो भृश, T2 ततोमज (for ततो द्रुत) D2 ततोद्रुत मद्रकाणामधीपो —^b) K2 अभ्यविध्यता, D1 M2 8 अभ्यविध्यत्, D2 अभ्यवर्यत्, T2 G प्रत्यविध्य (T2 'घ्या'त् (for अभ्य') — After 11^b, M2-4 read 19^{cd} —^c) D2 पचाभि (sic) (for त चापि) — After 11^c, M1 reads 19^{cd} for the first time, repeating it in its proper place K2 D2 om. 11^d-12^a —^d) T1 G1 8 विन्वाथ D2 वाणस (for राजस) Dn1 ns D1 8 तुमुले, D1 8 तुमु- (D2 'म'लैर; G2 समरे (for तुमुले) K2 महात्मन, D2 'स्मन्.

आकर्णपूर्णायतसंप्रयुक्तैः

शरैस्तदा संयति तैलधौतैः ।

अन्योन्यमाच्छादयतां महारथौ

मद्राधिपश्चापि युधिष्ठिरश्च ॥ १२

ततस्तु तूर्णं ममरे महारथौ

परस्परस्यान्तरमीक्षमाणौ ।

शरैर्भृशं विव्यधतुर्नृपोत्तमौ

महाबलौ शत्रुभिरप्रघृष्टौ ॥ १३

तयोर्धनुर्ज्यातिलनिस्वनो महा-

न्महेन्द्रवज्राशनितुल्यनिस्वनः ।

परस्पर बाणगणैर्महात्मनोः

प्रवर्पतोर्मद्रपपाण्डुवीरयोः ॥ १४

तौ चेरतुर्व्याघ्रशिशुप्रकाशौ

महावनेष्वाभिपगृद्धिनाविच ।

विपाणिनौ नागवराविवोभौ

ततश्चतुः संयुगजातदर्पो ॥ १५

ततस्तु मद्राधिपतिर्महात्मा

युधिष्ठिरं भीमबलं प्रसह्य ।

विन्याध वीरं हृदयेऽतिवेगं

शरेण सूर्याग्निसमप्रमेण ॥ १६

ततोऽतिविद्धोऽथ युधिष्ठिरोऽपि

सुसंप्रयुक्तेन शरेण राजन् ।

C 9 231
B 9 17 18
K 9 16 11

12 Ks D3 om 12^a (cf v l 11) —^a) Dn D5
प्रायत (for पूर्णं) K2 4 संप्रयुक्तैः, Dn D2 5 6
चापमुक्तैः, D5 संप्रयुक्तैः, S (except T1 2) विप्रमुक्तैः
—^b) B2-5 Dn D5 c 2 9 T2 4 G तथा, M2 सदा (for
तदा) K5 D3 T1 2 संप्रति (for सयति) T3 G2 M2 4
संप्रयुक्तैः (G2 'दा')^c, T4 M1 सुप्र, G1 3 विप्र, M3
सुप्रयुक्तैः (for तैलधौतैः) — T4 om 12^{cd} D3 repeats
12^{cd} after 14^b —^c) D5 आच्छादयतो, G2 आमर्त्यता
(for आच्छाद) K5 महाबलौ (for 'रथौ') D1 (second
time) अन्योन्यमाच्छादय वचयंतु शरैर् —^d) G2 चैव
(for चापि)

13 Dn3 om. 13 D1 om 13-14 —^a) K1 च,
Dn1 om. (for तु) K- पूर्णं, D1 पूर्वं (for तूर्णं)
K5 सरथौ (for समरे) —^b) K1 परस्परन्यातरम्,
Dn1 n2 D2 5 6 न्यतर चातर (for 'स्परन्यान्तरम्') K2 4
Dn1 n2 D2 2 9 10 ईक्ष्यमाणौ, D5 T2 वीक्ष्य (for ईक्ष्)
—^c) T1 G1 3 विव्यधतुर् Dn1 n2 D1 6 M2 4 नरोत्तमौ,
T2 4 G M1 3 महारथौ (for नृपोत्तमौ) —^d) K5 महा
रणे, T4 'हवे, G2 'रथौ (for बलौ) Dn1 n2 अप्य
घृष्टौ, D5 T2 अप्रघृष्टौ (for 'घृष्टौ')

14 D1 om. 14 (cf v l 13) —^a) B1 T1 3
G1 2 M ततो, T2 नाना (for तयोर्) D2 T2 तच्छ
Some MSS निस्वनो —^b) Ś1 K B1 D (except
Dn2, D1 om., D1 missing) T1 4 G1 2 तुल्यनिस्वन
(G2 'नौ'), G2 निस्वनो महान्, M1 निस्वनोपम (for
तुल्यनिस्वन) — After 14^b, D1 repeats 12^{cd} D4
om 14^{cd} —^c) T1 2 शरैर् (for गणैर्) —^d)

B2 प्रहर्षतोर्, D10 प्रकं, T4 अम, G1 विव (for
प्रवं) D3 मद्रपपाण्डुवज्रयो, T1 2 'पाण्डवाप्र (T1 र्थं)-
यो, T1 G M कुरुप्रवीरयो (for 'पपाण्डुवीरयो')

15 ^a) T3 om from तौ up to मद्राधिपति (in 17^c)
K1 G1 2 रेजतुर् (for चेरं) T1 2 वर (for शिशु)
—^b) T4 G M2-4 महाहवे (M3 'ये')^c (for वनेषु) M2
[आ]हव (for [आ]मिप) Ś1 K1 4 D5 गृद्धिणाव् (K4
D 'नाव्), K3 गृद्धिणाव्, K5 अद्धिणाव्, Dn3 D4
गृद्धिणाव् (D1 ग) धिणाव्, D1 काक्षिणाव्, T4 अयकाद्, G8
गधिणाव् (for गृद्धिणाव्) —^c) K5 D5 नागबलाव्
(for वराव्) B3 [उ]दितौ, D5 [उ]त्तमौ, T1 2 4 G
[उ]ल्यणा (for [उ]मौ) Dn D2 5 6 महावने मत्तगजा-
विवोभौ (D2 'विवाग्भौ') —^d) D5 महावने (for तत
श्चतु) Ś1 K1-3 सयुगे, K5 D3 संप्रति, D10 11 सयति
(for सयुग)

16 T3 om 16 (cf v l 15) T4 om 16^a-17^c
—^a) D5 तत्र (for ततस्) Dn D2 5 6 T1 2 च
(for तु) D3 मद्राधिपति, D5 पतेर् (for पतिर्)
D5 om महात्मा —^b) B1 reads from युधिष्ठिर up to
सुमप्र (in 17^b) on marg D5 M1 भीमबल Dn प्रगृह्य,
D1 महाबल, M1 प्रहस्य (for प्रसह्य) —^c) T1 विन्याध
T1 2 वेग (for वीर) D1 विन्याध चैनं हृदयेनुवेगाव्,
G M विन्याध (G1 थ) गाढ हृदि संशि (G2 हि) वेन

17 T3 om up to मद्राधिपति (cf v l 15) T4
om 17^{ab} (cf v l 16) D3 om. 17^a-18^b B1 reads
up to सुसंप्र on marg —^a) Dn D5 M3 4 तथा
(for ततो) B2 [ऽ]स्त्र, Dn D5 [ए]व, D10 G8

C 9 221
B 9 17 18
K. 9 16 11

जघान मद्राधिपतिं महात्मा

मुदं च लेभे ऋषभः कुरुणाम् ॥ १७

ततो मुहूर्तादिव पार्थिवेन्द्रो

लब्ध्वा संज्ञां क्रोधसंरक्तनेत्रः ।

शतेन पार्थ त्वरितो जघान

सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावः ॥ १८

त्वरस्ततो धर्मसुतो महात्मा

शल्यस्य क्रुद्धो नवभिः पृषत्कैः ।

भित्त्वा ह्युरस्तपनीयं च वर्म

जघान पङ्क्तिस्त्वपरैः पृषत्कैः ॥ १९

ततस्तु मद्राधिपतिः प्रहृष्टो

धनुर्विकृष्य व्यसृजत्पृषत्कान् ।

द्राभ्यां क्षुराभ्यां च तथैव राज्ञ-

श्चिच्छेद चापं कुरुपुंगवस्य ॥ २०

नवं ततोऽन्यत्समरे प्रगृह्य

राजा धनुर्धोरतरं महात्मा ।

शल्यं तु विद्धा निशितैः समन्ता-

द्यथा महेन्द्रो नमुचि शिताग्रैः ॥ २१

[s]पि, T₂ हि, G₁ 2 M₂ 4 [अ]भि, M₈ वि- (for
स्ति-) K₂ 3 5 Dn D₂ 5 [s]पि, M₂ स (for अथ)
K₂ [s]थ, K₆ B₂-s D₂ तदा, B₁ तु, D₂ तथा
(for स्ति) —^b) Dn D₂ 5 मृश (for सुस) B₂
प्रमुक्तेन (for प्रयु^०) — For 17^{ab}, D₁ subst

90* तत स विद्धो विधिधर्मसुनुना

महाबलेनेन्द्रपराक्रमेण ।

—^a) D₁ मुमोच (for जघान) D₂ 9 T₂ G₂ M₁ मद्रा
धिपतिर, D₂ धिप (submetric) (for धिपतिं) K₂
om (hapl) from महात्मा up to मद्राधिपति (in 20^a)
—^d) K₂ Dn₂ मुदे, K₄ G₂ 8 मोह, D₁ मूर्छां (for
मुद) D₁ तु (for च) D₁ 4 S (except T₁) वृषभ,
(D₁ 'भ)

18 K₂ om 18, D₂ om 18^{ab} (for both, of v 1
17) —^a) Dn D₂ 5 6 निर्विचेष्टो, T₁ G₂ M पार्थि-
वेन्द्र (G₂ 'द्र) (for 'वेन्द्रो) —^b) B₁ 5 Dn₂ D₁
लब्ध्वा च (Dn₂ D₁ तु) (for लब्ध्वा) D₁ T G M₂-4
रोप (for क्रोध) K₂ संदीप्त, D₁ T₁ G₂ M₂ ससक्त-
(for सरक्त) M₁ लब्ध्वा स सजा पुरुषप्रवीर —^c)
B₂ D₁ T₁ 2 4 G M₂-4 शरेण, Dn शितेन, D₂ स तेन
(for शतेन) K₂ पार्थे, D₂ T₁ 2 G₁ पार्थस, M₂
पायाम् (sic) (for पार्थ) S₁ K₁ त्वरित (for 'तो) T₂
शरेण पार्थ स जघान नाद —^d) D₂ om. from मप्रभाव
up to परै (in 19^d)

19 K₂ om 19 (cf v 1 17) D₂ om up to परै
(cf v 1 18) —^a) G₂ हुत (for त्वरस्) Dn₁
reads धर्मसुतो twice —^b) K₂ D₂ 10 11 M₂ 4 शल्यस्य
कोपान्, D₁ T₁ 2 'स्य रुष्टो, D₁ रोपान् शल्य, M₁ त
मद्राजं (for शल्यस्य क्रुद्धो) — After 19^b, B₁ reads
20^a for the first time, repeating it in its proper

place S₁ K₁ 2 B₁ D₂ 11 T₂ om (hapl) 19^{cd}, M₁
reads it for the first time after 11^a while M₂-4 read
the same after 11^b —^c) D₂ corrupt T₂ ह्युरस्तत्
(for ह्युरस्) B₂ 3 5 Dn₁ n₂ D₂ 8 M₂ 4 तापनीय,
M₁ (first time) हेममयं (for तपनीयं) K₄ D₁ भित्त्वा
पुरस्तात् (D₁ ह्युरस्तत्) पनीयवर्मा —^d) M₁ (first time)
जयाय (for जघान) B₂ समरे, B₂ 5 D₂ 8 9 त्वरित,
Dn त्वरितं (for त्वपरै) M₁ (first time) 8 4 उदग्रै
(for पृषत्कै)

20 K₂ om up to मद्राधिपति (cf v 1 17) D₂
repeats 20^a after 20^b —^a) S₁ K₁ 2 [s]पि, D₂
(both times) स (for तु) D₁ 11 प्रहृष्टं (for प्रहृष्टो)
—^b) S₁ K₁ 2 विक्षिप्य, T₁ 2 प्रगृह्य, T₂ G₁ 8 विकृ-
प्यन्, G₂ व्यकृष्यद् (for विकृष्य) K₄ प्रहिणोत्, K₂
D₂ [अ]भ्यसृजत्, B₂ 5 प्रसृजन्, D₂ G₁ 8 विस्सृजन्,
D₂ 9 प्रसृजत् (for व्यस्) S₁ K₁ पृषत्कान् — B₁ reads
20^a for the first time after 19^b —^c) D₂ om. from
द्राभ्या up to राजा (in 21^b) K₂ Dn D₁ 3 10 11 T₁-3
G M शराभ्या (for क्षुराभ्या) D₂ G M प्रवरस्य; T₂
वृषभस्य (for च तथैव) Dn D₂ 5 G₁ 8 M₂-4 राजश्
(for राजश्) T₁ द्वाभ्या शराभ्या च शरं धनुश्च —^d)
S₁ K₁ 2 मौर्वी, T₁ G₁ 8 राजन् (for चाप) D₁ सत्त-
मस्य (for पुगवस्य)

21 D₂ om. up to राजा (cf v 1 20) —^a) K₄
धनुस्, T₂ सम, G₂ नृपस् (for नव) S₁ K₁ 2 [s]-
न्यं (for [s]न्यत्) T₂ G₂ प्रवरं, T₁ स हि सं (for
समरे) —^b) T G₁ 8 रेजे, M₂-4 राजन् (for राजा)
K₂ महात्मन, D₂ 'त्मना (for महात्मा) — T₁ om.
(hapl) 21^c-24^a —^c) D₂ 10 शल्यस् (for शल्यं)
K₂ D₁ 3 10 त्व (D₁ न्य) विध्यन् (for तु विद्धा) Dn

ततस्तु शल्यो नवमिः पृषत्कै-
 भीमस्य राज्ञश्च युधिष्ठिरस्य ।
 निष्ठृत्य रौक्मे पटुवर्मणी तयो-
 विदारयामास भुजौ महात्मा ॥ २२
 ततोऽपरेण ज्वलितार्कतेजसा
 क्षुरेण राज्ञो धनुस्त्वमाय ।
 कृपश्च तस्यै जघान घृतं
 पद्भिः शरः सोऽभिमुखं पपात ॥ २३
 मद्राधिपश्चापि युधिष्ठिरस्य

शरैश्चतुर्भिर्निजघान बाहान् ।
 बाहाश्च हत्वा व्यकरोन्महात्मा
 योघलयं धर्मसुतस्य राज्ञः ॥ २४
 तथा कृते राजनि भीमसेनो
 मद्राधिपस्याशु ततो महात्मा ।
 छित्त्वा धनुर्वेगवता शरेण
 द्वाभ्यामविध्यत्सुभृगं नरेन्द्रम् ॥ २५
 अथापरेणास्य जहार यन्तुः
 कायाच्छिरः संनहनीयमध्यात् ।

C. 9 250
B. 9 17 27
K. 9 18 22

शिताग्रैर् (for समन्वाद्) K₂ : B Dn D₂ : ० ० ० T₁ :
 शल्य द्वि (K₂ T₁ : तु, K₁ Dn₃ च) विन्याच (T₁ 'य')
 शरै (K₁ 'तै') समन्वाद्, D₁ कृत्वा शल्यं नकलं बाण
 जालैर्, T₂ G M शल्यं तथा (G₂ 'दा') शकलीकृत्य बाणैर्
 —^d) D₂ सुरैर्द्रो (for महेन्द्रो) S₁ K₁ पृषत्कै, Dn
 D मित्राग्रै, D₁ शराग्रै, Dn समन्वाद् (for शिताग्रै)

22 T₁ om. 22 (cf. v l 21) —^a) B₁ : D₂ n
 G₂ शल्ये (for शल्यो) S₁ K₁ पृषत्कैर् —^b) T₂
 [s]य (for च) — G₁ : om (hapl) 22^c-24^a —^c)
 B₁ रौक्मे, T₂ G₂ रोयाद्, M₁ रौक्मे (for रौक्मे) D₁
 T₂ पर, D₁ : तु मु, T₁ वर; T₂ इव, G₂ M
 सुवि (for पटु-) K₂ चर्मंगो, M₂ : चर्मंगो (for
 चर्मंगो) S₁ निष्ठृत्य रौक्मे च^f चर्मंगो तयोर्, K₁ 'त्य
 रौक्मे च तयोस्तु चर्मंगो, K₂ 'त्य रौक्मे च धनुश्च चर्मंगो,
 K₃ 'त्य रौक्मे च तयो सुवर्मंगोर्, Dn D₂ : ० 'त्य र (D₂
 रौक्मेस्तु शरैर्नरस्त्वयोर् — T₂ om 22^d-24^a —^d)
 D₁ सुजे, D₂ ततो, T₁ : च तौ, M₁ भुजान (for
 सुजौ)

23 T₁ om 23 (cf. v l 21) T₂ G₁ : om. 23
 (cf. v l 22) —^a) Dn₂ n₃ D. परेण (for स्परेण)
 K₁ B Dn D₂ : ० ० ० M₁ ज्वलितार्कं, K₂ T₁ : ज्वल
 नोग्र, D₁ 10 11 ज्वलितार्कं, D₃ G₂ ज्वलितो (D₃
 'ता)ग्र (for 'तार्कं) S₁ K₁-3 चर्मंगो (for चर्मंगो)
 —^b) G₂ क्षणेन (for क्षुरेण) Dn D₂ : ० धनुश्च (for
 धनुर्), K₁ रक्तमवध, K₂ D₃ उन्ममय, D₁ दधकपति
 (sic), T₂ ददहर्त, M₂ क्षाममाय (for उन्म) —^c)
 D₁ क्षणेन (for कृपश्च), M₂ : तत्र (for तस्य) K₂
 संपश्यतोस्तैव जघान पद्भिः —^d) K₁ सूतं (for पद्भिः)
 M₂ om. (hapl.) from सोऽभिमुखं up to शरै (in 24^b)
 D 10 11 T₂ M₁ सोभिमुख (for 'मुख)

24 T₁ om 24^{ab} (cf. v l 21) T₂ G₁ : om. 24^a
 (cf. v l 22) M₂ om. up to शरै (cf. v l 23)
 —^b) K₁ क्षुरैर् (for शरैर्) K₂ सूत, D₁ चाशु
 (for बाहान्) —^c) S₁ (sup lin, orig as in text)
 K₁ : ह्यकरोन्, K₂ [अ]प्यकरोन्, T₁ न्यकरोन् (for
 ध्यक) —^d) M₂-4 यौघ- (for योघ) G₂ तस्य
 (submetric) (for धर्मसुतस्य) — After 24, T G
 ins

91* यदद्भुतं कर्म न शक्यमन्यै
 सुदुःमह तत्कृतवन्तमेकम् ।
 शल्य नरेन्द्र स विपण्णभावा-
 द्विचिन्तयामास मृदङ्गकेतु ।
 किमेतदिन्द्रावरजस्य वाक्यं [5]
 मोघ भवत्यद्य विषेधंलेन ।
 जहीति शल्य ह्यवदत्तदाज्ञां
 न लोकनायस्य वचोऽन्यथा स्यात् ।

[(L 1) T₁ : तद् (for यद्) — (L 2) T₂ -कृत
 वाक्येक (for 'वन्तमेकम्) — (L 3) T₂ शल्यो नरेन्द्रस्य
 — (L 4) T₁-3 मृदङ्ग (for मृदङ्ग) — (L 6) T₁
 मोघो, T₂ G₁ : मोघो- (for मोघ)]

25 ^b) B₂ D₁ : 10 [अ]य, T₂ [अ]पि (for [अ]शु)
 —^c) T₂ G₁ : 2 M₂ भित्त्वा, M₁ हित्वा (for छित्त्वा)
 D₁ मद्रपते (for वेगवता) —^d) S₁ K₁ : D₁ : ० 11
 नरेन्द्र; D₃ : ० नरेन्द्र

26 ^a) K₂ : B (except B₁) Dn D₁-3 : ० 10 11 T
 G तथा, M₂-4 ततो (for अथ) Dn [अ]प, T₂ : G
 [अ]पि (for [अ]स्य) B₁ om, D₁ सारये, T₂ : G₁ :
 केतुं (for यन्तु) —^b) T₂ शितं (for शिर) K₂-5
 Dn D₁ : ० सहननीय, D₂ हरणीय- (submetric), D₃

C 9 290
B 9 17 27
K 9 15 22

जधान चाश्वांश्चतुरः स शीघ्रं
तथा भृशं कुपितो भीमसेनः ॥ २६
तमग्रणीः सर्वधनुर्धराणा-
मेकं चरन्तं समरेऽतिवेगम् ।
भीमः शतेन व्यकिरच्छराणां
माद्रीपुत्रः सहदेवस्तथैव ॥ २७
तैः सायकैर्माहितं वीक्ष्य शल्यं
भीमः शरैरस्य चकर्त वर्म ।
स भीमसेनेन निकृत्तवर्मा
मद्राधिपश्चर्म सहस्रतारम् ॥ २८

प्रगृह्य खड्गं च रथान्महात्मा
प्रस्कन्द्य कुन्तीसुतमभ्यधावत् ।
छित्त्वा रथेषां नकुलस्य सोऽथ
युधिष्ठिरं भीमवलोऽभ्यधावत् ॥ २९
तं चापि राजानमथोत्पतन्तं
कुद्धं यथैवान्तक्रमापतन्तम् ।
धृष्टद्युम्नो द्रौपदेयाः शिखण्डी
शिनैश्च नप्ता सहसा परीयुः ॥ ३०
अथास्य चर्माप्रतिमं न्यकृन्त-
द्भीमो महात्मा दशभिः पृपत्कः ।

सनहताप (s10), G2 सन्महनीय, G3 सनुतनीय-(s10),
C7 सनहनीय (as in text) K2 8 मध्य (for मध्यात्)
D1 कायाच्छिर पश्यता भूपतीना —°) D3 वाहाश्; G2
सोन्वाश् (for चाश्वाश्) K3 B Dn D2 4 6 8-10 T1 M1
सु, D1 T4 G1 8 च, T2 G2 [s]स्य, T3 M2-4 तु
(for स) K4 B Dn D2 5 6 8 9 T1 शीघ्रात्, D1
वर्म (for शीघ्र) —°) B Dn D3 6 8 9 T4 G2 M2-4
तदा, G1 8 ततो (for तथा) S1 K1-3 तथा भृशं
भीमसेनप्रभु (K3 'न प्रभु') च; T1 2 तथा ध्वजं वै कुपितो
हृकोदर

27 D1 om 27^a-28^b —°) D4 शूरो, T3 G2 तथा;
T4 G1 8 तदा, M1 दृष्ट्वा (for तम्) K1 [अ]ग्रणीं M1
धुरधराणाम् (for धनुर्धरं) —°) D8 स्वक, D10 एकश्
(for एक) K1 प्रवीर (for चरन्त) T3 4 G1 2 M1 8 4
चेलं (for वेगम्) —°) D4 G1 8 M8 शरेण (for
शतेन) K4 5 D3 10 11 T1 2 G1 2 M1 2 4 [अ]वकिरत्
(T2 'रत्'), D4 T3 M8 [अ]वकिरत् (D1 'रत्'), G2
[अ]पि किरत् (for व्यकिरत्) T4 भीम शर विकिरन्त
शराणां —°) D3 T1 2 सुत (for पुत्र)

28 D1 om 28^{ab} (of v 1 27) —°) D3 om,
T1 तं (for तै) B1 4 शायकैर् S1 K1 2 ईक्ष्य (for
वीक्ष्य) —°) D4 शरेण (for शरैर्) Dn1 n2 D6 तस्य
(for अस्य) D5 चर्म (for वर्म) — For 28^b, G3
subst

92* भीम शरैर्निशितैस्त्रिगुणैश्चै

शिलीमुखैरस्य चकर्त वर्म ।

—°) D3 corrupt K4 D8 निकृत्त (for निकृत्त) Dn1
n2 D2 5 6 ततोतिविद्धश्च हवाभ्यस्ततो —°) B1 T1 सहस्र

भार; Dn3 D4 T2 3 G2 'धारं, D3 स सुप्रतारं (for
सहस्र)

29 K3 reads 29^{ab} twice —°) T1 विगृह्य (for
प्र) K3 (first time) चक्र च, T2 खड्गेन (for खड्गं
च) B1 च रथ, T3 स्वरित (for च रथान्) S1 K1 2 3
(second time) रथात्स तस्मादवतीर्य भूमौ —°) K1
D1 प्रसृष्ट, D2 T1 प्रगृह्य (for प्रस्कन्द्य) K2 पुत्रम्
(for सुतम्) T1 2 अन्वधावत् (for अभ्य) — S1
K1-3 D1 3 om (hapl) 29^{cd}, S (except T1 2) reads
the same after 30 —°) D3 corrupt B1 M1 हित्वा,
M2 4 भित्त्वा (for छित्त्वा) Dn D2 4 रथैपा, T2 तथैपा,
T4 [अ]थ शेषा, G2 [अ]थ सैपा, G3 च चैपां (for
रथैपा) D1 राजन् (for सोऽथ) —°) D4 [s]म्यगच्छत्
(for धावत्)

30 G1 om 30^{ab} —°) K4 5 B2 D4 5 M2-4
[अ]य (for [अ]पि) S1 K1 2 अयोपतस्र, D4 T3 4
G2 8 M2-4 अभिद्रवत् (for अयोत्पतन्त) M1 त चाभि
धावतमनुप्राविद्ध — Dn D3 om (hapl) 30^b —°)
D3 तथैव, D4 तथा हि (for यथैव) M1 कुद्धं तथै
वातकतुल्यमाजौ —°) K1 D3 द्रौपदी (D3 'दे') य
— Dn om 30^d —°) D1 शनेश्च, D2 5 6 शीनेय
(for शिनैश्च) M1 2 4 सहिता (for सहसा) S1 K1-3
प्रतीयु, B1 (marg, orig as in text) 5 D4 5 परेयु,
D2 8 परीप्सु, D10 पराययु (for परीयु) — After
30, S (except T1 2) read 29^{cd}

31 °) D4 तद्यापि, T3 तथास्य, G2 यथास्य (for
अथास्य) Dn2 n3 T3 वर्म; M3 मर्म (for चर्म) T3
[अ]प्रतिमो S1 K1 D4 निहृ (D4 'कु') ल्य, K3 Dn1 n2

C. 9 801
D 9 17 38
K 9 16 33

तच्चापि शल्यस्य निशम्य कर्म
महात्मनो भागमथावशिष्टम् ।
स्मृत्वा मनः शल्यवधे यतात्मा
यथोक्तमिन्द्रावरजस्य चक्रे ॥ ३७
स धर्मराजो मणिहेमदण्डां
जग्राह शक्तिं कनकप्रकाशाम् ।
नेत्रे च दीप्ते सहसा विवृत्य
मद्राधिपं क्रुद्धमना निरैक्षत् ॥ ३८
निरीक्षितो वै नरदेव राज्ञा
पूतात्मना निर्हृतकल्मषेण ।

अभून्न यद्भस्मसान्मद्राज-
स्तदद्भुतं मे प्रतिभाति राजन् ॥ ३९
ततस्तु शक्तिं रुचिरोग्रदण्डां
मणिप्रवालोज्ज्वलितां प्रदीप्ताम् ।
चिक्षेप वेगात्सुभृशं महात्मा
मद्राधिपाय प्रवरः कुरूणाम् ॥ ४०
दीप्तमथैनां महता बलेन
सविस्फुल्लिङ्गां सहसा पतन्तीम् ।
प्रेक्षन्त सर्वे कुरवः समेता
यथा युगान्ते महतीमिवोल्काम् ॥ ४१

[आ]चकर्प, M₂ [अ]प्रकाशन्, M₃ & [अ]न्वकाक्षत् (M₃ 'क्षन्') (for [अ]भिकाङ्क्षन्) D₁ रथे तिष्ठन्सर्वयोधैकजीर

37 D₁ om 37as —^a) B₁ & D_n D₅ & 8 तत्र, T₈ & तस्य (for तच्च) G₂ रौद्र च (for शत्रुस्य) K₄ T₁ & G₂ M निशम्य, D_n D₂ & निरीक्ष्य (for निशम्य) T₄ काम (for कर्म) —^b) Ś₁ K₁ D₆ महात्मना, D₂ 'त्मनोर्, D₄ T₁-3 G₁ M₁ & 4 तमात्मनो (for महा) D₂ भोगम् (for भागम्) K₄ D₂ [अ]विशिष्ट, T G₁ & [अ]व (T₂ 'वि'क्षेप (for 'दिष्टम्) —^c) D_n D₂ & 6 10 S (except M₁) कृत्वा, D₃ om (for स्मृत्वा) D₈ om, T₄ G₂ वध, M₁ मति (for मन) D_n1 शल्यवधं, S (except M₁) शत्रुवधे (for शल्य) K₂ D_n D₂ & 10 11 T G M₂-4 महात्मा, K₈ यथात्मा, B₂ M₁ यतात्मा (for यतात्मा) D₄ स्मृत्वा मन शल्यविना शनाय —^d) M इन्द्रावरजेन

38 ^a) D₁ वर, D₂ [S]शनि (for मणि) K₄ कुण्डलो (for दण्डा) —T₈ om (hapl) 38^b-40^a —^b) K₄ & परम, D₁ om, S (T₈ om.) ज्वलन (for कनक-) —^c) Ś₁ K₁ & नेत्र (for नेत्रे) Ś₁ K₁ & 2 च दीप्तं, D_n1 सुदीप्ते, M₁ ततस्ते (for च दीप्ते) K₈ प्रवृत्य, B₂ विकृत्य (for विवृत्य) —^d) K₄ मद्राधिप, D_n1 'धिपे (for 'धिप) D₄ & M₂ क्रोधमना, M₁ दग्धुकामो (for क्रुद्धमना) K₈ & निरीक्षत्, K₆ D₈ निरैक्षत्, D_n T₂ G₈ निरीक्षन्, D₂ & T₄ G₂ M निरीक्ष्य (for निरैक्षत्)

39 T₈ om 39 (cf v 1 38) The portion of the text from 39 up to the end of this adhy is lost in B₂ on missing folios D₈ reads 39 twice

—^a) Ś₁ K₁ वै नरदेवेन, K₄ & D₂ 10 11 [S]सौ नर देव, T₄ G M धर्मसुतेन (for वै नरदेव) D_n राजा (for राजा) —^b) M₃ भूनात्मना (for पूता) K₄ & M₁ निर्गत, D₁ वज्रित, D₄ निवृत, D₅ निहित, T₄ निहत (for निर्दित) —^c) K₂ D_n1 D₁₀ 11 आसीन्न, K₄ & नाभूच्च (for अभूञ्च) B (B₂ missing) D_n D₂ & (both times) & T₁ & भस्म स (for भस्मसात्) Ś₁ K₁ धर्मराजस् (for मद्र) —^d) K₂ तदा (for तद्) D₂-4 अद्भुत B₁ प्रतिभातीह (for 'भाति)

40 B₂ missing (cf v 1 39) T₈ om 40^a (cf v 1 38) —^a) Ś₁ K₁ & D₂ & रुचिराग्र B₃ दण्डा (for दण्डा) —^b) Ś₁ K₁-3 प्रकाशोज्ज्वलिता, B₁ & प्रवाला ज्वं, D₁ & 10 11 प्रवेकोज्ज्वं, T₁ & G M₂ & प्रवदा ज्वं, T₂ M₃ प्रयधा ज्वं, T₄ प्रदीप्ता ज्वं, M₁ प्रवालज्वं (for प्रवालोज्ज्वं) K₄ & B (B₂ missing) D₈ & S (except T₁ & 2) सुदीप्ता, D₁ & सुदीक्ष्णा (for प्रदीप्ताम्) —^c) T₂ स (for सु) D₄ महामना (for महात्मा) —^d) D₁ मद्राधिपाना (for 'पाय) D_n प्रवहन (for प्रवर)

41 B₂ missing (cf v 1 39) —^a) K₄ & क्षिताम् (for दीप्ताम्) Ś₁ K₁ & 3 [प]ता, T₄ [प]पा (for [प] ना) D₂ 10 11 प्रहि (D₁₀ 'ह)ता (for महता) M₈ जवेन (for बलेन) —^b) T₂ & G₂ M सविस्फुल्लिङ्गां —^c) K₄ D₂ 4-6 & T₂ & G₂ प्रेक्षत (for प्रै) T₈ & G M₂-4 समेताद् (for समेता) —^d) K₄ & B (B₂ missing) D (D₁ missing) दिवो (D₈ 'व्ये) (for यथा) T₂ युगात्ता, T₈ नमंती; T₄ नमोते (for युगान्ते) B₁ महतीव चोल्का

42 B₂ missing (cf v 1 30) —^a) D_n D₂

तां कालरात्रीमिव पाशहस्तां

यमस्य धात्रीमिव चोग्ररूपाम् ।

सत्रह्रदण्डप्रतिमाममोघां

ससर्ज यत्तो युधि धर्मराजः ॥ ४२

गन्धस्रगाग्र्यासनपानभोजनै-

रम्भार्चितां पाण्डुसुतैः प्रयत्नात् ।

संवर्तकाग्निप्रतिमां ज्वलन्तीं

कृत्यामथर्वाङ्गिरसीमिवोग्राम् ॥ ४३

ईशानहेतोः प्रतिनिर्मितां तां

त्वष्ट्रा रिपूणामसुदेहभक्षाम् ।

भूम्यन्तरिक्षादिजलाशयानि

प्रसह्य भूतानि निहन्तुमीशाम् ॥ ४४

घण्टापताकामणिवज्रभाजं

वैदूर्यचित्रां तपनीयदण्डाम् ।

त्वष्ट्रा प्रयत्नान्नियमेन क्लृप्तां

ब्रह्मद्विषामन्तःकरीममोघाम् ॥ ४५

बलप्रयत्नादधिरूढवेगां

मन्त्रैश्च धोरैरभिमन्त्रयित्वा ।

ससर्ज मार्गेण च तां परेण

वधाय मद्राधिपतेस्तदानीम् ॥ ४६

C 9 910
B 9 17 47
K 9 16 16

कालरात्रिम्, D2 T2 8 G2 8 M कालरात्रीम् (T2 त्रिम्)
B1 Dn2 Ds om (hapl) from पाशहस्ता up to धात्रीमिव
(in 42^b) T4 वज्रा (for पादा) —^b) S1 K8 चोर्ध्व
रूपा, D1 संपतर्ता (for चोग्ररूपाम्) — D1 om
42^c-43^d —^c) S1 K1 2 ता (for स-) Dn D. 8
महोजा, D2 महोज्या (for अमोवा) —^d) B5 Ds 9
G1 यतो (sic), Dn D2 5 यत्नाद्, T4 टीप्ता (for यत्तो)

43 B2 missing (cf. v 1 39) D1 om 43 (cf. v 1
42) —^a) K2 अर्घ्यासन, K4 B3 D1 9 अग्रामन,
D8 अग्रानन, G1 8 अग्र्यामृदा, M अग्र्याशन (for
अग्र्यामन) D2 यान (for पान) D1 T2 M2-4
मक्षर, T1 8 4 G1 8 M1 मक्षर (for भोजनैर्) Dn
D. 5 8 सु (D2 8 स) गधधूपायरभूषणस्तम्, G2 गधैश्च वज्रा
शनपानमक्षर —^b) D1 पाण्डुसुतेन, T3 G1 2 तां प्र (T2
सुप्र) चर्त प्र (for पाण्डुसुतै प्र) —^c) K8 B4 Ds 10 11
सावर्तकाग्नि, D3 सवर्ता कामा, G8 स्वशक्तिकाग्नि (for
संवर्त) D4 om तिमा —^d) D4 om, Dn G2
अथर्वागिरसाम्, T8 गिरसोर्, G2 तथैवागिरसीम् (for
अथर्वाङ्गि) D4 om इव Dn D2 8 [उ]ल्का, D4 om,
D5 [उ]ज्ज्वला (for [उ]ग्राम्)

44 B2 missing (cf. v 1 39) —^a) D4 corrupt.
Dn प्रवि (for प्रति) —^b) Dn1 दंष्ट्री, Dn2 न3
दंष्ट्री, D2 दंष्ट्रा, D4 हन्त्रि (for त्वष्ट्रा) D2 8 अय
(for असु) S1 K1-3 रक्षा, B मक्षी, Dn D1 5
8 10 11 मक्ष्या, D8 भक्त्या (for भक्षाम्) —^c) D3
corrupt K2 8 भूम्यन्तरिक्षाणि, K4 B (B2 missing)
Dn D2 5 8 8 8 रि (B1 8 8 री) क्षं तु, D1 T8 4 G2 M
रिक्षधु-, T2 रिक्षाद्रि (for रिक्षाद्रि-) T G2 M
जलाश्रयाणि D1 भूम्यन्तरिक्षे सजलाश्रयाणि, G1 8 भूम्य

वरिष्ठ जलसश्रयाणि —^d) D2 4 10 11 प्रगृह्य (for प्र
सह्य) M3 मीतानि (for भूतानि) K8 निहति, T1-3
नियतुम्, M1 [अ]पि हतुम् (for निहन्तुम्)

45 B2 missing (cf. v 1 39) D1 om 45^a
—^a) Dn Ds 8 ध्वजा (for घण्टा) D10 11 T1 4 G
M2 पताका (for पताका) Dn D2 5 8 रत्न, T1
चित्र-, T2 चक्र (for वज्र) K4 5 Ds T1 2 भाजा,
Dn D2 4-6 शोभा, D3 जाला, D10 M2 नाला, Dn
माला, T8 4 G2 भूषा, G1 8 भूषिता, M1 भास,
M2 4 भासा (for भाज) —^b) B (B2 missing)
Ds 10 M2 वैदूर्य- (for वैदूर्य) S1 K1-3 मणिहेम (for
तपनीय) —^c) K2 om (hapl) from न्नियमेन up to
बलप्रयत्ना (in 46^a) S1 K1 8 नियतेन, G3 निधनेन
(for नियमेन) T1 गुप्ता, T2 क्षिप्ता (for क्लृप्ता)
—^d) D5 जिह्वा (for ग्रह) B1 Dn Ds अमोवा,
D 5 सुवोपां (for अमोवाम्)

46 B2 missing (cf. v 1 39) K2 om बलप्रयत्ना
(cf. v 1. 45) D1 om 46^a —^a) Dn D2 चलत्,
G2 बलै (for बल) M2 प्रयत्नाम् (for प्रयत्नाद्)
K4 8 अविगूढ, Dn इव गाढ, D2 अविमूढ, Ds 8
अविगाढ, T1-3 G M अग्नि (G3 व) रोध-, T4 अतिरूढ-
(for अधि) —^b) S1 K1-3 तु, D2 T1 om (for
च) K8 घोरम्, Dn Ds 8 सारैर्, D2 शरैर् (for
घोरैर्) B (B2 missing) Dn D1-3 5 8 8-11 T1.2
अग्नि (D3 धि, D5 ति) मभ्य यत्नात्, T3 4 G M अग्नि
पूर (M1 मीपूज, M2 4 पि पूज) यित्वा (for अग्नि
मन्त्र) — D1 om. 46^c —^c) K5 वेगेन (for
मार्गेण) S1 K1-3 तथा परेण, T1.3 4 M2-4 च (T2 4
हि) तत्परेण, T3 न चायरेण, G1.3 गता खगाना (for

C. 9. 811
B. 9. 17. 47
K. 9. 16. 45

हतोऽस्यसावित्यभिर्गर्जमानो
रुद्रोऽन्तकायान्तकरं यथेष्टम् ।
प्रसार्य बाहुं सुदृढं सुपाणिं
क्रोधेन नृत्यन्निव धर्मराजः ॥ ४७
तां सर्वशक्त्या प्रहितां स शक्तिं
युधिष्ठिरेणाप्रतिवार्यवीर्याम् ।
प्रतिग्रहायाभिननर्दं शल्यः
सम्यग्घृतामग्निरिवाज्यधाराम् ॥ ४८

सा तस्य मर्माणि विदार्य शुभ्र-
मुरो विशालं च तथैव वर्म ।
विवेश गां तोयमिवाप्रसक्ता
यशो विशालं नृपतेर्दहन्ती ॥ ४९
नासाक्षिकर्णास्यविनिःसृतेन
प्रस्यन्दता च व्रणसंभवेन ।
संसिक्तगात्रो रुधिरेण सोऽभू-
त्क्रौञ्चो यथा स्कन्दहतो महाद्रिः ॥ ५०

च ता परेण)

47 B₂ missing (of v 1. 39) —^a) T₁ 2 हतो हि,
G₃ अयोसि, M₁ हुतासि (for हतोऽसि) K₄ 5 B (B₂
missing) D₁ 2 8-11 पाप (for असाव्) M अय (for
अभि) D_{n1} n₃ गर्जमानौ, D₈ गर्जमाणे (for 'मानो)
— D₁ om 47^{bc} —^b) K₈-5 B (B₂ missing) D_{n8}
D₈ 4 8-11 G₂ रुद्रोऽन्तकाय (for रुद्रोऽन्तकाय) D₈ अंतकरिं
(for 'कर) Ś₁ K₁ 2 D₁ महेषु, D₈ यथेष्टं (for
यथेष्टम्) D_{n1} n₂ D₂ रुद्रातकायातकर यथेष्टं (D₂ 'पु)
—^c) B₂ प्रसाह्य (for 'यं) D_n D₅ बाहुन्, D₂ राजा,
M₁ 2 बाहु (for बाहुं) Ś₁ K₁ lacuna for सुदृढ सु
K₃ रुचिर, B₄ सुदृढ, D₈ सुदृढ, M₁ 2 सुदृढौ (for
सुदृढ) B₂-D₂ सुपाणि, M₁ सुबाहु, M₂ सुपाणी
K₂ प्रसार्य बाहुं सुविशालनेत्र, D₁ 'हु मणिरत्नचित्र
—^d) D₁ रोपेण, M₁ कोपेन (for क्रोधेन) D_n D₂
2 8 दीप्यन् (for नृत्यन्) D_{n1} n₂ D₄ T₈ G M वृत्रहता,
D_{n8} D₈ 8 वज्रहता; T₁ दर्पहता, T₂ दर्पहेतो, T₄
हर्तृहता (for धर्मराज) — After 47, T G ins

93* स्फुरत्प्रभामण्डलमशुनालै

धर्मात्मजो मद्रविनाशकाले ।

पुरत्रयप्रोद्धरणे पुरस्ता-

न्माहेश्वरं रूपमभूत्तदानीम् ।

आवर्तनाकुञ्चितबाहुदण्ड [5]

सध्याविहारी तनुवृत्तमध्य ।

विशालवक्षा भगवान्दुरो यथा

सुदुर्निरीक्ष्योऽभवदर्जुनाग्रज ।

[L 1] T₈ G₂ मद्रुहिनो, G₁ 3 मद्रुहैर (for मण्डलम्)
T₁ 2 आशु (for अशु-) — (L 3) T₁ 4 प्रोत्तरणे (for
'दरणे) T₈ 4 पुरा तु (for पुरस्तान्) — (L 5) G₂
आवर्तनाकुञ्चित — (L 6) T₄ सध्याविहारी (for 'विहारी)
T₂ मध्यम (for मध्य)]

48 B₂ missing (of v 1. 39) —^a) K₂ D_n प्रति
ता (for प्रहिता) K₄ 5 B₃ 4 D_{n1} n₂ D₂ 5 8 स्व,
B₁ 5 D_{n2} D₁ 2 8-11 T₂ 8 सु-, G₂ वि- (for स)
—^b) Ś₁ K₁ lacuna for प्रतिवार्य K₂ [अ]प्रतिवीर्येण,
K₈ [अ]तिबलेन, K₄ प्रतिवीर्य-, D_n D₂ 4 [अ]प्रति
वीर्य- (for 'वार्य) —^c) D₃ corrupt K₂-4 D_n D₁
2 5 T₂ 8 G₂ M [अ]भिननद, D₁₀ 'ननर्द (for 'ननर्द)
—^d) K₄ सम्यग्घृतश, B₁ 8 'गृताम्; D_n D₂ 5 8 11
'क्युताम्, D₁ समागतम्, G₁ सम्यक्घृताम् (for 'गृताम्)
K₄ 5 चाग्निर्, B₂-5 T₈ अग्निम् (for अग्निर्) D₄
सम्यग्घृताग्निरिव घोरधारा

49 B₂ missing (of v 1. 39) —^a) K₄ वर्माशु,
K₅ शल्यस्य, D₄ चर्माति, D₂ कर्माणि, T₈ मर्माभि-
T₄ G M वर्माभि (for मर्माणि) —^b) D₁ om तथैव
D₈ तथैव च (by transp) Ś₁ K₃ चर्म, K₄ 5 B (B₂
missing) D_n D₁-8 5 8 8-11 भित्त्वा, D₄ मर्माणि, T₈ 4
M भीमा, G भीमा (for चर्म) —^c) K₂ D₄ ता
(for गा) Ś₁ K₁ [अ]प्र (K₁ 'भि)सिक्ता, K₂ [अ]व
सक्ता, K₄ 5 [अ]प्रदा (K₄ 'शि)क्ता, D_{n1} n₂ D₅ 6
[आ]सुकामा, D_{n2} [अ]सुकामा, D₁ [अ]प्रसक्तं, D₈
[उ]ल्कभासा, D₂ T₄ [अ]ससक्ता, T₈ [अ]प्यसक्ता,
G₁ 8 M₃ 4 [अ]त्यसक्ता (G₂ 'क्तौ), G₂ [अ]र्थशक्को (sio),
M₁ ह्यसक्ता, M₂ [अ]ति* (for [अ]प्र*) —^d) K₄
यथा (for यशो) Ś₁ K₁ द (K₁ म) हृत्ती, K₄ D₈
दहत्, B₁ D₈ वहती, D₄ च पीत्वा, T₂-4 G₂ 8 M
हरती (for दहन्ती)

50 B₂ missing (of v 1. 39) D₁ om 50-51
—^a) Ś₁ K₁ 2 नासाक्षिकर्णास्थि, K₈ 'स्यकर्णास्थि-, D_n
D₂ 8 5 6 M₁ 'स्यकर्णाक्षि, G₂ 'क्षिकर्णेन, M₂ 4 'क्षिक-
र्णाभि; M₃ 'क्षिकर्णौ (sio) (for क्षिकर्णास्थि-) —^b)
G₂ निप्यन्दता, M₁ प्रस्यदिना (for प्रस्यन्दता), D₄ 'सल-
भेन (for 'संभवेन) —^c) D₂ 4 संसक्त- (for असिक्त-).

प्रसार्य बाहू स रथाद्रतो गां
संछिन्नवर्मा कुरुनन्दनेन ।

महेन्द्रबाह्वप्रतिभो महात्मा
वज्राहतं शङ्गमिवाचलस्य ॥ ५१

बाहू प्रसार्याभिमुखो धर्मराजस्य मदराद् ।
ततो निपतितो भूमाविन्द्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥ ५२
स तथा भिन्नसर्वाङ्गो रुधिराण समुक्षितः ।
प्रत्युद्धत इव प्रेम्णा भूम्या स नरपुंगवः ॥ ५३

प्रियया कान्तया कान्तः पतमान इवोरसि ।
चिरं भुक्त्वा वसुमतीं प्रियां कान्तामिव प्रभुः ।
सर्वैरङ्गैः समाश्लिष्य प्रसुप्त इव सोऽभवत् ॥ ५४
धर्म्ये धर्मात्मना युद्धे निहतो धर्मघ्नानुना ।
सम्यग्धुत इव स्विष्टः प्रशान्तोऽगिरिवाध्वरे ॥ ५५
शक्त्या विभिन्नहृदयं विप्रविद्धायुधध्वजम् ।
संशान्तमपि मद्रेशं लक्ष्मीनैव व्यमुञ्चत ॥ ५६
ततो युधिष्ठिरश्चापमादायेन्द्रघनुश्रमम् ।

C. 9 821
B. 9 17 28
K. 9 16 23

K4 [s]भवत् (for समुत्) —^a) D4 corrupt

51 B2 missing (cf. v 1 39) D1 om. 51 (cf. v 1 50) D5 om. 51^a-58^a —^a) B1 प्रसह्य (for प्रसार्य) K3 Dn D2 2 5 8 10 11 च (for स) B5 रयां गतो, Dn D2 6 तथा गतो, D3 रणौ गतौ (sic), T2 रयोद्रतो, T3 3 G2 M1 2 2 हतो गतो (for रथाद्रतो) K4 5 प्रसार्य बाहू च तथा ततोंगे, D9 G1 3 हू सहसा गतो गा, M3 हू सहसोद्रतो गा —^b) Ś1 G2 संमिन्न, K2 D2 3 6 9 T1 स छिन्न- (for संछिन्न-) Ś1 K2 5 D3 11 -वर्मा (for -वर्मा) —^c) Dn1 corrupt Ś1 K1 2 -बाहु, T2 4 G M -वीर्य (for -बाहू) D4 विप्रस्रमौलिहृतहन्म हात्मा —^d) M3 [आ]मिपस्य (for [अ]चलस्य) — After 51, S ins an addl. colophon [Adhy name T2-4 G M2-4 शाल्यवच — Adhy no (figures, words or both) S 16]

52 B2 missing (cf. v 1 39) D5 om 52 (cf. v 1 51) Before 52, T2-4 G ins सजय उवाच S transp 52^{ab} and 52^{cd} —^a) K1 [अ]भिमुखं, K2 मुखे (for मुखौ) —^b) Ś1 K1 2 धर्मपुत्रस्य, T2 राज्ञेन (for राजस्य) G1 3 मदराजस्य धर्मराद् — For 52^{ab}, Dn subst

94* बाहू प्रसार्याभिमुखोऽतितुणं
स धर्मराजस्य समीपमद्र(? दि)राद् ।

— After 52^{ab}, T1 = read 56^{ab} and repeat 52^{cd} —^a) T1 (second time) हतो (for ततो) D2 M2-4 निपा तितो, Dn [s]थ पतितो, T4 विनिहतो (for निपतितो) D5 T3 भूम्याम्, D10 11 भूमिम्, G1 3 सोमूद् (for मूमाब्) D4 अभित पतितो भूमाब् —^a) D5 [उ] -व्यत, T1 (second time) स्थित (for [उ]च्छ्रित) D1 वज्राहत इवाचल

53 B2 missing (cf. v 1 39) D5 om 53 (cf. v 1

51) —^a) D4 तथा वै, T2 स तदा (for स तथा) M2 वमांगो (for -सर्वाङ्गो) —^b) Dn [अ]परिहृ (Dn3 क्षित), D2 6 परिक्षित, D3 10 समुच्छ्रित, D3 सम क्षित (for समुक्षित) —^c) D1 आलिंगित (for प्रत्युद्धत) Ś1 K1 4 5 प्रेक्षा, Dn प्रेक्ष्यो (for प्रेम्णा) —^d) K4 Dn1 D4 9 भूम्या, T4 भूना (for भूम्या)

54 B2 missing (cf. v 1 39) D5 om 54 (cf. v 1 51) D1 om 54^{ab} —^a) D10 om (hapl.) कान्तया B4 सुप्त, D9 कामी (for कान्त) — D5 om 54^{bc} —^a) Ś1 K1 2 मुक्ता (for मुक्त्वा) —^d) D6 नक्त, T2 प्रिय (for प्रियां) —^e) D3 शोभत, D10 चाभवत् (for सोऽभवत्) D5 स प्रसुप्त इवामवत्

55 B2 missing (cf. v 1 39) D5 om. 55 (cf. v 1 51) D1 om. 55-56 —^a) K4 5 B5 D3 धर्मो; Dn1 D2 4 धर्मो, D3 T2 3 G2 धर्मै (for धर्म्ये) Owing to a fragmentary folio, the portion of the text in M1 from त्मना up to 9 17 11 is considerably damaged Ś1 K1 3 धर्मात्मना धर्मयुद्धे, K2 धर्मात्मा धर्मयुद्धे (submetric), Dn3 D10 धर्माधर्मात्मना युद्धे —^b) K1 D2 11 निहते (for निहतो) —^c) K4 5 कृत, B1 2 5 भूत (for हुत) K4 5 [आ]श्लिष्ट, D2 [आ]श्लिष्ट (810), D4 [अ]न्विष्ट; S [उ]त्सृष्ट (for स्विष्ट) —^d) K4 5 T3 M2 प्रशातामिद् Ś1 K1 3 [अ]धरे (for [अ]धरे)

56 B2 missing (cf. v 1 39) D5 om. 56 (cf. v 1 51), D1 om 56 (cf. v 1 55) T1 2 read 56^{ab} after 52^{ab} —^a) Ś1 K1 2 निमिन्न (for विमिन्न) T1 2 M2-4 हृदयो —^b) M2-4 ध्वज (for ध्वजम्) Ś1 K1-3 अतियु (K3 इति यु) द्वायुधध्वजं, K4 विप्रयुद्धा; B (B2 missing) D5 9 T1 2 विप्रसु (D9 T1 'यु) कायुधध्वज (T1 2 'ज); D3 विप्रविद्धमहध्वज —^c) K4 5 B (B2 missing) D5 9 T3 G2 प्रशातम्, T1 2 तं शातम् (for सदान्तम्) K4 5 Dn1 ns D2 4 9 T4 G2 M2 इव, D5 अपि (for

व्यधमद्विपतः संख्ये खगराडिव पन्नगान् ।
 देहास्त्रनिशितैर्भलै र्पूणां नाशयन्क्षणात् ॥ ५७
 ततः पार्थस्य बाणौघैरावृताः सैनिकास्तव ।
 निमीलिताक्षाः क्षिपन्तो भृशमन्योन्यमर्दिताः ।
 संन्यस्तकवचा देहैर्विपन्नायुधजीविताः ॥ ५८
 ततः शल्ये निपतिते मद्वराजानुजो युवा ।
 भ्रातुः सर्वैर्गुणैस्तुल्यो रथी पाण्डवमभ्ययात् ॥ ५९

अपि) K₁ मद्रेशो, D₁ om (for मद्रेश) —^d) K₁ s
 D₁ T₈ + G M नैव (G₃ 'व) लक्ष्मीर् (by transp) K₃
 विमुचत; B₁ D₂ + 10 T₃ + G M₂-1 विमुचति, T₃
 प्रमुचत (for व्यमुचत)

57 B₂ missing (cf v 1 39) D₂ om 57 (cf v 1
 51) —^b) D₂ om from मादाये up to देहास्त्र (in
 57^a) B (B₂ missing) D₃ 0 [ह]द्र(D₃ 0 'हु)मम
 प्रभं, Dn D₂ 0 'समप्रभ, D₁ [ह]द्रायुधोपम, T₃ + G
 M₂-1 [ह]द्रायुधप्रभं; M₁ [ह]द्रध्वजोपम (for 'धनुष्यभम्)
 — M₁ damaged for 57^{ad} —^c) D₂ विधमद् K₂ +
 D₁ G₂ द्विपता T₁ सवे, G₂ s M₂-1 संखे —^d) B₁ 2.4
 D₂ 9 गरत्मान् (for खगराह) Dn D₂ पन्नगानि पक्षि
 राट — S₁ K₁ s D₁ om 57^{ef} —^e) K₂ T₁ 2 देहास्तु,
 B (B₂ missing) Dn D₂ 0 8 9 देहास्त्र, D₁ देहान्म,
 D₁₀ 11 देहान्नु; T₃ देहास्त्रान्, G₂ ते सुत (for देहा
 स्त्र) Dn D₂ 4 0 T₈ + G M₁ बाणौ (for भलै) —^f)
 K₄ s B₁ s + Dn₁ ns D₂ 0 T G नाशयत् (for 'यन्)
 D₂ om क्षणात्

58 B₂ missing (cf v 1 39) D₂ om 58^{adod}
 (cf v 1 51) D₂ reads 58 after 74 —^a) D₁
 G₂ M तथा, T₄ G₁ s तदा (for तत) K₂ प्रागस्य
 (for पार्थस्य) —^b) T₂ आवृत्ता D₁ तदा (for तव)
 —^{cd}) K₄ क्षिपन्तो, Dn₂ D₂ क्षिपन्तो, D₁ क्षिपन्तो,
 T₁ 2 क्षिपति, T₈ + G₂ क्षिपयति; G₁ क्षिपयति, G₃
 क्षिपयति (for क्षिपन्तो) K₄ D₂ क्षरम् (for भृशम्) D₂
 शल्येन (for अन्योन्य) K₄ D₂ पीडिता, T G कर्दिता
 K₅ निमीलिताक्षास्तु भृश क्षिपन्तो न्योन्यपीडिता, D₁ 'क्षा
 नक्ष्यतो मिथ सयातपीडिता — D₁ om (hapl) 58^{ef}
 —^e) K₄ corrupt. D₁ रुधिरा (for कवचा) K₅ B (B₂
 missing) Dn D₂ s 8 0 8-11 स्वर्द (K₅ D₁₀ 11 क्षर)तो
 रुधिर देहैर् (D₂ 'हे), T₁ 2 सतहा वज्रमुध्रैव, T₈ + G
 M₂-1 सस (G₂ 'सि)करुधिरा देहैर्, M₁ ससकरुधिरै **
 —^f) M₁ damaged K₅ विवित्रायुध, B₂-s Dn D₂
 8, 9 G₂ विशाखा; D₂ T₁ 2 विशाखा; T₃ विघर्णा T₈

विन्याध च नरश्रेष्ठो नाराचैर्बहुमिस्त्वरन् ।
 हतस्यापचितिं भ्रातृशिकीर्षुर्बुद्धदुर्मदः ॥ ६०
 तं विन्याधाशुगैः पद्भिर्धर्मराजस्त्वरन्निव ।
 कार्मुकं चास्य चिच्छेद क्षुराभ्यां ध्वजमेव च ॥ ६१
 ततोऽस्य दीप्यमानेन मुह्येन शितेन च ।
 प्रमुखे वर्तमानस्य भलेनापाहरच्छिरः ॥ ६२
 सकुण्डलं तददृष्टे पतमानं शिरो रथात् ।

जीवितान्, M₂-1 जीविनं. D₂ विपत्ता युधि विपत्ता,
 D₁ विपत्ता युद्धजीवितं, D₂ विशान्यायुधजीविता

59 B₂ missing (cf v 1 39) —^b) T₄ राजात्मजो
 (for 'नुजो) —^c) B₁ भ्रातृश्र (hypermetric), Dn
 D₂ 0 8 भ्राता (for भ्रातृ) Dn D₂ 4-5 T₂ + G M₂-1
 मयं (for सर्वैर्) D₁ T₁ 0 युक्तो (for तुल्यो) D₁
 विवित्रायुधो नाम, D₁ 10 11 भ्रातृस्तुल्यो गुणै सर्वै —^d)
 Dn₁ D₂ रथ (sic), Dn₂ ns [ऽ]प्यय, D₂ रथे (for
 रथी)

60 B₂ missing (cf v 1 39) —^a) T₁ G₁ वि-
 न्याध S₁ K₁ s M₂ 4 नरश्रेष्ठ, B (B₂ missing) D₂
 नरव्याघ्रो, D₁ शल्ययुक्त्यो, D₁ T₈ M₁ 2 नरश्रेष्ठ, G₂
 'श्रेष्ठान् (for 'श्रेष्ठो) —^b) M₁ पत्रिभिर् (for नाराचैर्)
 D₁ ददाभिस् (for यदु) K₄ 2 तथा, T₂ स्वरन् (for
 स्वरन्) T₈ + G₁ 2 नाराचैन स्वरन्निव —^c) S₁ K₁ 2
 एतस्य (for हतस्य) K₂ [अ]पचित (for 'चितिं) —^d)
 B₁ M₁ चिकीर्षन्

61 B₂ missing (cf v 1 39) M₁ damaged for
 61^{ab} —^a) T₁ G₁ विन्याध D₁ शरै, T₂ शुभै (for
 [अ]शुभै) D₁ विन्याध त शरै पद्भिर् —^b) G₂ धर्म
 राजं T₈ सस्यन् (for स्वरन्) —^c) G₂ तस्य (for
 चास्य) S₁ K₁ 2 विन्याध (for चिच्छेद) —^d) S₁
 K₁ 2 दृढकार्मुक, K₂ घोरकर्मण (for ध्वजमेव च)

62 B₂ missing (cf v 1 39) —^a) T₂ + G
 M₂-4 यै (for स्य) D₂ दीप्यमानेन —^b) T₈ + G₁
 सुदीप्तेन, G₂ M₂-1 'तद्वेनेन, G₂ 'द्वेनेन, M₁ 'शितेन
 (for 'द्वेनेन) K₄ [अ]शितेन, Dn₁ D₁ 5 T₂ शितेन,
 T₂ + G₁ 2 M 'द्वेनेन (for शितेन) —^d) K₂ Dn
 D₁ 4 5 T₄ G₂ M [अ]पाहरत्, D₂ [अ]भ्याहनत् (for [अ]-
 पाहरत्) — For 62^{cd}, T₈ subst.

95* शिरश्चिच्छेद भाणेन भलेन नतपर्वणा ।

63 B₂ missing (cf v. 1 39) —^a) K₄ स (for

पुण्यक्षयमिव प्राप्य पतन्तं स्वर्गवासिनम् ॥ ६३
 तस्यापकृष्टशीर्षं तच्छरीरं पतितं रथात् ।
 रुधिरैणावसिक्ताङ्गं दृष्ट्वा सैन्यमभज्यत ॥ ६४
 विचित्रकवचे तस्मिन्हते मद्रनृपानुजे ।
 हाहाकारं विकुर्वाणाः कुरवो विप्रदुद्रुवुः ॥ ६५
 शल्यानुजं हतं दृष्ट्वा तावकास्त्यक्तजीविताः ।
 वित्रेसुः पाण्डवभयादजोध्वस्तास्तथा भृशम् ॥ ६६
 तास्तथा भज्यतस्त्रस्तान्कौरवान्भरतर्षभ ।
 शिनेर्नप्ता किरन्वाणैरभ्यवर्तत सात्यकिः ॥ ६७

तमायान्तं महेष्वासमप्रसङ्गं दुरामदम् ।
 हार्दिक्यस्त्वरितो राजन्प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ ६८
 तौ समेतौ महात्मानौ वाण्येयावपराजितौ ।
 हार्दिक्यः सात्यकिश्चैव मिहाविव मद्रोत्कटौ ॥ ६९
 इषुभिर्विमलाभासैश्छादयन्तौ परस्परम् ।
 अर्चिर्भिरिव सूर्यस्य दिवाकरसमप्रभौ ॥ ७०
 चापमार्गवलोद्धूतान्मार्गणान्वृष्णिसिंहयोः ।
 आकाशे समपश्याम पतंगानिव जीघ्रगान् ॥ ७१
 सात्यकिं दग्धभिर्विद्धा हयांश्चास्य त्रिभिः शरैः ।

C. 9 937
B 9 17 74
K 9 16 70

तद्) —^६) D3 यथा, T1.2 रणे, T8 4 G3 घरात्
 (sic) (for रथात्) — K4 Dn1. n2 D6 M3 om
 (hapl) 63^c-64^b, Dn3 reads the same on marg M1
 damaged for 63^c —^७) D3 10 11 T4 अनु- (for इव)
 —^८) D4 वासिन (for वासिनम्) S1 K1.2 पतन्स्-
 (K2 'न्नु')गार्गरोत्तम, D1 पतेस्त्वर्गादिवामर, D3 10 11
 T1 2 पतन्स् (T1 2 पुन स्व)गार्गव च्युत, T8 G M2 4
 पतत स्वर्गवासिन, T4 पततामुपवासिन

64 B2 missing (cf. v 1. 39) K4 Dn1. n2 D6
 M3 om. 64^{ab} (cf. v 1. 63) D1 om 64 Dn3 reads
 64^{ab} on marg —^९) D4 [अ]पनृत, D8 कृष्टं, D10 11
 G2 कृत्त (for कृष्ट-) K3 शीर्षस्तु, D2 G1 8 M1
 मूर्धान, D10 11 G2 शीर्षं तु, T8 4 M2 मूर्धं तव, M4
 मूर्धन्तव (for शीर्षं तव) S1 K1 2 मद्रराजानुजस्यापि
 —^{१०}) M1 देह च (for शरीर) S1 K1 8 T1.2 अप-
 तद्, Dn3 D2 पातित (for पतितं) T8 G2 घरात् (sic)
 (for रथात्) K2 पतमान शिरो रथात् (= 63^b) —^{११})
 D3 विमिकारं, D4 9 च मिकारं

65 B2 missing (cf. v 1. 39) —^{१२}) S1 K1.2 तदा
 ह (K2 'स्मिन्ह')महावीरे —^{१३}) S1 K1 तस्मिन्, K2
 तदा (for हते) S1 K B1. 2. 5 D6 8 9 मद्रनृपात्मजे, D1
 S मद्राधिपानुजे (for मद्रनृपा) D4 पतिते मद्रकेसरे
 —^{१४}) D3 6 10 11 T1 प्रकुर्वाणा, T8 4 G2 8 प्रकुर्वत,
 M स कुर्वत (for विकुर्वाणा) — M1 damaged for
 65^d-66^a —^{१५}) D3 वै प्र, D2 संवि, D10 11 [S]मिप्र,
 M (M1 damaged) संप्र (for विप्र) S1 K1.2 तव
 सैन्या विद्रुवुः, G1 8 पुनरेव प्रदुद्रुवु

66 B2 missing (cf. v 1. 39) M1 damaged for
 66^a —^{१६}) S1 K1-3 तावका भरतर्षभ —^{१७}) D1 च्य-
 द्रवन (for वित्रेसु) —^{१८}) Dn D2 5 6 राज्ञ (D2. 6 'ज')

खस्तात्, T1 2 सर्वे खस्तात्, G1. 8 प्रविध्वस्तात्, M3
 रजोध्वस्त (for 'ध्वस्तात्') D3 4 10 11 G2 8 तदा, M1
 ततो (for तत्र) S1 K1 2 पलायनकृतोद्यमा, D1 नृगा
 सिद्धभयादिव, T4 रजोध्वस्ता प्रदुद्रुवु

67 B2 missing (cf. v 1. 39) —^{१९}) D1 तत्र,
 D8 तस्मात् (for तस्मान्) D3 10 11 S तासावा (D11
 T2 8 G2 दा) भज्यमानास्तु — For 67^{ab}, S1 K1.2
 subst

96* तस्सैन्यं तव पुत्रस्य विद्रुतं सर्वतो भयात् ।

—^{२०}) D1.2 शनेर् (for शिनेर्) T3 [वा]किरद् (for
 किरन्) T8 4 G1 M वाणान् (for वाणैर्) —^{२१}) S1
 K1 2 D2 4 G2 अभ्यवर्षत, K4 'धावत (for 'वर्तत)

68 B2 missing (cf. v 1. 39) —^{२२}) M1 damaged
 B3 महेष्वासो T8 4 G M2-4 तमापतंत शीघ्रेषुम् (M3
 'ग्राहम्) —^{२३}) S1 K1-3 अप्रमेय, K4 B5 Dn1 दृष्ट
 सहा, D1 अमहा सु, T1 2 अप्रमत्तं, T3 4 G2 सात्यकि
 तु (T4 सु), G1 8 M2-4 अप्रच्यव्य (for 'सहा) —^{२४})
 M3 राजा (for राजन्) —^{२५}) M2 अभ्यगृह्णाद्

69 B2 missing (cf. v 1. 39) —^{२६}) K4 समेतौ
 (for समेतौ) —^{२७}) D10 11 वाण्येयो वरवाजिनो —^{२८})
 D1 कृतवर्मा सात्यकिश्च —^{२९}) K3-5 B1 D1. 2. 4 8 10 11
 S (except T4) यलोत्कटं

70 B2 missing (cf. v 1. 39) D1 om. 70 —^{३०})
 M1 damaged Dn1 n3 D3 8 विमलाभासौ (for 'भामैर्')
 —^{३१}) D3 G1 corrupt. —^{३२}) K1 B5 Dn1 D2-4 अर्चि
 मिर् (for अर्चिर्भिर) —^{३३}) D10 11 प्रभौ (for प्रभौ)

71 B2 missing (cf. v 1. 39) —^{३४}) K1 5 D3
 यलोद्धूतान्, G1 8 गणाधूतान्, M1 मनुद्धूतान् —^{३५})
 Dn D3 6 समदृष्टेता, D5 'दृष्टेय, T4 संप्रपश्यामि,

C. 9 838
B. 9 17 38
K. 9 16 70

चापमेकेन चिच्छेद हार्दिक्यो नतपर्वणा ॥ ७२
तन्निकृत्तं धनुः श्रेष्ठमपास्य शिनिपुंगवः ।
अन्यदादत्त वेगेन वेगवत्तरमायुधम् ॥ ७३
तदादाय धनुः श्रेष्ठं वरिष्ठः सर्वधन्विनाम् ।
हार्दिक्यं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ७४
ततो रथं युगोपां च छित्त्वा भलैः सुसंयतैः ।
अश्वांस्तस्यावधीचूर्णमुभौ च पाणिंसारथी ॥ ७५

मद्राजे हते राजन्विषये कृतवर्मणि ।
दुर्योधनवलं सर्वं पुनरासीत्पराश्रुखम् ॥ ७६
तत्परे नावबुध्यन्त सैन्येन रजसा धृते ।
वलं तु हतभूयिष्ठं तत्तदासीत्पराश्रुखम् ॥ ७७
ततो मुहूर्तात्तेऽपश्यन्नजो भौमं समुत्थितम् ।
विविधैः शोणितस्रावैः प्रशान्तं पुरुषर्षभ ॥ ७८
ततो दुर्योधनो दृष्ट्वा भयं खलमन्तिहात् ।

G: समपश्यामः; M: 1 'दृश्याम' (for 'पश्याम') Editions आकाशगानपश्याम —^d) Dn Ds पतंगाविव शीघ्रगौ

72 B: missing (cf v 1 39) —^a) Dn1 n: ह्रस्वा (for विष्ठा) —^b) Ds चापि (for वास्य) D10 शिर (for शरै) — M1 damaged for 72°

73 B: missing (cf v 1 39) —^a) K: T: तन्नि कृत (T: 'त्य'); Dn Ds निकृत्त च, D: निकृत्त च, D: 4 तन्निष्कृत्य (D: 'त्य') (for 'कृत') D. om (hapl) from श्रेष्ठ up to धनु (in 74^a) — B1 reads 73^b-74^a on marg —^d) K: B (B: missing) D: ० बलवत्तरम् (for वेग) D1 वेगवत्तरसा युधि, S धनुर्जलदनिस्वन

74 B: missing (cf v 1 39) D: om up to धनु (cf v 1 73) T: 4 G om 74^{ab} B1 reads 74^a on marg —^a) B1 उपादाय (for तदा) —^b) K: 5 D: T1 2 वरिष्ठं —^d) K: प्रतिविध्यत् D: स्तना तर — After 74, D3 reads 58

75 B: missing (cf v 1 39) —^a) M1 damaged K: Dn1 n: रथ (for रथं) S1 K1 ततो रथयुगोपाश्च, S (M1 damaged) ततो युगं र (M: 'गर') येपा च —^b) Dn1 n: D: ० भिस्त्वा, M: 4 हिस्त्वा (for छित्त्वा) B (B: missing) D: ० सुप (D: स प) त्रिभिः, Dn च संयुगे, D1 सुतेजितै, D: ० च संयुतै, D1 T1 2 4 G M: 4 सुसं (D: च सं, M: स स) शितै, T: सुसंहितै (for 'यतै') —^c) Ds corrupt. K: T: अस्व, T: 3 G M: 4 चास्य (for तस्य) T1 अश्वाश्च न्यवधीचूर्ण —^d) D1 T1 4 G: 3 M1 3 तयोभौ, D: तापुभौ, D: T: 3 G1 M: 4 ततोभौ (for उभौ च) S1 K1 प्राष्टि, D1 पाणि, T: प्राष्टि, T: 4 G: 3 M प्राष्टि (for पाणि) — After 75, Dns (marg) D: 4 8-11 S ins

97* हार्दिक्यं विरथं दृष्ट्वा रूप शारद्वत् प्रभो ।

अपोवाह ततः क्षिप्रं रथमारोप्य धीर्यवान् ।

[(L 1) Dns D: 3 ० 11 ततस्त (for हार्दिक्यं) M1

तप (sic) (for रूप) D: प्रभु, D10 तथा (for प्रभो) D: रूपस्य च तत प्रभो (for the post half) — (L 2) D: T1 G आपोवाह, M1 जनो (for अपो), D: शीघ्र (for क्षिप्र) T: 4 वै तप (for धीर्यवान्)]

76 B: missing (cf v 1 39) K1 om 76^{ab}, M1 damaged for the same —^a) D: ततः शरद्वत् (for मद्राजे) S1 तस्मिन्, K: शरद्वत्, T: 4 G M (M1 damaged) धीरे (for राजन्) —^d) D: भीतम्, M: कृतम् (for पुनर्) T: आयात् (for भार्यात्)

77 B: missing (cf v 1 39) S1 K1-3 D: 10 om (hapl) 77 D1 om 77-84 —^a) B1 D: अपरे, T1 2 4 G स्वे परे (for तत्परे). K: 5 B1 5 D: ० 11 [अ] न्वबुध्यन्त, Dn D: [अ] न्वबुध्यन्त (Dn: 'ते'); D: [अ] न्वबुध्यन्त (for [अ] त्) T: स्वान्पराश्रवबुध्यन्त —^b) B1 4 Dn D: ० सैन्ये च, T: 4 G: सैन्ये तु (for सैन्येन) K: B: M1 वृता, B: च ते; D: वृत्त (for वृते) —^c) B: T1 2 च (for तु) D: वलं सर्वत्र भूयिष्ठं —^d) K: 5 D: T1 2 G M: 4 वलम्, D: हतम्, T: 4 तृणम्, M1 सर्वम् (for तत्तद्) D: ग्रन् चासीद्विशां पते

78 B: missing (cf v 1 39) D1 om 78 (cf v 1 77) —^a) T: 4 G: मुहूर्तं S1 K: तु तद्भौम (hypermetric), K1 तद्भौम, Dn D: ० सैन्यस्य, D: अपश्यन्, D: तं पश्यन् (for तेषापश्यन्) —^b) D: corrupt S1 K1 2 तत्र, Dn1 n: घोर, D: भूमौ (for भौम) Dn खमुत्थितं, D: समुत्थित (for 'वित्तम्) — M1 damaged for 78^{cd} —^c) D: विविध (for विविधै) K: Dn D: ० शोणितस्रावै, D: 'स्रावै' (for 'स्रावै') —^d) D: पश्यन्त (sic), Dn प्रसिक्तं (for प्रशान्त) T1 2 भरतर्षभ (for पुरुष) — For 78^{cd}, S (except T1 2, M1 damaged) subst

98* विविधान्सरितश्चोवाब्धौणितस्य विशा पते ।

[M: 4 सवतश्च (for सरि) G: M: 3 चौघाम्]

जवेनापततः पार्थानेकः सर्वानवारयत् ॥ ७९
 पाण्डवान्सरथान्दृष्ट्वा घृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
 आनतं च दुराधर्षं शितैर्वाणैरवाकिरत् ॥ ८०
 तं परे नाभ्यवर्तन्त मर्त्या मृत्युमिवागतम् ।
 अधान्यं रथमास्थाय हार्दिक्योऽपि न्यवर्तत ॥ ८१
 ततो युधिष्ठिरो राजा त्वरमाणो महारथः ।
 चतुर्भिर्निजघानाश्चान्पत्रिभिः कृतवर्मणः ।
 विव्याध गौतमं चापि पद्भिर्महैः सुतेजसैः ॥ ८२
 अश्वत्यामा ततो राजा हताश्वं विरथीकृतम् ।

समपोवाह हार्दिक्यं स्वरथेन युधिष्ठिरात् ॥ ८३
 ततः शारद्वतोऽष्टाभिः प्रत्यविच्ययुधिष्ठिरम् ।
 विव्याध चाश्वाभिश्चितैस्तस्याष्टाभिः शिलीमुखैः ॥ ८४
 एवमेतन्महाराज युद्धशेषमवर्तत ।
 तव दुर्मन्त्रिते राजन्सहपुत्रस्य भारत ॥ ८५
 तस्मिन्महेष्वासवरे विशस्ते
 संग्राममध्ये कुरुपुंगवेन ।
 पार्थाः समेताः परमग्रहृष्टाः
 शङ्खान्प्रदधुर्हतमीक्ष्य शल्यम् ॥ ८६

C 9 953
 E. 9 17 90
 K 9 16 85

79 B₂ missing (cf v 1 39) D₁ om 79 (cf v 1 77) —^a) D₂ स्वयत्नम्, D₃ च यत्नम् G₁ वाहनं स्वयत्निकात् (sic), G₂ वाहनं स्वयत्निका (sic) —^c) Ś₁ K₁ : [अभ्यपतत्, Dn [आ]पतित (for 'तत') —^d) D₂ गुरु म च निवारयत्

80 B₂ missing (cf v 1 39) D₁ om 80 (cf v 1 77) —^a) D₁ सर्वान् (for दृष्ट्वा) —^b) D₁ : दृष्टुम् D₂ पानित (for पार्षतम्) Dn भग्नं स्वयत्नं मेविकात् (= 79^b) —^c) D₂ corrupt Ś₁ K₁ : सात्यकिं च, K₂ युधिष्ठिरं, K₃ : सत्यं च, Dn D₃ आनच्छं चान्, D₂ आवर्तय, D₃ कुरुजो, M धार्तराष्ट्रो (M₁ 'द्वं) (for आनतं च) Dn D₂ : M दुराधर्षं —^d) D₁ commences from 80^a M₁ damaged for 80^a-81^a —^d) K₁ : D₂ : शरैर्; Dn^a n₃ D₃ : T₃ शितैर् (for शरैर्) Ś₁ K₁-3 शरैर् (for वाणैर्) B₁ Dn D₂ : 1-10 11 T₂ : 4 अवारयत्

81 B₂ missing (cf v 1 39) D₁ om 81 (cf v 1 77) —^a) M₁ damaged K₂ D₃ : परेण (for परे न) T₁ : [अ]व्यवर्तत, T₃ G₁ : M (M₁ damaged) [अ]व्यवर्तत, G₂ [अ]व्यवर्तत (for [अ]भ्यवर्तत) T₁ : त परेता न्यवर्तत —^b) K₁ मत्वा, B₁ मर्त्यान्, D₂ : मृत्यो, T₁ मर्त्या, G₂ नरा (for मर्त्या) B₁ D₂ : मृत्युर् (for मृत्युम्) B₁ [अ]वर्तकं, Dn D₂ : [अ]वर्तत, D₁ : [अ]हवे (for [अ]गतम्) —^c) B₁ D₁ : [अ]न्य (for [अ]न्य) —^d) T₃ : G₁ : M म, G₂ स (for सपि) D₃ निवर्तत Dn हार्दिक्योऽतिजिवत, D₂ : 1 हार्दिक्योऽतिजिवत — After 81, D₂ : ins

99* प्रगृह्य च धनुर्घोरमभ्यधावयुधिष्ठिरम् ।

82 B₂ missing (cf v 1 39) D₁ om 82 (cf

v 1 77) —^a) Ś₁ K₁ : राजस् (for राजा) —^b) D₂ चरमाणो M₁ महाबल (for रथ) —^c) K₂ corrupt Ś₁ K₁ : चतुरो (for चतुर्भिर्) Dn₁ च (for नि) —^d) K₃ कृतवर्मणि —^e) D₂ विशल्या, T₁ G₁ विव्याध (for विव्याध) T₁ गौतमस्यापि —^f) Ś₁ K₁-3 transp पद्भि and महै D₂ : सुतेजसै

83 B₂ missing (cf v 1 39) D₁ om 83 (cf v 1 77) —^a) Ś₁ K₁ : तदा (for ततो) K₂ Dn D₂ : T₁ राजन् (for राजा) —^b) T₃ विसृताश्चर्यं कृत —^c) K₂ : B (B₂ missing) D₂ : 7-11 तमपो वाह, K₃ तमयो (for समपो) S (except T₁ : 2) हार्दिक्य समपोवाह (T₃ मुपावहं —^d) D₂ सुरथेन Dn D₂ : महाबल (for युधिष्ठिरात्)

84 B₂ missing (cf v 1 39) D₁ om 84 (cf v 1 77) —^a) D₂ : शारद्वतो D₁₀ 11 पद्भि (for ष्ठाभि) Ś₁ K₁-3 तत श्वा (K₂ श)रद्वतीपुत्र —^b) D₂ om 84^{ad} —^c) T₁ G विव्याध D₂ विव्याध निशितै राजस् —^d) B (B₂ missing) Dn₁ n₃ D₂ : 2-3 तथा (for तस्य) Ś₁ K₁ : राज्ञ (for [अ]ष्टाभि)

85 B₂ missing (cf v 1 39) —^a) Ś₁ K₁ : नवभिः***** —^b) Ś₁ K₁-3 हत, M₂-4 युद्धं (for युद्ध) M₁ तेषा युद्धम्***** —^c) Dn₂ om 85^{ad} M₁ damaged for 85^{ad} —^d) T₃ दुर्मन्त्रिणो (for 'ते') S (M₁ damaged) घोर (for राजन्) —^e) D₃ सिंह, T G तव (for सह) M₂ : सुपुत्रस्य च भारत

86 B₂ missing (cf v 1 39) —^a) T₃ अस्मिन् (for तस्मिन्) K₂ D₁₀ 11 घरे (for 'घरे') Ś₁ K₂ : प्रमत्ते, K₁ प्रमथे; D₁ विशिष्टे; T₃ G₂ प्रशस्ते (for विशस्ते). —^b) Ś₁ K₁ : तेनैव राजा (for संग्राममध्ये).

C. 9 954
D. 9 17 91
K 9 16 86

युधिष्ठिरं च प्रशशंसुराजौ

पुरा सुरा वृत्रवधे यथेन्द्रम् ।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ समाप्तं शल्यवधपर्वं ॥

चक्रुश्च नानाविधवाद्यशब्दा-

त्रिनादयन्तो वसुधां समन्तात् ॥ ८७

१७

संजय उवाच ।

शल्ये तु निहते राजन्मद्राजपदानुगाः ।

रथाः सप्तशता वीरा निर्ययुर्महतो बलात् ॥ १

दुर्योधनस्तु द्विरदमारुह्याचलसंनिभम् ।

छत्रेण ध्रियमाणेन वीज्यमानश्च चामरैः ।

न गन्तव्यं न गन्तव्यमिति मद्रानवारयत् ॥ २

दुर्योधनेन ते वीरा वार्यमाणाः पुनः पुनः ।

युधिष्ठिरं जिघांसन्तः पाण्डूनां प्राविशन्बलम् ॥ ३

ते तु शूरा महाराज कृतचित्ताः स योधने ।

धनुःशब्दं महत्कृत्वा सहायुष्यन्त पाण्डवैः ॥ ४

D₁ निहते तु शल्ये, S (except T₁ 2) कुरुसत्तमेन (for 'पुगवेन') —^o) S (except G₂) समन्ता (for समेता) B₁ D₉ परसं (for परम) —^a) D_n D₂ 5-7 T₁ 2 च (for प्र-) D_n D₂ 5-7 विनिहत्य, G₂ प्रसमीक्ष्य (for हतं) S₁ K₁ शक्त्या*** हतमीक्ष्य शल्यं, K₂ शक्त्या हतं सत्र समीक्ष्य शल्यं, D₁ शंखान्प्रदध्मुर्गतशल्यचित्ता

87 B₂ missing (of v 1. 39) —^a) D_n 8 राजन् (for राजौ) — M₁ damaged for 87⁵⁰ —^b) S₁ K₁-8 D₄ सुरासुरा, D_n 1 2 D₂ 5-7 पुरा यथा, D₁₀ 11 पुरा कृते, T₁ 2 शूरा सुरा (for पुरा सुरा) D_n D₂ 5-7 महेंद्रं (for यथेन्द्रम्) —^o) K₂ च्याघ्र-, T₂ 4 G₂ M₂-4 शंख (for वाद्य) D₂ शब्दं (for शब्दान्) S₁ K₁ 2 तत्रो दध्मुर्गतमहानिनाद —^a) S₁ प्रकपयन् (submetric), K₁ 2 प्रकपयन्तै, D_n D₁ 2 5-7 T₂ G₁ M₂-4 विनादयतो, D₉ ननादं, M₁ विदारं (for निनादं) D₁ च वीरा, D₂ 10 11 समेता (for समन्तात्)

Colophon B₂ missing — Sub-parvan S₁ K₁-2, 5 B₁ D₁ 2 4, 7 9-11 शल्यवध. — Adhy name T₁ M₂-4 शल्यानुजवध — Adhy no (figures, words or both) B₅ D_n 8 17, D_n D₁ 10 16 (as in text), — Sloka no D_n 87, D_n 2 28 D₅ 86.

17

1 ^a) K₂ 5 शल्ये च; D₂ 10 शल्येय; D₂ शल्येन; D₁ T₄ शल्ये वि (for शल्ये तु). D₅ 1 निहते (for निहते) T₂ G₂ M₂ शल्ये निपतिते राजन्. —^o) T₂ 4 G₂ 8 M₂ शर्त; G₁ वशा (for शता) T₂ 4 G₂ योधा

(for वीरा) D₁ रथै सप्तशतैर्वीरा —^a) D₁₀ स हता (for महतो) D₁ बलात् D₁ S (except T₁ 2) निर्ययु- (G₁ दुद्रुवु) क्रोधमूर्छिता

2 ^a) T₄ सुयोधनस् (for दुर्यो) D₁ च (for तु) —^b) D₂ गिरि (for [अ]चल-) —^a) K₂ D₂ T₄ वीज्य मानैश्च (for मानश्च) D₂ सु, T₁ 2 तु (for च) — K₁ om 2^a-3^a —^a) D₁ reads the first न गन्तव्य on marg (sec m) —^a) D₂ एवं (for इति) D₁₀ माद्रान् D₁ उवाच ह, M₂ अचारयत् (for अवा) D_n D₅-7 मद्रकानेव वारयत् (D_n 1 यन्)

3 K₁ om. 3 (of v 1 2) —^a) T₂ G₂ धीरेण, T₄ G₁ 8 M₂ धीरेण (for ते वीरा) —^b) B₂ समस्त, D₅ 7 M₁ सुहृद्सुहृ (for पुन पुन) K₂ D_n 1 2 om. (hapl) one पुन — K₅ om 3^a G₁ 8 om 3^a-6^b —^o) D_n D₂ 5 6 7 (marg as in text) जिगीषत (for जिघासन्त) —^a) D₂ corrupt. D₁ पाण्डव (for पाण्डूना) D_n D₂ 4 5 10 T₂ 4 M₂ प्रा (D₁₀ प्र) विदाद्, T₂ प्राकिर्न्, M₁ प्रवि** (for प्राविशन्) D₂ 7 बल

4 G₁ 8 om 4 (cf v 1 3) —^a) M₁ damaged B D_n D₂ 5 6 8 9 तत्र (for ते तु) T₄ वीरा (for शूरा) —^b) K₁ कृतयोधा, G₂ चित्ता (for चित्ता), K₂ T₁ च (T₁ तु) योधने, B D_n D₂ 5-9 T₂ 4 G₂ सुयोधने (D_n 1, D₅ 8 ना), D₁ 7 (marg sec m) रण प्रति; D₂ 10 11 च साधने, D₁ स संयुगे (for स योधने). —^a) T₂ 4 M₂ समयुध्यत (for सहा).

5 G₁ 8 om. 5 (of v 1 3) —^a) T₁ 2 दध्मु (for श्रुत्वा) K₂-5 B D (except D₁) M₁ च, T₄ वि-

श्रुत्वा तु निहतं शल्यं धर्मपुत्रं च पीडितम् ।
मद्राजप्रिये युक्तैर्मद्रकाणां महारथैः ॥ ५
आजगाम ततः पार्थो गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ।
पूरयन्नथघोषेण दिशः सर्वा महारथः ॥ ६
ततोऽर्जुनश्च भीमश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
सात्यकिश्च नरव्याघ्रो द्रौपदेयाश्च सर्वशः ॥ ७
घृष्टद्युम्नः शिखण्डी च पाञ्चालाः सह सोमकैः ।
युधिष्ठिर परीप्सन्तः समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ८
ते समन्तान्परिवृताः पाण्डवैः पुरुषर्षभाः ।

क्षोभयन्ति स्म तां सेनां मकराः सागरं यथा ॥ ९
पुरोवातेन गङ्गे च क्षोभ्यमाना महानदी ।
अक्षोभ्यत तदा राजन्याण्डूनां ध्वजिनी पुनः ॥ १०
प्रस्कन्ध सेनां महतीं त्यक्तात्मानो महारथाः ।
वृक्षानिव महावाताः कम्पयन्ति स्म तावकाः ॥ ११
बहवश्चुकुशुस्तत्र क स राजा युधिष्ठिरः ।
आतरो वास्य ते शूरा दृश्यन्ते नेह केचन ॥ १२
पाञ्चालानां महावीर्याः शिखण्डी च महारथः ।
घृष्टद्युम्नोऽथ शैनेयो द्रौपदेयाश्च सर्वशः ॥ १३

C. 9 867
B. 9 10 13
K. 9 17. 12

(for तु) D₃ s 7 निहित (for निहत) —^δ) T₃ G₃
M₃—4 धर्मराज (for 'पुत्रं') K₃ पाण्डव, D₁ 7 (marg)
वेष्टित (for पीडितम्) D₂ धर्मपुत्रेण पीडित, T₃ मद्र-
राज प्र — K₂ reads 5° twice —^o) K₃ मद्र
राज (for मद्र) K₃ D₁ प्रियैर्युक्ते, B (except B₂)
Dn D₂ —1 प्रियास (D₃ 'यु'क्ते, D₃ -प्रियासक्तौ, T₃
-प्रियैर्युक्ते, T₃ प्रियैर्युक्ते, G₂ प्रियैर्युक्ते —^d) K₂
D₃ s मद्रकाना M₁ मद्रराजपदानुगं

6 G₃ s om. 6^{ab} (cf v 1 3) —^a) T₃ आजगाम
(for 'गाम') —^δ) Dn₂ n₃ D₁ s 7 गाजीव S₁
K₁ D₁ व्याक्षिपन्, K₂ s D₃ s 9 वि (K₃ D₁ व्या-
क्षिपद् (for 'पन्') —^d) D₂ महावद्रा (for 'रथ')
D₁ 7 (marg s^o c m) गगन च वसुधरा

7 ^o) K₁ च्यात्र —^d) T₃ सर्वत, T₃ पाण्डवा (for
सर्वश)

8 D₃ reads 8-11 twice (without var) —^a)
Dn₁ घृष्टद्युम्न —^δ) K₃ पचाला, D₂ पाचाल्य, D₁
पाचाला, T₁-3 G₁ पाचालै (for पाञ्चाला) —^o) D₁
हि रक्षत, D^o प्रीतिमत, Ca (gloss रक्षितुमिच्छन्तः)
परीप्सन्त (as in text) —^d) M₁ lacuna for पर्य-
वारयन्

9 For the repetition in D₃, cf v 1 8 M₁
lacuna for 9° —^a) G₂ ते (for ते) D₃ परिवृत्तं
—^δ) K₃ B D पाण्डवा (for पाण्डवै) D₂ s पुरुषर्षभ,
S (except T₃ M₁) पर्वसे —^o) D₃ corrupt, B₁ s
D₃ s सेना ता (by transp), D₁ सकुद्धा, T₃ ते सेना
— After 9, B (except B₂) Dn D₂ s 5 7-10 read
11^{ad}

10 For the repetition in D₃, cf. v 1 8 D₁

om. 10-14 —^a) D₃ corrupt D₃ पुरावातेन —^δ)
K₃ s B₁ Dn D₂-7 10 11 T G M₂ s क्षोभ्यमाना, D₃
M₃ क्षोभमाणा (for क्षोभ्यमाना) D₃ महात्मना, D₃
पुन पुन (for महानदी) —^o) B₁ s s Dn D₃ 7-9 11
व्यक्षोभ्य (Dn D₃ 'स'त, D₂ s व्य (D₃ वि) क्षोभयन्,
D₁ आक्षोभ्यत (for अक्षो) Dn₃ D₂ s-7 T₁ s महा
राज, T₃ ततो राजन्, T₃ महाराजन् (for तदा रा)
—^d) D₁ ध्वजनी D₃ 11 तत, D₁₀ तदा (for पुन)

11 For the repetition in D₃, cf v 1 8 D₁
om. 11 (cf. v 1 10) T₃ om. 11^{ab} —^a) G₁ प्रास्कन्ध
(for प्रस्कन्ध) D₁ S (T₃ om) transp सेना and
महती S₁ K₁ s प्रस्कन्ध (K₂ 'द'माना महती —^δ)
K₃ B D (except D₁, D₁ om) महात्मानो (Dn
D₃ 'नौ, D₃ 'नै) (for त्यक्ता) Dn महारथौ, D₃
M₃—4 विशारदा, D₅ 7 महाबला (D₁ 'ला) (for 'रथा)
— B (except B₂) Dn D₂ s 5 7-10 read 11^{ad} after
9 —^o) Dn₁ D₂ s वृक्षानीव —^d) B₂ T₁ G₁ कंप
यत स्म, D₃ 'यक्षिव (for 'यन्ति स्म) B (except
B₂) Dn D₂ s 5-10 T₃ G₂ s तावकान् (for 'का)

12 D₁ om. 12 (cf v 1 10) Dn om. (hapl)
12^a-14^b —^a) B D₃ s प्रचुकुशुस्तत्र तत्र —^δ) D₃
कासौ, T₃ स्तेन, T₃ s G M₂—4 क स (for क स)
T₃ राजन् (for राजा) —^o) K₃ corrupt K₃ चास्य
ते, B D₂ s 7-9 पाण्डवा (for वास्य ते) D₁ आतरो
वास्य तौ शूरो —^d) S₁ K₁-3 वेह; T₂ ये तु; G₁ s
M न च (for नेह) K₃ s D₃ 7 s किंचन, B₃ D₃ T₁
G₃ केन च, T₁ केनचित् (for केचन) D₁ न हि पश्यति
केचन, G₂ दृश्यते समरे न च

13 D₁ om 13 (cf. v 1 10) Dn om 13 (cf.
v 1 12) D₃ om 13^{ab} D₃ 10 11 transp 13^{ad} and

C. 9 868
D 9 10.14
K. 9 17 13

एवं तान्वादिनः शूरान्द्रौपदेया महारथाः ।
अभ्यघ्न्युयुधानश्च मद्राजपदानुगान् ॥ १४
चक्रैर्विमथितैः केचित्केचिच्छिन्नैर्महाध्वजैः ।
प्रत्यदृश्यन्त समरे तावका निहताः परैः ॥ १५
आलोक्य पाण्डवान्युद्धे योधा राजन्समन्ततः ।
वार्यमाणा ययुर्वेगात्तव पुत्रेण भारत ॥ १६
दुर्योधनस्तु तान्वीरान्वारयामास सान्त्वयन् ।

न चास्य शासनं कश्चित्तत्र चक्रे महारथः ॥ १७
ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरब्रवीत् ।
दुर्योधनं महाराज वचनं वचनक्षमः ॥ १८
किं नः संप्रेक्षमाणानां मद्राणां हन्यते बलम् ।
न युक्तमेतत्समरे त्वयि तिष्ठति भारत ॥ १९
सहितैर्नाम योद्धव्यमित्येव समयः कृतः ।
अथ कस्मात्परानेव घ्नतो मर्षयसे नृप ॥ २०

13^{ad} —^a) K₂ पंचालाना, K₄ 5 B D₁ 5 1-9 पां (K₄ B₅ D₁ 9 प) चाला (D₁ 'ळा) वा, D₂ 8 10 11 M₁ पा (D₂ 8 प) चालाश्च (for पाञ्चालानां) Ś₁ K₁-8 महावीरा, T₂-4 G M₂ 4 'वीर्यै; M₈ 'वीर' (for 'वीर्यौ') —^b) D₁ शिपदी K₂-5 B D₁ 5 1 8 वा (for च) D₄ महा रथि, D₀ 'रथा' (for 'रथ') —^c) D₁ च (for स्य) K₄ 5 D₅ सैन्यो, D₁ सैन्यो (for सैन्यो) —^d) B₃ 4 D₀ महारथा, G₂ च भारत (for च सर्वश)

14 D₁ om 14 (of v 1 10) Dn om 14^{ab} (of v 1 12) G₂ om. 14^a-15^b B₄ reads 14^{ab} on marg —^a) D₀ corrupt D₁ तद्, M₄ ते (for तान्) T₂ वाजिन (for वादिन) B (except B₄) D₅ 7 T₁ 2 4 G₁ शूरा (for शूरान्) —^b) K₄ M₈ द्रौपदेयान् K₄ 5 महारथान्, B (except B₄) D₈ 9 च सर्वश, D₄ महारथ, T₃ युधिष्ठिर (for महारथा) —^c) Dn D₂ 5-7 अभ्यधावल (Dn₁ D₂ 5 'न्प्र') धान च (D₂ 'नाश्च'), T₁ 2 G₁ 8 'यु' (T₂ G₁ 'हु') युयुधुक्षैव, T₈ 4 M 'घ्न्युयु' (T₄ 'न्वि' युक्षैव —^d) D₀ माद्रीमद्र- (sio) (for मद्राज) K₄ Dn D₈ 7 पदानुगा (K₄ 'ग')

15 G₂ om 15^{ab} (of v 1 14) —^a) K₄ 5 Dn D₂-7 11 T₈ 4 G₁ विमथिता (D₄ 'ता' (for 'थितै') B D₈ 9 रथैश्च पतितै केचित्, D₁ 1 (marg) केचिच्छिन्नैर्विमथितै, G₈ चक्रेषु मथिता केचित् —^b) Dn D₅-7 छिन्ना, D₂ शस्त्रैर् (for छिन्नैर्) K₄ 5 महायुजै, B₂ परश्वधै, Dn महारथै, D₁ 1 (marg) ध्वजैर्भुजै, D₂ 5 6 7 (orig) महागजै (for 'ध्वजै') —^c) D₁ अभ्य दृश्यत, D₁₀ 11 ते दृश्यतेपि, T₁ 2 प्रादृश्यतेव, T₈ 3 G₂ सर्वेदृश्यत, G₁ 8 M संप्रदृश्यत (for प्रत्य) —^d) D₅ 7 निहिता; T₈ G₁ 8 [अ]निहिता (G₁ 'तै'), M₈ निगता (for निहिता) K₁ 4 B₁ T₄ हरै, T₂ परै (for परै)

16 —^a) Dn₂ n₈ D₄ T₈ M₂-4 आलोक्य, D₇ आलो क्य D₆ क्रुद्धो (for युद्धे) —^b) Dn D₁₀ योद्धा, D₅ 8 9 योधान्; M₂-4 योधा (for योधा). B₁ D₀

सहस्रदा (for समन्तत) D₁ तावका योधसत्तमा —^c) D₅ om from वेगात् up to ता (in 17^a) B Dn D₂ 5 1 9 वीरास्, D₄ S सर्वै (for वेगात्) D₁ पला यिता वार्यमाणा — Dn D₁ om (hapl) 16^d-17^a, D₅ reads the same on marg —^d) Ś₁ K D₁ 8 4 10 पुत्रेण तव (by transp), D₅ मद्रपुत्रेण

17 Dn D₁ om 17^a, D₅ om up to ता (in 17^a) (for both, cf. v 1 16) D₅ reads 17^a on marg —^a) K₂ D₁ 8 10 11 च (for तु) D₄ संक्रुद्धो (for तान्वीरान्) —^b) D₂ सात्वयामास (for वारया) D₁ सत्वरं, D₄ तावकान्, G₁ 8 सारवत् (for सान्त्वयन्) —^c) K₂ चाभि- (for चास्य) D₈ 10 T₈ केचित्, Dn योधाश्च, T₄ G किंचित् (for कश्चित्) —^d) D₈ 10 11 चक्रुर् Ś₁ K₁ D₈ 6 8 10 T₈ 4 G₁ 2 महारथा, Dn समतत (for महारथ)

18 —^a) K₂ गधार- —^c) D₀ महाराजन्, T₈ G₂ 8 'राज' (for 'राज') —^d) K₂ S वचनक्षम (for 'क्षम')

19 —^a) B₁-4 D₈ 9 किं च न, B₅ Dn₁ किंचन; D₅ किंचित्, D₁ किं स्त्रिन्, G₂ M₈ किं तु स- (for किं न स) K₂ 4 5 T₂-4 किं न (K₄ 5 तु, T₄ तु) संप्रेक्ष्य- माणा (K₂ 'ना' ना, Dn₂ n₈ D₂ 6 किं च न प्रे (Dn₈ किं न संप्रेक्ष्यमाणाना —^b) K₄ हन्यता (for 'ते') D₂ 7 वळं —^c) D₃ नियुक्तम् (for न युक्तम्) —^d) D₁₀ 11 शासति (for भारत)

20 —^a) K₈ D₂ 5 7 सहतैर् (for सहितैर्) D₈ 10 11 चापि, M एव (for नाम) T₈ न च भीतैस्तु योद्धव्यम्, G₂ सहैर्भिर्मम यो- —^b) B (except B₂) D₈ 9 T₁-3 G M₂ 4 [ए]व, Dn D₂ 5 7 न, T₄ M₈ [ए]व (for [ए]व) —^c) G₈ om 20^c-21^d —^d) M₈ तस्मात् (for कस्मात्) T₈ 4 G₁ 2 M₂ 4 स्मरन्; M₈ सरन् (for परान्) B D₁ 4 8 9 T₁ 2 M₁ एव (for एव) K₄ 5 अथ कर्मकरानेवं, Dn D₂ 5-7 अक (D₂ 5 7 स क) स्यान्मद्रकानेवं —^d) K₈ यतो; Dn D₂ 5-7 प्रमो

दुर्योधन उवाच ।

वार्यमाणा मया पूर्वं नैते चक्रुर्वचो मम ।

एते हि निहताः सर्वे प्रस्कन्नाः पाण्डुवाहिनीम् ॥ २१

शकुनिरुवाच ।

न भर्तुः शासनं वीरा रणे कुर्वन्त्यमर्षिताः ।

अलं क्रोद्धुं तथैतेषां नायं काल उपेक्षितुम् ॥ २२

यामः सर्वेऽत्र संभूय सवाजिरथकुञ्जराः ।

परित्रातुं महेष्वासान्मद्राजपदानुगान् ॥ २३

अन्योन्यं परिरक्षामो यत्नेन महता नृप ।

एवं सर्वेऽनुसंचिन्त्य प्रययुर्यत्र सैनिकाः ॥ २४

संजय उवाच ।

एवमुक्तस्ततो राजा बलेन महता वृतः ।

प्रययौ सिंहनादेन कम्पयन्वै वसुधराम् ॥ २५

हत विध्यत गृहीत प्रहरध्वं निकृन्तत ।

इत्यासीत्तुमुलः गव्यस्तव सैन्यस्य भारत ॥ २६

पाण्डवास्तु रणे दृष्ट्वा मद्राजपदानुगान् ।

C. 9 822
B. 9 18. 27
K. 9 17. 25

(for वृत्ते) D₃ 10 नृप, T G₁ M [s]नव (for नृप)
G₂ कुर्वो वा मर्षने नृप

21 G₃ om 21 (cf. v 1. 20) —^b) B D₂ 5 6 8 9
नैव, Dn नैव, T₃ G₁ 2 न ते (for नैते) T₃ 4 G₂
कुर्वन् (for चक्रुः) K₄ नृप (for मम) T₁ 2 नैते
कुर्वन्ति शासनं —^c) D₃ पूर्वहि; D₅ एतेन, D₇ 10 11
एते वि-, T₃ 4 G₁ 2 M₂ 4 तथा ते, M₁ 8 एते (for
एते हि) K₅ स्वहिता, B D₃ 9 स्वहिता, D₃ निहिता
—^d) B₁ D₃ प्रस्कन्ना, Dn D₁ 7 G₂ प्रस्कन्ना, D₁ 7
(marg. sec. m) क्षात्रिता, T₃ प्रपन्ना (for 'स्कन्ना')
K₅ Dn D₁ 10 G₁ वाहिनी (D₁₀ 'नी') (for 'नीम्')
T₁ 2 प्र(T₁ प्रा)स्कन्दतोऽरिवाहिनीं

22 G₁ om the ref. After the ref., Dn D₃ ms

100* वार्यमाणो (sic) मया पूर्वं न कृत वचन स्वया ।

[D₅ न महेः शासन वच (for the post half)]

—^a) D₅ om. न भर्तुः शासन D₃ भृत्य, D₄ T₃ भर्तु-
(for भर्तु) T₁ 2 G₂ 8 M शूरा, T₄ योषा (for वीरा)
—^b) D₂ T₄ G₂ [s]कुर्वन् (for कुर्वन्ति) —^c) D₂ 7
अलं K₅ Dn D₂ 8 क्रोध, T₁ 2 C_v रोद्धु, T₃ 4 G₂ 8
योद्धु, G₁ om (for क्रोद्धु) K₂ D₃ 10 11 अयैतेषां,
K₄ 5 D₁ T₁ 2 M C_v तयैतेषां, B₁ तयैतेषां, T₃ ततो
होषा, T₄ न तैतेषां, G₁ 8 न चैतेषां, G₂ न ते तेषां
(for तयैतेषां) D₁ अल क्रोधेन वै तेषां —^d) D₃ 5
नाय, T₂ नार्य, G₂ माय (sic) (for नायं) D₁ 8
कालम्, D₂ 7 काल (for काल) D₄ 6 उपेक्षितु (D₅
'त'), T₂ 'रितु, T₃ उपस्थिते (for उपेक्षितुम्)

23 ^a) B₁ 8 5 D₃ 9 T₂ 3 G₂ M₁ याम, G₂ वय
(for याम) D₁ 7 सर्वेपि, D₂ 5 9 G₃ सर्वत्र, D₃
4 10 11 सर्वे च (D₁ तु) (for सर्वेऽत्र) K₄ सयुज्य (for
सभूय) — After 23^a, T₄ reads 23^cd (transposed)
for the first time, repeating it in its proper place

K₄ om. 23^c-24^b —^c) Dn₁ n₂ D₅ 7 महेष्वासा, D₂ 3
M₁ 'वास (for 'वासान) T₄ (first time) महेष्वासान्परि-
त्रातु —^d) S₁ K₁ 8 मदानुगान्, B₁ 5 पुरोगमान्,
Dn₂ n₃ D₅ 7 चदानुगान् (D₅ 'गा') (for 'पदा')

24 K₄ om. 24^{ab} (cf v 1 23) —^a) B (except
B₂) परिरक्षाम, D₃ 'रक्षते, D₄ T₃ G₂ M चाभि-
रक्षामो, D₃ 9 परिरक्षाय, G₁ 8 चापि रक्षामो (for परिर)
—^b) S₁ D₁ 3 [अ]न्विता, D₄ नृशै, D₃ नृप, T₄
(sup. l. in as in text) वृता (for नृप) — S₁ K₁
lacuna for 24^c-25^b K₂ D₄ om. 24^c —^c) K₃
सर्वे (for सर्वे) K₂ 5 Dn D₁ 2 6 8 9 T₁ 2 M₁ तु,
B₂ G₂ तु (for अनु-) D₅ 7 एव सर्विल सर्वे तु —^d)
T₂ प्रयामो (for प्रययुर) D₁ सर्वे, D₅ मद्र, T₃
G₂ तत्र (for यत्र)

25 S₁ K₁ lacuna for 25^{ab} K₂ 8 B Dn₁ n₃ D₁ 2
— 3 10 T₁ 2 om. the ref. K₄ om 25^{ab} —^a) D₃
उक्त्वा (for उक्त्वा) D₁₀ 11 T₄ G₂ तदा (for ततो)
T₃ G₂ राजन् (for राजा) K₂ ह्युक्त्वा सुतो राजन्
—^b) D₁ 7 बलेन, T₁ 2 सैन्येन (for बलेन) Dn
D₂ 5 नृप, T₂ धृत (for वृत) K₂ युद्धे शकुनिना
तदा —^d) K₃ कपयंतो, S 'यानो (for 'यन्त्रै) D₁
जगन्नाथ (for वसुधराम्) D₃ 10 11 कपयन्निव मेदिनी

26 ^a) D₄ T₁ 2 हत (for हत) T₃ 4 G M हत
गृहीत (M₁ ह) व युध्यध्वं —^b) G₃ प्रहरति (for 'रध्वं)
K₂ निर्वर्तत, T₄ निगृह्यत (for निकृन्तत) —^c) Dn₂
n₃ D₁ 8 5 7 तुमल (D₁ 'ळ'), D₂ तुमुळ K₃ इत्या-
सीत्तुमुलं युद्ध —^d) D₅ स्वसैन्यस्य च चक्षत

27 ^a) M₂ तावकाश्च (for पाण्डवाश्च) D₄ [s]पि,
T₁ 2 तान्, T₃ 4 G M च (for तु) S (except T₁ 2)
राजन् (for दृष्ट्वा) D₁ तथापि निहता सर्वे —^b) B₂
पुरोगमान्, Dn₁ D₂ 6 7 चदानुगान्; D₁ पदानुगा.

C 9 932
B 9 15 28
K 9 17 26

सहितानभ्यवर्तन्त गुल्ममास्थाय मध्यमम् ॥ २७
ते मुहूर्ताद्रणे वीरा हस्ताहस्तं विशां पते ।
निहताः प्रत्यदृश्यन्त मद्राजपदानुगाः ॥ २८
ततो नः संप्रयातानां हतामित्रास्तरस्त्रिनः ।
हृष्टाः किलकिलाशब्दमकुर्वन्सहिताः परे ॥ २९
अथोत्थितानि रुण्डानि समदृश्यन्त सर्वशः ।
पपात महती चोल्का मध्येनादित्यमण्डलम् ॥ ३०

Ts G2 M1 2 4 हृष्टा मद्रपदानुगान्, Ms हृष्टा मद्रराजपदानुगान् (hypermetrio) — After 27^{ab}, D1 ins

101* पश्यता तव पुत्राणा पाण्डुपुत्रैरसमम् ।

— D1 om 27^c-29^b T2 om (hapl) 27^c-28^d —^c)
S1 K1 2 सहितान् D2 सहिताश्च न्यवर्तत, T1 सहिता न
ह्य, Ts G1 8 M सहिता सन्त्य, T4 ता संनिपात्यत,
G2 निर्भोतिका निवर्तत —^d) D7 corrupt. Dn सेनाम्,
G3 बलम्, Ca (gloss व्यूहविशेषम्) Cv (gloss सेना
मुखम्) गुल्मम् (as in text) Dn चोत्तमा (for मध्य-
मम्) Ts G2 गुल्ममध्यास्तु मध्यम

28 D1 T2 om 28 (of v l 27) M1 om 28
—^a) Ts 4 G मुहूर्तानु, M2 4 ते मुहूर्तं (for 'तद्')
T1 G1 वीर —^b) S1 K1 8 B1 8 D2 8 9 हस्ताहस्तं,
B5 हस्ताहस्ता, Dn D2 5 7 तावकाश्च (Dn1 D7 'काश्च'),
D6 तावकाय, D10 11 Ts G Ms Cv हस्ताहस्ति, T1
हस्तदर्पा, T4 हस्त हस्ता; Ca (gloss झटिति) हस्ताहस्त
(as in text) —^c) D8 निहिता (for निहता)

29 D1 om 29^{ab} (of v l 27) B4 lacuna for
29^{ab} —^a) K4 ततोनुसंप्रयातानो —^b) K5 B1 5 Dn
D5-9 हवमद्रास्, B2 D2-4 T4 हवा मद्रास् (for हतामि-
त्रास्) G8 M1 तपस्विन (for तर) —^c) K4 5
हृष्टा, D1 तत (for हृष्टा) S1 K1-8 कलकला, D7
किलकिला, S (except G1) किलकिला —^d) K4
संहिता (for सहिता) K8 परै (for परे) D1 पाटवा
अस्त्रिरे मुदा, S (except T1 2) अकुर्वन्त रणे परे

30 D2 om 30^a-31^b —^a) S1 K1 अथोत्थिता*,
K4 5 ततस्ततो हि (for अथोत्थितानि) S1 K1 8 रुडानि,
K2 Dn2 रुडानि, K5 D8 T1 G1 8 रुडानि, Dn1 n8
रुडानि; T2 युडानि, Ts 4 G2 रुडानि (for रुण्डानि)
D10 11 उत्थितानि कर्षणानि; M अथो (M1 'त्रो')त्थितान्यु-
(M1 'च')रुडानि —^b) S1 K1 8-5 सर्वत, S भारत
(for सर्वश) Dn D2 5-7 कर्षणानि सहस्रश —^c)

रथैर्भैर्युगाक्षैश्च निहतैश्च महारथैः ।

अथैर्निपतितैश्चैव संछन्नाभूदसुंधरा ॥ ३१

वातायमानैस्तुरगैर्युगासकैस्तुरंगमैः ।

अदृश्यन्त महाराज योधास्तत्र रणाजिरे ॥ ३२

भग्नचक्रात्रथान्केचिदवहंस्तुरगा रणे ।

रथार्थं केचिदादाय दिशो दश विवभ्रमुः ।

तत्र तत्र च दृश्यन्ते योक्त्रैः श्लिष्टाः स्म वाजिनः ॥ ३३

B1-8 5 Dn2 n8 D2 8 8 9 मध्ये च, D7 मध्ये वा, M1
मध्याद् (for मध्येन) B Dn D2 4-9 T1 2 M1 मडला-
(D2 1 'ला)त्

31 D3 om 31^{ab} (of v l 30) D1 om 31-37
—^a) D5 मानैर्, S (except T1 2) भग्न (for भग्नैर्)
K4 युगाक्षैश्च —^b) Ts G2 निहताश्च महाराथा (G2
'थै) —^c) Dn1 अति-, D4 अक्षि- (for अक्षैर्) D5
T1 M1 निपातितैश्च D3 एन (for एव) —^d) D3
स्वच्छिन्ना S1 K1 2 [आ]मीद् (for [अ]मूद्) D4
क्षिप्रमाणैश्च भारत, S दृश्यते (M1 क्षिप्रयति) स्म समतत

32 D1 om 32 (of v l 31) —^a) G2 पलाय-
मानैर् (for वातायमानैस्) Ts 4 G M अप (Ts 'व')रैर्
(M1 2 4 'रे) (for तुरगैर्) T1 2 वातायमानास्तुरगा
—^b) K2 corrupt D2 M2-4 युगास (D2 'श')कैस् K4 5
B Dn D2-7 9-11 ततस्तत (for तुरगमै) D3 युगा
सक्तास्तत परे, T1 2 युगासका समतत —^c) S अ
(M1 आ)कृत्यन्त (for अदृश्यन्त) —^d) D3 योद्धास्,
T1 2 योधैस्, M2 4 योधास्, M3 हवास् (for योधास्)
D8 तत्र च (hypermetrio) (for तत्र) — Dn T4 महारणे
(for रणाजिरे)

33 D1 om 33 (of v l 31) B2 om 33 K4 5
om 33^{ab} —^a) G2 रणे (for रथान्) D3 चक्रे
(for केचिद्) T1 भग्नचक्रया केचिद् —^b) B3 D10 11
अहरस्, Ts 4 G8 भ्रम (G8 'म')तस्, M1 ऊहुश्च (for
अवहंस्) K8 D2 8 8 9 G2 M3 तुरगान् (for तुरगा)
Dn अवहन्यू रणाजिरे —^c) S1 K1 रथाः, K2 रथाश्च,
D4 युगाया (sic), Ts रणात्तान, T1 G1 8 रणार्थ, G2
रणात्तान्, M1 रणादि (for रथार्थ) —^d) D3 दिशो
दिशो, D4 तत्र तत्र (for दिशो दश) B3 विदुदुदु (for
विवभ्रमु) —^e) K8 Dn D2-7 स्म दृश्यते, D10 11
G1 व्यदृश्यत (G1 'ते), M1 प्रदृश्यन्ते (for च दृ)
—^f) T4 योक्त्रा (for योक्त्रै) K8 कृष्टा, K4 5 Dn
D8-7 9 क्षिष्टा, D8 शिष्टा (for क्षिष्टा) K4 [अ]स्व;

रथिनः पतमानाश्च व्यदृश्यन्त नरोत्तम ।
 गगनात्प्रच्युताः सिद्धाः पुण्यानामिव संक्षये ॥ ३४
 निहतेषु च शूरेषु मद्रराजानुगेषु च ।
 अस्मानापततथापि दृष्ट्वा पार्या महारथाः ॥ ३५
 अम्यवर्तन्त वेगेन जयगृध्राः प्रहारिणः ।
 बाणशब्दरवान्कृत्वा विमिश्राञ्छहनिस्वनैः ॥ ३६
 अस्मांस्तु पुनरासाद्य लब्धलक्षाः प्रहारिणः ।

शरासनानि धुन्वानाः सिंहनादान्प्रचुक्षुः ॥ ३७
 ततो हतमभिप्रेक्ष्य मद्रराजवलं महत् ।
 मद्रराजं च समरे दृष्ट्वा शूरं निपातितम् ।
 दुर्योधनवलं सर्वं पुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥ ३८
 बध्यमानं महाराज पाण्डवैर्जितकाशिमिः ।
 दिशो भेजेऽथ सञ्चान्तं त्रासितं दृढघन्विभिः ॥ ३९

C ९ ६२५
 B ९ १६ ४०
 K ९ १७ ३९

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

K₁ D₂ १ १० ११ म, D₁ T₂ ४ G च (for म्) D₁
 वाजिनं Ś₁ K₁ ९ योक्त्राकृष्टा न्म वाजिन, T₂ योक्त्रै
 श्लिष्टा रणान्तिरे, M₁ रथे श्लिष्टाश्च वाजिन

34 D₁ om 34 (cf v l 31) —^a) G₂ रथेन
 D_n D₂ २-३ T₁ ३ M₁ पान्य (D₂ 'त)मानाश्च, T₁ पत
 मानानां (for 'मानाश्च) —^b) K₂ D₂ १० ११ दृश्यते न्म,
 B₂ D₂ २ व्यदृश्यते, T₁ प्रदृश्यते (for व्य) K₂-३
 D₁ नृपोत्तमा, B₂ ४ D₂ ९ T₁ ३ M नृपोत्तम, B₃
 नृपमत्तम (hypermetric), D_n D₂ ७-११ T₂ ४ नरो
 त्तमा, G₂ ३ त्तमं (for 'त्तम) B₁ दृश्यते नृपमत्तम
 —^c) G₂ गगन (for गगनात्)

35 D₁ om 35 (cf v l 31) D₂ om 35^a-36^b
 —^a) D_{n2} ते हतेषु, T₂ महितेषु (for निह) Ś₁
 K₁ ३ [अ]य T₂ M तु (for च) D_n D₂ १ सर्वेषु,
 D₂ वीरेषु (for शूरेषु) —^b) K₁ ३ B D₂ २-११ द्वे
 (for च) D₁ मद्रराजाजिजीविषु (sic), S (except T₁ २)
 'जपदानुगं —^c) K₁ ३ अत्र, B D_n D₂ २-९ पुत्र (for
 अपि) —^d) D₁₀ पार्या T₂ मया हता (for महा
 रथा)

36 D₁ om 36 (cf v l 31) D₂ om 36^a (cf
 v l 35) —^b) B₁ D₁ गृध्रा (for गृध्रा) —After
 36^a, M₁ reads 37^a for the first time, repeating it in
 its proper place. D₂ १ om (hapl) 36^c-37^b —^c)
 D₂ धनुः, M₂ ४ जय (for बाण) T₂ शीघ्र, M₁
 मेरी (for शब्द) M₁ रवं (for 'रवान्) M₂-४ श्रुत्वा
 (for दृष्ट्वा) —^d) D₂ मिश्रिता, M₁ मिश्रितं (for
 विमिश्राम्) Some MSS निस्वनै

37 D₁ om 37 (cf v l 31) D₂ १ om. 37^a

(cf v l 36) M₁ reads 37^a for the first time
 after 36^a —^a) B₂ अश्वास्, D₂ अश्वास् (for अ-
 स्वास्) —^b) Ś₁ K₁ B₂ D_{n1} लब्धलक्ष्या, K₂ 'रवा,
 K₁ D₁ 'लक्षा, T₂ लब्धालक्षा, G₂ लब्धलक्ष (for
 लक्षा) —^c) T₂-४ G₂ ३ M₂-४ धुन्वाना K₁ शरा-
 मर्न विधुन्वाना, D₂ ९ बाणशब्दरवान्कृत्वा (= 36^c)
 —^d) T₁ ततो नाद, G₁ ३ M सिंहनाद (for नादान्)
 Ś₁ K₁ विचुक्षुः, K₁ ३ प्रचक्रुः (K₂ 'मु), D₂ ४ प्रच
 क्रुशु (for प्रभु)

38 D₂ reads 38^a twice —^a) D_n D₂ ३ (both
 times) १ अनु, D₂ अपि (for अमि) —D_{n2} om
 (hapl.) 38^b —^b) D₂ महान् (for महत्) —^c) Ś₁
 K₁ lacuna for दृष्ट्वा शूर D_n D₂-१ श्रुत्वा (for दृष्ट्वा)
 D₁₀ निपातित K₂ घर्मेराजेन पातित —D₂ om
 38^c-39^d —^c) M₁ ततो दुर्योधनवल —^d) D₁ सर्वम्
 (for पुनर्) D₂ आयात् (for आसीत्)

39 D₂ om. 39 (cf v l 38) D₁ om 39 Ś₁
 K₁-३ om 39^c —^c) B₁ D_{n1} D₁ T₂ ४ G₁ ३ M च
 (for स्य) D₂ सप्राप्ते, T₂ सप्राप्तास् (for सञ्चान्त)
 —^d) D_{n2} न३ त्रासितुं, D₁ तत्र तद्, D₁₀ आमित,
 T₁ त्रामिता (for 'त) D₂ दृढघन्विभि, M₁ 'घन्विन

Colophon — Adhy name Ś₁ K₁-३ मद्रराजवल
 वध ; D₂ दुर्योधनसैन्यमंग ; T₁ शल्यपदानुगवध, M₂ ४
 मद्रराजपदानुगवध ; M₃ मद्रागमवध —Adhy no
 (figures, words or both) D_n D₁ १० १७ (as in
 text), D_n (marg) S १८ —Śloka no D_n ३७,
 D₂ ३९

१८

संजय उवाच ।

पातिते युधि दुर्धर्षे मद्रराजे महारथे ।
तावकास्तव पुत्राश्च प्रायशो विमुखाभवन् ॥ १
वणिजो नावि भिन्नायां यथागाधेऽपुवेऽर्णवे ।
अपारे पारमिच्छन्तो हते शूरे महात्मनि ॥ २
मद्रराजे महाराज विप्रस्ताः शरविक्षताः ।
अनाथा नाथमिच्छन्तो मृगाः सिंहादिता इव ॥ ३
वृषा यथा भग्नशृङ्गाः शीर्णदन्ता गजा इव ।
मध्याह्ने प्रत्यपायाम निर्जिता धर्मसूनुना ॥ ४

न संधातुमनीकानि न च राजन्पराक्रमे ।
आसीद्विद्विहते शल्ये तव योधस्य कस्यचित् ॥ ५
भीष्मे द्रोणे च निहते स्तपुत्रे च भारत ।
यदुःखं तव योधानां भयं चासीद्विशां पते ।
तद्भयं स च नः शोको भूय एवाभ्यवर्तत ॥ ६
निराशाश्च जये तस्मिन्हते शल्ये महारथे ।
हतप्रवीरा विप्रस्ता विकृताश्च गितः शूरे ।
मद्रराजे हते राजन्योधास्ते प्राद्रवन्मयात् ॥ ७
अश्वानन्ये गजानन्ये रथानन्ये महारथाः ।

18

1 M4 om. the ref —^a) K4 B2 D3 4 5 T2 M2-4
पतिते Dn1 n2 दुर्धर्षे, D2 दुर्धर्षे (for 'र्षे') —^c)
Dn D2 तत्र (for तव) —^a) S1 K1 ययु, D1
स्थिता (for [अ]भवन्) M1 प्रायस्ते विमुखा रणात्

2 D1 om 2^a-3^b —^b) K4 D3 corrupt K2 S
महार्णवे, B (except B2) Dn D2 5-9 11 [S]र्णवेऽपुवे
(by transp), D1 [S]र्णवेऽपुवात् —^c) D2 (marg
as in text) अगाधे, T4 अपार (for अपारे) —Dn
D2 7 om (hapl) 2^a-3^b, K4 5 read it after 4^c
—^d) D2 (marg, orig as in text) हतनेत्रा (for हते
शूरे) K4 5 B D2 5 8-11 T1 2 M1 महारमना

3 For the sequence in K4 5, cf. v 1 2 Dn
D2 7 om 3^a5^c, D1 om 3^a5^b (for both, cf. v 1 2)
—^a) K4 5 महाराजे, M2-4 हते राजन् (for महाराज)
—^b) T1 2 विप्रेषु (for विप्रस्ता) D2 T2 8 शरवि
क्षिता —^d) D2 7 यथा (for इव) T2 मृगा सिंहेरि-
वादिता

4 For the sequence in K4 5, cf. v 1 2 D1 4
om (hapl) 4^a5^b —^a) D2 7 यथा वृषा (by transp),
M1 वृक्षा यथा G2 भिन्नशृङ्गा, M2 भग्नशृङ्गा (for 'शृङ्गा')
—^b) K1 चीर्ण, T2 जीर्ण (for शीर्ण) D2 10 11
M2 4 यथा गजा (for गजा इव) —^c) Dn D1 4-7
प्रत्युपायते (D1 'ति'), T1 3 प्रत्युपायाता, T4 'पायाते
(for 'पायाम) —^d) Dn1 M2 निर्जितो; Dn2 n3
'ति; G2 'स' (for 'ता). K4 5 B Dn D2-11 [अ]जाव

शत्रुणा, D1 पादपुत्रके (for धर्मसूनुना)

5 D1 om 5 —^a) D1 T4 G न संस्थातुम्, M2
नासंघातुम् (for न सं') G2 अनीकेषु, G3 'काना (for
'कानि) —^b) D3 तव (for न च) D1 G1 पराक्रमं
(for क्रमे) —^c) D2 6 युधि (for बुद्धिर्). S1
K1 सैन्ये (for शल्ये) —^d) K2 D10 11 भूयो, D1
न च; D2 ततो (for तव) G2 M2 योधस्य

6 ^a) D2 6 भीष्मद्रोणे —^b) T2 4 G2 3 पातिते
(for भारत) —^c) D2 तद् (for यद्) K2 तत्तु,
D1 अय (for तव) M योधाना —^c) G1 3 तत् (for
स) G2 वै (for न) D1 तद्भयं स शोको स्याद् (sub
metric), T2 तद्भयं च न शोकोपि —^d) K2 [अ]-
भिवर्तत, K4 B2 D2 [अ]भ्यवर्तते, M2-4 'वर्तत (for
'वर्तत)

7 ^a) B Dn D2-9 तु (for च). B1 D1 9 T2 G
M राजन् (for वसिन्) —^b) D1 T2 M महारथा
— For 7^a5^b, T4 subst

102* निराशाश्च हते शल्ये राजा राजन्महायदा ।

— D1 om 7^a5^b —^a) D2 5 7 निकृताश्च (for निकृ-
ताश्च) D2 च सितं, S निशितं (for च शितं) K4 5
निकृता (K4 'ता)श्च सहस्रदा, D1 विनिकृता शितं शरै-
—^c) Dn2 n3 D2 7 तस्मिन् (for राजन्) M1 ये दिष्टा
मद्रराजस्य —^d) M2-4 योधास्य

8 S1 K1 2 Dn1 n2 D2 M2 om (hapl) 8, Dn2
reads it on marg —^a5^b) Dn2 transp गजानन्ये and
रथानन्ये —^c) D1 जवतानन्ये; T1 4 'संपन्नान्, G2

आरुह्य जवसंपन्नाः पादाताः प्राद्रवन्भयात् ॥ ८
 द्विसाहस्राश्च मातङ्गा गिरिरूपाः प्रहारिणः ।
 संग्राद्रवन्हते शल्ये अङ्कुशाङ्गुष्ठचोदिताः ॥ ९
 ते रणाद्भरतश्रेष्ठ तावकाः प्राद्रवन्दिशः ।
 धावन्तश्चाप्यदृश्यन्त श्वसमानाः शरातुराः ॥ १०
 तान्प्रभग्नान्द्रुतान्दृष्ट्वा हतोत्साहान्पराजितान् ।
 अभ्यद्रवन्त पाञ्चालाः पाण्डवाश्च जयैषिणः ॥ ११
 बाणशब्दरवश्चापि सिंहनादश्च पुष्कलः ।

शङ्खशब्दश्च शूराणां दारुणः समपद्यत ॥ १२
 दृष्ट्वा तु कौरवं सैन्यं भयत्रस्तं प्रविद्धतम् ।
 अन्योन्यं समभाषन्त पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ १३
 अथ राजा सत्यवृत्तिर्जितामित्रो युधिष्ठिरः ।
 अथ दुर्योधनो हीनो दीप्तया नृपतिश्रिया ॥ १४
 अथ श्रुत्वा हतं पुत्रं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 निःसंज्ञः पतितो भूमौ किल्बिषं प्रतिपद्यताम् ॥ १५
 अथ जानातु कौन्तेयं समर्थं सर्वधन्विनाम् ।

C 9 1012
B 9 19 18
K 9 12 17

वाजिसपन्ना, M₂ 4 जय (for जव*) D₁ विमुखास्त्यज्य
 संग्राम —^d) K₄ Dn₃ D₂ 4 5 7-9 G₈ M₁ पदाता, D₃
 प्रधाना, T₄ प्रदुता (for पादाता) K₈ 5 D₃ 4 10 11
 तथा, K₄ तदा, D₁ दिश (for भयात्)

9 ^a) D₃ 4 10 11 द्विसहस्राश्च, T₃ 4 G द्विसहस्रं
 —^b) D₁ गिरिराजसमा युधि —T₄ om. (hapl) 9^c-11^d
 —^d) S₁ K₁ 2 D₁ अङ्कुशाङ्गुष्ठ-, K₄ 5 अङ्कुशाङ्गुष्ठ-, M₁
 माङ्कुशाङ्गुष्ठ Dn D₂ 5 7 10 11 -नोदिता D₁ अङ्कुशेन
 प्रणोदिता

10 T₄ om 10 (cf. v l 9) D₁ om 10-12
 —^a) Dn D₂ 5-7 T₃ G₂ रणे (for रणाद्) K₁ 5 D₃
 भरतश्रेष्ठ —^b) B₁ D₄ 9 भयात्, D₃ दिश (for दिश)
 —^c) D₃ 10 11 G₃ M₃ धावतश्च, D₄ वेपतश्च, G₂ जीव
 तश्च (for धावन्तश्च) Dn₂ [s] चान्, D₃ [s] प्यय
 (for चापि) Dn^a D₁₀ 11 G₂ [अ] पश्याम, D₃ 6
 पश्याम, D₁ दृश्यत (for [अ] दृश्यन्त) K₂ T₂ चा (T₂
 या) वतश्च प्रदृश्यत, D₁ धावस्त्वयाप्यदृश्यत —^d) Dn
 D₃ corrupt D₃ 10 11 श्व(D₃ श्वा)समानाश्च, M₁ श्वसन्तश्च
 (for श्वसमाना) K₁ यथोरगा, B D₄ 5 7-9 शराहता,
 D₂ शरादिता D₃ महारथान्, D₁₀ शरातुरान्, Dn
 श्रमातुरान्, Bom ed शराहतान् (for 'तुरा)

11 T₄ om 11 (cf. v l 9) D₁ om 11 (cf. v l
 10) —^a) K₄ 5 B₁ D₃ 9 T₃ G₁ 2 M₁ 8 4 हतान्,
 D₁ हतान्, D₁ क्षतान्, G₃ हते, M₂ गतान् (for
 द्रुतान्) — The portion of the text from 11^a up
 to 35^b is lost in B₂ on missing folio —^c) S₁
 K₁ 8 D₁₀ 11 T₃ अभ्यवर्तत D₂ 7 पाचाळा, D₃ पांचा
 लान्, Bom ed पचाळा

12 B₂ missing (cf. v l 11) D₁ om. 12 (cf.
 v l 10). —^a) K₂ T₄ -शंख- (for शब्द) K₈ 8
 B₁ 5 D₂ 5 8, 9 T₃ M₁ -रवाश्च, K₄ Dn D₂ 4 6 7 10

रवाश्च (for रवश्च) B₁ 8 D₄ 9 [ए]व (for [अ]पि)
 —^b) K₂ 4 5 B₂-5 D₅ M₁ सिंहनादाश्च पुष्कला (K₂
 'रा), Dn D₂-4 6 7 10 'नादाश्च पुष्कलान् —^c) B (B₂
 missing) D₈ 9 नादश्च, D₄ M₁ -शब्दाश्च (for शब्दश्च)
 —^d) D₁ दारुणास्तत्र जाजिरे, M₁ समपद्यत दारुण

13 B₂ missing (cf. v l 11) —^a) T₃ G₁ त
 दृष्ट्वा, T₄ G₂ 8 तद्दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु) S तावक (for
 कौरव) D₁ दृष्ट्वा तु कौरवानीक —^b) T₃ 4 भयात्,
 G^a जय (for भय-) D₄ -ग्रस्तं (for -त्रस्त) B₁ परि
 द्रुत, D₃ विप्रं, D₁₀ प्रदुं (for प्रविं) —^c) T₁
 समभाषते, G₂ 'धावत (for 'भाषन्त) —^d) D₂ 7
 पांचाळा, Bom ed पचाळा

14 B₂ missing (cf. v l 11) —^a) D₂ 7 अथ
 (for अद्य) D₁ हतामित्र (for सत्यवृत्तिर्) —^b) D₁
 सत्यवृत्ति, D₃ 4, 10 11 T₃ G M हतामित्रो (for जिता)
 —^c) K₈ Dn D₂ 7 (orig) दीनो, D₁ 7 (marg sec
 m) राजा, D₃ om. (hapl) (for हीनो) —^d) G₂
 दीप्तोय (for दीप्तया) K₂ 8 दीप्तया राज्यसंपदा, B (B₂
 missing) D₃ 9 दी(D₃ ह)साया नृपतिश्रिय, Dn त्यज्यता
 नृपतिश्रिय (Dn₂ य), D₁ 7 (marg sec m) भाग्य
 हीनो ब्यवस्थित, D₂ 5 (before corr) 7 (orig) दी-
 (D₁ ही)यता नृपति श्रियं, D₁ श्रिया च दीप्तया नृप
 — After 14, D₁ ins

103* अद्य दिष्ट्या क्षमाशयनं निरतामामुचक्षुप (sic) ।
 त्रौपद्या यश्च सकल्पं ससिद्ध इति धुष्यताम् ।

15 B₂ missing (cf. v l 11) —^a) D₃ स ह
 (for अद्य) K₅ [आ]श्रुत्य (for श्रुत्वा) G₂ शल्य (for
 पुत्र) —^b) D₁ नरेश्वर, G₃ जनेश्वर D₁ धृतराष्ट्रे
 जनाधिपे —^c) K₄ 5 B (B₂ missing) Dn D₁-3 5-7
 9-11 विद्धल (D₂ 7 'ल), D₃ विहृत्, (sic) (for निःसंज्ञ.)
 —D₃ reads 15^d-16^d twice. —^d) T₁ 2 कश्मलः

G 9 1012
D 9 19 17
K 9 18 17

अद्यात्मानं च दुर्मेधा गर्हयिष्यति पापकृत् ।
अद्य क्षत्तुर्वचः सत्यं स्मरतां भुवतो हितम् ॥ १६
अद्यप्रभृति पार्थाश्च प्रेष्यभूत उपाचरन् ।
विजानातु नृपो दुःखं यत्प्राप्तं पाण्डुनन्दनैः ॥ १७
अद्य कृष्णस्य माहात्म्यं जानातु स महीपतिः ।
अद्यार्जुनधनुर्घोषं घोरं जानातु संयुगे ॥ १८
अस्त्राणां च बलं सर्वं बाह्योश्च बलमाहवे ।

अद्य ज्ञास्यति भीमस्य बलं घोरं महात्मनः ॥ १९
हते दुर्योधने युद्धे शक्रेणेवासुरे मये ।
यत्कृतं भीमसेनेन दुःशासनवधे तदा ।
नान्यः कर्तास्ति लोके तद्वत्ते भीमं महाबलम् ॥ २०
जानीतामद्य ज्येष्ठस्य पाण्डवस्य पराक्रमम् ।
मद्रराजं हतं श्रुत्वा देवैरपि मुदुःसहम् ॥ २१
अद्य ज्ञास्यति संग्रामे माद्रीपुत्रो महाबलः ।

G1 8 निमंज्ञ (for कितिपपं) S1 K1-3 समपद्यता (K2 'त'); D1 प्रतिपद्यति, D2 7 प्रत्यपद्यता, D10 11 T1 8 4 G2 8 M1 प्रतिपद्यते, T2 G1 'पस्यते, M3 'पद्यत (for 'पद्यताम्)

16 For the repetition in D2, cf v 1 15 B2 missing (of v 1 11) —^a) D1 जानतु, T2 जानाति T2 4 G M अद्य जानाति वीभत्सु —^b) D2 (both times) समर्थ; G2 प्रवरं, G3 समक्षं (for नमर्थ) — D1 om (hapl) 16^{ad} —^c) T4 [आ]त्मनश् (for [आ]त्मान) S1 K1 8 सु, K2 स्व, B (B2 missing) Dn D2 0 (both times) 7-9 तु (for च) —^d) D1 सर्वेषां, T4 स्मरतो (for 'तां) K4 प्रवृत्तो, T2 नृपको (for भुवतो)

17 B2 missing (of v 1 11) D1 om (hapl) 17 —^a) K2 4 B1 D2 4 8 पार्थाश्च, B2 द्वात्वाश्च; D10 11 T4 पायं च, T1 2 पार्थस्य (for पार्थाश्च) —^b) D2 G3 प्रेष्यभृता, M1 'वत्तान् (for 'भूत) D10 11 द्वाचरन्, T1 2 G3 'पुपा', T2 [s]भ्युपाचरेत्, G1 M2 [s]भ्युपाचरन्, G2 M2 4 [s]भ्युपा' (for उपा) — For 17^{ad}, Dn D2 5-7 subst

104* अद्यैव च हि पार्थानां यत्कृतं पूर्वकर्मभिः ।

[Dn हि च (by transp), D2 हि तु]

—^a) D2 M1 विजानाति D2 न यो (for नृपो)

18 B2 missing (of v 1 11) —^a) K2 Dn2 ns D2 4 महात्म्यं, D2 माहारम —^b) D1 महात्मन (for महीपति) B2 जानातु महतीपति, D1 8 10 11 विजानातु महीपति — D1 om 18^c-22^d —^c) Dn D1 घोरं (for 'घोरं), D2 अद्यार्जुन चमूघोर, D1 'नस्य च धनुर् —^d) D2 T1 2 G1 जानाति D2 स विजानातु संगरे — T2 4 G ins after 18 T1 2 after 19^b

105* पुत्राणां च वर्धं घोरं भीमेन श्रोण्यते नृप ।

[T2 भीम च; T4 भीमाद्य (for भीमेन) T1 2 G1 नृप (for नृप)]

19 B2 missing (cf v 1 11) D1 om 19 (cf v 1 18) T2 4 G om (1 hapl) 19^{ad} —^a) D1 द्वात्राणां (for अस्त्राणां) D2 तु (for च) D2 7 यत् —^b) B1 राजश्च (for दातोश्च) D2 7 यत्तु — After 19^b, T1 2 ins 105^a K2 om (hapl) 19^c-21^d —^c) D1 ज्ञास्यति, D2 ज्ञास्यमि (for 'ति) —^d) D2 7 यत्

20 B2 missing (cf v 1 11) D1 om 20 (cf v 1 18) K2 om 20 (cf v 1 19) —^a) D1 द्रुष्टे, D2 घेरे (for युद्धे) —^b) K2 D2 0 [ए]न (for [इ]न) K2 महे, K2 नवे, D2 10 वले (for मये) D2 शक्रे णेवासुरोपमे, S 'णेव तु शक्रे —^c) K2 भीमसेनस्य (for 'नेन) —^d) D2 7 T2 G2 तया —^e) S कोन्य (for नान्य) Dn त्रि, M1 3 [अ]मि (for [अ]मि) K2 B1 4 5 D2 लोके तु (K2 त, B1 3 च), K2 Dn D2 4-5 10 11 T4 G1 लोकेन्मिन्; T1-3 G2 8 M तल्लोके (by transp) D2 नान्योऽमिलेलोके कर्तास्ति, D1 कोन्यत्कर्ता त्रिलोकेषु —^f) D2 ज्ञानभीम (sic) (for कृते भीम) K2 महाबले (for 'बलम्) S1 K1 D2 4 10 11 शक्रे भीमान्माहाबलात्

21 B2 missing (cf v 1 11) D1 om 21 (cf v 1 18) K2 om 21 (cf v 1 19) —^a) D2 corrupt K2 जानीयाद् (for 'नीताम्) D2 अद्य (for अद्य) B2 5 ज्येष्ठस्य (for ज्येष्ठस्य) D2 10 S (except T1 2) अद्य ज्येष्ठस्य जानीता (T2 G2 M 'नातु), D2 जानतु वा ज्येष्ठस्य (submetric) —^c) Dn D2 5-7 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) D10 मद्रराजवध श्रुत्वा —^d) B (B2 missing) Dn D2 5-9 दुरासद (for सुदुःसहम्)

22 B2 missing (cf v 1 11) D1 om 22 (cf v 1 18) —^a) D1 ज्ञास्यति —^b) B (B2 missing) Dn D2 5-8 च पादयो; D2 10 11 दुरुत्सहौ (for महाबलौ) — D2 om (hapl) 22^c-24^d —^c) D2 सुबले, D1 सौबले (for सौबले) B1 3 D2 4 10 11 T G1 8 वीरे, Dn राजन् (for दूरे), —^d) K2 गंधा*,

निहते सौवले शूरे गान्धारेषु च सर्वशः ॥ २२
 कथं तेषां जयो न स्याद्येषां योद्धा धनंजयः ।
 सात्यकिभीमसेनश्च घृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ॥ २३
 द्रौपद्यास्तनयाः पञ्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 शिखण्डी च महेष्वासो राजा चैव युधिष्ठिरः ॥ २४
 येषां च जगता नाथो नाथः कृष्णो जनार्दनः ।
 कथं तेषां जयो न स्याद्येषां धर्मो व्यपाश्रयः ॥ २५
 भीष्मं द्रोणं च कर्णं च मद्रराजानमेव च ।
 तथान्यान्पृथ्वीन्वीराञ्छतशोऽथ सहस्रशः ॥ २६

कोऽन्यः शक्तो रणे जेतुमृते पार्थ युधिष्ठिरम् ।
 यस्य नाथो हृषीकेशः सदा धर्मयशोनिधिः ॥ २७
 इत्येवं वदमानास्ते हर्षेण महता युताः ।
 प्रभगांस्तावकात्राजन्सृञ्जयाः पृष्ठतोऽन्वयुः ॥ २८
 धनंजयो रथानीकमभ्यवर्तत वीर्यवान् ।
 माद्रीपुत्रौ च शकुनिं सात्यकिश्च महारथः ॥ २९
 तान्प्रेक्ष्य द्रवतः सर्वान्भीमसेनभयादितान् ।
 दुर्योधनस्तदा हतमब्रवीदुत्सयन्निव ॥ ३०
 न मातिक्रमते पार्थो धनुष्पाणिमवस्थितम् ।

C 9 1028
B 9 19 32
K 9 18 24

Dn प्रवीरेषु (for गान्धारेषु)

23 B₂ missing (cf. v l 11) D₈ om 23 (cf v l 22) —^a) K₂ Dn₁ D₁ 10 11 transp तेषा and जयो न —^b) D₁ 9 योधा —^c) Dn₁ n₂ D₁ 9 सात्यकी D₁ भीमसेनाद्या (for 'नश्च') —^d) D₁ द्रौपदे-याश्च, D₁ घृष्टद्युम्नश्च

24 B₂ missing (cf v l 11) D₈ om 24^{ab} (cf v l 22) D₁ om 24^{ab} —^a) B (B₂ missing) Dn D₂ 5-7 9 द्रौपदी (for द्रौपद्याश्च) —^c) K₅ D₃ शिखण्डी —^d) D₁ यत्र राजा, D₁ राजा चापि (for राजा चैव)

25 B₂ missing (cf v l 11) —^a) T₂ 8 एषा च, T₁ एतेषा (for येषा च) K₃-5 D₁ 8 5 7 8 10 11 T₁ G₃ M₁ जगतो (for 'ता') Dn D₁ 6 येषा चैव जग-न्नाथो —^b) K₁ 5 कृष्णश्चैव (for नाथ कृष्णो) —^d) M₁ येषु (for येषा) K₁ कृत्स्नः, K₅ कृष्णो (for धर्मो) D₁ हि रक्षकः, M₁ व्यपाश्रित (for 'श्रय') — After 25, T G ins

106* हामस्तेषा जयस्तेषा कुतस्तेषा पराभव ।
 येषा नाथो हृषीकेश सर्वलोकविमुहुरि ।

[(L 2) T₈ एषा (for येषा) T₄ -युर् (for विमुर्)
 T₈ पर (for हरि)]

26 B₂ missing (cf. v l 11) D₁ om 26-27 —^a) K₂ कोन्यो द्रोण, D₃ T₁ 8 4 G₂ M₂ 4 भीष्म-द्रोणौ (D₃ T₁ 'ण') (for भीष्म द्रोण) —^b) Ś₁ K₁ 2 मद्रराजं तथैव च —^c) D₃ 4 नृपतिं (for 'तीन्') B (B₂ missing) Dn D₂ 5-9 अ (Dn₂ त)थान्याहुः (Dn D₂ 5-7 'न्मू'पतीन्सर्वा (Dn₁ n₂ 'न्वीरा'ञ्च

27 B₂ missing (cf v l 11) D₁ om 27 (cf v l 26) —^b) B (B₂ missing) Dn D₂ 4-7 8-11 M₁ ऋते पार्थाद्युधिष्ठिराव्, D₈ 'थो युधिष्ठिर' —^c) D₂ तस्य, D₁ येषा (for यस्य) —^d) Ś₁ K D₃ 6 10 11 T₁ 2 सदा सत्य Dn सप्रसन्नो, D₁ शमधर्म, D₃ सदा धर्मो (for सदा धर्म) D₂ 5 7 मयो (for यशो)

28 B₂ missing (cf v l 11) —^a) Ś₁ K₁ 2 वद-मानास्तु, D₉ 'मानस्ते, M 'मानैस्ते' —^b) B (B₂ missing) Dn D₂ 5-9 T₈ वृता (D₉ 'त'), D₁ वृता, M युतै (for युता) —^c) B (B₂ missing) D₂ 8 5 7 प्रणुत्तास्, Dn प्रदुत्तास्, T₁-8 G₁ 8 M₂-4 प्रभिन्नास् (for प्रभन्नास्) Ś₁ K D₃ सर्वतो (for तावकान्) Ś₁ K D₁ 8 10 11 योधान्, B₂-5 D₂ 4-9 युद्धे (for राजन्) — K₅ reads 28^d-29^b on marg —^d) Ś₁ K D₁ 8 6 10 11 स (K₁ 5 प्र)दृष्टा, Dn₁ n₂ सजया, M₁ पाचाला (for सृञ्जया) Ś₁ K₁-8 सर्वतो (for पृष्ठतो) T₄ ययु (for सन्वयु)

29 B₂ missing (cf v l 11) K₅ reads 29^{ab} on marg K₅ om 29^c-30^b D₁ om 29^c-36^d —^c) B₁ D₁ M तु, D₈ न, D₁₀ om (for च) —^d) D₂ महारथा, D₃ रथ

30 B₂ missing (cf v l 11) K₅ om 30^{ab}, D₁ om. 30 (for both, cf. v l 29) —^a) K₅ corrupt. K₂ तं (for तान्) D₃ ते (submetric) (for प्रेक्ष्य) T₂ द्रवतान्, T₉ पुरतः, G₃ समरः (sio) (for द्रवतः) D₂ 5 7 शूरान्, T₈ G₁ संख्ये, T₄ सधे, G₂ 8 M संखे (for सर्वान्) —^b) K₂ भीमसेने —^c) D₁ तथा (for तदा) —^d) K₅ त स्यन्, B (B₂ missing) D₂ 4-11 T G विस्म (for उत्स) Dn अग्रवीद्विसयान्वितः, Bom ed 'द्विजयाय च

C. 9 1010
B. 9 10 23
K. 9 10 34

जघने सर्वसैन्यानां ममाश्वान्प्रतिपादय ॥ ३१
जघने युध्यमानं हि कौन्तेयो मां धनंजयः ।
नोत्सहेताभ्यतिक्रान्तुं वेलाभिः महोदधिः ॥ ३२
पश्य सैन्यं महत्सूत पाण्डवैः समभिद्रुतम् ।
सैन्यरेणुं समुद्रूतं पश्यस्वैनं समन्ततः ॥ ३३
सिंहनादांश्च बहुशः शृणु घोरान्भयानकान् ।
तस्माद्याहि शनैः सूत जघनं परिपालय ॥ ३४

मयि स्थिते च समरे निरुद्धेषु च पाण्डुषु ।
पुनरावर्तते तूर्णं मामकं बलमोजसा ॥ ३५
तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्य शूराग्र्यमदृशं वचः ।
सारथिर्हमसंलब्धान्जगन्श्वानचोदयत् ॥ ३६
गजाश्वरथिभिर्हीनास्त्यक्तान्मानः पदातयः ।
एकविंशतिसहस्राः संयुगायावतथिरे ॥ ३७
नानादेश्यमुद्रूता नानारञ्जितव्रामयः ।

31 B₂ missing (cf v 1 11) D₁ om 31 (cf v 1 29) —^a) K₃ B (B₂ missing) D₃ v 10 11 माम्, K₄ ३ न च (for न मा) D₁₁ D₂ ४ ६ १ न माम् (D₁ मा छ) विक्रमेत्पाथ्यो, D₉ मा प्रति व्रमते पाथ्यो, T₃ G₂ स मा न मन्यते पाथ्यो, T₄ नामानि मन्यते पावान्, G₁ न मावमस्यते पाथ्यो, G₃ नावमानस्य ते पाथ्यो, M तमतिक्रम्य वै पाथ्य —^b) B (B₂ missing) D₂ ३ २ ० धनुःपाणिरवस्थित (D₁ ३ 'त) —^c) Ś₁ K₁₋₃ जघनं, D₁₁ जघने, D₂ (orig) जघन्य, D₂ (marg) जघान, C₁ जघने (as in text) —^d) D₂ पालय (for पादय) K₄ ३ अश्वानां प्रतिसक्षये, D₁ T G शनैरश्वान्प्रचो (D₁ 'णो) दय (T₃ 'यन्), M चोदयाश्वान्प्रनैरिव

32 B₂ missing (cf v 1 11) D₁ om 32 (cf v 1 29) —^a) D₂ जघान, D₃ तद्यमे, M₃ जघनं (for जघने) B (B₂ missing) D₂ १-२ उरमान (for युध्य) K₄ ३ युध्यमान हि सतत —^b) D₁₁ lacuna D₉ corrupt D₁ G₁ ३ M मा (for मा) D₁ T₃ G M न सशय, D₁₀ 11 समतत (for धनंजय) —^c) K₃ B₁ ३ ४ D₂ ४ ३-३० [उ]त्सहेद् (for 'हेत) K₄ ३ B₁ D₁₁ D₂ ६-१ T G₁ M₂₋₄ व्य (D₁ अ) विक्रान्तु (K₄ T₃ ३ 'त), D₁ [अ]प्यति* (for [अ]प्यति*) G₂ नोत्सहेद्व्यति विक्रान्तु —^d) D₂ T₂ वेळाम् B₁ ३ D₁₁ महोदधे, D₁ 'दये, D₃ 'निधि (for दधि)

33 B₂ missing (cf v 1 11) D₁ om 33 (cf v. 1 29) —^a) T₃ जन्यन (sic), T₄ चान्य (for सैन्यं) D₃ सममाह (sic), D₁ महत्सूत, D₁₀ om, G₂ महशूरै (sic) (for महत्सूत) K₄ ३ D₂ १ पश्य सूत मह-स्सैन्य —^b) T₃ ४ G समभिद्रुत —^c) B₃ पश्य (for सैन्य-) K₄ D₁₁ D₂ १ M₁ रेणु (for रेणु) K₃-३ B₁ ४ ६ D₁₁ D₂ १-३ T₁-३ समुद्रूत, B₃ महद्रूत (for समुद्रूत) —^d) Ś₁ K₁ पश्य स्वैरं, D₃ ३ M₃ पश्य सैन्य; D₁ T₄ G पश्य चैत (for पश्यस्वैन)

34 B₂ missing (cf v 1 11) D₁ om 34 (cf

v 1 29) —^a) D₁ यद्रुत सिंहनादन्तु —^b) K₄ ३ महत्सूतान्, B (B₂ missing) D₁₁ D₂ १-३ महानयान्, D₂ १० ११ भगावहान् (for नयान्) —^c) T₃ ४ G M₂₋₄ जनं (for याहि) D₁₁ D₂ १-२ न (for जनं) —^d) D₁₁ उचन (for जघनं) K₄ ३ ' (B₂ missing) D₁ ३ M₁ ३ परिपायन, D₁ 'पालय; D₁ 'पालनं (for 'पालय)

35 B₂ missing for ३५^a (cf v 1 11) D₁ om 35 (cf v 1 29) —^b) D₂ M₃ नियुद्धेषु, D₁ 'मृतेषु (for 'रुद्धेषु) B (B₂ missing) D₁₁ D₂ १-२ युध्यमानं (D₂ 'न) च पादवान् (B [B₂ missing] D₂ २ 'व) —^c) K₄ ३ क्षात्रम्य (K 'स्व') ते (for 'मते) B D₁₁ D₂ २ २ सू (for तूर्ण) —^d) D बलम् D₁₁ D₂ रजसा (for रोजसा) D₁ मामह बलमजम

36 D₁ om 36 (cf v 1 29) —^a) D₁ लघुर्व (for तच्छ्रुत्वा) —^b) D ३ शूराग्र, D₁₀ ११ M₁ Cap शूरार्थं, T₃ ४ G M₂₋₄ शूरस्य, C₁ (gloss) वर्मज इति शेष । शूराय (for शूराग्र्य) Ś₁ K D₂ ४ T₃ ३ आपनो (K₂-३ D₃ ४ 'पित) मयुर वच —^d) D₃ ३ छद्मैर् (for शनैर्) B₁ D₂ प्रचोप्यत्; D १-१ अनो* (for अचो*)

37 Before 37, D₁ ins संजय उवाच —^a) D₁ हीन, D₂ हीनास्, T₃ भिनास्, G. घाणस् (for ही नाम्) D₁ अचशिष्टास्त्रदा योधास् —^b) Ś₁ K₁ ३ त्यक्त्वा-स्मान्, D₁ त्यक्त्वा प्राणान्; D₂ २ त्यक्त्वास्मान् (for त्यक्तां) —^d) D₃ वतस्थिरे (for [अ]व*) D₁ ३ सयुगे चावतस्थिरे

38 ^a) G₂ -शत (for -देश) M₃ ४ समुद्रूता, M₃ 'स्पन्ना (for 'द्रूता) —^b) K₄ ३ D₁₀ रजत (for रञ्जित) T₃ M₃ वासन (for 'न) B D₁₁ D₂ ३ ६-११ नानानगरवासिन; D₁ 'द्राक्षविशारदा —^d) D₁ om 38^a-42^d B₁ reads 38^c-39^d on marg —^c) B (except B₂) D₉ व्यवस्थितास् (for अव*) D₁ T₂ ३ तथा (for तदा) M₂-४ योधा

अवस्थितास्तदा योधाः प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ३८
 तेषामापततां तत्र संहृष्टानां परस्परम् ।
 संमर्दः सुमहाब्जने घोररूपो भयानकः ॥ ३९
 भीमसेनं तदा राजनृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
 बलेन चतुरङ्गेण नानादेश्या न्यवारयन् ॥ ४०
 भीममेवाभ्यवर्तन्त ग्णेज्ये तु पदातयः ।
 प्रक्ष्वेत्प्राप्नोत्य सहस्रा वीरलोकं यियामयः ॥ ४१
 आमाद्य भीमसेनं तु संग्रह्या युद्धदुर्मदाः ।

धार्तराष्ट्रा विनेदुर्हि नान्यां चाकथयन्क्रथाम् ।
 परिवार्य रणे भीमं निजघृस्ते समन्ततः ॥ ४२
 स वध्यमानः समरे पदातिगणसंवृतः ।
 न चचाल रथोपस्थे मैनाक इव पर्वतः ॥ ४३
 ते तु क्रुद्धा महाराज पाण्डवस्य महारथम् ।
 निग्रहीतुं प्रचक्रुर्हि योधांश्चान्यानवारयन् ॥ ४४
 अक्रुध्यत रणे भीमस्तैस्तदा पर्यवस्थितैः ।
 सोऽवतीर्य ग्थात्तूर्णं पदातिः समवस्थितः ॥ ४५

C. 9 1049
B. 9 19 47
K. 9 18 48

39 D₁ om 39 (cf v l 38) B₁ reads 39 on margin —^a) D₁ घोर, (except T₁) धेगात् (for गध) —^b) D₂ स द्युम्न D₃ T₁ : समृष्टाना, D₄ मृष्ट (for मृष्ट) D₅ परं मृष्ट (for परस्परम्) —^c) G₂ भेद्य (for समर्द) D₆ दशैषमघनो जने —^d) T₂ भयस्वर (for भयानक)

40 D₁ om 40 (cf v l 38) —^a) S₁ K (except K₂) D₂ : न T₃ M₁ भीमसेनस्य T₄ : तया (for तया) —^b) S₁ K D₂ : न T₃ M₁ दृष्टद्युम्नस्य पार्षत —^c) D₄ : बलेन —^d) D₅ नाना दद्या, D₆ : G₂ देता D₇ : न D₈ : T₃ G₁ M न्य (D₁ नि)गम्य S₁ K D₂ : न नानादेश्यान् (K₁ द्याति, D₃ ज्ञान)वारयन् (K₁ यन्) — After 40, D₁ reads 41st for the first time, repeating it in its proper place

41 D₁ om 41 (cf v l 38) T₁ om 41st —^a) K₁ corrupt D₂ D₃ : भीमसेने (for मेर) D₄ [अ]भ्यधार्य —^b) D₅ D₆ : नो, D₇ अन्ये (for रा) K₁ जेनु D₈ [ऽ]न्ये च; D₉ यनु (for अन्ये तु) — D₁₀ om 41st-42nd —^c) K₁ प्रक्षेप्य (sic), D₂ साक्षेप्य, T₃ : M₁ प्रक्षे (T₃ क्षेक्ष्य, T₄ प्रक्षेप्य (for प्रक्षेप्य) K₂ [आ]म्नोत्य (for 'त्य) S₁ K₁ : स मृष्टा (for 'हृष्टा) K₂ B D₃ D₄ : 1-6 G₂ प्रक्षे द्या (K₁ B₁ : 1 D₂ 'त्ता, D₃ ता, G₁ 'त्ता, G₂ 'त्ता)म्नोत्सहृष्टा (K₁ मृष्टा) —^d) D₅ वीरा (for वीर) S₁ K₁ लोक, D₂ लोक (for लोक) K₂ विद्यामय, T₃ : G₂ : द्या (for यिया) K₁ वीर नाकथिय मया

42 D₁ om 42nd (cf v l 38) D₂ om 42 (cf v l 41) —^a) D₃ D₄ : न, T₁ : च (for तु) —^b) T₂ : संक्रुद्धा (for संक्रुद्धा) D₃ : युध (for

युद्ध) —^c) S₁ K₁ विनेदुर (for विने) D₂ ते (for हि) —^d) S₁ K₁-3 रात्र्या, D₂ [ऽ]न्योन्य (for नान्या) D₃ : D₄ : चाकथयत्, D₅ : M₁-4 वाकथयन्, D₆ : T₁ G₂ अकथयन् (for चाक) S₁ K₁ : कथा M₁ नानाद्यान्यवादयन् — After 42nd, M₁ ins

107^a निग्रहीतु तदा क्रुद्धा समन्तापर्यवारयन् ।
 —^b) D₂ मेनिनम् (for निजघृस्ते) B₁ : परस्पर (for समन्तत)

43 —^a) G₂ सं (for स) D₁ कैतिय (for समरे) —^b) D₂ पदार्थी, D₃ पदातिर (for पदाति) —^c) B D₂ : 1-11 M₂ त (D₁ ह)न ग्थानान् (for रथोपस्थे)

44 D₁ om 44th-45th G₁ : om 44-45 D₂ reads 44th for the first time after 40 —^a) B₁ D₂ : T₃ : G₂ M₁ : 4 तत (for ते तु) D₃ T₄ क्रुद्धो (for क्रुद्धा) —^b) B (except B₂) D₁ (first time) : पादवानां (for पाण्डवस्य) D₂ : 4 (both times) महारथ, T₃ M₁ 'रथा, M₂ पदानुगा, M₃ महारथ (for 'रथम्) G₂ पादया सुमहारथा —^c) K₁ निग्रह्य त; B₂ D₃ : 10 D₄ : 10 T₃ : M₁ निग्र (D₃ प्रगृ, M₁ न गृ)हीतु (for निग्र) K₂ B D₃ : 10 11 G₂ प्रवृत्ता, K₁ प्रजहुर (for प्रचक्रुर्) D₁ मे (for हि) —^d) D₂ : T₃ : योधाश्, M योधाश् (for योधांश्) S₁ K₁ : अन्यान्, D₂ तान् (submetric), T₁-3 M₁ चान्ये (for चान्यान्) K₂ : B₁ D₃ : 8-11 T₄ G₂ अवारयत्, D₅ : 1-1 T₁-3 M₁ न्यवारयन् (D₅ : यत्) (for अवा) D₆ : न योधास्तानन्वधारयन्

45 D₁ om 45th, G₁ : om 45 (for both, of v l 44) K₁ repeats 45th after 46th —^a) M₁ अयुध्यत (for अक्रु) D₂ वीरम् (for भीमस्) —^b) B D₃ D₄ : 1-9 रथे, M₂ तथा (for तदा) S₁ : *वस्थितै, K₁-3 समव, B₁-3 D₃ : 10 T₃ पर्युष, B₁ :

C 9 1043
B 9 18 46
K 9 18 46

जातरूपपरिच्छिन्नां प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
अवधीत्तावकान्योधान्दण्डपाणिर्विवान्तरुः ॥ ४६
रथाश्चद्विपहीनास्तु तान्भीमो गदया वली ।
एकविंशतिसाहस्रान्पदातीनवपोथयत् ॥ ४७
हत्वा तत्पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः ।
धृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य नचिरात्प्रत्यदृश्यत ॥ ४८
पादाता निहता भूमौ शिथिले रुधिरक्षिताः ।

संभ्रमा इव वातेन कर्णिकाराः सुपुष्पिताः ॥ ४९
नानापुष्पसज्जोपेता नानाकुण्डलधारिणः ।
नानाजात्या हतास्तत्र नानादेशसमागताः ॥ ५०
पताकाध्वजसंलभं पदातीनां महद्बलम् ।
निकृत्तं विवर्भौ तत्र घोररूपं भयानकम् ॥ ५१
युधिष्ठिरपुरोगास्तु सर्वसैन्यमहारथाः ।
अभ्यधावन्महात्मानं पुत्रं दुर्योधनं तव ॥ ५२

प्रत्युप*, Dn1 पर्यवस्थित (for 'स्थितै') —^a) Ś1
K1-4 D2 नमतिष्ठत, K5 स*तिष्ठत, B1.5 D8 9 T8
समुपस्थित (for समव*)

46 ^a) K3 B (except B2) D3 8-11 T G1 2 प्रति-
(for परि) K2 4 D2 8 5 7 M3 च्छिन्नां (for च्छिन्ना)
— After 46^b, K2 repeats 45^{ab} —^c) K4 अवधीत्
(for अवधीत्) D1 एको, M1 2 4 योधान् (for यो-
धान) —^d) B1 8 D2 5 7-9 शूल (D2 'ळ') पाणिर्
(D2 'णिम्'), D4 दृढहस्तम् (for 'पाणिर्')

47 D1 om 47^{ab} —^a) T4 गजाश्च (for रथाश्च)
T3 प्रवि, T4 रथ-, G विप्र- (for -द्विप-) B3
वीरास्तु, Dn D2 5-7 वीराश्च, D9 हीनाश्च, G1
हीणास्तु, G3 हीणास्तास् (for हीनास्तु) —^b) D9
स (for तान) T8 भूमौ (for भीमो) D2 छादयन्
(for गदया) D2 7 वली — For 47^{ab}, Ś1 K B2
D8 10 11 T1 2 subst

108* विप्रहीनरथाश्चास्त्राजरांस पुरपर्यम ।

[B2 D10 11 T1 हीन, D3 हीना (for हीन) K5
-रथाश्चा*, D8 रथाश्चास्तान् K5 om the post half K2
D10 11 अवधीत्, B2 नित्य, D3 नरान् (submetric)
(for नरान्स)]

while D4 subst

109* भीमसेनो गदापाणिर्गदया वज्रकल्पया ।

— D1 transp 47^{cd} and 48^{ab} —^a) D1 साहस्र
—^d) Ś1 K1 D4 T2 प (T2 पा) दातान् (for पदातीन्)
Ś1 K1 2 समयोधयत्, K3 5 D2 5-7 10 11 समपोथ*,
T2 G2 अवपात*, T3 सोप्यपात*, T4 अवपेप*, G1
अवयोध*, M1 अभ्यपोथ* (for अव*) Dn पदातिन स
पोथयत्, D1 पादातानामुपस्थित

48 D1 transp 47^{cd} and 48^{ab} —^a) K4 D4 हत्वा
तु (D4 त), T3 4 G M2-4 जघान (for हत्वा तत्)
—^b) D1 भीमसेनो रराज वै — D1 om 48^c-51^b

—^a) T2 शिखरी (for नचिरात्) D3 तान्वीरान्प्रत्यपद्यत

49 D1 om 49 (cf v 1 48) —^a) K2 Dn D2
4-7 9 10 T4 पदाता M1 चैव (for भूमौ) D3 पदा-
तिनो हता भूमौ —^b) K1 शिथिले, K4 D2 8 T4 शि-
थिले, Dn D4 9 क्षेपते, G3 क्षेपिते, M गदया (for
शिथिले) — B1 reads 49^c-50^d on marg —^c) Ś1
K T1-3 M1 प्रभ्रमा, D8 समाना (for संभ्रमा) Ś1
K1-3 त्वय (for इव) D8 व्यावृत्तं, G1 8 वेगेन (for
वातेन) —^d) Ś1 K1-8 पुष्पिता इव किंशुका, K4 5
T1 2 किंशुका इव पुष्पिता

50 D1 om 50 (cf v 1 48) B1 reads 50 on
marg —^a) D5 7 सज्जोपेता Ś1 K Dn D3 8 10 11
T1 2 नानाश (Dn D8 'व') ससमायुक्ता (T2 'कान'), D1
नानायुद्धसमोपेता —^b) D7 कुण्डल —^d) Ś1 K1 2
D8 देश्या, K4 देशात् (for -देश-) D2 T3 4 G1 2
M नानाजनपदेश्वरा (D1 'वाधिपा'), G3 'पदजनेश्वरा

51 D1 om 51^{ab} (cf v 1 48) B4 damaged for
51-56 —^a) T2 G2 पताक B1 S सपन्न (for -स-
छन्न) —^b) K2 पदाताना Ś1 K1-3 बल महत् (by
transp), K4 5 D2 4 महाबल (D2 'ळ'), D7 महद्बल
—^c) B1 8 5 Dn D5-7 9 निवृत्तं वि-, D1 रणतारण, M1
निहत हि (for निकृत्तं वि-) B (B4 damaged) Dn
D4-11 रौद्र, D2 घोरं, T3 4 G M2-4 राजन् (for तत्र)
—^d) D2 रौद्र- (for घोर-) B2 D3 10 11 भयावह
Ś1 K D1 T1 2 छिन्न ताल (T2 'ळ') वन यथा

52 B4 damaged —^a) K8 पुरोगाना D1 10 T3
G M च (for तु) T4 युधिष्ठिर पुरोधाय —^b) Ś1
K B1 2 Dn1 D1 8 4 10 11 T1 2 M1 सह (B2 M1 'व')
सैन्या (Dn1 'न्य'), Dn8 तव सैन्य, T3 G2 सर्वे सैन्य-
(for सर्वसैन्य) —^c) B1 5 Dn1 n2 D2 4 5 7 9 M
अन्वधावन् (for अभ्य*) T1 2 महात्मान (for 'न')

53 B4 damaged —^a) G8 सर्वांस (for सर्वे).

ते सर्वे तावकान्द्वया महेष्वासान्पराङ्मुखा ।
 नाभ्यवर्तन्त ते पुत्रं वेलेव मकरालयम् ॥ ५३
 तदद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषम् ।
 यदेकं सहिताः पार्या न शेकुरतिरर्तितुम् ॥ ५४
 नातिदूरापयातं तु कृतबुद्धिं पलायने ।
 दुर्योधनः स्वरुं सैन्यमत्रवीद्भृशविश्रुतम् ॥ ५५
 न तं देशं प्रपश्यामि पृथिव्यां पर्वतेषु वा ।

यत्र याताम्न वो हन्युः पाण्डवाः किं सृतेन वः ॥ ५६
 अल्पं च वलमेतेषां कृष्णौ च भृशविश्रुतौ ।
 यदि सर्वेऽत्र तिष्ठामो ध्रुवो नो विजयो भवेत् ॥ ५७
 विप्रयातांस्तु वो भिन्नान्पाण्डवाः कृतकिल्बिषान् ।
 अनुसृत्य हनिष्यन्ति श्रेयो नः समरे स्थितम् ॥ ५८
 शृणुध्वं क्षत्रियाः सर्वे यावन्तः स्थ समागताः ।
 यदा शूरं च भीरुं च मारयत्यन्तकः सदा ।

C 9 1057
B 9 19 61
K 9 18 62

Ds. 4 Ms तावका —^δ) B1. s. 5 Ds 9 T4 G1 M महे-
 ष्वासा K2 पराङ्मुख, B1 Ds T4 Ms 'द्वुखा, D4
 मशरया (for पराङ्मुखा) — After 53^b, Ds ins

110* सम्प्रधावन्वरिता युद्धाय जितकाशिन ।

—^ο) K1 Dns D1 T1. 2 G2 3 M1. 2 अत्यवर्तत (for
 अम्य*) D4 पुत्रेण ते व्यधायत —^d) D2 7 T2 वेलेव
 D1 मकरालय D1. 5 Ts 4 G वेलामिव महोर्मय (D1
 महार्णव, Ds पयोदधि)

54 B1 damaged. —^α) D3 om (hapl.) from
 पश्याम up to देश प्र (in 56^a) —^δ) S1 K1-3 T1. 2
 विक्रमं (for पौरुषम्) —^ο) B1 एक, D4 T4 G2 3 M
 एन (for एक) —^d) B2 3 Dn1 Ds अभिवर्तितुं, D2
 अनि* (for अति*)

55 B1 damaged D3 om 55 (cf v 1 54)
 —^α) Dn D1 4 5 7 दूराय (for दूराप-) D2 -यान,
 G1 -यान् (for यात) M1 नातिदूरादिवायात —^δ)
 K4 5 कृत्वा (for कृत) D2 9 G1 -बुद्धि, D1 3 बुद्धि
 (for -बुद्धि) —^d) K5 व्यत्रवीद् (for अत्र*) T8 भृ-
 त् (for भृज) K4 -वीक्षितुं, Dn1 वीक्षत, Dn2 Ds
 -विश्रुत, D2 5 -दु खित, D1 (marg as in text) -दु-
 खित, T4 G2 -वीक्षित (for -विश्रुतम्)

56 B1 damaged D3 om up to देशं प्र (cf. v 1
 54) —^α) G2 तद् (for त) Ds Ms प्रविश्यामि,
 G2 प्रपश्याम (for 'मि) —^δ) K2 4 Dn Ds. 4 9 च,
 T4 [ह]व (for वा) —^ο) K4 5 तत्र (for यत्र) K2
 D10 11 वा, Dn वै, S (except T1 2) नो (for वो)
 —^d) G1 3 om (hapl) from किं सृतेन up to पाण्डवा
 (in 58^b) K4 सृतेन, Dn गतेन, T1. 2 हुतेन,
 T3 4 स्थितेन, G2 नु तेन, Ms घृतेन, Ca सृतेन (as
 in text) Ds वा, D4 च (for व) D1 पाडवा किं
 पलायते

57 G1. 3 om. 57 (cf v 1 56) —^α) D4 अन्य

(for अल्प) D1 वलम् S1 K1. 2 अल्प चैव वलं तेषा
 —^δ) Ds Ts 4 G2 यल (for मृदा-) Ks D2 3 5 7
 -विश्रुतौ, B1 -वीक्षितौ, T2 -दु खितौ, T3 -शातितौ,
 T4 G2 -शालितौ (for -विश्रुतौ) Dn1 कृष्णे चैव वलं
 क्षितौ, Dns ns कृष्ण च वलविश्रुतौ (s10) —^ο) S1
 K1 2 B5 D2 4 5 Ts Ms प्र, D1 7 [S]पि (for अत्र)
 B1 Ds तिष्ठाम —^d) Ks-3 B D T1. 2 G2 M1 ध्रुव
 Ds वो (for नो)

58 G1. 3 om. up to पाण्डवा (of v 1 56) Ds
 reads 58^a-59^a twice —^α) D1 पलायितास्, D4
 व्यपमानास् (for विप्रयातांस्) Ds तु च, T. 3 G2 M
 तु नो, T4 ततो (for तु वो) Ds (both times) [S]-
 मित्रान्, Ts 4 G2 हन्यु (for भिन्नान्) —^δ) T2 पाण्ड-
 वान् (for पाण्डवा) B Dn Ds 5 6 (first time) 9
 Ts 4 G1. 3 Ms. 4 किल्विषा, D10 -विक्रिया, D11 वि-
 प्रिया (for किल्विषान्) —^ο) T1 अनुव्रज्य, T2
 'सृज्य, Ts G1. 3 M1 याय (for 'सृत्य) Ts 4 वधि
 व्यति, G1. 3 वधिर्व्यत, Ms [आ]हनिष्यति (for हनि*)
 G2 अभियाम विजेष्यत —^d) D10 11 T4 G Ms-4
 श्रेयास्, M1 श्रेयास्तव (for श्रेयो न) K4. 5 T1 2
 स्थिति, Dn D1 2 6 (both times) 7 (marg, orig as
 in text) 10 11 Ts 4 G M वध (for स्थितम्)

59 For the repetition in Ds, of v 1 58 —^α)
 D1 2 10 11 T1 2 Gs शृण्वतु (for शृणुध्व) —^δ) D1
 वचन (for यावन्त) Ks B1-3 Dn D2 2 5-11 [S]त्र,
 B1 5 वै, D1 मे, T1 2 ते, G2 तु, M1 स्यु
 (for स्थ) —^ο) D1. 7 (marg, sec m) नित्यं,
 T1 2 यत, Ts 4 G1 3 M यदि, G2 युधि (for यदा)
 S1 K1-3 transp शूर च and भीरुं च M1 शूरश्च (for
 शूरं) D4 9 भीमं, Ts 3 भीष्म (for भीरुं) —^d)
 Ms मानयति (for मार*) K4 5 समं; Ts G M यम
 (for सदा) T4 मारयित्वाथ कौसलं —^α) Ks कोन्यो;
 K4 के तु; B2 कोय, D4 को न, M1 कोय (for को
 नु) K4 सूदा Ms नु (for न) D4 M1 बुध्येत (for

को नु मूढो न युध्येत पुरुषः क्षत्रियब्रुवः ॥ ५९
 श्रेयो नो भीमसेनस्य क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थितम् ।
 सुखः सांग्रामिको मृत्युः क्षत्रधर्मेण युध्यताम् ।
 जित्वेह सुखमाप्नोति हतः प्रेत्य महत्फलम् ॥ ६०
 न युद्धधर्मान्छ्रेयान्वै पन्थाः स्वर्गस्य कौरवाः ।
 अचिरेण जिताल्लोकान्हतो युद्धे समश्नुते ॥ ६१
 श्रुत्वा तु वचनं तस्य पूजयित्वा च पार्थिवाः ।

पुनरेवान्वर्तन्त पाण्डवानाततायिनः ॥ ६२
 तानापतत एवाशु व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
 प्रत्युद्युस्तदा पार्था जयगृध्राः प्रहारिणः ॥ ६३
 धनंजयो रथेनाजावभ्यवर्तत वीर्यवान् ।
 विश्रुतं त्रिषु लोकेषु गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ॥ ६४
 माद्रीपुत्रौ च शकुनिं सात्यकिश्च महाबलः ।
 जवेनाभ्यपतन्हृष्टा यतो वै तावकं बलम् ॥ ६५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वण्यष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

युध्येत) D₁ को न युध्येत वै मूढो —^१) D₁ मानव
 (for पुरुष) K₃ D₃ क्षत्रियब्रुव, K₄ 5 B D₁ 9 10 11
 T₁ क्षत्रियो ब्रुव (D₁ 10 11 T₁ 'वं'), D_n D₃ 5 7 'वं
 ब्रुवन्, D₃ 'याधम', T₁ 'यर्पम', G₃ 'यद्रवीत्' (s₁₀)
 (for 'यद्रुव') D₃ पुरुषा क्षत्रिया ब्रुव

60 ^a) T₃ G₃ श्रेयान् (for श्रेयो) M मे (for नो)
 —^b) D₁₁ कृष्णस्य, T₂ समरे, M₁ सयुगे (for क्रुद्धस्य)
 K₃ D₁₀ 11 [अ]भिमुखे (for प्रमुखे) K₅ T₁ 4 G M₁
 3 4 स्थिति, T₃ M₃ स्थित (for स्थितम्) —^c) K₄ 5
 B₅ D₁ 6 7 M₂-4 सुखं, D₃ शूरस्य (hypermetrio),
 T₁-3 G₂ सुख, G₁ दुःखं, G₃ दुःख (for सुख)
 K₂ 4 5 B₂ 5 D_n D₃-5 संग्रामि D₃ 'म'को —^d) M
 युध्यत (for 'ताम्') T G दुःखो व्या (T₄ G₂ 'खन्या')
 धिजरादिभिः (T₁ 'युज', G₁ 'दिज', G₂ 'दिजाव', G₃
 'युज') — After 60^d, D₃ T G ins

111* मर्त्येनावश्यमर्तव्यं गृहेऽपि कदाचन ।

युध्यत क्षत्रधर्मेण मृत्युरेव सनातन ।

[(L 1) G₁ मर्त्ये (for मर्त्येन)]

—^a) D₁₀ 11 हत्वा, G₂ जितो (for जित्वा) T₂ वा,
 G₂ [s]प्र (for [इ]ह) —^१) K₂ हत्वा (for हत)
 B (except B₂) D_n D₃ 6 8 9 महाफ (D₃ 'व'ल), T₁ 2
 महयश, M₃ 'द्वल (for 'फलम्)

61 ^a) M₁ 4 योध, M₂ योध- (for युद्ध) D₄ T₃
 श्रेयोन्व, M₃ श्रेयो वै (for श्रेयान्वै) —^b) T₁ 3 भारत
 (for कौरवा) — D₂ om (hapl) 61^c-62^b —^c)
 K₃ सुचिरेण K₂ 4 5 D₁ 10 [अ]जिताल्ल, K₃ B (except
 B₂) D_n D₃ 2-9 11 T₁ 3 4 G₁ 3 [ए]व ताल्ल, D₁ [अ]क्ष-
 याल्ल, G₂ [अ]पि ताल्ल, M₁ शुभाल्ल (for जिताल्ल)
 —^d) B₁ 4 D_n D₃ 6, 8 हृष्टा; B₃ हृष्टा; D₃ M₁

हते, D₃ हतान् (for हतो) T₂ युद्धात्, M₃ युद्धं
 (for युद्धे) B (except B₂) D_n D₃ 5-9 ह्यवान्स्थय
 (D_n D₃ 'त') (for समश्नुते)

62 D₂ om 62^{ab} (of v 1 61) —^a) D₃ M₂ च,
 D₁₀ 11 G₃ तद् (for तु) —^b) K₄ D₄ T G M₁ तु
 (for च) D₃ पार्थिवं —^c) K₃ B₁ 2 D₁₀ 11 8 [अ]-
 भ्यवर्तत, K₄ D₃ [अ]नुव', D_n D₃ 6 न्यव' (for [अ]-
 न्वव') —^d) D₁ पाण्डवान्प्रति सगरे

63 ^a) T₃ व्यूढा वीरा (for व्यूढानीका) — K₃ om.
 (hapl) 63^{cd} —^b) K₂ पुनरवास (s₁₀), D₁ 3 अभ्युद्ययुत्
 (for प्रत्युद्य) B₁ D₃ तत, D_n 1, 2 D₃ 7 तथा (for
 तदा) D₄ T₃ पार्थान्, D₃ पार्थो (for पार्था) —^c)
 M₁ जये (for जय-) K₂ B D₁ 2, 4 5-11 T₁ G₁ M₁ 2
 गृद्धा, G₃ गृद्ध (for गृध्रा) K₂ 4 5 B D T₁ 2
 प्रसन्धव, M₃ प्रधारिण (for प्रहा')

64 D₁ om from 64 up to the end of the adhy
 —^a) G₁ 3 [आ]शु (for [आ]जाव्) —^b) D₄ T₃ 4
 G M संन्य (T₃ न न्य'वर्तत (for [अ]भ्य') —^c) K₃ 5
 B₂ व्याक्षिपद्, B₃ व्याक्षिपन्, D₃ प्राक्षिपद् (for विक्षि-
 पन्) K₃ D_n D₂ 3 5-7 10 11 व्याक्षिपन्तादि (D_n 1, 2
 'न्गाडी, D₂ 3 'द्गादि-, D₃ 'न्गाजि-, D₁ 'न्गाजी'व
 धनु

65 D₁ om 65 (cf. v 1 64) —^a) D₃ om, D₄
 M₁ तु (for च) D₃ माद्रीशकुनिपुत्रौ च —^b) D₃ 9
 महाबल, D₁ 'वल, G₂ M 'रय (for 'वल) —^c)
 D₃ रथेन (for जवेन) K₂ 5 हृष्टो, B₁ 3 D₃ 9 वीरा,
 B₂ 5 पार्था, D₃ T₁ 3 हृष्टा (for हृष्टा) D_n D₂ 5-7
 जवेनाभ्यद्रवत् (D₃-7 'वंस्तु'जं; D₄ 'भ्यद्रवन्हृष्टा; T₁
 तथैवान्यांश्च संहृष्टा; M₂-3 जवेनाभ्यपतन्हृष्टो. —^d) K₃

१९

संजय उवाच ।

संनिवृत्ते बलौघे तु शाल्वो म्लेच्छगणाधिपः ।

अभ्यवर्तत संकुद्धः पाण्डूनां सुमहद्वलम् ॥ १

आस्थाय सुमहानागं प्रभिन्नं पर्वतोपमम् ।

दृप्तमैरावतप्रख्यमभिन्नगणमर्दनम् ॥ २

योऽसौ महाभद्रकुलप्रसूतः

सुपूजितो धार्तराष्ट्रेण नित्यम् ।

सुकल्पितः शास्त्रविनिश्चयज्ञैः

सदोपवाहः समरेषु राजन् ॥ ३

तमास्थितो राजवरो बभूव

यथोदयस्थः सविता क्षपान्ते ।

स तेन नागप्रवरेण राज-

न्नभ्युद्ययौ पाण्डुसुतान्समन्तात् ।

शितैः पृषत्कैर्विददार चापि

महेन्द्रवज्रप्रतिमैः सुघोरैः ॥ ४

ततः शरान्वै सृजतो महारणे

C. 9 1070
B 9 20 5
K 9 19 6

B2.10 11 T1 2 यत्ता वै, K5 यत्तो वै, Dn यस्तत्सु,
D2 5-7 यत्(D2 'च, D8 चा)स्तु, T8 4 यत्तु वै,
G2 योद्धु वै (for यतो वै) D2.7 बल

Colophon om. in D1 — *Adhy name* Ś1 K
बलनिवर्तन, T1 2 दुर्योधनवाक्यं, M2-4 बलोपस्थापनं
— *Adhy no* (figures, words or both) B5 D10 11
(marg) S 19, Dn D1 18 (as in text) — *Sloka*
no Dn1 67, Dn3 66, D5 69

19

1 °) Ś1 K1 D1 8 10 11 जनौघे, D1 रयौघे (for
बलौघे) T8 योघेषु संनिवृत्तेषु, T4 G M2-4 संनिवृत्ते
(M3 'वर्ते')यु यौघे (T4 योघे, G1 8 सैन्ये, G2 कुरु)यु
— °) S शाल्वो B5 D10 'जनाधिप (for 'गणा')
— °) K8 अभिवर्तत, K4 5 M2-4 अभ्यवर्तत, B
(except B3) D8 9 'चावत, D1 4 T8 4 G M1 'द्रवस्तु
(for 'वर्तत) K4 5 सहृष्ट (for संकुद्ध) — °) K8
B1 D5-7 G2 सुमहा, Dn च महा (for सुमहद्) Dn1
-बल, D1 -बल (for बलम्) B3 D2 10 11 T2 M1
पाडवाना महद्वल

2 °) G2 प्रस्थाय (for आ) T2 M8 च, M1.2 4
म् (for सु-) D8 भाग (for नागं) — °) T2 हृष्टम्
(for दृष्टम्) K4.5 B3 Dn D1-2.5-9 ऐरावत- (for
'वत) D4 ऐरावतगजप्रख्यम् — °) D10 मर्दन

3 °) K2-4 B Dn D2 4 5 7 9-11 T2-4 G महान्,
D8 महद् (for महा) B1 5 सत्र, M पद्म (for
भद्र) K5 B1 2 3 5 D9 कुले, Dn कुल, D2 7
कुल, G1.8 कुरु (for कुल) Dn प्रसंस्तुत (for

प्रसूत) — °) D4 स, T2 प्र, T4 स (for सु)
D4 धार्तराष्ट्रस्य, T2 धृतराष्ट्रेण, T4 धर्म (for धार्त)
— K4 om 3^c-4^b — °) D2 M1 सुकरिपतं, M8 संक
ल्पित (for सुक) K2 D1 9 शास्त्र (for शास्त्र) D1
परपराभि, D9 विनिश्चितज्ञै (for श्रयज्ञै) — °)
Dn1 n2 सद्रोपवाहौ Dn3 D2.6 7 सदोपवाहौ, M1
वाहौ (for 'वाह्य) T8 [S]नुमतश्च राज्ञ, T4 G1 8
M सततं च राज्ञ, G2 स सतश्च राज्ञ (for समरेषु राजन्)
D1 7 (marg, sec m) परैरजेय समरागणेषु ॥ ४
(reading सदोपवाह्य सततं च राज्ञ) औपवाह्य राजा-
रोहणयोग्यो गज । ॥ — S ins after 3 D4 after 5

112* ऐरावत दैत्यगणान्विमृद

शक्रो यथा संजनयन्मयानि ।

[(L 1) M1 विमृशन्, M8 'मर्दन् (for 'मृदन्) D4
ऐरावतो दैत्यवम् विमृश — (L 2) D4 शक्रप्रयुक्तो (for
शक्रो यथा स) T4 बहाति (for मयानि)]

4 K4 om 4^{ab} (cf v 1.3) D1 om 4^{ab} D8 7
om (hapl) 4^{ab} — °) S (except T1 2) समास्थितो
(for तमां) D8 नाग- (for राज-) — °) D4
यथोदसंस्थ B D8 9 सपति (B5 'पास्ते) (for क्षपान्ते)
— °) D9 जघ्नन् (for राजन्) — °) D4 विरोययौ
(sio), D7 अभ्युद्ययु (for 'द्ययौ) K4.5 D1.4.5 7 T
G समस्तान्, Dn D2 6 10 11 समेतान्, M समस्त्यान्
(for समन्तात्) — D1 om 4^{ef} — °) Ś1 K1 8 B5
D5 10 11 सितै, K4 5 M1 शरै, Dn सिकै, D8 शिरै,
D4 शतै, D8 स तै (for शितै) Ś1 K1 पृषत्कैर्,
D2 पृषत्कैर्, D4 प्रपत्कैर्, T8 प्रपत्कैर् (for पृ) Ś1
K D3 विजुतोऽ, T8 'दधार; G M 'रराद् (for 'ददार),
K5 D2.6 चापि, D10,11 वेगैर्, G2 चाजौ (for चापि).

C. 9. 1070
B. 9. 20 B
K. 9. 19 G

योधांश्च राजन्नयतो यमाय ।
नास्यान्तरं ददृशुः स्वे परे वा
यथा पुरा वज्रधरस्य दैत्याः ॥ ५
ते पाण्डवाः सोमकाः सृञ्जयाश्च
तमेव नागं ददृशुः समन्तात् ।
सहस्रशो वै विचरन्तमेकं
यथा महेन्द्रस्य गजं समीपे ॥ ६
संद्राव्यमाणं तु बलं परेषां

परीतकल्पं विवभौ समन्तात् ।
नैवावतस्थे समरे भृशं भया-
द्विमर्दमानं तु परस्परं तदा ॥ ७
ततः प्रभया सहसा महाचमूः
सा पाण्डवी तेन नराधिपेन ।
दिशश्चतस्रः सहसा प्रधाविता
गजेन्द्रवेगं तमपारयन्ती ॥ ८
दृष्ट्वा च तां वेगवता प्रभयां

— १) Dn₂ om from महेन्द्र up to तत (in 5^a) Dn₁ ns चाप (for वज्र)

5 Dn₂ om तत (cf v 1 4) —^a) G₁ 2 गजान्, M₁ तु तान् (for शरान्) D₃ 10 वै विसृजन्, G₁ 2 वेगवतो (for वै सृजतो) D₄ विसृजन्तस्तस्य रणे महाशरान् — D₃ repeats 5^b-6^a after 6^c —^b) M योधांश्च Ś₁ Dn₁ ns D₁₀ यमालयं, Dn₂ महारणे, D₄ T₃ 4 G M यमक्षयं (for यमाय) — For 5^a, D₁ subst (reading it after 6)

113* तत शरान्वै सृजिता नृपेण

योधा समस्ता गमिता यमालयम् ।

— D₁ om 5^a —^c) B₂ M₁ नान्यातर, Dn न तस्यांत (for नास्यान्तर) D₃ T₄ च (for वा) —^d) D₃ वज्रधरेण (for धरस्य) — After 5, Ś₁ K B Dn D₂ 8 5-11 ins

114* धेरावणस्यस्य चमूविमर्दे

दैत्या पुरा वासवस्येव राजन् ।

[(L 1) D₁ चमूविमर्दे (for विमर्दे) B D₃ 9 धेरावण (B₂ तस्येव चमू विमर्द (B₂ सन्व) नो — (L 2) Dn D₂ 5-7 यथा (for दैत्या)] while D₄ ins 112*

6 For the repetition in D₃, of v 1 5 —^a) K₄ 5 B D₃ 4 8 9 M₂ सोमकसृञ्जयाश्च; Dn D₃ (both times) T₁ 2 4 G सृञ्जया सोमकाश्च (by transp), D₅ 7 T₈ सृञ्जयसोमकाश्च —^b) K₂-5 B (except B₂) Dn D₂ 8 5-7 (marg as in text) 8-11 T₄ एक (for एव) D₁ शरौघान् (for समन्तात्) — Ś₁ K₁-3 M₁ om (hapl.) 6^c-7^b —^c) D₁ स संघशो (for सहस्रशो) D₁ विकिरतम्, G₂ प्रचं (for विचरन्तम्) D₃ एके (for एकं) — K₄ om, 6^a-7^c. —^d) D₃ गजेन्द्रस्य, M₃ सुरेन्द्रस्य (for

महेन्द्रस्य) D₃ (sup lin as in text) वज्र (for गजं) B D₁ 4 5 10 T₁ 2 G₂ समीके, D₁ समरे (for समीपे) — After 6, D₁ reads 113*

7 Ś₁ K₁-3 M₁ om 7^a^b, K₄ om 7^a^b (for both, cf v 1 6) D₁ om 7^a^b —^a) Dn D₂ 4 7 T₄ विद्राव्यमाण (D₃ न); D₂ तद्वाच्यं, D₃ विविध्यं, D₂ स द्राव्यं, T₂ संप्राप्यं; T₃ संग्रान्यं (for संग्राव्यं) K₅ तु बले, D₄ च बले, D₁ तु बले, T₂ तुमुले (for तु बले) Dn₁ प्रवेजात् (for परेषां) —^b) Dn₁ ns काला (Dn₂ ल) घातमिव, Dn₂ D₁ अन्तकल्पं; S (M₁ om) परेत (for परीत) D₃ विमर्दे; D₁ च बभौ, G₂ विभिदे (for विवभौ) D₁₀ 11 T₄ समंतत (for समन्तात्) — Dn D₂ 5-7 transp 7^c and 7^d —^c) K₅ Dn₁ T₃ 4 G M च (for [च]र) M [च]रतस्य K₄ B₂ T₁ समरं (for समरे) D₂ प्रताम्, D₃ स (for भयात्) B₂ नैवावतस्थे भृशं भयाय (submetric) —^d) B₁ 8-5 D₃ 9 विमृद्यमान, B₂ D₁ 6 7 (marg, sec m) 11 T₁ विमर्दं, D₂ 5 7 आक्रम्यमाण, T₃ विदर्द मानं, M विमर्दमानात् (M₃ नस्) (for मानं) K₅ भयात्, T₃ तथा, T₄ यदा, G₂ तत् (for तदा) D₁ 7 (marg, sec m) बल (D₁ ले) पलायित (for परस्परं तदा) D₁ विद्राव्यमाणा हि गजेन तेन वै

8 ^a) B₂ तदा हि (for तत प्र-) D₃ T₂ तदा चमू; D₄ चमूस्तदा (for महाचमू) —^b) D₁ S (except T₁ 2) जनाधिपेन (for नरा) —^c) D₂ 10 11 विधा विता, T₂ प्रयापिता (for धाविता) — K₂ 8 om (hapl.) 8^d-9^a —^d) D₃ om (hapl.) from ग up to वे (in 9^a) Ś₁ चंशं (for चेरं)

9 K₂ 8 om 9^a, D₃ om up to वे (in 9^a) (for both, cf v 1 8) —^a) Dn D₃ ह, D₁ T₁ 2 सु; D₅ 7 हि, T₈ om (for च). T₂ 4 G₂ 8 M तान् (for

सर्वे त्वदीया युधि योधमुख्याः ।
 अपूजयन्तत्र नराधिपं तं
 दध्मुश्च शङ्खाञ्चशिसंनिकाशान् ॥ ९
 श्रुत्वा निनादं त्वथ कौरवाणा
 हर्षाद्विमुक्तं सह शङ्खगण्डैः ।
 सेनापतिः पाण्डवसृञ्जयानां
 पाञ्चालपुत्रो न समर्प रोपात् ॥ १०
 ततस्तु तं वै द्विरदं महात्मा
 प्रत्युद्ययौ त्वरमाणो जयाय ।
 जम्भो यथा शक्रसमागमे वै
 नागेन्द्रमैरावणमिन्द्रवाहम् ॥ ११
 तमापतन्तं सहसा तु दृष्ट्वा

पाञ्चालराजं युधि राजसिंहः ।
 तं वै द्विपं प्रेषयामास तूर्णं
 वधाय राजन्दुपदात्मजस्य ॥ १२
 स तं द्विपं सहसाम्यापतन्त-
 मविध्यदर्कप्रतिमैः पृथक्कैः ।
 कर्मारधौतैर्निशितैर्ज्वलद्भि-
 र्नाराचमुख्यैस्त्रिभिरुग्रवैः ॥ १३
 ततोऽपरान्पञ्च शितान्महात्मा
 नाराचमुख्यान्विससर्ज कुम्भे ।
 स तैस्तु विद्वः परमद्विपो रणे
 तदा परावृत्य भृशं प्रदुद्रुवे ॥ १४
 तं नागराजं सहसा प्रशुचं

ता) K₄ s B Dn D₂ 4-6 8-11 T₃ वेगवर्ती (Dn₃ D₉ 'ती), M₁ 3 4 वत (for वता) S₁ K₁ प्रधाविता, T₃ 4 G₂ 8 M प्रमज्ञान् (for 'मा) —^b) G₁ 8 कुरु (for युधि) M योधमुख्या —^c) D₄ स्वपूजयस् (for अपूज) D₂ 10 11 ते तु, D₃ ते च, T₁ 2 तं च, M₂ तेन (for तत्र) Dn D₃ 8 (except T₁ 2) जनाधिप (for नरा) K₂ T₁ 4 G₂ तदा, D₂ M₂-4 ते, D₃ च (for त) B D₃ 9 संपूजयतस्तु (B₃ 4 श्र) नराधिप ते (B₃ 8 त) —^d) B D₃ 9 शखान्प्रवध्मु, D₄ 8 दध्मुश्च शखं (for 'श्च शङ्खान्) K₃ 5 शशिनि प्रकाशान्, B₁ शशिननिमास्तान्, Dn D₅ 7 हिम (D₁ दधि) हारगौरान्, D₃ T₃ 4 G M शशिहार (D₁ कुद, T₁ भास) गौरान् (for 'संनिकाशान्)

10 ^a) G₂ निनादास् (for 'द) T₂ स्वयि (for स्वय) —^b) D₁ हस्ताद् (for हर्षाद्) K₄ 5 D₃ G₂ त्रिमुक्तान् (for 'क्त) T₃ 4 G₂ स्वयि (for सह) T₁ 2 सैन्य- (for शङ्ख) K₃ 5 'मुक्तै, T₂ 4 G M 'नादै (for 'शङ्खै) —^d) K₄ 5 B₁ 4 D₃ 5 पचाल, D₁ पाचाल D₁ राजो (for 'पुत्रो) K₄ Dn D₂ 8 5-7 11 T₁ 2 समृपे न (for न समर्प) K₃ B D₂ 8 कोपात्, D₄ M₁ राजन्, D₁₀ भापता (for रोपात्)

11 ^a) D₄ स (for तु) —^b) Dn₁ जवेन (for जयाय) —^c) D₁ om 11^{cd} —^e) Dn₂ जुमो, D₃ वृत्रो (for जम्भो) Dn D₅ समागमेन, T₃ 4 G 'स्थितं वै (T₃ वा) (for 'गमे वै) D₆ 7 यथा (for वै) —^d) Dn D₃ 5-7 S ऐरावतम् K₁ D₉ इन्द्रवाह

12 ^a) B D₂ 4 8 9 च दृष्ट्वा, Dn D₅-7 T₁ G₁ 8 M निरीक्ष्य, T₃ G₂ समीक्ष्य (for तु दृष्ट्वा) —^b) K₄ पचाल, D₁ पाचाल- S₁ K D₁ 2.4 10 11 T₁ 2 4 'पुत्रं (for राज) K₃ युध-, D₁₀ 11 युव- (for युधि) D₂ शाल्व (for राज) B₃ Dn₁ D₃ T₂-4 M₂-4 सिंह, D₄ पुत्रं (for सिंह) —^c) M₁ स (for त) Dn₃ प्रेषयामास, M₁ प्रेषयदत्र (for 'यामास) —^d) Dn D₅ तत स राजा, D₂ 6 7 वधाय राजा (D₃ राजेन्द्र) (for 'य राजन्) Dn D₄ 6 दुपदात्मजाय

13 ^a) G₁ 8 ह (for त) Dn D₅-7 नृप (for द्विप) K₄ चाभ्युपेतम्, Dn D₅ 7 T₁-3 M₂-4 ह्यापततम् (for [अ]भ्या) K₃ स त द्विपं वै सहसाम्युपेतम्, D₂ 10 11 स त द्विपेद्र सहसापततम् —^b) D₄ 9 आविध्यद्, T₁ 2 ह्य (for न) K₁ 8 B D₃ 6 8-11 अक्षि (for अर्क) S₁ K₁ पृथक्कै, D₉ शरौवै (for पृथक्कै) T₄ सविद्यु- दर्कप्रतिमै पृथक्कै —^c) K₂ corrupt D₁ अत्युग्रवैरैर्, D₄ कर्मारधौतैर्, S तं तैलधौतैर् (for कर्मार) —^d) Dn अग्र, D₁ एव, D₅ 7 अग्र्य- (for उग्र-) K₃ कल्पै, Dn D₅-7 हस्तै, D₁ वीर, T₁ 2 G₁ 'हस्त, T₃ चाहा, T₄ G₂ 8 M 'हस्त (for 'वेरै)

14 ^a) K₃ B₁ Dn D₃ 5 7 11 T₁ 2 M₁ शतान् (for क्षि) D₄ रणे वै (for महात्मा) D₂ ततस्तु पाचाल सुतो महारणे —^b) Dn₁ D₅ 'वर्षान्, Dn₂ n₃ D₅ 7 'वर्षान् (for मुख्यान्) D₃ अविच्छस् (for विससर्ज) G₃ कुम्भै (for कुम्भे) —^c) K₃ 5 सु, B₂ च (for तु) D₃ 4 परमो, T₃ परमैर् (for परम-) —^d) S

विद्राव्यमाणं च निगृह्य शाल्वः ।
 तोत्राङ्कुशैः प्रेषयामास तूर्णं
 पाञ्चालराजस्य रथं प्रदिश्य ॥ १५
 दृष्ट्वापतन्तं सहसा तु नागं
 धृष्टद्युम्नः स्वरथाच्छीघ्रमेव ।
 गदां प्रगृह्णाशु जवेन वीरो
 भूमिं प्रपन्नो भयविह्वलाङ्गः ॥ १६
 स तं रथं हेमविभूषिताङ्गं
 साश्वं सद्यतं सहसा विमृद्य ।

उत्क्षिप्य हस्तेन तदा महाद्विपो
 विषोथयामास वसुंधरातले ॥ १७
 पाञ्चालराजस्य सुतं स दृष्ट्वा
 तदार्दितं नागवरेण तेन ।
 तमभ्यधावत्सहसा जवेन
 भीमः शिरःपण्डो च शिनेश्च नप्ता ॥ १८
 शरैश्च वेगं सहसा निगृह्य
 तस्याभितोऽभ्यापततो गजस्य ।
 स संगृहीतो रथिभिर्गजो वै

नदन् (for तदा) M₂ ४ दिक्ष, M₃ दिक्ष (for नृक्ष)

15 K₄ reads and K₅ D₂ repeat 15^{ab} after 19
 —^a) T₄ स वेद- (for तं नाग) Dn D₅ १ तरसा, D₁
 परत, G₂ प्रहसन् (for सहसा) —^b) Ś₁ K₁ 2 D₃
 G₃ विद्राव्यमाण D₂ (first time) ३ ४ विनिगृह्य, D₂
 (second time) सहसा च, D₁₀ ११ विनिवर्त्य, M₂-४
 तु निगृह्य (for च नि) Ś₁ K₂ D₇ S (except T₄)
 शाल्व, Dn D₀ शाल्व, D₂ (both times) सद्यमे (for
 शाल्व) —^c) K₄ ३ D₁ T₂ ३ तत्राङ्कुशैः, Dn₁ n₃
 D₁ ० तीव्रा —^d) K₄ ३ B (except B₁) D₁ ३ ३ १
 २-११ पंचाल (D₁ 'ह्य, D₁ 'ळ), D₂ पांचाल K₄ ३
 Dn D₁ ३ १ १० सुत, D₀ सुत (sic) (for रथ) Dn
 D₅ प्रहृष्ट, D₁ ४ १ T₂ M₃ 'दृश्य, D₁₀ ११ 'हस्य, T₁
 G₁ 'दृश्य (for 'दिश्य)

16 ^a) M₁ तम् (for दृष्ट्वा) D₀ स नाग, T₃ ४ G
 M₂-४ गजैर्दं, M₁ निरीक्ष्य (for तु नाग) —^b) T₃
 धृष्टद्युम्न (for 'न्न) Ś₁ K₂ सरथ, K₁ D₃ G₂ ३ स
 रथात्, K₄ ३ (marg as in text) D₀ सहसा, D₂ त्व
 रथात् (for स्वरथात्) Dn D₀ शीघ्रगात्र, G₂ भीमवेग
 (for शीघ्रमेव) M₁ पांचालपुत्र स्वरथात्पपात —^c) Ś₁
 K₁ गज, K₂ ३ रथं (for गदा) T₁ २ गृहीत्वा (for
 प्रगृह्य) Dn D₃ ३ ७ १ (orig, marg sec m as in text)
 T₄ [क्ष]य, D₁₀ [क्ष]य, T₁ २ सु (for [क्ष]यु) D₁ १
 (marg, sec m) वलेन (for जवेन) G₂ शूरो (for
 वीरो) —^d) K₄ ३ M भूमौ D₁ प्रपातो (for प्रपन्नो)
 D₅ भुवि (for भय) D₅ विह्वलाङ्ग, D₁ विह्वलाङ्ग

17 D₀ reads 17^a twice. —^a) T₃ सकृद्यत् (for स
 तं रथं) B₁ हेम D₂ विचित्रभास (for विभूषिताङ्गं)
 —^b) T₃ G₂ शाल्व (for साश्व) Ś₁ K₁ प्रमृष्ट, K₂
 प्रपद्य, Dn₁ विस्मृत्य, Dn₂ D₅ १ (orig) विस्मृत्य; Dn₃

D₁₀ ११ विस्मृत्य, D₁ १ (sup l₁n) T₁ २ विगृह्य, D₂ ३
 T₄ वि (D₂ प्र)मृष्ट्य, D₁ यमंज, D₂ विमुच्य, T₃ G₂
 विभिय, G₁ [क्ष]मृष्ट्य, G₂ [क्ष]यमंज (for विमृष्ट्य)
 —^c) D₁₀ नदन्, T₄ तथा (for तदा) T₃ बलाद् (for
 द्विपो) B D₂ ३ ० ११ उत्क्षिप्य हस्तेन महाद्विपोपि (D₂
 'पो वै, Dn₁ 'पोथ) —^d) T₁ २ त पोथयामास, T₃
 व्यपाद, G व्यपोथ (for विपोथ) D₂ वसुंधराया,
 D₁ T₂ 'धरातले, D₃ 'धरातलं

18 ^a) K₄ ३ B₂ ४ D₃ १० पंचाल-; D₂ १ पांचाल
 Ś₁ K₁-३ सुत, B₅ सुत, M₁ सुतात् (for सुत) K₄ ३
 B Dn D₅-९ स्म, D₁-३ १० ११ च, S (except T₁ २)
 तु (for स) —^b) K₄ ३ Dn D₁ ३ ३ S (except T₁ २)
 तथा, D₂ स (for तदा) B₅ [क्ष]पित, D₂ मर्दितं
 (for [क्ष]दि) D₃ ० चलेन (for चरेण) —^c) Ś₁
 K₁ २ Dn D₁ ३ १ समभ्यधावत् (Dn D₁ ३ १ 'वन्),
 K₄ ३ तमभ्यधावन्, B₅ ३ D₀ 'न्वधावत्, D₂ ० M₂ 'म्य
 धावन (for 'म्यधावत्) Dn D₅-१ महता (for सहसा)
 T₂ ४ G₂ महाबलो (for जवेन) —^d) D₁ शनेश् (for
 क्षिनेश्)

19 ^a) B₅ क्षनेश् (for 'रैश्) D₃ विगृह्य, D₁ नि
 गृह्य त (for निगृह्य) —^b) D₃ ३ [क्ष]भीतो (for
 'भितो) K₁ ४ B₁ ३ D₅ १० ११ T₃ G₂ व्यापततो, B₁
 D₅ ३ (sup l₁n) ३ ० T₁ २ ४ G₁ ३ M₂-४ व्याप, D₁ १
 [स]र्यु (D₁ 'म्यु)त्प (for 'म्याप) Dn D₅ ० निगृह्य,
 D₃ गजेभ्य (for गजस्य) D₂ तस्याहवे वेगवतागतस्य
 —^c) D₃ स त गृहीतो, T₁ समागृ, T₂ ३ सम गृ
 (for स सगृ) D₂ गजौघैश्, S (except T₁ २) गजे
 द्रश् (for गजो वै) D₁ स संगृहीतोय गजश्रतुभिश्
 —^d) Ś₁ K₁ ३ ३ B₁ D₅ ० वै (for तैश्) D₁ कीर्य-
 माणस, G₂ पाल्यमानश् (for धार्यमाणश्). Ś₁ K₁ स्म;

चचाल तैर्वार्यमाणश्च संख्ये ॥ १९

ततः पृषत्कान्प्रववर्ष राजा

सूर्यो यथा रश्मिजालं समन्तात् ।

तेनाशुगैर्वध्यमाना रथौघाः

प्रदुदुबुस्तत्र ततस्तु सर्वे ॥ २०

तत्कर्म शाल्वस्य समीक्ष्य सर्वे

पाञ्चालमत्स्या नृप सृञ्जयाश्च ।

हाहाकारैर्नादयन्तः स युद्धे

द्विपं समन्ताद्गुरुधुर्नराभ्याः ॥ २१

पाञ्चालराजस्त्वरितस्तु शूरो

गदां प्रगृह्याचलशृङ्गकल्पाम् ।

असंभ्रमं भारत शत्रुघाती

जवेन वीरोऽनुससार नागम् ॥ २२

ततोऽथ नागं धरणीधरामं

मदं स्रवन्तं जलदप्रकाशम् ।

गदां समाविध्य शृशं जघान

पाञ्चालराजस्य सुतस्तरस्त्री ॥ २३

स भिन्नकुम्भः सहसा विनद्य

मुखात्प्रभृतं क्षतजं विमुञ्चन् ।

पपात नागो धरणीधरामः

C 9 1C90
B 9 20 25
K 9 19 25

K₂ सु-, K₃ Dn D₃ 7 T₁ स, D₁ तु (for च) T₁ सवे, M संख्ये (for मरये) K₁ चचाल नैवासमवाणसख्ये, D₁ 7 (marg, sec m) विचुधुमे समरे इच्यमान, D₂ तैर्वार्यमाणश्च चचाल सख्ये, G₁ 8 चचाल तैर्वार्यमाणोत्सख्ये (G₃ 'वे) — After 19, K₁ reads and K₃ D₂ repeat 15^{ab}

20 ^a) K₁ 5 शूर (for तत) S₁ K₁ 8 पृषत्कान्, K₂ पृषत्क, B₅ पृषत्क (submetric), D₂ पृषत्कै, D₁ प्रवर्ष (for पृषत्कान्) D₁ 4 स (for प्र) D₂ 4 राजन् (for राजा) T₈ 4 G₂ तत पृषत्कान्प्रववर्ष साल्वो — ^b) T₈ 4 रविर् (for सूर्यो) K₁ 5 B D₂ 9 रश्मि-जालं (D₂ छै), D₁ जाल, D₃ रथजालै, T₁ (17) f l₁ n as in text) 2 रश्मिशतं (for 'जालं) — ^c) K₃ B D₂ 8 8-10 T₁ 2 G₂ तैर्, K₁ 5 ते च (for तेन) D₂ आशुवेगैर् (for [आ]शुगैर्) Dn D₅-7 वार्यमाणा (for वध्यमाना) D₁ रथौघान् — ^d) K₁ 5 तत्रैव, B ततश्च, Dn D₂ 5-7 T₂ 3 G₂ 3 तत्र (D₂ G₃ 'त) स (for ततस्तु) S₁ K₁ 8 सख्ये (for सर्वे) D₁ 8 10 11 प्रदुदुबु सहितास्त्रत्र तत्र, T₁ M₁ प्रदुदुबुस्तत्रसुञ्जयैव (M₁ 'स्त्रत्र) सर्वे

21 D₁₀ reads 21 twice. — ^a) B₂ ततस्तु (for तत्कर्म) K₃ B₂ 8 साल्वस्य S₁ K₁ 2 D₁ समीक्ष्य सख्ये, K₁ 5 'क्ष्यमाणा, Dn D₁-7 S (except T₁ 2) निरीक्ष्य सर्वे (for समी) — ^b) K₁ 5 B₁-8 D₂ 10 (both times) 11 पंचाल-, D₂ 7 पांचाल- Dn D₁ 6 T₁ 2 मुख्या, D₁₀ (both times) 11 पुत्रा, T₁ G₂ -मात्स्या (for -मस्या) S₁ K₃ Dn D₃ सजयाश्च — ^c) D₃ 10 (both times) 11 हाहाकारान्, T₃ 'कार B₁ D₁₀ (both times) 11 नादयन्ति, Dn T₈ 4 G₂ नर्द (Dn 'द)

यत् (for नाद) B₁ D₁ 9 सुयुद्धे, B₃ D₃ 6 च युद्धे, Dn D₅-7 च सेना, T₁ 2 तु युद्धे, T₈ 4 G₁ M₂ 4 समीपे (M₃ 'के) (for स युद्धे) D₁ हाहाकाराद्भर्दतश्चापि राजन्, M₁ हा हा हा खेति च ते वदतो — ^d) M₁ गज (for द्विप) B₁ 5 दृदुबुर्, T₈ 4 दृदुबुले (T₁ वै), G₂ दृदुशुले, M₁ ममथुर् (for रुरुथुर्) D₁ 7 (marg sec m, orig as in text) शरौघै, D₁ समस्तान् (for नराभ्या) D₃ त नागमुख्य रुधुर्नराभ्या

22 ^a) K₁ 5 B₁ 5 D₁₀ 11 पंचाल, D₁ पांचाल D₃ 9-11 T₁ 2 G₁ पुत्रस् (for -राजस्) B₁ 8 D₃ 5 7 9 च, T₈ 4 G₂ स (for तु) D₁ पांचालराजस्य सुतो महात्मा — ^b) D₃ [अ]चर-, D₁ [अ]चल K₃ B₁ 5 D₃ 9 -तुल्या (for -कल्पाम्) — ^c) B D₃-11 T₈ G₂ ससभ्रम, D₁ 4 असभ्रमाद्, G₃ M₂-4 'भ्रमन् (for 'भ्रम) K₂ शत्रुघाते — ^d) T₈ G₂ [s]भि (for सु) K₃ नागै

23 ^a) D₁ जय (for ततो) K₃ B (except B₂) D₃ 9 तु, D₁ [आ]शु, D₁₀ [s]द्य, T₈ स, T₁ तु (for स्य) — ^b) Dn D₂ 4 श्रवत D₁ जलद-, T₃ ज्वलन- (for जलद) — D₁ transp 23^c and 23^d — ^c) B D₃ 9 समासाद्य, D₁ समुद्यम्य (for समाविध्य) — ^d) K₁ B₅ D₁ 8 10 11 पंचाल, D₁ पांचाल D₃ सुत (for सुतस्) T₁ 2 महात्मा (for तरस्त्री)

24 ^a) D₂ कुम्भिश्र (for भिन्नकुम्भ) T₂ विनयन् (for 'द्य) — ^b) D₁ चाख्ये (for मुखात्) Dn D₁-7 रुधिर, T₁ क्षतजान् (for 'ज) Dn D₅-7 प्रमु-चन्, D₁ भ्रवंश्च (for विमुञ्चन्) — ^c) D₃ धरणी-धरामं — ^d) K₃ 5 B (except B₂) D₃ 8 9 -प्रकपे च

C. 9 1093
E. 9 22 25
L. 9 19 25

क्षितिप्रकम्पाचलितो यथाद्रिः ॥ २४
निपात्यमाने तु तदा गजेन्द्रे
हाहाकृते तव पुत्रस्य सैन्ये ।
स शाल्यराजस्य शिनिप्रवीरो
जहार भस्त्रेण शिरः शितेन ॥ २५

हतोत्तमाङ्गो युधि सात्वतेन
पपात भूमौ सह नागराज्ञा ।
यथाद्रिशृङ्गं सुमहत्प्रणुनं
वज्रेण देवाधिपचोदितेन ॥ २६

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वण्येकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

२०

संजय उवाच ।
तस्मिंस्तु निहते शूरे शाल्वे समितिगोभने ।
तवाभज्यद्वलं वेगाढातेनेव महाद्रुमः ॥ १
तत्प्रभयं बलं दृष्ट्वा कृतवर्मा महारथः ।

दधार समरे शूरः शत्रुसैन्यं महाबलः ॥ २
संनिवृत्तास्तु ते शूरा दृष्ट्वा सात्वतमाहवे ।
शैलोपमं स्थितं राजन्कीर्यमाणं शरैर्युधि ॥ ३
ततः प्रवृत्ते युद्धं कुरूणां पाण्डवैः सह ।

(K₁ 'पोच')लितो (for प्रकम्पाच्च) D₁ 7 (marg, see m) यथा हत पविना अद्रिकृत्

25 ^a) K₂ निपात्यमाने, G₂ निहन्त्य* (for निपात्य*)
G₃ [s]य (for तु) D_n गतप्रवर्षे, D₁ T₈ G₂ M₁
गजप्रवीरे, D₅ 6 G₁ 3 गजप्रव (D₅ 'वी' र्ये, D₅ तदा
गजेन्द्र, T₂ तथा गजेन्द्रे, T₁ गजेन्द्रवर्ये, M₂₋₄ गजप्रवर्हे
(for तदा गजेन्द्रे) — ^b) D₁ हाहापरे, D₅ 'कृत, M₁
'कृतम् (for 'कृते) T₈ सैन्यस्य राजन् (for पुत्रस्य सैन्ये)
— ^c) K₁ M₂₋₄ माल्व- M₂ 3 -राज्ञश्च, M₈ -राजस्तु
(for राजस्य) D₁ 2 शनि (for शिनि-) D₁ प्रवीरे
D_n D₅ - T G M₁ श्वा (T G M₁ सा)ज्यस्य राजस्तु (T₈
'जस्तु, G₃ 'जश्च' शिनिप्रवीरो — ^d) D₂ खस्त्रेण (for
भस्त्रेण) D₁ 7 T₂ शितेन

26 ^a) K₁ 7 हतोत्तमाङ्गो, D₁ हतोत्तमाङ्गेन, D₅ कृतो
त्तमाङ्गो (for हतो*) T₁ हृदि (for युधि) D_n D₁
माल्यकंन (for माल्यतेन) — ^b) K₂₋₅ D_n D₂ 4 6 8 9
T G M₁ 2 पपात भूमौ सह ना (G₃ युधि ना, M₁ स
सना)गराज (D₁ 8 9 'जा) — D₁ om 26^{cd} — ^c)
D₂ यथेय (for यथाद्रि) B (except B₂) D_n D₂
4-9 T₁ 2 सहसा (for सुमहत्) K₈ M₄ प्रनुजं, D₃
'सत्तं, T₃ 4 G₂ 'भिद्यं (for 'पुत्र) — ^d) M₂₋₄ वज्रा
युध (for देवाधिप) D_n D₂ 5-7 नोदितेन

Colophon om in D_n D₅ — Adhy name Ś
K₁ M₁ माल्यराजप्रथ, K₂ 8 D₁₀ 11 T₁ M₂ श्वा (K₂

T₁ M₂ सा)ल्ववध, D₂ 4 शल्यवध, M₈ सात्वतारोघ
— Adhy no (figures, words or both) K₈ D_n 8
20, D₁₀ 19 (as in text) — Śloka no K₈ 28,
D_n D₅ 27

20

1 D_n om the ref. — ^a) M₁ ततस् (for तस्मिंस्)
K₈ वि, D₁ च (for तु) D₅ 7 निहिते B₃ 4
शाल्वे, T₁ 2 साल्वे, G₁ 3 वीरे (for शूरे) K₁ 5
तस्मिन्दृते महेष्वासे — ^b) Ś₁ K₁ T₈ 4 G M साल्वे,
B₃ 4 T₁ 2 शूरे (for शाल्वे) — ^c) Ś₁ K (except
K₃) D_n D₅ 7 अभज्यत, B₂ 4 5 T₁ 8 G₂ तदामज्यद्
(for तवा*) M तवाभज्यत सैन्यं तद्. — ^d) D₁
वायुना D₂ [ए]व D₁₀ यथा (for महा-) K₁ 5
वातोद्भूत इव द्रुम

2 ^a) K₃ तं प्र, T₈ तत्र (for तस्य-) D₇ बल
— ^c) T₈ दधार Ś₁ K₁ 2 वीर (for शूर) D_n D₅ 7
चारयामास समरे — ^d) T G सेना (for -सैन्यं) D₂
महारथ, D₁ 5 'बल, D₇ 'बल (for 'बल)

3 ^a) D_n सनिवृत्त्य D₁ च (for तु) B D_n D₂
5 7-9 T₁ 2 वीरा (for शूरा) — D₁ om. 3^{cd} — ^c)
D₈ 8 G₁ 3 शल्योपम (G₁ 'म) (for शैलो*) B₄ 5 T₃
स्थिर, G₁ 3 स्थितो (for स्थित) — ^d) D₃ गर्जमानं,
T₁ 2 विकिरंत, T₈ G₂ शीर्यमाण, T₁ G₃ कीर्यमाण

निवृत्तानां महाराज मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ४
 तत्राश्चर्यमभूद्युद्धं सात्वतस्य परैः सह ।
 यदेको वारयामास पाण्डुसेनां दुरासदाम् ॥ ५
 तेषामन्योन्यसुहृदां कृते कर्मणि दुष्करे ।
 सिंहनादः प्रहृष्टानां दिवःस्पृक्सुमहानभूत् ॥ ६
 तेन शब्देन विव्रस्तान्याञ्चालान्भरतर्षभ ।
 शिनेर्नप्ता महाबाहुरन्वपद्यत सात्यकिः ॥ ७
 स समासाद्य राजानं क्षेमधूर्तिं महाबलम् ।
 सप्तभिर्निगितैर्वाणैरनयद्यमसादनम् ॥ ८

तमायान्तं महाबाहुं प्रवपन्तं शिताञ्छरान् ।
 जवेनाभ्यपतद्रीमान्हादिक्यः शिनिपुंगवम् ॥ ९
 तौ सिंहाविव नर्दन्तौ धन्विनौ रथिनां वरौ ।
 अन्योन्यमभ्यधावेतां शस्त्रप्रवरधारिणौ ॥ १०
 पाण्डवाः सह पाञ्चालैर्योधाश्चान्ये नृपोत्तमाः ।
 प्रेक्षकाः समपद्यन्त तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ११
 नाराचैर्वत्सदन्तैश्च वृष्ण्यन्धकमहारथौ ।
 अभिजघ्नतुरन्योन्यं प्रहृष्टाविव कुञ्जरौ ॥ १२
 चरन्तौ विविधान्मार्गान्हादिक्यशिनिपुंगवौ ।

C 9 1105
B 9 21 13
X 9 10 13

(for 'माण) Ś1 K1-3 T1 : शरान्, D3 शरैर् (for शरैर्) B1 (marg as in text) सह, D10 युधिष्ठिर (sic), T2 : अपि (for युधि)

4 B1 reads 4^a-5^b on marg —^a) K2 युद्धे (for युद्ध) —^b) D2 transp पाण्डवै and सह — Ś1 K1 s om 4^c-5^d K2 Dn1 om (hapl) 4^c-5^b —^c) D2 निवृत्ते तु, D2 सनिवृत्ता (for निवृत्तानां) —^d) D1 पुरस्त्रदा (for निवर्तनम्)

5 Ś1 K1 s om 5, K2 Dn1 om 5^{ab} (for both, cf. v 1 4) D1 om 5 B1 reads 5^{ab} on marg —^a) B1 तत्राश्चर्यम् D3 यत्रा (for तत्रा) D3 s ० महद् (for अमूढ) —^b) Dn2 n3 D-7 कुरुणा पादवे सह (= 4^b) —^c) D5 : यदेको, G2 य एको (for यदेको) T4 G1 M धारयामास —^d) D10 दुरामहा (for 'मदाम्)

6 B2 damaged for 6^{ab} —^a) K4 s सद्गतां, D4 शूराणां; T1 : सनाद (for सुहृदा) —^b) K4 s कृत (for कृते) B2 T3 वर्माणि D2 : दुष्कृते —^c) K4 D1 T2 : सिंहनादः —^d) K2 B1 s 4 D3 11 T G दिविस्पृक K2 D10 स, D4 तु (for सु)

7 D1 om 7^{ab} —^a) T4 शूरेण (for शब्देन) K4 s B Dn D-० विव्रस्ता —^b) K4 s Dn D1-7 ० पाचाला (D1 'ळा), B2 : पाचालान्, B5 पचाला, D2 पाचालान् (for पाञ्चालान्) K3 भरतर्षभान्, K4 D5 'र्षभा D3 पाचालो भरतर्षभ —^c) D1 : शनेर् D2 शिनेश्च नप्ता सप्तमे —^d) D2 अभ्यपद्यत, D3 अनुप; M3 अभ्यवर्तत (for अन्वपद्यत) Dn1 D10 सात्यकिं, S सयुगे (for सात्यकि) — After 7, D1 ins

115* शतवर्माणमस्युर्ध्वं महावीर महाबलम् ।

8 D1 om 8-9 —^a) D4 समासाद्य तु राजानं —^b) Ś1 K1-3 T1-3 क्षेमधूर्तं, B1-3 D4 s ० M कीर्ति, B5 'कीर्तिर्, Dn 'मूर्ति (for धूर्ति) K4 महाबल, Dn D5-7 T3 'रथ (for बलम्) —^c) K4 s दशभिर् (for सप्त) D3 मल्लैर् (for वाणैर्) —^d) G2 रणमध्ये ह्यकपयत्

9 D1 om 9 (cf v 1 8) —^a) M1 तमापतंत वेगेन —^b) K4 s Dn S प्रवपन्तं, B D2 s s ० क्षिपंत (for वपन्त) T1 s 4 G M बहुन्, T2 महाब्ज (for शिताब्ज) —^c) M1 वेगेन (for जवेन) T2 [अ] भ्यद्रवद् (for 'पतद्) Dn D4-7 M1 वीरो, T3 श्रीमान्, M2-4 धन्वी (for धीमान्) —^d) M3 : हादिक्य

10 ^a) K2 नदन्तौ, D1 गजन्तौ (for नर्दन्तौ) D2 10 11 सात्वतौ च (D3 तौ) महारीयौ — D1 om. 10^b-13^a —^b) K2 धन्विना, D4 रथिनां (for धन्विनौ) T4 धन्विनां (for रथिनां) —^c) T4 corrupt Ś1 K1 स्थाभ्यधावेता, K2-5 B D- s s G2 अभिघां, D9 अभिधावता, T3 G1 अभ्यधावतौ (for 'धावेता) —^d) T4 प्रहर (for प्रवर)

11 D1 om. 11 (cf v 1 10) —^a) B2 पचालैर्, D2 : पाचालैर्, D2 10 G2 : पाचाला, T3 : G1 पाचालैर्, Bom ed पचाला (for पाञ्चालैर्) — D2 om 11^b-12^a —^b) M योधाश्च B (except B2) D3 M1 नृपोत्तम, Dn D5-7 महारथा (for नृपोत्तमा) —^c) D3 s 7 10 प्रेक्षका —^d) K4 s B D3 4 s 10 11 T1 2 तयोर्वीरे स (K4 D4 s 11 'रथ) मागमे

12 D1 om 12 (cf v 1 10) D2 om 12^a (cf v 1 11) —^a) D3 नारदैर् (sic) (for नाराचैर्) —^b) D3 G2 महारथा —^d) D3 प्रकृष्टाव्, M1 प्रहृ (for प्रहृ)

C 9 1109
F 9 21 19
K 9 20 13

मुहुरन्तर्दधाते तौ वाणवृष्ट्या परस्परम् ॥ १३
चापवेगबलोद्धूतान्मार्गणान्पृष्णिंसिंहयोः ।
आकाशे समपश्याम पतंगानिव शीघ्रगान् ॥ १४
तमेकं सत्यकर्माणमासाद्य हृदिकात्मजः ।
अविध्यनिशितैर्वाणैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ १५
स दीर्घबाहुः संकुद्धस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
अष्टाभिः कृतवर्माणमविध्यत्परमेष्ठिभिः ॥ १६
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः कृतवर्मा शिलाशितैः ।
सात्यकिं त्रिभिराहत्य धनुरेकेन चिच्छिदे ॥ १७
निकृत्तं तद्धनुःश्रेष्ठमपास्य शिनिपुंगवः ।

अन्यदादत्त वेगेन शैनेयः सशरं धनुः ॥ १८
तदादाय धनुःश्रेष्ठं वरिष्ठः सर्वधन्विनाम् ।
आरोप्य च महावीर्यो महाबुद्धिर्महाबलः ॥ १९
अमृष्यमाणो धनुपश्छेदनं कृतवर्मणा ।
कुपितोऽतिरथः शीघ्रं कृतवर्माणमभ्ययात् ॥ २०
ततः सुनिशितैर्वाणैर्दशभिः शिनिपुंगवः ।
जघान क्षतमश्वान् च ध्वजं च कृतवर्मणः ॥ २१
ततो राजन्महेष्पासः कृतवर्मा महारथः ।
हताश्वस्रतं संप्रेक्ष्य रथं हेमपरिष्कृतम् ॥ २२
रोपेण महताविष्टः शूलमुद्यम्य मारिप ।

13 D1 om 13^a (of v 1 10) —^a) K2 om from मार्गान् up to दधाते (in 13^a) —^a) B D8 9 मुहुरादयतामेतौ, D1-8 5 7 10 11 T1 2 रंतार्हितावेतौ (D2 5 वास्ता) —^a) Dn परतपौ (for परस्परम्)

14 D1 om 14 B1 damaged for 14^{ab} —^a) D3 4 वायु (for चाप) T3 वेगाद् (for वेग) S1 K1 2 बलोपेतान्, D0 ३३तान् —^b) Dn D1 5 7 S (except T1 2) वाणान्वै (for मार्गणान्) Dn पुगवान् (Dn1 'वौ') (for सिंहयो)

15 ^a) D1 [ए]व (for [ए]क) K8 अन्य- (for सत्य-) M1 भ्रमाणम् (for कर्माणम्) —^b) Dn T1-8 हृदिकात्मज D1 समासाद्य शिने सुतं —Dn om 15^a-16^b —^a) K8 आविध्य, D8 9 आविध्यन्; G1 अवध्यन् (for अवि) D5 7 बहुभिर् (for निशितैर्) —^a) T8 4 G M1 चतुर्भिश्च तुरगमान्

16 Dn om 16^{ab} (of v 1 15) —^a) D5-7 S (except T1 2) दीर्घबाहुस्तत् कु (D5-7 ३३ सुसंकु, M1 ३३ सुसंकु) —^b) D1 सात्यकि सुमहाबल —^a) K4 5 Dn D2-4 6 7 9-11 T2 3 G8 अष्टभि —^a) B1 2 D0 आविध्यत् S (except T1 2) पुनर्विन्याध पत्रि (M2 सप्त)भि

17 ^a) K4 5 पूर्णायतविष्टैस्तु —^b) T3 कृतवर्मा Dn शिलाशितै, D1 S (except T1 2) शिलीमुखै, D5 7 शिला (D7 ७)सितै —^a) T8 आसाद्य, T4 विध्य (for हत्य)

18 ^a) K4 5 Dn D1 2, 4, 9 निकृत्तं तद्; T8 4 G तं निकृत्त; M1 2, 4 तन्निकृत्तं (by transp), M8 संनिकृत्त.

—K8 D7 G8 M8 om (hapl) 18^b-19^a —^b) Dn अप इयत् (for अपास्य) —^a) B5 D2 10 शैनेय, D1 शै न्येय, T8 4 G1 2 M1 2 4 सात्यकि (for शैनेय) D1 समरे (for सशरं)

19 K8 D7 G8 M8 om 19^a (of v 1 18) —^a) S1 K1 2 D8 10 स चादाय, K4 5 T8 4 G1 2 M2 4 स मादा —^b) D1 वसिष्ठ, D3 9 वरिष्ठ —^a) D7 अपास्य (for आरोप्य) D1 महाबाहुर्, D10 11 धनुः शीघ्र (for महावीर्यो). —^a) D1 10 11 महावीर्यो (for बुद्धिर्)

20 ^a) G2 अवार्यमाणो (for अमृष्य) —^b) Dn1 चोदनं (for छेदनं) K4 Dn1 n3 D8 8 T8 G8 कृतवर्मण. —D8 om (hapl) 20^a-21^d —^a) S1 K8 M1 2 विरथ, B5 [s]भि, D1 [s]क्षि (sio) (for स्ति) M2 4 कुपितो विरथं कर्तु —D10 om. 20^d-21^c —^a) D1 अभ्यगात्

21 D2 om. 21, D10 om 21^{ab} (for both, of v 1 20) —^a) T8 परै (for तत) S1 K1-8 D3 T2 स, D1 च, D1 M2-4 तु (for सु) S1 K1-8 दशभिर् (for निशितैर्) —^b) S1 K1-8 निशितै, T8 4 G M2-4 नवभि, M1 स पद्धि (for दशभि) D1 शनिपुंगव —K8 om 21^{ad} —^a) B D2 8 9 11 चाश्वाश्च, D1 चैवाश्वान्, T1 2 सोश्वाश्च (for अश्वान्) T8 4 G M जघान चाश्वान् (G2 सार्धं सू)तं च —^a) T8 G2 रथं (for ध्वजं)

22 ^b) D1 T8 G M महाबल (for रथ) —^a) S1 संप्रेक्ष्य, D8 प्रेतं तं (for संप्रेक्ष्य) —^a) D1 हर्य; T8 कृतं (for रथं). K4 5 Dn1 n3 D5 7, 8, 10 परिस्कृतं;

चिक्षेप भृजवेगेन जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥ २३
 तच्छूलं सात्वतो ह्याजौ निर्भिद्य निशितैः शरैः ।
 चूर्णितं पातयामास मोहयन्निव माधवम् ।
 ततोऽपरेण भल्लेन हृद्येन समताडयत् ॥ २४
 स युद्धे युयुधानेन हताश्वो हतसारथिः ।
 कृतवर्मा कृतास्त्रेण घरणीमन्वपद्यत् ॥ २५
 तस्मिन्सात्यकिना वीरे द्वैरथे विरथीकृते ।
 समपद्यत् सर्वेषां सैन्यानां सुमहद्भयम् ॥ २६
 पुत्रस्य तव चात्यर्थं विषादः समपद्यत् ।

हतघ्नते हताश्वे च विरथे कृतवर्मणि ॥ २७
 हताश्वं च ममालक्ष्य हतघ्नतमरिंदमम् ।
 अभ्यधावत्कृपो राजक्षिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥ २८
 तमारोप्य रथोपस्थे म्रियतां सर्वधान्विनाम् ।
 अपोवाह महाबाहुस्तूर्णमायोधनादपि ॥ २९
 शैनेयेऽधिष्ठिते राजन्विरथे कृतवर्मणि ।
 दुर्योधनबलं सर्वं पुनरासीत्पराश्रुखम् ॥ ३०
 तत्परे नावबुध्यन्त सैन्येन रजसावृते ।
 तावकाः प्रद्रुता राजन्दुर्योधनमृते नृपम् ॥ ३१

C. 9 1124
B. 9 21 32
K. 9, 20 31

Bs D4 -पुरस्कृतं, D1 S (except T1, 2) -विभूषितं (for परिपूषितम्)

23 °) T1 G2 कोपेन (for रोपेण) D1 महाबाहुं
 —^b) D- शूद्रम् Dn D6 उद्धत्य (for उच्यम्) —^c)
 D3 चिक्षेप (for चिक्षेप) S1 K1 2 D1 4 -वीर्येण (for
 वेगेन) —^d) D1 शनिपुंगवं, D1 G1 शिनिपुंगव

24 °) D3 T3 4 G2 3 M2-4 तं (for तत्) D3 4
 सूत (for शूलं) D1 5 7 S (except T2) [S]पि (for
 हि) K1 5 ह्याजु (for ह्याजौ) —^b) D1 बहुभिः (for
 निशितैः) —^c) T1 2 तूर्णमुत्पादयामास —^d) D3
 हृद्येन, D1 हृदि तं, G2 हार्दिक्य (for हृद्येन)

25 °) S1 K1 D2 3 सुयुद्धे, K2 स्वयुद्धे, K3 सु
 युद्धे, D2 10 11 युयुधे, T2 G2 स विद्धो (for स युद्धे)
 —^b) D2 हताश्वे —^c) S1 K1-3 D1 2 10 11 कृतस्त्रेण,
 D2 om., M कृतास्त्रु (for 'स्त्रेण) —^d) D1
 घृथिवीम्, D1 7 घरिणीम्, M विरथ (for घरिणीम्) K5
 अनुपद्यत्, Dn D1 (marg s.c. m as in text) अन्वपी-
 दयत्, D3 T4 G1 3 M समपद्यत्, T2 G2 प्रत्य (for
 मन्व) — After 25, B2 reads 27^{cd} for the first
 time, repeating it in its proper place

26 B2 om (hapl) 26^a-27^b D1 om. 26 B2
 om. 26^{ab} —^a) T2 घीरे (for घीरे) D1 महारथे
 नाविरथो —^b) D2 M3 द्वे रथे (for द्वैरथे) D3 विरथे
 कृते D1 द्वैरथो विरथीकृत —^{cd}) D3 10 T1 2 समा-
 पद्यत् D2 G2 M3 transp सर्वेषां and सैन्याना M3
 भयात् (for भयम्)

27 For the repetition in B2, cf. v l. 25, B2
 om. 27^{ab} (cf. v. l. 26) —^a) S (except T1 2)
 पुत्राणां (for पुत्रस्य), D1 च तव (by transp), T2

तु तथा, T4 G M1 2 4 तु तव. M3 अत्यंतं (for अत्यर्थं)
 —^b) D2 10 11 T2 4 G M2-4 समजायत, D2 चानु-
 पद्यत (for समं) — D1 om 27^c-28^b M1 om 27^{cd}
 —^c) K1 5 D2 4 हते सूते, Dn D2 7 सूते सू (D2 ह)-
 ते (for हतसूते) B1 2 (both times) 3-5 Dn D2 9
 तु (for च) T2 4 G M2-4 हताश्वे हतसूते च

28 D1 om 28^{ab} (cf v l. 27) D2 om (hapl.)
 28^a-30^b —^a) D2 तयाश्वं (for हताश्वं) B2 Dn
 T2 4 G M2-4 तु (for च) D1 समीक्ष्याय, T2 G2
 तमालोक्य; T4 समालोक्य (for 'लक्ष्य) K4 हताश्वं
 समरे लक्ष्य —^b) K2 Dn 3 ns D2 10 G1 8 M1 3 4
 अरिंदम, D1 M2 'दम' —^c) K2 अभिधावत्, K1 5
 अभ्यधावत्, D1 ततोधावत्, G2 अन्व (for अभ्यं)
 — S1 K1-4 om (hapl.) 28^a-30^a —^d) D10 जिघांसुं
 D1 शनिपुंगवं

29 S1 K1-4 D2 om 29 (cf v l. 28) D1 om.
 29 —^a) K2 B (except B2) D2 9 तं चारोप्य, T2
 समा (for तमा) G2 रथोपस्थं —^c) B4 D2 10 11
 महाबाहुं, S 'राज (for 'बाहुस्) —^d) D2 वहि (for
 अपि)

30 S1 K1-4 om 30^a, D2 om 30^{ab} (for both,
 cf. v l. 28) —^a) D2 10 G2 शै (D10 शै)नेय-, D1
 शैनेये T1 2 तु स्थिते, T1 वीक्षिते, G1 8 गर्विते; G2
 M विष्ठिते (for 'धि') K2 शैनेयाधिष्ठिते राजन्, D1
 शैनेयेन कृते रा, D1 5 सैन्ये युधिष्ठिरे (D2 'ते' रा), T2
 शैनेयं विहिते रा —^b) M3 द्विरथे —^c) D2 7 बलं
 K2 सर्वे, D1 दृष्ट्वा (for सर्वं) —^d) Dn1 सरसा,
 M3 कृतम् (for पुनर)

31 D1 om. 31^{ab}, —^a) K2 5 D2 4 हतपरेण (for
 'रे न), K2 B2 5 D2 5, 6-8, 10, 11 T1 8 M2-4 [अ]न्व

C 9 1124
B 9 21 32
K 9 20 32

दुर्योधनस्तु संप्रेक्ष्य भयं स्वबलमन्तिकात् ।
जवेनाभ्यपतत्तूर्णं सर्वोश्चैको न्यवारयत् ॥ ३२
पाण्ड्वंश्च सर्वान्संकुद्धो धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
शिखण्डिनं द्रौपदेयान्पाञ्चालानां च ये गणाः ॥ ३३
केकयान्सोमकांश्चैव पाञ्चालांश्चैव मारिष ।

असंभ्रमं दुराधर्षः शितैरस्त्रैरवारयत् ॥ ३४
अतिष्ठदाहवे यत्तः पुत्रस्तव महाबलः ।
यथा यज्ञे महानग्निर्मन्त्रपूतः प्रकाशयन् ॥ ३५
तं परे नाभ्यवर्तन्त मर्त्या मृत्युमिवाहवे ।
अथान्यं रथमास्थाय हार्दिक्यः समपद्यत ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

(D₈ 'नु)बुध्यत, D_n [अ]न्वयुध्यत (D_{n1} 'ते), T₂ [अ]न्वयुध्यते (for [अ]वयुध्यन्त) —^b) B D_n D₂ 5-9 सैन्ये तु (for सैन्येन) T₂ महता (for रजसा) S₁ K D₈ 10 11 [आ]वृत्ता, B₂ [आ]कुले (for [आ]वृत्ते) —^c) M₁ तावत्ते (for तावका) D₈ प्रावृत्ता, D₂ वि' (for प्र') T₁ 2 तावद्विप्रदुतं राजन् —^d) D₂ 5 M₈ नृप, D₂ तदा, T₃ वर (for नृपम्) D_n D₈ सर्वे च सहसैनिका, T₁ 2 दुर्योधनबलं भृशं

32 D₁ om 32^{ab} —^a) D₂ दुर्योधनेन (for 'नस्तु) —^b) G₂ स्व बलम् —^c) D₈ स्वजवेन (hypermetrio). T₈ 4 G M₂-4 राजन् (for तूर्ण) —^d) D₁ M₂-4 स ताश्च; M₁ कुद्धश्च (for सर्वाश्च). B₂ D₈ चैतान्, D₂ एको (for चैको) D_{n1} n₂ D₈ 7 निवारयत्, D₂ [s]-भ्ययोध्यत्, T₈ G₂ [s]भ्यवारयत् (for न्य')

33 ^a) T₂ G₂ M₂-4 हि (for च) D₈ सर्वे (for सर्वान्) T₈ संकुद्धान् D_n D₈ सर्वान्पाण्डुश्च संकुद्धो, D₁ पाण्डो सुतान्सुसं, D₂ पाण्डुश्च सर्वसं, T₁ 2 पाण्डवान्समरे कुद्धो, G₁ M₁ पाण्डुसर्वान्सुसंकुद्धो (M₁ 'द्धान्), G₂ पाण्डुपाण्डुसुसं —^b) D₁₀ पार्षद —^c) K₂ 5 D_{n8} D₇ शिखं (K₂ 'धं)हीनं D₈ द्रौपदेयाश्च (hypermetrio) —^d) B₁ 3 पञ्चालानां च, D₇ पाञ्चालानां च, T₂ पाञ्चालांश्चैव

34 D₁ om. 34 —^a) K₂ 5 D₂ 5 7 10 11 T₁ कैकेयान्, B₂ D₂ 8 T₂ कैक', D_n D₈ कैके' (for कैक') K₂ सामकाश्च (for सोम') —^b) S₁ K₁-8 संजयाश्च; B₁ 3 पञ्चालांश्च, D_{n1} n₂ D₂ 1 पाञ्चाला (D₂ 1 'ला)श्च, D₈ मत्स्याश्च (submetrio) (for पाञ्चालाश्च) D₂ 8 योषयामास मारिष (D₂ सारत), D₁₀ 11 संजयानां च सा', —^c) S₁ K₁ 2 असंभ्रमाद्, D₈

असंभ्रमो (for असंभ्रम) G₂ दुराधर्षं —^d) D_n D₂ 7 शितैर् K₂ B (except B₂) D₈ 9 M शस्त्रैर्, D₂ 10 11 दायैर् (for अस्त्रैर्) K₁ 3 D_n D₂ 4-7 T₂ G₂ अवाकिरत् (for 'रयत्)

35 ^a) K₂ हातु (sio), K₂ यत्र, K₂ यन्तु, B (except B₂) D_n D₂ 5-9 यस्मात्, D₁ वीरस् (for यत्). —^b) D₁ transp पुत्र and तव D₂ 7 महाबल, M₁ विशा पते (for महाबल) —^c) D₁ om 35^c-36^d —^e) S₁ महा*ज्ञो, K₁ महायज्ञो, K₂ 'यज्ञे, D_{n1} 'नासीन्, D_{n2} 'नस्ति (for 'नस्तिर्) —^d) T₈ मृत्युभूत, G₂ आज्यसिक्त, M₁ हुतो मन्त्रे (for मन्त्रपूत) K₂ प्रकाशयेत्, K₂ B₁-3 D₂ 8 9 'शवान्, B₁ 3 D_n D₂ 4 7 प्रतापवान्, D₈ प्रवातवान्, S (except T₂) प्रकाशते (for 'शयन्) —^e) After 35, D₈-11 T₂ ins

116* तथा दुर्योधनो राजा मंग्रामे सर्वतोऽभवत् ।

36 D₁ om. 36 (cf v l 35) —^a) K₂ ते परे न, D₂ 4 9 त परेण (for 'रे न) K₂ [अ]भिवर्तत, B (except B₂) D_n D₂ 5-9 T₁ [अ]न्व (D₂ 'नु)पद्यत, T₂ M₂ [अ]त्यवर्तत (for [अ]भ्य') —^b) K₂ 5 मृत्युर् (for मृत्युम्) T₈ [आ]हत, T₂ G₂ [आ]गतं, G₁ 8 M [अ]भिभो (for [आ]हवे) —^c) D₂ अन्यद् —^d) K₂ समपद्यत, D₂ T₁ 2 M₁ 2 'वर्तत, G₂ 'दृश्यत, M₂ 4 संन्यवर्तत (for समपद्यत)

Colophon —*Adhy name* S₁ K₁-8 D₂ M₂-4 कृतवर्मपराजय, D₈ दुर्योधनसैन्यभग —*Adhy no* (figures, words or both) B₂ D_{n1} (marg) S 21, D_n 19, D₂ 20 (as in text). —*Sloka no* K₂ 36, D_n 62 (sio), D₂ 37.

२१

संजय उवाच ।

पुत्रस्तु ते महाराज रथस्यो रथिनां वरः ।
 दुरुत्सहो वमौ युद्धे यथा रुद्रः प्रतापवान् ॥ १
 तस्य बाणसहस्रैस्तु प्रच्छन्ना ह्यभवन्मही ।
 पराश्व सिपिचे बाणैर्धारामिरिव पर्वतान् ॥ २
 न च सोऽस्ति पुमान्कश्चित्पाण्डवानां महाहवे ।
 हयो गजो रथो वापि योऽस्य बाणैरविक्षतः ॥ ३
 यं यं हि समरे योयं प्रपश्यामि विगां पते ।

स स बाणैश्चितोऽभूद्वै पुत्रेण तव भारत ॥ ४
 यथा सैन्येन रजसा समुद्धूतेन वाहिनी ।
 प्रत्यदृश्यत संछन्ना तथा बाणैर्महात्मनः ॥ ५
 बाणभूतामपश्याम पृथिवीं पृथिवीपते ।
 दुर्योधनेन प्रकृतां क्षिप्रहस्तेन धन्विना ॥ ६
 तेषु योधसहस्रेषु तावकेषु परेषु च ।
 एको दुर्योधनो ह्यासीत्पुमानिति मतिर्मम ॥ ७
 तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य विक्रमम् ।

C 9 1137
B. 9 22.8
K. 9 21.8

21

1 °) K₁ Dn D₁ 6 G₁ 3 तव (for तु ते) — °) T₂ रथस्तु, G₃ सरयो (for रथस्यो) — After 1st, Dn D₁ 1ns

117* दुर्धर स पुमान्कश्चित्पाण्डवान्प्रति भारत ।

[D₁ दुरासद (for दुर्धर म)]

— °) K₂ 5 D₂ 4 T₃ दुरुत्सहो, T₁ 2 दुराघर्षो, G₂ महोत्साहो, M₁ दुरामदो (for दुरुत्सहो) B₂ वमौ राजन्, T₂ 4 G महाबाहुर (for वमौ युद्धे) Dn वमौ रुद्रो यथा युद्धे, D₁ दुमह जुगुप्से युद्धे, D₂ वमौ युद्धे यथा रुद्रो — °) Dn D₁ दैत्यसेना, D₃ यथा रौद्र (for यथा रुद्र)

2 °) K₁ 5 सहस्रैश्च, Dn सहस्राधै, D₃ सहस्रेषु — °) B₂ च (for हि) — D₁ om 2nd — °) D₁ corrupt T₂ G₂ नराश (for पराश) K₁ Dn D₁ 11 शिपिचे, T₃ सिपिचद्, M₂ 4 युयुधे (for सिपिचे) D₃ om (hapl) from बाणैर्धा up to स स (in 4th) — °) D₁ T₂ 4 G₁ पर्वत, G₃ पर्वत

3 D₃ om 3 (cf. v 1 2) S₁ lacuna for 3rd — °) B₁ 5 समोत्ति, D₁ चास्ति हि, D₁ (marg sec m as in text) चास्तीह (for च सोऽस्ति) K₁ न च सोदृश्यत तदा, K₂ न च सोभूद्धरस्तत्र, K₃ न च शास्त्रि बलात्कश्चित् — °) K₂ महामृधे, K₄ 5 Dn D₂ 3 5 7 10 11 S चलणवे, B₂ महावले, D₃ णवे (for हवे) — °) B₁ D₁ 5 8 transp गजो and रथो — °) K₃ D₁ 10 य स्याद्, T₄ ये स्युर (for योऽस्य) S₁ K₁ 4 5 D₃ न विक्षत, D₁ 1 (marg sec m) न खंडित, D₂ 4 5 7 (orig) न विक्षित (for अविक्षत)

4 D₃ om. up to स स (of v 1 2) D₁ om 4. — °) T₂ योधा, M₁ योद्धुं, M₂ 4 यौध, M₃ यौधा — °) Dn D₂ 5-7 अपश्याम (for प्रपश्यामि) D₁ मही-पते, S (except T₁ 2) महीतले (for विशा पते) — °) B (except B₂) D₃ 9 स तु, Dn₁ सप्त, T₃ तस्य (for स स) Dn D₂ 6 चितोद् (D₂ ऋ)तै, D₁ चित-स्तीक्ष्णै, D₃ 7 चितोद्भूतै, M₃ आहतोभूद्वै (hypermetrio) (for चितोऽभूद्वै) — °) S transp पुत्रेण and तव

5 °) D₃ om from सैन्येन up to ह्या (in 7th) T₂ 4 महता (for रजसा) — °) K (except K₁) B D₁ 4 7-11 T₁ 3 4 M₁ समुद्धूतेन — °) M₁ प्रत्यपद्यत (for दृश्यत) K₂ Dn₂ ns D₃ संछन्ना, D₁ संवृत्ता (for संछन्ना) — °) S₁ K₁ 2 तस्य, D₃ रथा, D₁ यथा (for तथा) B₂ महात्मनि, D₃ रत्नना

6 D₃ om 6 (cf. v 1 5) — °) K₁ 5 G₁ 2 बाणभूतम् K₁ अपश्याम (sio) — °) G₁ 8 पृथिव्या G₁ तले (for पते) — D₁ om 6th — °) B₂ 5 प्रहृता, D₃ प्रकृ*, D₃ 9 T₁ G₂ हिता, D₁ (marg sec m as in text) क्षता, D₃ सहिता, T₁ पतता, T₂ [आ]पतता, T₃ प्रहृता, G₁ 8 M₁ तता (for कृता) — °) Dn₁ ns वप्र (for क्षिप्र) D₁ धन्विना

7 D₃ om up to ह्या (of v 1 5) — °) D₃ योद्धा, M₂ 4 यौध D₃ तेषु सुयोधहस्तेषु — °) B (except B₂) Dn D₂ 5 7-9 च (for हि) S नास्ति दुर्योधनसम — °) D₁ 11 इव (for इति) Dn D₂ 5 7-9 स पुमानिति मे मति

8 D₁ om 8 — °) T₁ 2 अत्र, M₁ तद् (for तत्र) D₂ 3 [अ]द्भुतम् K₁ D₂ 5 6 अपश्यामस् — °) S (except T₁ 2) पौरुष (for विक्रमम्) — °) B

यदेकं सहिताः पार्था नात्यवर्तन्त भारत ॥ ८
 युधिष्ठिरं शतेनाजौ विव्याध भरतर्षभ ।
 भीमसेनं च सप्तत्या सहदेवं च सप्तभिः ॥ ९
 नकुलं च चतुःपद्या धृष्टद्युम्नं च पञ्चभिः ।
 सप्तभिर्द्रौपदेयांश्च त्रिभिर्विव्याध सात्यकिम् ।
 धनुश्चिच्छेद भलेन सहदेवस्य मारिष ॥ १०
 तदपास्य धनुश्छिन्नं माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
 अभ्यधावत राजानं प्रगृह्णान्यन्महद्भुतः ।
 ततो दुर्योधनं संख्ये विव्याध दशभिः शरैः ॥ ११

नकुलश्च ततो वीरो राजानं नवभिः शरैः ।
 घोररूपैर्महेष्वासो विव्याध च ननाद च ॥ १२
 सात्यकिश्चापि राजानं शरेणानतपर्वणा ।
 द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या धर्मराजश्च सप्तभिः ।
 अशीत्या भीमसेनश्च शरै राजानमार्दयत् ॥ १३
 समन्तात्कीर्यमाणस्तु बाणसंघैर्महात्मभिः ।
 न चचाल महाराज सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ १४
 लाघवं सौष्ठवं चापि वीर्यं चैव महात्मनः ।
 अति सर्वाणि भूतानि ददृशुः सर्वमानवाः ॥ १५

(except B₂) D₂ S (except T₂) एनं, D₂ ए-1 (for एकं) —^d) K₂ 2. 5 B₂ D₂ 4 10 11 G₁ 2 M₁ नाभ्य वर्तत, K₄ ते न्यव*, B₁ D₂ 9 नानुव*, B₂ नान्व पद्यत, B₂ 5 D_n D₂ 5-7 नान्ववर्तत (for नात्य*) S (except T₁ 2) मारिष

9 ^b) D₂-5 भरतर्षभ D₁ विव्याध तत्र नन्दन —K₄ om 9^c-10^b —^c) D₁ तु, S (except T₁ 2) त्रि (for च) D₂ om (hapl) from सप्तत्या up to च (in 9^d) —^d) S पचभि (T₄ 'च च') (for सप्तभि).

10 K₄ om 10^{ab} (of v l 9) B₂ D₂ om (hapl) 10^{ab} —^a) D₁ नकुल G₂ तत (for चतु) —^b) B₄ D_n T₄ M सप्तभि (for पञ्चभि) —^c) T₂ 4 G M₂-4 पंचभिर् (for सप्त*) D₁ द्रौपदेयास्तथा सर्वान्, M₁ द्रौपदेयाश्च तावन्निस् —^d) T₁ G₁ विव्याध D₄ सात्यकिं च महारथ —^e) T₂ 4 G समरे (for भलेन) —^f) T₁ 2 भारत, G₂ हारिण (for मारिष)

11 ^a) K₂ D₂ तदा (for तद्) M₁ घोर (for छिन्न) —T₂ om. 11^b-13^c —^b) B₂ सहदेवो महाबल —^c) D₂ 10 11 अभ्यध्रवत; T₂ प्रत्यधावत, G₂ अभ्य- वर्तत (for 'धावत') D₂ om from राजान up to नकु- लश्च (in 12^a) —T₂ om. (hapl) 11^d-16^e —^d) D₁ [अ]थ, T₁ तु- (for [अ]न्यन्) D_n नवभिर्नवभि- पुन, M₁ प्रगृह्णान्यच्छरासन —^e) D_n युद्धे, T₄ G₂ संघे, G₁ 2 M सखे —^f) G₂ निशितै (for दशभि)

12 D₂ om नकुलश्च, T₂ 8 om 12 (for both, of v l 11) —^a) D₁ नकुलस् K₂ B₂ 5 D_n D₂ 5-7 10 11 तु (for च) B₁ तदा (for ततो) —^b) B₁ D₄ दशभि (for नवभि) K₄ 5 B (except B₁) D₁-3 5-8 10 11 T₁ पुन (for शरै) —^c) K₂ घोररूपी, D_n 1 'रूपं, D₂ 'रूपे; T₄ G M₂-4 'रूपो (for 'रूपैर्')

D₂ 10 11 महाबाणैर्, D₂ महेष्वासान् (for 'सो) —^d) T₁ G विव्याध

13 T₂ om 13, T₂ om 13^{ab} (for both, of v l 11) —^a) B₁ 5 D₂ 10 11 [ए]व (for [अ]पि) —^b) M₂-4 शतेन (for शरेण) K₂ 4 D_n D₁ 2 4-5 G M₁ 2 4 नतपर्वणा —^d) B₂ राजस्तु; D₂ राजस्य, T₄ राज च B D₁-2. 5-11 T₁ 8 4 G₂ पंचभि (for सप्तभि) —^e) D₁ S (except T₁ G₁, T₂ om.) तु (for च) D₂ अशीत्या भीमसेनेन —^f) T₂ 4 G₂ M घोरै, G₁ 8 घोरो (for शरै) K₂ B₁ D_n D₂ 2 5-7 T₁ अर्दयत्, K₄ 5 D₁₀ 11 T₂ 4 G M अ (D₁₀ 11 T₂ आ) पयत् (for आर्दयत्)

14 T₂ om. 14 (of v l 11) —^a) S₁ K₁ 2 वार्य माणस्, G₂ कीर्यमाणस्, M₂ कीर्यमाण (for 'माणस्) K₂ च (for तु) —^b) B (except B₂) D₂ 9 वषैर्, G₂ M₂ सखैर् (for 'सखैर्') T₁ महात्मना (for 'भि') —^c) D₂ 7 चचाल D₁ तदा राजा, D₂ 7 महाबाहु (for 'राज')

15 T₂ om. 15 (of v l 11) —^a) S₁ K₁ 2 सौष्ठवं लाघवं (by transp), B₂ D₁ S (T₂ om.) लाघ- वात्सौष्ठवाच् K₂ T₁ 8 4 G चैव, D₂ चापि (for चापि) —^b) T₂ om (hapl) वीर्यं चैव B₂ D₁ T₄ G M वीर्याच्, T₁ धैर्याच् (for वीर्यं) K₄ 5 B₂ 4 5 D₂-3. 7 10 11 M [अ]पि (for [ए]व) K₂ महात्मभि —^c) K₂ अभि, D₂ अपि (for अति) D₁ इति सर्वेपि वीरैर्द्रा —^d) S₁ K₁-8 D₁ तत्र, T₄ तानि (for सर्व-) D₁ संगरे, S (except M₁, T₂ om) पार्थिवा. (for 'मानवा) D₄ व्यस्यत तदा रणे

16 T₂ om 16^{ab} (of v l 11) —^a) B₂ D₂ M₁ धार्तराष्ट्र, D₁₀ 11 G₁ 8 'राष्ट्र K₂-5 B₂ D_n D₁-7 10 11

घार्तराष्ट्रास्तु राजेन्द्र यात्वा तु स्वल्पमन्तरम् ।

अपश्यमाना राजानं पर्यवर्तन्त दंशिताः ॥ १६

तेषामापततां घोरस्तुमुलः समजायत ।

क्षुब्धस्य हि समुद्रस्य प्रावृट्काले यथा निशि ॥ १७

समासाद्य रणे ते तु राजानमपराजितम् ।

प्रत्युद्ययुर्महिष्वासाः पाण्डवानात्तायिनः ॥ १८

भीमसेनं रणे क्रुद्धं द्रोणपुत्रो न्यवारयत् ।

ततो बाणैर्महाराज प्रमुक्तैः सर्वतोदिशम् ।

नाजायन्त रणे वीरा न दिशः प्रदिशस्तथा ॥ १९

तावुभौ क्रूरकर्माणावुभौ भारत दुःसहौ ।

घोररूपमयुध्येतां कृतप्रतिकृतैपिणौ ।

त्रासयन्तौ जगत्सर्वं ज्याक्षेपविहतत्वचौ ॥ २०

शङ्कुनिस्तु रणे वीरो युधिष्ठिरमपीडयत् ।

तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सुवलस्य सुतो विभुः ।

नादं चकार बलवान्सर्वसैन्यानि कम्पयन् ॥ २१

एतस्मिन्नन्तरे वीरं राजानमपराजितम् ।

C 9 1154
B 9 22.25
K 9 21 24

हि, B1: D3: 9 [अ]पि, S (T2 om) च (for तु)
K4: 5 राजान, Dn D2: राजान, D2 राजेन्द्रान् (for
राजेन्द्र) — D1: 7 read 16^b on marg —^b) K8 D9
योधास्, D10 पार्यान् (for यात्वा) B2 M2-4 [अ]पि,
D10 तु, T1 2 4 G2 8 M1 हि (for तु) K4 5 यत्ता
सुखल्पमतरं, Dn D2: 6 सर्वान्महान्धारैः, D3 पार्यैव
स्वल्पमतरं, D4 गत्वा स्वल्पमया, D3 योधा स्वल्प-
मनं —^c) Dn अम्यपश्याम, D2 8 अपश्यमान, M2-4
पश्चिमेन तु (for अपश्यमाना) —^d) D4 यदवर्तत, T1 2
पर्यधावन्त (for 'वर्तन्त) K1 T1 4 G M दक्षिता, D4
दक्षिता, Cn (gloss सनद्धा) दक्षिता (as in text)

17 ^a) D4 T1 2 G2 M घोषस् (for घोरस्) —^b)
Dn D4 5 तुमल, D2 7 तुमुल D3 10 11 समपद्यत
— D1 om. 17^{cd} —^c) Dn2 n3 D1 क्रुद्धस्य हि, D2
प्रवृद्धस्य (for क्षुब्धस्य हि) S (except T1 2) महार्णवस्य
क्षुब्धस्य —^d) D1 काले T2 महान्, G3 महा (for
यथा) B3 D4 10 11 स्वन, D3 घन, T3 इव, G2
ध्वनि (for निशि)

18 ^a) B1: D3 जेतुं, D4 तत्र, G2 चेरु (for ते
तु) —^c) D1 अम्युद्ययुर, D2 तयययुर (sic) (for
प्रत्यु)

19 ^a) D4 तया (for रणे) D1 8 10 11 क्रुद्धो (D2
'क्षे'), D4 क्षुब्धं (for क्रुद्ध) —^b) D4 न्यवारयत्
(for न्यवा) —^c) D3 10 11 नाना, D4 T1-3 G2 8
M तयोर् (for ततो) —^d) K4 5 D3 8 प्रमुक्तैः, T2 4
G1 3 M2-4 प्रवृत्तैः, G2 प्रावृत्तैः (for प्रमुक्तैः) T2 8 G2
दिश (for दिशम्) K8 प्रमुक्तं पर्वतोर्धिपं — D1
om. 19^{ef} —^e) Dn1 D2 8 न जायत, D3 8 8 नाजायत
T2 G1 8 वीर, M1 राजन् (for वीरा) —^f) S1 K
D2 10 11 कुत, B2 Dn D2 6 तत, M1 न च (for
तथा)

20 ^a) T1 2 कृत, T2 4 G भीम-, M घोर- (for
क्रूर) —^b) D1 सर्व (for उभौ) T1 4 भरत, G2
तावति (for भारत) M दुषहौ — K4 om 20^{cd}
—^c) M1 अविध्येता D2 G1 8 घोररूपौ प्रयु (D4 तु
यु) न्येता —^d) D4 corrupt. Dn1 कृते (for कृत-)
— D1 om. 20^{ef} —^e) Dn3 D3 10 11 दिश सर्वो (for
जगत्सर्व) —^f) D2 corrupt. S1 K1-3 D4 G1 न्या
क्षेप, G3 हाक्षेप (sic) (for ज्या) S1 K1-3 D4 T2
निहत, K5 T4 G2 विहित, B Dn D2 5 7-11 कठिन-
(Dn1 D2 'ण-), T1 पिहित (for विहत-) G1 8 स्वचा
(for स्वचौ)

21 ^a) D2 ततो (for रणे) M1 शूरो (for वीरो)
T1 2 शङ्कुनिश्च घनुद्विष्टत्वा —^b) K2 अमापत, B1 8 8
D3 9 अताडयत् (for अपीड) —^d) D2 सौवलश्च,
D7 सुयलस्य D2 शितैर् (for सुतो) S1 K1-3 D3 10 11
विभो, B (except B2) D9 सुवि, D1 विभौ, D5 7
शरैः, G1 8 बली, M1 युधि (for विभु) — After
21^d, Dn D4 6 ins

118^a यन्त्रेण हन्यमानौ तु रयाद्वावपि धिच्छिदे ।
मण्डलाग्र धनुश्चापि निशितास्त्रोमरानपि ।
नाराचानर्धनाराचान्सुपुण्यान्मुद्रानपि ।
स्वर्णदण्डा च शक्ति च भिण्डपालान्परस्वधान् ।
निरुन्धयन्सत्यधर्मि कृतैतत्कर्म दारुणम् । [5]

[(L 1) D3 [आ]हन्यमानौ D4 सारयिश्च थि' क्षिप्र (for
the prior half) D4 शरेण स तु चिच्छिदे (for the post
half) — (L 4) D4 तु (for the second च) D4
सीडमाली (for भिण्डपालान्) — (L 5) D4 विरय त
(for निरुन्धयन्) D5 सत्यधर्मि]

— T4 G1 8 repeat 21^{ef} after 23^d —^e) S1 K1-3 D1
10 11 बलवत्, D2 7 बलवान् —^f) D10 T4 (second
time) [अ]कंपयन्, Bom. ed कोपयन् (for कम्प)

C १ 1154
D १ 22 25
K १ 21 24

अपोवाह रथेनाजौ सहदेवः प्रतापवान् ॥ २२
अथान्यं रथमास्थाय धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
शकुनिं नवमिर्विद्धा पुनर्विन्वाध पञ्चभिः ।
ननाद च महानादं प्रवरः सर्वधन्विनाम् ॥ २३
तद्युद्धमभवच्चित्रं घोररूपं च मारिप ।
ईक्षितुप्रीतिजननं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २४
उल्लरुस्तु महेष्वासं नकुलं युद्धदुर्मदम् ।
अभ्यद्रवदमेयात्मा शरवर्षैः समन्ततः ॥ २५
तथैव नकुलः शूरः सौवलस्य सुतं रणे ।
शरवर्षेण महता समन्तात्पर्यवारयत् ॥ २६

तौ तत्र समरे वीरौ कुलपुत्रौ महारथौ ।
योधयन्तावपश्येतां परस्परकृतागसौ ॥ २७
तथैव कृतवर्मा तु शैनेयं अमुतापनम् ।
योधयञ्शुशुमे राजन्बलं शक्र इवाह्वे ॥ २८
दुर्योधनो धनुश्छित्त्वा घृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
अथैनं छिन्नधन्वानं विन्वाध निशितैः शरैः ॥ २९
घृष्टद्युम्नोऽपि समरे प्रगृह्य परमायुधम् ।
राजानं योधयामास पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ ३०
तयोर्युद्धं महचासीत्संग्रामे भरतर्षभ ।
प्रभिन्नयोर्यथा मत्तं मत्तयोर्यरहस्तिनोः ॥ ३१

D: सर्वमैन्मकपयत्

22 Gs om 22-23 D10 repeats 22-23 after परि (in 9 23 11^b) —^a) D10 (both times) स तस्मिन् (for दत्त) K4 s B2 D4 s 7 T1 s G1 s M2 s वीरो, D2 T2 वीर, M3 वीरौ (for वीर) —^c) K4 s रथे राजा (Ks 'जन्'), B1 s Ds ० रणे राजन्, B4 s रणाद्रा जन् (for रथेनाजौ)

23 For the repetition in D10, of v l. 22 Gs om. 23 (cf v l 22) Ts om 23 —^b) D1 s 10 (both times) n Ts G1 s पुत्रो (for राजो) —^c) D1 भित्त्वा (for विद्धा) — K4 om 23^d-24^e —^d) D2 विद्धा च (for विन्वाध) D1 s 7 सप्तभि (for पञ्चभि) — After 23^d, T4 G1 s repeat 21^e T4 G1 s om 23^e —^e) D2 [ह]व (for च) K6 महाराज, B1 महानाद (for महानाद)

24 K4 om. 24^{add} (cf v l 23) —^a) D2 घोर (for चित्र) M3 s तद्युद्ध तु महानासीद् (sio) —^b) D2 चित्र (for घोर) D5 s M2-4 विना पते (for च मारिप) —^c) K2 ईक्षितु, K5 B1 s 5 D9 11 ईक्षण, B2 ईक्षितुं, Dn D2 s 5-7 प्रेक्षक, D1 ईक्षक, D4 वीक्षता, D8 ईक्षण, D10 प्रेक्षता, G1 s द्रष्टुन् (sub-metric), Ca प्रेक्षितु- (for ईं) G2 योधाना क्रोध जनन —^d) T3 s G2 M पूजितं (for सेवितम्)

25 ^a) Dn D1 s T G M1 महेष्वासो —^b) D1 नकुलं T4 युधि (for युद्ध) —^c) D2 s S (except T1 s) अभ्यवर्षत् (for 'द्रवद्') T3 s G महाराज (for क्षमेयात्मा) —^d) K2 दशवर्ष (sio) (for शरवर्ष)

26 Ks om 26-27 —^a) B1 D9 तथैन, B2 तथैव,

B3 अयैन (for तथैव) D1 नकुल —^b) D2 s सौवलस्य, D3 G1 s सुवलस्य —^d) D4 पर्यक्रित् (submetric), M1 पर्यवाक्रित् (for 'रयत्')

27 Ks om 27 (cf v l 26) —^a) Gs om. from समरे up to योधय (in 28^c) —^b) Ds सूतपुत्रौ, D1 युद्धशौर्द्धा, D1 कुलपुत्रौ, T2 कृत (for कुल) —^c) D1 युध्यमानाव् D1 S (Gs om) अह (D1 T2 च ह) इयेता (for क्षप) —^d) D1 s 10 11 कृतप्रतिद्वन्द्विणौ (= 20^d)

23 Gs om up to योधय (cf v l. 27) —^a) S1 K1-3 Dn D2 5-7 च, T2 त (for तु) D1 s 10 11 तथैव कृतवर्माणं —^b) K4 D1 s 10 11 शैनेय, K5 सैनेय, D1 सैनेय S1 K1 s 4 D1 s 7 10 11 तापन, D1 वातिन (for तापनम्) —^d) K2 D1 10 11 बलि, D1 जभे, D2 7 बल, T1-3 G1 M3 बलि, T4 M1 2 4 बल (for बल) K2 s शत्रुर्, T G1 s M शक्रम् (for शक्र) K4 बलशक्राधिवाहवे

29 After 29^b, D1 ins

119* पञ्चभिर्निशितैस्तीक्ष्णैः शरैर्विन्वाध मर्षयन् ।

—^a) Ds तथैव (for अयैन) —^d) T1 G1 विन्वाध.

30 ^b) Dn2 ns परमायुध, T1 s सुमहायुध D1 s (marg sec m) प्रगृह्यान्महद्वनु (= 11^d) — K1 om 30^{add}

31 D1 om 31 —^a) K2 G1 M ततो (for तयोर) M1 हि (for च) T2 s G2 s ततो युद्ध समभवत् —^b) T1 s सकृदे, T2 s G M2-4 सरवर्ष, M1 ससक्त (for संग्रामे) —^c) T2 प्रभिन्नं वा, Ca (gloss मदवाहिनी)

गौतमस्तु रणे कुद्धो द्रौपदेयान्महाबलान् ।
 विव्याध बहुभिः शूरः गरैः संनतपर्वभिः ॥ ३२
 तस्य तैरभवद्युद्धमिन्द्रियैरिव देहिनः ।
 घोररूपमसंवार्य निर्मर्यादमतीव च ॥ ३३
 ते च तं पीडयामासुरिन्द्रियाणीव बालिशम् ।
 स च तान्प्रतिसंरुच्यः प्रत्ययोधयदाहवे ॥ ३४
 एवं चित्रमभूद्युद्धं तस्य तैः सह भारत ।
 उन्वायोत्थाय हि यया देहिनामिन्द्रियैर्विभो ॥ ३५
 नराश्चैव नरैः सार्वं दन्तिनो दन्तिभिस्तथा ।

हया हयैः समासक्ता रथिनो रथिभिस्तथा ।
 संकुलं चाभवद्युयो घोररूपं विशां पते ॥ ३६
 इदं चित्रमिदं घोरमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
 युद्धान्यासन्महाराज घोराणि च बहूनि च ॥ ३७
 ते समासाद्य ममरे परस्परमरिंदमाः ।
 विव्यधुश्चैव जघ्नुश्च समासाद्य महाहवे ॥ ३८
 तेषां शस्त्रसमुद्भूतं रजस्तीव्रमदृश्यत ।
 प्रवातेनोद्भूतं राजन्धावद्भिश्चाश्वसादिभिः ॥ ३९
 रथनेमिसमुद्भूतं निःश्वासैश्चापि दन्तिनाम् ।

C. 9 1173
 E 9 22 44
 K. 9 21 43

प्रभियोर (as in text) D १ तथा (for यया)
 Ks : B1 D10 दान्, B* : - D2 : ० - नात्ति, Ca (gloss
 गादन्प्रम्) [आत्मन् (for मत्त) T3 : G* प्रभिल (G*
 भय) योरिव तयोर —^d) D2 मद्योर (for मत्तयोर)
 Ks : B Dn1 n2 D* : १-० T1-3 G1 M उन (for वर)
 D1 हन्त्यो (sic) (for हन्तिनो)

32 ^a) T2 शरै (for रणे) —^b) K1 - D3 T3 :
 G महात्थान्, D1 'यद्यान् —^c) T1 G1 विव्याध
 S1 K1 D2 दशभि (for बहुभि) T1 : G1 घोरै, T3
 शूरान्, M1 शूर (for शूर) D1 विव्याध त्रिभिरेक

33 K1 om (hapl) 33^b-34^a —^b) M2 अपि (for
 इव) D om from देहिन् up to रैर्विभो (in 35^d)
 D1 देहिना (for 'न) —^d) D1 om 33^c —^c) Dn
 अहायं हि, D1 असमाय, D10 T G अमहायं (for
 'नार्यं) —^d) K Dn D1 : जर्मितान्, B1 : अतीव
 वा, D1 : 11 अरुज (for अतीव च)

34 K1 om 34^a, D* om 34 (for both, cf v 1
 33) T1 om 34-35 —^a) K2 D2 10 11 G* M1 ते
 च स, Dn D1 : १ त एनं, D न च स (for ते च त)
 —^b) K1 D2 बालिश, D2 लाटम, G2 देहिन् (for
 बालिशम्) —^d) D1 om 34^c —^c) D1 तु (for च)
 K1 : B D2 : सयच्छन् (B1 : 'च्छन्), Dn1 सरच्छान्,
 D2 : - संलि (D2 'छ) छान्, T2 M सयाय, G1 :
 सयाय, G2 मयुध्यन् (for संरुच्य) —^d) D1 प्रत्ययो
 धयदाहवे

35 D2 om 35 (cf v 1 33) T1 om 35 (cf
 v 1 34) —^a) S1 K1-3 D2 : एव युद्धमभूद्युश्च —^b)
 D1 तेषां, G1 : तत्र (for तस्य) D1 पार्थिव (for
 भारत) —^d) D1 om. 35^c-36^b —^c) K1 : B (except

B2) Dn D2 : १-० च (for हि) K2 : ० तथा, Dn
 D 2 : १-१० ११ तदा, T2 योधा, M1 सदा (for यथा)
 —^a) Dn D2 : १ इव (for विभो) S1 K M1 Ca देहि
 नस्त्रि (M1 'श्च) द्विर्यविभो (Ks [marg] 'रिव)

36 D1 om 36^a (cf v 1 35) —^a) T2 : G M
 नराणा च (T3 तु, G2 तैर्) (for नराश्चैव) —^b)
 T3 : G M1 : ४ दन्तिना (for 'नो) Ks Dn D2 : १
 T2 G* : M1 : ३ (also as in text) सह (for तथा)
 —^d) D1 om (hapl) 36^c —^c) S1 K1 : transp हया
 and हयं Ks समायुक्तै, B1 : Dn* n2 D1 : युक्ता,
 D1 मदा योषं, D2 समायुक्तै (sic) (for सका) —^d)
 K* : B2 D1 : 2 : 10 11 T3 M1 सह (for तथा) —^d)
 D1 om 36^c-37^d —^c) D1 संकुल B (except B2) D2
 : १ S (except T2) युद्ध (for भूयो)

37 D1 om 37 (cf v 1 36) —^a) S1 K1-3 इदं
 घोरमिदं रौद्रम् (Ks चित्रम्) —^b) S1 K1 : चित्रम्
 (for रौद्रम्) D2 इद (for इति)

38 ^a) D2 om ते —^b) K1 : Dn D1 : २ : ५ अरि
 दम —^c) S1 K1-3 व्यधमश, D1 : १० ११ व्य (D2
 वि) नदंश, G1 विविधुन् (for 'व्यधुन्) —^d) S1 K1 : २
 महसैव, K1 : महसा यै, D1 पिनशुश्च, T2 समाभाप्य,
 M1 हय (for 'साद्य) S1 K T1 : महाबला, T2 : ४
 G परम्पर (for महाहवे)

39 ^a) S1 K D1 : २ T1 : तत्र, D10 11 पत्र, G1 वक्षं
 (for शस्त्र) S1 K1 M2 समुद्भूत, D2 संसूत (sub
 metric) Dn D1-1 तेषा च शस्त्रममर्दाद्, D2 तेषा
 शस्त्रस्य समर्दाद् —^b) M1 रज B2 D2 अपश्यत, G2
 समतत (for अदृश्यत) —^c) D1 10 11 G M वातेन च,
 D2 वातेन, D1 पत्तिभिश्च, T2 वातेनेव, T1 पादेन च

C. 9 1173
D. 9 21 44
K. 9 21 43

रजः संध्याभ्रकपिलं दिवाकरपथं ययौ ॥ ४०
रजसा तेन संपृक्ते भास्करो निष्प्रमीकृते ।
संछादिताभवद्भूमिस्ते च शूरा महारथाः ॥ ४१
मुहूर्तादिव संपृक्तं नीरजस्कं समन्ततः ।
वीरशोणितसिक्तायां भूमौ भरतसत्तम ।
उपाशाम्यत्तत्स्तीत्रं तद्रजो घोरदर्शनम् ॥ ४२

ततोऽपश्यं महाराज द्वंद्वयुद्धानि भारत ।
यथाप्राप्यं यथाज्येष्ठं मध्याह्ने वै सुदारुणे ।
वर्मणां तत्र राजेन्द्र व्यदश्यन्तोऽज्वलाः प्रभाः ॥ ४३
शब्दः सुतुमुलः संख्ये शराणां पततामभूत् ।
महावेषुवनस्येव दक्षमानस्य सर्वतः ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वण्येकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

(for प्रवातेन) K₂ [उ]द्धृत, M₈ [उ]द्धृतं Dn D₂
८-१ निनदस्सु च योधेषु — D₁ om 39^d-40^e —^d)
K₄ धावतश्च (for 'द्विश्')

40 D₁ om 40^{ab} (of v 1 39) —^a) M₈ ४-समु-
द्धृत (for 'द्धृत') —^b) D₂ ४ १ T₈ M निष्प्रमैश्च D₈
M₈ [ए]व (for [अ]पि) D₁ दंक्षितं, T₄ देहिना (for
दन्तिनाम्) — K₂ reads 40^{ab} twice —^c) K₅ B
D₂ ४ ४ ४-11 T₁ २ ४ G₁ ४ कलिलं (for कपिल) K₄ रज
संध्या च कलितं —^d) T₈ रथ, M₈ वनं (for पथं)
— After 40, D₁ ins

120* एकच्छायमिवाकाशं समभूतत्र धन्विनाम् ।

41 D₁ om 41^a-42^b —^a) B₁ ४ संपूर्णे; D₂ ४
१० ११ 'पृक्ते, T₈ M₂-४ 'वृत्ते, M₁ 'युक्ते (for 'पृक्ते')
—^b) K₂ ४ Dn D₂ ८-१ G₁ M₂-४ निष्प्रमे कृते, K₄ ४
निह्वीकृते D₈ १० ११ भास्करो निष्प्रम' कृत

42 D₁ om 42^{ab} (of v 1 41) —^a) T₂-४ सुहृ-
तम् D₁ T₁ G₂ अथ, D₈ एव (for द्व) B₁ Dn
T₂ G₁ ४ संपृक्तं, B₂ 'भृत्तं, T₄ 'रथं (for 'वृत्तं')
—^b) K₄ निरजस्त, K₅ B₅ D₁ G₁ M₁ वि (G₁ नि)-
रजस्क (for नी) —^c) D₂ संसिक्त, D₁ T₈ ४ G
M₂-४ दिग्धाय, D₈ T₂ सक्ताया, D₁₀ ११ रक्तायां (for
सि) —^d) D₅ १ G₂ भारत —^e) K₄ ४ D₈ ४ ११
T₁ ४ उपशाम्यत्, Dn D₂ ४-१ G₁ ४ व्यप (G₁ ४ 'पा')-
शाम्यत्, T₁ M व्युप (M₈ ४ 'पा')शाम्यत् (for उपा) D₂
शीघ्रं (for तीघ्रं) D₁ क्षातिं जगाम वेगेन, G₂ व्युपशा
म्योद्धतं तीघ्रं. —^f) D₂ रणे (for रजो).

43 D₁ om. from 43^a up to १. 22. 5^d. —^a)

K₄ ४ B₁ ४ Dn D₂ ४ ४ १ ४ T₈ ४ G₂ ४ M₂-४ [S]पश्यन्
(for अपश्यं) D₂ १०, ११ अह भूयो, T₄ महाराजन्. — T₈
om. 43^{ode} —^c) B₂ प्राणं, D₂ ४ प्राणं, D₁₀ ११
प्राप्य, T₁ २ चाप्यं (T₂ 'प्र'), G₂ ४ M प्राणं, G₂
(gloss प्रधानं) प्राप्य (as in text) T₄ om. from
यथाज्येष्ठं up to शब्द सु (in 44^a). K₂-४ B₂ ४ D₂ ४
४ १० ११ S (T₈ ४ om) -श्रेष्ठं (for ज्येष्ठ) —^d) S₁
K₁-४ D₁ G₂ चैव (for चै सु) K₄ ४ B₁-४ ४ Dn D₂
४ ४-११ M₁ दारुणं, B₁ दर्शनं, G₂ भास्करं (for दारुणे)
—^e) D₄ M₁ चर्मणा; D₈ शस्त्राणा; G₁ ४ वर्माणि, G₂
वर्माणस् (for वर्मणा) —^f) D₂ विदश्यत K₄ T₁ २
G M₂-४ [उ]ज्वल (M₈ 'लव्') (for [उ]ज्वला) D₁
दृश्यते ज्वलनप्रभा

44 D₁ om 44, T₄ om शब्द सु (for both, cf.
v 1 43) —^a) K₂ D₂ ४ १० ११ G₂ शब्दश्च, B₂
G₁ स शब्दश्च, Dn D₂ ४-१ M शब्दस्तु, D₈ शब्द स,
T₈ G₂ यथा प्राक् (for शब्द सु) Dn D₁ तुमल, D₂
तुमुले, D₅ १ तुमले (D₁ 'ले'), D₈ तुमुल, T₂ तुमलं
(for तुमुल) Dn₂ n₈ D₂ ४-१ T₄ युद्धे, G M सखे
—^c) S₁ K₁ चीरो (for चेणु) D₂ रवस्य (for
वनस्य) T₃ [ए]व (for [ह]व) —^d) K₄ ४ D₈ सर्वश;
Dn₁ n₈ सयुगे, Dn₂ D₂ ४ ४ १० ११ S (except T₈)
पर्वते (for सर्वत)

Colophon om. in D₁. — Adhy name S₁ K₁ ४
द्वंद्वयुद्धानि, K₄ ४ D₈ द्वंद्वयुद्ध, Bom. ed संकुलयुद्ध
— Adhy no (figures, words or both) B₂ Dn
(marg.) S 22, Dn 20; D₂ 21 (as in text),
— Sloka no., Dn 52.

२२

संजय उवाच ।

वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयानके ।

अभज्यत बलं तत्र तव पुत्रस्य पाण्डवैः ॥ १

तांस्तु यत्नेन महता संनिवार्य महारथान् ।

पुत्रस्ते योधयामास पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ २

निवृत्ताः सहसा योधास्तत्र पुत्रप्रियैर्पिणः ।

संनिवृत्तेषु तेष्वेवं युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ ३

तावकानां परेषां च देवासुररणोपमम् ।

परेषा तव मन्ये च नासीत्कश्चित्पराजुखः ॥ ४

अनुमानेन युध्यन्ते संज्ञामिथ परस्परम् ।

तेषां क्षयो महानासीद्युध्यतामितरेतरम् ॥ ५

ततो युधिष्ठिरो राजा क्रोधेन महता युतः ।

जिगीषमाणः संग्रामे धार्तराष्ट्रान्सराजकान् ॥ ६

त्रिभिः शारद्वतं विद्धा रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ।

चतुर्भिर्निजधानाश्चान्कल्याणान्कृतवर्मणः ॥ ७

अश्वत्थामा तु हार्दिक्यमपोवाह यशस्विनम् ।

अथ शारद्वतोऽष्टाभिः प्रत्यविध्यद्युधिष्ठिरम् ॥ ८

ततो दुर्योधनो राजा रथान्सप्तशतान्नणे ।

C. 9 1157
B 9 23 9
K 9 22. 9

22

1 D1 om. up to 5 (cf. v 1 9 21 43) —^a)
K2-5 Dn D2 2 8 10 11 T2-4 तदा, D1 G2 3 महा (for
तथा) —^c) D1 बल T2 4 G1 3 तस्य (for तत्र)

2 D1 om 2 (cf. v 1 1) —^a) K2 ता (for
ताम्) D2 युद्धेन (for यत्नेन) S (except T1 2)
तास्तु सर्वेण य(T1 G 'वानय'त्नेन —^b) T1 मनिवर्त्य,
T2 'पत्न्य' (for 'वार्य') D3 T2 4 G M2-4 महारथा
—^c) B (except B2) Dn D2 3 9 S (except T1) पुत्रास्ते
(Dn 'नस्ते, M2 4 'त्रायै') योधयामासु —^d) B1 reads
from पाण्डवानाम् up to तावकानां (in 4^a) on marg
M2-4 पाचालानाम्

3 D1 om 3 (cf. v 1 1) B1 reads 3 on marg
—^a) M2-4 सवृत्ता (for नि') M योधासु —^b) D2 7
द्विपिण, D10 11 जय, T2 'वधै' (for 'प्रियै') —^c)
D. तैश्च (for तेषु) S1 K1 2 D2 3 8 9 G2 3 [पुत्र
(for [पुत्र) D1 निवृत्तेष्वय योधेषु

4 D1 om 4 (cf. v 1 1) B1 reads तावकानां on
marg —^a) G2 तत समनवद्युद्धं — T2 M1 om. (hapl)
4^b —^b) T1 2 सुरासुर (for देवा) D1 -सम महत्
(for -रणोपमम्) —^c) K2 5 B D2 6 9-11 T2 सैन्ये
वा, Dn D2 7 T1 सैन्यानां (for सैन्ये च) G2 ताव
कानां परेषां च (= 4^a), M2-4 परेषां तावकानां च —^d)
D. 7 [मृत् (for [मा]मीत्) S1 K1 2 कोपि (for
कश्चिन्)

5 D1 om 5 (cf. v 1 1) G1 om 5-6 —^a)

T2 4 G2 3 M transp युध्यन्ते and संज्ञामि D2 युध्यति
T2 4 G2 3 M2-4 स (for च) D2 संज्ञामिरितरेतर
(for 5^b) —^c) D1 तेषां वै युध्यमानानां क्षयो क्षाली-
न्महास्तदा

6 G1 om. 6 (cf. v 1 5) —^b) B2 Dn1 D2 4
T1-3 G2 3 वृत्, D2 पुन (for युत) — D1 om 6^{ad}
—^c) T2 G2 3 M समरे (for संग्रामे) —^d) D3 घृ-
तराष्ट्रान् K4 5 महारथ (for सराजकान्) D1 धार्तराष्ट्रं
सराजकं

7 ^a) B2 5 D2 4 शारद्वत D1 हत्वा (for विद्धा)
—^b) M1 2 4 रुक्म (for रुक्म) S1 K1-3 शिलीमुखै,
Dn2 n2 D2 4.7 शिला (D2 शिल्पा, D1 सिला) सितै
—^d) K2 कल्याण, K4 5 कल्याणान्, B Dn D2 5
7-11 नाराचै, D1 ततोऽन्यान्, D2 शराचै (sic) (for
कल्याणान्) K2 तव (for कृत-)

8 ^a) B (except B2) D2 3 8 9 च, Dn D2 [म]य,
(for तु) —^b) D1 रथेन त, D1 रणजिरात् (for
यशस्विनम्) —^c) T2 4 G1 2 M तत (for अथ)
D2 3 शारद्वतो —^d) K2 प्रतिविध्यद्, T2 प्रत्ययुध्यद्
(for 'विध्यद्)

9 B2 om (hapl.) 9^a-11^b D2 om (hapl.) 9-11
—^a) M राजन् (for राजा) —^b) D2 शर- (for
सप्त) D1 G1 3 M1 शत (for शतान्) M1 तदा,
M2-4 तथा (for रणे) —^c) S1 K1 B2 5 D1 2 7 8 10
M2 प्रैषयद्, Dn गृहीत्वा (for प्रेषयद्) B1 4 5 D2 9
वै (for [म]मी) —^d) B2 धर्मराजो

C 9 1107
B 9 23 9
K 9 22. 9

प्रेययद्यत्र राजासौ धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ९
ते रथा रथिभिर्युक्ता मनोमारुतरंहसः ।
अभ्यद्रवन्त संग्रामे कौन्तेयस्य रथं प्रति ॥ १०
ते समन्तान्महाराज परिवार्य युधिष्ठिरम् ।
अदृश्यं सायकैश्चक्रुर्मेषा इव दिवाकरम् ॥ ११
नामृष्यन्त सुसंरब्धाः शिखण्डिप्रमुखा रथाः ।
रथैरभ्यजवैर्युक्तैः किङ्किणीजालसंवृतैः ।
आजगुरमिरक्षन्तः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ १२

ततः प्रवृत्ते रौद्रः संग्रामः शोणितोदकः ।
पाण्डवानां कुरूणां च यमराष्ट्रविवर्धनः ॥ १३
स्थान्सप्तशतान्दत्त्वा कुरूणामाततायिनाम् ।
पाण्डवाः सह पाञ्चालैः पुनरेवाभ्यवारयन् ॥ १४
तत्र युद्धं महच्चासीत्तत्र पुत्रस्य पाण्डवैः ।
न च नस्तादृशं दृष्टं नैव चापि परिश्रुतम् ॥ १५
वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे समन्ततः ।
वध्यमानेषु योधेषु तावकेष्वितरेषु च ॥ १६

10 B₂ D₃ om 10 (of v 1. 9) K₄ om (hapl)
10^a-11^b D₁ om. 10 —^a) D₂ ते रथादय निर्युक्ता
—^b) K₂ सयुग (for रंहस) —B₁ reads 10^c-11^d
on marg

11 B₂ om. 11^{ab}, D₃ om 11 (for both, of v 1
9) K₄ om 11^{ab} (of v 1 10) B₁ reads 11 on
marg —^a) D₁ रथास्तु (for समन्तान्) —^b) K₂
परिवसुर् (for 'वार्य') After परि, D₁₀ repeats 9 21
22-23 —^c) K₁, 2 om (hapl.) 11^c-12^f —^e) K₄
अपश्य, D₂ अदृष्टं (for 'दृश्यं') G₂ तावकाश्च (for साय
कैश्च) —After 11, D₂ D₃ 8 9 11 S ins

121* ते दृष्ट्वा धर्मराजानं कौरवैस्तं तथाकृतम् ।

[T₁ 8 4 G₂ अदृष्ट्वा, T₂ G₁ तदृष्ट्वा, G₂ त दृष्ट्वा,
M₁, 2 दृष्ट्वा तु, M₂, 4 दृष्ट्वाय (for ते दृष्ट्वा) T₂ G₁ कर्म
(for धर्म-) D₂ अदृश्य धर्मराज तु (for the prior half)
D₂ M₁ कौरवैश्च, D₂ T G₁, 8 कौरवै (T₂ 4 'भ्यै') स्तैश्च (for
'स्त') T₁ 2 समावृत्त, G₂ तथाकृत (for 'कृतम्')]

12 S₁ K₁, 2 om 12 (of v 1. 11) D₃ reads
12^{abed} after 23^d —^a) K₂ D₂ [अ]मृश्यत, D₂ 'प्यत
(for 'प्यन्त') S सुसं (T₂ तु स) कुब्जा (for 'रब्धा')
—^b) D₂ D₂, 8 7 M₂ शिखण्डी- (for शिखण्डि-) —D₁
om. 12^{cd} —^c) K₂-5 D₂, 8 10 11 T₁ 2 अश्ववरैर्, D₂
D₂ 7 उग्रजवैर्, T₂ G₂ अश्वैः (G₂ 'श्वैर्'), T₄ अश्वज
(for अश्वज) D₂ M₁ युक्ता (for 'क्त') —^d)
D₁₀ सयुक्तैः, T₂ (also as in text) शोभितं, M₁
सवृता (for 'तै') —D₂ om. 12^{ef} —^e) B₂ G₁
आजगुर (for 'गुर') K₂ D₁₀ 11 T₂ अथ (for अग्नि-)
K₂ M₁ रक्षतं —^f) D₂ 7 धर्मराजं (for कुन्तीपुत्रं)

13 ^a) K₂ प्रचक्ष्यते, D₂ 5 'वृत्तते (sic) (for 'व-
वृत्ते) D₂ राजन्, D₂ T₄ युद्धं, D₁ T₁-3 G M₂-4
घोर, M₁ घोरं (for रौद्र). —After 13*, D₂ ins

122* देवासुररणोपमम् ।

तथान्यत्सुमहच्चैव

[(L 1) = 4^b]

—^b) D₂ शोणितो रथ (sic) M₁ संग्राम शोणितोदकं
—^d) K₄ 5 D₂ T₄ G₂ M₁ -विवर्धनं

14 ^a) D₁ सप्तशतं D₂ राजन् (for हस्वा) D₁₀
स्थान्सप्तशतान्दत्त्वा —^b) T₂, 4 G आततायिन —The
portion of the text from 14^c up to 43^d is lost in
B₂ on a missing folio —^c) D₂ 7 पाण्डवै (for 'वा')
D₁ 7 पंचालै, G₂ पाञ्चाला T₂ पाञ्चाला पाण्डवै साधं
—^d) B₂ 5 D₂ 5 7 [अ]भ्यवर्तयन्, D₂ [अ]न्ववारयन्,
D₄ [अ]भ्यवर्तय, M₂ 'पालयन् (for 'वारयन्') D₁
पुनरेताभ्यवारयन्

15 B₂ missing (of v 1 14) —^a) K₄ ततो (for
तत्र) S₁ K₁ 2 ह्यासीत्, D₁ चापि (for चासीत्)
—^b) D₁ सोमकै (for पाण्डवै) —D₁ om. 15^c-16^d
—^c) D₂ 10 11 T₂ तत् (for नत्) D₂ सदृश (for
तादृश) K₁ दृष्ट्वा, T₂ द्रष्टुं, T₂, 4 G₂ 8 युद्धं (for
दृष्टं) —^d) K₂ 8 नैवापि च, D₁ न चैवापि, M₂, 4
न तादृक्च, M₂ न च तादृक् (for नैव चापि) D₂ परि-
ष्कृतं (for 'श्रुतम्') T₂ 4 G दृष्टपूर्वं न च श्रुत, M₁ न
च नस्तादृश श्रुत

16 B₂ missing (of v 1 14) D₁ om 16 (cf.
v 1 15) T₂ 4 om (hapl) 16^{ab} —^a) K₂ D₂ D₃
20 11 T₂ G₂ M₂-4 तदा, K₁ 5 G₁ 8 महा- (for तथा)
—^c) T₂ 4 वर्तमानेषु (for वध्य) D₁ (marg, orig
as in text) सैन्येषु, M₁ योधेषु (for यो) —K₁ 5
om (hapl) 16^d-18^e, T₄ reads the same twice.

17 For the repetition in T₄, of v 1. 16 B₂
missing (of v 1 14) D₁ om. 17 (cf. v. 1 15),

निनदत्सु च योषेषु शङ्खचरैश्च पूरितैः ।

उत्कृष्टैः सिंहनादैश्च गर्जितेन च धन्विनाम् ॥ १७

अतिप्रवृद्धे युद्धे च छिद्यमानेषु मर्मसु ।

धावमानेषु योषेषु जयगृद्धिषु मारिषु ॥ १८

संहारे सर्वतो जाते पृथिव्यां शोकसंभवे ।

बह्वीनामुत्तमस्त्रीणां सीमन्तोद्वरणे तथा ॥ १९

निर्मयादि तथा युद्धे वर्तमाने सुदारुणे ।

प्रादुरासन्विनाशाय तदोत्पाताः सुदारुणाः ।

चचाल शब्दं कुर्वाणा सपर्वतवना मही ॥ २०

सदण्डाः सोल्लुका राजञ्छीर्यमाणः समन्ततः ।

उल्काः पेतुर्दिवो भूमावाहत्य रविमण्डलम् ॥ २१

विष्वग्वाताः प्रादुरासन्नीचैः शर्करवर्षिणः ।

अश्रूणि मुमुक्षुर्नागा वेपथुश्चास्पृशद्भृशम् ॥ २२

एतान्घोराननादृत्य समुत्पातान्सुदारुणान् ।

पुनर्युद्धाय संमञ्च्य क्षत्रियास्तस्म्युरव्यथाः ।

रमणीये कुरुक्षेत्रे पुण्ये स्वर्गं वियासवः ॥ २३

C 9 1209
B 9 22.25
K. 9 22.25

Ks s om. 17 (cf. v l 16) G1 s om. 17-18 —^a)
Ks D2.4 s 10 11 विनदत्सु Dn D2 s नद (Dn1 मह-
त्सु चापि योषेषु — Ds om. (hapl.) 17^b-18^c —^b)
Ś1 (marḡ, orig as in text) चणैश्च, Ds तयैश्च,
D10 11 चादैश्च (for चयैश्च) Ds 8 पूजितै (for पूरितै)
— For 17^{ad}, T1-3 4 (both times) G2 M subst

123* ज्यावोपैयौधमुत्पाताना तत्त्वोपै समन्तत ।

[T2 तद्व-]

—^c) Ds (inf lin, orig as in text) उत्कृष्टै, M1
आकृष्टै. (for उत्कृष्टै) —^d) Ś1 D1-3 गर्जितेषु, Ds
गर्जितेन (for गर्जिते) Ds दतिना (for धन्विनाम्)
D10 गर्जितैश्चैव धन्विना

18 For the repetition in T2, cf v l 16 B2
missing (cf v l 14) D1 om 18 (cf v l 15)
Ks s om. 18^{ad} (cf. v l 16) Ds om 18^{ad}, G1 s
om. 18 (for both, cf v l 17) —^a) B2 Dn D2
s 7 अति (for अति) B (B2 missing) D (except
Ds, D1 s om) T1 G2 M2-3 प्रवृत्ते —^b) Dn विद्य-
मानेषु, T2 2.4 (both times) M निष्य (for छिद्य)
Dn वर्मसु, D2.5 T2 वर्मसु, Ds 7 चर्मसु —^c)
M2-3 योषेषु Ds सर्वेषु धावमानेषु —^d) Ś1 K2-3
गर्जमानेषु, D2 5 T2 जयगृद्धेषु, D1 T2 गृद्धेषु, G2
गृद्धेषु (for गृद्धिषु) Ds T1.2 G2 M भारत, D10
चारिषु (for मारिषु) T2 4 तावकेष्वितरेषु च (= 16^d)

19 B2 missing (cf. v l 14) D1 om 19 (cf
v l 15) M1 om. 19^{ad} —^a) Ds समरे (for सं-
हारे) Ks-s B1 Ds 9 याते (for जाते) —^b) M2
प्रवृत्ते (for पृथिव्या) T G घोर (for शोक) —^c)
G1 बहूनाम् (for बह्वी) —^d) Ś K Dn D2 4 10
सीमन्तोद्वरणे, Ds 7 वैद्यन्यजनने (for सीमन्तोद्वरणे) Ks
वया; B1.2-3 Ds तदा, 8 कृते (for तथा)

20 B2 missing (cf. v l 14) —^a) Ks-s B2
D1 s 10 T1.2 महायुद्धे, B1.3 s Ds 9 11 ततो (Dn दा)
युद्धे, Ds महाराज, T2 4 G M1 2.4 महाराजैः, M2 तदा
रौद्रे (for तथा युद्धे) —^b) Ks समन्तत (for सुदारुणे)
—^c) Ks s Ds T2 M1.3 आसीद् (for आसन्) —^d)
T2 सत्र (for तदा) Ks समन्तत (for सुदारुणा) Ds
T2 4 G M उत्पाता भृशदारुणा —^e) Ds 7 चचाल,
Ds ववाद (for चचाल)

21 B2 missing (cf v l 14) M2 4 om. 21
D1 M1 om. 21^{ad} —^a) Ds सुददा, M2 सुचंदा, Gs
(gloss समानाहुलदण्डा) सदण्डा (as in text) Ds
येक्रका (sic), Ds सोल्लुका, T2 G1 चोल्लुका (for
सो) T2 ददाश्चाप्युल्मुका राजन्, T2 ददाश्च कल्कका
रा —^b) Ks B (B2 missing) Ds 2.8 9 की (Ds सा)-
र्यमाणा, Ds G2 M2 न्यकीर्यत, T1.2 निपतंत, T2 4
प्र (T2 वि)कीर्यत, G1.3 न्यययत (for शीर्यमाणा)
—^c) Dn1.2 D2.7 दिशो, Ds T2 दिवा (for दिवी)
T2.4 G1 M1.3 भूमिम्, G2 भूम्याम्; Gs भूमीद् (for
भूमाद्) —^d) D11 रधि- (for रवि)

22 B2 missing (cf v l 14) —^a) Ś1 K1 विश्व
खाता, Ds विश्ववा (for विष्वग्वा) K2 Ds 8
आसीन् (sic) (for आसन्) —^b) Ś1 K1 नीच; D1
उच्चै, G2 पासु, M1 नीचा (for नीचै) K4.5 Ds 10
M1 2.4 कर्षिण, Dn1 Ds कर्षणा, Gs काहिन (for
कर्षिण) —^c) Ks Dns D10 11 वेपथुं (for धुश्र)
K4.5 Ds 10 [अ]स्पृशन्, B (B2 missing) Ds (sup
lin) 8 9 T1.3 G M [अ]मवद्; T2 [अ]विशद् (for
[अ]स्पृशद्) T2 दिवं (for भृशम्)

23 B2 missing (cf v l 14) —^a) Ś1 K1.2
समुद्भूतान् (for अनादृत्य) —^b) D1 तदोत्पातान्; Ds
T2 समुत्पन्नान् (for स्वातान्) Ks तु (for सु-)
—^c) D10 11 सयत्ता (for समञ्च्य) —^d) Ds मारत

C. ७. १८५
D. ७. २३ २४
K. ७. २२ २३

ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरब्रवीत् ।
युध्यध्वमग्रतो यावत्पृष्ठतो हन्मि पाण्डवान् ॥ २४
ततो नः संप्रयातानां मद्रयोधान्तराखिनः ।
हृष्टाः किलकिलाशब्दमकुर्वन्तापरे तथा ॥ २५
अस्मांस्तु पुनरासाद्य लब्धलक्षा दुरासदाः ।
शरासनानि धुन्वन्तः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २६
ततो हतं परैस्तत्र मद्रराजवलं तदा ।
दुर्योधनवलं दृष्ट्वा पुनरासीत्पराश्रुतम् ॥ २७

गान्धारराजस्तु पुनर्वाक्यमाह ततो मली ।
निर्गन्धमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सुतेन वः ॥ २८
अनीकं दशसाहस्रमश्वानां भरतर्षभ ।
आसीद्वान्धारराजस्य विमलप्रासयोधिनाम् ॥ २९
चलेन तेन विक्रम्य वर्तमाने जनशये ।
पृष्ठतः पाण्डवानीकमभ्यस्तन्निशितैः शरैः ॥ ३०
तदभ्रमिव वातेन क्षिप्यमाणं भ्रमन्ततः ।
अभज्यत महाराज पाण्डवानां सुमहदलम् ॥ ३१

(for अन्यथा) T₂ क्षत्रियास्तु परिवृद्धा — After 23^d,
D₈ reads 12^{abed} D₁ om 23^{ef} — ^f) G₂ M₁ पुण्य
(for पुण्ये) K₈ D₁ D₂ ३ १० स्वर्गं (for स्वर्गं) T₂
G₂ द्यासक (for दिया^a) K₈ पुण्यस्वर्गदियामय
24 B₂ missing (cf v l 14) — ^a) K₈ om
(hapl) from गान्धार up to पराश्रुतम् (in 27^d)
D₁₀ गंधार (for गान्धार) — ^b) D₁ पुत्रो यीक्ष्य जनशय
— After 24^b, D₁ ins

124* शकुनि परमया शक्त्या पाण्डवं चल्माद्रवत् ।

[Prior half hypermetric]

— D₁ om 24^c-28^d — ^c) K₈ ये च, D₂ यांस्तु (for
यावत्) — ^d) D₂ हति (for हन्मि) K₈ पाण्डवं
— For 24^{cd}, D_n subst

125* ते यावत्पृष्ठतो हन्मि पाण्डवाग्रणदुर्मदान् ।

25 B₂ missing (cf v l 14) K₈ D₁ om 25
(cf v l 24) — ^a) D₁ वै (for न) D_n D₂ ३ १
T₁ २ ततोभ्यधावस्वरिता — ^b) D₂ मद्रराजः; D₁₁ अग्र
योधास, M₂-4 मद्रयौधास — ^c) D₂ किलकिला,
D₈ 4 T₄ G₂ ३ M किलकिला K₈ T₂ शब्दान् — ^d)
K₈ B₁ ३ अकुर्वन्त, D_n ३ D₂ ३ १ T₁ ३ अकुर्वन्,
T₈ ३ वन्त (for वन्त) K₈ B₁ D₁ D₂ ३ T₂ ३ G₁ ३
M परे तथा, K₈ G₂ तथापरे, D₁ ततोपरे, D₂ [३१/
३१] अपरे यथा, D₁₀ ११ परे यथा (for [अ]परे तथा)

26 B₂ missing (cf v l 14) K₈ D₁ om 26
(cf v l 24) — ^a) T₁ ३ G₁ ३ M₂-4 तेसास, M₁
ते तांस (for अस्मांस) — ^b) S₁ K₁ ३ B₈ D₁ लक्ष्या
S₁ K₁-३ प्रहारिण (for दुरासदा) — D_n ३ om.
(1 hapl) 26^c-27^b, D_n reads the same on marg
— ^c) S₁ K₁ ३ T₂ यु (T₂ धू)न्वाना, D₂ युध्यत,
T₈ ३ G₂ ३ M₁ धुन्वन्त — ^d) D₂ द्वाकिरन्

27 B₂ missing (cf v l 14), K₈ D₁ om 27

(cf v l 24) D_n ३ om 27^{ab} (cf v l 26) D_n
reads 27^{ab} on marg — ^a) D₂ शरै (for परैर)
B₁ ३-३ D_n D₂ ३ राजन् (for तत्र) — ^b) D₁ ३
T₂ G₂ तथा (for मदा) — ^c) S (except T₁ ३) ततो
दुर्योधनवल् — ^d) S (except T₁ ३) स्वयम् (for पुनर्)

28 B₂ missing (cf v l 14) D₁ om. 28 (cf
v l 24) — ^a) D₂ ३ गंधार — ^b) T₂ सैन्यम्; G₂
चान्यान् (for वास्यम्) G₂ पृष्ठत् (for आह) K₈
मदा (for ततो) D₂ दृष्टी; D₁ दृष्टि (sic) — ^c)
D₂ corrupt — ^d) B₁ सुतेन, D_n D₂ ३ गतेन, T₂
द्वुतेन, T₁ स्थितेन, G₂ तु तेन (for सुतेन). D₁ G₁
च (for व) T₂ युध्यर्ण सुतेन च — After 28, D₁
ins

126* मुरनारीरतिसुरं विमर्दमेवमन्यया ।

उरपादित द्वारमेवपुर्णमभिदशसन्न ।

एवमुक्त्वा जगामाशु शकुनिश्चा पुन पुन ।

लक्षध्वज वसिष्ठ च मनोनिलजयं महत् ।

29 B₂ missing (cf v l 14). — ^a) S₁ K₁ ३
अनीकं च महसाधम्, K₈ 'क' च ततो दृष्ट्वा — ^b) B₁
अनीक, T₂ ३ G₂ यलाना (for अश्वाना) — T₄ om.
29^c-31^d — ^c) D₂ गंधार — ^d) S₁ K₁ विपुल,
K₈ D_n ३ D₂ ३ १ विपुल; K₈ विपुलं, D₁ विमलं
(for विमल). D₂ आश

30 B₂ missing (cf v l 14) T₂ om 30 (cf
v l 29) — ^b) M₂-4 यल (for जन) — ^d) D₂
corrupt S₁ K₁ ३ अभ्यहन्, D₁ अहन् (for अभ्य
मन्) K₈ अभिहन्य शितै शरै, D_n अभ्यवर्षन्ति

31 B₂ missing (cf v l 14) T₂ om 31 (cf
v l 29) D₁ om 31^{ab} — ^a) D₂ तदाभ्रम्; D₁
तदाभ्रम् (for तदाभ्रम्) — ^b) K₁ ३ ३ D₂ ३ ३ क्षिप्र
मानं — B₁ lacuna for 31^c-32^b — ^c) D₁ तदा

ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य भग्नं स्वबलमन्तिहात् ।
 अभ्यचोदयदव्यग्रः सहदेवं महाबलम् ॥ ३२
 असौ सुबलपुत्रो नो जघनं पीड्य दंशितः ।
 सेनां निवृद्धयत्येव पश्य पाण्डव दुर्मतिम् ॥ ३३
 गच्छ त्वं द्रौपदेयाश्च शकुनिं सौवलं जहि ।
 स्थानीकमहं रक्ष्ये पाञ्चालसहितोज्ज्वलम् ॥ ३४
 गच्छन्तु कुञ्जराः सर्वे वाजिनश्च सह त्वया ।

पादाताश्च त्रिसाहस्राः शकुनिं सौवलं जहि ॥ ३५
 ततो गजाः सप्तशताश्चापपाणिभिरास्थिताः ।
 पञ्च चाश्वसहस्राणि सहदेवश्च वीर्यवान् ॥ ३६
 पादाताश्च त्रिसाहस्रा द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
 रणे ह्यभ्यद्रवन्ते तु शकुनिं युद्धदुर्मदम् ॥ ३७
 ततस्तु सौवलो राजनम्यतिक्रम्य पाण्डवान् ।
 जघान पृष्ठतः सेनां जयगृध्रः प्रतापवान् ॥ ३८

C. 9 1218
B. 9 23 40
K. 9 22 40

राजन् (for महाराज) —^d) D₁ T₁₋₃ G पाण्डवाना (for पाण्डवाना सु)

32 B₂ missing (cf. v l 14) D₃ om (hapl) 32 B₁ lacuna for 32^{ab} —^a) T₄ युधिष्ठिर G₁ राजा, G₃ राजन् (for प्रेक्ष्य) —^b) B₃ सु, D_n च (for स्व) —^c) K₅ D₁₋₃ 7 10 11 अभ्यचोदयद् S (except T₁₋₂) अभ्यग्रं —^d) D₁ महाबली, T₂ महद्वल D₉ म देव समहाबल

33 B₂ missing (cf. v l 14) —^a) D₂ मवल (for सुबल) K₅ 5 पुत्रो मे, B₁ M₂ पुत्रोयं, D₃ पुत्रेण; G₂ पुत्रोयौ (for पुत्रो नो) — B₄ damaged for 33^{bc} —^b) D₁ corrupt. K₅ 5 दल म, D_n D₉ T G₁₋₃ जघने, D₂ घनु म (for जघन) T G₁ 3 पश्य (for पीड्य) B₁₋₂ 5 D₃ 9 मस्थित, T₁₋₄ G₁₋₃ M दमित (for दंशित) S₁ K₁₋₂ जघन पीडयन्स्थित, G₂ ने पर्युपस्थित —^c) D₃ corrupt. D₃ सैन्य (for सेना) K₅ D_n D₁₋₂ 7 9 T₁₋₂ G₁ 3 निपृद्यति, G₂ न सुदं, M₁ निपीडं (for निपृडं) S₁ K₁₋₂ D_n एक, B₁ T₁₋₂ एव (for एव) K₅ D₁₀ 11 T₄ मेन्यानि सुदयत्ते (T₄ 'ञे'प, T₃ मेना निपृद्यन्तेति —^d) D₁₋₄ T₁₋₄ G₂ 2 दुर्मति, D_n दुर्गति (for दुर्मतिम्)

34 B₂ missing (cf. v l 14) B₄ lacuna for 34^{ab} —^a) D₁ T₃ गच्छतु, T₄ युध्यन्तु (for गच्छ त्व) K₅ B₁₋₂ 5 D₂ 10 11 T₁₋₂ G₁₋₃ M₂₋₄ द्रौपदेयैश्च, D₁ पाण्डवेयाश्च (for द्रौपदे) —^b) D₂ सौवलं, D₃ सुबल S₁ K₁₋₂ 3 हत; D₅ तत (for जहि) D₄ सौवलेयमभिगता — K₃ D₁ om (hapl) 34^c-35^d —^c) K₅ 5 B₃ 4 D₁₋₁₁ चक्ष्ये, T₁ 2 युध्ये, M₁₋₃ म (M₁ व)ध्ये (for रक्ष्ये) D₂ नयानीक गमित्येह, T₃ M₁ स्थानीकेन यु (M₁ म)ध्येह —^d) D₃ corrupt K₂ D_n D₉ 10 पंचाल, B₅ पाचालान्, D₁ पाचाल, D₃ पाण्डवान, T G पाचालं (for पाञ्चाल) M₁ नृप (for जय)

35 B₂ missing (cf. v l 14) : K₅-D₁ om. 35

(cf. v l 34) —^a) T₃ 4 G चैव (for सर्वे) —^b) D₁ T₃ 4 G M त्वया सह (by transp), T₁₋₂ महाजवा —^c) D_n D₂ 4-7 G₁₋₃ पदाताश्च, D₉ पदार्तीश्च, G₂ पदातिश्च G त्रिसाहस्र — K₅ 5 T₄ G₂ om (hapl) 35^d-37^a —^d) B₁ 4 5 D₃ 9 T₃ G₁₋₃ M तैर्दुतो (for सौवल) — After 35, D₁ 5 7 ins

127* किरन्तो यत्र चैवास्मान्परिशिष्टो महामते ।
 ममानुषानमहिमा भविष्यति न सशय ।
 न च शासनकर्तान्यस्त्वचस्तिष्ठति कश्चन ।
 यदाज्ञापयसीत्येवमवदधीतिमानस ।

[(L 1) D₁ किरनो ह्यत्र (for किरन्तो यत्र) — (L 2) D₁ दहित (sic), D₅ (sup lin) 7 द (D₁ ज)हिना (sic) D₄ दहिष्यति (for भविष्यति) — (L 3) D₄ त्वद्वते निष्ठति ह्यनो (for the post half) — (L 4) D₁ ग्रीन- (for ग्रीति-) D₄ corrupt for the post. half]

36 B₂ missing (cf. v l 14) K₅ 5 T₄ G₂ om. 36 (cf. v l 35) B₄ damaged —^a) T₁₋₃ G₁ M₂₋₄ शत (for शताश्च) —^b) D₃ शस्त्र, D₅ 7 घनु- (for चाप) B₃ 5 D₃ 9 आवृता, D₈ अन्विता (for आस्थिता) D₁ चापपाणिरधिष्ठिता (sic) —^c) D₉ पचाधिक्य-, T₃ पंच चात्य (for पञ्च चाश्व)

37 B₂ missing (cf. v l 14) K₅ 5 T₄ G₂ om. 37^a (cf. v l 35) D₃ G₁₋₃ om. (hapl) 37^a-38^b —^a) K₅ D_n D₂ 4 5 7 9 पदाताश्च, D₁ पदातिवत् (for पादाताश्च) D₁ T₃ त्रिसहस्रा —^c) B₁₋₄ 5 D₁₋₃ तु (for हि) S₁ K₁₋₂ D₂ 5 त (for ते) K₅ तं (for तु) K₅ रणे ह्यभ्यद्रवत्येन, D_n D₉ रणे स्वभ्यद्रवत्येन, D₁ समरेभ्यद्रवत्येन तु, T₂₋₄ G₂ M समरेभ्यद्रवन्त (T₄ 'ययुर्हं'ष्टा —^d) D₁₋₄ T₃ 4 G₂ M दुर्मदा (for 'दम्)

38 B₂ missing (cf. v l 14) D₃ G₁ 3 om. 38^{ab} (cf. v l 37) —^b) K₂ अत्यतिक्रम्य —^c)

C. N. 1218
B. 9 22 41
K 9 22. 41

अश्वारोहास्तु संरब्धाः पाण्डवानां तरस्विनाम् ।
प्राविशन्सौवलानीकमभ्यतिक्रम्य तान्नयान् ॥ ३९
ते तत्र सादिनः शूराः सौवलस्य महद्बलम् ।
गजमध्येऽवतिष्ठन्तः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ४०
तदुद्यतगदाप्रासमकापुरुषसेवितम् ।
प्रावर्तत महद्युद्धं राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ४१
उपारमन्त ज्पाशब्दाः प्रेक्षका रथिनोऽभवन् ।
न हि स्वेपां परेषां वा विशेषः प्रत्यदृश्यत ॥ ४२

शूराहुविस्तृष्टानां शक्तीनां भरतर्षभ ।
ज्योतिषामिव संपातमपश्यन्कुरुपाण्डवाः ॥ ४३
ऋष्टिभिर्विमलाभिश्च तत्र तत्र विशां पते ।
संपतन्तीभिराकाशमावृतं बहुशोभत ॥ ४४
प्रासानां पततां राजद्रूपमासीत्समन्ततः ।
शलभानामिवाकाशे तदा भरतसत्तम ॥ ४५
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गा विप्रविद्वैर्नियन्तृभिः ।
हयाः परिपतन्ति स्म शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४६

D₁ T₃ 4 G₁ 2 M पृष्ठतोभ्य (G₁ 'तो ह्य) हनत्सैन्य (D₁ 'ह्य'), G₈ पृष्ठतो ह्यसिनं मत्स्यं —^d) K₁ 2 D₁ 11 T₃ G गृध्नु, K₈ B₁ 8-3 D₈ 8-10 T₁ M₁ गृध्, M₂-4 गृध् (M₂ 'द्धी') (for गृध्)

39 B₂ missing (cf. v l 14) D₂ om. 39 B₁ lacuna for 39^{ab} —^a) D₁₀ om from अश्वारोहास्तु up to सादिन (in 40^a) S₁ K₁ 2 B₁ D₁₁ D₈ M₈ 4 अश्वारोहास्तु S₁ K₁ तु संरब्धान्, K₄ 5 च संरब्धा, D₁ 5 7 सुस, D₂ तु सराधा, T₁ 2 समारब्धा, T₈ M₁ तु सकुदा (for 'रब्धा') —^d) K₄ om. 39^b-40^a —^b) K₈ B₁ 5 D₁₁ D₁ 8 9 T₃ G₂ M₁ 2 तरस्विन —^c) D₁₁ प्रा (D₁₁ प्र) द्रवन्, D₈ प्रविशन् S₁ K₂ प्राविशत्सौवलानीकम् —^d) D₁₁ अभ्यधिक्रम्य

40 B₂ missing (cf. v l 14) K₄ om 40^a, D₁₀ om up to सादिन (for both, cf. v l 39) —^a) K₂ ततो (hypermetric), G₁ 3 तैस् (for ते) D₁ T₃ 4 G M रथिन (for सादिन) —^b) D₂ यत् —^c) D₁ corrupt K₈ (marg as in text) D₁ 8 10 11 T₁ 2 रण, D₁₁ 18 राज-, T₃ 4 G M रय (for गज) K₂ B₁ 8-5 T₁ 2 व्यतिष्ठत, K₈ D₁₁ D₂ 6 7 [5] व्यतिष्ठत (D₁₁ D₂ 6 'तं'), K₄ 5 च तिष्ठत, D₈ च तिष्ठन्वै, D₅ च तिष्ठत, D₁₀ 11 व्यतिष्ठन्वै, T₃ 4 G M व्यवस्थाय्य (for अवतिष्ठन्त) —^d) K₈ हवाकिरन्, D₁₁ D₁ M₁-3 अवाकिरन् (for 'रन्')

41 B₂ missing (cf. v l 14) D₁ om 41^{ab} —^a) K₂ D₈ T₄ M₄ तमुद्यत-, T₂ शरो (for तदु) S₁ K₁ महाप्रासम्, D₁₁ D₂ गदाप्रासैर्, D₅ 7 महाप्रासैर् (for -गदाप्रासम्) B₁ 5 D₁₁ D₂ 4 5 7 8 T₁ 2 M₁ 4 महापुरुष- (for अका) —^b) B₁ lacuna for 41^{ad}, —^c) D₈ महायुद्धं, G₁ 1 महारौद्रं (for महद्युद्ध) —^d) K₂ सुमेचिते

42 B₂ missing (cf. v l 14) B₁ D₁ om. 42^{ab}

—^a) D₈ उपारमंश्च (for 'मन्त') T₂ नि-शब्दा (for ज्या) D₁₁ D₂ 7 उपारमंश्चकशब्दा —^c) K₄ न हि तेपा, B₅ नायुधा च (for न हि स्वेपा) K₂ D₁₁ D₅ 7 T₁ 2 च (for वा) —^d) K₄ 5 D₅ 7 प्रत्यपद्यत

43 B₂ missing (cf. v l 14) —^a) K₄ सपन्नम्, T₈ सवानम् (for सपातम्) —^d) D₅ 7 अपश्य, T₈ अपश्य K₄ 5 पुंगवा, D₂ 4 5 7 पाण्डवान् (for 'वा')

44 B₂ resumes. D₁ om 44-45 B₁ lacuna for 44^{ab} —^a) K₄ खड्गभिर् (sic), K₈ शक्ति, D₈ वृष्टि, T₂-4 G₂ यष्टि (for ऋष्टि) —^d) B₁ om from वृत up to प्रासा (in 45^a) K₈ D₁ आवृत्तं B₈ D₈ 9 बहुशोभवत्, B₁ 5 बहु शोभत (for बहुशो)

45 D₁ om. 45, B₁ om प्रासा (for both, cf. v l 44) B₁ lacuna for 45 —^a) D₈ corrupt K₄ 5 प्रासानां, M₈ ब्राताना (for प्रासाना) G₂ गाढ (for राजन्) —^b) D₄ G₂ महद्गणे, T₃ 4 G₁ 3 विशा पते, M महारणे (for समन्तत) —^c) D₄ S (except T₁ 2) वाता (for [आ]काशे) —^d) B₂ D₁₁ भारत D₄ S (except T₁ 2) सपतवस्त (D₄ 'ति त) वस्त, D₅ 7 पतता नृपसत्तम

46 D₁ reads 46 after 50^d —^a) D₈ सर्वांगं K₄ 5 शरैर्विद्धतमवांगा —^b) K₂ D₂ 4 5 7 10 11 विप्र विद्धा (D₂ 11 'द्ध'); D₁ बाणविद्धैर् (for विप्र) K₄ नियंत्रितै, D₁ सुपत्रिभि, D₅ 7 पत्रिभि, D₈ नियंत्रिभि, M च वर्मि (M₁ शर्म) नि (for नियन्तृभि) K₄ विप्रविद्धाश्च पत्रिभि

47 D₁ om. 47^a-50^b —^a) K₄ B D₂ 8 5-31 T₁ 2 G M₁ 2 4 अन्योन्य (for 'न्य') K₈ D₅ 7 प (K₈ -प) रिशिताश, K₄ 5 B₂ 8 D₂ 8 8 9 स (K₈ -सं) निर्वि, B₁ 4 5 संनिष्ठ; D₈ परिवृ, T₁ 2 प्रतिविद्धाश्, T₃ श्रीतिविद्धाश्, G₁ 8 M प्रति (M₁ ***) स; G₂ प्रतिवृ

अन्योन्यपरिपिठाश्च समासाद्य परस्परम् ।
अविक्षताः स्म दृश्यन्ते वमन्तो रुधिरं मुखैः ॥ ४७
ततोऽभवत्तमो घोरं सैन्येन रजसा वृते ।
तानपाक्रमतोऽद्राक्षं तस्मादेशादरिंदमान् ।
अश्वात्राजन्मनुष्यांश्च रजसा संवृते सति ॥ ४८
भूमौ निपतिताश्चान्ये वमन्तो रुधिरं बहु ।
केशाकेशिसमालम्बा न शेकुष्येष्टितुं जनाः ॥ ४९
अन्योन्यमभष्टुष्यन्ते विकर्पन्तो महाबलाः ।

मल्ला इव समासाद्य निजघुरितरेतरम् ।
अश्वैश्च व्यपकृष्यन्त बहवोऽत्र गतासवः ॥ ५०
भूमौ निपतिताश्चान्ये बहवो विजयैषिणः ।
तत्र तत्र व्यदृश्यन्त पुरुषाः शूरमानिनः ॥ ५१
रक्तोक्षितैश्चिन्नमुजैरपकृष्टशिरोरुहैः ।
व्यदृश्यत मही कीर्णा शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५२
दूरं न शक्यं तत्रासीदन्तुमश्वेन केनचित् ।
साश्वागोर्हर्हैरैरावृते वसुधातले ॥ ५३

C 9 1234
E 9 23 26
K 9 22. 56

(for परिषि) D₂ अन्योन्यं सुमहद्युद्ध, D₁ 'न्यमभि-
गर्जत —^a) K₂-s B₁ s D₂ s 11 आविक्ष (K₂ s D₂
'क्षि)ता, B₁ D₂ D₂ s 7 T₂ s G₁ M सुविक्ष (D₂ s na
D₂ 'क्षि)ता, D₂ अविक्षिता, D₂ अविक्षिता, T₁ s
परिक्षता, G₂ s संवीक्षिता (for अविक्षता) B₂ D₂ s 7
T₁ M₂ च (for स्म) D₂ D₂ दृश्यत, T₁ s वष्यते
(for दृश्यन्ते) —^d) Ś₁ K₁-s मुखे (for मुखैः)

48 D₁ om 48 (cf. v l 47) M₁ s om (hapl)
48^a-49^b —^a) D₂ घोर —^b) K₁ s D₂ D₂ s सैन्ये तु
(D₂ D₁ च) (for सैन्येन) G₁ वृते —^c) D₂ ततो
(for तान्) K₁ s B₁ D₂ D₂-9 G₁ M₂ s अपक्रमतो,
B₂ T₁ अतिक्र (T₁ 'क्रा'), B₂ पराक्रा'; D₂ आपक्रा'
(for अपक्रा'). Ś₁ K₁ s [s]द्राक्ष, K₁ D₂ [s]द्राक्ष्य,
D₂ 11 राजंश्च (for द्राक्ष) D₁ अपक्रातास्तु संप्रेक्ष्य
—^d) T₂ हेतोर् (for देशाद्) K₂-s B₁ T₂ s G₂ M₂ s
अरिंश्च, D₂ D₂ विद्या पते, D₂ a 7 अपक्रामन् (D₂
'मन्), D₂ अरिंश्च, D₂ 11 'दमा, G₂ 'दमाद् (for
'मान्) D₁ तस्मिन्वीर्यमागमे —^d) D₂ reads 48^a-49^d
after 56^b —^a) M₁ s अन्यान् (for अधान्) Ś₁ K
(except K₂) T₂ गतान्, D₁ अय (for राजन्) M₂ s
तु (for च) —^f) B (except B₂) D₁ s 9 T₂ s G
M₂ s तमसा (for रजसा) B₂ दिवि, D₁ रणे (for
मति) D₂ रजसा तमसावृतान्, D₂ s 7 'मा संवृतेन हि

49 For the sequence in D₂, cf. v l 48 D₁
om 49 (cf. v l 47) M₁ s om 49^{ab} (cf v l 48)
M₂ s om 49^{ab} —^a) D₂ निपतितांश्च G₂ केचिद्
(for चान्ये) D₂ भूमौ निपतितांश्च —^b) K₂ D₂ om
(hapl.) 49^b-51^a, D₂ reads the same on marg
(s m) —^b) D₂ T₂ s G मुखै (for बहु) —^c)
D₂ केशा केशै, D₂ s केशाकेश, M₂-1 केशाकेश (for
'केशि) D₂ समाजग्मुर्, D₁ सम लम्बा, M₂-4
समापन्ना (for 'समालम्बा) —^d) D₂ D₂ T₂ चेष्टितं,

D₂ चेष्टितुं (for चेष्टितु) K₁ s B (except B^a) D
(D₁ s om) T₁ s 1 M नरा (for जना)

50 D₁ om 50^{ab} (cf. v l 47) K₂ D₂ om 50
(cf v l 49) D₂ reads 50 on marg —^a) D₂
अन्योन्यम् —^b) Ś₁ K₁ T₂ G₂ निकर्पतो, K₂ निष्क
र्पतो, D₂ विकर्पत (for 'पन्तो) D₂ s महाबल, D₁
'बला, M₁ 'रथा (for 'बला) —^c) D₂ समालम्बा,
T₂ G₁ s M सक्ता, T₂ G₂ महासत्त्वा, T₂ तटासक्ता
(for समामाद्य) —^d) D₂ विजग्मुर् — After 50^d,
D₁ reads 46 D₁ om 50^a-52^d —^e) D₂ अश्वाश्
Ś₁ K₁ s स्म, D₁ तु (for च) Ś₁ K₁ s व्यपकृष्यति,
D₂ 'कर्पते, D₂ s T₂ 'कर्पत, D₁ विनिकृष्यतो, T₁ s
[क्ष]व्यपकृष्यत, T₁ M₂ s [क्ष]व्यपकर्पत, G₂ विप्रकृष्यत,
M₁ [क्ष]व्यवकृष्यते (for व्यपकृष्यन्त) D₂ अश्वैश्चाप्य
कृष्यत (submetric), D₂ 10 अश्वैरुपरि***, G₂ अश्वैर्म्यश्च
व्यकर्पत —^f) D₂ D₂ s 7 वि (for अत्र) Ś₁ K₁ s
समागता (for गतामवा)

51 K₂ D₂ om 51^a (cf. v l 49) D₁ om 51
(cf. v l 50) D₂ reads 51^a on marg —^a) D₂
भूमौ निपतिते सैन्ये —^b) K₁ s [s]वि, T₂ s G [s]त्र
(for वि) T₁ s बहवो वि (T₂ 'वोय)जिगीपव, M₂
'वो विपयैषिण —^c) M₂ om. one तत्र —^d) D₂
शीरे (for शूर) D₁ T₁ शूरा पुरुषमानिन

52 D₁ om 52 (cf. v l 50) —^a) B₁ D₂ रक्तो-
क्षितैश्च (sic), D₁ रधिराक्षैश्च (for रक्तोक्षितैश्च) K₁ रक्त-
मुखैर्, D₁ छिन्नरुहैर्, T₂ मिन्नमुखैर् (for छिन्न) —^b)
D₂ अपकृष्टे, D₂ 10 11 M₂ अवकृष्ट- (for क्षप) D₁ T₁
G शिरोर्धरे, M महाक्षरै (for 'शिरोरुहै' —^c) B₁
समाकीर्णा, D₂ D₂ s महाकीर्णा, D₂ s 7 मही कीर्णा,
D₂ महाराज (for मही कीर्णा)

53 ^a) D₁ s 7 स्वीरं (for दूर) M₁ s 4 दूर न शक्यते

C 9 1235
D 9 23 57
K 9 22 57

रुधिरक्षितसंनाहैरात्तशस्त्रैरुदायुधैः ।
नानाप्रहरणैर्घोरैः परस्परवधैर्पिभिः ।
सुसंनिकृष्टैः संग्रामे हतभूयिष्ठसैनिकैः ॥ ५४
स मुहूर्तं ततो युद्धा सौवलोऽथ विशां पते ।
पदसहस्रैर्हयैः शिष्टैरपायाच्छकुनिस्ततः ॥ ५५
तथैव पाण्डवानीकं रुधिरेण समुक्षितम् ।
पदसहस्रैर्हयैः शिष्टैरपायाच्छान्तवाहनम् ॥ ५६

अश्वारोहास्तु पाण्डूनामंभुवन्नुधिरक्षिताः ।
सुसंनिकृष्टाः संग्रामे भूयिष्ठं त्यक्तजीविताः ॥ ५७
नेह शक्यं रथैर्योद्धुं कुत एवं महागजैः ।
स्थानेव रथा यान्तु कुञ्जराः कुञ्जरानपि ॥ ५८
प्रतिघातो हि शकुनिः स्वमनीकमवस्थितः ।
न पुनः सौवलो राजा युद्धमभ्यागमिष्यति ॥ ५९
ततस्तु द्रौपदेयाश्च ते च मत्ता महाद्विपाः ।

तत्र (Ms गतु) —⁶) T₂ हतुम्, Ms तत्र (for गन्तुम्)
K₄ ५ अन्येन, T₈ एतेन, M मर्त्येन (for अश्वेन) D₁
om केन —D₁ om. 53^c-54^d D₂ reads 53^c-54^d
twice —^c) B D₂ ९ हस्त्यारोहैर्, Dn D₂ (both
times) ५ १ T₁ २ अश्वा*, D₁₀ शाखा* (for साश्वा*)
K₄ ५ हयैर्, D₉ हतैर् (for हतैर्) D₅ साश्वारोहैर्हत-
रथैर्, T₈ ५ G M सा (G₃ सु) रोहैर्निह (T₄ 'शि' वैरथैर्
—^d) Ś₁ K₁ २ आकीर्णै, K₄ T₂ ३ G₁ आहूतैर् (for 'ते)
D₁ T₂ -तले

54 For the repetition in D₂, of v 1 53 D₁
om 54^{ab} (cf. v 1 53) —^a) S -सर्वांगैर् (for संना
हैर्) —^b) D₂ (both times) आत्तशस्त्रैर्, D₄ शत
शस्त्रैर्, D₈ आक्ष* (sic) (for आत्त*) T₈ G₂ अनायुधै
(for उदा*) —^d) D₁ -वधैर्पिभि, M -वधेप्सुभि (for
वधैर्पिभि) —^e) Dn T₁ ३ G₂ M₁-३ -कृष्टे, T₈ विष्ट ,
G₁ ९ -विष्टे (for -कृष्टे) D₁ सजाते तत्र संग्रामे, D₄
नदद्भिरय*** —T₂ om (hapl) 54^c-57^c —^f) K₄
नायकै, B₁ ३ ३ Dn D₁ T₁ G₁ M सैनिकै, D₈ T₈
सैनिक

55 T₂ om. 55 (of v 1 54) D₁ om 55^{ab}
—^a) Dn D₄ मुहूर्तं तु, D₂ M सुमुहूर्तं (for स
मु) D₄ T₈ G₁ २ M₁ २ तथा, T₁ ५ G₈ तदा (for
ततो) K₄ [s]युध्यत्, K₅ T₁ युद्धात्, G₁ युद्धं (for
युद्धा) —^b) D₁ सौवलोथ, T₈ सौवलेयो, T₄ G₁ ३
'लेन (for 'लोथ) M सर्वयौधवधे कृते —^c) = 56^c
K B₁-३ ३ D₁ ५-11 T₁ ५ पदसाहस्रैर्, D₈ सहस्रैश्च (for
पदसहस्रैर्) K₂ शिष्टे, K₄ ५ क्षिप्रम् (for शिष्टैर्)
G₁ ९ पदसहस्ररथै शिष्टैर् —D₉ reads 55^d-56^c on
marg —^d) K₄ ५ उपायात्, D₁ १ प्रययौ, D₅ अप-
यात् (for अपायात्) T₄ तदा, G₂ तव (for तत्)
D₂ अपायाच्छान्तवाहन (of 56^d), D₄ प्रत्यदृश्यत भारत
—After 55, Ś₁ K D₁₀ 11 ins an addl colophon
[Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 20, D₁₀
22, Dn 23, —Śloka no, K₄ 61]

56 T₂ om. 56 (of v 1 54) D₂ om. 56 D₂
om. 56^{ab} D₉ reads 56^{ab} on marg After 56^b,
D₈ reads 48^c-49^d —^b) D₈ समुच्छिन्न —^c)
T₈ तै, T₄ G M त्रि (for पद्) K B₁-३ D₁ ३ ३-३
10 11 T₁ ५ G M साहस्रैर् Dn शितै, G₁ ९ रथै (for
हयै) Dn₃ शिष्टे (for शिष्टैर्) —^d) D₁ ३ १ 11 M₁
उपायात्, D₅ उप* (for अपा*) D₂ Ms. ५ श्रान्तवाहन,
T₈ शान्तवाहनं, G₁ ९ तव वाहिनी (for श्रान्तवाहनम्)

57 T₂ om 57^{ab} (of v 1 54) —^a) T₄ अश्वा
रोहैस्, G₈ 'रोहास् B₅ D₂ ३ 10 11 च (for तु) D₈
अश्वारोहा पाण्डवानाम् —^b) D₈ अभवन् (for अनुवन्)
D₁ जयकाक्षिण, D₄ शरविक्षता (for रुधिरक्षिता)
—After 57^b, D₁ ins

128* शकुनिं मारयामोऽथ सहपुत्रं सबान्धवम् ।
ततो दुर्योधनं पाप पाण्डवाना प्रसादत ।
—D₁ om 57^c-62^d D₈ om 57^{cd} —^c) K₂ ३ Dn
D₂ ३ १ 10 11 T₄ कृष्टे, B₁ -कृष्ट, B₂ D₈ T₈ G₁ ९
-विष्टा, D₄ विष्टे, D₅ -कृष्टे (for -कृष्टा) —^d)
K₄ ५ भूयिष्ठास्, D₂ ५ 10 11 T₄ 'हे D₂ जीवितै

58 D₁ om 58 (of v 1 57) B₂ om 58^{ab} —^a)
K₂ D₂ ३ 10 11 हि (for [ह]ह) M₈ योद्धुं (for शक्य)
D₄ परैर्, M₁ रथै (for रथैर्) K₂ युक्तं, Dn₁ युद्धे
(for योद्धु) —^b) K₄ एवं D₄ -द्विपै (for -नाजै)
—^c) D₉ इव (for एव) K₄ ५ Dn D₂ ५ १ १ रथा
एव रथान्यातु —^d) K₄ ५ कुंजरा एव कुंजरान्, D₁
कुंजरान्कुजरा अपि, T₈ ५ G M कुंजरानेव कुंजरा
—After 58, D₄ ५ १ ins

129* वयं पश्चाद्भूमिप्याम सहितास्त्यक्तजीविता ।
मृशं पलायने तस्मादुपाधिं समुपश्रिता ।
[(L 2) D₂ corrupt.]

59 D₁ om 59 (of v 1 57) —^a) K₄ ५ B₁ D₈
प्रतिघातो (for 'यातो') T₂ [s]पि (for हि) Dn प्रति

प्रययुर्वत्र पाञ्चाल्यो घृष्टद्युम्नो महारथः ॥ ६०
 सहदेवोऽपि कौरव्य रजोमेघे समुत्थिते ।
 एकाकी प्रययौ तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ६१
 ततस्तेषु प्रयातेषु शकुनिः सौवलः पुनः ।
 पार्थतोऽभ्यहनत्कुद्वो घृष्टद्युम्नस्य वाहिनीम् ॥ ६२
 तत्पुनस्तुमुलं युद्धं प्राणास्त्यक्त्वाभ्यवर्तत ।
 तावकानां परेषां च परस्परवर्धपिणाम् ॥ ६३
 ते ह्यन्योन्यमवेक्षन्त तस्मिन्वीरसमागमे ।

योधाः पर्यपतन्नाजञ्जतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६४
 असिभिश्चिद्यमानानां शिरसां लोमस्तथे ।
 प्रादुरासीन्महाशब्दस्तालानां पततामिव ॥ ६५
 विमुक्तानां शरीराणां भिन्नानां पततां भुवि ।
 सायुधानां च बाहूनामुरूणां च विशां पते ।
 आसीत्कटकटाशब्दः सुमहाल्लोमहर्षणः ॥ ६६
 निम्नन्तो निगितैः शस्त्रैर्भ्रातृपुत्रान्सखीनापि ।
 योधाः परिपतन्ति स्म यथामिपकृते खगाः ॥ ६७

C. 9 1250
 E. 9 23 71
 K. 9 22.70

प्रयात शकुनि —^६) K₁ अवस्थित, D₂ व्यवस्थित,
 D₁ अधिष्ठित, T₃ : G₂ M अमर्षण (M₂ 'ज'), G₁ :
 मनीषिण (for अवस्थित) —^७) D_n D₂ : पुन न,
 T₃ G₂ स पुन (for न पुन) D₁ सौवल्लो —^८) D_n
 D₂ योद्धुम्, G₂ युद्धाय (for युद्धम्) K₂ अन्याकरिष्यति,
 D_n D₂ : १ : २ अवा (D_n 'वा', D₂ 'स्या') गमि (for
 अन्यागमि) D₁ युद्धमर्थं गमिष्यति

60 D₁ om. 60 (cf v l 57) —^९) G₁ : च,
 M₂ ते (for तु) K₂ : B₁ : १ : D₁ तु, D_n ते (for
 च) —^{१०}) M₁ ये (for ते) K₂ मत्त, D_n नः मत्वा
 (for मत्ता) K₂ महाधिपा, S महागजा (for 'दिपा')
 —^{११}) G₂ प्रययौ D₁ तत्र K₂ T₃ G पाचालो —^{१२})
 B₁ महारथ, D₁ व्यवस्थित, T₂ महावल (for 'रथ')

61 D₁ om 61 (cf v l 57) —^{१३}) B₁ : D₂ : १ :
 T₃ कौरव्यो (for 'व्य') —^{१४}) K₁ D_n D₁ G₂ M
 मेघ, K₂ वेगे, D₂ जेमे, D₂ मये (for मेवे)
 D₁ समुच्छिते, D₁ 'यिते' (for 'स्थिते') D₂ शरजाल
 ममन्विन, D₁ रथोर्ध्व समुपान्विन

62 D₁ om. 62 (cf v l 57) —^{१५}) T₁ : तत्र
 तेषु, M₂ तत्रत्येषु (for तत्रत्येषु) B₁ : [उ]पजातेषु (for
 प्रया) —^{१६}) D₁ सौवल, G₂ स वलि (for सौवल)
 —^{१७}) D₁ corrupt D_n [s]पि हनत्, D₂ [s]म्याहनत्,
 T₃ G [s]म्यगमन् (for 'हनत्') S₁ K₁ : पार्थतोऽभ्य
 द्रवत्पुणं

63 —^{१८}) D₁ ततस्तु (for तत्पुनस्) D_n D₂ : तुमुलं,
 D₂ : तुमुलं —^{१९}) K₁ न्यवर्तत; D₂ [अ]भिवर्तत, T₃
 निव', M₂ व्यव' (for [अ]भ्यव') B₂ त्यक्तप्राणमवर्तत,
 D₁ त्यक्त्वा प्राणाभ्यवर्तत —^{२०}) D₂ : T₁ : G₁ : M
 जयपिणां

64 D₁ om 64^{ab} —^{२१}) K₁ न, Bom ed च
 (for हि) S₁ K₁ सवीक्षतस्, K₂ अयक्षत, K₅ D_n

D₂ अवेक्ष्यत, D₂ पतिर्यत, D₂ 8-10 अवैक्षत, T₂
 अवैक्षतस् (for अवेक्षन्त) T₃ अन्योन्य समवेक्षन्त, T₄
 G₁ : M₂ : तेन्योन्य समवी (T₃ 'मुदै', M₂ : 'मदै') धेन,
 G₂ तत्रोन्योन्य समीक्षन्तस् —^{२२}) K₁ : वरक्षये (for यमा
 गमे) —^{२३}) G₂ वीरा, M₂ : १ यौधा B₂ पर्यचरन्,
 T₃ पर्यापतन् (for पर्य) K₄ प्राणं, D₁ तत्र (for
 राजन्)

65 D₂ om (hapl.) 65-69 —^{२४}) D₁ लोक-
 —^{२५}) K₁ D_n D₁ : १ : T₃ : G₂ M महाव (for महा)
 D₁ आनीत्कटकटाशब्दस् (= 66^a) —^{२६}) D₂ T₂ तालानां
 D_n भुवि (for इव) K₁ : सुमहलो (K₅ 'हाल्लो')
 महर्षण (cf 66^a)

66 D₂ om. 66 (cf v l 65) D₁ om 66-S1
 D_n reads 66^{ab} after 70^b —^{२७}) K₁ नियुक्तानां, K₂
 D₂ वियु', D_n D₂ : विमुक्तानां (for 'क्तानां') M₂
 शराणां हि (for शरीराणां) —^{२८}) B₁ मीरूणा, D₁ 10 11
 G₂ : छिन्नानां (for भि') T₃ मुव, T₄ G₁ इव (for
 भुवि) —^{२९}) B₁ : सायुधानां (for सायु') —^{३०}) K₁
 शयूणा, D_n D₁ कुरूणा, T₁ : वीराणां (for कुरूणा)
 M कुरूणा पततामपि —^{३१}) K₁ : B₁ : १ : D_n D₂ : १ :
 चटचटा (for कटकटा) —^{३२}) K₂ लोमहर्षणं, S रोम
 हर्षण (for लोम')

67 D₂ om. 67 (cf v l 65) D₁ om. 67 (cf
 v l 66) M₁ om. (1 hapl.) 67^a-68^b —^{३३}) D_n
 सिद्धितो, D₂ : सिद्धितो, T₁ निम्नंतु, T₂ निम्नंते, T₃
 विनिम्नन्, M₂ : निम्नतां (for निम्नन्तो) D₂ विविधै
 (for निश्चितै) K₂ शरैर् (for शस्त्रैर्) —^{३४}) B₁ D₁
 : १ : S (except T₁ : M₁ om) पिबन् (for सखीन्)
 —^{३५}) M₂ : यौधा —^{३६}) D_n om (hapl.) 67^a-69^a, T₃
 reads the same twice —^{३७}) K₂ D₁ [आ]मिष, D₂
 मिष्ट (for [आ]मिष) D₁ 10 यगा

C. 9 1250
B. 9 23 72
K. 9 22 11

अन्योन्यं प्रतिसंरब्धाः समासाद्य परस्परम् ।
अहं पूर्वमहं पूर्वमिति न्यघ्नन्सहस्रशः ॥ ६८
संघातैरासनघटैश्चरोर्हैर्गतासुभिः ।
हयाः परिपतन्ति स्म शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६९
स्फुरतां प्रतिपिष्टानामश्वानां शीघ्रसारिणाम् ।
स्तनतां च मनुष्याणां संनद्धानां विगां पते ॥ ७०
शक्त्युष्टिप्रासशब्दश्च तुमुलः समजायत ।

भिन्दतां परमर्माणि राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ७१
श्रमाभिभूताः संरब्धाः श्रान्तवाहाः पिपासिताः ।
विक्षताश्च शितैः शस्त्रैरभ्यवर्तन्त तावकाः ॥ ७२
मत्ता रुधिरगन्धेन बहवोऽत्र विचेतसः ।
जघ्नुः परान्स्वकांश्चैव प्राप्तान्प्राप्ताननन्तरान् ॥ ७३
बहवश्च गतप्राणाः क्षत्रिया जयगृद्धिनः ।
भूमावभ्यपतन्नाजङ्गरवृष्टिभिरावृताः ॥ ७४

68 For the repetition in T₁, of v 1 67 D₃ om 68 (cf v 1 65) D₁ om 68 (cf v 1 66) D_n om 68, M₁ om 68^{ab} (for both, cf v 1 67) —^a) K₃ D₃ अन्योन्य (for 'न्य') D₅ 10 11 परि (for प्रति) —^b) S (M₁ om, T₁ both times) परस्पर-वधैपिण —^c) K₃ B₃ D₃ 6 10 11 M₃ 4 निघ्नन्, K₄ 5 D₅ 7 जघ्नु; D₃ प्राप्ते, T₁ 2 4 (both times) G₁ [अ]निघ्नन्, T₃ G₃ 2 [अ]भ्य* (for न्य*) K₂ B₂ सम-तत (for सहस्रश)

69 For the repetition in T₁, of v 1 67 D₃ om 69 (cf v 1 65) D₁ om 69 (cf v 1 66) D_n om 69^{ab} (of v 1 67) B₁ D₃-7 10 M₃ om (hapl) 69 —^a) K₃ 5 B (B₁ om) D₃ 4 8 9 M₁ संघा (D₄ 'पा, D₅ 'ह)नेन T₁ 2 4 (both times) G₁ 3 M₂ संघा (T₃ 'वा)तैरासनाघटैर् —^b) D₃ ह्यश्वा रोर्हैर् (for अश्वा)

70 D₁ om 70 (of v 1 66) —^a) K₄ 5 D₃ परिरु (K₄ तु)ष्टानाम्, B₁ 5 D₃ प्रतिपिष्टानाम्, D₃ 'शब्दानाम्, T₁ 2 4 M 'विष्टानाम्, G₁ अप्रतिपिष्टानाम्, C_n (gloss पिष्टेभ्योऽपि पिष्टानाम्) प्रतिपिष्टानाम् (as in text) —^b) B₂ दीर्घ (for शीघ्र) K₃ B₁ D₃ 4 10 11 'गामिना, K₄ 6 'कारिणा, B₃-3 D_n D₃ 7-9 T₃ 'चारिणा (for 'सारिणाम्) — After 70^b, D_n reads 66^{ab} —^c) K₄ 5 D_n D₃ स्वनता, D₄ स्वरता (for स्तनता) —^d) D₃ शतधानि (sic), S पतता च (for सनद्धाना)

71 D₁ om. 71 (of v 1 66) —^a) D_n शक्त्यु- (D_n 'क्त्यु)ष्टि, D₃ सुमुष्टि, T₂-4 G शक्त्युष्टि, M₃ शक्त्युष्टि (for शक्त्युष्टि) K₄ D_n पाश, D₃ प्राश K₃ 5 B₁ 5 D₁ T₃ 4 G₁ 3 शब्दैश्च, B₃ M₁-3 शब्दस्तु, D₅ 'शक्त्यानां (for 'शब्दश्च) —^b) D_n D₁ 5 9 तुमुल, D₃ 7 तुमुल K₄ 5 D₃ 10 11 समजायत —^c) D₃ भिन्दति, D₄ T₃ छिन्दता, D₅ T₁ 3 4 G₂ भिन्दत (D₃ 'ता) (for भिन्दता), D_n D₃ 7 परमाश्वाणि, D₃ 'गा

प्राणा, M₁ 'कर्माणि (for 'सर्माणि) — T₃ 4 G om 71^d-74^a —^d) K₂ corrupt — After 71, T₁ 3 ins

130* एष हि योधा संरब्धा परस्परममाहता ।

72 D₁ om 72 (cf v 1 66) T₃ 4 G om 72 (cf v 1 71) T₁ 2 om 72^a-74^b —^a) D₃ श्रमा भिभूत्य, D₃ आश्रमाभिभूता (for श्रमा*) S₁ K₁ 3 श्रमा भूता (K₃ 'मवत) मयस्मा, K₂ श्रमभ्रात स्वसरब्धा, D₁ श्रमेण कश्चिता सर्वे —^b) K₂ श्रातवांस, M₁ 'वक्त्रा, M₂-4 'गात्रा (for 'वाहा) D₃ पिपासिन, D₁₀ 11 'सव (for 'मिता) —^c) S₁ K₁-3 विष्टुर्हन्, K₃ D_n D₃ 2 विक्षिता, D₄ विलिताश्, D₅ विक्षतैश् (for 'ताश्) K₂ च शित, D_n निशित (for च शितै) M₃ बाणैर् (for शस्त्रैर्) —^d) D₁₀ अभ्यवर्तत, M₁ 2 4 न न्यवर्तत, M₃ नात्य (for अभ्य*)

73 D₁ om 73 (cf v 1 66) T₃ 4 G om 73 (of v 1 71) T₁ 2 om 73 (cf v 1 72) —^a) M₃ मृता (for मत्ता) —^b) B₃ [s]पि (for सत्र) —^c) S₁ K₁ 2 transp परान् and स्वकान् D_n D₃ 1 1 M परान्स्वकाश्च भिन्दत (M₁ 'ति) —^d) D_n प्राप्तान्प्रा सान्, D₁ M₂ प्राप्ताप्राप्तान् K₄ 5 M₁-4 अनतर

74 D₁ om. 74 (of v 1 66) T₃ 4 G om. 74^a (of v 1 71) T₁ 2 om 74^{ab} (of v 1 72) D₃ om 74^a-75^a —^a) S₁ K₁ lacuna for गतप्राणा क्षत्रिया K₂ महावीरा (for गतप्राणा) K₃ हृषिता, K₄ 5 क्षुधिता (for क्षत्रिया) S₁ K₁ 3 'गृद्धिन (S₁ 'ण) — D₁ om 74^{cd} —^c) B D_n D₃ 9 चाम्य (D_n 'प्य)पतन्, D₂ चाथ गतान् (for अभ्यवपतन्) D_n D₃ केचित् (for राजक्) —^d) M शस्त्र (for शर) T₁ 2 शक्तिमिर् (for 'वृष्टिमिर्) K₂ B₁ 3 5 D_n D₃ 2 5 7-9 T G आहता (for आवृता)

75 D₁ om 75 (of v 1 66) D₃ om 75^a (cf v 1 74), —^a) B₁ D₃ पृथग्, D₂ यक, T₁ 2 कंक,

वृकगृध्रशृगालानां तुमुले मोदनेऽहनि ।
आसीद्वलक्षयो घोरस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ७५
नराश्वकायसंछन्ना भूमिरासीद्विशं पते ।
रुधिरोदकचित्रा च भीरूणां भयवर्धिनी ॥ ७६
असिभिः पट्टिशैः शूलैस्तक्षमाणाः पुनः पुनः ।
तावकाः पाण्डवाश्चैव नाम्ब्यवर्तन्त भारत ॥ ७७
प्रहरन्तो यथाशक्ति यावत्प्राणस्य धारणम् ।
योधाः परिपतन्ति स्म वमन्तो रुधिरं व्रणैः ॥ ७८
शिरो गृहीत्वा केशेषु कवन्धः समदृश्यत ।

उद्यम्य निशितं खड्गं रुधिरेण समुक्षितम् ॥ ७९
अथोत्थितेषु बहुषु कवन्धेषु जनाधिप ।
तथा रुधिरगन्धेन योधाः कश्मलमाविशन् ॥ ८०
मन्दीभूते ततः शब्दे पाण्डवानां महद्वलम् ।
अल्पावशिष्टैस्तुरगैरभ्यवर्तत सौवलः ॥ ८१
ततोऽभ्यधावंस्त्वरिताः पाण्डवा जयगृद्धिनः ।
पदातयश्च नागाश्च सादिनश्चोद्यतायुधाः ॥ ८२
कोष्टकीकृत्य चाप्येनं परिक्षिप्य च सर्वशः ।
शस्त्रैर्नानाविधैर्जघुर्युद्धपार तितीर्षवः ॥ ८३

C. 9 1268
B 9 25 87
K 9 22 65

Ts G2 मृग (for वृक) Ts गृध्रा (for गृध्र) Ś1
K1 lacuna from ना up to हनि (in 75^b) K2 शृगा-
लाश्च, T1 : M शृगालानां, Ts : G शृकालानां (for
शृगालानां) —^b) Dn D1 तुमलो, D2 : तुमले (D2
के), T1 : तुमलो (for ले) K1 : D1 : मोदने,
D2 T2 मोदते, D2 तोदने, T1 G2 : मोदके (for 'ने')
D3 मति (for सृहनि) K2 पर्यटतश्च तत्र वै, M1 तुमुलो
मृगदाम्ण —^c) D1 वलक्षयो —^d) Ts भारत (for
पश्यत)

76 D1 om 76 (cf v 1 66) —^a) Ś1 K1 2
नानाश्व (for नराश्व) K2 : D3 : 10 T1 2 कायै (for
काय) D3 मछिन्ना (for 'छन्ना) G2 नराश्वसायक
छन्ना —^b) D2 निरतरा (for विशा पते) —^c) Ś1 K1
lacuna for दकचित्रा च Dn समिक्षा, D5 मिक्षा च
(for चित्रा च) K2 रुधिरोक्षितगात्राणां —^d) K1
B1 : Dn3 D2 : 7 : T1 : M चर्धनी, B3 चर्धना (for
वर्धिनी)

77 D1 om 77 (cf v 1 66) —^a) K2 पट्टिशैः,
S (except Ts) पट्टिशै (for पट्टिशै) K2 T2 शूरैः, D2 :
शूलैः, D1 प्रार्मद (for शूलैः) —^b) Dn D2 तक्ष्य
माणा, D2 तक्षमाना, D2 वध्यमाना, T1 कृत्यमाणा,
T1 : G क्रम (for तक्ष) S परस्पर (for पुन पुन)
—^c) K2 : B D (D1 om.) T G2 पाण्डवेया (T2 'या'श्च,
G1 : 'वाना च (for 'वाश्चैव) —^d) Ś1 K1 : 5 D1
10 11 न न्यवर्तत, T1 : M1 नात्य (for नाम्ब्य)

78 D1 om 78 (cf v 1 66) —^a) T4 प्रहरते
B1 T4 यथाशक्तिर, D2 : 7 शक्ति, T1 : शक्त्या
—^b) K1 कारणात्, K5 कारण, T2 : G2 : धारणा
(for 'णम्) —^c) M यौधा —^d) K2 व्रणैः, D2 : 11
रणे, T G मुखै (for व्रणै)

79 D1 om 79 (cf v 1 66) —^a) G2 शिरोम्र
कृत्तकेशेषु —^b) Ś1 K1 : 8 कयधं, K4 : 5 Dn1 'धा
K1 : D2 T1 : 2 प्रसृष्टइत्यत, B Dn D2 : 9 M च (D2
M स्म) व्यट, D10 स्म *इत्यते, G संप्रदइत्यत (G2 'ते')
(for सम) —^c) Ś1 K Dn D2 : 6 10 om. 79^{cd} —^c)
B D2 : 11 च शितं (D2 'तै'), G1 रुधिर, G2 lacuna,
M1 रुधिर (for निशित) —^d) B D2 : 11 G2 : 8 परि-
हु (D2 'स्तु') तं (for समुक्षितम्)

80 D1 om 80 (cf v 1 66) —^a) Ś1 K तदु-
(K1 : 5 दो) स्थितेषु, D2 : 6 10 11 Ts M1 तयो, T1
G1 : 8 हतो, T2 ततो, M2 : 4 ययो (for अयो) Ts
घोरेषु (for बहुषु) G2 उस्थितेषु ततो युद्धे —^b) D2
4 10 11 नराधिप —^c) D1 यथा, D2 तदा, G2 ततो
(for तया) —^d) M2 : 4 यौधा K5 B1 : 2 Dn
D2 : 8 M1 योधान्कश्मलमाविशत्

81 D1 om 81 (cf v 1 66) —^a) K1 : 2 मदे
मृते D1 सैन्ये (for शब्दे) —^b) B1 पचालानां, D2
पचाना सु (for पाण्डवानां) D2 वलं —^c) D2 अया-
वक्षिष्टतुरगैर् —^d) D1 G M1 : 2 : उपावर्तत, Ts : 4
अया, M2 उपो (for अभ्य) D2 सौवल

82 ^a) Ś1 K2 : 8 तम् (for ततो) —^b) Ś1 K1 : 2
जयगृध्रव, D1 मानिन —^c) K1 : 5 D1 om. 82^{cd} —^c)
D1 पदातयोश्च, G1 : 8 तिनश्च D2 पदातिनरनागाश्च
—^d) M1 सार्दिश्च (submetric), M2 : 4 सादयश्च (for
सादिनश्च) D2 [उ]द्यतायुता, T2 'युधै

83 ^{ab}) K2 कोष्टकीकृतचापेन, T G M2 : 4 कोष्ठी (T2
गोष्ठी, G1 क्रोशी, G2 क्रोषी) कृत्य तदाभ्येत्य (T1 :
तदा छेनं, G2 तथाभ्येत्य, M2 : 4 च वाप्येन) (for 83^a)
D2 परिशिष्य, G2 प्रक्षिप्युश्च D1 ताम्योधाञ्जचुराहवे

C. 9. 1286
D. 9. 23, 63
K. 9. 22 87

त्वदीयास्तांस्तु संप्रेक्ष्य सर्वतः समभिद्रुतान् ।

साश्चपत्तिद्विपरथाः पाण्डवानाभिद्रुतुः ॥ ८४

केचित्पदातयः पद्भिर्मुष्टिभिश्च परस्परम् ।

निजघ्नः समरे शूराः क्षीणशस्त्रास्ततोऽपतन् ॥ ८५

रथेभ्यो रथिनः पेतुर्द्विपेभ्यो हस्तिसादिनः ।

विमानेभ्य इव अष्टाः सिद्धाः पुण्यक्षयाद्यथा ॥ ८६

एवमन्योन्यमायस्ता योधा जघ्नुर्महामृधे ।

पितृन्प्रादन्वयस्यांश्च पुत्रानपि तथापरे ॥ ८७

एवमासीदमर्यादं युद्धं भरतसत्तम ।

प्रासासिवाणकलिले वर्तमाने सुदारुणे ॥ ८८

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

(for 83^b) ❧ Ca कोष्टकीकृत्य वेष्टयित्वा, तेनैव वेष्टनेन
परिक्षिप्य निरुध्य । ❧ —^a) D₁ अस्त्रैर्, T₈ 4 G₂ M
शस्त्रैर्, G₁ अन्यैर् (for शस्त्रैर्) T₂ जग्मुर् (for जघ्नुर्)
—^d) D₄ पारे, D₈ -पार (for पार) D₄ तितीर्षति
(for 'पर्व') — After 83, D₁ ins

131* द्राव्यमाण बलं दृष्ट्वा तव पुत्रस्य पश्यत ।

84 D₁ om from 84 up to 9 23 14^{ab} —^a)
Ś₁ K₁ 2 D₈ 9 G₂ त्वदीयास् Ś₁ K₁ 2 तान्स, B₈ D₄
तत्र, D₈ तान्स (sic), D₁₀ पुत्रं, T₂ 4 G₁ M त तु,
T₈ त च, G₂ तान्सु, G₂ ते तु (for तास्तु) —^b)
D₄ corrupt Ś₁ K₁ 3 सर्वत्र, K₂ सर्वाः, T₂ सर्वदा
D₁₀ T₈ 4 G₂ M द्रुत, T₁ 2 G₁ -द्रुता, G₂ द्रवन्
(for द्रुतान्) —^c) B₂ सूत- (for पत्ति) B₁ D₉
M₁ ध्वज- (for द्विप) D_n D₂ 5 7 T₈ G M रथान्
(for रथा) D₈ 10 11 रथाश्चपत्तिद्विरदा, D₈ साश्चाश्च
पत्तिद्विरदा —^d) Ś₁ K₁ 3 पादवा K₈ चाभिद्रुतुः,
K₄ 5 अति, D₈ अन्य; D₄ T₈ 4 G M₁ 2 4 समभि
द्रवन्, M₈ समुपाद्रवन् (for अभिद्रुतुः)

85 D₁ om 85 (cf v 1 84) D₈ om from 85
up to 9 23 27 —^a) D₄ corrupt. K₄ G₈ पादा-
तय, T₈ प्रधावत (for पदातय) D_n D₂ 5 7 ख (D₈
प)क्षैर्, D₁₀ 11 पत्तीन् (for पद्भिर्) D₈ केचित्पत्तयो
यत्र (submetric) —^b) K₄ 5 पीडयंत, D_n D₂
ऋष्टिभिश्च, D₄ तुष्टि, D₈ 7 रिष्टि (for मुष्टि) —^c)
D₁ 8 (except T₁ 2) निजघ्न सकटे योधा (D₁ योधान्,
M योधा) —^d) D_n 1 2 D₄ क्षीणशस्त्रास्; D₈ छिन्न
शस्त्रास् D_n 1 तु तोमरान्, D_n 2 8 D₂ 5 7 सतोपरान्

86 D₁ om 86 (cf v 1 84) D₈ om 86 (cf.
v 1 85) —^b) D₈ हस्तिसादिभि, M द्विपयोधिन
(for हस्तिसादिन) —^c) B₄ D₁₀ 11 द्विषो, T₁ 2 परि-
(for इव) D₄ न्यस्ता (for अष्टा) K₄ 5 यथा स्वर्गा
दवभ्रष्टा —^d) B₂ D₂ T G पुण्यक्षये B₈ मुक्ता
(sic), D₂ 4 10 11 M इव (for यथा)

87 D₁ om 87 (cf v 1 84) D₈ om 87 (cf.
v 1 85) —^a) K₈ D₁₀ T₁ 2 G₁ M आयत्ता, D_n
आमाय, Ca (gloss तापवन्त) आयत्ता (as in text)
D₈ एवमन्योन्यसपन्ना, D₁ न्यमनसो —^b) G₁ M₁-s
योधा K₁ 8 B D₂ 7 11 T₁ 2 जग्मुर्, D₄ T₈ 4 G₂ 8
M₁ [ज]भ्यघ्नन्, G₁ M₂ 3 न्य (G₁ इ)घ्नन्, M₈ न्यह्नुर्
(for ज) K₈ B₂ D_n D₂ 8 5 7 10 11 T₈ महाहवे
(for मृधे) —^c) T₈ 4 G पुत्रान् (for आचन्) G₂ 8
स्वय चाघ्नन् (for वयस्याश्च) —^d) T₈ 4 G आचन् (for
पुत्रान्) D₁ विशा पते (for तथापरे)

88 D₁ om 88 (cf v 1 84) D₈ om 88 (cf.
v 1 85) —^b) G₂ भारत — M om 88^{cd} —^c)
K₄ 5 प्रासासि- K₁ 8 4 D₈ -कलिल, Ca (gloss वने)
-कलिले (as in text) D₁ प्रासासिवालकलिले (sic) —^d)
G₂ महारणे (for सुदारुणे)

Colophon om in D₁ 6 — Adhy name Ś₁ K₁-s
सकुल्युद्ध — Adhy no (figures, words or both)
B₈ 8 23, D_n 21, D₁ 22 (as in text), D_n 24.
— Śloka no D_n 88

२३

संजय उवाच ।

तस्मिञ्शब्दे मृदौ जाते पाण्डवैर्निहते बले ।
अश्वैः समशतैः शिष्टैरुपावर्तत सौवलः ॥ १
स यात्वा वाहिनीं तूर्णमन्त्रवीचरयन्त्युधि ।
युध्यध्वमिति संहृष्टाः पुनः पुनरर्दिमः ।
अपृच्छत्त्रिणांस्तत्र क्व नु राजा महारथः ॥ २
शकुनेस्तु वचः श्रुत्वा त ऊचुर्भरतर्षभ ।
असौ तिष्ठति कौरव्यो रणमध्ये महारथः ॥ ३

यत्रैतत्सुमहच्छब्दं पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ।
यत्रैते सतलत्राणा रथास्तिष्ठन्ति दंशिताः ॥ ४
यत्रैष शब्दस्तुमुलः पर्जन्यनिनदोपमः ।
तत्र गच्छ द्रुतं राजंस्ततो द्रक्ष्यसि कौरवम् ॥ ५
एवमुक्तस्तु तैः शूरैः शकुनिः सौवलस्तदा ।
प्रययौ तत्र यत्रासौ पुत्रस्तत्र नराधिप ।
सर्वतः संवृतो वीरैः समरेष्वनिवर्तिभिः ॥ ६
ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा रथानीके व्यवस्थितम् ।

C. 9 1279
B. 9 24 8
K. 9 23 8

23

1 D1 om 1^a-14^b (cf v 1 9 22 84), D2 om 1-27 (cf. v 1 9 22 85) G1 om the ref. —^a) Ś1 K1-3 नृधे जाते, Dn2 D3 उपावृत्ते (for मृदौ जाते) S अल्पावशिष्टे सैन्ये तु —^b) K3 D. निहित (for 'हते) D2 पाण्डवैर्निहते बलात्, D3 पाण्डवाना हते बले —Dn2 om 1^a, Dn3 reads the same on marg —^c) T G सद्दंस्तु (for शतैः शिष्टैर्) —M1 om 1^a-2^c

2 D1 s om 2, M1 om 2^{ab} (for both, cf v 1 1) —^a) K3 न यथा, B2 D3 न गत्वा, D3 मायाद्दे (for न यात्वा) —^b) K2-3 B3 Dn1 D2 s 1 8 वै स्वरन्, Dn2 वै स्वरयन् (hypermetric) (for स्वरयन्) S (M1 om.) चोदयान स्वकान्युधि —^c) D3 1 अति (for इति) T1 4 G M2-4 सहष्ट, T2 सहष्य (for 'ष्टा) —^d) Ś1 K1 B-4 Dn1 n2 D3 10 11 अरिं दम, K3 B1 s D2 1 9 'दमा (for दम) —^e) K4 Dn- n3 D. 1 9 T2 अपृच्छन्, D3 अयच्छन् (for अपृच्छन्) B1 क्षत्रियास् (for 'यास्) T1-3 G1 s M चात्र, T4 चैव, G2 चाय (for तत्र) D3 आपृच्छत तदा वीरान् —^f) K4 कुर, B3 T1.2 G क स, D1 om, T3 4 क च (for क तु) K5 D3.10 11 महायत्, T G सुयोधन (for महारथ)

3 D1 s om 3 (cf. v 1 1) Ś1 K Dn om (hapl.) 3 —^a) B1 4 s D3 1.7 10 11 तद्, B2 च (for तु) G3 वचनं (hypermetric) (for वच) —^b) B3 D3 s 1 10 11 तम् (for त) T3 4 G ऊचुर्भरतसत्तम —^c) B3 बल- (for रण) D3 10 11 बल; D4 रथे (for

रथ)

4 D1 s om. 4 (cf v 1 1) —^a) B4 s तत्र (for यत्र) T3 G2 [ए]व (for [ए]तव) T3 शस्त्रं (for छत्र) —^c) Bom ed ते (for [ए]ते) Ś1 K1-3 T1 सतल, B4 D3 4 10 11 सतनु-, Dn च बल, D2 सतल, T2 न बल (for सतल) —^d) Dn बोधास्, D4 रथे, D3 T2 रथास् (for रथास्) K1 T1.4 G M दमिता, Dn वर्मिता (for दशिता)

5 D1 s om 5 (cf v 1 1) —^a) D4 M2-4 [ए]व (for [ए]प) Dn D2 4 s तुमुल (D2 'ल), D7 तुमुल B4 D3 10 11 यत्रैष (D3 व) तुमुल शब्द —^b) D3 T2 निनदोपम —B1 reads 5^c-6^d on marg —^c) B2 अनु, M1 2 4 अत्र (for तत्र) M3 [आ]-गच्छ (for गच्छ) Dn [अ]द्भुत, G1 s द्रुतो (for 'त) —^d) T2 तत्रा (for ततो)

6 D1 s om. 6 (cf. v 1 1) B1 reads 6^{abcd} on marg —^a) D3 ततो, T3 G3 स तै (for तु तै) Ś1 K1-3 शूर, Dn सर्वे, D3.10 11 बोधै (for शूरै) —D3 om (hapl) 6^{bcd} —^b) D1 सौवल्स K3 Dn D1 G1 s तथा, T3 बली (for तदा) D2 समरेष्व निवर्तिभि (=6^f) —^c) B2 Dn1 D2 4 7 T4 G2 s M4 transp तत्र and यत्र T3 G3 [आ]स्ते, T4 G1 s [आ]-सीद् (for [अ]सीद्) —^d) K4 s B1 D2.4 नराधिप, B4 S जनाधिप (G1 'प) —^e) T4 समृत (for सर्वत) B3 वीर (for वीरै) D4 M संवृत (D4 M3 'त) सर्वतो वीरै (M3 यै), T3 G1 s सवृत (T3 ते) समरे वी (G3 शू)रै, G2 सवृत स महीपालै —^f) K5 [अ]-निवर्तिन D3 10 11 समरे चित्रयोधिभि

८. १ 127
१ १ 24 ०
१ १ 23 ०

सर्थास्तावकान्सर्गान्हर्ययञ्शकुनिस्ततः ॥ ७
दुर्योधनमिदं वाक्यं हृष्टरूपो विशां पते ।
कृतकार्यमिवात्मानं मन्यमानोऽब्रवीन्नृपम् ॥ ८
जहि राजत्रथानीकमश्वाः सर्वे जिता मया ।
नात्यक्त्वा जीवितं संख्ये शक्यो जेतुं युधिष्ठिरः ॥ ९
हते तस्मिन्नथानीके पाण्डवेनाभिपालिते ।
गजानेतान्हनिष्यामः पदार्तीश्चेतरांस्तथा ॥ १०
श्रुत्वा तु वचनं तस्य तावका जयगृद्धिनः ।

जवेनाभ्यपतन्हृष्टाः पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ ११
सर्वे विवृततूणीराः प्रगृहीतशरासनाः ।
शरासनानि धुन्वानाः सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥ १२
ततो ज्यातलनिर्घोषः पुनरासीद्विशां पते ।
प्रादुरासीच्छराणां च समुक्तानां सुदारुणः ॥ १३
तान्समीपगतान्दृष्ट्वा जवेनोद्यतकार्मुकान् ।
उवाच देवकीपुत्रं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥ १४
चोदयाश्चानसंभ्रान्तः प्रविशैतद्वलार्णवम् ।

7 D1 ६ om 7 (cf v 1 1) —^a) T4 तत्र (for ततो) D4 M3 दुर्योधनो —^b) Dn3 D3 10 T3 G2 रथानीके G8 त्ववस्थित (for व्यव) K4 ६ D2 M2-4 रथानीकेवस्थित —^c) K4 ६ समग्रास् (K5 'स्तास्' (for सरथास्) K4 ६ T3 G1 2 योधान् (for सर्वान्) —^d) K3 T4 तथा, Dn1 n2 D2 7 तव, D4 T3 तदा (for तत)

8 D1 ६ om 8 (cf v 1 1) —^a) Dn हृष्ट (for वाक्यं) —^b) K4 ६ मही (for विशा) —^c) D4 कृत (for कृत) —^d) D5 [s]युवन (for सव्रीन्) K4 M नृप, T3 G2 हृद (for नृपम्)

9 D1 ६ om 9 (cf v 1 1) D2 reads 9^{ab} twice —^a) K4 ६ यो हि (for जहि) M3 4 शत्रु (for राजन्) K4 रथानीके —^b) D4 च वि (for सर्वे) D1 S हता (for जिता) — The portion of the text from 9^c up to 35^d is lost in B2 on a missing folio —^c) K4 D3 ९ न त्यक्त्वा, K5 नान्यत्यक्ता (hyper-metric), Dn2 n3 नात्यक्त, G2 अत्यक्त्वा (for ना) T4 G ६ M सखे —^d) K4 om, D9 वरो, T3 G2 शक्तो (for शक्यो) G8 युधिष्ठिर

10 B2 missing (cf v 1 9) D1 ६ om. 10 (cf v 1 1) —^a) S1 K1 lacuna, K2 ८ महावीरे (for रथानीके) —^b) B5 पालित, D1 पालिते, G2 M3 पातिते (for पालिते) —^c) S1 K1 lacuna, K4 ६ गजारोहान्, G3 'नीकान्, M3 'नेकान् (for 'नेतान्) S1 K1 ६ D4 T2 ६ हनिष्यामि, K2 पतिष्यामि, D3 ८ G1 हनिष्याम (for 'म) K3 ततोह निहनिष्यामि —^d) D2 पदार्ताश्च D2 च नरास्, D3 स्वरितास्, D4 शतशस्, T3 चैव तान् (for चेतरास्) T3 ६ G M बहून् (for तथा)

11 B2 missing (cf v 1 9) D1 ६ om 11 (cf

v 1 1) —^a) T4 विजय (for वचन) T2 तत्र (for तस्य) —^b) G2 तावकान् S1 K1 गृध्रिण, T1 २ -गृध्रव, T3 -गृध्रिण — S1 K1 lacuna for 11^c —^c) D3 10 11 रथेन (for जवेन) K4 D9 T4 G2 M2 [स]भ्य-पतद्, D2 ६ १ ८ 'द्रवन्, D4 [स]भिद्रवन् (for [स]भ्य पतन्) D3 हृष्टा, T3 ६ G M2-4 राजन् (for हृष्टा) K2 अभिजगमुर्महावीरा —^d) S (except T1 २) हृष्टा पा (G2 हृष्टा पां, M1 राजन्पा) द्रववाहिनीं

12 B2 missing (cf v 1 9) D1 ६ om 12 (cf v 1 1) —^a) K4 ६ B (B2 missing) D2 ६ ९ विवृत, D4 [s]पि यद्ध, D8 विधूत- (for विवृत) S1 K1 सर्वे विवृत*रा, K2 सर्वे शरासिसंयुक्ता, Dn अथ ते वद्धतूणीरा, S वद्धनिश्चिदात् — S1 K1 lacuna for 12^c —^c) S (except T1 G1) धून्वाना K2 जयाशा निरता वीरा, K3 B4 D3 शरासनान्विधुन्वाना (D3 'नान्) —^d) K3-5 B1 Dn D2 ६ १ 10 11 S (except T4) सिंहनादान् K4 प्रचक्रमे, K5 'क्रमु, D3 10 11 प्रणे (D10 'ने) दिरे (for प्रचक्रिरे)

13 B2 missing (cf v 1 9) D1 ६ om 13 (cf v 1 1) —^a) D2 7 T2 ज्यातल K2 निर्घोर (for 'प) —^c) T3 तु (for च) —^d) S1 K1 २ T1 २ प्र, D3 ६ 10 T3 G2 M3 स (for सु) K3 विशा पते, T4 महामृधे, G2 महारणे, M2 सुदारुण Dn1 मुक्तानां सुखदारुण

14 B2 missing (cf v 1 9) D1 om 14^{ab}, D6 om 14 (for both, cf v 1 1) —^a) D2 तद् (for तान्) D5 १ तान्वै समीपगान्दृष्ट्वा, T3 G2 पृष्टतोभिगता, T4 ततस्तानागता —^b) Dn1 T1 २ जवनोद्यत, T3 राजा ह्य, G3 जनानु (for जवेनो) M तावकानुद्यता युधान्

15 B2 missing (cf v 1 9) D6 om 15 (cf.

अन्तमद्य गमिष्यामि शत्रूणां निशितैः शरैः ॥ १५
अष्टादश दिनान्यद्य युद्धस्यास्य जनार्दन ।
वर्तमानस्य महतः समासाद्य परस्परम् ॥ १६
अनन्तकल्पा ध्वजिनी भूत्वा ह्येषां महात्मनाम् ।
क्षयमद्य गता युद्धे पश्य देवं यथाविधम् ॥ १७
समुद्रकल्पं तु बलं धार्तराष्ट्रस्य माधव ।
अस्मानासाद्य संजातं गोष्पदोपममच्युत ॥ १८

हते भीष्मे च संदध्याच्छिवं स्यादिह माधव ।
न च तत्कृतवान्मूढो धार्तराष्ट्रः सुबालिगः ॥ १९
उक्तं भीष्मेण यद्वाक्यं हितं पथ्यं च माधव ।
तच्चापि नासौ कृतवान्वीतबुद्धिः सुयोधनः ॥ २०
तस्मिंस्तु पतिते भीष्मे प्रच्युते पृथिवीतले ।
न जाने कारणं किं नु येन युद्धमवर्तत ॥ २१
मूढास्तु सर्वथा मन्ये धार्तराष्ट्रान्सुबालिशान् ।

C. 9 1194
B. 9. 24 23
K. 9 22 23

१ l. 1) Before 15, M ins अजुन —^a) Dn D1
2 s 1 नोदय K1 s असंभ्रात, D1 हृषीकेश, T1 s
असंभ्रातान (for 'आन्त) —^b) S1 K1 s प्रविशतु,
K1 s 'शैव, B1 s 'शैव, B3 Dn2 ns D1 s 5 7 s
'शैनं, T8 M8 'इयैतद्, M2 s 'इयैतं (for 'शैतद्)
Dn2 ns महार्णव —^c) K2 corrupt M1 हतुम् (for
अन्तम्) Dn1 गमिन्याम —^d) K1 s शूराणा, M1
शत्रुन्तु (for शत्रूणा)

16 B2 missing (cf v l 9) Ds om 16 (cf
v l 1) —^a) G1 s [अ]स्य (for [अ]द्य) —^b)
T1 s [अ]म्य (for [अ]स्य) —^c) S1 K1-s सहसा
(for महत)

17 B2 missing (cf v l 9) Ds om 17 (cf
v l 1) D1 om 17 —^a) D1 s कल्प (for कल्पा)
—^b) D1 आसीत्, T1 s हता, T8 भूता, T4 ह्येषा
(for भूत्वा) S1 K1 s ह्येषा, K1 s D1 तेषा, Dn8
Ds 7 M8 ह्येषा, T4 [आ]हता (for ह्येषा) Ds शूराणा
महात्मनां —^c) D1 क्षय- (for क्षयम्) B1 अभ्यगता,
D1 मध्यगता (for अद्य गता) S1 K1 s युद्धं, D2
सर्वा, D1 सर्वे (for युद्धे) —^d) S1 K1-s वैव, Ds
Gs देवं (for देवं) K1 यथावधि, D1 Gs यथाविधि
(for 'विधम्)

18 B2 missing (cf v l 9) Ds om 18 (cf
v l 1) —^a) Ds om. कल्प तु बल D1 10 11 च
(for तु) D1 om. बल —^b) M1 धार्तराष्ट्र तु (for
'द्रष्टु) D1 दुर्मते (for माधव) —^c) Ks-5 D1 om
(hapl.) 18^c-19^b —^d) Dn गोपत्रां पदमच्युत, T8
गोपदा समपद्यत

19 B2 missing (cf v l 9) Ds om 19 (cf
v l 1) Ks-5 D1 om 19^{ab} (cf. v l 18) D1 om
19^{ab} —^a) T1 गते (for हते) B (B2 missing)
Dn (Dn2 om.) D1 s 1 s 9 11 तु संदध्यात्, D1 तदा
आसीत्, D10 शिव आसीत्, T1 M मतिर्ह्यसीत्, T2-s

G धीर्म (T8 दीर्घ-, G3 भीम) मामीत् (for च मद्रघ्यात्)
—^b) T1 s 4 G शम, T8 रण (for शिवं) S (except
G2) हति (for इह) —^d) K1 s तु, D1 [s]ति,
M8 स (for सु) D1 चालिश D2 धार्तराष्ट्र सुयोधन

20 B2 missing (cf v l 9) Ds om 20 (cf
v l 1) —^a) D1 उक्तो Dn D2 s 7 तथ्य (for
वाक्यं) —^b) B2 s सत्य D1 तथ्य (for पथ्य)
Dn D2 s 7 हि, D8 तु (for च) D8 मारिय (for
माधव) —^c) D1 om 20^{cd} —^e) K1 s Ds 10 तथा,
D9 ते च (for तद्य) M1 [अ]मौ (for [अ]पि) G3
नामीत्, M1 नापि (for 'सौ) —^d) K1 s मद, Dn
D1 s 7 S हीन (for वीत)

21 B2 missing (cf v l 9) Ds om. 21 (cf v l
1) —^a) D1 नि, T4 वि (for तु) S1 K1-s प्रच्युते,
B (B2 missing) Ds s 9 तुम् (Ds 'म) ले, D1 S निहते
(for पतिते) —^b) S1 K1 s पतिते (for प्रच्युते) S1
K1-s Ds 10 11 धरणी (for पृथिवी) D2 7 तले, S
पतौ (for तले) D1 धीरंते हितकाक्षिणि —^c) K2
शतपा (sic) (for कारण) K2 s 5 B1 Dn D1-s 7 8-11
Gs तु, Ds च (for तु) —^d) T3 प्रवर्तत, G2
प्रवर्तित (for अवर्तत) —^e) After 21, D1 ins

132* हते द्रोणे च कर्णे च भूरिश्रवणि सगरे ।
दुःशामने च शाल्वे च शल्ये च सपरिच्छटे ।
भगदत्ते च वीरेन्द्रे नैवाशाम्यत हा रण ।
येन भीष्मस्तथा द्रोण रूपो विदुर एव च ।
पिता माता शमस्यार्थं प्रत्याख्यातास्तु पापिना । [5]

22 B2 missing (cf v l 9) Ds om. 22 (cf v l
1) D1 om. 22-35 —^a) K1 मूढस् Ds 7 T2 च
(for तु) K1 s Ds 7 सर्वशो (for था) Ds मैन्ये
(for मन्ये) —^b) K1 s सुरप्रिय, D 7 सुवा (Ds तु
वा) लिशान्, D T2 तु (T2 च) बालि —^c) Ds Gs
पाविते, B (B2 missing) Ds s 11 शतनो —^d) Dn

C 9 1234
B 9 24 23
K 9 23 22

पातिते शंतनोः पुत्रे येऽकार्षुः संयुगं पुनः ॥ २२
अनन्तरं च निहते द्रोणे ब्रह्मविदां वरे ।
राधेये च विरुणे च नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २३
अल्पावशिष्टे सैन्येऽस्मिन्सूतपुत्रे च पातिते ।
सपुत्रे वै नरव्याघ्रे नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २४
श्रुतायुपि हते शूरे जलसंधे च पौरवे ।
श्रुतायुधे च नृपतौ नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २५

भूरिश्रवसि शल्ये च शाल्वे चैव जनार्दन ।
आवन्त्येषु च वीरेषु नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २६
जयद्रथे च निहते राक्षसे चाप्यलायुधे ।
बाह्निके सोमदत्ते च नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २७
भगदत्ते हते शूरे काम्बोजे च सुदक्षिणे ।
दुःशासने च निहते नैवाशाम्यत वैशसम् ॥ २८
दृष्ट्वा च निहताञ्शूरान्पृथङ्माण्डलिकानृपान् ।

न कार्यं, D₂ चिकीर्षु, T₈ यो गत, T₄ आकर्म, G₁ यं कृत, G₂ ये गता (for येऽकार्षुः) T₁₋₃ G₁₋₃ सगरं, T₄ संगत, G₃ संकर (for संयुगं) K₂ तत् (for पुन)

23 B₂ missing (cf. v 1 9) D₈ om 23 (cf. v 1 1), D₁ om 23 (cf. v 1 22) B₈ reads 23 twice —^a) D₈ T₂ अनतरे D₇ निहिते (for 'हते') —^b) K₂ पुत्र (for ब्रह्म) —^c) Ś₁ K दुर्मुखे (for राधेये) D₈ om the first च —^d) D_n च (for [ए]व) K₂₋₃ D₂ S शाम्यति, D₁ s 10 शाम्यत (for [अ]शाम्यत) D₁ वैशमात् D₂ नैवाशा शाम्यते शम — After 23, D₃ reads 26, while K₁ s ins

133* राधेये सूतपुत्रे च नैव शाम्यति वैशसम् ।

24 B₂ missing (cf. v 1 9) D₈ om 24 (cf. v 1 1) D₁ om. 24 (cf. v 1 22) K₂ om (hapl) 24 K₁ s D₂ om (hapl) 24-26 B₁ s om (hapl) 24-25 M₂ om (hapl) 24-27 D_n transp 24 and 25 —^a) D₂ अल्पावशिष्टा D_n महासंक्रामिके चास्मिन् —^b) D₁ T₁ s 4 G M₁ s 4 पुत्रे नि, T₂ -पुत्रेण (for पुत्रे च) —^c) B₁ D₈ तत्पुत्रे च (D₂ 'त्रे'), B₂ D₁ सपुत्रे च, S (M₂ om) महपुत्रे (for सपुत्रे वै) D₁ s T₂ s G₂ नरव्याघ्र —^d) K₂ D₈ ns D₂ s 7 S (M₂ om) शाम्यति, D_n D₁₀ शाम्यत

25 B₂ missing (cf. v 1 9) D₈ om 25 (cf. v 1 1) D₁ om 25 (cf. v 1 22) K₁ s B₁ s D₂ M₂ om 25 (cf. v 1 24) M₂ s 4 om (hapl.) 25-27 D_n transp 24 and 25. —^a) K₁ D₈ ns D₂ s श्रुत्वा युधि (D₂ 'दे'), D_n श्रुतायुधि (for 'पि') K₂ हव (for हते) D₈ 10 11 S (M₂ om.) वीरे (for शूरे) — M₁ om (hapl) 25^b-28^a —^b) D₂ 7 जल संधे, T₂ जारसंधौ, T₄ G₂ s जरामधे (G₂ 'धौ') (for जलसंधे) D_n D₂ s च कौ (D₂ गौ) हवे, T₁ 2 महा-यले, T₂ s G च मागधे (for च पौरवे) —^c) S (M om) विकाने (for नृपतौ) —^d) D_n D₁ 7 S (M

om) शाम्यति, D₈ 10 शाम्यत D₁ वैशसात्

26 B₂ missing (cf. v 1 9) D₈ om. 26 (cf. v 1 1) D₁ om 26 (cf. v 1 22) K₁ s D₂ M₂ om. 26 (cf. v 1 24). M₁ s 4 om 26 (cf. v 1 25) D₈ reads 26 after 23 D_n reads 26 on marg —^a) D₁ शैल्ये D₈ वा (for च) —^b) Ś₁ K₁ s D₁ S (M om) शाल्वे. —^c) D₈ आवतेषु, T₂ आव तेषु B₁ सैन्येषु, B₁ (marg as in text) धीरेषु, D₁ T G₁ s शूरेषु, G₂ सर्वेषु (for वीरेषु) —^d) D_n D₁ S (M om) शाम्यति, D₂ s 5 10 शाम्यत

27 B₂ missing (cf. v 1 9) D₈ om 27 (cf. v 1 1) D₁ om. 27 (cf. v 1 22) M₂ om. 27 (cf. v 1 24) M₁ s 4 om. 27 (cf. v 1 25) B₁ om (hapl) 27-28 D₈ om. (hapl.) 27-30 T₂ om (hapl) 27-29 —^a) K₂ ह (for च) —^b) K₁ चाप्यलायुधे, D₁ s चापलायुधे (D₁ 'दे'), D₇ चाप्यला — D₇ T₄ G om 27^{od} —^c) B₂ s T₂ बाह्निके T₁ बाह्निके च महाराजे —^d) K₁ s D_n T₁ s शाम्यति, D₂ s 5 10 शाम्यत

28 B₂ missing (cf. v 1 9) D₁ om 28 (cf. v 1 22) M₁ om. 28^a (cf. v 1 25) B₁ D₂ T₂ om. 28 (cf. v 1 27) —^a) T₂ हते वीरे, G₂ च निहते (for हते शूरे) —^b) Ś₁ K₁ G₁ काम्बोजे K₂ सुदारुणे, D₇ सुदक्षणे, G₂ महारथे (for सुदक्षिणे) — After 28^b, T₁ s 4 G₁ s M₁ ins

134* नानादेशसमुख्ये च हते सैन्ये पृथग्विधे ।

[T₄ तु (for च) T₁ s G₁ s हतसैन्ये पृथग्विधे (T₁ 'गि')-धे (for the post half)]

—^c) D_n D₂ 7 हते चैव (for च निहते) —^d) K₂ s D_n D₇ S (T₂ om) शाम्यति, D₁ s 10 शाम्यत

29 B₂ missing (cf. v 1 9) D₁ om. 29 (cf. v 1 22) D₂ T₂ om 29 (cf. v 1 27) T₁ s 4 G₁ s om.

वलिनश्च रणे कृष्ण नैत्राशाम्यत वैशसम् ॥ २९
 अक्षौहिणीपतीन्द्वा भीमसेनेन पातितान् ।
 मोहाद्वा यदि वा लोभान्नैत्राशाम्यत वैशसम् ॥ ३०
 को नु राजकुले जातः कौरवेयो विशेषतः ।
 निरर्थकं महद्वैरं कुर्यादन्यः सुयोधनात् ॥ ३१
 गुणतोऽप्यधिकं ज्ञात्वा बलतः शौर्यतोऽपि वा ।
 अमूढः को नु युध्येत जानन्प्राज्ञो हिताहितम् ॥ ३२

यन्न तस्य मनो ह्यासीच्चयोक्तस्य हितं वचः ।
 प्रशमे पाण्डवैः सार्धं सोऽन्यस्य शृणुयात्कथम् ॥ ३३
 येन शान्तनवो भीष्मो द्रोणो विदुर एव च ।
 प्रत्याख्याताः शमस्यार्थे किं नु तस्याद्य भेषजम् ॥ ३४
 मौख्याद्येन पिता वृद्धः प्रत्याख्यातो जनार्दन ।
 तथा माता हितं वाक्यं भाषमाणा हितैषिणी ।
 प्रत्याख्याता ह्यस्तकृत्य स कस्मै रोचयेद्वचः ॥ ३५

C 9 1306
B. 9 24 37
K 9 23 29

(hapl.) 29 Ks transp 29 and 30 —^a) Ks : s
 Dn1 D2 G2 वि, Ms तु (for च) D4 om शूरान्
 —^b) D10 11 पृथु- (for पृथङ्) Ks D2 : मदलिकान्,
 Ks : (marg as in text) तान्क्षमिभिर् (for माण्डलि
 कान्) M पृथक्का (Ms पृथुका) वोजमागधान् —^c) Ś1
 lacuna for श्र and K1 for श्र रणे D2 : वलिनश्च, D4
 M वलानि Ks चापरान्, Ks समरे (for च रणे)
 —^d) Ks-s Dn2 ns D7 M शाम्यति, Dn1 Ds 10
 शाम्यत D4 वैशसात्

30 B2 missing (cf v 1 9) D1 om 30 (cf.
 v 1 22) D3 om. 30 (cf. v 1 27) K4 s om.
 (hapl.) 30 Ks transp 29 and 30 —^a) D4
 हवान् (for -पतीन्) S अक्षौ (Ms 'क्षौ) हिणीं हता दृष्टा
 —^b) S सयुगे (for पातितान्) B5 D10 11 भीमसेननि-
 पातितान्, Ds सेने निपातिते (sic) —^c) B4 द्रोहान्,
 B5 मोहान् (for लोभान्) —^d) Ks Dn D7 S
 शाम्यति, D4 : 10 शाम्यत D4 वैशसात् — After
 30, T1 : 4 G M2 : 1ns

135* हतप्रवीरा विध्वस्ता दृष्टा चेमा चमू रणे ।
 अलम्बुसे च निहते नैव शाम्यति वैशसम् ।
 भ्रातृन्विनिहतान्दृष्टा वयस्यान्मातुलानपि ।
 पुत्रान्विनिहतान्मस्ये नैव शाम्यति वैशसम् ।

[G2 om line 2 — (L 2) T3 ह्युपे (for अल-
 म्बुसे) — (L 3) T3 G2 अक्षौहिणीं हता दृष्टा (for the
 prior half, cf 30^a) T4 वयस्यानपि मातुलान् (for the
 post half) — (L 4) T3 G2 च (for वि-) T1
 दृष्टा, T4 G1 : 2 M1 सखे, G3 सधे (for सरये)]

31 B2 missing (cf v 1 9) D1 om 31 (cf
 v 1 22) D4 reads 31 after 33^b —^a) Ds कुरु
 (for को नु) K2 s. s B1 : 4 Ds : 8 G1 M राजा, Dn
 राजन् (for राज-) D2 : कुले जातः, M हृषीकेश (for
 कुले जात) —^b) K4 कौरवो वै, Ks वेपु, T3 'वेये
 —^c) B4 कर्म कृत्स्नं (hypermetric) (for महद्वैरं)

—^d) Ms अन्यत् (for अन्य) D4 सुयोधन — After
 31, D4 1ns

136* नृपप्रवीरान्विध्वस्तान्दृष्टा चेमा महाचमूम् ।
 [of line 1 of 135*]

32 B2 missing (of v 1 9) D1 om. 32 (cf.
 v 1 22) —^a) Ks Ds : 4 6 10 11 T1 : 2 [s]म्यधिकान्,
 Ks [s]म्यधिक B5 दृष्टा, Ds हत्वा; T1 : 2 धृत्वा
 (for ज्ञात्वा) —^b) D2 : बलतः B3 [s]पि च; Ms
 युवा (for अपि वा) —^c) Gs आसूहै (for असूह)
 Ks न (for नु) —^d) Ds जातप्रज्ञो D4 **हित;
 Ds हित हित

33 B2 missing (of v 1 9) D1 om. 33 (cf. v 1
 22) —^a) D2 तु (for न) Gs तस्मिन् (for
 तस्य) D2 वचो (for मनो) G1 : 3 [s]पि (for हि)
 — After 33^b, D4 reads 31 —^c) Ś1 K1-s G3 प्रथम
 (Gs 'मे), D4 शाम्यस्व, Dn पश्य मे, T2 : 4 G1 प्रथम
 (T4 'मा) (for 'मे) —^d) Ks : 3 सैन्यस्य, Ds
 अन्योस्य, T3 G2 सोन्यस्य (Gs 'स्तु), M1 सोस्य त्व,
 M2 : 4 सोन्यत (for सोऽन्यस्य) G2 मत (for कथम्)

34 B2 missing (of v 1 9) D1 om. 34 (cf. v 1
 22) —^a) Ks Ds : 10 11 वीरो (for भीष्मो) —^c)
 Ds Ms : 4 प्रत्याख्यात (for 'ता) Ks B5 Ds : 10 समस्य
 —^d) Dn1 om किं नु तस्या D4 तु तस्य; T1 : 2 पुनश्च
 (for नु तस्य) T1 [अ]स्य, T3 : 4 G M1 : 2 [अ]स्ति,
 Ms [अ]स्ति (for [अ]द्य) Ś1 K1 सैषजं

35 B2 missing up to 35^d (cf v 1 9) D1 om.
 35 (cf. v 1 22) —^a) K1 B (B2 missing) Dn
 Ds : 7-9 मौख्याद्, K2 D4 मोक्षाद्; K4 : 5 मौख्याद् (for
 मौख्याद्) T3 : 4 G2 हतो, G1 : 3 हितो (for पिता)
 —^b) B1 Dn1 Ds : 10 T3 जनार्दन, — Ks D10 om.
 (hapl.) 35^c-36^b —^c) D2 : 4 ह्यस्तकृत्य (submetric),
 T1 हि सस्मृत्य (for ह्यस्तकृत्य) —^d) N (except Ds : 11,

C 9 1908
F 9 21 37
F 9 22 41

कुलान्तकरणो व्यक्तं जात एष जनार्दन ।
तथास्य दृश्यते चेष्टा नीतिश्चैव विशां पते ।
नैप दास्यति नो राज्यमिति मे मतिरच्युत ॥ ३६
उक्तोऽहं बहुशस्तात विदुरेण महात्मना ।
न जीवन्दास्यते भागं धार्तराष्ट्रः कथंचन ॥ ३७
यावत्प्राणा धमिष्यन्ति धार्तराष्ट्रस्य मानद ।
तावद्युष्मास्त्रपापेषु प्रचरिष्यति पातकम् ॥ ३८
न स युक्तोऽन्यथा जेतुमृते युद्धेन माधव ।

इत्यब्रवीत्सदा मां हि विदुरः सत्यदर्शनः ॥ ३९
तत्सर्वमद्य जानामि व्यवसायं दुरात्मनः ।
यदुक्तं वचनं तेन विदुरेण महात्मना ॥ ४०
यो हि श्रुत्वा वचः पथ्यं जामदग्न्याद्यथातथम् ।
अवामन्यत दुर्बुद्धिर्ध्रुवं नागमुखे स्थितः ॥ ४१
उक्तं हि बहुभिः सिद्धैर्जातमात्रे सुयोधने ।
एनं प्राप्य दुरात्मानं क्षयं क्षत्रं गमिष्यति ॥ ४२
तदिदं वचनं तेषां निरुक्तं वै जनार्दन ।

Ks D1 10 om) कस्माद् (for कस्मै) Ks 3 चोद-
येद्, D1 T1 रोचते, G2 रोचयन् (for 'येद्) D3
धनु, Bom ed वदन (for वच) J2 कस्माद्रोचयते
वच

36 Ks D10 om. 36^{ab} (cf v l 35) B1 damaged
—^a) D2 कुळात, D1 कुंभात (for कुलान्त-) K2
Dn3 G1 -करणे (for 'णो) D1 [s]स्माक, T4 व्याप्य
(for व्यक्तं) B2 कुलम्यातकरो व्यक्त —^b) K2 Dn
D2 एव (for एष) — D1 om 36^{cd} —^c) K4 5
T1 M1 यथा, T2 यदा (for तथा) T3 नीतिमतो महे-
ष्वासो (sic) —^d) D1 पतिश्चापि (for नीतिश्चैव)
S1 K1 विशा पते —^e) K1 D2 2. 1 7 10 11 M नैव,
T3 एष (for नैप) T3 दास्यति (for दा) T3 4 G1 मे
(for नो) —^f) D3 7 10 उच्यते (for अच्युत)

37 ^a) K2 उक्त (for उक्तो) K2 4 5 D1 3 0 M1
2 4 हि, B2 [s]य, T3 4 G M2 [s]स्मि (for सः)
D1 यदुष्मा (for 'दास्य') D1 M2-3 तेन (for तात)
—^b) G1 2 धीरेण तु (for विदुरेण) —^c) D1 राज्य
(for भागं) —^d) D10 11 तु मानद, S (except
T1 2) सुयोधन (for कथंचन)

38 B1 damaged for 38^{ab} —^a) B1 Dn1 n2 D1
1 7-9 M2 प्राणान् K2 गमिष्यन्ति, K4 5 चरि, B1-3 5
D2 9 धारयति, Dn D1 2 4-7 10 11 S धरिष्यति, D3
धरयति (sic) (for धमिष्यन्ति as in S1 K1 3)
—^b) B2 D2 2 9 एताराष्ट्रेषु (for धार्तराष्ट्रस्य) D2 10
11 दुर्मते (D2 'ति), T3 4 G M2 मारिष, M1 2 4
माधव (for मानद) Dn D1 5 7 धार्तराष्ट्रा महायत्ना
(D1 हतविय) — M3 om (hapl) 38^c-39^b —^c)
K2 तन्माद् (for तावद्) K4 5 T1 2 अस्मासु (for
युष्मासु) K2 [अ]पापे तु, K4 5 पापेषु, B D2 9
पापोसी, D2 पापो वै (for [अ]पापेषु) —^d) B1 5
D 1 विचरिष्यति, Dn1 n2 D1 5 प्रचरिष्यति; D1 5

करिष्यति, T3 G1 5 M1 2 4 प्रकरि K4 5 B D2-11 T1 4
G1 5 M4 पापकं, D2 M1 पापकृत् (for पातकम्)

39 M2 om 39^{ab} (cf v l 38) D1 om 39-41
—^a) K4 5 B Dn D2 2-11 T1 G2 च, D3 om., T4
हि (for न) B Dn D2 3 6 9 9 T3 G M1 2 4 शक्यो,
D1 7 शक्तो (for युक्तो) K2 युष्मा (for सन्यया)
K4 यत्तुम् (for जेतुम्) D1 न शक्यतेन्यथा जेतुम् —^b)
D1 corrupt K2 भारत, T3 4 G केशव (for माधव)
—^c) K2 ब्रवीत् D2 मा (for मा) —^d) T2 तत्त्व,
T3 G2 दीर्घ- (for सत्य-) M2 -विक्रम, M3 कर्शन
(for दर्शन)

40 D1 om 40 (cf v l 39) —^a) D2 अद्य
(for अद्य) —^b) D2 corrupt, Dn M2 महात्मन
(for दुरा) — After 40^b, K4 5 read 42^{ab} D3
om (hapl) 40^{cd} B1 damaged for 40^c-41^d —^c)
D1 उक्तो (for उक्त) D2 तत्र, D3 (marg as in
text) येन, G2 श्रुत्वा (for तेन)

41 D1 om 41 (cf v l 39) Dn1 om 41-42
Dn2 n3 om 41 B1 damaged —^a) M1 श्रुत्वापि स
(for यो हि श्रुत्वा) D2 च (submetric), G2 वदद्
(for वच) K4 5 D5 7 तथ्य, G3 पार्थ (for पथ्य)
—^b) D3 यथा तथा —^c) K4 B2 D5 7 10 T4 अद्य
मन्यत, B1 2 5 D5 9 T1-3 G2 नाम्न्य, D2 अम्या,
D3 G2 M2 अम्य, M1 2 4 अत्य (for अया) D2
अन्यममन्यत दुर्बुद्धिर (hypermetric) —^d) D1 10 नाश
मुप, T2 नाश उप, T3 नाशमुख (for 'मुखे) K4 5
ध्रुव नाशमुपेक्षित, T1 2 G 'मुपस्थित

42 Dn1 om 42 (cf v l 41) K4 5 read 42^{ab}
after 40^b —^a) K2 मे, G2 वा (for हि) K5
D2 10 11 बहुश K4 5 सार्ध (for सिद्धैर्) —^c) K2
B1 D3 एवं, B2 एत (for एनं) —^d) G2 क्षत्र (for
क्षयं) G1 5 गोत्रे (for क्षत्रे).

क्षयं याता हि राजानो दुर्योधनकृते भृशम् ॥ ४३
 सोऽयं सर्वात्रणे योधानिहनिष्यामि माधव ।
 क्षत्रियेषु हतेष्वाशु शून्ये च शिविरे कृते ॥ ४४
 वधाय चात्मनोऽस्माभिः संयुगं रोचयिष्यति ।
 तदन्तं हि भवेद्वैरमनुमानेन माधव ॥ ४५
 एवं पश्यामि वार्ष्णेय चिन्तयन्प्रजया स्वया ।
 विदुरस्य च वाक्येन चेष्टया च दुरात्मनः ॥ ४६
 संपाहि भारती वीर यावद्वन्मि जितैः शूरैः ।
 दुर्योधनं दुरात्मानं बाहिनीं चास्य संयुगे ॥ ४७

क्षेममद्य करिष्यामि धर्मराजस्य माधव ।
 हत्वैतदुर्वलं सैन्यं धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः ॥ ४८
 संजय उवाच ।
 अभीशुहस्तो दाशार्हन्तथोक्तः सव्यसाचिना ।
 तद्वलौघमभिप्राणामभीतः प्राविशद्रणे ॥ ४९
 शरासनवरं धोरं शक्तिक्कण्टकसंवृतम् ।
 गदापरिवपन्थानं रथनागमहाद्भुतम् ॥ ५०
 ह्यपचिलताकीर्णं गाहमानो महायशः ।
 व्यचरत्तत्र गोविन्दो रथेनातिपताकिना ॥ ५१

C १ 1324
B. 9 24 53
K 9 25 55

43 B₁ damaged for 43^{ab} D₁ om 43^a-45^b —^b) K₂ s निर्य, D_n D₂ s - यदुक्त, T₁ 2 नियुक्त, G₁ निरुक्त (as in text) D₃ चैत्र (hypermetric) (for वै) —^c) K₂ D₃ जाता, B₁ D₁ s 7 10 T G₁ 2 M गता, G₃ श्रुता (for याता) K₁ - महामानो (for हि राजानो) D₂ क्षय यावति राजानो, D₃ एते गमिन्ति राजानो (hypermetric) —^d) T₁ 2 M₁ - कृतेन हि (M₁ वै) (for कृते भृशम्)

44 D₁ om 44 (cf. v l 43) —^a) K₁ - मोत्र, D₁ योद्य (for सोऽयं) M₂-1 योधान —^b) D_n D₅ 7 विहनिष्यामि, T₂ 4 G₁ s M₂-1 निहनिष्यति — D_n D₃ om (hapl) 44^c-45^d —^c) K₂ s हतेष्वासो, K₄ महेश्वासो, D_n 2 n₃ D₃ हतेष्वेषु (for 'प्राशु)

45 D₁ om 45^{ab} (cf v l 43) D_n D₃ om 45 (cf v l 44) —^b) S₁ K₁-3 सयोग, D₂ s 2 n T G M₁ सयुगे (for 'ग) D₁₀ संयुगं चोदयिष्यति —^c) T₁ G M महद् (for भवेद्) D_n 2 n₃ D₂ 7 युद्धम् (for वैरम्) —^d) D₆ अनुमानं हि (for नेन)

46 ^a) T₁ एष (for एव) —^b) K₁ s D_n D₁ G₁ स्वय, B₁ यया, D₃ om (for स्वया) — D₁ om 46^{cd} —^d) D₃ दुरात्मनि

47 D₁ reads 47^{ab} after 48^b —^a) D_n T₃ सयार्ता, T₁ G₂ M₁ s संयाति (for 'हि) B D₃ 9 मारतान, D₁ कौस्व, T₂ om, G₂ मारत (for ती) T₃ वीरो K₁ s D₁ s 5 - 10 11 T₁ 2 तस्माद्याहि चमू वीर —^b) T₁ युधि (for यावद्) S₁ K₁-3 दुर्निशितं, D₁ ववशतं, M₃ मनिशितं (for हन्मि शितं) D₃ विधु-न्वन्तिशितं शरैः, T₃ युज्यामि निशि, G यद्वन्मि (G₂ 'द्व स्व) निशि — D₁ om 47^{cd} M₃ om, 47^c-49^d —^c) D₃ 10, 11 महाबाहो (for दुरात्मान)

48 M₃ om. 48 (cf v l 47) —^a) K₂ क्षयम्, K₄ (marg) जयम् (for क्षेमम्) B₁ D_n 1 n₃ D₂ s - गमिष्यामि (for करि) — After 48^b, D₁ reads 47^{ab} D₁ om 48^{cd} —^c) D₁ [पु]न, G₂ [पु]न (for [पु] तद्) D₂ 7 दुर्वल —^d) G₃ पाडव (for पश्यत) — After 48, S₁ K₁ s ins an addl colophon

49 M₃ om 49 (cf v l 47) B₁ s 6 D_n 1 n₂ D₁ s 2 9 M₁ om. the ref., D_n 3 reads it on marg —^a) D₁ corrupt K₁ s B D₂ s 8 8-n अभीषु (for 'शु) D₃ दशार्हस्व —^c) B₃ तुलौघम्, D_n D₁ T₄ G M₁ त व, D₁ तद्वलौघम् —^d) D_n अभीत, T G तुणं स, M₁ 2 4 तुणं तु (M₁ 'जं) (for अभीत) D₃ प्रविशद् S₁ K₁-3 महद्, K₁ s बली, D₁ 10 बल, D₂ 3 बलात् (for रणे) D₁ अभिप्रा विशदय्युत

50 D₁ om 50-52 —^a) K₂ 4, 5 B₂ D₁ s 5 T₁ s G₁ M (M₂ [sup l₃n] as in text) चनं, B₃ 4 D₃ s बल, D₃ 9 चने, T₂ 4 चय (for चर) D₁₀ 11 Bom. ed गता (Bom. ed कृत) स्वशरैर्वीर —^b) D₃ 10 11 सकल, D₃ वजित (for सवृतम्) —^c) K₂ D_n 2 n₃ पथाना, T G पापार्ण (for पन्थान) —^d) G₃ नार्ग (for नाग) D_n D₃ महद् (for महा)

51 D₁ om 51 (cf. v l 50) G₁ s om. 51-53 —^a) D₂ -पत्रि, T₂ 4 -पक्षि (for -पत्ति) K₂ रथा कीर्ण, D₃ समा, D₁ तला, T₃ राणा (for रता) —^b) D₁ महात्माना (for यशा) —^c) K₁ s D₃ 4 6 T₃ व्यचरस्व, D₁ T₂ विचरत् (for व्य) —^d) K₂ [अ]पि (for [अ]ति) T₃ 4 G₂ M स्वर (T₁ G₂ स र) - येनाशुपातिना

52 D₁ om 52 (cf v l 50) G₁ s om 52 (cf

C. 9 1325
B. 9 24 54
K. 9 23 56

ते हयाः पाण्डुरा राजन्वहन्तोऽर्जुनमाहवे ।
दिक्षु सर्वास्वदृश्यन्त दाशार्हेण प्रचोदिताः ॥ ५२
ततः प्रायाद्रथेनाजौ सव्यसाची परंतपः ।
किरञ्चरशतांस्तीक्ष्णान्वारिधारा इवाम्बुदः ॥ ५३
प्रादुरासीन्महाज्जशब्दः शराणां नतपर्वणाम् ।
इषुमिश्राद्यमानानां समरे सव्यसाचिना ॥ ५४
असज्जन्तस्तनुत्रेषु शरौघाः प्रापतन्धुवि ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शा गाण्डीवप्रेषिताः शराः ॥ ५५
नरान्नागान्समाहत्य हयांश्चापि विशां पते ।

अपतन्त रणे वाणाः पतंगा इव घोषिणः ॥ ५६
आसीत्सर्वमवच्छन्नं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
न ग्राजयन्त समरे दिशो वा प्रदिशोऽपि वा ॥ ५७
सर्वमासीजगत्पूर्णं पार्थनामाङ्कितैः शरैः ।
रुक्मपुङ्खैस्तैलधौतैः कर्मारपरिमार्जितैः ॥ ५८
ते दह्यमानाः पार्थेन पावकेनेव कुञ्जराः ।
समासीदन्त कौरव्या वध्यमानाः शितैः शरैः ॥ ५९
शरचापधरः पार्थः प्रज्वलन्निव भारत ।
ददाह समरे योधान्कश्मग्निरिव ज्वलन् ॥ ६०

v l 51) —^a) Ms हेहया (for ते हया) Ds
पादव, S (except T1, G1 s om) पादरा (for
पाण्डुरा) —^o) D1 सर्वाश्च (for 'सु) B1 D2 s 9
दृश्यन्त, T2 दृश्यन्ते (for [अ]दृश्यन्त) —^d) Dn D2
s 7 प्रणो (D1 'नो)दिता

53 G1 s om 53 (cf v l 51) —^a) D5, 7 रणे
राजन् (for रथेनाजौ) —^b) Dn D7 Ms परतप —^o)
Dn शरशतैस्, D1 **शतैः, T2 शरवरास्, G2 शिता
व्दारास् (for शरशतैस्) Dn तीक्ष्णैर्, D1 तीक्ष्ण
(for तीक्ष्णान्). —^d) K4 s चारिधाराम् K2 Dn2 ns
D1 s Ms 4 इवाम्बुदा (D1 'द, D2 'दै), D2 10 11
घनो यथा

54 D1 om. 54-56 —^a) K4 s D2-s 7 T1. 2 Ms
महा (for महान्) —^o) D1 corrupt B2 s s D2
ताड्यमानाना; M1 s 4 छादयामास (for छाद्यमानाना)
—^d) D1 S (except T1) समामे (for समरे) Dn D2
सव्यसाचिन, M1 s 4 पादुनन्दन

55 D1 om 55 (cf v l 54) —^a) K4 D2 4
G2 s अमज्जन्त, D2 अमज्जन्तस्, T1-3 G1 असज्जन्तस् (T2
'त), M1 2 'कश्च, M2 4 'कोपि (for 'जन्तस्)
—^b) K4 D1 M1 2 4 शरैव प्रा (D1 'घान्प्रा)पतन्धुवि,
D1 शरौघा प्रापतत वै —^o) G1 s इद्रायुध (for
'शन) D1 9 स्पशौ —^d) Dn2 ns D2 7 गाजीव
D2 T2 प्रेरिता, D1 प्रेषितं, D1 'ताम् (for 'ता)
S1 K1-3 शिता, D1 रणे, D7 शरान् (for शरा)

56 D1 om. 56 (cf v l 54) —^a) D1 रथान्
(for नरान्) S1 K (except K3) D1 10 T1 2 समा
माय (for 'हय) —^o) K4 s प्रपततो, T2 आपतते,
T2 4 G न्यपतन्त (for अ') D2 10 11 वीरा (for
वाणा) —^d) Dn घर्षिण, G2 घोषिण (for 'ण)

57 ^a) Dn आरात् (for आसीत्) D2 - T1-3 G1
Ms अत्र (T2 'वि)च्छिन्न, D2 अविच्छिन्न, G2 अपि छन्न
(for अवच्छिन्न) —^b) Dn2 ns D1 s 7 गाजीव T2
प्रेरितै — After 57^b, K2 reads 58^{cd} K3 om
(hapl) 57^c-59^d B1 om. (hapl) 57^c-58^b G2 om
57^{cd} —^o) K4 Dn D2 s s 7 9 T2-4 M प्रज्ञायन्त D1
दिश (submetric), S (G2 om) संग्रामे (for समरे)
—^d) B1 s D2 विदिशो (for प्र') Dn2 ns D2 s 7 च
(for अपि) D1 प्रदिशो वा रणागणे

58 K3 om 58, B1 om 58^{ab} (for both, cf v l
57) G2 reads 58^{ab} after 59 —^a) K4 s (marg
as in text) सजम् (for सर्वम्) K4 तृणं, D2 पूर्व,
T2 सर्व (for पूर्ण) S1 K1 2 जगत्सर्वं पूर्णमासीद् —^b)
S1 K1. 2 गाडीवप्रेषितै शरै (= 57^b), K4 s शराणा नत
पर्वणा — D1 om. from 58^c up to 9 24 2^d G1 s
M1 s om (hapl) 58^c-59^d K2 reads 58^{cd} after
57^b —^o) M4 रुक्म (for रुक्म-) T2 पुण्य (for
पुङ्खस्) D2 तैलधूतै, T शि (T1 श)तैर्वाणे, M2 4
शिलाधौत (for तैल') —^d) K3 कदार (for कर्मार)

59 K3 om 59 (cf v l 57) D1 G1 s M1 s
om. 59 (cf v l 58) S1 K1. 2 om. 59 —^a) Dn
दह्यमानाश्च, T2 ते हन्यमाना (for ते दह्य) —^b) D2
[पु]व (for [ह]व) Dn कुञ्जरान् —^o) D2 7 समा
सीदन्ति, T1 2 'सीनास्तु, T2 4 'सीदस्तु, G2 'सेदुस्तु
(for 'सीदन्त) Dn2 ns D2 7-9 T2 कौरव्य D2 10 11
पार्थ न प्रा (D2 प्र)जहुर्वोरा —^d) G2 वार्यमाणा (for
वध्यमाना) D2 7 सिते — After 59, G2 reads 58^{ab}

60 D1 om. 60 (cf v l 58) —^a) K4 s चार
(for शर-) —^b) Dn प्रगर्जन्, D7 प्रज्वलन् S1 K1

यथा वनान्ते वनपैर्विसृष्टः

कक्षं दहेत्कृष्णगतिः सघोषः ।

भूरिद्रुमं शुष्कलतावितानं

भृशं समृद्धो ज्वलनः प्रतापी ॥ ६१

एवं स नाराचमणप्रतापी

शराचिर्लुचावचतिग्मतेजाः ।

ददाह सर्वा तव पुत्रसेना-

ममृष्यमाणस्तरसा तरस्वी ॥ ६२

तस्येषवः प्राणहराः सुमुक्ता

नासज्जन्यै वर्मसु रुक्मपुङ्खाः ।

न च द्वितीयं प्रमुमोच बाणं

नरे ह्ये वा परमद्विपे वा ॥ ६३

अनेकरूपाकृतिमिहिं बाणै-

र्महारथानीकमनुप्रविश्य ।

स एव एकस्त्व पुत्रसेनां

जघान दैत्यानिव वज्रपाणिः ॥ ६४

C. 9 137
B. 9 24 66
K. 9 23 68

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

Ds 1 पार्थिव (Ds °व), Ds 10 11 भास्कर, Ds भारत (for °त) — °) Ks Ds Ts तदा ह (Ts हि) (for ददाह) Ts घोरा, Ms 2 कुद्र, Ma 4 पार्थ (for योधान्) — °) Ś1 K1-3 कक्षम्, Ds काष्ठम्, Ds Ts कक्षम् (Ts °क्षाम्)

61 D1 om. 61 (cf. v l 58) — °) Ms 4 तपाते (for वनान्ते) Ks 5 (orig) तनयैर्, Ks (marg) M पवनैर् B Dn1. n2 Ds 7 8 वनगैर्, Dns Ts-4 G वन जैर्, Ds पवने, Ds च नगैर्, Ds वनगो, Cs वनपैर् (as in text) Dn1. n2 विसृष्ट Ds यथा वनादे पवनेन सृष्ट — °) Ś1 K1 2 कक्ष्य Ts 3 Gs दहन (for दहेत्) Ds कृष्णगतिं Ks न घोरा, Ks B Dn Ds-3 8 10 11 Ts G1. 3 सुवोष, Ds T1. 3 Gs सुवोर, Ts तु घोरा (for सवोष) — °) Ks भूमि (for भूरि) Ks सुपु, Ds Gs गुल्म (for शुष्क) B1 Ds 5 7 9 10 लतावतान, Dn विमान, Ds वनात्, T1 2 प्रतान (for वितानं) — °) T1 2 वन, Ts 4 यथा, G1 8 सत्ये (for भृश) Ks Ds T1-3 G M समिद्धो, Ds न विद्धो, Ts प्रवृद्धो (for समृद्धो) Ks B1 Ts G1 8 ज्वलन, Ds ज्वलन

62 D1 om 62 (cf. v l 58) Ks 5 om. (hapl) 62° — °) D4-7 Ms नग, D10 11 गणान्, Ms नगै (for नग) — °) Ds corrupt Ts शराभिर् (for शराचिर्) Dns युग्म, Ts 4 G M शस्त्र (for तिग्म) — Ts om 62° — °) Ts सेनां (for सर्वा) Ds ददाह मेना तव पुत्रस्य सर्वाम् — Dn om. (hapl) 62°-64° — °) Ds अमृष्यमाणा Gs अमृष्यमाणस्तु तदा स धन्वी

63 D1 om 63 (cf. v l 58) Dn om 63 (cf. v l 62) — °) Ms प्राणहता Ks 5 सुमुक्ता, Ds सुमुक्ता, Ds तु मुक्ता, T1 समस्ता, Ts विमुक्ता (for सु) — °) Ks भामज्जन्यै, Ds नानाजवैर्, Ds 1 नास-ज्जत, Ts 3 न सज्ज (Ts ज्य) तो, T1 ह्यासज्जतो, Gs स सज्जतो, Ms 2 4 न सज्ज (Ms ज्य) ते, Ms नाना विधा (for नासज्जन्यै) Ds 1 Ms मर्मसु Ts 4 G1 2 M चित्र (for रुक्म) T1 न ज्ञायते वर्मसु रुक्मपुङ्खा, Gs सज्जत वै वर्मविचित्रपुङ्खा — °) B Ds 8. 6-9 Ts स, Ds स्त (for च) Bs Ds Ts Gs 3 Ms स, G1 सु (for प्र) B1 reads from च बाण up to वज्रपाणि (in 64°) on marg T1 3 काष्ठ (for बाण) — °) Ks नरेण्ये (sic) (for नरे ह्ये) T1 स रये, Ts [बा]पि रये, Ts द्विरये (for परम) Gs नरे ह्ये बापि द्विपे रये वा

64 D1 om 64 (cf. v l 58) Dn om 64° (cf. v l 62) B1 reads 64 on marg — °) Ts सु, T1 G1 8 च, Gs स (for हि) Ts चरैर् (for बाणैर्) Ms अनेकरूपै खगैर्महारथो — °) Ds महव् (for महा) — °) Ś1 K1 8 एवैकस्, Ds एक एव (by transp), Ds एव पुन, Ds 7 एकमेकस् Ds एव एकस्, T Gs 8 एक एव (Ts °न), M एकनाथो Ś1 K1 2 4 D10 11 पुत्रस्य सेना — After 64°, Ks ins

137* धनंजय संयति सायकैर्वा ।

— °) Dn जवेन, Ds जहार (for जघान) Ts सैन्यान् (for दैत्यान्) Ts हस्त (for पाणि)

२४

संजय उवाच ।

अस्यतां यतमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।

संकल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनंजयः ॥ १

इन्द्राशनिसमस्पर्शानविषह्यान्महौजसः ।

विसृजन्दृश्यते बाणान्धारा मुञ्चन्निवाम्बुदः ॥ २

तत्सैन्यं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं किरीटिना ।

संप्रदुद्राव संग्रामात्तत्र पुत्रस्य पश्यतः ॥ ३

हतधुर्या रथाः केचिद्धृतमृतास्तथापरे ।

भग्नधनुगचक्रेपाः केचिदासन्निधां पते ॥ ४

अन्धेषां सायकाः क्षीणास्तथान्ये शङ्गीडिताः ।

अक्षता युगपत्केचित्प्राद्रवन्भयपीडिताः ॥ ५

केचित्पुत्रानुपादाय हतभूयिष्ठगहनाः ।

विचुकुशुः पितृनन्ये सहायानपरे पुनः ॥ ६

वान्धवांश्च नरव्याघ्र भ्रातृन्संवन्धिनस्तथा ।

Colophon om in D₁ — *Adhy name* Śi अर्जुन
युद्धं, K₁ 8-8 T₁ अर्जुनवाक्यं, D₂ दुर्योधनमैक्यक्षय
— *Adhy no* (figures, words or both) B₁ D₁₀ S
24, Dn 22, D₁ 23 (as in text), D₁₁ 25
— *Sloka no* K₁ 58, Dn₁ 59, Dn₂ n₃ 60, D₁
65

24

1 D₁ om 1-2 (cf v 1 9 23 58) —^a) K₁ 5
D₂ 10 पश्यता, T₁ 4 G युध्यता (for अस्यता) K₁
B₂ 5 D₁ 8-10 पतमानाना, D₁ S (except T₁ 2) लघु
हस्ता (D₁ 'भ्या), D₁ परमास्त्राणा (for यतमानाना)
—^b) Śi K₁ 2 शराणा दुर्निवर्तिना —^c) D₂ (marg,
orig as in text) व्यथ (for मोघ) — D₁ om
1^d-2^e —^d) Dn₂ n₃ D₁ 3 गाजीवेन

2 D₁ om 2, D₁ om 2^{ab} (for both, cf v 1
1) —^a) D₂ रुद्राशनि, G₁ 8 इन्द्रायुध (for 'शनि)
— B₁ reads 2^b on marg —^b) K₁ 5 अविपक्ष, B
(except B₁) 'सहान्, D₂ पञ्चान्, D₂ तैरमहान्
(for अविप) D₁ महायशा, T₁ 4 G₁ M समतत
(for महौजस) —^c) T₂ विसृज्य T₁ 4 G₁ 8 M
राजन् (for बाणान्) —^d) Dn₂ n₃ D₂ 10 T₁ G₂ M₂-4
धारा

3 ^a) D₂ 9 भरतश्रेष्ठ — Dn om 3^c-4^b —^c) B₂
D₁ S (except T₁ 2) संग्रामे (for 'मात्) — After 3,
D₂ 10 11 ius

138* पितृन्प्रावृन्परित्यज्य वयस्यानपि चापरे ।

[D₂ प्रावृन् (for प्रावृन्)]4 Dn om 4^{ab} (cf v 1 3) K₁ 5 om 4 D₁

om 1-16 —^a) K₁ G₁ हता (for हत-) D₂ धुर्यान्,
D₂ पुत्रो, T₂ 3 G₁ यु (G₁ यु)ग्या, G₂ युद्धा (for
युर्या) D₂ रथान्, T₁ तथा, T₂ तत्रा, T₁ 4 G
M₁ 4 हता (for रथा) —^b) D₂ सुनान, D₁₀ T₂
सूतस् (for -सूतास्) T₂ M₁ रथा परे —^c) B
(except B₂) Dn D₂ 1-9 भग्नेषा (B₁ 3 'शा) युग
(D₁ 1 रथ) चक्राक्ष, S (except T₁ 2) युगचक्राक्षम (T₂
G₂ 'श्र भ) ग्राश्च — D₁ om (hapl) 4^d-5^d, B₁
reads the same on marg —^d) T₂ 4 G₁ 8 प्रादुरासन्
(for केचिदा) — After 4, the sequence in T₂
is 8, 6, 7, 5

5 For the sequence in T₂, cf v 1 4 D₁ 6 om
5 (cf v 1 4) B₁ reads 5 on marg T₁ 2 transp
5^{ab} and 5^{cd} —^a) D₂ अन्धेषा (for अन्धेषा) K₁ 5
(marg as in text) कीर्णास्, B₁ ध्रुण्णास्, D₂ छि
न्नास् (for क्षीणास्) S (except T₁ 2) अपरेषा शरा
(T₂ G₂ तथा) क्षीणास् —^b) D₁₀ 11 बाण, T₂ मृदा
(for शर) T₂ 4 M₁ 2 -वि (T₁ -वी) क्षता (for -पीडिता)
— K₁ 5 D₁ om (hapl) 5^{cd} —^c) D₁ सायुद्धाद् (sic)
(for युगपत्) S (except T₁ 2) अपरे चाक्षता केचिद्
—^d) D₂ व्यावृन् D₂ शर (for भय) Śi K₁
मिहुता, T₁ विह्वला (for -पीडिता) D₂ प्राद्वचि स्
चापरे, D₂ 'वतश्च पीडिता

6 For the sequence in T₂, cf v 1 4 D₁ om
6 (cf v 1 4) —^b) D₂ हता (for हत) K₁ 5
D₂ 10 11 T₂ G₂ वाधवा (for वाहना) —^c) K₁ 5
प्रचुकुशु, D₁ विकुशुश्च (for विचुकुशु) Dn₁ n^a D₂ 10
त्वन्ये, Dn₁ स्वेव (for अन्ये)

7 For the sequence in T₂, cf v 1 4 D₁ om
7 (cf v 1 4) —^a) T₁ G₁ 8 पादवाश्च (for वान्ध')

दुद्रुवुः केचिदुत्सृज्य तत्र तत्र विगां पते ॥ ७
 ब्रह्मोऽत्र भृशं विद्धा मुखमाना महारथाः ।
 निष्टनन्तः स्म दृश्यन्ते पार्थवाणहता नराः ॥ ८
 तानन्ये रथमारोप्य समाश्वास्य मुहूर्तम् ।
 विश्रान्ताश्च वितृष्णाश्च पुनर्युद्धाय जग्मिरे ॥ ९
 तानपास्य गताः केचित्पुनरेव युयुत्सवः ।
 कुर्वन्तस्तव पुत्रस्य शामनं युद्धदुर्मदाः ॥ १०
 पानीयमपरे पीत्वा पर्याश्वास्य च वाहनम् ।
 वर्माणि च समारोप्य केचिद्धरतसत्तम ॥ ११

समाश्वास्यपरे भ्रातृनिक्षिप्य शिविरेऽपि च ।
 पुत्रानन्ये पितृनन्ये पुनर्युद्धमरोचयन् ॥ १२
 सज्जयित्वा रथान्केचिदधामुख्यं विशा पते ।
 आपुत्य पाण्डवानीकं पुनर्युद्धमरोचयन् ॥ १३
 ते शूराः किङ्किणीजालैः समाच्छन्ना वभासिरे ।
 त्रैलोक्यविजये युक्ता यथा दैतेयदानवाः ॥ १४
 आगम्य सहसा केचिद्रथैः स्वर्णविभूषितैः ।
 पाण्डवानामनीकेषु धृष्टद्युम्नमयोधयन् ॥ १५
 धृष्टद्युम्नोऽपि पाञ्चाल्यः शिखण्डी च महारथः ।

C. 9 1553
B. 9 25 16
K. 9 24 17

B. नरव्याघ्रा, G² नरानन्ये (for नरव्याघ्र) —^b)
 D¹ तदा (for भ्रातृन्) M² तदा (for तथा) —^d)
 om. 7^c-8^d —^c) D¹¹ दुद्रुवु (for दुद्रुवु)

8 For the sequence in T₃, cf. v l 4 D¹ om 8
 (cf. v l 4) D³ om 8^{ab} (cf. v l 7) —^a) K¹ :
 विद्धा —^b) D² पूज्यमाना, G² हन्य (for मुख)
 D² विद्या पते, D¹ S (except T₁ :) विचेतस (for महा
 रथा) —^c) K¹ : D² : निस्त्रम (K² D² न) तत्र,
 D³ D¹¹ निश्चनत, D¹⁰ निश्चसति, T G M¹ नष्ट
 मजा (for निष्टनन्त) S¹ K D¹ : च (for स्म)
 T₂ लिप्यते (sic) (for दृश्यन्ते) —^d) D¹ नृप (for
 नरा) K² पार्थवाणैर्विद्या पते

9 D¹ om 9 (cf. v l 4) —^a) D¹ : हेन्योन्यं
 (for तानन्ये) —^b) K¹ : B Dn D¹ : ११ आ (D³
 ह्य) आश्वास्य, D³ : १० T₁ : आ (D¹⁰ ह्य) आश्वास्य च (for
 समाश्वास्य) D¹ पुन पुन, T₃ : G मुहुर्मुहु (for मुह
 र्मुहम्) —^c) K² विशाताश्च (for विश्रान्ताश्च) Dn
 D² : १ विस्मृष्टाश्च, D¹ [अ]पि दृष्टाश्च, G³ विपृष्णाश्च
 (for वितृष्णाश्च) T₃ विश्रान्ताश्च वितृष्णाश्च —^d) K²
 om पुनर्युद्धाय M¹ दत्त्याय (for युद्धाय) D¹ वन्ध्या,
 T₁-3 G² जग्मिरे (for जग्मिरे)

10 D¹ om. 10 (cf. v l 4) —^a) D² टपास्य
 (for अ) T₄ G¹ M² नरा, G² नरान् (for गता)
 D¹ किञ्चित् —^c) K¹ कुर्वन्त, M² त्ति (for तस)

11 D¹ om 11 (cf. v l 4) —^a) S¹ K¹ : अपरेपा
 वा (for 'रे पीत्वा) —^b) D¹ पर्याश्वास्य, T₁ : M³
 समाश्वास्य (for पर्या) K² वानर (sic), K¹ : D¹
 T₁ : M वाहनान् (for 'नम्) —^c) K¹ D¹ चर्माणि,
 M³ सवाणि (for वर्माणि) D³ om. च —^d) T G M¹
 जग्मुर् (for केचिद्) Dn¹ सत्तमा

12 D¹ om 12 (cf. v l 4) —^a) B₁ : 5 D³ :
 T₁ G¹ : M³ परे (for [अ]परे) B₃ (also as in
 text) राजन् (for भ्रातृन्) —^b) G¹ corrupt S¹
 K₁ : २ श्वरे, B₃ समरे (for शिविरे) T₃ : G² : ३ शि-
 शून (for ऽपि च) D निक्षिप्य शिविरेषु च —^d)
 Dn D³ : १ अवर्तयन्, D² अवर्तत (for अरोचयन्) D³
 पुनर्युद्धे मनोदधन्, T₂ : G पुनर्युद्धाय रोचयन्

13 D¹ om 13 (cf. v l 4) S¹ K₁-3 B₂ D¹⁰
 om (hapl) 13 D³ reads 13 twice —^a) D¹
 नर्जयित्वा —^b) K¹ प्रत्य, T₁-3 G² M¹ मुख्या, T₄
 M₂-4 मुख्यान् (for मुख्य) T₃ : G M₁. 2. 4 विशेषत,
 M₂ विचेतम (for विशा पते) —^c) D¹ आहत्य, T₃
 G¹ M आहत्य (for आहुत्य) —^d) K¹ : ३ अवर्तत (for
 अरोचयन्) G² पुनर्युद्धाय रोचयन्

14 D¹ om 14 (cf. v l 4) —^a) D¹⁰ वि (for
 ते) D³ केकिनी (for किङ्किणी) D² जाल- (for
 जालै) —^b) Dn T₂ G² समाच्छिन्ना, D³ (sup lin
 as in text) : मन्ना (for छन्ना) S¹ K (except
 K₃) B₂ : Dn T₂ वभासिरे, D³ सिता, D³ शिरे (for
 सिरे) —^c) T₂ समरे, T₃ विजय (for ये) T₃
 रिक्त्वा (sic) (for युक्त्वा) —^d) K² D² : दैत्येय-
 T₁ : दैवत, T₃ G ते दैत्य, M₂-4 दैत्याश्च (for दैतेय)

15 D¹ om 15 (cf. v l 4) —^a) S¹ K₁ आगत्य
 —^b) D¹ हेम, D³ : सर्व (for स्वर्ण) Dn D³ : १
 विभूषणै, D³ भूषणै (submetrio) (for विभूषितै)
 M राजवा (M₂ तत्र वा) जिरयद्भिर् —^d) K² : Dn¹
 D₂-5 अयोधयस्

16 D¹ om. 16 (cf. v l 4) K¹ : D³ om (hapl)
 16 D¹⁰ repeats 16^{ab} after 16 —^a) D³ च (for
 ऽपि) T₃ G पांचाल —^b) D¹ S (except T₁ :)

C. 9. 1954
B. 9 25 17
K 9 24. 17

नाकुलिश्च शतानीको रथानीकमयोधयन् ॥ १६
पाश्चात्यस्तु ततः क्रुद्धः सैन्येन महता वृतः ।
अभ्यद्रवत्सुसंरब्धस्तावकान्हुन्तुमुद्यतः ॥ १७
ततस्त्वापततस्तस्य तव पुत्रो जनाधिप ।
बाणसंघाननेकान्वै प्रेषयामास भारत ॥ १८
धृष्टद्युम्नस्ततो राजंस्तव पुत्रेण धन्विना ।
नाराचैर्बहुभिः क्षिप्रं बाह्वोरुरसि चार्पितः ॥ १९
सोऽतिविद्धो महेष्वासस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
तस्याश्वांश्चतुरो बाणैः प्रेषयामास मृत्यवे ।

[अ]पराजित (for महारथ) — °) D₂ नाकुलिश्च, T₃ लक्ष् D₁₁ तु (for च) — °) S₁ B₂ D_{n1} D₃ 5 7 T₁ 2 M₁ अयोधयत् — After 16, D₁₀ repeats 16^{ab}

17 D₁₀ om. 17^{ab} — °) S₁ K (except K₈) पाचा ल्यश्च, D₁ धृष्टद्युम्नस्, D₄ पाचालास्तु, T₈ G M₁ 'लस्तु D₈ सुस, T₈ G₂ तथा, T₁ महा, G₁ 4 तदा (for तत) D₄ क्रुद्धा, S (except T₁ 2) राजन् (for क्रुद्ध) — °) D₄ वृता, T₈ पुन (for वृत) — °) K₄ 5 M अभ्यधावत्सु, D₂ 'द्रवत्सु, D₆ 'द्रवत्, T G 'धावत् (for 'द्रवत्सु) K₈ B₈ 4 D₂ 1 'सरब्धास्, K₃-5 B₁ 2 D₃ 10 11 S सकुद्धस्, B₅ D₅ 8 संरब्धास्, D_n सकुद्धास्, D₆ सरुद्धस्, D₉ सरधास् (for 'सर व्धस्) — For 17^{cd}, D₃ subst

139* अभ्ययुस्त्रावकान्मुद्धे शतशोऽथ सहस्रश ।

18 °) D_n च, D₂ तान् (for तु) D₈ 3 पततस् (for [आ]प°) M₂-4 तत्र (for तस्य) D₄ तेपामा पतता तूणं — °) K₂ B₁ D₂-4 6 11 T₁ G₂ M₁ जनाधिप, B₈ नराधिप (for जना°) D₁ पुत्रस्त्व सुयोधन — For 18^{cd}, D₄ subst

140* एकैक दशभिर्बाणैरविध्यद्भरतर्षभ ।

19 °) K₂ धीमता, D₁ संगत (for धन्विना) — °) D_{n2} om बहुभिः क्षिप्र K₈ 4 क्षिप्रैर्, K₅ D_{n1} n₉ क्षिसैर्, M₂-4 तूणं (for क्षिप्र) — For 19°, D₃ 8 10 11 subst

141* नाराचैर्धनाराचैर्बहुभिः क्षिप्रकारिभि ।
and ins after it

142* वत्सदन्तैश्च बाणैश्च कर्मारपरिमार्जितै ।
अर्माश्च चतुरो हत्वा

सारथेश्चास्य महेन शिरः कायादपाहरत् ॥ २०
ततो दुर्योधनो राजा पृष्ठमारुह्य वाजिनः ।
अपाकामद्वतरथो नातिदूरमरिंदमः ॥ २१
दृष्ट्वा तु हतविक्रान्तं स्वमनीकं महाबलः ।
तव पुत्रो महाराज प्रययौ यत्र सौबलः ॥ २२
ततो रथेषु भग्नेषु त्रिसाहस्रा महाद्विपाः ।
पाण्डवानाश्चिनः पञ्च समन्तात्पर्यवारयन् ॥ २३
ते वृताः समरे पञ्च गजानीकेन भारत ।
अशोभन्त नरव्याघ्रा ग्रहा व्याघ्रा धनैरिप ॥ २४

— °) S₁ K₁-3 D₁ 2 1 1 चार्चित, K₄ T₄ चार्पयत्, K₅ चाधित (sic), D₂ पार्पत, D₄ पार्थिव, M₁ चार्चित (for चार्पित)

20 °) K₁ [s]भि (for स्ति) D₈ र्द्धो (for विद्धो) M₂-4 महाबाहुस् (for महेष्वास) — °) D₁ गाढविद्ध, D₁₀ तोष्ठापित (for 'रित) — °) M₁ बाहान् (for बाणै) — °) G₃ मन्यवे (for मृत्यवे) — °) K₂ अपारयत्, D_{n2} n₈ D₁ 'तयत्, D₄ 'हरत् (for 'हरत्)

21 °) K₄ वाजिन M₈ 4 पृष्ठवाह्येन वाजिना — °) K₂ 3 M₁ 4 अपाकामद्, D_{n1} T₁ 2 अपाकमत्, D₁ प्रदु द्राव (for अपाकामद्) D₂ अतिरथो, D₄ रथानीकान्, T₁ 2 च विरथो; T₈ हत° (for हत°) — °) K₄ 5 B₂ 4 6 D_n D₁ 3 8 9 G₂ 3 अरिंदम, D₃ नृपोत्तम (for अरिंदम)

22 D₁ om 23 — °) K₄ च (for तु) D₁ 5 7 S (except T₁ 2) -भूयिष्ठ (for -विक्रान्त) — °) D_n D₂ 5 7 महारथ, D₈ T₁ 2 'बलं, T₈ 4 G₁ 2 M₁ 2 4 अमर्षण, G₃ मनीषिणा, M₃ अरिंदम (for महाबल°) — °) D₄ ततो राजन्, D₁₀ महाराजा (for 'राज) — S₁ K₁ 2 om (hapl) 22^d-25^a — °) D_{n1} om प्र D₂ सौबल

23 S₁ K₁ 2 om 23 (cf v l 22) — °) D₁ भग्ने दुर्योधने तत्र — °) D₂ 4 G₂ त्रिसहस्र (D₁ 'स्त्रा) (for 'साहस्रा) T₈ द्विसहस्रमिता द्विपा — °) D₁₀ corrupt D_{n2} n₈ पादवा Bom Kumbh ed सर्वान् (for पञ्च)

24 S₁ K₁ 2 om. 24 (of v l 22) D₁ om 24-25 — °) B₂ 4 हता, T₈ 4 पार्या (for वृता) — °) B₈

ततोऽर्जुनो महाराज लब्धलक्षो महाभुजः ।

विनिर्णयो रथेनैव श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ॥ २५

तैः समन्तात्परिवृतः कुञ्जरैः पर्वतोपमैः ।

नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्गजानीकमपोथयत् ॥ २६

तत्रैकत्राणनिहतानपश्याम महागजान् ।

पतितान्पात्यमानाश्च विभिन्नान्सव्यसाचिना ॥ २७

भीमसेनस्तु तान्दृष्ट्वा नागान्मत्तगजोपमः ।

करेण गृह्य महतीं गदामभ्यपतद्वली ।

अवप्लुत्य रथात्तूर्णं दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ २८

तमुद्यतगदं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथम् ।

वित्रेसुस्तावकाः सैन्याः शकृन्मूत्रं प्रसुप्तुवुः ।

आविशं च बलं सर्वं गदाहस्ते वृकोदरे ॥ २९

गदया भीमसेनेन भिन्नकुम्भात्रजखलान् ।

धावमानानपश्याम कुञ्जरान्पर्वतोपमान् ॥ ३०

प्रधाव्य कुञ्जरास्ते तु भीमसेनगदाहताः ।

पेतुरार्तस्वर कृत्वा छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥ ३१

तान्भिन्नकुम्भान्सुवहून्द्रवमाणानितस्ततः ।

पतमानाश्च संप्रेक्ष्य वित्रेसुस्तव सैनिकाः ॥ ३२

C. 9 1372
B 9 25 35
K 9 24 35

गजानीकेषु, G³ द्विजानीकेन (for गजा³) —^c) K⁸ B (except B²) D⁸ s s T³ G² s M² s नरव्याघ्र, Dn³ D² s s 7 10 11 महागज (for नरव्याघ्रा) —^d) D³ व्याघ्रा नरवृ, S तारागणैर् (for व्याघ्रा वर्णैर्)

25 Ś¹ K¹ s om 25^a (cf v 1 22) D¹ om. 25 (cf v 1 24) —^b) K² लब्धलक्षो K² D⁴ T² s G M² s नर, K³ यद्वा (for भुज) M¹ प्रययौ यत्र सौयल (= 23²) —²L om. 25^{cd} —^c) G³ निर्ययो स (for विनिर्ययो)

26 ^a) D³ स, D¹⁰ om., G¹ s ते (for तै) K² s s G¹ परिवृता, D¹ वृत्त (for वृत्) Dn¹ समतात्परिवृत शूरै (hypermetric) —^b) D¹ फागुन कुज रोत्तम —^c) D² 7 विमलैस्, T² विविधैस् (for विमलैस्) —^d) T² त्वानीकम् (for गजा³) D (except D² s s) S (except T⁴) अयोधयत्

27 ^a) D³ corrupt Dn D² s s 9 10 [ए]व (for [ए]क) D² चाप (for बाण) —^b) D² रथान (for गजान) —^c) D² परितान्, T² घानितान् (for प³) G² पतमानाश्च (for पाल्य³) —^d) K² s B D G² M¹ निभिन्नान् (G² M¹ णान्), T¹ 2 निर्भन्नान्, T³ 4 निखीणान् (for विभिन्नान्)

23 ^b) D¹ गजान् (for नागान्) T⁴ मत्तान् (for मत्त) D³ गजोपमान् T² नागान् पर्वतोपमान् —^c) D² 10 11 [आ]द्राय, D¹ प्रगृह्य (hypermetric) (for गृह्य) —^d) B¹ अभ्यगमद्, D¹ T G M¹ s प्रवद् (for पतद्) D² वली M² s कालदडोपमा गदो — D¹ om. 28^{ef} —^e) K⁴ s B¹ 4 D (except D¹ s, D¹ om) अथाप्लुत्य, B² s अत्र (B² था)प्लुत्य (for प्लुत्य)

29 ^a) D² तमतक, T² समुद्यत (for समु³)

—^b) K⁸ महारथ, D⁸ रथान्, M⁸ रथा (for रथम्) —^c) B¹ s s D⁸ 4 वित्रेपुस्, D⁸ विप्रस्तास (for वित्रेसुस्) D¹ s सर्वे, T G योधा, M¹ योधा, M² s नागा (for सैन्या) —^d) K⁸ B¹ s s D⁸ s 10 11 शकृन्मूत्रे, K¹ s D¹ s s सकृन्मूत्र K² s D² 10 11 S (except M⁸) च, B² वि (for प्र) K¹ s D² s 7 शुश्रु, Dn² n³ D² s सुश्रु — D¹ om. 29^{ef} —^e) D³ आविश्य, T² आविर्दं (for आविर्भ) D² 7 बल G² दृष्ट्वा (for सर्वं) —^f) K⁴ गदाहस्तं वृकोदरं

30 D¹ reads 30 twice —^a) D² (second time) भीमसेनस्य —^b) D² 7 रजस्वलान्, T G कृतघ्नान्, M क्षरद्वान् (for रजस्वलान्) D¹ भिन्नकुम्भास्तदा गजा, D¹ (first time) त गजा निहत मृधे (sio), D¹ (second time) जुंभमानगलस्यलान् — After the first occurrence of 30^b, D¹ ins

143* पाल्यमानान्प्रपश्याम छिन्नकुम्भाक्षरद्वान् ।

— D¹ om 30²-31^b —^c) Dn T² अपश्याम; D¹ (first time) समताश्च (for अपश्याम) —^d) D¹ (second time) आर्तकृदिन (for पर्वतोपमान्)

31 D¹ om 31^{ab} (of v 1 30) —^a) Ś¹ K¹ s Dn D² s 7 प्रधा (K² दा)न, K⁴ अवध्य, K⁵ D² 10 11 प्राद्वन्; T⁴ प्रधाय (for प्रधाव्य) —^b) B² नदार्थिता D¹ भीमसेनेन ताडिता —^c) K⁴ s स्वनं (for स्वरं) —^d) G¹ M² s भिन्न (for छिन्न)

32 ^a) K² corrupt D¹ s 10 11 प्र (for तान्) D² 10 11 T¹ 2 तु (for सु) —^b) Ś¹ K¹ s D⁸ द्रव मानान्, D¹ द्राव्यमाणान्; D¹ T⁴ G² s धावमानान् (for द्रवमाणान्) Dn¹ n³ D² s 7 T³ ततस्तत, D¹ समस्तत (for हतस्तत) —^c) D¹ s 7 पाल्यमानाश्च (D² 7 नास्), D³ पतमानं, D⁸ यतमानाश्च (for

८९ 1973
B 9 25 38
K 9 24 18

युधिष्ठिरोऽपि संकुद्धो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
गृध्रपक्षैः शितैर्वाणैर्जम्बुवै गजयोधिनः ॥ ३३
धृष्टद्युम्नस्तु समरे पराजित्य नराधिपम् ।
अपक्रान्ते तव सुते हयपृष्ठं समाश्रिते ॥ ३४
दृष्ट्वा च पाण्डवान्सर्वान्कुञ्जरैः परिवारितान् ।
धृष्टद्युम्नो महाराज सह सर्वैः प्रभद्रकैः ।
पुत्रः पाञ्चालराजस्य जिघांसुः कुञ्जरान्ययौ ॥ ३५
अदृष्ट्वा तु रथानीके दुर्योधनमरिदमम् ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतपर्मा च सात्वतः ।

पतमानांश्च B₁ D₅ १० T₁ ३ तु, D₃ सु (for च)
—^d) B₁ ६ D₁₀ वित्रेपु (D₁₀ 'द्यु)स K₄ ६ सैनिकान्

33 D₁ om 33-50 —^a) D₁ तु (for सपि) D₃
युधिष्ठिरोपि संकुद्धे —^o) B₁ ३-५ D (except D₃, D₁
om) गाध्र (for गृध्र) K₄ ६ B D (D₁ om) T₁ M₂-4
पत्रै (for पक्षै) D₃ १ T₂ मितैर् —^d) D₁ निजम्बुर,
T जम्बुवै (for जम्बुवै) D₃ जयगृद्धिन, T₃ G₂ गुल्मयो
धिन (for गज) D₃ 10 11 निज्युर्वै यमसादन.

34 D₁ om 34 (of v 1 33) —^a) B (except
B₂) Dn D₉ च (for तु) —^b) T₁ नराधिप — Dn₁
n₃ D₂ ६ १ om 34^{cd}, Dn₂ reads the same on marg
—^o) B₁ ४ अपाक्रान्ते —^d) M₃ हये (for हय) K₄ ६
पृष्ठे, Dn₃ D₉ 10 T₃ M₂ ४ पृष्ठ (for -पृष्ठ) D₃
समासुत

35 D₁ om 35 (of v 1 33) —^a) D₁ G₂ दृष्ट्वा
तु; T₃ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा च) D₁ कुञ्जरान् (for पाण्ड
वान्) —^b) D₁ पाण्डवै (for कुञ्जरै) Dn₁ परि**
तान् —^o) T₁ ३ समेतैश्च (for धृष्टद्युम्नो) D₁ [s]पि
राजैर्, T₂ महाराजन् (for राज) —^d) D₁₀ 11 सहसा
समुपाद्रवत् —^e) B₁ ३ ६ D₉ 11 पचाल, D₁ पाचाल
—^f) S कौरवान् (for कुञ्जरान्)

36 D₁ om 36 (of v 1 33) —^a) S₁ K₁-३ T₄
G₃ अय दृष्ट्वा, D₁ अदृश्यत, T₃ G₂ अथादृष्ट्वा (for अदृष्ट्वा
तु) D₂ ६ १ रथानीक, D₉ G₃ 'नीकेर् (for 'नीके)
—^b) K₃ अरिदम, Dn₂ n₃ D₃ 'दम, T₃ ४ G₂ M₂-4
अवस्थित (T₃ 'ता, M₃ 'ते) (for अरिदमम्) —^d)
G₃ सात्वकि (for सात्वत) —^e) D₃ ४ T₂ ३ क्षत्रिया
(for 'यास्) D₃ चैव (for तत्र) —^f) D₃ रूपो
(sio), T G नो (for तु)

अपृच्छन्क्षत्रियांस्तत्र क्व नु दुर्योधनो गतः ॥ ३६
अपश्यमाना राजानं वर्तमाने जनक्षये ।
मन्वाना निहतं तत्र तव पुत्रं महारथाः ।
विपण्णवदना भूत्वा पर्यपृच्छन्त ते सुतम् ॥ ३७
आहुः केचिद्व्रते स्रते प्रयातो यत्र सौवलः ।
अपरे त्वमुग्रंस्तत्र क्षत्रिया भृशविक्षताः ॥ ३८
दुर्योधनेन किं कार्यं द्रक्ष्यध्वं यदि जीवति ।
युध्यध्वं सहिताः सर्वे किं वो राजा करिष्यति ॥ ३९
ते क्षत्रियाः क्षतैर्गात्रैर्हृतभूयिष्ठगाहनाः ।

37 D₁ om 37 (of v 1 33) —^a) S₁ K₁ ३
अपश्यमान न, D₁₀ 11 तेपश्यमाना, S (except T₁ २)
अपयात (M₂-4 इयतो) हि (for अपश्यमाना) —^b)
S₁ K₁-३ D₁₀ 11 दिन (for जन) —^c) K₃ मन्यत,
T₃ ४ G₂ मत्वा तं (T₃ तु) (for मन्वाना) D₂-५ हि
(for नि) D₁₀ मन्यमाना हतं तत्र —^d) D₃ 10 11
वियणं (for विपण्ण) —^e) D₂ पर्यपश्यन्त (for
'पृच्छन्त) T₃ क्षपृच्छन्त तत्र ते सुत

38 D₁ om 38 (of v 1 33) —^a) D₁ स ते
(for हते) Dn₂ om सूते —^b) K₁ प्रयाते, M₁
प्रययौ (for प्रयातो) D₂ १ सौवल, D₉ सौवले
— After 38^b, S₁ K D₃ ४ ३ 10 11 T₁ ३ read 42^{cd} for
the first time, repeating it in its proper place.
—^c) B₁ दुद्रुवस् (sio), D₉ ९ प्रा (D₉ चा) दुवस् (for
स्व) D₃ किं व (for तत्र) —^d) K₂ D₁ क्षत्रिय
S₁ दक्ष (for भृश) Dn₂ n₃ D₁ -विक्षिता, T₃ ४ G₂
विक्षिता, M₁-३ पीडिता (for -विक्षिता)

39 D₁ om 39 (of v 1 33) —^b) K₁ ३ D₂ ३
६-१ 11 द्रक्ष्यध्व, B₁ दुष्कर, Dn रक्षध्वं, D₁ सूख
(sio), D₁₀ प्रेक्ष्यध्वं, M₂-4 दृश्यत् (for द्रक्ष्यध्व)
D₁ T₁ जीवितं (for जीवति) —^c) D₃ युध्य च, G₃
युध्यस्व, M₃ वध्यध्व (for यु) —^d) K₁ ३ Dn
D₂ ६-१ नो, D₃ T₁ ३ G₁ ३ वा (for वो) G₁ ३
om from जा up to येन स (in 41^b) — After
39, G₂ 11s

144* ततस्ते क्षत्रिया सर्वे स्वधर्मेषु व्यवस्थिता ।

40 D₁ om 40 (of v 1 33) G₁ ३ om 40 (of
v 1 39) —^a) M transp ते and क्षत्रिया B₁ D₉
क्षतैर्देहैर्, D₃ क्षतगात्रा —^b) B (except B₂) Dn
D₂ ६ १-९ चाधवा (for -चाहना) —^c) D₁ संपीडिता

शरैः संपीड्यमानाश्च नातिव्यक्तमिवाब्रुवन् ॥ ४०

इदं सर्वं बलं हन्मो येन स परिवारिताः ।

एते सर्वे गजान्हत्वा उपयान्ति स्म पाण्डवाः ॥ ४१

श्रुत्वा तु वचनं तेषामश्वत्थामा महाबलः ।

हित्वा पाञ्चालराजस्य तदनीकं दुरुत्सहम् ॥ ४२

कृपश्च कृतवर्मा च प्रययुर्यत्र मौवलः ।

ग्यानीकं परित्यज्य शूराः सुदृढधन्विनः ॥ ४३

ततस्तेषु प्रयातेषु घृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।

आययुः पाण्डवा राजन्विनिघ्नन्तः स्म तावकान् ॥ ४४

दृष्ट्वा तु तानापततः संप्रहृष्टान्महारथान् ।

पराक्रान्तांस्ततो वीराभिराशाञ्जीविते तदा ।

विगर्णमुखभृयिष्ठमभवत्तावकं बलम् ॥ ४५

परिक्षीणायुधान्दृष्ट्वा तानहं परिवारितान् ।

राजन्बलेन ह्यङ्गेन त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥ ४६

आत्मनापञ्चमोऽयुध्यं पाञ्चालस्य बलेन ह ।

तस्मिन्देशे व्यवस्थाप्य यत्र शारद्वतः स्थितः ॥ ४७

C 9 1299
B 9 25 53
K. 9 24 52

गात्र, T₃ प्रवृद्धमागात्र, G₂ सविध्यमानात्र (for सपी
ड्य) D₁-4 10 11 तु (for च) —^d) D_n D₂ 5
नाभिन्यक्तम्, D₁ न ना (for नाति) K₂-5 इति
ब्रुवन् D_n 2 न वाब्रुवन्, D₁ 10 11 G₂ M₂ अया, T₃
जनाब्रुवन् (for इवा)

41 D₁ om 41 (cf. v. l. 33) G₁ s om up to
येन स्म (cf. v. l. 39) —^a) D₁ तत (for इदं)
D₂ 9 सर्व (for सर्वं) D₂ 1 बल D₁ 5 7 इत्वा, T₃
महो, G₂ यतो, M हन्म (for हन्मो) —^b)
K₁ 5 B₁ D₂ 10 येनास्, D₁ ये वास्यान्, T₃ येन
मं, T₃ येन व, G₂ यैश्च म (for येन स्म) D₁
चारका, D₁ 1 पालि (D₁ लि) जा, G₁ वारिता (for
वारिता) —^c) D₁ 1 एवान्, M₁ एष (for एते)
B₂ D₁ 1 T₁ 2 M₁ मवान्, D₂ 10 T₃ G₂ 3 सर्व (for
सर्वे) —^d) S₁ K₁-4 हु (K₁ ह) पयाति, K₁ युपा,
B₁ 8 D₂ 10 T₁ 2 M₂ 4 डपा, D_n D₅ समा, D₂
तमा, D₁ T₂ 4 G₂ उपयाता, D₃ डपायति (for
उपयान्ति) D_n D₂ 5-7 G₂ च, D₁ तु (for ल)
D₁ पाडवान्, G₃ पाडव

42 D₁ om. 42 (cf. v. l. 33) —^a) K₂ corrupt
D₁ 1 च (for तु) —^b) B₂ रय, D₂ यल, G₂
चली (for चल) —^c) S₁ K₂ D₂ 4 8 10 11 T₁ 2 read
42^a for the first time after 38^b —^c) B D_n D₂
5-7 2 (second time) 9 10 (second time) T₃ G₂ M₂-4
मित्रा, D_n (second time) जित्वा, G₂ हत्वा (for
हित्वा) B₂ पंचाल, D₃ (first time) पाचाल्य (for
पाञ्चाल) —^d) K₁ 5 (bo'h second time) T₃ तदा
नीकं K₁ (second time) निरुत्सह, D_n D₅ सुदु मह
(for दुरुत्सहम्) B₂ तमनीक तु दु सह

43 D₁ om 43 (cf. v. l. 33) —^a) T₃ M₂ कृतश
(for कृपश्च) —^b) K₂ D_n T₃ M₂ 4 प्रययौ, D₁
प्रयाता (for प्रययुर) S₁ K₁ 2 4 6 D_n D₂ 8 10 11

ययुर्यत्र म (D₂ च) सौबल —^d) D₁ मुदा (for शूरा)
T₃ ते (for सु) D₁ 3 (except T₁ 2) योधिन् (for
धन्विन्)

44 D₁ om 44 (cf. v. l. 33) —^b) K₂ B D₁
c 9-11 T₁ 2 G₂ पुरस्कृता, T₃ 4 M₁ पुरसरा (for पुरो-
गमा) —^c) D₂ 1 पादयान्नाजन्, T₂ वानीक —^d)
B₁ विनिघ्नस्ते, D₂ विनिद्वत, T₁ 2 4 G₂ विनिघ्नति (for
घ्नन्त) D₁ 3 तु, D₁ 9 च (for स्म) B₂ तावका
D_n निघ्नतस्तावकात्रणे

45 D₁ om 45 (cf. v. l. 33) —^a) D₁ आपत
नान् (for तत) K₁ 5 दृष्ट्वा तु पतिताञ्छुरान् —^b)
K₂ सद्धष्टान् (submetric) —^c) K₂ 4 B₂ D_n D₂ 8
1 7 8 परा (K₂ रि) क्रानास्, D₁ T₁ G₂ M अप (G₂
पा) क्रातास्, T₁ 2 अपक्रातास्, T₃ अल (for परा)
K₁ D₂ 1 तदा, B (except B₂) D₂ 9 तथा (for ततो)
K₂ वीर, K₂-5 B₁ 8 D_n D₂ 3 5-7 10 11 वीरा, T₁ 8
दृष्ट्वा, T₃ 4 G₂ M राजन् (for वीरान्) —^d) K₂ D_n
D₂-4 6 7 10 S निराशा, K₁ 5 B D₂ 9 11 निराश
K₁ जीपित (for ते) S [5] भवन् (for तदा) —^e)
T₁ G₂ विपण्ण (for विवर्ण)

46 D₁ om 46 (cf. v. l. 33) —^a) B (except
B₂) D_n D₂ 5 7-9 परि (D_n 1 री) क्षीणबला (D₂ ला)-
न्दृष्ट्वा —^b) G₂ तावकान् (for तानह) D₂ पर्यवा
किर, D₁ 10 परिवान् (submetric) (for परिवारितान्)
—^c) D_n व्रजन्, D₁ राजा (for राजन्) K₁-8 8 B
D_n 1 D₂ 9-11 व्यगेन, K₁ अगेन, D_n 2 8 चागेन,
D₂ 6 S अय (T₃ ह्य)गेन (M₁ ण), D₂ दिशेन (for
व्यङ्गेन) —^d) T₃ कृत्वा (for त्यक्त्वा)

47 D₁ om 47 (cf. v. l. 33) —^a) K₁ आत्मान
(for आत्मना) S₁ K₂ D_n D₂ 8 5-7 10 11 G₂ युदे,
K₁ 5 T₃ G₂ C₁ युध्यन्, D₁ युद्धात् (for युध्य)

C. 9 1290
D. 9 25 53
K. 9 24 52

संप्रयुद्धा वयं पञ्च किरीटिशरपीडिताः ।
धृष्टद्युम्नं महानीकं तत्र नोऽभूद्रणो महान् ।
जितास्तेन वयं सर्वे व्यपयाम रणात्ततः ॥ ४८
अथापश्यं सात्यकिं तमुपायान्तं महारथम् ।
रथैश्चतुःशतैर्वीरो मां चाभ्यद्रवदाहवे ॥ ४९
धृष्टद्युम्नादहं मुक्तः कथंचिच्छान्तवाहनः ।

पतितो माधवानीकं दुष्कृती नरकं यथा ।
तत्र युद्धमभूद्धोरं मुहूर्तमतिदारुणम् ॥ ५०
सात्यकिस्तु महाबाहुर्मम हत्वा परिच्छिदम् ।
जीमग्राहमगृह्णान्मां मूर्च्छितं पतितं भुवि ॥ ५१
ततो मुहूर्तादिव तद्रजानीकमवध्यत ।
गदया भीमसेनेन नाराचैरर्जुनेन च ॥ ५२

—⁶) K₂ B₁ 4 5 D₃ पंचाल (K₂ 'ल्य) स्य, T₈ पाद-
वानां, G C_v पादवस्य (for पादालस्य) D₁ यलेन च,
D₅ T₁ 2 'न हि, T₄ G C_v महदल (for यलेन ह)
—⁷) Ś₁ K B₂ D₃ 6 10 11 व्यवस्थाय —⁸) K₂ तत्र
B₈ D₈ 10 सारद्वत, D₁ शारद्वत K₁ 5 तत, D₁ कृत
(for स्थित)

48 D₁ om 48 (cf. v 1 33) T₈ repeats 48^{ab}
after 49 —^a) D₃ corrupt Ś₁ K₁ 2 ते, K₄ 5
D₂ 7 8 10 T₁ 2 त (for स) K₃ प्रवृत्ता, K₁ 5 च
युद्धा (K₅ 'द्धा), B₂ D₂ प्रयुध्य, B₁ 5 -प्रयुक्ता, D₇
9 10 T₂ 8 (first time) प्रयुक्ता, T₄ G M₁ 2 प्रविद्धा,
M₃ 4 प्रवृत्ता (for प्रयुद्धा) D₈ ये च (for पञ्च)
D_n तच्च (D_{n1} 'त्र) युद्धे वय पञ्च, D₁ ततो मम बल
सर्वं —⁶) D₂ 7 T₂ किरीटी- D₁ पीडित —⁷)
D₃ 9 धृष्टद्युम्न K₂ महावीर, K₈₋₅ B (except B₂)
D_n D₁ 4-5 8 9 M₁ सहानीक (D₃ 'कस्), D₃ 10 11
महारौद्र (D₃ 'द्रस्) (for 'नीक) T G M₂₋₄ धृष्टद्युम्नस्य
चानीके (M₃ 'क) —⁸) K₁ 5 D_n D₂ 5 7 T₁₋₃ G₁ 8
यत्र B (except B₂) D₁ 8 G₂ रण (for रणो) K₄ B
(except B₂) D₃ 8 G₂ महत्, D₁ पुन (for महान्) —⁹)
T G निजितास्ते (T₈ 'ताश्च, T₄ 'ता स्य), M₂₋₄ ह-
(M₃ ग/तास्तेन (for जिता) B₂ जिता सर्वे वय तेन
—⁷) Ś₁ K₁ 2 D₈ M₃ व्यपयाम, T₁ 3 व्यपयामो,
T₂ 'याता (for 'याम) M₁ रण (for रणात्)

49 D₁ om 49 (cf. v 1 33) —^a) K₄ D₂ 8
M सात्यकिं च, T₈ 4 'किनम् (for 'किं तम्) —⁶)
K₁ 5 B₂ D₁ 7 11 T₄ उपायात, D₃ 'यंत, D₃ 10
उपयां (D₁₀ 'या) त, M₁ [अ]प्युपायातं, M₂₋₄ व्युपयातं
(for उपायान्त) T₈ 4 बल (for -रथम्) —⁷) T₂
corrupt. D₇ 9 शरैर् (for -शतैर्) K₁ 5 वीरैर्,
D₄ T₈ 4 G M₂₋₄ वीरं (for वीरो) —⁸) Ś₁ K₁ 2
चाभ्यद्रवद्, D_n चाप्य, D₃ 10 11 अभ्य, D₄ T₈ 4
G M चा (D₁ आ) सादयद् (for चाभ्यद्रवद्) K₄ 5
अभ्यद्रवत्तादाहवे, T₂ चाभ्यद्रवत् आहवे —After 49,
T₈ repeats 48^{ab}

50 D₁ om 50 (cf. v 1. 33) D₃ om. 50^{ab}
—^a) K₂ D₁ मुक्तं D₈ धृष्टद्युम्नो ह मुक्तश्च —⁶)
K₄ छत्र, D₁ कात-, G₁ ज्ञात (for ध्रान्त-) K₃
B (except B₂) D₂ 8 9 11 बाहनाद् —After 50^b,
D₁₀ reads 52^c-53^d. —⁷) D_{n1} n₂ पर्वतो, D₂
पतित (for 'तो) D₂ 4 T₁ 2 माधवानीके —⁸)
D₈ दुष्कृते, T₁ 4 G₂ 8 M₁ 2 4 दुष्कृतिर्, M₃ दुष्कृति
D₃ 10 T₁ 2 नरके, D₄ निरये (for नरक) —⁹)
T₈ 4 G₂ 8 M ततो (for तत्र, D₈ भूतम् (for युद्धम्)
B₁ 5 G₃ महत् (for अभूद्) G₁ 8 क्रूर (for घोर)
—⁷) D_{n1} अभि, D₂ 2 (margin as in text) 7 अपि,
M हव (for अति) D₁₀ मुहुर्घोर****

51 D₁ reads 51 followed by 145*, after 55, all
the three stanzas being read after the ref pre-
ceding 9 26 1 —^a) D₁₀ om from सात्यकि up to
ततो (in 52^a) D₁ 6 च (for तु) K₃ D₃ महाराज
(for 'याहुर) —⁶) D₃ corrupt D_{n1} D₄ 9 मर्म
(for मम) D₅ परिच्छिद् T₈ 4 G₁ मोहयि (G₁
सामह) ह्वा परिक्षत, G₂ मोहयिस्वा सुदारुणं, G₃ मा
हत्वा परिरक्षित —⁷) D₂ अपृच्छन् (sic), T₈ गृहीत्वा
(for अगृह्णान्) M मा (for सा) —⁸) G₁ परम
(for पतत) —After 51, D₁ ins

145* सर्वे जयाय धावन्ति मया लब्धोऽद्य संजय ।

इति ध्रुवाण शैनेयो राजन्मामग्रहीत्तदा ।

52 D₁₀ om ततो (cf. v 1 51) D₁ om 52-54
—^a) T₂ तथा (for ततो) T₁ 2 एव (for इव) D_n
D₂ 5 7 तु, D₈ त; T₁ 2 [अ]य (for तद्) —⁶)
D₈ 8 9 अवध्यत, D₁ अवध्यत, T₈ अवध्यत, T₄ अम
ज्यत (for अवध्यत) D_n D₂ 5-7 राजानीकस्य मध्य (D_{n1}
पृष्ठ) त —D₁₀ reads 52^c-53^d after 50^b —⁸)
D₃ वा (for च)

53 For the sequence in D₁₀, cf. v 1. 52 D₁
om 53 (cf. v 1 52) —^a) K₃ D_{n2} n₃ D₂ 6 7
अभिपिष्टैर्, B₁ 5 D_{n1} D₃ 9 अति, D₃ 4 T₈ 4 G₁

प्रतिपिष्टैर्महानागैः समन्तात्पर्वतोपमैः ।

नातिप्रसिद्धेव गतिः पाण्डवानामजायत ॥ ५३

रथमार्गास्ततश्चक्रे भीमसेनो महाबलः ।

पाण्डवानां महाराज व्यपकर्षन्महागजान् ॥ ५४

अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।

अपश्यन्तो रथानीके दुर्योधनमरिन्दमम् ।

राजानं मृगयामासुस्तत्र पुत्रं महारथम् ॥ ५५

परित्यज्य च पाञ्चालं प्रयाता यत्र सौवलः ।

राज्ञोऽदर्शनसंविशा वर्तमाने जनक्षये ॥ ५६

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

२५

संजय उवाच ।

गजानीके हते तस्मिन्पाण्डुपुत्रेण भारत ।

वध्यमाने बले चैव भीमसेनेन संयुगे ॥ १

चरन्तं च तथा दृष्ट्वा भीमसेनमरिन्दमम् ।

दण्डहस्तं यथा क्रुद्धमन्तकं प्राणहारिणम् ॥ २

समेत्य समरे राजन्हतशेषाः सुतास्तव ।

C 9 1403
B 9 24 3
K 9 25 3

प्रतिपि(D₁ 'पि)ष्टैर्, T₁ G₁ M 'विष्टैर् (for 'पिष्टैर्)
S₁ K₁ 2 यथा (for महा) D₁₀ 11 ते प्रविद्धा महानागा
—^c) S₁ K₁ 2 प्रमगा, G₁ प्रविद्धा (for प्रसिद्धा)
K₂ D₁₁ D₁ 10 11 G₁ [पु]त्र (for [ह]त्र) K₁ 5 नाभि
प्रति(K₂ 'पि)ष्टे स्वगति, M₁ 2 4 अतिप्रवृत्तैः (M₁ विष्टैः)
रगति — After 53, M₂ 4 ins

146* विनिर्यया रथेनैव श्वेताश्च कृष्णसारथि ।

54 D₁ om. 54 (cf. v l 52) —^a) D₄-7 10 S
रथमार्गं K₁ 5 रथमार्गावर चक्रे, D₂ रथाना तु गर्तं चक्रे
—^b) D₂ महानाग — T₂ 4 G₁ 2 om (hapl) 54^a-56^b
—^d) D₁₀ 11 G₁ M₁ 2 व्यपकर्षन् (for व्यप^c) G₂
नवान् (for महा)

55 For the sequence in D₁, cf. v l 51 T₂ 4
G₁ 2 om. 55 (cf. v l 54) —^b) B₁ 5 शात्वत,
D₁ यादव (for सान्वत) —^d) K₂ 4 D₁ 4 अरिन्दम
(D₁ मौ), G₂ M अमरण (for अरिन्दमम्) — D₁₁
reads 55^a-56^b followed by repetition of 55^a on
marg —^c) K₂ corrupt D₁ राजानो —^f) D₁
रथा, D₂ बल (for रथम्)

56 T₂ 4 G₁ 2 om. 56^a (cf. v l 54) D₁ om.
56 D₁₁ reads 56^a followed by repetition of
56^a on marg —^c) K₂-5 D₂ पांचालान्; B D₂-
7 8-11 T₁ 2 M₁ पांचाल्य K₂ राजानो मृगयामासु (cf.

55^a) —^b) K₂ M₂ 4 प्रयातो D₁₁ याता यत्र च
सौवल —^c) T₂ G₁ M₁ 2 4 राजादर्शन, G₂ M₂
राजद^c (for राजोऽद) D₁ सवित्रा, T₂ सदिग्धा,
T₂ 4 संविशो (for 'शा) —^d) D₁₁ वर्तमान (for 'ने)

Colophon om in D₁ — Adhy no (figures,
words or both) B₂ D₁₀ S 25, D₁₁ 23, D₁ 24
(as in text), D₁₁ 26 — Śloka no K₂ D₁₁ 60

25

1 ^a) D₂ राजानीके (for गजा) T₂ 4 G₁ 2 राजन्
(for तस्मिन्) —^c) D₂ बले, T₄ च ते (for बले)
T G₁ 2 राजन् (for चैव) —^d) T₁ 2 4 G M सर्वश,
T₂ पर्वणि (for सयुगे)

2 ^a) D₁₀ चरतश्च (for चरन्त) D₂ तु (for च)
D₂ ततो, D₂ यथा (for तथा) S विचरतम् (G₁ 2 स
प्र) पश्याम (G₁ 2 मि, M₁ मो) —^b) D₁ 6 अरि-
न्दम, S रणाजिरे (for अरिन्दमम्) —^c) S (except
G₁) इव (for यथा) —^d) M काल प्राणांतकारिण

3 ^a) G₂ सत्येन (for समेत्य) T₁ 4 G₁ 3 सहिता,
T₂ स महा, T₂ [आ]पारिता, G₂ [आ]पततो (for समरे)
D₂ 5 7 समरेभ्येत्य राजेन्द्र —^b) T₂ हता शेषा, G₁ 2
अशेषाश्च (for हतशेषा) —^c) D₂ अदृष्टमाने (sic),
D₁₀ अदृश्यमान K₂ T₂ कौरव्य —^d) D₁₁ om पुत्रे T₁

E 9 14C3
B 9 25 3
K 9 25 3

अदृश्यमाने कौरव्ये पुत्रे दुर्योधने तव ।
सौदर्याः सहिता भूत्वा भीमसेनमुपाद्रवन् ॥ ३
दुर्मर्षणो महाराज जैत्रो भूरिबलो रविः ।
इत्येते सहिता भूत्वा तव पुत्राः समन्ततः ।
भीमसेनमभिद्रुत्य रुद्रधुः सर्वतोदिशम् ॥ ४
ततो भीमो महाराज स्वरथं पुनरास्थितः ।

मुमोच निशितान्वाणान्पुत्राणां तव मर्मसु ॥ ५
ते कीर्यमाणा भीमेन पुत्रास्तव महारणे ।
भीमसेनमपासेधन्प्रवणादिव कुञ्जरम् ॥ ६
ततः क्रुद्धो रणे भीमः शिरो दुर्मर्षणस्य ह ।
क्षुरप्रेण प्रमथ्याशु पातयामास भूतले ॥ ७
ततोऽपरेण भल्लेन सर्वावरणभेदिना ।

नृपे, T₂-4 G₁ 8 M₁ नृप (for तव) —^a) B (except B₂) D₈ 9 G₂ सोदरा, D₂ 4 7 सौदर्या, D₃ ते वयं, D₅ सौदर्य (for सोदर्या) K₂ repeats from सहिता up to महाराज (in 4^a) after इत्येते (in 4^a) D₈ भूता —^c) B D₂ 8 10 अभिद्रु (B₁ 5 'द्रु)वन्, D₁₁ अभी- तवत् (for उपाद्रवन्) — After 3, T G ins

147* श्रुतवान्सजयश्चैव जयरसेन श्रुतान्तक ।

दुर्विमोचनकश्चैव तथा दुर्विपहो बली ।

[(L 1) T₁ G₁ श्रुतवां (for 'वान्) G₂ श्रुतवांश्च सुजा- तश्च (for the prior half) T₄ om, G₂ तथा दुर्विप होरिहा (for the post half) — (L 2) T₄ om the prior half. T₈ दुर्मर्षणकश्च (for दुर्विमोचनकश्च). G₂ दुर्धपणो (for दुर्विपहो) G₂ बली (for बली)]

On the other hand, M₂ 4 ins

148* श्रुतवर्मा श्रुतर्वा च सुजातो दुर्विमोचन ।

4 For the repetition in K₂, of v 1 3 B₁ reads 4^{ab} twice —^a) D₅ 1 दुर्मर्षणो (for दुर्मर्ष) B₁ 8 4 (both times) 8 D₁₁ D₈ 9 11 श्रुतातश्च, B₂ श्रुतायुश्च, D₃ सुजातश्च (sio), G₂ M₂ दुष्प्रधर्षो (for महाराज) S₁ K₁ 2 (both times) 8-5 दुष्प्रधर्षो महा द्याहुर, M₁ 8 4 दुर्मर्षणपुरोगास्ते —^b) D₁₀ जैत्रो, T₈ चैत्रो (for जैत्रो) S₁ K हरि, T₁ 2 [s]नल, T₈ रथ, G₂ रथी, G₂ [s] नृण (for रवि) D₁₂ 18 D₂ 8 7 श्रु (D₂ 7 दा)तायुश्च महाबल (D₂ 'ळ), D₆ वर्णो हृदरथो रथी — After 4^b, B D₁₁ 12 18 (marg) D₂-4 5 (marg, orig after 150*) 6-11 ins

149* जयरसेन सुजातश्च तथा दुर्विपहोऽरिहा ।

[B₁ 4 D₅ (marg) 9 जयरसेन, D₆ दुष्प्रधर्ष (for जय- रसेन) D₁₁ 12 D₂ 5 (orig) 7 श्रु (D₁₁ D₈ [anf lin] 11) नावतो, D₈ सुनामश्च (for सुजातश्च) D₈ 9 दुर्विमहो D₁₁ 12 D₂ 5 (orig) 7 जैत्रो भूरिबलो (D₂ 'लो) रवि (D₁₁ 12 हरि) (= 4^b) (for the post half).]

— B D₁₁ D₂ 5 8 (line 1 on marg) 8-11 cont

150* दुर्विमोचननामा च दुष्प्रधर्षस्तथैव च ।

श्रुतर्वा च महाबाहु सर्वे युद्धविशारदा ।

[(L 1) D₁₀ दुर्विमोचन श्रुतातो (for the prior half) — D₈ reads line 2 after 4^a — (L 2) D₈ श्रुतवांश्च (for श्रुतवां) D₁₁ श्रुतवातो महाबाहो (for the prior half) D₁₁ जैत्रो भूरिबलो हरि (of 4^b) (for the post half)]

— After the above, D₂ (orig) ins 149* — D₈ reads 4^{cd} on marg —^c) S₁ K D₁ 8 10 अन्ये च (for इत्येते) D₃ सहता (for सहिता) D₄ एते चान्ये च सहितास् — K₂ om (i hapl) 4^a-5^a —^c) K₂ 5 T₂ दिश (for -दिशम्)

5 K₂ om 5^a (of v 1 4) D₆ om 5^a-6^a —^a) D₁ गजानीक (for महाराज) —^b) K₄ स रथं; T₂ सुरथं D₁₁ धैर्यमालम्ब्य सुस्थित, D₁ हस्ता स्वरथमास्थित —^d) B₁ वर्मसु, B₅ घर्मसु (sio) (for मर्मसु)

6 D₆ om 6^a (cf. v 1 5) —^a) G₁ तै (for ते) D₁ हन्यमाना, G₂ कीर्यमाणा (for कीर्यं) M₂ om from भीमेन up to मपासेधन् (in 6^a) —^b) D₈ पुत्र स्तव, D₁ तव पुत्रा (by transp), D₆ ततो भीमो —^c) S₁ K₁ अपा*, K₂ उपाद्रुत्य, K₃ D₃ 4 5 10 11 उपा (D₁ समा)सेदु, K₄ 5 B₁ 5 D₅ T₄ उपासेधन्, D₈ T₁ G₁ (also as in text) M अवा (D₈ 'था)सेधन्, T₂ 8 अवासेयन्; G₂ अथासीदन् (for अपासेधन्) —^d) S₁ K₁ कुमा*, K₄ D₃ 4 T₁ 2 प्रपाताद्; K₈ कुमाणाम्, K₅ प्रपाणाद्, B₁ प्रवाणाद्, B₁ 5 D₁₁ D₂ 5 8 10 प्रयाणा (D₁₀ 'ना)द्, T₈ G₂ प्रतोदैद्, T₄ G₁ 8 प्रवाताद्, G₂ (gloss जलाशयाद्) प्रपाणाद् (for प्रवाणाद्) K₂ ***सिव कुजर — For 6^{cd}, D₁ 1 (marg) subst

151* भीममेव समाजघ्न स्वरन्तं पूर्वकिल्बिषम् ।

[D₁ स्मरत]

7 ^a) G₂ क्षुरप्रेण (for तत क्रुद्धो) —^b) B₂ D₆ 1 दुर्मर्षणस्य D₈ शिर उग्रायुधस्य च, S (except T₁ 2) दुर्मर्षणशिरोहरत् (T₈ 'रो महत्, G₁ 'रोहर', G₂ 'रो-

श्रुतान्नमवधीहीमस्तव पुत्रं महारथः ॥ ८
जयत्सेनं ततो विद्धा नाराचेन हसन्निव ।
पातयामाम कौरव्यं रथोपस्थादरिंदमः ।
स पपात रथाद्राजन्भूमौ तूर्णं ममार च ॥ ९
श्रुत्वा तु ततो भीमं क्रुद्धो विव्याध मारिप ।
शतेन गृध्रवाजानां शराणां नतपर्वणाम् ॥ १०
ततः क्रुद्धो रणे भीमो जैत्रं भूरिवलं रविम् ।

त्रीनेतांस्त्रिमिरानर्लद्विपाश्रितिमैः शरैः ॥ ११
ते हता न्यपतन्भूमौ स्यन्दनेभ्यो महारथाः ।
वसन्ते पुष्पशवला निकृता इव किशुकाः ॥ १२
ततोऽपरेण तीक्ष्णेन नाराचेन परंतपः ।
दुर्विमोचनमाहृत्य प्रेषयामास मृत्यवे ॥ १३
स हतः प्रापतद्भूमौ स्वरथाद्रथिनां वरः ।
गिरेस्तु कूटजो भग्नो मास्तनेनैव पादपः ॥ १४

C 9 14/7
P 9 25 17
K. 9 25 15

चिठित्, M₁ 'रोघर' —^d) D₂ T₂ मृतले — After 7, D₁ reads 8^{cd}

8 D₂ om. (hapl.) 8-10 M₂ : read 8 after 10 After 8^a, D₂ reads 10^d-11^b D₂ n₂ om 8^b-10^c D₂ om 8^b D₁₀ repeats 8^b after 13^b —^b) K₂ D₂ : ० सवामरण — M₂ om 8^{cd} D₂ reads on marg 8^c-9^a D₁ reads 8^{cd} after 7 The portion of the text from 8^c up to 20^b is written s^c m in D₁ —^c) K₁ सुवाहुम्, K₂ सुवाहम्, D₁ १ (marg) जयतम् D₂ सुतारम्, D₁ सुनाभम्, D₁ (om.) दातायुम् (for श्रुतान्नम्) D₁ तत्र (for भीमम्) T₂ : ४ अत्रधात्वा (T₂ 'च्छात') क भीमम्, G₁ अवधीच्छुतात क भीमम् (hypermetric), M (M₂ om) अवधीच्छुतात क भीमम् —^d) K₁ : B D₂ D₂-9 T₁ : २ रथ, D : ३ दल, M₁ : ३ रणे (for रथ)

9 D₂ n₂ D₂ om 9 (cf v 1 8) D₂ reads 9^{ab} on marg —^a) K₁ : D : ० जयसेन, M₁ 'हमेनस्' D₂ तथा (for ततो) B₁ reads from विद्धा up to ततो (in 10^a) on marg D₂ हत्वा (for विद्धा) —^c) K₂ D₁ : M₂ कौरव्य, B₂ : T G M₁ : ४ कौरव्यो (for 'व्य') —^d) K₁ D₂ D₁ G अरिंदम, D₂ 'दमं' —^e) K₁ : २ om. 9^a-10^b D₂ om 9^a-10^c —^e) K₂ ततो (for रथाद्) S (except T₁ : २) तूर्णं (for राजन्) —^f) S (except T₁ : २) राजन् (for तूर्णं) M₁ महारथ (for ममार च)

10 D₂ n₂ om 10^{ab}, D₂ om. 10 (for both, cf v 1 8) S₁ K₁ : २ om 10^{ab}, D₂ om. 10^{ab} (for both, cf v 1 9) B₁ reads up to ततो on marg —^a) K₂ D₁ : T₂ : ३ श्रुतवास्तु (D₁ 'श्च', D₂ 'स्त'), K₁ : श्रुतपत्नी, D₂ : सुप (D₂ 'त'र्वा तु, D₁ श्रुतावर्तसः) D₂ श्रुतवाहुम्, M वर्या (for 'र्वा तु) —^b) B (except B₂) D₂ : ३ ११ ते सुत, T₂ भारत (for मारिप) —^c) K₁ : २ म तेन, G₂ शितेन (for शतेन) D₁ T₁

G₁ M गृध्रपत्राणा, D₂ : T₂ राजाना, D₂ गार्धवाजेन, D₂ T₂ G₂ गार्धपत्राणा, D₁₀ गद्यवाताना (sic), G₂ पत्रगृध्राणा (for गृध्रवाजानां) — D₂ reads 10^d-11^b after 8^a —^d) D₂ D₂ : १० शरेण न (D₂ जान, D₁₀ 'णात्') तपर्वणा, D₁ संक्रुद्धस्त्वतयस्तया (sic) — After 10, M₂ : read 8

11 For the sequence in D₂, of v 1 10 —^a) D₁ वलि रणे (for रणे भीमो) —^b) D₂ corrupt. D₂ जह्ने (for जैत्रं) B₂ : नि, G₂ : ३ भूमि (for मूरि) S₁ K₁ : ३-३ D₂ हरि, K₂ हर, T₂ हद, T₂ : ४ रथ, G₂ रथी (for रविन्) D₂ जैत्रं मूरि****, D₂ कर्ण कुदाक्षिण हद —^c) D₁ corrupt. D₂ त्रीनाच्छित्तमिमी राजन् — D₂ om 11^d-14^c

12 D₂ om. 12 (cf v 1 11) —^a) K₁ : D₂ न्यपतद् (sic), D₁ अपतन्, T₁ स पतन् — After 12^b, K₁ reads for the first time, repeating it in its proper place, 13^a, followed by a repetition of 12^b —^c) T₂ तपाते (for वसन्ते) K₁ B₂ D₂ n₂ D₂ : ४ : सयला —^d) K₁ : D₂ : १० निकृता, D₁ पुष्पिता (for निकृता)

13 K₁ reads 13^a for the first time after 12^b, followed by a repetition of 12^b D₂ om 13 (cf v 1 11) —^a) D₂ : १० ११ भलेन, S (except T₁ : २) क्रुद्धस्तु (for तीक्ष्णेन) —^b) D₂ अतकेन, D₂ भलेन च, D₁₀ ११ तीक्ष्णेन च (for नाराचेन) K₁ : B₂ D₂ D₂ : १-१० T₂ G₁ : ३ M₁ परंतप, D₁ तवात्मज (for परंतप) — After 13^b, D₁₀ repeats 8^b —^c) D₂ D₁ श्रुतावर्त समाहृत्य, D₁ दुर्विमोच समा —^d) B₁ प्रेषयामास (for प्रेष)

14 D₂ om 14^{ab} (cf v 1 11) —^a) D₂ चाप तद् (for प्रा) —^b) D₁₀ om, M₂ वर (for वर) —^c) T₁ गिरा (for गिरेस्) D₂ च (for तु) S₁ K₁ : ३ कूलजो, D₂ D₂ कूटजो, T₂ lacuna, T₁ कुरुभो

C. 9 1418
B. 9 25 18
K 9 25 18

दुष्प्रथपं ततश्चैव सुजातं च सुतौ तव ।
एकैकं न्यवधीतसंख्ये द्वाभ्यां द्वाभ्यां चमूमुखे ।
तौ शिलीमुखविद्वाद्भौ पेततू रथसत्तमौ ॥ १५
ततो यतन्तमपरममिवीक्ष्य सुतं तव ।
भल्लेन युधि विव्याध भीमो दुर्विपहं रणे ।
स पपात हतो वाहात्पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ १६
दृष्ट्वा तु निहतान्प्रावृन्वहूनेकेन संयुगे ।
अमर्षवशमापन्नः श्रुत्वा भीममभ्ययात् ॥ १७
विक्षिपन्सुमहचापं कार्तस्वरविभूषितम् ।

विसृजन्सायकांश्चैव विषाग्निप्रतिमान्वहून् ॥ १८
स तु राजन्धनुश्छित्त्वा पाण्डवस्य महामृधे ।
अथैनं छिन्नधन्वानं विंशत्या समवाकिरत् ॥ १९
ततोऽन्यद्वनुगदाय भीमसेनो महारथः ।
अवाकिरत्तव सुतं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २०
महदासीत्तयोर्युद्धं चित्ररूपं भयानकम् ।
यादृशं समरे पूर्वं जम्भवासनयोरभूत् ॥ २१
तयोस्तत्र शरैर्मुक्तैर्यमदण्डनिभैः शुभैः ।
समाच्छन्ना धरा सर्वा खं च सर्वा दिग्गस्तथा ॥ २२

(for कृत्जो) T वृक्षो (for भ्रमो) K₁ 5 गिरेस्तु कृत्जो
भ्रमा, G गिरे (G₂ 'रा') ककुद् (G₃ ककुदि, G₄ कुमुद) जो
वृक्षो, M गिरे कृत्जान्महान्भ्रमो —^a) D₁ 5 T₁ [ए]व
(for [ह]व) K₁ 5 D₂ पादपा, D₁ पावक, T₁ 3 G
पावित (for पादप)

15 ^a) Dn D₂ 7 दुष्प्रथपं K₂ तव सुत (for तत
श्चैव) —^b) D₃ corrupt. K₁ 5 सुजातं, Dn D₂
7 10 सुजातश्च (for 'त') S₁ K D₁ 3 6 10 11 G₂ सुतं,
Dn सुतस्, D₂ सुतस् (for सुतौ) D₁ सुजातस्तु सु
तस्तव —^c) S₁ K₁ 2 om (hapl) 15^c-16^b —^d) K₂
D₁ 3 4 5 10 11 न्य (D₂ सु, D₁ न्य) दनत्, D₁ त्वव
धीत्, T₁-3 G₁ ह्यव, T₁ G₂ अव, G₃ सोव (for
न्यव) T₁ G₂ 8 सखे M₂-4 एतापि वधैरसखे —^e)
K₁ om (hapl) one द्वाभ्या B₂ M शिलीमुखं, D₃
चमूमुख, T G महागल (for चमूमुखे) —^f) K₁
शिलीमुख, D₂ शितो (for शिली) T₁ 2 4 G₃ M
नु (M तु) ज्ञागौ, T₃ G₂ -भिज्ञागौ —^g) K₁ 5
नरसत्तमौ, Dn D₁ T₁ 4 G₁ 3 रथि (for रथं) M₃
युगपत्पेततू रथात्

16 S₁ K₁ 2 om 16^{ab} (cf v l 15) D₁ om 16
—^a) D₁ corrupt B D₂ 8 11 पततम्, D₃ जपत, T₁
[s]भियातम्, G₂ यात तम् (for यतन्तम्) K₁ D₁
अपरं, K₂ D₃ 4 10 11 समरे (for अपरम्) —^b) Dn
D₃ क्षमीरी (D₂ 'वे') क्ष्य Dn D₃ सुत (D₃ 'ता' क्ष्य,
T₁ परतप (for सुतं तव) —^c) S₁ K₁ 2 युधि सज्जे,
K₂ B₂ D₃ 10 11 पातयामास, K₁ 5 D₃ पोययामास,
B₁ 5 प्रविन्याध (submetric), D₃ प्रविन्याध (for
युधि नि) —^d) K₃ corrupt T₂ 3 भूमौ (for भीमो)
D₁ दुर्विपहं, D₃ भीमयल, D₃ दुर्विपह (for 'पह')
—^e) K₁ 4 ततो वाहात्, B₂ D₁ T G रणे राजन्, D₃
रथोपस्थात्, M रथाद्राजन (for हतो वाहात्) —^f)

G₁ 2 मियता (for पश्यता)

17 ^a) D₁ च, D₂ वे, T₁ वि; M₂ om. (for
तु) D₃ निहितान —^b) T₁ एकोपि (for एकेन)
—^c) D₂ 7 तत्र पुत्रो (D₁ अय कृद्धो) महाराज —^d)
K₂ 4 Dn D₁ 2 7 (orig) M₃ श्रुतवान्, D₁ 7 (marg)
T₃ G₂ सुपर्वा (T₃ 'धौ') (for श्रुत्वा) D₃ क्षम्यगात्

18 D₁ om 18^{ab} —^a) B₁ 2-5 D₃ 3 9 विक्षिप्य
(for 'पन्') D₂ T₁ 2 तु (for सु) —^b) K₂ कात-
स्वर (for कार्तं) —^c) D₁ व्यसृजत्

19 ^a) D₃ च (for तु) —^b) D₁ दृष्ट्वा तं (for
अथैनं) —^c) D₁ जतेन, D₃ विंशता (for 'त्या')

20 Dn₁ n₂ om (hapl) 20, Dn₃ reads the same
on marg —^a) T₃ G अय, T₁ तया (for ततो)
Dn₃ [s]न्य (for अन्यद्) —^b) K₂ महारथ, B₂
D₁-7 10 11 S (except T₁ 2) महायल (for 'रथ')
—^c) D₁ अयाकिरत्

21 ^a) D₁ तदानीनु (for महदानीत्) K₁ M₂ 4
ततो, M₃ तदा (for तयोर्) —^b) K₂ भयावहं
—^c) D₁ om 21^{cd} —^d) M₃ यादृशो (for 'शो') D₁
संयुगे, T₃ समर K₂ पूर्णं (for पूर्वं) G यादृश समर
पूर्ण —^e) K₂ D₂ 5 7 दृव, K₃ D₁ 10 11 युधि, K₁ 5
D₁ विभो, B₁ 3-6 Dn D₂ 9 M₂-4 वमौ; B₂ मृधे,
D₃ विभु (for अभूत्)

22 ^a) M₃ ययोस् (for तयोस्) D₁ यत्र, T₂ तु
स (sio) (for तत्र) Dn₃ D₃ 10 11 शितैर् (for शरैर्)
D₁ युक्तैर् (for सुक्तैर्) —^b) D₃ दृष्ट्वा (for दण्ड)
K₁ 5 B₂-7 Dn D₂ 7 T₁ 2 M₂-4 शितै, B₁ D₂ 8-11
M₁ शरै, D₁ 5 शितै, T₃ 4 G मृधे (for शुभै)

ततः श्रुतर्वा संकुद्धो धनुरायम्य सायकैः ।
 भीमसेनं रणे राजन्वाहोरुरसि चर्पयत् ॥ २३
 सोऽतिविद्धो महाराज तव पुत्रेण धन्विना ।
 भीमः संचुक्षुभे क्रुद्धः पर्वणीय महोदधिः ॥ २४
 ततो भीमो रूपाविष्टः पुत्रस्य तव मारिप ।
 सारथिं चतुरश्वाश्चान्वाणैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ २५
 विरयं तं समालक्ष्य विशिखैर्लोमवाहिभिः ।
 अवाकिरदमेयात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २६
 श्रुतर्वा विरयो राजन्नाददे सङ्गचर्मणी ।

अथास्याददतः सङ्गं शतचन्द्रं च भानुमत् ।
 क्षुरग्रेण शिरः कायात्पातयामास पाण्डवः ॥ २७
 छिन्नोत्तमाङ्गस्य ततः क्षुरग्रेण महात्मनः ।
 पपात कायः स रथादसुधामनुनादयन् ॥ २८
 तस्मिन्निपतिते वीरे तावका भयमोहिताः ।
 अभ्यद्रवन्त संग्रामे भीमसेनं युयुत्सवः ॥ २९
 तानापतत एवाशु हतशेषाद्वलार्णवात् ।
 दंशितः प्रतिजग्राह भीमसेनः प्रतापवान् ।
 ते तु तं वै समासाद्य परिवव्रुः समन्ततः ॥ ३०

C 9 1435
B. 9 25 35
K 9 25 23

—^a) D₃ M₃ समाच्छिन्ना D₂ 7 दिश (for घरा)
 D₂ 7 सर्वा D₂ ममाच्छिन्ना घरा सर्वा, T₃ अथैन छिन्न
 धन्वान —^d) D₂ च वे वि, D₁₀ 11 दिशो वै (for च
 सर्वा) D₃ दिशश्च विदिशस्तया, D₁ S (except T₁ 2)
 न प्र (D₁ प्रा)जायत किंचन (D₁ सयुगे) — For 22^{60d},
 D₁ subst

152*

अवच्छिन्ना धराभवत् ।

23 ^a) D₁ 7 (marg) T₃ G₂ सुपर्वा, D₅ 7 (orig)
 श्रुतायु (for श्रुतर्वा) K₃ श्रुतवास्तु तत कुद्धो —^b)
 K₂ 4 B D (except D₁ 4) आदाय, K₃ यम्य च (for
 आयम्य) B₁ D₁₀ आयकै, M₁ २२ कै (for सायकै)
 —^c) M₃ रथे (for रणे) D₁ T₃ 4 G₂ 3 M तृणं
 (for राजन) —^d) ८₁ K₁-3 B D₁ चर्पयत्

24 ^a) D_{n1} स तु, D_{n2} n₃ मृति (for सोऽति)
 —^b) D₁ पुत्रेण तव (by transp) —^c) K₁ प्रभु
 क्षुभे, D_{n2} n₃ स तु, G₂ मञ्जुमित (for मनुक्षुभे)
 B₁ 4 5 D₃ 9 क्षुब्ध (for क्रुद्ध)

25 ^a) D₁ भीमसेनो (for ततो भीमो) D₃ ततोति-
 मानुपो विष्ट —^b) D₁ S (except T₁ 2) तव पुत्रस्य
 (by transp), D₃ सुतस्य तव D₂ 5 7 पश्यत, D₁
 T₁ 2 भारत (for मारिप) —^c) T₁ 2 [s]श्वाश्च (by
 transp), T₃ 4 G [s]प्यवान्, M वाहान् K₁ 5
 सारथिं चतुरश्वाश्च —^d) K₂ 3 B₃ D₅ 7 10 11 T₁ 2 शरैर्
 (for वाणैर्) D₁ यमालय

26 D₁ om 26 —^a) K₅ समालक्ष्य, T₃ G समा-
 लोक्य (for लक्ष्य) —^b) K₅ D_{n1} D₅ 10 विशिषैर्,
 D₃ तैर् (for खैर्) D₈ चाहिभि, T₁-3 G
 वापिभि (for वाहिभि) —^c) D₅ अपाकिरद् —^d)
 D₂ (marg, orig as in text) पीडयन् (for दर्शयन्)

24

[185]

27 ^a) D_{n3} D₅ 7 श्रुतवान्, D₁ T₃ G₂ सु (T₃ स)
 पर्वा, D₃ 4 सुतर्वा (for श्रु) —^b) D₃ जग्राह (for
 आददे) D₁ 4 पङ्ग- M₃ चर्मणी —^c) D₁ T₁ G₁ M
 तस्याय, T₁ तस्य च (for अयास्य) D₁ पङ्ग T₂
 अयादत्त तत सङ्ग, T₃ तस्यादादधत रङ्ग, G₂ चिन्त्या
 धाय तत सङ्ग, G₃ तस्याददद्यादौ त (sic) —^d) D₃
 om च G₂ चर्म वै चद्रभानुमत् —^e) D₃ अपाहरत्
 पाडय

28 D₁ om. 28 D₃ om. 28-29 —^a) K₁-3
 भिक्षोत्तमागस्य ६₁ K₁ 5 तदा, M₁ पुन (for तन)
 T₃ 4 G M₂-4 क्षुरग्रेण हृते (T₁ हर्, G₂ मृते) तन्य
 —^b) T₃ 4 G उ (G ह्यु) उत्तमगे (for क्षुरग्रेण) ८₁ K₁
 2 4 D_{n1} D₁₀ 11 G महात्मना, D₁ रथ (for तन)
 —^c) D_{n1} n₂ D₂ 4 T₂ सु, D₁ T₃ G₂ M न्व (for
 स) —^d) K₁ अनुनादयत्, D₁ दय (for दयन्)

29 D₁ om 29 (of v l 28) T₁ om (hapl)
 29^a-30^d —^b) D₅ तत्काम (for तावका) G₃ मोहि
 तान —K₃ om 29^{ad} —^c) D_{n1} अभ्यद्रवत्, D₅ क्षमि
 द्रवत्, D₁ अभ्यधावत् (for द्रवन्त) M अभ्यद्रवन्तु
 सकुद्धा —^d) D₁ 8 भीमसेने, D₁₀ M₁ 3 सेन (for
 सेन) T₁-3 G₁ युयुत्सवा, M जि (M₁ 3 जि) तामया
 (for युयुत्सव)

30 T₁ om 30^{ad} (of v l 29) K₁ 5 D₁ om
 30 D₅ repeats 30^{ad} after 30 —^a) M आद्रवन्
 (for आपतत) D₁₀ एवाह; T₃ G₁ 2 जौ (for शु)
 —^b) D₃ हवशेष, S शेषान् (for पाद्) T₁ 2 यला
 णवान्, T₃ G महायलान्, M₁ वलादिव, M₂-4 यला
 न्वितान् (for णवान्) D_n D₁ 7 हतशेषवला (D₂ ८₁)
 स्तु तान, D₁ दा मशचम् —^c) K₁ T₂ G₂ 3 M

C. 9 14'6
P. 9 26 35
K. 9 25 34

ततस्तु संवृतो भीमस्तावकैर्निशितैः शरैः ।
पीडयामास तान्सर्वान्सहस्राक्ष इवासुरान् ॥ ३१
ततः पञ्चशतान् हत्वा सवरूथान्महारथान् ।
जघान कुञ्जरानीकं पुनः सप्तशतं युधि ॥ ३२
हत्वा दश सहस्राणि पत्नीनां परमेष्ठिभिः ।
वाजिनां च शतान्यष्टौ पाण्डवः स्म विराजते ॥ ३३
भीमसेनस्तु कौन्तेयो हत्वा युद्धे सुतांस्तव ।

मेने कृतार्थमात्मानं सफलं जन्म च प्रभो ॥ ३४
तं तथा युध्यमानं च विनिघ्नन्तं च तावकान् ।
ईक्षितुं नोत्सहन्ते स्म तव सैन्यानि भारत ॥ ३५
विद्राव्य तु कुरुन्सर्वास्तांश्च हत्वा पदानुगान् ।
दोभ्यां शब्दं ततश्चक्रे त्रासयानो महाद्विपान् ॥ ३६
हतभूयिष्ठयोधा तु तव सेना विशां पते ।
किञ्चिच्छेषा महाराज कृपणा समपद्यत ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

दमित, D₃ दंडित, D₄ ०-11 दशितान् (for 'त')
—^a) D₀ त तु, M₂ 4 केतु (for ते तु) S₁ K₁-3
transp त and वै — After 30, D₀ repeats 30^{ab}

31 ^b) S₁ K₄ 5 B₄ D₁ 2, 6 7 10 11 T₂ 4 तावकान्
(for 'कैर') D₁ T₈ G M निशितेषुभि (for 'ते शरै')
—^d) B₅ [क्षं]रान् (for [क्ष]सुरान्)

32 ^a) K₄ 5 D₁ M पचा (D₁ M 'च' शत — D₂ om
32^{ab} —^b) D₁ कारुपाना, M क्रुदरूपान् (for सवरू-
थान्) D_n सरथान्सपदानुगान् —^d) T₁ सप्त शतान्

33 ^a) K₈ D₄ 10 11 शत (for दश) —^b) T₈ G
पत्नीना निशितै शरै, T₄ पदातीना शितै शरै —^c)
M₁ तु (for च) —^d) K₂-5 B D_n 1 n₃ D₂ 5-9 T G
स (for स्म) S₁ K₁-3 न्य (K₂ वि) राजत D₄ पाण्डवो
विरराज ह

34 ^a) D₄ च (for तु). —^b) D_n D₂ 5 7 युधि;
S (except T₁ 2) राजन् (for युद्धे). —^d) D₂ 7 स
फलं; T₄ स तत्र (for सफलं).

35 D₁ om from 35 up to the end of the adhy.
including colophon —^a) K₂ युधिमानांश्च (sic),
D₃ 10 युध्यमान (for 'न') K₄ 5 D₁ तु, B (except
B₄) D₅ ० वै (for च) —^b) M₂-4 तु (for च)
D₃ तिष्ठतं तावकाग्रणे — K₂ repeats 35^{cd} after 36^b

—^c) T₂ M₃ रक्षितुं (for ई') D₄ नोद्वीक्षितु शक्रुवंश्च
—^d) B D_n D₂ 5 7-9 मारिष (for भारत) K₄ 5 D₅
तव सैन्या ज (K₅ 'न्याज') नाधिप, D₈ 10 T G तव सैन्या
(G₁ 3 'न्ये') नराधिपा (D₃ T₈ G₂ 'प'), D₄ तावका
भरतर्पभ, M तव सैन्ये महारथा

36 D₁ om 36 (of v. 1 35) —^a) D₀ corrupt
D_n D₂ 5 7 10 11 T₈ 4 G₂ च, D₄ स (for तु) T₈
हत्वा (for सर्वांश्च) —^b) K₂ कृत्वा (for हत्वा) B₂
महारथान् (for पदानुगान्) — After 36^b, K₂ repeats
35^{cd} K₂ om 36^{cd} —^c) D₂ 8 शब्दस् D₄ S
(except T₁ 2) महच्च (for ततश्च) —^d) D₈ त्रास
यतो, D₄ त्रासमानो, T₁ 2 भ्रामयानो (for त्रास')
D_n D₅ 7 महारथान्, D₃ हयाक्षृपान्, T₈ G M हय
द्विपान् (for महा')

37 D₁ om 37 (of v. 1 35) —^a) D₁ T₄ M₁
योधास्, M₂-4 योधा (for योधा) G₂ सा (for तु),
D₀ हतभूयिष्ठयात्तनो (sic) —^b) M₁ हत (for तव),
D₄ S (except T₁ 2) महारणे (for विशां पते) —^c)
K₄ 5 किञ्चिच्छेषः —^d) K₄ D₁₀ 11 कृपणा, M दीना
समभवद्दृशः

Colophon om in D₁. — Adhy name: S₁ K₁-3
धार्तराष्ट्रवध, K₄ 5 धृतराष्ट्रपुत्रवध, D₀ धार्तराष्ट्रशेषवध.
— Adhy no (figures, words or both) B₅ D₁₀ S
26, D_n 24, D₄ 25 (as in text), D_n (marg)
27 — Sloka no K₅ 39, D_n 38, D_n 2 3 37

२६

संजय उवाच ।

दुर्योधनो महाराज सुदर्शनापि ते सुतः ।
 हतशेषौ तदा संख्ये वाजिमध्ये व्यवस्थितौ ॥ १
 ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा वाजिमध्ये व्यवस्थितम् ।
 उवाच देवकीपुत्रः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥ २
 शत्रवो हतभूयिष्ठा ज्ञातयः परिपालिताः ।
 गृहीत्वा संजयं चासौ निवृत्तः शिनिपुंगवः ॥ ३
 परिश्रान्तश्च नकुलः सहदेवश्च भारत ।

योधयित्वा रणे पापान्धार्तराष्ट्रपदानुगान् ॥ ४

सुर्योधनमभित्यज्य त्रय एते व्यवस्थिताः ।
 कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिश्चैव महारथः ॥ ५
 असौ तिष्ठति पाञ्चाल्यः श्रिया परमया युतः ।
 दुर्योधनवलं हत्वा सह सर्वैः प्रभद्रकैः ॥ ६
 असौ दुर्योधनः पार्थ वाजिमध्ये व्यवस्थितः ।
 छत्रेण ध्रियमाणेन प्रेक्षमाणो मुहुर्मुहुः ॥ ७
 प्रतिव्यूह्य वलं सर्वं रणमध्ये व्यवस्थितः ।

C १ 1450
B १ 27 8
K १ 26 8

26

1 After the ref, D₁ reads 9 24 55, followed by 9 24 51 and 145* —^b) B₁ D₁₀ 11 M₂₋₄ दुर्दंश, D₃ ददर्श, T₈ 4 दर्शनश्च (for सुदर्शश्च) D₁ तव पुत्र सुदर्शन —^c) S₁ K₁ T₂ हतशेषे, M₁ शेषैर्, M₂₋₄ 'शिष्टैश्च' (for 'शेषैश्च') D₁ om, T₂ तथा संख्ये, T₃ महाराज, M₁ महामात्रैर्, M₂₋₄ सहामात्रैर् (for तदा संख्ये) — S₁ K₁ om (hapl) 1^d-2^a —^d) D₁ पुत्र, T₂ आजि (for वाजि)

2 S₁ K₁ om. 2^a (cf v l 1) K₂ 4 5 D₁ G₁ 8 om (1 hapl.) 2^{ab}

3 Before 3, T₈ 4 G ins श्रीभगवानुवाच —^a) T₁₋₃ अत्र वो (T₈ च) (for शत्रवो) K₂ वाहभूयिष्ठा, G₁ भरतश्रेष्ठा —^b) D₂ 7 परिपाकिता, T₈ G₂ 'वारिता, M विनिपातिता —^c) D₁₀ संजयश्च D₃ om. from चासौ up to योधयित्वा (in 4^c) D₁₂ n₃ T₄ [अ]पि, D₁ [ए]व (for [अ]सौ) —^d) D₁ प्रयाति (for निवृत्त) K₂ शनिपुंगव, D₈ शिनिपुंगव D₁ सात्याकं सनिवर्तते

4 D₃ om up to योधयित्वा (cf. v l 3) —^a) S₁ K₂ परिश्रान्तश्च, D₃ श्रान्तश्च, M₂ 'श्रान्त (for 'श्रान्तश्च) D₇ नकुल, M₂ नकुल —^b) M₂ सहदेव D₁ मारिष (for भारत) — D₁ om. 4^{ad} —^c) K₅ D₈ योधान, B₂ शूरान्, B₁ 5 D₁ पार्थान्, D₁ नागान्, D₁₀ M₈ पापो (M₈ प), G₂ वाहान्, G₃ पार्थ (for पापान्) —^d) S₁ K₁ 4 5 D₈ G₂ धार्तराष्ट्रान्, D₁₀ राष्ट्र (for 'राष्ट्र) K₃ B (except B₁) D₃ 8 9 11

T₄ धार्तराष्ट्रान्महानुगान्

5 ^a) D₃ 10 11 T₄ G₂ 8 दुर्योधन, D₄ 5 7 आयोधनम् (for सुर्यो) K₂ 5 D₈ परित्यज्य, D₁₁ अभित्यज्य, T₁ परिक्रम्य, T₂ अपि त्यज्य, T₈ 4 G अतिक्रम्य, M अभिद्रुत्य (for 'त्यज्य) —^b) M₈ यत्र (for त्रय) D₁₁ यत्र, D₃ एव, M₈ ये ते (for एते) K₂ व्यवस्थित — D₃ om 5^c-6^b —^d) D₁ M₁ 8 4 [अ]पि (for [ए]व) S₁ K₁₋₃ महाबल, G₁ रथै (for 'रथ)

6 D₃ om. 6^{ab} (cf v l 5) —^a) D₈ T₈ G पाचाल —^c) D₂ 1 बल D₁ हित्वा —^d) B₂ सह पूर्व, D₈ सहस्राधै, T₈ 4 G₈ तव (T₈ 'था) सर्व (for सह सर्व)

7 ^b) D₁ व्यवस्थिता, D₉ स्थित — D₁ om (hapl.) 7^c-8^b, D₁₁ reads the same on marg K₁ repeats 7^{ad} after the repetition of 8^{ab} —^c) D₉ वृत्रेण, D₁₀ क्षत्रेण (for छत्रेण) D₂ 4 ध्रियमाणेन, D₁₀ ध्रियमानेन (s₁₀) —^d) K₅ D₁₁ D₂ 8 5 7 T₂ प्रेक्षमाणो (D₃ नो), D₈ 8 वाजिमध्ये, D₁₀ प्रेक्षमानो (for माणो) K₂ व्यवस्थित, D₁₀ मुहुर्मुहु (for मुहुर्मुहु)

8 D₁ om 8^{ab} (cf v l 7) K₄ 5 repeat 8^{ab} after 10, D₁₁ reads the same on marg —^a) K₁ 5 (both second time) क्षपयित्वा, T₈ G₂ M₂ 4 प्रतिव्यूहन्, M₈ ततो व्यूह्य (for प्रतिव्यूह्य) D₇ बल सर्व, S (except T₁ 2) रणे सर्वान् (for बल सर्व) —^b) S (except T₁ 2) यो (G₁ M यौ) च (for रण) B₁ 4 5 D₉ व्यवस्थित —^c) S₁ K₁ 5 एत, D₁₀ एव न (hypermetric), T₂ येन (for एन) D₁ शतैर्, T₂ सितैर् (for शितैर्)

एनं हत्वा शितैर्वाणैः कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ ८
गजानीकं हतं दृष्ट्वा त्वां च प्राप्तमरिंदम ।
यावन्न विद्रवन्त्येते तावज्जहि सुयोधनम् ॥ ९
यातु कश्चित् पाञ्चाल्यं क्षिप्रमागम्यतामिति ।
परिश्रान्तबलस्तात नैष मुच्येत किल्बिषी ॥ १०
तव हत्वा बलं सर्वं संग्रामे धृतराष्ट्रजः ।
जितान्पाण्डुसुतान्मत्वा रूपं धारयते महत् ॥ ११
निहतं स्वबलं दृष्ट्वा पीडितं चापि पाण्डवैः ।

Dn1 n2 D2 5 7 त ह (Dn1 हि) त्वा निश्चितैर्वाणै — ^a)
D2 8 9 Ms (also n3 in text) भविष्यति

9 D1 om 9-11 — ^a) K2 गजानेव (for 'नीक')
— ^b) B (except B2) D2 8 8 8 8 11 T1 2 M3 अरिं
दम — ^c) Dn1 विद्रवन्त्येते, D1 'त्येप, T1 2 G1
M1 [अ]भ्यतिवर्तते, T3 ह्यतिवर्तते, T1 G2 एतिवर्तते
(for विद्रवन्त्येते) — ^d) D8 यावद् (for तावद्) B1
D8 9 यदि (for जहि)

10 D1 om 10 (cf v 1 9) — ^a) T8 corrupt
K1 5 D3 om, Dn च (for तु) D8 T1 G पाचाल
D2 5 7 प्रयातु कश्चित्पाचाल्य (D2 'ल्य), M योध क
(M1 कै) श्चित् पाचाल्य — ^b) T8 पाचालो गम्यतामिति
— ^c) Dn8 परिश्रान्त Dn* n3 च (Dn8 च) ल, D2 7
चळश्च K1 5 सूतो, D2 7 7 चाय (for तात) — ^d)
Dn1 n2 [ए]तद्, Dn8 D1 T1 2 G1 3 M [ए]व (for
[ए]प) B1 4 5 Dn युध्येत, D2 युद्धेन (for मुच्येत)
K8 कर्हिचित्, K1 Dn T1 G M किल्बिषात्, D1 किल्बिष
D2 7 मोक्षय्यो नैव किल्बिषी, T3 न मुच्येत च किल्बि
षात् — After 10, K1 5 repeat 8^{ab}, followed by
the repetition of 7^{cd} in K1

11 D1 om 11 (cf v 1 9) T8 4 om 11^a-12^b
— ^a) K1 5 क्षपयित्वा, D2 10 11 हत्वा तव (by transp),
M2-4 एव हत्वा D1 चळ D1 प्रसिच्युष्य च स बल
— ^b) D6 om (hapl) from संग्रामे up to ध्रुवमेव्यति
(in 12^c) S1 K1 2 D3 धृतराष्ट्रजै, D1 G8 'ज
— ^c) D3 विजितान् (hypermetric), M8 स्थितान् (for
जितान्) — ^d) D1 वपुर् (for रूप) Dn नृप, D2 7
G1 M8 महान् (for महत्) — After 11, D1 ins

153* यथा दैत्यचमू हत्वा पुरा शक्रो महाबल ।

12 T8 4 om 12^{ab}, D6 om up to ध्रुवमेव्यति (for
both, cf v 1 11) — ^a) K2 नियतं, G2 स हत

ध्रुवमेव्यति संग्रामे वधायैवात्मनो नृपः ॥ १२

एवमुक्तः फल्गुनस्तु कृष्णं वचनमब्रवीत् ।

धृतराष्ट्रसुताः सर्वे हता भीमेन मानद ।

यावेतावास्थितौ कृष्ण तावद्य न भविष्यतः ॥ १३

हतो भीष्मो हतो द्रोणः कर्णो वैकर्तनो हतः ।

मद्राजो हतः शल्यो हतः कृष्ण जयद्रथः ॥ १४

हयाः पञ्चशताः शिष्टाः शकुनेः सौबलस्य च ।

स्थानां तु शते शिष्टे द्वे एव तु जनार्दन ।

(for निहत) K1 5 B1 D6 M3 नृ, D10 स्वं (for
स्व) D2 7 चळ K1 5 B D2 7 7 मत्वा (for दृष्ट्वा)
— ^b) M1 पीडितश्च D1 धृतराष्ट्रसुतो वलि — ^d) D2 5
वधे (D2 'ध) च (for वधाय) T2 [व]मतो (for
[आ]त्मनो) B1 Dn1 D2 3 4 5 T2 4 G1 5 M2 नृप,
D6 नृप

13 S (except T1 2) om 13^{ab} B1 damaged for
13-17 — ^a) S1 K1 1-3 B (B1 damaged) Dn2
D1-11 फाल्गुन, K2 फल्गुनश्च, Dn1 n2 पाण्डव
D2 5 7 च (for तु) — ^c) D3 धार्तराष्ट्र K2 हता
(for सुता) — ^d) Dn1 D1 3 - 10 11 T1 2 माधव,
T3 4 सयुगे (for मानद) D2 भीमसेनेन मानद — ^e)
B2 T1 2 G1 3 यौ स्वेता, D1 युध्येतौ, M3 चारतौ
(for यावेताव्) Dn उस्थितौ कृष्ण, D1 T1 2 4 G1 3
M द्वाव (T1 वय, T2 उप, T4 व्याप) तिष्ठेता (for
आस्थितौ कृष्ण) D1 यौ चैता स्थिता कृष्ण (submetric),
G2 एतो द्वाववशिष्टौ च — K2 repeats 13^f after 14^e
— ^f) T3 corrupt K1 तावद्य, D1 तौ चापि, D2
तावता (for तावद्य) Dn1 D2 2 G1 भविष्यति

14 B1 damaged Before 14, T3 G2 M ins
अर्जुन — ^a) D6 शल्यो (for द्रोण) — ^b) Dn1 om
कर्णो D1 महत् (for हत) B1 D3 9 हतो वैकर्तनस्तथा,
D1 हत कर्णो धनुर्धर, M3 सप्तपुत्रश्च सयुगे — ^c) K2
कृष्ण (for शल्यो) — After 14^e, K2 repeats 13^f
K2 om 14^d

15 B1 damaged — ^a) D1 हता (for हया) D1
M पञ्चशत — ^b) Dn शकुनि (for 'ने) D2 - सौव
लस्य K1 5 D1 ह (for च) — ^c) K1 5 B1 8 Dn
D6 8 9 T1 2 4 M च, D2 त्रि (for तु) B5 गते
(for शते) D1 शतानि स्वदनाना हि — ^d) D3 ह्येव
(for एव) — ^e) D2 8 T2 8 द्वीना Dn2 n3 D3 5 7
तु (for च) T1 दंतिना चैव साहसं — ^f) D3 त्रिस-
हस्रा ; D1 T3 4 G2 M द्विसा (T1 'स) द्वा, T1 2 G1

दन्तिनां च शतं सायं त्रिसाहस्राः पदातयः ॥ १५
 अश्वत्थामा कृपयैव त्रिगर्ताधिपतिस्तथा ।
 उलूकः शकुनिश्चैव कृतवर्मा च सात्ततः ॥ १६
 एतद्गलमभूच्छेषं धार्तराष्ट्रस्य माधव ।
 मोक्षो न चूनं कालाद्धि विद्यते भुवि कस्यचित् ॥ १७
 तथा विनिहते सैन्ये पश्य दुर्योधनं स्थितम् ।
 अद्याह्वा हि महाराजो हतामित्रो भविष्यति ॥ १८
 न हि मे मोक्षयते कश्चित्परेषामिति चिन्तये ।
 ये त्वद्य ममर कृष्ण न हास्यन्ति ग्णोत्कटाः ।

तान्चै सर्वान्हनिष्यामि यद्यपि स्युरमानुषाः ॥ १९
 अद्य युद्धे सुसंकुद्धो दीर्घ राज्ञः प्रजागरम् ।
 अपनेष्यामि गान्धार पातयित्वा शितैः शरैः ॥ २०
 निकृत्या वै दुराचारो यानि रत्नानि सौवलयः ।
 सभायामहरक्ष्यते पुनस्तान्याहराम्यहम् ॥ २१
 अद्य ता अपि वेत्स्यन्ति सर्वा नागपुरस्त्रियः ।
 श्रुत्वा पर्तोश्च पुत्राश्च पाण्डवैर्निहतान्युधि ॥ २२
 समाप्तमद्य वै कर्म सर्वं कृष्ण भविष्यति ।
 अद्य दुर्योधनो दीप्ता श्रियं प्राणांश्च त्यक्ष्यति ॥ २३

C 9 1487
B. 9 27 25
K. 9 25 23

त्रिसाहस्र (for त्रा) D₁ T G₁ : M₁ च पत्तय (for पदातय) D₁ महन् च पदातिना, G₃ त्रिसाहस्र च वर्तय

16 B₁ damaged K₁ : om (hapl) 16^b —^b) T₃ तदा (for तथा) —^c) D₁ उलूक —^d) K₃ तु (for च) B शास्त्रत

17 B₁ damaged —^a) D₂ : यद्धम् K₂ M₃ शिष्ट (for क्षेप) —^b) S₁ K₁-3 मानद (for माधव) — D₁ om. 17^c-18^b —^c) M₁ transp न and चून D₁ कालो, D₁ काळाद् Dn₁ च, D₁ : 11 तु (for हि) G₃ मोक्षो चून कालमिदो —^d) B₂ मुनि विद्यति कस्यचित्

18 D₁ om 18^{ab} (cf. v 1 17) —^a) B₂ हि, Dn₁ n₂ D₂ : 7 [ज]पि (for त्रि) D₁ निहिते, T₂ निहत (for वे) S₁ K₁-3 दाल्ये (for सैन्ये) D₁ भुक्त्वा हि पृथिवीमेका —^b) T G हत, M₁ स्थित (for स्थितम्) —^c) K₁ : B (except B₁) D₂ : [ज]हनि, Dn D₂ : 7 [ज]ह्वा वै, D₃ [ज]हि हि, G₂ आता, G₃ [ज]ह हि (for [ज]ह्वा हि) D₁ धर्मपुत्रो, D₂ महाराज

19 D₁ om 19^{ab} —^a) Dn₁ वि, D₁ [ज]सौ (for मे) D₃ : 8 ऋचिन् (for कश्चिन्) Dn₂ n₃ न हि स्यमोक्षयते कश्चिन् (sic) —^b) D₃ 10 11 इह (for इति) K₁ : T₃ G₃ चितय, D₁ मे मति, D₁ : 8 चित यन्, T₁ : 2 निश्चय (for चिन्तये) —^c) T₁ : 2 समरे Dn₁ n₃ कृत्वा (for कृष्ण) —^d) D₂ corrupt. D₁ सहिष्यति, T₁ : 4 G₁ : 3 नो (G₁ न) हास्यते (G₃ ति), D₂ मे दान्यति (for न हान्यन्ति) B₁ : 3 D₁ वलोत्कटा, D₂ : 10 11 T₃ : 4 G मत्रो, M₃ रणोत्कटा (for 'स्कटा) —^c) M₁ सर्वाणि (for वै सर्वान्) —^d) B₁ Dn₂ n₃

D₂ : 2 5 7 11 न (for अ) D₁ अद्यापि सुरमानुष (sic)

20 D₁ om 20-22 B₁ damaged —^a) D₁ तु गोविन्द, D₁ स सकुद्धो, D₃ सुसंकुद्धे, D₁ 'रुद्धे, S समुन्नद्ध (T₂ G₂ 'द्धो) (for सुसंकुद्धो) K₁ : 5 अद्य युद्धेयु सकुद्धो —^b) D₃ धर्म (for दीर्घ) K₃ राज्य-, K₄ राज (for राज) —^c) D₃ अपि (for अप) S₁ K (except K₃) Dn D₁- T₃ गान्धारि, M₃ गंधार (for गान्धार) —^d) D₁ 11 घातयित्वा (for पात) K₂ T₃ शरै क्षि (K₂ क्षा) तै (by transp), D₃ : 7 क्षि (D₃ : मि) क्ष क्षि (D₃ क्षा) रै D₃ पायित्वा निशितै शरै (sic)

21 D₁ om 21 (cf. v 1 20) —^a) D₁ च (for वै) —^b) D₂ सौवलय —^c) Dn₁ T₂ G₂ M₃ आह- रद्, M₁ अहरन् (for रद्) T₃ बुद्ध्या, T₁ G₁ : युद्धे (for युद्धे) —^d) D₃ T₁ M₂-4 तान् (for तानि) K₁ : 5 पुनस्तेभ्यो हराम्यह, D₁ वार्यमाणोपि माधव

22 D₁ om 22 (cf. v 1 20) Dn om. (hapl.) 22-25 B₁ damaged —^a) K₁ : 5 तान् (for ता) B (B₁ damaged) D₃ M₁ : 4 रोत्स्यति (for वेत्स्यन्ति) D₂ : 7 अद्य ज्ञास्यति परम, D₁ अद्य ता विलपिष्यति, T₂ : 4 G अपि (G₂ घ) वेत्स्यति मच्छकि —^b) D₂ : 7 दुष्टं, D₂ सर्व (for सर्वा) B₁ : 2 D₃ : 10 11 T₁ G₁ नागपुरे (for 'पुर) —^c) D₁ श्रुत्वा पिच्छश्च आच्छ —^d) K₁ D₃ निहितान् D₂ : 7 रणे (for युधि)

23 Dn om 23 (cf. v 1 22) B₁ T₃ om. 23^{ab} —^a) D₂ वै तनु, D₃ : 7 मे कर्म, T₁ : 4 G M वै कृष्ण, T₁ वार्षेय (for वै कर्म) K₁ : 5 सम ममाद्य वै कर्म, D₃ समासाद्य यत्कर्म (submetric) —^b) T₁ : 2 सर्व कर्म, T₁ G₁ : 3 M कर्म सर्व (for सर्व कृष्ण) —^c) D₃ अद्य (for अद्य) —^d) D₃ प्रिय (for श्रिय)

C 9 1467
B 9 27 25
K 9 26 24

नापयाति भयात्कृष्ण संग्रामाद्यदि चेन्मम ।
निहतं विद्धि वार्ष्णेय धार्तराष्ट्रं सुवालिशम् ॥ २४
मम ह्येतदशक्तं वै वाजिवृन्दमरिंदम ।
सोढुं ज्यातलनिर्घोषं याहि यावन्निहन्म्यहम् ॥ २५
एवमुक्तस्तु दाशार्हः पाण्डवेन यशस्विना ।
अचोदयद्वाय्राजन्दुर्योधनबलं प्रति ॥ २६
तदनीकमभिप्रेक्ष्य त्रयः सज्जा महारथाः ।
भीमसेनोऽर्जुनश्चैव सहदेवश्च मारिप ।
प्रययुः सिंहनादेन दुर्योधनजिघांसया ॥ २७
तान्प्रेक्ष्य सहितान्सर्वाञ्जवेनोद्यतकार्मुकान् ।

D2 5 7 प्र (for च) D1 8 10 11 मोक्षयति, D3 4 5 7
हा (D1 हा) त्यति (for लक्षयति) T1 2 श्रिय प्राणानपि
त्यजेत्, T8 4 G M श्रिय राज्य च हात्यति

24 Dn om 24 (cf v 1 22) D1 om 24 B1
damaged for 24-25 —^a) D2 नोपयाति K1 5
यदा (for भयाद्) —^b) D4 corrupt K1 5 B (B1
damaged) D8 9 अद्य, T8 4 G इति (for यदि) S1
K1 2 तन् (for चेन्) —^c) K2 8 निहित, K3 निवृत्तं
(for निहत) D2 5 7 निहनिष्यामि वार्ष्णेय —^d) T1 2
तु (for सु) D2 7 वालिश, D3 बालिन (for शम्)

25 Dn om 25 (cf v 1 22) B1 damaged
—^a) D8 चैतद्, D9 10 स्वेतद्, M [अ]द्य तद् (for
ह्येतद्) D11 अशक्त्य वै, T1-8 G2 अप (T8 हि प)-
र्याप्त (for अशक्तं वै) T4 G1 8 न ह्येतदपि पर्याप्त —^b)
K3 corrupt D2 5 7 अश्र (for वाजि) —^c) D7
T2 ज्यातल T2 M1 निर्घोषान् T3 G2 सोस्तु ज्यातल
निर्घोषो —^d) D2 याहि, T1 8 4 G2 M1 यावद् (for
याहि) K1 5 D4 याहि, T1 एन, T8 4 G2 एतान्,
M एत (for यावन्) G3 अरीन् (for अहम्) G1
वासुदेव निहन्म्यरीन्

26 Before 26, S (except T1 2) ins संजय
—^a) M8 स एवम् (hypermetric) (for एवम्) —^b)
D1 विजयेन (for पाण्डवेन) B (except B2) Dn D2
5 7 9 मनस्विना, T8 4 G8 M महात्मना (for यशस्विना)
—^c) Dn 8 D1 2 7 अनोदयत् (for अचो) M2 रथं
(for हयान्) —^d) S1 K1 वध, D2 7 बल, M
रथ (for बल) D9 दुर्योधनजिघांसया (= 27')

27 D1 om 27^{ab} —^a) K1 तदानीकम् D9 अभि

सौवलोऽभ्यद्रवद्युद्धे पाण्डवानाततायिनः ॥ २८
सुदर्शनस्तव सुतो भीमसेनं समभ्ययात् ।
सुशर्मा शकुनिश्चैव युयुधाते किरीटिना ।
सहदेवं तव सुतो ह्यपृष्टगतोऽभ्ययात् ॥ २९
ततो ह्ययत्नतः क्षिप्रं तव पुत्रो जनाधिप ।
प्राप्तेन सहदेवस्य शिरसि प्राहरद्भृशम् ॥ ३०
सोपाविशद्रथोपस्थे तव पुत्रेण ताडितः ।
रुधिराप्नुतसर्वाङ्ग आशीविष इव श्वसन् ॥ ३१
प्रतिलभ्य ततः संज्जां सहदेवो विशां पते ।
दुर्योधनं शरैस्तीक्ष्णैः संकुद्रः समवाकिरत् ॥ ३२

प्रेत्य —^b) M8 यत्र (for त्रय) Dn1 सज्ज, M2
सर्व, M8 4 सर्वे (for सज्जा) —^c) D1 8 (except
T1 2) वधेप्सया (T8 4 'व)

28 ^a) D1 [आ]पतत (for सहितान्) S तान्स (M2
तत्स) भीक्ष्य तत सर्वान् —^b) D8 जघनोद्यत, M2 8
वलेनो (for जवेनो) S1 K1 2 B (except B2) D2 4
5 7-8 कार्मुक (K2 D1 'का), G3 कार्मुकं (for कार्मु
कान्) —^c) D2 7 सौवलो T8 [s]प्यद्रवद् (for
अभ्य)

29 ^a) D9 सुदर्शन —^b) T2 समभ्यधात् —^d)
K1 युयुस्मते, K5 'द्यते (for 'धाते) M1 युयुधान
किरीटिनी —^c) D10 -पृष्ट- D9 मयात् (for अभ्ययात्)

30 B1 damaged for 30^{ab} —^a) K8 B (B1
damaged) D3 8-11 हि यत्नत, Dn T1 8 4 G1 8 M
[s]स्य यत्न (M1 'त) त, D2 [s]स्य पृष्ट, D4 प्रयत्नत,
D5 7 [s]श्वपृष्ट, D6 [s]भ्ययात्स तु; T2 [s]भ्याप-
तत (for ह्ययत्नत) D1 ततो दुर्योधनो राजा —^b)
S1 K1 2 नराधिप, D9 4 7 10 T1 जनाधिप —^c)
K1 5 M2-4 सहदेव च (M2-4 'व तु, M8 [also] 'वस्तु)
प्राप्ते (K5 'शे) न, B (except B2) D2 5-8 सहदेवस्य
प्राप्ते (B1 'शे) न, D9 सहदेव तस्य प्राप्तेन (sic), T1 2
सहदेवस्य शिरसि —^d) T1 2 प्राप्तेन (for शिरसि) D3
M8 4 प्रा (D8 प्र) हनद्; T1 प्रहरद् (for प्रा) T8 4
G2 8 तदा (for भृशम्)

31 ^b) M1 पीडित (for ता) —^c) B2 रुधिर-
क्षित, B3 D8 9 रुधिरक्षु (B8 'रोक्षु) त —^d) K2 D5 9
आसीविष

32 ^a) M8 प्रतिलब्धस् —^d) D1 शकुनै, T8 om.

पार्थोऽपि युधि विक्रम्य कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 शूराणामश्वघृष्टेभ्यः शिरासि निचकर्त ह ॥ ३३
 तदनीकं तदा पार्थो व्यधमद्बहुभिः शरैः ।
 पातयित्वा हयान्सर्वास्त्रिगर्तानां स्थान्ययौ ॥ ३४
 ततस्ते सहिता भूत्वा त्रिगर्तानां महारथाः ।
 अर्जुनं वासुदेवं च शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३५
 सत्यकृमाणिमाक्षिप्य क्षुरप्रेण महायशाः ।
 ततोऽस्य स्पन्दनस्येषां चिच्छिडे पाण्डुनन्दनः ॥ ३६

शिलाशितेन च विभो क्षुरप्रेण महायशाः ।
 शिरश्चिच्छेद प्रहसंस्तप्तकुण्डलभूषणम् ॥ ३७
 सत्येषुमथ चादत्त योधानां म्रियता ततः ।
 यथा मिहो वने राजन्मृगं परिवृष्टक्षितः ॥ ३८
 तं निहत्य ततः पार्थः सुशर्माणं त्रिभिः शरैः ।
 विद्धा तानहनत्सर्वात्रयाद्युक्कमविभूषितान् ॥ ३९
 ततस्तु पत्नरन्पार्थो दीर्घकालं सुसंभृतम् ।
 मुञ्चन्क्रोधविषं तीक्ष्णं प्रस्थलाधिपतिं प्रति ॥ ४०

C 9 1485
B 9 27 43
K 9 25 41

(for मृष्ट) K. D2 s समवाकिरन्, B1. T3 'ताड
 यत्, T4 G 'वारयत् (for 'वाकिरन्)

33 a) D1 M2 हि (for अपि) D2 विक्रम्य —^b)
 M1 युधिष्ठिर (for धनंजय) —^d) K1 s प्र, D1 G1
 च, T3 s G2 s त्रि (for नि) D1 च (for ह)

34 a) T2 तदानीक D2 यदा (for तदा) —^b)
 B1 s D1 s S (except T1 s) निर्मित (for बहुभि)
 D2 om शरै — After 34^b, D2 reads from हारया
 (in 35^b) up to शर (in 35^d) for the first time, repeat
 ing the same in its proper place. T2 s om 34^c-36^b
 —^c) Dn2 पातयित्वा, M निहत्य तु (for पातयित्वा)
 B1 G1 s M रथान्, Dn नृपान् (for हयान्) —^d)
 D2 महारथान् (for रथान्ययौ) D1 त्रिगर्ताननु आययौ

35 For the repetition in D2, cf. v l 34 T3 s
 om 35 (cf v l 34) —^a) T1 s मर्वे (for मूत्वा)
 —^d) D3 (first time) शर्यै (sic) (for शर) M1 s
 अवाकिरन् K1 s शरवर्षेण वाकिरन्

36 T2 s om 36^{ab} (cf v l 34) K1 om 36^{ab}
 —^a) D1 - (marg, orig as in text) स सुशर्माणम्, D2
 सत्यवर्माणम् (for 'कर्माणम्) Dn आहत्य (for आक्षिप्य)
 —^b) D1 महारथ (for 'यदा) —^c) K1 K1-3 B1 D1 s
 om (hapl) 36^c-37^b K3 om 36^c-38^b K4 reads
 36^{cd} after 38^b —^c) D2 corrupt K1 [s]य, T2
 G2 [s]य (for सय) T3 स्वर्दन ज्येष्ठं, G2 'ना
 ज्येष्ठां (for 'नत्येषां) D1 तथा स्वर्दननत्येषां —^d) Dn
 D1 s 11 T1 s G2 चिच्छेद (D1 T2 'दे), G2 विभिदे
 (for चिच्छिदे)

37 S1 K1-3 B1 D1 s om 37^{ab}, K5 om 37 (for
 both, cf v l 36) K4 om. (hapl) 37^{ab} —^a) D1
 शिलाशितेन D2 च विभो, M महेन (for च विभो)
 —^b) M सुतीक्ष्णेन (for क्षुरप्रेण) D1 S महारथ (for

'यदा) — T1 s read 37^c-38^d after 44^b —^c) S1
 K1-3 विहसत्, Dn2 n3 D2 10 11 T G सहसा, D1 s
 समरे (for प्रहसंत्) —^d) D1 रत्न, M दिव्य (for
 तप्त) D1 कुण्डल S1 मीषणं, K3 D1 s 4 S
 भूषित, D10 -भूषण (for भूषणम्) — After 37,
 D1 ins

154* हाहाकारस्ततो जातो हते वीरे सुशर्माणे ।
 तावकानां बलीयानां राजन्मुर्मन्त्रितास्तव ।

38 For the sequence in T1 s, cf v l 37 K5
 om 38^{ab} (cf v l 36) D1 om 38-44 —^a)
 D2 s corrupt B1 T1 s G1 s मजेषुम्, D1 अन्येषाम्
 (for सत्येषुम्) S1 K1 s अपि (for अथ) —^b)
 M योधानां T2 s तथा, G2 तदा (for तत) D1
 म्रियतां सर्वधन्विना, T2 स मज्येषु तथादत्त — After
 38^b, K4 reads 36^{cd} —^c) D2 s 7 मृग (for वने)
 —^d) S1 K1 T2 मृश, D2 s 7 वने, G2 मृगां (for
 मृग) G2 प्रति (for परि) D1 मृगोपरि वृक्षित

39 D1 om 39 (cf v l 38) —^a) D2 स, D1
 तान्, D2 s T2 G1 s स (for तं) —^b) K4 s सुध
 र्माणं (for सुश) —^c) D2 तेन, T G च, M
 तु (for तान्) K1 s T1 s G1 s M न्यहनत्, D2 सन्य
 हन्, D2 निहतान्, D2 s अहरत्, T2 s G2 [स]न्य
 हन्त् (for मं) T2 पश्चाद् (for सर्वान्) Dn विष्का
 याणं सुनिमित्तं —^d) K5 om, रथान्, T2 G2 रत्न ।
 M1 हम् (for हम्) .

40 D1 om 40 (cf v l 38) —^a) K1 आतर,
 B1 s D2 प्रवृत्तन्, B1 s प्रहरन्, Dn स स्वरन्, D2
 प्राचरन्, D1 s प्राद्वन्, D2 प्रास्वरन्, T1 s G1 s प्रवर,
 T2 s G2 प्रवर, M2 प्रहसन (for प्रस्वरन्) D2 om
 from पार्थो up to पूरयित्वा (in 41^c) K5 D2 s 10 11
 तत प्रायात्परन्पार्थो, B2 तत प्रायाः *न्यार्थो —^b)

C 9 1485
B 9 27 43
K 9 25 42

तमर्जुनः पृथक्कानां शतेन भरतर्षभ ।
पूरयित्वा ततो बाहाव्यहनत्तस्य धन्विनः ॥ ४१
ततः शरं समादाय यमदण्डोपमं शितम् ।
सुशर्माणं समुद्दिश्य चिक्षेपाशु हसन्निव ॥ ४२
स शरः प्रेषितस्तेन क्रोधदीप्तेन धन्विना ।
सुशर्माणं समासाद्य विभेद हृदयं रणे ॥ ४३
स गतासुर्महाराज पपात धरणीतले ।
नन्दयन्पाण्डवान्सर्वान्व्यथयन्श्चापि तावकान् ॥ ४४
सुशर्माणं रणे हत्वा पुत्रानस्य महारथान् ।

सप्त चाष्टौ च त्रिंशच्च सायकैरनयत्क्षयम् ॥ ४५
ततोऽस्य निशितैर्त्राणैः सर्गान्द्विधा पदानुगान् ।
अभ्यगाद्भारतीं सेना हतशेषां महारथः ॥ ४६
भीमस्तु समरे क्रुद्धः पुत्रं तव जनाधिप ।
सुदर्शनमदृश्यन्तं गरैश्चक्रे हसन्निव ॥ ४७
ततोऽस्य प्रहसन्क्रुद्धः शिरः कायादपाहरत् ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन स हतः प्रापतद्भुवि ॥ ४८
तस्मिंस्तु निहते वीरे ततस्तस्य पदानुगाः ।
परिवृत्त रणे भीमं किरन्तो विशिखान्शितान् ॥ ४९

D₂ 7 दीर्घकाळ K₈ B (except B₃) D₂₋₄ 8-11 T₈ G₂
सुसहृत्, M₁ 'भृश' (for 'भृत्' —^c) D₃ 4 T₄
सुचत् K₈ D₂ 5 7 कोप (for क्रोध) K₂ D₂ T₃ चद्र
(for चिप) S₁ K₁₋₈ D₃ 9 दीप्तं, T₁ 2 4 G₁ 2 M
तीव्र, T₈ G₂ तत्र (for तीक्ष्ण) —^d) K₄ 5 D₁₁ प्रस्था
(D₁₁ 'स्थ')नाधिपति, T G त्रिगर्ता (for प्रस्थला) K₃
प्रभो (for प्रति)

41 D₁ om 41 (cf v 1 38) D₀ om up to पूर
यित्वा (of v 1 40) —^a) D₈ 7 T₈ M₈ ततो (for
तम्) S₁ K₁ पृथक्काना, T₄ पृथक्काणा —^b) D₂₋₅
भरतर्षभ, S नतपर्वणा (T₂ G₁ 'णा' —^c) T₈ ह्यस्य
(for बाह्य) —^d) D₁ corrupt K₃ D₁₀ 11 T₃ प्रा
(D₁₀ प्र)हरत्, K₁ 5 B₂ 3 D_n D₂ 5-7 अहनत्, B₁
4 5 D₀ अहरत्, D₃ प्राहनत्, D₃ lacuna (for न्यह-
न्त्) T₁ 8 4 G तत्र (for तस्य) G₁ धन्विनं

42 D₁ om 42 (cf v 1 38) —^a) B D_n D₂ 5
7 9 M समादाय (for 'दाय' —^b) D₈ दृढसम K₄ 5
रणे, B₁ सित, B₂ T₁ 2 4 G महत्, B₂₋₅ D_n D₄ 6
पर, D₃ 10 11 तदा, T₈ ह्यात् (for शितम्) D₂ 5 7
यमदण्डोपमप्रभ —^c) S₁ K₁₋₃ D₃ 5 om (hapl) 42^c-43^d
B₂ damaged for 42^cd —^e) D₀ समुद्दिश्य (for
'दिश्य' —^d) K₁ 5 स (for [आ]शु)

43 D₁ om 43 (cf v 1 38) S₁ K₁₋₃ D₃ 5 om
43^{ab} (cf v 1 42) —^a) D_n D₂ 7 शरं स, T₃ न
तु सं (for स शर.) —^b) D₈ धन्विना M₈ क्रुद्धेन
हृदयन्विना —^c) M₁ 8 4 समाहृत्य (for 'साध' —^d)
B₂ विभिदे (for विभेद) K₂ हृदये

44 D₁ om 44 (cf v 1 38) —^b) M₈ पृथिवी
(for धरणी) D₂ 7 तले T G M₁ 2 4 निपपात

महीतले (T₂ 'के' — After 41^d, T₁ 2 read 37^c-38^d
—^c) K₄ मर्दयन् (for नन्दयन्) —^d) S [ए]व (for
[अ]पि) K₂ कौरवान् (for तावकान्)

45 ^a) D₁ M ततो (for रणे) —^b) D₃ तस्य,
T₄ पुमान् (for पुत्रान्) K₄ 5 D₀ M₈ तस्य, D₁ चान्य,
D₈ पुत्रान् (for अन्य) D₁ धनजय, D₄ महान्तान्
(for 'रथान्) —^c) T₂ [अ]र्था पद, G₁ चाष्ट (for
चाष्टौ) S₁ K₁ 2 त्रिंशत् च, B₃ च त्रिंशत्, D₃ च
विंशच्च

46 B₁ om 46-49 D₁ om 46 —^c) B₁ 2 4
D₈ 9 अभ्यगाद्, M अत्यगाद् (for अभ्य) D₃ हत्वा
(for सेना) D₂ हतशेषो, D₃ हत शेषां, D₄ शन
शेष (sic) (for हतशेषा) T G अभ्यगात्तावकान्सर्ग
न्हतशेषान्महारथान्

47 B₁ om 47 (cf v 1 46) —^a) D_n 2 3 D
5 7 M भीमसेनस्तु मकुड —^b) D₃ 4 जनाधिप, D₃
धिप —^c) S₁ K₁ 2 अदृश्य वै, K₄ 'इयं तै, S
(except G₈) 'इय तु

48 B₁ om 48 (cf v 1 46) —^a) G₁ प्राहरत्
(for प्रहसन्) K₄ 5 हृष्ट, D₄ तत्र (for क्रुद्ध)
—^b) K₄ D₃ अपातयत्, D₄ अपोहरत् (for अपा)
—^c) D₈ transp क्षुरप्रेण and सुतीक्ष्णेन M₈ तु (for
सु)

49 B₁ om 49 (cf v 1 46) —^a) M पतिते
(for निहते). M₁ घोरे (for वीरे). — After 49^d,
D₁ ins,

155*

तदनीकघन महत् ।

अदहन्भीमसेनस्तु हेलया याणवाहिना ।

ततस्तु निशितैर्वीणैस्तदनीकं वृक्रोदरः ।
 इन्द्राशनिसमस्पर्शैः समन्तात्पर्यवाकिरत् ।
 ततः क्षणेन तद्भीमो न्यहनद्भरतर्षभ ॥ ५०
 तेषु तूत्साद्यमानेषु सेनाध्यक्षा महाबलाः ।
 भीमसेनं समामाद्य ततोऽयुध्यन्त भारत ।
 तांस्तु सर्वाङ्गरैर्घोरैरैवाकिरत पाण्डवः ॥ ५१

तथैव तावका राजन्पाण्डवेयान्महारथान् ।
 शरवर्षेण महता समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ५२
 व्याकुल तदभूत्सर्वं पाण्डवानां परैः सह ।
 तावकानां च समरे पाण्डवेयैर्युत्सताम् ॥ ५३
 तत्र योधास्तदा पेतुः परस्परसमाहताः ।
 उभयोः सेनयो राजन्संशोचन्तः स्म वान्धवान् ५४

C. 9 1500
B 9 27 57
K 9 26 56

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वेणि पक्षिशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

— D₁ om from 49^a up to the end of the adhy including colophon —^c) M शितान् (for रणे) Ś₁ K₁ २ वीर, D₁₁ कुदा (for भीम) —^d) D_n मुचतो (for किरन्तो) K₁ २ D₁ विशिवाय्, D₃ ७ १० ११ विवि धाय्, G₂ निशिताय् (for विशिताय) K₁ २ D₂ २ २-१ १० ११ T₄ G₂ शरान्, D₃ G⁻ M वहन् (for शितान्)

50 D₁ om. 50 (cf v l 49) —^a) D₁ T₃ ३ G M₂-३ विविधैर् (for निशितैर्) —^b) K₃ तयानीक, B₁ २ D₂ १० ११ T₂ तवा, D₂ ९ तम, G₁ तदा (for तद्) D₃ अवाकिरत पाण्डव —^c) D₃ -समस्तस्य, D₇ 'स्पष्टं (for 'स्पष्टं) —^d) Ś₁ K₁ ३ D₁ T₁ M₁ पर्यवारयन्, K₁ D_n २ ३ D₂ T₁ २ 'वारयत्, D_n D₂ १ ३ G₃ वारयन् (for वाकिरत्) D₃ तदनीक समतत —^e) B (except B⁻) D₂ २ १० क्षणानु, D_n क्षणे तु (for क्षणेन) K₁ ३ B₂ D₂ १ १ त भीमो, B₁ ३-३ D_n D₂ ९ T₂ तान्भीमो, T₂ भीमोऽन्य, T₁ G₁ ३ M भीमो न्यान, G⁻ भीमस्तान् (for तद्भीमो) D₃ तव क्षमाव तस्मात् —^f) K₂ G₂ न्य (G₃ ज)हनद्, K₁ D₂ १ न्यद् (K₁ 'ज)हद्, D₁ न्यहरद् (for न्यहनद्) D₂-३ १ G₁ भरतर्षभ

51 D₁ om 51 (cf v l 49) —^a) D₇ तेन (for तेषु) B₁ ४ ३ D₂ १ १ तु छाद्यमानेषु; B₂ भूच्छाय (sic), D_n तच्छाय, D_n २ ३ प्रच्छाय, D₃ ९ वै वध्य (for वृत्ताय) S (except T₁ २) ततस्तु युध्य (M हन्य) मानेषु —^b) T₂ सेनाध्यक्ष B⁻ महारणा, D₂ १ 'यला, D₂ १० ११ 'रया (for 'यला) T₂ ४ G M₃ ३ सेनाध्यक्षो महाबल —^d) D₃ T₂ ३ ततोयुध्यत, D₃ ततो युध्यत, M समयुध्यत (for ततोऽयुध्यन्त) D₁ ततो युयुधुर्भरतर्षभ (hypermetric), — B₂ damaged for 51^{ef} —^e)

K₃ D₂ १० ११ स (for तांस्) Ś₁ K₁ स, K₂ om, K₃ D₂ ३ १ १० ११ तान्, B₁ च (for तु) D₃ om from शरैर् up to यवार (in 52^d) B (B₂ damaged) D_n D₂ ४ ३ १-२ S (except T₁ २) राजन्, D₃ वाणैर् (for घोरैर्) K₁ ३ तान्सर्वान्स शरैर्वारैर् — B₁ ३ repeat 51^f-52^a after 51^f —^f) M न्यवारयत (for अवाकिरत)

52 For the repetition in B₁ ३, of v l 51 D₁ om 52 (cf v l 49) D₃ om up to यवार (cf v l 51) —^b) T₂ महारया —^d) D₁ पर्यवाकिरन् (for 'रयन्)

53 D₁ om 53 (cf v l 49) —^a) D₇ व्याकुल G₃ सर्वान् (for सर्वं) —^b) Ś₁ K महबल, D₃ समतत (for परै सह) —^c) K₃ om. च T₁ तावकं चापि समरे —^d) Ś₁ K₁-३ युयुत्सुभि (for स्तताम्)

54 D₁ om 54 (cf v l 49) M₁ om 54 —^a) Ś₁ K₁ lacuna for तत्र योधास्तदा B₁ D₃ ९ T₄ तत्, D₁ यत्र (for तत्र) T₄ तयो, M₂ ४ योधास् (for यो) D₁ T₂ ४ G₂ ३ समापेतु, T₂ M₃ तया पेतु (for तदा पेतु) K₂ ते तत्र सहसा पेतु —^b) D₃ -समंतत, T₃ समागता (for 'हवा) — After 54^c, B₁ ३ repeat 51^f-52^a —^d) D₂ संशोचन्त; T₁ ३ ४ G₂ M₂-३ 'चन्ति; G₁ ३ संशेरति (for संशोचन्त) B₁ ३ D_n २ ३ D₂ १-२ स्म (for स्म) K₄ T₂ ४ G₂ पाण्डवान्, G₁ पाण्डवा, M₂-३ वाधवा (for वान्धवान्)

Colophon om. in D₁ — Adhy name Ś₁ K D₂ ९-११ सुशर्मवध — Adhy no (figures, words or both) D_n 25, D₁ 26 (as in text), D₁₀ S 27, D_n 28 — Śloka no K₃ 56, D_n 54

२७

□ 9 1501
□ 9 28.1
K 9 27.1

संजय उवाच ।

तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे नरवाजिगजक्षये ।

शकुनिः सौवलो राजन्सहदेवं समभ्ययात् ॥ १

ततोऽस्यापततस्तूर्णं सहदेवः प्रतापवान् ।

शरौघान्प्रेषयामास पतंगानिव शीघ्रगान् ।

उल्लक्ष्य रणे भीमं विव्याध दशभिः शरैः ॥ २

शकुनिस्तु महाराज भीमं विद्धा त्रिभिः शरैः ।

सायकानां नवत्या वै सहदेवमवाकिरत् ॥ ३

ते शूराः समरे राजन्समासाद्य परस्परम् ।

विव्यधुर्निशितैर्वाणैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ।

स्वर्णपुद्गैः शिलाधौतैरा कर्णात्प्रहितैः शरैः ॥ ४

तेषां चापभुजोत्सृष्टा शरवृष्टिर्विंशां पते ।

आच्छादयदिशः सर्वा धाराभिरिव तोयदः ॥ ५

ततः क्रुद्धो रणे भीमः सहदेवश्च भारत ।

चेरतुः कदनं संख्ये कुर्वन्तौ सुमहाबलौ ॥ ६

ताभ्यां शरशतैश्छन्नं तद्वलं तव भारत ।

27

1 °) Ds तस्मिन्प्रवृत्ते युद्धे — °) Ks Ds. 6 10 11
T1 2 गजवाजिनर(Ds 'रथ'क्षये — °) Ds 7 सौवरो
(D7 'लो)

2 °) Ks Bs [s]स्व पततत्, Dn D7 [s]भ्याप°, Ds
[s]भ्यापतत् (submetrio) (for ज्यापततत्) — °) S
(except T1 2) महाबल (for प्रतापवान्) — °) D1
शरौघ Ds 6 M1 2 4 पातयामास — °) T2 घोषिण
(for शीघ्रगान्) D1 पश्यतां सर्वधन्विना, Ds 7 पतन्ना
ज्योतिर्गगानिव — °) S1 उल्लपश, Ts 4 G M1 'क' (for
'कश्') D1 2 4-7 Ts तु (for च) S (except T1 2)
राजन् (for भीम) — °) T1 G1 विव्याध S निशितै
(for दशभिः)

3 Ks 4 Ds 8 Ts om. (hapl) 3^{ab} D10 om 3
— °) Ks Dn Ds-6 7 11 T4 M च, T1 त (for तु)
T4 Gs महाराजन् (for 'राज') — °) B1 Ds विव्याध
दश(Ds च त्रि)भि शरै (= 2^f) — After 3^b, Ds reads
5^{ab} for the first time, repeating it in its proper
place. Ds om 3^{ab} — °) S (except T1 2) नवत्या
निशितैर्यणै — °) B1 Ds अपाकिरन्, T1 समवाकिरत्
(hypermetrio), T2 समाकिरत्, T3 स चाभ्ययात्,
T4 G M समर्पयत् (for अवाकिरत्).

4 °) Ds शूराश्च, T4 ते वीरा. (for ते शूरा) — °)
Ts समाजघु (for 'साद्य') — °) Dn D2 5 7 विवि
धुर, Ds विमिदुर, T1 G1 विव्यधुर (for 'धुर')
— °) Dn1 Ds वर्हिण (for 'वर्हिण-') B1 D4 वाससै
(for 'वाजितै.)) D1 जिघासत परस्पर — K1 om

(1 hapl) 4^{af} D1 om. 4^a-5^d — °) Ts 4 G रुक्म
(for स्वर्ण) D2 7 शिला-, D1 तैल (for शिला)
D1 धूतैर् (for धौतैर्) — °) Ks B1 2 Ds 6 7 10 11
S (except T2) आकर्ण (for आ कर्णात्) Ds प्रहृतै, S
(except T1 2) प्रच्युतै (for प्रहितै) S1 K2 3 शितै
(for शरै) — After 4, Ds 8 read 8^{ab} for the first
time, repeating it in its proper place

5 For the repetition in Ds, cf v 1 3 D1 om 5
(of v 1 4) Ds 9 om. (hapl) 5^{ab} — °) Ds (both
times) भुजोत्सृष्टा, Ts भुजोत्सृष्टा (for 'भुजो') Ds
ताभ्या भुजवलोत्सृष्टा — °) D1 शस्त्र (for शर) — Ds
reads 5^c-6^b on marg — °) S1 K1 आच्छादयद्, B1
आच्छादयन् (sic), Dn T1 2 Ms प्राच्छादयद्, Ds 7
प्रच्छादयद् (D7 'यन्'), Ds आच्छादयन् (for 'यद्')
D1 आच्छादयत तान्सर्वान् — °) K1 3 तोयदा Dn
D2 5 7 धारा इव नमश्च्युता (Dn2 ns 'श्च्युत', Ds
'श्च्युता'), Ds 10 11 धारा इव पयोमुच (Ds 'स्व'), M
प्रदिशश्च नराधिप

6 Ds reads 6^{ab} on marg — °) T2 तत्र (for तत)
— °) B (except B2) Ds 9 वीर्यवान्, Dn D4 5 7
मारिप (for भारत) — Ds om (hapl) 6^c-7^b — °)
D1 चक्रतु (for चेरतु) T3 सर्व; T4 संघे, G2 8 M
सखे (for संख्ये) — °) D1 कुर्वतु (for कुर्वन्तौ) Dn
D2 4 5 7 Ts 4 G तौ (for सु) D10 11 महद्- (for
महा) S1 K1 भुजौ; K2 बल, B1 रणं; B2 बलं,
Dn D2 5 7 Ts 4 G रथौ, D10 11 बले (for 'बलौ')

7 Ds om 7^{ab} (of v 1 6) D1 om 7-13 — °)
K1 5 D2 6 8 G2 3 Ms छिन्न (for छन्न) Dn ताभ्या वै

अन्धकारमिवाकाशमभवत्तत्र तत्र ह ॥ ७
अथैर्विपरिधावद्भिः शरच्छन्नैर्विशां पते ।
तत्र तत्र कृतो मार्गो विकर्षद्भिर्हतान्वहू ॥ ८
निहतानां ह्यानां च सहैव ह्ययोधिभिः ।
वर्मभिर्विनिकृत्तैश्च प्राप्तैश्चिन्नैश्च मारिष ।
संछन्ना पृथिवी जज्ञे कुसुमैः शबला इव ॥ ९
योधास्तत्र महाराज समासाद्य परस्परम् ।

व्यचरन्त रणे क्रुद्धा विनिघ्नन्तः परस्परम् ॥ १०
उद्धूतनयनै रोपात्संदष्टौष्ठपुटैर्मुखैः ।
सकुण्डलैर्मही छन्ना पद्मकिञ्चलकसंनिभैः ॥ ११
भुजैश्चिन्नैर्महाराज नागराजकरोमैः ।
साङ्गदैः सतनुवैश्च सासिग्रामपरश्वधैः ॥ १२
कन्यधैरुत्थितैश्चिन्नैर्वृत्यङ्घ्रिवापरैर्धुधि ।
क्रव्यादगणसंकीर्णा घोराभूत्पृथिवी विभो ॥ १३

C. 9 1514
B. 9 23 15
K. 9 27 14

शरमच्छन्न — ^b) D₂ 1 वल. B₂ T₂ उद्धूलं भरतपंभ
— D₃ reads 7^c-8^b on marg — ^c) D_n साधकारम्
— ^d) D_n D₂ 1 तत्र तु, D₂ भारत (for तत्र ह)

8 For the repetition in D₂ 9, cf. v 1 4 D₁
om 8 (cf. v 1 7) D₂ reads 8^a on marg — ^a)
D₂ 1 अक्षर (for अक्षर) M₃ विवर (for विपरि-)
— ^b) B (except B₂) D_n D₂ 1 (last two both
times) T₂ 1 G₁ M शरै, D₁ क्रूर, D₁ 1 शिरैश्च (for
शर) D_n 1 n₂ D₂ 1 (both times) G M₂-3 छिन्नै,
D₁ हयैश्च, T₂ शृंगैश्च (for च्छेदं) D_n D₂ 1 तत्र
स्तत्र (for विना पते) — ^c) S₁ K₁-3 [आ]कृतो, K₁ 1
D₂ 10 11 कृतो, T₂ कृते (for कृतो) D₂ मर्दो, T₂
मार्गो (for मार्गो) — ^d) M₃ गतान (for हतान) D₂
कर्षद्भिर्हतान्वहू

9 D₁ om 9 (cf v 1 7) — ^a) K₂ निहिताना
(for निह^a) S₁ K₁ 2 T₂ ह्याना (for ह्याना) K₁ 1
B (except B₁) D₁ 1 M तु (for च) D_n D₂ निह
वैस्तु हयैश्च — ^b) S₁ K₁ 2 सह (for हय) D₂
10 11 सादिभि (for योधिभि) — ^c) K₁ B (except
B₁) D_n 3 G₁ 1 चर्मभिर् (for वर्म^a) K₁ विनिकृत्तैश्च
(hypermetric), D_n निकृत्तैश्च (submetric) — ^d)
K₁ 1 D₂ 10 प्रादोश्च, D₂ प्राप्तैश्च (for प्राप्तैश्च) B₂
महैश्च, B₁ 1 D₂ 2 छेदंश्च (for छिन्नैश्च) B₂ भारत (for
मारिष) — After 9^d, N (D₁ om.) T₁ 2 ins

156^a ऋष्टिभि शक्तिभिश्चैव तोमरैश्च परतप ।

[K₂ व्यष्टिभि, D_n D₂ 1-2 11 अमि (D₂ 'शि'भि,
D₁ 1 ष्टिभि, T₁ 2 ष्टिभि (for ऋष्टिभि) B (except
B₂) D_n 1 n₂ D₁ 1 1-2 समनत (for परतप) D₂ 10 11
सासिग्राम (D₂ 'श'परम् (D₂ 10 'स्व'वै (= 12^d) (for
the post half)]

— ^a) T₁ 2 वसुधा (for पृथिवी) T₁ वैस्तु, M भाति
(for जज्ञे) — ^b) B₁ 1 1 D₂ शबला, D₂ 1 T₁ G₂
शबला; D₁ सुबला, T₂ शबरा (for शबला) S₁ K₁ 2

[इ]व हि (for इव) M₁ 2 1 शबला कुसुमैरिव

10 D₁ om 10 (cf v 1 7) — ^a) D_n D₂ योधैश्च,
M योधाश्च — S₁ K₁-3 B₁ D_n 1 n₂ D₂ 1 om
(hapl) 10^d, D_n 3 reads it on marg — ^c) D₂
व्यचरतो D₂ क्रुद्ध T₁ 1 G₁ 2 विचरति (T₁ 'त' स्त
संकुद्धा, G₂ M व्यचरन्ममरे क्रुद्धा — ^d) D₂ विनिघ्न
(for घ्नन्त) T G₁ 2 M₁ 2 1 शितै शरै (for परस्प-
रम्) G₂ M₃ निघ्नतो नि (M₃ विनिघ्नत्ति) शितै शरै

11 D₁ om 11 (cf v 1 7) — ^a) D₂ उद्धूल,
D₁ 1 उद्धूल्य, T₁ उद्धूल (for उद्धूल) T₂ नयना
(for 'नै') D₁ क्रोधाश्च (for रोपाश्च) — ^b) D₁
स्पन्द्याष्टमुखं सह (sic) — ^c) T₁ अमि (for मही)
D₁ छन्नै, M₁ कीर्णा (for छन्ना) — ^d) K₂ संनिभं,
B₁ D₂ 1 सप्रमै (for सनिमै) — After 11, K₂ 1
read 13^c for the first time, repeating it in its
proper place

12 D₁ om 12 (cf v 1 7) — ^a) D₂ छेदंश्च (for
छिन्नैश्च) D₁ मही छन्ना, T₂ महाराजन् — ^b) D₁
महागज (for नागराज) — ^c) T₂ सगदै, T₂ 1 G
M नशरै (for साङ्गदै) D_n D₂ T₁ 2 1 G₂ M सतल-
(D_n 'त, T₂ 'ल) शैश्च, G₁ शूलखड्गैश्च, G₂ सूर्यचिन्नैश्च
(for सतनुवैश्च) — ^d) D₂ प्राश (for आस) K₁ 1
D_n D₂ 1 1 10 परस्परं (D₁ 'र')]

13 D₁ om 13 (cf v 1 7) — ^a) B₁ 1 D₂ 1
उच्छिन्नैश्च (for उच्छि') T G₁ 1 M₃ चैव, M₁ 2 1
चापि (for छिन्नैश्च) — ^b) D₂ 1 च परैश्च, T₂ 1 G₂ 1
M₃ अपरैश्च (for चाप^a) T₂ अपि (for युधि) — K₂ 1
read 13^c for the first time after 11 — ^c) K₂
D_n 1 D₂ 1 10 11 संछन्ना, T₁ 2 सपूर्ण (for संकीर्णा)
— ^d) T₁ [आ]श्र्वा, M₂ 2 1 तु (for [अ]मूत्) B₁
D₂ 1 पते, T₂ G₂ तदा, G₁ 1 सत्, M₁ 2 1 बभौ
(for विभो)

C 9, 1515
B 9, 22 16
K 9, 27 15

अल्पावशिष्टे सैन्ये तु कौरवेयान्महाहवे ।
प्रहृष्टाः पाण्डवा भूत्वा निन्धिरे यमसादनम् ॥ १४
एतस्मिन्नन्तरे शूरः सौवलेयः प्रतापवान् ।
प्राप्तेन सहदेवस्य शिरसि प्राहरद्भृशम् ।
स विह्वलो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् ॥ १५
सहदेवं तथा दृष्ट्वा भीमसेनः प्रतापवान् ।
सर्वसैन्यानि संकुद्धो वारयामास भारत ॥ १६
निर्विभेद च नाराचैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
विनिर्भिद्याकरोच्चैव सिंहनादमरिंदम ॥ १७
तेन शब्देन विव्रस्ताः सर्वे सहयवारणाः ।

14 °) Ś1 K1-3 अल्पावशिष्टे सैन्यं तु, D1 'वदिष्टे
स्तुरंग — °) D2 कौरवेयान् Ś1 K1-3 कौरवेय महा
जव (K2 'बल') — °) D3 भूता, S (except T1 2)
राजन् (for भूत्वा) — °) K3 निन्युस्ते, D1 विनिन्युर,
G1 विनिन्ये, M निन्युर्वे (for निन्धिरे)

15 °) Dn1 भूय, T4 वीर (for शूर) — °) D2 1 सौवलेय — °) K3 प्राप्तेन — °) D3 Ms प्राह-
नद् (for 'रद्') — °) D1 विह्वलो — °) D1 रथो
पस्थम् D2 उपाविशत्

16 °) D2 M1 ततो, T2-3 G2 M2-3 तदा (for
तथा) — °) D2 2 भारत

17 °) K4 2 Dn D1 2 1 निर्विभिद्य (for विनिर्भिद्य)
S स निर्विभिद्य रणे चैव (T3 G3 शरीरेण) — °) K2
सिंहातोदम् (for सिंहनादम्) K3 B Dn1 D2-4 2-11 T2
अरिंदम, T1 2 4 G1 2 M अथानदत्, G3 अनादयत्
(for अरिंदम)

18 °) D2 तत (for तेन) D1 नादेन (for शब्देन)
— °) B2 सर्वे नृ, D1 वीराश्च, D1 योधाश्च, D2
ससस्था, M सर्वे च (for सर्वे स). — D1 om 18°-23°
— °) Ś1 K1 2 2 B2 T2 सहिता (for सहसा) K2
भूत्वा (for भीता)

19 D1 om 19 (cf v 1 18) — °) T3 4 G प्रभि
ज्जान् (for 'अमान्') — °) G2 स्वधर्मज्ञा (for अध)
— °) Ś1 K1 2 मयेन, K4 मृतेन, Dn D2 2 1 गतेन,
D3 श्रुतेन, T3 2 द्रुतेन, G2 स्थितेन (for मृतेन) D1
G3 च (for च)

20 D1 om 20 (cf v 1 18) — °) Ś1 K1 2 G1, 2

प्राद्रवन्सहसा भीताः शकुनेश्च पदानुगाः ॥ १८
प्रमग्नानथ तान्दृष्ट्वा राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥ १९
इह कीर्तिं समाधाय प्रेत्य लोकान्समश्रुते ।
प्राणाञ्जहाति यो वीरो युधि पृष्ठमदर्शयन् ॥ २०
एवमुक्तास्तु ते राजा मौवलस्य पदानुगाः ।
पाण्डवानभ्यवर्तन्त मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ २१
द्रवद्भिस्तत्र राजेन्द्र कृतः शब्दोऽतिदारुणः ।
क्षुब्धसागरसंक्राशः क्षुभितः सर्वतोऽभवत् ॥ २२
तांस्तदापततो दृष्ट्वा मौवलस्य पदानुगान् ।

समाधाय, M परा प्राप्य (for समाधाय) — °) D1
corrupt, T3 G2 समश्रुत (for 'श्रुते') M प्रेत्य स्वर्ग
मवाप्स्यथ — S (except T1 2) om 20°-23° — °)
D3 10 11 धीरो (for वीरो) — °) D2 10 11 युदे (for
युधि) — After 20, D1 ins.

157* शूलियास[पादा?]मतिक्रम्य शक्यलोक समश्रुते ।

21 D1 om 21 (cf v 1 18) — °) D2 T G
तत (for तु ते) S (except T2) दृष्ट्वा (for राजा)
— °) D2 1 सौवलेय — D2 M1 om (hapl) 21°-23°
— °) K2 अपवर्तत, T3 अभ्यवर्तत, G2 'घात' (for
'वर्तन्त') — °) Ś1 K1 निवर्तिनं (for 'र्तनम्')

22 D1 om 22 (cf v 1 18) D2 M1 om. 22
(cf v 1 21) — °) K4 2 भ (K3 सु)वद्विस्त्, D2
धाव' (for द्रव') Ś1 K1 2 चैव (for तत्र) T G
द्रवद्भिस्तु ततो राजन् — °) D2 तत (for कृत) — °)
D2 2 कुद्, D3 कुरु, D1 कुद्, T2 क्षुद्, G3
क्षुब्ध (for क्षुब्ध) Ś1 K1-3 Dn1 D2 2-1 सकाशं, D2
G3 'शा, D1 'शे (for 'क्ष) — °) T2 4 G क्षुभितै
(for 'त) S (M1 om) दिश (for 'मवत्) Ś1 K
Dn D2 4-1 क्षु (Ś1 K क्षो)भित ये (K1 2 D2 ते)न तदलं
(D2 1 'ळ), D3 2 10 क्षुभिता सर्वतोभवत्

23 D1 om 23 (cf v 1 18) D2 M1 om. 23°
(cf v 1 21) — °) D2 om. from सो दृष्ट्वा up to
पते (in 24°) K3 D10 11 तत, B D2 2 2 S (except
T2, M1 om) तथा (for तदा) D2 10 11 पुरतो, D3
T2 G3 पतितो (for [भा]पततो) T4 राजन् (for दृष्ट्वा)
— °) D2 1 सौवलेय, T1 2 'लेय (for 'लेय) — °)
Ś1 K1-3 अभ्युद्युतः, D1 प्रस्युधाता, D11 'द्यौ (for

प्रत्युद्ययुर्महाराज पाण्डवा विजये वृताः ॥ २३
 प्रत्याश्वस्य च दुर्धर्यः सहदेवो विशां पते ।
 शकुनिं दशभिर्विद्धा हयांश्चास्य त्रिभिः शरैः ।
 धनुश्चिच्छेद च शरैः सौबलस्य हसन्निव ॥ २४
 अथान्यद्वचुरादाय शकुनिर्धुदुर्मदः ।
 विव्याध नकुलं पथ्या भीमसेनं च सप्तभिः ॥ २५
 उल्कोऽपि महाराज भीमं विव्याध सप्तभिः ।
 सहदेवं च सप्तत्या परीप्सन्पितरं रणे ॥ २६

तं भीमसेनः समरे विव्याध निशितैः शरैः ।
 शकुनिं च चतुःपथ्या पार्श्वस्थांश्च त्रिमिस्त्रिभिः ॥ २७
 ते हन्यमाना भीमेन नाराचैस्तैलपायितैः ।
 सहदेवं रणे क्रुद्धाश्छादयञ्शरवृष्टिभिः ।
 पर्वतं वारिधारामिः सविद्युत इवाम्बुदाः ॥ २८
 ततोऽस्यापततः शूरः सहदेवः प्रतापवान् ।
 उल्कस्य महाराज भलेनापाहरच्छिरः ॥ २९
 स जगाम रथाद्धर्मि सहदेवेन पातितः ।

C 9 1832
B 9 28 33
K 9 27 32

*द्युर) —^d) K₃ विजये वृता, K₃ ५ वैवृता, B
 Dn D₂-5 7-0 *ये स्थि(D₃ यस्थि)ता, D₁₀ ये घना,
 D₁₁ T₁ 2 4 G₁ ३ *योद्ध(D₁₁ च)ता, T₃ M ये घृता,
 G₂ *यैपिण (for ये वृता) K₂ पादवस्य जये वृता

24 D₃ om 24^{ab} (cf v 1 23) —^a) Ś₁ K₁-3
 अन्याश्व(K₁ आ)स्य, K₄ ५ B₃ Dn D₂-1 ३-11 G₂ M₁
 प्रत्याश्वस्य (for *श्वस्य) D₃ सु, M₂-3 तु (for च)
 D₁ प्रतिलभ्य तत सज्ञा —^c) Dn ददशुर (for दश
 मिर) —^d) D₁ [अ]पि (for [अ]स्य) D₂ त्रिभि
 (for शरै) — D₃ repeats 24^{ef} after 27^b —^e)
 B₃ शनैश् (for धनुश्) D₁ 4 दशभि, D₃ च शितै,
 M निशितै (for च शरै) —^f) D₂ सहदेवो, D₁
 सौबलस्य D₃ (second time) हि शक्तिना (for हस
 न्निव)

25 ^a) D₄ T₃ अन्यद्यनुर —^b) T₃ 4 G सौबलो
 (for शकुनिर्) G₂ युधि (for युद्ध) — After 25^b,
 K₁ ins

158* सहदेव चाभ्यवर्षच्छरै सनतपर्वभि ।

उल्कश्च ततो राजन्क्रोचेन महता युत ।

—^c) T₁ G₁ विव्याध D₂ 7 नकुल D₄ पङ्क्तिर् (for
 पथ्या) D₁ विव्याध सहदेव च —^d) D₁ पथ्या भीम
 (for भीमसेन) D₁ M₁ पचभि (for सप्तभि) B₃
 पार्श्वस्थाश्च त्रिमिस्त्रिभि (= 27^d)

26 Ś₁ K₁-3 T₃ 4 om (hapl) 26^{ab} G₂ transp
 26^{ab} and 26^{cd} —^a) T₁ 2 G₂ ३ तु (for ऽपि) —^b)
 T₁ G₁ विव्याध D₂ पत्रिभि, D₁ M पचभि (for
 सप्तभि) — M₃ repeats 26^{cd} after 27 —^c) M₁
 om (hapl) from सप्तत्या up to शकुनिं च (in 27^c)
 —^d) D₁ प्ररक्षन्, D₃ यज्ञसन् (sic) (for परीप्सन्)
 K₂ T₃ G₂ विजयं (for पितरं)

27 M₁ om up to शकुनिं च (cf. v 1 26). —^a)

T₂ सहितो (for समरे) K₄ ५ भीम शतेन समरे —^b) T₁
 G₁ विव्याध K₂ Dn₁ D₂ 10 11 नवभि (for निशितै)
 — After 27^b, D₃ repeats 24^{ef} D₃ G₁ ३ om (hapl)
 27^{cd} —^e) Ś₁ K₁ 2 त्रिमिर्विद्धा, B₃ T₃ तत पथ्या
 (for चतु पथ्या) —^d) M₃ पार्श्वपाश्च (for स्यांश्च)
 Dn₁ n₃ D₃ शरै (for the second त्रिभि) — After
 27, M₃ repeats 26^{ef}

28 D₁ om 28 —^b) D₃ तल (for तैल-) K₃
 B₁ D₃ ३ G₁ पायिभि, Dn₁ लापितै, D₂ घौतिभि,
 D₃ पातितै, T₃ श्रातितै (for पायितै) — After
 28^b, D₄ ins

159* प्रदुदुबुर्महाराज भीमसेनभयार्दिता ।

उल्कस्तु तत क्रुद्धो धनुरुद्यम्य मारिष ।

while G₂ ins

160* गतोऽस्ताहा महाराज दुदुबुर्भयपीडिता ।

उल्कस्तु शितैर्बाणै सहदेवमविध्यत ।

— G₂ om. 28^{cd} —^e) Dn₂ D₂ ५ 7 सहदेवो (for
 *देव) Ś₁ K₄ B₂ Dn₂ D₂ 4 ५ 7 G₁ ३ क्रुद्धश्, B₁ ३-३
 D₃ ३ ३ क्रुद्ध (for क्रुद्धाश्) —^d) B₂ चोदयन् (for
 छाद) D₄ सायकै समवाकिरत्, D₃ छादयामास वृष्टिभि
 —^e) D₁ पर्वतं (for पर्वत) —^f) K₄ ५ D₃ ३ [अ]बुद्ध
 Dn D₂ 4 ५ 7 G सविद्युदिव तोयद्

29 ^a) ३ (except T₁ २) सत्र (for ततो) K₄ ५
 D₁ 4 T₃ G M₃ 4 [अ]भ्यापतत्, T₁ २ 4 M₁ २ ह्याप
 (for स्याप) T₁ २ तूर्ण (for शूर) Dn D₂ ५ 7
 तानपास्य तत शूर —^c) D₄ सुसक्रुद्धो (for महाराज)
 —^d) K₂ 4 Dn₂ n₃ D₂ ३ ५ ६ T₃ G₁ M अपहरत्

30 B₃ om 30^{ab} —^a) T₃ चागात्स (for जगाम)
 D₃ om. from रथाद्धर्मि up to भारव (in 31^b) —^c)
 T₃ G M रुधिरक्षित (for *राहुत) —^d) Dn D₄

१ १ ११३
१ १ १४ १४
१ १ १७ २२

रुधिराश्रुतसर्वाङ्गो नन्दयन्पाण्डवान्युधि ॥ ३०

पुत्रं तु निहतं दृष्ट्वा शकुनिस्तत्र भारत ।

साश्रुकण्ठो विनिःश्वस्य क्षत्तुर्वाक्यमनुस्मरन् ॥ ३१

चिन्तयित्वा मुहूर्तं स वाष्पपूर्णक्षणः श्वसन् ।

सहदेवं समासाद्य त्रिभिर्विव्याध सायकैः ॥ ३२

तानपास्य शरान्मुक्ताञ्छरसंघैः प्रतापवान् ।

सहदेवो महाराज धनुश्चिच्छेद संयुगे ॥ ३३

छिन्ने धनुषि राजेन्द्र शकुनिः सौवलस्तदा ।

प्रगृह्य विपुलं खड्गं सहदेवाय प्राहिणोत् ॥ ३४

तमापतन्तं सहसा घोररूपं विशां पते ।

द्विधा चिच्छेद समरे सौवलस्य हसन्निव ॥ ३५

असिं दृष्ट्वा द्विधा छिन्नं प्रगृह्य महतीं गदाम् ।

प्राहिणोत्सहदेवाय सा मोघा न्यपतद्भुवि ॥ ३६

ततः शक्तिं महाघोरां कालरात्रिमिवोद्यताम् ।

प्रेषयामास संकुद्धः पाण्डवं प्रति सौवलः ॥ ३७

तामापतन्तीं सहसा शरैः काञ्चनभूषणैः ।

त्रिधा चिच्छेद समरे सहदेवो हसन्निव ॥ ३८

सा पपात त्रिधा छिन्ना भूमौ कनकभूषणा ।

शीर्यमाणा यथा दीप्ता गगनादौ शतहृदा ॥ ३९

शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा सौवलं च भयार्दितम् ।

दुद्रुवुस्तावकाः मर्मे भये जाते समौवलाः ॥ ४०

अथोत्कुप्यं महद्भ्यासीत्पाण्डवैर्जितकाशिमिः ।

रणे, T₁ मृधे, T₂ रये, T₃ प्रति (for युधि) G₂ घातरुण इव द्रुम

31 D₂ om 31^{ab} (cf v 1 30) —^a) D₂ विहत —^c) K₂ D₁ T₁ 4 G₂ 8 M सास्य (for साश्रु) T₂ कर्णो (sic) (for कण्ठो) B₂ 4 T₂ 8 M विनिश्वस्य, D₁ विधूणंश्च (for विनिश्वस्य) —^d) D_n T₂ G M₂ अयास्मरन् (for अनुस्मरन्) D₂ 7 (marg also as in text) क्षत्तुर्वचनमस्मरन्

32 D₁ om 32^{ab} —^a) D₂ च, T₁ 2 तु (for स) D₁ S (except T₁ 2) चितयित्वा ततो राजा (D₁ M₂ 8 'जन्' —^b) D₁₀ पूर्णक्षण D₁ वाष्पपर्वाकुले क्षण — K₄ om (hapl) 32^c-33^b —^c) G₂ वसु देव (for सह) —^d) D₂ विद्धा च (for विव्याध) B₄ 5 शायकै T₁ 2 विव्याध त्रिभिराशुगै

33 K₄ om 33^{ab} (cf v 1 32) —^a) Ś₁ K (K₄ om) तानासाद्य, T₃ तानप्यस्य (for 'पास्य') Ś₁ K₁ 2 शरैर् (for शरान्) —^b) Ś₁ K₁ M₂ शरसु (M₂ 'स') सौ, T₄ सहदेव (for शरस्यै) —^c) D₂ महाराजो, S (except T₁ 2) समासाद्य (for महाराज) —^d) D₁ संगरे (for संयुगे) S (except T₁ 2) शकुनेर्धनुरच्छिनत्

34 Ś₁ K₁ 2 om 34^{ab} —^b) D₂ सौवलस्य B₁ D₂ T₂ 4 तथा (for तदा) —^c) D₁ 2 G₁ M विमल (D₂ 'ळ'); T₂ विपुल (for 'ळ') —^d) D₁ चिक्षिपे (for प्राहिणोत्)

35 ^b) D₂ शरै काञ्चनभूषणै (cf 38^b) —^c) D₁ विशालै, T₂ राजेन्द्र; M₂-4 सहसा (for समरे). —^d)

Ś₁ K₁ 2 D₁ 2 M₁ सहदेवो (for सौवलस्य)

36 ^a) K₄ 2 D₂ तदा, D_n 1 D₂ 10 11 तथा (for द्विधा) K₂ D₂ छिन्ना —^b) D₁ गृहीत्वा (for प्रगृह्य) D₂ प्रतिगृह्य महागदा — D₂ om 36^c-37^b After 36, B₂ ins

161* ततो गान्धारनृपति कृतप्रतिचिकीर्षया ।

37 D₂ om. 37^{ab} (cf v 1 36) —^b) D₂ लंका (sic), T₂ 8 M काल (for काल-) K₂ B D_n 1 D₁ 8 9-11 T₁ G₁ रात्रीम् B₂ [उ]द्यिता, T₃ 4 G M₂ 4 [ज]परां (for [उ]द्यताम्) —^c) D₁ संकुद्ध —^d) Ś₁ K₁ 2 पादवान् (for पाण्डव) D₂ 7 सौवल D₁ सहदेवाय सौवल .

38 ^b) K₂ त्रिशरै (hypermetric) (for शरै) D₂ 8 10 11 G₂ 8 M कनक (for काञ्चन) K₂ D₂ 4 T₂ M भूषितं —^c) B₂ T₁ G₂ द्विधा (for त्रिधा) —^d) D₂ सौवलस्य (for सहदेवो)

39 ^a) T₂ द्विधा (for त्रिधा) —^b) Ś₁ K₁-3 शीर्य-माणा ययोरगी — D₁ om 39^c-45^d —^c) D₂ corrupt. Ś₁ K₁ lacuna for शीर्यमाणा यथा Ś₁ K₁ [उ]त्सृष्टा, K₄ [उ]द्गीता, K₂ [जा]दिष्टा, D₂ [उ]दिष्टा, G₁ 8 दिव्या (for दीप्ता) K₂ प्रचलंती ययोत्सृष्टा —^d) S (except T₁ 2) विधुद्रुपा नमस्य (M₁ 2 4 'स' लात्

40 D₁ om 40 (cf v 1 39) —^a) D₂ त्रिनिहिता. —^b) D₂ 7 सौवल T₂ 4 G तु (for च) D₁ तथा-दितं; G₂ भयार्दिता (for 'दितम्') M₂ सौवलश्च भया

धार्तराष्ट्रास्ततः सर्वे प्रायशो विमुखाभवन् ॥ ४१
 तान्वै विमनसो दृष्ट्वा माद्रीपुत्रः प्रतापवान् ।
 शरैरनेकसाहस्रैर्वारयामास संयुगे ॥ ४२
 ततो गान्धारकैर्गुप्तं पृष्टैरश्वैर्जये धृतम् ।
 आससाद रणे यान्तं सहदेवोऽथ सौवलम् ॥ ४३
 स्वमंशमवशिष्टं स संस्मृत्य शकुनिं नृप ।
 रथेन काञ्चनाङ्गेन सहदेवः समभ्ययात् ।

अधिज्यं बलवत्कृत्वा व्याक्षिपन्सुमहद्भुः ॥ ४४
 स सौवलमभिद्रुत्य गृध्रपत्रैः शिलाशितैः ।
 भृशमभ्यहनत्क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ ४५
 उवाच चैनं मेधावी निगृह्य स्मारयन्निव ।
 क्षत्रधर्मे स्थितो भूत्वा युध्यस्व पुरुषो भव ॥ ४६
 यत्तदा हृष्यसे मूढ ग्लहन्क्षैः समतले ।
 फलमद्य प्रपद्यस्व कर्मणस्तस्य दुर्मते ॥ ४७

C. 9 1150
B 9 29 51
K 9 27 49

द्वित —^d) Dn भयेनाजौ (for भये जाते) K₂ सुवि-
 ह्वला, D₁ सौवल्ला, T₃ नु सौवलात्

41 D₁ om. 41 (of v 1 39) —^a) K₁ 5 ततो
 स्फुष्ट, Dn अयो कयं, D₂ अयोत्कृष्यं, T₃ *कुष्टा,
 G₂ *दृष्ट (for *कुष्ट) D₃ महान् (for महद्) K₂-5
 B Dn D₂ 8 5-11 T G चासीत्, D₁ आसीत् —^d)
 K₅ D₂-5 7 9 प्रायसो Ś₁ K₁ विमुखा प्रायशोभवन्

42 D₁ om. 42 (cf v 1 39) —^b) D₃ पाहु
 (for माद्री) —^d) B₂-5 Dn D₂ 5 7-9 वारयामास
 (for वार*)

43 D₁ om. 43 (cf. v 1 39) —^a) Ś₁ K D₂
 5 7 T₁ 2 युक्तं (for गुप्तं) D₁ ततो गान्धारिनिर्मुक्त
 —^b) K (except K₁) B D₂ 6 8-11 T₁ G₂ पुष्टैर्, D₂
 पुष्टिर्, T₃ पुष्ट्यैर्, T₄ पुष्ट्यैर्, T₅ पाष्टैर्, G₁ प्राष्टैर्;
 G₂ पाष्ट्यैर्, M₁ 4 प्राष्ट्यैर् (for पृष्टैर्) Ś₁ K₁ जयै
 र्वृत्, K₂ 4 D₂ जये वृत् (D₂ *त), D₂ जवे घृत,
 G₂ 8 जयोद्धत, M₁ जये घृत Dn D₁ 5 7 पृष्ट (Dn₁
 दृष्ट) रक्षैर्जये (Dn य) वृत् (D₁ *त), M₂ पाष्टैरश्वैर्ज-
 यैर्घृत —^c) K₂ रणैर् (for रणे) K₂ D₂ 4 यात,
 Dn यत्त, M₁ 2 4 तूर्ण (for यान्तं) G₂ आससादाथ
 शकुनिं — K₂ om. (hapl) 43^d-44^c —^d) K₄ [s]थ
 सात्यकि, D₁ [s]थ सौवल, S (except T₁ 2) महा-
 वल (for थ सौवलम्)

44 D₁ om. 44 (cf. v 1 39) K₂ om 44^{ab} (cf.
 v 1 43) —^a) D₃ corrupt D₁ स्वमावम् (for
 स्वमशम्) Ś₁ K₁ अप, D₁₀ ह्व (for अव) Ś₁ K₁
 विष्ट, T₃ विष्टन् (for शिष्ट) K₂ B₁-4 D₁ 11 तं;
 T₁ 2 तु; M च (for स) B₅ D₂ 9 स्वमंशमवशिष्टं;
 Dn D₂ 5 7 सयन्समवशिष्टं; D₂ स्वयं समवशिष्टं
 —^b) Dn D₂ 5 7 संसृत्य, T₁ 2 *श्रुत्य, T₃ *मृश्य
 (for *स्मृत्य) K₄ T₂ 4 M₁ शकुनिर् (for *निं)
 K₄ D₂ 6 नृप, B₂ T₂ 4 G₁ M₁ 2 4 नृप, D₁ स्थितं
 (for नृप) — G₂ om 44^{cd} —^c) D₂ 5 7 कांच

नाभेन —^d) K₂ सहदेवै (sic), K₄ Dn₂ D₂ देव (for
 देव) B₁ 8-5 D₂ 9 प्रतापवान्, B₂ D₂ तमभ्ययात्,
 S (except T₁ 2, G₂ om.) स (M त) मन्वयात् (for
 समभ्य*) —^e) K₂ corrupt. D₂ अतिष्ठत् (for अवि-
 ज्य) D₂ 7 बलवत् G₁ क्षिप्वा (for कृत्वा) —^f)
 K₄ B₂ 4 Dn₂ n₂ D₂ 3 5 9 T₁ 8 4 G₁ 2 व्याक्षिपत् (for
 पन्) D₂ 4 8 च (D₂ स) महद्, T G सशर (for
 सुमहद्) M वि (M₁ व्या) क्षिपन्नायतं (M₁ *क) घनु

45 D₁ om 45 (cf v 1 39) —^a) D₁ सौवलम्
 K₁ अभिष्ट्य, B₂ S (except T₁ 2) अतिक्रम्य (for
 अभिद्रुत्य) —^b) K₂ B Dn D₁-9 11 गार्ध, D₂ 5
 गार्ध (for गृध्र) Ś₁ K₁ 2 D₂ T₂ G₁ 8 पक्षै (for
 पत्रै) K₄ 5 Dn D₁ 5 7 शिला (D₁ *ळा) शितै, D₂
 शिलाशितै, D₂ समतत (for शिलाशितै) —^c) Ś₁
 K₁ 2 अभ्यतुदत्; D₂ *नदत्, M₁ 2 4 अभ्याहनत् (for
 अभ्य*) K₄ कुर्द —^d) K₂ 6 G₂ महाद्विप

46 ^b) Ś₁ K₁-3 D₁ 10 11 विगु (Ś₁ प्रा) ह्य, Dn
 D₂ 5-7 ग्लहं स; D₁ पाहव, D₂ प्रगृह्य (for नि*)
 — D₁ om 46^{cd} —^c) K₄ 5 D₂ T₂ M₂-4 धर्म (for
 धर्मे) K₂ B₁ 2 4 Dn₂ D₂ 4 6 8 9 स्थिरो (for स्थितो)
 —^d) Dn D₂ 5 7 पुरुषपर्वम (for पो भव)

47 ^a) B₂ 2 D₂ 8 9 कृष्यसे, T G₁ 2 भापसे, G₂
 भाससी (sic), M कृतवान् (for हृष्यसे) Dn₂ M₂ मूढो
 —^b) K₂ corrupt. Ś₁ K₁ D₁ ग्लहैर्, K₄ 5 D₂ ग्ल-
 हम्, B₅ ग्रहन्, Dn D₂ 5 7 ग्लहेषु, D₂ गृहन्, T₁-8
 G₁ M गृहन् (for ग्लहन्) S (except G₂) अक्षान् (for
 अक्षै) D₂ 7 T₂ समासले, D₁₀ समातरे D₂ गृहपक्षै
 समासले — For 47^{ab}, D₁ subst.

162* सभामध्ये विजित्वा कृष्टयूतेन यज्ञवान् ।

[prior half submetric]

—^c) D₁ फलम् K₂-5 B₂-5 D₂ 8-11 T₂ M₂-4 प्र
 श्यस्व, B₁ D₁ 6 *श्य त्वं (B₁ स्व) (for *द्यस्व)
 —^d) T₃ G₂ तव (for तस्य) D₂ मम सभामूर्धनि

C. 8, 1551
M. 9 22 52
K. 9 27 50

निहतास्ते दुरात्मानो येऽस्मान्वहसन्पुरा ।
दुर्योधनः कुलाङ्गारः शिष्टस्त्वं तस्य मातुलः ॥ ४८
अथ ते विहनिष्यामि क्षुरेणोन्मथितं शिरः ।
वृक्षात्फलमिवोद्धृत्य लगुडेन प्रमाथिना ॥ ४९
एवमुक्त्वा महाराज सहदेवो महाबलः ।
संकुद्धो नरशार्दूलो वेगेनाभिजगाम ह ॥ ५०
अभिगम्य तु दुर्धर्षः सहदेवो युधां पतिः ।
विकृष्य बलवचापं क्रोधेन ग्रहसन्निव ॥ ५१
शकुनिं दशभिर्विद्धा चतुर्भिश्चास्य वाजिनः ।

छत्रं ध्वजं धनुश्चास्य छित्त्वा सिंहं ह्वानदत् ॥ ५२
छिन्नध्वजधनुश्छत्रः सहदेवेन सौबलः ।
ततो विद्वश्च बहुभिः सर्वमर्मसु सायकैः ॥ ५३
ततो भूयो महाराज सहदेवः प्रतापवान् ।
शकुनेः प्रेपयामास शरवृष्टिं दुरासदाम् ॥ ५४
ततस्तु क्रुद्धः सुबलस्य पुत्रो
माद्रीसुतं सहदेवं विमर्दे ।
प्रासेन जाम्बूनदभूषणेन
जिघांसुरेकोऽभिपपात शीघ्रम् ॥ ५५

48 ^a) M₁ जानतु, M₂ निगतास् (for निह^a)
D₂ दुराचारा (for 'ह्मानो) — ^b) D₅ (also as in
text) 7 [s]साद् (for सस्मान्) S₁ K₁ 2 हि च (K₂
घ्य) वसन्, B₂ उपहसन्, D₂ अन्व, T₂ अण्यसहन्,
T₃ G₂ M₁ 2 अपहसन्, M₂ अहसन् (submetric) (for
अवहसन्) K₁ 5 D₁ ये चास्मान् (D₁ 'न) हसन्पुरा, D₂
ये स नन्वह, G₁ 2 वेपमानाहसन्पुरा (G₁ 'न) — ^c)
K₂ कुलकार, D₂ 7 कुलागार — ^d) D_n चापि, G₁
चाप (for तस्य) D₂ 7 T₂ मातुल

49 B₁ om 49^a-50^b — ^a) K₂-5 B (B₁ om)
D_n D₂ 2 5 6 8-11 निहनि (D₁₀ 'रि) प्यामि, D₁ M₁
[s]पहरि, D₂ corrupt, D₁ आहरिष्यामि, T G
M₂ पात्रयि, M₂ 4 विहरि (for विहनि) — ^b) S₁
K (except K₂) D_n T₁ 2 शरेण, D₂ 7 ऋडेन (for
क्षुरेण) D₁ [उ]न्मथ्य वै, T₁ 2 प्रथित (for [उ]न्म
थित) — D₁ om. 49^{cd} — ^c) S₁ K₁ 2 उद्ध्वे, K₂
उद्धत, K₂ उद्धेय, D_n D₂ 5 7 10 11 आविध्य (D₁₀ 11
'द), T₁ 2 उद्विष्य, T₂ आहत्य, G₂ उत्कृत्य (for
उद्धृत्य) B₂ वृक्षात्फलं समुद्धृत्य — ^d) K₁ लगुडेन,
D₁ G₁ 2 M लकुटेन (for लगुडेन)

50 B₁ om 50^{ab} (of v 1 49) D_n 1 n₂ D₂ 7 om
50^{ab}, D₂ reads it on marg D₅ om (hapl)
50^b-51^a D₁ om. 50^c-52^b — ^c) K₂ B₁ D_n D₂-4
10 11 रण (for नर-) D₂ 7 शार्दूलो, T₂ शार्दूल;
M शार्दूल — ^d) D₂ 5 7 अति (for अभि) K₂
T₂ (also as in text) जघान (for -जगाम) S₁ K
(except K₂) D₁ 10 11 T₂ 4 G त (for ह)

51 D₁ om. 51, D₅ om 51^a (for both, cf v 1
50). — ^a) S₁ K₁ 2 च, K₂ [अ]ति, D₂ प्र, D₂
10 11 सु (for तु) — ^b) T G विना (for युधां)

S₁ K₁ 2 पति, K₂ प्रति, T G पते (for पति) — ^c)
D₂ 11 विक्रम्य (for 'कृष्य) D₂ 7 बलवच् — ^d) K₂
B₁-2 D₂ 2 9 T₁ 2 प्रदहन्, D_n 1 D₂ 10 11 'ज्वलन् (for
'हसन्)

52 D₁ om 52^{ab} (cf v 1. 50) D₂ om. 52
— ^b) S₁ K₁ 2 दशमिद् (for चतुर्मिद्) — ^c) G₁
चित्र (for छत्र) D₁ ध्वज हयाद्, G₂ धनुर्ध्वजं (by
transp) D₁ [अ]पि (for [अ]न्य) — ^d) K₂ 5 D₁₀
[उ]द्धत (for [अ]न)

53 D₁ om 53^{ab} — ^a) T₂ तत्र (for छत्र)
— ^b) D₂ 7 सौबल — ^c) K₂ 5 B (except B₅) D₂
1 6 9 10 T₁ कृतो, D_n 1 n₂ D₂ 5 7 क्षतो (D_n 'ते),
D₂ क्षितो, T₂ कुद्धो (for ततो) M₂ विद्धा (for
विद्वद्) D₂ तु (for च) — ^d) T₂ सर्वैर् (for सर्व)
T₂ चर्मसु (for मर्मसु) D₁ चिच्छिडे (for सायकै)

54 D₁ om 54 — ^a) K₂ देवो (for भूयो)
T₁ 2 महाबाहु, G₁ 'तेजा (for 'राज) — ^c) K₂ D₂
शकुनि, D_n 1 n₂ D₂ शकुनि — ^d) D₅ पश्य (for
शर) D₅ दुरासद, D₅ G₁ 'सदा (for 'मदाम्)

55 ^a) K₂ 5 सु- (for तु) D₁ रुट; T₁ 2 विद्व
(for क्रुद्ध). D₂ 7 सुबलस्य. T₂ 4 G क्रुद्धस्तोसां सुब
लस्य पुत्रो, M क्रुद्धस्त सुबलस्यात्मजोपि — ^b) S₁ K₁ 2
D₅ M₁ पुत्र (for -सुर्त) D₁ प्रसह्य, D₁₀ विनय (for
विमर्दे) — ^c) K₂ D₂ 10 प्रासेन K₂ जंबू- (for
जाम्बू) D_n 2 n₂ D₂ 5 7 -भूयितेन — D_n D₂ repeat
55^d after 58^a — ^d) D₅ corrupt. T₂ एतौ (for
एको) K₂ D_n (second time) D₂ [स]पि पपात, K₂ 5
B₂ T G निप, M [स]मिमसार (for 'पपात) D_n
(first time) भूमौ (for शीघ्रम्)

माद्रीमुतस्तस्य समुद्यतं तं
प्रासं सुवृत्तौ च भुजौ रणाग्रे ।
भह्नेस्त्रिभिर्धुगपत्संचरन्तं
ननाद चोच्चैस्तरमाजिमध्ये ॥ ५६
तस्याशुकारी सुममाहितेन
सुवर्णपुद्गेन दृढायसेन ।
भह्नेन सर्वावरणातिगेन

शिरः शरीरात्प्रममाथ भूयः ॥ ५७
शरेण कार्तस्वरभूपितेन
दिवाकराभेन सुसंशितेन ।
हृतोत्तमाङ्गो युधि पाण्डवेन
पपात भूमौ सुवलस्य पुत्रः ॥ ५८
स तच्छिरो वेगवता शरेण
सुवर्णपुद्गेन गिलाशितेन ।

C 9 1562
B 9 25 68
K 9 27 61

56 *) Ds चाय (for तर) B1 D* २ समुत्पत्त, T1 G1 २ समुद्यत तु —^a) K प्रागौ, Dn1 n2 प्रामा (sic) (for प्राम) D2 २ सुवृत्त च, T2 च वृत्तौ च, G2 सुवृत्तौ (for 'वृत्तौ च) B2 रणौ (for भुजौ) B2 घनाग्रे, D1 रणाग्रे, D1 रणाय, T2 द्रिताग्रे, M2 च दीना (for रणाग्रे) D2 प्रामायै र्ना च भुजौ रणाग्रे —^a) K2 महपत्त (for युग) D2 च कर्म (sub metric), D1 सनिहृत्य (for सचकां) —^a) T2 तु तदा (for तरना)

57 *) Ds [क्ष]मुकानि सु, G [क्ष]मुकालेन (for 'कारी सु) K2 समामितेन दृ G2 समामितेन (for हितेन) — K2 om. (hapl) 57^a-58^b —^a) D. M2 २ दृढायसेन, D2 'दयेन, T1 तथायमेन, M1 दृढायसेन (for 'यमेन) — After 57^a, B* ins

163* तथैव वेगासुदृढायुधेन ।

—^a) T1 दयेन, T2 प्रायेन (for नयेन) D2 सयारणाविराग, D २ 'भरणातिगेन (for 'वरणातिगेन) —^a) Dn1 n2 D2 प्ररीर (for प्ररीरान) D1 प्रजहार (for नमाथ) M1 दीन (for भूय) — D2 f. २ G M ins after 57 D2 २ after 59 T2 २ after 59^b

164* तस्योत्तमाङ्गो च भुजौ सुवृत्तौ

शशिश्च पूर्वं निपपात भूमौ ।

पश्चात्कथं गिरिरामिनः

विस्पन्दमानं निपपात घोरम् ।

[(L 1) M १ (for न) D1 २ पुनी सुवृत्तौ प्रायत शिरः — D2 २ om line 2 — (L 2) T1 सुशक्ति, M2 शिरः (for शक्ति) T1 २ transp पूर्वं and भूमौ D2 दगा पूर् पतिमानि भूमौ — (L 3) T2 G2 गिरिरामि (for 'व) — (L 4) D1 T2 २ विस्पन्दमान (D1 न), T2 विस्पन्द (for विस्पन्द) T1 भूमौ (for घोरम्)] — D2 २ S cont

165* रथोत्तमापार्थिवपार्थिवस्य ।

[T1 G2 २ तथोत्तमा (for रथो) G1 २ -नत्तमस्य (for -पार्थिवस्य)]

— D2 S cont

166* सुवर्णरत्नोत्तमभूपित च

स सिंहनाद व्यनदन्महात्मा ।

निहत्य पाप सुवलस्य पुत्रं

स नैर्ऋतीमेव दिशं महात्मा ।

सुवर्णपुद्गैरिषुभि पतन्तं

[5]

[(L 1) D2 M सुवर्णनारागभूपितादि (D2 'तांगात्) — (L 2) D2 विनन् — D2 om (hapl) lines 3-4 — (L 3) G2 शूर (for पाप) — (L 4) T2 त्वनैर्महीन्, M1 प्रैन् नीन् (for न ने) G2 वै (for एव) — (L 5) D2 शिरसे, M2 शिरस्तत् (for पतन्त)]

— D2 cont

167* प्रावोदयद्वनिपतेर्महात्मा ।

58 K2 D1 om 58^a (for K2, cf v l 57) S (except T1 २) om 58^a-59^b —^a) S1 K1 २ D2 -भूपणेन (for भूपितेन) — After 58^a, Dn D2 repeat 57^a K2 om. 58^b —^a) K2 B2 Dn D2 २ २ T1 २ दिवाकराभेन B2 om (hapl) from सुसंशितेन up to पाण्डवेन (in 58^a) K2 Dn D2 सुसंशितेन, D2 २ २ २ सुसंक्षि (for सुसंक्षि) — S1 K1-3 om (hapl) 58^a-59^b D2 om (hapl) 58^a-59^a —^a) Dn om (hapl) from हृतोत्तमाङ्गो up to सुवर्णपुद्गेन (in 59^b) D2 कृतोत्तमाङ्गो, D2 हृतो (for हृतो) D1 पार्थिवेन (for पाण्डवेन) —^a) D1 सुयदस्य

59 S1 K1-3 S (except T1 २) om 59^a, Dn om up to सुवर्णपुद्गेन, D2 om 59 (for all, of v l 58) D1 om 59 —^a) D1 corrupt, T2 शतच्छिदा (for स तच्छिरो) —^a) D1 शिखा K2 २ Dn D २ २ मितेन (for शितेन) — After 59^b, T1 २ ins 164*, 165* and 166* —^a) D2 २ २ अ (D2 प्र) पातयत्; D1

C. 9 1562
B. 9 21 63
K. 9 27 61

प्रावेरयत्कुपितः पाण्डुपुत्रो
यत्तत्कुरुणामनयस्य मूलम् ॥ ५९
हतोत्तमाङ्गं शकुनिं समीक्ष्य
भूमौ शयानं रुधिरार्द्रगात्रम् ।
योधास्त्वदीया भयनष्टसत्त्वा
दिशः प्रजग्मुः प्रगृहीतशस्त्राः ॥ ६०
विप्रद्रुताः शुष्कमुखा विसंज्ञा
गाण्डीवधोपेण समाहताश्च ।
भयार्दिता भग्नरथाश्चनागाः

पदातयश्चैव सधार्तराष्ट्राः ॥ ६१
ततो रथाच्छकुनिं पातयित्वा
मुदान्विता भारत पाण्डवेयाः ।
शङ्खान्प्रदध्मुः समरे प्रहृष्टाः
सकेशवाः सैनिकान्हर्ययन्तः ॥ ६२
तं चापि सर्वे प्रतिपूजयन्तो
हृष्टा ब्रुवाणाः सहदेवमाजौ ।
दिष्ट्या हतो नैकृतिको दुरात्मा
सहात्मजो वीर रणे त्वयेति ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अपाच्छिनत्, Ds T2-4 G2 Ms प्रावेशयत्, M1 2 4 प्राया
पयत् (for प्रावेर) Dn प्राविशत्पाण्डुपुत्रो (submetric)
— D2 om 59^d —^a) K4 Ds यत्, D1 यत्, T1
जात, M हतं (for यत्तत्) S1 K1 कुर्वाणम् (for कुरु
णाम्) — After 59, D1 s ins 164* and 165*,
followed by 166* in Ds, while D1 S read 63

60 ^a) K2 ततो मार्गं (sic), B1 कृत्तुत्तमार्गं, Ds
1 9 हतो (for हतो) K4 s B2 D2 S (except T1 2)
निरीक्ष्य, D1 शयान (for समीक्ष्य) —^b) Ks s भूमौ
शयान, D1 सप्रेक्ष्य वीर (for भूमौ शयान) —^c)
K4 s T1 संज्ञा, D2 चित्ता D10 11 शक्ता (for
सत्त्वा) — T2 om (hapl) 60^d-62^a —^d) Ds
प्रतस्थु (for 'जग्मु) — For 60^d, D1 subst

168* माद्रीसुत ते सहसामिषेत्-
गान्धारयोधा प्रगृहीतशस्त्रा ।

61 T2 om 61 (of v 1 60) D1 om 61 —^a)
Ks Ds M1 प्रविद्रुता (for विप्र) K4 s शुद्ध, Ds
स्वध (for शुष्क) G1 गळा (for मुखा) —^b)
Dn2 ns Ds s 1 गाजीव (for गाण्डीव) K2 सदाह-
ताश्च, T2 Ms समागतश्च (for 'हताश्च) —^c) T1 2
इतस्ततो (for भयार्दिता) Ks D1 M1 रथाश्च, G2 हया-
स (for रथाश्च) —^d) K4 s च धार्तराष्ट्रा, Dn सधा

तराष्ट्र — After 61, Ks ins

169* शेकुर्न योद्धु सरसाजिमध्ये ।

62 T2 om 62^a (of v 1 60) —^a) T4 G M
सखे (G1 'ख्ये) (for ततो) —^b) S1 मदान्विता,
D2 सुधा, Ds मुदा युता, D10 सुतान्विता (for मुदा)
—^c) M1 च (for प्र) B1 Ds 10 11 समरेतिहृष्टा,
D2 रेवहृष्टा, S (except T1 2) महता स्वरेण (for समरे
प्रहृष्टा) — Dn om 62^d —^d) S1 K1 2 D2 s 1
सकेशवान् K4 s Ms सैनिक- (for 'कान्) Ds प्रहर्ष
यंत, Ds हर्षयति

63 D1 S read 63 after 59 —^a) S पाण्डुपुत्रा
(T2 G2 'त्र) (for चापि सर्वे) D1 सपूजयतो, D1
सपूजयन्ते, Ms प्रतिपूजयते —^b) B2 4 Ds 11 हृष्टा;
G1 हृष्टं (for हृष्टा) G1 ब्रुवाण —^c) D2 निकृतिको
(for नैकृ) S1 K1 s T2 G1 s महात्मा, Dn2 Ds
दुरात्मना (for दुरात्मा) —^d) K2 corrupt. K4 s
महात्मना, B2 Ds सहाजुजो (for 'त्मजो) S1 K1 s
वर, Ds रिपुस् (for रणे) Ds त्वमेहि (for त्वयेति)

Colophon — Adhy name S1 K B Dn D2 1-6
s 9 S (except M1) शकुनिवध, D10 11 शकुन्युल्लङ्घ
वध — Adhy no (figures, words or both) Dn

२८

संजय उवाच ।

ततः क्रुद्धा महाराज मांलस्य पदानुगाः ।
 त्यक्त्वा जीवितमाक्रन्दे पाण्डवान्पर्यवारयन् ॥ १
 तानर्जुनः प्रत्यगृह्णात्सहदेवजये धृतः ।
 भीममेनश्च तेजस्वी क्रुद्धाशीविपदर्शनः ॥ २
 शक्त्यृष्टिप्राप्तमहन्तानां सहदेवं जिघामताम् ।
 संकल्पमक्रुरेन्मोघं गाण्डीवेन धनजयः ॥ ३
 प्रगृहीतायुधान्वाहन्योधानामभिधावताम् ।

महृथिच्छेद बीभत्सुः शिरांसपि ह्यानपि ॥ ४
 ते हताः प्रत्यपद्यन्त वसुधां विगतास्रः ।
 त्वरिता लोक्वीरेण प्रहताः सव्यसाचिना ॥ ५
 ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा स्वयलसंक्षयम् ।
 हतशेषान्समानीय क्रुद्धो रथगतान्विमो ॥ ६
 कुञ्जरांश्च हयांश्चैव पादाताश्च परंतप ।
 उवाच सहितान्मर्वाण्वार्तराष्ट्र इदं वचः ॥ ७
 समासाद्य रणे मर्वाण्पाण्डवान्ससुहृदणान् ।

C. 9 1374
B 9 29 8
K 9 28 8

26, D₁ 27 (as in text), D₁₀ S 28, D₁₁ 20
 — *Sleets no* K. 67, D_n 65, D 66

28

1 Before the ref., editions ms अथ हृदप्रवेशपर्व
 —^a) D₁ T: क्रुद्धो —^b) D सांचद्वय —^c) Ś₁
 K₁ 2 आक्रुद्धा (K₂ 'द'), D₁ आनीय, D₃ १ आक्रात,
 G₂ आत्स्यदे (for आक्रन्दे) T₃ त्यमया जीवितनाश ते
 —^d) D_n 23 D₂ 1: 1 पाउव D₁ T₂ प्रत्यवारयन्, M₁
 च न्य

2 ^a) D₁ तनो (for तान्) —^b) T₂ सहदेवो,
 M₂ 2: 1 (for देव) K D_n D₂ 1: 1 रूत, D₂
 M₁ 3 घृतात् (for घृत्) D₁ महदेवश्च मारिप, D₂
 वनयोद्धतान् — D₁ om. 2^a-3^a —^d) K₁ D₁
 क्रुद्धामी (D₁ मि) (for 'नी') K₂ दर्शना, B₂
 लोचन, D_n 1 तेजस, D₁ दर्शन, T₂ दृष्टन (sic),
 T₃ दर्शन, M₁ 1 दर्शनात् (for 'न')

3 W₁ h 3, cf 30 D₁ om. 3 (cf v l 2) —^a)
 D₂ 2: 1 G₂ 2 शक्त्यृष्टि (D₂ 'ष्टि') (for शक्त्यृष्टि)
 K₁ 1 D₂ 2 प्राय, D_n 1 D₁₀ पादा (for प्राय) G₂
 श्रुताना (for हन्ताना) — D_n 23 om (hapl) 3^a-4^a,
 D_n 23 reads it on marg —^d) D₁ 1 गाणीवेन K₂
 धनजय

4 D_n 1 23 om 4^a (cf v l 3) D_n 23 reads 4^a
 on marg —^a) K₁ 1 B (except B₂) D_n 2 1:
 1 11 मरु (D₁ 2 स मृ) हीतायुधान्, D₂ मृहीत्या चायु,
 D₃ मरुहीत्यायु, D₂ स संगतायु (for मरुहीत्यायु) —^b)

D₂ योधिनाम्, M₁ 1 यौधा (for यो) D₂ अनु
 धावता, D₂ अपि धा, D₃ अभिधावत, T₂ अभ्य
 धावता (for अभिया) —^d) Ś₁ 2 2 नि च, K₁ 3
 दानि च, K₂ धनूपि च, S मुजानपि (for हया)

5 ^a) D₂ 2 1 10 11 हया, M₂ यौधा (for हता)
 D₁ प्रत्यदृश्यत D₂ युध्यत (for पद्यन्त) —^b)
 K₁ 2 बहुधा (for वसुधा) —^c) K₁ D₂ 1 8 S (except
 M₂) स्वरता, D₁ 10 11 चरता (for त्वरिता) K₁ B
 D₂ 2 1-2 स्व (D₂ च) रता लोकरीणा —^d) K₂ ते
 हता, D₁ समरे, S (except G₁, T₂ damaged)
 निहता (for प्र) — After 5, M₂ 4 read 31-32

6 ^a) T₂ 4 G M₂ दृष्ट्वा राजन् (M₂ 'जा') (for राजा
 दृष्ट्वा) K₂ D₁ 2 G₁ 2 सुयल, D₂ 2 सयल (D₂ ल-),
 D₁ स्वजन, M₁ 1 चयल (for स्वयल) K₁ सक्षयात्
 K₂ दृष्ट्वा स्वयलमविकात् —^c) D₂ हतशेषान् (sio)
 Ś₁ K₁ ममाहय (for 'नीय) —^d) K₂ कुल्ये (sio),
 B D_n D₂ 1 कुल्यन्, D₁ S रयान, D₂ 2 क्रुद्धान् (for
 क्रुद्धो) Ś₁ (orig) K₂ 2 रियु, Ś₁ (sup lsn) K₁
 रण, D₁ राजा, D₁ 2 अय, D₂ नर, S नव (for
 रथ) Ś₁ K D₂ 2 5-1 10 11 शणा (D₂ 1 शता) न्वहन्,
 D_n शतान्वितान्, D₁ 4 रणे विमो, G₂ शतान्प्रमो

7 ^a) B₁ D 9-11 T₁-3 पदाताश्च, B₂ D₂ नरा
 श्रापि, D₂ 1 पदातीश्च, G₂ पताकाश्च (for पादाताश्च)
 D₂ 10 11 समतत, D₁ T₁ G₁ 2 M₂ परंतप —^c)
 S दृष्ट्वितान् (for सहि) —^d) Ś₁ K₁ 1 B₂ 2 D_n
 D₂ 2 1 धार्तराष्ट्रान् (for 'राष्ट्र) S महीपति (for इद
 वच)

C 6, 1574
B, 9 28 8
K 9 28 8

पाञ्चाल्यं चापि सवलं हत्वा शीघ्रं निवर्तत ॥ ८
तस्य ते शिरसा गृह्य वचनं युद्धदुर्मदाः ।
प्रत्युद्ययू रणे पार्थास्तव पुत्रस्य शासनात् ॥ ९
तानभ्यापततः शीघ्रं हतशेषान्महारणे ।
शरैराशीविपाकारैः पाण्डवाः समवाकिरन् ॥ १०
तत्सैन्यं भरतश्रेष्ठ मुहूर्तेन महात्मभिः ।
अवध्यत रणं प्राप्य त्रातारं नाभ्यविन्दत ।
प्रतिष्ठमानं तु भयान्नावतिष्ठत दंशितम् ॥ ११
अश्वैर्विपरिधावद्भिः सैन्येन रजसा धृते ।

न प्राज्ञायन्त समरे दिशश्च प्रदिशस्तथा ॥ १२
ततस्तु पाण्डवानीकानिःसृत्य बहवो जनाः ।
अभ्यघ्नंस्तावकान्युद्धे मुहूर्तादिव भारत ।
ततो निःशेषमभवत्तत्सैन्यं तव भारत ॥ १३
अक्षौहिण्यः समेतास्तु तव पुत्रस्य भारत ।
एकादश हता युद्धे ताः प्रभो पाण्डुसृज्यैः ॥ १४
तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु महात्मसु ।
एको दुर्योधनो राजनदृश्यत भृशं क्षतः ॥ १५
ततो वीक्ष्य दिशः सर्वा दृष्ट्वा शून्यां च मेदिनीम् ।

8 °) D₁ जिह्वा, D₂ पार्थान् (for सर्वान्) — °) D₁ पाण्डवानां (for 'वान्) D_n D₂ 5 T₈ जनान् (for गणान्) — °) B₂ सानुग चैव, D₁ G₁ 8 चापि सुगल, D₂ चापि सयल, D₄ 6 M₁ चापि सगण, G₂ सयलं चापि (by transp) T₈ पाचालान्सयलाश्चापि — °) D₂ 5 7 चापि (for शीघ्रं) K₅ B₂ D₂ 5 6 10 11 T₁ 2 4 G₁ M₈ न्यवर्तत, G₂ निवर्तय

9 °) D₄ ते तस्य (by transp), G₁ 8 तस्यैते M₁ 2 4 वचन (for शिरसा) T₈ तेय, G₂ [आ]दाय (for गृह्य) — °) T G M₈ शासन, M₁ 2 4 शिरसा (for वचन) — °) K₄ 5 प्रत्युद्ययौ, D_n D₄ 'द्याय; D₂ 10 11 अभ्युद्ययू (for प्रत्यु) S₁ K₁₋₃ राजंस, D₆ T₂ पार्थ (for पार्थांस) D₁ प्रययु पाण्डवान्सर्वे

10 °) T₈ 4 G एवापतत, M अ (M₈ आ)वाप्य तत (for अभ्यापतत) — °) M₁ हतशेषा — °) K₂ आपी, D₂ आसी (for आशी) — °) M₁ पाण्डवान (for 'वा) S₁ K D₁ 10 T₁ 2 समवारयन् (for 'किरन्) D₂ पाण्डवा शीघ्रमर्दयन्, D₆ 'वैरदिता मृश

11 °) D₂ भारत, T₂ समर (for भरत-) K₅ श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ) — The portion of the text from 11° up to 87° is lost in B₂ on missing folios — °) K₂ T₂ 2 अविध्यत; D₈ अवध्यत K₂ D₄ रणे (for रण). — °) S₁ K D_n D₁ M₈ [अ]प्यविन्दत; D₄ च वि'; D₂ 1 [अ]भ्य (D₂ 'भि)पयत (for 'विन्दत). — D₁ om 11°-12° — °) T G M₂₋₄ पलायमानं (for प्रतिष्ठं) D₂ ते हन्यमानासुभयान्, M₁ पलायने मर्ति कृत्वा — °) K₂ 4 5 B (B₂ missing) D₂-6 8-11 T G नावतिष्ठ (D₂ 6 'ष्ठ)ति, D_n D₂ न चा (D₂ वा)तिष्ठत, (for नाव) K₂ 4 D₄ दंशिता (K₂ 'त), T₂ G₂ 8 दसित; M सैन्ये (for दशितम्)

12 B₂ missing D₁ om 12 (for both, cf v 1 11) — °) T₈ corrupt — °) K₄ 5 D_n D₂ 2 5 10 S (except T₁) प्रजायत — °) S₁ K₁₋₃ च वि D₁₀ *प्र, D₁₁ सप्र, T₈ प्रति (for च प्र) D_n प्रदिशो विदिशस्तथा

13 B₂ missing (cf v 1 11) — °) B₁ 5 पाण्डवा नीक (for 'नीकान्) — °) K₂ corrupt D₁ T₂ 8 निषृत्य, M₈ निहत्य (for निषृत्य) D₂ विसृत्य यल वाहन — °) B₄ 5 अभ्ययुस् (for अभ्यघ्नस्) T₂ 4 G तावकं (for 'कान्) T₈ सर्व, T₂ G सैन्य, M₁ 2 4 सर्वे, M₈ सर्वान् (for युद्धे) D₁ अमारयंस्तव भटान् — °) D₂ मुहूर्तम् (for 'तद्) — S₁ K₁₋₃ om 13°-14° K₄ om (hapl) 13°-14° — °) D₁ तन (for तव) D₄ 8 तव सैन्य विशा पते (D₁ नरेश्वर), D₂-1 सैन्यं तव (D₆ तव सैन्य) च भारत

14 B₂ missing (cf v 1 11) S₁ K₁₋₃ om 14, K₄ om 14° (for both, cf v 1 13) D₂ om (hapl) 14° — °) S (except T₈ M₂) अक्षौहिण्य D₂ 5 7 च (for तु) — °) M सर्वास्ता (for ता प्रभो) D_n प्रभो पाण्डवसृज्यै, D₂ मुहूर्तादिव भारत

15 B₂ missing (cf v 1 11). — °) T₂ तासु (for तेषु) G₁ 3 राजन् (for राज) — °) D₂ 9 T₂ G₂ राजा (for राजन्) — °) M मृश (for मृश) K₄ 5 B (B₂ missing) D_n D₂ 5 7-9 अट (D₂ न ह)इयमृशवि (K₄ 5 'क्षतवि, D₁ 'हुवि वि)क्ष (D_n D₂ 1 'क्षि) त, D₂ 3 दृश्यते (D₂ अदृश्यत [hypermetric]) मृश-विक्षित

16 B₂ missing (cf v 1 11) — °) S₁ K₂ वक्ष्ये (sio), M वीक्षन् (for वीक्ष्य) K₄ सर्वान् (for सर्वां),

विहीनः सर्वयोधैश्च पाण्डवान्वीक्ष्य संयुगे ॥ १६
 मुदितान्सर्वसिद्धार्थान्निर्दमानात्समन्ततः ।
 वाणशब्दरवाश्चैव श्रुत्वा तेषां महात्मनाम् ॥ १७
 दुर्योधनो महाराज कश्मलेनाभिसंवृतः ।
 अपयाने मनश्चक्रे विहीनबलगाहनः ॥ १८
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 निहते मामके सैन्ये निःशेषे शिविरे कृते ।
 पाण्डवाना बलं हतं किं नु शेषमभूत्तदा ।
 एतन्मे पृच्छतो ब्रूहि कुशलं ह्यसि संजय ॥ १९
 यच्च दुर्योधनो मन्दः कृतवान्तनयो मम ।

बलक्षयं तथा दृष्ट्वा स एकः पृथिवीपतिः ॥ २०
 संजय उवाच ।
 रथानां द्वे सहस्रे तु सप्त नागशतानि च ।
 पञ्च चाश्वसहस्राणि पत्नीनां च शतं शताः ॥ २१
 एतच्छेषमभूद्राजन्पाण्डवाना महद्बलम् ।
 परिगृह्य हि यद्युद्धे घृष्टद्युम्नो व्यवस्थितः ॥ २२
 एकाकी भरतश्रेष्ठ ततो दुर्योधनो नृपः ।
 नापश्यत्समरे कंचित्सहायं रथिनां वरः ॥ २३
 नर्दमानान्पराश्वैव स्वबलस्य च संक्षयम् ।
 हतं स्वहयमुत्सृज्य प्राबुधः प्राद्रवद्भयात् ॥ २४

- 9 1583
 P. 9 29 26
 K. 7 29 6

—⁶) Ś1 K1-2 शून्या दृष्ट्वा (by transp.), D2 दृष्ट्वा
 सत्या —⁷) T2 G2 भीमेन (for विहीन) D2 १ यो
 धाश्च, M-4 योधश्च

17 B2 missing (cf v 1 11) —^a) K2 corrupt.
 B2 नर्मिद्वान्मान, Dn D2 'मिद्वान्', D2 10 11 'त
 मिद्वान्, D2 १ 'योधाश्च (for 'मिद्वान्) D2 कृतकार्या
 व्रणन्याते —⁷) Ś1 K1-3 चाप, D1 वज्र (for 'शब्द'
 D रयाश्च (for रवाश्च) B1 5 T1 3 G [ख]पि (for
 [ज]व) —^d) G2 जित्वा (for श्रुत्वा)

18 B2 missing (cf v 1 11) —⁶) K2 कलमलेशा
 निमग्न (sic), D1 मयप्रभो यभूव ह, D1 कश्मलेन समा
 वृत —⁷) D1 अपयानु (for 'याने) K1 5 मति (for
 मनश्च) —^d) D2 चान्न (for चान्न) — After
 18, S ins an addl colophon [Adhy name M
 सैन्यत्रय — Adhy n° (figures, words or both)
 S 29]

19 B2 missing (cf v 1 11) G1 2 om 19-20
 —⁶) T2 4 G2 निशेष —⁷) K2-3 B (B2 missing)
 D (except Dn2 D1 6) बले (for बल) Ś1 K1 2 Dn
 D2 5 १ लोते —^d) D2 १ T2 4 G2 M किं शेषमभवत्तदा
 —⁷) T1 3 एत (for एतद्) Ś1 K1 5 T4 पृच्छते

20 B2 missing (cf v 1 11) G1 3 om 20 (cf
 v 1 19) D1 om 20 —^a) Ś1 K1 2 यत्तु, B1 यथा
 (for यत्तु) T2 मानी (for मन्द) — B1 om 20^d,
 M1 reads it after 22 —⁷) P2 4 Dn1 n2 D2
 1-10 T2 तदा, D1 ततो, T2 हृद्, T1 G2 हर्म,
 M महद् (for तथा) —^d) Dn1 n° स एव, T1 2
 कुशल, M2 य एक (for स एक)

21 B2 missing (cf v 1 11) —^a) T2 G2 च
 (for द्वे) G2 सहस्रं T2 द्वे (for तु) T1 2 द्वे
 सहस्रे रथाना तु — After 21⁶, T2 reads 22^{ab} for the
 first time, repeating it in its proper place —⁷)
 D2 एव चास्य (for पञ्च चाश्च) K2 सहस्रेण, T1 2
 'ज्ञाना (for ज्ञानि) —^d) D2 om, D1 तु (for
 च) D2 वरा (for दान) K1 5 D1 शत (for शाना)
 D1 T1 2 पत्नीनामयुत तथा, T2 4 G पत्नी (T2 सप्ता) नाम
 युतानि च, M पत्तयो द्विगुणं तत

22 B2 missing (cf v 1 11) T2 reads 22^{ab} for
 the first time after 21⁶ —⁶) Ś1 K1 2 महद्बले, D1
 5 १ T1 2 महाबल, T2 (first time) महात्मना, T2
 (second time) 4 G M बल तदा (for महद्बलम्)
 —⁷) S (except T1 2) यद्युद्ध (for परि) K1 5 D1
 हि (D1 तु) तद्युद्धे, D2 १ ययौ युद्धे, T2 ययैर्वदो,
 T4 G1 3 सुयुद्धे वै, G2 [प]व सुयुद्धे, M स वै युद्धे
 — After 22, M1 reads 20^d

23 B2 missing (cf v 1 11) —^a) T2 एको हि
 (for एकाकी) M2-4 भगवत्प्रेषत् —⁶) B1 D1 1-1
 M2 3 नृप —⁷) K1 5 D2 2.10 T2 G2 M2 किंचित्,
 D2 T4 G2 M1 कश्चित् (for कश्चित्) —^d) M1
 सखायं Dn2 n2 वरं, D2 T2 वर (for वर)

24 B2 missing (cf v 1 11) K1 5 om 24^a-25^b
 —^a) T1 2 यत्मानान् (for नर्द) Dn1 D1 3 4 6 10 11
 T1 2 दृष्ट्वा (for चैव) —⁶) D2 स्वबलस्य, D2 सुव
 लस्य (for स्वयं) K2 Dn2 n2 D2 8 च संक्षये (K2
 'य'), D2 बलक्षय (for च स) — After 24⁶, B
 (B2 missing) Dn D2 8, 5 १-11 ins

C 9 1593
D 9 29 27
K 9 29 7

एकादशचमूर्भर्ता पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
गदामादाय तेजस्वी पदातिः प्रस्थितो हृदम् ॥ २५
नातिदूरं ततो गत्वा पङ्क्त्यामेव नराधिपः ।
सस्मार वचनं क्षत्तुर्धर्मशीलस्य धीमतः ॥ २६
इदं नूनं महाप्राज्ञो विदुरो दृष्टवान्पुरा ।
महद्वैशसमस्माकं क्षत्रियाणां च संयुगे ॥ २७
एवं विचिन्तयानस्तु प्रविविधुर्हृदं नृपः ।

दुःखसंतप्तहृदयो दृष्ट्वा राजन्वल्लभयम् ॥ २८
पाण्डवाश्च महाराज धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तव राजन्वलं प्रति ॥ २९
शक्त्यृष्टिप्रासहस्तानां बलानामभिगर्जताम् ।
संक्रुल्यमक्रुरोन्मोघं गाण्डीवेन धनंजयः ॥ ३०
तान्हत्वा निशितैर्बाणैः सामात्यान्सह बन्धुभिः ।
रथे श्वेतहथे तिष्ठन्नुनो बहुशोभत ॥ ३१

170* तथा दृष्ट्वा महाराज एकं स पृथिवीपति ।

[Dn1 एकं स, Dn2 ns D1 स एक (D1 'क') (for एकं स)]

On the other hand, S ins

171* दृष्ट्वा भरतशार्दूल कश्मलेनाभितवृत ।

[post half = 18^b]

—^a) T4 G2 M2 स त, M1 s s रथे (for हत) S1 K1 D1 स्व, Dn D2 M1 s s स, D3 च, D3 तु, D3 सु, T4 G2 M2 स्म (for स्व) D1 बलम् (for हयम्) G1 स त ग्म भरत त्यज्य, G3 सद्यः स रथ त्यज्य —^d) T1 s प्रोक्तुस्य (for प्राप्नुयस्) M2 प्रद्व षत् B1 s s Dn D2 s s रणात् (for भयात्) D1 प्राद्रवत्प्राश्नुतो रणात्

25 B2 missing (of v 1 11) K1 s om 25^{ab} (of v 1 24) —^a) D2 चादाय (for आ) K2 ता प्राज्ञो (for तेजस्वी) — K3 om (hapl) 25^d-27^a —^d) D5 १ प्रस्थितो (for प्रस्थितो) K1 s Dn2 ns D1 M1 s s हृतः; Dn1 ध्रुवे, D2 वन, D3 यदि, T3 मृश (for हृदम्)

26 B2 missing (of v 1 11) K3 om. 26 (of v. 1 25) —^a) Dn D2 s १ दूरात् (for दूरं) —^b) K2 Dn1 D2 M2 नराधिप, T2 जनाधिप (for नराधिप) —^c) D3 तनु (for क्षत्तुर्) —^d) B1 s पश्यत, D1 धर्मत, T1 भारत (for धीमत) M धर्म शस्य महात्मन

27 B2 missing (of v 1 11) K3 om 27^a (of v 1 25) —^a) M तु स (M1 सु) (for नून) M2 महत् (for महा) T1 s राज (for प्राज्ञो) —^b) K2 पुर (for पुरा) —^c) S व्यसनम् (for वैदसम्) —^d) S सर्वश (for संयुगे)

28 B2 missing (of v 1 11) —^a) B1 s D2 s

चिर (for एव) T1 s च (for तु) D2 एवं विचिन्तय मानस्तु, D1 एव चिन्तयतस्तस्य, T4 G2 s M एव वि (M 'तर्हि') तयमानस्तु (M1 'न तु) —^d) Dn2 प्रति त्रिष्टे, T2 'वेदा (for 'विधुर्) B2 s Dn D2 s पुन (for नृप) — D1 om 28^a-32^b —^c) M सुदु (for हय) —^d) D1 दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) Dn2 om (hapl) from राज up to स्रव (in 29^d). M2-4 रात्रा (for राजन्) T2 (sup lin as in text) s G1 जन, T3 G2 जगत्, G3 यम (for बल) T3 G2 श्रय (for क्ष यम्) — After 28, T G ins

172* दशैकाक्षोहिणीभर्ता तथा दुर्योधनोऽपि सन् ।

प्रासवान्यमन तीम देवं हि बलवत्तरम् ।

[(L 1) T2 स्वय, T3 तनो (for तथा) G2 सनन् (for अपि सन्) — (L 2) T2 दीप्त (for जीव)]

29 B2 missing (cf. v 1 11) D1 om 29, Dn2 om up to स्रव (for both, cf v 1 28) M2 s om. 29-30 —^a) K1 s D2 10 11 T1 s सु, B (B2 missing) Dn (Dn2 om) D2 s-1 s [क्ष]पि (for च) —^c) B1 s D1 s-11 क्षम्यद्रवत् D2 T2 s G क्षम्यधावन्मृशं कु (D2 G2 'सुसु' दात् —^d) D2 बल

30 With 30, of 3 B2 missing (cf v 1 11) D1 om 30 (of v 1 28) M2 s om 30 (cf v 1 29) —^a) Dn1 D2 T2 G2 s शक्त्यृष्टि, D2 T2 शक्त्यृष्टि- (D2 'दि') (for शक्त्यृष्टि) K1 D2 प्राश, D10 पाश (for प्रास) D2 हस्ताभ्या —^b) T2 s G M1 s यो (M1 s यौ) धानाम् (for बला) T2 G2 अपि, T2 प्रति (for आभि) —^c) B2 घोर (for मोघं) —^d) D1 s १ गाजीवेन

31 B2 missing (cf v 1 11) D1 om 31 (cf v 1 28) M2 s read 31-32 after 5 —^a) M2 s हत्वा तैर् (for तान्हत्वा) —^b) M2 बाधवै (for बन्धु भि) K1 s सहामार्यै स (K1 'त्यस) बधुभि —^c)

सुवलस्य हते पुत्रे सवाजिरथकुञ्जरे ।
महावनमिव छिन्नमभवत्तावकं बलम् ॥ ३२
अनेकशतसाहस्रे बले दुर्योधनस्य ह ।
नान्यो महारथो राज्ञीविमानो व्यदृश्यत ॥ ३३
द्रोणपुत्रादृते वीरात्तथैव कृतवर्मणः ।
कृपाच्च गौतमाद्राजन्पार्थिवाच्च तवात्मजात् ॥ ३४
घृष्टद्युम्नस्तु मा दृष्ट्वा हसन्सात्यकिमब्रवीत् ।
किमनेन गृहीतेन नानेनार्थोऽस्ति जीवता ॥ ३५
घृष्टद्युम्नवचः श्रुत्वा शिनेर्नप्ता महारथः ।

उद्यम्य निशितं खड्गं हन्तुं मामुद्यतस्तदा ॥ ३६
तमागम्य महाप्राज्ञः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
मुच्यतां संजयो जीवन्न हन्तव्यः कथंचन ॥ ३७
द्वैपायनवचः श्रुत्वा शिनेर्नप्ता कृताञ्जलिः ।
ततो मामब्रवीन्मुक्त्वा स्यास्ति संजय साधय ॥ ३८
अनुज्ञातस्त्वहं तेन न्यस्तवर्मा निरायुधः ।
प्रातिष्ठं येन नगर सायाह्ने रुधिरोक्षितः ॥ ३९
क्रोशमात्रमपक्रान्तं गदापाणिमवस्थितम् ।
एकं दुर्योधनं राजन्नपश्यं भृशविषतम् ॥ ४०

C 2 1609
B 2 23 42
K 2 23 23

D 1 धनजयो (for श्वेतद्वे) B1 D2 5 7-8 राजन् (for विष्टन्) —^a) D5 1 मरुष्णो (for अर्जुनो) K2 D2 1 G2 बहु शोभत

32 For the sequence in M2 4, cf v l 31 B2 missing (cf. v l 11) D1 om 32^{ab} (cf. v l 28) D1 om. 32^a-33^b —^b) K2 सर्वाजि- (for सवाजि) — After 32^b, G2 reads 33^{ab} —^c) G2 चातम् (for वनम्) T4 इति (for इव) S1 K1 D2 9 T8 छन्नम् D1 निहत शतमाह्व —^d) D1 सकल, D6 प्राभवत् (for अभवत्) D5 om from वक् बलम् up to द्रोण पुत्रा (in 34^a) D2 बल

33 B2 missing (cf v l 11) D6 om 33, D1 om. 33^{ab} (for both, cf v l 32) D1 om 33^{ab} G2 reads 33^{ab} after 32^b —^a) Dn1 D. (sup l in as in text) रथ (for द्राव) D2 G2 साहस्रं —^b) S1 K1-3 हि, D2 च (for इ) S बले दुर्योधनार्जिते (T2 'नादृते, G2 ने हते, M1 'नार्पणे) —^c) D2 महारयाद् (for 'रथो) —^d) K2 विदृश्यत, M1 [s]त्र दृश्यते, M2 प्रदृश्यते

34 B2 missing (cf. v l 11) D6 om द्रोण पुत्रा (cf v l 32) —^a) D5 1 राजन् (for वीराव्) — T4 om 34^b-36^a —^b) T8 कृपाच्च, G2 तथा च (for तथैव) —^c) T3 कृपश्च कृतवर्मा च पार्थिवश्च तवात्मज

35 B2 missing (cf. v l 11) T4 om 35 (cf. v l 34) D6 om. (hapl.) 35 —^a) K2 5 च (for तु) — S1 K1-3 om 35^b-38^a —^b) K5 रसन्, D3 10 11 स ह, D1 रथं (for हम्नं) —^c) D1 किमु तेन (for किमनेन) —^d) K1 [अ]र्थेन, M1 [अ]र्थो हि

(for [अ]र्थोऽस्ति) D1 रिदुमित्र हि मारय

36 B2 missing (cf. v l 11) T4 om 36^a (cf v l 34) S1 K1-3 om. 36 (cf v l 35) —^b) D1 शनेर् (for शिनेर्) —^c) K2 5 Dn2 n3 D4 हतु (sic), D10 हत (for हन्तुं) D3 तथा

37 B2 missing (cf. v l 11) S1 K1-3 om. 37 (cf. v l 35) —^a) K2 5 तमासाय, D1 T8 4 G तदागम्य (D1 'त्य), D2 तवस्तु वै, T1 2 समागम्य (for तमा) Dn2 n3 महाप्राज्ञ, M1 प्रज्ञ (for प्राज्ञ) —^b) G2 (before corr as in text) मुनि (for अब्रवीत्) —^c) Dn D5 राजन् (for जीवन्) —^d) T2 नार्य वध्य (for न हन्तव्य) B (B2 missing) Dn D5 7-9 कदाचन (for कथ)

38 B2 missing (cf v l 11) S1 K1-3 om. 38^a (cf. v l 35) —^b) D1 शनेर् (for शिनेर्) K1 कृताञ्जलि, D2 'जलि, T4 महारमन (for कृताञ्जलि) —^c) K2 3 साधय (sic), K4 5 गम्यता (for साधय)

39 B2 missing (cf v l 11) —^a) S हि (for तु) —^b) D1 त्यक्त (for त्यक्त) —^c) K2 प्रतिष्ठ, Dn2 D6 प्रतिष्ठ, Dn3 G1 8 प्र (G2 प्रा) तिष्ठे, D1 अगच्छ, D3 प्रविशन् (for प्रातिष्ठ) K4 5 यत्र, D1 ताव, D3 एव (for येन) D11 नगरे, T4 रुधिर (for नगर)

40 B2 missing (cf v l 11) —^a) K4 5 अति-क्रान्तं, Dn D5 6 8 10 T2 G8 M2 4 अपा, D3 समा, M3 भवा (for अप) — S1 K1-3 om. 40^c-41^b K4 om (hapl.) 40^c-41^a K5 reads 40^{cd} on marg —^c) D3 (second time) ततो (for एक) D2 (first time) दृष्ट्वा (for राजन्) — After 40^c, the sequence in

C 9 100
B 9 28 43
K 9 27 21

स तु मामश्रुपूर्णाक्षो नाशक्रोदभिवीक्षितुम् ।
उपप्रेक्षत मां दृष्ट्वा तदा दीनमवस्थितम् ॥ ४१
तं चाहमपि शोचन्तं दृष्ट्वैकाकिनमाहवे ।
मुहूर्तं नाशकं वक्तुं किञ्चिद्दुःखपरिप्लुतः ॥ ४२

ततोऽस्मै तदहं सर्वमुक्तवानग्रहणं तदा ।
द्वैपायनप्रसादाच्च जीमतो मोक्षमाहवे ॥ ४३
मुहूर्तमिव च ध्यात्वा प्रतिलभ्य च चेतनाम् ।
भ्रातृश्च सर्वसैन्यानि पर्यपृच्छत मां ततः ॥ ४४

Ds 18 42^a, 43^{ab}, 40° (r), 40^a-42^b, 44, 42°, 42^a-43^b (r), 43^{cd}, 45 —^a) Dn मूरि- , D1 शर (for मृश) Dn2 D2 8 8 7 वि (D1 वी)क्षित (for क्षतम्) T4 पद्यामि मृशमीक्षित

41 For the sequence in Ds, of v 1 40 B2 missing (of v 1 11) S1 K1-8 om 41^{ab}, K4 om 41 (for both, of v 1 40) —^b) K5 B (B2 missing) Dn D2 8 8 8 न शक्रोति (for नाशक्रोद्) Dn मापितु, D1 8 वीक्षित (for वीक्षितुम्) — D1 om 41^{cd} —^c) B3 Ds T2 M1 8 प्रेक्ष (T2 'क्ष्य)त D3 मा (for मा) —^d) Ds-5 7 8 10 11 T8 4 G2 M तथा (for तदा) K2 भीमम्, Dn चैकम् (for दीनम्) G M1 2 उपस्थित (for अव) D2 तदनीकमवस्थितं

42 For the sequence in Ds, of v 1 40 B2 missing (of v 1 11) —^a) Ds तदा (for त च) Ds अभिशोचतं, S (except T1.2) अनुशोचानो (M2 2 4 'चन्वै) (for अपि शोचन्त) —^b) S1 K1-8 दृष्ट्वैकाकिन रणे —^c) Ds 7 नाशकद् (for 'कं) —^d) S1 K1-8 D10 11 अति (for किञ्चिद्) — After 42, T G ins

173* यस्य मूर्धावसिक्ताना सहस्र मणिमौलिनाम् ।
आहत्य च कर सर्वं स्वस्य वै वशमागतम् ।
चतु सागरपर्यन्ता पृथिवी रसनभूषिता ।
कर्णेनैकेन यस्यार्थे करमाहारिता पुरा ।
यस्याज्ञा परराष्ट्रेषु कर्णेनैव प्रसारिता । [5]
नाभवद्यस्य शस्त्रेषु खेदो राज प्रशासत ।
आसीनो हस्तिनपुरे क्षेमं राज्यमकण्टकम् ।
अन्वपालयदैश्वर्याकुशेरमपि नासरत् ।
भवनाद्भवन् राजन्प्रयातु पृथिवीपते ।
देवालयप्रवेशे च पत्न्या यस्य हिरण्मय । [10]
पताकावृतसूर्याशुतोरणोच्छ्रितशोभिन ।
प्रयाणे पृथिवीभर्तुर्धन्यानामभवन्गृहा ।
आरक्षीरावतप्रख्यं नागमिन्द्रसमो यली ।
विभूत्या सुमहत्या य प्रयाति पृथिवीपते ।
त मृशं क्षतमिन्द्राभ पद्मयामेव धरातले । [15]
विष्टन्तमेक दृष्ट्वा तु ममाभूच्छेष उत्तम ।

तस्य चैवविधस्याद्य जगन्नाथस्य भूपते ।
आपदप्रतिमैवाभूद्वलीयान्विधिरेव हि ।

[(L 2) T8 G2 यस्य (for स्वस्य) T1 G1 (sup ln as above) वैश्व समागत, T2 8 वैश्वसमा* (for वै वशना*) — (L 4) T2 8 आहारित (for 'रिता) — (L 5) T8 यस्याज्ञा पतरो राट्रे (for the prior half) — (L 6) T8 खेदो (for खेदो) — (L 7) T1 G1 (sup ln) हस्तिनपुरे — (L 8) T1-3 G1 नासरन् (for 'रत्) — (L 9) G8 भगवान्भगवत्प्राजन् (corrupt) (for the prior half) T8 पृथिवीतले (for 'पते) — (L 10) T1 8 G1 प्रदेशे (for प्रवेशे) — (L 11) T8 शूलस्तु, T4 G2 8 -सूर्याशुस् (for सूर्याशु-) T8 -शोभिता, T4 शोभन, G2 8 -शोमित (for -शोमिन) — (L 14) T4 प्रयातु (for 'ति) T8 4 G2 पृथिवीपति — (L 15) T2 मृश- (for मृश) — (L 16) T1 G1 2 त दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु) — (L 17) T1 G1 [अ]स्य (for [अ]व) T2 तस्य चैवविध नान्यज् (for the prior half) T1 G1 2 भूपते (for 'ते) — (L 18) T2 विपद् (for आपद्) T2 [अ]भूवा, T8 4 याभूद् (for [ए]वाभूद्)]

43 For the sequence in Ds, of v 1 40 B2 missing (of v 1 11) —^a) T4 [s]स्य (for सस्यै) T4 हृद् (for अह) —^b) T G नृपतेस् (T8 'ते) (for ग्रहण) D1 उक्त च ग्रहणादिक —^c) Ds द्वैपायन समासाद्य —^d) K2 corrupt. K3 5 D1 2 5 T8 4 G2 8 जीवितो (K5 'नो) (for जीवितो) S1 K1 8 D10 11 आत्मन (for आहवे) Ds जीवितोह महाहवे

44 For the sequence in Ds, of v 1 40 B2 missing (of v 1 11) —^a) Dn2 n8 D2 8 7 अपि (for इव) K4 5 तद् (for च) K2 8 D1 8 4 10 11 8 स सु (K8 Ds 4 T4 सुसु) हूर्तमिव ध्या (D3 'मवध्या) त्वा, Dn1 सुसुहूर्तमपि च ध्यात्वा (hypermetrio) —^b) D2 पुनर् (for प्रति) T8 तु (for च) D8 चेतन —^c) Ds om (hapl.) from सैन्यानि up to सर्वान् (in 45°) S सैन्याश्च (for सैन्यानि) —^d) K4 5 B (B2 missing) Dn D2 8 8 7-8 समपृच्छत, M1 पर्यपृच्छत (for 'पृच्छत) T8 4 G तास्, M1 मा (for मा) Dn1 D1 9 T4 G2 8 तदा, T8 तथा (for तत)

तस्मै तदहमाचक्षं सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
 भ्रातृन्ध निहतान्सर्वान्मैत्र्यं च विनिपातितम् ॥ ४५
 त्रयः किल रथाः शिष्टास्तावक्राना नराधिप ।
 इति प्रस्थानकाले मा कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ ४६
 स दीर्घमिव निःश्वस्य विप्रेक्ष्य च पुनः पुनः ।
 अंसे मा पाणिना स्पृष्ट्वा पुत्रस्ते पर्यभाषत ॥ ४७
 त्वदन्यो नेह संग्रामे कश्चिज्जीवति संजय ।
 द्वितीयं नेह पश्यामि ममहायाश्च पाण्डवाः ॥ ४८
 ब्रूयाः संजय राजानं प्रजाचक्षुषमीश्वरम् ।

दुर्योधनस्तव सुतः प्रविष्टो हृदमित्युत ॥ ४९
 सुहृद्भिस्तादृशैर्हीनः पुत्रैर्भ्रातृभिरेव च ।
 पाण्डवैश्च हते राज्ये को नु जीवति मादृशः ॥ ५०
 आचक्षेथाः सर्वमिदं मां च मुक्तं महाहवात् ।
 अस्मिस्तोयहदे सुप्तं जीवन्तं भृशविक्षतम् ॥ ५१
 एवमुक्त्वा महाराज प्राविशत्तं हृदं नृपः ।
 अस्तम्भयत तोयं च मायया मनुजाधिपः ॥ ५२
 तस्मिन्हृदं प्रविष्टे तु त्रीत्रयाञ्छ्रान्तवाहनान् ।
 अपश्यं सहितानेकस्तं देशं समुपेयुषः ॥ ५३

C 9 1622
B 9 29 55
K. 9 29 45

45 For the sequence in D₃, cf. v l 40 B₂ missing (cf. v l 11) D₂ om 45^{ab} (cf. v l 44) —^a) K₂ D_n D₁ : s : - 9-11 T₁-4 M आचक्षे (D₂ 'क्ष्यं'), T₁ G आचष्टे (for क्ष) K₄ - तस्मै सर्वाहमा चक्षे —^b) K₂ : D₂ : 11 मयं (for मयं) S₁ K₁ : दशनं, K₃ दर्शनं, D₁ G₁ दर्शनात् (for दर्शिवान्) —^c) T₁ आहृणा निधन सर्वं —^d) D₁ मैत्र्यात् (for मैत्र्यं) T G₁ : मैत्र्याना च निपातन, G₂ M मैत्रिणाश्च (G₂ 'न्याश्च') निपातिवान्

46 B₂ missing (cf. v l 11) —^a) D₂ किल G₂ नरा (for रथा) D₃ स्पृष्ट्वा (for शिष्टास्) —^b) D₃ जनाधिप (for नरा) —^c) D₁ प्रति- (for इति) D₂ काळे K₁ : [s]यं, D_n D₁ : (sup lin as in text) तु (for मा)

47 B missing (cf. v l 11) —^a) M₁ सदीपम् (for स दीर्घम्) D_n D₁ : 1 जय M दण्य (for इव) Some MSS निश्चय —^b) D₁ समीक्ष्य च, D₂ 10 11 प्रत्यवेक्ष्य, D₁ T₁ : 2 मयं च, T₂ : G विप्रेक्षत (for विप्रेक्ष्य च) S₁ K₁-3 सुहृत्सुहृ (for पुन पुन) —^c) K₂- D₂ जने, B (B₂ missing) D_n D₂ : 11 अमौ, D₂ G₃ आह (for अंसे) T₂ गृह्य (for स्पृष्ट्वा) T₃ अग्निना प्राणिना स्पृष्ट्वा (sic) —^d) T₂ : G₁ : 3 सर तपम, G₂ M प्रत्यभाषत (for पर्यं)

48 B₂ missing (cf. v l 11) —^a) S (except T₁ : 2) त्वत्तोन्नयो (for त्वदन्यो) T₂ [ण]व, G₂ हि (for [ट]ह) —^b) D₂ कश्चिन् (for कश्चिन्) T₂ [अ]सशयं (for मनय) —^c) B (B₂ missing) D_n D₁ : 1-2 न हि, D₂ ह न, D₁ G₁ : 3 M₂ : 1 नव (for नेह) —^d) G₂ सुमहायाश्च, D₁ आक्षिपं त्वद्वदे पुन (sic)

49 B₂ missing (cf. v l 11) —^a) D₄ : 1 ब्रू यात्, M₂ : 4 बृहि —^b) T₁ प्राज (for प्रजा) D₂ ईदृश (for ईश्वरम्) —^c) B₁ damaged for 49^c-50^b

50 B₂ missing (cf. v l 11) B₁ damaged for 50^{ab} —^a) D₁ T₃ तार्वकृ (for तार्वकृ) —^c) D₂ हते, D₁₀ हतो (for हते) D₈ राष्ट्र (for राज्ये) —^d) K₁ : B (B₂ missing) D (except D₃) T₁-3 M₁ जीवत (for जीवति)

51 B₂ missing (cf. v l 11) —^a) K₁ : B (B₂ missing) D₁ : 4-11 T₁ G₁ M आचक्षीया, D₂ अवाक्षिरा, T₂ आचक्षे वा (for 'क्षेया) G₁ सर्वमय (for मित्र) —^b) D₁ : 9 युक्त (for मुक्त) K₁ : T G महाभयात्, B (B₂ missing) D₃ : 9 'हवे, D₈ चल (for 'हवात्) —^c) K₂ अस्से (sic), T₃ तस्मिन् (for अ) G₂ तोये (for तोय) D₁₀ 11 T₁ G₂ : 3 गुप्त (for सुप्त) —^d) D_n 11 D₂ जीवत, D₂ जीवित (for जीवन्त) K₃ : D_n 2 n₃ D₂ : 8 1 विक्षितं (for -विक्षतम्)

52 B₂ missing (cf. v l 11) —^b) D₂ 10 प्रा विश, D₁ प्रविष्टस्, M₈ प्राविशस् (for 'शव) T₈ G₂ तद् (for त) K₈ B₁ D₁₀ 11 महाहद (K₃ 'द), K₈ D_n 2 n₃ D₁ : 8 T₂ : 8 G₈ M₂ : 8 हृदं नृप (D_n 2 n₃ 'प), D₃ महारथ, D₁ हृद तत (for हृद नृप) —^c) K₂ अस्तमायत —^d) D₂ : 1 T₁ G₈ M₁ मनुजा धिप

53 B₂ missing (cf. v l 11) D₂ om 53 —^a) K₁ : B₁ D (D₂ om) T₁-3 M₂-4 हदे, T₁ नृपे (for हृदं) —^b) K₂ : 3 वि (for वीन्) T₂ आत (for श्रान्त) —^c) D₁ तत्र; S (except T₁ : G₁) एव

८ ९ 1612
B ९ 29 56
K ९ 29 46

कृपं शारद्वतं वीरं द्रौणिं च रथिनां वरम् ।
भोजं च कृतवर्माणं सहिताञ्छरविधतान् ॥ ५४
ते सर्वे मामभिप्रेक्ष्य तूर्णमश्वानचोदयन् ।
उपयाय च मामूचुर्दिष्ट्या जीवसि संजय ॥ ५५
अपृच्छंश्चैव मां सर्वे पुत्रं तव जनाधिपम् ।
कचिदुयोधनो राजा स नो जीवति संजय ॥ ५६
आख्यातवानहं तेभ्यस्तदा कुशलिनं नृपम् ।
तच्चैव सर्वमाचक्षं यन्मां दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
हृदं चैवाहमाचष्ट यं प्रविष्टो नराधिपः ॥ ५७

अश्वत्थामा तु तद्राजनिशम्य वचनं मम ।
तं हृदं विपुलं प्रेक्ष्य करुणं पर्यदेवयत् ॥ ५८
अहो धिक् स जानाति जीवतोऽस्मान्नराधिपः ।
पर्याप्ता हि वयं तेन सह योधयितुं परान् ॥ ५९
ते तु तत्र चिरं कालं विलप्य च महारथाः ।
प्राद्रवन्नरिणां श्रेष्ठा दृष्ट्वा पाण्डुसुतात्रणे ॥ ६०
ते तु मां रथमारोप्य कृपस्य सुपरिष्कृतम् ।
सेनानिवेशमाजगृह्णन्तेऽशेषास्त्रयो रथाः ॥ ६१
तत्र गुल्माः परित्रस्ताः सूर्ये चास्तमिते सति ।

(for एकस्) —^a) T₈ दिदा (for देदा) K₈ D₈
समुपायुपं (D₈ 'प)

54 B₂ missing (of v 1 11) —^a) D₈ 4 10
सारद्व (D₈ 'द्व)त D_n D₂ 6 1 चैव, D₈ वीर, T₈
धीर (for वीर) —^b) K₂ D_n D₃ वर (for वरम्)
—^d) D₁ अयतं (for सहिताञ्) D₁ T₈ G₁ 2 M भृश-
G₈ आतृ (for शर-) K₈ D₂ 3 7 G₈ त्रि (G₈ वी)क्षि-
तान्, D_n1 वीक्षतान्

55 B₂ missing (of v 1 11) —^a) M₂ 4 सर्वे
च (for ते सर्वे) D₁ मामिदं प्रोचुर, T₁-3 समभि (T₈
'ति)प्रेक्ष्य, T₄ G M समति (M₈ 'भि)क्रम्य (for माम-
भिप्रेक्ष्य) — D₁ om (hapl) 55^{ab} —^b) K₂ वादम्
(sio) (for तूर्णम्) K₂ 4 5 D_n1 D₂-5 7 10 11 T₄ अनो-
दयन् —^c) Ś₁ K₁-4 D₈ 4 उपा (K₄ 'पे)याय, D₁
M₁ 2 4 उप (D₁ 'पा)गम्य, T₄ उपधाय (for 'याय).
D_n1 D₈ 4 10 11 तु (for च) T₁ 2 उपेय चैव मामूचुर
—^d) S (except T₁ 2) दिष्ट्या सजय जीवसि

56 B₂ missing (of v 1 11) Ś₁ K₁-3 D_n1 n₂
om (hapl) 56, D_n8 reads it on marg D₁ om
56^{ab} —^a) D₈ corrupt B (B₂ missing) D₂ 7-9
[ए]व ते; G₁ 8 इमं (for [ए]व मा) —^b) K₄ 5
D_n3 D₈ 4 6 8 10 T₁ 2 M₈ जनाधिप (D₈ 4 'प), D₂
5 7 नराधिप (D₁ 'प) (for जनाधिपम्) —^c) T₂
किंचिद् (for कचिद्) —^d) D₅ (marg) वृद्धि (for
स नो)

57 B₂ missing (of v 1 11) —^b) D₁ T₈ तथा
(for तदा) K₄ 5 D₁ नृप, M₈ तव (for नृपम्)
—^c) K₄ 5 D_n D₂ 6 1 T₈ 4 तयैव (T₄ 'व), D₁ T₂
G₈ तस्यैव (for 'व) K₂ आचक्ष्य; K₄ 5 D₈ 'ख्यौ,

D_n D₁ 2 4 5 7 10 T₁ 2 4 G M 'क्षे, D₈ 'क्ष्ये, T₈ 'ष्टे
(for 'क्षे) — D₈ om (hapl) 57de —^d) K₄ यस्माद्;
D₁ M₁ 2 4 यन्मा (for यन्मा) — D₈ om 57^d-58^d
B₁ damaged for 57^{ef} —^e) K₄ आचष्ट, B₁ 3 5
D₁ 6 9-11 'क्षं (D₁ 10 'क्ष्यं), D_n D₂ G M₁ 3 4 'क्षे
(D_n n₈ 'क्ष्ये), D₅ 7 'क्ष्ये, T₈ 4 'ष्टे (for 'ष्ट) T₁
हृद चैव समाचक्ष, T₂ 'वाचचक्षेयं —^f) D₁ 6 T G
M₁ 2 जनाधिप, D₈ M₈ नराधिप (for 'धिप)

58 B₂ missing (of v 1 11) D₈ om 58 (of
v 1 57) K₄ 5 B₁ om (hapl) 58^a-59^b —^a) D_n
D₂ 5 7 रुदद् (for तु तद्) —^b) T₈ 4 G₁ 3 नृप (for
मम) —^c) D₁ ते (for त) S हृदप्रवेशं श्रुत्वा च
(T₄ G₂ तु)

59 B₂ missing (of v 1 11) K₄ 5 B₁ om 59^{ab}
(of v 1 58) D₈ om 59^{ab} —^a) Ś₁ K₁ 3 मा न,
B₁ D_n8 D₈ 11 T₂ स न (by transp), D₁ त स, T₄
च स, G₂ मा स T₃ जानीते —^b) K₈ जीवतो,
D₈ 5 जीवितो (for जीवतो) T₈ जीवत स्म नराधिप-
—^c) D₁ पर्याप्ता, T₈ समर्या (for पर्याप्ता) —^d)
T₈ वय (for सह) G₂ सह योद्धुं परान्प्रति

60 B₂ missing (of v 1 11) —^a) D₂ 7 काल
—^b) D₁ विलप्य सु, T₈ 4 G M₁ प्रविलप्य, M₂-4
विप्रलप्य (for विलप्य च) — D₈ om (hapl) 60^a-61^d
—^c) D_n1 रथिन (for 'ना) B₈ D₈ 5 M श्रेष्ठान्
—^d) D₂ 5 7 पाण्डुपुत्रमयार्दितान्

61 B₂ missing (of v 1 11) D₈ om 61 (of
v 1 60) —^b) D₁ कृपण, T₈ नृपस्य (for कृपस्य)
K₄ 5 D_n1 n₈ D₁ 5 7-10 M सुपरिष्कृत (D₁ 'स्थि, D₈
'कृ, M 'क्ष)तं; D₁ परिसंस्कृतं; T₁ G₁ 8 तु परिष्कृ

सर्वे विचुक्रुशुः श्रुत्वा पुत्राणां तव संक्षयम् ॥ ६२
 ततो बृद्धा महाराज योपितां रक्षिणो नराः ।
 राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ॥ ६३
 तत्र विक्रोगतीनां च रुदतीनां च सर्वशः ।
 प्रादुरासीन्महाञ्छब्दः श्रुत्वा तद्भलसंक्षयम् ॥ ६४
 ततस्ता योपितो राजन्क्रन्दन्त्यो वै मुहुर्मुहुः ।
 कुर्ये इव शब्देन नादयन्त्यो महीतलम् ॥ ६५

आजघ्नः करजैश्चापि पाणिभिश्च गिगास्युत ।
 लुलुबुध तदा केशान्क्रोगन्त्यस्तत्र तत्र ह ॥ ६६
 हाहाकारविनादिन्यो विनिघ्नन्त्य उरांसि च ।
 क्रोगन्त्यस्तत्र रुरुदुः क्रन्दमाना विगां पते ॥ ६७
 ततो दुर्योधनामात्याः साश्रुकण्ठा भृगातुगः ।
 राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ॥ ६८
 वेत्रजर्जरहस्ताश्च द्वाराध्यक्षा विगां पते ।

C. 9 1633
B 9 29 71
F 9 22 61

(T₂ : G₂ 'क्षि'त् (for सुपरि') G₂ समाधास्य परित्त
 — B₁ damaged for 61°-62° — °) D₂ सेनावेडम जगा-
 मासुर (sic) — °) B₂ S (except T₁ :) -क्षिष्टास् (for
 क्षोपास्) D₁ जना (for रथा)

62 B₂ missing (cf. v l 11) B₁ damaged
 — °) K₁ : ते तु, D₁ अत्र, M यत्र (for तत्र)
 K₁ D₂ M₁ गुल्म, D₂ गुल्मान्, G₂ गुल्मै, M₂ गुल्म
 (for गुल्मा) S क्षिप्ता (M₁ 'सं', M₂ 'स') (for
 चला) — °) D₁ M₂ : नृप, M₁ : नृपे (for सति)
 D₁ सूर्ये चाक्षमिर्नौजमि — Dn₂ reads 62° twice
 — °) T₂ : G₂ M₁-s च, M₂ प्र- (for वि-)

63 B₂ missing (cf v l 11) K₁ Dn D₂ T₁ om.
 (hapl.) 63-64 — °) D₂ सृधा (for बृद्धा) — °)
 D₂ रक्षका, G₂ रक्षितो (for रक्षिणो) K₂ नर, D₂ :
 T₂ : G M₂ जना, D₁ (marg as in text) युवा (for
 नरा) K₁ T₂ योपिता रक्षणे रता — After 63, K₂
 reads 69°

64 B₂ missing (cf v l 11) K₁ Dn D₂ T₁ om
 64 (cf v l 63) K₂ om. (hapl.) 64-67 — °) Dn
 तत्र विक्रोगमानाना — °) D₁ T₂ रुदतीना S (T₁
 om) निम्बन (for सर्वदा) — °) K₂ : D₂-s 7 : 11 S
 (T₁ om) महा- (for महान्) S (T₁ om.) -वोर (T₁
 G₁ M₂ 'र') (for शब्द) — B₁ damaged for 64°-
 65° — °) K₁ D₁ G M₂ त, T (T₁ om.) तु (for
 वद्-)

65 B₂ missing (cf. v l 11) K₂ om 65 (cf.
 v l 64) D₁ om 65-66 B₁ damaged for 65°
 — °) K₁ : B₁ : s Dn D₂ -s T₁-s तु (for ता)
 — °) K₂ D₂ 10 11 M₁ : 4 रुदत्य (for क्रन्दन्त्यो) K₂
 om (hapl) from वै up to नादयन्त्यो (in 65°) K₁ :
 M₂ : च, D₂ : [s]पि (for वै) — °) D₁ कुररी (for
 कुर्ये) M₁ : 4 नादेन (for शब्देन) — °) K₁ D₂

नादयतो, D₁₀ नदयत्यो (for नाद') D₂ T₂ महीतल,
 D₂ महदलं

66 B₂ missing (cf v l 11) K₂ om 66 (cf
 v l 64) D₁ om. 66 (cf. v l 65) — °) S₁ K₁ :
 बाहून् (for चापि) M आजघ्न पाणिभि शोकाद्
 — °) D₁₀ corrupt. M उरांसि (for पाणिभिश्च) K₁ :
 [उ]र, B₁ M च (for [उ]त) — B₁ damaged for
 66°-67° — °) K₁ B₁ : s D₁ : s 9 11 लुलुबुध, K₂
 लुलुबुध (sic), B₂ मुमुबुध, Dn D₂ 6 7 10 लुलुबुध,
 T₁ : G 'पु'श (for बुश) B₂ T₂ : s M₁ तथा (for
 तदा) — S₁ K₁ : om. 66°-67° — °) D₂-s क्रोश
 तस्, D₂ क्रन्दत्यस् (for क्रोगन्त्यस्)

67 B₂ missing for 67° (cf. v l 11) K₂ om.
 67 (cf v l 64) S₁ K₁ : om 67° (cf v l 66)
 B₁ damaged for 67° — °) K₁ : D₂ हाहाभूत्,
 T G 'कार, M₁ 'कारान् (for 'कार) D₁ निनादिन्यो,
 D₂ विनादत्यो, T₁ : विष्णु (T₂ 'धृ')नाना, T₂ : G
 विबुवंत्यो, M₁ वदत्यो वै (for विनादिन्यो) — °)
 K₁ : B₂ : s Dn₂ n₃ D₁ : 6 T₁ : विनिघ्नाना (for
 'घ्नन्त्य) Dn D₂ : 7 [उ]त् (for च) S (except T₁ :)
 विनिघ्नत्यु (G₂ 'त्यो')दराणि च — °) B₂ D₁₀ 11 शोचत्यस्
 (for क्रोश') M विक्रोशत्यश्च (M₁ 'त्य प्र) रुरुदु

68 D₂ om (hapl) 68°-69° — °) D₁ ते तु (for
 ततो) K₂-s Dn₂ दुर्योधनोमात्या (sic) — °) T₁
 G M साश्र (for साश्रु) K₁ : B₂ D₂-7 भयातुरा,
 D₁ मृश तदा, M₂ दुरामदा (for भृशतुरा) — K₂
 reads 68° twice — °) T₂ उपाहत्य, T₁ G₁ 3 मय्य
 (for 'दाय)

69 D₂ om. 69° (cf v l 68) B D₁ M₁ om.
 (hapl) 69-70 M₂-4 om. 69° K₂ reads 69° after
 63 — °) T₂ तत्र (for वेत्र) K₂ : 3 जर्जर, K₁ :
 T₁ G₁ -जर्जर, B (B₂ om) D₂ : 3 व्यासत्, D₁ गरर

C 9 189
D 9 28 72
K. 9 28 61

शयनीयानि शुभ्राणि स्वर्धास्तरणवन्ति च ।
समादाय ययुस्तूर्णं नगरं दाररक्षिणः ॥ ६९
आस्थायाश्चतरीयुक्तान्स्पन्दनानपरे जनाः ।
स्वान्स्वान्दाराणुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ॥ ७०
अदृष्टपूर्वा या नार्यो भास्करेणापि वैशमसु ।
ददृशुस्ता महाराज जना यान्तीः पुरं प्रति ॥ ७१
ताः स्त्रियो भरतश्रेष्ठ सौकुमार्यसमन्विताः ।
प्रययुर्नगरं तूर्णं हतस्वजनवान्धवाः ॥ ७२
आ गोपालाविपालेभ्यो द्रवन्तो नगरं प्रति ।

ययुर्मनुष्याः संभ्रान्ता भीमसेनभयार्दिताः ॥ ७३
अपि चैषां भयं तीव्रं पार्थेभ्योऽभूत्सुदारुणम् ।
प्रेक्षमाणास्तदान्योन्यमाधावन्नगरं प्रति ॥ ७४
तस्मिंस्तदा वर्तमाने विद्रवे भृशदारुणे ।
ययुत्सुः शोकसंमूढः प्राप्तकालमचिन्तयत् ॥ ७५
जितो दुर्योधनः संख्ये पाण्डवैर्भीमविक्रमैः ।
एकादशचमूर्तार्ता आतरश्चास्य हृदिताः ।
हताश्च कुरवः सर्वे भीष्मद्रोणपुरःसराः ॥ ७६
अहमेको विमुक्तस्तु भाग्ययोगाद्यदृच्छया ।

(sic), D₆ समरं, T₂ 8 युयुर् (for जर्जर) D_n
D₂ 5 7 10 11 वेद्याग्रस (D₁₀ 'वश', D₁₁ 'वस') कृहस्ताश्च
—^b) K₂ 5 D_n 2 n₈ दाराध्यक्षा, G₁ 2 द्वाररक्षा (for
द्वाराध्यक्षा) — B₄ damaged for 69^{ad} —^c) M (M₁
om) रमणीयानि (for शयनी). —^d) K₂ corrupt
K₁ 5 5 D_n 2 n₈ D₂ 5 5 8 10 11 स्वर्धास्तरण, B₂ D_n
D₆ स्वर्धं, T₂ मृदा, G₁ 8 स्वाध्या (for स्वर्धा)
M (M₁ om) ते (for च) T₈ 4 G₂ स्वध्या (T₁ साध्या)-
स्तरणमेव च —^e) K₄ M₈ ततस् (for ययुस्) —^f)
S₁ (sup lin as in text) D₂ 7 द्वार, B (B₅ om)
D₂ 8-11 T₁ 2 जन (for दार-) K₃ रक्षण, D₂
5 7 रक्ष (D₂ 'क्षि)का (for रक्षिण) D₄ हतस्वजन
वांधवा (= 72^d), T₃ G नगर रक्षिणस्तदा, T₄ 'रक्षिण
मानसा

70 B₅ D₁ M₂ om 70 (cf v l 69) —^a) D₂ 5
युक्ता (for युक्तान्) —^b) D₆ स्पन्दनेन (for स्पन्दनान्)
K₂ च परे, K₃ 5 नगरे (for अपरे) S₁ K₁-2 ययु,
D₁ 10 11 T₁ 2 पुन (for जना) T₈ 4 G M₂-4 अपरे
स्पन्दनान्पुन (G₁ 'न्पर) —^c) D₁ om (hapl) one
स्वान् — After 70, D₁ reads 73^{ad}

71 K₂ om (hapl) 71-74 —^b) G वैशमसि
—^c) B₂ corrupt T₂ 4 G जना राजस् (for महाराज)
—^d) T₃ तथा, T₄ G तदा (for जना) B₅ D₁
यात; D_n 1 D₂-4 T₁ याधि, D₁₀ धात्री, G₁ 8 यात्
(for यान्ती) D_n 1 पुरी (for पुर)

72 K₂ om. 72 (cf v l 71) D₁ om (hapl)
72-74 —^a) D₁₀ सारत —^b) D₁ सुकुमार्यसुखा-
र्दिता —^c) D₁ reads from प्रययु up to ययु (in
73^c) on marg D₂ प्रययौ (for 'युर) —^d) T₂ 4
G M₈ पति (for जन)

73 K₂ om 73 (cf v l 71) D₁ om 73 (cf
v l 72) D₄ reads 73^{ad} after 70 D₁ reads up
to ययु on marg —^a) D_n गोपालाश्चाविपालेभ्यो
(D_n 2 'लाश्च), D₂ आ गोपालाविपालेभ्यो, D₁₀ आ
गोपालाधिपालेभ्यो —^b) S₁ K₁ 2 T₂ द्रवते, K₂ 5
D₆ द्रवन्त्यो, D₈ युवत्यो, D₁ द्रवद्भिर्, T₂ 4 रुद (T₁
'च)द्भिर्, G₁ 8 पद्भिस्तन्, G₂ रुदन्तो, M₁ 2 4 दुद्रुद
(for द्रवन्तो) M₈ कुर्वन्तो भयमानुरा — S₁ K₁ 2 om
(hapl) 73^c-74^d

74 K₂ om 74 (cf v l 71) D₁ om 74 (cf
v l 72) S₁ K₁ 2 om 74 (cf v l 73) —^a) D₆
आदाय (for अपि) D₂ एषा, D₁ 8 (except T₁)
तेषा (for चैषा) —^c) K₂ 5 B (except B₁) D_n 1 n₂
D₂ 7-11 प्रेक्षमाणा (D₂ 10 'ना)स् (for प्रेक्षं) T₂ 2
तथा, T₄ तु ते (for तदा) —^d) K₂ 5 B₂ D_n 2 n₈
D₆ 8-11 अधावन्, B₅ corrupt, D₂ 7 वांधवान्, D₄
आगतान्, T₁ 8 G M प्रादवन्, T₄ प्रययुर (for आ
धावन्)

75 ^a) B D_n D₂ 8 8-11 T M तथा (for तदा)
—^b) K₂ 4 5 D₂ M₂-4 विद्रावे, D_n D₁ 7 (marg)
T₁ 8 विप्लवे, D₂ 7 (orig) विद्रुते, T₂ [s] विप्लवे
(for विद्रवे) —^c) D_n D₂ 7 M₂ संतप्त (for समूढ)

76 ^a) D₂ T₃ G₁ ततो, D₂ यतो, T₂ जिते (for
जितो) T₄ G₂ 3 M संख्ये —^c) D₂ हताश्च (for हताश्च)
K₂ (marg) कौरवा (for कुरव) B₅ संख्ये (for सर्वे)
—^f) K₂ 5 T₄ पुरोगसा, D₆ पुरस्कृता (for पुर-
सरा)

77 ^a) B₁ D₁ 9 T₁ 2 G₁ 8 M विमुक्तश्च; T₈ 4 G₂
'को हि (for 'कस्तु). —^b) D₆ योग (for योगाद्).

विद्वतानि च मर्माणि शिविराणि समन्ततः ॥ ७७
 दुर्योधनस्य मचित्रा ये केचिद्वशेषिताः ।
 राजदारानुपादाय व्यधावन्नगरं प्रति ॥ ७८
 प्राप्तकालमहं मन्ये प्रवेशं तैः महाभिभो ।
 युधिष्ठिरमनुज्ञाप्य भीमसेनं तथैव च ॥ ७९
 एतमर्थं महाबाहुरुभयोः स न्यवेदयत् ।
 तस्य प्रीतोऽभवद्राजा नित्यं करुणवेदिता ।

परिष्वज्य महाबाहुर्वैद्यापुत्रं व्यसर्जयत् ॥ ८०
 ततः स रथमास्थाय द्रुतमश्वानचोदयत् ।
 असंभावितवांश्चापि राजदारानुपुरं प्रति ॥ ८१
 तैश्चैव सहितः क्षिप्रमस्तं गच्छति भास्करे ।
 प्रविष्टो हास्तिनपुरं वाष्पकण्ठोऽश्रुलोचनः ॥ ८२
 अपश्यत् महाप्राज्ञं विदुरं साश्रुलोचनम् ।
 राज्ञः समीपान्निष्कान्तं शोकोपहतचेतसम् ॥ ८३

C 9 1635
B 9 29 29
K. 9 29 77

—^a) D₁ विद्वतानि (for विद्वत्) D₁ S (except T₁ 2)
 सैन्यानि (for मर्माणि) —^d) S₁ K₁ शिविराणि, S
 (except T₁ 2) शिविरादौ (for 'राणि) — After 77,
 K₁ 5 B Dn D* 2. 1-5 11 115

174* इतस्तत् पलायन्ते इतनाया हनान्नम ।
 भट्टपूजां दुर्वार्ता मयस्याकुललोचना ।
 हरिणा इव विप्रन्ता प्रेक्ष्यमाणा दिशो ददा ।

[(L 1) D₂ 5 7 पलायन्ते D₂ 5 7 नाना (for नाना)
 — K₁ 5 om lines 2-3 — (L 2) Dn D₂ 5 7 पूर्व-
 (for पूरा) D₂ अकुललोचना — (L 3) Dn D₂ 5 7
 विप्रन्ता (for विप्रन्ता) B₁ 5 5 D₂ प्रेक्ष्यमाणा, D₁₁ वीक्ष
 (for प्रेक्ष)]

78 ^a) G₁ 3 महमा (for मचित्रा) —^b) T₂ एके
 च दनवर्षिता (sic) —^d) K₂ विधावन, D₁ 5 6 10 11
 प्रय (D₁ ते य) मुद्र, D₂ व्यद्वन्द, D₁ तेषावन्, S
 (except T₁ 2) ते याति (for व्यधावन)

79 D₁ om. 79^{ab} —^a) D₂ प्राप्तकालम् D₁ ज्ञात्वा
 (for मन्ये) —^b) Dn₁ corrupt D₂ प्रवेशात्, D₁
 प्रविष्ट, D₁ प्रविष्ट (for प्रवेश) S₁ K₁ 3 महाभित्, K₁ 5 B D₂ 3-10 मह प्रभो, T₂ महाभिभि, G₂ महापि
 वा, M सम विभो (for महाभिभो) D₂ प्रवेशार्थमहा-
 विभो —^c) K₂ 4 5 Dn D₁ 2 3 7 10 11 अनुज्ञाप्य,
 D₂ T₁ 2 4 M₂ प्राप्य (for 'ज्ञाप्य) —^d) T₂ G M
 वामुदेवं (for भीमसेनं) G₁ [अ]भिभो, G₂ विभो (for
 प्रीति च)

80 ^a) K₂ T₁ 2 एवम्, K₁ 5 एवम्, B (except
 B₁) D₁ 7-10 T₂ 4 G M₂ एतत् (for एतम्) K₂
 दक्त, D₁ सर्व, T₁ 2 एतन् (for अर्थ) K₁ 5 महा-
 बाहो, T₂ 4 G राज, M₂ 4 बाहोर (for बाहुर)
 —^b) K₁ 5 Dn₃ मनि (Dn₃ न्यवेदयत्, B₁ G₂ स न्यवे
 दयत्, D₂ समवेदयत्, T₂ सु न्यवे, T₁ तस्य वे, G₁
 तस्यवे, M₂ त न्यवे (for स न्यवे) —^c) K₁ 5

भीतो (for प्रीतो) D₂ 10 भवेद् (for सभवद्) —^d)
 D₂ 7 T G वेदिन (for 'ता) —^e) Dn₁ परिष्वज्य
 (for 'प्वज्य) K₂ B₁ 2 G₂ महाबाहु, T₂ 4 G₁ 3
 राज (for बाहुर) —^f) K₁ B₂ 5 D₁ 7 T₂ 4 G
 M₂ वैद्यापुत्र, D₂ T₂ वैश्य (for वैद्या) K₂ D₁
 विमर्जयत्

81 B. om (hapl) 81^{ab} —^a) K₁ च, K₂
 B₁ 5 Dn D₂ 5 7-9 न्व (for न) —^b) T₂ G M
 तृणम् (for द्रुतम्) K₁ 5 Dn D₁ 2 5-7 अनोदयत्
 —^c) K₁ 5 Dn D₂ 5 7 10 स (D₂ न) संभावितवांश्चापि
 (Dn₁ वक्त्राश्च, Dn₂ न₃ वाश्चैव), B D₂ 11 सवाह-
 वित, D₁ 6 संभावयित, D₂ 4 संभावयित, D₂ स
 चाहयित, T₁ स प्रापयित्वा वाश्चापि, T₂ संभावयित्वा तां
 चापि, T₂ सप्राप्य हृतराश्चापि, T₂ G सप्रापयित्वाश्चापि,
 M राजदारानुपादाय —^d) M शीघ्रं गच्छन् (for राज
 दारान)

82 D₁ om 82^{ab} —^a) B₁ 5 T₂ तैश्च (for
 चैव) T₂ सहित B₁ 3 तैश्च समाहित (B₁ महितै)
 क्षिप्रम्, D₂ तैश्च सतहितै क्षिप्रम् —^c) Some MSS
 हास्तिनपुर —^d) G₁ 3 अक्ष (for बाप्य) B₂ D₂
 कडाश्रु, G₂ कडोर, M कडाक्ष (for कण्ठोऽश्रु-)
 K₂ लोचन

83 K₂ T₂ 4 om (hapl) 83^{ab} —^a) D₁ G M₂ अप-
 श्यच्च, D₂ श्यस्म (for श्यत्) K₁ 5 D₁ 10 महाप्राज्ञो,
 B₁ 5 D₂ 9 प्रज्ञ (for प्राज्ञ) —^b) D₂ सोश्रु, M
 साक्ष (for साश्रु) K₁ 5 D₁ G₂ विदुर साश्रुलोचन
 (G₂ न) —^c) T₂ समीप (for समीपान्) D₁ 9
 निश्चात —^d) Dn₁ शोकापहत, D₁ तमोपहत, D₂
 शोकोपहत (for हत) K₁ 5 Dn D₂ 6 T₁ 2 चेतनं;
 D₂ 7 चेतन, D₂ चेतस (for 'सम्)

84 ^a) K₂ सत्यवृत्ति, D₁ सतां वृत्ति (for सत्यवृत्ति)
 —^b) Dn च (for शु) T G ग्रणयादमृत स्थितं; M

C 1 1124
F 9 29 89
K 9 27 78

तमव्रीत्सत्यवृत्तिः प्रणतं त्वग्रतः स्थितम् ।
अस्मिन्कुलक्षये वृत्ते दिष्ट्या त्वं पुत्र जीवसि ॥ ८४
विना राज्ञः प्रवेशाद्वै किमसि त्वमिहागतः ।
एतन्मे कारणं सर्वं विस्तरेण निवेदय ॥ ८५
युयुत्सुरुवाच ।
निहते शत्रूनां तात सजातिसुतवान्धवे ।
हतशेषपरीवारो राजा दुर्योधनस्ततः ।
स्वकं स हयमुत्सृज्य प्राञ्जुतः प्राद्रवद्भयात् ॥ ८६
अपक्रान्ते तु नृपतां स्तन्धावारनिवेशनात् ।

भयव्याकुलितं सर्वं प्राद्रवन्नगरं प्रति ॥ ८७
ततो राज्ञः कलत्राणि भ्रातृणां चास्य सर्वशः ।
वाहनेषु समारोप्य ह्यध्यक्षाः प्राद्रवन्भयात् ॥ ८८
ततोऽहं समनुज्ञाप्य राजानं सहकेशवम् ।
प्रविष्टो हास्तिनपुरं रक्षल्लोकाद्वि वाच्यताम् ॥ ८९
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं वैश्यापुत्रेण भाषितम् ।
प्राप्तकालमिति ज्ञात्वा विदुरः सर्वधर्मवित् ।
अपूजयदमेयात्मा युयुत्सुं वाक्यकोविदम् ॥ ९०
प्राप्तकालमिदं सर्वं भवतो भरतक्षये ।

प्रभोमव्याप्रं — Before 84°, G₂ ins विदुर — °)
D₂ 10 11 दिष्ट्या, G₁ 8 M तस्मिन् (for अस्मिन्) K₂ 8
कृ, G₂ 8 पत्र (for कुर) D₂ 8 अये (for क्षये)
— °) K₁ 2 दृष्ट्या, D₂ 10 11 अस्मिन् (for दिष्ट्या)

85 °) D₂ राज (for राज) D₁ प्रवेश (for
'शाद्') — °) Ś₁ K₁ 2 किमपि, D₁ 'धं' (for 'मि')
K₂ [अ]ग्रत (for [अ]गत) — °) Ś₁ K D₁ 2 6 T₁ 2 वै
(for मे) — °) D₁ विस्तरान्मे (for 'रेण) — After
85, Ś₁ K₁-3 ins an addl. colophon

86 °) D₁ 2 6 10 11 G₂ तत्र (for तात) — °) K₂
स्व (for स) D₁ समुत्ते च मवाधये — °) K₂ D₂ 6
हाशये (for हत) B₁ D_n D₁ 2 परिवारो (for परी)
— °) K₂ स्थित; B₂ 4 5 तदा, D_n तय, G₂ तथा
(for तत) — °) D_n D₂ 4 5 7 हत (D₁ 'त') (for
स्वरु) K₂ 4 5 महायम, D_n D₁ 2 4 5 7 स्वहयम्
(for स हयम्) S स्वकं (T₂ G₁ 'य' हय (G रय)
समुत्सृज्य — °) M₂ 4 transp प्राञ्जुत and प्राद्रवत्
M₁ प्राञ्जुत

87 °) Ś₁ K₁ 2 स्तन्धावार, T₂ स्तन्धावारान् (for
स्तन्धावार) Ś₁ K (except K₂) D₁ 2 6 निवेशन,
D_n निवामि यत् (for निवेशनात्) — °) D₂ व्याह-
रितं D₁ S (except T₁ 4) सैन्यं (for सर्वं)

88 °) D₂ T₂ 1 M कलत्राणि — °) D₂ [ए]व,
T [अ]वि (for [अ]व्य) K₂ B₁ 2 D_n D₂-11 T₁ G₂
सर्वशः, T₂ भारत, G₁ सजय (for सर्वश) — °) D₁
वाहनेषु, D₂ 6 वाहान्मर्यान् (D₂ 'र्व') (for वाहनेषु)
— °) K₂ 4 5 B₂ 4 D_n D₁-7 10 11 T₁ G₁ 2 अध्यक्षा,
T₂ 4 G₂ ह, M₁ रीरभा (for रण्यक्षा)

89 °) B₁ D₂ 5 (sup l₂ n as in text) G₂ M₂ सम
नुप्राप्य (for 'ज्ञाप्य) — °) D₁ राजान केशव तथा
— °) Some MSS हस्तिनपुर — °) G₂ ह्य (for
रक्षल्ल) D₁ 2 5 7 लोकस्य (for लोकाद्वि) Ś₁ K₂
वाच्य (K₂ 'श') तां, D₂ चाच्युतान्, G₂ याचिता (for
वाच्यताम्) K₂ 5 रक्षल्लोकाद्विना (K₂ 'द्वि भा' च्युतात्;
B D₂ 11 'कान्प्रधायितान्, D_n पुरलोकस्य वाच्य तत्
(sic), D₂ रणलोकाजित यश, D₁ रक्षल्लोकाद्यवहित,
D₂ 'दिव च्युत, D₁ 10 'दिवात्मना

90 Before 90, T₁ G₁ ins संजय उवाच — °) T₂
ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) D_n च (for तु) — T₂ 4 om.
(hapl) 90^b-92^a G M₂-4 transp 90^b and 90^a — °)
Ś₁ D₂ G वैश्यापुत्रेण, B₂ D₂ 6 वैश्यं (for वैश्या)
— M₁ om 90^a — °) G काल प्राप्त (for प्राप्त
कालम्) K₂ ज्ञाता, T₂ प्राज्ञो (for ज्ञात्वा) — °)
G₂ सत्य (for सर्व) — °) G₂ अनुपूजयद् (for अपू-
जयद्) D₂ 7 विदुरश्चैव धर्मात्मा — °) T₂ धर्म (for
वाक्य) Ś₁ K D_n D₁-3 4-7 10 11 युयुत्सुं वाक्यममवदि-
— After 90, D_n 1 2 D₂ ins 175*

91 T₂ 4 om 91 (cf v 1 90) D_n 1 2 D₂ om
91^a T₁ 2 om. 91^a-92^b D_n 2 reads 91^a on marg
— °) K₂ D₂ युवता (D₂ 'तो'), D_n 2 D₂ M भवता,
D₁ कृतं ते, D₂ श्रुत्वा ते (for भवतो) Ś₁ K₁-3 M₂
भरतर्षभ (for 'क्षये) D₁ 10 भवते भारतक्षय — Ś₁ K
D_n 2 D₁-5 7-11 ins after 91^b D_n 1 2 D₂ after 90

175* संस्मृत कुलधर्मश्च सानुकोशतया स्वया ।
दिष्ट्या स्वा तात संप्रामादसाद्वीरक्षयापुरम् ।
समागतमपदयाम ह्यंशुमन्तमिव प्रजा ।
अन्धस्य नृपतेर्यष्टिर्दुःखस्यादीर्घदर्शिन ।

अथ त्वमिह विश्रान्तः श्वोऽभिगन्ता युधिष्ठिरम् ॥ ९१
एतावदुक्त्वा वचनं विदुरः सर्वधर्मवित् ।

युयुत्सुं समनुज्ञाप्य प्रविवेकं नृपक्षयम् ।
युयुत्सुरपि तां रात्रिं स्वगृहे न्यवसत्तदा ॥ ९२

८ १ 1671
B १ 18 105
K १ 29 11

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ समाप्तं हृदप्रवेशपर्व ॥

बहुशो याच्यमानस्य दैवोपहतचेतस्य । [5]
स्वमेको व्यसनार्तस्य ध्रियमे पुत्र सर्वदा ।

[Dn1 n2 Ds om. lines 1-3, Dn3 reads them on marg — (L 1) K4 s D4 सरन्तु, Dn3 मन्तु, D1 10 स रन्तु, Ds मन्तु, Bom ed रक्षित (for मन्तु) K4 s Dn3 Ds धर्म (for -वर्मश्च) K4 धिया (for त्वया) — (L 2) K4 दृष्टा (for दिष्टा) Ś1 K1 s Dn3 Ds 10 त्व (for त्वा) Ks Ds 10 11 इह (for तान) K2 D4 पर, K4 s पुता, Ds पुन (for पुरम्) — (L 3) Ds 4 अपदयानो Dn3 Ds 7 10 अशुमतम्, D4 इत सतम्, Ds क्षममतम् (for क्षंशुमन्तम्) — (L 4) Ds दृष्टि, Ds पाणिर् (for यष्टि) Ds लब्धस्य (for लु) D4 दक्षिणी, Ds उद्यन् — D11 om lines 5-6 — (L 5) D1 मुक्षमानस्य, Ds 10 वाच्य* (for याच्य*) — (L 6) K2 व्यमनात्तस्य, Ds विवशस्तस्य (for व्यमनार्तस्य) D1 corrupt for the post half D1 जायमे, D2 प्रीयमे, Ds जीवमे (for ध्रियसे) Ś1 K1 s D1 s 10 सर्वथा, K2 Ds s 9 'दा' (for 'दा')]

—°) G M1 [अ]हमपि (M1 'मि') (for त्वमिह) —') M1 च (for श्वो) B1 Ds गतामि, D1 हि गता, Ds [s]तिगता, Ds गतोसि, G गतासि, M1 [अ]सि गता, M2-4 [s]भिगन्त (for गन्ता) K1 जनाधिप (for युधिष्ठिरम्)

92 Ts 4 om, 92° (cf v 1 90) T1 2 om, 92° (cf v 1 91) Before 92, D1 ins वैशपायन उवाच —°) G2 सत्य- (for सर्व-) Ś1 K D (except Ds s 9) विदुर साश्रुलोचन — After 92°, Dn Ds 7 ins

176* युयुत्सु प्रेषयामास स्वगृहं याहि पुत्रक ।
युयुत्सुरपि क्षचारं नत्वा स्वगृहमाययौ ।

[(L 1) Dn3 तोषयामास (for प्रेष)]

—°) Dn3 युयुत्सु Ds 11 Gs (after corr as in text) -प्राप्य (for -ज्ञाप्य) —°) Ds om from नृपक्षयम् up to दृष्टा ध्वस्त (in line 3 of 177*) D1 नृपालय (for नृपक्षयम्) S (except T1) विवेश नृपतिक्ष (T1-3 'ते क्ष'यं) — After 92°, Ś1 K D T1 2 ins

177* पौरजानपदैर्दुःखाद्वा हेति मृशनावितम् ।
निरानन्द गतश्रीकं हतनागमिवाशयम् ।
शून्यरूपमपध्वस्तं दृष्ट्वा ध्वस्ततरोऽभवत् ।
विदुर सर्वधर्मज्ञो विह्वलेनान्तरात्मना ।
विवेश नृपते राजसिंहासत शनैः शनैः । [5]

[Ds om up to दृष्ट्वा ध्वस्त (in line 3) Before line 1, K4 reads line 3 for the first time, repeating it in its proper place Ks transp lines 1 and 3 — (L 1) D1 गत्वा (for दुःखाद्) Ds -नादिते — (L 2) D1 च नि श्रीक (for गन्) Ś1 K1 s Dn हनारामम्, D2-4 हतनागम् (for हन) K2 s s Ds आश्रय (for आशयम्) D1 हनानुमिवाशयम्, Ds s हतनाग नृपाशय (for the post half) — D1 om line 3, K4 reads it for the first time before line 1 — (L 3) Dn Ds s 7 शून्यद्वारम् (for रूपम्) K4 (both times) s महाध्वस्त, Ds T1 अव*, Ds corrupt (for अप*) Ś1 K1 2 शून्य नृपगृह (Ś1 lacuna for गृह) ध्वस्त (for the prior half) Ks Ds 11 T1 दुःखानुसन्तरोऽभवत्, Dn Ds s 7 कृ (Dn3 क) दृष्ट्वा ध्वस्त तरो यथा (for the post. half) — Ds om. lines 4-5 — (L 4) Dn Ds 7 धर्मात्मा (for -धर्मज्ञो) Dn विविक्तेन, T2 व्याकुलेन (for विह्वलेन) — (L 5) The portion of the text from नृपते up to तत प्रा (in 9. 29 53°) is lost

in Ds on missing folios Ds 11 नगरे, D7 स्नगृह
(for नृपते) S1 K1 आरान्; Dn वेदम, D1 4 पार्श्व
(for राजन्) Dn निश्चयन, D1 2 4 7 निश्चयश्च (for
निश्चयान्)]

—After 177*, Ds 1ns line 2 of 178* G1 8 om
92* — 'D) न्यपतत्, Ds न्यविशत्, T2 निवसत्
(for न्य) T2 4 G2 M न्यवसत् (Ms 'विश) स्नगृहे
सदा — After 92, S1 K D (except Ds, Ds miss
ing) T1 2 1ns

178* वन्द्यमान स्वकैश्चापि नाम्यनन्दसुदुःखित ।

चिन्तयान क्षय तीव्र भरतानां परस्परम् ।

[D1 om line 1 — (L 1) S1 K2 Ds 9 नय (K2
'द)मान, K1 नर्चमान, Dn1 वीक्षमाण, Dn2 नः
D2 वक्ष्यमाण, T1 2 वत्स्यमान (for वन्द्य) — (L 2)
D2 धिक्प्रियक्षत्र, D7 धिक्प्रियन् (submetric) (for चिन्त-
यान) D1 पर तीव्र, T1 2 महाराज (for क्षय तीव्र)
Dn धिक्प्रियन्नय तीव्र (for the prior half) K2 4 5
भारतानां, T1 2 हनानां च (for भरतानां) D1 क्षय तदा,
D2 पितामह (for परस्परम्)]

Colophon Ds missing — Adhy name S1 K1-8
D1 4 दुर्योधनापसरण (K2 'सर, D1 4 'सरण), K2 5
Ds हृदोपमाने दुर्योधनापसरण (Ds 'ण), Ds शल्यवध;
D1 दुर्योधनस्य हृदोपसरण, M2-4 हृदप्रवेश — Adhy
no (figures, words or both) B5 29, Dn 27,
D1 28 (as in text), Dn 30 — Sloka no Ks
97, Dn 99

— After the above colophon, Ks B5 4 add समाप्तं
चेद (B5 हृदं, B1 च) शल्यपर्व, K2 5 B1 2 D2 4 7-9
शल्यपर्व समाप्तं, B5 समाप्त, D1 शल्यपर्व सपूर्णं, Ds
समाप्तोऽयं ग्रंथ सपूर्णं

K1 concludes with

अतः पर गदापर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्यं श्लोकः ।

एतराष्ट्र उवाच ।

हतेषु सर्वसैन्येषु पाण्डुपुत्रै रणाजिरे ।

मम सैन्यावशिष्टास्ते किमकुर्वन्त सजय ॥

संवत् १८५१ शके १७१६ मार्गेश्वर शुक्ला ६ श्रृगुनासरे
लिखित ।

Ks concludes with .

शुभमस्तु । अतः पर गदापर्वं भविष्यति । ॐ नमो भगवते
वासुदेवाय नमः ।

B1 concludes with

नारायण नमस्कृत्येत्यादि ।

D1 concludes with

स्वास्ति श्री संवत् १६४९ वर्षे शके १५१४ प्रवर्तमाने श्रावण
शुदि ६ गुरौ लिखिते अद्य श्रीसूर्यपुरे तापीतटे वास्तव्य आर्य
सरनागरशास्त्रीय हुवे श्रीवामनसुतबोधकेन लिखितं ।

यादृश पुस्तके दृष्टं तादृश लिखितं मया ।

यदि शुद्धमशुद्ध वा मम दोषो न दीयताम् ॥

भग्नपृष्ठकटिप्रीवायद्धमुष्टिरघोमुखम् ।

कष्टेन लिखितं शास्त्रं यत्नेन परिपालयेत् ॥

शुभं भवतु । शिवमस्तु । गणेशदशपुत्रसेवं पुस्तकं ।

Ds concludes with

राम । राम । शुभमस्तु । राम । राम । श्रीदुर्गादाह ।

Ds concludes with

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्री । श्री । शुभमस्तु ।

मार्गशीर्षे कृष्णपक्षे एकादश्यार्कवासरात् ।

राजेश्वरेण लिखिता समाप्तं शल्यपर्वणि ॥ १ ॥

D10 concludes with

अतः पर गदापुद्धपर्वं । शुभमस्तु । नृसिंह ।

लिखितमिदमद्भुत पुस्तकं भारताख्यं

दुरितनिचयघ्नन्तं भर्त्सनं दुर्मतेश्च ।

द्विनवपदसमेतैरङ्गभिश्चैव सैकै-

र्गतवति सति वर्षे गङ्गरामेण दिव्यम् ॥

संवत् १८१२ गुरुवासरे शल्यपर्वणि समाप्तः ।

D11 concludes with

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

२९

धृतराष्ट्र उवाच ।

हतेषु सर्वसैन्येषु पाण्डुपुत्रै रणाजिरे ।

मम सैन्यावशिष्टास्ते किमकुर्वत संजय ॥ १

कृतवर्मा कृपथैव द्रोणपुत्रश्च वीर्यवान् ।

दुर्योधनश्च मन्दात्मा राजा किमकरोत्तदा ॥ २

संजय उवाच ।

संप्राप्तवत्सु दारेषु क्षत्रियाणां महात्मनाम् ।

विद्रुते शिविरे शून्ये भृशोद्विग्नस्तयो रथाः ॥ ३

निशम्य पाण्डुपुत्राणां तदा विजयिनां खनम् ।

विद्रुतं शिविरं दृष्ट्वा सायाह्ने राजगृद्धिनः ।

स्थानं नारोचयंस्तत्र ततस्ते हृदमभ्ययुः ॥ ४

युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा भ्रातृभिः सहितो रणे ।

हृष्टः पर्यपतद्राजन्दुर्योधनयेप्सया ॥ ५

मार्गमाणास्तु संकुद्धास्तव पुत्रं जयैषिणः ।

C 9 1673
B 9 20 6
K 9 20 8

29

The introductory mantra

179* नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयसुदीरयेत् ।

is found only in K₂ B₁ 2 Dn D₂ 6-10 D₈ 10
read व्याउ for चैव in the second lineBefore the introductory mantra, K₂ ins ॐ श्री-
गणेशाय नमः, B₁ D₂ 7 2.10 श्रीगणेशाय नमः, Dn₁
श्रीगणेशाय नमः । ॐ नमः श्रीगुरुगोपालगौरीगणपतिभ्यः,
D₂ ॐ नमो भगवते व्यामाय, D₈ श्रीगणेशाय नमः । ॐ
नमो भगवते वासुदेवाय — S (except T₁ 2), on the
other hand, ins before 1

180* संजय उवाच ।

मुहुतावि वरतेन्द्र सर्वं शून्यमदृश्यत ।

मत्तवारणसमुष्ट शिविरं विद्रुते वले ।

यत्र शब्देन महता नान्वबुध्यन्महारथा ।

तत्र शब्दं न शृणुमो मनुष्यस्यापि कस्यचित् ।

[(L 1) G₂ नवसैन्यम् (for सर्वं शून्यम्) T₃ अन-
त (sic), T₄ अमन्यत (for अदृश्यत) — (L 2) T₂
मन्यत (for समुष्ट) M₃ शिविरे — G₁ 8 om line 3
— (L 3) T₂ 4 G₂ ना (T₄ अ) बुध्यत, M₂ 4 नावबुध्यन्
(for नान्व*)]Owing to the missing folios, the portion of
the text from the beginning up to 9 60 34^a is lost
in S₂ T₂ begins from 9 55 11 Owing to the missing first folios, the portion
of the text from the beginning up to 48^b is lost in
D₁, up to तत प्रा (in 53^a) in D₂, and up to आगम्य

28

[217]

तु त (in 37^a) in Dn —^a) T G₂ तेषु (for सर्वं)
T₈ शस्त्रेषु, M₁ 2 4 यौ (M₁ यौ) धेषु (for सैन्येषु)
—^a) D₂ M₁ सैन्येवशिष्टास् T G सामका ह्यवशिष्टास्त
—^a) Dn₁ D₂ T₂ G₂ M अकुर्वत2 D₂ 5 11 missing (cf v l 1) —^a) K₂ 2 T₂
कृपश्च कृतवर्मा च —^a) B₁ D₁-3 तु, T₂ स (for च)
D₈ धर्मात्मा (for मन्दात्मा) —^a) M₁ 2 4 किमकुर्वं
स्तत्र पर3 D₂ 5 11 missing (cf v l 1) T₂ om the ref
—^a) K₂ G₁ M₃ संप्राप्तवत्सु, B₃ संप्राप्तवत्सु च (hyper-
metric) —^b) M₁ 2 4 ततस्ततः, M₃ समतत (for
महात्मनाम्) —^a) D₂ सैन्ये (for शून्ये) —^a) T₁-3
G₂ भयोद्विग्नस्तु (for भृशो*)4 D₂ 5 11 missing (cf v l 1) —^b) B₁ D₂
7-9 त्रै (for त्रि) K₁ स्वर, D₈ वल् (for स्वनम्) T
G जयि (T₂ वलि) ना सुमहान्वनं, M नर्दता च महान्वन
—^a) M₁ 2 4 दृष्ट्वा तु शिविरं शून्यं —^a) T₂ मयाह्ने
(for सायाह्ने) T₈ M जयः, G₁ (also as in text) 2
सप्त (for राज) S₁ K₁ गृद्धिण, Dn₂ गृद्धिन, T₁
गाधेन, G₁ 2 गाधेन (for गृद्धिन) —^a) D₁ M₃
स्थानं, M₁ 2 4 स्थितिं (for स्थान) —^a) T₁-3 G₁ 3
M₂-4 त, G₂ तु (for ते) D₁ 8 अन्वयु (for
अभ्ययु)5 D₂ 5 11 missing (cf v l 1) —^a) K₂ om
अपि B₂ S कौतयो (for धर्मात्मा) —^a) S₁ K₁-3
हृष्टं K₂ B Dn D₂-10 T₂ पर्य (Dn 'र्या') चरद्, D₂
'चरन्' (for 'पतद्' D₈ राजा —^a) K₂ सुयोधन6 D₂ 5 11 missing (cf v l 1) T₂ 4 om (hapl)
6-7 —^a) D₂ संक्रोधास् (for संकुद्धास्) —^b) S₁
K₁ 3 पुत्र, K₂ पुत्रे, Dn पुत्रा (for पुत्र) B₃ 4 प्रियं

C 9 1579
B 9 33 7
K. 9 30 8

यत्नतोऽन्वेपमाणास्तु नैवापश्यञ्जनाधिपम् ॥ ६
स हि तीव्रेण वेगेन गदापाणिरपाक्रमत् ।
तं हृदं प्राविशच्चापि विष्टभ्यापः स्वमायया ॥ ७
यदा तु पाण्डवाः सर्वे सुपरिश्रान्तवाहनाः ।
ततः स्वशिविरं प्राप्य व्यतिष्ठन्सहसैनिकाः ॥ ८
ततः कृपश्च द्रौणिश्च कृतवर्मा च सात्वतः ।
संनिविष्टेषु पार्थेषु प्रयातास्तं हृदं शनैः ॥ ९
ते तं हृदं समासाद्य यत्र शेते जनाधिपः ।
अभ्यभापन्त दुर्धर्षं राजानं सुप्तमम्भसि ॥ १०
राजञ्चुत्तिष्ठ युध्यस्व सहास्माभिर्युधिष्ठिरम् ।

जित्वा वा पृथिवीं युद्धं हतो वा स्वर्गमाप्नुहि ॥ ११
तेषामपि बलं सर्वं हतं दुर्योधन त्वया ।
प्रतिरब्धाश्च भूयिष्ठं ये शिष्टास्तत्र सैनिकाः ॥ १२
न ते वेगं विपहितुं शक्तास्तव विशां पते ।
अस्माभिरभिगुप्तस्य तस्मादुत्तिष्ठ भारत ॥ १३
दुर्योधन उवाच ।
दिष्ट्या पश्यामि वो मुक्तानीदृशात्पुरुषक्षयात् ।
पाण्डुकौरवसंमर्दाजीवमानान्नरर्पमान् ॥ १४
विजेष्यामो वयं सर्वे विश्रान्ता विगतक्लमाः ।
भवन्तश्च परिश्रान्ता वयं च भृशविक्षताः ।

पिण , S (Ts 4 om) जिघासव (for जयैपिण) — °)
Ś1 K1 B2 [s]न्विष्यमाणा , M1 2 4 मार्गमाणाश् (for
ऽन्वेपमाणास्) B2 त्वे , Dn Ds ९ ते , S (Ts 4 om)
च (for तु) — °) D2 8 T1 2 नराधिप , Ds
जनाधिप (for 'पम्)

7 D2 5 11 missing (of v 1 1) Ts 4 om 7 (of
v 1 6) — °) B2 T1 2 तु , D1 ह (for हि) K2
D1 वेगेन , K4 योगेन (for वेगेन) — °) Ds अप
क्रमत् (for अपा) — For 7^{ab}, G subst

181* यदा दुर्योधनो युद्धं त्यक्त्वा पत्तिरपाक्रमत् ।

[G1 8 त्यक्त्वा पत्तिरपाक्रम (for the post half)]

— °) D2 हृदं च (for त हृद) B2 G2 प्रविशच् (for
प्रा) Ds वा (for च) — °) D1 विष्टस्य (for
विष्टभ्य) K4 च , M1 स (for स्व)

8 D2 5 11 missing (of v 1 1) — °) T2 8 तथा ,
T4 G M8 4 तदा (for यदा) — °) Ds स्व , Ts Gs
स , G2 स (for सु) — °) M1 4 तदा (for तत)
T2 ते (for स्व) — °) T1 2 प्रातिष्ठन् Ts 4 G M2-4
सैनिकैः (for सैनिका) B Dn1 D7-10 व्यतिष्ठत् स (D7-8
स्व) सैनिका , Dn2 Ds व्यव (D6 'वा) तिष्ठत् सैनिका

9 D2 5 11 missing (of v 1 1) — °) T1 2
समिक्स्थेषु (for संनिविष्टेषु) T2 सैन्येषु (for पार्थेषु)
T4 पाण्डवेषु निविष्टेषु — °) T M प्रययुस् (for प्रया
तास्) Ts transp हृदं and शनै

10 D2 5 11 missing (of v 1 1) — °) B2 [आ]स्ते
स , T1 2 [अ]नौ म (for शेते) Ś1 K1 T1 2 नराधिप ,
D2 8 स पार्थिव , G2 दुर्योधन (for जनाधिप.) — °)

M1 अभ्यधावत् (for 'भापन्त) G1 8 M3 transp
दुर्धर्षं and राजान D2 दुर्मर्षं , Ds M1 दुर्धर्षा Ds
अभ्यपत् दुराधर्षा (for 10°) D1 स्मृते (for सुप्तम्)

11 D2 5 11 missing (of v 1 1) — °) G2 transp
उत्तिष्ठ and युध्यस्व — °) B2 T1 जित्वा तु , Ds त्व
जित्वा (for जित्वा वा) — °) K2 8 Dn आप्स्यसि (for
आप्नुहि)

12 D2 5 11 missing (of v 1 1) — °) B2 M1
हृत् (for बलं) B2 बलं (for सर्वं) — °) M1 बलं
(for हृत्) D1 दुर्योधन — °) K4 B2-8 Dn D1 2
8-10 प्रतिविद्धाश् , B1 'पिद्धाश् , Ds T1 2 'रुद्धाश् , Ds
'विद्धा , Ts G M 'लब्धाश् (for 'रब्धाश्) Ś1 K1-3
Gs भूयिष्ठा (for 'ष्ट)

13 D2 5 11 missing (of v 1 1) — °) B1 8 Dn
Ds विसहितु , M1 2 4 प्रस* (for विप*) — °) D2
तत्र (for तव) — °) K2 8 Dn2 D2 6 7 10 G1 M8
अपि (for अभि) — After 13, Ds ins

182* एवमुक्तं प्रत्युवाच तान्स तत्र महारथान् ।

14 D2 5 11 missing (of v 1 1) Ds om the
ref. — °) D2 मुक्तास् — °) D2 6 तादृशात् (for ईद*)
T G M8 जनस , M1 2 4 वै जन (for पुरुष) — °)
B8 -संसर्गाज् , Ds -संघर्षाज् ; S (except T1) -संमर्दे (for
संमर्दाज्) — °) Ks D1 T2 नरर्पभा , B8 महारथान् ,
Ds महाबलान् (for नरर्पमान्)

15 D2 5 11 missing (of v 1 1) — °) Ts जीवि
प्यामो (for विज्ञे) — Ds om. 15^{cd} — °) D2 भवन्ति
(for भवन्तश्) — °) Ds -विक्षिता T G अह च
भृशवि (T4 'वी) क्षत , M8 भृशं च परिविक्षता . — °)

उदीर्णं च बलं तेषां तेन युद्धं न रोचये ॥ १५
 न त्वेतद्दुष्टं वीरा यद्वो महदिदं मनः ।
 अस्मासु च परा भक्तिर्न तु कालः पराक्रमे ॥ १६
 विश्रम्यैकां निशामद्य भवद्भिः सहितो रणे ।
 प्रतियोत्साम्यहं शत्रूञ्चो न मेऽस्त्यत्र संजयः ॥ १७
 संजय उवाच ।
 एवमुक्तोऽब्रवीद्गौणो राजानं युद्धदुर्मदम् ।
 उत्तिष्ठ राजन्भद्रं ते विजेष्यामो रणे परान् ॥ १८
 इष्टापूर्तेन दानेन सत्येन च जपेन च ।
 शपे राजन्यथा ह्यद्य निहनिष्यामि सोमकान् ॥ १९

मा स्म यज्ञकृतां प्रीतिं प्राप्नुयां सज्जनोचिताम् ।
 यदीमां रजनीं व्युष्टां न निहन्मि परान्नणे ॥ २०
 नाहत्वा सर्वपाञ्चालान्विमोक्ष्ये क्वचं विभो ।
 इति सत्यं ब्रवीम्येतत्तन्मे शृणु जनाधिप ॥ २१
 तेषु संभाषमाणेषु व्याधास्तं देशमाययुः ।
 मांसभारपरिश्रान्ताः पानीयार्थं यदृच्छया ॥ २२
 ते हि नित्यं महाराज भीमसेनस्य लुब्धकाः ।
 मांसभारानुपाजह्नुर्मक्त्या परमया विभो ॥ २३
 ते तत्र विष्टितास्तेषां सर्वं तद्वचनं रहः ।
 दुर्योधनवचश्चैव शुश्रुवुः संगता मिथः ॥ २४

C 9 1698
B 9 0 25
K 9 30 26

T₂ दर्दिन (sic) (for उदीर्णं) T₄ बहुल (for च बलं)
 S₁ K₁₋₃ यस्मात् (for तेषां) G₃ उदीर्णबलमेतेषां —⁷
 K₁ तच्च (for तेन) T₃ युद्धे D₃ रोचते

16 D₁ 5 11 missing (cf v l 1) T₈ 4 G om
 16^{ab} M om. 16-17 —^a) K D₈ 8 नन्वेतद्, T₁ 2
 मवताम् (for न त्वेतद्) —^b) B₃ युद्धं, T₁ 2 युद्धे
 (for यद्वो) —^c) D₂ 7 9 शक्तिर् (for भक्तिर्) —^d)
 D₂ काल T G दर्दिन (T₄ 'यि') वा कार्यगौरवात्

17 D₁ 5 11 missing (cf v l 1) M om 17 (cf
 v l 16) —^a) B₂ D₂ T₂₋₄ G₁ 8 विश्राम्य D₃
 एक (for एका) —^c) K₂ प्रतियोक्ष्ये T G प्रति
 योद्धास्ति ताञ्चावृत्त —^d) D₁ तत्र (for ऽस्त्यत्र)
 T₁ 2 शो हि न (T₂ छेदा न) स्याच्छमो मम, T₈ 4 G शो
 न न्याह्य ऋमो मम — After 17, D₃ (marg) ins
 an addl colophon [Adhy no 1]

18 D₁ 5 11 missing (cf v l 1) —^b) T₈ M
 दुर्मद —^c) K₂ om. ते D₂ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजस्व
 —^d) B₁ 3 4 D₅₋₁₀ S (except T₈) वर्यं (for रणे)
 K₃ रिपून्

19 D₁ 5 11 missing (cf v l 1) —^{ab}) T₁₋₃ G
 M सत्येन दानेन (by transp), T₄ सयम्य दानेन D₁
 दमेन (for जपेन) —^c) T₂ यदा (for यथा) D₂
 [अ]द्याह (for ह्यद्य)

20 D₁ 5 11 missing (cf v l 1) —^a) D₁ 9
 युद्ध- (for यज्ञ-) S₁ K₁₋₃ T₁ 2 लोकान् (for प्रीतिं)
 —^b) S₁ K₁ 2 4 B₁ D₁ D₂ 8-10 आमुया; B₃ प्रासु

यात्, T₁ आमुया (for प्रामुया) —^c) T₁ 2 G₁ 3
 M अद्य व्यु (M₁ 3 पु) षामिमा रात्रिं, T₈ यद्याद्युष्यामिमा
 रात्रिं (sic), T₄ अद्याप्युष्यामिमा रात्रिं, G₂ यदह ता
 मिमा रात्रिं —^d) B Dn₂ D₁ 3 8-10 न हि हन्मि, D₂
 निहन्मि च, T₄ न हि नाधि (sic) (for न निहन्मि)
 T₁₋₃ G₁ 2 M₁ 3 [इ]ह चे (G₁ य) परान्, T₄ न चत्प
 रान्, G₃ पयान्परान् (sic) (for परान्नणे)

21 D₁ 5 11 missing (cf v l 1) —^a) D₃ 8
 G₃ न (D₃ स) हत्वा (for नाहत्वा) D₂ पाचाळान्
 —^b) K₂ 3 B₂ प्रभो (for विभो) —^d) D₃ S
 (except T₁ 2) नराधिप (for जना)

22 D₁ 5 11 missing (cf v l 1) —^a) B₂ G₂
 M एव, T₄ G₁ 3 इति (for तेषु) Dn₂ संभाषमाणेषु,
 T₈ G₃ M संभाषमाणेषु तु, T₄ स भाषमाणेषु तु (for संभा
 षमाणेषु) —^b) K₂ Dn₁ व्याधस् T M आगमन्,
 G₁ 3 आगता, G₂ आक्रमन् (for आययु) —^c) D₁
 corrupt K₃ T₄ G₃ मासा (K₃ 'स') हार (for मास
 भार-) K₁ 2 परिश्रान्त

23 D₁ 5 11 missing (cf v l 1) —^a) D₃ हिनते
 (sic), T₈ [ऽ]भिगम्य, T₄ G निहत्य (for हि नित्य)
 —^c) T₄ G₁ 3 मासाहारान्, M मासभारम् (for भारान्)
 S उपादाय (for जह्नु) —^d) S युता (for विभो)

24 D₁ 5 11 missing (cf v l 1) —^a) K₁ B₁
 4 5 D₂ 3 7-10 T₁ विष्टितास्, D₃ T₂ M₂₋₄ [अ]धिष्टि
 तास्, T₈ विष्टता, G₂ विस्तितास् (for विष्टि) —^b)
 K₃ corrupt T₁ 2 विदु (for रह) —^d) Dn₂ T₄
 सहिता (for संगता) M₁ मिह (sic) (for मिय)

C 9 1699
D 9 30 26
K 9 30 27

तेऽपि सर्वे महेष्वासा अयुद्धार्थिनि कौरवे ।
निर्वन्धं परमं चक्रुस्तदा वै युद्धकाङ्क्षिणः ॥ २५
तांस्तथा समुदीक्ष्याथ कौरवाणां महारथान् ।
अयुद्धमनसं चैव राजानं स्थितमम्भसि ॥ २६
तेषां श्रुत्वा च संवादं राज्ञश्च सलिले सतः ।
व्याधाभ्यजानत्राजेन्द्र सलिलस्थं सुयोधनम् ॥ २७
ते पूर्वं पाण्डुपुत्रेण पृष्टा ह्यासन्सुतं तप ।
यदृच्छोपगतास्तत्र राजानं परिमार्गिताः ॥ २८
ततस्ते पाण्डुपुत्रस्य स्मृत्वा तद्भाषितं तदा ।
अन्योन्यमश्रुवत्राजन्मृगव्याधाः शनैरिदम् ॥ २९

दुर्योधनं ख्यापयामो धनं दास्यति पाण्डवः ।
सुव्यक्तमिति नः ख्यातो हृदे दुर्योधनो नृपः ॥ ३०
तस्माद्दृच्छामहे सर्वे यत्र राजा युधिष्ठिरः ।
आख्यातुं सलिले सुप्तं दुर्योधनममर्षणम् ॥ ३१
धृतराष्ट्रात्मजं तस्मै भीमसेनाय धीमते ।
शयानं सलिले सर्वे कथयामो धनुर्भूते ॥ ३२
स नो दास्यति सुप्रीतो धनानि बहुलान्युत ।
किं नो मांसेन शुष्केण परिक्लिष्टेन शोषिणा ॥ ३३
एवमुक्त्वा ततो व्याधाः संप्रहृष्टा धनार्थिनः ।
मांगभारानुपाटाय प्रययुः शिविरं प्रति ॥ ३४

25 D₁ s 11 missing (of v 1 1) —^a) Ś₁ K₁₋₃
T₁ 2 ते हि, M₂ 8 तेषु (for तेऽपि) T₂ सर्वा (for
सर्वे) D₃ महायोधा (for महेष्वासा) —^b) Ś₁ K₁
अ*युद्धाय, K₂ प्रतियुद्धाय, B₃ अयुद्धार्थिनि, D₁ युद्धा
नार्थिनि, D₂ ओ युद्धार्थिनि, T₃ अयुद्धार्थी तु (for
'र्थिनि) —^c) D₂ निर्वन्ध (for निर्वन्ध) —^d) B₂ s
8 सुमृष्ट, D₃ तथा वै (for तदा वै)

26 D₁ s 11 missing (cf v 1 1) —^a) K₂ D₂
G₂ तदा (for तथा) K₂ समुदीक्षत, S ते समुदीक्ष्य
—^b) K₂ T₁ महारथ —^c) G₁ अयुद्धमानस D₂ 2
सर्वे (for चैव) —^d) B₂ S पुत्र तव (T₁ 2 तप पुत्र,
G₂ पुत्र चैव) निशाम्य ह (T₁ 2 च, G₂ ह)

27 D₁ s 11 missing (of v 1 1) —^a) D₁ s
transp श्रुत्वा and च M₃ राज्ञश्च (for श्रुत्वा) K₂
M₁ om, D₂ 2 तु, D₂ 2 तु, T₁ [अ]थ, G₂ [ए]व
(for च) K₂ वचन (for संवाद) —^b) M₃ श्रुत्वा
(for राज्ञश्च) B₃ T₃ सत, T₁ 2 मिथ, G₂ तथा
(for सत) G₂ राज्ञ सलिलगस्थ च —^c) Ś₁ K₁₋₃
G₁ ह्यजानन्, D₂ 2 T₁ 2 G₂ व्य, D₃ च राजन् (for
[अ]भ्यजानन्) K₂ B₃ M₂₋₄ राजेदं —^d) B₂ S
सुत तव (for सुयोधनम्)

28 D₁ s 11 missing (cf v 1 1) —^a) B₁ पुत्रं
(for पूर्व) —^b) D₂ 6 च; D₃ तु (for हि) B₁
सुतस (for सुत) —^c) B₃ 2 तेन (for तत्र) D₃
यद्देशोपगतास्तत्र, S यदृच्छया ग —^d) D₃ दास्यति
(for राजान) K₂ B₁₋₄ D₂ 2, 10 T₁ 2 G₁ 2 M₄
परिमार्गिता; K₂ D₂ 'मार्गितुं, B₃ 'मार्गणे; D₁₋₃ M₂ 2
'मार्गितः; T₂ G₂ 'मार्गित, T₃ M₁ 'मार्गिका (for 'मा
गिताः)

29 D₁ s 11 missing (cf v 1 1) —^b) M₂ ते
(for तद्) G₁ काक्षित (for भाषित) G₂ तथा (for
तदा) D₂ स्मृत्या तद्भदमापितं —^c) G₂ धीर (for
राजन). D₂ तदान्योन्यं श्रुवत्राजन् —^d) B₁ D₁ 7-10
ह्य (for हृदम्)

30 D₁ s 11 missing (cf v 1 1) —^c) B₁ 2 D₁
2 7-10 शस्यक्तम् (for सु) B D₂ D₁ 7 10 इह; D₃
अपि, T G₁ 2 M₂ 4 च हि, G₂ चेह, M₁ स हि (for
इति) K₂ य, D₂ च (for न) D₂ 2 M ज्ञात, T₂
सात (for ख्यातो) —^d) T₁ 2 G₁ 2 M इह (for हृदे)

31 D₁ s 11 missing (cf v 1 1) D₂ om 31
—^c) D₂ M₁ आख्यातं T₂ सुप्तं (for सुत) —^d)
D₁ T₂ अमर्षिण

32 D₁ s 11 missing (cf v 1 1) —^c) Ś₁ K₁ 2
शर्यां च, D₃ सवाद (for शयान) Ś₁ K₁ 2 D₂ 2
सर्वे, K₂ चैव, T₃ राजन्, T₂ G₂ सुप्तं (for सर्वे)
—^d) Ś₁ K₁₋₃ B₂ D₃ T₁ 2 कथयाम B₂ स्वरान्विता,
D₃ धनुर्भूता, T₂ 'भूत, T₃ 'भूतं (for 'भूते) M₃
शयान मो धनं भृश (slo)

33 D₁ s 11 missing (cf v 1 1) —^a) B₂
दुष्टात्मा, S धर्मात्मा (for सुप्रीतो) —^b) Ś₁ K₂ बहु-
लानि, D₂ T₂ 2 बहुलानि T₁ च (for [व]त) —^c)
D₁ 2 शुष्केन. —^d) Ś₁ K₁₋₃ परिक्लिष्टेन (for 'ष्टेन)
D₂ शोषिता, G₁ शोषिते, M₃ शोषितं (for शोषिणा)

34 D₁ s 11 missing (cf v 1 1) —^a) B D₂
D₂ 2 T₁-3 M₁ तु ते, D₁ च ते, G₁ 2 तथा (for
ततो) —^c) G₂ M₁ मांसा (M₁ 'स) हारान् (for मास
भारान्). M अपाहाय.

पाण्डवाश्च महाराज लब्धलक्षाः प्रहारिणः ।
 अपश्यमानाः समरे दुर्योधनमवस्थितम् ॥ ३५
 निकृतेस्तस्य पापस्य ते पारं गमनेप्सवः ।
 चारान्संग्रेषयामासुः समन्ताच्चद्रणाजिरम् ॥ ३६
 आगम्य तु ततः सर्वे नष्टं दुर्योधनं नृपम् ।
 न्यवेदयन्त सहिता धर्मराजस्य सैनिकाः ॥ ३७
 तेषां तद्वचनं श्रुत्वा चाराणां भरतर्षभ ।
 चिन्तामभ्यगमत्तीव्रां निःश्वसा च पार्थिवः ॥ ३८
 अथ स्थितानां पाण्डूनां दीनानां भरतर्षभ ।

तस्माद्देशादपक्रम्य तरिता लुब्धका विभो ॥ ३९
 आजगमुः शिविरं हृष्टा दृष्ट्वा दुर्योधनं नृपम् ।
 वार्यमाणाः प्रविष्टाश्च भीमसेनस्य पश्यतः ॥ ४०
 ते तु पाण्डवमासाद्य भीमसेनं महाबलम् ।
 तस्मै तत्सर्वमाचख्युर्यद्वृत्तं यच्च वै श्रुतम् ॥ ४१
 ततो वृकोदरो राजन्दत्त्वा तेषां धनं बहु ।
 धर्मराजाय तत्सर्वमाचक्षे परंतपः ॥ ४२
 असौ दुर्योधनो राजन्विज्ञातो मम लुब्धकैः ।
 संस्तम्य सलिलं गेते यस्यार्थे परितप्यसे ॥ ४३

C 9 177
B 9 30 44
K 9 30 46

35 D₁ s. 11 missing (cf v l 1) —^a) K₁ B
D (D₁ s. 11 missing) [अ]पि (for च) —^b) Ś₁ K₁ 2
लक्ष्म्या, D₂ लक्षा (for लक्षा) —^d) D₂ उपस्थित,
M₁ अवस्थिता (for 'स्थितम्)

36 D₁ s. 11 missing (cf v l 1) —^a) D₂ M₂
निकृतेस्, T₂ निकृतेस्, G₁ 8 निकृत्तस् (for निकृतेस्)
D₂ अस्य (for तस्य) —^b) Ś₁ K₂ D_n ते पार, D₁
तत्पार, D₂ निष्पारं (for ते पार) K₂ ते परा*मने
प्सया, T G M₂ तस्याभिग (T₁ 2 4 विग, M₂ धिग)
मनेप्सया, M₁ मूलस्यान्वेपणं प्रति, M₂ 4 मूलमि (M₂
'धि)गमनेप्सया —^c) K₁ B₂ चरान् —^d) T₂ ते,
M₁ तं (for तद्) K₁ B D_n D₁ 2 6 7 9 10 रणाजिरे,
T₂ 'जिराद्, T₂ विचक्षणा, G₂ M रणाकणं (G₂ ने)
(for रणाजिरम्) D₂ समतामनुजाधिप, D₂ स सम
ताद्रणाजिरे, T₁ समरे साधुमन्त्रणाद्, G₁ समताद्रविणाद्
(submetric), G₂ समताद्याद्रवद्रणाद्

37 D₁ s. missing (cf. v l 1) D_n missing
up to आगम्य तु त (cf. v l 1) —^a) Ś₁ K₁ 2
आगत्य D₂ [आ]शु (for तु) —^b) D₂ दृष्ट, D_n
दृष्ट्वा (for नष्ट) —^c) D₂ 11 न्यवेदयंश्च, D₂ निवेदयत्,
G₂ 8 न्यवेदयंस्ते (G₂ 'त) (for यन्त) —^d) K₂ तथा
ये चास्य सैनिका

38 D₁ s. missing (cf v l 1) —^a) M₁ तु (for
तद्) —^b) B₂ 4 D₂ M₁ चराणा K₁ D₁ 2 T₁ 3
M₂ भरतर्षभ B₂ (marg, orig as in text) तस्मा-
द्देशादपाक्रमत् (cf. 39°) —^d) K₁ D₂ 11 स (for च)
T₂ 4 G M₂ निश्वासै सह पार्थिव — After 38, T₁ 2
ins

183* भरिशेषे भवति तु सदिग्धो विजयो भवेत् ।
 राज्यं लभे कथं तद्धि पूजितं विजयादिभिः ।

[(L 1) T₂ जीवति (for भवति)]

39 D₁ s. missing (cf v l 1) —^a) B₂ तथा,
D₂ 11 T₁ G₂ 8 M₂ 4 अथ, M₁ 2 एव (for अथ)
K₁ पार्थाना, T₁ G M दीनाना (for पाण्डूना) T₂ अथ
स्थिताभिरानदान् —^b) T₂ पाण्डवान्, G M₂ 4 पाण्डूना
(for दीनाना) T₁ ****च भारत, M₁ 2 पाण्डवाना
नरर्षभ —^c) B₁ 2 D_n D₂ T₂ G₂ M₂ 4 अपाक्रम्य,
D₂ उप°, D₂ अपक्राम्य, D_n उपाक्रम्य, T₂ 4 G₁ 2
अति° (for अप°) —^d) T₂ तदा, G₂ तथा (for
विभो)

40 D₁ s. missing (cf. v l 1) —^a) K₂ आजगु,
D_n T₁ 2 आगम्य (for आजगमु) D₂ transp हृष्टा and
दृष्ट्वा D_n नृपा, D₂ नृप (for नृपम्) —^c) M₂ 4
स्वरमाणा (for वार्य°) T₁ 3 4 G₂ 8 M₂ 4 प्रहृष्टाश्च (for
प्रवि°) — T₁ 2 om (hapl) 40²-41^a —^d) B₂ भीम-
सेननिवेशन, S (T₁ 2 om.) भीमसेनदि (G₂ M₁ 'न दि)-
दक्षव (G₁ 8 या)

41 D₁ s. missing (cf v l 1) T₁ 2 om. 41^a
(cf. v l 40) —^b) D₂ महाबल D_n भीमसेनस्य
पश्यत (= 40²) —^c) D₂ ते स्म (for तस्मै) T₂
G₁ 2 M ते (for तत्) K₂ आचक्षुर, D_n 'क्ष्य (for
'ख्युर) D₁ तस्मै सर्वं समाचख्युर —^d) K₂ D_n M₁ 2
दृष्टं (for वृत्) T₂ तच् (for यच्) D₂ तै, G₁
न (for वै)

42 D₁ s. missing (cf v l 1) —^b) D₁ महद्गन
(for घन बहु) —^d) D₂ प्रचक्षे (for आच) Ś₁
K₁ 8 B₁ D_n M₂ परतप B₂ कथयामास हर्षित

43 D₁ s. missing (cf v l 1) —^a) D₂ 2 8 11
M₂ 4 राजा —^b) B₂ लुब्धक. —^c) Ś₁ K₁ 2 D_n 1

C 9 1718
B 9 20 45
K 9 30 47

तद्वचो भीमसेनस्य प्रियं श्रुत्वा विशां पते ।
अजातशत्रुः कौन्तेयो हृष्टोऽभूत्सह सोदरैः ॥ ४४
तं च श्रुत्वा महेष्वासं प्रविष्टं सलिलहृदम् ।
क्षिप्रमेव ततोऽगच्छत्पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥ ४५
ततः किलकिलाशब्दः प्रादुरासीद्विशां पते ।
पाण्डवानां प्रहृष्टानां पाञ्चालानां च सर्वशः ॥ ४६
सिंहनादांस्ततश्चक्रुः क्ष्वेडांश्च भरतर्षभ ।
त्वरिताः क्षत्रिया राजञ्जगमुर्ध्वपायनं हृदम् ॥ ४७
ज्ञातः पापो धार्तराष्ट्रो दृष्टश्चेत्यसकृद्रणे ।
प्राक्रोगन्तोमकास्तत्र हृष्टरूपाः समन्ततः ॥ ४८

तेपामाशु प्रयातानां स्थानां तत्र वेगिनाम् ।
वभूव तुमुलः शब्दो दिवस्पृक्पृथिवीपते ॥ ४९
दुर्योधनं परीप्सन्तस्तत्र तत्र युधिष्ठिरम् ।
अन्वयुस्त्वरितास्ते वै राजानं श्रान्तवाहनाः ॥ ५०
अर्जुनो भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यः शिखण्डी चापराजितः ॥ ५१
उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिश्चापराजितः ।
पाञ्चालानां च ये शिष्टा द्रौपदेयाश्च भारत ।
ह्याथ सर्वे नागाश्च शतशश्च पदातयः ॥ ५२
ततः प्राप्नो महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

D₁ T₂ G₂ सलिले, T₁ 'ले (for 'ल) —^a) T₁ यस्याथ K₂ T₂ M₂ परितप्ससे, D_n D₈ 'तप्यते (for 'तप्यसे)

44 D₁ & missing (of v l 1) —^a) M₂ भीम-
सेनेन —^b) M₁ पति (for पते) —^c) G₂ कौन्तेयो
(for कौन्तेयो) —^d) D₈ सैनिकं, D₁₁ श्वोदर (for
श्वोदरं) K₂ D₂ हृष्टोभूत्स स(D₂ 'त्सम)होदरं (D₂ 'र)

45 D₁ & missing (cf. v l 1) —^a) G₁ तच्छ्रुत्वा
तु, G₂ पृच्छत्वा, M₁ श्रुत्वा त च (by transp)
D_n महेष्वास, T₂ & G₂ 'प्वास (for 'वास) —^b)
D₈ सप्तश्च (for प्रविष्ट) K₂ B₁₋₄ D_n D₁₋₃ 7 8 T₂₋₄
G₂ 8 M₁ सलिल, K₄ B₅ D_n 'ले (for 'ल) S₁
D₁₀ 11 T₁ 2 M₁ हृदे —^c) D₂ 11 पून तदा (for
पूव ततो) K₄ B₁ D_n D₂ 1 9, 10 T G₂ M₂ 4 [S]
गच्छन्, M₂ [S]पश्यन् (for अगच्छत्) G₁ 8 प्रातिष्ठत
ततो राजन्

46 D₁ & missing (cf. v l 1) B₂ reads 46 twice
—^a) S (except T₂) किलि- (for किल) —^d) K₂ 4
B₁ 1 (both times) 4 D₁ 9 10 T₂ पञ्चालानां, D₂ पाञ्च-
ालानां D₂ महद्दश (for च सर्वशः)

47 D₁ & missing (cf. v l 1) G₂ om 47-48
—^a) K₄ D₁ 2 M₂₋₄ सिंहनादं —^b) B₂ क्षोभाश्र,
T₁₋₂ G₂ M₁ 8 क्ष्वेलाश्र, T₄ क्ष्वेळ (for क्ष्वेलाश्र) M₂ 4
क्ष्वेलिताश्च नरर्षभ —^d) S₁ K₂ द्वैपायन- T₂ & G₁ 2
M उदशोदान्परस्पर

48 D₁ missing, D₄ missing up to 48^b (for
both, cf. v l 1) G₂ om, 48 (cf. v l 47) —^b)

S₁ K₁ 2 पृष्टश्चेति, D₁₁ T₂ दृष्टवीर्यो, T₂ G₂ 'श्राय,
M₁ दृष्ट चेति, M₂ दृष्टश्च (for 'श्चेति) T₁ G₂ M₁ 8
सकृद् (for [अ]म') —^c) T₂ सैनिकास् (for सोम
कास्)

49 D₁ missing (cf. v l 1) —^b) K₂ G आशु,
T₂ 4 चाशु- (for तत्र) T₂ & G वेगवत्, M₂ वेगवान्
(for वेगिनाम्) B₂ D₂ 4 11 T₂ M₁ 2 4 स्थाना (M₁
'थमा)रुद्ध वेगिना (D₂ 11 'गत, M₁ 2 4 'गवत्) —^c)
D_n D₈ 11 तुमुल, D₂ तुमुळ —^d) K₂ दिवस्पृक्,
D₁ T₁ 8 4 दिविस्पृक् (for दिव') M₂₋₄ तले (for
पते)

50 D₁ missing (cf. v l 1) —^a) D₁₁ दुर्योध
नात् G₁ 8 M₁ परीप्सन्तं (for 'तत्) —^b) K₂ ते च,
T₂ & G M₂ पार्यास् (for the first तत्र) T₂ G₂ युधि
ष्ठिर —^c) K₂ तत्र, T₂ G₁ M₂₋₄ तं वै, T₄ सर्वे,
G₂ तान्वै (for ते वै) G₂ अन्वगच्छन्प्रसुत वै —^d)
M₂ 4 राजान D₁₁ T₂ & G₂ 8 M₂ वाहन (for 'ना)

51 D₁ missing (cf. v l 1) —^c) M₁ 2 4 तु (for
च) T₂ G₁ 8 पाचाल (G₂ 'ला) (for पाञ्चाल्य)

52 D₁ missing (cf. v l 1) T₁ om (hapl)
52^{ab} —^b) K₂ 4 B D_n D₁ 8 4 6-11 T₁ 2 M₂ महा
रथ (D₂ 'था), D₂ महावळ (for [अ]पराजित')
—^c) K₄ B₅ D₁ 2 4 पञ्चाला (D₂ 'ळा)ना S₁ K₁ 8
श्रेष्ठा, K₂ शूरा (for शिष्टा) T₂ & G₂ 8 M पाचाला
श्रेष्ठ (T₄ 'आपि) ये शिष्टा —^d) D₁ मारिप (for
भारत) —^e) D₂ M₂ सर्व- (for सर्वे) —^f) S₁
K₁ 2 D₁₁ शतशोय, K₄ D₂ हृदशोपा, D₁ सदस्याश्च
(for शतशश्च) S₁ K₁ सहद्दश (for पदातय)

द्वैपायनहृदं ख्यातं यत्र दुर्योधनोऽभवत् ॥ ५३
 शीतामलजलं हृद्यं द्वितीयमिव सागरम् ।
 मायया सलिलं स्तम्भ यत्राभूत्ते सुतः स्थितः ॥ ५४
 अत्यद्भुतेन विधिना दैवयोगेन भारत ।
 सलिलान्तर्गतः शेते दुर्दर्शः कस्यचित्प्रभो ।
 मानुषस्य मनुष्येन्द्र गदाहस्तो जनाधिपः ॥ ५५
 ततो दुर्योधनो गजा मलिलान्तर्गतो वसन् ।
 शुश्रुवे तुमुलं शब्दं जलदोषमनिःस्वनम् ॥ ५६
 युधिष्ठिरस्तु राजेन्द्र हृदं तं सह सोदरैः ।
 आजगाम महाराज तव पुत्रवधाय वै ॥ ५७

महता शङ्खनादेन रथनेमिस्वनेन च ।
 उद्धुन्वन् महारेणुं कम्पयन्श्चापि मेदिनीम् ॥ ५८
 यौधिष्ठिरस्य सैन्यस्य श्रुत्वा शब्दं महारथाः ।
 कृतवर्मा कृपो द्रौणी राजानमिदमब्रुवन् ॥ ५९
 इमे ह्यायान्ति संहृष्टाः पाण्डवा जितकाशिनः ।
 अपयास्यामहे तावदनुजानातु नो भवान् ॥ ६०
 दुर्योधनस्तु तच्छ्रुत्वा तेषां तत्र यशस्विनाम् ।
 तथेत्युक्त्वा हृदं तं वै माययास्तम्भयत्प्रभो ॥ ६१
 ते त्वनुजाप्य राजानं भृशं शोकपरायणाः ।
 जग्मुर्दूर महाराज कृपप्रमृतयो रथाः ॥ ६२

C. 9 1737
B. 9 30 64
K. 9 30 65

53 D. missing up to तत प्रा (cf v 1 1) —^a) D धर्मराजो, Ds महाराज (for 'ज') —^b) Ks 4 B1 2-3 Dn D1-4 e 7 9-11 M2 4 धर्मराज, Ds महाराज, Ds सतेजा न (for धर्मपुत्रो) Ks B D T1 2 M1 प्रतापवान् (for युधिष्ठिर) —^c) Ds 2. 5 द्वैपायनं B1 D1 2 7-10 घोर (for ख्यात) —^d) Ds तत्र (for यत्र)

54 ^a) G1 3 शिवामल (for शीतामल) D2 शीता मलजल हृद्य —^b) Ś1 K1 मात्सर (for सागरम्) —^c) Dn2 D1-3 5 11 T2 M1 स्तम्भ, M2 4 स्तम्भा (for स्तम्भ) Ś1 K1-3 माययान्मभ्य सलिलं —^d) Ś1 K1-3 तु (Ks न्व)तन्मत्, Ks B1 5 Dn D1 5-10 स्थित सुत (by transp) T1 2 यत्र शेते सुतस्त्रय, M2 (inf lin, orig as in text) यत्राभूत्तत्र ते स्थिता

55 Ms om 55^{ab} —^a) Ds 11 विधिवद् (for विधिना) —^b) Ds पार्थिव (for भारत) —^c) T2 सलिलान्तर्गते T2 4 देशाद्, G2 जातो (for शेते) —^d) Ks दुर्दर्श, D1 3 9 दुर्दर्श, D1 दुर्घर्ष (for दुर्दर्श) Ks T2 विमो (for प्रभो) —^e) Ks Ds 3 T2 G1 3 Ms मा (Gs म)नुष्यम् (for 'पम्प') T2 मनुष्येन्द्रो —^f) Ds reads 55^a-57^a on marg —^g) Ds T1 G जनधिप, Ds T1 2 नराधिप, Ds Ms नराधिप (for जना')

56 Ds reads 56 on marg —^a) Ms राजन् (for राजा) —^b) T G [s]पि सन् (for वसन्) —^c) Ś1 K1 3 Ds 3 11 M1 शुश्रुव Dn2 तुमुल, Ds 11 S (except T1 2) बहुलं (T2 G1 2 'ळ') (for तुमुलं) —^d) B1 3 5 D1 5 1 T2 3 M निस्वन

57 Ds reads 57^a on marg —^a) B2 T2 G2 स, D2 4 10 M च, T1 2 G1 3 [s]पि (for तु) —^b) B1 3 4 Dn D1 5-10 त हृद (by transp), S (except G2) हृद तै —^c) T1 महाबाहुस् (for 'राज') —^d) T1 ज्ञाय (for वधाय)

58 ^a) Ds महता T1 2 सिंह (for शङ्ख) B2 S (except T1 2) शब्देन (for नादेन) —^b) Ś1 उद्धुन्वन् (sic), Ks उद्धुन्वन् (sic), Ks उद्धुन्वन्, Ks उद्धुन्वन्, B1-3 Dn D1 4 (marg) 5-10 ऊर्ध्वं धुन्वन्, B2 G2 M उद्धुन्वन्, Ds अद्भुतश्च, Ds 11 धुन्वानश्च, Ds (orig) उक्तपंश्च, T2-4 G1 3 धु (T2 Gs वृ)न्वश्चापि (for उद्धुन्वन्) Ks Ds महारेणु —^d) Ds न्याप्य, G1 3 Ms चैव (for चापि)

59 ^a) Ds 6 8 युधिष्ठिरस्य —^b) T2 कृत्वा (for श्रुत्वा) —^d) Ks D1 6 9 11 अत्रवीत् (for अब्रुवन्)

60 ^a) T1 [s]म्यायाति (for ह्या') —^c) Ds 3 अभयायास्यामहे, T2 अपहा, M1 अपया' (for अपया') —^d) Ks वो (for नो)

61 ^a) Ś1 K1-8 तत (for तु तत्र) —^b) B2 तया (for तेषा) B2 तेषा, B2 T1 3 G1 चैव, Ds तस्य, T2 तावद्, T2 G2 3 तव (for तत्र) Ks B Dn D1 5-10 तस्विना —^c) Ds रयं (for हृदं) Gs तव (for तं) Ks वो, S (except T1 2) तु (for वै). —^d) Ds 3 प्रभु

62 ^a) Ks प्राप्य, Ds ज्ञाय (for ज्ञाप्य) Ds तत्र तु प्राप्य राजान —^b) Ds परायण (for 'यणा') —^c) Ds 5-7 9 10 दूरे

C 9 1738
B 9 30 65
K 9 30 66

ते गत्वा दूरमध्यान् न्यग्रोधं प्रेक्ष्य मारिप ।
न्यविशन्त भृशं श्रान्ताश्चिन्तयन्तो नृपं प्रति ॥ ६३
विष्टभ्य सलिलं सुप्तो धार्तराष्ट्रो महाबलः ।
पाण्डवाश्चापि संप्राप्तास्तं देशं युद्धमीप्सवः ॥ ६४

कथं नु युद्धं भविता कथं राजा भविष्यति ।
कथं नु पाण्डवा राजन्प्रतिपत्स्यन्ति कौरवम् ॥ ६५
इत्येवं चिन्तयन्तस्ते रथेभ्योऽश्वान्निमुच्य ह ।
तत्रासांचकिरे राजन्कृपप्रभृतयो रथाः ॥ ६६

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

३०

संजय उवाच ।

ततस्तेष्वपयातेषु रथेषु त्रिषु पाण्डवाः ।
तं हृदं प्रत्यपद्यन्त यत्र दुर्योधनोऽभवत् ॥ १
आसाद्य च कुरुश्रेष्ठ तदा द्वैपायनहृदम् ।

स्तम्भितं धार्तराष्ट्रेण दृष्ट्वा तं सलिलाशयम् ।
वासुदेवमिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुनन्दनः ॥ २
पश्येमां धार्तराष्ट्रेण मायामप्सु प्रयोजिताम् ।
विष्टभ्य सलिलं शेते नास्य मानुषतो भयम् ॥ ३

63 ^a) S (except T₁ १) ते तु गत्वा महाध्वान —^b)
D₂ वीक्ष्य, D₁₁ प्रति (for प्रेक्ष्य) M₄ भारत (for
मारिप) —^c) B₂ १ D₂ न्यवसत, D₁ न्यवेशत, D₈
न्यवसन्तु, M₁ १ न्यविशस्ते (M₃ 'स्त') (for 'शान्त') D₈
शुत्वा, D₉ शाताश् (for श्रान्ताश्) —^d) K₂ D_n
चित्तयाना, B₂ निश्चसतो (for चिन्तयन्तो)

64 ^a) T₂ स्तब्धा, T₄ धार्ता (sic) (for सुप्तो)
—^b) K₂ महामना, D₂ 'रथ', D₈ 'वल' (for 'वल')
—^d) S (except T₁ २) युद्धकाक्षिण

65 ^a) K₂ D₁ न, D₁₋₃ १ १ T₁ तु (for नु) —^b)
D₈ युद्ध (for राजा) S कथं नु (G₂ M₁ १ च, G₂
न) स्यात्स पार्थिव —^c) D₁ १-२ तु; D₈ वा, S
(except T₁ २) च (for नु) D₈ ११ चापि, T₁ २ चात्र,
T₈ १ G M वीरा (for राजन्) —^d) K₂ D₂ M₁
योत्स्यति, D₈ T₁ पश्यति (for पत्स्यन्ति) K₄ B
(except B₅) D_n D₁ १ १ १ १ कौरवे, D₂ 'वै' (for
'वम्') D₈ मथिष्यति च कौरव

66 ^a) K₄ B (except B₂) D_n D₁ २ १-१० इत्येव
चित्तयानास्तु (D_n D₈ 'श्च') —^b) K₄ D₈ १ १ १० ते,
D₈ ११ M₁ १ च (for ह) —^c) Ś₁ K₁ १ [अ]पचकिरे (for
[आ]साच) K₂ तत्रापेक्षा चकिरे ते —^d) D₈ नृपा,
T₁ २ तथा, T₈ १ G M₁ १ १ तदा (for रथा)

Colophon — Sub-parvan K₄ D₈ गदायुद्ध, Cal
Kumbh. ed हृदप्रवेश, Bom ed गदा — Adhy

name Ś₁ K₁₋₃ हृदगमन, D₈ पाण्डवामियान; T₄
निपादवाक्येन हृदय (हृद) गद्रीन, M₂ १ हृदप्रवेश, M₃
युधिष्ठिरगमन, Cal ed दुर्योधनान्वेषणम् — Adhy
no (figures, words or both) B₄ 30, D_n D₁ १-११
1, D₈ २, S 31 — Śloka no D_n D₁ 68, D₈
66

30

1 D_n om the ref —^a) B₂ D_n G₁ [उ]प, D₁
[अ]पि, D₈ प्र (for [अ]प) —^c) Ś₁ K₁ १ हृद व
(by transp), Bom ed ते हृद K₂ D_n G₁ प्रति
पद्यत, D_n प्रत्यपद्यते (for 'पद्यन्त') —^d) D₈ नृप
(for अभवत्)

2 ^a) T₁ १ G₁ १ M तु, G₂ तं (for च) D₁ १
श्रेष्ठ; D₈ ११ श्रेष्ठस्, G₁ M₂ १ श्रेष्ठस्; M₁ श्रेष्ठस्
(for श्रेष्ठ) T₈ आसाद्य कौरवश्रेष्ठस्, T₄ 'च' कुरुभि
श्रेष्ठस् —^b) T G M₂ तत्र, M₁ त तु, M₂ १ तस्युद
(for तदा) K₂ १ B D T₁ १ १ G₁ १ M₄ द्वैपायनं
— K₂ T₂ om (hapl.) 2^a-3^a —^d) Ś₁ K₁ कृत्वा,
D₈ स्पृष्ट्वा (for हृष्ट्वा) D₈ T₈ सलिलेक्षयं —^e) K₄
B₂ D_n T₁ G₁ १ कुरुनन्दन G₂ उवाचाय युधिष्ठिर

3 K₂ T₂ om 3^a (cf v. 1 2) Before 3, T₁ G
ins युधिष्ठिर —^a) D₈ मे (sic), T₈ [पु]ता (for

दैवीं मायामिमां कृत्वा सलिलान्तर्गतो ह्ययम् ।
निकृत्वा निकृतिप्रज्ञो न मे जीवन्मिमोक्ष्यते ॥ ४
यद्यस्य समरे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयम् ।
तथाप्येनं हतं युद्धे लोको द्रक्ष्यति माधव ॥ ५

श्रीवासुदेव उवाच ।

मायाविन इमां मायां मायया जहि भारत ।
मायावी मायया बध्यः सत्यमेतद्बुधिष्ठिर ॥ ६
क्रियाभ्युपायैर्वहुलैर्मायामप्सु प्रयोज्य ह ।
जहि त्वं भरतश्रेष्ठ पापात्मानं सुयोधनम् ॥ ७

क्रियाभ्युपायैरिन्द्रेण निहता दैत्यदानवाः ।
क्रियाभ्युपायैर्वहुभिर्वलिर्वद्वो महात्मना ॥ ८
क्रियाभ्युपायैः पूर्वं हि हिरण्याक्षो महासुरः ।
हिरण्यकशिपुश्चैव क्रिययैव निषृदितौ ।
वृत्रश्च निहतो राजन्क्रिययैव न संगयः ॥ ९
तथा पौलस्त्यतनयो रावणो नाम राक्षसः ।
रामेण निहतो राजन्सानुबन्धः सहानुगः ।
क्रियया योगमास्थाय तथा त्वमपि विक्रम ॥ १०
क्रियाभ्युपायैर्निहतो मया राजन्पुरातने ।

C १ 1754
B १ 31 12
K १ 31 12

[इ]मा) —^६) G₁ ३ प्रचोदिता (for प्रयोजिताम्)
—^८) D₁ T₃ [अ]न्ति (for [अ]न्य)

4 ^a) K₂ २ Dn D. ३ देवी , G₃ M₁ देवी (for देवी) —^६) K₃ B₂ Dn T₃ ३ G M₂ ३ [स]पि, M₁ [स]न्ति (for हि) —^८) D₁ निकृत्वा D₂ - निहृत , D₃ च कृत- (for निकृति) B₂ - प्राज्ञो (for -प्राज्ञो) D₃ निकृत्वा निहृति प्राज्ञो, Dn कृत्यानि च कृतिप्राज्ञो —^८) T₁ २ म (for मे) B₂ T₃ ३ G M जीवन्मम (T₃ ब्रह्म) न मोक्ष्यते

5 B₁ om 5^a-6^b —^a) B₂ कुरुते (for समरे) B (B₁ om.) Dn D₁-10 Ca सह्यं (for साह्य) —^६) K₁ यजन्तृत्, S वामव (for वज्रन्तृत्) B₂ समरे वृत्रहा भय —^८) T₂ G₂ पृत (for पुनं) B₂ लोका (for युद्धे) —^८) B₁ ३ ३ D (except D₃ ३) T₃ G₂ ३ लोका द्र (D₁ 'कान्द्र'क्ष्यति माधव, B₂ युद्धे द्रक्ष्यति माधव

6 B₁ om. 6^{ab} (cf v l. 5) T₃ ३ G श्रीभगवान् (for श्रीवासुदेव) —^a) D₁ ३ मायाविनम् K₁ B₃ मायाविनमिम (K₁ 'द' पाप; T₃ ३ G 'न महामाय' —^८) M₁ पुव (for पृतद्)

7 ^a) D₁ क्रिया ह्युपायैर्, G₁ क्रियाभ्युपायैर् (for 'भ्युपायैर्') K₁ D₂ T₁ २ बहुलैर्, B₁ ३ D₁ ३ १० 11 T₃ ३ G M बहुमिर, B₂ ३ विविधैर् (for बहुलैर्) ६ Ca क्रियाभ्युपायै प्रतिक्रियोपायै, उत्सृजेनेन स्वम्भ निवृत्त्यादिरूपे । ६ —^६) D₂ माययाप्सु, D₃ मायामस्य, T₃ मायावत्सु (for 'मप्सु') S₁ K₁-३ D₁ T₃ G₁ प्र (K₂ नि)युज्य, G₃ प्रमज्य (for प्रयोज्य) S₁ K₁ ३ D₃ ५-१ ६-१० च, D₁ T G हि (for ह) Dn मायामप्सु प्रयोज्य —^८) B₃ [ह]म, B₄ मा (sic), D₁ तं (for स्व) G₂ भारत- —^८) K₁ B (except B₅) Dn D₁ ५-१० T₁ G₁ मायात्मानं, T₂-३ G₂ ३ माययैव

(for पापात्मानं)

8 ^a) K₁ D₂ विविधैर् (for इन्द्रेण) —^६) T₃ ३ G₂ ३ M हवा वै, G₁ भद्रा वै (for निहता) — G₃ om (hapl) 8^{cd} —^८) K₂ बलिमिर, K₁ विविधैर्, D₃ बहुलैर्, D₃ इन्द्रेण (for बहुमिर) D₂ S (G₃ om) क्रियाभ्युपायैर् (D. T₁ ३ यै पूर्व हि — B₁ om (hapl) 8^d-9^a —^८) G₁ महात्मन

9 B₁ om 9^a (cf v l. 8) —^a) D₁ क्रिया ह्युपायैर्, T₃ ३ G₁ ३ M क्रियाभ्युपाय (for 'भ्युपायै') B (B₁ om.) Dn D₁-11 बहुमिर, D₁ २ विविधैर् (for पूर्वं हि) —^६) K₃ D₁ हिरण्याक्षो (for क्षो) D₃ T₃ महाबल (for सुर) — K₁ om (hapl) 9^{del} —^८) T₃ ३ G₁ ३ [अ]पि (for [ए]व —^८) K₃ मायया (for क्रियया) S₁ K₁ ३ B (except B₂) Dn D₁ ३ निषृदितौ, K₃ D₅ M निषृदित, D₂ T₂ ३ G₃ [अ]भिस् दित (G₃ तौ), D₃ ३ ३ T₁ २ G₂ निषृदित (D₁ ता), G₁ हि सृदित (for निषृदितौ) —^८) T₃ महितो (for निहतो) —^८) D₆ क्रियैव तु (for क्रिययैव) D₁ निस शय, S (except T₁ २) महाबल (for न संशय)

10 D₃ om. 10^{ab} —^a) Dn D₁ ६ M₁ पुलस्त्य —^८) D₃ इन्द्रेण देवराजेन —^८) D₃ (marg) ३ G सहानुज (for 'ग') K₁ सानुवधा सहानुगा, K₂ D₃ M सानुवधमहा (D₃ 'सहा, M 'पदा'नुग; D₃ (orig) क्रिययैव न संशय (= 9^d) —^८) K₁ क्रियायो (for क्रियया) K₃ D₃ यागम्, M₂ [उ]पायम् (for योगम्) B₂ ३ D₃ T₃ ३ क्रियायोगं समा (B₂ 'गमुप, T₃ 'गमव) स्याय —^८) D₃ वज्याम् (sic) (for तया) K₁ विक्रमै, D₃ विक्रम (for विक्रम)

11 ^a) D₁ T₃ क्रिया ह्युपायैर् K₁ D₂ बहुमिर, B Dn D₁ ५-१० निहतौ, D₁ विविधैर्, T₁ २ पूर्वं हि,

C. 9. 1754
D. 9. 31 13
K. 9. 31 12

तारकश्च महादैत्यो विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥ ११
वातापिरिल्वलश्चैव त्रिशिराश्च तथा विभो ।
सुन्दोपसुन्दावसुरौ क्रिययैव निपूदितौ ॥ १२
क्रियाभ्युपायैरिन्द्रेण त्रिदिवं शुज्यते विभो ।
क्रिया बलवती राजन्नान्यत्किंचिद्युधिष्ठिर ॥ १३
दैत्याश्च दानमाश्चैव राक्षसाः पार्थिवान्तथा ।
क्रियाभ्युपायैर्निहताः क्रियां तस्मात्समाचर ॥ १४
संजय उवाच ।
इत्युक्तो वासुदेवेन पाण्डवः संशितव्रतः ।

जलस्थं तं महाराज तत्र पुत्रं महाबलम् ।
अभ्यभाषत कौन्तेयः प्रहसन्निव भारत ॥ १५
मुयोधन किमर्थोऽयमारम्भोऽप्यु कृतम्वया ।
मयं क्षत्रं घातयित्वा मृकलं च विशां पते ॥ १६
जलाशयं प्रविशेऽय वाञ्छन्जीवितमात्मनः ।
उत्तिष्ठ राजन्पृथक्स्य महात्माभिः मुयोधन ॥ १७
स च द्रुपः नगश्रेष्ठ स च मानः क ते गतः ।
यस्मिन् संस्तम्य सलिलं भीतो राजन्पृथक्स्यतः ॥ १८
सर्वं त्वां शूरा इत्येव जना जल्पन्ति मंसदि ।

G: हि दितो; M: ३ निहता (for 'तो) —^b) B Dn
D: ८-९ पुरातनी, T: २ 'तन; M: ३ 'तना; G: (gloss
पूर्वशरीरे) 'तने (as in text) D: ३ महराज पुरा स्वया,
Dn T: ३ G मयो नाम महासुर (Dn पुरातन) —^c) D:
S नरकद (for ता) T: G: ३ M: ३ तथा; T: G: M:
यया (for महा) D: विप्र (sio), T: ३ वीर्यो (for
दैत्यो) —^d) D: T: विप्रचित्तिश्च S (except T: ३)
दानव (for वीर्यवान्)

12 ^a) D: इत्वनश्च —^b) D: त्रिदिविध (for
'राज') T: G यया (for तथा) G: [मा]दये (for
विभो). — After 12^b, K: reads 13^a-14^b for the first
time, repeating it in its proper place —^c) B: ३
मुयोपसुधाव् T: ३ G M: दैत्यद्वौ, M: ३ दैत्यौ च
(for असुरौ) —^d) D: [म]पि (for [पु]त्र) Some
MSS निपूदितौ — After 12, T: ins

184^a तारकश्च महादैत्यो लम्पकश्च निपूदित ।

[Prior half = 11^c]

13 For the repetition in K: of v 1 12 K: ३
om. (hapl) 13^a-14^b —^a) D: क्रिया लुपायैर् —^b)
T: corrupt T: ३ G: ३ मही; G: ३ च हि (for विभो)
Dn मुज्यते त्रिदिवं किल — D: T: ३ G om (hapl)
13^a-14^b

14 For the repetition in K: of v 1 13 K: ३
D: T: ३ G om 14^a (of v 1 13) D: om (hapl)
14 —^a) B: चापि, Dn तत्र (for चैव) T: ३
दैत्याश्च बहवो राजन् (for 14^a). S: K: ३ मुजगास् (for
पार्थिवास्) K: (both times) प्रभो (for तथा) M निहता
बहवो राजप्राक्षसाश्चापरे युधि —^c) D: क्रिया लुपायैर्
—^d) Dn transp क्रियां and तस्मात् S (except
T: ३) दैत्याश्च क्षतदासथा (M: ३ 'क्षो नृप). — After 14,

D: (marg) ३ ins an addl colophon [Adhy nama
वासुदेववास्य]

15 ^a) T: दक्ष्या (for दक्षी) —^b) D: ३ T:
नति (D: ३ 'ति) T (for मंदिन) —^c) B: जलमुहं,
D: ३ 'मिहं (for 'स्य ह) D: ३ महाराज —^d)
D: महायज्ञ, D: T: ३ M: 'रथ (for 'रथम) —^e)
S (except T: ३) राजेद्र (G: ३ 'द्र) (for कौन्तेय) —^f)
T: ३ तय पुत्र महारथ (T: ३ 'यं)

16 Before 16, T: G: ३ ins युधिष्ठिर उवाच —^a)
D: ३ T: ३ T: ३ मु (for अप्यु) K: ३ स्वया कृत (by
transp) Dn समारंभ श्रमयया —^c) D: ३ T: ३
T: ३ M: ३ सर्वं (for सर्व), D: ३ क्षात्र; D: दीप्त
(for क्षत्र) —^d) Dn स्वे (for स्व) T: ३ जन,
M: ३ चले (for पुत्र) T: ३ मृगम्य विनां पते

17 ^a) D: चलायाव D: ३ [३]मि (for ३य).
—^b) D: रसज, S (except T: ३) इच्छन् (for वाञ्छन्)
— After 17^b, D: reads 28 for the first time, repeat-
ing it in its proper place Dn om 17^a-20^b —^c)
T: युद्धार्थं (for युज्यस्व) — G: om. (hapl) 17^a-20^b
—^d) T: महामासिन् (for महामाभि)

18 Dn G: om 18 (cf v 1 17) —^a) D: T:
क (for स) K: ३ B D (except D: ३, Dn om)
T: ३ G: ३ ते, T: [३]ति (for च) S (except
T: ३, G: om) मानो (for द्रुपः) G: नृप (for नर)
—^b) T: क (for स). S (except T: ३, G: om)
वर्ष (for मान) B: कुतो; T: स ते (for क ते)
—^c) S: K: ३ D: यस्व, D: स्वयं (for यस्व) D:
G: सस्तम्य D: ३ दालिल —^d) K: भीतो राजा; S
(G: om) राजन्भीतो (by transp)

19 Dn G: om 19 (of v. l. 17) —^a) M: स्वा.

व्यर्थं तद्वदतो मन्ये शौर्यं सलिलशायिनः ॥ १९
 उत्तिष्ठ राजन्युध्यस्व क्षत्रियोऽसि कुलोद्भवः ।
 कौरवेयो विशेषेण कुले जन्म च संस्मर ॥ २०
 स कथं कौरवे वंशे प्रशंसस्व चात्मनः ।
 युद्धाङ्गीतस्तत्स्तोयं प्रविश्य प्रतितिष्ठसि ॥ २१
 अयुद्धमव्यवस्थानं नैष धर्मः सनातनः ।
 अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यं रणे राजन्पलायनम् ॥ २२
 कथं पारमगत्वा हि युद्धे त्वं वै जिजीविषुः ।
 इमान्निपतितान्दृष्ट्वा पुत्रान्भ्रातृन्पितृन्स्तथा ॥ २३

संबन्धिनो वयस्यांश्च मातुलान्वान्धवांस्तथा ।
 घातयित्वा कथं तात हृदे तिष्ठसि सांप्रतम् ॥ २४
 शूरमानी न शूरस्त्वं मिथ्या वदसि भारत ।
 शूरोऽहमिति दुर्वृद्धे सर्वलोऽस्य शृण्वतः ॥ २५
 न हि शूराः पलायन्ते शत्रून्दृष्ट्वा कथंचन ।
 ब्रूहि वा त्वं यया धृत्या शूर त्यजसि संगरम् ॥ २६
 स त्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व विनीय भयमात्मनः ।
 घातयित्वा सर्वसैन्यं भ्रातृन्धैव सुयोधन ॥ २७
 नेदानीं जीविते बुद्धिः कार्या धर्मचिकीर्षया ।

C 9 1771
B 9 31 20
K 9 31 28

Ks Bs D.-4 शूरम् (for शूर) Ks 4 B Dn Ds 1-10
 T1-3 एव —⁵) T1 जानन्, T2 Gs राजन्, T4 Gs
 M नरा (for जना) —⁶) M3 4 व्यर्थवद् (for व्यर्थ
 तद्) —⁷) Ds 5 शलिल- T4 शौर्यम्यदिलशायिन

20 Dn om 20^{ab}, Gs om 20^a (for both, cf
 v 1 17) Gs om 20^a-21^b —⁸) Ds 2 क्षत्रियस्व
 Ds 4 कुलो (Ds 'लो)द्भव, T3 Gs M1 3 द्रुत (for 'द्भव)
 —⁹) Ds कुले, Ds 9 10 T1 कुल, T2 कुल (for
 कुले) Ds 11 संस्मरन्, T3 मस्मृत, T4 सस्मृत, Gs
 मस्मिन् (for संस्मर) Ds स्वकुले जन्म मस्मर

21 Gs om 21^{ab} (cf. v 1 20) Dn om. 21
 —¹⁰) Ds 2 उत्पन्न, T2 न कथं (for स कथं) —¹¹)
 T1 2 प्रशस्त (for प्रशमन्) —¹²) T2 युद्धभीतस्, T3 4
 G 'द्वाप्रस्त्रस् (for 'द्वाद्भीतस्) Ds कथं (for ततस्)
 Ds चाय (for तोय) M युद्धास्परान्निवस्तोय —¹³) S
 (except T1 2) प्रविष्ट (for 'श्य) Ks प्रतितिष्ठते

22 ^a) S1 K1 3 अन्यवस्थानं, Dn1 'वस्थानां, Ds
 अस्ववस्थानं (for अन्यव) T1 2 4 G M अयु (M3 'यु)
 देन व्यवस्थानं, T3 अयुष्य ममव —¹⁴) M [प]व (for
 [प]प) —¹⁵) Dn1 अन्यत्र्य (for अस्वर्ग्य) —¹⁶) T2
 राज (for राजन्)

23 ^a) Ds अय (for कथं) M1 परम् (for पारम्)
 Ks Dn1 वै, Ds तं; Ds तु (for हि) —¹⁷) Ks
 T3 4 G त्वं हि, Dn हि त्व, Ds [s]य त्व, M वै त्व
 (by transp) Ds 11 युद्धस्य त्व जिजीविषु —¹⁸) T3 4
 Gs 8 M1 2 3 सलीन, Gs सुखी (for तथा) Bs 4 पुत्रा
 न्भ्रातृन्स्तथा पित्र, Ds स्वजनान्पितृवाधवान्

24 S1 K1 2 Ds om (hapl) 24^{ab} —¹⁹) T1 2

M2-4 वाधवाद्, T3 4 G M1 मातुलान् (for वयस्यांश्च)
 G1 3 वै (for च) —²⁰) Ds मातुलान्, S वयस्यान्
 (for मातुलान्) T1 2 M2-4 मातुला (T2 'ला)स् (for
 वान्धवास्) Dn1 अपि (for तथा) —²¹) Ds 11 कथ-
 यित्वा (for घात) Ds रणे, Dn1 हृदे (for कथं)
 Ds धृते (for तात) —²²) Ks Ds जले (Ds 'ले),
 Dn1 कथं (for हृदे)

25 ^a) Ds च (for न) Ks Ds शूरमानी वचस्व
 हि, Ms सांप्रत शूरमात्मान —²³) B Dn Ds 5-10 मृषा
 (for मिथ्या) T4 वायसि (for वदसि) Ds मानत,
 T1 2 कौरव (for भारत) —²⁴) T2 दुर्वृद्धे (for दुर्वृद्धे)
 —²⁵) Ds 8 S पश्यत (for शृण्वत)

26 ^b) D1 शत्रु —²⁶) Ks Ds चार्थं, Ds त्व वै
 (for वा त्वं) S1 K1-3 Ds 11 कया; Ds T3 यया;
 Ds स्वया (for यया) Ks B2-3 Dn Ds 8 9-11 T4 G
 वृत्त्या (sic), Ds बुद्ध्या, Ds कृष्ण, T3 8 मत्स्या, M
 श्रुत्या (for धृत्या) —²⁷) Ks Ds यस्त्व, Ds 4 8 8 11
 T G1 2 M1 2 4 शूरस् (for शूर) Ds Gs त्वमसि (for
 त्यजसि) Ds संगरे, T2-4 G1 2 सयुग (T4 Gs 'ने)
 (for संगरम्) Gs शूरस्य जहि सयुग

27 ^a) M1 2 4 समुत्तिष्ठस्व युध्यस्व —²⁸) Ks Ms
 विनीत-, Ds नियम्य, T1 2 Gs विहाय (for विनीय)
 Ds तवम् (sic), Ds नयम् (for भयम्) —²⁹) Ds
 T1 2 पातयित्वा (for घात) T1 2 सैन्यान् T3 4 G
 M प्रमुखा सर्वसैन्याना —³⁰) S (except T1 2) भ्रातृणां
 च (for भ्रातृधैव) Ks Ds 8 सुयोधन (sic), T3 4 Gs
 विशेषत (for सुयोधन)

28 S1 K1 2 om. (hapl) 28, Ds reads it for the
 first time after 17^b —³¹) Ds (both times) कार्य-

C 1772
B 9 31 30
K. 9 31 19

क्षत्रधर्ममुपाश्रित्य त्वद्विधेन सुयोधन ॥ २८

यत्तत्कर्णमुपाश्रित्य शकुनिं चापि सौवलम् ।

अमर्त्य इव संमोहान्त्वमात्मानं न बुद्धवान् ॥ २९

तत्पापं सुमहत्कृत्वा प्रतियुध्यस्व भारत ।

कथं हि त्वद्विधो मोहाद्रोचयेत पलायनम् ॥ ३०

क्व ते तत्पौरुषं यातं क्व च मानः सुयोधन ।

क्व च विक्रान्तता याता क्व च विस्फूर्जितं महत् ॥ ३१

क्व ते कृतास्त्रता याता किं च शेषे जलाशये ।

स त्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व क्षत्रधर्मेण भारत ॥ ३२

अस्मान्वा त्वं पराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमाम् ।

अथ वा निहतोऽस्मामिर्भूमौ स्वप्स्यसि भारत ॥ ३३

एष ते प्रथमो धर्मः सृष्टो धात्रा महात्मना ।

तं कुरुष्व यथातथ्यं राजा भव महारथ ॥ ३४

दुर्योधन उवाच ।

नैतच्चित्रं महाराज यद्भीः प्राणिनमाविशेत् ।

न च प्राणमयाद्भीतो व्यपयातोऽस्मि भारत ॥ ३५

धर्मं, T₃ कार्याकार्य- (for कार्या धर्म) D₅ चिकीर्षता, M 'धुणा (for 'धया) —^o) D₁₁ D₅ s T₃ G (G₅ damaged) उपाश्रित्य, D₈ (both times) s 11 T₁ 2 समा (for अपा) —^d) D₃ (both times) युद्धं कुरु, D₁₁ कुरु युद्ध (for स्वद्विधेन)

29 ^a) K₁ B (except B₃) D₁₁ D₁₋₇ s 10 T₁ यत्, K₂ यत्त्वत्, K₄ D₂ यस्मात्, D₁ s G₁ s यत्, T₂ त्व हि; T₃ s G₂ यस्व (for यत्त्वत्) D₁₁ क्रौर्यम् (for कर्णम्) S₁ K₃ s D₁₁ T₂ G₁ M₁ अपाश्रित्य (for उपा) —^o) S दुःशासन च मोहात्त्वम् (M समोहात्) —^d) D₁ s स्वम् (for त्वम्) T G आत्मानं नावबुद्धवान्.

30 ^a) T₂ तदा त्व; T₃ s त्व (T₁ त) पाप (for तत्पाप) —^d) D₅ M₁ s युध्यस्व —^o) G₂ लोके (for मोहाद्) —^d) D₄ रोचते च (for 'येत) D₅ (marg sec m as in text) पराभव B₂₋₄ रोचयेत्पलायन, G₃ 'थे न पलायिन

31 ^a) D₂ ते सत्, D₁ ते यत्, T₂ s G₁ s चैतत्, T₃ च ते (for ते तत्) —^d) K₄ D₂ ते (for च) M₁ 2 मान —^o) S₁ K₁ 2 D₁₋₄ 11 ते (for च) D₄ च विक्रमस् (for विक्रान्तता) D₄ T₃ s G₂ s M तात (for याता) — B₂ om (hapl) 31^d-32^a —^d) D₃ तत्, D₁₁ ते (for च) G₂ s M विस्फूर्जित, C₁ विस्फूर् (as in text)

32 B₂ om. 32^a (of v l. 31) —^a) M₃ क्व च ते (hypermetrio) D₁ कृतार्थता, T₃ क्षत्रज्ञता; T₄ क्व धनता (sic), G₁ s कृतज्ञता (for कृतास्त्रता) D₄ कथं नाता महाराज (sic) —^b) D₁ त्व, T₃ s G₁ नु (for च). G₁ शेषे (for शेषे) D₁₁ D₅ जलाशय, D₂ जलाशये —^o) D₃ T₃ s G₂ s M समुत्तिष्ठस्, D₁ सत्यमुत्तिष्ठ; D₅ समुत्तिष्ठ च —^d) T₄ om, M₁ s धर्मत, M₃ s समत. (for भारत)

33 ^a) B₁₋₃ D₁₋₇ 10 तु वा, B₄ s D₁₁ D₅ s त्वं वा (by transp), D₁ तु, D₂ s त्व हि —^d) M₁ प्रशामि (for 'धि) —^o) M₁ हत वा (sic) (for अथ वा) —^d) T₃ स्वर्गमामुहि भारत

34 ^a) S₁ K₁₋₃ मे, M वै (for ते) K₄ B D (except D₂ s 11) T₁ s s G परमो (for प्रथमो) —^d) D₂ M₃ transp सृष्टो and धात्रा D₅ शिष्टो, D₅ पृष्टो (for सृष्टो) K₂ महात्मन; M स्वयमुवा (for महात्मना) —^o) S₁ K₁₋₃ मा, D₂ T₃ s G M तत्, D₃ 11 T₁ 2 स; D₄ स (for त) S (except T₁ 2) पौरुषे त्व (G₂ M स्वे) व्यव (T₃ यथा) स्थित — After 34, B₅ D₅ (marg) s ins an addl colophon [Adhy name D₂ s युधिष्ठिराकार्य] — D₃ s cont D₁ 2 1-7 s 10 ins after 34

185*

मजय उवाच ।

एवमुक्तो महाराज धर्मपुत्रेण धीमता ।

सलिलस्थस्त्व सुत इदं वचनमब्रवीत् ।

[(L 1) D₁ उक्ते D₃ राजेन (for -पुत्रेण) — (L 2) D₃ जले सुप्त (for सलिलस्थ)]

35 D₁ M₃ om the ref. D₂ सुयोधन (for दुर्यो) —^a) D₄ [ए]व (for [ए]तत्) B₅ धर्मराज, D₅ महाबाहो (for 'राज) —^b) D₃ 11 भय (for यद्भी). K₄ D₂ s T₁ 2 G₂ आविशत् D₅ यद्भीम प्राणिमाविशेत् (sic), T₃ यद्भी प्राण समा —^o) D₄ हि (for च) D₅ प्राणि (for प्राण) —^d) D₅ व्यपयातो (for व्यप). G₃ हि (for ऽस्मि)

36 ^a) S (except T₁ M₁) विरथश्च (M₃ 'तश्च) (for अरथश्च) M₃ चानुयंती —^b) K₂ T₃ M₁ 2 s निहत; B₅ s निहतौ; D₅ विगत., D₁₁ विहती (for निहत).

वरयथानिपङ्गी च निहतः पार्णिसारथिः ।
 एकश्चाप्यगणः संख्ये प्रत्याश्वासमरोचयम् ॥ ३६
 न प्राणहेतोर्न भयान्न विषादाद्विशं पते ।
 इदमम्भः प्रविष्टोऽस्मि श्रमाच्चिदमनुष्ठितम् ॥ ३७
 त्वं चाश्वसिहि कौन्तेय ये चाप्यनुगतास्तव ।
 अहमुत्थाय वः सर्वान्प्रतियोत्स्यामि संयुगे ॥ ३८
 युधिष्ठिर उवाच ।

आश्वस्ता एव सर्वे स्म चिरं त्वा मृगयामहे ।
 तदिदानीं समुत्तिष्ठ युच्यस्वैह सुयोधन ॥ ३९
 हत्वा वा समरे पार्थान्स्फीतं राज्यमवाप्नुहि ।
 निहतो वा रणेऽस्माभिर्वीरलोऽरुमवाप्स्यसि ॥ ४०

दुर्योधन उवाच ।

यदर्थं राज्यमिच्छामि कुरुणां कुरुनन्दन ।
 त इमे निहताः सर्वे आतरो मे जनेश्वर ॥ ४१
 क्षीणरत्नां च पृथिवीं हतक्षत्रियपुंगवाम् ।
 नाभ्युत्सहाम्यहं भोक्तुं विधवामिव योषितम् ॥ ४२
 अद्यापि त्वहमाशंसे त्वां विजेतुं युधिष्ठिर ।
 भट्क्त्वा पाञ्चालपाण्डूनामुत्साहं भरतर्षभ ॥ ४३
 न त्विदानीमहं मन्ये कार्यं युद्धेन कर्हिचित् ।
 द्रोणे कर्णे च संशान्ते निहते च पितामहे ॥ ४४
 अस्तिवदानीमियं राजन्केवला पृथिवी तव ।
 असहायो हि को राजा राज्यमिच्छेत्प्रशसितम् ४५

C 9 1790
B 9 31 48
K 9 31 47

Ś1 K1 2 प्राष्टि, T3 प्रष्टि, T3 M प्राष्टि (for पार्णि)
 B2 4 D11 नारथी (B3 'थी), T3 भारत (sic) (for
 मारथि) G1 3 इत्प्राष्टि (G3 'सि)श्च भारत —^o)
 K2 चा*गत, K3 चावगण, Dn1 चाप्यगुण (for
 'गण) D3 11 परिश्रावश्च वै (D11 तर) सत्ये, D4
 एकश्चाभ्युत्तनुग्राण, T G M1 2 : एकश्च विगण सोह (T2
 'य), M3 एकश्चाविगणश्चाह —^d) K3 4 D2 अरोचयत्
 (D2 'यन्)

37 ^a) D2 रणहेतोर्न च तथा —^b) T3 मही (for
 विशा) —^c) K3 corrupt D2 हि (for ऽसि)
 —^d) Dn श्रमाच्चिदम्, D11 'चिदम्, T3 G2 विभ्रमार्थम्
 (for श्रमाच्चिदम्)

38 ^a) D1 चास्यमि हि, M2 च श्रातोसि (for चाश्व
 मिहि) —^b) Ś1 K1-3 [ज]त्र (for [ज]पि) —^c)
 Dn अयम् (for अहम्) D2 उत्थाप्य (for 'य) D11
 शूरान् (for सर्वान्) —^d) T3 4 G -योद्वाप्सि (for
 -योत्स्यामि)

39 Dn om the ref T3 धर्मपुत्र (for युधिष्ठिर)
 —^a) K1 Dn2 D2 9 अश्वस्ता S न सर्वे (for सर्वे स्म)
 Dn आश्वस्ता मयं एव स्मर —^b) T4 द्विरवा (sic) (for
 चिर त्वा) —^c) Dn1 damaged for तदिदा S
 (except M1) त्वम् (for तद्) D1 समुत्तिष्ठन् —^d)
 Ś1 K1-3 [पु]व, B3 च, D5 [ह]व (for [ह]ह)

40 ^a) T2-4 G1 3 च (for वा) D3 11 अस्मान्समा
 गवान्सर्वान् —^b) K3 सीत, D3 11 हत्वा, T3 एतद्
 (for स्फीत) D5 राष्ट्रम् (for राज्यम्) D4 अवा

प्यसि —^d) Ś1 K1 D3 4 11 वीरलोकान D1 8 11 T3
 G M अवाप्नुहि, D1 T1 2 गमिष्यसि (for अवाप्स्यसि)

41 Dn om the ref —^a) G2 न चाह (for यदर्थं)
 D3 राष्ट्रम् (for राज्यम्) S (except T1) इच्छेयं —^b)
 D. कुरुसत्तम, T3 4 G M1 8 कुरु (T3 G2 M3 'ल)वर्धन
 (for नन्दन) —^c) K2 इमे हि, D3 एते ते, D11
 ते त्वया, G2 त्वया मे (for त इमे) D3 विनिहता
 (hypermetrio) K3 सख्ये (for सर्वे) —^d) G1 3
 वै (for मे) D3 जनेश्वरा G2 आतरो मनुजेश्वर

42 ^a) Ś1 K D2-4 11 वसुधा (for पृथिवी) —^b)
 B3 बाधवा (for पुगवाम्) —^c) D11 corrupt K4
 B D1 1-7 9 10 ह्युत्सहामि, T1 2 [पु]वदि (T3 'तामि)
 च्यामि, M1 [ज]प्युत्सहे तु (for [ज]भ्युत्सहामि) —^d)
 T3 विहीनाम् (for विधवाम्) D1 8 इह (for इव)
 K3 D2 8 योषितां

43 ^b) K2 त्वा विजेतु, Dn S (except T1 2) विजेतु
 त्वा (by transp) K2 युधिष्ठिरं —^c) K3 T3 G2
 युद्धव, D3 9 T2 M1 भुक्त्वा, Dn जये, T4 G3 हत्वा
 (for भट्क्त्वा) Dn D3 पचाल —^d) D5 11 उत्सहे
 (for उत्साहं)

44 ^b) T3 4 G राज्यं (for कार्यं) Dn1 T2 केनचित्,
 M3 2 4 किञ्चन (for कर्हिचित्) —^c) D2 M3 द्रोणकर्णे
 D3 तु (for च) D3 निहते, T2 शाले च, G2 M1
 संक्रान्ते (for संशान्ते) —^d) D3 हते चैव (for निहते च)

45 ^a) D3 M1 अय (for इय) —^b) D2 केवला
 —K4 om 45°-46°. —^c) T3 [स]पि (for हि) Dn1

C. 9, 1781
B. 9, 31 49
K. 9, 31 49

सुहृदस्तादृशान्हित्वा पुत्रान्भ्रातृन्पितृन्पि ।
भवद्भिश्च हते राज्ये को नु जीवेत मादृशः ॥ ४६
अहं वनं गमिष्यामि ह्यजिनैः प्रतिवासितः ।
रतिर्हि नास्ति मे राज्ये हतपक्षस्य भारत ॥ ४७
हतवान्धवभूयिष्ठा हताश्वा हतकुञ्जरा ।
एषा ते पृथिवी राजन्भुङ्क्तेनां विगतज्वरः ॥ ४८
वनमेव गमिष्यामि वसानो मृगचर्मणी ।
न हि मे निर्जितस्यास्ति जीवितेऽद्य स्पृहा विभो ॥ ४९
गच्छ त्वं भुङ्क्त राजेन्द्र पृथिवीं निहतेश्वराम् ।

G₁ om (hapl), D₁ राजन् (for राजा) —^d G₃
राजन् (for इच्छेत्) D₄ प्रशाधितु (for 'सितुम्)

46 K₄ om 46^{ab} (cf v 1 45) —^a T₄ सदृशस्
(for सुहृदस्) K₂ s D₁-o G₁ M₂-s हत्वा, D₁₁ इष्टा,
T₁ छित्वा (for हित्वा) —^b D₁ पौत्रान्, D₈ हत्वा
(for पुत्रान्) T₁ G₁ s पितृन्भ्रातृन्पुत्रानपि — D₈ om
46^c-47^d —^c D_n कृते, D₁ [आ]हते, T₄ हते (for
हते) —^d K₈ जीवति

47 D₈ om 47 (cf v 1 46) —^a D₁ वने
—^b K₄ D₂ T₂ M अजिनै, B₂ अद्यापि, D₁₁
ह्यनुजै, D₈ G₂ स्वजनै (for ह्यजिनै) D₃ प्रतिवेष्टित,
S (except T₁ M₁) परिवारित, Ca (gloss आच्छादित)
प्रतिवामित (as in text) —^c M transp हि and
नास्ति D₃ राजन् (for राज्ये) —^d T₂ ह्यनवेक्ष्यस्य,
G₁ हतपक्षस्य (for 'पक्षस्य)

48 D₄ repeats 48 after 49 —^b K₈ हताश्व-
M₈ नत- (for हत) T₂ हताश्वान्हतकुञ्जरान् —^c
K₂ s शून्या (for राजन्) —^d K₂ s D₂ s [ए]ता,
D₄ (both times) 10 11 S [इ]मा (for [ए]ता)

49 ^b D₂ चर्मणि, D₈ T₁ s M चर्म वै, T₈ s
G चर्म च (for चर्मणी) —^c D₈ s हति (for न हि)
K₂ s B D (except D₂ s s) निर्जनस्य, T₄ जीवितस्य
(for निर्जि) K₈ D_n [अ]य (for [अ]स्ति) —^d D_n
जीवितेस्ति, D₁ 'तेन, D₁₁ 'तेपि, T₁-s G 'तस्य, T₄
निर्जितस्य (for जीवितेऽद्य) B₁ D₁ s प्रभो — After
49, D₄ repeats 48

50 ^a D₁ भुंज (for भुङ्क्ते) —^b T₁ s s G
निहतस्ति (T₂ G₂ 'दि)प, T₈ विगतेश्वरा (for निहते)
—^c D₁ K₁ हीन (for हत) M₁ s s यौधा (for

हतयोधां नष्टरत्नां क्षीणवप्रां यथासुखम् ॥ ५०

युधिष्ठिर उवाच ।

आर्तप्रलापान्मा तात सलिलस्थः प्रभाषयाः ।
नैतन्मनसि मे राजन्वाशितं शकुनेरिव ॥ ५१
यदि चापि समर्थः स्यास्त्वं दानाय सुयोधन ।
नाहमिच्छेयमवनिं त्वया दत्तां प्रशासितुम् ॥ ५२
अधर्मेण न गृहीयां त्वया दत्तां महीमिमाम् ।
न हि धर्मः स्मृतो राजन्क्षत्रियस्य प्रतिग्रहः ॥ ५३
त्वया दत्तां न चेच्छेयं पृथिवीमखिलामहम् ।

योधा) B₁ -योधा (for रत्नां) —^d S₁ क्षीणव*,
K₁ 'वर्णा; K₂ s 'प्राया, B. 'कोया, D₁ 'प्राणा, D₂
'वित्ता, D₃ 'यत्रा, D₄ 'शस्त्रा, D₅ 'शूरा, D₆ 'वैरा,
D₇ 'रत्ना, D₁₁ 'वाहा, T G क्षीणवप्रां (for क्षीणवप्रां)
M क्षीणां स्रजमिवासुरा — After 50, D₃ (marg) s
ins an addl colophon [Adhy name दुर्योधनवाक्य]
— D₃ (marg) s cont D₁ s-1 s 10 ins after 50

सजय उवाच ।

186^a दुर्योधन तव सुत सलिलस्थं महायदा ।

भ्रुवा तु करुण वाक्यमभाषत युधिष्ठिर ।

[(L 1) D₁ ण्वमुक्तम् (for दुर्योधन)]

51 ^a D₂ आर्त (for आर्त) D₃ 11 T₂-s G₂ प्रला
(T₂ 'जा)प K₃ मे तात, D₂ रुयसे (sic) (for मा
तात) —^b K₂ B D_n D₁-o s-11 M₄ प्रभाषिया (K₃
'ता, D₈ 'ता), D₈ M₃ 'पिय (for 'पया) —^c
D₂ s ते तात, D₈ राजेन्द्र (for मे राजन्) T₁ s नैतन्मे
रोचते राजन् —^d B₁ s D_n D₁ s s s 11 वासितं,
D₈ M भाषित, T₈ s G₁ s वचन (for वाशित) G₂
शकुनेरिव भाषित

52 ^a D₃ यदा (for यदि) K₈ B D (except
D₂ s s) T G₂ s M₂-s वा (for च). M₁ [अ]सि (for
[अ]पि) K₂ [अ]ममर्थ स्यात्, T₄ समर्थस्य —^b
D_n त्वा (for त्व) —^c D₁₁ हृत्वेवम् (for इच्छेयम्)
D_n D₈ G M₂ s अवनी —^d M₃ त्वदायत्ता (for
त्वया दत्तां)

53 ^a D₈ स्वधर्मेण. D₂ M₈ नि- (for न) —^b
M₈ त्वदायत्ता (for त्वया दत्ता) —^c T₂ भवेद् (for
स्मृतो) —^d B₂ D₄ T₄ परिग्रह (for प्रति)

54 ^a S (except T₈) च न (by transp) —^b

त्वां तु युद्धे विनिर्जित्य भोक्तास्मि वसुधामिमाम् ५४
 अनीश्वरश्च पृथिवीं कथं त्वं दातुमिच्छसि ।
 त्वयेयं पृथिवी राजन्किं न दत्ता तदैव हि ॥ ५५
 धर्मतो याचमानानां शमार्थं च कुलस्य नः ।
 वार्ष्णेयं प्रथमं राजन्प्रत्याख्याय महाबलम् ॥ ५६
 किमिदानीं ददासि त्वं को हि ते चित्तविभ्रमः ।
 अभियुक्तस्तु को राजा दातुमिच्छेद्धि मेदिनीम् ॥ ५७
 न त्वमद्य महीं दातुमीशः कौरवचन्दन ।
 आच्छेत्तुं वा बलाद्राजन्स कथं दातुमिच्छसि ।

मां तु निर्जित्य संग्रामे पालयेमां वसुधराम् ॥ ५८
 सूच्यग्रेणापि यद्भूमेरपि धीयेत भारत ।
 तन्मात्रमपि नो मह्यं न ददाति पुरा भवान् ॥ ५९
 स कथं पृथिवीमेता प्रददासि विशां पते ।
 सूच्यग्रं नात्यजः पूर्वं स कथं त्यजसि क्षितिम् ॥ ६०
 एवमैश्वर्यमासाद्य प्रशास्य पृथिवीमिमाम् ।
 को हि मूढो व्यवस्येत शत्रोर्दातुं वसुधराम् ॥ ६१
 त्वं तु केवलभौर्येण विमूढो नावबुध्यसे ।
 पृथिवीं दातुकामोऽपि जीवितेनाद्य मोक्ष्यसे ॥ ६२

C 9 15'9
B 9 31 67
K 9 31 67

D₁ इमा, S अपि (for अहम्) —^o) K₃ D₁ 5 8 स्वा
 B₁ T₁ 2 4 G च, T₃ तु (for तु) S (except
 T₁ 2) युद्धेन (for युद्धे वि) —^d) D₁ भोक्तासि K₂
 वसुधाम्, D₁ 11 पृथिवीम् (for वसुधाम्) Ś₁ K₁ 2 4
 D₂ विभो (for इमाम्)

55 ^a) D₁ T₃ 2 अनीश्वरस्य (for 'रश्च) —^b) B₁
 D₁ 4 11 T₄ G₂ 8 M अहंसि (for इच्छसि) —^c) T₁ 2
 [ए]पा (for [इ]यं) —^d) B₃ 4 D₃ किं तु, D₈ का
 न (for किं न) D₁ तव, T₄ तद्, G₂ तथा (for तदा)
 M₁ तु (for हि)

56 ^a) D₁ धर्मार्थं (for धर्मतो) T₁ 2 याचमानस्य
 —^b) D₁ T₃ G₂ स्व, G₁ 8 M₁ हि (for च) D₁
 T₃ च (for न) Bom Kumbh. ed प्रथमार्थं कुलस्य
 न —^c) S (except T₁ 2) वार्ष्णेय —^d) S (except
 T₁ 2) प्रत्याख्यातो (M₁ 'य) महाबल

57 T₁ 2 transp 57^{ab} and 57^{cd} —^a) G₁ शृणु
 (for किम्) D₁ T G₁ 2 M₂-4 [अ]द्य (for त्व) G₂
 शृण्विदानीं तदा मद्य —^b) K₂ 8 [स]य (for हि)
 —^c) D₂ अभिमूत्स, D₃ परामूत्स, G₂ (gloss
 आक्रान्त) अभियुक्तस् (as in text) S हि (for तु)
 T₃ नो (for को) T₃ M₁ राजन् —^d) D₂ G M
 इच्छेत्, D₁ इच्छसि, D₁₁ इच्छेद्य, T₁ 2 4 इच्छति,
 T₃ इच्छेत्तु (for इच्छेद्धि)

58 ^a) G₂ स (for न) T₄ मयं (for महीं) —^b)
 K₃ ईषद् (for ईश) D₁₁ [स]सि कुरु (for कौरव)
 D₃ M₃ नदन —^c) D₁₀ (marg) आक्षेपु, G₂ अर्जितं
 (for आच्छेत्तु) D₃ 11 च यलाद्, D₈ यलवद्, T₃ मौव-
 लाद्, G₂ स्वयं (for वा यं) —^d) D₅ तं कथं,
 D₁₁ कथं स्व (for स कथं) G₂ अहंसि (for इच्छसि)
 —^e) D₁₁ om, T₁-3 G स्व, T₄ हि (for तु) T₈

समरे (for संग्रामे) —^f) D₂ पालय

59 ^a) B₅ D₁ D₁₁ श्रु (B₅ श्रु) सूच्यग्रेण D₃ M₁
 भूमिर् (for भूमेर्) —^b) T₄ corrupt K₂ 8 D₁ D₈
 अभि, T₁ G₁ 8 अय, M₁ अप (for अपि) K₁
 प्रीयेत, K₂ 8 -पूयैत, K₄ B D₁ D₁ 4-10 T₁-3 G₁ 8
 धीये (D₃ 'ये)त, D₁₁ M₁ 8 वि (M₁ वि) श्येत, G₂
 दीर्येत (sic), M₂ 4 मिद्येत (for धीयेत) D₈ सम्य
 विद्येत भारत G₂ अपिधीयेत आच्छाद्येन । G₂ —^c) K₂
 D₂ 4 T₁ यो, B₁ 4 8 D₁ D₁ 8 चेन्, B₂ 8 D₈ 2 10
 तन्, D₅ 7 यन्, T₃ 4 G M₂-4 वै, M₁ वा (for
 नो) Ś₁ K₁-3 मह्या —^d) D₈ 11 प्र (for न)
 T₃ 4 G M₂-4 transp पुरा and भवान् D₂ तु यो
 (for पुरा)

60 ^a) D₁ 11 T₈ एता, T₄ G₂ M एव, G₁ 8 एव
 (for एता) —^b) Ś₁ K₁-3 प्रदातासि, G₁ 8 त्व ददासि
 (for प्रद) K₂ 8 महीपते (for विशां पते) —^c)
 B₅ D₁ 11 सूच्यग्रं न, D₈ M₈ सूच्यग्रेण (D₈ 'न)
 —^d) D₂ 4 G₂ त्यजसे D₅ समग्रा किं नियच्छसि

61 ^a) D₁ 8 आधाय (for आसाद्य) —^b) D₁
 प्रशाधि, T₁ 2 स कथं (for प्रशास्य) D₁ वसुधाम् (for
 पृथिवीम्) T₃ 4 G M केवलं पृथिवीपते —^c) T₂ om
 (hapl) 61^a-63^b —^d) T₃ 4 G₂ 8 M तु (for हि)
 M₁ [अ]मूढो D₅ व्यवस्येतां

62 T₂ om 62 (of. v 1 61) —^a) D₂ केवल
 K₁ चालयेन; K₂ 8 मौष्येन, K₄ मौष्येण (sic), D₁
 मूर्खेन, D₅ मौष्येण, D₈ 7 मौष्येन (for मौष्येण)
 —^b) G₁ 2 [ए]व (for [अ]व) D₅ विमूढो दातुमहंसि
 —^c) K₂ reads 62^{cd} twice. —^d) D₁ T₈ दातुकामोसि, D₃
 'मेन, T₄ सो हि —^e) T (T₂ om) G जीवस्त्वन

C. 9 1209
D 9 31 67
F 9 31 67

अस्मान्वा त्वं पराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमाम् ।
अथ वा निहतोऽस्माभिर्वज्र लोकाननुत्तमान् ॥ ६३
आवयोर्जीवितो राजन्मयि च त्वयि च ध्रुवम् ।
संशयः सर्वभूतानां विजये नो भविष्यति ॥ ६४
जीवितं तव दुष्प्रज्ञ मयि संप्रति वर्तते ।
जीमयेयं त्वहं कामं न तु त्वं जीवितुं क्षमः ॥ ६५
दहने हि कृतो यत्तस्त्रयास्मासु विणेपतः ।

आशीविपैर्विपैश्चापि जले चापि प्रवेशनैः ।
त्वया विनिकृता राजत्राज्यस्य हरणेन च ॥ ६६
एतस्मात्कारणात्पाप जीवितं ते न विद्यते ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ युध्यस्व तत्ते श्रेयो भविष्यति ॥ ६७
संजय उवाच ।
एवं तु विविधा वाचो जययुक्ताः पुनः पुनः ।
कीर्तयन्ति स्म ते वीरास्तत्र तत्र जनाधिप ॥ ६८

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

(for जीवितेन) K₁ B D (except D₁) T₃ G₂ ३ वि-,
T₁ 4 G₁ [अ]व (for [अ]व)

63 T₂ om 63^{ab} (of v 1 61) —^a) K₁ चापि,
D₁₀ एव वा (by transp.), M₃ पार्थ —^b) D₁ om
from धिनी up to च एव (in 64^b) M₁ वसुधाम् (for
पृथिवीम्) —^c) K₂ हि मतो (for निहतो) —^d)
D₁ ध्वजं, T₃ वीर- (for घज)

64 D₁ om up to च त्व (of. v 1 63) —^a)
D₂ reads from जीवतो up to मदाय (in 64^c) on marg
D₂ १० T₂ M₁ जीविनो, D₃ जीविते (for जीवतो)
—^b) D om the first च —^c) K₂ सदायं —^d)
D₂ विनयो, T₁ G₁ २ विजयो (for 'ये) K₂ ३ B₁ ३
Dn D₁ ६-११ T₂ ३ M नो, D₃ ४ च (for नो)

65 ^a) D₂ जीवितु D₂ ११ T₂ ४ G त्वयि, M₂ २
मयि (for तव) D₁ दुष्प्राज्ञ, S दुष्प्राप (for दुष्प्रज्ञ)
—^b) T₁ २ M₂-१ संपरि, T₂ G यत्परि (for यत्प्रति)
— D₁₁ om 65^{cd} —^c) B D₁ १-१० T₁ २ G अहं (for
त्वह) T₁ ३ पाप (for काम) T₂ ४ जीवयेयमहंकारान्,
M₂-१ न जीवयेय एव काम (M₃ lacuna for काम) —^d)
B₁ D₁ न च, Dn ननु (for न तु) D₃ स्व (for त्वं)
D₂ ६ ३ जीवितुक्षम T G न त्व जीवितुमर्हसि; M₁ न तु
त्वं जीवितार्हण; M₂-१ न च त्वं जीवमर्हसि.

66 ^a) D₂-१ ११ दहनेन S₁ K₁ ३ D₁ च; K₂ ह,
K₁ तु, D₁ M₁ नि (for हि) —^b) B₁ D₁ ३ T₃
[अ]स्माकं, T₃ [आ]त्मान (for [अ]स्मासु) B₁ D₁ ३
विश्रा पते (for निद्रोपत) G₁ ३ स्वयास्मानवि (G₂ 'व)
रोपत —^c) K₁ D₁ आशीविपरि, T₂ G₁ ३ M₁ २ ४
आशीविपि (for पैर) K₂ विपश्चापि, T₂ चापि विमो,
T₁ चापि ददा, G₂ चापि ददा, M₁ ३ विपेणापि, M₂ ४

विपे चापि (for विपैश्चापि) — G₂ reads 66^d twice.
—^a) K₂ B₂ जलेन, D₁ २ ३ ११ T₂ M₃ जले वा, G₂
(second time) वने च (for जले च) D₁ G₂ (both
times) प्रवेशिता, G₃ 'शने, M 'शन (for 'शन)
—^c) T₃ G राजा (for राजन्) —^d) B₁ जन्यस्य,
D₁ राज्याय (for राज्यस्य) B₂ हरणेपि, G₁ [आ]
हरणेन (for हरणेन) D₃ वा (for च) — After 66,
N ins

187* अभियाणा च वचनैर्द्रोपद्या कर्पणेन च ।

[K₂ अभियाना S₁ K₁-३ D₂ ३ ११ वचनाद् (for 'नेर)
D₅ अभिवैवचनैश्चापि (for the prior half)]

— D₂ ३. ११ cont

188* असंयद्प्रलापाच्च वनवामाभिसंश्रयात् ।

— D₂ ११ further cont.

189* इदानीन्क्रम्य युध्यस्व तत्त श्रेयो भविष्यति ।

[of. 67^{cd}]

67 ^a) D₅ तेद्य, T₁ ३ ४ G₁ ३ ताव, M₁ चापि,
M₂ ४ पाप (for पाप) —^b) D₅ जीवितु त्याज्य (sup
lin नाय) कथ्यते (sic) — D₁₁ reads 67^d on marg
(see m). —^c) S₁ K₁ B₁ २ D₅ १ ३ १० युद्धे; D₂
तत्र; D₁₁ तत्त, M₁ तव (for तत्ते). D₅ युद्धेनैव भवि
ष्यति.

68 D₁₁ om 68 N T₂ om the ref —^a)
D₁ ३ च (for तु) T₃ G₂ तद्विधा (for विविधा). D₁
पुत्र बहुविधा वाचो —^b) T₁ क्षेप- (for जय) —^c)
D₂ कीर्तयत T₁ हि (for स्म) D₂ ये (for ते)
—^d) D₅ तव (for the first तत्र) S (except T₂
M₁) नराधिप (T₁ ३ G₂ 'प) (for जनां)

३१

धृतराष्ट्र उवाच ।

अप्यं संतर्ज्यमानस्तु मम पुत्रो महीपतिः ।
 प्रकृत्या मन्वृमान्वीरः कथमासीत्परतपः ॥ १
 न हि संतर्जना तेन श्रुतपूर्वा कदाचन ।
 राजभावेन मान्यश्च सर्वशोक्य मोऽभवत् ॥ २
 इयं च पृथिवी सर्वा सम्प्लेच्छादपिरा भृशम् ।
 प्रगाढाद्विपते यस्य प्रत्यक्षं तव संजय ॥ ३
 न तथा तर्ज्यमानस्तु पाण्डुपुत्रविजेषतः ।

विहीनश्च स्वर्कर्मैर्यनिर्जने चावृत्तो भृशम् ॥ ४

श्रुत्वा स कटुका वाचो जपयुक्ताः पुनः पुनः ।

किमब्रवीत्पाण्डवेयान्स्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ५

संजय उवाच ।

तर्ज्यमानस्तदा राजचूडकस्थस्तयात्मजः ।

पुधिष्ठिरेण गजेन्द्र भ्रातृभिः सहितेन ह ॥ ६

श्रुत्वा स कटुका वाचो विपमस्यो जनाधिपः ।

दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य मलिलस्थः पुनः पुनः ॥ ७

C 9 1824
D 9 32 8
F 9 32 8

Colophon — *Śaṭ-jarjan* Ds गजगुप्त, Cal
 Kurukh et कथयता; *Loca ed* मदा — *Adhy*
nam ६ Ki ३ दुर्योधनपुत्रिष्ठिमता; Ka दुर्यो
 धनस्य, Ds पुधिष्ठिदुर्योधनस्य, Tt ३ Ms-३ पुधि
 ष्ठिमयोऽप्यंशः, Tt भर्म्युधनस्य, *Pom ed*
 दुर्योधनपुत्रिष्ठिमता, Cal ed दुर्योधनपुत्रिष्ठिम
 — *Adhy*
n (figure, words or both) Bt Dn Ds 2, Bt
 31, Ds 3, B 32 — *Śloka* Dn 69, Ds
 72, Ds 73

31

1 ") Ms अप (for अ) Ds संतर्जमानस्य; Tt
 मनुष्य, Tt स दृश्य (for संजय) Tt च (for तु)
 — ५ (except Tt Ms) transp मम and पुत्रा D ॥
 महापुत्र (Ds 'ज') (for महीपति) — ६ Ki Ds ३ ॥
 Gs Ms परतपः; Ds स तर्ज्य (for परतप)

2 ") B संतर्जने, Gs संतर्जना (for 'जना') Ka
 Dn Ds न हि संतर्ज (Ds उर्व)मानेन — ६ B D
 (except Ds ३ ॥) कथंवा (for कदा) — ६ Gs सर्व
 लोदधरोभवत् — After 2, Ka B (except Bt) D
 (except Dn, Ds many) loc

190* यस्यानपप्रच्छावापि स्वया भानोऽप्यथा प्रभा ।

संतर्ज्यवानिमतिव्यापमहेत्येव कथं गिर ।

{ (L 1) D ६ ...वापि Ds एता (for एता)
 Bt ३ (for ३) — (L 2) Ka स त च (for
 मता) Dn Ds [अ]नमतिव्याप Ka Ds मतेन,
 Dn Ds स तर्ज्य (D 'व') (for संतर्ज्य) }

3 ") Tt यथा (for इयं) Ds ३ हि (for च)

30

[233]

Ms पृथ्वी (submetric) — ६ Ki ३ सम्प्लेच्छायां (Ka
 'य')पिना (sic), Tt विपम Ds तथा (for भृशम्)
 — Ka Ds om (hapl) ३-६ — ६ Tt प्रगाढा (for
 प्रगाढा) Ms प्रीयते (for हि) Tt ३ ॥ Gs Ms ३ ॥
 मय (for मय) — ६ Bt संजय

६ Ki Ds om ६ (cf v 1 3) — ६ Ki Ds Tt ६
 गंमाता ६) D ३ ॥ ४ विपमस्यो (for पाण्डुपुत्रम्)
 — ६ Bt Ds ३ तु (for च) — ६ Bt ६ दुर्जनः;
 Ds निर्जना, Ds ३ विजने, Tt निर्जिज्ञ, Tt विजनेन,
 Tt भृशं, Gs न चनेन, Gs ३ निर्जनेन (for 'ने')
 Bt ३ Ds ३ वा (Bt ३ भा)दृते, Tt ३ च वृत्ते (for
 चावृत्ते) Si Ki [३]भयत्; M परे (for भृशम्) Ds
 निर्जिज्ञादृते भृश, Ds विजनेनवापि लोदधरो (sic)

६ ") ७* Ka Ds धुरा तु, Bt Ds ३-१० स
 धुरा (by transp), Dn सधृत्वा Gs कटुक Ds ३
 Tt ३ ॥ Gs M धुरा वा (Ds घ)च मुक (Ds Tt ३ ॥ स
 प)दवा; Tt धुरा वाचोऽप्य कटुका — ६ Ds om
 युता Ka om (hapl) one पुन — ६ Tt उक्तवान्
 (for भयवीन) Tt Gs पादवेयं; Gs 'वीयांस' Tt
 हि मदीरवाऽप्येयान्तात् — ६ Dn पादव (for संजय).

6 Bt om, the ref — ६ Ds ३ Tt ३ तर्जमानस्य
 Si Ki ३ Bt ३ Ds Tt तथा (for एता), Tt ३ Ms-३
 राजा — ६ Ka उद्वेगितस्य, Ds 'कारण', Ms 'कथ्यं
 (sic) (for 'कथ्यस्य) Si Ki ३ अभित पाण्डुनेन — ६
 Ka Ds ३ च, 8 (except Tt) हि (for ह) Dn
 भ्रातृमण्यतेन हि

7 Dn transp ७^{ab} and ७^{cd} — ६ " — ६* Ka Ds
 स धुरा (by transp), Ds धुरा तु; Tt ३ ॥ Gs M धुरा

C 9 125
B 9 32 9
K 9 32 9

सलिलान्तर्गतो राजा धुन्वन्हस्तौ पुनः पुनः ।
मनश्चकार युद्धाय राजानं चाभ्यभाषत ॥ ८
यूयं ससुहृदः पार्थाः सर्वे सथवाहनाः ।
अहमेकः परिघ्नो विरथो हतवाहनः ॥ ९
आत्तशस्त्रै रथगतैर्वहुभिः परिवारितः ।
कथमेकः पदातिः सन्नशस्त्रो योद्धुमुत्सहे ॥ १०
एकैकेन तु मां यूयं योधयध्वं युधिष्ठिर ।
न ह्येको बहुभिर्वीरैरन्याय्यं योधयितुं युधि ॥ ११

तु, Ts G1 8 श्रुत्वापि D2 श्रुत्वा वाच सकटुका —⁶)
M1 विपमः K2 B2 D2 10 S नराधिप (T4 G1 8 'प')
D11 जययुक्ता पुन पुन (= 5⁶) —⁷) T4 G1 8 वि
(for च) K2 B2 8 T2 8 M निश्चय —⁸) M2 (also
as in text) उदकस्थो S मुहुर्मुहु (for पुन पुन)

8 S1 K1 D11 om (hapl) 8^{ab} —^a) B2 D2-3 S
(except T2) राजन् (for राजा) Oal ed सलिला
न्तर्गतो राजा —⁶) S (except T1 G1) धुन्वन् K4 D2
T2 हस्त D4 मुहुर्मुहु —⁷) K2 युद्धाय (for युद्धाय)
—⁸) K2 प्रतिभाषत, D1 T2 चाप्य (for चाभ्य)

9 Before 9, D2 4 11 T2 4 G ins दुर्योधन —^a)
S1 K1 असी, K2 असौ (sic), K3 अये (for यूय)
T2 पार्थ —⁶) D11 मे (for स) K2 8 T4 वल
(for रथ) —⁷) K2 T4 om (hapl) 9^{cd} —⁸) D2 4
परिश्रान्तो, T3 परिभ्रान्तो (sic), M2-4 न्यून्यो, Ca
धूनो (as in text) —⁸) K4 B2 D2 वाधव (for
वाहन)

10 ^a) K2 8 M1 रथगतैर्, K4 B2-5 D2 अधि (D2
'नि') गतैर्, D1 9 10 रथोपेतैर्, T2 रथवरैर्, M4 'गजैर्'
(for 'गतैर्') —⁶) S1 K1 8 D2 11 M4 वारितै —⁷)
D2 reads कथमेक on marg K2 स्म (for सन्) —⁸)
T4 अह योद्धु ससुहृदे

11 = (var.) 49. —^a) S1 एकैकान्येन; K1-8
'कष्टे' (K2 'स्ते') न (sic), K4 'कस्यैव'; D2 8 'केन च';
D2 4 'कस्य च', T1 8 M1 'कश्चैव'; T2 4 G 'कशाश्च',
M2 3 'कश्चेह', M4 'कश्च हि' (for 'केन तु') D2 G2
M1 मा D11 एकैकस्तु मया यूय —⁶) K2 युध्ययेयं,
M2 योधयध्व T2 4 योधयध्व सयुधिष्ठिरा —⁷) D1 तु,
D1 [अ]पि (for हि) D11 T1-3 G M योधैर्, T4 युद्धे
(for वीरैर्) D2 न ह्येकेनेह बहुभिर —⁸) K2 B Dn
D1, 2 5-11 M2-4 न्याय्यो (M4 'यो'), K4 D2 योग्यो,

विशेषतो विक्रवचः श्रान्तश्चापः समाश्रितः ।
भृशं विक्षतगात्रश्च श्रान्तवाहनसैनिकः ॥ १२
न मे त्वत्तो भयं राजन् च पार्थाद्विकोदरात् ।
फल्गुनाद्वासुदेवाद्वा पाञ्चालेभ्योऽथ वा पुनः ॥ १३
यमाभ्यां युयुधानाद्वा ये चान्ये तव सैनिकाः ।
एकः सर्वानहं क्रुद्धो न तान्योद्धुमिहोत्सहे ॥ १४
धर्ममूला सतां कीर्तिर्मनुष्याणां जनाधिप ।
धर्मं चैवेह कीर्तिं च पालयन्प्रवीम्यहम् ॥ १५

D4 योधे (for न्याय्य) K2 योधयितं, D2 11 'यु'
(for 'यितु') T1 8 4 G पुन, T2 M रिपु (for युधि)

12 = (var) 50 —^a) S हीनशस्त्रो (for विशेष
पतो) —⁶) K2 B1 D1 8 7-10 T1 चापत्, D2 भाप,
T2 भास (for चाप) D2 समावृत, D4 समन्वित
D5 श्रातश्चापविवर्जित, D5 श्रातवाह समन्वित —⁷)
B2 भृश D2 8 11 विक्षित (for विक्षत) T4 तु (for
च) —⁸) S1 K1, 2 हत, D2 श्रात (for श्रान्त)
D4 हतसैन्य सैनिक, D5 श्रातवाहो विसैनिक

13 K2 D2 M1 om (hapl) 13^a-14^b —^a) T2 हि
(for मे) —⁶) K2 D1 पार्थ (for पार्थाद्) —⁷)
S1 K1 नार्जुनाद्, K2 फल्गुनाद्, Some MSS फाल्गु
नाद्, G2 कथं च (for फल्गुनाद्) —⁸) B1 D1 2
4 6 10 पञ्चालेभ्यो K2 यया पुन, D2 11 [s]थ पादव
(for स्य वा पुन)

14 K2 D2 M1 om 14^{ab} (cf. v 1 13) —⁶)
D2 तव भोसका, T2 4 G1 8 सैनिकास्तव (by transp)
—⁷) D11 एष, M2-4 युष्मान् (for एक) K2 T2-4
G1 8 M2-4 क्रुद्धान् (for क्रुद्धो) M1 युष्मान्क्रुद्धानह
सर्वान् —⁸) K1 मर्तान्, K2 तेनान् (sic), K2 T1 8
G1 8 एतान्, D4 T4 ये तान्, G2 ह्येतान्, M1 8 कथं,
M2 4 एको (for न तान्) D4 इव (for इह) K4 B
Dn D1-2, 5-11 धार (K4 धार, D2 वाध) यिष्ये युधि
स्थित. (K4 D2 5, 10 'धिष्ठिर').

15 Dn1 reads 15^{ab} twice —^a) D2 11 हि वै,
D2 [अ]मला (for सता) Dn1 (second time) धर्म
चैवेह कीर्तिर् (submetric) —⁶) T4 G2 मानुषाणा
S1 K1 D1 T4 नराधिप, B1 D1 8 युधिष्ठिर, D2
जनाः —⁷) D4 च (for [ह]ह) —⁸) M1 2 4
पालय D2 न (for प्र) D4 S ते (for [अ]हम्)

16 ^a) K2 च सर्वान्, D2 7 10 सर्वान्वै (for व

अहमुत्थाय वः सर्वान्प्रतियोत्स्यामि संयुगे ।
 अन्वंशाम्यागतान्सर्वानुत्संवत्सरो यथा ॥ १६
 अथ वः सरथान्साधानगच्छो विरथोऽपि सन् ।
 नश्वराणीव सर्वाणि भविता रात्रिसंख्ये ।
 तेजसा नागयिष्यामि स्थिरीभवत पाण्डवाः ॥ १७
 अद्यानृप्यं गमिष्यामि क्षत्रियाणां यशस्विनाम् ।
 बाह्मीकद्रोणभीष्माणां कर्णस्य च महात्मनः ॥ १८
 जयद्रथस्य शूरस्य भगदत्तस्य चोभयोः ।
 मदराजस्य शल्यस्य भूरिश्रवण एव च ॥ १९
 पुत्राणां भगत्प्रेष्ट शकुनेः सौवलस्य च ।
 मित्राणां सुहृदां चैव बान्धवानां तथैव च ॥ २०

आनृप्यमथ गच्छामि हत्वा त्वां भ्रातृभिः सह ।
 एतावदुक्त्वा वचनं विरराम जनाधिपः ॥ २१
 युधिष्ठिर उवाच ।
 दिष्ट्या त्वमपि जानीये धनधर्मं सुयोधन ।
 दिष्ट्या ते वर्तते बुद्धिर्युद्धार्यैव महाभुज ॥ २२
 दिष्ट्या शूरोऽसि कौरव्य दिष्ट्या जानासि संग्रहम् ।
 यस्त्वमेको हि नः सर्वान्संयुगे योद्धुमिच्छसि ॥ २३
 एक एकेन संगम्य यत्ते संमतमायुधम् ।
 तत्त्वमादाय युध्यस्व प्रेक्षकास्ते वयं स्थिताः ॥ २४
 अयमिष्टं च ते कामं वीर भूयो ददाम्यहम् ।
 हत्वैकं भवतो राज्यं हतो वा स्वर्गमाप्नुहि ॥ २५

C 9 1943
B 9 22
K 9 22

मयान्) D₂ M समुत्थाय च व सरथान्, D₁ अह बुद्धाय
 सान्त्व —^b) K₂ om (hapl) from मयुगे up to
 रात्रि (in 17^d) D₁ प्रतियोत्थान सगरे —^c) K₁ D₃
 अन्वा (D₂ 'न्व)शाम्यागतान्, K₂ अनु शाम्यागं (sic),
 K₁ B₁ D₁ G₂ अनुगम्यागं, B₁ D₁ : Ca अनु
 गम्यागं, B₂ अनुक्रम्यागं, B₃ अन्यानम्यागं, Dn₁
 '०००' चागं, Dn^a अन्वा (marg 'हम)चागं, T₁ :
 G₁ : अन्वन्वादागं (T₂ : G₁ 'दा ग'), T₂ अन्वभूतगं,
 M अद्याम्यादागं (for अन्वशाम्यागं) —^d) B₂ माय
 स्वरो K₁ बुधि (for यथा) S निहनिष्यामि भारत
 (T₂ : G₂ संयुगे)

17 K₂ om up to रात्रि (cf v 1 16) —^a) D₃
 अथ (for अद्य) D₁ : : सर्मान् (for साधान्) —^b)
 T₁ अनन्वो, G₂ मयस्रान् (for अशस्त्रो) —^c) T₂ च
 (for [ह]य) —^d) D₃ वितता (for सधिता) —M₂
 om (hapl) 17^c-18^a —^e) D₃ M₂ : निरा भवत,
 G₂ M₁ स्थिरीभवत

18 M₂ om 18^a (cf v 1 17) D₃ om 18^{ab}
 —^a) Ś₁ K₁ : Dn D₂ : बाह्मिक G₂ भीष्माभ्या
 (sic) (for 'णा) T₁ बाह्मीभीष्माद्रोणस्य —^d) K₂
 ह (for च)

19 ^a) D₁ : च तया (for शूरस्य) —^c) D₁ : M
 M₁ शूरस्य (for शल्यस्य)

20 D₂ om (hapl) 20 —^a) S (except T₂ :)
 ब्राह्मणा (for पुत्राणां) —^b) G₁ जन्मन स्यावरस्य च
 (sic) —G₂ repeats 20^a after 26 —^c) G₃ (second
 time) ब्राह्मणा (for मित्राणां) —^d) T G₁ : : 2 (both

times) M च सर्वान् (for तथैव च)

21 ^a) K₂ मित्राणाम् (for आनृप्यम्) D₃ अथ,
 G₁ अन्य (for अद्य) S यान्यामि (for गच्छामि)
 —^b) K₂ हत्वा स्वा, Dn₁ D₁ : स्वा हत्वा (by transp)
 —Before 21^c, S ins सजय —^c) D₁ राजेद्रो (for
 वचन) S एतमुक्त्वा तु वचन —^d) B₃ S (except
 M₁) नराधिप —After 21, S ins

191* मल्लिकार्गन्त श्रीमान्बुधो दुर्योधनमत्र ।

22 M₁ om (hapl) 22^{ab} —^a) D₁ इह, D₂
 जभि, T₂ अभि (for अरि) D₁ कौरव्य (for जानीये)
 —^b) D₁ उवाधित (for सुयोधन) —^c) G₁ : बर्धते
 (for वर्तते) —^d) K₂ D₁ : जनाधिप, D₁ च भारत
 (for महाभुज)

23 ^a) S गाधारे (for कौरव्य) —^b) T₂ : G₂
 मयुग (for संग्रहम्) —^c) Ś₁ K₁ यत् (for वत्)
 Ś₁ K₁ : D₂ [s पि न, K₁ [s]ति न, T₁ : G M
 [s]य न, T₂ वृत् (for हि न) —^d) Ś₁ K Dn₂
 D₁ सगरे (for मयुगे) Ś₁ K₁ अर्हभि (for इच्छमि)

24 ^a) D₁ G₂ एकमेतेन, T₂ एकैर्न K₂ संगत्य
 —^b) K₂ ये तु (for यत्ते) D₃ मयतम् (for नम)
 —^c) D₂ T₂ तदात्राय, T₂ समो (for स्वमा) —^d)
 D₁ स्वितरे, D₃ ते च स (for ते वय)

25 ^a) K₂ : अहम्, K₄ B₂ D₂ : स्वयम्, D₂ :
 इमम्, Dn₁ G₂ इदम्, M अन्यम् (for अयम्) Dn
 एकं (for इष्ट) T₁ मे (for ते) —^b) T₂ निरमाय
 (sic) (for वीर भूयो) K₂ ते, K₃ वै (for [अ]हम्)

G 9 1844
B 9 32 27
K 9 32 28

दुर्योधन उवाच ।

एकश्चेद्योद्धुमाक्रन्दे वरोऽय मम दीयते ।

आयुधानामियं चापि वृता त्वत्संमते गदा ॥ २६

भ्रातृणां भवतामेकः शक्यं मां योऽभिमन्यते ।

पदातिर्गदया संख्ये स युध्यतु मया सह ॥ २७

वृत्तानि रथयुद्धानि विचित्राणि पदे पदे ।

इदमेकं गदायुद्धं भवत्वद्याद्धुतं महत् ॥ २८

अन्नानामपि पर्यायं कर्तुमिच्छन्ति मानवाः ।

युद्धानामपि पर्यायो भवत्वनुमते तव ॥ २९

गदया त्वां महाबाहो विजेष्यामि सहाजुजम् ।

पाञ्चालान्सृज्यांश्चैव ये चान्ये तव सैनिकाः ॥ ३०

युधिष्ठिर उवाच ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गान्धारे मां योधय सुयोधन ।

एक एकेन संगम्य संयुगे गदया वली ॥ ३१

पुरुषो भव गान्धारे युध्यस्व सुसमाहितः ।

अद्य ते जीवितं नास्ति यद्यपि त्वं मनोजयः ॥ ३२

संजय उवाच ।

एतत्स नरशार्दूलो नामृष्यत तवात्मजः ।

सलिलान्तर्गतः श्वश्रे महानाग इव श्वसन् ॥ ३३

तथासौ वाक्प्रतोदेन तुद्यमानः पुनः पुनः ।

—^o) D₁ corrupt D₁₁ हितैकं B₃₋₅ S (except G₁)
हृत्कैक भव नो राजा —^d) = 53^d M₈ गतो (for
हतो) D₅ reads वा on marg D₃ T₃ : G हत,
स्वर्गमवाप्नुहि — After 25, D₁₁ ins

192* तत्रोच्चैश्चक्रुः सिद्धास्तस्य वाक्यान्तरे नृप ।

26 ^a) D₁₁ T₁ एव (for एकश्) S₁ K₁ आक्रन्दो
—^b) B D (except D₈ : 11) T₃ शूरो, M वीरो (for
वरो) K₃ : B₃₋₅ D₃ : 4-7 : 10 S दीयता (for 'ते')
—^c) D₅ वापि, D₈ चाय (for चापि) G₁ : आयु
धानास्त्रयापीय —^d) K₄ B₁₋₃ D₁₁ D₂ : 4-6 : 8 : 9 घृता,
B₁ घृत्वा, D₁ भूयात्, D₁₁ वृत्ता (for वृता) B₃ :
D₁ त्वत्समता, D₂ सा त्वन्मते (for त्वत्समते) K₁ तदा
(for गदा) S मता मे स (M₈ स) तव गदा. — After
26, G₈ repeats 20^d

27 G₈ om 27^{ab} —^a) K₄ B D₁₁ D₅ : 7 : 10 हृत्कै,
D₁ : हृत्कै (for भ्रातृणां) D₁ G₁ एक (for एक)
—^b) T₁ : शक्तो, G₂ कश्चिन्, M जेतु (for शक्य)
S₁ K₁ : D₈ यो मांभि, D₂ M₂ : मा (D₂ मे) योभि-
D₁₁ M₁ मामभि, T₁ : मा यो हि (for मा योऽभि)
D₁ शक्त यदभिमन्यते —^c) T₄ G₂ : M संख्ये —^d)
T₂ सयुध्यतु, M₂ सयुध्येत (for स युध्यतु)

28 ^a) D₈ वृत्तानि, T₄ युक्तानि (for वृत्तानि) D₁₁
तव, G₂ रथु (for रथ) —^c) T₁ : 4 M₂ : 4 त्वेकं,
T₃ G चैकं (for एक) —^d) T₃ भवेत्सद्यो (for भव
त्सद्य) D₂ महाद्धुत

29 ^a) K₄ B₅ D₁₋₃ : 7-10 अन्नाणाम्, B₃ : D₅ :
अर्ण्याम्, G₈ आत्मनाम्, G₉ अन्नानाम् (as in text)

K₈ om (hapl) from पर्याय up to युद्धानामपि (in
29^c) T₁ G₂ इव (for अपि) —^b) T₁ : G
भोक्तुम् (for कर्तुम्) D₈ इच्छामि (for इच्छन्ति)
T₄ भोक्तुमिच्छामि चातुरं

30 ^a) S₁ K₃ D₄ : M₁ त्वा (for त्वा) —^b) T₃
वधिष्यामि (for विजे) K₄ सहाजुगा (sic), D₂ : 11
'जुगं (for 'जुजम्) —^c) B₁ : D₁₁ D₁ : 4 : 7 पचा
लान्, D₂ पाचालान् D₈ सजयाश् (for सृज')
—^d) K₄ D₂ तत्र (for तव) S वाधवा (for सैनिका)
— After 30, B₁ : 2 : D₁ : 2 : (marg) : 4 : 7-10 ins

193* न हि मे संजयो जातु शकादपि युधिष्ठिर ।

31 D₁₁ G₁ om. the ref, D₈ reads it on
marg (sec m) D₈ om 31^{ab} —^a) D₃ : 11 भद्र
ते (for गान्धारे) — D₈ om (hapl) 31^b-32^a —^b)
K₈ मा वा योध, M₁ मया योद्धुं (for मां योधय)
D₃ : 11 युद्ध कुरु महामते —^c) D₈ त्व हि चैकेन संगम्य
—^d) T₁ : 4 G M transp संयुगे and गदया K₃
गदी (for वली) T₃ ततो या संयुगे भुवि (sic)

32 D₈ om 32^a (of. v l 31) —^c) T₁ : 2 अय
(for अद्य) D₈ जीवनं, G₁ भुवि तन् (for जीवित)
—^d) T₃ युध्यसे (for यद्यपि) T₂ मनोजय, G₂
'जवात्, G₃ 'जव (for 'जव) B₁ : 2 : D₁₁ D₁ :
(marg, orig as in text) : 8 यदीदृशोपि तवाश्रय
— After 32, D₈ : 4 ins an addl colophon

33 B₁ D₁₁ T₂ G₁ om. the ref —^a) D₈ समरः;
T₃ स रथ- (for स नर) —^c) D₁ : 3 G₂ जेतो, D₈
स्विन (sic), D₁ तत्र, D₁₁ स्वश्रे, T₃ शूरो (for

वाचं न ममृषे धीमानुत्तमाश्वः कशामिव ॥ ३४
 संक्षोभ्य सलिलं वेगाद्गदामादाय वीर्यवान् ।
 अद्रिसारमयीं गुर्वीं काञ्चनाद्गदभूषणाम् ।
 अन्तर्जलात्समुत्तस्थौ नागेन्द्र इव निःश्वसन् ॥ ३५
 स भित्त्वा स्तम्भितं तोयं स्कन्धे कृत्वायसीं गदाम् ।
 उदतिष्ठत पुत्रस्ते प्रतपन्नश्चिमानिव ॥ ३६
 ततः शैक्यायसीं गुर्वीं जातरूपपरिष्कृताम् ।
 गदां परामृशद्दीमान्धार्तराष्ट्रो महाबलः ॥ ३७
 गदाहस्तं तु तं दृष्ट्वा सशृङ्गमिव पर्वतम् ।

प्रजानामिव संकुट्टं शूलपाणिमवस्थितम् ।
 सगदो भारतो भाति प्रतपन्भास्करो यथा ॥ ३८
 तमुत्तीर्णं महाबाहुं गदाहस्तमरिंदमम् ।
 मेनिरे सर्वभूतानि दण्डहस्तमिवान्तकम् ॥ ३९
 वज्रहस्तं यथा शक्रं शूलहस्तं यथा हरम् ।
 दृष्टुः सर्वपाञ्चालाः पुत्रं तव जनाधिप ॥ ४०
 तमुत्तीर्णं तु संप्रेक्ष्य समहृष्यन्त सर्वशः ।
 पाञ्चालाः पाण्डवेयाश्च तेऽन्योन्यस्य तलान्ददुः ४१
 अवहासं तु तं मत्वा पुत्रो दुर्योधनस्तव ।

अत्रे) —^a) D₁ महानगज (for महानाग)

34 D₁ om (hapl) 34-35 —^a) T₁ 2 तस्यो,
 T₄ G₂ तदा (for तथा) K₂ D₈ वाक्यतोदेन (for
 वाक्त्रं) T₃ तयोदानीनवाक्येन —^b) T₃ मन्वमान,
 G₁ 2 नुद (for नुचं) —^c) K₁ B₁-2 : D (except
 D₃, D₁ om.) वचो न, B₁ वेगेन (for वाचं न) T₂
 [जा]मृषे B₁ Dn D-7 2 10 राजन (for धीमान्)
 —^d) D₈ मदश्च, D₂ जात्यश्चस्तु (for उत्तमाश्च) S₁
 K₁-3 D₈ कपान्, D₁₁ कशान्

35 D₁ om 35 (cf v l 34) —^a) K₂ वि, D₈
 म (for स) —^b) S₁ K₁ 2 वेवान् (for वीर्यं)
 —^c) D- मदा (for अद्रि-) D₃ तात (for गुर्वी)
 — T₃ om (hapl) 35^a-37^a —^d) B₁ D₃ भूषिता
 (for भूषणाम्) D₃ 4 S (T₃ om.) जातरूपपरिष्कृता (D₃ 4
 'म्हृ)ता (= 37^b) — K₁ T₁ om (hapl) 35^a-37^b
 —^c) D- अतर्जलात् —^d) D₁ नागेन्द्रम् Some MSS
 निःश्वसन्

36 K₁ T₂ 4 om 36 (cf v l 35) —^a) D₂ 10 11
 T₁ 2 G₁ 2 हित्वा (for भित्त्वा) K₂ अभित्तु D₃ तदा
 मन्त्रम्य ततोय, M₁ समभिन्नभित्तातोयात् —^b) S₁ K₁-2
 D₂ 2 11 अमे, D₁₀ स्कन्धे (for स्कन्धे) —^c) D₂ 11
 टटनिष्ठमहाराज —^d) S₁ K₁ D₈ प्रपतन्, D₁₁ साग
 राद् (for प्रतपन्) K₂ 8 B (except B₁) Dn D₁-7
 2 11 T₁ G₁ 2 रश्मिवान्, D₃ अशुमान् (for रश्मिं)
 G₂ प्रपतश्च रश्मिवान्

37 K₁ T₁ om. 37^a, T₃ om 37^a (for both,
 cf. v l 35) —^a) S₁ K₁ 2 D₂ 4 5 11 T₂ G₂ M
 शैक्यायसीं, Dn₁ शैक्यायसीं (sic), G₂ सर्वायसीं (for
 शैक्या) —^b) K₂ 3 परिच्छेदा, Dn₁ D₁ 5 8 'स्कृता
 (for 'पृताम्) D₂-4 11 M₁ काचनागदभूषणां (M₁ पिता)

(= 35^d) —^c) S₁ K₁-2 Dn D₃ परामृषद्, D₂ T₃
 मृशन् (for मृशद्) Dn₁ वीरो (for धीमान्) —^d)
 D₂ महाजल, D₃ बल, S 'यदा (for 'वल)
 — After 37, M₁ reads 38^{ef}

38 ^a) D₂ 11 दृष्टिरे (for तु त दृष्ट्वा) —^d) D₂
 गदाहस्तम्, M₂ 4 शूलहस्तम् (for 'पाणिम्) K₁ D₂
 अरिंदम, B Dn D₈ 8 10 T G₂ 8 M₁ इव स्थित (for
 अवस्थितम्) — M₁ reads 38^{ef} after 37 —^c) B
 Dn D₃ 4 6 7 T₁ G₁ 2 M₁-4 स गदी K₁ D₂ धीमाश्च
 म (D₂ स धीमान्स) गदो भाति —^d) T₃ G₂ प्रतापाद्,
 T₁ दीप्ताश्रु (for प्रतपन्)

39 K₁ om 39^{ab} —^a) D₁ T₂ M समुत्तीर्णं, D₈
 तमुत्तीर्णं (for 'त्तीर्णं) T₁ गदा (for महा) Dn₁ T₃
 बाहो (for बाहु) —^b) T₂ दुर्योधनम् (for गदाहस्तम्)
 —^d) Dn₁ T₂-4 G₂ M गदा (for दण्ड) K₁ B
 (except B₁) Dn D₁ 4 6-10 पाणिम् (for हस्तम्)

40 ^a) D₈ तथा (for यथा) —^c) Dn₁ D₄ पचा
 हा, T₁ 2 भूतानि, T₂ 4 G M सैन्यानि (for 'पाञ्चाला
 ला) —^d) D₂ T₃ transp पुत्रं and तव S₁ K₁
 B₁ 2 Dn₁ D₁ 7 10 G₁ जनाधिप, B₂-5 D₃ नराधिप
 (B₁ 'प)

41 ^a) D₂ 11 T₂ 4 G₂ समुत्तीर्णं K₂ om, D₁ 4 8
 च (for तु) —^b) S₁ K₁ समदृश्यंत, D₈ 'कपत (for
 'हृष्यन्त) B₂ पाडवा (for सर्वशः) K₂ 2 दर्शयंत
 परस्पर, M₁ 2 4 तव पुत्र तु सर्वशः —^c) D₂ पांचाला,
 D₈ पंचाला D₁ 5 T₃ पाडवाश्चैव (for 'वेयाश्च) —^d)
 D₂ तयान्योन्य, D₂ ते अन्योन्य-, M₁ अन्योन्यस्य, M₂
 तेन्योन्य (submetric) (for तेऽन्योन्यस्य) T₁-3 G₂ 3
 M तलं (T₂ 'ळ) (for तलान्) S₁ दधु T₁ तेन्योन्य
 सलिल ददु

C 9 1061
B 9 32 45
K 9 32 45

उद्धृत्य नयने कुद्धो दिधक्षुरिव पाण्डवान् ॥ ४२
त्रिशिरां भ्रुकुटीं कृत्वा संदष्टदशनच्छदः ।
प्रत्युवाच ततस्तान्यै पाण्डवान्सहकेशवान् ॥ ४३
अवहामस्य वोऽस्याद्य प्रतिवक्तास्मि पाण्डवाः ।
गमिष्यथ हताः सद्यः सपाञ्चाला यमक्षयम् ॥ ४४
उत्थितस्तु जलात्तस्मात्पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
अतिष्ठत गदापाणी रुधिराण समुक्षितः ॥ ४५
तस्य शोणितदिग्धस्य सलिलेन समुक्षितम् ।

42 ^a) B₂ D₈ अवहास्य, D₁₁ अवहार, T₁ 2 G
M₁ अपहाम (T₁ 2 'त्य), M₂₋₄ अवहास्य (for 'हाम्)
M₈ om तु S₁ K₁₋₃ मत्वा स, B₂ त दृष्ट्वा, T₁ 2
M₂₋₄ तन्मत्वा (for त मत्वा) D₄ अवहास ततो मत्वा
—^c) D_n D₈ M₈ उद्धृत, D₈₋₉ Ca उद्धृत्य (for
उद्धृत्य) B₈ D₂ नयन, D_n नयन (for नयने) S
कूरे (for कुद्धो) —^d) B₅ T₈ दिधक्षन्, D₅ दिधि
क्षुर, D₈ दिष्ट (for दिध) K₂ पाठव

43 D₈ om (hapl) 43 —^a) B₃ त्रिशिरा S₁
K₁ 2 D₁₁ भ्रुकुटीं, K₈ भ्रुकुटीं, D_{n1} D₈ 8 भ्रुकुटीं
(D₈ 'टि) —^b) D₈ स दृष्ट्वा (for स दष्ट) —^d) D₈
M₈ om (hapl) सहकेशवान्

44 Before 44, all MSS (except D₅ T₁ 2 M₁) ins
दुर्योधन —^a) S (except T₃ G₂) अपहामस्य
K₄ वोद्यास्य, T₂ चोद्यस्य, G₂ 8 यो द्यद्य (for वोऽस्याद्य)
B (except B₂) D (except D₂ 8 11) मत्वावहासस्य फल
—^b) K₄ D₂ 8 11 S Ca प्रतिमोक्षासि, B (except
B₈) D_n D₁ 4 9 10 'मोक्षय (D_n 'त), D₆ 'लप्स्यय,
D₇ 8 'मोक्षय (for 'वक्तासि) T₃ G₂ 8 पाठव K₈
Ca प्रतिमोक्षा प्रतिकर्ता । K₈ —^c) D₁ गमिष्यथ्व D₈ 11
यथा (for हता) K₂ सर्वा (sic), T₁ ह्यद्य (for
सद्य) —^d) D_{n1} D₁ 4 सपचाला

45 Before 45, all MSS (except T₁-3 M₁) ins
सजय उवाच —^a) B₁ 3.4 D_n D₂₋₇ 9 च, D₁ 10
T₂ स, T₁ सज् (for तु) T₈ जलात्स्थान् M₁ उद-
विष्टजलात्स्थान् —^b) S योद्धुकाम सुतस्त्व —^c)
T₁ 2 M अतिष्ठ, T₈ उतिष्ठत्तु, T₄ G₁ अतिष्ठत्तु (for
'त) —^d) D₈ शस्त्रै सर्वांगविक्षित

46 T₈ 4 G₂ M om (hapl) 46^{ab} —^a) D₈ द-
ग्धस्य —^b) T₁ 2 G₁ 8 रुधिराण (for सलिलेन), D₁₀
समुक्षितः G₈ 'क्षित (for 'क्षितम्) —^c) G₂ reads 46^{cd}

शरीरं स्म तदा भाति स्रवन्निव महीधरः ॥ ४६
तमुद्यतगदं वीरं मेनिरे तत्र पाण्डवाः ।
वैवस्वतमिव कुद्धं किंकरोद्यतपाणिनम् ॥ ४७
स मेघनिनदो हर्षान्नदन्निव च गोवृषः ।
आजुहाव ततः पार्थान्गदया युधि वीर्यवान् ॥ ४८
दुर्योधन उवाच ।
एकैकेन च मां यूयमासीदत युधिष्ठिर ।
न ह्येको बहुमिन्याम्यो वीर योधयितुं युधि ॥ ४९

twice —^c) K₂ corrupt T₁ 2 G₂ (second time)
M शरीर तु, T₈ 4 G₁ 8 स्रवन्निव (for शरीरं स्म) T₂
तथा, T₈ गजो (for तदा) D₈ 11 शरीर विद्यमानं तत्र,
G₂ (first time) स्रवन्निव गदापाणि —^d) D₁ 2 8 11
श्रवन्, M₁ स्रवति (for स्रवन्) G₂ (second time)
महीधरात्

47 ^a) D₈ उच्छ्रित (for उद्यत) —^c) D₅ वैव-
स्वतोद्यतमिव —^d) D₁₁ ददेनोद्यत (for किंकरो) D₅
सहददं युगक्षये, S शूलपाणिमिव स्थि (T₁ G₁ 3 M₁ 2 4
'मवस्थि) त K₈ Ca किंकरो यमदण्ड । K₈

48 ^a) T₈ समभून्, M₈ त मेघ- (for स मेघ)
T₄ G₂ 8 वर्पन् (for हर्षान्) —^b) K₄ B D_n D₂₋₃ 6-11
नर्दन् (for नदन्) D₂ च गोवृषान्, D₃ 11 यथा वृष
D₁ S (except M₁) वि (D₁ प्र-, T₄ G नि) नदन्निव गोवृष
(G₃ 'पा) —^c) T G₁ M₁-3 तदा, M₄ तथा (for
तत) K₄ D₂ सर्वान्, T₃ पार्थ (for पार्थान्) —^d)
K₂ 3 पाठवान् (for वीर्यवान्) D₂ नादयन्स इ वीर्य-
वान्, S गदया भीमविक्रम

49 = (var) 11 B₂ 4 G₈ om the ref G₈
om 49-50 —^a) S₁ एकैकप्येन (sic), K₁ 2 'क (K₂
'म) प्येन (sic), K₄ D₂ 8 11 एकमेकेन, T₁ एकैकश्च,
T₂ 'कश्चेति, T₃ 4 G₁ M₁ 'कश्चाश्च, M₂ 4 'क चेति,
M₈ 'क चापि (for 'केन च) S₁ G₁ मा (for सा)
G₂ एकैकश्च मया यूय —^b) S (G₂ om) योधयथ
(for आसीदत) —^c) K₂ 4 D₂ S (G₂ om) न्याय्य,
D₈ वार्यो, D₁₁ वीर (for न्याय्यो) —^d) K₂ 3 B
D_{n1} D₁ 2 4-10 वीरो, D₁₁ न्याय्यो (for वीर) D₅
योधयतु (sic) S (G₂ om) रणे (for युधि)

50 = (var) 12 G₈ om 50 (cf v l 49)
—^a) D₈ वर्मो, G₂ धर्मा (for वर्मा) D₁ न्यस्त-
कर्मावशेषेण —^b) D₈ [उ]त्सु (for [अ]त्सु) T₂ अव-
भुत, T₁ परिस्थित (for 'भुत) —^c) T₃ G₂ भृश ।

न्यस्तप्रमा विप्रोषेण श्रान्तश्चाप्सु परिप्लुतः ।

भृशं विशतगात्रश्च हतग्राहनमैनिरुः ॥ ५०

युधिष्ठिर उवाच ।

नाभृष्टियं तत्र प्रजा क्रयमेवं नुयोधन ।

यदाभिमन्युं पश्यो जमुर्गुधि महारथाः ॥ ५१

आमुञ्च क्वचं वीर मूर्धजान्यमयस्व च ।

यच्चान्यदपि ते नास्ति तदप्यादत्स्व भारत ।

इममेकं च ते कामं वीर भूयो ददाम्यहम् ॥ ५२

पञ्चानां पाण्डवेयानां येन योद्धुमिहेच्छसि ।

त हत्वा वै भगवान्नाम हतो वा स्वर्गमाप्नुहि ।

C 9 18⁶
B 9 22 62
K 9 32 64

D : विक्षिप्त, T₂ विक्षिप्त (for विक्षिप्त) B₁ तु (for च) — After 70, B₁ ins

194^a सर्वोपरिप्राप्तो वसन्तप्राप्तचित्तन ।

प्राप्तचित्तं युष्मन्मानं पश्यन्तु दिशि देवता ।

— B : cont B₁ : s D (except D₁ in) ins after 59

194^b सद्यस्मत्त योद्धव्यं सर्वत्र नया सह ।

युक्तं ययुर्नान्यदहेमि एव धैर्यं सर्वदा ।

[(I 2) D₁ युद्धे (for युद्ध) B₁ : D₁ D₁ : c
T₂ : B₁ युद्धम् (for युद्ध) B₁ : D₁ युद्ध (for युद्ध) D₁ युद्धम् (for the prior half) P₁
T₂ युद्धे (for युद्धे) D₁ युद्ध (for युद्ध) B₁ D₁
T₂ : D₁ युद्धम् (for युद्धम्) D₁ युद्धम् (for युद्धम्) D₁ युद्धम् (for the post half)]

51 D₁ reads from 51 up to the ref before 54 on marg. —^a) K₁ : B₁ : D₁ D₁ : c : D₁ T₂ G₁ मा भू, D₁ मा भू (for मा) D₁ मा, D₁ मा (for मा) —^b) S₁ K₁ : चन, D₁ : चन, D₁ : चन, T₂ G₁ : M₁ तत्र (for तत्र) G₁ : कथं प्रजा नुयोधता —^c) T₂ : G₁ M₁ यथा (for यथा) —^d) D₁ जमुर्गुधि, D₁ : युधि (T₂ : दे) गमुर् (G : गमुर्) (by transp) — After 51, K₁ B₁ D (except D₁, D₁ : c : D₁) C₁ ins

195^a क्षत्रार्थं नृपैः कूरं निरपेक्षं मुनिर्गुम् ।

क्षत्रार्थं तु कथं हन्युरभिमन्यु तयागम् ।

सर्वं नयन्ता धर्मं च सर्वं धारयन्तुम्या ।

न्यायेन युष्मत्ता प्रोक्ता शक्योऽप्यगति परा ।

यद्येकस्मिन् न हन्तव्यो बहुभिर्धर्मैः एव तु । [5]

यदाभिमन्युं पश्यो निगमुम्यन्मो कथम् ।

सर्वो विमुक्तो जानु शृङ्गस्यो धर्मदर्शनम् ।

पश्यो विद्विषं द्वार परलोकस्य पश्यति ।

[(L 1) K₁ निरपेक्षं विष्टा (for the post half)
— (L 2) D₁ दे, D₁ तु (for तु) — (L 3) B₁
D₁ : युद्धता — (L 4) B₁ युद्ध (for प्रोक्ता), D₁

—^a) K₁ : B₁ : D₁ : c : D₁ T₂ G₁ मा भू, D₁ मा भू (for मा) D₁ मा, D₁ मा (for मा) —^b) S₁ K₁ : चन, D₁ : चन, D₁ : चन, T₂ G₁ : M₁ तत्र (for तत्र) G₁ : कथं प्रजा नुयोधता —^c) T₂ : G₁ M₁ यथा (for यथा) —^d) D₁ जमुर्गुधि, D₁ : युधि (T₂ : दे) गमुर् (G : गमुर्) (by transp) — After 51, K₁ B₁ D (except D₁, D₁ : c : D₁) C₁ ins

52 D₁ reads 52 on marg. —^a) B₁ क्षामुक्त, S₁ गृहान, C₁ क्षामुक्त (as in text) B₁ क्षामुक्त कर्त्तव्यं चरितं —^b) K₁ : मूर्धन S₁ K₁ : D₁ : c : D₁ स (D₁ नि) यमस्य, D₁ क्षपिषस्य, T₂ G₁ नमस्य (for यम) T₂ : ह (for च) —^c) D₁ वा (for च) M₁ क्षपि (sic) (for क्षपि) D₁ : यत् (for ते) —^d) M₁ तद् (for क्षपि) G₁ क्षापस्य S₁ K₁ तत्ताप्याधत्स्व भारत — After 52^d, D₁ ins

197^a ह्यु प्राप्य गता वापि पर भूयो ददाम्यहम् ।

— 52^d (var) 25^{ab} —^a) D₁ D₁ : c : D₁ G₁ हृदम् (for हृदम्) S₁ K₁ : D₁ : c : D₁ हृष्ट, M₁ तत्तद् (for तत्) T₂ : वे (for ते)

53 D₁ reads 53 on marg. —^a) S₁ K₁ : D₁ : c : D₁ पादपुत्राणा, D₁ पादपुत्राणा हि (for 'वेयाना) —^b) S₁ K₁ B₁ D₁ : c : D₁ युद्धम् (for युद्धम्) B₁ सह (for हृष्ट) D₁ D₁ : c : D₁ : c : D₁ येन एव योद्धु (D₁ युद्ध) मिच्छसि — B₁ reads 53^{cd} on marg. —^c) D₁ तु (for वे) — D₁ om (hapl) from राजा up to सुतो (in 54^a) S₁ K₁ : T₂ : G₁ : स (K₁ : om स) हत्वा भय राजा वा (K₁ : राजा वै; T₂ : राजा रय; G₁ : नो राजन्) —^d) = 25^d B₁ M₁ क्षाप्यसि (for क्षामुहि) —^e) K₁ corrupt D₁ क्रते तु, D₁ हते च, T₂ सुच्यते (for क्रते च) S₁ जीवित (for 'ताद्) D₁ युद्धे (for वीर) B₁ क्षपर जीवितादस्य —^f) S₁ K₁ : युधि, D₁ वीर (for युद्धे) B₁ क, G₁ [5] ह (for कि) K₁ : T₂ G₁ कुर्महे, T₂ कुर्मि ते (for कुर्म ते) B₁ क च कामसिहेच्छसि

C 9 1241
B 9 32 45
E 9 32 45

उद्धृत्य नयने कुद्धो दिधक्षुरिव पाण्डवान् ॥ ४२
त्रिगिरिा भ्रुकुटीं कृत्वा संदष्टदशनच्छदः ।
प्रत्युवाच ततस्तान्त्र्यं पाण्डवान्सहकेशवान् ॥ ४३
अग्रहागस्त्य वोऽस्याद्य प्रतिवृत्तास्मि पाण्डवाः ।
गमिष्यथ हताः सद्यः सपाञ्चाला यमक्षयम् ॥ ४४
उत्थितस्तु जलात्तस्मात्पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
अतिष्ठत गदापाणी रुधिरेण समुक्षितः ॥ ४५
तस्य गोणितदिग्धस्य सलिलेन समुक्षितम् ।

42 °) B: Ds अवहान्य, D11 अवहार, T1 2 G
M1 अपहान्य (T1 2 'त्य), M2-4 अवहान्य (for 'हास)
M3 om तु S1 K1-3 मर्या स, B2 स दृष्टा, T1 2
M-4 तन्मर्या (for स मर्या) Ds अवहास ततो मर्या
— °) Dn D* M3 उद्धृत्य, Ds-2 Ca उद्धृत्य (for
उद्धृत्य) B3 D2 नयन, Dn नयन (for नयने) S
दुरे (for कुद्धो) — °) B: Ts दिधक्षन्; Ds दिधि
क्षुर; D3 दिष्ट (for दिध*) K2 पादव

43 D. om (hapl) 43 — °) B3 त्रिगिरिा S1
K1 2 D11 भ्रुकुटीं, K2 भ्रुकुटीं, Dn1 Ds 2 9 भ्रुकुटीं
(Ds 'टि) — °) Ds स दृष्टा (for सदष्ट) — °) Ds
M3 om (hapl) सहकेशवान्

44 Before 44, all MSS (except Ds T1 2 M1) ins
ins दुर्योधन — °) S (except T3 G2) अग्रहागस्त्य
K4 वोऽस्याद्य, T2 चोद्यस्य, G2 8 यो द्यद्य (for वोऽस्याद्य)
B (except B*) D (except Ds 2 11) अस्यावहासस्य फल
— °) K4 D* 2 11 S Ca प्रतिवृत्तास्मि, B (except
B2) Dn D1 4 8 10 'मोक्षयथ (Dn 'त), Ds 'लप्यथ,
D1 4 'मोक्षयथ (for 'वृत्तास्मि) T3 G2 8 पादव S
Ca प्रतिवृत्ता प्रतिवृत्ता । S — °) D1 गमिष्यथ Ds 11
यथा (for हता) K2 सर्वा (sic), T1 लय (for
मय) — °) Dn1 D1 4 सपचाला

45 Before 45, all MSS (except T1-3 M1) ins
मजय उवाच — °) B1 3 4 Dn Ds-1 9 च, D1 10
T2 म, T1 तज् (for तु) T3 जलात्तस्मात् M1 उद
तिष्ठजलात्तस्मात् — °) S योद्धुकास्तुतस्तव — °)
T1 2 M अतिष्ठत, T3 अतिष्ठतु, T4 G1 अतिष्ठतु (for
'त) — °) Ds दशैः सर्वांगविक्षित

46 T2 4 G2 M om (hapl) 46^{ab} — °) Ds द
ग्धम् — °) T1 2 G1 2 रुधिरेण (for सलिलेन) D10
समुक्षितः; G3 'क्षित (for 'क्षितम्) — G3 reads 46^{cd}

शरीरं स्म तदा भाति स्रवन्निव महीधरः ॥ ४६
तमुद्यतगर्द वीरं मेनिरे तत्र पाण्डवाः ।
वैवस्वतमिव कुद्धं किंकरोद्यतपाणिनम् ॥ ४७
स मेघनिनदो हर्षान्नदन्निव च गोवृषः ।
आजुहाव ततः पार्थान्नादया युधि वीर्यवान् ॥ ४८
दुर्योधन उवाच ।
एकैकेन च मां यूयमासीदत युधिष्ठिर ।
न होको बहुमिन्याय्यो वीर योधयितुं युधि ॥ ४९

twice — °) K2 corrupt T1 2 G2 (second time)
M शरीर तु, T3 4 G1 8 स्रवन्निव (for शरीर स्म) T2
तथा, T3 गजो (for तदा) Ds 11 शरीर विवमौ तत्र,
G2 (first time) स्रवन्निव गदापाणि — °) D1 3 5 11
श्रवन्, M1 स्रवति (for स्रवन्) G2 (second time)
महीधरात्

47 °) Ds उच्छ्रित (for उद्यत) — °) Ds वैव
स्वोद्यतमिव — °) D11 दडेनोद्यत (for किंकरो) Ds
सहदद युगक्षये, S शूलपाणिमिव स्थि (T1 G1 3 M1 2 4
'मवस्थि) त S Ca किंकरो यमदण्ड । S

48 °) T3 समभून्, M3 त मेघ- (for स मेघ)
T4 G2 3 वपन् (for हर्षान्) — °) K4 B Dn Ds-4 6-11
नर्दन् (for नदन्) D2 च गोवृषान्, Ds 11 यथा वृष
D1 S (except M1) वि (D1 प्र, T4 G नि) नदक्षिव गोवृष
(G3 'पा) — °) T G1 M1-3 तदा, M4 तथा (for
तत) K4 D2 सर्वान्, T3 पार्थ (for पार्थान्) — °)
K2 3 पादवान् (for वीर्यवान्) Ds नादयन्स ह वीर्य
वान्, S गदया भीमविक्रम

49 = (var) 11 B2 4 G3 om the ref G3
om 49-50 — °) S1 एकैकप्येन (sic), K1 2 'क/ K2
'म'प्येन (sic), K4 D2 8 11 एकमेकेन, T1 एकैकश्च*,
T2 'कश्चेति, T3 4 G1 M1 'कश्चश्च, M3 4 'क चेति,
M3 'क चापि (for 'केन च) S1 G1 मा (for मा)
G2 एकैकश्च मया यूय — °) S (G3 om) योधयथ
(for आसीदत) — °) K2 4 D2 S (G3 om) न्याय्य,
Ds वार्यो, D11 वीर (for न्याय्यो) — °) K2 3 B
Dn1 D1 2 4-10 वीरो, D11 न्याय्यो (for वीर) Ds
योधयतु (sic) S (G3 om.) रणे (for युधि)

50 = (var.) 12 G3 om. 50 (of v l. 49)
— °) Ds वर्मो, G2 धर्मा (for वर्मा) D4 न्यस्त-
कर्मापक्षेणेन — °) Ds [व]र्मा (for [व]र्मा) T2 अव-
सुत, T3 परिस्थित (for 'सुत) — °) T3 G2 नृश.

न्यस्तवर्मा विशेषेण श्रान्तश्चाप्सु परिप्लुतः ।

भृशं विक्षतगात्रश्च हतवाहनसैनिकः ॥ ५०

युधिष्ठिर उवाच ।

नाभूदियं तव प्रजा कथमेवं सुयोधन ।

यदामिमन्युं बहवो जम्बुद्वीपे महारथाः ॥ ५१

आमुञ्च क्वचं वीर मूर्धजान्यमयस्व च ।

यच्चान्यदपि ते नास्ति तदप्यादत्स्व भारत ।

इममेकं च ते कामं वीर भूयो ददाम्यहम् ॥ ५२

पञ्चानां पाण्डवेयानां येन योद्धुमिहेच्छसि ।

तं हत्वा वै भवान्राजा हतो वा स्वर्गमाप्नुहि ।

C 9 18.6
B 9 32.82
K 9 32.52

D₂ 3 विक्षित, T₂ विपक्त (for विक्षत) B₁ तु (for च) — After 50, B₂ 5 ins

194* सर्वोपकरणैर्हानं वर्मशस्त्रास्त्रवर्जितम् ।

एकाकिन युध्यमान पश्यन्तु दिवि देवता ।

— B₂ 5 cont B₁ 2.4 D (except D₃ 11) ins after 50

195* अवश्यमेव योद्धव्य सर्वैरेव मया सह ।

युक्त त्वयुक्तमित्येनद्वेष्टि त्व चैव सर्वदा ।

[(L 2) D₂ युद्धे (for युक्त) B₁ 2.5 Dn₁ D₁ 5 6 न युक्तम्, B₄ अयुक्तम् (for त्वं) B₁ 4.5 D₁ एव (for एतद्) D₂ युक्तानुयुक्तमित्येव (for the prior half) B₄ त्वत्तिर्दि (for वेति त्व) D₂ वीर (for चैव) B₁ D₂ तद्वेति (D₂ वदेत्स्व) त्व च सर्वदा, Dn त्वयि मिद्ध च स, D₂ तद्वे त्व वेति स (for the post half)]

51 D₃ reads from 51 up to the ref before 54 on marg —^a) K₁ 4 B₁ 8 Dn D₁ 1 6 7 9 10 T G M₁ सा भूद्, D₂ अभूद् (for ना) D₂ अद्य, Dn एव (for इय) —^b) Ś₁ K₁ 8 चन, D₂ 7 8 एव, Dn अद्य, T G₁ 2 M एक (for एव) G₂ कयं प्रजा सुयोधन —^c) T₂ 8 G₂ M₁ यथा (for यत्रा) —^d) D₁ जम्बुद्वीपे, Dn S युधि (T₂ 'द्वे) जम्बु (G₂ 'मुर) (by transp) — After 51, K₂ B D (except Dn, D₂ marg) Ca ins

196* क्षत्रधर्मं भृशं क्रूर निरपेक्ष सुनिर्घणम् ।

अन्यथा तु कथं हन्युरभिमन्यु तयागतम् ।

सर्वे भवन्तो धर्मजा सर्वे शूरास्तनुयज ।

न्यायेन युध्यता प्रोक्ता शकलोकगति परा ।

यद्येकस्तु न हन्तव्यो बहुमिधर्म एव तु । [5]

तदामिमन्यु बहवो निजमुस्वन्मते कथम् ।

सर्वो विमृशते जन्तु कृच्छस्थो धर्मदर्शनम् ।

पदस्थो विहितं द्वार परलोकस्य पश्यति ।

[(L 1) K₂ निरपेक्षेण निष्ण (for the post half) — (L 2) D₂ वै, D₁ तु (for तु) — (L 3) B₂ D₂ तनुयजा, — (L 4) B₂ पुता (for प्रोक्ता) Dn

शकल्लोके B₂ प्रोक्ता स्वगति परा, D₂ शकल्लोकाय दीक्षिता (for the post. half) — (L 5) K₂ अपि (for यदि) B₂ 6 D₂ 6 एव (for एव) B₂ 7 (for तु) — (L 6) prior half = (var) 51^c D₂ निर्जम्बु (for निज) — K₂ om lines 7-8 — (L 7) D₂ सर्वैर् B₁ विमृश्यते, Dn₂ इयते, D₂ 9 पते (for 'शने) D₁ कार्य, D₂ वर्णे (for जन्तु) — (L 8) Ca पिहित (for वि) Dn₁ om द्वार D₂ पदस्थ पिहितद्वार (for the prior half) D₂ परलोकस्य]

52 D₃ reads 52 on marg —^a) B₂ आमुक्त, S गुहाण, Ca आमुञ्च (as in text) B₂ आमुच क्वचो वीरौ —^b) K₂ मूर्धज Ś₁ K₁ 8 D₁ 10 स (D₂ नि)यमस्व, Dn अपिधत्स्व, T₂ G₂ नमयस्व (for यम) T₁ 2 ह (for च) —^c) D₁ वा (for च) M₂ अधि (sic) (for अपि) D₂ यन् (for ते) —^d) M₂ तद् (for अपि) G₂ आपत्स्व Ś₁ K₁ तच्चाप्यापत्स्व भारत — After 52^d, D₂ ins

197* इषु ग्राम गदा वापि वर भूयो ददाम्यहम् ।

— 52^{ef} = (var) 25^{ab} —^e) Dn D₁ 11 G₂ इहम् (for इमम्) Ś₁ K₁ 8 D₂ 4 11 इष्ट, M₂ एकश् (for एक) T₂ वै (for ते)

53 D₃ reads 53 on marg —^a) Ś₁ K₁ 8 D₁ 5 पादुपुत्राणा, D₂ पादवाना हि (for वेयानां) —^b) Ś₁ K B₂ D₁ 8 11 युद्धम् (for योद्धुम्) B₂ सह (for इह) Dn D₂ 5-7 9 10 येन त्व योद्धु (Dn युद्ध) मिच्छसि — B₁ reads 53^{cd} on marg —^c) Dn तु (for वै) — Dn om (hapl) from राजा up to सुतो (in 54^a) Ś₁ K₁ 8 T₁ 2 G₁ 8 तं (K₂ om तं) इत्वा भव राजा वा (K₂ 8 राजा वै; T₁ 2 राजा त्वं; G₁ 8 नो राजन्) —^d) = 25^d B₂ M आप्यसि (for आमुहि) —^e) K₂ corrupt D₂ ऋते तु, D₂ हते च, T₂ सुच्यते (for ऋते च) S जीवित (for 'ताद्) D₂ युद्धे (for वीर) B₂ अपर जीवितादव्य —^f) Ś₁ K₁ 2 युधि, D₂ वीर (for युद्धे) B₁ क, G₁ [5] ह (for किं) K₂ 8 T₂ G₁ कुर्महे, T₁ 2 कुर्मि ते (for कुर्मि ते) B₂ क च कामसिहेच्छसि

C १ १८९
D १ ३१.६१
K १ ३१.६२

ऋते च जीविताद्वीर युद्धे किं कुर्म ते प्रियम् ॥ ५३
संजय उवाच ।

ततस्तत्र सुतो राजन्मर्म जग्राह काञ्चनम् ।
विचित्रं च शिख्राणं जाम्बूनदपरिष्कृतम् ॥ ५४
सोऽयमद्भुतशिख्राणः शुभकाञ्चनवर्मभृत् ।
रराज राजन्पुत्रस्ते काञ्चनः शैलराडिव ॥ ५५
संनद्धः स गदी राजन्सज्जः संग्राममूर्धनि ।
अत्रवीत्पाण्डवान्सर्पान्पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥ ५६
आवृणां भवतामेको युध्यतां गदया मया ।

सहदेवेन वा योत्स्ये भीमेन नकुलेन वा ॥ ५७
अथ वा फल्गुनेनाथ त्वया वा भरतर्षभ ।
योत्स्येऽहं संगरं प्राप्य विजेष्ये च रणाजिरे ॥ ५८
अहमद्य गमिष्यामि वैरस्थान्तं सुदुर्गमम् ।
गदया पुरुषव्याघ्र हेमपट्टविनद्धया ॥ ५९
गदायुद्धे न मे कश्चित्सदृशोऽस्तीति चिन्तय ।
गदया वो हनिष्यामि सर्वानिव समागतान् ।
गृह्णातु स गदां यो वै युध्यतेऽद्य मया सह ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

54 Dn om. up to सुतो (cf v 1 53) T2 Gs
M2-4 om the ref, Ds reads it on marg —^a)
K2 ३ सुयोधनो (for तव सुतो) D1 राजा (for राजन्)
—^b) G3 धर्म (for वर्म) —^c) Dn2 जम्बून- Ks
परिष्कृत, B2 D2 निम्पित, Dn1 D1 ३-४ ११ परिष्कृत
(for 'ऋतम्)

55 ^a) D2 ११ [s]य, Ds ० १ १० T2 [s]य, D1
M2-4 [s]पि; T2 [s]लो, G2 तु (for अत्र) B2
T2 ४ यथ, Ds M1 नद्ध (for बद्ध) T2 तनु (for
शिरस्) Dn T2 ४ घ्राण D1 T1 स चयथ शिरस्त्राण
—^b) D2 तप्त, Ds शुभ्र, S (except G2) शुद्ध-
(for शुभ) D1 च, T1 ४ G1 ३ M2-4 धृक्, M1
धृत् (for भृत्) —^c) T1 २ M2 ४ राज; M1 तव
(for राजन्) M1 तु (for च) D1 T2 रराज पुत्रस्ते
राजान (T2 'स्तेजस्वी) —^d) T2 ४ शैलराडिव काचन

56 ^a) B1 ३ ४ D1 ३ T2 सगदो (B1 'द), T2 कचची
(for स गदी) S1 K1 D2 ३ ११ T1 ३ M2 राजा (for
राजन्), K2 ३ समनद्धो (K2 स प्रसन्नो) गदी राजा.
—^b) S1 K D2 ३ ११ स्थित, G2 सज्ज (for सज्ज.),
S1 K1 भूमिं वै, Dn1 धीरधी (for 'मूर्धनि). —^c)
S राजन् (M1 'जा) (for सर्वान्)

57 ^a) G1 ३ गदया हि (for भजताम्) —^b) M1
युध्यत (for युध्यता) D1 चली, T1 ३ भृश, T2 मम
(for मया) —^c) Dn योत्स्यामि, M2 मा योत्स्ये
—^d) K2 corrupt D ३ ३ M2 च (for वा)

58 ^a) K2 corrupt K2 ४ B D फाल्गुने (K2 'णे)

न S1 K1 ३ D2 ११ [जा]जौ, K4 [ए]व (for [अ]द्य)
—^b) D1 पुरुषर्षभ (for भरत) —^c) K4 D2 ३ ११ read
58^{cd} after 60^b —^d) Ds सगरे, M1 सह स- (for
सगर) —^e) K2 विजिष्ये, T2 विशिष्ये (for विजेष्ये)
— After 58, B2 Dn read 60^{ef} for the first time,
repeating it in its proper place

59 ^a) D4 अद्यैव च, Ds अद्य युद्धे (for अहमद्य)
T4 विजेष्यामि —^b) D1 ३ सुदुर्जय, Ds 'र्मम (for
'र्गमम्) —^c) K1 ४ D2 ४ ११ G M1 २ -पिनद्धया, B
Dn D1 ३ ६-१० T1-३ -नि (T2 -वि)यद्धया, T4 विवर्धया
(sic)

60 ^a) K1 D2 कश्चिन्मा (K4 'न्मे) न गदायुद्धे
—^b) T2 वि (for [ह]ति) K4 B D (except Ds)
M2 चित्तये, T1 ३ M1 'यन्; G1 ३ 'या — After
60^b, K4 D2 ३ ११ read 58^{cd} —^c) D2 ३ ११ T1 G M2
पोययिष्यामि, T2-4 M2 योधयि, M1 ४ वो वधि'
—^d) T G1 ३ पृथक्पृथक् (for समागतान्). — After
60^d, K2 B D (except D2 ११) ins.

198* न मे समर्था सर्वे वै योद्धुं न्यायेन केचन ।
न युक्तमात्मना वक्तुमेवं गर्वोद्धत वच ।
अथ वा सफलं ह्येतत्करिष्ये भवता पुर ।
अस्मिन्मुहुर्ते सत्यं वा मिथ्या चैतद्भविष्यति ।

[(L 1) D1 ३ नेमे (for न मे) Dn1 सपार्था (for
समर्था) K2 ते, D2 च (for वै) D2 वद्ध (for योद्धु)
D2 ३ केनचित् (for केचन) D2 योद्धव्या येन केन च (for

३२

संजय उवाच ।

एवं दुर्योधने राजन्गर्जमाने मुहुर्मुहुः ।

युधिष्ठिरस्य संक्रुद्धो वासुदेवोऽब्रवीदिदम् ॥ १

यदि नाम ह्ययं युद्धे वरयेचां युधिष्ठिर ।

अर्जुनं नकुलं वापि सहदेवमथापि वा ॥ २

किमिदं साहसं राजंस्त्वया व्याहृतमीदृशम् ।

एकमेव निहत्याजौ भव राजा कुरुष्विति ॥ ३

एतेन हि कृता योग्या वर्षाणीह त्रयोदश ।

आयसे पुरुषे राजन्भीमसेनजिघांसया ॥ ४

कथं नाम भवेत्कार्यमस्माभिर्भरतर्षभ ।

C 9 1293
B 9 33 5
K 9 33 5

the post. half) — (L 2) D₂ आत्मनो — (L 3) D₂ नफळ B₂ पुन, B₁ ३ वषाद (for पुर) — B₃ damaged for line 4 — (L 4) Dn₁ यत् (for सत्य) D₃ च (for वा) D₅ ३ ३ नैतद्]

— B₂ Dn read 60er for the first time after 58 B₃ damaged for 60er —^a) Ś₁ गृहीता, K₂ ३ गृहीयात्, K₄ गृहीता, D₃ T G₁ ३ गृह्यता, Dn (first time) गृहीत्वा (for गृह्णातु) Ś₁ K₁ D₂ ३ वै, K₁ B₁ ३-५ Dn D₁ ६-१० च, D₃ मे, Dn (first time) हि, T G₁ २ तु (for स) D₃ गदा, G₁ मया (for गदा) K₁-३ योद्य, D₂ युद्धे, D₃ योद्धु (for यो वै) B₂ (first time) गृह्यता वा गदा शीघ्र, B₂ (second time) G₃ प्रगृह्यता गदा (G₃ मया) यो वै (sic), D₁ गृह्णै गदया योद्धु (submetric), Dn (second time) स गृह्णातु गदामय —^a) K₂ ३ B₁ ३ (second time) ३ ५ D₁ ६-१० योत्स्यते; B₂ (first time) युध्यता, Dn योत्स्येद्य, D₁ युध्यतो (for 'ते') Ś₁ K₁ B₂ (both times) D₃ ११ (first time) हि, K₂ ३ D₁ वै, Dn om., Dn₂ स, D₃ यो, T₃ ३ G₁ ३ तु (for स्य) D₂ यो युध्येत्तदया सह, Dn (second time) यो युध्येत मया सह

Colophon damaged in B₃ — Sub-parvan K₄ D₂ T₁-३ M₂ ३ गदायुद्ध, Bom ed गदा — Adhy name Ś₁ K₁-३ D₃ दुर्योधनगर्जन, T₁-३ M₂ ३ द्वंद्व युद्धसनाह, M₂ गदायुद्धसनाह, Bom. Cal ed. युधिष्ठिर दुर्योधनसंवाद — Adhy no (figures, words or both) B₂ 6, B₄ 32, Dn D₁ १० ३, D₃ ४, S 33 — Śloka no K₃ 70, D₃ 71

32

1 T₃ om the ref —^a) B₃ damaged from एव up to न्यस्तश्चात्मा (in 9°) D₁-३ G₁ दुर्योधनो —^b) D₂ ३ गर्जमानो, D₃ मान (for माने) Dn S पुन

31

[241]

पुन (for मुहुर्मुहु) —^a) K₂ ३ B₃ D₁ ५ युधिष्ठिरं च (K₂ ३ सु, D₁ तु) S वासुदेवोऽब्रवीत्क्रुद्धो युधिष्ठिरमिदं वच

2 B₃ damaged Before 2, G ins श्रीभगवान्, M₂ ३ वासुदेव Ś₁ K D₂-३ ११ transp 2 and 3 —^a) K₃ स (submetric) (for नाम) Dn₂ त्वय, D₃ ११ गदा, D₁ [अ]प्यय, T₁ २ [अ]प्यह, T₁ G₂ ह्यह (for ह्यय) S (except M₁) क्रुद्धो (for युद्धे) —^b) D₃ T₁ ३ G₂ M₃ वारयेत् Ś₁ D₃ ३ M₁ ३ त्वा (for त्वा) K₄ G₃ युधिष्ठिर, D₃ M₄ २ —^c) K₃ G₂ चापि, B₁ २ ३ D₁ ३ ५-१० चैव (for वापि) — After 2, Ś₁ K D₂-३ ११ read 12^{ed} for the first time, repeating it in its proper place

3 B₃ damaged Before 3, Dn ins वासुदेव उवाच Ś₁ K D₂-३ ११ transp 2 and 3 —^a) T₁ ३ व्याहृत (for साहस) —^b) Dn वा कृतम्, T₁ ३ साहसम्, M₃ व्याहृतम् (for व्याहृतम्) —^c) D₃ राजन् (for राजा) Dn भवान्राजा भवत्विति — After 3, D₃ ३ read 12^{ed}, substituting for it line 4 of 201* in its proper place

4 B₃ damaged —^a) D₁ M₂ एकेन (for एतेन) T₁ ३ G₂ निकृता, M₁ विहिता (for हि कृता) Dn शिक्षा, Ca (gloss अभ्यास) योग्या (as in text), Cv (gloss युद्धयोग्यक्रिया, अभ्यास इत्यर्थे) योद्ध्या —^b) K₄ [ह]व, D₂ च (for [ह]ह) D₃ ११ चतुर्दश — After 4^b, D₃ ins

199* यस्त्वया हि कृत पूर्वं भीमसेनजिघांसया ।

तस्याद्य कार्यवृत्तस्य वाक्यस्यानृप्यता घ्न ।

[(L 1) post half = 4^d]

— D₃ om. 4^c-6^d —^c) D₃ G₂ आयासे T₂ M₃ पुरुषो K₁ आयास पुरुषो राजन्, M₁ आयसै पुरुषै राजन् —^d) S वधेप्सया

C 9. 32. 5
D 9. 32. 6
E 9. 32. 6

साहसं कृतवांस्त्वं तु ह्यनुक्रोशाच्चपोत्तम ॥ ५
नान्यमस्यानुपश्यामि प्रतियोद्धारमाहवे ।
ऋते वृक्षोदरात्पार्थात्स च नातिकृतश्रमः ॥ ६
तदिदं द्यूतमारब्धं पुनरेव यथा पुरा ।
विपमं शकुनेश्चैव तव चैव विशां पते ॥ ७
बली भीमः समर्थश्च कृती राजा सुयोधनः ।
बलवान्वा कृती वेति कृती राजन्विशिष्यते ॥ ८
सोऽयं राजंस्त्वया शत्रुः समे पथि निवेशितः ।

न्यस्तश्चात्मा सुविपमे कृच्छ्रमापादिता वयम् ॥ ९
को नु सर्वान्विनिर्जित्य शत्रून्नेकेन वैरिणा ।
पणित्वा चैकपाणेन रोचयेदेवमाहवम् ॥ १०
न हि पश्यामि तं लोके गदाहस्तं नरोत्तमम् ।
युध्येदुर्योधनं संख्ये कृतित्वाद्वि विशेषयेत् ॥ ११
फल्गुनं वा भवन्तं वा माद्रीपुत्रावथापि वा ।
न समर्थानहं मन्ये गदाहस्तस्य संयुगे ॥ १२
स कथं वदसे शत्रुं युध्यस्व गदयेति ह ।

5 Ds om. 5 (cf v 1 4) Bs damaged —^b)
Ks Ds-1 11 अस्मात्, Ts 4 Gs 8 'द्वि (for 'भिर)
Ds पुरपरम — Dn om 5^c-6^b —^c) Ds 8 तृणं,
Ds T1 2 4 G Ms-3 यत्तम्, T2 Ms यस्त्वम् (for त्व
तु) —^d) Ds S अनु (for ह्यनु-) D4 नरोत्तम

6 Ds om 6 (cf v 1 4), Dn om 6^{ab} (cf v 1
5) Bs damaged —^a) Ks corrupt. B1 Ds
अस्मात्, Bs Dn अद्य (for अस्य) Ks प्र-, B1 न,
D2 तु (for [अ]नु) Ds नान्य पश्यामि भीमाद्वि; S
न चान्यमस्य (T1 2 'द्य) पश्यामि —^b) B1 प्रतियोद्धार
महाहवे —^d) Ks ह एव (for च नाति-)

7 Bs damaged —^c) Ds 11 वृत्त द्वि, Ms विपम.
(for 'म) Ks तु (for च) Ds विपम सज्जुल क्षिप्त;
Ds म घातैराह्वय, Ts शकुनि विपमे चैव —^d) Ds
यथापथं; T1 2 भवन्तं (for तत्र चैव) S (except
G1) विशेषत (for विशा पते)

8 Bs damaged —^a) Ds बलभीम Ds 11 महा
बाहु (for समर्थश्च) —^b) S राजन् (for राजा).
— Ts reads 8^{cd} twice —^c) Ds 8 बलवाश्च, T1 2
'पार्थ', T2 (second time) सोय राजन् (for बलवान्वा)
Ks Ds 4 2 Ts (both times) M च (for the second
या) Ds 11 बलं कृत्वापि मुमहत्, Ds बलिनामपि सर्वेषा
—^d) Ds 8 पिदा पते (for विदित्यते)

9 Bs damaged up to न्यस्तश्चात्मा —^a) Ms यो
(for सो) Gs राजा (for राजस्) Ts शक्त (for
शत्रु) —^b) B1 Ks विशेषत, Ks निवेपत, Ds
निषोधित (for निवेदित) — Ds om 9^{cd} —^c) Ds
नृपत (for न्यस्तस्) Gs [अ]प; Ms तु (for सु)
D1 2 1 9 न्यस्तश्चात्मासु विपमे (D1 'म), Ts 4 'ह्मास्य
विपय —^d) Ts Gs 3 एवम् (for कृच्छ्रम्) Ts आ
मादिता; Cs आपा (as in text) Ds कृच्छ्रे च पतित

स्वय, Ts एवात्मा पतिता वयं

10 ^a) S (except T1) द्वि (for नु) Ts विनिश्चित्य
(for 'जित्य) —^b) Ds शत्रुणा, Ds शत्रुम् (for
शत्रून्) M1 नैकेन Ks वैरिण, Ds 'णा — After
10^b, Ds 4 8 10 ins 200* Ds reads 10^{cd} twice
—^c) Ds 8 10 [ए]व (for [ए]क-) Ds -पाणेन (for
-पाणेन) Ds (second time) पणेनैव पणित्वा चै, Ts 4
Gs 3 पति (Ts 4 'रि)त्वा चैकपाणेन; Gs पतितश्चैव पाणेन
—^d) T2 3 G शोचयेद् (for रोच) Ds ध्रुवम् (for
एवम्) Gs आहवे Ds 11 रोचयेदेव साहस, Ds
(second time) को न रोचयेदेवमाहव (hypermetric)
— B1 2 2 Dn Ds 5 7 2 subst. for 10^{cd} Ds 4 8 10
ins after 10^b

200* कृच्छ्रप्राप्तेन च तथा हारयेद्वाज्यमागतम् ।

[B2 कृच्छ्रे (for कृच्छ्र) Dn -प्राप्त न]

11 ^a) T1 2 लोकोस्मिन् (for त लोके) — For
11^b-12^d, B1 2 2 Dn Ds 5-10 subst 201* —^b) Ks
Bs Ds 2 नरोत्तम, Dn नराधिप, T Gs 1 Ms-4 नरेश्वर
(for नरोत्तमम्) Gs गदाहस्तस्य संयुगे (=12^d) — Bs
damaged for 11^{cd} —^c) Ks B1 Ds 4 11 T1 2 M
योद्य; Ts 4 G योद्धुं (for युध्येद्) T4 Gs 3 Ms 3
सखे; M2 4 युद्धे —^d) Ks 3 वा, Ts तु (for द्वि)
G1 विभीषयन् (for विदोषयेत्) Ds योधयेदजित रणे,
Ts कृत्वा विपमफल्गुना (sic), Gs ऋते भीम जगन्त्रये, Gs
कृती कृतिविभीषयन्

12 Gs om 12-13 —^a) Ks 4 Ds-1 11 फाल्गुनो
(Ks 'न), S (Gs om) फल्गुनो Ds 2 11 [स]य (for
या) Ks Ds-1 11 T1 4 Gs 3 भवान्वापि (T4 Gs 'थ)
(for भवन्त वा) —^b) T4 माद्रीपुत्रम् Ks B1 तथा
(for अथ) — B1 K Ds-1 11 read 12^{cd} for the first
time after 2, Ds 8 after 3. —^d) Ts गदाहस्तं सु.

एकं च नो निहत्याजौ भव राजेति भारत ॥ १३

वृकोदरं समासाद्य संशयो विजये हि नः ।

न्यायतो युध्यमानानां कृती ह्येव महाबलः ॥ १४

भीम उवाच ।

मधुसूदन मा कार्पीर्विपादं यदुनन्दन ।

अद्य पारं गमिष्यामि वैरस्य भृशदुर्गमम् ॥ १५

अहं सुयोधनं संख्ये हनिष्यामि न संशयः ।

विजयो वै ध्रुवं कृष्ण धर्मराजस्य दृश्यते ॥ १६

अध्यर्धेन गुणेनेयं गदा गुरुतरी मम ।

न तथा धार्तराष्ट्रस्य मा कार्पीर्माधव व्यथाम् ॥ १७

सामरानपि लोकांस्त्रीनानाशस्त्रधरान्युधि ।

योधयेयं रणे हृष्टः किमुताद्य सुयोधनम् ॥ १८

संजय उवाच ।

तथा संभापमाणं तु वासुदेवो वृकोदरम् ।

C 9 1910
B 9 33 22
K 9 33 22

संयुगे — For 11^b-12^d, B₁ 2 5 Dn D₁ 5-10 subst

201* योज्य दुर्योधन रणे ।

गदाहस्त विजेतुं वै शक्तं स्यादमरोऽपि हि ।

न त्व भीमो न नकुलः सहदेवोऽप्य फल्गुन ।

जेतु न्यायेन शक्तो वै कृषी राजा सुयोधन ।

[(L 2) D₁ युद्धे, D₈ हस्ते (for हस्त) B₅ विनि-
जैतु, Dn₁ विजेतु हि (for 'तु वै) — (L 3) MSS
फाल्गुन — (L 4) Dn₁ D₁ शक्ता]

13 G₂ om 13 (cf v 1 12) —^a) D₈ तं (for स)
Ś₁ बाहसे (sic), K₂ 8 आपसे (for वदसे) T₃ दायून,
M₈ शत्रुर (for शत्रुं) —^b) B₁ 2 D₁ 5-10 हि, Dn₂
च (for ह) K₂ युध्यस्व गदयेत्यह, Dn₁ 'स्व विगत
ज्वर' —^c) T₁ 2 M चा (M वा) स्मान्, T₈ G₁ 8
वा त्व, T₄ वाद्य (for च नो) —^d) D₈ आपिन
(for भारत)

14 G₂ reads 14^{ab} twice —^b) Ś₁ समयो, K₂ 8
समयो (for संशयो) K₂ D₈ T₃ G₁ 2 (both times) 8
M विजयो, B₂ D₇ 9-11 वै जये (for विजये) D₂
T₁ मम, T₁ [s]पि न (for हि न) T₈ रणेस्मिन्स
शयो मम —^c) T₃ घ्यायतो (for न्या) Dn₁ युध्य
मानस्य —^d) Dn₁ corrupt D₈ कृतीष्वेव, Dn₁ कृती-
त्येव B₅ Dn₂ सुयोधन (for महाबल) — After 14,
K₂ 4 B₁ 5 D (except Dn₁, D₈ marg) ins

202* एक वासाद्विहस्य त्व भग राजेति वै पुन ।

नून न राज्यभागेपा पाण्डो कुन्त्याश्च सतति ।

अत्यन्तवनवासाय सृष्टा मैक्ष्माय वा पुन ।

[B₅ D₄ om line 1 — (L 1) D₈ च (for वा)
Dn₁ एक च नो निहत्याजौ (=13^c), D₃ एक च चास्माद्वित्यर्थ
(sic) (for the prior half) — (L 2) K₂ च (for न)
K₂ भागोय, D₈ लाभेष्वा (for भागेवा) D₈ सतते
— (L 3) B₅ अत्यर्थ, D₈ अत्यत (for अत्यन्त-). D₈

तथा (for सृष्टा) K₂ D₈ 8 मैक्ष्माय]

15 Ś₁ K₁ 8 भीमसेन (for भीम) —^a) D₈ यदु-
नदन (for मधुसूदन) —^b) D₈ 11 संशयं, T₄ विवादं
(for विपाद) D₈ मधुसूदन, S (except T₂) यदु-
पुंगव (for 'नन्दन) —^c) S [स]स्य सु (for मृश))
D₈ चिरवैरस्य माधव

16 D₄ om 16 —^a) D₈ 11 transp अह and
सुयोधन Ś₁ K₁ 8 युद्धे, T₄ G₂ 8 M संख्ये —^b) D₈
हनिष्यामि D₈ सक्षय —^c) Ś₁ K₁-8 M₈ वा; D₂
नो (for वै) K₂ B D (except D₂ 8 11, D₄ om)
T G M₁ ध्रुव —^d) T₄ धर्मराजेह (for 'जस्य) K₄
D₂ धीमत, D₈ पश्यते (for दृश्यते)

17 ^a) K₂ अद्य तेन (sic), D₈ अध्यर्धेन (for अध्य^a)
D₄ [अ]य, T₄ G₂ [ए]व, G₁ [ए]व (for [ह]य)
T₈ अद्यास्य मेत्यति शिरो, G₂ पुन न गणये कृष्ण —^b)
K₂ 8 B₂ T₈ M₁ गुरुवरा —^c) T₃ शतधा (for न
तथा) —^d) D₈ कुर्यान्मा, D₈ *कार्पीर् (for मा
कार्पीर्) G₁ 8 मनसि (for माधव) — After 17,
B D (except Dn₁, D₈ marg) S ins

203* अनया गदया चाह संयुगे योद्धुमुत्सहे ।

भवन्त प्रेक्षका सर्वे मम सन्तु जनार्दन ।

[(L 1) G₂ 8 सो (for च) B (except B₃) Dn
D₁ 8-10 अहमेत (B₄ D₁ 5 8 न) हि गदया, M अहमेतेन
(M₈ वैन) गदया (for the prior half) D₂ आहवे (for
उत्सहे) — (L 2) D₁ सतु (for सर्वे) D₁ सर्वे, G₂
तस्य (for सन्तु)]

18 ^b) G₁ शक्ति (for -शस्त्र) D₈ 4 11 अपि (for
युधि) —^c) D₈ वारयेयं (for योध^a) B D (except
D₂ 8 11) कृष्ण (for हृष्ट) —^d) Ś₁ K₁ किमुतैक;
D₈ किमु नाथ — After 18, D₄ ins an addl.
colophon.

C. 9 1910
B. 9 33 23
K. 9 33 22

हृष्टः संपूजयामास वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १९
त्वामाश्रित्य महाबाहो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
निहतारिः स्वक्रां दीप्तां श्रियं प्राप्तो न संशयः ॥ २०
त्वया विनिहताः सर्वे धृतराष्ट्रसुता रणे ।
राजानो राजपुत्राश्च नागाश्च विनिपातिताः ॥ २१
कलिङ्गा मागधाः प्राच्या गान्धाराः कुरुवस्तथा ।
त्वामासाद्य महायुद्धे निहताः पाण्डुनन्दन ॥ २२
हत्वा दुर्योधनं चापि प्रयच्छोर्वी ससागराम् ।
धर्मराजाय कौन्तेय यथा विष्णुः शचीपतेः ॥ २३
त्वां च प्राप्य रणे पापो धार्तराष्ट्रो विनश्यति ।

त्वमस्य सक्थिनी भङ्गत्वा प्रतिज्ञां पागयिष्यमि २४
यत्नेन तु मदा पार्थ योद्धव्यो धृतराष्ट्रजः ।
कृती च वलमंश्च युद्धशौण्डि नित्यदा ॥ २५
ततस्तु सात्यकी राजन्पूजयामास पाण्डवम् ।
विविधाभिश्च तं शग्भिः पूजयामास माधवः ॥ २६
पाञ्चालाः पाण्डवेनाथ धर्मराजपुत्रेण गमाः ।
तद्वचो भीमसेनस्य सर्वे एवाभ्यपूजयन् ॥ २७
ततो भीमवलो भीमो युधिष्ठिरमथाब्रवीत् ।
सृज्यैः सह तिष्ठन्तं तपन्तमिह भाररुम् ॥ २८
अहमेतेन संगम्य संगुणे योदुमुत्सहे ।

19 M1 om the ref After the ref, B1 (lines 1-7 only) Dn Ds ins a passage given in App I (No 2) —^a) Ś1 K1 B1 सभापमाणस्, K2 'मान, Dn Ds 'माणे, D1 सजल्पमानं (for सभापमाणं), D1 त (for तु) S त तथा भापमाण (M1 वासुदेव) स्तु —^b) M1 भापमाण (for वासुदेवो) — B1 om 19^{cd} —^c) Ś1 K1-s D1 सहृष्ट, B1 कृष्ण स (for हृष्ट स)

20 Before 20, T1 & G1 s ins श्रीभगवान्, M1 & वासुदेव —^a) T1 & M आसाद्य (for आश्रित्य) Ds महाराज (for 'बाहो) —^b) T1 तु ता (for स्वका) —^c) Ś1 Dn G1 प्राप्ता S (except M1) श्रियं प्रा (T1 'यमा) श्रित्यसंशय (T1 G1 M1-s 'य)

21 ^a) K1 [अ]पि (for वि) —^b) D1 & T2 धार्तराष्ट्र (for धृष्ट) Ś1 K1 वने, D2 [अ]धुना (for रणे)

22 ^a) Dn T1 M1 कलिं (T2 'लिं) ग, D2 & M1 कलिं (D2 'लिं) गा, T2 कलिं गा M1 मगधा —^b) K1 Ds आश्रित्य (for आसाद्य) M1 युद्धे (for युद्धे) Ds त्वया च निहत्वा युद्धे —^c) Ds नन्दन (for नन्दन)

23 ^a) G1 सुयोधन —^b) Ś1 K1-s धर्मराजस्य. —^c) D1 शचीपति D2 प्रयच्छ त्व सुवचसे, S सशैल वनकानना (M1-s 'का)

24 ^a) K1 त्वा T1 & तु प्राप्य, M1 प्राप्य स (for च प्राप्य) K1 D2 पार्थ, Ds पार्थो (sic) (for पापो) —^b) D1 & S विनश्यति (for विनश्यति) —^c) T2 अथ (for अथ) K1 D2 & सक्थिनी, K2 & सक्थि (K1 'क्ति) नी; B1 & D1 शक्थि (D1 'क्ति) नी (for सक्थिनी) M1 भित्वा T1 & G1 & स्वमय युधि त हत्वा

(G1 संशय) —^a) K1 B Dn D1 s 1-10 T1 G1 s पाल (D2 'ळ) विषयमि D2 11 प्रतिज्ञापारमेयमि

25 ^a) Ds प्रयत्य (for यत्नेन) S हि त्वया (T1 G1 सदा) (for तु सदा) —^b) B1 सुकृती (for इती च) D1 [अ]पि (for [अ]र) B. नित्यदा, Ds सर्वदा, Dn वीर्यवान् (for नित्यदा) S इती च युद्धशौण्डि यत्वा श्रपि (T1 & M 'श्रव) पार्थिव — After 25, B1 ins lines 8-38 of the passage given in App I (No 2)

26 B1 om 26-28 M1 om 26^a-27^b Before 26, M1-s ins संजय —^a) K1 च (for तु) T1 & पाठव (for सात्यकी) D2 ततस्तु सर्वे राजान —^b) K2 पूजयामास, D2 पूजयतश्च (for 'यामास) T1 & केशव (for पाण्डवम्) — B1 Dn D1 s-10 om 26^{cd} —^c) G2 विजयाभिद् (sic) (for विविधा) T1 & विविधा भरणस्त्रग्भिद् —^d) D2 पूजयामासु पाठवा (sic), S (M1 om) भीमसेनं जने (G2 नरे) धर (G1 'र, M1 & 'र)

27 B1 om 27, M1 om 27^{ab} (for both, cf v 1 26) —^a) K1 D2 & पञ्चाला —^b) D2 ये च राजन्, M1 धर्ममज (for धर्मराज) —^c) D2 [अ]भिपूजयन्, T2 एष (for [अ]भ्यपू)

28 B1 om 28 (cf v 1 26) —^a) K1 & तत्र, G1 & तदा (for ततो) —^b) D2 & 11 अभापत (for अयात्रवीत्) —^c) K1 सजय

29 Before 29, T1 & G1 s ins भीम —^a) Dn1 एवेह, T1 & G1 & एकेन, G2 एकश्च (for एतेन) K1 अहमेकेन तेन संगम्य (hypermetric) —^b) D1 11 मा मय, D1 0 ममैष, T1 & G एष मां (by transp)

न हि शक्तो रणे जेतुं मामेव पुरुषाधमः ॥ २९
 अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि निहितं हृदये भृशम् ।
 सुयोधने धार्तराष्ट्रे खाण्डवेऽग्निमिवाजुनः ॥ ३०
 शल्यमद्योद्धरिष्यामि तव पाण्डव हृच्छयम् ।
 निहत्य गदया पापमद्य राजन्सुखी भव ॥ ३१
 अद्य कीर्तिमयीं मालां प्रतिमोक्ष्ये तवानघ ।
 प्राणाञ्छ्रियं च राज्यं च मोक्ष्यतेऽद्य सुयोधनः ॥ ३२
 राजा च धृतराष्ट्रोऽद्य श्रुत्वा पुत्रं मया हतम् ।
 स्मरिष्यत्यशुभं कर्म यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥ ३३

इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठो गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
 उदतिष्ठत युद्धाय शक्रो धृत्रमिवाह्वयन् ॥ ३४
 तमेकाकिनमासाद्य धार्तराष्ट्रं महाबलम् ।
 निर्युथमिव मातङ्गं समहृष्यन्त पाण्डवाः ॥ ३५
 तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृङ्गिणम् ।
 भीमसेनस्तदा राजन्दुर्योधनमथाव्रवीत् ॥ ३६
 राज्ञापि धृतराष्ट्रेण त्वया चास्मासु यत्कृतम् ।
 स्मर तदुष्कृतं कर्म यद्वृत्तं वारणावते ॥ ३७
 द्रौपदी च परिक्रिष्टा सभामध्ये रजस्वला ।

C 9 1931
B 9 33 4
K 9 33 4

30 D₁ reads 30^b-31^a on marg —^b) K₈ D₂ s s 11 M₁ s निहत, T₈ निहते, C₈ निहितं (as in text) T₁ s s हृच्छयं, T₂ M हृच्छय, G₁ s हृदय (for हृदये) D_n D₁ s चिर, T₈ ध्रुव, G₈ मम (for मृदम्) —^a) G₂ दुर्योधने (for सुयो^a) D_{n1} परि-
 क्रोधात्, D₂ धार्तराष्ट्र, D_{n1} राष्ट्राराष्ट्रे (sic) (for धार्त^a) —^a) K₂ D₂ पाण्डवे

31 D₁ reads 31^a on marg —^a) D₂ हरिष्यामि (for [हृ]दरि^a) —^b) T₈ पार्थिव (for पाण्डव) D₈ S हृदयं (for हृच्छयम्) —^a) D₁ निहन्मि (for 'ह्य') D_{n1} निहत्य धार्तराष्ट्र त्वम्, T₈ s G निहते गदया पापे —^a) D₂ सद्यो (for अद्य) B₈ M₁ सुयोधन, D₂ सुपी सव

32 ^a) D₂ माळा —^b) T₂ प्रतिमोक्ष्य, M 'मोक्ष्ये (for 'मोक्ष्ये) —^a) Ś₁ K₁-3 श्रेयश्, D_n प्रिय (for प्रिय) D₁ s राष्ट्र (for राज्य) —^a) M स (for सद्य)

33 ^a) S (except T₁ G₁) तु (for च) D_{n1} राष्ट्राराष्ट्रे (sic) (for घृत्^a) K₈ [s]न्य, D₂ [s]सौ, D₄ तु (for सद्य) —^b) S निपातित (for मया हतम्) —^a) M संस्मरति (for स्मरिष्यति) T₈ स्वय, T₄ G₂ भय (for [अ]शुभं) —^a) D₂ यत् (for तत्)

34 Before 34, M ins संजय —^b) D₂ आदाय (for उद्यम्य) T₁ s s G₂ M भारत (for वीर्यवान्) —^a) D₂-1, 11 S अवा (D₂ 11 T₁ 2 'या-', G₂ 'व') तिष्ठत (for उट^a) —^a) K₄ D₁ 7 10 T₁ s G₁ s M₂ s [आ]ह्वयत् —After 34, K₁ s B D (except D_{n1}, D₂ marg) ins

204* तदाह्वानममृत्युर्न्यै तव पुत्रोऽतिवीर्यवान् ।

प्रत्युपस्थित एवाशु मत्तो मत्तमिव द्विपम् ।
 गदाहस्त तव सुत युद्धाय समुपस्थितम् ।
 ददशु पाण्डवा सर्वे कैलासमिव शृङ्गिणम् ।

[(L 1) K₈ अमृत्युर्न्यै — (L 2) D₁ मद्ये मत्त (for मत्तो मत्तम्) — K₁ om lines 3-4 — (L 4) post half = 36^b K₈ B₁ D₂ s कैलासम्, D₂ वैजानम् K₈ शृङ्गिण यथा (for इव शृङ्गिणम्)]
 — B₈ cont 205*

35 D₁ s om (hapl.) 35^a-36^b —^a) Ś₁ D₂ 11 नियूयम्, B₁-3 D_n D₅-7 9 10 वियूयम्, T₈ निर्योहम्, T₄ G₈ निर्योहम्, G₁ निर्यूहम्, G₂ M₂ निर्यूहम् (for 'यम्) —^a) G₈ समहृष्यत (for 'हृष्यन्त) D_{n1} T₄ G₂ M₈ समहृष्य (G₂ नद्य) त पाण्डव — B₂ D₂ s (marg) 4-7 9 10 ins after 35 B₈ cont after 204*

205* न संभ्रमो न च भय न च ग्लानिर्न च व्यथा ।
 आसीदुर्योधनस्यापि स्थित सिंह इवाहवे ।

[(L 1) D₈ संभ्रतो (for संभ्रमो) D₈ ग्लानिर्भय (for 'न च) — (L 2) D₈ स्यै (for सिंह)]

36 D₁ s om 36^a (cf. v 1 35) —^a) D₄ om from समुद्यत up to शकुने (in 38^a) B₂ s D_n D₅-7 9 10 T₁ समुद्यत- (for तयु^a) —^b) B₁ s s D₈ s s. 11 कैलाशम्, D₂ कैलासम् K₈ शृङ्गिण —^a) B₄ D₈ T₂ s G₁ s M₁ तथा (for तदा) —^a) Ś₁ K₁ 2 सुयोधनम्

37 D₁ om 37 (cf. v 1 36) Before 37, T₈ s G ins भीम —^a) G₈ राष्ट्राच्च (for राजा) K₄ D₂ हि, S च (for [अ]पि) —^b) D_{n1} [अ]स्मासु च (by transp) —^a) K₄ D₁ स्मरत् (for स्मर) D₂ त्व

C 9 1932
B 9 33 44
K 9 33. 44

धृते यद्विजितो राजा शकुनेर्धुद्विनिश्चयात् ॥ ३८
यानि चान्यानि दुष्टात्मन्पापानि कृतवानसि ।
अनागःसु च पार्थेषु तस्य पश्य महत्फलम् ॥ ३९
त्वत्कृते निहतः शेते शरतल्पे महायशाः ।
गाङ्गेयो भरतश्रेष्ठः सर्वेषां नः पितामहः ॥ ४०
हतो द्रोणश्च कर्णश्च हतः शल्यः प्रतापवान् ।
वैरस्य चादिकर्तासौ शकुनिर्निहतो युधि ॥ ४१
आतरस्ते हताः शूराः पुत्राश्च सहसैनिकाः ।
राजानश्च हताः शूराः समरेष्वनिवर्तिनः ॥ ४२
एते चान्ये च निहता बहवः क्षत्रियर्षभाः ।

प्रातिकामी तथा पापो द्रौपद्याः क्लेशकृद्दतः ॥ ४३
अवशिष्टस्त्वमेवैकः कुलघ्नोऽधमपूरुषः ।
त्वामप्यद्य हनिष्यामि गदया नात्र संशयः ॥ ४४
अद्य तेऽहं रणे दर्पं सर्वं नाशयिता नृप ।
राज्याशां विपुलां राजन्पाण्डवेषु च दुष्कृतम् ॥ ४५
दुर्योधन उवाच ।
किं कथितेन बहुधा युध्यस्वाद्य मया सह ।
अद्य तेऽहं विनेष्यामि युद्धश्रद्धां वृकोदर ॥ ४६
किं न पश्यसि मां पाप गदायुद्धे व्यवस्थितम् ।
हिमवच्छिखराकारां प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ ४७

(for तद्) Ks D10 Ts दुष्कर, Bz स्वं कृत (for दु-
कृत) —^d) Ś1 K1 ३ कृत, Ks B1 Ds-7 १ 10 मूर्त,
Ds वृत्त, T4 G2 युक्त (for वृत्त) B4 यत्कृतं पाप
कर्माणा

38 Ds om up to शकुने (cf v l 36) Ks om
38^a-44^b —^a) T2 सु (for च) Kumbh ed परा
मृष्टा (for परिहृष्टा) —^b) Ds रजस्वला —^c) Ds
Ts द्यूतेन, D11 T1 ३ G1 ३ द्यूते च, T4 विरले (sic)
(for द्यूते यद्) Ś1 K1 निजितो, T G वचितो (for
विजितो) D11 Ds Gs राजन् (for राजा) M1 ३ द्यूते
यदि जितो राजा —^d) S लाघवात् (for -निश्चयात्)

39 Ks om 39 (of v l 38) —^a) Ds दुष्टानि,
Ds 11 Ms दुष्टात्मा (for 'शमन्') —^b) Ts तथा, T4
G1 ३ तदा (for क्षति) —^c) Ms corrupt. T1 ३
पार्थेषु यत्कृत त्वागस्, Ts ४ G M1 ३ ४ पुरा पार्थैवनाग-
सु —^d) D11 Ms-4 तेषां (for तस्य) D12 Ds Ts
महाफल, Ds महत्फल

40 Ks om 40 (of v l 38) —^a) Ds 11 यत्
(for त्वत्) —^b) Ds 11 महामना (for 'यदा')
—^c) Ds om. from गाङ्गेयो up to शल्य (in 41^b)
Ks Ms भरतश्रेष्ठ —^d) Bz हि (for न)

41 Ks om 41 (of v l 38) Ds om up to शल्य
(cf. v l 40) —^a) B1 Gs M1 ३ ततो (for हतो)
—^b) Ms शल (sic) (for हत) S च वीर्यवान् (for
प्रताप) —^c) Ś1 K1 ३ वैशमं (for वैरस्य) Ś1 K
(Ks om) [अ]पि (for [आ]दि) T1 ३ G M वैराग्येरादिकर्ता
च, Ts वैवेहाश्च त्रिगर्ताश्च —^d) Ds-10 रणे (for युधि)
S शकुनिर्विनिपा (G2 M 'श्च निपा ; Gs 'युधि पा) तित

42 Ks om 42 (cf v l 38) —^a) Ds च, Gs
नि (for ते) —^b) Ś1 Ks D1 T4 Gs ३ om (hapl.)
42^b K1 om 42^b —^b) D10 मपुत्रा, D11 पुत्रास्तु
(for 'श्च) Ts G1 तव (for सह) —^c) T2 om 42^c
—^d) Ds शूद्रा (for शूरा) —^e) T1 सर्वे युद्धाभिन
दिन

43 Ks om. 43 (cf. v l 38) —^a) D11 अन्ये (for
एते) Ds S (except M1) transp निहता and बहव
Ds बहव (for निहता) Ds क्षत्रिया (for बहव)
Bs Dn क्षत्रिया युधि Ds क्षत्रिया निहता रणे (for 43^b)
—^c) Ds प्रातिकामी, Ds ३ प्रीति, T1 प्रातिकामी (for
'कामी) D1 हत, T4 तदा, M1 तत (for तथा)
K4 Ds Gs कामो (sic) (for पापो) —^d) D1 T4
-कृतम्, Ts Gs M1 -कृतम् (for -कृद्दत)

44 Ks om 44^a (cf. v l 38) —^b) Ds कुलघ्नो
Ts यम, T4 Ms ४ [s]धर्म- (for स्वम) —^c)
D2 एवाद्य, D11 अद्य नि- (for अप्यद्य) Ds गमिष्यामि,
M1 वधि (for हनि')

45 ^a) Ks T2 ह (for श्च) —^c) Ds विफला,
Ts विपुला Ks चैव, T1 २ ४ G1 ३ Ms-4 चापि, M1
पाप (for राजन्) Ts राज्याश्च विपुलाश्चापि (sic) —^d)
Bs सु, Ms-4 तु (for च) S (except Ts) दुष्टा
(for दुष्कृतम्)

46 After the ref, Bz ins 206^a —^a) K4 T
G1 ३ Ms कथ्यनेन (for कथितेन) B D (except Ds
३ 11) Ts ४ G1 ३ Ms ४ बहुना (for 'धा) Gs बहुना किं
प्रलापेन —^b) Ks om. युध्य —^c) Ds transp ते
and श्व T2 हनिष्यामि (for विने').

गदिनं कोऽद्य मां पाप जेतुमुत्सहते रिपुः ।
 न्यायतो युध्यमानस्य देवेष्वपि पुरंदरः ॥ ४८
 मा वृथा गर्ज कौन्तेय शारदाभ्रमिवाजलम् ।
 दर्शयस्व बलं युद्धे यावत्तत्तेऽद्य विद्यते ॥ ४९
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पाञ्चालाः सहसृज्जयाः ।

सर्वे संपूजयामासुस्तद्वचो विजिगीषवः ॥ ५०
 तं मत्तमिव मातङ्गं तलशब्देन मानवाः ।
 भूयः संहर्षयामासु राजन्दुर्योधनं नृपम् ॥ ५१
 बृंहन्ति कुञ्जरास्तत्र हया हेपन्ति चासकृत् ।
 शस्त्राणि संप्रीड्यन्ते पाण्डवाना जयैषिणाम् ॥ ५२

C 9 1946
B 9 33 58
K 9 33 58

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

47 ^a) B₁ ३ नु (for न) K₁ M मा (for मा)
 B₁ S पार्थ (for पाप) — ^b) D₁ S गत्रापाणि (D₁ इत्त)-
 मवस्थित — D₁ reads 47^{cd} twice — ^c) K₂ ३ D₁
 ३ ॥ T₈ M₁ हिमवच्छिखराकार, D₈ ३ (both times)
 'पराकारा

48 ^a) B₁ मे, M₁ मा (for मा) K₁ D₂ S पार्थ, D₈
 युद्धे (for पाप) — ^b) K₁ B (except B₃) D₈-7 ३ ३
 ह्यम्, D₂ T₈ G₂ योद्धुम् (for जेतुम्) S₁ K₁ ३ G₈
 M₂ ३ रिपु — ^c) D₁₁ युध्यमानस्तु, S (except G₈)
 'मानश्च (for 'मानस्य) — ^d) T₈ इव (for अपि) B₄
 G₈ पुरंदर — B₅ D_n D₈ ins after 48 B₂ after
 the ref. before 46

206* यदेतत्कथितं पूर्वं मदीयं दुर्विचेष्टितम् ।
 सर्वं तच्च च मे किञ्चिच्छङ्कितं कर्तुमेव हि ।
 अरण्ये चापि वसतिं दास्य च परवेदमसु ।
 तथा रूपविपर्यासमकरिष्यमहं बलात् ।
 हताश्च बान्धवास्तुभ्यं क्षयस्तुल्योऽप्यमावयो । [5]
 पवनं संप्रति तु मे यदि नाम भवेद्युधि ।
 तदतिश्लाघ्यमेव स्यात्कालो वा तत्र कारणम् ।
 अद्यापि हि न मे जेता धर्मेणास्ति रणाजिरे ।
 छद्मना यदि जेष्यधमकीर्तिं स्यात्यति ध्रुवम् ।
 अधर्म्या वायशस्या च पश्चात्तपस्यस्य वै ध्रुवम् । [10]

[(L 3) B₂ अरण्यवाम- (for 'गवे चापि) — (L 4)
 B₂ ३ कारितास्तु मया बलात् (for the post. half) — (L
 5) B₂ कृताश्च (for हताश्च) — (L 6) B₂ पतित (for
 पतन) B₂ न (for तु) — (L 7) B₂ पदवे (sic)
 (for तदति) — (L 8) B₂ ३ transp हि and न
 D_{n1} भवद् (sic) (for जेता) — (L 9) B₂ ३ D_{n2}
 वा वि (for यदि) B₂ ३ कीर्तिं स्यात्यति वा (B₅ वो) ह्य
 (B₂ सुवि) (for the post. half) — (L 10) B₂ ३ च

(for वा) D_{n2} प्राप्तयथ (for तत्पयथ)]

49 Before 49, K₁ ins दुर्योधन — ^a) T₂ राज्यं
 S₁ K B₁ ३ D₂-1, ॥ मा गर्ज कौन्तेय वृथा — ^b) S₁ K₁
 M₁ शरदभ्रम् T G M₂-4 शा (T₂ ३ श) रदाभ्र इवाफ-
 (T₂ ३ G₂ ज, T₈ 'च, G₁ ३ छल — ^c) M₂-4
 दर्शय त्व — ^d) B₄ स्वय्यद्य, D_n तेद्यापि, D₁ ते
 युधि, M ते (M₂ त्व) द्येह (for तत्तेऽद्य) S₁ K₁-३
 वण्य (K₂ 'त्य) ते, B₈ D₂ वर्तते T₁ ३ ३ G यावन्ना-
 सून्नि (T₂ 'खं नि) हन्ति ते, T₈ क्षामिनिहन्त्यसे

50 Before 50, S (except M₈) ins संजय — ^b)
 B D_n D₁ ३-१० पाण्डवा, D₂ पाचाळा (for पाञ्चाला)
 D₁ सजयै, D₈ सजया — ^d) D₈ ता वाचो (for
 तद्वचो)

51 D_n om 51^{ab} — ^a) B₁-३ D₁ ३-१० G₈ उन्म-
 त्तम्, D₂ मातगम् (for त मत्तम्) — ^b) D₂ T₂ तल,
 T₈ जय- (for तल-) K₂ D₂ ॥ मानव, S पार्थिवा
 (for मानवा) — ^c) T₄ तदा (for भूय) D_{n2}
 D₂ सपूजयामासु (D₂ 'त), D₁₁ सहर्षयामास — ^d)
 K₂ D₈ राजा (for राजन्) T₈ दुर्योधनो D₂ S द्विप,
 D₈ नृप, D₁ नृप (for नृपम्)

52 ^a) D_{n1} ब्यूहति (for बृहन्ति) S राजन् (for
 तत्र) — G₈ om (hapl) from 52^b up to 9 33 1^a
 — ^b) B₂ D₁ ३ ३ ह्येति — ^c) S₁ K₁ ३ संप्रदीयते (K₈
 'त), D₂ १० दीप्यत, D₄ समदीप्यत, T₈ सप्रद्वश्यते,
 M₈ 'दीयते (for दीप्यन्ते) — ^d) S (G₈ om) यदा-
 स्त्रिना (for जयैषिणाम्)

Colophon om in G₈. — Sub-parvan K₁ गदा,
 K₁ D₂ M₁ ३ ३ गदायुद्ध, Kumbh. ed. हृदप्रवेश
 — Adhy name S₁ K₁-३ भीमदुर्योधनगर्जन, D₂ Bom.
 Cal ed भीमसेन (D₂ भीम) दुर्योधनसवादः, T₁ ३ वायुद्ध;

३३

C 9 1947
B 9 34 1
K 9 34 1

संजय उवाच ।

तस्मिन् युद्धे महाराज संप्रवृत्ते सुदारुणे ।

उपविष्टेषु सर्वेषु पाण्डवेषु महात्मसु ॥ १

ततस्तालध्वजो रामस्तयोर्युद्धे उपस्थिते ।

श्रुत्वा तच्छिष्ययो राजन्नाजगाम हलायुधः ॥ २

तं दृष्ट्वा परमप्रीताः पूजयित्वा नराधिपाः ।

शिष्ययोः कौशलं युद्धे पश्य रामेति चाब्रुवन् ॥ ३

अब्रवीच्च तदा रामो दृष्ट्वा कृष्णं च पाण्डवम् ।

दुर्योधनं च कौरव्यं गदापाणिमवस्थितम् ॥ ४

चत्वारिंशदहान्यथ द्वे च मे निःसृतस्य वै ।

पुण्येण संप्रयातोऽस्मि श्रमणे पुनरागतः ।

शिष्ययोर्गदायुद्धं द्रष्टुकामोऽस्मि माधव ॥ ५

ततो युधिष्ठिरो राजा परिष्वज्य हलायुधम् ।

स्वागतं कुशलं चास्मै पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥ ६

Ms 4 भीमविक्रथनं — Adhy no (figures, words or both) B: Dn Ds 4, B: Ds 33, Ds 5, S (Gs om) 34 — Sloka no Dn 78, Ds 56, Ds 81, Dn 53

33

1 Gs om 1^a (cf v 1 9 32 52) —^a) Dn1 यस्मिन् (for त') —^b) B: Dn Ds 2 : 7-10 T: Gs सुसवृत्ते, Dn सवृत्ते (submetric) (for सप्रवृत्ते) T: भयानके, T: G M भयावहे (for सुदारुणे) —^c) D: दपाविष्टेषु —^d) Ks om (hapl) पाण्डवेषु

2 Gs reads 2nd twice —^a) Ds क्षमस् (sic) (for तत्स) Ks तल, Ds T: ताल Ds नाम, T: M: राजस् (for रामस्) T: Gs (first time) तत्सत्र (T: 'लो धेरे' महाराज —^b) Ks ततो (for तयोर्) Ks Ds 11 T: 2 तयोर्युद्धमुपस्थित (Ks Ds 'ते' —^c) Ds 6 Ms तु, Dn स्व (for तत्) S युद्धम् (for राजन्) B: यदच्छत्रैवाजगाम —^d) B: वनमाली (for आजगाम) Ks Ms महायुध, T: 4 G M: महाबल (for हलायुध) — After 2, the sequence in Ms is as follows 6-9, 11-15, 10th, 3rd, 10th 3rd, 4-5

3 For the sequence in Ms, of v 1 2 Ms om 3rd —^b) Ks Ds जनाधिप (Ds 'पा'), Dn नरा **, T: 2 महाबला (T: 'लं'), Gs च पार्थिवा (for नराधिपा) B: 2 Dn Ds 2 : 6-10 पाण्डवा सहकेशवा — After 3rd, Ks B (except B:) D (except Dn, Ds marg) ins.

207* उपगम्योपसगृह्य विधिवत्प्रत्यपूजयन् ।
पूजयित्वा ततः पश्चादिदं वचनमब्रुवन् ।

[(L 1) B: पयपूजयन्, Ds प्रति (for प्रत्य')]
—^c) Ds कौशल —^d) T: पश्यताम्, M: दृश्यताम् (for पश्य राम) M: दृष्ट (for दृष्टि) B: Dn Ds 2-10 पार्थिव (Dn 'व'), B: ते नृपा (for चाब्रुवन्)

4 For the sequence in Ms, cf v 1 2 —^b) S: Ks दृष्ट (for दृष्टि) Ks B D (except Ds) T: Gs M स- (for च) —^c) Ds कैथिय, Dn कौरव्य (for 'व्य') —^d) Ds भयान्यित

5 For the sequence in Ms, cf v 1 2 Before 5, S (except M:) ins राम —^a) T: G Ms 1 दिनानि, M: रवहानि (for रव') —^b) S [अ] न्ये (for मे) Ks T: 2 निःसृतस्य, Ds प्रस्थि (for निःसृ') S मे (for वै) —^c) Ds पुण्येन Ds संप्राप्तो (submetric) (for संप्रयातो) Ds वै (for स्मि) —^d) T: श्रवणेन समागत —^e) Ks पाण्डव (for माधव) — After 5, Ks B (except B:) D (except Ds 11, Ds marg) ins

208* ततस्तदा गदाहस्तौ दुर्योधनदूकोदरी ।
युद्धभूमिगतौ धीराधुमावेव विरेजतु ।

[(L 2) Ks B (except B:) Ds 7 10 युद्धभूमि Dn अधि (for एव) Ks B: 2 Ds 8 रराजतु, B: [अ] न्यन-दत्त (for विरेजतु)]

6 For the sequence in Ms, cf v 1 2 Before 6, M: ins सजय Ms reads 6th after 7th —^a) Dn राम (for राजा) —^b) Dn गदायुधं (for हला') — Ds om (hapl.) 6th-7th —^c) M: कौशल —^d) Ds यथोदय; Ds यथा तथा, Dn यथाविधि (for 'तथम्').

कृष्णो चापि महेश्वामात्रमिवाद्य हलायुधम् ।
 मन्वजाते परिप्रीता प्रियमाणो यशस्विना ॥ ७
 माद्रीपुत्रो तथा शूरो द्रौपद्याः पञ्च चान्मजाः ।
 अमिवाद्य न्विता राजत्रौहिणेयं महाबलम् ॥ ८
 भीममेनोऽय बलवान्पुत्रस्तव जनाधिप ।
 तथैव चोत्तमगदो पूजयामामतुर्गुल्मम् ॥ ९
 श्यामनेन च ते तत्र प्रतिपूज्य पुनः पुनः ।
 पश्य युद्धं सदापादो इति ते राममबुधम् ।
 एतमूर्चमहान्मानं रोहिणेय नराधिपाः ॥ १०

परिपूज्य तदा रामः पाण्डवान्सृजयानपि ।
 अपृच्छत्कुशलं सर्वान्पाण्डवांश्चामितौजसः ।
 तथैव ते समासाद्य पप्रच्छत्समनामयम् ॥ ११
 प्रत्यम्यर्च्य हली सर्वान्धत्रियांश्च महामनाः ।
 कृत्वा कुशलसंप्रुक्तां संविदं च यथावयः ॥ १२
 जनार्दनं मात्यकिं च प्रेम्णा म परिपस्वजे ।
 मूर्ध्नि चैतावुपाधाय कुशलं पर्यपृच्छत् ॥ १३
 तौ चैनं विधिवद्वाजन्पूजयामामतुर्गुल्मम् ।
 ब्रह्माणभिर देवेशमिन्द्रोपेन्द्रौ मुदा युतौ ॥ १४

C 9 1964
B 9 24 16
K 9 34 16

7 For the sequence in M₁, cf v 1 2 D^o om 7st (cf v 1 6) —^a) ६: K₁ B^o D₁ 2-3 क्षपि (for चापि) —^b) M^o न्यायुधं (for हलायुधम्) — After 7th, M₂ reads 6th —^c) D₁ 2 T G M₁ 2-4 पर (for पर्ण) ६: K₁ 2 G श्री (G श्री) १ T₁ 2 प्रीत्या (for प्रीता) M^o न्यायने परमप्रीता —^d) ६: K₁ 2 B D₂ T₁ G₁ प्रीयमाना (६: K₁ नौ) D M₁ प्रियमाण, T₁ नाना (for नाना) D₁ 11 गताम्विन, M₁ हलायुध (for यशस्विना)

8 For the sequence in M₁, cf v 1 2 —^a) D T₁ दया (for दया) G₂ वीरा (for दूरा) —^d) K₁ 2 रौहिणीय D^o महायुधं D₁ प्रणामनयन (sic)

9 For the sequence in M₁, cf v 1 2 T₁ om 9-10 —^a) D₂ T₁ 2 G₁ 2 [5]पि D₁ 11 च (for अथ) —^b) ६: K₁ 2 ते च (for तत्र) ६: K₁ 2 D₁ 11 ननायिष (T₁ om) पुत्रश्च तत्र नाय —^c) T₁ नौ लोभ (for तथैव च) T^o नौ तयोद्योगार्थं (sub-metric) —^d) D₂ यत्, D₁ गुरु (for यत्तम्) T₁ 2 G₁ 2 M₁ पूजयता हलायुधं — For 9th, G₂ subst

200^a क्षमिवाद्य तानां गु मन्वजाते हलायुधम् ।

10 For the sequence in M₁, cf v 1 2 T₁ om 10 (cf v 1 9) —^a) M₂ 2 उच्य (for च ते) —^b) K₂ 2 पादियमा D₂ प्रिययुज्य (for पूज्य) P₁ 2 नराधिया, D₁ 2 11 समवन (for पुन पुन) —^c) M₁ महायुधोद् —^d) D₂ 2 11 इति राममया युधम् — G₂ om 10th —^e) D₁ 11 वनम्, M₁ पाचम् (for पयम्) D^o महामाना (sic) (for न) —^f) K₁ रौहिणीय K^o 4 D₁ 2 T₁ नराधिय, D₁ महा यत्, D₂ जनाधिप; T₁ 2 G₁ 2 महायया (T₁ थ) (for

नराधिपा)

11 For the sequence in M₂, cf v 1 2 —^a) K₂ 2 D₂ तया (for तदा) —^b) K₁ D₂ तया (for क्षपि) B₁ D पात्रानपि मृ (D₂ नमहम्) जयान् —^c) D हृशळ D कुमल T₁ चापि (for सदान्) — T₂ om (hapl) 11th-12th —^d) K₂ 4 B D (except D₂) पाधिपा (for पाण्ड) K₂ T₁ क्षमितौजस —^e) G^o लपृच्छत्, G₂ पृच्छतस् (for पप्रच्छत्)

12 For the sequence in M₂, cf v 1 2 T₂ om 12th (cf v 1 11) —^a) D₂ इत्यम्यर्च्य, D₂ 11 प्रत्याप्याय्य (D₁ थ), D₂ प्रत्यागृह्य, D₂ प्रत्याम्यर्च्य, T₁ तान्प्रत्यर्च्य (for प्रत्यम्यर्च्य) D^o हली, D₂ M₁ यली, T₂ हरि, G₂ हरे (for हली) —^b) K₄ महा यत्, B D₁ D₂ 2 6-10 T₂ रमन, D₂ यशा, T₂ 4 G^o रयान (for रमना) M₁ क्षत्रियान्धत्रिययपम —^c) M₂ युया (for हृया) D₁ 2 11 मयुक्त (D₁ कान), S मप्रभ (for मयुक्ता) —^d) D₁ सगान्, T₁ 2 मधिपाश्च, T₂ मरिदश, G₂ न्यपीदंश्च (for मविद) D₂ यथावय, M₂ 2 न्वयं (for वय)

13 For the sequence in M₂, cf v 1 2 —^a) K₁ D₂ च, S (except T₁) सं (for स) B₂ D₂ 2 11 परिमन्वजे —^c) D₂ 11 [प]नम्, D₂ [ह]माव्, D₂ 2 [प]वम्, D₂ T₁ [प]तान, T₁ 2 [प]नाव् (for [प]ताव्)

14 For the sequence in M₂, cf v 1 2 —^a) K₂ चैतौ, K₂ B₂ चैत, B₂ चैव, D₂ पुन; D₁ 2 च त, G₁ 2 चैव (for चैन) D₁ 11 राजा (for राजन्) —^b) D₁ 2 प्रहणाम् D₁ 2 क्षपि (for हव) D₂ 11 देवेश. —^d) K₂ D₂ युतं; B₂ D₂ 2 9, 10 M₁ 2

C 9 1954
D 9 34 16
K 9 34 17

ततोऽब्रवीद्वर्मसुतो रौहिणेयमरिन्दमम् ।
इदं आत्रोर्महायुद्धं पश्य रामेति भारत ॥ १५
तेषां मध्ये महाबाहुः श्रीमान्केशवपूर्वजः ।
न्यविशत्परमप्रीतः पूज्यमानो महारथैः ॥ १६

स यमो राजमध्यस्थो नीलनागाः गिरिव्रजः ।
दिवीप नक्षत्रगणैः परिकीर्णो निशाचरः ॥ १७
ततस्तयोः संनिपातस्तुमुलो लोमहर्षणः ।
आसीदन्तक्रो गजन्तैरस्य तत्र पुत्रयोः ॥ १८

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

३४

जनमेजय उवाच ।
पूर्वमेव यदा रामस्तस्मिन्पुद्ग उपस्थिते ।
आमन्त्र्य केशवं यातो वृष्णिभिः सहितः प्रभुः ॥ १
साहाय्यं धार्तराष्ट्रस्य न च कर्तास्मि केशव ।

न चैव पाण्डुपुत्राणां गमिष्यामि यथागतम् ॥ २
एवमुक्त्वा तदा रामो यातः शत्रुनिर्हरणः ।
तस्य चागमनं भूयो ब्रह्मन्शंसितुमर्हामि ॥ ३
आग्याहि मे विस्तरतः त्वं राम उपस्थितः ।

[अ]न्वितौ (for युतौ)

15 For the sequence in Ms., cf v 1 2 —^a)
T₂ तत्र (for ततो) —^b) K₁ रौहिणीयम् S₁ K₁ :
D₂ अरिन्दम, D_n अवस्थिते, D₂ अरिन्दम (for 'मम्')
—^c) B₂ गदा; D₂ महद् (for महा)

16 —^a) T₂ महाबाहो —^c) D₁ om from न्यविशत्
up to अक्रिया (in 9 34 8^c) K₂ D_n न्यवसत्, B₂ :
न्यवसत् (sio) (for न्यवि) —^d) S श्री (T₁ मि) य
माणो (for पूज्यमानो) D_n मनोरथे (for महा)

17 D₁ om 17 (cf v 1 16) —^a) T₂ : G₂ यमो
राम स मध्यस्थो —^b) D₂ नीलनागा K₂ : स्मित,
B₂ D₂ : सित, T₁ G₂ स्थित (for सित) —^d)
D₂ परिपूर्ण, T₂ : G 'वीतो (for 'कीर्णो)

18 D₁ om 18 (cf v 1 16) —^b) K₂ तुमुले,
D_n D_n तुमलो, D₂ तुमुलो K₂ : D₁ S रोमहर्षण
—^c) M₂ अतकर —^d) T G वैरस्यात विधिरसतो

Colophon om in D₁ 11, D₂ reads it on marg
— Sub-parvan K₂ D₂ M₂ : गदायुद्ध; Bom ed
गदा; Kumbh ed. हृदप्रवेष्ट. — Adhy name S₁
K₁—3 D_n बलदेवागमन; T₁ रामाभिगमन; T₂ यलरामा
भिगमन, T₂ : G₂ M₂—4 रामागमन — Adhy no
(figures, words or both) B₂ D_n D₂ 10 5, B₂ G₂
34, T G₂ : M₂ 35 — Sloka no, D_n D₁ : 21

34

1 D₁ om up to अक्रिया (in 8^c) (cf v 1 9 33
16) —^a) T₁ om from यदा up to एवमुक्त्वा (in
3^a) S₁ K₁—3 T₂ : G₂ : यदा (for यदा) D₁ : राजह
(for रामम्) —^b) K₂ D₁ S (T₁ om) पुद्ग तस्मिन्
(by transp) K₂ D₁ T₁ (a) मय (for उप).

2 D₁ T₁ om 2 (cf v 1 1) —^a) D_n पृत
राष्ट्रम् (for धार्तराष्ट्रम्) K₂ D धार्तराष्ट्रम् माहात्म्य —^b)
S (except M₂, T₁ om) यत् (for च) T₁—3 G₁
कर्त्तसि (for 'मि) M₂ मायव (for वेत्त) —^c) S
(T₁ om) न (T₂ य) या (for न च) D₂ [न] यो (for
[न] य) —^d) T₂ परित्यामि (for गमि) D₁ T₁—3
G यथागतं

3 D₁ om 3, T₁ om एवमुक्त्वा (for both, cf
v 1 1). —^a) S₁ K₁ ततो, K₂ D₂ यदा; D₁ om,
T₁ : G₂ तथा (for तदा) D₁ om रामो —^b) K₂
B₂ D₂ गत, D₂ तन (for यात) D₁ 10 क्षत्र (for
यत्तु) D₂ S (except G₂) निम् (D₁ M 'स्') दत्त
—^d) B₂ राजह (for राजहम्) D_n D₂ : नो (D_n से)
शिवम्, D₂ संसि (for संसि) T G ब्रह्मन्शंसितु मे
प्रभो; M ब्रह्मन्शंसितु (M₁ 'तु) मे प्रभो

4 D₁ om 4 (cf v 1 1) —^a) D₂ 11 रव; G₂
नो (for मे) S₁ K₁—3 B₂ D_n D₁ विस्तरत, D₂ 11
यथावृत्त (for विस्तरत) —^b) K₂ उपस्थिते, D_n

कथं च दृष्टवान्मुदं कुशलो ह्यसि सत्तम ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

उपप्लव्ये निविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।

प्रेषितो धृतराष्ट्रस्य समीपं मधुसूदनः ।

शमं प्रति महाबाहो हिनार्यं सर्वदेहिनाम् ॥ ५

स गत्वा ह्यस्तिनपुरं धृतराष्ट्रं समेत्य च ।

उक्तवान्वचनं तथ्यं हितं चैव विशेषतः ।

न च तत्कृतवात्राजा यथाख्यातं हि ते पुरा ॥ ६

अन्वाप्य शमं तत्र कृष्णः पुरुषसत्तमः ।

आगच्छत महाबाहुरुपप्लव्यं जनाधिप ॥ ७

ततः प्रत्यागतः कृष्णो धार्तराष्ट्रविसर्जितः ।

अक्रियायां नरव्याघ्र पाण्डवानिदमब्रवीत् ॥ ८

न कुर्वन्ति वचो मह्यं कुरवः कालचोदिताः ।

निर्गच्छन् पाण्डवेयाः पुष्येण सहिता मया ॥ ९

ततो विभज्यमानेषु वलेषु वलिना वरः ।

प्रोवाच आतर कृष्णं रोहिणेयो महामनाः ॥ १०

तेषामपि महाबाहो साहाय्यं मधुसूदन ।

क्रियतामिति तत्कृष्णो नास्य चक्रे वचस्तदा ॥ ११

C 9 1950
B 9 25 12
K 9 25 13

'स्विन (sc) (for स्वित्र) —^o) Ś1 K1 पृष्टवान् (for दृष्ट) —^d) B1 सन्तत, B. 4 D1: सन्तत, B1 मे न्त, D2 सन्तत; D2 सन्तत, S वै द्विज (for सत्तम)

5 D1 om 5 (cf v l 1) —^a) K2: उपप्लवे, D2: 'प्लवो, D1: 'प्लव, D3: 'प्लव, T1: 4 G M1: 2: 'प्लव्ये, T2 M2: 'प्लव्य (for प्लव्ये) B1 प्र (for नि) —^a) K2 D2 प्रेषिते T2: 4 G3 M2: 4 धार्तराष्ट्रम् —^d) K2 D2 नन्वाप्ये D2 नान्मुदने —^a) B1: सन्तत; T1: शमं (for शम) —^d) D1 हिनार्यो, D2 'र्थ (for 'र्थ) G2 'यन्त्रितां (for देहिनाम्)

6 D1 om 6 (cf v l 1) K1 om 6^a-25^b —^a) D2: S (except T1 G1) हस्तिनपुर —^d) M2 धार्तराष्ट्र —^a) S (except G1) पथ्य (for तथ्य) —^d) T1: दृष्ट (for द्विज) T G3 M निरा पते, G1: 3 महामते (for विशेषत) —^a) D2: 2 राजन् (for राजा) —^d) K2 तदग्यात, B2 यथावथ्य, T2 यदाख्यात K2: D2: 11 पुरा हि ते (bv transp), B1 D2 D1: 2: 7: हि तपुरा, B2 D1: 2: हि तपुरा, B2: 4 पुरा हित, D2: हि तपुरा, M1: हि मे पुरा Ś1 K1 तदग्यात पुरं वे

7 D1 om 7 (cf v l 1) K1 om 7 (cf v l 6) —^a) D1: 2 सन्त, T1: च न (for शमं) Ś1 K (K1 om) B2 D2 तत, D2: 11 सन्त (for सन्त) —^d) D2: T2 सन्त —^a) D1: 2 M अगच्छत (M1: 'च), T1: G1: 3 आगच्छ (G2: 'च), T2: 'न्य च, G2: अपप्लव्यत (for आगच्छत) —^a) K2: 3 उपप्लव्या, D2: 'प्लव्ये, T G1: 3 M 'प्लव्य, G2: 'प्लव्ये (for 'प्लव्य) B. नरा धिप, D2: जनाधिप, D2: जनार्दन (for 'धिप) — After 7, T1: ins 210*

8 D1 om up to अक्रिया (cf v l 1) K1 om 8

(cf v l 6) T1 om 8^a —^d) S (except M1, T1 om) धार्तराष्ट्र (for धार्तराष्ट्र) Ś1 K1-3 D2 T2 विच जित (for विस) — T1-3 G M ins after 8^b T1 after 7

210* आज्ञागम नरव्याघ्र पाण्डवानामनीक्रिनीम् ।

[T2 M2: 4 नरव्याघ्र]

—M om 8^a —^a) Ga cites अक्रियाया (as in text) D अक्रियावाद्रव्यात्र; D2 अक्रियाया नरव्याघ्र (by permetric) — For 8^a, T G subst

211* यथोक्तं च यथावृत्तमुक्त्वा पाण्डवमब्रवीत् ।

[T2 युवावृत्तम्, T2 तत्र मुक्त्वा, T1 वृत्त मत्वा, G2 वचो द्यन्ता (for यथावृत्तम्) T2 पाण्डवानिदमब्रवीत् (=8^a), T1 G2 पाण्डवानां वनीक्रीत् (for the post half)]

9 K1 om 9 (cf v l 6) —^a) D2: अकुर्वन्ति —^d) D2 काळ B1 D (except D2: 10) चोदिता (for चोदिता) —^d) D2 पुष्येन

10 K1 om 10 (cf v l 6) —^d) T2 G रथिना (for वलिना) D1: 4 वर, D2 वर D2 वलेषु वलिना वीर —^d) B1 D1: 2: 6: S प्रतापवान् (for महामना) K2 रोहिणेयो महासन्

11 K1 om 11 (cf v l 6) Before 11, G2 ins राम —^d) K1-3 D1 साहाय्य, T2 साहाय्य —^a) Ś1 K1 अपि (for इति) D2 च (for तद्) —^d) T2 रामन्येति, T1 G1: 3 न मत्स्य (T1: स्व) ति, G2 राजमध्ये (for नान्य चक्रे) T2 तथा (for तदा) — After 11, D2: 11 ins

212* धीमानरिधिनाशाय कृतं सर्वं सदा हरिः ।
मत्सार स तदा तत्र इदं तत्र पुन पुन ।

C 9 1981
B 9. 37, 19
K 9 23 14

ततो मन्थुपरीतात्मा जगाम यदुनन्दनः ।
तीर्थयात्रां हलधरः सरस्वत्यां महायशाः ।
मैत्रे नक्षत्रयोगे स्म सहितः सर्वपादवैः ॥ १२
आश्रयामास भोजस्तु दुर्योधनमरिंदमः ।
युयुधानेन सहितो वासुदेवस्तु पाण्डवान् ॥ १३
रौहिणेये गते शूरे पुण्येण मधुसूदनः ।
पाण्डवेयान्पुरस्कृत्य ययावमिमुखः कुरुन् ॥ १४
गच्छन्नेव पथिस्थस्तु रामः प्रेष्यानुवाच ह ।
संभारांस्तीर्थयात्रायां सर्वोपकरणानि च ।
आनयध्वं द्वारकाया अग्नीन्वै याजक्रांस्तथा ॥ १५

[(L 2) D₂ तेन (for the second तत्र)]

12 K₄ om 12 (of v 1 6) —^b) D₁ वभूव (for जगाम) —^c) D₂ हलधर —^d) B₄ D₁ T₄ G₂ ३ सरस्वत्या —^e) Ś₁ K₁ B₁ ३ ३ D_n D₁ ३ ३ ३ T₄ मैत्रे , T₈ पुण्य (for मैत्रे) D₄ [s]स्मिन्, T G वै, M₁ तु (for स्म) D₂ १ १ १ मैत्रेन (D₃ 'त्र न'क्षत्रयोगेन (D₁ 'ण)

13 K₄ om 13 (of v 1 6) —^a) Ś₁ K₁-३ समाश्रयाय, D₁₁ आ*यामास (for आश्रया) K₂ भोजस् T₃ 4 G त (for तु) —^b) B (except B₁) D₁-4 १ १ S अरिंदम —^d) D₄ S च (for तु) K₂ ३ पाठव

14 K₄ om 14 (of v 1 6) —^a) D₁ रौहिण्येये —^b) T₂ पुण्येन, G₂ पुण्ये च D₈ मधुसूदन (sic) —^d) D₈ १ १ M₃ अभिमुख K₂ परान् (for कुरुन्)

15 K₄ om 15 (of v 1 6) —^a) B₂ एव G₂ पथिस्थौ —^b) K₈ प्रेष्यान्, B₈ D₁₀ प्रेष्यान्, D₁₁ प्रेष्यान् — Before 15^c, T₈ G ins राम —^c) Ś₁ K₁ ३ B₁ D₁ ३ १ १ M₈ संभारास्, K₂ आनरा (sic), B₈ D₈ T₁-३ G₁ संभार (for रास्) B₃-३ D_n D₁₁ T G₁ ३ M₁ तीर्थयात्राया — B₁ D₁ ३ om. (hapl.) 15^d —^e) B₂ ३ D (except D₃ १ १, D₁ ३ om) T₁ ३ द्वारकायाम् —^f) T₈ 4 G₁ अग्निं मे, G₃ अग्निर्मे (for अग्नीन्वै) K₈ D₁₁ T₄ G₁ ३ याजकास्, D₈ योजकास्, M₃ जातकास् (for याज) G₂ आसीन्मे द्वारकास्तदा (sic)

16 K₄ om 16 (of v 1 6) —^a) D_{n2} D₂ ३ सुवर्ण D_{n1} गात्र (for चैव) —^b) D_{n2} D₂-4 G₂

सुवर्णं रजतं चैव धेनुर्वासांसि वाजिनः ।
कुञ्जरांश्च रथांश्चैव खरोष्ट्रं वाहनानि च ।
क्षिप्रमानीयतां सर्व तीर्थहेतोः परिच्छदम् ॥ १६
प्रतिस्रोतः सरस्वत्या गच्छध्वं शीघ्रगामिनः ।
ऋत्विजश्चानयध्वं वै शतशश्च द्विजर्षभान् ॥ १७
एवं संदिश्य तु प्रेष्यान्वलदेवो महाबलः ।
तीर्थयात्रां ययौ राजन्कुरुणां वैशसे तदा ।
सरस्वतीं प्रतिस्रोतः समुद्रादभिजग्मिवान् ॥ १८
ऋत्विग्भिश्च सुहृद्भिश्च तथान्यैर्द्विजसत्तमैः ।
रथैर्गजैस्तथाश्वैश्च प्रेष्यैश्च भरतर्षभ ।

धेनुर (for धेनूर) D_{n1} (sec m) धेनवोपस्करास्तथा, G₂ तथा वासांसि नो जना —^c) D₂ ३ कुञ्जरान्स (sic), D₁ 'राश्व (for 'राश्व) D₈ रथश्, T₈ G₂ हयाश् (for रथाश्) —^d) D_{n1} corrupt K₈ D₈ खरोष्ट्र- D₈ परोष्ट्र च ययाविधि, T G M₂-4 खरोष्ट्रमहिपानपि, M₁ 'ष्ट्राश्चैव सर्वश —^e) D_{n1} तात (for सर्व) —^f) K₂ ३ D₈ ३ १ १ परिच्छद

17 K₄ om 17 (of v 1 6) T₂ om 17^a —^a) D₁ ३-३ १ १ G₂ प्रतिस्रोत, D₁ परिस्रोत M सर स्वत्या —^c) D₁ ३ ऋत्विजाश् D₃ आनयध्वं D₁ (also as in text) १ हि (for वै) —^d) D₁₁ वै (for च) D₄ नरर्षभान् (for द्विज)

18 K₄ om 18 (of v 1 6) —^a) G₂ आ (for स) B₈ तान् (for तु) B₁ D₁ १ १ १ प्रेष्यान्, D₈ प्रेषान् D_n एवं सदि (D_{n2} प्रे)व्य प्रे (D_{n2} दि)व्यान्वै, D₈ १ १ एवमादिश्य तान्सर्वान् (D₁₁ 'न्प्रेक्षान्), D₈ एव दिश्य तु सप्रेष्यान् —^b) K₂ ३ G₂ महायशा (for 'वल) —^c) T G गतो (for ययौ) D₁ १ १ S राम (for राजन्) —^d) K₂ वैशस D₈ T₈ तथा (for तदा) —^e) Ś₁ K₁ D₄ ३ सरस्वती, T₁ ३ G₁ M₂-4 सरस्वत्या, T₂ G₂ 'स्वत्या, G₈ 'स्वत्या (for 'स्वती) B₁ ३ ३ D₁ ३ ३ श्रोत, D₂ G₂ स्रोत (for स्रोत) —^f) B D_n D₁ ३ ३-१० समंताद्, D₄ T₂ G₂ समुद्रम् (for 'द्राद्) D₂ प्रति, D₄ इव, G₁ ३ अपि (for अभि) — After 18, S ins

213* रामो यदुत्तम श्रीमास्तीर्थयात्रामनुसरन् ।

19 K₄ om 19 (of v 1 6) —^a) K₈ reads from अ सुह up to यानै (in 19^f) on marg T₁-३

गोखरोष्ट्रप्रयुक्तैश्च यानैश्च बहुभिर्वृतः ॥ १९
 श्रान्तानां क्कान्तवपुषां गिशूना विपुलायुषाम् ।
 तानि यानानि देगेषु प्रतीक्ष्यन्ते स्म भारत ।
 बुभुक्षितानामर्थ्यां क्लृप्तमन्नं समन्ततः ॥ २०
 यो यो यत्र द्विजो भोक्तुं कामं कामयते तदा ।
 तस्य तस्य तु तत्रैवमुपजह्वस्तदा नृप ॥ २१
 तत्र स्थिता नरा राजन्नाहिण्यस्य शासनात् ।

मक्ष्यपेयस्य कुर्वन्ति राशींस्तत्र समन्ततः ॥ २२
 वासासि च महार्हाणि पर्यङ्कास्तरणानि च ।
 पूजार्थं तत्र क्लृप्तानि विप्राणां सुखमिच्छताम् ॥ २३
 यत्र यः स्वपते विप्रः क्षत्रियो वापि भारत ।
 तत्र तत्र तु तस्यैव सर्वं क्लृप्तमदृश्यत ॥ २४
 यथासुखं जनः सर्वस्तिष्ठते याति वा तदा ।
 यातुकामस्य यानानि पानानि तृपितस्य च ॥ २५

C 9 1997
B 9 25 20
K. 9 25 21

G1 M1 2 4 स (for the first च) K2 om (hapl)
 सुहृद्भिश्च —^δ) G3 यया (for तथा) M1 तथान्यैश्च
 द्विजातिभि —^ε) D3 रत्नैर् (for रथैर्) S नागैस्
 (for राजैस्) M1 चाञ्चै (by transp) —^ε) T1 3
 स- (for गो) D2 खरोक्त, D3 परोष्ट्र (for ख)
 Da. 11 नु (for प्र) S1 K1-3 गोखरोष्ट्राश्चयुक्तैश्च, T3
 G2 खरोष्ट्रसप्रयुक्तैश्च —^γ) T3 4 G2 8 M बहुविधर् (for
 च बहुभिर्) T G नृप (for वृत्) D11 यानैर्वहु
 भिरावृत्

20 K4 om. 20 (cf. v 1 6) D3 om. 20^{ab} T3 4
 G om. (hapl) 20-21 —^a) K2 विपुलायुषा, Dn
 क्कान्तवपुषा, T1 2 M क्कान्तमनसा (for वपुषा) —^δ)
 K2 क्कान्तवपुषा, D2 8 बहुला (D2 'का') युषा, D11 बहु
 लायुषं, T2 विपुलायुषा —After 20^b, D4 ins 214^{*}
 K3 reads 20^{ab} twice —^ε) D11 यानि (for
 तानि) D3 यानीह (for यानानि) —^a) K2 8 (both
 times) D2 4 11 T2 M2-3 प्रतीक्षते, B2 4 M1 'क्षति,
 T1 'च्छते (for 'क्ष्यन्ते) —^γ) D4 क्षिप्रम्, D11 वृत्तम्
 (for क्लृप्तम्) T1 2 M राजन् (for अन्न) —For
 20^{ab}, B1 2 5 Dn D1 5-10 subst D4 ins after
 20^b

214* देशे देशे तु देयानि दानानि विविधानि च ।

अर्चयै चार्थिना राजन्क्लृप्तानि बहुशस्तथा ।

[D3 om line 1 —(L 1) D4 om देशे तु
 —(L 2) D5 व्याच्छेदेन (for अर्चयै च) D1 बहुभिश्च
 (for 'क्षस्)]

21 K4 om 21 (cf. v 1 6) T3 4 G om. 21 (cf
 v 1 20) S1 K1-3 om (hapl) 21-22 D3 om
 21^{ab} —^a) B5 यत्तु (for यत्र) B1 2 Dn D1 5-7
 9 10 भोज्य, D4 om (for भोक्तुं) —^δ) B1 2 5 Dn
 D1 4-7 9 10 भोक्तुं, D2 8 भोज्य (for काम) D3 द्वे
 कामयेत् (for कामयते) D2 यत्रा (for तदा) —^ε)
 D3 तथा (for the first तस्य) D11 द्वे (for तु)

T1 3 M2-3 [ए]व (for [ए]व) —^a) Dn उपाजह्वस्
 D5 तदाज्ञया, T2 M2 4 तथा नृप

22 K4 om 22 (cf. v 1 6) S1 K1-3 om 22
 (cf. v 1 21) D5 om 22 —^a) S यत्र (for तत्र)
 B1 D2 6 7 9 10 तत्र स्थिता, D1 स्थितास्तदा (for स्थिता
 नरा) —^δ) D1 रौहिण्येयस्य, M3 रौहिणे —^ε) D2 6 11
 मक्ष (for मक्ष्य) D2 8 11 T4 भोज्यस्य, G3 पेयानि
 (for पेयस्य) —^a) D3 T2 राशीं, T3 G2 राजस्, M3
 शीघ्र (for राशीस्) T1 2 M पृथक्पृथक्, T3 4 G तत
 (G3 था) पृथक् (for समन्तत)

23 K4 om 23 (cf. v 1 6) G3 repeats 23^{ab}
 after 26^b —^ε) T2 क्लृप्तानि (for क्लृप्तानि) —^a)
 Dn क्लृच्छति (Dn2 'ता') (for इच्छताम्)

24 K4 om 24 (cf. v 1 6) B3 partly damaged
 —^a) K2 तत्र (for यत्र) B1-3 Dn D5-9 Ca
 (gloss इच्छति) य स्वदते, D3 यच्चेहते, D10 य सद्ने,
 D11 यत्रेहते, T1 2 [ए]व सुपुष्ट, T3 [उ]पस्पृशते, T4
 G1 8 प्रस्वपि (T4 'प')ते, G2 स्वपिति वा, M3 ये स्वपते
 (for य स्व) K2 D11 T1 M3 विप्रा D1 यदन्न स्वदते
 विप्र —^δ) M2-3 श्वेते यो (for क्षत्रियो) T G M1
 यो वा (T2 ना) जागर्ति भारत —^ε) S तत्र तत्रैव सक्लृप्त
 (T1 2 M सर्वस्य) —^a) K3 सर्वक्लृप्तम्, T1 2 M क्लृप्त
 सर्वम् (by transp), T4 G तत्र (G1 'स्य) सर्वं G1 8
 अपश्यत, G2 तु पश्यति (for अदृश्यत) T3 तत्र प्रप
 श्यति (submetric)

25 K4 om 25^{ab} (cf. v 1 6) —^a) D11 सर्वं,
 T4 G2 तत्र (for सुख) —^δ) B Dn D1-3 5-7 10 11
 याति तिष्ठति, D3 यातु तिष्ठतु, D5 याति याति च (for
 तिष्ठते याति) B D (except Da. 11) द्वे (for वा) S
 तिष्ठते च (T2 तिष्ठतेव, G1 8 स्थित एव, G2 तिष्ठते स)
 दिवानिशं —^ε) K4 D2 ते बल (D2 'क')स्य च, T3
 घातुकामस्य (for यातु) S1 K1 यातुकामानि पानानि,
 T4 यथा तु कामयानस्य —D3 reads 25^a on marg

८ १९९९
८ १९ ३१
८ १९ ३२

बुध्दक्षितस्य चाक्षानि स्वादूनि भरतर्षभ ।
उपजह्नुर्नरास्तत्र वस्त्राण्याभरणानि च ॥ २६
स पन्थाः प्रवर्धौ राजन्सर्वरथैव सुगामहः ।
स्वर्गोपमस्तदा वीर नराणां तत्र गच्छताम् ॥ २७
नित्यप्रमुदितोपेतः खादुभक्षः शुभान्वितः ।
विषण्यापणपण्याना नानाजनशतैर्धृतः ।
नानाद्रुमलतोपेतो नानारत्नविभूषितः ॥ २८
ततो महात्मा नियमे स्थितात्मा
पुण्येषु तीर्थेषु वसन्ति राजन् ।

—^d) K₂ corrupt D₁ पापानि, T₃ दानानि, T₄ या' (for पा') G₂ हि (for च)

26 D om 26 B₂ damaged for 26-27 —^a) G₂ वास्त्र (for चाक्षानि) —^b) G₂ सस्त्राभरणानि च — After 26^d, G₂ repeats 23^d —^c) S₁ K₁ & B₂ Dn D₂ G₂ उपजह्नु, K₂ उपजग्य (rio) (for उपजह्नु) D₂ तात (for तत्र) —^d) D₂ ॥ वासोति (for वस्त्राणि) T₃ & G₂ ॥ सु (G₂ स) वस्त्रा (T₄ नां) भरणानि च

27 B₂ damaged —^a) K₂ D₂ ॥ ॥ स पन्थाः, I₂ G₂ स पन्था (G₂ 'धा'), G₂ स पन्था; M₂ सुपन्था (for स पन्था) K₁ प्रवर्धौ, T₃ सुमहान्न (for प्रवर्धौ) B₂ तत्र, G₂ राजा (for राजन्) D₂ यथा प्रवर्धौ राजन् — M₂ reads 27^{b2} twice —^b) T₃ सर्वरथैव (for 'सर्वरथैव') G₂ शुभावह —^c) K₁ T₁ & तथा (for तत्र) K₂ वीरस्य, B₁ D₁ ॥ ॥ S (M₂ both times) राजन् (for वीर) —^d) G₂ स्वर्ग (for तत्र) K₂ तत्र वस्त्राणि वै तव

28 ^a) B₂ G₂ नित्य (for नित्य) K₂ नित्यप्रमुदितोपेत, D₁ 'ता पेतु, D₂ 'तो येन, D₂ ॥ 'ता रम्या; T₃ 'तो वीर, G₂ नित्य प्रमुदित प्रीत —^b) K₂ स्वद, D₂ साधु (for स्वादु) K₂ D₁ भक्ष्या; K₂ B Dn D₂ १-१० भक्ष्य, T G M₂ भक्ष्य (for भक्ष) S₁ शुभावह, D₁ शुभान्वित, D₂ ॥ शुभान्वित, Dn शुभानि च, T G -ज (T₃ G₂ फ) लान्वित (for शुभान्वित) — B₂ damaged for 28^{c2ef} —^c) Dn₂ विषण्यापण्य, D₂ 'ण्णापण, Dn T₂-१ G₂ ॥ M₂ णापण (for 'ण्णापण') K₂ पुण्याना, D₂ पण्याना, T₁ ॥ पण्यश्च (for पण्याना) K₂ विण्याना पण्य (submetric), Dn₁ विषण्या ॥ पण्याना —^d) S₁ K₁ & D₂ ॥ नानारूप, D₂ राजराज (for नानाजन) K₂ शतैर्धृत, D₂ पदैर्धृत;

ददौ द्विजैभ्यः क्रतुदक्षिणां

मदुप्रसीमं हलभृन्प्रतीतः ॥ २९

दोग्रीश्व धेनुश्च गहमशो वै

सुगामयः काञ्चनवस्त्रशुद्धीः ।

हयांश्च नानाविधदंष्ट्रजाना-

न्यानानि दागीश्व तथा द्विजैभ्यः ॥ ३०

रत्नानि मुक्तामणिचिद्रुपं च

शुद्धीमुखं रत्नं च शुभम् ।

अयमयं नाम्नमयं च भाष्टं

D₂ ददौ, T₃ समारुप (for ददौ) — K₂ om 28^{c2ef} —^a) S₁ K₁-१ नानांशो (K₂ त) (for नतो)

29 K₂ om 29^{a1} (cf v 1 29) —^a) D₁ मद्रा (submetric) (for मद्राणाः) D₁ G₂ M₂ नियत K₂ नियत, D₁ निरायता, D₂ मन्त्रागित, T₃ ॥ निरायता (for रमा) —^b) D₁ वने सु- (for पुण्येषु) M₂ पापेषु (for तीर्थेषु) T₃ रत्नानि, G₂ धानि (for यमूनि) —^c) D₁ om, T₃ मद्रा (for ददौ) S₁ K₁ & T₁ ॥ दक्षिणो म (I₂ ॥ च), K₁ D₂ कामु; D₁ 'ला मुना (for लाभ) M₂ ददौ द्विजैभ्यो विधिदक्षिणो —^d) S₁ K₁ ददा (for ददु) D₂ हल T₃ G M₂-१ ददा, I₂ ददा (for ददा) T₃ प्रतिद (for प्रतीत) M₂ रत्नानि नाम्नानि मद्राणां

30 ^a) D₁ दोग्रीश्व, D₁ ॥ दोग्रीश्व (for दोग्रीश्व) Dn₁ D₂ ॥ धेनुश्च M₂ स (for च) —^b) S₁ K₁ & T₁ मद्रास (for सु) D₂ नरा; D₁ ॥ ददु (for ददु) S₁ K₁ & D₂-१ ॥ T₃ ॥ शुभा, K₂ शुभता (for शुद्धी) —^c) S₁ K₁ D₂ ॥ ॥ T₃ ॥ हयाश्च S₁ K₁ D₂ T₃ जाता, D₂ यातान् (for जातान्) — B₂ damaged for 30^d —^d) S₁ K₁ दक्षिणाणि, K₂ दक्षिणि, K₂ Dn₁ दक्षिणा K₂ 'द्व्यानि (for यानानि) S₁ K₁ B₁ D₂-१ ॥ वासोति, B₁ Dn D₂ १० दामाश्च, T₃ G₂ दासी च (for दासीश्च) K₁ B₁ ॥ Dn D₂-१ ॥ १० शुभान्, B₁ D₂ ॥ १० तदा, D₁ ॥ शुभा, T₁ ॥ शुची, I₂ G₂ ददौ, T₃ G₂ ॥ M₂ शुचि, M₁ ॥ १० शुचिर् (M₂ 'चीर्) (for तथा)

31 B₂ damaged —^a) S₁ रत्नानि; D₁ रत्नानि, D₂ वस्त्रानि, S₁ वासोति (for रत्नानि) D₂ S₁ चिद्रुमाश्च (T₃ G₂ 'माश्च) —^b) D₂ ॥ शुभं, D₁ शुभं;

ददौ द्विजातिप्रवरेषु रामः ॥ ३१

एवं स वित्तं प्रददौ महात्मा

सारस्वतीतीर्थवरेषु भूरि ।

ययौ क्रमेणाप्रतिमप्रभाव-

स्ततः कुरुक्षेत्रमुदारवृत्तः ॥ ३२

जनमेजय उवाच ।

सारस्वतानां तीर्थानां गुणोत्पत्तिं वदस्व मे ।

फलं च द्विपदां श्रेष्ठ कर्मनिवृत्तिमेव च ॥ ३३

यथाक्रमं च भगवंस्तीर्थानामनुपूर्वशः ।

ब्रह्मन्त्रह्मविदां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ॥ ३४

वैशंपायन उवाच ।

तीर्थानां विस्तरं राजन्गुणोत्पत्तिं च सर्वशः ।

मयोच्यमानां शृणु वै पुण्यां राजेन्द्र कृत्स्नशः ॥ ३५

पूर्वं महाराज यदुप्रवीर

क्रात्विक्सुहृदिप्रगणैश्च सार्धम् ।

पुण्यं प्रभासं समुपाजगाम

यत्रोदुराव्यक्ष्मणा क्लिश्यमानः ॥ ३६

विमुक्तशायः पुनराप्य तेजः

सर्वं जगद्भासयते नरेन्द्र ।

एवं तु तीर्थप्रवरं पृथिव्यां

C 9 3010
B 9 3. 42
K 9 35 43

Ds नृगी (sic), D7 10 [अ]प्यग्र, Ds [अ]यड्यं (sic),
T1 2 गृहान्, T2 4 G गृह, M शृगी (for शृगी)
K2 स्ववर्ण K4 G2 च शुद्ध, B1 2 Dn Ds 7 10
सुशुद्ध, B4 सुप्रमं, Ds तु शुद्धं, Ds सुशुक्क (for च
शुक्कम्) Ds अग्र्य सुवर्णं रजतेशुशुद्धं (sic) — °) S1
K1-3 D1 T2 4 G2 8 अयोमय T1 3 च शुभ्रं, G2 तथैव,
M2 च माजनं (for च माण्ड)

32 °) K3 चित्त, D7 वित्तौ (sic) — K4 om
32⁵⁵ — °) G2 तीर (for तीर्थ) T G गतेषु (for
वरेषु) — °) B1-3 Dn D1 6-10 वृत्ति, D4 बुद्धि,
M2 3 वृत्त (for वृत्त) — After 32, B1 ins an
addl. colophon

33 B1 om 33-34 with the ref — °) K4
सारस्वतानां, Ds सारस्वत्यानां D1 5 (marg as in
text) तीर्थानां — °) S ब्रवीहि, Ca वदस्व (as in
text) — °) S1 K1 3 निवृत्तिम्, Ca निवृत्तिम् (as in
text) S Cv निवृत्तिमपि क (T1 G2 तमपि क, G2
‘त्तिप्रतिक’ मणां (T2 ‘ण)

34 B1 om 34 (of v 1 33) — °) B1 5 Dn
D1 6-10 यथाक्रमेण, B2 अथाक्रमं च, Gs यथाक्रमं च,
M नामधेयानि (for यथाक्रमं च) K4 B2 Ds 5 6 T2
भगवांस — °) T2 4 G तीर्थानामपि (T4 ‘नां चैव)
सर्वशः — Ks om (hapl) 34⁵-35⁵ — °) Ds T2 4
G ब्रूहि (for ब्रह्मन्) G2 विद्वन् (for ब्रह्मन्) — °) D4
हु; D5 च (for हि)

35 Ks om 35⁵⁵ (of v 1 34) B2 damaged for
35-37 B4 जनमेजय (for वैशंपायन) — °) Ds
समर, M2 विवृत्ति, M2 विस्तरौ, Bom ed च फलं

(for विस्तर) — °) T2 स्तोतोत्पत्तिं — Before 35⁵,
K ins सजय उवाच — °) K2 8 B (B2 damaged)
D (except D2 8 11) G2 8 M1 [उ]च्यमानं (Ds ने) (for
‘माना) B2 5 अखिल, B4 शृण्वणै (sic), Ds-7 9 10
वै पुण्य (Ds ‘ण्ये), S (except M1) शृणु मे (for शृणु
वै) — °) K2 B1 Dn D1 4 8 G2 M1 पुण्य, B2
Ds-7 9 10 शृणु (for पुण्या) B2 कृत्स्नत, S पापनीं
(M1 ‘न) (for कृत्स्नशः) B2 पुण्या राजस्तस्वत (sub-
metric)

36 B2 damaged — °) K2 मह (sic) (for पूर्व)
K4 B1 D (except Ds 8 11) T2 G1 2 प्रवीरो (G1 रा)
(for र) — °) Dn T2 मित्र (for विप्र) K2
गणै स्स, K4 वरेषु (for गणैश्च) K4 राजन्, T2
पार्थ, T4 मित्रा (for सार्धम्) D2 क्रात्विक्सुहृदि प्रव
रैश्च राजन् — °) B1 प्रभाष G2 सहसाजगाम (for
समुपा) — °) S क्षीयमाण (for क्लिश्यमान)

37 B2 damaged — °) K4 T2 -पाप (for -शाय)
D2 आयतेजसा (sic), Ds S आस (T1 2 M2 ‘त्त) तेजा,
D2 आप्य तेन, Dn आप तेज (for आप्य तेज) D4
स वै विमुक्त पुनरेत्य तेज — °) Ds 11 नरेन्द्र — °)
D2 इदं, D4 S (except T1) एतत् (for एव) S1 K1 2
D1 म, D4 च (for तु) K2 D2 4 T2 M तीर्थ (for
तीर्थ) S1 K1 2 प्रवर; D1 वर (sic) (for प्रवर)
G2 प्रधान (for पृथिव्यां) — °) D2 प्रभासनात्, D2
प्रवा (for प्रभा) D2 अस्य, T2 4 G1 8 तत्र (for
तस्य) Ds 11 M2 प्रभासं (for ‘स) — After 37,
Ks S ins an addl colophon [Sub-parvan T1 2 4
G2 M2 रामतीर्थयात्रा, M1 तीर्थयात्रा, M2 गदायुद्धे
रामतीर्थयात्रा — Adhy name M2 4 धनप्रदान,

C 9 2010
D 9 39 42
K 9 35 43

प्रभासनात्तस्य ततः प्रभासः ॥ ३७

जनमेजय उवाच ।

किमर्थं भगवान्सोमो यक्षमणा समगृह्यत ।

कथं च तीर्थप्रवरे तस्मिंश्चन्द्रो न्यमज्जत ॥ ३८

कथमाप्नुत्य तस्मिंस्तु पुनराप्यायितः शशी ।

एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण महामुने ॥ ३९

चैशंपायन उवाच ।

दक्षस्य तनया यास्ताः प्रादुरासन्विशां पते ।

स सप्तविंशतिं कन्या दक्षः सोमाय वै ददौ ॥ ४०

नक्षत्रयोगनिरताः संख्यानार्थं च भारत ।

पत्न्यो वै तस्य राजेन्द्र सोमस्य शुभलक्षणाः ॥ ४१

तास्तु सर्वा विशालाक्ष्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

अत्यरिच्यत तासां तु रोहिणी रूपसंपदा ॥ ४२

ततस्तस्यां स भगवान्प्रीतिं चक्रे निशाकरः ।

सास्य हृद्या बभूवाथ तस्मात्तां बुभुजे सदा ॥ ४३

पुरा हि सोमो राजेन्द्र रोहिण्यामवसच्चिरम् ।

ततोऽस्य कुपितान्यासन्नक्षत्राणि महात्मनः ॥ ४४

ता गत्वा पितर प्राहुः प्रजापतिमतन्द्रिताः ।

— Adhy no (figures, words or both) T G₁ s M 35, G₃ 35]

38 ^a) D₂ 7 9 10 कथं च (for किमर्थं) D₁ भवान् (submetric) — ^b) G₂ 8 यक्षमाण (for यक्षमणा) D₃ 11 T₃ 4 G₁ 8 परिगृह्यते (D₃ 'त'), D₅ M ममपद्यत, T₁ 2 पर्यगृह्यत, G₂ प्राप्तवान्द्विज (for समगृह्यत) — ^c) D₁ तु तीर्थं (for च तीर्थं) — ^d) T₂ कस्मिंश्च (for तं) K₁ 8 [S, न्यमज्जत, D₁ मं, G₃ नि, M₁ छं (for न्यं)]

39 B₂ damaged for 39-43 — ^a) Ś₁ K₁-3 वा तस्मिन्; S तस्मिंश्च (for 'स्तु) — ^b) D₅ कथम् (for पुनर्) Ś₁ D₃ आप्यायिता (D₃ 'ते'), K₁ 8 यता, T₁ G₂ 8 यते (G₃ 'त') (for यित) K₂ चद्रो न सज्जता शमी (sic) — ^c) D₃ एव (for एतन्) B₅ एतन्मे सर्वमाचक्ष्व — ^d) B₂ तपोधन, B₄ महात्मने, D₁ 'बुभुजे' (hypermetric) (for 'मुने)

40 B₂ damaged — ^a) K₂ यास्तु, D₁ T₃ तात, T₁ 2 4 G₁ M₁ 8 राजन् (for यास्ता) D₅ दक्षस्य या दुहितर, M₁ 8 दक्षस्य कन्या यास्ता वै — ^c) Ś₁ B₁ D₁ D₃ 8 सप्तविंशतिं (D₃ 'ति'), D₁ 4 7 9 10 सप्तविंशति K₁ कन्या B₁ 1 सप्तविंशतिं कन्यास्ता, D₁ 2 सप्तविंशतिका कन्या, D₃ स सप्तविंशतिकन्यास्तु (hypermetric), D₃ 11 सप्तविंशति कन्याना, S सप्तविंशत्तत् (T₁ 2 'तु ता, T₄ 'ति ता) कन्या — ^d) Ś₁ K₁-3 सोमस्य (for सोमाय) B₁ सदा (for ददौ) S सोमाय प्रददौ प्रभु (G₁ 2 'दाक्षसु, G₂ 'दाक्षिणसु, M₃ 'दाक्षव)

41 B₂ damaged — ^a) D₁ योने D₄ विनिरता (hypermetric), M₁ सहिता (for निरता) — ^b) D₅ नात्यर्थं (submetric) (for संख्यानार्थं) B₁ 8 D₁ 5 6 8-10 M तामवन्; D₁ *भवन्; T G भावयन्

(for भारत) — D₃ reads 41°-42° on marg — ^c) D₃ यक्ष्मो वै, T₃ पर्यस्तास्, T₄ G₂ 8 पत्न्य (T₄ 'त्या) स्तास्, M₃ पत्नयस् (for पत्न्यो वै) T₂ पर्यस्तास्य तु राजेन्द्र — ^d) K₁ लक्ष्मण, B (B₃ damaged) D₁ 6-10 कर्मण (for लक्षणा) D₅ सोमस्य समदर्शिन

42 B₂ damaged D₃ reads 42° on marg — ^a) K₂ D₁ 8 11 विशालाक्ष्यो, D₂ विशालाक्ष्यो — ^b) B₅ D₁ 8 S (except M₃) [क्ष]भवन् (for भुवि) — ^c) K₃ T₄ G₂ अतिरिच्यत, D₃ 8 11 अतिरिच्येत (for अत्यरिच्यत) D₃ नस्ता (sic) (for तासां)

43 T₁ om (hapl) 43 B₂ damaged — ^a) Ś₁ K₁ तस्या, D₃ तस्य (for तस्या) — ^b) D₃ प्रति, G₂ जेह (for प्रीतिं) — ^c) K₁ सम्यग्रूपा, D₅ T₂ तस्य हृद्या, D₃ माय हृद्या — ^d) D₃ तु मुजे, S (T₁ om) भजते (for बुभुजे) D₂-3 11 तदा; T₃ तया, M₄ शशी (for सदा)

44 T₃ 4 G om 44° — ^a) M₂ पुरो (for पुरा) T₁ 2 शशी पुरा हि राजेन्द्र — ^b) K₂ corrupt K₁ अवशश्च (for 'सच) D₁ 2 D₃ 10 परं (for चिरम्) — ^c) Ś₁ K₁ तस्योस्य (sic), D₄ ततस्ता, T₁ 2 ततोस्य (for ततोऽस्य) T₁ M₂-3 कुपिता ह्यामन्, T₃ 4 G₁ 8 'ता राजन् (for 'तान्यासन) B₁ 2 4 D₁ D₁ 6-10 ततस्ता कुपिता सर्वा — ^d) B₁ 2 8 D₁ D₁ 5-10 नक्षत्राख्या (for 'णि) K₂ सहस्रश, D₃ महात्मना, T₁ 2 'त्मने (for 'त्मन)

45 ^a) D₁ ता गता, D₃ 11 ततस्ता, T₄ M₃ तं गत्वा (for ता गत्वा) D₃ आहु — ^b) D₂ T G अनिदिता (D₃ 'त') (for अतन्द्रिता), — ^c) S रोहिण्यां (T₂ 'ण्या) वसते सदा.

सोमो वसति नास्मासु रोहिणीं भजते सदा ॥ ४५
 ता वयं सहिताः सर्वास्त्वत्सहाये प्रजेश्वर ।
 वत्स्यामो नियताहारान्तपथ्यगणतन्पराः ॥ ४६
 श्रुत्वा तामां तु वचनं दक्षः सोममथाव्रवीत् ।
 मम वर्तस्व भार्यासु मा त्वाधर्मो महान्मृजेत् ॥ ४७
 ताव्य मवाव्रवीदथो गच्छध्वं सोममन्तिहात् ।
 मम वन्त्यति मवांसु चन्द्रमा मम ग्रामनात् ॥ ४८
 विमृष्टान्मान्मदा जग्मुः जीताशुभवनं तदा ।
 तथापि सोमो भगवान्पुनरत्र मदीपते ।
 रोहिणीं निवमन्त्येव प्रीयमाणो मुहुर्मुहुः ॥ ४९

ततस्ताः सहिताः सर्वा भूयः पितरमब्रुवन् ।
 तव शुश्रूषणे युक्ता वत्स्यामो हि त्वाध्रमे ।
 सोमो वसति नास्मासु नाकरोदचनं तत्र ॥ ५०
 तासां तद्वचनं श्रुत्वा दक्षः सोममथाव्रवीत् ।
 मम वर्तस्व भार्यासु मा त्वा अप्स्ये विरोचन ॥ ५१
 अनादृत्य तु तद्वाक्यं दक्षस्य भगवान्जगशी ।
 रोहिण्या सार्धमवसत्ततस्ताः कुपिताः पुनः ॥ ५२
 गत्वा च पितरं ग्राहूः प्रणम्य शिरसा तदा ।
 सोमो वसति नास्मासु तस्मान्नः शरणं भव ॥ ५३
 रोहिण्यामेव भगवन्मदा वसति चन्द्रमाः ।

C 9 2022
B 9 35 60
K 9 36 17

46 °) D₁ c₁ m₁ r₁ a₁ s₁ — °) S ग₁ व₁ स₁ त₁ अ₁ न् M द₁ द₁
 ग₁ (for प्रजेश्वर) — After 46^b, B₂ s₁ ins

215° ममात्ता परिभूता स्तो गतिर्भयं पित स्वयम् ।
 [L स्वा (for स्तो) B₂ न₁ त₁ र₁ (for पितरं)]
 — °) D₁ s₁ व₁ स₁ म₁ (for वत्स्यामो) K₂ निवमागणत्

47 °) K₁ द₁ क्ष₁ (for श्रुत्वा) D₁ s₁ m₁ T₁ G₁
 transp तामा and तु K₂ D₁ T₁ s₁ G₁ s₁ M भु₁ ग₁
 तु वचनं तामा — °) K₂ श्रु₁ ग₁ (for दक्ष) — °)
 = 51° T₁ s₁ मो₁ (for मन) K₂ र₁ व₁ य₁ S म₁ वा₁ सु
 (for भार्यासु) — °) D₁ त्वा ध₁ र्मो D₂ ना चाध₁ र्म
 मन कृ₁ या, D₁ s₁ मा त्वा ध₁ र्मो न्यया नृ₁ दे₁ त्, D₂ ना
 र₁ व₁ ध₁ र्मो न्यया नृ₁ दे₁ त् (° c)

48 °) B D₁ s₁ m₁ तु (B न) म₁ वां, T G M₁ s₁
 म₁ वां (by transp) S₁ K₁ s₁ D₁ s₁ m₁ सर्वा₁ न्ता₁ प्र₁ व्र
 (K₂ s₁ 'आत्र'वी₁ र्मो, M₁ ता म₁ वा अ₁ व₁ र्वा — °)
 K₂ B₁ D₁ s₁ T G मो₁ र्म₁ तिरु, B₁ s₁ m₁ D₁ s₁ m₁
 शशिर्नो₁ तिरु — °) D₂ व₁ स₁ ति (for वत्स्यामि) D₁ भार्या₁ सु
 (for सर्वासु)

49 °) D₁ T₁ s₁ M नि₁ स्मृ₁ ष्ठा₁ न्, D₂ नि₁ स्मृ₁ ष्ठा₁ न्, D₁ s₁
 वृ₁ ष्ठा₁ न् (sic) (for त्रि₁ स्मृ₁ ष्ठा₁ न्) K₂ D₁ s₁ m₁ s₁ त₁ या,
 T₂ त₁ यो (for तदा) G₁ त्रि₁ नि₁ स्मृ₁ ष्ठा₁ न्ता₁ जग्मु — °)
 D₁ T₁ s₁ G जी₁ ता₁ श्रो₁ त् D₁ s₁ m₁ व₁ चने S₁ K₁ त₁ त,
 K₂ s₁ D₁ त₁ या, T₂ s₁ G भु₁ ग₁ (for तदा) M भ₁ वां र
 प्री₁ व₁ मान₁ या — °) D₁ त₁ यो (submetric), S (except
 T₁ G₁) त₁ व₁ म्नु (for तथापि) K₂ D₁ मो₁ (for सोमो)
 — °) M₂ पृ₁ (for पृ₁) — °) D₁ रोहि₁ ण्या K₂
 D₂ रोहि₁ णीं न्य (K₂ स्य) प₁ स₁ न्ये₁ प, B₁ 'ण्यामवम₁ ली₁ त,

S ण्या सार्ध₁ म₁ व₁ स₁ त् (M₁ s₁ s₁ म₁ व₁ t) (= 52°) — °)
 D₁ प्री₁ य₁ मा₁ णा, D₂ प्री₁ य₁ मा₁ णो

50 °) S₁ om, K₁ म₁ (for ता) — °) K₂ अ₁ व₁
 र्वा₁ (for अ₁ व₁ र्वा₁) — S transp 50°^a and 50°^c
 — °) D₁ ता₁ (for तत्र) D₂ र₁ क्ता (for युक्ता)
 K₂ स्व₁ थि शु₁ श्रू₁ ष्णो₁ यु₁ क्ता, D₂ त₁ व शु₁ श्रू₁ ष्णो₁ यु₁ क्ता — °)
 D₂ व₁ स₁ मो₁ हि, M₁ व₁ मि₁ प्या₁ न् (for वत्स्यामो हि)
 D₁ s₁ m₁ [अ₁] ति₁ के, S [अ₁] प्र₁ त (for [अ₁] ग्रमे) — D₁
 om (hapl) 50°-53° — °) D₁ ना₁ क₁ रो₁ द् (for ना₁ क
 रो₁ द्) S₁ K₁ ना₁ क₁ रो₁ द् च₁ व₁ श₁ म₁ न (K₁ 'ना₁ व)

51 D₁ om 51 (cf v l 50) — °) T₂ s₁ G₂ s₁
 M₂ s₁ s₁ तु (for तद्) M₃ स₁ त्वा (for श्रु₁ त्वा) — °) M₃
 om (hapl) from द₁ क्ष up to मा स्वा (in 51°^a) — °)
 = 47° K₂ स₁ र्वां (for सम) K₂ s₁ T₂ s₁ G₁ M₁ s₁ s₁
 म₁ वा₁ सु (for भार्यासु) — °) K₂ s₁ D₂ T₁ s₁ G₁ s₁ M₁
 s₁ s₁ त्वा D₁ s₁ त्व₁ प्स्ये (for शप्स्ये) T₁ s₁ s₁ G₁ M₁ s₁ s₁
 हि (T₂ M₁ s₁ ह) च₁ द्र₁ म, M₁ मृ₁ ता₁ म₁ त (sic) (for विरो
 चन) D₁ s₁ च₁ द्र₁ मो₁ म₁ म₁ शा₁ स₁ ना₁ त्, T₃ मा₁ त्वा शप्स्य₁ मा₁ न
 च₁ द्र₁ म

52 D₁ om. 52 (cf v l 50) G₁ s₁ om. (hapl)
 52°-54° — °) M₁ अना₁ दृ₁ त् — °) M₁ रोहि₁ ण्या D₂
 अ₁ म₁ र₁ त् (for अव₁ स₁ त्) K₂ रोहि₁ ण्यामे₁ व₁ म₁ व₁ स₁ त् — °)
 D₁ स₁ हि₁ ता (for कु₁ पि₁ ता) D₂ पु₁ र (for पु₁ न) T₁ s₁
 त₁ त₁ न्ता कु₁ पि₁ ता₁ न₁ ना

53 D₁ om 53°^a (cf v l 50) G₁ s₁ om. 53
 (cf v l 52) — °) T₄ M₄ तु (for च) T₁ s₁
 व₁ च₁ न (for पि₁ त₁ र) — °) S₁ K₁ s₁ पु₁ न, D₂ s₁ त₁ त₁
 (for तदा) S (G₁ s₁ om.) शिरो₁ मि प्र₁ ण₁ ता₁ म₁ दा (T₂

C. 9 2028
D. 9 25 61
K. 9 26 10

तस्मान्नह्नाहि सर्वा वै यथा नः सोम आविशेत् ॥ ५४
तच्छ्रुत्वा भगवान्क्रुद्धो यक्षमाणं पृथिवीपते ।
ससर्ज रोषात्सोमाय स चोद्धपतिमाविशत् ॥ ५५
स यक्षमणामिभूतात्माक्षीयताहरहः शशी ।
यत्नं चाप्यकरोद्राजन्मोक्षार्थं तस्य यक्षमणः ॥ ५६
इष्टेष्टिर्मिहाराज विविधामिर्निशाकरः ।
न चासुच्यत शापाद्वै क्षयं चैवाभ्यगच्छत् ॥ ५७
क्षीयमाणे ततः सोमे ओपध्यो न प्रजज्ञिरे ।
निरास्वादरसाः सर्वा हतवीर्याश्च सर्वशः ॥ ५८

ओपधीनां क्षये जाते प्राणिनामपि संक्षयः ।
कृशाश्वासन्प्रजाः सर्वाः क्षीयमाणे निशाकरे ॥ ५९
ततो देवाः समागम्य सोममूर्चमहीपते ।
किमिदं भवतो रूपमीदृशं न प्रकाशते ॥ ६०
कारणं ब्रूहि नः सर्वं येनेदं ते महद्भयम् ।
श्रुत्वा तु वचनं त्वत्तो विधास्यामस्ततो वयम् ॥ ६१
एवमुक्तः प्रत्युवाच सर्वास्ताञ्शशलक्षणः ।
शापं च कारणं चैव यक्षमाणं च तथात्मनः ॥ ६२
देवास्तस्य वचः श्रुत्वा गत्वा दक्षमथानुवन् ।

*तैस्तथा) — °) Dn समो (for सोमो) — °) Dn
तव, Ds 11 भवान् (for भव)

54 G1 s om 54^{ab} (of v 1 52) — °) K2 B
D (except D1 4) T1-3 M1-3 भगवान् — After 54^b,
B D (except Dn, Ds marg) 1ns

216* न त्वद्वचो गणयति नास्मासु जेहमिच्छति ।

[Bs अर्हति (for इच्छति)]

— °) D1 त्व (for नस्) S1 K Ds पाहि, B1 प्राणि
(sio) (for त्राहि) K2 सर्वाय (sio), D1 11 सर्वा हि,
D1 न सर्वा (for सर्वा वै) — °) K2 सम (for सोम)
T1 आविशत्, M1 आवसेत् D1 यथा न स समाविशेत्

55 S1 K1-3 om (hapl) 55 — °) G1 s कृत्वा
(for क्रुद्धो) — °) Ds रोष (for रोषात्) — °) Ds 11
तदा दक्ष प्रजापति

56 °) K2 यक्षसतो (submetric) (for स यक्षमणा)
T1 2 [अ]भिभूत स (T1 सन्) — °) K2 Ds-3 s
क्षीयते, K1 s क्षीयते G1 भरत (sio) (for [अ]ह
रह) — °) G1 चाकरोद् (submetric) (for चाप्य)
— °) D1 मोक्षार्थं यक्षमणस्तत

57 °) D2 s इष्टेष्टिभिर् (for इष्टे) — °) S विवि
त्राभिर् (for विविधा) — °) Ds 10 वा (for च).
T2 पापाद् (for शा) — °) D1 यक्ष (for क्षय)
S1 K1 क्षय चाप्यत्यगच्छत, K2 क्षय चाभ्यगच्छत (sub
metric), T1 2 क्षीयमाणोभि (T1 'धि') गच्छति; T2 4
G M क्षय चैवाधिगच्छति

58 °) K2 Ds क्षीयमाने, D1 क्षीयमाणे — °)
Dn D1 s औपध्यो, Ds 11 उपे (Dn 'प') ध्यो (sio)
(for औपध्यो) Dn1 प्र*ज्ञिरे — °) D2 M2-4 निरा

म्बादुरसा, D1 11 'स्वादतमा, T1 G2 s 'म्बादारसा
Ds G1 s सर्वे (for सर्वा) — °) S हीन (for हत)
B1 D1 7 9 10 सर्वत, Ds 6 पर्वता (sio) (for सर्वश)

59 °) K2 corrupt Dn D1 s औपधी (Dn2
'धि') ना, Ds उपधीना (for औप') T4 क्षय जाते (for
क्षये जाते) — °) D1 प्रजानाम् (for प्राणि) D
इह, Ds 11 एव (for अपि) K4 D2 सक्षये, Ds 'य
— °) K2 क्षीयमाने

60 °) Dn समागत्य (for 'गम्य) — °) S नरा
धिप (T1 'पा') (for महीपते) — Before 60°, T1 2 4
G 1ns देवा — °) T2 किमर्थं (for किमिदं) Ds 11
पूर्वं तु यादृश रूप — °) Ds 11 तादृश, T2 या' (for
ई) K4 D1 2 S स (for न) Ds ईदृश सप्रकाशता

61 °) T1 तत् (for न) — °) K4 corrupt D2
कृत (for भयम्) D1 येनाथ ते महान्क्षय — T2
om (hapl) 61^{ab} — °) B2 T4 M2-4 च (for तु)
S (T2 om) कारण (for वचन) G3 तत्तु (for त्वत्तो)
— °) M1 विधास्याम K2 T1 2 [s]भय (for वयम्)
— After 61, G2 1ns an addl colophon [Adhy
no 36]

62 Before 62, G2 1ns वैशपायन — °) T2 s G1
च (for तान्) Ds शाप (for शश) K4 M2-लक्ष्मण
— °) B (except Bs) Dn D1 5-10 T2 G2 शापस्य (for
शाप च) D1 s लक्षण (for कारण) — °) Ds यथा
(for तथा) B2 पुन (for [आ]त्मन)

63 ^{ab} B (except Bs) Dn D1 5-7 9 10 तथा (for
तस्य) T1 G तत (for वच) Ds तस्य (for गत्वा)
S1 K D2-4 11 ते सर्वे सहिता भूत्वा त्रिदश व (K1 'शाध्य')
क्षमयुवन् — Before 63°, T1 2 1ns देवा — °) K2

प्रमीड भगवन्तोमे शापयैष निवर्त्यताम् ॥ ६३
 असौ हि चन्द्रमाः क्षीणः किञ्चिच्छेयो हि लक्ष्यते ।
 श्याच्चैवास्व देवेश प्रजाश्चापि गताः क्षयम् ॥ ६४
 वीरदोषययैव योजानि विविधानि च ।
 तथा वयं लोकगुरो प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ६५
 एवमुक्तनदा चित्त्य ग्राह वाक्यं प्रजापतिः ।
 नैतच्छक्यं मम वचो व्यावर्तयितुमन्यथा ।
 हेतुना तु महाभागा निवर्तिष्यति केनचित् ॥ ६६

समं वर्ततु सर्वासु शशी भार्यासु नित्यशः ।
 मग्न्वत्या वरे तीर्थे उन्मज्जन्महाक्षयः ।
 पुनर्वर्धिष्यते देवास्तद्वै मत्स्यं वचो मम ॥ ६७
 मासार्थं च शयं सोमो नित्यमेव गमिष्यति ।
 मासार्थं च सदा वृद्धिं सत्यमेतद्वचो मम ॥ ६८
 सरस्वतीं ततः सोमो जगाम ऋषिशासनात् ।
 प्रभासं परमं तीर्थं मरुत्वा जगाम ह ॥ ६९
 अमावास्यां महातेजास्तत्रोन्मज्जन्महाद्युतिः ।

C. 9 27²
 E. 9 25 79
 K. 9 24 25

D₁ 2.11 भगवान् K₃ G₂ मोनो (sc), K₁ D₂ 2.11 सोमान्; D₁ सोम (for मोनं) T₁ 2 G₁ 2 M प्रमी दनु भवान्मोमात् (M₂ 'न्मोमे) —^d) D₁ corrupt. K₂ 4 D₂ 2.11 T G M₂ चैव, B Dn D₁ 5 c 2-3 [S]य वि (for चैव)

64 ^{as}) K₂ 2 च, M₂ तु (for हि) G₁ शेष (for क्षीण) D₂ कि च (for किञ्चिद) K₁ D 4 T G₂ M च, D₁ [S]पि हि (hypermetric), D₂ [S]पि, G₁ 2 तु (for हि) D₃ 11 तस्मै चाप्यायको लोके क्षय द्यो हि दृश्यते —^c) D₁ क्षये (for श्याय) K₁ D₂ देवन् (for देवेश) D₂ क्षयाच्च मन लाभ्यं वै, T₁ 2 क्षय ब्रवति शोभायां, T₂ 4 G M क्षयाच्च तस्य वै देव —^d) T₂ सर्वा (for प्रजाश्च) S₁ K₁ चैना, B (except B₁) D₁ 2.11 चैव, T₃ 4 G M अपि (for चापि) K₁ तत्र क्षय, D₃ 11 क्षय गता (hv transp) T₁ 2 तथामो (T₂ जा) श्रगता क्षय

65 ^a) D₁ corrupt K₂ G₁ 3 वीरघोषययम्, K₁ D₁ 2.11 वीरघोष, D₂ 2 G₂ M₂ वीरघोष (for वीरघोष) D₂ सर्वा (for चैव) — After 65^b, B D (except D₁, D₃ marg) ins

217* तेषां श्रेयं क्षयोऽन्मार्कं विनाम्नानिर्जगच्च किम् ।

[D₂ दृष्ट (for दृष्टे) B. न क्षीण च (for विनाम्ना- निम्)]

—^c) B D (except D₂ 11) इति ज्ञात्वा (for तथा चय)

66 ^a) K₂ 2 दृष्ट्वा B D₁ 2.11 ततो, S तु सं (for तत्रा) B Dn D₁ 5-8 देवान् (for चित्त्य) —^c) D₁ [म]व, M₁ तन् (for [म]व) —^d) S क्षयमा (for क्षयया) —^e) G₂ [म]पि (for तु) S₁ K₁ launa, K₂ ज्ञेया, K₃ राज्ञ (sic), M₂ 4 चेना (for क्षया) —^f) S₁ K₁ 2 निवर्तिष्यति, D₂ 'वर्तिषु,

D₁ 'वर्त्यति (sic), T₂ 'र्वित्यतु, G₁ 'र्वित्यतु (sic), G₂ 'र्वित्यतु, M₁ 'र्वयति (for 'र्वित्यति) D₁ केपि चित् (sic)

67 ^a) S₁ K₁ वर्तन्, K₃ S (except M₃ 4) वर्तेन, D₁ वर्तत (for 'तु) S₁ K₁ D₂ T₂ मायामु (for मयामु) —^b) S₁ K₁ D₂ T₂ सर्वासु (for भार्यासु) S सर्वेश (for नित्यश) —^c) D₁ च वरे तीर्थे (hypermetric), D₃ 11 च तीर्थानि (for वरे तीर्थे) D₃ मरुत्वा वरे तीर्थे, S अस्मिन्तीर्थेवरे चापि —^d) D₁ मज्जता, D₂ 5 c 2 टन्मज्ज (D 9 'ज्ज'), D₃ यन्म- ज्ज्य, T₁ 2 4 G₂ 3 M₂ 4 निमज्ज, T₂ G₁ M₁ निमज्जत् (for टन्मज्ज) D₂ 2 शशि (for शान्) D₁ लक्ष्मण D₃ 11 प्रविलोमानि गच्छतु —^e) D₂ 11 वहिष्यते, T₃ वर्तिष्यते (sic) (for 'व्यते) —^f) K₂ तद्वो (sic), D₃ 11 तथा (for तद्वै)

68 D₂ om (hapl) 68 —^a) M₂ मायाघेश T₂ 4 G तु (for च) S₁ K D₂ 4.11 क्षय मोमे (D₁ 'मो) (for क्षय मोनो) — T₂ om. (hapl) 68^b-69^c —^d) S₁ K D₂ 4 नविष्यति (for गमि) —^e) D₂ नामद्वि (sic) B (except B₁) Dn D₁ 2 7-11 T₂ 4 G₁ 3 तु, D₂ न (for च) K₁ D₂ तथा, B₁ तत्रा, D₃ नित्य, S (T₂ om) पुनर् (for सदा) S₁ K D₂ 4 11 वृद्धि —^d) D₁ नित्यम् (for सत्यम्) K₂ 2 D₂ 4 11 अन्तु, D₃ M₂ 4 एव (for एतद्) S (T₂ om.) ब्रवीमि च (for वचो मम) — After 68, D₂ 3 (marg) 4 5 (marg) c-19 ins

218* समुद्र पश्चिम गत्वा सरस्वत्यधिसंगमम् ।

भारावयतु देवेश तव कान्तिमवाप्स्यति ।

[(L 1) D₂ सरस्वत्याश्च (for 'लक्ष्मि-) D₃ -तगने]

69 T₂ om 69^a (cf v L 68) —^a) S (T₂ om.) तीर्थयात्रा (M₃ 'यात्र' (for सरस्वतीं) K₂ 3 तदा (for तत्र) —^b) S₁ K₁ 3 सुनि (for ऋपि) S₁

C. 9 2032
B. 9 35 79
K. 9 36 35

लोकान्प्रभासयामास शीतांशुत्वमवाप च ॥ ७०
देवाश्च सर्वे राजेन्द्र प्रभासं प्राप्य पुष्कलम् ।
सोमेन सहिता भूत्वा दक्षस्य प्रमुखेऽभवन् ॥ ७१
ततः प्रजापतिः सर्वा विससर्जार्थं देवताः ।
सोमं च भगवान्प्रीतो भूयो वचनमब्रवीत् ॥ ७२
मावमंस्थाः स्त्रियः पुत्र मा च विप्रान्कदाचन ।
गच्छ युक्तः सदा भूत्वा कुरु वै शासनं मम ॥ ७३
स विसृष्टो महाराज जगामाथ स्वमालयम् ।

प्रजाश्च मुदिता भूत्वा भोजने च यथा पुरा ॥ ७४
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा शसो निशाकरः ।
प्रभासं च यथा तीर्थं तीर्थानां प्रवरं ह्यभूत् ॥ ७५
अमावास्यां महाराज नित्यशः शशलक्षणः ।
स्नात्वा ह्याप्यायते श्रीमान्प्रभासे तीर्थं उत्तमे ॥ ७६
अतश्चैनं प्रजानन्ति प्रभासमिति भूमिप ।
प्रभां हि परमां लेभे तस्मिन्नुन्मज्ज्य चन्द्रमाः ॥ ७७
ततस्तु चमसोद्भेदमच्युतस्त्वगमद्वली ।

K D₂ 8 11 सेविता, D₄ सस्तुता (for शासनात्) B
Dn D₁ 5-10 स जगामाप्तिशासनात् —^o) K₄ B D प्रथम,
G₈ अण्यमं (sio) (for परम) D₄ तीर्थी —^d) K₈ 4
D₂ 8 11 T₂-4 M सरस्वत्यां T₂ गतो महत् (for जगाम
ह)

70 B₁ om (hapl) 70-75 —^a) Ś₁ K₁ 8 अमा
वस्यां, T₄ जगामास्या (for अमावास्या) D₈ राज
(for तेजास्) —^b) K₈ D₈ 5 11 M तत्रो (M₂ 'तो)
न्मज्ज्य, K₄ T₁ 2 ततोमज्जन्, T₈ 4 G तत्राम' (G₁ 'त्र
म') (for तत्रोन्म) T₈ महाद्युते —^o) D₂ 11 M₁
लोक B₄ प्रभापयामास —^d) D₂ सिताशुत्वम् (for
शीता) T₁ G₂ अवाप्य K₄ D₂ 8 T₄ G₂ M स,
B₈ 4 D₄ ह (for च)

71 B₁ om 71 (of v 1 70) —^a) K₄ D₂-4 11
[अ]पि, B (B₁ om) Dn D₁ 5-10 हु (for च) —^b)
B₄ प्रभाप, D₂ प्रभासे, S (except T₁ G₁) प्रसादं (for
प्रभास) K₈ पुष्कर, D₁ च क्षण, D₂ T₂ पुष्कळ
—^d) D₁ प्रमुखा D₈ 11 S (except M₁) स्थिता (for
अभवन्)

72 B₁ om 72 (of v 1 70) —^a) K₂ 8 S देवो
(for सर्वा) —^b) T₈ विससर्जत (sio), M₁ विससर्ज
ह (for 'र्जय) —^o) B (B₁ om) Dn D₈ 6 8 10
सोमे, D₁ M₈ सोम (for सोम) D₁ [s]पि (for
च) Dn₁ प्रीते, D₈ S (except T₄ M₁) भूय (for
प्रीतो) —^d) D₄ damaged Dn₁ देवो, D₈ मिद
(sio), T₁-3 G प्रीतो (for भूयो) M₂-4 वचन चेदम
ब्रवीत्

73 B₁ om 73 (of v 1 70) —^a) K₂ 8 प्रिया
(for स्त्रिय) T₂ पुत्र —^b) K₄ om, D₄ माथ
(for मा च) D₁ कथचन —^o) Dn₁ युक्त सुखी;
T₈ युक्तपदो (for युक्त सदा) D₈ मच्छासनपरो भूत्वा

—^d) T₁-3 कुरु स्व (T₈ मे), G₁ 8 कुरुपे (for कुरु वै)
T₈ G₃ महत् (for मम)

74 B₁ om 74 (of v 1 70) —^a) T₂ स (for
स) S महातेजा (for 'राज) D₈ स विसृष्टेन महता
—^b) D₈ [अ]द्य (for [अ]य) —^o) D₄ भूता (for
भूत्वा) —^d) K₄ पुनरीजुर्, B (B₁ om) Dn D₁
5-10 पुनस्तस्थुर्, D₂ पुनरासन्, D₈ 11 T G M₂ ई
(D₈ 11 मे, T₈ G₂ रे)जिरे च, D₄ पुनरेव, M₁ 8 4
रेमिरे च (for भोजने च) T₄ G₁ 8 M पुरं (for पुरा)

75 B₁ om 75 (of v 1 70) —^a) B (B₁ om.)
Dn D₁ 5 6 8-10 एवं (for एतत्) —^b) K₄ om 75°-76^d
—^o) D₁ 2 8 तथा (for यथा) —^d) D₂ च वर,
M₁ प्रभवद् (for प्रवरं) Ś₁ K₁-3 D₈ 4 11 कृतं, D₈-1
9 10 T₈ 4 G महत् (for ह्यभूत्)

76 K₄ om 76 (of v 1 75) —^a) Ś₁ K₁ 8 अमा
वस्यां, D₂ वाद्या —^b) D₁ 4 नित्य च, T₁ 2 स
नित्यं, M₈ नित्यत (for 'श) D₁ शशिलक्षण, D₈
शशिलांछन, M₈ शशलक्षण —^o) D₂ corrupt D₄
[आ]प्यायित (for 'यते) D₄ शीघ्रं, M₁ भीमान् (for
श्रीमान्) —^d) B₁ T₁ M तीर्थसत्तमे, D₁ 8 7 8 'सुत्तमे

77 ^a) K₃ 8 D₄ 7 ततश्च, T₈ 4 G अथ (for अतश्च)
Bom ed [ए]तत् (for [ए]तं) D₈ विजानन्ति, M₁
प्रजानाति; M₈ 4 प्रजाना हु (for प्रजानन्ति) —^b) Ś₁
K₁ 2 प्रभास (for 'सम्) D₈ भारत (for भूमिप)
K₈ प्रभासप्रवर कृत —^o) D₁ परम T₈ प्राप्तस् (for
लेभे) —^d) K₄ उरज्ज्य, D₂ मज्जन्स, T₈ G₁
आमज्ज्य (for उन्मज्ज्य) —After 77, S ins

219* लोकान्प्रभासयामास पुपोष च वपुस्तथा ।

तत्र स्नात्वा हली रामो दत्त्वा प्रीतोऽथ दक्षिणाम् ।

[(L 1) Prior half = 70° T₈ पुनरच्छ वपुस् (sio),

चममोद्धेद इत्येवं यं जनाः कथयन्त्युत ॥ ७८

तत्र दत्त्वा च दानानि विशिष्टानि हलायुधः ।

उपित्वा रजनीमेका स्नात्वा च विधिवत्तदा ॥ ७९

उदपानमथागच्छत्तरावान्केगवाग्रजः ।

आद्यं स्वस्त्ययनं चैव तत्रावाप्य महत्फलम् ॥ ८०

स्निग्धत्वादोषधीनां च भूमेश्च जनमेजय ।

जानन्ति सिद्धा राजेन्द्र नष्टामपि सरस्वतीम् ॥ ८१

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

३५

वैशंपायन उवाच ।

तस्मान्नदीगतं चापि उदपानं यशस्विनः ।

त्रितस्र च महाराज जगामाथ हलायुधः ॥ १

तत्र दत्त्वा बहु द्रव्यं पूजयित्वा तथा द्विजान् ।

उपस्पृश्य च तत्रैव ग्रहण्यो मुसलायुधः ॥ २

तत्र धर्मपरो ह्यासीन्नितः स सुमहातपाः ।

C 9 ८८६
B 9 २६ ३
K 9 ३७ ३

M पुनोषोषयत् (for पुनोष च वपुः) G२ तदा (for तथा)
— (L 2) T१ G१ तत्र (for तत्र) T१ २ G दक्षिणा,
T१ दक्ष (sic) (for दक्षिणम्)]

78 °) B३ च, D११ स (for तु) B१ तत्तद्वर्त्मसो-
द्धेत्, D१ 'स्तु चममोद्धेतम् — °) T२-४ G M अभि
(T२ 'भी)वत् (for वर्युतत्) Ś१ K१ ३ सो, D१
हि (for तु) D२ वली, M-४ हली (for वली)
T१ जगामस्वभितो वली — °) K१ D२ ४ G३ चममोद्धे-
त्, D३ चद्रमोद्धेद (hypermetric), M२ चममोद्धेक
(sic) (for द्दे) K२ D३ T२ ४ M एव (for एव)
— °) Dn ये, D२ यत् (for य) K१ कथयन्त्युत,
B१ 'मग्रत (sic), D२ 'यति च, D१ 'येहिह T G
य ज (T२ या ज- [sic], G२ यज) नोक्त्ययन्दुवि

79 °) D२ १० T३ गत्वा (for दत्त्वा) Ś१ K२ ४ D३
४ ११ तु (for च) T१ तत्र स्नात्वा विशिष्टानि — °) D१
विशिष्टानि, T३ निविष्टानि, T१ दानानि च (for विशि-
ष्टानि) D२ हलायुध — °) Ś१ K१ तु (for च) B३
प्रभु, M२-४ तथा (for तदा)

80 °) K१ उदपानम्, M३ उप (for उद) K३
उपगच्छ (sic), D२ अयोगच्छत्, D३ ११ उपागच्छन्
(for अयागच्छत्) — °) T३ परम (for स्वरावान्)
B१ केशवामज (sic), D३ 'ग्रत — °) T२ आद्य,
T३ आद्यं (for आद्य) M३ तदयन (for स्वस्त्य)
— °) K१ D३ तथा, B Dn D१ ५ ७-१० G१ यत्र, D३
यम्, T३ ततो (for तत्र) Ś१ K१-३ D३ [अ]वाप,
D११ वाप (sic), T१ स्नात्वा (for [अ]वाप्य) D२
महत्फल, T१ २ M महायत्, T३ ४ G महारथ (G३ 'थ)

81 °) K१ Dn D२ ८-१० M२ ४ औषधीना — °)
T३ ४ G३ ३ भुवश्च (for भूमेश्च) — °) S सुनयो (for
राजेन्द्र) — °) T G निगूढा सा (for नष्टामपि)

Colophon — Sub parvan Ś१ K१ २ D३ तीर्थयात्रा,
K३ ४ B१ Dn D२ रामतीर्थयात्रा, B१ D३ ७ ९ १० बलदेव
तीर्थयात्रा, D३ हल्धरतीर्थयात्रा, D१ सोमतीर्थयात्रा, D११
हलायुधतीर्थयात्रा, M२-४ गदायुद्धे रामतीर्थयात्रा, Kumbh
ed हृदप्रवेश — Adhy name Ś१ K१-३ प्रभासवर्णन, B२
प्रभासतीर्थवर्णन, M२-४ चद्रशापमोक्ष, Bom. ed प्रभा
सोत्पत्तिकथनम्, Cal ed चद्रशापोपाख्यानम् — Adhy
no (figures, words or both) Dn D३ १० ६, D२
५, T G१ २ M ३७, G३ ३६ — Śloka no Dn ८८,
Dn ९ ८९

35

1 G३ सजय (for वैशंपायन) — °) D२ (marg)
महीगत, D३ नदागत, T३ न विगतं (sic) (for नदी)
— °) N ह्युदपान D३ यशस्विन, D१ तपस्विन, T१ ३ ४
G२ महामना, T२ G१ ३ M महात्मन (for यशस्विन)
— °) D२ ११ तु, T G M२-४ वै, M१ [ए]व (for च)
S (except M३) ततो राजम् (for महाराज) — °)
D२ हलायुध

2 D१ G३ om (hapl.) ३ — °) D१० गत्वा (for
दत्त्वा) G३ महद् (for बहु) — °) T१-३ M च वै,
T१ [अ]थ वै, G३ ३ बहु (for तथा) — °) T३ उप-
सृत्त्य (for 'स्पृश्य) S (except T१ M१, G३ om) तु
(for च) Ś१ K१-३ D११ राजेन्द्र (for तत्रैव) — °)

C 9 2066
D 9 36 3
K 9 37 3

कूपे च वसता तेन सोमः पीतो महात्मना ॥ ३
तत्र चैनं समुत्सृज्य आतरौ जग्मतुर्गृहान् ।
ततस्तौ वै शशापाथ त्रितो ब्राह्मणसत्तमः ॥ ४
जनमेजय उवाच ।

उदपान कथं ब्रह्मन्कथं च सुमहातपाः ।
पतितः किं च संत्यक्तो आतृभ्यां द्विजसत्तमः ॥ ५
कूपे कथं च हित्वैनं आतरौ जग्मतुर्गृहान् ।
एतदाचक्षु मे ब्रह्मन्यदि श्राव्यं हि मन्यसे ॥ ६
वैशंपायन उवाच ।
आसन्पूर्वयुगे राजन्मुनयो आतरस्त्रयः ।

एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चादित्यसंनिभाः ॥ ७
सर्वे प्रजापतिगमाः प्रजापन्नमर्थ्यं च ।
ब्रह्मलोकजितः सर्वे तपसा ब्राह्मणादिनः ॥ ८
तेषां तु तपसा प्रीतो नियमेन दमनं च ।
अभ्यर्द्धातमो नित्यं पिता धर्मग्नः सदा ॥ ९
स तु दीर्घेण कालेन तेषां प्रीतिमवाप्य च ।
जगाम भगवान्स्थानमनुरूपमिदमन्मनः ॥ १०
राजानस्तस्य वै पूर्वं याज्या गामन्महात्मनः ।
ते सर्वे स्वर्गते तस्मिन्स्तस्य पुत्रानपृजयन् ॥ ११
तेषां तु कर्मणा राजन्स्तथाध्ययनेन च ।

Ś1 K1-3 सुमुलायुध, B1 : ३ सुपला, D2 : १-२ ॥ सुशला

3 ^a) D3 धर्मोपरो; D1 धर्मरतो (for 'परो) D1 चासीत्, T2 [s]प्यासीत्, Bom ed भूया (for ह्या सीत्) —^b) Ś1 द्विन, K1 damaged, S त्रि(T2 त)तस्तु (for त्रित स) K3 D1 तु, T2 M2 : ४ न (for सु) K4 D2 M2-4 यदा (for तपा) —^c) T2 वै वसता, G1 ३ चैव सता (G1 'दा) (for च य) K3 तस्य, T1 २ : ४ [अ]नेन (for तेन)

4 ^a) B1 मैन्य, D3 पैन, D3 एन (for चैन) —^b) Dn D2 ग्रहान्, D3 M2-1 गृह (for गृहान्) — K3 repeats 4^{ad} after 6^b —^c) K3 (second time) D10 तत्र (for ततस्) D1 तु वै, T G M1 तु तौ (for तौ वै) M2-1 तत्रस्थ सोममपियत् —^d) D2 ततो (for त्रितो) B1 सत्तम, D2 सत्तम (sio), S -युगव (M2 4 'वै) (for सत्तम)

5 ^a) K4 उदपानान् (sio), D3 'पाने, M1 'पान (for 'पान) —^b) D1 ३ ॥ M1 २ स (for सु) —^c) T4 कथित, M पातित (for पतित) B1 T2 स (for स) G1 कथ कूप च सत्यक्तो —^d) D3 आतृभिर, D3 आतृणां (for आतृभ्यां) K4 B1 २ : ३ D3 १ २ ३ १० T1 २ : ४ G1 ३ M2 ४ सत्तम

6 ^a) Dn1 D1 कूप (for कूपे) D5 ॥ वि (for च) K4 D2 [प]त्र (for [प]र्न) Dn2 कूपे च वसता तेन (= 3°) —^b) Ś1 K1 २ D2 गृहं T G जग्मतु आतरौ गृहान् — After 6^b, K3 repeats 4^{ad}, while B D (except D2 ॥, D3 marg) ins

220* कथं च याज्यामास पपौ सोमं च वै कथम् ।

[D3 सोममास (for सिस) D1 द- (sio) (for पौ)]

—^d) Ś1 मैन्य, K1 मैन्य (sio) M2 मैन्ये (for मन्यमे) K4 B D (except D2 : ॥) धोत्रार्थं यन्मन्यमे

7 ^a) D2 पुरा (for पूर) D1 धैव (for राजन्) —^b) D3 मयैव (for मुनयो) Ś1 K D - ॥ आतरो मुनयस्त्रय — D3 om 7^c-5^d —^c) D2 द्विजस् (for द्वितस्) —^d) Ś1 K D : प्रताप्ति, D1 ॥ चैवाप्ति (for चादित्य) K3 D1 G1 M2 मानम

8 D3 om b (cf v 1 7) —^a) D2 प्राजापति (for प्रजा) —^b) B3 ५ प्रजापतय एव च — K3 om ६^c-१^d —^c) T1 : लोचं (for लोच) D2 T2 त्रिता, T3 त्रित (for त्रित) Ś1 K1 चर (for सर्वे)

9 K4 om 9^{ab} (cf v 1 8) T4 G- om (hapl) 9-10 —^b) B1 यत्राचन, T2 यमेन च (for दमे) D2 यमेन नियमेन च — T2 om 9^c-10^d —^c) D1 : २ गोतमो —^d) M1 पर (for रत) G3 तदा (for सदा)

10 T2 : G2 om 10 (cf v 1 9) —^a) M1 क्षति (for स तु) K3 D1 ३ G3 दीर्घेन D2 कालेन —^b) B3 damaged from प्रीति up to पुत्रान् (in 11^d) —^c) K4 भरत, M2-3 तपसा (for भगवान्) —^d) D1 शात्मना (for 'न)

11 B3 damaged up to पुत्रान् —^a) D1 ३ तत्र (for तस्य) Dn1 ते ह्यासन्, Dn2 तस्यांसन्; T3 ४

C. 9 2063
B 9 26, 10
K 9 37 19

एकतश्च द्वितयैव पृष्ठतः कालयन्पशून् ॥ १९
तयोश्चिन्ता समभवद्दृष्ट्वा पशुगणं महत् ।
कथं न स्युरिमा गाव आवाभ्यां वै विना त्रितम् ॥ २०
तावन्योन्यं समाभाष्य एकतश्च द्वितश्च ह ।
यदूचतुर्मिथः पापौ तन्निबोध जनेश्वर ॥ २१
त्रितो यज्ञेषु कुशलस्त्रितो वेदेषु निष्ठितः ।
अन्यास्त्रितो बहुतरा गावः समुपलप्स्यते ॥ २२
तदावां सहितौ भूत्वा गाः प्रकाल्य व्रजावहे ।
त्रितोऽपि गच्छतां काममावाभ्यां वै विनाकृतः ॥ २३

Ś1 K1-3 पृष्ठा (K2 3 द्वष्टौ) कालयन् पशून्, T3 4 G त्रितश्चा (T3 'स्या) कालयन्पशून् (G1 'न्यहन्), M का (M1 पा) लयतौ तत् पशून्

20 °) M2 4 ततश्च (for तयोश्च) — °) Ś1 K B2 D2 2.11 धन (for गण) S एकतस्य द्वितस्य च — °) K3 D2 8 8 तु; B2 8 5 Dn1 T1 2 M1 2 4 जु, D1-7 5 T4 च, T3 वा (for न) G2 लभ्या (for न स्युर) — °) D4 आवयोर् (for आवाभ्या) B D (except D2 4 11) T4 हि, T2 च (for द्वै) T2-4 G M त्रित विना (by transp) T1 आवाभ्या चेति त विना

21 °) D1 द्विजश्च (for द्वितश्च) D3 11 हि (for ह) — °) D4 पाप, G2 प्राप्ता (for पापौ) T3 यदु-वाच मिथ पापात् — °) S जनाधिप (for जनेश्वर)

22 °) T4 ततो, M1 त्रिपु (for त्रितो) Ś1 K1 देवेषु (for वेदेषु) — °) Ś1 K1 अन्यस्, T1 ततस्, G2 अतस् (for अन्यास्) B Dn D1 5-10 आवाभ्या (B5 D5 7 10 अन्यास्तु) बहुला गावस् — °) K2 8 गा वै, B Dn D1 5-10 त्रित, T3 स्वय (for गाव) K4 D2 इत्युप, D4 भूयस्तु (for समुप-) T4 M4 लभ्यते (for लप्स्यते) M1 8 गावस्तु लभते मुनि

23 °) K2 तथा, T1-3 G तेन, M3 4 ताव् (for तद्) K2 D8 M3 सहितौ, G2 सेवितौ, G3 सहितौ (for सहितौ) — °) T4 गा (for गा) K3 प्रकल्प्य, D5 1 9 प्रा (D5 प्र) कल्प, T1 2 M प्रगृह्य, T3 4 G प्रमथ्य (for प्रकाल्य) K2 8 Dn D2 8 व्र (K3 प्र) जामहे, T2 8 G प्रयावहे (for व्रजा) Ś1 K1 गा प्रकाश्य प्रजावहे — °) T3 त्रिते (for त्रितो) T3 G [s]भि-, T4 M1 हि (for सपि) G1 गच्छत्, G2 गच्छेत्; M1 गम्यता (for गच्छता) T2-4 कर्म (for

तेषामागच्छतां रात्रौ पथिस्थाने वृकोऽभवत् ।
तथा कूपोऽविदूरेऽभूत्सरखत्यास्तटे महान् ॥ २४
अथ त्रितो वृकं दृष्ट्वा पथि तिष्ठन्तमग्रतः ।
तद्भयादपसर्पन्वै तस्मिन्कूपे पपात ह ।
अगाधे सुमहाघोरे सर्वभूतभयंकरे ॥ २५
त्रितस्ततो महाभागः कूपस्थो मुनिसत्तमः ।
आर्तनादं ततश्चक्रे तौ तु शुश्रुवतुर्मुनी ॥ २६
तं ज्ञात्वा पतितं कूपे आतरावेकतद्वितौ ।
वृकत्रासाच्च लोभाच्च समुत्सृज्य प्रजग्मतुः ॥ २७

कामम्) — °) S (except T1 G3) आतृभ्या (for आ वाभ्या) B2 4 हि, D1 च (for द्वै) Ś1 K1-3 D2 6 11 M1 निराकृत, T2 विनिस्त

24 Before 24, T3 4 G ins वंशपायन — °) Ś1 K D2 स, Dn1 M1 2 तु (for आ) — °) Dn1 तस्मिन्, T3 पद, G2 पय (for पयि) B (except B2) D1-10 T1 2 स्थाना (for स्थाने) G1 वृतो (for वृको) — °) B Dn D1-10 तत्र, D1 तत्, T1 तदा (for तथा) T3 4 G तथा (T3 'दा, G2 'तो) विदूरे कूपोभूत् (T4 'पाया [sic]) — °) M1 8 सरस्वत्या T1 2 M नदी, G1 3 तटी (for तटे) D3 महत्, S गत (for महान्)

25 °) K4 अर्थार्थितो, T3 G2 8 ततस्त्रितो, T4 तत्र त्रि (for अथ त्रि) Ś1 K1-3 [s]पि तं (for वृक) Dn1 अथ त्रितेन तद्दृष्ट्वा — °) D3 पथि तिष्ठन्त उक्त्या — °) G1 तर्पद् (for सर्पन्) — °) B5 कूपे तस्मिन् (by transp) — °) D3 11 तु (for तु)

26 °) T4 ततस्त्रितो (by transp) Ś1 K1 M2 4 भाग, B Dn D1 5-8 10 T1 राज, D3 राजन् (for भाग) — °) Dn1 कूपस्थ, Dn2 'स्थे Ś1 K D2-4 द्विज (for मुनि) D3-11 सत्तम G1 कूपस्था मुनि सत्तमा — °) Ś1 K1-3 D2 8 11 भृश, T2 8 G2 8 M महत् (for ततश्च) — °) Ś1 K1-3 D2 11 तं च, D2 तं तु, D4 न च, T1 2 4 G1 8 M3 4 तत, T3 तनु, G2 तत्र, M1 2 त तौ (for तौ तु) D5 सश्रुवतुर् M3 मुनि

27 °) G3 हिस्वा (for ज्ञात्वा) Ś1 K1-3 भूमौ (for कूपे) — °) M1 आतर स्वेकतद्वितौ — D1 om 27°-28° — °) G1 8 प्र (for the first च) — °) T1-4 G2 8 M2 4 तमुत्सृज्य (for समु°).

आवृत्त्यां पशुलब्धाम्यामुत्सृष्टः स महातपाः ।
 उदपाने महाराज निर्जले पांसुसंवृते ॥ २८
 त्रित आत्मानमालक्ष्य कूपे वीरुचृणावृते ।
 निमग्नं भरतश्रेष्ठ पापकृन्तरके यथा ॥ २९
 बुद्ध्या ह्यगणयत्प्राज्ञो मृत्योर्भीतो ह्यमोमपः ।
 सोमः कथं नु पातव्य इहस्थेन मया सवेत् ॥ ३०
 स एवमनुसंचिन्त्य तस्मिन्कूपे महातपाः ।
 ददर्श वीरुधं तत्र लम्बमानां यदच्छया ॥ ३१

पांसुग्रस्ते ततः कूपे विचिन्त्य सलिलं मुनिः ।
 अग्नीन्संरूपयामास होत्रे चात्मानमेव च ॥ ३२
 ततस्ता वीरुधं सोमं संरूप्य सुमहातपाः ।
 ऋचो यजृपि सामानि मनसा चिन्तयन्मुनिः ।
 ग्रावाणः शर्कराः कृत्वा प्रचक्रेऽभिपवं नृप ॥ ३३
 आज्यं च सलिलं चक्रे भागांश्च त्रिदिवौकसाम् ।
 सोमस्याभिपवं कृत्वा चकार तुमुलं ध्वनिम् ॥ ३४
 स चाविशदिवं राजन्स्वरः शैक्षस्त्रितस्य वै ।

C. 9 2100
B. 9 26 36
K. 9 27 34

28 D₁ om 28 (cf. v 1 27) —^a) K₂ s D₂ s १
 लब्धाम्याम् (for लु) —^b) B₁ D₁ s 11 T₁ G
 M सु (for स) —^c) D₁ टपपत्ति (sic) (for उद
 पाने) B D₂ D₁ 10 T₁ s M तदा (b 'या, M₂
 'ते) गान (for महाराज) —^d) D₂ D₁ निर्जने,
 D₂ निर्जने Some MSS पाशु (for पासु) D₂ वन्ति
 (for मृते) S₁ K₁ s 3 रिशाने पाशुमह (K₂ 'दि) वे

29 ^a) D₁ तत, M₁ त्रितम् (for त्रित) S₁ K₁ s
 मामाद्य, D₂ 'लक्ष्य (for लक्ष्य) —^b) D₂ कूरे वीर,
 T G वीरुजुज (for कूपे वीरुजु) —^c) B₁ om 29^c-31^d
 —^e) S नि (T₁ s रि)ममो (for 'म) —^d) S₁ K₁ s
 D₂ s निरये (for नरके) K₁ B (B₁ om) D₂ D₁
 4-11 नरके दुःकृती यथा

30 B₁ om 30 (cf. v 1 29) —^a) T₁ तथा
 (for बुद्ध्या) D₂ T₁ व्यगणयत्, D₂ 11 त्रिगणयन्
 K₁ पापे (for प्राज्ञो) B (B₁ om) D₂ D₁ 4-10
 म सु (D₂ मृदु)ह्याग (D₁ s 'ह्या ग)णयत्प्रा (D₁ s न्या)
 जो, T₂ 4 G M ततो हा (T₁ M 'तोन्य, G 'तो
 व्य)जितयथाज्ञो (G₂ 'द्राज्ञा) —^b) T₁ corrupt D₁
 M मृत्युभीतो, T₂ s G मृतभूतो (for मृत्योर्भीतो)
 T₂ M₂ [s]म्य (M₂ 'व्य)मोमप, T₂ मृदास्मम (sic),
 G₂ M₂ [s]न्ति (M₂ 'वि) मोमप, G₂ ह्यमोमपी,
 M₂ रिमोमप (for ह्यमो) —^c) D₂ T₂ मोम (for
 सोम) K₁ B₂ s D₂ s 1 6 10 T₁ G₂ तु, D₂ हि (for
 तु) T₂ पातव्याद् (sic) (for पातव्य) B₁ D₂ कथं
 नु मोम पातव्य, M₁ मोन कथं चिह्नस्थेन —^d) G₂
 इहस्थेन, M₁ पीठ मय्यद् (for इहस्थेन) D₂ मही
 (sic) (for मया) G₂ इह स्थाने मयापि सत्

31 B₁ om 31 (cf. v 1 29) —^a) K₁ B (B₁
 om) D₂ D₁ c-10 S (except M₂) अग्नि, D₂ अति (for
 मृदु) S₁ K₁ s विले (K₂ 'ले)व, K₁ B (B₁ om)

D₂ D₁ 4-10 निश्चित्य, D₂ 11 T₁ G₁ संचित्य (for
 सचिन्त्य) —^b) S₁ K₁ s G₂ om (hapl) 31^c-33^d
 —^c) B₂ वीरुधस् D₂ s 11 T₁ s 4 G₁ s M राजल्
 (for तत्र) T₂ ददर्श वीरुधा जाल —^d) B₂ लव
 माना, D₂ s 9 T₂ s G₁ M₂ s मान (for 'माना)

32 S₁ K₁ s G₂ om 32 (cf. v 1 31) —^a)
 Some MSS पाशु B₁ तदा (for तत) —^b) K₁
 D₁ 11 नि (K₁ नि)वन्त्य, D₁ विचिन्त्य; T₁ s 4 G₁ s
 M₁ 11 न्यगनत, T₂ [s]वनस्स, M₁ निष्पाद्य (for
 विचिन्त्य) D₁ 11 पुन (for मुनि) —^c) D₁ om
 (hapl) 32^c-33^d —^d) D₁ T₂ G₁ s M अग्नि, T₂
 अग्नि (for अग्नीन्) —^e) D₂ s 11 M हो (M₂ हो)-
 त्रम्, T₂ 1 G (G₂ om) होतृन् (for होत्रे) S (except
 T₁, G₂ om) आत्मानम् (for चा) D₂ वा, T₂ हि
 (for च)

33 S₁ K₁ s G₂ om 33^{ab} (cf. v 1 31) D₁
 om 33^{ab-d} (cf. v 1 32) T₂ M₁ om 33^{ab} —^a) D₂ 11
 तु, D₂ G₁ त (for ता) T₂ M (M₁ om) राजन् (for
 सोम) —^b) K₁ D₂ s 11 कल्पयित्वा (for सकल्प्य सु)
 B₁ [आ]शु, M (M₁ om) स (for सु) B₂ s D₂
 महायदा (for 'तपा) —^c) K₂ corrupt S₁
 K₁ s T₂ G M₁ आण्यस्तु, B₁ D₁ 4 प्रावण, T₂
 ग्रावणस्तु, T₂ गावस्तु (sic), M₂ 1 प्रावाणं (for प्रा-
 वाण) S₁ शर्करा, K₁ शर्करान्, K₂ D₁ G₁ M₂ 4
 शर्करा —^d) D₁ सुव च (for प्रचक्रे) D₂ तथा,
 T₁ s G मुनि (for नृप) T₂ *चक्रेभिपवं**

34 ^a) M₁ कृत्वा (for चक्रे) —^b) D₂ s 11 भागाश्च
 B₂ G₂ त्रिदिवौकस —^c) K₁ निपवं; D₂ [अ]भिसवं
 (for 'पवं) S₁ K विपुल, D₂ D₂ s 11 तुमुल (D₂
 'ळ) (for तुमुल) B₂ s मुनि (for ध्वनिम्) S सोम
 स्वाभिपवस्त्यग्रे (M₁ 'वोदग्र, M₂ 1 'वस्त्यते) प्र (M₁ s
 सं)वृत्त (T₁ s G₁ s 'व)स्तुमुलो ध्वनि

C 9 2100
B 9 26 37
K 9 37 23

समवाप च तं यज्ञं यथोक्तं ब्रह्मवादिभिः ॥ ३५
वर्तमाने तथा यज्ञे त्रितस्य सुमहात्मनः ।
आविशं त्रिदिवं सर्वं कारणं च न बुध्यते ॥ ३६
ततः सुतमुलं शब्दं शुश्रावाथ बृहस्पतिः ।
श्रुत्वा चैवात्रवीद्देवान्सर्वान्देवपुरोहितः ॥ ३७
त्रितस्य वर्तते यज्ञस्तत्र गच्छामहे सुराः ।
स हि क्रुद्धः सृजेदन्यान्देवानपि महातपाः ॥ ३८
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सहिताः सर्वदेवताः ।
प्रययुस्तत्र यत्रासौ त्रितयज्ञः प्रवर्तते ॥ ३९

ते तत्र गत्वा विबुधास्तं कूपं यत्र स त्रितः ।
ददृशुस्तं महात्मानं दीक्षितं यज्ञकर्मसु ॥ ४०
दृष्ट्वा चैनं महात्मानं श्रिया परमया युतम् ।
ऊचुश्चाथ महाभागं प्राप्ता भागार्थिनो वयम् ॥ ४१
अथात्रवीदपिर्देवान्पश्यध्वं मां दिवौकसः ।
अस्मिन्प्रतिभये कूपे निमग्नं नष्टचेतसम् ॥ ४२
ततस्त्रितो महाराज भागांस्तेषां यथाविधि ।
मन्त्रयुक्तान्समददात्ते च प्रीतास्तदाभवन् ॥ ४३
ततो यथाविधि प्राप्तान्भागान्प्राप्य दिवौकसः ।

35 Ds reads 35^a-37^a on marg —^a) Ds 11 समाविशद् (for स चा) —^b) Ds corrupt Ks B1 Dn D1 स्वन, B2 s D1 9 10 पुन, B1 s सुन, Ds चन (sio), Ds धुन (for स्वर) Ks 4 D1 साक्षात्, B1 s Dn शैक्ष्यस्, B2 s Ds 7 9 10 शब्दस्, D2 तस्य, Ds रुक्षस्, T1-s G चैव (for शैक्षस्) K4 B8 च, T2 हि (for वै) S1 K1 स्वरश्चै * शिशवस्व वै, T4 स्वरस्यैव त्रितस्य वै —^c) Gs corrupt K2 s B1-4 D4-s T1 G1 सम (D4 'मा'वाप्य, Ks 'वाये' (sio), D1 'वापि, M2 समावाप (for सम) T2 s G1 तद् (for त) Ds 8 11 समा (D2 'म'धावंत त यज्ञ —^d) D1 तथा (for यथा) B5 ब्रह्मवादिना, D2 11 'न

36 Ds reads 36 on marg —^a) Dn2 महा, T1 2 तत्रा (for तथा) —^b) K4 M2 तु (for सु) K2 महात्मसु —^c) Gs reads 36^{ad} twice —^c) T2 आविशा, T4 G2 (first time) s आ (G2 अ)विशद्, G2 (second time) आसन्न (for आविन्न) K4 T2 s G2 (first time) राजन्, G1 s गत्वा (for सर्व) —^d) Ks च तु, B1 चाव; Dn D1-2 11 T2-4 G1 2 (second time) s M2-4 न च (by transp), G2 (first time) M1 नाव D2 बुध्यसे, M1 बुध्यत

37 B2 om 37^{ab} Ds reads 37^{ab} on marg —^a) Ds 4 T1 2 s G1 s M1 तु, D10 स; M2-4 त (for सु) Dn1 Ds 11 तुमल K2 s यज्ञं (for शब्द) —^b) M2 s शुश्रुवे S1 K1 s [अ]स्य, Ks [अ]ह; Ds 11 च, T G2 M स, G1 s तु (for [अ]य) —^c) G2 स्मृत्वा (for श्रुत्वा) S [ए]व च (T4 G2 s वा) (by transp) T1 [अ]बुवन् (for [अ]ब्रवीद्) K4 B D M सर्वान् (for देवान्) —^d) K1 B Dn D1-7 9-11 T2 s M देवान्, Ds तस्माद्, T1 सर्वं, T2 सर्वं (for सर्वान्)

38 G1 om 38^a —^a) T2 यतस्त्रिनस्य यजन —^c) K2 s M2 च (for हि) T2 दृष्ट (for क्रुद्ध) T2 सृष्टेद् (for सृजेद्) —^d) D2 महासुरा (for 'तपा)

39 S1 K1-3 om 39^{ab} —^b) M2 वचन (for सहिता) D2 दैवता —^c) D2 प्रयया M2 तत्र (for यत्र) D1 T1 [अ]न्ते (for [अ]यो) T2-4 G आ ययुन् (T2 'न्ते' यत्र यत्रान्ते —^d) K3 D1 T2-4 G2 त्रितो, T1 त्रेतो, G2 ततो (for त्रित) K2 यज्ञ T G च, M1 तु, M2-4 स्म (for प्र-)

40 ^b) D1 s द्विज (for त्रित) —^c) S1 K1-3 om (hapl) 40^a-41^a K4 om (hapl) 40^a-41^a —^d) M2 s सर्वं (for यज्ञ) T2-4 G 'कर्मणि' (for 'सु)

41 S1 K1-3 om 41^a, K4 om 41^{ab} (for both, cf v 1 40) —^c) S1 K1 [अ]त्र, K2 s [अ]स्य, D2 s [ए]व, S [ए]न (for [अ]य) K3 T2 s G1 s महाभाग (G2 'गा), D2 s 11 G2 'त्मानं, T1 s M2-4 'राज (for 'भाग) —^d) T2 प्राप्त (for प्राप्ता) D2 भागार्थिनो (for 'र्थिनो)

42 ^a) G1 s तथा (for अथ) D2 11 G1 ऋषीन्, D4 ततो (for ऋषिर्) —^b) S1 K1-3 अवध्वं (for पश्यध्वं) S1 K1 G1 M2-4 मा, K4 च, T1 s त्रि, M1 वै (for मा) —^c) T4 om (hapl) 42^a-44^b —^c) D2 s s तस्मिन् (for अ) T2 G अति (for प्रति). D2 T2 G1 घोरे (for कूपे). —^d) M1 मां (for नि). S1 K1-3 D2 s 11 T2 'चेतन

43 T4 om 43 (cf v 1 42) —^a) T1 2 तत्र (for ततस्) D2 स्थितो (for त्रितो) D1 s महाभाग —^b) D2 भाग G2 पृषा (for तेषा) —^c) B2-4 D1 s 'यू' B2 यु)वान् (for युक्तान्) S1 K1 समादा*,

प्रीतात्मानो ददुस्तस्मै वरान्यान्मनसेच्छति ॥ ४४
 स तु वरे वरं देवांस्त्रातुमर्ह्य मामितः ।
 यश्चेहोपस्पृशेत्क्षुपे स सोमपगतिं लभेत् ॥ ४५
 तत्र चोर्मिमती राजन्नुत्पपात सरस्वती ।
 तयोत्क्षिप्तस्त्रितस्तस्थौ पूजयंस्त्रिदिवौकसः ॥ ४६
 तथेति चोक्त्वा विबुधा जग्मू राजन्यथागतम् ।
 त्रितश्चाप्यगमत्प्रीतः स्वमेव निलयं तदा ॥ ४७
 क्रुद्धः स तु समासाद्य तावृषी आतरौ तदा ।

उवाच परुषं वाक्यं शशाप च महातपाः ॥ ४८
 पशुलुब्धौ युवां यस्मान्मायुत्सृज्य प्रधावितौ ।
 तस्माद्वृषेण तेषां वै दंष्ट्रिणाममितश्चरौ ॥ ४९
 भवितारौ मया शप्तौ पापेनानेन कर्मणा ।
 प्रसवश्चैव युवयोर्गोलाङ्गूलक्ष्वानराः ॥ ५०
 इत्युक्ते तु तदा तेन क्षणादेव विज्ञां पते ।
 तथाभूतावदृश्येता वचनात्सत्यवादिनः ॥ ५१
 तत्राप्यमितविक्रान्तः स्पृष्ट्वा तीर्थं हलायुधः ।

C 9 2117
S 9 36 53
K 9 37 52

K₂ s M₁ समाद (K₂ 'द्य)त, B Dn D₁ 4-5 8-10 T₈
 समददत्, D₂ सममदात्, D₁ सम ददत्, T₁ 2 समा-
 जह् (for समददात्) —^a D₁ S (except G₁, T₁
 om) तेन (for ते च) D₁ T₂ M₂-4 ततो (for तदा)

44 T₁ om. 41^{ab} (cf. v 1 42) —^a D₁ (*sup*
in as in text) दिवि (for विधि) —^b B₂ om
 प्राप्य S₁ K₁ यथाविधि, G₃ दिवोकसा (for 'म)
 — K₁ om 44^{cd} D₁ om (hapl) 44^c-46^f —^c
 B₁ ददौ (for ददत्) —^d T₈ वर य (for वरान्यान्)
 Dn₂ D₈ [हृ]प्सितान्, M₈ [हृ]च्छमि (for 'ति) S₁ K
 (K₁ om) D₂ 4 11 वरान्ये मनसि (D₁ मानसे) स्थिता
 (D₁ 11 'तान्), D₈ s 'न्यान्मनसस्थि (D₈ 'से स्थि)तान्

45 D₁ om. 45 (cf. v 1 44) Dn₁ om. 45 —^a
 D₂ s G₂ s वरान् (for वर) K₂ s B₁ D₂ 6 देवास्
 —^b B₁ ब्राह्मन् (for ब्रातुम्) T₈ हह (for इत)
 —^c K₁ s यच् (for यश्) D₂ ह (for [हृ]ह) K₈
 T₂ s [अ]प (for [उ]प) T₁ सृजेत् (for स्पृशेत्)
 —^d G₁ [स]स्तु (for स) M₂-4 सोमपाना (for स
 सोमप)

46 D₁ om 46 (cf. v 1 44) D₈ om 46^a-47^b
 —^a K₁ [ऊ]र्मिमती, Dn₁ M₁ [ऊ]र्मिमती, T₈ [उ]
 भ्रमती (for [ऊ]र्मि) —^b M₁ उदतिष्ठत् (for उरप
 पात) — After 46^b, D₁ ins

222* आजगाम द्रुत प्रीता तस्मिन्क्षुपे सरस्वती ।
 —^a T₂ M₁ तत्र, G₁ तया, M₂ यत्र (for तया)
 K₁ B D (except D₈ s, D₁ s om) T₁ G₂ क्षिप्त,
 M₁ [उ]च्छित्तस् (for [उ]क्षिप्तस्) K₁ ततस्, B D
 (except D₂ 11, D₁ s om) T₁ G₁ 2 समुत् (for
 त्रितस्) —^d D₁ om from त्रिदिवौकस up to निलय
 (in 47^d)

47 D₁ om. up to निलयं, D₈ om 47^{ab} (for both,

cf. v 1 46) —^a K₂ D₁-2 s 7 [उ]क्ता (for [उ]क्त्वा)
 —^b S₁ K₁ राजञ्जमुर् (by transp) K₄ B D
 (except D₈ s 11, D₁ s om.) ययागता (for 'गतम्)
 —^c S₁ D₈ [अ]प्यागमत्, D₂ 11 [अ]य ग, D₁-10
 T₂ [अ]प्याग, T₁ [अ]प्यागत (for [अ]प्यागमत्) D₈
 उत्पपात तत प्रीत —^d T₂ स्वयं च (for स्वमेव)
 S भवन (for निलयं) D₂ s 11 T₈ तत, D₈ गत
 (for तदा)

48 K₁ om 48 —^a M₁ कृपान् (for क्रुद्ध)
 B₂ D₈-7 10 तु स (by transp) —^b S₁ (*sup*
in as in text) K₁ सदा (for तदा) T₈ तावृषिभ्रातरौ
 तथा, G₁ भ्रातरौ तावृषी तदा —^c B₁ परम (for
 परयं) —^d K₂ T₁ महातप, T₂-4 G M परतप
 (T₂ s M₁ 2 s 'प) (for महातपा.)

49 ^a B₁ पशु, M₈ पश्य (for पशु) K₃ D₈
 लब्धौ D₈ तस्मान्, T₈ यस्मान् (for यस्मान्) —^b
 S₁ K₁ पलायितौ (for प्रधावितौ) — M₁ om 49^c-50^b
 —^c D₈ यस्माद् (for त) T G₂ s M₂-4 तासा, G₁
 ताभ्या (for तेषा) K₈ वा (for वै) B Dn D₁ 6-10
 तस्माद्वृकाकृती रौद्रौ —^d B Dn D₁ 5-10 T₂ 4 G
 दंष्ट्रिणास् (for 'णाम्) S₁ K D₂ 4 11 मुखकर्षिणा, G₂
 अहितश्चरौ (for अभि) D₃ दंष्ट्रिणौ मुखकर्षिणौ

50 M₁ om 50^{ab} (of v 1 49) —^a K₂ s विभा
 वितौ (for भवितारौ) D₈ शार्पा (for दास्यौ) —^b
 Dn₁ D₈ T₂ शपेन, Dn₁ पापेन (for पापेन) —^c
 K₁ पशवश्, M₂ प्रसवाश् (for 'वश्) S (except
 T₁) [अ]पि (for [पृ]व) —^d D₈ गोलगूलाख्य, D₁
 'लक्ष्ये, D₂ 11 'लक्षे, M₁ 'लक्ष, M₈ 4 'लाश्च (for
 'लक्ष्ये)

51 ^a K₂ s Dn₂ D₁ 4 G₁ उक्तेन, D₂ s 11 T₂ M₁
 'के च, T₁ s G₂ M₂ 4 'केय, M₂ 'कौ तु (for 'के

C. 9 217
B 9 26 54
K 9 37 52

दत्त्वा च विविधान्दायान्पूजयित्वा च वै द्विजान् ॥ ५२
उदपानं च तं दृष्ट्वा प्रशस्य च पुनः पुनः ।

नदीगतमदीनात्मा प्राप्तो विनशनं तदा ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

३६

वैशंपायन उवाच ।

ततो विनशनं राजन्नाजगाम हलायुधः ।

शूद्राभीरान्प्रति द्वेपाद्यत्र नष्टा सरस्वती ॥ १

यस्मात्सा भरतश्रेष्ठ द्वेपाद्यत्रा सरस्वती ।

तस्मात्तद्वपयो नित्यं प्राहुर्विनशनेति ह ॥ २

तच्चाप्युपस्पृश्य बलः सरस्वत्यां महाबलः ।

सुभूमिकं ततोऽगच्छत्सरस्वत्यास्तटे वरे ॥ ३

तत्र चाप्सरसः शुभ्रा नित्यकालमतन्द्रिताः ।

तु) T₈ ४ तथा (for तदा) —⁵) D₂ ३ ११ क्षणेन
(for क्षणाद्) —⁶) Ś₁ K₁ तथैव ताव्, D₂ ३ यथा
भूताव् (for तथा)

52 ^a) M₁ हि (for [अ]पि) —⁵) D₂ हलायुध
—⁶) K₂ corrupt G₈ नत्वा (for दत्त्वा) D_n M
विविधद्, D₁ विविधं (for 'धान्) Ś₁ K₁ B₂ D₂ ३ ९
दानान्, D₁ देय, D₈ ४ T G₁ ३ M₁ ३ ४ देयान्, M₁
देवान् (for दायान्) —^d) G₂ तु (for च) D₂ यथा
विधि, D₁ द्विजोत्तमान् (for च वै द्विजान्)

53 ^a) Ś₁ K D_n तद्, T₈ ४ G₁ ३ वै, M₁ स (for
त) K₂ दिष्ट्वा; K₃ दृश्य, B D (except D₁) T₁
वीक्ष्य, M₁ स्पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) —⁵) K₃ प्रशस्य (for
'स्य) —⁶) T₂ ४ G अमेयात्मा (for अदीनात्मा)
—^d) T₈ विनशनं (for विनशनं) K₂ T₈ तथा (for
तदा)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ ३ B₁ ३ D_n
D₁ T₁ ३ M₁ रामतीर्थयात्रा, K₄ D₈ ११ हलधरती; B₄ ६
D₈ ६ बलदेवती, D₂ गदायुद्धे हलधरती, D₉ M₁ ४
तीर्थयात्रा — Adhy name Ś₁ K₁ ३ D₂ त्रितकूपवर्णन
(D₈ 'न'), T₁ ३ ४ G₁ उदपानप्रशसन (T₄ 'शसा, G₁
'शस), M₂ ४ त्रितवरलाभ — Adhy no (figures,
words or both) B₂ D_n D₉ १० ७, B₄ G₈ ३७,
T G₁ ३ M ३८ — Sloka no D_n D₁ ९ ५४

36

1 ^a) T G नाम; M राम (for राजन्) —⁵) K₂

जगाम (submetric), K₄ B D (except D₅) जगामाथ,
T₈ ह्राजगाम (for ह्रा) S (except T₂) महाबल (for
हलायुध.) — T₈ om (hapl) 1^a-3^b —⁶) Ś₁ K₁ ३
शूद्राभीरान्, K₄ शूद्रामासान् (sic), B₂ शूद्राभीरान्
(for शूद्रा) D₁ G₂ द्वेपमाणा, G₁ द्विपमणा (sic),
G₃ द्विपात्रा (sic), M वीक्षमाणा (for प्रति द्वेपाद्)
T₁ ३ शूद्राभिर्द्विप्यमाणा या, T₄ शूद्राभीरस्पृष्टजाना (sic),
G₇ 'भीरा निपादाश्च —^d) T₄ कृष्णा (for नष्टा)

2 T₈ om 2 (of v 1 1) K₄ B₁ ३ ३ D₂ ६-९ G₂
om (hapl) 2^{ab} —^a) D_n १ तस्मात् (for च) K₃
D_n १ भारत- (for भ) —⁵) B₂ T₁ ३ ४ G₁ ३ शूद्र-
(G₁ 'र) द्विष्टा (T₁ २ 'प्या), M₂ ** द्वेष्टा (for द्वेपा-
द्यत्रा) —⁶) B (except B₁) D₂ ७ तु, D₁ ४ ९ १०
G₁ ३ M₁ ४ तम्, T (T₈ om) G₂ M₁ ताम् (for तद्)
Ś₁ K₁ मुनयो (for ऋषयो) —^d) T₂ G M आहुद्
(for प्रा) B₂ ४ ६ D_n D₁ ६-११ हि, T (T₈ om.)
G च (for ह) Ś₁ K D₂ ४ प्राहुर्विनशनं तदा, B₁
'शने इति

3 T₈ om 3^{ab} (of v 1 1) —^a) K₂ ४ B D_n
D₁ ३-११ G₃ M तत्र, K₃ D₂ यत्र (for तच्च) T (T₈
om) G₁ ३ M अतिक्रम्य (for उपस्पृश्य) D₂ बल
G₂ तत् स विभ्रांतयल —⁵) K₃ D₂ G₁ ३ सरस्वत्या
D₂ महाबल —⁶) B₄ D₈ ३ स्त्र, D_n १ T₂ स-
D₁ स्त्र- (for सु) T₈ M₃ गच्छन् (for आच्छत्)
—^d) Ś₁ K₁ ३ तटे वन (K₁ ३ 'र), K₄ T G तटं
व (T₈ ४ G₂ प) र, D₂ ३ ११ तटांतरं, D₁ M₃ तथो (M₃
'दो) वरं; M₂ ४ तटं तदा (for तटे वरे) M₁ सरस्वत्या
सरोवर

क्रीडामिर्विमलामिथ क्रीडन्ति विमलाननाः ॥ ४
 तत्र देवाः सगन्धर्वा मासि मासि जनेश्वर ।
 अभिगच्छन्ति तत्तीर्थं पुण्यं ब्राह्मणसेवितम् ॥ ५
 तत्राद्ध्यन्त गन्धर्वास्तथैवाप्सरसां गणाः ।
 समेत्य सहिता राजन्ययाप्राप्तं यथासुखम् ॥ ६
 तत्र मोदन्ति देवाश्च पितरश्च सर्वीरुधः ।
 पुण्यैः पुण्यैः सदा दिव्यैः कीर्यमाणाः पुनः पुनः ॥ ७
 आक्रीडभूमिः सा राजस्तासामप्सरसां शुभा ।
 सुभूमिकेति विख्याता सरस्वत्यास्तटे वरे ॥ ८
 तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च वसु विप्रेषु माधवः ।

श्रुत्वा गीतं च तदिव्यं वादित्राणां च निःस्वनम् ॥ ९
 छायाश्च विपुला दृष्ट्वा देवगन्धर्वरक्षसाम् ।
 गन्धर्वाणां ततस्तीर्थमागच्छद्रोहिणीसुतः ॥ १०
 निश्वावसुमुखास्तत्र गन्धर्वास्तपसान्विताः ।
 नृत्तवादित्रगीतं च कुर्वन्ति सुमनोरमम् ॥ ११
 तत्र दत्त्वा हलधरो विप्रेभ्यो विविधं वसु ।
 अजाविकं गोखरोष्ट्रं सुवर्णं रजतं तथा ॥ १२
 भोजयित्वा द्विजान्कामैः संतर्प्य च महाधनैः ।
 प्रययौ सहितो विप्रैः स्तूयमानश्च माधवः ॥ १३
 तस्माद्गन्धर्वतीर्थाच्च महाबाहुररेदमः ।

C 9 2131
B 9 27 13
K 9 79 13

4 ^a) D₂ तत्र, S (except T₁) तत्र (for तत्र)
 K₂ ३ शुद्धा (for शुभा) — ^b) D₂ सर्वकालम् B₂
 भवतिता — ^c) D₂ ११ क्रीडन्ति (for क्रीडामि) D₂
 विमलामिथ, D₁ निर्मला, T₃ G₂ M विविधामि S
 (except G₂) च (for च) — ^d) K₁ क्रीडति विमला
 नरा, D₂ क्रीडामिर्विमलानना

5 ¹ K om. (hapl) ३^b-६^a — ^b) T₃ मामे मामे
 T₁ २ जनेश्वरा, G₂ जनेति च (sic), M₁ नरेश्वर (for
 जने) — ^c) D₁ जति (for अभि) D₂ ११ तीर्थं तत्
 (by transp), D₅ M₂ त तीर्थं

6 ¹ K om. ६^a (cf v 1 5) — ^a) S नृत्यति
 (for [अ]रुदयन्त) — ^c) T₁ २ समेता (for 'त्य)
 D₅ om from राज up to सदा (in 7^a) K₁ समेत्य
 च महाराज — ^d) ¹ K₁-3 B₁ D₂ स्वर्गं, K₁ D₂ ११
 स्वर्गं (K₁ 'र्यं), D₁ प्राण, T₂ G₁ M प्राप्त (T₂ 'र्य)
 (for प्राप्त) D₅ सुप, M (M₂ also as in text)
 श्रुत (for सुखम्)

7 D₁ om. up to सदा (cf v 1 6) — ^b) K₁
 महोरगा (for सर्वीरुध) — ^c) ¹ K₁-3 पुण्यं पुण्यं
 (by transp), D₂ ११ पुण्यं फलं ¹ K D₂ ११
 चिता, D₂ च ता, T₁ M₂ तथा (for सदा) — ^d)
 K₂ कीर्यमाना, T₁ २ 'माणं (for 'माणा) D₅ G₂
 समेतव (for पुन पुन)

8 ^a) ¹ K₁ lacuna, K₂ सुकृता (for सा राजस)
 K₂ आक्रीडभूमिनिरवाह — ^b) D₃ शुभा, D₁ तदा,
 D₁ शुभा (for शुभा) ¹ K₁-3 तपयामप्सरसा (K₂
 'प्सरसा) शुभा (K₁ २ 'भा) — ^c) K₂ T₁ सभूमिका,
 B₁ ज, D₁ स्व (for सु) K₁ र्या- (for वि) T₂

सा भूमिरिति विख्याता, M₁ भूमिकेळीति वि — ^d) ¹ K₁
 K₂ ३ ४ वने, D₁ शुभा, T₂ G₂ शुभे, M₁-३ परे, M₂
 सुने (for वरे)

9 ^a) M₁ स्नात्वा — ^b) B D₁ ४-१० विप्राय — ^c)
 K₂ corrupt K₂ धीत च, D₁ च गीत (by transp)
 M₁ त (for तद्) T₂ वाक्यं (for दिव्य) — ^d) D₁
 निश्चय, Some MSS निस्वन

10 ^a) K₂ ४ D₂-४ S (except M₁) छाया च (K₂ D₂
 'याश्च) विपुला (T₂ निपुणा) दृष्ट्वा — ^b) D₁ D₁ राक्षसा
 — ^c) D₁ च तत् (for ततस्) — ^d) K₂ B₁ D₂ ३ M₂-४
 अगच्छद्, K₂ B₁ D₁ T G अ (T₁ G₂ आ) गमद् (for
 आगच्छद्) D₂ M₂ रौहिणीसुत

11 ^b) S (except T₁ २) गन्धर्वाप्सरसान्वि (G₂ ३ 'सो ग,
 G₂ 'सोन्वि) ता — ^c) K₂ B D नृत्य (for नृत्त) K₂
 नृत्य गीत च वादित्र — ^d) M₂ damaged D₁ कुर्वत,
 D₁ कुर्वतु, D₂ कुर्वती (for कुर्वन्ति) K₂ R₁ २ ३ D₁
 ३ ११ मनोहर (for 'रमम्) D₁ T G M₁ २ ३ प्राप्त (D₁
 M₂ ३ 'मु) वतो मनोरम (T₁ G₁ ३ 'थ)

12 ^a) D₂-४ १० ११ G₁ ३ M गत्वा (for दत्त्वा)
 D₂ हलधरो, T₁ बल (for हल) — ^b) G₂ घन (for
 वसु) — ^c) K₂ B₁ ३ खरोष्ट्र च, D₂ ११ गोखरोष्ट्र
 (for 'रोष्ट्र)

13 ^a) D₁ भाजयित्वा D₂ ३ ११ यथाकामं (for द्विजा-
 न्कामै) — ^b) D₂ तथा (for सदा) — ^c) T G
 M₁ २ ३ तु, M₂ स (for च)

14 M₂ reads 14^a-15^b after 16^d — ^c) K₁
 corrupt, T₂ lacuna B₁ गध-, D₂ गर्यं (for गर्गं)

C 9 2132
B 9 27 14
K 9 38 15

गर्गस्रोतो महातीर्थमाजगामैककुण्डली ॥ १४

यत्र गर्गेण वृद्धेन तपसा भावितात्मना ।

कालज्ञानगतिश्चैव ज्योतिषां च व्यतिक्रमः ॥ १५

उत्पाता दारुणाश्चैव शुभाश्च जनमेजय ।

सरस्वत्याः शुभे तीर्थे विहिता वै महात्मना ।

तस्य नाम्ना च तत्तीर्थं गर्गस्रोत इति स्मृतम् ॥ १६

तत्र गर्गं महाभागमृषयः सुव्रता नृप ।

उपासांचकिरे नित्यं कालज्ञानं प्रति प्रभो ॥ १७

तत्र गत्वा महाराज बलः श्वेतानुलेपनः ।

विविधद्वि धनं दत्त्वा मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ १८

उच्चावचांस्तथा भक्ष्यान्दिजेभ्यो विप्रदाय सः ।

नीलवासास्ततोऽगच्छच्छहृतीर्थं महायशः ॥ १९

तत्रापश्यन्महाशङ्खं महामेरुमिवोच्छ्रितम् ।

श्वेतपर्वतसंकाशमृषिसंघैर्निपेयितम् ।

सरस्वत्यास्तटे जातं नगं तालध्वजो बली ॥ २०

यक्षा विद्याधराश्चैव राक्षसाश्चामितौजसः ।

Bs s D1 s 6 11 श्रोतो, T2 स्त्रोम, Ms s -स्रोत (for स्रोतो) S1 K1-8 महावीर्य, K4 D4 'यादुर, D2 s 11 'तेजा, D6 [s]याजगाम, T1 2 G1 s महत्तीर्थम्, G2 महाराज (for 'तीर्थम्) —^d) D6 किरीटी च, G2 द्याजगाम (for क्षा) D1 s [क्ष]य, D10 [ए]व (for [ए]क-) S (except M1) Cv कुदल (for कुण्डली)

15 For the sequence in Ms, of v l 14 —^a) K4 B D M1 तत्र (for यत्र) S1 K1 शर्वेण, D2 M1 गर्गेण —^b) S1 K1-8 भाविता तपसात्मना — B4 G1 s om (hapl) 15^e-16^d —^c) K1 कालान्काल, D2 कालज्ञान, T2 कालज्ञेन (for 'ज्ञान) D6-7 20 गतिं (for गतिश्) —^d) D8 ज्योतिषा (for ज्यो) D4 व्यतिक्रमात्, Ca 'क्रम (as in text) S (G1 s om) ज्योतिषा गतिरे (T4 'मे) व च

16 For the sequence in Ms, of v l 14 B4 G1 s om 16^{abd} (of v l 15) —^a) D1 उत्पाता रुणाश्चैव (sio) —^b) T2 विविधा (for शुभाश्च) —^c) D8 11 T2 M1 सरस्वत्या, D6 s Ms 'स्या (for 'स्या) D1 शुचौ, T1 तटे (for शुभे) T1 तीर्थ —^d) K8 विहिते, K4 B1-3 Dn D1 6-10 Ca वि (K4 वे)दिता, T1 विहित (for 'ता) T1 स च, M3 हि (for वै) T4 G2 M1 2 4 विहितानि महा (T4 'ता नियता)त्मना —^e) T4 नाम (for नाम्ना) D8 G2 तु (for च) D1 om, D11 तीर्थ च (for तत्तीर्थ) — D11 om 16^f-17^e —^f) K4 गर्गं श्रोत, B2 D1 s गर्गश्रोत, D8 तद्गर्ग श्रोत (hypermetric), D8 गार्ग्यश्रोत (for गर्गस्रोत) D10 स्थितं (for स्मृतम्)

17 D11 om 17^{abd} (cf. v l 16) —^a) K8 4 D4 महाराज, D8 'भाग, S (except G2 s) 'त्मानम् (for 'भागम्) D8 तत्र शब्द महाभागम् (sio) — K8 om (hapl) 17^b-18^a —^b) B2 मुनय (for ऋषय) D8 7.8 सुव्रता, G1 सुव्रता (for सुव्रता) Dn2 नृपा (for

नृप) D2 ऋषय सशिव्रता, T2 G2 'य सुव्रतानघ —^c) K4 यज्ञ (for नित्य) —^d) D8 11 प्रभावत (for प्रति प्रभो) S कालज्ञानगतिं (G1 s 'नातिग) प्रति.

18 K3 om 18^a (of v l 17) —^b) D2 बल D1 बलस्त्वानतस्पर — Dn om 18^{cd} —^c) D4 विविध (for विविधत्) K2 s D4 च, T2 तु, T4 G2 तद् (for हि) D8 विविधान् (for हि धन) S प्रादान् (for दत्त्वा) —^d) K8 om भावितात्मनाम्

19 T2 damaged for 19^{ab} —^a) K2 उच्चावच, D8 लब्धावचास् (sio) (for उच्चा) D6 s 11 भक्षान्, S (T2 damaged) देयान् (for भक्ष्यान्) —^b) B Dn D1 6-10 विप्रेभ्यो (for द्विजे) D2 s 11 [s]य, D8 T1 4 G1 s [s]पि, G2 M2-4 [s]भि-, M1 तु (for वि) D4 S (T2 damaged) च (for स) —^c) D2 नील K8 B2-4 Dn2 D2 6-7 9-11 तदा, B1 s Dn1 D1 s 8 तथा (for ततो) —^d) D2 तत् पर (for महा यक्षा)

20 ^a) T4 ततो (for तत्र) D2 s 11 शाख (for -शङ्ख) —^b) K4 D2 s G1 M मेघम् (D8 M1 'घ), D11 मेखम्, T1 2 पद्मम् (for -मेखम्) B2 T G [उ]त्थित, D4 [उ]द्धृत (for [उ]च्छ्रितम्) —^c) D1 s स्वेत, D8 श्वेत (for श्वेत) —^d) K2 s ऋषि मिश्र, T4 'संघ (for 'सर्वैर्). —^e) T1 तीर्थ (for जात) —^f) D11 नग, M8 नाग (for नग) T2 s ताल

21 T2 partly damaged —^a) K1-3 Dn2 D2 s. s 10 11 T1 2 G1 यक्ष-, D4 यत्र (for यक्षा) T2 यक्षो विद्याधरश्चैव — G1 s om (hapl) 21^b-22^e —^b) D2 s 11 द्विजोत्तमा, S (T2 damaged, G1 s om.) सह-स्रश (for [क्ष]मितौजस) — T2 om (hapl) 21^{cd} —^c) D2 बळा D4 पिशाचाश्चापि बहुवो —^d) T1 2

पिश्रचाश्चामितवला यत्र सिद्धाः महस्यः ॥ २१
 ते सर्वे ह्यग्नं त्यक्त्वा फले तस्य वनस्पतेः ।
 त्रैतय नियमैश्चैव काले काले स मुञ्जते ॥ २२
 प्राप्तय नियमैस्तेन विचरन्तः पृथक्पृथक् ।
 अदृश्यमाना मनुजैर्व्यचरन्पुन्यपर्वम् ॥ २३
 एवं ज्ञातो नरपते लोकेऽस्मिन् वनस्पतिः ।
 तत्र तीर्थं मरुत्तयाः पावनं लोकविश्रुतम् ॥ २४
 तस्मिन् यद्गुहादूले दत्त्वा तीर्थं यशस्विनाम् ।
 तात्रायमानि माण्डानि वच्चाणि विविधानि च ॥ २५
 पूजयित्वा द्विजांश्च पूजितश्च तपोवनः ।

M तत्र (for यत्र) S: K: महान्तम् (for महन्तम्)
 G: भूगर्ध्वं महन्तम्

22 G: s om 22^{ab} (cf v 1 21) —^a) K: & B:
 D: s: s S (G: s om) ह्यग्ना (for ह्यग्नं) —^b)
 D: s: s S (G: s om) पृथक् (for पृथक्) Dn: च
 ते तत्र (for वनस्पते) — Dn om (hapl) 22^a-22^b
 —^c) D: काटे काटे T: मुञ्जते (for मुञ्जते) G: s
 काटेन सममुञ्जते

23 Dn om 23 (cf v 1 22) —^a) T: वनैर्
 (for प्राप्तय) S: K: s ते ते (for तेनैर्) T: वनैश्च
 नियमैश्च —^b) D विचरन् S (except G: s) सुम
 हृदि (for विचरन्त) —^c) T: अदृश्यमानान —^d)
 B: D: s: s पुन्यपर्वम् (D: न), S नरपर्वम् (for
 पुन्य)

24 Dn om 24^{ab} (cf v 1 22) —^a) K: ग्याये,
 D: ग्याया (for ग्यायै) P: s D: s: s ग्याय (for
 ग्ये) —^b) D: वृथिग्या (for लोकेऽस्मिन्) T: G: s
 महान्त, T: महान्ति (for वनस्पति) —^c) B: Dn
 D: s: s तन्म्, T: damaged (for तत्र) G: सस्यग्या

25 ^a) B: s यस्मिन्, Dn स (for तं) D: M
 तु (for च) Dn नर (for यद्) —^b) D: ह्यग्ना
 (for ह्यग्ना). B (except B: s) Dn D: s: s पयस्विनी
 (B: s: s 'श्री'), D: s: s वपस्विना, T: यशस्विना, M: s
 महायशा (for यशस्विनाम्) —^c) G: s तत्र वामासि
 माडानि —^d) T: G [आ]मरणानि, M [ट]वायचानि
 (for विविधानि)

26 ^b) S: K: पूजिताय (for 'तय') D: S द्विजो

पुण्यं द्वैतवनं राजन्नाजगाम हलायुधः ॥ २६
 तत्र गत्वा मुनीन्द्रा नानावेषधरान्वलः ।
 आपुन्य मलिले चापि पूजयामास वै द्विजान् ॥ २७
 तथैव दत्त्वा विप्रेभ्यः परिभोगान्सुषुक्लान् ।
 ततः प्रायादूलो राजन्दक्षिणेन मरुस्वतीम् ॥ २८
 गत्वा चैव महाबाहुनातिदूरं महायशाः ।
 धर्मात्मा नागधन्वान तीर्थमागमदच्युतः ॥ २९
 यत्र पन्नगराजस्य वासुकं: संनिवेगनम् ।
 महाद्युतेर्महागज बहुभिः पन्नगवृत्तम् ।
 यत्रामृत्पयः मिद्धाः महस्त्राणि चतुर्दश ॥ ३०

C. 9. 2149
 S. 9. 37. 31
 K. 9. 32. 21

(T: G नरो) तनं (for तपोवनं) —^a) T: s नैमनिक,
 M नैमन (M: प) (for द्वैतवन) T: G: s पुण्या कै (G:
 का) शिष्टिनी रावन, T: पुण्यानैमनिक रा, G: पुण्य
 नैमनिक रा, G: पुण्येन नैमिक रा (sic) —^d) K: s
 घराय (sic), T: s G: M: s: s महायन्, T: G: s
 हलायल (sic) (for युव)

27 ^a) T: s मुनि (for मुनीन) —^b) Some MSS
 वेदा (for वेप) S बहून् (for बल) —^c) D:
 मलिल D [अ]य (for [अ]पि) —^d) D: s पूजयित्वा
 च वै द्विजान्

28 ^a) In D. the portion of the text from तथैव
 up to मगवन्त्यत्र (in 9 37 47^d) is lost on missing
 folios S: K: s D: s: s च (for [अ]य) K: D:
 दत्त्वा च (for [अ]य दत्त्वा) —^b) D: परिमागाय,
 Ca 'भोगान्' (as in text) K: Dn D: s, D: s
 (for सु) D: T: पु (D: पु) वृक्कान —^c) D: बलो

29 D missing (cf v 1 28) —^a) G: तत्र
 (for गत्वा) D: s: s चैव, T: चैना, T: चैन,
 T: चैनन्, T: G: s चैतन, G: s चैतान, M: चापि
 (for चैव) Dn T: महाराज (for 'बाहुर') —^b)
 B: दूरान्, B: D: s: s T: s दूरे (for दूर) S महा
 यस् (for 'यशा') —^c) T: शुद्धात्मा, M: स धीमान्
 (for धर्मात्मा) B: सौम्याना; D: s वर्तमान, Dn
 धन्याना, G: s धर्मान्या (for धन्वान) —^d) D:
 अच्युतं

30 D. missing (cf v 1 28) M: s om (hapl) 30
 —^a) T: तनु, T: तत, T: s: s तत्र (for यत्र) —^b)
 D: वासुगे T: s: s G: M: s: s तन्, T: तु (for स)

यत्र देवाः समागम्य वासुकिं पन्नगोत्तमम् ।
 सर्वपन्नगराजानमभ्यपिञ्चन्यथाविधि ।
 पन्नगेभ्यो भयं तत्र विद्यते न स्म कौरव ॥ ३१
 तत्रापि विधिवद्वा विप्रेभ्यो रत्नसंचयान् ।
 प्रायात्प्राचीं दिशं राजन्दीप्यमानः स्वतेजसा ॥ ३२
 आकृत्य बहुशो हृष्टेषु तीर्थेषु लाञ्छली ।

Ks नाके स्म निवेद्यन (submetric) — °) Ds त मह
 द्वि (for महापुत्रे) — °) Ds S (M1 om) मत्र
 (for यत्र) Ms स्त्रिधा (for सिद्धा) B Dn Ds
 6-10 ऋषीणा हि सहस्राणि तत्र नित्यं चतुर्दश

31 Ds missing (cf v 1 28) — °) Śs K1 - G1
 Ms तत्र; Gs चतुर (for यत्र) S (except M1) मना
 साद्य (for 'गम्य' — °) Ds वासुकिं Bs पन्नगेभ्यः
 — °) Ks Ds अभिविचन (Ds चतु), Ks Dn Ds 1-4
 अभ्यपिचद् Ds यथाविधि — °) Ds ३ ॥ यत्र न (by
 transp) Bs Ds 6-10 पौरव, M1 भारत T1 ३ न
 विद्येत हि भारत; T3 ३ G Ms-1 न स्म विद्य (T3 G1
 विंद)ति भारत

32 Ds missing (cf v 1 28) — °) Ds विधि
 (for विधिद्) — °) Ds सत्रिभ्यो (for विप्रेभ्यो) T
 G Ms-1 त्रिप्राणां वित्तसंचयान् (M1 'य'), M1 विप्रेभ्यो
 धनमच्युत — °) Ds ॥ तत, S यथौ (for प्रायात्)
 B Dn Ds 6-10 तत्र (for राजन्) — for 32^d-36^d, B
 Dn Ds 6-10 subst 221* — °) K1 Ds S (except
 Ts Gs) स तीर्थयान् (for स्वतेजसा) — After 32, D.
 ins, followed by line 2 of 221*

223* तस्यां दिशि विचित्राणि तीर्थानि परमाणि च ।

33 For the substitution in B Dn Ds 6-10, cf
 v 1 35 Ds missing (cf v 1 28) — °) Ks
 तिष्ठन्, Ts ३ G वीरस् (for हृष्टस्) — °) Śs K1 ३
 तिष्ठस्, Ks हृष्टस् (for तेतु) — T2 om (hapl)
 33^d-36^d — °) Ds बहु (for वसु) S (T2 om)
 द्विजग्रे (Gs M1 ३ 'त्र्ये', Ms 'ते'भ्यो (for 'तिभ्यो)
 — °) Ds ३ ॥ [अ]भि (for [अ]ति) S (T2 om) निजं
 गाम महायल ॥ Ca (reading जगमानि तपस्विन) जग
 मानि तपस्विन, तेषामपि जंगमतीर्थयात् । ॥

34 For the substitution in B Dn Ds 6-10, cf.
 v 1 35 Ds missing (cf v 1 28) T2 om 34
 (cf v 1 33) — °) Śs K1 स तस्याद्; Ds तत्रापि,
 T1 तत्स्थान् (for तत्रस्थान्) Ks सवांस्तान्, Ds Gs

दत्त्वा वसु द्विजातिभ्यो जगामाति तपस्विनः ॥ ३३
 तत्रस्थानृपिसंधांस्तानमिमाद्य हलायुधः ।
 ततो गमोज्जमतीर्थमृषिभिः सेवितं महत् ॥ ३४
 यत्र भूयो निर्युते प्राच्युता र्धं मगम्यता ।
 प्रापीणां नैमिषेयानामवेत्यर्थं महात्मनाम् ॥ ३५
 निर्युतां ता सरिच्छ्रां तत्र दृष्ट्वा तु लाञ्छली ।

M1 संयातान्, Ds ॥ T3 संयात्र (for 'स्यात्र') — °)
 Ds तत्र (for ततो)

35 Ds missing (cf v 1 28) T2 om 35 (cf
 v 1 33) — °) M1 ३ ३ यत्र (for यत्र) — °) Ks ३
 Ds प्राच्युते (Ds 'ते'); Ds Ms प्राच्युती — For
 32^d-36^d, B Dn Ds 6-10 subst

221*

तथा तीर्थान्दीपयत् ।

सहस्रशार्धंयानि प्रथितानि पदे पदे ।

आपुन्य तेषु तीर्थेषु यथोक्तं तत्र चरन्ति ।

हृष्टोपशान्तियमं दत्त्वा शान्तिं भूयिष्ठ ।

शान्तिराजं मुनिमान् तत्र तीर्थनिधायिनः । [5]

उद्विष्टानां प्रपयो यत्र भूय मरुत्वती ।

प्राच्युर्धं र्धं निर्युते वृष्टिरावृष्टा यथा ।

[L 1) B Ds ३ ३ यत्र (for तत्र) — Ds ins. line
 2 after 223* — (L 2) Bs प्रयुक्तानि; Ds प्राथितानि;
 Ds प्रथितानि (for प्रथितानि) — (L 3) Bs ३ यत्र (for
 तेषु) — (L 4) Bs शान्तिराजं. Bs ३ Ds ३ यत्र;
 Ds भूयिष्ठ (for 'र्धं') — (L 5) Bs Ds ३ यत्र, Ds
 राय (for त्र) Bs शान्ति (for तत्र) — (L 6) Ds ३
 यत्र (for तत्र) — (L 7) Bs ३ प्राच्युती Bs शान्तिराजं,
 Ds शान्ति (for 'र्धं ति') Dn शान्तिराजं]

— °) Śs K1 Ds नैमिषेयानाम्; Bs निमिषेयानाम्, S
 (T2 om) नैमिषे (Gs 'श्री')यानाम् — °) Śs K1 T1
 अपेक्षार्थं, Ds ३ T1 Gs ३ अपेक्षार्थं Ks ३ मनस्विना
 (for महात्मनाम्)

36 Ds missing (cf v 1 28) T2 om 36^d (cf
 v 1 33) — °) Ds Gs निर्युती (Gs 'त्ता')नां (for 'त्तां
 तां) Śs K1 च; K2 om, Ds ३ ३ तु (for तां)
 — °) Śs K1-3 यत्र (for तत्र) Ds दृष्ट्वा; T (T2
 om) G M1 गत्वा (for दृष्ट्वा) — °) Ds सस्मितो (for
 वि) — Gs om (hapl) 36^d-39^d — °) Ds बल
 — After 36, Ds ins an addl colophon [Sub-
 parian बलदेवतीर्थयात्रा]

बभूव विस्मितो राजन्वलः श्वेतानुलेपनः ॥ ३६

जनमेजय उवाच ।

कस्मात्सरस्वती ब्रह्मनिवृत्ता प्राञ्चुखी ततः ।

व्याख्यातुमेतदिच्छामि सर्वमर्च्युसत्तम ॥ ३७

कस्मिंश्च कारणे तत्र विस्मितो यदुनन्दनः ।

विनिवृत्ता सरिच्छ्रेष्ठा कथमेतद्विजोत्तम ॥ ३८

वैशंपायन उवाच ।

पूर्वं कृतयुगे राजनैमिषेयास्तपस्विनः ।

वर्तमाने सुबहुले सत्रे द्वादशवार्षिके ।

ऋषयो बहवो राजंस्तत्र संप्रतिपेदिरे ॥ ३९

उपित्वा च महाभागास्तस्मिन्सत्रे यथाविधि ।

निवृत्ते नैमिषेये वै सत्रे द्वादशवार्षिके ।

आजगुर्ऋषयस्तत्र बहवस्तीर्थकारणात् ॥ ४०

ऋषीणा बहुलत्वान्तु सरस्वत्या विशां पते ।

तीर्थानि नगरायन्ते कूले वै दक्षिणे तदा ॥ ४१

समन्तपञ्चकं यावत्तावत्ते द्विजसत्तमाः ।

C 9 2183
B 9 37 45
K 9 29 44

37 Ds missing (cf. v 1 28) Gs om. 37 (cf. v. 1 36) —^a) T1 4 तस्मात् (for क) Ds राजन् (sic) (for ब्रह्मन्) —^b) Ds प्रवृत्ता (for नि) T2 तथा, Bom ed भवत् (for तत्) —^c) K2 corrupt. Ks 4 B Dn1 D1-3 7 9-11 M1 व्याख्यातम्, Ds आख्यानम्, T G (Gs om.) M2-3 व्याख्यातुम् (M1 'तम्' (for व्या) —^d) M1 om. (hapl) from अर्च्यु up to यदु (in 38^b) B4 Dn1 अर्च्यु (for अर्च्यु)

38 Ds missing (cf. v 1 28) Gs om. 38 (cf. v 1 36) M1 om up to यदु (cf v 1 37) Dn M2 om (hapl) 38 —^a) K4 B Dn D1 6-10 कस्मिंश्चिद्, Ds कस्माद्यद्, D4 कस्माच्च (for कस्मिंश्च) Da 4 कारणाद् D1 ब्रह्मन्, T2 तस्मिन्, G2 [s]पि स्विद् (for तत्र) —^b) Ds युधि, D1 जदु- (for यदु) T1 2 M1 2 4 सत्तम (for -नन्दन) —^c) T (T2 om) M (M2 om) निवृत्ता च (for विनिवृत्ता) G1 मत्तिश्रेष्ठा (sic) (for सरिच्छ्रेष्ठा) T4 सा कथं वै (for कथमेतद्) B Dn D1 6-10 निवृत्ता हेतुना केन कथमेव (Bs द्विजश्रेष्ठ) सरिद्धरा, G2 निवृत्ता च कथं तत्र सरस्वति द्विजोत्तम

39 Ds missing (cf. v 1 28) Gs om 39^{acde} (cf. v 1 36) —^b) B6 नैमिषियास् S (Gs om) नैमिषेया (T2 'शिरया, G2 'शीया'स्तपोधना — After 39^b, K4 ins

225* द्वादशं वार्षिकं सत्रं समुपासन्त्यतत्रता ।

while Ds ins

226* मायप्रातर्ग्रनपरा नक्तर्मभोजना परे ।

पञ्चाशितपसो ग्रीष्मे वर्षास्त्राकाशदायिन ।

तृणाशिनस्तथा चान्ये मार्गशायिन एव च ।

कण्टकप्रवरे घोरे न्यसरो भूमिशायिन ।

— Ks reads 39^{ad} after 40^b —^c) T2 4 वर्तमाना

(for 'ने) K2 स्त्र-, B1 Ts तु (for सु) B Dn D1 4 7-10 M1 विपुले, Ds तुमुले (for बहुले) — After 39^d, Dn reads 40^{ef} for the first time, repeating it in its proper place S1 K1 2 D1 2 3 3 M1-4 om (hapl) 39^e-40^d, D10 reads it on marg —^a) G2 बहुलो (for बहवो) —^f) K3 4 B Dn D2 4 7 9-11 तस्त्रममिपेदिरे

40 Ds missing (cf v 1 28) S1 K1 2 D1 2 3 3 M1-4 om 40^{acde} (cf v 1 39), D10 reads it on marg —^a) Ks महाराज, Gs 'भाग (for 'भागास्) —^b) T G तत्र (for तस्मिन्) S (M1-4 om) तीर्थे (for सत्रे) — After 40^b, Ks reads 39^{ad} and om (hapl) 40^{cd} —^c) D2 निर्वर्ते, T4 G1 निमित्ते (for निवृत्ते) B1 2 Dn2 D1 नैमिषीये, T G1 3 शोये, G2 'शोये (for 'येये) D3 विवृत्ते नैमिषेयाणा, M1 निवृत्ता नैमिषेया वै — Dn reads 40^{ef} for the first time after 39^d —^e) G2 आजगम् —^f) Dn1 (both times) तत्र (for तीर्थ)

41 Ds missing (cf v 1 28) —^a) T2 3 बहुलत्वाद् D2 8 11 T4 M1 ऋषीणा तु (D2 T4 M1 च) बहुलत्वाच्च (T4 M1 तु) —^b) K2 S (except T1 2) सरस्वत्या —^c) Dn1 तोयानि (for तीर्थानि) Ds न च गम्यते, D2 तत्र शोभते, T2 न गणायते (for नगरा) —^d) D2 कूले, Ds कुले, Ds स्थले (for कूले) D2 8 11 तथा (for तदा) S कूले वै दक्षिणोत्तरे

42 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) D1 2 3 G2 3 स्यमतपंचक, T2 3 शमत S1 K1-3 सम रूपमकुर्वन्त —^b) S1 K1-3 यावत्ते, D2 11 तद्विते, D3 सादत्ते, D4 4 4 ते (for तावत्ते) S1 K1 ऋषयस्तदा, D3 T G द्विजसत्तम —^c) T2 लभान (for लोमान्) —^d) D1 तीर्थम्, D2 11 तीर (for तीर) S1 K1-3 D4 उपाश्रिता

C 9 2163
B 9 37 45
K. 9 38 44

तीर्थलोभान्नरन्याघ्र नद्यास्तीरं समाश्रिताः ॥ ४२
जुह्वतां तत्र तेषां तु मुनीनां भावितात्मनाम् ।
स्वाध्यायेनापि महता बभूवुः पूरिता दिशः ॥ ४३
अग्निहोत्रैस्ततस्तेषां हूयमानैर्महात्मनाम् ।
अशोभत सरिच्छ्रेष्ठा दीप्यमानैः समन्ततः ॥ ४४
बालखिल्या महाराज अश्मकुट्टाश्च तापसाः ।
दन्तोल्खलिनश्चान्ये संप्रक्षालास्तथापरे ॥ ४५
वायुभक्षा जलाहाराः पर्णभक्षाश्च तापसाः ।

नानानियमयुक्ताश्च तथा स्यण्डिलशाथिनः ॥ ४६
आसन्वै मुनयस्तत्र सरस्यन्याः समीपतः ।
शोभयन्तः सरिच्छ्रेष्ठां गङ्गामिव दिव्यक्रमः ॥ ४७
ततः पश्चात्समापेतुर्नृपयः सत्रयाजिनः ।
तेष्वकाशं न ददृशुः कुरुक्षेत्रे महाव्रताः ॥ ४८
ततो यजोपवीतस्ते तत्तीर्थं निर्भिमाय वै ।
जुहुवुश्चाग्निहोत्राणि चक्रुश्च विविधाः क्रियाः ॥ ४९
ततस्तमृपिसंघातं निराशं चिन्तयान्वितम् ।

43 Ds missing (cf. v 1 28) Ks reads 43 on marg —^a) Ts जिह्वतां (sic), Ts 4 G स्थिताना, Ms आह्वता (for जुह्वता) Ds 11 वै (for तु) — D10 reads 43^a-44^b on marg (see m) —^c) Ks 3 B Dn D1 4 a. 7 9 10 M [अ]ति, Ds [आ]त्म (for [अ]ति) —^d) K4 बहव (for बभूवु) Ds Ms पूरिता, D10 Ts G1 परितो (G1 'ता') (for पूरिता)

44 Ds missing (cf. v 1 28) D10 reads 44^{ab} on marg —^a) Ds 7 9 10 तत्र (for ततस्) —^b) Bs Ds 7 9 10 क्रियमाणैर्, Ms हूयमाणैर् (for 'मानैर्') D1 महात्मभि —^d) Ś1 K1-3 दीप्यमाना

45 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) Ś1 K1 G1 M बालखिल्या, B1 2 4 Dn1 बालि, Ds बाला —^b) K1 Ms अश्मकुट्टाश्च, D2 'कूट्टाश्च, Ds अश्मकुट्टाश्च — K4 om. (hapl) 45^a-46^b —^c) Ds दन्तोल्खलिनश्च Ts [ए]व (for [अ]न्ये) —^d) Ks संप्रजालास्, B1-2 Ds 7 9 10 प्रसंख्यानास्, D1 सप्रख्यातास्, Ds समाक्षा लास्, Ds 11 संप्रक्षाला (Ds 'ता'स्), T1 2 4 G M 'क्षालास्, Ts संप्रदाक्षास्, Ca सप्रक्षालास् (as in text) Ks 3 [ए]व च (for [अ]परे)

46 Ds missing (cf. v 1 28) K4 om 46^{ab} (cf. v 1 45) —^a) Dn1 D1 8 वायुभक्ष्या, Ds 'भक्ष ; Ms 'नामा (for 'भक्षा) Ks om (hapl) जलाहारा पर्णभक्षा Ds जलाहारा, S फला (for जला) Ts G1 8 तृण (for पर्ण) Bs D1 8 'भक्ष्या Bs Ds Ms तथापरे (for च तापसा) — After 46^b, Ds ins

227* कणधूसमुजश्चान्ये तथा मासोपवासिन ।
सर्वेतिथ्युपवासाश्च तथा ह्यन्ये सहस्रश ।
भूमिपात्रमुजश्चान्ये तथा भूमिमुजोऽपि हि ।
आवसथ्याप्तिनिरतास्तेताप्तिनिरतास्तथा ।
विषसाभ्याक्षिनस्तीव्रास्तथान्ये मितमोजना । [5]

—^c) T G वर्माश, Ms 4 धाराश्च (for युगाश्च) Ms अन्य नियमपाराश्च —^d) Dn1 दानानि (for दाना यिन) S तथान्ये स्यण्डिलेशया

47 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) Ks Ds आम् नैर्, D1 आयन्ते, Ds आयते, T1 Ms 2 4 न्य (T1 अ)वसन्, Ts अयिन्त, Ts ते मरे, Ms यनैर् (sic) (for आयन्त) —^b) D2 2 11 समतन, Ms 4 तटे तत (for समीपत) —^c) Ks D2 11 शोभयन् —^d) Dn1 दिव्यक्रमां

48 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) K4 B Dn D1 6-10 शतशश्च, Gs ततन्त्र, Ms 4 तत्र पश्चान् (for तत्र प) D1 समीपेदुर, Ts समीपे तु, Ms समीपेत् (for 'पेतुर) —^b) Ś1 Ks 3 B1 3 Dn D1-2 3 11 Ts 4 तत्र (for सत्र) Ts वासिन (for याजिन) Gs क्रपय मत्स्यवादिन —^c) Ts damaged T1 2 4 G Ms 4 च (for न) Ś1 K D1 पश्यति (for ददृशु), Ds 2 11 तावका समपश्यत, Ms ते चावकाशं ददृशु —^d) Ks कुरुक्षेत्रे, B Dn D1 6-10 सरस्वत्या (B1 Dn 'त्या), G1 3 Ms कुरुक्षेत्र (for 'क्षेत्रे) Ks महातपा, D1 'यला, Ts 4 G 'यता (for 'यता)

49 Ds missing (cf. v 1 28). Ms reads 49^{ab} twice —^a) B1 4 तु, Ds 2 11 Ts Ms 4 Gs तैत् (for ते) T1 2 ततो यज्ञे (T1 'ज्ञे) पवित्रैस्तेषु, Ms (second time) ततो यज्ञे च्यवर्धन्ते —^b) Ś1 K1-3 परिमाय, Ks निगं, B1 4 Ds 7 9 10 निर्मं, Ds विनिमीय, Ds निर्मलाय, Ms (second time) निर्मिमीय, Cv निर्भिमाय (for निर्मं) Dn तीर्थ निर्माय वै तदा, Ds 11 तत्तीर्थं विनिमीयते, S (Ms first time) तत्र कृ (Gs शु)त्वा सरस्वती —^c) Ts जुह्वाश्चैव (sic) (for जुहुवुश्च) B1 Dn D1 6-10 G1 3 [अ]ग्निहोत्राश्च

50 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) Ts तु, Ms

दर्शयामास राजेन्द्र तेपामर्थे सरस्वती ॥ ५०

ततः कुञ्जान्वहन्कृत्वा संनिवृत्ता सरिद्वरा ।

ऋषीणां पुण्यतपसां कारुण्याञ्जनमेजय ॥ ५१

ततो निवृत्य राजेन्द्र तेपामर्थे सरस्वती ।

भूयः प्रतीच्यमिमुखी सुस्त्राव सरितां वरा ॥ ५२

अमोघा गमनं कृत्वा तेषां भूयो व्रजाम्पहम् ।

इत्यद्भुत महचक्रे ततो राजन्महानदी ॥ ५३

एवं स कुञ्जो राजेन्द्र नैमिषेय इति स्मृतः ।

कुरुक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे कुरुष्व महतीः क्रियाः ॥ ५४

तत्र कुञ्जान्वहन्कृत्वा संनिवृत्तां च तां नदीम् ।

वभूव विस्मयस्तत्र रामस्याथ महात्मनः ॥ ५५

उपस्पृश्य तु तत्रापि विधिवद्यदनन्दनः ।

दत्त्वा दायान्द्विजातिभ्यो भाण्डानि विविधानि च ।

भक्ष्यं पेयं च विविधं ब्राह्मणान्त्रयपादयत् ॥ ५६

C 9 2178
B 9 37 60
K 9 28 59

स (for तम्) Śi K₁₋₃ सद्य (K₁ ग) तु, B₁ स
पात (for सघातं) —⁸) D₁₁ निरादि Śi K₁ [अ]
न्विता, D₂ स्थित, G₂ [अ]न्वित (for 'तम्) —⁸)
D₂ तयामर्थे (sic), T₂ तेपामर्थे D₁₁ T₂ सरस्वती

51 D₂ missing (cf v l 28) B Dn D₁ om
(hapl) 51^a-52^b D₁ reads 51 on marg —^a) D₂
T₂ : G M₂ : तत्र (for तत) D₂ G₂ कुञ्जान् (for
कुञ्जान्) M₁ : गत्वा, C₁ कृत्वा (as in text)
—⁸) K₁ T₂ G₂ सरस्वती, M₁ महानदी (for सरिद्वरा)
—⁸) G₁ : मनसा (for तपसा) —^a) D₂ कारगाज्
K₁ चर्मनपुणदक्षिणा, T₂ : G माननायं महात्मना, M
यतीना भावितात्मना (cf 43^b)

52 D₂ missing (cf v l 28) B Dn D₁ om
52^a (cf v l 51) D₁ M₂ om 52^a —^a) M₂ :
याता (for ततो) T₁₋₃ G₂ निवृत्ता (for 'त्य) D₂
: 11 बहुया (for राजेन्द्र) —^a) Śi K C₁ मूय प्रवि
त(C₁ पच)याताम्, D₂ : 8 G₁ मूय प्रतीच्या(G₁ 'चा)
मिमुन्वी, D₂ : 11 चितयामास राजेन्द्र, T₂ अभूदुद्गीच्यमि
मुखी —^a) Śi K तथैव, D₂ : 11 तव सा, T₂ G₂
बभूव, T₂ महत्ता (for सुस्त्राव) B₁₋₂ : D₂ : 8-10
प्रमुस्त्राव सरिद्वरा, B₁ Dn सुस्त्राव सा सरिद्वरा

53 D₂ missing (cf v l 28) T₂ damaged up to
इत्यद्भुत —^a) K₁ D₂ अमोघ, T₁ : 4 G M₂ : अमोघ
(for अमोघा) D₂ अमोघतागम कृत्वा —⁸) D₂ ततो
(for तेषां) D₂ : 8 यवीर्म्यहं, T (T₂ damaged) G₂ :
M जगाम ह, G₁ व्रजाम ह (for 'म्यहम्) — After
53^b, D₂ ins 228* —^a) K₁ इत्येव सु, D₂ : 8
(T₂ damaged) अत्यद्भुत (for इत्यं) T₁ : G₁ : M
तथा, T₂ तथा, T₂ यया, G₁ ततद् (for महत्)
Śi K D₂ : 11 कृत्वा (for चक्रे) —^a) B Dn D₁
c-10 T₁ G₁ M₂ तदा, M₁ तथा (for ततो) Śi K
D₂ : 11 [S]गच्छन् (for राजन्) D₁ ततो गच्छन्तदा च
दे — After 53, Śi K ins D₂ after 53^b

228* तत्रैव कुञ्जमध्ये तु सा जगाम सरस्वती ।

[K₂ तथा (for तत्र) D₂ कुट- (for कुञ्ज)]

while D₂ : 8 11 ins

229* यथागतं पुण्यजला कुरुक्षेत्र प्रविश्य ह ।

[D₂ पुण्यजला]

54 D₂ missing (cf v l 28) Śi K D₂ : 11 om
54^a —^a) B₂ अय (for एव) D₂ हि कुरु, D₂
T₂ स कुडो (for स कुञ्जो) B D₂ : 8-10 राजन्वै (for
राजेन्द्र) Dn एव स कुजयो (?) जो यो) राजन् —⁸)
B Dn D₂ : 10 नैमिषीय, D₁ corrupt, S नैमिषो (G₂
शी)य (for येय) B₂ : 3 D₂ : 8 M₁ श्रुत, Dn श्रुतं,
D₁ श्रुति (for स्मृत) —^a) Śi K₁ श्रेष्ठं, K₂ :
क्षेत्र (for क्षेत्रे) D₁ यदु (for कुरु) B₁ : 4 Dn
D₁ c-10 कुरुक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे —^a) K₁ : 8 कुर्वती, K₂ कु-
र्वन्, D₂ : 11 कुर्वन्ते, M₁ वर्तते (for कुरुष्व) K₁ :
M₁ महती क्रिया, K₁ B D (D₂ missing) T₁ G₁ :
Cv महती क्रिया

55 D₂ missing (cf v l 28) —^a) T₂ कुञ्जान्
(for कुञ्जान्) —⁸) Śi K₁ महा (for च ता) B
Dn D₁ : 8 निवृत्ता च सरिद्वरा (B₂ D₂ : 8 'रस्वती);
D₂ : 10 निवृत्ता च सरिद्वरा (D₁ : 10 रस्वती) —^a) T₂
damaged Śi K₁₋₃ राजन्, D₂ : 11 G₂ तस्य, G₂
चात्र (for तत्र) —^a) Śi K₁ : 8 च, B₂ [अ]पि, G₂
[अ]स्य (for [अ]य)

56 D₂ missing (cf v l 28) —^a) K₁ D₁ S च
(for तु) B₂ तत्रैव, M₁ सीर्थेषु (for तत्रापि) —⁸)
B₁ यत्न (sic) (for यदु) —^a) D₁ दान, D₂ दानान्,
T G₂ : M₂ : देयान्, G₁ देयं, M₁ [आ]धार, C₁ दायान्
(as in text) D₁ द्वियातिभ्यो, M₁ द्विजातिभ्यो (for
'तिभ्यो) —^a) D₁ भाजानि (for भाण्डानि) —^a) Dn
भक्ष्य, D₂ : 8 भक्ष (for भक्ष्यं) B Dn D₁ c-10 G₁
भोज्यं (for पेयं) K₁ D₁ M₁ विधिवद् (for विविध).

८ २ 2178
९ ३ 37 60
१० २ 20 59

ततः प्रायाद्वलो राजन्पूज्यमानो द्विजातिभिः ।
सरस्वतीतीर्थवरं नानाद्विजगणायुतम् ॥ ५७
वदरेडुदकाश्मर्यपुष्पाश्चत्थविमीतकैः ।
पनसैश्च पलाशैश्च करीरैः पीलुमिस्तथा ॥ ५८
सरस्वतीतीररुहैर्वन्धनैः स्यन्दनैस्तथा ।
परूपकवनैश्चैव विल्वैराभ्रातकैस्तथा ॥ ५९

अतिमुक्तरूपणैश्च पारिजातैश्च शोभितम् ।
कदलीवनभूयिष्ठमिष्टं कान्तं मनोरमम् ॥ ६०
वाय्वम्बुफलपर्णादैर्दन्तोल्खलिकैरपि ।
तथाश्मकुडैर्वानेयैर्मुनिभिर्वहुभिर्वृतम् ॥ ६१
स्वाध्यायघोषसंघुष्टं मृगयूथशताकुलम् ।
अहिर्धर्मपरमैर्गुभिरत्यन्तसेवितम् ॥ ६२

Ś1 K1-2 रुक्मस्त्रेय च विविध —') B Dn D1 6-10
M1 ब्राह्मणेभ्य (M1 'पु) प्रदाय च (M1 वै)

57 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) M2 तत्र
(for तत्) —^o) T8 damaged K2 D8 सरस्वती,
D2 T (T8 damaged) G 'त्या (for 'नी) Ś1 K1 D2
वन, T4 पर (for 'वर) —^d) Ś1 K1 गणाकुल,
D1 8 गर्गयुत, D1 गणान्वित (for 'युतम्) — After
57, M ins

230* हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ।

[M1 कूजित (for शोभितम्)]

—M1 cont. 231*

58 Ds missing (cf. v 1 28) M1 om 58^{ab}
—^a) K2 Dn2 M2 4 वदरीगुद-, K1 'रागुद, D2
8 11 'रेदुक (for 'रेदुव) D3 काश्मर्य, T1 2 4
G1 2 M1 इयामाक, G3 ह्यामलका (hypermetrie),
M2 काश्मर्य, M3 इयामारि- (for काश्मर्य) T2 घट्टे
हिगुवदयाम ॥ Ca काश्मर्यो गम्भारी । ॥ —^b)
K2-4 B D2 3 6-10 T1 G1 विभी (D2 'मि) त्रकै, Dn2
विभीपर्क, D1 कदवकै, D2 11 कपित्थकै (for विभी
त्रकै) —^o) Ś1 K1-2 पा (K2 प) लाशैश्च, B1 8 4
कफोलैश्च, B2 5 Dn D2-10 कफोलैश्च, D1 यकुलैश्च, D2
फुल्लकैश्च, D3 घुल्लसैश्च, D4 पुनासैश्च, Dn घुल्लसैश्च,
M1 8 4 तिलकैश्च (for पनसैश्च) D2 7 8 पलासैश्च, D3
पराशैश्च (for पला) —^d) G1 8 क्रीरीशैश्च (for करीरै)
T4 जवुमिस्, G1 थिडुं, G2 बधुं (for पीलुं) T1 2
M2-4 करवीरैश्च पीलुमि — M2-4 ins after 58 M1
cont after 230*

231* मालैस्तालैस्तमालैश्च ककुभैश्च सकेतकैः ।

[M2 करमैश्च (for ककुभैश्च)]

59 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) B (except
B5) Dn D1 6-10 G2 -तीर्थ-, G1 ती* (for -तीर)
—^b) D2 8 11 धन्वनै, S चदनै (for सन्धनै) K2
D2 T1 4 G1 8 M स्पदनैश्च (for स्यन्द-) B Dn D1
6-10 तरुभिर्विधैः (B5 'धन्वनै) स्तथा, D1 मधुकैश्चदनैस्तथा

—^o) G1 corrupt B Dn D1 4 6-10 करु (D2 'ल.)
पक, T8 मधुक, T4 G2 वरुय (G2 'ध) क, G2
परीष्टक; M2 पारूपक (for परु) B1 8 D2 7 10 G2
वरैश्च, B4 8 चलैश्च, D2 8 11 धनैश्च, D2 बकैश्च (for
वनैश्च) —^d) D10 आम्लातकैश्च, D11 आतात्र (for
जात्रा) D1 विविधाभ्रातकैस्तथा, S विल्वैरामलकैरपि
(M2 'स्तथा)

60 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) Ś1 K
अविमुक्क, B2 4 अभि* (for अति) Some MSS
-पदैश्च (for पण्डैश्च) D2 अभियुक्त पदैश्चव —^b)
D2 8 11 शोभितै; M2 'त (for 'तम्) —^o) D2 S
(except M2 4) कदली —^d) K4 D2 11 इष्ट, B
Dn D1 6-10 T1 2 G1 8 M1 2 4 दष्टि-, T8 कृपि, T4
द्रष्टु, G2 तुपि, M2 दष्टा, Ca इष्टु (for इष्ट) K4
Dn2 D2 8 11 कात (for कान्त) B Dn D1 8 6-10
T G2 8 मनोहर, Ca 'रमम् (as in text) Cap इष्ट
कात (gloss यनेष्टका अते यत्य) मनोरमम् — After
60, Dn ins an addl colophon

61 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) K2 corrupt
D2 वाधयु, D3 वाधयु (sio) (for वाधयु) D1 8
केन, D2 फळ, T2 3 पल (for -फल) Dn1 D4
पर्णादैश्च, D1 -पर्णादैश्च, D2 मूलादैश्च (for पर्णादैश्च)
—^b) B5 कुंदोलखलिकैश्च, Dn2 T1 8 G1 दतोलखलिकैश्च,
D1 'खलिनैश्च, D2 'खलिभिस्, T4 'खलिनैश्च (for
'खलिकैश्च) D2 8 8 11 तथा (for अपि) —^o) K2
[अ]श्मकुटैश्च, B1 D2 [अ]स्मकुटैश्च, Dn2 अश्मकुटैश्च (for
'कुटैश्च) K2 8 वानीयैश्च, K4 यातैश्च, B1 वीनेयैश्च, D2
वायन्यैश्च, T G वाते (T1 4 G2 'तो) यैश्च (for वानेयैश्च)
M2 तथाश्मकुटैर्वयैश्च (sio) —^d) T8 वृत, M2 युत
(for वृतम्)

62 Ds missing (cf. v 1 28) —^a) B (except
T2) घोषै (for घोष-) —^b) T M गज (for मृग-)
Ś1 K1 Dn1 T2 समाकुल, M2 शतायुत (for 'कुलम्)
G1 8 गजयूयै समाकुल —^o) Ś1 K1-2 D2 अहिंसैश्च;
T G1 8 अजश्च (for अहिंसैश्च) K4 M अहिंसैर्धर्मपरैश्च,

सप्तसारस्वतं तीर्थमाजगाम हलायुधः ।

यत्र मङ्गणकः सिद्धस्तपस्तेपे महामुनिः ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पद्मत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

३७

जनमेजय उवाच ।

सप्तसारस्वतं कस्मात्कश्च मङ्गणको मुनिः ।

कथं सिद्धश्च भगवान्कश्चास्य नियमोऽभवत् ॥ १

कस्य वंशे समुत्पन्नः किं चाधीतं द्विजोत्तम ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विधिवद्विजमत्तम ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

राजन्सप्त सरस्वत्यो यामिर्व्याप्तमिदं जगत् ।

आहूता बलवद्भिर्हि तत्र तत्र सरस्वती ॥ ३

सुप्रभा काञ्चनाक्षी च विशाला मानसहृदा ।

मरस्वती *ओघवती सुवेषुर्विमलोदका ॥ ४

C 9 219
B 9 28. 4
K 9 9 4

D₂ s. 11 अहिनाकर्मपरमैर् (D₂ 'निरतैर्'), G₂ तैरजस्र
धर्मपरैर् —^d) Ś₁ K चाल्यन्त, B Dn D₁ s 6-10 अ
(D₁ चा) न्यर्थ, M₂ अतर- (for अत्यन्त) D₂ s. 11
अपिभिश्चा (D₁₁ 'श्चा') स्यसेवित (D₂ 'चामित') (sic)

63 D₅ missing (cf. v l 28) —^d) M₂ महाबल
(for हलायुध) — After 63^b, M₂ reads 9 37 1^a
for the first time, repeating it in its proper place
—^c) Ś₁ K₁ T₂ s 4 तत्र, M₂ कश्च (for यत्र) D₂ s 11
म (D₂ सुं) कृणक, D₁ मंकरणक K₂ सिद्धिस्, D₁
मिद (for सिद्धस्)

Colophon om in Ś₁ K D₅ missing — Sub-
parvan B₁ Dn D₂ T₁ s 2 M₂ s 4 रामतीर्थयात्रा, B₂ D₂
s 11 हलचरतीर्थ, B₂-s D₁ s 6 7 9 बलदेवतीर्थ, M₂
तीर्थयात्रा, Bom Cal. ed गदा (Cal ed गदायुद्ध) पर्वणि
बलदेवतीर्थयात्राया सारस्वतोपाख्यान, Kumbh. ed हृद-
प्रवेश — Adhy name T₁ s 2 नैमिशोयकुंजप्रशसा, M₂
सरस्वतीप्रशसन — Adhy no (figures, words or
both) B₄ G₂ 38, Dn D₁ s 10 8, T G₁ s M 39.
— Śloka no Dn 65, D₁ s 66

37

1 D₅ is missing up to सगवस्त्वय (in 47^a) (cf
v l 9 36 28) M₂ reads 1^a for the first time
after 9 36 63^b —^d) K₁ क*, K₂ कस्यान्, D₂ s 11
कय, T₂ G₂ गतो (for कश्च) —^c) Dn विघश् (for
सिद्धश्) K₂ s B D₁-s 6-10 T₁-s स (for च) Dn
कथं सिद्ध समभवत् —^d) K₂ कस्यास्य, T₂ कश्च श्चा
(sic) (for कश्चास्य) Dn D₁ s 10 भवेत् (for अभवत्)

2 D₅ missing (cf v l 1) —^a) T₂ वद्वा T
G नमुद्वा (for स्पद्वा) —^b) Ś₁ K₁-s चाधीते, Dn₂
D₂ s 9 त, D₁ ती, D₁₀ T₁ s G₂ वाधीत, T₂
G₂ चाधीतो (for स) K₂ s B₂ Dn D₁ s s 9 T₂ s
G₂ द्विजोत्तम, D₁ त्तम, T₂ च वै द्विज (for द्विजो
त्तम) M किं वाधीयत स द्विज — D₁ om (hapl)
2^a —^c) Ś₁ K₁ यथावद् (for विधि) S एतन्मे
सर्वमाचक्ष्व यथावृत्त (T₂ s G तत्त्वं) महामुने

3 D₅ missing (cf v l 1) D₅ om 3^a-4^b —^a)
S सप्त नद्य (for राजन्सप्त) G₂ मरस्वत्या, M₂ 'स्वत्या
—^b) D₁ यानि (for यामिर्) —^c) T₁ s आहूता
(for हूता) Dn₂ बलवद्भिर् (for 'बद्भिर्) T G तु
(for हि) —^d) T₂ s G याता (for the second तत्र)

4 D₅ missing (cf v l 1) D₅ om 4^a (cf v l
3) —^a) D₅ सप्रमा —^b) K₂ D₂ s 11 मानस हृदा (K₂
द), K₂ T₂ G₂ सुम (K₂ च म) नोहरा, B Dn D₁ s
7 9 10 च मनोरमा, D₁ मनसा वृता, T₁ s 4 G₁ s M
सुतनुस्तया (for मानसहृदा) —^c) Ś₁ K₁ ओघनामा,
K₂-s D₂ s 11 [ओ]घनामा च, B Dn D₁ s 6-10 चो
(B₂-s चो) घवती, T G₁ s M [ओ]घ (G₁ [ओ]घ, G₂
[ऊ]र्मि) माला च (for *ओघवती) D₁ सुवेषुरपरा चैव, G₂
सरस्वतीपुमाला च (sic) — G₁ reads 4^a-6^c (without
var) twice —^d) K₂ B Dn D₁ s 6-10 T₂ सुरेश्वर,
D₁ सुवनुर, T₁ G 'वेणी (for 'वेषुर) M₁ सुवेषु-
प्रमवापि च

5 For the repetition in G₁, cf. v l 4 D₅
missing (cf. v l 1) —^a) D₂ महति, T₂ s G तु
मले, M₂ यजतो, ' in text) —^b) B

पितामहस्य महतो वर्तमाने महीतले ।
 वितते यज्ञवाटे च समेतेषु द्विजातिषु ॥ ५
 पुण्याहघोषैर्मलैर्वेदानां निनदैस्तथा ।
 देवेषु चैव व्यग्रेषु तस्मिन्यज्ञविधौ तदा ॥ ६
 तत्र चैव महाराज दीक्षिते प्रपितामहे ।
 यज्ञतस्तत्र सत्रेण सर्वकामममृद्धिना ॥ ७
 मनसा चिन्तिता ह्यर्था धर्मार्थकुशलस्तदा ।
 उपतिष्ठन्ति राजेन्द्र द्विजातीस्तत्र तत्र ह ॥ ८
 जगुश्च तत्र गन्धर्वा ननुतुश्चाप्सरोगणाः ।
 वादित्राणि च दिव्यानि वादयामासुरक्षमा ॥ ९

D (except D₁, D₂ missing) T₁ महामहो T₁₋₂ G
 M महीपते (for 'तले') — T₁ om 5^a-7^a —^a) K₁
 चिन्तते, T₁ विरते, M₁ पिताने (for विगते) B₁ D
 1 9 10 वाटे च, D₁ संभारे (for वाट ये) —^a) B
 Dn D₁ 6-10 समिद्धेषु, D₁ समोषु (for समे) B₁
 महामसु (for द्विजातिषु)

6 For the repetition in G₁, cf v 1 4 D₁
 missing (cf v 1 1) T₁ om 6 (cf v 1 5) —^a)
 K₁ विविध, K₁ D₁ 11 विपुले, D₁ विमले (for
 'न्द') T₁ पुण्याहघोषपरिते; G M 'ये विपुले' (G 'तले')
 —^b) B₁ D₁ 4 6 8 11 देवानां, D₁ गगानां (sic), T₁
 वेदात (for वेदानां) K₁ विमले, T₁ G M₁ 2
 निनदे (for 'दैस्') —^c) M₁ क्रत्विषु, M₁₋₄ मयेषु
 (for देवेषु) छ G₁ (reading येदेषु चैव व्यग्रेषु) व्यग्रेषु
 सहिताक्रमपदाख्याङ्गप्रयमहिषेषु येदेषु । छ —^d) G₁ यज्ञे
 च य (for यज्ञविधौ) G₁ विधानत (for विधौ तदा)
 B₁ D₁ T₁ M₁ तथा, T₁ 2 G₁ तत (for तदा)

7 D₁ missing (cf v 1 1) T₁ om 7^a (cf v 1
 5) —^a) K₁ [पु]प च, B₁ T₁ M₁ 2 4 चैव (for चैव)
 —^b) छ G₁ प्रपितामहो ब्रह्मैव, दक्षादीन्पितामहानपेक्ष्य
 प्रपितामह । छ —^c) D₁ T₁₋₄ G₁ तस्य, G₁ तेन
 (for तत्र) —^d) K₁ समृद्धिना, K₁ 'नां; D₁ 8
 'मास् (for 'ना)

8 D₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₁ चिन्तता,
 G₁ चिन्तया (for चिन्तिता) D₁ मनसा चिन्तितो ह्यर्थो
 —^b) M₁ धर्मार्थ (for 'र्थ') K₁ D₁ 8 11 T G₁ 9
 तथा (for तदा) G₁ धर्मार्थप्रामाण्यतया (sic). —^c)
 B₁ K₁ 8 T₁ उपा (K₁ 8 'प) तिष्ठत; D₁ 8 उपतिष्ठति;

तस्य यज्ञस्य संपत्त्या तनुपुर्देवता अपि ।
 विष्णुं परमं जगुः किमु मानुषयोनयः ॥ १०
 वर्तमाने तथा यतो पुत्रस्य पितामहे ।
 अश्वत्थयो राजन्नायं यतो महाकनः ।
 न दृश्यते गरिन्द्रेष्टा यम्मादिह सम्बन्धी ॥ ११
 तन्नुत्वा भगवान्नीलः सम्मागय सम्बन्धीम् ।
 पितामहेन यज्ञता आहूता पुष्करं ॥ १२
 गुप्रभा नाम राजेन्द्र नागा तत्र सम्बन्धी ॥ १३
 तां दृष्ट्वा मुनयस्तुष्टा वेगायुक्तां सम्बन्धीम् ।
 पितामहं मानवन्तीं कृतुं ते बहू मेनिने ॥ १४

Ca 'निरुज्जि' (as in 'ec'). —^a) K₁ D₁ 8 द्विजातिभिः
 T₁ G₁ M₁ 'विस्' (for 'न', 'स्')

9 D₁ missing (cf v 1 1). —^a) K₁ जात्र
 Dn D₁ जगुः (for जगुः). —^b) 8 प्रा. T₁ 9
 11 : T₁ म 'पापे' च (G₁ 'तात्र', G₁ 'नि च' / नृणां
 विविधानि विपक्षेण —^c) Ca भगवता मुनयमाहूतः ।

10 D₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₁ Dn D₁
 8 11 तुष्टुः (for तुष्टुः) M₁ 2 दे (M₁ 2 दे) यज्ञतः
 (for देयता) T₁ 4 G₁ यज्ञ (for यज्ञि) T₁ 9 गृह
 पुर्देवता-वि —^b) T₁ 2 G₁ M₁ 8 च वदे (for वदते)
 T₁ चनु (for जगुः) —^c) D₁ 8 11 वि नृः ~ मने
 (for किमु)

11 D₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₁ B₁ T₁
 गदा; T₁ G₁ M₁ महा (for तथा) —^b) M₁ पुष्करेण
 पितामहं —^c) T₁ भगवन् 8 K₁ 9 मुनयो (for
 ऋषयो) — T₁ om (hapl) 11^a-16^a —^d) K₁ T₁ G₁
 M₁ यज्ञ, B Dn D₁ 8 9 मुन (for यज्ञ) —^e)
 Dn वेगायुक्ता (for यम्मादिह)

12 D₁ missing (cf v 1 1) T₁ om 12 (cf v 1
 11) K₁ om (1 hapl) 12^a G₁ om (hapl) 12^a-14^a
 — After 12^a, D₁ reads 13^a for 'the first' time,
 repeating it in its proper place B₁ Dn om
 (hapl) 12^a D₁ om (hapl) 12^a-13^a, D₁ reads
 it on marg —^c) T₁ सरिता, M₁ यज्ञार्थे (for यज्ञता)
 —^d) 8 K₁ 9 साहता; D₁ आहता, D₁ अहता (sic),
 M₁ आहता (for आहता) G₁ पुष्करे तु (for 'रेषु').
 —^e) 8 K₁ 9 जसे (for मासा)

13 D₁ missing (cf v 1 1) T₁ om 13 (cf v 1,

एवमेवा सरिच्छ्रेष्ठा पुष्करेषु सरस्वती ।
 पितामहार्थं संभृता तुष्ट्यर्थं च मनीषिणाम् ॥ १४
 नैमिषे मुनयो राजन्समागम्य समासते ।
 तत्र चित्राः कथा ह्यासन्वेदं प्रति जनेश्वर ॥ १५
 तत्र ते मुनयो ह्यासन्नानास्याध्यायवेदिनः ।
 ते समागम्य मुनयः सस्मरुर्वे मरस्वतीम् ॥ १६
 मा तु ध्याता महाराज ऋषिभिः सत्रयाजिभिः ।
 समागतानां राजेन्द्र सहायार्थं महात्मनाम् ।

आजगाम महाभागा तत्र पुण्या सरस्वती ॥ १७
 नैमिषे काञ्चनाक्षी तु मुनीनां सत्रयाजिनाम् ।
 आगता सरितां श्रेष्ठा तत्र भारत पूजिता ॥ १८
 गयस्य यजमानस्य गयेष्वेव महाक्रतुम् ।
 आहूता सरिता श्रेष्ठा गययज्ञे सरस्वती ॥ १९
 विशालां तु गयेष्वाहुर्ऋषयः संशितव्रताः ।
 सरित्सा हिमवत्पार्श्वत्प्रसृता शीघ्रगामिनी ॥ २०
 औदालकेस्तथा यज्ञे यजतस्तत्र भारत ।

C 9 7207
B 9 33 22
K 9 33 22

11) G₃ om 13, D₅ om 13^{ab} (for both, cf. v 1 12) T₃ om (1 hapl) 13^{ab} G₁ om. (hapl) 13^a-14^b D₂ reads 13^{ab} for the first time after 12^b D₁ reads 13^{ab} on marg —^a) K₄ मुनयस्तु तत्रा तुष्टा —^b) Ś₁ K₁ वेदा, K₂ B Dn D₁ 7-10 स्वरा, K₁ वेद, G₂ वेद (for वेग) K₃ Dn₂ D₃ युक्ता —^c) K₂ मानयत, D₂ आनमती, T₂ ३ मान यति, M₂-4 उपायती (for मानयती) —^d) M₁ त (for ते) T₁-3 G₂ क्रतु त मेनिरे बहु

14 D₅ missing (cf. v 1 1) T₄ om 14 (cf. v 1 11) G₃ om 14^{ab} (cf. v 1 12) G₁ om 14^{ab} (cf. v 1 13) —^a) T₂ पृता (for पृया) —^b) D₂ 11 पुष्करे च — D₅ T₃ om (hapl) 14^a-17^d —^c) G₁ दद्रुता (for संभृता) —^d) G₂ पुष्ट्यर्थं (for तु) K₄ महात्मना, G₂ महापिणा (for मनीषिणाम्)

15 D₅ missing (cf. v 1 1) T₄ om 15 (cf. v 1 11) D₅ T₃ om 15 (cf. v 1 14) —^a) S (T₂ 4 om) नैमिषे — M₁ om. (hapl) 15^b-16^a —^b) T (T₂ 4 om.) M (M₁ om) समामाद्य (for 'गम्य) D₂ reads from समामते up to समागम्य (in 16^a) on marg Ś₁ K₁-3 महामते, D₅ समागमे, G₂ 'मत्र (for 'मते) —^c) M₂ चित्रा (for चित्रा) K₃ चक्रे, K₄ चक्र (for ह्यासन्) — Ś₁ K₁-3 om (hapl) 15^d-16^a

16 D₅ missing (cf. v 1 1) T₄ om 16^a (cf. v 1 11) D₅ T₃ om. 16 (cf. v 1 14) Ś₁ K₁-3 M₁ om. 16^a (cf. v 1 15) D₂ reads up to समा गम्य on marg —^a) K₄ B Dn D₂ ३ ७-११ यत्र ते' T₁ नैमिषे (for तत्र ते) S (except G₂, T₂ 4 M₁ om) राजन् (for ह्यासन्) —^b) D₂ 4 S (except M₁, T₂ om) वादिने (for वेदिन) —^c) T₄ समा साद्य (for 'गम्य) —^d) M₁ [S]चितयन्, M₂ सस्मे

रु (for सस्मरु) T₂ ते (for वै) T₄ विशा पते (for सरस्वतीम्)

17 D₅ missing (cf. v 1 1) D₅ T₃ om 17 (cf. v 1 14) —^a) K₄ D₂ ३ ७ १० M₂-3 [अ]नु-, G₂ स (for तु) T₁ ध्यानान्, G₂ स्मृता, M₂ ध्यात (for ध्याता) —^b) K₂ ३ T₄ G₂ ३ M मुनिभिः, G₁ मुनय (for ऋषिभिः) K₂ वाजिभिः, Dn वेदिभिः, T₄ यायिभिः (for -याजिभिः) T₁ ३ मुनिभिः सत्यवा दिभिः —^d) D₇ ७ T₂ G₂ ३ M साहाय्या (D₇ ७ 'या'यं —^e) Ś₁ K₁-3 D₂ ३ 11 वेगा, B₅ यशा, Dn पुण्या, T₄ G₁ ३ तेजास्, M₂ भाग (for भागा)

18 D₅ missing (cf. v 1 1) —^a) D₅ नैमिषे, S (except G₁) नैमिषे T₃ G कनकाक्षी, T₄ काक्षि तोर्यी (sic) (for काञ्चनाक्षी) D₁ ३ च (for तु) —^b) B₂ तत्र (for सत्र) S मुनीना भावितात्मनां —^c) K₄ आगत्य, S आहूता (for आगता) K₄ om (hapl.) from सरिता up to आहूता (in 19^a) —^d) M₂ तत्र चैव सरस्वती

19 D₅ missing (cf. v 1 1) K₄ om up to आहूता (cf. v 1 18) —^a) D₇ गयस्य — Ś₁ K₁-3 om (hapl.) 19^{ab} —^b) D₂ गयस्य (for गयेषु) D₂ ३ 11 महाक्रतौ —^d) Ś₁ K₁ ३ गये, T₁-3 G M तत्र, T₄ तेन (for गय) T₁-3 G तेन, T₂ तत्र; M चैव (for यज्ञे)

20 D₅ missing (cf. v 1 1) —^a) D₅ G₁ corrupt B₂ 4 M₁ वा (for तु) B₂ 2 D₂ ७ १ १० गयस्य (for गयेषु) K₄ B₅ विशाला ता गजे (B₅ 'ये' प्राहुर, T₄ विशाला तुगयोश्चामूद् (sic), G₂ ला तु गये चामूद्, G₃ 'लविषये चामूद् —^b) K₄ Dn D₂ ७ १ T₂ शशि (D₂ ७ शि)त (for संशित) —^d) Ś₁ K₂ B₂ ३ ५ Dn D₁ ७ १ 11 प्रसृता, B₁ ३ श्रुता, D₈ 'स्तुता, D₉ स्ता, D₁₀ 'स्तुता (for 'सूता)

समेते सर्वतः स्फीते मुनीनां मण्डले तदा ॥ २१
 उत्तरे कोसलाभागे पुण्ये राजन्महात्मनः ।
 औदालकेन यजता पूर्वं ध्याता सरस्वती ॥ २२
 आजगाम सरिच्छ्रेष्ठा तं देशमृषिकारणात् ।
 पूज्यमाना मुनिगणैर्वल्कलाजिनसंवृतैः ।
 मनोहृदेति विख्याता सा हि तैर्मनसा हृता ॥ २३
 सुवेणुर्ऋषभद्वीपे पुण्ये राजर्षिसेविते ।
 कुरोश्च यजमानस्य कुरुक्षेत्रे महात्मनः ।

आजगाम महाभागा सरिच्छ्रेष्ठा सरस्वती ॥ २४
 ओषवत्यपि राजेन्द्र वसिष्ठेन महात्मना ।
 समाहूता कुरुक्षेत्रे दिव्यतोया सरस्वती ॥ २५
 दक्षेण यजता चापि गङ्गाद्वारे सरस्वती ।
 विमलोदा भगवती ब्रह्मणा यजता पुनः ।
 समाहूता यया तत्र पुण्ये ह्यमरते गिरौ ॥ २६
 एकीभूतास्ततस्तास्तु तस्मिंस्तीर्थं समागताः ।
 सप्तसारस्वतं तीर्थं ततस्तत्प्रथितं भुवि ॥ २७

21 Ds missing (of v l 1) —^a) Śi K₁ औहा
 लिक्स्, Dn औदालकेस्, D₂ उहा^a, D₃ ॥ उदालके,
 T₂ औदालकेस्, T₃ M₁ औहालके (for 'लकेस्) T₁ ३
 G यजं —^b) T₂ यजतस्, T₃ विततस् (for यजतस्)
 B D₁ ६-१० M तस्य (for तत्र) G₂ यत्र चके तु भारत
 —^c) K₂ समिते, K₃ सा मत्रे (for समेते) T₂ G₁
 सर्वदा, T₃ सर्वथा, M₁ समत (for सर्वत) —^d)
 T₂ ३ G₂ M₂ ३ तथा (for तदा)

22 Ds missing (cf v l 1) —^a) Śi B₁₋₃ Dn
 D₁ २ ४ ६-८ कोशला, K₂ D₂ कौशला, B₁ कोपला;
 T G कौस (T₂ 'दा'ले (for कोसला) Dn उत्तरे कौश
 लां तु, M₁ 'रे कूलभागे तु —^b) S (except M₁)
 राजन्पुण्ये (by transp) D₂ T₁ २ M₁ महात्मना, D₃
 समतत, T₂ ४ G M₁₋₃ महात्मना (for 'रमन) —^c)
 K₂ ३ औदालकेन, B D (Ds missing) M₂ उदालकेन
 —^d) B₂ तत्र (for पूर्व)

23 Ds missing (cf v l 1) T₂ om (hapl)
 23^a-24^d —^a) K₂ corrupt —^b) K₄ D₂ ७ तद्देशम्
 (for तद्देशम्) Bom. ed मुनि (for ऋषि) —^c)
 Śi K D₂ २ ११ T (T₂ om.) G मनोह (K₂ 'म'रेति, B
 Dn D₁ ६-१० 'रमेति, D₃ 'वृत्तेति (for 'हृदेति) —^d)
 Dn₁ Dn₁ T₂ M₁ साहितैर् (for सा हि तैर्) K₂ वृत्तै
 (sic), B Dn D₁ ६-११ कृता, D₃ वृत्ती, T₁ २ G वृता;
 T₂ स्मृता, M₂ laouna (for हृता) K₄ साहचैर्मन
 सादता

24 Ds missing (cf v l 1) T₂ om. 24^{abod} (cf
 v l 23) D₂ ११ T₁ २ ४ G om 24^{ab} —^a) K₂ B
 Dn D₂ ६-१० M₁ सुवेणुर (K₂ Dn₁ D₂ ६ 'णु), D₃
 'वेणू (for 'वेणुर) B₁₋₃ D₂ १ १० ऋषमे, B₁ ऋषः,
 M₁ च कुदा (for ऋषम) M₂₋₃ सुवेणुरभद्वीय —^b)
 M पुण्या रा (M₁ 'ण्यरा) जर्षिसेविता —^c) T₂ ऋरोस्तु
 (sic) (for कुरोश्च) —^d) K₂ कुरुक्षेत्रे महात्मना —^e)

K₁₋₃ om (hapl) 24^a-25^b —^a) D₁ T₂ M₂ transp
 महाभागा and सरिच्छ्रेष्ठा K₁ महाराज, D₂ ६ ११ 'भाग
 (for 'भागा) — After 24, K₄ ins 23^a*

25 Ds missing (cf v l 1) Śi K₁₋₃ om 25^{ab}
 (cf v l 24) G₂ om (hapl) 25 —^a) Dn₁ भववती
 (sic), T₂ योच^a, M₁ औच^a (for औच^a) S (except
 T₄, G₂ om) राजर्षे (for राजेन्द्र) —^b) B₂ ३ ३
 D₂ ६ १ T₂ वसिष्ठेन —^c) T₁ ममाहूता (for 'हृता)
 K₂ क्षेत्रं, T₃ क्षेत्रे (for क्षेत्रे) —^d) Śi K₁ ३
 दक्षिणेन (for दिव्यतोया) — After 25, D₃ ins
 232*

26 Ds missing (cf v l 1) —^a) Śi K B₂ ४
 D₂ G₁ दक्षिणे (K₂ 'जो), T₂ अत्रिणा (for दक्षेण)
 K₃ सापि, B₂ T G M₁ २ ४ चैत्र, D₂ वापि, M₂
 यापि (for चापि) D₃ दक्षेण यजमानेन —^b) T₁ २
 वीरे (for द्वारे) — B₁₋₃ D (except D₂, D₃ missing,
 D₁ after 25) S ins after 26^b K₄ after 24

232* सुवेणुरिति विख्याता प्रसूता शीघ्रगामिनी ।

[B₂ ३ Dn D₁ २ ६ १ १० T₂ सुवेणुर, T₂ सुवेणुर (for
 सुवेणुर) M प्रमदेति च विख्याता (for the prior half)
 B₁ २ D₂ ४ ११ T₁ G M₂ प्रसूता, D₂ प्रसूता, D₁₀
 प्रसूता, T₂ प्रसूता, M₂ सुवनु, M₂ प्रसूता (for प्रसूता)
 B₁ क्षिद (sic) (for शीघ्र)]

—^c) D₂ विमलोदा; T₂ 'लौघा; G₁ 'लोदका (hyper-
 metric) (for 'लोदा) Dn भगवता —^d) Dn₁ निर्मिता
 (for यजता) Śi K₁ T₂ पुरा (for पुन) —^e) G₂
 स्वाहृता च (for समाहृता) D₂ पुत्र (for तत्र) —^f)
 K₄ D₂ हिमवते

27 Ds missing (cf v l 1) —^a) T₂ ४ एकी
 भूता तत्त सा तु —^b) Dn तीर्थ (for तीर्थे) K₄
 om. (hapl.) from समागता up to पुण्यं (in 28^a)

इति सप्त सरस्वत्यो नामतः परिकीर्तिताः ।
 सप्तसारस्वतं चैव तीर्थं पुण्यं तथा स्मृतम् ॥ २८
 शृणु मङ्गणकस्यापि कौमारव्रह्मचारिणः ।
 आपगामवगाढस्य राजन्प्रकीर्तितं महत् ॥ २९
 दृष्ट्वा यदृच्छया तत्र स्त्रियमम्भसि भारत ।
 स्नायन्तीं रुचिरापाङ्गीं दिग्वाससमनिन्दिताम् ।
 मरस्वत्या महाराज चस्कन्दे वीर्यमम्भसि ॥ ३०
 तद्रेतः म तु जग्राह कलशे वै महातपाः ।
 मत्तया प्रविभागं तु कलशस्यं जगाम ह ।

तत्रपर्यः सप्त जाता जज्ञिरे मरुतां गणाः ॥ ३१
 वायुवेगो वायुवलो वायुहा वायुमण्डलः ।
 वायुज्वालो वायुरेता वायुचक्रश्च वीर्यवान् ।
 एवमेते समुत्पन्ना मरुतां जनयिष्णवः ॥ ३२
 इदमन्यच्च राजेन्द्र शृण्वाश्चर्यतरं भुवि ।
 महर्षेश्वरितं यादवकिपु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ३३
 पुग मङ्गणकः सिद्धः कुशाग्रेणेति नः श्रुतम् ।
 क्षतः किल करे राजंस्तस्य शाकरसोऽस्तवत् ।
 स वै शाकरसं दृष्ट्वा हर्षाविष्टः प्रवृत्तवान् ॥ ३४

C १ 2225
B १ 33 40
K १ 39 18

D₁ समागमे, D₁ ३ T₁ ३ समागता (for 'गता') — D₂ om. 27⁴ — °) D_n मारम्वनी (for 'म्वन') — T₃ 4 om (h₁pl) 27⁴-28⁴ — °) M₁ तत्र (for ततम्) B₁-2 D_n D₁ ६ १ १० तु, G₁ स्, G₂ न (for तन्)

23 D₁ missing (cf v l 1) K₁ om up to पुण्य, T₃ 4 om 28⁴-29⁴ (for both, cf v l 27) — °) M₁ मरुवेता, M₂ ३ मत्त चेमा, M₃ मरुवेमा (for इति मत्त) — °) G₁ प्रति (for परि) — °) D₁ G₂ ३ तीर्थं (for चैव) — °) T₃ 4 G₂ ३ तया (for तीर्थं) K₁ ३ ३ तम, D₂-4 ११ S पुण्यतम (for पुण्य तया) B श्रुत (for स्मृतम्) S₁ K₁ ततन्मध्यम स्मृत, K₃ तत नगरिकीर्तित, D₁ पुण्यप्रदमिति स्मृत

29 D₁ missing (cf v l 1) — °) S₁ K₁ M₂ कौमारे, K₁ कुमार (for कौ) — °) K₁ आयताम्, D₁ आजगाम् (sic) (for आपगाम्) K₁ D₂ G₁ अप गाढस्य, G₂ अव* (as in text) — °) D₂ ३ ११ राजेन्द्र (for राजन्) T₃ तपित, T₁ lacuna, G₁ ३ जपित (for कीर्तित)

30 D₁ missing (cf v l 1) — °) B₁ M₂-4 स्नायती, B₂ स्मयती, T₁ स्नायती (for स्ना) K₁ D₁ ३ ११ S रुचि (G₂ 'चि' राकारा, D₁ 'पां' (for 'पाङ्गी') — °) T₃ विश्वाचिताम् (sic), G₁ विवाससम् (for दिग्वा) D₁ मङ्गणक — °) S₁ K₁-2 D₁ सर स्वत्या M₁ मरस्वत्यान्त राजन् — °) D₂ स्कन्दे (sic), D₂ चस्कन्दे B (except B₃) D_n D₁ ६ ३ वीजम्, T G रेत (for वीर्यम्) M रेतश्चस्कन्द चामसि

31 D₁ missing (cf v l 1) — °) K₂ ३ G₁ ३ च (for तु) — °) S₁ K₁-1 कलशे तु, D₂ कलशे वै, S कलशेन (for 'शे वै) D₁ महाधना (sic) — After

31⁴, S (except M₁) ins

233* ऋषि परमधर्मात्मा तदा पुरुषसत्तम ।

[M₂-4 -सत्तम]

— °) K₁ D₂ प्रविभागे, D₁ M₁ विप्रभाग D₁ T₁ G₁ प्रविभक्त, T₁ विभजत, M₂-4 च विभाग (for प्रवि) T₁ 2 G₁ M तत् (for तु) — °) D₂ कलशस्ये — °) T₃ damaged T₁ G मरुपयस्त्र जा (T₁ 'स्तो जा, G₂ 'स्तु सता)ता, M ऋषय सप्त एवासञ्च — °) S₁ K₁ ३ ज⁴*, K₁ यजार्थे, D₂ यजुर्थे, D₁ यज्ञिरे, M जागा ये (for जज्ञिरे) D₁ विदोया मरुता गणा, T₁ ३ जज्ञिरे सम T₁ 'रेम्यो म [sic] रुद्रणा, T₃ ३ ३ ३ ३ मरुद्रणा, T₁ G जज्ञे येम्यो (T₁ चैव, G₁ चैम्यो) मरुद्रणा

32 D₁ missing (cf v l 1) K₂ om 32 — °) S₁ K₁ ३ वायुतेजो (K₂ 'जा) (for 'वेगो) D₂ यलो, T₃ G₂ जितो (for 'चलो) — °) T₃ वायुवाहा (hypermetric), T₃ 4 G वायुगो (for 'हा) D₂ ३ ११ वायुवाह सुमडल — °) S₁ K₁ ३ D₂ ३ T₁-3 वायुजालो (D₂ 'जो, T₃ 'तो), K₁ वायुज्वलो (for वायुज्वालो) S₁ K₁ रजो, D₂ T₁ G₁ ३ M₁ ३ रे (D₂ र)तो (for 'रेता) — °) D₁ T₃ M₁ वायुश्च (for वायु), — °) S₁ K₁ ३ वायुनो, M₁ मरुतो (for 'तां) S भावयिष्णव (for जन)

33 D₁ missing (cf v l 1) — °) D₂ ११ अन्य (for अन्यच्च) K₂ ३ D₂ ३ ११ तु (for च) K₁ B D_n D₁ ३ ६-१० इदमन्यद्भुत राजन् (D₁ 'जा) — °) T₃ damaged from शृण्वा up to कुशाग्रेणेति (in 34⁶) S₁ K₁ आश्चर्यमय, D₂-4 ११ 'यौतरं, S (except G₂, T₃ damaged) 'यैतम (for 'यैतर) — °) D₂ यावत् (for यादव) — °) T₁ कीर्तित (for विश्रुतम्)

34 D₁ missing (cf. v, l 1) T₃ damaged up to

C. 9 2225
B 9 38 40
K 9 39 40

ततस्तस्मिन्प्रवृत्ते वै स्थावरं जङ्गमं च यत् ।
प्रवृत्तमुभयं वीर तेजसा तस्य मोहितम् ॥ ३५
ब्रह्मादिभिः सुरै राजन्पिपिमिथ तपोधनैः ।
विज्ञप्तो वै महादेव ऋषेरथे नराधिप ।
नायं नृत्येद्यथा देव तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ३६
ततो देवो मुनिं दृष्ट्वा हर्षाविष्टमतीव ह ।
सुराणां हितकामार्थं महादेवोऽभ्यभाषत ॥ ३७

कुशाग्रेणेति —^a) Ś1 K1 सकर्षण (for मङ्गणक) D1
G2 विद्ध (for सिद्ध) —^b) G1 पुराग्रेण (for कुशा)
K4 च, G2 [अ]पि (for [ह]ति) K4 तच्छ्रुत, D1 4
T2 4 G2 8 विश्रुत, D2 T1 2 विश्रुत, G2 पिपिमिथ (for
न शुनम्) —^c) K2 तत (for क्षत) K2 किरै (sic),
D1 0 T4 करो (for करे) —^d) T2 4 तत्र (for तस्य)
D1 [s]श्रवत्, D2 11 [s]वमत् (for स्तवत्) —^e)
T2 त (for स) D1 [s]ध (for वै) —^f) G2 स्मया
विष्ट, M1 हर्षाद्वृत्त (for हर्षाविष्ट) K2 प्रनतवान्,
D2 11 च नृतवान्, T2 प्रतापवान्, G2 प्रवृत्तवान् (for
प्रवृत्) T2 राजन्दृष्ट प्रहृष्टवान्

35 D2 missing (of v 1 1) —^a) K2 B2 D2
1 11 T1 8 G1 M2 (also as in text) प्रवृत्ते, G2 प्रवृत्ते
(for प्रवृत्ते) D1 T4 तु (for वे) K2 एवमेते समुत्पत्ता
(= 32^a), K4 ततस्व तु प्रवृत्त वै —^b) D1 8 जगत्
(for च यत्) —^c) K2-4 D2 11 प्रवृत्तम्, G2 प्रवृत्तम्
(for प्रवृत्तम्) T2 अमय, G2 अभवद् (for उमय)
—^d) D2 तेजसास् (for तेजसा) D2 [अ]स्य च, M2
सत्य (for तस्य) K2 मोक्षवत् (sic) (for मोहितम्)

36 D2 missing (of v 1 1) —^a) K4 विनिवसो,
D2 विज्ञप्तो वै, M1 विज्ञापितो (for विज्ञप्तो वै) T2
महादेवम् — T4 om (hapl) 36^d —^d) K4 D2 8 11
मुनेर्, G2 M स्तुपेर् (for ऋपेर्) Ś1 K1 8 4 D4 नरो
त्तम, K2 नृपोत्तम, D2 8 11 महात्मन, D2 M2 नरा-
धिप —^e) D2 M2 देवस् —^f) T4 तदा (for तथा)

37 D2 missing (of v 1 1) —^a) D1 8 देवा;
D2 देव (for देवो) —^b) K2 corrupt T2 4 G2
अथैव (for अतीव) K4 D4 T2 4 G2 हि, D1 M1 च
(for ह) —^c) Ś1 K1 काम्यार्थ, B2 कामस्त; D2
कार्यार्थ (for कामार्थ) —^d) B त शिव (M2 ते
शिवं) प्रत्यभाषत

38 D2 missing (of v 1 1) —^a) Ś1 K1-3 मैव,
B2 D2 11 2 (orig) D2 8 Ca ह्यो, D2 2 (marg) T2

भो भो ब्राह्मण धर्मज्ञ किमर्थं नरिनर्तिसि वै ।

हर्षस्थानं किमर्थं वै तवेदं मुनिसत्तम ।

तपस्विनो धर्मपथे स्थितस्य द्विजमत्तम ॥ ३८

ऋषिरुवाच ।

किं न पश्यसि मे ब्रह्मन्कराच्छाकरसं सुतम् ।

यं दृष्ट्वा वै प्रवृत्तोऽहं हर्षेण महता विभो ॥ ३९

तं प्रहस्याव्रवीदेवो मुनिं रागेण मोहितम् ।

G अहो; T1 2 हर्षाद्, T2 damaged, M स्व मो
(for भो भो) —^b) K4 नरिनर्तिसि (for 'नर्तिसि') B
D (D2 missing) किमर्थं नृत्यते सगान्; T1 2 'धं त्व
प्रनृत्यसि (T1 'ये), T2 4 G M 'धमिह नृ (M1 'मतिनृ,
M2-4 'मभिनृ) ह्यसि (T4 'ये) — D2 om 38^d —
—^c) K2 3 किमेतत् (for किमर्थं) K2 3 ते, B1-4
Dn D1 7-10 च, B2 T G2 M वा, G1 3 तद् (for
वै) —^d) Ś1 K1 तदाह, K2 3 वदस्व, K4 D1 11
T2 M1 8 तदेव, T1 किमेतन्, G1 3 वदव (G2 'व)
(for तवेदं) D1 पुगव (for सत्तम) B Dn D1 7-9
तवेद (Dn D2 'देव) मधिकं मुने (D2 'ने) — After
38^d, D11 ins an addl colophon [Sub-partan
गदा] — D2 11 S om (hapl) 38^f —^e) D2 पथे
(for पथे)

39 D2 missing (of v 1 1) T1 2 मकण (for
ऋषिर्) —^a) T2 पद्यामि हि (for न पश्यसि)
D2 4 11 मे विप्र, T G M1 मे देव, M2-4 देवेश (for
मे ब्रह्मन्) —^b) Ś1 K1 3 क्षवत्, K2 B1 4 Dn D1
0-3 श्रुत, D2 सूत (for क्षुतम्) D2 8 11 करस्थं शाक
मश्वय (D1 'स्त्रव), T2 कर शाकरमावृत्त —^c) T2 4
G2 8 त, M यद् (for यं) T2-4 G2 च, G2 वि,
Bom ed स (for वै) T1 2 प्रवृत्त (T1 सू) ह्ये (for
प्रवृत्तो) K2-4 B Dn D1-4 6-10 य ह (K2-4 B2 Dn1
D2 यद्) दृष्ट्वा प्रवृत्त (K2 'वृ) त्तो वै, D11 यदहं दृष्ट्वा प्रवृत्तो,
G1 दृष्ट्वा तु विप्रवृत्तोहं —^d) G1 2 क्षणेन (for हर्षेण)
Dn प्रभो, D1 नृप; D2 वित (sic) (for विभो),

40 D2 missing (of v 1 1) Before 40, Ś1
K1-3 ins वैर्षपायन —^a) T G ततस्वम् (for त
प्रहस्य) —^b) Dn मोहित; T2 damaged, M2
मोहयन् (for मोहितम्) — Before 40^c, T1 2 4 G1 8
ins देव, G2 शिव —^c) B2 Dn1 तु, Dn2 नु,
T G M1 वै, M2-4 ते (for न) K2 ब्रह्मन् (for विप्र)
—^d) K4 D2-4 T1 [ह]ह (for [ह]ति) K2 D1 प्र-
पश्यतां (D1 'त) (for 'इय माम्) B2 T2-4 G M न

अहं न विस्मयं विप्र गच्छामीति प्रपश्य माम् ॥ ४०
 एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं महादेवेन धीमता ।
 अदुल्यग्रेण राजेन्द्र स्वाङ्गुष्ठस्ताडितोऽभवत् ॥ ४१
 तनो भस्म क्षताद्राजन्निर्गतं हिमसंनिभम् ।
 तद्दृष्ट्वा व्रीडितो राजन्म मुनिः पादयोर्गतः ॥ ४२
 ऋषिरुवाच ।
 नान्य देवादहं मन्ये रुद्रात्परतर महत् ।

सुरासुरस्य जगतो गतिस्त्वमसि शूलधृक् ॥ ४३
 त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदन्तीह मनीषिणः ।
 त्वामेव सर्वं विशति पुनरेव युगक्षये ॥ ४४
 देवैरपि न शक्यस्त्वं परिज्जातुं कुतो मया ।
 त्वयि सर्वे स्म दृश्यन्ते सुरा ब्रह्मादयोऽन्य ॥ ४५
 सर्वस्त्वममि देवाना कर्ता कारयिता च ह ।
 त्वत्प्रसादात्सुराः सर्वे मोदन्तीहाकुतोभयाः ॥ ४६

C 9 2239
B 9 38 54
K 9 39 53

गच्छामीति (B: M ति) पश्यता (T: दृश्यता, G: 3 M पश्य ना)

41 D missing (cf v l 1) —^a) Ś: K: 2: M → उक्तो (for उक्त्वा) B D: 11 M नर (for मुनि) 1 K: 3 श्रेष्ठो, B D: 4 M श्रेष्ठ, D: 11 चरात्र (for श्रेष्ठ) —^b) K: धीमते, B 2 तदा (for धीमता) D: नरादेवो महानपा —^c) T: 2 अगुल्य भ्रा —^d) K: नगुष्ट (sic) (for न्यागुष्ट) B [5] नय, S नृदा (for अनयन)

42 D missing (cf v l 1) —^a) Ś: K: 1 Dn: 1 (marg ns in text) कृताद्, K: जात (sic), T: क्षन, G: क्षणाद (for क्षताद) —^b) T: मीम, T: हेम (for हिम) —^c) Ś: K: यद्, D: 4 -11 S त (for तद्) K: D: पीडितो, T: 2 4 G M व्रीडितो, T: मुदितो (for व्रीडितो) —^d) T G नत, M: पतन (for गत) — After 42, B D (except Dn, D: missing, D: marg) ins

234* मेने देव महादेवमिदं चोवाच प्रिमित ।

[D: 1 युगायाय विमिन (for the post half)]

— whole T: ins

235* उवाच पार्वतीनाथमिन्द्रेणायतनकम् ।

43 D: missing (cf v l 1) All MSS (except G: 2, D missing) om the ref T: 2 om 43-44 —^a) Ś: K: 1 B: 1 नान्यद्, K: 2 D: 4 1 नान्य (for नान्य) T (T: 2 om) G: 1 M देवम् (for देवाद) — G: 2 om 43^{cd} —^c) Ś: K: 1-3 चराचरस्य, T (T: 2 om) G (G: 2 om) M: 1 सुरासुरेषु, M: 2 गतागतेषु (for सुरासुरस्य) —^d) G: 3 स्थितिस् (for गतिस्) Ś: K: 1-3 D: 1 नृत्, Bom. ed नृत् (for ऋक्)

44 D: missing (cf v l 1) T: 2 om 44 (cf v l 43) G: 2 transp 44-45 —^a) D: 2 S (except G: 1, T: 2 om) सर्वं (for विश्व) —^b) D: 2 हि (for

[इ]ह) M: 3 महर्षय (for मनीषिण) —^c) K: 4 एवं (for सर्वं) T: 2 व्रजति (for विशति) G स्वामेव मविजर्ताह —^d) K: 4 D: 2 11 चैव (for एव)

45 D: missing (cf v l 1) Before 45, T: 1 ins ऋषि G: transp 44-45 —^a) T: 4 दृश्यस् (for शन्यस्) —^b) K: 4 जात (for ज्ञात) Dn पुनरेव युगक्षये (= 44^d) —^c) K: corrupt, D: 2 11 T: 1-3 G: 2 सर्वेदा, T: 1 M सर्वे प्र (M च), G: 2 सर्वेपि (for सर्वे स्म) K: 3 दृश्यत, B: 2 दृश्यति (for दृश्यन्ते) Ś: K: 1 स्वयि सर्वे हृदय (Ś: 1 ड्य)* — After 45^d, B D (D: missing) ins

236* भावा ये जगति स्थिता ।

स्वामुपामन्त वरद

[(L 2) D: 2 11 उपासति, D: उग्रमत (sic) B: D: 2 11 वरद]

—^a) Ś: K: 1-3 पुरा, B (except B: 1) Dn D: 1 6 7 8 10 देवा, Dn सुरासुर (hypermetric) (for सुरा) K: 2 3 ब्रह्मर्षयो (for ब्रह्मादयो) D: 3 देवब्राह्मणयोनय (sic)

46 D: missing (cf v l 1) —^a) M: 1 सर्वस्वम् (for 'स्वम्) D: 2 3 11 लोकाना (for देवाना) —^b) T: 2 G: 2 शिव, T: 1 विभो, G: 2 तथा (for च ह) — G: 2 reads 46^{cd} twice (without var) —^c) D: 2 1 त्वत्प्रसादा (sic) —^d) K: 3 D: 2 T: 1 2 4 G M: 1 मोदते (D: 2 'ति, D: 3 ता) हि (M: 1 ह) D: 2 T: 2 M: 3 कुतोमया (for [अ]कुतो) — After 46, T G Kumbh ed ins

237* त्व प्रमु परमैर्ध्यादधिक भासि शकर ।

त्वयि ब्रह्मा च विष्णुश्च लोकान्सधार्यं तिष्ठत ।

स्वन्मूलं च जगत्सर्वं त्वदन्तं च महेश्वर ।

त्वया हि वितता लोका सप्तेमे सर्वमभव ।

सर्वथा सर्वभूतेश स्वामेवार्चन्ति दैवतम् । [5]

त्वन्मय हि जगत्सर्वं भूत स्थावरजङ्गमम् ।

C. 9 2425
B 9 22 54
A 9. 29 39

एवं स्तुत्वा महादेवं स क्रपिः प्रणतोऽब्रवीत् ।
भगवंस्त्वत्प्रसादाद्धै तपो मे न क्षरेदिति ॥ ४७
ततो देवः प्रीतमनास्तमृषिं पुनरब्रवीत् ।
तपस्ते वर्धता विप्र मत्प्रसादात्सहस्रधा ।
आश्रमे चेह वत्स्यामि त्वया सार्धमहं सदा ॥ ४८

सप्तसारस्वते चास्मिन्यो मामर्चिष्यते नरः ।
न तस्य दुर्लभं किञ्चिद्भवितेह परत्र च ।
सारस्वतं च लोकं ते गमिष्यन्ति न संशयः ॥ ४९
एतन्मङ्गणकस्यापि चरितं भूरितेजसः ।
स हि पुत्रः सजन्यायामुत्पन्नो मातरिश्चना ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

स्वर्गं च परमस्थानं नृणामभ्युदयार्थिनाम् ।
ददासि च प्रसन्नस्त्व भक्तानां परमेश्वर ।
अनावृत्तिपदं नृणां नित्यं निश्चयसार्थिनाम् ।
ददासि कर्मिणां कर्म भावयन्ध्यानयोगतः । [10]
न वृथान्ति महादेव प्रमादस्ते महेश्वर ।
यन्माध्वयोपकरणात्करोमि कमलेक्षण ।
प्रपद्ये शरणं शम्भु सर्वदा सर्वतः स्थितम् ।
कर्मणा मनसा वाचा तमेवामिजगाम ह ।

[(L 2) T₁ ३ रुक्मश्च (for विष्णुश्च) Kumbh ed. सहाय (for 'य') T₈ लोकान्धारयिष्यत (for the post. half) — (L 3) Kumbh ed om. (hapl) from the post. half of line 3 up to the prior half of line 6 — (L 4) T₈ विहिता (for विजिता) T₄ G₁ ३ मभवे, G₂ म त्व व (for मभवे) T₈ G₂ मावन (for मभव) — (L 5) G₂ ३ सर्वदा (for 'धा') T₁ ३ देवता, T₄ सर्वदा (for देवता) — G₃ om line 6 — (L 6) Kumbh ed भूत — (L 7) T₁ G₂ ३ Kumbh. ed परम (for 'म') — (L 8) T₂ ददाति (sic) G₂ हु- (for च) G₁ सन् (for त्व) — T₁ om lines 9-12, T₄ om (hapl) lines 9-11 — (L 9) T₈ अनावृत्त्य (for वृत्ति) G₂ नित्यं विक्रीयमेषिनां (sic) (for the post. half) — (L 10) T₈ G₂ कर्मिणां (for कर्मिणां) T₈ G₂ भावध्या (T₈ 'धा' नाय योगतः, G₂ ध्यानयन्भावयोगतः (for the post. half) — (L 11) T₁ G₁ ३ वृथा (for वृथा) T₁ ते (for [अ]स्ति) T₈ स्यान् (for ते) — T₁ om line 12 — (L 13) T₂ प्रपद्य (for 'चे') T₄ सर्वदा (for 'त') — (L 14) G₁ ३ हि (for [अ]मि) G₂ त्वामेव शरणं भजे, Kumbh ed तमेवामिजगाम्यहन् (for the post. half)]

47 D₅ missing up to भगवत्स्त्वत्प्र (cf. v 1 1) Before 47, T₂ ३ G₁ ins वैशपायन — (a) D₂ श्रुत्वा (for स्तुत्वा) — (b) K₁ B. D₂ ११ T₁ ३ ३ G₁ M₁ क्रपि स (by transp), T₈ G₂ ३ M₂-३ क्रपि सं K₂ ३ B Dn D₁ ६-१० T₁ ३ [5]भवत् (for अब्रवीत्) D₅ ३

क्रपिमि सहितोऽब्रवीत् (D₅ 'भवत्' — After 47^b, B D (except D₁, D₅ missing) ins

238* यदिदं चापल देव कृतमेतत्सयादिकम् ।

[D₅ मया विमो (for सयादिकम्)]

— Before 47^c, T₁ २ ins मकण — (a) D₁₁ प्रमादेन, M₁ 'दान्मे' (for 'दाद्धै') B Dn D₁ ६-१० अ (B₁-३ D₁ ९ त) त प्रमादयामि त्वा (D₈ ९ त्वा), D₅ ****यामि त्वा — (d) K₂ corrupt. M₁ वै (for मे)

48 (a) T₁ ३ प्रीयमाणस्, T₈ damaged (for प्रीत मनास्) — Before 48^c, G₂ ins शिव — (a) T₂ तत्स (for तपस्) M₁ वृत्ता (for वर्धता) — (a) T₁ ३ ३ G₁ M₁ ३ ३ चैव, T₂ ते ह (for चेह) — (f) K₂ तदा (for सदा)

49 (a) K₂ ३ चापि, B₅ तीर्थे, G₂ वास्मिन् (for वा) — (b) B₅ येर्चयिष्यति चापि मा, S अर्चयिष्यति ये (M₁ नो) नरा — (c) B. M₁ न तेषां, T G M₂-३ तेषां न (for न तस्य) — (d) K₂-३ भवति, D₁ भुवि च (for भविता) K₄ B D₂ ३ ६-९ M₁ वा (for च) — M₂ om 49^c-50^b — (e) K₄ B Dn D₁ ६-१० ते लोक (by transp), D₂ ३ ११ लोकं स (D₁₁ च) — (f) K₂ D₂ ३ ११ गमिष्यति

50 M₂ om 50^{ab} (cf. v 1 49) — (a) T₂ एव, T₈ damaged (for एतन्) — (b) D₈ चरित्रं T₁ भूरितेजस — After 50^b, D₅ ins

239* कथितं च नृपतिश्चेष्ट किं भूय कथयामि ते ।

[Prior half hypermetric]

— While M ins

240* सप्तसारस्वत चापि यथोत्पन्नं तयोदितम् ।

— D₁ M₁ om 50^{ad} — (a) B Dn D₁ ३ ६-१० सुकन्या-याम्, D₈ ११ तु जन्या (for सजन्या) S (M₁ om) स पुत्र सहजन्यायाम् — (d) M₂ मातरिश्चना

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ गदापर्वणि राम-तीर्थयात्रा, K₂-३ B₁ M₂ ३ रामतीर्थयात्रा, B₂-६ D₁

३८

वैशंपायन उवाच ।

उपित्वा तत्र रामस्तु संपूज्याश्रमवासिनः ।
 तथा मङ्गणके प्रीतिं शुभा चक्रे हलायुधः ॥ १
 दत्त्वा दानं द्विजातिभ्यो रजनीं तामुपोष्य च ।
 पूजितो मुनिसंघेयं प्रातस्तथाय लाङ्गली ॥ २
 अनुज्ञाप्य मुनीन्मर्यान्स्पृष्ट्वा तोयं च भारत ।
 प्रययां त्वरितो गमस्तीर्थहेतोर्महाबलः ॥ ३
 तत आश्रनसं तीर्थमाजगाम हलायुधः ।
 कपालमोचनं नाम यत्र मुक्तो महामुनिः ॥ ४

महता शिरसा राजन्यस्तज्जहो महोदरः ।
 राक्षसस्य महाराज रामक्षिप्तस्य वै पुरा ॥ ५
 तत्र पूर्वं तपस्तप्तं काव्येन सुमहात्मना ।
 यत्रास्य नीतिरखिला प्रादुर्भूता महात्मनः ।
 तत्रस्थश्चिन्तयामास दैत्यदानवविग्रहम् ॥ ६
 तत्राप्य च बलो राजंस्तीर्थप्रवरमुत्तमम् ।
 विधिवद्धि ददौ वित्तं ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥ ७
 जनमेजय उवाच ।
 कपालमोचनं ब्रह्मन्कथं यत्र महामुनिः ।

C. 9 2254
B 9 39 8
K 9 40 8

१-१३ कल्देवनी, Dn Ds ३ हल्धरती, Ds बल
 रामती, D. M1 तीर्थयात्रा, Cal Bom ed गदा (Cal
 ed गदायुद्ध) परंलि कल्देवनीर्थयात्राया मारम्भतोपायान,
 Kambh. ed हृदप्रवेश — Adhy. name S1 K1-3
 मङ्गणकवरदान, T1 ३ यत्तमारम्भनप्रदामा (T. 'मन'),
 T1 4 G1 2 मङ्गणकचरित — Adhy. no (figures,
 words or both) B1 Gs 39, Dn Ds 9, T1-3
 G1 2 M 40, T1 42 — Sloka no Dn 56, Ds
 58, Ds 59

38

1 Dn om the ref Ts damaged for 1st — °) Ks
 वडा, Dn तत्र (for तथा) D1 मङ्गणके — °) S
 (except M1, Ts damaged) परा (for शुभा)

2 °) Ds दान दत्त्वा (by transp), M1 दत्त्वा धन
 — °) Ks उपोषित, B1 ३ 'प्य ह, Ds उपास्य च (for
 उपोष्य च) — °) Ks संतंश S पूजितो मुनिमिश्रापि
 (T1 2 M1 'श्रैव)

3 °) Ks 2 Dn दत्त्वा (for स्पृष्ट्वा) — °) T1 2
 स्वरित M1 राजम् (for रामम्) — °) Ds तीर्थार्थं तु
 (for तीर्थहेतोर्) Ks महाबल, Ds 'यत्

4 T2 om (! hapl) 4th — °) D1 तत्र (for तत)
 S1 K1-3 B1 D1-1 6-11 हर्षादानम्, D1 [अ]प्यादा (for
 भादा) — °) Ds हलायुध, T1 महाबल (for हला

युध) — °) Ds कपाळ — °) Dn1 Ds युक्तो, Cv
 मुक्तो (as in text)

5 °) K1 जगो (for जहो) S1 K1 रहो **,
 Ks Ca (Cap as in text) रहोदर, Ds महोरग, Ms
 रमहोदर (sic) (for महोदर) Dn प्रस्तजघावहोदर (sic)
 Ca रहो गूढ क्षाममुदर यस्य । एतेन रहोदर इत्यन्वयं
 नाम । महोदर इति च पठन्ति । ६ — °) Ks G1 8 तदा
 (for पुरा)

6 T2 damaged up to यत्रास्य — °) Ms यत्र
 (for तत्र) K1 पूर्ण (for पूर्व) — °) Ms-4 तु (for
 तु) — °) Ds 2 11 G1 8 Ms-4 निखि (Ds 'पि' ला,
 T1 3 निर्णीता, M1 निर्लीना (sic) (for खिली) Ts 4
 G2 यत्रास्य (T2 damaged) निखिला नीति — °) Ds
 महात्मना — Ms-4 om (! hapl) 6th-7th — °) Ds
 corrupt Ks B Dn Ds-1 9 10 यत्रस्थश्च, S (Ms-4
 om) तत्र सं (for तत्रस्थश्च) — °) Ds S (Ms-4 om.)
 Cv देव (for दैत्य) Ds निग्रह, Gs विग्रहे (for 'हम्)

7 Ms-4 om. 7 (cf v 1 6) — °) Ds तत्सं-
 प्राप्य, T1 2 तत्र प्राप्य, G2 तत्राप्य तु (for 'प्य च)
 Ds बलो G1 2 तत्रापि (G1 'प्राप्य) च महाराज — °)
 Dn तीर्थप्रवरसत्तम, Ds तीर्थं चरममुत्तमं — °) S1
 K1 3 प्र, Ks B (except B1) D (except Ds 11) वै
 (for हि)

8 Ks om (hapl) from जनमेजय up to वैशंपायन

मुक्तः कथं चास्य शिरो लग्नं केन च हेतुना ॥ ८

वैशंपायन उवाच ।

पुरा वै दण्डकारण्ये राघवेण महात्मना ।

वसता राजशार्दूल राक्षसास्तत्र हिंसिताः ॥ ९

जनस्थाने शिरश्छिन्नं राक्षसस्य दुरात्मनः ।

धुरेण शितधारेण तत्पपात महावने ॥ १०

महोदरस्य तल्लग्नं जह्वायां वै यदृच्छया ।

वने विचरतो राजन्नस्थि मिच्चास्फुरत्तदा ॥ ११

स तेन लग्नं तदा द्विजातिर्न शशाक ह ।

अभिगन्तुं महाप्राज्ञस्तीर्थान्यायतनानि च ॥ १२

(before 9) K₁ om (hapl) 8 and the following
ref T₂ damaged for 8^{ab} —^a) D₂ 3 11 पुण्य, G₂
यत्र (for ब्रह्मन्) —^b) T₁ 2 प्राप्ते, G₂ त्रिप्र (for यत्र)
—^c) D₂ 8 T₂ G₂ 8 M₁ मुक्त (for मुक्त) B₂ वा
(for च) K₂ लग्न, D₁ भग्न (for लग्न) T₁ 2 कथं
चास्य शिरो लग्नं केन च तु हेतुना

9 K₃ 4 om the ref (cf v l 8) —^b) Ś₁
K₁ राघवेण —^a) B Dn D₁ 4-10 राक्षसाच्छा (D₁
'न्ना)मथिव्यता, M₁ 2 4 'सास्तत्र हिंसता

10 ^a) T₂ damaged from जनस्थाने up to राजस्थि
(in 11^{cd}) —^b) K₁ D₂ T₁ G महात्मन (T₁ G₂ 'ना)
(for दुरा) —^c) T₂ दारेण (for धुरेण) K₁ D₂ 11
शत, D₂ शर, G₁ सित- (for शित) —^d) K₂ 4
B D₂ 8 4-7 9 11 डरपपात, D₂ तत्प्रयाय (for तत्पपात)
D₁ 9 महात्मन

11 T₂ damaged up to राजन्नस्थि —^a) Ś₁ K₁
सहोदरस्य, K₁ B₂ रहो (for महो) K₂ 2 च (for
तल्ल) —^b) K₂ 8 तद् (for च) —^c) Dn D₂ 4-6
8 10 विचरता (for 'तो) —^d) Dn स्थित्वा (for
अस्थि) T₁ भूवा (for भिरवा) D₂ 4 गिरस्, Dn
[आ]विशत्, T₂ पुरत् (sic), G₁ [अ]स्फुरत् (as in
text)

12 ^a) B₁ अतिगन्तु, T₁ अभिगन्तुर् (for 'गन्तु)
Ś₁ K₁ तदा (for महा) D₁ 4 8 8 -भाग; Dn S
(except T₁ G₁) प्राज्ञ (for प्राज्ञस्)

13 ^a) D₂ पूजिता (for पूतिना) K₁ D₁-8 8 11
विश्रवता, B₂ प्रक्ष (for विक्ष). ॐ Cv (reading

स पूतिना विस्रवता वेदनातो महाशुनिः ।

जगाम सर्वतीर्थानि प्रथिव्यामिति नः श्रुतम् ॥ १३

म गत्वा सरितः मर्याः समुद्राश्च महातपाः ।

कथयामाम तत्सर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ १४

आप्नुतः सर्वतीर्थेषु न च मोक्षमाप्नुवान ।

म तु शुश्राव विप्रेन्द्रो मुनीनां वचनं महत् ॥ १५

सरस्वत्यास्तीर्थपरं ख्यातमौशनसं तदा ।

सर्वपापप्रशमनं सिद्धक्षेत्रमनुत्तमम् ॥ १६

स तु गत्वा ततस्तत्र तीर्थमौशनसं द्विजः ।

तत औशनसे तीर्थं तस्योपमृश्यनस्तदा ।

मपूतिना) मपूतिना दुर्गन्धमद्भिन् 1 7 —^a) T₂ damaged
from प्रथिव्या up to मृषीणा (in 14^d) K₁ B Dn
D₁ 4-10 चेति (for इति) K₂ नाश्रुत, T₁ 2 विस्तुत
(for न श्रुतम्)

14 T₂ damaged up to मृषीणा —^b) T₂ मर्या
च (for महातपा) —^c) 14^{cd} —^d) K₂ 2 मुनीनां
(for ऋषीणां)

15 Ś₁ K₁-3 om (hapl) 15-19 T₂ damaged up
to न च —^a) B₁ Dn D₂ 8 11 T₁ आप्नुत, M₁-4
मोक्षुत (for आ) —^b) Dn D₂ 7 9 10 भवामुयात्
(for 'सवान) —^c) Dn D₁ मुद्रा (D₁ 'त्ता)व K₁
त्रिप्रपिर्, B₂ D₁ 8 8-10 विप्रेन्द्र, D₂ 7 11 राजेन्द्र, T₂
damaged (for विप्रेन्द्रो) —^d) D₂ 11 वचनात् (for
वचन) D₂ तदा (for महत्) D₁ 4 8 मुनीना भावि
तात्मना (cf 14^d), D₁ 10 मुनिनोक्त एवो महत्

16 Ś₁ K₁-3 om 16 (cf v l 15) —^a) Dn
T₂-4 G M₁ 2 सरस्वत्या T₂ 4 G तु तत्तीर्थ (for तीर्थ
पर) —^b) M₁ औशनसस् (sic) B₁ Dn T₁ M₂
तया, D₂ 1 सदा (for तदा) —^c) D₁ repeats 16^{cd}
after 17^d T₂ damaged for 16^c-17^d —^d) K₁
तदि; B₁ विद्व; B₂ D₂ 10 G₂ M₁ 2 4 सिद्धि (for
सिद्ध-)

17 Ś₁ K₁-3 om 17 (cf v l 15) T₂ damaged
for 17^{abcd} —^a) B₂ च गत्वा, D₁ मर्या तु, D₂ 8 11
जगाम (for तु गत्वा) B₂ 4 तीर्थ, B₂ तनु (for तत्र)
—^b) B₂ 4 ख्यातम् (for तीर्थम्) D₂ युज (sic),
G₁ 8 तत (for द्विज) —^c) G₁ 8 तस्य (for तत्)
D₁ त्वौशनसे, D₂ T₁ G M चौक्ष (for औक्ष) T₁ 9

तच्छिन्नशृङ्गं मुक्त्वा पपातान्तर्जले तदा ॥ १७
 ततः न विरुजो राजन्पुतात्मा वीतरुन्मपः ।
 आजगामाश्रमं प्रीतः कृतकृत्यो महोदरः ॥ १८
 मोक्ष्य गत्वाश्रमं पुण्यं विप्रमुक्तो महातपाः ।
 स्थयामास तन्मर्वृषीणा भावितात्मनाम् ॥ १९
 ते श्रुत्वा वचन तस्य तन्तीर्थस्य मानद ।
 क्पान्तमोचनमिति नाम चतुः समागताः ॥ २०

तत्र दत्त्वा बहुन्दायान्निप्रान्संपूज्य माधवः ।
 जगाम वृष्णिप्रवरो रूपद्रोराश्रमं तदा ॥ २१
 यत्र तप्तं तपो धोरमार्ष्टिपेणेन भारत ।
 ब्राह्मण्यं लब्धवान्स्त्र विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २२
 ततो हलधरः श्रीमान्ब्राह्मणः परिवारितः ।
 जगाम यत्र राजेन्द्र रूपद्रुस्तनुमन्यजन् ॥ २३
 रूपद्रुर्ब्राह्मणो वृद्धस्तपोनित्यश्च भारत ।

C 9 223
 B 9 39 23
 K 9 40 18

तत्र सर्. T. स तन्ती, तन्ती ॥ १७ — ⁴) K. सत्यवन्
 M. न तन्मपः परस्पर — After 17th, Diapex 16th,
 cf. 16 D reads 18th for the first time, repeating
 17th 18th 19th 20th — 1 G. सत्यवन् D 20
 T 3 G M. नृत्त T. लृत्त, M. न तत्र (for तदा)
 — After 17, P D (D. marg.) 18

21st विद्वत्पुत्रं विरुजं परं सुखमस्य ह ।

स चातन्यार्जुनं नृपं जगामादर्शनं विमो ।

(L 1) B. D. 18 19 20 (for 17 18) — (L 2)
 P. D. 18 19 20 (for 17 18)]

18 19 First 18 19 (cf. v 1 15) D reads
 18th for 18 first time after 17th — ⁴) T. नृत्त
 (for न) K. विद्वत्पुत्रं P. D. D. 18 19 विद्वत्पुत्रं
 D. (first time) नृत्त, T. G. M. नी (G. नी) नृत्त
 T. 18 19 T. 18 19 C. विद्वत्पुत्रं (in text)
 D. नृत्त C. नृत्त (for नृत्त) — ⁴) 1. महातपा
 (for महातपा) D. (first time) विद्वत्पुत्रं, D. नी
 विद्वत्पुत्रं — ⁴) P. P. (marg.) नृत्त

19 1. K. om 19 (cf. v 1 15) D. om 19
 — ⁴) D. नृत्त (for नृत्त) D. नृत्त — ⁴) K.
 D. विद्वत्पुत्रं, G. विद्वत्पुत्रं — 19th 20th

20 T. damaged for 20th — ⁴) D. 18 19 T. 18
 G. नृत्त (for नृत्त) — ⁴) 1. (T. damaged) नृत्त (G.
 नृत्त) (for नृत्त) F. 18 19 नृत्त, T. नृत्त नृत्त (for
 नृत्त) — ⁴) D. महातपा (for महातपा) — After
 20, B D 18

242nd स चापि तीर्थप्रवरं पुनर्गता महातपि ।

दीप्या पय सुप्रिपुल विदिमायान्ता मुनि ।

[(L 1) D. नृत्त (for नृत्त) B. D. 18 19 नृत्त
 नृत्त (for नृत्त) — (L 2) B. D. 18 19 नृत्त (for
 नृत्त) B. D. 18 19 नृत्त (for नृत्त) D. 18 19 नृत्त
 B. 18 19 D. 18 19 नृत्त (for नृत्त) D. 18 19

(for मुनि)]

21 ⁴) 1. K. नृत्त (for नृत्त) T. G. M. नृत्त,
 G. damaged (for नृत्त) K. D. 18 19 नृत्त,
 T. 18 19 नृत्त T. G. M. 18 19 (G. 18 19) नृत्त (for नृत्त)
 — ⁴) T. 18 19 नृत्त (for नृत्त) T. नृत्त (for माधव)
 — ⁴) B. D. प्रवर (for री) S. जगाम तत्र राजेन्द्र
 (cf. 23rd) — M. om (hpl) 21st 23rd — ⁴) T.
 damaged 1. K. D. 18 19 नृत्त (1. K. 18 19 नृत्त), D.
 नृत्त, D. नृत्त, D. नृत्त, S. (M. om,
 T. damaged) नृत्त (G. 18 19 नृत्त) (for नृत्त) B.
 M. 18 19 नृत्त, T. (T. damaged) G. प्रति (for तदा)

22 M. om 22 (cf. v 1 21) T. damaged
 — ⁴) K. 18 19 20 21 M. 18 19 नृत्त (for यत्र) K. 18 19
 (for तपो) — ⁴) B. 18 19 नृत्त (for तपो) K. 18 19
 नृत्त (for नृत्त) — D. om 22nd — ⁴) 1. K. 18 19
 नृत्त (for नृत्त) S. (M. om, T. damaged)
 नृत्त (for नृत्त) — ⁴) K. 18 19 T. (T. damaged)
 G. महातपा, M. 18 19 नृत्त, M. 18 19 नृत्त (for मुनि)
 — After 22, B (except B. 18 19) D (except D. 18 19
 marg.) 18 19

243rd सर्वकामसमृद्धं च तदाश्रमपदं महत् ।

मुनिभिर्ब्राह्मणैश्चैव मेवित सर्वज्ञ विमो ।

[(L 1) B. नृत्त (for नृत्त) B. D. D. 18 19
 नृत्त (for नृत्त) D. 18 19 नृत्त (for नृत्त) — D. om
 line 2]

23 M. om 23rd (cf. v 1 21) D. om up to
 प्राज्ञैः — ⁴) D. हलधर, S. (M. om) हलधर
 (for हलधर) — ⁴) K. B. D. (except D. D. 18 19)
 T. 18 19 नृत्त (for नृत्त) — ⁴) 1. K. 18 19 नृत्त,
 K. नृत्त, D. नृत्त, T. 18 19 G. 18 19 नृत्त,
 T. नृत्त, G. नृत्त (for नृत्त) T. M. 18 19 नृत्त
 नृत्त (for नृत्त)

देहन्त्यासे कृतमना विचिन्त्य बहुधा बहु ॥ २४

ततः सर्वानुपादाय तनयान्वै महातपाः ।

रुषङ्गुरब्रवीत्तत्र नयध्वं मा पृथूदकम् ॥ २५

विज्ञायातीतवयसं रुषङ्गुं ते तपोधनाः ।

तं वै तीर्थमुपानिन्युः सरस्वत्यास्तपोधनम् ॥ २६

स तैः पुत्रैस्तदा धीमानानीतो वै सरस्वतीम् ।

पुण्यां तीर्थशतोपेतां विप्रसंघैर्निषेविताम् ॥ २७

स तत्र विधिना राजन्नाप्लुतः सुमहातपाः ।

ज्ञात्वा तीर्थगुणांश्चैव प्राहेदमृषिसत्तमः ।

सुप्रीतः पुरुषव्याघ्र सर्वानुपानुपासतः ॥ २८

सरस्वत्युत्तरे तीरे यस्त्यजेदात्मनस्तनुम् ।

पृथूदके जप्यपरो नैनं श्रोमरणं तपेत् ॥ २९

तत्राप्लुत्य स धर्मात्मा उपस्पृश्य हलायुधः ।

दत्त्वा चैव बहून्दायान्विप्राणां विप्रवत्सलः ॥ ३०

ससर्ज यत्र भगवाँल्लोकाल्लोकपितामहः ।

यत्राष्टिपेणः कौरव्य ब्राह्मण्यं संशितव्रतः ।

तपसा महता राजन्प्राप्तवानृषिमत्तमः ॥ ३१

सिन्धुद्वीपश्च राजर्षिर्देवापिश्च महातपाः ।

24 ") Ś1 Ds रूपंगो (Ds 'गोर'), K1 s Dn रूप
हुर, K2 रूपहुर, T1 s 4 G M उशंगुर, T2 उश
हुर (for रूपहुर) D2 राजस् (for वृद्धस्) —^b)
K4 D1 -वृद्धश्च, Dn विद्यश्च, Ds निष्ठश्च, Ds निक्षित्य
(for नित्यश्च) — T2 damaged for 24^a-25^b —^c)
D1 धृत (for कृत) —^d) B Dn D1 4-10 तदा, T1
2 4 G M1 नृप (for बहु)

25 T2 damaged for 25^{ab} —^a) G2 समादाय
(for उपा) — K4 om (hapl) 25^a-28^b —^c) Ś1
K1 s Dn रूपहुर, K2 हृपहुर, T1 s 4 G M उशंगुर,
T2 उशहुर (for रूपहुर) —^d) K2 s B D T G2 s
Ms मां (for मा) G2 सरस्वतीं (for पृथूदकम्)

26 K4 om 26 (of v l 25) G2 om (hapl)
26^a-27^b —^a) Dn1 D2 s 6 11 T2 [अ]तीव (for
[अ]तीत) Dn1 तपस Ds मनसं, Ds वचसं (for
चयसं) —^b) Ś1 K1-s Dn रूपहुर; T1 s 4 G1 s
उशंगु, T2 उशंगु (sic) (for रूपहुर) T1 s त (for
ते) M उशंगु त तदात्मजा — B2 om 26^a-28^b —^c)
Ds ते, Dn1 तान् (sic), S (except G2, G2 om.)
तद् (for तं) B4 Ds-7 s 10 च (for सै) T2 उपा
नीय (for 'निन्यु') —^d) Ś1 K1-s Dn Dn1 तपोवन,
Ds 'निधि' (for 'धनम्')

27 K4 om 27 (of v l 25) B2 om. 27, G2
om 27^{ab} (for both, of v l 26) D2 11 om
27^a-28^b —^a) Ds corrupt M1 सुतैस् (for पुत्रैस्)
M2 सदा (for तदा) T2 भीमान् — T2 damaged
for 27^{ad} —^c) D1 T1 s G1 पुण्य (for पुण्या)
—^d) T2 विद्वत्संगैर्निषेविता

28 K4 om 28^{ab} (cf v l 25) B2 om 28^{ab}
(of v l 26) D2 11 om 28^{ab} (of v l 27) —^a)

T4 G तत स, T2 s * s (for स तत्र) T2 विधिवद्
(for विधिना) —^b) K2 आप्लुता (sic), B (B2
om) D (D2 11 om) T1 आप्लुत्य (for 'त') D2 s 6
T2 s G1 Ms स (for सु) —^c) D2 तीर्थं (for तीर्थ)
Ś1 K1 गुरुश्च, Ds (marg as in text) 6 10 वराश्च,
S (except T2) -गुण (for -गुणाश्च) —^d) D2 s 11
मुमोद (for प्राहेदम्) G1 सत्तम (for 'म') M2 प्राहेद
सुमहातपा —^e) B1 4 Dn1 D2 s 8 T1 M1 -न्याघ्र
(for न्याघ्र) —^f) G2 सर्वं (for सर्वान्) Ś1 K1-s
प्रवासत, D2 उवाच ह, D2 11 विव (Dn1 'न') च च,
S इद वच (for उपासत) — After 28, D2 11 ins

244* प्रोवाच कर्म तत्त्वज्ञ प्रीतस्तीर्थस्य दर्शनात् ।

29 ") K2 s D2-s 11 तीर्थं (for तीरे) —^a) K2
पृथूदके (for पृथू) Ś1 K1-s जप्य (K2 'स्व') मानो,
Dn2 D2 s 11 जप्यपरो, G1 जप्यवरो (for 'परो')
—^b) B1 s स्व, B1 स्त्री (sic), T1 s वै (for श्री)
D2 s भरण (for मरण) K4 तु ये (sic), D4 नवेद्,
T4 त्यजेत् (for तपेत्) D2 s 11 न स भूयो भविष्यति,
D2 मरणास्नापयात्यध, Ca नैन श्रोमरण तपेत् (as in
text)

30 ") G2 समर्थात्मा (for स धर्मात्मा) — K4 om
30^a-32^b —^a) Ds बहुधा (hypermetrio) (for बहून्)
Ds वानान्; S देवान् (for दावान्). —^d) M1 s धर्म
(for विप्र)

31 K4 om 31 (of v l 30) —^a) Dn1 om
यत्र —^b) Ś1 K1 सर्व, K2 s S ब्रह्मा (G2 'ह्य')
(for लोकाल्) ☞ Ca (reading लोकालोक) लोका-
लोक लोकप्रकाशम् । ☞ —^c) B1 s 4 D2 आर्षिसेन —^d)
D2 ब्राह्मण्य, S ब्राह्मण (for 'ण्यं') K2 सश्रित-
Dn1 D1 s-3, 10 शंसि (Ds 'शि') च (for संशित-). —^e)

ब्राह्मण्यं लब्धवान्यत्र विवामित्रो महासुनिः ।
महातपस्वी भगवानुग्रतेजा महातपाः ॥ ३२

तत्राजगाम बलवान्वलभद्रः प्रतापवान् ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

३९

जनमेजय उवाच ।

कथमार्ष्टिपेणो भगवान्विपुलं तप्तमांस्तपः ।
मिन्धुद्रीपः कथं चापि ब्राह्मण्यं लब्धवास्तदा ॥ १
देवापिथ कथं ब्रह्मन्विश्वामित्रश्च मत्तम ।
तन्ममाचक्ष्व भगवन्परं कौतुहलं हि मे ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

पुरा कृतयुगे राज्ञार्ष्टिपेणो द्विजोत्तमः ।
वसन्गुरुकुले नित्यं नित्यमध्ययने रतः ॥ ३
तस्य राजन्गुरुकुले वमतो नित्यमेव ह ।
समाप्तिं नागमद्विद्या नापि वेदा विशां पते ॥ ४

८ ९ 2228
८ ९ 40 4
८ ९ 41 4

Ds ११ transp महाता and तपसा —') S प्राप्तवा
न्विद्विमुत्तमा

32 Ks om 32nd (cf. v l. 30) D. reads 32 on
marg Ts damaged for 32nd —') Ks मिद्विद्विपश्च,
D' Ms मिद्विद्विपश्च, Ls 'द्विपश्च (for 'द्विपश्च) S (Ts
damaged) मंत्राण्य (Ms 'पद्' (for राजपिद् —')
D' ११ देवपिथ (for देवापिथ) Ks मत्तम (submetric),
Ds महातपा (for महातपा) — Gs १ om. (hapl)
32nd. —') Ks B1. १. Dn D1-1 १-११ तथा मुनि,
Ks T Gs Ms-4 महातपा, Ds तथैव च, M1 महायथा
(for 'मुनि) — Gs K1-2 (hapl) M1 om 3rd, Dn
reads it on marg —') D यथास्वी (for तपस्वी).
Ds महता तपसा भगवान् (hypermetric), T G तपस्वी
नाग (Gs १ चल) मानुष —') S (M1 om) द (Gs गु)
द (for दय) Ds Ms १ तेजो (for तेजा) Bs D1-1
११ T1 १ Ms १ यथा (for तपा)

33 *) Ks तद् (for तय) Ds १ १ १ Ts १ Gs
भगवान् (for बल) —') S बलदेव (for 'मद्र)
Ts Gs महायथा, Ts G1 १ महातपा (for प्रतापवान्)

Colophon — Sub-parcan Śi K1 १ १ B1 १ १ T1 १
Ms-4 मारदीययात्रा, Bs M1 तीर्थयात्रा, Bs D1 १ १ १
बलदेवती, Ds गदापर्वणि बलमद्रती, Ds ११ बलमद्र
ती, Ds १० हल्धरती, Cal. Bom ed गदा (Cal
ed गदायुद्ध) पर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायाम् मारम्भोपाख्याना,
Kumbh ed हृदयदेश — Adhy nam Śi K1 कपाल-
मोचन नाम प्रयुद्धके, Ks १ कपालमोचनप्रयुद्धके, T1 १
कपालमोचनं, Ms १ दर्शयुचरितं — Adhy no (figures,

words or both) B1 Gs 40, Dn Ds १० 10, T
Gs १ M 41 — Śiola no Dn Ds 37, Ds 39

39

1 *) Hypermetric Ds १ १ Ms १ १ किम् (for
कथम्) K1 १ Bs Ds आर्ष्टि (K1 'द्वि, Bs Ds 'जि)-
पेणो, Ks Ds आर्ष्टि (Ds 'य) जो, B1 १ १ 'सेनो (for
'पेणो) Ds भगवन्, Dn बलवान् (for भग) T1
१ १ G आर्ष्टिपेण कथ ब्रह्मन्, Ts आर्ष्टि **** —')
Ts damaged Ts विपुल, M1 विमलं (for विपुल)
Ks कृतवान्विपुल तप, Ds निपुण भगवान् (for
Ds [अ]त्र (for [अ]पि) Ts ** द्वीपधरश्चापि —')
Ds ब्राह्मणं (for 'ण्य) Ks तप, Ks तत, Ds १ १
तथा, S (except M1) पुरा (for तदा)

2 *) Ks Ds देवाश्चापि (sic) (for 'पिथ) B1 Dn
चापि, T1 १ Ms १ १ राजन्, Ts १ राजा (for ब्रह्मन्)
—') Śi K1 तथैव च, B1 १ Ds १ १ Ts G1 Ms-4 च
मत्तम, M1 महातपा (for च मत्तम) —') Ms मान्
(for मम) Ks Dn Ds १-१ Gs भगवान्, Ks तत्त्वेन
(for भगवन्) —') Ds कौतुहलं, Ds कौतुहलं

3 *) K1 १ Bs Ds आर्ष्टि (K1 'द्वि, Bs Ds 'जि)
पेणो, Ds आर्ष्टिपेणो (for 'पेणो) Śi K1 महाद्विज,
Gs महातपा (for द्विजोत्तम) —') M1 आसीद्,
Ms वसेद् (for वसन्) Ds M1 राजन्, Ds शश्वन्
(for नित्य) —') S (except Ts M1) नियमे (T1 १
Gs 'मा) ध्ययने रत

4 *) G1 १ तस्मिन् (for तस्य) —') Ds मितम्

स निर्विण्णस्ततो राजस्तपस्तेषु महातपाः ।
 ततो वै तपसा तेन प्राप्य वेदाननुत्तमान् ॥ ५
 स विद्वान्वेदयुक्तश्च सिद्धश्चाप्युपित्तमः ।
 तत्र तीर्थं वरान्प्रादाघ्रीनेव सुमहातपाः ॥ ६
 अस्मिंस्तीर्थं महानद्या अद्यप्रभृति मानवः ।
 आप्नुतो वाजिमेधस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ ७
 अद्यप्रभृति नैवात्र भयं व्यालाद्भविष्यति ।

(for नित्यम्) Ś1 K1-2 B1 T1 G1 M1 हि, B1 D-7
 9 10 T1 च (for ह) —°) G1 M1 नमातिर् (for 'ति')
 Ś1 K1-2 G1 नामन, D1 'मा' (for 'म') D1 वद्या
 (sio) (for विद्या) —°) D1 corrupt K2 विद्या
 (sic), Dn Ca वेदा (for वेदा)

5 10 D1 सु, D1 8 अ (for स) K2 1 Dn
 D1 11 निर्विण्णस् (sio), B1 निर्विण्णस्, D1 निर्विण्णस् (for
 निर्विण्णस्) K2 8 transp ततो राजन् and तप (K-
 पा)स्तेषु T1 महायद्या (for 'तपा') —°) D1 om
 (hapl) 5-6 —°) D1 [5]मौ (for वै) D1 [स]नेन
 (for तेन) Dn तपसा तेन धीर्जेन —°) Ś1 K1 2 B-
 Dn D1 1 8 प्राप, D1 प्राप्त, T1 प्राप्ते (for प्राप्य)
 D1 देवान् (for वेदान्) M1 असत्तमान (for अनु°)

6 D1 om, 6 (cf v 1 5) —°) Ś1 K1 Dn स
 वे (K1 सुवे)दान, K2 8 सन्निधौ, M1 om (for स
 विद्वान्) K2 वाद (for वेद) B1 युक्तस्, S
 (except M1) संयुक्त (for युक्तश्च) —°) M1 सिद्धाश्च
 (for सिद्धश्च) K2 D1 8 11 च ऋषि, K2 4 स्यादपि;
 G1 चाप्यष्टि (sio) (for चाप्युपि) D1 -सत्तम
 — After 6⁵, G1 ins

245* तताप राजन्सप्राप्य तीर्थं वै सुमहातपा ।

—°) K1 T1 2 M1 तीर्थं (for तीर्थं) T1 2 4 G1 M
 प्राप्य (for प्रादात्) T1 तत्राप राजस्त्रीर्यानि —°) T1
 श्रीणि (for श्रीन)

7 Before 7, T1 ins मुनि —°) D1 6 T1 2 M1
 तस्मिन् (for स) K2 8 D1 8 11 T1 G1 M नद्याम्
 (for नद्या) —°) K2 वा न वा; D1 पावन (for
 मानव) —°) S वाज (T1 8 'जि')पेयस्य (for वाजिमे
 धस्य) —°) D1 फल K2 8 B Dn D1 8 4 1-11
 प्राप्स्यति, D1 प्राप्नोतु, D1 प्राप्स्यति (for प्राप्नोति)
 D1 पुष्कलान्, D1 T1 8 पुष्कल, D1 मानव, M1
 पुष्कल.

अपि चाल्पेन यत्नेन फलं प्राप्स्यति पुष्कलम् ॥ ८
 एवमुक्त्वा महानेजा जगाम त्रिदिवं मुनिः ।
 एवं विद्वः स भगवानार्ष्टिपेणः प्रतापवान् ॥ ९
 तस्मिन्नेव तदा तीर्थं सिन्धुद्वीपः प्रतापवान् ।
 देवापिश्च महाराज ब्राह्मण्यं प्राप्नुर्महन् ॥ १०
 तथा च कौशिकस्ताव तपोनिन्यो जितेन्द्रियः ।
 तपसा वै मुनेन ब्राह्मण्यमप्राप्तवान् ॥ ११

8 Ś1 K1-2 D1 om (hapl) 8, D1 reads it on
 mark (see 7) —°) Dn नैवाच, 5 व्याद (T1
 'धि')भ्यो (for नैवाच) —°) D1 10 व्यादात् K1 8
 उपेयस्य (for मयि) 5 न भय भविष्य पुनः —°) G1
 reads 5-6 twice —°) D1 8 चाप्येन, G1 (first
 time) वा स्यात् (for चापेन) P1 1 Dn D1 4-5 2-11
 फलं, T1 G1 (first time) पुष्केन (for फलेन) G1
 (second time) ततो दानेन सनेन —°) 8 (G1 both
 times) तप (for पट) D1 G1 (both times) प्राप्नोति
 (for प्राप्स्यति) D1 पुष्कलान्; D1 T1 पुष्कल

9 10 G1 उतो (for उक्त्वा) Dn महाराज (for
 'तेजा') —°) B1 4 T1 4 G1 3 पुन, D1 प्रति (for
 मुनि) —°) D1 विद्वि स, T1 2 स विद्वो (by
 transp), M1 सिद्धश्च Dn एवं विद्वः सममरद् —°)
 K1 आर्ष्टिपेण, B1- व्याणि (B1 'हि')नेन (for आर्ष्टि
 पेण)

10 T1 om (hapl) 10¹ —°) Ś1 K1-2 B Dn
 T1 अग्नि (for 'र') Ś1 K1 B D1 4, M1 तथा (for
 नद्या) D1 तस्मिन्तीर्थं उदा धीर्, D1 11 तस्मिन्तीर्थेन
 दानेन (D1 ने च) —°) D1 देवाश्चापि, G1 देवा
 पिश्च Ś1 K1 2 तेजा (for राज) —°) D1 ब्राह्मण्य
 Ś1 K प्राप तन, T1 प्रापित, T1 G1 प्राप्तवान् (for
 प्राप्नुतु) D1 तदा, M1 महान् (for महत्) G1
 ब्राह्मण्यं प्राप्तुर्महन्ति

11 10 Ś1 K तत्र; Dn अद्य (for तथा) Ś1 K
 D1 10 11 [स]पि; D1 स (for च) S तथा (T1 'दा')
 कुशिकदायादम् — After 11¹, D1 reads 13¹⁻² for the
 first time, repeating it in its proper place D1 om
 11¹⁻² —°) D1 जप, D1 जपन्, D1 जपे (for
 तपो) —°) D1 च सु, T1 M1 सैव (for वै सु)
 —°) B1 M1 अवाप च (M1 ह) (for 'सवान्')

12 10 K1 पुरुषो; G1 प्रपते (for प्रथितो), D1,

गाधिर्नाम महानासीत्त्रियः प्रथितो भुवि ।
 तस्य पुत्रोऽभवद्राजन्विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥ १२
 स राजा कौशिकस्तात महायोग्यभवत्किल् ।
 स पुत्रमपिपिच्यथ विश्वामित्रं महानपाः ॥ १३
 देह्न्यामे मनश्चक्रे तमूचुः प्रणताः प्रजाः ।
 न गन्तव्यं महाप्राज्ञं ब्राहि चाम्पान्महाभयात् ॥ १४
 एवमुक्तः प्रत्युवाच ततो गाधिः प्रजास्तदा ।
 विश्वस्य जगतो गोप्ता भविष्यति सुतो मम ॥ १५

इत्युक्त्वा तु ततो गाधिर्विश्वामित्रं निवेश्य च ।
 जगाम त्रिदिवं राजन्विश्वामित्रोऽभवन्नृपः ।
 न च शक्नोति पृथिवीं यत्नवानपि रक्षितुम् ॥ १६
 ततः शुश्राव राजा स राक्षसेभ्यो महाभयम् ।
 निर्ययो नगराच्चापि चतुरङ्गचलान्वितः ॥ १७
 स गत्वा दूरमध्वानं वसिष्ठाश्रममभ्ययात् ।
 तस्य ते सैनिका राजंश्चक्रुस्तत्रानयान्वहून् ॥ १८
 ततस्तु भगवान्निप्रो वसिष्ठोऽऽश्रममभ्ययात् ।

C 9 2303
B 9 40 19
K 9 41 19

१॥ T G: s M भत्रियप्रवरो भुवि (D: s मुनि, M: युधि) —^a) G: s M: s यस्य (for तस्य) K: s महा रान (K: 'जन्), D: s [s]भवद्राजा, D: भरद्राज (sic), D: महानासीद्, T: s M त्व(T: [s]प्य)न् द्राजन् (for ऽभवद्रा) —^a) K: om (1 hapl) from प्रतापवान् up to विश्वामित्र (in 13^d)

13 K: om up to विश्वामित्र (cf v l 12) —^a) T: G: s इक्षिम् (for कौ) S: K: s तस्य, D: तत्र, D: तेन (for तात) — D: reads 13^{d-2} for the first time after 11^a —^b) S: K: s D: s s s योग्यो, D: योगो (for योगी) M: transp भभवत and किल D: किल, D: पुरा (for किल) —^c) B: क्षनिपेच्य, Dn D: 'पिच्य (for 'पिच्य) T: s [प]र, T: s G M [श]शु (for [क्ष]य)

14 ^a) D: न्यायेन (hypermetric) (for न्यामे) T: मनि (for मनश्) —^b) B: द्विजा (for प्रजा) —^c) K: D e S महाराज (for 'प्राज्ञ) —^d) K: ब्राहि (for ब्राहि) K: T: महद्रयात् T: प्राज्ञान्वानिति चाद्रीव

15 T: om 15^{ab} —^b) D: s T: s G: s M: s ता वै, T: स वै, G: तान्द्र (for ततो) G: गाधी, M: गाधी, M: गाधि (for गाधि) G: जनान् (for प्रजान्) K: B: D (except Dn D: s) तत (for तदा) —^c) S कृन्मय (for विश्वस्य) M: s गोपो (for गोप्ता) —^d) S भवितुष (for 'प्यति)

16 ^a) D: तु, T: s G: s M [क्ष]य (for तु) T: ययो, M: सुतं (for ततो) —^b) T: s M ह, G: वै (for च) —^c) T: स तथा (for त्रिदिव) T: s G: s M जगाम स तदा (M: 'या) राजा, G: s निर्ज (G: 'ज) गाम तदा राजा (G: 'जन्) — After 16^c, B ins

246* पया वै पुण्यकर्मणाम् ।

तथा गाधिसुतो राजा

[(L 1) T: पधि, T: पदे, T: यथा, G: पद, M: गनि (for पया) G: वनिणा — (L 2) T: s तदा, M: नने (for नया)]

—^a) T: s G: s [s]प्यभूत्, T: G: s M ह्यभूत् (for ऽभवत्) T: s G: s M नृप, G: ध्रुव (for नृप) —^b) K: corrupt B D (except D: s 11) स (for च) —^c) T: s G: क्षमि- (for क्षपि) T: वीक्षितुं (for रक्षितुम्)

17 ^a) D: s - सुश्राव T: राजन् (for राजा) D: s T: s G: s [क्ष]मा (for स) —^b) D: s 11 T: s G: s M: महद्रय, T: s G: s M: s भय महत् (for महाभयम्) T: राक्षसेभ्यो महद्रय —^c) K: निर्ययो नरनागाश्च —^d) D: चलान्वित, G: बलैर्युत

18 ^a) K: s B: s Dn D: s s s यात्वा (for गत्वा) —^b) B: s s D: s s वसिष्ठाश्रमम् K: s B: s D: s s भयम् (K: 'च्य) गात् (for 'यात्) — K: om (hapl) 18^c-19^b, D: s 10 (sec m) read it on marg T: s damaged for 18^c —^c) T: s G: s ततस्, M: s तत्र (for तस्य) D: s 11 T: s वै (for ते) S: K: s तनया (for सैनिका) S: K: s तत्र (for राजश्) —^d) K: D: s 11 चैव (for तत्र) D: s [क्ष]ल्यान् (sic) (for [क्ष]नयान्) T (T: s damaged) G जहृन्मत्र मृगान्वहून्, M: चक्रुस्तस्य भय बहु

19 K: om 19^{ab} (cf v l 18) D: s 10 read 19^{ab} on marg —^a) B: स (for तु) Dn प्रीतो (for विप्रो) — Dn om (hapl.) 19^b-20^a —^b) S: K: s B: s Dn D: s M: वसिष्ठाश्रमम्, D: s वसिष्ठो वनम् (for वसिष्ठोऽऽश्रमम्), K: s B: s Dn D: s भयम् (K: 'च्य)

ददृशे च ततः सर्वं भज्यमानं महावनम् ॥ १९
 तस्य क्रुद्धो महाराज वसिष्ठो मुनिसत्तमः ।
 सुजस्व शवगन्धोरानिति स्वां गामुवाच ह ॥ २०
 तथोक्ता सासृजदेनुः पुरुषाः घोर्दशनान् ।
 ते च तद्वलमामाद्य वमञ्जुः सर्वतोदिशम् ॥ २१
 तदृष्ट्वा विद्रुतं सैन्यं विश्वामित्रस्तु गाविजः ।
 तपः परं मन्यमानस्तपस्येव मनो दधे ॥ २२
 सोऽस्मिंस्तीर्थवरे राजन्सरस्वत्याः समाहितः ।
 नियमैश्चोपवासैश्च कर्षयन्देहमात्मनः ॥ २३

जलाहारो वायुमक्षः पर्णाहारश्च सोऽभवत् ।
 तथा मृण्डिलशायी च ये चान्ये नियमाः पृथक् ॥ २४
 अमरुत्तम्य देवास्तु व्रतविधं प्रचक्रिरे ।
 न चास्य नियमाद्दुद्विग्ययाति महान्मनः ॥ २५
 ततः परेण यत्नेन तस्या बहुविधं तपः ।
 तेजसा भास्कराकारो गाविजः ममपद्यत ॥ २६
 तपसा तु तथा युक्तं विश्वामित्रं पितामहः ।
 अमन्यत महातेजा वग्दो वरमस्य तत् ॥ २७
 स तु वगे वर राजन्स्यामहं ब्राह्मणस्त्विति ।

गाव् (for 'याव्' T G: १ वसिष्ठस्तु स्वमा (T: न्व क्षा)
 श्रमे, G: 'स्वाश्रमे तदा, M: २: 'आश्रम यया —^c)
 D: १ सहासा, T: G: M: ददृशे (G: दौ) (for ददृशे)
 S: म, K: B D (except Dn: Dn om) [S]य,
 T G तु (for च) K: ददृशे सुतरा सर्वं —^d) D:
 भजमान; T G: २ M वच्य (for भज्य) D: G: M: २
 महद्वनं, D: १: महावल (for 'वनम्') G: वच्यमाना
 न्महाधमना

20 Dn om 20^a (cf v. 1 19) —^a) T: राजन्
 (for राज) —^b) B (except B: D: १: १) वसिष्ठो
 —^c) Dn: सुजस्व शिविरात्रम्यान्, T G विस्त्रस्य य (G:
 'स्वय' शवगन्धोरान्, M विद्रुजस्व य (M: 'स्वय' लं घोरम्
 —^d) Dn गा स्वाम् (by transp)

21 ^a) D: युक्ता, T: M: ततोक्ता (for तथोक्ता)
 M: ससृजद् (for सासृज्) —^b) K: दर्शन (for 'नान्'
 —^c) T: damaged from ते च up to तदृष्ट्वा (in 22^a)
 D: १ तु (for च) T: ते च तस्य यत् सर्वं —^d)
 D: दिश (for दिशम्)

22 T: damaged for तदृष्ट्वा —^a) T: M: त (for
 तद्) K: B D (except Dn) श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) D:
 विद्रुतं D: सर्वत; T: विस्मित (for विद्रुत) —^b)
 S: K: २ [S]य (for तु) —^c) K: D: T: M: तत
 (for तप) D: मन्यमान —^d) D: तपसं च (for
 'स्वय')

23 ^a) K: तस्मिन्, Dn योस्मिन् (for सोऽस्मिन्)
 M: तीर्थे (for तीर्थ) K: वन (for वरे) —^b) K:
 Dn: D: सरस्वत्या, D: १: १ T: २ G: M: त्या (for 'त्या')
 K: समोहत (sic), D: समाश्रित — B: om 23^c-25^d
 —^d) N (except K: D: १, B: om) कर्षयन्; १
 क्षययन् (M: येद्) (for कर्षयन्).

24 B: om 24 (cf v. 1 23) Dn om 24^d
 —^a) K: D: भक्ष्य (for भक्ष) —^b) S: K: २
 पर्णमक्षय (for पर्णाहारश्च), B: भारत (for मोक्षयत्)
 —^c) T G M: २ तप M: भय (for तथा) K: २
 रुद्रिणः, T: सन्नि (for सृष्टिणः) —^d) M: त
 (for ये)

25 B: om 25 (cf v. 1 23) —^a) T: मन्य
 (for समृद्ध) S: हास्य, K: ह्यय (for तस्य)
 T: २ M: च (for तु) T: तप्यमानस्य देवास्तु —^b)
 B: [प]यास्य, D: १: (except M: १) तस्य (for चात्)
 —^c) G: M: अपयाता (for 'याति') B: २ Dn D: २ ११
 कदाचन (for महामन)

26 ^a) T: परम (for परेण) —^b) D: बहुविधि
 B: D: नृप, D: तत (for तप) —^c) M: भास्करारोगा
 (sic) (for 'राकारो) —^d) G: गावि समवपद्य

27 B: damaged from 27^a up to 9 40 7^d —^a)
 T G: १ घृणया; G: प्रणया (sic), M घृणया (for
 तपसा) K: च, B: त (for तु) K: M: २ सत्ता,
 D: T: २ G: २ M: तदा; D: यया (for तथा) K: २
 T: युक्तो (for युक्त) D: तथा तु तपसा युक्तं. —^b)
 K: महातया, K: M: जनाधिप (K: 'प'), Dn: M: २
 पितामह (M: 'ह') (for 'ह') S: K: विश्वामित्र पिता
 महात्, K: मिश्रो यभूय ह — S: K: २ G: २ om
 (hapl) 27^c-28^d —^c) T: अष्टुत्तन, G: अपद्यत
 (for समन्यत) —^d) T: G: damaged D: यत् (for
 तत्) K: वरदो वरदस्य यत्, D: 'दो वरमस्यत (sic),
 Dn: 'दोय वर ददौ, T (T: damaged) M: 'दोदर्श-
 यत्तदा

28 S: K: २ G: २ om 28 (cf v. 1 27) B:
 damaged —^a) D: रुद्रान् (sic) (for राजन्) T:

तथेति चात्रवीद्ब्रह्मा सर्वलोचयितामहः ॥ २८
 स लब्ध्वा तपसोग्रेण ब्राह्मणत्वं महायशाः ।
 विचचार महीं कृत्स्ना कृतकामः सुरोपमः ॥ २९
 तस्मिन्तीर्थवरे रामः प्रदाय विविधं वसु ।
 पयस्विनीस्तथा धेनूर्यानानि शयनानि च ॥ ३०

तथा ब्रह्माण्यलंकारं मक्ष्यं पेयं च शोभनम् ।
 अददान्मुदितो राजन्पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ ३१
 ययौ राजंस्ततो रामो वक्त्रस्याश्रममन्तिकात् ।
 यत्र तेपे तपस्तीव्रं दाल्भ्यो वक्र इति श्रुतिः ॥ ३२

इति श्रीमहाभारते शाल्यपर्वेणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

४०

वैशंपायन उवाच ।
 ब्रह्मग्नोनिमिराकीर्णं जगाम यदुनन्दनः ।

यत्र दाल्भ्यो वक्रो राजन्पश्चर्य सुमहातपाः ।
 जुहाव घृतराष्ट्रस्य राष्ट्र वैचित्रवीर्यिणः ॥ १

श्रुत्वा वने महाराज —^b) D11 इह (for इति) M1
 तमह ब्राह्मणोन्विति (sic) —^c) M1 चेति (by transp)

29 B3 damaged —^a) M1 [स]द्वेण (for [ट]
 ग्रेण) —^b) S (except T2) ब्राह्मण्य सु (for 'णत्वं')
 T3 G न (T3 न) हावपा, T4 महत्तपा (for महायशा)
 —^c) D11 विचचार महर्षो मर्षा (hypermetric) —^d)
 D3 तप्त, D11 हृत् (for हृत्) D1 S सुरोत्त (T4
 'प')मे, D3 तत्माद् (for पम)

30 B3 damaged —^a) K3 corrupt. D3 अस्मिन्
 (for तं) —^b) K4 Dn प्रादाय S1 K1-3 विपुल,
 M2 विप्रिवद् (for विविध) —^c) S1 K1 3 यशान्ति
 नीम्, T2 4 G तपान्निभ्यम् (for पयस्विनीम्) G2 धीरो
 (for धेनू) —^d) T3 G2 देयानि (for यानानि)
 S विविधानि (for शयनानि)

31 B3 damaged —^a) K2 4 B (B3 damaged)
 Dn D1 2 4-5 अय (for तथा) D3 c 11 S (except
 T1 2) अलकारान् —^b) D3 1 11 मक्षं, D3 T3 4 G2 3
 मक्ष्य, D3 मक्ष- (for मक्ष्यं) B T1-3 G M भोज्य,
 T4 भोज्याम् (for पेय) T1 2 M च केवल, T3 4 G
 अनुत्तम (T4 मान्) (for च शोभनम्) —^c) K4 B
 (B3 damaged) Dn D1 4-10 T4 G2 अददत्, D3 3 11
 म ददौ (for अददान्) S1 K1 B1 D3 पृथितो (for
 मुदितो) —^d) S1 K1 मक्षयित्वा (for पूजं)

32 B3 damaged. —^a) D3 11 T4 G1 तदा, T3
 तथा (for ततो) S1 K D2 M2 ययौ रामस्ततो (K4
 D3 दा) राजन् —^c) T G2 3 M1 2 तत्र (for यत्र)
 G1 3 चक्रे (for तेपे) —^d) D1 1 दाल्भ्यो वक्र, S

वक्रो दाल्भ्य (by transp) B1 स्मृति, Dn स्मृत,
 D2 T2-4 G2 3 M2 श्रुत (for श्रुति) D3 वक्रदाल्भ्यो
 नदानृपि

Colophon damaged in B3 — Sub-partan S1 K
 B1 2 4 D2 4 10 11 M2 4 रामतीर्थयात्रा, B3 Dn D1 6.9
 बलदेवती, D2 गदापर्वणि रामती, D3 3 M1 तीर्थयात्रा,
 CaL Bom ed गदा (CaL ed गदायुद्ध) पर्वणि बलदेव-
 तीर्थयात्राया सारन्वतोपाख्यान, Kumbh. ed इदमवेश-
 — Adhy name S1 K1-3 विश्वामित्रवरप्रदान, T1 पृथु-
 कप्रशमनं, T2 पृथक्प्रदाना, M2 4 विश्वामित्रवरलान-
 — Adhy no (figures, words or both) S1 (see m)
 40, B3 Dn D3 10 11, B1 G3 41, T G1 3 M 42
 — S1oka no Dn1 17 (?), Dn2 D1 32, D3 33

40

1 B3 damaged for 1-7 —^a) K2 3 T1 2 आ-
 कीर्णो, T3 राजर्षि (for आकीर्ण) S1 K1 4 B (B3
 damaged) Dn D1 3 ब्रह्मयोनेरि (K4 D1 नेर, B3
 Dn निर) वाकीर्ण, D2-7 9-11 ब्रह्मवोपै (D3 11 सवै)-
 रवा —^b) K2 corrupt — D2 3 read 1st twice.
 Dn repeats 1st after 1st —^c) S1 K3 T3 M4 तत्र
 (for यत्र) K3 बलो, T4 महा, G1 भगो (for
 वक्रो) — After the second occurrence of 1st, D2 11
 ins

247*

घृतराष्ट्रेण सत्कृत ।

किञ्चित्पदं पदे मार्षे (sic)

[Dn om line 2]

C 9 2319
B 9 41 2
K 9 42 2

तपसा धीरूपेण कर्शयन्देहमात्मनः ।
क्रोधेन महताविष्टो धर्मात्मा वै प्रतापवान् ॥ २
पुरा हि नैमिषेयाणां सत्रे द्वादशवार्षिके ।
वृत्ते विश्वजितोऽन्ते वै पाञ्चालानृपयोऽगमन् ॥ ३
तत्रेश्वरमयाचन्त दक्षिणार्थं मनीषिणः ।
बलान्वितान्वत्सतरान्निर्व्याधीनेऽर्पिण्यतिम् ॥ ४
तानब्रवीद्वक्रो वृद्धो विभजध्वं पशूनि ।
पशूनेतानहं त्यक्त्वा मिक्षिष्ये राजसत्तमम् ॥ ५
एवमुक्त्वा ततो राजनृपीन्सर्वान्प्रतापवान् ।

जगाम धृतराष्ट्रस्य भजनं ब्राह्मणोत्तमः ॥ ६
स समीपगतो भूत्वा धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
अयाचत पशून्दाह्यः स चैनं रुषितोऽब्रवीत् ॥ ७
यदृच्छया मृता दृष्ट्वा गास्तदा नृपसत्तम ।
एतान्पशून्त्रय क्षिप्रं ब्रह्मवन्द्यो यदीच्छसि ॥ ८
ऋषिस्त्वथ वचः श्रुत्वा चिन्तयामास धर्मवित् ।
अहो वत नृशंसं वै वाक्यमुक्तोऽस्मि संमदि ॥ ९
चिन्तयित्वा मुहूर्तं च रोषाविष्टो द्विजोत्तमः ।
मर्तिं चक्रे विनाशाय धृतराष्ट्रस्य भूषणेः ॥ १०

—^d) D₂ s (both second time) पायक, T₁ G₂ पशर्थी,
G₈ बह्वर्थ, M₂-4 पार्श्वस्य (for पशर्थ) K₁ B (B₂
damaged) D (D₂ s first time) आध्रमस्थो महावपा
— D₁₁ om 1st —^e) T₁ s जहोर (for जुहाव) —^f)
D₂ राष्ट्र (sic), M₂ राज्य (for राष्ट्र) D₂ om वैचित्र्य
वीर्यिण D₁ राष्ट्रस्यैश्वर्यवर्षिण, S राष्ट्र कोपसमन्वित

2 B₂ damaged —^b) N (except D₂ s 10,
B₂ damaged) G₂ कर्षयन्, T₁ ददा; G₁ s ददा
(for कर्श) — D₂ om 2nd-3rd

3 D₂ om 3rd (cf. v 1 2) B₂ damaged —^a)
K₁ B (B₂ damaged) D₁ D₁ 0 7 s 10 नैमिषीयाना (K₁
'नो'), D₂ S नैमिषीयाना (D₂ 'पेयाना, T₁ 'रायाना),
D₁ नैमिषीयाना (sic) — T₂ om 3rd —^c) G₁ वृत्त.
K₂ 4 D₂ s 11 T₁ विश्वजिते, D₂ 'जिता, T₁ G₁
'जित; M वैश्वजितश्च (for विश्वजितो) S₁ K₁ s [अ]त
वै, K₁ S (T₂ om) चैव, D₂ ते वै (for ऋते वै)
—^d) B (B₂ damaged) D₁ D₁ s 4 6 7 8-11 पचालान्;
D₂ पांचालान् B₂ मुनयो (for ऋषयो) S₁ K₁-8
पाचाल (K₂ पचासि) पतयोगमन्

4 B₂ damaged —^b) S दक्षिणार्थं D₁ मनी
षिणं, D₁₁ 'पिनि, T₁ G₁ s महात्मन (for मनीषिण)
— After 4th, T G 1ns

248* तत्र ते लेभिरे राजन्पाञ्चालेभ्यो महर्षय ।

[G₂ [ए]ने (for ते) T₂ मेभिरे (for लेभिरे)]

—^c) M पयोन्वितान्वत्सघ (M₁ 'धा) रान् —^d) D₁
निर्वातान् (for निर्व्याधीन्) S सस (for एक)
— After 4, D₂ s 11 1ns

249* तेषां विप्रददौ राजा ब्राह्मणाना वृषास्तदा ।

[D₂ हि (for वि-)]

5 B₂ damaged —^a) B (B₂ damaged) D₁
D₁ 4-6 5-10 T₂ G₂ दाह्यो, D₁ दाह्यो; T₁ 2 4 G₁ s
M विप्रो (for वृद्धो) —^b) D₂ corrupt —^c)
K₂ om (hapl) from मिक्षिष्ये up to पशून्मुखा (in
6th) D₂ भक्षिष्ये (sic) D₁ सत्तम

6 K₂ om एवमुक्त्वा (cf. v 1 5) D₁ om. (hapl)
6 B₂ damaged —^a) K₁ D₂ 11 S यको, D₂
ऋषीन् (for ततो) —^b) D₂ सर्वांश्चैव (for ऋषीन्स
र्वान्) M₁ समागतान् (for प्रतापवान्) —^c) S₁ K₁
द्विजसत्तम (for ब्राह्मणो)

7 B₂ damaged —^a) T₁ चरो (for -गतो)
B₁ दृष्ट्वा (for भूत्वा) T₁ s स समीप ततो भूत्वा
—^b) D₂ T₂ नरेश्वर (for जने) —^c) D₁ दाह्य (sic),
D₂ corrupt (for दाह्य) —^d) M₁ [ए]व (for
[ए]नं) D₂ 11 ऋषि (D₁ 'पी) नो, D₂ s दृषितो,
T₁-3 ऋषिम्, G₁ ऋषिर् (for रुषितो)

8 ^a) B₁-3 D₁ D₁ 4 s M₁ मृतान्, T₂ गता; G₁
मृतं (for मृता) —^b) K₁ 4 B D₁ D₁ 2 4 7-11 G₂ s
M सत्तम T₂ गास्तदा मुनिसत्तम —^c) D₁ D₂ s
T₁ 2 4 G₂ यदिच्छसि, D₂ न यच्छसि, D₁ यदीच्छसि

9 ^a) K₂ स्वयं, B₂ s D₂-7 9 10 सया (for स्वयं)
D₂ (marg as in text) त्रिधं श्रुत्वा, S वक्रं कृत् T₂
'को वृ'द्वय (for वच श्रुत्वा) —^b) K₂ रोषाविष्टो द्वि
जोत्तम (= 10th) —^c) M₁ अहो चैतन्, M₂ यदृच्छया,
M₂ अहो वक्रो (for अहो वत). S₁ K₁-3 नृशंसा, D₁
'सो (for 'सं) —^d) S₁ K₁-3 वाचम् (for वाक्यम्)

10 ^a) B₁-3 s D₁-7 9 10 T₁ मुहूर्तेन; B₁ D₁ D₁
s 4 s मुहूर्तं तु (D₁ स, D₂ 4 s वै) —^b) S₁ K₁ s
om (hapl) 10th-11th —^c) K₂ भीमते; D₁ भीमते;

बभूवापहतं तच्चाप्यवकीर्णमचेतनम् ॥ १४

दृष्ट्वा तदवकीर्णं तु राष्ट्रं स मनुजाधिपः ।

बभूव दुर्मना राजंश्चिन्तयामास च प्रभुः ॥ १५

मोक्षार्थमकरोद्यत्नं ब्राह्मणैः सहितः पुरा ।

अथासौ पार्थिवः खिन्नस्ते च विप्रास्तदा नृप ॥ १६

यदा चापि न शक्नोति राष्ट्रं मोचयितुं नृप ।

अथ वैप्राश्निकांस्तत्र पप्रच्छ जनमेजय ॥ १७

ततो वैप्राश्निकाः प्राहुः पशुविप्रकृतस्त्वया ।

८ १ ३१
८ १ ४१ २०
८ १ ४२ २०

D: ११ नृपते, S भारत (for भूपते)

11 ५१ K१ : om 11as (cf. १ १ १०) —^a) K२ B (except B१) D (except D२ १ ११) न त्रुह्य, T G टरुह्य तु (G२ च) (for न टरुह्य) T१ - मृता गा, T२ ४ तदा गा, G१ : मृता गा (for मृतानां) K२ D२ च (for वै) —^b) M१ मासेन K२ B Dn D१ - १ १० मुनि (for द्विज) D१ ११ T१ सत्तम —^c) D२ च नृपते (for नरपते) K२ पुर, D२ तदा, D२ नदा, S पर (for पुरा)

12 ^a) K१ T२ अवकीर्ण, D२ ११ D२ ८ १ १ ११ अवा कीर्णे, T१ २ ६ G M१ : अवकीर्ण (G१ M१ णे) (for कीर्णे) D२ मरस्वत्या; D२ ११ T२ ११ 'त्या (for 'त्यात्) —^b) Dn T२ M१ तीरे (for तीर्थे) K२ D२ प्र (D२ प्रा) ज्वल्य —^c) K१ ११ D२ ११ om 12as —^c) G२ तत पर (for यको दाल्भ्यो) —^d) D२ १ परम स्थित S पर नि (T२ जपे नि, T१ G१ : जपनि) यममास्थित —^e) ११ om न ११ K१ [अ]य, T G [अ]र्षा (for [अ]य) —^f) D२ T२ राष्ट्र, T१ राज्य (for राष्ट्र) ५१ K१ अस्य, K२ १ किं, T२ माम (for मांसं)

13 ^b) S चर्तमाने (for संप्रवृत्ते) T१ [स]ति (for तु) —^c) T२ तथा, T१ G तदा (for ततो) —^d) S (except G१ M१) भारत (for पार्थिव) — After 13, N ११

250* तत प्रक्षीयमाणं तद्राष्ट्रं तस्य महीपते ।

[K२ तु (for तद्) B२-६ D१ : ८-९ राज्य; D१ २२४ (sic) (for राष्ट्र) K२ B१ D२ १ १ महीपते]

14 ^a) ५१ K१ : वध्यमान (for छिद्य) K१ यथा नष्ट, K१ यथायत्तद्, B१ यथायत्तु, D२ यथान ते (sic), D२ ११ यथा रम्य, T G यथा कौत (for यथानन्त) —^b) D१ om. वन D२ विभो, Dn T यथा, G१ १ तथा (for विभो), —^c) B२-३ Dn D२, ६, ७, १ १ १० [आ-

पहत, B१ D२ S [अ]पहत, B [ट]पहत, D१ [अ] पहत, D२ ११ [अ]य हुत, D२ [अ]पगत (for हुत) G२ तद्वद् (for तच्च) —^a) B Dn D२ २ ४-१० T G१ १ स्यत् (D२ T२ प) कीर्णम्, Dn G२ अव (for [अ]प्यव)

15 ^a) K१ D२ तमव, B१-४ Dn D२ २ ४-११ तथा (B१ 'दा)व, B२ तमव, Dn२ तथा च (for तदव) ५१ K१ च (for तु) —^b) S (except T१) राज्य (for राष्ट्र) B१ मनुजधिप, D२ १ मनुजाधिप, T१ च जनाधिप —^c) Dn निर्मना (for दुर्मना) —^d) D२ ११ पार्थिव, T१ २ च प्रभो, T१ M२ स (M२ वै) प्रभु (for च प्रभु)

16 ^b) K२ पुर, D२ तदा (for पुरा) M१ ब्राह्मणै सह पार्थिव — After 16^b, K१ (marg) B D ११

251* न च श्रेयोऽप्यगच्छतु क्षीयते राष्ट्रमेव च ।

[K१ B१ Dn D२ [स]गच्छन्, B१ D१ 'गच्छन्, D२ १ ११ [स]धिगच्छन्त (D२ 'तु), Dn [स]गच्छन्त (for गच्छतु) B१ २ D२ ११ एव तु (B१ तन), D२ शयुन (for एव च)]

—^c) B Dn D२ २ ४-१० यदा (D२ या)स, G२ असौ च, M२ यथासौ D१ क्षीणम्, D२ छिन्नस् (for खिन्नस्) —^d) K१ D२ ११ तथा, T२ G२ M यथा (for तदा) B Dn D२ २ ४-१० [अ]नय, D२ ११ G२ नृप, T२ नृप

17 B१-४ Dn D२ १ १ १-११ om (hapl) 17as —^a) T२ यथा (for यदा) D२ १ वा (for च) M१ शक्तो भूव (for शक्नोति) —^b) T२ राज्य (for राष्ट्र) K२-४ B१ D२ ४-६ १ T२ ४ G मोक्षयितुं (for मोच) K२ ४ D२ १ T२ २ G१ १ M२ २ ४ नृप — K२ M२ om 17as —^c) D१ ततो (for अथ) K१ अथ वैप्राश्निकानां तु, D२ १ अ (D२ त) यैः प्राश्निकास्तत्र, S (M२ om) अथ विप्रादि (T२ १ 'प्राधि, M१ 'प्राश्न, M२ ४ प्राश्नि) कांस्तथा —^d) D१ १ १० पप्रच्छ

मांसैरभिजुहोतीति तव राष्ट्रं मुनिर्वक्रः ॥ १८
 तेन ते हूयमानस्य राष्ट्रस्यास्य क्षयो महान् ।
 तस्यैतत्तपसः कर्म येन ते ह्यनयो महान् ।
 अपां कुञ्जे सरस्वत्यास्तं प्रसादय पार्थिव ॥ १९
 सरस्वतीं ततो गत्वा स राजा वक्रमब्रवीत् ।
 निपत्य शिरसा भूमौ प्राञ्जलिर्भरतर्षभ ॥ २०
 प्रसादये त्वा भगवन्नपराधं क्षमस्व मे ।
 मम दीनस्य लुब्धस्य मौर्ख्येण हतचेतसः ।
 त्वं गतिस्त्वं च मे नाथः प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ २१

तं तथा विलपन्तं तु शोकोपहतचेतसम् ।
 दृष्ट्वा तस्य कृपा जज्ञे राष्ट्रं तच्च व्यमोचयत् ॥ २२
 क्रपिः प्रसन्नस्तस्याभूत्संरम्भं च विहाय सः ।
 मोक्षार्थं तस्य राष्ट्रस्य जुहाव पुनराहुतिम् ॥ २३
 मोक्षयित्वा ततो राष्ट्रं प्रतिगृह्य पशून्वहून् ।
 हृष्टात्मा नैमिषारण्यं जगाम पुनरेव ह ॥ २४
 धृतराष्ट्रोऽपि धर्मात्मा स्वस्थचेता महामनाः ।
 स्वमेव नगरं राजा प्रतिपेदे महर्द्धिमत् ॥ २५
 तत्र तीर्थे महाराज बृहस्पतिरुदारधीः ।

18 °) K₂ D₁ M₈ 4 अय (for ततो) D₁ ते प्रा
 भिका, D₂ 4 8 वै द्राघणा, T G विप्रादि (T₂ 8 'धि')
 का, M विप्र (M₁ 'प्रा')भिका (for वैप्रां) D₂ प्रोचु,
 T₈ चाहु (for प्राहु) —^b) Ś₁ K₁ 2 क्रपिर्, K₈
 क्रपिः; B₁ 2 D_n D₁₀ T₁ पशुर्, B₆ D₁₁ पशुं, T₂
 पशोर् (for पशु) D₂ 3 पशुभिर्विकृतस्त्वया, T₈ G₂
 पशुभिर्विकृतं, T₄ प्रकृतीन्प्रकृतं —^c) Ś₁ K₂ अपि,
 D₂ 11 उप-, T G M₁ 2 4 अय, M₈ इह (for अमि)
 Ś₁ K₁ [ह]व, K₂ 2 [ए]व, K₃ D₂ 11 [ह]ह, S
 (except T₄) [ह]द (for [ह]ति) —^d) D₂ धृत
 राष्ट्र, S राष्ट्र तव (by transp) D₂ यको मुनि (by
 transp)

19 °) K₈ कूपमानस्य (sio), D₂ हूयमानस्य —^b)
 M₁ राज्यस्य (for राष्ट्रस्य) Ś₁ K₁-2 [अ]द्य, T₁ 2 [आ]
 सीत् (for [अ]स्य) D₂ 11 क्षयोभवत्, T₈ महान्क्षय
 (by transp) — After 19^b, T₄ ins 252* Ś₁
 K D₁ 2 T₄ om (hapl) 19^{cd} —^c) S (T₄ om)
 तन् (for [ए]तत्) D₂ तपसा —^d) B₂ 2 [ए]प;
 D₂ वै (for ते) B₂ 4 D₂ 7 9 10 [स]द्य लयो, D₂
 प्रलयो, M₈ [स]प्यनयो (for ह्यनयो) — T₁-2 G M
 ins after 19^d T₄ after 19^b

252* यदीच्छसि महाबाहो शान्तिं राष्ट्रस्य भूमिप ।

[T₁ 2 4 G₁ 2 यदीच्छसि]

—^c) T₂ 4 G₂ त (T₂ अ)स्मिन्, G₁ 2 असौ; M₁ अर्वाक्
 (for अपा) D₂ कुंभे, D₂ T₄ कुले, T₁-2 G M₁
 कुले (for कुञ्जे)

20 °) M₂ दृष्ट्वा (for गत्वा) —^c) G₁ निपात्य
 T₈ सहमा, M₂ तरसा (for शिरसा) D₂ पादौ (for
 भूमौ) —^d) K₂ प्राञ्जलिर्भरतर्षभ, M₂-4 'यपौडित'

21 °) K₂ 4 B D G₂ त्वा (for त्वा) —^b) K₄

न (for मे) —^c) D₁ मदस्य (for लुब्धस्य) Ś₁
 K₁-2 मम लुब्धस्य दीनस्य, M₁ मदीभूतस्य लुब्धस्य —^d)
 K₂ B₁ 2 D₂-8 G₂ मौर्ख्येन, D₂ 11 मोर्खे (D₁₁ ल्ये)ण,
 D₂ T₈ G₂ मूर्खे (D₂ 'पं')स्य, M₁ मौर्ख्येन (for मौर्ख्येण)
 T₁ 2 G₁ 2 हत (for हत-) M₂-4 मौर्ख्येणाक्षे (M₈ 'ण
 क्ष)पितो ह्यसि —^e) D_n D₂ 11 G₁ M₁ नाथ

22 °) D₁ 2 तत् (for त) T₄ तदा (for तथा)
 —^b) K₂ 2 D₂ 4 8 चेतन, D₁₁ चेतस (for 'सत्')
 —^c) M₂ तत्र (for तस्य) K₈ याज्ञे; D₂ 11 यज्ञे
 (for जज्ञे) —^d) K₄ B₂ 4 5 D₂ 11 S तस्य, D₂ चैव
 (for तच्च) K₄ व्यमोक्षयत्, T₁ G₁ 2 विमोचयत्

23 °) K₂ corrupt B₂ 4 T₂ M₂-4 [आ]मीत् (for
 [अ]भूत्) —^b) K₂ मोक्षयित्वा, D_n सरस्तं च (sio) (for
 संरम्भं च) D₂ विहाय च, D₂ 'सत (for 'य स)
 —^c) M₂ (orig, sup lin as in text) मोक्षाय (for
 मोक्षार्थं) B₂ 5 D₂ 10 राज्यस्य (for राष्ट्रस्य) —^d)
 K₄ G₁ आहुती

24 °) T₁ 2 तथा (for ततो) —^b) D₂ 11 प्रगृह्य
 च; M₂-4 सप्रगृह्य (for प्रति). B₂ बहून्पशून् (by
 transp), S तथा (T₁ G₁ [sup lin as in text] 2 यथा,
 M₈ तयो) पशून् —^c) S नैमिषारण्यं (T₈ 'पयैर्')
 —^d) K₄ B (except B₁) D₁ 4-10 G₂ च, D₂ 2 11
 स, T₄ हि (for ह) K₂ पुनरेव जगाम ह

25 °) M₄ महातेजा (for अपि धर्मात्मा) —^b) B₁
 सुस्थ, B₂ सुष्ठ (for स्वस्थ) D₂ 4 8 तपा (for
 मना) — T₈ damaged for 25^{cd} —^c) K₄ T (T₈
 damaged) G₂ M भवन (for नगरं) T₄ G₁ 2 M₂-4
 राजन् (for राजा) —^d) D₂ 11 S (T₈ damaged)
 प्रतिवेश (for प्रतिपेदे),

असुराणामभावाय भावाय च दिवौकामा ॥ २६
 मामैरपि जुहावेष्टिमक्षीयन्त ततोऽसुराः ।
 देवैरपि संभ्रा जितकाशिमिगहवे ॥ २७
 तत्रापि विधिवद्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः ।
 वाजिनः कुजगर्ध्वं रथाश्वाश्चतुरीयुतान् ॥ २८
 ग्वानि च महार्हाणि धनं धान्यं च पुष्कलम् ।
 ययौ तीर्थं महाबाहुर्यायातं पृथिवीपते ॥ २९

यत्र यज्ञे ययातेस्तु महाराज सरस्वती ।
 सर्पिः पयश्च सुस्राव नाहुपस्य महात्मनः ॥ ३०
 तत्रेष्टा पुरुषव्याघ्रो ययातिः पृथिवीपतिः ।
 आक्रामदूर्ध्वं मुदितो लेभे लोकांश्च पुष्कलान् ॥ ३१
 ययातेर्यजमानस्य यत्र राजन्सरस्वती ।
 प्रसृता प्रददौ कामान्ब्राह्मणाना महात्मनाम् ॥ ३२
 यत्र यत्र हि यो विप्रो यान्यान्कामानमीप्सति ।

C 9 om
 B 9 41 om
 K 9 42 om

26 °) M अत्र (for तत्र) D1 तीर्थं — °) D2
 आसुराणाम् — °) K2 B (except B1) D1-3 १ १ १-11
 T2 १ नराय, T4 ६ जराय (for भावाय) K1 D2 ११ त्रि
 (for च) D1 (marz s m) ययौ दिवौकामा

27 °) D (except D2 11) T2 १ G M1 लभि (for
 लपि) D T2 १ [ल]भिम् (for [ल]ष्टिम्) — °) K1
 लपयत्, D1 लक्ष्म्य (sic) (for दक्षीयन्त) T1 ततो
 र्ध्वं नेतुम् — °) S1 K1 Dn1 D2 ६ देवैर्, B1
 म र्ध्वं (sic), D2 नैव र्ध्वं (sic) (for देवैर्) Dn2
 D2 १ १ M1 लभि T2 १ G1 १ इह (for लपि) B1
 D2 १ भविता, M1 ममर्षा

28 T2 damaged — °) D2 तत्र (for तत्र) T4
 G1 १ त्रिप्रधान (for त्रिविध) Dn2 गन्ता (for दत्ता)
 — °) K1 याजिभि, G1 न (for न) — °) D2 11
 मध्वनी (for चा) D2 शुभात् (for युतान्) T2 M1
 रथाश्वाश्चतुरीयुतान्

29 °) S1 K1 महायशि, K1 स्नाणि (sic), T
 G2 १ M1 १ रान, G1 राजन् (for हाणि) — °) K1
 Dn1 D2 १ S (except T2) धन (for धन) D2
 T2 पुष्कल — °) T1 १ M महागन् (for याहुर्)
 — °) T1 ययात् Dn1 न्वे (for पते) D1 ययाते
 पृथिवीपते, G2 ययात् पुण्यमुत्तमं

30 °) K2 B (except B1) D (except D1 १ १ 10)
 T (except T2) G2 M2 १ तत्र, M2 ततो (for यत्र)
 B1 जज्ञे, D2 तत्र, D2 याज्ञे, T2 यज्ञो (for यज्ञे)
 B1 D1 १ १ १ १ च (for तु) — °) T2 १ G यत्र (T4
 यौ, G1 १ रमा) रानन् (for महाराज) — After 30^b,
 G2 reads 32^a for the first time, repeating it in its
 proper place — °) Dn1 मत्पिम् (sic), T1 मत्तु (for
 मर्पि) T2 पयस्या, T1 पयामि (for पयश्च) K1 D1
 १ १ १ सुस्राव, D1 १ १ सुस्राव — °) S1 K1 नाहुपस्य

31 T2 damaged for 31^a — °) D2 तद्दृष्ट्वा, D2

तत्रेष्टा, Dn1 त दृष्ट्वा (for तत्रेष्टा) S (except G2,
 T2 damaged) पुरुषव्याघ्र — °) K1 D1-3 T2 अक्रा
 मद्, D2 १ १ अक्रं T2 ऊर्ध्वं (for ऊर्ध्वं) S
 स्वरितो (for मुदितो) — °) T1 रेमे (for लेमे) K1
 लोमांश्च, S कामाश्च (for लोकाश्च) D2 T2 पुष्कलान्
 — After 31, B D (except D2 11) ins

253* पुनस्तत्र च राजस्तु ययातेर्यजत प्रभो ।
 आदाय परमं कृत्वा भाकं चात्मनि शाश्वतम् ।
 ददौ कामान्ब्राह्मणेभ्यो यान्यान्मो मनसेच्छति ।
 यो यत्र स्थित एवेह बाह्वो यजसंस्तरे ।
 तस्य तस्य सरिच्छेष्टा गृहादिशयनादिकम् । [5]
 यत्र समोजनं चैव दानं नानाविधं बहु ।
 ते मन्यमाना राजस्तु सप्रदानमनुत्तमम् ।
 राजानं तुष्टुषु प्रीता दत्त्वा चैवाशिषं शुभा ।

[D2 om lines 1-3 — (L 1) D2 तस्य (for
 तत्र) D2 च (for तु) B1 १ Dn1 D2 १ १ १ प्रभो
 — (L 2) B2 दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) — (L 3) D2 या
 न्यान्म मनसेच्छति (for the post half) — (L 4)
 D2 [आ]शिन (for स्थित) B2 यत्नतो (for आहूतो)
 — (L 5) Dn तत्र तत्र (for तस्य तस्य) B2 गृहाणि
 (for गृहादि-) — (L 6) B1 १ १ D10 पङ्कम् (for यत्र
 न) D1 धन (for दान) Bom ed तथा (for बहु)
 Dn1 D2 १ १ दानानि विविधं बहु, D2 10 दानानि विविधानि
 च (D2 om च) (for the post half) — (L 7) D2
 सप्रदानम् — (L 8) B Dn1 ददुश्च (for दत्त्वा)]

32 B D (except D2 2.11) om 32-33 — °) S1
 D2 11 ययातेर् — °) M1 ययामा (for यत्र) — G2
 reads 32^a for the first time after 30^b — °) K1
 T2 १ G1 १ प्रसृता, K2 १ प्रसृता, K1 प्रसृता,
 M1 प्रसृता (for प्रसृता) M2 १ राजन् (for कामान्)
 D2 १ आश्रिताना ददौ कामान्, T2 सप्रदा प्रययौ राजन्
 (sic)

c १ om
B १ 41 om
K १ 42 cm.

तत्र तत्र सरिच्छ्रेष्ठा ससर्ज सुवहूत्रसान् ॥ ३३
तत्र देवाः सगन्धर्वाः प्रीता यज्ञस्य संपदा ।
विस्मिता मानुषाश्चासन्दध्वा तां यज्ञसंपदम् ॥ ३४
ततस्तालकेतुर्महाधर्मसेतु-

महात्मा कृतात्मा महादाननित्यः ।
वसिष्ठापवाहं महाभीमवेगं
धृतात्मा जितात्मा समभ्याजगाम ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

४१

जनमेजय उवाच ।

वसिष्ठस्यापवाहो वै भीमवेगः कथं नु सः ।

किमर्थं च सरिच्छ्रेष्ठा तमृषिं प्रत्यवाहयत् ॥ १

केन चास्याभवद्वैरं कारणं किं च तत्प्रभो ।

33 B D (except D₂ s 11) om 33 (cf v 1 32)
—^a) K₁ T₂ G₂ स्थितो, T₄ [अ]भितो (for हि यो)
—^o) G₂ तस्य तस्य (for तत्र तत्र) K₁ श्रेष्ठान् —^d)
K₂ रजान् (sic) (for रसान्)

34 ^a) B₂ ततो (for तत्र) T₄ सु (for स)
—^b) K₂ om. (?hapl) from प्री up to ता (in 34^d)
T_{1,2} सपदा —^o) D₈ वत्सला (for विस्मिता) T₁
2.4 G M हि (for च) T₂ विस्मिता नरशार्दूल —^d)
Ś₁ K₁ T₃ 4 यज्ञस्य (for ता यज्ञ) K_{2,4} B₂ D₈
-सपदा

35 ^a) K₂ प्रीतस्तालकेतुर् (hypermetric), D₁ लोक
हेतुर्, T तालकेतुर् (for ताल) M₂ 4 महान् (for
महा) D₁ G₁ om (hapl), D₈ महात्मा कृतात्मा
(for 'धर्मसेतुर्' T₄ om from धर्म up to कृता (in
35^b) Ś₁ K (except K₄) B (except B₅) Dn D₁₋₆
8 10 -केतुर् (for सेतुर्) —^b) D₈ मुदा तत्र दत्त्वा,
G₂ कृतात्मा महात्मा (by transp) K₄ महाधर्मनित्य,
M₁ ददौ वै महादाननित्य (hypermetric) (for महादान
नित्य) —^o) D₂ 8 11 वसिष्ठापवाह K₂ 8 भीम
वेगो; D₂ 8 रुद्रवेग (for भीम) D₈ वसिष्ठापवाहं
महाभीमवेगां —^d) K₄ कथं धृतात्मा (hypermetric),
D₈ 10 महात्मा, D₈ 7 9 कृतात्मा (for धृ) D₄ om.
(hapl), D₈ 10 कृतात्मा (for जि)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁ 8 B₁ 2 4 Dn
M₂ 4 रामतीर्थयात्रा, K₄ गदायुद्धे रामतीर्थयात्रा, B₅
D₁₋₃ 8 8-10 बलदेवतीर्थयात्रा, D₁ M₁ तीर्थयात्रा, Cal
Bom ed गता (Cal ed गदायुद्ध) पर्वणि बलदेवतीर्थयात्राया
सारस्वतोपाख्यान, Kumbh. ed हृदप्रवेश — Adhy

name Ś₁ K₁ 8 वकोपाख्यान, G₁ यायातमाहात्म्य, M₂ 4
वक्रमाहात्म्य — Adhy no (figures, words or both)
B₂ 22, B₂ G₂ 42, Dn D₇ 10 12, D₇ 10, T
G₁ 2 M 43, Bom ed 41 — Śloka no Dn₁
37, Dn₂ 38, D₈ 40

41

1 ^a) B₂ 5 D₂ 5 6 11 वसिष्ठस्य Ś₁ K₁₋₃ अपवाहे
D₈ om from वै up to प्रभाव च (in line 5 of 254^{*})
K₄ B Dn D₁₋₃ 5-7 9-11 [S]लौ, D₄ om. (for वै)
T₁ G₁ 8 वसिष्ठापवाहो ब्रह्मन्वै (hypermetric), T₂ 8
'छापवहे ब्रह्मन्, T₄ वासिष्ठेपमहाग्रहन् (sic), G₂ वसि
ष्ठवाहो ब्रह्मन्वै —^b) K₂ M₂ भीमवेगा D_{2,4} 8 11 T₄
नु (for नु) K₂ T₄ मे, M₂ 4 मा (for स)
—^o) Dn T₄ नु, M₁ हि (for च) —^d) T₂ किमर्थं
(for तमृषिं)

2 D₈ om 2 (of v 1 1) —^o) K₄ केन वात्य,
B (except B₅) Dn D₁ 4-7 9 10 कथमस्य, T G₂ M₁ 8 4
केन चा (M₂ 4 वा) पि (for केन चास्य) T₂ 4 G₂ ग्रहन्
(for वैरं) G₁ 8 केन चापवहग्रहन् —^b) T₈ कारणात्
Ś₁ K₁ किं च वै; K₄ किञ्चन, D₈ 11 किं नु (D₈ नु) वै
(for किं च तत्) D₂ 8 11 विभो (for प्रभो) —^o)
8 वद (for शस) K₄ B₂ महाप्रज, B₈ भाग, M₂
राज (for प्राज) D₂ 8 11 सर्वमेतत्समाचक्ष्व —^d)
T₂ 4 G च (for हि) B₁ तिष्ठामि, T₈ तृप्त्यामि (for
तृप्त्यामि) B₁₋₄ Dn D₈ 7 9 कथ्यति, B₅ त, D₈ ते,
T₁ 2 M ते वच, T₂ 4 G कर्हिचित् (for कथ्यताम्)

3 D₈ om 3 (cf v 1 1) —^o) K₂ B₂ 5 देव-

शुभं पृथो महाप्राज्ञ न हि तृप्यामि कथ्यताम् ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

विश्वामित्रस्य चैवर्षेर्वसिष्ठस्य च भारत ।

शुभं वैरमभूद्राजंस्तपःस्पर्धाकृतं महत् ॥ ३

आश्रमो वै वसिष्ठस्य श्याणुतीर्थेऽभ्यन्महान् ।

पूर्वतः पश्चिमयासीद्विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ ४

यत्र श्याणुर्महाराज तप्तवान्मुमहत्तपः ।

यत्रास्य कर्म तद्द्वोरं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ५

यत्रेद्वा भगवान्श्याणुः पूजयित्वा मग्नस्वतीम् ।

श्यापयामास तृतीयं श्याणुतीर्थमिति प्रभो ॥ ६

तत्र सर्वे सुराः स्कन्दमभ्यपिञ्चनराशिप ।

सेनापत्येन महता सुरारिविनिर्गणम् ॥ ७

तस्मिन्सरस्वतीतीर्थे विश्वामित्रो महामुनिः ।

वसिष्ठं चालयामास तपमोग्रेण तच्छृणु ॥ ८

विश्वामित्रवसिष्ठौ तावहन्यहनि भारत ।

स्पर्धा तपःकृतां तीव्रां चक्रतुस्तौ तपोधनौ ॥ ९

तत्राप्यधिकसंतापो विश्वामित्रो महामुनिः ।

दृष्ट्वा तेजो वसिष्ठस्य चिन्तामभिजगाम ह ।

तस्य बुद्धिरियं ह्यासीद्धर्मनित्यस्य भारत ॥ १०

इयं सरस्वती तूर्णं मत्समीपं तपोधनम् ।

आनयिष्यति वेगेन वसिष्ठं जपतां वरम् ।

इहागतं द्विजश्रेष्ठं हनिष्यामि न संगमः ॥ ११

पैर, K₃ D₂ : राजपैर, D₂ २-२-११ विप्रपैर; G₂ च
पैर (for चैवर्षैर) —^६) D₁ २-२ वसिष्ठस्य S₁
भान्वा B. महामन (for च भारत) —^६) T₁
विदि- (for -स्पर्धा) T G₁ ३ करं (for -कृतं)

4 D₂ om 4 (cf. v l 1) —^६) B D₁ v ८ ११
वसिष्ठस्य —^६) K₄ यत्र रानन्मरन्वती —^६) K₂ ३
D₁ पश्चिमे, B Dn D₁-२ २-११ पार्थवश, T₂ : G
पृष्ठवत् (for पश्चिमवत्) S₁ K D₁ M₂-४ तु (for च)
T₂ : G₂ [अ]दि (for [आ]सीद्)

5 D₂ om 5 (cf. v l 1) —^६) D. T₂ तत्र,
T₁ यत्र (for यत्र) T₁ श्याणु (for श्याणुः) K₂ T₂
महाराजश्च —^६) B₁ Dn उच्यते, D₁ २ १० परम (for
सुमहत्) D₂ ११ तप्तवान्मुमहत्तपः — G₂ reads 5^६
twice. —^६) K₄ D₂ १० T₁ G₁ ३ M तत्राप्य, T₂ G₂
(second time) तत्तप्य, G₂ (first time) तत्राम (for
यत्राप्य) T₁ कर्मवत् (for कर्म तद्) —^६) G₂ प्राद
वति (for प्रवदन्ति)

6 D₂ om 6 (cf. v l 1) —^६) D. तत्र (for
यत्र) —^६) G₁ (orig) २ ज्ञापयामास, G₁ (sup in)
ग्याप (for श्याप) T₂ तीर्थे (for तीर्थ) —^६) S
(except M₃) प्रभु (for प्रभो) D. श्याणुपञ्च महेश्वर

7 D₂ om 7 (cf. v l 1) D₂ reads 7-8 on
marg —^६) B (except B₁) T₁-२ G₁ ३ M₃ यत्र (for
तत्र) S₁ B (except B₂) D (D₂ om.) तीर्थे (for
मर्त्ये) K₄ B₂ ४ सुरा (for सुरा) K₂ ३ स्कन्दम्
— T₁ om. 7^६ —^६) K₂ D₂ नराधिप, M₂-४ जना

शिप (for नरा) —^६) B Dn D₂ २ १ ३ G₁ सेनापत्येन
T (T₂ om) G त स्कन्द (for महता) —^६) T₂ सुरा
राशि (for शिवि)

8 D₂ om 8 (cf. v l 1) D₂ reads 8 on marg
—^६) K₄ B D (except D₁, D₂ om) T₁ २ G₂ M₂-४
नारन्वते (for सरस्वती) —^६) S महातपा (for 'मुनि')
—^६) B₂ ३ D₂ २ ८ ११ वसिष्ठ S₁ K₁ ३ कल्याणमास,
K₂ D₂ २ ११ काल, D₁ चल, T₂ ताप (for चाल) —^६) M₁ तपमा वै बलादपि

9 D₂ om 9 (cf. v l 1) —^६) B₂ ३ D₂ ८ ११
वसिष्ठौ —^६) T₁ २ ३ G₂ ३ M तपोन्विता (M₁ 'तौ'),
T₂ तपोधिकं (for तप कृता) D₁ तीव्र (sic) —^६)
T₂ G₂ चक्रते (for चक्रतुस्) K₂ ३ वै (for तौ) D₁
तपस्विना, G₂ सुयोधना (for तपो)

10 D₂ om 10 (cf. v l 1) —^६) T₁ २ तस्य (for
तत्र) S₁ K₁-३ B₁ . Dn D₁ [अ]भ्यधिक- (for [अ]प्य°)
B₁ Dn S मत्सो, D₂ सत्तापो (for सत्तापो) —^६)
K₄ महातपा —^६) B₂ D₁-३ २ ८ ११ वसिष्ठस्य —^६)
Dn D₂ ११ M अधि, D₂ अव, D₁ २ १० अति (for
अभि) M स (for ह) —^६) T G M₁ ३ च, M₂ ३
तु (for हि) —^६) D₂ घर्मेनिष्ठस्य

11 D₂ om 11 (cf. v l 1) —^६) T₂ G₂ येयं
(for इयं) —^६) D₁ समीपे, D₂ सपीत (sic) (for
समीप) D₂ ३ ११ तपोवनात् (for 'घनम्') —^६) S₁
K₁ ३ आनयति तु, K₂ आनयति (sic), G₂ आन-
यिष्यतु (for 'ति') —^६) D₂ २ ३ ८ ११ वसिष्ठं, S

C. ९ 2369
B. ९ 42, 12
K. ९ 43 12

एवं निश्चित्य भगवान्विश्वामित्रो महामुनिः ।
 सस्मार सरितां श्रेष्ठां क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १२
 सा ध्याता मुनिना तेन व्याकुलत्वं जगाम ह ।
 जज्ञे चैनं महावीर्यं महाकोपं च भामिनी ॥ १३
 तत एनं वेपमाना विवर्णा प्राञ्जलिस्तदा ।
 उपतस्थे मुनिवर विश्वामित्रं सरस्वती ॥ १४
 हतवीरा यथा नारी साभवदुःखिता भृशम् ।
 ब्रूहि किं कृवाणीति प्रोवाच मुनिसत्तमम् ॥ १५
 तामुवाच मुनिः क्रुद्धो वसिष्ठं शीघ्रमानय ।

यावदेनं निहन्म्यथ तच्छ्रुत्वा व्यथिता नदी ॥ १६
 साञ्जलिं तु ततः कृत्वा पुण्डरीकनिमेषणा ।
 विज्यथे गुर्विरुटेय लता पायुममीरिता ॥ १७
 तथागतं तु तां दृष्ट्वा वेपमानां कृताञ्जलिम् ।
 विश्वामित्रोऽब्रवीन्क्रुद्धो वसिष्ठं शीघ्रमानय ॥ १८
 ततो गीता गरिच्छ्रेष्ठा चिन्तयामास सागत ।
 उभयोः स्तापयोर्भीता कथमेतद्विपश्यति ॥ १९
 साभिगम्य वसिष्ठं तु उममर्थमचोदयत् ।
 यदुक्ता सरितां श्रेष्ठा विश्वामित्रेण धीमता ॥ २०

जपत (for वसिष्ठ) Ś1 K1 जगता, K2 Dn2 D3-5 11
 जयता, D1 तपता (for जपता) —^a) T2 : G2 [आ]
 यात, M1 [आ]हृत (for [आ]गत) T1 मुनि (for
 द्विज) Dn D2 वर (for श्रेष्ठ) G1 : तमाया (G2
 'या') त नरश्रेष्ठ

12 D3 om 12 (cf v 1 1) —^a) T1 : 4 G M
 मनसा, T2 तपता (for भगवान्) —^b) Ś1 K1 : D-
 : 11 महावृषि; K2 : 'तपा (for 'मुनि) —^c) T2
 सस्मार Ś1 K1 सरित, K2 : ता सरित् (for सरितां)
 —^d) M1 क्रोधात्

13 D3 om 13 (cf v 1 1) —^a) Ś1 K1 सा
 ध्याता, Dn साधिता (for सा ध्याता) —^c) D2 : 9
 यज्ञे, Dn यया; S गत्वा (for जज्ञे) Ś1 K1 : चैव;
 D3 चैन, T1-3 M चैव (for चैन) —^d) K1 Dn
 भासिनी, B D2 : 9 10 भाविनी (for भामिनी)

14 D3 om 14 (cf v 1 1) —^a) K1 D10 एवं
 (for एन) Ś1 K1-3 कपमाना (for वेप^a) S तदा
 (M1 था) त वेपमानांगी —^b) D2 प्राञ्जलिर्, T2 G1
 प्राञ्जली S भृश (for तदा) —^c) Dn उत्तस्थे (sub-
 metric) (for उपतस्थे) K1 D2 : 11 वरमुनि (for मुनि
 वर)

15 D3 om 15 (cf v 1 1) —^b) Dn1 या (for
 सा) B1 व्यथिता (for दुःखिता) T1 : M दुःखिता
 साभवदृश —^d) D2 : 11 -पुगवं (for सत्तमम्)

16 D3 om 16 (cf v 1 1) —^a) D1 T1 : तत-
 (for मुनि) B2 : श्रेष्ठो (for क्रुद्धो) —^b) K2 B
 (except B1) Dn2 D2 : 3 : 11 वसिष्ठं —^c) Ś1 K1-3 M
 om (hapl) 16^a-18^a —^c) G2 अग्र (for अग्र)

17 D3 om. 17 (cf. v. 1 1). Ś1 K1-3 M3 om

17 (cf v 1 1b) B1 : 4 Dn om 17^a —^a) D1
 साञ्जलि, D2 : 1 : 11 G1 प्राञ्जलि (for साञ्जलि) D2 : 11
 T1 : 4 G1 : M (M3 om) तप्य T2 तथा (for तत)
 —^c) D2 तु विन्दुंय, D2 सा च मृदेय, T2 मुनिन्देय
 —^d) D2 : 11 T1 G पात (for पायु) —For
 17^c-19^c, B Dn D1 : 1-12 subst 254^a

18 Ś1 K1-3 M3 om 18 (cf v. 1 16) —^a)
 T2 तथा (for तु तां) —^d) Dn वसिष्ठं

19 ^a) K1 T1 : G2 M3 मीमा —^b) K1-3 G2 om
 (hapl) 19^a-20^a —^c) T2 विप्रयोर् (for स्तापयोर्)
 T1 उभयो स्तापभीता सा —For 17^c-19^c, B Dn D1
 4-10 subst D2 : 11 lines 5-6 only after 19

254^a प्राकम्पत भृश भीता पायुनेवाहता लता ।
 तथान्त्वा तु ता दृष्ट्वा मुनिराह महानदीन् ।
 अविचारं यमिष्ठ रस्माद्यस्वान्तिक मम ।
 सा तस्य वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा पापं विहीर्षितम् ।
 यमिष्ठस्य प्रभाय च जानन्त्यप्रतिमं भुवि । [5]

[D3 om up to प्राञ्जलि न (in line 5) (cf v 1 1)
 —(L 1) B2 Dn1 D1 : 9 दना, D2 मदा (for [आ]
 हता) —(L 2) D10 तथागतं (for 'हतां) —(L
 3) B2 D : 6 वसिष्ठ D2 मनोहित (by transp) —(L
 4) D : 8 transp हत्वा and गत्वा D2 [उ]पाय (for
 पाय) —(L 5) B2 : 8 D : 6 वसिष्ठस्य]

20 Ś1 K1-3 G2 om 20 (cf v 1 19) —^a) T2
 आशि (for साभि) K1 B1 : Dn D2 : 11 वसि
 (D2 : 8 'शि)ष्ट सं, B2 : D1 : 1 : 10 वसि (B2 D2 'शि)ष्ट
 च, D1 : 8 वसि (D2 'शि)ष्टस्य (for वसिष्ठ तु) —^b)
 B2-4 Dn1 D1-1 : 10 T1 G1 हृदम् (for ह्रमम्) D1
 वाक्यम् (for जयम्) D1-3 : 11 अनोदयत्, M अवि-

उभयोः शापयोर्भाता वेपमाना पुनः पुनः ।
 चिन्तयित्वा महाशापमृषिवित्रासिता भृशम् ॥ २१
 ता कृशां च विवर्णां च दृष्ट्वा चिन्तासमन्विताम् ।
 उवाच राजन्धर्मात्मा वसिष्ठो द्विपदा वरः ॥ २२
 ब्राह्मात्मानं सरिच्छ्रेष्ठे वह मां शीघ्रगामिनी ।
 विश्वामित्रः शपेद्धि त्वां मा कृथास्त्वं विचारणाम् ॥ २३
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृपाशीलस्य सा सरित् ।
 चिन्तयामास कौरव्य किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ २४
 तस्याश्चिन्ता समुत्पन्ना वसिष्ठो मन्यतीव हि ।
 कृतवान्हि दयां नित्यं तस्य कार्यं हितं मया ॥ २५

अथ कूले स्वके राजञ्जपन्तमृषिसत्तमम् ।
 जुह्वानं क्रौशिकं प्रेक्ष्य सरस्वत्यभ्यचिन्तयत् ॥ २६
 इदमन्तरमित्येव ततः सा सरितां वरा ।
 कूलापहारमकरोत्स्वेन वेगेन सा सरित् ॥ २७
 तेन कूलापहारेण मैत्रावरुणिरौह्यत ।
 उह्यमानश्च तुष्टाव तदा राजन्सरस्वतीम् ॥ २८
 पितामहस्य सरसः प्रवृत्तासि सरस्वति ।
 व्याप्तं चेदं जगत्सर्वं तवैवाम्भोभिरुत्तमैः ॥ २९
 त्वमेवाकाशगा देवि मेवेष्टुत्सृजसे पयः ।
 सर्वाश्चापस्त्वमेवेति त्वत्तो वयमधीमहे ॥ ३०

C 9 2318
B 9 42, 31
K. 9 43 31

तयत् (for अचोद*) —^c) D₃ 10 T G (G₂ om)
 उक्त (for उक्ता) D₃ सरितश्चेष्टा (sic)

21 ^a) K₃ शापवोर् —^b) D₃ 11 सुहुर्मुहु (for पुन पुन) —^c) T₃ तथा, T₁ G तदा (for महा) —^d) G₁ 3 क्रप्योर्, M₃ 4 हृदा, M₃ हृदि (for क्रपि-) K₂ 3 सती (for भृशम्) D₅ क्रपिमित्रा समभृश (hypermetric), D₃ क्रपिणा विमिना भृश (sic), T₁ 2 क्रपिन्यां त्रासिता भृश, T₁ क्रप्योर्वे दु विता भृश

22 ^a) D₃ न ता कृशा (for ता कृशा च) B₁ तु (for the second च) —^d) K₃ B₂ 4 5 D₂ 8 11 वशिष्ठो D₇ भगवान् (for द्विपदा) D₃ वर S वनिष्ट. सुमहातपा

23 Before 23, N ins वनिष्ट उवाच —^a) K₁ 4 B Dn D₁ 4 6-10 पाहि (for त्राहि) —^b) D₃ बहु (for वह) K₂ M₂ 4 मा (for मा) Ś₁ K₁ 4 B₅ D₅ 1-2 गामिनि —^c) K₄ D₃ M₁ 8 4 हि स्वा, D₅ स्वा हि (by transp) —^d) K₃ Dn D₃ 11 विचारणं

24 ^b) S (except M₃) वै (for सा) —^d) B D किं कृत्वा, T G कृत्वा किं, M कृतं किं (by transp)

25 ^a) G₁ तस्या (for तस्याश्) —^b) B₁ D₂ 8 5 11 वशिष्ठो Ś₁ K₁-3 ह (for हि) M₁ वसिष्ठो महर्षि मयि —^c) G₁ 3 क्रपिर् (hypermetric) (for हि) Ś₁ K₁-3 D₂ 8 अद्य, K₁ मह्य, Dn मेघ (for नित्य) G₂ कृतवान्हितमत्यंत —^d) D₃ यथा (for मया)

26 ^a) K₁ कूलैवके (sio), D₂ 6 कूले (D₅ कुले) स्वके —^b) D₁ तपतम् (for जपन्तम्) —^c) T₃

जुह्वत M अभिस (for क्रौशिक) D₅ प्रेक्ष्य, T G दृष्ट्वा (for प्रेक्ष्य) —^d) K₃ 4 D₂ 6-9 11 S (except M₁ 3) अभि (K₃ T₃ वि, D₇ प्य, D₉ पि) चिन्तयत्, D₃ अभ्यर्पिचयत्

27 ^a) Ś₁ K₁-3 B₂ D₂ 6 7 9 10 [ए]व —^c) D₂ कूलापहारम्, D₃ 6 T₁ कूलाप, G₁ कूलापभागम् —^d) Ś₁ K₁-3 वै तदा, S भारत (for सा सरित्)

28 ^a) D₂ 8 कूले (D₂ कूलापहारेण T₁ 2 कू (T₁ कु)लापहारिणा तेन —^b) B₂ Dn₂ मित्रावरुणिर् Ś₁ K₁ औह्यते, K₄ S (except M₁ 4) ऊह्यत (for औ) —^c) D₉ T₁ M₃ 4 ऊह्यमान B₁ 3 4 Dn D₁ 4-8 10 स, D₃ सु, Dn om. (for च) —^d) T₃ तथा (for तदा)

29 Before 29, G₂ ins वनिष्ट. —^a) D₃ शिरस —^b) T₃ प्रवृद्धा M₃ सा (for [म]नि) B₁ 4 Dn D₁ 5 7 11 T G M₃ सरस्वती —^c) T₃ 4 चैव, M₁ एव (for चेदे) Dn कृत्स्न (for सर्व) —^d) K₃ T₃ तथा (for तव) M₃ च (for [ए]व) G₁ 3 पृथिव्याभोभिरुत्तमै (G₃ मे)

30 ^a) D₇ 8 आकाशतो T₁-3 G₁ देवी —^b) K₂ 8 त्वमेव, T₂ मत्सेपु, G₂ मेघौवाव (for मेघेपु) B Dn 11 G₂ सृजसे (Dn ते), D₃ [उ]त्सृजसि (for से) —^c) D₅ T₃ G₂ 3 तु (for च) —^d) T₁ 4 G यथा, M ततो (for त्वत्तो) K₂ 4 B₁-4 Dn D₁ 4 6-10 T₁ अधीमहि, G₃ अयामहे, M₂ अरीमहे (sio) (for अधी) D₅ स्वत्तोऽयमनधीमहि (sic), T₂ 8 यथावदवसीमहे (T₃ भिधीयते)

31 ^a) D₃ T₃ 4 G₁ 8 M₃-4 सुष्टि; T₁ क्रद्धि; T₃

पुष्टिर्द्युतिस्तथा कीर्तिः सिद्धिर्वृद्धिरुमा तथा ।
 त्वमेव वाणी स्वाहा त्वं त्वय्यायत्तमिदं जगत् ।
 त्वमेव सर्वभूतेषु वससीह चतुर्विधा ॥ ३१
 एवं सरस्वती राजन्स्तूयमाना महर्षिणा ।
 वेगेनोवाह तं विप्रं विश्वामित्राश्रमं प्रति ।
 न्यवेदयत् चामीक्षणं विश्वामित्राय तं मुनिम् ॥ ३२
 तमानीतं सरस्वत्या दृष्ट्वा कोपसमन्वितः ।
 अथान्वेपत्प्रहरणं वसिष्ठान्तकर तदा ॥ ३३

तं तु क्रुद्धमभिप्रेक्ष्य ब्रह्महत्याभयानदी ।
 अपोवाह वसिष्ठं तु प्राचीं दिशमतन्द्रिता ।
 उभयोः कुर्वती वाक्यं वञ्चयित्वा तु गाधिजम् ॥ ३४
 ततोऽपवाहितं दृष्ट्वा वसिष्ठमृपिसत्तमम् ।
 अव्रवीदथ संकुद्धो विश्वामित्रो ह्यमर्षणः ॥ ३५
 यस्मान्मा त्वं सरिच्छ्रेष्ठे वञ्चयित्वा पुनर्गता ।
 शोणितं वह कल्याणि रक्षोग्रामणिसंमतम् ॥ ३६
 ततः सरस्वती शप्ता विश्वामित्रेण धीमता ।

बुद्धि, G₂ बुद्धि (for पुष्टिर्) D₁ तुष्टिस्, D₂ ३ 11
 M ऋद्धिस्, T G पुष्टिस् (for युतिस्) M₃ om (hapl)
 from स्तथा up to सिद्धि (in 31⁶) M₁ तदा (for तथा)
 —⁶) Ś₁ K₁ २ D₂ ३ १ सिद्धि (for सिद्धिर्) Ś₁ K₁ २
 वृद्धिर्, K₈ वृद्धिर्, K₄ सिद्धिर्, B Dn D₁ ४ १ १-10
 बुद्धिर्, D₈ रुद्धिर् (sio), G₈ हीर्षार् (for वृद्धिर्) B₅
 उपा तथा, T₁ २ G₂ य (G₂ त) था तथा, T₈ ४ G₁ ३ M
 अनुत्तमा (for उमा तथा) D₆ वृत्तिस्तु सिद्धिरुत्तमा —⁶)
 M₁ तथा त्वमेव (hypermetric) (for त्वमेव) D₈ वेणी
 (for वाणी) T₁ २ M transp स्वाहा and त्व D₈
 त्वमेव तु सर्वमेव, T₂ ४ G₂ ३ त्वमेव वारणी स्वाहा —⁶)
 K₄ B Dn D₁-३ ५-१ १ १० तवायत्तम्, D₁ एव तद्
 (submetric), D₈ त्वमेव तु, D₁₀ तयायत्तम्, T₂
 त्वया, T₈ M त्वदा* (for त्वरपा*) —⁶) G₂ लोकेषु
 (for -भूतेषु) G₁ ३ त्वमेव सर्वमेवैषु —⁶) D₈ वसता
 हि, G₁ ३ वस (G₈ 'य)सीव (for 'ह)

32⁶) K₂ D₁-३ स्तूयमाणा (sio) S स्तुता तेन
 महात्मना (T₂ 'हर्षिणा) —⁶) T₈ G₁ ३ केनिला (for
 वेगेन) Ś₁ K₁ [ए]वाहत्, K₂ ३ [ए]व हत्, G₂ चावहद्,
 M₃ [उ]पगत (for [उ]वाह त) D₃ सर्वं, D₁ पूर्वं,
 M₁ om (for विप्र) T₁ फेनलोलहत् विप्र —⁶) D₁
 चामीया (sio), D₈ चाक्षीण, T₁ चोभीक्षण, G₂ सा*
 (for चा*) D₂ ३ 11 न्यवेदयत्तदामी (D₂ 'थामी, D₈
 'दा ती)क्षण, M₁ न्यवेदयच्च सामीक्षण —⁶) M₁ वै (for
 त) K₁ विश्वामित्रायुत मुनिं (sio)

33⁶) Ś₁ K₁ ३ उपानीत, K₂ उपासीन (for तमा-
 नीत) — After 33⁶, D₂ ३ 11 ins

285* अस्त्रोद्यत् समुत्तिष्ठद्विश्वामित्रो मुनिं प्रति ।
 त गृहीतायुध दृष्ट्वा वसिष्ठान्तकर मुनिम् ।
 कौशिक सुमहस्कृद्ध कालमृषुमिवापरम् ।

[(L 1) D₈ [s]वि त मुनिं (for मुनिं प्रति) — (L 2)

D₃ उग्रमायुध (for गृहीत*). MSS वशिष्ठान् D₂ तदा
 (for मुनिम्) — (L 3) D₂ सुमहा D₂ काट (for
 काल)]

—⁶) Ś₁ K₁-३ अन्वियेप, B₁ M₁ अथान्वेपत्, B₂ तथा
 न्वेपात्, D₂ अथान्वेपात्, D₃ 11 'न्वे (D₂ 'न्वै)व्य, D₈
 'न्वेष्ट्व; T₂ 'न्वेप (for 'न्वेपत्) —⁶) K₂ corrupt
 B₂ ५ D₈ ६ 11 वशिष्ठात् D₁ T₄ करस् (for -कर)
 K₄ D₈ तथा, T₂ सदा (for तदा)

34⁶) T₁ २ च (for तु) D₈ अभिप्रेक्ष्य (for 'प्रेक्ष्य)
 —⁶) K₄ B Dn D₁ ४-१ १ १० T₁ G₁ M₂-४ ब्रह्मवप्या
 Ś₁ K₁-३ निशि, Dn₂ तदा (for नदी) T₈ ब्रह्महत्या
 महानदी —⁶) G₈ अयोवाह (for अपो*) K₈ B₂ ४
 D₁ ३ ५ ६ 11 वशिष्ठ Ś₁ K Dn D₁ ३ ४ ४ 11 T₂ G₂ त
 (for तु) —⁶) D₁ ३ ३ प्राची- D₁₁ दिशि (for
 दिशम्) K₈ अमत्रिता, B₂ Dn अनदिता (for अत
 न्द्रिता) —⁶) B D (except Dn) T₁ २ ४ G₂ ३ च,
 G₁ [अ]थ (for तु)

35⁶) T₁ ३ ४ G तथा (for ततो) D₈ [s]त्यावि
 हीत (sio), T₈ [उ]पवाहित (for उपवा*) —⁶)
 D₂ ३ ५ ६ 11 वशिष्ठम् T₈ G₁ -सत्तम —⁶) K₄ B₂ ३
 Dn D₁ ३ त्वय, B₈ D₁ ५-१ १ १० T₄ दुख (for अय)
 K₈ जुह्वान कौशिकं प्रेक्ष्य (sio) (= 26°), T₈ अव्रवी
 रक्षोघसयुक्तो —⁶) Ś₁ K₁-३ [s]त्य (K₂ 'स्य)मर्षण,
 K₄ त्वम्, S सरस्वती (for ह्यमर्षण)

36⁶) K₂-४ B Dn D₁-४ ६-11 T₈ G₂ ३ मा D₈
 त्व मा (for मा त्व) T₁ २ यस्मात्त्व सरितां श्रेष्ठे,
 T₁ समाजा त्व सरिच्छ्रेष्ठे (sic) — D₈ reads 36°-37°
 on marg —⁶) M₃ रुधिरं (for शोणित) D₂ ३
 कल्याणी — D₈ om 36°-37° K₈ reads 36°-37°
 on marg —⁶) Ś₁ K₁-३ समित, K₄ -सयुत,
 D₂ ३ 11 संमता, M₁ संवृता (for समतम्) T₁ २ ४

अवहच्छोणितोन्मिश्रं तोयं संवत्सरं तदा ॥ ३७
अथर्पयश्च देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
सरस्वतीं तथा दृष्ट्वा बभूवुर्भृशदुःखिताः ॥ ३८

एवं वसिष्ठापवाहो लोके ख्यातो जनाधिप ।
आगच्छच्च पुनर्मार्गं स्वमेव सरितां वरा ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

४२

वैजंपायन उवाच ।

सा शप्ता तेन क्रुद्धेन विश्वामित्रेण धीमता ।
तस्मिंस्तीर्थवरे शुभ्रे शोणितं समुपाहवत् ॥ १
अयाजमुस्ततो राजत्राक्षसास्तत्र भारत ।

तत्र ते शोणितं सर्वे पिवन्तः सुसमासते ॥ २
तृप्ताश्च सुभृगं तेन सुखिता विगतज्वराः ।
नृत्यन्तश्च हसन्तश्च यथा स्वर्गजितस्तथा ॥ ३
कस्यचित्त्वथ कालस्य ऋषयः सतपोधनाः ।

C 9 2403
B 9 43 4
K 9 44 4

G राजमाना च नमत, T₃ राजमाना महात्मना

37 D₅ om 37^{ab} (cf v 1 36) K₃ D₅ read 37^{ab}
on marg —^a) T₃ 4 G₂ 3 तथा (for तत) —^b)
K₂ corrupt —^c) K₁₋₃ om. (hapl) from 37^c up to
9 42 1^b —^c) M₁ क्षमवत् (for अवहवत्) T₄ G₂ 3
शोणितैर्मि (G₃ त मि)अ —^d) D₅ तथा (for तदा)

38 Ś₁ K₁₋₃ om 38 (cf v 1 37) —^a) D₁
corrupt M ऋषयश्चात्र देवाश्च —^b) B₁ 2 D₁ 1
6 10 T₃ तदा (for तथा) —^c) D₁ T₄ G M₈ 4 तदा
(for तथा) —^d) B दृष्टुवुर (for उभूवुर) D₅
उभूवुर्दं वित्रा भृश

39 Ś₁ K₁₋₃ om 39 (cf v 1 37) —^a) B₂ 4
D₁ 2 6 11 वसिष्ठापवाहो, T G वसिष्ठोपहत (G₁ हता,
G₂ हता), M वसिष्ठा (M₂ 4 छो)पवाह —^b) K₁
D₂ शीघ्र ख्यातो, D. लोके ख्याता, T G शीघ्राख्यातो,
M शीघ्र कृत्वा (for लोके ख्यातो) D_n D₁₁ नराधिप
—^c) B₅ D₁ 2 11 आगच्छत, D_n D₁ 10 T₁ G₁ 3 M
अगच्छत्, G₂ अगच्छत (for आगच्छत्) T₁ 2 G M
ततो, T₃ तथा (for पुनर्) T₄ अगच्छच्छतशो मार्ग
—^d) M₃ तम् (for स्वम्)

Colophon om in Ś₁ K₁₋₃ — Sub parvan K₁
B₂ 4 D₁ 7 9 10 हलधरतीर्थयात्रा, B₁ 3 D_n T₁ 2 M₂ 4
रामतीर्थयात्रा, B₅ D₂ 6 8 11 बलदेवतीर्थयात्रा, M₁ तीर्थ
यात्रा, Cal. Bom ed गदा (Cal ed गदायुद्ध)पर्वणि
बलदेवतीर्थयात्रायां मारस्वतोपाख्यान, Kumbh. ed हट-
प्रवेश — Adhy nam^e T₁ 2 M₂ 4 सरस्वतीक्षाप

— Adhy no (figures, words or both) B₂ 23,
B₁ G₂ 43, D_n D₂ 10 13, D_n 12, D₇ 11,
T G₂ 2 M 44 — Śloka no D_n 40, D₇ 41

42

1 Ś₁ K₁₋₃ om 1^{ab} (cf v 1 9 41 37) —^a)
K₁ D₂ 2 11 शप्ता तेन च (K₄ तु) क्रुद्धेन, M₁ क्रुद्धेन
तेन शप्ता —^c) K₃ reads from तस्मिं up to शोणितं
(in 1^d) on marg D₅ अस्मिन् (for त) D₂ 4 6 10
तीर्थे (for तीर्थ) D₂ 11 पुण्ये, T₃ 4 G शुद्धे (for
शुभ्रे) —^d) T₃ समुपाहवत्, G₁ M₁ दावहवत् (for
पापहवत्)

2 ^a) K₃ om, T₃ G₂ तदा, T₄ G₂ तथा (for
अथ) B₁ M₂ जग्मुस् (for [आ]जग्मुस्) K₄ वेगिता
(hypermetric), T₃ तथो (for ततो) Ś₁ K₁ 2 D₂
2 11 आजग्मु सर्वतो (D₂ 2 11 ग्मुर्वेगिता) राजन् —^b)
T₁ 2 M₂ 4 तत्र ह (for भारत) D₅ राक्षसा रुधिराशिन
—^c) D₅ ते तत्र (by transp), S (except G₂ 8)
तस्यो D₂ 8 6 11 सर्व (for सर्वे) —^d) K₄ सेर्वत (for
पिवन्त) D₅ सुपम् D₁₁ आसत (for ते) S पिवन्त
समुपासते

3 ^a) T₃ शप्ताश् (sic) (for तृप्ताश्) B₁ स्वः, G₂
लघु (for च सु) —^b) K₄ D₅ सुषिता, B₁ दु खिता,
D_n S (except T₃) सुखिनो (for ता) —^d) K₂
यथा स्वर्गमुपासते, S नैगतो (M₁ ता) नर

4 ^a) D₂ कालस्य —^b) G₂ सर्वय K₄ B D_n

C 9 2403
B 9 43. 4
K 9 44 A

तीर्थयात्रां समाजगुः सरस्वत्यां महीपते ॥ ४
तेषु सर्वेषु तीर्थेषु आहुत्य मुनिपुंगवाः ।
प्राप्य प्रीतिं परां चापि तपोलुब्धा विशारदाः ।
प्रययुर्हि ततो राजन्येन तीर्थं हि तत्तथा ॥ ५
अथागम्य महाभागास्तत्तीर्थं दारुणं तदा ।
दृष्ट्वा तोयं सरस्वत्याः शोणितेन परिप्लुतम् ।
पीयमानं च रक्षोभिर्वहुभिर्नृपसत्तम ॥ ६
तान्दृष्ट्वा राक्षसात्राजन्मुनयः संशितव्रताः ।
परित्राणे सरस्वत्याः परं यत्नं प्रचक्रिरे ॥ ७

ते तु सर्वे महाभागाः समागम्य महाव्रताः ।
आहूय सरितां श्रेष्ठामिदं वचनमब्रुवन् ॥ ८
कारणं ब्रूहि कल्याणि किमर्थं ते हृदो ह्ययम् ।
एवमाकुलतां यातः श्रुत्वा पास्यामहे वयम् ॥ ९
ततः सा सर्वमाचष्ट यथावृत्तं प्रवेपती ।
दुःखितामथ तां दृष्ट्वा त ऊचुर्वै तपोधनाः ॥ १०
कारणं श्रुतमस्माभिः शापश्चैव श्रुतोऽनघे ।
करिष्यन्ति तु यत्प्राप्तं सर्व एव तपोधनाः ॥ ११
एवमुक्त्वा सरिच्छ्रेष्ठामूचुस्तेऽथ परस्परम् ।

D₂ ३ ६ ७ ९-११ T₃ M₁ ३ सु, D₁ ४ ५ ६ M₂ ४ च, T₃
G₂ तु (for स) —^० D₅ उपाजगु (for समा)
—^d T₂-४ G₁ ३ ऋपय (T₃ ऋपि त) समुपासते

५ ^a) D₂ ते तु, G₂ एषु (for तेषु) T₃ ४ चाहुत्य
(for तीर्थेषु) —^b) S₁ K₁-३ B₁ D_n D₅ त्वाहुत्य,
B₂ ३ ६ D₂ ६ ७ ९ १० स्वां, T₃ चाजगु, T₃ आजगु,
G₁ वाहुत्य, G₂ चा (for जा) —^c) S₁ K₁-३ प्रापु
प्रीतिं, T₁ २ M₂-४ प्रीतिं प्रा (T₁ २ M₃ चा)प्य (by
transp) —^d) D₁ ९ ततो (for तपो) T₃ ४ G
विशां पते (for विशारदा) —^e) D₁ अयाजगुस् (for
प्रययुर्हि) —^f) K₄ T₁ G₁ ३ M तु तत्, T₂ ३ G₂
ततस्, T₄ कृत (for हि तत्) K₂-४ T₄ G₂ M तदा
B D येन (D₂ ६ ११ यत्र, D₃ पेतु [sic]) तीर्थमसृग्वह
(D₂ 'हृ')

६ ^a) K₂ [जा]गत्य, G₁ ३ [जा]गमन् (for [जा]गम्य)
T₁-३ G₁ ३ महाभाग, T₄ 'राज (for 'भागस्) —^b)
M₁ त (for तत्) K₂ तीर्थे K₄ D₂ ३ ११ S प्रभो
(for तदा) —^c) B₁ D₇ om (hapl) 6^d-7^e —^d)
D₂ सल्लेन (for शोणितेन) K₂ D₃ परिप्लुत, D₂
'हुता; D₁₁ 'हुता, T₂ समुत्पित, T₃ G₁ ३ समाश्रित,
G₂ सुमिश्रित; M समुक्षित (for परिप्लुतम्) —^e) D₂
रक्षसोभिर् (sic) (for च रक्षोभिर्) —^f) D₂ ११ S
राज (for नृप) S₁ K समागम्य (K₂ 'त्य) महाव्रता
(K₁ 'रया) (= 8^f)

७ B₁ D₇ om 7^{abc} (of v 1 6) K₂ om (hapl)
7^a-8^b —^a) D₂ सर्वान् (for राजन्) —^b) D_{n1} D₂
३ ११ T₂ संशित, D₂ ६ शशित (for संशित) —^c) T₃ ४
om (hapl) 7^c-8^b, D₅ reads it on marg —^d)
D₁₁ प्रचक्रमे (for 'क्रिरे)

८ K₃ T₃ ४ om 8^{ab} (of v 1 7), D₅ reads it on

marg —^{ab}) G ता (for ते) M₃ transp महाभागा
and समागम्य D. महामान (for 'भागा) D₁ ३
समागम्य (for 'गम्य) —^d) D₂ reads from वचन
up to तत सा (in 10^a) on marg D_n D₁₁ अब्रवीत्
(for अब्रुवन्)

९ D₂ reads ९ on marg —^a) T₃ G₁ ३ वद, T₄
वत (for ब्रूहि) —^b) G₁ corrupt. D₂ स (for ते)
—^c) D₂ आकुलता, T₁ ३ ४ G अग्रा (T₃ 'प्र)यता, T₂
आकुलिता (for 'लता) K₂ T₂ G₁ याता, D₁ जात,
T₃ याति, M₃ यात्वा (for यात) —^d) K₃ T₃ यास्या
महे, K₄ व्याख्या, B D_{n2} D₁ T₁ ३ ४ G M₁ व्यास्या,
D_{n1} ध्याया, D₂ ११ वत्स्या, D₃-७ ९ १० ज्ञास्या, M₃
[उ]पास्या, M₄ वेत्स्या (for पास्या) D₅ श्रद्धास्यामहे
वयं

१० D₂ reads तत सा on marg —^a) D₂ ३ आचष्टे,
D₃ आचष्टे (sic), D₁₁ आचक्ष (for 'ष्ट) —^b)
K₂ ३ महीपते, T₄ प्रवेपिनी (for 'पती) D₂ वेपमाना
सरस्वती —^c) D₂ दुपिताम् G₂ ता तथा (for अय
ता) B₅ M ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा) —^d) K₄ B D ऊचुस्ते
(D₂ 'श्च) (by transp), T₂ तदोचुर, G₃ तामूचुर
B₁ ता, D₂ [ए]ते; D₃ [ऽ]ति (for वै)

११ K₄ om 11^a-12^b —^b) M₃ एवं B₅ सरिदरे
(for श्रुतोऽनघे) T₃ ४ G₁ ३ क्षा (T₃ को)पश्चापि तवानघे
—^c) T G करिष्यामस् (for 'प्यन्ति) D₅ तत् (for
यत्) D₂ ३ ९ ११ करिष्यामो वयं पूजा (D₅ यत्न), M₁
तत्करिष्यति यथाहं

१२ K₄ om 12^{ab} (of v 1 ११) —^b) D₂ ११ वै,
T₄ G₁ ३ च (for स्य) —^c) D₃ T₁ ३ ४ G M₂-४
विमोक्षयामहे सर्वे, T₃ विनिमोक्ष्या, M₁ मोक्षयाम सरि-

विमोचयामहे सर्वे शापादेतां मरस्वतीम् ॥ १२

तेषां तु वचनादेव प्रकृतित्या मरस्वती ।

प्रसन्नमलिला जज्ञे यथा पूर्वं तथैव हि ।

विमुक्ता च सरिच्छ्रेष्ठा विवर्भा मा यथा पुरा ॥ १३

दृष्ट्वा तोयं मरस्वत्या मुनिमिस्त्वैस्तथा कृतम् ।

कृताञ्जलीस्ततो राजन्नाक्षमाः क्षुधयार्दिताः ।

ऊचुस्तान्वं मुनीन्सर्वान्कृपायुक्तान्पुनः पुनः ॥ १४

वयं हि क्षुधिताश्चैव धर्माद्वीनाश्च शाश्वतात् ।

न च नः कामकारोऽयं यद्वयं पापकारिणः ॥ १५

शुष्मानं चाप्रसादेन दुष्कृतेन च कर्मणा ।

पक्षोऽयं वर्धतेऽस्माकं यतः स्म ब्रह्मराक्षसाः ॥ १६

एवं हि वैश्यशूद्राणां क्षत्रियाणां तथैव च ।

ये ब्राह्मणान्प्रद्विपन्ति ते भवन्तीह राक्षसाः ॥ १७

आचार्यमृत्विजं चैव गुरुं वृद्धजनं तथा ।

C १ 24
B १ 41
K १ 44

श्रेष्ठा —^a) K₁ B₂ s D₂ s 11 T₁ 1, 4 G M₂ 1 पुनां,
D₁ देवी (for पुता) — After 12, B D ins

256* ते सर्वे ब्राह्मणा राजन्तपोभिर्निर्जयमस्तथा ।
उपवांसश्च विविधैर्मम कष्टवर्तस्तथा ।
आराध्य पशुनवारं नृणां देव जगन्पतिम् ।
मोक्षयामासुन्ता देवी सरिच्छ्रेष्ठा मरस्वतीम् ।

[(L 1) D दे (for ते) B राजन्ता (for राजणा)
— D reads line two twice — (L 2) D₂ (both
times) उन्तांश्च (for वादेश्च) D₂ निदमेर् (for विवि-
धैर्) D₂ दमे (for दमे) D₂ s 11 ममि (for ममा)
D₂ (second time) नृशोमजन्तया (for the post half)
— (L 4) D₂ s 11 ता देवी नोऽयामासु (for the prior
half)]

13 K₁ S om. (1 hapl) 13^{ab} —^a) B D (except
D₂) लेया तु सा प्रसादेन (B₂ s D₂ "ण) — K₂ om
13^{ab} —^a) T G [अ]मृन्व (for जने) D₂ 11 M₂
प्रसन्न मलिल जने —^a) K₁ D₂ M₂ 1 [पुत्र ह (K₁
च), D₂ च हि, G₂ वह (for [पुत्र हि) — After
13^{ab}, T G ins

257* एवमुक्त्वा च मुनयो दुःखाच्चैवा व्यमोचयन् ।

[T₁ 2 तु, T₂ G₂ [अ] 4 (for च) G₁ s विमोचयन्]

—^a) K₁ D₁ 1 निर्मुक्ता (for विमुक्ता) S₁ K₁ 2 D₂
s 11 मा, M₁ [अ]थ (for च) T G युक्ता च (T₂
विमुक्ता, T₁ G₂ युक्ता च, G₂ युक्ता तु) सरिता श्रेष्ठा
—^a) S₁ K₁ 2 D₂ s 11 च, K₁ om (for मा) M₁
विवर्भाव यथा पुरा

14 —^a) K₂ D₂ मरस्वत्या —^b) G₁ मुनिहस्तैश्च (for
'मिन्तैश्च) K₁ तदागत, B₂ यथाहृत् — After 14^{ab},
N ins

258* तानेव शरणं जग्मू राज्ञ्या क्षुधितास्तथा ।

[D₂ लोकेन (for तानेव) Dn क्षुधिता (for क्षुधिताश्च)

S₁ K₁ 2 Dn तदा, Dn वृद्ध (for तदा) D₂ राजन्तास्ते
क्षुधार्दिता (for the post half)]

—^a) K₁ 2 D₂ 11 कृताञ्जलि (K₁ "लीच्, D₂ "कीच्),
D₂ s यद्वान्जलि (for कृताञ्जलीच्) D₂ S कृताञ्जलिपुता
राजन् (D₂ "दाने तु) —^a) B₁ D₁ 10 क्षुधितार्दिता,
D₂ क्षुधितान्ता S शिरोभिः प्रणिपत्य च —^a) D₂
G₂ transp मुनीन्सर्वान् and कृपायुक्तान् D₂ कर्षीन्
(for मुनीन्) T₂ राजन् (for सर्वान्) S₁ K₁ 2 M₂
युक्ता, M₂ विष्टार् (for युक्ताच्) Dn₁ om (hapl)
the second पुन

15 Before 15, T G ins राक्षसा —^a) T₂ om
वयं K₂ D₂ 2 10 T₁ च, T₁ 2 तु, T₂ om. (for हि)
Dn क्षुधिताश्च D₂ वयं सर्वे हि क्षुधिता —^b) K₂ D₂
s 11 T₂ 4 G धर्माद्वीनाश्च (Dn ताश्च), K₂ द्वीनाश्च,
Dn₁ D₁ s T₂ द्वीनाश्च, M₂ द्वीनाश्च, M₂ धिनश्च
(sic) (for "द्वीनाश्च) Dn₁ om च K₂ D₁ s 11 M₂
s 4 (also as in text) शाश्वतान् —^a) D₁ च वै, D₂
च तत्, D₂ वस्तत् (sic), Cv च न (as in text)
—^a) M₁ वयं यत् (by transp) K₁ damaged,
D₁ काम- (for पाप)

16 —^a) D₂ M₁ तु, M₂ वा (for च) S₁ K D
(except Dn) T₁ G M₁ 2 प्रसादेन (for [अ]प्रसा)
—^b) D₂ दुष्कृतेन (for दुष्कृ) D₂ पूर्वकर्मविपाकत
—^c) K₂ पापेभ्यः, K₂ यत्क्षय, B D यत्पाप (for
पक्षोऽयं) —^a) B₂ तत, D₂ येन, T G यथा (for
यत) B Dn D₁ 2 4 5-10 G स्तो, D₂ वै, S स्तुर्
(for स्त) — After 16, B D (except D₂ s 11) read
18^{ab}

17 B₁ om. (hapl) 17 G₁ M₁ s om (hapl)
17^{ab}-18^{ab} —^a) D₁ ह (for हि) D₂ त्रय (for
वैश्य-) D₂ एव हि शूद्रवैश्याना —^c) K₁ प्रद्विपते,
Dn₁ प्रविद्विपति (hypermetric), T₁ 2 विद्विपति (for
प्र)

C 8 2471
S 8 43 23
L 8 44 23

प्राणिनो येऽमन्यन्ते ते भवन्तीह राक्षसाः ।
योपिता चैव पापानां योनिदोषेण वर्धते ॥ १८
तत्कुरुध्वमिहास्माकं कारुण्यं द्विजसत्तमाः ।
शक्ता मयन्तः सर्वेषां लोकानामपि तारणे ॥ १९
तेषां ते मुनयः श्रुत्वा तुष्टुवुस्तां महानदीम् ।
मोक्षार्थं रक्षमा तेषामृचुः प्रयतमानसाः ॥ २०
क्षुतकीटावपन्नं च यच्चोच्छिष्टाशितं भवेत् ।

केशवपन्नमाधूतमारुणमपि यद्भवेत् ।
श्वभिः संस्पृष्टमन्नं च भागोऽसौ रक्षसामिह ॥ २१
तस्माज्ज्ञात्वा सदा विद्वानेतान्यन्नानि वर्जयेत् ।
राक्षसान्नमसौ भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते ह्यन्नमीदृशम् ॥ २२
शोधयित्वा ततस्तीर्थशृणुयस्ते तपोधनाः ।
मोक्षार्थं राक्षसानां च नदीं तां प्रत्यचोदयन् ॥ २३
महर्षीणां मतं ज्ञात्वा ततः सा सरितां वरा ।

18 G1 M1 2 om. 18^{abx} (cf v 1 17) S1 K1-3
T4 M1 4 om (hapl) 18^{abx} —^a) D2 3 5 11 T2
क्रन्निनश T1 3 G2 3 आचार्यान्स्त्रिजश्वेय —^b) D1-7
6 11 T2 G2 गुरु, T1 2 गुरुन् D2 3 11 T1 2 G2 वृद्ध
जनाम् —^c) T1 3 G2 3 येवमन्य (T2 'मस्य'ति पुर
पाय —^d) T1 हि (for [ह]ह) — B D (except
D2 3 11) read 18^{af} after 16 —^e) S1 K1-3 योपितश्
B-2 Dn D1 4-10 T4 G2 पापेन (for पापाना) —^f)
S1 K1 योनिर् (for योनि) K1 -दोपाय (for दोषेण)
T2 वर्धते B-2 Dn D1 4-10 योनिदोषकृतेन च — After
18, S ins

250^a पक्षोऽस्माकृष्टपिश्रेष्टा यदग्रानन्तर क्षमम् ।

[T2 पक्षे T2 शनि (for ऋषि) T2 4 क्षय (for
क्षमम्) G2 यदग्रानन्तरमय (for the post half)]

19 ^a) K2 शमात्मान (sic) (for इहाम्माक) —^b)
B1 2 4 Dn D1 4-10 तारण, B2 T2-1 G1 3 M2 कारण
(for कारण्य) T2 मुनि (for द्विज) —^c) T2 3 G2
M2-4 सर्वेपि, T4 सर्वे हि, G1 3 सर्वे च (for सर्वेषा)
—^d) T2 अत्र (for अपि) T2 4 कारणे

20 ^a) S हेम्य (for तेषा) B2 D2 4-7 9 10 M2 4
तु, T1 3 अपि, T2 M1 मद्, T4 G तम् (for ते)
B1 D1 2 वचनं, S ऋषय (for मुनय) Dn तुष्टास
(for श्रुता) —^d) Dn प्रत्यय, T2 G मुदित (for
प्रयत्न) T2 ऊचुर् मुनयस्तदा

21 Before 21, T G ins ऋषय —^a) K2 D1 2
G2 क्षन्ते, K1 B Dn D1 2 10 11 T1 3 G1 3 M1 क्षुते;
D2 क्षुत, D2 सुत, T2 क्षत, T4 क्षुर, Cr (gloss
इयर्थं त्रिमर्गमित्यर्थं) क्षुते (for क्षुत) D2 G2 कीटोप
(for कीटाय) D2 कीटायपन्नमस्य यद् —^b) K4 यथा
(for यथा) K1 B1-3 5 Dn D1-10 S [उ]च्छिष्टाचि
(D2 'न्नि, T G 'न्नि; M 'नि)त, D2 'रमिषं,
D2 11 [उ]मिष्टामिषं (D2 'मं) (for 'ष्टानित) D2
भयम् B1 यच्छिष्टाचिर्भवेत्, D1 यच्छिष्टा विहृत

भवेत् — K4 om (hapl) 21^{cd} —^{cd}) G2 केशोपपन्नम्
K1 आहृतम्, K2 औधृतम् (for आ) D2 3 11 अनु
णम् (for आरुणम्) M2 चैव (for अपि) T1-3
G M2 4 चैव यत् (for यद्भवेत्) T4 lacuna, M1
वारुणीमनु चैव यत् (for 21^d) B Dn D1 2 (also as
in text) 4-10 11 (also as in text) सकेशमवधूत च
रुदितोपह (D2 11 'रुपोप, D2 'तापह)त च यत्
— After 21^d, D2 3 11 ins

260^a अवधूतमविज्ञातमतिशीतं च यद्भवेत् ।

पतिवाह सुतिकाश्र पुश्रत्याश्रं च यद्भवेत् ।

[D2 om. (hapl) line 1 — (L 1) D2 अवज्ञातम्
(for अति) — (L 2) D11 पुश्रत्योत्र]

— D2 om 21^f —^g) T4 G2 3 सस्पृष्टम् D2 S तु
(for च) K4 B Dn D1 2 4-7 9-11 ए (B2 श्व)मि
संस्र (K1 D11 'स्पृष्टमन्नं च (K4 तु) —^h) K4 D2 3
S भागास्ते (T2 G2 'थे) (for भागोऽसौ) K2 3 इति,
D11 T2 G1 इव (for इह)

22 ^a) D2 हत्वा, G2 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) D2
a. 11 तथा, T2 M तदा (for सदा) G2 विप्र (for
विद्वान्) —^b) D11 G2 अन्यानि (for अन्नानि) B
Dn D1 2 4 6-10 एतान्यन्नाद्वि (D2 'न्वि, D2 'द्वि)
जयेत्, D2 3 एतान्यन्नाद्वि (D2 'न्वि, D2 'द्वि)
—^c) B1 4 Dn D1 4 3 11 ह्यसौ, D2 यथा, D2 हि सो (sic),
G1 सदा (for असौ) T G 2 राक्षसास्य स भुंक्ते हि,
M1 'साक्षानि सो भुंक्ते (sic), M2-4 'साना हि यो भुंक्ते
—^d) M2-4 स (for यो). D2 अन्नम्, M स्वन्नम्
(for ह्यन्नम्).

23 ^a) T4 योधयित्वा (sic) K2 3 तु हं, T2 4 G
M1 तु तत् (for ततस्) —^b) S मोक्षार्थं रक्षसां तेषां
(= 20^c) —^d) K2 3 ता नदीं (by transp), K4
D2 3 नदीनां S1 K1 प्रेक्ष्य चोद (K1 मोच)यन्, K2 3
प्रत्यशोधयन्, Dn D1 'नोदयन्, T1 2 G M संप्रसादयन्,
T2 संप्रसादयन्, T4 समपूजयन्

अरुणामानयामास स्वां तनुं पुरुषर्षभ ॥ २४
 तस्यां ते राक्षसाः स्नात्वा तनुस्त्यक्त्वा दिवं गताः ।
 अरुणाया महाराज ब्रह्महत्यापहा हि सा ॥ २५
 एतमर्थमभिजाय देवराजः शतक्रतुः ।
 तस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा विमुक्तः पाप्मना किल ॥ २६
 जनमेजय उवाच ।
 किमर्थं भगवाञ्शक्रो ब्रह्महत्यामवाप्तवान् ।
 कथमस्मिंश्च तीर्थं वै आपुत्याकल्मषोऽभवत् ॥ २७
 वैशंपायन उवाच ।
 शृणुष्वैतदुपाख्यानं यथावृत्तं जनेश्वर ।

यथा विभेद समयं नमुचेर्वासवः पुरा ॥ २८
 नमुचिर्वासवाङ्गीतः सूर्यरश्मिं समाविशत् ।
 तेनेन्द्रः सख्यमकरोत्समयं चेदमब्रवीत् ॥ २९
 नार्द्रेण त्वा न शुष्केण न रात्रौ नापि वाहनि ।
 वधिष्याम्यसुरश्रेष्ठ सखे सत्येन ते शपे ॥ ३०
 एवं स कृत्वा समयं सुप्ता नीहारमीश्वरः ।
 चिच्छेदास्य शिरो राजन्नापां फेनेन वासवः ॥ ३१
 तच्छिरो नमुचेऽश्लिन्नं पृष्ठतः शक्रमन्वयात् ।
 हे मित्रहन्पाप इति बुवाणं शक्रमन्तिकात् ॥ ३२
 एवं स शिरसा तेन चोद्यमानः पुनः पुनः ।

C. 9 2438
B. 9 43 29
F. 9 44 33

24 ^a) T₉ वच (for मत) T₈ 4 G₁ 8 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) — ^c) D₂ 11 आरुणाम् ॥ २४ C_v अरुणा गोदा वरीसमीपस्यामरुणाख्या नदीम् । ॥ २४ — ^d) D₁ स्व तत्त्वं (for स्वा तनुं) K₂ 8 S (except G₁) भरतर्षभ

25 ^a) D₂ 11 वै (for ते) T₂ ज्ञाताम् (for ज्ञात्वा) — ^b) K₂ D_n D_r 8 तनुं, B₅ D₁ 10 T₁₋₃ तनुं, T₄ तत्र (for तनुम्) ॥ २५ K₁ गता दिव (by transp) — ^c) D₂ महाराजम् — ^d) K₂ B D_n D₁ 4 8 7 9 10 T₁ G₁ M₂₋₄ ब्रह्महत्या (for -हत्या) K₂ D₅ ब्रह्महत्या महायश (D₅ विनश्यते), D₂ 11 त्यापहारिणी, G₂ त्या विहाय च

26 M₁ om. 26^{ad} — ^a) K₂ D₅ T₁ 8 एवम्, B (except B₂) D₁ G₂ एतद्, D₁₁ T₂ एनम् (for एतम्) D₁ मतम्, G₂ घर्मम् (for अर्थम्) D₂ 8 11 इह जाय, T G₂ M₂₋₄ ज (T₁ 4 G₂ इ) तो ज्ञात्वा (for अभिजाय) G₁ 8 ब्रह्महत्या गतो (G₂ ता) ज्ञात्वा — ^b) T₁ 2 4 G M₂ 4 देवदेव (for 'राज') M₃ देवदेवेशतक्रतु (sio) — ^c) K₂ 4 B₂ 4 5 D_n D₂ 8 10 तीर्थे (for तीर्थ-) T₁ 4 ज्ञात्वा (for ज्ञात्वा) M₁ शक्रश्चात्र तथा स्नात्वा — ^d) ॥ २५ K₁ पाप्मन, T₂ स तथा (for पाप्मना) D₂ 8 11 विमुक्तिं प्राप्तवान्किल (D₂ ल) — After 26, B₅ ins an addl. colophon [Sub-parvan बलदेवतीर्थ यात्रा]

27 ^b) K₁ B D (except D₂ 8 11) M₂₋₄ वध्याम् (for -हत्याम्) G₂ समाप्तवान् — ^c) K₂ कस्मिंश्च (for अ) ॥ २७ K₁ सु; K₂ स्व, D₁ 4 तु (for च) T₁ 3 वा, T₂ 4 G M स (for वै) — ^d) D₁₁ माशुवो K₂ [अ]कल्मषो, D₅ 11 'लो

28 ^a) K₂ corrupt. T₄ M₂₋₄ [इ]दम्, G₁ [ए] कम् (for [ए]तद्) — ^b) T₁ 2 पुरातन, M₁ नरेश्वर (for जने) — ^c) M₃ विभेद D₁ 8 समये — ^d) K₂ पुन (for पुरा)

29 ^b) K₂ 8 D₂ 11 T₁ रश्मीन् ॥ २९ K₁ सूर्यरश्मीन्-पाविशत् — ^c) D₂ येन (for तेन) T₂ तेनेन्द्रमकरो-सख्ये (sio) — ^d) K₂ D₂ T₂ 8 इमम् (for इदम्) K₄ समये चैवमब्रवीत्

30 ^a) K₁ 4 D₂ 11 T₄ G M₁ नार्द्रेण त्वा (K₄ च), D_n D₁ 4-10 न चार्द्रेण, T₂ नार्द्रेण त्वा (for नार्द्रेण त्वा) D₂ च (for न) ॥ ३० K₁ 2 D₁ 4 5 शुष्केन — ^b) D₂ चापि (for नापि) B₁ 2-3 D_n D₁ 2 4-10 चाहनि, G₁ 8 M वा दिवा (for वाहनि) K₄ न रात्रौ वा दिवा न च, B₂ T₁ 2 4 G₂ न रात्रौ न (T₄ वा) दिवापि वा (B₂ वा तथा), T₂ रात्रौ वापि दिवापि वा — ^c) D₂ 8 वधिष्यामि न दैत्येन्द्र — ^d) D₂ शपे, M₄ सखे (for सखे) D₂ 8 सदा (for शपे) K₂ सख्ये सत्येन तेन ते, D₁₁ सखे शपे सत्येन तदा (hypermetric)

31 ^a) D₂ M₁ 2 4 कृत्वा तु (M₁ स), M₃ उचत्वा तु (for स कृत्वा) D_n एव स समय कृत्वा, G₂ एव स शिरसा तेन (= 33^a), C_v एव स कृत्वा समय (as in text) — ^b) ॥ ३१ D₂ T G₁ 8 स्पृष्ट्वा, K₁ 8 B D₂ 4-7 9 10 दृष्ट्वा, D₁₁ स्मृत्वा, C_v स्पृष्ट्वा (as in text) — ^c) T₂ स (for [अ]स्य)

32 ^b) K₄ B D₁-7 9 10 T₁ G₂ M₁ 8 अन्वियात्, D₂ अन्वगात्, D₅ अन्विय (sio) (for अन्वयात्) — K₂ om. (hapl) 32^{ad} — ^c) B₂ 8 D₁ 4-7 9 10 G₁ 8 भो; D₂ नो (for हे) K₂ पापवृजे (sio), D₁

C 9 7439
D 9 43. 39
K 9 44 39

पितामहाय संतप्त एतमर्थं न्यवेदयत् ॥ ३३
तमब्रवील्लोकगुरुररुणायां यथाविधि ।
इष्टोपस्पृश देवेन्द्र ब्रह्महत्यापहा हि सा ॥ ३४
इत्युक्तः स सरस्वत्याः कुञ्जे वै जनमेजय ।
इष्ट्वा यथावद्वलभिदरुणायामुपास्पृशत् ॥ ३५
स मुक्तः पाप्मना तेन ब्रह्महत्याकृतेन ह ।

जगाम संहृष्टमनास्त्रिदिवं त्रिदशेश्वरः ॥ ३६
शिरस्तच्चापि नमुचेस्तत्रैवाप्सुत्य भारत ।
लोकान्कामदुधान्प्राप्तमक्षयात्राजसत्तम ॥ ३७
तत्राप्युपस्पृश्य बलो महात्मा
दत्त्वा च दानानि पृथग्विधानि ।
अवाप्य धर्मं परमार्थकर्म

मुपापेति, Ds विपाशेति, Ds यान्पापेति, Ms शक्र
इति (for पाप इति) B1 : Ms सो भो मित्रहन्पापेति,
Dn भो मित्रहन् पापेति, Ds : 11 क यामीति क यामीति
—^d) K4 T4 वृषाण, M1 बहुश (for वृषाणं) Ds
शशुम् (for शक्रम्)

33 ^a) Gs स एव (by transp) —^b) Dn D1 :
नोद्यमान —^c) Ds स तदा, Ds सतप्तम्, T2 सप्राप्त
(for सतप्त) —^d) T2 : G1 : 2 एवम्, T2 इदम् (for
एतम्) K4 निवेदयत्, D1 उदैरयत् (for न्यवेद^c)
Ds अर्थं द्योतयित्वेदयत्

34 ^a) K4 तत्र, Ds ततो (for तम्) —^b) Ds
महेंद्राय (for अरुणाया) —^c) B5 इह, Ms गत्वा,
Ms स्पृष्ट्वा (for इष्ट्वा) K4 [अ]पस्पृश, K4 Dn D2-4
8-11 [उ]पस्पृश, Ds T2 [अ]पस्पृश (for [उ]प^c) S1
K1 देवेश, K4 T2-3 G1 : राजेंद्र (for देवेन्द्र) —^d)
D2 : Ms-1 वक्ष्यापहा Dn D1 4-10 तीर्थे पाप भयापहे
— After 34, B D ins

261* एषा पुण्यजला शक्र कृता मुनिभिरेव तु ।
निगूढमस्या गमनमिहासीत्पूर्वमेव तु ।
ततोऽभ्येत्यारुणा देवीं प्रावयामास वारिणा ।
सरस्वत्यारुणायाश्च पुण्योऽयं सगमो महान् ।
इह त्वं यज देवेन्द्र दद दानान्यनेकश । [5]
अत्राप्युपस्पृश सुघोरात् पातकादिप्रमोक्षयसे ।

[(L 1) Ds 11 हुत्वा- (for पुण्य-) Ds -जला, Ds 1
-जना (for -जला) — B1 om (hapl) line 2 Ds
reads lines 3-5 on marg — (L 3) Dn देवी, Ds
देवा (for देवी) Dn D1-8 11 ततोऽभ्येत्यारुणा देवी (for
the prior half) The portion from यामास up to ध्वजा
(in 9 43 24^d) is lost in D4 on missing folios Ds 11
प्रावयामास (for प्राव^c) — (L 5) Ds जप (for यज)
Dn Ds ददद्, Dn ददौ (sic) (for दद) Ds ददाती
नान्यनेकश (sic) (for the post half) — (L 6)
B2 Dn आगृत्वा (by transp), D1 : अवागृत्वा Ds :
आगृत्वा च स घोरदै, Dn आगृत्वा सुघोरान्वै (submetric)

(for the prior half) Ds हि (for वि-) Ds पातका
स्मृतिमुच्यते (for the post half)]

35 D4 missing (cf v 1 261*) —^a) T2 : G
सन् (for स) Ds T Gs Ms-4 सरस्वत्या, Ds 1 11
G1 M1 'त्या (for 'त्वा) —^b) Ds कुञ्जे वै, T1 : :
Gs M गुह्याया, T2 गुह्याया, G1 गुह्याया, Gs
गगायां (for कुञ्जे वै) — For 35^c-36^b, B5 subst.
262* —^c) Ds वलमिद्, Ds हुलमिद् (sic), Ms-4
वलमिद् (for वल^c) —^d) S1 K1-3 अथास्पृशत्; K4
(sup lin as in text) यथाविधि, Dn Ds T Gs :
Ms-4 उपस्पृशत्, D2 : M1 उ (D2 अ)पस्पृशत्

36 D4 missing (cf v 1 261*) —^a) B2 पापिना
(for पाप्मना) —^b) K4 B1-4 Dn D1 8-10 G1
Ms-4 वक्ष्या (for -हत्या) S1 K1 : (also as in text)
B1 : Ds-7 8, 10 च, S तु (for ह) — For 35^c-36^b,
B5 subst

262* ब्रह्मणो वचनाच्छक्रोऽयजद्यज्ञैरनेकश ।

दत्त्वा दानान्यनेकानि आत्वा तीर्थे शतक्रतु ।

विपाप्मा विरजा श्रीमान्ब्रह्मवर्षां विधूय स ।

—^c) K2 : संहृष्टश्च जगामातस् (Ks 'शु) —^d) Ks
Dn D1 : : 11 T2 M1 : 4 त्रिदिवेश्वर

37 D4 missing (cf v 1 261*) —^a) Ks
corrupt, K4 T1 : तत्र, T2 : Gs तस्य (for तच्च)
G1 : शरीरस्यापि नमुचेत् —^b) Ds 11 तथा (for तत्र)
—^c) S1 K1 कामधुघान्, B2 : Dn Ds 'हुह', D1
पुण्यकृतान्, Ds कामदुघ, Ds-8 M 'हुहान् (for 'दु-
घान्) Ds अक्षर्यान् B5 लोकानवाप वै पुण्यान्क्षयान्कर्म
भिरजितान्

38 D4 missing (cf v 1 261*) Before 38, B
D (D4 missing) ins वैशपायन उवाच —^a) B5
D2 : S तदा (for बलो) —^b) B5 transp दत्त्वा च
and दानानि T1 : [अ]पि; M2 : 4 [अ]थ (for च)
T4 विद्वानि (for दानानि) S1 K1-3 चतुर्विधानि (for
पृथग्वि^c). —^c) K4 (also as in text) D1 : : पर-

जगाम सोमस्य महत्स तीर्थम् ॥ ३८
 यत्रायजद्राजम्वेन सोमः
 साक्षात्पुरा विधिवत्पार्थिवेन्द्र ।
 अत्रिर्धोमान्विप्रमुख्यो बभूव
 होता यस्मिन्क्रतुमुख्ये महात्मा ॥ ३९
 यस्यान्तेऽभूत्सुमहान्दानवाना
 देतेयाना राक्षसानां च देवैः ।

स संग्रामस्तारकाख्यः सुतीव्रो-
 यत्र स्कन्दस्तारकाख्यं जघान ॥ ४०
 सेनापत्यं लब्धवान्देवतानां
 महासेनो यत्र दैत्यान्तकर्ता ।
 साक्षाच्चात्र न्यवसत्कार्तिकेयः
 सदा कुमारो यत्र स पुष्कराजः ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

४३

जनमेजय उवाच ।
 सरस्वत्याः प्रभावोऽयमुक्तस्ते द्विजसत्तम ।

कुमारस्याभिपेकं तु ब्रह्मन्व्याख्यातुमर्हसि ॥ १
 यस्मिन्काले च देशे च यथा च वदतां वर ।

C 9 1451
B 9 44 2
K 9 45 2

मार्यं, T₂ त्वनिवार्यं-, G₂ परकार्यं (for 'मार्यं') D₂
 अत्रापि धर्मं परमार्यकामो —^a) D₁₁ लोमन्व (sic) (for
 मो) B तदा (for महव) K₂ & B (except B₁)
 Dn D₁₋₂ ८-11 T₁ & G₁ & सु, D- च (for स)

39 D₁ missing (cf. v l 261*) —^a) D₁₁ तत्र
 (for यत्र) —^b) T₂ राक्षमं (sic), G₂ पार्थिवेन्द्र
 D₂ साक्षात्पराधिप पार्थिवेन्द्र (sic) —^c) D₂ वेद
 मुख्यो, T G ग्रहपुत्रो (for विप्रमुख्यो) —^d) T₂ हेतां,
 G₂ कदाणा (sic) (for होता) M₂ व तु (for क्रतु)
 B₂ D₁₁ D₁₀ M₂ मुख्यो, G₂ मध्ये (for मुख्ये)

40 D₁ missing (cf. v l 261*) —^a) D₂ तस्य
 (for यस्य) K₁ om भूत् S₁ K₁ & B (except
 B₁) Dn D₁ & 7 & 10 G₂ महद्, K₂ D₂ T₂ महा-
 (for महद्) —^b) D₂ 11 देतेयाना, D₂ यस्यातेभूद्-
 (for देतेयाना) D₂ दानवाना च, T₂ & रक्षमा चैव
 (for राक्षमाना च) D₁₁ वेदै, T₂ मुख्यै (for देवै)
 —^c) T₂ corrupt G₁ & संग्रामो वै (for स संग्रामस्)
 D₁₁ तारकाख्य T₂ G₂ सुतीर्थो (for 'घो') B Dn
 D₁ ८-10 यस्मिन्दुर्दं (D₂ ९ 'दे') तारकाख्य सुतीव्र (D₂
 'घोरं) —^d) D₁₁ स्कयस् K₁ B₂-2 D₂ 2.11 S तारक
 वै (T₂ 'क च, T₂ 'कान्तै') (for तारकाख्यं) T₂ [आ]-
 जवान

41 D₁ missing (cf. v l 261*) —^a) B D₂ T₁
 सेनापत्य —^b) S महामेनस्त्वतर्कपुराणा —^c) K₁
 D₂ 7 10 चैव; B Dn D₁ ८ & T₂ चापि, D₂ सैन्य,

D₂ चैन, T₄ वासं, G₂ चैव (for चात्र) G₂ न्यवि
 शत्, M₁ निवसत् (for न्य) —^d) S₁ K₁-2 D₂ 8 11
 सनकुमारो (for सदा कु) Dn स (Dn₂ om) पुष्क-
 राक्ष, T₁ & M ररक्ष राजन्, T₂ & G न क्षत्रकामा (T₂
 नामा) (for स पुष्कराज)

Colophon D₁ missing — Sub-parcan S₁ K₁-3
 B₁ & T₁ & M₂ & रामतीर्थयात्रा, K₁ गदायुद्धे राम
 तीर्थयात्रा, B₁ Dn D₂ 8 ८ & 9 11 बलदेवतीर्थयात्रा, B₂
 D₁ हल्धरतीर्थयात्रा, M₁ तीर्थयात्रा, Cal. Bom. ed
 गदा (Cal ed गदायुद्ध) पर्वणि बलदेवतीर्थयात्राया सार-
 स्वतोपाख्यान, Kumbh ed हृदप्रवेश — Adhy name
 S₁ K₁-3 वमिष्टान्वापवाह, T₁ & अरुणाप्रशसन, M₂ &
 शापमोक्ष — Adhy no (figures, words or both)
 B₂ 28, B₁ G₂ 44, Dn₂ 13, D₁ 12, D₂ 10 14,
 T G₁ & M 45 — Sloka no Dn 50, D₁ & 49

43

1 D₁ missing up to ध्वजा (in 24^a) (cf. v l
 261*) T₂ om the ref —^a) T₂ य (for अयम्)
 —^b) S₁ K₁ & मे, M₁ तु (for ते) K₂ मुनि, G₂
 जन (for द्विज) —^c) D₁ च, G₂ मे (for तु)
 —^d) D₁ विद्वन् (for ब्रह्मन्) D₂ व्याचक्षुस् (sic);
 T₂-4 G₂ & आख्यातुम्, G₁ नो ख्यां (for व्याख्यां)

2 D₁ missing (cf. v l. 1) —^a) D₂ काले K₁
 D₂-7 & 10 यस्मिन्देक्षे च काले च —^b) K₁ D₂ चङ्क-

यैश्चामिपिक्तो भगवान्विधिना येन च प्रभुः ॥ २
स्कन्दो यथा च दैत्यानामकरोत्कदनं महत् ।
तथा मे सर्वमाचक्ष्व पर कौतूहलं हि मे ॥ ३
वैशंपायन उवाच ।

कुरुवंशस्य सदृशमिदं कौतूहलं तव ।
हर्षमुत्पादयत्येतद्वचो मे जनमेजय ॥ ४
हन्त ते कथयिष्यामि शृण्वानस्य जनाधिप ।
अभिपेक्षं कुमारस्य प्रभावं च महात्मनः ॥ ५
तेजो माहेश्वरं स्कन्धमग्नौ प्रपतितं पुरा ।
तत्सर्वभक्षो भगवान्नाशकदग्धुमक्षयम् ॥ ६

तेनासीदति तेजस्वी दीप्तिमान्हव्यवाहनः ।
न चैव धारयामास गर्भं तेजोमयं तदा ॥ ७
स गङ्गामभिसंगम्य नियोगाद्ब्रह्मणः प्रभुः ।
गर्भमाहितवान्दिव्यं भास्करोपमतेजसम् ॥ ८
अथ गङ्गापि तं गर्भमसहन्ती विधारणे ।
उत्ससर्ज गिरौ रम्ये हिमवत्यमराचिंते ॥ ९
स तत्र ववृधे लोकानावृत्य ज्वलनात्मजः ।
ददृशुर्ज्वलनाकारं तं गर्भमथ कृत्तिकाः ॥ १०
शरस्तम्बे महात्मानमनलात्मजमीश्वरम् ।
ममायमिति ताः सर्वाः पुत्रार्थिन्योऽभिचक्रमुः ॥ ११

दत्ता, D₁ वेदविदां (for च वदता) S₁ K₈ वर G₁
यथा च ***श्वर — °) D₂ यल्लवान् (for भग्न)
— °) D₁₁ येन तु, T₁₋₃ G M₁ केन च, T₄ केनचित्
(for येन च) K₄ प्रभो

3 D₄ missing (cf v l 1) — °) D₈ यथा (for
तथा) S₁ K₁₋₃ तत्, D₈ ३ ११ त्व (for मे) S तथा
सर्वं स(T₁ ३ त्व, M₁ म)माचक्ष्व — °) D₁₁ D₈
कौतूहलं

4 D₄ missing (of v l 1) D₈ reads the ref on
marg (sec m) D₈ om 4 — °) K₂ ३ M₁ पर,
G₈ हित (for इदं) T₈ महत्, T₄ मम, G₁ ३ हि ते
(G₃ मे) (for तत्) K₄ B D (D₈ om., D₄ missing)
कौतू (D₁₁ तु)हलमिदं तव (D₈ वच) — °) T₃ दरपा
दयन् K₄ B (except B₅) D (D₈ om, D₄ missing)
T₁ ३ एव (for एतद्) — °) K₄ वचसो, D₁₁ ३ चो मे,
T₈ अवोच (for वचो मे)

5 D₄ missing (of v l 1) — °) T₁₋₃ G अहं
तत् (G₁ ते), T₄ हत तत् (for हन्त ते) — °) K₂
शृणुनस्य (sio), T₁₋₃ G M₂ ४ शृण्वतस्ते, T₄ शृणु तत्ते,
M₁ शृणूपा चेज् (for शृण्वानस्य) B₅ D₈ ७ ३ १० T₄
नराधिप — °) T₄ प्रभवं

6 D₄ missing (of v l 1) — °) G₂ M₁ रेतो
(for तेजो) T₂ ३ महेश्वर (T₈ रात्) (for माहेश्वर)
S₁ K₁₋₃ स्कन्दम् (for स्कन्धम्) — °) S₁ K₁ अग्नि,
M₈ अग्ने (for अग्नी) B₁ ३ प्रणिहित (for प्रपतित)
D₁₁ भुवि, T₁ ३ तदा (for पुरा). — °) D₁ भक्ष्यो
T G सत्पर्वं भगवानग्निर — °) T₂ ४ हर्षम् (for
दग्धुम्) K₂ B₈ अग्नय T₈ अशक्तो धर्तुमक्षयं, G₂ ३

नाशकोद्भूतमक्षम

7 D₄ missing (cf v l 1) — °) K₄ [आ]मीनन्द,
D₂ दत्, T₁ ३ G₁ ३ सीदति, T₄ तेजसि (for [आ]
सीदति) T₈ न सेहे चातितेजस्वी — °) K₄ B₂ दीप्त
वान् (B₂ मान्), D₁₁ दीप्तिवान् — °) K₂ तदैव
(hypermetric), K₄ D₁₁ M₁ ३ ४ चैतद्, D₈ T₂
चैव, T₁ ३ ४ G M₈ चैन (for चैव) D₈ न चैतद्धार
यामासुस् — °) B₁ D₈ तथा (for तदा) K₄ D₈ ११
तोययुक्त (K₄ नोपायुक्त) तदा प्रभु, T G ब्रह्मणे ड(T₁ ३
चो, T₄ G₂ धु)कवान्प्रभु, M ब्रह्मायुजत्तथा प्रभु

8 D₄ missing (of v l 1) T₁ ३ om (hapl)
8^{ab} — °) S (T₁ ३ om) उप (for अभि) — °)
K₂ ब्रह्मणा, T₄ ब्राह्मण — T₃ om. 8^{ab} — °) K₁
आर्दितवान्, D₈ ११ M आधत् (for आहित)

9 D₄ missing (of v l 1) — °) K₄ तथा (for
अथ) G₈ तद् (for तत्) — °) T₁ ३ G₈ च, T₄ G₂
[अ]व (for वि-) T₈ न सेवेतेह धारणे — °) G₈
aites उत्ससर्ज (as in text) G₈ तरौ (for गिरौ)
S तस्मिन् (for रम्ये) — °) K₄ हिमवत्यमरान्विते,
D₂ ११ ११ परमार्चिते

10 D₄ missing (of v l 1) — °) D₁₁ विवृते
(for ववृधे) — °) D₂ ज्वलनाकारं — °) D₈ गर्भ
** D₁₁ कर्त्तिका (for कृत्तिका)

11 D₄ missing (cf v l 1) — °) S₁ K₁₋₃ T₂
शरस्त्रंमे — °) K₈ ममत्वात्मजम् (sio), D₂ अनलात्म
जम् — °) S सर्वास्ता (by transp) — T₃ om
(?hapl) 11^a-15^a — °) K₁ B₁ ३ [s]ति, K₂ D₈ T₁ ३

तासां विदित्वा भावं तं मानूणां भगवान्प्रभुः ।
 प्रस्तुतानां पयः पङ्क्तिर्वदनैरपिवत्तदा ॥ १२
 तं प्रभावं ममालक्ष्य तस्य बालस्य कृत्तिकाः ।
 परं विस्मयमापन्ना देव्यो दिव्यवपुर्धराः ॥ १३
 यत्रोन्मृष्टः स भगवान्नाह्वा गिरिमूर्धनि ।
 स गैलः काञ्चनः सर्वः संवभौ कुरुमत्तम ॥ १४
 वर्धता चैव गर्भेण पृथिवी तेन रञ्जिता ।
 अतश्च सर्वे संवृत्ता गिरयः काञ्चनाकराः ॥ १५

M: वि (for जनि) K: D: 1-11 T: G M चुकुमु,
 B: चुकुमु, D: चक्रु, D11 चक्रु, T: चक्रु
 (for चक्रु) T: ननायमिति चुकुमु

12 D: missing (cf. v l 1) T: om 12 (cf.
 v l 11) —^a) K: D: 2 11 T: 4 G: 2 M: 4 भाव तु,
 B: M: 4 भाव (by transp.), G: भगवान् —^c)
 D11 प्रनुत्ताना, G: पट्टनाना, G: प्रास्तुताना, G: 4
 प्रनुत् (as in text) G: 2 त्तन् (for पय) —^d) T:
 क्षाननैर्; M: वचनैर् (for वदनैर्)

13 D: missing (cf. v l 1) T: om 13 (cf.
 v l 11) —^a) K: वेपि, D: त तु (for त प्र)
 D: समाह्वय — G: om 13^c-15^d —^d) D11 om
 देव्यो M: देव्यो दिव्य वपुश्च ता

14 D: missing (cf. v l 1) T: om 14 (cf.
 v l 11) G: om 14 (cf. v l 13) —^a) S: K: 4
 नत्र (for चत्र) K: [ट]पविष्ट (hypermetric) (for
 [ट]न्मृष्ट) T: G: M च गर्भं स, T: G: च गर्भश्च
 (for स भगवान्) T: यत्रोन्मृष्टस्य गर्भस्य —^b) K:
 D: 3 11 T: 2 गंगाया (D: T: 'या), T: गर्माया (sic)
 (for गङ्गाया) —^c) D: दैर्घ्य, G: दैर्घ्य K: om,
 T: क्षिप्रम् (for मरं) —^d) K: 2 प्रवर्मा, T: G: स
 वर्मा, T: क्षमवन् (for मंयर्मा) K: 1 B: Dn कुह
 (K: 'ल)नदन, S (T: G: om) मेरुह (G: 'म)त्तम

15 D: missing (cf. v l 1) T: om 15^{ab} (cf.
 v l 11) G: om 15 (cf. v l 13) —^a) M:
 वधिता, M: वधिता D: 11 T (T: om) G (G: om.)
 M: तेन (for चैव) K: गर्तेन (sic) (for गर्भेण)
 —^b) D: 2 11 चानु, T: हानु, M: चापि (for तेन)
 —^c) S: K: 2 B: 2 4 तवत् (for ज) —^d) T:
 नियत्रा (for गिरय) T: G: 2 काचनात्मका (T: 'धमजा,
 G: 'निका), M: कनकाकरा

कुमारश्च महावीर्यः कार्तिकेय इति स्मृतः ।
 गाङ्गेयः पूर्वमभवन्महायोगबलान्वितः ॥ १६
 स देवस्तपसा चैव वीर्येण च समन्वितः ।
 ववृधेऽजीव राजेन्द्र चन्द्रवत्प्रियदर्शनः ॥ १७
 स तस्मिन्काञ्चने दिव्ये शरस्तम्बे श्रिया वृतः ।
 स्तूयमानस्तदा श्रेते गन्धर्वैर्मुनिमिश्रया ॥ १८
 तथैनमन्वनृत्यन्त देवकन्याः सहस्रशः ।
 दिव्यवादित्रनृत्तज्ञाः स्तुवन्यश्चारुदर्शनाः ॥ १९

16 D: missing (cf. v l 1) —^a) B: Dn D: 3
 10 सु, D: 11 स, T: G: 2 M: तु (for च) G:
 उन्मादेव कुमारस्तु —^b) T: गागेय स (for कार्तिकेय)
 — S: K: 3 om (hapl) 16^c-17^d —^c) D11 गागेय
 —^d) S (except G: 1) कायो (for योग) D: वळा
 निव्र, T: G: M: (also as in text) महाबल
 — After 16, D: reads 31^{ab}

17 D: missing (cf. v l 1) S: K: 3 om 17^{ab}
 (cf. v l 16) B: M: om (hapl) 17^{ab} D: reads
 17^{ab} after 18^b —^a) The portion of the text from
 स देवन्त्र up to क्षामिषेचनिक (in 9 44 3^c) is lost in
 T: on a missing folio B: 3 Dn D: 1-10 द (D:
 स)मेन (for स देवस्) K: चैव (for चैव) T: स
 देवम्भ्रानिरेजम्भी —^b) T: [क्ष]पि (for च) —^c)
 D: T: M: 4 चैव (for जीव) —^d) K: सोमवत्
 (for चन्द्र) D: मानम (for दर्शन) D: चन्द्रले
 खोपमानन

18 D: missing (cf. v l 1) T: missing (cf.
 v l 17) —^a) D: कस्मिन् (for त) K: देवी
 (sic) (for दिव्ये) —^b) S: K: 2 B: शरस्तम्बे K:
 Dn D: 3 11 T: G: 2 [क्ष]न्वित (for वृत) K: शर
 स्तम्बेन्द्रियावृत — After 18^b, D: reads 17^{ab} —^c)
 T: स्तूयमानस् S: K: B: 2 Dn D: 2 10 सदा, T:
 तथा (for तदा) M: राजन् (for श्रेते) —^d) T:
 गंधर्वं (for गन्धर्वैर्) D: विवृधैस् (for मुनिमिस्)
 K: D: 11 T: 4 G: 2 M: तदा (for तथा)

19 D: missing (cf. v l 1) T: missing (cf.
 v l 17) B: partly damaged —^a) D: M: क्षय
 (for तथा) K: 4 B: 5 D: 2 T: [क्ष]वम् K:
 क्षन्वदृश्यत, K: मोदत्यो (sic), B: D: 5 2 अनुनृत्यत
 (D: 'तो, D: 'ति, D: 'त), S (T: missing) उप-
 नृत्यति (for अन्वनृत्यन्त) —^b) D: सहस्रया —^c)

अन्वास्ते च नदी देवं गङ्गा वै सरितां वरा ।
 दधार पृथिवी चैनं विभ्रती रूपमुत्तमम् ॥ २०
 जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाश्चक्रे बृहस्पतिः ।
 वेदश्चैनं चतुर्भूतिरुपतस्थे कृताञ्जलिः ॥ २१
 धनुर्वेदश्चतुष्पादः शस्त्रग्रामः ससंग्रहः ।
 तत्रैनं समुपातिष्ठत्साक्षाद्वाणी च केवला ॥ २२
 स ददर्श महावीर्यं देवदेवमुमापतिम् ।

शैलपुत्र्या सहासीनं भूतसंघशतैर्दृतम् ॥ २३
 निकाया भूतसंघानां परमाद्भुतदर्शनाः ।
 विकृता विकृताकारा विकृताभरणध्वजाः ॥ २४
 व्याघ्रसिंहर्क्षवदना विडालमकराननाः ।
 घृपदंगमुखाश्चान्ये गजोष्ट्रवदनास्तथा ॥ २५
 उल्लूखदनाः केचिद्गृध्रगोमायुदर्शनाः ।
 क्रौञ्चपारावतनिर्भैरवदैनै राक्षसैरपि ॥ २६

K₂ B (B₃ damaged) Dn D₁ 2 5-7 9 10 नृत्यज्ञा,
 K₄ नृञ्ञा, D₈ नृत्यत् (for नृत्तज्ञा) —^a) D₂ 5
 T₂ 4 G स्तुवतश्, D₉ स्तवत्यश्

20 D₄ missing (of v l 1) T₈ missing (of v l
 17) B₃ damaged D₈ corrupt for 20^{ab} —^a) K₂
 D₈ नेग (for देव) D₁ अनुपोमिश्च त देव (sio), T₁ 2
 अन्वयुक्ता स्त्रिय सर्वा, T₂ G अन्वयुक्षाम्नय सर्वे, M अन्व
 युक्ताश्च त देव —^b) D₁ S (T₈ missing) च (for वै)
 D₈ गगा चैव सरस्वती —^c) D₉ चैव —^d) S₁ K₁ दधती
 (for विभ्रती) D₉ नृपम्, M₂ चैनम् (for रूपम्)

21 D₄ missing (of v l 1) T₈ missing (of
 v l 17) D₈ om 21^a-22^b B₃ damaged —^a)
 D₈ यात (for जात) K₄ B₁ 4 5 D (D₈ om, D₄
 missing) T₈ तत्र; B₂ चैव (for तस्य) —^b) M₁
 चक्रे चात्र (for क्रियाश्चक्रे) —^c) Dn G₈ देवश्च (for
 वेदश्च) D₂ 8 11 [ए]व (for [ए]न) —^d) D₂ कृतां
 जळी

22 D₄ missing (of v l 1) T₈ missing (of
 v l 17) D₈ om 22^{ab} (of v l 21) —^a) K₂
 धनुर्वेधा चतुष्पादा (sio) —^b) S₁ चास्त्र, K₁ शास्त्र,
 T₂ 4 M सास्त्र (for शास्त्र) D₉ ससंग्रह —^c) K₂
 D₈ T₁ [ह]व (for च) D₂ केवला

23 D₄ missing (of v l 1) T₈ missing (of v l
 17) B₃ damaged —^a) T₁ तद्, M₁ स, M₂-4
 सं (for स) T₄ दर्शन (for ददर्श) K₂ D₁ महादेव,
 D₂ 8 11 'वीर्यो, S (T₈ missing) 'स्मान (for 'वीर्य)
 —^b) D₈ प्रसु (for देव) Dn उपागत, G₁ M₂-4
 उमापति (for 'तिम्) —^c) D₂ शैलपुत्र्या K₂ 4
 B₁ 2 4 D₈-7 9 11 समासीनं, S (T₈ missing) समागम्य
 (for सहासीनं) —^d) D₈ om 23^a-24^a —^a) K₂ om
 (hapl) from शतैर् up to भूतसंघा (in 24^a) B₂
 गणैर् (for शतैर्) K₂ S (T₈ missing) भूतसंघे (G₂
 'सै) समावृत्तं (T₁ G₁ 8 M 'त).

24 D₄ missing (cf v l 1) T₈ missing (cf
 v l 17) K₂ om निकाया भूतसंघा; D₂ om 24^a
 (for both, cf v l 23) B₃ damaged —^a) G₂
 निकायो, M₂ निकाय, G₁ निकाया (as in text)
 —^b) Dn परमाद्भुतः, M₂ 'मात्मक (for 'माद्भुत)
 —^c) B₂ om (hapl) 24^c-25^b —^c) S₁ K₁-3 D₂ 11
 विकृताचारा, Dn 'ता रोद्रा (for 'ताकारा) —^d) K₂
 ध्वज S (except G₁, T₈ missing) विकृताभर (T₁ 'ह-
 गध्वजा

25 T₈ missing (cf v l 17) B₂ om 25^{ab} (cf v l
 24) B₃ damaged —^a) D₂ T₁ विडाल, T₄ G₂
 विलाळ, M विलाळ (for विडाल) D₂ reads from
 नना up to पाराव (in 26^c) on marg —^c) D₂ बक
 (for घृप) D₂ 11 चित्र (for दश) T₁ 2 G M C₇
 [ए]व, T₁ [अ]पि (for [अ]न्ये) S₁ C₇ घृपदशो वन
 मार्जारः S₁ —^d) K₂ गजोष्ट्र, D₁ S (T₈ missing)
 खरोष्ट्र (for गजोष्ट्र) B₁ तत्र तत्र व्यधारयन् (= 27^d)

26 T₈ missing (cf v l 17) D₈ om (hapl)
 26^a-27^b B₃ damaged D₈ reads up to पाराव on
 marg —^a) M₁ 'दर्शना (for 'चदना) K₂ केपे
 (sio), K₁ D₁ चान्ये, D₂ चापि (for केचिद्) —^b)
 K₂ गृध्र (for गृध्र) G₁ 8 गृध्रमायू (G₂ 'यु) रदर्शना
 —^c) T₁ क्रौञ्चपारावतवदनै, G₂ 'चाराहवदनै —^d)
 K₂ राक्षसैर्, K₁ व्याहुवैर्, Dn शंकवैर्, D₁ आकुलैर्,
 D₂ मकरैर्, D₁ रांतकैर्, T₁ 2 G₁ 8 M₂-4 मरैवैर्,
 G₁ राक्षसैर् (as in text) T₁ G₂ काकचक्रैश्च मरैवै,
 M₁ वदनै ककसंनिभै

27 T₈ missing (of v l 17) D₈ om 27^{ab} (cf
 v l 26) B₃ damaged for 27^{ab} —^a) M₂-4
 शालिह D₂ 7 8 10 M₁ शालुक (D₂ 'लुक, M₁ 'लुक-
 (for 'शाल्यक) —^b) K₂ T₁ 2 G₁ 8 M₁ 4 खरोळ (K₂
 'लुक), B (B₃ damaged) Dn D₄-7 9 10 M₁ अज्ञै

श्वाविच्छल्यक्रगोधानां खरैडकगवां तथा ।

सदृशानि वपुष्यन्ये तत्र तत्र व्यवहारयन् ॥ २७

केचिच्छैलाम्बुदप्रख्याथकालातगदायुधाः ।

केचिदस्त्रनपुञ्जाभाः केचिच्छेताचलप्रभाः ॥ २८

सप्तमातृगणाश्च समाजगुर्विशां पते ।

साध्या विश्वेऽथ मरुतो वसवः पितरस्तथा ॥ २९

रुद्रादित्यास्तथा सिद्धा भुजगा दानवाः खगाः ।

ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान्मपुत्रः सह विष्णुना ॥ ३०

शक्रस्तथाम्ययाद्रुद्र कुमारवरमच्युतम् ।

नारदप्रमुखाश्चापि देवगन्धर्वसत्तमाः ॥ ३१

देवर्षयश्च सिद्धाश्च बृहस्पतिपुरोगमाः ।

ऋभवो नाम वरदा देवानामपि देवताः ।

तेऽपि तत्र समाजगुर्व्यामा धामाश्च सर्वशः ॥ ३२

स तु बालोऽपि भगवान्महायोगबलान्वितः ।

अभ्याजगाम देवेशं शूलहस्तं पिनाकिनम् ॥ ३३

तमात्रजन्तमालक्ष्य शिवस्यासीन्मनोगतम् ।

युगपच्छैलपुत्र्याश्च गङ्गायाः पावकस्य च ॥ ३४

किं नु पूर्वमयं बालो गौरवादभ्युपैष्यति ।

C 9 2454
B 9 44 35
K 9 45 35

इ (M₂ 'ळ)क, D₂ लजाधिक, D₃ ररुडक, T₂ M₂ ररुडक, G₂ क्रमेळक (for ररुडक) In S₁, the portion from गवा up to केचिच्छैलाम्बुद (in 26^a) is written in Devanāgarī S (T₂ missing) अपि (for तथा) —^c) S₁ D₂ ३ ११ T₂ G₁ वपुष्येने, K₂ वपुषाते (sic), D₃ चापुष्यन्ते (sic), G₂ वपुष्येते (for वपुष्यन्ते) —^d) G₃ दिव्य (for the second तत्र) D₂ व्यवहारयन्

28 T₂ missing (cf v 1 17) —^a) B₁ M₁ शैलायुध, T₂ शल्यायुध —^b) B Dn D₂-10 T₂ चक्रो घन, D₂ ह्योघन, T₂ चक्राकारा (for 'लात) D₂ करायुधा, T₂ गदायुधे D₂ चक्रालातद्वयायुधा —^c) Dn पुत्र्यामा (for पुञ्जाभा) — K₂ transp 28^a and 29^a

29 T₂ missing (cf v 1 17) K₂ transp 28^a and 29^a B₂ damaged for 29-32 —^a) K₂ S (T₂ missing) [अपि (for [अ]पि) —^c) D₂ ३ ११ T₂ १ G च (for स्य) T₂ ३ M transp मरुत and वसव G₂ मरुत (for वसव)

30 T₂ missing (cf v 1 17) B₂ damaged —^a) D₂ साध्या, T (T₂ missing) G M₁ २ ४ यक्षा, M₂ युक्ता (for सिद्धा) —^b) K₂ corrupt Dn₂ D₂ १-२ T₁ G भुजगा K₂ तथा (for खगा) D₂ सिद्धा भुजगदानवा, M₂ २ ४ गयर्वोराकैररा —^c) G₂ स्वय मरु, C₂ 'मरु (as in text) —^d) K₂ असुना (sic) (for मपुत्र) D₂ नुमुत्रो विष्णुना सह, M₁ सप्राप्त स्वय विष्णुना

31 T₂ missing (cf v 1 17) B₂ damaged —^a) K₂ corrupt B₂ G₂ ३ तदा, M₁ ३ स्वय (for

तथा) T₂ शक्रोभ्ययाद्रुद्रकाम —^b) S₁ K₁ उत्तम B₁ D₂ अच्युत (for अच्युतम्) T₁ ३ M कुमारममग्रभ (M₂ ३ 'भु), T₂ ममिनीजस, G 'ममितप्रभ —^c) Dn₁ T (T₂ missing) G M₁ [ए]व (for [अ]पि)

32 T₂ missing (cf v 1 17) B₂ damaged D₂ reads 32^a on marg —^a) Dn₁ ऋतवो, G₂ ऋभवा (for ऋभवो) S₁ K₁-३ वा (K₂ ३ वै) रुद्रा (for वरदा) B (B₂ damaged) Dn D₁-10 पितरो (D₁ ऋभवो) जगत (B₁ 'ता) श्रेष्ठा (B₂ सिद्धा), T₂ ऋषयो नाम च पुरा —^c) K₂ यमो धाता, D₂ ३ यातुधानाश्च, D₂ व्योमा धामाश्च, D₁₀ G₂ यामा यामाश्च, Dn₁ यामधामाश्च, T₁ ३ व्योमयाना, T₁ G₂ यमाया (३ 'मा)श्च, M₁ यामायामाश्च C₂ यामा धामाश्च (as in text) T₁ ३ G₁ सहस्रत

33 T₂ missing (cf v 1 17) —^a) D₂ बालो K₁ B (except B₂) D (except D₂ ३ ११) बलवान् (for भग) —^b) D₂ ३ ११ समन्वित (for बला) —^d) D₂ शूलहस्तं

34 T₂ missing (cf v 1 17) B₂ damaged —^a) T₂ G₁ ३ तथा (for तम्) M₁ साध्वन्तम् (for साधजन्तम्) K₂ T₂ G₁ ३ M₂-४ आलोक्ष्य, K₂ आलभ्य (for ह्य) —^b) G₂ मनोदत्तं (for गतम्) — K₂ om (hapl) 34^a-35^a Dn₁ repeats 34^a after 35

35 T₂ missing (cf v 1 17) K₂ om 35 (cf v 1 34) —^a) K₂ corrupt S₁ K₁ को, K₁ B Dn D₁-३ १-११ T₁ G₂ कं (for किं) D₂ ३ १० T₁ तु (for तु) D₂ बालो —^b) K₂ D₁ ३ ६ ११ M₁ अम्युपे प्यति, D₂ 'पेयुषि, T (T₂ missing) G पै (G₁ ३ पै, G₂ 'दे)ति च, M₂-१ पैति मा (for 'पैष्यति) —^c)

अपि मामिति सर्वेषां तेषामासीन्मनोगतम् ॥ ३५
 तेषामेतमभिप्रायं चतुर्णामुपलक्ष्य सः ।
 युगपद्योगमास्थाय ससर्ज विविधास्तनूः ॥ ३६
 ततोऽभवच्चतुर्मूर्तिः क्षणेन भगवान्प्रभुः ।
 स्कन्दः शाखो विशाखश्च नैगमेपश्च पृष्ठतः ॥ ३७
 एवं स कृत्वा ह्यात्मानं चतुर्धा भगवान्प्रभुः ।
 यतो रुद्रस्ततः स्कन्दो जगामाद्भुतदर्शनः ॥ ३८
 विशाखस्तु ययौ येन देवी गिरिवरात्मजा ।
 शाखो ययौ च भगवान्चायुर्मूर्तिर्विभावसुम् ।
 नैगमेपोऽमद्भुतां कुमारः पावकप्रभः ॥ ३९

सर्वे भास्वरदेहास्ते चत्वारः समरूपिणः ।
 तान्समभ्ययुरव्यग्रास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४०
 हाहाकारो महानासीदेवदानवरक्षसाम् ।
 तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यमद्भुतं लोमहर्षणम् ॥ ४१
 ततो रुद्रश्च देवी च पावकश्च पितामहम् ।
 गङ्गाया सहिताः सर्वे प्रणिपेतुर्जगत्पतिम् ॥ ४२
 प्रणिपत्य ततस्ते तु विधिवद्राजपुंगव ।
 इदमूर्चुर्वचो राजन्यकार्तिकेयप्रियेष्मया ॥ ४३
 अस्य बालस्य भगवन्नाधिपत्यं यथेप्सितम् ।
 अस्मत्प्रियार्थं देवेश सदृशं दातुमर्हसि ॥ ४४

D₂ पिता (for अपि) K₂ D₈ अपि, B₁ एति, D₁₀ याति (for इति) —^d M आसीदेतन् (M₈ नम) (for तेषामासीन्) — After 35, D₁₁ repeats 34^d

36 T₈ missing (of v 1 17) B₂ partly damaged —^a D₂ s 11 T₁ 2 G M₂-4 एवम् (for एतम्) T₄ तेषामेव ह्यभिप्रायं —^b K₄ अपि (for उप) Ś₁ K₁-3 D₈ M₁ लभ्य (for लक्ष्य) D₁₁ च (for स) —^c D₈ पुरा यद् (for युगपद्) —^d K₂ corrupt D₁ तत (for तन्)

37 T₈ missing (cf v 1 17) B₂ partly damaged —^b D₂ s 11 क्षणात्स च महामना — Ś₁ K₁-3 om (hapl) 37^c-38^b, D₈ reads it on marg —^c K₄ गुह, D₁₁ D₁-8 T₄ G₁ s M₁ s 4 तस्य, M₂ तस्या (for स्कन्द) —^d K₄ B (B₂ damaged) D₁₁ D₁ 2 4-11 T₁ नैगमेयश्, D₈ नैगेश, M₂ नैज (sup lin 'क'मेपश् (for नैग) B₁ M₂ 4 पृष्ठज ॥ C_v एक प्रागेव विद्यमान कुमार । शाखविशाखनैगमेपाख्य तु रूपत्रयं पश्चाद्गृहीतमेवं चतुर्मूर्तिरिति भावः । ॥

38 T₈ missing (of v 1 17) Ś₁ K₁-3 om 38^{ab} (of v 1 37) D₈ reads 38^{ab} on marg —^a D₈ कृत्वा च (for स कृत्वा) D₁₁ M₁ चास्मान, G₁ स्वा स्मान T (T₈ missing) G₂ s M₂-4 एव कृत्वा स्वमा (M₂-4 स चा)स्मान —^b D₂ s 11 S (except M₁, T₈ missing) कुमारो (for चतुर्धा) —^c B₁ D₈ ततो, M₁ यत्र (for यतो) K₂ D₈ स्कंधो

39 T₈ missing (cf v 1 17) B₂ partly damaged —^a D₁₁ विशाखश्च (for विशाखस्तु) T₁ ततो (for ययौ) T₁ 2 G देवी, M₂ यत्र (for येन) —^b

T (T₈ missing) G ततो गिरिवरात्मजां —^c D₁ स, M तु (for च) —^d S (except G₂, T₈ missing) दिव्य- (for वायु) D₈ मूर्ति, D₈ मूर्ति —^e K₂ s नैगमेशो, B D₁₁ D₁-7 9 11 'मेयो, D₈ 'सय्यो, M₁ नैजमेपो (for नैग) D₈ दुर्गा (for गङ्गा) Ś₁ K₁ नै*मेपो**दृगा —^f K₂ corrupt K₄ B₁ s D₂ s 9 T₃ पावक, M₁ पावकि (for पावक) B D₁ 7-10 T₂ M₁ प्रभु (for प्रभ) G₁ कुमारा पावकप्रभा

40 T₈ missing (cf v 1 17) —^a K₂ corrupt Ś₁ K₁ s B₁ D₁ s 7 9 10 भास्वर, B₂ s D₂ s 8 भास्कर (for भास्वर) G₂ रूपास् (for देहास्) M₁ च (for ते) —^b G₁ सह (for सम) —^c Ś₁ K₁ s अभ्य धावन्, K₄ अप्यधावद् (for समभ्ययुर) K₂ तानभ्य धावदव्यग्रास्, B₁ तान्समर्च्य स्वरभ्यग्रास्, D₈ तान्समेत्स सुरा व्यग्रास् —^d D₂ अद्भुतम्

41 T₈ missing (cf v 1 17) —^b G₁ s गधर्व (for दानव) — Ś₁ K₁ s om (hapl) 41^c-46^b —^c K₂ D₁ s 11 तं दृष्ट्वा, D₈ दृष्ट्वा तु तन् (hypermetrio), S (T₈ missing) दृष्ट्वा तन् (T₁ 2 G₁ M₂ तं) (by transp) M₂ महताश्चर्यम् —^d D₂ s अद्भुतं S (T₈ missing) रोम (for लोम)

42 T₈ missing (cf v 1 17) Ś₁ K₁ s om 42 (cf v 1 41) —^b D₁₁ D₈ 11 G₁ M₁ पितामह —^c D₂ s 7 s M₁ s गगया

43 T₈ missing (cf v 1 17) Ś₁ K₁ s om 43 (cf v 1 41) —^b B₁ सत्तम, M₂ पुगव (for 'व) —^c T₄ तदा (for वचो)

44 T₈ missing (cf v 1 17) Ś₁ K₁ s om 44

ततः स भगवान्धीमान्मर्वलोकपितामहः ।
मनसा चिन्तयामास किमयं लभतामिति ॥ ४५
ऐश्वर्याणि हि सर्वाणि देवगन्धर्वरत्नसाम् ।
भूतयज्ञविहंगाना पन्नगानां च सर्वशः ॥ ४६
पूर्वमेवादिदेशानां निकायेषु महात्मनाम् ।
ममर्थं च तमैश्वर्यं महामतिरुमन्यत ॥ ४७
ततो मुहूर्तं न घ्यात्वा देवानां श्रेयसि स्थितः ।
सेनापत्यं ददौ तस्मै सर्वभूतेषु भारत ॥ ४८

सर्वदेवनिष्कायानां ये राजानः परिश्रुताः ।
तान्सर्वान्व्यादिदेशस्मै सर्वभूतपितामहः ॥ ४९
ततः कुमारमादाय देवा ब्रह्मपुरोगमाः ।
अभिपेकार्थमाजग्मुः शैलेन्द्रं सहितास्ततः ॥ ५०
पुण्या हैमवतीं देवीं सरिच्छ्रेष्ठा सरस्वतीम् ।
समन्तपञ्चके या वै त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ५१
तत्र तीरे सरस्वत्याः पुण्ये सर्वगुणान्विते ।
निषेदुर्देवगन्धर्वाः सर्वे संपूर्णमानसाः ॥ ५२

C 9 2502
B 9 44 53
K. 9 43 53

इति श्रीमहाभारते शल्यपूर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

(cf v 1 41) —^a) D₂ दाहन्व Dn D^a s 11
M₁ s नानान —^c) K₂ प्रियार्थी

45 T₂ missing (cf v 1 17) S₁ K₁ s om 45
(cf v 1 41) —^a) T₁ s M^a श्रीत, T₁ G देव
(for धीमान्) —^d) C₂ किमाधिपत्यम् । ॥

46 T₂ missing (cf v 1 17) S₁ K₁ s om 46^{ab}
(cf - 1 41) —^a) K₂ G₂ [ह]ह, B D^a s 11
T₂ M^a च (for द्वि) T₁ ऐश्वर्याणि महत्तानि —^b)
S (T₂ missing) दानव (for गन्धर्व) —^c) K₂
corrup D₂ s 11 S (T₂ missing) पिशाचानां (for
विहंगानां)

47 T₂ missing (cf v 1 17) —^a) K₂ T₁ s
G₁ s दिदेश (for [आ]दिदेश) K₂ [आ]र्त्ता (for [अ]-
र्त्ता) —^b) K₂ निकाये सुमहात्मना, G₁ s कारयेय महा
रत्न —^c) K₂ त मैन्येन (sic), K₂ Dn D₂ G₂
तस्मै K₂ वै, Dn 'थ'श्वर्यं, T₁ G₁ s 'श्वयान् (for
'श्वर्यं) K₁ ममर्थतममैश्वर्यं, D₂ s 11 मनयमेतमैश्वर्यं,
T₁ s M^a मासमर्थं च तस्यै (M₂ 'द'श्वर्यं —^d) G₁ s
मुनिर् (for मतिर्)

48 T₂ missing (cf v 1 17) —^a) K₂ स
ग्यात्वा, D₂ T₂ संघ्यात्वा, Dn घ्यात्वा स (bv transp)
M₁ स मुहूर्तं ततो घ्यात्वा —^b) D₂ s 11 G₂ श्रेयसे
(for मि) G₂ न्वित, M₂ न्विता (sic) — M₃ om
(hapl) 48^a-49^b —^c) B D 10 सेनापत्य K₁
तस्मिन् (for तस्मै) —^d) D^a भूतेन, T₁ देवेषु (for
भूतेषु)

49 T₂ missing (cf v 1 17) M₃ om 49^{ab} (cf
v 1 48) S₁ K₁-s om 49 —^a) T (T₂ missing)
G देव (for सर्व) —^b) D₂ राजान, T₁ s च राजन्
(for राजान) T₁ G₁ s येन राजन्परिश्रुता, G₂ येन रामे
वशीकृता — D₂ repeats 49^c-50^d after 51 —^c)
G₁ om सर्वान् D₂ s 11 G₁ s आदिदेश (for व्या^a)

50 For the repetition in D₂, cf v 1 49 T₂
missing (cf - 1 17) K₁ om 50^{ab} —^d) K₁
Dn D₂ s s s शैलेन्द्र, D₂ s 11 M₂ द्रात्, G₂ द्वे
K₂ B D₁ S (T₂ missing) तदा (M₂ 'या' (for तत)

51 T₂ missing (cf v 1 17) —^a) K₂ पुण्या
K₂ D₁ हो (D₁ है)मवती K₂ D₁ देवी (for देवी)
— K₂ om. 51^{ab} —^b) K₂ सरस्वती —^c) D₁ s s s
G^a s ममैत, T₂ दामत (for समन्त-) S₁ K₁ या
—^d) T₁ s विन् (for त्रिषु) K₁ s विश्रुता, K₁ ते,
D₂ 'त, Dn D₁ M₁ s 'ता (for 'ता) — After
51, D₂ repeats 49^c-50^d

52 T₂ missing (cf v 1 17) D₂ om 52^{ab}
—^b) B₂ गुणान्विता —^d) K₁ सर्वपा (for सर्व स-)

Colophon T₂ missing — Sub-parvan K₂ s M₂ s
रामतीर्थयात्रा, B₁ s-5 D₁ s 6-8 10 बलदेवतीर्थयात्रा,
B₂ Dn हलधरतीर्थयात्रा, Dn M₁ तीर्थयात्रा, Cal
Bom ed गदा (Cal. ed गदायुद्ध) पूर्वणि बलदेवतीर्थयात्राया
सारस्वतोपारयान, Kumbh. ed हृदयवेश — Adhy
name S₁ K₁ कुमारमभव, B₁-4 Dn D₁ s 10 T₁ s
G कुमारामियेक, M₂ s कुमारामियेके देवगणसमागम,

४४

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽभिपेक्षसंभारान्सर्वान्संभृत्य शास्त्रतः ।
 बृहस्पतिः समिद्धेऽग्नौ जुहावाज्यं यथाविधि ॥ १
 ततो हिमवता दत्ते मणिप्रवरशोभिते ।
 दिव्यरत्नाचिते दिव्ये निपण्णः परमासने ॥ २
 सर्वमङ्गलसंभारैर्विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ।
 आभिपेक्षनिकं द्रव्यं गृहीत्वा देवतागणाः ॥ ३
 इन्द्राविष्णू महावीर्यौ सूर्याचन्द्रमौ तथा ।

धाता चैव विधाता च तथा चैवानिलानलौ ॥ ४
 पूष्णा भगेनार्यम्णा च अंशेन च विवस्वता ।
 रुद्रश्च सहितो धीमान्भिन्नेण वरुणेन च ॥ ५
 रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यां च वृतः प्रभुः ।
 विश्वेदेवैर्मरुद्भिश्च साध्यैश्च पितृभिः सह ॥ ६
 गन्धर्वैरप्सरोगैश्च यक्षराक्षसपद्मैः ।
 देवर्षिभिरसंख्येयैस्तथा ब्रह्मर्षिभिर्वरैः ॥ ७
 वैखानसैर्वालखिल्यैर्वाय्वाहारैर्मरीचिपैः ।

Bom ed कुमारामिपेक्षोपक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B₂ Dn₁ D₉ 10 15, B₄ G₈ 45, Dn₂ 14, D₁ (sec m) 13, T₁ 2 4 G₁ 2 M 46 — *Sloka no* Dn D₁ 9 53

44

1 T₈ missing up to आभिपेक्षनिक (in 3°) (of v 1 9 43 17) T₄ om the ref — ^a) T₁ तदा, T₂ G₁ 3 तथा (for ततो) T₃ तेभिपेक्षनसभारान्, G₂ अभिपेक्षसं — ^b) T₂ G₁ 3 शास्त्रत (for शास्त्रत) Dn₁ संभृत्य शास्त्रतस्तथा — ^a) K₄ B₁ 8 4 D₁ 8-7 9 10 जुहावाग्निं (K₄ 'स्य, D₁ 'य), B₂ हुत्वा चाग्निं, T₄ जुहवीव (for जुहावाज्य)

2 T₈ missing (cf. v 1 1) M₂ reads 2 and 3 transposed after 17 — ^a) Dn हिमवता, D₈ हिमवतो — ^b) K₂ शोधिते (for शोभिते) — T₄ om 2° — ^c) B₅ D₂ 8 11 T₁ 2 G₁ 8 रत्नचिते (T₁ 2 'यु) ते; D₁ मुक्ताचिते, D₄ 8 M₂ रत्नान्विते (for 'चिते) K₂-4 B D G₁ 2 M₁ 4 पुण्ये, M₂ 8 शुभ्रे (for दिव्ये) — ^a) K₂ 4 B D₄-7 9 10 T₁ G₁ 8 M₁ निपण्ण

3 For the sequence in M₂, of v 1 2 T₈ missing up to आभिपेक्षनिक (of v 1 1) — ^a) B₂ सर्वैर् K₄ D₂ T₁ 2 4 G₁ 2 मगल M₁ समृतै सर्वसमारैर् — ^b) D₈ तथा (for विधि-) D₂ 11 T₄ M₁ 4 पुरस्कृतै (T₄ 'ते) (for 'तम्) — ^c) K₁ 2 om. 3°-4° — ^d) Dn₁ D₁-8 11 T₂ M₂ अभिपेक्षनिक (D₈ 11 'न) क (for 'आमि') K₄ Dn₁ दिव्य (for द्रव्य) — ^a) D₁ गण M₁ गृहीत्वा त्रिदशा प्रभो

4 ¹ K₁ 2 om 4° (cf v 1 3) — ^a) K₂ इन्द्रो विष्णुर, B Dn₁ D₁ 4 7 8 T₁ 8 G₂ इन्द्रविष्णू, D₂ इन्द्रविष्णौ (sic) B₂ 4 महात्मानां, M₂ 'र्यम्णा (for 'वीर्यौ) — M₂ om (hapl) 4°-5° — ^b) Dn D₂ 8 सूर्यचंद्रमसौ S (M₂ om) तथा (T₂ 'दा) चंद्रदिवाकरौ — ^c) G₂ तथा धाता (for धाता चैव) Dn₁ धाता विधाता च तथा — ^d) S (except T₁, M₂ om) तथो (T₂ M₁ 'तो) भाव (for तथा चैव) Dn D₉ G₁ 8 M₁ [अ] न (D₉ G₈ 'नि) लानिलौ, D₂ [अ] निजानलौ

5 M₂ om 5° (cf v 1 4) T G M₁ 2 4 transp 5° and 5° — ^a) D₂ पूर्णा (for पूष्णा) K₁ D₂ भागेन (for भं) K₂ [अ] र्यम्णा च, B₂ D₁-8 11 T₁ 8 4 G M₁ 2 4 चार्यम्णा (by transp), D₄ [अ] र्यम्णा, T₂ चार्येण — ^b) T₂ G₈ चाशेन, T₃ नित्येन, G₂ [आ] दित्येन, M तथैव (for अशेन) K₂ अशेने *वि***, T₄ शशाकेन विवस्वता — M₂ om 5° — ^c) K₂ 8 रुद्रेण, D₈ रुद्रस्य, D₈ इन्द्रश्च (for रुद्रश्च) D₈ सहिता

6 ^a) ¹ K₁-8 सर्वैर्, D₁ रुद्रो (for रुद्रैर्) — ^b) K₂ अश्विना (sio) (for 'भ्यां) K₂ 4 घृत, G₁ 8 [आ] घृत, M₂ घृष (for घृत) — ^c) ¹ K₂ D₂ 11 T₁ विश्वेदेवैर्, M₂ विश्वदेवैर् (for विश्वे) — ^d) K₂ corrupt T₂ M सर्वैश्च (for साध्वैश्च) D₈ वसुभि (for पितृभि). K₄ तदा (for सह)

7 T₈ 4 om (hapl) 7°-8° — ^b) B₂ 'किन्नरै, D₂ सप्तमै (for पद्मै) G₂ ऋषिभिश्च महात्मभि — M₁ om 7°-8° — ^c) K₂ असक्षियैश्च, B₂ D₂-7 9 10 G₂ 'ख्यातैश्च (for 'कथयैश्च) — ^d) ¹ K₁-8 D₂ 8 11 परै; K₄ च तै; B₂ वधै; D₂ 7 10 तथा; T₂

भृगुभिश्चाङ्गिरोभिश्च यतिभिश्च महात्मभिः ।
 सर्वैर्विद्याधरैः पुण्यैर्योगसिद्धैस्तथा वृतः ॥ ८
 पितामहः पुलस्त्यश्च पुलहश्च महातपाः ।
 अङ्गिराः कश्यपोऽत्रिश्च मरीचिर्भृगुरेव च ॥ ९
 ऋतुर्हरः प्रचेताश्च मनुर्दक्षस्तथैव च ।
 ऋतवश्च ग्रहाश्चैव ज्योतीनापि च विगां पते ॥ १०
 मूर्तिमत्यश्च सरितो वेदाश्चैव सनातनाः ।
 समुद्राश्च हृदाश्चैव तीर्थानि विविधानि च ।
 पृथिवी द्यौर्दिशश्चैव पादपाथ जनाविप ॥ ११
 अदिदिदेन्माता च ह्रीः श्रीः स्वाहा मरुखती ।

उमा गची सिनीवाली तथा चानुमतिः कुहूः ।
 राका च धिपणा चैव पत्न्यश्चान्या दिवौकसाम् ॥ १२
 हिमवांश्चैव विन्ध्यश्च मेरुश्चानेकशृङ्गवान् ।
 ऐरावतः मानुचरः कलाः काष्ठास्तथैव च ।
 मासार्धमासा ऋतवस्तथा रात्र्यहनी नृप ॥ १३
 उच्चैःश्रवा हयश्रेष्ठो नागराजश्च वामनः ।
 अरुणो गरुडश्चैव वृक्षाश्चौपधिभिः सह ॥ १४
 धर्मश्च भगवान्देवः समाजगुहिं संगताः ।
 कालो यमश्च मृत्युश्च यमस्यानुचराश्च ये ॥ १५
 बहुलत्वाच्च नोक्ता ये विविधा देवतागणाः ।

C 9 2520
B 9 45 18
K 9 46 18

नरै (for वरै)

8 T₂ 4 om 8^{ab}, M₁ om. 8^{abed} (for both, cf. v 1 7) D₁₁ om 8^{abed} —^a) K₂ वैश्वानसैर् (sic), D₅ वैपानसैर्, D₃ वैश्वानरैर् (for वैश्वानसैर्) Ś₁ K₁ D₁₁ M (M₁ om.) वाल (D₁₁ वालि) विल्लैर् (for वाल) —^b) K₂ वायुहारैर्, D₂ चर्वा (for वाय्वा) D₁₂ मरीचिपै, D₁ चयै, D₅ चियै (for चिपै) —^c) T₂ पितृभिश्च (for भृगु) —^d) T₁ ऋषिभिश्च (for यति) Ś₁ K₁ 2 च महापिभि, D₁ च यतात्मभि, D₂ 3 ग्रहवादिभि (for च महात्मभि) —^e) K₁ D₁ 3 ८-10 T₁ 4 G मर्पैर्, B सुरैर्, T₂ मवं (for मर्वैर्) T₂ 4 G₁ 8 विदेर् (for पुण्यैर्) —^f) Ś₁ K₁ D₁₁ D₂ योगि (for योगि) T₁ 2 च स (for तया) K₁ गत, B₁ वृत T₂ 4 G₁ 8 योगिभिश्च समावृत

9 ^b) K₂ पुलचश्च, D₁ om (for पुलहश्च) —^c) D₄ S (except T₂ 8) काश्यपो D₂ 8 11 [5] यात्रि, M₁ [5] त्रि च

10 ^a) D₂ 8 S (except T₁) हरि (for हर) D₂ 8 11 प्रचेता —^b) K₂ D₁₁ मनु-, K₁ महर (sic) D₄ मेनुर (sic), G₂ वसुर (for मनुर) K₂ दक्षैश्च M₂ 4 प्रजापति (for तथैव च) —^c) D₁₁ गृहाश्च (for ग्रहाश्च) —^d) T₂ ज्योतिषा (for ज्योतीपि)

11 ^a) K₂ मूर्तिमत्या, D₁₀ मत्यश्च (for मत्यश्च) —^b) D₁₁ देवाश्च, T₁ 4 नगाश्च, T₂ G M नागाश्च (for वेदाश्च) T₂ नागाश्च पतगास्तथा —^c) D₁ तीर्थानि —^d) M₂ दिवश्च (for दिशाश्च) B₁ चापि, D₂ 11 सर्वा (for चैव) —^e) G₂ विदिशाश्च (for पादपाथश्च)

12 ^a) T₂ अदितेर् (for तिर) D₅ देवमावाश् —^b) G₁ transp ह्री and श्री K₂ 8 च (for श्री) Ś₁ K₁ देवी (for स्वाहा) —^c) K₂ om from उमा up to चानुमति (in 12^d) T₁ 2 उपा (for उमा) T₄ शशी (for शची) B₁ D₂ 5 शिनीवाली, D₂ 8 शनी, D₁₁ निशि, T₂ सती, M सिनीवाली (for वाली) —^d) K₁ B D₁₂ D₁-8 ८-8 10 11 T₂ [ए] च (for च) T₄ M [ज] नुमती D₂ कुहू (for कुहू) —^e) M₂ स (for च) B₁ D₂ 8 11 वृ (B₁ वृ) पणा, D₁₁ भूपणा, D₂ दृपणा (for धिपणा) D₁ नराश्च ऋषयश्चैव —^f) D₁₁ D₁₁ पत्न्याश्च, T₂ पत्यश्च (for पत्न्यश्च) K₂ om श्रान्या

13 ^b) K₁ D₂ [अ] प्येक (for [अ] नेक) —^c) K₁ corrupt. B₁ सानुवत, D₁₁ चरण (hypermetric) (for चर) —^d) K₁ काला, K₂ D₁₁ D₂ 11 M₂ कला, D₂ T₂ 8 कला (for कला) D₁ कनकाद्रि स्तथैव च —^e) D₁₁ D₁ 8 11 T₂ मास (for मासा) D₁ वाराश्च (for ऋतवश्च)

14 ^a) D₂ हय श्रेष्ठो —^b) K₂ राग (for नाग) B D₁₁ D₁ 4-7 9 T₂ G₂ वासुकि, D₂ 8 11 वीर्यवान् (for वामन) K₁ नागराजो हि संगत —^c) K₂ om (hapl) 14^c-15^b —^d) D₁₁ चौपधिस् (submetric), T₂ ओप धिभि (for चौप) D₂ 8 11 तथा (for सह)

15 K₁ om 15^{ab} (cf v 1 14) —^a) M₁ धर्म (for धर्मश्च) K₂ D₂ देव, D₁ एव, T₂ 4 सर्वै, G₂ देवा (for व) —^b) Ś₁ K₁ 8 सुमगता, K₂ समा (sic) (for हि स) —^c) D₂ कालो G₂ [5] प (for the first च)

C १ 2520
B १ 45 18
K १ 46 18

ते कुमारभिपेकार्थं समाजग्मुस्ततस्ततः ॥ १६
जगद्गुह्ये तदा राजन्सर्व एव दिवौकसः ।
आभिपेचनिकं भाण्डं मङ्गलानि च सर्वशः ॥ १७
दिव्यसंभारसंयुक्तैः कलशैः काञ्चनैर्नृप ।
सरस्वतीभिः पुण्याभिर्दिव्यतोयाभिरेव तु ॥ १८
अभ्यपिञ्चकुमारं वै संप्रहृष्टा दिवौकसः ।
सेनापतिं महात्मानमसुराणां भयावहम् ॥ १९
पुरा यथा महाराज वरुणं वै जलेश्वरम् ।

तथाभ्यपिञ्चद्भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
कश्यपश्च महातेजा ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ २०
तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतो बलिनो वातरंहसः ।
कामवीर्यधरान्निद्वान्महापारिपदान्प्रभुः ॥ २१
नन्दिपेणं लोहिताक्षं घण्टाकर्णं च संमतम् ।
चतुर्थमस्यानुचरं ख्यातं कुमुदमालिनम् ॥ २२
ततः स्थाणुं महावेगं महापारिपदं क्रतुम् ।
मायाशतधरं कामं कामवीर्यबलान्वितम् ।

16 ^a) Dn² M³ बहुत्वाच्चैव, D² T² s G² बहुत्वाच्च
S¹ K¹ s : 4 D² s नोक्ता हि (D² s वै), Dn¹ S ये नोक्ता
(by transp) D¹ बहुत्वाच्चैव चोक्ता ये (hyper-
metric) — ^b) Dn¹ वै विविधा (hypermetric), M³
om (for विविधा) D³ गुणा (for गणा) — ^c)
Dn¹ *स्तत, T¹ समतत (for ततस्तत)

17 ^a) K² corrupt. — B¹ T¹ om (hapl) 17^a-19^b
— ^c) K² आभिपेचनिक, Dn¹ D³ s s s 9 11 अभिपेच-
निक — ^d) D³ मङ्गलानि, T² s G² मङ्गलानि (for
मङ्गलानि) T³ सर्वत (for 'श) — After 17, M²
reads 2 and 3 transposed

18 B¹ T¹ om 18 (of v l 17) G¹ s om
18^a-19^b — ^a) K² संयुक्त D³ दिव्य समाससंयुक्तै-
(sio) — ^b) G² transp कलशै and काञ्चनै B²
कलशै, M³ कुशलै (for कलशै) — ^c) K² corrupt.
T³ G² M सारस्वतीभि D³ दिव्याभि (for पुण्याभिर्)
T¹ s सरिद्धि पुण्यगंधाभिर् — ^d) K² D³ पुण्य (for
दिव्य) K² s B¹-s Dn¹ D¹ च (for तु) S (T¹
G¹ s om) अङ्गिस्त्राभिरलंकृत

19 B¹ T¹ om 19^a (of v l 17) G¹ s om
19^a (of v l 18) — ^a) K² corrupt. K³ Dn¹ D¹
M³ अभ्यपिचत्, D³ अभ्यापिचन्, D³ s T¹ अभिपिचन्,
T³ अभिपिच्य (for अभ्यपिचन्) — ^b) Dn¹ संप्रहृष्ट-
S (T¹ G¹ s om.) हृष्ट (T³ G² 'द्य)रूपा (for संप्रहृष्टा)
— ^c) K¹ Dn¹ सेनापत्य, S (except T¹) 'पत्ये (for
'पति) G² महावीर्यम् — ^d) K³ B D भयकर (for
भयावहम्) T¹ s सुराणामभयावह

20 ^a) T³ यत्र (for यया) — ^b) D² जलेश्वर, T³
जने (for जले) — ^c) Dn¹ ह्यपि (Dn² 'सि)चद्,
D³ [अ]भ्यपिचन्, D³ s [अ]भिपिचद् (for [अ]भ्य)
— K² om 20^a-21^c — ^d) K⁴ B¹ D¹-7, 9 10 सर्व;

G³ M¹ ब्रह्म- (for ब्रह्मा) — ^a) B² D¹ S (except
T² s) कश्यपश्च T¹ महाराज (for 'तेजा) — ^b) D¹-7
9 10 लोक, D³ चातु (for ना) D¹ कीर्तिण
— After 20, M² reads 25 and 26 transposed

21 K² om 21^a (cf v l 20) — ^a) K⁴ ततो
(for तस्मे) D² तत्र (for प्रीतो) S¹ K¹ s तस्मै
ब्रह्मादय प्रीता — ^c) G³ क्रम- (for काम) S¹ K¹
रूप- (for 'वीर्य-) K⁴ चरान्, D³ बळान्, D³ 11
बलान् (for धरान्) K⁴ *ष्टान्, D² s 11 G³ सर्वान्,
T³ नित्य (for सिद्धान्) — ^d) D³ महान्, T¹-3 G¹ s
तथा, T¹ तदा (for महा-) Dn¹ -पारिपदान् (submetric),
M³ परिप (for पारिप) K³ प्रभो, D² नृप (for
प्रभु) K² महान्प्राणिपदा प्रभो (sio), M¹ नववर्षपदा
न्यसु

22 ^a) K³ B D (except D² s 11) नन्दिसे (B² s D¹
'ये, B¹ 'शे)न, K⁴ नन्दसेनं, T¹ नन्दिगण, T² 'शेषं,
M² 'पेके (sio) (for 'पेण) — ^b) K² D³ घटकर्णं,
D³ घटाकर्णं, D³ घटाकेतु K² om च — ^c) K⁴
B¹ S चा (T³ वा)पि, D² s 11 चास्य (for अस्य)
Dn¹ [अ]नुचरण (hypermetric), S [अ]तिथल (T³ 'ला)
— ^d) D³ स्थाने (for ख्यात) T³ s G¹ s कुपित (for
कुमुद) D² मालिनं, D³ s -मानिन S¹ K¹-3 ख्यात
कुमुदमालिन, G² पचमं केतुमालिन

23 ^a) K⁴ S (except T¹ s 4) तथा, B¹ तत्र (for
तत) K² s B D M³ स्थाणुर (for 'णु) D¹ 4-7 9 10
महातेजा, D³ G¹ 'देवो, T²-4 G³ 'देव, M¹ 'वेणु
(for 'वेण) — ^b) T³ damaged M³ माहा T¹ s
M³ परिपद, G¹ M² s -पारिपदं (M² 'तं) (submetric)
(for पारिपद) B¹ s s Dn¹ D² s 9-11 प्रभु, B¹ D¹
s s-8 प्रभु, T² कृतं (for क्रतुम्) M¹ महापारिपदमक्रतु
— ^c) D³ corrupt D³ महाशक्ति, M¹ महामाया (for

ददौ स्कन्दाय राजेन्द्र सुगारिविनिवर्हणम् ॥ २३
 स हि देवासुरे युद्धे दैत्याना भीमकर्मणाम् ।
 जघान दोर्म्यां संक्रुद्धः प्रयुतानि चतुर्दश ॥ २४
 तथा देवा ददुस्तस्मै सेनां नैर्ऋतसकुलाम् ।
 देवशत्रुक्षयकरीमजय्यां विश्वरूपिणीम् ॥ २५
 जयज्यञ्चं ततश्चक्रुर्देवाः सर्वे मधामवाः ।
 गन्धर्वयक्षरक्षांसि मुनयः पितरस्तथा ॥ २६
 यमः प्रादादनुचरौ यमकालोपमावुभौ ।

मायादात) K₂ दूत, K₄ चर (for चर) S₁ K₁-3
 दत्तं, K₄ D₂ २ ॥ S वीर (G₁ 'यै') (for काम) —^d)
 D₂ वीर्यशौचं, T₂ कामरूप, M₂ ४ 'राज (for
 'वीर्य') D₂ २ ॥ समन्वित (for यलान्वितम्) —^f) K₂
 वारण (submetric), M₁ निवर्हण (for 'ईणम्)

24 ^a) T₂ ह (for हि) T₂ ४ राजन् (for युद्धे)
 —^b) T₂ क्षमि (for नीम-) —^c) B₁ अयुतानि (for
 प्र')

25 M₂ reads 25-26 (transposed) after 20 —^a)
 K₂ transp तथा and देवा D₂ ततो, T₂ G₂ तदा
 (for तथा) — T₂ lacuna for 25^b —^b) K₁ २
 नैवृत्, K₄ दैवत, D₂ नैवृत्, D₁ ८ *क्रंत, M₁
 वै त्र्यग (for नैर्ऋत) K₂ संतला, D₂ संकुला, D₂
 संकुला (for संकुलाम्) T₁ २ G₂ सेनान्यै (G₂ 'न्ये)
 यू (G₂ 'यु) वमकुला —^d) K₂ D₁ क्रजयया (sic),
 D₂ अजया, D₁ अजया (for अजय्या) K₃ B D₂
 D₁ ४-१२ विष्णु-, K₄ D₂ देव, D₂ ११ शत्रु (for
 विश्व)

26 For the sequence in M₂, cf v l 25 —^a)
 K₂ ४ B D (except D₁ २) T₁ २ G₁ २ तथा, T₂ ४
 M₁ ४ तदा (for तदा) —^b) M₂ सुरा (for देवा)
 D₁ ४ २ चराचरा, G₁ सदानवा (for सवासवा) —^c)
 K B₁ om 26^d —^e) B (B₁ om) D₂ १ २ १० T₁ G₁
 गधवा (for गन्धर्व-) —^d) D₂ २ ११ पिशाचा मुनय
 मया

27 ^a) D₂ corrupt B (except B₁) D₁ ४ १-१० S
 तत (for यम) T₂ अनुचरान्, T₄ 'सर्मा' (sic) (for
 चरौ) D₂ तत पादालुचरौ (submetric), D₂ यम
 प्रददे चारौ (submetric) —^b) K₂ corrupt, D₂
 D₁-2 T₁ २ ४ G₁ २ M यम, T₂ मया (sic) (for यम)
 D₂ ११ लोकोपमाव (for 'कालो') — T₁ om 27^c-29^b

उन्माथं च प्रमाथं च महावीर्यौ महाद्युती ॥ २७
 सुभ्राजो मास्करश्चैव यौ तौ धूर्यानुयायिनौ ।
 तौ धूर्यः कार्तिकेयाय ददौ प्रीतः प्रतापवान् ॥ २८
 कैलासशृङ्गसंकाशौ श्वेतमाल्यानुलेपनौ ।
 सोमोऽप्यनुचरौ प्रादान्मणिं सुमणिमेव च ॥ २९
 ज्वालाजिह्वं तथा ज्योतिरात्मजाय हुताशनः ।
 ददावनुचरौ शूरो परसैन्यप्रमाथिनौ ॥ ३०
 परिधं च वटं चैव भीमं च सुमहाबलम् ।

—^a) D₁ उन्माथं च, G₂ lacuna (for य च) D₁-
 २ १० उन्माथश्च प्रमाथश्च, T₂ २ G₂ उन्मादं च प्रमादं च
 —^d) D₂ -कृती, T₂ मति, G₁ मती, M₂ मति
 (for -द्युती)

28 T₁ om 28 (cf v l 27) —^a) K₂ कृताजो
 (sic), K₄ D₂ २ १० ११ T (T₁ om) G₂ सुभ्राजौ (D₂
 'तौ'), D₁ सुभ्राजो (sic), G₁ २ अयभ्राजौ (for सुभ्राजौ)
 K₄ D₂ २ ११ आतरौ, D₁ ८-९ M मास्करश्च (M₁ रा),
 T (T₁ om) G₁ मास्त्र (T₁ G₂ स्क) रौ (for मास्क
 रश्च) D₂ सुभ्राजो मास्करन्यैव —^b) S₁ K₁ २ D₂
 यातौ, D₂ जातौ (for यौ तौ) D₂ २ ९ पायिनौ
 — K₁ om. (hapl) 28^c-30^d —^e) B₁ सूर्यस्तु (for
 तौ सूर्य) —^d) G₂ तत्र, M₁ राजन् (for प्रीत)

29 T₁ om 29^a (cf v l 27) K₄ om 29 (cf
 v l 28) —^a) D₂-२ २ कैलाश, D₂ कैलासं (for
 कैलास) K₂ शम (sic), K₃ सग (for -शृङ्ग-)
 T₂ सदशौ (for सकाशौ) —^b) D₁ श्वेतमाल्यानुलेपनौ
 — B₂ damaged for 29^d —^c) T₂ सोमे (for सोमो)
 K₂ D₂ D₂ [s]प्यनुचर D₂ सोमोयानुचर प्रात (sic),
 T₁ सोपि चानुचरौ प्रादान् —^d) K₂ D₂ यु (for सु),
 B₁ मालि सुमालिमेव च

30 K₄ om 30 (cf v l 28) —^a) K₂ corrupt
 D₂ ज्वाळा, M₁ याला (for ज्वाला) D₂ -सिंह (for
 -जिह्वं) G₂ तदा (for तथा) T₁-२ G₁ M ज्योतिम्
 (for 'तिर्' —^c) D₂ मेरु, T₁ G₂ वीरौ (for
 शूरो) —^d) D₁ प्रमाथिनौ (for 'थिनौ') T₂ परलोक
 प्रमाथिनौ

31 ^a) S₁ K₁-३ D₂ २ २ च नदा, K₄ च वट, B₂ ४
 चाव (B₁ य) ट, B₂ च पट, D₁ १० च चट, D₂ ११ च
 कट, T₁ २ ४ G₁ २ २ विक (T₁ २ व) ट, T₂ विकथं,
 M₂ विटकं (for च वट) —^b) D₂ corrupt, D₂ वलं

C 9 25 6
 B 9 45 14
 K 9 45 24

दहति दहनं चैव प्रचण्डौ वीर्यसंमतौ ।
 अंशोऽप्यनुचरान्पञ्च ददौ स्कन्दाय धीमते ॥ ३१
 उत्क्रोशं पङ्कजं चैव वज्रदण्डधरायुधौ ।
 ददावनलपुत्राय वासवं परवीरहा ।
 तौ हि शत्रून्महेन्द्रस्य जघ्नतुः समरे बहून् ॥ ३२
 चक्रं विक्रमकं चैव संक्रमं च महाबलम् ।
 स्कन्दाय त्रीननुचरान्ददौ विष्णुर्महायशः ॥ ३३
 वर्धनं नन्दनं चैव सर्वविद्याविशारदौ ।

— °) D₂ दहति, D₁ 10 दहती, D₃ दहती; D₁₁ दहतु (for दहति) S₁ K₁₋₃ दहति (K₂ s 'ति'), D₃ दहनं; D₁₁ विदह (for दहन) T₁ 2 महादिद (T₂ 'व') हरी चैव, T₃ ददौ च दहनार्थे च, T₁ G M दहा (G₁ दह, G₂ M₁ पदा) तिदहनौ चैव — °) D₂ 9 प्रचण्डो D₁ 4 वीर, D₃ वायु (for वीर्य) D₁ संमितौ, D₂ सत्तमौ (for समतौ) S प्रचंडान्वीर्यसमताम् — B₃ damaged for 31' — °) D₂ भृशो, T₁ 4 G M₁ ईशो (for अशो) D₁₁ यौ च (sic) (for पञ्च)

32 °) B₃ उत्क्राथ; D₁₁ D₃ M₃ उत्क्रो (D₃ छाँ) दा (for उत्क्रोश) B D (except D₂ 11) वंचकं, T₁ सं स्तर, T₂₋₄ G₁ 8 M₂ 4 प (T₃ स, M₃ वे, M₁ व) स्तर, M₁ पत्तर, M₂ बल्कर (for पङ्कज) — After 32°, the sequence in B₁ is 33°-34°, 32°-33°, 33°-34° (r), 32° D₃ om 32°^{bcde} — °) T₂ 4 ज्ञान (for वज्र) T₃ गध (for दण्ड) D₂ 8 धरायुधा — D₃ reads 32°-30° on marg — °) D₂ अनल — °) T₁ च (for हि) K₂ शत्रौ, D₁ शत्रू, D₃ शत्रु, T₂ शत्रोर् (for शत्रू) — °) D₁₁ जहतु, T₁ 2 निघ्नत (for जघ्नतु)

33 For the sequence in B₁, of v 1 32 D₃ reads 33 on marg — °) K₁ चक्रविक्रमकौ, B₁ 3 D₁₁ M₂ 4 व (M₂ 4 च) कं च विक्रम, T₃ चक्रविचक्रनुश (sic), T₁ G₂ 4 चक्र विचक्रक — After 33°, the sequence in G₂ is 35°-36°, 33°-35°, 35° (r), 38, 36° (r), 36°-37°, 41, 39°-40°, 41°^{ab} (r), 42°^{ab}, 40°^{cd} K₄ M₃ om (hapl) 33°-34° — °) K₃ संक्रुद्ध, D₂ 2.11 विक्रम, T₃ संक्रम (for सक्रम) D₂ बल; T₃ बल (for बलम्) — K₃ om (hapl) 33°-34°, S₁ K₁ 3 read it after 35° — °) K₂ महाबलं (for 'यशः')

34 For the sequence in B₁, of v 1 32, for

स्कन्दाय ददतुः प्रीतावश्विनौ भरतर्षभ ॥ ३४
 कुन्दनं कुसुमं चैव कुमुदं च महायशः ।
 उम्बराडम्बरी चैव ददौ धाता महात्मने ॥ ३५
 वक्रानुचक्रौ बलिनौ मेघचक्रौ बलोत्कटौ ।
 ददौ त्वष्टा महामायौ स्कन्दायानुचरौ वरौ ॥ ३६
 सुवतं सत्यसंधं च ददौ मित्रो महात्मने ।
 कुमाराय महात्मानो तपोविद्याधरौ प्रभुः ॥ ३७
 सुदर्शनीयौ वरदौ त्रिषु लोकेषु विश्विनौ ।

that in S₁ K₁ 2 G₂, cf v 1 33 K₁ M₂ om 34°, K₂ om 34°^{ab} (for both, cf v 1 33) D₃ T₂ om. (hapl) 34°-35° D₁ reads 34 on marg — °) T₁ दंतन, T₃ बटन (for नन्तन) T₁ वर्धनानं चक्रं चैव (sic) — °) B 'T₁ विशारदं — °) D₂ दधतु — °) B₁ D₁ 1-1 0 10 अश्विनौ मित्रौ वरौ

35 For the sequence in S₁ K₁ 2 G₂, cf v 1 33 D₃ T₂ om 35°^{ab} (cf v 1 34) D₃ reads 35 on marg — °) K₁ D₂ 2 11 T₁ 8 G M कुमुद, B₁ 4 कदन, D₁₁ स्कन्दन, D₁ 1 0 कुंद च (for कुन्दन) K₃ D₁ T₁ 8 G M कुमुद, G₁ क्रमुक, G₂ lacuna (for कुसुम) T₁ कुद कुमुदक चैव — °) K₂ D₁₁ M कुसुम, D₁ मुमद, T₁ G₁ 4 क्रमु (G₁ 'म') रं, T₃ 8 G सक्रम (for कुमुद) — °) K₁ D₃ दयरो धरय, D₁ दयराधर, D₃ उदुयराधरौ (hypermetric), D₂ कुंच राकुयरा, G₁ संवरासंयरा — °) D₃ वरौ (for ददौ) D₁ आता (for धाता) K₁ महात्मन

36 For the sequence in G₂, cf v 1 33 S₁ K₁₋₃ om (hapl) 36°-37° D₃ reads 36 on marg — °) K₁ B₁ 2 8 D (except D₂ 8) T₂ 4 चक्रानुचक्रौ D₂ बलिनौ — °) K₁ B D (except D₁) मेघ- (for मेघ) K₁ T₁ G₁ चक्रौ, B₁ 2 8 D₁ D₁₋₁₀ चक्रौ, B₃ damaged, D₁ चक्र (for चक्रौ) D₂ बलोत्कटौ; M₂ 4 मदो — °) K₃ transp ददौ and त्वष्टा G₁ 8 महामायौ (for 'मायौ') — °) T G₂ स्कन्दस्य B₁ D (except D₂ 11) T₁ उभौ, T₁ G₁ परी, M₁ 2 4 तदा; M₃ च सो (for वरौ)

37 For the sequence in G₂, cf v 1 33 S₁ K₁₋₃ om 37°^{ab} (cf v 1 36) D₃ reads 37 on marg — °) M₂ 4 सुप्रीत (for सुवत) T₂ 4 सत्यसत्यं (for 'सधं') D₂ 2 11 सुवतं तस्य सयधं — °) D₃ 11 प्रीतो, D₃ मिष्टौ (sic), M₃ तस्यै (for मित्रो) D₁

सुप्रभं च महात्मानं शुभकर्मणिमेव च ।
 कार्तिकेयाय संप्रादाद्विधाता लोकविश्रुतौ ॥ ३८
 पालितकं कालिकं च महामायाविनावुभौ ।
 पूषा च पार्षदौ प्रादात्कार्तिकेयाय भारत ॥ ३९
 बलं चातिबलं चैव महावक्त्रौ महाबलौ ।
 प्रददौ कार्तिकेयाय वायुर्भरतसत्तम ॥ ४०
 घसं चातिघसं चैव तिमिवक्त्रौ महाबलौ ।
 प्रददौ कार्तिकेयाय वरुणः सत्यसंगरः ॥ ४१

सुवर्चसं महात्मानं तथैवाप्यतिवर्चसम् ।
 हिमवान्प्रददौ राजन्हुताशनसुताय वै ॥ ४२
 काञ्चनं च महात्मानं मेघमालिनमेव च ।
 ददावानुचरौ मेरुगिपुत्राय भारत ॥ ४३
 स्थिरं चातिस्थिरं चैव मेरुरेवापरौ ददौ ।
 महात्मनेऽग्निपुत्राय महाबलपराक्रमौ ॥ ४४
 उच्छ्रितं चातिशृङ्गं च महापापाणयोधिनौ ।
 प्रददावग्निपुत्राय विन्ध्यः पारिषदाबुभौ ॥ ४५

C 9 2351
B 9 45 50
K 9 46 50

मद्रामुने (for 'ह्मने) — T₂ 4 G om 37^{cd} — ^d)
 T₁ 2 ततो (for तपो) Ś₁ K₁ D₂ विशारदौ, K₂ 4
 B₁ 4 D_n D₂ 11 समन्वितौ (for घरी प्रभु)

38 For the sequence in G₂, cf. v 1 33 D₂
 reads 38 on marg — ^a) D_n अदर्शनीयौ — K₂
 om. (hapt) 38^{cd} — ^c) D_n 2 सप्रभ, D₁ 1-10 सुवत,
 G₂ lacuna (for सुप्रभ) — ^c) T G₂ M₂ कार्तिकेयस्य
 Ś₁ K₁ 4 प्रादाद्, D_n 1 संप्रात (sic), M₂ 2 स प्रादाद् (for
 नप्रा) M₁ 2 2 प्रददौ कार्तिकेयाय — D₂ reads
 38^c-39^c on marg — ^c) T₁ 2 4 G M₁ 2 2 विश्रुत,
 T₂ 2 तान् (for 'तौ')

39 For the sequence in G₂, cf. v 1 33 D₂
 reads 39^{ab} on marg D₂ reads 39^{ab} on marg
 — ^a) Ś₁ K₂ पालितक, K₁ D₂-10 पाणीतक, K₂
 पानालक, D_n M₁ पालित्र (M₁ 2 त) क, M₂ 4 हलित
 (M₂ 2 'लीम, M₁ 2 'लीत्त) क (for पालितक) K₂ M
 का (M₁ 2 पा) लक B₂ 4 चैव (hypermetrio) (for च)
 K₂ D₁ 2 11 पालि (D₂ 2 'लि) क कालिक चैव, T₁ 2 G₂
 बालिन वलक चैव, T₂ G₁ पा (G₁ 2 ब) लिन वलक चैव,
 T₁ G₂ वा (G₂ 2 ब) लिन वलिन (G₂ 2 'क) चैव — ^b)
 B₁ 4 4 मायाचराद् (for 'विनाद्') — ^c) G₂ lacuna for
 पूषा च पार्षदौ Ś₁ K₁ D₂ 2 च पार्षदौ (D₂ 2 'द), T G₁ 2
 M₂ पा (T₂ 4 प) रिपदौ, M₁ पापंददौ (sic) (for च
 पापंदौ) G₂ चादात् (for प्रा)

40 For the sequence in G₂, cf. v 1 33 — ^a)
 D₂ बल चातिबल चैव — ^b) D₂ 2 चञ्च, M₂ 4 चक्षत्र
 (for वक्त्रौ) K₂ बलाबलौ, D₂ महाबलौ (for 'बलौ'
 — K₂ 2 D₂ 11 M₂ om (hapt) 40^c-41^b D₂ 2 read
 40^c-41^c on marg D₁₀ reads 40^c-41^b on marg

41 For the sequence in G₂, cf. v 1 33, K₂ 2

D₂ 11 M₂ om 41^{ab} (cf. v 1 40) T₂ 4 om 41^a-42^b
 D₂ 2 read 41^{ab} on marg D₁₀ reads 41^{ab} on marg
 — ^a) M₂ 2 त्रि (for [अ]ति-) B₁ 2 घष चातिघष चैव,
 D₁ 2 2 7 9 10 G₂ 2 यम चाति (D₁ 2 पि) यम चैव, D₂
 घृष चातिघृष चैव, D₂ 2 मय उवानिद्यम चैव (sic), T₁ 2
 G₁ 2 2 सब चातिसर्व चैव, M₂ 2 सस चातिसस चैव — ^b)
 B₁ 2 त्रिवक्त्रौ तौ (for तिमिवक्त्रौ) — ^c) D₂ 2 सागर
 (for संगर)

42 T₂ 2 om 42^{ab} (cf. v 1 41) — ^a) D₂ 2 तथा
 ह्मान (for महा) — M₂ 2 om (hapt) 42^b-43^a
 — ^b) T (T₂ 4 om.) G च (for [ए]व) — ^c) T₂ 2 स
 (for प्र) — ^d) M (M₂ 2 om) प्रजापति (for हुता
 शन)

43 M₂ 2 om 43^a (cf. v 1 42) — ^a) D_n 1 D₂
 om च — G₂ 2 om (hapt) 43^c-45^b — ^c) G₂ 2 चातु
 चरौ (for अतु) T₂ 2 एताव् (for मेरु) — ^d) D₂
 वै तदा (for भारत)

44 G₂ 2 om 44 (cf. v 1 43) — ^a) D_n 2 स्थित
 चातिस्थित चैव — The portion of the text from 44^b
 up to 93^b is lost in T₂ on missing folios — ^b) D_n 1
 D₂ 2 [अ]परो, D₂ 2 'र (for 'री) T₁ 2 मेरुरेवापरापरौ
 — ^c) B₁ D₂ 2 10 महात्मा तु (D₂ 2 सो) (for 'ह्मने)
 — ^d) D₂ 2 महाबल

45 T₂ missing (cf. v 1 44) G₂ 2 om. 45^{ab} (cf.
 v 1 43) — ^a) K₂ 2 उत्पात; B₂ D₁-10 उच्छ्रङ्ग;
 D₂ 11 उस्थित, D₂ 2 रौच्छ्रङ्ग (sic), G₁ M₂ उच्छ्रुत (for
 उच्छ्रित) K₂ B₁ 2 D_n D₂ 2 11 [अ]ग्नि, T₁ 2 [अ]पि
 (for [अ]ति) — ^b) D_n 1 यौधिनौ S (G₂ 2 om,
 T₂ missing) मेघमालिनमेव च (= 43^b) — After 45^b,
 the sequence in Ś₁ K₁-2 is 47^c-48^c, 46^d-47^d, 45^{cd}
 D₁ om. (hapt) 45^c-46^b D_n om. 45^{cd} — ^c)

C २ 2552
D २ 45 50
K २ 46 50

संग्रहं विग्रहं चैव समुद्रोऽपि गदाधरौ ।
प्रददावग्निपुत्राय महापारिपदाबुधौ ॥ ४६
उन्मादं पुष्पदन्तं च शङ्करुर्णं तथैव च ।
प्रददावग्निपुत्राय पार्वती शुभदर्शना ॥ ४७
जयं महाजयं चैव नागौ ज्वलनसूतवे ।
प्रददौ पुरुषव्याघ्र चासुकिः पद्मगेश्वरः ॥ ४८
एवं साध्याश्च रुद्राश्च वसवः पितरस्तथा ।
सागराः सरितश्चैव गिरयश्च महाबलाः ॥ ४९

ददुः सेनागणाध्यक्षाञ्जलपट्टिशधारिणः ।
दिन्यप्रहरणोपेतानानावेपविभूषितान् ॥ ५०
शृणु नामानि चान्येषां येऽन्ये स्कन्दस्य सैनिकाः ।
विविधायुधसंपन्नाश्चित्राभरणवर्मिणः ॥ ५१
शङ्कुकर्णो निकुम्भश्च पद्मः कुमुद एव च ।
अनन्तो द्वादशभुजस्तथा कृष्णोपकृष्णकौ ॥ ५२
द्रोणश्रवाः कपिस्कन्धः काञ्चनाक्षो जलधमः ।
अक्षसंतर्जनो राजकुन्ददीकस्तमोभ्रकृत् ॥ ५३

Bs-5 D1 चाग्नि, D2 वह्नि (for अग्नि) G2 ददाव
निलपुत्राय — K4 G1 s om (hapl) 45^d-47^e D2
s 10 om (hapl) 45^d-46^e T2 reads (without var)
45^d-47^e twice —^a) D2 s परिपदाव् (for पारि)
K2 T (T2 missing) M2 विंध्य पा (T4 M2 विंध्यपा) रि-
पदान्शुभान् (K2 दास्तया), M1 2 4 विंध्य पार्यदाञ्शु
भान् (submetric)

46 For the sequence in S1 K1-s and the repeti-
tion in T4, of v 1 45 T2 missing (cf v 1 44)
K4 G1 s om 46, D2 s 10 om 46^{ab}, D1 om 46^{ab}
(for all, of v 1 45) S1 K1-s om (hapl) 46^{ab}
D1 om (hapl) 46 —^a) D2 [अ]पि (for [ए]व)
— D2 reads 46^e-47^b on marg —^e) D11 ददाव्
(submetric) (for प्रद) — M2 om (hapl) 46^d-47^e
—^a) T2 4 परिपदाव्, M1 4 पार्यदाव् (submetric)
D2 पार्यतौ शुभलक्षणौ

47 For the sequence in S1 K1-s and the repeti-
tion in T4, of v 1 45 T2 missing (cf v 1 44)
K4 G1 s om 47^{ab} (cf v 1 45) M2 om 47^{ab}
(cf v 1 46) D2 reads 47^{ab} on marg —^a) K2
उन्मायं D2 पुष्पवर्णं, Bom ed शङ्करुर्णं (for पुष्प
दन्तं) G2 उन्माद पुष्पकं चैव —^b) Bom ed पुष्प
दन्तं (for शङ्करुर्णं) —^e) S1 K1-s वह्नि, B2 चाग्नि
(for अग्नि) —^d) D2 11 लक्षणा (for दर्शना)

48 For the sequence in S1 K1-s, of v 1 45
T2 missing (cf v 1 44) —^a) D2 ज्वल महाज्वलं
चैव, G1 s गय महागयं चैव —^b) S1 K1-s नागा,
B4 महा, D2 s 1 नागौ, S (T2 missing) गगा (for
नागौ) D2 ज्वलन, D1 s दहन (for ज्वलन)
—^e) S1 K1 s प्रददु D2 11 व्याघ्रो — S1 K1-s om
48^d —^a) K4 महापारिपदाबुधौ (= 46^d), S (T2
missing) महाबलपराक्रमौ

49 T2 missing (cf v 1 44) —^a) M2 सध्याश्
(for साध्याश्) T1 देवाश्, T2 M2 बहवो; T1 G
M1 2 4 वसवो (for रुद्राश्च) —^b) D2 s 11 बहव,
S (T2 missing) रुद्राश्च (for वसव) —^e) T4 G2 s
सरासि (for सागरा) B1 सरितं, M1 ताश् (for
तश्) —^d) K2 घन, D2 घला, T1 G2 s बलान्,
T2 -यल (for यला)

50 T2 missing (cf v 1 44) —^a) M2 -गणा
ध्यक्ष —^b) D2 शूल K4 पट्टिस-, S (T2 miss-
ing) पट्टस (for पट्टिश) M1 -योधिन (for धारिण)
—^d) S1 K1-s B (except B2) D1 वेदा (for वेप)
K4 D2 -विभूषिता, T4 -समन्वितान्, G1 2 विभूषणान्
(for पितान्)

51 T2 missing (cf v 1 44) —^a) K4 B (except
B2) Dn D1 4 6-8 10 [अ]न्येषां (for [अ]न्येषा) —^b)
K2 स्कन्धस्य D2 s 11 S (except M2, T2 missing) ये
चान्ये स्कन्दसैनिका —^d) D2 corrupt B2 lacuna,
Bom ed भूषिता (for -वर्मिण) D2 s 11 T (T2
missing) G1 चित्रावर (T4 रु)णव (D2 11 च)र्मिण

52 T2 missing (cf v 1 44) —^a) S (T2 miss-
ing) गज (for शङ्ख) D2 विकुम्भश्च, T4 निकुम्भश्च
D2 शङ्करुर्णोविकुम्भश्च —^b) D2 तथा (for पद्म) K1
कुसुम (for कुमुद) —^e) D2 अनशो; S (T2 miss-
ing) सुन्दो (for अनन्तो) M2 भुजौ —^d) M1
om (hapl) from था कृष्णो up to यैवे (in 54^b).
T4 कृष्णोतिकृष्णकौ

53 T2 missing (cf v 1 44) M1 om 53 (of
v 1 52) —^a) B1 घ्राणप्रणा (sic), B2-5 Dn D1
s 4 6-11 घ्रा (D2 प्रा)णश्रवा K1 कपि कर्क, D1 s कपि
स्कन्द (for स्कन्ध) D2 कपिघ्राणश्रवास्कदा —^b)
S1 K1 काचनाक्षो D1 जनधम, D2 11 जलधय, D2
जलधर, T2 जलधम, M2 बलधम (for जल) D2

एकाक्षो द्वादशाक्षश्च तथैवैकजटः प्रभुः ।

सहस्रबाहुर्विकटो व्याघ्राक्षः क्षितिकम्पनः ॥ ५४

पुण्यनामा सुनामा च सुवक्त्रः प्रियदर्शनः ।

परिश्रुतः कोकनदः प्रियमाल्यानुलेपनः ॥ ५५

अजोदरो गजशिराः स्कन्धाक्षः शतलोचनः ।

ज्वालाजिह्वः करालश्च सितकेशो जटी हरिः ॥ ५६

चतुर्दंष्ट्रोऽष्टजिह्वश्च मेघनादः पृथुश्रवाः ।

विद्युदक्षो धनुर्वक्त्रो जठरो मारुताशनः ॥ ५७

उदराक्षो झपाक्षश्च वज्रनाभो वसुप्रभः ।

समुद्रवेगो राजेन्द्र शैलकम्पी तथैव च ॥ ५८

पुत्रमेघः प्रवाहश्च तथा नन्दोपनन्दकौ ।

धूम्रः श्वेतः कलिङ्गश्च सिद्धार्थो वरदस्तथा ॥ ५९

C 9 2568
B 9 45 64
K 9 46 64

रचनाक्षो जलीधम — °) B (except B₁) D₂₋₇ 9 10
अक्ष, D₁ T₁ 2 G₂ M (M₁ om.) अक्षि, D₂ 11
पर्यव, G₁ अक्षि, G₂ इष्टि (for अक्ष-) T₂ सद
शनो, M₂ सघर्जनो (sic) (for -सत) — °) B₃
नदीकर्णम्, T₁ 2 कुन्दीनम्, G₂ कुरदीकम् (for कुन्दी)
D₁₋₁₁ तमोत्, S (M₁ om, T₂ missing) तयात्र (T₄
'प्र, G₂ 'शु, M₂ 'मि) (for तमोत्र) M₂ जित्
(for कृत्) S₁ K₁₋₃ कुन्दीकम् तमोत्रम्, K₄ कुन्दा-
कुन्दीयोत्रम्

54 T₂ missing (cf. v l 44) M₁ om up to
यद्व (cf. v l 52) — °) G₂ वीराक्षो (for एकाक्षो)
K₂ द्वादशाक्षश्च, S (M₁ om, T₂ missing) 'शमुजश्च
(for 'शाक्षश्च) — °) G₂ च (for [ए]क) D₂ 8 11
कर, D₂ रज, D₂ सट, T₁ G₁ 3 जट (for जट.)
T₁ 2 तथैवैकादशप्रभु — B₂ damaged for 54^{ab}
— °) S (T₂ missing) विक्रचो (for दो) — °) D₂
व्याचक्ष, T (T₂ missing) व्याघ्राक्ष D₂ कोपन (for
कम्पन)

55 T₂ missing (cf. v l 44) — °) S₁ K₁ 3
सुवक्त्रा, K₄ B (except B₁) D₂₋₇ 9 10 G₁ सु (D₂ स)
चक्र (for सुवक्त्र) — S₁ K om (hapl) 55^a-56^b — °)
D₁ 5 प्रियश्रुत, D₂ 8 परिश्रव, T (T₂ missing) G
प (T₂ पा) रिश्रव, M परिश्रव (for 'श्रुत) — °)
G₂ प्रियो (for प्रिय)

56 T₂ missing (cf. v l 44) S₁ K om 56^{ab}
(cf. v l 55) — °) D₂ S (T₂ missing) गजोदरो
(for अजो) — °) B₂ स्कदाख्य, T₁ G₁ 3 स्कदाक्ष
D₂ 8 स्कधाक्ष (D₂ 'दश्च) प्रियदर्शन — °) D₂ ज्वाला
वर्ण (for ज्वालाजिह्व) K₄ D₂ S (T₂ missing) करा-
लश्च, D₂ 7 9 10 करालाक्ष (for 'लश्च) — M₂ om
56^a — °) D₁ D₂₋₇ 9 10 क्षिति, D₂ D₂ 2.5 क्षित,
D₂ शत- (for मित) D₂ केशी S₁ K₁ जयो हर,
K₂ हे हर (submetric), K₃ जयहर, D₂ जटाहलि
(for जटी हरि) K₄ सितशको जटीधर, S (M₂ om,
T₂ missing) वज्रनाभो वसुप्रभ (G₁ 3 'प्रिय; M₂ 4

*प्रद) (= 58^b) — S₁ K B₂ D₁₋₁₁ ins after 56
B₄ after the first occurrence of 57^{ab}

263* परिश्रुत कोकनद कृष्णकेशो जटाधर ।

[Prior half = 55° K₁₋₃ परिश्रुत, D₂ धात (for
'धन)]

57 T₂ missing (cf. v l 44) M₁ om. (hapl)
57^a-58^b B₁ repeats 57^{ab} after 263* — °) B₄
(both times) M₂ 4 द्वि, B₂ damaged (for सट)
B₂ दृष्टश्च (for -जिह्वश्च) K₄ चटदंष्ट्रोऽष्टजिह्वश्च, T₁
G₁ 2 M₂ चतुर्दंष्ट्रो (G₂ M₂ तो)ष्ट — °) T₂ मेघ-
नाय — °) K₄ विद्युदाक्षो, B D (except D₁ D₂ 8)
M₂ ताक्षो, T₂ इदो, G₂ रक्षोम (for दक्षो) — °)
B (except B₃) D₁ D₂ 4 6 10 11 जाठरो, T₁ G₂ जं-
घालो (for जठरो) K₄ मरुताशन, T₁ 2 मरुतात्मज
(for 'शन)

58 T₂ missing (cf. v l 44) M₁ om 58^{ab} (cf
v l 57) — °) S₁ K₁₋₃ उदराक्षो, B (except B₁)
D₂ 7 9-11 T₁ G उदा (for उद्) B (except B₄)
D₁ D₂ 4-7 9 10 रयाक्षश्च, D₁ झलाख्यश्च, G₂ विषा-
क्षश्च (for झपा) K₄ उदाराख्यो महावृक्षो — °)
S₁ K₁₋₃ D₂ वसुनाभो (K₂ दो), K₄ बहुनादो; G₂
यज्ञनाभो, M₂ 4 वज्राक्षश्च (for वज्रनाभो) K₄ D₁ D₁
G₁ वसुप्रभु, B₂ D₂ 6 8 M₂ 4 प्रद (for 'प्रभ)
— °) D₂ सुमहत् (for राजेन्द्र) B₂ तथा उदरागार्जेन्द्र
— °) K₄ D₁ G₁ 3 कपस्, T₁ कर्मा (for कम्पी)
K₁ lacuna for तथैव D₂ सैलकंदोपकटकौ

59 T₂ missing (cf. v l 44) — °) B₁ 2 4 5
D₁ D₂ 4 5 8 वृष, B₂ D₁ 6 7 9-11 वृषो, T₂ M₂
तत्र, G मत्र, M₁ 4 तत्र (for पुत्र) B₂ सेन,
D₁ D₂ 4 T (T₂ missing) G₁ 3 मेघ, D₁ 3 9 M₁
मेघ, G₂ योग (for मेघ) D₁ T₂ 4 G₂ प्रभावश्च,
T₁ प्रभाषश्च (for प्रवाहश्च) S₁ K पुत्रमेघप्रवाहाक्ष (K₄
हर्षश्च) — °) G₂ नदावनदकौ — °) K₄ T₁ धूम,
D₁ D₂ T₂ G₂ M धूम, G₁ धूर (for धूम) K₄
शेषा (sic), D₂ श्वेत (for श्वेत) S₁ K₁ कलिङ्गश्च;

८ १ 2567
B १ 45 65
K १ 46 65

प्रियकश्चैव नन्दश्च गोनन्दश्च प्रतापवान् ।
आनन्दश्च प्रमोदश्च स्वस्तिको ध्रुवस्तथा ॥ ६०
क्षेमवापः सुजातश्च सिद्धयात्रश्च भारत ।
गोत्रजः कनकापीडो महापारिपदेश्वरः ॥ ६१
गायनो हसनश्चैव बाणः खड्गश्च वीर्यवान् ।

K: om, D: १ १ कलिगाश्च, T: कलिगाश्च —^a) G: भैरवस्, M: वरदास् (for 'दस्)

60 T: missing (of v l 44) D: om (hapl)
60 —^a) T: १ दत्तश्च (for नन्दश्च) G: प्रियश्चैव
सुनदश्च — D: reads 60^b-61^a on marg —^b) S: K: योनदश्च, D: गोनदश्च, D: 'दश्च, D: महानन्द, M: महावीर्य (for गोनन्दश्च) — K: om (hapl) 60^a-62^b —^c) K: प्रमोदश्च, B: सुनदश्च (for प्रमोदश्च) —^d) D: G: १ ध्रुवस्त, T: १ ध्रुवस्त, M: ध्रुवस्त (for 'कस्) T: ससि***स्तथा

61 T: missing (of v l 44) K: om 61 (of v l 60) D: reads 61^a on marg —^a) B Dn D: १ १-११ T: १ क्षेमवाह (B: 'य), D: १ १ १ 'बाहु, T: १ G: १ M: १ 'पाप, G: 'पाल (for 'वाप) B: सुरापश्च; B: १ Dn D: १ १ १ सुवाहश्च, B: D: १-१ १ सुवाहश्च, B: सुवायश्च (for सुजातश्च) M: क्षेमपश्च तथा (sic) — D: reads 61^b-62^a on marg —^b) B Dn D: १ १-१ १ G: M: १ सिद्धपा (M: १ 'मा'ग्रश्च, D: १ १ १ सृदुगाग्रश्च, T: १ चित्रयाग्रश्च, M: सिद्धयाग्रश्च (for सिद्ध) M: प्रियकश्चैव नदश्च (= 61^a) —^c) K: ब्रह्म, Dn: G: वज्र, G: १ वृष (for व्रज) B: करकापीडो, T: कनकापीडो, T: 'विद्धो, G: कनकचहो (sic) Dn: कनकापीडो महासर्पो (hypermetric) —^d) B: damaged S: K: १ महापारिपद शर, B: 'पदा वर, D: १ १ महापार्ष्णो मदव (D: 'व)र, G: M: महा पार्ष्णेश्वर (submetric), M: १ महात्मा पार्ष्णेश्वर

62 T: missing (of v l 44) K: om 62^{ab} (of v l 60) B: damaged for 62^{ab} D: reads 62^a on marg —^a) T: १ गायनी, T: G: हायनो, M: गायको (for 'नो) D: दु सहश्च; T: हायनीश्च (sic), T: हसनश्च; T: G: १ वासनश्च (for ह) —^b) D: १ १ G: १ M: बाण; D: १ १ चाप (for बाण) —^c) K: corrupt K: B: १ D: १ वैतादी, T: M: वे (M: वै)-ताली; G: वैतालिश्च, G: वेतालश्च S: K: १ B: १ D: १ १ चा (B: १ चा)तिताली, B: १ १ D: १ १ १ गति ताली (D: 'दी), T: १ G: M: चातिताली; M: १ 'काळी, M: 'दादी (for चातिताली) K: वैतारी गति

वैताली चातिताली च तथा कतिकवातिकौ ॥ ६२
हंसजः पङ्कदिग्धाङ्गः समुद्रोन्मादनश्च ह ।
रणोत्कटः प्रहासश्च श्वेतशीर्षश्च नन्दकः ॥ ६३
कालकण्ठः प्रभासश्च तथा कुम्भाण्डकोऽपरः ।
कालकाक्षः सितश्चैव भूतलोन्मथनस्तथा ॥ ६४

तारी च, D: द्वैताली च त्रिताली च, T: वैकाळी वाति काळी च —^a) K: वातिक, B Dn D: १ १-१ १ कयक, D: कथिक, T: काळीक, T: काशिक, T: G: ताळि (G: १ 'ळी)क, M: शैलिक, M: १-१ कालिक- (for कतिक) Dn: वातिकौ, D: चातिकौ, D: वसिकौ, D: १ वातिकौ, T: G: १ M: १ -पातिकौ, T: १ G: १ पालि (T: 'लि)का (for वातिकौ) D: कलहश्च रणप्रिय, Dn: तथा कटिकटाभुम्भा

63 T: missing (of v l 44) For 63-64, D: subst 264^a —^a) K: D: १ १ १ हसक, T: १ मा साळी, M: मासाद (for हसज) T: १ M: १ १ कंक (for पङ्क) D: दिग्धश्च, D: दिग्धाङ्ग (sic) (for दिग्धाङ्ग) T: G: मासाद पङ्कदिग्धा (G: 'विद्धा)ग, G: १ मासाळिक कदिग्धाग —^b) K: D: M: समुद्रो मादनश्च, K: 'द्रोत्पादनश्च, B: समुद्रोन्मादनश्च, B: T (T: missing) G: समुद्रो मा (T: म)नसश्च (B: 'दश्च) (for 'द्रोन्मादनश्च) G: हि (for ह) —^c) T: रजकट, G: मनोरकट, M: रणोत्कट (for 'रकट) S: K: १ प्रहासी, D: १ १ १ प्रवाहश्च, T (T: missing) G: (except G: १) M: १ प्रभासश्च (for प्रहासश्च) — K: om (hapl) 63^a-64^a B: १ १ Dn D: १ १-१ १ सिद्धश्च (for 'शीर्षश्च) M: om च K: नन्दन M: प्रभास श्वेतशीर्षश्च नदक कालखडक

64 T: missing (of v l 44) K: om 64^a (of v l 63) —^a) K: D: १ कलकट, B: १ (marg, orig as in text) कालकश्च, D: कालकट, D: बालकट, D: कालकट (for 'कण्ठ) B: प्रभापश्च, B: प्रहासश्च, D: प्रवाहश्च (for प्रभासश्च) T (T: missing) G: M: १ काल (T: १ काल, G: काल, M: बाल)काड (G: 'हु) शरीरश्च, M: गिरिकश्च महावीर्यश्च —^b) M: १ वर (for स्पर) D: तथागस्तदकोपर, D: तथा कुम्भोदकोपर —^c) K: कालकाक्ष, B: कालकाक्ष, Dn: क (Dn: का)णिकाक्ष, D: बालकाक्ष, D: १ का (Dn: बा)लकाक्ष; D: १ कालकाक्ष, M: बालकाक्ष, M: १-१ बालकाक्ष (for कालकाक्ष) S: K: १ Dn D: १ १ शितश्चैव, K: चिताक्षश्च, K: D: १ १ सितश्चैव (for सित) T: १ नलकाक्ष (T: 'कादि)स्थितश्चैव, T: G: १ बालकाक्ष (G:

यज्ञवाहः प्रवाहश्च देवयाजी च सोमपः ।

सज्जालश्च महातेजाः क्रयक्रायौ च भारत ॥ ६५

तुहनश्च तुहानश्च चित्रदेवश्च वीर्यवान् ।

मधुरः सुप्रसादश्च किरीटी च महाबलः ॥ ६६

वसनो मधुवर्णश्च कलशोदर एव च ।

धम्मन्तो मन्मथकरः सूचीवक्त्रश्च वीर्यवान् ॥ ६७

श्वेतवक्त्रः सुवक्त्रश्च चारुवक्त्रश्च पाण्डुरः ।

दण्डबाहुः सुबाहुश्च रजः कोकिलकस्तथा ॥ ६८

अचलः कनकाक्षश्च बालानामयिकः प्रभुः ।

संचारकः कोकनदो गृध्रवक्त्रश्च जम्बुकः ॥ ६९

C 9 2576
B 9 43 74
K. 9 46 74

'कसि) स्थिर', G: पालक स्थविर —^d) K: धूमन्तो
मन्मथस्तथा, B: D: 1 2 4 7-10 भूताना (D: 'तलो) मथन
स्तथा, S (T: missing) भूतलोन्मा (T: 'लोन्मा, G: 1
M: 'लो मा, G: 'कोन्मा) दन (T: 'दक, G: 'नस)
स्तथा — For 63-64, D: subst

264* ममुद्रोन्मदनश्चैव महानाटी रणोत्कट ।

कालकश्च प्रहामश्च तथाद्धारकवह्निकौ ।

ग्ने चान्ये च बहवो महाशाली रणोत्कट ।

65 T: missing (cf v 1 44) —^a) Dn T: यज्ञ
वाह, D: M: 'बाहु (for 'वाह) Dn: om, D:
प्रवाहुश्च, T: 4 G M: सुवाहुश्च, T: स्व (for प्र)
—^b) Dn: वेद्याजी, Dn: देवयाजी, T: 'यानि (for
'याजी) D: [इ]ति (for च) K: Dn Dn: सोमपा
— D: om 65^c-66^d —^c) K: सज्जलश्च, B: D: 6 7 9 10
मजा (B: 'ज) नश्च, Dn D: 3 11 मजा (Dn: 'जा, D:
'ज) लश्च, D: सज्जालश्च, T: 2 जालरश्च, G: ऋग्वा
लश्च, G: सज्जालश्च, M: ऋजालश्च (M: 4 जश्च) (for
स) T: 4 देव (for तेजा) D: अजाननो महातेजा,
G: सज्जालश्च महा —^d) S: K: क (K: कु) योन्मायौ,
K: प्रार्थकारी, S (T: missing) कुदाकुदौ (for क्रयक्रायौ)
D: तावुमौ (for भारत) K: 8 त्वयोमा (K: क्वायो
न्मा) र्या तयैव च, D: 8 11 क्रय क्रोयोय भारत

66 T: missing (cf v 1 44) D: om 66 (cf
v 1 65) —^a) G: 3 तुहानश्च (for तुह) K:
तुलानश्च, T: तुनाभश्च, G: [अ]तुहानश्च (for तुहा)
K: B: 3 Dn D: 1 4 6 7 9 10 तुहर (B: 'न) च तुहारश्च,
D: 3 11 कुहनश्च जु (D: म) हानश्च, G: तुहश्च तुहासश्च
—^b) K: वीर्यश्च, T: 2 4 G: 3 सेनश्च (for देवश्च)
B: भारत, D: (marg see m) चित्रकृत् (for वीर्यवान्)
— After 66^b, D: reads 67^c for the first time,
repeating it in its proper place K: 4 om. (hapl)
66^c-67^d —^c) T: 2 G: 3 M: माधु (G: 3 तु) र
D: 3 11 च सुसादश्च, T: 3 सुप्रसारश्च, G: सुप्रभावश्च,
G: सप्रसादश्च, G: सुप्रभावश्च (for 'सादश्च) —^d) B:
Dn D: 3 11 किरी (D: 'रि) टश्च D: महाबल

67 T: missing (cf v 1 44) K: 4 om, 67 (cf

v 1 66) —^a) D: 4-7 9 10 वस्सलो, D: 8 G: 3
वसुनो, Dn: वस्तुतो, T: 3 वसानो (for वसनो) K:
T: 3 4 G M: 3 मधु (G: 'सु) कर्णश्च (for 'वर्णश्च) B:
रसनो मनुपर्णश्च, B: 4 सवरो मधुप, M: वसंतो मधुप
—^b) G: कल्याणोदर (for कलशो) — D: reads
67^c for the first time after 66^b —^c) S: K: 2
वसतो, B: 3 5 Dn D: 4-7 9 धर्मदो, D: वमतो,
D: धर्मदो, T: 4 यवतो, T: G: 3 M: धवतो, G:
यवनो, M: 4 सवनो (for धम्मन्तो) D: मन्मथतर
B: 4 मत्तोन्मायकरश्चैव, D: 11 वमनोन्मा (D: न्म) थन
कर —^d) D: 4 6 11 शूची, D: शुची, M: 3 सूचि
(for सूची) T: 4 G पालश्च (for वक्त्रश्च) D: 3 11
सीवन (for वीर्यवान्) D: शूरो योद्धा महाशय

68 T: missing (cf v 1 44) —^a) K: om,
T: 3 च (for सु) — K: om (hapl) 68^b-69^c
—^b) K: पादर (for पाण्डुर) T: 1 पादुर सुमहाबल,
T: 4 G M दारुवक्त्रश्च पां (M: मां) दर —^c) T: G
M: 3 कुंड, M: 4 काढ- (for दण्ड) —^d) K: S
(T: missing) राजन्, D: 3 11 राजा (for रज) D:
कोकिलकश्च Dn D: 6 रजक (Dn: रज [submetric]),
D: जरठ, D: जरज कोकिलस्तथा

69 T: missing (cf v 1 44) K: om 69^a (cf.
v 1 68) —^a) D: अचल, S (T: missing) आढक
(for अचल) S: K: 3 कलकलाक्षश्च, D: कनकाक्षश्च,
G: कनकाक्षश्च, M: काचनाक्षश्च (for कनका) —^b) K:
तथा (for प्रभु) B Dn D: 4-10 वा (B: व) लानामपि
य प्रभु, D: मात्मिक प्रभु, D: मात्मिकप्रभ, Dn
बालानामात्मिक प्रभ, T: 3 G: 3 बालो नामाधिक प्रभु,
T: बालानामाधिक प्रभु, M: 4 बलनामयिक प्रभु —^c)
K: 3 सचारण, B: लक, Dn: 'र (submetric),
G: 3 'रिक (for रक) —^d) G: शुभ्र (for गृध्र-)
B Dn D: 3 8-10 M: 3 पत्रश्च, D: 7 M: पक्षश्च (for
वक्त्रश्च) K: लपुक, T: लुंषक, T: G: 3 लं (G: लु-)
चुक, G: 3 जावुक (for जम्बुक)

70 T: missing (cf v 1 44) K: om 70^a
—^a) K: लोकेश, T (T: missing) G M: लोपाश्च,
M: 4 पालाश्च (for लोहाश्च) T: 2 जफल् (for जठर).

लोहाश्वक्त्रो जठरः कुम्भवक्त्रश्च कुण्डकः ।
मद्ग्रीवश्च कृष्णौजा हंसवक्त्रश्च चन्द्रभाः ॥ ७०
पाणिकूर्मा च शम्बूकः पञ्चवक्त्रश्च शिक्षकः ।
चापवक्त्रश्च जम्बूकः शाकवक्त्रश्च कुण्डकः ॥ ७१
योगयुक्ता महात्मानः सततं ब्राह्मणप्रियाः ।

पैतामहा महात्मानो महापारिपदाश्च ह ।
यौवनस्थाश्च बालाश्च वृद्धाश्च जनमेजय ॥ ७२
सहस्रशः पारिपदाः कुमारमुपतस्थिरे ।
वक्त्रैर्नानाविधैर्ये तु शृणु ताञ्जनमेजय ॥ ७३
कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च शशोल्लकमुखास्तथा ।

B1-4 Dn D1 4-7 9 10 लोहाज (Dn D1 'प्र'वक्त्रो जवन ,
B1 लोहवक्त्रो जवनक , D2 8 11 लोहवक्त्रो जठ (D11
'व'र —^b) K8 कुबु , D2 कुंभ , D8 जंभ , T1 2
शाखा (for कुम्भ-), B1 reads from कुण्डक up to शाक
वक्त्रश्च (in 71^d) on marg K4 T4 G M चदक ,
B1-4 Dn D1 4-7 9 10 कुम्भक , B5 कुदज , D2 8 11
कुदल (D2 ल) , T1 2 तुदक (for कुण्डक) —^c)
K4 सुद ; B1 2 4 Dn D1 4 8 सुद- , B5 D5-7 9 10 स्वर्ण ,
B5 शृणु (sio) , D2 8 11 मरु , T1 2 M2-4 उग्र , T4
G1 8 शुभ्र ; G2 शुद्ध- , M1 ओष्ठ (for मद्ग्रीव) Ś1 K1-3
G8 चक्रश्च (for श्रीवक्त्र) K4 विष्णौजा (sio) , D11
कृष्णौजा , T1 2 कृष्णश्च , G2 चटौजा (for कृष्णौजा) —^d)
D8 सस , T4 हास (for हस) K4 चन्द्रन , B1 2
Dn D1 4-7 9 10 G2 चद्रम- , B5 T (T8 missing) G1 8
चद्रमा , D1 8 चद्रज , M1 धीर्यवान् (for चन्द्रमा)
B5 4 हसवर्णश्च तत्तु (B8 'मु'ज — After 70, M1 ins

265* चन्द्रमा पाणिकूर्मा च उडुकश्च महावल ।

71 T8 missing (cf v l 44) B1 reads up to
शाकवक्त्रश्च on marg —^a) K3 D8 10 -कूर्चश्च , K4
-कूर्मा , B1 5 (marg) Dn D1 8 -कूर्चा , D1 4 7 9
-कूर्चाश्च (for कूर्मा) B1 [म]य (for च) Ś1 K1
8 4 D1 9 ज (Ś1 जा)वृक , D5 8 सु (D8 श)मक , D8
शवृक (for शम्बूक) K2 पाणिकूर्मश्च च जाम्बूक (sio) ,
B2 पाणिकूर्मावलमुक , B5 4 'कुर्वाणान्' (B1 'दू'क ;
B5 पादुवर्चविरक्षुक ; D2 8 11 दा (D2 द्रौ)णिवक्त्रश्च दु-
(D1 धू)प्राक्ष , T (T8 missing) G M2 4 पा (T1 वा ,
G2 म)णिकूर्मा च मद्ग्रीव , M1 सर्वकर्मविशेषज्ञ , M8
पाणिकूर्मा वरकडुक —^b) K2 शिक्षय , K4 शिष्यक ,
Dn1 om , D5 शिक्षिक , T4 शीर्षक , G1 शिक्षित
(for शिक्षक) D2 8 11 पचवक्त्र वि (D2 'च'शिक्षित
—^c) Dn1 om चापवक्त्रश्च Ś1 K1 चाधू ; K2
जडु ; K4 माप , B1 2 5 Dn2 चास- , D8 वाळ ,
T1 2 G M मेप , T4 छाक्ष- (for चाप) K2 जपूक ,
K8 D2 8 11 जावृक ; Dn मल्लक , M1 2 4 जवृप
(for जम्बूक) —^d) K4 D2 8 11 शाखा ; B5
शारि , Dn D1 शाख ; D1 चाप , G2 छाक- , M1
शाराग (hypermetric) (for शाक) K2-4 कुट (K2

'ठ , K4 'व'क , B1-4 Dn D1 कुंच (B5 4 D1 'ज'क ,
B5 D1 कंचु (D1 'बु'क , D8 कुदलक (hypermetric) ,
D5-7 9-11 कुंज (D11 'ड'ल , M1 शादिक (for कुण्डक)
D8 शतबाहु सहस्रदक , T (T8 missing) G1 8 M2-4
शाखावक्त्रश्च तुदक

72 T8 missing (cf v l 44) —^a) T1 2 G1 M
-युक्तो D5 8 (T8 missing) महात्मा च (for 'मान)
—^b) B1 D8 8 (T8 missing) ब्राह्मणप्रिय , D1 ब्रह्म
चारिण (for ब्राह्मणप्रिया) — D5 reads 72^{cd} on
marg —^c) S (T8 missing) पैतामहो महात्मा च
—^d) D8 G2 M2-4 पारिपदाश्च , T1 2 4 G8 परिपदाश्च , G1
M1 पारिपदाश्च (submetric) (for पारिपदाश्च) D5-7
9 10 च ये , T1 2 G M2-4 च य , T4 तत (for च
ह) K2 सतत ब्राह्मणप्रिया (= 72^b) , D2 11 महात्मा
पारिपदाश्च ते (D11 ये) —^e) M1 transp बालाश्च and
वृद्धाश्च D2 बालाश्च

73 T8 missing (cf v l 44) —^a) Ś1 K1-3
परिवृता , D2 11 पारिपदाश्च , G1 M1 पारिपदा (sub-
metric) (for पारिपदा) D8 सहस्रशश्च पारिपदाश्च (hy-
permetric) —^b) K4 B (except B5) D (except
D11) T1 2 अव (for उप) —^c) K2 विधो वृत्ते
(sio) , T4 विधाकारै , G1 विधैर्ये तत् (for 'ये तु)

74 T8 missing (cf v l 44) —^a) Ś1 K1
कुक्कुटि- , D8 मकुट- , M1 -कर्कट (for कुक्कुट) Ś1
K1 वक्त्रश्च — After 74^a, B2 ins

266* दीर्घवक्त्राश्च भारत ।

श्वगोमायुमुखाश्चैव

[Line 1 = 76^b]

— B5 om (hapl) 74^b-76^a D5 reads 74^b on marg
—^b) K2 8 Dn काकोल्लक- ; T (T8 missing) G1 8 M
शशगोधा ; G2 शिशुमार (for शशोल्लक) Ś1 K1 स
चोल्लकमुखास्तथा — After 74^b, B1 Dn read 77^{cd},
while M8 reads 76^{ab}. D2 8 om 74^c Dn1 om.

खरोष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा ॥ ७४

मनुष्यमेपवक्त्राश्च सुगालवदनास्तथा ।

मीमा मकरवक्त्राश्च शिशुमारमुखास्तथा ॥ ७५

मार्जारशशवक्त्राश्च दीर्घवक्त्राश्च भारत ।

नकुलोलूकवक्त्राश्च श्ववक्त्राश्च तथापरे ॥ ७६

आखुवधुक्वक्त्राश्च मयूरवदनास्तथा ।

मत्स्यमेपाननाश्चान्ये अजाविमहिपाननाः ॥ ७७

ऋक्षशार्दूलवक्त्राश्च द्वीपिसिंहाननास्तथा ।

मीमा गजाननाश्चैव तथा नक्रमुखाः परे ॥ ७८

गरुडाननाः खड्गमुखा वृककाकमुखास्तथा ।

गोखरोष्ट्रमुखाश्चान्ये वृषदंशमुखास्तथा ॥ ७९

महाजठरपादाङ्गास्तारकाक्षाश्च भारत ।

C 9 2328
B 9 45 84
K 9 46 84

(hapl) 74^c-75^b M1 om. (1 hapl) 74^c-76^d D1 c read (s^c m) 74^c on marg, G2 reads it after 83^b —^c) K1 B1 2 4 Dn D1-7 9 10 M2 [क्ष]न्ये (for [ए]व) — After 74^c, K2 reads 78^d-79^b K3 om 74^d D2 s transp 74^d and 75^a

75 T3 missing (cf v 1 44) B1 M1 om 75, Dn om 75^a (for both, cf v 1 74) B1 Dn D1-7 9 10 om (hapl) 75 D1 om 75^a-76^b D3 om (hapl) 75^a-77^b T1 om (hapl) 75^a-79^b G3 om. (1 hapl) 75-78 D2 s transp 74^d and 75^a —^a) Ś1 K1-3 मेव, K4 मेव (for मेप) — D2 om. 75^b D3 om. (hapl) 75^b-77^b —^b) Ś1 K4 सुगाल, K5 नगाल, T2 सुगाल (for सुगाल) B2 4 T1 G2 om (hapl) 75^a T3 G1 om. (hapl) 75^a-78^d — After 75^a, Ś1 K1 s read 78^d-79^b, repeating 78^d in its proper place, while M2 4 read 76^d-77^a Ś1 K1 s om. 75^d D2 om (hapl) 75^a-76^a

76 For the sequence in M2 1, cf. v 1 75 T3 missing (cf. v 1 44) B1 om. 76^a, M1 om 76 (for both, cf v 1 74) D1 om 76^a, D2 om 76^a, D3 s T1 2 G1 s om 76 (for all, cf v 1 75) M2 reads 76^a after 74^b —^a) Dn1 शर, Dn T4 G2 M2 4 शुक्र (for शश) M2 मार्जालशुक्रवक्त्राश्च — B1 om. (hapl) 76^b —^b) K1 दीक्ष (for दीर्घ) —^c) D2 नकुलोलूक, D3 1 9 10 लंगूलो (for नकुलो) — K4 om. (hapl) 76^d-77^a —^d) K2 B2 4 D2 om. च B1 s s Dn D1 4-7 9 10 काकवक्त्राश्च, M2 श्वेतवक्त्राश्च (for श्ववक्त्राश्च)

77 For the sequence in M2 1, cf. v 1 75 T3 missing (cf. v 1 44) D2 s om 77^a, T1 2 G1 s om 77 (for both, cf v 1 75) K4 om 77^a (cf v 1 76) M2 om 77^a —^a) G2 आखु- (for आखु-) M2 बभ्रुर, M4 बभ्रुर- (for बभ्रुक-) D1 आखुवक्त्रविपक्षाश्च, M1 वधुमुखाश्चैव —^b) D2 मयूर, D3 मार्जार (for मयूर) — B1 Dn read 77^a after 74^b

—^c) Ś1 K1-3 D1 a s 11 [ए]व (for [क्ष]न्ये) — After 77^a, D1 reads 85^d-86^b for the first time, repeating it in its proper place, while M1 reads 79^d-80^c The sequence in D2 11 after 77^a is 78^d, 79^a, 78^a, 77^d, 78^c, 78^b D1 om 77^d-79^b T4 om. (hapl) 77^d-79^c

78 For the sequence in D2 11, cf. v 1 77 T3 missing (cf. v 1 44) T1 2 G1 s om 78 (cf v 1 75) D1 T4 om 78 (cf v 1 77) —^a) Ś1 K1-3 मार्जार, D2 शार्दूल (for शार्दूल) — K2 om. 78^c D10 om (hapl) 78^c-79^b —^c) M2 om. मीमा B2 [क्ष]न्ये (for [ए]व) — Ś1 K1 s read 78^d for the first time (followed by 79^a) after 75^a, K2 reads 78^d-79^b after 74^c —^d) K3 (both times) B1 s s Dn D2 s s च ये (for परे) S (T1 2 4 G1 s om, T3 missing) तरक्षुवदनास्तथा

79 For the sequence in D2 11, cf. v 1 77, for that in Ś1 K1-3, cf. v 1 78 T3 missing (cf. v 1 44) T1 om 79^a (cf v 1 75) D1 om. 79^a, T4 om 79^a (for both, cf v 1 77) D10 om 79^a (cf v 1 78) —^a) Hypermetric G2 M1 गरुडास्या (for 'डानना) K4 खर, B1 s Dn1 D2 1 s खड्ग, B2 4 G2 M1 खग, D3-7 9 11 कक, G2 पक्ष (for खड्ग) —^b) Ś1 K1-3 भेक, B2 वृष (for वृक) D2 काकि, G2 कोक (for काक) D2 s 11 परे (for तथा) — B2 G1 s om (hapl) 79^a —^c) K4 मुखोष्ट्र; D2 यरोष्ट्र; T1 2 G2 M2-4 चानर (for खरोष्ट्र) D2 मुखान्ये च (for 'श्चान्ये) — K4 D2 om (hapl) 79^d-80^c D5 om. 79^d — M1 reads 79^d-80^c after 77^c

80 For the sequence in M1, cf. v 1 79 T3 missing (cf. v 1 44) K4 D2 om 80^a (cf v 1 79) —^a) Dn D2 महाजगर, D1 महजठर, T1 2 भोगीजठर (for महा) G2 पादाश्च, M1 पादांसाश्च (for पादाङ्गाश्च) —^b) D2 11 स्तवकाक्षाश्च, D5 भाव, T1 G1 s शका, T2 काकाक्षापि (for वारकाक्षाश्च) D2

C 9 2597
B 9 45 83
K 9 46 85

पारावतमुखाश्चान्ये तथा वृषमुखाः परे ॥ ८०
कोकिलावदनाश्चान्ये श्येनतिचिरिकाननाः ।
कृकलासमुखाश्चैव विरजोम्बरधारिणः ॥ ८१
व्यालवक्त्राः शूलमुखाश्चण्डवक्त्राः शताननाः ।
आशीविपाश्चरधरा गोनासावरणास्तथा ॥ ८२
स्थूलोदराः कृशाङ्गाश्च स्थूलाङ्गाश्च कृशोदराः ।
ह्रस्वग्रीवा महाकर्णा नानाव्यालविभूषिताः ॥ ८३

भायूकाक्षाश्चैव भारत (hypermetrio) — Ś1 K1-3 om (hapl) 80^a-81^a —^a) K1 वृक, D1 चक्र, D1 11 वक्र, T (Ts missing) G M1 व्यक्त, M1-1 यस्त (for वृष)

81 Ts missing (cf. v 1 44) Ś1 K1-3 om 81^a (cf v 1 80) —^a) B1-1 s (marg) D (except D1-2 11) कोकिलामाननाश्च; B1 (orig) 'लामामुखाश्च, G1 'ल स्यान्नाश्च (for 'लावदनाश्च) S (except G1 M1, Ts missing) [ए]व (for [अ]न्ये) —^b) D1 corrupt K1 शुन, K1 ये च (for श्येन) D1 8 9 तिचिरिकानना — K1 om (hapl) 81^a-82^b G1 3 om 81^a-83^b M1 reads 81^a-82^b after 83 —^a) Ś1 K1-3 D1 कृकलास; D1 6 7 9 कृकलास Ś1 K1 2 D1 3 [अ]न्ये (for [ए]व) —^a) Ś1 K1 D1 T1 M1 विरजो (T1 'जरा)वरधारिण; D1 विविधाचीर

82 For the sequence in M1, of v 1 81 Ts missing (cf. v 1 44) K1 om 82^a, G1 3 om 82 (for both, of v 1 81) —^a) D1 3 M1 वाल, T (Ts missing) M1-4 वाल; G1 फाल (for व्याल) Ś1 K1 3 D1 3 11 तृण, K1 सण (810), B1-1 Dn1 शूलि, B1 (marg as in text) शूणि, D1 3 शूणि, T1 3 4 G1 मणि; M स्थूल (for शूल) M1 वक्त्राश्च (for मुखाश्च) —^b) Ś1 K1 गड, B1 (marg as in text) मुंढ; D1 चट, D1 जंढ, Dn1 T1 M1 चंद्र; M1 चक्र (for चण्ड), B1 3 s (marg) Dn D1 4-10 क्षुमानना, D1 खरा; D1 सुखा; Dn1 सिता; T1 3 4 G1 M1 3 4 शशा; M1 भृशा (for शशा) —^a) D1 3 11 साशी; T1 आशी (for आशी) D1 विखाश्च, M1 विपैश्च (for विपाश्च) Ś1 K1 चीनधरा, B1 4 विपधरा, D1 3 11 चीरधरा, T (Ts missing) G1 M1-4 सक्तकठा (for चीरधरा) —^a) Ś1 K1-3 नानासा (K1-3 'शा)वरणा (K1 'ण)स्तथा, D1 3 6 9 10 नानासावदना, D1 3 11 गोनासावरणा, D1 3 गोना (D1 'मा)साधमुखा; T (Ts missing) M1 गोनासा (T1 3

गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।
स्कन्धेमुखा महागज तथा सुदरतोमुखाः ॥ ८४
ष्टेमुखा हनुमुखास्तथा जहामुखा अपि ।
पार्श्वाननाश्च बहवो नानादेशमुखास्तथा ॥ ८५
तथा कीटपतंगानां सदृशाम्या गणेश्वराः ।
नानाव्यालमुखाश्चान्ये बहुबाहुशिरोधराः ॥ ८६
नानावृक्षभुजाः केचित्कटिशीर्षास्तथापरं ।

'गा)भरणा; G1 गोनाम्बरणा

83 Ts missing (cf v 1 44) (1) 3 om 83^a (cf v 1 81) —^a) D1 स्थूलोदरा —^b) Ś1 K1-3 स्थूलाक्षाश्च, D1 स्थूलागाश्च T1 G1 यूकोदरा (for कृशो) — After 83^a, G1 reads 74^a —^a) Ś1 K1 मदकर्णा; T1 2 महाकठा, G1 'काणा, G1 'काय (for 'कर्णा) —^a) D1 मीना (for नाना) D1 10 S (Ts missing) व्याल D1-1 9 10 विभूषणा (for 'पिता) — After 83, M1 reads 81^a-82^b

84 Ts missing (cf v 1 44) —^a) M1 मृगेन्द्र (for गजेन्द्र) K1 3 च (K1 व)र्मावरणा —^a) B1 स्कक; T1 स्कंदे, M1 स्कधो K1 3 बाहु (K1 'ल)मुखाश्च; D1 महीराजश्च (for महाराज) Ś1 K1 स्कंध 3 3 सुखा राजेश्च —^a) K1 D1 4-11 G1 M1 [अ]भ्युदरतो, B1 सुद, D1 [ए]वोद, D1 [अ]भ्युद (for सुद)

85 Ts missing (cf v 1 44) —^a) T1 3 तथा फटे, T1 G M बाहुमुखाश्च (for हनु) —^b) T1 3 मुखा (for तथा) D1 उभाश्च (for मुखा) T (Ts missing) G M1 परे, M1 4 ह्यपि (for अपि) — G1 om (hapl) 85^a —^a) K1 व्यालाननाश्च; D1 आत्मा (for पार्श्व) — D1 reads 85^a-86^b for the first time after 77^a —^a) Dn वेप; D1 3 11 दिश (for देश) D1 तत; T1 3 G1 परे (for तथा)

86 For the repetition in D1, cf. v.1 85 Ts missing (of v 1 44). —^b) K1 D1 3 G1 सदृशाश्च; B1 'शाक्षा; D1 'शाक्षा; M1 'शाक्ष (for 'शाखा). D1 3 11 महानना (for गणेश्वरा) —^a) D1 T1 3 G1 3 M व्याल G1 मृगाश्च (for मुखाश्च) — K1 om (hapl) 86^a-88^a —^a) Dn1 om बहु K1 D1 3 3-10 शिरोधरा, D1 11 'रहा, D1 'मुखा (for 'धरा) G1 बहवो बाहुरोधरा (810)

87 Ts missing (of v 1 44) K1 om 87 (of v 1.86). —^a) K1 3 वक्षो, M1 वेप (for वृक्ष).

भुजंगभोगवदना नानागुल्मनिवासिनः ॥ ८७
 चीरसंभृतगात्राश्च तथा फलकवाससः ।
 नानावेपथराश्चैव चर्मवासस एव च ॥ ८८
 उष्णीपिणो मुकुटिनः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः ।
 किरीटिनः पञ्चगिखास्तथा कठिनमूर्धजाः ॥ ८९
 त्रिशिरा द्विशिखाश्चैव तथा सप्तगिखाः परे ।
 गिखण्डिनो मुकुटिनो मुण्डाश्च जटिलास्तथा ॥ ९०

चित्रमाल्यधराः केचित्केचिद्रोमाननास्तथा ।
 दिव्यमाल्याम्बरधराः सततं प्रियविग्रहाः ॥ ९१
 कृष्णा निर्माणवक्त्राश्च दीर्घपृष्ठा निरुदराः ।
 स्थूलपृष्ठा ह्रस्वपृष्ठाः प्रलम्बोदरमेहनाः ॥ ९२
 महाभुजा ह्रस्वभुजा ह्रस्वगात्राश्च वामनाः ।
 कुञ्जाश्च दीर्घजङ्घाश्च हस्तिकर्णशिरोधराः ॥ ९३
 हस्तिनामाः कूर्मनासा वृकनामास्तथापरे ।

C 9 2601
B 9 45 99
K 9 45 99

Śi K1-3 M1-धरा (for -भुजा) T2 4 G M2-4 नाना
 कृत्रिमुखा केचिद् —⁵) S (T2 missing) बहुकर्णोक्षि
 नायिका —⁶) D3-भोज (for भोग) K2 M1 2
 चयना D2 भुजंगभोगवदना —⁷) T1-मल (for
 गुल्म)

88 T2 missing (cf v l 44) K2 om 88^{ab} (cf
 v l 86) D om 89^{ab} —⁸) K2 सहज, K2
 D1 2 11 मंजुत्त (for -मंजुत्त) —⁹) B (except B2)
 Dn D1 4 7-10 M2 नाना (for तथा) B. D1 7-10
 कनक, T1 2 G2 वल्कल, T4 पल्ल (for फलक)
 D. 2 11 तन्वाज्जल D2 ज्वल, D3 द्रुल नवामय, D4
 नानाकृत्रिनिवासिन — Śi K1-3 om (hapl) 88-89^b
 —¹⁰) B D1 4 7 वेद (for -वेप) B2 Dn D1 T1 2
 G1 2 [म]ये (for [म]व) — After 88^c, B D M1
 ins

267^a

नानामाल्यानुलेपना ।

नानावस्त्रधराश्चैव

—¹¹) B. वर्म (for चर्म) G1 om वायव्य D2 चर्म-
 धराभ्या (submetric)

89 T2 missing (cf v l 44) Śi K1-3 om 89^{ab}
 (cf v l 88) —¹²) S (except G1, T2 missing)
 मुकुटिन —¹³) B2 4 D. 1 2 10 सुग्रीवाश्च (for
 कम्बुग्रीवा) M1 सुवामय (for सुवर्चस) —¹⁴) D2
 निराम्, D2 सुन्वास् (for शिखास्) —¹⁵) K2 कपि
 ल, B2 2 D1-1 2 10 कानन, D3 कलित, M2 कुटिन
 (for कठिन)

90 T2 missing (cf v l 44) —¹⁶) D2 त्रिशिरा
 Śi K1 3 G विशिखाश्च; D2 11 द्विशिराश्च (for 'खाश्च').
 —¹⁷) K2 सुन्वा, D2-शिखा (for -शिखा) D2 8
 तथा (for परे) Dn [म]परे पञ्चशिखास्तथा —¹⁸) D2
 निपटिनो S (except T1, T2 missing) मुकुटिनो
 —¹⁹) D2 जटिलास् D. परे (for तथा) S (T2
 missing) मुकुटिश्चैव जटाधरा,

91 T2 missing (cf v l 44) —²⁰) K2 B1-3
 Dn D1 4 6-10 माला (for माल्य) D2 सर्वे, D2
 चैव (for केचिद्) S (T2 missing) चित्रमाल्या (M1
 'ला)धरा — T2 om (hapl) 91^{ab} —²¹) D2
 7 11 रोमाधरास् (for रोमाननास्) K2 रोचमानानना
 स्तथा, D2 चित्रवस्त्रोन्नुरजिता (sic) —²²) Śi K दिव्या
 नानाधरा, M1 तीक्ष्णाननप्रदरणा —²³) K2 पृथु
 (for प्रिय) K2 3 दर्शना (for विग्रहा) — B1 5
 Dn D1 4-7 2 10 subst for 91^{ab} D2 ins after 91

268^a विग्रहंकरसा नित्यमजेया सुरसत्तमै ।

[D. विग्रहं महावीर्य (for the prior half) D2 8
 दुग्धसत्तम]

92 T2 missing (cf v l 44) —²⁴) D2 S (T2
 missing) कृष्ण (for कृष्णा) G2 निर्माण (sic) (for
 निर्माण) —²⁵) D2 8 3 स्थूल (for दीर्घ) Śi K1-3
 D2 4 11 तनूदरा, K2 कृश, D10 त्रिभू (for निरु)
 T (T2 missing) G M2 दीर्घपृष्ठोदरोरम — M2 4 om
 (hapl) 92-93^a —²⁶) D2 स्थूल B1 स्थूलोष्ठा ह्रस्व
 पृष्ठाश्च, D2 स्थूलपृष्ठा प्रवेष्टा च —²⁷) K2 प्रलम्बाधर
 मेहना, T4 G लंबकोट (T2 G2 'द'र)

93 T2 missing up to 93^b (cf v l 44) M2 4
 om 93 (cf v l 92) D2 reads 93^b on marg
 —²⁸) D1 4 3 दीर्घ (for ह्रस्व) D1 2 T2 मात्रा (for
 गात्राश्च) T1 2 प्रभावदा (T2 'व'), T4 G2 M1 3
 प्रवाहव (for च वामना) G1 3 ह्रस्वगात्रनिवाहव
 —²⁹) K2 B1 2 4 8 Dn D1-10 ह्रस्व, D1 कृश (for
 दीर्घ) K2 S (M2 4 om) जिह्वाश्च, D1 8 खंजाश्च
 (for जङ्घाश्च) — Dn om. (hapl) 93^a-94^a —³⁰) D2
 शिरोदरा

94 Dn om 94^{ab} (cf v l 93) —³¹) Śi K
 क (K2 व)र्ण, G2 व्याघ्र (for कूर्म) —³²) T2-1 M
 वृकन्याघ्रनखा (T2 घ्रानना, M घ्रनसा)स्तथा, G1 3 कूर्म
 (G1 व्याघ्र)नासा वृकानना — K2 om 94^{ab} D2 om,

दीर्घोष्ठा दीर्घजिह्वाश्च विकराला ह्यधोमुखाः ॥ ९४
 महादंष्ट्रा ह्रस्वदंष्ट्राश्चतुर्दंष्ट्रास्तथापरे ।
 वारणेन्द्रनिभाश्चान्ये भीमा राजन्सहस्रशः ॥ ९५
 सुविभक्तशरीराश्च दीप्तिमन्तः खलंकृताः ।
 पिङ्गाक्षाः शङ्कुकर्णाश्च वक्रनासाश्च भारत ॥ ९६
 पृथुदंष्ट्रा महादंष्ट्राः स्थूलौष्ठा हरिर्मूर्धजाः ।
 नानापादौष्ठदंष्ट्राश्च नानाहस्तशिरोधराः ।
 नानावर्मभिराच्छन्ना नानाभापाश्च भारत ॥ ९७

कुशला देशभापासु जल्पन्तोऽन्योन्यमीश्वराः ।
 हृष्टाः परिपतन्ति स्म महापारिपदास्तथा ॥ ९८
 दीर्घग्रीवा दीर्घनखा दीर्घपादशिरोभुजाः ।
 पिङ्गाक्षा नीलकण्ठाश्च लम्बकर्णाश्च भारत ॥ ९९
 वृकोदरनिभाश्चैव केचिदञ्जनसंनिभाः ।
 श्वेताङ्गा लोहितग्रीवाः पिङ्गाक्षाश्च तथापरे ।
 कल्मषा बहवो राजंश्चित्रवर्णाश्च भारत ॥ १००
 चामरापीडकनिभाः श्वेतलोहितराजयः ।

(hapl) 94°-95° — °) Ś1 दीर्घोष्ठ B Dn D1 8 0
 -जवाश्च, T4 -जिह्वाश्च (for जिह्वाश्च) K2 वानरैर्द्राथ
 जिह्वाश्च (sic), D4 7-10 दीर्घोच्छ्वासा दीर्घजघा, D5
 दीर्घोष्ठजघाहस्ताश्च — °) T1 8 G1 M विकराला Ś1
 K1 B5 G8 ह्यधोमुखा, K2 ह्यलो, M8 ह्येसो (sic)
 (for ह्यधो) D8 करालाश्चाप्यधोमुखा, D5 कराला
 विकृतानना

95 D2 om 95° (cf. v l 94) — °) D8 द्विद
 द्वाश्च (for ह्रस्वदंष्ट्राश्च) Ś1 K1-3 ह्रस्वदंष्ट्रा महादंष्ट्रा
 — °) Ś1 K1 3 B3 दीर्घ, D3 11 S चित्र (for चतुर)
 — °) Ś1 K1 3 वानरैर्द्रा, D2 5 6 11 T2 वा (D2 11 व)
 रणैर्द्रा, T4 चारणैर्द्रा (for वारणेन्द्रा) S मुखाश्च (for
 -निभाश्च) K4 वारणैर्द्राननाश्चान्ये — °) D1-3 T3 भीम-
 (sic) (for भीमा)

96 °) D5 स्ख (for सु) — D1 om (hapl)
 96°-97° — °) D2 स्खलकृता — D5 om 96°-97°
 — °) S (except M2) पिङ्गला (T1-3 G1 2 °ळा)क्षा शङ्कु
 (G1 शङ्कु, G8 नील)कर्णा — G3 om (hapl)
 96°-99° — °) B D1 6-10 रक्त, D2 2 11 वज्र, T
 G1 चक्र, G2 छिद्र (for वक्र) S (G3 om.) -पादाश्च
 (for नासाश्च)

97 D1 om 97° (cf. v l 96), D5 om 97° (cf. v l 96), G3 om 97
 (for all, cf. v l 96) D8 T G1 2 M8 om (hapl)
 97 — °) M2 पृष्ठ (for पृथु) — °) K4 B3 4 Dn
 D2 7 10 M1 2 4 स्थूलो (D2 °लो)ष्ठा K4 ह्यधु (for
 हरि) D1 स्थूलोष्ठोदरमूर्धजा, D8 स्थूलोदरविम्
 — °) Dn1 पापोष्ठ, D3 8 11 M1 2 4 पा (M1 प)पोष्ठ
 (for -पादौष्ठ) D8 दंष्ट्राश्च, M1 2 4 पृष्ठाश्च (for
 -दंष्ट्राश्च) — °) D1 हस्ति, D3 11 -हरि (for -हस्त)
 — °) Ś1 K1-3 -वदिभिर्, K4 वर्णाभिर्, B Dn D8-5
 7-10 -चर्मभिर् (for वर्मभिर्) Ś1 K1 आच्छिन्ना, D8

आयच्छन् (for आच्छन्ना) — °) B5 Dn वासा (Dn
 °स)श्च (for मापाश्च) D5 नानाभापाकृतीगुणा

98 G3 om 98 (cf. v l 96) D4 reads 98°
 twice. — °) T2 [क्ष]नेक, G2 एक- (for देश-) D2
 -भापाश्च, D1 (first time) भारत (sic), D5 भापामिर्
 (for °सु) — °) Ś1 K1-3 D2 11 जयं (K2 °प)तो, T2 4
 G2 ज्वलतो, M2 4 जल्पते (for जल्पन्तो) S (except
 T8 M1, G3 om) ईश्वर (for °रा) — D5 om 98°
 — °) B2 सप्रहृष्टा, T8 मुदा परि, T1 हृदा मुदा (for
 हृष्टा परि) G1 वदति (for पतन्ति) — °) D4 हाहा
 (sic), S (except T4, G3 om) राजन् (for महा)
 Ś1 K1 पारिपदस्, D5 -परिपदास्, T8 परिपद, G2
 परिपदस्, M1 2 4 पार्यदा (submetric) (for -पारिपदास्)
 Dn तदा, T1 2 M2-4 स्मृता (for तथा) K4 महो
 र्कर्षवह सदा

99 G3 om 99° (cf. v l 96) — °) D2 2 11
 नासा, D5 नपा, D3 पाद, M3 भुजा (for -नखा)
 — °) D2 2 पादा, D3 पृष्ठ (for पाद-) D1 मुखा,
 T2 रुहा, M8 नखा (for भुजा) T3 4 G1 2 दीर्घ
 बाहुशिरोधरा — °) B1 दीर्घाक्षा (for पिङ्गा) S (G2
 om) पिङ्गला (M °ळा)क्षा नीलकण्ठा (T1 2 °कर्णा) — °)
 Ś1 K1 च मारिष, K2-4 च भूमिष, D5 तयोदरा (for
 च भारत)

100 D1 7 T G om. (hapl) 100 — °) K2 वलो-
 दर, M2 4 शुको (for वृको) D3 11 केचित् (for
 चैव) M3 शुकोदरशिभाश्चैव (sic) — °) K3 श्वेताग,
 Dn D2 6 8-10 श्वेताक्षा (for °ङ्गा) D5 श्वेताक्षा लोहि-
 ताक्षाश्च — °) D. नीलग्रीवाश्च, D8 पिङ्गलाक्षाश्च, M
 पीनागा (M1 °सा)श्च (for पिङ्गाक्षाश्च) K2 om. तथा
 — B3 damaged for 100° — °) D2 8 कल्मष-, D8
 कल्मषा, Dn कल्मषा (for °पा) M कल्मषबाहवो

नानावर्णाः सवर्णाश्च मयूरसदृशप्रभाः ॥ १०१
 पुनः प्रहरणान्येषां कीर्त्यमानानि मे शृणु ।
 शेषैः कृतं पारिषदैरायुधानां परिग्रहम् ॥ १०२
 पाशोद्यतकराः केचिद्व्यादितास्याः खराननाः ।
 पृथ्वक्षा नीलकण्ठाश्च तथा परिघवाहवः ॥ १०३
 शतघ्नीचक्रहस्ताश्च तथा मुसलपाणयः ।
 शूलासिहस्ताश्च तथा महाकाया महाबलाः ॥ १०४
 गदाशुशुण्डिहस्ताश्च तथा तोमरपाणयः ।

असिमुद्गरहस्ताश्च दण्डहस्ताश्च भारत ॥ १०५
 आयुधैर्विविधैर्धैरैर्महात्मानो महाजवाः ।
 महाबला महावेगा महापारिषदास्तथा ॥ १०६
 अभिप्रेतं कुमारस्य दृष्ट्वा हृष्टा रणप्रियाः ।
 घण्टाजालपिनद्वाङ्गा ननृतुस्ते महौजसः ॥ १०७
 एते चान्ये च बहवो महापारिषदा नृप ।
 उपतस्थुर्महात्मानं कार्तिकेयं यशस्विनम् ॥ १०८
 दिव्याश्चाप्यान्तरिक्षाश्च पार्थिवाश्चानिलोपमाः ।

C 9 2616
B 9 45 114
K 9 46 114

राजश —¹) K₁ चर्माश, D₂ 8 10 -कर्णाश, M₁ 2
 -महाश, M₃ मालाश (for चर्माश)

101 ^a) S चा (T₃ M₂-4 च) मीकरापीड (T₃ वेद)
 निभा —^b) K₁ राजका, B₂ राशय (for राजय)
 —T₃ 4 G om. (hapl.) 101^a-104^b —^c) K₂ D₅
 T₁ 2 M चर्ण (for चर्णा) B₁ 3 4 Dn₁ D₃ 5 11 T₁ 2
 सुवर्णाश, D₄ 3 सकर्णाश, D₆ कुवर्णाश (for म)
 —After 101, D₅ ins

269* नानाप्रहरणा ये वै नानाशस्त्रकोविदा ।

102 T₂ 4 G om. 102 (cf v l 101) D₅ om
 102 —^a) M₁ एव (for एषा) —^b) D₃ 11 य वै,
 M₁ एषा (for शेषै) B Dn D₁ 2 4 6-9 T₂ M₁ कृत
 K₂ 4 D₅ T₂ पारिषदैर्, D₃ 11 M₁ 2 3 पार्यदैर् (Dn
 तैर्) (submetric) (for पारिषदैर्) —^d) K₄ B D
 (except D₂, D₅ om) T₁ 2 M₁ परिग्रह (for 'हम्')

103 T₂ 4 G om 103 (cf v l 101) B₂ partly
 damaged —^a) D₁ 2 पाशोन्नित (for एत) D₅
 खन्ये, T₁ 2 M₂-4 चैव (for केचिद्) —^b) Ś₁ K₁
 व्याचिताया —D₅ om. 103^a D₂ reads 103^c-104^d
 after 106 —^c) Ś₁ K₄ B Dn D₁ 4 7-10 पृष्ठाक्षा,
 D₅ पृष्ठास्या, T₁ प्रादग्ध, T₂ प्रदष्ट, M₂ प्रचक्षा
 (for पृथ्वक्षा) D₂ नील-, M₃ दीर्घ- (for नील)
 T₁ 2 M₂ कर्णाश (for कण्ठाश)

104 For the sequence in D₂, cf. v l 103
 T₂ 4 G om 104^a (cf v l 101) —^a) K₄ D₂
 8 11 -शक्ति, B₂ 4 -वज्र-, T₁ 2 M -पाश (for चक्र)
 —K₄ om (hapl.) 104^b-103^a D₁ 9 om 104^b
 —^b) Ś₁ K₁-8 सुसुल, B₁ 5 सुपल, Dn D₁ 8 11
 सुशल, D₂ सुसल (for सुसल) —B₁ 2 5 Dn D₁
 4-8 8 10 om. 104^a —^c) D₂ शूलासि G₂ तदा (for
 तथा) T₃ शूलासिहस्त्यक्षपदा, G₂ शूलहस्तहस्तपदा

—^d) G₂ -काला (for -काया) D₂ महाबला

105 K₁ om 105^a (cf v l 104) B₁ 2 5 Dn
 D₁ 4 6-10 transp 105^a and 105^a —^a) K₁ 2 B.
 -सुसुडि, B₁-4 सुसुडि, D₁ सुसुडि-, D₂ 11 सुसुडि,
 T₁ G₃ -सुसुडि-, T₂ 4 G₂ -सुसुडि-, T₃ G₁ सुसुडि,
 M -सुसुडि (M₂ 'दि-') (for -सुसुडि) D₅ खड्ग
 शक्तिगदाहस्ता —B₂ 4 T₃ om (hapl.) 105^b —^b)
 D₅ प्राश (for तथा) S (T₃ om) मुद्गर- (for तोमर-)
 —D₅ om 105^a D₁ 9 om 105^a D₄ repeats 105^a
 after 106^b —^c) Dn प्राश (for अस्ति-) S (T₃
 om.) -पट्टस (for मुद्गर)

106 D₂ om 106^a —^a) D₅ वीरैर् (for घोरैर्)
 —^b) D₃ 11 महाजया, D₅ ह्यनेकश, T₂ G₂ महा
 जवै, M₁ बला (for 'जवा) —After 106^b, K₂
 reads 108^a, while D₄ repeats 105^a K₃ om 106^a
 D₂ reads 106^a-110^d on marg —^c) D₅ वेगा, T₂
 M₁ -जवा (for -बला) S (except G₂) मागा (for
 -वेगा) —^d) T₁ 2 G₂ -परिषदस्, M (except M₂)
 पार्यदास् (submetric) D₂ 7 10 तदा (for तथा) G₁
 महापार्यदास्तया (sic) —After 106, D₂ reads
 103^c-104^d

107 D₂ reads 107 on marg —^b) K₂ 3 Dn
 D₂ 8 11 M₁ हृष्टा (for हृष्टा) D₃ रणाधिपा (for रण
 प्रिया) —K₃ om 107^a —^c) K₄ लिङ्ग (for
 घण्टा) Ś₁ K₁ 2 -जालाव (for जालवि) D₂ 8 11
 घटाजाल (D₂ ल) निबद्वागा —^d) D₁ 8 ददशुस् (for
 ननृतुस्) M₁ ननदुश्चानिलोपमा

108 M₁ om. (hapl.) 108^a-109^b K₃ reads 108^a
 after 106^b D₂ reads 108 on marg —^a) D₅ वाचो
 (sic) (for चान्ये) —K₃ om 108^b —^b) T₁ 2
 परिषदा, G₂ M₂ -पारिषदो, M₂ 4 -पार्यदा (submetric)

८ ९ २६१७
९ ९ ४५ ११५
१० ९ ४६ ११५

व्यादिष्टा देवतैः शूराः स्कन्दस्यानुचराभवन् ॥ १०९
तादृशानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।

अभिषिक्तं महात्मानं परिवार्योपतस्थिरे ॥ ११०

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

४५

वैशंपायन उवाच ।

शृणु मातृगणात्राजन्कुमारानुचरानिमान् ।
कीर्त्यमानान्मया वीर सपत्नगणसूदनान् ॥ १
यशस्विनीनां मातृणां शृणु नामानि भारत ।

यामिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः कल्याणीमिश्वराचराः ॥ २
प्रभावती विशालाक्षी पलिता गोनसी तथा ।
श्रीमती बहुला चैव तथैव बहुपुत्रिका ॥ ३
अप्सुजाता च गोपाली बृहदम्बालिका तथा ।

(for पारिपदा) K₁ तथा (for नृप) G₁ महादापारपदा
नृप (sic) —^a) Dn यशस्विन

109 M₁ om 109^{ab} (of v 1 108) D₅ reads
109 on marg B₅ partly damaged —^a) T₃ [ए]व
(for [अ]पि) K₂ 4 B₁ 5 Dn D₆ 8 9 T₁ 2 G₁ M₄
अतरि (B₁ 'री'क्षाश्, B₂ M₃ आतरीक्षाश् (M₂ 'क्ष्याश्)
—^b) K₄ नरोत्तमा, D₁ T₁ 2 [अ]नलोपमा (for
[अ]निलो) —^c) Dn₁ T₁ M₁ देवतै T₁ 2 4 G शूरे
(for शूरा) T₃ व्यादिष्टा देवतातूर्य —^d) K₈ स्कंधस्य
D₅ [अ]पिचरा (for [अ]नुचरा) S₁ K₁-3 वभु, D₁
विभो, Dn तथा (for [अ]भवन्) D₆-7 9 स्कन्दस्यापि
च भारत

110 D₅ reads 110 on marg —^b) K₂ corrupt
S₁ K₁ अर्बुधानि, Dn₁ अर्बुदानि —^c) B₁ 2 5 Dn
D₁ 8 अभिषेक्तु, D₅ 'पिक्तु' (for 'पिक्त')

Colophon — Sub parvan K₂ 4 B₁ D₂ 11 M₄
रामतीर्थयात्रा, B₂ 4 5 Dn D₁ 4 8 बलदेवतीर्थयात्रा,
D₂ M₁ तीर्थयात्रा, D₅ 7 9 10 हलधरतीर्थयात्रा, Cal
ed गदायुद्धपर्वणि बलदेवतीर्थयात्राया सारस्वतोपाख्यान,
Bom ed गदायुद्धपर्वणि बलरामतीर्थयात्राया सारस्वतोपाख्यान;
Kumbh ed हृदप्रवेश — Adhy name S₁ K₁-8
कुमारपार्षदवर्णनं, Dn D₁ 9 कुमारमिषेक, T₁ 2 गण
कीर्तनं (T₁ 'सकीर्तनं'), T₄ कुमारसैन्यवर्णनं, M₃ कुमार
गणसकीर्तनं, M₂ कुमारमिषेके गणसकीर्तनं, Bom ed
स्कंदमिषेक — Adhy no (figures, words or both)
B₂ D₅ 10 16, B₁ G₈ 46, Dn₂ 15, T G₁ 2 M 47
— Sloka no Dn₂ D₁ 114, D₅ 113

45

1 The ref is damaged in B₅ —^b) T₄ कुमार
चरितानिमान् (sic) —^c) B₅ कीर्त्यमान K₄ Dn₁ T₄
महावीर, T₁-3 G महावीर्यान् (for मया वीर)

2 ^a) T₄ G₁ यशस्विनो मातृगणान् —^b) T₃ is
damaged from नामानि up to गोनसी (in 3^b) —^c)
M₁ त्रिमे (for त्रयो) —^d) T₄ कल्याणीश्च (for
'णीमिश्च') K₈ D₆ च भारत, D₆ 7 10 च भागश्च (for
चराचरा)

3 T₃ damaged up to गोनसी —^a) D₂ प्रभावती
विशालाक्षी —^b) B₅ damaged K₄ reads from
पलिता up to कमलाक्षी (in 6^b) twice omitting (both
times) 4^a-5^b K₂ पतिता, K₄ (both times) मलिता,
B₁ 2 Dn D₂ M₂ 4 पालिता, D₅ 7 प्राणिता, D₅ 10
पाणिता, T₁ पालीका, T₂ 4 G₂ 8 M₃ पालिका (for
पलिता) S₁ K₁-8 [उ]शी (K₂ 8 'श' नसी, Dn गोनसी,
D₅ गोलनी, D₅ 7 9 10 गोस्वनी, D₆ गोलसी, S
(T₃ damaged) गोनसा (for 'सी') B₅ पलिता गौरशी
तला —^c) D₁ transp श्रीमती and बहुला Dn₂ D₄
बहुलाश्, T₂ 8 G₂ बहुला —^d) K₈ Dn₂ T₁ पुत्रिका,
T₂ G₈ पुत्रका

4 For the repetition in K₄, cf v 1 3 —^a)
D₅ अप्सुयाता M [अ]थ (for च) D₂ गोपाली,
T₃ 4 G बृहती (for गोपाली) —^b) B₁ बृहद्भालिका,
D₂ 8 11 'ईतालि' (D₂ 'लि' का, D₅ M₁ 'ववालि' का,
T₂ 'ववाधिका' T₁ तदा (for तथा) T₃ बृहद्वावालिना

जयावती मालतिका ध्रुवर्त्ता भयंकरी ॥ ४
 वसुदामा सुदामा च विगोका नन्दिनी तथा ।
 एकचूडा महाचूडा चकनेमिश्च भारत ॥ ५
 उत्तेजनी जयत्सेना कमलाक्ष्यथ गोमना ।
 शत्रुंजया तथा चैव क्रोधना शलमी खरी ॥ ६
 माधवी शुभवक्त्रा च तीर्थनेमिश्च भारत ।

गीतप्रिया च कल्याणी कटुला चामिताशना ॥ ७
 मेघस्वना भोगवती सुभ्रुश्च कनकापती ।
 अलाताक्षी वीर्यवती विद्युजिह्वा च भारत ॥ ८
 पद्मावती मुनक्षत्रा रुन्दरा बहुयोजना ।
 संतानिका च कौरव्य कमला च महाबला ॥ ९
 सुदामा बहुदामा च सुप्रभा च यशस्विनी ।

C 9 2528
 B 9 46 10
 K 9 47 10

तथा, G₂ बृहद्वातिनामदा (sic) — K₁ om. (hapl) 4^a-5^b —^c) B. प्रजावती, T₁ G₂ M जाया (for जया) T₂ damaged from मालतिका up to महा (in 5^a) B₃ D₁ मातलिका, T₁ G M₂-1 मालिनि (G₁ M₃ नी)का (for मालतिका) D^a 11 जायावती मालिका, T₂ जाया च मालिनीका च —^d) D^a 11 ध्रुवदती, T₂ वृषयना, T₁ वृषरना, G₂ घन, G₃ वृषयना (for रत्ना)

5 For the repetition in K₁, cf v 1 3 K₁ om. 5^a (cf v 1 4) T₂ damaged up to महा —^a) T₁ G₁ बहु- (for वसु-) D₁₀ च (for तु) M₃ भासा (for दामा) T₂ G₂ वसु (T₂ बहु)धामा सुधाना च —^b) D₂ 11 लत्रिका, T₁ 2 पिशनी, M₂ विशान्वा (for विगोका) S₁ K₁ नदनी —^c) M₁ 1 एकचूडा महाचूडा —^d) S₁ K₁ 2 D₂ वक्र, B₁ वक्र (for चक्र) M₂ नेमी B₂ 4 तु (for च) — After 5, D₂ reads 7^a

6 For the repetition in K₁, cf v 1 3 K₁ T₁ om. (hapl) 6^a-7^b B₃ reads 6-8 after 11 —^a) S₁ K₁ अर्धजनी, K₂ अन्वेजन्वी, K₃ (both times) अन्वेजनी, T₁ 2 G अवेजस्वी (G₁ स्त्र), T₂ अवेजिमे (sic), M₁ अवेजानी, M₂-4 सुवेज (M₁ जि)नी (for उच्चे) S₁ K₁ 2 4 (both times) तरमेना, T₁ 2 भव, T₂ G₁ 2 M₂-4 भर, G₂ हर, M₁ घर (for जय) —^b) D₁₀ D₁ T₂ कमलाक्षा, D₂ लाक्षा (for लाक्षी) K₁ च, T₂ क्षति, G₂ क्षमि (for क्षय) T₂ कमलाक्ष*** — After 6^b, D reads 8^a D₁ 10 repeat 6^a after 8 —^c) T₂ शत्रुजया (for शत्रुंजया) D₂ चैव, T₁ [ए]वान्या, T₂ [ए]व च (by transp), T₃ [ए]वाक्षा, G₁ [ए]वाधि, G₂ [ए]काक्षी, G₃ M [ए]वाय —^d) G₁ 2 नाशना (for क्रोधना) T₂ G M₁ शलमा-, M₂ 4 चलमी (for शलमी) K₁ करी, D₃ परी, T₁ G₁ 3 M₂ 4 सुम्वा, T₂ 3 G₂ M₁ सुखी, M₃ तदा (for खरी) D₁ क्रोधना न्येचरीधरी, D₂ (second time) 5 c 10 (last two second time) ना शलमेधरी, D₁₀ (first time) ना शलमीधरी

7 For the sequence in B₃, cf v 1 6 K₁ T₁ om 7^a (cf v 1 6) G₃ om 7^a —^a) D₃ शुन, T₁ भव्य-, T₂ भव, M₃ शुन्न (for शुन) K₂ D₃ 8 वक्त्राश्च (for वक्त्रा) —^b) B₁ 5 D₁ D^a 10 नेमिश्च D₁ त्रेणिश्च, D₁ 8 सेविश्च (for नेमिश्च) — D₂ reads 7^a after 5 —^c) D₁ प्रीत, D. कटु, T₁ नीति, G₂ हित (for सीत) S₁ K₁-8 [क्ष]य (for च) D₁ वल्कलिनी (for च कल्याणी) —^d) K₁ D^a कटु (D₂ दु)ला च, B₁ 2 4 D₃ 4. 7-10 रद्रोमा, B. बहुला च, D₁ D₃ 6 कटुरोमा, D₁ रद्र-रूपा, T₁ G₂ रुद्रमाला, G₁ om, M₁ भद्रलामा, M₂-4 कटुमाला (for ला च) S₁ K₁ 4 B₁ T₁ [क्ष]मि (K₁ T₁ मि)वानना, D₃ [क्ष]मिताशनी K₃ कटुला शामितामना, B₃ रुद्र-****, T₁ 2 मधुमालामितौ जमा, T₂ शूरमालोमिवाशना (sic), G₃ कुरुमालातिशो भना

8 For the sequence in B₃, cf v 1 6 D₃ reads 8^a after 6^b —^a) K₁ मेघस्वरा, S तेजस्विनी (for मेघम्बना) B₁ चोघवती, B₃ राग, D₁ D₂ भग (for भोग) —^b) D₁ D₁₀ सुभ्रुश्च, D₂ 8 8 सुभ्रुश्च, D₁ 9 शुसुम् (for सुभ्रुश्च) K₁ करकावली, D₂ कनकप्रिया, D₃ कनकांचनी, T₂ रमनावती (for कनका) M₁ सुभद्रा कनावती (submetric) — B₁ repeats 8^a after 11 —^c) S₁ K₁-8 D₃ T₁ अलाता (K₃ भा)क्षा, D₃ अनाताक्षी (for अला) M₂ 4 विष्यवती (for वीर्य) B₃ चपला भोगवती (submetric) —^d) D₃ विद्युजिह्वा — After 8, D₁ 10 repeat 6^a

9 D₁ om (hapl) 9-11 —^a) D₃ येमावसु (sic) (for पद्मावती) D₃ M₁ स, M₃ च (for सु) —^b) D₁ 11 शकरा, T₂ कुडरा, G₂ कधरा (for रुन्दरा) B₁ D₁ D₂ 11 T₂ G₂ बाहु (for बहु-) T₁ 2 लोचना, M₁ शोधना (for योजना) S₁ K₁-8 कर्परा बहुयोज (K₂ जि)ना —^c) B₂ संतालका, B₁ नका, B₃ रका, D₁ 11 T₂ सातानिका (r —^d) S₁ K₁ 3 कोलस्या,

c 9 2628
B 9 46 10
K 9 47 10

नृत्यप्रिया च राजेन्द्र शतोल्लखलमेखला ॥ १०
शतघण्टा शतानन्दा भगनन्दा च भामिनी ।
वपुष्मती चन्द्रशीता भद्रकाली च भारत ॥ ११
संस्कारिका निष्कुटिका भ्रमा चत्वरवासिनी ।
सुमङ्गला स्वस्तिमती वृद्धिकामा जयप्रिया ॥ १२

धनदा सुप्रसादा च भवदा च जलेश्वरी ।
एडी मेडी समेडी च वेतालजननी तथा ।
कण्ठतिः कालिका चैव देवमित्रा च भारत ॥ १३
लम्बसी केतकी चैव चित्रसेना तथा वला ।
कुक्कुटिका शङ्खनिका तथा जर्जरिका नृप ॥ १४

K₂ 4 कौलव्या, D₂ T₁ G₂ 8 M₃ कारव्या (for "व्य")
—^d) D₂ कमळा च महारळा, S रामा (M₁ कमला
[hypermetric]) च कमलारती

10 D₁ om 10 (cf v 1 9) D₂ om 10^{ab} D₂
reads 10 on marg —^a) T₁ 2 4 G₁ 8 M₂-4 मालिदा,
T₂ मारिवा, G₂ मालीदा, M₁ मालिका (for सुदामा)
S₁ K₁ 3 वसु (for बहु) D₂ नामा, T₂ 8 -वामा
(for दामा) —^b) D₂ भद्रमा, T₁ 2 वसुना, T₂
सुधामा, T₁ सुदामा, G₁ 3 वसुदा G₂ सुधर्मा, M₂ 4
वसुदा, M₃ वसुमा (for सुप्रमा) —^c) S₁ K₁-8
ऋतु, D₂ 8 नित्य, S नृत्त (for नृत्य) D₂ शका-
रिका निष्कुटिका (cf 12^a) —^d) D₂ शतोल्लखल,
D₂ 11 "पल, T₁ 8 G₂ M ततो (T₂ G₂ M₁ "थो)ल्लखल,
G₁ 8 द्दोल्ल (for शतोल्ल) D₂ -मेपला, T₂ -मेपला
D₂ शतशोल्लखला तथा

11 D₁ om 11 (cf v 1 9) S (except M₁) om
(hapl.) 11^a-14^b —^a) D₂ 8 शतघ्नी च (for "वण्टा")
K₄ D₂ 8 11 महानदा (for शता) —^b) D₁₁
शुभगाथा, M₁ भागनेत्रा (for भगनन्दा) B Dn₁
D₁-7 १ भाविनी (for भामिनी) K₂ भगमदा च
भासिनी, D₂ 8 सुभगा स्वयं भामिनी —^c) S₁ K
शीला, B₂ Dn₂ सिता, Dn₁ सीता, D₂ -शता,
D₂ 11 शिता, D₂ -सिंघी, D₂ -शता, M₁ भीता (for
शीता) —^d) D₂ M₁ भद्रकाली, D₁ चद्रकाली, D₂
चद्रकेला (for भद्रकाली) D₂ भामिनी (for भारत)
— After 11, B₂ reads 6-8, while B₁ repeats 8^{ad}

12 S (except M₁) om 12 (cf v 1 11) —^a)
B₁-3 Dn शकारिका, B₂ सकालिका, D₁ सकारिका, D₂
4 8 10 11 शंका, D₂ 7 9 ऋषाधिका, M₁ रसकारिका,
Bom ed ऋषाधिका (for सकारिका) B₁ निष्कुटिका,
Dn निष्कुरिका, D₂ 8 11 निष्कुरिका, D₁ निष्कुटिका (for
निष्कु) S₁ K₁ 8 सकारिका निष्कु (S₁ "पु)भिका,
K₁ समारिका निष्कुरिका, D₂ निष्कुरिका निष्कुटिका —^b)
B Dn D₁ 7-10 वामा, D₁-8 6 9 11 रामा (for भ्रमा)
D₁ 8 चतुर, M₁ चतुर (for चत्वर) K₁ कुमारंगी-
रवाहिनी —^c) D₂ सुमङ्गला D₁ स्वस्तिमही (for "ती")

M₁ समङ्गला सान्निमतिर —^d) B₁-4 D₂-7 9 10 वृद्धि
कामा, B₂ वृद्धिका च, D₁ वृद्धिकामा (for वृद्धि)
B₂ जन, M₁ जरा (for जय-) S₁ K₁ 2 प्रभा, K₂
D₂ 8 11 प्रदा (for प्रिया)

13 S (except M₁) om 13 (cf v 1 11) —^a)
M₁ धनदा मा (hypermetric) (for धनदा) K₄ D₂ 1
सुप्रदाता, D₂ [अ]शुप्रसादा (for सुप्र) D₂ धनदा
सुप्रदा चैव — B₂ damaged for 13^{bc} —^b) S₁ K₁ 4
भवता, K₂ 8 भाविता, D₂ प्रवदा, D₂ प्रसादा (for
भवदा) Dn D₁ 8 6 M₁ जनेश्वरी (M₁ "रा), D₂
जळे, D₂ जलजेश्वरी (hypermetric) (for जलेश्वरी)
—^c) K₂ D₁ ऐदी, D₂ एदा (for ऐदी) D₂ नेडी
(for मेडी) S₁ K₁ समीडी च, B₁ शतैली च (810),
D₂ समेडी च (for डी च) K₄ ऐदी मेडी नासमेडी,
D₁ पूरी मेरी समेरी च, M₁ होळी वेळी समेळी च
—^d) D₂ वेताळ, D₁ वेताली, M₁ वैताळी (for
वेताल-) — S₁ K₁-8 om 13^{ef} —^e) D₁ कंठति
B₁ 4 8 कालका, Dn कणिका, D₂ 11 कलिका (for
कालिका) M₁ तडुली कालिका चैव —^f) K₄ [अ]वद-
चित्रा (for देवमित्रा) D₂ [अ]दितिप्रिया (for च भारत)

14 S (except M₁) om 14^{ab} (cf v 1 11) —^a)
K₁ D₂ लम्बसी, K₄ M₁ लंबुसी; B₁ 2 तबुसी (B₁
"पी), B₂ सत्वाशी, B₁ सत्थाशी, B₂ लवासी, Dn
तत्त्वसी, D₁ तसुसी, D₂ नेनसी, D₁ 8 तवसी (D₂
"री) (for लम्बसी) S₁ K₁-8 के (K₂ 8 कै) तवा, B₂-8
केतका, D₁ कितकी, M₁ पनसा (for केतकी) D₂-7
9 10 वसुश्री (D₂ 10 "श्री) कोटरा (D₂ 6 "री) चैव —^b)
D₁₁ मित्र (for चित्र) B₁ 2 Dn D₁ 5 7-10 तथाचला,
M₁ तथाचला —^c) K₄ D₁₁ कुक्कुटिका, D₁ कुर्क,
D₂ कुर्कु, T₂ ककूटाका, T₂ G₂ कुक् (G₂ "रु) पिका
(for कुक्कुटिका) B D₁ 2 4 7-10 श (D₁ श्रु)
खलिका, D₂ शङ्खनिका, D₂ 6 शखि (D₂ "पि) निका;
D₁₁ शसिनीका, T₁ शिखडिका, T₂ 8 G M₁ 2 4 शख
(M₁ "क) निका M₂ कुक्कुनीका शङ्खनीका —^d) M₂ 4
ततो (for तथा) S₁ K₁-8 मंदरिका, K₄ सर्जरिका, B
Dn D₁ 8 1-7 9 10 T₁ शङ्खनिका, D₁ 8 शङ्खलिका, T₁ 2
G M₂-4 श (T₁ ज) शंरिका, T₂ जर्जरिका (for जर्ज

कुण्डारिका कोरुलिका कण्डरा च शतोदरी ।

उत्क्रायिनी जरेणा च महावेगा च कङ्कणा ॥ १५

मनोजना कण्टकिनी प्रवसा पूतना तथा ।

खश्या चुर्चुटिर्वासा क्रोशनाथ तडित्प्रभा ॥ १६

मण्डोदरी च तुण्डा च कोटरा मेघवासिनी ।

सुभगा लम्बिनी लम्बा वसुचूडा विकृत्यनी ॥ १७

ऊर्ध्ववेणीधरा चैव पिङ्गाक्षी लोहमेखला ।

पृथुक्त्रा मधुरिका मधुकुम्भा तथैव च ॥ १८

C 9 4537
B 9 45 19
P 9 47 19

रिका) K₁ [अ]पि च, D₅ परा (for नृप)

15 ^a) K₂ कुटारिका, K₁ D₁₁ M₂ : कुटारिका, D₂₁ D₂ कडारिका; D₃ कुडा, D कडाभिका, T₁ : G₂ : M₁ : कुड (T₁ 'डा' लिका, T₂ कुलिका च, T₁ कुलीकका, G₁ कुडिलिका (for कुण्डारिका) B₁ : D₂ D₂ : कौकिलि (D₂ 'लि' का, D₃ : 11 कैलि, D₅ : 11 कौकुलिका, T₁ M₂ : कालविका, T₂ M₃ कालवि (M₂ रि) ला, T₂ : G₁ : कालविका, G₂ कालविका, M₁ कौकिलिका (for कौकलिका) D₁ कुंजदिका किलिकिका —^d) S₁ K₁ : मंदरा, B₁ : D₂ कुमका, B₂ : कंदूरा, B₁ D₁ : 11 कुमिका, D₂ : 11 कुडरा, D₁ कुडिका, D₂ : कुमुदा, T₁ : G₂ कुडला, T₂ : G₁ क (T₁ म) मला, M₁ वर्यरा, M₂ : कर्दा (for कण्डरा) S₁ K₁ : M₂ [अ]य (for च) B₂ damaged, D₁ शिवोदरी (for शो) G₂ कमलापरवोदरी — B₂ damaged for 15^{cd} —^a) S₁ K₁ : उत्क्रायिनी, D₁ : 11 10 उत्क्रायिनी, D₂ उत्क्रायिनी, T₁ उत्क्रायिका, T₂ G₂ उत्क्रालि (T₂ लि) का, T₁ G₁ : उत्क्रोडिका, M₂ : उत्क्रा (M₂ 'ला' धिका (for उत्क्रायिनी) K₁ जलमदा, B₁ : 11 D₂ D₁ : 11 जनेला (D₂ D₁ 'ना, D₁ 'जा' च, B₁ जगला च, D₂ जनेला च, D₂ : 11 जल (D₂ ल) चरा, D₂ : 11 10 जने (D 'नी' ना च, D₂ जलवरा, T₁ : G₁ : जरेद्रा (T₁ द्रे) दा, T₂ M₂ : च राजेद्र, G₂ M₁ ज (M₁ ज) रेद्रा च (for जरेणा च) K₂ उत्क्रायिनी गरोणा च, T₂ उत्क्रायिका जरेद्राय —^d) D₂ महावाणी, M₂ : वेदा (for वेगा) S₁ K₁ : B (B₂ damaged) D₂ D₁ : 11 10 [अ]य (for च) B₂ D₂ : क (B₂ न) कला, T₁ : G₁ M कंशणा, G₂ कपंगी (for कङ्कणा)

16 ^a) D₁ महासुजा, D₂ महाजवा (for मनो) D₃ करिकिनी, T₁ M₂ घंट, T₁ कुंटा, T₂ कुल (for कण्ट) —^b) K₂ प्रवामा, B₂ D₁ : 11 प्रवामा, D₂ प्रवामा, T₂ : G₂ प्रसखा (T₂ 'मा), G₁ प्रस्वना, G₂ M₁ प्रमा (M₁ 'मा' मा (for प्रवामा) D₁ पूतना T₁ : 11 प्रवामा पृ T₁ भू) तवाहिनी — After 16^b, D₂ 11⁵

270* वेगपाञ्चिटपावामा काननाफीडनप्रभा ।

— T₁ : 11 om (hapl) 16^a–17^b —^c) K₂ corrupt B₁ : 11 D₂ : 11 10 खश्या; B₂ : 11 (B₂ वा) गपा, D₁ : 11

केशया (for खश्या) S₁ K₁ सु (K₁ सु) म्लुटि K₂ दुश्चुटि B₁ तुर्वचि, B₂ : [अ]तुर्वचि, B₂ दुर्वचि, B₂ [अ]तुर्वचि D₂ : 11 तु (D₂ तु) म्लुटि D₁ चतुटि, D₂ : [अ]तुर्वचि, D₂ : 11 [अ]तुर्वचि (for चुर्चुटि) D₂ : 11 यामा, D₁ : 11 नामा (for वामा) K₂ वेयसानु-प्रसुटिर्वा, D₂ खेशयतुर्वा (D₂ 'तुव' टिर्वा, D₁ केश यातुर्वचिर्वा, D₂ शशीतुर्वचिर्वा वामा D₂ केशयती तुटिर्वा, T₂ मोपिका पुच्छवामा, T₁ G₂ : 11 पृ (G₂ पृ, G₂ श्रे) पिका पुच्छ (G₂ चुच्छु) दा वामा, G₁ M₂ पेषिका पुच्छ (M₂ श्रम) वामा, M₁ तोपिका चुच्छु वामा, M₂ पेषदा चुच्छु वामा, M₁ पेषिका चुच्छु वामा, Bom ed केशयती तुटिर्वा —^d) K₁ क्रो यना, K₂ क्रोयना, D₂ M₂ : क्रोशना, D₂ क्रोशना, G₂ M₂ कोपना, M₁ तोलना (for क्रोशना) D₂ : 11 M₂ : 11 च (for [अ]य) K₁ क्रोशना तडित्प्रिया, T₂ कोपना वानवप्रभा, T₁ कोपनाभाय दिवप्रभा

17 T₁ : 11 om. 17^{ab} (cf. v l 16) —^a) K₁ B₂ : 11 D₂ : 11 10 मण्डोदरी B₁ तुडुडी, B₂ : 11 D₂ : 11 10 च तुडुडी, B₂ D₁ तुडुडी, D₂ तुडुडी, D₂ तुडुडी, D₂ च तुडुडी, D₁ तुडुडी, D₂ च तुडुडी D₂ तुडुडी, T₂ : G₂ M₂ : 11 च चडा, G₁ : 11 चडा, M₁ च मुडा (for च तुण्डा) —^b) K₂ कोजरा, B₂ खोतना, D₂ कोदरी, M₁ कर्दा, M₂ : कोदरा (for कोटरा) D₂ : 11 मेघ (for मेघ) B D (except D₂ : 11) M₁ वाहिनी (for वामिनी) —^c) T सुवरा (T₂ : 'ना), G₁ : पूतना, G₂ सुवला, M₁ सुमागा, M₂ : सुकला (for सुभगा) D₁ : 11 मे (D₂ म) लिनी D₂ लरना, T₁ : तत्रिणी (for लम्बिनी) T₂ खना (for लम्बा) —^d) B₂ D₂ : 11 10 G₂ तान्न, B₂ : 11 यहु, T G₁ : 11 M₁ : 11 वास, M₂ वायु, M₁ वासु (for वसु) G₁ : 11 चूडा (for चूडा) K₂ T G M₂ : 11 विकर्तना (K₂ 'नी), K₁ D₂ D₁ : 11 : 11 'स्थिनी, B₁ : 11 D₂ : 11 10 विकाशि (D₂ श) नी, B₂ damaged, M₁ [अ]वकृत्यनी (for विक)

18 B₂ damaged up to लोह —^a) D₂ : 11 11 वणा (for वेणी) —^b) = 21^b D₂ रत्न, D₂ लोम, T G M₁ हेम (for लोह) D₂ : 11 मेखला, D₂ मेखला, T₂ G₁ : 11 मालिनी, T₁ G₂ मालिका (for मेखला) — S₁ K₁ : 11 D₂ : 11 om. (hapl) 18^a–21^b, T G om,

पक्षालिका मन्थनिका जरायुर्जरीरानना ।

ख्याता दहदहा चैव तथा धमधमा नृप ॥ १९

खण्डखण्डा च राजेन्द्र पूषणा मणिकुण्डला ।

अमोचा चैव कौरव्य तथा लम्बपयोधरा ॥ २०

वेणुवीणाधरा चैव पिङ्गाक्षी लोहमेखला ।

(1 hapl.) 18°-20° — °) D₂ मधु (for पृथु) K₄ मती, B₅ चक्क्री, Dn₂ D₁ 9 10 वस्त्रा, D₂ 11 M चर्वी, D₅ चक्षा (for चक्त्रा) B₁ 5 Dn D₁ 4 8 मधुलिका, D₅ 7 9 10 निका (for रिका)

19 Ś₁ K₁₋₃ D₆ T G om 19 (of v l. 18) — °) B₅ D₄ यक्षा (B₅ क्ष)णिका, D₁ 8 पक्षाणि (D₁ नि)का, D₂ 8 11 मया (D₃ ता)रिका (for पक्षालिका) B₁ 2 मत्सुतिका, B₃ मावलिका, B₄ माघलिका, D₁ 2 मत्सु (D₂ सु)निका, D₃ 5 मत्सुरि (D₅ लि)का, D₄ 8 मत्कुणिका, D₇ 9 10 मत्कु (D₃ ल्कु)लिका, D₁₁ मन्सु निका (for मन्थनिका) K₄ मंथानिका मुसुणिका, M₁ पञ्चानिका मुकुलिका, M₂₋₄ मंथा (M₂ मस्था)निका मम णिका — °) K₄ जरायुर्जरी तथा (submetric) — °) Dn₂ दहदरा, D₁ देहदहा, D₃ 8 दक, M₁ दहनका (for दहा) B₂ विख्याता ददुहा चैव, D₅ ख्याति ख्याता देह चैव — °) M₂₋₄ ख्याता (for तथा). K₄ तमधमा

20 Ś₁ K₁₋₃ D₆ om 20, T G om 20^{ab} (for both, of v l. 18) — °) K₄ B₂ 8 खटखटा, B₄ खटचखटी (hypermetric), B₅ खेटखेटा, D₂ 8 11 पटंय (D₂ ख)टा, D₃ कडकडा, M₁ चेटकूटा, M₂₋₄ ख (M₂ व)दामदा (for खण्डखण्डा) — °) K₄ मूविणा, D₁ 9 M₂₋₄ भूषणा, D₂ 8 11 मूषि (D₂ लि)णी, D₄ पूषिणा, M₁ पूषला (for णा) K₄ B Dn D₁ 5 7-10 कुट्टिका, D₂ कुडला, D₃ कुडली, D₄ कुडिका (for कुण्डला) — D₂ om (hapl) 20°-21° B₅ damaged for 20°^{ab} M transp 20°^{ab} and 21°^{ab} — °) B₄ अशीका, D₃ 7 9 11 अमोघा, D₄ 8 सुमोचा, T₁ 2 G₃ M आ (T₂ अ)मोदा, T₃ आरुधा, T₄ G₁ आरोदा, G₂ अरावा (for अमोचा) D₄ वै (submetric) (for चैव) T₂ कौरव्या, M₁ राजेन्द्र (for कौरव्य) D₁ अवमोचा च कौरव्य

21 Ś₁ K₁₋₃ D₆ om 21^{ab} (of v l. 18) D₂ om 21^{ab} (of v l. 20) T G om (1 hapl) 21^{ab} M transp 20°^{ab} and 21°^{ab} — °) D₅ 11 M बहुवेणी (for वेणुवीणा) — °) = 18° M हेम (for लोह) — °)

शशोल्लसुखी कृष्णा खरजङ्गा महाजवा ॥ २१

शिशुमारमुखी श्वेता लोहिताक्षी विभीषणा ।

जटालिका कामचरी दीर्घजिह्वा बलोत्कटा ॥ २२

कालेडिका वामनिका मुकुटा चैव भारत ।

लोहिताक्षी महाकाया हरिपिण्डी च भूमिप ॥ २३

K₄ शकोल्लस, D₅ शशा (for शशो) D₅ मुखी — After 21°, K₂ 8 read 22° and 22° (transposed) — °) K₂ 8 नख, K₄ खार, D₅ पर, M₁ 8 कर, M₄ कार (for खर) T₁ 2 मनोजवा, T₃ 4 G₁ 2 M महारवा (for जवा)

22 °) D₁₀ S शिशुमार B₅ कृष्णा, T₃ G₂ चैव (for श्वेता) — °) K₂ भिवेषणा, Dn D₄₋₇ 8 T₂ 8 M विभीषणा, D₂ 8 विभू, M₃ विभा (for विभी) — K₂ 8 read 22° and 22° (transposed) after 21° — °) Ś₁ K₁ 2 जटालिका, B₅ D₂ 4 लोका, Dn₁ 11 जटालिका, D₁₁ जलोका (submetric), T₃ जटारिका, M₁ जटिलाका (for जटालिका) Ś₁ K₁₋₃ B₂ 5 D₂ T₁ 4 G₁ 8 कामचारी, D₁ 4 M₁ चरा (for चरी) D₂ 6 G₂ जटिला (D₃ जटाली, D₅ जटानिका [hypermetric]) कामचारी च — °) K₄ रलोहजा, T₁ G₃ [अ]य लोह (G₃ ल)हा, T₂ M₁ 2 4 च लोहहा (M₁ दा, M₂ 4 ना), T₃ च लेलिहा, T₄ G₂ [अ]य लेलिहा, G₁ [अ]य लोहभा, M₃ [अ]य लोभगा (for बलोत्कटा) D₂₋₄ 11 दीर्घजवा च लोह (D₃ र्क)टा

23 °) B₁ 5 Dn D₁ 5-10 काले (D₅ या, D₇ 9 लो)हिका, B₄ मिका (for ढिका) Ś₁ K₁ B₂ 4 वा (B₂ 4 चा)मरिका, K₂ वासनिका (for वाम) T₁ 2 4 G कानेलिका वाश (G₁ 3 वय, G₂ वाग)तिका (G₁ 3 गा), T₃ कानेदिवा काशलिका, M₁ अनेलका वाशकुनी, M₂₋₄ कालेयका पाशानिका — °) S कु (G₂ सु)मुदा (for मुकुटा) B₅ damaged from चैव up to काया ह (in 23°^{ab}) — K₂ om (1 hapl) T₁₋₃ G₃ om (hapl) 23°^{ab} K₄ om. (hapl) 23°-24°^{ab}, G₂ repeats it after 25 — °) T₄ G₁ 2 (second time) शोभि साक्षी (for लोहि) — °) K₃ हरिपिङ्गी, B₅ D₁ 4 5 7-10 पिंदा; M₃ हारिपिण्डी (for हरिपिण्डी) Ś₁ K₁ पार्थिव, B₅ भूमिपते (hypermetric), D₂ 8 11 M₂ 4 भारत (for भूमिप) T₁ G₁ 2 (first time) शिरि (G₁ गिरि, G₂ चिरं)दी चैव भारत, G₂ (second time) गरिकर्णी च भारत

24 For the repetition in G₂, of v l. 23 K₄

एकाक्षरा सुकुसुमा कृष्णकर्णी च भारत ।
 क्षुरकर्णी चतुष्कर्णी कर्णप्रावरणा तथा ॥ २४
 चतुष्पथनिकेता च गोकर्णी महिषानना ।
 सरकर्णी महारुर्णी भेरीखनमहाखना ॥ २५
 शङ्खकुम्भखना चैव भङ्गदा च महाबला ।
 गणा च सुगणा चैव तथाभील्यथ कामदा ॥ २६

चतुष्पथरता चैव भूतितीर्थान्यगोचरा ।
 पशुदा विचदा चैव सुखदा च महायशाः ।
 पयोदा गोमहिषदा सुविषाणा च भारत ॥ २७
 प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठा च रोचमाना सुरोचना ।
 गोकर्णी च सुकर्णी च ससिरा स्थेरिका तथा ।
 एकचक्रा मेघरवा मेघमाला विरोचना ॥ २८

C 8 2546
B 9 45 10
K. 9 47 30

om 24^{ab} (of v l 23) Ds om 24^{ab} —^a) B1 : 4 : 5 Dn D1 4. 6-10 एकत्वचा, B2 एकावरा, T G1 8 एकाळ (T1 'काळि, T2 'काल, G2 'कळ)का, G2 (first time) एकदता (for एकाक्षरा) D1 स्वर्णसमा, D2 सुंदसुमा, T1-3 कुकुसुमा, G1 8 च कु (for सुकु) D2 8. 11 एकावरा मुक्केशा, G2 (second time) एका कंकुसुमा चैव, M1 एकाचरा सकुसुका, M2-4 एकाक्षी कसुका (Ms कुसुमा) चैव — After 24^a, Ms reads 26^a-27^a for the first time, repeating it (without var) in its proper place D1 om 24^b-25^a —^b) Dn2 D3 T1 8 : 4 G (G2 first time) वर्णा, Dn T2 G2 (second time) M2 4 -कर्णा, Ms कल्वा (sio) (for कर्णी) Dn1 D2 8 : 11 भूमिप (for भारत) —^c) S1 K1 2 क्षीरकर्णी, D2 क्षुद्रकर्णी, D3 खर, T1 क्षुराणी च, G2 क्षताणी च, M2 क्षरकर्णी (for क्षुर) B1 2 Dn1 D1 8 क्षु (D2 क्ष)रकर्णी चतुष्कर्णी, T1-3 G1 8 क्ष (T2 8 क्षु)राणी च चतुष्कर्णी —^d) S1 K1-3 D2 प्रावरणी, K4 'र्ण, M1 प्रवरणा, Bom ed प्रावरणास् T2 तदा D2 कर्णपीता सुलोचना

25 D1 om. 25^{ab} (of v l 24) —^b) Dn1 D1 8 T2-4 G2 8 गोकर्णी — K4 D3 om (hapl) 25^{ab} —^c) D2 परकर्णी, T1 स्वन, M1 खर; M2 वर (for खर) Dn1 D1 8 9 खरकर्णी (D2 'र्णी) महाकर्णी —^d) B2 खरभेरी, D2 भेरीखर (for 'स्वन) K2 B2 समखना; Dn1 -महानना, T1-3 M2 'स्वने (for 'खना) — After 25, G2 repeats 23^a-24^b

26 ^a) B2 दंत; G2 कुर्म- (for कुम्भ) B1. 8-5 D1. 4. 6. 8. 10 श्रवा; B2 D1. 9 -श्रवाश्, Dn T G1 8 M1 2 4 -स्वरा, D2 रवा, M2 -गरा (for -खना). — T2 om (hapl) 26^{ab} —^b) K4 भंगना, B1 2 Dn2 D2 M1 भगदा, T1 3 M2-4 भवदा, T2 भवता; G भयदा (for भङ्गदा) S1 (sup lin as in text) महागदा, D1 बलाबला (for महा) D2 भगदा च महाबला, D2 भेरीशब्दा महाबला —^c) K2 स्वगणा (for सु) G2 स्वगणा सुगणा चैव — D2 8 : 11 om (hapl) 26^a-27^a, Ms reads it for the first time

after 24^a —^d) S1 K1 भे*थ, K2 8 भेल्यय, D2 भीम्यय, G1 2 कालि (G2 'ली)क, M कालित (for [अ]भील्यथ) M1 8 -कामदे (Ms 'दा) T1 2 तथा काली तथा मदा (T1 मदा तथा), T2 4 तथा कालि (T2 'ली)कमामदा (T4 'दमा)

27 For the repetition in Ms, cf. v l 26 D2 8 : 11 om 27^{ab} (of v l 26) —^a) T2 M2 चतुष्पद (for 'प्यथ) K2 D1 8 T1 2 रया, D2 -तरा, T2 4 रसा (for -रता) D2 वामा (for चैव) — T1 2 om (hapl) 27^{ab} Dn2 reads 27^{ab} on marg —^b) K2 8 भूतितीर्थी, Dn2 भूमि, T2 भूति नाया (for भूतितीर्थी) K2 D2 9 : 10 गोचरी (for -गोचरा) K4 भूमितीर्थान्यगोचरा, D1 भूतितीर्थान्यगणा (submetric), T2 G M भूति (T4 तिर्ति)नी धान्य (G2 वाच्य)गोचरा —^c) B2 दंतदा (for पशुदा) D2 वसुदा, T2 वितगा (for वितदा) T2 वित्ता (for चैव) —^d) D2 5 सुपदा, T1-3 महदा, T2 शुद्धा (sio), G M भग (G1 M1 'व, G2 'य)दा (for सुखदा) D2 महाशया, G1 8 'बला, M2 4 'शना (for 'यक्षा) —^e) T2 [अ]भि (for गो-) D1-3 11 महिव्यादा (for 'पदा) D2 पयोदा धनदा गोदा —^f) D (except D2 8 : 11) सुविशाला, T1 2 सुवर्णाणी (T1 'नि); T2 G2 शुनिवर्णा, T2 M2 4 सुनि (Ms 'नी)वर्णा, G1 8 अग्नि वर्णा, M1 सुनिपण्णा, M2 वसुवर्णा (for सुविषाणा) D2 भयप्रदा (for च भारत)

28 ^a) T1 2 प्रथिमा (for प्रतिष्ठा) D2 चाप्रतिष्ठा; G2 छप्र (for सुप्र) D2 सुप्रतिष्ठा प्रतिष्ठा च. —^b) T2 सुलोचना; G1 सुकोचरा (for सुरोचना). — D2 6 om. (hapl) 28^{ab} —^c) Dn1 D1 T2 गोकर्णी K4 वसुकर्णी, T2 4 च सुकर्णी (for 'र्णी) B1 नैककर्णी सुकर्णी च, B2-5 Dn D1. 4 6-10 नौकर्णी (Dn1 D2 'र्णी) सुख (B2 शुक्, D2 शिव)कर्णी (Dn1 D2 'र्णी) च —^d) S1 B D2 11 T1 ससिरा, Dn D1 वशिरा, D2 6 7 9 10 विशिरा, D2 वसुदा, T2 नशिका, T1 G2 सरिका, G1 सविका, G2 ससीका, M1 सारिका, M2 सससिरा (hypermetric) (for ससिरा) B1 D1. 6-10

C 9 2548
D 9 46 30
K 9 47 30

एताश्चान्याश्च बहवो मातरो भरतर्षभ ।

कार्तिकेयानुयायिन्यो नानारूपाः सहस्रशः ॥ २९

दीर्घनख्यो दीर्घदन्त्यो दीर्घतुण्डश्च भारत ।

सरला मधुराश्चैव यौवनस्थाः खलंकृताः ॥ ३०

माहात्म्येन च संयुक्ताः कामरूपधरास्तथा ।

निर्मासगात्र्यः श्वेताश्च तथा काञ्चनसंनिभाः ॥ ३१

कृष्णमेघनिभाश्चान्या धूम्राश्च भरतर्षभ ।

अरुणाभा महाभागा दीर्घकेश्यः सिताम्बराः ॥ ३२

ऊर्ध्ववेणीधराश्चैव पिङ्गाक्ष्यो लम्बमेखलाः ।

लम्बोदर्यो लम्बकर्णास्तथा लम्बपयोधराः ॥ ३३

ताम्राक्ष्यस्ताम्रवर्णाश्च हर्यक्षश्च तथापगः ।

वरदाः कामचारिण्यो नित्यप्रमुदितास्तथा ॥ ३४

मथि (D₈ 'थ')नी, B₂ मंढिनी, B₈₋₉ श (B₁ श)क्थिनी;
Dn सक्थिनी, D₁ मोक्षिनी; D₈ 11 छेति (Dn 'दि')का,
T₁ 2 4 G₁ 2 M सै (M₁ स्थि, M₂ से, M₃ स)रिका;
T₈ शैलिका, G₈ सैनिका (for स्थेरिका) —^a) T₁
सुर; T₂ नर, T₈ G M₂₋₄ कर, T₄ रर, M₁ क्रूर
(for एक) K₄ B Dn D₁ 4 8 G₂ चक्रा, D₂ 11
चक्रा, D₈ 1 9 10 T₄ चक्रा (for चक्रा) T₈ मेघ
(for मेघ) B₈ चक्रा, D₈ 1 9 10 कर्णा (for रवा)
—^a) D₈ 11 महामोहा, T₈ मेघमाली (for 'ला) K₂
Dn G₁ विलोचना (Dn₈ 'नी), T₄ विशो, G₈ विमो
(for विरो)

29 ^a) K₂ 8 बहवो वै, D₂ बह्वस्ता, D₈ बह्वश्च,
S बहुला (T₂₋₄ G₂ 'ला) (for बहवो) —^b) T₄
मातरो बहुलास्तथा — D₁ om 29^a-30^a K₈ repeats
29^a after 32^a —^a) K₈ (first time) नानारूपधरास्तथा
— After the first occurrence of 29^a, K₈ reads
31^a-32^b

30 D₁ om 30 (of v 1 29) —^a) B₁ दत्यो
(for नख्यो) D₈ दीर्घदत्यो महादद्या; S दीर्घदत्यो
(T₁ 2 'दता, G₁ 8 'दैत्या) दीर्घनेत्रा (M₁ 'नखा) —^b)
S₁ K₁ 4 दीर्घकुण्डलश्च, Dn₁ D₈ T₂ 8 G₂ 8 'तुडाश्च,
Dn₂ 'तुडोश्च, D₂ 'रोम्णो, D₈ T₁ 'तुडा, Dn₁ दीर्घा
राम्यश्च (for दीर्घतुण्डश्च) D₂ [s]य (for च)
— D₈ om 30^a-31^a —^a) B₁ 2 D₂₋₄ 6-11 सवला
(D₂ 'ला); B₂₋₃ शयला, Dn सवना, G M₁ 2 4
सरला; M₈ कराळा (for सरला). K₄ D₈ T₄ G₁ 8
मधुरा. —^a) T₈ योगावस्था (for यौवनस्था). K₂
D₂ 4 खलंकृता; D₂ खलंकृता.

31 D₈ om 31^a (of v 1 30) —^a) S (except
T₄ M₁) महत्त्वेन (for माहात्म्येन) —^b) G₁ क्रोधरतास्
(for रूपधरास्) — K₈ reads 31^a-32^b after the
first occurrence of 29^a —^a) K₄ B Dn D₈ T G
गात्रा (for गात्र्य) — After 31^a, the sequence in
G₂ is 34^b, 32-33, 35^a, 36^a, 37^a, 34^a, 34^b (r),
34^a, 35^a, 36^a, 35^a (r), 37^a, 38 T₈ om (hapl)

31^a-34^a G₂ om 31^a —^a) D₂ 8 11 तप्त (for तथा)
K₂ तथा कासच भारत (sic)

32 For the sequence in K₈ G₂, cf v 1 31 T₈
om 32 (cf v 1 31) —^a) M₂ कृष्णा T₂ मेघ
(for मेघ) K₂ च भा (sic) (for निभाश्च) —^b)
K₂ corrupt D₈ धूम्ररक्तप्रभास्तथा — After 32^a,
K₈ repeats 29^a, omitting 32^a-34^b —^a) D₈ हर
णाश्च, T₄ भारुरोह (for अरुणाभा) B₁ महाभाग;
D₁ 1 9 10 'भोगा (for 'भागा) D₂ नृणाभा पर्णवर्णान्या
—^a) Dn₁ केशा (for केश्य) S₁ K₁ D₁ [s]मिता
वरा, D₂ 6 7 8 शिता, D₂ शिरां, T₁ 2 G₂ 8 M₁ 2 4
सि (T₂ शि)तानना, T₄ स्थिरानना, G₁ स्थितानना (for
सिताम्बरा).

33 For the sequence in G₂, cf v 1 31 T₈
om 33 (of v 1 31) K₈ om 33 (cf v 1 32)
D₁ om (hapl) 33^a-34^b Dn₁ om 33 —^a) D₈
स्वराश्च (for धराश्च) D₈ G₂ [क्ष]पि (for [प्रा]व)
—^b) K₄ D₂ T₂ पिङ्गाक्ष (for 'क्ष्यो) T₁ 2 4 G₂
लोम, G₁ 8 लोल (for लम्ब) S₁ K₁ 2 शोभरा,
D₂ T₂ मेखला, D₈ 6 मेखला, G₁ मेखला (for
मेखला) —^a) T (T₈ om) G लंबोदरा B₈ D₂ 8
M₁ लंबकर्ण्यश्च

34 For the sequence in G₂, cf v 1 31 T₈
om 34^a (of v 1 31) K₈ om 34^a (cf v 1 32)
D₁ om 34^a (of v 1 33) —^a) K₄ ताम्राक्षस्,
D₁ 'स्यास्, T₄ धूम्राक्ष्यस् (for ताम्रा) Dn D₈
8, 11 G₁ 8 M वक्राश्च; D₁ कर्णाश्च, G₂ चूडाश्च (for
वर्णाश्च). —^b) K₄ T G₁ 2 (both times) 8 हर्यक्षा (T₄
'क्षी)श्च; D₁ हरिकक्ष्यस् (for हर्यक्षश्च) D₈ अश्विर्गणा
महाप्रभा —^a) D₂ वरदा (for वरदा). M₈ काल
(for काम) —^a) K₄ B Dn D₂ 6-10 T G M₁ नित्य
(for नित्य) T₈ तदा (for तथा) D₁ नित्यप्रमुदिता
नना

35 For the sequence in G₂, cf v 1 31 T G₁ 3
M read 35^a after 36^b, —^a) K₂₋₄ B D T₁ G₁ 2 (both

याम्यो रौघ्यस्तथा सौम्याः कौवेर्योऽस्य महाबलाः ।
 वारुण्योऽस्य च माहेन्द्र्यस्तथाग्रेयः परंतप ॥ ३५
 वायव्यश्चाथ कौमार्यो ब्राह्म्यश्च भरतर्षभ ।
 रूपेणाप्सरसा तुल्या जवे वायुसमास्तथा ॥ ३६
 परपुष्टोपमा वाक्ये तथर्द्ध्या धनदोपमाः ।
 शक्रवीर्योपमाश्चैव दीप्त्या वह्निसमास्तथा ॥ ३७

वृक्षचत्वरवासिन्यश्चतुष्पथनिकेतनाः ।
 गुहाश्मशानवासिन्यः शैलप्रस्रवणालयाः ॥ ३८
 नानाभरणधारिण्यो नानामाल्याम्बरास्तथा ।
 नानाविचित्रवेपाश्च नानाभापास्तथैव च ॥ ३९
 एते चान्ये च बहवो गणाः शत्रुभयंकराः ।
 अनुजग्मुर्महात्मानं त्रिदशेन्द्रस्य संमते ॥ ४०

C 9 265
B 9 45 44
K 9 47 44

times) ३ M1 ३ याम्या (for 'म्यो) K2-4 B Dn ३
 D1-३ 10 11 T1 ३ रौद्रास्, D2 रुद्रास् (for रौघ्यस्) S1
 K1 सौम्य, K2 Dn Ds G1 ३ सौम्या, T1 सौम्या (for
 सौम्या) T3 याम्यकाद्यानना सौम्या —^६) B4 कैके
 य्योय, T2 ३ G1 २ (second time) ३ नानारूपा, M
 कौ (M2 कु)मार्योय (for कौवेर्योऽस्य) D2 महाबला S1
 K1-३ कौवेर्यो गा (K2 'र्या ग) रुद्रास्तथा —^७) Ds वरु
 ण्यो, T4 वारुण्यास् D1 T1-३ G M2-4 [s]प्यथ, T4
 स्वथ, M1 चैव (for स्य च) Ds T1 माहेन्द्रास् —^८)
 K2 om, K4 T2 [जा]स्रिया Ds च भारत (for परतप)

36 For the sequence in G2, cf. v 1 31 Ds
 om 36^{ab} —^७) S1 K1-३ om. (hapl.) from आथ
 up to वैष्णव्य (in 271*) Dn ३ वायव्याश्च D2 ३ 11
 तु (for च) Ds [ज]पि (for [ज]थ) K4 वायव्या
 प्यथ कौमार्या, S वायव्या अथ कौवेर्यो (T2 'रुम्यो, G1
 'मार्या) —After 36^b, T G1 ३ M read 35^{ab}, while
 S1 K D1 ६-10 ins

271* वैष्णव्यश्च तथा सौम्यो वाराहश्च महाबला ।

[S1 K1-३ om. वैष्णव्य K4 वैष्णव्योप्यथ सौम्ये (sic)
 (for the prior half)]

— Ds ३ 11, on the other hand, ins

272* वैष्णव्योऽतिमयाश्चान्या क्रूररूपा भयकरा ।

—^७) D1 ३ G1 अप्सरमा D1 रूपेणाप्सरमोदयामा (sic)
 —^८) S च ता (T2 या, T1 ये) (for तथा) B Dn
 D1 ४ ६-10 मनोहार्यो मनोरमा, Ds मनोहारिवयोमुखा

37 For the sequence in G2, cf. v 1 31 T
 G1 ३ M transp 37^{ab} and 37^{cd} —^७) T2 पुष्पोपमा
 —^६) S1 K1 ३ तथान्या, K4 ऋक्षा च, D2 ३ 11 तथार्थे,
 Ds ३ ९ तथार्था (sic), Ds तथार्यो, T G घनाश्या,
 M2 ३ तथार्या, M4 तथार्या (for तथर्द्ध्या) Bs Ds
 धनदोपमा Dn तथा बह्वो धनोपमा —^७) M2 चक्र
 (for शक्र) T2 वीर्यसमाश्च (for वीर्योपमाश्च) B
 (except B5) Dn D1 ४-10 युद्धे, D2 राजन् (for चैव)

—^८) T1 ३ दीप्ता, T2 G1 ३ M2-4 दीप्ता (for दीप्त्या)
 D2 स्वप्ति (for वह्नि) Ds S समप्रभा (for समा
 स्तथा) —After 37, B D ins

273* शत्रूणा विग्रहे नित्य भयदास्ता भवन्त्युत ।

कामरूपधराश्चैव जवे वायुसमास्तथा ।

अचिन्त्यबलवीर्याश्च तथाचिन्त्यपराक्रमा ।

[(L 1) Dn निग्रहे (for वि) D2 वन्त्युत, Ds
 भयकरा (for भवन्त्युत) — (L 2) Dn मम (for
 कान-) Ds [अ]पि (for [ए]व) —Post half = 36^d
 D2 तथा वायुममा जवे, Ds जवे वायुममप्रभा (for the
 post half) — (L 3) D2 चक्र]

38 For the sequence in G2, cf. v 1 31 —^७)
 M2 वृष (for वृक्ष) K4 कंदर (for चत्वर) S1
 K1-३ Ds 11 om. (hapl.) from वासिन्यश्च up to श्मशान
 (in 38°) Dn चारिण्यश्च, M1 चासीश्च (for चासि
 न्यश्च) —^६) G3 चतुष्कस्थ (for 'पथ) M2-4 निवे
 शना (for निकेतना) —^७) T1 शुभा, T2 शवा
 (sic), G1 गुहा (for गुहा) K4 D1 श्मशान
 —^८) K2 ३ B1 Dn प्रस्रवणाश्रया (K2 'या, K4 D2-३
 ३ 11 प्रस्रवणालया, Ds सुस्रवणा, M2 प्रस्रवणा (for
 प्रस्रवणा)

39 K4 om. (hapl) 39^{ab} —^७) Ds विधारिण्यो
 (hypermetric) — K2 transp 39^b and 39^d —^६)
 D1 ३ ३ माल्यधरास् (for माल्याम्बरास्) S नानामाल्या
 (G1 'माला, M4 वेपा) वरस्रज (G1 'जा) —^७) B
 Ds वेशाश्च, T2 वेगाश्च (for वेपाश्च) S1 K1-३ नाना-
 वादिश्रवेशाश्च —^८) K4 Dn भावास्, B4 Gs भासास्,
 Ds M2 ४ वेपास् (for भापास्) K2 ३ च भारत, S
 तथापरा (M2 'रे) (for तथैव च) —For 39^d, Ds
 subst

274* नानाविचैर्यद्गुणैश्चिन्नायुधविभूषणैः ।

40 T4 om. (1 hapl) 40^{ab} —^७) T2 G पुताश्चा-
 न्याश्च (for पुते चान्ये) B. S (T4 om) मावृणा (for
 बहवो) —^६) T2 G शत्रुसेना (T3 G1 सैन्य) (for

ततः शक्यस्त्रमददद्गवान्पाकशासनः ।
 गुहाय राजशार्दूल विनाशाय सुरद्विपाम् ॥ ४१
 महास्वनां महाघण्टां द्योतमानां सितप्रभाम् ।
 तरुणादित्यवर्णां च पताकां भरतर्षभ ॥ ४२
 ददौ पशुपतिस्तस्मै सर्वभूतमहाचमूम् ।
 उग्रां नानाप्रहरणां तपोवीर्यवलान्विताम् ॥ ४३
 विष्णुर्ददौ वैजयन्तीं मालां बलविवर्धिनीम् ।
 उमा ददौ चारजसी वाससी सूर्यसप्रभे ॥ ४४

गणा शत्रु) D₂ भयकरी — °) D₂ ३ ११ महास्मा-
 नस्य — °) D₁₁ त्रिदिशेशस्य, M₂-१ त्रिदिशेशस्य T₁
 समतौ T₈ G₂ त्रिदिशेशसुसमत, G₁ ३ 'शेद्वसम मतौ
 — After 40, M₂ ४ १२९

275* दिव्याश्च प्रददौ तस्मै नानारत्नसमाचिता ।

41 °) D₂ ३ ११ T G₂ M अददाद् K₈ D₁ तत शक्तिं
 समददाद्, D₅ 'किं प्रददौ (submetric), G₁ ततस्तु
 शत्रुसमर्दाद्, G₈ ततस्तु शक्यमददाद् — °) The
 portion from जशार्दूल up to महास्वना (in 42°) is
 damaged in B₈ T₄ नर- (for राज-)

42 °) B₈ damaged, G₈ महाप्रभा (for 'स्वना)
 T₈ घोरा (for घण्टा) — °) D₅ महा, D₆ ३ १०
 शित (for सित) — °) T₈ damaged K₄ B₂ D₅-7
 ९ १० T₄ G₈ अरुणादित्य D₂ ११ वर्णाभा, D₅ ३ वर्णाश्च
 (for वर्णां च) — °) D₅ पताका च महाप्रभा

43 °) K₂ -वल, D₅ ११ भय (for -चमूम्) D₅
 सर्वा भूतमयीं चमू — °) S (except M₁) उग्रा (for
 उग्रा) — °) B₄ समन्विता, D₅ बलान्विता — After
 43, B D १२९

276* अजेया स्वगुणैर्युक्ता नाम्ना सेना धनजयाम् ।

रुद्रतुल्यबलैर्गुसा योधानामयुतैस्त्रिभिः ।

न सा विजानाति रणात्कदाचिद्विनिवर्तिताम् ।

[(L 1) B₁ D₁ ३ सु-, B₈ ४ D₅ १ च (for स्व)
 B₂ ३ D₁ D₁ ३ ९ गुणैर् (for गुणैर्) D₁ नाना (for
 नाम्ना) B₄ धनजयी, D₅ ३ ९ 'जय D₂ तां सेनां जनमे
 जय (for the post half) — (L 2) B₈ damaged
 B₅ तुल्या, D₅ लभ्य (for तुल्य) B₄ गुणैर्, D₂
 बलैर् (for -बलैर्) B (B₈ damaged) D₅-7 ९ युक्ता
 (for युक्ता) — (L 3) D₂ रणे (for रणात्) D₁
 विनिवर्तन, D₅ परिवर्तिता, D₅ विनिवर्तिता]

गङ्गा कमण्डलुं दिव्यममृतोद्भवमुत्तमम् ।
 ददौ प्रीत्या कुमाराय दण्डं चैव बृहस्पतिः ॥ ४५
 गरुडो दयितं पुत्रं मयूरं चित्रवर्हिणम् ।
 अरुणस्ताम्रचूडं च प्रददौ चरणायुधम् ॥ ४६
 पाशं तु वरुणो राजा बलवीर्यसमन्वितम् ।
 कृष्णाजिनं तथा ब्रह्मा ब्रह्मण्याय ददौ प्रभुः ।
 समरेषु जयं चैव प्रददौ लोकभावनः ॥ ४७
 सेनापत्यमनुप्राप्य स्कन्दो देवगणस्य ह ।

44 °) G₂ ददौ विष्णुर् (by transp) — °) D₅
 माला D₂ ११ जय (for वल) B₁ D₁ D₁ ३ ११ T₁
 G₁ M₁ २ ४ विवर्धिनी D₅ माला च जयवर्धिना, T₁
 मालाममरवर्धिनी — T₈ damaged for 41°-45° — °)
 K₂ ३ T₂ G M अरजसी, B₁ ३ D₁ D₁ ३-१० T₁ ३ विर
 (D₅ 'रे)जमी — °) K₂ वाससे D₅ १ ९ १० रवि,
 T₁ २ ४ G M₂ चंद्र (for सूर्य) D₁ T₁ २ G -सन्निभे
 (for सप्रभे) K₄ वस्त्रे सूर्यसमप्रभे, D₅ वाससी (marg)
 भास्करप्रभे

45 T₈ damaged for 45° — °) T₂ कमण्डलु,
 G₁ कमण्डला, M₂ 'दल्ल M₁ प्रादाद् (for दिव्यम्)
 — °) K₂ प्रीता K₄ G₁ ३ महाराज (for कुमाराय)
 — °) D₁ दत्त (for दण्ड)

46 B₈ damaged up to चित्र — °) G₂ दयितु
 (for 'त) D₁ ९ पत्र, T₁ छत्रं, T₂ चित्रं (for
 पुत्र) — °) T₁ मायूर K₂ वर्हितं, D₁ ३ ३ T₁
 वर्हिण — °) D₅ चूडश्च (for चूडं) — °) D₅ ददौ
 च (for प्रददौ) S₁ K₁ D₁ चरणायुध

47 T₈ damaged up to वल — °) K₄ B D T₄
 नाग, T₁ २ G छाग (for पाश) T (T₈ damaged) G
 देवो (for राजा) — °) D₂ बल- T₈ समन्वित
 — °) K₂ ३ D₂ ३ ११ T₁-३ M₂ ददौ, K₄ B D₁ D₁
 ४-१० T₄ M₂ ४ ततो (for तथा) — °) D₅ कुमाराय
 (for ब्रह्मण्याय) K₂ ३ D₂ ३ ११ M₂ तदा (for ददौ)
 S नृप (for प्रभु) — °) S₁ K₁ सा **पु, T₁ G₂
 समरे वि (T₄ वै) (for 'रेपु) D₅ समरे विजय नित्य

48 °) B₁-३ ३ D₁ D₁ ३ ९ सैनापत्यम् — °) K₂
 स्कंधो, D₁ स्कंधो S₁ K₁ B₈ D₁ M₁ -गणस्य च
 (D₁ हि), K₄ D₅ G -गणै सह, T₄ -गणस्तथा — °)
 S₁ K₁ २ D₅ ३ ज्वलिताचिप्मान्, D₅ S (except T₄)
 ज्वल (D₅ 'ल)नार्धि. — °) D₂ ३ ११ प्रददौ (for द्वितीय)

शुशुमे ज्वलितोऽर्चिष्मान्नितीय इव पावकः ।
 ततः पारिपदैश्च मातृमिश्र समन्वितः ॥ ४८
 सा सेना नैर्ऋती भीमा सघण्डोच्छ्रितकेतना ।
 समेरीशहमुरजा सायुधा सपताकिनी ।
 शरदी धौरिवाभाति ज्योतिर्भिरुपशोमिता ॥ ४९
 ततो देवनिष्कायास्ते भूतसेनागणास्तथा ।
 वादयामासुरव्यग्रा मेरीशह्वाश्च पुष्कलान् ॥ ५०
 पटहाञ्जर्जरांश्चैव कृक्चान्गोविपाणिकान् ।

आडम्बरान्गोमुखांश्च डिण्डिमांश्च महाखनान् ॥ ५१
 तुष्टुवुस्ते कुमार च सर्वे देवाः सवासवाः ।
 जगुश्च देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ५२
 ततः प्रीतो महासेनस्त्रिदशेभ्यो वर ददौ ।
 रिपून्हन्तास्मि समरे ये वो वधचिकीर्षवः ॥ ५३
 प्रतिगृह्य वर देवास्तस्माद्विबुधसत्तमात् ।
 प्रीतात्मानो महात्मानो मेनिरे निहतात्रिपून् ॥ ५४
 सर्वेषां भूतसंघानां हर्षान्नादः समुत्थितः ।

C 9 2480
B 9 45 52
K 9 47 52

—^a) Ś1 K1-3 D1-3 11 T3 M3 पा (K3 प) रिपदा (T3 M3 ङ) रा, D1-3 पारिपदैश्च, M1-3 : पारिपदैश्च (sub metric) (for पारिपदैश्च) K1 ततश्च पारिपदैश्च, G1 तत पारिपदैश्च (sub metric) —^a) Ś1 K1-3 D1-3 11 T1 G1 M3 समन्विता, K1 समन्वित, B3-4 D3 G2 M1 समन्विता (for त) — After 48, B (except B1) D ins

277* यया दैत्यविनाशाय द्वायन्सुरपुगवान् ।

[D2 वयुर् D2 ह्ययन्त वृत्तान्ता (for the post half)]

49 ^a) K1 नर्दती, T1 नैर्ऋती, T3 नैर्ऋतिर् (for 'ती) T1 दीर्घो, T2-4 धीमान्, G1-3 श्रीमान्, G2 तत्र (for भीमा) M1-4 सा सेना दीप्यमाना च —^b) M1-चोरणा (for केतना) T3 अमदोच्छ्रितकेतना —^c) D1-जगुः Ś1 K (except K2) Dn D2 मुरजा, T1-2-4 M2-4 मुरवा (for 'जा) —^d) T1 G1 M1 [अ]य, M2 [अ]ष्ट (for स) —^e) T1-3 G1-2 शरदि S वर्या (for [आ]भाति) —^f) K1 B1-4 Dn D1-4 : 3 10 11 T2-4 G1-2 इव; D1 अत्र, D1 अग्नि (for उप) B1 ज्योतिर्गणविराजिता, D1 नक्षत्रेश निशार्क

50 ^a) T1 भूत (for देव) G1-3 ततो अन्तनिता वानो (sic) —^b) B D नानाभूत (for भूतसेना) D1 गणेश्वता, D2 गणान्ता, D1-3 गणेश्वता, M2 च भारत (for गणान्ता) K2-3 भूतसेनाधिपास्तथा —^c) B3 damaged from रव्यग्रा up to वसुधातले (in 61^d) M1 चोदयामासुर, M2 पातया (for वादया) T3 अयग्रा D2 T1 वादयामासु (T1 चा) व्यग्रा —^d) K3 B1-2-4 D1-6 7 9 10 T1 G1 मेरी, T1 मेरि (for मेरी) D2 शान्ताश्च, D3 दापाश्च, T3 शरस्य, G1 दासाश्च (for शान्ताश्च) K2 पुष्कल, D2 T2 पुष्कलान् B3 मेरी शङ्खैकपुष्करा

51 B3 damaged —^a) D1 पटहाञ्, M1 पटह (for पटहाञ्) K2 D2 : जर्जराञ्, K3 D1 T3 जर्ज

राञ्, Dn1 T2 झमराञ्, D4 वर्मराञ्, D1-3 वर्मरीञ्, D3 वर्मराञ्, M झम्रं (M1 'हुं) रीञ् (for राञ्) D2 [अ]पि (for [ए]व) G1 पटान्जर्जराश्चैव —^b) Ś1 K1-3 कृक् (K3 'क) चान्, B1-2 D1-2 : 3 6 7 8-11 कृक्-चान्, D3 क्षकवान्, T G1-3 M2 ककणान्, G2 गोकर्णान्, M1-3 कृकरान्, M2 कृकर्णान् (for चान्) B1 D3-11 गोविपाणिका, D1-9 गोवृपाणिकान्, D3 S गोविपाणिकान् K2 कृतवाद्यो विपाणिकान्, K3 कृक्चोन्नोवी, D3 कृक्चान्गोमुखास्तथा — M1 om 51^{cd} —^c) Ś1 K1 औ (Ś1 औ) दुवरान्, K2 एष्वरान् (sic), B2 अत (for आडम्बरान्) D3 गौमुखाश्च, D3 गोविपाणान् —^d) Ś1 K1-2 दिण्डिमाश्च, D3 डिण्डिमाश्च

52 B3 damaged —^a) K2 T1 च (for ते) K1 B (B3 damaged) D तु, T1 चै (for च) —^b) K2 om. from सर्वे up to देव (in 52^c) G1 सर्वे (for सर्वे) —^c) Dn1 Dn1 जगुश्च —^d) G3 तुष्टुवुश्च (for ननृतुश्च)

53 B3 damaged —^a) D2 M1 महादेवस् (for सेनस्) —^b) Dn त्रिदशेषु, S त्रिदशाना —^c) D2 G2 रिपुहन्तास्मि —^d) D2-3 ये वै, S (except M1) ये (T2 ए) पा (for ये वो) Ś1 K1-3 वैर- (for वध)

54 B3 damaged D1 om 54^{ab} —^a) K2 गव (sic), D2-4 : 3 वरान् (for वर) K3 देव, T2 देवात् (for देवास्) —^b) K2 सत्तम, M1 सत्तमा —^c) T3 G2 तथा देवा (for महात्मानो) —^d) B3 अरीन् (for रिपून्) K3 त्रिदशेभ्यो वर ददौ (= 53^d)

55 B3 damaged —^b) K2 T3 G1 M3 हर्षानाद K1 समन्वित, D3 समुत्थित (for 'त्थित) —^c) D3 अपूरयस्, T1 G M1-2 : आपूरयत —^d) D2-3 वरदेन (for वरे दत्ते) K1 महात्मान

अपूरयत लोकांस्त्रीन्वरे दत्ते महात्मना ॥ ५५
 स निर्ययौ महासेनो महत्या सेनया वृतः ।
 वधाय युधि दैत्यानां रक्षार्थं च दिवौकसाम् ॥ ५६
 व्यवसायो जयो धर्मः सिद्धिर्लक्ष्मीर्धृतिः स्मृतिः ।
 महासेनस्य सैन्यानामग्रे जग्मुर्नराधिप ॥ ५७
 स तथा भीमया देवः शूलमुद्रहस्तया ।
 गदामुसलनाराचशक्तितोमरहस्तया ।
 दृप्तसिंहनिनादिन्या विनद्य प्रययौ गुहः ॥ ५८
 तं दृष्ट्वा सर्वदैतेया राक्षसा दानवास्तथा ।

56 B₂ damaged —^b) T₁ 3 G₁ 3 सह (for वृत) —^c) D₁ युद्धे (for युधि) — D₁₁ om (hapl) 56^d-57^e —^d) D₁ रक्षायै (for 'र्थं) S रक्षसा भरत पंभ

57 B₂ damaged D₁₁ om 57^{ab} (of v 1 56) —^a) T₁ व्यवस्यति (for 'सायो) K₈ जवो (for जयो) D₅ लक्ष्मीर् (for धर्म) —^b) D₅ धर्मं सिद्धिर् (for सिद्धिर्लक्ष्मीर्) S₁ K₁ स्थितिर्बु (K₁ 'बु)ति, K₂ वृति स्थिति, K₃ 4 B₁ 2 Ca धृति स्थिति, T₈ G स्मृति धृति (by transp) —^c) T₁ महासैन्यस्य देवानाम् —^d) M₈ उप (for अग्रे)

58 B₂ damaged —^a) D₉ तथा (for तथा) K₃ T₁ 2 देव K₄ स तथा सेनया भीमश्च —^b) K₄ चलन् (for शूल) D₅ धारया (for हस्तया) — After 58^b, K₄ B (B₂ damaged) D ins

278* ज्वलितालातधारिण्या चित्रामरणवर्मया ।

[K₄ ज्वलितालात, D₅ ज्वलिताजातः, D₆ ज्वलिताक्षप्र (for 'तालात) D₇ ज्वलितालाधरारिण्या (sic) (for the prior half) K₄ D₁ चित्रावरण, D₁₂ 'भरत (for 'भरण) D₂ चर्मया, D₃ 'कर्मया, D₈ चर्मणा]

— S₁ K₁-3 T₈ G₈ M₁ om (hapl) 58^{ed} —^c) B₁ Dn D₁ 3 4 5 11 मुशल, B₂ 4 5 मुषल, D₂ मुशल, D₅ मुद्रर- (for मुसल) D₁₀ धारिण्या (for नाराच) —^d) M₂ शूलमुद्रहस्तया (= 58^b) — D₁₀ om (1 hapl) 58^e-59^b —^e) B₁ दृष्ट्वा, T₁ 3 4 G M वृत, T₂ चतु- (for दृष्ट) S₁ K₁ 2 B₅ D₂ 5 8 विना दिन्या —^f) T₂ निनद्य, G₂ विनद्य (for विनद्य)

59 B₂ damaged D₁₀ om 59^{ab} (of v 1 58) —^a) K₁ दैत्येया —^b) D₅ T₈ तदा (for तथा).

व्यद्रवन्त दिशः सर्वा भयोद्विगाः समन्ततः ।
 अभ्यद्रवन्त देवास्तान्विविधायुधपाणयः ॥ ५९
 दृष्ट्वा च स ततः क्रुद्धः स्कन्दस्तेजोबलान्वितः ।
 शक्त्यस्त्रं भगवान्मीमं पुनः पुनरवासृजत् ।
 आदधच्चात्मनस्तेजो हविपेद्ध हवानलः ॥ ६०
 अभ्यस्यमाने शक्त्यस्त्रे स्कन्देनामिततेजसा ।
 उल्काज्ज्वाला महाराज पपात वसुधातले ॥ ६१
 संह्रादयन्तश्च तथा निर्घाताश्चापतन्क्षितौ ।
 यथान्तकालसमये सुघोराः स्युस्तथा नृप ॥ ६२

—^c) K₃ वृद्रवतो (corrupt), D₅ T₄ G₁ 3 विद्रवति (T₃ 'त) (for व्यद्रवन्त) K₂ 3 D₁ भयोद्विगा (for दिश सर्वा) —^d) K₂ 3 दिशो जग्मु, D₁ दिश सर्वा (for भयोद्विगा) —^e) M₁ अभ्यद्रवश्च D₁₀ G M₂-3 देवास (for देवास) T₁ 2 च, M₁ 2 ते (for तान्)

60 B₂ damaged —^a) K₄ D₂ 2 11 च सतत, D₁ समतत, T₁ 2 4 G M₈ चाप (G₁ वाप, G₈ च प) तत, T₈ M₁ चाय (M₁ 'पि) तत, M₂ 4 चासीत्तत (for च स तत) T₄ स्कंद, G₁ क्रुद्धान् (for क्रुद्ध) D₈ तं दृष्ट्वा च तत क्रुद्ध — D₅ om. (hapl.) 60^b-61^a —^b) K₄ G₂ M₁ स्कंद, D₁ ततस्, T₄ क्रुद्धस् (for स्कन्दस्) —^c) K₈ शक्त्या तु, T₈ 4 शस्त्रं च (T₄ स), M₈ शक्त्यास्त्रं (for शक्त्यस्त्रं) T₁-3 G₁ देव (for भीम) G₂ व्यष्टभयत्तदा देव —^d) K₃ M₈ भवासृजन्, D₅ 1 9 10 'किरत्, D₁₁ 'रयत्, T G भरिंदम (for भवासृजत्) —^e) K₁ 2 आदधश्च (K₂ 'दाश्), K₈ D₁ 3 (marg) G₂ M₈ आदधच् (G₂ M₈ 'दाच), T₁ भद-धाश्, T₂ 3 M₂ भदधात्, G₁ भदधच्, M₁ आदत्त (for आदधच्) T₃ आत्मनस्, T₈ चात्मना (for 'नस्) —^f) T₄ हविपि (for 'पा) K₄ D₂ 5 8 [ह]व (for [ह]व) S यथा (for इव) B₄ [भ]चल्, D₂ [भ]नळ

61 D₅ om 61^a (of v 1 60) B₂ damaged —^a) K₄ शस्त्रे तु (for शक्त्यस्त्रे) M₁ विस्पष्टे स्वय शक्त्यस्त्रे —^b) K₈ D₈ स्कधेन —^c) D₂ 3 ज्वाला, T G₂ M जाल, G₃ भूयो (for ज्वाला) —^d) B₅ घरणी (for वसुधा) D₂ T₂ तले

62 ^a) B₅ प्रह्लादयन्तश्च, D₂ M₈ संह्राद, T₁ 2 संह्रा रयतश्च; T₄ सहादाश्चैव (for 'दयन्तश्च) S शतशो (for च तथा) D₅ संह्रादयन्तीव तथा —^b) M₁ om from

क्षिप्ता ह्येका तथा शक्तिः सुधोरानलस्रजुना ।
ततः क्रोड्यो विनिष्पेतुः शक्तीनां भरतर्पणम् ॥ ६३
म शक्त्यस्त्रेण संग्रामे जवान भगवान्प्रभुः ।
दैत्येन्द्रं तारकं नाम महाबलपराक्रमम् ।
वृतं दैत्यायुतैर्वीरैर्वलिमिर्दशभिर्नृप ॥ ६४
महिषं चाष्टभिः पद्मैर्वृतं संख्ये निजघ्नितान् ।
त्रिपादं चायुतशतैर्जवान दशभिर्वृतम् ॥ ६५
हृदोदरं निखर्वैश्च वृतं दशभिरीश्वरः ।

जधानानुचरैः सार्धं विविधायुधपाणिभिः ॥ ६६
तत्राकुर्वन्त विपुलं नादं वध्यत्सु शत्रुषु ।
कुमारानुचरा राजन्पूरयन्तो दिशो दश ॥ ६७
शक्त्यस्त्रस्य तु राजेन्द्र ततोऽर्चिर्भिः समन्ततः ।
दग्धाः सहस्रशो दैत्या नादैः स्कन्दस्य चापरे ॥ ६८
पताकयावधूताश्च हताः केचित्सुरद्विषः ।
केचिद्वह्णारवत्रस्ता निपेतुर्वसुधातले ।
केचित्प्रहरणैश्छिन्ना विनिपेतुर्गतासवः ॥ ६९

C. 9 2518
B. 9 45 60
K. 9 47 60

श्रापतन up to सुवो (in 63^b) K₂ निर्वाता, M₂ नियाताङ्ग (for निर्वा) S₁ K₁ क्षमवन्, K₂ ३ अपतन्, D₂ ३ च पतन् —^a) K₂ [अ]ताव, D₂ तु (for [अ]न्त) D₂ काट, T₁ G₁ ३ काले (for काल) G₂ यथा कालेन समये —^d) B₂ समतत, T₂ यथा नृप

63 M₁ om up to सुवो (cf. v 1 62) —^a) D₁ ३ मुक्ता, G₂ क्षेप्ता, M₂ क्षिप्ता (sic) (for क्षिप्ता) D₂ ३. 11 ह्येका, G₂ मेका (sic) (for ह्येका) K₁ [अ]प्यया (sic), B Dn D₁ ३ ४-१ ३ 10 T₁ ३ यदा, D₂ 11 T₂ यथा, D₂ गदा, T₁ M₂ दशा, G₁ ३ मुदा, M₂ ३ तदा (for तथा) —^b) K₂ न्ववोरा K₁ हर, D₂ [अ]नट, T₁ [अ]निल (for [अ]नल) —^c) T₁ ३ ३ G₁ तदा, T₂ G₂ ३ तथा (for तत) D₁ M₂ कोट्या, T₂ [s]नेका (for कोट्यो)

64 ^a) K₂ M₁ स शक्त्यास्त्रेण, G₂ शक्त्यष्टास्त्रेण S₁ K₁ समरे, T G M₁ भगवान् (for संग्रामे) B₁ ३ ३ D तत प्रीतो महामेनो —^b) T G दनुजान्, M₁ बलवान् (for जन) B₁ जवान भरतर्पण —^c) S₁ K D₁ दैत्य (for दैत्येन्द्र) —^d) K₂ ३ B₂ ३ परिग्रह (B₂ 'ह'), M₁ पराक्रम (for 'क्रमम्') —^e) K₁ T₁ ३ G₁ ३ M वीर, T₂ वीरो (for वीरैर्) —^f) D₂ यलिमिर् S प्रभु (for नृप).

65 B₂ damaged up to संख्ये. —^a) Dn₂ महिषम्, T₁ महिषं (for महिषं) —^b) Dn₂ वृत T₁ संख्ये, T₁ G₂ M₁ ३ ३ सवे, G₂ M₂ सप्ते (for संख्ये) T G जवान हः M₁ ३ [s]भिजघ्नितान् —^c) D₁ त्रियात्रं (for त्रिपादं) K₂ ३ दशैर्, T₂ शरैर् (for शतैर्) —^d) T₁ बलसं, T₁ G₁ ३ बलिमिर् (for दश) G₂ जवान यलिना वर

66 D₂ reads 66 on marg —^a) K₂ हृदं (sub-

metric), T₁ स्रोतदर (for हृदो) B₁ निखर्वस्य, D₂ 11 निपर्वैश्च, D₂ निखर्वैश्च (sic), M₁ त्रिखर्वैश्च (for नि) —^b) T₂ ईश्वरै, M₁ ईश्वर

67 ^a) B₂ damaged, B₁ D₂ ३-10 तथा (for तत्र) K₁ [अ]कुर्वन्त, D₁ ४-३ ३ कुर्वन्ति, T₁ [अ]कुर्वन्तु, G₂ [अ]कुर्वन्त (for 'वन्त) D₂ विपुलं, D₂ विपुलैर्, S तुमुल (for विपुल) S₁ K₁-३ तत्राकुर्वन्महानादं —^b) D₂ वध्य स्व, D₂ वध्याश्च, Dn₁ वध्येषु, M₁ वध्यन्स्व (for 'स्व) S₁ K₁-३ वध्यमानेषु शत्रुषु, K₁ नादैर्विध्यत्सु श, B₂ नानावाद्य स्वश —^c) K₁ दारयतो, B₂ damaged, Dn₁ पूरयत, Dn₂ 'यति, D₂ 'यत्यो (for 'यन्तो) G₂ दिश (for दश) — After 67, B (except B₁) D ins

279* ननुतश्च ववल्गुश्च जहसुश्च मुदान्विता ।

[D₂ ३ ववदुश्च, D₂ सवल्गुश्च (for व) D₁ मदान्विता]

68 ^a) B₂ damaged T₂ G₂ शक्ते (T₂ क)स्त्रस्य (for शक्त्यस्त्रस्य) B₁ ३ D₂ G₂ च (for तु) K₁ D₂ शक्त्यस्त्रास्त्र (D₁ 'यु'राजेंद्र —^b) K₂ Dn₂ D₂ [s]र्चिभि (sic) D₂ इवस्तत, S विद्या पते (for समन्तत) — After 68^b, B D (except D₂ 11) ins

280* त्रैलोक्य त्रासित सर्वं जुम्भमाणाभिरेव च ।

[B₁ ३ भाषित (for त्रासित) B₁ कृतमाणाभिर् (for जुम्भ'), D₂ तु (for च)]

— B₂ damaged for 68^c-69^d —^a) D₂ दग्धत (sic), T₁ व्रस्था (for दग्धा) M₁ यौघा (for दैत्या) —^d) T₂ टक्कै, T₁ मुच्यते (for चापरे)

69 B₂ damaged for 69^{abed} —^a) T₁ G₁ ३ चावधूता (by transp), T₁ च यौस्तात (sic), G₂ च निर्धूत T₂ पताकयामवद्धतगात्रा (hypermetric) —^b) G₂

एवं सुरद्विपोऽनेकान्वलवानाततायिनः ।
 जघान समरे वीरः कार्तिकेयो महाबलः ॥ ७०
 बाणो नामाथ दैतेयो बलेः पुत्रो महाबलः ।
 क्रौञ्चं पर्वतमासाद्य देवसंघानवाधत ॥ ७१
 तमभ्ययान्महासेनः सुरशत्रुमुदारधीः ।
 स कार्तिकेयस्य भयात्क्रौञ्चं शरणमेयिवान् ॥ ७२
 ततः क्रौञ्चं महामन्युः क्रौञ्चनादनिनादितम् ।

शक्त्या विभेद भगवान्कार्तिकेयोऽग्रिदत्तया ॥ ७३
 सशालस्कन्धसरलं व्रस्तवानरवारणम् ।
 पुलिनव्रस्तविहगं विनिष्पतितपन्नगम् ॥ ७४
 गोलाङ्गुलर्क्षसंघैश्च द्रवद्भिरनुनादितम् ।
 कुरङ्गगतिनिर्वोपमुद्भ्रान्तसमराचितम् ॥ ७५
 विनिष्पतद्भिः शरभैः सिंहैश्च सहसा द्रुतैः ।
 शोच्यामपि दशां प्राप्तो रराजैव स पर्वतः ॥ ७६

गात्रा (for हता) — °) Ds घोरा (for घण्टा) Ds
 वरत्रस्ता, Ts रवात्तत्र (for रवत्रस्ता) — °) Ks B
 (Bs damaged) Dn D1 4-7 10 निपेटुर्, Ds निपेटुर्
 S धरणी (for वसुधा) Ds Ts 8 -तले — °) Ks
 प्रहरणोद्भिन्ना, D1 'णैच्छन्ना, Ds 'णैभिन्ना, T1 'णाच्छन्ना,
 Ts 4 G1 M2 'णच्छिन्ना, Ts 'णच्छन्ना, M1 प्रहर*भित्तिन्ना,
 Ms 4 'णच्छिन्ना (for 'णैच्छिन्ना) — °) B (except
 Bs) D1 4 7-10 Ts G1 विनिष्पेटुर् Ds 7 9 10 Gs गता-
 युप

70 °) Ds पुरद्विपो Gs Ms 4 नैकान् (for स्नेकान्)
 — °) Ds बलवान्, T G सलान (for बलवान्) — °)
 S (except Ts) जिगाय (for जघान) M1 बलवान् (for
 समरे) G1 8 धीर, M1 देव (for वीर) — °) Ds
 महाबल, S (except Ts) जघान ह (Gs स, M च)
 (for महाबल)

71 Ts om (hapl) 71^{ab} — °) M1 बाणो T1 2
 स, M1 [क्ष]स्ति (for [क्ष]य) Ks Ds 8 दैत्येयो,
 S (Ts om) दैत्येद्रो — °) S1 Ks वडे, K1 धेनु,
 Ds बले, Ts बलि (for बले) Ds महाबल, T4
 प्रवापवान् (for महाबल) — °) Ks 4 Bs Dn D1 3
 8 8 S क्रौञ्च B D (except Ds) आधिरय, S आन्ध्याय
 (for आसाद्य) — °) Ks 8 सवम् Bs अयोधयत्,
 Ds 4 11 अघावत; Ds Gs अघाधयत्, Ts देवसघातमभ्य
 यान्.

72 °) Dn तमभ्ययुर्, Ds 8 11 'न्वयान्, Ms 4 ततो-
 न्वयान् (for तमभ्य) — °) Ks शूर (for सुर) Ds 9
 शत्रुर् (sio) (for शत्रुम्) — °) Ms om. स Gs
 बलात् (for भयात्) Ks T1 स कार्तिकेयभयात्क्रौञ्च
 (hypermetric), D11 कार्तिकेयस्य च भयात्, M1 कार्ति
 केयभयाद्द्वैत्य — °) Ds reads शरणमेयिवान् on marg
 Ks 8 B Dn D1 4-9 इयिवान् Ks शरण समुपेयिवान्

73 °) Ds 8 11 महासेन (for 'मन्यु) T1 तत्र
 क्रौञ्चमभिद्रुत्य — °) Ms मेघ, M3 क्रौञ्च (for क्रौञ्च)

Ks T Gs 8 Ms 4 विनादितं (T1 2 'त), Ds 7 8 10
 नि(Ds वि)नादिनं (for 'दितम्) M1 महानादं विनद्य
 च — °) Gs चिच्छेद्, Ms 8 विभेद

74 °) K1-8 B1 4 Dn B शाल, Ds -शाल (for
 -शाल-) Ks Ts स्कंद (for -स्कन्ध) Ks B2 -शरम्,
 B1 -शरण, Bs 4 Ds -सवल, Bs Dn1 D1 2 4 7-10
 -शवलं, Ds Ms 4 -सरलं, Ds M1 -सरल- (M1 'ल),
 T1-2 G1 -तरल, T4 Gs -तरल, Gs तरुक्, Ms सर
 लस् (for 'ल) — °) B1 5 व्रस्त- (for व्रस्त) B1
 M वारण (for -वानर-) Ks कारणं, D1 4 8 8 -वाहन,
 M वानर (Ms 4 'रं) (for -वारणम्) — Ds om. 74^c-
 75^d — °) Bs damaged T1 विलीन-, T2-4 G M
 प्रली(T2 'धी)न- (for पुलिन-) T4 Gs M1 व्रस्त (for
 व्रस्त-) M1 2 विहगो B (Bs damaged) D (Ds
 om) प्रो(D1 पौ)द्दीनोद्भात(Bs 'द्दीन)विहग — °) S1
 K Bs समुत्पतित-, Bs ** पतित-, Ms विनिष्पतति (for
 'पतित-) M1 2 पन्नग

75 Ds om 75 (cf v l 74) — °) Ks Dn2
 Ts गोलाङ्गुलर्क्ष-, G1 गोलाङ्गुलर्क्ष, Ms गोलाङ्गुलर्क्ष
 (for 'लर्क्ष) S (except M1) -चमरैर् (for -सवैश्च)
 — °) Ds M1 सवद्भि, Ts भ्रमद्भिर् (for द्रव) M1 2
 चा(Ms अ)नुनादित, Ms अभिनादित — °) Ks
 कुरङ्गगति, D1 5 7 9 10 कुरङ्गमवि, T G M1 4 कु(Ts
 तु)रगा(Gs 'ग)रुत, Ms कुरङ्गोत्त (for कुरङ्गगति).
 B Dn D1-3 6, 7 9-11 -निर्वोप-, M1 'पैर् (for 'पम्).
 Ds कुरङ्गगतिभिर्घोर — °) G1 उच्छ्रान्त- (for उच्छ्रान्त).
 Ks मृगराजितं, T1 2 Ms 4 च(T1 -स)मराजितं (T2
 'सं), Ts ससुरा**, T4 Gs 8 -भ्रमराचि(Gs 'न्वि)त,
 G1 समराचितं (sio), M1 -चमराजित (for समरा
 चितम्) B Dn D1-3 6-11 -वि(Dn D1 7-9 11 -नि)ना
 दितवनात्(D1 'बलात्, Ds 9 'बलोच, D10 'बलात्)र,
 Ds नादित प्राणिभिस्त्वा

76 °) B2 शलभै, Ds 8 8 सरभै (Ds 'सं) (for
 सं) — °) Ks corrupt Ds शरभैर् (for सहसा),

विद्याधराः समुत्पेतुस्तस्य शृङ्गनिवासिनः ।
 किंनराश्च समुद्रिणाः शक्तिपातरवोद्धताः ॥ ७७
 ततो दैत्या विनिष्पेतुः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 प्रदीप्तात्पर्वतश्रेष्ठाद्विचित्राभरणस्रजः ॥ ७८
 तान्निजधुरतिक्रम्य कुमारानुचरा मृधे ।
 विभेद शक्त्या क्रौञ्चं च पावकिः परवीरहा ॥ ७९
 बहुधा चैरुधा चैव कृत्वात्मानं महात्मना ।
 शक्तिः क्षिप्ता रणे तस्य पाणिमेति पुनः पुनः ॥ ८०
 एवंप्रभावो भगवानतो भूयश्च पावकिः ।

क्रौञ्चस्तेन विनिर्भिन्नो दैत्याश्च शतशो हताः ॥ ८१
 ततः स भगवान्देवो निहत्य विबुधद्विपः ।
 सभाज्यमानो विबुधैः परं हर्षमवाप ह ॥ ८२
 ततो दुन्दुभयो राजन्नेदुः शङ्खाश्च भारत ।
 मुमुक्षुर्देवयोपाश्च पुष्पवर्षमनुत्तमम् ॥ ८३
 दिव्यगन्धमुपादाय बवौ पुण्यश्च मारुतः ।
 गन्धर्वास्तुष्टुवृथैनं यज्जानश्च महर्षयः ॥ ८४
 केचिदेनं व्यवस्यन्ति पितामहसुतं प्रभुम् ।
 सनत्कुमारं सर्वेषां ब्रह्मयोनिं तमग्रजम् ॥ ८५

C 9 2716
B 9 46 98
K 9 47 98

77 ^{as}) B₃ lacuna for समुत्पेतुस्तस्य M₃ : तस्य
 शृङ्गात्ममतन (for 77^b) — °) S भयोद्धिमा — °)
 T₁ G M₁ : ३ : -प्राप्त, T₂ -पूत, T₃ -हस्त, T₄ वेग
 (for -पात) S₁ K₁ : -रवोद्धता, K₂ -द्वत, K₃
 -दिता, Dn M₁ : ३ : -हुता, D₃ G₂ रव(G₂ -चर)
 हुता, T₁ G₁ M₃ रवोद्धता

78 S₁ K B₁ om 78 T₃ damaged for 78^{ca}
 — °) G₁ : प्रदीप्तान् G₃ -श्रेष्ठान् D₂ : ११ प्रदीप्त पर्वतं
 दृष्ट्वा, D₃ -साध्यर्चदेहाश्च (sic) — °) D₁ M₃ विवि-
 धाभरणस्रज

79 ^a) S₁ K₁-3 Dn D₁-2.11 अग्नि (for अति)
 — °) K₂ D₂ मृते (sic) (for मृधे) — After 79^b,
 B D ins

281* स चैव भगवान्कुटो दैत्येन्द्रस्य सुत तदा ।
 सदानुज जवानाशु वृत्र देवपतिर्यथा ।

[(L 1) D₂ : ११ चैन, D₃ एव (for चैव) — (L
 2) Dn महात्मज, D₃ सानुज च (for सदानुज)]
 — °) Bom ed क्रौञ्च शक्त्या (by transp) — °) G₁
 पावक

80 ^a) K₄ D₃ ११ वापि, B₃ : ३ चापि, D₂ सोपि,
 T₂ चैनं (for चैव) — °) S₁ K कृत्वा रूप, Dn
 कृत्वात्मान (for कृत्वा) S₁ K₃ महात्मन, K₄ B
 D -वल (B₃ Dn -ल, D₂ -ल), T₃ -घन, G₃
 -मना (for -त्मना) — °) B₃ damaged D₃ दीप्ता
 (for क्षिप्ता) T₄ पुनस (for रणे) T G तेन (for
 तस्य) — °) D₂ : हतो नेति (sic), Dn हस्तमेति,
 T₃ प्रणमेते (sic) (for पाणिमेति)

81 ^b) B (except B₃) Dn D₁ : ३ : ६-११ G₂ ततो;
 D₃ तथा, T₃ damaged, T₄ G₃ हतो; M₁ भूयो

(for अतो) D₃ -भूतश्च (for भूयश्च) — After 81^b,
 B D ins

282* शौर्याद्विगुणयोगेन तेजसा यशसा श्रिया ।

[B₂ : सौर्याद् D₂ : ११ स्याद्विगुणयोगे च (for the
 prior half)]

— °) S (except T₃) विनिर्भिण्णो

82 ^a) Dn च (for स) D₃ वाचो, S क्रौञ्च (T₃
 -वाद्) (for देवो) — °) B₃ G₁ : -द्विप (for -द्विप)
 D₃ T₃ विनिहत्य (T₃ -भिद्य) सुरद्विप — °) K₂ :
 संस्तुयमानो, K₄ संवध्य, B₁ : ३ स भाष्य, D₃
 संभाव्य, D₂ : ३ स भज्य, D₁ स सज्य, G₃ सभाज्य
 (as in text) — °) Dn पर- (for पर) K₃ च,
 T₄ स (for ह) — After 82, B₁ s ins

283* भिक्षे क्रौञ्चे गिरिवरे चण्डपुत्रे च पातिते ।

83 ^a) D₃ ११ S नेदु (for राजन्) — °) Dn
 महा, T₁ : ३ दिव्य, T₃ : ३ G₁ : M दिव्या (for
 नेदु) D₃ सशस्त्राश्चैव भारत — D₃ om. (hapl) 83^c-
 84^b — °) K₂ मुमुक्षुर् (for -चुर) Dn D₃ घोषाश्च,
 S (except M₂ : ३) -सेनाश्च (for -योषाश्च) — °) M₁
 परतप (for अनुत्तमम्) — After 83, B₃ D₃ : ३ read
 87^{ca} for the first time, repeating it in its proper
 place

84 D₃ om 84^{ab} (of v 1 83) — °) S₁ K₁ :
 D₁ : ३ M₁ दिव्य T₃ समादाय — °) B₃ भारत (for
 मारुत) K₄ D₃ वतु (K₄ om) पुण्याश्च मारुता — °)
 K₂-4 T₃ M₁ चैव; D₃ चैव — °) D₂ : ११ देवाश्चापि,
 T₃ यं चानर्च, G₂ यज्जानस्तु (for -श्च)

85 ^a) D₃ corrupt S₁ K₁ : ३ अनर्थ; B₁ एव (for
 एन). — °) K₄ सुत; T G विमुं (for प्रभुम्) — B₃

केचिन्महेश्वरसुतं केचित्पुत्रं विभावसोः ।

उमायाः कृत्तिकानां च गङ्गायाश्च वदन्त्युत ॥ ८६

एकधा च द्विधा चैव चतुर्धा च महाबलम् ।

योगिनामीश्वरं देवं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८७

एतच्चे कथितं राजन्कार्तिकेयाभिपेचनम् ।

शृणु चैव सरस्वत्यास्तीर्थवंशस्य पुण्यताम् ॥ ८८

बभूव तीर्थप्रवरं हतेषु सुरशत्रुषु ।

कुमारेण महाराज त्रिविष्टपमिवापरम् ॥ ८९

ऐश्वर्याणि च तत्रस्थो ददावीशः पृथक्पृथक् ।

तदा नैर्ऋतमुख्येभ्यस्त्रैलोक्ये पावकात्मजः ॥ ९०

एवं स भगवांस्तस्मिंस्तीर्थे दैत्यकुलान्तकः ।

अभिपिक्तो महाराज देवसेनापतिः सुरैः ॥ ९१

औजसं नाम तत्तीर्थं यत्र पूर्वमपां पतिः ।

अभिपिक्तः सुरगणैर्वरुणो भरतर्षभ ॥ ९२

तस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा स्कन्दं चाम्यर्च्य लाङ्गली ।

ब्राह्मणेभ्यो ददौ रुक्मं वासांस्त्राभरणानि च ॥ ९३

उपित्वा रजनीं तत्र माधवः परवीरहा ।

पूज्य तीर्थवरं तच्च स्पृष्ट्वा तोयं च लाङ्गली ।

damaged for 85^{cd} —^d) K₄ अग्रत, T₁ G₁ उग्रज (for अग्रजम्)

86 ^b) K₂ विभावसु (s₁₀), D₈ 'वसाँ —^c) Dm₁ T G कृत्तिकायाश्च, M₈ कार्तिकेयाश्च (for कृत्तिकाणां) —^d) D₈ वदति हि, T₈ सुतस्युत (s₁₀) (for वदन्त्युत)

87 ^b) K₂ चतुर्धा (s₁₀) (for 'र्धा च) D₂ महा-
बल, D₁₀ M₂ 4 'बल —B₁ D₈ 7 9 read 87^{cd} for
the first time after 83. —^d) S शतधा च (M₂ 'धाथ)
सहस्रधा

88 ^a) K₂ कलित (for कथितं) —^b) D₁₁ कार्त्तिके-
यस्याभिपेचनं (hypermetric) —^c) S₁ K₁ 8 देव, K₂
देव्या; S चेमां (G₂ 'म, M₂ [also] 'मा) (for चैव)
K₄ सरस्वत्या —^d) D₈ G₁ तीर्थ, G₂ तीर्थान्, G₈
तीर्थे B (except B₁) D (except D₂ 2.11) -वर्यस्य
(for वंशस्य) G₁ 8 सेविता (for पुण्यताम्)

89 ^a) B (except T₂, 4) तत्तीर्थं- (for तीर्थप्र-)
—^b) S जि (G₈ जा) तेषु (for हतेषु). —^c) D₈ महा-
पादो (for 'राज). —T₄ om. (hapl.) 89^d-91^c. —^d)
D₈ त्रिविष्टपमिवापरं.

90 T₄ om 90 (of v 1 89) B₁ om 90-92
—^a) G₈ [ह]व (for च) —^b) D₁ ददावीश (for
'वीश) —^c) B (B₁ om) Dm₁ D₈-10 ददौ (for
तदा) D₂ नैर्ऋत-, D₁₀ दैवत- (for नैर्ऋत-) S (T₄
om) तथा (T₈ 'तो) नैर्ऋतमुख्येषु —^d) K₂ त्रैलोक्ये,
K₄ B₁-3 D (except D₁) त्रैलोक्यं

91 T₄ om 91^{ab} (of v 1 89) B₁ om 91 (of
v 1 90) —^a) T₈ तस्यास् (for तस्मिन्) —^b)
K₁ तैश्च (for तीर्थे), D₂ कुळात्मक., S (except M₁,

T₄ om) -कुलात्मकत् —^c) D₂ 11 कार्तिकेयो (for अभि-
पिक्तो) —^d) D₈ स तै, M₁ प्रसु (for सुरै)

92 B₁ om 92 (of v 1 90) —^a) K₄ औजस,
B (B₁ om) D तैजस, T G औ (G₁ औ) शन (for
औजसं) —^b) M₁ यस्मिन् (for यत्र) D₄ 7 10 S तीर्थे,
D₈ 8 8 8 तीर्थम् (for पूर्वम्) T G₁ 8 M महामति,
G₂ ह्यपा पति (for अपा पति) K₄ * * * * मुमापति
—^d) D₁₁ वरुणो यादसा पति

93 ^a) K₄ B (except B₁) D₂ 7 8 10 अस्मिन्
D₁ T₈ तीर्थे (for तीर्थे-) K₄ ज्ञानात् —^b) K₂
स्कन्धं, D₂ वरुणं (hypermetric) (for स्कन्द) D₁
T₁ 2 G₁ 2 M अम्यर्च्यं T₈ लाङ्गली भरतर्षभ, T₄
धर्मात्मा वै सतां गति —S₁ K₁-3 T₂ om (hapl.)
93^c-94^d, B₁ reads it on marg —^c) D₈ रत्नान्
(s₁₀), T₁ 8 G₂ M वित्तं, T₄ G₁ 8 नित्य (for रुक्म),
—^d) D₈ वासांस्त्राभरणास्तथा (s₁₀)

94 S₁ K₁-2 T₂ om. 94^{ab} (of v. 1 93) B₁
reads 94^{ab} on marg —^a) T₈ G M तां तु (for
तत्र). —^b) D₈ साधुभि (for माधव) —^c) B₁
पृष्ठ; T₁ M₁ पूज्य, T₈ G₂ अश्व-, T₄ आर्यं (s₁₀);
G₁ 8 अश्व (for पूज्य) D₈ तीर्थवरे; G₂ -तीर्थ परं
(for तीर्थवरं) D₈ M₂ 4 तत्र (for तच्च) —^d) T₁
G₁ स्पृष्टतोयश्च (G₁ 'य च) लाङ्गली —^c) B₁ तुष्ट,
D₂ हृष्ट- (for हृष्ट.) D₈ राजन् (for चैव) —^c)
G₈ सोमवन्, M₁ भगवान्, M₂-4 अभवन् (for ह्यभ-),
D₈ 11 यादवोत्तम

95 ^a) D₈ आप्यात —^b) K₂ D₈ M₁ 2 4 मा (for
मा) D₈ T₁ 2 -पृष्टवान् (for -पृच्छसि) —^c) Dn
यदा, D₁ यथो, T G (except G₂) यत्र (for यथा)
—^d) D₄ यथा (for स्कन्दो) B₁ D₄ 7 8 10 समागत;

हृष्टः प्रीतमनाश्चैव ह्यभवन्माधवोत्तमः ॥ ९४
एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

यथामिपिक्तो भगवान्स्कन्दो देवैः समागतैः ॥ ९५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

४६

जन्मेजय उवाच ।

अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मज्युतवानस्मि तत्ततः ।
अभिपेकं कुमारस्य विस्तरेण यथाविधि ॥ १
यच्छ्रुत्वा पूतमात्मानं विजानामि तपोधन ।
प्रहृष्टानि च रोमाणि प्रसन्नं च मनो मम ॥ २
अभिपेकं कुमारस्य दैत्यानां च वधं तथा ।
श्रुत्वा मे परमा प्रीतिर्भूयः कौतूहलं हि मे ॥ ३

अपां पतिः कथं ह्यस्मिन्नमिपिक्तः सुरासुरैः ।

तन्मे ब्रूहि महाप्राज्ञ कुशलो ह्यसि सत्तम ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्निदं चित्रं पूर्वकल्पे यथातथम् ।
आदौ कृतयुगे तस्मिन्वर्तमाने यथाविधि ।
वरुणं देवताः सर्वाः समेत्येदमथाब्रुवन् ॥ ५
यथास्मान्सुरराट् शक्रो भयेभ्यः पाति सर्वदा ।

C 9 2733
B 9 47 6
K 9 46 7

Ds 'गम', Ts सहागतै (for समा) — After 95, S 125

284* मेनानीश्च कृतो राजन्याल एव महाबल ।

[Ts मेनानित्वे, Ts G1 2 निश्च (for 'नीश्च') Ts Ms च ननो, Ts चतुरो (for च कृतो) G2 स्तुतो महान् (for महाबल)]

Colophon — Sub-partan K2-1 B1 2 D2 8 11 T1 2 M1 2 4 रामतीर्थयात्रा, B3 5 Dn D1 7-10 बलदेवतीर्थयात्रा, B1 हल्धरतीर्थयात्रा, D1 बलदेवयात्रा, Ds बलरामतीर्थयात्रा, M1 तीर्थयात्रा, Cal Bom ed गदा (Cal ed गदायुद्ध)पर्वणि बलदेवतीर्थयात्राया सारस्वतो पात्मान, Kumbh ed हृदप्रवेदा — Adhy names Ś1 K B Dn D1 7-10 M1 4 कुमारअभिपेक, D1 स्कन्दाभिपेक, T1 2 कुमारविजय, M2 4 (also) कौचभेदन, Bom ed वारकवध — Adhy no (figures, words or both) B1 G2 47, Dn 16, Dn 10 17, T G1 2 M 48 — Śloka no Dn 136, Dr 108, Ds 109

46

1 * Dr इत्यद्भुतम् G2 M1 दिव्यं (for ब्रह्मज्यु) D2 8 11 इत्यद्भु (D2 अत्यद्भु)तं पर ब्रह्मज्यु — Ks 4 Ds 8 om. (hapl.) 1°-2° — ° D2 अभिपिक्तं, M1 'पेक — ° D2 तव प्रभो (for यथाविधि)

2 Ks 4 Ds 8 om 2 (of v 1 1) — ° Ds 11 य, Ds 1 T1 Ms तत् (for यत्) D1 तृप्तम्, Dn सर्वपूतम् (hypermetrio) (for पूतम्) — ° Ś1 K1 तपोनिधे (for 'धन')

3 ° B2 D2 8 11 वधत् (for वधं) G1 तदा — ° G2 तु (for मे) — ° Ś1 K1 8 मम, M1 च मे (for हि मे) D2 परं कौतूहलं हि मे

4 ° Ds त्वस्मिन्, T1 त', M1 2 4 चा' (for ह्य') — ° Dn Ds-11 पुरा सुरै (for सुरासुरै) — ° K2 त (for तन्) K4 D4 1 9 Ms महाप्राज्ञ, B1 Dn 'भाग — ° D2 11 सजय, G2 सक्रम (for सत्तम)

5 ° B2 यथा, G1 रिवद्, Ms इमं (for इद) Ds कर्म (for चित्र) — ° Ds पूर्वचित्र, S (except Ms 4) पूर्वकाले (for 'कल्पे) Ks यथायथं, S 'भव (T2 'वे'त् (for तथम्) — ° Ts तथा, G2 पुरा (for आदौ) G3 कृतौ (for कृत-) K4 B D राजन् (for तस्मिन्) — ° Ds 11 Ms सर्वे (sio) (for सर्वा) — ° K4 B1 [ए]नम्, Ts तम् (for [ह]दम्) D2 समेत्येव यथाब्रुवन्

6 ° Ds स (for [अ]सान्) Ds पुरराट्, G1 स सुराज्, Ms सुराज् (submetrio) (for सुरराट्) B1 यक्षो (for शक्रो) — ° T1 8 G M2 4 ज्ञाति, T2 Ms ज्ञाहि (for पाति) M1 नित्यदा T1 भये ज्ञाता हि

C. 9 2734
B. 9 47 7
K. 9 48 7

तथा त्वमपि सर्वासां सरितां वै पतिर्मव ॥ ६
वासश्च ते सदा देव सागरे मकरालये ।
समुद्रोऽयं तव वशे भविष्यति नदीपतिः ॥ ७
सोमेन सार्धं च तव हानिवृद्धी भविष्यतः ।
एवमस्त्विति तान्देवान्वरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥ ८
समागम्य ततः सर्वे वरुणं सागरालयम् ।
अपां पतिं प्रचक्रुर्हि विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ९
अभिपिच्य ततो देवा वरुणं यादसां पतिम् ।
जग्मुः स्वान्येव स्थानानि पूजयित्वा जलेश्वरम् ॥ १०

अभिपिक्तस्ततो देवैर्वरुणोऽपि महायशाः ।
सरितः सागरांश्चैव नदांश्चैव सरांसि च ।
पालयामास विधिना यथा देवाञ्छतक्रतुः ॥ ११
ततस्तत्राप्युपस्पृश्य दत्त्वा च विविधं वसु ।
अग्नितीर्थं महाप्राज्ञः स जगाम प्रलम्बहा ।
नष्टो न दृश्यते यत्र शमीगर्भे हुताशनः ॥ १२
लोकालोकविनाशे च प्रादुर्भूते तदानघ ।
उपतस्थुर्महात्मानं सर्वलोकपितामहम् ॥ १३
अग्निः प्रनष्टो भगवान्कारणं च न विब्रहे ।

सर्वदा — °) Ds ० पृव (for अपि) Ds राजेंद्र, Ds सर्वोत्मान् (sic) (for सर्वासां) — °) Ds सर्वासा (for सरिता) Ks Bs च, Ts वा (for वै) Ss Ks ३ ४ गतिर् (for पतिर्) Ds परित्राहि पतिर्भव, Ds अपा भव पतिर्विभो

7 °) Ts वासाचक्रे (sic) (for वासश्च ते) Ds महा-
Ts ३ तथा (for सदा) — °) Ms समुद्रे (for सागरे)
— °) Bs ३ Dn Ds वसो, Ds [आ]वासो (for वशे)
— °) Dn Dn न सदाय (for नदीपति)

8 °) Bs तु तव, S (except M1) तव च (by transp) — °) Ks Ds ३ ३ ३ T Gs ३ Ms ४ हानिवृ-
(Ks Ds Gs Ms 'वृ' द्विर्भविष्यति (Ds Ms 'त'), Gs हानिंश्च ते भविष्यति — °) Dn Ts त (for तान्)
Ts ४ Ms देवो (for देवान्)

9 °) Ks समागत्य S तु ते (M1 त) (for तत)
— °) Gs ३ वरुण वासवालय — °) Ts हि, Gs ३ वि-
(for प्र) Dn वै (for हि) — °) Ds -दिष्टेन
(for दृष्टेन)

10 Ss Ks ३ om. (hapl) 10 — °) Ds अभिपिच्य
Bs Ts तदा (for ततो) Dn देवो — °) Ds ३ S
(except M1) पयसा — °) Bs ययु (for जग्मु) Ds
चान्ये ह्यवस्थान, M1 स्थानानि स्वान्येव (by transp)
Ks Ds ३ ११ स्थानानि जग्मु स्वान्येव, T Gs ३ स्वान्ये
(Ts प्रागे) व जग्मु स्थानानि, Gs स्वानि स्थानानि संजग्मु
— °) Ds जलेश्वर

11 °) Ks सदो, Ds तु तैर्; Ts तथा, Ms ३ ४
तदा (for ततो) Ss Ks देवो — °) Dn सरित-
— °) Ks reads नदांश्चैव twice Bs ४ Dn Ds ३ ४-३
10 ११ नदीश्वर (for नदांश्च) B (except Bs) D (except

Ds ३ ११) [अ]पि (for [पृ]व) Ts नदासि च सरासि
च — Ds reads 11°-23° twice, omitting 12°-13°
both times — °) Ds (second time) दृष्टो तस्य विधिना
— °) Ds (both times) Ts Gs ३ देव (for देवान्)

12 For the repetition in Ds, cf v 1 11 — °)
Ds corrupt Ds (both times) Gs तत्र (for तत्स) Ss
Ks सस्पृश्य (submetric) (for [अ]प्युप) — °) Ks
ददौ (for दत्त्वा) Bs विपुल, Ds Ts Ms विधिवद् (for
विविध) — °) Ks Bs Ds महाप्राज्ञो, Bs ३ Ds ३
'प्राज्ञ, Ds 'तेजा, Ds 'वाहो, Ms नरव्याघ्र (for महा-
प्राज्ञ) T G Ms ४ तस्मात्तीर्थार्थं (Ts 'थं न' रव्याघ्र
— °) Ks B D (Ds both times) जगामाय, Ms तज्ज-
गाम (for स ज) Ds ३ फलवहा (for प्रलम्बहा) Gs
जगाम प्रवल बल — Ds (both times) om 12°-13°
— °) Ts damaged from नष्टो up to शमी (in 12°)
Ts ३ प्रणष्टो (for नष्टो न) — °) Ks Ds Dn Ts ३ ४
Gs ३ शमीगर्भो, Dn Ds 'गर्भ, Ds समीपार्थं (sic),
Ts *गर्भो (for शमीगर्भे)

13 Ds (both times) om 13 (cf v 1 12) Ks
repeats 13°-15° after 17 — °) Ds लोकलोक-
Dn लोकाल्लोक- (for 'लोक-) Bs -विनाशेन, Dn
-विकाशे च Ds लोक्यलोकविनाशाश्च — °) Ds ३
प्रादुर्भूतस् (for 'भूते) Ds ११ Ts ४ Gs ३ Ms तथा
(for तदा) Ds [अ]नघे, S नृप — °) B (except
Bs) D (except Ds ३ ११, Ds om) Ms सुरा यत्र (for
महात्मान) — °) Ks (both times) Gs सर्वे, Ds पूर्व,
Ds ३ ११ तदा (for सर्व-).

14 For the repetition in Ds, cf v 1 11,
for that in Ks, cf v 1 13 Before 14, Ts ins
देवा. — °) Ss Ks ३ Ts ४ Gs ३ प्रणष्टो, Dn Ds

सर्वलोकक्षयो मा भूत्संपादयतु नोज्ज्वलम् ॥ १४

जनमेजय उवाच ।

किमर्थं भगवानग्निः प्रनष्टो लोकभावनः ।

विज्ञातश्च कथं देवैस्तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥ १५

वैशंपायन उवाच ।

भृगोः शापाद्भृगं मीतो जातवेदाः प्रतापवान् ।

शमीगर्भमथासाध ननाग भगवास्ततः ॥ १६

प्रनष्टे तु तदा बहौ देवाः सर्वे सवासवाः ।

अन्वेयन्त तदा नष्टं ज्वलनं भृशदुःखिताः ॥ १७

ततोऽग्नितीर्थमासाद्य शमीगर्भस्थमेव हि ।

ददृशुर्ज्वलनं तत्र वसमानं यथाविधि ॥ १८

देवाः सर्वे नरन्यात्र बृहस्पतिपुरोगमाः ।

ज्वलनं तं समासाद्य ग्रीताभूवन्सवासवाः ।

पुनर्यथागतं जग्मुः सर्वभक्षश्च सोऽभवत् ॥ १९

भृगोः शापान्महीपाल यदुक्तं ब्रह्मवादिना ।

तत्राप्याप्नुत्य मतिमान्ब्रह्मयोनिं जगाम ह ॥ २०

G₁ २ भगवन् —^δ) T₈ मरण (for कारण) K₁ (first time) किं न, D₁ S (except T₈ G₁ M₁) न च (by transp) B₂ विद्यते, D₃ (second time) विग्रहे (for विग्रहे) —^α) K₂ २ ३ (both times) B D (D₃ both times) G₁ भूत- (for लोक-) D₉ राजन (for मा भू) —T₈ damaged from 14^d up to the ref before 16 —^d) K₄ (both times) बल (for ज्वलम्) K₂ २ सपादय तवोनल्, B D (D₃ both times) M₁ दय विमोनल् (D₂ छं), T₃ सपादयतु नो ह्यं (sic)

15 For the repetition in D₈, cf. v 1 11, for that in K₄, cf. v 1 13 T₃ damaged —^α) D₁ कय प्रनष्टो भगवान् —^δ) Ś₁ K₁ २ ३ (both times) T₁ २ ३ G₂ ३ प्रणष्टो, D₁₁ देवोद्भिर् (for प्रनष्टो) K₄ (second time) हव्यवाहन (for लोकभावन) —^α) D₂ विज्ञात M₁ देवस् —^d) T (T₃ damaged) G M₂-4 पृच्छत, M₁ सत्तम (for तत्त्वत)

16 For the repetition in D₈, cf. v 1 11 T₈ damaged for the ref. —^α) G₁ २ भृगु- (for भृगो) S (except M₁) शापमयाद् (for शापाद्भृगं) K₄ वीरो, D₂ (sup lin as in text) रुष्टो (for मीतो) —^α) Ś₁ K₁-३ D₂ समासाद्य, D₁ उपा —T₈ om (hapl.) 16^d-19^d —^d) K₂ नानाश K₂ २ D₂ ११ T₄ तदा, M₃ तथा (for तत्-)

17 For the repetition in D₈, cf. v 1 11 T₈ om. 17 (cf. v 1 16) —^α) Ś₁ K T₂ ३ G₂ ३ प्रणष्टे T₁ २ G₁ २ तथा (for तदा) —M₃ reads 17^d-18^d twice. G₃ om. (hapl) 17^c-19^d —^α) Ś₁ K₁-३ अन्विष्यत्स्व (K₁ त), B₁ २ ३ D₁ D₂ २ (second time) १० अन्वैप (D₁₀ श) त, B₅ अन्वेपयस्, D₂ M₁ पंतस् (for पन्त) D₂ २ ११ ततो (for तदा) K₄ B₃-३ वाहं, D₂ ११ राजन्, G₂ सर्वे, M₃ (both times) नष्टे (for नष्ट) T (T₈ om) G₁ अन्वेपयस्तथा

(T₃ दा) सर्वे —^d) K₂ स्वलन (for ज्वलन) —After 17, K₄ repeats 13^a-15^d

18 For the repetition in D₈, cf. v 1 11, for that in M₃, cf. v 1 17 T₈ om. 18 (cf. v 1 16) G₃ om. 18 (cf. v 1 17) —^α) S (except M₁, T₈ G₃ om, M₃ first time) आगम्य (for आसाद्य) —K₂ D₁ om (hapl) 18^d-19^d —^δ) D₁ सामी- (for शमी-) D₃ गर्भस्थ Ś₁ K₁ D₂ ३ (both times) च, K₄ B₃ ३ D₂ २ T₄ G (G₃ om) M (M₃ both times) ह (for हि) —^d) D₃ (both times) G₁ समासीन, M₁ ज्वलमान (for वस) T₁ ३ G₁ २ M (M₃ both times) यथातथं (for विधि) T₂ वसान यथातथं (sic)

19 For the repetition in D₈, cf. v 1 11 T₈ om 19^a (cf. v 1 16) G₃ om 19^a (cf. v 1 17) K₂ D₁ om. 19^a (cf. v 1 18) —^α) Ś₁ K (K₃ om) समागम्य, S (except M₁, T₈ G₃ om) महाराज (for नरन्यात्र) —^α) Ś₁ K₁ च, B₅ M₁ तु, T₁ २ ३ G₂ M₂-4 ते (for त) —^d) K₄ ग्रीता भूय, M₁ ब्रह्मवास्तु (for ग्रीताभूवन्) D₂ ११ शमीगर्भस्थमेव च (= [var] 18^d), T₈ पूतोमृत्सुमना यदा —^α) D₁ यथाकथं (for गत) —^d) D₁ D₁ भक्ष्यश्च D₂ भवान् (for सभवत्)

20 For the repetition in D₈, cf. v 1 11 T₈ damaged for 20^a-21^d —^α) Ś₁ K₁ २ भृगुशापान्, K₂ भृगुनाथ (for भृगो शापान्) D₂ महीपाल, D₃ (second time) १ महामाग, G₁ २ M₁ महाराज —^δ) D₃ (first time) G₁ वादिना —^α) Ś₁ K₁ २ यत्रापि, D₃ (first time) तदापि, T (T₈ damaged) G M₂-4 तथैव, M₁ स तत्र (for तत्रापि) Ś₁ K₁-३ D₂ २ ११ M₁ भगवान्, G₂ भवमान् (for मति) —^d) B₅ ब्रह्मतीर्थं, T (T₈ damaged) G₁ M₂ २ योनिर् (for

C १ 2750
B १ 47 22
K १ 48 22

11 9 215C
11 9 47 23
K 9 48 G11

ससर्ज भगवान्यत्र सर्वलोकपितामहः ।
तत्रापुत्य ततो ब्रह्मा सह देवैः प्रभुः पुरा ।
ससर्ज चान्नानि तथा देवतानां यथाविधि ॥ २१
तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च वस्त्रानि विविधानि च ।
कौबेरं प्रययौ तीर्थं तत्र तप्त्वा महत्तपः ।
धनाधिपत्यं संप्राप्तो राजन्नैलविलः प्रभुः ॥ २२
तत्रस्थमेव तं राजन्धनानि निधयस्तथा ।
उपतस्थुर्नरश्रेष्ठ तत्तीर्थं लाङ्गली ततः ।
गत्वा स्नात्वा च विधिवद्वाहणेभ्यो धनं ददौ ॥ २३

ददृशे तत्र तत्स्थानं कौबेरे काननोत्तमे ।
पुरा यत्र तपस्तप्तं विपुलं सुमहात्मना ॥ २४
यत्र राज्ञा कुबेरेण वरा लब्धाश्च पुष्कलाः ।
धनाधिपत्यं सख्यं च रुद्रेणामिततेजसा ॥ २५
सुरत्वं लोकपालत्वं पुत्रं च नलकूवरम् ।
यत्र लेभे महाबाहो धनाधिपतिरञ्जसा ॥ २६
अभिपिक्तश्च तत्रैव समागम्य मरुद्गणैः ।
वाहनं चास्य तद्वत्तं हंसयुक्तं मनोरमम् ।
विमानं पुष्पकं दिव्यं नैर्ऋतैश्चर्यमेव च ॥ २७

*योर्लि) Kumbh ed ग्रहशपापान्मुचोच ह

21 For the repetition in Ds, cf v 1 11 Ts damaged for 21^{ab} T (Ts damaged) G1 : Ms. 4 om 21^{ab} Gs om (hapl.) 21^{add} —^b) M1 : ब्रह्मा (for सर्व-) S1 K1-3 लोकान् (for लोक-) —^c) B2 यत्र (for तत्र) —^d) Ks सेह, Ks सर्व-, Ds सर्वे (for सह) S1 K1-3 यथा पुरा, Dn T1-3 G1 : M पुरा प्रभु (by transp), D1 पृथुश्रवा, Ts सवासवै Ds 11 सर्वदेवप्रभु, पुरा (Ds सुरा) —^e) Ks धान्यानि, B2 : चान्नानि, Ds 2.11 [अ]न्नानि च (by transp), D1-7 : (second time) 10 तीर्थानि Ks T2 : G2 M तदा, B1 यथा (for तथा) D1 ससर्ज चात्र धासानि

22 For the repetition in Ds, of v 1 11 —^a) T4 तत (for तत्र) Ts पीत्वा (for दत्त्वा) —^b) Ts damaged from विविधानि up to राजन्नैल (in 22^c) D2 Ms स, M1 [ड]त (for च) S1 K1-3 वस्त्रानि विधिवद्वाह —^c) S1 K1 : Ds कौबे (Ds 'वी'र, B2 Ds 7 : (both times) कौरवं (for कौबेर) K4 om तीर्थ — Ds reads 22^{def} on marg —^d) Ks B2 Ds 8 : 11 M1 यत्र (for तत्र) Ds तप्त (for तप्त्वा) Ds (both times) M1 महातपा T (Ts damaged) G Ms-4 य (Ms 4 त) त्र तप्त्वा तपो (Ts 'तो' महत् —^e) S1 K B2 : Ds राजा (for राजन्) S1 K1 : चैद्वि (S1 'वि'ड, Ks चैद्विदुत, Ks वै कपिल ; B2 : Ds चैलविलः, Ds G1 : ऐलविल (G1 'लि'), D1 ऐल-निल ; T1 ऐलिविल, T2 वैतालिभि, T3 Gs M ऐलिवि (Ms 8 'वि')लि Ds 11 पुरा (for प्रभु)

23 For the repetition in Ds, of v 1 11 —^a) Dn तत्रस्थमेव राजानं. —^b) D1 धान्यानि, T1-3 G

Ms 4 धनाना, M1 : रत्नानि (for धनानि) B2 विध-यस्, Ts नियतस्, G2 सिद्धयस् (for निध-) S1 K1-3 धनाधिपत्यस्तत (Ks 8 'दा'), Ds (both times) नाना-विधयस्तथा —^c) Ds उपातिष्ठन् (for उपतस्थुर्) Ks B2 नरश्रेष्ठ, G1 सरिच्छेष्टा (for नरश्रेष्ठ) Ds (first time) उपतस्थौ नरग्यात्र —^d) Ts तं (for तत्) Ks 8 Ds 8 : (first time) 11 गत, D1 T1 : 4 G1 : M1-8 तदा, D1 10 बल, Ts G2 Ms तथा, Ts (also) हली (for तत) —^e) K1-3 तत्र, D1 हुत्वा, M4 दत्त्वा (for गत्वा) B2 : Dn Ds 8 : (second time), 9 दत्त्वा (for स्नात्वा) —^f) T1 : 4 Gs ब्राह्म-णानां S1 K1 : 4 Da. 11 T1 : ददौ धनं (by transp), B2 : धनं बहु, Ts महाधन

24 ^b) D1 कौबेर Ks कौबेर काननोत्तम, B2 M1 'रे कानने शुभे, T G Ms-4 'र (Ts G Ms 'रे) कानने प्र (T1 'न प्र, G1 Ms 'नप्र) सु —^d) Ks विमलं, Ts विपुलं Ds 8 11 तु, T2 स (sio) (for सु)

25 ^a) Ks 8 B Dn D1 4-10 M1 यक्ष- (for यत्र) K4 Ds 8 11 यक्षराक्षसवीरेण —^b) Ds वरालं (for वरा) D1 सु- (for च) B2 : पुष्कलान्, Ds Ts पुष्कला Ks 4 वराल्लब्धा (Ks 'ब्धा) च पुष्कलान् (Ks 'ला) —^{cd}) B1 धनाधिपत्यं च सख्यं च (hyper metrio) (for 25^e). D1 transp सख्यं च and रुद्रेण

26 ^a) S1 K1-3 सुराणा (for सुरत्वं) —^b) S1 K1 : नल-, S (except Ts) नल- (for नल). Ds कुबेरत्वं च शाश्वतं —^c) Ks Ds 2.8 11 बाहुर, T1-3 G Ms-4 भागो, T4 राजो, M1 प्राज्ञो (for बाहो)

27 ^a) Ds 8 : G1 अभिपिक्तं Ds तु (for च).

तत्राप्नुत्य बलो राजन्दत्त्वा दायांश्च पुष्कलान् ।
जगाम त्वरितो रामस्तीर्थं श्वेतानुलेपनः ॥ २८

निषेवितं सर्वसत्त्वैर्नाम्ना वदरपाचनम् ।
नानर्तुकवनोपेतं सदापुष्पफलं शुभम् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

४७

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तीर्थवरं रामो ययौ वदरपाचनम् ।
तपस्त्रिद्वचरितं यत्र कन्या घृतव्रता ॥ १
भरद्वाजस्य दुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

सुचावती नाम विभो कुमारी ब्रह्मचारिणी ॥ २
तपश्चचार सात्युग्रं नियमैर्वहुभिर्नृप ।
भर्ता मे देवराजः स्यादिति निश्चित्य भामिनी ॥ ३
समास्तस्या व्यतिक्रान्ता बह्वयः कुरुकुलोद्बह ।

C १ २७६
B १ ४८ ४
K १ ४९ ४

T (except Ts) G (except Gs) यत्रैव —^१) Ts सहानम्य (for समा) —^२) Ks कासन (for वाहन)
Ks Ts Gs ३ यद्, Ds सं- (for तद्) —^३) Ks मनोगम, B1s Dn D1 ३ ८-१० S 'जव, Ds 'हर
(for 'रमम्) —^४) Ks रम्यं (for दिव्य) Bs विमलं
पुष्कर दिव्य —^५) Bs damaged from श्रयं up to
दायांश्च (in 28^६) K1 ३ नैतृत्वैर्भयम्

28 Bs damaged up to दायांश्च —^७) Ts ततस्त्र
(for तत्राप्नुत्य) Ks Dn ततो राजन्, Ds बलो रा',
T G Ms महाराज —^८) S देयान् (for दायाश्च) T1s
G Ms ४ सु-, Ms स (for च) T2 पुष्कलान् S1
K1 दत्त्वा दान यथाविधि —^९) S1 Ks ३ त्वरित Ks ३
Ds ३ ३ ११ T Gs Ms-३ राजस् (for रामस्) —^{१०}) Ds
T2 Gs न्लेपनं Gs तीर्थं श्वेतानुलेपन

29 °) Ms (also as in text) निषेवित (for 'तं).
T G महा (for सर्व) Ts Gs सत्त्वैर् (for सत्त्वैर्).
—^१) Ks वरदः, Gs वनर (for वदर). D1s ३ ११
-पावनं; Ms -पावनं (for -पाचनम्). Ts नाम्नाभिमर
लापनं (slo), Gs नाम्ना वदरिकावनं —^२) Ds corrupt.
S1 K1 नाना*क, Ks ३ नानाद्रुमः, Ds नानजंक,
T1s ३ G1 ३ M सर्वतुल्य (for नान') Ds १० बलो
पेत, G1 ३ -यरो' (for वनो') Bs ३ नर्तकप्रवणोपेत,
Ts Gs सर्वतुल्यकुसुमो', Ca नानर्तुकवनो' (as in text)
—^३) Ts तथा (for सदा-) Dn फलद्रुम, Ds फलं
शुभ

Colophon — Sub-partan S1 K B1s ३ Dn
D2 रामतीर्थयात्रा, B1 Ds M1s ३ तीर्थयात्रा, D1 ३ ६,

३ ३ बलदेव (Ds 'भद्र) तीर्थयात्रा, Ds हलधरती', Cal
Bom. ed गदा (Cal ed गदायुद्ध) पर्वणि बलदेवतीर्थं
यात्राया सारस्वतोपाख्यान, Kumbh. ed हृदयवेश
— Adhy name D1 ३ वरुणामिपेक, M1-३ कुवेवर-
लाम — Adhy no (figures, words or both) Bs
20, B1 Gs 48, Dn 17, Ds १० (marg sec. m)
18, T G1 ३ M 49, Bom ed 47 — S1oka no
Dn1 31, Dn2 D1 32, Ds 33

47

1 Dn om 1^६, Ds reads it on marg Bs
damaged up to वदर —^१) Ks तथा, D1 ३ ३ तत्र,
T4 तस्मिन् (for तत्सु) Ks Ds तीर्थं Ts वरो —^२)
Ks ३ नाम्ना (for ययौ) Ks Ds व (Ds व) रद (for
वदर) Dn1 D1-३ पावनं, Ts वासिनं (for -पाचनम्).
Gs ययौ यदरिकावनं —^३) Ds Gs Ms तपस्वी (for
'स्त्रि) Ds reads from चरितं up to कुमारी (in 2^१)
on marg.

2 Ds reads up to कुमारी on marg —^४) D1 ३ ११
T2 ४ G1s M1-३ भारद्वाजस्य —^५) S1 Ks T1 Gs
शुचावती, Ks Ds ३ शुक्ता; B1 शुचा', B2 शुचा',
B2-३ D1 ३ ३-१ १० शुक्ता, Dn सुरा', Dn प्रचा', T2
सुचा, Ts सृजा, Ms सुक्ता (for सुचा') B1 om
विभो —^६) S (except Ts) कौ (T1 कु) मार (for
कुमारी) T2 व्रत (for व्रह्म)

3 °) S1 K1 ३ सात्युग्र, T1 ३ सात्युग्र, T2 G1 ३
चा' (for सा'). —^७) B1-३ Dn D1-१० M1 शुचा; D1

C १ २७६५
B १ ४९ ४
K १ ४९ ४

चरन्त्या नियमांस्तांस्तान्द्वीभिस्तीव्रान्सुदुश्चरान् ॥ ४
तस्यास्तु तेन वृत्तेन तपसा च विशां पते ।
भक्त्या च भगवान्प्रीतः परया पाकशासनः ॥ ५
आजगामाश्रमं तस्यास्त्रिदशाधिपतिः प्रभुः ।
आस्थाय रूपं विप्रप्रेर्वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ ६
सा तं दृष्ट्वाग्रतपसं वसिष्ठं तपतां वरम् ।
आचारैर्मुनिभिर्दृष्टैः पूजयामास भारत ॥ ७
उवाच नियमज्ञा च कल्याणी सा प्रियंवदा ।
भगवन्मुनिशार्दूल किमाज्ञापयसि प्रभो ॥ ८

धृता, T G₁ २ M₂₋₄ प्रभो, G₂ विभो (for नृप)
—^d) B₂ damaged B (B₂ damaged) Dn₁ D₁ ०
भाविनी, T₄ मानिनी

4 D₁₀ reads 4 on marg (see m) —^b) K₂
बहुगुरु (for बहुर कुरु) D₁ २ ११ कुलोद्भव (Dn₁
'वा), D₂ कुलोद्भव G₂ बहुरो नैव कुतोद्भवा —^c)
D₂ २ ११ तस्या (for तास्तान्) —^d) S₁ K₁₋₃ अति-
G₂ तथा (for स्त्रीभिश्च) G₁ स्त्रिस्त्रि (s₁₀), G₂ त्रिभि
(for तीव्रान्) M₁ सुदुष्करान् D₂ स्त्रीस्त्रीवान्सुदुश्चरान्
(submetrio), Dn₁ स्त्रीतिजान्सुदुश्चरान् (sic)

5 ^a) S₁ K₁ २ D₂ M₂ च (for तु) D₂ श्रुतेन,
T₁ तु तीव्र; T₄ खनेन (for तु तेन) —^b) D₁
तपसा नियमेन च, D₂ २ ११ 'सा चरितेन च —^c)
D₂ २ ११ देवद्वो (for भक्त्या च) K₂ २ M च परया,
T G परमया (for च भगवान्) —^d) K₂ २ S भगवान्
(for परया)

6 ^b) B₂ damaged, S (except M₁) तदा (for
प्रभु) —^c) S ब्रह्मर्षे (for विप्र) —^d) B₂ D₂
२. ०. ११ वसिष्ठस्य

7 ^a) M₂ तु (for त) G₁ तपसा —^b) B₂ D₂
२ २ ११ वशिष्ठ K₂ om from तपसा up to किमा (in
8^d) S₁ K₁ २ T₂ वदता, D₂ T₁ २ G M₂₋₄ जपता (for
तपसा) —^c) T₂ २ आचार्य (for 'रेर') S (except
M₁) बहुभिर (for मुनि) K₂ सृष्टे, B₂ Dn D₁ जुष्टे,
D₂ वृष्टे, T G M₂ जुष्टे (for सृष्टे) K₄ आचारैर्मुनि-
ष्टैश्च —^d) T₁ पूजयामास; G₁ पू*मास M₁ भासिनी
(for भारत)

8 K₂ om. up to किमा (of v 17) —^a) S
विनयज्ञा (for नियमज्ञा) D₂ सा; M₁ २ ४ वै (for च).

सर्वमद्य यथाशक्ति तत्र दास्यामि सुव्रत ।
शक्रभक्त्या तु ते पाणिं न दास्यामि कथंचन ॥ ९
व्रतैश्च नियमैश्चैव तपसा च तपोधन ।
शक्रस्तोषयितव्यो वै मया त्रिभुवनेश्वरः ॥ १०
इत्युक्तो भगवान्देवः समयन्निव निरीक्ष्य ताम् ।
उवाच नियमज्ञां तां सान्त्वयन्निव भारत ॥ ११
उग्रं तपश्चरसि वै विदिता मेऽसि सुव्रते ।
यदर्थमयमारम्भस्तत्र कल्याणि हृद्गतः ॥ १२
तच्च सर्वं युयाभूतं भविष्यति वरानने ।

D₁ उवाचातिथिमाज्ञाय, D₂ 'च नियमं ज्ञात्वा —^b)
D₂ T₂ G₂ च (for सा) D₂ प्रियं तदा —^c) D₂
'शार्दूल S भगवंस्त्वमृषिश्चेष्ट —^d) B₂ damaged from
पयसि up to दास्या (in 9^b) D₁ मे प्रभो (hyper
metrio) (for प्रभो)

9 B₂ damaged up to दास्या —^a) T₂ सर्वमद्ये
(for 'मद्य) K₂ यथा शक्ति —^c) T₂ पुत्र (for
शक्र) K₂ B₁ ४ २ D (except D₂ २. ११) S (except
M₁) च (for तु) —^d) D₁ नाभिदास्या (for न
दास्यामि) T₂ कदाचन.

10 ^a) G₂ वृत्तेश्च (for व्रतेश्च) —^b) M₁ मनसा
(for तपसा) —^c) K₂ मे, D₁ om, D₂ हि (for
वै). —^d) D₂ २ T₁ G₂ त्रिभुवनेश्वर (D₂ 'र)

11 ^b) S₁ K₁ २ परीक्ष्य ता, K₂ परीक्षिता —^c)
B₂ damaged from उवाच up to उग्र (in 12^a) K₄
समयज्ञा, T₁ ४ G M₂₋₄ विनयज्ञश्च, T₂ नियमज्ञश्च (for
'ज्ञा) B (B₂ damaged) D (except D₂ २. ११) उवाच
नियमं ज्ञा (D₁ 'मैर्ज्ञा)त्वा, T₂ 'च नियमास्तांस्तान् —^d)
D₂ २ ११ सात्वपूर्वमिदं वच

12 ^a) B₂ damaged, B₂ उग्रश्च, D₂ उग्र- (for
उग्र) T₁ २ ४ G₂ M₂₋₄ हि, T₂ हे, G₁ damaged
(for वै) G₂ उग्रं तपश्च चरसि —^b) T₂ सिद्धिमिद्धिता
(s₁₀), G₁ २ विदितो (sic) (for 'ता) S₁ K₁ सम,
K₂ मा तु, G₂ मे हि (for मेऽसि). D₂ सुवर्ते K₂
विदितामपि सुवर्ते, M₁ 'त मे तपोधने —^d) K₂ हृद्गता,
K₄ B₂ ४ D₂ ११ T₁ २ M₂ ४ हृद्गतं, D₁ हृच्छय; D₂
तत्त्वत (for हृद्गत) D₂ पूर्वकल्याणी हृद्गत, D₂ तव
कल्याणकृत्तत

13 ^a) K₂ तच्च सर्वं, D₂ २ तत्र स (D₂ पू)र्व;
T₁ २ M₂ तत्सर्वं च (M₂ om. च) (for तच्च सर्वं) S

तपसा लभ्यते सर्वं सर्वं तपसि तिष्ठति ॥ १३
 यानि स्थानानि दिव्यानि विबुधानां शुभानने ।
 तपसा तानि प्राप्यानि तपोमूलं महत्सुखम् ॥ १४
 इह कृत्वा तपो घोर देहं संन्यस्य मानवाः ।
 देवत्वं यान्ति कल्याणि शृणु चेदं वचो मम ॥ १५
 पचस्वैतानि सुभगे वदराणि शुभव्रते ।
 पचेत्युक्त्वा स भगवाञ्जगाम बलमूदनः ॥ १६
 आमन्त्र्य तां तु कल्याणीं ततो जप्यं जजाप सः ।

अविदूरे ततस्तस्मादाश्रमात्तीर्थं उत्तमे ।
 इन्द्रतीर्थं महाराज त्रिषु लोकेषु विश्रुते ॥ १७
 तस्या जिज्ञासनार्थं स भगवान्पाकशासनः ।
 वदराणामपचनं चकार विबुधाधिपः ॥ १८
 ततः सा प्रयता राजन्वाग्यता विगतक्लमा ।
 तत्परा शुचिसंवीता पावके समधिश्रयत् ।
 अपचद्राजशार्दूल वदराणि महाव्रता ॥ १९
 तस्याः पचन्त्याः सुमहान्कालोऽगात्पुरुषर्षभ ।

C 9 2782
B 9 48 21
K 9 49 21

तया (for यया) D₃ वृत्त —^δ) K₂ वराज्ञे (sub
metric) (for वरानने) —^ε) G₂ लभ्यते —^δ) K₄
जयमि (for तपसि) Ś₁ K₁ सर्वं त***** K₂ यद्
लभ्यमपि ध्रुव, B₁ & D (except D. 8 11) ययाम् (Dn
तयाम्, D₅ यच्च भू) त भविष्यति

14 Ś₁ K om 14^a-15^b —^a) B (except B) D
(except D₂ 11) T₂ यया (for यानि) D₁ & स्नानानि
(for न्या) B₂ damaged from दिव्यानि up to
नानि (in 14^a) S (except M₁) सर्वाणि (for दिव्य नि)
—^δ) G₁ om विबुधाना शुभा F₁ G₂ 3 वरानने (for
शुभा) T₂ विबुधानि वरानने —^ε) B₁ 2 प्राप्याणि,
D₂ 8 11 लभ्यानि, D₅ सर्वाणि, D₅ दासानि (sic), T
G M₂-4 लभ्यते (for प्राप्यानि) M₁ प्राप्तानि तपसा
तानि —^δ) D₂ नूळ D₅ महत्सुप

15 Ś₁ K om 15^{ab} (cf. v l 14) —^a) B₂ 2
D₂ 8 10 T₂ इति (for इह) M₁ तद्वा (for कृत्वा)
—^δ) T₂ देवान् (for देह) B₂ S मलज्य (for संन्यस्य)
D₁ T₂ 4 G M₂ मानव —^ε) D₁ देवत्वे (for 'स्व')
K₂ Dn₁ D₁ 4 T₂ 4 G M₂ याति —^δ) Dn₁ D₅-7 10
शृणुचै (D. 6 'न्वे') य, D₂ 'न्वे' य, D₅ 'न्वे' य, D₅ 'न्वे' य

16 ^a) B D प (D₂ प) च च, T₂ पच तु (for
पचम्) K₂ स्वभगे; D₁ शुभगे —^δ) Ś₁ K₁ एत,
D₂ 8 10 11 च सु (for शुभ) T₄ -प्रदे (for व्रते)
—^ε) Ś₁ K T₂ M₁ च, B Dn D₁ 4-10 तु (for स)
D. बलवान् (for भग) —^δ) T₄ लोकेशो (for जगाम)
D₂ बल, G₂ 8 M₁ 2 4 बल (for बल)

17 B₂ damaged for 17^{ab} —^a) G₁ om ता
—^δ) D₅ तन्मे (sic) (for ततो) K₂ D₂ 8 11 जाप्य
T₄ जगाम (for जजाप) —^a) M₂ om 17^c-18^d —^ε)
M₂ अविदूर, D₂ स्थितस् (for ततस्) K₄ तस्या (for

तस्माद्) —^a) K₄ B D T₁-3 तीर्थमुत्तम, M₂ तीर्थ
इष्यते (for तीर्थ उत्तमे) — After 17^d, T₂ 4 G 1ns

285* तच्च तीर्थं महाराज यत्र जप्यं जजाप स ।

[The post. half = (var) 17^b G₂ 8 यच्च (for
यत्र) T₂ यत्र तीर्थं जगाम स (for the post half)]

—^ε) B₂ 3 (orig) 4 S (except M₁, M₂ om) इन्द्र
तीर्थं (for तीर्थं) M₂ om. महाराज B₁ 3 (marg) 3
D इन्द्रतीर्थेति श्रिया (D₁ 10 'र्थमिति ख्या, D₂ 4 11 'र्थ'
तु श्रिया, D₃ 'र्थेति विख्यातं —^δ) K₄ B₂-4 T G
M₂ 4 विश्रुत, B₁ D मानद, B₂ भारत (for विश्रुते)

18 M₂ om 18 (cf. v l 17) —^a) K₂ corrupt
K₂ 3 तस्या, D₁ T₂ तस्य (for तस्या) Ś₁ K₁ 3 4
जिज्ञासमानो (K₁ 'ना' र्थी, B₁ 'मानोय, B₂ T₁ 2 M₂ 4
'नार्थे' (B₂ 'र्थ') तु, D₂ 8 11 'मानोर्पिद्, T₂ नार्थीव,
T₂ 'मानार्थे, G₂ मानो र्ध —^ε) D₂ अपवन, M₂
च पचन (for क्षप) —^ε) T₂ कारयन् (for चकार)
G₂ विबुधाधिप, M₁ वसुधाधिप

19 ^a) B₁ 2 4 Dn D₁ 4-7 9 10 प्रतप्ता सा, D₂ सा
तपसा, T₂ 8 सप्रयता (for सा प्र) D₂ damaged
from राजन् up to सवीता पा (in 19^{cd}) K₄ ततस्सा
मापयता राजन् (sic) —^δ) Ś₁ K आगता (for वा-
ग्यता) —^ε) Ś₁ K B₁ तत सा (for तत्परा) B₂
सुचि, B₁ भ्रम, D₂ सुचि, T₄ शुद्ध, G₁-3 चीर
(for शुचि) D₁ -समीता (for -सवीता) —^a) K₄
B₂ पावकं M₂ om from समधिश्रयत् up to दिनं च
(in 20^d) K₂ समधिश्रयात्, B₂ 'धिश्रवत् (sic),
D₂ 'विश्रयन् Ś₁ K₁ सा (K₁ सा)* के सम*श्रयत्
—^ε) D₂ राजशार्दूल, S (except M₁, M₂ om)
पुरुषन्यात्र —^δ) T₁ 2 4 G₁ 8 M (M₂ om) शुभ, T₂
G₂ शुचि (for महा) D₂ -वती, T₄ -प्रदा (for
-प्रता)

न च स तान्यपच्यन्त दिनं च क्षयमभ्यगात् ॥ २०
 हुताशनेन दग्धश्च यस्तस्याः काष्ठसंचयः ।
 अकाष्ठमग्निं सा दृष्ट्वा स्वशरीरमथादहत् ॥ २१
 पादौ प्रक्षिप्य सा पूर्वं पावके चारुदर्शना ।
 दग्धौ दग्धौ पुनः पादावुपावर्तयतानघा ॥ २२

चरणौ दह्यमानौ च नाचिन्त्यदनिन्दिता ।
 दुःखं कमलपत्राक्षी महर्षेः प्रियकाम्पया ॥ २३
 अथ तत्कर्म दृष्ट्वास्याः प्रीतस्त्रिभुवनेश्वरः ।
 ततः संदर्शयामास कन्यार्यं रूपमात्मनः ॥ २४
 उवाच च सुरश्रेष्ठस्तं कन्यां सुदृढव्रताम् ।

20 Ms om up to दिनं च (of v 1 19) Ks
 om 20 —^a) D1 महत्, T1 2 4 G M (Ms om)
 चिरं (for -महान्) T2 तस्या पचत्या तु चिर —^b)
 D2 काळो S1 K1 3 T2 4 G1 भरतर्षभ (for पुरप)
 —^c) T4 तत (for न च) K2 तान्प्रपश्यती, B1
 तान्यपच्यत, D2 सा तान्यपचन्, D2 मान्यपश्यत (sic),
 D11 तान्यपचन् (sic), S (except T2 M1, Ms om)
 तानि पच्यते (for तान्यपच्यन्त) —^d) T1 2 अभ्ययात्,
 T2 4 G2 M2 4 अत्यगात्

21 ^a) D2 दग्धाश्, Ms दग्ध (for दग्धाश्) Dn1
 D2 स, D2 om (for च) —^b) D1 काष्ठसंचय,
 T2 damaged (for काष्ठसंचय) —^c) B2 damaged
 from अकाष्ठ up to शरीरम् (in 21^d) K2 अकाष्ठम्,
 Dn अकाशम् (for अकाष्ठम्) T2 अन्न (for अग्निं) T2
 damaged for सा दृष्ट्वा स्व M2 स (for सा) S1 K
 D2 स्व (for स्व) T G1 2 M1 2 4 [अ]पचत्, G2
 [अ]र्पयत्, Ms [अ]वपत् (for [अ]दहत्)

22 T4 reads 22 after 38 —^a) D2 2 प्रक्षाल्य
 (for प्रक्षिप्य) —^b) D1 चारुदर्शने —^c) B1 दग्धा
 दग्धौ, D2 जग्धौ पुन (for दग्धा दग्धौ) D2 om (hapl)
 one दग्धा S1 K1 तथा, K2 पत्वा (sic), K2 तत
 (for पुन) Dn1 प्रादात् (for पा) G2 दग्धा दग्धा पुन
 प्रादात् —^d) D2 corrupt B2-5 Dn D1-2, 6-11 T1-3
 G [अ]नघ, D1 [अ]क्षप (sic) (for [अ]नघा) S1 K1-3
 उपावर्त्य तयानवा, K1 उपावर्तयतेनघ, T4 2 4 वर्त-
 यदानघ

23 ^a) K4 D2, 8 तु; D2 सा; Dn1 तौ (for च).
 T4 चरणौ दह्यमानौ, G1, 8 'णे दह्यमाने च —^b) T2
 damaged from नाचिन्त up to महर्षे (in 23^d) K2
 नाचिन्त्यद् (for नाचिन्त्यद्) K1 अनिर्दिता D2 वेदना
 नान्वपद्यत —^c) M2 सुखं (for दुखं) B (except B2)
 D M1 कुर्वाणा दुष्कर कर्म —^d) K4 B1 2 4 D (except
 D2 8) T2 महर्षि (for 'र्षे) — After 23, B D S
 Ca v 118

236* न वैमनस्यं तस्यास्तु सुरभेदोऽयं वाभवत् ।
 शरीरमग्निनादीप्य जलमध्येव हर्षिता ।

तष्ठाभ्या वचनं निर्यमप्रतंदृदि भारत ।
 सर्वथा यद्वराण्येव पच्यानीति कन्यका ।
 सा तन्मनसि कृत्वा महर्षेवचनं शुभा । [5]
 अपचद्वराण्येव न चापच्यन्त भारत ।
 तस्यान्तु चरणौ वद्विर्दंदाद भगवान्त्वयम् ।
 न च तस्या मनोदृग् स्वतःपच्यभवत्तदा ।

[(L 1) B2 damaged D2 11 न दीर्घनस्य, D2 नस्य
 तस्य (sic) (for न वैमनस्य) B1 D1 तस्याश्च, T4 'दीन्,
 M1 2 4 'स्ति T2 मुप, G1 दुःख- (for मुत्) D2
 T1 2 4 यथा, G2 [5] च (for स्य वा) M2 4 न च (for
 [अ]भवत्) D2 मुपभेदोऽयं कर्हिचित् (for the post half)
 — (L 2) D2 अग्निनादीप्य, T2 4 G2 2 द्रो मदीप्य (T2
 'दिश्य) (for अग्निनादीप्य) Dn1 जन (for जन्) Dn1
 D1-3 तथे च (for मध्येव) S जन्मध्ये यथा गिया (G1
 'त) (for the post half) S Ca जन्मध्येव । इवाप्ये
 वशब्द । अपो वा सधि । S — Ms om lines 3-7 — (L
 3) D1 तथास्या, D2 8 10 तस्यास्या, D2 T1 2 नस्याश्च,
 M (Ms om) तथास्य T1 G1 2 पचन, T2 G2 साहस
 (for वचन) T1 आवतद्, M1 अववत्तद् (hypermetric)
 (for अवर्तद्) G2 अवर्तत हि भारत (for the post. half)
 — D2 G1 3 om (hapl) lines 4-6, D2 reads them
 on marg T4 om line 4 — (L 4) M1 4 वक्तव्यानि
 (for पक्) B1 D2-4 7 8 11 कन्यया, T1-3 G2 M1
 कान्यया, M2 4 भारत (for कन्यया) — (L 5) B1
 शालेव, B2 2 Dn D1- 8 11 कृत्वा वै (for कृत्वावै)
 B2 4 सा तस्य कर्तुमिच्छती; T G2 M2 4 सा तदृदि (T2
 G2 सातदृदि) दृढ कृत्वा, M1 सा ता धृति दृढा कृत्वा (for
 the prior half). D2 महर्षे; D2 सहर्षे. M1 वचनात्
 (for वचनं). D2 8 दृष्ट्वा; M2 8 दृष्ट्वा. — (L 6)
 T4 अपच्यद् (for 'चद्). B2 damaged from न up
 to वद्धि (in line 7). T2 [ए]व (for च) — (L 7)
 S (except T2, Ms om) च (for तु) S (Ms om.)
 मृत् (for रवयम्) — (L 8) Ms तस्यास्या (submetric)
 (for न च तस्या) Dn अत्यम् (for स्व) M1 अगनद्
 (for अववत्) B2 4 वित् (for तदा)]

24 ^a) T2 अतस् (for अथ) T2 ता (for [अ]स्या)
 —^c) T2 स (for स-),

प्रीतोऽस्मि ते शुभे भक्त्या तपसा नियमेन च ॥ २५
 तस्माद्योऽस्मिमतः कामः स ते संपत्स्यते शुभे ।
 देहं त्यक्त्वा महाभागे त्रिदिवे मयि वत्स्यसि ॥ २६
 इदं च ते तीर्थं स्थिरं लोके भविष्यति ।
 सर्वपापापहं सुभ्रु नाम्ना वदरपाचनम् ।
 विष्णुना त्रिषु लोकेषु ब्रह्मर्षिभिर्मिमुतम् ॥ २७
 अस्मिन्बलु महाभागे शुभे तीर्थं पुरा ।
 त्यक्त्वा मत्पुत्रयो जग्मुर्हिमवन्तमरुन्धतीम् ॥ २८
 ततस्ते वै महाभागा गत्वा तत्र सुसंशिताः ।
 वृत्त्ययं फलमूलानि समाहर्तुं ययुः किल ॥ २९

तेषां वृत्त्यर्थिनां तत्र वसतां हिमवद्वने ।
 अनाद्यष्टिरनुग्रासा तदा द्वादशवार्षिकी ॥ ३०
 ते कृत्वा चाश्रमं तत्र न्यवसन्त तपस्विनः ।
 अरुन्धत्यपि कल्याणी तपोनित्याभवत्तदा ॥ ३१
 अरुन्धतीं ततो दृष्ट्वा तीर्थं नियममास्थिताम् ।
 अथागमत्रिनयनः सुप्रीतो वरदस्तदा ॥ ३२
 ब्राह्म रूपं ततः कृत्वा महादेवो महायशः ।
 तामभ्येत्यात्रवीदेवो भिक्षामिच्छाम्यहं शुभे ॥ ३३
 प्रत्युवाच ततः सा तं ब्राह्मणं चारुदर्शना ।
 क्षीणोऽन्नसंचयो विप्र वदराणीह भक्षय ।

C 9 2201
B 9 48 40
K 9 49 39

25 ^a) Ś1 K द्वात्र मरुद्वेष्ट, M3 'च च कुन्द्रेष्ट
 —^o) B3 damaged from प्रीतो up to निय (in 25^d)
 —^d) T1-3 G M विमुने (T2: छे)न, T4 च द्देन (for
 नियमेन)

26 ^a) D2: 2 11 तपसा (for तस्माद्यो) M2 काम्य
 —^b) K2 न्न (for स) K3 नपश्यते (for त्स्यते)
 M1 चिरात् (for शुभे) —^c) K3 देहे —^d) T G2
 M2: 4 च नि, G1: 2 त्व नि (for मयि) Ś1 K1 वन्त्यमि,
 K2 वत्स्यहे

27 ^a) K2: 3 तीर्थं- (for ते तीर्थं) —^b) D2: 2 11
 तुव, S न्यात्र (for स्थिर) D चाते (sic) (for लोके)
 —^c) K1 Dn D2: 3 3 11 M1: 2 -पाप्मापह, T1 G M2: 4
 -पापहरं (for -पापापह) K2 सुता (sic), B1 D. T3
 शुभ्र, B3 D1 शुभ्र (for सुभ्र) —^d) D1 तीर्थं (for
 नाम्ना) D2: 2 11 पावन —^e) B3 damaged from
 त्रिषु up to अस्मि (in 28^a) B2 विष्टुत, D3
 विष्टुत, G1 व्याख्यातं (for वि) M3 om. लोकेषु
 —^f) G2 ब्रह्मादिभिर् (for ब्रह्मर्षि) K2 अपि प्लुत,
 K1 B1 D. — 2 11 T2 M2: 4 अमिष्टुत, B1 परिप्लुत,
 Dn अपि न्तुत; T1: 2 अनुष्टित, M3 अमिष्टित (for
 'प्लुतम्) G3 ब्रह्मन्पिमिराप्लुत

28 B3 damaged for अस्मि —^a) K1 किल, D3
 प्लु (for म्लु) M1 अस्मिन्बहुमते मागे —^b) K1
 om., B Dn D1: 1 1-11 [s]नवे, D2: 6 G1 शुभे (for
 पुरा) —^c) S (except M1) न्यस्य (for त्यक्त्वा)
 T1: 2 याता (for जग्मुर्) K1 तपेयुक्त्वर्षयो जग्मुर्
 —^d) D2: 2 11 सरस्वती (for अरुन्धतीम्)

29 ^a) D2: 2 11 तु, S सु (for वै) K3 महाभाग

—^b) K1 B1-3 D2: 2 1 3 -संशिता, D1 T8 G2 संशिता
 (for संशिता) G2 अत्रिते संशितव्रता (sic) —^c)
 T2 प्रत्यह, T3: 4 G ते वन्य (for वृत्त्यर्थं) D2 फल-
 मूलानि —^d) K2 corrupt T8 तदा, T4 युधि (sic)
 (for ययु) D2 किल

30 ^a) T4 वृत्त्यर्थिना (for वृत्त्य) —^b) B2 हिम-
 वदन, T1 'द्वरे —^c) Ś1 K1-3 तत्र (for तदा) T2
 चार्पकी —After 30, K2 reads 37^a-38^b for the
 first time, repeating it in its proper place

31 ^a) D2: 2 गत्वा (D3 'ता) च, T8 च शुक्ता,
 G M2-4 च कृत्वा (by transp), M1 कृत्वा हि T1: 2
 तत्र कृत्वाश्रम तत्र, T4 ते च तत्राश्रम कृत्वा —^b) Ś1
 K1-3 न्यविशंत (for न्यवसन्त) K2: 3 D2: 2 11 तपो-
 चना, D3 तप स्थिता —^c) K2 D2 कल्याणि (K2
 'नि) —^d) D1 किल (for तदा)

32 D2 reads 32 on marg —^a) D1: 4 3 T2: 4
 G M2-4 तदा (for ततो) —^b) D3 तीर्थं, S (except
 M1) तीर्थं (for तीर्थ) —^c) T1: 2 तदागमत् (T1 'म),
 M2: 4 आजगाम (for अयागमत्) T1: 4 G2: 3 M1 त्रिण-
 यन —^d) T1: 2 से (for सु) K1 Dn D2: 4 5 3 9
 G1 तया (for तदा)

33 ^a) D1: 6 ब्राह्म, D2 ब्रह्मं, D3: 2 T G M2
 ब्रह्म (for ब्राह्म) K2 T1: 4 G M2-4 तदा, T2: 3 तथा
 (for तस) —^b) D3 महातप- (for देवो) —^c)
 D3 corrupt Ś1 K1 देवि, K2: 3 देहि (for देवो)
 —^d) K3 om. भिक्षा K4 D2: 2 11 तव (for शुभे)
 T8 भिक्षार्थं चास्महे शुभे (sic)

34 ^a) Ś1 K1-3 Dn T1-3 तु (for त) —^b) K3

C १ ३६
D १ ४९ ४०
K १ ४९ ४०

ततोऽब्रवीन्महादेवः पचस्वैतानि सुव्रते ॥ ३४

इत्युक्ता सापचत्तानि ब्राह्मणप्रियकाम्यया ।

अधिश्रित्य समिद्धेऽग्नौ वदराणि यशस्विनी ॥ ३५

दिव्या मनोरमाः पुण्याः कथाः शुश्राव सा तदा ।

अतीता सा त्वनावृष्टिर्घोरा द्वादशवार्षिकी ॥ ३६

अनश्नन्त्याः पचन्त्याश्च शृण्वन्त्याश्च कथाः शुभाः ।

अहःसमः स तस्यास्तु कालोऽतीतः सुदारुणः ॥ ३७

ततस्ते मुनयः प्राप्ताः फलान्यादाय पर्वतात् ।

ततः स भगवान्प्रीतः प्रोवाचारुन्धतीं तदा ॥ ३८

Dn1 ब्राह्मण — °) Ś1 K1-2 न मे (for श्रीणो) Ds [5]र्थ, T1 G2 M न (for ५३) K1 ब्राह्मण (for विप्र) — °) K2 corrupt D2 ११ [५]३ (for [६]३) T2 भक्षणे (for भक्षय) — °) D1 पच च (for पचस्व) G2 एतत्तु, M1 इमानि (for एतानि) S (except M1) भामिनि (for सुव्रते) B2 पचैतानि महाव्रते

35 °) B2 तथा (for इति) B2 5 D2 3 G2 M2 उक्त्या (for उक्ता) Dn1 om सा G1 चापचत्, G2 [अ]पाचयत् (for सापचत्) — °) Ś1 K1-2 अधि(K2 'प्य, K3 च)धयत्, D2 अधिसूत्य (for 'श्रित्य) D2 6 ममृ (D2 'मि)देर्मा, T2 समिद्धाग्नौ (for 'द्वेऽग्नौ) — °) K1 2 T1 G तपस्विनी, M1 शुभमता (for यशस्विनी)

36 °) G2 मनोहरा (for 'रमा) K2 D1 5 पुण्या (sio), T2 पुण्य (for पुण्या) — °) M1 शुभा (for कथा) K4 D2 5 T4 शुश्राव, D2 शुश्राव च (for शुश्राव) T2 ता (for सा) D1 T G M2-4 शुभा (T2 'भा), M1 कथा (for तदा) — °) K2 आसिता (for अतीता) — °) M1 लोके (for घोरा) K1 वार्षिक, B2 damaged (for वार्षिकी)

37 K2 reads 37°-38° for the first time after 30 — °) K2 (second time) corrupt, K2 D1 अनश्नत्या, B2 damaged, D1 अनश्नत्या, D2 ११ अश्नत्या (for अनश्नत्या) K2 पचत्याश्च, T2 M2 पचत्याश्च — °) K2 (both times) 2 D2 3 शृण्वत्याश्च — °) T1 2 G1 M2 4 अह्ना (for अह) K2 तस्याशु, K4 तस्याश्च (for तस्याम्) B D टि(B1 दी)नोपम स तस्याय (B2 'श्च), T2 अश्न मम ममस्यास्तु, T4 अह्ना ममस्य तस्या स्तु, G2 अह्ना तस्या वमस्यास्तु, G2 अह्ना समस्तास्तस्यास्तु — °) B2 मीत (sio), Dn2 [5]पीत, D2 M2 नीत (for अतीत) B2 च (for सु)

उपसर्पस्व धर्मज्ञे यथापूर्वमिमानृषीन् ।

प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञे तपसा नियमेन च ॥ ३९

ततः संदर्शयामास स्वरूपं भगवान्हरः ।

ततोऽब्रवीत्तदा तेभ्यस्तस्यास्तच्चरितं महत् ॥ ४०

भवद्भिर्हिभवत्पृष्ठे यत्तपः समुपार्जितम् ।

अस्याश्च यत्तपो विप्रा न समं तन्मतं मम ॥ ४१

अनया हि तपस्विन्या तपस्तप्तं सुदुश्चरम् ।

अनश्नन्त्या पचन्त्या च समा द्वादश पारिताः ॥ ४२

ततः प्रोवाच भगवांस्तामेवारुन्धतीं पुनः ।

38 For the repetition in K2, cf v 1 37 — °) K2 Dn2 D2 2 5-7 10-11 तु (for ते) T2 पृष्ठा (for प्राप्ता) — °) D2 फलानि B2 पर्वता, D2 T2 पर्वतान् — T2 om (hapl) 38°-42° — °) K2 प्रीता, G1 2 देव (for प्रीत) — °) K2 2 D2 [अ]रु धती, B2-5 D (except Dn2) तत (for तदा) — After 38, T4 reads 22

39 T2 om 39 (cf v 1 38) B2 damaged up to यथापूर्व — °) K4 सर्वज्ञे, T1 2 4 G M2-4 मद्र ते; M1 कल्याणि (for धर्मज्ञे) D1 उपसृष्टय सुधर्मज्ञे — °) S (except M1, T2 om) हि तान् (for इमान्) — °) S (except M1, T2 om) प्रीतोस्मि ते महाभागे

40 T2 om 40 (cf v 1 38) — °) D1 1 स, T1 तद्, T2 4 G2 M2-4 ता, G1 तं, M1 स्वं (for सं) — °) Ś1 K1 2 4 M1 रूप स, K2 तूष्णीं स (for स्वरूप) M2 पर (for हर) — °) G2 तथा (for तदा) Dn देवस्व (for तेभ्यस्व) — °) K2 तस्याश्च, K4 तस्या सं, B1-4 Dn D1-10 तस्याय, B2 तस्यास्तु, M2-4 तथा (M2 'दा) तच् (for तस्यास्तच्) M1 शुभ (for महत्).

41 T2 om 41 (cf v 1 38) — °) B4 तस्याश्च (for अस्याश्च) D2 तु (for च) T2 यत्नतो (for यत्तपो) Ś1 K1 दृष्ट, K2 तीव्र, K3 तप्तं; D1 T2 विप्र (for विप्रा) D2 11 तस्याश्च (D2 'स्व) तपसो विप्रा. — °) D1 2 11 T1 2 G सम (D1 न स) मेतन् (for न सम तन्) B2 न समस्तं समत मम (hypermetric), T2 सम मेति मविर्मम (sio), M1 नमन्तप्यन्मतं मम (sio)

42 T2 om 42 (cf v 1 38) — °) M1 वीर्ण (for तप्त) D2-4 11 M1 सुदुष्कर — °) D2 अनश्नत्या D1 तपत्या च, D1 ***च, D2 पंच समा, G1 पंच त्याप, M2 पर्वत्याश्च (for पचन्त्या च) D2 M2 अन-

वरं वृणीष्व कल्याणि यत्तेऽभिलषितं हृदि ॥ ४३
 सात्रचीत्पृथुताम्राक्षी देवं सप्तर्षिसंसदि ।
 भगवान्यदि मे प्रीतस्तीर्थं स्यादिदमुत्तमम् ।
 सिद्धदेवर्षिर्दयितं नाम्ना बदरपाचनम् ॥ ४४
 तथास्मिन्देवदेवेश त्रिरात्रमुषितः शुचिः ।
 ग्रामुयादुपवासेन फलं द्वादशवार्षिकम् ।
 एवमस्त्विति तां चोक्त्वा हरो यातस्तदा दिवम् ॥ ४५
 ऋणयो विस्मयं जग्मुस्ता दृष्ट्वा चाप्यरुन्धतीम् ।

अश्रान्तां चाविवर्णां च क्षुत्पिपासासहं सतीम् ॥ ४६
 एवं सिद्धिः परा प्राप्ता अरुन्धत्या विशुद्धया ।
 यथा त्वया महामागे मदर्थं संशितव्रते ॥ ४७
 विशेषो हि त्वया भद्रे व्रते ह्यस्मिन्समर्पितः ।
 तथा चेदं ददाम्यद्य नियमेन सुतोषितः ॥ ४८
 विशेषं तव कल्याणि प्रयच्छामि वरं वरे ।
 अरुन्धत्या वरस्तस्या यो दत्तो वै महात्मना ॥ ४९
 तस्य चाहं प्रसादेन तव कल्याणि तेजसा ।

C 9 29⁸
B 9 42 57
K 9 49 55

अस्या पचत्याश्च — ^d) B₂ : पाचिता, D₁ G₂ पालिता,
T₁ L₂ : G₁ : M₂ : वापिका (for पालिता)

43 ^b) S (except G₂) तदा (T₁ 'त' (for पुन)
— ^c) B₂ damaged — ^d) T₁ om (hapl.) from हृदि
up to त्रिरात्रमुषित (in 45^b) M₁ हृदा (for हृदि)
K₁ D₁ 2 11 S (except M₁) यत्ते (K₁ D₁ T₁ चे)भिल
षितो हृदि (T₁ om. हृदि)

44 T₁ om. 44 (cf v l 43) K₁ om. (hapl.)
44^a — ^c) D₁ T₁ : G₁ M भगवन S (except
M₁, T₁ om.) नृष्टो मे (for मे प्रीतश्च) — ^d) G₁
तीर्थ D₁ 1 : ऋतुत (for उत्तमम्) — ^e) D₂ : 11
सदित, S (T₁ om.) चरित (for दयित) — ^f) D₂
T₁ पावन

45 T₁ om. up to त्रिरात्रमुषित (cf v l 43) — ^a)
D₂ तन्य, T₁ यदा, G₁ : यथा (for तथा) D₁ देवो
(for देव-) D₁ नत्र यो मर्त्या देवेश, D₃ तीर्थं तथास्मि-
न्देवेश — ^b) K₂ corrupt D₁ त्रिरात्रिम् B₂ dam-
aged, T₁ नर, T₂ : G₁ M₂ : सुवि (for शुचि)
— ^d) D₂ फलं — B₁ repeats 45^c after line 1 of
287* — ^e) K₂ B₂ चोक्त्वा, B₁ : 4 (first time) :
D (except D₂ : 11) S देव (for चोक्त्वा) — After
45^c, B (except B₂) D (except D₂ : 11) S ins

287* प्रत्युवाच तपस्विनीम् ।

सप्तर्षिभि स्तुतो देवश्च

[(L 1) D₂ T₃ : G₁ यदस्मिन् (for तप) — After
line 1, B₁ repeats 45^c omitting line 2 — (L 2)
D₁ T₂ : M₁ ततो (for स्तुतो)]

— ^f) B (except B₂) D (except D₂ : 11) ततो लो
(B₂ : D₁ D₁ : 2 ना) कं ययौ तदा (D₁ स्वकं), T G
M₁ : 4 तदा (T₁ : 'या, M₁ : 2 'तो) यातस्त्रिविष्टपः

M₁ तयोरानन्निविष्टप (sic)

46 ^b) G₁ : स्थिता (G₂ स्वा) दृष्ट्वा (for ता दृष्ट्वा च)
— ^c) K₂ D₁ : च विवर्णां, T₁ : 4 G₁ M₁ : अवि,
T₁ इव वर्णां (sic), M₂ : अविपण्णां (for चाविवर्णां)
— ^d) S₁ K₁ क्षुत्पिपासापहा, D₂ : मापिमहा (hyper-
metric), T₃ : 'मार्दि (T₁ दि) ता (for 'सासहा) D₁
1 : 11 क्षुत्पिपासाममायुता

47 ^a) B₂ damaged D₁ (sec m) तप- (for
एव) K₂ : D₂ शुद्धि, K₁ D₃ सिद्धि, G₁ सिद्ध
(for सिद्धि) K₁ D₁ D₃ T₂ परा, D₂ : 8 11 M₁
पुरा (for परा) D₂ प्रोक्ता, M₁ प्राप्तम् — ^b) D₂
ह्यरुन्धत्या T G विशिष्टया (for विशुद्धया) — Before
47^c, M₁ ins इष्ट — ^c) T₁ : 2 त्वया तथा (for यथा
त्वया) — ^d) D₁ मदर्थे D₁ D₂ : 11 T₂ संशित-
(for मशित) G₂ अत्र

48 ^a) K₂ : च (for हि) — ^b) K₂ वने, T₁
वृत्ते (for व्रते) K₂ : [s]स्मिन्वै, D₂ स्वस्मिन्, T₁
[s]न्यस्मिन् (for ह्य) S₁ K₁ सु (S₁ स) मार्शित, K₂ :
सम (K₂ 'स) जित, D₂ : 8 11 धित, G₁ सः पित
(for समर्पित) — ^c) K₂ यथा चेदं, T₁ : G₁ M
यथा तथा (M₁ 'दा), T₂ : G₂ : 8 तथा तथा (for तथा
चेद्) S₁ K M₁ वदामि — ^d) S₁ K B₂ D₂ : 11
नियमै परितोषित

49 ^a) S विशिष्ट (for विशेष) K₁ स्वपि (for तव)
— ^b) K₂ om. (hapl.) from प्रयच्छामि up to कल्याणि
(in 50^b) T₁ M₂ : पर (for वर) S₁ K₁ वने,
K₁ च वे, T₁ : M₂ : 4 वर, G₁ : परे, M₁ : 8 पर
(for वरे) — ^c) K₂ धिरं तस्या, D₁ : वरस्तस्य, D₂
वर तस्या, G₁ सरस्वत्या (for वरस्तस्या) G₂ अरुन्धत्या
सरस्वत्या — ^d) K₂ corrupt K₂ यद् (for यो) S₁ K₁
वै दत्तो (by transp), T₁ दत्तव D₂ G₁ महात्मन,

C. 9 2819
B 9 48 18
K 9 49 55

प्रवक्ष्याम्यपरं भूयो वरमत्र यथाविधि ॥ ५०
यस्त्वेकां रजनीं तीर्थे वत्स्यते सुसमाहितः ।
स स्नात्वा प्राप्स्यते लोकान्देहान्यासाच्च दुर्लभान् ॥ ५१
इत्युक्त्वा भगवान्देवः सहस्राक्षः प्रतापवान् ।
सुचावतीं ततः पुण्यां जगाम त्रिदिवं पुनः ॥ ५२
गते वज्रधरे राजंस्तत्र वर्षं पपात ह ।
पुष्पाणां भरतश्रेष्ठ दिव्यानां दिव्यगन्धिनाम् ॥ ५३

50 Ks om up to कल्याणि (of v l 49) —^a) D. तस्याश्चाह, T₁ २ तस्या (T₁ 'स्या) वर, M₈ तस्य जात (for तस्य चाह) K₄ T G₁ ३ M₈ ४ प्रदानेन, B D (except D₂ ३ ११) प्रभावेन, G₂ प्रदास्यामि (for प्रमा देन) —^b) T₂ कल्याण (for कल्याणि) T₄ कल्याणि तव तेजसा —^c) K₂ ३ M₈ प्रयच्छामि, T₄ G₁ ३ स व (G₁ सव) क्ष्यामि (for प्रव) B₁ D₁ १ ९ T₁ २ पर (for [अ]पर) —^d) Dn₁ D₄ ३ परम् (for वरम्) K₄ एव, B₅ अद्य (for अत्र) G₂ ददामि ते (for यथाविधि)

51 ^a) Ś₁ K₁ एकां; K₂ ३ चैका (for त्वेका) D₉ रसनीं (sio) (for रजनीं) —^b) K₈ D₂ ११ वसते (K₈ 'ति) (for वत्स्यते) Ś₁ K₁ ३ [स]त्र (for सु) K₉ वसत्कृतसमाहित (sio), D₈ वसते सुसमाहित —^c) D₂ *स्नात्वा, T₈ damaged, T₄ सहत्वा, G₁ ३ सस्मृत्वा, G₂ स गत्वा (for स स्नात्वा) K₂ ३ प्राप्नुते, Dn D₈ ० ११ M₁ प्राप्स्यते, T G प्राप्नुयात्, B₈ damaged from लोकान् up to दुर्लभान् (in 51^d) Ś₁ K₁-३ लोक —^d) G₂ अत्र (for देह) Dn₂ D₈ १ T₁ २ G₂ न्यासाच्च, D₂ नाशे, M₁ त्यागात् (for न्यासाच्च) B D G₁ M₁ सु (for च) Ś₁ K₁-३ दुर्लभ

52 ^b) D₈ सह राजन् (for सहस्राक्ष) D₉ सहाय वान् (for प्रताप) —^c) Ś₁ K₂ D₈ शुचावतीं, B शुचि (B₂ सु) वा, Dn सुराव (Dn₂ 'व) तीं, D₁-4 ०-११ शुतावतीं; T₂ सुचा, T₈ हृदा, T₄ साशुचाही, G₂ प्रभावतीं (for सुचा) K₂ ३ G₈ तदा (G₈ 'त) पुण्यं, D₂ महामागा —^d) D₂ ३ ११ प्रति; T₈ (also as in text) तदा (for पुन)

53 Dn₁ om 53 T₈ damaged up to पुष्पाणा —^a) G₁ हृते (sio), G₂ गते (sio) (for गते) —^b) S (except M₁, T₈ damaged) ततो (for तत्र) G₁ ३ वज्र (for वर्ष) —^c) K₄ पुण्यानां (for पुष्पाणा) —^d) Ś₁ K₁-३ पुण्यानां (for दिव्याना) K₄ B D (Dn₁

नेदुर्दुन्दुभयश्चापि समन्तात्सुमहास्वनाः ।
मारुतश्च ववौ युक्त्या पुण्यगन्धो विशां पते ॥ ५४
उत्सृज्य तु शुभं देहं जगामेन्द्रस्य भार्यताम् ।
तपसोग्रेण सा लब्ध्वा तेन रेमे सहाच्युत ॥ ५५
जनमेजय उवाच ।
का तस्या भगवन्माता क संवृद्धा च शोभना ।
श्रोतुमिच्छाम्यहं ब्रह्मन्परं कौतूहलं हि मे ॥ ५६

om) M₁ २ ४ पुण्य (for दिव्य) B₈ damaged from गन्धिनाम् up to चापि (in 54^a)

54 ^a) B₈ damaged B (B₈ damaged) D देव (for नेदुर्) M₁ २ ४ [ए]व (for [अ]पि) —^b) B D नेदुस्त्र (for समन्तात्सु) G₂ महात्मन (for 'स्वना) T₈ मयतासुरपुगवै —^c) T₈ तथा (for ववौ) K₁ युक्त्वा, K₂ युक्ता, K₄ B D (except D₂ ११) पुण्य, T₈ ४ G M₂ ३ युक्त, M₁ दिव्य (for युक्त्या) T₁ २ मरुतश्च ववुर्युक्ता —^d) B₈ गधी, D₈ T₁ २ गधा, M₂ ३ गधैर् (for -गन्धो)

55 T₈ damaged for 55 and the following ref —^a) Ś₁ K₁ ४ D₂ ३ ६ ११ च, K₂ ३ M₁ सा, D₄ त, D₈ न (for तु) K₄ D₂ ३ ११ M₂ ४ [अ]शुभ, B₁ २ ३ Dn D₈ १ शुभा, T₁ २ वशं (T₁ 'न), G₁ ३ शिव (for शुभ) B₈ ४ त सत्यज्य शुभा देह, T₄ G₂ उत्सृज्य तु शरीर सा (G₂ तज्), M₈ उत्सृज्य सुशुभ देव —^b) D₆-१ ३ १० [अ]स्य च (D₁ तु) (for [ह]न्द्रस्य) K₂ ३ दारता, K₄ भारत (for भार्यताम्) —^c) K₈ तपसौ-घेन K₂ T₄ G₂ M₂ सा लब्ध्वा, K₄ लब्ध्वा च, B (except B₈) Dn D₂-११ तं लब्ध्वा (D₈ 'वच), D₁ लब्ध्वा ते, G₈ सा वाला, M₁ लब्ध्वा तं (for सा लब्ध्वा) —^d) T₁ २ ४ G₂ ३ M रेमे तेन (by transp) B₈ महाद्युति, B₈ महाव्रता, D₈ ३ ० ११ T₂ G₂ M₂ ४ सहा च्युता, G₁ सहसाच्युत (hypermetric), M₈ सहाच्युत (for 'च्युत) D₁ रेमे सह महाद्युते

56 T₈ damaged for the ref. D₁ om (hapl) 56 and the following ref B₈ damaged up to च —^a) Ś₁ K₁ D₈ तस्य (sio), M₁ कस्या (for तस्या) K₂ D₈ ३ भगवान्, T₈ [अ]न्यमवन् (for भगवन्) D₈ प्रीता (for माता) T₁ २ ४ G M₂-४ का (T₂ को) तु तस्याभवन्माता —^b) K₄ B₁ D₈ ० १० क संवृद्धा, D₁ ४ ३ ९ T₄ क सा (D₁ च) वृ, T₈ सुसुतुरा, G₁ ३ कं संवृद्धा, G₂ कथं वृ (for क संवृ) K₂ G₁ ३

वैशंपायन उवाच ।

भारद्वाजस्य विप्रर्षेः स्कन्नं रेतो महात्मनः ।

दृष्ट्वाप्सरसमायान्तीं घृताचीं पृथुलोचनाम् ॥ ५७

स तु जग्राह तद्रेतः करेण जपतां वरः ।

तदावपत्पर्णपुटे तत्र सा संभवच्छुभा ॥ ५८

तस्यास्तु जातकर्मादि कृत्वा सर्वं तपोधनः ।

नाम चास्याः स कृतवान्भारद्वाजो महामुनिः ॥ ५९

मुचावतीति धर्मात्मा तदार्पिगणसंसदि ।

स च तामाश्रमे न्यस्य जगाम हिमवद्वनम् ॥ ६०

तत्राप्युपस्पृश्य महानुभावो

वसूनि दत्त्वा च महाद्विजेभ्यः ।

जगाम तीर्थं सुसमाहितात्मा

शक्रस्य घृणिप्रवरस्तदानीम् ॥ ६१

C 9 2830
B 9 48 68
K 9 49 66

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

[अ]ति (for च) M₁ मा शुभा (for शोभना) —^c)
B D (D₁ om.) विप्र, T₃ चेह (for ब्रह्मन्) —^d)
D₂ कौतूहल्य S₁ K₁ ३ मम (for हि मे) S कौतूहल्य
मतीव मे (T₁ २ हा)

57 D₁ om the ref. (cf v 1 56) —^a) K₃
B₁ २ ३ D (except D₁ २ ११) T₂ ३ G₂ M₂ ३ भरद्वाजस्य
B₁ २ Dn₂ D₃ महर्षे (for विप्रर्षे) T₃ स्थानाद् (for
स्कन्न) B₂ ३ रेत प्रचस्कन्द मुनेभरद्वाजस्य वै (sub
metric) —^c) T₃ आमक्त (for आयान्तीं)

58 ^a) K₄ समुज्जग्राह D₁₁ रेत —^b) B₂ damaged
from रेण up to स्पर्ण K₃ तपता, D₁ ३ ३ जयता
(for जपता) K₂ पर, D₂ ३ वर (for वर) —^c)
B₁ २ ३ Dn D₁ ३-१० आपतद्, B₁ आनयत्, T₁ २ आव
हत्, T₁ G₁ ३ यादित्वं, M₂ आभवत् (for आवपत्)
K₂ ३ T₁ पन्न (for पर्ण) K₄ D₂ २ ११ तद्वार पर्णपुटके,
T₃ तदा सुवर्णवर्णाभा, G₂ तदास्यावस्करातस्य (sic) —^d)
G₁ वा (for सा), D₂ समभूत्, D₁₁ M₂ एभवत् (for
स) B (except B₁) Dn D₁ ३ ३-१० सुवा; D₂ ११
तदा (for शुभा) S₁ K₁-३ तत्र सा संभवच्चुभा; D₂
तत्र साय भवत्सुता, M₂ ३ तत्रेय साभवच्छुभा

59 ^a) D₂ ३ ११ T₁ २ म (for तु) T₃ कर्माणि, G₁
रुक्मादि (sic) (for कर्मादि) —^c) Dn₁ चास्या म,
D₂ वास्या प्र, T₁ २ ३ G₁ २ M तस्यास्तु (M₁ स्या
म), T₃ तस्यापि (for चास्या म) B₂ भगवान् (for
कृतवान्) —^d) K₂ ३ B D (except D₂ ११) T G₂

M₁ २ ३ भरद्वाजो M₁ महानृपि (for मुनि)

60 ^a) S₁ D₁ मुचावती, B₁ २-३ Dn मुचा, B₂
मुचा, D -१० शुता, T₂ सूचा, T₃ प्रजा, M₂ सुचा
(for मुचा) D₂ ३ ११ च (for [ह]ति) —^b) K₂
तदक्षि, B Dn D₁ २ ३-१० T₁ G₁ ३ देवर्षि, T₂ तस्म-
पिर्, M महर्षि (M₂ 'पिर्' (for तदर्षि) D₂ संपदा
(for समदि) —^c) T₁ lacuna for 60°-61° —^c)
N (except B₁ ३) स्वे (for स) D₂ आश्रमेभ्यस्य,
D₁₁ 'मेनास्य, G₂ 'मे तस्य, M₂ मे न्यस्त्वा (for मे
न्यस्य) —^d) T₃ हिमवद्वन

61 T₁ lacuna for 61° B₂ damaged for 61°
—^a) D₂ [अ]भ्युपस्पृश्य —^b) M₁ घनानि (for
वसूनि) T₃ तु (for च) K₂ महद्, D₂ ३ तदा
महा) —^c) D₁ स, D₂ च (for सु) —^d) K₂
घृणि (for घृणि) T₁ ३ शक्रस्य वत्तीर्थवरं तदानीं

Colophon. — Sub-parvan S₁ K B₁ ३ ३ D₂ ३ ११
T₁ २ M₂-३ रामतीर्थयात्रा; B₂ ३ Dn D₁ ३-३ ३ बलदेव
(D₂ 'मद्र' ती; Cal Bom ed गदा (Cal ed गदा
युद्ध) पूर्वणि बलदेवतीर्थयात्राया सारस्वतोपाख्यान, Kumbh
ed हृदप्रवेश — Adhy name S₁ K₁-३ वदरपाच (K₂
'व' नोपाख्यान, T₁ २ M₂ ३ सु (T₁ सु, T₂ सु) चावती
वरलाम, Bom. ed वदरपाचनतीर्थकथन — Adhy
no (figures, words or both) B₂ 20, B₄ G₂ 49,
Dn 18, D₂ 10 (marg sec m) 19, T G₁ २ M 50,
Bom ed 48 — Sloka no Dn D₁ 67, D₂ 66

४८

वैशंपायन उवाच ।

इन्द्रतीर्थं ततो गत्वा यदूनां प्रवरो बली ।

विप्रेभ्यो धनरत्नानि ददौ स्नात्वा यथाविधि ॥ १

तत्र ह्यमरराजोऽसावीजे क्रतुशतेन ह ।

बृहस्पतेश्च देवेशः प्रददौ विपुलं धनम् ॥ २

निरर्गलान्सजारूथ्यान्सर्वान्विविधदक्षिणान् ।

आजहार क्रतून्तत्र यथोक्तान्वेदपारगैः ॥ ३

तान्क्रतून्भरतश्रेष्ठ शतकृत्वो महाद्युतिः ।

पूरयामास विधिवत्ततः ख्यातः शतक्रतुः ॥ ४

तस्य नाम्ना च तत्तीर्थं शिवं पुण्यं सनातनम् ।

इन्द्रतीर्थमिति ख्यातं सर्वपापप्रमोचनम् ॥ ५

उपस्पृश्य च तत्रापि विधिवन्मुसलायुधः ।

ब्राह्मणान्पूजयित्वा च पानाच्छादनभोजनैः ।

शुभं तीर्थं तस्माद्रामतीर्थं जगाम ह ॥ ६

यत्र रामो महाभागो भार्गवः सुमहातपाः ।

असकृत्पृथिवीं सर्वां हतक्षत्रियपुंगवाम् ॥ ७

48

1 °) G₂ अथो (for ततो) — °) M₂ प्रवरो (for प्रवरो) D₁ 4-10 बल, D₂ बली, T₂ हली (for बली) — T₂ om 1°-2° — °) G₂ [S]य स; M₂ धेनु (for धन) B₂ damaged from रत्नानि up to तत्र ह्य (in 2°) D₂ रत्नादि — °) D₂ ददौ ज्ञाय, T₁ 2 ज्ञात्वा दत्त्वा (for ददौ ज्ञात्वा)

2 T₂ om 2 (of v 1 1) B₂ damaged for तत्र ह्य — °) T₁ 2 G M वै, T₄ हि (for ज्ञाम्) — °) K₂ पूजे, D₂ वाजि, M₂ ईदो (for ईजे) K₄ D₂ 11 तु, B Dn D₁ 4-10 च, D₂ M₁ वै, T₄ हि (for ह्य) — °) K₂ बृहस्पतिश्च — °) D₂ T₂ विपुल

3 °) D₂ M निरर्गलान्, D₂ गिरिर्गलान्, T G अन (T₂ 'नि'र्गलान् (for निरर्गलान्) S₁ K₁ 3 4 B₂ 5 (marg) Ca (Cap as in text) सर्वरथ्यान् (K₄ 'थान्), K₂ ससरथ्या, T₁ ज्योतिरथ्यान्, T₂ सचारंथ्यान्, T₄ सजां धीमान्, G₂ सहस्राक्ष, M₁ द्विजान्कृत्वा, M₂-4 सजारूथ्या (for 'रूथ्यान्) D₁ निराकुलान्सुविपुलान् ॥ Ca निरर्गलान्सर्वरथ्यान् । निरर्गलाननिवारितार्थिजनान् । सर्वरथ्यान् सजारूथ्यानि ति पाठे त्रिगुणदक्षिणानित्यर्थः । ॥ — °) T₂ मत्तान्, T₄ तदा, G₁ 8 अथान् (for सर्वान्) T₁ विषय (for विविध) D₂ विधि वदत्तदक्षिणान् — °) T₂ आजहार (for आजहार) Dn₁ D₂ M₂ क्रतुं (for क्रतून्) M₂ तत (for तत्र) — °) T₁ 2 यथोक्तं (for 'क्तान्) D₂ T₂ देव (for वेद) — After 3, G₂ ins

288* यत्र पूर्वं सुरपति क्रतूना शतमेव हि ।

4 °) T₁ 2 4 G M₂-4 क्रतून् (by transp), T₂ शतान्मान B₂ damaged from भरतश्रेष्ठ up to पूर (in 4°) — °) K₂ शतवत्यो (sic), D₁ G₂ M₁ 2 4 शतं कृत्वा, D₂ 8 11 कृतकृत्यो, D₄ शतकृत्यो, D₁ G₂ 'कृत्या, T₂ क्रतून्कृत्वा, T₁ शतान्कृत्वा (for शतकृत्यो) D₂ महामुनि — °) K₄ D₁₀ G₁ पूजयामास, D₁₁ पार (for पूर) — °) D₂ प्यात, T₄ om (for ख्यात)

5 °) D₂ T₂ G₂ तस्या (for तस्य) K₄ [अ]भव तीर्थं, D₂ 11 च तीर्थं तु, S (except M₁) तु तत्तीर्थं (for च तं) — °) D₁ शिवपुण्य- D₂ 11 अनामयं, Ca सनातनम् (as in text) S (except M₁) शिव पुण्यजलावृत (T₄ 'वृत, G₂ 'श्रय) — °) D₂ तत् (for इति) — °) D₂ 8 11 T₂ प्रणा (D₂ 'ता)शन, G₂ विमोचन (for प्रमो)

6 °) D₂ उपस्पृशच्च (for 'स्पृश्य) B₂ [अ]पस्, S (except M₁) तु (for च) — °) S₁ K₁-3 सुसुला युध, K₄ Dn D₁-5 7 8 11 सुशला (D₂ 'ला'), B₂ 8 सुपला — °) D₂ 8 11 T (except T₂) भोजयित्वा (for पूज) K₄ D₂ G₂ तु, T₂ G₁ 8 [अ]य (for च) — °) B D (except D₂ 8 11) सदाच्छादन (for पानाच्छा) Dn D₂ भाजनै — °) D₂ 8 T₂ G₁ 8 शुभ (for शुभं) D₁ तीर्थं, D₂ 8 यस्माद् (for तं) G₂ जगाम सुमहास्तस्माद् — °) T₂ ह्य (for तीर्थं) T₂ G₂ अनुत्तम (for जगाम ह)

7 °) K₄ D₁ महाभाग, D₂ G₁ 8 'बाहो; T₁ 'बाहुर (for 'भागो) — °) D₂ भार्गवै S₁ K₁-3 स, K₄ च (for सु) — °) M₂ अजयत् (for असकृत्).

उपाध्यायं पुरस्कृत्य कश्यपं मुनिसत्तमम् ।

अयजद्वाजपेयेन सोऽश्वमेधशतेन च ।

प्रददौ दक्षिणार्थं च पृथिवीं वै ससागराम् ॥ ८

रामो दत्त्वा धनं तत्र द्विजेभ्यो जनमेजय ।

उपस्पृश्य यथान्यायं पूजयित्वा तथा द्विजान् ॥ ९

पुण्ये तीर्थे शुभे देशे वसु दत्त्वा शुभाननः ।

मुनींश्चामिवाद्याथ यमुनातीर्थमागमत् ॥ १०

यत्रानयामास तदा राजसूयं महीपते ।

पुत्रोऽदितेर्महाभागो वरुणो वै सितप्रभः ॥ ११

तत्र निर्जित्य संग्रामे मानुषान्देवतांस्तथा ।

वरं क्रतुं समाजहे वरुणः परवीरहा ॥ १२

तस्मिन्क्रतुवरे वृत्ते संग्रामः समजायत ।

देवानां दानवानां च त्रैलोक्यस्य क्षयावहः ॥ १३

राजसूये क्रतुश्रेष्ठे निवृत्ते जनमेजय ।

C 9 2849
B 9 49 15
K 9 50 14

B1-4 D (except D2 8.11) जित्वा, B5 T G M1 8 हृत्वा, M2 4 हृत्वा (for सर्वा) —^a) T8 M2 हृत्वा (for हत) T3 M2 4 पुगवान् — After 7, D6 ins 289*

8 K2 G1 8 om (?hapl) 8^{ab}, D5 om 8 —^b) K3 कश्यप, D2 T2 8 G2 M काश्यप T G2 पुगव (for सत्तमम्) —^c) K2 Dn D5 T2 4 G2 M8 अजयद्, T3 यजस्व (for अयजद्) K2 वाजपेयेन, B3 D1-5 7-11 वाजपेयेन —^d) D वै (for च) —^e) M8 पृथिवीं (for प्रददौ) K1 B3 D2 8 11 M1 दक्षिणार्थं च, B1 2 4 5 Dn D1 4 5 7-10 दक्षि (D5 क्ष) णा चैव, G2 'णार्थाय (for 'णार्थं च) —^f) D1 च (for वै) T G M2-4 पृथिवीं (M8 प्रददौ) मागरावरा, M1 वीं सचराचरां — B1-4 Dn D1 2 4 5 7-10 ins after 8 B5 after 9 D6 after 7

289* दत्त्वा च दान विविधं नानारत्नसमन्वितम् ।

सगोहस्तिकदासीक साजावि गतवान्वनम् ।

पुण्ये तीर्थवरे तत्र देवब्रह्मर्षिसेविते ।

[B3 om lines 2-3 — (L 2) D8 राशीक (for न्दामीक) B2 8 साजावि धनवद् (B5 'वध) न, Dn1 'विक तरा धन; Dn2 'विकनर धन, D2 'विकवरं शुभ, D1 8 'विगतवानिक (D5 'विन), D5 नानादानमनतक (for the post half) — B1 D2 om, line 3 — (L 3) D8 पुण्य- (for पुण्ये), D5, 7, 10 तीर्थे D6 पुण्येस्तीर्थवरेस्तत्र (for the prior half), D1 सेवित (for 'ते)]

9 B1 2 Dn D1 4-10 om. 9^a-10^b, D2 om. 9^{ab} —^c) S1 T2 8 यथान्यायं —^d) T2 4 M1 यथा (for तथा) — After 9, B5 ins 289*

10 B1 2 Dn D1 4-10 om 10^{ab} (of v l 9) B5 om 10^{ab}, B5 damaged for the same —^a) K4 D2 8 11 S (except M1 2) पुण्य (for पुण्ये) —^b) S (except M1) हलपुच (for शुभानन) —^c) T2 मुनीनां च, M8 दिनयास्व (for मुनींश्चैव), T1 [अ]धि- (for [अ]-

भि) D1 चय (for चाय) S1 K D2 8 11 [अ]सौ, M1 [अ]शु (for [अ]य) G2 मुनिभि सहितो सूत्वा —^d) K2 corrupt D2 11 T (except T8) G2 M यासुनं, D2 G1 यासुनीं (G1 'नि) (for यमुना) D1 8 -त्तीरम् (for तीर्थम्) K8 आगत, D2 8 11 आगत, T8 (also as in text) अभ्यगात् G1 आगतान्, M1 आवि- शत् (for आगमत्) G8 यासुनीं तीर्थगामितान् (sio)

11 ^a) D2 ईजयामास (for आनया) S1 K1-3 यत्रा हं (S1 'ह्) यामास पुरा —^b) S1 K1 8 राजसूये, K2 वाजपेये (for राजसूय) K2 8 महाक्रतौ, D1 महीपति, D2 11 महाद्युते, T G अपां पति, M1 2 4 महामते (M1 'ति), M8 महाक्रतुं (for महीपते) —^c) T G M4 दिते सुवान् (T4 G1 3 'त), M1 2 आदिदेवो, M8 आदितेयो (for पुत्रोऽदितेर्) D4 T1 2 4 महाभाग, G1 8 'बाहो (for 'भागो) —^d) B3 4 [S]य (for वै) K2 D2 4 10 मित, B3 4 [अ]मित-, D5 T8 क्षित (for सित) K4 M2 8 -प्रभु, T8 -व्रत (for -प्रभ)

12 ^a) Dn स तु, T G2 8 यत्र; M1 8 4 सर्वान्, M2 यक्षान् (for तत्र) —^b) K4 D1 4 5 देवतास्, T1 2 M दानवास्, T8 4 G1 8 दा (T3 वा) रणास् (for दैवतास्) K2 8 दैवतान्मानुषास्तथा, D2 8 11 मानवा न्दानवां; G2 दानवान्मानुषां —^c) S1 K1-3 पूर्व, K1 परं (for वरं) B5 damaged from क्रतुं up to परवीरहा (in 12^d), D2 समाजहे, Dn1 'जहृ (for 'जहे) S गंधर्वात्राक्षसाक्षैव —^d) T1 वरुण.

13 K4 om. (?hapl) 13. —^a) D8 विप्रे, Dn सिद्धे (for वृत्ते) —^b) D8 समपद्यत —^c) S असु- राणा (for दानवाना) —^d) Dn लोकाना च (for त्रैलोक्यस्य) B D (except D2 8 11) भयावह (for क्षयां)

14 ^a) T8 G2 जातस्तु (for जायते) D2 8 T G महान् (for महा) D5 जायते सुमहाघोरा —^d) D5 संग्रामा. S संक्षय पार्थिवान्प्रति — After 14,

जायते सुमहाघोरः संग्रामः क्षत्रियान्प्रति ॥ १४

सीरायुधस्तदा रामस्तस्मिंस्तीर्थवरे तदा ।

तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च द्विजेभ्यो वसु माधवः ॥ १५

वनमाली ततो हृष्टः स्तूयमानो द्विजातिभिः ।

तस्मादादित्यतीर्थं च जगाम कमलेक्षणः ॥ १६

यत्रेष्टा भगवाङ्क्योतिर्भास्करो राजसत्तम ।

ज्योतिषामाधिपत्यं च प्रभावं चाभ्यपद्यत ॥ १७

तस्या नद्यास्तु तीरे वै सर्वे देवाः सवासवाः ।

विश्वेदेवाः समरुतो गन्धर्वाप्सरसश्च ह ॥ १८

द्वैपायनः शुक्रश्चैव कृष्णश्च मधुसूदनः ।

यक्षाश्च राक्षसाश्चैव पिशाचाश्च विशां पते ॥ १९

एते चान्ये च बहवो योगसिद्धाः सहस्रशः ।

तस्मिंस्तीर्थे सरस्वत्याः शिवे पुण्ये परंतप ॥ २०

तत्र हत्वा पुरा विष्णुरसुरौ मधुकैटभौ ।

आप्नुतो भरतश्रेष्ठ तीर्थप्रवर उत्तमे ॥ २१

द्वैपायनश्च धर्मात्मा तत्रैवाप्नुत्य भारत ।

संप्राप्तः परमं योगं सिद्धिं च परमां गतः ॥ २२

असितो देवलश्चैव तस्मिन्नेव महातपाः ।

परमं योगमास्थाय ऋषिर्योगमवाप्तवान् ॥ २३

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

Ms reads 16^{ad}

15 B₈ damaged for 15^{ab} —^a) Ś₁ K₁ मीना
युधस्, K₄ B₁ नीरा, S (except G₂ M₁) हला (for
सीरा) K₈ G₈ तथा, M₁ ततो (for तदा) G₂ तत्तीर्थं
मगमद्राजस् —^b) T₁ 2 अस्मिन् (for त) Ś₁ K₁-8
तथा; D₈ 11 S (except M₁) शुभे (for तदा) —^c)
Ś₁ K₁-8 गत्वा, T₂ तत्र, M₁ 3 शुचि (for तत्र)
—^d) Ś₁ K₁ विप्रैभ्यो (for द्विजेभ्यो) — B₁ 2 6
Dn D₁ 4-10 subst for 15 D₂ ins after 15

290* तत्रापि लाहली देव ऋषीनभ्यर्च्य पूजया ।

इतरेभ्योऽप्यदाहानमर्थिभ्य कामदो विभु ।

[D₂ om line 1 — (L 1) D₁ देवस् (for देव)
— (L 2) D₂ [s]रदाद्, D₈ [s]प्यदानानि (sio) (for
ऽप्यदाद्) D₈ प्रभु (for विभु)]

16^a) M₈ तदा (for ततो) K₄ B₈ 4 D₂ 8 11
[s]गच्छत् (for हृष्ट) —^b) B₁ 2 8 D M₁ महर्षिभिः
(for द्विजातिभिः) — Ms reads 16^{ad} after 14

17^a) K₄ T₈ 4 M₂ 4 तत्र (for यत्र) T₁ 2 [ए]ष
(for [इ]ष्टा) K₄ परम (for भगवाद्) —^b) K₁ 4 Dn₁
D₈ 11 T₂ G₁ राजसत्तम —^c) Ś₁ K₁ चाधिपत्य —^d)
K₄ प्रभा*, G₂ प्रभावाश्, M₂ 8 प्रभां च (for प्रभाव)
Ś₁ K₁-8 Dn D₁ 2 4 8 चाप्यपद्यत, T₈ चाप्यविदत्,
T₄ चानुपद्यत; M₈-8 प्रत्य (for चाभ्य).]

18^a) D₂ 8 11 M₁ 2 4 तीर्थे (for तीरे) —^b) T₂
G₁ सर्वे (for सर्वे) —^c) T₁ 2 4 G₁ M₂ तथा (for
देवा) D₁ 8 T₂ M₂ 4 च (for स) —^d) Ś₁ K₁-8
ये (for ह)

19^a) D₈ 11 द्वैपायनि — K₂ T₈ om (hapl)
19^{bo} —^b) T₄ कृतश् (for कृष्णश्) —^c) G₂
राक्षसश्

20 D₈ reads 20^a-21^b on marg —^a) T₂ ये ते
(for एते) —^d) S (except M₁) शुभे (for शिवे).
D₂ 8 11 च भारत (for परतप)

21 D₈ reads 21^{ab} on marg —^a) S (except
G₁ M₁) यत्र (for तत्र) —^b) S कैटभ मधुमेव च
—^c) Ś₁ K₁ 8 आप्नुतौ, B D (except D₂ 8 11) आप्नुत्य.
—^d) K₄ D₄ उत्तमं; T₂ 8 उत्तम. K₂ D₁ 8 तीर्थं
प्रवरसु (K₂ 'स) उत्तमे.

22 B₈ damaged —^c) B₁ 2 4 D (except D₂
8 11) संप्राप्य (for 'स) —^d) G₁ सिद्धाश् (for
सिद्धि) D₈ गता, T₈ गति

23^a) D₂ अशितो D₂ T₂ देवलश् —^b) K₄
D₂ 8 11 यक्षा (for तपा) — Ś₁ K₁ 2 om (hapl)
from 23^c up to 9 49 2^b —^c) B₈ पर योग समा
स्थाय —^d) K₄ B₁ युक्तयोगो महामति, B₈ D₈ 11
योगयुक्तो महामति, S योगयुक्तोभवन्मुनि.

४९

वैशंपायन उवाच ।

तस्मिन्नेव तु धर्मात्मा वसति स्म तपोधनः ।
 गार्हस्थ्यं धर्ममास्थाय असितो देवलः पुरा ॥ १
 धर्मनित्यः शुचिर्दान्तो न्यस्तदण्डो महातपाः ।
 कर्मणा मनसा वाचा समः सर्वेषु जन्तुषु ॥ २
 अक्रोधनो महाराज तुल्यनिन्दाप्रियाप्रियः ।
 काञ्चने लोष्टके चैव समदर्शी महातपाः ॥ ३

देवताः पूजयन्नित्यमतिथींश्च द्विजैः सह ।
 ब्रह्मचर्यरतो नित्यं सदा धर्मपरायणः ॥ ४
 ततोऽभ्येत्य महाराज योगमास्थाय भिक्षुकः ।
 जैगीपव्यो मुनिर्धोमांस्तस्मिंस्तीर्थे समाहितः ॥ ५
 देवलस्याश्रमे राजन्यवसत्स महाद्युतिः ।
 योगनित्यो महाराज सिद्धिं प्राप्नो महातपाः ॥ ६
 तं तत्र वसमानं तु जैगीपव्यं महामुनिम् ।

C 9 2260
B 9 50 7
K 9 51 7

Colophon om. in Ś1 K1 2 — Sub-parvan K4
 B Dn D2 T1 2 M2 3 रामतीर्थयात्रा, D2 2 2 10
 (marg sec m) 11 बलदेवतीर्थयात्रा, Cal. ed गङ्गायुद्ध-
 पर्वणि नारन्वतोपाख्यान, Bom. ed गङ्गापर्वणि बलदेवतीर्थ-
 यात्राया नारन्वतोपाख्यान, Kumbh ed हृदप्रवेश
 — Adhy name T1 2 आदित्यवर्णनं, M2 3 आदित्य (M2
 'न्यतीर्थे' स्तुति) — Adhy no (figures, words or both)
 B2 D2 10 20, B1 G3 50, Dn2 19, D1 (sec m)
 18, T G1 2 M 51 — Śloka no Dn D1 2 24

49

1 Ś1 K1 2 om. the ref and I^a-2^b (cf v 1 9 48
 23) K2 Dn om the ref. —^a) B1 D2 स (for तु)
 G2 धर्मा* —^b) B1 D2 T2 G1 तपोधन, D1 'घन',
 M1 'घने' (for 'घन') —^c) B. गार्हस्थ्य, D2-3 11
 गार्हस्थ्य M1 परम योगमास्थाय —^d) K2 स्वमितो,
 K3 B Dn Dn 1-11 असितो, D2 अक्षितो D2 T2 देवल

2 Ś1 K1 2 om 2^{ab} (cf. v 1. 1) —^a) T2 ज्ञातो
 (for दान्तो) —^b) S (except M1) यज्ञशीलो, Ca
 (gloss इन्द्रियेविति शेष) न्यस्तदण्डो (as in text) D2
 मना (for 'तपा') — K1 T2 om (hapl) 2^c-3^d
 —^c) D1-2 2 11 transp कर्मणा and मनसा M1 चैव
 (for वाचा) —^d) D2 2 11 शत्रुषु, S (except T2,
 T2 om.) साधुषु (for जन्तुषु)

3 K1 T2 om 3 (cf. v 1. 2) —^b) Ś1 K1-2 D2 11
 सम- (for तुल्य-) M2 प्रियाप्रिये B Dn D1 2
 4-10 तुल्य (D2 सम) निन्दात्मस्तुति, T2 तुल्यनिन्दात्म***
 — After 3^d, B D (except D2 11) ins

291* प्रियाप्रिये तुल्यवृत्तिर्यमवसमदर्शन ।

[D2 यमवान् (for 'वत्') D1 2 5 अ (D2 2 5) मवतुल्य-
 (D2 त्विय) दशन (for the post half)]
 —^c) T1 लोष्टने, Some MSS लोष्टके B (except
 B2) D (except D2 2 11) काचने लोष्टभावे च —^d)
 B2 तुल्यश्वासीन् (for समदर्शी)

4 T2 om. (hapl.) 4-6 —^a) B1 5 D2 2 11
 देवान्, T1 2 M2 3 देवान्, T2 G1 2 देवाश्च (for
 देवता) Ś1 K1 D2 चैव (for नित्यम्) B1-3 Dn D1
 4-10 M1 देवानपूजयन्नित्यम् —^b) Ś1 K1 अतिथींश्च,
 K2 महर्षींश्च (for अतिथींश्च) M2 द्विजोत्तम (for द्विजैः
 सह) —^c) K2 4 D2 2 G2 ब्रह्मचर्ये (for 'चर्य-')
 M1 2 4 ब्रह्मचर्ये स्थितो नित्यं —^d) T2 तथा (for
 सदा)

5 T2 om. 5 (cf. v 1. 4) —^a) T1 2 G M तत्र
 (for ततो) K2 B2 D2 2-10 महाभाग, D1 भागम्
 (for 'राज') T2 नतश्चैव महाभाग (sic) —^b) Ś1
 K1-3 तूर्णम्, K2 D2 2 दूरम्, Dn रूपम् (for योगम्)
 Ś1 K1 भिक्षुक, K2 भिक्षुर, D2 2 11 भिक्षुभि, D2
 भीक्षक (sic) (for भिक्षुक) D1 आस्थापयच भिक्षुक
 (sic) —^c) K2 T2 जैगीपि (T2 'प') वो, D2 G2
 जैगीपि (G2 'पु') न्यो T1 मुनि M1 सिद्धस्व (for धीमास्)
 G2 जनिवन्नो मुनिर्नाम —^d) Dn transp तस्मिन् and
 तीर्थे Ś1 K1 4 D2 2 11 महातपा, K2 B2 4 महात्मन,
 K3 महामना (for समाहित)

6 T2 om. 6 (cf. v 1. 4) —^a) D2 T2 देवलस्य
 —^b) Ś1 K1-3 M2 अवसत्, D2 2 11 निवसत्, D2
 निवसत् (for न्य) Ś1 K1-3 B1-4 D2 सु- (for स)
 B2 4 मति, D1 M2 मुनि (for 'द्युति') —^c) S
 (T2 om.) युक्तो (for 'नित्यो') — M1 om. (hapl)

देवलो दर्शयन्नेव नैवायुज्जत धर्मतः ॥ ७
 एवं तयोर्महाराज दीर्घकालो व्यतिक्रमत् ।
 जैगीपव्यं मुनिं चैव न ददर्शाय देवलः ॥ ८
 आहारकाले मतिमान्परिव्राद् जनमेजय ।
 उपातिष्ठत धर्मज्ञो भैक्षकाले स देवलम् ॥ ९
 स दृष्ट्वा भिक्षुरूपेण प्राप्तं तत्र महामुनिम् ।
 गौरवं परमं चक्रे प्रीतिं च विपुलां तथा ॥ १०
 देवलस्तु यथाशक्ति पूजयामास भारत ।

ऋषिदृष्टेन विधिना समा बह्व्यः समाहितः ॥ ११
 कदाचित्तस्य नृपते देवलस्य महात्मनः ।
 चिन्ता सुमहती जाता मुनिं दृष्ट्वा महाद्युतिम् ॥ १२
 समास्तु समतिक्रान्ता बह्व्यः पूजयतो मम ।
 न चायमलसो भिक्षुरभ्यभाषत किंचन ॥ १३
 एवं विगणयन्नेव स जगाम महोदधिम् ।
 अन्तरिक्षचरः श्रीमान्कलगं गृह्य देवलः ॥ १४
 गच्छन्नेव स धर्मात्मा समुद्रं सरितां पतिम् ।

6^d-8^a — ^a) Ś1 K1 प्राप (for प्राप्तो) Ds ऋद्धि
 प्राप्तो महत्तप

7 M1 om 7 (of v l 6) — ^a) D11 M2 स तत्र,
 Ts तत्र त (by transp) Ds स्थित तत्र समान च
 — ^b) B4 D11 T4 जैगीपव्यो, Ds जैगीपव्य, Gs जैगी
 पुव्य B4 D11 T1 G2 महामुनि, Ts मुनिर्मुनि (for
 महामुनिम्) — Ks repeats (without var) 7^c-8^b
 after 10^b — ^c) T2 देवलो, Ts देवता (for देवलो)
 Ks D1 नैव (for एव) — ^d) D2 न वा, G2 नैव
 (for नैव) K4 [अ]युक्तं च, B4 T2 [अ]युज्जत
 (sic), B5 [अ]मुह्यत, D1 G3 [अ]मुचत, G2 युज्जत
 (for [अ]युज्जत) T2 धर्मज्ञ Ś1 K1-8 नैवायुक्त स ध
 (K2 सुध)र्मत — For 7^{cd}, D2 s 11 subst

292* न ज्ञातस्तेन मुनिना देवलेन महात्मना ।

8 For the repetition in Ks, cf. v l 7 M1 om
 8^a (cf v l 6) — ^b) K2 s D2 M4 दीर्घ कालो (D2
 'लो), D1 T2 4 दीर्घकाल, Ds 'काले (for 'कालो)
 Ś1 K1-8 व्यपाक्रमत्, Dn D1 9 Ts 4 G2 Ms व्यतिक्रम,
 Ds 8 'क्रमात् (for 'क्रमत्) — Ts damaged for 8^{cd}
 — ^c) T2 4 G2 s M1 2 जैगीपव्यो, G1 जैगीपव्यो K4
 B1 Dn D1 4-10 मुनिवरं, B5 T1 2 4 G M2-4 मुनिं तं
 च (B5 तु), M1 मुनिस्त च (for मुनिं चैव) — ^d) Dn
 स (for न) Ds स (for [अ]य) T1 2 G M दद-
 शायि स दे (G1 8 के)वल (T2 'ळ, Ms 4 'ल), T4
 ****स देवल — For 8^{cd}, D2 s 11 subst

293* जैगीपव्य कदाचित्स दर्शयामास देवलम् ।

[D2 देवल]

9 ^a) Ś1 K1 आकार (for आहार-) D2 -काले
 — G2 reads 9^{cd} twice — ^c) Dn D2 s 9 11 उपा-
 तिष्ठत्, Ts G2 (first time) गृहे तिष्ठति (for उपातिष्ठत)
 K4 Dn2 धर्मज्ञ, Ds 8 Ms सर्वज्ञो; T G2 (first time)

धर्मात्मा (for धर्मज्ञो) — ^a) K2 s B4 4 मिह्या, D2
 s 8 11 भैक्ष्य D2 -काले T G1 2 (first time) M स
 (for स) D2 T2 देवल, G2 (first time) M2 देवल,
 Ms देवन (for देवलम्) G3 भैक्षमेव स केवल

10 ^a) B4 4 om स G1 8 वेपेण (for -रूपेण)
 — ^b) K2 s transp प्राप्त and तत्र B4 4 श्रातं, Ts
 प्राप्य (for प्राप्त) S त तु (for तत्र) T1 2 M -मुनि
 — After 10^b, Ks repeats 7^c-8^b Ks om 10^{cd}
 — ^c) D2 s 11 विपुल (D2 'ळ) (for परम) — ^d)
 D2 s 11 T1 8 G2 परमा (for विपुला) M1 तदा K2
 B5 T2 4 G1 8 M2-4 प्रीतिं च परमा तदा

11 ^a) Ds देवलं, Ts देवलस् Ś1 K1-8 त, Ds
 च (for तु) Ds तथाशक्ति, M यथाशक्त्या (for
 'शक्ति) — ^b) Ms श्रुतल (for भारत) — ^c) Ks
 B4 D2 s 11 समा बह्वी, Ds समावाय, T G M2 4
 समाहूय, Ms घमाहूय (sic) (for समा बह्व) K2
 समाहिते, D2 'हिता

12 ^a) Ds तत्र (for तस्य) K4 D10 T1-8 M1 8
 नृपतेर् — ^b) D2 T2 देवलस्य — ^c) T4 G2 सा (for
 सु) Ds याता (for जाता) — ^d) Ś1 K1-8 B1 Dn2
 D1 8 -मति (for द्युतिम्)

13 ^a) Dn समभिक्रान्ता, M 'तिक्रामन् — ^b) Ds
 तस्य (for बह्व्य) Ds पूजयितो — ^c) D1 8 मनसा
 (D5 'सो), D2 अलसो (for अलसो) — ^d) T2
 अनुभाषत (for अभ्य)

14 ^a) Dn वै (for वि) — ^c) B1 2 5 अतरिक्ष;
 Gs अतरिक्ष S -गत (for -चर) — ^d) Ks B4 4
 कलस, D2 कलश, T4 सकलं (for कलश) D2 T2
 देवल

15 ^a) Ks 4 गच्छन्नेवं, M1 2 गत्वा चैव (for गच्छ-

जैगीपव्यं ततोऽपश्यद्गतं प्रागेव भारत ॥ १५
 ततः सविस्सयश्चिन्तां जगामाथासितः प्रभुः ।
 कथं मिश्रुरयं प्राप्तः समुद्रे स्नात एव च ॥ १६
 इत्येवं चिन्तयामास महर्षिरसितस्तदा ।
 स्नात्वा समुद्रे विधिवच्छुचिर्जप्यं जजाप ह ॥ १७
 कृतजप्याह्निकः श्रीमानाश्रमं च जगाम ह ।
 कलशं जलपूर्णं वै गृहीत्वा जनमेजय ॥ १८
 ततः स प्रविशन्नेव स्वमाश्रमपदं मुनिः ।
 आसीनमाश्रमे तत्र जैगीपव्यमपश्यत् ॥ १९
 न व्याहरति चैवैनं जैगीपव्यः कथंचन ।

काष्ठभूतोऽऽश्रमपदे वसति स्म महातपाः ॥ २०
 तं दृष्ट्वा चाप्नुतं तोये सागरे सागरोपमम् ।
 प्रविष्टमाश्रमं चापि पूर्वमेव ददर्श सः ॥ २१
 असितो देवलो राजंश्चिन्तयामास बुद्धिमान् ।
 दृष्टः प्रभावं तपसो जैगीपव्यस्य योगजम् ॥ २२
 चिन्तयामास राजेन्द्र तदा स मुनिसत्तमः ।
 मया दृष्टः समुद्रे च आश्रमे च कथं त्वयम् ॥ २३
 एवं विगणयन्नेव स मुनिर्मन्त्रपारगः ।
 उत्पपाताश्रमात्तस्मादन्तरिक्षं विशां पते ।
 जिज्ञासार्थं तदा मिश्रोर्जैगीपव्यस्य देवलः ॥ २४

C 9 1578
B 9 50 25
K 9 51 24

क्षेव) T₁ २ च, M₁ तु (for स) — T₁ om
 (?hapl.) 15^a-16^d —^d) M₁ तव (for गत) D₂
 २ ११ आगत पुरत स्थित

16 T₁ om 16 (cf v l 15) —^a) D₁-a. १ ११
 सविस्सयं, T₁ २ M स विस्सितश्, T₈ G₂ तु विस्सयं (for
 सविस्सयश्) D₁ चित्ते (for चिन्ता) —^b) D₂ जगा
 मापि, T₈ स जगाम, G₁ आजगाम (for जगामाथ)
 K₄ M₃ ४ सितप्रभु, B₁ २ D_n D₁ २ ४-१० T₁ २ G₈ [ज]
 सि (D₁ २ १-१० 'मि'तप्रम, B₃ [अ]सित **, D₂ सित
 प्रभु, T₈ शितव्रत (for [अ]सित प्रभु) — B₈
 damaged for 16^{ca} —^c) D₁₁ जात (for प्राप्त)
 —^d) D₂ २ ११ M₁ समुद्र D₁ स्नातुम् (for जात)
 T₁ २ G M₂-४ समुद्र सुम (M₃ स म)हातपा, T₈ समुद्रं
 सरिता पति

17 ^a) D_{n1} इत्येव —^b) D₂ अशितस् S₁ K₁ T₈
 तत, B₂ D₅ ६ T₁ तथा (for तदा) —^c) T G गत्वा
 (for ज्ञात्वा) T G M₂ समुद्र —^d) D₅ ८ शुचि
 K₂ D₂ ८ जाप्य D₁₁ च, T G स (for ह)

18 ^a) K₄ D₂ २ ११ जाप्याह्निक, D₉ T₈ जप्याह्नित,
 G₂ माप्याह्निक, G₈ जप्याह्निक (for 'क) —^b) D₁
 स्व जगाम, D₂ २ ११ T₈ G चाज T₄ स (for ह)
 S₁ K₁ आश्रमेम्याजगाम ह —^c) B₃ ४ कलशं S₁ K₁ २
 परि, D₂ जळ (for जल-) D₂ २ G₂ सपूर्ण, D₅ पूर्ण
 हि (for पूर्ण वै)

19 ^a) K₄ तु, T₈ स (for स) —^b) D₂ २ ११
 M₁ प्रति (for मुनि) — B₃ damaged for 19^{ca}
 —^c) M₁ २ आसने (for आश्रमे) T G₂ पुण्ये, G₁ ८
 शुभ्रे, M₈ तस्मिन् (for सत्र) —^d) S₁ K₁ ददर्श ह,

K₂ D₁₁ अदृश्यत (for अपश्यत)

20 G₃ repeats 20^{ab} after 25 —^a) B₅ D₅ S
 (except T₈, G₈ both times) व्याहरत D₂ २ वै च
 (for चैव) —^b) D₂ ११ जैगीपव्य —^c) D₈ T₈
 मृताश्रम, G₈ मृत चाश्रम (hypermetrio) (for मृतो
 ऽऽश्रम) D₁ काष्ठभूतो यावसमो, D₅ तोश्रमे तस्मिन्
 —^d) T₁ G₁ M तिष्ठति (M₁ वे), T₈ G₂ तिष्ठत,
 T₄ G₈ तिष्ठति (sic) (for वसति) T₃ ४ G₂ सु (for
 स) B₅ मुनि (for चपा)

21 T₈ om 21 —^a) M₁ तु (for च) D₂ [ज]
 द्रुत (for [आ]द्रुत) G₂ तोयै —^b) T₂ सागरोपम
 —^c) K₄ M₁ आश्रमे B₃ ४ M₁ [ए]व (for [अ]पि)
 T₁ २ ४ G M₂-४ प्रविष्टमाश्रमपद —^d) S₁ K₁ दिद-
 क्षया, D₄ ददर्श ह (for शै स)

22 ^a) D₂ अशितो D₂ T₂ देवल T₁ २ श्रीमाश
 (for राजश्) —^c) D₈ T₄ तपसा —^d) M₈ योज
 गत् (sic) (for योगजम्)

23 ^b) K₂ तत स, D₁ तथा स, D₉ तदा*;
 S (except M₁) त तदा (T₈ ४ 'था) (for तदा स)
 B₄ M₃ ८ सत्तमं, D₈ सत्तदा (sic) (for सत्तम)
 —^c) B₁ दृष्ट B₁ D₅ वै (for च) —^d) T₈ तु (for
 च) K₂ G₁ M₁ न्वयं, B₈ नृप, B₄ नृपे, M₈ ४
 त्वया (sic) (for त्वयम्)

24 ^a) T₈ G हि, T₄ स (for वि) K₄ राजन
 (for एव) —^b) M₁ मुनि D₂ २ ११ वेद (for
 मन्त्र) —^c) D₂ आसनात् (for आश्रमात्) —^d) B
 (except B₃) अंतरीक्षं —^e) S₁ K₁-८ D₃ T₈ तथा
 (for तदा) —^f) D₂ T₂ देवल

C 9 227a
D 9 53 26
K 9 51 25

सोऽन्तरिक्षचरान्सिद्धान्समपश्यत्समाहितान् ।
जैगीपव्यं च तैः सिद्धैः पूज्यमानमपश्यत् ॥ २५
ततोऽसितः सुसंख्यो व्यवसायी दृढव्रतः ।
अपश्यद्वै दिवं यान्तं जैगीपव्यं स देवलः ॥ २६
तस्माच्च पितृलोकं तं व्रजन्तं सोऽन्वपश्यत् ।
पितृलोकाच्च तं यान्तं याम्यं लोकमपश्यत् ॥ २७

25 D₁₀ reads 25-26 on marg (sec m) —^a) B (except B₂) सौतरीक्ष, D₈ सातरिक्ष T₈ 4 G गतान्, M₂-4 गत (for चरान्) B₂ D₂ 8 11 G₂ M₁ सर्वान् (for सिद्धान्) T₁ 2 सौतरिक्षेण तान्सिद्धान् —^b) T₄ सोन्वपश्यत्, M₂ समापश्यत् (for सम) D₁ 8 समागतान्, D₂ 8 8 11 'हित (for 'हितान्) K₈ समपश्यत् देवल — K₈ om 25^{ad} —^c) T₈ तु (for च) M₁ त (for तै) K₄ द्युरै, G₂ सर्वै (for सिद्धै) —^d) T₈ G₁ स्तूयमानम्, T₄ स्मय (for पूज्य) — After 25, G₃ repeats 20^{ab}

26 D₁₀ reads 26 on marg (sec m) —^a) K₄ सिद्ध, D₂ [s]शितस्, G₁ [s]सित (for 'त) Ś₁ K₁ 8 D₂ स (D₂ तु) सरख्यो, D₃ सुर लख्यो, T₈ सुर सिद्धो (for सुसरख्यो) —^b) Ś₁ K₁-3 व्यवसाय, G₂ 'साये (for सायी) G₂ दृढव्रत —^c) K₄ B D ततो (for दिवं) K₁ यातु, T₁ 2 यात (for यान्त) —^d) D₈ च, T₁ 2 4 G तु (for स) D₂ T₂ देवल, D₃ 8 देवल, M₃ केवल

27 B₂ damaged for 27^{ab} —^a) K₂ 8 B₆ त, B₁ 2 4 D (except D₂ 8 11) तु (for च) Ś₁ K₁ 2 M₂ लोक च, K₂ लोकसि (sic), K₄ B₂ 8 D₅ लोक तु; B₄ लोक वै, T₂ लोकस्य, G₁ 8 लोकात् (for 'लोकं त). —^b) K₄ प्रयात् (for व्रजन्त) D₂ T₂ G₂ सोन्वपश्यत्, M₁ 4 समपश्यत् (for सोऽन्व) — After 27^b, T₈ 4 ins 294* K₂-4 B₁ T₈ 4 G₂ M₂ om (hapl) 27^{ad} —^c) D₁ लोक तु (for लोकाच्च) T₁ 2 G₁ 8 M₂ 4 वै (for त) D₂ 1 D₂-4 6 8 M₂ 2 4 यात, D₈ T₁ 2 G₁ याम्य (for यान्त) B₂ 4 पितृलोकास्समायात —^d) D₁ 10 याम्य, D₈ यम, T₁ 2 G₁ यात (for याम्य) — T₁ 2 G₁ 8 M₁ 2 4 ins after 27 T₂ 4 after 27^b

294* तस्मादादित्यलोक च व्रजन्तं सोऽन्वपश्यत् ।

[M₂ त (for च) — T₈ om. post half and 28^a]

28 T₈ om 28^a (cf v 1 27) —^a) T₁ 2 अग्नि

तस्मादपि समुत्पत्य सोमलोकमभिष्टुतम् ।
व्रजन्तमन्वपश्यत्स जैगीपव्यं महामुनिम् ॥ २८
लोकान्समुत्पतन्तं च शुभानेकान्तयाजिनाम् ।
ततोऽग्निहोत्रिणां लोकांस्तेभ्यश्चाप्युत्पपात ह ॥ २९
दर्शं च पौर्णमासं च ये यजन्ति तपोधनाः ।
तेभ्यः स ददृशे धीमाल्लोकेभ्यः पशुयाजिनाम् ।

(for अपि) Ś₁ K₁ 8 समुद्यम्य, K₂ 'द्रस्य (sic), T₂ समावृत्त्य, G₂ समुद्भूत (for 'त्पत्य) —^b) B D (except D₂ 8 11) अभिष्टुतं, G₁ 'ष्टुत (for 'ष्टुतम्) — D₁ om 28^a-29^a —^c) K₈ B₁ 2 4 D₂ D₁ 6-8 10 अनुपश्यत्, D₈ समप, T₄ अन्वपश्यत् (sic) (for 'पश्यत्) B₅ वै, T₄ G₂ त (for स) T₁ 2 G₁ 2 M₁ व्रजन्तमन्वपश्यत् (G₁ M₁ 'त), M₂ 'न्वपश्यत् — G₁ om (hapl) 28^a-36^a —^d) D₁₁ महामुनि, S (except M₁, G₁ om) स (T₈ तु) देवल (T₂ 'ल) (for महामु निम्) — After 28, B₁ reads 32^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

29 D₄ om 29^{ab}, G₁ om 29 (for both, cf v 1 28) T₂ om (hapl) 29-32 T₈ 4 G₈ om (hapl.) 29-36 B₁ om 29^{ab} —^a) K₄ B (B₁ om.) D₂ D₂ 8 8-1 9-11 तु, D₈ वै (for च) —^b) D₁ तदापि (for शुमान्) S (T₂-4 G₁ 3 om) एकाग्नि (for 'न्त-) K₄ -याजिन (for 'नाम्) D₂ लोकानेकात्तयाजिना ॥ Ca एकान्तयाजिना भगवदेकपराणाम् । ॥ — D₁₀ om (hapl) 29^a-30^a T₁ G₂ om (hapl) 29^a-31^a B₂ damaged for 29^a —^c) D₂ यतो D₈ ततोऽग्निहोत्रणा लोके — D₈ repeats 29^a-30^a after 30^a —^d) K₂ 8 तस्माच्च, B (B₂ damaged) D₂ D₁ 4 5 (both times) 6-8 ततश्च (for तेभ्यश्च) Ś₁ K₁-3 D₁₁ अम्युत्, D₈ [अ]य (for [अ]प्युत्)

30 For the repetition in D₅, cf. v 1 29 G₁ om 30 (cf v 1 28) D₁₀ om 30^{ab}, T₂ G₂ 8 om. 30 (for both, cf v 1 29) —^a) Ś₁ K₁ 8 दार्शं च, M₁ 2 4 सदृशं (M₄ 'शं) (for दर्शं च) Ś₁ K₁ M₂ 4 पौर्णमास्य, D₂ पूर्णमास, M₁ पूर्णमासाश्च, M₂ पौर्णमास्या (for पौर्णमासं) D₅ (second time) ददृशे चाग्रे तत्रापि, D₈ ददृशे च पौर्णमास (sic) — M₁ reads 30^a-31^a after 37^b —^c) B₂ तस्य (for तेभ्यश्च) K₄ D₅ च (for स) K₂ ददृशे (for ददृशे) —^d) D₅ लोकेषु (for 'म्य) D₂ याजिन —^e) Ś₁ K₁-3 सोमम् (for लोकम्) D₂ अमळम्

व्रजन्तं लोकममलमपश्यदेवपूजितम् ॥ ३०

चातुर्मास्यैर्बहुविधैर्यजन्ते ये तपोधनाः ।

तेषां स्थानं तथा यान्तं तथाग्निष्टोमयाजिनाम् ॥ ३१

अग्निष्टुतेन च तथा ये यजन्ति तपोधनाः ।

तत्स्थानमनुसंप्राप्तमन्त्रपश्यत देवलः ॥ ३२

वाजपेयं क्रतुवरं तथा बहुसुवर्णकम् ।

आहरन्ति महाप्राज्ञास्तेषां लोकेष्वपश्यत ॥ ३३

यजन्ते पुण्डरीकेण राजसूयेन चैव ये ।

तेषां लोकेष्वपश्यच्च जैगीपव्यं स देवलः ॥ ३४

अथमेधं क्रतुवरं नरमेधं तथैव च ।

आहरन्ति नरथेष्ठास्तेषां लोकेष्वपश्यत ॥ ३५

सर्वमेधं च दुष्प्रापं तथा सौत्रामणिं च ये ।

तेषां लोकेष्वपश्यच्च जैगीपव्यं स देवलः ॥ ३६

द्वादशाहैश्च सत्रैर्ये यजन्ते विविधैर्नृप ।

तेषां लोकेष्वपश्यच्च जैगीपव्यं स देवलः ॥ ३७

मित्रावरुणयोर्लोकानादित्यानां तथैव च ।

C. 9 2292
B 9 20 39
V 9 51 22

31 For the sequence in M, cf. v 1 30 G₁ om. 31 (cf. v 1 28) T G₂ s om 31 (cf. v 1 29) —^a) K₂ चतुर्मास्या, B₁ चतुर्मासैर्, D₁₁ चातुर्मास्य (for 'सैर्') —^b) Ś₁ K₁-s D₁-s 11 ये यजति, K₂ याज यति (for यजन्ते ये) — Ś₁ K₁-s om (hapl.) 31^a-32^b D₂ repeats 31^a after 34^b and D₁ 31^a after 32^b M₂ reads 31^a-32^b twice B₂ damaged for 31^a —^c) B₁ s D₁ s 11 सतो (the last two both times) 2-10 सतो, D₂ s 11 समा- (for तथा) D₁₁ D₁ (both times) s यातं —^d) D₁₁ सतो (for तथा) D₂ -याजिन

32 For the repetition in M₂, cf. v 1 31 G₁ om 32 (cf. v 1 28) T₂-s G₂ om. 32 (cf. v 1 29) Ś₁ K₁-s om 32^{ab} (cf. v 1 31) B₁ reads 32^{ab}, for the first time, after 28 —^a) K₂ B₁ (first time) D₂ s 11 अतिरात्रेण, B₁ (second time) D₂ T₁ G₂ M₂ अतिष्टोमेन, D₂ 'ष्टुमेन (for 'ष्टुतेन) M₁ यथा (for तथा) —^b) B₂ s मनन्विन, B₁ (second time) तपस्विन (for तपोधना) M₁ ये यजते नराधिप — After 32^b, D₁ repeats 31^a —^c) D₁ तं (for तत्) K₂ तस्यां यथानुसंप्राप्तम् —^d) D₁ s 11 अनुपश्यत, D₂ s 11 अन्वपश्यत्स D₂ देवल . — After 32, D₂ reads 41^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

33 G₁ om 33 (cf. v 1 28) T₂ s G₂ om 33 (cf. v 1 29) —^b) D₂ s s यथा (for तथा) — M₁ om. 33^a —^c) B₂ D₂ s आहरते, T (T₂ s om.) G (G₁ s om.) M₂ s 'रन्त्ये, M₂ आहारण्ये (sic) (for आहरन्ति) Ś₁ K₁ तु ये (for महा) D₂ s प्रज्ञास; T₂ -भागास (for -प्राज्ञास)

34 G₁ om. 34 (cf. v 1 28) T₂ s G₂ om 34 (cf. v 1 29) D₂ om 34^{ab}. B₂ damaged for 34^{ab}

—^{ab}) G₂ यजति B (B₂ damaged) D₁ D₁ 4-10 M₁ transp पुण्डरीकेण (D₁ D₁ 4 s 'न) and राजसूयेन (D₂ 'ण) Ś₁ K₁ s पुण्डरीकेन, D₂ पुण्डरीकाक्ष, T (T₂ s om) G (G₁ s om) M₂ s पुण्डरीकेण (for पुण्ड') K₂ वाजपेयेन, M₂ राजसूयेण B₁ M चैव ह (B₁ दि), D₂ ये द्विजा (for चैव ये) — After 34^b, D₂ repeats 31^a, while M₂ reads 36^{ab} B₁ om. (hapl) 34^a-37^b D₂ transp 34^a and 35^{ab} —^c) D₂ om तेषा —^d) D₂ T₂ देवल D₂ जैगीपव्य स देवल

35 G₁ om. 35 (cf. v 1 28) T₂ s G₂ om 35 (cf. v 1 29) B₁ om 35 (cf. v 1 34) Ś₁ K₁-s T₁ s G₂ om (hapl) 35-36 K₂ om. (hapl) 35-37 D₂ s om. 35 D₂ transp 34^a and 35^{ab} M₁ s s transp 35 and 36 —^a) B₂ तु परम (for क्रतुवर) —^b) B₂ D₂ ये (for च) —^c) B₂ D₂ s M आहरते B₂ नरमेध

36 G₁ om 36^{ab} (cf. v 1 28) T₂ s G₂ om 36 (cf. v 1 29) B₁ om 36 (cf. v 1 34) Ś₁ K₁ T₁ s G₂ om 36 (cf. v 1 35) M₁ s s transp 35 and 36 M₂ reads 36^{ab} after 34^{ab} D₂ reads 36 on marg —^a) D₂ सर्वमेध; D₁ 'मेव (for 'मेव). D₁o दुष्प्राप्य — M₂ om 36^a —^c) D₂ s 11 M₁ स (for च) —^d) D₂ देवल

37 B₁ om 37^{ab} (cf. v 1 34) K₁ om 37 (cf. v 1 35) D₁ om (hapl.) 37 B₂ damaged for 37^{ab} —^{ab}) B₂ द्वादशाहैश्च D₂ s 11 स च (for ये) Ś₁ K₁-s D₁ s 11 ये यजति K₂ s विविधन् (for विविधैर्) Ś₁ K₁ नृपा, D₂ T₁ G₁ नृप, D₂ द्विजा (for नृप) D₂ द्वादशाहैश्च विविधैर्ये यजति नृपोत्तम — After 37^b, M reads 30^a-31^b K₂ om. 37^a-38^a —^c) T₂ लोकेपि (for 'पु) T₂ स (for च) D₁ s

सलोकतामनुप्राप्तमपश्यत् ततोऽसितः ॥ ३८
 रुद्राणां च वसूनां च स्थानं यच्च बृहस्पतेः ।
 तानि सर्वाण्यतीतं च समपश्यत्ततोऽसितः ॥ ३९
 आरुह्य च गवां लोकं प्रयान्तं ब्रह्मसत्रिणाम् ।
 लोकानपश्यद्ब्रह्मन्तं जैगीपव्यं ततोऽसितः ॥ ४०
 त्रील्लोकानपरान्विप्रमुत्पतन्तं स्वतेजसा ।
 पतिव्रतानां लोकांश्च व्रजन्तं सोऽन्वपश्यत् ॥ ४१

ततो मुनिवरं भूयो जैगीपव्यमथासितः ।
 नान्वपश्यत् योगस्थमन्तर्हितमरिंदम ॥ ४२
 सोऽचिन्तयन्महाभागो जैगीपव्यस्य देवलः ।
 प्रभावं सुव्रतत्वं च सिद्धिं योगस्य चातुलाम् ॥ ४३
 असितोऽपृच्छत् तदा सिद्धाल्लोकेषु सत्तमान् ।
 प्रयतः प्राञ्जलिर्भूत्वा धीरस्तान्ब्रह्मसत्रिणः ॥ ४४
 जैगीपव्यं न पश्यामि तं शंसत् महौजसम् ।

तेषां लोके स पश्यच्च —^d) D₂ च (for स) D₂ T₂
 देवल D₂ जैगीपव्य स देवल

38 K₂ om 38 (of v 1 37) —^a) D₁ 2 4 6-10
 मैत्रावरुणयोर् Śī K (K₂ om) B₂ 4 लोके, S लोकम्
 (for लोकान्) —^c) Śī K₁ स चैकताम्, D₆ स
 लोकास्त्रम्, M₁ स लोकांतम् (for सलोकताम्) D₂ 9
 अनुप्राप्तम् —^d) K₂ 4 B₂ अपश्यत्, B₄ 'इयत्',
 D₁₁ 'इयत्', T₁₋₃ G₂ 8 M त (G₂ M₂₋₄ स)मपश्यत्,
 T₄ तमपश्यत् (hypermetrio), G₁ तमपश्य (sio) (for
 अपश्यत्) Śī K₁ अपश्यत् (Śī 'इयत्') च देवल

39 K₁ om 39^{ab} D₁₁ M₂ om (hapl) 39 D₂
 reads 39 on marg —^a) D₂ रुद्राण्याश् (for 'णा')
 M₂ रुद्राणां वा वसूनां वा —^b) D₂ transp स्थानं
 and यच्च D₂ यत्तद्, T G यत्र (for यच्च) — B₂
 damaged for 39^{cd} —^c) K₂ B₁ 4 D (D₁₁ om)
 [अ]वीतानि (for 'त च') —^d) K₂ समपश्य, B₂
 सोपश्यत्, D₆ स पश्यत्, T₂ वसन्पश्यत्, T₂ M₁ 4
 तमपश्यत्, T₄ तमपश्य (for समपश्यत्)

40 Śī K₁ om. (hapl.) 40 —^a) D₂ 11 भगवाँ
 (for च गवा) —^b) B D (except D₂ 11) प्रया (D₂
 'य)तो, T G प्रशांतं, M₁ प्रयातं (for 'न्त) D₁₁
 नृप (for व्रह्म). — D₂ repeats 40^{cd} after 41. —^c)
 D₂ (first time) 4 पश्यत्; T₂ समस्तान् (for अपश्यत्).
 D₂ गच्छंते. —^d) M₂ om. (hapl.) from जैगीपव्यं
 up to व्रजन्तं (in 41^d) M₂ स देवल (for ततोऽ-
 सित)

41 M₂ om up to व्रजन्तं (of v 1 40) D₂
 reads 41^{ab} for the first time after 32 —^a) D₁
 त्रिल्लोकान् S (M₂ om) त्रील्लो (T₂ त्रिलो)कान् (G₂
 'कम्)वरान्विप्रम् —^b) D₂ उत्सृजत्, G₁ उत्पतति
 (for 'तन्त) K₂ च, D₂ 6 सु (for स्व-) D₂
 चेतसा (for तेजसा) —^c) D₂ लोकान्स, T₂ G₁ 8
 लोकाना, G₂ लोकं च (for लोकाश्च) —^d) K₂ cor-

rupt D₂ चान्वपश्यत्, D₆ 8 सोनुप*, T₂ सोन्वपद्यत्,
 G₂ सोम्यपश्यत् (for सोऽन्व*) — After 41, D₂ repeats
 40^{cd}

42 D₂ om (1 hapl) 42^{ab} —^a) T₁ 8 G₁ 2 M तथा,
 T₂ तदा (for ततो) D₁ मुनिवरो, T₂ सुविरस (sio),
 G₂ [s]नुयायिनं (for मुनिवर) —^b) D₂ T₂ तथा,
 T₂ तदा (for अथ) K₂ जैगीपव्यस्य पश्यत् —^c)
 B₂ अन्वपश्यत्, B₄ D₆ 6 नानुप*, T₂ सोन्वप* (for
 नान्वप*) D₂ 8 11 योगेन —^d) T G जैगीपव्यम्
 (for अन्तर्हितम्) D₁ अनुत्तम, D₂ 4 T₁₋₃ अरिंदम
 (D₁ मं), G₂ अथासित (for अरिंदम)

43, ^a) T₂ महाबाहो, G₂ 'भाग' —^b) T₂ देवल
 D₂ जैगीपव्यं तु देवल —^c) T₂ तस्य सत्त्व (for सुव
 तत्त्वं) —^d) K₂ D₂ 8 M₁ सिद्धि (for सिद्धि)
 K₂ 8 पुष्कला, D₁ 4 8 चोत्तमा, D₂ T₂ चातुला

44 ^{ab}) B₂ 4 [s]पश्यत्, D₁ पृच्छति (for स्पृच्छत्)
 D₂ असितोऽपृच्छत्तदा सिद्धास् (hypermetrio), G₂ असितो
 देवलोऽपृच्छत् (for 44^a) D₂ त्रिपु (for सिद्धास्) B₂
 सत्तम T₄ असितोऽपृच्छत्तदासिद्धाल्लोकेषु तमनुत्तमान् (sio)
 —^c) D₂ ततस्तु (for प्रयत्) D₂ प्राञ्जलिर् —^d)
 K₁ स्वधीरस् (hypermetrio), K₂ T₄ वीरस् (for
 धीरस्) D₂ 11 S (except M₁) चारिण (T₂ 'ण),
 D₂ वादिनः (for सत्रिण). D₂ (marg. as in text)
 धीरस्तान्धर्मवित्तमान्.

45 ^b) K₂ corrupt. K₂ शंसंतं; D₁₁ D₁ 8-8 10
 शंसत्, D₂ 4 11 शंसत्, T₂ शंसत्, G₁ आशंसत्
 (for शंसत्) B₂ 5 D₁₁ महौजस, S तपोधना (for
 महौजसम्) —^c) T₂ एतम् (for एतद्) B₂ सर्व
 (for श्रोतु) —^d) D₂ कौतुहलं — After 45, B₂
 ins

295* सोऽप्यपृच्छत्तदा सिद्धान्मुवन्पृच्छते तदा ।
 यथाभूतं तथाष्ट प्रभाव तपसा निधे ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ॥ ४५

सिद्धा ऊचुः ।

शृणु देवल भूतार्थं शंसतां नो दृढव्रत ।

जैगीपव्यो गतो लोकं शाश्वतं ब्रह्मणोऽव्ययम् ॥ ४६

स श्रुत्वा वचनं तेषां सिद्धानां ब्रह्मसत्रिणाम् ।

असितो देवलस्तूर्णमुत्पपात पपात च ॥ ४७

ततः सिद्धास्त ऊचुर्हि देवलं पुनरेव ह ।

न देवल गतिस्तत्र तव गन्तुं तपोधन ।

ब्रह्मणः सदनं विप्रं जैगीपव्यो यदाप्तवान् ॥ ४८

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सिद्धानां देवलः पुनः ।

आनुपूर्व्येण लोकांस्तान्सर्वानमततार ह ॥ ४९

स्वमाश्रमपदं पुण्यमाजगाम पतंगवत् ।

प्रविशन्नेव चापश्यजैगीपव्यं स देवलः ॥ ५०

ततो वृद्ध्या व्यगणयदेवलो धर्मयुक्तया ।

दृष्ट्वा प्रभावं तपसो जैगीपव्यस्य योगजम् ॥ ५१

ततोऽब्रवीन्महात्मानं जैगीपव्यं स देवलः ।

विनयावनतो राजन्नुपसर्प्य महाशुनिम् ।

मोक्षधर्मं समास्थातुमिच्छेयं भगवन्नहम् ॥ ५२

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा उपदेशं चकार सः ।

विधिं च योगस्य परं कार्यकार्यं च शास्त्रतः ॥ ५३

C 9 2909
B 9 50 53
K 9 51 53

46 T₃ ब्रह्मवादिन, T₁ सिद्धार्या, G₂ om (for सिद्धा) —^a) T₂ देवल B₂ भूताना (for 'र्थ') M₂ शृणु भूतल सिद्धार्य (sic) —^b) Ś₁ K₁ D₃ 11 T₁ 2 दृढव्रत, K₃ दृढव्रत —^c) K₄ D₃ जैगीपव्य B D (except D₂ 3 11) स वै (for गतो) Ś₁ K₁ जैगीपव्य गत लोक —^d) T₄ M₂ शाश्वतो D₂ ब्राह्मणो B D_n D₁ 4 5 6 (marg) 7-10 गत, S (except T₄) [S]क्षय (for ऽव्ययम्) D₃ शाश्वत ब्रह्मणा म्वयं, D₂ (orig) 'तं ब्रह्मविचम

47 B₄ D_n om. 47-48 Before 47, Some MSS ins वैशंपायन उवाच —^a) T G श्रुत्वा तु (for स श्रुत्वा) —^b) D₃ सत्रिणा, T₁ 2 4 G M₂ 4 चारिणा (for 'सत्रिणाम्') T₂ सिद्धाना चारिणा तथा —^c) T₂ देवलस्य T₂ 4 G तात (for तूर्णम्) —^d) D₂ पपात ह, T₁ 4 G₁ 3 द्रुत तदा, T₂ G₂ त्वि तत्ता (for पपात च)

48 B₄ D_n om. 48 (cf v 1 47) —^a) Ś₁ K₁ 4 B₂ D₁ तमूचुर, D₂ समूचुर (sic), T₂ त्वष्टृच्छेत् (for त ऊचुर) T G M₂ तं (for हि) M₁ 2 4 ऊचुर्हि ते तव सिद्धा —^b) D₂ T₂ देवल K₁ च, D₁ 6 T₂ 4 G₂ हि (for ह) —^c) D₂ T₂ देवल G₂ तात (for तत्र) —^d) T₂ damaged for 48⁴⁸ —^e) K₄ B (B₄ om.) D_n D₁ 4-7 9 10 T₂ M सदने, D₂ सचते (for सदने) —^f) D₂ सदा सवान (for यदाप्त)

49 Before 49, N M₂ 3 ins वैशंपायन —^a) M₁ तु (for तद्) —^b) D₂ T₂ देवल T G तदा, M₂ पुग (for पुन) K₄ सिद्धाना चैव देवल —^c) K₃ B₂ D₂ 5 T₂ आनुपूर्व्येण M₁ 4 स (for तान्) —^d) D_n 1 सर्वम् (for सर्वान्) Ś₁ K अनुचचार, B₂

उत्पपात (submetric), D_n 1 D₂ T₂ 4 G₁ पुत्र तदार (G₁ 'न) T₁-8 G₁ च, T₄ स (for ह) D₃ ताम्नु सर्वाश्चचार ह, G₂ सर्वानिव तदा चर

50 ^a) T₃ स (for स्वम्) T G₁ 2 M₂ 4 चाश्रम (for आ') D₂ प्राप्य, G₁ 8 दिव्यम् (for पुण्यम्) —^b) D₂ साजगाम (for आज') D₁ 5 7 9 10 पत-त्रिवद्, G₂ पतगवद् (as in text) —^c) K₄ प्रविश शैव, T₂ प्रविशेश न (for 'गक्षेव') K₃ चाष्टच्छज्, M₁ त पश्यज् (for चापश्यज्) G₂ प्रविशस्तु तदापश्यज् —^d) D₂ T₂ देवल, D₃ देवल D₂ जैपव्य स ह देवल

51 Ś₁ K₁ 2 D₃ om (hapl) 51^a-52^b T₂ damaged for 51^{ab} —^a) K₃ D₂ 6 च गणयद् (D₂ 6 'यन'), B₂ त्वगणयद्, B₄ 6 D₂ 4 M₁ व्य (B₂ ह्य) गणयन्, D₂ विगणयद् (for स्य') —^b) K₄ शुद्धया, D₂ 8 11 चृ- (D₂ चृ) द्यये (for युक्तया) T₁ देवलो धर्मवचसा, T₂ 'लो धर्मवर्त्मना —^c) M₂ प्रभासं (for 'व'), D_n 1 तपसा —^d) T₂ उच्चल (for योगजम्)

52 Ś₁ K₁ 2 D₂ om 52^{ab} (cf. v 1 51) T₂ om 52^{ab} —^a) T₂ महादेव, M₁ 'भाग (for 'स्मान) —^b) D₂ देवल —^c) D₁ G₂ उप (G₂ पा) सर्पन्, T₁ 2 उवाच सु-, T₂ G₂ आह सर्वं, T₂ न चामर्ष (sic), G₁ उपासर्ष (sic), M₁ 2 4 उपसृत्य, M₂ 'साधन् (for 'सर्प्य') D₂ सुनि, T G M₂ 4 तपा, M₁ मति (for युनिम्) —^c) D_n 1 मोक्षं पद Ś₁ K₁ सम स्यातुम्, K₂ समास्य तम् (sic), B₄ 4 समास्थाय, D₁ अवस्थानुम् (for समा') —^f) K₄ इच्छेद्दि, B₂ 4 इत्येव (for इच्छेयं)

C. 9 2610
B 9 50 56
K 9 51 53

संन्यासकृतबुद्धिं तं ततो दृष्ट्वा महातपाः ।
सर्वाश्वास्य क्रियाश्चक्रे विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ५४
संन्यासकृतबुद्धिं तं भूतानि पितृभिः सह ।
ततो दृष्ट्वा प्ररुदुः कोऽस्मान्संविभजिष्यति ॥ ५५
देवलस्तु वचः श्रुत्वा भूतानां करुणं तथा ।
दिशो दश व्याहरतां मोक्षं त्यक्तुं मनो दधे ॥ ५६
ततस्तु फलमूलानि पवित्राणि च भारत ।
पुष्पाण्योपधयश्चैव रोरूयन्ते सहस्रशः ॥ ५७
पुनर्नो देवलः क्षुद्रो नूनं छेत्स्यति दुर्मतिः ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो यो दत्त्वा नावबुध्यते ॥ ५८
ततो भूयो व्यगणयत्स्वबुद्ध्या मुनिसत्तमः ।
मोक्षे गार्हस्थ्यधर्मे वा किं नु श्रेयस्करं भवेत् ॥ ५९
इति निश्चित्य मनसा देवलो राजसत्तम ।
त्यक्त्वा गार्हस्थ्यधर्मं स मोक्षधर्ममरोचयत् ॥ ६०
एवमादीनि संचिन्त्य देवलो निश्चयात्ततः ।
प्राप्तवान्परमां सिद्धिं परं योगं च भारत ॥ ६१
ततो देवाः समागम्य बृहस्पतिपुरोगमाः ।
जैगीपव्यं तपश्चास्य प्रशंसन्ति तपस्विनः ॥ ६२

53 ^b) T₁ lacuna for उपदेश च M₁ [अ]भ्युपदेश
(for उप) T₂ ह (for स) —^c) D₂ 8 11 योग
च (for योगस्य) K₄ विधिं च योगमपर, S (except
M₁) विधिं योगस्य परम (T₁ 2 G₁ 'मां) —^d) B₂-4
Dn₂ D₂ 5 7 8, 10 कार्याकार्यस्य D₂ 11 शास्त्रतं, S
(except M₁ 2) सर्वश (for शास्त्रतं)

54 K₄ M₂ om (hapl) 54 B₂ damaged for
54^{ab} —^a) T₁ 2 G M₂ 4 सन्यासे D₂ 8 तु, D₁₁
T₄ च (for तं) —^c) K₈ reads from सर्वाश्वास्य up
to पितृभिः (in 55^b) on marg D₂ स तु (for सर्वाश्)
D₂ 8 चापि, D₂ सर्वा (for चास्य) G₂ क्रियां T₂
सर्वानन्यस्य ते तेन (sio) —^d) D₂ ययादिष्टेन (for विधि-
दृष्टेन) T₂ धर्मना (for कर्मणा)

55 K₈ reads up to पितृभिः on marg —^a)
D₂ 11 T₁-3 G M₂ 8 सन्यासे S₁ K₂ 4 D₁₁ बुद्धिं तु,
K₁ बुद्धित्व, D₂ बुद्धिस्व —^c) T G M₂ सर्वे (for
ततो) M₁ 2 4 दृष्ट्वा सर्वाणि रु (M₄ 'र्वे प्ररु)रुदु —^d)
D₁ कस्मान् (for कोऽस्मान्) K₄ सविभविष्यति, D₂
8 11 सजीवयि^c; D₂ सविजिगी^c, T₁ 2 संभावयि^c; T₂
G₂ संजनयि^c; G₁ सुविजिगी^c, G₂ वै संमजि^c (for
संविभजि^c) K₁ लोकोऽस्मान्विभजिष्यति, M₁ कोऽस्माक
वि^c.

56 ^{ab}) D₂ सु, D₂ तद् (for तु) D₂ तत्त. (for
वच) B₂ तदा (for तथा) S तेषामेव (G₂ M₂ 'वं)
तदा (T₄ M₂ तत्त, M₂ 4 वच) श्रुत्वा दुःखार्तानां (T₄
'सितानां) स देवल् (T₁ 'ळ) —^c) D₂ 11 व्याहरत
—B₂ damaged for 56^d-57^a —^d) K₂ मोक्षार्थं मनो
दधे (submetric)

57 Dn₂ om 57^a-58^b —^a) B₂ damaged D₂
फलमूलानि —^b) S पवित्रानि (for पवित्राणि). —^c)

T₂ पुण्यानि (for पुष्पाणि) K₂ 4 Dn₁ D₂ 2 5 7 8-11
M₁ 4 औपधयश्च M₁ [अ]पि (for [ए]व) T₄ पुण्यालो-
दय*द्वै* (sio) —^d) S₁ K₁-3 रोदयते (K₈ 'त),
B Dn₁ D₁ 6-11 रोरूयति, D₁ 'वति, D₂ T₁ M₁
'यत, T₂ 'याते, T₂ चोदयते, T₄ रोरूजयते (sio),
G₂ रोदयतं (for रोरूयन्ते)

58 Dn₂ om 58^{ab} (cf. v. 1 57) —^a) K₄ तु
(for नो) D₂ T₂ देवल् D₁-3 11 M₁ कुद्रो, D₂
क्षुद्रान् (for क्षुद्रो) —^b) D₂ सेत्स्यति, D₄ क्षे^c,
T₂ भे^c, M₁ 8 जे^c (for छे^c) —^d) K₂ om, T₄
वो (for यो) Dn नावबुध्य च, D₂ 4-8 'बुध्यत,
D₂ 11 नानुबुध्यते M₂ दत्त्वा दानवा युध्यते (sio)

59 ^a) D₁ विगणयस्, D₂ व्यगणयन्, T₂ [स]भ्य
गणयत् (for व्य) —^b) D₁ त (for स्व) K₄ M₂
-सत्तम, T₄ -सत्तम S₁ K₁-3 स्वबुद्ध्यामपि सत्तम —^c)
K₁-3 om (?hapl) 59^c-60^b B₂ damaged for 59^{cd}
—^d) B (B₂ damaged) D₂ 7 8, 10 मोक्ष्ये D₂ 5 8
T₂ गार्हस्थ B₂ D₁ 9 -धर्मो, D₂ -धर्म (for -धर्मे)
T₁ 2 4 G₂ 8 M च (for वा) M₂ श्रेयस्करो T₂ मोक्षं
गार्हस्थ्यधर्मेण भवेच्छ्रेयस्करं महत्.

60 S₁ K₁-3 om 60^{ab} (cf. v. 1 59) —^a) S
इति संचित्य बहुधा (M₁ मनसा) —^b) D₂ T₂ देवलो
K₄ Dn D₂ G₁ M₂ सत्तम —^c) B₂ गत्वा (for
त्यक्त्वा) D₂ 5 गार्हस्थ- S₁ K₁ D₂ 8 11 च, D₁₀
स्व, S (except M₁) तु (for स) D₂ त्यक्त्वा गार्हस्थ्यध
र्मस्य —^d) S₁ K₁ अमोचयत्, B₂ अचोद^c, D₁₁
अर्चित^c (for अरोच^c) D₂ मोक्षधर्मपरोभवत्

61 ^b) T₂ देवलो K₈ निश्चय तत्, K₄ 'यानि तु,
D₁ 'यात्मक, D₂ S (except M₁) 'या (T₄ 'ला)न्वित ;

अथाब्रवीदपिवरो देवान् नारदस्तदा ।
जैगीपव्ये तपो नास्ति विस्मापयति योऽसितम् ॥ ६३
तमेवंवादिनं धीरं प्रत्यूचुस्ते दिवौकसः ।
मैवमित्येव शंसन्तो जैगीपव्यं महामुनिम् ॥ ६४

तत्राप्युपस्पृश्य ततो महात्मा
दत्त्वा च वित्तं हलभृद्विजेभ्यः ।
अवाप्य धर्मं परमार्थकर्म
जगाम सोमस्य महत्स तीर्थम् ॥ ६५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

५०

वैशंपायन उवाच ।

यत्रेजिवानुडुपती राजस्येन भारत ।

तस्मिन्वृत्ते महानासीत्संग्रामस्तारकामयः ॥ १

तत्राप्युपस्पृश्य बलो दत्त्वा दानानि चात्मवान् ।

C 9 2926
B 9 51 2
K 9 52 2

Ds नियमात्तत (for निश्चया) — °) Ds. 11 आसवान्
— T4 om 61^d-63^a — °) Ts परां (for पर) Ts
om from योग up to देवान् (in 63^b)

62 Ts. 4 om 62 (cf v 1 61) — °) Ś1 K1-8
मोक्ष (for देवा) — Bs damaged for 62^b — °) K4
तप प्राप्य, B4 G1.8 ततश्चास्य, B5 तथाश्चास्य, T
(Ts 4 om) तपस्यत (for 'श्चास्य' — °) K2 प्रशसत,
K3 प्राशसत, Ds प्रशंसतस् (for सन्ति) T (Ts 4
om) G M2-4 प्रशंसन्तुर्मनीषिण, M1 प्राशंसत मनस्विन

63 Ts om up to देवान्, T4 om. 63^a (for both,
cf v 1 61) — °) T4 परम (for देवान्) Ds
गालवस् (for नारदस्) K3 4 B Dn D4-10 T1 G
तथा, Ts तत (for तदा) — °) K1 T4 जैगीपव्यो
(s10), K4 पव्यं (s10) — °) Ds विस्मापयति T1 2
G1 8 सोसित, Ts 4 G2 सो (Ts चा) धिक (for योऽ-
सितम्)

64 °) K4 B2 D2 8 7 9-11 T4 G1 8 वीर, D4
धीर, Ds T1.2 M1-8 वीर, Ts वीरा (for धीर)
— °) S (except Ts G2) त्रि- (for ते) — °) K4 Bs
D1-7 9-11 नैवम्; Ts एवम् (for मैवम्) K4 एव (for
एव) T4 शसत् — °) D1 तपोधन, Ds महामति,
T1.2 ततो मुनि (T2 'नि') (for महामुनिम्) — After
64, B D ins

296* नात परतरं किंचितुल्यमस्ति प्रभावत ।
तेजसस्तपसश्चास्य ओगस्य च महात्मन ।
एवप्रभावो धर्मात्मा जैगीपव्यस्तथासित ।
तयोरीदं स्थानधरं तीर्थं चैव महात्मनो ।

[Bs damaged for lines 1-2 — (L 1) D1
धन्यम् (for तुल्यम्) — (L 3) Dn1 धर्मो (for
धर्मात्मा)]

65 M2 om 65 — °) Ds स्वेत्वा (s10) (for दत्त्वा)
K4 धेनु (for वित्तं) D2 हलभृद्, Ts बहुलं, G2 8
हलभृद्, M1 4 'धृग्' (for 'भृद्') — Bs damaged for
65^a — °) G2 काम, M3 कर्म (s10) (for धर्मं) K2
परकार्यं, K3 4 B1 4 5 D (except Dn) मार्यं (for
'मार्यं') — °) G8 समत् (s10) (for महत्) K2 4
B1.4 5 D (except Ds 11) G2 सु (for स)

Colophon Ts missing — Sub-parvan Ś1 K1 4
B1 2 Dn Ds-8 8 11 T1 2 रामतीर्थयात्रा, Ks B4 Ds
M1 तीर्थयात्रा, Bs 5 D1 बलदेवतीर्थयात्रा, Ds हलधर-
तीर्थयात्रा, Cal Bom ed गदा (Cal ed गदायुद्ध)
पूर्वणि बलदेवतीर्थयात्राया सारस्वतोपाख्यान, Kumbh. ed
हृदप्रवेश — Adhy name Ś1 K1 जैगीपव्योपाख्यानं,
K2 8 जैगीपव्यवर्णन, K4 T1 2 M2 4 जैगीपव्यमाहात्म्य
कथनं (K4 'माहात्म्य'), M8 जैगीपव्यप्रशस्ता — Adhy
no (figures, words or both) B2 22, B4 G8 51,
Dn Ds 20, D7 19, D9 10 21, T1 2 4 G1 2 M
52 — Śloka no Dn D7 8 68

50

1 M2 om 1 — °) M8 तत्र (for यत्र) Ds G8
[हृ]जित्वान् (s10), T1 G1 जीवान् (s10), Ts G2 [हृ]एवान्
(for [हृ]जि) B2 ऋतुपती; B4 यदुपती T4 यत्रे
जे यदुपती राजन् (hypermetrio) — °) Ś1 K1 कस्मिन्,
S (except M8, M2 om) यस्मिन् K3 B Dn D1.4-10

C 9 2320
B 9 51 2
K 9 52 2

सारस्वतस्य धर्मात्मा मुनेस्तीर्थं जगाम ह ॥ २

यत्र द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां द्विजोत्तमान् ।

वेदानध्यापयामास पुरा सारस्वतो मुनिः ॥ ३

जनमेजय उवाच ।

कथं द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां तपोधनः ।

वेदानध्यापयामास पुरा सारस्वतो मुनिः ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

आसीत्पूर्वं महाराज मुनिर्धर्मान्महातपाः ।

दधीच इति विख्यातो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ ५

तस्यातितपसः शक्रो विभेति सततं विभो ।

न स लोभयितुं शक्यः फलैर्वहुविधैरपि ॥ ६

प्रलोभनार्थं तस्याथ ग्राहिणोत्पाकशासनः ।

दिव्यामप्सरसं पुण्यां दर्शनीयामलम्बुसाम् ॥ ७

तस्य तर्पयतो देवान्सरस्वत्यां महात्मनः ।

समीपतो महाराज सोपातिष्ठत भामिनी ॥ ८

तां दिव्यवपुषं दृष्ट्वा तस्यर्षेर्भावितात्मनः ।

रेतः स्क्रन्नं सरस्वत्यां तत्सा जग्राह निम्नगा ॥ ९

कुक्षौ चाप्यदधदृष्ट्वा तद्रेतः पुरुषर्षभ ।

तीर्थे, Ds ऋते (sio), D11 वृते, G1 वृत्तो (for वृत्ते)

2 Bs damaged —^a) B1 Dn1 अत्र (for तत्र)
D2 बलो K2 तत्र गत्वा बलो राजन्, S ततस्तत्रा (T2
त्र स्नात्वा)प्युपस्पृश्य —^b) T2 वित्तानि, M1 रत्नानि
(for दानानि) —^c) K2 corrupt —^d) T1 2 4 G2
M2-4 स (for ह)

3 ^a) K2 4 B D तत्र (D10 'तो), T2 अत्र (for
यत्र) —^b) S1 K1-3 अनावृष्टौ, T1 8 G2 M2 'वृष्ट्या
K2 om (hapl) from द्विजोत्तमान् up to वृष्ट्या (in
4^b) K2 तपोधनान्, D2 द्विजोत्तम (for 'त्तमान्)
—^c) D1 4 8 वेदम् K2 आख्यापयामास —^d) T1 2 4
G1 8 M3 4 तदा, C2 यत्र (for पुरा) T2 स तथा
सारस्वतो मुनि

4 K2 om up to वृष्ट्या (cf v 1 3) D2 T2 4
om (hapl) 4 together with the ref —^b) G2 M2
अनावृष्ट्या K2 D2 8 तपोधन, D1 9 S (T2 4 om)
द्विजोत्तमान् (M2 'म) (for तपोधन) S1 K1-3 अनावृष्टौ
तपोधन —^c) Bs damaged K2 B (Bs damaged)
Dn D1-4 6-8 10 11 G2 M1 2 ऋषीन्, D2 त्रयीम् (for
वेदान्) —^d) T (T2 4 om) G1 8 M2 तदा, G2
तथा (for पुरा) S1 K1 मुनीन्, K2 महान्, M1 द्विज
(for मुनि)

5 Bs damaged for 5-6 —^a) T2 अस्मिन् (for
आसीत्) T1 4 M2 महाराजन् —^b) T2 ऋषिर् (for
मुनिर्) S (except M1) महायज्ञा (for 'तपा) —^c)
D2 G2 दधीचिर् (for दधीच)

6 Bs damaged —^a) M2 corrupt G1 8 [अ]पि
(for [अ]ति) —^b) S1 K1 तपसा (for सतत) D2 11
नृप, T2 4 G1 8 M1 प्रभो, G2 प्रभु (for विभो)

—^a) K1 त वि, S (except M1) न च (for न स)
D2 लोपयितुं, T2 क्षोभं (for लोभं) —^d) S1 K1
छलेर्, D2 फलेर्, T2 परैर्, T2 च तैर्, G2 वरैर्
(for फलेर्)

7 ^a) B1 आलोभनार्थं, T2 प्रलोभनार्थं D1 [अ]र्थं,
G2 [ह]त्य (for [अ]य) —^c) D11 दिष्ट्याम् (for
दिव्याम्) K2 D2 7 11 G2 अप्सरसा S (except
M1) मुख्या (for पुण्या) —^d) K2 अलबुसौ, B Dn
D1 4-7 9 10 'वुपा, D2 अलबुसा, D2 अलबुपां

8 G2 om 8-10 Dn2 reads 8^a-12^d on marg
—^b) K2 D2 T2 G2 सरस्वत्या —^d) K2 8 [उ]पास-
र्षत, K2 Dn2 T1 [उ]पतिष्ठत, M1 न्यं (for [उ]पां)
K2 भामिनी, K2 कामिनी, B Dn D1 6 7 9 10 भामिनी

9 G2 om 9 (cf v 1 8) Dn2 reads 9 on marg
—^a) D2 T2 वपुषा D2 8 11 ता दृष्ट्वा दिव्यवपुस (Dn
'सा) —^b) S1 K1-3 om (hapl) 9^b-10^a —^c) T2 4 G2
महर्षेर् —^d) D2 सरस्वती, M2 'स्वत्या —^e) D2
यज्ञा (sio), D2 तान्सा (for तत्सा) T2 निम्नगा (for
निम्नगा)

10 G2 om 10 (cf v 1 8) S1 K1-3 om 10^a
(cf. v 1 9) D2 om 10^a-11^b Dn2 reads 10 on
marg —^a) K2 कुक्षौ (for कुक्षौ) K2 om from
चाप्यदधद् up to पुरुषर्षभ (in 10^b) D2 चाप्यदधे;
D2 चाप्यादधौ, D2 चाप्यदधद् (sio), Dn1 चाप्यादधौ,
T1 M2 चाप्यदधान् (sio), T2 चाप्यदधाद्, G1 M1 च
प्यदधाद्, M2 4 चाप्यदधाद् (for चाप्यदधद्) B1 2 4
D1 4 5 7 9-11 दृष्ट्वा, Dn1 दृष्ट्वा, D2 दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा)
T2 G2 साक्षाच्चाप्यागत (T2 'तो) दृष्ट्वा —^c) K1 त
गतं (sio), K2 तद्रेत (for त गर्भं) —^d) T G (G2
om) महात्मन (for 'नदी)

सा दधार च तं गर्भं पुत्रहेतोर्महानदी ॥ १०
 सुपुत्रे चापि समये पुत्रं सा सरितां वरा ।
 जगाम पुत्रमादाय तमृषिं प्रति च प्रभो ॥ ११
 ऋषिसंसदि तं दृष्ट्वा सा नदी मुनिसत्तमम् ।
 ततः प्रोवाच राजेन्द्र ददती पुत्रमस्य तम् ।
 ब्रह्मर्षे तव पुत्रोऽयं त्वद्भक्त्या धारितो मया ॥ १२
 दृष्ट्वा तेऽप्सरसं रेतो यत्स्कन्न प्रागल्भ्युत्साम् ।
 तत्कुक्षिणा वै ब्रह्मर्षे त्वद्भक्त्या घृतमत्यहम् ॥ १३
 न विनाशमिदं गच्छेत्त्वत्तेज इति निश्चयात् ।

प्रतिगृहीष्व पुत्रं स्वं मया दत्तमनिन्दितम् ॥ १४
 इत्युक्तः प्रतिजग्राह प्रीतिं चावाप उत्तमाम् ।
 मन्त्रवचोपजिघत्सं मूर्ध्नि प्रेम्णा द्विजोत्तमः ॥ १५
 परिष्वज्य चिरं कालं तदा भरतसत्तम ।
 सरस्वत्यै वर प्रादात्प्रीयमाणो महामुनिः ॥ १६
 विश्वे देवाः सपितरो गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
 वृप्तिं यास्यन्ति सुभगे तर्प्यमाणास्तवाम्भसा ॥ १७
 इत्युक्त्वा स तु तुष्टाव वचोभिर्न महानदीम् ।
 प्रीतः परमहृष्टात्मा यथावच्छृणु पार्थिव ॥ १८

C 9 2943
B 9 51 19
K 9 52 18

11 Ds om 11^{ab} (cf v 1 10) Dn2 reads 11 on marg D10 reads 11—14 on marg —^a) D2 सा (for च) D2 समरे (for समये) M1 2 4 प्रजा (M1 'सू' ता चाचिरेणव —^b) M1 2 4 सा पुत्र (by transp) D10 T G M2 पुत्रं सारन्वत पर (D10 वरा, T2 G1 M2 वर) —^c) D2 6 च प्रति (by transp), D7 प्रति च मे (hypermetric)

12 B2 damaged for 12^{ab} Dn2 reads 12^{abed} on marg D10 reads 12 on marg —^a) Ś1 K1 3 D1 2 4.10 ऋषि (for ऋषि) —^b) D2 पुगव (for सत्तमम्) S दधीच (T2 G2 3 'त्रि' मृषिसत्तम —^c) D2 स्वत्त (sic) (for तत) D2 प्रोवाच —^d) Ś1 K1 3 T2 G2 दधती, K2 सा नदी (for दधती) T G M2 4 अन्य वै, M1 अन्यय, M2 औरमं (for अस्य तम्) D2 2.11 तमृषिं दीप्तवेजमं, D2 दधती तस्य तं सुत —^e) Ś1 K1 3 M2 महर्षे (for ब्रह्मर्षे) G1 om स्य —^f) G1 यद् (for स्वद्-)

13 D10 reads 13 on marg —^a) M2 च (for ते) Ś1 K1-3 जालो (for रेतो) —^b) K2 corrupt Ś1 K1 यस्कन्न, K2 य स्कन्न, D2 प्रस्कन्न (for य स्कन्न) Ś1 K1 4 अल्लुम्, B D (except D2 2.11) 'बुधा —^c) T2 तम् (for तत्) K2 कुक्षितो (sic), T2 अक्षिणा (for कुक्षिणा) B2 4 G1 2 om, T G2 M [अ]ह (for वै) —^d) S भक्त्या घृतवती तव (G2 वती [sic])

14 D10 reads 14 on marg —^a) D2 M2 3 विनाश —^b) B2 damaged G त (G2 य) तेज (for त्व) Ś1 K1 Dn निश्चय —^c) D2 दत्त (for पुत्रं) B2 D2 10 T2 त्व (for स्व) D2 प्रतिग्रहीष्व पुत्रं तं —^d) K2 M2 अनिन्दित (M2 'त'), Dn अनिन्दित

15 ^a) K2 G2 इत्युक्त, D2 क्त्वा —^b) Ś1 K1 चावाप्य, B2 चावाय, D1 अवाप, T1 2 M2-4 चाव हद्, T2 G2 चाभजद्, T4 चालमद्, G1 8 चागमद् (for चावाप) Ś1 K1-3 D2 7 10 पुष्कला, K2 B2 D1-3 11 M1 चोत्तमा —^c) D2 11 om. (1 hapl.) 15^{ad} —^e) Ś1 K1 पो*वच्, K2 प्रोद्धवच्, B (except B2) D (D2 11 om) स्वसुत, T1-3 G M2 पितृवच् (for मन्त्रवच्) Ś1 K1-3 B D1 4 5 चाप्यजि (D2 पि जि) ब्रत्त, Dn D2 6 7 8 10 G2 चाप्यजि (D7 G2 'पि जि) ब्रत्त, D2 T2 G2 M1 4 चोपजि ब्रत्त (M1 4 स्तु) (for 'ब्रत्त') K2 इम नेप्यामि जिब्रत

16 B2 om (1 hapl.) 16^{ab} M2 om. (1 hapl) 16 T2 damaged from 16^a up to 17^a —^a) Dn1 यथा (for चिरं) D2 काल —^b) D2 नदी (sic) (for तदा) D2 2 11 मूर्ति चावाय चोत्तम —^c) Ś1 K1 3 प्रीयमाणो, D2 प्रियमाणो (for प्रीय) D2 महामृषिः; S (except M1, M2 om, T2 damaged) द्विजोत्तम (for महामुनि)

17 T2 damaged for 17^a Before 17, T2 G 1ns दधीच (G2 वि) B2 damaged for 17^{ab} —^b) T2 गंधर्वा ऋषयस्तदा, T2 G1 3 'वर्षाप्सरसस्तथा —^c) T2 सयाति (for यास्यन्ति) T2 पितरस् (for सुभगे) —^d) K2 तर्प्यमानास्; G2 तर्प्यमाणास् (for तर्प्य) K2 पुन पुन, T G स्वदंभसा

18 ^a) G2 corrupt K2 3 स च, S (G2 corrupt) तां स (for स तु) —^b) K2 3 D2 2.5 11 ता (for वै) Dn1 D2 महानदी S वचोभिर्विविधैस्तदा (M1 2 4 नदीं) —^c) Ś1 K1 तथा, K2 3 सदा (for प्रीत) —^d) K2 B2 D2 M यथा तद् K2 B2 4 D2 भारत (for पार्थिव)

प्रसृतासि महाभागे सरसो ब्रह्मणः पुरा ।
 जानन्ति त्वां सरिच्छ्रेष्ठे मुनयः संशितव्रताः ॥ १९
 मम प्रियकरी चापि सततं प्रियदर्शने ।
 तस्मात्सारस्वतः पुत्रो महांस्ते वरवर्णिनि ॥ २०
 तवैव नाम्ना प्रथितः पुत्रस्ते लोकभावनः ।
 सारस्वत इति ख्यातो भविष्यति महातपाः ॥ २१
 एष द्वादशवार्पिक्यामनावृष्ट्यां द्विजर्षभान् ।
 सारस्वतो महाभागे वेदानध्यापयिष्यति ॥ २२
 पुण्याभ्यश्च सरिद्धयस्त्वं सदा पुण्यतमा शुभे ।
 भविष्यसि महाभागे मत्प्रसादात्सरस्वति ॥ २३

एवं सा संस्तुता तेन वरं लब्ध्वा महानदी ।
 पुत्रमादाय मुदिता जगाम भरतर्षभ ॥ २४
 एतस्मिन्नेव काले तु विरोधे देवदानवैः ।
 शक्रः प्रहरणान्वेषी लोकांस्त्रीन्विचचार ह ॥ २५
 न चोपलेभे भगवाञ्शक्रः प्रहरणं तदा ।
 यद्वै तेषां भवेद्योग्यं वधाय विबुधद्विषाम् ॥ २६
 ततोऽब्रवीत्सुराञ्शक्रो न मे शक्या महासुराः ।
 क्रतेऽस्थिभिर्दधीचस्य निहन्तुं त्रिदशद्विषः ॥ २७
 तस्माद्भूत्वा ऋषिश्रेष्ठो याच्यतां सुरसत्तमाः ।
 दधीचास्थीनि देहीति तैर्वधिष्यामहे रिपून् ॥ २८

19 Before 19, T₁ ins दधीचि T₃ damaged for 19-22 —^a) Ś₁ K₁₋₃ B₁ G₂ प्रसृता, K₄ Dn₁ D₁₀ प्रसृता, B₃ 4 D₂ 8 5 11 प्रसृता, M₁ प्रसिता D₈ 11 च, T₄ द्वि (for [अ]सि) —^b) D₂ शिरसो, M₁ सदसो (for सरसो) —^c) K₂ M त्वा K₂ 4 G₁ सरिच्छ्रेष्ठा, G₃ सुरश्रेष्ठा (for सरिच्छ्रेष्ठे) —^d) Dn₂ D₂ 8 6-9 11 T₂ शसित-

20 T₃ damaged —^a) Dn M₁ प्रियकरीं, D₈ 'करा (for 'करी) K₂₋₄ D₁₋₃ 11 M चासि (for चापि) D₈ मम प्रियेष्टवचने —^b) Dn दर्शनि, D₁ दर्शना (for 'ने) —^c) K₂ सारस्वत्या (sic), Dn₂ 'स्वते (for 'स्वत) S (T₃ damaged) तस्मात्सारस्वत पुत्रम् —^d) T₁ 2 अददा (T₁ 'चा), T₄ G₁ 3 अवधीर्, G₂ आददे, M₁ अहास्व, M₂ माहास्व (sic), M₃ 4 अर्हा (M₁ 'हा) त्व (for महास्ते) D₂ 8 7 G₂ M₁ 4 वर्णिनी

21 T₃ damaged —^a) K₂ तेन, K₄ B₄ तथा, D₈ ते च (for तव) Dn वृथित (sic) —^b) Ś₁ K₁₋₃ पावन (for भावन) —^c) K₂ सारस्वत्या (sic) —^d) K₂ यमा (sic), K₃ यशा (for तपा)

22 T₃ damaged —^a) K₄ M₈ एतद्, D₂ एव (for एष) —^b) K₂ 8 अनावृष्टौ; D₃ M₈ 'वृष्ट्या D₁ S (except M₁, T₃ damaged) द्विजोत्तमान् —^c) B₃ D₁ 8 4 8 11 T₄ G₁ 3 M₂ 4 महाभागो (for 'ने) —^d) K₂ आख्यापयिष्यति

23 ^a) K₂ पुण्याभिश्र; T₁ पुण्यागाश्च, T₂ पुण्य-
 भार्म्य, M₃ पुण्याहश्च (for 'भ्यश्च) K₃ D₂ T₄ च,
 M₃ त्वां (for त्व) —^b) K₂ पदा, T₁ 3 G₁ M₂ 4
 मता, T₃ यतो (sic), T₄ G₂ M₃ माता, G₃ महा

(for सदा) —^c) K₂ 4 D₈ 7 T₄ M₂ भविष्यति, D₈ 'प्यामि (for 'प्यसि) T₄ महाभाग —^d) B₃ D₈ 10 T₁ G₁ सरम्बती

24 ^a) T₄ G₁ संस्तुता (for संस्तुता) Bom ed [अ]नेन (for तेन) —^b) T₃ लभ्य (for लब्ध्वा) —^c) D₈ 11 त्वरिता (for मुदिता)

25 T₃ damaged for 25^{ab} —^a) D₂ काले —^b) D₈ T₄ G विरोधो K₂ दैव (for देव-) Ś₁ K B₃ D₂ 2 11 M₁ दानवे, T₄ G₂ दैत्ययो (for दानवै) —^c) K₂ D₂ 8 11 शत्रु (for शक्र) —^d) B₂ S त्री (T₃ वा) ल्लोकान् (by transp) D₄ प्र- (for वि-)

26 ^a) G₂ लेभेय (for [उ]पलेभे) —^b) Dn शक्र (for शक्र) —^c) K₄ corrupt D₁ 4 वै योग्य, T₃ एतेपा (for वै तेषा) Ś₁ K₁ योगो, D₁ 4 8 तेषा (for योग्य) —^d) Dn₁ विधाय (sic) (for वधाय)

27 D₈ reads 27 on marg —^a) M₁ तदा, M₈ तत्र (for ततो) T₃ चक्रो (sic) (for शक्रो) —^b) Ś₁ K₁ 4 [ह]मे (for मे) D₁ शक्ता, D₈ शक्यो K₂ D₈ महासुर, T₁₋₃ G M₂₋₄ सुरारय, T₄ सुरद्विष (for महासुरा) —^c) G₂ दधीचेश्च (for 'चस्य) D₈ क्रतेस्माभिर्दधीतस्य (sic) —^d) D₈ नियतु (for निहन्तु) D₂ विबुध- (for त्रिदश-) Ś₁ K₁ -द्विषा S (except M₁) निहन्तु देवस (T₃ G₂ 'तो) तत्ता

28 ^a) Ś₁ K₁ त्वय, D₈ त्वस (sic), T₂ 4 G M यत्नाद्, T₃ अस्माद् (for गत्वा) Ś₁ K₂ 4 D₁ 4 8 मुनि (for ऋषि) —^b) D₁ 4 8 या (D₈ वा) च्यतां मुनि सत्तम; S (except M₁) या (G₁ 8 वा) च्यता कार्यसिद्धये —^c) Ś₁ K₁₋₃ D₁ T₁ दधीचो (T₁ 'चे) स्थीनि K₂ देतेन

स देवैर्याचितोऽस्थीनि यत्नादपिवरस्तदा ।
 प्राणत्यागं कुरुष्वेति चकारैवाविचारयन् ।
 स लोकानक्षयान्प्राप्तो देवप्रियकरस्तदा ॥ २९
 तस्यास्थिमिरयो गक्रः संप्रहृष्टमनास्तदा ।
 कारयामास दिव्यानि नानाप्रहरणान्युत ।
 वज्राणि चक्राणि गदा गुरुदण्डांश्च पुष्कलान् ॥ ३०
 स हि तीव्रेण तपमा संभृतः परमर्षिणा ।
 प्रजापतिसुतेनाय भृगुणा लोकभावनः ॥ ३१
 अतिकायः स तेजस्वी लोकमारविनिर्मितः ।

जज्ञे शैलगुरुः प्रांशुर्महिम्ना प्रथितः प्रभुः ।
 नित्यमुद्विजते चास्य तेजसा पाकशासनः ॥ ३२
 तेन वज्रेण भगवान्मन्त्रयुक्तेन भारत ।
 भृशं क्रोधविसृष्टेन ब्रह्मतेजोभवेन च ।
 दैत्यदानववीराणां जघान नवतीर्नव ॥ ३३
 अथ काले व्यतिक्रान्ते महत्यतिमयंकरे ।
 अनावृष्टिरनुप्राप्ता राजन्दादशवार्षिकी ॥ ३४
 तस्या द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां महर्षयः ।
 वृत्त्यर्थं प्राद्रवन्नाजन्धुधार्ताः सर्वतोदिशम् ॥ ३५

C 9 2962
B 9 51 38
K 9 52 37

(sic), M₁ ने देहीति (hypermetric) (for देहीनि) —^d) D₂ ३ ते (for तैर्) Dn तैर्वधिन्याम्यह रिप्त्, T G₁ ३ 'त्ये रणे रिप्त्, G M 'त्ये रिप्त्त्रणे

29 ^a) B D च तैर्, T₂ ददौ (for देवैर्) S₁ K राजन् (for र्ज्यानि) — K₁ om (hapl) 29^a T₁ om. (hapl.) 29^a-30^a —^c) S₁ K (K₁ om) प्राणत्याम, S (T₁ om.) माहाय न (for प्राणत्याम) B (except B₁) D (except D₂ 11) कुरुष्वेति (for 'त्वेति) —^d) S₁ K (K₁ om.) D₁ न चकार (for चकारैव) —^e) G₁ प्रीति (for प्रिय) T₃ G₁ ३ M तत, G₂ प्रसु (for तदा)

30 T₁ om 30^a (cf. v l 29) K₂ T₂ om (hapl) 30^a —^a) T₂ G M₂ ३ तत, M₂ तदा (for जयो) K₁ तन्मन्त्र्यास्ति लब्ध्वा तु —^b) K₁ शक्रो, M₂ न (for मन्त्र) G₁ तदा (for तदा) —^d) T G M₂ तदा (for नाना) D — १० T₁ च, M₂ ३ [अ]य (for [उ]त) —^e) S₁ K₁ चक्रा, K₁ च तद्, B₁-4 Dn D₁ ३ १० गुरुन्, Dn च गुरुन् (hyper metric), M₁ गदान् (sic) (for गदा) T G वज्राणि च गदाश्च, M₂ वज्राणि वज्राणि च गणाश्च (sic), Bom ed गदा वज्राणि चक्राणि —^f) B₁-4 Dn₁ D₁ ३ ४. ३ ११ गदा, Dn₂ D₁ १० गदा, D₂ ददा, D₃ १ १ G₁ M₁ ३ ४ गुरुन्, G₂ रन्म (for गुर) K₂ उद D₂ T₂ पुष्कलान् K₁ याकारयत पुष्कलान् (sic)

31 ^a) T₂ न (for स) D₂ मनसा (for तपसा) —^b) D₁-4 ११ संभृत, D T₁ ३ ४ G₁ ३ सवृत्त, D₁ १ १० T₂ G₁ सवृत्त, M₂ सवृत्त (for संभृत) —^c) S₁ K₁-3 om 31^a-32^a —^e) T₂ [अ]यो, G₁ ३ [अ]ति, M₁ ३ [अ]ति, M₂ ३ [अ]ति (for [अ]य) —^d) D₁ गुण्या, D₂ ते गुणा (sic) (for भृगुणा) K₁ D₂ ३ ११

माविना, G₂ -पावन (for भा')

32 S₁ K₁-3 om. 32^a (cf. v l 31) —^a) D₂ G₂ M₁ सु, T₂ च (for स) —^b) B D (except D₂ ३ ११) लोकसारो —^c) K₁ राजे, D₂ ३ ३ यज्ञे, T₂ ४ वज्र (for जज्ञे) D₂ शैल, M₂ शैल (for शैल) K₂ Dn D₂ ३ ३ ३ T₂ गुरु, D₂ -गुण (for -गुरु) M₁ प्रातुर (sic) (for प्राशुर) —^d) G₁ महिम्ना, G₂ मुनिमि (for महिम्ना) Dn₁ पृथिवी, M₂ प्रथित (for त) K₂ भुवि (for प्रसु) —^e) T₁ om 32^a-34^a —^f) D₂ T₂ उद्विजते K₁ D₂ ३ ११ तस्य (for चान्य) —^g) K₂ ४ B D₂ ३ ३ ११ तेजस

33 T₁ om 33 (cf. v l 32) —^a) T₂ शक्रेण (for वज्रेण) B₁ मयवान्, M₁ मयवा (for भगवान्) —^b) B₁ अक्ष (for मन्त्र) —^c) K₂ भृश क्रोश, B₁ ३-३ Dn D₁ ३-१ १० विशुक्रोश, T (T₁ om) G वि (T₁ ३ नि) चकर्त, M₁ विचक्रोश, M₂-4 विश्वकर्म (for भृश प्रोथ) D₂ T₂ विशिष्टेन, G₂ M₁ निस्पृष्टेन B₂ निचक्रमनिविष्टेन (sic) —^d) K₁ D₂ १ ३-११ T (T₁ om) M₂-4 तेजोद्भवेन, D₂ ३ 'बलेन (for 'भवेन) K₁-3 B₂ ह (for च)

34 T₁ om 34 (cf. v l 32) —^a) D₂ काले T₂ प्रकाशते (for व्यतिक्रान्ते) —^b) K₂ corrupt K₁ D₁ अपि; B₁ अभि- (for अति) T₂ G₁ ३ M मयंकरी (M₁ 'रा) —^c) T₂ अति- (for अनु-)

35 ^b) K₂ ३ अनावृष्टौ M₁ द्विजातय, M₂ द्विज-र्षय (for मह) —^c) G₂ om 35^a D₁ ३ ३ repeat 35^a after 39 —^e) T₂ नृत्यत, Ca वृत्त्यर्थ (as in text) Dn D₁ १ M₂ प्राद्रवद् (sic), T₂ प्रवृत्ता D₁ तत्र (for राजन्) —^d) M₁ क्षुधात्मा (sic) (for 'र्त्ता) D₂ ३ ११ T₁ ३ दिश

C 9 2962
B 9 51 38
K 9 52 38

दिग्भ्यस्तान्प्रदुतान्दृष्ट्वा मुनिः सारस्वतस्तदा ।
गमनाय मतिं चक्रे तं प्रोवाच सरस्वती ॥ ३६
न गन्तव्यमितः पुत्र तवाहारमहं सदा ।
दास्यामि मत्स्यप्रवरानुष्यतामिह भारत ॥ ३७
इत्युक्तस्तर्पयामास स पितृन्देवतास्तथा ।
आहारमकरोन्नित्यं प्राणान्वेदांश्च धारयन् ॥ ३८
अथ तस्यामतीतायामनावृष्ट्यां महर्षयः ।
अन्योन्यं परिप्रच्छुः पुनः स्वाध्यायकारणात् ॥ ३९
तेषां क्षुधापरीतानां नष्टा वेदा विधावताम् ।
सर्वेषामेव राजेन्द्र न कश्चित्प्रतिभानवान् ॥ ४०

अथ कश्चिदपिस्तेषां सारस्वतमुपेयिवान् ।
कुर्वाणं संशितात्मानं स्वाध्यायमृपिसत्तमम् ॥ ४१
स गत्वाचष्ट तेभ्यश्च सारस्वतमतिप्रभम् ।
स्वाध्यायममरप्रख्यं कुर्वाणं विजने जने ॥ ४२
ततः सर्वे समाजमुस्तत्र राजन्महर्षयः ।
सारस्वतं मुनिश्रेष्ठमिदमूचुः समागताः ॥ ४३
अस्मानध्यापयस्वेति तानुवाच ततो मुनिः ।
शिष्यत्वमुपगच्छध्वं विधिवद्भो ममेत्युत ॥ ४४
ततोऽब्रवीदपिगणो बालस्त्वमसि पुत्रक ।
स तानाह न मे धर्मो नश्येदिति पुनर्मुनीन् ॥ ४५

36 ^a) Ds दिशस् (for दिग्भ्यस्) Bs विदुवान्,
T1 २ प्रस् (for प्रदु) T3 दिक्स्थान्विप्रास्तथा दृष्ट्वा
— ^b) T3 ऋषि (for मुनि) Ds तथा — Ds reads
36^a-37^b on marg — ^c) Bs damaged B2 T2 M2-4
मनश् (for मतिं)

37 Ds reads 37^{ab} on marg — ^a) M1 त्वया (for
इत) Ds तात (for पुत्र) — ^b) T4 corrupt — ^c)
M2 सत्य (for मत्स्य) Ds 11 दास्यामि ते विप्रवर (Ds 'प्र
वरं) — ^d) D1 आसताम्, Ds 11 तुष्य (for उष्य) S1
K1 Bs D2 २ 11 S (except G1) इति (for इह) S1
K1-3 पुत्रक, K4 [उ]वाच ह, Ds भास्कर (for भारत)

38 ^b) T2 G2 पितृणां (for स पितृन्) K4 D1 २
देवतांस् D1 २ T2 २ तदा (for तथा) B2 स पितृन्देव
तागणान् — ^c) M1 २ चाकरोन् (for अ) — ^d) T2
प्राण M2 वेगाश्च (for वेदाश्च) B2 Ds धारयत्, G2
धारयन् M1 प्राणाश्चैवाप्यधारयत्

39 ^{ab}) B Dn D1-10 M1 transp. अतीतायाम् and
अनावृष्ट्यां S1 K D2 २ 11 व्यतीतायाम् (for अती) —
Ds reads 39^b on marg — ^c) M2 पर्यपृच्छन्त.
— After 39, D1 २ २ repeat 35^{ad}

40 ^b) M1 नष्टो वेदो (for नष्टा वेदा) K2 विधा-
र्यता, B Dn D1 २ 4-10 [अ]भिधावता, T4 च भारत
(for विधावताम्) K4 नष्टवेदा विधावती (s10), Ds 11
नष्टवेदाभि (Ds 'भ्य' धावता, G2 नैषा वेद विधायता
(s10) — ^d) S न किंचित्प्रतिभाति ह (G2 'ति हि, G2
'मियात्, M4 'ति न)

41 ^a) T1 २ M2 ४ तस्मात् (for तेषा) — ^c) T2
कुर्वाण (for 'णं) K4 D2 २ २ २ 11 शसितात्मानं G2

कुर्वाण सहिता सान्ना — ^a) B2 मुनि (for ऋषि-)
T1 २ -पुगव (for सत्तमम्)

42 ^a) B2 समेत्य (for स गत्वा) T1 तेजश् (s10)
(for तेभ्यश्) K4 त्व, B2 D2 २ २ 11 M1 तु, B2 स
(for च) — ^b) K2 सारस्वत्याम् S1 D2 11 इति व्रत,
K1-3 D2 अतिव्रत, S ऋषि प्रभु (for अतिप्रभम्)
— ^c) Dn स्वाध्यायपरम (Dn2 'म) Ds -प्रख्य — ^d)
Ds व्यजने

43 ^a) T4 तत्र (for तत) — ^b) T1 यत्र — ^c)
K2 सारस्वति (s10) M2 ऋषि (for मुनि) Dn1
चरम् (for -श्रेष्ठम्) — ^d) K2 २ आहु, K4 प्रोचु,
M1 चोचु (for ऊचु) T4 समाहिता (for 'गता)

44 ^a) K2 आख्यापयस्व — M2 om (i hapl)
44^a-45^d — ^c) B2 T2 उपगच्छ त्व, G1 २ अवगच्छध्व
(for उप) — ^d) Dn D1-7 २-11 विधिवद्भिः D2
सर्वविद्धि; T G विधिना च, M1 विधिपूर्वं (for 'वद्भो).
S1 K1 २ विधिवद्भौममित्युत, K2 'ज्ञासमित्युत, K4 'द्वो
मया युता

45 M2 om 45 (of v 1 44) — ^a) T2 बालो;
M1 तम् (for ततो). S1 K1 मुनि (for ऋषि) B
(except B2) Dn D1-7 २-11 तत्राद्युवन्मुनिगणा, D2
तत्राद्युवन्मुनिना (s10) — ^b) D2 बाळस् S1 K1
पुत्रक — ^c) S1 K1 T4 न ते, K2 न वो, B2 पुनर्
(for न मे) — ^d) D1 corrupt T2-4 G M2 ४ ततो
(for पुनर्) K4 T2 ४ मुनि

46 ^a) T2 येन, M2 यो ह (for यो हि) K4
धर्मेय, T2 M2 धर्मे (M2 'र्मे)ण K2 B (except B2)
D (except D2 २ 11) वै ब्रूयाद्, T G1 २ M2 गृहीयाद्,

यो ह्यधर्मेण विद्याद्वितीयाद्याप्यधर्मतः ।
त्रियतां तावुमौ क्षिप्रं स्यातां वा वरिणावुमौ ॥ ४६
न हायर्नर्न पलितर्न वित्तेन न कञ्चुभिः ।
ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योज्ज्वलानः स तो महान् ॥ ४७
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य मुनयन्ते विधानतः ।
तस्माद्वेदाननुग्राप्य पुनर्धर्मं प्रचक्रिरे ॥ ४८
पटिर्मुनिमहत्ताणि शिष्यत्वं प्रतिपेदिरे ।

सारस्वतस्य विप्रर्षेर्वदस्वाध्यायकारणात् ॥ ४९
मुष्टिं मुष्टिं ततः सर्वे दर्माणां तेऽभ्युपाहरन् ।
तस्यासनायै विप्रर्षेर्वालस्यापि वशे स्थिताः ॥ ५०
तत्रापि दत्त्वा वसु रौहिणेयो
महाबलः केशवपूर्वजोऽथ ।
जगाम तीर्थं मुदितः क्रमेण
ख्यातं महद्बृद्धकन्या स यत्र ॥ ५१

C 9 2378
B 9 51 53
K 9 52 53

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

G₂ ग्राहीया (sic) (for विनाश) — D reads 46⁵
on margin —⁶) K₂ B₁ : D- 2-11 वा (for वा)
M₁ : : कचन (for [क्ष]प्यमंत्र) T G M₂ प्रन्या
द्वयव/ T₁ : द्वा ह्य, T₂ द्वय च, M₂ 'द्वाप्य'-
मंत्र —⁷) K₂ त्रियेय, K₁ B Dn D₁ 2-11 हीये-
(D₂ 'य'ता, D₂ हीयेवे T₁ : त्रियेवे, T₂ M₂ हि
(M₂ हीयेवे, T₁ त्रियेव, G₁ : M₂ : : त्रियेवे, G₁
M₁ त्रि (M₁ नृयेता (for त्रियता) —⁸) K₂ D
T G वै, K₁ तद् (for वा) Dn चारिणाव् (for
वैरि⁹) G₂ अपि M₂ न्याता वा वैरिणा विमो (sic)

47 = 3 113 12, 12 310 6, Manu. 2 154
 —^a) K₂ नु (for the second न) B₁ : परि B₂ :
 'री' नर, D₂ पञ्चिनर, M₁ चलिनर D. नामिमानै
 मंगमंग —^b) D₂ : न चर्थेन (for वित्तन) K₂ : T
 G न वित्तन (K₂ 'च न) च यंतुलि —^c) T₁ : चक्रे
 (sic) (for चक्रिरे) K₂ घर्ने

48 °) T₁ 2.4 G M तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य, T₂ ***
 ***नं तस्य —^b) G₂ च (for ते) S उपोषयना (for
 विमानतः) — D₂ om. 48^a-49^b —^c) S (except
 M₁) वडो (for वत्साद्) M₂ देवान् (for वेदान्) T₂
 उपप्राप्य —^d) D₂ वडो (for पुनर्) T₂ च (for प्र)

49 D₂ om 49as (cf v l. 48) T₁ om (hapl)
 49as. — ^a) Ś₁ K₁ याँँ Ś₁ K₁₋₂ पुन (for मुनि)
 — ^b) K₁ शिन्दवा T₁ न प्र-, G₁ मप्र (for प्रति-)
 — ^c) T₁ माग्म्वत्तु — ^d) K₂ काग्न, B₂ कारिण,
 D₁ कर्दगात् (for कारणात्) D₂ T₁ वेदाध्ययनकारणात्

50 ") T₁: सुष्टिं प्रयक्, T₁ सुष्टिसुष्टि (for सुष्टि
सुष्टि) D₁ दद्, T G₂ M प्रयक् (for वव) —⁶

T G Ms च (for ते) K₂ D₃ [s]न्यपाहरन्, K₄ T
M₁ [अ]व्युपा*, B Dn D - १ १० ह्युपा, M₃ [अ]व्युदा
(for अव्युपा*) D₂ दमाणा समुपाहरन् —^c) T₃
damaged from तन्यासनायं up to वसु (in 51^a) K₂
Dn₁ D₂ e T₃ विप्रये D₁ तन्यासनाय विप्रये —^d)
D₂ वाढव्य G₃ [अ]य (for [अ]पि) Dn₁ वशे स्थित,
D₁ विरोपन, Dn वन स्थिता

51 T₁ damaged up to वसु —^a) D₃ तथा, T₂ दत्त्वा (for तत्र) D_n दत्त्वा च (hypermetric) —^b) T₃ corrupt. D₂ महावल, D₅ 'हमना' (sic) (for 'वल्') K₁ om. केशवपूर्वजोऽय D₂ २ . 11 G₂ -पूर्वजो य (D₅ वै), T₁ २ 'जन्मा' (for 'जोऽय' —^c) K₁ तीर्थं D₃ प्रमुदित (hypermetric), T₃ उत्तमं (for मुदित) M₂ (also as in text) जगान् तीर्थं मुनिसत्त्वमेव —^d) K₁ त्याते Śi K₁ -कन्या च (sic), K₂ २ -कन्या स, D₅ -कन्यास्य (for -कन्या स) K₁ यस्तत (for यत्र) D₁ ख्यात महद्बृद्धकन्याकार्य, T₁ २ ३ G M₂-४ तं वृ (M₂ वृद्) बृद्धकन्याश्रममेव वीर (T₁ ३ M₂ वीर, T₃ वीर); T₃ स वृद्धकन्याश्रममेव महायशः (hypermetric), M₁ ख्यातं महद्बृद्धकन्याश्रमं तत् ॐ Ca वृद्धकन्येति प्रसिद्धि-स्तीर्यस्य ! ॐ

Colophon T₁ damaged — Sub-parvan Ś₁ K₁ 8
 रामतीर्थयात्राया सारस्वतोपाख्यान, K₁ B₁ 8 : D₁ 11 राम
 तीर्थयात्रा, B₁ 5 Dn₁ D₁ 1-2 बल (D₁ *ळ) देव (Dn₁
 *मद्र-, D₁ 5 *राम) तीर्थयात्रा, Dn₁ M₁ तीर्थयात्रा, T₁
 सारस्वतोपाख्यान — Adhy name M₁ 4 सारस्वतस्तुति
 — Adhy no (figures, words or both) B₁ 5 D₁ 10
 22, B₁ G₁ 52, Dn₁ 21, T₁ 2 : G₁ 2 M₁ 53,
 — Śloka no Dn₁ D₁ 53, Dn₂ D₁ 54

५१

जनमेजय उवाच ।

कथं कुमारी भगवंस्तपोयुक्ता ह्यभूत्पुरा ।

किमर्थं च तपस्तेपे को वास्या नियमोऽभवत् ॥ १

सुदुष्करमिदं ब्रह्मंस्त्वत्तः श्रुतमनुत्तमम् ।

आख्याहि तत्त्वमखिलं यथा तपसि सा स्थिता ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

ऋषिरासीन्महावीर्यः कुणिर्गार्ग्यो महायशः ।

स तस्या विपुलं राजंस्तपो वै तपतां वरः ।

मानसीं स सुता सुभ्रूं समुत्पादितवान्विशुः ॥ ३

तां च दृष्ट्वा भृशं प्रीतः कुणिर्गार्ग्यो महायशः ।

जगाम त्रिदिवं राजन्संत्यज्येह कलेवरम् ॥ ४

सुभ्रूः सा ह्यथ कल्याणी पुण्डरीकनिभेक्षणा ।

महता तपसोऽप्रेण कृत्वाश्रममनिन्दिता ॥ ५

उपवासैः पूजयन्ती पितृन्देवांश्च सा पुरा ।

51

1 D1 om 1-2 together with the ref, M2 reads the same along with the preceding and the following ref after 6 T2 damaged for 1^a —^b) K2 s T2 [अ]भवत्, D2 त्वभूत् (for ह्य) —^c) K4 D2 [अ]स्या, T4 G1 s [अ]स्य (for [अ]स्या) K4 D2 s T2 s G2 भवेत् (for ऽभवत्)

2 For the sequence in M2, of v. 1. 1 D1 om 2 (of. v. 1. 1) —^a) S1 K -दुष्करतर (for 'रमिदं') D2 ब्रह्म (for ब्रह्मं) —^b) T4 सूत (s10); G1 s यत्तत् (for त्वत्) G2 श्रोतुम्, M2 शुभम् (for श्रुतम्) S1 K इदं मया (for अनुत्तमम्) —After 2^b, Dn reads 4^a —^c) D2 व्याख्याहि D2 T2 अखिल, G2 अतुलं (for अखिलं) K2 s आख्याहि तत्त्वत् सर्व —^d) S (T2 damaged) कथं सा तपसि स्थिता

3 For the sequence in M2, of v. 1. 1 —^b) S1 K1-2 कु (K1 क) निगा (K2 'न' ग्या, B1 s s D1, 4 6-10 G1 'गंगो' (G1 'ग्यो'); B2, 4 कुणे (B2 'ले' गंगो, Dn कुणिर्गुणो, D2 s 11 कुणिर्गुणो, D2 कुलिङ्गज्ञो (for कुणिर्गार्ग्यो) K1 D2 M1 तपा (for यथा) —K1 B1 T4 om (hapl) 3^a-4^b —^c) D2 स तस्या, T1 s G1 s M2 स तस्या तु, G2 तपस्तु (for स तप्त्वा) D2 T2 विपुल —^d) S1 K4 स, T1 s G M2 तु, T2 तत्, M1 s 4 स् (for वै) K2 तपतो, T2 तपसा (for 'ता) —^e) G2 damaged S1 (sup lin as in text) मानसीं स्व, B1 s Dn D1 s (sup lin) 6-10 मनसाथ, B2 मनसा तु; D2 (orig) नमस्वथ (s10), G2 तपसाथ, G2 तपसा स, M1 मानसा स, M2-4 मनसैव (for मानसीं स). K4 तु तां (for सुता) Dn

D2 s s M2 सुभ्रूं B2 मनसा स मुनि कन्या, T1 s तपसा सयुता सुभ्रू, T2 तपसानुगता सुभ्रूम् —^f) K2 s B1 D (except D2-7) प्रभु, M1 विभो (for विशु) T1 s समुत्पत्ता महात्मन, T2 उदपादयताभिभो, G समुत्पादय (G2 'यि) ताभिभू, M2-4 उत्पाद्य विपुलेक्षणा

4 K1 B1 T4 om 4^a (of v. 1. 3) —^a) K2 स (for ता) K2 s तत् (K2 स) दृष्ट्वा, D2 s दृष्ट्वा च (by transp) K4 [अ]भवत्पीत, B1 s s D मुनि प्रीत, B2 कुणिर्गंगो, M2-4 गत प्रीति (for भृश प्रीत) —^b) S1 K2 कुणिर्गार्ग्यो, B1 s D1 s 7-10 'गंगो, B2 कुलिङ्गगंगो, Dn कुणिर्गुणो, D2 s कुलिङ्गज्ञो (for कुणिर्गार्ग्यो) S1 K2 s M1 तपा (for यथा) B2 मुनि प्रीतो महा-मना —Dn reads 4^a after 2^b —^c) K2 तपो वै तपता वर (= 3^d), D2 स्व त्यज्येह कलेवर, T1 सत्य-ज्यत कलेवर, T2-4 G M सत्यज्य स्त्र (M1 'ज्ये*) कलेव- (G2 'व) र

5 ^a) Dn1 D4 s s सुभ्रू B2 च (for सा) K4 T2 M2 तु, B2 D2 T1 s 4 G1 s M1-2 [अ]पि (for हि) G2 सुभ्रू श्रोत्यथ कल्याणी (s10). —S1 K1-2 Dn G2 om (hapl) 5^d-6^e

6 S1 K1-2 Dn G2 om 6^a (of v. 1. 5) T2 om (hapl) 6^a-7^b B1 repeats 6^a after 7^b B2 damaged for 6^a —^a) D2 उपचारै (for 'वासै) D2 पूरयती, M1 पूजयित्वा (for 'यन्ती) —^b) D2 s T (T2 om) G2 पितृ (for पितृन्) D2 s सुता (for पुरा) —^c) K4 सु, D2 तत् (for तु) —M2 om (hapl) 6^d-8^a —^d) D2 s 11 महत् (for महान्) D2 काळो K1 ह्यगान्, K4 B2 s D1 s [s]भ्यगान्, D2 [s]ल्यगान् (for 'गान्) K2 s महान्कालोभ्य (K2 'लो न्य) वर्तत. —After 6, M2 reads 1-2 along

तस्यास्तु तपसोग्रेण महान्कालोऽस्यगात्रुप ॥ ६
सा पित्रा दीयमानापि भर्त्रे नैच्छदनिन्दिता ।
आत्मनः सदृशं सा तु भर्तारं नान्वपश्यत ॥ ७
ततः सा तपसोग्रेण पीडयित्वात्मनस्तनुम् ।
पितृदेवार्चनरता बभूव विजने वने ॥ ८
सात्मानं मन्यमानापि कृतकृत्यं श्रमान्विता ।
वार्द्धकेन च राजेन्द्र तपमा चैव कर्षिता ॥ ९
सा नाशकथदा गन्तुं पदात्पदमपि स्वयम् ।
चक्रार गमने बुद्धिं परलोकाय वै तदा ॥ १०

मोक्तुकामां तु तां दृष्ट्वा शरीर नारदोऽब्रवीत् ।
असंस्कृतायाः कन्यायाः कुतो लोकास्तवानधे ॥ ११
एवं हि श्रुतमस्माभिर्देवलोके महाव्रते ।
तपः परमकं प्राप्तं न तु लोकास्त्वया जिताः ॥ १२
तन्नारदवचः श्रुत्वा सात्रवीदपिसंसदि ।
तपमोऽर्धं प्रयच्छामि पाणिग्राहस्य सत्तमाः ॥ १३
इत्युक्ते चास्या जग्राह पाणिं गालवसंभवः ।
ऋषिः प्राग्शुद्धिवाचाम समयं चेदमब्रवीत् ॥ १४
समयेन तवाद्याहं पाणिं स्प्रक्ष्यामि शोभने ।

C 9 2093
B 9 52 13
K 9 53 15

with the preceding and the following references

7 T₂ om 7^{ab}, M₂ om 7 (for both, cf v 1 6)
—^{ab}) M₁ नीयमाना (for दीय) B Dn₁ D₁ 1-10
तत्र Dn₂ त त, D₂ 2 11 T₁ 4 G पतिं (for भर्त्रे)
T₂ सा पित्रा दयमानान्ते पतिं नैव च आत्मन (sic)
—After 7^b, B₁ repeats 6^{ab} —^{cd}) D. मदन T₂
घानु (sic) (for मा तु) K₁ विपश्यत; K₂ D₂ [अ]नु,
K₃ B₁ D₁ T₁ 2 4 G₂ [अ]न्वपश्यत, G₂ [अ]वपश्यत (for
[अ]न्व) T₃ मदन मा तु भर्तारं नान्वपश्यत भारत

8 M₂ om 8^a (cf v 1 6) —^a) T₂ सा नया
(for तन मा) —^b) D. नापयित्वा, T₂ पूज, T₂
वेद (for पीठ) D₂ T₂ तनु —B₁ damaged for
8^{ab} —^c) T₁ 2 G₂ M₁ परा (for रता) K₂ पितृ-
देवाश्च दना (sic), G₂ देवाचनिरता —^d) D. निव
मन (for यन्व) K₂ यन्व***ने वने

9 ^a) B आत्मान, T₂ 1 K₃ om., D₂ 2 11
वै, T G₁ 2 M₁ तु (for [अ]पि) G₂ सामसमान्यमाना
तु (sic) —^b) T₁ 2 M₂-4 कृतकृत्या, M₁ कृत्य (for
कृत्य) D₁ शुभान्विता, D₂ दमा; T₂ दामागना
—After 9^b, T G ins

297* जगाम वृद्धभाव च कौमारग्रहचारिणी ।

[T₂ मावाच (for भाव)]

—^c) D₂ 2 11 S (except T₂ M₁) वार्द्ध (T₂ 'वि')न्येन
T₂ G₁ 2 M₂-4 तु (for च) —^d) S (except M₁)
[पू]त्र च (by transp) S₁ K₁ B (except B) D₁ 1 6
कर्षिता, T₂ कर्षिता (for कर्षिता) K₁ तपसैव प्रवर्षिता

10 T₂ om 10^{ab} —^a) T₂ corrupt D₁ 2 सुता,
D₂ 2 11 पदा (for यदा) K₂ कनुं (for गन्तु) K₁
न दशाक तदा गन्तुं —^b) K₂ T₂ corrupt —^c) M₁

चकार बुद्धे गमने

11 ^a) B₃ damaged D₁ मोक्तुकामा (sic) (for
मोक्तु) K₂ मत्तुकामा तु ता दृष्ट्वा, T₂ विमोक्तु तां तदा
दृष्ट्वा —T₂ om (hapl) 11^a-14^a —^c) Dn₁ अस
कृतकृत्या (hypermetric) —^d) K₂ B₂ T₂ G₂ M₁ 2
लोकस्, B₂ लोक

12 T₂ om 12 (cf v 1 11) —^a) K₂ 2 B
(except B₂) D T₂ तु, K₁ च, M₁ om., M₂ वि
(for हि) D₂ 11 अस्माक (for 'भिद्' —^b) K₂
D₂ 2 लोक (for लोके) T₂ मते (for व्रते) —^c)
M₂ तत (for तप) K₂ प्राप्तो, D. T₁ 2 प्राण्य (for
प्राप्त) —^d) K₂ 2 [अ]र्जिता (for जिता) M₁ 2 न
तु लोकस्त्वया जिता

13 T₂ om 13 (cf v 1 11) —^a) B₂ सा (for
तनु) —^b) B₂ प्रोवाच (for मानवीद् —^c) K₂
तपोसव (sic), G₁ तपमोग्र, G₂ सोह (for 'सोऽर्ध')
—^d) D₂ पाणिग्रहण्य B₂-6 D₁ 4-10 M₂ सत्तम (M₂
म), T₁ G₂ समता, G₁ 2 सो (G₂ वो) चमा

14 T₂ om 14 (cf v 1 11) —^a) K₂ उक्ता,
D₂ G₂ M₂ उक्त (for उक्ते) S₁ K₁ [s]त्याश्च (by
transp), K₂ 2 चापि, K₁ B₂ Dn₂ D₂-10 चास्य,
B₂ [s]याम्या, D₁ [s]स्या स, T₁ 2 ता तु, T₂ G
M₂-1 [s]म्यास्तु, M₁ चाय —^b) D₂ संमत (for
संभव) —^c) K₂ मुनि, D₁ ऋषिभि (hypermetric)
(for ऋषि) K₁ तु शुभवार्, D₂ 11 प्रत्युद्वा, G₂
प्राग्यभवान D₂ अस्य (for नाम) —^d) S₁ K₁ 2 T₂
वचन, D₂ समये (for 'यं') K₂ Dn₁ [इ]मस् (for
[इ]दस्)

15 ^a) D₂ तु च (for तव) B₂ [अ]पि, D₁ हि

यद्येकरात्रं वस्तव्यं त्वया सह मयेति ह ॥ १५
 तथेति सा प्रतिश्रुत्य तस्मै पाणिं ददौ तदा ।
 चक्रे च पाणिग्रहणं तस्योद्वाहं च गालविः ॥ १६
 सा रात्रावभवद्राजंस्तरुणी देववर्णिनी ।
 दिव्याभरणवस्त्रा च दिव्यस्रगनुलेपना ॥ १७
 तां दृष्ट्वा गालविः प्रीतो दीपयन्तीमिवात्मना ।
 उवास च क्षपामेकां प्रभाते सात्रवीच तम् ॥ १८
 यस्तवया समयो विप्र कृतो मे तपतां वर ।

तेनोपितास्मि भद्रं ते स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् ॥ १९
 सानुज्ञाताव्रीद्धयो योऽस्मिंस्तीर्थे समाहितः ।
 वत्स्यते रजनीमेकां तर्पयित्वा दिवौकसः ॥ २०
 चत्वारिंशतमष्टौ च द्वे चाष्टौ सम्यगाचरेत् ।
 यो ब्रह्मचर्यं वर्षाणि फलं तस्य लभेत सः ।
 एवमुक्त्वा ततः साध्वी देहं त्यक्त्वा दिवं गता ॥ २१
 ऋषिरप्यभवद्दीनस्तस्या रूपं विचिन्तयन् ।
 समयेन तपोऽर्थं च कृच्छ्रात्प्रतिगृहीतवान् ॥ २२

(for [अ]य) B₂ समयेन भवत्याह —^b) K₂ s B₂
 D₁₋₂ s 11 G₁ प्र (D₂ 11 ने, D₂ त्य, G₁ स्पृक्ष्यामि,
 D₂ T₁ स्पृक्षा (T₁ श्यामि, D₂ पृथ्यामि (sic), T₂ G₂
 गृह्यामि (for स्पृक्ष्यामि) — B₂ damaged for 15^{ad}
 —^c) K₂ s यद्, K₁ यच्च, D₂ अद्य (for यदि) D₂
 रात्रि (for रात्र) K₄ D₂ वास्तव्य T₂ यद्येकरात्रि
 तस्मै (sic) —^d) B₂ T₂ s G₁ M मम (for मया)
 K₄ M₁ च, B₁ D_n D₂ T G M₂₋₄ वै (for ह)
 D₂ मया सह त्वयेति च

16 D₂ reads 16^{ab} twice —^a) B₂ सा तथेति
 (by transp), D₂ त्वयेति सा K₂ प्रतिश्रुत्वा, K₄
 D₁ परिश्रुत्य (for प्रति) —^b) K₄ B₂₋₄ D₄ s तस्मिन्,
 S (except M₁) तस्य (for तस्मै) T₂ पाणिग्रहे (for
 पाणि ददौ) B₂ च सा, D₂ s 11 तथा, S तत
 — After 16^b, N (except D₂) ins

298* यथादृष्टेन विधिना हुत्वा चाग्निं विधानत ।

[D₂ यथादिष्टेन]

—^c) T₂ [s]य (for च) —^d) S₁ K₁ तत्रोद्वाहं,
 T₁ तदु, T₂ तस्योक्त्वाह (for 'द्वाहं) D₂ 11 तु (for
 च) T₁ s M₁ गालव, T₂ s G₂ s भारत (for
 गालवि)

17 D₂ om 17^a-18^b —^a) D₂ रात्रम्, M₁ रात्र्याम्
 (for रात्राव्) —^b) K₂ s D₂ s 11 S (except M₁)
 दिव्य (K₂ s देव) रूपिणी, B₁ s-5 D_n D₁ 4-1 9 10 चरव
 णिनी, B₂ देवदर्शना (for 'वर्णिनी) —^c) K₂ corrupt
 D₂ चस्त्राद्या (for चस्त्रा च) —^d) B₂ damaged
 K₄ D₂ 4-1 9 10 गद्यानु, M₂ स्रगव (for स्रगनु-)
 B₂ M₁ पुण्यगंधा अ (M₁ स्व) लकृत्वा

18 D₂ om 18^{ab} (cf v 1 17) —^a) D₂ r S
 (except M₁) गालव —^b) K₂ दीदीपयन्तीम् (hyper-
 metric) B D (D₂ om) श्रिया (for [आ]त्मना)

—^c) D₂ s सा, D₂ 11 स (for च) D₂ s 11 क्षिपाम्
 (for क्ष) —^d) D₁ प्रभाते D₁₁ G₁ M₁ च (for सा)
 G₁ s हृदं (for च तम्)

19 ^{ab}) T G ब्रह्मन्, M विद्वन् (for विप्र) K₄
 वृत्तो (for कृतो) B₁ s D₁₀ तपसा (for 'ता) S कृतो
 ब्रह्मर्षिससदि (for 19^b) B₂ यं भवानकरोद्ब्रह्मन्ममयं वै
 मया सह —^c) B₂ सुतोपिता, T₂ तन्नो (sic) (for
 तेनो) —^d) T₂ भवामि (for व्रजामि)

20 ^a) B₁ s सानुज्ञात्वा, B₂ सा तु ज्ञात्वा, D₂ s 11
 सा (D₁₁ या) तु या (D₂ ज्ञा) ता, D₂ s 1 9 10 सा निर्गता
 (D₂ 'त्वा), T G सा तु (T₂ साय) घ्यात्वा, M₂ अनु-
 ज्ञाता (for सानु) — B₂ damaged for 19^b —^b)
 D₂ s G₁ यस्मिन्, G₂ ह्यस्मिन्, G₃ यो मम (hyper-
 metric), M₂ तस्मिन् (for योऽस्मिन्) D₂ स्नात्वा
 (for तीर्थे) —^c) K₄ तस्य ते, B₁ s D₂ s वस्तते
 (sic), D₂ s 1 9 10 वसते, S (except M₁) उपित्वा
 (for वत्स्यते) —^d) K₂ तर्पयन्वै (for 'यित्वा) D₂
 दिवौकसा K₂ तर्पयन्वै वनौकस

21 ^a) M₂₋₄ चत्वारिंशतिम् T₂ द्वा (for च) D₂ s
 चत्वारिंशत्तथाष्टौ च (D₂ om च) —^b) B D_n D₁ s
 6-10 T₁ s 4 G द्वौ, D₁ om (for द्वे) T₂ चातौ
 (sic), G₁ s अष्टौ, G₂ मासौ, M चान्दे (for चाष्टौ)
 B₂ सम्यगाचरन्, D_n गाचरे (sic), D₂ समाचरेत्
 (submetric) T₂ वास सम्यक्समाचरेत् —^c) B₂
 M₁ शांतात्मा (for वर्षाणि) S₁ K₁ *ब्रह्मचर्यवर्षाणि;
 K₂ s ब्रह्मचर्यं च व, T₁-3 G M₂₋₄ ब्रह्मचर्यं हि शा (G₂
 संय) तात्मा, T₂ ब्रह्मचर्यं****. —^d) T₂ वा (for
 स) —^e) B₂ S ययौ (for गता)

22 ^a) K₄ स ऋषिस्तु (for ऋषिरपि) D₂ भगमद्,
 D₂ 11 भद्रवीद् (for भववद्) —^b) T G transp तस्या
 and रूपं K₂ s अ (K₄ इय) चित्तयन् — After 22^b,
 D₁ ins 299* D₁ om 22^c-23^c B₂ damaged for

साधयित्वा तदात्मानं तस्याः स गतिमन्वयात् ।
दुःखितो भरतश्रेष्ठ तस्या रूपवलात्कृतः ।
एतत्ते वृद्धकन्याया व्याख्यातं चरितं महत् ॥ २३
तत्रस्यश्वापि शुश्राव हतं शल्यं हलायुधः ।
तत्रापि दत्त्वा दानानि द्विजातिभ्यः परंतप ।

शुशोच शल्यं संग्रामे निहतं पाण्डवैस्तदा ॥ २४
समन्तपञ्चकद्वारात्ततो निष्क्रम्य माधवः ।
पप्रच्छर्षिगणान्नामः कुरुक्षेत्रस्य यत्फलम् ॥ २५
ते पृष्ट्वा यदुसिंहेन कुरुक्षेत्रफलं विभो ।
समाचख्युर्महात्मानस्तस्मै सर्वं यथातथम् ॥ २६

इति धीमहाभारते शल्यपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्याय ॥ ५१ ॥

५२

कथय ऊचुः ।

प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते

सनातना राम समन्तपञ्चकम् ।

समीजिरे यत्र पुरा दिवौकसो

C 9 3008
B 9 53 1
K 9 54 1

22nd — °) K₂ तपोन च (sic), K₃ तपोधर्मं च (hypermetric), K₄ ततोर्धं च, T₃ G₁ ३ तदर्थे (G₃ 'र्थे')न, T₃ तपोर्धेन (for तपोऽर्थं च) — °) T₃ कृत्वा परि (for कृच्छ्रावति)

23 D₁ om. 23 (cf. v 1 22) — °) Ś₁ K₄ D₃ 11 G₂ तया, T G₁ ३ M ततो (for तदा) — °) T₂ तस्या K₂ स्म, D₂ ३ 11 च, T (except T₃) G M₂ स (for स) K₄ B₂ M₁ जन्वगात्, B₁ ३-३ D (D₁ om) T₃ ३ G₂ जन्वियात् (for जन्व) — °) D₂ चलात्कृत, T₃ बलान्वित (for 'कृत) — °) D₄ द्यात् च (for द्याख्यातं) G₂ M₁ ३ ३ मया (for महत्) — After 23, N (D₁ after 22nd) ins

299* तथैव ब्रह्मचर्यं च स्वर्गस्य च गति शुभा ।

[Dn₁ न चैव (for तथैव) Ś₁ K₁ ३ बुद्धिर्नयं च, B₂ ब्रह्मचर्येण, D₂ 11 'चयस्य (for चयं च) K₂ corrupt for the post. half K₄ रति शुभा, D₁ गति परा, D₃ गति शुभा]

24 °) T₁ ३ ४ G स्थोपि च, T₃ संस्थो हि (for स्थश्चापि) — °) B₂ damaged D₁ ६ ३ सैन्य (for शल्यं) D₂ हलायुध — °) Dn ततो (for तत्र) T₃ ४ G₁ ३ दत्त्वा च (for [अ]पि दत्त्वा) — °) K₄ B₁ ३-३ Dn₁ D₁ ३ ४ ६ १ १० ११ T₃ G₁ ३ M₂ परतप B₂ M₁ स विप्रेभ्यो यथाविधि — °) B₁ ४ D₃-१ २ १० T₃ शुश्राव (for शुशोच) D₁ ४ ३ १० सैन्यं (for शल्यं) — °) T₄ M₁ transp निहतं and पाण्डवैः D₂ ३ ३ तथा (for तदा)

25 °) Dn D₂ T₁ G₂ ३ स्यमत, D₃ सीमत, T₂ ३ शमत (for समन्त) D₃ स्यमतपचक्राद्राजसु — °) M₄ तथा (for ततो) Dn D₃ निर्गम्य (for निष्क्रम्य) K₄ पादये (sic), B₂ लागली (for माधव) — °) D₂ तत्र, Dn M₁ राजन् (for राम) — °) D₃ (sup in) तत् (for यत्) D₂ फल

26 B₂ damaged for 26th — °) D₂ फलं B₂ तदा (for विभो) — °) Dn₂ D₃ समाचख्युर्, D₂ ३ 11 सप्रचख्युर् (for समाचख्युर्) K₂ महात्मान — °) Ś₁ K₁-३ transp तस्मै and सर्वं K₄ तस्मिन् (for तस्मै) K₂ D₃ यथा तथा

Colophon partly damaged in T₃ — Sub-parvan K₄ B₁-4 Dn₁ D₂ ३ १ रामतीर्थयात्रा, B₂ Dn₂ D₁ 4-३ ३ ९ बलदेव (D₃ 'राम) तीर्थयात्रा, Dn₁ लांगलितीर्थयात्रा, M₁ तीर्थयात्रा — Adhy name Ś₁ K वृद्धकु (K₄ वृहत्कु) मार्युपाख्यानं, T₄ वृद्धकन्योपाख्यानं, M₂-4 वृद्धकन्याचरित (M₃ 'वचन) — Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 50, B₂ D₃ 10 23, B₄ G₃ 53, Dn 22, T G₁ ३ M 54 — Śloka no Dn 28, D₁ ३ 29

52

1 °) K₂ D₃ corrupt K₄ प्रजापतेरुत्तरतो दिव्य तेन (sic) — °) D₃ om सनातना राम K₄ M सनातनं, B (except B₂) Dn D₁ ३-६ १ ९ १० 'तनी B₁ ३ ३ M₁ नाम (for राम) Dn D₃ 10 G₂ स्यमत, T₂ ३ शमत

वरेण सत्रेण महावरप्रदाः ॥ १

पुरा च राजर्षिवरेण धीमता

बहूनि वर्षाण्यमितेन तेजसा ।

प्रकृष्टमेतत्कुरुणा महात्मना

ततः कुरुक्षेत्रमितीह पप्रथे ॥ २

राम उवाच ।

किमर्थं कुरुणा कृष्टं क्षेत्रमेतन्महात्मना ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कथ्यमानं तपोधनाः ॥ ३

ऋषय ऊचुः ।

पुरा किल कुरुं राम कृपन्तं सततोत्थितम् ।

अभ्येत्य शक्रद्विदिवात्पर्यपृच्छत कारणम् ॥ ४

किमिदं वर्तते राजन्प्रयत्नेन परेण च ।

राजर्षे किमभिप्रेतं येनेयं कृष्यते क्षितिः ॥ ५

कुरुवाच ।

इह ये पुरुषाः क्षेत्रे मरिष्यन्ति शतक्रतो ।

ते गमिष्यन्ति सुकृताल्लोकान्पापविवर्जितान् ॥ ६

अब्रूहस्य ततः शक्रो जगाम त्रिदिवं प्रभुः ।

राजर्षिरप्यनिर्विण्णः कृपत्येव वसुंधराम् ॥ ७

आगम्यागम्य चैवंनं भूयो भूयोऽब्रूहस्य च ।

शतक्रतुर्गनिर्विण्णं पृष्ट्वा पृष्ट्वा जगाम ह ॥ ८

(for समन्त) — °) Ds समीहिरे S (except M1) विवाङ्म पुरा (by transp) — Ts damaged for 1^a-2^a — °) Ms परेण (for व°) Ts सूत्रेण (for स°) Ks प्रद, Dn: Ds Ms प्रदा, D1-प्रद, Ds प्रदा

2 °) Ts damaged B2 S (Ts damaged) हि (for च) Ts धीमान् (sic) (for धीमता) — °) B2 M1 2 4 कर्मणा (for तेजसा) — °) S1 K1 2 नि, Ts आ, Ts 4 G त्रि (for प्र) B2 Dn D10 दृष्टम् (for कृष्टम्) — °) Ds तस्मात् (for तत) Ks क्षति (for इति) Ds [ह]ह पप्रथे, T G1 3 प्रकाशते, G2 प्रकाशयत्; Ms प्रचक्षते (for [ह]ह पप्रथे) M1 2 4 तत कुरुक्षेत्रमिहोच्यते बुधै

3 Ks बलदेव, D1 9 बलराम, D10 लांगली (for राम) — °) Gs कर्ण (for कुरुणा) B2 M1 क्षेत्रम्, Ca कृष्ट (as in text) — °) M1 कृष्टम् (for क्षेत्रम्) B2 एतत्कृष्ट महात्मना — °) B2 M1 श्रोतुम् (for एतद्) B2 एतद्, M1 तत्त्वं (for श्रोतु) — °) B2 यथावृत्ते, M1 सर्वमेतत् (for कथ्यमान) Ts द्विजोत्तमा (for तपो धना)

4 Ts damaged for the ref and 4° Ts om the ref. — °) Ds किल, Ms राम (for किल) Ks Ds कुरु (for कुरु) S1 K1-2 B2 Ds 2 11 नाम (for राम) — °) Ks कृष्यते, B1 2 4 D (except D2 11) Gs Ms 4 कर्पते, Ts 3 कृष्टं (sic) (for कृपन्त) Ks 4 सततोत्थित, T1 2 सहसो (for सततो) — °) Ts एतिचाद् (sic) (for त्रिदिवाद्) B2 अभ्यागच्छत्यहस्ताक्ष — The portion of the text from 4^d up to 9 53 3° is lost in Ds on a missing folio

5 Ds missing (cf v l 4) Before 5, Ks B D

(D2 missing) S (except M2) ins इदं दवाच — °) D2 11 किमर्थं (for किमिदं) S1 K Dn वर्तते, D1 कर्पते (for वर्तते) B2 T G M1 2 4 कर्म, Ms कार्य (for राजन्) — °) S1 K1 प्रयत्ने Gs वरेण (for प°) D2 वा, S (except G2) ह — °) Ks राजर्षे K2 कम्, Ms यद् (for किम्) Ts damaged from भिप्रेत up to शतक्रतो (in 6^b) Ts G1 3 क्षमिष्ये Gs राजर्षे समभिप्रेत — °) B2 T (Ts damaged) G Ms 4 यदि (Ts G1 3 'दी')य, Ds येनेयं, M1 किमर्थं, Ms किमिय (for येनेय) B2 S (Ts damaged) मही (for क्षिति)

6 Ds missing (cf v l 4) Ts damaged for 6^a — °) M2 केचिद् (for क्षेत्रे) T (Ts damaged) G Ms इह ये पुरुषाः (G2 Ms 'प्रा') — °) S1 K2 3 चरिष्यति, B2 गतहमा (sic), D2 गमिष्यति, T (Ts damaged) G M2-4 जनि (for मरि) M1 समुत्पत्त्यं त्यर्जितम् — °) M1 2 सुकृता B2 D2 2 11 ते वै लोका न्गमिष्यति — °) K2 Ts G1 M2 विवर्जिता (K2 'त'), T1 -विसर्जिता, G2 -विनिर्जितान् (for -विव°) B2 सुकृतीना पराश्रयमान, D2 2 11 सर्वे सुकृतीना शुभान् (Dn भवान्)

7 Ds missing (cf v l 4) — °) K2 om from स्य up to आग (in 8^a) T G अप (Ts 2 'व')-हाम्य, M1 2 4 अपहस्य (for अव°) Ts 4 G तु त (for तत) — °) Ds त्रिदिव B1 Dn D2 7 9 10 T G पुन, D2 M1 विभु (for प्रभु) — °) Ts अनिर्वाण Ds 2 11 राजर्षिरप्य निर्विण्ण — °) Ks B2 D2 11 T1 2 G1 M1 कृपत्येव, B2 Gs Ms कृष्य, Ts 4 Gs कर्पते वै (G2 च) (for कर्पत्येव).

यदा तु तपसोऽग्रेण चर्क्य वसुधां नृपः ।
 ततः शक्रोऽब्रवीद्देवान् राजर्षेयचिकीर्षितम् ॥ ९
 तच्छ्रुत्वा चानुवन्देवाः सहस्राक्षमिदं वचः ।
 वरेण च्छन्द्यतां शक्र राजर्षिर्यदि शक्यते ॥ १०
 यदि ह्यत्र प्रसीता वै स्वर्गं गच्छन्ति मानवाः ।
 अस्माननिष्ठा क्रतुभिर्भागो नो न भविष्यति ॥ ११
 आगम्य च ततः शक्रस्तदा राजर्षिमब्रवीत् ।

अलं खेदेन भवतः क्रियतां वचनं मम ॥ १२
 मानवा ये निराहारा देहं त्यक्ष्यन्त्यतन्द्रिताः ।
 युधि वा निहताः सम्यगपि तिर्यग्गता नृप ॥ १३
 ते स्वर्गभाजो राजेन्द्र भवन्त्विति महामते ।
 तथास्त्विति ततो राजा कुरुः शक्रमुवाच ह ॥ १४
 ततस्तमम्यनुज्ञाप्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 जगाम त्रिदिवं भूयः क्षिप्रं बलनिपूदनः ॥ १५

C 9 3022
B 9 53 15
K 9 54 15

8 Ds missing (of v l 4) Ks om. आग (of v l 7) Ts damaged —^a) Ks चैवैव, Ds 11 वै चैन, T1 2 चैवेह (for चैवेन) Ds आगम्य चैव ये चैनं (sic) —^b) Śi K1-3 B2 विहस्य, B2 T2 M2 4 [s]वहास्य, T1 4 G M1 2 [s]पह (T2 G2 M1 'हा'स्य (for स्व) B2 तत्, B1 यत् (for च) —^c) K2 D2 2 8 11 M2 8 अनिर्विण्ण —^d) B2 damaged B1 पृष्ठा तत्र, B2 Ds पृष्ठा ह (D2 च) पृष्ठा, Dn2 D1 पृष्ठा, S (except M1 2, Ts damaged) पृष्ठा पृष्ठा

9 Ds missing (cf v l 4) —^a) B2 damaged, D2 3 11 च (for तु) —^b) Dn D2 T1 3 G1 8 नृप Śi K1-3 चर्क्य वसुधाधिप, K4 'प' च वसुधरा, B2 कृपते तु वसुधरा —^c) Śi K1 M1 तदा (for तत) Śi K1 8 एव (K2 'व') (for देवान्) —^d) G1 8 समी प्लित (for चिकीर्षितम्)

10 Ds missing (cf v l 4) —^a) K4 B D (Ds missing) पृच्छत्वा, T1 2 G1 8 M2-4 तच्छ्रुत्वाय (for 'त्वा च) Dn2 [अ]ब्रवीदेव —^b) Ts damaged for 10^{ab} —^c) B2 M1 अहिंम (for हृदं वच) —^d) G2 corrupt K4 B1 M1 च्छन्दता, B2 4 च्छयते, G2 चोद्यता (for च्छन्द्यता) Śi K1 M2 एष, D2 देवो, T (Ts damaged) G1 3 M2 क्षीघ्रं (for शक्र) Ds वरेण च्छदयामास —^d) Śi K D2 3 11 मन्यसे (K4 'ते') (for शक्यते)

11 Ds missing (cf v l 4) —^a) D2 3 11 क्षेत्रे, Ds यत्र (for ह्यत्र) S प्रस्ता, Ca (gloss मृता) प्रसीता (as in text) D1 ते (for वै) —^c) D1 अस्मिन्ननिष्ठा, G2 आत्मानमिष्ठा —^d) D2 भागो वो, D1 T2 भागो नो, Ds स्वर्भागो, Ts भाग नो (for भागो नो)

12 Ds missing (cf v l 4) —^a) K2 3 आगम्य Ds om, S तु (for च) —^b) D2 3 11 तथा (for तदा) M1 2 4 राजानम् (for राजर्षिम्) B2 राजर्षि

मिदमब्रवीत् —^c) Ds अल Ts damaged from खेदेन up to ये (in 13^a) B2 नृपते, Ds 8 G2 भवता, M2-4 महता (M2 'त') (for भवत) —^d) T1 पावनं (for वचन)

13 Ds missing (cf v l 4) Ts damaged up to ये —^a) Dn1 निराकारा M1 2 4 इह ये वै तत्र क्षेत्रे —^b) Śi K1 [अ]निदिता, M1 3 4 मानवा (for [अ]तन्द्रिता) Ds देही देहस्यतन्द्रिता (sic) —^c) B2 T G1 3 M1 8 युद्धे (for 'धि) B2 M1 चापि, M2 वा वि (for वा नि) M2 4 युद्धेनापि हता सम्यग् —^d) K2 corrupt K4 गतिं, T2 मृग (for अपि) D1 T2 अपि (for नृप) Ds तिर्यग्योनिगता नृप

14 Ds missing (cf v l 4) —^a) K2 corrupt, G2 भागा (for भाजो) —^b) B D (except D2 3 11, Ds missing) भविष्यति, T G M2 भवत्विह (for भवन्त्विति) K2 करे स स (sic), B2 न संशय (for महामते) —^c) K2 तव (for तथा) K2 8 तदा, M1 वच (for ततो) K4 राजन्, M1 शक्रस् (for राजा) —^d) K2 गुरु, K4 कुश (for कुरु) M1 तमुवाच विशां पते

15 Ds missing (cf v l 4) —^a) K2 damaged T4 तत्र (for ततस्) K4 D2 3 11 तेन, M2 तदा (for तम्) M2 अप्यनु (for अभ्यनु) Ds om (hapl) from ज्ञाप्य up to चाप्यनु (in 16^c) K4 Dn2 D2 11 ज्ञात (for ज्ञाप्य) —^b) Ds reads (without var) 15^b-16^c twice —^d) Dn वलि, D2 वल, G2 8 M वल (for वल) Śi K1-3 B (except B2) M निसूदन

16 For the repetition in D1, cf v l 15 Ds missing (cf v l 4) Ds om. up to चाप्यनु (cf v l 15) Ds reads 16^{ab} twice —^a) K2 corrupt Ks Dn1 यदुश्रेष्ठं, D2 कुरुश्रेष्ठ —^b) K2 Dn1 कृष्ण, Ks om, B2 Ts कृतं (for कृष्ट) —^c) B2 damaged for

C 9 2013
B 9 53 16
K 9 54 16

एवमेतद्यदुश्रेष्ठ कष्टं राजर्षिणा पुरा ।
शक्रेण चाप्यनुज्ञातं पुण्यं प्राणान्निमुश्चताम् ॥ १६
अपि चात्र स्वयं शक्रो जगौ गाथा सुरार्थिषः ।
कुरुक्षेत्रे निवद्धां वै तां शृणुष्व हलायुध ॥ १७
पांसवोऽपि कुरुक्षेत्राद्वायुना समुदीरिताः ।
अपि दुष्कृतकर्माणं नयन्ति परमां गतिम् ॥ १८

सुरर्षिणा ब्राह्मणमत्तमाश्च
तथा नृगाद्या नरदेवमृग्याः ।
इष्टा महर्षिः क्रतुभिर्नृमिह
संन्यस्य देहान्सुगतिं प्रपन्नाः ॥ १९
तरन्तु कारन्तुकयोर्दन्तर
रामहृदानां च मचक्रुःस्य ।

16^{ad} — °) K₂-4 B (B₂ damaged) D (except D₁, D₂ om, D₃ missing) T₁ : 4 G M₁ [अ]म्यनु S ज्ञात — °) K₂ रिमुंघतान् (for 'नाम्') B₁ : 4 D (D₃ missing) ब्रह्माद्यश्च सुरस्तथा (B₁ 'दा'), S (except M₁ : 2) पुण्यं प्राणान्मुचोच ह (M₁ : 'नमुंघन') — After 16, B₁ ins

300* ब्रह्माद्यश्च सुरश्रेष्ठं पुण्यं राजर्षिभिरुपा ।

— B₁ cont B₁-4 D (D₃ missing) Ca ins after 16

301* नात परतर पुण्य भूमे न्यानं भविष्यति ।
हृष्ट तप्स्यन्ति ये केचित्तपः परमरु नरा ।
देहत्यागेन ते सर्वे याम्यन्ति ब्रह्मण क्षयम् ।
ये पुनः पुण्यमाजो वै दान दाम्यन्ति मानया ।
तेषां महस्रगुणित भविष्यत्यचिरेण वै । [5]
ये चेह नित्य मनुजा निवस्यन्ति शुभेभिः ।
यमस्य विषय ते तु न द्रक्ष्यन्ति कदाचन ।
यक्ष्यन्ति ये च क्रतुभिर्महद्भिर्भुजेश्वरा ।
तेषां त्रिप्रिष्टे वासो याचद्भूमिर्धरिष्यति ।

[(L 1) D₂ न्यान (for पुण्य) D₃ पुण्य (for न्यान)
— (L 2) D₂ नर — (L 5) B₁ damaged D₂
नरह B₁ तु (for वै) D₂ 11 अचिरेण भविष्यति (for
the post. half) — (L 6) D₂ : 11 [प]त्र (for [र]ह)
— (L 7) B₁ D₂ : 11 प्रक्षयते (B₂ 'ति') (for द्रक्ष्यन्ति)
— (L 8) D₂ 11 मनुजेश्वर — (L 9) छे Ca धरिष्यति,
स्यास्यति । छे]

17 D₂ missing (cf v l. 4) — °) B₁ चास्य;
D₂ 11 चापि, D₃ यत्र; G₂ यात्र (for चात्र) M₁
[अ]र्धयन् (for स्वयं) D₂ अविमात्र स्वयं शक्रो. — °) D₁ T₁ G गाथा T G M₁ सुरेश्वर — °) K₂ B
(except B₂) D (except D₁ D₂, D₃ missing) T₁-3
M₁-4 क्षेत्र D₂ 11 निवद्धा — °) K₂ om, D₂ : 11
T₁ ता (for ता) M₁ : 2 4 गदाग्रज (for हलायुध)
T₂ शृणुष्वेह हलायुध

18 = (var) 3 81 174 D₂ missing (cf. v l. 4)
— °) B₁ : 6 D₂ 11 पांसवो. D₂ S क्षेत्रे (for

क्षेत्राद्) — °) T₂ : G वायुनापि (T₂ 'ना वे) समी
रिता — °) D₂ दुष्टति G₁ : कर्मानम् — °) B₁
केत्यति; G₁ : ते यानि (for नयन्ति) K₁ ते नयन्ति
परा गति — After 18, T G ins

302* कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रं यमाम्यहम् ।
इत्येव निश्चयो भूया तेनैव सर्वमेव्यति ।
कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रं यमाम्यहम् ।
तथा न्यान च मान च यीरामनमुपान्नेह ।
एवं प्रणवमानोऽपि चिन्तयश्च सुरसुन्द । [5]
दूरगो यदि वा त्रिष्टेभ्योऽपि विनिश्चित ।

[Lines 1 and 3 = 3 81 2^{ad}, 176^{ad} — (L. 2) T₁ विनिश्चो, G₁ निश्चो (for निश्चि) — T₁ :
G₂ om line 3 T₂ G₂ om line 4 — (L. 4) T₁
मानान (sic) (for तथा न्यानं) G₁ मान (for मोन)
— (L. 6) T₁ शीरे (for तिष्ठे) T₂ : 11 (T₂ सु)निश्चि,
G मुनिश्चि (for वि)]

19 D₂ missing (cf v l. 4) B₂ damaged for
19^{ad} — °) K₁ : 5 (except T₁ M₁) सुरर्षयो (for 'मा')
S₁ K₁ : 2 संमत्ताम् (for सचमात्र) — °) K₁ D₂ :
नृगाद्या, D₂ नगाद्या, T₂ नृगाद्या (for 'द्या') S₁
K₁ मुष्य — °) K₂ D₁ हृष्टा; D₂ M₁ हृष्टा (for
हृष्टा). B₂ : D₁ 10 T G : 3 M₁ नृमिहा, D₁ D₂ :
'ह' — °) S₁ K₁ : 2 2 2 2, K₂ B D (D₂ missing)
संन्यस्य, K₂ सन्यस्य; T G M₁ संन्यस्य (for 'स')
S₁ K₁ देहार्थ, K₂ देहार्थ; B₂ M₂ : 2 देह सु, T
G : 3 M₂ देहा सु (for देहान्सु) T₁ हृति (for
गति)

20 = 3 81 176 D₂ missing (cf. v l. 4)
— °) S₁ K₁-3 हरत्र (K₂ 'अ'कारत्र (K₂ 'अ'कयोद्; B₂
भवतुकारतु, D₁ तरतिकारतु, T₁ : 2 आरदकौ (T₁
का)रद, T₂ अरदुदामद, T₂ G अरं (G₁ 'र')दुका
रद, M अरदुकारनि (M₁ 'रदि'; M₂ 'रंनि'कयोद्, G
नरतुकारतु (for तरन्तुकारन्तु) — °) D₂ हुस; G₁
नाम (for राम) S₁ K₁ हर्द* B₁ D₁ : 4, 6-9 10 T₁

एतत्कुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं

प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते ॥ २०

शिवं महत्पुण्यमिदं दिवौकसां

सुसंमतं स्वर्गगुणैः समन्वितम् ।

अतश्च सर्वेऽपि वसुंधराधिपा

हता गमिष्यन्ति महात्मनां गतिम् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

५३

वैशंपायन उवाच ।

कुक्षेत्रं ततो दृष्ट्वा दत्त्वा दायंश्च सात्वतः ।

आश्रमं सुमहद्विव्यमगमज्जनमेजय ॥ १

मधूकाम्रवनोपेतं पुक्षन्त्यग्रोधसंकुलम् ।

चिरिविल्वयुतं पुण्यं पनसार्जुनसंकुलम् ॥ २

तं दृष्ट्वा यादवश्रेष्ठः प्रवरं पुण्यलक्षणम् ।

C 9 3037
B 9 54 3
K 9 55 3

तु, D₂ om (for च) K₁ शकुलस्य, K₂ शसकुलस्य
च, K₃ सहकुलस्य (submetric), B₁ : D_n D₁ : १ ९
१ ९ १० मचकु (D₁ 'क्र'कस्य च, B₁ नचक्रकस्य, D₃
प्रचक्रकस्य च, T₁ G₃ चमदुकस्य, T₂ शमतकस्य, T₃
परदुरस्य यत्, T₄ करतुतस्य तत्, G₁ M₃ : मचदुकस्य,
G₂ M₂ : मम (M₂ मचं)दुकस्य च, C₇ नरदुकस्य (for
मचकुलस्य) K₄ रामहृदादवधुरशो (sic), D₃ ११ यदतर
रामहृदेऽवधुतुके, M₁ करमकाना च मकदुकस्य च —^०)
D_n 2 G₂ C₇ स्यमत, T₂ ३ शमत- (for -समन्त)
—^d) B₂ S C₇ पितामहस्य (for प्रजापतेरु)

21 D₃ missing (cf v 1 4) —^a) B₃ damaged
K₂ दिवं, T₁ : इद (for शिव) B₁ : D₁ : १-१०
महा, T₂ : G M₁ : २ : पर, M₃ वर (for महत्) K₄
B₂ S पुण्यतम (for 'मिद') —^b) S₁ K T₂ सु (K₄
स्व, T₂ स)समित, D_n सम मतं, D₁ सुमगल, D₃ ११
समन्वित, T₄ न संमत (for सुस) K₂-4 B D
(except D₂ ११, D₃ missing) सर्व, T₃ स्वर्गि- (for
स्वर्ग-) T₁ : G₃ -गणै (for -गुणै) D₃ दिवौकसा,
D₁ सुसमत; T₃ समन्वित (for 'तम्') —^c) G₃
ततश्च (for अ) S सर्वे (T₂ : व)त्र (for सर्वेऽपि)
B₁ : ३ D_n अ (B₄ शु)तश्च सर्वे (B₄ व)त्र हता नृपा रणे,
B₂ D₂ अतश्च सर्वेऽपि (B₂ 'र्वे तु) नृपा हता रणे, B₃ D₁
: ६-१० अ (B₃ शु)तश्च सर्वे निहता नृपा रणे —^d) K₄
D₂ : ११ गता (for हता) D₃ महात्मन (for ना)
K₄ D₂ : स्थिति (for गतिम्) B D_n D₁ : ६-१० यात्यति
पुण्या गतिमक्षया स (D₃ त)दा —After 21, B D_n
D₂ : ६-१० ins

303* इत्युवाच स्वयं शक्र सह ब्रह्मादिभिस्तथा ।

तच्चानुमोदित सर्वं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः ।

[(L 1) D₂ स्तुल (for सह) D₁ : तदा — (L
2) D₃ सर्वे (for सर्व)]

Colophon D₃ missing — Sub-parvan S₁ K₁-8
B₁-4 D₂ : ११ T₂ M₂ : रामतीर्थयात्रा, B₃ D_n D₁ : ६-१०
बलदेवतीर्थयात्रा, M₁ : तीर्थयात्रा, Bom Cal ed गदा
(Cal ed गदायुद्ध)पर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपा
ख्यान, Kumbh ed हृदप्रवेश — Adhy name S₁
K D₃ ११ T₄ M₂-4 Bom. ed कुरुक्षेत्रप्रशसा (T₄ 'प्रसंग,
M₂ : 'स्तुति, Bom ed 'कयन) — Adhy no
(figures, words or both) B₂ D_n 10 24, B₄ G₃ 54,
D_n D₁ 23, T G₁ : M 55 — Sloka no D_n D₃
26

53

1 D₃ missing up to 3rd (of v 1 9 52 4) B₃
damaged —^a) D₂ ११ S गत्वा (for दृष्ट्वा) —^b)
D₁ दानानि, S (except T₁) देयांश्च (for दा) B₃
शाश्वतान्, T₄ तत्स्वत, M₁ पुष्कलान् (for सात्वत)
K₄ दृष्ट्वा दायश्च शाश्वत —^c) K₄ T₄ पुण्यम् (for
दिन्यम्) —^d) D_n जगाम, M₁ अगच्छत् (for अग
मत्)

2 D₃ missing (cf v 1 1) —^a) B₃ D_n D₁
T₁ G मधुका (D_n 'रा)त्र K₄ B₃ D_n D₁ : १० T G
वणोपेतं (for चनो) —^b) D₃ संकुल — D₃ om,
(hapl) 2nd K₄ transp 2nd and 3rd —^c) K₂-4
B D_n D₁ : ६-१० T₂-4 चिर-, D₁ वर (for चिरि)
D₁ : ६-११ M₃ -विल्वायु (D₃ पि)तं (for विल्व) D₃
तित्तिणीविल्वसयुक्त —^d) D_n D₃ T G M₂-4 -सयुत,

पप्रच्छ तानृपीन्सर्वान्क्रत्याश्रमवरस्तथाम् ॥ ३
ते तु सर्वे महात्मानमूचू राजन्धलायुधम् ।
शृणु विस्तरतो राम यस्यायं पूर्वमाश्रमः ॥ ४
अत्र विष्णुः पुरा देवस्तप्तवांस्तप उत्तमम् ।
अत्रास्य विधिवद्यज्ञाः सर्वे वृत्ताः सनातनाः ॥ ५
अत्रैव ब्राह्मणी सिद्धा कौमारब्रह्मचारिणी ।
योगयुक्ता दिवं याता तपःसिद्धा तपस्विनी ॥ ६
बभूव श्रीमती राजञ्चाण्डिल्यस्य महात्मनः ।

गुता धृतव्रता माध्वी नियता ब्राह्मचारिणी ॥ ७
 सा तु प्राप्य पर योगं गता स्वर्गमनुत्तमम् ।
 भुक्त्वाश्रमेऽश्वमेधस्य फलं फलवतां शुभा ।
 गता स्वर्गं महाभागा पूजिता नियतात्मभिः ॥ ८
 अभिगम्याश्रमं पुण्यं दृष्ट्वा च यदुपगमः ।
 प्रदीप्तान्तानमिवाद्याथ पार्श्वे हिमवतोऽन्युतः ।
 स्मृत्वापाराणि सर्वाणि निरन्याकरुहेऽचलम् ॥ ९
 नातिदूरं ततो गत्वा नगं तालध्वजो बली ।

D₂ सकुल, M₁ पादप (for सकुलम्)

3 Ds missing for 3^{ab} (cf v 1 1) K: trans
2^{cd} and 3^{ab} —^a) Ds १ तद्, Ds न (for व) Ds
यादव श्रेष्ठ —^b) Ds परम (for प्रवर) —^c) Ts कृपि
वरान् (for कृपिन्सर्वान्) —^d) Dn वस्यार्थ परमाश्रम,
S 'य ह्या (Mi चा)श्रमो व (Ts 'म प)र

४ ^a) B: T G Ms च, M₁ २ ४ [S]थ (for गु)
M₁ २ ४ राजन् (for सर्वे) B₁ २ ४ D (except D₂ २ ४)
M₁ महात्मान — ^b) D₂ २ M₁ २ ४ सर्वे, D₂ Ms सर्व,
G₁ २ रामं (for राजन्) D₂ ह्ययुधं — ^c) K: B
D₂ ४ ७-११ विस्तरशो B: T: राजन् (for राम) — ^d)
D₂ T G M₂: पूर्व (for पूर्वम्)

5^a) T₈ त्र, M₂ 8 यत्र (for अत्र) T₂ [भा]
 विष्ट (for विष्णु) S₁ K₁ 2 महा- (for पुरा). —^b)
 T₄ त्रस्वा च (for तस्वांस्) — M₃ om (hapl) 5^c
 —^d) D₉ यत्र (for अत्र) —^d) B₂ सने, M₁ पूं
 (for सर्वे) S (except T₈ 4, M₃ om) पुरातना
 (for सना^e)

6 Ts damaged for 6^{ab} —^a) G₂ यत् (for यत्)
S (except M₁, Ts damaged) वृद्धा (for सिद्धा)
—^b) T₂ G₃ कामारी (for *र) Dn₂ D₃ -यत् (for
-ब्रह्म) —K^s s Dn om (hapl) 6^c-7^d B₃ damaged
for 6^{cd} —^c) M₃ om (1 hapl) from दिव up to
सिद्धा (in 6^d) —^d) S तपोयुक्ता (M₃ om) विशा पते

7 K₃ s D₁₁ om 7 (of v 1 6) —^b) D₃ शादि
लस्य —^c) T₈ [अ]य सु , G₁ वत (for धत) —^d)
K₄ नियत- — After 7, B D (except D₁₁) ins

304* सा तु तस्या तपो धीर दुश्चरं स्त्रीजेन ह ।

[B₂ सह (for सा तु) Dn₁ D₃ ४ तसा, D₃ (margin as above) ० इद्वा (for तत्त्वा) D₁ दुक्कर (for दुक्तर)

De z. ११. १. १५]

8 B Du Di-2 7 10 om 8¹⁰⁴ Di 1 om 8¹
 Ts damaged for 8¹⁰¹ —^a) Du S (Ts damaged)
 [म]पि (for तु) Ks मद्य (for माद्य) Ts Gs Ms
 पर (for पर) —Ts om 8¹ Gs om 8¹—^a) Ks त्यस्या, Ks ल्या, Di 1 Ms द्या,
 Ts ह्या (for भुया) Ms भुयाभन च ध्वस्य
 —^a) Di 1 पयती (for पया) Di 5 (except
 Ms, Ts Gs om) पय पयत (Di 'ती) हुन (Ms
 भा) —^a) Ks : T Gs महारा (for 'नागा)
 —^a) D (except Du) देवमाद्यपूजिता, S (except
 Ts Ms, Gs om) पूजिता च महामभि

9 G1: om. 9th (cf v 18) — ") 4, K1-3
तस्या (for पुण्यं) — ") T: स च्छा (for द्छा च)
T M2: नदन (for पुंगय) — For 9th, B Dn
D1 4-10 subst

305* शुभ्रा क्षीणां वचनमाश्रम स जगाम ह ।

[D: (sup lin as above) गुदन् (for वचनम्)]
while D: a subst.

306* द्रुपीणा वचनं ध्रुवा जगामाश्रममुत्तमम् ।
— D. cont

307* तस्याश्रमेऽधमेधस्य फलमाप्नोति मानय ।

[cf 8^{ed}]

—D₂ om. (h₁pl) 9^a-11^a B₂ damaged for 9^a
 —^a) K₂ ३ पाचं K₄ Dn₁ हुंसवते (Dn₁ 'तो) D₂
 [s]च्युते —T₂ damaged for 9^a —^a) K₂ ३ T₂
 स्कंदामाराणि, K₄ स्कंधाचार्याणि, B D (except Dn,
 D₂ om) सध्यामार्याणि —^a) D₁ corrupt Dn₂ D^a-10
 निर्वर्त्य, D₂ प्रिवर्त्य, G₂ निवृत्य, M₁ ३ निपत्य (for
 निवर्त्य) D₁ T₄ M₃ रुरुहे K₂ B₂ D₂ 11 च (D₂ 11
 ब)ल; D₂ [s]चल (for सचलम्)

पुण्यं तीर्थवरं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ॥ १०

प्रभवं च सरम्बत्याः प्रक्षप्रस्रवणं बलः ।

संप्राप्तः कारपचनं तीर्थप्रवरमुत्तमम् ॥ ११

हलायुधस्तत्र चापि दत्त्वा दानं महाबलः ।

आहुतः सलिले गीते तस्माच्चापि जगाम ह ।

आश्रमं परमप्रीतो मित्रस्य वरुणस्य च ॥ १२

इन्द्रोऽग्निर्यमा चैव यत्र प्राक्प्रीतिमाप्नुवन् ।

तं देशं कारपचनाद्यमुनायां जगाम ह ॥ १३

स्नात्वा तत्रापि धर्मात्मा परां तुष्टिमाप्य च ।

ऋषिभिश्चैव सिद्धैश्च सहितो वै महाबलः ।

उपविष्टः कथाः श्रुत्वाः श्रुत्वा यदुपुंगवः ॥ १४

तथा तु तिष्ठतां तेषां नारदो भगवानृषिः ।

आजगामाथ तं देशं यत्र रामो व्यवस्थितः ॥ १५

जटामण्डलसंवीतः स्वर्णचोरी महातपाः ।

C 9 3052
B 9 54 16
K 9 55 16

10 Ds om 10 (cf v 1 9) —^a) Dn1 नातिदूरे
—^b) Ks T G Ms रामस्य, Dn नाम (for नग) Ds
Tz ताव D चली, Ts हली S1 K1-3 पूजितो नियना
त्मभि, Bs Ms 2 : वृणराजप्वजो बली —^c) Dn3
पुण्य (for पुण्यं) Ks तीर्थं (for तीर्थ) S1 K1 गत्वा
(for दृष्ट्वा) B (except M1) पुण्ये तीर्थंरे स्नाना

11 Ds om 11 (cf v 1 9) —^a) S1 K2 B
(except B) Dn D1 4-10 T : G प्रभाव, D प्रभास,
Dn श्रवण, Ts सन्ना (sic), Ms प्रथम (for प्रभर)
K (except K1) Dn T1 : M स (for च) —^b) Ts
प्रक्ष (for प्रक्ष) Ks D1 11 प्रप्रवण, Ds सप्रवण,
M1 प्रप्रवणे Ks G1 वल, B शुभ, Ds वल, Ts
वल, G2 तथा (for वल) — Dn om (hapl)
11^c-12^b, Ts damaged for the same —^c) Ds
reads from संप्राप्त up to मित्रावरुण (in 308*) on
marg B1 संप्राप्त, B 3 भनत (sic) S1 K1 Ts
कालपचन, Ks B1 3-5 D1 1 1 1 कार (D1 रा) पचन,
B. Dn कारा B : 'र' पचन, Ds 6 काश्यपचन, Ds
कारप्रवर, G1 M चचन, G- कारवचन (for कारप
चन) Ks समाप्त काचनवर — Gs om (hapl) 11^d-
13^e —^d) Ks-1 B (except B-) D (D2 11 om)
प्रवर तौ (Ds रन्ती) धंमु (Ks 'स' त्तम

12 Dn om 12^a, Gs om 12 (for both, cf v 1
11) Ks om 12^a Ds reads 12 on marg Ts
damaged for 12^a —^a) Ds हलायुधस्य T (Ts
damaged) M1 तु तत्र, G1 Ms-4 स तत्र, G2 च तत्र
(by transp) —^b) M1 देवान् (for दान) B2
महाधन, Ds 'वल', Ts महफल (for महावल) — Ts
om (hapl) 12^c-14^d —^c) K2 lacuna, T1 आहुत्य
(for 'त') M1 शुद्धे (for द्दिते) —^d) G2 [अ]भि,
M1 [प]व (for [अ]पि) Ds स (for ह) — Dn
repeats 12^e after 13 Tz s om (hapl) 12^e-13^d
—^e) K1 2 Dn (both times) G1 M2 4 परम (for
परम) —^f) K2 ह (for च) — For 12^e d, B

Dn D1 2 4-10 subst

308* आहुत सलिले पुण्ये सुशीते विमले शुचौ ।

सत्पण्यामास पितृन्देवाश्च रणदुर्मद ।

तत्रोप्यैका तु रजनीं यतिभिर्वाहणै सह ।

मित्रावरुणयो पुण्य जगामाश्रममच्युत ।

[(L 2) B Dn दुजय (for दुर्मद) — (L 3)
B3 [अ]पि (for [उ]प) D1 च (for तु) — (L 4)
Ds om from यो up to परां (in 14^b)]

13 Gs om 13^a (cf v 1 11) Ds T2-4 om 13
(cf v 1 12) —^a) T1 इद्रामी K2 3 वरुणश्च (for
अर्थमा) G1 इन्द्रोऽप्यभिर्यमश्चैव —^b) S1 K1-3 D1
आप्तवान्, Ds आमुयाव (for वन्) —^c) K2 corrupt
K3 4 B1 2 4 D2 4 6 7 8 11 कारपवनाद्, Dn कारावप
नाद्, D1 3 काश्यपवनाद्, T1 G1 कारप (G1 व) चन,
G2 कारवच्छा, M कारवचनाद् (for 'पचनाद्) S1 K1
देश त कालपचनाद् —^d) D1 यमुनातीरमागमद्, T1
G1 3 स तस्माज्जगाम ह, G2 स तु स्नातो ज — After
13, Dn repeats 12^e

14 T1 om 14^a d, Ds om up to परा (for both,
cf v 1 12) —^a) S1 K1 3 4 D2 8 11 transp
स्नात्वा and तत्र K2 B1 3 D- 8 6 7 8-11 च (for
[अ]पि) —^b) Ts पर, M1 ततस् (for परा) Ds
reads from तुष्टि up to मतीव मे (in 22^d) on marg
B Dn D1 4-11 प्रीतिम्, D2 8 पुष्टिम् (for तुष्टिम्)
K2 Ds T2 3 अवाप M1 ह (for च) —^c) Ts
शिव्यैश्च (for सिद्धैश्च) —^d) Ds महाबल — Ts
damaged for 14^e —^e) T2 उपदिष्टा, G2 स्थिता
(for 'विष्ट) Dn कथा K2 3 शुद्धा; Dn1 om,
Ds तेभ्य, Dn शुभ्रा, Gs शुभ्रा (as in text) —^f)
Ks श्रावयद् (for शुभ्राव) D2 8 8 S (Ts damaged)
नदन (for पुगव) .

15 Ds reads 15 on marg —^a) G2 तदा (for
तथा) D2 9 [अ]नु (for तु) —^b) S1 K1-3 मुनि

हेमदण्डधरो राजन्कमण्डलधरस्तथा ॥ १६
कच्छपीं सुखशब्दां तां गृह्य वीणां मनोरमाम् ।
नृत्ये गीते च कुशलो देवब्राह्मणपूजितः ॥ १७
प्रकर्ता कलहानां च नित्यं च कलहप्रियः ।
तं देशमगमद्यत्र श्रीमात्रामो व्यवस्थितः ॥ १८
प्रत्युत्थाय तु ते सर्वं पूजयित्वा यतव्रतम् ।
देवर्षिं पर्यपृच्छन्त यथावृत्तं कुरुन्प्रति ॥ १९
ततोऽस्याऋथयद्राजन्नारदः सर्वधर्मवित् ।
सर्वमेव यथावृत्तमतीतं कुरुसंक्षयम् ॥ २०

ततोऽब्रवीद्रौहिणेयो नारदं दीनया गिरा ।
किमवश्यं तु तन्वत्रं ये च तत्राभयचृपाः ॥ २१
श्रुतमेतन्मया पूर्वं गर्वमेव तपोधन ।
विस्तरश्रवणे जातं कान्तदलमतीतं मे ॥ २२
नारद उवाच ।
पूर्वमेव हतो भीष्मो द्रोणः सिन्धुपतिस्तथा ।
हतो वैकर्तनः कर्णः पुत्राश्वस्य महारथाः ॥ २३
भूरिश्रवा रौहिणेय मद्रगजश्च वीर्यवान् ।
एते चान्ये च बहवस्तत्र महाबलाः ॥ २४

(for कृषि) — For 15, B₃ subst

309* तत्र सतिष्ठतश्चाथ रामस्याप्रतिमपुते ।

आजगाम महातेजा नारदो भगवानृषि ।

16 Śi K₁₋₃ om (hapl) 16-18 D₃ reads 16
on marg —^a) D₂ मदल D₁₁ जटामगलमतीत
—^b) T G कुश (for स्पर्ण) B D₁ 3-11 G₂ Ca चीरो
(for 'री) S (except M₁) यदा (for तथा)
—^c) K₄ T G₂ M₂ तदा, G₂ सदा (for तथा)

17 Śi K₁₋₃ om 17 (cf v 1 16) D₃ reads
17 on marg —^a) D₁ T₂ कच्छपि, T₁ महती, G₂
M काच्छपीं (M₁ 'पि), Ca कच्छपीं (as in text)
B₂ शुभ (for सुख) M₁ महात्मा (for 'दात्ता ता)
D₂ 11 कर्णपीयूषदात्ता ता —^b) D₂ गृह्य वीणां, M₁
वीणा गृह्य (by transp) —^c) D₂-7 नृत्य, T₁ : G
M नृत्ते, T₂ : नृत्त —^d) S (except T₂) पूजक
(for पूजित)

18 Śi K₁₋₃ om 18 (cf v 1 16) D₃ om (hapl)
18 D₃ reads 18 on marg —^a) T G₂ M⁻⁴ प्रेरक,
G₁ : प्रभव (for प्रकर्ता) D₂ कलहानां —^b) D₁₁ च
(for च) D₂ कलहप्रिय —^c) D₂ 11 M₁ आगमद्
S श्री (M₁ धी)मान्यत्र (by transp) S हलायुध
(for व्यवस्थित)

19 D₃ reads 19 on marg —^a) Śi K₁ [आ]शु,
K₄ B₁ 7, D₂ : 11 M₂ च (for तु) K₄ B D (except
D₁₁) त (K₄ ते) सम्यक्, T G तं राम, M₁ त सर्वे
(for ते सर्वे) —^b) B₂ महामुनिः, T₂ दद्यत (for
यतव्रतम्) — B₃ damaged for 19^{ad} —^c) T₂ देवर्षि
Śi K₁ आ *पृच्छत, K₄ B (B₃ damaged) D₁₁ D₁-20
T₁ : पर्यपृच्छत (B₂ T₁ : 'त्त), D₁₁ प्रत्यपृच्छत; T₂ 4

G परिपप्रच्छ —^a) D₂ वृत्ति (for वृत्त) D₂ वृत्ति
(for प्रति)

20 D₃ reads 20 on marg —^a) Śi K₁₋₃ तपोधि,
D₁₁ ततोर्मा, T₂ तपोध (for तपोध्व) D₂ : 11 T₂
कणयद् (for [क्ष]त्तय') Śi K₁ मयं (for राजन्)
—^b) K₂ 'धन्विना, B₂ D₁₁ S (except M₁) वेद-
विन, D₂ 'कमं' (for भ्रमं) —^c) B (except B)
D (except D₂ 11) एतत् (for एव) T₁ : तत्रम् (for
तत्तम्) —^d) K₄ B (except B₃) D (except D₁₁)
अतीत (for 'त) G₂ मयं, M₁ म नृद् (for कुरुम्)

21 D₃ reads 21 on marg —^a) T₂ निरया (for
दीनया) —^b) D₂ किमवश्यं, T₂ : यदवश्य (for
किम्) M₁ च (for तु) T₁ : यद्; T₂ मत् (for
तत्) Śi K D₁₁ D₂ : G^a M₂ क्षेत्र (for क्षत्र) G₂
किमर्थं तु हन सर्वं —^c) B₂ D₁₁ D₂-1 : 10 तु (for
च) T₁ : यत्र (for तत्र) Śi K₁₋₃ D₂ : 11 ये (K₂ :
के) भवंस्तत्र ये (D₂ ये) नृपा

22 D₃ reads 22 on marg —^a) B₂ नीतम् (for
श्रुतम्) G₁ : एव (for एतत्) Śi K₁ : यथा (for
मया) B₂ : M₁ transp पूर्व and सर्वम् K₂ : D₂ :
एवत् (for एव) —^c) K₄ G₂ विलार —^d) D₂
वीर्यदलम्

23 ^b) T₂ damaged T₁ : : G सेना M₂-4 सैन्य
(for सिन्धु) —^c) K₂ corrupt D₂ : T₂ ततो (for
हतो) —^d) K₂ : D₁₁ G₂ पुत्रश्च K₂-4 रथ; D₂
यत्ना, D₂ 11 M₁ यत्, T G M₂-4 'यत्ना (for
रथा)

24 Śi K₁₋₃ om (1 hapl) 24 —^a) B₂ च
निहतो; D₁₁ M₂ रौहिणेयो —^c) T₂ damaged from

प्रियान्प्राणान्परित्यज्य प्रियार्थं कौरवस्य वै ।
 राजानो राजपुत्राश्च समरेष्वनिवर्तिनः ॥ २५
 अहतांस्तु महाबाहो शृणु मे तत्र माधव ।
 धार्तराष्ट्रवले श्रेयाः कृपो भोजश्च वीर्यवान् ।
 अश्वत्थामा च विक्रान्तो भग्नसैन्या दिशो गताः ॥ २६
 दुर्योधनो हते सैन्ये प्रदुतेषु कृपादिषु ।
 हृदं द्वैपायनं नाम विवेग भृशदुःखितः ॥ २७
 शयानं धार्तराष्ट्रं तु स्तम्भिते सलिले तदा ।
 पाण्डवाः सह कृष्णेन वाग्निरुग्राभिरार्दयन् ॥ २८

स तुद्यमानो बलवान्वाग्मी राम समन्ततः ।
 उत्थितः प्राग्गदाद्वीरः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ २९
 स चाप्युपगतो युद्धं भीमेन सह सांप्रतम् ।
 भविष्यति च तत्सद्यस्तयो राम सुदारुणम् ॥ ३०
 यदि कौतूहलं तेऽस्ति ब्रज माधव मा चिरम् ।
 पश्य युद्धं महाघोरं शिष्ययोर्यदि मन्यसे ॥ ३१
 वैशंपायन उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा तानभ्यर्च्य द्विजर्षभान् ।
 सर्वान्विसर्जयामास ये तेनाभ्यागताः सह ।

C 9 3070
B 9 54 36
K 9 55 35

पूते up to विवेश (in 27^d) G₂ हताश्च (for पूते)
 —^a) D₈ तत्र चान्ये, S (T₈ damaged) हतास्तत्र (for
 तत्र तत्र) D₂ यच्छा

25 T₈ damaged —^b) K₄ B D जयार्थं (for
 प्रि^o) S₁ K₁₋₃ M₁ ह, K₄ च, D₁₁ हि (for वै)
 — D₁₁ om 25^{cd} — After 25, D₃ ins

310* निहता पाण्डवै सर्वे गता स्वर्गगतिं प्रति ।

26 T₈ damaged —^a) T₁ २ अपि तास, G₁ अहि-
 तास, G₈ कल्पितास, M₁ निहतास (for अ^o) D₂
 च, D₁₁ चैव (hypermetric) (for तु) —^b) T₁ ३
 G M₂ ३ ये (for मे) D₂ G₂ भारत (for माधव)
 — B₈ damaged for 26^{cd} —^c) D₂ धार्तराष्ट्रान्, D₁₁
 'राष्ट्रे, G₁ २ छतराष्ट्र- (for धार्ते^o) K₄ D₂ शोषान् (for
 शोषा) —^d) D₈ कृप- —^e) T₄ [अ]ति (for च)
 —^f) K₂ corrupt. K₁ D₃ भग्नसैन्य-, D₁₁ भग्न सैन्ये,
 T₂ भग्न सेना, T₄ भग्नसैन्या (for भग्न^o) S₁ K₈ भग्न
 सैन्यो दिशो गत- — For 26^{def}, B Dn D₁ 4-10 subst.

311* त्रय समितिमर्दना ।

कृपश्च कृतवर्मा च द्रोणपुत्रश्च वीर्यवान् ।

तेऽपि वै विद्रुता राम दिशो दश भयात्तदा ।

[(L 1) B₈ damaged D₁ वधना — (L 3)
 D₅ १ ९ अपरे (for तेऽपि वै) D₅ भयात्ता वै दिशो दश (for
 the post. half)]

27 T₈ damaged up to विवेश —^a) S₁ K₁ हते
 ज्वेषु, B₂ D₂₋₇ १ १ १० हते शल्ये (for हते सैन्ये) —^b)
 K₂ प्रश्रुतेषु, B₂ ३ D₅ १ १ १० विद्रुतेषु (for प्र) D₁₁
 M₁ प्रदुतेषु कृपादिभि, T₁ २ G₂ M₂ विद्रुतेषु पदातिषु,
 T₄ G₁ ३ M₂ ३ विद्रुतेषु (G₁ ३ ते च) पदातिभि —^c)
 D₁₁ कृष्ण (for हृद)

28 ^a) K₄ D₁₁ च (for तु) —^b) B₈ damaged
 D₂ सलिले, D₈ सरले (for सलिले) D₈ T₈ तथा (for
 तदा) Bom ed सलिले स्तम्भिते तदा —^c) G₂ सै
 न्येन (for कृष्णेन) —^d) T₈ damaged from रुग्राभि
 up to गदाम् (in 29^d) K₄ D₁₁ S (except G₁, T₈
 damaged) अर्दयन्, D₂ ३ अद्भुवन् (for अर्दयन्)

29 T₈ damaged —^a) B (except B₈) Dn D₁
 १ १ १ स (for स) B₈ D₁ तत्पर्यमानो (for तुद्य^o)
 D₂ बलवान्, D₈ बलवन् —^b) D₂ वाग्मी —^c)
 K₄ उत्थिते, T₄ उद्धृतो (for उत्थित) B Dn D₁ ३
 4-10 स, D₈ सु, T (T₈ damaged) G [s]भूत्,
 M₁ ३ ३ तद् (for प्राक्) B₈ G₂ ३ तदा, T₃ हृदो (for
 हृदाद्) D₁₁ तस्मात् (for वीर)

30 ^a) D₈ T₂ ३ G₂ M₂ ३ चाम्युपा (G₂ M₂ ३ 'प-
 गतो, D₈ corrupt, M₁ चाप्युपागतो (for 'पगतो) B
 Dn D₁-10 T₂ ३ योद्धुं, D₁₁ युद्धे —^b) B₂ ३ S
 (except M₁) भीमसेनेन (B₈ 'न हि) सांप्रत — B₈
 damaged for 30°-31^b —^c) D₈ भविष्यति B
 (B₈ damaged) Dn D₁-10 तयोरद्य, D₁₁ च तत्सत्य,
 T₁ G₁ हि तद्वद्यत्, T₂ ततस्त्वद्य, T₃ G₂ पुनस्त्वद्य,
 T₄ G₂ हि तस्त्वद्य, M₂ ३ कृत त्वद्य, M₃ उत त्वद्य (for
 च तत्सद्यस्) —^d) B₁ ३ ३ D (except D₁₁) युद्ध,
 T₁ ३ ३ G M₁ ततो (for तयो) Dn परम (for राम
 सु) B₂ युद्ध युद्धविशारद, M₈ तयो पुरुषसिंहयो

31 B₈ damaged for 31^{ab} —^a) D₁ T₄ तेद्य;
 G₁ ३ M₂ ३ तस्मिन् (for तेऽस्ति) — T₈ damaged for
 31^{cd} and the following ref. —^c) G₁ बाहो (for
 घोर) — After 31°, M₁ ins

312* अद्य रामाहवे द्वयो ।

भीमकौरवयोर्वीर

C 9 2071
B 9 54 25
K 9 55 35

गम्यतां द्वारकां चेति सोऽन्वशादनुयायिनः ॥ ३२

सोऽन्वतीर्याचलश्रेष्ठात्पुष्पप्रसवणाच्छुभात् ।

ततः प्रीतमना रामः श्रुत्वा तीर्थफलं महत् ।

विप्राणां संनिधौ श्लोकमगायदिदमच्युतः ॥ ३३

सरस्वतीवाससमा कुतो रतिः

सरस्वतीवाससमाः कुतो गुणाः ।

सरस्वतीं प्राप्य दिवं गता जनाः

सदा स्मरिष्यन्ति नदीं सरस्वतीम् ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ समाप्तं तीर्थयात्रापर्व ॥

सरस्वती सर्वनदीषु पुण्या

सरस्वती लोकसुखावहा सदा ।

सरस्वतीं प्राप्य जनाः सुदुष्कृताः

सदा न शोचन्ति परत्र चेह च ॥ ३५

ततो मुहुर्मुहुः प्रीत्या प्रेक्षमाणः सरस्वतीम् ।

हयैर्युक्तं रथं शुभ्रमातिष्ठत परंतपः ॥ ३६

स शीघ्रगामिना तेन रथेन यदुपुंगवः ।

दिदक्षुरभिसंप्राप्तः शिष्ययुद्धमुपास्थितम् ॥ ३७

32 Ts damaged for the ref —^a) B₂ S स नारद (for नारदस्य) —^b) Ts सम्प्राश्च (for सम्प्राश्च्य) K₂ B₂ द्विजोत्तमान्, G₂ द्विजात्मनः (for द्विजपंथान्) —^d) T₂ पृते च, M₂ ये तान् (for ये तेन) T₁ 2 4 G₁ M [अ]नुगता (for [अ]भ्या^a) D₂ ये ये सगे समा गता, D₂ ये तानभ्यागतासदा, G₂ यैरेवानुगत सद्, G₂ ये तेनानुगताश्च तान् —^e) Ts damaged from गम्यता up to तत (in 33°) M₁ गच्छत (for गम्यता) Ś₁ K₁ T₁ 4 M₂-1 द्वारका D₂ सर्वे (for चेति) K₁ द्वारका चेति सोप्राप्य (sic) —^f) K₂ [s]प्यशाद्, D₂ G₂ [s]न्वगाद् (for 'शाद्)

33 Ts damaged up to तत —^a) Dn₁ [s]चलाद् (for स्रतीर्य) Ś₁ K₁ 2 [अ]च (K₁ 'म)लात्तस्मात्, K₁ D₂ 3 नगात्तस्मात्, D₁ तत श्रेष्ठात्, D₂ वल श्रे —^b) T₂ पक्ष (for पक्ष) K₁ D₁ 3 प्रश्रवणात् S (except M₁, Ts damaged) तत (for शुभात्) D₂ 11 प्रक्षप्रश्रवणाच्छुभात् —^c) T₁ 2 G M₂ 4 स तु (for तत) Dn₁ G₂ राजन् (for राम) T₂ स तु प्रीतो महाराज —^d) T₂ कृत्वा; M₂ स्मृत्वा (for श्रुत्वा) T₁ तीर्थ D₂ फल, T₂ 4 पर, G₁ -वर (for फल) G₂ नत्वा तीर्थवर महान् —^e) S (except M₁) अग्रत (for सनिधौ) T₁ G₂ श्लोकात् (for श्लोकम्) —^f) Ś₁ K₁ B (except B₂) D₂ 7-11 इमम् (for इदम्) T G₁ 2 M₂-1 अगायदमितधुति, G₂ 'यत इद मुनि

34 T₁ om (hapl) 34 D₂ reads 34^a twice Ts damaged for 34^a-36^b —^b) B₂ om सरस्वतीवा ससमा T₁ 2 -समा कुतोहंणा, M₁ -सम कुतो गुण Dn₁ रति (for गुणा) —^c) Ś₁ K D₂ 8 11 एत्य (for प्राप्य) T₁ 2 G G₂ सरस्वतीहीनविदे (T₁ 2 'भिन्नविदे, G₂ 'वीरविदे) द्वायामिन, M₁ 'ती हेति विदेशजा जना,

M₂-1 'ती प्राप्य (M₂ 'ती द्यद्य) विदेशवासिन — K₁ repeats 34^d after the first occurrence of 35° —^d) D₂ om, M₂ तदा (for सदा) K₁ (second time) D₂ S (except M₁, T₁ om, T₂ damaged) सरस्वती नदी (by transp)

35 For the repetition in K₁, of v 1 34 Ts damaged —^b) Dn₁ G₂ सर्व- (for लोक-) B₂ D₁ 4 8-10 शुभावहा, B₂ 4 वहा सुखा, Dn₁ -वहा शुभा (for सुखावहा) B₂ शुचि, D₂ नदी, Dn₁ T₁ 2 G M₂-1 च (for सदा) M₁ सरस्वती सर्वत एव शोभना — K₁ reads 35° twice —^c) K₁ (second time) transp जना and सुदुष्कृता K₁ परा, B₂ S (except T₁ M₁, Ts damaged) नरा (for जना) K₂ B Dn D₁ 4-7 10 सुदुष्कृत (B₂ 'तद्), D₂ 11 सुदु-रिता, D₂ सुदुष्कर, D₂ सुदुत्, T (Ts damaged) G M₂ 2 सुदुष्कृत —^d) T₁ [अ]भिनदंति (for न शोचन्ति) K₁ इह, K₂ D₂ 3 चैव, D₁ चेह (for चेह) K₂ हि, D₂ 3 ह, T₂ om (for च) B₂ विमुक्तपा-पाक्षिदिवे वमति हि, D₂ सदा न शोचति सुपुण्यमा गिन

36 Ts damaged for 36^{ab} —^a) K₂ बहु- (for the second मुहु) B₂ S (Ts damaged) भक्त्या (for प्रीत्या) —^b) K₂-1 Dn₁ D₂ 8 8 11 T₁ 2 4 प्रेक्षमाण (K₂ Dn₁ T₁ 'णा, D₂ 'णा, D₂ 'णा) Dn पर-स्पर, D₂ सरस्वती (for 'तीम्) — B₂ damaged for 36^{ab} —^c) K₂ 3 शुभ्रेर, B₂ T G शीघ्रम् (for शुभ्रम्) —^d) K₁ अतिष्ठत, S (except M₁) आररोह (for आतिष्ठत) K₂ 4 B₂ Dn D₂ 3 परतप

37 ^a) K₁ तीव्र- (for शीघ्र-) —^b) D₂ 11 नंदन

५४

वैशंपायन उवाच ।

एवं तदभवद्युद्धं तुमुलं जनमेजय ।

यत्र दुःस्त्वान्वितो राजा धृतराष्ट्रोऽत्रवीदिदम् ॥ १

रामं संनिहितं दृष्ट्वा गदायुद्ध उपस्थिते ।

मम पुत्रः कथं भीमं प्रत्ययुध्यत संजय ॥ २

संजय उवाच ।

रामसांनिध्यमासाद्य पुत्रो दुर्योधनस्तत्र ।

युद्धकामो महाबाहुः समहृष्यत वीर्यवान् ॥ ३

C 9 3079
B 9 55 3
K 9 55 1

(for पुराव) — °) Ks अधि-, Ts क्षय (for क्षति-)
— °) Ts अनुत्तमं (for उपस्थितम्) — After 37, S
(except M1) reads 9 54 1-2

Colophon om in M1, damaged in Ts — Sub-
parvan 51 गदापर्वणि रामतीर्थयात्रा, K B1.2 Ds Ts
G1.8 रामतीर्थयात्रा (Ts G1.8 'यात्राममाप्ति'), Bs 4 Dn
D1 10 हलधरतीर्थयात्रा (Ds 'यात्राममाप्ति'), B1 D1 2
1 8 8 11 बलदेवतीर्थयात्रा, Ds समा (wrongly), M2 4
तीर्थयात्राया गदायुद्ध, M3 तीर्थयात्रा, Cal. Bom ed
गदा (Cal ed गदायुद्ध) पर्वणि बलदेवतीर्थयात्राया सारस्वतो-
पाख्यान, Kumbh. ed हृदप्रवेश — After sub-parvan,
M3 adds तीर्थयात्रा समाप्ता — Adhy name M2 4
नारदवचन — After adhy name, M2 4 add राम-
तीर्थयात्रा समाप्ता — Adhy no (figures, words or
both) B2 D1 10 25, B1 Gs 55, Dn 24, T
(Ts damaged) G1 2 M (M1 om) 56 — *Śloka*
no Dn1 40, Dn2 D1 10 41

— After the colophon, Ts concludes with

श्रीत्यागेश्वराय नम । श्रीवेङ्कटेशाय नम ।

करकृपमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ।

Ts concludes with

शल्यपर्व समाप्त । श्रीकृष्णार्पणमस्तु । शालिवाहन शक १७९४
कल्युब्धा ४९७३ आगीरम नाम सवत्सर अधिन व १४ गुरुवासरे
काश्यपगोत्र कुप्पाचार्यपुत्र रामन् लिखितं शल्यपर्वं संपूर्णं ।
श्रीकृष्णो विजयते । श्रीगुरुभ्यो नम । श्रीवेङ्कटेशाय नम ।
हरि ॐ ।

Ts concludes with

शल्यपर्व समाप्त । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

G1 concludes with

शल्यपर्व समाप्त । हरि ॐ । विश्वावसुर्वत्सरे मीनमासे २५
दिने मध्याह्ने शेषप्यार्याणां कृते काशीपतिना लिखितं शल्य-
पर्वं ।

G2 concludes with

श्रीकृष्णाय नम । शल्यपर्व समाप्तम् । गदापर्व ।

G3 concludes with

श्रीगुरुभ्यो नम । श्रीरामभद्राय नम । शुभमस्तु । श्रीमहा-
गणपतये नम । अविघ्नमस्तु । आरोग्यमस्तु । शल्यपर्व समा-
प्तम् । महागणपतिना स्वहस्तलिखितम् । हरि ॐ । गदापर्व ।

54

1 Ts damaged for 1^a-2^a B1 damaged for
1^a S (except M1, Ts damaged) reads 1-2 after
9 53 37 S (Ts damaged) om the ref — °) M1
तदा (for तद्) S (except M3, Ts damaged) युद्ध-
ममवत् (by transp) — °) Dn Ds.11 तुमुलं, Ds
तुमुलं — °) Ds M1 तत्र, T1.2 ततो (for यत्र)

2 For the sequence in S (except M1, Ts
damaged), cf. v 1 1 Before 2, N (except Dn1)
ins धृतराष्ट्र उवाच — °) Ts damaged S (except
G2, Ts damaged) श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — °) B1 2 8
Dn2 D2 Ts Ms गदायुद्धम् D2 Ts उपस्थित — °)
M2 प्राप्यायुध्यत

3 The text of the remaining portion of this
parvan is missing in Ts 4 Ts is newly introduced
from this adhyāya onwards — °) B2 Ds राम
(for राम) D2 8 संनिधिम् Ks आस्याय, S (Ts 4
missing) आगम्य (for आसाद्य) — B1 damaged for
3^a — °) B1 Dn1 D2 8 युद्धकाले (D2 के), S (Ts 4
missing) युद्धकामो (for युद्ध) — °) Dn1 समा-
प्तोति, T2 G3 समाहृत्यत, M1 समगृह्यत (for 'हृष्यत)

4 °) K1 लागलिक K1 D2 8 राम (for राजा)
— °) B2 प्रत्युपस्थाय भारत — Ks om 4^a-5^a — °)
D1 युक्त — After 4^a, B D (except Dn1) Ca ins

313*

समभ्यर्च्य यथाविधि ।

आसनं च दत्वा तस्यै पर्यपृच्छदनामयम् ।

C 9 3020
B 9 25 4
K 9 25 2

दृष्ट्वा लाङ्गलिनं राजा प्रत्युत्थाय च भारत ।
प्रीत्या परमया युक्तो युधिष्ठिरमथाब्रवीत् ॥ ४
समन्तपञ्चकं क्षिप्रमितो याम विशां पते ।
प्रथितोचरवेदी सा देवलोके प्रजापतेः ॥ ५
तस्मिन्महापुण्यतमे त्रैलोक्यस्य सनातने ।
संग्रामे निधनं प्राप्य ध्रुवं स्वर्गो भविष्यति ॥ ६
तथेत्युक्त्वा महाराज कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
समन्तपञ्चकं वीरः प्रायादभिमुखः प्रभुः ॥ ७

ततो दुर्योधनो राजा प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
पद्भ्याममर्पाद्युतिमानगच्छत्पाण्डवैः सह ॥ ८
तथा यान्तं गदाहस्तं वर्मणा चापि दंशितम् ।
अन्तरिक्षगता देवाः साधु साध्वित्यपूजयन् ।
वातिकाश्च नरा येऽत्र दृष्ट्वा ते हर्षमागताः ॥ ९
स पाण्डवैः परिवृतः कुरुराजस्तवात्मजः ।
मत्तस्येव गजेन्द्रस्य गतिमास्थाय सोऽब्रजत् ॥ १०
ततः शहनिनादेन मेरीणां च महास्वनैः ।

ततो युधिष्ठिर रामो वाक्यमेतदुवाच ह ।

मधुर धर्मसयुक्त शूराणा हितमेव च ।

मया श्रुत कथयतामृषीणा राजसत्तम । [5]

कुरुक्षेत्र पर पुण्य पावन स्वर्गमेव च ।

दैवतैर्ऋषिभिर्जुष्ट ब्राह्मणैश्च महात्मभि ।

तत्र वै योत्स्यमाना ये देह त्यक्ष्यन्ति मानवा ।

तेषां स्वर्गे ध्रुवो वास शक्रेण सह मारिष ।

[(L 4) B₁ D₂ कर्म- (for धर्म) — D₁ reads line 5 twice — (L 5) D₅ शूराणां (for ऋषीणां) D₄ (both times) हितमेव च (for राजसत्तम) — (L 6) D₂ कुरुक्षेत्रे D₅ धर्मम्, D₈ स्वर्गम् — (L 7) D₅ जुष्ट D₂ ऋषिभिरुष्ट (D₂ देवताः) पिबुष्ट (for the prior half) — (L 8) B₂ ये, D₁ [ए]व (for 'व') — (L 9) D₅ ध्रुव]

— B D (except D₁₁) om 4^d

5 Ks om 5 (of v 1 4) Before 5, T₁ & G ins दुर्योधन —^a) B₂ damaged D₂ G₂ स्यमत, T₂ दामंत (for समन्त) B₅ हतो, S (except M₁, T₂ & missing) पुण्यम् (for क्षिप्रम्) B₁ 2 & D_n D₁ 2-10 तस्मात्स (D_n D₂ 'स्य') मतपचकम् —^b) Ś₁ K (Ks om) D₂ 2 11 यामो (D_n 'तो'), D₅ यामि B₁-4 D_n D₁ 5-10 हुत नृप (for विद्या पते) B₂ याम तस्माद्हुत नृप —^c) D₂ प्रथितातर, D₃ प्रस्थितोत्तर- (for प्रथितो) T₁ & G₁ 2 वेदि —^d) Ś₁ K₁ सर्व, T₁ & G ग्रह (for देव) D₁ लोऋ, D₈ लोऋ (for लोके) B₂ प्रजापति, D₃ 11 T₂ प्रजापते K₂ सर्वलोकप्रजापते

6 ^a) Ś₁ K₁-3 D₁ देशे, D₁₁ हृदे, S (T₂ & missing) ध्रुवे (for महा) —^d) D₂ 2 M₂ ध्रुव K₁ D₁ 2 स्वर्गे (sic) T (T₂ & missing) G ध्रुव (T₁ G₁ तव) स्वर्गं गमिष्यति (T₂ 'ति')

7 Before 7, C₂ 118 सजय K₂ transp 7° and

7^d B₂ damaged for 7° —^c) D_n 2 D₁₀ G₂ स्यमत, T₂ दामंत (for समन्त-) K₁ T₂ M₂ 4 वीर —^d) B₁ D_n D₁ अभिमुख D_n नृप (for प्रभु)

8 ^a) D₂ T₁ & G₁ 2 M₂ राजन् (for राजा) —^c) K₁ D₅ अमर्षां, T₂ जगाम (for अमर्षाद्) D_n पद्भ्यामर्पाद्युतिमान् (sic), T₂ G₂ स पद्भ्याममर्पादीमान् —^d) D₂ गच्छन् (submetric), T₂ आगच्छत् (for अ')

9 ^a) D₂ 2 टपा (D₂ 'प') यातं, D₅ तमायात, D_n यथा यात B₂ गदाहस्त तथा यात —^b) B₅ D₂-4 11 T₂ & G M₂-1 वर्मि (G₂ 'र्म') ण D_n चापि, D_n चाति (for चापि) K₁-3 S (T₂ & missing) दंशित —^c) K₂ अंतरिक्षं, B (except B₂) D₂ अंतरीक्ष K₂ 2 B₂ D₂-7 9 10 चरा (for -गता) — B₂ damaged for 9° —^d) D₅ corrupt, D₂ 4 पूजयन् —^e) K₂ वातिकाश्च, D_n Ca 7 वार्तिकाश्च, S (T₂ & missing) वार्ति- (T₂ 'ति', G₂ 'द') काश्च D₁ ये तु, T (T₂ & missing) G तत्र, M₁ 2 यत्र (for येऽत्र) K₁ D₂ C₇ वार्ति (K₁ 'ति') काश्च नरव्याघ्र (K₁ 'व्र'), B (B₂ damaged) D_n D₁ 6-10 वाति (B₂ D₂ 9 10 'ति') काश्चारणा ये तु, D₅ पाचालस्य नरव्याघ्र, D₅ वैमानिकाश्चारणा ये तु (hyper-metric) K₂ Ca वार्तिका वार्तासंचारका । वातिका इति प्रायश्च पठन्ति । तत्रापि वातवद्भ्रमणशाला ॥ C₇ वार्तिका, लोकवातां कुर्वाणा । K₂ —^f) D₅ G₂ (also as in text) आगमन् (for आगता)

10 G₂ om (hapl) 10-11 —^b) K₂ कुरुराजस्, D₈ 11 'राज B₁ तवानुज D₂ कुरुराजस्य चात्मज —^c) D₂ मत्तस्यैव (for मत्तस्येव) Ś₁ K₁-3 मत्तमा (K₁ 2 स तु मा) तगनिन्दैर् (Ś₁ K₁ *** —^d) Ś₁ K₁-3 lacuna for 10^d-11^a —^e) D₈ M₂ योवजन्, T₂ G₁ योववीत्, M₂ सोगमत् (for सोऽब्रजत्)

11 G₂ om 11 (cf. v 1 10) —^a) Ś₁ K₁-3 lacuna S (except M₁, G₂ om, T₂ & missing)

सिंहनादैश्च शूराणां दिशः सर्वाः प्रपूरिताः ॥ ११
 प्रतीच्यभिमुखं देगं यथोद्दिष्टं सुतेन ते ।
 गत्वा च तैः परिक्षिप्तं समन्तात्सर्वतोदिशम् ॥ १२
 दक्षिणेन सरस्वत्याः स्वयनं तीर्थमुत्तमम् ।
 तस्मिन्देशे त्वनिरिणे तत्र युद्धमरोचयन् ॥ १३
 ततो भीमो महाकोटिं गदां गृह्णाथ वर्मभृत् ।
 विभ्रद्रूपं महाराज सदृशं हि गरुत्मतः ॥ १४

निनादैश्च —^१) T₅ [अ]पि नि- (for महा-) —^०) Ś₁ K₁ -नादैश्च, D₁ -नादेन (for नादैश्च) T₅ G₂ योचाना (for शूराणां) —^२) B₅ damaged, D₅ ३ प्रपूरिता, T₂ 'रिरे' (for 'रिता') — B_{1, 2} ३ D (except D₂ 11) ins after 11 B₅ after 12^१

314* ततस्ते तु कुक्षेत्रं प्राप्ता नरवरोचमा ।

[B₂ ते दे, D₅ तत्र (for ते तु) D₅ -नरास्त्ररा (for -वरोचमा)]

12 B (except B₅) D_n D_{1, 7} ९ om 12, D₅ reads it on marg —^१) T₂ ५ प्रतीच्याभि- Ś₁ K₁ ३ B₅ सुत्वा D₂ तथा स्वमिमत् देग, D_{2, 11} प्रतीच्याभिमुखा- श्वेन (D₁₁ 'खा देग') —^२) M₅ यथोद्दिष्ट (sio) Ś₁ K₁ प्रवेरते (sio) (for सुतेन ते) — After 12^१, B₅ ins 314* —^०) K₁ तथा, D₁₁ यथा (for गत्वा) D₅ ३ १० [अ]वृत्त (D₁₀ 'त्ता'), T₂ च ते (for च तै) Ś₁ K₁ ३ ३ D₂ ३ क्षिप्त, D₁ ६ वृत्, D₅ १० T₂ -क्षिप्ता —^२) D₂ १० सर्वतोदिश, T₂ ५ पूर्वतोदिश, M₁ पुरुष धनै

13 ^१) K₁ transp दक्षिणेन and सरस्वत्या D₅ दक्षिणे तु (for 'णेन') T₂ दिश राजन् (for सरस्वत्या) —^२) K₂ स्वयनी, K₁ (also as in text) D₁ स्वपन, B₁₋₄ D_n D_{1, 5-10} चा (B₂ स्व) परं, B₅ तपन, D₂ ३ Ca पावन (D₂ 'नी'), D₅ न्वपर, D₁₁ तटेन, S (except M₁, T₅ ३ missing) स्वय तत्, C_v तपन (for स्वयनं) D_{1, 6} ३ क्षेत्रम् (for तीर्थम्) D₅ पर तीर्थमनुत्तम —^०) Ś₁ K₁ lacuna, K₂ ३ महापुण्ये, K₁ स्वतिहरणे (hyper metric), B₁ सुनिर्हणे (sio), D₁ स्वनिर्हृते, D₂ ३ स्व (D₂ न्व) तिरणे, D₁ ७ १० स्वनि (D₁₀ 'ति') घृणे, D₅ स्वविंश (submetric), D₅ स्वरे वृत्ते (sio), D₁₁ [S] य गत्वा वै, T₁ ५ G M₁₋₄ त्व (G₂ अ) तिरयास्, T₂ व्यति- रयस्, Ca अनीरिणे (gloss अनुपरे) (for त्वनिरिणे) D₅ तस्मिन्देव सप्रविश्य —^२) Ś₁ K₁ ३ स वै, K₂ सर्वे, B (except B₅) D_n D_{1, 5} ६ ८-१० ते तु, D_n

अववद्धशिरस्त्राणः संख्ये काञ्चनवर्मभृत् ।
 रराज राजन्पुत्रस्ते काञ्चनः शैलराडिव ॥ १५
 वर्मभ्यां संवृतौ वीरौ भीमदुर्योधनावुभौ ।
 संयुगे च प्रकाशेते संरग्धाविव कुञ्जरौ ॥ १६
 रणमण्डलमध्यस्थौ भ्रातरौ तौ नरर्षभौ ।
 अगोमेतां महाराज चन्द्रसूर्याविवोदितौ ॥ १७
 तावन्यो न्य निरीक्षेतां कुद्धाविव महाद्रिपौ ।

*तु, D₁ ते तु (for तत्र) Ś₁ K₁ ३ D₂ ३ ७ ९ T₂ ५ M₁ अरोचयत्, D₅ अशोचयन्, D₁₁ अरो**त् (for अरोचयन्)

14 ^१) D_n -कोटीं, M₅ ३ -बाहुर् (for कोटीं) —^२) Ś₁ K₁-३ आदाय, S (except M₁, T₂ ३ missing) गृह्य च (for गृह्णाथ) K₁ B₁ D₂ ३ ११ धर्मवित् (B₁ भृत्), D₅ १० चर्मभृत्, T₁ चर्मचक्र, T₂ ३ G₂ ३ M वर्मचक्र (T₂ M₁ 'चत्') (for 'भृत्') —^२) G₂ तु (for हि)

15 B₅ damaged for 15^१ —^१) Ś₁ K₁-३ समा, D₁ ततो, D₅ सोनु, T₂ स प्र (for अव-) K₁ अविरुद्धशिरस्त्राण, D₁₁ आवर्धय शस्त्राणां (sic) —^२) D₁₁ M₂₋₄ सर्व-, T (T₂ ३ missing) G शुद्ध-, M₁ स वै, Ca सरये (as in text) T₁ ५ M -चक्र, T₂ G₂ ३ -चत् (for भृत्) —^०) D₅ रणे तु (for रराज) K₁ D₅ राज- (for राजन्) —^२) M₁ कांचनै K₁ कांचन शैलवान्यया

16 ^१) D₂ वर्मान्या, D₁₁ चर्मभ्या K₁ सभृतौ, B₁ २ D₂ ७ १० सयतौ, B₂ ३ सहितौ, D₅ कांचनै; D₅ ११ M₁ संयुतौ, M₂₋₄ सदृशौ (for संवृतौ) T (T₂ ३ missing) G तद्यदा (T₁ 'धया, T₂ 'च्या) सगतौ वीरौ —^२) Ś₁ K₁-३ अपि (for उभौ) —^०) Ś₁ K₁-३ स, B₂ D₁ T₂ ५ G₂ ३ M₂₋₄ सं, D₁ ते (sio), M₁ [S]भि- (for च) D₁₁ सयुगे प्रचकासेतां —^२) B₂ प्रवृद्धाव्, M₁ सकुद्धाव् (for संरग्धाव्)

17 K₁ om. 17^१ —^१) T₂ ५ G M₅ ३ रय (for रण) D₂ -मंडल —^२) S (T₂ ३ missing) भ्रातरौ भरतर्षभौ (G₁ 'भ) —^०) D₅ अशोभता T₅ महाराजौ —^२) D₂ -भौमाव् (for -सूर्याव्) K₁ D₂ ३ [उ]पतौ

18 ^१) Ś₁ K₁ ३ निरै (K₂ 'रे') क्षेत्रां, D₁ T (T₂ ३ missing) G M₅ निरीक्षतौ, D₅ 'क्ष्यत, D₅ ११ 'क्ष्यता (for 'क्षेता) —^२) T (T₂ ३ missing) G M₂₋₄ महो

दहन्तौ लोचनै राजन्परस्परवधैषिणौ ॥ १८
 संप्रहृष्टमना राजन्नादामादाय कौरवः ।
 सृक्किणी संलिहन्नाजन्क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् ॥ १९
 ततो दुर्योधनो राजा गदामादाय वीर्यवान् ।
 भीमसेनमभिप्रेक्ष्य गजो गजमिवाह्वयत् ॥ २०
 अद्रिसारमयीं भीमस्तथैवादाय वीर्यवान् ।
 आह्वयामास नृपतिं सिंहः सिंहं यथा वने ॥ २१
 तावुद्यतगदापाणी दुर्योधनवृकोदरौ ।

संयुगे स्म प्रकाशेते गिरी सशिखराविव ॥ २२
 तावुभावभिसंकुद्वावुभौ भीमपराक्रमौ ।
 उभौ शिष्यौ गदायुद्धे रौहिणेयस्य धीमतः ॥ २३
 उभौ सदृशकर्मणौ यमवासवयोरिव ।
 तथा सदृशकर्मणौ वरुणस्य महावलौ ॥ २४
 वासुदेवस्य रामस्य तथा वैश्रवणस्य च ।
 सदृशौ तौ महाराज मधुकैटभयोर्युधि ॥ २५
 उभौ सदृशकर्मणौ रणे सुन्दोपसुन्दयोः ।

रगौ, M₁ महावृषौ (for 'द्विषौ' — °) S₁ K₁-3 महातौ (for दहन्तौ) S (except M₁, T₃ & missing) वीरौ (for राजन्) K₄ D₂ 8 दहन्तौ लोचनाभ्या च, B₂ 'तौ रोपनेत्राभ्या — D₁₁ om (hapl) 18^d-19^a — °) B₂ रक्ताभ्या हि परस्पर

19 D₁₁ om 19^a (cf v 1 18) — °) T₂ स प्र, M₁ 2 4 ततो (for सप्र) — °) S₁ K₁ 2 om (hapl) from कौरव up to आदाय (in 21^b) K₈ om (hapl) from कौरव up to आदाय (in 20^b) S (except M₁, T₃ & missing) पादव (for कौरव) — °) B₃ 5 D₄ 7 M सृक्किणी (D₁ 'णी'), D₈ स्रक्किणी, D₁₁ सगदा (sic), T₂ सर्वाणि, G₂ स्रक्किणी, G₃ सृक्किणी (for 'णी) B₁ लेलिहन् B₂ damaged from राजन् up to आदाय (in 20^b) T₂ वीर, M₁ राजा (for राजन्) — °) T (T₃ & missing) G ता (G₂ 8 त) त्रेक्षण

20 S₁ K₁ 2 om 20, K₈ om up to आदाय (for both, cf v 1 19) B₂ damaged up to आदाय — °) B₂ D₂ D₃ 7 T₃ राजन् (for राजा) T (T₃ & missing) G M₂-4 भारत (for वीर्यवान्) M₁ दुर्योधनस्य सुतो युद्धप्रेप्सुरवस्थित — D₈ reads 20^a-21^b on marg — °) T₁ 5 G M₂-4 भीमो भीमम् (for भीम सेनम्) T₂ भीम सुयोधन प्रेक्ष्य — °) D₈ 9 M₃ आह्वयन्

21 S₁ K₁ 2 om up to आदाय (cf v 1 19) D₈ reads 21^a on marg — °) D₁₁ अद्रि, T₃ अति (for अद्रि) G₂ सारमया T₁ 5 वीरस्, T₂ गुर्वी (for भीमस्) — °) T₂ सधाय, G₂ M₁ गदाम् (for तथैव) — °) T₃ G₂ द्रावयामास (for आह्व) D₁₁ D₂ नृपति — °) D₁₁ S (except G₂, T₃ & missing) सिंह सिंहो (by transp) D₂ वने यथा (by transp), D₈ महा हवे

22 °) D₁₁ समुद्यत, M₃ तावुद्यम्य (for 'द्यत)

K₈ गदौ पुण्यौ (for -गदापाणी) — °) K₃ D₁₁ D₂ 8 6-8 10 च प्रकाशेता (D₁₁ D₂ 8 'ते'), B₁ 4 5 D₂ D₁ 5.9 11 प्रचकाशेते (D₁ 5 9 'ता'), B₈ प्रच***, D₄ च प्रकाशाते, S (T₃ & missing) सप्र (M₂-4 'च'काशेते (for स्म प्र) — °) B₈ damaged K₄ B₂ D₁ 8 4 6 11 गिरीश, D₅ नगस्य, T₂ गिर्योश्च (for गिरी स) D₈ शवराच्, D₅ शिपराच्

23 °) K₂ B₁ 2 D₂ 5-10 सम (D₅ 'मि'ति-, K₈ 4 B₂-5 D₁₁ D₁ 8 4 समभि, D₁₁ T₅ अपि स, T₁ G₁ समपि, G₂ भीमस्, M₃ अतिस (for अभिस) M₁ 8 रन्धाच् (for -कुद्वाच्) — °) D₂ 8 सिंह- (for भीम) — K₄ om (hapl) 23^a-26^a — °) S₁ K₁ महा (for गदा) — °) K₂ रौहिणीयस्

24 K₄ om 24 (cf v 1 23) — °) G₂ वर्माणौ (for -क) — D₁₁ om (hapl) 24^b-26^a S (except M₂ 4, T₃ & missing) om (hapl) 24^b — °) S₁ K₁ B₂ मय (for यम) S₁ K₁ 3 अपि, K₂ अभि (for इव) — M₂ om (hapl) 24^a-25^d — °) D₈ 8 यथा, M₁ उभौ (for तथा) — K₈ om (hapl) 24^a-26^a — °) D₂ बळौ, D₁ बलै (for -वलौ)

25 K₄ om 25 (cf v 1 23) K₈ D₁₁ M₂ om 25 (cf v 1 24) — °) G₂ सदृशौ (for रामस्य) — °) K₂ वरुणस्य (sic) (for वैश्रव) — °) B₁ 2 D₈ इव; S (M₂ om, T₃ & missing) अपि (for युधि)

26 K₄ om. 26^a (cf v 1 23) K₈ D₁₁ om 26^a (cf v 1 24) — °) B (except B₂) D (except D₁ 11) तथा (for रणे) — After 26^b, B D (except D₁₁) ins

315* रामरावणयोश्चैव वालिसुग्रीवयोस्तथा ।

तथैव कालस्य समौ मृत्योश्चैव परतपौ ॥ २६
 अन्योन्यमभिधावन्तौ मत्ताविम महाद्विपौ ।
 वाणितासंगमे दसौ शरदीव मदोत्कटौ ॥ २७
 मत्ताविम जिगीपन्तौ मातङ्गौ भरतर्षभौ ।
 उभौ क्रोधविषं दीप्तं वमन्तावुरगाविम ॥ २८
 अन्योन्यमभिसंन्धौ प्रेक्षमाणावरिदमौ ।
 उभौ भरतशार्दूलौ विक्रमेण समन्वितौ ॥ २९

सिंहाविम दुराधपौ गदायुद्धे परंतपौ ।
 नखदंष्ट्रायुधौ वीरौ व्याघ्राविम दुरुत्सहौ ॥ ३०
 प्रजासंहरणे क्षुब्धौ समुद्राविम दुस्तरौ ।
 लोहिताङ्गाविम कुर्द्वौ प्रतपन्तौ महारथौ ॥ ३१
 रश्मिमन्तौ महात्मानौ दीप्तिमन्तौ महाबलौ ।
 ददृशाते कुरुश्रेष्ठौ कालसूर्याविमोदितौ ॥ ३२
 व्याघ्राविम सुसंन्धौ गर्जन्ताविम तोयदौ ।

C 9 3115
B 9 35 28
K 9 56 32

[B. चापि, D. रात्रि (for चैव) D₂ वाञ्छि D₅ नृप (for तथा) D₅ वाञ्छिमीवोत्कटौ (sic) (for the post half)]

— °) D₂ कालस्य, D₅ काकस्य (sic) (for कालस्य) B₂ उभौ कालस्य मरुता, B (except M₁, T₂ & missing) तथैव कालस्य — °) M₃ [अ]पि (for [ए]व) T₂ परतप, M₂ नरोत्तमौ (for परतपौ)

27 B₁ om. (hapl) 27^a-30^b D₁ om (hapl) 27-28 — °) D₃ क्षपि म (hypermetric) (for क्षपि) S (T₂ & missing) गर्जतौ (for धावन्तौ) — K₄ om (hapl) 27^b-28^a — °) D₁₁ कुदाव (for मत्ताव) D₂ द्विजौ, T (T₂ & missing) G₁ & M₁ गर्जौ (for द्विपौ) — °) K₂ B (B₁ om) D (D₁ om) T₁ यामिता, T₂ वाशितौ, G₁ वारिता (sic) (for वाशिता) S₁ दसा K₂ वाशितौ मगले दसौ — °) T₂ करी इव (for शरदीव) D₂ ॥ महौकटौ

23 B₁ D₁ om 28, K₄ om 28^a (for both, cf v 1 27) B₂ & D_n D₂-10 om 28^{ab}, B₁ & read it after 30^b — °) K₂ जिगीपता — °) K₂ & B₁ & D₁₁ T₂ & G₁ & भरतर्षभ, G₂ इव भारत (for भरतर्षभौ) — K₃ om (hapl) 28^c-29^b — °) D₅ वृषौ (for उभौ) K₄ D₂ & ॥ दीप्तौ, B₁ T (T₂ & missing) G₁ M₁ & तीव्र, M₃ तीक्ष्ण (for दीप्त) — °) D₂ & प्रमत्ताव (for वमन्ताव) T₂ G₂ वृषभार (for उरगाव)

29 B₁ om. 29 (cf v 1 27) K₂ om 29^{ab} (cf v 1 28) — °) G₂ सक्कुदौ (for मरुता) — °) K₄ B₁-2 D₂ & १० T₂ & प्रेक्षमाणाव — °) D₂ शार्दूलौ K₂ उभौ भागवतार्दूल — B₂ damaged for 29^a-30^b — °) S (except M₁, T₂ & missing) वलेन च (for समन्वितौ) D₁₁ विप्रमे सदृशावुभौ

30 B₁ om. 30^{ab} (cf v 1 27) — °) B₂ damaged D₅ transp दुराधपौ and गदायुद्धे K₄ D₁ गदायुद्ध, D₂ गदा युद्धे (for गदायुद्धे) T₂ विराजतौ

(for परतपौ) D₂-7 & 10 गदायुद्धविदारदौ (for 30^b) — After 30^b, B₁ & read 28^{ab} G₂ om 30^c-31^a — °) D₁₁ नर (for नख) G₂ दष्ट्रायुधा — °) T₂ & M₃ & सिंहाव (for व्याघ्राव) D₂ & सुदुमहौ, D₂ ॥ दुरामर्दौ (for दुरुत्सहौ)

31 G₂ om 31 (cf v 1 30) — °) D₂ सरक्षणे, D₅ महरण, D₁₁ सहर्षणौ (for रणे) B₂ D₂ M₁ कुर्द्वौ (for क्षुब्धौ) — °) T₂ सदृशाव (sic) (for समुद्राव) — °) S (except M₁ & G₂ om, T₂ & missing) लोहिताकाव, Ca (gloss द्वाविम मङ्गलौ) लोहिताकाव (as in text) — °) S₁ K₁-3 D₂ प्रतिपन्नौ, B₂ D₂ प्रय (D₂ 'प')ततौ, D₁₁ प्रक्रीडतौ (for प्रतपन्तौ) K₂ महारमन्तौ, K₃ परंतपौ, D₅ महारथौ, G₂ & रथौ (for महारथौ) — B D_n D₂-5 7-10 ins after 31 D₂ after 30^b

316* पूर्वपश्चिमजौ मेघौ वायुना क्षुभितौ यथा ।

गर्जमानौ सुविषम क्षरन्तौ प्रावृषीव हि ।

[(L 1) D₂-7 & 10 प्रेक्ष (D₂ 'क्ष')माणावरिदमौ (= 29^b) (for the post half) — (L 2) B₂ damaged for the prior half D₂ सुविषमे, D₄ मविषम (for सु) D₂ रक्षतौ (for क्षरन्तौ) D₂ प्रावृषाविम]

32 D₁ M₁ om 32^{ab} — °) S₁ K₁ & दीप्तिमन्तौ, K₂ B D (D₁ om) रश्मियुक्तौ (B₂ 'जौ', D₂ 'तौ'), K₃ तस्मिन्युक्तौ, T₂ रश्मिवन्तौ (for मन्तौ) — T (T₂ & missing) G om (hapl) 32^b-35^a — °) S₁ K₁ & रश्मियुक्तौ (for दीप्तिमन्तौ) — °) K₂ कुरुश्रेष्ठ — °) D₂ काळ B [उ]वृत्तौ; M₂ & [उ]यतौ (for [उ]दितौ) K₂ Ca कालसूर्यौ प्रलयसूर्यौ । K₂

33 T (T₂ & missing) G om 33 (cf v 1 32) D₅ reads 33^{ab} on marg — °) S₁ K₁ समारब्धौ, B₂ D₁ M₃ सुमकुदौ (for 'रब्धौ) — K₄ om (hapl) 33^b-34^a — °) K₂ D₁ & १ गर्ज (D₁ 'जि')ताव D₁₁ गर्जतौ तोय

जहपाते महाबाहू सिंहौ केसरिणाविव ॥ ३३
 गजाविव सुसंरब्धौ ज्वलिताविव पावकौ ।
 ददृशुस्तौ महात्मानौ सशृङ्गाविव पर्वतौ ॥ ३४
 रोपात्प्रस्फुरमाणौष्टौ निरीक्षन्तौ परस्परम् ।
 तौ समेतौ महात्मानौ गदाहस्तौ नरोत्तमौ ॥ ३५
 उभौ परमसंहृष्टावुभौ परमसंमतौ ।
 सदश्वाविव हेपन्तौ बृहन्ताविव कुञ्जरौ ॥ ३६
 वृषभाविव गर्जन्तौ दुर्योधनवृकोदरौ ।

दैत्याविव बलोन्मत्तौ रेजतुस्तौ नरोत्तमौ ॥ ३७
 ततो दुर्योधनो राजन्निदमाह युधिष्ठिरम् ।
 सृञ्जयैः सह तिष्ठन्तं तपन्तमिव भास्करम् ॥ ३८
 इदं व्यवसितं युद्धं मम भीमस्य चोभयोः ।
 उपोपविष्टाः पश्यध्वं विमर्दं नृपसत्तमाः ॥ ३९
 ततः समुपविष्टं तत्सुमहद्राजमण्डलम् ।
 विराजमानं ददृशे दिवीवादित्यमण्डलम् ॥ ४०
 तेषां मध्ये महाबाहुः श्रीमान्केशवपूर्वजः ।

दाविव, M ज्वलिताविव पावकौ (= 34^b) — °) Ś1 K1
 ज**ते, D1 जहपाते, D11 यदूपाते (sio) (for जह*)
 D1 महात्मानौ, Ds *बाहौ, Ms *भागौ (for *बाहू)
 — °) D1 १ सिंह B1 ३ D1.4 केसरिणाव्, Ds हैमवताव्
 (for केसरिणाव्) ॥ Ca केसरित्थ यौवनसूचकम् । ॥
 — After 33, Ds reads 35^{cd}

34 T (Ts 4 missing) G om 34 (of v 1 32)
 K4 om 34^a (of v 1 33) Ds om. 34 — °) Ś1 K
 (K4 om.) Ds 11 सुसंरब्धौ — °) K2 ३ पर्वतौ (for
 पावकौ) M क्ष (Ms कि) रताविव तोयदौ (of 33^b)
 — °) Ks ददृशुस्ते, B D (except Ds 11, Ds om)
 M ददृशाते (for *शुक्षौ) Ś1 K1 महावीरौ; K2 ३
 जना वीरौ, M1 महाबाहू (for *मानौ) — °) K4 D11
 सदृशाव् (for सशृङ्गाव्)

35 T (Ts 4 missing) G om 35^{ab} (of v 1 32)
 — °) K4 Bs प्रस्फुरमाणौष्टौ, Ds ३ *माणौ तौ — Ds
 om. (hapl.) 35^b-36^a — °) K2 निरीक्षतु (sio) Bs 4
 परस्परौ — Ds reads 35^{cd} after 33 — °) K2
 समेता M1 transp महात्मानौ and गदाहस्तौ Ś1 K1
 गदाबाहू, K2 ३ *धारौ (for *हस्तौ) Ds तरस्विनौ, D11
 B (Ts 4 missing) विशां पते (for नरोत्तमौ)

36 Ds om. 36^a (of v 1 35) Ds om 36^{ab},
 Bs damaged for the same — °) K4 पर*, D1
 परस्पर (hypermetrio) (for परम) K2 सप्रष्टौ (sio),
 K4 संतुष्टाव् (for *सहृष्टाव्) Ds उभौ परस्पर हृष्टाव्
 — °) Ds -सत्तमौ, D11 -संमितौ (for *समतौ) — After
 36^b, Ds ins 316* Ds om 36^c-37^d — °) Ds ३
 सदस्त्वाव् (sio) Ds हेपांतौ, Ds ९ हेपतौ, T2 हेळतौ
 (for हेपन्तौ) — °) K2 Ds बृहताव्, Dn Ds ९ 11
 बृहं (Ds *ह) ताव् S (Ts 4 missing) बृहं (T1 G बृहि-
 T2 बृह) तौ कुजराविव (T2 *ह)

37 Ds om 37 (cf. v 1 36) Ds om (hapl.)
 37^{ab} — °) Ś1 ऋषभाव् B2 D1 नर्दतौ (for गर्जन्तौ)
 — °) D2 दिव्याव् (sio) B2 बलोपेतौ, D2 बलो
 न्मत्तौ — °) Ś1 K1 ३ 4 D2 नरपंथौ (for नरोत्तमौ)

38 °) D11 राजा (for राजन्) — After 38^b, B
 D (except D11) Ca ins

317* आरुमि सहितं चैव कृष्णं च महात्मना ।

रामेणामितवीर्येण वाक्य शौण्डीर्यसमतम् ।

[(L 1) Bs damaged Ds तत्र (for चैव) Ds ३
 आरुमि सहितैरेतै (for the prior half) — (L 2) Bs
 Ca शौ (Bs सौ) दीर्य-, D1 4-६ नौवी D1 *धी) र्य, Ds
 सौदीर- (for शौण्डीर्य-) Bs Ds -नमित]

— °) T1 समस्ता (sio) (for सृञ्जयै) — °) D11 पततम्
 (for तपन्तम्) — For 38^{cd}, B Dn D1-3 ३-10 subst.

318* कैकयै सृञ्जयैरुत्त पाञ्चालैश्च महात्मभि ।

[Dn1 D1.३ ९ कैकयै, Dn2 D2 ३ कैकयै B2 Ds १
 ९ 10 दृष्ट, D1-३ चैव (for गुप्त) B Dn1 Ds १ ९ पचा
 लैश्च, D2 पांचालैश्च]

39 °) K2 D1 T1 G1 व्यवस्थित (for *सित) — °)
 Ś1 K1-३ पार्थस्य (for भीमस्य) — °) Dn उपविष्टा
 (submetrio) K2 पश्यतु Ś1 K1-३ समर्दं (for वि*)
 B D (except Ds 11) सहितै (Bs Dn D1-३ ३ *हौमि) र्वप
 (Ds *नर) पुगवै (for 39^d) M1 उपोपविष्टय वीक्षध्व विमर्दं
 सुमहद्वृषा — After 39, B D (except D11) ins

319* श्रुत्वा दुर्योधनवच प्रत्यपद्यन्त तत्तथा ।

[D1 ३ 4 ३ प्रत्यपद्यत D1 त तथा; Ds ते तदा (for
 तत्तथा)]

40 °) Gs समुदतिष्ठत् (for *पविष्टं) B2 Ds 11 तं
 (for तत्) — °) B2 4 सुमहान् B1 राम (sio) (for

उपविष्टो महाराज पूज्यमानः समन्ततः ॥ ४१
 शुशुभे राजमध्यस्थो नीलवासाः सितप्रभः ।
 नक्षत्रैरिव संपूर्णो वृतो निशि निशाकरः ॥ ४२
 तौ तथा तु महाराज गदाहस्तौ दुरासदौ ।

अन्योन्यं वाग्भिरग्राभिस्तक्षमाणौ व्यवस्थितौ ॥ ४३
 अप्रियाणि ततोऽन्योन्यमुक्त्वा तौ कुरुपुंगवौ ।
 उदीक्षन्तौ स्थितौ वीरौ वृत्रशक्राविवाहवे ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

५५

वैशंपायन उवाच ।

ततो वाग्युद्धमभवत्तुमुलं जनमेजय ।
 यत्र दुःखान्वितो राजा वृतराष्ट्रोऽजवीदिदम् ॥ १

धिगस्तु खलु मानुष्यं यस्य निष्ठेयमीदृशी ।
 एकादशचमूर्भर्ता यत्र पुत्रो ममाभिभूः ॥ २
 आज्ञाप्य सर्वानृपतीन्मुक्त्वा चेमां वसुंधराम् ।

C १ 5131
B १ 56 3
K १ 57 3

राज) K१ मडलै, - D१ मडल - °) D१ विराज
 मानो - °) D१ दिवि वादित्यमडल - After 40,
 D11 ins the introductory Mantra

41 °) B१ (marg) दुग्मी (for वाहु) - °) T१
 तेषां (for श्रीमान्) D१ पूजित (for पूज) - °)
 T१ G१ महाराहु (for 'राज) - °) B१ नृपैस्तया, D11
 तत्तत्र, S (T१ & missing) पुन पुन (for समन्तत)

42 °) D१ मध्येन्यो D१ शुशुभे राममध्ये च (sic)
 - °) B१ D१ शिवप्रभ - °) T१ संपूर्ण - °) B१
 damaged K१ D१ वृतो D१ G१ दिवाकर (for
 निशा)

43 °) B१ G१ M तदा तु, T१ रजतुर् (for तथा
 तु) - °) B१ १-१ Dn D१-10 सुदुसहो, B१ परतपां,
 D१ महारथौ (for दुरासदौ) - °) S१ K१-१ तर्जयती,
 D१ वक्ष्यमाणा (D१ 'नी'), D11 वक्ष्य (for तक्ष)

44 °) D१ & 11 T१ G१ तथा, T१ १ G१ १ M१ तदा
 (for ततो) - °) D11 दमौ (for दक्का) B१ 8
 (except M१, T१ & missing) नर (for कुर) K१ B
 (except B१) D (except D11) सचमौ (for -पुंगवौ)
 - °) M१ निरीक्षतौ B१ D१-१ 10 तत्र, D१ वीरौ, D१
 om. (for वीरौ) - °) K१ महाहवे, K१ & B D यथा

Colophon om in S१ K१ १ D१, damaged in B१
 T१ & missing - Sub-parvan K१ B१ & १ D१ M१ १ &
 गद्ययुद्ध - Adhy name M१-१ मीमदुर्योधनस्तुति,
 Bom ed युद्धारं - Adhy no (figures, words or
 both) B१ D१ (marg sec m) १ 10 (marg) 26, B१

M१ 56, Dn 25, T (T१ & missing) G 1, M१-4
 57 - S̄loka no Dn D१ & 50

55

This adhy is missing in T१ & (cf. v l. 9
 54 3)

1 B१ damaged, M१ संजय (for वैशंपायन) - °)
 M१ १ वै (for वाग्) D१ ततो युद्धमभवत् - After
 1°, T१ ins

320* तुमुल रोमहर्षणम् ।

क्रोधसवर्धनं निष्ठाम् (sic)

- °) K१ Dn D१ तुमलं, D१ तुमुल, T१ अन्योन्य (for
 तुमुल) - °) D१ तत्र, M१ नृश (for यत्र) T१
 राजन्

2 Before 2, D१ 11 M१ ins संजय उवाच - °)
 D१ धिगस्तु पलु मानुष्यं - °) D१ १, १ 11 यत्र (for
 यस्य) D१ दृष्टा, G१ (gloss नाश) निष्ठा (as in
 text) G१ यस्यानुष्ठेयमीदृश - °) K१ हर्ता (for
 भर्ता) - °) D१ चाय; M१ १ यश्च (for यत्र) S१
 K१ १ D१ [अ]भिमु (K१ 'तु'), K१ D१ 11 [आ]विमु,
 B Dn D१ १-10 [अ]नघ, D१ प्रमो, M [अ]निमो
 (for 'मू')

3 °) K१ आज्ञाप्य, D11 अनारय (sic) (for आ
 ज्ञाप्य) B१ M१ transp सर्वान् and नृपतीन् B१ चेमान्,
 T१ G१ सर्व- (for सर्वान्) - °) S (except M१, T१ &
 missing) मु (G१ उ) क्त्वा च पृथिवीमिमा (T१ 'पति')
 - D१ om (hapl) 3°-4° - °) S (except M१, T१ &

C 3131
B 56 3
X 57 2

गदामादाय वेगेन पदातिः प्रस्थितो रणम् ॥ ३
भूत्वा हि जगतो नाथो ह्यनाथ इव मे सुतः ।
गदामुद्यम्य यो याति किमन्यद्भागधेयतः ॥ ४
अहो दुःखं महत्प्राप्तं पुत्रेण मम संजय ।
एवमुक्त्वा स दुःखातो विरराम जनाधिपः ॥ ५
संजय उवाच ।

स मेघनिनदो हर्षाद्दिनदन्निव गोवृषः ।
आजुहाव ततः पार्थ युद्धाय युधि वीर्यवान् ॥ ६
भीममाह्वयमाने तु कुरुराजे महात्मनि ।

प्रादुरासन्सुघोराणि रूपाणि विविधान्युत ॥ ७
ववुर्वाताः सनिर्घाताः पांसुवर्ष पपात च ।
वभूवुश्च दिशः सर्वास्तिमिरेण समावृताः ॥ ८
महास्वनाः सनिर्घातास्तुमुला लोमहर्षणाः ।
पेतुस्तथोल्काः शतशः स्फोटयन्त्यो नभस्तलम् ॥ ९
राहुश्चाग्रसदादित्यमपर्वणि विशां पते ।
चकम्पे च महाकम्पं पृथिवी सवनद्रुमा ॥ १०
रूक्षाश्च वाताः प्रववुर्नीचैः शर्करवर्षिणः ।
गिरीणां शिखराण्येव न्यपतन्त महीतले ॥ ११

missing) चैकाकी (G₁ 'कि) (for वेगेन) —^d) D₁₁
प्रासृतो (for प्रस्थितो) K₈ [s]भवत्, K₄ वन, B
D (except D₂ 11, D₈ om) T₂ रणे (for रणम्)

4 D₈ om 4^{ab} (cf v l 3) —^a) M₁ भूयो
(for भूत्वा) S₁ K₁ स, K₂ 8 [अ]स्य; T₂ [अ]पि
(for हि) S₁ K₁ D₁₁ जगती —^b) D₆ T₁ 8
G M₂₋₄ अनाथ, M₁ विनाय (for ह्य) D₈ पल्लु,
M₈ इह (for इव) D₁ हत (for सुत) —^c) T₂ 8
G₂ 8 M₂₋₄ आदाय (for उद्यम्य) S₁ K₁₋₈ M₈ यद्
(for यो) —^d) D₁ T₂ भागधेयिन, D₁₁ 'विना
(for 'यत) G₈ किमन्यद्भवे यत

5 ^a) K₂ अह (sic), D₁₁ अतो (for अहो) D₄
महा, D₁₁ अनु-; T₈ मम, M₈ om (for महत्)
S₁ K₁ पाप, M₈ om (for प्राप्त) — B₈ damaged for
5^{ad} —^c) T₈ G₁ उक्त, M₂₋₄ ऊचे (for उक्त्वा)
K₂ 8 B (B₈ damaged) D₁ 8-11 T₁ 2 G₁ 2 M₁ 8 सु,
T₈ तु (for स) D₁ दुःखातो (sic) —^d) S₁ K₁₋₈
M₁ विललाप; M₂₋₄ छतराष्ट्रो (for विरराम) B₁ 2 D₁₁
D₂ 8 M नराधिप (M₂ 'प), D₁ 8 11 G₁ जनाधिप

6 ^a) B₂ S (T₈ 4 missing) निखनो (for निनदो)
—^b) K₁ B D₁₁ D₁ 2 1-10 T₁ 2 G₁ निनदन्, D₈ नि
वदन्; D₁ निनादन् (sic) (for चिन) D₁₁ नदक्षिव
च गोवृष —^c) K₄ B (except B₈) D₁₁ D₈₋₁ 9-11
तदा (for तत) B₂ भीम (for पार्थ)

7 ^a) D₁₋₁₀ T₂ आह्वयमाने, T₈ M₁ आह्वय (for
आह्वय) B₂ व (for तु) —^b) K₄ महारथे (for
'रमनि) — After 7^b, T₂ ins (of 6^c-7^b)

321^a आजुहाव ततो भीमो युद्धाय च सुयोधनम् ।
एवमाह्वयमाने तु भीमसेने महात्मनि ।

—^c) D₈ सघोराणि, M₂₋₄ निमित्तानि (for सुघोराणि)
K₂ प्रादुरासु सघोराणि —^d) M₂₋₄ घोराणि (for
रूपाणि) D₂ विवृधानि (for विवि) B₈ D₈ 11 G₂
च, T₂ [अ]त (for [उ]त)

8 B₈ damaged for 8^{ad} —^a) D₁ T₈ सु (for स)
— S₁ K₁₋₈ D₁₁ om (hapl) 8^b-9^a —^b) K₄ 11 (B₈
damaged) D₁₁ D₁ 2 8 10 T₁ G₁ पाशु. T₂ वर्ष
B₂ D₈ T (T₈ 4 missing) G M₁ ह (for च) —^d) D₂
समाहिता

9 S₁ K₁₋₈ D₁₁ om 9^a (cf v l 8) —^{ab}) D₈ 9
घना (for स्वना) D₁₁ D₈ (marg as in text)
1 9 सु-, T (T₈ 4 missing) G₂ 8 तु (for स) D₁₁
निर्वातास्, D₈ -निर्या (for -निर्घा) D₁₁ D₈ 11
तुमला (for तुमुला) S₁ K₁ T₁ 8 G M रोम-, D₈
भीम- (for लोम) S₁ K₁ T₈ -हर्षिण T₂ तुमुलो
रोमहर्षण (for 9^b) K₄ महास्वन सनिर्घातस्तुमुलो लोम
हर्षण —^c) D₁₁ ततोल्का, T (T₈ 4 missing) G
पृथिव्या (G₈ 'व्या), M₁ तदोल्का, M₂₋₄ चोल्काश्च
(for तथोल्का) —^d) K₂ रोदयंतो, B₂ छादयंतो,
D₈ 8 11 T (T₈ 4 missing) G स्फोटयतो K₄ B₁ 8 4
D₂ 8 T₈ M₂₋₄ नभस्त (D₈ T₈ M₈ 'भस्य) लात्, D₁₁
D₁ 8 1 9 'खलान्; D₁₁ न संशय, T₂ G₈ नभ स्थल
(T₂ 'ळ), G₁ नभ स्थले (for नभस्तलम्)

10 ^a) S₁ K₁ चाग्रसत; B₂ D₈ S (T₈ 4 missing)
अग्रसद्, D₂ 8 जग्राह च (for चाग्रसद्) — B₈ damaged
for 10^{ad} —^c) S₁ K₂ 8 महाकपा, B₂ मही सर्वा, D₈
महाराज (for 'कम्प) —^d) D₁ सवना हुत, M₁ स-
वनाणवा (for 'नद्रुमा) B₂ सपर्वतवनद्रुमा

11 ^a) B₈ damaged K₈ 4 B₁ 4 5 D (except D₁)
दीक्षाश्, T₂ वृक्षाश् (sic) (for रू) —^b) D₂

मृगा बहुविधाकाराः संपतन्ति दिशो दश ।
 दीप्ताः शिवाश्चाप्यनदनोरूपाः सुदारुणाः ॥ १२
 निर्घाताश्च महाघोरा बभूवुर्लामहर्षणाः ।
 दीप्तायां दिशि राजेन्द्र मृगाश्चाशुभवादिनः ॥ १३
 उदपानगताश्चापो व्यवर्धन्त ममन्ततः ।
 अशरीरा महानादाः श्रूयन्ते स्म तदा नृप ॥ १४
 एवमादीनि दृष्ट्वाथ निमित्तानि वृकोदरः ।
 उवाच आतरं ज्येष्ठं धर्मगजं युधिष्ठिरम् ॥ १५

नैष शक्तो रणे जेतुं मन्दात्मा मां सुयोधनः ।
 अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि निगूढं हृदये चिरम् ।
 सुयोधने कौरवेन्द्रे खाण्डवे पावको यथा ॥ १६
 शल्यमद्योद्धरिष्यामि तव पाण्डव हृच्छयम् ।
 निहत्य गदया पापमिमं कुरुकुलाधमम् ॥ १७
 अद्य कीर्तिमयीं मालां प्रतिमोक्ष्याम्यहं त्वयि ।
 हृत्वेमं पापकर्माणं गदया रणमूर्धनि ॥ १८
 अद्यास्व गतया देहं भिनाग्नि गदयानया ।

C 9 3 47
B 9 56 19
K 9 57 20

दीप्ता, T₁ & G₁ 2 नीचा, T₂ नाना (for नीचै) K₁
 B₂— Dn D₁ & 7 & 10 M₂—4 कर्पिण, D₂ कर्शन,
 Dn चर्पण (for वर्पण) — After 11^b, M₁ reads
 13^a D₂ om (1 hapl) 11^c—12^a M₁ om 11^c
 —^a) D₁ & शिपराणि S (M₁ om., T₂ & missing)
 [जा]शु (for [पू]व —^a) D₁ न्यपनति D₂ महीपते
 T₂ न्यपनन्महीपते

12 D₂ om 12 (cf v 1 11) —^a) K₂ मृगा
 (sic) (for मृगा) —^b) D₁ शिपवति (sic) (for
 म^a) Dn निर्वाक्य (for दिगो दश) —^c) T₂ दृष्टा,
 Ca (gloss आदिव्यामिमुचं न्यता) दीप्ता (as in text)
 T₂ सेनाश (for निवाश) D₁ [ज]यन्तन, D₂ [ज]प्य-
 नदन, S (except M₁, T₂ & missing) प्रण (G₁ & पु)
 दन् (for [ज]प्यनदन) —^d) D₁ ममन्तत (for सुदा-
 रणा) D₁ वोरूपवलान्विता, S (T₂ & missing)
 दारग भयवेदिन (T₂ वेदिन, G₂ वेदन, M₁ शमिन)

13 D₂ om (hapl) 13^a —^a) D₂ सु (for च)
 B₁ बाहो (for बोरा) —^b) S (T₂ & missing) रोम
 (for होम) — B₂ damaged for 13^a, M₁ reads
 the same after 11^b —^c) S₁ K₁ दीर्वाया, Dn
 प्रदीप्त (for दीप्ताया) D₂ 7 & 10 निशि (for दिशि)
 —^d) B₁ 2 Dn D₁ ~10 वेदिन, D₂ दग्नि, D₃
 दर्शना (for वादिन)

14 ^a) S₁ K₁ तपः*, K₂ & अपमार्ग, Dn उपा-
 दान, M₁ उदुपान (for उट^a) D₂ चान्ये, D₁ यो-
 शो (sic), T₂ चापि (for चापो) —^b) K₂ व्ययत
 (sic), K₄ व्यवर्तत, D₂ अवर्धत, M₁ विवर्धते (for
 व्यवर्धन्त) K₃ मम गता —^c) Dn₂ अशरीरी, D₁
 शीर- T₂ तथा वाच (for महानादा) —^d) S₁ K₁ &
 Dn₁ सदा नृप, B₂ S (T₂ & missing) मयानका, Dn
 तदानव (for तदा नृप)

15 ^a) K₁ च, S (except M₁, T₂ & missing)
 म (for [ज]य) —^a) K₂ श्रेष्ठ

16 Before 16, T₁ & G₁ & ins सीम, T₂ सीमनेन
 —^a) D₂— नैव (D₂ 'व) शक्तो, S (except M₁,
 T₂ & missing) पृष शक्त्यो (for नैष शक्तो) B₂ &
 नैष जेतु रणे शक्तो —^b) Dn T₁ 2 & G M₂—4 च (for
 मा) K₂ मन्दात्मान सुयोधन (sic), M₁ मा हि राज-
 न्सुयोधन —^c) S₁ K₁ युध्य (for अद्य) T₂ कोप
 D₁ & विमोक्ष्यामि —^d) K₂ corrupt K₃ B₁ & D₂
 & 7 & 10 विगूढ, Dn विरूढ, Dn सुगूढ (for नि^a)
 B₂ (marg as in text) Dn स्थित, T₂ & G₂ & M₂ &
 शय, M₁ मृश, M₃ शया (sic) (for चिरम्)
 —^e) S₁ सुयोधन, K₁ 2 दुर्योधन (K₂ 'ने), D₁
 सुयुधने S₁ K₁ B₂—4 D₂ & कौरवेन्द्र (S₁ K₁ 'द्वं),
 D₁ तु कौरव्ये, T₂ महाराज, T₂ G₂ & कौरवेये, M
 नश्रेष्ठ (for कौरवेन्द्रे) —^f) Dn पाण्डवे K₂ पावक
 D पूर्व यद्वैरमचित, S (T₂ & missing) खाण्डवेप्रमि-
 वाजुन

17 ^a) Dn अय, M₁ चाच (for अद्य) K₂ & हरि-
 ण्यामि T₂ म शल्यमुद्धरिष्यामि —^b) D₂ हृत्स्थित,
 Dn S (except M₁, T₂ & missing) हृदत (for हृच्छ-
 यम्) —^c) S₁ K₁ पुन, K₂ & पुनं, D₁ M₁ इद
 (for इम) T₂ क्रूर (for क्रूर) K₃ कुलापम, Dn
 S (except G₂, T₂ & missing) कुलातक (for कुला-
 धमम्)

18 Dn om. (hapl.) 18—21 —^a) K₃ अप (for
 अद्य) D₂ मर्ती, G₂ मयी (for मयी) D₂ मालां
 —^b) K₂ अय (for अह)

19 Dn om. 19 (cf. v 1 18) M₂ & read 19^a
 twice —^a) D₂ अयास्य, M₁ (first time) अस्याद्य
 (by transp) K₁ D₂ गदया (for शतघा) D₁

नायं प्रवेष्टा नगरं पुनर्वारणसाह्वयम् ॥ १९
 सर्पोत्सर्गस्य शयने विपदानस्य भोजने ।
 प्रमाणकोट्यां पातस्य दाहस्य जतुवेश्मनि ॥ २०
 समायामवहासस्य सर्वस्वहरणस्य च ।
 वर्षमज्ञातवासस्य वनवासस्य चानघ ॥ २१
 अद्यान्तमेपां दुःखाना गन्ता भरतसत्तम ।
 एकाह्वा विनिहत्येमं भविष्याम्यात्मनोऽनुणः ॥ २२
 अद्यायुधार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेरकृतात्मनः ।

समाप्तं भरतश्रेष्ठ मातापित्रोश्च दर्शनम् ॥ २३
 अद्यायं कुरुराजस्य शंतनोः कुलपांसनः ।
 प्राणान्श्रियं च राज्यं च त्यक्त्वा शेष्यति भूतले ॥ २४
 राजा च धृतराष्ट्रोऽद्य श्रुत्वा पुत्रं मया हतम् ।
 स्मरिष्यत्यशुभं कर्म यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥ २५
 इत्युक्त्वा राजशार्दूल गदामादाय वीर्यवान् ।
 अवातिष्ठत युद्धाय शक्रो वृत्रमिवाह्वयन् ॥ २६
 तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शङ्गिणम् ।

निहन्मि, Ds corrupt (for भिनन्मि) Ds शतधा (for
 (for गद्या) Ds [अ]नघ, Ds नृप (for [अ]नया)
 T (T₂ & missing) G M₂ (second time) & 4 (second
 time) अस्योरु (M₂ & 'रु) गद्या राजन्मेत्तास्मि (T₂
 'अस्मिन्) समरेनया (T₂ 'घ) — K₂ reads 19°-20°
 on marg — °) B₁ Dn₂ Ds प्रविष्टा, Dn₁ T₂ G₁
 M₂ प्रविष्टो (for प्रवेष्टा) Ś₁ K₁ ना *प्रवि *नगर, D₂
 नाह प्रवेक्षे नगर (sio)

20 Dn om 20 (of v l 18) K₂ reads 20°¹⁰
 on marg — °) B₂-s Ds-10 सर्पोत्सर्गस्य, Ds सर्प-
 दशैव (sio), T₂ सर्पोत्सर्गश्च (for 'र्गस्य) D₂ सर्पोक्षमस्य
 दशने (sio) — °) K₂ D₂ विपदानस्य — °) B₂
 प्रामाण्य (for प्रमाण) Ds सुतस्य, Ds T₂ पातश्च (for
 'स्य) — °) T₂ दाहश्च D₁ [उ]त्तम, T₂ क्रतु (for
 जतु) Gs वेश्मन

21 Dn om 21 (of v l 18) — °) S (except
 T₂ M₂, T₂ & missing) अपहासस्य — °) Ds M₂ सर्वस्य
 (for सर्वस्व) — °) Ds corrupt Dn₁ reads वनवासस्य
 twice M₁ om (hapl) वनवासस्य — After 21, Ds
 ins

322* द्वौपद्या ह्येकदानस्य वस्त्रसंहरणस्य च ।

22 °) Ds & T₁ & G M₂-4 एष; T₂ एव (for एषां)
 Dn₁ अद्याहमंतं दुःखाना — °) Ś₁ K₁ G₁ गत्वा (for
 गन्ता) M₁ भारत K₂-4 B Dn D₁-s 5-10 गत्वा
 (K₂-4 B₂ & Dn₁ D₁ & गत्वा) हं भरतर्षभ, D₂ गतारोहं
 भरतर्षभ (sio), Dn₁ गत्वा च पुरुषर्षभ — °) T₂ एकाह्वा
 D₁ विनिवर्त्य (for 'ह्य) K₂ D₁ [ए]नं (for [इ]म)
 Ś₁ K₁-s एकाहेन निहृत्यैन (K₂ 'त्येन), G₁ एकाह्वाप्य
 हमधेम — °) Dn₁ भविष्याम्यनुणो नृप

23 °) T (T₂ & missing) G₁ & [अ]स्य (for [अ]-
 युर) T₂ धृतराष्ट्रस्य — °) D₂ & अक्षतात्मन (for अकृ*)

— °) T₂ नमोस्तु (for समाप्त) — °) Ds मात्रा
 (sio), Dn₁ मातृ (for माता) Ś₁ K₂ & प्र (for च)
 — After 23, D₂ & 5 (marg) 6-10 ins

323* अद्य सौख्यं तु राजेन्द्र कुरुराजस्य दुर्मते ।

समाप्तं च महाराज नारीणां दर्शनं पुन ।

[(L 1) Ds राज्यस्य (for राजेन्द्र) — (L 2) Ds
 तु (for च)]

24 B₂ & D₁ om 24 Ds reads 24°⁵ on marg
 — °) Ds [अ]हं D₂ कुरुराष्ट्रस्य — °) K₂ शकुनो (sio),
 B (B₂ & om) शातनो, D₂ & शत्रुर्वै, Ds सकुल (for
 शतनो) Ds पाशुन (for पासन) — °) T₁ प्राण
 Dn₁ T₂ प्रिय (for श्रिय) B₁ च दारान्श्च, M तथा
 राज्यं (for च राज्यं च) — °) Ds हत्वा (for त्यक्त्वा)
 K₂ शयति, K₂ तपस्यति, D₂-4 स्वप्यति, Ds (marg
 as in text) सस्याप्य, T₂ G₂ जे (G₂ ने) द्याति (sio)
 (for शे) T₂ त्यक्त्वा मृत्युं गमिष्यति

25 °) K₂ राज्यस्य, Dn राजाय, D₂ T₁ & G₁ &
 M₁ स राजा (for राजा च) K₂ Dn [s]य, Dn₁
 [s]य (for स्य) — °) K₂ B (except B₂) D (except
 Dn₁) निपातित (for मया हतम्) — °) M₂ तरिष्यति
 (for स्मरि) T₂ G₂ कृत (for [अ]शुभ) — °) Ds
 यद्यत्; T₂ एतत् (for यत्तत्)

26 °) K₂ & Ds G₂ शार्दूलं, K₂ 'लो, D₂ 'ल
 (for 'ल) Ś₁ K₁ इत्युक्ते राजशार्दूले — °) S (except
 T₁ G₁, T₂ & missing) उद्यम्य (for आदाय) — D₁ om
 26°-27° — °) D₂ & M₂ अवतिष्ठत; Ds-7 10 अभिति,
 Ds अस्यति; T₁ & उपाति, G₁ & अपाति, G₂ उपावि
 ष्टत (for अवातिष्ठत) — °) Dn₁ मित्रम् (for वृत्रम्)
 Dn₂ अथ (for इव) Dn Ds & 11 T (T₂ & missing)
 G [आ]ह्वयत् M₂ वृत्र शक्र इवाह्वयत्, M₂ वृत्र शक्र
 मिवाह्वयन्

मीमसेनः पुनः क्रुद्धो दुर्योधनमुवाच ह ॥ २७
 राजश्च घृतराष्ट्रस्य तथा त्वमपि चात्मनः ।
 स्मर तदुष्कृतं कर्म यद्वृत्तं वारणावते ॥ २८
 द्रौपदी च परिहृष्टा सभाया यद्रजस्रला ।
 धृते च वञ्चितो राजा यच्चया सौत्रलेन च ॥ २९
 वने दुःखं च यत्प्राप्तमस्माभिस्तत्कृतं महत् ।
 विराटनगरे चैव योन्यन्तरगतैरिव ।
 तत्सर्वं यातयाम्यद्य दिष्ट्या दृष्टोऽसि दुर्मते ॥ ३०
 त्वत्कृतेऽस्मां हतः गेते शरतल्पे प्रतापवान् ।

गाङ्गेयो रथिनां श्रेष्ठो निहतो याज्ञसेनिना ॥ ३१
 हतो द्रोणश्च कर्णश्च तथा शल्यः प्रतापवान् ।
 वैराग्रेरादिकर्ता च शकुनिः सौत्रलो हतः ॥ ३२
 प्रातिकामी तथा पापो द्रौपद्याः क्लेशकृद्धतः ।
 आतरस्ते हताः सर्वे शूरा विक्रान्तयोधिनः ॥ ३३
 एते चान्ये च बहवो निहतास्त्वत्कृते नृपाः ।
 त्वामद्य निहनिष्यामि गदया नात्र संशयः ॥ ३४
 इत्येयमुच्चै राजेन्द्र भाषमाणं वृकोदरम् ।
 उवाच वीतभी राजन्पुत्रस्ते सत्यविक्रमः ॥ ३५

C 9 3158
 B 9 35 37
 K 9 57 37

- 27 D₁ om 27^{ab} (cf v 1 26) —^a) B₁ अम्यस्त
 (sic), D₁ समुद्यत (for तसु) T₁ समुद्यम्य गदा दृष्टा
 —^b) B₂ damaged from ममिव up to दुर्योध (in 27^a)
 B₁ D₂ ॥ कैलाशम् —^c) S₁ K₁ २ तत, D₁
 नुय (for पुन) D S (T₂ २ missing) क्रोधाद् (for
 क्रुद्धो) —^d) D समापत (for उवाच ह)

28 Before 28, T₁ २ G₁ २ 1ms मीम —^a)
 D₃ T₁ २ G₁ २ राजन्तु, T₂ राज्य* (for राजश्च)
 D₁ घृतराष्ट्रस्य राजश्च — After 28^a, T₂ 1ms

324^a तव हेतोर्दुरात्मन ।

मर्वेयामपि चास्माकं दुःखं प्राप्तं मुमुर्षते ।

— T₁ om 28^b —^a) K₁ स्मरतो, D₃ स्मरता, D₃
 मस्मरन्, T₂ स्मरन्तद् (for स्मर तद्) D₃ T₂ २ G₂
 दुष्कर D. पाप (for कर्म) D₁ स्मर दुःकृतकर्ता च

29 ^a) T₁ [ह]य (for च) —^b) S₁ K₁ D₁
 मभाया च, K₁ B (except B₂) Dn D₁ २ २-10
 'मध्ये (for 'या यद्) — D₁ om 29^a-30^a —^c) D₃
 धृते स, T. G₂ धूर्तेन (for धृते च) D₁ om from
 राना up to गते (in 30^a) —^d) T₁ G₁ यत् (for
 यत्) D₂ सौत्रलेन

30 D₁ om up to गतं, D₁ om 30^{abc} (for both,
 cf v 1 29) B₂ damaged for 30^{ab} —^a) K₂ यथाप्त
 म् (sic) (for वने दुःखं) S (except M₁, T₂ २
 missing) म- (for यत्) D₃ प्राप्ते (for प्राप्तम्) B₃
 M₁ त्वत्कृते D. वने दुःखं यदस्माभिर्महत्प्राप्तं हि त्वत्कृते
 — T₂ transp 30^a and 30^b —^d) K₁ D₃ अपि, T₂
 चापि (for ह्य) ॐ Ca योन्यन्तरगतैरिव जन्मान्तरग
 तैरिव । ॐ —^e) G₁ त (for तत्) S₁ K₂ २ प्राप्तयामि,
 K₁ (marg) नाश, B₁ Dn D₁ २ २-10 पातं, D₁

यात* (for यात*) T₂ मह (for अद्य) —^f) K₂
 M₃ दिष्ट्या, G₂ दृष्ट्या (for दिष्ट्या) K₄ दृष्टोसि,
 D₁ २ दृष्टोसि (for दृष्टोऽसि)

31 ^a) D₁ तत्कृते D₁ नि- (for ससां) —^b) D₃
 S (except M₁, T₂ २ missing) पित्तमह (for प्रताप-
 वान्) —^c) K₄ B₁ D₃ २ भरत (for रथिना) —^d)
 T₁ २ G₁ २ रथिना (for निहतो)

32 ^a) D₁ ततो (for हतो) M₃ द्रोणस्तु —^b)
 T₁ २ G च वीर्यवान् (for प्रतापवान्) —^c) D₂ G₁
 वैरादेर, T₁ वैरस्यास्य (for वैराग्रेर) S₁ K₁ २ अय
 (for आदि-) K₂ २ B Dn D₁ २-11 [अ]सौ (for च)
 D₃ २ वैरस्य क (D₁ का) रणे मूलं —^d) D₂ सौत्रलो
 D₃ महत् (for हत)

33 ^a) S₁ K₁ T₁ प्रतिकामी, D₃ प्रीति*, G₂ प्रादि*
 Dn₂ D₃ २-7 २-11 तत, G₂ यथा (for तथा) —^b) S₁
 K₁ केदा (for क्लेश-) D₁ हव D₃ द्रोपद्या क्लेशरक्षत
 (sic) —^c) K₂ om. हवा K₂ D₁ S (except
 M₁, T₂ २ missing) शू (G₂ कू) रा सर्वे (by transp)

34 ^a) S (except M₁, T₂ २ missing) transp
 बहव and निहता K₂ निहतासु; D₃ नि*तासु (for
 निहतासु) T₂ G₂ नृप (for नृपा) — B₂ damaged
 for 34^{cd} —^c) B₂ G₁ २ अप्यत्र, T₁ M अप्यद्य, T₂
 अस्याद्य (for अद्य नि) M₁ वधिष्यामि (for हनि*)
 —^d) K₂ [अ]त्र न (by transp)

35 ^a) D₁ उक्ते (for उच्चै) D₃ T (T₂ २ missing) G
 राजान (for राजेन्द्र) —^b) T₂ भाष्यमाणं Dn भाषमाणे
 वृकोदरे —^c) B₁ २ D₁ २ २-10 गतभी; D₁ वीरस्तं,
 T₂ वीरभी (sic) (for वीतभी), S₁ K₁ B₂ M₁ राजा
 —^d) D₂ पुत्रस्ते भरतर्षभ

C 9 31 66
E 9 24 22
F 9 27 19

किं कथितेन बहुधा युध्यस्व त्वं वृकोदर ।
अथ तेऽहं विनेष्यामि युद्धश्रद्धां कुलाधम ॥ ३६
नैव दुर्योधनः क्षुद्र केनचित्चद्विधेन वै ।
अक्यन्वासयितुं वाचा यथान्यः प्राकृतो नरः ॥ ३७
चिरकालेप्सितं दिष्ट्या हृदयस्थमिदं मम ।
त्वया सह गदायुद्धं त्रिदशैरुपपादितम् ॥ ३८
किं वाचा बहुनोक्तेन कथितेन च दुर्मते ।
वाणी संपद्यतामेपा कर्मणा मा चिरं कृथाः ॥ ३९

36 Before 36, T (T₂ & missing) G₂ & ins दुर्यो
धन —^a) K₂ कथिते तु, K₄ भाषितेन, B₂ Dn₂
D₂ 1 & 10 T₂ & G कथनेन (for कथितेन) B D
(except Dn₁ D₁) T (T₂ & missing) G बहुना (for
'धा) —^b) T (T₂ & missing) G₁ & [ह]ह, G₂ [ह]व
(for स्व) Dn₁ T₁ G₁ वृकोदर K₁ युद्ध शृण्वन्वृको
दर — G₂ om (1 hapl) 36^a —^c) T₂ स्वा च (for
तेऽह) D₁ 10 T (T₂ & missing) G (G₂ om) हनि
ष्यामि, M₁ वधि* (for विने*) —^d) D₂ T₁ & G
(G₂ om) वृकोदर, M₂-1 इत पर (M₂ 'रा) (for कुला
धम) T₂ युद्धश्रद्धा तगास्ति चेत् — After 36, T₂
ins

325* इति दुर्योधनेनोक्त प्रत्युवाच वृकोदर ।

37 ^a) K₂ B₁ & D₁ 1 & 10 न हि, T₁ & G M₂-1
इति, M₁ नैव (for नैव) D₂ & कुद्र, T₂ G₁ & M
क्षुद्र (for क्षुद्र) T₂ दुर्याधन मुदुर्वदे —^b) D₂
केनचित् (for केनचित्) D₂ & तस्मिन्नेन (for त्वद्विधेन)
T (T₂ & missing) G स्वया क्षुद्रवलेन वै —^c) Dn₁
रोधयितु, M₂ ज्ञात* (for ज्ञान) T₂ वात्र, M₁ मूढ
(for वाचा) —^d) D₂ यया, T (T₂ & missing) G
M₂ & न च, M₂ तथा (for यथा) D₁ प्रकृतो, D₂
प्राकृतं K₂ T (T₂ & missing) G M₂-1 यया, K₄
Dn₁ M₁ जन (for नर)

38 ^a) K₂ D₁ दृष्ट्वा, D₁ & 1 & 2 T₂ M₂ दृष्ट्वा,
T₂ युद्ध (for दिष्ट्वा) —^b) T₂ हृदयस्थ (for 'स्थम्)
D₂ इम (for इद) T₂ हृदय समिष्ट मम (sic) —^c)
K₂ यथा (for यदा) —^d) D₁ T₂ G₂ प्रति (for
उप)

39 ^a) K₁ 'वा, D₁ वचो (for वाचा) —^b)
K₁ B₁ & Dn₁ T₁ कथितेन, Dn₁ कपि*, T₂ G₁ कथ्य
मेन (for कथितेन) T₂ G₂ वचनेन मुदुर्मते —^c) K₁

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्व एवाभ्यपूजयन् ।
राजानः सोमकाश्चैव ये तत्रासन्समागताः ॥ ४०
ततः संपूजितः सर्वैः संप्रहृष्टतनूरुहः ।
भूयो धीरं मनश्चक्रे युद्धाय कुरुनन्दनः ॥ ४१
तं मत्तमिव मातङ्गं तलतालैर्नराधिपाः ।
भूयः संहर्षयांचकुरुर्दुर्योधनममर्षणम् ॥ ४२
तं महात्मा महात्मानं गदामुद्यम्य पाण्डवः ।
अभिदुद्राव वेगेन धार्तराष्ट्रं वृकोदरः ॥ ४३

B₂ Dn₂ D₂ & 1 & 11 संपा (K₄ 'वा) घताम्, T (T₂ &
missing) G संकोच्य*, M सशाम्य* (for सपद्य*) Ś₁
K₁-8 वाणी संपाद्यतेऽपेया —^d) D₂ भो भीम (for कर्मणा)
D₂ तथा (for कृथा) T₂ कर्मणामचिरं कृथा

40 ^a) K₂ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — B₂ damaged for
40^b —^c) M₂ राजान —^d) K₂ corrupt G₂ एक
जामन्, M₂-1 ये च तत्र (for ये तत्रासन्) Dn₁ ये
चान्ये तत्र चागता

41 ^a) B₂ T₂ G₂ M स तै, T₁ & G₁ & स वै (for
तत) Ś₁ K स, D₂ च (for स) Dn₁ तत सपू
जिता सर्वे —^b) M₂ तनूरुहै —^c) B₁ &-5 Dn
D₁ 1-10 धी (D₂ व) रा मति, B₂ Dn₁ धी (B₂ वी) रम
नश्च —^d) D₂ कुल (for कुरु) K₄ B₁ Dn₂ D₂
नन्दन S (except M₁, T₂ & missing) युद्धाय कृत
निश्चय

42 T₂ repeats 42^a after 42 —^a) B₂-5 Dn₂
D₁ &-10 उन्मत्तम् (for त मत्तम्) —^b) D₂ तल, T₂
ताल- (for तल) Dn₁ D₁-3 &-9 द्वाल्दर, T₁ & G M
'ताल्दर, Ca ताल्दर (as in text) K₂ Dn₂ D₂ 11 नरा
धिप (Dn₂ D₂ 'प, Dn₁ 'पान्) T₂ (first time)
करताडैर्नराधिपा, T₂ (second time) सर्वे सहर्ष्य ते नृपा
—^c) K₂ & S (except M₁, T₂ & missing) सहर्ष
यामासुर (T₂ & 'म), Dn₁ 'याचक्रे, D₂ प्रहर्षयाचकुरु
—^d) K₂ अहर्षयत् (sic), K₂ G₂ अमर्षण, D₂ &
अर्हिदम, D₂ T₂ अमर्षण (T₂ 'ण) — After 42, T₂
repeats 42^a

43 B₂ damaged for 43^a Dn₁ om. 43^a —^d)
B₂ S (T₂ & missing) तव पुत्र (for धार्तराष्ट्र)

44 ^a) Dn₁ व्यूहति, D₂-1 & 2 वृ (D₁ & वृ) हति, T₂
वृहन् (for व्यूहन्ति) —^b) B₂ सेपति (sic), D₁ 10
ह्यन्ति (for ह्यन्ति) D₂ परं ह्यन्ति वाजिन — K₁

वृंहन्ति कुञ्जरास्तत्र हया हेपन्ति चासकृत् ।

शस्त्राणि चाप्यदीप्यन्त पाण्डवानां जयैपिणाम् ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पञ्चपञ्चाशोऽध्याय ॥ ५५ ॥

५६

संजय उवाच ।

ततो दुर्योधनो दृष्ट्वा भीमसेनं तथागतम् ।
प्रत्युद्ययावदीनान्मा वेगेन सहता नदन् ॥ १
ममापेततुरानय शृङ्गिणौ वृषभावि ।
महानिर्घातघोषश्च संप्रहारस्तयोरभूत् ॥ २
अभवच्च तयोर्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।

जिगीषतोर्धुघ्नान्योन्यमिन्द्रप्रह्लादयोरिव ॥ ३
रुधिरोक्षितमर्षाङ्गौ गदाहस्तौ मनस्विनौ ।
ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ४
तथा तस्मिन्महायुद्धे वर्तमाने सुदारणे ।
खद्योतसंघैरिव खं दर्शनीयं व्यरोचत ॥ ५
तथा तस्मिन्वर्तमाने संकुले तुमुले भृशम् ।

C १ 3180
B १ 57 6
K १ 55 6

om from 44° up to 9 56 2° — °) Ds ३ अस्त्राणि
(for द्र) Dn च प्रदीप्यति, Ds चान्त्र दीप्यते, Tz
चान्त्रदीप्यत, Ts Gs चाप्यदीप्यत (for दीप्यन्त) Ss
K (Ks om.) अस्त्राणि चाप्यदीप्यं (Ks प्य, Ks व्य) न
— °) Ds पाण्डवानां वै (hypermetric) Dn हयैपिणा
— After 44, Ks reads 9 56 36-44 for the first
time, repeating it in its proper place.

Colophon om in Ks Ts 4 missing — Sub-
partan Ss Ks ३ Ds ६ Ms २ १ गद्यायुद्ध — Adhy
name Ss Ks ३ परस्परतर्जं (Ks 'मर्म' न, Ks भीम
दुर्योधनयुद्धे परस्परमर्मनं, Ms ३ मर्मोद्धरणं, Bom ed
गद्यायुद्धारम्भ — Adhy no (figures, words or both)
Bs Ds २ 10 27, Bs Ms 57, Dn 26, T (Ts 4
missing) G 2, Ms 4 58 — Sloka no Dn 43,
Ds 4 46

56

☞ This adhy is missing in Ts 4 (cf. v 1 9
54 3)

1 Ks om. 1-2 together with the ref. (cf. v 1
9 55 44) Ds om the ref Gs वैशपायन (for
संजय) — °) Ts तदा, Ts Gs तथा (for ततो)
Ds ३ दुर्योधन Bs S (except Ms, Ts 4 missing) राजा
(for दृष्ट्वा) — °) Ds ३ भीमसेन, S (except Ms,
Ts 4 missing) दृष्ट्वा भीम (for भीमसेन) Dn यथागत,
Dn यथा (for तथा) — °) Dn खदीनाम्ना (for
मदी) — °) Dn नदन् (for नदन्)

2 Ks om 2 (cf. v 1 1) Ds om 2 — °) Dn
corrupt Bs तौ स (for ममा) B D (except Ds 4,
Ds om, Dn corrupt) अन्योन्य, Ms 4 आयत्तौ (for
आनय) T (Ts 4 missing) G समासेतुरायत्तौ (Ts
Gs 'त्तौ') — °) Ks Ts क्रयमाव्, B (except Bs)
Dn Ds ३ ६ 11 M गोवृषाव् (for वृषमाव्) — °) Ts
Gs Ms ३ महान् Ds चोरश्च, Ds 7 १ 10 चोरं, Ms
घोष (for घोषश्च) — °) S (Ts 4 missing) सैनि-
पाते (for संप्रहारश्च) B D (except Ds 4 11, Ds
om) प्रहारणामजायत

3 °) Ds corrupt Ss K Ds 4 Ms तु, Ts स
(for च) — Ts Gs om 3° — °) Dn Dn तुमल
Some MSS रोमहर्षणं — °) Ts जिगीषतौ, Ms
'पयोर्' (for 'पवोर्') Ks ३ Bs Ds 7 १ 10 Ts Gs ३
Ms 4 यथा, Bs मृषे, Bs यम्, Ts यदा (for युधा)
— °) Ks ३ Bs Ms शत्रु (for हन्त्र) Some MSS
प्रह्लादयोर् — After 3, Ts ins a passage given
in App I (No 3)

4 °) Ds सवांग (for सर्वाङ्गौ) — °) Ds तर
म्विनौ, Gs महास्वर्नौ (for मनस्विनौ) — Bs damaged
for 4° — °) T (Ts 4 missing) Gs ३ सुपुष्पाव् (for
पुष्पिषाव्)

5 Ss Ds om (hapl) 6 — °) Ts ६ G तदा
(for तथा) Dn S (Ts 4 missing) वर्तमाने (for महा-
युद्धे) — °) Dn S (Ts 4 missing) गद्यायुद्धे (Ts हस्ते)
(for वर्तमाने) — °) Dn संज्ञैर्, Ts Ms ३ सखैर्
(for सखैर्) — °) Ds ३ Ts व्यरोचयत्

C १ 3127
B १ 57 6
F १ 53 6

उभापि परिश्रान्तौ युध्यमानावरिंदमौ ॥ ६

तौ मुहूर्तं समाश्वस्य पुनरेव परंतपौ ।

अभ्यहारयतां तत्र संप्रगृह्य गदे शुभे ॥ ७

तौ तु दृष्ट्वा महावीर्यौ समाश्वस्तौ नरर्षभौ ।

बलिनौ वारणौ यद्वद्वाशितार्थे मदोत्कटौ ॥ ८

अपारवीर्यौ संप्रेक्ष्य प्रगृहीतगदाबुधौ ।

विस्मयं परमं जग्मुर्देवगन्धर्वदानवाः ॥ ९

प्रगृहीतगदौ दृष्ट्वा दुर्योधनवृकोदरौ ।

संशयः सर्वभूतानां विजये समपद्यत ॥ १०

समागम्य ततो भूयो आतरौ बलिनां वरौ ।

अन्योन्यस्यान्तरप्रेक्षु प्रचक्रातेऽन्तरं प्रति ॥ ११

यमदण्डोपमां गुर्वीमिन्द्राशनिमिवोद्यताम् ।

ददृशुः प्रेक्षका राजत्रौर्द्रीं विशसनीं गदाम् ॥ १२

आविध्यतो गदां तस्य भीमसेनस्य संयुगे ।

शब्दः सुतुमुलो घोरो मुहूर्तं समपद्यत ॥ १३

आविध्यन्तमभिप्रेक्ष्य धार्तराष्ट्रोऽथ पाण्डवम् ।

6 *) Ks corrupt Bz S (Ts & missing) transp
तथा (Ts & Gs 'दा') and तस्मिन् —^b) Śi K1 transp
सकुले and तुमुले Ks सप्रामे; Ds सकुले, Ca सकुले
(as in text) Dn Ds 11 तुमले, Ds तुमुले, T1 &
G दारुणे, Ca तुमुले (as in text) T2 सकुले रोमहर्षणे
— After 6^b, T2 ins

326* सप्रामे दारुणे तात सुमृश क्रोधसयुतौ ।

—^a) T2 इव (for अपि) Ks परिक्रातौ (for 'श्रान्तौ')

7 Gs om (? hapl) 7^a —^a) Ks Dn Ds 6 11
T1 & G (Gs om) Ms समाश्वस्य (for 'श्वस्य' —^b) T1 &
G (Gs om) युध्यमानावरिंदमौ (= 6^d) — Bz damaged
for 7^a —^c) Śi K1 अभ्यहारयता, T1 & G संप्रहा*,
Ms अभ्यवा* (for अभ्यहा*) T (Ts & missing) G Ms-4
चित्रे (for तत्र) Ks B (Bz damaged) D अभ्यहा
(D1 'भ्याह-', Ds 'भ्याहा' रयता (Ks D1 9 10 'तो', Bz
Dn 'द'न्योन्यं, Ms प्रजहत्तुरयान्योन्य —^d) Ds प्रति-
(for सप्र-) Ds शुभेक्षणौ, Ds Ms-4 शुभे गदे (by
transp)

8 *) Bz transp तु and दृष्ट्वा Gz om तु Śi K1-3
Ds हृष्टौ (for दृष्ट्वा) Dn महारमानौ, T (Ts & missing)
G Ms-4 'सप्तौ, Ms 'वीरौ' (for 'वीर्यौ' —^b) Śi K1
समाश्वस्य (for 'स्तौ') B S (Ts & missing) नराधिप
(Bz T2 'पौ' (for नरर्षभौ) —^c) Ds युद्धे (for
यद्द) —^d) Ks & B Dn D1 8-9 11 T2 वासितार्थे
(Dn 'थं'), Ds वासितार्थ (for 'तार्थे') T1 & G1
Ms-4 यलोत्कटौ (for मदौ)

9 *) B (except Bz) D (except Dn) समान (for
अपार) Śi K1 Dn वीर्य (for वीर्यौ) Ds सप्रेष्य
—^b) Ds शुभौ, T1 & G ददौ (for दमौ) T2 प्रगृह्य
च गदे ददे —^c) T1 & Gz 8 Ms-4 प्रहर्ष; T2 प्रगृह्य,
G1 प्रहृष्ट (for विस्मय) — Dn om 9^d-10^a —^d)
Bz 2, 4 D (except D2-4, Dn om) मानवा; Bz

राक्षसा (for -दानवा)

10 Dn om 10^a (of v 1 9) Bz damaged for
10^a —^a) Dn विजय (for 'ये')

11 *) Dn समम्य तु (for समागम्य) G1 भूमौ
(for भूयो) —^b) Ds बलिना, Ds बलिनौ (for
'ना) —^c) Dn G1 [अ]तरे, Dn [अ]त सं- (for
[अ]न्तर) Ds अन्योन्यमंतरं प्रेक्षु —^d) Śi K1 T2
Ms 4 प्रजहाते, Ks Ds 8 प्रचक्राते, Ds 'क्रामे, Dn
'क्राव् (for 'क्राते')

12 *) M1 सम (for यम) Ds घोराम् (for गुर्वीम्)
—^b) Dn इन्द्राशनिसमोद्यता, T1 & G M 'मस्त्रनां, T2
'मप्रभां —^c) Ks रात्रीं (sic), Dn रौद्रं (sic), Ds
रौद्रा (for रौद्रीं) Ks 3 विशसनीं, Ds M1 'सिनीं,
Ds 'सना, T2 निशसनीं (for विश*) Ks तदा (for
गदाम्)

13 Ds om (hapl) 13 —^a) Ks Ds अविध्य-
(D1 'च्य'तो, Ks अविध्येमा, Ds अविध्यतौ, Dn T2
'च्यातो, Ca 'च्यतो (as in text) Śi K1-3 तत्र, S
(except M1, T2 & missing) गुर्वी (for तस्य) —^b)
T (Ts & missing) G शुष्मिण (for संयुगे) —^c) Ks
D2 Ms तु, D1 स, Ds स (for सु-) Dn Dn
तुमलो, Ds तुमुलो T2 स शब्दस्तुमुलो घोरो —^d)
Ds मुहूर्तात् (for 'तं') Dn मुहुर्मुहुर्दृश्यत

14 Ks om. (? hapl) 14 Dn om 14^a-15^b
—^a) Ds अविध्यतम् (for आवि*) Ks अपि, B
(except Bz) Dn Ds-30 T1 G1 अरि (for अभि) —^b)
D2 ता गदां (for पाण्डवम्) —^c) Bz-4 D1 5 6 8 10
अतुल-, Bz तुमुल, Ds अतुल-, Ds 4 स (D4 च) लघु
(for अलघु) T2 वेगीं (for 'वेगा) Dn Ds गदा-
मंडल (D1 'मुमल) वेगा ता —^d) Gs विस्मय (for वि-
स्मित) T2 च (for सं-) Ks विस्मित समपद्यत; Ds
'तं सुषभूव ह

गदामलघुवेगां तां विस्ति	: संवभूव ह ॥ १४
चरंश्च विविधान्मार्गान्म	लानि च <u>भारत</u> ।
अशोभत तदा वीरो भू	एव वृक्षोदरः ॥ १५
तौ परस्परमासाद्य यत्ता	रोन्यरक्षणे ।
मार्जाराविव मक्षार्थे तत	ते मुहुर्मुहुः ॥ १६
अचरद्भीमसेनस्तु मार्गा	ऽविधांस्तथा ।
मण्डलानि विचित्राणि	नानि विविधानि च ॥ १७
गोमूत्रिकाणि चित्राणि	प्रत्यागतानि च ।

परिमोक्षं ग्रहाराणां वर्जनं परिधावनम् ॥ १८
अभिद्रवणमाक्षेपमवस्थानं सविग्रहम् ।
परावर्तनसंवर्तमवप्लुतमथाप्लुतम् ।
उपन्यस्तमपन्यस्तं गदायुद्धविशारदौ ॥ १९
एवं तौ विचरन्तौ तु न्यघ्नतां वै परस्परम् ।
वञ्चयन्तौ पुनश्चैव चेरतुः कुरुसत्तमौ ॥ २०
विक्रीडन्तौ मुगलिनौ मण्डलानि प्रचेरतुः ।
गदाहस्तौ ततस्तौ तु मण्डलावस्थितौ बली ॥ २१

C 9 3199
B 9 57 25
K 9 74 25

15 Dm om 15^{ab} (5^{ab} —^a) cf 28^{ab} (श्व) M^s मार्ग (sic) T^s 4 missing) भागद तदा) K^s अदो
 16 D^s यक्षात्, अन्योन्यक्षणे, अय T^s म त् K^s 3 भक्त D^s ५ (for भक्षायै (T^s 4 1 ng) त्रितन्याते, क्षाते (sic or तत्) I
 17 ^a) T^s अय तद् मार्गे (for र) S^s E K^s 3 D^s तद् D^s इव, रणे, M^s बहु (for तया) —^a) D^s मंड्यानि — K^s B^s damaged for 17^a-18^b damaged) D (except Dm च (=18^b)
 18 14) B^s damaged for D^s चरन्म, D^s विचरन् (for मार्गान्) D^s मंड्यानीव र भारत) —^a) D^s 8 ततो तत स्रग्वी
 19 यताच् (for यत्ताच्) अन्यसाद्रक्षणे । ॥ —^a) D^s 4 भक्षायै, D^s रक्षार्थे, —^a) K^s om, B^s S D^s त्रितिक्षाते, Dm र्मरम्पर (for मुहुमुहु)
 20 अचरद्) —^a) M^s तु ५ (for बहु) S^s (T^s missing) G M^s-4 — D m (hapl) 17^{ad} 5 om 1 apl) 17^a-18^a —^a) B B^s om, B^s D^s om, पत्रप्रत्यागतानि

18 K₁ B₅ om. 18^a (cf. 17) T₂ c (hapl)
 18^{ab} B₃ damaged for 1⁵ —^a S₁ —³ गो-
 मूत्रिकाविचित्राणि, B (B₅, B₃ damaged) D
 (except D₂ 11) छ (Dn 'श्म, D₅ 'सु) यत्राणि
 चित्राणि —⁵ B (except s, B₃ damaged) D
 (except D₅ 11) स्थानानि विविधानि च (=17^d —^o)
 D₅ प्रतीमोक्षं, T₁ G₂ परिमोक्ष-, M₁ विप्रमोक्षं, Cn
 परि* (as in text) K₂ प्रहरण (for प्रहाराणा) T₅
 परमोक्षप्रहरण —^d B₂ D₅ c T₆ G₂ तर्जन, Cn वर्जन
 (as in text) K₅ -धावने, B₁ e & Dn D₁ 1-7 & 10
 वारण, D₅ -धावता, D₈ धारण (for -धावनम्)

19 B₁ reads 19^{ab} twice —^a) B₁ (second time)
 परावर्तनमाक्षेपम् —^b) D₁₁ corrupt D₈ : अवस्थानं,

1 14) B₂ damaged for
D₂ चरन्म, D₁ विचरन् (for
मार्गात्) D₂ मंडलानीव
r भारत) —^o) D₂ ३ ततो
व्रत सखी
‘ यताच् (for यत्ताच्)
दन्त्यस्याद्रक्षणे । ❀ —^o)
D₁ ३ भक्षायै, D₂ रक्षायै,
—^a) K₂ om, B₂ S
D₂ तितिक्षाते, D₁₁ रर
रम्पर (for मुहुमुहु)
(अचरद्) —^s) M₂
तु ५ (for बहु) S₂
(T₂ missing) G M₂-4
—D m (hapl) 17^{sd}
s om (apl) 17^d-18°
—^d) B B₂ om, B₂
D₁ om, तत्प्रत्यागतानि

17) T₂ c (hapl)
1⁵ —^a) S₁ —² गो-
, B₂ damaged) D
न 'क्षम, D₂ 'क्षु) यत्राणि
pt₁ s, B₂ damaged) D
विद्यानि च (=17^d) —^o)
मोक्ष-, M₁ विप्रमोक्षं, C_a
प्रहरण (for प्रहाराणां) T₂
s c T₂ G₂ तर्जन, C_a वर्जन
ने, B₁ s 4 D_n D₁ ६-7 s 10
धारण (for धावनम्)

Ga अव* (as in text) K4 D2 : च विग्रह, B5 परि-
ग्रह, T (T2 : missing) G M8 अव(T2 वि)ग्रह,
M1 : विवर्तन (for सविग्रहम्) — K2 : om 19^{ed}
— °) D1 : परिवर्तन (D2 नं), D2 परावर्तन (for *नं)
S1 K1 परिवर्तनम् **, T1 : G1 : M2 : मत्स्योद्धृत (T1
G1 तौ) सोरु(T6 G2 सानु वृत्तम्, T2 मच्छोद्यत सोम
वृत्तम्, G2 मत्स्योद्धृतमपावृत्तम्, M1 मत्स्योद्धृतमयो
द्धृतम्, M8 परावृत्तं सुसंवृत्तम् — °) D5-7 : 10 उप
पुत्रम्, G3 अप (for अव*) B1-3 D2 : D1 : 11
उपपुत्र, B5 D2 : M8 अवपुत्र, D2 : D5 : अपपुत्र,
D1 : M1 अवा, D10 T2 अव* (for अया*) K4 अव
श्रुतमवश्रुत, M2 आश्रुतमपरावृत्त, M4 अपवृत्तपरावृत्त
— B5 damaged for 19^{ed} — °) K4 D4 : 11 उपन्यस्तं,
D2 : अव*, D5 अवि* (for अप*) — °) G1 तदा
(for गदा-)

20 °) Ś1 K1-3 घावतौ (for एव तौ) Ś1 K1-3
D1 : च, G2 तौ, M1 हि (for तु) —⁸) Ś1 K1-3
D1 विनिघ्नतौ, K4 D1 : निघ्नतौ वै, D11 निघ्नता वै (for
न्य°) B5 S (T3 & missing) परस्परमविध्य (B5 M1 'भि
घ्न, T3 युध्य, T5 'वध्य-, M2-4 'निघ्न)ता —⁹)
K3 & Dn D1 : 4-7 9 10 M1 Ca वंचयानौ, D8 11 'मा
नौ, T1 & G1 : वधेयतौ, T2 वर° (for वब्ध°) D11
गदा (sio) (for पुनद्) —^d) B2 रेजतु (for चेरतु°)
T1 & G M2-3 -पाडवी, T2 पुगवा (for सत्तमौ) K4
D1 : चेरतु प्ररुपयमौ

21 ^a) K₃ T (T₃ 4 missing) G M₃ चिकीहंतौ
D₂ 3 हु बलि (D₂ 'लि)नौ, D₅ स्वबलिनौ, D₈ सुच
(for सुय*) — ^b) Ś₁ K D₄ 11 M₁ प्रचक्रु, B₅
D₁₋₂ 6 T (T₃ 4 missing) G M₃₋₄ विचेरसु (for प्रचे*)
— After 21^b, B (except B₃) D (except D₁₁) Ca
Bom ed read 32-34 for the first time, repeating
it in its proper place — ^c) D₅ हु तौ राजन् (for तत्-

दक्षिणं मण्डलं राजन्धार्तराष्ट्रोऽभ्यवर्तत ।
 सव्यं तु मण्डलं तत्र भीमसेनोऽभ्यवर्तत ॥ २२
 तथा तु चरतस्तस्य भीमस्य रणमूर्धनि ।
 दुर्योधनो महाराज पार्श्वदेशेऽभ्यताडयत् ॥ २३
 आहतस्तु तदा भीमस्तव पुत्रेण भारत ।
 आविध्यत गदां गुर्वीं प्रहारं तमचिन्तयन् ॥ २४
 इन्द्राशनिसमां घोरां यमदण्डमिवोद्यताम् ।
 ददृशुस्ते महाराज भीमसेनस्य तां गदाम् ॥ २५
 आविध्यन्तं गदां दृष्ट्वा भीमसेनं तवात्मजः ।

समुद्यम्य गदां घोरां प्रत्यविध्यदरिदमः ॥ २६
 गदामारुतवेगेन तव पुत्रस्य भारत ।
 शब्द आसीत्सुतमुलस्तेजश्च समजायत ॥ २७
 स चरन्विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
 समशोभत तेजस्वी भूयो भीमात्सुयोधनः ॥ २८
 आविद्धा सर्ववेगेन भीमेन महती गदा ।
 सधूमं सार्चिपं चाग्निं मुमोचोग्रा महास्वना ॥ २९
 आधूतां भीमसेनेन गदां दृष्ट्वा सुयोधनः ।
 अद्रिसारमयीं गुर्वीमाविध्यन्वह्मशोभत ॥ ३०

स्तौ तु) —^a) Ś1 K1 २ डमौ, K३ भटौ, B३ M३
 तदा, B३ रणे, D३ दले, T३ ६ G M३-४ युधि (for
 वली) D३ T३ मडलानि स्थितौ तदा (T३ युधि), D३
 'वतताडुभौ, D३ 'नि व्यवस्थितौ

22 ^a) D३ मडल —^b) B३ [s]भ्यधावत, Dn
 व्यवर्तत, D३ न्यवर्तयत्, D३ [s]भ्यवर्तयत् (for 'तेत')
 —Ś1 K1-३ D३ ११ om. (hapl) 22^c —^c) S (except
 M३, T३ ४ missing) वाम (for सव्य) B३ ४ D३ राजन्
 (for तत्र)

23 ^a) K३ यथा (for तथा) Dn T३ [अ]नु-, D३
 च (for तु) —^b) D३ भीमसेनस्य मूर्धनि —^c) D३
 महाराजन् —^d) T३ पार्श्वदेशे (for 'देशे') Ś1 K1-३
 पार्श्वदेशमताडयत्, D३ धार्तराष्ट्रोभ्यवर्तयत् (cf 22^b)

24 ^a) K३ सु (for आ) D३ स (for तु)
 B३ २ ४ D३-१ १ १० S (T३ ४ missing) ततो, D३ ३ रणे
 (for तदा) —^b) B (except B३) D (except
 D३-४ ११) transp तव and पुत्रेण Ś1 K३ ४ Dn D३ ४ ३
 M३ सारिप (for भारत) —^c) D३ ९ अविध्यत, T
 (T३ ४ missing) G३ ३ M३ आविध्य तु (for 'व्यत') —^d)
 T३ तत्प्रहारम्, G३ च प्रहारम् (by transp), M३ प्रह
 रतम् G३ प्रहार तस्य चिन्तयन्

25 ^a) D३ इन्द्राशनिसमस्पर्शा, G३ इन्द्रवज्राशनिसमा

26 K३ om 26^{ab} —^a) D३ आविध्यत गदां गुर्वी
 (=24^c), D३ 'व्य तरमा जग्ने —^c) Dn३ समुद्यत,
 D३ ३ ११ तामुद्यता (D३ 'त'), T३ २ G३ ३ M३ स्वासु-
 दम्य (M३ 'त') (for स') Ś1 K३ तमुद्यतगदो वीर,
 K३ ३ D३ तमुद्यतगदं दृष्ट्वा (K३ घोर) —^d) D३ प्रत्य-
 भिन्दद्, D३ 'मिद्यम् (for 'विध्यद्') B D३ ३ ९ ९ M३
 परतप, Dn D३ ३ १० परतप (D३ 'पं'), D३ अरिदम

(for 'दम') T३ ३ G M३-४ प्रत्यविध्य (T३ G३ M३ 'पद्य) त
 कौरव — For 26^{cd}, K३ subst

327* यमदण्डनिभा राजन्धोरा प्रति अरिदम ।

27 B३ damaged for 27^{bc} —^a) K३ ३ T३ च,
 D३ स, T३ G३ ३ तु (for सु-) Dn D३ ११ तुमलस्,
 D३ तुमुलस् —^d) D३ तेजस, T३ तेजस्तु (for तेजश्च)
 — For 27^{cd}, M३ २ ४ subst

328* शब्द आसीन्महास्त्र तुमुलो लोमहर्षण ।

[MSS रोम- (for लोम-)]

28 ^{ab}) Cf. 15^{ab} Ś1 K३ D३ ३ ११ T३ संचरन्, D३
 सोचरद् (for स चरन्) D३ मडलानि B३ D३ ४ ११ वि
 (for च) K३ Dn३ T (T३ ४ missing) G M३ भारत (for
 भागश) —^d) T३ G३ transp भूयो and भीमाद्
 K३ भीमो (sic) (for भूयो) Ś1 K३-३ धीमान् (for
 भीमात्) D३ भूयो भीम प्रतापवान्

29 ^a) T३ आविध्य S (except M३, T३ ४ miss
 ing) भीमसेनेन (for सर्ववेगेन) D३ सा समामिहता तेन
 —^b) T३ ३ G M३-४ सुमीमा, T३ भीमाय (for भीमेन)
 —^c) D३ M३ सधूम Ś1 K३ T३ M३ सार्चिप, D३
 सार्चिक, G३ सार्चिपश् (for 'प') K३ ४ B३ ३ ९ Dn
 D३ ३ ९ ९ M३ सार्चि, T३ G३ चाहि, G३ चाप्रेद् (for
 चाग्निं) — B३ damaged for 29^d-30^b —^d) B३ D३ १०
 [उ]प्र, B३ [उ]ल्का, Dn D३ [अ]भ्या, D३ ३ ९ T३
 [अ]ग्ने, D३ [अ]ग्ना, D३ ३ [अ]ग्र-, T३ G३ M३ ४
 [उ]ग्रं, T३ [अ]शु, G३ च, M३ [अ]ग्रं (for [उ]ग्रा)
 D३-४ S (except M३, T३ ४ missing) स्वन — For
 29^{cd}, B३ subst

329* उद्धमसार्चिपो वाहि सस्फुलिङ्ग समन्वत ।

30 B३ damaged for 30^{ab} —^b) B३ T३ M३ सुत-
 स्तव (for सुयोधन) —^c) T३ अति (for अद्रि-)

गदामारुतवेगं हि दृष्ट्वा तस्य महात्मनः ।
 भयं विवेकं पाण्डून् सर्वानेव ससोमकान् ॥ ३१
 तौ दर्शयन्तौ समरे युद्धक्रीडां समन्ततः ।
 गदाभ्यां सहस्रान्योन्यमाजघ्नतुरिंदमौ ॥ ३२
 तौ परस्परमामाद्य दंष्ट्राभ्यां द्विरदौ यथा ।
 अशोमेतां महाराज गोणितेन परिपुतौ ॥ ३३
 एवं तदभवद्युद्धं घोररूपमसंवृतम् ।
 परिवृत्तेऽहनि क्रूरं दृत्रवासयोरिव ॥ ३४

दृष्ट्वा व्यवस्थितं भीमं तत्र पुत्रो महाबलः ।
 चरंश्चित्रतरान्मार्गान्कौन्तेयमभिदुद्रुवे ॥ ३५
 तस्य भीमो महावेगां जाम्बूनदपरिष्कृताम् ।
 अभिकुदस्य कुदस्तु ताडयामास तां गदाम् ॥ ३६
 सविस्फुलिङ्गो निर्हादस्तयोस्तत्राभिधातजः ।
 प्रादुरासीन्महाराज सृष्टयोर्वज्रयोरिव ॥ ३७
 वेगवत्या तथा तत्र भीमसेनप्रमुक्त्या ।
 निपतन्त्या महाराज पृथिवीं समकम्पत ॥ ३८

C 9 3216
B 9 57 42
F 9 55 41

31 ^a) B₁ D₂ गदा T (T₂ & missing) G₁ & M₂-4
 त (for हि) K₁ गदामादाय वेग हि, D_n D₁ G₂ गदां
 मारुतवेगा हि (G₂ ता), D₂ गदा मारुतवेगा हि —^b)
 D₂ दुरात्मन (for महा) —^c) K₁ B₁ & D_n D₁
 5-10 पाण्डून्, B₂ D₂ & पाण्डूश्च, D₁ 11 पाण्डूना, T₂
 पार्यान्वे (for पाण्डून्वे) T₁ & G M₂-4 मय पाण्डूना
 विवेक, M₁ आविवेक मय पाण्डून् —^d) K₂ & चैव (for
 एव) S₁ K₁ D₁ च सोमकान्, S (T₂ & missing)
 समायक्रीन् (for समोमकान्) D_n सर्वेषां सोमकै मह

32 B (except B₂) D (except D_n) Ca Bom. ed
 read 32-34 for the first time after 21^b —^a) D_n
 प्रार्थयन्तौ (submetric) (for तौ दर्शयन्तौ) —^b) D₂
 (first time) reads on marg from समन्तत up to यथा
 (in 33^b) — B₂ (second time) om 32^c-34^d —^c)
 D₂ (first time) महिता (for महत्या)

33 For the repetition in B (except B₂) D
 (except D_n) Ca Bom. ed, cf v 1 32 B₂ (second
 time) om. 33 (cf v 1 32) D₁ (second time) om
 33-34 D_n om 33 D₂ (first time) reads 33^{ab}
 on marg —^a) B₂ (first time) damaged M₁ &
 आहत्य (for आमाद्य) B₁ D₁ & 10 (all first time)
 परस्पर समामाद्य —^b) D₂ & (both second time) T
 (T₂ & missing) G M₂-4 दताम्या, M₁ दृष्ट्वाभ्या (for
 दंष्ट्राभ्या) D₁ (first time) & (second time) तथा,
 D₂ (second time) यदा (for यथा) —^d) K₂ D₂
 (second time) शोणितेन B₂ च रूपितौ, M₁ समु-
 खितौ (for परिपुतौ)

34 For the repetition in B (except B₂) D
 (except D_n) Ca Bom. ed, cf. v 1 32 B₂ (second
 time) om 34 (cf v 1 32) D₁ (second time) om
 34 (cf. v 1 33) —^b) B₂ D₂ (second time) सुस-
 वृत, D₂ (first time) सुसवृत्त, M₁ मयानक, Bom.

ed. (first time) परतप (for असवृतम्) —^c) T₁ & G
 M₂-4 परा-, T₂ पर (for परि-) K₂ रूप, D_n
 (second time) क्रूरे (for क्रूर) & Ca परिवृत्ते विवर्त
 माने । & —^d) K₁ इह (for इव)

35 ^a) D₂ & व्यवस्थित, T₂ व्यवस्थित (for व्यव)
 M₁ वीर (for भीम) —^b) K₁ & S (except M₁,
 T₂ & missing) -रय, D₂ -बल (for बल) —^c)
 B₁ तरङ्ग, T₂ चिर (for चरङ्ग) D_n T₂ चरश्चित्रतर
 मार्ग —^d) D_n अति- (for अभि) B₂ S (T₂ &
 missing) कौन्तेय समभिद्ववत्

36 K₂ reads 36-44 for the first time after 9 55
 44 —^a) K₁ G₁ वेगो, G₂ वेगाजू (for वेगा)
 —^b) D_n D₁ & & -परिष्कृता, S (except M₁, T₂ &
 missing) -विभूषिता D_n गदा हेमपरिष्कृता — M₁
 om. (hapl) 36^c-43^b —^c) K₂ (first time) & B₁ &
 D₁ 10 अति (for अभि-) B₂ D₁ T₂ -कुदस्तु (for -कुदस्य)
 S₁ K₂ & (second time) सकुदस्, K₂ (first time) &
 B₂ D₁ & T₂ कुदस्य, D₂ & G₂ कुदश्च, D_n गदया,
 T₂ त दृष्ट्वा (for कुदस्तु) K₁ अभिद्वस्य सकुदस्तु, B₂
 रोपणो रोपयुक्तस्य —^d) D_n गद्याप्यहरददा

37 For the repetition in K₂, cf v 1 36 M₁
 om 37 (cf v 1 36) B₂ damaged for 37 —^a)
 T₂ M₂-4 सविस्फुलिङ्गो —^b) D₂ corrupt B₂ विधा-
 तज, D₂ [अ]भिपातज, T₂ घातिन (for घातज)
 — K₂ om (hapl) 37^d-38^c —^c) K₂ & (second
 time) पिष्टयोर्, K₂ (first time) T₁ G₁ M₂ घृ*,
 D₂ 11 घृ, T₂ हृ* (for घृ) D₂ गजयोर् (for वज्र-
 योर्) B₂ सृष्टयोरिव वज्रयो

38 For the repetition in K₂, cf v 1 36 M₁
 om 38 (cf v 1 36) K₂ om 38^{ab} (cf v 1 37)
 —^a) B₂ ***पातयामास —^b) D_n D₂ & T₁ G M₂

तां नामृष्यत कौरव्यो गदां प्रतिहतां रणे ।
 मत्तो द्विप इव क्रुद्धः प्रतिकुञ्जरदर्शनात् ॥ ३९
 स सव्यं मण्डलं राजञ्जुद्धाम्य कृतनिश्चयः ।
 आज्ञे मूर्ध्नि कौन्तेयं गदया भीमवेगया ॥ ४०
 तथा त्वमिहतो भीमः पुत्रेण तव पाण्डवः ।
 नाकम्पत महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४१
 आश्चर्यं चापि तद्राजन्सर्वसैन्यान्पूजयन् ।
 यद्गदामिहतो भीमो नाकम्पत पदात्पदम् ॥ ४२

ततो गुरुतरां दीप्तां गदां हेमपरिष्कृताम् ।
 दुर्योधनाय व्यसृजद्भीमो भीमपराक्रमः ॥ ४३
 तं प्रहारमसंभ्रान्तो लाघवेन महाबलः ।
 मोघं दुर्योधनश्चक्रे तत्राभूद्विस्मयो महान् ॥ ४४
 सा तु मोघा गदा राजन्पतन्ती भीमचोदिता ।
 चालयामास पृथिवीं महानिर्घातनिखना ॥ ४५
 आस्थाय कौशिकान्मार्गानुत्पतन्स पुनः पुनः ।
 गदानिपातं प्रज्ञाय भीमसेनमवश्रवत् ॥ ४६

(inf in as in text) प्रयुक्तया (for प्रसु*) Dn
 भीमसेनस्य मुक्तया

39 For the repetition in Ks, of v l 36 M1
 om 39 (of v l 36) —^a) Ks D1 s S (except
 Ts G2, M1 om., Ts s missing) तन् (for ता)
 D2 s 11 कौन्तेयो (for कौरव्यो) —^b) Bs मृधे (for
 रणे) Dn गदाप्रहरण रणे — Bs damaged for 39^a—
 40^b —^c) Ks [आ]क्रुद्ध, Dn क्रुद्ध (for क्रुद्ध)

40 For the repetition in Ks, of v l 36 M1
 om 40 (of v l 36) Bs damaged for 40^a, Ds
 corrupt for the same —^a) Dn T2 G2 s सव्य (for
 सव्य) Ds मण्डल D1-7 s 10 राजा (for राजन्) —^b)
 Bs उक्काम्य, T2 अद्भुत, Ts G2 s उद्भूत (for उद्भाम्य)
 T2 -निश्चय, Ts G2 s M2-4 निश्चम (for -निश्चय)
 Ks दोर्म्यामकृतनिश्चम, T1 G1 उद्भाम्य विगतश्रम

41 For the repetition in Ks, cf. v l 36 M1
 om 41 (cf. v l 36) —^a) Ks (first time) D1
 तथा विनि, Dn T1 s G1 s स तथाभि; T2 तथा त्वभि,
 M4 तथा तु नि (for तथा त्वभि) S1 K1 s s
 (second time) om (hapl) from भीम up to हतो
 (in 42^a) —^b) S (M1 om., Ts s missing) transp
 पुत्रेण and तव B1 भारत (for पाण्डव) —^c) Ks
 D1 s तत्र (for तद्)

42 For the repetition in Ks, cf. v l 36 M1
 om 42 (cf. v l 36) S1 K1 s s (second time)
 om up to हतो (cf. v l 41) D1 repeats 42^a after
 49 —^a) M2 राजा (for राजन्) —^b) Dn सर्वे,
 G2 तव (for सर्व) D2 s भूतानि (for सैन्यानि) Gs
 पूजयन् (for [अ]पूज*) — Bs damaged for 42^a —^c)
 Ks तद्गदामि, B2 स तथाभि, D2 यद्गदामि, T1 s G
 M2 s गदयाभि (for यद्गदामि),

43 For the repetition in Ks, cf. v l 36 M1
 om 43^a (of v l 36) —^a) Ks (first time) s B1
 Dn D1 s 7 s 10 M2 (inf in as in text) s s गुरु
 तरीं —^b) Dn D1 s s 7 s 11 परिष्कृता —^c) S1
 K1 s s (second time) [अ]म्य (Ks 'भि')सृजद्, D2 11
 M [अ]वसृजद्, Ds [अ]वासृजन् (for व्यसृजद्) —^d)
 S (except M1, Ts s missing) तदद्भुतमिवाभवत्

44 For the repetition in Ks, of v l 36 —^a)
 D1 s M2-4 तत्- (for त) G1 तत् प्रहारं सभ्रातो
 —^b) D2 महाबल, D1 11 M1 s 'रमन (for 'बल')
 —^c) M1 मोहं (for मोघं) Ds s Ts दुर्योधन Ks
 (first time) वंचयामास राजेन्द्र —^d) S1 K1 s s (second
 time) तदा, Ds तद् (for तत्र) Dn विनयो (for
 विस्मयो) Ks (first time) तदद्भुतमिवाभवत् (= 41^d)

45 Bs damaged for 45^a —^a) Dn सुधोरा,
 M1 तु भीमा (for तु मोघा) D1 s Ts G2 s M1 तदा,
 D2 11 महा (for गदा) —^b) T2 corrupt Ks D1
 s s 11 -चोदिता (for -चो) —^c) Ks corrupt
 D2 चालयामास Ks Ds G2 Ms s पृथिवी —^d) Dn
 Dn निखना, D2 s s -निखना (Ds 'नी') M1 स-
 ससुद्रवन्द्गमां

46 ^a) B2 T1 G1 s Ms s कौशिकान्, D2 s कौश-
 लान् (Ds 'लान्') (for कौशिकान्) —^b) S1 K1 विचर
 न्स, K2 उत्सर्जत, K3 उत्सर्ज, K4 उत्पतत्, B2
 Ds उत्पतत्स, Dn ससर्ज च, S (except M1, Ts s
 missing) उत्पतत् (for 'तत्स') Ds om one पुन
 — After 46^b, M1 ins

३३०* गदानिपात क्रियया मोघ चक्रे सुतस्तव ।
 स गदावर्जित रद्धा भीमसेनमुपाद्रवत् ।
 सोऽगच्छच्छलितो राजन्कौन्तेयश्चिरयान्तरम् ।
 —^a) T2 गदामिघात (for 'निपात') Ks प्रा, D1,

वञ्चयित्वा तथा भीमं गदया कुरुसत्तमः ।
 ताडयामास संकुद्रो वक्षोदेशे महाबलः ॥ ४७
 गदयामिहतो भीमो मुखमानो महारणे ।
 नाभ्यमन्यत कर्तव्यं पुत्रेणाभ्याहतस्तव ॥ ४८
 तस्मिंस्तथा वर्तमाने राजन्सोमकपाण्डवाः ।
 भृशोपहतसंकल्पा नहृष्टमनसोऽभवन् ॥ ४९
 स तु तेन प्रहारेण मातङ्ग इव रोपितः ।
 हस्तिवद्वस्तिसंकाशमभिदुद्राव ते सुतम् ॥ ५०

ततस्तु रभसो भीमो गदया तनयं तव ।
 अभिदुद्राव वेगेन सिंहो वनगजं यथा ॥ ५१
 उपसृत्य तु राजानं गदामोक्षविशारदः ।
 आविध्यत गदां राजन्समुद्दिश्य सुतं तव ॥ ५२
 अताडयद्भीमसेनः पार्श्वे दुर्योधनं तदा ।
 स विह्वलः प्रहारेण जानुभ्यामगमन्महीम् ॥ ५३
 तस्मिंस्तु भरतश्रेष्ठे जानुभ्यामवनीं गते ।
 उदतिष्ठत्तो नादः सृञ्जयानां जगत्पते ॥ ५४

C 9 3232
B 9 57 58
K 9 58 57

2 S (T₂ & missing) वि (for प्र-) —^a) D₂ reads from सवञ्चयत् up to महाबल (in 47^a) on marg K₁ B Dn D₁ 2 4-9 11 M₁ च वचित (for अवञ्चयत्) D₂ 10 भीमसेनेन (D₁₀ नस्य) वचित

47 D₂ reads 47 on marg —^a) K₁ B₁ 2 D₁-4 तदा, D₁₁ T (T₂ & missing) G M₂-4 ततो (for तथा) M₁ दुर्योधनस्तदा भीम —^b) G₁ भीम (for कुरु) K₁ B₂ D₁ 11 T₂ M₂ सत्तम —^c) K₂ सकुद्रः, D₂ त कुद्रो (for सकुद्रो) S (except M₁, T₂ & missing) अताडयदम (T₁ G₁ 2 M₂ 'त स' आतो —^d) D₂ महारण

48 ^a) K₂ B (except B₂) Dn D₂ 3 5 6 8 10 नि-, D₁ [क्ष]ति (for [क्ष]भि) —^b) M₁ घूर्णमानो (for मुख) D₂ 8 रणाजिरे (for महारणे) —^c) B₂ D₁ 11 M नाभ्यजान (B₂ 'नी'त, D₂ 'हन्यत, T (T₂ & missing) G नाभिजानाति (for नाभ्यमन्यत) S₁ K₁-3 कर्तव्यं (K₂ 'ये' (for कर्तव्य) —^d) D₂ T₂ M₂-4 [क्ष]मिहतस्व

49 B₁ om (hapl) 49^a-51^b —^a) G₂ तदा (for तथा) S (T₂ & missing) ग (G₂ ह) ते भीमे (for वर्तमाने) —^b) K₂ राजन्पाण्डवको मम —^c) B₂ भृशो मिहत- D₂ 2 श्लोकार्ता (for संकल्पा) —^d) K₁ नाह *-, B₂ T₁ 5 G₁ M₂-4 नातिप्र, D₁ प्रहृष्ट, D₂ 8 अहृष्ट-, D₁₁ प्रनष्ट, T₂ M₁ नातीम (for नहृष्ट) — After 49, D₁ repeats 42^{ab}

50 B₁ om 50 (cf v l 49) —^a) T (T₂ & missing) G हस्तीव (for हस्तिवत्) —^d) D₂ अभि-दुद्रुव D₂ वेगित (for ते सुतम्)

51 B₁ om 51^{ab} (cf v l 49) —^a) B (B₄ om) Dn D₁ 2 4-10 M₁ तु वरसा, D₂ तु रभसाद्, T (T₂ & missing) G M₂-4 सरभसो —^b) G₂ तनय

तव पार्थिव, M₂ गदयाताडयत्तदा, M₂ 4 'या ताडयंस्तथा (M₂ 'दा) — K₂ om 51^a-52^b D₁ 8 om (hapl.) 51^a-52^d M₂ om (hapl) 51^a-53^b K₂ reads 51^a-52^a twice

52 For the repetition in K₂, cf. v l 51 K₂ om 52^{ab}, D₁ 8 M₂ om 52 (for all, cf. v l 51) —^a) D₂ 8 उपसृष्ट्य (for 'सृत्य) K₂ (second time) राजेंद्र (for राजान) —^b) D₁₁ युद्ध (for 'मोक्ष) —^c) K₂ D₁ 7 M₂ 4 अविध्यत, D₂ 11 T₁ 2 G आविध्य तु (D₂ तं), M₁ आविध्यत (for 'ध्यत) S (except M₁, M₂ om, T₂ & missing) घोरास् (for राजन्) —^d) S₁ K₁ 2 समादिश्य, T₁ 2 G₁ 8 M₂ 4 उद्दिश्य तु (for समुद्दिश्य) M₁ सुतस् (for सुत) T₂ G₂ उद्दिश्य तनयं तव

53 M₂ om. 53^{ab} (cf v l 51) —^a) S₁ K₁-3 अयातुदद्, K₁ D₁ 11 अयाहनद्, D₁ आताडयद् (for अता) —^b) B₁ D₁ M₂ दुर्योधनस् —^c) D₂ विह्वल K₂ om from प्रहारेण up to महाबाहु (in 56^a) — M₂ om (hapl) 53^d-54^a —^d) M₁ अप तन् (for अगमन्) D₂ मही T (T₂ & missing) G M₂ 4 जानुभ्यामवनीं गत

54 K₂ om 54, M₂ om. 54^a (for both, of v l 53) —^a) K₂ द्विपदा श्रेष्ठे, D₂ कुलश्रेष्ठे (sub-metric), D₁₁ T₂ M₁ भरतश्रेष्ठे, G₂ पुरुषश्रेष्ठे (for भरत) B Dn D₁ 6-10 तस्मिन्कुलश्रेष्ठे (D₂ 'लं श्रे'ष्ठे —^b) Dn₁ G₁ M₂ 4 अवर्णि S₁ K₁ 4 D₂-4 11 जानुभ्या पतिते क्षितौ (D₁₁ महीं) —^c) T (T₂ & missing) G₁ 8 महा, M महान् (for ततो) D₂ राव (for नाद) —^d) S₁ K₁ M महीपते, D₁ 8 नरर्षभ (for जगत्पते)

55 K₂ om 55 (cf v l 53) —^a) K₁ B₂ Dn D₁-3 8 11 नरर्षभ, T₁ G₁ 8 जनाधिप, T₂ 6 G₂ नरा-

C 9 3732
B 9 57 58
K 9 56 58

तेषां तु निनदं श्रुत्वा सृजयानां नरर्षभः ।
अमर्षाद्भरतश्रेष्ठ पुत्रस्ते समकुप्यत ॥ ५५
उत्थाय तु महाबाहुः क्रुद्धो नाग इव श्वसन् ।
दिग्धक्षन्निव नेत्राभ्यां भीमसेनमवैक्षत ॥ ५६
ततः स भरतश्रेष्ठो गदापाणिरभिद्रवत् ।
प्रमथिष्यन्निव शिरो भीमसेनस्य संयुगे ॥ ५७
स महात्मा महात्मानं भीमं भीमपराक्रमः ।
अताडयच्छृङ्खले देशे स चचालाचलोपमः ॥ ५८
स भूयः शुशुभे पार्थस्ताडितो गदया रणे ।
उद्भिन्नरुधिरो राजन्प्रभिन्न इव कुञ्जरः ॥ ५९
ततो गदां वीरहणीमयस्पर्यी

प्रगृह्य वज्राशनितुल्यनिखनाम् ।
अताडयच्छृङ्खलमभिन्नकर्शनी
बलेन विक्रम्य धनंजयाग्रजः ॥ ६०
स भीमसेनाभिहतस्तवात्मजः
पपात संकम्पितदेहबन्धनः ।
सुपृष्णितो मारुतवेगताडितो
महावने साल इवावधूर्णितः ॥ ६१
ततः प्रणेर्जुर्हृपुश्च पाण्डवाः
समीक्ष्य पुत्रं पतितं क्षितौ तव ।
ततः सुतस्ते प्रतिलभ्य चेतनां
समुत्पपात द्विरदो यथा हृदात् ॥ ६२

धिप (G₂ 'प'), M महारय (for नरर्षभ) —^a) G₂
M₁ भरतश्रेष्ठ —^d) K₁ संप्रकुप्यत, K₂ भरतर्षभ,
B₁ समपद्यत, Dn₁ M₁ 'कप्यत, T₂ 'तप्यत (for
'कुप्यत)

56 K₂ om 56^a (of. v 1 53) —^a) K₂ D₁₋₃
च, Dn₁ स (for तु) Ś₁ K₁ s D₁ 11 भाग, K₂
भाग, D₂ s s -राज (for -बाहु) —^b) B (except
B₂) D (except D₂₋₄ 11) महा (for क्रुद्धो) K₂ [आ]
श्वसन् —^d) K₂ G₁ अवैक्षत, T₂ अश्वेत (sic) (for
अवैक्षत)

57 ^a) M₁ तु (for स) D₂ भारत Ś₁ K₁₋₃ Dn₁
-श्रेष्ठ (for श्रेष्ठो) —^b) K₂ पुत्रपाणिर् (sic), T (T₂ 4
missing) G M₁ भीमसेनम् (for गदापाणिर्) Ś₁ K₁₋₃
उपा (Ś₁ 'प')द्रवत्, K₂ D₂₋₃ अभिद्रवन् —^c) K₂
corrupt. B₂ damaged from शिरो up to भीम (in
58^b)

58 B₂ damaged up to भीम —^a) K₂ om
(hapl) महात्मा —^b) D₁ 4 M₁ s पराक्रम T (T₂ 4
missing) G M₂ s भीमसेनमरिदम् —^c) D₂ शंखदेश,
D₂ शंखे दे* (for शङ्खदेशे) † Ga शङ्खदेशे ललाटे ।
Cv शङ्खोपमग्रीवादेशे । † —^d) K₂ s B D (except
D₄) T₂ न (for स) D₁ s s [अ]चलो यथा (for
'लोपम')

59 ^a) Dn₁ स नून, T₁ s G M₂₋₃ भूय स (by
transp), T₂ भीमश्च B₂ राजस् (for पार्थस्) —^b)
B₁ मुखे, S (T₂ 4 missing) शृङ्गा (for रणे) —^c)

T₂ उच्छिन्न (for उद्भिन्न) D₂ द्वयो (for रुधिरो)
G₂ राजा (for राजन्) Dn₁ उद्भिन्नरुधिरापीड —^d)
T₂ प्रच्छिन्न (for प्रभिन्न) — After 59, M₁ s s ins

331* स सकुद्धो महाराज भीमो भीमपराक्रम ।

[With post half, of 58^b]

60 ^a) B₂ M₁ transp ततो and गदा K₂ D₂
तदा (for ततो) Ś₁ K₁₋₃ D₁ वीरहणीम्, Dn₁ भीम
हणीम्; T₂ विहरिणीम्, M₁ वीरहरीम् (for 'हणीम्')
K₂ अवशर्यी (sic), B D (except D₂ 11) T₁ s G₁
M₁₋₃ अयोमर्या, G₂ अयन्मया (for अयस्पर्यी) —^c)
Dn₁ corrupt. D₂ दर्शने, Some MSS -कर्पणो M₁
अताडयच्छृङ्खलमशकितो बली —^d) D₂ बलेन

61 ^a) B₂ वेगाभिहतस्, M₁ सेनाभिततस् (for
'हतस्) —^b) Ś₁ K₂ s D₂ s 11 T. M₂ सकल्पित,
K₁ सपीडित-, M₁ चाकपित (for स') K₂ देवनि-
खन, D₂ देहधुन्वत (sic) (for देहबन्धन) —^c)
K₂ Dn D₂ s स (for सु-) D₂ तापितो (for ताडितो)
—^d) K₂ महाचले, B₁ s Dn D₁ s-10 G₂ चने यथा,
B₂ महा**, D₂ महायले, D₂ चलात्, Dn₁ T (T₂ 4
missing) G₁ s M चने महा (for महावने) Some
MSS साल, D₂ शाल D₂ 11 -चूर्णित, D₂ G₂ -कुण्डित
(for धूर्णित)

62 B₂ damaged for 62^{ab} —^a) Dn D₂ M₁₋₃
जहपुश, Dn₁ जहपुश (for जहपुश) B₂ om च
पाण्डवा —^b) M₁ transp क्षितौ and तव —^c)
Dn₁ प्रतिलभ्य D₂ संज्ञा (for चेतना) —^d) K₂
** हृदात्, B₂ S (T₂ 4 missing) हृदादिव (for यथा

स पार्थिवो नित्यममर्षितस्तदा

महारथः शिक्षितवत्परिभ्रमन् ।

अताडयत्पाण्डवमग्रतः स्थितं

स विह्वलाङ्गो जगतीमुपासृशत् ॥ ६३

स मिहनादान्विननाद कौग्वो

निशत्य भूमौ युधि भीममोजमा ।

विभेदं चैवाग्नितुल्यतेजसा

गदानिपातेन शरीररक्षणम् ॥ ६४

ततोऽन्तर्गिहो निनदो महानभू-

दिवौकनामप्परमा च नेदुपाम् ।

पपात चोच्चरमरप्रवेरितं

विचित्रपुष्पोत्करवर्षमुत्तमम् ॥ ६५

ततः परानाविशदुत्तमं भयं

समीक्ष्य भूमौ पतितं नरोत्तमम् ।

अहीयमानं च वलेन कौरवं

निशम्य भेदं च दृढस्य वर्मणः ॥ ६६

ततो मुहूर्तादुपलभ्य चेतनां

प्रमृज्य वक्त्रं रुधिरार्द्रमात्मनः ।

धृतिं समालभ्य विवृत्तलोचनो

वलेन संस्तम्य वृकोदरः स्थितः ॥ ६७

C ९ 3245
B ९ 57 70
K ९ 58 70

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि पट्पञ्चाशोऽध्याय ॥ ५६ ॥

इदानीं

63 *) D मत्ता (for तदा) M₁ सुतन्त्रवायो बल
वीर्यवर्षितो —^a) K₁ तत्ता (for रथ) D₁ e G₁
शिक्षितवान् K₂ परिभ्रमन्, B * भ्रमन् (for भ्रमन्)
—^a) D₂ भनादयन्, D आताडयत् —^a) D₃ damaged
from लाङ्गो up to त्विननाद (in 64^a) K₂ T₂ s M₁
उपमृशत्, B₁ s G₂ अवा, D₂ उपासृशत्, D₃ - G₂
उत्त (D₃ पा) मृशत्

64 P₁ damaged up to त्विननाद —^a) B (B₂
damaged) D (except D₂-1) M₁ s मिहनाद S₁
K₁-2 नि (for वि) B* T (T₂ s missing) G पार्थिवो
(for कौरवो) —^a) K₂ corrupt. D₁₁ T₂ निहत्य (for
निशत्य) B₂ रीतो, G₂ M₂ भीमो (for भूमौ) T- G₂
अजमा (for क्षो) —^a) K₂ om (hapl) 64^a D₁₁ om
64^a —^a) S₁ K₁ s चाव्याग्नौ, D₂ भीमा, T₁ s
G₁ s मि चैवा, T₂ चाव्या, G₂ वज्रा, M₂-1 चद्रा
(for चैवा) D₁ तुल्यमोजमा, G₂ तज्य (for तेजसा)
—^a) G₂ M₂ रक्षित (for रक्षणम्) S₂ C₂ शरीर
रभग कवचम् । S₂

65 *) B तवौतरीक्षे —^a) D₂ च तेषा, D₁₁ T₂
G₂ विनेष्टया, T₁ s G₁ s निष् (for च ने) S₂ C₂
नेष्टया समाहितानाम् । S₂ —^a) K₂ असुर (for अमर-)
K₁ D₁₁ प्रवेशित, D₁ अचोदित, T (T₂ s missing)

G प्रवारित, M -वजे (M₂ s 'जै') रित (for -प्रवे))
—^a) T (T₂ s missing) G -पुष्पोत्तम; M₂ उत्तर-
(for 'त्कर)

66 *) D₁ पार्यान्, T₂ पर, G₂ परानि (for परान)
T₂ चाविशत् (for आवि) —^a) D₁ T₁ G₁ भीम (for
भूमौ) B₂ वृकोदर; S (T₂ s missing) नरपंथ (for
नरोत्तमम्) —^a) T₂ अभीयमान (for अही) K₂ s
यग्नि च, D₂ च वलेन (for 'लेन) —^a) D₂ 7 9 10
S (except T₂, T₃ s missing) निशम्य K₁ B₁ s s D₁₁
D₁ 1-10 सु- (for च) S₁ K₁ D₂ T₂ क (D₂ च) मण

67 K₂ om 67^a, B₂ damaged for the same
—^a) B₂ S (T₂ s missing) प्रतिलभ्य (for उप)
—^a) K₁ B₁ . D₁-7 9 10 M₁ s रुधिराक्तमात्मन, B₂
D₂ 'रेण रु (D₂ म्) पित —^a) D₂ धृत् (for धृति)
S₁ K₂-4 B₁ s D₁₁ D₁ s 1-10 G₂ वि (B₂ नि) वृत्त्य लोचने
(B₁ D₁₁ D₁ लो) —^a) S₁ D₂ G₂ सस्तम्य — After
67, S (T₂ s missing) ins

332* ततो यमौ यममदर्शो परान्तमे

मपार्पत क्षिणितनयश्च वीर्यवान् ।

समाह्वयदहमहमित्यभित्वर-

स्त्रवाभज समभिययुर्वधेपिण ।

निगृह्य तान्पुनरपि पाण्डवो बली

तवात्मज स्वयमभिगम्य कालवत् ।

[5]

५७

संजय उवाच ।

समुदीर्णं ततो दृष्ट्वा संग्रामं कुरुमुख्ययोः ।
 अथान्वीदुर्जुनस्तु वासुदेवं यशस्विनम् ॥ १
 अनयोर्वीरयोर्युद्धे को ज्यायान्भवतो मतः ।
 कस्य वा को गुणो भूयानेतद्वद जनार्दन ॥ २
 वासुदेव उवाच ।
 उपदेशोऽनयोस्तुल्यो भीमस्तु बलवत्तरः ।

कृतयत्नतरस्त्वेप धार्तराष्ट्रो वृक्षोदरात् ॥ ३
 भीमसेनस्तु धर्मेण युध्यमानो न जेष्यति ।
 अन्यायेन तु युध्यन्वै हन्यादेप सुयोधनम् ॥ ४
 मायया निर्जिता देवैरसुग इति नः श्रुतम् ।
 विरोचनश्च शक्रेण मायया निर्जितः सखे ।
 मायया चाक्षिपत्तेजो वृत्रस्य बलसदनः ॥ ५
 प्रतिज्ञातं तु भीमेन द्यूतकाले धनंजय ।

चचार च व्यपगतखेदवेपथु

सुरेश्वरो नमुचिमिवोत्तम रणे ।

[(L 2) Ms सपार्ध — (L 4) T₁ & G₁ २ जये-
 पिण (for वधे) — (L 5) T₁ G₁ निर्वर्त्य (for निगृह्य)
 — (L 6) Ms अधिगम्य (for अभि) T₂ कालवित्
 — (L 7) G₂ corrupt T₂ चचार स, M अताडयद्
 (for चचार च) T₂ स्वेद- (for खेद) M विद्वन्
 (for वेपथु) — (L 8) T₂ [उ]त्थित, M [उ]त्तर]

Colophon T₂ & missing — Sub parvan Ś₁
 K D₂ ३ ४ ५ १० M₂ ४ गदायुद्ध — Adhy name Ś₁
 K D₂ भीम (K₄ D₂ भीमभि) घातः; M₂ ४ भीमकवच-
 भेदन — Adhy no (figures, words or both) B₂
 M₁ 58, Dn 27, D₂ 10 28, T (T₂ & missing)
 G 3, M₂ 4 59 — Śloka no Dn D₁ ७ 70

57

✍ This adhy is missing in T₂ 4 (cf v 1 9
 54 3)

1 G₂ om the ref —^a) Ś₁ K D₂ समस्व तु (K₂
 न, K₄ om, D₂ च), Dn समदीक्षा (sic) (for
 समुदीर्ण) —^b) Ś₁ K Dn सग्रामे —^c) D₂ च
 (for तु) S (T₂ & missing) अग्रवीदुर्जुनस्तत्र

2 ^a) M₁ ३ तु गदा (for वीरयोर्) B₂ Dn D₂ 11
 मध्ये; T₂ युद्धौ (for युद्धे) —^b) D₂ यो ज्यायान्,
 Dn ज्यायान्वा (for को ज्यायान्) D₁ महतो (for
 भवतो) — The portion of the text from 2^a up to
 18^b is lost in B₂ on a missing folio —^c) G₂ तयो
 (for कस्य) T (T₂ & missing) G₁ को वा (by

transp), G₂ कस्य Ś₁ K₁ याने, K₄ D₂ भूय, D₂
 (marg as in text) T₁ & G₁ २ ज्यायान् (for भूयान्)
 —^d) Ś₁ K₁ वृद्धदम्ब जनार्दन, M₁ भवानेतद्वीतु मे

3 With 3, of 9 32 8 B₂ missing (cf v 1
 2) D₂ T₂ श्रीकृष्ण, T₁ & G श्रीभगवान् (for वासु
 देव) —^b) S (except M₁, T₂ & missing) भीमस्तु
 बलवास्तु —^c) B (B₂ missing) D (except Dn)
 T₁ & G₁ कृती (for कृत) B (B₂ missing) Dn
 D₁-10 T (T₂ & missing) G₂ ३ यत्नपरस्, Dn यत्ना
 परस्, G₁ यत्नपरस् (for यत्नतरस्)

4 B₂ missing (cf v 1 2) —^a) K₄ भीमस्तु
 धर्ममार्गेण, M₁ जतो न्यायेन भीमस्तु —^c) K₂ ३ च,
 Dn om (for तु) D₂ युद्धाद् (for युध्यन्) M₁
 अन्यायायुध्यमानस्तु —^d) K₂ & B (B₂ missing) D
 (except D₂ ३) एव (for एष) M₂ सुयोधन

5 B₂ missing (cf v 1 2) —^a) S (T₂ & miss
 ing) विजिता (for निर्जिता) — G₁ om 5^b 3^c —^b)
 Dn तेषि (for इति) —^c) Dn T₂ वैरोचनस्, T₂
 G₂ ३ M₂ 4 वैरोचनि (for विरोचनश्) B₁ ३ 4 D
 (except D₂) T₁ & G₂ ३ M₁ तु (for च) M₂ चक्रेण
 (for श्) —^d) D₂ S (G₁ om, T₂ & missing)
 विजित (for निर्जित) K₁ B₁ ३ 4 Dn D₁ 4-10 T₂ स
 वै, B₂ [5] जैन, D₂ T₁ & G₂ तु वै (for सखे)
 —^e) D₂ स्वमायया (for मायया च) T₂ [अ]हरत् (for
 [अ]क्षिपत्) —^f) D₂ बल, T₂ G₂ ३ M₁ ३ बल
 (for बल-) — K₄ B (B₂ missing) D T₁ & G₁ ३ M₁
 10 after 5 M₂ 4 cont. after 334*

333* तस्मान्मायामयं भीम आतिष्ठतु पराक्रमम् ।

[K₄ बल (for -यय) K₄ D₂ भीम, T₁ & G₁ ३
 M वीर (for भीम) K₄ D₂ प्रातिष्ठतु, Dn आतिष्ठत्.

ऊरु मेत्स्यामि ते संख्ये गदयेति सुयोधनम् ॥ ६
 सोऽयं प्रतिज्ञां तां चापि पारयित्वा रिक्शः ।
 मायाविनं च राजानं माययैव निकृन्ततु ॥ ७
 यद्येष बलमास्थाय न्यायेन प्रहरिष्यति ।
 विपमस्थस्ततो राजा भविष्यति युधिष्ठिरः ॥ ८
 पुनरेव च वक्ष्यामि पाण्डवेदं निबोध मे ।
 धर्मराजापराधेन भयं नः पुनरागतम् ॥ ९
 कृत्वा हि सुमहत्कर्म हत्वा भीष्ममुखान्कुरुन् ।

जयः प्राप्तो यशश्चाग्र्यं वैरं च प्रतियातितम् ।
 तदेवं विजयः प्राप्तः पुनः संशयितः कृतः ॥ १०
 अबुद्धिरेषा महती धर्मराजस्य पाण्डव ।
 यदेकविजये युद्धं पणितं कृतमीदृशम् ।
 सुयोधनः कृती वीर एकायनगतस्तथा ॥ ११
 अपि चोशनसा गीतः श्रूयतेऽयं पुरातनः ।
 श्लोकस्तच्चार्थसहितस्तन्मे निगदतः शृणु ॥ १२
 पुनरावर्तमानानां भयानां जीवितैपिणाम् ।

C १ 3260
B १ 52 15
K १ 59 15

Dn1 पराक्रमी, D2 11 यथाक्रम, T1 2 G1 8 M वृकोदर
 (for पराक्रमन्)]

— M1 cont M2-4 ms. after 5

334* करोतु भीम समय बलमास्थाय वीर्यवान् ।

6 For the incident, cf 2 63 14 B2 missing
 (cf v 1 2) T2 G2 om 6^a-7^b —^a) Dn1 -श्रुत
 (for -ज्ञातं) Dn2 च, S (T2 G2 om, T2 4 miss-
 ing) हि (for तु) —^b) K1 दूत (for दूत-) D2
 -काले —^c) D2 11 ऊरु (for ऊरु) S (T2 G2 om,
 T2 4 missing) युद्धे (for सख्ये) —^d) K2-4 B1 4 5
 Dn D1-4 11 S (except T2, T2 G2 om, T2 4
 missing) सुयोधन

7 B2 missing (cf v 1 2) T2 G2 om 7^a (cf
 v 1 6) —^a) T2 वा (for च) K1 B (B2 miss-
 ing) D1 2 5-7 9-11 पाल (D2 'ळ, Dn1 'र)यतु, Dn
 D2 4 2 पालयन् (for पारयित्वा) Some MSS -कर्पण
 M सोयं तच्च प्रतिज्ञास करोत्क (M2 'तु त)मरिदम (M1
 'म) —^c) B1 D-7 9 10 तु (for च) —^d) K2 4
 B D2 M2 निकृत्त, T2 'तति

8 B2 missing (cf v 1 2) —^a) K4 यदेव,
 D2 यदेय, D3 यदेवं, T2 G2 'न (for 'प) D2
 वलम् —^b) Ś1 K1 प्रहृन्तिष्यति —^c) T2 राजन्

9 B2 missing (cf v 1 2) —^a) K4 एव, S
 (T2 4 missing) उक्त (for एव) K4 प्र-, B1 4 5 D
 (except D2 11) तु, B2 damaged (for च) —^b)
 B (B2 missing) D (except D2) G2 पाण्डवेय, T1 G1 8
 M1 'वैतन (for वेदं) — With 9^a, cf 9 31 53^a 54^a,
 32 3^a —^a) K2 om भय T1 5 G समुपस्थित,
 T2 M2 4 समुपागतं (for पुनरा)

10 B2 missing (cf v 1 2) —^a) T2 G2 M2 4

[अ]पि, M2 तु (for हि) T2 कार्यं (for कर्म) —^b)
 K2 8 गुरुन्, T (T2 4 missing) G M2-4 रिपून्, M1
 पारान् (for कुरुन्) —^c) D2-7 10 प्राग्र्यं, D2 प्राप्य,
 Dn प्राप्त; T2 चोर्ग्र्यं (for चाग्र्य) —^d) K4 -पालित,
 D1-4 8 9 -पावित, Dn1 -याचित; T1 G2 8 -घातितं,
 T2 -खा' (for -या') —^e) B2 स एव, T2 तदय, G2
 तदेव, M2 तवेदं (sic) (for तदेव) T2 प्राप्तं (sic)
 —^f) Dn साक्षयिक (for संशयित) T2 पुनः सशय
 निर्मुक्ता (sic)

11 B2 missing (cf v 1 2) —^c) K2 T2 यदेक
 (for 'क) K4 B2 D2 8 -विजय B2 वैव, D2 8 M1
 युद्धे, T (T2 4 missing) G वीर (for युद्धं) —^d) Ś1
 K1 8 पणिते, D1 पालित, D1 पतित, D2 7 11 पाणित,
 T2 वर्णित, G2 परिणित (sic) (for पणित) K2 4
 B1 8 4 D (except D2 8 11) वोरम् (for कृतम्) K2
 परिनिकृतमीदृशं, B2 युद्धे पणि —^e) T2 सुयोधन
 कूर्ति वीरम् —^f) T2 मतिस्, G2 गति K1 T1 G1 2
 सदा, T2 तदा (for तथा) T2 एकयानगत सदा

12 B2 missing (cf v 1 2) —^a) D2 corrupt.
 Dn चोशनस T (T2 4 missing) G वीर (for गीत)
 —^b) Ś1 K1-3 हि, D2 च, T1 6 G य, T2 तु
 (for सय) —^c) Dn1 श्लोक Ś1 K1-3 सूत्रार्थ, K4
 Dn M2 तत्रार्थ (for तत्त्वार्थ) T2 -सहित D2 T2
 श्लोकस्तत्रा (T2 'था)यसहितास् —^d) K2 D2 11 M2 त
 (for सन्) D2 8 T2 निगदित — For 12, M1
 subst.

335* अस्मिन्नेषं पुराणोऽर्थं श्लोकोऽपि नियत किल ।

श्रुतश्चोशनसा गीत सदा नीतिविदा मत ।

13 B2 missing (cf v 1 2) —^b) T2 मयिना
 (for भग्नाना) S (except M1, T2 4 missing) विजयै-
 पिणा —^c) K4 D2 T2 G2 भेत्तव्यम्, D2 4 मर्त,

C 9 3160
B 9 58 15
K 9 59 15

मेतव्यमरिशेषाणामेकायनगता हि ते ॥ १३
सुयोधनमिमं भग्नं हतसैन्यं हृदं गतम् ।
पराजितं वनप्रेष्ठं निराशं राज्यलम्भने ॥ १४
को न्वेष संयुगे प्राज्ञः पुनर्द्वन्द्वे समाह्वयेत् ।
अपि वो निर्जितं राज्यं न हरेत् सुयोधनः ॥ १५
यस्त्रयोदशवर्षाणि गदया कृतनिश्रमः ।
चरत्यूर्ध्वं च तिर्यक्च भीमसेनजिघांसया ॥ १६
एवं चेन्न महाबाहुरन्यायेन हनिष्यति ।
एष वः कौरवो राजा धार्तराष्ट्रो भविष्यति ॥ १७

Ds भर्त (for मेत) Ds १ १ १० अवि(Ds 'व')शेषा
णाम्, Ds अविशेषेण, Ts G1 २ अरिशेषाणाम्, G3 'शेष
मे —^d) Ts एकाशनगता हि ये — After 13, N
(B2 missing) Ca ins

336* साहसोत्पत्तिवाना च निराशाना च जीविते ।
न शक्यमप्रत स्थातु शक्रेणापि धनजय ।

[(L 1) Dns D1-2 १ 11 Ca सहसोत्पत्तिवानां B1 om,
D11 तु (for the second च) — (L 2) D1 १ अ-
(for न)]

14 B2 missing (cf v 1 2) —^a) Ś1 K1 दुर्यो
धनम् (for सुयो) Ds सैन्यम् (for भग्न) —^b) D1 १
हृदं (for हृद) —^c) K2 वर, Ks पर-, B1 वन,
Bs Ds ६ वल, D1 10 वल, D11 रय, G1 वने (for
वन) —^d) D1 राष्ट्र (for राज्य) S (except M1,
Ts 4 missing) धारणे Ds निराशी राष्ट्रभन (s10)

15 B2 missing (cf v 1 2) —^a) Ś1 Ds न्वेन,
K1 [s]न्येन, K2 १ न्वेव, T (Ts 4 missing) G M1
[s]न्विष्य, Ms-१ वीक्ष्य (for न्वेष) Ds १ प्राप्त, Ds
प्रीत, D11 Ts प्राज्ञ (for प्राज्ञ) Ds कोन्विष्य संयुग
प्राज्ञ —^b) Bs Ds M द्वंद्वं B1 D1 4 १ 11 Gs समा
ह्वयेत्, Ds Ms 'ह्वयन् Ts पुनर्द्वन्द्वेन चाह्वयेत्, G2
पुनर्द्वंद्वमुपा —^c) D11 अभि (for अपि) K2 यो,
K4 B (B2 missing) D (except Ds 11) नो, T1 १ G1 १
वा (for वो) T2 निर्जितु Ds १ राष्ट्र, Ds om (for
राज्यं) —^d) Ds नो (for न) Ds हरेत्

16 B2 missing (cf v 1 2) Bs damaged for
16^a —^b) Ds कृति-, T1 १ G1 १ गत (for कृत-)
K2 १ निश्रम, Ds १ १ 10 निश्रय, D1 १ विक्रम,
T2 विभ्रम Ds १ 11 Gs गदया निहृ (D11 न कृ)तश्रम .

धनंजयस्तु श्रुत्वैतत्केगवस्य महात्मनः ।
प्रेक्षतो भीमसेनस्य हस्तेनोरुमताडयत् ॥ १८
गृह्य संज्ञां ततो भीमो गदया व्यचरद्रणे ।
मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च ॥ १९
दक्षिणं मण्डलं सव्यं गोमूत्रकमथापि च ।
व्यचरत्पाण्डवो राजन्नरिं संमोहयन्निव ॥ २०
तथैव तव पुत्रोऽपि गढामार्गविशारदः ।
व्यचरल्लघु चित्रं च भीमसेनजिघांसया ॥ २१
आधुन्वन्तौ गदे घोरे चन्दनागरूपिते ।

—^a) K4 Ds 11 चरन्पूर्व, B1 'चूर्ध्वं, Ds 'स्यूर्ध्वं
Ds तु (for the first च) Ms om the second च
—^d) G2 भीमसेन — After 16, D11 reads 22-23

17 B2 missing (cf v 1 2) —^a) K4 Bs Dr
१ 10 T1 G1 M1 एन, D11 एतच्च, Dns एतं (for एव)
D11 चरन्, T1 चेदि (for चेद्य) Ds वंचयेत्स महा-
बाहुर, T2 एव चैनं च भीमस्तम् —^b) B1 भविष्यति,
Ds हरि, Ms करि (for हनि) D11 अन्यायी न
भविष्यति — K4 G1 om. (hapl) 17^{cd} —^c) Ds
न वय (for एष व)

18 B2 missing for 18^{ab} (cf v 1 2) Before 18,
Ms 4 ins सजय —^a) D11 Dr धनजयस्य, Ds १
'यश्च B1 Ds T1 १ G श्रुत्वैव (T1 Gs 'व), Bs तच्छु
त्वा (for श्रुत्वैतत्) T2 धनजयवच श्रुत्वा —^b) M1
महात्मना —^c) Ds १ 11 प्रेक्षतो, M1 प्रेक्षको —^d)
K4 B (except B2) D सव्यमूर्धम् (for हस्तेनो) Ks
प्रताडयत् (for अता)

19 ^a) Ś1 K1-३ लब्ध्वा, M1 इश्य (for गृह्य)
—^b) K2 १ D2 विचरन् (Ks 'रद्), D11 व्यचरन्
— D11 om 19^c-21^d —^c) D2 मण्डलानि —^d) Ds
गमनानि, T2 उत्पकानि (sic), Ts यकृतानि (sic),
G2 विकृतानि, Ca v यमकानि (as in text)

20 D11 om 20 (cf v 1 19) —^a) Ds मण्डल
Ds सव्ये, G1 दिव्य (for सव्य) —^b) K2 १ Ds १
S (except G1, Ts 4 missing) गोमूत्रिकम् Ds १ G2
वा (for च) Ds गोमूत्रमथ वापि च. —^c) Ms व्य-
चरन् —^d) D1 इति (for इव)

21 D11 om 21 (cf v 1 19) —^a) D1 om

वैरस्यान्तं परीप्सन्तौ रणे क्रुद्धाविशान्तकौ ॥ २२
 अन्योन्यं तौ जिघांसन्तौ प्रवीरौ पुरुषर्षभौ ।
 युयुधाते गरुत्मन्तौ यथा नागामिपैपिणौ ॥ २३
 मण्डलानि विचित्राणि चरतोर्नृपमीमयोः ।
 गदासंपातजास्तत्र प्रज्जुः पावकार्षिपः ॥ २४
 समं प्रहरतोस्तत्र शूरयोर्वलिनोर्मृधे ।
 क्षुब्धयोर्वायुना राजन्दयोरिव समुद्रयोः ॥ २५
 तयोः प्रहरतोस्तुल्यं मत्तकुक्षरयोरिव ।
 गदानिर्घातसंहादः प्रहाराणामजायत ॥ २६

तस्मिंस्तदा संप्रहारे दारुणे संकुले भृशम् ।
 उभावपि परिश्रान्तौ युध्यमानावरिन्दमौ ॥ २७
 तौ मुहूर्तं समाश्वस्य पुनरेव परंतपौ ।
 अभ्यहारयतां क्रुद्धौ प्रगृह्य महती गदे ॥ २८
 तयोः समभवद्युद्धं घोररूपमसंवृतम् ।
 गदानिपातै राजेन्द्र तक्षतोर्वै परस्परम् ॥ २९
 व्यायामप्रदुतौ तौ तु वृषभाक्षौ तरस्त्रिनौ ।
 अन्योन्यं जघ्नतुर्वीरौ पङ्कस्थौ महिषाविव ॥ ३०
 जर्जरीकृतसर्वाङ्गौ रुधिरैणामिसंयुतौ ।

C. 9 3279
B. 9 58 31
K. 9 59 33

तव — °) D₁ *चरल्, T₂ G₃ व्यचरल् — °) G₃
 भीमसेनं

22 D₁₁ reads 22-23 after 16 — °) D₁₁ D₃
 अघुन्वतौ, D₁₁ आघं, S (except T₁ G₁, T₂ &
 missing) आघं — °) D₃ 7 9 10 M₁ मूपिते, D₁₁
 -रुक्षिते (for रूपिते) S₁ K₁ B (except B₁) D₁ 3-5
 चदनागुरुल् (S₁ D₁ 3 *भू)पिते

23 For the sequence in D₁₁, cf v l 22 — °)
 K₁ D₂ तु, D₁₁ वै (for तौ) — °) D₁ 3 प्रवीर,
 T₂ M₁ 3 प्रवीर — °) K₂ गुरुत्कातौ (for गरुत्मन्तौ)
 — T₂ G₂ om (hapl) 23^d-27^e — °) K₃ D_n D₃ T₂
 M₁ नागामिपे (K₃ *मिपै, T₂ *मिपै)पिणौ, D₃ 8 नागा
 (D₃ *ग)मिपै, G₃ नागजिवासया

24 T₂ G₂ om 24 (cf v l 23) — °) G₃ चरता
 (for *तोद्) — T₁ 2 G₁ 3 om (hapl) 24^e-25^e
 — °) B₁ D_n -निपात, D₁₁ सघात (for सपात)
 — °) K₃ जज्वल्, K₁ B₁ D₂ प्रययु, B₁-3 5 D₁ 4 6
 7-10 प्रजग्मु, D₁₁ प्रजहु, D₂ 3 प्रजग्मु, D₃ यजिरे,
 D₁₁ प्रजज्ञे, M जजिरे (for प्रजजु)

25 T₂ G₂ om 25 (cf v l 23) T₁ 2 G₁ 3 om
 25 (cf v l 24) B₃ damaged for 25^{ab} — °) D₁₁
 om. (hapl) from प्रहरतो up to तयो (in 26^a) D₂
 प्रहरत्स S₁ K₁-3 सम प्र (K₁ 3 स संप्र)हारस्तुमुल्
 — °) K₂ वलयोद् (for वलिनोद्) M₃ शूरयोर्वलशा-
 लिनो — °) B₃ 4 व (B₁ व)लिनो (for वायुना)

26 T₂ G₂ om 26 (cf v l 23) D₁₁ om तयो
 (cf v l 25) — °) K₂ प्रहारत्स, D₃ सहरतोल्
 (for प्रहं) G₂ युद्धे (for तुल्य) — °) D₁₁ T₂
 G₁ 3 M₂ 4 महा, T₁ M₁ 3 महान् (for गदा) S₁ K

B₂ 5 D_n D₂ 3 निपात, D₁₁ निर्हाद-, M₂ -निनाद
 (for निर्घात) T₂ सहाद, M₃ संहाद (for -सहाद)
 — °) D₁ 2 3 प्रहारात्स (D₂ *र स)मजायत

27 T₂ G₂ om 27^{ab} (cf v l 23) — °) S₁
 K₁-3 गदा, D₁₁ तथा (for तदा) K₁ D₂ 3 S
 (except M₁, T₂ G₂ om, T₂ & missing) तस्मिंस्तथा
 (K₁ D₂ T₂ *दा)वर्तमाने — °) K₂ 3 तुमुले, D₂
 सकुले — °) D₁ प्राप्ता (for श्रान्तौ) — °) T₁ G₁
 परतपौ (for अरिन्दमौ)

28 T₂ G₂ om 28^{ab} — °) D₁ मुहूर्तात् K₂
 D_n D₂ 3 T₁ 2 G₁ M₁ 3 समाश्वस्य — °) D₂ परतप,
 T₂ समुद्यतौ (for परतपौ) T₁ G₁ पुनरेवमरिन्दमौ — °)
 K₁ M₁ अभ्याहा (K₁ ह)रयतां क्रुद्धौ, B₃ 4 अभ्यहारयता
 न्योन्य, D₁₁ अभिप्रहारसकुद्धौ — °) S₁ K₁-3 सहितौ,
 G₂ (gloss महत्पौ) महती (as in text) K₁ B₃-5
 D_n T₁ 5 G₁ 2 M₂ प्रगृह्य महती गदा, T₂ हीतमहागदौ

29 °) M₁ 3 तत (for तयो) K₂ 3 D₁₁ M₁ तद्
 भवद् (for समं) — °) T₂ असंहत, M₁ समाकुलं
 (for असंवृतम्) — °) D₃ -पातैश्च, D₁₁ T₂ G₁
 निपाते (T₂ तौ) (for *तै) — °) K₂ भक्षतोद्, K₁
 ततक्षुद्, T₂ M₁ तक्ष (M₁ क्षं)तौ (for *तोद्) D₁ तत
 क्षाते परस्पर

30 °) K₄ B (except B₂) D_n D₁ 2 4-10 समरे,
 D₃ समभि, T₁ 5 G₁ 2 व्यायामात् (for म) D₂
 प्रहृत्तौ, D₁₀ प्रहृत्तौ, M₃ प्रश्रुतौ (for -प्रदुतौ) — °)
 D₁₁ तरस्त्रिना (for *नौ) — °) D₁₁ वनस्थौ, G₂
 पकस्थ K₂ वृषभात् (for महिषात्)

31 °) T (T₂ & missing) G ह (T₂ G₂ ज)र्जरी
 (for जर्जरी) — °) S₁ K₁ D₁₁ परि, K₂ 3 D_n D

ददृशाते हिमवति पुष्पितावित्र किंशुकौ ॥ ३१
 दुर्योधनेन पार्थस्तु विवरे संप्रदर्शिते ।
 ईषदुत्सयमानस्तु सहसा प्रससार ह ॥ ३२
 तमभ्याशगतं प्राज्ञो रणे प्रेक्ष्य वृकोदरः ।
 अवाक्षिपद्गदां तस्मै वेगेन महता बली ॥ ३३
 अवक्षेपं तु तं दृष्ट्वा पुत्रस्तव विशां पते ।
 अपासर्पत्ततः स्थानात्सा मोघा न्यपतद्भुवि ॥ ३४
 मोक्षयित्वा प्रहारं तं सुतस्तव स संभ्रमात् ।
 भीमसेनं च गदया प्राहरत्कुरुसत्तमः ॥ ३५

तस्य विष्यन्दमानेन रुधिराणामितौजसः ।
 प्रहारगुरुपाताच्च मूर्छेव समजायत ॥ ३६
 दुर्योधनस्तं न वेद पीडितं पाण्डवं रणे ।
 धारयामास भीमोऽपि शरीरमतिपीडितम् ॥ ३७
 अमन्यत स्थितं ह्येनं प्रहरिष्यन्तमाहवे ।
 अतो न प्राहरत्तस्मै पुनरेव तवात्मजः ॥ ३८
 ततो मुहूर्तमाश्वस्य दुर्योधनमवस्थितम् ।
 वेगेनाभ्यद्रवद्राजन्भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ३९
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य संरब्धममितौजसम् ।

[अ]पि सं, T₂ समा, M₁ ३ [अ]तिस (for [अ]मि-
 स) D₁ M₃ दृष्टौ (for द्रुष्टौ) T₁ ३ G M₂ ३ रुधिराण
 समुक्षिजौ — T₂ om 31^a —^o) T₁ G₁ हिमवत

32 ^a) Ś₁ (marg, orig as in text) K₁-३ धन
 जयेन, T₂ आयोधनेन (for दुर्यो) B D (except
 D₁₁) दुर्योधनस्तु पार्थेन —^o) D₁₁ संप्रदृश्यत, T₂ सम-
 दर्शितौ —^o) D₁ १ १० उन्मिषमानस् (D₁₀ 'णस्' (for
 उरस्य) D₁₁ M वै (for तु) —^a) D₁₁ सहसा
 प्रशशास स, T₁ ३ G M₂-४ 'सैवामिवारि (M₃ 'पाति')त,
 T₂ 'सैवाभ्यधावत, M₁ 'साभिद्युतस्तदा

33 ^a) B (except B₅) D_n D₁ ३ ११ तमभ्यास,
 M₁ त त्वतर (for तमभ्याश) G₂ -गत Ś₁ K₁-३
 राजन्, T₂ M₃ प्राज्ञ (for प्राज्ञो) —^o) D₈ रण,
 T₁ ३ G M₃ क्षणे, T₂ क्षण (for रणे) K₄ D₂ सुयो-
 धनं (for वृकोदर) —^o) B₂ D₂ G₂ अपाक्षिपद्, D₁₁
 आवि, T₂ अथा (for अवा) B (except B₅) D₄-१०
 तस्मिन्, M₁ अस्मै (for तस्मै) — G₂ om 33^a-34^a
 —^a) D₂ बली, T₂ बलं (for बली)

34 G₂ om 34^a (of v 1 33) —^o) Ś₁ K D₂ ११
 अवाक्षेप, D₂ १ १० आक्षिपत (for अवक्षेप) B₅ अवा-
 क्षिपत त दृष्ट्वा —^o) B₅ damaged K₄ उपासर्पत्,
 B₁ D₁₀ अप, B₁ ३ D_n D₁ ३-३ M₃ अवा, D₂ उपा
 सर्प्य, D₂ ३ अपा (D₄ 'वा'सर्प्य, D₂ अवक्षिपत्, G₂
 तदासर्पत् (for अपा) Ś₁ K₁-३ D₁₁ G₂ M₂ ३ अपा-
 (M₃ ३ 'वा'सर्पत (G₂ 'जु' तत्स्थानात् —^a) K₈
 corrupt

35 ^a) K₁ मोघयित्वा, D₂ वच (for मोक्ष) D₈
 तु, M₁ ३ तद् (for त) —^o) T (T₂ ३ missing) G
 पुत्रस (for सुतस्) Ś₁ K₁ ३ नसभ्रम, K₂ ३ D₃ न
 सभ्रमात्, D_n २ D_n १ ॥ सुसभ्रमात्, T₂ ३ G₂ ससभ्रम

(T₂ 'म'), G₂ विशा पते, M₂ न संभ्रमन् (for स सभ्र-
 मात्) M₁-३ असभ्रत सुत्स्वव —^o) D₂ ३ ११ T
 (T₂ ३ missing) G M₂-४ तु, M₁ स (for च) D₂
 समरे (for गदया) Ś₁ K D₂ १० भीमसेनस्य गदया
 —^a) B D_n D₂ १ १ १० -सत्तम, T (T₂ ३ missing)
 G M₂-४ नदन (for -सत्तम) D₃ प्रहार दत्तवान्प,
 M₁ प्रजहार कुरुत्तम

36 ^a) Ś₁ K₁ विष्यदमाणेन, K₂ ३ D₂ T₁ G₁ ३
 विष्य (D₂ 'स्प'दमानस्य, K₄ B D_n D₁ ४-१० विस्प (D_n
 D₁ 'स्य'दमानेन, D₁₁ T₂ नि (T₂ वि)प्यदमा, G₂
 निष्यंदमा —^o) D₂ ३ [अ]मितौजसा, D₈ महौजसा
 — After 36^b, T₂ ११३

337* समाहुतस्य भीमस्य क्रोधरक्तक्षणस्य च ।

—^o) B₂ D₁₁ भाराच्च, G₂ ३ M₂-३ घाताच्च, M₁ स
 तापान् (for -पाताच्च) T₂ प्रहारात्कुरुघाताच्च —^a)
 D₁ ३ ० G₂ M₃ [ए]व (for [इ]व)

37 ^a) B₁ ३ D_n D₁ ३ ४-१० न त (by transp) D₈
 त नावबुध्यत पुत्रस्ते (hypermetric), D₁₁ दुर्योधनस्तु
 निर्वेद, T (T₂ ३ missing) G M₂ ३ त नावबुध्यत पुत्रस्ते,
 M₁ ३ तं नावबुध्य पु (M₁ 'ध्य'पु)प्रस्ते —^o) D₄ ३ पतित,
 M₂ न्यथितं (for पीडित) —^o) T₂ धारयामास M₁ ३
 भीमश्च धारयामास —^a) K₄ M₂ आभि, D₂ T₂ M₂
 अपि (for अति) D₂ ११ -ताडित (for -पीडितम्)

38 ^a) G₂ तममन्यत (hypermetric) T (T₂ ३
 missing) G स्थिर (for स्थितं) K₈ ह्येत, T₂ ३ G₂ ३
 M₂ ३ वीर (for ह्येन) M₁ अमन्यत महाबाहु — K₄
 om 38^b-39^b —^o) D₂ ११ ततो (for अतो) D₂ ३ T₂
 प्रहरत्, D₁₁ प्रहरत् (for प्राहरत्) —^a) D₂ तवात्मज

39 K₄ om 39^a (of v 1 38) —^a) T₂ G₂

मोचमस्य प्रहारं तं चिकीर्षुर्भरतर्षभ ॥ ४०
 अवस्थाने मतिं कृत्वा पुत्रस्तव महामनाः ।
 ह्येषोत्पतितुं राजंश्छलयिष्यन्वृकोदरम् ॥ ४१
 अबुध्वङ्गीमसेनस्तद्राजस्तस्य चिकीर्षितम् ।
 अथास्य सममिद्वुस्य समुत्क्रम्य च सिंहवत् ॥ ४२
 सुत्या वञ्चयतो राजन्पुनरेवोत्पतिष्यतः ।
 ऊरुभ्या प्राहिणोद्राजन्नादा वेगेन पाण्डवः ॥ ४३
 सा वज्रनिष्पेयसमा प्रहिता भीमरूर्मणा ।
 ऊरु दुर्योधनस्याथ बभञ्ज प्रियदर्शनौ ॥ ४४

म पपात नरव्याघ्रो वसुधामनुनादयन् ।
 भयोर्भीमसेनेन पुत्रस्तव महीपते ॥ ४५
 वज्रवाताः सनिर्वाताः पांसुवर्षं पपात च ।
 चचाल पृथिवी चापि सवृक्षक्षुपपर्वता ॥ ४६
 तस्मिन्निपतिते वीरे पत्न्यौ भवमहीक्षिताम् ।
 महास्रना पुनर्दीप्ता सनिर्वाता भयंकरी ।
 पपात चोल्का महती पतिते पृथिवीपतौ ॥ ४७
 तथा गोपितवर्षं च पांसुवर्षं च भारत ।
 वर्षं मघवांस्तत्र तव पुत्रे निपातिते ॥ ४८

८ १ ३२७
 ८ १ ५८ २
 ८ १ ५९ ५०

सुहृत्वाङ्ग K₂ Dn₂ D₂ ३ ९ T₁ २ G₁ २ M₂ आश्वास्य
 —^b) B₁-४ D₁ ३-११ M₁ ३ टपस्थितं (D₂ त) (for
 अव) —^c) Ś₁ K₁-३ जवेन (for वेगेन) B D
 (except D₂ ११) T₁ [अ]म्यपतद्, T₂ "द्वचन —^d) S
 (except M₁, T₃ ४ missing) गदामादाय पाडव

40 ^a) M₁ मम्- (for तम्) B₂ Dn D₁ ३ ९ तमा-
 यात स सप्रेक्ष्य —^b) D₁₁ अतितेजस, T₂ अमितीजसा
 (for "मम्) —^c) G₂ मोहम् (for मोचम्) T₂ G₂
 M₁ ३ तच् (for त) —^d) K₂ ३ चिकीर्षन् T₂ G₂
 M₂ भरतर्षभ

41 ^a) K₁ अवस्थाने, B₂ अपयाने, G₂ अपस्थाने
 (for अव) M₁ मन (for मतिं) —^b) S (except
 M₁ २, T₃ ४ missing) विशा पते (for महामना)
 —^c) B₂ Dn G₁ [उ]त्पतित, M₂ [आ]पतितु (for
 [उ]त्प) T₂ ह्येषोत्पतित राजन् —^d) K₂ T₂ G₂
 जल(T₂ G₂ "ळ)विष्यन्, D₂ छलयि", D₂ वलयि", T₁
 M वचयि", T₂ मक्षयि", G₁ २ जड(G₁ न)यि (for
 छलयि") K₂ M₂ वृकोदर

42 ^a) Ś₁ अयुध्यद्, D₂ अव, G₁ M₂ अयुध्यन्
 (for "व्यद्) K₁ त, B (except B₂) Dn₂ D₁ ३
 ९ १० S (except M₂, T₃ ४ missing) तु (for तद्)
 D₁₁ मयवीद्भीमसेन तु —^b) Ś₁ K₁-३ D₂ ३ प्राज्ञस् (for
 राजस्) M₁ नृपतेस्तचिकीर्षितं —^c) T₂ तथा (for
 मय) D₁₁ अयाशु तममिद्वुस्य —^d) K₁ B D₁ ३ ९
 १-१० समुत्कुश्य, D₂ "द्वुष्य (sic), D₂ समकुश्यच्, D₁₁
 संकुदस्य, G₂ समुत्पत्य (for "क्रम्य)

43 D₂ om 43^{ab} —^a) Ś₁ K₁-३ मत्या, K₁
 कृत्वा, D₂ ४ ९ १ मृत्यु, D₂ शिरो, D₁₁ दिष्ट्या, S
 (except M₁ २, T₃ ४ missing) दृष्ट्या (for सुत्या)
 D₂ ९ ११ G₂ वचयितो (D₁₁ "ता), D₂ मुचयता (for

वञ्चयतो) —^b) D₂ ११ [उ]त्पतियति, T₂ "तिष्य ह (sic)
 (for तिष्यत) —^c) S (except M₁, T₃ ४ missing)
 वीर्याद् (for राजन्) —^d) M₁ तदा (for गदां)

44 ^a) D₂ निपात-, T₂ -निर्घोष (for निष्पेय)
 D₁₁ सा वज्राशनिनिष्पेय —^b) M₁ प्रसृता (for प्रहिता)
 T₂ विश्व (for भीम) —^c) D₁₁ ऊरु (for ऊरु)
 D₂ दुर्योधनोस्य D₂ [ह]यं, T₂ [अ]पि (for [अ]थ)
 —^d) Ś₁ K₁ ३ ४ D₁₁ T₂ -दशं (D₁₁ "दिं)ना, K₂ D₂ ३
 "न, D₂ ने

45 ^a) Ś₁ K D₂ महीपति, B₂ ४ S (T₃ ४ miss-
 ing) विशा पते, D₁ महामते (for महीपते)

46 ^a) G₂ हि (for स) —^b) Some MSS पाशु
 वर्षं M₂ वर्षं (for पपात) B₂ D₁ ३ M₁ ह (for
 च) —^c) D₂ चचाल —^d) Ś₁ K₁-३ D₂ -द्वीप,
 K₂ D₂ ३ द्रुम, B₂ D₁₁ T₁ २ G M₂-४ वन, D₂
 D₁₀ -क्षुब्ध-, D₂ क्षप-, Ca -क्षुप (as in text)

47 ^a) D₁₁ तु (for नि) —^b) Dn D₁₁ पतौ
 (for पत्न्यौ) — B₂ damaged for 47^{cd} —^c) B₂
 D₂ सनिर्वाता (for पुनर्दीप्ता) —^d) D₂ reads सनिर्वाता
 twice. B₂ D₂ पुनर्दीप्ता (D₂ ई)ता, Dn सनिर्वाता (for
 ता) D₂ ९ ११ भयकरा —^e) D₁₁ [उ]ल्का च (by
 transp), M₁ [उ]ल्का सु —^f) T₂ पातिते

48 ^a) D₂ S (except M₁, T₃ ४ missing) मय
 (for तथा) —^b) K₂ B Dn D₁ ३ ९ ११ पाशु, T₂
 M मांस (for पाशु) K₂ D₂ ३ पाशुवर्षं पपात च (D₂
 ह) — K₂ om. 48^c-49^d —^c) M₁ प्रवर्षन् (for
 वर्षं) Ś₁ (sup l₁n as in text) Dn मगवास् (for
 मघं) — After 48, D₁ reads 52

49 K₂ om. 49 (cf. v 1 48) —^a) Dn₁ D₁ ३

यक्षाणां राक्षसानां च पिशाचानां तथैव च ।
 अन्तरिक्षे महानादः श्रूयते भरतर्षभ ॥ ४९
 तेन शब्देन घोरेण मृगाणामथ पक्षिणाम् ।
 जज्ञे घोरतमः शब्दो बहूनां सर्वतोदिशम् ॥ ५०
 ये तत्र वाजिनः शेषा गजाश्च मनुजैः सह ।
 मुमुक्षुस्ते महानादं तव पुत्रे निपातिते ॥ ५१
 मेरीशहृद्भृदङ्गानामभवच्च खनो महान् ।
 अन्तर्भूमिगतश्चैव तव पुत्रे निपातिते ॥ ५२
 बहुपादैर्वहुभुजैः कवन्धैर्घोरदर्शनैः ।

T₂ यक्षाणां D₁₁ राक्षसानां G₂ यक्षाणां राक्षसा चापि
 —^b) D₂ तथैव ह, D₁₁ च भारत, T₁ & G परतप (for
 तथैव च) —^c) B अन्तरिक्षे B₁ D₁ D₁ 2 & T₁ G₁
 M महान् (for मदा) D₂ 11 नादा — M₁ om
 49^d-52^e —^d) D₂ 11 श्रूयते S₁ K₁ 2 श्रूयते स्म
 नरर्षभ, S (M₁ om, T₂ & missing) तत्र भारत शुश्रूषे

50 M₁ om 50 (cf v 1 49) B₂ damaged for
 50^{ab} —^a) D₂ 2 तत्र (for तेन) T₂ महता, M^c
 घोराणा (for घोरेण) —^c) K₂-4 B D₁ D₁-10 T₁ &
 G₁ 2 घोरतर (D₁ 'र'), D₁₁ 'स्तत' (for 'तम')
 —^d) D₁₀ चमूना (for बहूना) D₂ सर्वतोदिश

51 M₁ om 51 (cf v 1 49) —^a) D₂ यत्र (for
 तत्र) D₂ वाजिभि (for न) T₂ मिहा, G₂ शेष
 (for शेषा) —^b) K₂ D₂ 1 G₂ गजाश्च (for 'श्च')
 — D₁₀ reads 51^c-53^b on marg —^c) T₂ तं (for
 ते) — After 51, M₂ reads 55

52 M₁ om 52^{ab} (cf v 1 49) D₂ & M₂ om
 (hapl) 52, D₁ reads it after 48, D₁₀ reads it on
 marg —^a) D₂ S (except T₂, M₁ & om, T₂ &
 missing) निनादानाम् (for सुदङ्गानाम्) —^b) K₂ च
 स्वरो, T₂ निखनो (for च खनो) — B₂ damaged
 for 52^{cd} —^c) K₁ चरो, K₂ T₂ & G गता, B₂
 D₁ D₂ & 2 गतै (for गतश्च) K B₂ D₁₁ S (M₁ &
 om, T₂ & missing) राजस् (for चैव) — D₁₁ om
 (hapl) 52^d-56^e — After 52, M₁ 2 & read 55

53 D₁₁ om 53 (cf v 1 52) T (T₂ & missing)
 G om (hapl) 53-54 D₁₀ reads 53^{ab} on marg

54 D₁₁ om 54 (cf v 1 52) T (T₂ & missing)
 G om 54 (cf v 1 53) —^b) M₂-4 उखवतस् (for
 शस्त्र) —^c) K₂ & D₁₁ D₁ 2 प्राकपत D₂ 2 तदा

नृत्यङ्घ्रिर्मयदन्व्यासा दिशस्तत्राभवन्पुत्र ॥ ५३
 ध्वजवन्तोऽस्त्रवन्तश्च शस्त्रवन्तस्तथैव च ।
 प्राकम्पन्त ततो राजंस्तव पुत्रे निपातिते ॥ ५४
 हृदाः कृपाश्च रुधिगमुद्वेगमुत्पसत्तम ।
 नद्यश्च सुमहावेगाः प्रतिस्रोतोवहाभवन् ॥ ५५
 पुच्छिङ्गा इव नार्यस्तु स्त्रीलिङ्गाः पुर्याभनन् ।
 दुर्योधने तदा राजन्पतिते तनये तव ॥ ५६
 दृष्ट्वा तानद्भुतोत्पातान्पाञ्चालाः पाण्डवः सह ।
 आविग्रमनमः सर्वे बभूवुर्भरतर्षभ ॥ ५७

(for ततो) D₂ राजस् (for राजस्) —^d) M₂ &
 transp तव and पुत्रे

55 D₁₁ om 55 (cf v 1 52) M₁ 2 & read 55
 after 52, M₂ reads it after 51 —^a) D₁ प्रहादा
 (hypermetric) S₁ K₁-2 च कृपा (by transp) —^b)
 D₂ 2 सत्रेयुर, D₂ 2 & 10 उद्वेगुर, D₂ 2 & G उद्वेगुर,
 T₁ 2 उद्वेगुर (for उद्वेगुर) T₂ G₂ भरतर्षभ (for नृप-
 सत्तम) — T₂ G₂ & om (1 hapl) 55^c-57^d —^d)
 D₁ D₁ 2 T₂ श्रोतो (for स्त्रोतो) S₁ K₁-2 यदु (for
 [अ]भवन)

56 D₁₁ om 56^{ab} (cf v 1 52) T₂ G₂ & om
 56 (cf v 1 55) T₂ om (hapl) 56^{ab} —^a) S₁
 K₁-2 एव (for इव) D₂ M च (for तु) —^b) S₁
 K₁-2 तथा (for [अ]भवन) — K₂ om 56^c-57^b
 —^c) S₁ K (K₂ om) ततो, T₁ मदा (for तदा)
 —^d) K₂ T₁ G₁ पातिते D₂ om तनये

57 T₂ G₂ & om 57 (cf v 1 55) K₂ om 57^{ab}
 (cf v 1 56) B₂ damaged for 57^{ab} —^a) D₁₁
 [ए]तान् (for तान्) S₁ K₁ 2 पतितोत्पातान्, D₁₁
 D₁ 2 & अद्भुतोत्पातान्, D₂ 2 'ताकारान्, T₁ G₁ अय
 चोत्पातान् (for अद्भुतोत्पातान्) —^b) S₁ K₁ पाचालान्, K₂
 B₂ D₁₁ D₂ 2 & 3 & 11 T₂ पचाला, M₂ पाचालै
 — After 57^b, M ins

338* सृजयाश्च महाराज सर्व एव महारथा ।
 —^c) S₁ K₁-2 आविद्ध, T₂ मखैक (for आविग्रम)
 M (M₂ also as in text) तत्र (for सर्वे) —^d) T₁
 G₁ M₂ & नृपसत्तम (for भरतर्षभ) T₂ नाभवन्कुरुस
 त्तम — After 57, T₂ ins

339* प्रहृष्टमनसश्चासन्पाण्डवा सृजयै सह ।

[= (var) 9 58 1^{ad}]

ययुर्देवा यथाकामं गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
कथयन्तोऽद्भुतं युद्धं सुतयोस्तत्र भारत ॥ ५८

तथैव सिद्धा राजेन्द्र तथा वातिकचारणाः ।
नरसिंहौ प्रशंसन्तौ विप्रजम्बुर्धनागतम् ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

५८

संजय उवाच ।

तं पातितं ततो दृष्ट्वा महाशालमिवोद्भूतम् ।
प्रहृष्टमनसः सर्वे बभूवुस्तत्र पाण्डवाः ॥ १
उन्मत्तमिव मातङ्गं सिंहेन विनिपातितम् ।
ददृशुर्दृष्टरोमाणः सर्वे ते चापि सोमकाः ॥ २

ततो दुर्योधनं हत्वा भीमसेनः प्रतापवान् ।
पातितं कौरवेन्द्रं तमुपगम्येदमब्रवीत् ॥ ३
गौगौरिति पुरा मन्द द्वीपदीमेकवाससम् ।
यत्सभायां हसन्नस्मास्तदा वदसि दुर्मते ।
तस्यावहासस्य फलमद्य त्वं समवाप्नुहि ॥ ४

C 9 3313
B 9 59 5
K 9 60 4

58 ^a) Ds यथाकाशं — ^b) T₂ तदा (for तथा) —^c) Ś₁ D₁ २ युद्धे — ^d) Ś₁ K₁-s D₁ २ ३ ४ पुत्रयोस्, D₁₁ मुनयस् (for सुतयोस्) D₈ ते च (for तत्र) S (except M₁ ३, T₂ ४ missing) दम्भयोस्तत्र भारत

59 ^b) K₁ B₁ D₂ २ १-२ ११ वार्तिकः, T₁ G₁ २ M₂ ३ वादिक (for वातिक-) D₁ वातिकाश्चरणास्तथा, T₁ G₂ तथा वादि (G₂ 'जि'कवारणा, M₁ ३ वादिकाश्चरणा अपि — B₂ damaged for 59^a —^c) T₂ नरसिंह (for 'विहौ) K₂-4 B (B₂ damaged) D₁₁ D₇ २ १० T (T₂ ४ missing) G₁ २ प्रशंसन्तौ D₁₁ नरसिंहा पुरीं स्वा स्वां — ^d) D₂ ३ गतास्ते वै, T₂ G₂ प्रतिजम्बुर् (for विप्र) T₂ ययागता

Colophon T₂ ४ missing — Sub-parvan Ś₁ K₁ गदा, K₁ B₂ D₂ ३ ६ M₁ २ ४ गदायुद्ध — Adhy name Ś₁ K D₈ दुर्योधनपातन (D₃ 'पात), B₂ D₂ T₁ G₁ M₂ ३ दुर्योधननिपात, B₁ D₁₁ दुर्योधनोरुमंग, D₂ G₂ दुर्योधनवध, D₁₁ कुरुमग — Adhy no (figures, words or both) B₂ D₇ २ १० २९, B₂ M₁ ५९, D₁₁ २८, T (T₂ ४ missing) G ४, M₂-4 ६० — Śloka no D₁₁ D₇ २ ६२; D₁₁ ६३

58

Thus adhy is missing in T₂ ४ (cf v 1 9 54 3)

1 G₂ om. the ref — ^a) K₁ सं, M₂ नि (for त) D₁₁ om, T₂ तदा (for ततो) T₁ ३ G पा

(T₂ G₂ प) तित त तदा दृष्ट्वा (for 1^a) K₂ B₂ ६ D₁₀ T₂ ६ G₂ ३ M₂ -सालम्, D₁ -शैलम्, D₂ -शाळम्, D₁₁ -शाल (for -शालम्) B₂ D₁ [ड]द्वत्, T (T₂ ४ missing) G M₂ द्युतं (for [ड]द्वत्तम्) M₁ ३ ४ पतित तु महात्मान त सालमिव पुष्पित — After 1^b, M₁ reads 2nd for the first time, repeating it in its proper place M₁ om 1st —^c) D₂ -चदना (for मनस) — ^d) K₂ ४ B D (except D₂) T₁ G₁ M₂ ४ ददृशुस् (for बभूवुस्) Ś₁ K₁ बत (for तत्र)

2 D₁₁ om. 2 B₂ damaged — ^a) K₂ ३ B₂ D₁₁ D₂ T₁ ३ G M त मत्तम्, T₂ सेम* (for उन्म) — ^b) D₂ T₂ ६ G₂ M [ह]व (for वि) — M₁ reads 2nd for the first time after 1^b —^c) T₂ तदाशु (for ददृशुर्) K₂ त ददृशुर्दृष्टरोमा — ^d) T (T₂ ४ missing) G M₁ (first time) २-४ पाण्डवा सं (T₂ स) -जयै सह

3 Before 3, T₂ ins संजय — ^a) Ś₁ K दृष्ट्वा, T₁ G₁ गत्वा (for हत्वा) —^c) K₂ B D₁ २-३ १-१० पातित — ^d) D₁ ४-६ २ ९ T₂ ६ M₁ उपगम्य, G₂ उपगस्य (for 'गम्य) D₁₀ [ए]तद् (for [ह]दम्) — After 3, D₂ ins

340* वृकोदरो महाराज वाक्शल्यमसिद्धुसहम् ।

4 ^a) D₁₁ यस्मात् (for पुरा) D₁₁ त्व (sub-metric), S (except M₂, T₂ ४ missing) मूढ (for मन्द) — ^b) M₁ ६ रौरवाजिनवासस — B₂ damaged for 4th —^c) K₁ T₂ G₂ M₂ ४ य (for यत्) M₁ सहद् (for हसद्) — ^d) D₂ corrupt T₂ G₂ M₂

एवमुक्त्वा स वामेन गदा मौलिमुपाशुशत ।
शिरश्च राजसिंहस्य पादेन समलोडयत् ॥

ते नो हताः मगणाः सानुवन्धाः

कामं स्वर्गं नरकं वा व्रजामः ॥ ११

पुनश्च राजः पतितस्य भूमौ

म तां गदा स्फुरन्धगता निरीक्ष्य ।

वामेन पादेन शिरः प्रमृष्ट

दुर्योधनं नैकृतिकेन्यवोचत् ॥ १२

हृष्टेन राजन्कुरुपार्थिवस्य

क्षुद्रात्मना भीमसेनेन पादम् ।

दृष्ट्वा कृत मूर्धनि नाभ्यनन्द-

न्धर्मात्मानः सोमकाना प्रवर्हाः ॥ १३

तव पुत्र तथा हत्वा कथ्यमानं वृकोदरम् ।

नृत्यमानं च बहुशो धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥ १४

मा शिरोऽस्य पदा मर्दोर्मा धर्मस्तेऽत्यगान्महान् ।

राजा ज्ञातिर्हृत्श्चायं नैतद्व्याप्यं तवानघ ॥ १५

C १ १३२५
B १ ५९ १६
K १ ६० १६

—^१) T₁ G₁ कृत्स्न (G₁ रत्ना) नो, M नृत्तामानो (for दृत्ता राजो) —^२) D₁ ॥ ने (D₁₁ ने) हता, T₂ नाहता (for नो हता) —^३) T₁ G₂ वै (for वा) K₁ T₂ वचतु, K₂ B D₁ D₁₁ १-१० पतान, D₁ पतनु, D₂ [व]पयान, D₁₁ T वचान

12 *) K₁ B₁ ३ D₂ T₁ G₁ पतितश्च (for 'स्य) — B₂ damaged for 12^१ —^२) S₁ इच्छन्, K₁ तया, T₁ ३ G M भीमो, T राजो (for म ता) G₂ M₁ गता (for गदा) D₁ 'स्फुरन्ध', M₂ गदा (for 'गता) B₁ D₁ प्रमृष्ट, B₁ D₁ D₂ S (T₂ ३ missing) प्रमृष्ट, D₁ प्रमृष्ट, D₁ ३ प्रमृष्ट, D₁₁ विमृष्ट (for निरीक्ष्य) D केनान्म तान्धगताम्प्रमृष्ट —^३) D₁ प्रमृष्ट, D₂ प्रमृष्ट, D₁₁ प्रमृष्ट, T₁ ३ G M₂ ३ प्रमृष्ट (for प्रमृष्ट) —^४) S₁ K₁ वैकृतिक, B D (except D₁₁) नैकृतिक (D₁₁ 'न), M₁ नैकृतिक (for नैकृत) S₁ K [इ]त्युवाच, B D₁ D₁ १-१० न्यरोचत, D₁ ३ सुवाच, D₂ ३ न्यरोचत (for [इ]त्युवाच)

13 T₂ reads 13^१ for the first time after 11^१ —^१) D₁₁ राज (for राजन्) K₁ B D (except D₂ ३ ११) मत्तमस्य (for 'पार्थिवस्य) —^२) M₂ क्षुद्रात्मनो —^३) M₁ तु त (for तू) B S (T₂ ३ missing) नृत्यन्, D₁ D₁₁ मृष्टि (submetric) (for मूर्धनि) T₂ G₂ नाभि (G₂ प्य)नन्द, T₁ नाभ्यनन्द —^४) S₁ कर्मात्मान, D धर्मात्मान, T₁ ३ G₂ ३ M₂ ३ 'स्मज, T₁ G₂ म धर्मराज (G₂ जा) (for धर्मात्मान) T₂ पादमाना (for सोमकाना) K₁ D₂ ३ ३ प्रवर्हा, D₁₁ T₂ प्रवर्हा (T₂ 'न) (for प्रवर्हा)

14 *) D₂ ३ G₂ तदा, T₂ ततो (for तथा) K₂ कृत्वा (for हत्वा) —^२) K₁ नृत्तमान, B₁ D₁ ३ T₂ कथ्य (for कथ्य) — After 14, B D (except D₁₁) ins

312* गतोऽमि वैरस्यानृप्य प्रतिज्ञा पूरिता त्वया ।

शुभेनैवाशुमेनाथ कर्मणा विरमाधुना ।

[(L 1) D₁ [३]पि (for स्मि) D₂ वैरन् (for वैरस्य) B पान्ना (for पूरिता) — (L 2) D₂ वा (for [३]व) B₂ शुभेनाथाशुमेनैव (for the prior half) D₁ D₁ ३ वीर माधुना (for विरमा*)]

15 Before 15, T₂ ३ ins युधिष्ठिर —^१) T (T₂ ३ missing) G शीर्षे (for शिरो) T₂ पद (for पदा) S₁ K₁-३ मर्दार्, D₁₁ मदी (sic), D₁₁ मर्दी, D₂ मृदाद्, D₂ मृष्टि, T (T₂ ३ missing) G₂ ३ M₂ हन्यात्, G₂ M₁ ३ हन्या, M₂ मृष्टो (for मर्दार्) — After 15^१, D₂ ३ ins

343*

एकादशचमूपते ।

पञ्चानामपि यो भर्ता न सा प्रकृतिर्मानुषी ।

[(L 2) D₂ सा न (by transp)]

— D₂ ३ om 15^१, B₂ damaged for the same —^२) M₁ नो (for मा) S₁ K₁-३ त्वाम्यगान्, K₂ B₂ D₁₁ T₂ G₂ तेति, M₁-३ सोत्य (for तेस्य) B₁ ३ D₁ D₁ १-१० मा धर्मस्तेतिगो भवेत् —^३) D₁ राज, T (T₂ ३ missing) G हत (for राजा) K₂ ३ D₁ ज्ञाति (for ज्ञातिर्) D ३ राजन्यो निहतश्चाय —^४) D₁₁ T₂ G₂ M₂ ३ न्याय, M₁ न्यायस्य (for न्याय्य) D₂ न ते (for तव) — After 15, D₂ ins

344* आगच्छेत्त्वा महागहो वाच्य चाधर्मसहितम् ।

मा शिरोऽस्य पदा मृष्टा एकादशचमूपते ।

न नश्येता च धर्मस्य त्यागात्कीर्तिर्महदश ।

निहतस्य पदाघातो नैतद्व्याप्यं तवानघ ।

[(L 2) Prior half = (var) 15^१ Post half = line 1 of 343* — (L 4) Post half = 15^१]

— D₂ cont B D₁ D₁ ३-१० ins after 15

345* एकादशचमूनाथ कुरुणामधिप तथा

मा स्प्राक्षीर्मीम पादेन राजान ज्ञातिमेव च

विध्वस्तोऽयं हतामात्यो हतभ्राता हतप्रजः ।
 उत्सन्नपिण्डो भ्राता च नैतद्व्याय्यं कृतं त्वया ॥ १६
 धार्मिको भीमसेनोऽसावित्याहुस्त्वां पुरा जनाः ।
 स कस्माद्भीमसेन त्वं राजानमधिपतिष्ठसि ॥ १७
 दृष्ट्वा दुर्योधनं राजा कुन्तीपुत्रस्तथागतम् ।
 नेत्राभ्यामश्रुपूर्णभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८
 नूनमेतद्बलवता धात्रादिष्टं महात्मना ।

यद्वयं त्वां जिघांसामस्त्वं चास्मान्कुरुसत्तम ॥ १९
 आत्मनो ह्यपराधेन महद्भयसनमीदृशम् ।
 प्राप्तवानसि यल्लोभान्मदाद्वाल्याच्च भारत ॥ २०
 घातयित्वा वयस्यांश्च भ्रातृनथ पितृस्तथा ।
 पुत्रान्पौत्रांस्तथाचार्यास्ततोऽसि निधनं गतः ॥ २१
 तवापराधादस्माभिर्भ्रातरस्ते महारथाः ।
 निहता ज्ञातयश्चान्ये दिष्टं मन्ये दुरत्ययम् ॥ २२

हृतवन्धुर्हतामात्यो अष्टसैन्यो हतो मृधे ।
 सर्वाकारेण शोच्योऽयं नावहास्योऽयमीश्वर ।

[D₆ reads lines 1-2 on marg — (L 2) B₈ भीमसेनेन, D₁ ० वामपादेन (for भीम पा°) — (L 3) D₈ हतालो वै (sio) (for 'मात्यो) B₁ om (hapl) from the post half of line 3 up to 16^a D₁ ८ महा (for हतो) D₈ युधि (for मृधे) — (L 4) B₈ damaged D₈ महीश्वर (for स्वामी°)]

16 B₁ om 16^a (of v 1 345*) B₈ damaged for 16^{ab} —^a) K₄ महामात्यो (for हता°) —^b) D₂ भ्रातृ- (for भ्राता) D₄ प्रम (for प्रज) ८ (except T₈ M₁, T₈ 4 missing) हृतवन्धुर्हतात्मज —^c) D₂ ८ ११ वच्छि (D₁₁ 'च्छ) द्वा, T₁ ८ उत्पन्न (for उत्सन्न) —^d) S (except M₁, T₈ 4 missing) त्वया कृत (by transp) — After 16, B₂ reads 23

17 °) D₄ om (hapl) from भीमसेनो up to इत्युक्त्वा (in line 1 of 346*) T (T₈ 4 missing) G M₂ 4 [s]यम्, M₈ यद् (for स्यात्) —^b) B₄ इ*धास् (for इत्याहुस्) S₁ D₈ M₁ त्वा (for त्वा) K₄ परे जना, T (T₈ 4 missing) G पुरातना (for पुरा जना) — B₈ damaged for 17^{ad} —^c) D_n D₈ ११ T₁ २ G₁ M₈ भीमसेनस् —^d) K₄ अभि (for अधि) — After 17, B₂ ins 347*

18 °) D₁₁ T₂ राजन् —^b) T₂ M₁ धर्म (for कुन्ती) —^d) D₈ ११ T₂ G₈ M इत्युक्त्वा पुनरब्रवीत् — B₁ ८-९ D_n D₁ २ ४-१० subst for 18 D₂ ins after 18

346* इत्युक्त्वा भीमसेन तु साश्रुकण्डो युधिष्ठिर ।
 उपसृत्याब्रवीदीनो दुर्योधनमरिदमम् ।

[D₁ om इत्युक्त्वा — (L 2) B₈ अरिदम, D₁ 'दम]

— B₁ ३-९ D (except D₁₁) cont. B₂ ins after 17

347* तात मन्युर्न ते कार्यो नात्मा शोच्यस्त्वया तथा ।
 नूनं पूर्वकृतं कर्म सुधोरमनुभूयते ।

[(L 1) D₁ ८ कर्तव्यो (for ते कार्यो) D₂ मात्मा शोच्यस्तथा त्वया, D₈ मा च शोके मनः कृथा (for the post half) — B₂ om line 2 — (L 2) D₈ ८ अनुभूयते]

19 °) D₂ बलवता K₈ दैवादिष्टं, D₁₁ धार्तराष्ट्रो (for धात्रादिष्टं) B₂ D₁₁ महामना (for 'स्मना) B₁ ८-९ D_n D₁ ४-१० धात्रोपदिष्टं विषम नूनं फलमसत्कृत —^c) D₄ त्वा, D₁₁ ताव (for त्वां) K₁ ८ जिघा साम —^d) K₈ त्वा (for त्व) T₁ ८ G नन्दन (for सत्तम) B₂ त्व चास्मान्पुरोत्तम

20 °) G₁ [s]पि (for हि) —^b) K₂ जागत (for ईदृशम्) —^c) B₈ यन्मोहान्, D₈ T₂ G₈ M लोभाच्च, D₁₁ यल्लोकान्, T₁ G₁ लोभाच्च (for यल्लोभान्) T₈ G₂ प्राप्तवान्स्वल्पलो (T₈ 'ला) भाद्वा —^d) D₂ ८ M₁ २ ४ मोहाद्, D₁₁ मया (for मदाद्) D_n वान्याच्; G₂ वाह्याच् (for वाल्याच्)

21 °) T₂ स्वय ताश् (for वयस्यांश्च) —^b) D₂ अय, S (except M₁ ८, T₈ 4 missing) अपि (for अय) D₁₁ अय (for तथा) — B₈ damaged for 21^{ad} —^c) S₁ B₁ ४ ९ D_n D₁ ६-१ ९ १० G₂ वान्यास्, K₁ सर्वास, D₂ ८ [अ]मात्यास्, T₂ भार्यास् (for [आ]चार्यास्) —^d) B₂ स्वशिविर, G₂ [s]पि निधन (for ससि नि°)

22 B₈ D₈-१ ९ १० repeat 22 (D₈ १ ९ only 22^{ab}) after 348* —^b) D₁₁ भारताश्च (for भ्रातरस्ते) B₁ ८ (first time) D_n D₁ ४ ९ (both times) ९ १ (last two first time) ९ ९ १० (last two first time) निपातित्वा (for महारथा) — B₁ ८ D_n D₁ १० ins after 22^b B₈ D₂ ८ (marg) ४-९ after 22

348* आत्मा न शोचनीयस्ते श्लाघ्यो मृत्युस्तवानघ ।

स्तुपाश्च प्रस्तुपाश्चैव धृतराष्ट्रस्य विह्वलाः ।
गर्हयिष्यन्ति नो नूनं विधवाः शोककशिताः ॥ २३

एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो निशश्वास स पार्थिवः ।
विललाप चिर चापि धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २४

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्याय ॥ ५८ ॥

५९

धृतराष्ट्र उवाच ।
अधर्मेण हतं दृष्ट्वा राजानं माधवोत्तमः ।
किमब्रवीत्तदा स्रुत बलदेवो महाबलः ॥ १
गदायुद्धविशेषज्ञो गदायुद्धविशारदः ।

कृतवान्नौहिणेयो यत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ २
संजय उवाच ।
शिरस्यमिहतं दृष्ट्वा मीमसेनेन ते सुतम् ।
रामः प्रहरतां श्रेष्ठशुक्रो बलवद्वली ॥ ३

C 9 334A
B 9 60 3
K 9 61 3

वयमेवाधुना शोच्या सर्वावस्थानु कौरव ।
कृपण वर्तयिष्यामस्तैर्हीना बन्धुभिः प्रियैः ।
भ्रातॄणां चैव पुत्राणां तथा वै शोकविह्वला ।
कथं द्रक्ष्यामि विधवा बधूः शोकपरिभुता । [5]
त्वमेक सुस्थितो राजन्स्वर्गे ते निलयो ध्रुव ।
वयं नरकसज्ञा वै दुःखं भोक्ष्याम दारुणम् ।

[(L 1) B₁ s s Dn D₁ नात्मा तु (Dn तु), D₁ आत्मा तु, D₂ नात्मन (for आत्मा न) D₃ नात्मानु शोचयस्तेषां (for the prior half) D₄ धन्यो (for श्लाघ्यो) — (L 2) D₅ चैव (for एव) D₆ [अ]त्तमा (for [अ]-धुना) D₇ s सर्ववस्तुषु (for सर्वावस्थासु) — (L 3) B₅ बधुभिः (for बन्धुभिः) — (L 4) D₁ अथ (for चैव) D₂ s विप्राणां (for पुत्राणां) D₃ विह्वला — (L 5) D₄ परिभुता (for भुता) — (L 6) B₁ s Dn प्रस्थितो, D₁ s s प्रस्थितो, D₂ सुस्थितो (for तो) D₃ त्वमेकं प्रति राजानं (for the prior half) D₄ तु (for ते) D₅ निक्षयो (for निलयो) — (L 7) B₅ नारद- Bom. ed सद्य (for सज्ञा) D₂ s-1 s 30 प्राप्स्याम (for भोक्ष्याम)]

—B₁ Dn D₁ om 22nd —^a) K₂ निहत्य, D₅ (both times) निहिता (for निहता) B₄ D₁ s 1 s [अ]पि, T₂ [अ]त्र, M₃ [ए]व (for [अ]न्ये) —^a) D₃ न ज्ञानेन, T₁ s G₁ 2 दिष्टमेव (T₅ G₂ व), T₂ G₂ M मन्ये दि (G₃ व)ष्ट (by transp)

23 B₂ reads 23 after 16 —^b) Dn धार्तराष्ट्रस्य D₂ विह्वला —^c) B₂ वो, T₁ s G वे (for नो) T₂ नूनं त्वां गर्हयिष्यन्ति —^d) D₁ विह्वला, D₂ विविधा (for विधवा) S₁ K₁ 2 विह्वला, K₂ D₁ 4-5 s कर्षिता (for कशिता)

24 Before 24, K₂ B D (except Dn) ins संजय उवाच —^a) S₁ K₁ Dn₂ D₂ s T₅ M₄ स (for सु) —^b) T₁ s G₁ 2 निशश्नैव (for निशश्वास) D₂ M₁ च पार्थिव, T₂ युधिष्ठिर (for स पार्थिव) K₂ s धर्मपुत्रो युधिष्ठिर (= 24^d), Dn₁ निशश्नश्च * पार्थिव —S₁ K₁ laoua for 24th —^c) M₁ विलप्य सु (for 'लाप) K₂ D₁ काल, D₂ वापि, T₂ राजन् (for चापि) —^d) Dn राजो, S सूरुर (for पुत्रो) T₂ कुलोद्बह (for युधिष्ठिर) K₂ निशश्वास स धार्मिक (cf 24^b) — For 24th, K₂ subst

349* विललाप महीयानस्य प्रकृत्या करुणापरः ।

Colophon T₂ s missing — Sub parvan K₁ M₁ 2 s गदायुद्ध —Adhy name S₁ K₁-2 पादस्पर्शन, K₁ दुर्योधनपातन, B₂ युधिष्ठिरविलाप —Adhy no (figures, words or both) B₄ M₁ 60, Dn 29, D₁ s 10 30, T (T₂ s missing) G 5, M₂-4 61 —S₁loka no Dn 30, D₁ s 32

59

This adhy is missing in T₂ s (cf v l 9 54 3)

1 ^a) S₁ K₁ च त (for हतं) G₂ मत्वा (for दृष्ट्वा) —^d) D₂ बलदेवो महाबल

2 ^a) Dn₁ दुर्योधनस्य चाचार्यो —^b) Dn₁ S (T₂ s missing) गदायुद्धस्य पारग —^c) K₂ s उक्तवान् (for कृतं) D₂ T₂ रोहिणेयो D₃ वै, T₂ s [s]य (for यत्)

3 ^a) B₁ Dn उर्वार (for शिरसि) D₂ [अ]-

C 9 3345
B 9 80 4
K 9 61 4

ततो मध्ये नरेन्द्राणामूर्ध्वग्राहुर्हलायुधः ।
कुर्वन्नार्तस्वरं घोरं धिग्धिग्भीमेत्युवाच ह ॥ ४
अहो धिग्यदधो नामेः प्रहृतं शुद्धविक्रमे ।
नैतद्दृष्टं गदायुद्धे कृतवान्यद्भुकोदरः ॥ ५
अथो नाम्या न हन्तव्यमिति शास्त्रस्य निश्चयः ।
अयं त्वशास्त्रविन्मूढः स्वच्छन्दात्संप्रवर्तते ॥ ६
तस्य तत्तद्गुवाणस्य रोपः समभवन्महान् ।

ततो लाङ्गलमुद्यम्य भीममभ्यद्रवद्वली ॥ ७
तस्योर्ध्वग्राहोः सदृशं रूपमासीन्महात्मनः ।
बहुधातुविचित्रस्य श्वेतस्येव महागिरेः ॥ ८
तमुत्पतन्तं जग्राह केशवो विनयानतः ।
ग्राहुभ्या पीनवृत्ताभ्यां प्रयत्नाद्बलवद्वली ॥ ९
सितासितौ यदुवरौ शुशुभतेऽधिकं ततः ।
नभोगतौ यथा राजंश्चन्द्रसूर्यौ दिनक्षये ॥ १०

मिहते, D₁₁ 'नत' (for 'हत') D₂ चिरस्य निहत इष्टा
—^b) D₁₁ M₁ ते सुत, T₁ 5 G सुवत, T₂ च सुत
(for ते सुतम्) — D₁₁ om 3rd —^d) B₂ D₂ चुकोश,
D₂ चक्रे च, S (T₈ 4 missing) चुकोप (for चुकोध)
Ś₁ (sup lin as in text) T₂ G₂ 8 M₁ बलवान् (for
'वद्')

4 ^b) D₂ हलायुध —^d) T₁ G M₂ 3 धिग्धिग्धि-
गिति चाग्रवीत्, T₂ धिग्धिगिति तदाग्रवीत्, T₃ धिक्त्वा
धिगिति चाग्रवीत्

5 ^a) T₂ G₂ धिग्, T₃ अति (for यद्) Ś₁ K₂ 8
नाम्या, K₄ D₁₁ नाम्या (for नामे) —^b) K₂ प्रहारं,
G₂ प्रहते, M₂ प्रहृत (for 'त') K₂ शुद्धि, K₄
D₂ युद्ध-, D₁₁ युधि, T₁ G₁ 8 M₂ 4 सत्य (for शुद्ध)
B D₁₁ D₄ 7 9 10 प्रहृत धर्मवि (D₂ 7 9 'नि' प्रहे, D₂
प्रहृत कर्मविग्रह, T₂ 5 G₂ प्रहृत (T₃ 'हृष्ट', G₂ 'हृत')
मत्यविक्रम (T₃ G₂ 'म') —^c) M₂ [ए]व (for [ए]-
तद्) D₁₁ इष्ट (for इष्ट) D₂ 8 युद्ध M₂ नैतादृश
गदायुद्ध

6 ^a) K₄ D₁ 3 11 T₂ M नामेर्, B₂ D₂ 6 10 T₁
G₁ नाम्या (for नाम्या) D₂ 11 हतव्य, M₁ 8 भेतव्यम्
(for हन्त) —^b) Ś₁ K₁ 8 शास्त्रवि, K₄ शास्त्रेषु
(for शास्त्रस्य) D₂ निश्चय —^c) B₁ शास्त्रविन् (for
[अ]शास्त्र) T₁ 5 G अयं तु शा (T₁ G₁ स्वशा) स्त्रमूढस्तु,
T₂ अयं प्रशास्त्रवन्मूढ —^d) D₁ प्र (submetric), S
(except M₁, T₂ 4 missing) परि- (for संप्र)

7 ^a) D₂ तत्र तस्य, D₂ 4 तस्य तत्र (D₂ द्वै), D₁₁
तस्यैव तद्, T₁ तथ्य तत्तद् (for तस्य तत्तद्) M₂ reads
तत्तद्गुवाणस्य twice D₂ तस्य तद्गुवाणस्य —^b) M₂
om from रोप up to रूपमासी (in 8^b) D₁ कोप,
T₂ G₂ क्रोध (for रोप) — After 7^b, Bom ed
ins

350* ततो राजानमालोक्य रोपसंरक्लोलचन ।

बलदेवो महाराज ततो वचनमग्रवीत् ।
न चैव पतितं कृष्णं केवलं मत्पमोऽस्मि ।
आश्रितस्य तु दौर्बल्यादाश्रयं परिभर्त्स्यते ।

—^a) Ś₁ K₁ 8 बल, D₂ बली

8 M₂ om up to रूपमामी (cf v 1 7) —^b)
G₂ आहुर् (for आसीन्) D₁₁ महाबल (for 'त्मन')
— G₁ om 8^a-9^b —^c) M₂ पिनद्धस्य (for -विचित्रस्य)
—^d) M₂ श्वेतस्यैव D₁₁ महात्मन (for 'गिरे')
— After 8, B₂ ins

351* तमुत्पतन्तं संकुद्धं विजाय मधुसूदन ।

while S (except M₂, G₁ om, T₂ 4 missing) ins

352* आत्मा सहितो भीम साङ्गैर्नैरखकोविदैः ।

न विन्यसे महाराज इष्टा हलधर वली ।

[(L 1) T₁ 5 G₂ वीर (for भीम) — (L 2)
T₂ M₂ 4 महाबाहुर् (M₂ 'हु') (for 'राज)]

9 G₁ om 9^{ab} (cf. v 1 8) —^a) K₂ समुत्पतन्तं
B₂ D₁₁ S (G₁ om, T₂ 4 missing) अथ राम (B₂
**) निजग्राह —^b) B₁ 8 D₂ 6-7 9 10 T (T₂ 4 miss-
ing) G₂ 8 M₂ विनयान्वित, D₁₁ 'तत्त' —^c) D₁₁
प्रयत्नी (for 'स्नाद्') D₁₁ बलवान्, S (T₂ 4 missing)
बलिन (T₂ G₂ 'ना') (for बलवद्) B₂ बल (for वली)

10 ^a) B₄ D₂ 4 शि (D₂ सी) ताशितौ, D₁ सिता-
शितौ (for सितौ) B₂ -श्रेष्ठौ (for -वरौ) —^b)
K₂ 4 B D₁₁ D₁ 5 7-11 T₂ G₂ M₁ 2 तदा, D₂ तथा
(for तत्) — After 10^b, T (T₂ 4 missing) G₂ 8
ins

353* संगताविव राजेन्द्र कैलासाञ्जनपर्वतौ ।

[T₂ सहताव् T₂ अपि (for इव)]

—^c) K₂ ततो (for नमो) D₂ तौ (submetric)
(for यथा) —^d) B₂ युग (for दिन)

उवाच चैनं संख्यं शमयन्निव केशवः ।

आत्मवृद्धिर्मित्रवृद्धिर्मित्रमित्रोदयस्तथा ।

विपरीतं द्विपस्वेतत्पद्धिधा वृद्धिरात्मनः ॥ ११

आत्मन्यपि च मित्रेषु विपरीतं यदा भवेत् ।

तदा विद्यान्मनोज्यानिमाशु शान्तिकरो भवेत् ॥ १२

अस्माकं सहजं मित्रं पाण्डवाः शुद्धपौरुषाः ।

स्वकाः पितृष्वसुः पुत्रास्ते परैर्निकृता भृशम् ॥ १३

प्रतिज्ञापारणं धर्मः क्षत्रियस्येति वेत्थ ह ।

सुयोधनस्य गदया भङ्गास्म्यूरु महाहवे ।

इति पूर्वं प्रतिज्ञातं मीमेन हि सभातले ॥ १४

मैत्रेयेणामिशसश्च पूर्वमेव महर्षिणा ।

ऊरु भेत्स्यति ते मीमो गदयेति परंतप ।

अतो दोषं न पश्यामि मा क्रुधस्त्वं प्रलम्बहन् ॥ १५

यौनैर्हादैश्च संवन्धैः संवद्धाः स्मेह पाण्डवैः ।

C 9 2358
B 9 60 19
K 9 61 21

11 ^a) D₁ G₂ सरव्य — ^c) B₁ बुद्धिर् (for वृद्धिर्) D₉ T₆ M₄ आत्मवृद्धिर्मित्रवृद्धि — ^d) D₁₁ च यद्, T₂ G₁ 2 M च य, G₂ च स (for तथा) K₁ (marg) मित्रापद्या स्वकैव सा, D₂ 8 मित्रामित्रोदयस्तथा, T₆ अत्र मित्रोदयश्च यै — ^e) K₈ विपरीते B₁ T₂ द्विपस्येत्, D₃ 'तो हेतु' (hypermetric), D₁₁ 'स्वेतु, M₁ स्वेत (sic) (for स्वेतु) — ^f) Ś₁ K₁-3 पशुणा, D₂ 8 यद्धिधा, D₁₁ तद्धिधा, T₂ 8 पशुद्धा (T₆ 'द्वौ') (for पद्धिधा) K₁ क्रद्धिर्, B₁ बुद्धिर्, D₁₁ Dr 9 10 T₁ 2 G₁ 2 M₂ वृत्तिर् (for वृद्धिर्) B₃ 4 आधुन (sic) (for आत्मन)

12 ^a) D₃ अमित्र (for अपि च) S (T₃ 4 missing) आत्मन्यमित्रेषु च यद् (M₁ तुला, M₂-4 च तद्) — ^b) B₂ T₂ G₂ यथा, T₃ तथा (for यदा) — T₂ om (hapl) 12^{cd} — ^c) K₁ 8 तथा विद्यात्मनो ज्यानिम् (sic), K₄ B D₁₁ D₄-10 तदा वि (D₁₁ 2 'तो वि')द्यान्मनो ग्ला (B₂ 'हा')निम्, D₁ तदा बुद्ध्यात्मनो ग्लानिम्, D₂ तदा चेद्यात्मनो जातेर्, D₃ तदा वेद्यात्मनो ग्लानिर्, D₁₁ यथा दिव्यात्मनजातिस् (sic), T₁ 5 G M₂-4 यदि विद्यान्म (T₁ वेद्यात्म)नो ज्योतिस्, M₁ सद्यो विद्यान्मलिं ज्ञानी, C_v तदा विद्यान्मनोजामिर् (gloss वान्मि । उपकारक्रियाभिश्च) — ^d) D₁₁ T₁ 5 G₁ 2 M तदा, G₂ तथा (for आशु) D₁₁ n₂ (orig, marg as in text) कातिकरो, T₆ G₂ 8 शातितरो, M₄ परो D₂ T₆ [s]भवत् (for भवेत्)

13 ^a) M₂ अस्माकं सहमित्रं वा — ^b) M₁ पूरुषा, M₃ 4 -विक्रमा (for पौरुषा) T (T₈ 4 missing) G पाण्डवा मत्यविक्रमा — B₃ damaged for 13^{cd} — ^c) Ś₁ K₁ पितृष्वसो (sic), B (B₃ damaged) D₁ 5 9 M₈ 'स्वसु, T₂ 'व्यस्य D₁₁ स्वकान्पितृष्वसु पुत्र — ^d) D₃ ये परैर्, S (T₃ 4 missing) परैश्च (for ते परैर्)

14 ^a) K₁ B D T (T₃ 4 missing) G पाल (D₂

'ऊ'न (for -पारणं) — ^b) B₁ 2 5 D₁₁ [ह]ह, M₃ च (for [ह]ति) K₂ 8 वेत्थ वै, B₄ वेत्थ ह, D₂ निश्चय, D₈ विग्रहे, T (T₈ 4 missing) G M₄ वेत्थ तत्, M₁-3 चे (M₃ त)कृत (for वेत्थ ह) D₃ 11 क्षत्रिया विनिश्चय (sic), D₅-7 9 10 'यस्येह (D₁₀ 'व') वेत्थह — With 14^{cd}, of 2 63 14, 9 57 6 — ^d) K₁ T₆ G₂ भक्ता (T₆ 'क्त्वा') हि, K₂ 8 भक्ष्यासि, D₁₁ भक्ष्यापि, T₁ G₁ भक्ता च, T₂ भेत्स्यामि D₁ 5 ऊरु Ś₁ K₁-3 B₂ 4 D₁₁ महामृधे (for 'हवे') D₂ 8 ऊरु क्षत्रसमागमे — ^e) D₄ पूर्व — ^f) D₁₁ च (for हि) D₂ T₂ -तले (for तले)

15 For the incident, of 3 11 34 — ^a) D₂ 10 11 [अ]भिज्ञ (D₁₁ पि श)सस्य, M₁ [अ]पि शस्य च (for [अ]भिज्ञसश्च) — B₃ damaged for 15^{cd} — ^b) D₁₁ पूर्व (for पूर्वम्) Ś₁ K₁ महामत्ना (for महर्षिणा) — ^c) B (B₃ damaged) D₄-7 9 10 T₂ ते भेत्स्यते, T₆ G₂ 8 M भक्ष्यति ते (for भेत्स्यति ते) D₁₁ भीमस्ते (by transp), T₆ G₁ 2 ते वीरो — ^d) K₁ D₁ 8 11 T₆ परतप — ^e) K₂ 8 ततो (for अतो) B₂ [s]न्याय (for दोष) — ^f) B₂ D₅-7 9 10 कुच्यस्व, D₁₁ M₃ क्रुधस्व (for क्रुधस्व) D₈ प्रलम्बह, T₂ प्रलभनं, M₄ नरपैम (for प्रलम्बहन्) — After 15, T₂ 1ns

354* ये ज्ञातिवान्धवेभ्यश्च श्रेष्ठा वै ज्ञेहवान्धवा ।

पाण्डवाश्चामवन्ध्रेष्ठा ज्ञेहास्वन्धवस्तथा ।

16 T₂ om 16^{cd} — ^a) Ś₁ योने (sic), K₂ 4 T₁ G₁ योनैर्, D₂ योनौ, D₃ ये नो, T₆ G₂ यैर्नो, G₂ यो नो, C_v योनैर् (as in text) B₂ 4 भावैश्च, T₁ G₁ M₄ जातैश्च, T₆ G₂ 8 जातैश्च, C_v हादैश्च (as in text) K₈ om (hapl) सवन्धै B₁ 2 D₁₁ D₁ 4 8 यौनस्ते (B₂ यौन स्ते, D₁₁ यो नस्ते, D₁₁ यौनस्ते) सुखहादैश्च, D₅-7 9 10 यौनै स्ते (D₈ 'नैस्ते')स्त्वय हादैश्च — ^b) B D₁₁ D₁ 4-10 सवध (B₃ 4 ध), T₁ 5 G₁

तेषां वृद्ध्यामिवृद्धिर्नो मा क्रुधः पुरुषर्षभ ॥ १६

राम उवाच ।

धर्मः सुचरितः सद्भिः सह द्वाभ्यां नियच्छति ।

अर्थश्चात्यर्थलुब्धस्य कामश्चातिप्रसङ्गिनः ॥ १७

धर्माथौ धर्मकामौ च कामाथौ चाप्यपीडयन् ।

धर्मार्थकामान्योऽभ्येति सोऽत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ १८

तदिदं व्याकुलं सर्वं कृतं धर्मस्य पीडनात् ।

भीमसेनेन गोविन्द कामं त्वं तु यथात्थ माम् ॥ १९

वासुदेव उवाच ।

अरोपणो हि धर्मात्मा सततं धर्मवत्तमलः ।

भवान्प्रख्यायते लोके तस्मात्संशम्य मा क्रुधः ॥ २०

प्राप्तं कलियुगं विद्धि प्रतिज्ञां पाण्डवस्य च ।

M1 8 सद्यथा, G3 सद्यद्धो (sio) S1 K1 सो ह, B Dn D1 4 8 सह, D2-7 9 10 त्वय (for सेह) G2 M3 पाडवा D2 8 सद्यद्धा सहपाडवा — °) K2 8 प्या (for तेषा) K4 B1 2 5 Dn D1 4-10 T1 G1 M1 वृद्ध्या हि, B2 4 D11 वृद्ध्याति, D3 विवृद्ध्या, T2 वृद्धि हि, M4 वृद्धिर्हि (for वृद्ध्याभि) Dn नो वृद्धि (by transp), D1 9 वृद्धिर्नो — °) K2-4 D3 M3 क्रुध (for क्रुध) S (except M1 8, T2 4 missing) स्व नर पैम (for पुरुष) — After 16, K3 B (B3 damaged) D (except D3 11) M1 8 ins

355* वासुदेववच श्रुत्वा सीरभृत्प्राह धर्मवित् ।

[D4 9 श्रीरभृत्, M1 8 सीरभृत् (for 'भृत्) D5 7 9 धर्मभृत्, D6 केशव (for धर्मवित्)]

17 K4 B1 8 Dn D1 2 4-8 10 T1 G1 M1 8 om the ref. D2 M2 बलदेव (for राम) — °) D11 तु चरित, T (T2 4 missing) G1 M1 4 C7 तु धा (T2 C7 च धा, M1 त्वाधा, M4 सुधा रित, G2 8 तु स्मारित (for सुच) M2 8 पुभि (for सद्भि) — °) M3 transp सह and द्वाभ्या K (except K3) B D (except D2 8 11) स च (for सह) D3 नियच्छसि K3 Ca सहेति वाध्यवाधकभावेन । K3 — °) Dn अर्थाश्च, D2 8 अर्थे वा, D11 अर्थस्य, M3 अर्थं च (for अर्थश्च) D2 8 Ca [अ]प्रति, D11 S (T2 4 missing) [अ]प्यति (M 'र्थ-) (for [अ]त्यर्थ) S1 K2 8 अर्था (S1 'र्थ)श्च विप्रलब्धन्य — °) K2 8 कामाश्च D11 [अ]पि (for [अ]ति) K1 4 B Dn D1 7 8-11 प्रसगिण D2 8 कामे वा प्रतिसगिण

18 °) D3 कामार्थौ (for धर्माथौ) D2 8 कामार्थौ (for कामौ च) — °) T2 कामार्थाश्च (for 'थौ) D3 11 M3 वा (for च) D3 पीडयन् — °) D1 सधर्मार्थ (hypermetrio) (for धर्मार्थ-) B2 यो वेत्ति, B3 योभ्यस्त (sic) (for योऽभ्येति) K2 धर्मार्थकामौ चाभ्येति — °) D1 3 8 [स]त्यत (for सत्यन्त) B1 Dn S (T2 4 missing) एधते (for अश्नुते)

19 °) D2 व्याकुल T2 इद (for सर्व) — °) B3

क्षत्र, D2 8 G3 कृत (for कृत) T2 पीडयन् (for 'नात्) — °) K4 भीमसेनम्तु (for 'नेन) — °) M1 अस्तु (for एव तु) K4 काम त्वस्तुत्य मा चरन (sic), D2 11 कामत (D11 'म)स्तु यथा तथा

20 B1 Dn1 D1 4 5 7 कृष्ण, B2 4 केशव, Dn2 D2 8-10 T2 श्रीकृष्ण, T1 5 G श्रीभगवान् (for वानु देव) — °) T2 [स]य, G2 8 M2-4 [स]य (for हि) D11 अरोपितव धर्मात्मन्, M1 'पेणाय धर्मज्ञ — °) D3 चरसल, M3 वरमल — D11 corrupt for 20th — °) D2 प्रख्यायते — °) D3 युध (for क्रुध)

21 °) D2 हि, D3 ह (for च) — °) T2 वीरस्य (for वं) — After 21, S (except M1, T2 4 missing) ins

356* अत पुरुषशार्दूलो हत्वा नैकृतिकं रणे ।

निकृत्या निकृतिप्रज्ञ यो हन्याद्वैरिण रणे ।

अधर्मो विद्यते नात्र यद्भीमो हतवान्निपुम् ।

युध्यन्त समरे वीर कुरट्टणियद्रास्करम् ।

अनेन कर्णं सदित् प्रतीतो धनुस्छिनत् । [5]

तत सल्लिखधन्वान विरय पौरुषे स्थितम् ।

व्यायुधीकृत्य हतवान्संभद्रमपलायिनम् ।

जन्मप्रभृति लुब्धश्च पापश्चैव दुरात्मवान् ।

निहतो भीमसेनेन दुर्बुद्धि कुलपासन ।

प्रतिज्ञा भीमसेनस्य त्रयोदशसमाजिताम् । [10]

किमर्थं नाभिजानाति युध्यमानो हि विश्रुताम् ।

ऊर्ध्वमुखकम्प वेगेन जिघासन्त वृकोदर ।

वभञ्ज गदया चोरु न च स्थाने च मण्डले ।

[(L 1) G3 हत, M2-4 गत (for अत) T2 शार्दूल G3 कृत्वा (for हत्वा) — After line 1, T2 ins

357* गच्छत्वय महाप्राप्तो भीममेनो महाबल ।

— G2 om (hapl) line 2 — (L 2) M3 निकृन् (for 'ति-) T2 प्रज्ञा, T3 वज्र (for प्रध) G3 हन्याद्वै (for यो हन्याद्) — (L 3) T (T2 4 missing) G1

आनृण्यं यातु वैरस्य प्रतिज्ञायाश्च पाण्डवः ॥ २१

संजय उवाच ।

धर्मच्छलमपि श्रुत्वा केशवात्स मिशां पते ।

नैव प्रीतमना रामो वचनं ग्राह संसदि ॥ २२

हत्वाधर्मेण राजानं धर्मात्मानं सुयोधनम् ।

जिह्वयोधीति लोकेऽस्मिन्ख्यातिं यास्यति पाण्डवः २३

दुर्योधनोऽपि धर्मात्मा गतिं यास्यति शाश्वतीम् ।

ऋजुयोधी हतो राजा धार्तराष्ट्रो नराधिपः ॥ २४

युद्धदीक्षां प्रविश्याजौ रणयज्ञं वितत्य च ।

हुत्वात्मानममित्रायौ प्राप चावभृथं यशः ॥ २५

इत्युक्त्वा रथमास्थाय रौहिणेयः प्रतापवान् ।

श्वेताभ्रशिखराकारः प्रययौ द्वारकां प्रति ॥ २६

पाञ्चालाश्च सवाष्पेयाः पाण्डवाश्च विशां पते ।

रामे द्वारवतीं याते नातिप्रमनसोऽभवन् ॥ २७

ततो युधिष्ठिरं दीनं चिन्तापरमधोमुखम् ।

शोकोपहतसंकल्पं वासुदेवोऽब्रवीदिदम् ॥ २८

धर्मराज किमर्थं त्वमधर्ममनुमन्यसे ।

हतवन्धोर्यदेतस्य पतितस्य विचेतसः ॥ २९

M₂ 4 रिप्न् — (L 4) T₂ युध्यते T₁ 5 G₁ वीर,
M₂ 4 दृष्टा (for वीर) G₂ श्रुति (for श्रुति-)
— (L 5) M₂ मृष्ट T₂ 5 M₂-4 पृष्ठतो (for प्रतीतो)
G₁ M₂ आच्छिन्नत् — (L 6) T₂ विरये पौरवे स्थित
(for the post halt) — (L 7) T₂ भगवान् (for
हन्) — (L 8) M₂-4 भीमस्य रिपुषे (for दुष्यक्ष
पापश्चैव) T₂ G₂ [र]ज (for [र]ज) — (L 10) M₂
प्रतिज्ञा G₂ नमायित्वा, M₂ 8 समर्पित्वा (M₂ ता) (for
समर्पितान्) — (L 11) G₂ M₂ 8 [स]मि, G₂ [स]मि
(for हि) T₁ 5 G₁ विह्वन्, G₂ विह्वन् — (L 12) T₂
विक्रन्, T₂ उक्कन् (for उक्कन्) T₂ G M₂ 4 वृन्दोदर
— (L 13) T₂ न चास्थाने, M₂ 8 न स्थानेन, M₂ तेन
स्थाने (for न च स्थाने)]

22 D₁₀ reads 22-23 on marg —^a) D₂ धर्म
च्छलम्, D₂ छेदम् D₁ T₂ इदं, D₂ 8 अथ, D₂
अति, D₂ M₂-4 इति, T₁ 5 G इम, M₂ अयो (for
अपि) —^b) B₂ केशवार्ये (for वात्स) D₁ महामते
(for विशा पते) —^c) D₁ [अ]ति (for [ए]व)
D₁ 7 8 प्रीति (for प्रीत) —^d) M₁ चाह (for ग्राह)
D₁ केशव वाक्यमग्रधीत्

23 Before 23, T (T₂ 4 missing) G ins राम
D₁₀ reads 23 on marg B₂ damaged for 23^{ab}
—^c) T₂ दिव्य (for जिह्व) — K₄ om (1 hapl.)
23^d-24^a —^d) K₂ ख्यातो

24 K₁ om 24^a (cf. v l. 23) —^a) S₁ K (K₁
om) संदाहमा, S (T₂ 4 missing) धर्मज्ञो (for धर्मात्मा)
—^b) S₁ K₁ 2 D₂ 8 11 ख्याति (for गति) K₂ शाश्वतं
T₁ G M लोकान्यास्य (M₁ 8 न्प्राप्य) ति शाश्वतान्, T₂
लोके ख्यातिं गमिष्यति —^c) D₂ इह, D₂ स तु, D₂
ऋजुर (for ऋजु) D₂ यो नि- (for योधी) B₂

ततो (for हतो) —^d) D₂ धार्तराष्ट्र S₁ K₁
महाबल, B₂ नराधिप, T₁ 5 G सुदुर्मद (G₂ 8 'दि'),
T₂ च दुर्मद, M नरर्षभ (for नराधिप)

25 ^a) D₂ यदु- (sic), M₁ युधि (for युद्ध) D₁₁
काक्षी (for दीक्षा) S₁ K₁-8 प्रविष्टश्च, D₂ वित
त्याजौ, D₂ प्रवेश्याजौ —^b) D₂ युद्ध, D₂ ब्रह्म-
(for रण) D₂ वै, M₂-4 ह (for च) — B₂
damaged for 25^{cd} —^c) T₂ 5 M₂ हत्वा (for हुत्वा)
T₂ अमित्रज्ञे (for त्राप्तौ) —^d) S₁ K₁ 2 4 D₂ 8
प्राप्य, D₁₁ प्राप्त, S (T₂ 4 missing) प्राप्तश्च (for प्राप)
D₂ [अ]विपुल, D₂ [अ]वपुष (sic), M₂ [अ]वन्मृशं
(for 'थं') D₁₁ नृप (for यश) — After 25, S
(except M₁, T₂ 4 missing) ins

358* स्वर्गं गन्त्वा महाराज ससुहृज्जातिबान्धव ।

[T₂ गतो T₁ G₁ महाराज, M₂ राजा T₂ स्व (for
स) T₂ सुहृज्जाति नबाधव (for the post half)]

26 ^a) D₂ आरुह्य (for आख्याय) —^c) D₁ T₂
श्वेताद्रि (for 'अ') S (T₂ 4 missing) शिखरप्रत्य

27 ^a) B₁ D₂ पाञ्चालाश्च, D₂ पाण्डवाश्च (for
पाञ्चालाश्च) S₁ K₁ सह-, K₄ B (except B₂) D₂
D₁ 4-6 8-11 M₁ 8 तु स- (for च स) —^b) D₂
पाञ्चालाश्च (for पाण्डवाश्च) D₁ 4 8 तु (for च)
—^c) D₂ द्वारान्वी T₂ रामो द्वारवतीं यातो —^d)
D₂ हृष्टमना, Ca प्रमनसो (as in text) T₂ [स]मवत्

28 B₂ damaged for 28^{ab} —^a) D₁₁ भीम (for
दीन) —^b) K₄ चिंतयानम् (for चिन्तापरम्) —^c)
T₁ 5 G₁ 8 M₂ 4 सतर्ष, T₂ चित्त त (for सकल्प)
D₂ 8 शोके महति सकल्प (810).

29 Before 29, S₁ K₁ ins श्रीवासुदेव, K₂-4 B

C 9 3373
B 9 60 34
K 9 61 42

दुर्योधनस्य भीमेन मृद्यमानं शिरः पदा ।
उपप्रेक्षसि कस्माच्च धर्मज्ञः सन्नराधिप ॥ ३०

युधिष्ठिर उवाच ।

न ममैतत्प्रियं कृष्ण यद्राजानं वृकोदरः ।
पदा मूर्धन्यस्पृशत्कोधानं च हृष्ये कुलक्षये ॥ ३१
निकृत्या निकृता नित्यं धृतराष्ट्रसुतैर्वयम् ।
बहूनि परुषाण्युक्त्वा वनं प्रस्थापिताः स्म ह ॥ ३२
भीमसेनस्य तदुःखमतीव हृदि वर्तते ।

इति संचिन्त्य वाष्ण्येय मयैतत्समुपेक्षितम् ॥ ३३
तस्माद्वत्वाकृतप्रज्ञं लुब्धं कामवशानुगम् ।
लभतां पाण्डवः कामं धर्मेऽधर्मेऽपि वा कृते ॥ ३४
संजय उवाच ।
इत्युक्ते धर्मगजेन वासुदेवोऽत्रवीदिदम् ।
काममस्त्वेवमिति वै कृच्छ्राद्यदकुलोद्बहः ॥ ३५
इत्युक्तो वासुदेवेन भीमप्रियहितैषिणा ।
अन्वमोदत तत्सर्वं यद्भीमेन कृतं युधि ॥ ३६

D M₂ 4 वासुदेव, T₁ 5 G₁ 2 श्रीमगवान्, T₂ G₂ श्रीकृष्ण —^a) D₂ G₁ च (for स्वम्) K₂ 8 किमर्थं धर्मराज स्वम् —^b) D₁₁ इव (for अनु) S (T₈ 4 missing) -पश्यसि (for -मन्यसे) —^c) K₂ हत, D₁₁ हत (for हत) Ś₁ * तस्य, K₁ अनीतस्य, K₂ 8 प्रवसस्य, M₂ 4 यदेकस्य (for 'तस्य) D₈ हतावधार्य एतस्य —^d) Ś₁ K₂ 8 पातितस्य, D₁₁ तद्वैपति (sic) (for पतितस्य) T₂ विशेषत (for विचेतस) .

30 ^a) T₁ 5 G सुयोधनस्य. — B₂ damaged for 30³⁰ —^b) Ś₁ D₂ स्पृश्यमान, D₁ मृत्यु (sic), T₂ मृत्यु, T₂ मिद्य (for मृत्यु) B₁ D₂ D₁₁ S (T₈ 4 missing) transp शिर and पदा —^c) B₂ उपेक्षसि च, D₂ T₂ G₂ 8 M₁ उपप्रेक्षसि —^d) D₁₁ धर्मज्ञ (for 'ज्ञ) D₈ 9 11 स, T (T₈ 4 missing) G₁ 2 स्व (for सन्) D₂ 11 T₂ M₂ 4 नराधिप, T₂ नरेश्वर G₂ धर्मतत्त्व नराधिप

31 ^a) D₁₁ मत (for प्रिय) —^c) D₂ उपस्पृशत् (hypermetrio), T₂ G₂ M₁ स्पृशन् (G₂ 'शेत्' (for अस्पृशत्) K₂ 8 कोपान्, D₁₁ क्रोधी (for क्रोधान) —^d) D₂ दृष्टौ, D₁ दृष्ट्ये, D₁₁ दृष्टे D₂ कुलक्षये, M₂ 4 कुलक्षय

32 ^a) T₂ G₂ निकृतान्, M₁ 'त (for 'ता) M सर्वे (for नित्यं) —^b) K₂ T₁ G₁ धार्तराष्ट्र- D₈ बहु (for वयम्) — B₂ damaged for 32³⁴ —^c) M₂ उक्ता —^d) D₂ वने, M₁ वय (for वन) Ś₁ च प्रस्थिता, K₁ प्रमस्थिता (for प्रस्थापिता) T₁ 5 G वय, M स्म (M₁ 8 च) यत् (for स्म ह)

33 ^a) D₂ ते, D₁₁ यद् (for तद्) — T₂ om 33³⁴ —^d) D₂ 8 [ए]व (for [ए]वत्) D₁₁ समु-
पस्थिते (for 'पेक्षितम्)

34 ^b) T₂ काल (for काम) —^c) D₂ लभतां

—^d) B₂ damaged K₄ B₁ 4 D₁ 4-10 च (for सपि)
D₁₁ कृत (for कृते) B₂ धर्मेधर्मे द्विधाकृत, T (T₈ 4 missing) G धर्मोधर्मोपि वा कृत

35 K₄ D₁₁ S (T₈ 4 missing) om the ref. B₂ damaged for 35³⁵ —^a) K₂ D₂ M₁ इत्युक्तो D₂ इत्युक्तो वासुदेवेन = (36^a) — Ś₁ K₁ 2 om (hapl) 35^b-36^a —^b) D₂ धर्मराजो (for वासुदेवो) — For 35^a, S (except M₁, T₂ 4 missing) subst

359* इत्युक्त्वति कान्तेये धर्मराजे युधिष्ठिरे ।

वासुदेवो महाबाहुयुधिष्ठिरमभाषत ।

[(L 1) T₂ M₂-4 धर्मात्मनि (for धर्मराजे)]

—^c) D₁ सकामस्तु, G₂ स्वधर्मस्तु (for काममस्तु) K₄ D₂ 8 11 S (T₂ 4 missing) [ए]तद् (for [ए]वम्) D₁₁ om वै D₁₀ काममेतच्चास्मिन्निति वै —^d) D₂ कृच्छ्र, D₂ कृष्णाद्, D₈ कृच्छ्रो (for कृच्छ्राद्) D₂ युद्ध, D₂ om, D₈ युद्ध, D₁₁ कृष्ण, S (except M₁, T₂ 4 missing) कुरु- (for यद्) D₂ D₂ 11 G₂ M₂ कुलो (D₂ 'को) द्दह, T₁ 5 G₁ 8 'द्दह

36 Ś₁ K₁ 2 om 36^a (of v 1 35) —^a) K₂ धर्मराजेन (for वासुदेवेन) S (T₈ 4 missing) इत्युक्त्वा (T₁ G₁ 'क्तो, M₁ 'क्ते) वासुदेवोपि (G₂ 'वो वै) —^b) D₁₁ corrupt K₂ T₂ M₂-4 भीमसेन, T₁ 5 G₂ 8 वाटपुत्र, G₁ वासुदेव- (for भीमप्रिय-) D₁ -चिकीर्षुणा, S (T₈ 4 missing) -प्रिये (M₁ हिते) प्तया —^c) D₁₀ अन्वमोदत D₂ ते सर्वे K₂ 8 D₂ M₁ 8 अन्व (K₂ 'नु) मोदत तस्म (D₂ ते सर्वे) —^d) D₂ 8 G₂ भीमसेन; T₂ corrupt (for यद्भीमेन) S (except M₁, T₂ 4 missing) रणे (for युधि) — After 36, S (except M₁, T₈ 4 missing) 128

360* अर्जुनोऽपि महाबाहुरप्रीतेनान्तरात्मना ।

नोवाच किंचिद्वचन आतरं साध्वसाधु वा ।

मीमसेनोऽपि हत्वाजौ तव पुत्रममर्षणः ।
 अमिवाद्याग्रतः स्थित्वा संप्रहृष्टः कृताञ्जलिः ॥ ३७
 प्रोवाच सुमहातेजा धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 हर्षादुत्फुल्लनयनो जितकाशी विशा पते ॥ ३८
 तवाद्य पृथिवी राजन्क्षेमा निहतकण्टका ।
 ता प्रशाधि महाराज स्वधर्ममनुपालयन् ॥ ३९
 यस्तु कर्तास्य वैरस्य निकृत्या निकृतिप्रियः ।
 सोऽयं विनिहतः शेते पृथिव्यां पृथिवीपते ॥ ४०
 दुःशासनप्रभृतयः सर्वे ते चोग्रवादिनः ।

राधेयः शकुनिश्चापि निहतास्तव शत्रवः ॥ ४१
 सेयं रत्नममाकीर्णा मही मवनपर्वता ।
 उपावृत्ता महाराज त्वामद्य निहतद्विषम् ॥ ४२
 युधिष्ठिर उवाच ।
 गतं वैरस्य निघनं हतो राजा सुयोधनः ।
 कृष्णस्य मतमास्थाय विजितेयं वसुंधरा ॥ ४३
 दिष्ट्या गतस्त्वमानुष्यं मातुः कोपस्य चोभयोः ।
 दिष्ट्या जयसि दुर्धरं दिष्ट्या शत्रुर्निपातितः ॥ ४४

C 9 3 87
B 1 60 46
K 9 61 27

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि एकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

37 ^a) D1 द्वि (for सपि) K2 D11 कृत्वा (for हत्वा) D3 द्वे (for [झ]जौ) G3 स मीमसेनो हत्वाजौ — B3 damaged for 37⁸² — ^b) K2 अमर्षित, D3 'पण, T1 s G1 2 'पिण, M1-3 पण (for पण) — ^c) D2 3 अमियाय (for 'वाद्य) T (T3 s missing) G ततो राजन् (for [झ]ग्रत स्थित्वा) — ^d) D2 कृताञ्जलि, D3 'जलि

38 ^a) T1 s G1 3 M2 4 स, T2 च (for सु-) — ^b) T1 s G M2 4 धर्मपुत्र, M1 3 धर्मात्मान (for धर्म राज) — ^c) D3 नयनैर् (for 'नो)

39 ^a) K3 B2 सर्वा (for राजन्) — ^b) D11 क्रमान् (for क्षेमा) D1 [झ]भि- (for नि-) G2 क्षेमा निहतकण्टका — ^c) D3 corrupt S (except T2 G2, T2 s missing) नरव्याघ्र (for महाराज) — ^d) K3 B (except B2) D (except D1 s) पाल (D2 'ळ)य

40 B3 damaged for 40⁸⁵ — ^a) T2 च, M स (for तु) D2 निकृते, D3 om (for वैरस्य) — ^b) T2 निकृता (for त्या) D3 निहृत (for ति) — ^c) Dn D1 4 3 द्वे (for वि) D11 स मयाद्य हव शेते

41 ^b) T1 G1 द्वे चोग्र, T2 तेमर्ष, T3 G2 चैरोग्र (for ते चोग्र) — ^c) B2 S (except M1 s, T2 s missing) [ए]व (for [झ]पि) — ^d) B2 हत्वाश्च (for

निहतास्) G3 सर्व, M2 4 तत्र (for तद्य)

42 ^a) D3 रत्न- (for रत्न) G2 वनाकीर्णा (sic) (for समा') — B3 damaged for 42⁸² — ^c) D3 T2 s G2 उपावृत्ता, Cv 'वृत्ता (as in text)

43 Dn om the ref — ^a) B3 damaged K1 4 B1 2 s D गतो, G2 ततो (for गत) T3 G2 निलय (for निघन) Ca गत वैरस्य निघन (as in text) — ^b) S (T3 s missing) हतो (M2 'त्वा) दुर्योधनस्त्व (M1 2 'न स्व)या — ^c) D11 मतिम् (for मतम्) K4 S (T2 s missing) आजाय (for आन्याय)

44 ^a) M3 स्वम् (for त्वम्) — ^b) D11 मम (for मातु) छ G2 मातुर्गर्भधारणदुःखस्य । छ — ^c) Dn2 दुर्धरं, D1 9 दुर्धरं, T3 G2 धर्मज्ञ (for दुर्धरं) M3 दिष्ट्या जयसि दुर्धरं — ^d) K3 दिष्ट्या शत्रुनिपातित (sic)

Colophon T2 s missing B3 damaged — Sub-
 parvan Ś1 K4 M1 2 4 गद्यायुद्ध — Adhy nam
 Ś1 K1-3 बलदेवगमन, K4 युधिष्ठिरवान्य, G1 दुर्योधन
 पतन, M- 4 वासुदेवमवाद् — Adhy no (figures,
 words or both) B2 M2-1 62, B4 M1 61, Dn
 30, D2 10 31, T (T2 s missing) G 5 — Śloka
 no Dn Dr 9 46

६०

८ ९ २०९
८ ९ ६१ १
८ ९ ६२ १

घृतराष्ट्र उवाच ।

हतं दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ।

पाण्डवाः सृञ्जयाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥ १

संजय उवाच ।

हतं दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ।

सिंहेनेव महाराज मत्तं वनगजं वने ॥ २

प्रहृष्टमनसस्तत्र कृष्णेन सह पाण्डवाः ।

पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव निहते कुरुनन्दने ॥ ३

आविध्यक्षुत्तरीयाणि सिंहनादांश्च नेदिरे ।

नैतान्हर्षसमाविष्टानियं सेहे वसुंधरा ॥ ४

धनूंष्यन्ये व्याक्षिपन्त ज्याश्चाप्यन्ये तथाक्षिपन् ।

दध्मुरन्ये महाशङ्खानन्ये जघ्नुश्च दुन्दुभीः ॥ ५

चिक्रीडुश्च तथैवान्ये जहसुश्च तवाहिताः ।

अब्रुवंश्चासकृद्वीरा भीमसेनमिदं वचः ॥ ६

दुष्करं भवता कर्म रणेऽद्य सुमहत्कृतम् ।

कौरवेन्द्रं रणे हत्वा गदयातिकृतश्रमम् ॥ ७

60

☞ This adhy is missing in T₈ 4 (cf v 1 9 54 3)

1 S (except M₁ 4, T₈ 4 missing) om. 1 together with the ref —^a) S₁ K₂ 8 D₈ सुयोधन — After 1^b, M₁ reads 2°-3^b for the first time, repeating it in its proper place D₁₀ reads 1°-2^b on marg —^c) M₁ पाञ्चाला (for पाण्डवा) D₁₂ सजयाश् —^d) K₁ D₁ 8 D₂ 11 M₁ 4 अकुर्वत — After 1, M₁ ins

361* अश्रुधामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वत ।

हत दुर्योधन दृष्ट्वा प्रत्यपद्यन्त संजय ।

2 D₁₀ reads 2^{ab} on marg M₁ reads 2°-3^b for the first time after 1^b —^d) K₂ मत्तवन्त्य- K₂ B (B₂ damaged) D (except D₁₁) T₈ यथा (for वने)

3 For the repetition in M₁, cf v 1 2 —^a) T₂ 8 G₂ 8 M₁-3 4 (both times) सर्वे (for तत्र) —^c) K₂ D₁ D₂ पाञ्चाला, D₂ पाञ्चाला (for पाञ्चाला) D₂ पाण्डवाश् (for सृञ्जयाश्) M₁ 4 [अ]सन् (for [ए]व) —^d) T₂ निहता कुरुनन्दना

4 ^a) C₂ आविध्यन् (as in text) K₂ 8 आविध्य तु तु (K₂ स्वतु)रीयाणि, D₁₁ T₈ आविध्य चो (T₈ 'ध्यं तु) त्तरीयाणि, T₂ आविध्यक्षुत्तरीयाणि —^b) K₂ 8 B₂ 8 (except M₁, T₈ 4 missing) चक्रिरे (for नेदिरे) —^c) D₁₁ पुतान्, M नैतान्, C₇ नैतान् (as in text)

T₁ 5 G समायुक्तान्, C₇ 'विष्टान् (as in text)

5 ^a) D₈ corrupt K₂ 8 transp धनूंष्यन्ये and व्याक्षिपन्त (K₂ 'पतो) T₁ 5 G M₂-4 एके (for अन्ये) K₄ B₂ चाक्षिपन्त, B₁ स्वा', D₁₁ वा', D₁ 7 10 M₁ व्य', D₁₁ वाक्षिपतो, T₁ 5 G व्याक्षिपति (for 'पन्त) T₂ घनूषि न्यक्षिपत स्म —^b) D₂ T₆ ताश्, D₂ ज्या (for ज्याश्) D₁₁ चान्ये वै, G₂ चापानन्ये (hypermetric) (for चाप्यन्ये) K₂ 8 समा क्षिपन्, T₂ तदा', M₁ न्यवि' (for तथा') —^c) G₁ जघ्नुर् (for दध्मुर) D₁₁ T₁ चान्ये (for अन्ये) K₄ तथा (for महा) —^d) K₁ B₂ D₂ 8 8 11 दध्मुश् (for जघ्मुश्) G₂ तु (for च) K₂ 8 D₂-5 8 11 T (T₈ 4 missing) G₁ M₁ 2 4 दुन्दुभीन्

6 ^a) S₁ K D₂ 8 चिक्ष्वेदुश् (K₂ 'दुश्, D₂ 'रुश्), B₂ D₁₁ चिक्षे (D₁₁ 'क्षि)पुश्, T₂ चित्रिताश्, T₆ चक्रौ-दुश् (sio), M₂ 4 चिक्रीडुश् (for 'दुश्) K₄ B₂ च, S (except M₁, T₈ 4 missing) [अ]पि (for [ए]व) —^b) B₂ D₁₁ जहपुश् (for जहसुश्) D₂ 8 M₁ 8 तथा परे, G₂ M₂ तथाहिता T₂ जहपुश्च निपातिता —^c) S₁ K₂ 8 तदा, D₂ 8 M₂ सकृद्, G₂ [अ]क्षिपन् (for [अ]सकृद्) B₂ S (T₈ 4 missing) वीर

7 ^a) T₆ G₂ ह्यश्च (for कर्म) —^b) D₂ [5]थ सु, D₂ यस्तु, T₆ कर्म (for 5थ सु) D₂ रणेभ्यस्तं महाकृतं — B₂ damaged for 7^{ab} —^c) S (except M₁ 8, T₈ 4 missing) कौरवेयं M₁ 8 हम् (for रणे) K₂ कृत्वा (for हत्वा) —^d) K₄ D₂ 11 निकृत (D₂ 'ता)श्रम, T₁ G M कृतनिश्रम (M₂ 'र), T₂ 8 कृत विश्रम (T₈ 'मं) (for [अ]तिकृतश्रमम्)

इन्द्रेणेव हि वृत्रस्य वधं परमसंयुगे ।
 त्वया कृतममन्यन्त शत्रोर्वधमिमं जनाः ॥ ८
 चरन्तं विविधान्मार्गान्मण्डलानि च सर्वशः ।
 दुर्योधनमिमं शूर कोऽन्यो हन्याद्वृकोदरात् ॥ ९
 वैरस्य च गतः पार त्वमिहान्यैः सुदुर्गमम् ।
 अशक्यमेतदन्येन संपादयितुमीदृशम् ॥ १०
 कुञ्जरेणेव मत्तेन वीर संग्राममूर्धनि ।
 दुर्योधनशिरो दिष्ट्या पादेन मृदितं त्वया ॥ ११
 सिंहेन महिषसेव कृत्वा संग्रामञ्जुतम् ।
 दुःशासनस्य रुधिरं दिष्ट्या पीतं त्वयानघ ॥ १२

ये विप्रकुर्वन्नाजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
 मूर्ध्नि तेषां कृतः पादो दिष्ट्या ते स्वेन कर्मणा ॥ १३
 अमित्राणामधिष्ठानाद्वाहुयोधनस्य च ।
 भीमं दिष्ट्या पृथिव्यां ते प्रथितं सुमहद्यशः ॥ १४
 एवं नूनं हते वृत्रे शक्रं नन्दन्ति वन्दिनः ।
 तथा त्वां निहतामित्रं वयं नन्दाम भारत ॥ १५
 दुर्योधनवधे यानि रोमाणि हृषितानि नः ।
 अद्यापि न विहृष्यन्ति तानि तद्विद्धि भारत ।
 इत्यनुवन्मीमसेनं वात्सिकास्तत्र संगताः ॥ १६
 तान्हृष्टान्पुरुषव्याघ्रान्पाञ्चालान्पाण्डवैः सह ।

C 9 3404
B 9 61 17
K 9 62 17

8 ⁸) Dn1 M1 वध Ds मयुग —⁹) S1 K2 3
 कृत्वा (for त्वया) —¹⁰) S1 हृद्, B2 जमी (for
 इमं)

9 ⁹) Dn1 चरति —¹⁰) D2 मण्डलानि M1 3 भा
 गदा (for सर्वशः) —¹¹) D3 सत्य, T1 3 G हन्यात्
 (for शूरं) —¹²) D3 हि (for को) T2 नु (for
 अन्यो) T1 3 G शूरं (for हन्याद्)

10 B3 damaged for 10¹⁵ —¹¹) Dn1 वि- (for
 च) D3 नत्र —¹²) G3 त्वत्सह (for स्वमिह) M2-4
 [अ]च (for [अ]र्ध) D1 सुदुस्तर, D6 M1 3 *क्र,
 Dn1 गम D2 3 त निहत्याशु दुर्गम —¹³) T3 G2 इदम्
 (for मृदत्) Dn1 नाघ शक्यमेतदन्ये (sic) —¹⁴) S1
 K1 इमित (for इदम्) K2 3 रणे संपादित त्वया

11 ¹¹) T3 M1 दृष्ट्वा (for दिष्ट्या) —¹²) B1 सूदित,
 Dn1 मृ* (for मृदित)

12 ¹²) T1 3 G संग्रामम्, M1 नमरम् (for संग्रामम्)
 S1 K1-2 B2 D4 6-10 उत्तमं, Dn1 इदं (for अञ्जुतम्)
 B. T. कृत्वा संग्राममूर्धनि —¹³) D1 T (T3 4 missing)
 G पीत दिष्ट्या (by transp)

13 ¹³) D4 om ये S1 K1-3 विप्रचक्र, T3 प्रकु
 र्वत (for विप्रकुर्वन्) —¹⁴) D2 11 धर्माज (for धर्मा
 त्मान) —¹⁵) T3 तेषां मूर्ध्नि (by transp) —¹⁶) K1
 Dn1 तेन स्व, K2 3 [अ]नेन स्व, K3 ते स्वैर, T3
 G2 वै (G3 च) स्वेन (for ते स्वेन)

14 ¹⁴) D2 अभिजानाम्, Cv अमित्राणाम् (as in text)
 S1 अधिष्ठान, K3 3 अनि (K3 रि)ष्ठाना, D3 अधिष्ठानान्,
 Dn1 अयेष्ठानाद् (sic), T2 च सर्वेषां, T3 प्रतिष्ठानाद्;

Ca 4 (gloss अधिकृतया स्थानात्) अधिष्टा (as in text)
 —¹⁵) D2 हता, T2 तथा, T3 मयाद् (for वधाद्)
 —¹⁶) T2 भीम दृष्ट्वा (for भीम दिष्ट्या) D3 सचोक्त
 (sic) (for पृथिव्या) D3 वै, G2 च (for ते)
 — B3 damaged for 14¹²-15¹⁵ —¹⁷) Dn1 ते सु (hyper-
 metric) (for सु) B3 प्रथिव्यति महायश

15 B3 damaged for 15¹⁵ —¹⁶) T2 एते (for
 एव) Dn1 कृते (for नून) —¹⁷) T1 2 G1 3 M वदति,
 T3 तुष्टुर्, G2 स्तुवत (for नन्दन्ति) K1 वार्धन,
 S (T3 4 missing) वदिन —¹⁸) K2 Dn D4 5 8 11
 T3 G2 3 M1 2 4 यथा (for तथा) K2 D4 G M1 त्वा,
 K3 D3 M3 स्व (for र्वा) D6 M1 3 निहतामित्र
 —¹⁹) T1 G1 3 स्वय (for वय) T (T3 4 missing)
 G M1 2 4 वदाम, M3 वर्धाम (for नन्दाम)

16 Dn1 om (hapl) 16¹⁶ —¹⁷) T2 वै (for न)
 —¹⁸) M1 च (for न) K1 B1 4 5 D1 4-10 T3 Ca
 (gloss निवर्तन्ते) विकृत्यन्ते (D1 T3 Ca ति), K2 दिद
 श्यते, G2 च हृष्यति, Cv विदश्यते (for विहृष्यन्ति)
 K3 Cv न विदश्यन्ते विरुद्धतया दृश्यन्ते! तथैव तिष्ठन्तीति
 भावः । K3 —¹⁹) D3 विद्धि हि, Cv त विद्धि —²⁰)
 T3 अग्रवीद् T2 वासुदेव (for भीमसेन) —²¹) K1
 D2 3 7 8 10 11 वार्ति D3 'चि'कास्, D4 वर्ति, T
 (T3 4 missing) G2 3 M वादि, G1 वदि (for वाति)

17 B3 damaged for 17¹⁵ —¹⁶) K2 D1 4 5 8 10
 T2 दृष्ट्वा, Dn1 दृष्टान् (for हृष्टान्) Dn1 न्यात्र, T3
 न्यात्रा —¹⁷) Dn M2 पञ्चालान्, D2 T3 पाञ्चाला
 (D2 *ळा), Dn1 पाञ्चालानां (hypermetric) M1 3
 सह पाण्डवै (by transp) —¹⁸) K4 श्रुतां, D3

C 8 3405
D 9 61 16
K 9 62 17

ब्रुवतः सदृशं तत्र प्रोवाच मधुसूदनः ॥ १७

न न्याय्यं निहतः शत्रुर्भूयो हन्तुं जनाधिपाः ।

असकृद्वाग्भिरुग्राभिर्निहतो रोप मन्दधीः ॥ १८

तदैवैष हतः पापो यदैव निरपत्रपः ।

लुब्धः पापसहायश्च सुहृदां शासनातिगः ॥ १९

बहुशो विदुर्द्रोणकृपगाङ्गेयसृञ्जयैः ।

पाण्डुभ्यः प्रोच्यमानोऽपि पित्र्यमंशं न दत्तवान् ॥ २०

नैष योग्योऽयं मित्रं वा शत्रुर्वा पुरुषाधमः ।

किमनेनातिशुभेन वाग्भिः काष्ठसधर्मणा ॥ २१

स्थेप्पारोहत क्षिप्रं गच्छामो वसुधाधिपाः ।

दिष्ट्या हतोऽयं पापात्मा मामात्यत्रातिवान्वयः ॥ २२

इति श्रुत्वा त्वधिक्षेपं कृष्णाहुयोंवनो नृपः ।

अमर्षयगमापन्न उदतिष्ठतिश्यां पते ॥ २३

स्फिग्देगेनोपविष्टः स दोर्म्यां विष्टस्य मेदिनीम् ।

दष्टिं भ्रूसंक्रुष्टा कृत्वा वासुदेवे न्यपातयत् ॥ २४

अर्धोन्नतगरीरस्य रूपमासीन्नृपस्य तत् ।

ब्रुवत, D₁ 7 8 ब्रुवतो, G₂ M₁ ब्रुवंत K₂ B Dn
D₅ 0 9 10 [5]मदृश D₁ 4 8 चैव, T₁ 2 G M तत्तन,
T₅ तद्वत् (for तत्र) Dn शत्रुवन्सुभृदा तत्र

18 D₁ om 18^{ab} —^a) B₁ 5 अन्याय्य, T₁ 1 G₁
न न्यायान, T₂ नान्यायो, G₂ 2 C₂ नान्यायान (for
न न्याय्य) N (except S₁ K₂ Dn, D₁ om) T₁ G₁
निहत, M₁ हि हत (for निहत) K₁ 4 Dn₂ D₂ 2-7
0 11 शत्रु, Dn₁ D₃ शत्रुन, Dn रत्र (for शत्रुर)
M₂-4 नान्यायेन हत शत्रुर —^b) T (T₂ 4 missing)
G M₂ 3 इति वक्तु, M₁ भूयो वक्तु, M₃ इति वित्त
(for भूयो हन्तुं) S₁ K₁ जनेधरा, B₁ 5 Dn D₁-10
G₂ नराधिपा (G₂ 'पान्'), T₂ जनाधिप, M₂ 4 'पान्
—^c) G₂ अग्र्याभिर् (for उग्र्याभिर्) S₁ K₂ 2 जमदा
ग्निर्योग्राभिर् —^d) Dn T₂ 2 G₂ 2 [5]पि (for हि)
B₁ Dn हतो रोप सुयोधन (B₁ 'मदधी')

19 ^a) T₂ G₂ तया (for तत्र) D₂ हि (for [ए]
प) T (T₂ 4 missing) G₁ 2 वृद्धो, G₂ M₂-1 क्षुद्र,
M₁ शत्रुर (for पापो) —^b) D₁ M₁ यदैव, T₂
भीमेन, G₂ ययत्र, G₂ तदैव (for यदैव) —^c) D₂
लुब्ध, Dn लुब्धा Dn महायाच K₂ लुब्धपापमहा
यस्तु

20 ^b) K₁ 2 B (except B₂) Dn₁ D₁ 4 5 8 T₁ 6 G₁
M₁ 2 4 सजयै, K₂ सनिमै (for सजयै) — After
20^b, T₂ ins

362* इत्युक्त पाण्डवेभ्यश्च तर्धराज्य उदस्व वै ।

—^a) Dn पाहुभि K₁ B₁ Dn D₁ 2-10 प्रार्थमानो,
B₁ प्रोद्य (for प्रोच्य) K₂ 2 प्रोच्यमानोपि पाहुभ्य,
T₂ पाहुभ्य स च राज्याधे —^d) Dn₂ पैत्र्यम्, Dn
पैत्रम् (for पित्र्यम्) K₁ प्र, T₂ G₂ अ- (for न)
— After 20, D₂ 2 ins

363* नानेन कार्यं दष्टेन श्रुतेनैव कयाम्पि ।

दृष्ट्या भिद्यमयात्रा नति यान्ताह तादृशाम् ।

धुर्यत्र यथा तस्य माम्भूयश्चन तदा ।

उग्रप्रिय च रोपेण म्भुरप्रिय च नृपति ।

21 ^a) T₂ नैव, C₁ नैव (as in text) B₁ T (T₂ 4
missing) G₁ 2 C₂ [5]त्र, D₁ M₁ हि, Dn [5]पि,
G₂ [5]नि (for 5घ) Dn [अ]मित्राणा, M₁ शत्रुर्वा,
C₂ मित्र वा (as in text) S₁ K₁-2 नैष मित्रं न योग्योद्य,
D₂ 2 नैष योग्योभिमानय —^b) K₁ शत्रु, M₁ मित्रं,
C₂ शत्रुर (as in text) D₁ पुरपर्वन, C₁ 'पाधन (as
in text) — B₂ damaged for 21^{ad} —^c) S₁ K₁
विभुमेन, K₂ विभुमेन, K₂ विभुर्नैव, K₁ Dn Dn
[अ]भिनुत्तेन, D₁ 4 M₁ [न]विभुत्ते (B₂ 'न्ते)न, B₂
M₁ [अ]भिनुत्तेन, D₁ [अ]विभुत्तेन, D₂ 2 10 [अ]वि
(D₂ 'भि)मित्रो, D₂ [अ]भिनुत्तेन, T₂ G₂ तु नृपेन
(for [अ]विभुत्तेन) —^d) B₁ corrupt T₁ 2 G₂ म
(G₂ तु)धर्मिणा D₂ 2 वाग्भि कायमनुत्कर्ण (sic),
Dn पयोभि कष्टकर्मणा

22 ^a) D₁ 11 T₂ स्थं च (T₂ वा) (for स्थेव) D₂
बादृशता —^b) S (except G₂, T₂ 4 missing)
गच्छाम —^c) G₂ याधवै

23 ^a) B₂ 4 वचस्प, D₁ M₁ त्वधिक्षेप, D₂ त्वनि,
T (T₂ 4 missing) G₂ M₂-1 [जा]मनिक्षे (T₂ 'न क्षे, G₂
'विक्षे)प (for त्वधि) —^b) G₁ कृच्छाद् (for कृष्णाद्)
D₂ T₂ M₂ 4 नृप —^c) M₁ त्पानिष्टद् (for उद)
G₂ पति

24 ^a) D₂ स्फिग्देगेन D₂ [अ]पविष्ट (for [उ]प)
D₁ च, D₂ om, T₁ 2 G₂ M₂ 4 मन् (for न) —^b)
M₂ पिष्ट स (for पिष्टम्) —^c) Dn corrupt T₂
दष्ट (for दष्टिं) S₁ K₁-2 भ्रू (K₁ भ्रू)सकृदा, K₂ M₁
सुभृकुटि (M₁ 'दृ'), B₁ D₂ 6 T₂ G₂ भ्रूमकटं (B₁ T₂
'दृ'), D₂ 2 सन्भृकुटि (D₂ 'दृ') D₂ दष्टभ्रूमकट कृत्वा

कुद्वसाशीविषसेव छिन्नपुच्छस्य भारत ॥ २५
 प्राणान्तकरणं घोरां वेदनामविचिन्तयन् ।
 दुर्योधनो वासुदेवं वाग्भिरुग्राभिरार्दयत् ॥ २६
 कंमदासस्य दायाद न ते लज्जास्त्यनेन वै ।
 अधर्मेण गदायुद्धे यदहं विनिपातितः ॥ २७
 ऊरु भिन्वीति मीमस्य स्मृतिं मिथ्या प्रयच्छता ।
 किं न विज्ञातमेतन्मे यदर्जुनमवोचयाः ॥ २८
 घातयित्वा महीपालानृजुयुद्धान्सहस्रशः ।
 जिह्वैरुग्रायैर्वहुभिर्न ते लज्जा न ते घृणा ॥ २९
 अहन्यहनि शूराणां कुर्वाणः कदनं महत् ।

शिखण्डिनं पुरस्कृत्य घातितस्ते पितामहः ॥ ३०
 अश्वत्थाम्नः सनामानं हत्वा नागं सुदुर्मते ।
 आचार्यो न्यासितः शस्त्रं किं तन्न विदितं मम ॥ ३१
 स चानेन नृशंसेन घृष्टद्युम्नेन वीर्यवान् ।
 पात्यमानस्त्वया दृष्टो न चैनं त्वमवारयः ॥ ३२
 वधार्थं पाण्डुपुत्रस्य याचितां शक्तिमेव च ।
 घटोत्कचे व्यसंयथाः कस्त्वत्तः पापकृत्तमः ॥ ३३
 छिन्नबाहुः प्रायगतस्तथा भूरिश्रवा बली ।
 त्वया निसृष्टेन हतः शैनेयेन दुरात्मना ॥ ३४
 कुर्वाणश्चोत्तमं कर्म कर्णः पार्थजिगीषया ।

C. 9 3422
 B. 9 61 28
 K. 9 62. 24

25 ⁵) B D (except D11) तु, M न (for तत्)
 —^a) T1 5 G1 2 पञ्चस्य (for पुच्छस्य) S (except
 M1, T2 4 missing) भोगिन (for भारत)

26 G3 om 26-27 —^a) K1 कर्णिगी, D2 करणा
 (for 'र्ण') —^b) T2 corrupt S1 K1 एव, B1
 T1 G1 जपि, B1 जभि, D11 जधि (for जवि) K4
 B1 2 Dn D1 2-10 वेदनामप्यविचिन्तयन्, D2 वेदनातो न
 चिन्तयन् —^d) D1 2 11 S (G3 om, T2 4 missing)
 अर्दयत् (D2 M1 2 4 'यन्')

27 G3 om 27 (cf v 1 26) Before 27, T (T2 4
 missing) G (G3 om) 115 दुर्योधन —^a) ६३ Ca कस
 डामस्य वसुदेवस्य । Cv डामत्येति जात्येकवचनम् । कममृत्याना
 दायाद द्रव्यमशक । ६३ —^b) K2 reads न ते twice
 D2 2 वै (for ते) D3 [इ]ति (for [अ]स्ति) B5 हि,
 D2 2 ते (for वै) —^d) D3 यदा (for यद्) D6 गदेयं
 विनिपातिता

28 ^a) D2 8 ऊरु D5 भिन्वीहि (sic), T2 भिन्देति
 (for भिन्वीति) —^b) T2 corrupt T1 G M प्रय
 च्छमि (for 'ता) —^c) K4 न वा, D11 कि नु (for
 किं न) —^d) K4 B2 Dn D1 4 8 जयोधिया, D2 8
 T6 अवोचय

29 ^a) B (T2 4 missing) पातयित्वा (for घा) D2
 पाळान —^b) D5 6 ऋजूयुद्धान —^c) S (except
 M1 2, T2 4 missing) निपुणैर् (for यहुभिर्) D1 8
 जिह्वैस्तु पार्थिवविधैर् —^d) ६३ Ca घृणा कृपा । ६३

30 ^a) M2 4 शत्रूणा (for शूराणां) —^b) Dn D5
 T2 G2 कुर्वाण (G1 'णा), D11 कुर्वता —^d) D1 4 8

T2 G2 पातितस्, D9 घातयन् (for घातितस्) D11
 मे, T1 5 G स, T2 स्व (for ते)

31 ^a) T2 M2 अश्वत्थाम, T5 'त्याम्ना D11 समाह्वान
 (for सनामान) —^b) M2 कृत्वा नाश (for हत्वा
 नाग) K4 च दुर्मते, D11 सुदुर्मति —^c) D2 8
 नाशित, T1 5 G M2-4 त्याजित, T2 स्थापित (for
 न्यासित) — B2 damaged for 31^d-32^a —^d) K2
 D5 किं न तद्, Dn तर्हि न, D1 किंचिन्न, D5 किं
 किं न, M2 किं तन्न (for 'न्न) D11 विद्यते (for
 विदित) K1 M1 मया (for मम)

32 B2 damaged for 32^a —^a) M1 ननु, M2
 न च (for न च) —^c) D1 corrupt S (except
 M1, T2 4 missing) हन्यमानस् (for पात्य) —^d)
 K4 D2 8 S (T2 4 missing) समवा (M1 'पा) रय (K4
 D2 8 T2 G2 'यत्), D11 त्वमधारय

33 ^a) Dn वधार्थे —^b) D1 पाळिता (for याचितां)
 G2 तु, M1 ह (for च) —^c) K1 B1 2 4 5 D1
 4-7 10 व्यसयन, K4 वंचयता, B2 D11 Ca (gloss
 वृथा कारयित्वा) व्यसयित्वा, Dn यं संयत्त, D2 8 व्य
 सयि (D2 'या) ता, D8 व्यसययत्, D9 व्यसनत्, T1 5
 G1 8 M2 4 'येया, T2 प्रयुजीया, G2 तु सयेया, M1
 व्यसयिया —^d) K4 त्वन्य (for त्वत्)

34 ^a) K1 4 B D (except D11) हस्त (for 'बाहु)
 M1 4 शरग (M1 'चि) तस् (for प्राय) T2 छिन्नबाहुं
 पातयत्तत् —^b) K4 S (except M1, T2 4 missing)
 रणे (for बली) — B2 damaged for 34^{ad} —^c)
 S1 K1 4 विसृष्टेन, D8 निसृष्टे नि, D5-7 10 [अ]
 निसृष्टेन, Ca निस् (as in text) T5 अहातिसृष्टेन

व्यंसेनाश्चसेनस्य पन्नगेन्द्रसुतस्य वै ॥ ३५
 पुनश्च पतिते चक्रे व्यसनार्तः पराजितः ।
 पातितः समरे कर्णश्चक्रव्यग्रोऽग्रणीर्दृणाम् ॥ ३६
 यदि मां चापि कर्णं च भीष्मद्रोणौ च संयुगे ।
 ऋजुना प्रतियुध्येथा न ते स्वाद्विजयो ध्रुवम् ॥ ३७
 त्वया पुनरनार्येण जिह्वमार्गेण पार्थिवाः ।
 स्वधर्ममनुतिष्ठन्तो वयं चान्ये च घातिताः ॥ ३८
 चासुदेव उवाच ।
 हतस्त्वमसि गान्धारे सभ्रातृसुतवान्धवः ।

सगणः ससुहृच्चैव पापमार्गमनुष्ठितः ॥ ३९
 तवैव दुष्कृतैर्वीरौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ ।
 कर्णश्च निहतः संख्ये तव शीलानुवर्तकः ॥ ४०
 याच्यमानो मया मूढ पित्र्यमंशं न दित्ससि ।
 पाण्डवेभ्यः स्वराज्यार्थं लोभाच्छकुनिनिश्चयात् ॥ ४१
 विवं ते भीमसेनाय दत्तं सर्वं च पाण्डवाः ।
 प्रदीपिता जतुगृहे मात्रा सह सुदुर्मते ॥ ४२
 सभायां यात्रसेनी च कृष्टा द्यूते रजस्वला ।
 तदैव तावद्दुष्टात्मन्वध्यस्त्वं निरपन्नपः ॥ ४३

हत —^a) K₄ B (B₃ damaged) D (except D₁₁)
 T₁ महात्मना (for दुरा^a)

35 ^a) D₅ 6 M₃ कुर्वाण —^b) M₂₋₄ कर्णं S₁
 commences from पार्थ B₃ D₁₁ S (except M₁,
 T₃ 4 missing) जिघामया (for जिगीषया) —^c)
 K₄ D₁₂ D₁ 2 4 5 7-10 T₂ 5 G₂ व्यसनेन, D₁₁ विंस्
 (for व्यसं) K₃ [अ]सुरेद्रम्य (for [अ]श्मसेनस्य)
 —^d) S₁ K₃ 2 ते (for वै) D₁ पन्नगेन्द्रस्य तस्य वै,
 Bom ed पन्नगेन्द्रस्य वै पुन

36 ^a) D₅ पातिते, T₂ [अ]तितव (sic) (for पतिते)
 G₂ पुनश्चावीतचक्रे तु —^b) S₂ damaged T₂ पराजिते
 (for 'जित') —^c) D₂ corrupt D₁₁ पतित T₂ 5
 G₂ 2 M₂₋₄ च रणे (for समरे) M₂₋₄ चक्रे (for चक्र)
 D₂ 4 [s]ग्रणी D₂ स्वयग्र स्वग्रणीर्दृणा, D₁ 9 च व्यग्रो
 योग्रणीर्दृणां (for 36^a)

37 B₃ damaged for 37^{ab} —^a) D₅ चापि, S
 (except M₁, T₃ 4 missing) चैव (for चापि) M₂₋₄
 द्रोण (for कर्ण) —^b) D₂ 2 भीम द्रोण, M₂₋₄
 भीष्मकर्णौ (for 'द्रोणौ') B₃ G₂ सयुगौ, D₆₋₇ 9 10
 मय (D₅ 'ग')तौ (for सयुगे) —^c) D₅ अजुनं, D₁₁
 क पुमान्, T₁ 5 G₁ 2 न्यायेन (for ऋजुना) D₈
 विध्येया (for 'यु') S₁ K₁₋₂ अजुनं प्रतियुध्येत —^d)
 B₃ 4 चेत, T₁ G वो (for ते) D₂ 2 T₁ 5 G M₂
 ध्रुव

38 D₅ om. 38^a-39^b —^b) T₂ विह्व (for निह्व)
 D₅ पार्थिव, M₁ 'वान् —^c) K₄ तद्धर्मम्, D₁₁
 अधर्मम्, T (T₃ 4 missing) G ये धर्मम्, M₂ स्वर्गमान
 (for 'मैम्') G₂ अनुविष्टा —^d) T₂ अह (for वय).
 K₂ उध्ये (sic) (for चान्ये) D₁₁ D₂ 3 च पातिता,
 D₁₁ S (except M₁, T₃ 4 missing) निपा^a (for च

चा^a) — After 38, T (T₃ 4 missing) G ins

364* त्वया मायाविना कृष्ण मायामर्कप्रमोषिणीम् ।

कृत्वा हत सिन्धुपति किं तन्न विदित मम ।

[(L 1) T₂ कृष्णा (for कृष्ण) T₂ G₂ प्रमोक्षणी (for
 'पिणीम्') T₆ मायाकर्मप्रमोक्षिणी (for the post half)]

39 D₅ om. 39^{ab} (cf v 1 38) D₅ T₂ श्रीकृष्ण,
 T₁ 5 G₁ 2 श्रीमगवान्, G₃ कृष्ण (for चासुदेव) —^a)
 D₅ अपि (for असि) D₅ गाधार — B₃ reads
 39^a-42^b after 46^b —^c) D₅ सगुण (for सगण)
 D₂ सुगुण सुसुहृच्चैव —^d) S₁ K₁ 4 B D₁₁ D₂ 7 9 10
 पाप (for पाप) D₂ अनुष्ठितं

40 For the sequence in B₃, cf v 1 39 —^a)
 K₄ तथा (for तव) D₂ दुष्कृतं, D₂ 11 T₂ दुष्कृते
 T₂ तवैव दुष्कृतेनापि —^c) T₁ G₁ सखे, M सखे G₂
 तौ कर्णश्च तव सखे —^d) K₂ 2 भवत् (for तव) D₂
 शीलानु T₃ G₂ वर्तनात् (for 'वर्तक')

41 For the sequence in B₃, cf v 1 39 Before
 41, D₅ ins कृष्ण उवाच —^a) S₁ याचमानो, K₂
 D₂ 1-11 याच्यमान (D₃ 'जे'), T₂ 5 M₁ वाच्यमानो,
 G₂ 2 वाच (for याच्य) M₂ महा- (for मया)
 —^b) D₂ दित्सयि —^c) S₁ K₁ स (K₁ स्व) राज्यार्थं,
 K₂ T₂ स्वराज्यार्थं, K₄ B₁ 2 4 D₁₁ D₂-10 स्वराज्य (D₂ 2
 'ध्र') च, D₁ स्वराज्यस्य, G₃ स्वराज्यादि (for 'ज्यार्थ')

42 For the sequence in B₃, cf. v 1 39 —^a)
 T₂ वै, G₂ M₁ तु (for ते) B₄ भीमसेना*, M₃
 'मेनस्य (for 'सेनाय) —^b) D₂ दत्ते G₂ [s]य
 (for च) D₁₁ यदत्त सर्वपादुपु, T₂ दत्तमंशं विमि
 श्रित —^c) D₃ प्रदीपिता, D₁ T₁ प्रादीपिता, G₃
 प्रदीपिता (for 'प्रदी') —^d) M₁ transp मात्रा and

अनक्षजं च धर्मजं गौवलेनाक्षवेदिना ।

निकृत्या यत्पराजैपीस्तस्मादसि हतो रणे ॥ ४४

जयद्रथेन पापेन यत्कृष्णा क्लेशिता वने ।

यातेषु मृगया तेषु वृणविन्दोरथाश्रमे ॥ ४५

अभिमन्युश्च यद्बाल एको बहुभिराहवे ।

त्वदोर्पनिहतः पाप तस्मादसि हतो रणे ॥ ४६

मङ्ग D₁ : e : परतया (for सुदुर्मते) — After 42, T₂ ins

365* पाण्डवा दुन्विताश्चामनुरा चै धारणावते ।

43 *) M₁ यजमेनी B₁ ते, Dn₁ या (for च) —^a) S₁ दृष्टा (sic), K₁ B₂ D₂ : दृष्टा, D₁ : दृष्टा (for दृष्टा) D₁ रजम्बदा D₁ दृष्टानीना रजम्बदा, S (T₂ : missing) पुने दृष्टा (T₂ दृष्टा) रज^c) S₁ D₂ तदेन, T₂ M₁ तथैव M₁ पाप (for नापद्) K₂ : transp दुष्टानन् and यष्टान् B₁ D₁ T₁ G₁ M₂ : दुष्टाना M₁ हतम् (for यष्टार्) T₂ G₂ : तु (for र) K₂ : B₂ : D₂ : M₁ निरपत्रप T₂ सस्म निरपत्रप (for 43^d)

44 *) S₁ धर्मसुत, K₂ धर्मराज, M₁ च राजान, M₂ च धर्मज —^a) D₂ मयिपतेन S₁ K₁ : D₂ : T₁ G₁ : M₁ देविना (for वेदिना) —^c) T₂ : G₂ : M₂ : वै (for यत्) S₁ K₁ : पराजयेष्टास्, Dn जीम्ब, D₁ वेष्टीम्, D₂ जैष्टास्, D₃ जैष्टीम्, D₄ जैष्टीम्, G₁ पुराजैष्टीम्, M₁ : पराजैष्टीम् —^d) T₂ जयि (for जयि) T₂ : G₂ : M₂ : transp हत (M₂ हुने) and रणे — After 41, D₂ : read lines 1-2 of 367*

45 S₁ reads 45-46 on marg (see m) —^a) Dn₁ D₁ कष्टा (for दृष्टा) Dn₁ चाष्टता (for क्लेशिता) — After 45^b, D₂ reads line 3 of 367* —^c) K₁ S (except M₁ : , T₂ : missing) पुपु, B Dn D₁ : 10 चैर (for तेषु) D₂ यातेषु मृगयामेषु —^d) M₁ : वृणविन्दोम् S₁ damaged, B₁ : D (except D₂) म (D₁ : च) याध्रम, T₂ : G₂ : M तदा (T₂ या)श्रमे — After 45, T₁ ins

366* तस्मादोऽपि हत द्रुमव दोषेण चाग्मन ।

46 S₁ reads 46 on marg (see m) —^a) D₂ याल, D₁ यालम् (for बाल) —^b) D₁ बलिभिर (for बहुभिर) — After 46^b, B₂ reads 39°-42° —^c) B₁ दुर्धर्पे, G₂ तदोर्पे (for र) K₂ निर्हित, T₂

दुर्योधन उवाच ।

अधीतं विधिवद्दत्तं भूः प्रशास्ता ससागरा ।

मूर्ध्नि स्थितममित्राणां को नु खन्ततरो मया ॥ ४७

यदिदं क्षत्रवन्धूनां स्वधर्ममनुपश्यताम् ।

तदिदं निधनं प्राप्तं को नु खन्ततरो मया ॥ ४८

देवार्हा मानुषा भोगाः प्राप्ता असुलभा नृपैः ।

C 9 3440
B 9 61 52
K 9 62 60

स हत (for निहत) D₁ : 11 G₂ M₂ पापस् T₂ स्वदोषेण हत मय्ये —^a) S (except M₁, T₂ : missing) transp हत and रणे — After 46, B D (except Dn) ins

367* यान्यकार्याणि चास्माक कृतानीति प्रभापसे ।

वैगुण्येन तत्रात्यर्थं सर्वं हि तदनुष्ठितम् ।

वृद्धस्त्वैरज्ञानतो नोपदेश क्षुत्स्मवया ।

वृद्धा नोपासिताश्चैव हित वाक्य न ते क्षुत्स्म ।

लोभेनातिवलेन त्व नृणामा च वदीकृत । [5]

कृतज्ञानस्यकार्याणि विपाकस्त्रेषु भुज्यताम् ।

[D₂ : read lines 1-2 after 44 — (L 1) D₂ : यूनानि (for दृष्टानि) — (L 2) D₁ : 8 च (for हि) — D₂ reads line 3 after 45^b — (L 3) D₁ : 7-9 तुगनमो (for उग्न) B₁ Dn D₁ : 8 transp हत and त्वया — (L 4) Dn च (for ते) — (L 5) D₂ वटेन — (L 6) B₂ अयि (for अयि) D₂ कार्याणि (for [न]ता) B₂ : D₂ नस्य, B₂ D₁ तेन, D₂ त्वस्य (for तेषु) D₁ मु-यने]

While S (except M₁, T₂ : missing) ins a passage given in App I (No 3)

47 With 47-49, cf. 9 63 18°-25° T₂ M₁ om the ref —^a) = 9 63 23° Dn₁ अधीत (for अधीत) D₁ : विविधं, T₁ G₁ सुहृत, T₂ G₂ सु (G₂ स्व) कृत, G₂ सुहृद्, M₁ विहत (for विधिवद्) T₂ अधीतसहृद् दत्त — 47^b-2 = (var) 9 63 18°-25° —^c) T₁ प्रमुक्ता, T₂ G₂ मुक्ता वै, G₂ प्रदत्ता, M₁ प्रदास्ता (for प्रशान्ता) D₂ ममाग्रत T₂ सुव सुक्त्वा ससागरा, G₂ अग्रमुक्ता ससागरा —^d) B₂ पादम् (for स्थितम्) —^e) Dn₁ corrupt K₁ धन्यतरो, D₂ : श्रेष्ठतरो, Ca. v खन्ततरो (as in text) Dn₁ मम (for मया) K₂ कोन्यो धन्यतरो मया

48 = (var) 9 63 25 S₁ K₁ : 4 D₁ T₂ M₂ om (hapl) 48 T₂ om (hapl) 48-49 D₂ transp

C 9 3440
D 9 61 53
K 9 62 61

ऐश्वर्यं चोत्तमं प्राप्तं को नु खन्ततरो मया ॥ ४९

ससुहृत्सानुबन्धश्च स्वर्गं गन्ताहमच्युत ।

यूयं विहतसंकल्पाः शोचन्तो वर्तयिष्यथ ॥ ५०

संजय उवाच ।

अस्य वाक्यस्य निधने कुरुराजस्य भारत ।

अपतत्सुमहद्वर्षं पुष्पाणां पुण्यगन्धिनाम् ॥ ५१

अवाद्यन्त गन्धर्वा जगुश्चाप्सरसां गणाः ।

सिद्धाश्च मुमुक्षुर्वाचः साधु साध्विति भारत ॥ ५२

ववौ च सुगमिर्वायुः पुण्यगन्धो मृदुः सुखः ।

व्यराजतामलं चैव नभो वैदूर्यसंनिभम् ॥ ५३

अत्यद्भुतानि ते दृष्ट्वा वासुदेवपुरोगमाः ।

दुर्योधनस्य पूजां च दृष्ट्वा व्रीडामुपागमन् ॥ ५४

हतांश्चाधर्मतः श्रुत्वा शोकार्ताः शुशुभुर्हि ते ।

भीष्मं द्रोणं तथा कर्णं भूरिश्रवसमेव च ॥ ५५

48 and 49. —^a) D₂ s तदिष्ट, T₁ G सर्वेषां (for यदिष्ट) —^b) B₁ Dn वर्तता (for पश्यताम्) — B₂ damaged for 48^a —^c) M₂ s प्राप्त —^d) D₁₁ धन्यतरो (for खन्त*)

49 T₂ om 49 (of v 1 48) D₂ G₁ s om (hapl) 49 D₂ transp 48 and 49 Ś₁ K₁ transp 49 and 50 —^a) D₂ देवाद्याः, S (T₂ G₁ s om, T₂ s missing) राजाहर्षा (for देवाहर्षा) B₂ [अ]य सुलभा; D₁ s त्वसु*, D₂ M₁ च (D₂ न) सु*, D₂ धै दुर्लभा; M₂-4 हसुलभा (for असु*) D₁₁ देहाहर्षान्मानुषान्भागान्प्राप्तानसुलभाश्रूयै —^c) D₁₁ प्राप्ता, M₂ प्राप्त —^d) D₂ व्यततरो; D₁₁ धन्य* (for खन्त*) D₂ s मम (for मया)

50 Ś₁ K₁ transp 49 and 50 —^a) B₁ s D (except D₁₁) सानुज (Dn 'जै'श्च (for 'बन्धश्च) —^b) S (except M₁, T₂ s missing) यावो (for गन्ता) B₁ [अ]स्ति (for [अ]हम्) B₂ s हि ध्रुव, M₂ अच्युत (for अच्युत) —^c) Ś₁ K₁ विहित, K₂ B D₁-10-10 निहत, D₂ नु हत, D₁₁ T₁ G₂ हि गत, T₂ s G₁ गहित, M₁ विगत, M₂ s हि हत, Cn विहत (as in text) —^d) Ś₂ स्वयोग्यं, K₂ s सुशोच्यं (for शोचन्तो) Ś₁ K₁ सुशोच्य वर्तयिष्यत — After 50, T (T₂ s missing) G ins

368* न मे विपादो भीमेन पादेन शिर आहतम् ।

काको वा कङ्कगृध्रो वा निधास्यति पद क्षणात् ।

[(L 1) G₂ शिरसाहत — (L 2) T₁ काक् (for कङ्क-)]

51 B₂ damaged for 51^a —^a) K₂ अय, Cv अय (as in text) D₁₁ अप्यस्य वाक्यनिधने. छ Cv निधने अवसाने । छ —^b) K₁ B₁ s D (except D₁₁) M₁ धीमता (for भारत) —^c) K₂ धर्म (sio), D₂ हर्षं (for वर्षं) —^d) T₂ s M₂-4 दिव्य; G₂ देव (for पुण्य) D₂ वर्धनं (for गन्धिनाम्).

52^a) D₂ अवाद्यश्च S (except M₁, T₂ s missing) अवाद्यत च (T₂ 'दंत च, G₁ 'द्यति च, G₂ 'द्यत, M₂ 'द्य च [submetric]) तूयाणि — After 52*, B D (except D₁₁) ins

369* वाङ्मित्रं सुमनोहरम् ।

जगुश्चाप्सरसो राज्ञो यदा सवदमेव च ।

[(L 2) Dn सवधम्, D₂ सवदम् (for सवधम्)] — B D (except D₁₁) om 52^b —^c) T (T₂ s missing) G नाद् (for वाच) —^d) K₂ B₁ Dn D₁-10 M₁ पार्थिव, B₂ भूमिप (for भारत). D₁₁ साधुवादश्च पुष्कल

53 D₁₁ om 53-54 B₂ damaged for 53^a —^a) G₁ ययौ (for ववौ) D₁ s (except M₁, T₂ s missing) वाव (for वायु) —^b) Ś₁ K₁ s B₂ M₁ गघी (for गन्धो) S (except M₁, T₂ s missing) शुचिर्मृदु (for मृदु सुख) D₂ पुण्यगन्धमृदु शुचि —^c) M₁ [अ]मलम् B₁ s D (D₁₁ om) व्यराजश्च (D₁ s व्यराजन्तं, D₂ s विचरश्च, D₃ व्यराजत, D₄ जज्वलु स्तं, D₁₀ अराजश्च) दिश सर्वा —^d) K₂ B₂ D₁ D₂ s वैदू (B₂ 'दु')र्य, B₁ वर्तूर्य, D₂ च सूर्य, D₂ s वैदूर्य-

54 D₁₁ om 54 (of v 1 53) —^a) K₂ हृष्टा चा (for ते हृष्टा) — After 54^b, T₂ ins

370* आश्चर्यं परमं जग्मु पाञ्चाला सोमकै सह ।

—^c) K₁ B (except B₂) D (except D₂ s, D₁₁ om) नु (for च) —^d) S (except M₁, T₂ s missing) कृतां (for हृष्टा) B₂ राजम् (sic), T₂ विद्याम् (sio), T₂ G₂ M व्रीडाम्, G₂ पीडाम् (for व्रीडाम्) Ś₁ K₁ s उपागता

55^a) G₁ गताम् (for हताम्) K₂ D₁ D₂ s च धर्मत, K₂ स्वध* (for चाध*) D₁₁ साधुवाद तत् श्रुत्वा —^b) B₂ D₁-9 शुशुभुर (for शुशुभुर) D₁₁ शोकार्ताश्च ये हताम् (submetric), T₂ G₂ शोकार्ता किञ्च

तांस्तु चिन्तापरान्दद्वा पाण्डवान्दीनचेतसः ।
 प्रोवाचेदं वचः कृष्णो मेघदुन्दुभिनिखनः ॥ ५६
 नैष शक्योऽतिशीघ्रास्त्रस्ते च सर्वे महारथाः ।
 क्रज्युद्धेन विक्रान्ता हन्तुं युष्माभिराहवे ॥ ५७
 उपाया विहिता ह्येते मया तस्मान्नराधिपाः ।
 अन्यथा पाण्डवेयानां नाभविष्यजयः क्वचित् ॥ ५८
 ते हि सर्वे महात्मानश्चत्वारोऽतिरथा भुवि ।

न शक्या धर्मतो हन्तुं लोकरूपैरपि स्वयम् ॥ ५९
 तथैवायं गदापाणिर्धार्तराष्ट्रो गतक्लमः ।
 न शक्यो धर्मतो हन्तुं कालेनापीह दण्डिना ॥ ६०
 न च वो हृदि कर्तव्यं यदयं घातितो नृपः ।
 मिथ्यावध्यास्तथोपायैर्वहवः अत्रवोऽधिकाः ॥ ६१
 पूर्वैरनुगतो मार्गो देवैरनुगतातिभिः ।
 सङ्गिश्चानुगतः पन्थाः स सर्वैरनुगम्यते ॥ ६२

C. 9 3455
B. 9 61 68
K. 9 62 76

(T: चाशु) भारत, G: राजान च सुयोधन — For 55^{ab},
 T: subst

371* हताश्च कौरवाश्चुत्वाचर्मतश्च महीपतीन् ।
 शोकार्तां शुशुभु सर्वे पाण्डवा भरतपंभ ।

56 *) T: च (for तु) — *) D: चेतमान्, Dn
 मानमान (for चेतम) — *) T: उवाच (for प्रो*)
 Śi K: [ए]व (for [इ]ष्ट) M: तत (for वच) K:
 प्रोवाच कृष्णो वचनं — *) Śi K: Dn निखन

57 Before 57, T (T: & missing) G ins श्री
 भगवाद् — *) K: D: [ए]व (for [ए]व) Ś K: &
 D: श्रीवांश्च (K: & 'स्वाद्) D: शीघ्रास्त्रास्त्र D: नैष
 शक्योमि शीघ्रास्त्रे, Dn न ते शक्या नरा शीघ्रास्त्र, T:
 नैते शक्या शीघ्रास्त्रा — *) T: सर्वे चैव, G: ते सर्वे
 च — After 57, B D (except Dn) ins

372* नैष शक्य कदाचित्तु हन्तुं धर्मेण पार्थिव ।
 ते वा भीष्ममुत्वा सर्वे महेष्वासा महारथा ।
 मयानैकैरुपायैस्तु मायायोगेन चामहृत् ।
 हतान्ते सर्वे एवाजा भवतां हितमिच्छता ।
 यदि नैवविध जातु कुर्यां जिहमह रणे । [5]
 कुतो वो विजयो भूय कुतो राज्यं कुतो धनम् ।

[(L 1) B ते (for [ए]व) B. पार्थिव — (L
 2) B: ते भीष्ममुत्वा सर्वे (for the prior half) — D:
 om lines 3-6 — (L 3) B: ते (for तु) Dn
 नया (for मादा-) D: & वा (for च) — (L 4) B:
 तु (for ते) D: भवतो — (L 5) D: नैव विधि
 — (L 6) D: नै, D: वा (for वो) B. रणि, D:
 दत्त (for धनम्)]

58 B: & D (except D: n) om. 58 — *) D:
 T (T: & missing) G उपायान्निहिता ह्येते (D: ता सर्वे)
 — *) D: तेषा (for तस्माद्) K: B: & Dn नराधिप
 — *) M: अन्यथा पाण्डुपुत्राणा — *) Dn T: न भवि

प्यर् M: कुत (for क्वचित्)

59 *) D: ते तु, Dn तत्ते, T: ते मे (sic), M:
 ते च (for ते हि) D: धर्मे (for सर्वे) T: & G: &
 M महेष्वासाश्च — *) D: चत्वारोपि महारथा — *)
 T (T: & missing) G अशक्या, M: न शक्ता (for न
 शक्या) — Śi K Dn G: om (hapl) 59^a-60^a
 — *) D: लोकपालैर्

60 Śi K Dn G: om 60^a (cf. v l 59) — *)
 T: च (for [ए]व) — B: damaged for 60^a — *)
 T: G: M: जेतु (for हन्तु) — *) D: T: & G M
 हि (for [इ]ह) K: दर्शिता, K: पाण्डवा (for दण्डिना)
 T: कालेनापि दिवादिच

61 *) K: इद (for अयं) K: Dn D: पातितो,
 S (T: & missing) निहतो (for घातितो) K: D: T:
 M: नृप, B Dn D: & 4-10 रिपु, M: नृपा — *)
 T: मिथ्यावध्याच्, T: विध्यविध्याच् (sic), G Cv
 (gloss मिथ्यावधसन्न्युपायाद्) मिथ्यावध्याच् (G: 'श्'),
 M: & 'वृत्ताश्च, G: 'वध्याश्च (as in text) K:
 तयोः, D: तयापायैर्, S (except M: T: &
 missing) छलोपायैर् (for तयोः) D: सर्वोपायैर्मियो
 वध्या — *) Śi K: & M: & बहुभि (for बहव) Dn
 निवा, T: G: M: & हता (for अधिका)

62 *) D: & पूर्वैर्, T (T: & missing) G: & M
 पूर्व, G: पूर्वस्व (for पूर्वैर्) B: D: अनुगतै, T: G:
 अन्पागतो, T: & G: M: & हानुग (M: स)तो, M: & हि
 विहितो (for अनुगतो) D: चैव (for मार्गो) — *) M:
 पातिभि (for वां) Dn देवैरय सुरादिभि — *)
 K: & यो (for च) — *) Śi K: चातु, M: अति
 (for अनु-) T (T: & missing) G M: & सर्वैरनुग
 (G: 'पि ग)मिप्यते (T: G: 'ति) — After 62, S
 (except M: T: & missing) ins

373* एव विधात्रा विहितं वधमेया महात्मनाम् ।

C 9 3426
B 9 81 89
K 9 62 79

कृतकृत्याः स्म सायाहे निवासं रोचयामहे ।
साधनागरथाः सर्वे विश्रमामो नराधिपाः ॥ ६३
वासुदेवचचः श्रुत्वा तदानीं पाण्डवैः सह ।

पाश्चात्ता भृशसंहृष्टा विनेदुः सिंहसंघवत् ॥ ६३
ततः प्राध्मापयज्जगन्प्राञ्जल्यं च माधवः ।
तथा दुर्योधनं दृष्ट्वा निहतं पुन्यर्पमाः ॥ ६४

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि षष्ठिनामोऽध्यायः ॥ ६० ॥

देव पुरुषकारेण न शक्यमतिपाठितुम् ।
भूत मय्य भविष्यन् निमेषाद्यो हनिष्यति ।
कृतान्तमन्यथाकर्तुं नेष्टेऽसौर्ध्वं धनजय ।

[(L 1) T₂ M₂ ४ दि पात्रा, M₂ *पात्रा T₁ G₁
विहितो T₁ योगो हेष; T₂ स्वमेव, T₂ G₂ स्वमेव
(for वष*) G₁ यो ह्यो मम वतना (for the post. half)
— (L 2) T₂ इति (for मति), — (L 1) T₂ G₂ न
शक्यो, G₂ न नेष्टो (for नेष्टे मो) T₁ २ M₂ पात्रय,
G₁ २ (also as above) *जः]

63 B₂ damaged for 63^{ab} —^a) K₁ D₁ १० च
(for स्म) —^a) D₂ साधनागा, T₂ शशा नागा
—^d) S₁ K₁ २ D₁ विश्रामामो; K₁ विश्रामाय, D₁
४ २ वि (D₁ नि) शसामो; T₁ २ G₁ विश्रा (T₂ G₂ *श्र-
स्यतु; M₁ विश्राम्यथ; M₂ २ विश्रमर्थ (for *मामो)
D₂ २ विश्रामोद्य (D₂ *मामो) नराधिप, T₂ विश्रामतु
नराधिप

64 ^b) G₂ निवासं (for तदानीं) —^a) D₂ पाचाळा,
D₂ २ पाचाला G₂ च भृशो (for भृशस) —^d) K₁
निनेदु, D₂ निपेदु (for विनेदु) K₂ मेघ (for
सिंह) S₁ K₁ मेघवत्, S₂ *वत्, K₂ २ D₁ *सिंह
(sic), D₂ २ T₂ *शब्द*, D₁ २ सह*, D₁ २ वतिन
(for सघवत्)

65 ^a) D₁ २ हृष्टा (for तत) S₁ K₂ D₁ २ २
G₂ प्रध्मापयत्, D₂ T (T₂ ४ missing) G₁ २ M₁ प्रा (T₂
प्र) ध्मापयत् S (except M₂, T₂ ४ missing) शरि
—^b) T (T₂ ४ missing) G₁ जनार्दन (for च माधव)
— After 65^b, S (except M₁, T₂ ४ missing) ins.

374* देवदत्त प्रदष्टात्मा शत्रुप्रवरमर्जुन ।
जनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिर ।

पाण्ड दृष्ट्वा महाशङ्कं भीमनां युधामन्युः ।
नृप मरुदेशश्च सुयोगमगिपुष्यवी ।
एष्टपुष्टमया श्रेष्ठे सायकिर्निधिवर्धनम् । [5]
तेषां नाशेन मरुता दृष्ट्वा मरणपंथ ।
आपुष्टे नभ मयं पृथिवी च चचाळ ह ।
ततः शत्रुश्च भेर्यं च पणवानकगोमुखा ।
पाण्डुर्मन्येवपाद्यन् न शत्रुस्तुमुष्टोऽभवत् ।
अस्तुवन्पाण्डवानन्त्ये गीर्वाणं शुनिमहत् । [10]

[(L 1) G₂ २ — Lines 2-4 ~ 6 23 15'-16'
— (L 5) T₁ G₁ निर्वर्धन, T₂ नायकन; G₂ नर'.
— (L 7) T₂ भावित M₂ २ २ (for नभ) M₂ २ वि
(for च) T₂ च (for ह) — Lines 8-10 ~ (var)
6 23 13 — (L 10) G₂ कुनि (for शुनि) T₂
शुनिमहत् (for the post. half)]

— T₂ cont

375* गीर्वाणं दृष्ट्वा युष्माभिर्वाग्निं सुविपाटका ।

— B₂ damaged for 65^{ab} —^a) B₁ २ D₁ २ २
१ २ T₂ हृष्टो; B₂ कुष्णो, D₁ २ दृष्ट्वा, T₂ दृष्ट्वा (for
हृष्टा) D₁ २ तत्र (for दृष्ट्वा) —^d) D₁ निहित K₁
B₁ २ २ D (except D₁) T₂ M₁ पुरपंथ (K₁ D₁ M₁
*मं; D₂ भ)

Colophon om in M₂ T₂ ४ missing — Sub-
parvan S₁ K₁ M₁ २ २ गद्यानुवर्ण — Adhy. nar. S₁
K₁ दुर्योधनसवाद, S₂ K₂ २ दुर्योधनसाधुवाद; K₁
वासुदेववाक्य — Adhy. no (figures, words or
both) S₁ 24 (sic), B₂ D₁ १० 32, B₁ M₁ 62,
D₁ 31, T (T₂ ४ missing) G₁ 7, M₂ ४ 63
— Sloka no D₂ 71, D₁ 69, D₂ 70

६१

संजय उवाच ।

ततस्ते प्रययुः सर्वे निवासाय महीक्षितः ।

शङ्खान्प्रध्मापयन्तो वै हृष्टाः परिघवाहवः ॥ १

पाण्डवान्छतश्चापि शिविरं नो विशां पते ।

महेष्वासोऽन्वगात्पश्चाद्युत्सुः सात्यकिस्तथा ॥ २

धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।

सर्वे चान्ये महेष्वासा ययुः स्वशिविराण्युत ॥ ३

ततस्ते प्राविशन्पार्था इतत्विद्वकं हतेश्वरम् ।

दुर्योधनस्य शिविरं रङ्गवद्विस्ते जने ॥ ४

गतोत्सवं पुरमिव हृतनागमिव हृदम् ।

स्त्रीवर्षवरभूयिष्ठं वृद्धामात्यैरधिष्ठितम् ॥ ५

तत्रैतान्पथुपातिष्ठन्दुर्योधनपुरःसराः ।

कृताञ्जलिपुटा राजन्कापायमलिनाम्बराः ॥ ६

शिविरं समनुप्राप्य कुरुराजस्य पाण्डवाः ।

अवतेरूर्महाराज रथेभ्यो रथसत्तमाः ॥ ७

ततो गाण्डीवधन्वानमभ्यभाषत केशवः ।

स्थितः प्रियहिते नित्यमतीन भरतर्षभ ॥ ८

अवरोपय गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी ।

C 9 468
B 9 62 9
K 9 63 9

61

This adhy is missing in Ts. 4 (cf v 1 9 54 3)

1 T₁ s G₁ M₂ om. the ref. G₂ वैशपायन (for संजय) —^b) D₂ S (T₂ 4 missing) निवेशाय (for निवासाय) —^c) K₁ om from वै up to सात्यकिस्तथा (in 2^d) —^d) D₁₁ हृष्टा (for हृष्टा)2 K₁ om. 2 (cf v 1 1) —^a) G₂ पाण्डवा अभ्य गच्छन्, M₂ गच्छन्त पाण्डवाश्चापि — M₂ om 2^d-3° —^b) D₁₁ D₁ शिविरान्, D₁ 9 शिविरे, D₁₁ शबरान् (sio) (for शिविरं) D₁₁ वा, D₂ T₂ वै, D₂ तान्; G₂ ते (for नो) M₁ शिनेर्नसा विज्ञा पते —^a) B₂ damaged S₂ K₂ s D₁₁ [s]नुगात्, D₁ s [s]न्वयात् (for 'गात्' S (M₂ om., T₂ 4 missing) सात्यकि (T₂ 'की) सत्यविक्रम (for 2^d) B₁ कृतकृत्य स सायाह्ने महेष्वासोऽन्वगात्तथा3 M₂ om. 3° (of v 1 2) —^b) S₁ K₁ पाचालाश्चापि, S₂ lacuna, T (T₂ 4 missing) G M₂ संजयाश्चापि, M₂ पाण्डवाश्चापि (for द्रौपदेयाश्च) —^d) S (except M₁, T₂ 4 missing) जग्मु (for ययु) D₁ T₂ च (for स्व) K₁ शिविरान्पुन, D₁ शिविराण्युत (for शिविरं) D₂ सोन्वयु शिविरान्युत (sio)4 ^a) D₂ प्राद्वन् (for प्राविशन्) T₂ G₁ 2 प्रासा (for पार्था) —^b) K₂ B₁ D₁ 7-9 M₁ -द्विर्द्ध, K₁ D₂ चिह्न, D₂ सैन्य, D₂ श्रीक, D₁₁ खिष्ट, T₂ द्विष्कं, Ca -खिष्टक (as in text) —^d) D₁₁ वराग-T₂ अभयं, T₂ G₂ असवन् (for रङ्गवद्) T (T₂ 4 missing) G निष्ठते, Ca (gloss गते) विष्ठते (as in text), Cv निष्ठते ❀ Cv जने निष्ठते सति रङ्गवद् रङ्गमिव स्थितम्, जनरहितनाद्यरसोपममित्यर्थः । ❀5 B₂ damaged for 5° —^a) D₁ 4 6 8 T₂ G₂ ह (T₂ ह) तोत्सव (for गतो) —^b) S₁ K₁-3 कृत (K₁ 'ल') नाशम्, B₁ हृदनाशम् (sio), D₁ 5 8 T₂ G₂ हृत नाशम् (for हृतनागम्) T₂ इव हृत, M₁ हृद यथा (for इव हृदम्) —^c) T₂ श्री (for स्त्री) S₁ K₁ lacuna, K₂ 8 -रत्न (for वर्षं) S₁ K₁ 2 वस्त्र, S₂ lacuna, K₂ वस्तु, D₁ 8-9 11 Ca धर, T₂ -धारा (for -वर) —^d) M₁ वृद्धामात्यैर् (sio) M₂ अनुष्ठित6 ^a) D₁₁ corrupt S₁ K₁-3 G₂ M₁ [ए]नान् (for [ए]तान्) B₂ समुपातिष्ठन् —^b) K₂ दुर्योधन (for दुर्यो) B₂ पुरस्कृता, T₂ G₂ पुरसरान्, Cv सरा (as in text) —^d) K₁ D₂ कपाय, D₁₁ कासाय- (for कापाय-) K₁ D₂ 8 वसनाधरा (D₂ [marg] 'नान्विता)7 ^a) D₁₁ -ज्ञाप्य (for -प्राप्य) —^b) M₂ पार्थिवा (for पाण्डवा) —^d) S₂ T₂ रथि- (for रथ)8 ^a) K₁ D₂ 8 भरतर्षभ, D₂ S (except T₂ M₁, T₂ 4 missing) पुरुषर्षभ (T₂ G₂ 'भ' (for भरत')9 Before 9, T₁ 2 G₁ 2 ins श्रीमगवान्, G₂ कृष्ण —^a) D₁₁ D₂ M₁ अवा (M₁ 'प') रोपय, D₂ T₂ सव रोहय, Cv रोपय (as in text) —^b) S₂ K₁ D₁ 2 T₂ M₂ अक्षयौ, B₁ 2 5 M₁ 8 अक्षय्ये, D₁₁ अक्षय्यौ

अथाहमवरोक्ष्यामि पथाद्धरतसत्तम ॥ ९
 स्वयं चैवावरोह त्वमेतच्छ्रेयस्तवानघ ।
 तच्चारोत्तथा वीरः पाण्डुपुत्रो धनंजयः ॥ १०
 अथ पश्चात्ततः कृष्णो रश्मीनुत्सृज्य वाजिनाम् ।
 अवरोहत मेधावी रथाद्गाण्डीवधन्वनः ॥ ११
 अथावतीर्णे भूतानामीश्वरे सुमहात्मनि ।
 कपिरन्तर्दधे दिव्यो घ्वजो गाण्डीवधन्वनः ॥ १२
 स दग्धो द्रोणकूर्णाभ्यां दिव्यैरस्त्रैर्महारथः ।
 अथ दीप्तोऽग्निना ह्याशु प्रजज्वाल महीपते ॥ १३
 सोपासङ्गः सरश्मिश्च साश्वः सयुगबन्धुरः ।

भस्मीभूतोऽपतद्भूमौ रथो गाण्डीवधन्वनः ॥ १४
 तं तथा भस्मभूतं तु दृष्ट्वा पाण्डुमुताः प्रभो ।
 अभवन्विस्मिता राजन्नर्जुनश्चेदमब्रवीत् ॥ १५
 कृताञ्जलिः सप्रणयं प्रणिपत्यामिवाद्य च ।
 गोविन्द कस्माद्भगवन्नथो दग्धोऽयमग्निना ॥ १६
 किमेतन्महदाश्रयमभवद्यदुनन्दन ।
 तन्मे ब्रूहि महाबाहो श्रोतव्यं यदि मन्यसे ॥ १७
 वासुदेव उवाच ।
 अस्त्रैर्वहुविधैर्दग्धः पूर्वमेवायमर्जुन ।
 मदधिष्ठितत्वात्समरे न विशीर्णः परंतप ॥ १८

(for अक्षय्यौ) D₁₁ ते (for च) B₁ अक्षय्येषु महौ
 पथी (sic) — °) B₁ तथा, T (T₈ 4 missing) G
 M₂₋₃ ततो, M₁ अथो, Ca (gloss पश्चात्) अथ (as
 in text) D₁₁ अवरोह्यर्थ (sic), G₂ 'रोहामि (for
 'रोक्ष्यामि) — °) M₁ पश्चाद्भै भरतर्षभ

10 °) S₁ K₁₋₃ D₂ [अ]वरोहे (K₈ D₂ 'ह)स्त्वम्,
 T₂ [अ]परोक्षत्वम्, M₁ [अ]वरोहस्व (for [अ]वरोह स्वम्)
 — °) B₁ अत, D₁₁ एव (for एतत्) — °) K₁ स;
 D₀ यच् (for तच्) M₁ 3 तदा (for तथा) T
 (T₈ 4 missing) G M₂ 4 अवा (T₂ G₂ 3 'व)रोहत्तदा
 (T₁ G₁ 'था) वीर

11 K₈ om (hapl) 11^a-13^b — °) T₈ G₂ M₈
 वाजिन — °) D₈ T₂ G₂ अवरोहत — °) T₂ M₈
 धन्विन

12 K₈ om 12 (cf v 1 11) S₁ K₁ 2 D₁₁ om
 (hapl) 12 K₄ om (hapl) 12-14, D₁₀ reads
 it on marg D₂ repeats 12^{ab} after 12 — °) D₀ तथा (for अथ) D₈ [अ]वतीर्थ; G₂ [अ]वतीर्ति,
 M₈ [अ]वतीर्णे (sic) (for 'तीर्णे) — °) D₈ सुमहा
 श्मभि, S (T₈ 4 missing) पुरपोत्तमे (for सुमहात्मनि)
 — °) B₂ अतर्धौ T₁ G₁ 3 कपिरप्याश्वपक्रामत्, T₂
 'प्यपिचक्राम, T₈ G₂ 'स्याप्यपा (G₂ 'प)क्रामत्, M₁
 'राशु व्यपाक्रामत्, M₂ 3 'रसादपाक्रामत्, M₄ 'प्याश्वपा
 क्रामन् — °) D₁ अजात् S (T₈ 4 missing) सह
 (T₂ M₈ स हि) सर्वै (T₁ G₁ देव, M₁ भूतै)ज्ज (G₂
 'हि)जालयै — After 12, D₂ repeats 12^{ab}

13 K₈ om 13^{ab} (cf v 1 11) K₄ om. 13 (cf.
 v 1 12) B₂ damaged for 13^{ab} B₂ reads 13-14

on marg D₁₀ reads 13 on marg — °) D₂ 3
 भीष्माभ्या (for कर्णाभ्या) — °) B₂ महारथै, D₁₁
 'श्मन्, T₂ च तेजमा (for महारथ) — D₁ om
 13^{ab} — °) S₁ K₁ सर्वे, S₂ पूर्व, K₂ 3 स च (for
 अथ) K₂ T₁ 5 G M₂₋₄ [अ]पि, M₁ तु (for हि)
 B D (D₁ om) अना (D₈ 'न्वा)दीप्ता (D₂ D₂ 11 'सो)-
 म्निना ह्याशु (D₁₁ 'श्मन्) — °) D₂ प्रजज्वाल D₂
 महीपते, T₁ 5 G₁ 2 M₈ 4 महाद्युति, T₂ G₈ महारथ
 (for महीपते)

14 K₄ om 14 (cf v 1 12) B₂ D₁₀ read 14 on
 marg — °) D₀ सरश्मीक, S (T₈ 4 missing) सत्
 गीर (for सरश्मिश्च) D₁₁ सोपासंगशर-जिग्घ — °)
 S₂ सायुध- (for सयुग) T (T₈ 4 missing) G -बंधन
 (for बन्धुर) D₁₁ साश्व स युगधर (submetric)
 — °) T₈ G₂ M भस्म (for भस्मी) T (T₈ 4 miss
 ing) G [s]मवद् (for स्पतद्) — °) T₂ -धन्विन

15 °) D₈ 4 8 तत् (for त) D₀ भस्मी (for
 भस्म) D₁ 4 8 च (for तु) D₁₁ S (T₈ 4 missing)
 त दृष्ट्वा (D₁₁ तथा) भस्मसाद्भूतं — °) T₁ 5 G₁ M तथा,
 T₂ G₂ 8 तदा (for दृष्ट्वा) D₁₁ G₂ सुत — °) D₁₁
 G₂ अभवद्विस्मितो राजन्

16 °) D₈ M₈ कृताञ्जलि K₄ सप्रणय, D₂ 3 स
 प्रणयात्, D₈ M₂₋₄ सप्रणय — °) K₈ B₂ D₂ 2-7 9 10
 ह (for च) — Before 16°, T₂ 6 ins अर्जुन

17 °) T₁ 5 G₁ भगवन् (for अभवद्) — °) D₁ 4
 ततो (for तन्मे) — °) D₁ यद्वि वा (hypermetric)
 S (T₈ 4 missing) चेन्मया (for मन्यसे) — After
 17, T₂ ins

376* अर्जुनस्य वच श्रुत्वा पुन प्राह जनार्दन ।

हृदानीं तु विशीणोऽयं दग्धो ब्रह्मास्त्रतेजसा ।

मया विमुक्तः कौन्तेय त्वय्यद्य कृतकर्मणि ॥ १९

संजय उवाच ।

ईषदुत्समयमानश्च भगवान्केशवोऽरिहा ।

परिष्वज्य च गजानं युधिष्ठिरमभाषत ॥ २०

दिष्ट्या जयसि कौन्तेय दिष्ट्या ते शत्रवो जिताः ।

दिष्ट्या गाण्डीवधन्वा च भीमसेनश्च पाण्डवः ॥ २१

त्वं चापि कुण्डली राजन्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।

मुक्ता वीरक्षयादस्मात्संग्रामान्निहतद्विषः ।

क्षिप्रमुत्तरकालानि कुरु कार्याणि भारत ॥ २२

उपयातमुपप्लव्यं मह गाण्डीवधन्वना ।

आनीय मधुपर्कं मां यत्पुरा त्वमवोचथाः ॥ २३

एष भ्राता मखा चैव तव कृष्ण धनंजयः ।

रक्षितव्यो महाबाहो सर्वास्त्रापत्स्विति प्रभो ।

तव चैवं श्रुवाणस्य तथेत्येवाहमब्रुवम् ॥ २४

स मव्यसाची गुप्तस्ते विजयी च नरेश्वर ।

भ्रातृभिः सह राजेन्द्र शूरः सत्यपराक्रमः ।

मुक्तो वीरक्षयादस्मात्संग्रामाहोमहर्षणात् ॥ २५

एवमुक्तस्तु कृष्णेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

हृष्टरोमा महाराज प्रत्युवाच जनार्दनम् ॥ २६

प्रमुक्तं द्रोणकर्णाभ्यां ब्रह्मास्त्रमरिमर्दन ।

कस्त्वदन्यः सहेत्साक्षादपि वज्री पुरंदरः ॥ २७

18 T1: s G1: 2 श्रीमगवान्, G3 M3 कृष्ण (for वासु देव) —^a) S (T2: s missing) द्रोणकर्णाभ्यानिर्दग्ध —^a) Hypermetric S K1-3 अविष्टितत्वात् (for मद्^a) K2 सहसा (for समरे) D11 मयाविष्टितवाच (sub metric), T (T2: s missing) G मदाव्यवस्थाममरे —^a) K4 विशीणश्च, D3 न विदीर्णं, T2 नावशीर्णं, G2 न विद्वध, M2: s न च शीर्णं

19 ^b) K4 बद्धश्च (for ब्रह्मान्) —^a) D2 विमुक्त (for विमुक्त) — D11 om (hapl) 19^a-21^a —^a) D3: s T2 स्वया (for स्वयि) T2 कर्मणा (for णि)

20 D11 om 20 (cf v l 19) N (D11 om) M om the ref —^a) B2: s corrupt. K4 उन्मूलमानश्च (for उन्मय^a) K1-3 B2: s D1-3 6-10 T1 G1 नु, G2 न (for च) —^b) D1 T. हरि (for हरिहा) —^a) T1: s G नु, M1 [अ]य (for च) — B3 damaged for 20^a

21 D11 om 21^a (cf. v l 19) Before 21, T (T2: s missing) G1: s ins श्रीमगवान्, G3 कृष्ण —^a) D2 कौरव्य (for कौन्तेय) —^b) D1 S (T2: s missing) हृता (for जिता) — 21^a = 12 40 20^{ab} —^a) D3: s T2 G2 M2: s पाडव K2 भीमसेनेन पाडव, D1 दिष्ट्या भीमश्च पाडव

22 = (var) 12 40 20^c-21^d —^a) D1 [अ]सि (for [अ]पि) — D3: s om 22^c-23^b —^a) S1 K1: s T1 विहत (for नि^a) D11 द्विष (for द्विष) —^a) G2 उत्तर (for उत्तर) D2 काव्यानि, M काव्यानि,

Cr कालानि (as in text) —^a) T2: s M2-4 कर्माणि (for कार्याणि) D2 M1 पाडव (for भारत) G3 कुरु घमाणि पाडव

23 D1: s om. 23^{ab} (cf. v l 22) —^a) D2: s 11 उपाया (D2: 'या'तम्, M2: s गत्वा शीघ्रम्, M3 दृष्टागतम् (for उपयातम्) K2 अपप्लव्य, T2: s G3 M ड (T2 ह्यु)पप्लव्य (M3 न्ये), G4 'प्लव्य (as in text) —^b) T2 G3 धन्विना (for धन्वना) —^c) D11 ज्ञानत (sic) (for आनीय) T2 G2 मधुपर्कान् D2 ना, D11 च, G2 M2: s मा (for मा) —^a) K4 B (except B1) D (except D2: 11) अवोचिया

24 ^a) D1 स्वसा (sic) (for सन्वा) —^b) D11 corrupt D2 पुत्र (sic), T2 कृष्णो (for कृष्ण) —^a) D2 T2 G2 चाहु, D2 राज (for चाहो) —^a) K2 D2: s 1: s G2 [प]व (for [प]व) —^a) K2 corrupt. S1 K1 M2 [प]वेति (by transp), M1 [अ]स्त्विति T2 M2: s अग्रव G3 स तथेत्यहमब्रव

25 ^a) M2 पुत्रस्य (for गुप्तस्य) D11 सव्यसाची च भ्राता ते —^b) K1: s D11 T2 नरेश्वर, B Dn D1 2-10 जनेश्वर (for नरे^a) —^a) S रोम- (for लोम)

26 ^b) S (T2: s missing) पुत्रो (for राजो) — D1: s om (hapl) 26^c-27^d —^c) S (except M1, T2: s missing) महाबाहु (for राज) —^a) M1 ह्युवाच (for प्रत्यु^a)

27 D1: s om. 27 (cf. v l 26) Before 27, all MSS

भवतस्तु प्रसादेन संग्रामे बहवो जिताः ।
 महारणगतः पार्थो यच्च नासीत्पराञ्छुलः ॥ २८
 तथैव च महाबाहो पर्यायैर्वहुभिर्मया ।
 कर्मणामनुसंतानं तेजसश्च गतिः शुभा ॥ २९
 उपप्लव्ये महर्षिर्मे कृष्णद्वैपायनोऽत्रवीत् ।
 यतो धर्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णस्ततो जयः ॥ ३०
 इत्येवमुक्ते ते वीराः शिविरं तव भारत ।

प्रविश्य प्रत्यपद्यन्त कोशरत्नार्द्धिसंचयान् ॥ ३१
 रजतं जातरूपं च मणीनथ च मौक्तिकान् ।
 भूषणान्यथ मुख्यानि कम्बलान्यजिनानि च ।
 दासीदासमसंख्येयं राज्योपकरणानि च ॥ ३२
 ते प्राप्य धनमध्वर्यं त्वदीयं भरतर्षभ ।
 उदकोशन्महेष्वासा नरेन्द्र विजितारयः ॥ ३३
 ते तु वीराः समाश्रय्य बाहनान्यवमुच्य च ।

(except Dn Gs M1, D1 om, T2 & missing)
 ins युधिष्ठिर B3 damaged for 27^{ab} —^a) Dn
 D2 & T2 M1 प्रयुक्त, T1 & G प्रत्युक्त (for प्रमुक्त)
 —^b) D1 & -मर्दन, S (T2 & missing) -सूदन (for
 मर्दन) — For 27^{ab}, Dn subst

377* भीष्मद्रोणकृपद्रौणिकर्णशत्यमुखात्रयान् ।

— The portion of the text from 27^a up to 9 62 11^b
 is missing in K2 owing to a blank folio —^a)
 T2 न (for कस्) M2 त्वदन्यत् —^a) Dn अपि
 वज्रधर स्वय

28 K2 missing (cf v l 27) —^a) D2 प्रभवस्
 (for भवतस्) G1 प्रसादाच्च — M1 om 28^{ab} —^b)
 G2 & हता (for जिता) K4 D2 & संग्रामेभ्यो (D2 & 'मे
 ह्य) पराजित, B Dn D1 4-10 संस (B1-2 & D2 'श) सक
 गणा जिता —^a) D2 महारण —^a) S K1 & तथा,
 G2 यश्च, M1 पार्थो (for यश्च) D1 परामुख

29 K2 missing (cf v l 27) —^a) S2 D2 तव
 चैव, K1 तवैव च, S (T2 & missing) तथा तव (for
 तथैव च) — After 29^a, T2 ins

378* प्रसादाद्बहवो हता ।

भीमसेनेन च मया यमाभ्यां युधि मानद ।

कर्मणा मनसा वाचा त्वमस्याकं गति परा ।

— T2 om 29^{ab} —^b) B1 मम (for मया) — B3
 damaged for 29^{ab} —^a) K2 D1 8 10 11 G2 & अनु
 मधान, Dn 'मतार, T2 G1 संधानात्, M1 आनु
 पगी तु, M2 अनुसता तु (sic) (for 'सतान) —^a)
 T1 G1 तेजस्वीति, T2 G2 'स्विनि, M1 'सा च (for
 'मश्च) K4 B (B3 damaged) Dn D1 5 6 8 10 गति
 शुभा, D1 सुभा (sic) गति, S (T2 om, T2 & miss
 ing) गति शु (G2 कृ) ता, Bom ed गती शुभा

30 K2 missing (cf v l 27) —^a) B3 lacuna,
 Dn D2 11 उपप्लवे, S (T2 & missing) उपप्लव्ये D2

महर्षिर् (for 'पिर्) D2 वै, D2 वा, Dn ते,
 T1 & G M2-4 मा, M1 मा (for मे) — With 30^{ab},
 cf 9 62 58^{ab} —^a) Dn जयस्तत (by transp)
 — After 30, S (except M2, T2 & missing) Gv
 ins a passage given in App I (No 4)

31 K2 missing (cf v l 27) Before 31, D2 S
 (T2 & missing) ins संजय —^a) D2 & T2 उक्त्वा,
 D10 उक्तास् (for उक्ते) —^b) Dn प्रति (for तव)
 —^a) Dn प्राविशन् (for प्रविश्य) S2 T2 प्रतिपद्यत
 —^a) B Dn D4 5 7 & कोष- K2 D2 & -रत्नादि, T2
 G2 रत्नार्थ-, T2 -भारादि, G2 -रत्नानि (for रत्नार्दि)
 Dn कोशरत्नविसचय

32 K2 missing (cf v l 27) B3 damaged for
 32^{ab} —^a) Dn रजत राजत चैव —^b) T2 अपि
 (for अथ) B2 स (for च) S K1 D2 & मौक्तिक
 G2 मणिकाचनमौक्तिकान —^a) D2 & च, G2 [अ]पि
 (for [अ]थ) T1 G1 मुक्तानि (for मुख्यानि) —^a)
 D2 T2 & G2 & M2 कथलानि, D1 & कंबलान् — After
 32^a, S (T2 & missing) ins

379* राजानश्चात्रयाश्चैव महान्ति शयनानि च ।

[G2 महाई (for महान्ति)]

—^a) K4 असक्षेय —^a) D4 11 S (except T2 M1,
 T2 & missing) राजोप (for राज्योप-) B1 हरणानि

33 K2 missing (cf v l 27). K2 om (hapl.)
 33^a-34^b —^a) D2 तदाकोशन् (for उदकोशन्) B D
 (except D2 a. 11) महामाणा —^a) D2 T2 G2 नरेन्द्रा,
 G2 धरेन्द्र (for नरेन्द्र) B2 निर्जितारय

34 K2 missing (cf v l 27) K2 om 34^{ab} (cf
 v l. 33) —^a) T2 वीरान् (for वीरा) S2 समा
 श्रस्ता, K4 B2 Dn D2 & 8 T2 & G1 & M1 समाश्रय,
 D2 महेष्वासा (for समाश्रय) —^b) S1 K1 विमुच्य
 च, K1 Dn [अ]वमुच्यत (for 'मुच्य च) S2 सुबाह

अतिष्ठन्त मुहुः सर्वे पाण्डवाः सात्यकिस्तथा ॥ ३४
 अथात्रवीन्महाराज वासुदेवो महायशाः ।
 अस्माभिर्मङ्गलार्थाय व्रस्तव्यं शिविराद्बहिः ॥ ३५
 तथेत्युक्त्वा च ते सर्वे पाण्डवाः सात्यकिस्तथा ।
 वासुदेवेन सहिता मङ्गलार्थं ययुर्वहिः ॥ ३६
 ते समासाद्य सरितं पुण्यामोघवतीं नृप ।
 न्यवसन्नथ तां रात्रिं पाण्डवा हतशत्रवः ॥ ३७

ततः संप्रेषयामासुर्यादवं नागासाह्वयम् ।
 स च प्रायाजवेनाशु वासुदेवः प्रतापवान् ।
 दारुकं रथमारोप्य येन राजाम्बिकासुतः ॥ ३८
 तमृचुः संप्रयास्यन्तं सैन्यसुग्रीववाहनम् ।
 प्रत्याश्वासय गान्धारीं हतपुत्रां यशस्विनीम् ॥ ३९
 स प्रायात्पाण्डवैरुक्तस्तत्पुर सात्वतां वरः ।
 आससादधिपुः क्षिप्रं गान्धारीं निहतात्मजाम् ॥ ४०

C 9 77 62
 B 9 62 46
 K 9 63 56

इति श्रीमहाभारते शाल्यपर्वणि एकपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

नानि मुच्य च — °) Dn1 समापत (for अतिष्ठन्त) T2
 मुदा, Ms ततः (for मुहुः) — °) S (T2 & missing)
 पादवा विगतज्वरा

35 K2 missing (cf v 1 27) B1 om (hapl)
 35^a-36^b — °) T2 [अ]वृवन् (sic) (for [अ]वृवीन्)
 B1 महाराज, D1 भागो (for राज) — °) Dn1
 अस्माक, Cv अस्माभिर् (as in text) D2 T (T2 &
 missing) G1 2 मङ्गलार्थाय & Cv मङ्गलार्थाय मङ्गल
 ज्ञानार्थाय । & — °) D2 वास्तव्य T1 & G Ms 4 नग-
 राद् (for शिविराद्) — After 35, D2 11 ins

380* जयन्ती यत्र देवी तु तत्र व्रजत मा विरम् ।
 उष्याचित्रमेतन्मे युद्धारम्भोपकल्पितम् ।

36 K2 missing (cf v 1 27) B1 om. 36^{ab} (cf
 v 1 35) S2 reads 36 on marg — °) K1 [अ]य, Dn
 T (T2 & missing) G Ms-4 तु, D1-11 M1 हि (for
 च) — °) K1 T1 & G1 2 मङ्गलार्थं B1 2 D (except
 D2 & 11) बहिर्ययु (by transp) M1 मङ्गलार्थाय
 निर्ययु

37 K2 missing (cf v 1 27) — °) G2 सहित
 (for सरित) — °) T1 2 G1 & Ms-4 तदा, T2 G2
 तथा (for नृप) — °) M1 तत्र (for अय) D1 2
 M1 रात्रौ D2 T2 Ms-4 न्यवसन्त तथा (D2 तु ता, T2
 तदा) रात्रि — °) T1 & G1 2 जित- (for हत-)
 — After 37, Bom Kumbh. ed Cv ins

381* युधिष्ठिरस्ततो राजा प्राप्तकालमचिन्तयत् ।

— After the above, Bom Kumbh. ed Cv read
 9 62 25-27 (omitting 26^{ab}) for the first time,
 repeating it in its proper place

38 K2 missing (cf. v 1 27) Before 38, B2 Dn1
 T2 & G2 & ins वैशंपायन — °) G2 त (for सं)
 — °) T2 ते कृष्ण, G2 माधव (for यादवं) B1 Dn1
 D2 S (except T1 G1, T2 & missing) गज- (for
 नाग) — Dn1 om 38^{dar} — °) D2 & T2 & G2 &
 Ms-4 तत, T1 G1 पुर (for स च) — °) S2 वायुवेग
 (for वासुदेव) — °) Dn1 दारुण (for क) D2 G2
 आस्थाप (for आरोप्य) K4 दारुक स समारोप्य — °)
 S2 वने, D1 & S (except M1, T2 & missing) यत्र
 (for येन)

39 K2 missing (cf. v 1 27) — °) D2 & च
 (for सं) Dn1 बाह्येते, T2 यात त (for यास्यन्त)
 B2 ते तमृचु प्रयास्यत — °) K4 B1 & Dn D2 7 0 10
 शैव्य, B2 & सैव्य- (for सैन्य) — °) D2 गादीव
 (for गान्धारी) — °) Ms पुत्र (for पुत्रा) S K1 &
 B2 D2 & तपस्विनी, Dn तरस्विनी

40 K2 missing (cf v 1 27) — °) D2 स
 प्रयात्, T2 G2 & M1 2 सप्रा (T2 'प्र'यात् (for स प्रायात्)
 T2 & M1 युक्तस् (for टक्तस्) — °) T2 सत्पुर (for
 तत्पुर) T2 पति (for वर) S K1 & तत्पुर सात्वतो
 त्तम — °) S1 K1 & M1 2 Cv (gloss प्रसादयितु
 मिच्छु) आसिसादधिपु, T2 आसमादयतु B D (except
 D2 11) G2 आससाद तत- (G2 इह) क्षिप्र, T2 आश्वास
 ययितु क्षिप्र — °) T1 2 G1 M निहतप्रजां, T2 G2
 नि (G2 स) हतत्विष, G2 नियतप्रता (for निहतात्मजाम्)

Colophon K2 T2 & missing — Sub-parcan
 M1 2 & गद्ययुद्ध — Adhy name S1 K1 & नागपुर
 (K1 'रा'गमन, S2 कृष्णय नागपुरगमन, K1 वासुदेव

६२

जनमेजय उवाच ।

किमर्थं राजशार्दूलो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

गान्धार्याः प्रेषयामास वासुदेवं परंतपम् ॥ १

यदा पूर्वं गतः कृष्णः शमार्थं क्रौरवान्प्रति ।

न च तं लब्धवान्कामं ततो युद्धमभूदिदम् ॥ २

निहतेषु तु योधेषु हते दुर्योधने तथा ।

पृथिव्या पाण्डवेयस्य निःसपत्ने कृते युधि ॥ ३

विद्रुते शिविरे शून्ये प्राप्ते यशसि चोत्तमे ।

किं नु तत्कारणं ब्रह्मन्येन कृष्णो गतः पुनः ॥ ४

न चैतत्कारणं ब्रह्मन्त्रयं वै प्रतिभाति मे ।

यत्रागमदमेयात्मा स्वयमेव जनार्दनः ॥ ५

तच्चतो वै समाचक्ष्व सर्वमध्वर्युसत्तम ।

यच्चात्र कारणं ब्रह्मन्कार्यस्यास्य विनिश्चये ॥ ६

वैशंपायन उवाच ।

त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नो यन्मां पृच्छसि पार्थिव ।

तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यथावद्भरतर्षभ ॥ ७

हस्तिनापुरगमन, M₂ : वनप्राप्ति — *Adhy no* (figures, words or both) S₂ 29, B₂ D₁ 9 10 33, B₁ M₁ 63, D_n 32, T (T₂ : missing) G 8, M₂-4 64 — *Śloka no* D_n 42.

62

॥ This *adhy* is missing in T₂ : (cf v 1 9 54 3)

1 K₂ missing up to 11⁸ (cf v 1 9 61 27) B₂ damaged for 1^a (together with ref) —^a) K₂ : B₁ D (except D_n) किमर्थं द्विज (D_n सुनि) शार्दूल (K₂ 'ले, D₂ 'ऊ) —^b) T₁ : G पुत्रो (for राजो) —^c) B₁ गान्धार्या, T₁ G₁ : गान्धार्य —^d) S K₁ : पु ('सु) रौत्तम, K₁ B₂ D_n : T₂ M₁ परतप, B₁ D₁ : १ 'तप

2 K₂ missing (cf v 1 1) S₂ reads 2 on marg —^a) 1 : यथा (for यदा) —^b) D₂ शमार्थ —^c) D_n T₁ : G₁ M₁ : तत् (for तं) D₂ कृन्वान (for लब्ध) M₁ कार्य (for काम) —^d) D₂ गदा, D₂ तदा (for ततो)

3 K₂ missing (cf v 1 1) K₁ om 3^a-5^b B₂ damaged for 3^a —^a) S₁ K₁ : D₂ c 11 T₂ : M₁ च (for नु) T₁ G₁ M₁ : योधेषु —^b) B (B₂ damaged) D₁ T₁ : G₁ तदा, G₁ M₂ तत (for तथा) M₂ मया दुर्योधनेय वा —^c) S₁ K₁ पादपुत्रस्य, D₂ : पादवेयो द्वि, T₁ G₁ वेर्यश्च, M (except M₂) 'वेये च (for वेयस्य) —^d) T₁ G₁ सति (for युधि) D₂ : 2 नि यथा १ यो युधि T₁ G₁ विनाशार्थं युधि.

4 K₂ missing (cf v 1 1) K₄ om 4 (cf v 1 3) —^a) D_n निष्कृत, T₁ G₁ वितते, T₂ : G₂ : विश्रुते (for विद्रुते) S₁ शून्ये D₂ विद्रुतेमिमुखे सैन्ये —^b) D_n प्राप्तोयमिति चोपसि —^c) M₂ om 4^{ad} —^e) D₁ : 1 9 T₂ : G₁ तु, D₂ च (for नु) —^f) S₂ G₂ om (hapl) 4^d-5^a K₂ M₁ om (hapl) 4^d-6^e —^d) T₁ G₁ पुरं, G₂ पुरा (for पुन)

5 K₂ missing (cf v 1 1) K₄ om 5^{ab} (cf v 1 3) S₂ G₂ om 5^a, K₂ M₁ om 5 (for both, cf v 1 4) —^a) D₁ T₂ : G₂ M₂-4 तत् (for [ए]तत्) —^b) S₂ reads 5^b-6^d on marg M₂ reads 5^b-6^e (without var) twice —^c) D₂ reads from त्व वै up to जनार्दन (in 5^d) on marg S K₁ सं, B₁ D_n D₂ : 10 वि, D₂ : न, D_n मे (for वै) D_n वै (for मे), D₂ : अत्यस्य प्रतिभाति मे —^d) B₂ damaged for 5^{ab} —^e) B₁ D_n D₂ : M₂ यद् (for यत्र)

6 For the repetition in M₂, cf. v 1 5 K₂ missing (cf v 1 1) K₂ M₁ om 6^{ab} (cf v 1 4) S₂ reads 6 on marg —^a) D₂ : 1 : तत्तत्त्व (for तत्ततो) K₂ सर्वमाचक्ष्व S₂ K₁ D₂ अध्वर्यु, D_n अध्वर्यु (for अ) S (M₁ om, T₂ : missing) तत्त्वमे (T₁ G₁ स्वमेव) तन्ममाचक्ष्व सर्वमेतद्वि (M₂-4 'च द्वि) जो त्तम. —^c) K₂ यथात्र; T₁ : G₁ M₂ : यथान्यत्, T₂ यथात्प, M₂ यद्वात्यत् (for यथात्र) —^d) M₂-4 चाक्यस्य (for कार्यस्य) D₁ om, T₂ च (for [अ]स्य). K₄ D₂ : विनिश्चय, D_n 'श्रय, S (except T₂ G₂ M₁, T₂ : missing) विनिर्णये (for 'श्रये)

7 K₂ missing (cf v 1 1) —^a) S₁ K₁ : D₁ : 9 T₂ M₂ त्वयुक्तो, B₂ : त्वयुक्तो, D₁ : त्वयुक्तो, D₂

हतं दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ।
 व्युत्क्रम्य समयं राजन्यार्तराष्ट्रं महाप्रलम् ॥ ८
 अन्यायेन हतं दृष्ट्वा गदायुद्धेन भारत ।
 युधिष्ठिरं महाराजं महद्भयमथाविशत् ॥ ९
 चिन्तयानो महाभागां गान्धारीं तपसान्विताम् ।
 घोरेण तपसा युक्तां त्रैलोक्यमपि सा दहेत् ॥ १०
 तस्य चिन्तयमानस्य बुद्धिः समभवत्तदा ।
 गान्धार्याः क्रोधदीप्तायाः पूर्वं प्रशमनं भवेत् ॥ ११
 सा हि पुत्रवधं श्रुत्वा कृतमस्माभिरीदृशम् ।

मानसेनाग्निना क्रुद्धा भस्मसान्नः करिष्यति ॥ १२
 कथं दुःखमिदं तीव्रं गान्धारी प्रसहिष्यति ।
 श्रुत्वा विनिहतं पुत्रं छलेनाजिह्वयोधिनम् ॥ १३
 एवं विचिन्त्य बहुधा भयशोकममन्वितः ।
 वासुदेवमिदं वाक्यं धर्मराजोऽभ्यभाषत ॥ १४
 तव प्रसादाद्भोविन्द राज्यं निहतकण्टकम् ।
 अप्राप्यं मनसापीह प्राप्तमस्माभिरच्युत ॥ १५
 प्रत्यक्षं मे महाबाहो संग्रामे लोमहर्षणे ।
 विमर्दः सुमहान्प्राप्तस्त्वया यादवनन्दन ॥ १६

८ १ 2518
 9 १ 62 16
 10 १ 64 16

स्वयोक्तो, G₁ ययुक्तो (for स्व) —^१) M₁ मा
 (for मा) T (T₈ 4 missing) G M₃₋₄ यन्मा (M₂₋₄
 'न्मा' एवं परि (G₂ स्वमतु) वृच्छमि —^०) T₁ G₁ ते तु,
 M₁ यत्ते (for तत्ते)

8 K₂ missing (cf. v 1 1) —^०) B₂ damaged
 D₂ हतु (for हत) —^०) T₂ वक्तव्य (for व्युत्क्रम्य)
 —^०) D₂ महायुद्ध

9 K₂ missing (cf. v 1 1) —^०) D₁₁ भीमसेनेन
 संयुगे (= 8^१) —^०) D₁₁ युधिष्ठिरो T₂ 8 G₁ 2 महा
 राज —^०) Ś₂ B. उपाविशत् (for अया)

10 K₂ missing (cf. v 1 1) —^०) Ś₁ K₂ B₂
 D₁₁ D₁₋₂ 5 6 चिन्तयान (D₂ 'ना), S (T₈ 4 missing)
 सो (T₂ वि, G₂ अ) चिन्तयन् (for चिन्तयानो) D₁ T₂
 भाग, D₂ 3 G₂ राज (for भागा) —^०) Ś₂ तपसान्विता,
 D₂ 8 च तपस्विनी, G₂ तपसि स्थिता (for तपसान्विताम्)
 —^०) B₂ 4 महता (for तपसा) Ś₁ K₁ B₂ 4 5 D₂ 4 8
 युक्ता, T₂ [अ]मक्ता T₁ 2 G₁ 8 M घोरेण चक्षुषा
 श (G₂ यु) क्ता (M₁ 'क्ता) —^०) Ś₂ सा दयेत्, D₁
 दाहयेत् (for सा दहेत्) S (T₈ 4 missing) त्रैलोक्य
 स्यापि ना (T G₁ 'न्य विना) शने

11 K₂ missing for 11^० (cf. v 1 1) —^०) K₂
 शोक- (for क्रोध) T₂ गाधार्यां क्रोधदीप्ताया —^०)
 D₂ पूर्व- D₁₁ पूर्वप्रशसनं भवेत्, M₁ कार्यप्रशसनं भ

12 ^०) T₂ [अ]पि (for हि) D₁₁ चव (for वधं)
 — B₂ damaged for 12^० —^०) D₂ 3 दृष्ट्वा (for
 क्रुद्धा) D₁₁ भीमसेनासिना क्रुद्धा —^०) K₂ त्रैलोक्य
 मपि सा दहेत् (= 10^०)

13 ^१) K₁ B₁₋₁ D₁₁ D₂₋₁₁ सप्रश (B₁ 2 'य' इत्यति;

B₂ S (T₈ 4 missing) सा म (B₂ M₄ संस- M₁ विप,
 M₂ न स) हिष्यति, D₁ संप्रयच्छति, D₁₁ corrupt
 (for प्रसहिष्यति) —^०) K₁ 2 फलेन, D₂ बलेन
 (for छलेन) D₁ 3 11 -योधिना, D₁ -योधिनै (sic),
 M₂ -योधिन

14 ^०) G₁ 2 M₁ मय, G₂ वधं (for एवं) K₂
 सचिन्त्य; D₂ 4 विचिन्त्य (for विचिन्त्य) —^०) K₂ 8
 बहु- (for मय-) —^०) D₂ इम (for इद) T₂ G₂
 राजन् (for वाक्य) T₁ G₁ 2 M₁ वासुदेव महाराज
 —^०) D₂ 8 -पुत्रो, D₂ राजा (for राजो)

15 D₁₁ om (hapl) 15 B₂ damaged for 15^०
 —^०) K₁ D₁ T₂ अप्राप्तं, D₂ 7 9 अप्राप्य K (except
 K₂) B D₁₁ D₁ 7 10 [अ]पीदं, D₂ [अ]प्यन्यै, M₁
 चापि (for [अ]पीह)

16 B₂ om (hapl) 16^०-18^० —^०) Ś₁ K₁ 2 सु,
 B₂ D₂ 8 च, D₂ S (T₈ 4 missing) ते (for मे) D₁₁
 महाराज (for बाहो) —^०) Some MSS रोम (for
 लोम) D₁₋₂ 11 संग्रामो लोमहर्षण —^०) D₁₁
 विमर्दात् M₂ तु (for सु) D₂ महात्मानस (for
 न्यासस) —^०) B. देवकि (for यादव-)

17 B₂ om 17 (cf. v 1 16) D₁₁ om 17^०-18^०
 —^०) B₂ पुरा देवासुरा युद्धे —^०) Ś₂ K₂ 8 अमर
 (for अमर) B₁ द्विप, D₁ द्विप —^०) B₂ D₁₁
 D₁₋₂ 8 सहा (for साहा) B₂ महकृत हि साहाय्य ॥ Ca
 साहा साहाय्यम् । ॥ —^०) B. S (T₈ 4 missing) इताश्च
 सुरशत्रव

18 B₂ om 18^० (cf. v 1 16) D₁₁ om 18^० (cf.
 v 1 17) —^०) B₁ 2 1 D₁₁ D₁₋₆ सहा, D₁ 10 सत्य
 (for साहा) B₂ साहाय्य ते महाबाहो —^०) B. सार

C ९ 3519
B ९ 63 17
K ९ 64 17

त्वया देवासुरे युद्धे वधार्थममराद्विपाम् ।
यथा साह्य पुरा दत्तं हताश्च विबुधद्विपः ॥ १७
साह्यं तथा महाबाहो दत्तमस्माकमच्युत ।
सारथ्येन च वार्ष्णेय भवता यद्धुता वयम् ॥ १८
यदि न त्वं भवेन्नाथः फल्गुनस्य महारणे ।
कथं शक्यो रणे जेतुं भवेदेव बलार्णवः ॥ १९
गदाप्रहारा विपुलाः परिवैश्चापि ताडनम् ।

ध्येये; D11 साह्येन (for सारथ्येन) K2 om च
D8 प्रत्यक्षं तव वार्ष्णेये —^a) B1 2 5 Dn D1 4-10 हि
ष्ट (B1 D8 वृ)ता, D2 [अ]पहता, D11 om, T (T8 4
missing) G1 2 विष्टता; M1 8 युध्यता (for यद्धुता)
M1 इह (for वयम्)

19 ^a) Ś K B8-5 D2 2, 11 त्वं न (by transp)
Dn D2 2 5 T2 8 नाथ, D1 नाथ —^b) Ś2 K2 8
D1 का (K2 फ)ल्गुनस्य, Some MSS फाल्गुनस्य —^{cd})
Ś2 T1 5 G1 2 M4 शक्यं, D11 शक्नो, M8 शक्या (for
शक्यो) Dn T2 M transp रणे जेतु and भवेदेव (T2
M8, 4 'देवद्' D2 8 कथं शक्नो विजेतु वै (for 19^c)
D2 8 11 T2 M8 बला (D2 'ला)र्णव K4 T1 5 G1 2 भवे
देतद्बलार्णव (T1 G1 'वे) (for 19^d) G8 कथं भवेदिदं
शक्य रणे जेतु बलार्णवे — After 19, B2 1ns

382* जेतुं परान्परिव्यूढान्प्राप्ताश्चैव त्वयाच्युत ।

20 B2 damaged for 20^{ab}. —^a) B2 Dn1 D2 2 10
T2 5 G2 प्रहार, D11 प्रहारान् Ś K1 2 4 B2 4 विपमा
(K4 'मान्'), D2 विपुला, D8 11 विपुलान्, M1 विविधा
(for विपुला) —^b) D1 परिघाश् (for 'घैश्') T2
अपि, G2 चैत्र (for चापि) Ś2 D8 ताडयन्, K2
तद्धन (sic), D4 ताडिता, D8 ताडितान् (for ताड
नम्) —^c) K2 D2 5 भिडिपालैश् (D4 'लश्'), K4
B Dn1 D8 9 भिदि', D1 8 भिड', D2 11 भिडिमालैश्
(D2 'लैश्') —^d) Ś2 K2 Dn D1-8 8 11 सपर (Ś2
K2 'रि'स्वधै, T1 5 G1 8 च परस्वधै (T6 'धै')

21 B2 transp 21^{ab} and 21^{cd} —^a) K8 सयाच्य
(sic), T2 प्राप्ताश्; T5 पापाश्, G1 पवश् (sic) (for
वाचश्) K2 8 T6 G1 पुरुषा (for परुषा) D11 वाचश्च
पुरुषग्यात्र —^b) D11 अस्मान्, T1 5 G1 2 अस्मिन् (for
अस्मद्-) K1 8 (T8 4 missing) जयैषिणा (T1 G1 'ण')
(for हितै) — For 21^{ab}, B1 2 5 Dn D1 4-10
subst

शक्तिभिर्भिण्डिपालैश्च तोमरैः सपरस्वधैः ॥ २०
वाचश्च परुषाः प्राप्तास्त्वया ह्यस्मद्वितैषिणा ।
ताश्च ते सफलाः सर्वा हते दुर्योधनेऽच्युत ॥ २१
गान्धार्या हि महाबाहो क्रोधं बुध्यस्व माधव ।
सा हि नित्यं महाभागा तपसोऽग्रेण कर्षिता ॥ २२
पुत्रपौत्रवधं श्रुत्वा ध्रुवं नः संप्रधक्ष्यति ।
तस्याः प्रसादनं वीर प्राप्तकालं मतं मम ॥ २३

383* अस्मद्वृत्ते त्वया कृष्ण वाच सुपरुषा श्रुता ।

[D1 सुपरुषा, D6, 6 सपरुषा]

— B1-8 5 Dn D1 8-10 1ns after 21^b D2 after 21:

384* शस्त्राणां च निपाता वै वज्रस्पर्शोपमा रणे ।

[Dn शस्त्राणां (for 'णां च) D2 शस्त्राणां विनिपातैव
(for the prior half)]

— After the above, B2 D2 cont 385* K8 om.
21^c-22^d —^{cd}) Ś K1 2 B1 D (except D2 8 11) T6 ते
(for ताश्) T2 ता, M2 तै (for ते) D2 सफला
Ś K1 2 T1 5 G1 2 सर्वे, B1 D (except D2 11) जाता
(for सर्वा) M8 हत (for हते) K4 मृगे (sic), D8
[s]च्युते (sic), D11 [s]च्युत (for ऽच्युत) B2 सर्वं ते
सफलं जातं शत्रौ दुर्योधने हते — B1 2 5 Dn D1, 8
(marg) 4-10 1ns after 21 B2 D2 cont after
384*

385* तत्सर्वं न यथा नश्येत्पुन कृष्ण तथा कुरु ।

सदेहदोला प्राप्त नश्चेत कृष्ण जये सति ।

[(L 1) D7 9 नश्यत् — (L 2) D5 प्राप्त तु,
D8 प्राप्ताश् (for प्राप्त नश्) D8 त्वत्त (for चेत)]

22 K8 om 22 (of v 1 21) —^b) Ś2 युध्यस्व
(sic), D8 मुच्यस्व, T1 2 G M2-4 शमय, T5 सशम
(for युध्यस्व) D8 भारत, T2 5 G यादव, M4 मानद
(for माधव) — D1 om 22^c-23^d —^c) Ś1 T6
महाभाग, D11 'बाहो (for 'भागा) —^d) Some
MSS कषिता

23 D1 om 23 (cf v 1 22) —^a) S (except
M1, T2 4 missing) प्राप्ता (for श्रुत्वा) —^b) Ś2
(sup 1ns as in text) D4 संप्रवक्ष्यति, K4 सा प्रवक्ष्यति,
Dn संप्रधक्ष्यते; S (T2 4 missing) प्रदक्षिष्यति (for
संप्रधक्ष्यति) —^c) K8 प्रदान (submetric), D2 6 8
प्रसाधन (for 'दन) —^d) K4 चिर, T1 5 G1 2 इद
(for मत) T2 G8 प्राप्तकालमरिंदम

कथ तां क्रोधदीप्ताक्षीं पुत्रव्यमनकर्मिताम् ।
 वीक्षितुं पुरुषः शक्तस्त्यामृते पुरुषोत्तम ॥ २४
 तत्र मे गमनं प्राप्तं रोचते तव माधव ।
 गान्धार्याः क्रोधदीप्तायाः प्रशमार्थमरिंदम ॥ २५
 त्वं हि कर्ता विरुता च लोकाना प्रभवाप्ययः ।
 हेतुकारणसंयुक्तैर्वाक्यैः कालममीरितैः ॥ २६
 क्षिप्रमेव महाप्राज्ञ गान्धारीं शमयिष्यसि ।
 पितामहश्च भगवान्कृष्णस्तत्र भविष्यति ॥ २७
 सर्वथा ते महाबाहो गान्धार्याः क्रोधनाशनम् ।

कर्तव्यं मात्वत्तुष्ट्रेष्ठ पाण्डवानां हितैषिणा ॥ २८
 धर्मराजस्य वचनं श्रुत्वा यदुकुलोद्बहः ।
 आमन्त्र्य दारुकं प्राह रथः सज्जो विधीयताम् ॥ २९
 केशवस्य वचः श्रुत्वा त्वरमाणोऽथ दारुकः ।
 न्यवेदयद्रथं मज्जं केशवाय महात्मने ॥ ३०
 तं रथं यादवश्रेष्ठः समारुह्य परंतपः ।
 जगाम हास्तिनपुरं त्वरितः केशवो विभुः ॥ ३१
 ततः प्रायान्महाराज माधवो भगवान्रथी ।
 नागसाह्वयमासाद्य प्रविवेश च वीर्यवान् ॥ ३२

C 9 3336
B 9 83 34
K 9 64 32

24 ^a) Ś1 K1-3 कपि (K2 'क्षि') ता (for कथ ता)
 B1 : 1 Dn D4-10 तान्नाक्षी, B2 : 4 दीप्ताक्षी, S (except
 M1, T2 : missing) मदीप्ता (for दीप्ताक्षी) — ^b)
 K2 : B2 : D2 : 3 सुनिता, Some MSS कपिता (for
 कथिताम्) — ^c) Ś1 को भवेत्, K2 : 3 क पुमान्,
 D2 : 3 पुस्त (for पुर्य) — ^d) Ś1 K1-3 स्वदते (for
 त्यामृते) K2 स्वदते भरतर्पय

25 Bom Kumbh ed C7 read 25-27 (omitting
 26^{ab}) for the first time after 381^a — ^a) D11
 तत्रानो, T1 Bom Kumbh ed (both first time)
 तत्र ते, T2 : G तनो मे, M2-4 तदेव (for तत्र मे)
 — ^b) Ś1 K1 मम (for तव) S (except M1, T2 :
 missing) तव (T1 तन्मे) माधव (T2 यादव) रोचते
 — ^c) K2 प्रसादार्थम्, G2 प्रशमातुम् (sic) (for प्रश
 मार्थम्) B2 : 4 प्रशम कर्तुमर्हसि

26 For the repetition in Bom Kumbh ed C7,
 cf v l 25 — ^a) = 12 46 8^a D च (for हि)
 — ^b) Ś2 (before corr) B2 D2 10 T1 : G M2 प्रभवो
 व्यय, Ś2 (after corr) 'वोप्यय, K1 B2 D1 2-7 2.11
 M1-3 वाप्यय (D2 M2 'य), Dn प्रभुरव्यय, T2
 मन्नोव्यय — ^c) Bom Kumbh ed C7 (all first
 time) युक्तश्च (C7 न्तु) (for सयुक्तर) — ^d) D2
 काल D11 समन्वितं T (T2 : missing) G M2-3
 वचनं कालचोदितं, M1 वाक्यं काले दमन्वितं

27 For the repetition in Bom Kumbh ed C7,
 cf v l 25 — ^a) D1 पृथ (for पृथ) B2 D1-7 9 10
 Bom Kumbh ed (last two second time) महाबाहो,
 S (T2 : missing) Bom Kumbh ed (last two first
 time) 'भागं (T2 G2 Bom Kumbh ed 'भाग) (for
 'प्राज्ञ) — ^b) G2 Bom Kumbh ed (both first
 time) प्रशमिष्यसि (for शमयि) — ^c) Dn भगवन्

— ^d) S (T2 : missing) transp कृष्ण and तत्र Ś1
 K2 कृष्ण, D10 (before corr as in text) दृष्टस्,
 Bom ed (first time) व्यामसः C2 (gloss व्याम)
 कृष्णस् (as in text)

28 ^a) T1 G1 : 2 सर्वथा M1 भाग (for बाहो)
 D11 कर्तव्यं सात्वत्तुष्ट्रेष्ठ (= 28^a) — ^b) T1 : G M
 रोप, T2 शोक (for क्रोध) — D11 om 28^a-29^b
 — ^c) K2 B D (D11 om) G2 : 3 M सात्वता (for
 सात्वत) — ^d) Ś2 K2 B D (D11 om) हितार्थिना (Ś2
 'ना), T2 हितैषिणां, M1 'पिण

29 D11 om 29^{ab} (cf v l 28) Before 29, T
 (T2 : missing) G ins वैशपायन — ^a) Ś1 K1-3
 धर्मराजवच श्रुत्वा — Ś1 K1-3 om (hapl) 29^b-30^a
 K4 om 29^a-30^b — ^d) M2 क्षारुह्य (for क्षामन्त्र्य)
 D11 रथं योजय शीघ्रं मे दारुकेत्याह केशव

30 Ś1 K1-3 om 30^a, K4 om 30^{ab} (for both,
 cf v l 29) — ^b) D2 हि (for स्य) — ^c) G2
 दृष्ट (for रथं)

31 ^b) Dn D2 परतप, T2 G रथोत्तम (for परतप)
 — T2 G2 : 3 om (hapl) 31^a-33^d — ^c) T1 G1 M1 : 3
 हास्तिनपुर — ^d) Ś2 प्रभु

32 T2 G2 : 3 om 32 (cf v l 31) — ^a) K2
 महाबाहुर, G1 'भाग (for 'राज) — ^b) Ś1 यादवो
 (for माधवो) M वेगवान् (for भग) T1 G1
 केशवो वेगवद्भुत, T2 माधवो रथमास्थित — ^c) D11
 स (for च) K1 प्रविश्य च स वीर्यवान्

33 T2 G2 : 3 om 33 (cf v l 31) — ^a) S
 (T2 : missing, T2 G2 : 3 om) प्रा (T1 : 2 G2 प्र) विशन्
 (for प्रविश्य) K2 नगरे, D1 11 'री D2 : 3 धीरो

प्रविश्य नगरं वीरो रथघोषेण नादयन् ।
 विदितो धृतराष्ट्रस्य सोऽवतीर्य रथोत्तमात् ॥ ३३
 अम्यगच्छददीनात्मा धृतराष्ट्रनिवेशनम् ।
 पूर्वं चाभिगतं तत्र सोऽपश्यदपिसत्तमम् ॥ ३४
 पादौ प्रपीड्य कृष्णस्य राज्ञश्चापि जनार्दनः ।
 अम्यवादयदव्यग्रो गान्धारीं चापि केशवः ॥ ३५
 ततस्तु यादवश्रेष्ठो धृतराष्ट्रमघोक्षजः ।
 पाणिमालम्ब्य राज्ञः स सस्वरं प्रस्तोद ह ॥ ३६
 स मुहूर्तमिवोत्सृज्य बाष्पं शोकसमुद्भवम् ।

(for वीरो) —^δ) Śs K₂ घोषेण K₂ दारयन्, Dn₁ नादयन् —^δ1 damaged for 33^{ad} —^ο) Dn₁ D₂ ० ० विदितं (for 'तो)

34 ") Dn₁ S (T₂ 4 missing) अमेयात्मा (for अदीनात्मा) —^δ) D₂ धृतराष्ट्र नरेश्वर — After 34^b, D₂ reads 36 —^ο) K₁ D₂ T₂ 5 चापि, D₃ चाधि (for चाभि-)

35 Before 35, G₂ ins व्यास —^α) D₂ 3 प्रगृह्य, T₂ प्रवाह्य, M₂ 4 सपीड्य (for प्र^०) —^ο) D₂ अन्यग्रा —^α) D₄ वा (for च)

36 D₂ reads 36 after 34^b —^α) D₂ 8 त तु (D₂ त स) यदु (for तु यादव) —^δ) Ś K₁-3 धृत राष्ट्रस्य माधव —^ο) M₁ पाणाव (for पाणिम्) B₄ आलक्ष्य, Dn₁ आलिंग्य (for आलम्ब्य) K₄ बाष्पे य, B₁ Dn D₁ 4-10 राजेन्द्र, D₂ 8 वाक्यज्ञ, Dn₁ T₂ राजस्तु, M₁ राजान, M₂ राजन्म (for राज स) —^α) B₂ D₁ 4-11 सुस्वर, Dn सत्वर, D₂ 8 सस्वन, T₂ सुकर (for सस्वर) D₂ च (for प्र)

37 ") Dn₁ T₂ सु (for स) K₄ B D (except D₂ 2.11) मुहूर्तवद् B₂ D₂ 8 अयोत्सृज्य, Dn₁ अवा सृज्य (for इवोत्सृज्य) —^δ) D₂ वाक्यं (for बाष्प) — B₂ damaged for 37^{ad} —^ο) T₂ 5 M प्रक्षाल्य B₂ D₄ G₁ पाणिना, D₂ वारितो (for 'णा) —^α) Śs K₁-3 B₂ 4 D₁ 2 4-7 2.10 M₁ ह्याचम्य, D₂ सत्तेत्या (sio) (for आचम्य) K₂ om च D₂ ह्याचचाम यथा विधि —^α) K₁ B₄ D₂-7 10 प्रस्तुत, K₄ D₂ 4 8 11 प्रस्तुत, B₂ damaged (for प्रक्षितं) —^α) D₂ M₂ 8 अरिदम, D₄ 5 8 11 'दम

38 Before 38, T (T₂ 4 missing) G ins श्री-

प्रक्षाल्य वारिणा नेत्रे आचम्य च यथाविधि ।
 उवाच प्रथितं वाक्यं धृतराष्ट्रमरिदमः ॥ ३७
 न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिद्भूतभव्यस्य भारत ।
 कालस्य च यथा वृत्तं तत्ते सुविदितं प्रभो ॥ ३८
 यदिदं पाण्डवैः सर्वैस्तव चित्तानुरोधिमिः ।
 कथं कुलधयो न स्यात्तथा क्षत्रस्य भारत ॥ ३९
 भ्रातृभिः समयं कृत्वा क्षान्तवान्धर्मवत्सलः ।
 द्यूतच्छलजितैः शकैर्वनवासोऽभ्युपागतः ॥ ४०
 अज्ञातवासचर्या च नानावेशसमावृतैः ।

भगवान् —^α) Śs K₁ हि (for स्ति) —^δ) D₂ 7 9 वृद्धस्य तव भारत, Dn₁ T (T₂ 4 missing) G भूत भव्य च भारत (T₂ कुत्रचित्) —^δ) D₂ om (hapl) 38^ο-39^d, D₂ reads the same on marg —^ο) D₂ काळस्य Śs K₁ वार्तं, K₂ 3 वार्ता (for वृत्त) —^α) K₂ D₂ ततो, K₄ तच्च (for तत्ते) Ś K₁-3 सं-, K₄ [अ]पि (for सु-) K₂ 3 Dn विभो, G₂ तव (for प्रभो) D₂ सुविदित च ते प्रभो

39 D₂ om 39 (cf v 1 38) G₂ om 39^{ad} D₂ reads 39 on marg —^α) Śs K₁-3 चातितं, Śs M₄ वर्तित, K₄ वर्तिते, B₁ Dn D₄ M₁ 2 य (B₁ या) तित, B₂ 4 चेष्टित; B₂ चित्तित, Dn₁ 11 यत्कृत, D₂ 3 अदितै, M₂ वर्तित (sio) (for यदिद) T₂ प्राप्त (for सर्वैस्) —^δ) T₂ पुत्रानु- (for चित्तानु) Śs B₁ 5 चर्त्तिभि, Dn वृत्तिभि, D₂ रोचयन्, T₂ M₁ सारिभि, G₂ (inf lin, orig as in text) योऽस्य, (sio) (for -रोधिभि) —^ο) D₂ कुळ, Dn कुळ (for कुळ) K₄ क्षयं (for क्षयो) —^α) B₂ damaged, G₂ तदा (for तथा)

40 B₂ damaged for 40^{ad} —^δ) Śs K₁ क्षंतवान्, D₁ 5 8 क्षात्रवान्, Dn₁ कृतवान्, T₂ क्षात (submetric) (for क्षान्तवान्) D₂ -वत्सल —^ο) T₁ 5 G₁ द्यूते (for द्यूत-) D₂ 8 छल (D₂ 'ळ) द्यूतै, D₄ 8 प्रलभितै, T₁ 5 G M छ (G₂ 3 M छ) द्यूतै (for छलजितै) K₁ 3 B Dn D₁ 4-10 शुद्धैर् (for शकैर्) K₄ द्यूतच्छलयितै शकैर्, Dn₁ द्यूते छलगतै शुद्धै, T₂ द्यूतास्सप्रजितै शकैर् —^α) D₂ 8 त्वधार्यत, D₂-7 9 10 द्यूपागत, T₂ [S] द्यूपा (for द्यूपा) Dn₁ वचनात्स द्यूपागत

41 ") T (T₂ 4 missing) G -वेष- (for -वास) M₂ पर्याय (for -चर्या च) Dn₁ अज्ञातवनवासस्य —^α)

अन्ये च बहवः हेगास्त्वशक्तैरिव नित्यदा ॥ ४१
 मया च स्वयमागम्य युद्धकाल उपस्थिते ।
 सर्वलोकस्य सांनिध्ये ग्रामांस्त्वं पञ्च याचितः ॥ ४२
 त्वया कालोपसृष्टेन लोभतो नापवर्जिताः ।
 तवापराधाच्युते मयं क्षत्रं क्षयं गतम् ॥ ४३
 मीप्सेण मोमदत्तेन बाह्यिकेन कृपेण च ।
 द्रोणेन च मपुत्रेण विदुरेण च धीमता ।
 याचितस्त्वं ग्रमं नित्यं न च तत्कृतमानसि ॥ ४४
 कालोपहतचित्तो हि सर्वो मृहति भाग्न ।

यथा मूढो भवान्पूर्वमस्मिन्नर्थे समुद्यते ॥ ४५
 किमन्यत्कालयोगाद्धि दिष्टमेव परायणम् ।
 मा च दोषं महाराज पाण्डवेषु निवेशय ॥ ४६
 अल्पोऽप्यतिक्रमो नास्ति पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 धर्मतो न्यायतश्चैव स्नेहतश्च परंतप ॥ ४७
 एतत्सर्वं तु विज्ञाय आत्मदोषकृतं फलम् ।
 असूयां पाण्डुपुत्रेषु न भवान्कर्तुमर्हति ॥ ४८
 कुलं वंशश्च पिण्डश्च यच्च पुत्रकृतं फलम् ।
 गान्धार्यास्तव चैवाद्य पाण्डवेषु प्रतिष्ठितम् ॥ ४९

C 9 554
B 9 63 52
K 9 64 50

Some MSS. तेष, Dn डेन (for वेन) B1 S (T2 & missing) मनात्रि (M1 'न्धि' न, D1 अमात्रं (for मना) —^d) S (except M1, T2 & missing) अनात्रैर् (for त्व) B1 D1-1 9 10 सर्वदा, D2 नित्यदा (for 'दा)

42 ^a) D11 M3 तु (for च) K3-4 B1 D1 8 आगत्य —^b) D11 पुरा (for युद्ध) D2 काळ D3 युद्धकालमुपस्थित — B2 damaged for 42^a —^c) T2 सर्व (for सर्व) D2 मानिद्य —^d) D1 1 8 प्रा माद्य K2 याचिता M3 ग्रामान्वा पच याचिता

43 K2 om (hapl) 43^{ab} —^a) D तदा (for त्वया) D2 कालोपसृष्टेन, T2 कालागतिष्टेन, M3 कालपरितेन, C2 कालोपसृष्टेन (as in text) —^b) Dn1 लोभ = B1 D1-1 8 वर्जित K2 लोभमोहाव वर्जिता, Dn T2 लोभित्वेनोप, G2 (inf lin, orig as in text) लोभतो नानदत्ताया (sic) —^c) K2 तया (for त्व) —^d) D2 corrupt K2 M2-4 सर्वक्षत्र, T1 6 G1 क्षत्र सर्व (by transp), G2 क्षत्रधर्म

44 ^a) D2 मीप्सेन —^b) K1 2 B (except B2) Dn D1-10 T G1 M2 बाह्यिकेन, D1 1 11 बाह्यी (D1 'द्धि) केन K2 कृपेन —^c) D1 1 11, S (except M1, T2 & missing) सह (for च म) —^d) T2 त्वा S2 B1 2 Dn2 D2 M1 मम, D2 अयि, T1 मया (for नम)

45 ^a) S1 K1 2 4 कालोपसृष्ट (K2 'हुत, K3 'रत), D2 8 कामोपहत, D11 लोभो, T2 5 G2 कालोपचित (for 'पहत) B2 4 D1-1 9 10 विज्ञा, G1 विज्ञे (for विज्ञे) K3 om, T1 G1 च, M3 [S]पि (for हि) —^b) B1 2 4 Dn2 D1-1 9 10 M3 सर्वे मृहति भाग्न

—^c) T (T2 & missing) G2 2 M2 4 तया, M2 ततो (for यथा) D2 [S]मव, D11 [S]मवत् (for भवान) —^d) D2 8 तस्मिन् (for अ) K1 D1 9 समुद्यते (for 'ते)

46 ^a) D2 8 काल (D2 ल) योगाच्च, D11 भागधेयाद्धि (for कालयोगाद्धि) —^b) D2 8 11 एतत् (for एव) D1 पराक्रम (for 'यणम्) S (T2 & missing) दिष्ट मेव (T2 'मानो) खुरावन —^c) K2 मान, B2 न तद्, B G1 न च (for मा च) S1 K1 दोष, B1-3 Dn D1 1-1 9 10 द्रो (B2 Dn रो) पान्, D2 द्रोपो, T (T2 & missing) G द्वेष (for दोष) S1 K1 भाग, K2 B1 2- D1-1 9 10 प्राज्ञ, Dn राहो (for राज)

47 ^a) B1 S (T2 & missing) न्वल्पो, D11 स्वतो (for अल्पो) D11 T1 G1 2 M2 4 व्यतिक्रमो, M1 ह्यति (for 'प्यति') —^c) M1 [अ]पि (for [प]व) —^d) G2 ते हताश्च (sic) (for स्नेहतश्च) D11 विशा पते (for परतप)

48 ^a) B2 D2 2 हि (for तु) — M1 om (hapl) 48^b-50^a —^b) K2 2 B (except B) D1 1-10 ह्यास्म, Dn ह्यर्थे (for आस्म-) D2 फल, D1 9 मत (for फलम्) — S2 D2 om. (hapl) 48^b-49^b, D10 reads the same on marg —^c) K2 3 अश्रेय, T (T2 & missing) G M2 3 त मन्यु, M2 तन्मन्यु (for असूया) S1 ***** त्रेषु —^d) D11 तावत् (for भवान्) K2 4 D1 4 M2 अहंसि (for 'ति) — After 48, B Dn D1-3 ins 386*

49 S2 D2 om 49^{ab}, M1 om 49 (for both, cf v 1 48) B1 2 4 Dn D1 om 49 D10 reads 49^{ab} on marg —^a) S1 K D2 2 T2 2 G2 M2 कुल, D2 कुल, M2 कुले, M2 कुलो (for कुल) K2 'धर्मश्च

C 9 3559
B 9 63 53
P 9 64 52

एतत्सर्वमनुध्यात्वा आत्मनश्च व्यतिक्रमम् ।
शिवेन पाण्डवान्ध्याहि नमस्ते भरतर्षभ ॥ ५०
जानासि च महाबाहो धर्मराजस्य या त्वयि ।
भक्तिर्भरतशार्दूल स्नेहश्चापि स्वभावतः ॥ ५१
एतच्च कदनं कृत्वा शत्रूणामपकारिणाम् ।
दह्यते स्म दिवारात्रं न च शर्माधिगच्छति ॥ ५२
त्वां चैव नरशार्दूल गान्धारीं च यशस्विनीम् ।

स शोचन्भरतश्रेष्ठ न शान्तिमधिगच्छति ॥ ५३
हिया च परयाविष्टो भवन्तं नाधिगच्छति ।
पुत्रशोकामिसंतप्तं बुद्धिव्याकुलितेन्द्रियम् ॥ ५४
एवमुक्त्वा महाराज धृतराष्ट्रं यदूतमः ।
उवाच परमं वाक्यं गान्धारीं शोककर्षिताम् ॥ ५५
सौवलेयि निबोध त्वं यत्त्वां वक्ष्यामि सुव्रते ।
त्वत्समा नास्ति लोकेऽस्मिन्नद्य सीमन्तिनी शुभे ५६

(for वशश्च) K1 8 B (B1 8 4 om) D1 10 पिंदाश्च
—⁶) D2 8 1 9 T2 6 G M2 8 यत्र (for यच्च) —⁷)
B2 6 D1-11 चै नाथ, D2 चैवाय, T2 चाप्यद्य (for
चैवाय) D8 गांधार्या सममेवाय —⁸) T6 G3 प्रतिष्ठित
—⁹ K D1-10 ins after 49 B Dn D1-3 after 48
386* स्व चैव नरशार्दूल गान्धारी च यशस्विनी ।

मा शुचो नरशार्दूल पाण्डवान्प्रति किल्बिषम् ।

[(L 1) = (var) 53^{ab} K2 Dn2 D2 2-1 9 10
कुल (for नर) —B1 om (hapl) the post half of
line 1 and the prior half of line 2 K4 तपस्विनी
D8 9 गांधारी च यशस्विनी (= 53^b) (for the post
half) —(L 2) D2 8 युजो (for शुचो) S K1-3
भरतश्रेष्ठ, D2 नरशार्दूल]

50 M1 om 50^a (cf. v 1 48) —^a) K1 D10 T1 8
G1 M (M1 om) अनुच्याय, D2 8 'ज्ञात्वा (for 'व्या
त्वा) T2 तदेतत्समनुच्याय —^b) B2 आत्मनोपि, D11
पाण्डवे स्व- (for आत्मनश्च) —^c) B2 भगवन् (for शि
वेन) M1 पाण्डव (for पाण्डवान्) S K1-3 च्याय, K4
B1 8 D पाहि, T6 G2 8 याहि (for ध्याहि) —^d)
D11 मनसा (for नमस्ते) S2 T (T8 4 missing) G
पुरुषर्षभ (for भरत)

51 ^a) S K2 8 B2 D6 जानामि (for 'सि) T (T3 4
missing) G M2-4 हि (for च) M1 स्व जानासि महा
बाहो —^b) Dn2 सा, D1 6 यत्, D11 वा, T2
या (for या) —^c) S2 T2 8 भक्ति (for भक्तिर्) B2
च नर, D11 च राज (for भरत) —^d) T2 स्नेह
K2 8 स्वभावज, K4 च भारत (for स्वभावत) D2
स्नेहो यश्चापि भारत

52 ^a) S1 K2 8 श्रुत्वा (for कृत्वा) K4 एतेषु
सदन कृत्वा —^b) K4 अपकारणं, B2 D2 8 'कार-
णात्, D8 उपकारिणा, T6 अन्वकारिणा (for अप-
—B3 damaged for 52^{ad} —^c) K2 8 D8 च, K4
B (B3 damaged) Dn2 D1 6 1 9 10 M2-3 स (for
स) S1 K1 2 4 B (B3 damaged) D (except D11)

दिवा रात्रौ, M3 दिवा रात्रि —^d) K2 Dn1 चर्माधि
गच्छति, D1 शर्ममधि (hypermetric) (for शर्माधि)

53 S1 K1-3 D3 8 11 om (hapl) 53 K4 om
(hapl) 53^a-54^b, D6 reads the same on marg
D1 reads 53 (without var) twice —^a) T6 का (for
स्वा) G1 राज (for नर) D2 6 T1 शार्दूल (D2
'ळ) S2 त्वा विचिंत्य नृशार्दूल, M1 स्वा चैव भरतश्रेष्ठ
—^b) D1 7 गांधारी च यशस्विनी —^c) B5 शोचन्तै,
Dn2 न शोचन्, D1 शुशोचन्, T2 सशुचो, T6 G3
M2-4 सशोचन् (for स शोचन्) B Dn D1 2 4-1 9 10
नरशार्दूल (D2 'ळो), M1 2 4 भरतश्रेष्ठो (for 'ष्ट)
—^d) B2 D5 1 10 शान्तिं नैवाधिगच्छति, M1 न शान्ति

54 K4 om 54^{ab} (cf. v 1 53), D6 reads the same
on marg —^a) S K1-3 Dn2 कृपया, D8 हिया* (for
हिया च) B5 परया प्राप्ते, D11 'माविष्टो (for 'या
विष्टो) S (T8 4 missing) हि (T6 G2 8 धि) या परमया
युक्तो —^b) S1 K1 8 [अ]भि (for [अ]धि) S
(except M1, T3 4 missing) भवत (T2 'वतो) नोप
सर्पति —^c) K2 शोकाधि —^d) B2 T6 बुद्ध्या,
D2 मृशं, D8 मृश- , T1 2 G1 8 बुद्ध्या, M1 विद्धि
(for बुद्धि-) D2 8 11 M4 बुद्धिव्या (M4 'द्वा [sic] व्या)-
कुलितेन्द्रिय, D5 बुद्धिव्याकुलिता तव, G2 अबुद्ध्या व्याकु
लेन्द्रिय

55 Before 55, T (T8 4 missing) G1 8 ins वैश
पायन —^a) S (T8 4 missing) बाहुर (for राज)
—^b) D8 यदूतम्, D11 महीपति (for यदूतम्) —^d)
Some MSS कर्षिता

56 Before 56, T2 1ns श्रीकृष्ण, T6 G2 8 श्री
भगवान् —^a) D2 8 11 T (T8 4 missing) G2 8 सौवले
(D2 'ळे) ये S (T8 4 missing) निबोधस्व —^b) S1
K1 2 4 T1 G1 M स्वा (for स्वा) D5-1 9 10 M1
तच्छृणु (for सुव्रते) —^c) S2 यत्समा M1 ह्यद्य (for

जानामि च यथा राज्ञि सभायां मम संनिधौ ।
 धर्मार्थमहितं वाक्यमुभयोः पक्षयोर्हितम् ।
 उक्तप्रत्यसि कल्याणि न च ते तनयैः श्रुतम् ॥ ५७
 दुर्योधनस्त्वया चोक्तो जयार्थं परं वचः ।
 शृणु मूढ वचो मयं यतो धर्मस्ततो जयः ॥ ५८
 तदिदं समनुप्राप्तं तव वाक्यं नृपात्मजे ।
 एवं विदित्वा कल्याणि मा स्म शोके मनः कृथाः ।
 पाण्डवानां विनाशाय मा ते बुद्धिः ऋदाचन ॥ ५९
 शक्ता चामि महामागे पृथिवीं मचराचराम् ।
 चक्षुषा क्रोधदीप्तेन निर्दग्धुं तपसो बलात् ॥ ६०

वासुदेववचः श्रुत्वा गान्धारी वाक्यमब्रवीत् ।
 एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि केशव ॥ ६१
 आधिभिर्दह्यमानाया मतिः संचलिता मम ।
 सा मे व्यवस्थिता श्रुत्वा तव वाक्यं जनार्दन ॥ ६२
 राजस्त्वन्यस्य वृद्धस्य हतपुत्रस्य केशव ।
 त्व गतिः सह तैर्वीरैः पाण्डवैर्द्विपदां वर ॥ ६३
 एतावदुक्त्वा वचनं सुखं प्रच्छाद्य वाससा ।
 पुत्रशोकाभिसंतप्ता गान्धारी प्ररुरोद ह ॥ ६४
 तत एना महाबाहुः केशवः शोककशिताम् ।
 हेतुकारणसंयुक्तैर्वाक्यैराश्वासयत्प्रभुः ॥ ६५

C P 3572
 H 9 63 70
 K 9 64 68

नानि) —^a) ५१ अ*, K3-3 अपि, D2 2 11 अन्या,
 T1 2 G M2-4 कञ्चित्, T2 काले, M1 नानि (for
 मय) ५१ K1 B. D11 शुभा, M1 कञ्चित् (for शुभे)

57 For the incident, cf 5 127 9ff —^a) K2 2
 B D11 D1 4-5 10 11 T (T2 4 missing) G1 3 जानामि,
 G2 ज्ञातामि (for जानामि) T2 G2 द्वि (for च)
 D11 lacuna, G2 राज्ञ (for राज्ञि) — D11 om
 (hapl) 57'-59' —^c) T2 नचयै (sic) (for तनयै)
 K4 B1 D (except D2, D11 om) G2 कृत (for श्रुतम्)

58 With 58, cf 11 17 6 D11 om 58 (cf v 1
 57) —^a) B2 D2 प्रोक्तो (for चोक्तो) —^b) T2
 जयार्थं (for 'र्थी') K2 2 D2 1 2 पुरय (for प')
 —^c) T1 2 G1 2 M मे त्व (for मय) —^d) K2 om
 (hapl) धर्मस्ततो

59 D11 om 59^{ab} (cf v 1 57) The portion
 of the text from 9 62 59^a up to 9 63 8^c is
 lost in B2 on a missing folio —^a) D2 G2 यद्
 (for तद्) —^b) ५३ K1 त्वयि (for तव) —^c)
 D2 विदिता (for 'त्वा') ५३ (T2 4 missing) गान्धारी
 (T1 G1 M2 'नि') (for कल्याणि) —^d) T2 त्व (for
 म्) —^e) S (T2 4 missing) विनाशे च (G1 M1
 'शन') (for 'नाय') —^f) D1 कयचन (for कदाचन)

60 B2 missing (cf v 1 59) —^a) D2 2 2 T2
 G2 [अ]पि (for [अ]मि) —^b) D2 2 1 मचराचर D11
 पृथिवीं च मयागारं —^c) M2 चक्षुष —^d) D1 नि
 र्दग्ध T2 तपसो (for 'मो')

61 B2 missing (cf v 1 59) Before 61, T2
 G2 ins वंशपायन Before 61^c, T2 ins गान्धारी

—^a) G2 एव (for एतन्) D2 महाभारते (sic),
 D2 T1 2 G1 2 'भाग' (for 'बाहो')

62 B2 missing (cf v 1 59) —^b) K2 2 संक्षा-
 लिता, D2 मचलिता, D11 मलुलिता, T2 सा चलिता
 (for मच) ५१ मा मे संक्षालि***, K1 सा मे संक्षा
 लिता मति — ५१ damaged for 62^{ad} —^c) T2
 [अ]द् (for मे) ५३ D11 [5]प्यवस्थिता K1-3 साम्ये
 (K1 *मे) व्यवस्थिति श्रुत्वा —^d) ५३ K1-3 वाक्यैर्
 (for वाक्य)

63 B2 missing (cf v 1 59) —^a) D2 2 चा-
 प्यस्य, D11 चाप्यस्य, M2 त्व धर्म- (sic) (for त्वन्यस्य)
 —^b) S (except M1, T2 4 missing) माधव (for
 केशव) —^c) K2-1 B (B2 missing) D (except
 D2 2) T2 M2 महिषै (for सह तैर्) S (except M1,
 T2 4 missing) सर्वे (for वीरै) —^d) S (except
 M1 2, T2 4 missing) वदता (for द्विपदा)

64 B2 missing (cf v 1 59) —^a) T (T2 4
 missing) G एवमुक्त्वा तु वचन —^b) K2 प्राच्छाद्य,
 D2 क्षा (for प्र) D11 पाणिना (for वाससा) —^c)
 K2 -शोकाति, K4 -शो*मि (for -शोकाभि) —^d)
 D2 reads from गान्धारी up to समाश्वास्य च (in 66^a)
 on marg

65 B2 missing (cf v 1 59) D2 reads 65 on
 marg —^a) G2 अत (for तत) D11 एता (for
 एना) K4 महाबाहो —^b) Some MSS कपिता, T2
 -मोहिता (for -कशिताम्) —^c) K4 तेन (for हेतु-)
 D2 -समकैर् (for सयुक्तैर्)

66 B2 missing (cf v 1 59) —^a) D2 reads

समाश्वास्य च गान्धारी धृतराष्ट्रं च माधवः ।
 द्रौणेः संकल्पितं भावमन्वबुध्यत केशवः ॥ ६६
 ततस्त्वरित उत्थाय पादौ मूर्धा प्रणम्य च ।
 द्वैपायनस्य राजेन्द्र ततः कौरवमब्रवीत् ॥ ६७
 आपृच्छे त्वां कुरुश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ।
 द्रौणेः पापोऽस्त्यभिप्रायस्तेनास्मि सहसोत्थितः ।
 पाण्डवानां वधे रात्रौ बुद्धिस्तेन प्रदर्शिता ॥ ६८
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं गान्धार्या सहितोऽब्रवीत् ।
 धृतराष्ट्रो महाबाहुः केशवं केशिघ्नद्वन्द्वम् ॥ ६९

शीघ्रं गच्छ महाबाहो पाण्डवान्परिपालय ।
 भूयस्त्वया समेष्यामि क्षिप्रमेव जनार्दन ।
 प्रायात्ततस्तु त्वरितो दारुकेण सहाच्युतः ॥ ७०
 वासुदेवे गते राजन्धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
 आश्वासयदमेयात्मा व्यासो लोफनमस्कृतः ॥ ७१
 वासुदेवोऽपि धर्मात्मा कृतकृत्यो जगाम ह ।
 शिविरं हास्तिनपुरादिदक्षुः पाण्डवानृप ॥ ७२
 आगम्य शिविरं रात्रौ सोऽभ्यगच्छत पाण्डवान् ।
 तच्च तेभ्यः समाख्याय सहितस्तैः समाविशत् ॥ ७३

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

समाश्वास्य च on marg Ś1 K1 तामाश्वास्य, M2 समाश्वास्य
 (for 'श्वास्य') K2 M2-4 तु (for च) T (T2 & miss-
 ing) G1 2 स समाश्वास्य गांधारी —°) B (B2 missing)
 Dn D1, 5-7 9 10 द्रौणिः, D1 द्रोण (for द्रौणे) D2 3 11
 सकटपत्र, G3 'ल्पिते (for 'ल्पित) K4 भीमम्, B1
 D2 पापम्, D1 तावद्, T1 & G1 8 भागम् (for भावम्)
 —°) K4 B2 D2 10 11 M1 अवबुध्यत, B1 अनु, B2
 damaged (for अन्य) S (T2 & missing) भारत (for
 केशव)

67 B2 missing (cf v 1 59). —°) K4 त्वरितम्
 D2 तथा त्वरितमुत्थाय —°) D2 3 11 पुन (for तत)
 Ś2 K1-3 कौरव्यम्

68 B2 missing (cf v 1 59) Before 68, T2 &
 G1 2 ins श्रीमगवान्, G2 श्रीकृष्ण —°) T2 त्वा
 K2 3 नर (for कुरु) —°) K2 T2 M2 द्रोणे, B1
 D2 द्रौणि (for द्रौणे) D11 पापस्य, T2 पापस्तु, T2
 पापेस्ति G2 द्रौणि पापोस्त्यभियुत्स —°) T1 & G
 ततो (for तेन) T2 ततोसि सहसोदित —°) T2 तथा
 (for वधे) —°) K4 प्रकर्षिता, D2 3 प्रकल्पिता,
 D11 T2 & G2 3 M निदर्शिता (for प्र)

69 B2 missing (cf v 1 59) —°) T2 च (for
 तु) —°) D11 गांधारी (for 'र्या) —°) Ś2 महा
 बाहु, K4 M2 'बाहो, D11 T1 & G 'राज, T2 M1
 'राज, M2 3 'भाग (for 'बाहु) —°) D2 3 शत्रु
 (for केशि)

70 B2 missing (cf v 1 59) —°) B2 D2 प्रति

(for परि-) B2 D2 3 पालयन् —°) T2 corrupt M1
 त्वया भूय (by transp) D2 समेष्यामि, D2 महे-
 ष्यामि (for समे) —°) D2 क्षिप्रमेतज्, T2 जिज्ञा
 सार्थ (for क्षिप्रमेव) —°) D1 प्रयात् D2 3 तत
 प्रयातस्त्वरितो —°) Ś1 K2 D1 3 दारुकेन D11 तथा
 (for सह)

71 B2 missing (cf v 1 59) —°) D2 धृतराष्ट्रो
 D11 M1 जनाधिप (for जनेश्वरम्) —°) D2 बाह्वया
 मास च तदा D2 आश्वासयामास तदा —D2 om
 (hapl) 71^d-72^a —°) T2 लोके D11 व्यास सत्य
 तीसुत

72 B2 missing (cf v 1 59) D2 om 72^a (cf
 v 1 71) —°) K4 देवात्मा (for धर्मात्मा) —B2
 damaged for 72^{cd} —°) D2 शिविरी (sic), D2
 विविर (for शिविर) S (except M4, T2, & missing)
 इस्तिन (for हा) K4 पुर —°) D2 ददक्षु, T2
 दिदक्ष (for दिदक्षु) K4 नृप, B1 & Dn G2 प्रति
 (for नृप)

73 B2 missing (cf v 1 59) D2 om 73^{ab}
 —°) D11 आजगमु (for आगम्य) —°) D2 3 सोप्य
 गच्छत, T2 सोध्याग (for सोऽभ्यग) —°) Ś1 K1-3
 ततस्, B1 स च, D2 3 तत्त्व (for तच्च) D11 समा
 स्थाय (for 'ख्याय) —°) Ś2 K2 D2 सहितैस् (for
 'तस्) Ś1 K1-3 उपाविशत्, B1 Dn D1 4-7 9-11
 समाहित (D2 'वै), D2 'विशन्, D2 महात्मभि (for
 समाविशत)

६३

धृतराष्ट्र उवाच ।

अधिष्ठितः पदा मूर्ध्नि भयसक्थो महीं गतः ।

शौटीरमानी पुत्रो मे कान्यभापत संजय ॥ १

अत्यर्थं कोपनो राजा जातवैरश्च पाण्डुपु ।

व्यसनं परमं प्राप्तः किमाह परमाहवे ॥ २

संजय उवाच ।

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि यथावृत्तं नराधिप ।

राज्ञा यदुक्तं भयेन तस्मिन्व्यसन आगते ॥ ३

भयसक्थो नृपो राजन्पांसुना सोऽवगुण्ठितः ।

यमयन्मूर्धजास्तत्र वीक्ष्य चैव दिशो दश ॥ ४

केशान्नियम्य यत्नेन निःश्वसन्नुरगो यथा ।

संरम्भाश्रुपरीताभ्यां नेत्राभ्यामभिवीक्ष्य माम् ॥ ५

वाहू धरण्यां निष्पिष्य मुहुर्मत्त इव द्विपः ।

प्रकीर्णान्मूर्धजान्धुन्वन्दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ।

C 9 3587
B 9 64 6
K 9 63 6

Colophon B₂ T₃ 4 missing — Sub-parvan
D₁ M₁ 2 4 गदायुद्ध — Adhy name Ś₁ K₁-8 श्री
कृष्ण(K₂ 8 कृष्ण प्रत्यागमन, Ś₂ कृष्णस्य प्रत्यागमन
हास्तिनपुरात्; K₄ वासुदेवप्रत्यागमन, T₁ 5 G₁ 8 दृष्ट
राष्ट्रकृष्णनंवाद, M₂ 4 दृष्टराष्ट्रसमाश्वास (M₄ 'सुन)
— Adhy no (figures, words or both) Ś₂ 30, B₂
M₁ 64, D_n 33, D₁ 10 34, T (T₃ 4 missing) G
9, M₂-4 65 — Śloka no D_n 77, D₁ 9 78

63

☞ This adhy is missing in T₃ 4 (cf v 1 9
55 3)

1 B₂ missing up to 8° (of v 1 9 62 59)
—^a) T₂ C₂ अयाविष्ट (for अधिष्ठित) D₈ मूर्ध्ना
—^b) K₂ 4 सक्थो, K₈ शक्थो, D₄ वक्थो, T₁ G₁
सक्थ्यो, T₂ M₁ 2 4 सक्थिर्, T₆ शीर्षो, M₈ सक्थिर्
(for सक्थो) Ś₁ D₈ 5 8 11 महीगत, D₂ महीपति
—^c) K₁ शूरोभिमानी, K₄ D₈ शौदीर्घमाण (D₈ न),
B₁ सौचीर्घमानी, B₂-5 D_n 3 शौ (B₅ सौ)टीर्य; D_n 2
D₁ 9 10 M₂ 8 शौ (M₂ शौ)टीर्य, D₂ 8 M₁ 4 शौटीर्य,
D₄ शौदीर्घ्य, D₅ शौदीर्घमाण, D₆ सोदीर्घमानी (sic),
D₇ T (T₃ 4 missing) G शौर्घमानीय (T₁ G नी च, T₂
'नीर्य), D_n 1 शौर्घांश मानी (for शौटीरमानी) —^d)
K₂ 8 B (B₂ missing) D_n D₁ 4-10 किम्, D_n क वा
(for कानि)

2 B₂ missing (cf v 1 1) —^a) D₂ अत्यत,
T₁ 5 G M₁ अत्यर्थ- (for थं) Ś₁ K₁-8 कौरवो (for
कोपनो) —^b) D₈ T₂ 5 G₂ 8 M कृत, D₁ *त
(for जात) D₁ 8 पादवै (D₈ 'व) (for पाण्डुपु)
—^d) D₄ केन ह (sic) (for किमाह)

3 B₂ missing (of v 1 1) —^a) T₁ 5 G
transp प्रवक्ष्यामि and यथावृत्तं D₁ यत्र (for यथा)
T₁ 5 G परतप (for नराधिप) —^c) D₂ 8 T₁ 2 G₁ 8
M ममेन, T₆ G₂ वै तेन (for ममेन) —^d) Ś₁
damaged K₄ व्यसनमागते, D₂ 8 S (T₃ 4 missing)
'सागरे, D_n सगरे

4 B₂ missing (of v 1 1) —^a) T₁ G निक्ष
(for भय) K₂ सक्थो, K₈ D₆ शक्थो, D₄ शस्यो,
D₈ शक्थ्यो, T₁ G₁ सक्थ्यो, T₂ M₂-4 सक्थिर् (for
सक्थो) D_n नरो (for नृपो) G₁ भूप (for राजन्)
—^b) Some MSS पाशुना, D_n 1 T₅ पाहुना (for
पासुना) D₁ प्रविकुण्ठित, D₂ 8 चावगुण्ठित; D_n 1 T
(T₃ 4 missing) G M₂-4 परिकु (D_n 'गु)ठित, M₁
स्ववगुण्ठित (for सोऽव) —^c) B₂ नमयन्, B₄ सम
यन्, D_n 1 S (T₃ 4 missing) स (D_n 1 M₁ नि)यम्य (for
यमयन्) —^d) K₄ चैव G₈ दिश (sic) (for दश)
M₁ वीक्षते च दिशो दश

5 B₂ missing (of v 1 1) —^a) K₄ निशान्
(sic), S (except M₁, T₃ 4 missing) क्रोधं (for
केशान्) —^b) Some MSS निश्वसन् —^c) K₂ 8
सरमाश्रु, D₁ सरवधोश्रु, D₂ 8 सरवधाश्रु (D₈ 'श्रु)
(for रम्भाश्रु) T₂ सरमाश्रुपरीतात्मा —^d) T₂ द्विपि
[द्वि]भ्याम् (for नेत्रां) D₈ 7 10 अति (for अभि-)
T₂ च, G₂ तान् (for माम्)

6 B₂ missing (of v 1 1) —^a) T₂ बाहु (for
वाहू) K₂ 8 D_n D₁-8 धरिण्यां (K₂ 'न्या) B₅ D₈
M₁ निक्षिप्य, D₈ T₂ 5 G M₂-4 निष्पिष्य (for नि
ष्पिष्य) —^b) B₁ 8 D₅-7 9-11 सुदुर्मत्त, B₄ सुहुर्मत्त
(for सुहुर्मत्त) —^c) T₂ 5 प्रकीर्ण (T₆ जैर्) T₂ 5
G₂ 8 M₂ 4 धून्वन् M₁ 8 प्रकीर्णां मूर्धजा धु (M₁ धू)

गर्हयन्पाण्डवं ज्येष्ठं निःश्वस्येदमथाब्रवीत् ॥ ६
भीष्मे शान्तनवे नाथे कर्णे चास्त्रभृतां वरे ।
गौतमे शकुनौ चापि द्रोणे चास्त्रभृतां वरे ॥ ७
अश्वत्याग्निं तथा शल्ये शूरे च कृतवर्मणि ।
इमामवस्थां प्राप्नोऽस्मि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ८
एकादशचमूर्भर्ता सोऽहमेतां दशां गतः ।
कालं प्राप्य महाबाहो न कश्चिदतिवर्तते ॥ ९
आख्यातव्यं मदीयानां येऽस्मिञ्जीवन्ति संगरे ।

यथाहं भीमसेनेन व्युत्क्रम्य समयं हतः ॥ १०
बहूनि मुच्यमानानि कृतानि गलु पाण्डवैः ।
भृगिश्रवसि कर्णे च भीष्मे द्रोणे च श्रीमति ॥ ११
हं चाकीर्तिजं कर्म नृशंसः पाण्डवैः कृतम् ।
येन ते मनु निर्वेदं गमिष्यन्तीति मे मतिः ॥ १२
का प्रीतिः सत्त्वयुक्तस्य कृतोपधिकृतं जयम् ।
को न समयमेतार वृधः संमन्तुमर्हति ॥ १३
अधर्मेण जयं लब्ध्वा को न हृष्येत पण्डितः ।

न्यून — ^d) D₁ corrupt S^c K₁ असं (K₁ 'नु) स्पृष्टान्, B₁ ह्यन स्पृष्टं, D₂ उपाम्यु (for उपम्यु) — ^e) B₂ 4 T₁ 4 G M₂ 4 पाण्डव B₂ 4 T₁ G₂ श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ) — ^f) D₂ विश्वस्य, Some MSS निश्चस्य (for निश्चस्य) D₁₁ अभापत (for अयावर्त्तत) S (T₂ 4 missing) विनि (T₁ G₁ 'नि) श्वस्येदमब्रवीत्

7 B₂ missing (cf. v 1 1) Before 7, T₂ ins दुर्योधन — ^a) D₁ चाथ, M₁ om (for नाथे) — ^b) M₂-4 द्रोणे (for कर्णे) K₁ शास्त्र, B₁ D₂ 2 5-1 2-11 M₁ शास्त्र (for चास्त्र) K₂ 3 विदा (for भृतां) T (T₂ 4 missing) G द्रोणे चाचार्यमत्तमे — The portion of the text from 7^c up to the end of adhy 64 is lost in D₂ on missing folios — ^c) B₂ 4 D₂ 2 11 वा (for च) — ^d) S (except M₁, T₂ 4 missing) कर्णे (for द्रोणे) K₂ शास्त्र, D₁₀ T₂ शास्त्र- (for चान्त्र) B₁ D₂ 2 विदा (for भृता) B₂ द्रोणे चास्त्रविदुत्तमे

8 B₂ missing for 8^{abc} (cf v 1 1) D₂ missing (cf v 1 7) — ^{ab}) T (T₂ 4 missing) G₁ 2 M₂-4 शूरे शल्ये (by transp), G₂ शूरे सत्ये D₁ शूरे वै कृतकर्मणि (for 8^b) — After 8^b, S (except M₁, T₂ 4 missing) ins

387* अन्येऽपि च शूरेषु न्यस्तभारो महात्मसु ।

— ^c) K₁ B₂ 4 D₂ 2 M₂ सप्राप्त, D₁ 2 प्राप्नोमौ (for 'अस्मि) — ^d) D₂ काळो S^c K₁ B₂ 4 D₁₁ D₁ 4-6 वै, T₂ [S]ति (for हि)

9 D₂ missing (cf v 1 7) — ^c) B₂ कालिं, D₂ काळ (for काल) D₂ महाप्रीयो, D₂ वीर्यं, D₁ म^c 2 हो (for महाबाहो) — ^d) S K₁-3 किचिद् (for कश्चिद्) S K₁ M₁ व्यति, K₂ ह्यति, B₁ व्यभि, D₂ 3 विनि, D₂ 6 अस्मि (for अति)

10 D₂ missing (cf v 1 7) — ^a) B₁ 2 मदी पालान्, T₁ मया दीन (for मदीयानां) (^c) आख्यातु मया दीन — ^b) D₂ 11 M₁ स्स, T (T₂ 4 missing) G M^c 4 नु, M₂ च (for अस्मिन्) B₁ D₁₁ D₁ 4-3 13 मयुगे, G₁ मगनि, M₁ भजय (for सतरे) D₂ यन्नि जीयति मयुगे — ^c) T₂ वा (sic) (for [अ]ह) — ^d) D₂ 4 5 व्युत्क्रम्य T₁ G₁ M₂ गत (for एत) D₁₁ व्युत्क्रम्य सह संगत

11 D₂ missing (cf v 1 7) — ^b) D₁₁ लघु (for गलु) — ^c) T₁ G₁ भीष्मे (for कर्णे) — ^d) S (except M₁, T₂ 4 missing) transp भीष्मे (T₁ G₂ कणे) and द्रोणे S₁ K₁-2 D₁ श्रीमति, D₂ 2 मीदति (for श्रीमति) D₂ श्रीमति च जयद्रथे (च जयद्रथे on marg)

12 D₂ missing (cf v 1 7) — ^a) D₂ वा (for च) S₁ K₁ 2 [अ]कीर्तिद, K₁ B₁ 4 'तिं, D₁₁ T₂ कीर्तिज, T₁ G₁ गहित, T₂ G₂ 2 कीर्तिन (for [अ] कीर्तिजं) — ^b) D₂ T (T₂ 4 missing) G नृशंस — ^c) S₁ K₁ अमरसु, K₂ [अ]ग्र मयो; K₂ अमतो (for ते सत्सु) D₁₁ येन ते मरमुहन्मिष, S (T₂ 4 missing) वाच्यता ये (M₁ ते) न ते सत्सु (G₂ 'ज्ञय) — ^d) S₁ D₂ 3 गमिष्यति, M₂ गर्हिष्यति S₁ K₁ B₁ 2 4 D₁₁ D₁ 4-3 10 हि, B₂ damaged, M₂ [ह]ह (for [ह]ति) D₁₁ निर्वे दस्य गमिष्यति

13 D₂ missing (cf v 1 7) — ^c) K₁ corrupt D₂ 2 11 सत्य, T₂ G₁ 2 सत्सु (for सत्सु) D₂ 4 5 5 युक्तस्य (for यु) — ^b) S₁ K₂ 4 B (except B₂) D₁ 4-6 8 10 T₂ M₂-4 Ca [उ]पाधि (for [उ]पधि) K₁-3 जये (for जयम्) D₁₁ कृष्णोपाधिकृत जय, T₂ युधि प्रपततो जय — ^c) K₁ एव (for को वा) S₁ K₁ damaged for समय S₁ K₁ 2 चेतार, T₂ भोक्तार (for भेतार) — ^d) K₂ corrupt D₂ 3 भुवन्

यथा संहृष्यते पापः पाण्डुपुत्रो वृकोदरः ॥ १४
 किं नु चित्रमतस्त्वद्य मयमकथस्य यन्मम ।
 क्रुद्धेन सीमसेनेन पादेन मृदितं गिरः ॥ १५
 प्रतपन्तं श्रिया जुष्टं वर्तमानं च वन्धुषु ।
 एवं कुर्यान्गो यो हि न वै संजय पूजितः ॥ १६
 अमित्रो क्षत्रधर्मस्य मम माता पिता च मे ।
 तौ हि संजय दृःखार्तो विज्ञाप्या वचनान्मम ॥ १७

इष्टं भृत्या भृताः सम्यग्भूः प्रज्ञास्ता मसागर ।
 मूर्ध्नि स्थितममित्राणा जीवतामेव संजय ॥ १८
 दत्ता दाया यथाशक्ति मित्राणां च प्रिय कृतम् ।
 अमित्रा बाधिताः सर्वे को नु खन्ततरो मया ॥ १९
 यातानि परराष्ट्राणि नृपा भुक्ताश्च दासवत् ।
 प्रियेभ्यः प्रकृतं साधु को नु खन्ततरो मया ॥ २०
 मानिता बान्धवाः सर्वे मान्यः संपूजितो जनः ।

C. 9 3201
B. 9 64 20
F. 9 65 20

(for वृत्र) S K1 2 D11 मन्त्रुम्, K1 D2 4 2 शनि
 तुम् (for मन्त्रुम्) B2 वृत्र शमन गदनि

14 D. missing (cf - 1 7) —^a) S1 K1 2
 प्रिय, S2 K2 3 B2 D. 2 11 प्रिय, B1 [जा, अय (for
 जय) —^b), S1 K1 2 D11 नुप्यति, S2 K1 D2 7
 नुप्येत, D हृष्येत, T G2 गृह्येत M1 हृष्यति (for
 हृष्येत) B पार्थिव (for पाण्डित) —^c) S1 K1
 [जय, D1 2 M1 3 4 म (for न) D1 11 दू D11
 दुःख्यते (for हृष्यते) D2 यान, D11 M2 पाप (for
 पाप) —^d) S1 K2 2 पादो (for पाण्डु-)

15 D. missing (cf - 1 7) —^a) B2 हि
 D1 2 नु, D2 न (for नु) K1 B / except B1 Dn
 D10 इतम् (for जतम्) K2 अय, S (T2 4 miss-
 ing) अन्वद (for अय) —^b) K2 2 मन्त्रय, D2
 मन्त्रय (for मन्त्रय) S (T2 4 missing) वै (for
 वद) T मन (for मन) — B2 damaged for
 15^{ad} —^c) D2 युद्धेन, D11 क्रोधेन (for क्रुद्धेन)
 —^d) S (T2 4 missing) पदा नन (for पादेन) D1
 गिर

16 D. missing (cf - 1 7) —^a) Dn प्रवत,
 D2 प्रवत, D2 तपत्र च (for प्रतपन्त) —^b) D1
 वर्तमाने —^c) D2 corrupt S2 कुर्वन् (for कुर्यान्)
 D11 एव कुर्यादभ्यात्र, S (T2 4 missing) निगृहीत्यादिषु
 नो (M1 'पुरी') हि —^d) D11 सर्वहि (hypermetric)
 (for न वै) D- पूनय (for मनय) K1 पून्यते,
 S (T2 4 missing) पूनय (for पूजित)

17 D. missing (cf - 1 7) —^a) B1 प्रविर्ज्ञो
 (for अमित्रो) B D1 4 2 10 युद्ध (for क्षत्र) K1
 अमित्रमज्ञ सत्रय, K1 Dn D- अमित्रो धर्मयुद्धय
 —^b) K2 M1 त, K1 M2 2 तौ, Dn T (T2 4 miss-
 ing) G यो (for मे) —^c) K2 2 transp दुःखार्तो
 and विज्ञाप्या S1 damaged for स्वार्तो विज्ञाप्या K1
 विज्ञाप्या, D2 विज्ञाप्या, T2 य (for 'प्या) T2 वचन,

G2 नैद (for नान) D- 10 हि मे (for मम) G2
 विज्ञाप्या मन ग्रामनान (for 17^d)

18 With 18-25, cf 9 60 47-49 D2 missing
 (cf 1 7) B2 damaged for 18^{ad} —^a)
 Cf 9 4 27^a B. (marg, orig as in text) इष्टा,
 T. विष्ट, G2 इष्ट- (for इष्ट) T2 मृत्वा, M2 मृत्वा
 (for मृत्वा) D4 मृत्वा, T. प्राता (for मृता)
 D11 इष्टं मृत्वा यथा सम्यग् — 18^{ad} = 9 60 47^{ad} —^b)
 D2 T नू प्रज्ञा, D2 प्रज्ञाना नू, T2 नूनि शान्ता,
 G2 नूपमुक्ता (for नू प्रज्ञाना) —^c) Cf 9 4 26^d
 S1 damaged T2 स्थिता M1 मपनाना (for अमि
 त्राणा) —^d) K1 जयतान् (for जीव) S2 मारत
 (for मजय) S1 K1 T2 जीवता (T2 तो) मम मारत
 (T2 मनय), K2 3 'तानपि मारत

19 D2 missing (cf 1 7) —^a) Cf 9 4 23^b
 D2 अदाद, D11 दत्वा D1 दाना (sic), D2 11 दायान,
 S (T2 4 missing) देया (for दाया) S2 यथा शक्ति,
 K1 यथान्नामि (sic), M1 3 यथा शक्त्या —^b) M1
 transp प्रिय and कृत B1 गत (for इतम्) — B2
 reads 19^d after 20 —^c) G2 reads from अमित्रा
 up to को नु (in 19^d) twice —^d) D11 घन्ततरो (for
 मन्त) K1 Dn मम (for मया) — After 19,
 B2 4 read 22^d

20 D. missing (cf 1 7) K1 D1 - M2 om
 (hapl) 20 T. G2 3 om (hapl) 20-21 B1 D1
 2-2 10 read 20 after 22 B2 4 om 20^{ad} —^a)
 = 9 4 27^a B1 3 जिवानि, Ca (gloss प्राप्तानि)
 यातानि (as in text) —^b) T2 नूपनृपाश्च, M2 4
 नृपा मन्त्राश्च D11 नृपाश्च दामवत्कृता —^c) T2 द्विजे-
 भ्यश्च (for प्रियेभ्य) S1 K1 D3 [5] पि कृत, B2 4
 T1 2 G1 M2 4 च कृत, D2 हि कृत, D10 सतत, D11
 प्राकृत (for प्रकृत) S2 प्रियेभ्योपकृत साधु —^d) D11
 घन्ततरो (for मन्त) — After 20, B2 reads 19^{ad}

त्रितयं सेवितं सर्वं को नु स्वन्ततरो मया ॥ २१

आज्ञप्तं नृपमुख्येषु मानः प्राप्तः सुदुर्लभः ।

आजानेयैस्तथा यातं को नु स्वन्ततरो मया ॥ २२

अधीतं विधिवद्दत्तं प्राप्तमायुर्निरामयम् ।

स्वधर्मेण जिता लोकाः को नु स्वन्ततरो मया ॥ २३

दिष्ट्या नाहं जितः संख्ये परान्प्रेष्यवदाश्रितः ।

दिष्ट्या मे विपुला लक्ष्मीर्मृते त्वन्यं गता विभो ॥ २४

यदिष्टं क्षत्रवन्धूनां स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ।

निधनं तन्मया प्राप्तं को नु स्वन्ततरो मया ॥ २५

दिष्ट्या नाहं परावृत्तो वैराट्प्राकृतवर्जितः ।

दिष्ट्या न विमर्ति कांचिद्भजित्वा तु पराजितः ॥ २६

सुप्तं वाथ प्रमत्तं वा यथा हन्याद्विषेण वा ।

एवं व्युत्क्रान्तधर्मेण व्युत्क्रम्य समयं हतः ॥ २७

अश्वत्थामा महाभागः कृतवर्मा च सात्वतः ।

21 D₀ missing (cf v 1 7) T₅ G₂ s om 21 (cf v 1 20) S₁ K₂ s D₀ om (hapl) 21 T₂ om (hapl) 21-25 M₂ om (hapl) 21-23 M₂ reads 21-23 after 28 K₁ transp 21 and 22 —^a) D₄ मानिना, G₁ वारित्ता (for मानिता) —^b) K₁ s B₁ 2 s Dn D₁ s 5 7 8 10 वश्य, G₁ मया, M₁ पूज्य (for मान्य) D₂ s च (for स) B₂ s जने — With 21^c, cf 9 4 28^b K₁ om 21^{cd} —^{od}) K₁ समय (for त्रितय) S₂ तस्य, D₅ 1 s सर्वे (for सर्वं) D₁₁ शाश्वत शासित सर्वं त्रितय सेवित मया

22 For the sequence in M₂, cf v 1 21 D₀ missing (cf v 1 7) T₂ M₂ om 22 (cf v 1 21) S₂ om (hapl) 22 K₁ transp 21 and 22 G₂ s transp 22 and 23 —^a) K₂ D₂ आज्ञप्तं, K₄ आज्ञात (for आज्ञप्त) S (T₂ M₂ om, T₃ s missing) नृपमुख्येषु मानश्च (T₁ G₁ कामश्च, M₂ s मानं च) —^b) T₁ s G M₁ मया (for मान) K₂ s D₂ G₂ च (for सु) D₂ दारत, D₁₁ दुर्लभ (sic) (for दुर्लभ) M₂ s मया प्राप्त सुदुर्लभ — G₂ om 22^d, B₂ s read the same after 19 —^c) S₁ K₁-s आजानेयैस्, D₄ नयस्, D₁₁ नेयास्, T₅ नेय, G₂ अजानेयैस्; Ca v (gloss [both] कुलीनाश्च) आज्ञा (as in text) K₂ याते, K₄ B₁ जात; D₁ 11 T₁ s G₁ यान, G₂ नेय (for यात) —^d) K₄ स्वातकृतो (sic), D₄ स्वतहरो, D₁₁ धन्यतरो (for स्वन्त) — After 22, B₁ D₁ 6-8 10 read 20

23 For the sequence in M₂, cf v 1 21 D₀ missing (cf v 1 7) T₂ M₂ om 23 (cf v 1 21) K₄ T₂ om (hapl) 23 G₂ s transp 22 and 23 —^a) = 9 60 47^a T₁ G₁ आसित (for अधीत) D₂ च मया, S (T₂ s M₂ om, T₃ s missing) विद्वत् (for विधिवद्) —^c) D₄ s स्वधर्मा विदिता लोका —^d) D₁₁ धन्यतरो (for स्वन्त)

24 D₀ missing (cf v 1 7) T₂ om 24 (cf

v 1 21) D₁₁ om (hapl) 24-25 —^a) G₂ इष्ट्या (for दिष्ट्या) S₁ K₁-s D₂ s परान् (for जित) G₁ सवे, G₂ M मते, C_v सख्ये (as in text) —^b) S₁ K₁-s D₂ स्थित, K₄ पर (for परान्) K₂-s आस्थित, D₂ अग्रत, C_v आश्रित (as in text) D₂ स्थित प्रेत्यवदग्रत —^c) D₁₁ विपुल; D₂ विपुला —^d) G₂ मते (for मृते) S₁ K [s]न्यत्त्व, B₁ s D₁-s 10 T₅ G₂ स्वन्य, B₂ [s]न्यत्र, D₂ s [s]न्य स (for स्वन्य) T₁ s G मयि, M प्रमो (for विभो)

25 = (var) 9 60 48 D₀ missing (cf v 1 7) T₂ om 25 (cf v 1 21) D₁₁ om 25 (cf v 1 24) —^a) D₂ T₅ G₂ s M₂ यदिष्ट D₂ यत्र (for क्षत्र-) —^b) G₂ (also as in text) पश्यता (for तिष्ठताम्) —^c) D₂ यन् (for तन्)

26 D₀ missing (cf v 1 7) —^a) S₂ नून, D₂ न हि (for नाह) K₂ पुरा, D₁₁ परान् (for परा) —^b) D₄ प्रकृतवज् B₂ जन, M₂ जितात्, C_v जित (as in text) K₄ B₂ s Dn D₂ s 7 8 10 T₂ G वैराट्प्रा (D₂ 'ध्र-', G₂ 'न्मा') कृतवर्जित (K₄ B₂ 'ता'), D₁₁ राजन्प्रकृतिवर्जित, T₅ वैराट्प्राकृतविश्रुत —^c) D₄ s सन (for न) M₂ [अ]पि (for वि) T₂ दिष्ट्या न विमर्ति काचित् § C_v विमर्ति, शत्रुशरणाख्यविरुद्ध मतिम् । § —^d) D₂ s अजित्वा, T₂ अजित्वा, M₁ अजिता, M₂ जित्वा (submetric) (for अजित्वा) K₄ न, T₁ s G M₂-s [अ]हं (for तु) D₂ नराधिप (for पराजित) T₅ जित्वाहमपराजित

27 D₀ missing (cf v 1 7) —^a) D₄ सुप्ते S₁ K₁-s कथ, D₁₁ मत्तं; T₂ s G₁ M₂-s वापि (for वाथ) T₅ प्रमुक्तं (for प्रमत्तं) B₂ प्रमुत्त वा प्रमत्त वा, D₂ सुप्ते वाथ प्रमत्ते वा, G₂ सुमत्तं वा प्रमत्त वा —^b) D₂ च (for वा) —^c) D₂ एष (for एवं) —^d) G₂ समय D₂ 11 गत, G₂ कृत (for हत) T₅ व्युत्क्रम्य स मया हत

कृपः शारद्वतश्चैव वक्तव्या वचनान्मम ॥ २८
 अधर्मेण प्रवृत्ताना पाण्डवानामनेकजः ।
 विश्वासं समयघ्नाना न यूयं गन्तुमर्हथ ॥ २९
 वातिकांश्चात्रवीट् राजा पुत्रस्ते सत्यविक्रमः ।
 अधमोऽङ्गीमसेनेन निहतोऽहं यथा रणे ॥ ३०
 मोऽहं द्रोणं स्वर्गगतं शल्यकर्णानुमौ तथा ।
 वृषसेनं महावीर्यं शकुनिं चापि मौपलम् ॥ ३१
 जलसंघं महावीर्यं भगदत्तं च पार्थिवम् ।
 मौमदन्ति महेष्वासं मैन्ववं च जयद्रथम् ॥ ३२

दुःशासनपुरोगाश्च भ्रातृनात्मसमांस्तथा ।
 दौःशासनि च विक्रान्तं लक्ष्मणं चात्मजावुमौ ॥ ३३
 एतांश्चान्यांश्च सुवहून्मदीयांश्च सहस्रशः ।
 पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि सार्थहीन इवाध्वगः ॥ ३४
 कथं भ्रातृन्हताञ्छ्रुत्वा भर्तारं च खसा मम ।
 रोरुयमाणा दुःखार्ता दुःशला सा भविष्यति ॥ ३५
 स्तुपाभिः प्रस्तुपाभिश्च वृद्धो राजा पिता मम ।
 गान्धारीसहितः क्रोशन्कां गतिं प्रतिपत्स्यते ॥ ३६
 नूनं लक्ष्मणमातापि हतपुत्रा हतेश्वरा ।

□ 9 3618
 B 9 64 37
 K 9 65 37

29 D missing (cf v 17) —^a) D₁ ११ भाग,
 D₂ ३ तेजा, S (except M₁, T₂ ३ missing) गहु
 (for भाग) — P₂ damaged for 25^a —^a) D₃
 मारदत्त S (except M₁, T₂ ३ missing) [अ]पि
 (for [ग]पि) —^a) S₁ D₂ ३ ३ T₂ वक्तव्यो (D₁ व्यो)
 — After 25, M₂ reads 21-23

29 D₂ missing (cf v 17) —^a) D₁ कृताना
 (submetric) (for प्रवृत्ताना) —^b) M₂ महामना (for
 अनेकज) —^c) B₂ D₂ T₁ - G M₁ विश्वास (for 'म)
 ३ विश्वास समयघ्नाना, D₁₁ 'समय घाताना —^a) B₁
 D₂ D₁ ३ ३ यूय न (by transp) D₁ ३ [अ]गनुम्,
 (for गन्तुम्) M₂ अहं T₁ ३ G₁ ३ निर्गय क्ष (T₁
 ह, G₁ प्र)नुमर्हथ

30 D₂ missing (cf v 17) —^a) K (except
 K₂) B₁ ३ D₁ ३ C₁ (gloss मिदृगन्त्रांतीना जालेया
 मिद्वान्) वानिकाश्, D₂ ३ वानिकाश् (for वानिकाश्)
 D₂ ३ रानन् (for राजा) D₁₁ S (T₂ ३ missing) यदि
 (D₁₁ 'ति) काश्चाप्रवींस्मान —^b) D₂ ३ विक्रम —^a)
 K₂ निद्रिको (for निहतो) S₁ K₂ D₂ T₁ M₁ [३]य (for
 ३) D₂ निहतोय यथा परे, D₂ हतोहमय वा रणे,
 M₁ ३ यथाह निहतो रणे

31 D₂ missing (cf v 17) —^a) D₂ मोह
 द्रोणे सर्वगते, D₁₁ मोह द्रोण गत स्वर्ग —^b) B (B₂
 damaged) D (except D₂ ३ ११, D₂ missing) वर्णश
 न्यान् (for दान्यकर्णान्) —^a) D₂ गहु (for वीर्य)
 —^a) D₂ मौवल

32 D₂ missing (cf v 17) —^a) S₁ K₁-8 D₁₁
 D₂ जराय, D₂ जल S (T₂ ३ missing) महारमान
 (for 'वीर्य) —^b) D₁ भगदत्त D₁ महारय, T₂ च
 पांडव (for च पार्थिवम्) —^a) S₁ K₁ B₁ ३ ३ D₂ ३

— 10 S (T₂ ३ missing) मौमदन्ति (B₂ ३ M₁ 'ति),
 B₂ मौवल तु, D₂ मौमदन्ति (for 'दन्ति) D₁ महावीर्य
 (for महेष्वास)

33 D₂ missing (cf v 17) —^a) B₂ तु (for
 च) D₂ दुःशासनस्य पुरोगाश्च (hypermetric) —^b)
 D मम, D₁₁ क्षय, T₂ प्रीत्या (for आत्म) D₁₁
 om from समास्तया up to मदीयाश्च (in 31^b) T₁ ३ G
 गतान् (for समास्) T (T₂ ३ missing) G M₁ मम
 (for तथा) —^c) T₂ दौःशासनं, T₂ G₂ दुःशासन
 (G₁ नि) —^a) M लक्ष्मण (for लक्ष्मण) D₂ ३
 लक्ष्मण चात्मज मम

34 D₂ missing (cf v 17) D₁₁ om up to
 मदीयाश्च (cf v 1 33) —^a) K₁ T₂ क्षन्याश् (for
 चा) D₂ ३ G₂ om सु —^b) T₁ ३ G₁ ३ M क्षस
 दीयान्, T₂ क्षसदिष्टान्, G₂ तदीयाश्च (for म)
 —^a) M₁ प्रस्थितो (for पृष्ठतो) —^a) S₁ damaged
 from न इवा up to भ्रातृन्ह (in 35^a) B₂ D₂-7 10
 यथा (for इव) T₂ सार्थहीनमिवाध्वग

35 D₂ missing (cf v 17) S₁ damaged up to
 भ्रातृन्ह —^a) T₁ ३ G M₂-३ नून (for कथ) T₂
 नून भ्रातृहिताञ्छ्रुत्वा —^b) B₂ ३ शुमानना, T₂ निपा-
 तित (for खसा मम) D₂ श्रुत्वाश्चैव श्वसन्मम —^a) D₂
 om (hapl) 35^a-36^b —^a) K₂ D₂ रोरुयमाना M₂
 रोरुयमाणो दुःखार्ता —^a) K₁ दुश्शला, D₁-३ दुःशीला
 (D₂ 'ळा), T₁ ३ G दुःशला

36 D₂ missing (cf v 17). D₂ om. 36^a (cf
 v 1 35) —^a) M₂ om स्तुपाभि प्र D₁₁ प्रसुखा
 भिश्च (for प्रस्तुपा) D₂ युत पुत्रस्तुपाभिश्च, T₂ स्तु
 पाश्च भ्रातृजाया मे —^b) D₁ ३ वृत्तो, M₂ वृत्तो (for
 वृद्धो) —^a) K₁ B D (except D₂ ३ ११, D₂ miss-

८ ९ 3619
८ ९ 64 10
८ ९ 85 37

विनाशं यास्यति क्षिप्रं कल्याणी पृथुलोचना ॥ ३७
यदि जानाति चार्वाकः परिव्राट्पिशारदः ।
करिष्यति महाभागो ध्रुवं सोऽपचितिं मम ॥ ३८
समन्तपञ्चके पुण्ये त्रिषु लोकेषु विश्रुते ।
अहं निधनमासाद्य लोकान्प्राप्स्यामि शाश्वतान् ॥ ३९
ततो जनसहस्राणि वाष्पपूर्णानि मारिष ।
प्रलापं नृपतेः श्रुत्वा विद्रवन्ति दिशो दश ॥ ४०

ससागरवना घोरा पृथिवी सचराचरा ।
चचालाथ सनिर्हादा दिशश्चैवाविलाभवन् ॥ ४१
ते द्रोणपुत्रमासाद्य यथावृत्तं न्यवेदयन् ।
व्यवहार गदायुद्धे पार्थिवस्य च घातनम् ॥ ४२
तदाख्याय ततः सर्वे द्रोणपुत्रस्य भारत ।
ध्यात्वा च सुचिरं कालं जग्मुरार्ता यथागतम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

ing) चैव, Ms ३ शोचन् (for क्रोशन्) —^a) M1
दशा (for गति) Bs D1 ३-8 10 11 प्रतिपत्स्यति, T2
पद्यते (for पत्स्यते)

37 D0 missing (of v 1 7) —^a) M1 ३ ४ लक्षण
D2 हि (for [अ]पि) —^b) D2 पुत्र, D11 पुत्रा सा
(hypermetric) (for पुत्रा) —^c) D2 विलापं, G2
विवशा (for विनाश) —^d) D2 मृदु- (for पृथु)

38 D0 missing (of v 1 7) —^a) S (T8 ३ miss-
ing) Cv जीवति (for जानाति) Ms वाशोक (for
चार्वाक) D11 यदि जानासि सर्वं त्व —^b) D2 पतित
(for परिव्राट्) Dn2 T1 ३ G1 ३ Ms वा, T2 अ-
M1 सु (for वाग्) —^c) K2 महाभाग, Ms भोगो
(for भागो) —^d) K1 D2 G1 सोपचितिर् (D2
'त), D5-7 10 चापचितिं, T2 सोपस्थितिं (for चितिं)

39 D0 missing (of v 1 7) —^a) Dn2 D2 G2
स्यमत (for समन्त) Ms रम्ये (for पुण्ये) — D2
reads 39^{ad} twice. —^c) M2 सोह (for अह) T
(T8 ३ missing) G1 ३ आपद्य (for आसाद्य) —^d) D2
(second time) महलोकेषु विश्रुते = (var) 39^b

40 D0 missing (of v 1 7) —^a) K4 D2 तथा,
M1 तत्ते (for ततो) —^b) Ś1 K1 पूर्णानि *r***,
K2 ३ पूर्णानि पशुयाधवै, D11 बाष्पपूर्णमुखानि च — K2
repeats 40^a after 40 —^c) Ś1 K1 lacuna for प्रलाप
नृपते K4 प्रलापान Ms निहते (for नृपते) D2
कृत्वा (for श्रुत्वा) K2 (both times) ममापि निधन
श्रुत्वा —^d) Ś2 K4 B Dn D1-8 10 T2 M2-4 व्यद्रवत
(Ś2 D2 'ति), D11 T2 प्राद्रवत (T2 ति); G1 विद्र
वन्तो (for वन्ति)

41 D0 missing (cf v 1 7) —^a) K2 ३ सर्वा

(for घोरा) T1 ३ G ससागरवनालोका —^b) D11
पृथिवी भरतर्षभ —^c) B2 ततान (for चचाल) D11 च
(for [अ]य) D2 सा चचालाथ निर्हादा, D2 सनिर्हादा
दिशश्चैव —^d) D2 निश्वासैश्च, D2 विदिशश्च (for दिश
श्चैव) Ś K1 [आ]विलाभवन्, D2 [आ]विला, D11
[अ]रिला, M1 [आ]कुला (for [आ]विला) T2 द्यौश्च
चोल्का तथाभवत्

42 D0 missing (cf v 1 7) Bs damaged for
42^{ab} —^a) T2 तथा द्रौणि समासाद्य —^b) D2 ३ 11
G2 निवेदयन् —^c) K4 अवहार (for व्य) D11 तदा
(for गदा) —^d) K2 घातने, B (except Bs) D
(D0 missing) T (T8 ३ missing) G पातन (D2 ३ 11 'ने)
(for घा)

43 D0 missing (cf v 1 7) —^a) Ś1 K1 ३
गता, D2 ३ च तत्, D2 यत् (sic) (for तत्) D2 ३
G1 सर्वं (for सर्वे) K2 तत् आख्यायते सर्वे —^b)
D11 S (T8 ३ missing) मारिष (for भारत) — After
43^b, S (T8 ३ missing) ins

388* वादिका दुःखसंतप्ता शोकोपहतचेतसः ।

—^c) G2 भूत्वा (for ध्यात्वा) Ś1 K1 T1 ३ G1 ३
राजम्, D2 काल (for काल) —^d) T1 G1 चापि, T2
G2 ३ चार्ता (for आर्ता) Ś2 T2 यथासुख

Colophon D0 T8 ३ missing — Sub-parcan
K4 M1 ३ गदायुद्ध — Adhy name K2-4 दुर्योधन
वाक्यं, M2-4 वादिकवचनं — Adhy no (figures,
words or both) Ś1 60, Ś2 31, B2 36 (?), B2
M1 65, Dn 34, T (T8 ३ missing) G 10, M2-4
66 — Śloka no Dn 42, D1 43

६४

संजय उवाच ।

वातिकानां सकाशात् शुत्वा दुर्योधनं हतम् ।
हतशिष्टास्ततो राजन्कौरवाणां महारथाः ॥ १
विनिर्मिन्नाः शितैर्वाणैर्गदातोमरशक्तिभिः ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
त्वरिता जवनैरश्वैरायोधनमुपागमन् ॥ २
तत्रापश्यन्महात्मानं धार्तराष्ट्रं निपातितम् ।

प्रभं वायुवेगेन महाशालं यथा वने ॥ ३
भूमौ विवेष्टमानं तं रुधिरेण समुक्षितम् ।
महागजमिवारण्ये व्याधेन विनिपातितम् ॥ ४
विवर्तमानं बहुशो रुधिरौघपरिप्लुतम् ।
यदृच्छया निपतितं चक्रमादित्यगोचरम् ॥ ५
महाबातसमुत्थेन संशुष्कमिव सागरम् ।
पूर्णचन्द्रमिव ज्योतिर्गुणैस्तुषारावृतमण्डलम् ॥ ६

C. 9 512
B 9 65 7
K 9 66 6

— After the colophon, M₁ adds शल्यपर्व समाप्त, M₂ शल्यपर्व समाप्त । श्रीवादिराजगुरुभ्यो नमः ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना बानुसुतस्वभावम् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥

श्रीमन्मध्वान्तर्गत श्रीगोपालकृष्ण प्रीयताम् ।, M₁ शल्यपर्व समाप्त । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

64

 This adhy is missing in T₁ (cf. v 1 9 54 3)), and in D₁ (cf. v 1 9 63 7) M reads it as the first adhy of the Sauptikaparvan

1 Before the ref, M₁ reads श्रीगणपतये नमः, M₂ हरि स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नमः, M₃ हरि श्रीगणपतये नमः । अविज्ञमस्तु After the ref, G₁ ins सौप्तिकार्यमन्त्रध्यामामनियेक —^a) K₁ D₁ s 11 वार्तिकानां, K₁ B₁ D₁ 10 वार्तिक (K₁ ति) काणा, S (T₁ s missing) वाटिकाना (for वाति) D₁₁ S (except T₁, T₂ s missing) समीपात् (for सकाशात्) B₁ D₁ D₁ s हि (for तु) —^c) D₁ अव (for हत) T₂ भीष्मात् (for शिष्टात्) K₂ T₁ G₁ s तदा, D₂ s त्रयो (for ततो) D₁₁ T₁ हतशिष्टा (T₁ शीर्षा) महा राज —^d) M₃ s कौरवास्ते (for णां)

2 ^a) B₂ विभिन्ना नि, D₁ विभिन्न, T₁ G₁ s M विनिर्मिन्ना D₁₁ शरैर्वोरैर् (for शितैर्वाणैर्) T₂ विनिर्मिन्ना नरैर्वणि —^b) D₁₁ मल्ल, T₂ s G₁ s M शक्ति (for गदा) T₁ s G₁ s M₂ s कर्पणै, T₂ कर्पणै, G₂ कर्मुकै, M₁ कर्णै (for शक्तिभि) —^d) G₂

तु (for च) D₁ शाश्वत, S (except T₁ G₂, T₃ s missing) भारत (for सात्वत) —^e) K₁ सर्वैर् (for अश्वैर्) —^f) D₂ s सुयोधनम्, D₁ 11 दुर्यो (for आयो) D₁₁ उपागता, T (T₁ s missing) G₂ s द्रवन् (for गमन्)

3 After 3^b, D₁ s read 5^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. —^c) D₂ प्रसम, M प्रमिन्न (for प्रमन्न) —^d) D₁ M₂ s यथा (for महा) K₁ s B₂ s D₁ S (except G₂, T₁ s missing) साल, D₂ शाल, D₃ शाल (for शाल)

4 ^a) K₁ विशिष्टमान, K₂ s B D (D₁ missing) T₁ विचेष्ट (for विवेष्ट) D₁ 11 T₂ तु (for त) —^b) S₁ परि**, K₁ s परिप्लुत, D₁₀ T₂ समुक्षित (for क्षितम्) —^c) S₁ K₁ s om (hapl) 4^c-5^b —^d) D₁ व्याघ्रेण (for व्याधेन) D₂ [ह]व (for वि) T (T₁ s missing) G व्याधेन निधन गत (G₁ म), M न निहत यथा

5 S₁ K₁ s om. 5^{ab} (cf. v 1 4) D₁ s read 5^{ab} for the first time after 3^b —^a) D₁ s (both first time) निवर्तमान, T₂ विवेष्ट (for विवर्त) D₂ बहुधा (for शो) —^b) D₁ s (both first time) M₂ रुधिरेण (for रौधै) —^c) S₁ ***या (for यदृच्छया) T₁ [ह]व, T₂ s G M [ए]व (for नि) —^d) K₂ शक्रम्, T₂ s G₂ M₂ s C₇ चद्रम् (for चक्रम्) K₄ चादित्य (for आ) B₂ D₂ T₂ s M C₇ गोचरात्, G₂ गौरवात् (for गोचरम्) K₇ C₇ आदित्यगोचरात्, आदित्यमार्गात् । आकाशमार्गादित्यर्थः । K₇

6 B₂ damaged for 6^{ab} —^a) K₂ corrupt for 6^a S₁ damaged from समुत्थेन up to सागरम् (in 6^b) D₂ s समूहेन (for समुत्थेन) S (T₂ s missing)

C ३ 3632
B ३ 64 7
K ३ 66 7

रेणुध्वस्तं दीर्घभुजं मातङ्गसमविक्रमम् ।
वृतं भूतगणैर्घोरैः क्रव्यादैश्च समन्ततः ।
यथा धनं लिप्समानैर्मृत्यैर्नृपतिसत्तमम् ॥ ७
भृकुटीकृतवक्त्रान्तं क्रोधादुद्धृतचक्षुषम् ।
सामर्पं तं नरव्याघ्रं व्याघ्रं निपातितं यथा ॥ ८
ते तु दृष्ट्वा महेष्वासा भूतले पतितं नृपम् ।
मोहमभ्यागमन्सर्वे कृपप्रभृतयो रथाः ॥ ९
अवतीर्य रथेभ्यस्तु प्राद्ववत्राजसंनिधौ ।

दुर्योधनं च संप्रेक्ष्य सर्वे भूमाशुपाविशन् ॥ १०
ततो द्रौणिर्महाराज बाष्पपूर्णक्षणः श्वसन् ।
उवाच भरतश्रेष्ठं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ॥ ११
न नूनं विद्यतेऽसत्त्वं मानुष्ये किञ्चिदेव हि ।
यत्र त्वं पुरुषव्याघ्र शेषे पांगुषु रूपितः ॥ १२
भूत्वा हि नृपतिः पूर्वं समाज्ञाप्य च मेदिनीम् ।
कथमेकोऽद्य राजेन्द्र तिष्ठसे निर्जने वने ॥ १३
दुःशासनं न पश्यामि नापि कर्णं महारथम् ।

युगातमारुतेने (T₁ 2 G₁ 3 'नै' च शोपि (G₈ 'णि') त मकरा
लय — °) D₄ पूर्ण, T₂ स्थित (for पूर्ण) M₂
[क्ष]भासव (for व्योम्नि) T₁ 5 G M₁ 3 4 पूर्णचन्द्रनिभं
वीर — °) D_n मडले K₂ D₂ तुपार वृत्तमडलं (D₂
'ळ'), K₈ तुपारवत्, B₈ तथा सवृत्त; D₇ तुपावृतम
मडल (sio)

7 °) D₁₁ रणे (for रेणु-) T₅ G₂ महा (for दीर्घ)
K₁ G₈ बाहु (for भुज) T₂ रेणुकुटितसर्वांग — °)
K₈ शक्रमादित्यगोचर (of 5^d), D₂ 3 मातगमिव धिष्ठित,
D₁₁ G₁ मत्तमातगविक्रम, Bom ed मातगमिव विक्रमे
— °) S₂ वृत्त, T₅ भूत (for वृत्त) K₂ भूतैर् (for
भूत) D₂ मयैर् (for गणैर्) — °) K₈ ततस्तत
(for समन्तत) — °) M₃ [आ]सन (for धन) G₂
तप्यमानैर् (for लिप्स) — °) K₈ सत्तम, D₂ T₂
'म, G₃ 'मै

8 B₃ damaged for 8^{ab} — °) S₂ K₈ भृकुटी,
D_n D₄ 11 T₅ भृकुटी, D₂ 11 भृकुटि- (for भृकुटी)
D₁₁ कृत, M₁ सम (for कृत) K₄ चक्राग,
T₅ M चक्र त (for चक्रान्त) — °) K₂ उद्धत,
D₈ दुर्वृत्त, D₁₁ उद्धृत्य, T₂ उद्यत, M₃ उद्धृत-
(for उद्धृत) K₈ चक्षुष, T₁ 2 G M₁ 2 4 लोचन
(for चक्षुषम्) T₅ क्रोधसरकलोचन — °) M₈
अमर्षण (for सामर्षं त) S₁ K₁ नृप (for नर) D₄
M₁ व्याघ्र (for व्याघ्र) — °) D₇ om (hapl),
D₈ 11 सिंह, T₂ G₂ भौम, T₅ G₈ भूमौ (for व्याघ्रं)
D₈ M₃ तथा (for यथा)

9 K₁ om (hapl) 9 — °) D_n D₅-8 ते त, D₄
त ते (for ते तु) K₈ 4 B₂ D₃ 6-7 10 11 T₁ G महे
ष्वास (for 'सा) D₁ ते त दृष्ट्वा नरव्याघ्र, T₂ 5 M₁
2 4 त तु दृष्ट्वा (T₂ दृष्ट्वा तु, T₅ दृष्ट्वाथ) महेष्वास — °)
D₂ भूतले S₁ K₂ 3 पातित — °) S₁ K₂ 3 M
अभ्यगमन् D_n 11 समभ्यगच्छते सर्वे — °) D_n नरा,

D₁₁ स्वत, T₁ 2 G M नृप, T₅ [s]नघ (for रथा)

10 °) K₄ B₁ D (except D₂ 2 11, D₂ missing)
च (for तु) — °) K₂ 3 T₅ G₂ नृप (for राज) B₅
सत्तम (for सनिधौ) — °) D₈ सप्रेक्ष्य, D₈ सप्रेक्षु,
D₁₁ S (T₃ 4 missing) संप्राप्य (for सप्रेक्ष्य) — °)
G₈ समाविशन् (for उपा°)

11 °) D_n 2 T₅ तत्र (for ततो) D₂ T₅ G₂ महेष्वासे
(for महाराज) — °) S₂ K₁ B₁ D₁₁ T₂ M₂ 4 श्रेष्ठ
— °) K₄ नृप (for सर्व) D_n 1 सर्वलोके * * श्वर, T₁
G₁ 'लोकस्य शृण्वत, T₅ G₂ 'लोकप्रभु गुरु (G₂ 'रु)

12 °) K₂ T₅ नदन, B₄ न दत्त, B_n नदत, D₁₁
तन्नून, M₃ नूनं न (by transp) The portion of the
text from सद्य up to सुकृतेन च (in 34^d) is lost in B_n
on a missing folio S₂ K₁ (before corr) 3 मद्या, K₁
(after corr) मद्या, K₄ सर्व, B₁ 3 D₅-7 10 M सत्य,
D₁ साद्य, D₂ 3 सौम्य, T₁ 2 G पुण्ये (for जसद्य)
— °) S₂ K₁-3 मानुष्य (K₈ 'त्य), B₁ 4 D_n D₁ 6
7 10 'पे, D₄ 3 11 'प, T₁ 5 G मनुष्ये K₄ S (T₃ 4
missing) एव तु (M₈ ह), D_n आहवे B₅ मानुष्ये
कथंचन — °) D₁₁ यतस्, T₂ यथा (for यत्र)
— With 12^d, cf 9 1 28^d — °) = 15^d B₁ 3
D₁-6 3 पाशुपु, M₂ 4 पासुमी S₁ K₁-3 शोपे पासु (K₈
'शु) विभूषित (K₈ 'त), K₄ शोपे पासुविलुडित, D₁₁
शोपे पाशुपरिभुत, M₁ शोपे पासुभिरुक्षित

13 B₂ missing (cf v 1 12) — °) T₁ 5 G₁ च
(for हि) — °) D₂ समासाद्य, T₅ G₂ समवाप्य, M₂
समासाद्य (for 'ज्ञाप्य) — °) T₁ G₁ एव (for एको)
— °) S₁ K₁ 2 D₂ 3 11 वि (D₁₁ न्य) जने (for निर्जने)
S (T₃ 4 missing) वने तिष्ठसि निर्जने

14 B₂ missing (cf v 1 12) D₁₁ om 14-15
— °) B₂ D_n पुरुषर्षभ

नापि तान्सुहृदः सर्वान्किमिदं भरतर्षभ ॥ १४
 दुःखं नूनं कृतान्तस्य गतिं ज्ञातुं कथंचन ।
 लोकानां च भवान्यत्र शेषे पांसुषु रूपितः ॥ १५
 एष मूर्धावसिक्तानामग्रे गत्वा परतपः ।
 सत्पुणं ग्रसते पांसुं पश्य कालस्य पर्ययम् ॥ १६
 क्व ते तदमलं छत्रं व्यजनं क्व च पार्थिव ।
 सा च ते महती सेना क्व गता पार्थिवोत्तम ॥ १७

दुर्विज्ञेया गतिर्नूनं कार्याणां कारणान्तरे ।
 यद्वै लोकगुरुर्भूत्वा भवानेतां दशा गतः ॥ १८
 अधुवा सर्वमर्त्येषु ध्रुवं श्रीरूपलक्ष्यते ।
 भवतो व्यसनं दृष्ट्वा शक्रविस्पर्धिनो भृशम् ॥ १९
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दुःखितस्य विशेषतः ।
 उवाच राजन्पुत्रस्ते प्राप्तकालमिदं वचः ॥ २०
 विमृज्य नेत्रे पाणिभ्या शोकजं वाष्पमुत्सृजन् ।

C 9 647
B 9 65 22
K 9 66 21

15 B₂ missing (cf v 1 12) D₁₁ om 15 (cf. v 1 14) —^a) Ś K B₁ 4 s D₅ (marg) C_v दुःखं शक्या (K₄ 'क्त्या), B₂ दुःखशक्य, D₁ 8 दुःखमूलां (D₁ 'लं), T₂ न शक्या हि (for दुःख नून) D₂ 8 दुःखेन शक्यते तात —^b) Ś K₁ 8 D₂ 4 गतिर् (for गतिं) —^c) D₂ 8 हि (for च) D₁ नाथ (for यत्र) S (T₂ 4 missing) लोकनाथो भवा (T₂ महा) नद्य (M₈ 'न्यत्र) —^d) = 12^d K₄ B₂ 5 D₁ 2 4 T₂ M शेते (for शेषे) D₁ 5 8 पांसुषु, M₁ 2 4 पासुमी (for पासुषु) Ś₁ K₁ 8 शेते पासु (K₈ शु) विभूषित (K₈ 'त)

16 B₂ missing (of v 1 12) —^a) K₄ एव, D₂ 8 सर्व, T (T₂ 4 missing) G M₁ 8 4 अयं, M₂ यस्त्वं (for एष) B (B₂ missing) D (except D₂ 8 11, D₂ missing) T₁ 2 G₁ 8 मूर्धावसिक्तानाम् —^b) M₈ अग्र (for अग्रे) D₂ 8 भूत्वा, D₁₁ कृत्वा, T₁ 5 G याति (for गत्वा) D₂ 11 परतप T₂ मार्गे याति परतप, M₁ 2 4 अग्रे गता परतप —^c) Ś K D₂ 8 सत्पुणान्, B₁ D₁₁ D₂ सदृश, D₅ स हतो, T₂ सदृण (for सत्पुण) T₂ श्रयणो, G₂ श्रयते (for ग्रसते) Ś K₁ 2 पांसून्, K₈ D₂ 8 5 पांशून्, B₂ 5 D₁₁ D₁ 4 11 पाशु —^d) K₂ पश्यन्, K₈ अस्य (for पश्य) D₂ कालस्य

17 B₂ missing (cf v 1 12) —^a) B₁ तेद्य, G₂ चैतद्, G₈ M₈ चेदम् (for ते तद्) B₄ विमल, D₂ अमलं, D₁₁ अखिलं, T₂ अमल- (for 'ल) —^b) K₈ D₁₁ व्यजने Ś₁ K₈ च क्व (by transp), G₂ तव —^c) T₂ तव सा (for सा च ते) — After 17^c, T₂ ins

389* गजाश्वरथसकुला ।

सामन्तराजसंयुक्ता

—^d) D₁ पार्थिवोत्तमा — After 17, T₂ ins

390* आतरस्ते महाराज वीर्यशक्रसमा युधि ।
 शत्रूणां च निहन्तारो महाबलपराक्रमा ।

क्व गता पार्थिवेन्द्राद्य सौभ्रात्रं च समाश्रितम् ।
 तव पुत्रा महाभाग लक्ष्मणाद्या महारथा ।
 पूर्णेन्दुसदृशा वीरा शान्तिसौन्दर्यकान्तिभि । [5]
 कृत्वाश्रुपशार्दूल जयन्तसमाविक्रमम् ।

18 B₂ missing (of v 1 12) —^a) D₂ मतिर् (for गतिर्) —^b) D₂ करणोत्तरे; D₂ करणातरे, C_v कारणान्तरे (as in text) —^c) S (T₂ 4 missing) यो (for यद्) D₁₁ S (T₂ 4 missing) नाथो (for भूत्वा) —^d) D₂ एतादृशा, M₁ 2 4 एता गतिं (for एता दशा)

19 B₂ missing (of v 1 12) —^a) D₂ ध्रुवं वा, T₂ अथ वा, G₂ अध्रुवं (for 'वा) D₂ -लोकेषु, M₈ -मूतेषु (for मर्त्येषु) —^b) K₄ भव (for डप) K₈ 4 D₁₁ लभ्यते (for -लक्ष्यते) D₂ 7 10 श्रीरूपलक्ष्यते भृशः; S (T₂ 4 missing) ध्रुवेव श्रीर्विचिंत्यते — After 19^b, T₂ ins

391* ध्रुवेव भाति सर्वत्र नित्य मोहकरी नृणाम् ।

विवेकिभिर्नृभिर्नित्यं चिन्त्यमाना विशेषत ।

न तु विश्वसेक्षित्यां वै ह्यधुवा वै स्वभावत ।

—^c) K₄ भवतो व्यसनार्तस्य —^d) K₄ वय (for शक्र-) D₁₁ शक्रो वै स्पर्धते भृश — After 19, T₂ ins

392* इम लोकमनित्यं वा ह्यग्राहं समचिन्तये ।

20 B₂ missing (cf v 1 12) Before 20, T₁ 5 G ins सजय —^a) T₂ तथा (for तस्य) K₂ 8 व्यसन (for वचन) —^b) D₁ दुःखे तस्य (for दुःखितस्य) K₄ महीपति (for विशेषत) —^c) D₂ -कालम्

21 B₂ missing (of v 1 12) —^a) K₂ D₁₁ G₁ विमृज्य, M₂ विमृश्य (for 'ज्य) —^b) Ś₁ damaged for वाष्पमुरस् K₂ वाक्यम्, T (T₂ 4 missing) G M₂ 4 वारि च (for वाष्पम्) M₁ शोकज वारि नेत्रज,

कृपादीन्स तदा वीरान्सर्वानेव नराधिपः ॥ २१
 ईदृशो मर्त्यधर्मोऽयं धात्रा निर्दिष्ट उच्यते ।
 विनाशः सर्वभूतानां कालपर्यायकारितः ॥ २२
 सोऽयं मां समनुप्राप्तः प्रत्यक्षं भवतां हि यः ।
 पृथिवीं पालयित्वाहमेतां निष्ठासुपागतः ॥ २३
 दिष्ट्या नाहं परावृत्तो युद्धे कस्याचिदापदि ।
 दिष्ट्याहं निहतः पापैश्छलेनैव विशेषतः ॥ २४

उत्साहश्च कृतो नित्यं मया दिष्ट्या युयुत्सता ।
 दिष्ट्या चास्मि हतो युद्धे निहतज्जातिवान्धवः ॥ २५
 दिष्ट्या च वोऽहं पश्यामि मुक्तानस्माजनक्षयात् ।
 स्वास्तियुक्तांश्च कल्यांश्च तन्मे प्रियमनुत्तमम् ॥ २६
 मा भवन्तोऽनुतप्यन्तां सौहृदान्निधनेन मे ।
 यदि वेदाः प्रमाणं वो जिता लोका मयाश्रयाः ॥ २७
 मन्यमानः प्रभावं च कृष्णस्यामिततेजसः ।

Ms वारि शोकात्समुत्सृजन् — °d) Ś1 damaged from
 तदा up to मर्त्य (in 22^a) K1 सर्वशो, K4 स तथा,
 D2 s अवदद् (for स तदा) D2 s 11 नराधिप S (T2 s
 missing) स कृपप्रभृतीन्वीरान्सर्वान्मनुजाधिप (T2 Ms 'प)

22 B2 missing (cf v 1 12) — °) Ś1 damaged
 up to मर्त्य B1 D1 s s 6-8 10 लोक, D2 ह्येव (for
 मर्त्य) M1 lacuna for धर्मोऽयं T2 ईदृशो धर्ममर्त्योऽयं
 (sic) — °) K3 निर्दिष्ट, T2 निर्दिष्ट, M1 * * * ए (for
 निर्दिष्ट) — °) D2 काळ, G3 काले (for काल) Ś1
 D11 -पर्याय- M1 -कारिक (for 'त) B (B2
 missing) Dn D1 s s (marg as in text) 6-8 10 काल-
 पर्यायमा (Dn 'य आ) गत

23 B2 missing (cf v 1 12) K3 reads 23 after
 24^b — °) D2 T2 s M अनुस (for समनु) K-
 प्राप्ता (sic), K2 -प्राप्तं D2 सोयमेतामनुप्राप्त, G3 सोय
 मानुपसंप्राप्त — °) K4 हि यत्, D2 s इह (for हि
 य) S (T2 s missing) प्रत्यक्षो भवता (T2 'ता) हि य
 — °) D2 पालयित्वा D11 च (for [अ]हम्) — °) Ś1
 K1 एका, Cv एता (as in text) K3 निशम् (sic)
 (for निष्ठाम्)

24 B2 missing (cf v 1 12) — °) = 9 63
 26^a T1 s G3 s [अ]ह तु, T2 स्व च, M [अ]ह न
 (by transp) D2 परावृत्त्या (sic) — °) D1 M2
 युद्धात्, T2 दिष्ट्या, M2 युध्ये (for युद्धे) — After
 24^b, K3 reads 23, while T2 ins

393* दिष्ट्याह नो नृपतिभिर्निजितो न कदाचन ।

दिष्ट्या मया निर्जितास्ते राजानो बहुशो युधि ।

— °) D11 गा (sic) (for [अ]ह) — After 24^a, T2
 ins

394* पाण्डुपुत्रैर्दुरात्मभि ।

अधर्मतो गदायुद्धे

— °) B3 छलेनेव, D2 छलेनेह, D3 काळेनेह, D11
 छलेनेव (for 'नेव)

25 B2 missing (cf v 1 12) — °) Ś1 K1 D3
 युयुत्सुना, K3 युयुत्सता (sic), K4 'त, T (T2 s
 missing) G 'या (for 'ता) D2 s दसहृदशक्तितो नित्य
 ययोद्विष्टो (D2 'ष्टे) युयुत्सता — After 25^b, T2 ins

395* दिष्ट्या हता गजा युद्धे सगजारोहका मृशम् ।
 दिष्ट्याश्वा देशजा सर्वे कृतिनो वेगशालिन ।
 कुशलं मादिभि मायं निहता रणमूर्धनि ।
 दिष्ट्या रणे विनिहता रया हेमपरिप्लुता ।
 रथिभिर्युद्धकुशलै सायं विदलितं शरै । [5]
 दिष्ट्या योधा धनुमन्त सर्वे युद्धविशारदा ।
 शरनिर्भिन्नसर्वाङ्गा समरे पतितामवन् ।

दिष्ट्या ममायुधान्याशु नाशमायान्ति वे क्षणात् ।
 — °) B (B2 missing) Dn D1 s 7 M1 s [अ]स्मिन् (for
 [अ]स्मि) — °) T1 s G M क्षीणम्ब (T1 'ण म) जन
 बाधव, T2 क्षीणम्बधिवा

26 B2 missing (cf v 1 12) — °) D11 M2 बोह
 प्र, T2 युष्माश्च (for च वोऽह) — °) D1 T1 . G
 तस्माज्, T2 चास्माज् (for अ) — After 26^b, D2
 ins

396* स्वस्ति हतो स्वह युद्धे निहतज्जातिवान्धव ।

[Prior half corrupt Post half = 25^a]

— °) D2 दिष्ट्या मुक्ताश्च, D11 T1 s G M स्वस्तिमतश्च
 (for 'युक्ताश्च) Ś1 Dn D2 s कल्याश्च, D11 T1 G1
 कल्याणाश्च (D11 'जेस्), T2 G3 M2 s कल्याश्च (for
 कल्याश्च) T2 स्वस्तिमत प्रपश्यामि — °) T2 दृष्ट्वा (for
 तन्मे)

27 B2 missing (cf v 1 12) — °) D2 मानवतो
 (for मा भवन्तो) K3 D-1 10 [5] त्र (for स्तु) Ś1
 नृप्यता, M -तप्यतु (for तप्यन्ता) D11 ते भवतो
 नृप्येया — °) T2 corrupt K2 निधने च, G2 हृद
 येन (for निधनेन) K3 सौहृदान्निधने जने — °) D1
 T2 वेद (for वेदा) K1 तु, D2 s वै (for वो)

तेन न च्यावितश्चाहं क्षत्रधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥ २८
 स मया समनुप्राप्तो नास्मि शोच्यः कथंचन ।
 कृतं भवद्भिः सदृशमनुरूपमिवात्मनः ।
 यतितं विजये नित्यं दैवं तु दुरतिक्रमम् ॥ २९
 एतावदुक्त्वा वचनं बाष्पव्याकुललोचनः ।
 तूष्णीं बभूव राजेन्द्र रुजासौ विह्वलो मृगम् ॥ ३०
 तथा तु दृष्ट्वा राजानं बाष्पशोकसमन्वितम् ।

द्रौणिः क्रोधेन जज्वाल यथा वह्निर्जगत्क्षये ॥ ३१
 स तु क्रोधसमाविष्टः पाणौ पाणिं निपीड्य च ।
 बाष्पविह्वलया चाचा राजानमिदमब्रवीत् ॥ ३२
 पिता मे निहतः क्षुद्रैः सुनृशंसेन कर्मणा ।
 न तथा तेन तप्यामि यथा राजंस्त्वयाद्य वै ॥ ३३
 शृणु चेदं वचो मह्यं सत्येन वदतः प्रभो ।
 इष्टापूर्तेन दानेन धर्मेण सुकृतेन च ॥ ३४

C 9 3661
 B 9 65 26
 K 9 66 24

—^d) K₁ [अ]क्षया मया (by transp), M₁ महाक्षया
 D₂ s 11 मया लोका जिता क्षया (D₁₁ शुभा)

28 B₂ missing (cf v 1 12) —^a) K₁ मन्य
 माना, T₁ ज्ञायमान, T₂ M₂-4 जानमान (M₈ न),
 T₅ G₂ जायमान, G₁ s जनमान (for मन्य) D₂ s
 प्रभावश् (for 'व) D₂ अमानुष्यप्रभावाय, D₃ 11 जान-
 न्मानुषभाव च —^b) K₈ [अ]मिति (for [अ]मित)
 —After 28^b, G₂ reads 30^{cd} for the first time,
 repeating it in its proper place G₂ om 28^{cd}
 —^c) Ś₁ K₁ s lacuna for न च्यावि G₂ तच् (for न)
 B₁ व्याधितश् (for च्यावि) K₈ तेन वेद्य हतश्चाह (sic),
 D₁₁ तेनैव पातितश्चाह —^d) M₈ धर्मान् (for धर्मात्)
 Ś₁ K₁ स्वय मृत, K₂ सनातन, D₁ 4 T₂ स्व (D₁
 अ)नुष्ठितात् K₈ क्षत्रधर्ममनुस्मरन्, D₁₁ में स्वनुष्ठित

29 B₂ missing (cf v 1 12) —^a) G₂ lacuna
 K₁-8 D₈ समरे, D₈ समय (for समनु) T₂ s तं
 चाह (T₅ स माया)मनुसंप्राप्तो —^b) K₈ T₂ s नास्ति,
 D₂ नास्मिन् (for नास्ति) —After 29^b, D₂ ins

397* तथा तु दृष्ट्वा राजेन्द्र वर्तते विजयो मम ।

—^a) K₂ कृतो (for कृतं) —^d) T (T₈ s missing) G
 अनुकूलम् (for रूपम्) K₄ D₈ इहात्मन, T₁ G₁ महा
 र्मान (for इवा) —^e) B₈ 4 अर्थितो, D₈ वर्तितो,
 T (T₈ s missing) G यदिदं (for यतितं) D₈ वै
 जयो, M₈ द्विजये (sic) (for वि) S (T₈ s missing)
 शक्त्या (for नित्यं) Ś₁ K₁-8 D₁₁ यति (K₂ s निश्चि,
 D₁₁ घाति)तो विजयो (K₂ ये) मद्य, K₄ घटितो विनयो
 मह्यं, C_v यदि तं विजये शक्त्या ॥ C_v यदि यद्यपि,
 त मीम, शक्त्या विजये तथापि । ॥ —^f) Ś₂ दैवस्तु,
 K₂ दैवतं (for दैव तु) K₈ D₁₁ दैवस्तु (K₈ व तु)
 दुरतिक्रम; S (T₈ s missing) दैव तु बलवत्तर

30 B₂ missing (cf v 1 12) —^b) D₂ च्याकुल
 K₂ s बाष्पव्याकुलितेक्षण, D₅ शोकसमन्वित (= [var]
 31^b) —D₅ reads 30^a-31^b on marg G₂ reads

30^{cd} for the first time after 28^b —^c) D₁₁ तूष्
 (for तूष्णीं) K₁ D₅ 11 T₅ G₂ (both times) s M₁
 s 4 राजेंद्रो —^d) B₈ D₂ s रुजया, D_n राजासौ
 D₁₁ वेदना (for रुजासौ) D₂ विह्वलो T ('1s s
 missing) G₁ s (both times) s M रुजया (T₁ रुजासौ,
 M₁ रुजा तु) मृगविह्वल

31 B₂ missing (cf v 1 12) D₅ reads 31^{ab}
 on marg —^a) T₂ तदा (for तथा) M₁ om. तु
 K₈ D₅ 11 T₁ s G₁ s M₂-4 इष्ट्वा तु (by transp), D₁₀
 तु इष्ट्वा M₁ om (hapl) from राजानं up to चाचा
 (in 32^a) D₂ s राजेंद्र (for राजानं) —^b) Ś₁ K₁-8
 B₁ D_n D₁ s s s -समन्वित —^c) D₄ s T₅ द्रोणि,
 M₈ द्रोणि (for द्रौणि) T₅ कोपेन, M₈ शोकेन (for
 क्रोधेन) B₁ om., D₂ जज्वाल —^d) Ś₁ K₁-8 जन-;
 D₂ s 11 युग (for जगत्) D₈ क्षय S (M₁ om,
 T₈ s missing) यथास्मिन्मगत क्षये

32 B₂ missing (cf v 1 12) M₁ om 32^{ab}
 (of v 1 31) —^a) Bom ed च (for तु) G₂
 क्रोधं (for क्रोध-) —^b) D₁₁ corrupt D₁ पाणौ
 पाणी, G पाणिं पाणौ (by transp) B₂ निपात्य, D₂
 निपाद्य (for निपीड्य) Ś₁ K D₁ s s s ह (for च)
 —^c) D₂ विह्वलया

33 B₂ missing (cf v 1 12) —^a) T₅ क्षुद्र
 —^b) K₂ स (for सु) —^c) D₁₁ तथा तेन न पश्यामि
 —^d) K₂ मे (for वै)

34 B₂ missing (cf v 1 12) D₁₁ om 34^{ab}
 —^a) D₂ s [ए]व (for [इ]व) D_n मत्त, M₁ s 4
 मेघ (for मद्य) T (T₈ s missing) G₁ s शृणु राज
 न्वचो मेघ, G₂ शृणु वो मेघ सत्येन —^b) G₈ प्रतिज्ञां
 (for सत्येन) —After 34^b, T₂ ins

398* अनृणोऽहं भविष्यामि तवाद्य नृपसत्तम ।
 तव प्रिय करिष्यामि कृत्वा कार्यमनुत्तमम् ।
 ईप्सितं मनसा राजन्ययेच्छसि तथा वद ।

अद्याहं सर्वपाञ्चालान्वासुदेवस्य पश्यतः ।
 सर्वोपायैर्हि नेष्यामि प्रेतराजनिवेशनम् ।
 अनुज्ञां तु महाराज भवान्मे दातुमर्हति ॥ ३५
 इति श्रुत्वा तु वचनं द्रोणपुत्रस्य कौरवः ।
 मनसः प्रीतिजननं कृपं वचनमब्रवीत् ।
 आचार्य शीघ्रं कलशं जलपूर्णं समानय ॥ ३६
 स तद्वचनमाज्ञाय राज्ञो ब्राह्मणसत्तमः ।
 कलशं पूर्णमादाय राज्ञोऽन्तिकमुपागमत् ॥ ३७
 तमब्रवीन्महाराज पुत्रस्त्व विशां पते ।

ममाज्ञया द्विजश्रेष्ठ द्रोणपुत्रोऽभिपिच्यताम् ।
 सेनापत्येन भद्रं ते मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥ ३८
 राज्ञो नियोगाद्योद्धव्यं ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 वर्तता क्षत्रधर्मेण ह्येवं धर्मविदो विदुः ॥ ३९
 राजस्तु वचनं श्रुत्वा कृपः शारद्वतस्ततः ।
 द्रौणि राज्ञो नियोगेन सेनापत्येऽभ्यपेचयत् ॥ ४०
 सोऽभिपिक्तो महाराज परिष्वज्य नृपोत्तमम् ।
 प्रययौ सिंहनादेन दिशः सर्वा विनादयन् ॥ ४१
 दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र शोणितौघपरिप्लुतः ।

—^o) K₂ इष्टपातेन —^d) Ś₁ K₁ सत्येन (for धर्मेण)
 D₂ राजधर्मेण तेन च — After 34, T₂ ins.

399* शपेय राजशार्दूल पादाभ्या मम वै पितु ।

35 B₂ resumes G₁ om 35^{ab} —^a) T₂ अह वै
 (for अद्याह) K₂ B₂ M₁ पचालान्, D₂ पाचालान्
 — After 35^a, T₂ ins

400* सृज्याश्चैव सर्वशः ।

सर्वाश्च नृपतीत्राजन्ष्टष्टधुन्नपुरोगमान् ।

ससैन्यान्युधिदोपाश्च

—^b) K₂ वामदेवस्य (for वासु) —^o) K₂ s D₂ s s
 M₂ नयिष्यामि, B₂ D₁ s s 11 हनि (for हि ने) K₁
 सर्वान्हत्वा नयिष्यामि —^d) Ś₁ laouna — For 35^a,
 S (except M₂, T₂ s missing) subst

401* अद्य रात्रौ महाराज निहनिष्यामि पाण्डवान् ।

[G₂ रात्रि T₁ हनिष्यामि स (for निहनिष्यामि)]

—^a) T₂ अनुज्ञा मम राजेन्द्र —^r) T₂ वै (for मे)
 Ś₁ अर्हः, K₂ D₂ s अर्हमि

36^{ab}) Ś₁ damaged B₁ श्रुत्वा तु वचनं राजा (for
 36^a) — For 36^{ab}, S (except M₂, T₂ s missing)
 subst

402* तच्छ्रुत्वा वचनं द्रौणैर्धृतराष्ट्र तवात्मज ।

[G₂ M₁ द्रोणैर्]

—^a) D₂ आर्य शीघ्रं च कलश —^r) S (T₂ s missing)
 इदानीय (for समा)

37^a) T₁ G₁ आदाय (for आजाय) — K₁ om
 (hapl) 37^{ab} —^o) K₂ B₁ s s कलस, D₂ कलश.
 — The portion from 37^d up to the end of the adhy
 is lost in D₁ on a missing folio —^d) K₂ उपा-

गत, B₂ s गत S (except G₁, T₂ s missing)
 राजा (M₂ 'जो') तिकमुपानयत (M₁ 'गमत्')

38 D₁ missing (cf v 1 37) —^a) B₁ स च
 (for तम्) —^b) M₁ पुत्र * —^c) K₂ corrupt,
 D₁ [s]भ्यर्पिचता —^e) B Dn₁ D₂ 7 s 10 M₂ सैना
 पत्येन, T₂ सेनाधिपत्ये (for 'पत्येन) —^r) D₂ यदि,
 T₂ पितृश (for मम)

39 D₁ missing (of v 1 37) —^a) Dn₁ G₂
 राजा (for राज्ञो) K₂ s Dn₁ T₂ बोद्धव्य (T₂ 'व्यो');
 G₂ योद्धव्यो —^b) Dn₁ ब्राह्मणस्य, T₂ 'णश्च (for
 'णेन) M₂ यशस्विना —^c) Ś K₂ D₂ वर्तते, K₁ s
 वर्तते, Dn₁ T₁ s G₁ s वर्तते (T₂ 'ते') तां, G₂ वर्त्यता
 (for वर्तता) D₂ तत्र (for क्षत्र-) —^d) D₂ 11
 इति, S (except M₁, T₂ s missing) एव (for ह्येवं)
 Ś₁ K₁ ब्रह्म, Dn D₂ s वेद (for धर्म-)

40 D₁ missing (cf v 1 37) —^a) D₂ तस्य तद्,
 D₂ ततस्तद् (for राजस्तु) —^b) K₂ B₂ सारद्वत्स B₂
 T₁ G₂ तदा, Dn₂ T₂ तथा, D₂ महान (for तत)
 —^c) K₂ राजा, D₂ s T₁ s G₁ s M₁ s राज (for
 राज्ञो) D₂ नियोगाच्च, M₂ नियोगात्स (for 'णेन)
 —^d) K₂ B Dn₁ D₂ 10 M₂ सैनापत्ये D₁-s T₂ G₂ s
 M₂ [s]भियेचयत्, D₂ [s]भ्यर्पिचयत्

41 D₁ missing (of v 1 37) —^b) K₂ नृपो
 त्तम, D₂ नरोत्तम, Dn₁ रथो (for नृपो) —^c)
 K₂ s Dn₂ Dn₁ नि, D₂ [अ]पि (for वि).

42 D₁ missing (of v 1 37) Dn₁ om. 42^{ab}
 —^b) K₂ B (except B₁) D₂-7 10 शोणितेन (for
 'तौघ-) D₂ शोणितेनापि सजुत —^c) Ś₂ K₂ प्रतिपे
 देसे (K₂ 'दे') (sio), K₁ D₂ 'पेदे स, B₂ s 'पेदे च,

तां निशां प्रतिपेदेऽथ सर्वभृतभयावहाम् ॥ ४२
अपक्रम्य तु ते तूर्णं तस्मादायोधनाचूष ।

गोक्तसंविग्रमनमधिन्नाध्यानपराभवत् ॥ ४३

C 9 3871
E 9 47 44
V 9 64 43

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि चतु पष्ठिमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ समाप्त गदायुद्धपर्वे ॥

॥ समाप्तं शल्यपर्व ॥

S (T₃ : missing) 'मपेदे (for पेदेऽथ) —^d) D₁₁
न्यापर (for भयावहाम्)

43 D₄ missing (cf v 1 37) —^d) D₅ जायो
घनं (for 'नान) K₃ नृपा —^e) D₁₁ -मपूर्ण , T
(T₃ : missing) G M₁ 2 : 4 -संतत , M₂ -समृद्ध- (for
सविग्र) G₃ हृदयाश् (for मनमश्) —^d) D₂ 3
चिरं चिंता (for चिन्ताध्यान) S₁ K₂ -पराश्रिति (sic)
(for -पराभवत्) S (T₃ : missing) चिंतामापेदिरे भृश
(T₃ चिर) — After 43, T₂ ins

403* कृतवर्मकृपाभ्या च अश्वत्थामेऽपि गच्छति ।
आस्ते राजा चिन्तयानस्तेषामागमनं प्रति ।
गदापर्वणि राजेन्द्र समासेऽभीष्टदे नृणाम् ।
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्वक्त्रं च सुपूजयेत् ।

Colophon D₁ 9 T₃ : missing — Sub-parvan S
K₁ 3 B₁ गदा, K₁ D₂ गदायुद्ध, M₁ सौप्तिके गदायुद्ध
— Adhy name S K₁-3 T₁ G₂ अश्वत्थामाभिपेक्ष , K₃
अश्वत्थाम्न सेनापत्याभिपेक्ष , D₂ द्रौणिमेनापत्याभिपेक्ष , G₁
M₁ 4 अश्वत्थामाभिपेक्ष — Adhy no (figures, words
or both) B₂ D₁ 36, B₂ M₁ 66, D_n 35, T (T₃ :
missing) G 11, M₁ 2 : 1 — Sloka no D_n 45,
D_n 46

— After the last colophon, S₁ K₁ conclude with

गदापर्वं चात्रैव समाप्तं च शल्यपर्वं । शल्यपर्वण्यमी वृत्तान्ता ।
धृतराष्ट्रप्रभ । शल्याभिपेक्ष । कर्णपुत्रवध । शल्यभीमयुद्धम् ।
सुरथवध । सात्ववध । मजयग्रहणम् । धार्तराष्ट्रवध । सुशर्म
वध । शकुनिवध । दुर्योधनापमरणम् । हृदप्रवेश । तदनुमरणम् ।
युधिष्ठिरवाक्यम् । दुर्योधनोत्थानम् । बलदेवागमनम् । राम-
तीर्थयात्राया, प्रभासीयं, त्रितकूपी , सारस्वतीय, अरुणमा
हार्यं, चनीय, जैगी क्षेत्रप्रशसा, इति रामतीर्थ
यात्रा । गदायुद्धम् । भीमाभिवात । दुर्योधनपातनम् । कृष्णस्य
नागपुरप्रवेश । अश्वत्थामाभिपेक्षश्चेति ।

एकोनपष्ठिरध्यायास्त्वत्र सत्याविशारदै ।
मल्याता बहुवृत्तान्ता श्लोकान् चात्र शक्यते ॥
त्रीणि श्लोकमहन्नाणि द्वे शते विंशतिस्तथा ।
मुनिना सप्रणीतानि कौरवाणा यशोभृताम् ॥
[= (var) 1 2 176^e-177^f]
इति शिवम् ।

K₁ cont.

शल्यगदापर्वसमाप्ति, पत्रमाल्या १४४, अध्याय ६८, ग्रंथ
साल्या ३०००

— S₁ concludes with

समाप्तं शल्यगदापर्वं । अस्यानु सौप्तिकं पर्वं भविष्यति ।
तस्याय प्रणिमधि श्लोक ।

मजय उवाच ।

तस्मै सहिता वीरा प्रयाता दक्षिणामुखा ।
उपास्तमयवेलाया शिरिराम्याशमागता ॥

शल्यगदापर्वण्यमी वृत्तान्ता । धृतराष्ट्रप्रभ । शल्याभिपेक्ष ।
कर्णपुत्रवध । शल्यभीमयुद्धम् । सुरथवध । शल्यवध । सान्द्र
वध । मजयग्रहणम् । धार्तराष्ट्रवध । सुशर्मवध । शकुनिवध ।
दुर्योधनापमरणम् । हृदप्रवेश । तदनुमरणम् । युधिष्ठिरवाक्यम् ।
दुर्योधनोत्थानम् । बलदेवागमनम् । रामतीर्थयात्रा । प्रभासीयम् ।
त्रितकूपीयम् । सारस्वतीयम् । कुमाराभिपेक्ष । वनरपा-
चनीयम् । जैगीपर्व्यमाहार्यम् । सारस्वतोपाग्यानम् । कुरुक्षेत्र-
प्रशंसा । अरुणमाहार्यम् । रामतीर्थयात्रा । गदायुद्धम् ।
भीमाभिघात । दुर्योधनपातनम् । कृष्णस्य नागपुरप्रवेश । अथ
श्यामाभिपेक्षश्चेति ॥ अस्मिन्पर्वणि श्लोकसत्याध्यायसत्याध्वे ॥

नवमं पर्वं निर्दिष्टमेतदद्भुतमर्थवत् ।
एकोनपष्ठिरध्याया अत्र सत्याविशारदै ॥
मल्याता बहुवृत्तान्ता श्लोकानां चात्र शक्यते ।
त्रीणि श्लोकमहन्नाणि पत्रं श्लोकशतानि च ।

मुनिना संप्रणीतानि कौरवाणां यशोभृताम् ॥

[= (var) 1 2 176-177]

समाप्तं शल्यगदापर्वं नयमम् ।

— Ka concludes with

समाप्तमिदं गदाशल्यपर्वं ।

शल्यगदापर्वण्यमी वृत्तान्ता । एतदाष्टप्रश्न । शल्याभिषेक । कर्णपुत्रवध । शल्यभीमयुद्धम् । सुरथवध । सात्वतवध । मंजय ग्रहणम् । धार्तराष्ट्रवध । सुशर्मवध । दुर्योधनापहरणम् । इन्द्र प्रवेश । तदनुसरणम् । युधिष्ठिरवास्यम् । दुर्योधनोत्थानम् । बलदेवगमनम् । रामतीर्थयात्रायां, प्रभासीयं, प्रितकृपीयं, सप्तसारस्वतीयं, अरुणमाहात्म्यं, कुमाराभिषेकं, यदरपाचनीयं, जैनीपन्यमाहात्म्यं, सारस्वतोपाख्यानं, कुरुक्षेत्रप्रसंगात्, इति रामतीर्थयात्रा । गदायुद्धम् । भीमाभिषाट । दुर्योधनपानम् । कृष्णस्य नागपुरप्रवेश । अश्वत्थामाभिषेकश्च ।

एकोनपट्टिरध्यायास्तत्र सप्त्याप्रिशारदं ।

सप्त्याता बहुवृत्तान्ता श्लोकान्त्रं चात्र दत्तान्ते ॥

त्रीणि श्लोकसहस्राणि पञ्च श्लोकशतानि च ।

मुनिना संप्रणीतानि कौरवाणां यशोभृताम् ॥

अतः परं सौप्तिकपर्वं भविष्यति यस्याय प्रतिसंधिः ।

संजय उवाच ।

ततस्ते सहिता वीरा प्रयाता दक्षिणामुखा ।

उपास्तमयवेलायां शिविरं समुपागता ॥

शुभमस्तु । लिख्यते मिथ्रपु नालीरामनगर मानपुरमध्ये संवत् १८२८ मिति वैशाख शुक्ल १४ रविवारे इदं सपूर्णम् ॥

— K₁ concludes with

समाप्तं शल्यपर्वमिति ।

अतः परं सौप्तिकं तु दशमं पर्वं द्वाणम् ।

प्रतिमधिरयं श्लोकं प्रथमं परिकीर्तितं ॥

संजय उवाच ।

ततस्ते सहिता वीरा प्रयाता दक्षिणामुखा ।

उपास्तमयवेलायां शिविराभ्याशमागता ॥

शल्यपर्वणि संख्यातं व्यासेनोक्तं महात्मना ।

एकोनपट्टिरध्याया श्लोकान्त्रं चात्र मे शृणु ॥

त्रीणि श्लोकसहस्राणि तथा श्लोकशतानि पदं ।

मुनिना संप्रणीतानि कौरवाणां यशोभृताम् ॥

ग्रन्थसंख्या ३६०० ॥ शल्यपर्वणि वृत्तान्ता ॥ कृपवाक्यम् । शल्याभिषेक । बलदेवसप्त्या । शल्यभीमयोर्धुद्धम् । कर्णपुत्रवध । शल्यवध । शास्त्रवध । सुशर्मवध । शकुनिवध । मंजयग्रहणम् । कृपादीनामपक्रमणम् । दुर्योधनापक्रमणम् । इन्द्रप्रवेश । द्रौणि

वाक्यम् । दुर्योधनवाक्यम् । दुष्यन्तदुर्योधनप्रवृत्तिः । पाण्डवानां हृदागमनम् । युधिष्ठिरदुर्योधनसंवादः । इन्द्रादुत्थानम् । बलदेवगमनम् । गरुडवीर्ययात्रा । प्रभासादिमाहात्म्यम् । मत्स्यारव्यमाहात्म्यम् । विश्वामित्रोपाख्यानम् । पाण्डवानम् । अरुणमाहात्म्यम् । कुमाराभिषेकः । यज्ञदुर्बेराभिषेकः । वरदपावनमाहात्म्यम् । त्रिगीरस्यमाहात्म्यम् । सारस्वतोपाख्यानम् । कुरुक्षेत्रप्रसंगात् । नारदवास्यम् । बलदेवक्रोधः । भीमाभिषाटः । ऊर्ध्वभक्तः । दुर्योधननिरासि पादाभियागः । हृत्धरक्रोधः । वासुदेववाक्यम् । बलदेवगमनम् । दुर्योधनयामुदेयसंवादः । पाण्डवानां शिबिरागमनम् । वासुदेवदक्षिणापुरगमनम् । पुनः शिविरागमनम् । कृपादीनां दुर्योधनविलापः । अश्वत्थामा क्रोधः । अश्वत्थामा संनापत्याभिषेकः । इति ॥ ४८ ॥ इति शल्यपर्वं समाप्तम् । शुभं भवतु । श्रीकृष्णाय नमः ॥

संजय १३३० आश्विन शुक्ल २ ॥ ४८ ॥

— B₁ concludes with

नारायणेत्यादि

B₁ a & conclude with

यस्यानुसंधी, B₁ अस्यानुसंधी,

B₁ अस्यान्तरं सौप्तिकं पर्वं (B₁ om) भविष्यति ॥ त (B₁) यस्यायमाद्यं श्लो (B₁ दिशो) कः ।

संजय उवाच ।

ततस्ते सहिता वीरा प्रयाता दक्षिणामुखा ।

उपास्तमयवेलायां शिविराभ्याशमागता ॥

— B₁ cont

वृत्तान्ताश्चाग्नित्वर्षणि । द्रैपायनहृदप्रवेष्टः । लुब्धकैर्दुर्योधनस्य प्रवृत्तिज्ञापनम् । पाण्डवानां द्रैपायनहृदगमनम् । युधिष्ठिरवाक्यम् । दुर्योधनस्य इन्द्रादुत्थानम् । बलदेववीर्ययात्रा । बलदेवगमनम् । दुर्योधनोद्गमेदनम् । हृत्धरक्रोधः । द्वारकागमनम् । वासुदेवदक्षिणापुरगमनम् । कृपादिभिः दुर्योधनमन्त्रागमो विलापश्च । अश्वत्थामाप्रतिज्ञाभिषेकश्चेति । समाप्तश्चायं ग्रन्थः । सिद्धिरस्तु ।

अपति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः ।

यस्यास्यैवमलगात्ति वाक्ययममृतं जगत्प्रवर्तते ॥

शुभमस्तु । शकाब्दा १६३४ गते माघे मामि ।

— B₁ concludes with

संजय उवाच ।

ततस्ते सहिता वीरा प्रयाता दक्षिणामुखा ।

उपास्तमयवेलायां शिविराभ्याशमागता ॥

— D_n concludes with

गदापर्वं समाप्तं संपूर्णतामगमत् ।

— Dn2 cont

शुभं भवतु ॥ अतः परं मौक्तिकं पर्वं भविष्यति । तत्रायमाद्य श्लोकः । ततस्ते महिता वीरा इत्यादि । ग्रन्थसंख्या । मूल २०००, टीका १००

— D1 concludes with

अस्यानु मौक्तिकं भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोकः ।
संजय उवाच ।

ततस्ते महिता वीरा प्रयाता दक्षिणामुखा ।

उपास्यमनवेलाया शिविरास्याशमागता ॥

वृत्तान्ताश्चास्मिन्पर्वणि । द्वैपायनद्वन्द्वप्रवेशः । लुब्धकैर्दुर्योधनस्य प्रवृत्तिः । पाण्डवानां द्वैपायनद्विदागमनम् । युधिष्ठिरवाक्यम् । दुर्योधनस्य द्विदादुत्थापनम् । बलवीर्ययात्रा । बलदेवागमनम् । गदायुद्धम् । ऊरुमेदः । बलदेवक्रोधः । द्वारकागमनम् । वासुदेवस्य हास्तिनापुरे गमनम् । शिविरागमनम् । कृपकृतवर्माश्वत्याम्ना दुर्योधनसमागमः । विलापश्चाश्वत्याम्ना । प्रतिज्ञाभिषेकश्च । शुभमस्तु । श्रीमवत् १८५१ श्लोके १०१६ धर्मे पौष यदि ७ शनिवासरे लिखित मिश्रराधाकृष्ण गोपालगदमये । श्रीरामो जयति ।

— D2 concludes with

इदं पुस्तकं समाप्तोऽयं मिति ज्येष्ठे शुक्लतियौ पञ्चम्या मौमवासरे इदं पुस्तकं समाप्तम् । मवत् १८२३ ॥

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ।

यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न द्रियते ॥

लिपिकृत चिरजीव विष्णु ॥ श्रीपुराणमध्ये श्रीकेशौ कल्याणचरणौ चर्मन्वतीतटे ॥ शुभमस्तु ॥ चिरंजीव भवतु ॥

— D3 concludes with

शुभ ॥ राम ॥ राम ॥ संवत् १६७१ ॥ अन्यानु मौक्तिकं पर्वं ।

— D5 concludes with

शक १६०७ क्रोधनसंवत्सरे ज्येष्ठ शुद्ध १ प्रतिपदेस लिहिले नारायणमष्ट हातवलने

— D10 concludes with

श्रीरस्तु ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

— D11 concludes with

श्लोकसंख्या १८०० ।

त्रीणि श्लोकसहस्राणि पञ्च श्लोकशतानि च ।

— T1 concludes with

श्रीवैकुण्ठेशाय नमः ॥ श्रीमहागणपतये नमः ॥

करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः । श्रीगुरुभ्यो नमः । गदापर्व समाप्तः ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ छ ॥

— T2 concludes with

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । आगीरसवत्सर आश्विज व ६ बुधवार । काश्यपगोत्रोत्पन्नकुप्पाचार्यपुत्ररामेन लिखितं गदापर्वं । करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

— T3 G2 conclude with

श्रीकृष्णाय नमः ।

— G1 concludes with

हरि ॐ ॥ छ ॥

— G2 concludes with

सोमयाजिमहागणपतिस्त्विहस्तलिखितः । शुभमस्तु ।

APPENDIX I

This Appendix comprises five additional passages found in different MSS which were either too long to be included in the foregoing footnotes to the constituted text, or not sufficiently connected with the main thread of the narration, or were otherwise deemed not important enough for being included in the main critical apparatus

The variants cited below these Appendix passages

are of the same order as those cited below the additional (star) passages in the footnotes to the constituted text, so that, in both of them, corrupt readings, discrepant readings of single MSS and minor variants are generally ignored, and obvious scribal errors silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references (such as सजय उवाच) have been uniformly ignored here.

1

— After 9 3, 2, N (except D₁, D₇ missing) ms

घोरं मनुष्यदेहानामार्जं गजवरक्षये ।
 यत्तत्कर्णे हते पार्थ सिंहनादमथाकरोत् ।
 तदा तव सुतात्राजन्म्राविशत्सुमहद्भयम् ।
 न सधातुमनीकानि न चैवाय पराक्रमे ।
 आसीदुद्धिर्हते कर्णे तव योधस्य कस्यचित् । [5]
 अणिजो नावि मिलायामगाधे विष्टवा इव ।
 अपारे पारमिच्छन्तो हते द्वीपे किरीटिना ।
 सूतपुत्रे हते राजन्वित्रस्ता शरविक्षता ।
 अनाया नायमिच्छन्तो मृगा सिंहार्दिता इव ।

1

Of lines 6-133 of Appendix I (No 43) in the
 Karnaparvan

(L 1) D₁₀ 11 देवानाम् (for -देहानाम्) B₂ s Dn₈
 D₁₁ नरः, D₈ जन, D₆ राज- (for गज) — (L
 2) K₈ यत्तु, K₈ D₉ यत्र, B₆ D₈ यदा, D₁ तदा
 (for यत्तु) K₈ हत (for हते) — D₁ om line
 3 — (L 3) D₂ s तथा (for तदा) Dn₁ सुतानां च
 (for 'त्राजन्) K₄ s D₂ s s s 11 आविशत्, Dn आवि-
 षत् (for प्राविशत्) D₈ रय (for भयम्) S₁ K₁-s
 आविशत्स्वजनक्षय (K₂ 'य' (for the post half)
 — Lines 4-5 = (var) 9 18 5 — (L 4) Dn₂ n₈
 मध्यातुम्, D₈ मपातम् (for मधातुम्) D₁ मधातु
 नीकानि (for the prior half) — (L 5) B₁ D₈
 युधि (for युद्धि) Dn D₁ s s न च, D₁₀ तत्र (for
 तव) — D₁ om lines 6-12 Lines 6-11
 = (var) 9 18 2-4 — (L 6) K₂ वनिजः, D₈
 वनियो, D₁₀ वनिजो B₁ s Dn D₈ मयायान्, D₂
 s s मया (for मित्रा) D₂ दगाधे (for अ) B₂
 विष्टना, B₆ विपरा, D₈ निक्षगा (for विष्टना) K₂ अगाधे
 विष्टनात्तव (for the post half) — (L 7) K₈ आपारे
 K₂ इच्छामि (for इच्छन्तो) D₁₀ भयो ये पारमिच्छन्तो (sic)
 (for the prior half) K₈ Dn₁ n₈ D₂ s हत (for
 हते) — After line 7, S₁ K₁ s read lines 13-15
 Dn D₂ s om lines 8-12 — (L 8) D₈ सूतपुत्र
 K₈ विभिता, K₄ पीडिता, D₂ वीक्षिता, D₈ निक्षिता
 (for विष्टना) K₁ पुत्रास्ते प्राद्वन्भयात् (= post half
 of line 13) (for the post half) — (L 9) K₈

ममशृङ्गा इव वृषा श्रीर्णदृष्टा इवोरगा । [10]
 प्रत्युपायाम सायाहे निर्जिता सन्ध्याश्विना ।
 हतप्रवीरा विध्वस्ता निकृता निशितै शरै ।
 सूतपुत्रे हते राजन्पुत्रास्ते प्राद्वन्भयात् ।
 विशस्त्रकवचा सर्वे काटिश्रीका विचेतस ।
 अन्योन्यममिनिघ्नन्तो वीक्षमाणा भयार्दिता । [15]
 मामेव नून वीमत्सुर्मांमेव च वृकोदर ।
 अमियातीति मन्वाना पेतुर्मन्त्रुश्च भारत ।
 हयानन्ये गजानन्ये रथानन्ये महारथा ।
 आरुह्य जवमपन्नान्पादातान्प्रजहुर्मयात् ।
 कुर्जरं स्यन्दना भग्ना सादिनश्च महारथै । [20]
 पदातिसंवाश्राश्वैर्व पलायन्निर्भृश हता ।

अथ वा (for अनाया) D₁₀ इक्षुतो (for इच्छन्तो) K₈
 यथा (for इव) K₂ सिंहार्दिता मृगा इव, D₈ मृगा सिंह-
 रिवार्दिता (for the post. half) — (L 10) B₂ वृषा
 (for वृषा) K₄ वृषा शृगैर्विहता (for the prior
 half) D₂ मम (for श्रीर्ण-) D₁₀ दृष्टा (for दृष्टा)
 — (L 11) D₈ corrupt S₁ B₂-s Dn₁ प्रत्युपायाम, K₄
 प्रत्युपायम (sic), D₈ प्रत्युपायुश्च (for 'पायाम) D₁₀
 निर्जिता — Lines 12-13 = (var) 9 18 7^{ed}
 — (L 12) K₄ विष्टता (for विध्वस्ता) K₈ D₂ s
 निकृता, K₈ निवृता, D₈ निकृता (for निकृता)
 — K₈ om. lines 13-15, S₁ K₁ s read them after
 line 7 — (L 13) K₈ D₈ 10 11 तत्र (for मयात्)
 D₁ पुत्रस्ते प्राद्वन्भयात् (for the post half) — K₈ om
 lines 14-15 — (L 14) K₂ नि-क्षस्त्र, D₂ 10 11
 विध्वस्त- (for विशस्त्र-) D₂ कां दिश ते K₂ हतौजम (for
 विचेतम) — (L 15) B₁ s-s D₈ s मयादिश, D₈ 'दिती'
 (sic), D₁₀ 'दितां (for 'दिता) — (L 16) Dn₂ n₈
 D₂ [ए]वैक्षत, D₁ प्रभावनि, D₈ [आ]वैक्षत, D₈ [ए]व
 वीक्ष्य (for [ए]व नून) D₁ हति (for एव) — (L
 17) D₈ आयास्यति (for अमियाति) S₁ K₁ s नारिष (for
 भारत) Dn D₁ s s 8 प्रमनं त तु मन्वाना विप्रवति स
 (D₁ 'ते च) भारत — Lines 18-19 = (var) 9 18
 8 — (L 18) D₁₀ 11 अश्वान् (for हयान्) K₂
 B (except B₁) D₈ transp गजानन्ये and रथानन्ये
 — (L 19) D₂ जन (for जव-) K₂ s B₂ s D₈ 11
 'मपन्ना' D₂ पदातान्, D₈ पदातीन् (for पादातान्) S₁
 K₁ s B₁ s-s D₈ आजहुर् K₄ s D₈ पदानां जहु (K₈ यहु-
 र्भयात्, Dn D₁ s s पा (Dn प) शाना दुद्रुवर्भयात्, D₈ पदा-
 तीन्**दुर्भयात् (for the post half) — (L 20) B₂
 मजरे (for कुर्जर) D₈ मित्रा (for मया) — (L 21)

न्यालतस्करमकीर्णे मार्यहीना यथा वने ।
तथा त्वदीया निहते सूतपुत्रे तदाभवत् ।
हृत्तारोहास्तथा नागादिद्वहस्त्यास्तथापरे ।
मर्वं पार्यमय लोकमपदयन्वै भयार्दितः । [25]
तान्त्रेक्ष्य द्रवत मर्वान्मीमसेनभयार्दितान् ।
दुर्योधनोऽथ स्व सूत हाहाकृत्वेदमववीत् ।
नानिक्रमिष्यते पार्यो धनुष्याणिमवस्थितम् ।
जवने युध्यमान मा तूर्णमश्वान्चोदय ।
ममरे युध्यमान हि कौन्तेयो मा घनजय । [30]
नोत्सहेतान्यनिक्रान्तु वेलामिव महार्णव ।
अद्याजुनं सगोविन्द मानिन च वृकोदरम् ।
निहत्य शिष्टान्शार्दूलं कर्णस्यानृण्यमामुयाम् ।

नन्नुत्वा कुरुराजस्य शूरार्यसदृश वच ।
सूतो हेमपरिच्छिन्नाश्वानैरश्वानचोदयत् । [35]
गजाश्वरथहीनास्तु पाटाताश्चैव मारिष ।
पञ्चविंशतिमाहन्ता प्राटवन्धानकैरिव ।
तान्मीमसेन मकुन्दो घृष्टद्युन्नश्च पार्षतः ।
बलेन चतुरङ्गेण परिशिष्याहनच्छरैः ।
प्रत्ययुध्यन्त ते मर्वे भीमसेनं सपार्षतम् । [40]
पार्थपार्षतयोश्चान्ये जगृहुस्तत्र नामनी ।
अकुध्यत रणे भीमस्तैर्मृधे प्रत्यवस्थितैः ।
मोऽवतीर्य रथानूर्णं गढापाणिरयुध्यत ।
न तान्नयस्यो भूमिष्ठान्धर्मापेक्षी वृकोदरः ।
योधयामास कौन्तेयो भुजवीर्यं समाश्रित । [45]

Ds 2 corrupt D1 पाप्मति Ks Ds [अ]भाषे (for [अ]-
शौचे) S1 K1 2 वृशाहते, B Ds 9 मृश नन, Dn D1
2 ० मनन (for मृश इना) — D1 om lines 22-25
— (L 22) B2 2 व्याह, D2 व्याह Ks -भकीर्णो, Ds
'क्ष', Ds क्ष (for 'क्ष') Dn Ds 2 ० transp यथा and
वने B2 पथिव पथिवा मयात्, D2 पांथा प्राप्येव कानन (for
the post half) — (L 23) Dn Ds 2 ० मेना, Ds यथा
(for तथा) Ks मदा, Dn Ds ० तथा, Ds यथा (for
तथा) — (L 24) Ks lacuna, Ds तदा (for तथा)
— (L 25) Ks D10 मर्व; Ks Ds मर्वे (for मर्व)
Ds नो (for वै) B Ds 9 मयातुरा (for मित्ता) S1
K1-2 अपश्यन्मू (Ks 'श्य मृ')गविहला, Ks अपश्यन्तेनया
दिता, Dn Ds 2 ० अपश्यन् क्षित्रीश्वरा (for the post
half) — Ks om (hapl) line 26 Lines
26-31 = (var) 9 18 30-32 — (L 26) Dns
reads भीमसेन twice — (L 27) Ks transp स्व
and सूत Dn1 स्वय (for स्य स्व) D10 11 [ए]वम्
(for [इ]म्) — D1 om. lines 28-29 — (L 28)
Ks नानिक्रमेव पार्यो मा (for the prior half) Dn1 अव
स्थिते (for 'तम्) — (L 29) S1 K (except Ks)
व (Ks व)लिन (for जवने) S1 K1 2 B2 Dn Ds ०
बु (Dn Ds ० वृ)यमाण, B1 2 Ds ० वर्तमान, B2
damaged (for युध्यमान) S1 मा, Ks म, Dn च,
Ds (sup lin as above) वा (for मा) Ds जये च
वनमान मा (for the prior half) Ds om तृण Ks
प्रचोदयन्, B1 4 'दयत्, Bs अचोदयत्, Dn Ds प्रणो-
(Ds 'नो')य (for प्रचो) — (L 30) K1 युज्यमान,
Ks Ds युध्यमानो (for 'मान) D1 मां (for हि) S1
K1 मा, D1 [5]नो (for मा) Ds घनजय — (L
31) Ks D10 corrupt Ks 4 B2 2 ० Ds 11 [उ]त्सहेद्,

B1 4 Ds महेद् (for [उ]त्सहेत) S1 K1 [अ]क्यति-, Ks
Dn1 Ds [अ]यति (for [अ]ज्यति-) B1 4 Ds क्रांत
(for -क्रान्तु) — (L 32) Ks Dn1 ns Ds 9 अथ (for
अथ) — (L 33) D1 मव- (for शिष्टाञ्) B1 Ds
निहत्य शत्रु शि (Ds 'वन्त्रि')ष्टाक्ष (for the prior half)
— Lines 34-37 = (var) 9 18 36-37 — (L
34) Ks स्वस्य (sic) (for शूरार्य-) D1 महोत्तर
रणे वच (for the post half) — (L 35) S1 K1 2
Dns ns शरैर्, Ds छिन्नैर् (for शरैर्) D1 2 10 11
अनोदयत्, Ds प्रचो* (for अचो*) — (L 36) Ks Dn
D1-2 ० च (for तु) Dn1 ns Ds 9 10 पदानाश्च D1
मागत (for मारिष) — (L 37) Ds मह (for इव)
— Lines 38-39 = (var) 9 18 40 — (L 38)
Dns म (for म-) — (L 39) Bs यानेन, Ds
बलेन Ks Ds 10 चतुरङ्गेण Dn1 ns D1 2 ० [आ]ह-
रत् — (L 40) Ks Bs Ds 10 11 प्रत्ययुध्यन्तु D1
transp ते and सर्वे S1 K1 महाबल, Ks 2 Bs Ds
च पार्षत (for मया) — Ks om line 41 — (L
41) D1 om the prior half Dns Ds तस्य (for तत्र)
S1 K1 2 नाम ह, Ds 9 नामत (for 'नी) — Lines
42-43 = (var) 9 18 45 — (L 42) Ds
corrupt Ds om from भीमस्तै up to भूमिष्ठा (in
line 44) D1 नतो (for रणे) Dn D1 2 मध्ये, D10
मृषे (for मृषे) Ks प्रत्यवस्थित, B1 2 Dn D1 2 ० पद-
वस्थिते (Bs 'तौ), B2 प्रत्यवस्थितो (for 'स्थिते) — (L
44) D1 om the prior half Ds om न Ks एतान्
(for न तान्) Ks B2 भूमिष्ठान्, Ks Dn Ds भूमि-
स्थान् S1 K1 2 अन्यापेक्षी (Ks 'क्षो), Ds मर्मापेक्षी (for
धमा) — (L 45) S1 K (except Ks) कौरव्यो (for
कौन्तेयो) Ks Ds-21 उपाश्रित (for मया) — After

जातरूपपरिच्छन्ना प्रगृह्य महर्तौ गदाम् ।
 न्यवधीत्तावकान्सर्वान्दण्डपाणिरिवान्तक ।
 पदातयो हि सरब्धास्त्यक्तजीवितग्रान्धवा ।
 भीममम्यद्रवन्साव्ये पतंगा ज्वलन यथा ।
 आमाद्य भीमसेनं ते सरब्धा युद्धदुर्मदा । [50]
 विनेशु सहसा दृष्ट्वा भूतग्रामा इवान्तकम् ।
 श्येनवद्व्यचरन्नीम स्वहेन गदया तथा ।
 पञ्चविंशतिमाहस्तास्तावकानामपोषयत् ।
 हत्वा तत्पुरुषानीक भीम सत्यपराक्रम ।
 धृष्टद्युम्न पुरस्कृत्य पुनस्तस्यै महाबल । [55]
 धनजयो रथानीकमन्वपद्यत वीर्यवान् ।

माद्रीपुत्री च शकुनिं सात्यकिश्च महाबल ।
 जवेनाभ्यपतन्द्दष्टा भ्रन्तो दौर्योधन बलम् ।
 तस्याश्ववारान्सुबहूस्ते निहत्य शितैः शरैः ।
 तमन्वधावस्वरितास्तत्र युद्धमवर्तत । [60]
 ततो धनजयो राजश्रयानीकमगाहत ।
 विश्रुत त्रिषु लोकेषु गाण्डीव न्याक्षिपन्वनु ।
 कृष्णसारथिमायान्त दृष्ट्वा श्वेतहय रथम् ।
 अर्जुन चापि योद्धार त्वदीया प्राद्रवन्भयात् ।
 विप्रहीनरयाश्चाश्च शरैश्च परिवारिता । [65]
 पञ्चविंशतिसाहस्रा पार्थमारुन्धदातय ।
 हत्वा तत्पुरुषानीकं पाञ्चाळाना महारथ ।

line 45, Bs ins

तत्र शैक्यायसीं युग्मं कालान्तकयमोपमाम् ।

— Lines 46-47 = (var) 9 18 46 — (L 46)
 Dn D1 : जातुनद (for जातरूप) K2 : -प्रति- (for
 परि-) K3 Dn2 D2 : -च्छिन्ना — (L 47)
 D1 अवधीत् (for न्य) D2 कौरवान् (for ताव-
 कान्) — D1 om (hapl) lines 48-51 — (L 48)
 Ś1 K1 : [s]पि, B1 [s]मि, B2 [s]ति (for
 हि) — (L 49) K1-3 अभ्याद्रवन् Ś1 K1 : सधे (for
 सत्ये) D2 10 11 पतंगा इ पावक (for the post half)
 — (L 50) Ś1 K1 : B2 तु (for ते) Dn1 आमाद्य
 भीममेनस्य (for the prior half) — (L 51) Ś1
 K1-3 विविशुः, K2 ते वय (sic), D10 11 विनेदु (for
 विनेशु) K2 भीममेन, K4 B2 Dn D2 : भूतग्राम
 — (L 52) D1 : विवरन्, D2 य चरन् (sic) (for
 व्यचरन्) — Lines 53-55 = (var) 9 18 47^c-48^d
 — (L 53) Ś1 K1 : अमाद्यवत्, B2 D10 11 द्रव्यो
 (for अयो) — D1 om lines 54-60 — (L 54)
 K2 तु (for तत्) — K2 om (hapl) from the
 post half of line 54 up to the prior half of line
 56 — (L 55) D2 भीमस्य (for पुनस्य) D2 महा
 बल — After line 56, D2 ins

धृष्टद्युम्नोऽपि च महानमिषगणमर्दन ।
 पुत्रं पाञ्चाळराजस्य धनुर्धरवरो महान् ।
 विप्रहीनाग्रयोश्चैव पदातीयान्ममन्तत ।
 शरैर्निहृता ममरे धृष्टद्युमेन तावका ।
 पञ्चविंशतिमाहस्ता काञ्चमारुन्धदातय ।
 हत्वा तत्पुरुषानीकं धृष्टद्युम्नो महारथ ।
 भीममेनं पुरस्कृत्य न विरात्रत्यदृश्यत ।

[5]

त पारावतवर्णाश्च क्रुद्ध क्रुद्धान्तकोपमम् ।
 धृष्टद्युम्न रणे दृष्ट्वा त्वदीया प्राद्रवन्भयात् ।

[Lines 1-2 = (var) lines 69-70, line 3 = (var)
 line 65, lines 5-7 = (var) lines 66-68, line 8
 = (var) line 71, line 9 = line 72]
 — (L 57) B D2 : तु (for the first च) B D2 :
 महारथ, D2 बल (for बल) — (L 58) K2 [अ]मि-
 पतन् K4 : Dn D2 दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) B D2 : हतुकामा
 महाबला, Dn D2 तत्र योधिष्ठिर बल, D2 जम्बु सौव-
 बल, D2 नात्र योधिष्ठिर वर (for the post half) — K4
 om, line 59 — (L 59) B2 D11 चान्दन्, D2 चान्दन्,
 D2 om, D2 वीरान् (for चारान्) Dn1 n2 D2 :
 तान्, D2 om (for ते) D2 शितैः, D2 निशितैः (hy-
 permetric) (for शितैः) — (L 60) Ś1 K1 : D2
 अभ्याधावत् (for अभ्य) Dn D2 : अभ्युहत् (for
 अवर्तत) — Lines 61-62 = (var) 9 18 64
 — (L 61) K2 तत्र पार्थो महाराज (for the prior
 half) Dn D1 : अगाहयत्, D2 अगावत् (for
 अगाहत) — (L 62) D2 विरुन् Ś1 K1 : Dn
 D2 : व्या (Dn प्रा)क्षिपत्, B2 : D2 प्रक्षिपन् (for
 व्याक्षि) D1 प्राक्षिपद्गंडिवं धनु (for the post. half)
 — (L 63) Dn D1 : तत् (for रथम्) — (L
 64) Dn1 D2 वापि, D1 वीर- (for चापि) — D1 om
 line 65 D1 om. (hapl) lines 65-72 — (L
 65) Prior half = (var) prior half of 9 108*
 K2 विप्रकीर्ण-, Dn D2 : हीन D2 om (? hapl)
 from आश्व up to महारथ (in line 67) Ś1 K1
 : रथाश्चाश्वा (for आश्व) Ś1 K1 चाधिता, D2
 निशिता (for चारिता) Dn2 D2 : गजैश्च परिवर्जिता
 (for the post. half) — (L 66) Ś1 K1 : कालम्
 (for पार्थम्) D2 नेच्छन् (sic) (for आर्हन्) — D1

भीममेनं पुरस्कृत्य न चिरायत्यदृश्यत ।
 महाधनुर्धर श्रीमानभिन्नगणमर्दन ।
 पुत्र पाञ्चालराजस्य घटघुघ्नो महायशः । [70]
 पारावतसवर्णाश्च कोविदारवरध्वजम् ।
 घटघुघ्नं रणे दृष्ट्वा त्वदीया प्राद्वन्मयात् ।
 गान्धारराज श्रीप्राश्नमनुसृत्य यशस्विनौ ।
 नचिरायत्यदृश्येता माद्रीपुत्रौ समात्यकी ।
 चेकितान शिखण्डी च द्रौपयेयाश्च मारिप । [75]
 हत्वा त्वदीय सुमहत्सैन्यं शङ्खानथाधमम् ।
 ते सर्वे तावकान्प्रेक्ष्य द्रवतो वै पाराङ्मुखान् ।
 अन्यथावन्त निम्नन्तो वृपाजित्वा वृपा इव ।
 सेनावशेषं त दृष्ट्वा तव पुत्रस्य पाण्डव ।

न्यवस्थित सन्यसाची चुक्रोध बलवन्मृप । [80]
 तत एन शरै राजन्सहसा समवाकिरत् ।
 रजसा चोद्वतेनाथ न स किंचन दृश्यते ।
 अन्वकारीकृते लोके शरीभूते महीतले ।
 दिश सर्वा महाराज तावका प्राद्वन्मयात् ।
 भज्यमानेषु सैन्येषु कुरुराजो विशा पते । [85]
 परेयामात्मनश्चैव समन्तात्समुपाद्रवत् ।
 ततो दुर्योधन सर्वानाजुहावाथ पाण्डवान् ।
 युद्धाय भरतश्रेष्ठ देवानिव पुरा बलिः ।
 त एनमसिगर्जन्त सहिता समुपाद्रवन् ।
 नानाशस्त्रसृज कुद्धा भरत्स्यन्तो मुहुर्मुहुः । [90]
 दुर्योधनोऽप्यमभ्रान्तस्तानरीन्यधमच्छरै ।

om lines 67-69 — Lines 67-68 = (var) 9 18
 48 — (L. 67) B₁ दृष्ट्वा (for हत्वा) B₂ D₃ 9
 पञ्चालानां, D₂ पञ्चालानां — (L. 68) K₂ प्रतिदृश्यत,
 B₁ D₁ D₂ 8 8 8 8 प्रत्यपद्यत (for "दृश्यत") — (L. 69)
 K₄ महान् (for महा) D₁ n₂ om the post half
 of line 69 and the prior half of line 70, D₁ n₂
 reads the same on marg K₄ B₁ D₂ "चदन" (for
 मर्दन) — (L. 70) K₂ 4 B (except B₁) D₁ n₂ D₃
 पञ्चाल, D₁ गाधार, D₂ पाञ्चाल- (for पाञ्चाल-) D₃
 -रथ (for यज्ञा) D₁ दृष्ट्वा शस्त्र विदारदौ (for the post
 half) — D₁ om lines 71-73 — (L. 71) K₄
 D₁ सम-, D₂ -महा (for -वर-) — (L. 72) D₂
 हित्वा (for दृष्ट्वा) Ś₁ K₁ घटघुघ्नरथं दृष्ट्वा (for the prior
 half) — (L. 73) K₂ D₂ 9 गधार- (for गान्धार-)
 K₂ D₁ अनुसृत्य, D₂ n₂ D₃ "शिल (for "सुल)
 — (L. 74) K₂ B₂ D₂ 8 8 10 11 अचिरात् (for नावे)
 D₁ प्रतिदृश्यते, D₂ प्रतिदृश्यतां (for प्रत्यदृश्येता) Ś₁ K₁ 2
 मसारथी, K₂ महारथौ, D₁ D₁ च सालकि (for सता-
 लकी) — (L. 75) D₂ 10 शिपडी D₁ भारत (for
 मारिप) — (L. 76) K₄ तत्सैन्य, D₂ तु महत् (for
 सुम) K₁-8 अधोपयन् (K₂ "यत्), B₁ D₂ अवादयन्,
 B₂ अवाधमन् (for अथा) K₄ तत शस्त्रानधामयत्, D₂
 सैन्य शस्त्रमवाधमन् (for the post half) — D₁ om
 lines 77-81 — (L. 77) Ś₁ K₁-8 B D₂ 9 सर्वान्
 (for सर्वे) D₂ तावका Ś₁ K₁ 8 D₁ n₂ दृष्ट्वा (for
 प्रेक्ष्य) D₁ द्रवतान् (for "ते) K₂ महाराजान् (for
 पराङ्मुखान्) — (L. 78) Ś₁ K (except K₂) B₂ अन्य-
 द्रवत (for "धावन्त) B D₁ D₂ 8 8 9 वृष B₂ चैव,
 D₁ D₂ 8 8 व्रज (for जित्वा) B₂ यथा वृषा (for वृषा
 इव) — (L. 79) K₄ सेनावशेष, B₂ "शिष्ट (for "शेष)

B₁ त मत्वा, D₁ तद्दृष्ट्वा, D₂ 8 दृष्ट्वा तु (for त दृष्ट्वा)
 — D₂ reads (without var) from the post half of line
 79 up to the prior half of line 81 twice — (L
 80) K₂ 5 D₂ अवस्थित, B₂ D₁ n₂ D₂ व्यवस्थित, D₂
 रथस्थित (for व्यवस्थित) K₄ D₂ चुक्रोध (for चुक्रोध) Ś₁
 K₁ 2 4 D₁ D₂ 8 बल (D₂ "ळ) वान् K₂ B₁ D₂ नृप,
 D₂ n₂ D₁ 10 नृप (for नृप) — (L. 81) K₁ उत्त (for
 तत) Ś₁ K (except K₂) B₂ D₁ D₂ 8 9 समवाकिरन्
 — (L. 82) D₂ महसा (for रजसा) Ś₁ K (except
 K₂) D₁ D₁ 2 5 10 [उ]द्धतेन, D₂ [उ]ज्जनेन (810) (for
 [उ]द्धतेन) Ś₁ K₁ 8 4 D₂ न स किंचिद् (K₄ "द्वय" दृश्यत,
 K₂ न स किंचित्प्रदृश्यत, K₂ तस्मात्किंचिद्प्रदृश्यत (for the
 post half) — (L. 83) Ś₁ K₁ 2 अशकारकृते, D₁
 D₁ 2 5 "कारावृते Ś₁ K₁ 2 4 D₂ 8-10 शरभूते, D₂
 खिली (for शरी) K₄ महीपते, D₂ "तळे (for "तले)
 — K₄ om. line 85 D₁ om. lines 85-90 — (L
 85) B₂ भिषमानेषु (for भज्य) K₂ D₂ 10 11 सर्वेषु
 (for सैन्येषु) D₂ कुरुराजा B₁ 4 विशा पति, B₂ मही-
 पते (for विशा पते) — (L. 86) Ś₁ K₁-8 सेने ते, K₄
 ते सेने, D₁ 11 सैन्ये ते (for समन्तात्) — (L. 87)
 Ś₁ K₁ 2 राजन् (for सर्वान्) — (L. 88) Ś₁ K₁ B
 (except B₂) D₁ D₂ 6 भरतश्रेष्ठो D₂ देवतानि (for
 देवानिव) Ś₁ K₁ बहि, D₂ बलि — (L. 89) B₁ 8
 त एवम्, D₂ तत्रैनम् (for त एवम्) Ś₁ K₁ 2 5 D₁
 D₂ 2 5 6 अभि (Ś₁ K₁ 2 "ति) गर्जत — (L. 90) D₁
 D₂ 5 6 नानायुध, D₂ n₂ "युद्ध (for "शस्त्र-) D₁
 भूत (for सृज) D₂ 8 कुद्धान् — D₁ om lines
 91-92 — (L. 91) D₂ [स]ध (for सधि) K₄ सभ्राति,
 D₁ 9 मभ्रातस्, D₂ अमभ्रातास् (for असभ्रान्तास्) K₄
 नरान् (for अरीन्) Ś₁ K₁ 2 अधमत्, K₄ अवधीत् (for

तत्राहुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषम् ।
 यदेन पाण्डवा सर्वे न शेकुरतिवर्तितुम् ।
 नातिद्वरापयात तु कृतबुद्धिं पलायने ।
 दुर्योधन स्वक सैन्यमपश्यद्भृशविक्षतम् । [95]
 ततोऽवस्थाप्य राजेन्द्र कृतबुद्धिस्तवात्मज ।
 हर्षयन्निव तान्योधानिद वचनममयीत् ।
 न त देश प्रपश्यामि पृथिव्या पर्वतेषु च ।
 यत्र यातान्न वो हन्यु पाण्डवाः किं सृतेन च ।
 स्वल्प चैव बलं तेषां कृष्णौ च मृशविक्षतौ । [100]
 यदि सर्वेऽत्र तिष्ठामो ध्रुवो नो विजयो भवेत् ।
 विप्रयातांस्तु वो भिलान्पाण्डवा कृतकिल्बिषान् ।
 अनुसृत्य हनिष्यन्ति श्रेयो न समरे वध ।

सुप्त मांग्रामिको मृत्यु क्षत्रभर्मेण युष्यत ।
 मृतो न न जानीते प्रेत्य चानन्यमश्नुते । [105]
 शृण्वन्तु क्षत्रिया भर्त्रे यावन्तो वै ममागता ।
 द्विपतो भीमसेनस्य क्रुद्धस्य वशमेव्यय ।
 पितामहैराचरित न धर्मं हातुमर्हथ ।
 न हि कर्माणि पापीय क्षत्रियस्य पत्यानान् ।
 न युद्धधर्मा श्रेयान्नि पन्था स्वर्गस्य कौरवा । [110]
 सुचिरेणार्जिताल्लोकान्मयो योध ममश्नुते ।
 तस्य तद्वचन राज्ञ पूजयिष्या महारथा ।
 पुनरेवाभ्यवर्तन्त क्षत्रिया पाण्डवान्प्रति ।
 पराजयममृशन्त कृतघित्ताश्च विक्रमे ।
 तत प्रवृत्ते युद्ध पुनरेव सुदारणम् । [115]

व्यधमत् — (L 92) D₁₀ 11 तथा (for तत्र) K₂
 D₂ 8 [अ]द्भूतम् K₂ D₂ 8 8 8 अपश्यामस् — (L 93)
 D₁₀ [ए]क (for [ए]न) S₁ K₁ B₂ 8 D₂ अभि- (for
 अति) B₁ D₂ -वीक्षितु (for वर्तितुम्) — D₁ om
 lines 94-95 — (L 94) B (except B₂) त, D₂ 7
 10 11 च, D₂ ते (for तु) D₁ नातिद्वरापयन्तु, D₂
 'द्वराय यात त (for the prior half) D₁ बुद्धि, D₂ बुद्ध
 (for बुद्धि) — D₁ om lines 95-96 — (L 95) D₂
 युवि (for मृश-) D₂ -विक्षित (for विक्षतम्) D₂ 8 अप
 श्यद्भुवि पीडित (for the post half) — (L 96) D₂
 [उ]पस्थाप्य (for अवस्थाप्य) D₂ राजेन्द्र D₁ उपस्थाप्य रथ तत्र
 (for the prior half) — (L 97) B₁ 2 D₂ एव
 (for इव) K₂ D₂ 8 10 11 ततो (for इद) — (L
 98) K₂ त (for न) D₂ ते (for त) S₁ K₁-8 B₂
 D₁ वा (for -) D₂ पृथिव्या पर्वतेश्वर (for the post
 half) — (L 99) D₂ जाता (for यातान्) B₁ वै,
 D₁₀ वा (for वो) D₁ D₂ 8 गतान्यत्र न वै हन्यु (for
 the prior half) K₁ 4 D₂ पाण्डवान् (for पाण्डवा)
 D₂ वा (for व) D₁ पाण्डवा इति मे मति (for the post.
 half) — K₂ om 100-102 D₁ om 100 — (L
 100) S₁ K₁ 2 अल्प (for स्वल्प) B D₂ 8 [अ]पि,
 D₂ [इ]द (for [ए]व) K₂ अल्प च बलमेतेषां (for the
 prior half) K₂ बल- (for मृश) K₂ D₂ -विक्षितौ
 D₁ D₂ 8 8 मृश (D₂ शस) कृष्णौ च विक्ष (D₂ 'क्षि)तौ (for
 the post half) — D₁ reads line 101 on marg
 — (L 101) S₁ K₁-8 D₂ प्र-, D₁ n₂ D₂ [स]नु,
 D₂ D₂ तु, D₂ सु (for स्र) K₂ B D₁ 8 10 11
 ह्यव D₁ तद् (for नो) — (L 102) D₁₀ 11 नो (for
 नो) D₂ lacuna from पाण्डवा up to भर्त्रे (in line
 104). S₁ मृश- (for कृत) K₂ B₂-8 D₁ D₂ 8 8 8

-किल्बिषा (for 'पात्र) D₁ रवर्ग एव रणे मृत्यु मोघ पुण्येन
 हन्यते. — (L 103) K₂ अनुश्रित्य S₁ K श्रेयान् (for
 श्रेयो) K₂ व (for न) D₁ D₂ श्रेयो न परम सुख
 D₂ नि श्रेयो न पर सुख (for the post. half) — (L
 104) K₂ सुप्त (for सुप्त) K₂ D₁ D₂ 10 सप्राप्तिको
 K₂ D₁ 8 10 11 युष्यतां, D₂ युमत (for युष्यत) — (L
 105) S₁ K₁-8 जानाति (for जानीते) D₁ सुप्त (for
 प्रेत्य) D₁ [अ]त्यन्तम् (for [आ]नन्त्यम्) — (L 106)
 B₂ यावन्तो (for यावन्तो) B₂ D₁₀ 11 [स]प्र (for वै).
 — After line 106, D₂ ins

यत्र शूर न भीरु न मारयन्तको यम ।

यो नु मृदो न युष्येत मादृश क्षत्रियव्रत ।

— (L 107) D₂ द्विपतो (for द्विपतो) D₁ पत्य न (for
 पत्यथ) — (L 108) S₁ K₁ D₂ पितामहेन, D₂ प्रपिता
 महर् (hypermetric) D₂ इच्छय (for अर्हय) — (L
 109) B (except B₂) D₁ n₂ D₁ 8 8 8 न, D₂ D₂
 10 11 [अ]न्यत् (for हि) B₁ D₂ पापीय, D₂ 8 पापीयान्
 (for 'य) — (L 110) K₂ तद् (for न) K₂ हि
 श्रेयान् (by transp), K₂ D₂ श्रेयो वै (D₂ हि), K₂
 D₂ 10 11 श्रेयोस्ति K₂ स्वल्प (for पन्था) K₂ सर्वस्य
 (for स्वर्गस्य) — D₁ om line 111 — (L 111)
 K₂ D₁ D₂ 8 10 11 अनिरेण (for सु) K₂ [अ]जित,
 K₂ [अ]पिताल्ल, D₂ 8 [अ]पिताल्ल (for [अ]जिताल्ल)
 B₁ reads from the post half up to the prior
 half of line 114 on marg D₁ यात, D₁ 8 11
 युद्धात्, D₁₀ योद्धा (for योध) — (L 112) K₂ D₁
 n₂ D₂ युत्वा (for राक्ष) — (L 113) S₁ K₁ 2 न्यव-
 र्त्तत, B₁ [अ]भ्यधावत, D₂ 'पद्यत, D₂ [अ]भिवर्त्तते (for
 [अ]भ्यवर्त्तन्त) — D₁ om line 114 — (L 114) S₁

तावकाना परेषा च देवासुरगणोपमम् ।
युधिष्ठिरपुरोगाश्च सर्वमन्येन पाण्डवान् ।
अन्वधावन्महाराज पुत्रो दुर्योधनस्तव ।

Colophon

2

After the ref in 9 32 19, B₁ D_n D₂ ins

तथा ममापमाणे तु हर्षादुत्फुल्ललोचने ।
हममाने वृद्धमाने नर्दमाने च नैकश ।
मुहुर्मुहुर्वलमाने क्षेपेडा मुञ्चति चासकृत् ।
विकाराश्चैकरूपाश्च मनुष्यजननान्मृगाम् ।
पुत्रस्योत्पादनायाय तव कुर्यन्ति वायुजे । [5]
वासुदेव प्रजातात्मा भीम वाक्यमयाश्रयी ।
नेतश्चित्र महाबाहो हन्यास्व यत्सुयोधनम् ।
येन वैश्रवणो युद्धे मणिमद्वयं यक्षराट् ।
यक्षराजसम्भूतानां सहस्राणि हि नैकश ।
तस्य ते गणता युद्धे क कुर्याद्वराष्ट्रजे । [10]
यस्त्वं नागायुतप्राणं हिदिम्ब भीमरूपिणम् ।
शक तद्विगुणं सत्ये किमार्गं च चतुर्गुणम् ।
इतवानश्वरहितं कीचकं चामरोपमम् ।
म त्वं निहन्ता कौरव्यमत्र कस्यास्ति मग्नय ।
तयोक्ते वासुदेवेन धर्मराजोऽब्रवीद्विदम् । [15]
तत्रैव तेजसा कृष्णं हनिष्यति सुयोधनम् ।

पूर्णप्रतिज्ञं एवायं शत्रूणामन्तकृत्या ।
त्रिप्रियं भीमसेनस्य कृत्वा कोऽस्ति सुखी नर ।
मात्यकिं ग्राह कृष्णमा भीमं सर्वोऽप्यं केशवम् ।
नायं केशव मामान्यो गदायुद्धे वृकोदर । [20]
गिरिनगोपान्समुद्रशृण्वेयं क्षणेन ह ।
तस्यामानुपदेहस्य क्षत्रियन्यान्ति का कथा ।
गर्जगजान्द्वयैश्चान्नयाश्चैव रथैस्तथा ।
अपातयत्यस्य ते मम प्रीत्यर्थमेव च ।
तथा मपूजयामास शौर्यं भीमस्य फल्गुन । [25]
नकुलं महर्देवश्च प्रशशसु पुन पुन ।
धृष्टद्युम्नसुवाश्वं पाञ्चाला मोमकं सह ।
राजानो हतशिष्टाश्च प्रशशसुर्वृकोदरम् ।
विविधामिश्रं चाग्निं पूजयामासुरादृता ।
तद्वचो भीमसेनस्य सर्वं एवाभ्यपूजयन् । [30]
ततो भीमबलो भीमो वासुदेवपुरोगमं ।
पाण्डव सह पाञ्चालं मस्तुत कर्मसिलया ।
पूजितश्च महेश्वरस्तदेव तेजितो मृगम् ।
अवर्धत बलेनार्सा पथेणीव महोदधि ।
उवाच सुहृद सर्वान्दृष्टरोमोद्गमो मुदा । [35]
केशव धर्मराजं च ममस्त्राननुजान्मया ।
अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि चिरकालमिममृतम् ।
शल्यमद्योद्धृष्यामि निहितं घृतराष्ट्रजै ।

K₁ : D_{n1} D₂ अनृत्यत — (L 115) D₂ प्रवर्तने (for प्रवृत्ते) D₂ तत्र प्रवृत्त युद्ध तु (for the prior half) — (L 117) K₁ दुर्योधन- (for युधिष्ठिर-) K₁ सु च, K₂ नह, K₃ नर्वे (for नव) — (L 118) D₂ अन्य-धावन (for अन्व) — Colophon — Adhy name S₁ K₂ दुर्योधनवाक्य — Adhy no (figures, words or both) S₁ D_n D₁ 10 11 3 — Sloka no K₂ 58, D_n 55

2

(L 3) B₁ वल्ममाने (for बल*) — (L 5) B₁ गवति (for कु*) — B reads lines 8-37 after 9 32 25 — (L 8) For the incident, cf 3 157 68-69 D_{n1} विश्रवणो D_{n1} युद्धराट् (for यक्ष) — (L 10) B₁ कथं स्यात् (for क कुर्यात्) — (L 11) For the incident, cf. 1 142 29-30 — (L 12)

For the incident, pertaining to Baka, cf 1 151 22-24, for that pertaining to Kirmira, cf 3 11 69 — (L 13) For the incident, cf 4 21 59-60 — (L 16) D_{n1} निहनिष्ये (for हनिष्यति) — (L 19) B इष्टात्मा (for कृष्णात्मा) — (L 22) B₁ मानुप (for [अ]मानुप) — (L 23) D_{n1} तस्य (for चैव) B₁ रथैश्चैव रथास्तथा (for the post. half) — (L 24) D_n D₂ देव- (for मन) — (L 25) MSS फल्गुन — Line 29 = (var) 9 32 26^{cd} — Lines 30-31 = (var) 9 32 27^c-28^d — (L 33) B₁ [उ]त्तेजितो (for तेजितो) — (L 37) Prior half = 9 32 30^a, 55 16^c — After line 37, B₁ ins

कालमामात्रं नमरे निर्मोकमिव पद्मगम् ।

— B₁ om line 38 — (L 36) Prior half = 9 32 31^a, 55 17^a

3

After 9 56 3, T₂ ins

तौ वृषाविव गर्जेन्तौ मण्डलानि विचेरतु ।
 आवर्जितगडाहस्तौ दुर्योधनवृकोदरौ ।
 मण्डलावर्तमाणेषु गदाप्रहरणेऽपि च ।
 निर्विशेषमभूद्युद्ध तयो पुरुषार्थिहयो ।
 तप्तहेममयी शुभ्रैर्वभूव भयार्थनी । [5]
 अग्निज्वालैरिजाविध्य पदे भीमस्य सा गदा ।
 ताडिना धातेराष्ट्रेण भीमस्य गदया गदा ।
 गदायुद्धे महाराज ससृजे पावकाचिप ।
 अङ्गारवर्षं सुसुचे तदद्भुतमिवाभवत् । [10]
 दन्तैरिव महानागौ शृङ्गैरिव महावृषौ ।
 तौ तु रेजतुरन्योन्य गदाभ्यामपरिक्षतौ ।
 गदयामिहते गात्रे क्षणेन रुषितोक्षिता ।
 प्रेक्षणीयतरावास्ता पुण्डिताविव किंशुर्का ।
 गदया धातेराष्ट्रेण गन्धे पार्श्वे भृशमाहत । [15]
 भीमसेनो महाबाहुर्न चचालाचलो यथा ।
 तदा भीमगदाधेगैस्ताड्यमानो मुहुर्मुहुः ।
 कटित्वान्मोचयामास दुष्टहस्तीव हस्तिपम् ।
 शुश्रुषे विश्व सर्वासु तयो पुरुषार्थिहयो ।
 गदानिपातमहादो वज्रयोरिव निस्वन । [20]
 अभिहत्य महावीर्यौ निवृत्य तु महागदां ।
 पुनरुत्तममार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतु ।
 तदान्योन्यमभिद्रुत्य स्थिता वीरौ महागदौ ।
 उद्यम्य लोहदण्डाभ्या ताड्यमानौ हि पेततु ।
 पुनरपत्य वेगेन मण्डलानि विचेरतु । [25]

4

(L 1) T₂ कुर्वाण (for 'ण) G₁ समरे पार्थ (for कम समरे) T₅ पार्थिवान् (for पाण्ड) M₂ चाक्षिण T₂ पाण्डनामयर्काक्षिण (for the post half) — (L 2) T₂ यच्छिगण्डिवधाद्रीष्म (sic) (for the prior half) T₂ मित्रार्थ G₂ को (for न) — (L 3) T₂ -क्षितेप्सया (for -प्रिये) — (L 4) For the incident, of 7 165 52 T₁ G₁ 3 M₂-1 मय, T₅ सधे (for मरये). G₂ वतमान — (L 5) T₁ G₁ रिपु, T₅ G₂ M₂ रिपुन् — (L 6) M₂-1 मालकिर् (for सात्तनो) T₁ G सोम

क्रियाविशेषचलिनी दर्शयामागनुमदा ।
 अभ्युद्यतगदौ वीरौ मण्डलाविव पर्वतौ ।
 तावाजघ्नतुरन्योन्य यथा भूमिचलैःचलौ ।
 तौ परस्परमवेगाद्गदाम्या भृशमाहतौ ।
 युगपपेततुर्गौ तथा लक्ष्य समुत्थिता । [30]
 भृश मर्मस्वमिहतापुभावाम्ना सुविह्वला ।
 तौ परस्परमवर्षां प्रेक्षता हि महाबला ।

4

After 9 60 46, 8 (except M₂, T₂ : missing) ins

कुर्वाण कर्म समरे पाण्डयानर्थकाङ्क्षिणम् ।
 यच्छिगण्डिवधाद्रीष्म मित्रार्थं न व्यतिक्रम ।
 स्वधर्मं पृष्टत कृपा आचार्यस्यप्रियेष्मया ।
 पापंतेन हत मन्थे वतमानोऽमता पथि ।
 प्रतिजामात्मन मत्वां चिकीर्षन्त्यमरे रिपुम् । [5]
 हतवान्मात्वतो विद्वान्भीमदत्ति महारथम् ।
 अर्जुन समरे राजन्युध्यमान कदाचन ।
 निन्दित पुरपण्याघ्न करोति न कथंचन ।
 लब्ध्वापि बहुगच्छिद्र वीरवृत्तमनुस्मरन् ।
 न जघान रणे कर्णं मैव बोध सुदुर्मते । [10]
 देवाना मतमाज्ञाय तेषा प्रियहितेष्मया ।
 नार्जुनस्य मते नाग मया व्यसितमस्त्रजम् ।
 एव च भीष्मश्च कर्णश्च द्रोणो द्रौणिस्तथा कृप ।
 विराटनगरे तस्य आनृशस्याश्च जीविता ।
 सर पार्थस्य विक्रान्त गन्धर्वेषु कृत तदा । [15]
 अधर्मं नात्र गान्धारे पाण्डवैर्यत्कृत त्वयि ।
 स्वबाहुबलमास्थाय स्वधर्मेण परतपा ।

दत्ति, T₂ सोमदत्त M₂ महाबल, M₄ 'रथ (for 'रथम्) — (L 7) T₂ M₂-1 वीरौ (for राजन्) — (L 8) T₂ निन्दित — (L 9) M₂-1 व्रतम् (for वृत्तम्) — (L 10) T (T₂ : missing) G नि (for न) G₂ एव (for मैव) — (L 12) T₅ M₂ अर्जुनस्य (for नार्जु) T₅ G₁ महा, M₂ वधे (for मते) — (L 13) M₂ तथा कर्णो (for च कर्णश्च) — (L 14) T₂ आनृशस्य च चक्रिरे (for the post half) — (L 15) For the incident, of 3 234 15ff G₂ मर पार्थ व्यतिक्रान (for the prior half) T₁ 2 G तथा (for तदा) — (L

जितवन्तो रणे वीरा पापोऽसि निघन गत ।

5

After 9 61 30, S (except M₁, T₈ : missing)
Cv ins

एवमुक्तत कृष्ण प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ।

अक्षौहिण्यो दशाष्टौ च तव तेषा च भारत ।

न तुल्यश्चार्जुनस्येह बलेन कुरुनन्दन ।

म एव सर्वाण्यस्त्राणि दिव्यानि प्राप्य शकरात् ।

मत्समो मद्विशिष्टो वा रणे त्वमिति पाण्डव । [5]

अनुज्ञात पाण्डुसुत पुन प्रत्यागमन्महीम् ।

भूतं भव्य भविष्यच्च अनुजानामि चेत्प्रभो ।

निमेषार्धस्त्रयस्त्रयो नयेदिति मतिर्मम ।

द्रोण भीष्म कृप कर्ण द्रोणपुत्र जयद्रथम् ।

निहन्तु शङ्खयाकुट्टो निमेषार्धद्विनजय । [10]

सदेवासुरगन्धर्वान्सयस्त्रोरगकिन्नरान् ।

श्रीन्वा लोकान्विजेतु हि शक् किमिह मानुषान् ।

विधिना विहितश्चासौ मया सचोदितोऽपि मन् ।

न चकार मतिं हन्तु कृतान्तो बलवत्तर ।

अत्र गीता मया सुष्ठु गिर सत्या महीपते । [15]

दर्शित मयि सर्वं च तेनासौ जितवानिपून् ।

अर्जुनोऽपि महाबाहुर्मया तुल्यो महीपते ।

स महेश्वरलब्धास्त्र किं न कुर्याद्विसु प्रभो ।

16) G₂ अथर्षो, M₂₋₄ अथर्ष्य (for 'मं') T₈ नास्ति
(for नात्र) — (L 18) M₂ : शूरा (for वीरा)
G₂ गता

T₂ cont

वानुनेवच धृत्वा प्रत्युवाच युधिषन ।

दुर्योधन उवाच ।

अह धमयुनश्चामित्रयायमागमुपाश्रित ।

मया सर्वं कृतमिदमैहिकामुष्मिक तथा ।

5

Before line 1, M₂ ins मत्रय — (L 1) T₂ वासु
देव (for तत कृष्ण) — Before line 2, T₂ ins
श्रीमावान्, G₂ कृष्ण — (L 2) T₂ G₂ : M₂ : अक्षो
हिण्यो — (L 3) T₁ : G₁ : तुल्यश्च M₂₋₄ अनुन सर्वे
(for 'नस्येह') — (L 4) T₁ : G₁ : एष (for एव)
G₂ एष मवाणि शस्त्राणि (for the prior half) — (L
5) Cv मत्सरो (for 'मो') T₁ G₁ वा (for मद्)
Cv नरावेशान्मत्सर' । हयवेशान्मद्विशिष्ट इति विवेक । C
T₂ अमि (for इति) T₁ : G₁ : पाण्डव — After line
5, T₂ ins

एवमुक्त शक्रेण धनुमानश्च पापिव ।

तत प्रायात्सर्वलोकमिन्द्रादस्त्राणि चाजुन ।

— (L 6) T₂ महोद्रेण (for पाण्डुसुत) T₈ तत (for पुन)
— (L 7) T₂ भविष्य T₂ M₂ अनुजानानि (M₂ मि),
G अनुजानामि T₂ वै, G₁ ते (for चेत्) M₂₋₄ अय
(for प्रभो) — (L 8) T₂ M₂₋₄ नरव्याघ्र G₁ मवेद्,
M₂₋₄ जयेद् (for नयेद्) C_v नयेत्, सहार नयेत् । C
— (L 9) G₂ भीष्म द्रोण तथा कर्ण (for the prior half)
— (L 10) T₂ M₂₋₄ अरिदम (M₂ म) (for धनजय)
— (L 11) T₁ G₁ : राक्षसान् (for किन्नरान्) — (L
12) C_v (gloss जयशील) जित्वा (for श्रीन्वा) T₁ G₁
म, T₈ G₂ वा (for हि) T₂ मानवान्, G₁ मानुष (for
'पान्') — (L 13) T₂ Cv महितश्च, G₂ पूजि (for
विहि) T₈ G₂ चापि (for चासौ) M₂₋₄ विधानममित-
श्चामो (for the prior half) — (L 14) T₂ : म (for
न) T₂ सर्वशत्रून्महानल (for the post half) — M₂₋₄
om lines 15-18 — (L 15) G₂ सत्य (for सत्या)
T₈ महीतले (for 'पते') C_v गिर मगवद्रीतारुपा । C
— (L 16) G₂ सत्य च, Cv (gloss सर्वव्यापितम्)
सत्त्व (for सर्व च) T₂ G₂ हतवान् (for जित)
— (L 1b) T₈ म महेश्वरास्त्रास्त्र, G₂ महेश्वरास्त्र लब्धास्त्र
(for the prior half) T₁ च, G₁ : नु (for न)

CRITICAL NOTES

☞ Besides a few comments from the points of view of textual criticism, exegesis, grammar, epic style, etc., the Critical Notes also include corrections in the Constituted Text and the Critical Apparatus

1

Words like उवाच, कुरु, etc in the references are omitted in several MSS. Similarly, the names of the speakers are often given in abridged forms like वैश etc. However, for the sake of uniformity, in the Constituted Text, the name of the speaker is reproduced in full together with the relevant form of the verb. If references are not absolutely necessary for the understanding of the context, they are omitted in the Constituted Text, even though they are found in a majority of MSS.

1 [Crit App., line 2 read 9 16 80° for 9 17 84°]

10 The construction, आहवे पाण्डुमेत्यस्य वदनं कृत्वा शल्यं धमराजेन पातिनः, is grammatically irregular. One expects कृतवान् for कृत्वा.

12 °) योगेन = by means of a fraudulent device. The several variants in the MSS are presumably due to an attempt to absolve Bhīma. — [Crit. App., lines 10-11 read नृपतिर् for नृपति]

13 °) Cn रथा = रथिनः

16 °) Ca reads विनिम्ना. The word विनिम्ना as such is not very common. निम्न = dependent, विशेषेण निम्ना विनिम्ना. — °) Cn महात्मन = दुर्योधनस्य

17 °) Cv गति = कालस्य गतिः

20 °) read °व्यपश्यन् for °व्यपश्यन्. Nilakantha explains the reading अपश्यामस् (for अपश्यन्) found in some MSS as follows अपश्याम् अद्यागमो विसर्गो वा आर्थः. He further adds वैशपायनवाक्यमिदम्.

23 °) वर्णस्य निधनं प्रति अर्थम् = matter pertaining to Karna's death. — [Crit App., line 8 read

चार्य for चार्थ]

24 °) Ca मन्त्रिभया = अरुण्डया

25 °) This would perhaps be better read as 24° — °) read पुरुषव्याघ्र — °) Ca कैतवो = किन्व पुरुष

26-27 For a recent discussion about the tribes mentioned here (and elsewhere in the Epic), see Robert SHAPER, *Ethnography of Ancient India*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1954.

28 °) भद्रमकथ is grammatically quite regular according to बहुव्रीहौ सन्ध्यक्ष्णो स्वाङ्गात्पच् (Pān 5 4 113)

30 °) S reads मत्स्येन for वृषमेन. This is presumably a correction in view of the fact that it is Satyasena, and not Vṛṣasena, whose death is described in this parvan (9 9 39).

31 [Crit App., line 6 read कुजराक्ष नि (Ds °श्च नि)पुत्ता for कुजराक्ष (Ds °श्च) निपुत्ता]

33 °) read शेषा for शेषा

35 [Crit. App., line 1 read Ts om (? hapl) for Ts om]

40 °) Ca कथा = रामायणाटिका (कथा)

42 °) Cn क्षत्तार = विदुर

44 °) विव्यलु, which is supported by the middle group BD, is grammatically irregular. It is, therefore, changed to either विव्यु (NW group) or to विविळु (S). MONIER WILLIAMS, in his *Dictionary*, mentions the root *vyaj*, but explains *vyajyuh* as perfect third person plural of the root *vī*. It may, however, be pointed out that Pāṇini gives neither *vī* nor *vyaj* in the *Dhātupāṭha*.

45 *) Cn जिह्वा = मर्ष

50 [Crit App , line 5 after श्रिय मर्षम read (sic)]

52 *) The reading in the Constituted Text should have been च instead of ह — [Crit App , line 6 read M त रु (Ms सरु) दत्त for M त (Ms म) रुदत्त]

In conformity with the usual epic practice, adhy 1, which M1 appropriately names मध्येपकथनम्, gives a conspectus of the whole parvan. From this conspectus, it would become clear that the Gadāparvan was not regarded as a separate parvan by itself. The principal events referred to are (i) After the death of Karna, Śalya was appointed Commander-in-chief of the Kaurava army (ii) Śalya was eventually killed by Dharmarāja (iii) Duryodhana hid himself in a lake. (iv) Duryodhana was challenged out of his hiding place and later killed by Bhīma (v) The three surviving heroes on the Kaurava side massacred the Pāṇḍava warriors. Seven heroes survived on the Pāṇḍava side

2

2 *) Cn मधूमिव, अत्युष्णमित्यर्थः .

5 *) Cn reads वयस् (for वचस्) and explains प्तावत्कालपर्यन्तं प्रौढवम्

8 *) Cn आधि = मनोव्यथा Cn अभिमुत (Cn परि) = व्याप्त — [Crit App , line 6 read Ds corrupt after — *)]

10 [Crit App , line 9 read Ś1 for Ś]

11 *) A parenthetical clause "How great was your compassion, how great your affection, and how great, O King, your pride! (But all that eventually proved to be of no avail)"

13 *) काल्ये = at day break Ca कल्ये = प्रयाते

14 *) Cv reads अनुशास्तास्मि (for * शासीति) and explains कमनुशास्तास्माति योजना

27 *) न सनश्नते = will not arm himself Kṛṇa had promised not to bear arms in the battle Cf 5 7 17^{ad}

28 [Crit App., line 5 read युध्यते for युध्यते]

16* [Crit App , line 2 before G1 read post. half of line 1 and line 2 = 31^{ad}]

17* Cn प्रनिमान = केतुभूत

35 *) read अन्वयमस for अन्वयस

65 *) Ca : यदिनि तमप्रथ

3

4 [Crit App , line 1 read युध्यमानेषु for युद्ध*]

5 *) अभिज्ञान = (in the present context) countenance Cn नीयान् = मन्त्रान्

6 [Crit App , line 7 after आगेतन्त्र read (sic)]

8 [Crit. App , line 3 after om read (hapl)]

16 *) वर्तयिष्याम is grammatically irregular and, therefore, corrected to त्रययिष्याम in a large number of MSS. The causal sense is obviously to be ignored

34 [Crit App , line 8 change semi-colon after इव to full point.]

35 [Crit App , line 8 read म वक्षेऽग्निवि for सकक्षे*]

42 Cf परम्परादीयमान सदधीत । अन्वयधीयमानो विदूषी यात् । 'न मां परो नाह परमुपदेतुं शक्त' इत्यासीन । (Kauṭīya Arthasāstra 7 1) That Bṛhaspati was an ancient teacher of Arthasāstra (or Nitisāstra) is known from the Kauṭīya Arthasāstra, which refers to his views at least six times. According to Śāntiparvan (59 90), Bṛhaspati abridged in 3,000 chapters the work on dharma, artha and kāma composed by Brahmā. The Kāmasūtra mentions the tradition that Brahmā composed a work in 100,000 chapters on dharma, artha and kāma, and that Manu abridged the dharma portion of that work while Bṛhaspati abridged the artha portion. Unfortunately no genuine work by Bṛhaspati is at present available. The Bārhaspatya Arthasāstra, edited by F W THOMAS (Lahore 1921), is obviously a late work.

4

13 *) = He would break but not bend

18 *) यादना = requital Cf Vedio ṛṇayā (RF

II 23 11), which has the same root and which means 'one who requites debt' Cv यानना, प्रापण पारगमनमित्यर्थः

45 °) Cv जगतोऽस्य परामवमित्यत्र परामव पराजय-मुपेक्षणमिति यावत्

49 After 49, D₁ quotes presumably by way of marginal gloss

पथौ पवित्रे मभेदे त्रिगतोपोषिणो नर ।
स्वभोषधानरहितो ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥

5

8 °) Ca प्रच्छन्नशिरसन्, उष्णीषेण — °) Ca कम्बुग्रीव-रेखात्रययुतग्रीव — °) Ca व्याकोश विकसत्पत्र, तद्वन्ति रम्य नेत्र यस्य स (sio) Is Ca's text व्याकोशपद्मवन्नेत्र ?

9 °) Arjunamitra reads गुह्यशिष्टायतमुज and explains शिष्ट with कूनश्रम

41* The meaning is not quite clear It, however, seems certain that this stanza does not form part of the text of the Epic Presumably, it is given in the three MSS by way of marginal gloss on 9 5 14

14 Arjunamitra explains दशङ्ग as follows

धनु शरा गुणश्चैव गुरुशिष्यौ मुजद्वयम् ।
यन्ता लक्ष्यैकचित्तत्वे इप्सुल दशधा स्तुतम् ॥

On चतुष्पाद he comments चित्रदृढदुष्करलयाश्चत्वार पात्र After 14, D₁ quotes by way of marginal gloss

धनु शरध्वजाश्चैव गुरुशिष्यौ मुजद्वयम् ।
प्रयत्न बललक्ष्ये च दशङ्गोऽयं विदुर्मुधा ॥

16 °) तुभ्य — dative in the sense of genitive Cf. पृथग्ने चतुर्थी वाच्या (Pān. 2 3 62—Vār), but this rule is applicable only to Vedic Sanskrit (And there too presumably restricted to feminine forms ?)

19 °) Cn भागिनेयान् = माद्रीपुत्रान् — °) Cn the second महासेन = सेनानी (that is Kārttikeya)

21 [Crit App, line 1 read D₁ त for D₁ त]

25 [Crit App, line 5 read त्वत् for त्वत्]

27 °) अभिषिच्यस्व — Vādirāja explains मया अभिषिच्यो मय । कर्मणि लोटि मध्यमपुरुषवचनम् ।

6

5 [Crit App, line 7 after D₃ read (both times)]

9 [Crit App, line 10 read (D_{1b} स) for (D_{1b} 'स)]

19 [Crit App, line 6 read इतान् for इतान्]

23 °) The reading accepted for the Constituted Text should have been एतच्छात्वा (for 'च्छत्वा)

24 °) आर्तायनि = शल्य The name of Śalya's father was कृतायन

32 °) अतिपश्चात् = at the very end

36 °) गोष्पद्म् = a very small puddle, (lit quantity of water just enough to fill in the foot print of a cow

7

5 [Crit App, line 7 read G₁ शट्, G₂ प्रट्- for G₁ शट्, G₂ प्रट्]

8 °) The several variants given in the MSS for न न would seem to suggest that those MSS mistook the two ns as two negatives (which would then yield a sense contrary to what was intended), and, therefore, changed the original reading Actually it is न न एकेन Ca न अस्माक मध्ये

12 [Crit App, line 4 read B₃ 'दृत्ता- for B₃ 'दृत्ता]

14 °) Ca धर्मराजेन इति सोपालम्भम्

16 For a similar idea, of Venīsamhāra V 23

गते भीष्मे हते द्रोणे कर्णे च विनिपातिते ।

आशा बलवती राजशूरयो जेष्यति पाण्डवान् ॥

21 [Crit App, line 5 read 21° for 21]

23 °) दक्षित = fitted with an armour

29 [Crit App, line 2 after दुर्योधनो read (sio)]

40 [Crit App, line 2 read T₁ for G₁, line 8 read 40 for 41]

8

- 2 [Crit App, line 6 read T₁ for T₁]
 5 ^a) G_n पादरक्षान् = पदातिनः — [Crit App, line 1 before D_{n1} read — ^a)]
 11 [Crit App, line 7 read B₂ for B₂]
 12 [Crit App, line 3 read शोभित for शोभित]
 13 [Crit App, line 4 read धुत्रा for धुत्रा, lines 4-5 transpose D₂ & M₂ धुण्या and B₂ D₁₀ M₂ छिन्ना, line 9 read विक्षिता for विक्षिता]
 14 [Crit App, line 7 read T₂ for T₂]
 17 [Crit. App, line 8 read विवेष्टति for "ष्टति."]
 20 [Crit App, line 3 read नयनैश्च for नय*]
 28 [Crit App, line 6 after om read (hapl)]

9

- 15 ^b) read "लंलाटसैलिभिः" for "लंलाटसलिभिः"
 21 ^c) S invariably gives the name as सुशर्मन् instead of सुषेण
 25 ^d) Though समारम्भवन्तौ would be more regular, usage permits the use of past passive participles in the sense of past active participles

10

- 16 ^d) read ते for ते
 19 ^c) read "यास्तथा" for "यास्तथा"
 27 ^d) read "मैत्तु" for "मैत्तु"
 65* [Crit App, line 4 read रथोपस्थाद् for "स्थाद्"]
 41 ^a) read शल्योऽपि for शल्योऽपि
 48 For the incident, cf. 3 157 31ff, 3 158 39.
 — ^a) read यथा for यथा
 50 ^b) Cf अष्टात्रिंशं वज्र (Att Br 2 1)

11

8-24 Cf App I, No 3, lines 1-31

12

- 17 ^c) read शूर for शूर.

13

- 28 [Crit App, line 3 read तदा समयन् for तदा स्म*]

40 Incomplete clause — ^d) महाधन = replete with wealth, obviously referring to the fact that the Meru mountain consists of gold and gems. The original reading, महाधन, was presumably regarded as not very apt, and, therefore, changed by several MSS

14

- 12 ^d) For the shortening of द्री in माद्रिनन्दन (instead of माद्री*), cf. टयापो मद्याद्यन्दमोददुन्दन् (Pān. 6 3 63) (Similarly, कालिदाम)

- 28 [Crit App, line 3 after अधिपो read (sic)]

15

- 9 ^a) पदयामदे — In the Epic, इष्ट (पदयति) is many times used in ātmanepada. It may be noted that, in the present context, only D₁₀ 11 have tried to avoid the ātmanepada

- 31 [Crit App, line 3 read गजन् for गजन्]

- 32 ^d) Note the use of मघवान् (nom sing) for the usual मघवा (cf Pān. 6 4 128) मघवान् is, however, permitted by उगित्वा सर्वनामस्थानेऽथातो (Pān. 7 1 70)

- 35 ^a) तावुमी obviously refers to Śalya and Dharmarāja (vide 9 15 32)

- 39 ^c) सिंह = the lion banner नानदन् — frequentative present participle of नद्

- 42 ^a) Though this clause makes the narration smoother, it is not absolutely necessary for the understanding of the text. In view of the fact that it is omitted in S (except T₁ 2), it should not have been included in the Constituted Text. — ^c) The variant अस्य or तस्य given by a number of MSS is obviously an attempt to improve the original reading एव, which is rather awkward

49 ^a) read प्रत्युद्ययो मेना for प्रत्युद्ययो मेना

63 ^d) पाणिमारयौ = the two charioteers who drive the two outside horses

65 [Crit. App, line 6 read B₁:s for B (except B₂)]

66 गत्वा-स्थित्वा-आसित्वा Just at the moment when Aśvatthāman and Śalya began to run away, Yudhiṣṭhira shouted after them, they, therefore, stopped, and then Śalya mounted another chariot. All these actions followed one another in quick succession

67 ^d) read रोमहर्षणम् for रोम* — [Crit App, line 6 read N (Ks om, Ds missing) रोम- (for रोम) for S रोम (for रोम)]

16

13 ^a) विव्यधत् Though, according to ग्रहिल्या वयिव्यधिविदिविचनिवृश्चनिवृच्छनिवृज्जनीना डिति च (Pān 6.1.16), one normally expects विविधत्, the forms विव्यधत् and विव्यधु occur frequently in the Epic

15 ^b) The occurrence of गृदिन् (from गृध्, = eagerly longing for) in fine compositis seems to be restricted to the Epic. Several MSS give as variants the more common गृद्, गृध्र, and गृध्नु Cf 9.22.18^d

21 [Crit App, line 3 delete the rectangular brackets]

22 ^a) पट्ट (= strong) as an adjective of वर्मन् is not quite common. This explains the several variants occurring in the MSS

23 ^a) read तस्यैव for तस्यै — ^d) read शरै for शर

26 ^{ab}) मनहनीय = fit to be covered with armour, (that is, secondarily,) covered with armour सन् हनीयमध्यात् कायात् = from the body, the middle of which was covered with armour

28^d-29^a Construe चम खड्गं च प्रगृह्य, तयात्प्रसन्धन्, मद्राधिपं कुन्ताश्रितं अम्यधावत्

31 ^a) सुष्टौ = at the hilt

51 ^a) महेन्द्रबाहू = Airāvata.

53 ^a) प्रत्युद्गम (= lit greeted or received) D₁

seems to suggest the meaning of this word through its reading आलिङ्गित

55 ^d) Is it suggested that Śalya, who was the last Commander-in-chief of the Kaurava army, resembled the *sviṣṭakṛt* oblation, which was usually offered in the concluding part of a sacrificial rite?

60 ^{ad}) हतस्य आतु अपचिर्ति चिकीर्षु = desiring to avenge the death of his brother

17

11 [Crit App, line 9 after वृक्षानीव read (sic)]

20 ^{ab}) Cf 9.7.9^{ad}

24 ^{ad}) This is obviously not a part of Śakuni's speech, though 25^{ab} would seem to suggest so. As it is, the clause is parenthetical T₂, which reads प्रयामो for प्रययुर्, seems to have realised the discrepancy

18

1 ^d) Some MSS have sought to avoid the double sandhi in विमुखाभवन्

7 The repetition, हते शल्ये and मद्राजे हते, in this stanza is awkward. This awkwardness can be removed to some extent by dividing the stanzas as follows 6^{abd} = 6, 6^{cd}-7^{ab} = 7, 7^{cd} = 8. In that case, निराशश्च जये in 7^a will have to be regarded as a sort of parenthetical clause — ^d) read निकृत्ताश्च for वि*

15-22 Potential and future forms are mixed up and are used in a more or less similar sense.

20 ^{ab}) This would be better read as 19^{cd} — ^{cd}) To be construed with शास्यति (in 19^a) as its object. Or is it parenthetical?

26 ^b) मद्राजान — grammatically irregular

33 ^d) पश्यस्व — Several MSS have changed the original reading to avoid the unusual *ātmanepada*

40 ^a) delete the wavy line

54-55 = (var) App I, No 1, lines 92-95

56-58 = (var) App I, No. 1, lines 98-103

59 = (var) App I, No 1, line 106

60 ^{ca}) = (var) App I, No 1, line 104

61-62 = (var) App I, No 1, lines 110-113.

20

1 ^o) Some MSS. (including Śi K M) have changed the original reading presumably in order to avoid the irregular अमज्यत्

8 ^b) क्षेमधृति = lit one who damages the security (of his enemies) धृति (= injury, damage) is rather uncommon, hence the several variants In the present context, however, क्षेमधृति seems to be a proper noun Was he the minister of Śālva? cf 3 17 11^d

24 ^d) It seems that the word Mādhava was used in respect of any prince belonging to the Śātvata, the Yādava, or the Vṛṣṇi clan, with which Kṛṣṇa was connected Here it is used with reference to Kṛtavarma. At 9 24 50, Sātyaki is called Mādhava, and at 9 36 9^b and 9 36 13^d, Balarama is called Mādhava At 16 7 15^d Vasudeva is called Mādhava.

25 ^a) Yuyudhāna = Sātyaki

30 ^a) शैलेये अधिष्ठिते = when Śaṇeja (= Sātyaki) prevailed.

31 ^b) सैन्येन as adjective qualifying रजसा (Dust raised by the army) of 9 21 5^a

21

1 ^o) दुरुत्तम = difficult to resist

13 ^f) read शूरे राजानमर्दयत् for शूरे राजानमर्दयत्

27 ^o) अपश्यतां — as a passive form is obviously irregular Hence, Ds S (Ga om.) have changed it to अदृश्यतां

33 ^{ab}) Direct references to a war between the embodied soul (*dehin*) and the sense-organs (*indriyas*) as such are not very common However, cf इन्द्रियैर्बध्यते जीव (Yogacūḍāmaṇi Up 84), ध्यानम्योऽसौ तथाप्येवमिन्द्रियैर्विबधो भवेत् । तानि गाढ नियम्यापि तथाप्यन्यै प्रवाच्यते ॥ (Yogaśākhā Up 1 25) Ca इन्द्रियाणां आत्मना मह युद्ध आत्मप्रहारः, तस्य स्वातन्त्र्याखण्डनेन पारतन्त्र्या पादने इति यावत् —^d) Ca निर्मर्षाद, अतिक्रान्तविधिनिषेधम् अनीव, मवमाक्रम्य वतमान इव

43 ^{ad}) Duels were fought between equals in accordance with rank (यथाप्राप्य) and seniority (यथा-ज्येष्ठ) One expects यथाव्ययम्, which is, however, not given by any MS

22

22 ^d) अरुणत् is *lectio difficilior* and, therefore, changed in various MSS

27 ^o) The object of दृष्ट्वा is मद्रगात्रवत् (27^b) S seeks to remove the awkwardness created by the present position of the word दृष्ट्वा The wavy line in 27^{cd} should be deleted

50 [Crit. App, line 8 after om read (hapl), line 15 - read गनासव for ततामवा]

66 ^f) read रोमहर्षण for लोम* — [Crit App, lines 9-10 read N (D: a om) लोमहर्षण (K: *ण) for Ks लोमहर्षण, S रोमहर्षण (for लोम*)]

69 [Crit App, line 6 omit (T: *ण)

72 [Crit. App., line 5 read कश्चिन्ना for कश्चित्वा]

73 ^d) = As they came up closer (one after another)

79 ^{cd}) Though omitted in two entire versions, this clause seems to be necessary for a smooth narrative.

80 [Crit. App, line 4 read घोरेषु for घोरसु]

23

4 ^o) delete the wavy line under स तद्वान = leather glove of an archer

16 Reference to the 18th, that is, the last day of the great war

20 ^{ab}) For the incident, cf 6 116 40-46

23 For the death of Drona, cf 7 165 52, of Karna, cf 8 67 33-34, of Vikarna, cf 7 112 30^{cd}

25 For the death of Jalasandha, cf 6 60 28, of Śrutāyudha, cf 7 67 53

26 For the death of Bhūriśravas, cf 7 118 31, of Śālyā, cf 9 16 52, of Śālva, cf 9 19 25

27 For the death of Javadratba, cf 7 121 32, of Alāyudha, cf 7 153 31

28 For the death of Bhagadatta, cf. 7 28 40, of Sudakṣiṇa, cf. 7 67 68, of Duhśāsana, cf. 8 61 6

33 For the incident, cf. 5 122, 5 126 24-26

34 For the counsel by Bhīṣma, Drona, and Vidura, cf. 5 123 2-21

35 ^{alt}) For the advice of Dhrtarāstra, cf. 5 123 22-27, of Gāndhārī, cf. 5 127 19-53 —^r) कृन्ते — dative used in the sense of genitive. Most of the MSS belonging to the Northern recension have sought to avoid this rather 'un-classical' usage. तेनैव (causal) = to like, to find pleasure in "To whose words (advice) would he (now) be agreeable?"

38 ^a) = lit as long as his breaths will blow, as long as he lives. अस्मिन्नि, being *lectio difficilior*, is changed in many MSS

39 ^a) No direct reference to Vidura's talk with Arjuna occurs in the earlier portion of the Epic

41 For the advice of Jāmadagnya Rāma, cf. 5 94 44

42 Cf. 1 107 30

43 ^a) वचन निश्च (निश् + च्च) = lit (their) words were spoken with certainty and fullness, that is to say, they have come true

45 ^c) = The enmity will continue till the death of Duryodhana

50 ^a) शरासनवर = where (the broken) bows (scattered everywhere) caused obstruction. Some such word as वन has to be understood in this stanza. The sense of वर (from the root *vr* = to restrain, to obstruct) given above is rather out of the way, moreover, some word meaning 'forest' has to be added. Therefore, a number of MSS have changed the original reading शरासनवर to the simpler *सनवनं

55 ^a) वनुश्रेषु असक्कन्त = (The arrows shot by Arjuna pierced directly into the bodies of the enemy warriors,) not remaining clinging to the armours. Cf. also 9 23 63^a

24

8 ^c) निटनन् (from नि + सन्) = lit. roaring, thun

dering, in the present context crying aloud, shouting (in distress), groaning

9-10 अन्ये तान् ममाश्रम्य उदाय जग्मिरे, वेचित् तान् अपाम्य ता

28 ^c) रूक्ष (for गृहीत्वा) is quite common in the Epic

37 ^a) Here, S has changed the original reading, presumably to avoid अपश्यमाना (*ālmanepada*)

47 ^a) आत्मनापश्यो Aśvatthāman, Kṛpa, Kṛtavarman and Saubala — myself (that is, Saunjaya) being the fifth. One of the rare references to Saunjaya's actual participation in the fight

48 वृष्टयुद्ध (तस्य) महानीदं (च) वयं पत्रं सप्रयुद्धा A large number of MSS seek to avoid the awkward construction by changing the reading

53 ^a) Note the peculiar use of अतिप्रसिद्ध (= easily accomplished) On account of the bodies of the dead elephants scattered on the battle field, the movements of the Pāṇdavas could not be easily accomplished.

25

1-3 S has improved the long winded construction by changing the reading in 2^a

6 ^a) The idea seems to be this. The Kauravas restrained (*apāśedhan*) Bhīmasena, as one does an elephant from running unrestrainedly along a declivity (*pratana*), destroying everything that comes its way — [Crit App, line 9 *read* K₃ दुनानाम्, *after* K₁ दुनाः,]

8 [Crit App, line 13 *read* D₁ : for D :]

10 ^c) तृषवान् = (arrow) furnished with vulture-feathers

28 [Crit App, line 7 *after* दय *read* (sic)]

26

40 ^a) प्रस्थलाधिपति = सुशुभन् Also referred to as त्रिगताधिपति (cf. 6 71 19^b) Prasthala is generally identified with modern Bāhmanābād. The Greeks referred to it as Patalene. Trigarta is supposed to have been located between the Ravi and Sutlej

According to MOTI CHANDRA, it is to be identified with Kangra (*Geographical and Economic Studies in the Mahābhārata*, 94)

47 °) read 'मदृश्य त' for 'मदृश्यन्त'

27

12 °) read सतनुश्चैश्च for सतनु'

20 °) This seems to have somehow got lost in S (except T₁ :). T₂ G₂ M have, therefore, changed 20° so that it should suit the context

29 °) read ततोऽस्यापतत for ततोऽस्या'

41 °) मदृत् उत्कुट = lit loud crying out There was great jubilation on the part of the Pāṇḍavas

43 °) वृष्टे (given by Ś₁ K₁ Dn D₂ : r M₂ :) seems to have been the original reading In order to bring out its adjectival sense more prominently, T₁ G₂ M₁ & have slightly altered it In the present context, अश्वे has to be understood in the sense of horsemen वृष्टे अश्वे युक्त = guarded by horsemen on the rear

44 °) = Remembering, O King, Śakuni to be the portion assigned to himself

28

19 [Crit. App, line 4 read किशेषमभवत्तदा for कि शेषम्']

13-46 There is some looseness in this portion of the text, which, incidentally, is found in all the versions The main incidents described here are 13-14 entire Kaurava army is destroyed by the Pāṇḍavas 15-18 Duryodhana decides to quit the battlefield 19-22 Dhṛtarāṣṭra's query regarding the surviving Pāṇḍava army and Saṁjaya's reply thereto 23-28 Duryodhana sets out for the lake 29-34 The Pāṇḍavas rout the Kaurava army, mention of the surviving heroes on the Kaurava side 35-39 Saṁjaya, who was arrested by Śatyaiki (of 9 24 51, 9 26 3), is freed as the result of the intervention of Kṛṣṇa Dvaipāyana, Saṁjaya sets out for Hāstinapura 40-43 Saṁjaya and Duryodhana meet 44-46 Duryodhana makes inquiries about the Kaurava army, Saṁjaya gives

details as known by him from Kṛṣṇa Dvaipāyana. In connection with all this the following points would strike one (i) Repetition of the reference to the rout of the Kaurava army by the Pāṇḍavas in such close proximity as 13-14 and 29-34 (ii) Abruptness of Dhṛtarāṣṭra's query regarding the surviving Pāṇḍava forces (iii) Remoteness of the reference to Saṁjaya's release, incident described in 9 24 51 is continued in 9 28 35 (iv) Introduction of Kṛṣṇa Dvaipāyana as a sort of *deus ex machina* (v) Duryodhana, who is described to have known the sad fate of his army (cf 16, 23, 28), again asks Saṁjaya about it By way of confirmation of such looseness, attention may also be drawn to the fact that 9 28 30 is almost identical with 9 28 3 A smoother order of stanzas would have been 13-18, 23-28, 40-43, and 47. It may, however, be argued that Saṁjaya's release, which constituted a necessary antecedent of the meeting between him and Duryodhana but which had not been described before, had to be described with the necessary background in the present context, that, though Duryodhana had generally known of the sad fate of his army, he wanted to know the exact details, and that Saṁjaya, who had been arrested by Śatyaiki and had, accordingly, not been in a position to know these details, could know them only from Kṛṣṇa Dvaipāyana who had intervened in the matter of his release

39 °) चेत् = as the result of which, consequently

45 °) आचक्ष — in the Epic, *caḥ* is sometimes used in *parasmaipada* However, in order to avoid the unusual *parasmaipada*, many MSS have changed आचक्ष to आचक्षे (present tense) But, in the present context, past tense is expected

53 °) एक — this word does not seem to have any special relevance in the present context, therefore it is changed in D₁ S (except T₁ : G₁) Is any contrast with श्रीन् and सहितान् implied here?

55 °) उपयाय, though grammatically regular, is rather uncommon

57 °) आचष्ट (impf 3 sg.), in the present context, obviously creates difficulty We have to understand it in the sense of आचक्ष Or are we to construe 57° as य इदं प्रविष्टं नराधिप (मां) आचष्ट (त

२२) तैव नृद (तैव अगस्त्य) ? "I also pointed out to them the lake having entered which the king had told me all that (cf 57^{ab})"

62 ^a) पुनः = a division of the army, consisting of 45 foot, 27 horse, 9 chariots and 9 elephants. Or it is said to consist of 135 foot, 81 horses, 27 chariots and 27 elephants

65 ^a) Kalidāsa also compares women crying out in distress with female osprey. Cf पुनरीता इव आसारे मृगं शृण्वे (Vālmā Prastāvanī), also नरकं विना कुर्वीत नृद (Pañhu 14 68)

67 [Crit. App., line 8 read T: & G M for S (except T: &)]

81 ^a) न समर्थास्तान् = not having been able to pay the necessary attention

175ª For reference to Adhama, cf 3 106 29

29

[In the note just preceding, the Crit App of st 1, line 3 read 2 54 1 for 2 55 1]

4 ^a) Ca मन्मथि, मन्मथि

12 ^a) प्रविष्टा = प्रविष्टा = lit (in the active sense) those who have received back, that is, those who have got punished

15 ^a) उत्थित = 'stimulated, excited

27 ^a) Double sandhi

23 ^{ab}) नृद सुत (अभिप्रेत) पृष्टा आसन् — ^a) परिभाषिता = परिभाषिता. In order to simplify the construction, many MSS read परिभाषिता (for 'परिभाषिता') to be construed राजानं परिभाषिता वाचस्पति पृष्टा आसन्

38 ^a) read निदधाम for निद

48 ^a) read दृष्ट्वा for दृष्ट

52 ^{ab}) This would be better read as 51^a

54 [Crit App., line 2 curiously enough, Śi Ki read मास्य (for मास्य) Did bhāṣara also mean the moon? That might suit the context.]

56 ^a) सुष्टवे (द्यु — normally *parasmaipada*, *ātmanepada* forms restricted to the Veda and Epics) sought to be regularised through सुष्टव in some MSS

60 [Crit App., line 3 after को read (sic)]

61 [Crit App., line 5 after को read (sic)]

30

8-14 For the incident relating to Bah, cf. *Bhāg P* 8 15-23, *Padma P Sr* 25, to Hiraṇyākṣa, cf *Bhāg P* 3 17-19, to Hiraṇyākṣipu, cf *Bhāg P* 7 1-8, *Padma P Sr* 42, to Vṛtra, cf *Padma P Sr* 19, to Tāraka, cf *Padma P Sr* 37-41, to Vātāpi and Ilvala, cf *FR, Aranya* 11, to Trishras, cf *Bhāg P* 6 6-9, and to Sunda and Uṣṇunda, cf 1 201-204

14 [Crit App., line 1 read 12 for 13]

16 ^a) Ca सुयोधन इत्युपात्तमे

20 ^a) कौरवेये (for 'द्वयो) to be connected with सुयोधन would have been better, curiously enough, it is not recorded in any of the MSS

22 ^a) अव्यवधान = non perseverance

26 ^a) = "Tell me with what (possible) sense of gratification (*dhrtyā*), O hero, you (now) give up the fight" The original reading धृत्वा was presumably regarded as not making the sense clear, and was, therefore, changed in many MSS Ca धृति, निश्धारणम्

31 ^a) Ca विद्वृजित, वज्रस्यैव गार्जितम्

34 ^a) Ca राजा नव, सुविद्यो नव

36 ^a) The original reading seems to have been निहतपाणिमारयि. In the present context, one actually expects the *Bahucrithi* compound, निहतपाणिमारयि, which would conform with अरथ, अनिपङ्गो and अगण. निहतपाणिमारयि would, however, be metrically deficient. Presumably, therefore, it was pronounced with a sort of stress on त, to sound rather like निहतपाणिमारयि. Later on, निहत and पाणिमारयि came to be regarded as two separate words. Some MSS have got over the metrical difficulty by changing 'पाणि' to 'प्राणि' or the like. निहत पाणिमारयि cannot be regarded as a parenthetical clause, for, in that case, one would expect निहतो पाणिमारयो (cf the reading given by Ba. & Du) — ^a) प्रत्याश्वास = lit recovery of breath, rest

38 ^a) आशनिहि = take rest.

39 [Crit App, line 2 *after* अशस्ता *read* (sic)]

51 ^{ed}) The meaning is not quite clear ["Remaining in water, O dear one, do you not prattle in anguish] (For,) O king, this (your talk) does not (stick) in my mind (that is to say, it does not impress me), as the doleful cry of a bird (does not normally impress one) " Ca यथा शकुनिवासित मनसि न लगति

59 For the incident, of 5 125 26 — ^d) ध्रियेत (for ध्रियेत) — *metre causa* — ^e) The original reading must have been as given in the Constituted Text The use of जो and मद्य in the same context was, however, awkward Some MSS have, therefore, changed जो, while others have changed मद्य The use of अदि three times in the same stanza is also awkward

66 ^{as}) For the incident, of 1 132 — ^e) For the incident, of 1 App I, No 73, lines 32-33 — ^d) For the incident, of 1 App I, No 73, lines 48-50

187* This should have been included in the Constituted Text Its omission in S must have been due to haplography The reference to the dragging of Draupadi would be quite apropos in the present context The stanzas may be divided as 66^{abcd} = 66, 66^{ef}-187* = 67

31

9 ^e) परिपूत = sorrowful, miserable

16 ^{ed}) = (I shall encounter and fight all the Pāndava heroes one by one) just as the year (encounters, that is, comes face to face with) the various seasons as they come in succession according to the degrees (traversed by the sun on his path) S has avoided the *dr̥ṣānta*, presumably because it considered it to be not quite apt

33 ^e) खड्ग = chasm, den

35 [Crit App, line 7 *after* नार्गेद्रम *read* (sic)]

38 ^{abcd}) Not a complete clause Ds ii have sought to make it complete by changing त दृष्टा into दृष्टिरे. The change in M1 is perhaps more apt 37^{abcd}-38^{ef} = 37, 38^{abcd} = 38, to be syntactically connected with भेत्तिरे (in 39^e)

41 ^d) *read* तलान्दु for तलान्दु

43 [Crit App, line 3 *after* स दृष्टा *read* (sic)]

44 ^e) = To this derisive laughter of yours I shall, today, give a (fitting) reply (*prati-vaktāms*), O Pāndavas

45 ^e) Most of the MSS of the Southern recension have sought to avoid the use of *sthā* (*tyā*) in *ātmanepada*

47 ^e) Vāivasvata = Yama — ^d) *hmkara* = (according to Arjunamitra) Yama's sceptre °पाणिन् (for °पाणि) at the end of compounds is an epic usage. But here the whole compound is rather awkwardly formed Presumably, therefore, S changes the reading

51 ^d) *read* जम्बुधि for जम्बुधि.

52 ^e) आमुञ्च = Do you put on (yourself) Cf प्रतिमोक्षे (9 32 32^b) = I shall put on you

54 [Crit App, line 4 *after* धर्म *read* (sic)]

55 [Crit App, line 8 *read* ते for च]

56 ^{ab}) *delete* the wavy line

32

1 ^e) Many MSS have sought to avoid the rather unusual genitive (युधिष्ठिरस्य) of the object of अग्रवीच

4 ^e) योग्या = exercise, practice.

14 ^e) The specific mention of न्यायत is significant. Cf also 9 32 48^e

23 ^d) शचीपते — genitive for dative (Pān 2 3 62 चतुर्थ्यर्थे बहुल छन्दसि) For the incident, of *Bhāg P* 2 7 References to Viṣṇu's aid to Indra can be found even in the *Rgveda* (cf IV 18 11, VIII 12 27, 52 3)

30 ^d) For the incident, of 1 216 32.

37 ^{ed}) For the incident, of 1 132 — [Crit App, line 5 *after* त्व हून *read* (sic)]

38 ^{ab}) For the incident, of 2 61 40 — ^{ed}) For the incident, of 2 58ff.

45 ^d) *read* दुष्कृतम् for दुष्कृतम्

48 ^e) Ca न्यायत इत्यनेन भीमप्रतिज्ञा ध्वनिता

33

4 ^b) मपल्लवन् given by many MSS is obviously an improvement on व पल्लवन्

5 It is exactly forty two days from one Puṣya to the next and then to Śravaṇa. For a recent discussion about the chronology of the Mahābhārata War, see K. V. ABHAYAN, "The Date and Time of the Bhārata War," *ABOP* XXV, 116-136

10 ^c) A redundant clause, however, only G omits it

18 ^b) *read* नेनह्यं for छेन — [Crit App, line 2 *read* N (except K₂ & D₁, D₁ om) छेनह्यं for K₂ & D₁ S नेनह्यं]

34

2 Cf 5 7 26

5 ^a) Upaplāṣya = a city in the Matsya country (= the present Alwar territory with portions of Jaipur and Bharatpur), the kingdom of Virāta, near Virātanagara (= present Vairāt, situated 105 miles to the south-west of Delhi and 41 miles to the north of Jaipur). The Pāṇḍavas lived here for some time after their *ajñātārāṇa* (cf. 4 67 14) — [Crit App, line 5 *read* ननुदने for नृ]

6 For the incident, cf. 5 122-126

7 ^c) Some Southern MSS avoid the *ātmanepada* (*āgacchata*) by changing the reading

8 ^a) ऋक्षियाया = when his mission was not accomplished

12 ^a) The river Sarasvatī is usually identified with modern Sarsuti. Her source is said to be Brahmasaras (cf. 9 41 29^{ab}, 50 19^{ab}). Her stream is believed to have disappeared in the desert, and many legends are narrated in connection with this phenomenon. The Sarasvatī reappears and falls into the ocean at Prabhāsa. — ^c) There is no real inconsistency between this passage on the one hand and 9 33 5 and 9 34 14 on the other. The latter evidently refer to the Nakṣatra (that is, Puṣya) occupied by the moon, while ऋक्षियायै refers to the sun's conjunction with the Nakṣatra Maitra (= Anurādhā).

13 ^a) आश्रयानाम्—periphrastic perfect. Cf. K₁-2 regularise it through स्नादिश्रयः. Cf. भीम, वृषभ

16 ^c) परित्रय = necessities for travelling

17 ^a) = against the stream of the Sarasvatī starting from the sea (cf. 18^c)

23 [Crit App, line 2 *after* स्नादिश्रयः (sic)]

28 ^a) विदग्धानां given by many Southern MSS is obviously an improvement on विदग्धानां. Cf. विपत्तिः पदवीपिना, आदत्ता इति, पदवानि विदग्धानां

29 ^a) Ca अनुदग्धिनाथ इत्यनेन यथानि रत्नवान् इति न्यये — ^d) Ca प्रवीत, यदायुः

31 ^b) मृत्तुवृत्ता = gold used for ornaments — ^c) यदयमय is regularised through ययोमय in several MSS

33 ^b) S reads ऋक्षि, presumably to avoid the *ātmanepada* (*vadaṣa*), but ऋक्षि (for ऋक्षि) is irregular

36 Prabhāsa=Prabhāsa Pātan or Somnāth Pātan on the south coast of Saurashtra. The Sarasvatī falls into the sea near this place (218^a). Cf. 1 210 2f, 3 56 17^a, 130 7f, 16 4.9. For the geographical references occurring in the Tirthayātrā sub-parvan (and elsewhere in the Epic), see T. S. SHREYANATH, "The Mahābhārata Data for Arvan Expansion in India", *BDCRI* V, 201-219, *Notes on the Geographical and Economic Studies in the Mahābhārata Upāyana Parva*, U. P. Hist. Society, Lucknow 1945, P. V. KARR, *List of Tirthas* (being an off print from the *History of Dharmatātra*, Vol. IV, pp 723-827), BORI, Poona 1953, B. C. LAR, *Historical Geography of Ancient India*, Asiatic Society, Paris 1954

40 For the episode of Soma and the daughters of Daśa, cf. 12 329 45-46

41 ^a) The meaning seems to be something like this. For the sake of proper reckoning (*āmāhā nārtham* that is to say, by way of an adjustment) the twenty seven wives of the moon were to remain attached to him (*nirāṇa*) respectively in accordance with his conjunction with the twenty seven constellations (*nakṣatrayoga*)

42 [Crit. App, line 2 *after* विदग्धानां *read* (sic)]

48 ^a) Many MSS have sought to avoid the double sandhi in सर्वाश्वीद

49 ^b) The reading तदा seems to have been changed in many MSS in order to avoid the awkward repetition of that word

51 ^a) *Virocana* usually means the sun This is perhaps the only passage in the Epic, where the word is used in the sense of the moon With a view to removing any possible ambiguity, some MSS have changed the reading by using *candramas* (for *virocana*)

57 ^a) S has sought to avoid the *ātmanepada* of अभ्यगच्छत

64 ^a) read देवेश for देवश.

66 ^a) Many MSS have sought to avoid the gerundial form चिन्त्य.

69 ^b) Śi K₁-s avoid the hiatus by changing ऋषि into मुनि

74 ^a) भोजने = on account of (the availability of) food Plants, herbs, etc., which were dependent for their growth on the moon, began to grow again

78 ^a) *Camasodbheda* (also known as *Camasa*) A place of pilgrimage (usually mentioned in association with *Prabhāsa*), where the river *Sarasvatī*, which had disappeared in the desert, has again burst forth. Cf 3 80 118^a, 119^a, 86 17^a, 130 5^a — ^b) Ca अच्युतो, बलमद्

81 ^a) Ca नद्यां, अदशनतां गताम्

35

1 The exact identification of *Tritasya Udupāna* (also known as *Tritakūpa*) is difficult RV I 105 17 speaks of *Trita* who was thrown into a well, invoked the gods for protection, and was given succour by *Brhaspati*, also IX. 34 4 Cf. *Bhāg P* 10 78 19

3 ^a) सोम पीत = A Soma sacrifice was performed

7 [Crit App, line 4 after D₁ s read Ca.]

15 ^b) Several MSS avoid the gerundial form गृह्य Cf 9 34 66^a — ^c) याज्यान् उपादाय = with the help of (prospective) sacrificers

16 ^a) चक्र by itself does not make the sense quite clear, hence, एव or तथा (to be connected with चक्र) given in some MSS

26 [Crit App, line 5 after 'सत्तमा read (sic)]

32 ^b) विचिन्त्य = Having imagined (the existence of water in the dried up well) — ^d) होत्र (or होत्र) = office of the *Hotṛ* (secondarily, of all the officiating priests at a sacrifice)

35 ^b) श्लेष (स्वर) = (Vedic mantras recited with accents) in accordance with the rules laid down in the *Śikṣā* texts

36 [Crit App, line 1 read महा- (for गहा)]

42 ^a) प्रतिभय = exciting fear

43 ^a) D₁ T₂ M₂-s avoid the double sandhi by reading ततो (for तदा)

45 ^a) The root *vr* has two objects in the accusative, of अकथित च (Pān. 1 4 51) अर्थनिबन्धनेय सहा

52 ^a) दाय = gift, present However, the word, *dāya*, is more commonly used in the sense of "inheritance" Presumably, therefore, the MSS belonging to the Southern Recension read देय (for दाय)

36

2 ^a) *Vinaśana* is generally identified with the desert in Ambala and Sirhind (in Panjab) where the river *Sarasvatī* is believed to have disappeared The *Manusmṛti* (2 21) mentions *Vinaśana* as the western boundary of *Madhyadeśa*, while *Patañjali's Mahābhāṣya* (on Pān. 2 4 10, 6 3 109) refers to it as *Ādarśa* and as the western boundary of *Āryāvarta* The *Sarasvatī* marks the dividing line between the home of the Brahmanic Aryans and that of the non Brahmanic outsiders (of *Bāhlika-Bāhika*) It is suggested that the river disappeared at the very gate of the kingdom of the *Niśādas* Cf. 3 80 118^a, 130 3^a OLDHAM thinks that *Vinaśana* was not far from the present Sirsa (*JRAS* 1893, 32)

3 ^a) तत्र read by many MSS is obviously an

improvement on तच्च

10 ^{cd}) For the Gandharva tirtha, cf *Padma P* Adi 37 13

13 ^d) read स्तुयमानश्च for *मानश्च

14 ^d) एककुण्डलिन् = Balarāma. The more usual form of the epithet is एककुण्डल

15-17 Garga is traditionally known as the author of an ancient work on astronomy and astrology, he is mentioned by Varāhamihira

18 ^a) दत्त्वा — in the Epic, an indeclinable past participle seems to have been often used in the sense of regular conjugational form indicating the past, and to have thus made the clause complete. It is significant that, in the present context, S reads प्रादाद् for दत्त्वा. Cf also 9 38.17^a (गत्वा च । जगाम), 39 5^a (प्राप्य च । प्राप)

26 ^a) The Dvaitavana is identified with a forest lying between Tangana on NE and Kuruksetra and Hastinapura on SE. Within its boundary, there was a lake called Dvaita. *SPBr* (13 5 4. 9) mentions a king of the Matsyas called Dvaitavana, after whom the lake was named Dvaita. Cf. 3 12 68^d, 25 10^a. According to the *Vāmana P* (22 12 47), it was near Sānnibhīya pool. It may be noted that no Southern MS mentions दैतवन in the present context

28 [Crit App, line 2 read 47^a for 47^d]

31 ^c) The irregular पद्मगराजान् is not corrected in any MS

33 ^b) D₃ and B Dn D₁ 6-10 make the reference, तेषु तीर्थेषु, more specific respectively through 223^a and 224^a

35 ^a) Naimiṣa forest is identified with modern Nimsar on the left bank of the river Gomati (45 miles to NW of Lucknow). According to *Vāyu P* (1 14), it is on the bank of the river Drīdavatī — ^d) अवैक्षार्थ = in order to show regard to Ca अवैक्षार्थ, इतिद्वयर्थ

37 ^a) व्याख्यातु is to be understood as अन्तर्भावितव्यर्थ in the sense of (त्वा) व्याख्यापयितुः. Several MSS regularise the reading through व्याख्यात

41 [Crit App, line 5 after गणायति read (सो)]

43 ^c) अतिमहता is obviously an attempt to improve अपि महता. But the significance of अपि, in the present context, may be brought out as follows. The quarters were filled not only with the smoke issuing out of the sacred fires on which the Munis offered oblations (*juhvatām*), but also (*api*) with the sound of the chanting of the Vedic mantras (*svādhāya*) by them

45 ^b) अश्मकुट्टा = lit those who use ordinary stone for breaking anything, secondarily, a class of forest dwelling anchorites — ^c) दन्तोद्धरलिन् = lit. those who use their teeth for a mortar, secondarily, a class of anchorites (who eat uncooked grain!) — ^d) सप्रक्षाला = anchorites who perform the prescribed ablutions

49 ^{ab}) Ca यज्ञोपवीतैः यज्ञोपवीतप्रमाणानि तीर्थानि निर्माय. Many MSS have avoided the irregular निर्दिमाय

50 ^b) Ca निराश यज्ञोपवीतप्रमाणानतिरिक्तभूमिप्राप्तौ, Ca निराश सरस्वतीजलक्षणे इत्यर्थं Ca चिन्त्या कथं पता वन्मात्रायां भूमौ यज्ञं करिष्यामि इति

51 ^a) Ca कुजान् जलपिहितस्थलानि

53 ^a) The pāda should be read as अमोघागमनं कृत्वा (= making the arrival of the Rsis not vain)

54 ^{ab}) For the Naimiṣeya Kauja, of 3 81 92^a — ^{cd}) A parenthetical clause. Note the alliteration

57 [Crit. App, line 3 read 'ती' for 'ती']

60 [Crit App, line 8 read कान्तं for कान्त]

63 ^a) सप्तसरस्वत — in Kurukṣetra. Cf 3 81 114^a

37

2 ^d) read 'सुत्तम्' for 'सुत्तम्'

3 ^b) It was believed that the waters of the seven Sarasvatīs encompassed the world. Cf 9 41 29^a

4 ^a) The addition of च by various MSS is obviously intended for avoiding the hiatus. The name ओषधती is supported by most of the MSS at 9 37 25^a

6 ^{ab}) Instrumental used in the sense of locative

absolute Note the *v l* in most of the Southern MSS

7-8 Ca यजत द्विजातीन् उपतिष्ठन्ति इत्यन्वय

9 ^d) अजया = observing propriety

11 ^d) Pushkara — about six miles from Ajmer, one of the few temples of God Brahman exists here.

19 According to *Vāyu P* (105 7-8), the holy town of Gayā is named after Gaya who performed a sacrifice there, *Agny P* (114-116) mentions Gayā-tirtha as a place of pilgrimage Also of 3 82 71^a, 93 10^a

21 ^a) Uddālaka = Śvetaketu, son of Uddālaka Āruni (†)

22 ^a) Uttara Kosala (also known as Śrāvastī) — its capital Śrāvastī is generally identified with Sāhet-māhet on the river Rāpti in Oudh

24 The order in which the seven Sarasvatīs are enumerated in 9 37 4 is here disturbed Suvēnu should have been described after Oghavati Most of the MSS belonging to B and D versions, therefore, repeat, through 232*, the reference to Suvēnu after that to Oghavati T G, on the other hand, omit 24^{ab} and give only 232* M gives both 24^{ab} and 232*, but, in order to avoid repetition, reads प्रभवति च (for सुवेणुरिति) in 232* Prabhavā is, however, not mentioned (except by M) in the list of the seven Sarasvatīs (9 37 4) — ^a) For Rśabha dvīpa, cf 3 82 139^a There is a Rśabhatirtha (near modern Gunji) in South Kosala

25 [Crit. App, line 6 read -क्षेत्रे for क्षेत्र.]

34 = (var) 3 81. 98^a-99^b

35-36 = 3 81 100-101

37-49 = (var) 3 81 102-115

39 ^a) The word मदान् (or विप्र) given in N (D₁ missing) would suggest that Mahādeva had appeared before Manuśaka in the disguise of a Brāhmana However, in 43^a, Manuśaka directly addresses Mahādeva as Śūladhrk, there being no reference to the god's having revealed his identity Perhaps he recognised the Brāhmana to be Mahādeva when the latter produced *Uhasma* out of his thumb (42^{ab}) B D (except D₁, D₂ missing; D₃ var.) have

made this explicit through 234* With a view to removing the ambiguity, Southern MSS read मे द्व or मेवेय for मे मदान्

50 [Crit App, line 6 after M read (Ms after 19^a)]

38

4 For Auśanasa tirtha, cf 3 81 116^a It was also called Kapālamocana For Kapālamocana, cf 3 81 118^a The following legend is also given about this tirtha Śiva cut off one of the heads of Brahman, but it stuck to his hand, he was freed from it when he performed ablution at this tirtha Therefore, it was called Kapālamocana *Slanda P* 3 1 24 This tirtha is believed to have been situated about 10 miles to SE of Sadhora (*ASR* XIV, 75-76).

6 ^{ed}) Uśanas is traditionally believed to have been the author of a work on Artha(Nīti)śāstra Cf 12 56 28-30, 57 2-3, also 2 50 21 Kautilya refers to the views of the Auśanasas at least seven times No genuine work of Uśanas has, however, come down The *Śukranīti* is obviously a late work — ^c) Cv विग्रह, भाविकलहम्

14-15 For a clearer sense, these stanzas perhaps need to be rearranged as follows 14^{ab} 15^{ab} 14^{cd} 15^{cd}

22 In *RV*, Ārṣṭisena (son of Rṣṭisena) is mentioned as another name of Devāpi (X 98 5, 6, 8) He is also said to be the author of *RV* X 98 Devāpi Ārṣṭisena and Śāntanu (of the Kuru family) were brothers The younger brother, Śāntanu, ascended the throne. For twelve years, there was no rain in his kingdom The Brāhmanas told him that it was due to his having disregarded the right of his elder brother, Ārṣṭisena, to the throne Thereupon Śāntanu offered the throne to his elder brother, but the latter said that he would rather be his Purohita and perform a sacrifice on his behalf As the result of the sacrifice, it rained It becomes clear from this legend that Ārṣṭisena was originally a Kṣatriya, but later became a Brāhmana (Purohita and Mantradrāṣṭā) The Epico distinguishes between Ārṣṭisena and Devāpi (9 38 31-32) The Southern MSS seem to regard Ārṣṭisena as having been already a Brāhmana (cf *v l* मदान् for मदान् in 9

38 31^d) and as having attained *siddhi* at Prithūdaka (cf. r 7 in S for 9 38 31^d)

25 ^d) Prithūdaka = a tirtha on the Sarasvatī, also called Brahmayoni Cf 3 81 122^c, 128^a, *Īāmāna P* 39 16-17, 20, 23 It is generally identified with modern Pehoa

26 ^e) read *सुपु* for *नपु*

29 ^d) संमरणा = thought of imminent death Ca नैन शोभता नवेत्, निधूतदारवता कृष्टवत्वात् Cu न शोभता नवेत्, अह्य स्वगनामोति नय

30 To be connected with अत्रगाम in 33^a, नश्च in 33^a to be connected with 31-32

31 ^d) Ca (reading प्रादय) प्रादया मदानवातो वेद-समूह इति यावत् । तत्र स्वर्गे त्यन् । 'प्रादया मदानवाते' इति मेदिनी

32 ^a) Sindhudvīpa, son of Jahnu (?) Sindhu dvīpa Āmbarīṣa is mentioned as the author of RV X 9

39

11 [Crit. App, line 5 read Ds for Ds]

19 ^b) For the *sambhu* बभूव + अश्रमम् = वसिष्ठोऽश्रमम्, cf. *Ṭṛyōṣṇa (Kāṭha Up* 3 12) Also cf. *काष्ठमूतोऽश्रमवदे* (9 49 26^c) and *उरधे + आश्रमे = उधेऽश्रमे* (12 49 36^c) विन्दते + आत्मानम् = विन्दतेऽत्मानम् (14 50 33^c)

27 ^d) वर = excellent, here used in the sense of बराई (= worthy of a boon)

32 ^b) At *Padma P Uttara* 46 14-15, the hermitage of Baka Dīlbhya is described as having been situated half a yojana from the place where Rāma and Lakṣmaṇa were in the company of Sugrīva and his hosts — ^d) Baka and Dīlbhya are also referred to as two different persons (cf 2 4 9^a, 3 App I, No 21, 4^a)

40

1 ^c) वैचित्रवीर्यिन् (for 'वीर्य') is recorded only in the Epic In the *Jaiminīya Aścamatha* (39), Baka Dīlbhya is associated with a Naga prince called Dhṛtvāṣṭra

3 ^c) Viśvajit is an Ekāha sacrifice in the Gavāmayana One is enjoined to give away everything in this sacrifice

14 ^d) Ca reads व्यवकीर्णम् (for [अ]व*) and explains it with छत्र

15 ^a) Cv अवकीर्ण, नष्टम्

16 ^a) Ca नोद्धार्य, होनादिति श्रप

17 ^c) वैप्रश्रित (from विप्रश्र) would be more regular.

19 ^d) अनय = misfortune, disaster

26 ^d) = For the demotion of the asaras and the promotion of the gods.

30 Yayāti Nābuṣa is reputed to have been a great sacrificer He is also mentioned as the seer of RV IX 101 4-6 Cf 1 76 29^a, 7 119 5^a, 7, App I, No 8, line 566, 12 39 87^a

35 Metre, Bhujaṅgaprayāta.

41

4 According to *Pāmāna P* 40 3, Sthānūṭīrtha was situated on the north bank of the Sarasvatī, near the lake Sānnihātya It is generally identified with modern Thanewar, 25 miles to the South of Ambala The hermitage of Vasistha was to the East and that of Viśvāmītra to the west of Sthānū tīrtha At 3 81 156^a, the hermitage of Vasistha is said to have been at Badarīpācana.

11 ^c) आनयिष्यति is grammatically irregular, the root *nā* being *anv*

13 ^c) Ca जने, शपितवती

17 ^c) Ca सुविरुद्धा, दृढमूला

27 ^a) अनय = opportunity

30 ^d) = We learn through your favour Sarasvatī is here regarded as the Goddess of learning

31 ^b) Ca (reading बुद्धिर्) बुद्धि उपचयकारणहेतुत्वात् — ^c) Ca बाणी चतुर्विधा, यस्या मध्यमा देवरी पदयन्ती इति

36 ^d) 'ग्रामणि (for 'गण) — *metri causa*, 'ममन = esteemed, liked, welcomed Ca रक्षोग्राम, रक्ष समूह

42

9 [Crit. App, line 8 *after* Ma वेत्स्यां read, Bom ed Gn (gloss अध्यवसाय करिष्यामहे) [अध्यास्यां]

11 First person in 11^{ab}, and third person in 11^{cd} In order to avoid this discrepancy, some MSS read करिष्याम (for *यन्ति)

13 ^{ab}) S om (1 hapl) However, T G have removed the consequent incompleteness through the reading, अभूस्त्व (for ज्ञे), and 257*

16 *) अप्रसाद = bad temper, absence of tranquility

21 *) Ca क्षुत, दिक्का (?) दूषितम्

24 ^{ad}) अरुणा — a particular form of the river Sarasvatī, or a tributary of the Sarasvatī flowing between that river and the Drśadvatī (cf 261*) Cf 3 82 133^a Ca अरुणां स्वां तनु इत्यन्वय

25 ^{ad}) Cv अरुणावरुणयोर्मध्ये

यत्र प्राची सरस्वती ।

तत्र ज्ञात्वा च पीत्वा च

ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ इति वचनात्

28-31 The legend of Indra and Namuci can be traced back to RV VIII 14 13 Also cf 2 App I, No 21, lines 358 and 618, 12. 210 1^d, 3^e

38 ^a) For the Somatīrtha, of, 3 81 96^b

41 ^a) Plakṣarāja or Plakṣaprasavana is referred to as the source of the Sarasvatī Cf 9 53 11^{ab} The Sarasvatī is, accordingly, sometimes called *plakṣayātā* There is one Plakṣatīrtha (in Kurukṣetra), where Purūravas is said to have found Urvaśī. Cf Harivaṃśa 1 26 31-32 Plakṣāvatarana is mentioned at 3 88 3^b Ca सुभ्रराज, पर्वटीविशेष

43

5 ^b) Most of the Southern MSS have avoided the rather unusual present participle, दृष्टवान्

11^d) अभिचक्रमु = went over to, approached

25 ^b) Ca निदाल, नियमाजार्

27 ^b) Ca पदको मेघभेद

29 *) The seven Mātṛganas are the divine mothers who are said to attend on Śiva माही माहे-शरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । माहेन्द्री चैव वाराही चामुण्डा सप्त मातरः ॥ Sometimes, they are said to be eight or even sixteen in number For the numerous Mātṛganas attending on Kārttikeya, cf. 9. 45 1-29

31 [Crit. App, line 2 *before* — *) read Ds reads 31^{ab} after 16]

32 *) Ca ऋग्वो देवभेद

33 *) अभ्याजगम = stepped forward (to receive Śiva and other gods who were coming towards him)

39 ^{ab}) Elliptical येन (मार्गेण) देवी गिरिबरात्मजा (आजगम, त मार्गं प्रति) विशाख ययौ However, to avoid this, some of the Southern MSS read differently — [Crit App, line 3 read देवी for देवी]

41 *) read रोमहर्षणम् for लोम* — [Crit. App, line 6 read N (Śi K1 : om) लोम (for रोम) for S (T_s missing) रोम- (for लोम)]

44

2 *) निपण्ण to be connected with कार्त्तिकेय (to be understood)

7 [Crit App., line 3 *after* अमक्षियेच्च read (sic)]

9 [Crit App, line 3 *after* च read (sic)]

12 [Crit App, line 1 *after* अदितेर् read (sic)]

15 [Crit App, line 1 *after* धर्मे read (sic)]

17 *) Ca n भाण्ड, उपकरणम्

19 [Crit. App, line 3 *after* अभ्यर्षित् read (sic)]

23 *) स्थाणुर् (for स्थाणु) would be better for two reasons First, Śiva is expected to be mentioned among the gods who gave Pāṇḍas (= retinue) or Anucaras (= followers) to Kārttikeya, secondly, ददौ (in 23^e) is better connected with स्थाणुर् (in 23^a) than with ब्रह्मा (in 21^a), which is already connected with one ददौ (21^a)

30 *) In order to avoid the usual neuter in the

present context, some Southern MSS read ज्योतिम् (for ज्योतिर्)

41 [Crit App, line 5 after G₃ read (both times)]

43 *) read ददावनुचरो for ददावा

59 [Crit. App, line 5 read -मेघ for मेघ, line 7 read हंश्च for ह्यम्]

62 [Crit App, line 3 delete T₃]

71 *) read पाणिर्कुमा for पाणिङ्मा — [Crit. App, line 13 read पञ्चवक्त्रवि for 'वक्त्र वि']

77 *) Ca बभूव, पिङ्गलकु

105 *) Ca (reading -मुण्डी-) मुण्डी, गोकपा Cf Cn on 1 218 24¹ मुण्डी, चमरञ्जुमयं यत्र पाषाण क्षेपणम् For references to *gophana* (ā) [= sling] in Sanskrit literature, see P K GONK, "The History of the Sling (*Gophana*) in India and other Countries", *JTMSSML* X, 13-22

109 *) Double *saṁdhi*

268* [Crit App, line 1 read महावीर्यम् for 'वीर्य']

45

13 [Crit App, line 6 read जनेश्वरी for जन°]

53 *) read वो for वो

57 Ca व्यवसाय°, उद्यम, जय°, अखण्डिनाहकारेण परा हकारखण्डन, धर्म°, चोदानाखण्डोऽर्थ, सिद्धि, हृदिनिपत्ति, लक्ष्मी, मूल्यभिष्टात्री देवता, धृति°, अवसादहेती सति (शुक्ले)-रुनवमाद°, स्थिति°, मर्यादानतिक्रम°

58 *) मेनया to be supplied

64 For a fuller account of the Tārā episode, cf *Matasya* P 146-160

65-66 This Mahiṣa is presumably different from the one killed by Pārvatī (*Śāṇḍa* P 1 3 10-11) Tripāda and Hradodara are mentioned rarely

71 *) Bāna is said to have been one of the hundred sons of Bala and Aśanā. Cf 1 59 20¹ — *) Krauñca is said to be a part of the Kailāsa mountain on which the Mānasa lake is situated.

Taitt Ār (I 31 2) mentions Krauñca. Cf. 9 16 50¹

85 *) व्यवस्यन्ति = think of as — °) Sanat-kumāra is referred to as a teacher in *Ch Up* 7 1 1, 26 It is also another name of Kārttikeya

92 *) The Aujaśatīrtha is mentioned as a boundary of Samantapāñcika. Cf. *Vāmana* P 22 51

94 *) Ca हृष्ट तीर्थजनितेन मुखेन, प्रीतमना आत्म मुखाभिव्यक्त्या, माधवोत्तम मधुवश्येषु श्रेष्ठ°

46

12 *) For the killing of Pralamba by Balarāma, cf *Harivamśa* (*Viṣṇuparvan*) 2.14, *Viṣṇu* P 5 9.

16 For a fuller account of Bhṛgu's curse, cf 1 6 The myth regarding the disappearance of Agni may be traced back to *RV* X. 51 Also of VIII 43 9

18 *) वममान — वस् usually *parasmaipada*

19 *) Double *saṁdhi*

22 *) Kubera was the son of Viśravaśa and Ilābilā, hence, he is called Ailābilā

47

11 *) read नियमशां for नियमशां

16 Presumably in order to avoid the repetition of पञ्चस्व and पञ्च, B D T₃ read पञ्च च (T₃ तु) for पञ्चस्व

18 *) तस्या जिहामनार्थ = In order to test her Cf 9 49 24¹ — °) अपचन चकार = made the cooking (of the *badaras*) impossible

19 *) समधिष्यत् — augmentless past is not uncommon in the Epic Ca explains the word with पक्तवती

22 *) Cn उपावर्तयत्, अग्रे अग्रे प्रसारितवती

38-40 Note the awkward repetition of तत् in 38, of धर्मज्ञे in 39 (avoided by S), and of तत् (with तदा) in 40

41 *) Elliptical

48 *) स्वया विशेष समर्पित — You have excelled (*Arundhatti*)

48

3 ^a) मज्जरिम्ह, जम्ह = (a sacrifice) in which three kinds of Dakṣiṇā are given (of Ca on this word), or, rich in meat or in donation of meat (jarūtha) Ca जम्ह्यान्, पुष्टान्

5 ^b) Ca सनातन, अनादिनिधन

6 ^c) A Rāmātirtha is said to have been situated in Śūrpāraka (modern Sopara, near Bassein in Bombay) The reference, in the present context, is obviously to a different tirtha Cf 3 83 40^c

11 ^a) अनयामाम (irregular periphrastic perfect) = He brought about (the performance of the Rājāsūya)

12 [Crit App, line 8 after वृत्त read (sic).]

14 A general observation Cf *Harivamśa* (Bha viśyaparvan) 2 15-19

15 [Crit App, line 2 read T G₁ 2 M₂-s for S (except G₂ M₁)]

21 ^a) For an account of the Madhu Kaitabha episode, see *Harivamśa* 1, 52 24-25, *Padma P Aranyā* 2

23 ^a) Asita Devala (also called Asita Kāśyapa) is known as the author of RV IX 5-24 He is also mentioned in AV (VI 137 1) and *Pañca Br* (14.11 18-19) In the *Kalpataṛu*, Devala is quoted in connection with the Ādityatirtha.

49

2 ^b) व्यस्तदण्ड = who has given up the *danda* at the end of the *brahmacarya* stage of life? Ca व्यस्तदण्ड, इन्द्रियेषु इति शेषः.

7 ^a) = did not treat him with the formalities due to a guest Ca नैवायुजत भगवन्, न योगमिद्धि प्राप्त

11 ^a) वृत्ति would be correct

20 ^c) For the *saṁdhi*, of 9 39 19^b — [Crit App, line 4 read मृताश्रम for मृता^a]

22 ^c) दृष्ट — to be understood in active sense

47 ^a) He flew up (*utpapāta*) (with a view to reaching the place where Jaigīṣavya had gone, namely, the Brahmaloka) but fell down (*papāta*)

(as he had not been adequately qualified for it).

53 ^b) For the dialogue between Jaigīṣavya and Asita Devala, see 12 222

59 ^c) The word, *mokṣa*, is here used in the sense of *saṁnyāsa* (life of renunciation) Cf. *mokṣadharmā* in 60^d

65 ^a) There seems to be some discrepancy here Balarāma is mentioned to have already visited the Somatirtha Cf 9 42 38^d

50

1 Repetition of the reference which has already occurred in 9 42 39-40 Only M₂, which omits 9 49 65 and 9 50 1, seems to have realised this

3 Traditionally, two methods of studying the *Tait Sam* (as also *Br* and *Ār*) are known, the *lāṇḍānuḷ rama-pāṭha* and the *sārasvata-pāṭha* The latter is so called after Sārasvata, who is said to have taught the Vedas to the sages who had lost all knowledge of them in the course of a twelve year drought (cf *Saṁskāraśatnamālā*) Incidentally, it is the *sārasvata pāṭha* which is generally in vogue at present

5 ^c) Dadhica, also called Dadhyac or Dadhici, is mentioned several times in the Vedic literature (RV I 116 12, *ŚP Br* 4 1 5 18, *BA Up* 2 5 17)

20-22 A different account about Sārasvata is given in the *Saṁskāraśatnamālā* As the result of the curse of Durvāsas, Sarasvatī came down to the house of Ātreya Brāhmana There she gave birth to a son, who came to be called Sārasvata One day the father was severely punishing the son Sarasvatī rescued Sārasvata and herself taught him all branches of learning including the Veda Later, when the sages lost all knowledge of the Veda in the course of a twelve year drought, Sārasvata again taught them according to his own method (*sārasvata-pāṭha*)

20 [Crit App, line 1 after प्रियवर्त read (sic)]

25 ^b) देवदानवै विरोधे, that is, देवानां दानवै विरोधे (जाते) Many MSS, however, change the awkward देवदानवै

32 ^a) Cf 9 50 6^a

33 ^a) Cf Pl I 84 13 Also cf RI IV 26 3, IX 51 1 Ca कृष्णीय, ~ 1912 मनि

37 ^a) Bharata is identified with Sarasvati, hence, Sarasvata is referred to as Bharata

45 ^a) Elliptical. You are just a boy, how can we, old sages, formally become your pupils? — ^a) वन — formal relationship of preceptor and pupil is prescribed in respect of the study of the Veda

47 Cf न तेन दूते देवसि देवस्य दक्षिणि (Manu 2 155) Also cf न तेन देते द्योति देवस्य दक्षिणि गिरे (Dharmasutras 260)

50 Fetching of handfuls of sacred grass is symbolical of the Bharata

51 ^a) Ca कृष्णस्य स्रि मणिजिह्वस्य

51

7 ^a) Inconsistent with 4 ^a

9 [Crit. App., line 1 after Te read मयाम्]

14 ^a) Many MSS. have changed the reading, वसन्, obviously for metrical reasons. — ^a) For an account of Valmiki see 5 104-121. One Valmiki is mentioned as an Upanishadic teacher (BA Up 2 6 3, 4 C 3)

16 ^a) Double as dhi

18 [Crit. App., line 2 after गच्छ read (slo)]

52

3 ^a) Ca दृष्ट, दृष्टोदितिरिन्द्र

12 [Crit. App., line 4 read तेन for तेन]

19 ^a) For Nrga, cf 2 8 8^a, 4 917^a, line 29

20 Tarantuka and Arantuka are sometimes mentioned as the Divasaplas of Kuruksetra. The five Romalakes are said to have been situated to the north of Thaneshwar. According to the *Kuruksetra Mahatmya*, Kuruksetra contains 120 places of pilgrimage. The popular belief, however, is that it contains 360 holy places. For further information about Kuruksetra, see B C LAW, "Kuruksetra

in Ancient India", III, XXXV, 309-325, R C LAW, "Kuruksetra as known to Foreign Writer and Travellers", III, XXXVI, 111-122 (and the four other articles by the author referred to at the end of this article)

53

1 ^a) Ca मावता, गम

7 A daughter of Śanulīya (= Śāndilī — Śvayambhūti) is referred to also in 5 111 1^a, 6 9 9^a, B 13 124 2^a

8 ^a) Repetition of 8^a

9 ^a) Arjunamitra reads सत्याकाशोऽपि (for सत्याकाशोऽपि) and explains it with सत्याकाशे भवानि जयोवस्यमिति

13 ^a) द्युताप — presumably this refers to the source of the Yamunā on the Plakṣaprasavana itself. Cf 9 53 33^a. The Urtha Kurapacava (perhaps the same as Kārapacana), on the Yamunā, is mentioned in *Pañca Br* 25 10 23, *Ān* SS XII 6, *Ān* SS 24 6 10

16 ^a) Ca मयाम्, मयाम्मयाम्

17 ^a) Ca कृष्णीय, श्रीगामे

22 A significant feature of the Epic is that it creates occasions to recapitulate the main events of the war from time to time

23-25 See notes on 9 23 20-28

26 Cf 9 28 33-34.

27 ^a) Cf 9 28 52^a.

28-29 Cf 9 30-31.

33 ^a) श्लोक इत्यम् — It seems that *śloka* (=praise) is here regarded as a neuter verbal noun from the root *ślo*. Usually, *śloka* is masculine (even in the sense of extolling in general). Some MSS., therefore, read इत्यम् (for इत्यम्), while some others altogether avoid इत्यम्. *Śloka* also means a verse of praise, and, as there are two such verses, T₂ G₂ read श्लोकाव (for श्लोकाव). Like *gathas* (cf 9 52, 17^b), such *ślokas* also must have originally formed part of the popular floating literature

54

5 ^{cd}) Cf 9 52 20^{ad}

6 Cf 9 52 13^c-14^b.

9 ^c) वातिक = noisy talker, flatterer, man of mere words (MW)

10 [Crit App, line 2 *after* तवानुज *read* (sic)]

12 ^c) तै परिक्षित = They walked about (with a view to finding out a suitable place for the *dvandva-yuddha*)

19-21 S (except M₁, T₃ & missing) reads पाण्टव for कौरव (in 19^b) presumably for two reasons (1) That reading invests the word ततो (in 20^a) with some relevance. (2) It also avoids the awkward repetition of गदामादाय कौरव (in 19^b) and दुर्यो धनो राजा गदामादाय (in 20^{ab}) But 21 (particularly the words तथैव आदाय in 21^{ab}) confirms that the original reading was कौरव. Most of the Southern MSS read भीमो भीमम् for भीमसेनम् (in 20^c), obviously to bring about rhetorical correspondence with गजो गजम् (in 20^d)

26 ^b) See note on 9 30 12^c

317* (L 2) Ca शौदीर्थं, गवं

42 [Crit App, line 3 *after* निवाकर *read* (sic)]

55

1 = (var) 9 54 1

2 ^{ad}) = Fie, indeed, on human life the end of which is so (pathetic)

3 ^c) चैकाली given by most Southern MSS is obviously an attempt to improve on the original वेगेन and is intended for bringing out the pathetic contrast (cf 3^{ad})

4 [Crit App., line 3 *read* हि *for* हि]

6 Rather abrupt स refers to Duryodhana whose destiny Dhrtarāṣṭra laments (2^a-5^b)

8-14 For the various omens and portents, see Dina J Kohnbrugger, *Atharvaveda Parivṛtta ābher Omīna*, Wageningen 1938 Cf also 6 2 17—6 3, 42 and the Critical Notes thereon

9 ^b) *read* रोमहर्षणा *for* लोम^a — [Crit App, line 4 *read* -निर्धा^a *for* निर्धा^a, line 5 *read* K₂ : B Dn D₁₋₇ 9 11 लोम *for* S₁ K₁ T₁ : G M रोम]

13 ^b) *read* रोमहर्षणा *for* लोम^a — [Crit App, line 2 *read* N (D₈ om) लोम *for* S (T₃ : missing) रोम]

20 See note on 9 30 66 For प्रमाणकोटि, cf 1 119 30^a, 32^c Cd (on 1 119 30^a) प्रमाणकोट्या, गङ्गातीरविशेषे, Cn प्रमाणकोट्या, गङ्गायां प्रदेशविशेषे Also of 9 55 28-30

21 ^a) Cf 2 68 11^{ab}, 19 — ^c) वयं used adverbially

25-44 = (var) 9 32 33-52

31^a-34^b See notes on 9 23 20-28

41 ^a) स ते (वे) given by the Southern MSS is obviously an improvement on तत

42 [Crit App, line 2 *read* तट *for* तट]

56

3 ^b) *read* रोमहर्षणम् *for* लोम^a. — [Crit App, line 3 *read* लोमहर्षण *for* रोम^a] — ^d) *Tast Br* 1 5 9

11 ^d) Ca (reading प्रचक्रान्ते) प्रक्रम कृतवन्तौ, अन्तरं, छिद्रम्

18 ^b) Ca गत, अग्रे गमन, प्रत्यागम, पश्चाद्गमनम् — ^d) Ca वर्जन, गन्ताप्रहारेण प्रहारवञ्चनम् Cn परिधावन, वेगेन सव्यापसव्यकरणम्

19 ^c) Ca सवर्त, समुत्प्रवर्तनम् — ^d) Ca अवधुत, निर्यक्त प्रमरण

328* *read* रोम- *for* लोम. Delete the Crit App. relating to this passage

57 ^b) अभिद्रवत् — augmentless past

60 ^a) अयस्मयी regularised through अयोमयी in many MSS

64 ^d) Ca शरीररक्षण, कवचम्

65 ^b) नेदुपा — gen pl perfect participle of नद — ^c) *read* चोच्चैरमर^a *for* चोच्चर^a

57

3 ^{ad}) Cf 9 32 4^{ab}

4 Cf 9 32 14^{ed}, 45

5 ^a) Cf 9 30 6-14 — ^{ed}) For the incident relating to Viroruna and Indra, cf *Tait Br* 1 5 9

6 ^d) दुर्दोषन्तु is obviously awkward, therefore, it seems to have been changed to नृशेषन् in many MSS

9 ^a) Cf 9 32 2-14

11 ^d) पथपथम् = walking on a foot path only wide enough for one, one who has fixed all his thoughts on one object, desperate

12 ^a) For Uśanya, see note on 9 38 1 — ^c) Ca नृशेषन्ति, अनेनोन्मथन्ति

16 ^a) Cf 9 32 4^{ed}

19 ^a) Ca नृशेषन्ति, अनेनोन्मथन्ति — ^d) Ca नृशेषन्ति, अनेनोन्मथन्ति, अनेनोन्मथन्ति, अनेनोन्मथन्ति

23 ^a) Ca नृशेषन्ति, अनेनोन्मथन्ति — ^d) Ca नृशेषन्ति, अनेनोन्मथन्ति, अनेनोन्मथन्ति, अनेनोन्मथन्ति

20 [Crit App, line 3 for 1 अनेनोन्मथन्ति, Dis अनेनोन्मथन्ति, Dis अनेनोन्मथन्ति]

31 [Crit App, line 2 read Dis for D]

32 Many MSS have understood this stanza as referring to the action of Duryodhana and the next as referring to that of Bhishma, hence the several ^d As it is, both the stanzas seem to refer to Bhishma's action 'When Duryodhana afforded an opening, Partha, smiling slightly, suddenly pushed forward. Yudhishthira, the wise one on the battle field, (however) saw Duryodhana (him) come nearer to him. He, the strong one, (therefore) hurled his mare towards him (= Duryodhana) with great force'

42-43 42^a should be read as 41^{ed}, 42^d and 43 should be together read as one stanza

46 ^d) Ca अनेनोन्मथन्ति, अनेनोन्मथन्ति

47 ^a) This should be read as 46^{ed}

49 ^d) अनेनोन्मथन्ति — historical present tense. In order to bring out the sense of the past tense, Si Ki add अन्, while the Southern MSS read अनेनोन्मथन्ति

56 ^b) Double sandhi

59 ^c) प्रशमन्तो — number attraction? प्रशमन्तो is obviously more regular and, therefore, later

58

4 ^a) For the incident, cf 2 6 10

7 ^a) Ca (reading प्रशमन्ति) अनेनोन्मथन्ति, अनेनोन्मथन्ति, अनेनोन्मथन्ति, अनेनोन्मथन्ति

10 ^a) For the incident, cf 2 60 25

11 ^a) For the incident, cf 2 66 14

16 ^a) नृशेषन्ति is irregular

59

11 ^{ed}) For the technical terms in this passage, see *Kautilya Arthaśāstra* VI 2. In 11^d, the word *udaya* seems to have been used in the same sense as *artha*. But from श्रुत्य स्थानं वृद्धि इति उदया (Ad VI 2), it becomes clear that *udaya*, as a technical term in polity, denotes the three aspects of position, namely, decline, *status quo*, and advancement. The advancement of the three, namely, oneself (*vijigīṣu*), one's friend (*mītra*), and one's friend's friend (*mītra mītra*) and the decline of the three, namely, enemy (*ari*), enemy's friend (*ari mītra*), and enemy's friend's friend (*ari mītra mītra*) — these constitute the sixfold advancement of self (*vijigīṣu*). Ca विपरीत, अष्टादि.

12 ^c) नृशेषानि — the word *शेषानि* (= oppression, deprivation, affliction) is rather out of the way and, therefore, avoided by many MSS. — ^d) The sense is not quite clear. Perhaps elliptical. The meaning of the stanza may be something like this: 'When there is decline (*viparītam* = *kaya*) of oneself or of one's allies, then one should regard (*vidyāt*) it as (a cause for) mental distress (*mano-jyānam*). (Here no such thing has happened, because the Pāṇavas, who are our friends, are victorious. All that has happened) will (indeed) soon give you peace of mind'. Or, 12^{ed} may be interpreted: 'then one should regard it as a cause for mental distress and should act in such a way as would conduce to peace (or as would rectify the situation)'. Ca पुरुष आत्मिकरो भवेत्

13 ^a) Cf भूयस्कान्तं प्रकृतिमित्रं, मातापितृमन्त्रं सहजं,

धनजीवितहेतो अश्रित कृत्रिम इति (AA VI 2).

14 ^{ca}) For the incident, cf 2 63 14

18 ^{ca}) = not pursuing only one of the three ends of human life (*dharma*, *artha*, and *kaṃsa*), neglecting the other two *Ca* न कामार्थं कामन, धर्मार्थं धर्मेण, कामार्थं धर्मेण अपीष्टव इत्यर्थः

19 ^a) = You have told me (only) what pleased you (that is, what was favourable to your case). You have tried to argue the case for Bhīma, but it has not convinced me at all *Ca* न काम, दयष्टम्

27 ^a) *Ca* नातिप्रमनमो, नातिप्रमनमनम

30 ^c) उपप्रेक्षामि — *parasmaipada*, *metri causa* !

42 ^c) *Ca* उपावृत्ता, प्रत्यागता

43 ^a) *Ca* गत वैरस्य निधन, वैरस्य निनाशो जात

60

4 ^a) आविध्यन् = waved (their upper garments in glee) *Ca* आविध्यन्, भ्रमिनवन्

12 ^{ca}) For the incident, of 8. 61 5

14 ^a) *Ca* अधिष्ठानाद्, उपरि स्थिते, *Cv* अधिष्ठानाद्, अधिकृत्या स्थानाद् स्थिते

20 See note on 9 23 34 The mention of Śiṣṭi jaya, in this context, is obviously wrong, and 'सजये' must be a later correction

21 ^a) *Ca* काष्ठतर्पणम्, मृतेन

28 ^b) *Ca* स्मृति, सद्यम् प्रयच्छता to be construed with विनियान्ति (27^d)? For the incident, see 9 57 3-19

30 For the incident, see 6 114 1

31 ^{ca}) For the incident, see 7 164 101-103

33 ^{ca}) For the incident, see 3 294 29 — ^{ca}) For the incident, see 7 154 51ff

34 ^c) *Ca* निरुद्धेन, प्रेरितेन

35 ^{ca}) For the incident, of 8 66 17ff

42 ^a) ते — in the sense of स्वया

45 For the incident, see 3 252 23-24

46 For the incident, see 7 46ff — [Crit App,

line 10 read (No 4) for (No 3)]

47 ^d) *Ca* स्वयन्तर, योऽनो प्रथमवर्गो अन्यो यस्य स्या — in the sense of ablative ? 'Who, indeed, can have a more glorious end than I ?'

50 ^c) *Ca* विद्वान्मनसा, विद्वान्मि क्रियामि इतानोरथा

51 [Crit App, line 2 for *Cv* read *Ca*, v]

54 ^d) S (except M₁, T₁ & missing) avoids the awkward repetition of वृद्धि by changing it into वृत्ति

59 ^b) चत्वारो = Bhīṣma, Drona, Karna and Bhū rishras (cf 55^d) Salya cannot be one of the four intended here, for, he was killed in a straightforward flight

61

1 ^b) *Ca* हनतिवृत्ति, हानिभम् — ^d) *Cv* अनर्हत्वा नाट्यमोक्ष इत्यर्थः

23-24 For the incident, see 5. 70 89-93

25 ^f) read रोमहृत्पाद for रोम — [Crit App, line 3 read N रोम (for रोम-) for S रोम (for रोम).]

29 Elliptical 'Similarly (through your grace), O long armed one, by means of many kinds of acts (*karmāṇāṃ bahubhūḥ paryāyāt*), I (*maya*) have secured (*prāptam*, to be supplied) the continuity of my family (*anueantānam*) and have reached (*prāptā*, to be supplied) the blessed path of resplendence (*tejasah tubhā gatā*) (that is, I have become victorious)'

30 For the incident, cf 5 65 8-9, 66 9

34 ^c) सुष्ठु has no special significance

380* Cf 6 App I, No 1, lines 3-4

37 ^b) For Oghavati, cf 9 37 25

38 ^f) यत् (for येन) read by many MSS certainly gives better sense.

39 ^b) Sainya (several MSS give the more popular form, Śainya) and Sugrīva were the names of two of the four horses yoked to Kṛṣṇa's chariot Cf 5 81. 19, where also the reading adopted in the Constituted Text is सैन्य and not सैन्य. The names of the other two horses were Meghapuṣpa and Balāhaka

62

- 2 C^o 9 34 5-9
- 10 [Crit App, line 10 *read T₁ for T*]
- 16 ^a) *read तेन ते for तेन* — [Crit App, lines 3-4 *read तेन (for तेन) for तेन (for तेन-)*]
- 19 [Crit App, line 8 *read अवेति for अ*]
- 21 ^a) For instance, cf 9 60 27-38
- 23 ^a) Was अवेति (given by the Southern MSS), which is grammatically irregular, perhaps the original reading?
- 28 ^a) Ca निरति, अवेति
- 33 [Crit App, line 2 *read F₁ for T₁*]
- 39 [Crit App, line 8 *read दास्य for दास्य-*]
- 42 There is no direct presentation of this incident in the *Lodhagarran*
- 43 ^a) Ca अवेतिमुद्रन, अवेतिमुद्रन — ^a) Ca अवेतिमुद्रन, अवेतिमुद्रन
- 44 Cf 5 57 6-7
- 54 ^a) Awkward compound — *metre causa*! (अवेतिमुद्रनमुद्रन would be regular. Or, अवेतिमुद्रनमुद्रनमुद्रनमुद्रनमुद्रन, but this is unlikely)
- 56 [Crit App, line 1 *read अ- for अ*]
- 57 Cf 5 127 19-53
- 58 ^a) अ- — dative for genitive.
- 65^a and 65^a prepare the background for the *Saṃskṛtgarraṇ*

63

- 1 ^a) Ca मवा दृष्ट आत्मान म येन शौरीयानी, Co

(reading शौरीय*) शौरीय म प्व शौरीय आत्मान मयेने

- 13 ^a) Arjunamitra reads अपाधि* (for अपधि*) and explains it with दृष्ट

16 ^a) The idea is something like this. If anybody acted in respect of a warrior, who was fighting bravely and was supported by his kinsmen (16^a), as Bhīma did in respect of me (whose thighs were shattered and who was without kinsmen—15^a), he might deserve honour (but certainly not Bhīma). S makes 16^a smoother by changing the reading

- 38 ^a) Ca अपचिदि, अवेनियाननम्

41 Double sandhi

64

- 5 ^a) Ca अकृपातिपयो-र, आदित्यगण्डम्

- 8 ^a) *read 'अभुपम्' for 'अभुपम्'*

- 13 ^a) *read निनन for निनन*

15 ^a) *read तेने for तेने* Some MSS read तेने presumably under the influence of अवान्, which is more or less synonymous with त्वम्

- 29 ^a) This should be read as 28^a

- 33 [Crit App, line 1 *after सुद्र read (sic)*]

34 ^a) मद्य — dative in the sense of genitive. But वन (gen sing) qualifying मद्य is strange. मद्य (for वन), presumably *metre causa*. The Southern MSS have sought to regularise this through मद्य (for मद्य) — ^a) मद्य to be understood after मुद्रनेन

- 43 ^a) 1 = Kṛpa and others — ^a) Double sandhi

CONCORDANCE OF THIS EDITION

with the Bombay, Calcutta, and Madras (P P S. Sastri's) Editions

Crut Ed	Bom Ed.	Cal. Ed	Madras Ed
1*	Not numbered	Not numbered	—
1 1-8 ^{ab}	1 1-8 ^{ab}	1-8 ^{ab}	1. 1-8 ^{ab}
2*	—	—	—
1 8 ^{cd} -12 ^{ab}	1 8 ^{cd} -12 ^{ab}	8 ^{cd} -12 ^{ab}	1 8 ^{cd} -12 ^{ab}
3*	—	—	—
1 12 ^{cd} -13 ^a	1 12 ^{cd} -13 ^a	12 ^{cd} -13 ^a	1 12 ^{cd} -13 ^a
4*	—	—	—
1 13 ^b	1 13 ^b	13 ^b	1 13 ^b
5*	—	—	—
1. 13 ^{cd} -15	1 13 ^{cd} -15	13 ^{cd} -15	1. 13 ^{cd} -15
1 16	1 16	16	1. 17 ^{cd} -18 ^{ab}
1 17 ^{ab}	—	17 ^{ab}	1 18 ^{cd}
6* (subst 17 ^{ab})	1 17 ^{ab}	—	—
1. 17 ^{cd}	1 17 ^{cd}	17 ^{cd}	1 18 ^{cd}
1 18 ^{ab}	1 18 ^{ab}	18 ^{ab}	1 19 ^{cd}
7*	1 18 ^{cd}	18 ^{cd}	—
1 18 ^{cd} -19	1 19 20 ^{ab}	19-20 ^{ab}	1 19 ^{cd} -20 ^{cd}
1 20	1 20 ^{cd} -21 ^{ab}	20 ^{cd} -21 ^{ab}	1 16
8*	—	—	1 17 ^{ab}
1 21-24	1 21 ^{cd} -25 ^{ab}	21 ^{cd} -25 ^{ab}	1. 21 ^{cd} -24 ^{cd}
9*	—	—	—
1 25 ^{ab}	1 25 ^{cd}	25 ^{cd}	1. 25
1. 25 ^{cd}	1 26	26	1 26
1. 26	1 27	27	1 27
1. 27 ^{ab}	1 28	28	1 28
1. 27 ^{cd}	1 29 ^{ab}	29 ^{ab}	1 29 ^{ab}
1 28	1 29 ^{cd} -30 ^{ab}	29 ^{cd} -30 ^{ab}	1 30
10* (subst 28)	—	—	—
1 29-30 ^{ab}	1 30 ^{cd} -32 ^{ab}	30 ^{cd} -32 ^{ab}	1. 31-32
1 30 ^{cd}	1. 32 ^{cd}	32 ^{cd}	1 29 ^{cd}
1. 31-34	1. 33-36	33-36	1 33-36
1 35 ^{ab}	1 37	37	1. 37
1. 35 ^{cd}	1 38 ^{ab}	38 ^{ab}	1 37 ^{cd}
1 36 ^{ab}	1 38 ^{cd}	38 ^{cd}	1 38 ^{cd}

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
1 36 ^{ed}	1 39 ^{ab}	39	1 38 ^{1ed}
1 37-42	1 39 ^{ed} -45 ^{ab}	40-45	1 39 ¹ -44 ¹
1 43 ^{abed}	1 45 ^{ed} -46 ^{ab}	46	1 45 ¹
1 43 ^{ef}	1 46 ^{ed}	47 ^{ab}	1 46
1 44	1 47	47 ^{ed} -48 ^{ab}	1 47
1 45 ^{ab}	1 48 ^{ab}	48 ^{ed}	1 48 ^{1ab}
1 45 ^{ed}	1 48 ^{ed}	49 ^{ab}	1 47 ¹
1 45 ^{ef}	1 49 ^{ab}	49 ^{ed}	1 48 ^{1ed}
1 46-51 ^{ab}	1 49 ^{ed} -54	50-55 ^{as}	1 49 ¹ -54 ^{1ab}
11*	—	—	1 54 ^{1ed}
1 51 ^{ed}	1 55 ^{ab}	55 ^{ed}	1 55
1 52 ^{ab}	1 55 ^{ed}	56 ^{ab}	1 56 ^{ab}
12*	—	—	1 56 ^{ed} -57 ^{ab}
1 52 ^{ed}	1 55 ^{ef}	56 ^{ed}	1 57 ^{ed}
2 1-2	2 1-2	57-58	2 1-2
13*	—	—	—
2 3-9	2 3-9	59-65	2 3-9
2 10-11	2 11-12	67-68	2 10-11
2 12	2 10	66	2 12
2 13-23	2 13-23	69-79	2 13-23
2 24 ^{abed}	2 24	80	2 24
2 24 ^{ef}	2 25 ^{ab}	81 ^{ab}	2 24 ¹
2 25-31	2 25 ^{ed} -32 ^{ab}	81 ^{ed} -88 ^{ab}	2 25 ¹ -31 ¹
14*	2 32 ^{ed}	—	—
2 32	2 33	88 ^{ed} -89 ^{ab}	2 32 ¹
15*	2 34	89 ^{ed} -90 ^{ab}	2 33 ¹
2 33	2 35	90 ^{ed} -91 ^{ab}	2 34 ¹
16*	2 36	91 ^{ed} -92 ^{ab}	2 35 ¹
2 34 ^{ab}	2 37 ^{ab}	92 ^{ed}	2 36 ^{1ab}
17*	2 37 ^{ed}	93 ^{ab}	—
18*	—	—	—
2 34 ^e	2 38 ^{ab}	93 ^e	2 36 ^{1e}
2 34 ^{def}	2 38 ^{1ed}	93 ^d -94 ^{ab}	—
19* (subst 34 ^{def})	—	—	2 36 ^{1e} -37 ^{1ab}
20*	—	—	—
2 35	2 39	94 ^{ed} -95 ^{ab}	2 39
2 36	2 40	95 ^{ed} -96 ^{ab}	2 37 ^{1ed} , 38
2 37	2 41	96 ^{ed} -97 ^{ab}	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed.
21*	2 42 ^{ab}	—	—
2 38 ^{ab}	2 42 ^{cd}	—	2 40 ^{ab}
2 38 ^{cd}	2 43 ^{ab}	—	—
22*	2 43 ^{cd}	—	—
23*	—	97 ^{cd}	—
24*	2 44 ^{ab}	98 ^{ab}	—
2 39	2 44 ^{cd} -45 ^{ab}	98 ^{cd} -99 ^{ab}	2 40 ^{cd} , 40½
2 40 ^{ab}	2 45 ^{cd}	99 ^{cd}	—
25*	—	—	2 41½ ^{ab}
2. 40 ^{cd}	2 46 ^{ab}	100 ^{ab}	2 41½ ^{cd}
26*	—	—	—
2 41 ^{ab}	2 46 ^{cd}	100 ^{cd}	—
2. 41 ^{cd}	2 47 ^{ab}	101 ^{ab}	2. 42
2 42-47 ^{ab}	2. 47 ^{cd} -52	101 ^{cd} -106	2. 43-48 ^{ab}
2 47 ^{cd}	2 53 ^{ab}	107	2 48 ^{cd}
2 48-51 ^{ab}	2 53 ^{cd} -56	108-111 ^{ab}	2. 49-52 ^{ab}
2 51 ^{cd}	2 57 ^{ab}	111 ^{cd}	2 52 ^{cd}
27* (subst 51 ^{cd})	—	—	—
2 52-57 ^{ab}	2 57 ^{cd} -62 ^{ab}	112-117 ^{ab}	2 53-58 ^{ab}
2 57 ^{cd}	2 62 ^{cd}	117 ^{cd}	2 58 ^{cd}
2 58	2 63	118	2 59
2 59	2 64	119	2 59½, 60
2 60-61	2 65-66	120-121	2 61-62
2 62 ^{ab}	2 67 ^{ab}	122 ^{ab}	2 62½
2 62 ^{cd} -64 ^{ab}	2 67 ^{cd} -69 ^{ab}	122 ^{cd} -124 ^{ab}	2. 63½-64½
2. 64 ^{cd}	2 69 ^{cd}	124 ^{cd}	2. 65
2. 65	2. 70	125	2 66
3 1-2	3. 1-2	126-127	3. 1-2
App. 1. 1	3 3-61	128-186	—
3. 3 ^{ab}	4 8 ^{ab}	189 ^{ab}	3. 3 ^{ab}
28* (subst. 3 ^{ab})	—	—	—
3. 3 ^{cd}	4. 3 ^{cd}	189 ^{cd}	3. 3 ^{cd}
3 4-5 ^{ab}	4. 4-5 ^{ab}	190-191 ^{ab}	3. 4-5 ^{ab}
3. 5 ^{cd} -7 ^{ab}	4 1-2	187-188	3 5 ^{cd} -7 ^{ab}
3 7 ^{cd}	4 5 ^{cd}	191 ^{cd}	3. 7 ^{cd}
3 8-21	4 6-19	192-205	3 8-21
29*	4 20	206	—
3. 22 ^{ab}	4. 21 ^{ab}	207 ^{ab}	3. 22 ^{ab}

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
30*	4 21 ^{ed}	207 ^{ed}	3 22 ^{ed}
3 22 ^{ed}	1 22	208	3 23
3 23-29	4 23-29	209-215	3 24-30
3 30 ^{ed}	4 30	216	3 31
3 30 ^{ed}	4 31 ^{ed}	217 ^{ed}	3 31½
3 31-32	4 31 ^{ed} -33 ^{ed}	217 ^{ed} -219 ^{ed}	3 32½-33½
3 33 ^{ed}	4 33 ^{ed}	219 ^{ed}	3 34½ ^{ed}
31*(subst 33 ^{ed})	—	—	—
3 33 ^{ed}	4 34	220	3 34½ ^{ed} , 35
3 34 ^{ed}	4 35 ^{ed}	221 ^{ed}	3 36 ^{ed}
3 34 ^{ed}	4 35 ^{ed}	221 ^{ed}	3 36 ^{ed}
32*(subst 34 ^{ed})	—	—	—
3 35-46	4 36-47	222-233	3 37-48
33* L 1-2	—	—	3 49
33* L 3	—	—	3 49½
3 47-48	4 48-49	234-235	3 50½-51½
3 49 ^{ed}	4 50 ^{ed}	236 ^{ed}	3 52
3 49 ^{ed}	4 50 ^{ed} -51 ^{ed}	236 ^{ed} -237 ^{ed}	3 53
3 50	4 51 ^{ed}	237 ^{ed} -238	3 54
4 1-6	5 1-6	239-244	4 1-6
4 7 ^{ed}	5 7 ^{ed}	245 ^{ed}	4 6½
4 7 ^{ed}	5 7 ^{ed} -8 ^{ed}	245 ^{ed} -246 ^{ed}	4 7½
4 8 ^{ed}	5 8 ^{ed} -9 ^{ed}	246 ^{ed} -247 ^{ed}	4 8½
4 8 ^{ed}	5 9 ^{ed}	247 ^{ed}	4 9
4 9-13	5 10-14	248-252	4 10-14
34*	—	—	—
4 14-17 ^{ed}	5 15-18 ^{ed}	253-256 ^{ed}	4 15-18 ^{ed}
35*	—	—	—
4 17 ^{ed} -18 ^{ed}	5 18 ^{ed} -19 ^{ed}	256 ^{ed} -257 ^{ed}	4 18 ^{ed} -19 ^{ed}
4 18 ^{ed}	5 20 ^{ed}	257 ^{ed}	4 19 ^{ed}
4 18 ^{ed}	5 19 ^{ed}	258 ^{ed}	4 20 ^{ed}
4 19-20 ^{ed}	5 20 ^{ed} -21	258 ^{ed} -259	4 20 ^{ed} -21
4 20 ^{ed}	5 22 ^{ed}	260 ^{ed}	4 21½
4 21-27 ^{ed}	5 22 ^{ed} -28	260 ^{ed} -266	4 22½-28½ ^{ed}
36*	5 29 ^{ed}	267 ^{ed}	4 28½ ^{ed}
4 27 ^{ed}	5 29 ^{ed}	267 ^{ed}	4 29½ ^{ed}
4 28	5 30	268	4 29½ ^{ed} , 30
4 29-34	5 31-36	269-274	4 31-36

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
4 35 ^{ab}	5. 37 ^{ab}	275 ^{ab}	4 36½
4 35 ^{cd}	5 37 ^{cd}	275 ^{cd}	4 37
37* (subst 35 ^{cd})	—	—	—
38* (subst 35 ^{cd})	—	—	—
4 36-38	5 38-40	276-278	4 38-40
39*	—	—	—
4. 39-46 ^{ab}	5. 41-48 ^{ab}	279-286 ^{ab}	4 41-48 ^{ab}
40* (subst. 46 ^{ab})	—	—	—
4 46 ^{cd}	5. 48 ^{cd}	286 ^{cd}	4 48 ^{cd}
4 47 ^{ab}	5 49 ^{ab}	287 ^{ab}	4 49 ^{ab} = 52 ^{cd}
4 47 ^{cd} -50 ^{ab}	5 49 ^{cd} -52 ^{ab}	287 ^{cd} -290 ^{ab}	4 49 ^{cd} -52 ^{ab}
4 50 ^{cd,ef}	5 52 ^{cd,ef}	290 ^{cd} , 291	4 53
5 1-4	6 1-4	292-295	5 1-4
5 5 ^{ab}	6. 5 ^{ab}	296 ^{ab}	5 4½
5 5 ^{cd} -6 ^{ab}	6. 5 ^{cd} -6 ^{ab}	296 ^{cd} -297 ^{ab}	5 5½
5 6 ^{cd}	6 6 ^{cd}	297 ^{cd}	5 6
5. 7-18	6 7-18	298-304	5 7-18
41*	—	—	5 14
5. 14 ^{ab}	6 14 ^{ab}	305 ^{ab}	5 14½
5. 14 ^{cd} -15 ^{ab}	6 14 ^{cd} -15 ^{ab}	305 ^{cd} -306 ^{ab}	5. 15½
—	—	—	5 16
5 15 ^{cd} -16 ^{cd}	6. 15 ^{cd} -16	306 ^{cd} -307	5 17-18 ^{ab}
5. 16 ^{ef}	6. 17 ^{ab}	308 ^{ab}	5 18 ^{cd}
5 17 ^{ab,cd}	6 17 ^{cd} -18 ^{ab}	308 ^{cd} -309 ^{ab}	5. 19
5 17 ^{ef}	6 18 ^{cd}	309 ^{cd}	5. 19½
5. 18-21 ^{cd}	6 19-22	310-313	5. 20½-23½
5 21 ^{ef}	6 23 ^{ab}	314 ^{ab}	5 24
5 22-23	6 23 ^{cd} -25 ^{ab}	314 ^{cd} -316 ^{ab}	5. 25-26
5. 24 ^{ab}	6. 25 ^{cd}	316 ^{cd}	5 26½
5. 24 ^{cd,ef}	6 26	317	5 27½
42*	6 27	—	—
5. 25-27	6. 28-30	318-320	5. 28½-30½
6. 1-2 ^{cd}	7. 1-2	321-322	6 1-2
6. 2 ^{ef}	7. 3 ^{ab}	323 ^{ab}	6. 2½
6 3 ^{ab,cd}	7. 3 ^{cd} -4 ^{ab}	323 ^{cd} -324 ^{ab}	6. 3½
6. 3 ^{ef}	7. 4 ^{cd}	324 ^{cd}	6. 4
6. 4 ^{ab,cd}	7. 5	325	6. 5
6. 4 ^{ef}	7. 6 ^{ab}	326 ^{ab}	6. 13 ^{cd}

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
6 5 ^{abed}	7 6 ^{cd} -7 ^{ab}	326 ^{cd} -327 ^{ab}	6 14
6 5 ^{ef}	7 7 ^{cd}	327 ^{cd}	6 15 ^{ab}
6 6-7 ^{ab}	7 8-9 ^{ab}	328-329 ^{ab}	6 15 ^{cd} -16
6 7 ^{cd}	7 9 ^{cd}	329 ^{cd}	6 16 $\frac{1}{2}$
6 8 ^{ab}	7 10 ^{ab}	330 ^{ab}	6 17
6 8 ^{def}	7 10 ^{cd} -11 ^{ab}	330 ^{cd} -331 ^{ab}	6 18
6 9-10	7 11 ^{cd} -13 ^{ab}	331 ^{cd} -333 ^{ab}	6 19-20
6 11-17 ^{abed}	7 13 ^{cd} -20 ^{ab}	333 ^{cd} -340 ^{ab}	6 6-12
6 17 ^{ef}	7 20 ^{cd}	340 ^{cd}	6 13 ^{ab}
6 18-23	7 21-26	341-346	6 21-26
6 24 ^{ab}	7 27 ^{ab}	347 ^{ab}	6 26 $\frac{1}{2}$
6 24 ^{cd} -25 ^{ab}	7 27 ^{cd} -28 ^{ab}	347 ^{cd} -348 ^{ab}	6 27 $\frac{1}{2}$
6 25 ^{cd}	7 28 ^{cd}	348 ^{cd}	6 28
6 26	7 29	349	6 29
43*	—	—	—
6 27-31 ^{abed}	7 30-34	350-354	6 30-34
6 31 ^{ef}	7 35 ^{ab}	355 ^{ab}	6 34 $\frac{1}{2}$
6 32-34 ^{ab}	7 35 ^{cd} -37	355 ^{cd} -357	6 35 $\frac{1}{2}$ -37 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
6 34 ^{def}	7 38	358	6 37 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -38 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
6 35	7 39	359	6 38 $\frac{1}{2}$ ^{cd} , 39
6 36	7 40	360	6 40
6 37 ^{ab}	7 41 ^{ab}	361 ^{ab}	6 41 ^{ab}
44*(subst 37 ^{ab})	—	—	—
6 37 ^{cd}	7 41 ^{cd}	361 ^{cd}	6 41 ^{cd}
6 38-39 ^{abed}	7 42-43	362-363	6 42-43
6 39 ^{ef}	7 44 ^{ab}	364 ^{ab}	6 43 $\frac{1}{2}$
6 40 ^{ab}	7 44 ^{cd}	364 ^{cd}	6 44 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
45*	—	—	—
6 40 ^{cd} -41 ^{cd}	7 45-46 ^{ab}	365-366 ^{ab}	6 44 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -45 $\frac{1}{2}$
6 41 ^{ef}	7 46 ^{cd}	366 ^{cd}	6 46
46*	—	—	—
7 1-7	8 1-7	367-373	7 1-7
7 8	8 8	374	7 7 $\frac{1}{2}$, 8
7 9 ^{abed}	8 9	375	7 9
47*	—	—	7 10 ^{ab}
7 9 ^{ef}	8 10 ^{ab}	376 ^{ab}	7 10 ^{cd}
7 10-12 ^{ab}	8 10 ^{cd} -12	376 ^{cd} -378	7 11-13 ^{ab}
7 12 ^{cd}	8 13 ^{ab}	379	7 13 ^{cd}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
7 13-14 ^{ab}	8 13 ^{ed} -14	380-381 ^{ab}	7 14-15 ^{ab}
48*	—	—	—
7 14 ^{ed}	8. 15 ^{ab}	381 ^{ed}	7 15 ^{ed}
7 15	8 15 ^{ed} -16 ^{ab}	382	7 16
49* (subst 15)	—	—	—
7 16 ^{abed}	8 16 ^{ed} -17 ^{ab}	383	7. 17
7 16 ^{ef}	8 17 ^{ed}	384 ^{ab}	7 18 ^{ab}
7 17 ^{abed}	8 18	384 ^{ed} -385 ^{ab}	7 18 ^{ed} -19 ^{ab}
7 17 ^{ef}	8 19 ^{ab}	385 ^{ed}	7 19 ^{ed}
7 18-21 ^{ab}	8 19 ^{ed} -22	386-389 ^{ab}	7 20-23 ^{ab}
50*	—	—	—
7 21 ^{ed}	8 23 ^{ab}	389 ^{ed}	7 23 ^{ed}
7 22-23	8. 23 ^{ed} -25 ^{ab}	390-391	7 24-25
7 24-25 ^{ab}	8 25 ^{ed} -26	392 ^{ed} -393	7. 26-27 ^{ab}
7 25 ^{ed}	8 27 ^{ab}	392 ^{ab}	7. 27 ^{ed}
7. 26-40 ^{ab}	8 27 ^{ed} -41	394-408 ^{ab}	7 28-42 ^{ab}
51*	—	—	—
7 40 ^{ed}	8 42 ^{ab}	408 ^{ed}	7 42 ^{ed}
52*	—	—	—
7 41-44 ^{ab}	8 42 ^{ed} -45 ^{abed}	409-412 ^{ab}	7 43-46 ^{ab}
7 44 ^{ed}	8 45 ^{ef}	412 ^{ed}	7 46 ^{ed}
8 1-34	9. 1-34	413-446	8 1-34
8 35 ^a	9 35 ^a	447 ^a	8 34½ ^a
8 35 ^{ab}	9 35 ^{ab}	447 ^{ab}	—
8 35 ^d	9 35 ^d	447 ^d	8 34½ ^b
8 36-41	9 36-41	448-453	8 35½-40½
8 42	9 42	454	8 41, 42 ^{ab}
8 43 ^{ab}	9 43 ^{ab}	455 ^{ab}	8 42 ^{ed}
8 43 ^{edef}	9 43 ^{ed} -44 ^{ab}	455 ^{ed} -456 ^{ab}	8 42½, 43
8 44 ^{abed}	9 44 ^{ed} -45 ^{ab}	456 ^{ed} -457 ^{ab}	8 44
8 44 ^{ef}	9 45 ^{ed}	457 ^{ed}	8. 45 ^{ab}
8 45-46 ^{ab}	9 46-47 ^{ab}	458-459 ^{ab}	8. 45 ^{ed} -46
8 46 ^{ed}	9 47 ^{ed}	459 ^{ed}	8 46½
9 1 ^{ab}	10 1 ^{ab}	460 ^{ab}	9 1 ^{ab}
—	—	—	—
9 1 ^{ed}	10. 1 ^{ed}	460 ^{ed}	9 1 ^{ed} , 1½
9. 2-8 ^{ed}	10 2-8	461-467	—
9. 8 ^{ef}	10 9 ^{ab}	468 ^{ab}	9 2½-8½
			9. 9

CONCORDANCE

Crit Ed.	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
53*	—	—	—
9 9	10 9 ^{ed} -10 ^{ab}	468 ^{ed} -469 ^{ab}	9 10
9 10	10 10 ^{ed} -11 ^{ab}	469 ^{ed} -470 ^{ab}	9 10½, 11
9. 11-19 ^{ab ed}	10 11 ^{ed} -20 ^{ab}	470 ^{ed} -479 ^{ab}	9 12-20
9 19 ^{er}	10 20 ^{ed}	479 ^{ed}	9 20½
9 20 ^{ab}	10 21 ^{ab}	480 ^{ab}	9 21½ ^{ab}
54*(subst 20 ^{ab})	—	—	—
55*(subst 20 ^{ab})	—	—	—
9 20 ^{ed}	10. 21 ^{ed}	480 ^{ed}	9 21½ ^{ed}
9 21-24 ^{ab}	10 22-25 ^{ab}	481-484 ^{ab}	9 22½-25½ ^{ab}
56*	—	—	—
9. 24 ^{ab er}	10 25 ^{ed} -26 ^{ab}	484 ^{ed} -485 ^{ab}	9 25½ ^{ed} , 26
9 25-34	10 26 ^{ed} -36 ^{ab}	485 ^{ed} -495 ^{ab}	9 27-36
57*	—	—	—
9 35-40	10 36 ^{ed} -42 ^{ab}	495 ^{ed} -501 ^{ab}	9 37-42
58*	10 42 ^{ed} -43 ^{ab}	501 ^{ed} -502 ^{ab}	—
9 41-42 ^{ab ed}	10 43 ^{ed} -45 ^{ab}	502 ^{ed} -504 ^{ab}	9 43-44
9 42 ^{er}	10 45 ^{ed}	504 ^{ed}	9 44½
9 43-50	10 46-53	505-512	9 45½-52½
59*	—	—	—
9 51	10 54	513	9 53, 54 ^{ab}
9. 52-55 ^{ab}	10 55-58 ^{ab}	514-517 ^{ab}	9 54 ^{ed} -57
9 55 ^{ed}	10 58 ^{ed}	517 ^{ed}	9 57½
9 56-61	10 59-64	518-523	9 58½-63½
9 62 ^{ab}	10 65 ^{ab}	524 ^{ab}	9 64
9 62 ^{ed er}	10 65 ^{er} -66 ^{ab}	524 ^{ed} -525 ^{ab}	9 65
9 63-65 ^{ab}	10 66 ^{ed} -68 ^{ab ed}	525 ^{ed} -527	9 66-68 ^{ab}
9 65 ^{ed}	10 68 ^{er}	528	9 68 ^{ed}
10 1-5	11 1-5	529-533	10 1-5
10 6	11 6	534	10 5½, 6
10 7-12	11 7-12	535-540	10 7-12
60*	—	—	—
10 13-16	11 13-16	541-544	10 13-16
61*	11 17-18	545-546	—
10 17 ^{ab}	11 19 ^{ab}	547 ^{ab}	10 16½
10 17 ^{ed er}	11 19 ^{ed} -20 ^{ab}	547 ^{ed} -548 ^{ab}	10 17½
10 18-20 ^{ab ed}	11 20 ^{ed} -23 ^{ab}	548 ^{ed} -551 ^{ab}	10 18½-20½
10. 20 ^{er}	11 23 ^{ed}	551 ^{ed}	10 21

Crit Ed	Bom. Ed	Cal Ed	Madras Ed.
10 21-24 ^{abed}	11 24-27	552-555	10. 22-25
10 24 ^{ef}	11. 28 ^{ab}	556 ^{ab}	10. 25½
10. 25 ^{ab}	11. 28 ^{ed}	556 ^{ed}	10. 26½ ^{ab}
62*	—	—	—
10 25 ^{ed} -26 ^{ab}	11 29	557	10. 26½ ^{ed} -27½ ^{ab}
10 26 ^{ed}	11. 30 ^{ab}	558 ^{ab}	10. 27½ ^{ed}
63* (subst 26 ^{ed})	—	—	—
10 27-32 ^{abed}	11. 30 ^{ed} -36 ^{ab}	558 ^{ed} -564 ^{ab}	10 28½-33½
10 32 ^{ef}	11 36 ^{ed}	564 ^{ed}	10 34
10 33-36	11 37-40	565-568	10 35-38
10 37 ^{ab}	11 41 ^{ab}	569 ^{ab}	10 38½
10 37 ^{eder}	11 41 ^{ed} -42 ^{ab}	569 ^{ed} -570 ^{ab}	10 39½
10 38-40	11 42 ^{ed} -45 ^{ab}	570 ^{ed} -573 ^{ab}	10 40½-42½
64*	—	—	—
65*	11. 45 ^{ed} -47	573 ^{ed} -575	—
10 41-49 ^{abed}	11. 48-56	576-584	10. 43½-51½
10 49 ^{ef}	11 57 ^{ab}	585 ^{ab}	10 52
10 50-52 ^{ab}	11 57 ^{ed} -59	585 ^{ed} -587	10 53-55 ^{ab}
10. 52 ^{ed} -53 ^{ab}	11 60	588	—
66* (for 52 ^{ed} -53 ^{ab})	—	—	10. 55 ^{ed} -56 ^{ab}
10 53 ^{ed} -56 ^{ab}	11. 61-63 ^{ed}	589-591	10 56 ^{ed} -59 ^{ab}
67*	—	—	—
10 56 ^{ed}	11 63 ^{ef}	592	10. 59 ^{ed}
68*	—	—	—
11. 1-3 ^a	12 1-3 ^a	593-595 ^a	11. 1-3 ^a
69*	—	—	11 3 ^{bc}
11 3 ^{bed}	12 3 ^{bed}	595 ^{bed}	11 3 ^d , 3½
70*	—	—	—
11 4-21 ^a	12 4-21 ^a	596-613 ^a	11 4½-21½ ^a
11 21 ^{bc}	12 21 ^{bc} =22 ^d -23 ^a	613 ^{bc}	11 21½ ^{bc}
11 21 ^d	12 21 ^d	613 ^d	11. 21½ ^d
11 22 ^{abc}	12 22 ^{abc}	614 ^{abc}	11 22½ ^{abc}
11 22 ^d	12 23 ^b	614 ^d	11 22½ ^d
11 23-45	12. 23 ^d -46 ^{ab}	615-637	11 23½-45½
11 46 ^{ab}	12 46 ^{ed}	638 ^{ab}	11 46
11 46 ^{ed}	12 47 ^{ab}	638 ^{ed}	11 46½
11. 47-63 ^{ab}	12 47 ^{ed} -63 ^{ed}	639-655 ^{ab}	11 47½-63½ ^{ab}
11 63 ^{ed}	12 63 ^{ef}	655 ^{ed}	11 63½ ^{ed}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
12 1 ^{abcd}	13 1	656	12 1
12 1 ^{ef}	13 2 ^{ab}	657 ^{ab}	12 1½
12 2 ^{abcd}	13 2 ^{ed} -3 ^{ab}	657 ^{ed} -658 ^{ab}	12 2½
12 2 ^{ef}	13 3 ^{ed}	658 ^{ed}	12 3
12 3-9 ^{abcd}	13 4-10	659-665	12 4-10
12 9 ^{ef}	13 11 ^{ab}	666 ^{ab}	12 11 ^{ab}
12 10 ^{ab}	13 11 ^{ed}	666 ^{ed}	12 11 ^{ed}
12 10 ^{ed}	13 12 ^{ab}	667 ^{ab}	12 11½
12 11 ^{abc}	13 12 ^{ed} -13 ^a	667 ^{ed} -668 ^a	12 12½ ^{abc}
71*	—	—	—
12 11 ^d	13 13 ^b	668 ^b	12 12½ ^d
12 12-16	13 13 ^{ed} -18 ^{ab}	668 ^{ed} -673 ^{ab}	12 13½-17½
72*	—	—	—
12 17-20 ^{abcd}	13 18 ^{ed} -22 ^{ab}	673 ^{ed} -677 ^{ab}	12 18½-21½
12 20 ^{ef}	13 22 ^{ed}	677 ^{ed}	12 22
73*	—	—	—
12 21 ^{ab}	13 23 ^{ab}	678 ^{ab}	12 23 ^{ab}
74*	13. 23 ^{ed}	678 ^{ed}	—
75*	—	—	—
12 21 ^{ed}	13 24 ^{ab}	679 ^{ab}	12 23 ^{ed}
12 22-24 ^{abcd}	13 24 ^{ed} -27 ^{ab}	679 ^{ed} -682 ^{ab}	12 24-26
12 24 ^{ef}	13 27 ^{ed}	682 ^{ed}	12 26½
12 25-28	13 28-31	683-686	12 27½-30½
76*	—	—	12 31½
12 29-35	13 32-38	687-693	12 32½-38½
77* L 1-2	—	—	12 39½
77* L 3-4	—	—	12 40, 40½
12. 36-42 ^{abcd}	13. 39-45	694-700	12 41½-47½
12 42 ^{ef}	13 46 ^{ab}	701 ^{ab}	12 48
12. 43-45 ^{ab}	13 46 ^{ed} -48 ^{ed}	701 ^{ed} -703	12 49-51 ^{ab}
12 45 ^{ed}	13 48 ^{ef}	704	12 51 ^{ed}
13 1 ^{abcd}	14. 1	705	13 1
13. 1 ^{ef}	14 2 ^{ab}	706 ^{ab}	13 2 ^{ab}
13 2	14 2 ^{ed} -3 ^{ab}	706 ^{ed} -707 ^{ab}	13. 2 ^{ed} , 2½
13 3-4 ^{ab}	14. 3 ^{ed} -4	707 ^{ed} -708	13. 3½-4½ ^{ab}
13 4 ^{ed}	14 5 ^{ab}	709 ^{ab}	13. 4½ ^{ed}
78* (subst. 4 ^{ed})	—	—	—
13. 5-13	14. 5 ^{ed} -14 ^{ab}	709 ^{ed} -718 ^{ab}	13. 5½-13½

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Madras Ed
79*	—	—	—
13 14-15	14 14 ^{ed} -16 ^{ab}	718 ^{ed} -720 ^{ab}	13 14½-15½
80*	—	—	—
13 16	14. 16 ^{ed} -17 ^{ab}	720 ^{ed} -721 ^{ab}	13 16½
81*	14 17 ^{ed}	721 ^{ed}	13 17½ ^{ab}
13 17 ^{ab}	14 18 ^{ab}	722 ^{ab}	13 17½ ^{ed}
13 17 ^{ed}	14 19 ^{ab}	722 ^{ed}	13 18
13 17 ^{er}	14 18 ^{ed}	723 ^{ab}	13. 18½
13 18-26	14 19 ^{ed} -28 ^{ab}	723 ^{ed} -732 ^{ab}	13 19½-27½
82*	—	—	—
13. 27-28 ^{ab}	14 28 ^{ed} -29	732 ^{ed} -733	13 28½-29½ ^{ab}
83*	—	—	—
13. 28 ^{ed} -30 ^{abed}	14 30-32 ^{ab}	734-736 ^{ab}	13 29½ ^{ed} -31½
13 30 ^{er}	14. 32 ^{ed}	736 ^{ed}	13. 32
13. 31-32	14 33-34	737-738	13 33-34
13 33 ^{ab}	14 35 ^{ab}	739 ^{ab}	13 34½
13 33 ^{eder}	14 35 ^{ed} -36 ^{ab}	739 ^{ed} -740 ^{ab}	13. 35½
13 34-38 ^{abed}	14 36 ^{ed} -41 ^{ab}	740 ^{ed} -745 ^{ab}	13. 36½-40½
13. 38 ^{er}	14 41 ^{ed}	745 ^{ed}	13. 41
13. 39-45	14 42-48	746-752	13. 42-48
14 1-17 ^{abed}	15. 1-17	753-769	14. 1-17
14 17 ^{er}	15 18 ^{ab}	770 ^{ab}	14. 17½
14. 18-19 ^{abed}	15. 18 ^{ed} -20 ^{ab}	770 ^{ed} -772 ^{ab}	14. 18½-19½
14 19 ^{er}	15 20 ^{ed}	772 ^{ed}	14 20½ ^{ab}
14 20	15 21	773	14 20½ ^{ed} , 21
14 21-28 ^{abed}	15. 22-29	774-781	14 22-29
14 28 ^{er}	15. 30 ^{ab}	782 ^{ab}	14. 29½
14 29-30 ^{abed}	15. 30 ^{ed} -32 ^{ab}	782 ^{ed} -784 ^{ab}	14. 30½-31½
14. 30 ^{er}	15. 32 ^{ed}	784 ^{ed}	14. 32
14. 31-41	15. 33-43	785-795	14. 33-43
15. 1-4	16. 1-4	796-799	15. 1-4
15. 5	16. 5	800	15. 4½, 5
15. 6	16. 6	801	15. 6
15. 7 ^{ab}	16. 7 ^{ab}	802 ^{ab}	15. 7 ^{ed}
15 7 ^{ed}	16 7 ^{ed}	802 ^{ed}	15. 7 ^{ab}
15. 8-14 ^{abed}	16. 8-14	803-809	15. 8-14
15 14 ^{er}	16. 15 ^{ab}	810 ^{ab}	15. 15 ^{ab}
15. 15	16. 15 ^{ed} -16 ^{ab}	810 ^{ab} -811 ^{ab}	15. 15 ^{ed} , 15½

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
15 16-20	16 16 ^{ed} -21 ^{ab}	811 ^{ed} -816 ^{ab}	15. 16 $\frac{1}{2}$ -20 $\frac{1}{2}$
84*	—	—	—
15 21-25	16 21 ^{ed} -26 ^{ab}	816 ^{ed} -821 ^{ab}	15 21 $\frac{1}{2}$ -25 $\frac{1}{2}$
15 26	16 26 ^{ed} -27 ^{ab}	821 ^{ed} -822 ^{ab}	15 26, 27 ^{ab}
15 27 ^{ab}	16 27 ^{ed}	822 ^{ed}	15 27 ^{ed}
15 27 ^{ed}	—	—	15 27 $\frac{1}{2}$
85* (subst 27 ^{ed})	16 28 ^{ab}	823 ^{ab}	—
15 28	16 28 ^{ed} -29 ^{ab}	823 ^{ed} -824 ^{ab}	15 28 $\frac{1}{2}$
15 29 ^{ab}	16 29 ^{ed}	824 ^{ed}	15 29
15 29 ^{ed} -30 ^{ab}	16 30	825	15 30
15 30 ^{ed}	16. 31 ^{ab}	826 ^{ab}	15 30 $\frac{1}{2}$
15 31-33	16 31 ^{ed} -34 ^{ab}	826 ^{ed} -829 ^{ab}	15 31 $\frac{1}{2}$ -33 $\frac{1}{2}$
86*	—	—	—
15 34 ^{ab}	16 34 ^{ed}	829 ^{ed}	15 34
15 34 ^{ed}	16 35 ^{ab}	830 ^{ab}	15 34 $\frac{1}{2}$
15 35	16 35 ^{ed} -36 ^{ab}	830 ^{ed} -831 ^{ab}	15 35 $\frac{1}{2}$
15 36 ^{ab}	16 36 ^{ed}	831 ^{ed}	15 36
15. 36 ^{ed}	16 37	832	15 37
15 37-56	16 38-57	833-852	15 38-57
15 57 ^{ab}	—	—	15 58 ^{ab}
87* (subst 57 ^{ab})	16 58 ^{ab}	853 ^{ab}	—
15 57 ^{ed} -59	16 58 ^{ed} -60	853 ^{ed} -855	15 58 ^{ed} -60
15 60	16 61 ^{ab}	856 ^{ab}	15 61 ^{ab}
15 61	16 61 ^{ed} -62 ^{ab}	856 ^{ed} -857 ^{ab}	15 61 ^{ed} , 61 $\frac{1}{2}$
15 62-64 ^{ed}	16. 62 ^{ed} -65 ^{ab}	857 ^{ed} -860 ^{ab}	15 62 $\frac{1}{2}$ -64 $\frac{1}{2}$
15 64 ^{ed}	16 65 ^{ed}	860 ^{ed}	15 65
15 65-67	16 66-68	861-863	15 66-68
88*	—	—	15 68 $\frac{1}{2}$
16 1-4 ^{ab}	17 1-4 ^{ab}	864-867 ^{ab}	15 69 $\frac{1}{2}$ -72 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
89*	17 4 ^{ed}	867 ^{ed}	15 72 $\frac{1}{2}$ ^{ed}
16 4 ^{ed}	17 5	868	15 73 $\frac{1}{2}$
16 5-6	17 6-7	869-870	15 74 $\frac{1}{2}$ -75 $\frac{1}{2}$
16 7-17 ^{ab}	17 8-18 ^{ab}	871-881 ^{ab}	16 1-11 ^{ab}
90* (subst 17 ^{ab})	—	—	—
16 17 ^{ed} -24	17 18 ^{ed} -25	881 ^{ed} -888	16 11 ^{ed} -18
91*	—	—	16 19-20
16. 25-27	17 26-28	889-891	16 21-23
16. 28 ^{ab}	17. 29 ^{ab}	892 ^{ab}	16. 24 ^{ab}

THE ŚĀLYAPARVAN

Cut Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
92* (subst 28 ^{ab})	—	—	—
16 28 ^{cd}	17 29 ^{cd}	892 ^{cd}	16 24 ^{cd}
16 29-47	17 30-48	893-911	16 25-43
93*	—	—	16 44-45
16. 48-51	17. 49-52	912-915	16. 46-49
16 52 ^{ab}	17. 53 ^{ab}	916 ^{ab}	17. 1 ^{cd}
94* (subst 52 ^{ab})	—	—	—
16 52 ^{cd}	17 53 ^{cd}	916 ^{cd}	17 1 ^{ab} = 2 ^{cd}
16 53-54 ^{abed}	17 54-55	917-918	17 3-4
16 54 ^{ef}	17. 56 ^{ab}	919 ^{ab}	17. 5 ^{ab}
16. 55	17. 56 ^{cd} -57 ^{ab}	919 ^{cd} -920 ^{ab}	17. 5 ^{cd} , 5½
16. 56 ^{ab}	17 57 ^{cd}	920 ^{cd}	17 2 ^{ab}
16. 56 ^{cd} -57 ^{cd}	17 58-59 ^{ab}	921-922 ^{ab}	17 6, 7
16 57 ^{ef}	17 59 ^{cd}	922 ^{cd}	17 7½
16. 58 ^{abed}	17. 60	923	17 8½
16. 58 ^{ef}	17 61 ^{ab}	924 ^{ab}	17 9
16 59-62	17 61 ^{cd} -65 ^{ab}	924 ^{cd} -928 ^{ab}	17. 10-13
95* (subst 62 ^{cd})	—	—	—
16. 63-67 ^{ab}	17 65 ^{cd} -69	928 ^{cd} -932	17 14-18 ^{ab}
96* (subst 67 ^{ab})	—	—	—
16 67 ^{cd} -75	17 70-78 ^{ab}	933-941 ^{ab}	17. 18 ^{cd} -26
97*	17 78 ^{cd} -79 ^{ab}	941 ^{cd} -942 ^{ab}	17 27
16. 76-78 ^{ab}	17 79 ^{cd} -81	942 ^{cd} -944	17 28-30 ^{ab}
16 78 ^{cd}	17 82 ^{ab}	945 ^{ab}	17 30 ^{cd}
98* (subst 78 ^{cd})	—	—	—
16 79	17 82 ^{cd} -83 ^{ab}	945 ^{cd} -946 ^{ab}	17 31
—	—	—	17 32 ^{ab}
16 80	17 83 ^{cd} -84 ^{ab}	946 ^{cd} -947 ^{ab}	17 32 ^{cd} -33 ^{ab}
16. 81	17. 84 ^{cd} -85 ^{ab}	947 ^{cd} -948 ^{ab}	17. 33 ^{cd} , 33½
99*	—	—	—
16 82 ^{abed}	17. 85 ^{cd} -86 ^{ab}	948 ^{cd} -949 ^{ab}	17 34½
16 82 ^{ef}	17. 86 ^{cd}	949 ^{cd}	17 35
16 83-87	17 87-91	950-954	17. 36-40
17 1-2 ^{abed}	18 1-2	955-956	† 18 [17] 1-2
17 2 ^{ef}	18 3 ^{ab}	957 ^{ab}	18 [17] 2½
17 3	18 3 ^{cd} -4 ^{ab}	957 ^{cd} -958 ^{ab}	18 [17] 3, 3½

† See note on the back of page xv in vol XII (Śālyaparvan etc) of P P S Śastri's edition

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madias Ed
17 4-9	18 4 ^{ed} -10 ^{ab}	958 ^{ed} -964 ^{ab}	18 [17] 4½-9½
17 10-11 ^{ab}	18 11-12 ^{ab}	965-966 ^{ab}	18 [17] 10½-11½ ^{ab}
17 11 ^{ed}	18 10 ^{ed}	964 ^{ed}	18 [17] 11½ ^{ed}
17 12	18 12 ^{ed} -13 ^{ab}	966 ^{ed} -967 ^{ab}	18 [17] 12½
17 13 ^{ab}	18 14 ^{ab}	968 ^{ab}	18 [17] 13
17 13 ^{ed}	18 13 ^{ed}	967 ^{ed}	18 [17] 14 ^{ab}
17 14	18 14 ^{ed} -15 ^{ab}	968 ^{ed} -969 ^{ab}	18 [17] 14 ^{ed} , 14½
17 15-20 ^{ab}	18 15 ^{ed} -20	969 ^{ed} -974	18 [17] 15½-20½ ^{ab}
17 20 ^{ed}	18 21 ^{ab}	975	18 [17] 20½ ^{ed}
17 21	18 21 ^{ed} -22 ^{ab}	976	18 [17] 21½
100*	—	—	—
17 22-27 ^{ab}	18 22 ^{ed} -27	977-982 ^{ab}	18 [17] 22½-27½ ^{ab}
101*	—	—	—
17. 27 ^{ed} -33 ^{ab-ed}	18 28-34 ^{ab}	982 ^{ed} -988	18 [17] 27½ ^{ed} -33½
17 33 ^{ed}	18 34 ^{ed}	989 ^{ab}	18 [17] 34
17 34-35	18 35-36	989 ^{ed} -991 ^{ab}	18 [17] 35-36
17 36	18 37	991 ^{ed} -992 ^{ab}	18 [17] 36½, 37
17 37-38 ^{ab-ed}	18 38-39	992 ^{ed} -994 ^{ab}	18 [17] 38-39
17. 38 ^{ed}	18 40 ^{ab}	994 ^{ed}	18 [17] 39½
17 39	18 40 ^{ed-ed}	995	18 [17] 40½
18 1 ^{ab}	19 1 ^{ab}	996 ^{ab}	19 [17] 1 ^{ab}
18 1 ^{ed}	19 1 ^{ed}	996 ^{ed}	19 [17] 2 ^{ab}
18 2	19 2 ^{ab-ed}	997	19 [17] 2 ^{ed} -3 ^{ab}
18 3 ^{ab}	19 2 ^{ed}	998 ^{ab}	19 [17] 3 ^{ed}
18 3 ^{ed}	19 3 ^{ab}	998 ^{ed}	19 [17] 4 ^{ab}
18 4-6 ^{ab-ed}	19 3 ^{ed} -6 ^{ab}	999-1001	19 [17] 4 ^{ed} -7 ^{ab}
18 6 ^{ed}	19 6 ^{ed}	1002 ^{ab}	19 [17] 7 ^{ed}
18 7 ^{ab}	19 7 ^{ab}	1002 ^{ed}	19 [17] 8 ^{ab}
102* (subst 7 ^{ab})	—	—	—
18 7 ^{ed}	19 7 ^{ed}	1003 ^{ab}	19 [17] 8 ^{ed} =1 ^{ed}
18 7 ^{ed}	19 8 ^{ab}	1003 ^{ed}	19 [17] 8½
18 8-14	19 8 ^{ed} -15 ^{ab}	1004-1010	19 [17] 9½-15½
103*	—	—	—
18 15-16 ^{ab-ed}	19 15 ^{ed} -17 ^{ab}	1011-1012	19 [17] 16½-17½
18 16 ^{ed}	19 17 ^{ed}	1013 ^{ab}	19 [17] 18
18 17 ^{ab}	19 18 ^{ab}	1013 ^{ed}	19 [17] 19 ^{ab}
104* (subst 17 ^{ab})	—	—	—
18 17 ^{ed} -18	19 18 ^{ed} -19	1014-1015 ^{ab}	19 [17] 19 ^{ed} -20

Crit Ed.	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
105*	—	—	19 [17] 21
18 19 ^{ab}	19 20 ^{ab}	1015 ^{cd}	19 [17] 20½
18 19 ^{cd} -20 ^{ab,cd}	19 20 ^{cd} -21	1016-1017 ^{ab}	19 [17] 22-28 ^{ab}
18 20 ^{ef}	19 22 ^{ab}	1017 ^{cd}	19 [17] 23 ^{cd}
18 21-25	19 22 ^{cd} -27 ^{ab}	1018-1022	19 [17] 24-28
106*	—	—	19 [17] 29
18 26	19 27 ^{cd} -28 ^{ab}	1023	19 [17] 30
18 27	19 28 ^{cd} -29 ^{ab}	1024	19 [17] 30½, 31
18 28-42 ^d	19 29 ^{cd} -44 ^{ab}	1025-1039	19 [17] 32-46
107*	—	—	—
18 42 ^{ef}	19 44 ^{cd}	1040 ^{ab}	19 [17] 46½
18. 43-44	19 45-46	1040 ^{cd} -1042 ^{ab}	19 [17] 47½-48½
18 45 ^{ab}	19 47 ^{ab}	1042 ^{cd}	19 [17] 49
18 45 ^{cd} -46 ^{ab}	19 47 ^{cd} -48 ^{ab}	1043	19 [17] 50
18 46 ^{cd}	19 48 ^{cd}	1044 ^{ab}	19 [17] 50½
18 47 ^{ab}	—	—	—
108*(subst. 47 ^{ab})	19 49 ^{ab}	1044 ^{cd}	19 [17] 51½ ^{ab}
109*(subst. 47 ^{ab})	—	—	—
18. 47 ^{cd}	19 49 ^{cd}	1045 ^{ab}	19 [17] 51½ ^{cd}
18. 48-53 ^{ab}	19 50-55 ^{ab}	1045 ^{cd} -1050	19 [17] 52½-57½ ^{ab}
110*	—	—	—
18 53 ^{cd} -58	19 55 ^{cd} -60	1051-1056 ^{ab}	19 [17] 57½ ^{cd} -62½
18 59 ^{ab}	19 61 ^{ab}	1056 ^{cd}	19 [17] 63
18 59 ^{cd,ef}	19 61 ^{cd} -62 ^{ab}	1057	19 [17] 64
18 60 ^{ab,cd}	19 62 ^{cd} -63 ^{ab}	1058	19 [17] 64½, 65½ ^{ab}
111 ^{ef}	19 63 ^{cd} -64 ^{ab}	1059	19 [17] 65½ ^{cd} , 66
18 60 ^{ef}	19 64 ^{cd}	1060 ^{ab}	19 [17] 67 ^{ab}
18 61	19 65	1060 ^{cd} -1061 ^{ab}	19 [17] 67 ^{cd} , 67½
18 62-65 ^{ab}	19 66-69 ^{ab}	1061 ^{cd} -1064	19 [17] 68½-71½ ^{ab}
18 65 ^{cd}	19. 69 ^{cd}	1065	19 [17] 71½ ^{cd}
19 1-3	20. 1-3	1066-1068	18 1-3
112 ^{ef}	—	—	18 4 ^{ab}
19 4 ^{ab,cd}	20 4	1069	18 4 ^{cd} -5 ^{ab}
19 4 ^{ef}	20 5 ^{ab}	1070 ^{ab}	18 5 ^{cd}
19 5 ^{ab}	20 5 ^{cd}	1070 ^{cd}	18 6 ^{ab}
113* (subst. 5 ^{ab})	—	—	—
19 5 ^{cd}	20 6 ^{ab}	1071 ^{ab}	18 6 ^{cd}
114*	20 6 ^{cd}	1071 ^{cd}	—

CONCORDANCE

Cut Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madias Ed
19 6-26	20 7-27	1072-1092	18 7-27
20. 1-7	21 1-7	1093-1099	19 1-7
115*	—	—	—
20 8-24 ^{ab cd}	21 8-24	1100-1116	19 8-24
20 24 ^{ef}	21 25 ^{ab}	1117 ^{ab}	19 24 $\frac{1}{2}$
20 25-26	21 25 ^{cd} -27 ^{ab}	1117 ^{cd} -1119 ^{ab}	19 25 $\frac{1}{2}$ -26 $\frac{1}{2}$
20 27 ^{ab}	21 27 ^{cd}	1119 ^{cd}	19 27
20 27 ^{cd} -28 ^{ab}	21 28	1120	19 28
20 28 ^{cd}	21 29 ^{ab}	1121 ^{ab}	19 28 $\frac{1}{2}$
20 29-33	21 29 ^{cd} -34 ^{ab}	1121 ^{cd} -1126 ^{ab}	19 29 $\frac{1}{2}$ -33 $\frac{1}{2}$
20 34 ^{ab}	21 34 ^{cd}	1126 ^{cd}	19 34
20 34 ^{cd} -35 ^{ab}	21 35	1127	19 35
20 35 ^{cd}	21 36 ^{ab}	1128 ^{ab}	19. 35 $\frac{1}{2}$
116*	21 36 ^{cd}	1128 ^{cd}	—
20 36	21 37	1129	19 36 $\frac{1}{2}$
21 1 ^{ab}	22 1 ^{ab}	1130 ^{ab}	20 1 ^{ab}
117*	—	—	—
21 1 ^{cd}	22 1 ^{cd}	1130 ^{cd}	20 1 ^{cd}
21 2-10 ^{ab cd}	22 2-10	1131-1139	20 2-10
21 10 ^{ef}	22 11 ^{ab}	1140 ^{ab}	20 10 $\frac{1}{2}$
21 11 ^{ab cd}	22 11 ^{cd} -12 ^{ab}	1140 ^{cd} -1141 ^{ab}	20 11 $\frac{1}{2}$
21 11 ^{ef}	22 12 ^{cd}	1141 ^{cd}	20 12 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
21 12	22 13	1142	20 12 $\frac{1}{2}$ ^{cd} , 13
21 13 ^{ab cd}	22 14	1143	20 14
21 13 ^{ef}	22 15 ^{ab}	1144 ^{ab}	20 14 $\frac{1}{2}$
21 14-18	22 15 ^{cd} -20 ^{ab}	1144 ^{cd} -1149 ^{ab}	20 15 $\frac{1}{2}$ -19 $\frac{1}{2}$
21 19 ^{ab}	22 20 ^{cd}	1149 ^{cd}	20 20
21 19 ^{cd ef}	22 21	1150	20 21
21 20 ^{ab cd}	22 22	1151	20 22
21. 20 ^{ef}	22 23 ^{ab}	1152 ^{ab}	20 22 $\frac{1}{2}$
21 21 ^{ab}	22 23 ^{cd}	1152 ^{cd}	20 23
21 21 ^{cd}	22 24 ^{ab}	1153 ^{ab}	20 24 ^{ab}
118*	—	—	—
21 21 ^{ef}	22 24 ^{cd}	1153 ^{cd}	20 24 ^{cd}
21. 22-23 ^{cd}	22 25-26	1154-1155	20 25-26
21 23 ^{ef}	22 27 ^{ab}	1156 ^{ab}	20 27 ^{ab}
21 24	22 27 ^{cd} -28 ^{ab}	1156 ^{cd} -1157 ^{ab}	20 27 ^{cd} , 27 $\frac{1}{2}$
21 25-29 ^{ab}	22. 28 ^{cd} -32	1157 ^{cd} -1161	20 28 $\frac{1}{2}$ -32 $\frac{1}{2}$ ^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Madras Ed.
119*	—	—	—
21 29 ^{ed} -33	22. 33-37 ^{ab}	1162-1166 ^{ab}	20. 32 ^{1ed} ₂ -36 ¹ ₂
21 34 ^{ab}	22 37 ^{ed}	1166 ^{ed}	20. 37
21. 34 ^{ed} -36 ^{ed}	22 38-40 ^{ab}	1167-1169 ^{ab}	20 38-40 ^{ab}
21. 36 ^{ed}	22 40 ^{ed}	1169 ^{ed}	20 40 ^{ed}
21 37-40	22 41-44	1170-1173	20 41-44
120*	—	—	—
21 41-42 ^{abed}	22 45-46	1174-1175	20 45-46
21 42 ^{ed}	22. 47 ^{ab}	1176 ^{ab}	20 47 ^{ab}
21 43 ^{ab}	22 47 ^{ed}	1176 ^{ed}	20. 47 ^{cl}
21 43 ^{eded}	22 48	1177	20. 48
21 44	22. 49	1178	20. 49
22 1-7	23. 1-7	1179-1185	20 50-56
22 8	23. 8	1186	20 56 ¹ ₂ , 57
22 9-11	23 9-11	1187-1189	20 58-60
121*	23 12 ^{ab}	1190 ^{ab}	20 61 ^{ab}
22 12 ^{abed}	23. 12 ^{ed} -13 ^{ab}	1190 ^{ed} -1191 ^{ab}	20 61 ^{ed} -62 ^{ab}
22 12 ^{ed}	23 13 ^{ed}	1191 ^{ed}	20 62 ^{ed}
22. 13 ^{ab}	23 14 ^{ab}	1192 ^{ab}	20 63 ^{ab}
122*	—	—	—
22. 13 ^{ed}	23. 14 ^{bed}	1192 ^{bed}	20. 63 ^{bed}
22 14-16	23 15-17	1193-1195	20 64-66
22 17 ^{ab}	23. 18 ^{ab}	1196 ^{ab}	—
123*(subst. 17 ^{ab})	—	—	20. 67 ^{ab}
22 17 ^{ed} -20 ^{ed}	23. 18 ^{ed} -21	1196 ^{ed} -1199	20 67 ^{ed} -70
22. 20 ^{ed}	23 22 ^{ab}	1200 ^{ab}	20 71 ^{ab}
22 21-22 ^{ab}	23 22 ^{ed} -23	1200 ^{ed} -1201	20 71 ^{ed} -72
22 22 ^{ed}	23 24 ^{ab}	1202 ^{ab}	20. 72 ¹ ₂
22 23 ^{bed}	23 24 ^{ed} -25 ^{ab}	1202 ^{ed} -1203 ^{ab}	20 73 ¹ ₂
22 23 ^{ed}	23 25 ^{ed}	1203 ^{ed}	20 74 ^{1ab} ₂
22 24 ^{ab}	23 26 ^{ab}	1204 ^{ab}	20 74 ^{1ed} ₂
124 ^{ab}	—	—	—
22 24 ^{ed}	23 26 ^{ed}	1204 ^{ed}	20 75
125*(subst 24 ^{ed})	—	—	—
22 25-27	23 27-29	1205-1207	20 76-78
22 28	23. 30	1208	20 78 ¹ ₂ , 79
126*	—	—	—
22 29-33	23. 31-35	1209-1213	20. 80-84

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Madras Ed
22 34 ^{ab}	23 36 ^{ab}	1214 ^{ab}	20 84½
22 34 ^{cd} -35 ^{ab}	23 36 ^{cd} -37 ^{ab}	1214 ^{cd} -1215 ^{ab}	20 85½
22 35 ^{cd}	23 37 ^{cd}	1215 ^{cd}	20 86
127 ^a	—	—	—
22 36-46	23 38-48	1216-1226	20 87-97
22 47 ^{ab}	23 49 ^{ab}	1227 ^{ab}	20 98 ^{ab} = 104½
22 47 ^{cd} -48 ^{abcd}	23 49 ^{cd} -50	1227 ^{cd} -1228	20 98 ^{cd} -99
22 48 ^{cd}	23 51 ^{ab}	1229 ^{ab}	20 100 ^{ab}
22 49-50 ^{abcd}	23 51 ^{cd} -53 ^{ab}	1229 ^{cd} -1231 ^{ab}	20 100 ^{cd} -102 ^{ab}
22 50 ^{cd}	23 53 ^{cd}	1231 ^{cd}	20 102 ^{cd}
22 51-52	23 54-55	1232-1233	20 103-104
22 53-54 ^{abcd}	23 56-57	1234-1235	20 105½ 106½
22 54 ^{cd}	23 58 ^{ab}	1236 ^{ab}	20 107½ ^{ab}
22 55 ^{ab}	23 58 ^{cd}	1236 ^{cd}	20 107½ ^{cd}
22 55 ^{cd}	23 59 ^{ab}	1237	20 108
22 56-57 ^{ab}	23 59 ^{cd} -60	1238-1239 ^{ab}	20 109-110 ^{ab}
128 ^a	—	—	—
22 57 ^{cd} -58	23 61-62 ^{ab}	1239 ^{cd} -1240	20 110 ^{cd} -111
129 ^a	—	—	—
22 59-66 ^{abcd}	23 62 ^{cd} -70 ^{ab}	1241-1248	20 112-119
22 66 ^{cd}	23 70 ^{cd}	1249 ^{ab}	20 119½
22 67-70	23 71-74	1249 ^{cd} -1253 ^{ab}	20 120½-123½
22 71	23 75	1253 ^{cd} -1254 ^{ab}	20 124, 125 ^{ab}
130 ^a	—	—	20 127 ^{ab}
22 72 ^{ab}	23 76 ^{ab}	1254 ^{cd}	—
22 72 ^{cd}	23 76 ^{cd}	1255 ^{ab}	20 125 ^{cd}
22 73	23 77	1255 ^{cd} -1256 ^{ab}	20 126
22 74 ^{ab}	23 78 ^{ab}	1256 ^{cd}	—
22 74 ^{cd}	23 78 ^{cd}	1257 ^{ab}	20 127 ^{cd}
22 75-83	23 79-87	1257 ^{cd} -1266 ^{ab}	20 128-136
131 ^a	—	—	—
22 84-88 ^{ab}	23 88-92 ^{ab}	1266 ^{cd} -1270	20 137-141 ^{ab}
22 88 ^{cd}	23 92 ^{cd}	1271	20 141 ^{cd}
23 1-2 ^{abcd}	24 1-2	1272-1273	21 1-2
23 2 ^{cd}	24 3 ^{ab}	1274 ^{ab}	21 3 ^{ab}
23 3-5 ^{ab}	24 3 ^{cd} -5	1274 ^{cd} -1276	21 3 ^{cd} -5
23 5 ^{cd}	24 6 ^{ab}	1277 ^{ab}	21 5½
23 6 ^{abcd}	24 6 ^{cd} -7 ^{ab}	1277 ^{cd} -1278 ^{ab}	21 6½

THE ŚĀLYAPARVĀN

Cut Ed.	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
23 6 ^{ef}	24 7 ^{ed}	1278 ^{ed}	21 7
23 7-21	24 8-22	1279-1293	21 8-22
132*	—	—	—
23 22-23	24. 23-24	1294-1295	21 23-24
133*	—	—	—
23 24-28 ^{ab}	24 25-29 ^{ab}	1296-1300 ^{ab}	21 25-29 ^{ab}
134*	—	—	21 29 ^{ed}
23 28 ^{ed}	24 29 ^{ed}	1300 ^{ed}	21 29½
23 29-30	24 30-31	1301-1302	21 30½-31½
135*	—	—	21 32½-33½
23 31	24 32	1303	21 34½
136 ^a	—	—	—
23 32-35 ^{abcd}	24 33-36	1304-1307	21. 35½-38½
23 35 ^{ef}	24 37 ^{ab}	1308 ^{ab}	21 39
23 36 ^{abcd}	24 37 ^{ed} -38 ^{ab}	1308 ^{ed} -1309 ^{ab}	21 40
23 36 ^{ef}	24 38 ^{ed}	1309 ^{ed}	21 40½
23 37-43	24 39-45	1310-1316	21. 41½-47½
23 44 ^{ab}	24 46 ^{ab}	1317 ^{ab}	21 48
23 44 ^{ed} -45 ^{ab}	24 46 ^{ed} -47 ^{ab}	1317 ^{ed} -1318 ^{ab}	21 49
23 45 ^{ed}	24 47 ^{ed}	1318 ^{ed}	21 49½
23. 46-64 ^{abc}	24 48-66 ^{abc}	1319-1337 ^{abc}	21 50½-68½ ^{abc}
137*	—	—	—
23 64 ^d	24 66 ^d	1337 ^d	21 68½ ^d
24 1-3	25. 1-3	1338-1340	22 1-3
138*	25 4 ^{ab}	1341 ^{ab}	—
24 4	25 4 ^{ed} -5 ^{ab}	1341 ^{ed} -1342 ^{ab}	22 4
24. 5 ^{ab}	25 5 ^{ed}	1342 ^{ed}	22 5 ^{ed}
24 5 ^{ed}	25 6 ^{ab}	1343 ^{ab}	22 5 ^{ab}
24 6-17 ^{ab}	25 6 ^{ed} -17	1343 ^{ed} -1354	22 6-17 ^{ab}
24. 17 ^{ed}	25. 18 ^{ab}	1355 ^{ab}	22 17 ^{ed}
139* (subst 17 ^{ed})	—	—	—
24 18 ^{ab}	25 18 ^{ed}	1355 ^{ed}	22 18 ^{ab}
24 18 ^{ed}	25. 19 ^{ab}	1356 ^{ab}	22 18 ^{ed}
140* (subst. 18 ^{ed})	—	—	—
24 19 ^{ab}	25. 19 ^{ed}	1356 ^{ed}	22 19 ^{ab}
24 19 ^e	—	—	22. 19 ^e
141* (subst 19 ^e)	25 20 ^{ab}	1357 ^{ab}	—
142*	25. 20 ^{ed} -21 ^e	1357 ^{ed} -1358 ^e	—

Cut Ed	Room Ed	Cal Ed	Machas Ed
24 19 ^d	25 21 ^a	1358 ^b	22 19 ^d
24 20 ^{a11}	25 21 ^{a1} 22 ¹³	1358 ^{a1} -1359 ^{a1}	22 20
24 20 ^{a2}	25 22 ^{a2}	1359 ^{a2}	22 20 ¹
24 21-28 ^{a11}	25 23-30	1360-1367	22 21 ¹ -28 ¹
24 28 ^a	25 31 ^{a1}	1368 ^{a1}	22 29
24 29 ^{a11}	25 31 ^{a1} -32 ^{a1}	1368 ^{a1} -1369 ^{a1}	22 30
24 29 ^a	25 32 ^{a2}	1369 ^{a2}	22 30 ¹
24 30 ^{a1}	25 33 ^{a1}	1370 ^{a1}	22 31 ¹ ^{a1}
143 ^a	—	—	—
24 30 ^{a2}	25 33 ^{a2}	1370 ^{a2}	22 31 ¹ ^{a2}
24 31-35 ^{a11}	25 34-38	1371-1375	22 32 ¹ -36 ¹
24 35 ^{a2}	25 39 ^{a1}	1376 ^{a1}	22 37
24 36 ^{a11}	25 39 ^{a1} -40 ^{a1}	1376 ^{a1} -1377 ^{a1}	22 38
24 36 ^{a2}	25 40 ^{a2}	1377 ^{a2}	22 38 ¹
24 37 ^{a1}	25 41 ^{a1}	1378 ^{a1}	22 39
24 37 ^{a2}	25 41 ^{a1} -42 ^{a1}	1378 ^{a1} -1379 ^{a1}	22 40
24 38 ^{a1}	25 42 ^{a2}	1379 ^{a2}	22 41 ^{a1}
24 38 ^{a2}	25 43 ^{a2}	1380 ^{a1}	22 41 ¹
24 39	25 44	1380 ^{a2} -1381 ^{a1}	22 42 ¹
144 ^a	—	—	—
24 40-42 ^{a1}	25 45-47 ^{a1}	1381 ^{a1} -1383	22 43 ¹ -45 ¹ ^{a1}
24 42 ^{a2}	25 47 ^{a2} -48 ^{a1}	1384 ^{a1}	22 45 ¹ = 41 ^{a2}
24 43-45 ^{a2}	25 48-50	1384 ^{a1} -1387 ^{a1}	22 46 ¹ -48 ¹
24 45 ^{a2}	25 51 ^{a1}	1387 ^{a2}	22 49
24 46	25 51 ^{a2} -52 ^{a1}	1388	22 50
24 47	25 52 ^{a2} -53 ^{a1}	1389	22 50 ¹ , 51 ¹ ^{a1}
24 48 ^{a11}	25 53 ^{a2} -54 ^{a1}	1390	22 51 ¹ ^{a2} -52 ¹ ^{a1}
24 48 ^a	25 54 ^{a2}	1391 ^{a1}	22 52 ¹ ^{a2}
24 49-50 ^{a11}	25 55-56	1391 ^{a2} -1393 ^{a1}	22 53 ¹ -54 ¹
24 50 ^{a2}	25 57 ^{a1}	1393 ^{a2}	22 55
24 51	25 57 ^{a2} -58 ^{a1}	1394	22 56
145 ^a	—	—	—
24 52-53	25 58 ^{a2} -60 ^{a1}	1395-1396	22 57-58
146 ^a	—	—	—
24 54-55 ^{a11}	25 60 ^{a2} -62 ^{a1}	1397-1398	22 59-60
24 55 ^{a2}	25 62 ^{a2}	1399 ^{a1}	22 60 ¹
24 56 ^{a1}	25 63 ^{a1}	1399 ^{a2}	22 61 ¹ ^{a1}
24 56 ^{a2}	25 63 ^{a2}	1400	22 61 ¹ ^{a2}

THE ŚĀLYAPĀRVAN

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
25 1-3 ^{abcd}	26 1-3	1401-1403	23 1-3
25 3 ^{ef}	26 4 ^{db}	1404 ^{ab}	23 3½
147*	—	—	23 4½
148*	—	—	—
25 4 ^{db}	26 4 ^{ed}	1404 ^{ed}	23 5½ ^{ab}
149*	26 5 ^{ab}	1405 ^{ab}	—
150*	26 5 ^{ed} -6 ^{ab}	1405 ^{ed} -1406 ^{ab}	—
25 4 ^{edef}	26 6 ^{ed} -7 ^{ab}	1406 ^{ed} -1407 ^{ab}	23 5½ ^{ed} , 6
25 5-6 ^{ab}	26 7 ^{ed} -8	1407 ^{ed} -1408	23 7-8 ^{ab}
25 6 ^{ed}	26 9 ^{ab}	1409 ^{ab}	23 8 ^{ed}
151*(subst 6 ^{ed})	—	—	—
25 7-9 ^{abcd}	26 9 ^{ed} -12 ^{ab}	1409 ^{ed} -1412 ^{ab}	23 9-11
25 9 ^{ef}	26 12 ^{ed}	1412 ^{ed}	23 11½
25 10-15 ^{abcd}	26 13-18	1413-1418	23 12½-17½
25 15 ^{ef}	26 19 ^{ab}	1419 ^{ab}	23 18
25 16 ^{abcd}	26 19 ^{ed} -20 ^{ab}	1419 ^{ed} -1420 ^{ab}	23 19
25 16 ^{ef}	26 20 ^{ed}	1420 ^{ed}	23 19½
25 17-22 ^a	26 21-26 ^a	1421-1426 ^a	23 20½-25½ ^a
25 22 ^{b-d}	26 26 ^{b-ed}	1426 ^{bed}	23 25½ ^{b-ed}
152*(subst 22 ^{b-ed})	—	—	—
25 23-26	26 27-30	1427-1430	23 26½-29½
25 27 ^{ab}	26 31 ^{ab}	1431 ^{ab}	23 30
25 27 ^{edef}	26 31 ^{ed} -32 ^{ab}	1431 ^{ed} -1432 ^{ab}	23 31
25 28-30 ^{abcd}	26 32 ^{ed} -35 ^{ab}	1432 ^{ed} -1435 ^{ab}	23 32-34
25 30 ^{ef}	26 35 ^{ed}	1435 ^{ed}	23 34½
25 31-37	26 36-42	1436-1442	23 35½-41½
26 1-11	27 1-11	1443-1453	24 1-11
153*	—	—	—
26 12	27 12	1454	24 12
26 13 ^{abcd}	27 13	1455	24 12½, 13
26 13 ^{ef}	27 14 ^{ab}	1456 ^{ab}	24 14 ^{ab}
26 14-15 ^{abcd}	27 14 ^{ed} -16 ^{ab}	1456 ^{ed} -1458 ^{ab}	24 14 ^{ed} -16 ^{ab}
26 15 ^{ef}	27 16 ^{ed}	1458 ^{ed}	24 16 ^{ed}
26 16-19 ^{abdef}	27 17-20	1459-1462	24 17-20
26 19 ^{ef}	27 21 ^{ab}	1463 ^{ab}	24 20½
26 20-22	27 21 ^{ed} -24 ^{ab}	1463 ^{ed} -1466 ^{ab}	24 21½-23½
26 23 ^{ab}	27 24 ^{ed}	1466 ^{ed}	24 24
26 23 ^{ed} -24 ^{ab}	27 25	1467	24 25

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madias Ed
26 24 ^{ed}	27 26 ^{ab}	1468 ^{ab}	24 25 $\frac{1}{2}$
26 25-27 ^{abed}	27 26 ^{ed} -29 ^{ab}	1468 ^{ed} -1471 ^{ab}	24 26 $\frac{1}{2}$ -28 $\frac{1}{2}$
26 27 ^{ef}	27 29 ^{ed}	1471 ^{ed}	24 29
26 28-29 ^{abed}	27 30-31	1472-1473	24 30-31
26 29 ^{ef}	27 32 ^{ab}	1474 ^{ab}	24 31 $\frac{1}{2}$
26 30-37	27 32 ^{ed} -40 ^{ab}	1474 ^{ed} -1482 ^{ab}	24 32 $\frac{1}{2}$ -39 $\frac{1}{2}$
154 ⁿ	—	—	—
26 38-17	27 40 ^{ed} -50 ^{ab}	1482 ^{ed} -1492 ^{ab}	24 40 $\frac{1}{2}$ -49 $\frac{1}{2}$
26 48	27 50 ^{ed} -51 ^{ab}	1492 ^{ed} -1493 ^{ab}	24 50, 50 $\frac{1}{2}$
26 49 ⁿ	27 51 ^e	1493 ^e	24 51 $\frac{1}{2}$ ⁿ
155 ⁿ	—	—	—
26 49 ^{efed}	27 51 ^d -52 ^{ab}	1493 ^d -1494 ^{ab}	24 51 $\frac{1}{2}$ ^{bed}
26 50 ^{ef}	27 52 ^{ed} -53 ^{ab}	1494 ^{ed} -1495 ^{ab}	24 52 $\frac{1}{2}$
26 50 ^e	27 53 ^{ef}	1495 ^{ed}	24 53
26 51 ^{efed}	27 54	1496	24 54
26 51	27 55 ^{ab}	1497 ^{ab}	24 54 $\frac{1}{2}$
26 52-54 ^{ab}	27 55 ^{ed} -57 ^{ed}	1497 ^{ed} -1499	24 55 $\frac{1}{2}$ -57 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
26 54 ^{ed}	27 57 ^{ef}	1500	24 57 $\frac{1}{2}$ ^{ed}
27 1-2 ^{abed}	28 1-2	1501-1502	25 1-2
27 2 ^e	28 3 ^{ab}	1503 ^{ab}	25 3 ^{ab}
27 3 ^{ab}	28 3 ^{ed}	—	25 3 ^{ed}
27 3 ^{ed}	28 4 ^{ab}	1503 ^{ed}	25 3 $\frac{1}{2}$
27 4 ^{abed}	28 4 ^{ed} -5 ^{ab}	1504	25 4 $\frac{1}{2}$
27 4 ^{ef}	28 5 ^{ed}	1505 ^{ab}	25 5
27 5-9 ^{abed}	28 6-10	1505 ^{ed} -1510 ^{ed}	25 6-10
156 ⁿ	28 11 ^{ab}	1510 ^{ed}	25 11 ^{ab}
27 9 ^e	28 11 ^{ed}	1511 ^{ab}	25 11 ^{ed}
27 10 ^{ab}	28 12 ^{ab}	1511 ^{ed}	25 12 ^{ab}
27 10 ^{ed}	28 12 ^{ed}	—	25 12 ^{ed}
27 11-15 ^{abed}	28 13-17	1512-1516	25 13-17
27 15 ^{ef}	28 18 ^{ab}	1517 ^{ab}	25 17 $\frac{1}{2}$
27 16-18	28 18 ^{ed} -21 ^{ab}	1517 ^{ed} -1520 ^{ab}	25 18 $\frac{1}{2}$ -20 $\frac{1}{2}$
27 19 ^{ab}	28 21 ^{ed}	1520 ^{ed}	25 21
27 19 ^{ed} -20 ^{ab}	28 22	1521	25 22
27 20 ^{ed}	28 23 ^{ab}	1522 ^{ab}	25 22 $\frac{1}{2}$
157 ⁿ	—	—	—
27 21-24 ^{abed}	28 23 ^d -27 ^{ab}	1522 ^{ed} -1526 ^{ab}	25 23 $\frac{1}{2}$ -26 $\frac{1}{2}$
27 24 ^{ef}	28 27 ^{ed}	1526 ^{ed}	25 27

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
27 25 ^{ab}	28 28 ^{ab}	1527 ^{ab}	25 28 ^{ab}
158 ^{ef}	—	—	—
27 25 ^{cd}	28 28 ^{cd}	1527 ^{cd}	25 28 ^{cd}
27 26-28 ^{ab}	28 29-31 ^{ab}	1528-1530 ^{ab}	25 29-31 ^{ab}
159*	—	—	—
160*	—	—	—
27 28 ^{cd ef}	28 31 ^{cd} -32 ^{ab}	1530 ^{cd} -1531 ^{ab}	25 31 ^{cd} -32 ^{ab}
27 29-32 ^{at}	28 32 ^{cd} -35	1531 ^{cd} -1534	25 32 ^{cd} -35
27 32 ⁱ	28 36 ^{ab}	1535 ^{ab}	25 35 ₂
27 33-36	28 36 ^{cd} -40 ^{ab}	1535 ^{cd} -1539 ^{ab}	25 36 ₂ -39 ₁
161 ^a	—	—	—
27 37-44 ^{al cd}	28 40 ^{cd} -48 ^{ab}	1539 ^{cd} -1547 ^{ab}	25 40 ₂ -47 ₂
27 44 ^f	28 48 ^d	1547 ^{cd}	25 48 ₂ ^{ab}
27 45	28 49	1548	25 48 ₂ ^{cd} , 49
27 46	28 50	1549	25 49 ₂ , 50 ₂ ^{ab}
27 47 ^{ab}	28 51 ^{ab}	1550 ^{ab}	25 50 ₂ ^{cd}
162*(subst 47 ^{ab})	—	—	—
27 47 ^{cd}	28 51 ^{cd}	1550 ^{cd}	25 51 ₂ ^{ab}
27 48	28 52	1551	25 51 ₂ ^{cd} , 52
27 49-57 ^{ab}	28 53-61 ^{ab}	1552-1560 ^{ab}	25 53-61 ^{ab}
163*	—	—	—
27 57 ^{cd}	28 61 ^{cd}	1560 ^{cd}	25 61 ^{cd}
161*, line 1	28 64 ^a	—	25 63 ^b
164*, line 2	—	—	25 63 ^c
164* line 3	28 64 ^{lc}	—	25 63 ^d , 63 ₂ ^{1a}
165*	28 64 ^d	—	25 63 ₂ ^b
166*, lines 1-2	—	—	—
166*, line 3	—	—	25 64 ₂ ^a
166* line 4	—	—	25 64 ₂ ^{1d}
167*	—	—	—
27 58	28 62	15 1	25 62
27 59 ^a	28 63 ^a	1562 ^a	25 63 ^a
27 59 ^b	28 63 ^b	1562 ^b	—
27 59 ^c	28 63 ^c	1562 ^c	25 64 ₂ ^{1c}
27 59 ^d	28 63 ^d	1562 ^d	25 64 ₂ ^{1b}
27 60	28 65	1563	25 66 ₂
168*(subst 60 ^{cd})	—	—	—
27 61	28 66	1564	25 67 ₂

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
169 ^a	—	—	—
27 62	28 67	1565	25 68½
27 63	28 68	1566	25 65½
28 1-11 ^{a cd}	29 1-11	1567 1577	26 1-11
28 11 ^{cd}	29 12 ^{ab}	1578 ^{ab}	26 11½
28 12 13 ^{abcd}	29 12 ^{cd} 14 ^{ab}	1578 ^{cd} -1580 ^{ab}	26 12½ 13½
28 13 ^c	29 11 ^{cd}	1580 ^{cd}	26 14
28 14 19 ^{ab}	29 15-20	1581 1586	26 15 20
28 19 ^c	29 21 ^{cd}	1587 ^{ab}	26 20½
28 20 ^{ab}	29 21 ^{cd}	1587 ^{cd}	26 21½ ^{ab}
28 20 ^{cd}	29 22 ^c	1588	26 21½ ^{cd}
28 21 24 ^c	29 22 ^{cd} -25	1589 1592 ^{ab}	26 22½-25½ ^{ab}
170	29 26 ^{ab}	1592 ^{cd}	—
171 ^c	—	—	26 25½ ^{cd}
28 24 ^{cd}	29 26 ^{cd}	1593 ^{ab}	26 26
28 27 28	29 27-30	1593 ^{cd} -1597 ^{ab}	26 27-30
172 ^c	—	—	26 31
28 29 31	29 31 36	1597 ^{cd} -1603 ^{ab}	26 32 37
28 35	29 37	1603 ^{cd} -1604 ^{ab}	26 37½, 38
28 36	29 38	1604 ^{cd} -1605 ^{ab}	26 39
28 37	29 39	1605 ^{cd} -1606 ^{cd}	26 39½, 40
28 38-42	29 40 41	1606 ^{cd} 1611 ^{ab}	26 41-45
173 ^c	—	—	26 46-51
28 43-57 ^{abcd}	29 45 59	1611 ^{cd} -1626 ^{ab}	26 55 69
28 57 ^{cd}	29 60 ^{ab}	1626 ^{cd}	26 69½
28 58 69 ^{abcd}	29 60 ^{cd} -72 ^{ab}	1627-1638	26 70½ 81½
28 69 ^c	29 72 ^{cd}	1639 ^{ab}	26 82
28 70 76 ^{abcd}	29 73-79	1639 ^{cd} -1646 ^{ab}	26 83-89
28 76 ^{cd}	29 80 ^{ab}	1646 ^{cd}	26 90 ^{ab}
28 77	29 80 ^{cd} -81 ^{ab}	1647	26 90 ^{cd} , 90½
174 ^c	29 81 ^{cd} -82	1648 1649 ^{ab}	—
28 78-79	29 83 84	1649 ^{cd} 1651 ^{ab}	26 91½ 92½
28 80 ^{ab}	29 85 ^{cd}	1651 ^{cd}	26 93
28 80 ^{cd}	29 85 ^{cd} 86 ^{ab}	1652	26 94
28 81 83	29 86 ^{cd} -89 ^{ab}	1653 1655	26 95-97
28 84	29 89 ^{cd} -90 ^{ab}	1656	26 97½, 98½ ^{ab}
28 85	29 90 ^{cd} -91 ^{ab}	1657	26 98½ ^{cd} , 99
28 86 ^{abcd}	29 91 ^{cd} -92 ^{cd}	1658	26 100

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
28 86 ^{ef}	29 92 ^{cd}	1659 ^{ab}	26 100½
28 87-90 ^{abed}	29 93-96	1659 ^{ed} -1663 ^{ab}	26 101½-104½
28 90 ^{ef}	29 97 ^{ab}	1663 ^{ed}	26 105
28 91 ^{ab}	29 97 ^{cd}	1664 ^{ab}	26. 106 ^{ab}
175*	29 98-100	1664 ^{ed} -1667 ^{ab}	—
28 91 ^{cd}	29 101 ^{ab}	1667 ^{ed}	26 106 ^{ed}
28. 92 ^{ab}	29 101 ^{ed}	1668 ^{ab}	26 107 ^{ab}
176*	—	—	—
28 92 ^{cd}	29 102 ^{ab}	1668 ^{ed}	26 107 ^{cd}
177*, lines 1-2	29 102 ^{ed} -103 ^{ab}	1669	26 108
177*, line 3	29 103 ^{cd}	1670 ^{ab}	26 108½
177*, lines 4-5	29 104	1670 ^{ed} -1671 ^{ab}	26 109½
28 92 ^{ef}	29 105 ^{ab}	1671 ^{ed}	26 110
178*	29 105 ^{edef}	1672	26 111
179*	—	—	—
180*	—	—	27 1-2
29 1-4 ^{abed}	30 1-4	1673-1676	27 3-6
29 4 ^{ef}	30 5 ^{ab}	1677 ^{ab}	27 6½
29 5-7 ^{ab}	30 5 ^{ed} -7	1677 ^{ed} -1679	27 7½-9½ ^{ab}
181*(subst 7 ^{ab})	—	—	—
29 7 ^{ed}	30 8 ^{ab}	1680 ^{ab}	27 9½ ^{ed}
29. 8-13 ^{ab}	30 8 ^{ed} -13	1680 ^{ed} -1685	27 10½-15½ ^{ab}
29 13 ^{cd}	30 14 ^{ab}	1686	27 15½ ^{ed}
182*	—	—	—
29 14-15 ^{abed}	30 14 ^{ed} -16 ^{ab}	1687-1688	27 16½-17½
29 15 ^{ef}	30 16 ^{ed}	1689 ^{ab}	27 18
29 16-17 ^{ab}	30 17-18 ^{ab}	1689 ^{ed} -1690	27 19-20 ^{ab}
29 17 ^{cd}	30 18 ^{ed}	1691	27 20 ^{ed}
29 18	30 19	1692	27 20½, 21
29 19-38	30 20-39	1693-1712	27. 22-41
183*	—	—	27 42
29 39-52 ^{abed}	30 40-53	1713-1726	27 43-56
29 52 ^{ef}	30 54 ^{ab}	1727 ^{ab}	27 56½
29 53-55 ^{abed}	30 54 ^{ed} -57 ^{ab}	1727 ^{ed} -1730 ^{ab}	27 57½-59½
29 55 ^{ef}	30 57 ^{ed}	1730 ^{ed}	27 60
29 56-66	30 58-68	1731-1741	27 61-71
30 1-2 ^{abed}	31 1-2	1742-1743	28 1-2
30 2 ^{ef}	31 3 ^{ab}	1744 ^{ab}	28 2½

Cnt Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
30 3-5 ^{ab}	31 3 ^{cd} -5	1744 ^{cd} -1746	28 3½-5½ ^{ab}
30 5 ^{cd}	31 6 ^{ab}	1747	28 5½ ^{cd}
30 6-9 ^{abcd}	31 6 ^{cd} -10 ^{ab}	1748-1751	28 6½-9½
30 9 ^{cd}	31 10 ^{cd}	1752 ^{ab}	28 10
30 10 ^{abcd}	31 11	1752 ^{cd} -1753 ^{ab}	28 11
30 10 ^{cd}	31 12 ^{ab}	1753 ^{cd}	28 12 ^{ab}
30 11-12	31 12 ^{cd} -14 ^{ab}	1754-1755	28 12 ^{cd} -14 ^{cd}
184*	—	—	28 14 ^{cd}
30 13-15 ^{abcd}	31 14 ^{cd} -17 ^{ab}	1756-1758	28 15-17
30 15 ^{cd}	31 17 ^{cd}	1759 ^{ab}	28 17½
30 16-26	31 18-28	1759 ^{cd} -1770 ^{ab}	28 18½-28½
30 27	31 29	1770 ^{cd} -1771 ^{ab}	28 29, 30 ^{ab}
30 28	31 30	1771 ^{cd} -1772 ^{ab}	28 30 ^{cd} , 30½
30 29	31 31	1772 ^{cd} -1773 ^{ab}	28 31½
30 30	31 32	1773 ^{cd} -1774 ^{ab}	28 32, 32½
30 31-34 ^{ab}	31 33-36 ^{ab}	1774 ^{cd} -1777	28 33½-36½ ^{ab}
30 34 ^{cd}	31 36 ^{cd}	1778	28 36½ ^{cd}
185*	31 37	1779	—
30 35-50	31 38-53	1780-1795	28 37½-52½
186*	31 54	1796	—
30 51-56	31 55-60	1797-1802	28 53½-58½
30 57 ^{ab}	31 61 ^{ab}	1803 ^{ab}	28 59½ ^{cd}
30 57 ^{cd}	31 61 ^{cd}	1803 ^{cd}	28 59½ ^{ab}
30 58 ^{abcd}	31 62	1804	28 60½
30 58 ^{cd}	31 63 ^{ab}	1805 ^{ab}	28 61
30 59-66 ^{abcd}	31 63 ^{cd} -71 ^{ab}	1805 ^{cd} -1813 ^{ab}	28 62-69
30 66 ^{cd}	31 71 ^{cd}	1813 ^{cd}	28 69½
187*	31 72 ^{ab}	1814 ^{ab}	—
188*	—	—	—
189*	—	—	—
30 67-68 ^{ab}	31 72 ^{cd} -73 ^{cd}	1814 ^{cd} -1815	28 70½-71½ ^{ab}
30 68 ^{cd}	31 73 ^{cd}	1816	28 71½ ^{cd}
31. 1-2	32 1-2	1817-1818	28 72½-73½
190*	32 3	1819	—
31 3-17 ^{abcd}	32 4-18	1820-1834	28 74½-88½
31. 17 ^{cd}	32 19 ^{ab}	1835 ^{ab}	28 89
31. 18-20	32 19 ^{cd} -22 ^{ab}	1835 ^{cd} -1838 ^{ab}	28 90-92
31. 21 ^{ab}	32 22 ^{cd}	1838 ^{cd}	28 92½

Cit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
31 21 ^{ed}	32 23 ^{ab}	1839	28 93½ ^{ab}
191*	—	—	28 93½ ^{ed}
31 22-25	32 23 ^{ed} -27 ^{ab}	1840-1843	28 94½-97½
192*	—	—	—
31 26-30	32 27 ^{ed} -32 ^{ab}	1844-1848	28 98½-102½
193*	32 32 ^{ed}	1849	—
31 31-35 ^{abcd}	32 33-37	1850-1854	28 103½-107½
31 35 ^{ef}	32 38 ^{ab}	1855 ^{ab}	28 108
31 36-38 ^{abcd}	32 38 ^{ed} -41 ^{ab}	1855 ^{ed} -1858 ^{ab}	28 109-111
31 38 ^{ef}	32 41 ^{ed}	1858 ^d	—
31 39-40 ^{ab}	32 42-43 ^{ab}	—	28 112-113 ^{ab}
31 40 ^{ed}	32 43 ^{ef}	1859 ^{ab}	28 113 ^{ed}
31 41-43 ^{ab}	32 44-46 ^{ab}	1859 ^{ed} -1861	28 114-116 ^{ab}
31 43 ^{ed}	32 46 ^{ed}	1862	28 116 ^{ed}
31 44-50	32 47-53	1863-1869	28 117-123
194*	—	—	—
195*	32 54	1870	—
31 51	32 55	1871	28 124
196*	32 56-59	1872-1875	—
31 52 ^{abcd}	32 60	1876	28 125
197*	—	—	—
31 52 ^{ef}	32 61 ^{ab}	1877 ^{ab}	28 125½
31 53 ^{abcd}	32 61 ^{ed} -62 ^{ab}	1877 ^{ed} -1878 ^{ed}	28 126½
31 53 ^{ef}	32 62 ^{ed}	1878 ^{ed}	28 127
31 54-59	32 63-68	1879-1884	28 128-133
31 60 ^{abcd}	32 69	1885	28 133½, 134½ ^{ab}
198*, lines 1-2	32 70 ^{abcd}	1886	—
198*, lines 3-4	32 70 ^{ef} -71 ^{ab}	1887	—
31 60 ^{ef}	32 71 ^{ed}	1888	28 134½ ^{ed}
32 1-3	33 1-3	1889-1891	29 1-3
32 4 ^{ab}	33 4 ^{ed}	1892 ^{ed}	29 4 ^{ab}
199*	—	—	—
32 4 ^{ed} -5	33 5-6 ^{ab}	1893-1894 ^{ab}	29 4 ^{ed} -5
32 6 ^{ab}	33 6 ^{ed}	—	29 6 ^{ab}
32 6 ^{ed} -10 ^{ab}	33 7-10	1894 ^{ed} -1898 ^{ab}	29 6 ^{ed} -10 ^{ab}
32 10 ^{ed}	33 11 ^{ed}	—	29 10 ^{ed}
200*(subst 10 ^{ed})	33 11 ^{ab}	1898 ^{ed}	—
32 11 ^a	33 12 ^a	1899 ^a	29 11 ^a

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
32 11 ^{1cd} -12 ^{ab}	—	—	29 11 ^{1cd} -12 ^{ab}
32 12 ^{cd}	33 4 ^{ab}	1892 ^{ab}	29 12 ^{cd}
201* (for 11 ¹ -12)	33 12 ¹ -13	1899 ¹ -1900	—
32 13-14	33 14-15	1901-1902	29 13-14
202*, line 1-2	33 16	1903	—
202*, line 3	33 17 ^{ab}	1904	—
32 15-17	33 17 ^{cd} -20 ^{ab}	1905-1907	29 15-17
203 [~]	33 20 ^{cd} -21 ^{ab}	1908	29 18
32 18	33 21 ^{cd} -22 ^{ab}	1909	29 19
App 1, No 2	—	—	—
32 19-25	33 22 ^{cd} -29 ^{ab}	1910-1916	29 20-26
32 26 ^{ab}	33 29 ^{cd}	1917 ^{ab}	29 27 ^{ab}
32 26 ^{cd}	—	—	29 27 ^{cd}
32 27-34	33 30-37	1917 ^{cd} -1925 ^{ab}	29 28-35
204 [~]	33 38-39	1925 ^{cd} -1927 ^{ab}	—
32 35	33 40	1927 ^{cd} -1928 ^{ab}	29 36
205 [~]	33 41	1928 ^{cd} -1929 ^{ab}	—
32 36-42	33 42-48	1929 ^{cd} -1936 ^{ab}	29 37-43
32 43	33 49	1936 ^{cd} -1937 ^{ab}	29 43 ¹ , 44 ^{1ab}
32 44-45 ^{ab}	33 50-51 ^{ab}	1937 ^{cd} -1938	29 44 ^{1cd} -45 ¹
32 45 ^{cd}	33 51 ^{cd}	1939	29 46
32 46-48	33 52-54	1940-1942	29 47-49
206 [~]	—	—	—
32 49-52	33 55-58	1943-1946	29 50-53
33 1-3 ^{ab}	34 1-3 ^{ab}	1947-1949 ^{ab}	29 54-56 ^{ab}
207 [~]	34 3 ^{cd} -4 ^{ab}	1949 ^{cd} -1950 ^{ab}	—
33 3 ^{cd}	34 4 ^{cd}	1950 ^{cd}	29 56 ^{cd}
33 4-5 ^{abcd}	34 5-6	1951-1952	29 57-58
33 5 ^{cd}	34 7 ^{ab}	1953 ^{ab}	29 58 ¹
208 [~]	34 7 ^{cd} -8 ^{ab}	1953 ^{cd} -1954 ^{ab}	—
33 6-9 ^{ab}	34 8 ^{cd} -11	1954 ^{cd} -1957	29 59 ¹ -62 ^{1ab}
33 9 ^{cd}	34 12 ^{ab}	1958 ^{ab}	29 62 ^{1cd}
209* (subst 9 ^{cd})	—	—	—
33 10 ^{abcd}	34 12 ^{cd} -13 ^{ab}	1958 ^{cd} -1959 ^{ab}	29 63 ¹
33 10 ^{cd}	34 13 ^{cd}	1959 ^{cd}	29 64
33 11 ^{abcd}	34 14	1960	29 65
33 11 ^{cd}	34 15 ^{ab}	1961 ^{ab}	29 65 ¹
33 12	34 15 ^{cd} -16 ^{ab}	1961 ^{cd} -1962 ^{ab}	29 66 ¹

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
33 13	34. 16 ^{cd} -17 ^{ab}	1962 ^{cd} -1963 ^{ab}	29 67, 67½
33 14-18 ^{ab}	34 17 ^{cd} -21	1963 ^{cd} -1967	29 68½-72½ ^{al}
33 18 ^{cd}	34. 22	1968	29 72½ ^{cd}
34 1-5 ^{abed}	35. 1-5	1969-1973	30 1-5
34 5 ^{ef}	35 6 ^{ab}	1974 ^{ab}	30. 6 ^{ab}
34 6 ^{abed}	35 6 ^{cd} -7 ^{ab}	1974 ^{cd} -1975 ^{ab}	30. 6 ^{cd} -7 ^{ab}
34 6 ^{ef}	35. 7 ^{cd}	1975 ^{cd}	30 7 ^{cd}
34 7-8 ^{ab}	35. 8-9 ^{ab}	1976-1977 ^{ab}	30 8-9 ^{ab}
210*	—	—	30 9 ^{cd}
34 8 ^{cd}	35 9 ^{cd}	1977 ^{cd}	—
211* (subst. 8 ^{cd})	—	—	30 9½
34 9-11	35. 10-12	1978-1980	30 10½-12½
212*	—	—	—
34 12 ^{abed}	35 13	1981	30 13½
34 12 ^{ef}	35 14 ^{ab}	1982 ^{ab}	30. 14
34. 13-14	35 14 ^{cd} -16 ^{ab}	1982 ^{cd} -1984 ^{ab}	30 15-16
34 15 ^{ab}	35. 16 ^{cd}	1984 ^{cd}	30 16½
34 15 ^{edef}	35. 17	1985	30. 17½
34 16 ^{abed}	35 18	1986	30. 18½
34. 16 ^{ef}	35 19 ^{ab}	1987 ^{ab}	30. 19½ ^{ab}
34 17	35. 19 ^{cd} -20 ^{ab}	1987 ^{cd} -1988 ^{ab}	30 19½ ^{cd} , 20
34 18 ^{abed}	35. 20 ^{cd} -21 ^{ab}	1988 ^{cd} -1989 ^{ab}	30 21
34 18 ^{ef}	35 21 ^{cd}	1989 ^{cd}	30 22 ^{ab}
213*	—	—	30 22 ^{cd}
34 19 ^{abed}	35. 22	1990	30 23
34 19 ^{ef} -20 ^{ab}	35 23	1991	30 24
34 20 ^{edef}	35 25	—	30 25
214* (for 20 ^{edef})	35 24	1992	—
34 21-23 ^{ab}	35 26-28 ^{ab}	1993-1995 ^{cd}	30 26-28 ^{ab}
34 28 ^{cd}	35 28 ^{cd}	1995 ^{cd}	30 28 ^{cd} = 31 ^{cd}
34 24-25	35 29-30	1996-1997	30 29-30
34 26 ^{ab}	35 31 ^{ab}	1998 ^{ab}	30 31 ^{ab}
34 26 ^{cd}	35 31 ^{cd}	1998 ^{cd}	30 31½
34 27-28 ^{abed}	35 32-33 ^{abed}	1999-2000	30 32½-33½
34 28 ^{ef}	35 33 ^{ef}	2001	30 34
34 29-36	35. 34-41	2002-2009	30 35-42
34 37	35 42	2010	30. 42½, 43
34 38-44	35 43-49	2011-2017	30 44-50

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
34 45	35 50	2018	30 50½, 51
34 46 ^{ab}	35 51 ^{ab}	2019 ^{ab}	30 52 ^{ab}
215*	—	—	—
34 46 ^{cd}	35 51 ^{cd}	2019 ^{cd}	30 52 ^{cd}
34 47	35 52	2020	30 52½, 53
34 48	35 53	2021	30 54
34 49 ^{ab}	35 54 ^{ab}	2022 ^{ab}	30 54½
34 49 ^{cd}	35 54 ^{cd} -55 ^{ab}	2022 ^{cd} -2023 ^{ab}	30 55½
34 50 ^{ab}	35 55 ^{cd}	2023 ^{cd}	30 56
34 50 ^{cd}	35 56 ^{ab}	2024 ^{ab}	30 57 ^{cd}
34 50 ^{cd}	35 56 ^{cd}	2024 ^{cd}	30 57 ^{ab}
34 51	35 57	2025	30 57½, 58
34 52	35 58	2026	30 59
34 53	35 59	2027	30 59½, 60½ ^{ab}
34 54 ^{ab}	35 60 ^{cd}	2028 ^{ab}	30 60½ ^{cd}
216*	35 60 ^{cd}	2028 ^{cd}	—
34 54 ^{cd}	35 61 ^{ab}	2029 ^{ab}	30 61
34 55-59	35 61 ^{cd} -66 ^{ab}	2029 ^{cd} -2034 ^{ab}	30 62-66
34 60 ^{ab}	35 66 ^{cd}	2034 ^{cd}	30 66½
34 60 ^{cd} -61 ^{ab}	35 67	2040 ^{cd}	30 67½
34 61 ^{cd}	35 68 ^{ab}	2041 ^{ab}	30 68
34 62	35 68 ^{cd} -69 ^{ab}	2041 ^{cd} -2042 ^{ab}	30 69
34 63	35 69 ^{cd} -70 ^{ab}	2042 ^{cd} -2043 ^{ab}	30 69½, 70½ ^{ab}
34 64-65 ^{ab}	35 70 ^{cd} -71	2043 ^{cd} -2044	30 70½ ^{cd} , 71½
217*	35 72 ^{ab}	2045 ^{ab}	—
34 65 ^{cd}	35 72 ^{cd}	2045 ^{cd}	30 72
34 66 ^{ab}	35 73 ^{ab}	2046 ^{ab}	30 72½
34 66 ^{cd}	35 73 ^{cd} -74 ^{ab}	2046 ^{cd} -2047 ^{ab}	30 73½
34 67 ^{ab}	35 74 ^{cd}	2047 ^{cd}	30 74½ ^{ab}
34 67 ^{cd}	35 75	2048	30 74½ ^{cd} , 75½ ^{ab}
34 68	35 76	2049	30 75½ ^{cd} , 76
218*	35 77	2050	—
34 69-77	35 78-86	2051-2059	30 77-85
219*	—	—	30 85½, 86½ ^{ab}
34 78	35 87	2060	30 86½ ^{cd} , 87
34 79	35 88	2061	30 88

† Calcutta Edition om 5 lines in counting

Cut Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
34 80	35. 89	2062	30 88 $\frac{1}{2}$, 89 $\frac{1}{2}$ ^{ad}
34. 81	35 90	2063	30 89 $\frac{1}{2}$ ^{ad} , 90
35 1-2	36 1-2	2064-2065	31. 1-2
35 3	36 3	2066	31 2 $\frac{1}{2}$, 3
35 4-6 ^{ab}	36 4-6 ^{ab}	2067-2069 ^{ab}	31 4-6 ^{ab}
220 [*]	36 6 ^{cd}	2069 ^{cd}	—
35 6 ^{cd}	36 7 ^{ab}	2070	31 6 ^{cd}
35 7-14	36 7 ^{cd} -15 ^{ab}	2071-2078	31 7-14
35 15	36 15 ^{cd} -16 ^{ab}	2079	31 14 $\frac{1}{2}$, 15 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
35 16	36 16 ^{cd} -17 ^{ab}	2080	31 15 $\frac{1}{2}$ ^{ad} , 16
221 [*]	—	—	—
35 17-25 ^{ab, cd}	36 17 ^{cd} -26 ^{ab}	2081-2089	31 17-25
35 25 ^{ef}	36 26 ^{cd}	2090 ^{ab}	31 25 $\frac{1}{2}$
35 26-29	36 27-30	2090 ^{cd} -2094 ^{ab}	31. 26 $\frac{1}{2}$ -29 $\frac{1}{2}$
35. 30	36 31	2094 ^{cd} -2095 ^{ab}	31 30, 30 $\frac{1}{2}$
35. 31 ^{ab}	36 32 ^{ab}	2095 ^{cd}	31 31 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
35 31 ^{cd}	36 32 ^{cd}	2096 ^{ab}	31 32
35 32-33 ^{ab}	36. 33-34 ^{ab}	2096 ^{cd} -2097	31 33-34 ^{ab}
35 33 ^{cd}	36 34 ^{cd}	2098 ^{ab}	31 31 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
35 33 ^{ef}	36 35 ^{ab}	2098 ^{cd}	31. 34 ^{cd}
35 34-46 ^{ab}	36 35 ^{cd} -47	2099-2111 ^{ab}	31. 35-47 ^{ab}
222 [*]	—	—	—
35 46 ^{cd} -53 ^{ab}	36 48-54 ^{cd}	2111 ^{cd} -2118 ^{ab}	31 47 ^{cd} -54 ^{ab}
35 53 ^{cd}	36 54 ^{ef}	2118 ^{cd}	31 54 ^{cd}
36 1	37 1	2119	32. 1
36 2 ^{ab}	—	—	32 2 ^{ab}
36 2 ^{cd} -16 ^{ab, cd}	37 2-16 ^{ab}	2120-2134 ^{ab}	32 2 ^{cd} -16
36 16 ^{ef}	37 16 ^{cd}	2134 ^{cd}	32 16 $\frac{1}{2}$
36 17-19	37 17-19	2135-2137	32 17 $\frac{1}{2}$ -19 $\frac{1}{2}$
36 20 ^{ab}	37 20 ^{ab}	2138 ^{ab}	32 20
36 20 ^{cd, ef}	37 20 ^{cd} -21 ^{ab}	2138 ^{cd} -2139 ^{ab}	32 21
36 21-22	37 21 ^{cd} -23 ^{ab}	2139 ^{cd} -2141 ^{ab}	32 22-23
36 23 ^{ab}	37 23 ^{cd}	2141 ^{cd}	—
36 23 ^{cd}	37 24 ^{ab}	2142 ^{ab}	32 23 $\frac{1}{2}$
36 24-30 ^{ab, cd}	37 24 ^{cd} -31 ^{ab}	2142 ^{cd} -2149 ^{ab}	32 24 $\frac{1}{2}$ -30 $\frac{1}{2}$
36 30 ^{ef}	37 31 ^{cd}	2149 ^{cd}	32 31
36 31 ^{ab, cd}	37 32	2150	32 32
36 31 ^e	37 33 ^{ab}	2151 ^{ab}	32 32 $\frac{1}{2}$

COORDINANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madias Ed
36 32 ^{ab}	37 33 ^{cd} -34 ^a	2151 ^{cd} -2152 ^a	32 33½ ^{ab}
36 32 ^d	—	—	32 33½ ^d
223*	—	—	—
36 33-35 ^{ab}	—	—	32. 34½-36½ ^{ab}
224* (for 32 ^d -35 ^b)	37 34 ^b -37 ^{ab}	2152 ^b -2155 ^{ab}	—
36 35 ^{cd}	37 37 ^{cd}	2155 ^{cd}	32 36½ ^{cd}
36 36-39 ^{ab}	37 38-41 ^{ab}	2156-2159 ^{ab}	32 37½-40½ ^{ab}
225 ^b	—	—	—
226 ^f	—	—	—
36 39 ^{cd}	37 41 ^{cd} -42 ^{ab}	2159 ^{cd} -2160 ^{ab}	32 40½ ^{cd} -41½ ^{ab}
36 40 ^{ab}	37 42 ^{cd}	2160 ^{cd}	32 41½ ^{cd}
36 40 ^{cd}	37 43	2161	32 42½
36 41-46 ^{ab}	37 44-49 ^{ab}	2162-2167 ^{ab}	32 43½-48½ ^{ab}
227*	—	—	—
36 46 ^{cd}	37 49 ^{cd}	2167 ^{cd}	32 48½ ^{cd}
36 47	37 50	2168	32 49, 49½
36 48-53	37 51-56	2169-2174	32 50½-55½
228*	—	—	—
229*	—	—	—
36 54-56 ^{ab}	37 57-59	2175-2177	32 56½-58½
36 56 ^f	37 60 ^{ab}	2178 ^{ab}	32 59
36 57	37 60 ^{cd} -61 ^{ab}	2178 ^{cd} -2179 ^{ab}	32. 60
230*	—	—	—
36 58	37 61 ^{cd} -62 ^{ab}	2179 ^{cd} -2180 ^{ab}	32 61
231 ^d	—	—	—
36 59-62	37 62 ^{cd} -66 ^{ab}	2180 ^{cd} -2184 ^{ab}	32 62-65
36 63 ^{ab}	37 66 ^{cd}	2184 ^{cd}	32 65½
36 63 ^d	37 66 ^{cd}	2185	32 66
37 1-11 ^{ab}	38 1-11	2186-2196	33 1-11
37 11 ^{cd}	38 12 ^{ab}	2197 ^{ab}	33 11½
37 12 ^{ab}	38 12 ^{cd}	2197 ^{cd}	33 12
37 12 ^{cd}	38 13	2198	33 13
37 13-17 ^{ab}	38 14-18	2199-2203	33 14-18
37 17 ^{cd}	38 19 ^{ab}	2204 ^{ab}	33 18½
37 18-23 ^{ab}	38 19 ^{cd} -25 ^{ab}	2204 ^{cd} -2210 ^{ab}	33 19½-24½
37 23 ^{cd}	38 25 ^{cd}	2210 ^{cd}	33 25
37 24 ^{ab}	38 26 ^{ab}	2211 ^{ab}	—
37 24 ^{cd}	38 26 ^{cd} -27 ^{ab}	2211 ^{cd} -2212 ^{ab}	33 26

Cut Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
37 25-26 ^{ab}	38 27 ^{ad} -28	2212 ^{cd} -2213	33 27-28 ^{ab}
232*	38 29 ^{ab}	2214 ^{ab}	33 28 ^{ed}
37 26 ^{cd ef}	38 29 ^{cd} -30 ^{ab}	2214 ^{cd} -2215 ^{ab}	33 29
37 27	38 30 ^{cd} -31 ^{ab}	2215 ^{cd} -2216 ^{ab}	33 29½, 30
37 28-30 ^{abcd}	38. 31 ^{cd} -34 ^{ab}	2216 ^{cd} -2219 ^{ab}	33. 31-33
37 30 ^f	38 34 ^{cd}	2219 ^{cd}	33 33½
37 31 ^{ab}	38. 35 ^{ab}	2220 ^{ab}	33 34½ ^{ab}
233*	—	—	33 34½ ^{cd}
37 31 ^{cd ef}	38. 35 ^{cd} -36 ^{ab}	2220 ^{cd} -2221 ^{ab}	33 35½
37 32 ^{abcd}	38 36 ^{cd} -37 ^{ab}	2221 ^{cd} -2222 ^{ab}	33 36½
37 32 ^{ef}	38 37 ^{cd}	2222 ^{cd}	33 37
37 33-34 ^{ab}	38. 38-39 ^{ab}	2223-2224 ^{ab}	33. 38, 38½
37 34 ^{cd ef}	38 39 ^{cd} -40 ^{ab}	2224 ^{cd} -2225 ^{ab}	33 39½
37 35-36 ^{abcd}	38 40 ^{cd} -42 ^{ab}	2225 ^{cd} -2227 ^{ab}	33 40½-41½
37 36 ^{ef}	38. 42 ^{cd}	2227 ^{cd}	33 42
37 37-38 ^{abcd}	38 43-44	2228-2229	33 43-44
37 38 ^{ef}	38 45 ^{ab}	2230	—
37 39	38 45 ^{cd} -46 ^{ab}	2231	33 45
37 40	38 46 ^{cd} -47 ^{ab}	2232	33 45½, 46
37 41-42	38 47 ^{cd} -49 ^{ab}	2233-2234	33 47-48
234 ^f	38 49 ^{cd}	2235 ^{ab}	—
235 ^f	—	—	—
37 43-45 ^{abc}	38 50-52 ^{abc}	2235 ^{cd} -2238 ^{ab}	33 49-51 ^{abc}
236*	38 52 ^{cd} -53 ^{ab}	2238 ^{cd}	—
37 45 ^d	38 53 ^{ab}	2238 ^{cd}	33 51 ^d
37 46	38 53 ^{cd} -54 ^{ab}	2239	33 52
237*, lines 1-4	—	—	33 53-54
237*, lines 5-6	—	—	33 54½, 55
237*, lines 7-12	—	—	33 56-58
237*, lines 13-14	—	—	33 58½, 59
37 47 ^{ab}	38 54 ^{cd}	2240 ^{ab}	33 59½
238*	38 55 ^{ab}	2240 ^{cd}	—
37 47 ^{cd}	38 55 ^{cd}	2241 ^{ab}	33 60
37 48 ^{ab}	38 56 ^{ab}	2241 ^{cd}	33 60½
37 48 ^{cd ef}	38 56 ^{cd} -57 ^{ab}	2242	33 61½
37 49 ^{abcd}	38 57 ^{cd} -58 ^{ab}	2243	33 62½
37 49 ^{ef}	38 58 ^{cd}	2244 ^{ab}	33 63
37 50 ^{ab}	38 59 ^{ab}	2244 ^{cd}	33 64 ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
239*	—	—	—
240*	—	—	—
37 50 ^{ed}	38 59 ^{ed}	2245	33 64 ^{ed}
38 1-3	39 1-3	2246-2248	34 1-3
38 4	39 4	2249	34 3 ¹ , 4 ¹ ^a
38 5-6 ^{as ed}	39 5-6	2250-2251	34 4 ¹ ^{ed} -6 ¹ ^{ed}
38 6 ^{er}	39 7 ^{ab}	2252 ^{ab}	34 6 ¹ ^{ed}
38 7 ^{ab}	39 7 ^{ed}	2252 ^{ed}	34 7 ¹ ^{ab}
38 7 ^{ed}	39 8 ^{ab}	2253	34 7 ¹ ^{ed}
38 8-17 ^{as ed}	39 8 ^{ed} -18 ^{ab}	2254-2263	34 8 ¹ -17 ¹
38 17 ^{er}	39 18 ^{ed}	2264 ^{ab}	34 18
241*	39 19	2264 ^{ed} -2265 ^{ab}	—
38 18-20	39 20-22	2265 ^{ed} -2268 ^{ab}	34 19-21
242*	39 23	2268 ^{ed} -2269 ^{ab}	—
38 21-22	39 24-25	2269 ^{ed} -2271 ^{ab}	34 22-23
243*	39 26	2271 ^{ed} -2272 ^{ab}	—
38 23-28 ^{as ed}	39 27-32	2272 ^{ed} -2278 ^{ab}	34 24-29
38 28 ^{er}	39 33 ^{ab}	2278 ^{ed}	34 29 ¹
244*	—	—	—
38 29-30	39 33 ^{ed} -35 ^{ab}	2279-2280	34 30 ¹ -31 ¹
38 31 ^{ab}	39 35 ^{ed}	2281 ^{ab}	34 32
38 31 ^{eder}	39 36	2281 ^{ed} -2282 ^{ab}	34 33
38 32 ^{as ed}	39 37	2282 ^{ed} -2283 ^{ab}	34 34
38 32 ^{er}	39 38 ^{ab}	2283 ^{ed}	34 34 ¹
38 33	39 38 ^{ed}	2284	34 35
39 1	40 1	2285	35 1
39 2	40 2	2286	35 1 ¹ , 2
39 3-4	40 3-4	2287-2288	35 3-4
39 5	40 5	2289	35 4 ¹ , 5 ¹ ^{ab}
39 6 ^{ab}	40 6 ^{ab}	2290 ^{ab}	35 5 ¹ ^{ed}
245*	—	—	—
39 6 ^{ed}	40 6 ^{ed}	2290 ^{ed}	35 6
39 7-13	40 7-13	2291-2297	35 7-13
39 14	40 14	2298	35 13 ¹ , 14
39 15	40 15	2299	35 14 ¹ , 15
39 16 ^{ab}	40 16 ^{ab}	2300 ^{ab}	35 16 ^{ab}
246*	—	—	35 16 ^{ed} -17 ^a
39 16 ^{eder}	40 16 ^{ed} -17 ^{ab}	2300 ^{ed} -2301 ^{ab}	35 17 ¹ ^{ed}

Cit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
39 17-32 ^{ab}	40. 17 ^{cd} -32	2301 ^{ed} -2316	35 18-33 ^{ab}
39 32 ^{ed}	40. 33	2317	35 33 ^{ed}
40 1 ^{abe}	41 1 ^{abc}	2318 ^{abc}	36 1 ^{abc}
247*	—	—	—
40 1 ^d	41 1 ^d	2318 ^d	36 1 ^d
40 1 ^{ef}	41 2 ^{ab}	2319 ^{ab}	36 1 ^{1/2}
40 2-4 ^{ab}	41 2 ^{ed} -4	2319 ^{ed} -2321	36 2 ^{1/2} -4 ^{1/2} ^{ab}
248*	—	—	36 4 ^{1/2} ^{ed}
40 4 ^{ed}	41 5 ^{ab}	2322 ^{ab}	36 5
249*	—	—	—
40 5	41 5 ^{ed} -6 ^{ab}	2322 ^{ed} -2323 ^{ab}	36 5 ^{1/2} , 6
40 6-12 ^{abcd}	41 6 ^{ed} -13 ^{ab}	2323 ^{ed} -2330 ^{ab}	36 7-13
40 12 ^{ef}	41 13 ^{ed}	2330 ^{ed}	36 13 ^{1/2}
40 13	41 14	2331	36 14 ^{1/2}
250*	41 15 ^{ab}	2332 ^{ab}	—
40 14-16 ^{ab}	41 15 ^{ed} -17	2332 ^{ed} -2334	36 15 ^{1/2} -17 ^{1/2} ^{ab}
251*	41 18 ^{ab}	2335 ^{ab}	—
40. 16 ^{ed}	41 18 ^{ed}	2335 ^{ed}	36 17 ^{1/2} ^{ed}
40 17-19 ^{abcd}	41 19-21	2336-2338	36. 18 ^{1/2} -20 ^{1/2}
252*	—	—	36 21 ^{1/2} ^{ab}
40 19 ^{ef}	41 22 ^{ab}	2339 ^{ab}	36 21 ^{1/2} ^{ed}
40 20-21 ^{abcd}	41 22 ^{ed} -24 ^{ab}	2339 ^{ed} -2341 ^{ab}	36 22 ^{1/2} -23 ^{1/2}
40 21 ^{ef}	41 24 ^{ed}	2341 ^{ed}	36 24
40 22-31	41 25-34	2342-2351	36 25-34
253*	41 35-38	2352-2355	—
40 32-33	—	—	36 35-36
40 34-35	41 39-40	2356-2357	36 37-38
41. 1-10 ^{abcd}	42 1-10	2358-2367	37 1-10
41 10 ^{ef}	42. 11 ^{ab}	2368 ^{ab}	37 10 ^{1/2}
41 11 ^{abcd}	42 11 ^{ed} -12 ^{ab}	2368 ^{ed} -2369 ^{ab}	37 11 ^{1/2}
41 11 ^{ef}	42 12 ^{ed}	2369 ^{ed}	37 12
41 12-17 ^{ab}	42 13-18 ^{ab}	2370-2375 ^{ab}	37 13-18 ^{ab}
41 17 ^{ed} -19	—	—	37 18 ^{ed} -20
254* for 17 ^{ef} -19 ^d	42. 18 ^{ed} -20	2375 ^{ed} -2377	—
41. 20-31 ^{abcd}	42. 21-32	2378-2389	37. 21-32
41. 31 ^{ef}	42 33 ^{ab}	2390 ^{ab}	37 32 ^{1/2}
41. 32 ^{abcd}	42. 33 ^{ed} -34 ^{ab}	2390 ^{ed} -2391 ^{ab}	37. 33 ^{1/2}
41. 32 ^{ef}	42. 34 ^{ed}	2391 ^{ed}	37. 34

CO-ORDINATE

Cut Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
41 33 ^{ab}	42 35 ^{ab}	2392 ^{ab}	37 35 ^{ab}
255*	—	—	—
41 33 ^{cd} -34 ^{abcd}	42 35 ^{cd} -36	2392 ^{cd} -2393	37 35 ^{cd} -36
41 34 ^{ef}	42 37 ^{ab}	2394 ^{ab}	37 36 $\frac{1}{2}$
41 35-39 ^{ab}	42 37 ^{cd} -41 ^{cd}	2394 ^{cd} -2398	37 37 $\frac{1}{2}$ -41 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
41 39 ^{cd}	42 41 ^{ef}	2399	37 41 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
42 1-5 ^{abcd}	43 1-5	2400-2404	38 1-5
42 5 ^{ef}	43 6 ^{ab}	2405 ^{ab}	38 5 $\frac{1}{2}$
42 6 ^{abcd}	43 6 ^{cd} -7 ^{ab}	2405 ^{cd} -2406 ^{ab}	38 6 $\frac{1}{2}$
42 6 ^{ef}	43 7 ^{cd}	2406 ^{cd}	38 7
42 7-11	43 8-12	2407-2411	38 8-12
42 12	43 13	2412	38 12 $\frac{1}{2}$, 13
256*	43 14-15	2413-2414	—
42 13 ^{ab}	43 16 ^{ab}	2415 ^{ab}	—
42 13 ^{cd}	43 16 ^{cd}	2415 ^{cd}	38 13 $\frac{1}{2}$
257*	—	—	38 14
42 13 ^{ef}	43 17 ^{ab}	2416 ^{ab}	38 14 $\frac{1}{2}$
42 14 ^{ab}	43 17 ^{cd}	2416 ^{cd}	38 15 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
258*	43 18 ^{ab}	2417 ^{ab}	—
42 14 ^{def}	43 18 ^{cd} -19 ^{ab}	2417 ^{cd} -2418 ^{ab}	38 15 $\frac{1}{2}$ ^{cd} , 16
42 15-16	43 19 ^{cd} -21 ^{ab}	2418 ^{cd} -2420 ^{ab}	38 17-18
42 17-18 ^{abcd}	43 22-23	2421-2422	38 19-20
42 18 ^{ef}	43 21 ^{cd}	2420 ^{cd}	38 21 ^{ab}
259*	—	—	38 21 ^{cd}
42 19-21 ^{abcd}	43 24-26	2423-2425	38 22-24
260*	—	—	—
42 21 ^{ef}	43 27 ^{ab}	2426 ^{ab}	38 24 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
42 22	43 27 ^{cd} -28 ^{ab}	2426 ^{cd} -2427 ^{ab}	38 24 $\frac{1}{2}$ ^{cd} , 25
42 23-26 ^{ab}	43 28 ^{cd} -31	2427 ^{cd} -2430	38 26-29 ^{ab}
42 26 ^{cd}	43 32 ^{ab}	2431	38 29 ^{cd}
42 27-34	43 32 ^{cd} -40 ^{ab}	2432-2439	38 30-37
261*	43 40 ^{cd} -43 ^{ab}	2440-2442	—
42 35 ^{ab}	43 43 ^{cd}	2443 ^{ab}	38 38 ^{ab}
42 35 ^{cd} -36 ^{ab}	43 44	2443 ^{cd} -2444 ^{ab}	38 38 ^{cd} -39 ^{ab}
262*(for 35 ^{cd} -36 ^{ab})	—	—	—
42 36 ^{cd}	43 45 ^{ab}	2444 ^{cd}	38 39 ^{cd}
42 37	43 45 ^{def}	2445	38 40
42 38-41	43 46-49	2446-2449	38 41-44

THE SĀLYAPARVAN

Cūt Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
43 1-32 ^{abed}	44. 1-32	2450-2481	39 1-32
43 32 ^{ef}	44 33 ^{ab}	2482 ^{ab}	39 32½
43 33	44 33 ^{cd} -34 ^{al}	2482 ^{cd} -2483 ^{ab}	39 33½
43 34	44 34 ^{cd} -35 ^{ab}	2483 ^{cd} -2484 ^{ab}	39 34, 35 ^{ab}
43 35	44 35 ^{cd} -36 ^{ab}	2484 ^{cd} -2485 ^{ab}	39 35 ^{cd} , 35½
43 36-39 ^{abed}	44 36 ^{cd} -40 ^{ab}	2485 ^{cd} -2489 ^{ab}	39 36½-39½
43. 39 ^{ef}	44 40 ^{cd}	2489 ^{cd}	39 40
43 40-46	44 41-47	2490-2496	39 41-47
43 47	44 48	2497	39 47½, 48
43 48-52	44 49-53	2498-2502	39 49-53
44 1-8 ^{abed}	45 1-8	2503-2510	40 1-8
44 8 ^{ef}	45 9 ^{ab}	2511 ^{ab}	40 9 ^{ab}
44 9-11 ^{abed}	45 9 ^{cd} -12 ^{ab}	2511 ^{cd} -2514 ^{ab}	40 9 ^{cd} -12 ^{ab}
44 11 ^{ef}	45 12 ^{cd}	2514 ^{cd}	40 12 ^{cd}
44 12 ^{abed}	45 13	2515	40 13
44 12 ^{ef}	45 14 ^{ab}	2516 ^{ab}	40. 14 ^{ab}
44 13 ^{abed}	45 14 ^{cd} -15 ^{ab}	2516 ^{cd} -2517 ^{ab}	40 14 ^{cd} -15 ^{ab}
44. 13 ^{ef}	45 15 ^{cd}	2517 ^{cd}	40 15 ^{cd}
44 14-20 ^{abed}	45 16-22	2518-2524	40 16-22
44 20 ^{ef}	45 23 ^{ab}	2525 ^{ab}	40 22½
44 21	45 23 ^{cd} -24 ^{ab}	2525 ^{cd} -2526 ^{ab}	40 23½
44 22	45 24 ^{cd} -25 ^{ab}	2526 ^{cd} -2527 ^{ab}	40 24, 25 ^{ab}
44 23 ^{abed}	45 25 ^{cd} -26 ^{ab}	2527 ^{cd} -2528 ^{ab}	40 25 ^{cd} -26 ^{ab}
44 23 ^{ef}	45 26 ^{cd}	2528 ^{cd}	40. 26 ^{cd}
44 24-31 ^{abed}	45. 27-34	2529-2536	40 27-34
44 31 ^{ef}	45. 35 ^{ab}	2537 ^{ab}	40. 34½
44 32 ^{abed}	45. 35 ^{cd} -36 ^{ab}	2537 ^{cd} -2538 ^{ab}	40. 35½
44 32 ^{ef}	45. 36 ^{cd}	2538 ^{cd}	40. 36
44 33-38 ^{abed}	45. 37-42	2539-2544	40 37-42
44. 38 ^{ef}	45 43 ^{ab}	2545 ^{ab}	40 42½
44. 39-49	45 43 ^{cd} -54 ^{ab}	2545 ^{cd} -2556 ^{ab}	40 43½-53½
44 50	45 54 ^{cd} -55 ^{ab}	2556 ^{cd} -2557 ^{ab}	40 54, 54½
44 51-52	45 55 ^{cd} -57 ^{ab}	2557 ^{cd} -2559 ^{ab}	40 55½-56½
44 53	45 57 ^{cd} -58 ^{ab}	2559 ^{cd} -2560 ^{ab}	40 57, 58 ^{ab}
44 54-56	45 58 ^{cd} -61 ^{ab}	2560 ^{cd} -2563 ^{ab}	40 58 ^{cd} -61 ^{ab}
263*	45 61 ^{cd}	2563 ^{cd}	—
44 57-62	45 62-67	2564-2569	40 61 ^{cd} -67 ^{ab}
44 63-64	45 68-69	2570-2571	40 67 ^{cd} -69 ^{ab}

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
264*(for 63-64)	—	—	—
44 65-70	45 70-75	2572-2577	40 69 ^{ed} -75 ^{ab}
265*	—	—	—
44 71-72 ^{abcd}	45 76-77	2578-2579	40 75 ^{ed} -77 ^{ab}
44 72 ^{ef}	45 78 ^{ab}	2580 ^{ab}	40 77 ^{ed}
44 73	45 78 ^{ed} -79 ^{ab}	2580 ^{ed} -2581 ^{ab}	40 77½, 78
44 74 ^a	45 79 ^o	2581 ^e	40 79 ^a
266*	—	—	—
44 74 ^{bcd}	45 79 ^d -80 ^{ab}	2581 ^d -2582 ^{ab}	40 79 ^{bcd}
44 75 ^{ab}	—	—	40 80 ^{ab}
44 75 ^{ed}	—	—	—
44 76-88 ^{ab}	45 80 ^{ed} -92	2582 ^{ed} -2594	40 80 ^{ed} -92
44 88 ^e	45 93 ^a	2595 ^a	40 93 ^a
267*	45 93 ^{bc}	2595 ^{bc}	—
44 88 ^d	45 93 ^d	2595 ^d	40 93 ^b
44 89-91 ^{ab}	45 94-96 ^{ab}	2596-2598 ^{ab}	40 93 ^{ed} -95
44 91 ^{ed}	—	—	40 96 ^{ab}
268*(subst 91 ^{ed})	45 96 ^{ed}	2598 ^{ed}	—
44 92-97 ^{abcd}	45 97-102	2599-2604	40 96 ^{ed} -102 ^{ab}
44 97 ^{ef}	45 103 ^{ab}	2605 ^{ab}	40 102 ^{ed}
44 98-100 ^{abcd}	45 103 ^{ed} -106 ^{ab}	2605 ^{ed} -2608 ^{ab}	40 103-105
44 100 ^{ef}	45 106 ^{ed}	2608 ^{ed}	40 106 ^{ab}
44 101	45 107	2609	40 106 ^{ed} , 106½
269*	—	—	—
44 102	45 108	2610	40 107, 107½
44 103	45 109	2611	40 108½
44 104 ^{ab}	45 110 ^{ab}	2612 ^{ab}	—
44 104 ^{ed}	—	—	40 109½ ^{ab}
44 105 ^{ab}	45 111 ^{ab}	2613 ^{ab}	40 110½ ^{ab}
44 105 ^{ed}	45 110 ^{ed}	2612 ^{ed}	40 109½ ^{ed}
44 106-107 ^{ab}	45 111 ^{ed} -112	2613 ^{ed} -2614	40 110½ ^{ed} -111½
44 107 ^{ed}	45 113 ^{ab}	2615 ^{ab}	40 112
44 108-110 ^{ab}	45 113 ^{ed} -115 ^{ed}	2615 ^{ed} -2617	40 113-115 ^{ab}
44 110 ^{el}	45 115 ^{ef}	2618	40 115 ^{ed}
45 1-10	46 1-10	2619-2628	41 1-10
45 11-13 ^{abc}	46 11-13	2629-2631	—
45 13 ^{ef} -14 ^{ab}	46 14	2632	—
45 14 ^{ed} -16 ^{ab}	46 15-16	2633-2634	41 11-12

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madias Ed
270*	—	—	—
45 16 ^{cd} -18 ^{ab}	46 17-18	2635-2636	41 13-14
45 18 ^{cd} -20 ^{ab}	46 19-20	2637-2638	—
45 20 ^{cd}	46 21 ^{ab}	2639 ^{ab}	41 15 ^{ab}
45 21 ^{ab}	46 21 ^{cd}	2639 ^{cd}	—
45 21 ^{cd}	46 22 ^{ab}	2640 ^{ab}	41 15 ^{cd}
45 22-27 ^{abcd}	46 22 ^{cd} -23 ^{ab}	2640 ^{cd} -2646 ^{ab}	41 16-21
45 27 ^{cd}	46 28 ^{cd}	2646 ^{cd}	41 22 ^{ab}
45 28 ^{abcd}	46 29	2647	41 22 ^{cd} -23 ^{ab}
45 28 ^{cd}	46 30 ^{ab}	2648 ^{cd}	41 23 ^{cd}
45 29-34	46 30 ^{cd} -36 ^{ab}	2648 ^{cd} -2651 ^{ab}	41 24-29
45 33 ^{ab}	46 36 ^{cd}	2651 ^{cd}	41 31 ^{ab}
45 33 ^{cd} -36 ^{ab}	46 37	2655	41 30
271*	46 38 ^{ab}	2656 ^{ab}	—
272*	—	—	—
45 36 ^{cd}	46 38 ^{cd}	2656 ^{cd}	41 31 ^{cd}
45 37 ^{ab}	46 39 ^{ab}	2657 ^{ab}	41 32 ^{cd}
45 37 ^{cd}	46 39 ^{cd}	2657 ^{cd}	41 32 ^{ab}
273*	46 40-41 ^{ab}	2658-2659 ^{ab}	—
45 38-39 ^{ab}	46 41 ^{cd} -42	2659 ^{cd} -2660	41 33-34 ^{ab}
45 39 ^{cd}	46 43 ^{ab}	2661 ^{ab}	41 34 ^{cd}
274 ^{ab} (subst 39 ^{cd})	—	—	—
45 40	46 43 ^{cd} -44 ^{ab}	2661 ^{cd} -2662 ^{ab}	41 35
275*	—	—	—
45 41-42	46 44 ^{cd} -46 ^{ab}	2662 ^{cd} -2664 ^{ab}	41 36-37
45 43	46 46 ^{cd} -47 ^{ab}	2664 ^{cd} -2665 ^{ab}	41 37½, 38½ ^{ab}
276*	46 47 ^{cd} -48	2665 ^{cd} -2666	—
45 44-45 ^{ab}	46 49-50 ^{ab}	2667-2668 ^{ab}	41 38½ ^{cd} -39½
45 45 ^{cd}	46 50 ^{cd}	2668 ^{cd}	41 40
45 46-47 ^{abcd}	46 51-52	2669-2670	41 41 42
45 47 ^{cd}	46 53 ^{ab}	2671 ^{ab}	41 42½
45 48 ^{abcd}	46 53 ^{cd} -54 ^{cd}	2671 ^{cd} -2672 ^{ab}	41 43½
45 48 ^{cd}	46 54 ^{cd}	2672 ^{cd}	41 44½ ^{ab}
277*	46 55 ^{ab}	2673 ^{ab}	41 44½ ^{cd}
45 49 ^{abcd}	46 55 ^{cd} -56 ^{ab}	2673 ^{cd} -2674 ^{ab}	41 45½
45 49 ^{cd}	46 56 ^{cd}	2674 ^{cd}	41 46
45 50-58 ^{ab}	46 57-66 ^{ab}	2675-2683 ^{ab}	41 47-55 ^{ab}
278 ^{cd}	46 65 ^{cd}	2683 ^{cd}	—

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
45 58 ^{ecf}	46 66	2684	41 55 ^{cd} , 55½
45 59 ^{abed}	46 67	2685	41 56½
45 59 ^{ef}	46 68 ^{ab}	2686 ^{ab}	41 57
45 60 ^{abcd}	46 68 ^{cd} -69 ^{ab}	2686 ^{cd} -2687 ^{ab}	41 58
45 60 ^{ef}	46 69 ^{cd}	2687 ^{cd}	41 58½
45 61-63	46 70-72	2688-2690	41 59½-61½
45 64 ^{ab}	46 73 ^{ab}	2691 ^{ab}	41 62
45 64 ^{cdcf}	46 73 ^{cd} -74 ^{ab}	2691 ^{cd} -2692 ^{ab}	41 63
45 65	46 74 ^{cd} -75 ^{ab}	2692 ^{cd} -2693 ^{ab}	41 63½, 64
45 66-67	46 75 ^{cd} -77 ^{ab}	2693 ^{cd} -2695 ^{ab}	41 65-66
279*	46 77 ^{cd}	2695 ^{cd}	—
45 68 ^{ab}	46 78 ^{ab}	2696 ^{ab}	41 67 ^{ab}
280*	46 78 ^{cd}	2696 ^{cd}	41 67 ^{cd}
45 68 ^{cd}	46 79 ^{ab}	2697 ^{ab}	41 67½
45 69 ^{abcd}	46 79 ^{cd} -80 ^{ab}	2697 ^{cd} -2698 ^{ab}	41 68½
45 69 ^{ef}	46 80 ^{cd}	2698 ^{cd}	41 69
45 70-79 ^{ab}	46 81-90 ^{ab}	2699-2708 ^{ab}	41 70-79 ^{ab}
281*	46 90 ^{cd} -91 ^{ab}	2708 ^{cd} -2709 ^{ab}	—
45 79 ^{cd}	46 91 ^{cd}	2709 ^{cd}	41 79 ^{cd}
45 80-81 ^{ab}	46 92-93 ^{ab}	2710-2711 ^{ab}	41 80-81 ^{ab}
282*	46 93 ^{cd}	2711 ^{cd}	—
45 81 ^{cd} -82	46 94-95 ^{ab}	2712-2713 ^{ab}	41 81 ^{cd} -82
283*	—	—	—
45 83	46 95 ^{cd} -96 ^{ab}	2713 ^{cd} -2714 ^{ab}	41 83
45 84	46 97	2715	41 84 ^{cd} , 84½
45 85-87 ^{ab}	46 98-100 ^{ab}	2716-2718 ^{ab}	41 85½-87½ ^{ab}
45 87 ^{cd}	46 100 ^{cd} = 96 ^{cd}	2718 ^{cd} = 2714 ^{cd}	41 87½ ^{cd} = 84 ^{ab}
45 88-94 ^{abcd}	46 101-107	2719-2725	41 88½-94½
45 94 ^{ef}	46 108 ^{ab}	2726 ^{ab}	41 95
45 95 ^{ab}	46 108 ^{cd}	2726 ^{cd}	41 95½
45 95 ^{cd}	46 108 ^{ef}	2727	41 96½ ^{ab}
284*	—	—	41 96½ ^{cd}
46 1-4	47 1-4	2728-2731	42 1-4
46 5 ^{ab}	47 5 ^{ab}	2732 ^{ab}	42 4½
46 5 ^{cdcf}	47 5 ^{cd} -6 ^{ab}	2732 ^{cd} -2733 ^{ab}	42 5½
46 6-7	47 6 ^{cd} -8 ^{ab}	2733 ^{cd} -2735 ^{ab}	42 6½-7½
46 8	47 8 ^{cd} -9 ^{ab}	2735 ^{cd} -2736 ^{ab}	42 8, 8½
46 9-11 ^{abcd}	47 9 ^{cd} -12 ^{ab}	2736 ^{cd} -2739 ^{ab}	42 9½-11½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
46 11 ^{ef}	47 12 ^{ed}	2739 ^{ed}	42 12
46 12 ^{a'ed}	47 13	2740	42 13
46 12 ^{ef}	47 14 ^{ab}	2741 ^{ab}	42 14 ^{ab}
46 13	47 14 ^{ed} -15 ^{ab}	2741 ^{ed} -2742 ^{ab}	42 14 ^{ed} , 14½
46 14 ^{ab}	47 15 ^{ed}	2742 ^{ed}	42 15½ ^{ab}
46 14 ^{ed}	47 16 ^{ab}	2743	42 15½ ^{ed}
46 15-19 ^{abcd}	47 16 ^{ed} -21 ^{al}	2744-2748	42. 16½-20½
46 19 ^{ef}	47 21 ^{ed}	2749 ^{ab}	42. 21
46 20	47 22	2749 ^{ed} -2750 ^{ab}	42 22
46 21 ^{ab}	47 23 ^{ab}	2750 ^{ed}	—
46 21 ^{cder}	47 23 ^{ed} -24 ^{ab}	2751	42 23
46 22 ^{bed}	47 24 ^{ed} -25 ^{ab}	2752	42 24
46 22 ^{ef}	47 25 ^{ed}	2753 ^{ab}	42 24½
46 23 ^{abcd}	47 26	2753 ^{ed} -2754 ^{ab}	42 25½
46 23 ^{ef}	47 27 ^{ab}	2754 ^{ed}	42 26
46 24	47 27 ^{ed} -28 ^{ab}	2755	42 26½, 27½ ^{ab}
46 25	47 28 ^{ed} -29 ^{ab}	2756	42 27½ ^{ed} -28½ ^{ab}
46 26	47 29 ^{ed} -30 ^{ab}	2757	42 28½ ^{ed} , 29
46. 27 ^{ab}	47 30 ^{ed}	2758 ^{ab}	42 29½
46 27 ^{cder}	47 31	2758 ^{ed} -2759 ^{ab}	42 30½
46. 28-29 ^{ab}	47 32-33 ^{ab}	2759 ^{ed} -2760	42 31½-32½ ^{ab}
16 29 ^{ed}	47 33 ^{ed}	2761	42 32½ ^{ed}
47 1-7	48 1-7	2762-2768	43 1-7
47 8	48 8	2769	43 7½, 8½ ^{ab}
47 9	48 9	2770	43 8½ ^{ed} , 9
47. 10-15	48 10-15	2771-2776	43 10-15
47 16	48 16	2777	43 15½, 16
47 17 ^{abcd}	48 17	2778	43 17
285*	—	—	43 18 ^{ab}
47 17 ^{ef}	48 18 ^{ab}	2779 ^{ab}	43 18 ^{ed}
47 18-19 ^{abcd}	48 18 ^{ed} -20 ^{ab}	2779 ^{ed} -2781 ^{ab}	43 19-20
47 19 ^{ef}	48 20 ^{ed}	2781 ^{ed}	43 20½
47 20-23	48 21-24	2782-2785	43 21½-24½
286*	48 25-28	2786-2789	43 25½-28½
47 24	48 29	2790	43 29½
47 25	48 30	2791	43 30, 31 ^{ab}
47 26	48 31	2792	43 31 ^{ed} , 31½
47 27 ^{abcd}	48 32	2793	43 32½

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
47 27 ^{ef}	48 33 ^{ab}	2794 ^{ab}	43 33
47 28-33	48 33 ^{cd} -39 ^{ab}	2794 ^{ed} -2800 ^{ab}	43 34-39
47 34 ^{ab}	48 39 ^{cd}	2800 ^{ed}	43 39½
47 34 ^{cd ef}	48 40	2801	43 40, 41 ^{ab}
47 35	48 41	2802	43 41 ^{ed} , 41½
47 36-42	48 42-48	2803-2809	43 42½-48½
47 43	48 49	2810	43 49, 49½
47 44 ^{ab}	48 50 ^{ab}	2811 ^{ab}	43 50
47 44 ^{cd ef}	48 50 ^{ed} -51 ^{ab}	2811 ^{ed} -2812 ^{ab}	43 51
47 45 ^{ab cd}	48 51 ^{ed} -52 ^{ab}	2812 ^{ed} -2813 ^{ab}	43 52
47 45 ^e	48 52 ^e	2813 ^e	43 53 ^a
287*	48 52 ^d -53 ^a	2813 ^d -2814 ^a	43 53 ^{bc}
47 45 ^f -46	48 53 ^{b cd} -54 ^{ab}	2814 ^{b cd} -2815 ^{ab}	43 53 ^d -54
47 47	48 54 ^{ed} -55 ^{ab}	2815 ^{ed} -2816 ^{ab}	43 54½, 55½ ^{ab}
47 48	48 55 ^{ed} -56 ^{ab}	2816 ^{ed} -2817 ^{ab}	43 55½ ^{ed} , 56
47 49-55 ^{ab}	48 56 ^{ed} -62	2817 ^{ed} -2823	43 57-63 ^{ab}
47 55 ^{ed}	48 63 ^{ab}	2824	43 63 ^{ed}
47 56-59	48 63 ^{ed} -67 ^{ab}	2825-2828	43 64-67
47 60	48 67 ^{cd ef}	2829	43 67½, 68
47 61	48 68	2830	43 69
48 1-2	49 1-2	2831-2832	44 1-2
48 3	49 3	—	44 3
288*	—	—	—
48 4 ^{ab}	49 4 ^{ab}	—	44 4 ^{ab}
48. 4 ^{ed} -6 ^{ab cd}	49 4 ^{ed} -6	2833-2835 ^{ab}	44 4 ^{ed} -6
48. 6 ^{ef}	49. 7 ^{ab}	2835 ^{ed}	44 6½
48. 7-8 ^{ab cd}	49. 7 ^{ed} -9 ^{ab}	2836-2837	44 7½-8½
48. 8 ^{ef}	49. 9 ^{ed}	2838 ^{ab}	44. 9
289*	49. 10-11 ^{ab}	2838 ^{ed} -2839	—
48 9-10 ^{ab}	—	—	44. 10-11 ^{ab}
48 10 ^{ed}	49. 11 ^{ed}	2840 ^{ab}	44 11 ^{ed}
48 11	49 12	2840 ^{ed} -2841 ^{ab}	44 11½, 12½ ^{ab}
48 12	49 13	2841 ^{ed} -2842 ^{ab}	44 12½ ^{ed} , 13
48 13-14	49 14-15	2842 ^{ed} -2844 ^{ab}	44 14-15
48 15	—	—	44 16
290* (subst 15)	49 16	2844 ^{ed} -2845 ^{ab}	—
48 16-23 ^{ab}	49 17-24 ^{ab}	2845 ^{ed} -2852	44 17-24 ^{ab}
48 23 ^{ed}	49 24 ^{ed}	2853	44 24 ^{ed}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
—	—	—	44 24½
49 1-3 ^{ab}	50 1-3 ^{ab}	2854-2856 ^{ab}	45 1-3 ^{ab}
291*	50 3 ^{cd}	2856 ^{cd}	45 3 ^{cd}
49 3 ^{cd} -6 ^{ab}	50 4-6	2857-2859	45 4-6
49 6 ^{cd}	50 7 ^{ab}	2860 ^{ab}	45 6½
49 7 ^{ab}	50 7 ^{cd}	2860 ^{cd}	45 7½ ^{ab}
49 7 ^{cd}	50 8 ^{ab}	2861 ^{ab}	45 7½ ^{cd}
292*	—	—	—
49 8 ^{ab}	50 8 ^{cd}	2861 ^{cd}	45 8
49 8 ^{cd}	50 9 ^{ab}	2862 ^{ab}	45. 9 ^{ab}
293*	—	—	—
49 9	50 9 ^{cd} -10 ^{ab}	2862 ^{cd} -2863 ^{ab}	45 9 ^{cd} , 9½
49 10-19	50 10 ^{cd} -20 ^{ab}	2863 ^{cd} -2873 ^{ab}	45 10½-19½
49. 20 ^{ab}	50 20 ^{cd}	2873 ^{cd}	45 20½ ^{ab} = 26½ ^{cd}
49 20 ^{cd} -24 ^{cd}	50 21-25 ^{ab}	2874-2878 ^{ab}	45. 20½ ^{cd} -24½
49 24 ^{cd}	50. 25 ^{cd}	2878 ^{cd}	45. 25½ ^{ab}
49 25	50 26	2879	45. 25½ ^{cd} -26½ ^{ab}
49 26	50. 27	2880	45 27½
49 27	50 28	2881	45 28, 29 ^{ab}
294*	—	—	45 29 ^{cd}
49 28-29 ^{ab}	50 29-30 ^{ab}	2882-2883 ^{ab}	45 30, 30½
49 29 ^{cd} -30 ^{ab} ^{cd}	50 30 ^{cd} -31	2883 ^{cd} -2884	—
49 30 ^{cd} -31	50 32-33 ^{ab}	2885-2886 ^{ab}	—
49 32-34	50 33 ^{cd} -36 ^{ab}	2886 ^{cd} -2889 ^{ab}	45. 31½-33½
49. 35-36	50 36 ^{cd} -38 ^{ab}	2889 ^{cd} -2891 ^{ab}	—
49 37-45	50 38 ^{cd} -47 ^{ab}	2891 ^{cd} -2900 ^{ab}	45. 34½-42½
295*	—	—	—
49. 46 ^{ab}	50 47 ^{cd}	2900 ^{cd}	45 43½ ^{ab}
49 46 ^{cd}	50 48 ^{ab}	2901	45 43½ ^{cd}
49 47	50 48 ^{cd} -49 ^{ab}	2902	45. 44½
49 48 ^{ab}	50 49 ^{cd}	2903 ^{ab}	45 45
49. 48 ^{cd}	50 50 ^{ab}	2903 ^{cd}	45 46 ^{ab}
49 48 ^{cd}	50 50 ^{cd}	2904	45. 46 ^{cd}
49 49-52 ^{ab} ^{cd}	50 51-54	2905-2908	45. 47-50
49 52 ^{cd}	50 55 ^{ab}	2909 ^{ab}	45 50½
49. 53-64	50 55 ^{cd} -67 ^{ab}	2909 ^{cd} -2921 ^{ab}	45 51½-62½
296* lines 1-2	50. 67 ^{cd} -68 ^{ab}	2921 ^{cd} -2922 ^{ab}	—
296* line 3	50 68 ^{cd}	2922 ^{cd}	45 63½ ^{ab}

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
296* line 4	50 68 ^r	2923	45 63½ ^{cd}
49 65	50 69	2924	45 64½
50 1-12 ^{abed}	51 1-12	2925-2936	46 1-12
50 12 ^r	51 13 ^{ab}	2937 ^{ab}	46 12½
50 13	51 13 ^{cd} -14 ^{ab}	2937 ^{cd} -2938 ^{ab}	46 13½
50 14	51 14 ^{cd} -15 ^{ab}	2938 ^{cd} -2939 ^{ab}	46 14, 14½
50 15-29 ^{abed}	51 15 ^{cd} -30 ^{ab}	2939 ^{cd} -2954 ^{ab}	46 15½-29½
50 29 ^r	51 30 ^{cd}	2954 ^{cd}	46 30½ ^{ab}
50 30 ^{abed}	51 31	2955	46 30½ ^{cd} -31½ ^{ab}
50 30 ^r	51 32 ^{ab}	2956 ^{ab}	46 31½ ^{cd}
50 31-32 ^{abed}	51 32 ^{cd} -34 ^{ab}	2956 ^{cd} -2958 ^{ab}	46 32½-33½
50 32 ^r	51 34 ^{cd}	2958 ^{cd}	46 34
50 33 ^{abed}	51 35	2959	46 35
50 33 ^r	51 36 ^{ab}	2960 ^{ab}	46 35½
50 34-49	51 36 ^{cd} -52 ^{ab}	2960 ^{cd} -2976 ^{ab}	46 36½-51½
50 50 ^{ab}	51 52 ^{cd}	2976 ^{cd}	46 52½ ^{ab}
50 50 ^{cd}	51 52 ^r	2977	46 52½ ^{cd}
50 51	51 53	2978	46 53½
51 1-3 ^{abed}	52 1-3	2979-2981	47 1-3
51 3 ^r	52 4 ^{ab}	2982 ^{ab}	47. 3½
51 4-5	52 4 ^{cd} -6 ^{ab}	2982 ^{cd} -2984 ^{ab}	47 4½-5½
51 6	52 6 ^{cd} -7 ^{ab}	2984 ^{cd} -2985 ^{ab}	47 6, 6½
51 7-9 ^{ab}	52 7 ^{cd} -9	2985 ^{cd} -2987	47 7½-9½ ^{ab}
297*	—	—	47 9½ ^{cd}
51. 9 ^{cd}	52 10 ^{ab}	2988 ^{ab}	47. 10
51. 10	52. 10 ^{cd} -11 ^{ab}	2988 ^{cd} -2989 ^{ab}	47. 11
51. 11	52. 11 ^{cd} -12 ^{ab}	2989 ^{cd} -2990 ^{ab}	47. 11½, 12½ ^{ab}
51. 12	52. 12 ^{cd} -13 ^{ab}	2990 ^{cd} -2991 ^{ab}	47. 12½ ^{cd} , 13
51. 13	52 13 ^{cd} -14 ^{ab}	2991 ^{cd} -2992 ^{ab}	47 13½, 14
51. 14-16 ^{ab}	52 14 ^{cd} -16	2992 ^{cd} -2994	47 15-17 ^{ab}
298*	52 17 ^{ab}	2995 ^{ab}	—
51 16 ^{cd} -20	52 17 ^{cd} -21	2995 ^{cd} -2999	47 17 ^{cd} -21
51. 21 ^{abed}	52 22	3000	47. 22
51. 21 ^r	52 23 ^{ab}	3001 ^{ab}	47 22½
51 22-23 ^{abed}	52 23 ^{cd} -25 ^{ab}	3001 ^{cd} -3003 ^{ab}	47 23½-24½
51 23 ^r	52 25 ^{cd}	3003 ^{cd}	47 25½ ^{ab}
299*	52 26 ^{ab}	3004 ^{ab}	—
51 24 ^{abed}	52 26 ^{cd} -27 ^{ab}	3004 ^{cd} -3005	47 25½ ^{cd} 26½ ^{ab}

Crit Ed.	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
51 24 ^{cr}	52 27 ^{cd}	3005 ^{cd}	47 26½ ^{cd}
51 25-26	52 28-29	3006-3007	47 27½-28½
52 1-8	53 1-8	3008-3015	48 1-8
52 9	53 9	3016	48 8½, 9½ ^{ab}
52 10	53 10	3017	48 9½ ^{cd} , 10
52 11	53 11	3018	48 11
52 12	53 12	3019	48 11½, 12
52 13	53 13	3020	48 13
52 14	53 14	3021	48 13½, 14
52 15-16	53 15-16	3022-3023	48 15-16
300*	—	—	—
301*	53 17-21 ^{ab}	3024-30 28 ^{cb}	—
52 17	53 21 ^{cd} -22 ^{ab}	3028 ^{cd} -3029 ^{ab}	48 17
52 18 ^{ab}	53 22 ^{cd}	3029 ^{cd}	48 18 ^{ab}
52 18 ^{cd}	53 22 ^{cr}	3030	48 18 ^{cd}
302*	—	—	48 19-21
52 19-21	53 23-25	3031-3033	48 22-24
303*	53 26	3034	—
53 1-3	54 1-3	3035-3037	49 1-3
53 4	54 4	3038	49 3½, 4½ ^{ab}
53 5	54 5	3039	49 4½ ^{cd} , 5
53 6-7	54 6-7	3040-3041	49 6-7
304*	54 8 ^{ab}	3042 ^{ab}	—
53 8 ^{ab}	—	—	49 8
53 8 ^{cr}	54 8 ^{cd}	3042 ^{cd}	49 8½
53 9 ^{ab}	—	—	49. 9½ ^{ab}
305* (subst. 9 ^{ab})	54 9 ^{ab}	3043 ^{ab}	—
306* (subst. 9 ^{ab})	—	—	—
307*	—	—	—
53 9 ^{cd}	54 9 ^{cd} -10 ^{ab}	3043 ^{cd} -3044 ^{ab}	49 9½ ^{cd} , 10
53 10-12 ^{ab}	54 10 ^{cd} -12	3044 ^{cd} -3046	49 11-13 ^{ab}
53 12 ^{cd}	—	—	49. 13 ^{cd} , 13½
308* (for 12 ^{cd})	54 13-14	3047-3048	—
53 13-14 ^{ab}	54 15-16	3049-3050	49 14½-15½
53 14 ^{cr}	54 17 ^{ab}	3051 ^{ab}	49 16
53 15	54 17 ^{cd} -18 ^{ab}	3051 ^{cd} -3052 ^{ab}	49 17
309* (subst 15)	—	—	—
53 16-20	54 18 ^{cd} -23 ^{ab}	3052 ^{cd} -3057 ^{ab}	49 18-22

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
53 21	54 23 ^{cd} -24 ^{ab}	3057 ^{cd} -3058 ^{ab}	49 22 $\frac{1}{2}$, 23 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
53 22 ^{ab}	54 24 ^{cd}	3058 ^{cd}	49 23 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
53 22 ^{cd}	54 25 ^{ab}	3059	49 24
53 23-25	54 25 ^{cd} -28 ^{ab}	3060-3062	49 25-27
310*	—	—	—
53 26 ^{abc}	54 28 ^{cd} -29 ^a	3063 ^{abc}	49 27 $\frac{1}{2}$, 28 $\frac{1}{2}$ ^a
53 26 ^{def}	—	—	49 28 $\frac{1}{2}$ ^{bcd}
311*(subst 26 ^{def})	54 29 ^{bcd} -30 ^{a'}	3063 ^d -3064	—
53 27-31 ^{abc}	54 30 ^{cd} -35 ^a	3065-3069 ^{abc}	49 29 $\frac{1}{2}$ -33 $\frac{1}{2}$ ^{abc}
312*	—	—	—
53 31 ^d	54 35 ^b	3069 ^d	49 33 $\frac{1}{2}$ ^d
53 32 ^{abcd}	54 35 ^{cd} -36 ^{ab}	3070	49 34 $\frac{1}{2}$
53 32 ^{ef}	54 36 ^{cd}	3071 ^{ab}	49 35
53 33 ^{abcd}	54 37 ^{abcd}	3071 ^{cd} -3072 ^{ab}	49 36
53 33 ^{ef}	54 37 ^{ef}	3072 ^{cd}	49 36 $\frac{1}{2}$
53 34-37	54 38-41	3073-3076	49 37 $\frac{1}{2}$ -40 $\frac{1}{2}$
54 1-2	55 1-2	3077-3078	49 41 $\frac{1}{2}$ -42 $\frac{1}{2}$
54 3-4 ^{abc}	55 3-4 ^{abc}	3079-3080 ^{abc}	50 1-2 ^{abc}
313*	55 4 ^d -8	3080 ^d -3084	—
54 4 ^d	—	—	50 2 ^d
54 5-9 ^{abc}	55 9-13	3085-3089	50 3-7
54 9 ^{ef}	55 14 ^{ab}	3090 ^{ab}	50 7 $\frac{1}{2}$
54 10-11	55 14 ^{cd} -16 ^{ab}	3090 ^{cd} -3092 ^{ab}	50 8 $\frac{1}{2}$ -9 $\frac{1}{2}$
314*	55 16 ^{cd}	3092 ^{cd}	—
54 12 ^{ab}	55 17 ^{ab}	3093 ^{ab}	50 10 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
54 12 ^{cd}	—	3093 ^{cd}	50 10 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
54 13-24 ^a	55 17 ^{cd} -28 ^{abc}	3094-3105 ^a	50 11 $\frac{1}{2}$ -22 $\frac{1}{2}$ ^a
54 24 ^{bc}	55 28 ^d -29 ^a	3105 ^{bc}	—
54 24 ^d	55 29 ^b	3105 ^d	50 22 $\frac{1}{2}$ ^b
54 25-26 ^{ab}	55 29 ^{cd} -30	3106-3107 ^{ab}	50 22 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -23 $\frac{1}{2}$
315*	55 31 ^{ab}	3107 ^{cd}	—
54 26 ^{cd} -27	55 31 ^{cd} -32	3108 ^{ab} -3109 ^{ab}	50 24 $\frac{1}{2}$ ^{ab} -25 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
54 28 ^{ab}	—	3109 ^{cd}	50 25 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
54 28 ^{cd} -31	55 33-36 ^{ab}	3110-3113 ^{ab}	50 26 $\frac{1}{2}$ -29 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
316*	55 36 ^{cd} -37 ^{ab}	3113 ^{cd} -3114 ^{ab}	—
54 32 ^a	55 37 ^c	3114 ^c	50 29 $\frac{1}{2}$ ^c
54 32 ^{cd} -35 ^{bc}	55 37 ^d -41 ^a	3114 ^d -3118 ^a	—
54 35 ^d	55 41 ^b	3118 ^b	50 29 $\frac{1}{2}$ ^d

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Madras Ed.
54 36-38 ^{ab}	55 41 ^{cd} -43	3118 ^{cd} -3120	50 30½-32½ ^{ad}
317*	55 44	3121	—
54 38 ^{cd}	—	—	50 32½ ^{cd}
318*(subst 38 ^{cd})	55 45 ^{ab}	3122 ^{ab}	—
54 39	55 15 ^{cd} -16 ^{ab}	3122 ^{cd} -3123 ^{ab}	50. 33½
319*	55 16 ^{cd}	3123 ^{cd}	—
54 40-44	55 17-51	3124-3128	50 34½-38½
55 1 ^a	56 1 ^a	3129 ^a	51 1 ^a
320*	—	—	—
55 1 ^{bcd}	56 1 ^{bcd}	3129 ^{bcd}	51 1 ^{bcd}
55 2-4	56 2 1	3130-3132	51. 2 1
55 5	56 5	3133	51 1½, 5
55 6-7 ^{ab}	56 6-7 ^{ab}	3134-3135 ^{ab}	51 6-7 ^{ab}
321*	—	—	—
55 7 ^{cd} -15	56 7 ^{cd} -15	3135 ^{cd} -3143	51 7 ^{cd} -15
55 16 ^{ab}	56 16 ^{ab}	3144 ^{ab}	51 15½
55 16 ^{cd,ef}	56 16 ^{cd} -17 ^{ab}	3144 ^{cd} -3145 ^{ab}	51 16½
55 17-21	56 17 ^{cd} -22 ^{ab}	3145 ^{cd} -3150 ^{ab}	51 17½-21½
322*	—	—	—
55 22	56. 22 ^{cd} -23 ^{ab}	3150 ^{cd} -3151 ^{ab}	51 22, 22½
55 23	56. 23 ^{cd} -24 ^{ab}	3151 ^{cd} -3152 ^{ab}	51 23½
323 ^b	56 24 ^{cd} -25 ^{ab}	3152 ^{cd} -3153 ^{ab}	—
55 24-27	56 25 ^{cd} -29 ^{ab}	3153 ^{cd} -3157 ^{ab}	51 24½-27½
55 28 ^a	56 29 ^c	3157 ^c	51 28½ ^a
324*	—	—	—
55 28 ^{bcd}	56 29 ^d -30 ^{ab}	3157 ^d -3158 ^{ab}	51 28½ ^{bcd}
55 29-30 ^{ab,cd}	56 30 ^{cd} -32 ^{ab}	3158 ^{cd} -3160 ^{ab}	51 29½-30½
55 30 ^{ef}	56 32 ^{cd}	3160 ^{cd}	51 31
55 31-36	56 33-38	3161-3166	51 32-37
325*	—	—	—
55 37-44	56 39-46	3167-3174	51 38-45
56 1-6 ^{ab}	57 1-6 ^{ab}	3175-3180 ^{ab}	51 46-51 ^{ab}
326*	—	—	—
56 6 ^{cd}	57 6 ^{cd}	3180 ^{cd}	51 51 ^{cd}
56 7-19 ^{ab,cd}	57 7-19	3181-3193	51 52-64
56 19 ^{ef}	57 20 ^{ab}	3194 ^{ab}	51 65 ^{ab}
56 20	57 20 ^{cd} -21 ^{ab}	3194 ^{cd} -3195 ^{ab}	51 65 ^{cd} , 65½

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madias Ed
56 21 ^{ab}	57 21 ^{cd}	3195 ^{cd}	51 66
56 21 ^{cd}	57 25 ^{ab}	3199 ^{ab}	51 67 ^{ab}
56 22	57 25 ^{cd} -26 ^{ab}	3199 ^{cd} -3200 ^{ab}	51 67 ^{cd} , 67½
56 23-26 ^{ab}	57 26 ^{cd} -29	3200 ^{cd} -3203	51 68½-71½ ^{ab}
56 26 ^{cd}	57 30 ^{ab}	3204 ^{ab}	51 71½ ^{cd}
327*(subst 26 ^{cd})	—	—	—
56 27 ^{ab}	57 30 ^{cd}	3204 ^{cd}	51 72½ ^{ab}
56 27 ^{cd}	57 31 ^{ab}	3205 ^{ab}	51 72½ ^{cd}
328*(subst 27 ^{cd})	—	—	—
56 28-29 ^{ab}	57 31 ^{cd} -32	3205 ^{cd} -3206	51 73½-74½ ^{ab}
56 29 ^{cd}	—	—	—
329*(subst 29 ^{cd})	57 33 ^{ab}	3207 ^{ab}	51 74½ ^{cd}
56 30-31	57 33 ^{cd} -35 ^{ab}	3207 ^{cd} -3209 ^{ab}	51 75½-76½
56 32-34	57 35 ^{cd} -38 ^{ab}	3209 ^{cd} -3212 ^{ab}	51 77½-79½
	= 22-24	= 3196-3198	
56 35-46 ^{ab}	57 38 ^{cd} -49	3212 ^{cd} -3223	51 80½-91½ ^{ab}
330*	—	—	—
56 46 ^{cd}	57 50 ^{ab}	3224 ^{ab}	51 91½ ^{cd}
56 47-59 ^{ab}	57 50 ^{cd} -62 ^{cd}	3224 ^{cd} -3236	51 92½-104½ ^{ab}
56 59 ^{cd}	57 62 ^{cd}	3237	51 104½ ^{cd}
331*	—	—	—
56 60-67	57 63-70	3238-3245	51 105½-112½
332*	—	—	51 113½-114½
57 1-5 ^{abed}	58 1-5	3246-3250	52 1-5
57 5 ^{cd}	58 6 ^{ab}	3251 ^{ab}	52 6 ^{ab}
333*	58 6 ^{cd}	3251 ^{cd}	52 6 ^{cd}
334*	—	—	—
57 6-10 ^{abcd}	58 7-11	3252-3256	52 7-11
57 10 ^{cd}	58 12 ^{ab}	3257 ^{ab}	52 11½
57 11 ^{abcd}	58 12 ^{cd} -13 ^{ab}	3257 ^{cd} -3258 ^{ab}	52 12½
57 11 ^{cd}	58 13 ^{cd}	3258 ^{cd}	52 13½ ^{ab}
57 12	58 14	3259	52 13½ ^{cd} , 14
335* (subst 12)	—	—	—
57 13	58 15	3260	52 15
336*	58 16	3261	—
57 14	58 17	3262	52 16
57 15	58 18	3263	52 16½, 17
57 16-36 ^{ab}	58 19-39 ^{ab}	3264-3284 ^{cd}	52 18-38 ^{ab}

Chit Ed.	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
337*	—	—	—
57 36 ^{cd}	58 39 ^{cd}	3281 ^{cd}	52 38 ^{cd}
57 37-47 ^{abcd}	58 10-50	3285-3291	52 39-19
57 17 ^{cf}	58 51 ^{ab}	3296 ^{fb}	52 19½
57 18 52	58 51 ^{cf} -56 ^{ab}	3296 ^{cf} -3301 ^{af}	52. 50½ 51½
57 53-54	58 56 ^{cf} -58 ^{ab}	3301 ^{cf} -3303 ^{af}	—
57 55-57 ^{ab}	58 58 ^{cd} -60	3303 ^{cf} 3305	52 55½ 57½ ^{af}
338*	—	—	—
57 57 ^{cd}	58 61 ^{ab}	3305 ^{af}	52 57½ ^{cd}
339*	—	—	—
57 58-59 ^a	58 61 ^{cf} -62	3306 ^{cd} -3307	52 58½-59½ ^{af}
57 59 ^{cd}	58 63	3308	52 59½ ^{cd}
58 1-3	59 1-3	3309-3311	53 1-3
340*	—	—	—
58 4 ^{acd}	59 1	3312	53 4
58 4 ^{cf}	59 5 ^{ab}	3313 ^{af}	53 4½
58 5-8 ^{ab}	59 5 ^{cd} -8 ^{abcd}	3313 ^{cf} -3316	53 5½-8½ ^{af}
341*	—	—	—
58 8 ^{cd}	59 8 ^{cf}	3317	53 8½ ^{cd}
58 9-14	59 9-14	3318-3323	53 9½-14½
342 ^a	59 15	3321	—
58 15 ^a	59 16 ^a	3325 ^a	53 15½ ^a
343 ^d	—	—	—
58 15 ^{bcd}	59 16 ^{bcd}	3325 ^{bcd}	53 15½ ^{bcd}
344*	—	—	—
345*	59 17-18	3326-3327	—
58 16-17	59 19-20	3328-3329	53 16½-17½
58 18	—	—	53 18½
346*	59 21	3330	—
347 ^{ab}	59 22	3331	—
58 19-22 ^{ab}	59 23-26 ^{ab}	3332-3335 ^{ab}	53 19½-22½ ^{ab}
348*	59 27-30 ^{ab}	3336-3339 ^{ab}	—
58 22 ^{cd}	59 26 ^{cd}	3335 ^{cd}	53 22½ ^{cf}
58 23 ^{ab}	59 30 ^{cd}	3339 ^{cd}	53 23½ ^{ab}
58 23 ^{cd}	59 30 ^{cf}	3340	53 23½ ^{cf}
58 24 ^{ab}	59 31 ^{ab}	3341 ^{ab}	53 24½ ^{af}
58 24 ^{cd}	59 31 ^{cd}	3341 ^{cd}	53 24½ ^{cd}
349 ^a (subst 24 ^{cd})	—	—	—

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Marias Ed
59 1-7 ^{ab}	60. 1-7 ^{al}	3342-3348 ^{ab}	54 1-7 ^{ab}
350*	60 7 ^{cd} -9 ^{ab}	—	—
59. 7 ^{cd}	60 9 ^{cd}	3348 ^{cd}	54 7 ^{cd}
59 8	60 10	3349	54 8
351*	—	—	—
352*	—	—	54 9
59 9-10 ^{ab}	60 11-12 ^{ab}	3350-3351 ^{ab}	54 10-11 ^{ab}
353*	—	—	54 11 ^{cd}
59 10 ^{cd}	60 12 ^{cd}	3351 ^{cd}	54 11½
59 11 ^{ab}	60 13 ^{ab}	3352 ^{ab}	54 12
59 11 ^{cd ef}	60 13 ^{cd} -14 ^{ab}	3352 ^{cd} -3353 ^{ab}	54 13
59 12-13	60 14 ^{cd} -16 ^{ab}	3353 ^{cd} -3355 ^{ab}	54 14-15
59 14 ^{ab}	60 16 ^{cd}	3355 ^{cd}	54 15½
59 14 ^{cd ef}	60 17	3356	54 16½
59 15 ^{ab cd}	60 18	3357	54 17½
59 15 ^{ef}	60 19 ^{ab}	3358 ^{ab}	54 18
354*	—	—	—
59 16	60 19 ^{cd} -20 ^{ab}	3358 ^{cd} -3359 ^{ab}	54 19
355*	60 20 ^{cd}	3359 ^{cd}	54 19½
59 17-21	60 21-25	3360-3364	54 20½-24½
356*, line 1	—	—	54 25
357*	—	—	—
356*, lines 2-13	—	—	54 26-31
59 22-25	60 26-29	3365-3368	54 32-35
358*	—	—	54. 35½
59. 26-28	60 30-32	3369-3371	54 36½-38½
59 29	60 33	3372	54. 39, 40 ^{ab}
59 30	60 34	3373	54. 40 ^{cd} , 40½
59 31-34	60 35-38	3374-3377	54 41½-44½
59 35 ^{ab}	60 39 ^{ab}	3378 ^{ab}	—
359*(subst 35 ^{ab})	—	—	54 45½
59 35 ^{cd}	60 39 ^{cd}	3378 ^{cd}	54 46
59 36	60 40	3379	54 47
360*	—	—	54. 48
59 37-44	60 41-48	3380-3387	54 49-56
60 1	61 1	3388	—
361*	—	—	—
60 2-3	61 2-3	3389-3390	55 1-2

Cut Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed
60 4	61 4	3391	55 2½, 3
60 5-16 ^{ab}	61 5-16	3392-3403	55 4-15
60 16 ^c	61 17 ^{ab}	3404 ^{ab}	55 15½
60 17-20 ^{ab}	61 17 ^{cd} -20	3404 ^{cd} -3407	55 16½-19½ ^{ab}
362*	—	—	—
60 20 ^{cd}	61 21 ^{ab}	3408 ^{ab}	55 19½ ^{cd}
363*	—	—	—
60 21-35	61 21 ^{cd} -36 ^{ab}	3408 ^{cd} -3423 ^{ab}	55 20½-34½
60 36	61 36 ^{cd} -37 ^{ab}	3423 ^{cd} -3424 ^{ab}	55 35, 35½
60 37-38 ^{ab}	61 37 ^{cd} -38	3424 ^{cd} 3425	55 36½-37½ ^{ab}
60 38 ^{cd}	61 39 ^{ab}	3426	55 37½ ^{cd}
364*	—	—	55 38½
60 39-42	61 39 ^{cd} -43 ^{ab}	3427 3430	55 39½-42½
365*	—	—	—
60 43-45	61 43 ^{cd} -46 ^{ab}	3431-3433	55 43½-45½
366*	—	—	—
60 46	61 46 ^{cd} -47 ^{ab}	3434	55 46½
367*	61 47 ^{cd} -50 ^{ab}	3435 3437	—
App 1, No 4	—	—	55 47½-55½
60 47-50	61 50 ^{cd} -54 ^{ab}	3438-3441	55 56½-59½
368*	—	—	55 60½
60 51	61 54 ^{cd} -55 ^{ab}	3442	55 61½
60 52 ^a	61 55 ^c	3443 ^a	55 62 ^a
369*, line 1	61 55 ^d	3443 ^b	—
369*, line 2	61 56 ^{ab}	3443 ^{cd}	55 68 ^{ab}
60 52 ^b	—	—	55 62 ^b
60 52 ^{cd}	61 56 ^{cd}	3444 ^{ab}	55 63 ^{cd}
60 53-54 ^{ab}	61 57-58 ^{ab}	3444 ^{cd} -3445	55 64-65 ^{ab}
370*	—	—	—
60 54 ^{cd}	61 58 ^{cd}	3446 ^{ab}	55 65 ^{cd}
60 55 ^{ab}	61 59 ^{ab}	3446 ^{cd}	55 66 ^{ab}
371*(subst 55 ^{ab})	—	—	—
60 55 ^{cd}	61 59 ^{cd}	3447 ^{ab}	55 66 ^{cd}
60 56-57	61 60-61	3447 ^{cd} -3449 ^{ab}	55 67-68
372*	61 62-64	3449 ^{cd} -3452 ^{ab}	—
60 58	—	—	55 69
60 59-62	61 65-68	3452 ^{cd} -3456 ^{ab}	55 70-73
373*	—	—	55 74-75

CONCORDANCE

Crit Ed.	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
60 63-65 ^{ab}	61 69-71 ^{ab}	3456 ^{cd} -3458	55 76-78 ^{ab}
374*	—	—	55 78 ^{cd} -83 ^{ab}
375*	—	—	—
60 65 ^{ed}	61 71 ^{ed}	3459	55. 83 ^{ed}
61 1-9	62 1-9	3460-3468	56. 1-9
61 10	62 10	3469	56 9½, 10
61 11-15	62 11-15	3470-3474	56 11-15
61 16	62 16	3475	56 15½, 16
61 17	62 17	3476	56 17
376*	—	—	—
61 18-20	62 18-20	3477-3479	56 18-20
61 21	62 21	3480	56 20½, 21½ ^{ab}
61 22 ^{ab}	62 22 ^{ab}	3481 ^{ab}	56 21½ ^{ed}
61 22 ^{ed, f}	62 22 ^{ed} -23 ^{ab}	3481 ^{ed} -3482 ^{ab}	56. 22, 22½
61 23-24 ^{ab, ed}	62 23 ^{ed} -25 ^{ab}	3482 ^{ed} -3484 ^{ab}	56 23½-24½
61 24 ^f	62 25 ^{ed}	3484 ^{ed}	56 25
61 25 ^{ab, ed}	62 26	3485	56 26
61 25 ^f	62 27 ^{ab}	3486 ^{ab}	56. 26½
61 26 ^{ab}	62 27 ^{ed}	3486 ^{ed}	56 27½ ^{ab}
61 26 ^{ed}	62 28 ^{ab}	3487	56 27½ ^{ed}
61 27 ^{ab}	62 28 ^{ed}	3488 ^{ab}	56. 28½ ^{ab}
377* (subst 27 ^{ab})	—	—	—
61 27 ^{ed} -29 ^a	62 29-30 ^{ab, c}	3488 ^{ed} -3490 ^a	56 28½ ^{ed} -30½ ^a
378*	—	—	—
61 29 ^{ed}	62 30 ^d -31 ^{ab}	3490 ^{b, ed}	56 30½ ^{b, ed}
61 30	62, 31 ^{ed} -32 ^{ab}	3491	56 31½
App I, No 5 -			
line 1	—	—	56 32
lines 2-5	—	—	56 33-34
line 6	—	—	56 34½
lines 7-17	—	—	56 35½-40½
61 31-32 ^{ab, ed}	62, 32 ^{ed} -34 ^{ab}	3492-3493	56 41½-42½
379*	—	—	56 43½ ^{ab}
61, 32 ^f	62, 34 ^{ed}	3494 ^{ab}	56 43½ ^{ed}
61 33-34	62 35-36	3494 ^{ed} -3496 ^{ab}	56 44½-45½
61 35	62 37	3496 ^{ed} -3497 ^{ab}	56 46, 46½
380*	—	—	—
61 36-37	62 38-39	3497 ^{ed} -3499 ^{ab}	56. 47½-48½

THE SALTAPARVAN

Cit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
381*	62 40 ^{ab}	—	56 49
61 38 ^{abd}	62 43	3499 ^{ed} -3500 ^{ab}	56. 50
61 38 ^f	62 44 ^{ab}	3500 ^{ed}	56 51 ^{ab}
61 39	62 44 ^{ed} -45 ^{ab}	3501	56 51 ^{ed} , 51½
61 40 ^{ab}	62. 45 ^{ed}	3502 ^{ab}	56 52½ ^{ab}
61. 40 ^{ed}	62 46	3502 ^{ed}	56. 52½ ^{ed}
62. 1-19	63 1-19	3503-3521	57 1-19
382*	—	—	—
62. 20	63 20	3522	57 20
62 21 ^{ab}	—	—	57. 20½
383*(subst 21 ^{ab})	63 21 ^{ab}	3523 ^{ab}	—
384*	63 21 ^{ed}	3523 ^{ed}	—
62 21 ^{ed}	63 22 ^{ab}	3524 ^{ab}	57 21½ ^{ab}
385*	63 22 ^{ed} -23 ^{ab}	3524 ^{ed} -3525 ^{ab}	—
62 22-23 ^{ab}	63 23 ^{ed} -24	3525 ^{ed} -3526	57 21½ ^{ed} -22½
62 23 ^{ed}	63 25 ^{ab}	3527 ^{ab}	57 23
62. 24	63. 25 ^{ed} -26 ^{ab}	3527 ^{ed} -3528 ^{ab}	57 24
62. 25	63 26 ^{ed} -27 ^{ab}	3528 ^{ed} -3529 ^{ab}	57 25
	=62 40 ^{ed} -41 ^{ab}		
62. 26 ^{ab}	63 27 ^{ed}	3529 ^{ed}	57 25½
62. 26 ^{ed} -27	63 28-29 ^{ab}	3530 ^{ed} -3531 ^{ab}	57 26½ ^{ab} , 27
	=62 41 ^{ed} -42		
62 28-33	63 29 ^{ed} -35 ^{ab}	3531 ^{ed} -3537 ^{ab}	57 28-33
62 34	63 35 ^{ed} -36 ^{ab}	3537 ^{ed} -3538 ^{ab}	57 33½, 34
62. 35-37 ^{abed}	63 36 ^{ed} -39 ^{ab}	3538 ^{ed} -3541 ^{ab}	57 35-37
62 37 ^f	63 39 ^{ed}	3541 ^{ed}	57 37½
62. 38-39	63. 40-41	3542-3543	57 38½-39½
62 40	63 42	3544	57 40, 40½
62 41-44 ^{abed}	63 43-46	3545-3548	57 41½-44½
62 44 ^f	63 47 ^{ab}	3549 ^{ab}	57. 45
62 45-49	63 47 ^{ed} -52 ^{ab}	3549 ^{ed} -3554 ^{ab}	57 46-50
386*	63 52 ^{ed} -53 ^{ab}	3554 ^{ed} -3555 ^{ab}	—
62 50-57 ^{abed}	63 53 ^{ed} -61 ^{ab}	3555 ^{ed} -3563 ^{ab}	57 51-58
62 57 ^f	63. 61 ^{ed}	3563 ^{ed}	57 58½
62 58	63. 62	3564	57 59½
62 59 ^{ab}	63 63 ^{ab}	3565 ^{ab}	57 60
62 59 ^{edf}	63 63 ^{ed} -64 ^{ab}	3565 ^{ed} -3566 ^{ab}	57 61
62 60	63 64 ^{ed} -65 ^{ab}	3566 ^{ed} -3567 ^{ab}	57 62

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Marias Ed
62 61	63 65 ^{ed} -66 ^{ab}	3567 ^{ed} -3568 ^{ab}	57 62 $\frac{1}{2}$, 63 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
62 62	63 66 ^{ed} -67 ^{ab}	3568 ^{ed} -3569 ^{ab}	57 63 $\frac{1}{2}$ ^{ed} , 64
62 63-68 ^{ab,ed}	63 67 ^{ed} -73 ^{ab}	3569 ^{ed} -3575 ^{ab}	57 65-70
62 68 ^{ef}	63 73 ^{ed}	3575 ^{ed}	57 70 $\frac{1}{2}$
62 69-70 ^{ab,ed}	63 74-75	3576-3577	57 71 $\frac{1}{2}$ -72 $\frac{1}{2}$
62 70 ^{ef}	63 76 ^{ab}	3578 ^{ab}	57 73
62 71-73 ^{ab}	63 76 ^{ed} -78 ^{ed}	3578 ^{ed} -3580	57 74-76 ^{ab}
62 73 ^{ed}	63 78 ^{ef}	3581	57 76 ^{ed}
63 1-6 ^{ab,ed}	64 1-6	3582-3587	58 1-6
63 6 ^{ef}	64 7 ^{ab}	3588 ^{ab}	58 6 $\frac{1}{2}$
63 7-8 ^{ab}	64 7 ^{ed} -8	3588 ^{ed} -3589	58 7 $\frac{1}{2}$ -8 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
387*	—	—	58 8 $\frac{1}{2}$ ^{ed}
63 8 ^{ed}	64 9 ^{ab}	3590 ^{ab}	58 9
63 9-19	64 9 ^{ed} -20 ^{ab}	3590 ^{ed} -3601 ^{ab}	58 10-20
63 20	64 22 ^{ed} -23 ^{ab}	3603 ^{ed} -3604 ^{ab}	58 23
63 21	64 20 ^{ed} -21 ^{ab}	3601 ^{ed} -3602 ^{ab}	58 24
63 22	64 21 ^{ed} -22 ^{ab}	3602 ^{ed} -3603 ^{ab}	58 22
63 23	64 23 ^{ed} -24 ^{ab}	3604 ^{ed} -3605 ^{ab}	58 21
63 24-29	64 24 ^{ed} -30 ^{ab}	3605 ^{ed} -3611 ^{ab}	58 25-30
63 30	64 30 ^{ed} -31 ^{ab}	3611 ^{ed} -3612 ^{ab}	58 30 $\frac{1}{2}$, 31 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
63 31	64 31 ^{ed} -32 ^{ab}	3612 ^{ed} -3613 ^{ab}	58 31 $\frac{1}{2}$ ^{ed} , 32
63 32-43 ^{ab}	64 32 ^{ed} -43 ^{ef}	3613 ^{ed} -3624	58 33-44 ^{ab}
388*	—	—	58 44 ^{ed}
63 43 ^{ed}	64 43 ^{ef}	3625	58 44 $\frac{1}{2}$
64 1-2 ^{ab,ed}	65 1-2	3626-3627	59 1-2
64 2 ^{ef}	65 3 ^{ab}	3628 ^{ab}	59 2 $\frac{1}{2}$
64 3-7 ^{ab,ed}	65 3 ^{ed} -8 ^{ab}	3628 ^{ed} -3633 ^{ab}	59 3 $\frac{1}{2}$ -7 $\frac{1}{2}$
64 7 ^{ef}	65 8 ^{ed}	3633 ^{ed}	59 8 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
64 8-9 ^{ab}	65 9-10 ^{ab}	3634-3635 ^{ab}	59 8 $\frac{1}{2}$ ^{ed} -9 $\frac{1}{2}$
64 9 ^{ed}	65 10 ^{ed}	3635 ^{ed}	59 10
64 10-17 ^{ab,ed}	65 11-18 ^{ab,ed}	3636-3643 ^{ab,ed}	59 11-18 ^{ab,ed}
389*	—	—	—
64 17 ^{ed}	65 18 ^{ed}	3643 ^{ed}	59 18 $\frac{3}{4}$
390*	—	—	—
64 18-19 ^{ab}	65 19-20 ^{ab}	3644-3645 ^{ab}	59 19-20 $\frac{1}{2}$
391*	—	—	—
64 19 ^{ed}	65 20 ^{ed}	3645	59 20 ^{ed}
392*	—	—	—

THE ŚALYAPARVAN

Crit Ed	Bom Ed.	Cal. Ed	Madras Ed
64. 20-24 ^{ab}	65 21-25 ^{ab}	3646-3650 ^{ab}	59 21-25 ^{ab}
393*	—	—	—
64. 24 ^e	65 25 ^e	3650 ^e	59. 25 ^e
394*	—	—	—
64 24 ^d -25 ^{ab}	65 25 ^d -26 ^{ab}	3650 ^d -3651 ^{ab}	59 25 ^d -26 ^{ab}
395*	—	—	—
64 25 ^{ed} -26 ^{ab}	65 26 ^{ed} -27 ^{ab}	3651 ^{ed} -3652 ^{ab}	59 26 ^{ed} -27 ^{ab}
396*	—	—	—
64 26 ^{ed}	65 27 ^{ed}	3652 ^{ed}	59 27 ^{ed}
64 27-29 ^{af}	65 28-30 ^{ab}	3653-3655 ^{ab}	59 28-30 ^{ab}
397*	—	—	—
64 29 ^{eder}	65 30 ^{ed} -31 ^{ab}	3655 ^{ed} -3656 ^{ab}	59 30 ^{ed} , 30½
64 30-34 ^{ab}	65 31 ^{ed} -35	3656 ^{ed} -3660	59 31½-35½ ^{ab}
398*	—	—	—
64. 34 ^{el}	65 36 ^{ab}	3661 ^{ab}	59. 35½ ^{ed}
399*	—	—	—
64 35 ^a	65 36 ^e	3661 ^e	59 36½ ^a
400*	—	—	—
64 35 ^b	65 36 ^d	3661 ^d	59. 36½ ^b
64 35 ^{ed}	65 37 ^{ab}	3662 ^{ab}	—
401*(subst 35 ^{ed})	—	—	59 36½ ^{ed}
64 35 ^{ef}	65 37 ^{ed}	3662 ^{ed}	59. 37
64 36 ^{ab}	65 38 ^{ab}	3663 ^{ab}	—
402*(subst 36 ^{ai})	—	—	59. 38 ^{ab}
64 36 ^{eder}	65 38 ^{ed} -39 ^{ab}	3663 ^{ed} -3664 ^{ab}	59 38 ^{ed} , 38½
64 37	65 39 ^{ed} -40 ^{ab}	3664 ^{ed} -3665 ^{ab}	59. 39½
64. 38 ^{ab}	65. 40 ^{ed}	3665 ^{ed}	59 40
64 38 ^{eder}	65 41	3666	59 41
64 39-43	65 42-46	3667-3671	59. 42-46
403*	—	—	—

